КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР ТИЛНИ АНГЫЛАТМА СЁЗЛЮГЮ

ЮЧТОМЛУКЪ

II

КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР ТИЛНИ АНГЫЛАТМА СЁЗЛЮГЮ

ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКОГО ЯЗЫКА

ИНСТИТУТ ГУМАНИТАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ПРАВИТЕЛЬСТВА КБР И КБНЦ РАН

ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКОГО ЯЗЫКА

В трех томах

II

З–Р

НАЛЬЧИК
ИЗДАТЕЛЬСКИЙ ЦЕНТР «ЭЛЬ-ФА»
2002

КЪАБАРТЫ-МАЛКЪАР РЕСПУБЛИКАНЫ ПРАВИТЕЛЬСТВОСУНУ
ЭМ РИА-НЫ КЪМИА-НЫ
ГУМАНИТАР ТИНТИУ ИНСТИТУТУ

КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР ТИЛНИ АНГЫЛАТМА СЁЗЛЮГЮ

Ючтомлукъ

II

З–Р

НАЛЬЧИК
«ЭЛЬ-ФА» БАСМА АРА
2002

Къарачай-малкъар тилни ангылатма сёзлюгюне бусагъатдагъы къарачай-малкъар тилни сёзлери бла фразеологиясы киргендиле. Сёзню, фразеологизмни магъаналары ачыкъланадыла, грамматика эм стилистика жаны бла белгиле салынадыла. Сёзле, фразеологизмле эм аланы магъаналары юлгюле бла жалчытылынадыла. Сёзлени, фразеологизмлени да магъаналары орус тилге кёчюрюлгендиле. Сёзлюк бла асламлы окъуучула, специалистле-филологла, кёчюрюучюле, басмада бла радиода ишлегенле хайырланыргъа боллукъдула.

В словарь включены слова и фразеология современного карачаево-балкарского языка. При слове и фразеологизме даются грамматические и стилистические пометы. Словарные и фразеологические статьи иллюстрированы. Значение слов и фразеологизмов переведены на русский язык. Словарь представляет интерес как для широкого круга читателей, так и для специалистов-филологов, переводчиков, работников печати и радио.

К $\frac{4602030000\text{-}007}{\text{Т } 43(03)\text{-}2002}$ без объявл.

ISBN 5-88195-184-0
ISBN 5-88195-513-7(т. 2)

© КЪАБАРТЫ-МАЛКЪАР РЕСПУБЛИКАНЫ ПРАВИТЕЛЬСТВОСУНУ ЭМ РИА-НЫ КЪМИА-НЫ ГУМАНИТАР ТИНТИУ ИНСТИТУТУ, 2002
© «Эль-Фа» басма ара, 2002

Экинчи томну баш редактору:
филология илмуланы доктору профессор
Г у з е л а н ы М. ж. Ж.

Экинчи томну редактору:
филология илмуланы кандидаты
Ж а п п у л а н ы А. ж. А.

Экинчи томну редколлегиясы:
филология илмуланы кандидаты *ЖАБЕЛЛАНЫ Ж. къ. Л.*
филология илмуланы кандидаты *ЖАППУЛАНЫ А. ж. А.*
филология илмуланы доктору *ОТАРЛАНЫ М. ж. И.*
илму къуллукъчу *МАХИЙЛАНЫ Х. къ. Л.*
аспирант *АППОЛАНЫ Къ. ж. А.*

Сёзлюкню экинчи томун *Жаппуланы А. ж. А.* (З харфны, Комментарий-Кяхурба), *Гузеланы М. ж. Ж.* (И бла М харфланы), *Жабелланы Ж. къ. Л.* (Л харфны, Кём-Комитет, Къуба-Къутуне), *Жаболаны Х. ж. Ю.* (Къаба-Къарачибин, Къатхан), *Отарланы М. ж. И.* (Къарашауай-Къаракъурт, Къач-Къоянчылыкъ, П харфны), *Созайланы Т. ж. Б.* (Кабак – Кётюргюч, Къутур – Къыяусузлукъ, Н,О,Р харфланы), *Улакъланы З. ж. М.* (Къаты-Къахмелик эт) жарашдыргъандыла.

ШАРТЛЫ КЪЫСХАРТЫУЛА
УСЛОВНЫЕ СОКРАЩЕНИЯ
КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКИЕ

аз жюр. – аз жюрюйдю – малоупотребительное слово
айыр. байл. – айырыучу байлам – разделительный союз
алм. – алмаш – местоимение
ат – имя существительное
аск. – аскер термин – военный термин
байл.сёз – байлам сёз – соотносительное слово
белгил.алм. – белгилеучю алмаш – определительное местоимение
белгис.алм. – белгисиз алмаш – неопределенное местоимение
белгис.сан – белгисиз сан – абстрактное числительное
бетл.алм. – бетлеучю алмаш – личное местоимение
бич.-тик. – бичиу- тигиу термин – термин кройки и шитья
бойсун.байл. – бойсундуруучу байлам – подчинительный союз
бош тил. – бош тилде – в просторечии
буйрукъ.тур. – буйрукъчу туруш – повелительное наклонение
д.а.к. – дагъыда аны кибик – и так далее
д.б. – дагъыда башхала – и другие
д.а.б. – дагъыда аныча башхала – и тому подобное
д.а.з. – дагъыда аныча затла – и прочее
дин. – дин термин – религиозный термин
жалгъ.байл. – жалгъаучу байлам – соединительный союз
ж.ж. – жыллада – годы
кем даража форма – форма уменьшительной степени слова
кес. – кесекчик – частица
кес. магъ. жюр. – кесекчикни магъанасында жюрюйдю – употребляется в значении частицы
кесимл.алм. – кесимлеучю алмаш – лично-возвратное местоимение
заман.сёзл. – заманчы сёзлеу – наречие времени
кёпл.сан – кёплюк сан – множественное число
кёрг.алм. – кёргюзтюучю алмаш – указательное местоимение
кёрг.кес. – кёргюзтюучю кесекчик – указательная частица
кёч. – кёчюу магъанада – в переносном значении
кир. сёз – кириш сёз – вводное слово
кючлен.кес. – кючлендириучю кесекчик – усилительная частица
къ. – къара – смотри
къайт. бетл. алм. – къайтыучу бетлеучю алмаш – лично – возвратное местоимение
къарач. – къарачай сёз – карачаизм
къауум.ат. – къауумлаучу ат – собирательное существительное
къауум. сан. – къауумлаучу сан – собирательное числительное
къур. – къурулуш термин – строительный термин
магъ. – магъана – значение
мардал.кес. – мардалаучу кесекчик – ограничительная частица
мард.сёзл. – мардачы сёзлеу – наречие меры и степени
мард. сан – мардачы сан – числительные приблизительного счета

межд. магъ. – междометияны магъанасында – в значении междометия
мод.сёз – модал сёз – модальное слово
мурат.сёзл. – муратчы сёзлеу – наречие цели
мус. – мусулман – муслиманский
орун.сёзл. – орунчу сёзлеу – наречие места
саб. – сабий тилде – в детской речи
сансыз. – сансызлау – пренебрежительное
санчы сан. – санчы санау – количественное числительное
сан эм байл. – сан эм байлам – числительное и союзное слово (то...то)
сёл.тил. – сёлешиу тилде – в разговорной речи
сонг. – сонгура – послелог
сор.алм. – соруучу алмаш – вопросительное местоимение
сор.-байл.алм. – соруучу-байлаучу алмаш – вопросительно-относительное местоимение
сор.кес. – соруучу кесекчик – вопросительная частица
сылт.сёзл. – сылтаучу сёзлеу – наречие причины
сыф. – сыфат – имя прилагательное
тау – тау термин – горный термин
тенгиз – тенгиз термин – морской термин
тизг.сан. – тизгинчи санау – порядковое числительное
угъайл. – угъайлаучу форма – отрицательная форма
угъайл.кес. – угъайлаучу кесекчик – отрицательная частица
хал.сёзл. – халчы сёзлеу- наречие образа действия
хапар. – хапарчы – сказуемое
хапар сёз. – слово, употребляемое в значении сказуемого
хоул.кес. – хоулаучу кесекчик – утвердительная частица
э.м. – эл мюлк – сельское хозяйство
энчи – специальный термин
эрикл.сёз – эриклеу сёз – подражательное слово
эриш. сёз. – грубое слово
эркелет. сёз. – эркелетиу сёз – ласкательное слово
эск. – эскирген сёз – устаревшее слово
эт. – этим – глагол
юлюш.сан. – юлюшчю санау – разделительное числительное
1 – магъ. – 1 – магъанасында – в 1 значение
2 – магъ. – 2 – магъанасында – во 2 значении

РУССКИЕ

анат. – анатомия
археол. – археология
арх. – архитектура
астр. – астрономия
биол. – биология
бот. – ботаника
бух. – бухгалтерия – бухгалтерский термин
вет. – ветеринария
взаимн.-совм. – взаимно-совместный залог – араш айырма
возвр. – возвратный залог – къайтыучу айырма
вспом. – вспомогательный – болушлукъчу
выступ. – выступает – жюрютюледи
геогр. – география

геол. – геология
геом. – геометрия
глаг. – глагол – этим
грамм. – грамматика
деепр. – деепричастие – этим сёзлеу
дипл. – дипломатический термин
зоол. – зоология
и.д. – имя действия – этим ат
ист. – история – тарых термин
исход.пад. – исходный падеж – башлаучу болуш
и т.д. – и так далее – дагъыда аны кибик
и т.п. – и тому подобное – дагъыда аныча башхала
карт. – термин карточной игры – карт оюнда жюрюген сёз
кул. – кулинария
лингв. – лингвистика – тил термин
лит. – литература, литературоведение
мат. – математика
мед. – медицина
межд. – междометие
местн. врем. пад. – местно-временной падеж – орунлаучу-заманчы болуш
миф. – мифология
муз. – музыка
напр. – например – сёз ючюн
неопр. ф. гл. – неопределенная форма глагола – этимни белгисиз формасы
обознач. – обозначает – билдиреди
пад. – падеж – болуш
пед. – педагогика – педагогика
полигр. – полиграфия
полит. – политический термин – политика термин
послел. – послелог – сонгура
понуд. – понудительный залог – къатланыучу айырма
поэт. – поэтический – поэзия бла байламлы термин
радио – радио, радиотехника
спорт. – физкультура и спорт – физкультура эм спорт
страд. – страдательный залог – зорлаучу айырма
театр. – театр
тех. – техника
типогр. – типография
употр. – употребляется – жюрютюледи
фарм. – фармакология
физ. – физика
физиол. – физиология
филос. – философия
фин. – финансовый термин – финанс. термин
фольк. – фольклор
хим. – химия
ц.диал. – цокающий диалект – ц.диалект
шахм. – термин шахматной игры – шахмат оюнну термини
эк. – экономика
этн. – этнография
юр. – юридический термин – юрист термин

ШАРТЛЫ БЕЛГИЛЕ

УСЛОВНЫЕ ЗНАКИ

/ – сёзню болушлукъчу магъанасы – служебное значение слова.
// – сёзню магъанасыны тюрлюсю – оттенок значения слова
▭ – цитаталаны сёз тутушладан айыргъан белги – знак, отделяющий цитаты от словосочетаний
○ – цитаталаны нарт сёзледен айыргъан белги – знак, отделяющий цитаты от пословиц и поговорок
❐ – къош сёзлени бош сёзледен айыргъан белги – знак, отделяющий сложные слова от простых
... – цитаталада къысхартыу – сокращение в цитатах
◊ – фразеологизмлени къош сёзледен айыргъан белги – знак, отделяющий фразеологизмы от сложных слов.
: – къош сёзледен биринчи сёзню кеси аллына жюрюмегенин кёргюзтген белги – знак, указывающий, что первый компонент сложного слова самостоятельно не употребляется.

КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР̀ АЛФАВИТ
КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКИЙ АЛФАВИТ

А а	Ж ж	Н н	Ф ф	Ь
Б б	З з	Нг нг	Х х	Э э
В в	И и	О о	Ц ц	Ю ю
Г г	Й й	П п	Ч ч	Я я
Гъ гъ	К к	Р р	Ш ш	
Д д	Къ къ	С с	Щ щ	
Е е	Л л	Т т	Ъ ъ	
Ё ё	М м	У у	Ы ы	

З

ЗАБА [1] *ат.* Вид травы, растущей на бугристых местах / Тёбечикледе ёсген, эркек чёбю къаты, тишиси – жумушакъ, жаш заманында жашил, жетгенинде саргъылдым болуучу ханс. *Къыбыла жанындан ургъан салкъын аяз, бир-бирледе жайдан къалгъан къуу забаланы шууулдата... озады.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында. 144. *[Салийманы] къутас чачы тозурап, Жел тарагъан забача, Нюрлю бети къаралып, Жалын ургъан табача.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 12.

■ **Заба салам** нескошенная и высохшая трава заба / чалынмагъанлай къатып, къаудан болгъан заба. *[Жолоучу], андан сора бюшкери котурну тюбюнден бир къолтукъ заба салам жыртып, аны бла къабырны тёгерегин къысдырды.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 14. *Къошну сынжыр агъачларында дюгерликден салыннган къурумланы чалы хырезлеринден ургъан жел, къая эринде битген заба саламныча къымылдатады.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 17.

ЗАБА [2] *ат къарач. къ.* **бадыр.** *Алайда [Баулада] жарашхан топуракъ башлы чалман юйчюкле кенгден забалача кёрюнедиле.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 57. *Къулакъ ауздан атлагъан жерде мырдылы жолну трактор неда вездеход чанчакълап, кулдасын, забасын чюйресине томпалатып кетсе, аны ызындан алайгъа кирген арба, тохунуна дери ташайып бауурун, ызгъалмаздан, алайгъа жабышдырып къояды.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 69.

ЗАБАЛЫ *сыф.* Кочковатый / Забалары болгъан, забалары кёп. *Забалы къыртыш. Забалы биченлик.* ❐ *Жай чилледе забалы жерде тапланмагъан чалкъы бла къычырым узунлугъу болгъан хыршыны нёгерсиз башындан киргенча, Суфият тетрадланы бирем-бирем алып тебиреди.* Х у б и й л а н ы. О., Жукъусуз кечеле, 167.

ЗАБАСТОВКА *ат* 1. Забастовка / Ишчилени ишни биригип, къуралыулу тохтатыулары; стачка. *Газетде забастовкала ачхан ишчилени юсюнден хапар айтылады:* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 195. *Забастовкагъа къошулгъанла жалларын кёлтюрюрге, урунуу болумларын мажал этдирирге излейдиле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 26.

2. *В позиции определения:* забастовочный / Забастовка бла байламлы. *Забастовка кюреш. Забастовка комитет. Забастовка къымылдау.*

■ **Забастовка эт** бастовать / Забастовка къура. *Властла забастовка этгенлеге къажау сауутланнган полициячыланы эм аскерчилени жибергендиле.* «Ленинни байрагъы», 1971, № 154. *Ливанда башланнган къырал школланы устазлары эки ыйыкъны ичинде забастовка этгендиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 89.

ЗАБАСТОВКАЧЫ *ат.* Забастовщик / Забастовкагъа къатышхан адам; стачкачы. *Римде стачканы ахырында забастовкачыланы излемлери жанлы болгъанла уллу демонстрация бардыргъандыла.* «Коммунизмге жол», 1969, № 257. *Орамлада баррикадала этилгендиле, талай машинагъа, ара мекямлагъа от салып кюйдюргендиле забастовкачыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 21.

ЗАБАТ *ат.* Дощечки, которые прикрепляются снаружи и изнутри к дырочке в бурдюке, чтобы не вытекли айран, вода и т.п./ Гыбытны тешигин, жылтыргъанын ичинден, тышындан да къангачыкъла салып, аланы ырысхын бла бирге къыстыр. *Забат салыннгандан сора гыбытны тешигинден айран, боза, суу да акъмайды.*

ЗАБИТ *ат эск.* 1. *къ.* **офицер**. *Эки забит, пристопну юйюнден чыгъып, атларына минип, жолну энишге кетдиле.* (Ф о л ь к.)

2. *В позиции определения*: офицерский / Офицерле кийиучю, сахтияндан этилген. *Тамбийланы хан Азиретни Бир аягъы – кийиз уюкъ, Бирси аягъы – забит чурукъ.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 112. *Забит чурукълары жыр-жыр эте, [старшина] ары-бери атлайды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 157.

ЗАБЛЕНИЕ *ат сёл. тил. къ.* **заявление**. *«Къарар адам жокъду», – де да, военкоматха ариу заблениечик бер да, тыйдыр сен [жашынгы] артха.* «Жашауубузну байрагъы», 166.

ЗАБОЙ *ат тау.* Забой/ Шахтада жер хазнаны къазыла баргъан жери, жер хазна къазыучуну ишлеген жери. *Забойда ишлерге. Забойгъа тюшюу.* ❐ *Шахта управленияны кёп забойларында, кёп участкаларында автоматика хайырланылады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 52. *Джагъынас карьерни забоюну коллективи сутка сайын юч минг тоннагъа жуукъ тытыр таш чыгъарады.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 5.

ЗАБОЙЧУ *ат.* Забойщик/ Забойда магъадан къазыучу ишчи. *Забойчула жарымжыллыкъ планларын артыгъы бла толтургъандыла.* «Коммунизмге жол», 1974, № 36.

ЗАБОЙЩИК *ат къ.* ***забойчу***. *[Ибрахим:] Андан сора мен забойщикни усталыгъына юйренип юч ай турдум.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 53. *Мурат, забойщикни усталыгъына онбеш кюн юйренип, оналтынчы кюн Ибрахим бла кечеги сменнге барды.* «Шуёхлукъ», № 30, 55.

ЗАБЫРА I *ат къарач.* Лобок. Къуймучну ал сюеклерини бирге къошулгъан жерини юсюнде дуппурчукъ.

ЗАБЫРА II *сыф. аз жюр.* Густоволосый / Къалын тюклю, тюгю къалын. *Османны сакъалы забырады. Мажитни бутлары забырадыла.*

ЗАВЕДЕНИЕ *ат.* Заведение/ Иш этилиучю, адамла окъуучу, ишлеучю жер, мекям (завод, фабрика д. а.к.). *Майда шахарны сатыуалыу заведениелеринде ишлегенлени алчыларыны жыйылыуларында алыучуланы ыразы этиуню юсюнден уллу сёз баргъанды.* «Ленинни байрагъы», 1969, № 220. *Къыралны бир къаум окъуу заведениелеринде энчи факультетле къураладыла.* «Коммунизмге жол», 1971, № 137.

ЗАВЕДУЮЩИЙ *ат.* Заведующий / Бир затха таматалыкъ этген адам. *Эл клубну заведующиси Солтан колхозну председатели Хашимни ызындан айланнганлы бир ненча жыл болады.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 50. *Окъууну бошагъандан сора, Махти Кёнделен элде колхозну сют-товар фермасыны заведующиси болуп ишлейди.* «Коммунизмге жол», 1969, № 91.

ЗАВКОМ *ат.* Завком / Заводну профсоюз организациясыны комитети. *Башда айтылгъан затлагъа завком бла заводну дирекциясы юч минг сом къоратхандыла.* «Коммунизмге жол», 1971, № 145. *Завкомну председатели, жаш ишчилеге кесини уллу сынамын бере, аланы не жаны бла да иги юйретир ючюн кюрешеди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 22.

ЗАВОД *ат* **1.** Завод/ Промышленность эм уллу промысел предприятие. *Юй, фабрик, завод ишлеген да, сабан сюрген да, мал кютген да, не тукъум урунуу да насыпды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 23. *Мурадин заводда ишлегенли бери тюгел жыл да озгъунчу, аны арбазына дауурлу жаш къауумну сукъландыра, кёзлерин къамата, жаппа-жангы мотоцикл кирди.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 125.

2. *В позиции определения*: заводской / Заводнукъу. *Шахарда кёп завод эм фабрик ожакъла кёрюнедиле, къанжалбаш юйлени башларында радио эм телевизор антеннала кёндюле.* «Шуёхлукъ», № 9, 49. *Фахму кесин студент аудиторияда, завод станокланы къатларында, узакъ жолоучулукъда да танытады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 9.

■ **Завод мал** (*ажир, бугъа д.а.к.*) породистое животное *(жеребец, бык и т.п.)* / юй хайыуанланы бир тюрлюсюню, тукъумуну ичинде аладан бир ышаны бла башхаланнганы, асыл тукъумлусу. *Бизни колхозну завод маллары Хар жылдан айнып келедиле, Сют, жау, бышлакъ, эт эмда жегиу кюч Колхозубузгъа бередине.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 19. *Ол билеги сыннган жаш да, къуйругъун ойната баргъан къара завод бугъа да кёз аллымда кёрюнедиле.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 115.

ЗАВУЧ *ат.* Завуч/ Окъуу бёлюмню таматасы *(школда, училищеде д.а.к. окъуу юйледе). «Почтагъа барып, бир телеграмма берейим», – деп, [директоргъа] ол эшик ачылып, кабинетге завуч кирип келди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 166. *Школну завучу бу затха [Къасым бла Хаширни сёз болууларына] къыйналып тургъанын айтхан болмаса, мадар юйретмеди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 120.

ЗАВУЧЛУКЪ *ат.* Должность, обязанности завуча / Завучну иши, къуллугъу. *Завучлукъ школда бек жууаплы ишледен бириди.*

ЗАВФЕРМА *ат сёл. тил.* Заведующий фермой/ Ферманы таматасы. *Конторда адам бек кёп, Даулашады завферма: «Бёрю ашагъанды», – деп.* Б а л а л а н ы О., Басняла бла фельетонла, 41.

ЗАВФЕРМАЛЫКЪ *ат.* Должность, обязанности заведующего фермой/ Завферманы иши, къуллугъу. *Завфермалыкъ тынч тюйюлдю. Жылны башындан бери Махай завфермалыкъны къолгъа алды.*

ЗАВХОЗ *ат.* Завхоз/ Мюлкню таматасы *(предприятияда, учрежденияда, организацияда д.а. к. жер-*

де). Колхозну завхозу Шамилни боюнуна кёп иш салынады. Этезланы О., Тарда, 165. *Билмейме, артыбыз не болур эди, олсагъат завхоз Хамызат чыгъып къалмаса.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 281.

ЗАВХОЗЛУКЪ *ат.* Должность, обязанности завхоза / Завхозну иши, къуллугъу. *Школда завхозлукъну бизни къоншубузгъа бергендиле.*

ЗАВЯЗКА *ат лит.* Завязка/ Суратлау чыгъармада сюжетни барыуун башлагъан эпизод. *Узакъ созулмай, къысха окъуна завязка чыгъады.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 86. *Драманы завязкасы неден башланады – Зухура бла Мурат бир бирине тюбеп танышханлай.* «Коммунизмге жол», 1972, № 86.

ЗАГОВОР *ат.* Заговор (*тайное соглашение*) / Бир белгили политика муратла бла биреуге неда бир затха къажау иш бардырыуну юсюнден бир талай адамны жашырын келишимлери. *Италияда реакцияны кезиулю заговору болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 250. *Королну аскерлери заговор этгенлени хорлагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1971, № 148.

ЗАГОВОРЧУ *ат.* Заговорщик/ Заговоргъа къатышхан адам. *Заговорчула бир-бир жерледе, от ачып, уруш этерге да кюрешедиле.* «Шуёхлукъ», № 49, 56. *Гвинеяны аскертенгиз флоту ол кемелени эм заговорчуланы тутханды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 22.

ЗАГОН *ат къ.* **дуркъу.** *Таулада хансны тузсуз болгъанын эсге ала, загонлада туз бла мелни къурутмагъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1964, № 207.

ЗАГОТКОНТОРА *ат сёл. тил.* Заготконтора/ Хазырлаучу контор. *Пландан тышында 5244 минг сом багъасы продукция сатып алгъандыла заготконторала.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 15.

ЗАГОТОВИТЕЛЬ *ат.* Заготовитель / Къырал неда кооператив заготовкаланы жалчытыучу адам. – *Заготовителле барысы бир кибик болмайдыла, багъалы журналист, кёбюсю планларын заманында толтурады.* «Коммунизмге жол», 1972, № 74.

ЗАГОТОВКА *ат.* Заготовка/ Къыралгъа малланы, эл мюлк продукталаны д.а.к. башха затланы сатып алыу амал. *[Чокур:] 1942 жыл къыш чилледе заготовкагъа малла берип, Нальчикден ахшам бла чыкъдым.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 144. «*Малларыгъызны заготовкагъа сюрюгюз. Борчугъузну толтургъуз, ма олду амал».* Кацийланы Х., Тамата, 74.

ЗАГОТОВКАЧЫ *ат къ.* **заготовитель.** *Къоншубуз заготовкачыды. Атабыз терек бахчабызны тирлигин, сатаргъа элте кюрешмей, заготовкачылагъа берип къоюучуду.*

ЗАГРАНИЦА *ат сёл. тил.* Заграница / Тыш къыралла, башха къыралла. *Жаш заграницагъа барып келгенди. Заграницада ишчилени жашауларыны юсюнден ушакъгъа тынгыладыкъ.*

ЗАГЫРАК *ат аз жюр.* Незаслуженная хвала / Тийиншли болмагъан махтау, сый. *Загырак адамны бузуп къояды.*

ЗАГЪЫФЫРАН *ат.* Цветок жёлтого цвета с приятным запахом, используемый для приправы/ Ашны бетин, ийисин да ариу этген

сары гокка ханс. *Къыз жаркойну юсюне загъыфыранны ууакъ этип септи.*

ЗАДА *сыф.* Трёхлетний (*о мелком рогатом скоте*)/ Юч жылы толгъан *(ууакъ аякълы малны юсюнден). Къурманлыкъгъа зада къочхарны сойдула.* (Ф о л ь к.) ❐ *Былай къарагъанда, Ёрюзмек да Айдарукъну къууанчына къуру келмеген эди: эки зада ирик, жылкъысында халкъ таныгъан къашха ажир, эки жыл боюнларына боюнса тиймей асыралгъан эки ёгюз!* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек.

ЗАДАНИЕ *ат.* Задание/ Толтургъа, тамамларгъа, этерге деп берилген, буюрулгъан жумуш, иш. *Жумуртхала бла жюн сатыуда, заданияны да тергеп, планла артыгъы бла толтурулгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 16. *Заданияда продукция чыгъарыуда технология картала салынып, жоюмлагъа лимит бериледи.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 113.

ЗАДАТОК *ат.* Задаток/ Бир затны сатылып алынырыгъына неда бир ишни этиллигине ышандырыр ючюн, алгъаракъдан берилген ахча. *Юйню къаларгъа айтхан ишчиле, 50 сом задаток да алып, эки кюнден ишлеп башларгъа деп кетедиле.*

ЗАДАЧА *ат.* Задача (*напр. в математике*) / Оюм эм тергеу бла этилиучю, жууабы чыгъарылыучу иш, математикадан упражнение. *Жашла геометриядан бла алгебрадан задачаланы бирге этиучю эдиле.*

ЗАДАЧНИК *ат.* Задачник/ Задачаланы жыйымдыгъы. *Жаш, классха киргенлей, дефтерин да, арифметикадан задачнигин да столгъа салып, дерсге хазырланады.*

ЗАЁМ *ат.* Заём/ Белгили келишим бла борчха, ёнкючге алыннган ахча. *[Найыпхан:] Баям, [къартла] заём келгени къулакъларына чалынып, андан тынгысыздыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 149.

ЗАЖИГАЛКА *ат.* Зажигалка / Сирнеклени орунуна тютюн къабындырыргъа хайырланылыучу прибор. *[Аскерчи жашчыкъгъа:] Къоркъма, бу зажигалкады, зажигалканы билемисе не болгъанын?* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 29. *Сора ол [Мырзабек] кесини сары жез зажигалкасы бла эшекни къуйругъуна тагъылгъан сагеллени къабындырды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 256.

ЗАЙЫН *ат.* Яйцо-подкладыш, подклад/ Къозларыкъ тауукъну тюбюне *(уясына)* салыныучу гаккы. *[Шарау Найыпханнга:] Зайынны урлагъан къызчыкъ кибик, не бугъаса?* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 142. *Бийликчиги болуучуду къайынны, эркинлигин бермей тауукъ зайынны.* «Коммунизмге жол», 1972, № 104.

ЗАЙЫНЛЫКЪ *ат.* Яйцо, предназначенное для подкладывания под курицу-несушку/ Зайыннга салынырыкъ гаккы. *Ана зайынлыкъдан къалгъан жумуртхаланы барысын да этегине жыйды. Ынна гаккыладан зайынлыкъ сайлайды.*

ЗАКАЗ *ат.* Заказ/ Этилирге деп берилген жумуш, иш. *Заказ бла керекле ишленнгендиле, жюнден этилген къумачланы да бир кесеги сатыла эди.* «Шуёхлукъ», № 38, 105. *Малчыланы товар жаны бла заказларын толтургъа уллу эс бурулгъанды.* «Коммунизмге жол», 1974, № 37.

■ **Заказ бер** заказать что / бир затны этерге, ишлерге биреуню боюнуна сал. *Ресторанга келген биреулен шишликге заказ берди.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 144. *Доммай комплексни дирекциясы 1978 жылгъа 2,5 миллион сом багъасы ишге заказ бергенди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 106. **Заказ эт** *къ.* **заказ бер.** *Малчыла кёп товарланы заказ этгендиле. Ателье ни ишчилери адамла заказ этген заманда не жаны бла да аланы ыразы этерге кюрешедиле.*

ЗАКАЗНИК *ат.* Заказник/ Жаныуарланы эм битимлени битеу неда бир-бир тюрлюлери энчи къорууланыучу жер *(агъач, аулакъ д.а.к.)* неда суу. *Къырал заказник.* ❐ *Чегем районда заказник къуралгъанлы уучуланы саны иги кесек азайгъанды.* «Коммунизмге жол», 1975, № 80.

ЗАКАЗЧЫ *ат.* Заказчик/ Заказ берген адам. *Ол кезиуню ичинде Марзият заказчыладан бир адамны да мудах этип жибермегенди.* «Коммунизмге жол», 1972, № 27. *Заказчыла да фабриканы кюйюзлерин бек жаратып аладыла.* «Коммунизмге жол», 1974, № 63.

ЗАКИЙ *сыф.* Мудрый/ Уллу акъыллы болгъан, жашауну иги билген. *[Николай Хажиликге:] Мен эшите тургъаннга кёре бек закий, бек акъыллы адамладан бирисе.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 98. *Ол [Кязим] не заманда да халкъны жарыкъландырыуну закий пропогандисти болгъанды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 124.

ЗАКИЙЛИК *ат.* Мудрость/ Закий болмакълыкъ. *Бир заманда да онгсуз, фахмусуз адам закийлиги бла озгъаннга тюз къарамагъанды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 134. *Туугъан жерим Минги тауну этегине илинип, Закийлиги, чомартлыгъы билинип...* «Шуёхлукъ», № 28, 36.

ЗАКОЛКА *ат.* Заколка (*для волос*)/ Чач тюйреуюч. *Къызчыкъ чачын заколкала бла бирге жыяды.*

ЗАКОН *ат* **1.** Закон *(нормативный акт высшего органа государственной власти)*/ Къырал властны баш органыны тохташдырылгъан низамгъа кёре къабыл этилген эм уллу юристлик кючю болгъан мардагъа келишген акт. *Урунууну юсюнден законланы жыйымдыгъы. Конституция Республиканы баш законуду.* ❐ *[Зуфар:] Адамны ишлей тургъан жеринден, бир тюрлю сылтаусуз, къыстаргъа закон унамаз, сора уа.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 54. *[Шарау:] Законну законлай къойсакъ, керексизге бир инсан да ачымаз.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 147. *[Къанамат:] Мени кесими терслигим бар эсе, закон тутсун да айыбыма жолукъдурсун.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 106.

2. Закон (*непререкаемое предписание, веление*)/ Сёзсюз толтурулургъа керекли буйрукъ. *[Хасан Алийге:] Къарындашым, жанымкёзюм! Сен айтхан бизге законду.* «Шуёхлукъ», № 63, 19.

3. Закон (*общепринятое правило, обычай*)/ Бир затны этгенде барына да бирча болгъан жорукъ, тёре. *[Спартакчыла] майданнга чыкъгъан заманда жауун, челекден къуйгъанча, бара эди. Алай футболну закону къаты законду – жауун анга чырмау болмады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 86. *«Хар бирибиз барыбыз ючюн, барыбыз да хар бирибиз ючюн» деген лозунг урунуу коллективлени законуду.* «Коммунизмге жол», 1969, № 100.

4. Закон (*напр. природы*)/ Жашауда бола тургъан халланы, болумланы бир бирлери бла байла-

ныулары, сылтау бла себепни араларындагъы бек магъаналы ич байламлыкъ. *Класс кюрешни закону. Жамауатны айныууну закону. Табийгъатны законлары.*

ЗАКОНЛА *эт. сёл. тил.* Узаконить что; придать чему законную силу/ Бир затха закон кюч бер, бир затны закондача эт. *Жаш бла къызны бир юй болгъанларын загс бла законладыла. Дума аманлыкъчылыкъ бла къаты кюрешиуню юсюнден бегимлени законлагъанды.*

ЗАКОНЛАТ *эт. понуд. от* **закон**/ Законла дегенни *къатланыучу айырмасы. Алыннган документлени законлатыргъа.*

ЗАКОНЛАТЫУ *и.д. от* **законлат** / Законлат дегенден *этим ат. Бир жорукъну законлатыу. Фермер мюлкле къурауну законлатыу.*

ЗАКОНЛАУ *и.д. от* **законла**/ Законла дегенден *этим ат. Жангы жорукъланы законлау. Келишимлени законлау.*

ЗАКОНЛУ *сыф.* **1.** Законный/ Законнга келишген, законнга тийиншли, закондан чыкъмагъан. *Устазланы законлу излемлерин толтургъа унамай, ол жерли властла забастовкачыланы сюдге бередиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 18. *Больницалада ишлегенле кеслерини профсоюзларын законлугъа санауну излейдиле.* «Коммунизмге жол», 1969, № 126.

2. *кёч.* Справедливый, правильный, обоснованный / Тюз, бегимли, тийиншли этерге жарагъан. *Законлу ёхтемлик.* ❐ *Сессиягъа къатышханланы асламысы Панаманы законлу излемлери жанлы болгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 61.

ЗАКОНЛУКЪ *ат.* Законность/ Закон бла келишген, анга тийиншли, жамауат жашау бла ишлеуню законла бла жалчытхан болум. *Законлукъну жалчытыуда милицияны баш борчлары олду.* «Коммунизмге жол», 1973, № 91. *Республикада законлукъну эм право низамны кючлеу бла байламлы ишлени Совет кесини сессиясында кёп кере сюзгенди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 15.

ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО *ат.* Законодательство/ Къаллай да болсун бир къыралны неда правону бир кесегӣни юсюнден законла бары да. *Бусагъатда жашауда жюрютюлген законодательство хар инсанны эркинлигин къорууларгъа керекди.* «Заман», 1994, № 91. *Кодексде алгъын жюрюген уруну законодательствону бир къауум мардалары тюрленнгендиле.* «Коммунизмге жол», 1972, № 23.

ЗАКОНОПРОЕКТ *ат.* Законопроект/ Законну закон чыгъарыучу органлагъа бегитирге берилиучю проекти. *Законопроектни сюзген заманда халкъгъа медицина болушлукъ бериуню къурауну игилендириу жаны бла мадарла белгиленнгендиле.* «Коммунизмге жол», 1969, № 255. *Законопроект Американы сенатында бирча ыразылыкъда къабыл этилгенди.* «Коммунизмге жол», 1971, № 149.

ЗАКОНСУЗ *сыф.* Беззаконный, незаконный/ Законнга келишмеген, законнга къажау. *«Сизге былай законсуз ишле этерге ким эркинлик бергенди?» – деп, ол [Адырахман] бир узун саплы кишини ... балтасын сыйырып тебиреди.* Ёзденланы А., Саният, 78. *Кёп турмай, Джек Джексон французлу властланы законсуз ишлерини юсюнден, концлагерде къыйналып жашагъанындан жазды.* «Шуёхлукъ», 32, 41.

ЗАКОНСУЗЛУКЪ *ат.* Беззаконие, незаконность/ Законнга келишмеген иш. *[Патчах ёзюрюне:] Бек ахшы, мен сени кеси орунума къыралны башында къоюп, бир жылгъа кетейим, сени умутунг бла къыралда законсузлукъ, аманлыкъчылыкъ тыйылса, мен сен айтханча этерме, алай эталмасанг а, келгенлей башынгы кесерме.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 235. *Сюйюнчлары законсузлукъну бла артыкълыкъны эшиклерин кенг ачхандыла.* «Шуёхлукъ», № 6, 103.

■ **Законсузлукъ эт** *сёл. тил.* Беззаконничать, злоупотреблять (*своим положением*), самоуправствовать. Законнга бузукълукъ эт, аны биреуге, бир затха заран этерге хайырлан. *Бир ишде законсузлукъ эт. Къолунгда властны хайырланып, биреуге законсузлукъ эт.*

ЗАКОНЧУ *ат* **1.** Законник, знаток законов/ Законланы терен билген адам, юрист. *Аллай буржуй закончуланы ол умутларындан жукъ да чыгъарыкъ тюйюлдю.* Гудов Д., Муслийман динни магъанасы, 60.

2. *сёл. тил.* Тот, кто строго соблюдает законы/ Законланы бузмаучу, бек къаты сакълаучу адам. *[Асхат:] Ы маржа, ол закончугъа билдирмегиз, ансы эшигибизни жабар.* «Коммунизмге жол», 1971, № 47.

ЗАКУСКА *ат.* Закуска/ Ичилгенни *(аракъыны, чагъырны д.а.к. затны)* ызындан къабылгъан аш. *[Ибрахим бла нёгерлерини] закускалары уа – машина бышлакъ бла тузлу нашала.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 205.

ЗАКУСОЧНЫЙ *ат.* Закусочная/ Ашарыкъла женгил, терк этилиучю жамауат аш юй, ауузланыучу жер. *Ишчиле кюн ортада закусочныйгъа барып, анда хазыр ашладан ашап, ишлерине кетедиле.*

ЗАЛ *ат* **1.** Зал (*напр. зрительный, концертный*) / Уллу жыйылыула, дерс д.а.к. башха зат бардырылыучу отоу. *Толмагъан ай клубну аллындагъы арбазны, ызы бла залны ариу жарытады.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 28. *Ингирде клубну залын колхозчула бла окъуучула толтурдула.* Гуртуланы Э., Тенгле, 7.

2. Зал (*комната для приема гостей*) / Энчи юйде къонакъланы олтуртургъа этилген, ариу жасалгъан эркин отоу. *Асхат къонакъланы жайгъы плащларын тешдирип, кеси шифоньерге такъгъандан сора, залгъа кирип олтурду.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 169.

ЗАЛИВ *ат къ.* **богъаз.** *Совет лётчикле, душманны ахыр эки самолётун агъызып, жерге къоннгандыла, Алимни уа Фин заливни чал толкъунлары къучакълагъандыла.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 154. *Выборг залиге жол ачылды.* «Шуёхлукъ», № 53, 20.

ЗАЛИМ I *ат* **1.** Угнетатель, тиран/ Башхаланы излемлерин жукъгъа санамаучу, аланы кюйсюз жегип, эзип, эркин жашаргъа къоймаучу, киши къыйынларын ашаучу адам. *Дунияда кёп залимлени атлары унутулады. Ёмюрлени саркъыуунда, эски жомакълай.* Отарланы К., Жолла, 17. *[Сафар:] Къан эмген залимлеге, ёмюрде да кетмезча, жара салыргъа керекди.* Хочуланы С., Хапарла, 9. *Къарыусуз, залимден, онглудан къоркъа, анга бой сала, жашау алай келгенди.* Толгъурланы З., Эрирей, 66.

2. *В позиции определения*: бес-

КАРАЧАЕВО-ЧЕРКЕССКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ

человечный, деспотичный, тиранический/ Кюйсюз, адамлыкъсыз, къаты. *Зулмулукъну кишенинде, Залим дуния юсюнде, Къалай жашагъанымы айтама Зауурбекге.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. *Адилгерийни къатынын къачыргъан залим бай, адам урлап сатхандан башха иш этмеген, Жантемир деп, бир аманлыкъчы адам болгъанды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 166.

3. *кёч.* Очень сильный, мощный, могучий/ Къарыуу, кючю башхаладан уллу болгъан; къарыулу, кючлю. *Не залим душманны да жокъ этербиз биз, Не уллу палахдан да ётербиз биз, Адам улу ёмюрлени кюсеп тургъан эркинликге къууанчлы жетербиз биз.* Отарланы К., Сайлама, II, 227. *Ол энергияны, ол залим кючню тап хайырлансакъ, адамлагъа уллу файда тюшер.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 142. *Алгъын сау эки кюнню бара эдинг Къобу башына, не залим атха минип чыкъсанг да.* Батчаланы М., Элчилерим, 144.

4. *кёч.* Огромный, громадный/ Ёлчеми бек уллу. *Уя уа, бир залим, жарагъан токълу жатарчады.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 139. *[Гоча:] Оллахий, Зубайда, эндиге дерячин намысым аллай бир залим болгъанын билалмагъанма.* Этезланы О., Тарда, 192. *Бу къадар тамыр бошайып, тургъанлай, бу залим чынар терек аумай къалай сюеле болур дерчады.* Зокаланы З., Солуу кюн, 75.

5. *кёч. сёл. тил.* Отличный, превосходный, замечательный, очень хороший/ Бек иги, аламат. *[Хажи:] Ол [Нух] аллай политикагъа бек устады, газетни сууча окъуйду – бек залим билими барды.* Этезланы О., Тарда, 67.

6. *кёч. сёл. тил.* Очень красивый/ Бек ариу. *Залим къыз. Залим къашла.* ❐ *«Залим бутлары бардыды»,– деп, сагъыш эте эди Мачар Азийнатны ызындан бара.* Тёппеланы А., Ташыуул.

ЗАЛИМ II *хал. сёзл.* **1.** Очень сильно, мощно/ Бек къаты, кючлю тауушэтип. *Кесине да тирмен къакъгъычла салгъанбыз да, ала бек залим дыгъырдайдыла.* Ортабайланы Т., Октябрны саугъасы, 18. *Харс залим къагъылады, жырны бардыралгъанларыча бардырадыла жашла.* Батчаланы М., Элчилерим, 136.

2. Очень хорошо, здорово, сильно/ Бек иги, аламат, ким да жаратырча. *Къарт болгъанлыкъгъа, [Умар] бютюн залим ишлейди, тирилиги саулай элге айтылып турады.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 8. *«Аперим санга, бек залим жырлагъанса!» – деди устаз Абидиннге.* «Коммунизмге жол», 1972, № 174.

ЗАЛИМЛЕ *эт.* Угнетать, тиранить/ Башхаланы излемлерин жукъгъа санама, аланы кюйсюз жек, эз, эркин жашаргъа къойма, иш къыйынларын аша. *Байла да бирча болмагъандыла, ол угъай, къарындашланы ичинде бирчалыкъ болмагъанды. Халкъны залимлегенле Шакъманланы Омарчала болгъандыла. Бизни заманыбызда да адамланы залимликлери ёсе келедиле.*

ЗАЛИМЛЕН *эт. страд. от* **залимле**/ Залимле *дегенни зорлаучу айырмасы. Дуниябашында залимленип жашаргъа сюйген адам табылырмы?*

ЗАЛИМЛЕНИУ *и.д. от* **залимлен** / Залимлен дегенден *этим ат. Къулну залимлениую. Жалчыны залимлениую.*

ЗАЛИМЛЕТ *эт. понуд. от* **залимле** / Залимле дегенни *къатла-*

ныучу айырмасы. Хан ёзюрлерине халкъны залимлетип турады. Къырал башчыла не заманда да кеслерини сейирлерин къоруулай, адамланы залимлетирге угъай демегендиле.

ЗАЛИМЛЕУ *и.д. от* **залимле**/ Залимле дегеден *этим ат. Саны, кючю кёп болгъан халкъны къарыусуз халкъны залимлеую.*

ЗАЛИМЛИК ат. Деспотизм, тирания / Артыкълыкъ, зулму, кюйсюзлюк, къатылыкъ (унукъдуруну, къыйнауну юсюнден). *Халкъ залимликни бугъоуларын умур-чумур этди.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 57. *Бий мужурасы тийип, [Хашимни] Сындыргъанды билегин, Залимликни ёртени кюйдюрген эди жюрегин.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 174. *Демократла дунияны башындан артыкълыкъны, залимликни, халкъланы араларында айырылыкъны кетерир ючюн, адамла да, бир бирине татлы тенг болуп, насыплы жашар ючюн жанларын артха салмай кюрешедиле.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 102.

■ **Залимлик эт** тиранствовать/ кюйсюз зулмулукъ сынат, жек, къатылыкъ, артыкълыкъ эт, унукъдур. *Чанкала, байла, бийле Кёп залимлик этедиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 45.

ЗАЛКЪЫДЫ *ат къ.* **залыкъылды**. *Арагъызда [къаяланы] шырылдайдыла чучхур акъгъан таушла. Башыгъызда сюзюледиле Чыгырбаш къара къушла, Ёшюнюгюзню жасайдыла Залкъыды, нарат, къайын.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 83. *Ол [шаудан] залкъыдыланы тюбюнде, жипилени башында зылды тёбелени арасында чыгъа эди.* «Шуёхлукъ», № 10, 58.

ЗАЛП *ат.* Залп/ Бир талай топну, ушкокну бирден атылгъаны. *Энди элни тёгерегиндегиле да залп бла ушкок атадыла. Аланы [Асланнгерий бла Ибрахимни] окъларыны хауада «чуу-чуу» этедиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 217. *«Катюшаланы» залпыча, жарыта Эди элия тик сыртны желкесин.* О т а р л а н ы К., Танг жулдузум, 24.

ЗАЛЫ[1] *ат.* Водоросль/ Бирси суу битимледен тамыры, чапырагъы эм сабагъы болмагъаны бла айырмаланнган, жайылып ёсюучю суу битим. *Ол а [тютюн], жюзюклеча, тёгерек-тёгерек бола, артда уа, сууда, залыча, ёрге шош созулады.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 21.

ЗАЛЫ[2] *ат.* Слизь (*тягучая и скользкая масса*)/ Жанлы организмлени бир къауум клеткалары чыгъаргъан созулуучу, учхалаукъ зат. *Жата туруп, [Элбек] кёлекни тешип атды, Жётел эте, залы тюкюре жатды.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 18. *Ол [плавунец]... чабакъ залыланы эм чабакъ жырналаны ашап къоймай, кесинден да уллу чабакълагъа окъуна чабыуул этеди.* «Естествознание», 35.

ЗАЛЫКЪЫЛДЫ[1] *ат* **1.** Рододендрон/ Ишхилдиге ушаш, уллу гюллю, тау жерледе ёсюучю эм жасау битимча да ёсдюрюлюучю битим. *Залыкъылды бийик тауланы этеклеринде ёседи. Залыкъылдыдан чай этиледи.*

2. *В позиции определения:* рододендроновый / Залыкъылдыдан[1] этилген. *Залыкъылды чай.*

ЗАЛЫКЪЫЛДЫ[2] *ат къарач. къ.* **бюшкери.** *Залыкъылды табып [Дауут], аны эзгенди, Кюкюртню да къошуп, отну сюзгенди.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 82. *Ибрагимни... аягъы къаяда битген*

залыкъылдыгъа илинип, бир жанына къарагъанда, къуш балала ийис этген бир къоян мыллыкга басынып тура эдиле. А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 151.

ЗАМАЗКА *ат.* Замазка/ Жепини, тешикни, жарылгъанны бегитирге хайырланылыучу жабышыучу зат. *Жашчыкъ терезелени жепилерине замазка жагъады.*

ЗАМАН *ат* **1.** Время (*напр. звёздное, московское*) / Ёмюрле, жылла, сагъатла, минутла д.а.к. бла ёлчеленнген, дунияда бола тургъан затланы нелляй бирге созулгъанлары, баргъанлары. *Заман кече арагъа жуукъалашхан эди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 312. *Адам таш тюйюлдю, заман а ташны да тюрлендиреди.* «Шёхлукъ», № 19, 47. // Мера длительности всего происходящего, существующего/ Бола, этиле тургъан затланы нелляй бирге созулгъанларын кёргюзтген ёлчем. *Москваны заманы. Жулдуз заман.* // Последовательная смена минут, часов, лет и т.п. / Минутланы, сагъатланы, кюнлени, жылланы бир бири ызларындан барыулары, ётюулери. *Заман чабады, чабады атча.* М о к ъ а л а н ы М., Жырла бла жылла, 31. *Ишни къалай боллугъун заман кеси кёргюзтюр.* «Шуёхлукъ», № 48, 15. *Заман, Чегем черегича, барады, Жангылыкъ чырагъы жарыкъ жанады.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, 1, 30.

2. Какой-л. отрезок времени/ Сагъатланы, кюнлени, жылланы д.а.к. бир бири ызларындан барыуларында къаллай да болсун бир кезиу. *Заманны оздур. Заманны къорат.* ❐ *Асламысында феодалла, бир бирлери бла урушхан заманда, пленнге тюшген адамланы къулла этип да къойгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 52, 32. *Исса сёлешген заманда, анга «хо» дегенча, башын энишге силке, неда «огъай» дегенин таныта, башын эки жанына булгъай олтургъан Анзор, бармакъ жиклерин чыкъырдата, айтды.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 66. // Пора дня, недели, года и т.п. / Кюнню, ыйыкъны, жылны д.а.к. бир зат бла белгили неда бир зат (иш) болгъан кезиую. *Ингир заман. Жауунлу заман.* ❐ *Тюш заманнга жолоучула Ушулу жайлыкъгъа жетдиле.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 16. *Жылны бек тапсыз заманы эди: къыш тауусулуп, жаз а алыкъа келалмай тургъан, малланы ашлары да тауусулгъан.* «Шуёхлукъ», №39, 26. // Досуг / Ишден бош сагъатла, кюнле д.а.к.; адамны ишлемеген, жукъ этмеген кезиую. *Сохтала солугъан заманларында телебериуге къараргъа ёчдюле.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 81. *Топ ойнаучу заманларында жашчыкъла школну спорт площадкасында жыйылдыла.* «Коммунизмге жол», 1971, № 72.

3. Определённый момент в последовательной смене часов, месяцев, лет и т.п./ Сагъатланы, айланы, жылланы д.а.к. бир бири ызларындан келиулеринде бир белгили кезиу. *Заманны белгилеу. Жыйылыуну заманын ачыкълау.* // Подходящий момент для чего-л./ Бир затны этерге тап кезиучюк. *Жукълар заман. Жырлар заман. Дырын жыяр заман.* ❐ *Аны [Рамазанны] не эсе да бир айтыры болуп, бир тап заманны сакълагъанча кёрюнеди.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 30.

4. Период, эпоха (*в жизни человечества, государства, общества и т.п.*)/ Адам улуну, къаллай да болсун бир халкъны, къыралны, жамауатны д.а.к. жашауунда энчи ышаны (*неда ышанлары*) болгъан, кёпге созулгъан кезиу. *Уруш заман. Патчахны заманы.* ❐ *Патчахны заманында бизни къыралны элледе жашагъан жарлы халкъы жер амалтын къыйналгъанды.* Т ё п п е л а н ы С., Уучу Зауурбек,

3. *Бизни заманны литературасы адамны жюрегин ишлеген сауутду.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 25.

5. *грамм.* Время (*глагола*)/ Этимни ишни неда халны озгъанын, бола тургъанын, боллугъун кёргюзтген формасы. *Бусагъатдагъы заман. Озгъан заман. Боллукъ заман.*

■ **Заманчы айланч** *грамм.* обстоятельственная конструкция/ заманчы болумдан бла анга бойсунгган сёзледен къуралгъан айланч. *Заманчы айланч танытхан иш айтымда кёргюзтюлген ишден алгъа болады.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 292. **Заманчы болум** *грамм.* обстоятельство времени/ айтымда ишни этилгенини заманын кёргюзтген сёз. *Заманчы болумла заманчы сёзлеуледен, атладан, этимсыфатладан, заманчы айланчладан да къураладыла.* **Заманчы сёзлеу** *грамм.* наречие, обстоятельства времени/ ишни заманы бла байламлы ышанларын кёргюзтген сёзлеу. *Эртте-эртте деген заманчы сёзлеу ишни бусагъатдагъы заманындан кёп алгъа этилгенин кёргюзтеди.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 101.

◆ **Заман ашыр** убить время / заманны бошуна, хайырсыз къорат, кетер. *Производствогъа магъанасыз ишледе заман ашырып, жол алгъанла да бар эдиле.* «Ленинни байрагъы», 1964, № 179. **Заманданзаманнга** время от времени/ бирбирде, чакъдан бирде. *Хашим алагъа [Тохтарлагъа] замандан заманнга къонакъгъа бара туруучу эди.* «Коммунизмге жол», 1972, № 106. **Заман заманы бла** *къарач. къ.* **замандан заманнга.** *Зооветеринар къуллукъчула заман заманы бла малланы жокълайдыла.* «Алчыла», 65. **Заманы келгенди он (она) достиг (достигла) зрелого возраста** / акъыл-балыкъ болгъанды. *[Мурат:] Къызны, заманы келгенден сора, юйде туруу иги тюйюлдю.* Шауаланы М., Мурат, 39.

ЗАМАНЛЫ *сыф. къарач. къ.* **болжаллы.** *Бийсолтанны Екатериноградда заманлы правительствону администациясы чакъыргъанды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 256.

ЗАМАНСЫЗ I *сыф.* Преждевременный, ранний/ Керекли, тийиншли болжалындан алгъа болгъан, келген. *«Замансыз къонакъ кимди?» – деген тиширыу ауаз Азаматны сагъышларын бёлдю.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 92. *Замансыз къартлыкъ жетген тиширыуну арыкъ бетин жыламукъла жууып башладыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 86.

ЗАМАНСЫЗ II *хал. сёзл.* Преждевременно/ Заманындан алгъа, асыры эртте. *Аман къонакъ не замансыз келир, неда кеч къалыр.* (Нарт сёз.) О *Замансыз ёлгенле. Замансыз кетгенле.* ❐ *Бюгече тийре итле замансыз уянып, бир бирине эришгенча, тамакъларын бошлап, къызыу юрдюле.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 339.

■ **Замансыз заманда** не вовремя, некстати / тапсыз, керексиз заманда, тийиншли заманда угъай. *Замансыз заманда, ауур жашауна тарыкъгъанча, баудан эшек созуп окъуду.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 194.

ЗАМАНСЫЗЛАЙ *заман. сёзл. къ.* **замансыз II.** *Къобуп кетер кибик иги болгъанса, алай а кесинг билесе, сабийчик замансызлай туугъанды.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 194. *Сокъур алма эртте бишер, Замансызлай агъып тюшер.* «Жилтинле», 302. *Келген бла [келин*

бла] айырырла жашынгы, Замансызлай къарт этерле башынгы. Будайланы Х., Алтын тау, 46.

ЗАМАНСЫЗЛЫКЪ [1] *ат* 1. Преждевременность / Заманындан алгъа, асыры эртте болгъанлыкъ, этилгенлик, мажарылгъанлыкъ. *Хамит элни жамауатына аны жыйылыуунда салыннган сёзню замансызлыгъын терен ангылатханды.* «Коммунизмге жол», 1974, № 37.

2. Безвременье / Къыйын заман; жамауат эм культура жашауну аллына бармауу, тохтауу; къыйынлыкъланы, чырмауланы, зорлукъланы кезиую. – *Ол замансызлыкъны бушуулу, ауур, ачы жылларында мен кёп къыйынлыкъ кёрген эдим, кёп кёз жаш тёкген эдим, – дейди Зулийхат, кёчгюнчюлюкню биринчи жылларын эсине тюшюре.* «Заман», 1994, № 131.

ЗАМАНСЫЗЛЫКЪ [2] *ат.* Безвременник/ Лилиягъа ушаш кёпжыллыкъ ханс. *Замансызлыкъ бизни таулада кёп тюбейди. Замансызлыкъ жик ауруугъа, къанны бир къауум аурууна эм эшек гуммос бла дагъыда аныча кёпген аман ауруулагъа багъарча дарман этерге хайырланылады.*

ЗАМАНЫНДА *заман. сёзл.* 1. Вовремя / Кезиуюнде, тийиншли, керекли заманда. *Къызыл къына къуйгъанча, Къызарышып, бишебиз [баллиле], Заманында алмасанг, Чирип жерге тюшебиз.* Шахмырзаланы С., Назмула, 236. *[Хашир:] Къачда уа Жалан Къолну аягъында гардошну заманында къарар амалтын, чегет тонгузлагъа аш этип къойдукъ.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 157.

2. Когда-то, в прошлом, в своё время/ Бир кезиуде, къачан эсе да бирде, алгъын, эртте. *[Хажос:] Бу мюлк заманында Салимгерийники эди.* Эбизеланы А., Къаналматны журтунда, 19. *Осман заманында бек жигит, атын айтдыргъан жаш болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 114.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ *ат.* Заместитель/ Таматаны болушлукъчусу, экинчиси. *«Аха, энди къыйын тюйюлдю – Насыбым тутуп, бир ишим бишди», – деп, Къаплан тергейди хайырларын мюлкюню, Кесине заместитель этип Хыйлачы Тюлкюню.* Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 33. *[Солтан:] Халиймат мени кесине заместителге салсын, бухгалтер этсе да, угъай демейме.* Боташланы И., Пьесала, 150.

ЗАМЕТКА *ат.* Заметка (*в газете*)/ Басмада къысха билдириу. *Бу аз сёзлю къысха заметка сейирлик документди.* «Шуёхлукъ», № 28, 17. *Къабыргъа газетде алчыланы сынамларын кенг жайгъан заметкала да дайым басмаланадыла.* «Коммунизмге жол», 1969, № 96.

ЗАМОК *ат сёл. тил.* Застёжка-молния / Кийимге салыныучу сынжыр тюйме. *Куртканы замогу. Чурукъланы замоклары.*

ЗАМПОЛИТ *ат.* Замполит / Политика иш жаны бла аскер бёлюмню таматасыны болушлукъчусу, экинчиси. *[Хаким] Замполит бла тюбеп: «Мен полкну аллында барайым, сен а полкну артында келирсе», – деп, буйрукъ этеди.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 173.

ЗАМПЫЛДА *эт. къарач. эриши* сёз. Болтать / *къ.* **жанша**. *Аны зампылдагъанына тынгыларгъа киши сюймеди.*

ЗАМПЫЛДАТ *эт. понуд. от* **зампылда**/ Зампылда дегенни

къатланыучу айырмасы. Биреуню зампылдат.

ЗАМПЫЛДАТЫУ *и.д. от* **зампылда**/ Зампылда дегенден *этим ат. Къатынны зампылдатыу.*

ЗАМПЫЛДАУ *и.д. от* **зампылда**/ Зампылда дегенден *этим ат. Зампылдауну къой! Жашны зампылдауу эриши кёрюндю.*

ЗАМПЫЛДАУУКЪ *сыф.* Болтливый/ *къ.* **жаншакъ**. *Зампылдауукъ къатын.*

ЗАМПЫЛДАШ *эт. взаимн.-совм. от* **зампылда** / Зампылда дегенни *араш айырмасы. Къатынла, зампылдашып, башымы аурутдула.*

ЗАМПЫЛДАШЫУ *и.д. от* **зампылдаш**/ Зампылдаш дегенден *этим ат. Къызланы зампылдашыулары.*

ЗАМША *ат* **1.** Замша/ Бууну, къойну д.а.к. жаныуарны ийленип, жумушакъ этилген, жукъа тышы къатапагъа ушагъан териси. *Жаш, аякъланып тебирегенлей, хылыгъа юйреннгенди: топ бла уруп мияла сауутланы сындырады, анасыны замшадан этилген чурукъларын отха атады.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 142.

2. *В позиции определения:* замшевый/ Замшадан этилген. *Замша бохча. Замша къол къапла.*

ЗАМЫКАНИЕ *ат.* Замыкание / Электричество баргъан чыбыкъла бир бирге жетип, токну келиуюн тохтатыу. *[Серёжа:] Къайда эсе да замыкание барды.* «Малкъар пьесала», 39. *Паровоз чархы бла ол темир жипчикни басханлай, батарейден келген токда замыкание болады.* «Шуёхлукъ», № 28, 68.

ЗАНГ *эрикл. сёз.* Звукоподражание удару предмета о предмет/ Затла бир бирине тийген заманда чыкъгъан тауушну билдиреди. *Насыра Хожа орамны кетип бара тургъанлай, боюнуна занг деп бир жумдурукъ тийгенди.* Ё р т е л а н ы А., Насыра Хожаны хапарлары, 15. *«Ол [Чомур] мени юйюмден жанлап озарча этерме», – деп, даууру болгъанны зынгырдата, [Домалай] аргъы юйге кирип, эшикни, занг деп, ургъанында, къабыргъалары люуюлдедиле.* Х у б и й л а-н ы О., Дерт, 16.

ЗАНГАР ТАШ *ат ц. диал.* Беловатый, крепкий, красивый, похожий на мрамор камень (*из него строили дома, крепости*)/ Акъсыл, ариу, тутхучлу, тунукъ тауушлу юй, къала ишлерге жарагъан таш. *Зангар ташны къаядан алып юй ишлерге хайырланыргъа адырла да, улоу да керек эдиле.*

ЗАНГ-ЗУНГ *эрикл. сёз.* Звукоподражание длительным ударам предмета о предмет/ Занг деген тауушну кёп кере къатланнганын билдиреди. *Гюрбежиде занг-зунг деген тауушла эшитиледиле. Гюрбежичини салтасыны занг-зунгу къулакъларынгы сансытады.*

■ **Занг-зунг эт** греметь, издавать звуки «занг-зунг»/ бир бири ызындан кючлю, уллу тауушла эт. *Мында кими волейбол, кими баскетбол ойнай эди, кими уа, футбол топну алып, занг-зунг этдирип, буруугъа урады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 88.

ЗАНГКЪОЙ *ат къарач.* Увалень, неуклюжий человек / Ауур, бытбыт адам. *Ол киши зангкъой эди.*

ЗАНГЫРДА *эт.* Греметь, грохотать/ Уллу, узакъгъа эшитилген тауш эт; гюрюлде. *Эл аллы къаяла ушкок, герох тауушдан гюрюл-*

дейдиле, зангырдайдыла. Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 135. *«Ура» тауушдан Зангырдап таула, Алгъасап жаула Болдула къаугъа.* «Жилтинле», 79.

ЗАНГЫРДАТ *эт. понуд. от* **зангырда** / Зангырда дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны эслегенлей бир уллу парий, юргени сайын къаяланы зангырдата, мыллыгын Мазан таба атды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 31. *Сабийлени зауукъ тауушлары айны акъ сютю тёгюлюп тургъан сыртланы зангырдатадыла.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 58.

ЗАНГЫРДАТЫУ *и.д. от* **зангырдат**/ Зангырдат дегенден *этим ат. Топ атылгъан тауушну къаяланы зангырдатыуу.*

ЗАНГЫРДАУ *и.д. от* **зангырда**/ Зангырда дегенден *этим ат. Топ атылгъан тауушну зангырдауу.* ❐ *Тюбюнден къая зангырдау узакъгъа, таула ичине кетеди.* «Шуёхлукъ», № 54, 65.

ЗАНГЫРДАУУКЪ *сыф. къарач.* Громовой, оглушительный (*о голосе, звуке*) / Кючлю, гюрюлдеген (ауазны, тауушну юсюнден). *Жашны зангырдауукъ ауазы къулакъларыбызны сангсытады.*

ЗАОЧНИК *ат.* Заочник/ Заочно *окъугъан адам. Алай бла, мени Акъсылым заочникге саналгъанды, Тюкенлеге айланып, Китап, дефтер да алгъанды.* Б а л а л а н ы О., Башчы теке, 33.

ЗАОЧНО *хал. сёзл.* Заочно/ Дерслеге дайым угъай, белгиленнген заманлада жюрюп. *[Жаш:] Эл мюлк техникумда заочно окъуйма, механик болургъа, башхалагъа да техниканы сюйдюрюрге мурат этеме.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 20. *Ол угъай эсенг, былайда ишлей тургъанлай, институтха заочно кирлигибизни юсюнден да... [Апалистаннга] билдирдим.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 9.

ЗАОЧНЫЙ *сыф.* Заочный/ Дерслеге дайым жюрюуню излемеген, предметни кеси аллына окъугъан. *Асият, ийнек сауууучу болуп, совхозда да ишлей, институтну заочный бёлюмюнде да окъур муратын юйюнде айтды.* «Жарыкъ жолда», 185. *Техникумну заочный эм ингирги бёлюмюнде 400 адам окъурукъду.* «Коммунизмге жол», № 17.

ЗАП *эрикл. сёз.* Звукоподражание упавшему с высоты предмету, удару/ Бийикден тюшген затны неда урууну тауушун билдиреди. *Къызны къолундан ычхынып, китап юй тюбюне, зап деп, тюшдю.*

ЗАПАД *ат къ.* **кюнбатыш.** *Пленлилени, къауум-къауум этип, товар вагонлагъа миндирип, запад таба ашырдыла.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 113. *Западны кёп къыралларында жашау къолайлыкъ осал бола барады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 85.

ЗАПАС *ат* **1.** Запас (*то, что запасено*) / Артдагъа неда бир затха деп жыйылгъан, хазырланнган зат. *Запасыбыз бек кёпдю, мал ашыбыз элпекди, Ийнекле сютлюдюле, Къойла уа жюнлюдюле.* А х м а т л а н ы А., Жаз келди, 30. *Тенгизлени бла океанланы тюплеринде жер байлыкъланы бек уллу запаслары жатадыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 57.

2. *В позиции определения:* запасной, запасный / Артдагъа, керек заманнга деп хазырланылгъан. *Запас керекле. Запас жол.*

3. аскер. Запас / Аскерде къул-

лукъ этип бошагъан эм керекли заманда ары жангыдан чакъырылыргъа жарагъан инсанланы къаууму. *Зулкъарний жашлагъа: «Сиз кесигизни запасда тургъаннга санагъыз», – дей эди.* «Шуёхлукъ», № 4, 53. *Алгъыннгы чекчи, запасдагъы подполковник Александров Нальчикде жашагъанлы тогъуз жыл болады.* «Коммунизмге жол», 1969, № 248.

ЗАПАСДАГЪЫ *сыф.* Запасной, в запасе/ Запасда тургъан аскерчи. *Запасдагъы офицер. Запасдагъы полк.*

ЗАПАСЛА *эт. къарач.* Запасать *что*, запасаться *чем*/ Бир затны арттагъа къой. *Къышха жылы кийим запасларгъа. Ашарыкъ запасларгъа. Ун запасларгъа.*

ЗАПАСЛАТ *эт. понуд. от* **запасла**/ Запасла дегенни *къатланыучу айырмасы. Къышха отун запаслатыргъа.*

ЗАПАСЛАТЫУ *и.д. от* **запасла**/ Запаслат дегенден *этим ат. Жау, бышлакъ запаслатыу.*

ЗАПАСЛАУ *и.д. от* **запасла**/ Запасла дегенден *этим ат. Артха бир зат запаслау.*

ЗАП-ЗАП *эрикл. сёз.* Звукоподражание хлопанию крыльев птицы / Къанатлыланы къанат къакъгъанларында этилген тауушну кёргюзтеди. *Къыттай, сехлеге минип, къанатларын зап-зап этдирип, къычырды.*

■ **Зап-зап эт** хлопать (*крыльями*)/ къакъ (*къанатланы юсюнден*). *Къанатларын зап-зап этдире, Чумлу Камны хоразлары, бир бирлерине эришгенча, къадалышып, тартып къычырышадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 51.

ЗАПИСКА *ат.* Записка/ Къол бла жазылгъан жазыуу болгъан къагъыт кесек, къысха письмо. *Записка жаз. Записка жибер.* ❐ *Борис жыйылыуну председателине этилген докладны юсюнден записка жазып жиберди.* «Коммунизмге жол», 1972, № 31.

ЗАПОВЕДНИК *ат.* Заповедник/ Кийик жаныуарла, битимле, къанатлыла къорууланнган жер. *Москвада агъачны кенгертиуню, къырал заповедниклени къурауну юсюнден декретлеге къол салынганды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 59. *Областны табийгъат байлыгъын сакълауда Тебердиде къырал заповедникни уллу магъанасы барды.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 6.

ЗАПОЛЯРНЫЙ *сыф.* Заполярный/ Поляр тёгерекни ары жанындагъы. *Заполярный тундраны байлыгъын совет адам эрттеден хайырланып тебирегенди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 20.

ЗАПОЛЯРЬЕ *ат.* Заполярье/ Полярный тёгерекни ары жанындагъы жерле, кенгликле. *1930 жылда Заполяръеде [Кировскеде] дунияда биринчи кере ботаника бахча къуралгъанды.* «Коммунизмге жол»,1971, №118.

ЗАПРАВКА *ат сёл. тил.* Заправка (*самолёта, машины и т.п.*)/ Машинаны, самолётну, тракторну д.а.к. башха затны отлукъ бла жалчытылыуу. *Ол ишни тамамлауда заправкада урунганла пенсионер Кабалоев эм аны нёгери юлгюлю ишлейдиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 85.

ЗАПРОС *ат.* Запрос (*требование, спрос*) / Бир ишни не халда тургъанын ангылар ючюн изленнген хапар. *Депутатны запросу*

къырал управлениянъы органларынъы, оноучу къуллукъчуланы ишлерине контроль этиуню бек ахшы мадарларындан бириди. «Коммунизмге жол», 1971, № 37.

ЗАПТЫРА *ат эск.* Болтун, краснобай / Жаншакъ неда омакъ сёзлю адам. *Жаш заптыра эди.*

ЗАПЧАСТЬ *ат.* Запчасть/ Машиналагъа, механизмлеге запас керек. *Машинаны запчастлары. Тракторну запчастлары.* ❐ *Запчастланы, деталланы салыргъа тапкала жокъдула.* «Коммунизмге жол», 1973, № 43. *Тракторну сыннган затын алышындырыргъа запчастла эркин табылмадыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 35.

ЗАПЯТОЙ *ат грамм.* Запятая / Бош айтымда сёзлени, сёзлени къауумларын неда къош айтымны кесеклерин бир бирлеринден айыргъан тыйгъыч белги. *Баш айтым бла бойсуннган айтымланы арасына запятой салынады.* «Малкъар тилни орфографиясы бла пунктуациясы», 27.

ЗАР *сыф.* Завистливый / Биреуню байлыгъына, тынч, ырахат, керегин табып жашауына, аны бир тюрлю бир жетишимине зарланыучу, сукъланыучу, жутланыучу. *Зар адам, ишлемесе да, терлейди. – Биреу къууанса, ол жарсый, къарайды.* М о к ъ а л а н ы М., Жырла бла жылла, 21. *[Нюржан:] Адам дегенинг зарды – бир бирин сюймегенле, кёрюп болмагъанла азды депми тураса.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 48.

■ **Зар бол** *къ.* **зарлан.** *Зар болма сен! Тар болурса, Алай болсанг, Уу солурса, Уунг бла юйюгюр къашынг, Татымаз ашагъан ашынг.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 20.

◆ **Зар кёз бла къара** *къ.* **зарлан.** *Найыпханнга бир уллу насып келип къаллыкъча, зар кёз бла къарады.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 22. *Аны [Къарчаны] жууабын Ёрюзмек, баям, жаратмады: жайылып мамыр отлагъан сюрюуге зар кёзлери бла къарады.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек.

ЗАРАК *ат.* Травянистое растение с длинными мягкими стебельками/ Узун жумушакъ чёплю, жетсе, сары болуучу ханс. *Жаш, бара барып, заракны кёп ёсген жерине тюбеди. Къойчу заракдан кюлтечик этди.*

■ **Зарак салам** высушенная и подкладываемая обычно в чабуры трава зарак/ жыртылып, чабырлагъа салыргъа жарашдырылгъан зарак. *Юйню иесинден зарак салам алып, ючюсю да акъ чабырла кийдиле.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 128. *Жерим – нарат бешик эди, Тюбю – сыппа тешик эди, Зарак салам – тёшеп эди. Бёлеленнген тёшек эди.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 30.

ЗАРАН *ат* **1.** Вред, порча, ущерб/ Биреуге неда бир затха этилген (*жетген, тюшген*) тапсызлыкъ, жараусузлукъ; хата. *Аллай къарангылыкъны зараны окъургъа излегенлеге да тиеди.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 79. *[Абдул-Къадыр Мухаммат-Аминнге:] [Махмут эфенди] Жинден заран жетгенле болуп да нелляй бир адамны сау этгенди дейдиле. Мени бир тиширыугъа зараным болмагъаны кесинге тууралы.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 161.

2. Материальный ущерб, потеря, убыток, урон/ Къоранч, зырафлыкъ. *Ол затланы хатасындан колхозгъа иги кесек заран тюшгенди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 162. *Гитлерчи оккупантла республикабызгъа уллу заран жетдиргендиле.* «Шуёхлукъ», № 13, 16.

♦ **Заран бер** *къ.* **заран сал.** *Быллай ишде тартыныу къуру заран бергенден башха жукъгъа жарамайды.* Эбизеланы А., Махти, 88. – *Сабий ёсдюрюуде алгъыннгы жорукъла, алгъыннгы билим къуру заран беродиле,– деп толу ийнаннган устазлагъа тюбейсе.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 162.

♦ **Заран бол** мешать, быть помехой/ бир затха чырмау бол. *[Жаш къызгъа:] Тюбюмдеги къашха тор ат, Ол семиз, токъ болсун, Экибизге заран болгъанны Жашар ёмюрю жокъ болсун.* (Фольк.) ❐ *[Къанамат] ушкогу энди заран болгъандан сора башха болушлукъ этмезин танып, аны суугъа силдеп, герохну чыгъарды.* Къобанланы Д., Таулада тауущ, 84. **Заран жетди (тапды, тюшдю)** страдать, пострадать, терпеть ущерб, урон/ Биреуден неда бир затдан хата, заран кёр, къыйынлыкъ сына. *Тилни зараны башха жетер.* (Нарт сёз.) О *[Хажос Хажи-Османнга:] Мен сени сатсам, кесими сатарыкъма. Сенге заран жетсе, менге да заран жетерикди.* Эбизеланы Х., Къанаматны журтунда, 26. *Жыл сайын желледен колхозла уллу заран табадыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 24. *Уллу заран тюшсе да, бизни къырал къазауатдан кюч алып чыкъгъан эди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 83. **Заран сал** вредить; наносить ущерб, урон, убыток и т.п./ хата эт, халеклик сал, зырафлыкъ тюшюр. *Жашчыкъ жуугъуракъ келгенде, аны къулагъына: «Душман къачып барады, бизни борчубуз анга не къадар кёп заран салыргъады», – деген сёзле эшитилдиле.* Толгъурланы З., Айыуташ, 46. *Тишлени къатында от этип ойнагъан сабийлени юсюнден, аллай эссизлик оюнла уллу заран салыргъа боллукъларындан да жыйылыуда айтхан эдиле.* «Шуёхлукъ», № 5, 114. **Заран тюшюр** *къ.* **заран сал.** *Ол а [суукъ] кюзлюклеге хазна заран тюшюралмагъанды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 31. *Заран тюшюргенлени узун тизмесинде директор айып салгъан къуру экеуленни тапдыкъ.* «Ленинни байрагъы», 1971, № 112. **Заран эт** *къ.* **заран сал.** *Тюз адамны къарындашымча сюеме. Ол кишиге заран этмез, билеме.* Боташланы И., Экинчи тюбешиу, 38. *Аны гебенине гебен жетмейди, тиш къалатса, сукъланмай кёз ётмейди, Жаун, жел да тишге заран этмейди.* Отарланы О., Жырла, 32.

ЗАРАНЛЫ *сыф.* Вредный, причиняющий вред/ Хата келтириучю; хаталы. *Жазны белгиси болуп, Жашайса сен, къарылгъач: Заранлы чибинлени Ашайса сен, къарылгъач.* Къулийланы Х.-М., Жулдузчукъла, 20. *Тайдырырбыз кирли, заранлы къылыкъны, Зулмучу къоюп кетген ызлыкъны.* Теммоланы Х., Хорлауну жырлары, 54.

■ **Заранлы жаныуар** вредитель (*живое существо*)/ эл эм агъач мюлклеге хата этиучю жаныуар. *Терек бахчалагъа къарау, заранлы жаныуарла эм ауруула бла кюрешиу, семиртгичле бериу, суу салыу, керексиз бутакъланы кесиу тынгылы бардырылмайды.* «Коммунизмге жол», 1971, № 125. *Совхозда аман хансла бла заранлы жаныуарчыкълагъа ышангылы тыйгъыч салыннганды.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 113. **Заранлы ханс** сорняк/ адам ёсдюрген битимлени ёсерге къоймаучу, кийик ханс. *[Аубекир:] Сабанны заранлы хансладан тазалай туруп, будай башла юзюллюкдюле деп къоркъсакъ, биз аны хансха кесдирип къоймай-бызмы?* Толгъурланы З., Эрирей, 97. *Заранлы ханс тийреге урлугъун терк жайгъанча, Чыммакъ аман хапарны хар тюбегенине айтады.* Къулий-

л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 34.

ЗАРАНЛЫКЪ *ат къ.* **заран 2.** *«Бу юйню ичинде жаралылагъа заранлыгъы бар затланы бютеу кетерип, госпиталь этерге керекди», – деди профессор.* «Ленинни байрагъы», 1971, № 108. *Жаш адамны акъылыны, санларыны да ёсююнде тютюн ичиуню заранлыгъы бек уллуду.* «Коммунизмге жол», 1974, № 78.

ЗАРАНЛЫЛЫКЪ *ат.* Вредность/ Зараны барлыкъ. *Битеу дунияда врачла ичгини бла тютюнню саулукъгъа заранлыкъларын эрттеден бери дайым чертип турадыла.* «Коммунизмге жол», 1974, № 88. *Буруннгу жашауну заманындан къалгъан аман адетлени халкъгъа заранлылыкъларын унутмай, ала бла дайым кюрешип турургъа керекди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 49.

ЗАРАНСЫЗ *сыф.* Безвредный/ Адамгъа неда бир затха зараны жетмеген. *[Хажимет:] Кеси къыйыным бла урунуп, хыянатсыз жашагъан бир зарансыз адам эдим.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 254.

ЗАРАНСЫЗЛЫКЪ *ат.* Безвредность/ Зараны жокълукъ. *Адамны зарансызлыгъы. Дарманны зарансызлыгъы. Бир ишни зарансызлыгъы.*

ЗАРАНЧЫ *ат* I. *Вредитель(о человеке)*/ Биреуге неда бир затха хата (заран) этиучю адам. *Эки термилгеннге заранчы болгъан жаханим отда кюеди.* «Малкъар халкъ жырла», 184. *Буржуй къыралла бир бирлерине кеслерини шпионларын, бир-бирде уа адам ёлтюрюучюлерин да жибередиле.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 94.

2. Вредитель (*животное, насекомое*)/ Эл эм агъач мюлклеге заран этиучю жаныуар неда къуртъкъумурсха. *Нартюхню заранчыладан эм бек алгъа нартюх гебенекден сакълар ючюн хайырлы амалланы табаргъа керекди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 43. *Бригадада битимлени ауруларына эм заранчыларына къажау кюрешиу да тап къуралгъанды.* «Коммунизмге жол», 1971, № 148.

ЗАРАНЧЫЛЫКЪ *ат.* Вредительство/ Заранчыны иши. *[Шаухалны] хар атламы заранчылыкъдан толуду.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 65. *Заранчылыкъ бла кюреширге хар ким да борчлуду.* «Коммунизмге жол», 1974, № 81.

ЗАРАУАТ *ат* 1. *къ.* **зарауатлыкъ**. *Ах, Салиймат, Салиймат! Нек жетди бу зарауат? Не уллуду зорну кючю! Нек жоюлдунг, не зат ючюн?* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 110. *Малкъарлы да сынагъанды Къазауатны, Уруш анга Къоюп кетген зарауатны.* М а к ы т л а н ы С., Жашауну ауазы, 78.

2. *В позиции определения:* мучительный, унизительный / Къыйнагъан, инжитген. *Ненча зарауат жара тюшдю санга, Тюзлюк ючюн къазауатчы Дон-Кихот!* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 74.

ЗАРАУАТЛА *эт. сёл. тил.* Мучить, заставить страдать/ Биреуню санына, чархына къыйынлыкъ жетдир, жюрегин инжит. *Аманлыкъчыла тиширыуну, ахчасын бермейди деп, тюйюп, зарауатлайдыла. Жууапсыз сюймеклик жашны зарауатлайды.*

ЗАРАУАТЛАН *эт. страд. от* **зарауатла**/ Зарауатла дегенни *зорлаучу айырмасы. Жаш жауну къолунда зарауатланып тургъандан эсе, кюрешде ёлюню сайлады.*

ЗАРАУАТЛАНЫУ *и.д. от* **зарауатлан**/ Зарауатлан дегенден *этим ат.* Ауруп зарауатланыу. *Жаралы болуп зарауатланыу.*

ЗАРАУАТЛАТ *эт. понуд. от* **зарауатла**/ Зарауатла дегенни *къатланыучу айырмасы. Жесирлени зарауатлат.*

ЗАРАУАТЛАТЫУ *и.д. от* **зарауатлат**/ Зарауатлат дегенден *этим ат. Ишчилеге хакъ бермей зарауатлатыу.*

ЗАРАУАТЛАУ *и.д. от* **зарауатла**/ Зарауатла дегенден *этим ат. Биреуню тапсыз халгъа тюшюрюп зарауатлау.*

ЗАРАУТЛЫ *сыф.* Бедственный/ Зарауатлыкъ сынатыучу. *Зарауатлы болум. Зарауатлы кезиу.*

ЗАРАУАТЛЫКЪ *ат.* Мука, мучение, страдание/ Адамны санына, чархына жетген къыйынлыкъ, азап неда жюрек инжилиулюк. *Сукъланды [Атабий] онгсуз юйюрде туугъан, Зарауатлыкъ да тыйгъанында таргъа, Ачыуну, жарсыуну билмей тургъан, Сыйсызлыкъ да сынамагъан таугъа.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 107. *Аланы [акъланы] халкъгъа берген зарауатлыкълары къой сюрюулени къыргъан жыртхыч бёрюден да озады.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 81.

2. *В позиции определения:* бедственный, полный лишений, страданий/ Къыйынлыкъ сынатхан; жарсыулу, инжилиулю. *Зарауатлыкъ жашау.*

■ **Зарауатлыкъ эт** мучить/ къыйна, азап чекдир. *Фашист ууучлаучула къаллай уллу зарауатлыкъ этгенлерин кёрюп, [Алим] бек ачыуланнганды.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 152. *Хапчукланы тышына атып, багъалы затланы машинагъа жюклеп, гитлерчиле, сау кюнню юйден юйге кирип, зарауатлыкъ этип айланадыла.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 62.

ЗАРАУАТЧЫ *ат.* Мучитель/ Биреуню къыйнагъан, инжитген, адам. *Ол огъурсуз, къаты адам эди, анга ишлеген адамлагъа зарауатчы эди.*

ЗАРИСОВКА *ат.* Зарисовка/ Бир затны сёзле бла суратлап жазылгъаны. *Ол газетде ал статьяла, заметкала, зарисовкала, фельетонла боладыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 89. *Алимни статьяларын, зарисовкаларын, корреспонденцияларын газетлени бетлеринде терк-терк кёрюрге боллукъду.* «Коммунизмге жол», 1973, № 19.

ЗАРИФ *сыф. эск.* Элегантный, изящный / Ариу, субай. *Зариф бойлу жаш. Къызны битеу санлары зариф эдиле.*

ЗАРИФЛИК *ат эск.* Элегантность, изящность/ Ариулукъ, субайлыкъ. *Жаш жарыкълыгъы, адеплиги, чомартлыгъы, зарифлиги бла къызны терилтди.*

ЗАРКЪ-ЗАРКЪ *эрикл. сёз.* Звукоподражание стучанию зубов/ Тишлени бир бирге тийгенлеринде этген тауушну билдиреди. *[Лейля] суукъсурап, къалтырап тишлери бир бирлерине заркъ-заркъ деп тие эдиле.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 29.

■ **Заркъ-заркъ эт** стучать (*о зубах*)/ тарууш эт (*тишле бир бирге тийип*). *Жашчыкъ, асыры суукъсурагъандан, аны тишлери, бир бирге тийип, заркъ-заркъ эте эдиле.*

ЗАРЛАН *эт.* Завидовать *кому*; испытывать чувство зависти *к кому*/ Зарлыкъ сезимни сына, зар кёз бла къара; сукълан. *Байланы*

омакъ къызлары... бири биринден игирек кийиннгенин кёрселе, зарланадыла. Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 18. *Аны [Хызырны] алай этгенине гитче къарындашчыкълары бла эгешчиклери зарландыла.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 21.

ЗАРЛАНДЫР *эт. понуд. от* **зарлан** / Зарлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Къызны сёзлери жашны зарландырдыла. Адамланы зарландыр.*

ЗАРЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **зарландыр**/ Зарландыр дегенден *этим ат. Ариу кийип, тенглерин зарландырыу. Кесини ариулугъу бла адамланы зарландырыу.*

ЗАРЛАНЫУ *и.д. от* **зарлан**/ Зарлан дегенден *этим ат. Биреуню ырысхысына зарланыу. Адамны жетишимлерине зарланыу.* ❐ *Зарланыу бир къаумлагъа тёреди.* М о к ъ а л а н ы М., Жырла бла жылла, 25.

ЗАРЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **зарлан**/ Зарлан дегенни *араш айырмасы. Ала бир бирге эрттеден зарланышып жашай эдиле.*

ЗАРЛАНЫШЫУ *и.д. от* **зарланыш**/ Зарланыш дегенден *этим ат. Бир бирни табышына зарланышыу осал къылыкъды.*

ЗАРЛЫКЪ *ат.* Завистъ/ Биреуню иги, къолайлы жашаууну, жетишимлерини биреуге ачыу тийгени, аны жюреги къыйналгъаны. *Биреу керегин табады деп, Жюрютмем анга зарлыкъны, Жанымдан ариу кёреме Менден узакъгъа барлыкъны.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 43. *Зарлыкъ бууп къаралтхан азла жокъдула, аллайла бир бирлерин кенгден таныйдыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 196.

■ **Зарлыкъ эт** *къ.* **зарлан.** *[Къыз:] Жауларым зарлыкъ этген болурла, Къым-тым хапары чыгъады [жашны], Гурушхам керти болгъаннга ушайды, Сюйгеним менден бугъады.* «Малкъар халкъ жырла», 135. *[Жашла] кичилерине зарлыкъ этип башлайдыла, Алай бла къарындашлыкъны ташлайдыла.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 172.

ЗАРЧЫЛЫКЪ *ат.* Завистливость/ Зар деген сыфатны магъанасыны шарты. *Зарчылыкъ хорласа, адамлыкъ къалмаз.*

ЗАРРА *ат* **1.** Пылинка в помещении, пещере и т.п., видимая при свете солнечных лучей/ Юйню неда башха мекямны ичинде кюн таякъланы жарыгъында кёрюннген букъу. *Оюлуу тынып, таш заррасы басылгъанда, Артиш къаяны аз мудах жырын эшитмегенди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

2. Атом *ат хим.*/ Химия элементни химия шартларын жюрютген бек гитче кесекчик. *Багъыр бир зарралы химия элементди.*

ЗАРСЫЗ *сыф.* Независтливый / Зарлыгъы болмагъан. *Къарт эди жыл саны бла [тутмакъ], Алай, зарсыз жаны бла жаш эди эм жарыкъ эди.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жырлары, 76.

ЗАРФ *ат эск.* **1.** *къ.* **басма**[1] (*1-чи магъ.*). *Бу юйюнгде сен [Кязим] жарсый келдинг: «Таулуланы зарфлары жокъду», – деп.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 290. *[Магомет Омаргъа:] Кесинги окъуна жюз жырынг болур, зарфха бер да китап чыгъар.* «Шуёхлукъ», № 54, 37.

2. *къ.* **басма** [1] (*2-чи магъ.*). *Зарф машиналаны тауушлары къайдан эсе да, чыран тюбюнден гюрюлдеп келген суу кибик, алай теренден чыгъадыла.* З а л и й х а н л а-

н ы Ж., Тау къушла, 91. *Ол [Шамил] киргенде, Алтын, хар заманда ча, зарф машинаны аллына алып, иничге бармакълары бла харфланы, къобуз тюеклерича, ойнатаолтура эди.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 29.

■ **Зарфха ур** *къ.* **басмала**. *Сюеме мен жаратсагъыз, Зарфха уруп къаратсагъыз.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 118. *Кязим, Жазгъанынгы зарфха уруп аладыла, Сыйлы кёрюп, китаплагъа саладыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 125.

ЗАРХ *эрикл. сёз.* Звукоподражание падению твёрдых предметов / Бир къаты зат тюшюп, башха затха тийгенде этген тауушну билдиреди. *Офицер бел бауун столгъа, зарх деп, атды. Таш жолгъа, зарх деп, тюшдю.*

■ **Зарх эт** грохнуть / бир жерге тийип, тюшюп уллу тауш эт (*бир затны юсюнден*). *Старшина къара къайишли кюмюш бел бауун, зарх этдирип, столгъа быргъады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 129.

ЗАРХ-ЗУРХ *эрикл. сёз.* Звукоподражание ударам предмета о предмет / Бир затны башха затха тийгенде этген тауушларын билдиреди. *«Зарх-зурх! Зарх-зурх!» – деп, бири бирини башына къагъа, къочхарла алайгъа жетдиле.* «Нартла», 93.

■ **Зарх-зурх эт** сильно стучать, шуметь / бир бирге тийип, уллу тауушла эт (затланы юсюнден). *Тирменни элеклери зарх-зурх этедиле.*

ЗАРЧЫ *ат.* Завистник/ Зар адам. *Зарчыны зарлыгъы башына заран болур.* (Н а р т с ё з.)

ЗАРЯД *ат.* Заряд (*взрывчатое вещество*)/ Патронда, снарядда болгъан атылыучу затны белгили саны. *Ол [артиллерия] бек терк жюрюйдю, узакъгъа атады эм заряды кючленнгенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 39.

ЗАРЯДКА *ат.* Зарядка/ Адам чархын чыныкъдырыр, саулукълу болур ючюн этиучю физкультура. *Сабийлери, зарядка этип бошап, классха жыйылып тура эдиле.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 67. *Уяннганлай, орунундан секирип туруп, зарядкагъа чабаргъа керекди.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 146.

ЗАСЕДАНИЕ *ат.* Заседание/ Къаллай да болсун бир организацияны, коллективни членлерини бир затны сюзерге жыйылыулары. *Профкомну заседаниясы къызыу бара туруп, Сокуровха эшикден ким эсе да къагъытчыкъ узатды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 180. *Пономарёв окружкомну заседаниясын бардыргъанлы сагъат болуп келеди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 299.

ЗАСЕДАТЕЛЬ *ат.* Заседатель / Революциягъа дери Россейде бир тюрлю учрежденияны ишине къатышыр ючюн айырылгъан келечи. *Жюйюсхан заседателле, сиз аланы [къаугъачыланы] тутамысыз?* «Коммунизмге жол», 1969, № 202.

ЗАСТАВА *ат.* Застава/ Къырал чекни бир жерин сакълаучу аскер бёлек эм ол туруучу жер. *[Командир аскерчилеге:] Бир бёлек заманны мында юйренирсиз, сора заставагъа барлыкъсыз.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 82. *Заставаны начальниги уа, кесини жерине къайтып, Андрейни жанында сюеледи.* «Шуёхлукъ», № 7, 24.

ЗАТ[1] *ат* 1. Вещь, предмет/ Адам кёзлери бла нени кёраллыкъ, къолу бла нени туталлыкъ эсе да, ол; жукъ, абери. *Ахшы кёрген тенгинге бек сыйлы затынгы бер.*

(Нарт сёз.) О *Ол, не эсе да бир амалсыздан болгъанын билип, керекли затларын алып, эрлай келген адам бла эшикге чыкъды.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 193.

2. Явление (*то, что происходит в окружающей дествительности*)/ Дунияда бола тургъан болум, хал. *[Самат:] Мындан он жыл алгъа бизге жомакъча кёрюннген затла бюгюн сейир кёрюнмейдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 76. *Сюймеклик дегенинг къалай аламат затды.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 116.

3. *къ.* **иш** [1], **жумуш.** «*Ол затны этерсиз деп, жамауат бек толу ийнанып, бизни жибергенди», – деп, къартла кеслерини келген болушларын къызыл партизанлагъа билдиредиле.* Хочуланы С., Хапарла, 13. *Хаширни классы, эте тырмагъан затны уллу къууанчха санап, бюгюн солуу алмай ишлейди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 144.

4. Вещь (*о мыслях, суждениях, разговорах и т.п.*)/ Бир аберини юсюнден оюм, акъыл, ушакъ д.а.к. этгенде хайырланылады. *[Малжей къызлагъа:] Сизге... жутсуз, огъурсузсуз демейме. Алайды да, кёлюгюзге башха зат келмесин.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 361. *[Къазий:] Азал, аланы меннге бош тизесе. Мени сагъышландыргъан башха затды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 219. *[Къартайгъан киши:] Тиширыула аллай затланы эшите турсала, биз насыпсызланы бютюнда басынчакъламай къалай къалсынла!* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 81.

5. Случай, происшествие / Болуп кетген ишни юсюнден. *Алай болсада, быллай затха тюртюле келмеген бай... къойланы юзгереден тышына къыстатып, жангыдан санап башлады.* Эбизеланы А., Къанаматны журтунда, 5. *Ол кюн болгъан зат жилигиме дери ётюп, битеу терсликни ариулугъума атып, ингир къарангыгъа дери олтурдум.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 24.

6. Нечто, что-то / Не эсе да, къаллай эсе да бир жукъ, хал, болум. *«Ангыламагъан затынг болса, меннге сора тур», – деп, чыкъды Хашир.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 115. *Тепсеуге классика хореографиядан къошулгъан заты барды, деп, чертилгенди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 83.

◆ **Затха да тиймейди** *угъайл.* гроша медного (*или ломаного*) не стоит/ не аз да магъанасы жокъду, жукъгъа да жарамайды. *«Китапларым затха да тиймейдиле», – деп тургъан, Алада не айтханма? – деп, мен жарсып олтургъан.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 147.

ЗАТ [2] *кес. къ.* **иш** [2]. «*Тюлкю алайда чычхан затмы марлай болур?» – деп, оюм этдим.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 18. *«Къачама зат десе уа, бек терк ёлтюрюрме», – деп, Ысмайыл, Асланнга айланып, къыжырады.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 93. *«Суусап зат жокъмуду, Ахман?» – деп, соруп, Азамат адыргы этди.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 29.

ЗАУАЛ *ат астр.* Зенит/ Къарагъан заманда кёкню бек бийик жери. *Кюн зауалгъа жетип, Исси болгъанда, Жатдыргъанды [таулу], быттым этген сюрююн.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 88.

ЗАУАЛЛЫ *сыф.* **1.** Горемычный; несчастный / Жарлылыкъ сынагъан, инжилген; къыйынлы, насыпсыз, харип. *Малыны санын таякъгъа керкип, Мюлк жюрютгенди, зауаллы таулу.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 151. *Хыккили кёз-*

лери экили кёре, Биягъы зауаллы [бёрю] сюелди ёрге. О т а р л а н ы С., Жаз жылыуу, 48. *Артыкълыкъ кёре келген зауаллы Къасболат, неге къол тутханын билмей, ышара эди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 33.

2. *кёч.* Могучий, очень сильный / Бек къарыулу, тулпар. *Ой, зауаллы таулу жигитле, Пелиуанлача сермешген!...* М а к ы т л а н ы С., Шаудан, 15. *Къадалып, «Зауаллы поэтди!» – деп, ыйнакълайбыз, аны сёз саугъасын да эсге салып.* «Жашауубузну байрагъы», 36. *Жортады зауаллы Азамат, Кёл жапсарып, солургъа, Ашыгъады Аминатха Къууанч хапар соругъа.* «Шуёхлукъ», № 20, 47.

ЗАУУКЪ I *ат къ.* **зауукълукъ.** *Биреу зауукъдан тепсей эди, биреу суууукъдан тепсей эди.* (Н а р т с ёз.) О *Мараучу тангны тауугъу; Ачыгъан бауур, суууукъ суу Сен – мараучуну зауугъу.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет жырла, 38. *[Мазан:] Исси кюн алай къалын агъачны теренине кирсенг, билемисе, Андрей, ол салкъынлыкъ, ант этеме, адамгъа жангыдан жан салгъан кибик алай зауукъду.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 78.

ЗАУУКЪ II *сыф. къ.* **зауукълу I.** *Халкъым: «Жарлыны бузоуу Ёгюзлюк этер», – деп, бирде Не тюз айтхан эди, зауукъ Жашау тынч келмезин биле!* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 66. *Сабийлени зауукъ тауушлары айны акъ сютю тёгюлюп тургъан сыртланы зынгырдатадыла.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 58.

ЗАУУКЪ III *хал. сёзл. къ.* **зауукълу II.** *Салам жазама, анам, тансыкъ болама санга, Бек зауукъ жашайбыз, Жарсыгъан этме манга.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жулдузчукъла, 11. *Лакъырда эте, кюле, Зауукъ ишлейди жыйын.* М а м м е л а н ы И., Санга саугъам, 33.

■ **Зауукъ эт** блаженствовать; наслаждаться / излеген, кюсеген, сюйген затынгы табып, итиннген, талпынгган ишинг толтурулуп, кёлюнг ыразы болуп, къууан. *Мен алагъа ийнанып да къалмагъанма, алай а къазауатда зауукъ этмегенлерин билмезча тели душман болсун.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 83. *Къырал алагъа [ишсизлеге] болушлукъ береди, алай аны бла не зауукъ этсинле.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 74.

ЗАУУКЪЛАН *эт.* **Зауукъ эт** (*къ.* **зауукъ III**). *[Ысмайыл:] Асланкир, сен атынга кишен салып, отлатыргъа мадарынг болмагъан жерде, малынг сюйгенингча керилип, сен, зауукъланып, келесе.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 181. *Танала бу тап жерде зауукълана тургъанлай, кёк кюкюреп, жашнап, жангур жауун башлагъанды.* О р т а б а й л а н ы Т., Октябрны саугъасы, 26. *Музыкагъа тынгылап, зауукълан.*

ЗАУУКЪЛАНДЫР *эт. понуд. от* **зауукълан** / Зауукълан дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашчыкъ бузоуланы тап жерде отлатып, зауукъландырды. Аталары жашланы, солутуп, черекге барып жуунургъа къоюп, зауукъландырды. Жырлап, адамланы зауукъландыр.*

ЗАУУКЪЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **зауукъландыр** / Зауукъландыр дегенден *этим ат. Сабийге сюйген затларын ашатып зауукъландырыу. Жырлап зауукъландырыу.*

ЗАУУКЪЛАНЫУ *и.д. от* **зауукълан**/ Зауукълан дегенден *этим ат. Сюйген музыка чыгъармагъа тынгылап зауукъланыу адамны*

кёлюн кётюреди. Жашны сюйген къызы бла тепсерге чыкъгъанда, зауукъланыуун ким да сезерча эди.

ЗАУУКЪЛУ I *сыф.* Очень счастливый, радостный/ Зауукъ этген, зауукълукъну сынагъан; къууанчлы, насыплы. *Зауукъ заманны зауукълу балалары этген ушакъгъа тынгылай... [жашчыкълары] ызларындан шош-шош атлай баргъан эдим.* Хочуланы С., Хапарла, 101. *Ол сёзлени эшитип, Чыпчыкъ мудахланады, Аны энди зауукълу Кезиую бошалады.* «Шуёхлукъ», № 29, 14.

ЗАУУКЪЛУ II *хал. сёзл.* Очень счастливо/ Зауукъ этип, зауукълукъ сынап. *Жер жылы, хычыуун эди, мен терилдим: Унутулду ачыуум, Зауукълу керилдим.* Отарланы К., Дуния эрттени, 185. *Къочхарчыкъ къойчукъ бла Зауукълу жашап турду, Ма бир кюн а алагъа бухар къозучукъ тууду.* Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 4.

ЗАУУКЪЛУКЪ *ат.* Блаженство, наслаждение, счастье, радость/ Адамны кёлюн кётюрген, бек къууандыргъан, ыразы этген сезим. *Дунияны тынчлыгъы, зауукълугъу да туугъан жерни унутдураллыкъ тюйюл эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 84. *Ала [жырла] адамланы эстетика сезимлерин ёсдюрген бла къалмай, эстетика зауукълукъ да беради.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 107.

ЗАУУКЪСУЗ *сыф.* Безрадостный, невесёлый / Зауукълугъу болмагъан. *Адепли жюрюмеген кюнлери анга [Азаматха] къалай эсе да бир тюрлю эригиулю, зауукъсуз кюнле кёрюндюле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 23.

ЗАЧЁТ *ат* **1.** Зачёт/ Бийик эм энчи окъуу юйледе окъугъанланы билимлерин, асламысында практика жаны бла, сынауну бир тюрлюсю эм аллай сынаудан ётгеннге шагъатлыкъ этген белги. *[Ибрагим:] Биз экзаменлени барын да берип бошап, учуу усталыкъдан зачёт бере эдик.* «Шуёхлукъ», № 47, 87. *Болсада, экзаменле, зачётла башланыр заманнга артыкъ кёп къалмагъанды.* «Коммунизмге жол», 1974, № 120. // Отметка о прохождении испытания / Аллай сынаудан ётгеннге шагъатлыкъ этген белги. *Жаш бир кюннге юч предметден зачёт алгъанды.*

2. *В позиции определения:* зачётный/ Зачёт бла байламлы. *[Ахмат Юсюпге:] Зачёт сессия жетип келеди, хазырланып башларгъа керекди.* «Коммунизмге жол», 1976, № 52.

■ **Зачёт книжка** зачётная книжка/ студент жанында айландырыучу эм аны окъууда отметкалары, зачётлары салыныучу документ. *Жашны зачёт книжкасында бешледен башха белги жокъ эди.*

ЗАЯ [1] *ат къарач. къ.* **заран, хата.** *Бухар кийгенлени тамадалары – Бегеуулланы Сохтады. Бухар кийгенлени ачы заялары – Тууарчы улу Юнюсде тохтады.* «Къарачай халкъ жырла», 250. *Былай эди ол заманны уясы Аллыбызгъа буруу: – ташы, къаясы. Байгъа, бийге – кюнню ачыкъ жаясы; Жакъсызлагъа – салыннган заясы.* «Жюрек жырлайды», 121.

ЗАЯ [2] *хал. сёзл. къ.* **зырафына.** *Бирле жашай биледиле, Заманны жоймай зая.* Отарланы К., Дуния эрттени, 124. *Сен сюелсенг балта бла къаягъа, Кеченг – кюнюнг кетер сени заягъа.* Будайланы Х., Алтын тау, 48.

◆ **Зая айлан 1.** Бездельничать/ Ишлемей, хайырсыз, бош тур. *[Сагъыт:] Талип зая айланнган бир*

адамды, анга къарама сен, Юсюп. (Ф о л ь к.)

■ **Зая бол 1)** портиться, приходить в неисправное состояние/ бузул, жараусуз бол, зыраф бол. *Заманында жыйылмай, бичен чиригенди, зая болгъанды. Бахчада хобуста юшюгенди, зая болгъанды. Ал бота зая болгъанды.*; **2)** *кёч.* становиться распущенным, приобрести дурные наклонности / аман, осал бол (къылыкъны юсюнден), хауле бол. *[Дауумхан Хусейге:] Оноу амалтын ол жаш [Азамат] зая болуп бара болур дейме.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 157. *[Аубекир:] Иги ишлегиз, хомухла болсагъыз, зая болурсуз, ашагъаныгъыз татымаз.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 131. **Зая эт 1)** привести *что* в негодность, в неисправное состояние / жараусуз, аман эт, буз. *Быйыл жауунлу жыл болгъаны себепли, тракторла жолланы чанчакълап, зая этгендиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 146; **2)** *кёч.* оказывать дурное, развращающее влияние *на кого*/ биреуню буз, хауле, аман къылыкълы эт. *Кабахан бла Хамызат, заманында къарамай, жангыз жашларын зая этдиле: ол ичгичи да, хауле да болду, ишлеген жеринден да къысталды.* «Коммунизмге жол», 1972, № 87; **3)** *кёч.* растрачивать (*имущество, деньги и т.п.*)/ ырысхыны бошуна, зырафына, хайырсыз затха жой. *[Ыйналукъ Мисирханга:] Мен мюлкюмю, сюйюпмю зая этген сунаса?* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 65.

ЗАЯВКА *ат.* Заявка/ Бир затны кереклилигин айтхан, билдирген тилек. *[Жамийлят Масхутха:] Кесинг къара, районну заявкасына къошсунла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 83. *Артистле малчыланы заявкалары бла кёп жыр да жырладыла, тепсеу да кёргюздюле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 158.

ЗАЯВЛЕНИЕ *ат* **1.** Заявление, сообщение/ Къуллукъ, иш жаны бла этилген билдириу. *Басмагъа заявление этерге.* ❐ *Россейни тыш къыралла бла ишлерин жюрютген министри Югославияда политика болумну эм анда баргъан урушну мамырлыкъны жолу бла тохтатыуну юсюнден заявление басмалагъанды.* «Заман», 1992, № 97.

2. Письменная просьба/ Тилек къагъыт. *Баттал, заявлениями жаздырып, аны тёрт бюклеп, хуржунуна сала, Сарыбийланы къатларына жуукъалашады.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 49. *Мухаммат, заявление жазып, кадрланы бёлюмюне тапдырды: былай да былай тилейме, курслагъа алыгъыз деп.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 104. *Стройканы таматасы, алаша бойлу, токъ адам, заявлениямы алып, башындан аягъына дери къарап чыкъды.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 5.

ЗАЯДАН *хал. сёзл. къ.* **зырафына.** *Ёрлей, чыкъдыкъ, Атны жыкъдыкъ, Кетди чынгыл къаядан. Къарап къалдыкъ, Аман талдыкъ, Ат жоюлду заядан.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Заман жели, 12.

ЗАЯЛА *эт.* **1. Зая эт 1** (*къ.* **зая**). *Кёкден тамычы тамгъанлай, машина, трактор да эски жолдан жанлап; аны жаны бла къырдышны, барлакъны санжаллап, заялап жюрюйдю.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 53. *[Чыран суу] Хыбыл жарны талайса, Топ ургъанча, ояса. Энди сен а къалайса? – Деп, заялап къояса.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 16.

2. Зая эт 2 (*къ.* **зая**). *Атасы-анасы заманында къайгъырмай къоюп, сабийни заялагъандыла.* ❐ *Аманлыкъчыланы бла ичгичилени жолларына тургъанлы, Ханапий кесини жашауун заялагъанды.* «Коммунизмге жол»,1961, №137.

3. *кёч. Зая эт* **3** (*къ.* **зая**). *Мюлкню заяла. Ахчаны заяла.*

ЗАЯЛАН *эт.* Портиться, приходить в негодность/ Бузул, жараусуз бол. *Эт, иги тузланмагъаны себепли, заяланды. Картоф, чирип, заяланды.*

ЗАЯЛАНЫУ *и.д. от* **заялан** / Заялан дегенден *этим ат. Кёгетлени, юшюп, заяланыулары. Биченни, чирип, заяланыуу.*

ЗАЯЛАТ *эт. понуд. от* **заяла**/ Заяла дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашчыкъ тууарланы бошлап, бахчаны заялатды. Дырынны, заманында жыйдырмай, заялатдыла.*

ЗАЯЛАТЫУ *и.д. от* **заялат**/ Заялат дегенден *этим ат. Жолну заялатыу. Биченликни заялатыу.*

ЗАЯЛАУ *и.д. от* **заяла**/ Заяла дегенден *этим ат. Кийимни заялау. Ырысхыны заялау.*

ЗВАНИЕ *ат.* Звание/ Аскерде билимине, усталыгъына, къуллугъуна кёре берилген ат; **чын** [1] (*1-чи магъ.*). *Бизге хорлатханы ючюн, немецлиле ол дивизияны тамата офицерлерин къуллукъларындан къыстагъандыла, аланы тёртюсюнден а аскер званияларын сыйыргъандыла.* «Коммунизмге жол», 1971, № 143.

ЗВЕНО *ат* **1.** Звено (*напр. пионерское, полеводческое*) / Къаллай болса да бир къуралгъан биригиуде бирге ишлеген адамланы бек гитче къауум. *Бир къауум сохта звенола юйлени къабыргъаларын сюрте башлайдыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 134. *Тахирни къурулушда биринчи атламлары ташчылагъа болушхан звенода башланнган эдиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 76. // Отдельная часть производственной бригады в колхозе/ Колхозлада производство бригаданы энчи бёлюмю. *Колхозда звенола кёпдюле, барысы да бир бирлери бла эришип ишлейдиле.* Толгъурланы З., Эрирей, 161. *[Музафар:] Аны себепли келин звеносунда эки адам бла бирге производство саугъагъа кёргюзтюлгенди, – деп, хапар бар эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 196. *[Сакийнат:] Алай аны экинчи жылында, бизни хар бирибизге бирер гектар бермей, онушар адамдан звенолагъа юлешедиле.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 59. // Строевое подразделение в авиации из 3-5 самолётов/ Авиацияда 3-5 самолётдан къуралгъан строевой бёлюм. *Самолётла уллу бийикледе аскер стройда эки звено болуп келе эдиле.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 82. *Бизни юч самолётдан къуралгъан звенобуз сагъат экиде аэродромдан кёкге кётюрюлдю.* «Коммунизмге жол», 1977, № 50.

2. *кёч.* Составная часть *чего-л.* целого/ Бир сау затны къурамына байланып кирген бёлюм. *Район звенону кючлю этиу. Энди орта звенону пропагандистлерини сынаулары да байыкъгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1977, № 82.

■ **Звено башчы** звеньевой, руководитель звена (*в 1 знач.*) / Звенону (*1-чи магъ.*) таматасы. *Ол [Айчолпан] звено башчы болуучу эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 169. *Асият тёрт жылдан бери звено башчы болуп, алчылыкъны кишиге бермей келеди.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 127. *[Хусей:] «Беш» белгиден [Мыстафаны] дневниги Къуру тюйюлдю, къарагъыз... Звено башчыгъа аны Тюненеден санагъыз.* Гыттыуланы М., Космонартла, 12.

ЗВЕНОВОД *ат.* Звено башчы (*къ.* **звено 1**). *Звеноводла кесле-*

рини ишлерин бардырадыла. С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 85.

ЗВЕНЬЕВОЙ *ат.* Звено башчы (*къ.* **звено 1**). *Зайнаф звеньевойду, эришиуде алдады. Звеносу танг атмай ишде эртте болады.* Б о т а ш л а н ы И., Экинчи тюбешиу, 35. *[Ахмат:] Мени звеньевой этдиле, гетменнге, таякъгъа да къолубуз жарашады.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 14. *[Сакийнат:] Гюлжамалны да бизни бригадада башха звеногъа звеньевой этдиле.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 60.

ЗЕБРА *ат.* Зебра/ Африкада жашагъан гитче талгъыр кийик ат. *Ала [кийик атла] Африканы зебраларына ушаш алачыкъладыла.* «Естествознание», 78. *Нальчикни зоопаркына зебра, гуаноко, леопард, антилопа-гну дегенча жер башында аз тюбеген сейирлик жаныуарланы келтирликдиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 61.

ЗЕГИЛЕУ *сыф. къ.* **къыйыкъкёз; зукку I, гылтын.** *[Змеенко] адамгъа зегилеу мияла кёзлерин аралтып тохтаса, сары кирпиклерини тюплеринде житча кёзлери къагъылмай бир ауукъгъа дери туруучу эдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 16.

ЗЕГИЛЕУКЁЗ *сыф. сёл. тил.* **къ. зегилеу**. *Адыхам, бу зегилеукёз къонагъына асыры бюсюремесе да, къара намысны кючюнден ахырына дери анга жарыкъ болургъа кюреше эди.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек.

ЗЕГИЛЕУЛЕН *эт.* Стать косоглазым/ Къыйыкъкёз бол. *Жаш, кёзлери ауруп, зегилеуленип къалгъанды.*

ЗЕГИЛЕУЛЕНИУ *и.д. от* **зегилеулен**/ Зегилеулен дегенден *этим ат. Биреуню зегилениулениую.*

ЗЕЕ *ат къарач. къ.* **заран, хата.** *Кёгетлени жыйып бошагъынчы, суукъ келип, юшютюп бошагъанды; колхозгъа ол уллу зееди.*

ЗЕЕЛЕ *эт. къарач. къ.* **заяла.** *Тюбю бла таза кесдирмесенг [хансны]: «Кекел къойду, къышлыкъны зееледи», – дейдиле.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 73.

ЗЕЙТУН [1] *ат.* Маслина, олива (*дерево*)/ Хар заманда да жашиллей тургъан югда ёсюучю терек. *Зейтунла ёсдюрюлген жер.*

ЗЕЙТУН [2] *ат.* Плод (*маслины, оливы*)/ Ол терекде ёсген кёгет. *Зейтунладан этилген жау.*

ЗЕКАТ *ат дин.* Ежегодная подать в пользу бедных, предписываемая шариатом/ Шериатны айтханына кёре, жарлы муслийманлагъа хар жылдан берилген жасакъ. *Деуюр, ысхат; зекат, фитир, эй молла! Некях, къалын – бары шерият жолла...* К ъ а р а к е т л а н ы И., Сайламалары, 58. *Юй жарлылыкъ, жетип келген ораза, фитирле, къурман мал, зекат кечени ауурлугъу кетгинчи былагъа [Назбий бла Байдыугъа] кирпик къакъдырмайдыла.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 29.

ЗЕКАТЛЫКЪ *ат.* То, что предназначено для зеката / Зекатха жораланнган зат. *Ынна мирзеуню зекатлыгъын энчи жерге жыйды.*

ЗЕМЗЕМ *ат дин.* Земзем (*название священного источника – колодца у храма Кааба в Мекке*) / Сауд Аравияда Меккада Каабаны къатында сыйлы суу чыкъгъан къую. *Хажиге баргъанла, земземни къатында тохтап, аны сууундан ичедиле.*

■ **Земзем суу** святая вода / Меккада Каабаны къатында чыкъгъан сыйлы, саулукъ берген суу. *Хажи къылыргъа баргъан земзем суудан ичер.* (Н а р т с ё з.) О *Сени кебининге земзем суула бюркедиле.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 97. *Хауаны солугъанынг, земзем сууну ичгенча кёрюндю.* «Алчыла», 132.

ЗЕМЛЯНКА *ат.* Жербаш юй (*къ.* **жер**). *Тар землянкадан тышына гитара таууш келеди.* М а м м е л а н ы. И., Чалгъы, 66. *Алим шыбыртсыз землянкагъа кирди.* «Шуёхлукъ», № 53, 23. *Урушда землянкада мен аны [жауунну] хапарына тынгылай, эсиме Тюшюрюучю эдим узакъ тауланы.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 216.

ЗЕНИТ *сыф. аск.* Зенитный/ Кёкде ышанны атар ючюн хайырланылыучу зенит расчёт. *Зенит артиллерия. Зенит топла.* ❐ *Бийик сыртны юсюнде орналгъан зенит топла, пулемётла самолётланы буз жаугъанча атадыла.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 28. *1942 жылны сентябрь айында Ахмат кесини зенит тобу бла душманны бомбардировщигин агъызады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 91.

ЗЕНИТКА *ат сёл. тил.* **1.** Зенитка / Зенит топ. *Душман зенитканы таууштары эшитиледиле, аны истребителлери кёкге кётюрюледиле.* «Шуёхлукъ», № 53, 30. *Зенитка табып ураллыкъ болмаз, Ансаргъа сормай къачарбыз.* «Къарачай халкъ жырла», 185.

2. *В позиции определения:* зенитный/ **къ. зенит.** *Египетде зенитка артиллерия израилчи самолётлагъа от ачханды эм аладан бирин агъызгъанды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 240. *Матросла бла механикле топладан бла зенитка пулемётладан кетмейдиле.* «Коммунизмге жол», 1969, № 89.

ЗЕНИТЧИК *ат.* Зенитчик/ Зенит артиллерияны топчусу. *Хамит госпиталда жаралары сотур болгъандан сора, биягъы зенитчик нёгерлерине къайтады.* «Коммунизмге жол», 1971, № 184.

ЗЕПАКА *ат эск.* Выселение, ссылка / Кюч бла биреуню, халкъны бир жерге кёчюрюу. *Сибиргъе зепака этверге.*

ЗЕУАН *ат эск.* Шайка, банда/ къ. банда. *Тонаучу зеуан. Сауутланнган зеуан. Зеуан тутулду.*

ЗЕФИР *ат* **1.** Зефир (*ткань*)/ Ич кийимлик мамукъ къумач. *Тюкенде басма да, зефир да бардыла.*

2. *В позиции определения*: зефировый / Зефирден этилген. *Зефир кёлек. Зефир къол жаулукъ.*

3. Сорт пастилы/ Кёгетледен этилген пастила, конфетни бир тюрлюсю. *Ынна зефирни бек сюеди.*

ЗЕХЛЕ *ат къ.* Сехле. *Мухтарны да зехледен атлагъаны, Хурметни да, намаз этер къууумда, къумгъан бла арбазгъа чыкъгъаны тенг болду.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул. *Юйге жанладыла, къыз, зехлени ачып, жашны ызындан чакъырды.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 22. *Ханийфа да, атлыны ашыра, зехлеге дери барып тохтады.* «Шуёхлукъ», № 55, 29.

ЗИБИЛ *ат миф.* **1.** Невидимка/Кёрюнмезча болуп (*жомакълада неда фантастика хапарлада*) адам неда башха зат. *Г. Уэлсни «Зибил адам» деген китабында аны баш жигити, дарманла этип, кесин зибил этгенини юсюнден жазылады. Керек болса, жомакълада затла, адамла да, зибил болуп, кёрюнмей къаладыла.*

2. *къарач.* Соринка (*в глазу*)/ Кёзге тюшген кир. *Жашны кёзюне зибил тюшгенди.*

■ **Зибил бёрк** шапка-невидимка/ жомакълада: адамны башына кийилген заманда аны кёргюзтмей къойгъан бёрк. *Зибил бёрк кийгенча, Ахмат, арбаздан чыкъгъанлай, тас болуп къалды.*

ЗИДАН *ат къарач. къ.* **зиндан.** *«Муну [тюкенчини] зиданнга атыгъыз», – деп, буйрукъ бергенди патчах.* «Къарачай халкъ таурухла», 116.

ЗИЙДАН *ат къарач. къ.* **зиндан.** *Добай, юсюне тонун атып, алагъа [адамлагъа] чыкъгъанында, кесин ёхтемге санаучу жюрегине кирирге аздан къалды: аллында сюелгенле ол бюгече зийданнга атхан адамла эдиле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 61. *[Атланы урлагъан:] Жерден тас болгъа эди ит, Зийданда ёлюп, чирип, Ахыратда ол сыйрат Кёпюрден кетсин, налат! – деди Иван.* «Жанкъылыч», 175.

ЗИЙНА *ат* **1.** *къ.* **саякълыкъ.** *«Сабий зийна бла туугъанды», – деп, хапар жюрюй эди.*

2. *В позиции определения:* развратный, распутный / Саякъ, хауле айланыучу. *Жюрек жауууму эмеди Эки кёзюнгю аласы. Мени нечик алдап барады Зийна къатынны баласы.* (Ф о л ь к.) ❐ *Хасан эфендини гюняхлы, зийна ишлени юсюнден ууазлары бийлени, аланы шапаларын – Махмутха, аны юйюне къозутадыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 171.

3. *къ.* **зийначы.** *Сюйдюрюп, алмай кетип барады Зийнаны зийна баласы.* (Ф о л ь к.) ❐ *[Мусос Нухха:] Ёлген жыланча, былайда мугурайып турма да, барып, ол Сакийнат деген зийнаны бери сюр.* Э т е з л а н ы О., Таулада сермешиу.

■ **Зийнадан туугъан** 1) незаконнорожденный / некяхсыз туугъан; гыбышы. *– Бу зийнадан туугъандан сора санга адам къурупму къалгъанды! – деп, Назилийхан къызына урушады.* «Коммунизмге жол», 1976, № 72.

◆ **Зийнадан туугъан** 1) негодяй, подлец, мерзавец / сыйсыз, намыссыз, аман, начас, фасыкъ. *Жаууна жауадыла, жашла, Ёзенни, сыртны къаралтып, Зийнадан туугъан, не таптынг Мени быллай бир таралтып.* (Ф о л ь к.) ❐ *Да, зийнадан туугъан, жастыкъ тюбюнден чыгъарып, санга кир къол жаулугъуму берлик тюйюл эсем, бусагъатда неми берейим?* К ъ о б а н л а н ы Д., Экй заман, I, 91; 2) сорванец, озорник, негодник/ сыркыу, хыпыяр, камсык. *«Зийнадан туугъанчыкъ», – дей, богъакъчыгъын дыгъы этип, «къыл-къыл» деп, кюлдюрдю.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 14.

■ **Зийна жюрю** Прелюбодействовать, развратничать, распутничать / Саякъ жюрю, хауле айлан. *Зийна жюрюгенден бек айыплы иш болмаз.*

ЗИЙНАЛЫКЪ *ат къ.* **саякълыкъ.** *Зийналыкъ бек осал, айыплы ишди.*

ЗИЙНАЧЫ *ат.* Развратник, распутник / Аман айланыучу, нафсына берилген, саякъ адам. *Жолла! Онг бермегиз зийначыгъа!* О т а р л а н ы К., Сынла, 122. *Таулу адетлеге кёре, зийначы тиширыуланы бурунларын, къулакъларын кесип, кеслерин а эки эмилик атны къуйрукъларына тагъып, аулакъгъа бошлап къоя эдиле.* «Шуёхлукъ», № 33, 122.

ЗИКИР *ат дин.* Зикр, радение, молитва / Аллахха табыныуну бир тюрлюсю, кёбюсюнде Аллахны аятларын (*къауум адам бирден неда биреулен*) къайтарып айтып тур-

макълыкъ. *Зикирге, маулутха жюрюй, афендиле ичинде айлана, Айдамбул къуран окъургъа да, къалгъаннга да уста болгъанды.* Батчаланы М., Элчилерим, 115. *Зикир тауушла, кезиу-кезиу, орамлада эшитиледиле.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 183. *Зикирлени, махтау жырланы кёбюсю Аллахха жораланнгандыла.* «Шуёхлукъ», № 64, 94.

■ **Зикир эт** радеть / Аллахха табын, тилек тиле, зикир айт. *Бир къауууму да зикир этгенлерин тохтатып, сейирге къарап тургъанлай, афенди къычырды: «Мухаммат файгъамбарны къабырындан шыйых келгенди, салауат этигиз!»* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 133. *Жамауат жокъ дууа тутаргъа. Эфенди жокъ зикир этерге.* Тёппёланы А., Назмула, *Къартла зикир, жашла тилек этедиле.* «Шуёхлукъ», № 54, 79.

ЗИКИРЧИ ат. Молельщик, тот, кто радеет/ Зикир айтыучу адам. *Зикирчилени арасында бир ариу тауууш артыкъда бек айырылып эшитиледи.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 183.

ЗИНДАН *ат эск.* Темница, яма (*тюрьма*)/ Тутмакъла туруучу жер; тюрме. *«Муну [тюкенчини] зинданнга атыгъыз!» – деп, буйрукъ бергенди патчах.* «Къарачай халкъ таурухла», 116. *Орамда кёрген эди Бузжигит ариу къызны, Зиндандан чыгъып кёрген кибик, кёк кырдык жазны.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 187. *Ой, суху жел, манга болуш, Биргенге ал да кет мындан, Кесинг чыкъгъанча, тынч чыгъар Мени да бу тар зиндандан.* Маммеланы И., Шамай къала, 38.

ЗИНДАНЧЫ *ат.* Тюремщик/ *къ.* **тюрмечи**. *Зинданчы тутулгъанланы къаты сакълайды.*

ЗИНЕЛ *сыф.* Рваный (*о краях одежды*)/ Къыйыры (*этеги, женг аллары д.а.к.*) жыртылгъан, сагел, чачакъ болгъан. *Зинел тон. Зинел жыйрыкъ.*

◆ **Зинк: Зинк бол** *къарач.* исчезнуть, потеряться/ думп (тас) бол, жокъ бол, ташай. *Булутла, кетген кече жангурну кёбюрек жаудуруп, дырынланы жибитгенлерине уялгъанча, кёз тутхан къарамладан зинк болгъандыла.* Семенланы А., Жазыу айла, 21.

ЗИФТИ *ат.* Скрытый шов/ Таша тигилген жер. *Чепкенни зифтиси. Жыйрыкъны зифтиси.*

ЗИФТИЛЕ *эт.* Шить скрытым швом/ Зифти жорукъ бла тик. *Къаншау юйге Налбийке чепкен этеклени зифтилей тургъанлай кирди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

ЗИФТИЛЕН *эт. страд. от* **зифтиле**/ Зифтиле дегенни *зорлаучу айырмасы. Жыйрыкъны этеклери зифтиленнгендиле.*

ЗИФТИЛЕНИУ *и.д. от* **зифтилен** / Зифтилен дегенден *этим ат.*

ЗИФТИЛЕТ *эт. понуд. от* **зифтиле**/ Зифтиле дегенни *къатланыучу айырмасы. Чепкенни зифтилет. Ышымны зифтилет.*

ЗИФТИЛЕТДИР *эт. понуд. от* **зифтилет**/ Зифтилет дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш ышымларын зифтилетдирди. Ыннагъа чепкенни зифтилетдирдиле.*

ЗИФТИЛЕТДИРИУ *и.д. от* **зифтилетдир**/ Зифтилетдир дегенден *этим ат. Чепкенни зифтилетиу. Башлыкъны зифтилетиу.*

ЗИФТИЛЕУ *и.д. от* **зифтиле**/ Зифтиле дегенден *этим ат. Чепкенни аркъасын зифтилеу. Ышым-*

лаиы зифтилеу. Жыйрыкъны этеклерин зифтилеу.

ЗИЯН *ат къ.* **заран 1.** *[Шарау Найыпханнга:] Сафаргъа да зияным жетмез, сени бетинги этерме, айымыды, ол манга игилик этерге кюрешмесе да, мен сени къадарынга чырмаулукъ салмам.* Толгъурланы З., Эрирей, 145.

ЗИЯРАТ *ат дин.* Место паломничества, поклонения, святое место; гробница святого/ Дин багъалы, сыйлы кёрген жер; шыйых къабыр. *[Шыйых:] Бюгече тырафы намазны оздурмагъыз да этигиз, мен былайдан чыкъгъанлай, ызыма къайтып, файгъамбарны къабырына зияратха барып келликме.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 133.

■ **Зыярат къыл(эт)** *эт. дин.* Паломничать, поклоняться святым местам / Дин багъалагъан, сыйлы кёрген жерлеге бар, анда дууа эт. *Алиймырза къабырларына зыярат этип кетди.* (Фольк.)

ЗНАК *ат къ.* **значок.** *Шофёр жол знак кёрсе, машинаны къызыулугъун акъыртынлатады, андан ётгенлей, биягъы къызыу сюреди, дуулдатып.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 44.

ЗНАЧОК *ат.* Значок (*пластинка, кружок и т.д.*)/ Къаллай да болсун бир организацияны членлерине, адамны этген игилигин хурметлеп, болуп кетген затны эсгерип д.а.к. зат ючюн берилиучю, юсюнде белгилери, суратлары болгъан пластинка, тёгерек д.а.к. формалы зат. *Кёкюрегине да ол [Эшек] омакъ значок салгъанды. Билими уа, жазыкъны, Тюрленмегенлей къалгъанды.* Баланы О., Башчы теке, 34. *Жылтыраукъ значокланы кавалери, эштада, бир акъылгъа келмегенибизни эслеп, ызына айланды, къол бермей, жукъ айтмай кетди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 22. *Сора, сиз, сагъыш этигиз: депутат значокну ол несине тагъарыкъды?* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 111.

ЗОДИАК *ат астр.* Зодиак/ Кюн жыллыкъ жолун ичлери бла кёрюне ётюучю эклиптиканы тёгерегинде тизилишип тургъан 12 жулдуз къауумланы бары. *Бурунгу грекле ол жулдуз къауумлагъа жаныурланы атларын атагъан эдиле.*

ЗОДЧИЙ *ат.* Зодчий/ Архитектор, къурулушчу. *Бизни фахмулу зодчийлерибизни жетишимлери битеу дуниягъа белгилидиле.*

ЗОЛГУ [1] *ат.* Червь из семейства кольчатых жёлтого цвета/ Эки жаны да хыртлы сары къурт. *Золгу картоф бахчагъа заран тюшюреди.*

ЗОЛГУ [2] *сыф.* Вялый, ленивый (*о человеке*) / Хыра, хомух (*адам*). *«Ол золгу уа не эте болур», – деп, кюлдю къыз лакъырда этген жашны ызындан.*

ЗОЛПОУ *ат эск.* Пошлина, налог/ *къ.* налог, пошлина. *Хайыргъа кёре салыннган золпоу. Элмюлк золпоу. Золпоу сал.*

ЗОНА *ат* **1.** Зона/ Эки чекни неда эки сызны араларындагъы неда бир сызны жаны бла узунуна баргъан жер. *Израилчи аскерчиле Суец илипинни зонасында къатылыкъны бютюнда кючлендиргендиле.* «Ленинни байрагъы», 1969, № 240. *Шахар Советни исполкомуну оноуу бла Тютю суу шахарны солуу зонасы болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 124.

2. *В позиции определения:* зональный/ *къ.* **зоналы**. *Художникле хар заманда да республика эм*

зона кёрмючлеге тири къатышадыла. «Коммунизмге жол», 1971, № 1.

ЗОНАЛЫ *сыф.* Зональный/ Къаллай болса да бир зонада, бир жерде орналгъан, тургъан. *Зоналы къараугъа сайланнган артистле сау айны ичинде сынамлы балетмейстерлени башчылыкълары бла кёп иш бардыргъандыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 18. *Июлну бешинчисине дери Шимал Кавказны зоналы эришиулери барлыкъдыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 81.

ЗООВЕТЕРИНАР *сыф.* Зооветеринарный/ Эл мюлк хайыуанланы жайыу, юйретиу, кёп этиу, багъыу эм ала бла тап хайырланыу бла байламлы. *Зооветеринар институт.* ❑ *Зооветеринар къуллукъчула заман заманы бла малланы жокълайдыла.* «Алчыла», 65. *Малчыланы арасында зооветеринар окъуу къуралгъанды.* «Коммунизмге жол». 1969, № 99.

ЗООЛОГ *ат.* Зоолог / Зоологиядан специалист. *Зоологланы кенгешлери болгъанды.*

ЗООЛОГИЯ *ат* 1. Зоология/ Жаныуарланы юсюнден илму. *Ол алим антропологиягъа, этнографиягъа, зоологиягъа, географиягъа уллу къошумчулукъ этгенди.* «Коммунизмге жол», 1971, № 138.

2. *В позиции определения:* зоологический/ Зоология бла байламлы. Зоология атлас. *Зоология музей. Зоология коллекция.*

ЗООПАРК *ат.* Зоопарк/ Зоология парк. *[Темирбек] тёгерегине къарады, сора зоопаркны тёбен жанында уллу клетканы тёгерегинде къадар адам жыйылып тургъанын эследи.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 94. *Алай Музафар а аланы [бёрю балаланы] орунчукъларында тургъанлай, машинагъа салып, шахаргъа элтип, зоопаркга берди.* «Шуёхлукъ», № 26, 41.

ЗООТЕХНИК *ат* 1. Зоотехник / Зоотехниядан специалист. *Зоотехник келип, бу беш кюннге [жашла] нелляй бир чалгъанларыны тарыхларын алды.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 16. *Зоотехник да, Маржан да анга [Жамийге] къуруда болушадыла.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 46. *[Назир:] Махарны зоотехник болгъанын, ишинден хапары болгъанын ангыладым.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 27.

2. *В позиции определения*: зоотехнический/ *къ.* **зоотехния 2**. *Китап колхозла бла совхозланы ветеран, зоотехник къуллукъчуларына аталгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 108.

ЗООТЕХНИЯ *ат* 1. Зоотехния / Эл мюлк хайыуанланы жайыуну, юйретиуню, кёп этиуню, багъыуну эм аланы тап хайырланыуну юсюнден илму. *Аланы иш кёллюклери, усталыкълары, зоотехниядан, ветеринариядан эм экономикадан билимлери кётюрюледи.* «Коммунизмге жол», 1973, № 33. *Совхозда таналаны ёсдюрюуде зоотехнияны эм ветеринарияны жорукълары толу сакъланадыла.* «Коммунизмге жол», 1971, № 134.

2. *В позиции определения*: зоотехнический / Зоотехния бла байламлы. *Зоотехния жорукъла. Зоотехния лаборатория. Зоотехния билим.*

ЗОР *ат* 1. *къ.* **зорлукъ**. *Зор кетер, тюзлюк къалыр, Оноуну къолгъа алыр, Шуёхлукъну, мамырлыкъны Битеу дуниягъа салыр.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 15. *Къыйынлыкъда, тап, зор жетсе да, Эр кишиге бетмиди къачыу?* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 47. *Патчахлыкъны, таубий-*

лени зорунда Кёп къыйналып келдиле тау эллилерим. «Шуёхлукъ», № 1, 7.

2. *В позиции определения:* насильнический, насильственный/ Зорлукъ, артыкълыкъ, законсузлукъ бла болдурулуучу. *Мен сынагъан зор жашауну Шо бир тенгим да кёрмесин.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 35. *Назбий, зор жол бла юйдегисин окъуугъа салгъынчы, тынчлыкъ тапмады.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 221. *Къолларыма бугъоу салды зор кюч. Къан ызымы къум баса кетдим.* «Шуёхлукъ», № 31, 20.

■ **Зор эт** 1) принуждать, насиловать, неволить *кого*/ биреуге бир затны кюч бла этдир. *Бергендиле къызны, Зор этип, эрге. Жайылды бу хапар эрттенде элге.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 216. *Кеси кесине зор этип, Къайсын аланы [Азамат бла нёгерлерини] къатларына чыкъды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 35; 2) подвергать насилию, издевательству, угнетать, притеснять, тиранить / уллу къыйынлыкъ, артыкълыкъ сынат, азап чекдир. *Къанынг барады кырдыкланы мор этип, Ижалары ёлтюрдюле, зор этип, Ананга жигит туугъан Гапалау.* «Малкъар халкъ жырла», 32; 3) *къарач.* **зорлукъ эт 3** (*къ.* **зорлукъ**). *Ол мени къызыма зор этерге кюрешгенинде, сен аны ёлтюрюп, мени къызымы къутхаргъанса.* «Къарачай халкъ таурухла», 48. *Жашчыкъ алай айтханлай, [Къанамат] Къыямыт деген къарт ит [Бадийматха] зор этерге тебирегенин билди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 34. *[Гыжы Фатийматха:] Къыз ючюн Чомур кесин школдан къыстатып, тап, зор этерге чабып, элге баям болуп къалгъанын кёрдюнг.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 74.

■ **Зор бла** принудительно, насильно/ зорлап, кюч бла. *Жамычыны жайсанг, жабып къоярча гитче жерчикни деменгили къаядан зор бла сыйырып [таулула], алайда картоф битдиргендиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 94. *[Халиймат Ибрагимге:] Биреуден зор бла алыннган зат мени юйюмде айланмасын!* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 144.

◆ **Зорну тюбюнде** *къарач.* через силу/ зор бла. *Саният, мени башымы сылай, оруннга ашарыкъ келтирип, зорну тюбюнде къапдырды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 25.

ЗОРДАН *хал. сёзл. къ.* **кючден.** *Жашчыкъ ол жюкню эки жолгъа да зордан келтирди.*

ЗОРЛА *эт.* **1.** Вынуждать, принуждать, заставлять *кого* (*что-л. делать*)/ Биреуге бир затны (*ишни*), ол сюймей, унамай тургъанлай, кюч бла этдир. *Анасы жашына кече узуну ким бла эм къайда болгъанын, зорлап, айтдырды.*

2. Зорлукъ эт 3 (*къ.* **зорлукъ**). *Жаш биреуню къызын зорлагъан хапар чыкъды.*

ЗОРЛАУ *и.д. от* **зорла**/ Зорла дегенден *этим ат. Къарыусузну зорлау. Адам ниет ючюн не тюрлю зорлауну да хорлар.*

■ **Зорлаучу айырма** *грамм.* страдательный залог / этилген иш затны кесини кючю бла этилмей, башханы кючю бла этилгенин кёргюзтген айырма. *Зорлаучу айырма кёчюучю этимледен къуралады.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 176. *Бир-бирде зорлаучу айырма -л/-гъал аффиксни болуп лугъу бла тюзюнлей сыфатладан къуралыргъа да боллукъду.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 176–177.

ЗОРЛУКЪ *ат* **1.** Гнёт, притеснение, угнетение; произвол. Артыкълыкъ, зулму, законсузлукъ. *Тарыгъаса, жарлы Кязим, Бёрю улууду*

сёзюнг, Тураса зорлукъгъа тёзюп, жашдан тола эки кёзюнг. М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 87. *[Темиркъан:] Неда болсун, Махмут, халкъ чегип келген зорлукъну адамлагъа ангылатыргъа, аланы кёзлерин ачаргъа кюрешигиз.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 113.

2. Давление, насилие, принуждение, насильственное воздействие на кого, издевательство, жестокость / Биреуге бир затны ол сюймей тургъанлай кюч бла, кюйсюзлюк бла этдирилиую. *Адамлыкъ – балды, зорлукъ – къанды.* (Н а р т сёз.) *О Малча сатылмайды таулу къыз энди, Аллай осал зорлукъ башдан кетгенди.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Къаяда гюлле, 22. *[Ыйналукъ Найыпханнга:] Хорлукъ, зорлукъ эсе да, не эсе да, кесинг къалай сюйсенг, алай ангыла, биз закон буюргъанны этебиз.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 104.

3. *В позиции определения:* издевательский, насильственный, жестокий / Артыкълыкъ, къатылыкъ, законсузлукъ бла болдуруу. *Зорлукъ адет этеди кесини ишин Къыз сюйгенине тюберик ингиринде.* «Коммунизмге жол», 1974, № 31. *Сизни законсуз, зорлукъ ишлеригизни халкъ сизге кечип къояр деп, ышанмагъыз.* «Шуёхлукъ», № 35, 18.

■ **Зорлукъ эт** 1) **зор эт 1** (*къ.* **зор**). *Ишле да адам бол дегенни зорлукъ этгеннге санаргъа керек тюйюлдю;* 2) **зор эт 2** (*къ.* **зор**). *[Къарашауай Хыйсар ханнга:] Сен кеси дуниянгда зорлукъ этип жашагъан, адам къанындан тоймагъан бир къан губуса.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 33. *Атагъанды халкъ. анга «Жуташ» деген чам атны, Этгени ючюн зорлукъ, Аямай жашныкъартны.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 178; 3) насиловать (*женщину*)/ тиширыугъа артыкълыкъ эт. *Мурдар фашистле тиширыулагъа зорлукъ этгендиле.*

ЗОРЧУ *ат.* Насильник/ Зулмучу, зор этиучю адам. *Жауларыма юресе сен [парий], Манга саулукъ тилейсе сен, Гюрбежиме киресе сен, зорчуладан игисе сен.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 47. *Зорчуну, жюрексизни да бош тенг этмегиз манга.* К у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 71.

ЗОРЧУЛУКЪ *ат къ.* **зорлукъ** 1. *[Степан] фашистлени зорчулукъларын сёкдю.* Т ё п п е л а н ы С., Атам урушдан къайтса, 17.

ЗОХ *эрикл. сёз.* Звукоподражание удару рогов туров, оленей, коз и т.п. / Жугъутурла, буула, текеле д.а.к. хайыуанла тюйюшгенде, аланы мюйюзлери этген тауушну билдиреди. *Текеле тюйюшгенде, зох-зох деген таууш чыкъды.*

ЗОХЛА *эт. къ.* **зох эт.** *Къочхарла бир бирни зохлайдыла.*

ЗОХЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **зохла** / Зохла дегенни *араш айырмасы. Къочхарла зохлашадыла. Текеле зохлашадыла.*

■ **Зох эт** бодать / мюйюзюнг бла ур. *Къозучукъ жашчыкъны зох этди. Къочхарла, узакъдан чабышып, бир бирлерин зох этдиле.*

ЗУГУЛ *сыф.* Овальный/ Къыйылгъаны гаккыгъа ушагъан, формасы созуларакъ болгъан. *Бахчаланы кёбюсюнде уа кюрекле ойнайдыла, къап-къара топуракъны тюбюнден чыммакъ зугул гардошла къобарыладыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 257. *Къарамын Азирет [директорну] ёшюнюнде зугул знакчыкъда тохтатды.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 119.

ЗУГУЛБЕТ *сыф.* С овальным лицом, длиннолицый/ Бети зугул болгъан, зугул бетли. *Къатангы, зугулбет, кенг мангылайлы жаш, Алхаз [Хорламны] аллына чыгъып: «Алан, таша къагъыт жюрютмей эсенг, кимденди? Не хапар Къарачайдан?» – деди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 248. *«Желкенги къашырса», – деп, адам ортасы болгъан къарамыйыкъ, зугулбет киши, жашлагъа кёз къысып, кюлдю.* Хубийланы О., Аманат, I, 145.

ЗУГУЛЛА *эт.* Сделать овальным/ Бир затны формасын гаккыгъа ушаш эт. *Жаш мияла кесекни зугуллады.*

ЗУГУЛЛАН *эт.* Стать овальным/ Зугул бол. *Сагъытны тёгерек бети зугулланнганча кёрюнеди.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 154.

ЗУГУЛЛАТ *эт. понуд. от* **зугулла** / Зугулла дегенни *къатланыучу айырмасы. Булканы зугуллат. Устаз жашчыкъгъа гаккыны суратын бираз зугуллатды.*

ЗУГУЛЛАТЫУ *и.д. от* **зугуллат** / Зугуллат дегенден *этим ат. Кюзгюню рамкасын зугуллатыу.*

ЗУГУЛЛАНЫУ *и.д. от* **зугуллан** / Зугуллан дегенден *этим ат. Адамны къыйынлыкъда бети, арыкъ болуп, зугулланыуу.*

ЗУГУЛЛАУ *и.д. от* **зугулла**/ Зугулла дегенден *этим ат. Мияланы зугуллау. Бир затны зугуллау.*

ЗУГУЛЛУКЪ *ат.* Овальность/ Бир затны формасыны зугул халы. *Къызны бетини зугуллугъу аны бютюн ариу этеди. Бу ташны зугуллугъуна къарасанг, тюз адам жонуп этгеннге ушайды.*

ЗУККОЧУКЪ *ат къарач. къ.* **чукук**. *Къызны зуккочугъу тохтамай эди.*

■ **Зуккочукъ эт** чукук эт (*къ.* **чукук**). *Жаш зуккочукъ этди.*

■ **Зуккочукъ этип жыла** всхлипывать / жюрексинип жыла. *«Жаным саулай къабыргъа кирип турама, кёлюнге жетмей эсе, ур да ёлтюр», – деп, Геза къара жаулугъуну къыйырын кёзлерине элтип, зуккочукъ этип жылап башлады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушь, 131.

ЗУККУ I *сыф.* Косой, косоглазый / Къыйыкъкёз, гылтын. *«Ийнекни къыстагъанмыса?» – деп, Маржан, зукку кёзлерин къыйыгъына къаратып, Нафийсатха сорду.* Б о т а ш л а н ы А., Жашауум, 52. *Зукку Чотайны бир-бирде башында акъ къанжалбаш юйлерини терезеринден тангнга дери жарыкъ ургъанлай турду.* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 49. *Бир кёзюнде барды агъы, Къарышхан бармакълары, Бир кёзю зуккуду аны, Майырышып, жаякълары.* «Жюрек жырлайды», 223.

ЗУККУ II *хал. сёзл.* Косо/ Кёзюн къыйыкъ этип, къыйыгъына ийип. *Атасы жашына зукку къарады.*

■ **Зукку эт** скосить (*глаза*) / кёзюнгю къыйыкъ эт, къыйыгъына ий. *Жаш кёзлерин зукку этип къараргъа кюрешеди.*

◆ **Зукку чибин** *ат.* Крошка (*маленький кусочек чего-либо*)/ Бир затны гитче кесекчиги, бурху. *Зукку чибин да жетмеди.*

ЗУККУЛ *сыф.* Растерзанный, умерщвленный/ Жулкъуннган, къабылып, таланнган. *Зуккул къоян. Зуккул тюлкю. Айыудан къалгъан зуккул кесеклени эки бёрю ашады.*

■ **Зуккул эт** растерзать, умерт-

вить, разорвать на части, куски / жулкъуп, талап, кесек-кесек эт. *Ючюсю да [айыу, бёрю, тюлкю] басынып ...Тоймазны (байны) татдырып ашадыла.* А х м а т л а н ы А., Тюлкю бла бёдене, 42.

ЗУККУЛЛА *эт. сёл. тил. къ.* **зуккул эт**. *Къартчыгъа тауукъну зуккуллады. Бёрю къозуну, зуккуллап, ашайды.*

ЗУККУЛЛАН *эт. страд. от* **зуккулла**/ Зуккулла дегенни *зорлаучу айырмасы. Атны бёрюледен къалгъан, зуккулланнган эт кесеклени чыгырбашла ашай тура эдиле.*

ЗУККУЛЛАТ *эт. понуд. от* **зуккулла**/ Зуккулла дегенни *къатланыучу айырмасы. Бёрюню парийлеге зуккуллатыргъа.*

ЗУККУЛЛАТЫУ *и.д. от* зукуллат/ Зукуллат дегенден *этим ат. Къарамай, къойну шакаллагъа зуккуллатыу.*

ЗУККУЛЛАУ *и.д. от* **зуккулла** / Зуккулла дегенден *этим ат. Бёрюлени кийикни зуккуллаулары.*

ЗУККУЛУКЪ *ат.* Косоглазие / Кёз ауруу – кёз гинжилени бир жерге къарамаулары. *Жашчыкъ кёзюню зуккулугъуна бакъдырды.*

ЗУЛГУ *ат бот.* Вид можжевельника/ Хар заманда да жашиллей тургъан ийнели котур. *Зулгуну бутакъларындан къамичи сап этерге жарайды. Зулгу къая башларында кёп ёседи.*

ЗУЛМУ *ат* **1.** *къ.* **зорлукъ I**. *Къыз ханны жашха этген зулмусун толу билгенди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 274. *Кязим сёзюн бермез сизге, Зулмуну сюйген бетсизлеге.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 42. *Бурунгу таулула, жерлилерим. Башыгъызны кётюртмеди зулму. Насыбыгъыз – кече жёнгерлерин Тас этип, ажашып кетген зурнук.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 106.

2. *В позиции определения:* насильнический/ Зорлукъ сынатыучу, кюйсюз. *Таукелсизликни къояйыкъ, Зулму къаяны ояйыкъ.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 105. *Ол [Сарыбий] мингле бла урулагъа, жортууллагъа, зулму ишлеге жигер къатышхан уу жыланды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 183. *Зулму бугъоуну Халкъым ташлады, Насып жашауну Къурап башлады.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 6.

■ **Зулму эт зорлукъ эт 2.** (*къ.* **зорлукъ**). *Патчах халкъны, зулму этип, къанын ичип, жарлылыкъда жашатханды* (Ф о л ь к.)

ЗУЛМУЛУКЪ *ат* **1.** *къ.* **зорлукъ I.** *[Хамит Хажимырзагъа:] Алиймырза санга башха, манга башха тюйюлдю, санга этген зулмулугъун энди мен кесим кёреме.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 48. *Ёмюрлени тебинмеген къарт къая Юйренмегенди зулмулукъгъа баш ие, Къаяда мутхуз тамгъасын къоя, Мукъут болуп, жерге тюшдю элия.* К ъ о б а н л а н ы М., Акъ бутакъчыкъ, 30. *Кязим кёп жашагъанды, кесини узун жашаунда кёп зулмулукълаиы кёргенди.* «Шуёхлукъ», № 2, 119.

2. *В позиции определения:* издевательский, насильственный; жестокий/ Зорлукъ 3 (*къ.* **зорлукъ**). *Адамла да зулмулукъ ишге сейирсинип, болгъан ишге къаллай багъа берирге билмей, бир бири бла сёлеше, кёп олтурдула.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 177.

■ **Зулмулукъ эт** угнетать, притеснять/ зор эт 2 (*къ.* **зор**). *Тинтиулени къой да, полициячыла эллилеге зулмулукъ этедиле, кёплени уа ёлтюредиле.* «Коммунизмге

жол», 1973, № 35. *Гаитӌни халкъына зулмулукъ этген къаумгъа дунияны демократия кючлери къаты чамланадыла.* «Коммунизмге жол», 1975, № 75.

ЗУЛМУЧУ *ат.* Притеснитель, тиран, насильник, угнетатель / Артыкълыкъ, зорлукъ этиучю, адамланы жегиучю, унукъдуруучу, къаты адам. *Зулмучула танг аллына турдула. Солдатладан бир бёлегин жыйдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 82. *Къолуна сауут алып, сермешге чыкъгъан халкъ, зулмучуланы къаласын ууатып, къыралны оноуун кеси къолуна алгъанды.* «Шуёхлукъ», № 13, 14.

ЗУЛМУЧУЛУКЪ *ат къ.* **зорлукъ I.** *Заман жетгенде уа, атам, къолуна сауут алып, зулмучулукъгъа къажау сюелгенди.* Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, менме, 7.

ЗУРНА *ат.* Зурна/ Шаркъда жюрютюлюучю, юфгюрюп согъулуучу, агъачдан ишленнген, сырыйнагъа эм сыбызгъыгъа ушагъан музыка керек. *Ёлгеннге зурна сокъгъандан не файда.* (Н а р т с ё з.) О *Таулада зурна мудах жырласа, Эсге тюшеди уруш, сермеш.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 84.

ЗУРНАЙ *ат къарач. къ.* **зурна.** *[Жаш] къараса, дунияны башында болгъан тюрлю-тюрлю зурнайла.* «Къарачай халкъ таурухла», 159.

ЗУРНАЧЫ *ат.* Зурнист/ Зурнаны согъуучу музыкачы. *Зурначыла зурна согъуп, аскерни урушха ашыргъанча, кюз тангны сансызсанаусуз чыпчыкълары кеслерини кёп макъамлы жырлары бла былаяны [чалгъычыланы] ишге ашырдыла.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 70.

◆ **Зурнайны тарт** *къарач.* реветь белугой/ къаты жыла, къычырыкъ этип жыла. *Анасыны ызындан жибермегенлеринде, жашчыкъ зурнайны тартды.*

ЗУРНУК *ат.* Журавль/ Бутлары, боюну эм буруну узун, къыш жылы жерлеге кетиучю, мырды къанатлы. *Зурнукла, тизгин-тизгин тизилип, чал тауланы башлары бла аудула.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 65. *Буруннгу таулула, жерлилерим, Башыгъызны кётюртмеди зулму. Насыбыгъыз – кече жёнгерлерин Тас этип, ажашып квтген зурнук.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 106. *Азирет-Алий алгъын алай къараса, кюмюш къанатлы зурнукланы кёрюп, аланы «къырыу-къырыуларын» эшитиучю эди.* «Шуёхлукъ», № 61, 87.

ЗУРНУКБОЮН *сыф.* С длинной (*букв. журавлиной*) шеей (*о женщине*) / Боюну, зурнукнукъуча, узун (*тиширыуну юсюнден*). *[Хажи-Муса Солтаннга:] Ай, сени бу къошдан ажашдыргъан ол зурнукбоюнду, ансы къошну уа, кёзлеринги байлап жиберсем да, табар эдинг.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 168.

ЗУУ *эрикл. сёз.* Звукоподражание полёту пули, стрелы и т.п., быстрому движению предмета/ Бек терк баргъан, учхан затны, сёз ючюн, окъну, садакъ окъну д.а.к. башха затны тауушун билдиреди. *Окъ аны къулакъ жаны бла, зуу деп, ётдю.*

ЗУУ-ЗУУ *эрикл. сёз.* Звукоподражание быстрому движению (*напр. машины*), полёту (*насекомых, пули и т.п.*)/ Машина ётгенде, окъ неда къурт-къумурсхала учханда д.а.к. эшитилинген тауушну билдиреди. *Биз аланы [машиналаны] къарелдилерин кёрюрге, «зуу-зуу» деген тауушлары узайдыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 53.

■ **Зуу-зуу эт** *къ.* **зууулда.** *Маши-*

нала зуу-зуу этип озадыла. Къамыжакъла ары бла бери зуу-зуу этип учадыла.

ЗУУУЛДА *эт.* Издавать звук «зуу-зуу», жужжать; гудеть / Баргъанда, учханда бир халда зырылдагъан неда сызгъыргъан тауш, кёпге баргъан бир кибик тауш эт. *Машинала уа жюрюйдюле, зууулдап, Юслерине сакъ жел ура, шууулдап.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 129. *Къараторну аякъ тюплеринден чартлагъан топуракъла, бал чибинлеча, зууулдай эдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 39. *Ушкок атылды – къулакъла зууулдап, кёзле къагъылдыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 33.

ЗУУУЛДАТ *эт. понуд. от* **зууулда** / Зууулда дегенни *къатланыучу айырмасы. [Чомур ташны], чыракъ жылтырай тургъан терезени марап, зууулдатды.* Хубийланы О., Дерт, 29. *Къулакъланы зууулдатхан шошлукъгъа тынгылагъан да къыйын ишди.* Гадийланы И., Санга айтама, 4.

ЗУУУЛДАТЫУ *и.д. от* **зууулдат** / Зууулдат дегенден *этим ат. Ушкок атып, къулакъланы зууулдатыу. Бузда хойнухну зууулдатыу.*

ЗУУУЛДАТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **зууулдат**/ Зууулдат дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла мияла бузда хойнухларын зууулдатышадыла.*

ЗУУУЛДАТЫШЫУ *и.д. от* **зууулдатыш** / Зууулдатыш дегенден *этим ат. Хойнухланы зууулдатышыу. Машиналаны зууулдатышыу.*

ЗУУУЛДАУ *и.д. от* **зууулда**/ Зууулда дегенден *этим ат. Самолётну зууулдауу. Чибинлени зууулдаулары.*

ЗУУУЛДАШ *эт. взаимн.-совм. от* **зууулда**/ Зууулда дегенни *араш айырмасы. Машинала зууулдашып айланадыла.*

ЗУУЛДАШЫУ и.д. *от* зууулдаш дегенден *этим ат. Машиналаны зууулдашыулары. Чибинлени зууулдашыулары.*

ЗУУУРТАК *ат аз жюр.* Ругань, брань/ Адамла бир бирге айтыучу аман сёзле. *Жашчыкъла, даулаша келип, тюйюшдюле, бир бирге болгъан зууртакланы айтдыла.*

ЗЫБА I *ат сёл. тил.* Верзила (*о мужчине*), дылда (*о женщине*)/ Уллу бийик адам. *Орам бла адамланы ичинде бир мазаллы зыба келеди.*

ЗЫБА II *сыф.* Долговязый/ Узун, арыкъ эм жапысыз. *Зыба жаш. Зыба адам.* ❐ *Добай зыба белинде герохун тюзетди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 10.

ЗЫБЫР I *сыф.* **1.** Грубый (*напр. о шерсти*), шершавый, шероховатый на ощупь / Тийип, тутуп кёргенде, хырттылы, сыйдам болмагъан. *Зыбыр, къара жюнлю къуйрукълу къарачай къойла Азикде женгил айныйдыла.* Хубийланы О., Аманат, III, 13. *Темботну къара чачын Хорасан зыбыр къолу бла сылайды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 159. *Мариям эшикге чыкъгъанында, онг жаягъын зыбыр женги бла сюрте, кесинден жийиргене, юйю таба кетди.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 150.

2. *кёч.* Неприятный на слух, резкий (*о голосе, смехе*) / Ачы, аман, эриши эшитилген; базыкъ. *[Поэт:] Назму, зыбыр ёнюнгю сюйме-*

генле болурла. Аланы ишлериди сюймезге. Куши да юйретмеди мени уа кёзбау жырла Жазаргъа, не учуз, кёзбау сёзге. О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 109. *Арт жыллада Приеде зыбыр ёнлю жазады, жашау кертиликни бютюн терен кёргюзтеди.* «Шуёхлукъ», № 32, 11. *Юй ичинден алгъа кимни эсе да зыбыр ауазы, аны ызындан а андан да зыбыр кюлкю эшитиледиле.*

3. *кёч.* Грубый, резкий, неучтивый, нетактичный / Хыны, адепсиз. *Чомур, тюз сёлешиу бла атасындан башын алмазлыгъын танып, сёзню зыбырын башлады.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 50.

ЗЫБЫР II *хал. сёзл.* Грубо **1.** Жёстко, шероховато/Къолну ачытырча, тырнарча. *Чачымы жастыкъ этип салыр эдим, этинге зыбыр тиймесе. Мени сюйдюрген акъ мангылайынг Жай къызылада кюймесе.* «Малкъар халкъ жырла», 111. *Ол юйню зыбыр къаланнган хунасына къарасанг эди: «Муну ичинде жаны болгъан адам къалай жашагъан болур», – демезлик адам болмаз.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 60. *Ариу бла сюелип къалыр затны Зыбыр тийип, оюп ийме мюйюшюн. Айтыр болсанг сен биреуню юсюнден, Къошмай, не кем этмей, тюз бер юлюшюн.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 12.

2. *кёч.* Резко, неучтиво, нетактично/ Хыны этип, ачыуланып. *«Ызына къайтар [ёнкюч ахчаны]», – деп, манга неге келесе? – деп, бий (жашны ахчасын) бермей, зыбыр сёлешип жибергенди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 247. *Ол сёзлери ючюн Чёпеллеуге тенглеринден кёп масхара сёз, кюз артындагъы мурса чапыракълача, зыбыр тийип ётгендиле.* «Шуёхлукъ», № I, 55, 24.

■ **Зыбыр аш** грубая пища/кёл салынмай, учхара жарашдырылгъан аш. *Алай, не болса да, ол [Зина] анга [Керимге] зыбыр аш ашатмагъанды.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 87. **Зыбыр мал аш** *грубый корм*/битимледен этилген татымлы затлары аз болгъан мал аш (*бичен, салам, къуукъ д.а.к.*). *Бир-бир колхозлада зыбыр мал ашланы жарашдырыу иги къураллмагъанды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 52.

ЗЫБЫРЛА *эт.* **1.** Делать что-то жёстким, твёрдым, шершавым/ Къаты, хырттылы эт. *Къара иш адамны къолларын зыбырлайды. Жашчыкъ жел зыбырлагъан эринлерине вазелин сюртдю.*

2. *кёч.* Делать грубым (*о голосе*) / Аман, эриши, базыкъ эт (*ауазны юсюнден*). *Ибрагимни кёп жырлагъаны аны ёнюн зыбырлагъанды. Алийни тамагъыны ауругъаны аны ауазын зыбырлагъанды.*

ЗЫБЫРЛАН *эт.* Грубеть, становиться грубым, жёстким/Къаты, хырттылы бол. *Къолла зыбырланнгандыла. Терекни тёммеги зыбырланнганды.* ❐ *Къаладыла къабырла, Шош таланы акъ къарына батып. Аулакъ желде жырланадыла жырла, Жаш ёнлери зыбырланып, къатып.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 155.

ЗЫБЫРЛАНЫУ *и.д. от* **зыбырлан**/Зыбырлан дегенден *этим ат. Къолланы зыбырланыулары. Столну юсюню, тырналып, зыбырланыуу.*

ЗЫБЫРЛАУ *и.д. от* **зыбырла** / Зыбырла дегенден *этим ат. Столну зыбырлау. Мияланы зыбырлау. Полну зыбырлау.*

ЗЫБЫРЛЫКЪ *ат* **1.** Жесткость, шероховатость, шершавость/Зыбыр хал. *Къолланы зыбырлыкъларыны. Къумачны зыбырлыгъы.* ❐ *Баям, къалпакъны зыбырлыгъы ачытхан болур эди къызчыкъ уллу къычырып жылады да, анасы кел-*

ди. Тёппеланы А., Кюн батмайды, 79.

2. *кёч.* Грубость (*о голосе*)/ Эришилик, базыкълыкъ (ауазны юсюнден). *Таушну зыбырлыгъы. Ёнюню зыбырлыгъы.*

ЗЫБЫРМЫЙЫКЪ *сыф. сёл. тил.* С жёсткими усами/Мыйыгъы зыбыр болгъан, зыбыр мыйыкълы. *Узакъ жолда кёп атланы беллерин Талдыргъан эди зыбырмыйыкъ Зауурбек.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 119.

ЗЫБЫРСАКЪАЛ *сыф. сёл. тил.* С жёсткой бородой / Сакъалы зыбыр болгъан, зыбыр сакъаллы. *«Къушну ауанасын кёрсек къаяда, жолубуз болур, жарсытмаз Апсаты», – деп, жырланады эски уучу таулу жырда. Зыбырсакъал уучу этгенди аны.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 327.

ЗЫБЫРЫКЪ *ат сёл. тил.* Расстройство желудка, понос / Чегилени ишлеулерини бузулууу бла байламлы ични ётюую. *Ийнекни зыбырыгъы юч кюнден бери тохтамайды.*

■ **Зыбырыкъ эт** *сёл. тил. къ.* **ёт** [2]. *Сютню кёп ичгени себепли, бузоучукъ зыбырыкъ этип башлагъанды.*

ЗЫБЫТЧЫК *ат.* Страх, трепет, внутренняя дрожь / Адамны бир затдан къоркъуп, амалсыз болгъан халы. *Уручу, иеси ызындан жетеди деп, зыбытчыгы къурумай барады.*

■ **Зыбытчык эт** трепетать, быть охваченным внутренней дрожью, страхом / Къаллай да болсун бир кючлю сезимни хатасындан къоркъ, къалтыра, къайгъы эт. *Биймырза бла Ингилизхан юй тюбюнде, жалан кёлекли болгъанлай, зыбытчык этедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 91.

ЗЫГЫТ *ат* 1. Всходы / Урлукъну чыкъгъаны. – *Нартюх зыгыт женгил ёсюп къачан тирлик берликди? – деп, сакълайбыз.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 74. *Ёзен къоян, адамладан къача, чёплеу зыгытчыкъланы малтаргъа аз къалып ётеди.* «Шуёхлукъ», № 45, 23.

2. *В позиции определения:* взошедший, проросший / Ёсюп, топуракъдан ёрге къарагъан. *[Ёгюз:] Зыгыт кырдыкдан сермей, Бир къыйын жерге жетди, Аякълары тутмайын, Баш тёбен болуп кетди.* Къулийланы Х., Жылла озадыла, 100. *Жолну эки жанында къыйырлары кёрюнмеген зыгыт нартюх бахчала, жибек ийип, къолтукъ айырып башлагъандыла.* «Шуёхлукъ», № 6, 101.

3. Поросль, молодой лес/ Жаш агъач, жаш терекле. *Жол къалын зыгытны ичи бла барады.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 201. *Зыгытланы аралары бла бара барсанг, алыкъын къатып бошамагъан ишкилдиге, итбурунлагъа, артышлагъа уруна, зауукъ этесе.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 256.

4. *В позиции определения*: порослевый/Жаш, жангы ёсе келген (*агъачны юсюнден*). *Адамны зорлукъ басса, Эсин сыдырады башдан. Жандырмай кёмюр этеди, Чакъгъан зыгыт агъачдан.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 139. *Бир заманда ол ариу зыгыт жерк, тал агъачны ичи балта, адам тауушдан толуп къалды.* Хочуланы С., Хапарла, 7. *Жан жаны зыгыт агъач болгъан жаяу жолчукъ бла Ахмат ёрлейди.* Этезланы О., Таулада сермешиу.

5. Рассада/Артда башха жерге орнатыр ючюн парникледе неда энчи тахталада ёсдюрюлюучю жаш битимле. *Зыгытланы тёгерегине топуракъны къалап, хансланы ту-*

малатадыла. «Шуёхлукъ», № 28, 119. *Шёндю механизаторла эм тахта кёгетчиле зыгытланы хазырлай турадыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 56. *Зыгытла ёсдюрюучю питомникни жери да, башха жылладан эсе, быйыл эки гектаргъа кенгергенди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 76.

6. *В позиции определения:* рассадный/ Башха жерлеге орнатылып ёсдюрюлюучю. *Бизни мюлкюбюзню экономикасында зыгыт битимле уллу жерни аладыла.* «Коммунизмге жол», 1969, № 103.

7. *кёч.* Отпрыск (*потомок*)/ Туудукъ. *Муратны тукъум тамырындан чыкъгъан зыгытла энди Ёрюзмекларыдыла.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек.

■ **Зыгыт эт** 1) всходить, прорасти, пустить ростки / чирчикленип, ёсюп, топуракъны башына чыкъ. *Ол жоллада ташыуулдан агъып бюртюкле болурла, ала зыгыт этерле, ачлыкъдан къутулурсуз.* (Ф о л ь к.) ❐ *Жаланнгач агъачны кёре, Чакъгъан гюллени кёреме, Орулгъан ызда: «Будай зыгыт этер», – деп, келеме.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 114. *Бу ишде бек магъаналысы: ала бир кибик эм терк зыгыт этерча халла къураудады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 43; 2) *кёч.* увеличиваться, умножаться, разрастаться / кёп бол, кёбей. *Бир къыйынлыкъ хорламады, Тынгылауукъ да хорламаз! Не зыгыт этип келсе да, Бир сагъыш мени онгламаз.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 154.

ЗЫГЫТЛА *эт.* **Зыгыт эт 1** (*къ.* **зыгыт**). *Жер жаунладан кёбеди, Дуниягъа монглукъ тёгеди: Зыгытлайдыла сабанла, Тюк ариулайдыла малла.* Г у л и й л а н ы М., Кетмегиз, зурнукла, 21.

ЗЫГЫТЛАН *эт.* **1. Зыгыт эт 1** (*къ.* **зыгыт**). *Бир бёлек кюнден эки къошунчукъда да урлукъла зыгытланнганларын эм аладан жашил ёсюмлюкчюкле айныгъанларын кёрюрбюз.* «Естествознание», 83. *Кертме терекни тёгереги зыгытланнганды.*

2. *кёч.* Возникать, брать начало / Чыкъ, башлан. *Кязимни поэзиясы халкъны фольклорунда зыгытланып тиргизилгенликге, профессионал даражасына кётюрюлгенин ол эслеялмагъанды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 6.

ЗЫГЫТЛАНДЫР *эт. понуд. от* **зыгытлан**/ Зыгытлан дегенни къатланыучу айырмасы. *Жауунла, чыкъмай тургъан урлукъну, зыгытландырдыла.*

ЗЫГЫТЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **зыгытландыр** / Зыгытландыр дегенден этим ат. *Картофну зыгытландырыу. Урлукъну зыгытландырыу.*

ЗЫГЫТЛАНЫУ *и.д. от* **зыгытлан** / Зыгытлан дегенден *этим ат. Урлукъну зыгытланыуу.*

ЗЫГЪЫР *ат* **1.** Гравий / Ууакъ сыннган таш кесеклеге ушаш жерден чыкъгъан порода (*къурулушда, жол ишледе хайырланылады*). *Къуюладыла ташла, зыгъырла Жергé бауурланнган хар терекге. Туякъладан чартлагъан зыгъырла, Чаукалача, чыгъадыла кёкге.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 99. *Жыйын таматасы, колхозну агъач устасы сарымыйыкъ Харун, башына къаядан зыгъыр агъа тургъан эски мал орунну тёгерегине айланып, къарады.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 73.

2. *В позиции определения:* гравийный/ Зыгъырдан этилген, зыгъыр басхан. *Тауладан боладыла зыгъыр тюзле, Таула заман желлеринден оюла.* О т а р л а н ы К., Назмула, 4. *Ол кюн, санаторийни арбазында къызыл зыгъыр жол-*

чукъланы жюрюй, Эллен уллу терек бахчагъа чыкъды. К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 118.

ЗЫГЪЫРЛЫ *сыф.* **1.** Изобилующий гравием/ Зыгъыры кёп болгъан. *Андан ёрге айланнганлай а зыгъырлы жар башланды.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 73. *Улоу жолчукъ зыгъырлыды, ташлыды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 249. *Таш жыя барып, зыгъырлы жагъада, Ууакъ сабийле бешташ ойнайдыла.* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 9.

2. Содержащий в своём составе гравий/Къурамында зыгъыры болгъан. *Экскаватор чолпусун жерге батдырды, зыгъырлы топуракъдан толтуруп, бир жанына силдеп тохтады.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 11.

ЗЫЗЫЛДА *эт.* **1.** *къ.* **жызылда 1.** *Багушладан учуп, зызылдап келип, ашха къоннган, кёзге-башха тебиннген къара чибин да жокъ.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 194. *Тийре асыры шошду, жагъада кёп бутакълы тал терекни тёгерегине учхан бал чибинлени зызылдагъан тауушлары эшитиледиле.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 88. *Жай эрттенликде анга [терекге] бал чибинле, Бек кёп басынып, зызылдаучудула. Тюбюне кече бир бирни сюйгенле, Кёклюгюне къарай, туруучудула.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жангы китап, 16.

2. *кёч. къ.* **жызылда 3.** *Аны эрттеден бери ишге юйренмей тургъан санлары, шаугютлери, асыры арыгъандан, зызылдагъан окъуна этедиле.* Г у р т у л а н ы Э., Тенглерим, 60. *Бир чакъда бир абадан буз Ибрахимни сол къол тышына тийди. Билеги битеу зызылдады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 27. *[Сакийнат:] Асыры арыгъандан а бут шаугютлерим зызылдайдыла.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 36.

3. *къ.* **жызылда 4.** *Мустафирни аягъы тийип, ташчыкъ, тёнгерегенлей, ол санчыкълары зызылдап, артха хыны бурулду.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 32. *[Чопай:] Санларым зызылдап, къаным башыма уруп, кёзлерим жукъ кёрмей къалдыла.* Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, менме, 49. *Алай, кесилип къалгъанча, [Афууажанны] аякълары тутмайдыла – зызылдап, ууакъ-ууакъ къалтырайдыла.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 39.

4. Знобить, трястись от холода/ Суукъсура, суукъдан къалтыра. *Алгъын заманда, шахарым, Зыккыл кийимни кийиучю эдинг, Зызылдап тургъан санынга: «Къабышама» – деп тийиучю эдинг.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 48.

ЗЫКА *ат.* Горчица дикая. / Кёк чапыракълы, сары гюллю, ашаргъа, дарманнга да жараучу ханс. *Былайны ары суу боюнуна тюшюп, къалай кёп зыка жыйыучу эдим!* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 78. *Къозукъулакъдан тойгъанлай, энтда мында мажал сапдагъайланы башларын къыркъа туруп, тыхтен, зыка битген жерлеге кетебиз.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 59. *Зыкала, балдыргъанла да Бизде энтда чагъадыла, Наныкъла, марокола да Бишедиле, къызарадыла.* «Шуёхлукъ», № 4, 9.

ЗЫККЫЛ *сыф.* Изношенный, пришедший в ветхость, в негодность от носки (*об одежде*)/ Жыртылгъан, дуккул-дуккул болгъан, кёп кийилгенден эскирген, жараусуз болгъан. *Зыккыл кёнчеги энишге тюше да, аны тарта, бир къолу бла да бурунчугъун женгине сюрте, Ибрахим дерсден юйюне жортуп кирди.* А п п а л а н ы Х.,

Къара кюбюр, 5. *Гебенек битгенли Асланнны жыртылып, жамаргъа да жарамагъан эски, зыккыл кийимлеринден бодуркъу ишлегендиле.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 99. *Лейланы зыккыл жыйрыкъчыгъын кёргенинде, устазны жюреги къыйналды.* «Шуёхлукъ», № 31, 44.

■ **Зыккыл бол** износиться, прийти в ветхость, в негодность от носки (*об одежде*)/ жыртыл, кёп кийилгенден эскир, жараусуз бол. *[Жуукъла] мюлкчюгюнгю тюбю бла жюрюрле, Зыккыл болсанг, жан жанынгдан кюлюрле.* Будайланы Х., Алтын тау, 32. *Сууну боюнунда ала [чыганлыла] Бюгюн кече къаладыла Зыккыл болгъан чатырлада.* Теммоланы Х.; Хорлауланы жырлары, 69. *[Къызладан бири:] Юсю зыккыл болгъанлыкъгъа [Бекболатны], атасына ушаш нечик ариу нюрю барды!* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 199. **Зыккыл-зыккыл бол** зыккыл бол (*къ.* **зыккыл**). *Сафар юсюне кийген жарлы анасындан къалгъан тону, зыккыл-зыккыл болуп, жылтырып айланнганын кёрюп, байланы, бийлени сабийлери «зыккылтон Сафар», деп, хыликке этип, кёп кюнню ёксюз Сафарны жюрегин сындырып туруучу эдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 5.

ЗЫККЫЛЛА [1] *ат кёпл.* **сан.** 1. Лохмотья/ Бек эски, жыртылгъан кийим. *Сюйген къызланы чачларын Алтын бетли этгенсе, Факъыраны зыккылларын, Сен [ай], жарыта келгенсе.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 5. *«Айлансын, зыккыллары харс ура», – деди тиширыу.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 160.

2. Рваное место одежды / Кийимни жыртылгъан жери. *Кийимлерини зыккыллары салына, экеулен Шабазны къатына бардыла.* «Шуёхлукъ», № 34, 14.

ЗЫККЫЛЛА [2] *эт.* Обносить, обтрепать, привести в ветхость в результате носки / Кийип, эски эт, жырт, дуккул-дуккул эт. *Жашчыкъ кёнчегин ай да кийгинчи зыккыллады.*

ЗЫККЫЛЛАН *эт.* Порваться, потрепаться (*об одежде*) / Кийилип эски бол, жыртыл. *[Алий:] Ма была уа, жыйгъычла, бу чиргилени кёремисе? – деп, зыккылланнган тёшеклени кёргюзтеди.* Очуланы С., Хапарла, 59.

ЗЫККЫЛЛАНЫУ *и.д. от* **зыккыллан**/ Зыккыллан дегенде я *этим ат. Кёлекни зыккылланыуу. Быстырланы зыккылланыулары. Тонну зыккылланыуу.*

ЗЫКЪЫ I *сыф.* 1. *къ.* **къоркъакъ**. *[Солманбий Зауурбекге:] Ой сен аман зыкъыны, огъесе. Къулдан батыр чыгъып ким кёргенди?– деп, эринлерин чюйюрдю.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 17. *«Ай зыкъы, кёзюнге кёрюннгенди. Киши да жокъду. Жукъла. Танг атаргъа жуукълашханды», – дей, Заммай кеси кесин базындыра, кёл этдире... бир къалкъыр амалны излейди.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 92. *Асыры бек зыкъыдан, Чыгъып къалады жаны, Аз шыхыртчыкъны эшитгенлей, Сууп къалады къаны.* «Шуёхлукъ», № 27, 67.

2. Изнеженный/Гёбел, чыныкъмагъан. *[Ит киштикге:] Сен зыкъыса: чыныкъмагъанса ишде, Дарий тёшек, къуш жастыгъынг жатаргъа, Жаун кече ыстауатны сакълап, Жибип чыкъмагъанса сен танг атаргъа.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 49.

ЗЫКЪЫ II *хал. сёзл.* 1. Трусливо / Къоркъуп, базынмай. *Ол бек зыкъы сёлеше эди. Жаш атасына зыкъы къарады.*

2. Изнеженно/Эркелетип. *Ой,*

Асланкир, ол жаш тюлмюдю, зыкъы ёсдюрюрге керек тюлдю. К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 179.

◆ **Зыкъысы акъды** трусить/ къоркъду. *Къарангыда не зат эсе да шыхырдады да, жашчыкъны зыкъысы акъды.*

ЗЫКЪЫЛЫКЪ *ат* 1. *къ.* **къоркъакълыкъ**. *Нёгерлери жашны зыкъылыгъын, тюнене хулиганлагъа тюбегинчи, билмегендиле. Зыкъылыкъ адамны бетин жояды.*

2. Изнеженность / Гёбеллик, эркелик. *Зыкъылыкъда жашагъан къыз, эрге чыкъгъанлай, тозурап къалгъанды.*

ЗЫКЪЫМ *сыф. къ.* **зыкъы** 1. *От аны [Мухтарны] артха сюрюшдюрюп, къызбайла, зыкъымла жыйынына къошса, анда Мухтар бла келир заманны арасында бир тюрлю байламлыкъ къалмай эди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

ЗЫЛДЫ [1] *ат* 1. Дёрн (*вырезанный пласт почвы*)/ Хансла къалын ёсген жерни баш къатындан къобарылгъан, кесилип алыннган къатлам. *[Галакчыкъ бла эмеген] Экиси да сууну эки жанында, гюрюлдешип, жер къазып, зылдыланы кёкге-кёкге бардырадыла.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 198. *Эрлик, арсланча, сермешеди, зулмуну Бугъоуларын юзе, – алайлай аны Жолда душман огъу жыкъды, зылдыны, Байракъ журуннуча, къызарта къаны.* О т а р л а н ы К., Дуния эрттени, 39. *Къуюладыла ташла, зыгъырла, Жерге бауурланнган хар терекге Туякъладан чартлагъан зылдыла, Чаукалача, чыгъадыла кёкге.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 98.

2. *В позиции определения:* дерновый/ Зылдыдан этилген. *Зылды бодуркъугъа гебен къуш къоннганлай.* (Н а р т сёз.) О *Кече къарангылыкъда келгенле аманлыкъчыла, игиликчиле эселе да билалмай, Къарча, зылды бодуркъулай сюелип, сейирге къалып турду.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек.

ЗЫЛДЫ [2] *сыф. бош тил. къарач.* Несообразительный, тупой (*о человеке*) / Хомух, эринчек. *[Наныкъ Хорламгъа:] Тохта Гыжыны созмасын, шо ол зылдыны... этген къатылыкъларын унутуп, туугъан къарнашынгдан да багъалы кёрюп тураса сен!* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 43. *Асхатны ма былай келди кёлюне: «Къайда зылды, темир кассагъа барып, Киши айтмагъанлай, ахча чыгъарып, Капеклени ол «ящикге» атады, Къара анга, билетчик, Кондукторсуз, ой, жюрюйдю машина!* «Жанкъылыч», 74.

ЗЫМПЫЙ *эт. сёл. тил.* Убегать или уходить тайно/Бугъуп кет. *Жаш юйден зымпыйды. Партизанла агъачха зымпыйдыла.*

ЗЫМПЫЙЫУ *и.д. от* **зымпый** / Зымпый дегенден *этим ат. Пленден зымпыйыу. Юйден зымпыйыу.*

ЗЫМПЫЙЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **зымпый**/Зымпый дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла къайры эсе да зымпыйышхандыла.*

ЗЫМПЫЙЫШЫУ *и.д. от* **зымпыйыш**/Зымпыйыш дегенден *этим ат. Бир жерден зымпыйышыу. Агъачха зымпыйышыу.*

ЗЫМПЫКЪ I *сыф.* Глупый, дурной/ Тели, ангсыз, акъылсыз. *Зымпыкъ Бекмырза, О, тели къызла, Не табарыкъды? Ишлерге эринеди, Юй – юйге киреди, Сёзю омакъды.* «Жилтинле», 176. *Кюледи Зубай ачыудан, Айтырыгъын унутады: «Зымпыкъ Мухтар, сенде уа, Жигитдеча, умут барды».* Т ё п п е л а н ы А., Жаннетни къызы, 40.

ЗЫМПЫКЪ II *ат.* Дурень, оболтус / Тели, акъылсыз адам. *[Къыз нёгерине:] Къой, бу зымпыкъгъа сёзюнгю бош къоратаса.*

ЗЫМПЫКЪЛАН *эт. сансызл.* **1.** Прикидываться дурачком / Телилен, кесинги жукъ ангыламагъанча жюрют. *Жаш зымпыкъланыр айланады.*

2. Кривляться, паясничать/ Къошакълан, кесинги клоунча жюрют. *Жаш тенглерини аллында зымпыкъланыр башлады, ала кюлюр тебиредиле.*

ЗЫМПЫКЪЛАНЫУ *и.д. от* **зымпыкълан**/ Зымпыкълан дегенден *этим ат: Къызны зымпыкъланыуу.*

ЗЫМПЫКЪЛЫКЪ *ат.* Дурость, глупость/Телилик, акъылсызлыкъ. *Жашны зымпыкълыгъын ала кеч ангыладыла.*

ЗЫНТТЫУ *сыф. къ.* **зымпыкъ.** *Иткъулакъ сары Нухну Жерге урду, кётюрюп, Амал тапды, къоярча, Зынттыуланы ёлтюрюп.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 188. *«Къайда болсанг да, мен сени тюяллыкъ тюйюлме, – деди Азамат [Бийбертге], – зынттыуса!»* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 15.

ЗЫНТТЫУЛУКЪ *ат къ.* **зымпыкълыкъ.** *Махтини зынттыулукъ къанына сингген болур, ансы ол аны бирда къоймады. Тукъумну уа «мушулдап, башын ёрге кётюргени» – аны суубашлыгъын, зынттыулугъун ачыкълайды.* «Шуёхлукъ», № 62, 45.

ЗЫНТХЫ *ат* **1.** Овёс / Мирзеую кёбюсюнде атха ашха неда крупа этерге хайырланылыучу къылкъылы битим. – *Ызчы итле мени ызым бла келген эдиле, ала мени орулмай тургъан зынтхыны ичинде тапхан эдиле.* «Шуёхлукъ», № 3, 20. *[Муса:] Таусолтан айтханча, къыш [ийнеклени] къуру биченнге тыйып къоймай, къышхыр, жарма да, зынтхы да кёп берирге керекди.* Хубийланы О., Аманат, III, 290. *«Юра малланы да ахча этип келликди», – деди Къасым, аты-ны дорбасына зынтхы къуя.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 39.

2. *В позиции определения*: овсяной; а) засеваемый овсом/ Зынтхы себилген. *Быйыл колхозну будай, арпа, зынтхы сабанлары болмагъанча иги битгендиле, колхоз аладан кёп мирзеу жыярыкъды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 39. *Кече чыкъ тюшген агъач сызгъа – жарыкъ, Тау этегинде зынтхы сабан – жарыкъ.* Бабалаҳны И., Жетегейле, 65; б) где хранится овёс / зынтхы асыралыучу жер. *Кладовойну зынтхы складына кладовойчу клубдан келген сегизеуленни кёзюне къарай: «Шамил бла ким барады? – деп, сорду.* Ахматланы И., Боранда, 35; в) сделанный, приготовленный из зёрен овса / зынтхыдан этилген. *Зынтхы крупа. Зынтхы бегене.* ❐ *Жулдуз, биягъыча, гоппанны кёмюкбаш зынтхы бозадан толтуруп, [Ашико бла Зауурбекни] алларына салды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 9.

ЗЫНТХЫБАШ *ат.* Овсюг / Кёрюмдюсю зынтхыгъа ушагъан биржыллыкъ заранлы битим. *Зынтхыбаш асыры къатхандан, чалгъы окъуна кесмейди.*

ЗЫНТХЫСЫМАН *ат къарач.* Овсяница / Мал ашха хайырланыучу кёпжыллыкъ мирзеулю битим. *Зынтхысыманны урлугъун силос этерге деп кёп жерге себедиле. Горох бла бирге себилген зынтхысымандан татымлы силос болады.*

ЗЫНГ *эрикл. сёз.* Дзынь! / Мияла, къанжал д.а.к. затла къаты зат-

ха тийгенде чыкъгъан тауушну билдиреди. *Кабинетден зынг деген тауш эшитилди. Чёгюч тёшге тийгени сайын, зынг деген тауш этеди.*

■ **Зынг-зынг эт** *къ.* **зынгырда.** *Чёгючле, тёшлеге тийселе, зынг - зынг этедиле.*

ЗЫНГАР-ЗУНГУР *эрикл. сёз.* Звукоподражание падающему со звоном предмету / Челеклени, табакъланы, мияланы д.а.к. затланы жерге тюшгенде, сыннганда этген тауушларын билдиреди. *Челекле зынгар-зунгур деп жерге тюшдюле. Жер тепгенде, тапкада тургъан акъкъалай, жез сауутла зынгар-зунгур деп энишге къуюлдула.*

■ **Зынгар-зунгур эт** падать со звоном, грохотом/зынгырдап, дыгъырдап тюш, уллу тауш эт. *Челекле, зынгар-зунгур этип, тюшдюле, [Афууажанны] къылычы да къынгырланып, жол юсюне бауурланды.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 39.

ЗЫНГЫР *эрикл. сёз. къ.* **зынгар-зунгур.** *Жел къаты ургъанда, терезелени миялалары зынгыр деп энишге къуюлдула.*

■ **Зынгыр эт** *къ.* **зынгырда.** *Къычырама, таугъа айланып, «Салам!», – деп, тауча жюрекден. Тау зынгыр этеди, къууанып, Ол сёзню эшитмегенди ол кёпден бери.* «Шуёхлукъ», № 21, 10.

ЗЫНГЫР-ЗЫНГЫР *эрикл сёз.* Звукоподражание звону колокольчика/Къонгуроуну тауушуна ушагъан тауш. *Аны [чычханчыкъны] боюндан зынгыр-зынгыр деп, Босхасан да, жаш да тюшдюле.* «Къарачай халкъ таурухла», 60.

■ **Зынгыр-зынгыр эт** *къ.* **зынгырда.** *[Кериймат] тобукъланды да, зынгыр-зынгыр этдирип, кюбюрню ачды.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 103.

ЗЫНГЫРДА *эт.* 1. Звенеть, лязгать; греметь; дребезжать, издавать звон/ Зынгыр-зынгыр тауш эт; кючлю, иничге темир тембрли неда къалтыраукъ тауш эт. *Ахырында телефон зынгырдады да, Ариубат алыргъа арсар да бир болду, болсада тынгыламай болмады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанган жюрекле, 115. *Сафар, не этерин билмей, къачар жер излеп, тёгерегине бек кёп къарагъан эди, болсада, къаяла зынгырдагъандан, ушкок къайсы жаныдан атылгъанын билмей, тюз да бара тургъан жеринде тохтагъан эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 19. *Бир кесекни баргъанлай, асфальт ашалып, ташы-зыгъыры ачылып, машина силкиннгени сайын, башында жюгю да зынгырдай тебиреди.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 20.

2. *кёч. къарач.* Дряхлеть, стареть / Къартай, къарт бол. *Къарт зынгырдап башлагъанды.*

ЗЫНГЫРДАТ *эт. понуд. от* **зынгырда** / Зынгырда дегенни *къатланыучу айырмасы. Тюлкю, къонгуроуун да зынгырдата, кёзден ташайды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 310. *Умар хуржунунда багъыр шайларын зынгырдатады, экинчи хуржунунда да ашыкълары жыгъырдайдыла.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 88. *Жыр узакъгъа эшитиледи, къаяланы зынгырдатады.* «Шуёхлукъ», № 39, 94.

ЗЫНГЫРДАТДЫР *эт. понуд. от* **зынгырдат** / Зынгырдат дегенни *къатланыучу айырмасы. Мияла сауутланы зынгырдатдыр. Телефонну зынгырдатдыр. Челеклени зынгырдатдыр.*

ЗЫНГЫРДАТДЫРЫУ *и.д. от* **зынгырдатдыр**/ Зынгырдатдыр дегенден *этим ат. Терезелени зынгырдатдырыу. Телефонну зынгырдатдырыу.*

ЗЫНГЫРДАТЫУ *и.д. от* **зынгырдат** / Зынгырдат дегенден *этим ат. Жаш кимни эсе да терезени зынгырдатыууна бир кесек тынгылады.*

ЗЫНГЫРДАТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **зынгырдат**/ Зынгырдат дегенни *араш айырмасы. Сабийле къонгуроуланы зынгырдатышадыла.*

ЗЫНГЫРДАТЫШЫУ *и.д. от* **зынгырдатыш**/ Зынгырдатыш дегенден *этим ат. Мияланы зынгырдатышыу. Къонгуроуланы зынгырдатышыу.*

ЗЫНГЫРДАУ *и.д. от* зынгырда / Зынгырда дегенден *этим ат. Телефонну зынгырдауу. Къаманы зынгырдауу. Къаяланы элия тауушдан зынгырдаулары.*

ЗЫНГЫРДАУУКЪ [1] *сыф.* Звонкий, звучный, громкий / Уллу тауушу болгъан, ачыкъ тауушлу. *Къулакъ суучукъну зынгырдауукъ тауушу келеди.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 44. *Заводда зынгырдауукъ къурчну алып, Не къарыун да аямай къадалып, Сени [бычакъны] жан аурутуп эм кёл ашап, жазгъанды.* «Жилитинле», 467. *Арбазла, орамла зынгырдауукъ сабий ауазладан толгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 37, 95.

■ **Зынгырдауукъ къысыкъ** *грамм.* звонкий согласный/ ауаз бла айтылгъан къысыкъ. *Сёзню тамыры зынгырдауукъ къысыкъ бла неда ачыкъ бла бошалса, анга жалгъанып келген аффикс да зынгырдауукъ бла башланады.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 36.

ЗЫНГЫРДАУУКЪ [2] *ат эск.* Одно из золотых или серебряных украшений в виде лепестков, которые женщины носили на груди / Алтындан неда кюмюшден чапыракъ формада этилгён, тюймеге тюйрелиучю тиширыу жасауладан бири. *Къыз тойгъа алтын зынгардауугъун тагъып келгенди.*

ЗЫНГЫРДАУУКЪЛУКЪ *ат.* Звонкость, звучность, громкость / Уллу тауушу барлыкъ, ачыкъ, жарыкъ тауушлулукъ. *Ауазны зынгырдауукълугъу. Къонгуроуну зынгырдауукълугъу.*

ЗЫНГЫРДАШ *эт. взаимн.-совм. от* **зынгырда**/ Зангырда дегенни *араш айырмасы. Сиреде мияла сауутла, бир бирге тийип, зынгырдашадыла. Телефонла эрттенбладан окъуна зынгырдашып башлайдыла.*

ЗЫНГЫРДАШЫУ *и.д. от* **зынгырдаш** / Зынгырдаш дегенден *этим ат. Элия тауушдан къаяланы зынгырдашыулары. Телефонланы зынгырдашыулары.*

ЗЫНГЫРЛА *энчи ат кёпл. сан.* Серебряные, золотые и т.д. подвески, нашиваемые, подвешиваемые на женскую одежду / Тиширыу кийимге омакълыкъгъа тагъылыучу неда тигилиучю алтын, кюмюш д.а.к. багъалы затла.

ЗЫП *эрикл. сёз.* Подражание резкому звуку/ Къысха, кесгин тауушну, терк этилген ишни кёргюзтгенде хайырланылады. *Ёрюзмек ол хапарны айта келип, жюрексине, къылыч бла сермеп ичинде эки жыйырма бугъа бише тургъан къазанны сынжырын, зып деп, юздюреди.* «Нартла», 82.

ЗЫП-ЗЫП *эрикл. сёз.* Звукоподражание ритмическим повторяющимся звукам, ударам сердца/ Бир бири ызындан къайтарылгъан бирча тауушланы, жюрекни уруун билдиреди. *Бёрю улугъан эшитилгенлей, Хасан къоркъду, ичи, зып-зып деп, къалтырап башлады.*

■ **Зып-зып эт** трепетать, быть охваченным внутренней дрожью, волнением от какого-л. сильного чувства / асыры къайгъы этгенден, къыйналгъандан, къоркъгъандан къалтыра; къоркъуу сына. *Ханны ичин суукъ къалтыраукъ алып, къоркъгъандан зып-зып эте, ауазын да чыгъармайды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 178.

ЗЫПЫЛДА *эт.* **Зып-зып эт** (*къ.* **зып-зып**). *Бёрюню кёргенлей, жашны санлары зыпылдап тебиредиле.*

ЗЫПЫЛДАТ *эт. понуд. от* **зыпылда** / Зыпылда дегенни къатланыучу айырмасы. *Сюймеклик сезим къызны санларын зыпылдатады.*

ЗЫПЫЛДАТЫУ *и.д. от* **зыпылдат** / Зыпылдат дегенден *этим ат. Жюрекни зыпылдатыу.*

ЗЫПЫЛДАУ *и.д. от* **зыпылда** / Зыпылда дегенден *этим ат. Келген ким болгъанын танытгъанлай, къызны жюрегини зыпылдауу тохтады.*

ЗЫР *эрикл. сёз.* Звукоподражание вспархиванию птицы/ Къанатлыла бир жерден учханда этген тауушну билдиреди. *Бёдене жашны аякъ тюбюнден, зыр деп, учду, ол да, элгенип, бир жанына секирди. Чыпчыкъла будайдан бирча, зыр деп, учдула, сора дагъыда къайтып къондула.*

ЗЫРАФ I *сыф.* Бесполезно, напрасно потерянный, растраченный / Керексиз, хайырсыз, бошуна кетген. *Ётюрюкчюню керти сёзю – зыраф.* (Нарт сёз.) О *«Бекболат, – деди Жансурат, эшик таба атлай, – къыйынынг зырафды».* Гуртуланы Э, Жанбермез Асланбий, 79. *«Гургумлудан Житиле киришлеге дери жетмиш километр чакълы барды,– деди ол [Анзор], – жангыз бу жолда окъуна жюз элли гектар чакълы жер зырафды».* Лайпанланы С., Гургумлу, 53.

ЗЫРАФ II *хал. сёзл.* Бесполезно, напрасно, зря / Бошуна, керексизге. *[Рамазан Розагъа:] Жаш ёмюрюнгю къалгъан жылларын зыраф ашырма бошуна. Сен да бир иш эт башынга.* Семенланы А., Жазыу айла, 62. *Сейир заман акъыртын эм жашыртын зыраф ётюп, айып этип кетмесин.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 122. *[Магомет Юсюпге:] Жаланда жыйырма адамны окъуна окъутайыкъ – сора бизни жашауубуз зыраф озгъаннга саналмаз.* «Шуёхлукъ», № 61, 24.

■ **Зыраф бол** 1) пропасть, пройти бесполезно, безрезультативно/ хайырсыз, бошуна жоюл, къора. *[Токъмакъ:] Былтыр салгъаныбыз зыраф болду да кетди, быйыл да кёресиз – салгъан урлугъубузну артха алалмагъанбыз.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 140. *Кёп кюнде зыраф болгъанды Мени усталыгъым, кючюм, Кёп ишим тынмай къалгъанды.* Къулийланы Къ., Жер китабы, 165; 2) *кёч.* портиться, становиться негодным, плохим/ жараусуз бол. *Къаллай бир бичен зыраф болгъанды?* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 88. *Женгил зыраф болуучу кёгетлени, чиритмей, хайырланадыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 99. **Зыраф эт** 1) расточить, безрассудно употребить, растратить (*деньги, имущество. и т.п.*)/ оюмсуз, тергеусюз жой, къорат. *Ахчаны зыраф этген – Ол неден да айыпды!* Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 50. *Бу къадар ырысхыны жаратхан, аны зыраф этмей да хайырланнган, ол, эшта, алай тынч иш болмаз.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 54. *[Хамызат:] Бирле уа хунагъа тюшюп, жарашхан а этмеген ташча, игилени къыйы-*

нын зыраф этедиле. Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 77; 2) портить, приводить в негодность/ жараусуз эт, буз. *Бир картофдан кёп картоф, Иги бакъсанг, битеди. Зыраф этмей, сакъласанг, ол азыкълыкъ этеди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Битимлени билигиз, 11. *«Эки ийнекни этин, зыраф этмей, сакълагъан къыйынды», – деп, Хажирет унамады.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 83; 3) потерять, терпеть ущерб, убытки / къоранч эт, бир затдан къурлай къал. *[Шахбий Нанаш бла Муссагъа:] Алтыжыллыкъ къыйыныбызны... зыраф этерге тебирегенча кёрюнеди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 208. *Алай бла иш къоратыу 5–6 кере ёседи, силосну зыраф этилгени аз болады.* «Коммунизмге жол», 1972, № 113.

ЗЫРАФЛА *эт. сёл. тил.* **Зыраф эт** (*къ.* **зыраф II**). *Ахчаны зырафла. Ырысхыны зырафла.*

ЗЫРАФЛАТ *эт. понуд. от* **зырафла**/ Зырафла дегенни *къатланыучу айырмасы. Ырысхыны зырафлат.*

ЗЫРАФЛАТЫУ *и.д. от* **зырафлат** / Зырафлат дегенден *этим ат. Биреуню къыйынын зырафлатыу. Ахчаны зырафлатыу.*

ЗЫРАФЛАУ *и.д. от* **зырафла** / Зырафла дегенден *этим ат. Ахчаны зырафлау. Ырысхыны зырафлау.*

ЗЫРАФЛЫКЪ *ат* 1. Расточительство / Бир затны тергеусюз жоюлууу, тергеусюз къоранч. *Аяулулукъ болмагъан жерде зырафлыкъ бла иесизлик таныладыла.* «Ленинни байрагъы», 1964, № 176. *Колхозну председатели зырафлыкъгъа арталлыда жол бермейди.* «Коммунизмге жол», 1971, № 145.

2. Урон, потеря, ущерб, убыток / Къоранч, заран. *Бахчаларында тёрт санларын тюйюп кюрешген тиширыула, зырафлыкъгъа тёзалмай, акъ жаулукъларыны учлары бла кёзлерин сюртедиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 288. *Тиширыуну юйде эри бла жашауу не бек къыйын болсада, кеси къыйыны бла къурагъан мюлкюне бир зырафлыкъ келсе, анга ачыу этмей амалы жокъду.* З о к а л а н ы З., Солуу-кюн, 36.

■ **Зырафлыкъ сал** нанести (*причинить*) урон, ущерб, убыток / къоранч, заран эт. *Къызарып тургъан гокка ханслагъа, Бир уллу дертлери болгъанча, Зырафлыкъ салып кетдиле алагъа, Аланы ариулукъларына зарланнганча.* К ъ о б а н л а н ы М., Акъ бутакъчыкъ, 28. *Партизанла душманны аскер кючюне, техникасына уллу зырафлыкъ салдыла, коммуникациясын чачдыла.* «Коммунизмге жол», 1972, № 98. **Зырафлыкъ эт** зырафлыкъ сал (*къ.* **зырафлыкъ**). *Бир-бирле мюлкде зырафлыкъ этиуге сансыз къараргъа юйренип къалгъан эдиле.* «Коммунизмге жол», 1972, № 24.

ЗЫРАФСЫЗ I *сыф.* Экономный, способствующий экономии / Аяулу, бир затны аяргъа амал берген, хайырлы. *Фабриканы инженерлери аякъ кийим бичиуню жангы, зырафсыз мадарын табып ишге сингдиргендиле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 72.

ЗЫРАФСЫЗ II *хал. сёзл.* Экономно/ Зыраф этмей, аяп, эсеплеп. *Быйыл тирлик зырафсыз жыйылды.* «Ленинни байрагъы», № 84, 1972. *Мюлкде сютню зырафсыз жау-бышлакъ заводха келтирирча толу онгла къурагъандыла.* «Коммунизмге жол», № 95, 1969. *Консерва заводлада къоранчланы азайтыугъа, сырьёну зырафсыз толу файдаланыугъа дайым эс бурулады.* «Коммунизмге жол», 1971,

№ 147. *Бёлюмню таматалары татымлы мал ашны зырафсыз жыяргъа битеу кючлерин салгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 64.

ЗЫРАФСЫЗЛЫКЪ *ат.* Безубыточность / Зыраф этмеучю болум. *Электрокючню хайырланыуда зырафсызлыкъ.*

ЗЫРАФХА *хал. сёзл. къ.* **зыраф II.** *[Аслан] не арый, не тала билмеген, атхан огъу зырафха кетмеген... батыр нарт кибик сермешеди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 308. *Сакъ къарайыкъ маллагъа, уручуну, жанлыны къоймай: Жютю кёзлю сакълайыкъ, Зырафха малны жоймай.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жырлары, 45. *Тели ариулукъгъа мен да алдатханма, Сёзлерими зырафха кёп къоратханма.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 280.

ЗЫРАФЧЫ *ат.* Расточитель/ Бир затны зырафына жоюучу адам. *Зырафчылагъа къаты эсгертилди.*

ЗЫРАФЫНА *хал. сёзл. къ.* **зыраф II.** *Жамий директоргъа Разиятны юсюнден, ол аны тенг къызы болгъанын, аны эки-юч жылы зырафына кетгенини юсюнден айтды.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 49. *Жашла окъларын зырафына атып къоратмайдыла.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 145.

ЗЫР-ЗЫР [1] *ат къ.* **замок.** *Жашчыкъ, ойнай кетип, кёлегини зырзырын бузду.*

ЗЫР-ЗЫР [2] *сыф. къарач.* Шуршащий / Жырылдагъан тауушэтиучю. *[Ханий] эрлай тазны, къумгъанны къоратып, зыр-зыр теке намазлыкъны башын къыбылагъа айландырып жайды.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 17. *Окъа ышымлы, жохар сахтиян зыр-зыр бёрклю тукъум къызчыкъланы хомухлукълары, къанаулукълары сыратланнган бир бирге таулу жашны адамлыгъы, ётгюр жигитлиге ачыкъланады.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 33.

ЗЫР-ЗЫР [3] *эрикл. сёз.* Звукоподражание шуму дождя, швейной машины и т.п. / Жауунну, кийим тикген машинаны д.а.к. затланы тауушларын билдиреди. *Башындан, зыр-зыр деп, суукъ жангур, челек бла къуйгъанча, къуя тургъанлай, малла да суукъдан, дырдыр деп, къалтырай турадыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 121.

■ **Зыр-зыр эт** [1] издать шорох, шуршать / жырылдагъан, шыбыршыбыр тауушэт. *[Зынтхы] зырзыр эте, зырылдай кём-кёк, омакъ битеди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Битимлени билигиз, 7.

■ **Зыр-зыр эт** [2] шуршать, шуметь; дребезжать / Зырылдагъан тауушэт. *Жаун кечени узуну, зырзыр этип, жауду. Юйню къаты бла машина неда трактор ётсе, терезелени миялалары зыр-зыр этип тебирейдиле.*

ЗЫРМА I *сыф. къарач.* Густо заросший / Къалын ёсген. *«Ма ол менме. Жерни тюбюнде эмегенни ёлтюрюп, къушха минип чыкъгъан!» – деп, акъсакъал, махтанып, зырма кёкюрегин къакъды.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 78.

ЗЫРМА II *хал. сёзл. къарач.* Густо/ Къалын болуп, бир бирге жуукълашып. *Зырма битген алма терек, Кёлтюрмей бутакъларын, Ашау берген сыйлы жерге Ийиледи акъырын.* К и п к е л а н ы Х., Кёк къанатлы, 15. *Зырма битген помидорланы жашил заманларында талайын къоратсанг, къалгъанлары уллу боладыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 56.

ЗЫРНАЙ *ат къ.* **зурна.** *Аслан, сыртда таш юсюнде олтуруп, зырнай согъады. Къаплан эрттенбла кийинип, таягъын, зырнайын да алып, Жулдузлагъа тебирееди.*

ЗЫРПЫН *ат.* Большой нож/ Уллу бычакъ. *Жаш баласны зырпыны бла кесди.*

ЗЫРТТАК *ат эск.* Добрый (*сильный*) человек/ Уллу къарыулу, асыулу, иги адам. *[Къатыннга:] «Зырттагынгдан айырылып къара кюнюнг келип турады», – деген сёз халкъда сакъланнганды.*

ЗЫРФ-ЗЫРФ *эрикл. сёз.* Звукоподражание вырыванию, щипанию травы (*животными*) / Хансланы жыртханда неда малла отлагъанда этген тауушну билдиреди. *Одайгъа чыкъгъан малла жашил кырдыкны гумхотларындан агъыза, зырф-зырф деп, сермейдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 17.

ЗЫРЫЛДА *эт.* 1. Мчаться/ Атылып бар, къызыу, къаты бар. *Саскы чыкъды аш излерге зууулдап, Салкъын сыртха учуп жетди, шууулдап. Жютю ауузун кенгнге ачып, жызылдап, Къан эмерге тансыкъ болуп, зырылдап.* Баланы О., Басняла бла фельетонла, 15.

2. Литься ручьём/ Шыр-шыр этип акъ, саркъ. *Кюн чыкъгъан тамам агъартхынчы, Турады сюелип, терен ахсына: Кёзлерин жууп ачы тамычыла, Зырылдап агъа суукъ къумгъа.* Борлакъланы Г., Насыплы жашлыкъ, 63.

ЗЫРЫЛДАТ *эт. понуд. от* **зырылда**/ Зырылда дегенни *къатланыучу айырмасы. Сиреде мияла сауутланы жерни тебиую къаты зырылдатды.*

ЗЫРЫЛДАТЫУ *и.д. от* **зырылдат**/ Зырылдат дегенден *этим ат. Бир затны зырылдатыу.*

ЗЫРЫЛДАУ *и.д. от* **зырылда** / Зырылда дегенден *этим ат. Терезеден жауунну зырылдауу эшитиледи. Саскы зырылдауун тохтатды.*

ЗЫРЫЛДАШ *эт. взаимн.-совм. от* **зырылда**/ Зырылда дегенни *араш айырмасы. Саскыла атны тёгерегинде зырылдашадыла.*

ЗЫРЫЛДАШЫУ *и.д. от* **зырылдаш**/ Зырылдаш дегенден *этим ат. Кюн жылынганлай, саскыла ийнеклени тёгереклеринде зырылдашыуларын башладыла.*

ЗЫТЧЫ *сыф. аз жюр.* Смешной / Кюлкюлю, хыликке, кюлкюню къозгъаучу. *Ол зытчы хапарланы айтыргъа ёчдю.*

◆ **Зытчы-мытчы бол** засмущаться /.уял. жунчу, тартын. *Бийсмырза зытчы-мытчы болуп, Къыямытны аллына туруп, жолун кесе, тюлкюлене айтды: «Биягъы сен бир болушмасанг, болмайды, Къыямыт!»* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 277.

ЗЫТЧЫУ *сыф.* Забавный, смешной/ Кёз ачдырыучу, тамаша, сейирилик, кюлдюрюучю. *Жашла, эслерине бир зытчыу затны тюшюрюп, кюле эдиле.*

■ **Зытчыу аскер** *ист.* ополчение/ урушну заманында юйренип тургъан аскерге болушлукъгъа деп аскер къуллукъгъа жараусузладан къуралгъан аскер. *Тау артындан аугъан эди малгар аскер. Тау аллындан чыкъгъан эди зытчыу аскер.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 114.

ЗЫЯН *ат* 1. *къарач. къ.* **бузукъ, бузукълукъ**. *Приборну зыяны бар эди. Станокну зыяны болгъаны билинди.*

2. *къ.* **кемлик**. *Ишде этилген зыянланы терк къоратыргъа керекди. Жашны къылыгъында зыян жокъду.*

ЗЫЯНЛЫ *сыф.* Неисправный, повреждённый / Бузугъу болгъан. *Алыкъа зыянлы деталла бергенди деп жашха киши айтмагъанды.* «Коммунизмге жол», 1972, № 191.

ЗЮДЮР *ат ц. диал.* **1.** Къара наныкъ (*къ.* **къара**). *Къызла къол ичинде зюдюр жыядыла.*

2. *В позиции определения:* ежевичный/ Зюдюрден этилген. *Зюдюр варенье. Зюдюр суусап.*

ЗЮЗАН *ат ц. диал.* Серый камень с белыми, чёрными, жёлтыми крапинками внутри / Ичинде акъ, къара, саргъыл кесеклери болгъан ариу таш. *Зюзаны, сындырып, хунагъа салсанг, кёзге бек ариу кёрюнеди.*

ЗЯБЬ: Зябьха сюр *мулдах сюр* (*къ.* **мулдах**). *Башха ишле кезиюнде тамамлансала эди, бусагъатда аланы барысын да зябьха сюрдюрюрге керек эди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 87. *Битеу жазлыкъда себиллик жерле былтыр кюз артында саулай да зябьха сюрюлген эдиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 77.

И

И *сор. кес. къарач.* Соответствует русской вопросительной частице а / Биреуге сорулгъан затны кючлендирип кёргюзтеди, кеси да созулуп айтылады. *[Аслан] – И-и, аннячыгъым, меннге ненча жыл болады? – деп, боюнуму соза, кёзюне къарадым.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 9. *Жашчыкъ, былай эртте къайдан келесе, и-и?* «Ленинни байрагъы», 1974, № 132.

ИБЖИРЕ *эт.* **1.** *къ.* **илбизире 1.** *Эт, асыры бишгенден, ибжиреди. Картоф, бек бишип, ибжиреген-ди.*

2. *къ.* **илбизире 2.** *Хашим ибжиреген эриклени бал татыу этдирип ашайды.* «Шуёхлукъ», № 47, 19.

3. *къ.* **илбизире 3.** *Жерде жайылып тургъан чий кирпичле жаунлада ибжиреп къалгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1974, № 86.

4. *кёч. къ.* **илбизире 4.** *Тил этерге юйреннген Ансыз затдан тоймайды, Аны бла ибжиресе, Ёлмей аны къоймайды.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 141.

ИБИЛИС *ат дин.* **1.** Дьявол, злой дух, сатана, чёрт / Динни ангылатыууна кёре: табийгъатдан тышындагъы, жаны болгъан зат; къара жин. *Шайтанладан тарыгъып ибилисге баргъанча.* (Нарт сёз). О *[Гондай:] Аллахха сёзюм туурады, сени юйюнге жуукъ болгъандан эсе, ибилисни юйюне барыр эдим, Эгеу.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 263.

2. кёч. Коварный человек/ Хыйлачы, аман ниетли адам. *– Ибилисле! – деди Жанхот къатынлагъа. – Сизни хыйлалылыгъызны мен ангыламагъан сунмагъыз...* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 56. *[Самат Мухтаргъа:] Сен мени аманлап, кесинги ол ибилисге [Зуфаргъа] ариу кёргюзтюрге кюрешесе.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 41.

3. *кёч. къарач.* Хитрец, плут/ Хыйлачы, алтыаякъ адам. *Ай аман ибилиссе сен! Жаш ибилис ышанларын къоймайды.*

◆ **Ибилисни къуллугъу (къыйыны)** напрасный (зря потраченный) труд/ Хайырсыз, иш, къыйын. *Аланы кюнлюк ишлери ибилисни къыйыны болуп къалды.*

ИБИЛИСЛИК *ат къарач.* Плутовство, интриганство / Биреу муратына жетер ючюн этген хыйлалыкъ, фитналыкъ, ишин этер ючюн адамланы бир бирге этмеклик. *Аны ибилислигин киши ангыламады.*

ИГИ I *сыф.* 1. Хороший / Адам жаратырча, тап ышанлары болгъан, жараулу, тийиншли, адам къаллайны излей эсе да, аллай. *Антоними:* **аман.** *Иги адам кёргенин айтыр, аман адам бергенин айтыр.* (Н а р т с ё з.) О *Юйюмден иги хапар келгенча, Къарайма биринчи къаргъа.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 269.

2. *кёч.* Знаменитый, известный, прославленный/ Белгили, махтаулу, аты айтылгъан. *Солтан-Хамитни, Алимни Таулу ана ёсдюргенди, Ала кибик кёп игини Халкъыбызгъа ол бергенди.* «Шуёхлукъ», № 9, 15.

3. Близкий (*друг, приятель и т.п.*) / Жуукъ таныгъан, билген. *Аскерни бек иги танышларындан бири Ханбала эди.* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 47. *Къыйын сагъатларынгда иги назму иги тенгча жарайды.* Т ё п п е л а н ы А., Омар Этезов, 27.

4. Достаточно большой, значительный по количеству, величине / Уллу, кёп. *Адамла отну женгил жукълатсала да, юйге иги заран тюшдю.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Огъурлу танг, 67. *«Манга бек иги юлюш жетгенди», – деди эфенди, артмагъында этлеге бла локъумлагъа къарап.* «Коммунизмге жол», 1972, № 38.

5. *къарач.* Богатый, обильный / Бай (*тирликни юсюнден*). *Хусейни звеносу иги битим ёсдюргенди.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 189. *Бизни звено бир талай жылдан бери нартюх ёсдюреди, андан иги битим да жыяды.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 196.

ИГИ II *хал сёзл.* 1. Хорошо, как надо, как следует / Тийиншлисича, кереклисича, адам жаратырча. *Къулагъы уллу – иги эшитир, къолу уллу – иги ишлер.* (Н а р т с ё з.) О *[Мухтар:] Кесими фашистле бла урушургъа хазырласам да, мен уруш деген сёзню магъанасын иги ангыламай эдим.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 45.

2. *хал. сёзл.* Ясно, отчётливо, безошибочно/ Тынгылы, толу. *Бир бийден халкъгъа бир балта игиди, – Кязим аны энди иги биледи.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 18.

3. *мард. сёзл.* Долго / Кёп, кёпге дери. *Кёзюнгю кёкге ачдырмай жаууп, Иги мычыды, Болмайын сабыр.* «Жилтинле», 267. *Добай, Мажир кесин кёп сакълатханын жаратмай: «Алан, иги сюелдинг ол къарындашчыкъ бла уа, сау эки сагъатны», – деди.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 47.

4. В сочетании с существительным, прилагательным или наречием употребляется в значении усилительной частицы «довольно, значительно» / Атны, сыфатны неда сёзлеуню аллында келсе, кючлендириучю кесекчикни къуллугъун толтурады. *Жолоучула, станседен иги ёрге озуп, биринчи элге жуукълашханларында, кече къарангы болуп башлагъан эди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 302. *Ол [Алибек] оюмларыны иги кесегин къураргъа туракълады.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 4.

5. В сочетании с глаголами будущего времени выражает отрицание / Этимни боллукъ заманны кёргюзтген формасы бла келсе, ишни этилмезлигин, болмазлыгъын билдиреди. *[Махмут:] Биз тутулгъандан сора ала [Сарыбий бла Шаухал] бу тийреге иги айланмагъа эдиле.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 152. *[Борис атасына:] Отунга уа барырма иги, сен да манга*

лыжала алыргъа ахча бермейсе да. «Коммунизмге жол», 1974, № 97.

◆ **Иги бол 1)** выздоравливать, поправляться / ауругъанынгдан сау бол, бакъдырып сау бол. *Ханны къызы игиден иги бола, аягъы юсюне сюелгенди.* «Малкъар халкъ жомакъла», I, 281. *[Назмучу кёгюрчюннге:] Ма биз да, сенича, саусузлабыз, Иги болгъунчу бизде турурса.* Б о т а ш л а н ы И., Экинчи тюбешиу, 30; **2)** *къ.* **игилен.** *[Абдул:] Дуния иги болгъунчу, бир жерде кечинирме.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 79. *Малчыланы турмуш болумлары кюнден кюннге иги болады.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 8; **3)** относиться к *кому* хорошо / сыйлы кёр, сыйла. *Къоншунг бла иги бол.* (Н а р т с ё з.) О *Солтан-Хамит анасына бек иги болуучу эди, хар заманда ол айтхандан чыкъмаучу эди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 83.

◆ **Игиге айлан** начинать выздоравливать / кете башла (аурууну юсюнден), мажал болуп тебире (саулукъну юсюнден). *Укольдан сора ауругъанны халы игиге айланнганды.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 94. *Бешинчи кюнден башлап, Мазанны аурууу игиге айланып тебиреди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 56. **Иги эт 1)** вылечить, исцелить *кого/* ауруун сау эт, багъып сау эт. *Ол [Шохай], кёп билгичлени келтирип, Муратны аурууна бакъдырса да, иги эталмайды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 161. *[Махти:] Больницалада кёп жатханма, болсада дохтурла тынгылы къарагъандыла, аурууму иги этгендиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 49; **2)** *къ.* **игилендир.** *Дунияда жашауну иги эталсанг, жаннет олду.* (Н а р т с ё з.) О *[Председатель фермаы таматасына:] Ийнек сауууучула бла, сюрюучюле бла ортаны иги этерге кюреш.* «Шуёхлукъ», № 31, 50.

◆ **Иги ауух ач** сулить *кому* хорошее, доброе / игиге, тапха жорала, тёреле; иги, тап боллукъду деп ийнандыр; антоними: аман ауух ач. *И-и-й-й, ауузунга къурман болайым, иги ауух ачдынг эсе, ахшы сагъатда, жылы ауазынг жюрегими жылытды.* С ю й ю н ч л а н ы А. Адамлыкъ, 16. *[Хамит Жюнюсге:] Да иги ауух ачханса, сен айтханлай болса уа, санга нохтабау этмей къоймам.* «Коммунизмге жол», 1975, № 54.

◆ **Иги да 1)** хочешь не хочешь / сюйсенг, сюймесенг да; айхай да. *[Мухаммат Хусейге:] Атанг айтса уа, иги да барырса. Бармай да бир кёр.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 58. *Кесингден тамата къуллукъчу буюрса уа, иги дамы этерсе...* «Коммунизмге жол», 1973, № 71; **2)** *къ.* **иги кесек 2.** *[Таулан:] Къара къушну къанатларын жайгъаныбызда,ала мени къулачымдан иги да уллу эдиле.* Т ё п п е л а н ы С., Жаралы зурнук, 7. *Суу аз болуп башлагъан эди,энди уа иги да азайгъан болур.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 285. **Иги жаш** / молодец (*при обращении*) / жигит (биреуге сёлешгенде айтылады). *[Кюмюш Бекболатха:] Сен а эринме да, иги жаш, гедешни ач да тауукълагъа аш ат, алаы санагъан да эт.* Г у р т у л а н ы Б.. Жангы талисман, 249. *Жаш эсенг а, иги жаш, Сен болурса тенг къарнаш.* «Жанкъылыч», 156. **Иги кесек 1)** довольно долго / кёпге дери, кёбюрек заманны. *Алагъа къарап Азамат иги кесек турду. Бюгюн жашла, командалагъа юлешине туруп, аны [Азаматны] командагъа къошаргъа унамагъан эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 42. *[Директор] онг къолу бла мангылайын къашый, иги кесек олтурду.* Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 98. *Бири бирин женгалмай, экиси [жаш бла къыз] иги кесек сёлешдиле.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 53; **2)** значительно, гораздо, много/ кёп,

биле-биле. *Бийберт устазны жашыды, кесин жюрютюуде борчу бирсиледен иги кесек уллуду.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 85. *Къыралгъа сют сатыу озгъан жылдан эсе быйыл иги кесек кёбейирикди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 75; 3) значительный по величине, количеству / аслам. *Аль – Фарабийге энциклопедияда иги кесек жер бериледи.* «Коммунизмге жол», 1972, № 38. *Жангораз улуну кезиуюне жетгенледен фермалада он жылла бла ишлегенлени биз иги кесегин таныйбыз.* «Коммунизмге жол», 1971, № 142.

◆ **Иги кёллю** оптимистичный / игиге жоралаучу, иги къуум, иги умут этиучю. *Осман, не кёп къыйынлыкъ сынагъан эсе да, иги кёллю адамды да, жюрек къайгъысын билдирмейди.* «Шуёхлукъ», № 49, 103. *Шахаржанны аман къуум этмеучю, иги кёллю адам болгъаны ючюн къоншулары бек сюйюучю эдиле.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 28. **Иги къуум эт** радоваться / къууан. *«Уруш бошалгъанлай, эрим келеди», – деп, иги къуум этип тургъан Жалдусхан... ачы хапар алды.* «Шуёхлукъ», № 29, 89. – *Туугъан жерим, санга сюймеклигим – Сюймеклигимди къыралыма. Ол сезимим болушады иги Къуум этерге, къууаныргъа.* «Коммунизмге жол», 1972, № 257.

◆ **Иги танг** *къ.* **иги кесек 3.** *[Масхут] иги танг жаш болгъанында да, сабан сюрюп, будай битдирип жашамагъанды.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 111. *Немецли командование иги танг кючюн партизанланы къурутургъа салады.* «Коммунизмге жол», 1972, № 98.

ИГИЛЕ *эт. сёл. тил. къ.* **игилендир.** *Малчылыкъны кётюрюр эмда игилер ючюн правительство бек кёп зат этгенди.* «Естествознание», 82. *Жашауну игилерикле, аны кюнден кюнге сейирли эте барлыкъла урунган асламладыла.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 73.

ИГИЛЕН *эт.* Улучшаться, усовершенствоваться / Мажал бол, игиге айлан, иги болумга кел. *Жашау кюнден кюнге игилене, бай бола барады.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 110. *Арт кезиуде профсоюз комитетни иши биле-биле игиленгенди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 193.

ИГИЛЕНДИР *эт.* Улучшать, совершенствовать *что* / Мажал эт, игиге айландыр, иги болумгъа келтир. *Правительство жарлы халкъны жашауун игилендирирге кёп ахшы оноула этген эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 118. *Адамланы урунургъа юйретиуню игилендирир ючюн бизде кёп тюрлю онгла бардыла.* «Шуёхлукъ», № 41, 25.

ИГИЛЕНДИРИЛ *эт. страд. от* **игилендир** / Игилендир дегенни зорлаучу *айырмасы. Технология процесслени 130-суна жангыдан къаралгъанды эм ала игилендирилгендиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 81.

ИГИЛЕНДИРИЛИУ *и.д. от* **игилендирил** / Игилендирил дегенден *этим ат. Сабийлени окъууда жетишимлерини игилендирилиуюнде къуру устаз коллективлени угъай, жамауат организацияланы да къыйынлары барды.* «Коммунизмге жол», 1976, № 46.

ИГИЛЕНДИРИУ *и.д. от* **игилендир** / Игилендир дегенден *этим ат. Продукцияны агъачлыгъын игилендириу. Малланы къумалыкъларын игилендириу. Урунганланы жашау къолайлыкъларын игилендириу.*

ИГИЛЕНИУ *и.д. от* **игилен** /

Игилен дегенден *этим ат. Ишни игилениую. Болумну игилениую.*

ИГИЛЕУ *и.д. от* **игиле** / Игиле дегенден *этим ат. Жашау халны игилеу.*

ИГИЛИК *ат* **1.** Благодеяние/ Иги, ахшы, хайырлы зат, иш. *Игиликге игилик – хар адамны ишиди, аманлыкъгъа игилик – эр адамны ишиди.* (Нартсёз.) О *Адамгъа аманлыкъ излеп, кеси игиликге тюбеген мен кёрмегенме.* Хубийланы О., Адамла, 109. *[Мухара:] Тауукъ хоразча къычырса, ол игилекге болмаз. Эл, къатын оноугъа къалса, Ёмюрюнде да онгмаз.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 102.

2. Хорошее, положительное качество *кого-чего*/ Биреуню иги, ахшы ышанлары неда бир затны иги, ахшы агъачлыгъы. *Батырны игилигин бузгъан бир тапсыз къылыгъы барды.* Гуртуланы Э., Азиретни къууанч кюню, 80. *«Жангы колхозну игилиги, аманлыгъы да къуллукъчуларына кёре боллукъду», – деди Анна.* Ахматланы И., Боранда, 11. *Окъуучула кёрген суратларыны игиликлерин, осаллыкъларын, алагъа художник салгъан ниетни бек тюз эслегенлерин къууанып белгилерчады.* «Шуёхлукъ», № 33, 98.

◆ **Игилик бла** по доброй воле / ариулукъ бла, сюйюп. *[Къасбот Аминнге:] Атынгы манга бер, игилик бла айтама, бермесенг да, сокъураныргъа тюшерсе.* «Коммунизмге жол», 1976, № 70.

ИГИСАГЪАН *мод. сёз. къ.* **ийсагъан**. Асламысында айтымны аллында жюрютюледи. *[Анна Лизагъа:] Игисагъан, сенича бир кукалана билир эди!..* «Алчыла», 85. *Ой игисагъан, бирге болгъа эди Эки сюйгенни жазыуу!* «Малкъар халкъ жырла», 117. *«Игисагъан, аныча болуп къалыр эди! Бетине нюр тёгюлгенлей турады», – дей эдиле къатынла шыйыхны юсюнден.* Апаланы Х., Къара кюбюр, 144.

ИГИТДА *кючл. кес. къарач. къ.* **айхай I** (*1-чи магъ.*). *[Устаз жашха:] Сени атанг, игитда, бек жарсырыкъды.* «Огъурлу танг», 23. *Игитда, жайны къургъакълыгъы мал ашны эркин хазырларгъа онг бермегенди.* «Ленинни байрагъы», 1976, №14.

ИДЕАЛ *ат* **1.** Идеал, высшая цель / Адамланы ишлерине башчылыкъ этген, ала жетерге кюрешген, итиннген, кюсеген эм уллу, умут, тилек. *Тюзлюкню идеалларын жашауда иги бардырыр ючюн, Жамагъатны ырысхы байлыгъын кючлерге керекди.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 39. *Жазыучуланы ассоциациясыны хайырлы ишлери халкъланы арасында бир бирин ангыларгъа, миллет азатлыкъ бла социал прогрессни идеаллары ючюн кюрешиуге себеп боладыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 108.

2. Совершенное воплощение, лучший образец чего / Бир затны бек иги, бек аламат юлгюсю. *Адамлыкъны идеалы. Ариулукъну идеалы.* ■ *Бир къаум назмуларында поэт [Кязим] кесини эстетика идеалын береди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 72.

ИДЕАЛИЗМ *ат.* Идеализм *(направление в философии)*/ Философияда материализмге къажау, анга къаршчы халда дух, анг, идея, сезим алгъа, артда уа материя жаратылгъаннга санагъан, дуния идеалыды эм аны барлыгъы неда жокълугъу адамланы англарына бойсунады деген агъым.

ИДЕАЛИСТ *ат* **1.** Идеалист/ Идеалист философияны жолу бла барыучу адам. *Гегель идеалист болгъанды.*

2. *В позиции определения:* идеа-

листический / Идеализмге таянган. *Идеалист агъымла. Идеалист теорияла. Идеалист ниет.* ■ *Табийгъатны юсюнден илмуда болгъан кризисни хайырланып, махизм физиканы жангы жетишимлерин идеалист ниетде ангылатыргъа кюрешгенди.* «Коммунизмге жол», 1969, №96.

ИДЕОГРАММА *ат грамм.* Идеограмма/ Къалай да болсун бир тилде тауш угъай, саулай сёзню неда аны тамырын билдирген шартлы жазыу белги.

ИДЕОГРАФИЯ *ат* 1. Идеография/ Идеограммаланы болушлугъу бла жазылыучу жазма. *Бизге битеу да юч тюрлю жазма белгилиди: пиктография, идеография эм фонология.*

ИДЕОЛОГ *ат.* Идеолог/Бир жамауат классны, къауумну, халкъны идеологиясын къоруулаучу эм аны ангылатыучу, билдириучю адам. *Революцион пролетариатны идеологлары. Империализмни идеологлары. Муслийман динни идеологлары. Либерал-демократия партияны идеологлары.* ■ *Капиталист идеологла капиталист къураллада керти демократияны, адамны эркинликлерини юсюнден кёп айтадыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 18.

ИДЕОЛОГИЯ *ат* 1. Идеология / Бир тюрлю социал къауумну, классны, политика партияны, жамауатны къарамларын белгилеген система. *Буржуй идеология. Фашизмни идеологиясы. Коммунист идеология. Жамауат формация тюрленнгени бла идеология да алышынады.* ■ *Биз эки идеологияны арасында кюреш баргъан кезиуде жашайбыз.* «Шуёхлукъ», № 20, 8. *Халкъ мындан ары да культ личностьну идеологиясы эм практикасы бла къаты кюрешни бардырлыкъды.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 170.

2. *В позиции определения:* идеологический/ Идеология бла байламлы. *Идеология кюреш. Идеология келишмеулюкле. Идеология борчла.* ■ *Элде ишлегенлени арасында кёп тюрлю башха затла бла бирге идеология ишле ёсген кибик, производство ишле да адам танырча ёсгендиле.* «Ленинни байрагъы», 1969, № 201.

ИДЕЯ *ат* 1. Идея / Тыш дунияны андан ары ангылауну эм аны практика бла байламлы тюрлендириуню муратын, ол къалай бардырылгъанын кёргюзтюуню формасы. *Белгили философланы идеяларын творчество халда ёсдюре, алимле миллет ишни юсюнден тутхучлу илму къурагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1972, № 24.

2. Убеждение/ Оюмланы системасында баш болум. *Урунганла ол кючлю идеяланы тюзлюклерин ишде сынайдыла.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 53. *Газет халкъгъа чынтты тюзлюкню идеясын жаяды, халкъны трибунасыды.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 221.

3. Мысль, замысел, намерение, план / Мурат, ниет, план. *Поэтни жумушакъ, салкъын, сагъышлы эм кишилик ауазы авторну идеясын кюч этмегенлей, тынч жетдиреди окъуучугъа.* Байрамукълаными Н., Назму бла жазсала, 32. *«Ишлемесенг» деген сёзню айтмакълыкъ, автор ачыкъларгъа кюрешген идеягъа битеу акцентни ауурлугъун тюшюрюрге болушады.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 75.

4. Главная мысль *какого-л.* произведения / Къаллай да болсун бир чыгъарманы баш оюму. *Хапарны идеясы адамгъа табигъат берген шартла адамны юсюнден тас болмасынла дейди.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 31. *Жырны идеясы халкъны узакъ ёмюрюнде*

бишип, бегип бошагъанына ажым жокъду. «Ленинни байрагъы», 1972, № 33.

5. *В позиции определения:* идейный / Идеология бла байламлы. *Сохталаны идея ийнамлары окъуу бла юретиуню бирлигинде бегийди.* «Ленинни байрагъы», 1972, №102. *Аны [Борлакъланы Хасанны] дерслерини идея магъаналары теренди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 104.

ИДЕЯЛЫ *сыф.* Идейный, передовой/ Идеясы бар, идеясы болгъан, тутхучлу. *Идеялы искусство, чыгъарма.* ■ *Жазыучуну муратыы толады, тема тюз идеялы эм суратлаулуду* «Шуёхлукъ», № 35, 121.

ИДЕЯЛЫЛЫКЪ *ат.* Идейность/ Алчы, прогрессли идеясы барлыкъ, терен магъаналылыкъ, тутхучлулукъ. *Бир бирле чыгъарманы идеялылыгъын тюз ангыламайдыла, ала аны жазыучу жаланда бугюнгю болумгъа багъа бичген сунадыла.* «Коммунизмге жол», 1976, № 84.

ИДЕЯСЫЗ *сыф.* Безыдейный/ Идеясы жокъ, идеясы болмагъан, тутхучсуз. *Идеясыз роман. Идеясыз хапар.* ■ *Ол жыллада бу назмула, идеясызгъа саналып, басмагъа къыйын ётгендиле.* «Огъурлу танг», 227.

ИДЕЯСЫЗЛЫКЪ *ат.* Безыдейность / Алчы, прогрессли идеясы жокълукъ, магъанасызлыкъ, тутхучсузлукъ. *Искусствону идеясызлыгъы.*

ИДИЛЛИЯ *ат лит.* Идиллия *(произведение)*/ Элде жашагъанланы ачыкъ хауада насыплы, къайгъысыз жашауларын суратлагъан, уллу болмагъан, назму бла жазылгъан чыгъарма. «*Собеседникни*» биринчи китабында «*Ингир*» деген идиллия басманганды, анда сюрюучю жашны ингирде агъачда сюрюучю къыз бла тюбегенини юсюнден жазылады. «Коммунизмге жол», 1975, № 73.

ИДИОМА *ат грамм.* Идиома/ Жаланда ол тилде жюрютюлюучю, аны къурагъан сёзлени бирем-бирем алгъанда магъанасы аланы магъаналары бла келишмеген, сёзлерин бир бирден айырыргъа жарамагъан сёз тутуш, сёз ючюн, къарачай-малкъар тилде: эшигин жап, къулакъ сал д.а.к. *Аны [Мёчюланы Кязимни] поэзиясы идиоматладан, жютю сёзледен, нарт сёзледен бек байды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 142. *Афоризмле бла идиомала Кязимни философия-диалектика назмуларында бютюнда кёп хайырланыладыла.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 73.

ИДЕОМАТИКА *ат грамм.* Идиоматика. 1. Учение об идиомах / Идиомаланы юсюнден окъуу. *Идиоматика бла кюрешиу. Идиоматиканы иги билиу.*

2. Совокупность идиом *какого-л.* языка / Къайсы да болсун бир тилни битеу идиомалары. *Къарачай-малкъар идиоматика. Орус идиоматика.*

ИДОЛ *ат.* Идол, истукан / Мажюсюле аллаххача табынып тургъан, ташдан, агъачдан, металлдан д.а.к. затладан этилген сурат. *Археологла Владивостокну тийресинде ташдан эм доммакъдан этилген идолла тапхандыла. Къытайлыла, японлула эм индиячыла бурун заманлада идоллагъа табынып тургъандыла.*

ИЕ *ат* I. Хозяин, владелец, собственник/ Мюлкню, ырысхыны д.а.к. затланы къолунда тутхан адам. *Мал иесине ушамаса, бёрю ашар.* (Н а р т с ё з.) О *Къаншауну бёрюкъулакъ, къаратор аты, юркюп, иесин жыгъаргъа аздан къой-*

ду. Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, менме, 21. *Юй иеси, базыкъбоюн Аслан, тёрде къонакъланы ортасында олтурады.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 23.

2. *кёч.* Полновластный распорядитель/ Тамата, башчылыкъ этиучю, оноу этиучю адам. *Хар нени да болдургъан Адам улуну кючюдю, Ол саулай жер табийгъатха Ие да аны ючюндю.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 53. *[Зулкъарний:] Жерге, суугъа, агъачха, хар ким бирча иеди, эркинди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 25. *Рамазанча халал урунууну сюйгенле бизни къыралда жашауну иесидиле.* «Алчыла», 69.

3. Автор/ Этген, жазгъан, айтхан, къурашдыргъан д.а.к. адам. *Керексиз къаргъыш иесине жетер.* (Н а р т с ё з.) *Аман сёз иесине къайтыр.* (Н а р т с ё з.) О *Киши билмейди жырны этгенни атын. Фахмулу болур эди иеси.* О т а р л а н ы К., Жолла, 46.

■ **Ие бол 1)** владеть/ биреуню неда бир затны кесингики эт. *Къызгъанч жерге ие болургъа киши да сюймейди.* «Шуёхлукъ», №52, 87. *[Хажимет:] Ол къамичи бла мени ургъан киши ... мени орунума отоугъа ие болду.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 255. *Севастополь, санга ие болургъа Кёп душманла саут алып чапдыла.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жылла озадыла, 6; 2) держать в своей власти *что*, управлять *чем* / башчылыкъ эт, оноу эт, оноуунгда тут. *Уруннган халкъ къыралгъа ие болгъанды...* «Жюрек жырлайды», 314. *Биз болгъанбыз жашаугъа ие, Элле чыгъып дынгыл тюзлеге.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 106. *Урунуучу хар не ишге ие болады.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 43.

◆ **Ие кёз бла къара** относиться к *чему* по-хозяйски/ кеси затынгъача, кёл салып, къайгъырып къара. *Халкъ ырысхыгъа ие кёз бла къарау, кемликлеге тёзюп болмау шофёрла бла ремонтчуланы ахшы адетлериди.* «Коммунизмге жол», 1976, № 120.

ИЕГИ *ат* **1.** Ребро *(кость)*/ Аркъа жикден кёкюрек сюекге баргъан дугагъа ушаш иничге жассы, жукъа сюек. *Сагит семиз иегини, сындырып, этин ауузуна тыкъды.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 77. *Арыкъ таначыкъла, гуппушгуппуш болуп, тюклери чюйре айланып, иегилери билине турадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 349. *Годай, келтирип, тууар иегиледен конёкларын берди менге.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 94.

2. *кёч.* Продольная полоса *(на ткани)* / Къумачда узунуна баргъан къолан ызлыкъладан бири. *Бу юсюмдеги лаудан жыйрыгъым, Узун иеги тамгъалы.* «Малкъар халкъ жырла», 154.

■ **Иеги-иеги эт** отделять рёбра животного друг от друга/ Малны иегилерин балта бла уруп, неда бычакъ бла кесип, бир бирден айыр, бир-бир эт. *[Адилгерий] кесини эгеу бычагъы бла туурап, [къабыргъаланы] иеги-иеги этип, ашлаугъа салды.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 84.

◆ **Иегилерин санады** намять бока / тюй, тюйюп, ырмах эт. *[Къыямыт Къандауургъа:] Мында болгъанынгы билселе, [Къасым бла Ахмат] иегилеринги санаргъа огъай демезле.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 200.

ИЕГИЛИ *сыф.* Полосатый *(о ткани)* / Узунуна баргъан къолан ызлыкълы (*къумачны юсюнден*). *Мыстафаны кёз юсю бла иегили къумачдан костюм кийген арыкъ адамла жел ургъанча ётдюле.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 58. *[Керим] иегили чилле кёлегини тюймелерин этмей, уллу папиросну къыйырын тишлери бла*

чайнай да, юзе, тюкюре, аллында нёгери бла сёлешеди. Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 58.

ИЕЛЕ *эт. къ.* **бийле 1.** *[Вильгельм] Бахсан боюнун иелеп тохтаса, аны шахталарында, заводларында мингле ишлерле, таулула аны жылкъысын кютерле!* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 125. *Реформа эм андан сора жерни юсюнден патчахны правительствосу бардыргъан политиканы принциплери жерни асламысын тау бийле иелерча этгендиле.* «Шуёхлукъ», №38, 102.

ИЕЛЕН *эт. страд. от* **иеле** / Иеле дегенни зорлаучу *айырмасы. Чаллыкъ жерле иеленнген эдиле.*

ИЕЛЕНИУ *и.д. от* **иелен**/ Иелен дегенден *этим ат. Жайлыкъланы иеленциулери.*

ИЕЛЕУ *и.д. от* **иеле**/ Иеле дегенден *этим ат. Космосну иелеу жигитликсиз боллукъ иш тюйюл эди.* «Коммунизмге жол», 1971, № 130. *Правительствону оноунда жангы жерлени иелеуню юсюнден айтыла эди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 173.

ИЕЛЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **иеле**/ Иеле дегенни *араш айырмасы. Байла, бийле жерлени, суулары иелешип тохтай эдиле.*

ИЕЛЕШИУ *и.д. от* **иелеш**/ Иелеш дегенден *этим ат. Жерлени иелешиу.*

ИЕЛИ *сыф.* Частный, принадлежащий отдельному лицу, не обществу, не государству/ Жамауатныкъы, къыралныкъы угъай, энчи адамныкъы. *Иели мал. Иели мюлк.*

ИЕЛИК *ат.* Собственность *(имущество)*/ Биреуню кесини мюлкю. *Ол [урлаучу] иеликге талпыйды, Къыйсыкъ атлайды, чалпыйды.* О т а р л а н ы О., Назмула бла поэмала, 11. *Энчи иеликни мурдорундан жашауда художник базаргъа товар чыгъарады, анга аны соруп алыучула керекдиле.* «Шуёхлукъ», 7, 12.

■ **Иелик эт** распоряжаться *чем* / оноу эт, башчылыкъ эт, иш жюрют. *Иелик этебиз тауну хазнасына.* О т а р л а н ы О., Жырла, 24. *Сарыбий мындан арысында бу мал орунлагъа иелик этмезлигин билди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 62. *Бурундан келген адетлеге кёре, бернеге толусунлай тиширыу кеси иелик этгенди.* «Шуёхлукъ», № 52, 54.

■ **Иеликчи болуш** *грамм.* родительный падеж / бир ат башха атха ие болуп келгенин кёргюзтюучю, кимни, нени деген соруулагъа жуап этиучю болуш. *Иеликчи болушну тёрт тюрлю болуш аффикси барды: – ны/ – ни/ – ну/ – ню.*

ИЕНА *ат.* Иена/ Японияны ахча ёлчеми. *Японияны монополиялары айырыуланы аллында ЛДП-ни фондуна беш миллиард иена бёлген эдиле.* «Коммунизмге жол», 1971, № 136.

ИЕР *ат.* Седло *(сиденье для всадника)*/ Атны, эшекни д.а.к. хайыуанланы сыртларына къысылып бегитилген, юсюне адам олтурургъа деп ишленнген улоу керек. *Иер басханны ат биледи.* (Н а р т с ё з.) О *Хамызат, кёп жылладан бери халжарда атылып тургъан гетменни да, жугарны да, ат иерни да кётюрюп, юйден чыкъды.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 96. *Солтан–Хамит, заманны тас этмей, атына иерни салып ... аязлы Акъ Къая тюбюне кетди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 143.

■ **Иер къаш** лука седла / иерни ал неда арт жаныны бюгюлюп ёрге чыкъгъан кесе́ги. *[Омар] къауа-*

лын атыны иер къашына такъгъанлай, тынгысыз, хар жерге кёз жетдиреди. Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 129. *Окъ аны [Къонакъны] иер къашына тийип, сёдегей кетип, базыкъ бутун жырдырып ётдю.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 21. *Шарау, кесин жыгъылып баргъан сунуп, иер къашха жабышды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 36. **Иер сал** седлать *(лошадь, осла и т.п.)*/ иерни атны, эшекни д.а.к. минилиучю хайыуанны сыртына сал, къысып бегит, минерге хазырла. *Шоштар ... гешге кирди да, атын чыгъарып, ашыкъмай, иер салды.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 143. *Шарау арбазгъа чыкъды да, Найыпханланы ауазларын эшитип, эрлай атына иер салды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 35.

ИЕРАРХИЯ *ат.* Иерархия/ Гитче чыны, къуллугъу болгъанланы уллу чыны, къуллугъу болгъанлагъа бойсунууларыны жоругъу.

ИЕРЛЕ *эт. сёл. тил.* **Иер сал** (*къ.* **иер**). *Эллиле, Эшеклени иерлеп, уллу агъач таба отуннга атлана эдиле.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 30. *[Осман] эшекни иерлеп, Гардошла салды.* О т а р л а н ы С., Жаз жылыуу, 47. *Тор атны иерлеп, Тебиредик жолгъа...* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 204.

ИЕРЛЕН *эт. страд. от* **иерле** / Иерле дегенни *зорлаучу айырмасы. Бир кесекден, иерленнген атха хапчукланы, ашны да жюклеп, киши жолгъа чыкъды.* «Шуёхлукъ», №55, 29. *Жашчыкъла иерленнген эшекни чанагъа жекдиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 45.

ИЕРЛЕНИУ *и.д. от* **иерлен**/ Иерлен дегенден *этим ат. Атны иерлениую. Эшекни иерлениую.*

ИЕРЛЕТ *эт. понуд. от* **иерле** / Иерле дегенни къатланыучу *айырмасы. Аппа жашлагъа эшекни иерлетди.*

ИЕРЛЕТИУ *и.д. от* **иерлет**/ Иерлет дегенден *этим ат. Атны иерлетиу.*

ИЕРЛЕУ *и.д. от* **иерле** / Иерле дегенден *этим ат. Атны иерлеу. Къадырны иерлеу.*

ИЕРОГЛИФ *ат.* Иероглиф/ Идеография жазмада оюмну, сёзню белюмюн неда тауушну белгилеген фигуралы белги. *Къытай тилни жазмасында харфланы орунуна иероглифле жюрютюледиле.*

ИЕРЧИ *ат аз жюр.* Мастер по изготовлению сёдел/ Иерле ишлеучю адам, уста. *Иерчи къайындан иер ишлегенди.*

ИЕСИЗ *сыф.* Бесхозный, не имеющий собственника/ Иеси болмагъан неда кимники болгъаны белгисиз. *[Мазий] тынгылап туруп, иесиз гектарланы эшитгенлей, жумулуп анасына кетди.* «Жарыкъ жолда», 128. *Анда-мында иесиз итле юрединле.* Б а й к ъ у л л а н ы Д., Жырла бла таурухла, 12.

■ **Иесиз айтым** *грамм.* **башчысыз айтым** (*къ.* **башчы**). *Иесиз айтымланы хапарчылары керекди, боллукъду дегенча кючю блада къураладыла.* А х м а т л а н ы И. Х. Ж а б о л а н ы М.Т., Малкъар тил, 2-чи кесеги, 48.

ИЕСИЗЛИК *ат.* Бесхозяйственность / Мюлкню жюрюте билмегенлик, мюлкге иелик эте билмегенлик, мюлкню жюрютюуде низамсызлыкъ. *[Жамийлят:] Къыралгъа этни планда кёргюзтюлген заманда берирге керекбиз. Бу затда иесизлик бизге кечилмез.* К а ц и й-

л а н ы Х., Тамата, 75. *Аяулукъ болмагъан жерде зырафлыкъ бла иесизлик таныладыла.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 184.

■ **Иесизлик эт** относиться к *чему-л.* бесхозяйственно / мюлкге ие кёз бла къарама, аны аякъ тюп эт. *Жыйылыуда жерге иесизлик этиуге къажау кюрешиуню юсюнден айтылгъанды, битеу жер байлыкъланы не къадар хайырлы файдаланыуну болумлары белгиленгендиле.* «Коммунизмге жол», 1971, № 132.

ИЗАР *сыф. къ.* **зар.** *Изар адам. Изар къарам.* ■ *[Къайсын Алимге:] Болмачы, ууакъ, изар адамла аманлыкъ санга дери да эте кел гендиле.* «Шуёхлукъ», № 77, 71.

ИЗАФЕТ *ат грамм.* Изафет/ Атны айгъакълаучуну формасында жюрютюлюую, сёз ючюн: таш юй, терек бутагъы. Тюрк тилледе изафет юч тюрлю болады: 1) агъач юй; 2) стол аягъы; 3) школну директору. *Изафет арап, перс тилледен келгенди.*

ИЗАУАН *ат аз жюр.* Группа *(людей)*/ Жыйын. *Юй ишлерге экиюч адам угъай, саулай изауан келгенди.*

ИЗБА-ЧИТАЛЬНЯ *ат эск.* Изба-читальня/ Элледе асламлы культура-жарыкълау юй. *1926 жыл элде изба – читальня ачылып, ячейкагъа Тотурукъланы Осман салынады.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 14. *Ол кюн изба-читальняда тик сёлешгенибизни экибиз да унутургъа излейбиз.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 323.

ИЗВЕЩЕНИЕ *ат.* Извешение, уведомление / Билдириу къагъыт. *Назийфат эрини юсюнден извещениени дагъыда бир конвертни меннге узатды...* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 10. *Биз извещениени алгъанлы арадан къуру юч ыйыкъ кетгенди.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 12.

ИЗГИЛТИН *сыф. къ.* **искилтин.** *[Токълу] юркек, изгилтин тюйюлдю, Къолгъа жууаш, кютюдю.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 51. *«Чаука» къунажинлени ичинде бек изгилтинлериндан бири эди.* «Коммунизмге жол», 1976, № 19.

ИЗГИЛДИК *сыф. къарач.* Пугливый/ Къоркъакъ, сескек. *[Файруз:] Ах, быллай изгилдик келинчигибиз барды, – деп, [къатынланы бири] биягъы жаулугъуму тюзетирге узалды.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 22. *[Хамит:] Хусей бир изгилдик·сабийди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 79.

2. Одичалый/ Кийик болгъан. *Изгилдик ит.*

ИЗДАТЕЛЬ *ат.* Издатель/ Чыгъарманы басмалагъан адам эм учреждение. *Айыпны жартысы критика литературагъа жан аурутхан жазыучула айта тургъаннга да къарамай, аланы басмалап баргъан редакторлада, издательледеди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 28.

ИЗДАТЕЛЬСТВО *ат къарач. къ.* **басма 1.** *Жазыучуладан бири, фольклордан урлап келип, издательствогъа береди, аны таурухун чыгъармайдыла.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 59. *Горгадан башларын алыр ючюн издательство да бир-эки затын жыйымдыкъ китапха къошханды.* Х у б и й л а н ы М., Алан, 74.

ИЗДЕЛИЕ *ат.* Изделие, вещь, продукт труда/ Этилген зат, ишленнген зат, ишленип чыгъарылгъан зат. *Ётмек – булка товарланы, кондитер изделияланы чыгъарыу*

кёбейирикди. «Коммунизмге жол», 1971, № 138. *Жангы кепле чыдамлыдыла, изделияла ариу, сыйдам болуп чыкъгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1971, № 132.

ИЗЕУ *ат.* Толока, помочь / Биреуню ишин хакъсыз этерге деп жыйылгъан жыйын. *Бекмырза кюйген бауларыны орунуна жангы баула ишлетирге изеу жыяргъа кюрешеди.* Ёзденланы А., Саният, 88. *[Сюйдюм:] – Маржанны бу ингирде Ёрюзмеклагъа изеуге жиберигиз,– деп, эрттенликде келгендиле да: –«Кече не изеу барды?» – деп, къойгъанма.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 106. *Изеу жыйылгъан жерледе чамчыла, асыры кюлдюргенден, чеги тюйдюредиле.* «Шуёхлукъ», 22, 22.

■ **Изеу бол** собираться в группу *(о людях)* для помощи *кому-л.* в его работе/ биреуню ишин хакъ алмай этер ючюн жыйыл. *Райкомну къуллукъчулары да, изеу болуп бригадада ишлерикдиле.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 100. *«Бирликде – тирлик» деп, таулу анала, Сиз, изеу болуп, жамычы ургъансыз.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 10. **Изеу эт** собирать группу людей для помощи *кому-л.* в его работе/ бир ишни хакъ алмай этер ючюн адамланы жыйыу. *[Эллиле] изеуле этип, юйсюзлеге юйле ишледиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 115. *Илияс юй ишлейди, Кириш тартып, тюзетип, Боза этип, къой союп, Тийрени изеу этип.* Маммеланы И., Санга саугъам, 29.

ИЗИМ *ат.* Позволение, разрешение/Бир затны этерге эркинлик. *[Нанаш Сарыбийге:] Бугюннге дери сен жекген жалчыла сени изимингден чыкъгъандыла.* Этезланы О., Тарда, 70. *Сора [бу назму тизгинле] ёлгенледен изим сурасынла, Жюрек сёз айтыргъа эркинлик алсынла.* Отарланы К., Сайлама, II, 235. *Итде къалмагъанды тёзюм, Бездиргенди осал жашауу, иесинден болмай изим, Айтыргъа келгенди дауун.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 73.

■ **Изим бер 1)** позволять, разрешать *кому что* / бир ишни этерге эркин эт, бир затны этерге къой. *Билим тенгизинде жюзген къызланы Атындан жюрекчигинг, къолунг сюер, Азатлыкъ салам иерге изим бер!..* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 99; **2)** разрешать, поучать, проповедовать / эркинлик бер, диннге чакъыр, ууаз бер. *[Мёлек:] Шыйых къатынлагъа, бизни отоучукъгъа жыйып, изим бере эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 156. *Ёрюзмек Къарашауайгъа изим берди: «Сакъ бол, аякъ тюпде къалырса!» – деди.* «Нартла», 165.

ИЗИН *ат къ.* **изим.** *Кертиди, биз аланы [къартланы] изинлери бла сёлешиученбиз.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 93. *Ким ашырды, нёгеринг кимди, сени андан [юйден]. Изин бармыды баш иенгден, къайын анангдан?* «Жюрек жырлайды», 30.

ИЗЛЕ *эт.* **1.** Искать, разыскивать *кого-что* / Тас болгъан, букъдурулгъан, жашырын д.а.к. затны табаргъа, кёрюрге кюреш. *Бир къауум къатын сабийлерин арбазла сайын излей эдиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 9. *Ол кече юйде киши кёз къысмады, эрттенбла тёгерекге къуугъун этип, адамланы жыйып, малланы излей чыкъдыла.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 43. // Заниматься поисками, стараться разузнать о наличии *кого-чего*/ Биреуню неда бир затны болгъан жерин билирге кюреш. *Былтыр суу излеп, излеучюле Прохладна районда артыкъда кёп иш бардыргъандыла.* «Ком-

мунизмге жол», 1969, № 100. *Ибрагим къатыны Аминатны бла анасы Ёлмесханны излеп бир ненча жерге къагъыт жазгъанды.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 26.

2. Стараться получить *что*, добиться *чего*/ Бир затха жетерге итин, кюреш. *[Масхут Алийге:] Мен кесиме къуллукъ излеп айтхан суна эсенг, жангылгъан этесе.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 187. *Бусагъатда Ыйналукъ бу къарауашдан болушлукъ излеп, ала да аны былай ыспассыз этгенлерин атасы Оразай билсе, къабыры эки жарылыр эди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 124. *Бахаутдин, иш излей, эм алгъа ары [станокла ишлеучю заводха] баргъан эди.* «Шуёхлукъ», № 49, 86.

3. Хотеть, желать *чего* / Бир затны этерге сюй, бир затны болурун сюй. *[Токмаков Якъупха:] Сен душманнга ёлюм излегенча, халкъынга да ёмюр изле.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 100. *Домалай, аягъы басханны кёзю танымай, юйню ичинде ёрге бла энишге барып, ачыуун къызындан алыргъа излейди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 15.

4. Ожидать, рассчитывать на совершение *чего*/ Бир зат боллукъду, этилликди деп умут эт, сакъла. *Ахшылыкъны жюрек жылытхан бетден изле.* (Н а р т с ёз.) *О Сёзюне ыразылыкъ излей, кишичик олтургъанлагъа кезиу-кезиу къарады.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 112.

5. Требовать, предлагать сделать *что-л.* в настойчивой, категорической форме/ Бир затны этилирге керегин къаты билдир. *Ала шахар властьладан урунуу болумланы игилендириуню эм иш хакъны кёбейтиуню излейдиле.* «Коммунизмге жол»,1971, № 158.

6. Нуждаться в *чём-л.*, иметь потребность в *чём-л.* / Бир зат керекли бол. *[Разведка] бек уллу сакълыкъны излеген, къоркъуулу ишди.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 33. *Унутмайыкъ, жолубуз Кишиликни излейди.* О т а р л а н ы О., Жырла, 20.

ИЗЛЕМ [1] *ат* **1.** Потребность, нужда; запрос / Керекли зат, изленнген зат. *Ахшы, алчы мюлкледе ол затны [правительствону политикасын] ангылап, колхозчуланы излемлерин толтура, керекларине къарай башлагъандыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 96. *Уруннгаланы излемин тапдырлыкъ жаланда тюз оноу этиудю.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 259.

2. Требования, спрос / Этилмей къалыргъа жарамагъан зат, шарт, болум. *Къачан эсе да бир зат болгъанды деп, историягъа кирмей, бюгюннгю кюнню излемлерине къараргъа керекди.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 96.

3. Исследование *(теоретическое, научное и т.п.)* / Илму иш. *Теория излемлени бир къаумунда сёз жаланда жашау чюйреликлени кёргюзтюу бла чекленип къалады.* «Шуёхлукъ», № 30, 85. *Америкалыла, сюймеселе да, Мухаммат келтирген къагъытны излемин толтурмазгъа болалмадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 185.

ИЗЛЕМ [2] *ат.* Поиск *(в науке, искусстве и т. п.)*/ Илмуда, искусствода д.а.к. затлада жангылыкъла киргизтирге, жетишимле этер ючюн жангы жолла, амалла излерге кюреш. *Илму излемде уллу жетишимге жет. Илмуда, искусствода, жангы чыгъарма излем. Жашауда адамны ыразылатмагъан болумла жангылыкъны излемин тудурадыла.*

ИЗЛЕМЧИ *ат сёл. тил.* Исследователь / Илму излемле бла кюрешген адам, бир затны жик-жиги бла тинтирге сюйген илмучу. *Малкъар тил бла кёп излемчи кюреш-*

се да, алыкъа аны бир кесеги да толу тинтилмегенди.

ИЗЛЕН *эт. страд. от* **изле** / Изле дегенни зорлаучу *айырмасы. Биз, бир да тюрленмей, ма бу барыубуз бла барсакъ, бизден изленнген излемлени толтуралмай тебиреркибиз.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 24. *Башха къолларда излене-излене турурла Мени санга гыржын берген къолларым.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Кёз жарыгъым, 65.

ИЗЛЕНИУ *и.д. от* **излен** / Излен дегенден *этим ат. Жууаплылыкъны излениую. Тас болгъан малланы излениулери.*

ИЗЛЕТ *эт. понуд. от* **изле**/ Изле дегенни къатланыучу *айырмасы. Иги ат къамичи излетмейди.* (Н а р т с ё з.) О *Черкес бий, кеси Тюркге жолгъа тебирей, жашын да, эки жалчысын да тас болгъан ажирни излете жибергенди.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 38. *Мандалакъла уа кеслерин кёп излетмейдиле.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 58.

ИЗЛЕТДИР *эт. понуд. от* **излет**/ Излет дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш сау эки сагъатны кесин излетдирди. Ол анасына ёнкюч ахча излетдирди.*

ИЗЛЕТДИРИУ *и.д. от* **излетдир**/ Излетдир дегенни *къатланыучу айырмасы. Кесин излетдириу. Ажашхан малны излетдириу.*

ИЗЛЕТИЛ *эт. страд. от* **излет** / Излет дегенни *зорлаучу айырмасы. Союмгъа мал излетилгенди. Жашха къыш пальто излетилгенди.*

ИЗЛЕТИЛИУ *и.д. от* **излет**/ Излет дегенден *этим ат. Фатарны излетилиую. Машинаны излетилиую.*

ИЗЛЕТИУ *и.д. от* **изле**/ Изле дегенден *этим ат. Тас болгъан затны излетиу. Кесин излетиу. Костюм излетиу.*

ИЗЛЕУ *и.д. от* **изле**/ Изле дегенден *этим ат. Ёлюкню сууда сыбызгъы бла излеу адет ол заманда [бизни ёмюрню 20-чы жылларында] тохтамагъанды.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 26. *Халкъны ишин, жашауун, излеуюн да тюз кёргюзтюу литератураны сыйлы борчуду.* «Шуёхлукъ», № 30, 92.

ИЗЛЕШ *эт. взаимн. совм.* от **изле**/ Изле дегенни араш айырмасы. Сюрюучю жашла *сюрюуден ажашхан къойланы сау кюнню излешип табалмадыла. Къызла, импорт чурукъла излешип, шахарны тюкенлерине айландыла.*

ИЗЛЕШИУ *и.д. от* **излеш** / Излеш дегенден *этим ат. Тас болгъан затны излешиу. Модель туфлийле излешиу.*

ИЗЛОЖЕНИЕ *ат.* Изложение / Бир хапарны адам кеси сёзлери бла жазгъан жазыу иш. *Окъуучула тюрлю-тюрлю тёмалагъа изложенияла, сочинения жазаргъа юйренедиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 36. *Окъуучуланы, берилген дерсге кёре, изложение, сочинение жазаргъа юйретирге керекди.* «Къарачай тил бла литературадан программала», 24.

ИЗЛУЧЕНИЕ *ат.* Излучение / Жарыкъны, жылыуну неда тауушну энергиясыны чыгъыуу. *Кючлю ургъан хауа толкъундан, жарыкъ излученидан, радиациядан сакъланыу къыйынды.* «Коммунизмге жол», 1974, № 79. *Кюнню излу-*

чениясы Жерни хауасын эм аны химия составын тюрлендиреди. «Коммунизмге жол», 1973, № 37.

ИЗМИ *ат* 1. *къ. изим.* – *Аны [Шоштарны] къурутургъа керекбиз,– деп, къайтарды Ибрагим тёзюмсюз. Кеси чыгъып кетерге уа, Хамызатдан изми болмай, баям, базынмады.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 95. *Ахматдан изми алып олтургъанла, Туруп-туруп, кёп алгъышла этедиле.* Б о т а ш л а н ы И., Таула сакълайдыла, 7.

2. Проповедь / Диннге чакъыргъан сёз, ууаз. *Уручу, аллахны измисин эшитип, этген хыянатына сокъуранса, аллах аны гюнахын кечер.* «Шуёхлукъ», № 41, 40.

ИЗНУ *ат къ.* **изми**. *Изну алып, кенг арбазгъа кирдиле, Ариу халда атларындан тюшдюле.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Ол ёмюрледе, 42.

ИЗОБРЕТАТЕЛЬ *ат.* Изобретатель/ Бир затны ойлап чыгъаргъан неда чыгъарыучу адам. *Борчланы тамамлауда рационализаторла бла изобретательле баш жерни аладыла.* «Коммунизмге жол», 1969, № 99. *Къыралны изобретательлери бла рационализаторлары тогъузунчу бешжыллыкъны биринчи жылыны планын жетишимли толтургъандыла.* «Коммунизмге жол», 1972, № 123.

ИЗОЛЯТОР *ат* 1. Изолятор *(прибор)* / Темир чыбыкъланы, кабельлени тагъыуда неда темир чыбыкъланы юйге кийириуде хайырланылыучу, фарфордан, пластмассадан д.а.к. затдан этилиучю прибор. *Заводну цехинде кёп вольтлу изоляторла чыгъарыладыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 21.

2. Особое помещение для больных или других лиц/ Башха туургъа тийиншли саусузлагъа неда башха адамлагъа деп этилген энчи отоу. *Женгил ауругъан студентлени изоляторда багъадыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 17.

ИЗОЛЯЦИЯ *ат* 1. Изоляция *чего-л.*/ Айыргъан зат. *Чыбыкъланы чюйлеге такъмазгъа, предохранительлени заводда этилмегенлерин жюрютмезге, чыбыкъланы изоляциясын бузмазгъа керекди.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 235.

2. *В позиции определения:* изоляционный/ Изоляциягъа керекли. *Заводда эришиуде алчылыкъны Я. И. Лумпов башчылыкъ этген изоляция цехни коллективи тутады.* «Коммунизмге жол», 1969, № 100.

ИЗУМРУД *ат.* Изумруд / Жапжашил, жылтыраукъ, багъалы таш. *Къарамын чын аякъдан алмайды, Анда бар накъут, изумруд, топаз...* «Шуёхлукъ», № 22, 2.

ИЙ [1] *эт.* 1. Посылать / Биреуню бир жумуш неда мурат бла бир жары ашыр, жибер. *Аслан бла Малжей, Бекболатны къатларындан кетерин сюйюп, аны жумушха ийдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 243. *Солтан-Хамитни тутаргъа Терк областьны Нальчик округуну начальниги бир бёлек атлыны Чегем тарына ийди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 136. *Суу тейриси [Дебетни] ашын – суун ийгенди.* «Нартла»; 132.

2. Отправить *что* для передачи, доставки *кому, куда*/ Бир затны биреуге, бир жерге берир, тапдырыр ючюн жибер. *Суфият школгъа письмо ийсе, устазланы аты бла жазады.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 110. *[Назирни] атасы фронтдан суратын ийгенди.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёкскюзню къадары, 6. *[Мазан:] Угъай, бек тансыкъ болгъан эдим, Маржан,*

алай къагъыт иерге амалым болмай турдум ансы. З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 86.

3. Передавать *(привет, приказ и т.п.)* / Биреуден айтдыр. *Бюгюн сюйгенчигим узакъ жайлыкъдан Сюймеклик салам ийгенди.* М а м м е л а н ы И., Санга саугъам, 8. *Бу тилек патчахха ауур тийди, Олсагъатдан аскерлеге буйрукъ ийди.* «Жюрек жырлайды», 61.

4. Отпускать *кого, куда* / Кимге болса да бир жерден кетерге неда бир жары атланыргъа эркин эт. *Нартла аны [Сосурукъну] ким болгъанын билмедиле. – Танымай, иерге жарамаз, – дедиле.* «Нартла», 171. *«Ёлтюрмегиз, мени башым ючюн сизге кёп хата салырла», – деп, Драпнер алай айтханлай, ийип къоярыкъча, жалынды.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 152.

5. Впустить *кого, куда*/ Биреуню бир затны ичине жибер, кирирге къой. *Хасанны отоугъа ийдиле...* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тишырыуну хапары, 18. *Киеу нёгерле арбазда дауур-сюйюр этедиле; аланы юйню ичине иймейдиле.* «Толкъунла», 245.

6. Разрешить, позволить *кому (что-л. делать)*/ Биреуге бир жары барыргъа эркинлик бер. *Аслан анасындан: «Амма, бир иги кино барды, ийсенг а», – деп, тиледи.* «Шуёхлукъ», № 35, 112. *Ана тауукъ жюжеклерин къанат тюбюне жыйгъанча, мадар тапса, Байдыу юйдегисин эшикге иймей турургъа излейди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 20. *[Шакъманлары] мал иймейдиле къышлыкъдада къауданнга, Жибермейдиле элде жангыз шауданнга.* «Малкъар халкъ жырла», 21.

7. Пропустить *(ошибку грамматическую)* / Жазыу ишде жангыл, терс жаз. *[Харун Муратха:] Жангыз эки халат ийгенсе, экиси да неди десенг, нохта белгиле.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 62. *Окъуучула бегирекда тыйгъыч белгилени салыуда аслам халат иедиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 54.

8. Включать, запускать *что*/ Ачыш, къуюлма, акъма, барма, чыкъма къой, жибер. *Сууну ийме, ийсенг, сакъ бол.* (Н а р т с ё з.) О *Масхут, кранны ачып, газны ийди.* «Коммунизмге жол», 1074, № 43.

9. Уронить *что* / Билмей, эслемей, къолунгдан ычхындырып къой, къолунгда туталма. *Ала [Мухаммат-лары] кёчюп бара, машина авария этгенде, [анам] мени къоюнундан ийип къоюп, кеси жаралы болуп кетип, артда уа къаллай бир излеп кюрешгенди...* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 7.

10. Пропускать; проводить без дела (*день, время без дела, в трудных условиях и т.п.)* / Кюнню, заманны д.а.к. оздур. *Кюнню ийсенг, жыл акъсарса.* (Н а р т с ё з.) О *Ёмюр ийдик къыйынлыкъда, жунчуп, шашып, Жаншай эди инсан жашаудан, ажашып.* «Жюрек жырлайды», 23. *Былайгъа келип, сени сакълайма, Арада кече иймейме.* «Коммунизмге жол», 1976, № 29.

11. Тратить попусту, напрасно / Хайырсыз къорат. *Былайда заманларын бош ийгеннге санап, юйлерине ашыкъгъанла да бардыла.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 42. *Адилгерийни энчи къылыгъы: окъну зыраф иймеу эди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 95.

12. Пропускать *(кино, концерт и т. п.)* / Кинону, концертни д.а.к. ычхындыр, оздуруп къой, кёрмей, хайырланмай къал. Асламысында угъайлаучу формада жюрютюледи. *Жашчыкъ киногъа бармай арада кюн иймейди.* ■ *Аны [Нанашны] сейир иши: элге театр, концерт, кино келсе, бир жангызын иймейди.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 6.

13. Допускать *(брак, ошибку и т.п.)* / Бир затны болдур. *Терсликни иймейме, Жашауда ангылап.*

«Коммунизмге жол», 1972, № 72. *Намысынга шарайыплыкъны ималей, Дуэльге чакъырдынг саякъ Дантесни.* «Шуёхлукъ», № 32, 99.

14. Пропускать *(холод, воду и. т. п.)* / Бир затны ичинг бла ётдюр. Асламысында угъайлаучу формада жюрютюледи. *Урулууу жетген жамычы суу иймез.* (Нарт сёз.) О *Кёп болмай заводда юй къанатлылагъа орун ишлеуде хайырланылыучу агъач каркасладан сууукъ иймеучю асбоцемент плиткаланы чыгъарыуну эбине тюшюннгендиле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 87.

15. Направлять *(свою тень, свет, тепло и т. п.) куда* / Ауанаы, жарыкъны д.а.к. башха затны юсюне айландыр, бур. *[Шаудан:] Ариу таулу къыз менде Бетин жууруп кетгендц, Къуш, башым бла ёте, Ауанасын ийгенди.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 49. *Салкъын кюмюш жарыгъын иеди ай.* Отарланы К., Сайлама, II, 187. *Кюнле исси тийдиле, Жерге жылыу* ийдиле. «Ленинни байрагъы», 1974, № 235.

16. Распускать *(корни)*/ Жан жанына жайыл, тереннге бошла. *Эмен ёсдю, бутакъ жая, Тамырларын ийди терен.* «Шуёхлукъ», № 30, 72. *Юч кюнден сора сохан кесини тамырчыкъларын суугъа ийгенди.* Ортабайланы Т., Окъуу китап, 84.

17. Распускаться, раскрываться *(о листьях, цветах и т.п.)* / Чакъ, ачыл, капол ий. *[Эмен] жаз башында ... кёгерип, чапыракъ ийип, ауанасы бла уа... тёгерегин басынчакълап турады.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 63. *Бутакъчыкъ алма терекчикни суууп ичип, женгил ёсюп, бир бири ызындан чирчикле, чапыракъла ийип тебиреди.* Е. Фортунатова, Окъуу китап, 15. *Нартюх кюзде жым-жым жылтырагъан сары чашчыкъ ийди.* «Алчыла», 135.

18. Упустить, прозевать/ Оздуруп къой, кечигип къал, кетгенин билмей, кёрмей къал. *Зухура, къатынла бла жаншай кетип, автобусну ийип къойду.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 134.

19. Распрягать (*напр. лошадей, волов*) / Арбагъа къысылгъан бауларын, чындыларын тешип, хамутун, боюнсхасын алып, бошла. *Ёгюзлении, атланы, ийип, отлагъа жибердик.*

20. В сочет. с деепр. на -п другого глаг. выступает в роли вспом. глаг. и выражает завершенность, законченность или неожиданность действия / -п аффикси болгъан этимча бла келсе, болушлукъчу этимни къуллугъун толтурады эм ишни бошалгъанлыгъын, аны бир жолгъа болуп къалгъанын неда аны билмей тургъанлай болгъанын кёргюзтеди. *Къара байракъ – ёлюм байрагъы. Атып ийдиле къар бугъейлеге.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 95. *Айыуташ аны тюртюп ийгенча, Аубекир артха тепчиди.* Толгъурланы З., Айыуташ, 43. *Барыбыз тизилирбиз, [Душманны] битеу бир кюч халда Уруп иербиз.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 9.

ИЙ [2] *междом., къарач.* Выражает просьбу/ Бир затны тилегенни билдиреди. *– Ий, шо, анам, – деп, къызчыкъ жалынып тиледи.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 13. *– Ий, жаш, бери бир чап, бир хазна тапханма! – дегенди къарт.* «Къарачай нарт таурухла», 174. *[Добай Хыйсагъа:] Ий, акъсакъал, бир гыл тюшер эсе уа, [акъланы] аллары таба тигеле.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 53.

ИЙДИР *эт. понуд. от* **ий** [1] / Ий [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Поэтге да керти батыр сёзюн, Илячин ийдиргенча ийдиргенсе [кишилик].* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 9. *Жаш къаргъаладан тилегенди: «Атама – анама ай-*

тыгъыз, эгерлени бери ийдиригиз, бу [бёрю] мени ашаргъа тебиренди». «Къарачай халкъ таурухла», 85. *Къара кёрге ийдирген, Жауну от бла кюйдюрген, Саууут кючюн билдирген, Бизге дуния сукъланады.* Б а й к ъ у л л а н ы А. К., Хорлам, 25.

ИЙДИРИЛ *эт. страд. от* **ийдир** / Ийдир дегенни зорлаучу *айырмасы. Тууарла тагъылып тургъан жерлеринден ийдирилдиле. Гитче сабийле кечеги кинолагъа ийдирилмейдиле.*

ИЙДИРИЛИУ *и.д. от* **ийдирил** / Ийдирил дегенден *этим ат. Письмону ийдирилиую. Сууну ийдирилиую.*

ИЙДИРИУ *и.д. от* **ийдир** / Ийдир дегенден *этим ат. Таугъа ийдириу. Юйге ийдириу. Заманны зырафына ийдириу.*

ИЙДИРТ *эт. понуд. от* **ийдир** / Ийдир дегенни *къатланыучу айырмасы. Тутмакъланы ийдирт. Чаллыкъгъа суу ийдирт.*

ИЙДИРТЦУ *и.д. от* **ийдирт**/ Ийдирт дегенден *этим ат. Киногъа ийдиртиу.*

ИЙИ *сор. кес. сёл. тил.* А *(вопр. частица)*/ Хапарчыны ызындан келеди эм соруу магъанада жюрютюледи. *Да бай а ала [хасапчы эм харчевнаны иеси] не бла боллукъдула? Кимни эсебинден, ийи?* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул. *[Командир Трофимге:] Тайны ёлтюрюрге бараса, ийи?* «Шуёхлукъ», № 76, 12.

ИЙИЛ [1] *эт. страд. от* **ий** [1] / Ий дегенни зорлаучу *айырмасы. Уллу жолгъа жетген жерден линейка ийилип, эки алаша бойлу тау ат жем ашай тура эдиле.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 62. *Онг болгъаны къадар, жырны магнитофоннга жазылгъан экземпляры комиссиягъа ийилсе хайырлыды.* «Коммунизмге жол», 1971, № 166.

ИЙИЛ [2] *эт.* 1. Нагибаться, наклоняться/ Алгъа гуппур болуп, башынгы энишге, жерге къарат неда белинги алгъа бюгюп, энишге, жерге узал. *Атла чарсха баргъан заманда атлы, жерге ийилип, ахчаны алыргъа керек эди.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 180. *Мен, энишге ийилип, ууучуму суудан толтурдум да, аны [Баблийнаны] юсюне чачдым.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 195. *Суу ичинде тохтап... Адилгерий, энишге ийилип, тёгерекге къарайды.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 23.

2. Согнуться, наклониться, пригнуться книзу / Къынгыр бол, бюгюл. *Эмен терекни ийилгени – сыннганы, эр кишини уялгъаны – ёлгени.* (Н а р т с ё з.) О *Терекле да ары-бери ийиле, Чапыракълары, шыбырдап, Къарс къагъадыла.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 16. *Кёк тазады, ары-бери ийиле тургъан къара будайны кюн ариу жарытады.* «Шуёхлукъ», № 33, 93.

3. *кёч.* Соглашаться, склоняться на *что* / Бой сал, бойсун, хо де, тынгыла. *[Махсют:] Ана меники эсе, мен айтханнга ийилликди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 107. *Дунияны билмегенин ол [молла] билмей эди, Билмесе да, бойсунуп, ийилмей эди.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 35.

4. *кёч.* Кланяться, делать поклон / баш ур. *Анты уа [кишиликни] кеси ючюн тюйюлдю, Махтау излемейди хакъына, Терсни аллында, къулча, ийилмей, Тюз къулландыргъанды халкъына.* О т а р л а н ы К., Дуния эрттени, 17. *Бай бийчеле омакъ-омакъ кийинип, Къарауашла алларына ийилип, Къурт-*

хала да, алдай, айтып жомакъла, «Оругъуз», – деп, бергендиле оракъла. Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 89.

5. *кёч.* Литься *(о металлах)*/ Эритилип, къуюл (металланы юсюнден). *Атасы тюймени Тутдургъанды анга, ийилген алтынданды – Майна къолунда.* Байчоралаы С., Отубуз, 53. *Муккур айтады Иваннга: «Мында тюз чыгъар санга. Тау кёрюнюр ол тюзден Ийилген акъ кюмюшден».* «Жанкъылыч», 194. *Тойда тепсей тургъан ариу къызны бел бауу, тюймеси да ийилген кюмюшден эдиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 15.

◆ **Ийилген алтынча** очень хороший/ бек иги. *Ол тиширыуну, ийилген алтынча, бурма чачы,тау кёллеча кёксюл ала кёзлери бла, жазгъы кюнча, жарыкъ бети бар эди.* Хубийланы О., Аманат, III, 59. *[Салийматны] Ийилген алтынча, сёзю, халы, Хар ишге жарашыулу эди къолу.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 87.

ИЙИЛИУ [1] *и.д. от* **ийил** [1] / Ийил [1] дегенден *этим ат. Таугъа жумуш бла ийилиу. Бичен ташыргъа ийилиу.*

ИЙИЛИУ [2] *и.д. от* **ийил** [2] / Ийил [2] дегенден *этим ат. Энишге ийилиу. Жерге ийилиу.*

ИЙИЛИШ *эт. взаимн.-совм. от* **ийил** [2] / Ийил [2] дегенни *араш айырмасы. Жашла экиси да, энишге ийилишип, не затны эсе да излей эдиле.*

ИЙИЛИШИУ *и.д. от* **ийилиш** / Ийилиш дегенден *этим ат. Энишге ийилишиу.*

ИЙИЛТ *эт.* **1.** Нагнуть, наклонить/ Тюз халдан ийилген, бюгюлген, жанбаш халгъа келтир. *Жел чырпы башларын, хыны къалтырата, жерге ийилтип башлады.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 100. *Кёкенле болсала, боран аланы ийилтирик эди.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 169. // Наклонить вниз, опустить / Энишге эт, ий. *Гокка, эки къол аязы бла бетин жабып, башын энишге ийилтди.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 481. // Сгорбить / Гуппур эт. *Кимни атасы ёлюр, Кимни ийилтир ёмюр.* «Жюрек жырлайды», 209. // Нагнуть, склонить *(спину, корпус)* / Бюк, энишге эт (белни). *[Махти Ханийге:] Беш ууахты намазны бирине белинги ийилтмейсе.* Эбизеланы А., Махти, 18.

2. *кёч.* Подчинить *кого* своей воле/ Бой салдыр, бойсундур. *Зурум, Мыртазны кеси айтханнга ийилтгинчи, юйден чыгъаргъа унамады.* Хубийланы О., Дерт, 181.

ИЙИЛТДИР *эт. понуд. от* **ийилт** / Ийилт дегенни *къатланыучу айырмасы. – Сени алай бошлагъаныбызны болмагъаны, атабызны кёзюусюз тынчлыгъыды, – деди Наныкъ Хорламгъа, сёзюне ийилтдиргенден тюнгюлюп.* Хубийланы О., Дерт, 143.

ИЙИЛТДИРИУ *и.д. от* **ийилтдир** / Ийилтдир дегенден *этим ат. Сёзюне ийилтдириу. Бутакъны энишге ийилтдириу.*

ИЙИЛТИУ *и.д. от* **ийилт** / Ийилт дегенден *этим ат. Биреуню кесини айтханына ийилтиу. Башын энишге ийилтиу.*

ИЙИЛЧЕК *сыф. эск.* Гибкий/ Тынч ийилиучю, бюгюлюучю. *Суу талны ийилчек бутакълары, бир ауурлача, энишге салыныпдыла. Къызны ийилчек белине кимни да кёзю илинеди.*

ИЙИНЧГЕ *сыф. къарач. къ.* **иничге**. *Халысы ийинчге терк жылтырыр.* (Нарт сёз.) О *Аны*

[Ариубатны] къардан эсе акъ огъары жаны ийинчге белчигине аламат жарашады. З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 45. *Узун бойлу ийинчге белин мор ысхарла чепкенин малгар тюймелери бууп, къара къауракъдан тигилген къапталыны жагъасын тартдырып, Зекерияны кёкюрегин акъбаш хазырла жасайдыла.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 6.

ИЙИР *эт.* 1. Прясть *что*/ Жюнню, мамукъну д.а.к. затны буруп, халы эт. *Бирле жюн тарайдыла, башхалары урчукъ ийиредиле неда чепкен ие, жюн айыра турадыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 201. *Ала [тиширыула] жюнден шынтагы ийирип, сингирден хуюн этип, аны бла чарыкъ жамап тургъандыла.* «Алчыла», 73. *Ала [ата бла ана], жюнню ийирип, согъуп, чепкен, башлыкъ этедиле...* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 32.

2. *кёч. къарач.* Свирепствовать *(напр. о ветре, морозе)* / Бек къаты ур (*суукъну, аязны юсюнден*). *Жерде къар жокъду, алай а суукъ аяз ийиреди.* «Алчыла», 120. *Ийирип тургъан суукъ адамны санларына, жилигине ётюп барады.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 85.

3. *кёч. къарач.* Крутить *(о метели)*/ Бур, тёгерек айландыр (боранны, желни юсюнден). *[Жел] тузакъланы оюп, чачып, Кёкде букъу ийиреди.* Д ж а у б а л а н ы Х., Шууулдайдыла наратла, 20. *Илму тенгизинден таулагъа нюр уруп, Булутланы къууады, ийирип, буруп.* К ъ а р а к е т л а н ы И., Сайлагъанлары, 45.

ИЙИРИЛ *эт. страд. от* **ийир** 1. / Ийир 1 дегенни *зорлаучу айырмасы. [Къатын:] Тауат амалтын ийирилген хазыр урчукъларымы кюе къыркъып турады...* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 284. *Комбинатда кюннге тоннадан артыкъ халы ийириледи.* «Коммунизмге жол», 1975, № 40.

ИЙИРИЛИУ *и.д. от* **ийирил**/ Ийирил дегенден *этим ат. Жюнню ийирилиую. Халыны ийирилиую.*

ИЙИРИУ *и.д. от* **ийир**/ Ийир дегенден *этим ат. Жюн ийириу. Мамукъ ийириу.*

ИЙИРИУЧЮ *ат.* Прядильщик / Жюнню, мамукъну д.а.к. затны ийирип, халы этиучю адам. *Ийириучюле жарымжыллыкъ планларын артыгъы бла толтургъандыла.*

ИЙИРИШ *эт. взаимн.-совм. от* **ийир**/ Ийир дегенни *араш айырмасы. Къызчыкъла, эришип, жюн ийиришедиле. Къадалып, урчукъ ийирише тургъан къызла атлыны кюнахшысына бирден жууап къайтардыла.*

ИЙИРИШИУ *и.д. от* **ийириш** / Ийириш дегенден *этим ат. Жюн ийиришиу.*

ИЙИРТ *эт. понуд. от* **ийир**/ Ийир дегенни *къатланыучу айырмасы. Ынна къызлагъа урчукъ ийиртеди.*

ИЙИРТИЛ *эт. страд. от* **ийирт**/ Ийирт дегенни зорлаучу *айырмасы. Жюн ийиртилип бошалгъанды. Элли килограмм халы ийиртилгенди.*

ИЙИРТИЛИУ *и.д. от* **ийиртил** / Ийиртил дегенден *этим ат. Жюнню ийиртилиую. Мамукъну ийиртилиую.*

ИЙИРТИУ *и.д. от* **ийирт** / Ийирт дегенден *этим ат. Жюн ийиртиу. Мамукъ ийиртиу.*

ИЙИС *ат* 1. Запах, вонь / Затланы, адамланы эм жаныуарла-

ны бурунлары сезиучю, билиучю ышанлары; жыйы. *Хар гокка хансны ийиси башха.* (Нарт сёз.) О *Къалияр тузлукъну ийиси адамланы бурун тешиклерин дыгъыл этеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 82. *[Мазан] ариу, жумушакъ кырдыкны юсюнде жата, аны бурунуна ургъан ариу ийисинден тоймай солуйду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 30.

2. *В позиции определения:* 1) пахнущий / *къ.* **ийисли 2.** *Чеченлеи ариу ийислерин, сюйюп, солуйса. Ётмекни татыулу ийиси тоюп тургъанны да ашарын келтиреди.* 2) вонючий / *къ.* **ийисли 1.** *[Ургъуй:] батмакъ, ийис суулада, Хансда, агъачда болама.* Шахмырзаланы С., Сырыйна, 218. *Эмеген, чийли, ийис, тынчыгъан этле ашатып, Ёрюзмекни эки-юч кюн тутду.* «Нартла», 59.

■ **Ийис эт 1)** пахнуть, повеять / ариу ийиси чыгъады. *Анда-мында къаралгъан гебенле кёрюнедиле. Кюз хауасы от, окъ ийис этеди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 8. *Кюн къыздырады, кырдык дугъум ийис этеди.* «Шуёхлукъ», № 5, 39. *Кём-кёк биченден къаланнган уллу аракъ тишлени къатларына барсанг, ала ариу ийис этедиле.* «Шуёхлукъ», № 6, 101; **2)** вонять/ аман ийиси чыгъады. *Къуш балала ийис этген бир къоян мыллыкга басынып тура эдиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 151. *Ансар бла эки нёгери зынтхы салам мулжарлы нарлагъа жайылгъан тёшекледе тер ийис этген жууургъанланы тюбюне кирип жатадыла.* Лайпанланы С., Гургумлу, 151.

◆ **Ийис ангыла** обонять/ ийисни сез, бил, ийисгеп бил. *Бир-бир адамланы бурунлары ийис ангыламайдыла.* **Ийисден къыр** вонять/ аман ийис эт. *Сосланны аякълары асыры ийисден къыргъандан, гитче отоучукъну ичинде солуу алыргъа онг жокъ эди.* «Коммунизмге жол», 1976, № 142.

ИЙИСГЕ *эт.* Нюхать *что* / Бир затны ийисин ангылар ючюн, хауаны бурунунг бла ичинге тартып солу; жыйыла. *Самыр, къоян орунланы ийисгей, къыйырларына ётдю.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 154. *Къыз дорбуннга киргенлей, ызындан, жерни ийисгей, бир къызгъылдым жаныуар чыкъды.* Этезланы О., Тарда, 85. *Къойла, макъырадыла ийисгеп, Ийислерин гелеулени...* «Жилтинле», 239. // Вдыхать в нос *что*/ Бурунунг бла ичинге тартып солу *(жукълатыучу, аруруну сел этиучю д.а.к. затланы). Тютюнню ийисге. Спиртни ийисге.*

ИЙИСГЕЛ *эт. страд. от* **ийисге**/ Ийисге дегенни *зорлаучу айырмасы. Эт ийисгелди. Дарман ийисгелди.*

ИЙИСГЕЛИУ *и.д. от* **ийисгел** / Ийисгел дегенден *этим ат. Этни ийисгелиую. Дарманны ийисгелиую.*

ИЙИСГЕТ *эт. понуд. от* **ийисге** / ийисге дегенни *къатланыучу айырмасы. Къатынны бурунуна доктор бир дарманны ийисгетгенден сора, ол кёзлерин ачып, эсин жыйды.* Эбизеланы А., Махти, 33. *Атаман Бурнаш къызыл аскерчиле анга ийисгетген ушкок отну унутмагъанды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 90.

ИЙИСГЕТДИР *эт. понуд. от* **ийисгет**/ Ийисгет дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз, медсестрагъа айтып, эгечине дарманны ийисгетдирди.*

ИЙИСГЕТДИРИЛ *эт. страд. от* **ийисгетдир**/ Ийисгетдир дегенни *зорлаучу айырмасы. Дарманла ийисгетдирилдиле. Спирт ийисгетдирилди.*

ИЙИСГЕТДИРИЛИУ *и.д. от* **ийисгетдирил** / Ийисгетдирил дегенден *этим ат. Дарманны ийисгетдирилиую. Къакъ этни ийисгетдирилиую.*

ИЙИСГЕТДИРИУ *и.д. от* **ийисгетдир**/ Ийисгетдир дегенден *этим ат. Дарман ийисгетдириу. Дух ийисгетдириу.*

ИЙИСГЕТИЛ *эт. страд. от* **ийисгет** / Ийисгет дегенни *зорлаучу айырмасы. Ауругъаннга дарманла ийисгетилгендиле. Саусузгъа терк окъуна нашатырь спирт ийисгетилгенди.*

ИЙИСГЕТИЛИУ *и.д. от* **ийисгетил**/ Ийисгетил дегенден *этим ат. Дарманны ийисгетилиую. Нашатырь спиртни ийисгетилиую.*

ИЙИСГЕТИУ *и.д. от* **ийисгет** / Ийисгет дегенден *этим ат. Ушкок отну ийисгетиу. Одеколонну ийисгетиу.*

ИЙИСГЕУ *и.д. от* **ийисге** / Ийисге дегенден *этим ат. Духну ийисгеу. Къакъ этни ийисгеу.*

ИЙИСГЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **ийисге** / Ийисге дегенни *араш айырмасы. Къызла гюллени ийисгешдиле.* ■ *Къара самолётла ..., бир бирлерине жуукъалашып, бурунларын ийисгешген итле кибик, ийисгешип, дагъыда, биягъыча, энишге ёшюн уруп, къайырылып учадыла да ёрге кетедиле.* Тёп пеланы А., Ташыуул.

ИЙИСГЕШИУ *и.д. от* **ийисгеш** / Ийисгеш дегенден *этим ат. Дарман ийисгешиу. Гюллени ийисгешиу.*

ИЙИСЛЕН *эт. сёл. тил.* **1. Ийис эт 1** (*къ.* **ийис**) *Ийисленип терекле, чыммакъ ариу чагъадыла.* Шахмырзаланы С., Назмула, 110. *Кертмеле, бишип, ийисленгендиле.*

2. Ийис эт 2 (*къ.* **ийис**). *Эт ийисленгенди. Суу ийисленип башлагъанды.*

ИЙИСЛЕНИУ *и.д. от* **ийислен** / Ийислен дегенден *этим ат. Алмаланы бишип, ийисленгиулери. Этни, къурт этип, ийисленгиую.*

ИЙИСЛИ *сыф.* **1.** Вонючий/ Аман ийиси болгъан. *Ёрюзмек, Батыр-Мырзагъа къарап: «Да, ол да [къылычны кези] сени ийисли атанг Фукну юсюнде болгъанды»,– деди.* «Коммунизмге жол», 1976, № 75.

2. Пахучий/ Ариу ийиси болгъан. *Юй бийче табакъла бла ариу ийисли ашланы... келтирип [къонакъланы] алларына салды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 167. *Ариу гюл ийисли тау хауаны толкъунларын тогъуп-тогъуп жутхан хычыуунду.* Шауаланы М., Мурат, 163. *Жазды жерге дарий кийим кийдиргендиле. Дух ийисли гюл чечекле ийдиргендиле.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 37.

ИЙИУ *и.д. от* **ий** [1] / Ий [1] дегенден *этим ат. Махмут бла Фёдор Байкъулну бла Музачирни чакъырып, Терк Башына адам ийиую юсюнден кенгешдиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 323. *Жаныбек Бекболатны детдомгъа ийиую юсюнден Малжейге ангылатды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 412.

ИЙЛЕ *эт.* **1.** Выделывать (*кожу*) / Терини талкъы неда ийрагъач бла жумушат, керекге жарарча эт. *Зауурбек кеси къолу бла ийлеп этген акъ тулукъдан Кябаханладан ёнкюч алгъан сары нартюх унну алып эледи.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 94. *Шора кеслерини арбазгъа киргенде, ата-*

сы Бекмырза, сарайда олтуруп, гён чарыкъла этерге тери ийлей тура эди. «Шуёхлукъ», № 5, 54.

2. Месить / Тылыны, балчыкъны, бетонну къатышдырып жумушат, жумушакъ эт. *Саният, женглерин ёрге къайырып, эски тегенеде тылы ийледи.* Ёзденланы А., Саният, 64. *Къанатлы, туугъанлай, кёкню сюйгенча, Сюйгенме мен, кёргенимлейин, сени. Къошунчу топуракъны ийлегенча, Не сюйсенг да эт, ал да жюрегими.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 145.

3. Разминать *что*/ Санланы, ары-бери къымылдатып, жарау этип, тири эт. *Жашла къарсха къолларын ийлейдиле.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 36. *[Жашла] ючюсю да, санларын ийлеп, палаткаларыны аллында келген тау суучукъгъа чабышдыла.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 75.

4. *кёч.* Бить, колотить, избивать *кого*/Бек, жарагъан кюйде тюй. *[Айшат Налжаннга:] Сабийле бир бирлерин да ийлерле, ансыз болмайды.* «Коммунизмге жол», 1975, № 203.

5. *кёч.* Ковать *(металл)* / Металлны тёшге салып, салта бла тюй эм бир тюрлю формагъа келтир. *Ариу, жинкча, темирни салта, ийлеп, тюеди.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 69. *Кёк темир ташланы эрите, Къурч ийлейбиз биз уллу Эдилде.* «Шуёхлукъ», № 64, 63.

ИЙЛЕН *эт. страд. от* **ийле**/ Ийле дегенни *зорлаучу айырмасы. Ийленип, къолуна тюшген тылыдан тиширыу, сюйсе, хычын, хынкал, сюйсе, гыржын этеди.* Байчоралары М., Уллу Къарачайда, 148. *Къурч да, тылыча, ийленир Къарт Хасанны къолунда.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 21. *Арыгъан къолларымдан кетмей турду Ийленнген саз топуракъны ийиси.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 9.

ИЙЛЕНИУ *и.д. от* **ийлен** / Ийлен дегенден *этим ат. Тылы ийлениуден къанмайды. Терини ийлениую. Санланы ийлениулери.*

ИЙЛЕТ *эт. понуд. от* **ийле**/ Ийле дегенни *къатланыучу айырмасы. Тылы ийлет.*

ИЙЛЕТДИР *эт. понуд. от* **ийлет**/ Ийлет дегенни *къатланыучу айырмасы. Тылы ийлетдир. Топуракъны ийлетдирип, балчыкъ этиу.*

ИЙЛЕТДИРИЛ *эт. страд. от* **ийлетдир** / Ийлетдир дегенни *зорлаучу айырмасы. Териле ийлетдирилгендиле. Тылы ийлетдирилди.*

ИЙЛЕТДИРИЛИУ *и.д. от* **ийлетдирил**/ Ийлетдирил дегенден *этим ат. Терини ийлетдирилиую. Тылыны ийлетдирилиую.*

ИЙЛЕТДИРИУ *и.д. от* **ийлетдир** / Ийлетдир дегенден *этим ат. Элтирни ийлетдириу. Топуракъны суу бла къатышдырып ийлетдириу.*

ИЙЛЕТИЛ *эт. страд. от* **ийлет** / Ийлет дегенни *зорлаучу айырмасы. Бёрклюк териле ийлетилгендиле. Локъумлукъ тылы ийлетилгенди.*

ИЙЛЕТИЛИУ *и.д. от* **ийлетил** / Ийлетил дегенден *этим ат. Терини ийлетилиую. Тылыны ийлетилиую.*

ИЙЛЕТИУ *и.д. от* **ийлет** / Ийлет дегенден *этим ат. Тылыны ийлетиу. Терини ийлетиу.*

ИЙЛЕУ *и.д. от* **ийле** / Ийле дегенден *этим ат. Къайиш ийлеуден тоймаз.* (Нарт сёз.) О *Аллай*

[нартюх ундан этилген] тылыны... ийлеуюн да жалчытып, табагъа да салып, суу бла айран бла башын сылап, кюреше тургъанлайынга, аякъсыз болуп, бир бирин тутмай, жарылып барады. Хубийланы О., Аманат, III, 94.

♦ **Ийлеуюн бер** сильно избивать/бек тюй. *Жаш аманлыкъчыны ийлеуюн берди.*

ИЙЛЕШ [1] *эт. взаимн.-совм. от* **ийле**/ ийле дегенни *араш айырмасы. Къызла тылы ийлешедиле.*

ИЙЛЕШ [2] *эт. къ.* **илеш** [1]. *Аны [къызны] тап, не къадар адам сёксе да, анга ол къадар бек ийлешесе.* Хубийланы О., Аманат, III, 132. *Ал кёзюуде ёзен манга терен уруча кёрюнсе да, кёп турмай жангы журтха ийлешдим.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 18.

ИЙЛЕШ [3] *сыф. къ.* **илеш** [2]. *Тюзю, келинчик ийлешчикди, жууукъ кёллюдю, ариулукъчугъуна да бир сёз жокъду.* Хубийланы О., Аманат, III, 87.

ИЙЛЫГЪЫУ *и.д. от* **ийлыкъ**/ Ийлыкъ дегенден *этим ат. Ёлюмню аллында ийлыгъыу бек ауурду.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 100. *[Таукъанны] ийлыгъыуну билмеген ишлери уа кёзге тууралыла.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 88.

ИЙЛЫКЪ [1] *ат* 1. *къ.* **ыйлыкъ**. *Иш къылыгъын билмеген ит ийлыгъын сынар.* (Нарт сёз.) О *Айхай, жахил затлагъа халкъ ийнанса, Ийлыкъ эди: – Билмейме,– деп, баш урса.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 35. *Мекям ишлеу тиширыугъа ийлыкъгъа саналгъанды.* «Алчыла», 73.

2. *В позиции определения:* **позорный, постыдный** / Адамны ыйлыкъдыргъан, айыплы этген. ■ *Ийлыкъ сёзле. Ийлыкъ иш. Сагъыш этигиз, жангыз бу хужу бернени юсюнде къаллай бир уятсызлыкъ, бетсизлик, ийлыкъ иш этиледи.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 116.

ИЙЛЫКЪ [2] *эт. къ.* **ыйлыкъ** [2]. *Къыямыт бу затны [Къанаматны агъач сенек бла уруп аудуруп кетгенин] хапар этерге ийлыгъып къоймаса, Къанамат бюгюн Къобанны суюн ичмез жерге жоюллукъ эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 28. *Ол [Азамат] танытгъан адамланы арасындан сатлыкъ къол чыкъгъанына ийлыгъады эмда къыйналады.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 100. *Бийлени аллына баш ура барыргъа, Неда байлагъа жалынчакъгъа къалыргъа Ийлыгъа, излейдиле чанка аманла Халкъгъа шуёхча кёрюнюрге амалла.* Отарланы К., Сайлама, II, 249.

ИЙМАМ *ат дин.* Имам *(духовный глава у мусульман)* / Муслийманлада дин тамата. *Иймам юйюне къайтып келгенде, кесини къазы урланнганын билгенди.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 112. *Бир хауле адам къаз урлагъанды. Сора ол, гюнахны кесине алмаз ючюн, иймамгъа келип: – О, шыйых, мен къаз урлагъанма,– дегенди.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 112.

ИЙМАН *ат дин.* 1. Вера, верование / Аллахны барлыгъына ишексизлик. *Болмаз къалгъанда уа [Шонтукъ танытгъан адамла], муслийман топуракъгъа кетип, ийманлары бла ёлюрге керек эдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 21. *[Зауурну] танысанг, алып чыгъар эдинг жанынгы, Унутур эдинг динингни, ийманынгы!* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. *Бу эсирген апсирлени ёзеннге бошлап, хурметли адамланы къырдырыргъа кюрешгенлени*

ийманлары, не динлери болурму? Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 10.

2. *кёч.* Совесть / Уят, айып, бет, намыс. *Келинни ауузу болмаз, къайын ананы уа ийманы болмаз.* (Нарт сёз.) О *Сатыучуда ийман жокъ, алыучуда мадар жокъ.* (Нарт сёз.)

◆ **Иймандан айыр** *дин.* лишать *кого* веры *(в бога)* / аллахны барлыгъына ийнанмазча эт, муслийман диннге ийнанмазча, андан таярча эт. *Я аллах, айырма иймандан, динден! Сен сакъла, я аллах, шайтандан, жинден!* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. **Иймандан чыкъ. 1)** *дин.* потерять веру *(в бога)*, стать безбожником / аллахха, муслийман диннге ийнаныуну тас эт, диннгден тай. *Аллахны унутсанг, иймандан чыгъарса.* (Нарт сёз.) *Ташха ийнаннган иймандан чыгъар.* (Нарт сёз.) О **2)** потерять совесть, стать бессовестным / намысынгы, бетинги тас эт, кесинге уят, айып ал, айыплы бол. *Аракъы бла иймандан чыгъарса.* (Нарт сёз.) *Эрден ийман кетмез.* (Нарт сёз.) О **Ийманнга къайт** *дин.* стать верующим/ аллахны барлыгъына, муслийман диннге ийнан. *[Абдул-Къадыр:] Я аллах, сен бирсе, бу адамланы диннге, ийманнга къайтарырча бир мадар эт!..* «Шуёхлукъ», № 20, 78. **Ийман чакъырт** *дин. къ. ийман-шахадат (шагъадат) келтир. – Алай а энди къыз къуран окъугъандан эсе, сюйгенине этген ийнаргъа тынгылагъан сууапды, ёлюрню аллы бла ийман чакъыртхандан эсе, сюйгеними атын айтханым багъалыды,– дейди.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 50. **Ийман-шахадат (шагъадат) келтир** *дин.* читать отходную / ёле башлагъанда, аллахны эсгер, аны барлыгъына ийнаннганынгы ичингден айтып билдир. *[Добай:] Сарыбий бла Шаухал сау болсала, бизни мындан [тутмакъдан] къутхармай къоймазла... [Махмут:] Хо бирда... Мен тюшюмде окъуна кёргенме ишни арты къалай боллугъун... Ийманшахадат келтирип къояргъа керекди.* Этезланы О., Тарда, 152. *Оруслу жашчыкъ тилеген эди: «Наныкъ, сен суугъа кирме»,– деп. – Терен суу сени алып барады. Ийманшахадат келтир», – деп.* «Малкъар халкъ жырла», 211.

◆ **Ийманына жый** задать страху / бек къоркъут, ахын, жанын ал. *[Сафар Масхутха:] Сен бизден къоркъмагъанлыкъгъа, милициягъа тюшсенг а, ийманынга жыярла.* «Коммунизмге жол», 1976, № 108. **Ийманын учур** *къ.* **ийманына жый.** *[Абидат Хасаннга:] Мен урушхан а бошду, юйге былай кеч келгенинги атанг билсе, ийманынгы учурур.* «Коммунизмге жол», 1973, № 79. **Ийманын юйюр къ. ийманына жый.** *Атасы, жашыны карт ойнай тургъанын кёрюп, ийманын юйюрдю.* **Ийманынг хакъына** ради бога/ аллах ючюн (бек тилегенде айтылады). *[Хамызат Шоштаргъа:] Шо ийманынг хакъына, жашырмай айт, бизни къауумдан адам иш ёлтюргенмисе?* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 102. *[Ислам:] Ийманынг хакъына. Назбий, менден артыкъ этгенинги бери бир кёргюз!..* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 180. **Ийман юй** *дин.* место в мечети, где под руководством муллы верующие совершают намаз/ межгитде эфендини башчылыгъы бла аллахха ийнанганла намаз этиучю жер. *Эфенди ийман юйден артха, жамауат таба, бурулду.* «Шуёхлукъ», № 55, 61.

ИЙМАН-ИСЛАМ *къауум. ат.* Мусульманская вера, магометанство / Муслийман дин, аны юсюнден окъуу. *[Махмут:] Атын да жаяу*

аскерге сюрдюрюп, Бусурманлагъа ийман-ислам билдирип, Эгечлерин итле кибик юрдюрюп... (Ф о л ь к.)

ИЙМАНЛЫ *сыф.* **1.** *дин.* Верующий / Диннге ийнаннган. *Муслийман халкъны ийманлыларыны жоллары Меккягъа эди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 34.

2. *кёч.* Честный, правдивый, прямой / Уяты, бети болгъан, намыслы, тюз ниетли. *Жамауатда ийманлы адам деп бек тюз ниетли, халал, адежли адамгъа айтыучу эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

ИЙМАНСЫЗ *сыф.* **1.** *дин.* Неверующий, безбожник / Алахха, муслийман диннге ийнанмагъан. *[Хажи:] Керти айтаса, Атай, бек керти, бир иймансызла ючюн элге къан жауаргъа боллукъду.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 331. *[Абдул-Керим:] Къартланы алгъа ётме къоюгъуз, динсизле, иймансызла!...* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 333. *Эфенди, мени иймансызгъа санап: «Бу жашны аллах жерге кёмерикди»,– деди.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 41.

2. *кёч.* Бессовестный, неверный, обманщик / Уятсыз, бетсиз, алдаучу, хыйлачы. *Биреу амалсыз, биреу иймансыз.* (Н а р т с ё з.) О *Кёргюзтюрме мен алагъа [жашлагъа], Ол бетсиз иймансызлагъа!* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 158. *Сакълай эдиле иймансызла, Жойкъулланып, сюйюнюп. [Азаматны къызла].* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 188.

ИЙМАНСЫЗЛЫКЪ *ат* **1.** Неверие, безбожие / Ийманы, дини жокълукъ, аллахха, муслийман диннге ийнанмагъанлыкъ.

2. *кёч.* Бессовестность, нечестность / Уятсызлыкъ, бетсизлик, намыссызлыкъ, хыйлалыкъ. *Жашны иши аны иймансызлыгъын кёргюзтдю.*

◆ **ИЙМАТ: ийматын сыкъ ийманына жый** (*къ.* **ийман**). *Илиясны перданы, аланы [кадетлени] ийматларын сыгъа, къоркъутуп, жанларын ала эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 314.

ИЙМЕН *эт.* Стесняться, чувствовать неловкость / Бетсин, уял, тартын. *Сабыр атлай, ийменде, уяла, Мариям къонакъланы алларына чыкъды.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 7. *Акъбет, къаракъаш, узункирпик, кёккёз, узунчач ариу санлы Фарийзатны ийменде ышаргъаны бютюн да ариу кёргюзтеди.* «Шуёхлукъ»,№ 32, 81. *[Марзият] Адилгерийни къолун тутуп, къучакъларгъа уа анасындан ийменип, кёзюне къарагъанлай, бир кесекге дери турду.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 29.

ИЙМЕНДИР *эт. понуд. от* **иймен**/Ийменить дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны жютю къарамы къызны ийменди рди. Сабийни осал къылыгъы атасын-анасын ийменди реди.*

ИЙМЕНДИРИУ *и.д. от* **ийменди р**/ Ийменить дегенден *этим ат. Къызны ийменди риу. Тенгин ийменди риу.*

ИЙМЕНИУ *и.д. от* **иймен**/ Ийменить дегенден *этим ат. Озгъан жыл уялыу, ийменю дегенни билмеучю Айнюр энди бир тюрлю болуп барады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 94.

ИЙМЕНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **иймен** / Ийменить дегенни *араш айырмасы. Жаш бла къыз, бир бирден ийменишип, сёзню башлаялмай турдула. Къызчыкъла къонакъ лагъа, ийменишип, къарайдыла.*

ИЙМЕНИШИУ *и.д. от* **ийменишь** / Ийменишь дегенден *этим ат. Къыз бла жашны бир бирден ийменишиулери. Сабийлени устаздан ийменишиулери.*

ИЙМЕНСИН *эт. къ.* **иймен.** *Хапчукларын, сауутларын кёрмедим, Ийменсиндим, печьлерине кирмедим.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. *Адамла, бир бирлери бла шыбырдай, битеу эслерин анга [Гасий улугъа] бёлюп тынгылагъанларына, ийменсиннген кибик этсе да, жюреги къуанады.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 70.

ИЙМЕНСИНИУ *и.д. от* **ийменсин** / Ийменсин дегенден *этим ат. Таматаладан ийменсиниу. Кесини юсюнден айтыргъа ийменсиниу.*

ИЙМЕНЧ *сыф. ц. диал. къ.* **ийменчек.** *Ол ийменч адам эди.*

ИЙМЕНЧЕК *сыф.* Застенчивый/Уялчакъ, жукъдан тартыныучу. *Алгъа Настя ийменчек, кесине артыкъ бек базынмагъан къыз эди.* «Шуёхлукъ», № 33, 116. *Сени ариу кёзлерингде – Кёкню бояуу. Ол ийменчек сёзлерингде – Жюрек алдауу.* Отарланы К., Сайлама, II, 199.

ИЙМЕНЧЕКЛЕН *эт. сёл. тил. къ.* **иймен.** *Жаш ийменчекленип: – Хо бир да! Аны ашыра айланмасам а, – деди.* Текуланы Ж., Сиркиу, 74.

ИЙМЕНЧЕКЛЕНИУ *и.д. от* **ийменчеклен**/ Ийменчеклен дегенден *этим ат. Къызны жашдан ийменчеклениую. Анасындан ийменчеклениу.*

ИЙМЕНЧЕКЛИК *ат къ.* **уялчакълыкъ.** *Ийменчекликден бет къызарса да, Таш, таудан къаты суна эдим кесими.* Зумакъулланы Т., Кёз жарыгъым, 79.

ИЙНАКЪ I *ат.* Гордость, то, *чем* или *кем* гордятся / Ёхтемленирча зат неда адам. *Элде аны [Адигени] кёрмей, арада кюн озса, эллилени асламы анга тансыкъ болады: ол жамауатны ийнагъыды.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 75. *Ырахат жашап, кёп къууанч кёр, халкъ ийнагъы – къыралым!* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 12. *Тау жаунум – Жюрегими ийнагъы, Сыртдан ауп бараса сен биягъы!* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 126.

ИЙНАКЪ II *сыф.* Ласковый, выражающий ласку, нежность, любовь / Жумушакъ, ариу, хычыуун, сюйдюмлю. *Къызла жашланы кёп тюрлю ийнакъ сёзле айтып ашырдыла.* Этезланы О., Тарда, 222. *«Урушда жаланда жигитлик ючюн ичедиле», – деди жашчыкъ, Вильгельм Крейннге, ийнакъ кёзлери бла къарай.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 118. *Танымагъан анасыны сюйюмлю кёзлери бла ийнакъ къолларын ол [жашчыкъ] таймаздан сезгенлей турады.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 19.

ИЙНАКЪ III *хал. сёзл.* Ласково, приветливо/ Хычыуун кёрюнюрча. *Кюн тюзге ийнакъ тиеди. Жылытады, кийиндиреди.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 42. *Кюн жарыкъча, ийнакъ барсын Мени сизге сыйлы саламым.* Борлакъланы Т., Насыплы тёлю, 22.

◆ **Ийнакъ бол** радоваться / къууан. *[Мазан Шабатха:] Ахырында, сени табып, кёзюнге ийнакъ, жюрегинге къонакъ болгъанма.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 91. **Ийнакъ – къучакъ бол** *къарач. къ.* **ийнакъ бол.** *Анасы [жашына] бирда ийнакъ – къучакъ болгъанды.*

«Къарачай халкъ таурухла», 114. *Алайда [ахлулары], Кичибатырны танып, ийнакъ-къучакъ болгъандыла.* «Къарачай халкъ таурухла», 33.

ИЙНАКЪЛА *эт.* 1. Ласкать, проявлять нежность, любовь к *кому* / Эркелет, сюйгенинги билдир. *[Жамийлят] эгешчигине айтып, суу жылытдырды да, аны шешагъа къуйдуруп, жангыз сабийни ийнакълагъан анача, аны бауруна къысды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 188. *Къарча юйдегисин, ичинден сюйген болмаса, ийнакълай, эркелете билмегенди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 224. *Тенгизден ёрге кётюрюлген кюнню таякълары, табийгъатны ийнакълай, тенгизни бетинде ойнайдыла.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 81.

2. *кёч.* Доставлять *кому-чему* приятное ощущение/ Хычыуун кёрюн. *Эрттенлик аяз къызны эркелетеди, ийнакълайды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 96. *Ариулукъ бизни кёзлерибизни ийнакъласа, биз анга кесибизни терилтдиребиз.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 134.

ИЙНАКЪЛАНЫ *эт. страд. от* **ийнакъла** / Ийнакъла дегенни *зорлаучу айырмасы. [Зауурбек:] Тёппемден башлап, тырнакъларыма дери уппа этип ийнакъламагъан бир тюгюм къалмагъанды.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 7.

ИЙНАКЪЛАНЫУ *и.д. от* **ийнакълан** / Ийнакълан дегенден *этим ат. Сабийни ийнакъланыуу. Сюйген къызынгы ийнакъланыуу.*

ИЙНАКЪЛАТ *эт. понуд. от* **ийнакъла** / Ийнакъла дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашчыкъ кесин анасына ийнакълатды, уппа этдирди.*

ИЙНАКЪЛАТЫУ *и.д. от* **ийнакълат**/ Ийнакълат дегенден *этим ат. Сюйгенине ийнакълатыу. Атасына ийнакълатыу.*

ИЙНАКЪЛАУ *и.д. от* **ийнакъла** / Ийнакъла дегенден *этим ат. Ол къара кёзле бирде сагъышдан, бирде уа ийнакълаудан толадыла.* Т о л г ъ у р л а н ы Ӌ З., Эрирей, 12. *Ийнакълауну, энчи насыпны башыма чакъырыу меннге айыпды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тишырыуну хапары, 31.

ИЙНАКЪЛАШ *эт.* Ласкаться к *кому*, ласкать *(друг друга)*/ Бир бирни ийнакъла. *Ючюсю да [Хасан, Дауут, Унух], къучакълашып, ийнакълашдыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 83.

ИЙНАКЪЛАШЫУ *и.д. от* **ийнакълаш**/ Ийнакълаш дегенден *этим ат. Къыз бла жашны ийнакълашыулары. Бир бирни ийнакълашыу.*

ИЙНАКЪЛЫ *сыф. къ.* **ийнакъ II.** *Амма, ийнакълы кюн ташайып, алтын чёплеу баш да салпыланады.* «Шохлукъ», 126. *Кюн бир башха тюрлю тийгенча бетге, Бир ийнакълы жарыкълыкъ барды сенде [сабийликде].* О т а р л а н ы К., Сайлама, 242.

ИЙНАМ *ат къарач. къ.* **ийнаныулукъ**. *Ётюрюкчюге ийнам жокъ.* (Н а р т с ёз.) О *Ол [Ислам] чексиз ийнамда къарап тургъан адамлагъа ырахатлыкъ, къууанч тилейди.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 79. *Хапарчыны баш сауту иннети бла ийнамыды.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 48.

ИЙНАМЛЫ I *сыф. къарач.* Достоверный, подлинный, реальный / Ийнандыргъан, керти, ишексиз.

Аны [Исламны] кесгин айтылгъан ийнамлы сёзлери чексиз апчыгъан къарангы адамланы бушуулу сагъышладан уятдыла. С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 98. *Ол [Азамат] сен танымагъан тюйюлдю, Жангыз къатынлыды десенг, Аны.уа ол къоярыкъды, Сен ийнамлы сёз берсенг.* О т а р л а н ы С., Жансарай, 66.

ИЙНАМЛЫ II *хал. сёзл.* Достоверно, подлинно, реально / Ийнандырырча, ишекли болмазча. *Махти хар сёзюн чертип, кёп юлгю да келтирип, ийнамлы сёлеше эди.* «Ленинни байракъы», 1974, № 30.

ИЙНАМСЫЗ I *сыф.* Неубедительный / Ийнандырмагъан, ийнанырча болмагъан. *Ийнамсыз сёзле. Ийнамсыз хапар.*

ИЙНАМСЫЗ II *хал. сёзл.* Неубедительно / Ийнандырмазча, ишекли болурча. *Ийнамсыз сёлешиу. Ийнамсыз къарау.*

ИЙНАН [1] *эт.* **1.** Верить в *кого*, во *что* / Бир затны тюзге, кертиге сана, ишексиз бол. *Юсюпню айтханына ол [Аслан] ийнанды, алай аны чыгъып, масхаралап айтханы анга ачыу тийди.* Г у р т у л а н ы Э., Тенглерим, 162. *Таулуланы бурун заманлада жашаулары тар, ишлери къыйын болгъаны ачыкъ, адам ийнанырча суратланып кёргюзтюлгенди.* «Шуёхлукъ», № 22, 126.

2. Убедиться в *чем*/ Бир затны кертилигин бил. *Тереклени арасы бла къайынны башын кёргенлей окъуна, Къанамат Ахматны хапарына толу ийнанып, ышарды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушш, 322. *[Директор Азаматха:] Да, Бийберт айтхан сёзлени кертиликлерине уа иги ийнанганмыса?* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 82. *Хасан ийнанады тамам къыз жашны сюйгенине.* «Жилтинле», 243.

3. Доверять, верить *кому-чему*, полагаться на *кого-что*/ Биреуге неда бир затха ышан. *Ийнанабыз: Биргенгебиз биз. Ызынгдан Таукел барабыз, тиз, тамата, тиз!* «Шуёхлукъ», № 13, 5. *[Жамийлят] адамлагъа да ийнанады, аланы юсюнден къайгъыларын да этеди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата.

4. Веровать, верить в бога / Аллахха, диннге къуллукъ эт, табын. *[Къаншаубий:] большевикле аллахха ийнанмагъан кяфырла болгъанлары сизни барыгъызгъа да белгилиди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушш, 309. *Малкъарлыла ийнанганлай Раубазыгъа, Тура эдик Азияда анга базына.* М а к ы т л а н ы С., Жашауну ауазы, 99.

ИЙНАН [2] *мод. сёз.* Показывает уверенность говорящего *(обычно употребляется в речи женщин)* в достоверности высказываемого / Адам (*бегирекда тиширыу*) кеси айтхан затны кертиге санагъанын билдиреди. *[Дауум:] Угъай, ийнан, Найыпханда терслик кёрмегенме, къызны минг тилер да биреу алыр.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 24. *Ол а, ийнан, ойнай да биледи, кюле да биледи.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 34.

ИЙНАНДЫР *эт.* Уверить / Ийнанырча эт. *Жахил адамлагъа бир чийсил затны эслетсенг, экинчи аланы ийнандырыргъа бек къыйынды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 140. *[Солдат:] Лейтенант Шварц, сизни буйругъугъуз бла Домалайны юйюне бардыкъ. Дохтурбуз деп ийнандырдыкъ.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 67. *[Самат Жамийлятха:] Кесинги халал ишинг бла сен бизни ара кючюбюзге ийнандыра башлагъанса.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 187.

ИЙНАНДЫРТ *эт. понуд. от* **ийнандыр** / Ийнандыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Ол жашланы кесини айтханына ийнандыртды.*

ИЙНАНДЫРТЫУ *и.д. от* **ийнандыр**/ Ийнандыр дегенден *этим ат. Сёзге ийнандыртыу. Айтханынга ийнандыртыу.*

ИЙНАНДЫРЫУ *и.д. от* **ийнандыр**/ Ийнандыр дегенден *этим ат. Айтханына ийнандырыу. Кесинги тюзлюгюнге ийнандырыу.*

ИЙНАННГЫЛЫ I *сыф. къ.* **ышаннгылы I** (*1-чи магъ.*). *Туманладан, булутладан Бийик тутуп башларын, Чакъырадыла Малкъар таула Ийнаннгылы жашларын.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 5.

2. *къ.* **ышаннгылы I** (*2-чи магъ.*). Ийнанырча, керти, ишексиз. *Къошмай-къоратмай, Къайсын ишни сюйген эллилерини юслеринден ийнаннгылы хапар бардырады.* «Шуёхлукъ», № 30, 108. *Кавказ бурунум, къурум бетли мыйыкъларым; илячин кёзлерим хар айтхан сёзюме ийнаннгылы шагъат болуп, жангы хапарлагъа кёллендире эдиле.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 21.

ИЙНАННГЫЛЫ II *хал. сёзл.* 1. *къ.* **ышаннгылы II** (*1-чи магъ.*). *Жашны хар айтхан сёзю ийнаннгылы эшитиле эди.* ■ *[Марзият Алимге] ийнаннгылы къарады.* «Шуёхлукъ», № 25, 17.

2. *къ.* **ышаннгылы II** (*2-чи агъ.*) *Поэт жигитни сыфатын ийнаннгылы ачыкълайды.* «Коммунизмге жол», 1971, № 147.

■ **Ийнаннгылы бол** *къ.* **ышан** [4] (*1-чи магъ.*). *[Сарыбий Санукгуъа:] Ала [партизанла] санга толу ийнаннгылы болгъунчу, аладан айырылма.* Этезланы О., Тарда, 235. *Шауай бла Гемуда, бир бирлерин кёргенлей окъуна, бир бирлерине ийнаннгылы болургъа сёз бердиле.* «Нартла», 143.

ИЙНАНЫУ *и.д. от* **ийнан** [1]/ Ийнан [1] дегенден *этим ат. [Жанчыкъ:] Адамлагъа ийнаныуунгу тас этгенден сора, жашагъан къыйынды.* «Шуёхлукъ», № 50, 72. *Ийнаныу болмагъан ишде жетишимлик да болмайды.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 128.

ИЙНАНЫУЛУ *хал. сёзл.* 1. Уверенно / Ийнанырча. *Ивановну ауазы ийнаныулу, базыныулу чыгъады.* Этезланы О., Тарда, 106.

2. *къ.* **ышаннгылы II** *[Омар Сакийнатха:] Бирде уа кёзюнге къарасам, башха болмай, сабийча, ийнаныулу къарайса.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 25.

ИЙНАНЫУЛУКЪ *ат.* Уверенность, убежденность в *чем-л.*, твёрдая вера в *кого-л.*, во *что-л.*/ Биреуге неда бир затха толу ийнаннган хал, ишексизлик. *Аны [директорну] ауазында мени къолумдан келмезлик иш жокъду деген ийнаныулукъну белгиси бар эди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 109. *[Жансурат:] Алгъан борчубузну тамамланырыгъына толу ийнаныулукъну мен Ростовда Север Кавказны эл мюлк алчыларыны кенгешинде тапханма.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 119.

ИЙНАНЫШ *эт. взаимн.-совм.* от **ийнан** [1] / Ийнан[1] дегенни *араш айырмасы. Жашла бир бирге ийнанышадыла.*

ИЙНАНЫШЫУ *и.д. от* **ийнаныш**/ Ийнаныш дегенден *этим ат. Аллаха ийнанышыу.*

ИЙНАР *ат.* Частушка/ Тойлада-оюнлада айтылыучу чам, лакъырда халкъ жырчыкъ. *Кече...*

тау сууланы шууулдап саркъгъан тауушлары, жайны юсюнден этилген ийнарлача, къулакъгъа ариу эшитиледиле. Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ыфчык, 67. *Гургумлуну кечеги тойларында жырланыучу ийнарланы орунуна къуушуу тыбырлада сарнау кюуле этиле башладыла.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 22.

ИЙНАРАЛ *ат сёл. тил. къ.* **генерал**. *Ол шахарда бир ийнаралны къызыны жюреги ауруп болгъанды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 291. *[Ташчы] Ёлюрге депми ишлейбиз биз? – Хау. Ёлюр ташчы. Ийнарал да.* К ъ у л и й л а н ы К ъ. Чумла къызарадыла, 64. *Кече уа ийнаралланы кюйсюзлюк Бузгъан бетлерин кёреме, элгене.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жаралы таш, 54.

ИЙНЕ *ат* 1. Иголка, игла *(для шитья)*/ Халы сууруп, бир затны тигер ючюн хайырланылыучу, иничге металлдан кёз чыгъарып этилген, бир къыйыры бек жютю зат. *Ийне ётген жерден халы ётер.* (Н а р т с ё з.) О *Нохчукъ... ийнени ызындан халы баргъанлай, аны [Наурузну] ызындан арбазгъа ташайды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 269. *Асиятны анасы шынтагыны ийнеге сууралмай кюрешеди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 47.

2. Лист хвойных деревьев/ Наратны, назыны, нызыны иничге, жютю чапырагъы. *Аланы [наратланы] саргъалгъан чапыракъ ийнелери кёксюл къургъакъ къаргъа агъадыла.* «Шуёхлукъ», № 38. *Жолну жанында бийик нарат терекле ийнели бутакъларын шиш тургъузуп сюеледиле.* К ъ о д ж а к ъ л а н ы Т., Сыргъачыкъла, 43.

3. Иглы *[ежа]*/ Кирпини жютю тюклери, тегенеклери. *Къагъанакъны бешикге салгъан кюн Акъбийче бешик башына бёрю тиш, айыу тырнакъ, кирпи ийнеле, хурма урлукъ келтирип салды.* «Шуёхлукъ», № 41, 103. *Сакъалыны гымых тюклери, кирпини ийнелерича, Биймырзаны къарт бети тюрленипди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 14.

◆ **Ийне ашагъан [жутхан] ит кибик [итча]** исхудалый/ бек арыкъ (*адам*). – *Къой-къой, ийне ашагъан ит кибик, аны [Окъупну] бал чыккыргъа окъуна ат, – деди Керим.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 47. *[Хасан Берханнга:] Сен айтыудан, ийне жутхан итча, иегилери, омураулары таныла тургъан керекди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 86. **Ийне бла кёр къазгъан кибик** очень трудный *(о работе, учёбе и т.п.)*/ бек къыйын. *Окъугъан ийне бла кёр къазгъан кибикди.* (Н а р т с ё з.) О **Ийнеге халы суурра билмейди** не умеет рукодельничать *(о женщине)* / бичиу-тигиу эте, эше билмейди. *Жаланда угъайлаучу формада жюрютюледи. Жыйырма жылы жетген къыз ийнеге халы суурра билмейди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат III, 11. **Ийнеден ётерик болгъанды** он сильно похудел / бек арыкъ болгъанды, азгъанды. *Жангыз кюн бла кечеге ол [Къарачач] ийнеден ётерик болгъанды.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 54. **Ийнеден-жипден чыгъарлай бол** сильно похудеть/ Бек арыкъ бол. *Къыз, атасы-анасы сюйгенине барыргъа къоймагъанларындан сора, ийнеден-жипден чыгъарлай болду.* **Ийнени кёзюнден чыгъар** сильно угнетать, притеснять/ жегип, эзип, зулмулукъ чекдирип, унукъдуруп тур. *Мутхуз дуния жарлы таулуланы ийнени кёзюнден чыгъарып тургъан бугъоуну тапмай мадар жокъду.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 271.

ИЙНЕК *ат.* Корова / Сют бериучю уллу юй хайыуан. *Ийнекле жауун жибите баргъан кырдыкны*

къадалып отлайдыла. З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 336. *Бир эрттенликде Саният, ийнекни сауып бошап, баудан чыкъгъанлай, почтачы келди.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ыфчык, 50.

■ **Ийнек жыл** второй год летоисчисления по двенадцатилетнему животному циклу/ жаныуарланы атлары бла саналыучу онекижыллыкъ эски жыл санауну экинчи жылы. **Ийнек орун** коровник/ тууар турур ючюн деп этилген бау. *Ушкок атылгъанлай, ийнек орунну чалысыны чыкъар-мукъур этип сыннган тауушу чыкъды.* Т ё п п е л а н ы С., Уучу Зауурбек, 67. *Кычын, чабып, ийнек орунну эшигин ачды да тууарланы ары урду.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 15. **Ийнек сауууучу** дояр, доярка. *Колхозда, совхозда ийнеклени сауууучу эм алагъа багъыучу тиширыу неда эр киши. Фермагъа келгенде, ийнек сауууучу къызла, бир бирге ал бермей, Фердауну къуршаладыла.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 26. *Келгендиле ийнек сауууучула, Тютюнчюле, мирзеучюле, чилле къуртну багъыучула, Таукъчула, сюрюучюле.* «Жюрек жырлайды», 237. **Ийнек ферма** *къарач.* **сюттовар ферма** (*къ.* **сют**). *«Красно-восток» совхозну бешинчи ийнек фермасыны ийнек сауууучусу комсомолчу Лайпанланы Хасан районда экинчи орунда барады.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 113. *Узаймай тау жайлыкъладан ийнек фермаларыбыз къайтырыкъдыла.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 117.

ИЙНЕКБАШ *сыф.* Имеющий голову наподобие коровьей *(обычно о слабом воле)*/ Башы ийнеклени башына ушаш (*къарыусуз ёгюзню юсюнден*). *Ёгюзбаш ийнекде сют болмаз, ийнекбаш ёгюзде кюч болмаз.* (Н а р т с ё з.)

ИЙНЕККЁЗ *сыф.* Пучеглазый / Жандыракёз. *Арбазда ойнагъан сабийлени ичинде бир ийнеккёз къызчыкъ да кёрюнеди.*

ИЙНЕКЧИ *ат къ.* **тууарчы**. *Жашла, тынч олтуруп, чалгъы тишейдиле, кими къалакъ, кими хырпын этедиле. Ийнекчиле, бузоучула, къадалып, заманында айран алып жетедиле.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 79.

ИЙНО *кёрг. алм. ц. диал. къ.* **ол** [2]. *Ийно жаш. Ийно адам. Ийно тюкен.*

ИЙНОЛ *кёрг. алм. ц. диал. къ.* **ол** [2]. *Ийнол клуб. Ийнол юй.*

ИЙНОЛАЙГЪА *орун. сёзл. ц. диал. къ.* **алайгъа**. *Ийнолайгъа бар. Ийнолайгъа къара.*

ИЙНОЛАЙДА *орун. сёзл. ц. диал. къ.* **алайда**. *Ийнолайда кёл барды. Ийнолайда чалгъы чаладыла.*

ИЙНОЛАЙДАН *орун. сёзл. ц. диал. къ.* **алайдан**. *Жаш ийнолайдан бир уллу таш алып келди.*

ИЙНОНДА *орун. сёзл. ц. диал. къ.* **алайда**. *Тууарла ийнонда, тау этегинде, отлайдыла.*

ИЙНОНДАН *орун. сёзл. ц. диал. къ.* **алайдан**. *Суу ийнондан, къар тауладан, чыгъады. Атлы ийнондан, къойчу къошдан, келеди.*

ИЙНОРУ *орун. сёзл. ц. диал. къ.* **ары** [1]. *Къойчу къойланы ийнору, тау этегине, сюрюп кетди. Биз жуунургъа ийнору, Сукан суугъа, барыучубуз.*

ИЙРАГЪАЧ *ат эск.* Скребок для снятия мездры *(при обработке кожи)*/ Къой терини ийлер ючюн хайырланылыучу, оракъгъа ушагъан темир керек. *Къатынла балата саладыла. Терилени, эрик*

ашатып, жууп, Ийлейдиле ийрагъачла бла, Беллерине баларын да бууп. Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 101. *Къатын тюлкю терини жартысына балата этип, ийрагъач бла ийлегенди.* «Нартла», 109.

ИЙСАГЪАН *мод.сёз.* Модальное слово, показывающее сильное желание говорящего / Бир затны болурун бек сюйюуню, кюсеуню билдиреди. – *Ай ийсагъан, – деп, башлады Байкъул, – Мазан, сен кесинг да кёре тургъанлай, ол Атайгъа дертими бир жетдирсем эди!* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 151. *[Зайнаф:] Ийсагъан, мен битеу, битеу дунияда китапланы окъуп чыкъсам эди!..* «Шуёхлукъ», № 39, 70.

ИЙЫКЪ *ат къарач.къ.* **ыйыкъ**. *Жыйын ийыкъда чалгъанны ала [къызла] капна этедиле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 100. *Иш къалай баргъанын сунучу хар ийыкъ сайын этиледи.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 99.

■ **Ийых кюн** *къарач.* ыйых кюн (*къ.* **ыйых**). *Озгъан ийых кюн Черкесскени жашил айрыкамында спартакчыланы кроссу болду.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 44. *Ийых кюнлени биринде транспортну къалай хайырландырылгъанына къарадыкъ.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 62.

ИКРА *ат къарач.къ.* **ырхыз**. *Дунияда чыкъгъан къызыл икралы чабакъны 70-80 проценти, къара икралыны уа 90 проценти жангыз бу тенгизде [Къара тенгизде] тутулады.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 83.

ИЛБИЖЕ *ат къ.* **илибиже**. *Света, эрлай отну къабындырып, хазыр шорпаны бла илбижени жылытды.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 129. *[Эфенди:] Энди къаны къызыл адакъа кесигиз, Шамкъызгъа илбижесин ашатыгъыз.* А х м а т л а н ы А., Жаз келди, 75.

ИЛБИЗИРЕ *эт.* 1. Перевариваться/ Мардадан озуп бишип, керекли агъачлыгъынгы тас эт. *Эт асыры бек бишгенден, илбизиреп къалгъанды. Жаркойну картофу илбизирегенди.*

2. Перезреть (*о фруктах и ягодах*)/ Эзилип биш (кёгетлени юсюнден). *Шапталла илбизирегендиле. Къара эрикле челекде илбизиреп къалгъандыла.*

3. Размякнуть *(о глине)* / Эзилип, балчыкъ бол (*топуракъны юсюнден*). *Топуракъ жаунда илбизирегенди. Чий кирпичле, суу басып, илбизирегендиле.*

ИЛБИЗИРЕТ *эт.понуд. от* **илбизире**/ Илбизире дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаун жерде жайылып тургъан кирпичлени илбизиретгенди. Этни кёп биширип илбизиретдиле. Кёгетлени, заманында жыймай, илбизиретдиле.*

ИЛБИЗИРЕТИЛ *эт.страд. от* **илбизирет**/ Илбизирет дегенни *зорлаучу айырмасы. Наныкъла илбизиретилгендиле. Эт илбизиретилип бишди.* ■ *[Чомур Асланнга:] Бу шишликмиди, огъесе илбизиретилип тууралгъан эски чабырмыды?* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 137.

ИЛБИЗИРЕТИЛИУ *и.д. от* **илбизиретил** / Илбизиретил дегенден *этим ат. Кёгетлени илбизиретилиулери. Этни илбизиретилиую.*

ИЛБИЗИРЕТИУ *и.д. от* **илбизирет** / Илбизирет дегенден *этим ат. Этни, оздуруп биширип, илбизиретиу. Топуракъны, суу жиберип, илбизиретиу.*

ИЛБИЗИРЕУ *и.д. от* **илбизире**/ Илбизире дегенден *этим ат. Наныкъланы илбизиреулери. Тауукъ этни бек бишип илбизиреую.*

ИЛГЕН *эт. къарач. къ.* **элген**. *Кёзю къалкъыу бара тургъан Мусос илгенип уянды.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 42. *[Хопай] бир-бирде кесини чабырлары хансха илинип, шыбырдатхан тауушдан илгенип, чартлагъан къойча, алгъа секиреди.* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 30.

■ **Илгиздик бол** *къарач.* **1.** бояться, пугаться / къоркъ, сескекли бол. *Кече арада Хасан уянады, Жюреги болуп изгилдик.* «Жюрек жырлайды», 274. *[Наныкъ атасына:] Хорламгъа уа асыры къоркъгъандан ичимде жаным жокъду. Ол кесин жюрютюрча да болмагъанды. Быладан [немчаладан] илгиздик болуп айланады.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 45. *[Тана] сюрюу, сайын тынгысызланып, изгилдик болду.* Ш о л о х о в М., Дон хапарла, 31;

2. Чуждаться / эрек бол, жанлап тур, жюрю, къач. *Ол тенглеринден изгилдик болду.* ■ *Эки айдан бери Дударукъа сууп, юйден изгилдик болуп къалгъанды.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 16. **Илгиздик эт** пугать, испугать, спугнуть/ **1)** къоркъут, сескеклендир. *[Самат Азаматха:] Сен, поэзияны ангыламай, бошуна чибинлей болурмуса? Асыры къаты сёлешип, жазыучу жыйынны илгиздик этерге айланаса.* «Толкъунла», 220; **2)** отвадить *кого* от дома, отчуждать *кого* от дома, местожительства (юйден кетерча эт). *[Базарбий Къушжетерге:] Къызчыкъны да [Эркеханны] юйден изгилдик этген ол [Сапият] болду,– деп турама.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 22. *Ханымсатны къан къусарыгъы этди мени юйдегими тууган жеринден изгилдик.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 148.

3. Отчуждаться/ тюберге сюймезча, арагъа сууукълукъ сал, жанлап жюрюрча эт. *[Чомур] адепсизлиги, намысы болмагъанлыгъы бла [Дауумну] изгилдик этди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 74.

ИЛГИЗДИКЛИК *ат.* Отчужденность / Бир бирни араларында халаллыкъ, жуукълукъ, ышаныулукъ, ангылаулукъ жокълукъ, арада сууукълукъ. *Эр бла къатыны араларында илгиздиклик алайлай къалса да, айырылыргъа жетмедиле. Жашланы сёлеше тургъан заманларында араларында изгилдикликни кючейе баргъаны эсленеди.*

ИЛГИК *ат* **1.** Петля для пуговицы/Быстырны юсюнде кесилип этилген зат. *Шамарыу, жукъ сорургъа къоркъуп, стол жанында олтургъанлай, эрини ысхарла къапталыны илгиклери бла кюрешеди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 191. *Темирчи Зауурбек, къапталыны илгиклерин тешип, къалын тюклю кенг кёкюрегин да ачып, къызаргъан темирни салта бла тюе тура эди.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 33. *[Азиретни] пиджакчыгъыны юзюлген тюймесини илгигине башха тюйме илинип эди.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 104.

2. Завязанный кольцом конец верёвки, нитки/ Жыжымны, халыны д.а.к. затны къыйырында тёгерек айландырылып этилген тюйюмчек. *Адам ёлтюрюучю асмакъны агъачына эки илгик жарашдырылгъан эди.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 30. *Бизни республиканы тийресинде уучулукъда илгиклени хайырланыргъа жарамайды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 38.

ИЛГИЧ *ат.* Крюк, приспособление, за которое можно зацепить *что-л./* Бир зат тагъаргъа, илиндирирге деп этилген зат, ыргъакъ. *Шынтагыдан шайтан чалыу чалгъанды Таулу къатын камар къысып белине, Тартма согъуп, илгичге чёргегенди, Адамлыгъын айтдыргъанды элине.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 4. *Магомет, тал чыбыкъдан илгич этип, чабакъны анга илиндирип, эл таба тебиреди.* «Шуёхлукъ», № 61, 7.

ИЛЕ *эт. къарач.* **1.** *къ.* **ийле 1.** *Къатхан чабырлыкъны, талкъы тилни тюбюне салып, кючлю къолла илеп, жау сюртген гён чарыкъланы кийди.* Боташланы А., Жашауум, 62.

2. *къ.* **ийле 2.** *[Аслийжан:] Тылы илегенден бездим.* Батчаланы М., Элчилерим, 83.

3. *къ.* **ийле 3.** *Жаш санларымы къайиш кибик илеп, Хазырландым жаула чабар жоллагъа.* Байрамукъланы Д., Жырла бла таурухла, 6.

4. *кёч. къ.* **ийле 4.** *Беш кюнден сора хоншум, Анисим, къатынын илерге умут этгенди, ол кече оюнлада жашлагъа къаратмаз ючюн.* М. Шолохов, Дон хапарла, 135.

ИЛЕЗИК *ат къарач. къ.* **чирчик 2.** *Гардошну` илезиги. Соханны илезиги.*

ИЛЕШ [1] *эт.* Привязаться, почувствовать привязанность к *кому*, привыкать к *кому* / Биреуге юйюрсюн, юйрен, жууукълаш. *Ариу айтсанг, ит да илешир.* (Нарт сёз). *О [Устаз] сабийлени кесине илешдирип, алагъа тенг болалмайды, не эсе да, элде адамлагъа да илешалмайды.* Шаманланы М.. Окъа бёрк, 43. *Азирет-Алийни жюреги кимден да бу кючлюдю, батырды деген адамларына илешеди.* Толгъурланы З., Къызгъыл кырдыкла, 138.

ИЛЕШ [2] *сыф.* Общительный, располагаюший к общению/ Адамгъа юйюрсюнюучю, жууушуучу. *Сау базарны ичинде, жулдуз жанныган кибик, андан [Мадийнадан] ариу, андан илеш бир жан жокъ эди.* Семенланы А., Жазыу айла, 107. *Ол [Тищенко] илеш адам болгъаны себепли, устазла бла, эртеден шагъырейча, жунчумай, къайсы бла да чам этип, кюлюп, сёлешди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 106.

ИЛЕШДИР *эт.* Привлекать, побуждать, вызывать желание, интерес, симпатию / Биреуге бир затны сюйюп этерча эт, кёл салдыр, кесинге тарт, сюйдюр. *Налбийке Айдарукъ аны [Къаншауну] керти кёлю бла сюйгенини, огъесе кесине къоркъгъандан илешдиргенини арасын айыралмай эди.* «Шуёхлукъ», № 42, 81. *Тиширыу юйдегини анасы болгъанды, сабийлени да, эрини да юйню тыбырына, кесини тёгерегине жыйып, бир бирине илешдирип тургъан ана.* Лайпанланы С., Гургумлу, 31. *[Къызла, жашла да] Ахматны сюйюмлю, адамны илешдирген тюрсюнюнден тоймай къарайдыла.* Хубийланы О., Аманат, III, 18.

ИЛЕШДИРИЛ *эт. страд. от* **илешдир**/ Илешдир дегенни *зорлаучу айырмасы. Жаш жыйыннга къыйын илешдирилгенди.*

ИЛЕШДИРИЛИУ *и.д. от* **илешдир**/ Илешдирил дегенден *этим ат. Жашны нёгерлерине илешдирилиую.*

ИЛЕШДИРИУ *и.д. от* **илешдир** / Илешдир дегенден *этим ат. Сабийни ариу айтып илешдириу. Итни, киштикни юйге илешдириу.*

ИЛЕШИУ *и.д. от* **илеш** [1] / Илеш [1] дегенден *этим ат. Жылдан жылгъа Муссагъа адамланы илешиулери бегий баргъанды.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 107. *Бабын аны [Бийбертни] къатында жашаяллыкъ тюйюл эди. Ол андан юшюген эди. Энди анга илешиу бек кюйсюз душманына илешиу эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 197.

ИЛЕШИУЛЮ *сыф. къ.* **илеш** [2]. *Илешиулю адам. Илешиулю сабий.*

ИЛЕШИУСЮЗ *сыф.* Неприветливый, необщительный, чёрствый *(о человеке)*/ Адамгъа юйюрсюнмеучю, жууушмаучу. *Илешиусюз адам. Адамгъа жууушмаучу, илешиусюз сабий.*

ИЛЕШЛИК *ат.* Общительность, приветливость/ Илешиучю къылыкъ. *Жашчыкъны илешлигине къонакъла сейир эте эдиле.*

ИЛИБИЖЕ *ат.* Блюдо *(из курятины или мяса в белом соусе)* / Тауукъ этни шорпасына ун, сют баш (*неда сары жау*) къошулуп этилиучю, баста (*неда гыржын*) бла ашалыучу, эт кесеклени юсюне къуюлуучу къатыкъ. *[Жамийлят бла атасы] къанганы арагъа салгъандыла, илибиже тылпыу этеди.* К а ц и й л а н ы Х,, Тамата, 59. *[Эри Найыпханнга:] Тауукъну эрттенбла кесерме да, манга илибиже этип ашатырса.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 137. *Домалай, сен не ашарыкъса? [Домалай:] Кесинге не алсанг да, манга да аны ал. [Асхат:] Да сора илибиже алайыкъ.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 39.

ИЛИК *ат къ.* **жилик 1.** *Излей билген къол къуру тапкада илик табар.* (Н а р т с ё з.)

ИЛИКИЧ *ат къ.* **илкич 1.** *Жаш атын иликичге тагъып, гелляны къучакълады.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 115. *Бирлени арбазларында – ат тагъылыучу иликич, бирлени уа – мал ызы да жокъ.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 41.

ИЛИН *эт.* **1.** Цепляться, зацепляться за *что* / Бир затха тийип, чанчылып д.а.к. зат болуп, андан ары тебалма, тохта. *Ыргъакъла не эсе да бир ауур затха илиндиле.* «Нартла», 208. *Бурунуну учуна илинип тургъан кёзлюклени башлары бла къарай, адам ортасы болгъан арыкъ оруслу, эшикге жууукълашып, сорду.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 198.

2. Прицепиться, пристать за *что*/ Жабышып къал. *Къаудан къойгъа мант баш илиннгенча.* (Н а р т с ё з.) О *Юсюнде кийиминден, кесинден, ышымларына илиннген мант башладан башлап, бюгюн анга дунияда болгъан зат ариу кёрюнеди.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 16. // Задевать ногой, натыкаться на *что*/ Бир затха аягъынг тийип абын. *Тасхачыла, аякъларына не зат илинсе да, къарыулары тауусулгъандан сюрюне да абына, да гъыда тура, алгъа атларгъа кюреше эдиле.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 34. *Байчо алай секиргенде, аягъы кимни эсе да тёшюне илинип абынды да, балта аны къолундан чартлады.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.// Задеть за *что* / Бир затха бир жеринг тийсин. *Тоба, гелляны жюн тарагъын келтире кетсенг, сюе эдим, кесибизникини бир тишц къынгырды да, бармагъым илинеди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 141.

3. Ухватиться, уцепиться за *кого-что* / Сермеп тут. *Капитан терезе ауузуна илинди.* «Шуёхлукъ»,

№ 2, 25. *[Хажимет:] Бир секиргенлей тирменни чырдысына илиндим.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 256. *Суугъа кетген гумулжук тёгерегин сермейди, Илинир кибик сууда ол бир зат да кёрмейди.* «Шуёхлукъ», № 2, 25.

4. Вцепиться во *что* / Бир затдан къаты тут, жабыш, къадал. *[Хажи-Осман:] Аны уа [Кертибийни] кесигиз кёрдюгюз, аталадан, бабаладан келген адетибизни бузуп, тамада къачымы этмей, жагъама илинип тохтагъанын.* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 15. *Итле да, бир бирине эришип кюрешгенча, хар бири айыуну арт бутуна илинирге къадаладыла.* Т ё п п е л а н ы С., Жаралы зурнук, 15.

5. Карабкаться / Аякъланы тиреп, бир затдан къолла бла тутуп, тырнакълап ёрле. *Кокайчыкъ исси къазандан секирип туруп, эмегенни балаларын къазаннга къуюп, илине-тырнала, мийик, къарангы чардакъгъа миннгенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 191. *Ёгюз а отлай-отлай, Илиннген эди ёрге, Барып тирелген эди Бир аман къыйын жерге.* К ъ у л и й л а н ы Х., Жылла озадыла, 100. *[Поэтле] тырнакълайдыла къадалып, Барадыла жыгъыла, ёрлей, Илинедиле къажымай, Мангылайлары терлей.* «Шуёхлукъ», № 32, 54.

6. *кёч.* Добиваться *чего*/ Кёл салып, кюрешип, къадалып этген муратынга жет. *Мараучу да, амалсыздан, Илине эди жашаугъа, Сауут алып, чубур болуп, Тырнакълай эди таугъа.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 85. *Адамны эсине илму сингди, Аны бла бийиклеге илинди.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэма, 8.

7. *кёч.* Придираться к *кому -чему*/ Терслиги болмай тургъанлай, неда бир бош зат ючюн биреуге къадалып тохта, къаныгъып къал, чурум эт. *Не кюн Ибрахимни ийнеги сыйырылды – ол кюнден артха байла анга артыкъ да илинип башладыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 68. *– Сенден къалгъанла жукъ ангыламайдыла депми тураса?! – деп, [Хажибекир] Хасаннга илинди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 119. *Аны [Масхутну] иши жокъ эди да, кимге да илинип тохтай эди.* «Шуёхлукъ», № 54, 10.

ИЛИНДИР *эт.* 1. Зацеплять *что* / Илиниучю, чанчылыучу зат бла бери ал. *«Уу, начас! Аллайын а [чабакъны] шёндю ыргъакъгъа къалай илиндиргенсе?!» – деп, сейирсиндиле жашла.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 187. // Зацепить, прикрепить к *чему*, укрепить, цепляя за *что*/ Къыйырын бир затха бегит, тохтарча эт. *Ючюнчю къазыкъны кёнделен салып, эки къыйырын айрылагъа илиндирип, дагъан къурадыла.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 77.

2. Подвесить / Бир затха энишге салынырча такъ. *Къонакъ, картузун кийим такъгъычха илиндирип, столну жанына олтурду.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 105. *Ханий, челеклерин суу агъачха илиндирип, суу жагъагъа кетди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 97.

ИЛИНДИРИЛ *эт. страд. от* **илиндир** / Илиндир дегенни *зорлаучу айырмасы. Тюйреуюч галстукга илиндирилгенди. Бёрк такъгъычха илиндирилди.*

ИЛИНДИРИЛИУ *и.д. от* **илиндирил** / Илиндирил дегенден *этим ат. Значокну пиджакны ёшюнюне илиндирилиую. Пальтону такъгъычха илиндирилиую.*

ИЛИНДИРИУ *и.д. от* **илиндир**/ Илиндир дегенден *этим ат. Чоюнну сынжыргъа илиндириу. Къылычха челеклени илиндириу. Эшикни чюйюн илиндириу.*

ИЛИНДИРИШ *эт. взаимн.-совм. от* **илиндир** / Илиндир дегенни араш *айырмасы. Сабийле пальточукъларын бийик такъгъычлагъа илиндириширге кюрешедиле.*

ИЛИНДИРИШИУ *и.д. от* **илиндириш** / Илиндириш дегенден *этим ат. Челеклени быкъыгъа илиндиришиу.*

ИЛИНИУ *и.д. от* **илин** / Илин дегенден *этим ат. Бутакъгъа илиниу. Жагъагъа илиниу.* ■ *Жалкъытдыла башымы Эски теңглешдириуле, Ол къыз анга ушайды деп Башыма илиниуле.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 115.

ИЛИНИУЮК *сыф. къарач.* Цепкий / Жабышып, илинип къалыучу. *Илиниуюк ханс. Илиниуюк тырнакъ.*

ИЛИНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **илин** / Илин дегенни араш айырмасы. *Батыр бла мен, мырхыклача, бир бирге илинишдик.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 45. *Юйню ичинден бир бирге илинишген адамла муштухул болуп чыгъышдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 62.

ИЛИНИШИУ *и.д. от* **илиниш** / Илиниш дегенден *этим ат. Бир бирни жагъасына илинишиу. Турникге илинишиу.*

ИЛИНМЕК *ат* 1. Петля *(при завязывании узла петлей, бантом)*/ Жыжымны, жипни, халыны д.а.к. башха затны тогъай къысылгъан къыйыры. *Тутмакъны боюнун илинмек бууду.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 287. *Аркъаудан салыннган илинмекде къылычны сызгъыргъан тауушу эшитиледи.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 49.

2. Узел *(место, где связаны концы верёвок, ниток и т.п.)*/ Жыжымны, жипни, халыны д.а.к. затны терк тешилип къалырча, тюйюмчек этмей къысылгъаны. *Хасанбий, жыжымланы илинмеклерин тешип, эшекни жюгюн къотарды.* «Шуёхлукъ», №29, 81.

3. *къарач.* Повод, предлог, основание / Ётюрюк сылтау, чурум. *Жангы келе, эски кете баргъан заманда тарт-созсуз, илинмексиз болмайды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 173. *[Суфият:] Э-эй, Хашир, сени орунгда мен болсам, мен илинмек излеп кюрешмей, болумуча айтып къоярыкъ эдим.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 201.

◆ **Илинмек ажал** неестественная смерть / ажымлы ёлюм. *Илинмек ажал жолдан чыгъар.* (Н а р т с ё з.) О *Алайдагъыла барысы да, артыкъсыз да къызла, кеслерини теңглери илинмек ажалдан сау къалгъанына асыры къууанггандан, аякъ тюплеринде чёп сынмай, жарыкъ чамланы бардырадыла.* «Жанкъылыч», 286. *Жолда, орамда жюрюген заманда сакълыкъ болур амалтын, илинмек ажалдан кетген адамланы да, шофёрланы да юйлерине къыйынлыкъ тюшгенди.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 61.

ИЛИПИН *ат.* Небольшой канал/ Къазылып ишленнген суу ыз. *От алсанг, юйюнг бла кенгеш, илипин къазсанг, элинг бла кенгеш.* (Н а р т с ё з.) О *Илипинни ариулай баргъан къауум бир уллу ташха тюбеди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанngан жюрекле, 175. *Энтда огъарлакъда бахчалагъа, суу келирча, талай километр илипин къазаргъа керекди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III 192.

◆ **Илипин ауузу** место ответвления от основного арыка (*при поливке чего-л.*) / Арыкъны сабаннга,

бахчагъа суу барырча белюннген жери. *Илипин ауузну ачып, чюгюндюр бахчаны сугъарып башладыкъ.*

ИЛИСТИН *ат ц. диал. къ.* **мулжар**. *Къойчу илистинде жатаргъа эртте юйреннгенди. Чалгъычыла къош этедиле, илистинни жарашдырадыла.*

ИЛИУАН *ат эск.* **энчи**. Подхвостник *(осла из изогнутой деревяшки)*/ Эшекге къууушханны орнуна салыныучу къынгыр агъашчыкъ. *Жаш, эшекни иерин салып, илиуанны да кийдирип, айылларын къысып, отуннга барыргъа хазырланды.*

ИЛИУАШ *ат.* Связка брёвен, спускаемая с горы по снегу / Бутакъларын кетерип, таудан къарда энишге учурургъа этилген терек къысым.

ИЛИШАН [1] *ат.* Мишень/ Ушкок атаргъа юйреннгенде неда ушкок атып эришиуде окъ барып тийиучю зат. *[Асланбек] эки жингиригин тобукъларына таяндырып, илишанны марады.* «Шуёхлукъ», № 13, 67. *Ушкок атылды илишанны тапмады окъ.* О т а р л а н ы К., Сагъышла, 262.

■ **Илишан ат** соревноваться по стрельбе/ ушкок атып эриш. *Чаришни ызындан илишан атыу башланды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 30. – *Илишан атып, эрттенликде шайтанланы бир къачырайыкъ,– деп, Батырбек Беппогъа уллу терекни бармагъы бла кёргюзтдю.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 56. *Илишан да ата эдик, Ташны белгиге салып, Алгъа ургъан хорлай эди, Мараучулукъну алып.* О т а р л а н ы С., Жаз жылыуу, 35.

◆ **Илишаннга ал** 1) прицеливаться в *кого-, что,* готовясь (*выстрелить*) / мара, атылыучу сауутну адамгъа неда жаныуаргъа тутуп, атаргъа хазыр бол. *Ваня, жерге жапланып, кесине чапханны илишаннга алды.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 95. *Киши къушну, ашыкъмай, илишаннга ала башлады.* Т ё п п е л а н ы С., Жаралы зурнук, 7. *Тахир айтды Моллагъа: «Эшитемисе дауурну? Жигит, алчы илишаннга Алда келген гяуурну!»* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 209; 2) *кёч.* брать на прицел *(на мушку)* / биреуге неда бир затха акъыл бёл, биреуню неда бир затны ызындан мара. *Бютюнда бек [Чёпе] эл къыйырында бир юйчюкню илишаннга алгъанды.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 95. **Илишаннга сал** 1) *къ.* **Илишаннга ал 1**. *Иги кесек да къарагъандан сора, илишаннга салдым бууну.* «Шуёхлукъ», № 37, 68. *Бир-бирде къызны ахлулары, ишни аллындан сезип, жыйын къурап, киеу жёнгерлени илишаннга салгъан адетлери болуучуду.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 20. *Сора элтип илишаннга салдыла – Ушкок артха атылды.* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 117; 2) застрелить / ушкок неда башха сауут бла атып ёлтюр. *Тутмакъладан адамланы чыгъарып, илишаннга салыу бек къыстау бардырылады.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 88. *[Гелля:] Элден тутулгъанланы да ала [фашистле] къысха заманда, Хачыраланы жарны башына элтип, илишаннга саллыкъдыла.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 105. **Илишаннга тут** *къ.* **илишаннга ал. 1**. *[Солтан-Хамит] сюрюню ичинде эм уллу тогъайбаш жугъутурну илишаннга тутуп, марады.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 97. **Илишан тут** *къ.* **илишаннга ал 1.** *[Къамбот:] Буйрукъ болса, шахарны сыйырыргъа, Илишан тутуп, завод ожакъларына, Приказ береме топланы бурургъа Ол шахарны акъ къабыргъаларына.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I,

219. **Илишан эт** 1) прицелившись, стрелять в *кого-что*/ марап, ушкок неда аныча башха сауут бла ат. *[Сатанай Ёрюзмекге:] Аны [топну] быргъысына 40 батман къулакъ от къуйсунла, окъ орунуна кесинг топну быргъысына кир, топ атылса, илишан этген жеринге барып тюшерсе.* «Нартла», 20–21. *Аны [партизанны] илишан этип атхан заманда, Тёздю, жер а, чыкъ тер басып, терледи.* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 9; 2) подставлять себя под пулю/ кесинги ушкок неда башха зат бла атып ёлтюрме къой. *Ой, Зуфарны анасы билсе эди, Аны [жашын] къайтмазлыкъ жолгъа ашыргъанын, Душманнга кёкюрегин илишан этип, Кёз жыламукъларын суугъа къуяр эди.* Б о т а ш л а н ы И., Таула сакълайдыла, 45.

ИЛИШАН[2] *ат* **1.** Признак / Бир затны къаллайлыгъын билдириучю белги, ышан, шарт. *[Зубайданы] ариулугъуну илишанлары энтда да кетмей турадыла. Чачы агъаргъанды харип, алай келбети бла турады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 16. *Командирни ол сёзлери аны мындан ары ишини баш илишанларыдыла.* «Шуёхлукъ», № 28, 31.

2. Черта характера / Къыл́ыкъ, хал, белги; адамны къылыгъыны баш шарты. *Азаматны бир къаум жарыкъ илишанлары Къайсында да бар эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 154. *[Тахир:] Ала [тасхачыла] сени къылыгъынгы бирер илишанын ачыкълайдыла.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 30. *Керекли жерде батырлыкъ этиу – ол адамны бек магъаналы илишанларындан бириди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 118.

ИЛИШАНЧЫ *ат.* Стрелок *(охотник, спортсмен и т.п.)*/ Илишан атыучу адам. *Илишанчыла хар атханлары сайын, жаш Шырдан айтханча этип тургъанды.* (Ф о л ь к.) ■ *Къууанч кюнде чаришчилеге, гёжефлеге, илишанчылагъа... деп ёчле, саугъала бичедиле, тёрелейдиле.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 18.

ИЛКЕН *ат.* Годовалый жеребёнок/ Биржыллыкъ тай. *Бахчала башында кимни эсе да бир байталы илкени бла отлай тура эдиле.*

ИЛКЕР *ат.* Помёт *(птичий, медвежий и т.п.)* / Жаныуарланы, къанатлыланы тазгеклери, кирлери. *Ат илкер. Къанатлы илкер.* ■ *Аллай эр кишини балтасы тот болмаз, кюрегине илкер къатмаз.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 114.

ИЛКИЧ *ат* **1.** Коновязь/ Бутакълары ариуланнган, базыкъ къыйырында ат тагъарча тешиги болгъан агъач тёммек неда ат тагъар ючюн деп жерге урулгъан багъана. *«Илкичге илиндир неда арбаз мюйюшде бир бирине къантар», – деп, [Рамазан], атсызла болгъанларын башхартып, накъырда этди да, юйге чакъырды.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 161. *Сора [Мурай] ортадан терк чыгъып, илкичге тагъылып тургъан атына узакъдан секирип минди да, аны арбаз бурууну юсю бла секиртип ётдю.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек.

2. Бревно, основным назначением которого является применение в качестве поперечной балки/ Асламысында балта бла жонулуп, къурулушда хайырланырча ишленнген агъач. *[Ибрахим:] Балдашланы арбазны къанга эшикчигин ачып киргенимде, къабугъу жонулгъан базыкъ илкични юсюнде Кертини олтуруп тургъанын кёрдюм.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 109. *Уллу суудан ётерге Аякъ кёпюрчюк бар эди. Учхалауукъ илкишчик Жассы тюйюл эди.*

Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 98.

3. Жердь/ Асламысында буруу этгенде хайырланылыучу, бутакълары кетерилген узун иничге агъач неда терекни аллай бутагъы; къурукъ. *Орам тарлыкъдан, илкич жюкленнген арбала, арбазлагъа киралмай, орамлада къаладыла.* «Шуёхлукъ», № 32, 37. *Юйлени башлары, эшик аллы, илкич къалауланы юслери къаргъа-къузгъун къонганча, адамдан топтолуду.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 77. *[Чыпчыкъ балаланы] Бирин анасы чакъырды, Къалды илкичде ючеулен.* Биджиланы А., Сайланнганлары, 44.

4. *В позиции определения:* жердяной / Илкичледен этилген. *Къаламатны башын сагъыш басханлай, ачытып, кесин илкич буруугъа ургъунчу барды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 205.

ИЛЛЕЗИЙ *сыф. эск.* Голубоглазый/ Кёк кёзлю. *Иллезий жашчыкъ. Иллезий къызчыкъ.*

ИЛЛЕУ *ат.* Игрушка *(для детей)*/ Сабийлеге ойнаргъа деп этилген зат. *Шахарны майданларындан биринде бийик назы терек тюрлю-тюрлю иллеуле бла ариу жасалыпды, юсюнде да сары, къызыл, кёк, жашил чыракъла жанадыла.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 179. *Келеме атлауучлагъа сюйюне, Сабий иллеулериме да юйюмде.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 86. *Къыз, сабийлени бла иллеулени кёрюп, башха юйге келгенин унутду.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 60.

ИЛЛЮЗИЯ *ат.* Иллюзия / Кёлге келген, кёзге кёрюннген затны кертиге саналыуу. *Алай ол «хорлам» алдаулу хорламны иллюзиясы болгъанын поэманы сегизинчи бёлюмюнде Зулийхат бла ханны диалогу туура этеди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 31.

ИЛЛЮЗИЯЛЫ *сыф.* Иллюзионный / Болмазлыкъ, бош. *Ол тизгинледе Хашимде иллюзиялы умутла уллу болгъаны ... кёрюнеди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 49.

ИЛЛЮМИНАТОР *ат.* Иллюминатор/ Кемеде, самолётда д.а.к. затда къалын, хауа кирмезча бегитилген, тёгерек терезе. *Тенгиз толкъунла кемени иллюминаторуна келип тие эдиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 97. *Иллюминатордан сыртла, сабанла, жолла кёрюнедиле.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 133. *Чегем чучхурла иллюминатордан бир ариу кёрюнедиле.* Къоджакъланы Т., Сыргъачыкъла, 25.

ИЛЛЯУ *ат къ.* **иллеу**. *Сабий жиляса, аны илляуу Болуп, жапсара, жубатады Темир.* Отарланы К., Дуния эрттени, 34. *Сюеме сабийле бары тоярын, Китап да, билим да кёп болурларын.* Къулийланы Къ., Сайлама, 2, 173.

ИЛМУ *ат* 1. Наука/ Табийгъатны, жамауатны эм оюмну айныуларыны, тюрлениулерини тийиншлигини юсюнден билимлени системасы эм аллай билимлени энчи бир бёлюмю. *Илмуну, бешикден башлап, къабыргъа дери изле.* (Нарт сёз.) *О Совет тюркологла тюрк тиллени тинтиу ишлени илмуну мурдорунда тынгылы бардырадыла.* «Шуёхлукъ», № 62, 104. *Коперник кёкню билгенди, Термилгенди; Илму ючюн Бруно отда жан бергенди.* «Жарыкъ жолда», 13.

2. *В позиции определения:* научный / Илму бла байламлы. *[Найыпхан:] Хар ким жазыучу болуп, кесинден сора, китап къалдырмаз,*

илму ишлеге ие да болалмаз. Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 41. *Колхозну битеу ишин илму жолгъа салыргъа керекди.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 97.

ИЛМУ-ИЗЛЕМ *сыф.* Научно-исследовательский / Илму ишле бла кюрешиучю, ала бла байламлы. *Къабарты-Малкъарны илму-излем институтуну къуллукъчулары алгъа иги атлам этгендиле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 28. *Методиканы юсюнден бир талай илму-излем иш жазылгъанды.* «Шуёхлукъ», № 33, 88. *Ол Илму-излем ара бусагъатда 94 илму-излем институтха эм лабораториягъа башчылыкъ этеди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 20.

ИЛМУ-ТЕХНИКА *сыф.* Научно-технический / Техника илмуланы юсюнден болгъан, ала бла байламлы. *Илму-техника информация бюроланы алларында уллу борчла салыннгандыла.* «Коммунизмге жол», 1969, № 96. *Жашау, илму-техника ёсюм кюнден кюннге кёпден кёп жангылыкъны чыгъарадыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 109. *Съездни илму-техника обществоланы Битеусоюз советини председатели академик А. Ю. Ильинский ачханды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 19.

■ **Илму-техника революция** научно-техническая революция / ара производствону айнытыуда илмуну баш магъаналы себеби, тюзюнлей хайырлы кючге айландырыуну мурдорунда хайырлы кючлени агъачлыгъын тамыры бла тюрлендириудю.

ИЛМУЧУ *сыф.* Учёный / Окъуулу, билимли. *Эсли Хамызат медиреседен айырылмай окъуп турса, ким биледи, илмучу адам да болур эди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 23. *1808-чи жылгъа дери къарачай, малкъар эллеге илмучу адамла хазна келмегендиле.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 29.

ИЛТИР *ат.* След, образовавшийся от волочения копен сена, хвороста и т.п. / Гебенлени, чырпыны д.а.к. затланы сюйрегенде къалгъан ыз. *«Къоркъакъ», – деп кеси кесиме Уруша, чыгъып бара эдим, Жеркли Къолдан илтирлеге Мен бек тансыкълап къарай эдим.* Б о т а ш л а н ы И., Экинчи тюбешиу, 75.

ИЛХАМ *ат.* Вдохновение, воодушевление/ Кёлю кётюрюлген, учуннган, жюреги талпыгъан хал. *Излей эсе, илхам Къайсынны излейди.* «Шуёхлукъ», № 77. *Чыгъармачылыкъ илхам Къайсынны къонагъы тюйюлдю – керек сагъатда поэт аны излеп, чакъырып кюрешмейди.* «Шуёхлукъ», № 77, 77.

ИЛХАМЛА *эт. сёл. тил.* Вдохновлять, воодушевлять / Учундур, кёлюн, жюрегин талпыт, кёл бер. *Бир ишни этерге илхамла. Ата журтун, халкъын сюерге илхамла. Чыгъарма жазаргъа илхамла.*

ИЛХАМЛАН *эт. возвр.-страд. от* **илхамла**/ Илхамла дегенни *къайтыучу-зорлаучу айырмасы. Суратчы, илхамланып, ишлейди ананы суратын. Устазны халал, ариу сёзлери окъуучуну илхамланып окъурча этген эди.*

ИЛХАМЛАНЫУ *и.д. от* **илхамлан** / Илхамлан дегенден *этим ат. Ишни иги этерге илхамланыу. Назму жазаргъа илхамланыу.*

ИЛХАМЛАНДЫР *эт. понуд. от* **илхамлан**/ Илхамлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны сюймеклик илхамландырады жыр тагъаргъа, аны жырларгъа да.*

ИЛХАМЛАНДЫРЫУ *и.д. от*

илхамландыр / Илхамландыр дегенден *этим ат. Инженерни жангычылыкъгъа илхамландырыу.*

ИЛХАМЛАТ *эт. понуд. от* **илхамла** / Илхамла дегенни *къатланыучу айырмасы. Хорламгъа илхамлат. Конструкторну жангы машина чыгъарыргъа, ишлерге илхамлат.*

ИЛХАМЛАТЫУ *и.д. от* **илхамлат** / Илхамлат дегенден *этим ат. Жазыучуну жангы ниет бла илхамлатыу.*

ИЛХАМЛАУ *и.д. от* **илхамла** / Илхамла дегенден *этим ат. Бир ишни этерге илхамлау. Музыка жазаргъа илхамлау.*

ИЛХАМЧЫ *ат.* Вдохновитель/ Учундургъан, кёл берген, итиндирген, мураты толлугъна ийнадыргъан, билеклик этген адам. *Хорламлагъа элтген илхамчы. Илхамчы не ишде да болады, бютюнда бек искусствода.*

ИЛХАМЛЫ *сыф.* Вдохновляющий / Илхамдан толу учуннган. *Илхамлы иш. Илхамлы къарам. Назмучуну илхамлы сёзю кимге да кёл этдиреди.*

ИЛХАТ *ат.* Морена, место скопления скальных обломков / Къая оюлуп, буз, ырхы келтирип жыйылгъан ташла эм ала жыйылгъан жер. *Адетдеча, хар къаяны тюбю илхатды.*

ИЛЯЧИН *ат* 1. Сокол / Къарыулу буруну эм узун жютю къанатлары болгъан, учхан заманда къанат къакъмаучу жыртхыч къанатлы. *Къара илячин къарт болса, къаргъалагъа аш болур.* (Н а р т с ё з.) О *Мычымайын, илячинча, жетерме, Болушурма, кёп мадарла этерме.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Акъ бутакъчыкъ, 41.

2. *кёч.* О мужчине, юноше, отличающемся удалью, отвагой, красотой / Таукеллиги, жигитлиги, батырлыгъы эм чырайлылыгъы бла белгили жашны, эр кишини юсюнден. *Эки илячиним дуниядан тас болду.* «Къарачай халкъ жырла», 61. *[Ахмат:] Ата журтубузну жауладан къоруулагъанла ма сизнича илячинледиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 34.

◆ **Илячин санлы** стройный, статный *(о юноше, молодом мужчине)* / субай, ариу, уллу санлы (*жаш эр кишини юсюнден*). *Илячин санлы сен бек тири эдинг, Жарлыны, онгсузну ёкюлю. Къартны, къарыусузну, керек жерде Сен бола дагъаны, кёпюрю.* «Жилтинле», 451.

ИМБАШ *ат* 1. Плечо *(часть туловища)* / Адамны тёммегини боюнундан билек сюекге дериси. *Умут тау башда, ёлюм имбашында.* (Н а р т с ё з.) О *Комендатураны аллында къуюдан суу алыргъа эки имбашында да суу къылычы бла ариу жаш къыз келеди.* «Шуёхлукъ», № 28, 64. *Аллымда бурма чачы имбашларына тёгюлюп, къолунда уллу гюл къысымы бла бир сюйдюмлю тиширыу сюелип тура эди.* «Шуёхлукъ», № 47, 88.// Часть одежды, облегающая это место / Быстырны адамны тёммегини боюнундан билекге дерисин жапхан жери. *Костюмну имбашлары тар кёрюне эдиле. Къыз пальтону имбашларын жаратмады.*

2. Плечо *(горы, скалы и т.п.)* / Тауну, къаяны д.а.к. затны тик жери, жатлама жери. *Къоргъашин ауурлукълу мутхуз туманла тауланы деменгили имбашларын къаты къучакълагъандыла.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 10. *Малкъар! Минги тау – тамататанг, оноучунг Кибик турады, кенг имбашларын керип, Бушуунгда аны туман жабыучуду, Къууанчынгда агъарыучуду, кюн тийип.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Сайлама, II, 410.

■ **Имбаш таш** *спорт. ц. диал.* **къол таш** (*къ.* **къол**). *Школда имбаш таш атыуда эришиуле баргъандыла.*

■ **Имбашларын жыйырды** он пожал плечами / кесини бир затха сейирсиннгенин, арсарлыгъын, таукелсизлигин д.а.к. халын билдирир ючюн имбашларын, ёрге этип, бошлады. *Хар ким аны [Адилни] ызындан къарай, сейирсинип, имбашларын жыйырдыла.* «Шуёхлукъ», № 48, 84. – *Ушашлы атланы уа айтыргъа боллукъду,– деп, имбашларын жыйырды Хаджар. – Ол «тогъай» деген сёзге ушайды.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 12.

ИМГЕК *ат эск.* Мучение, мука, страдание / Жарсыу, къыйынлыкъ, къайгъы, азап. *Башыбыз къара имгекге къалгъанды.* (Ф о л ь к.)

ИМПЕРАТОР *ат.* Император / Бир-бир монархланы титуллары эм ол титулну жюрютген адам; патчах. *Россияны императору Николай II, сау кюню кабинетинден чыкъмай, министр бла кенгешип, орунгга кирди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 150. *[Гордеев Таубийге:] Урушда жигитликле этгенибиз ючюн император эки крест бла сени угъай, мени саугъалагъанды!* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 35.

ИМПЕРИАЛИЗМ *ат.* Империализм / Капитализмни бек бийик стадиясы; ол жашауну хар бёлюмюнде да уллу монополияланы бийликлери бла, онглу капиталист къыралланы арасында сырьё берген затла ючюн, сатыу этген рынокла ючюн, башхаланы жерлери ючюн бардыргъан кюреши бла белгилиди. *Американы империализм. Халкъла аралы империализм. Империализмни агрессия магъанасы.*

ИМПЕРИАЛИСТ *ат* **1.** Империалист / Империализмни кезиуюнде онглу капиталист неда буржуазия политика къуллукъчу. *Империалистлени битеу-дуния океанда кеслери бийлик этерге деген муратлары оюлгъанды.* «Коммунизмге жол», 1971, № 146. *Империалистле, Чомбе былхымлы адамланы болушлукъларына таяна, ол организацияны чачаргъа кюрешгендиле.* «Ленинни байрагъы», 1964, № 222.

2. *В позиции определения:* империалистический / Империалистленики, империализмники, аланы юсюнден болгъан. *Империалист уруш. Империалист агрессия. Империалист къыралла.*

ИМПЕРИЯ *ат.* Империя *(государство)* / Император башчылыкъ этген патчахлы къырал. *[Таубий:] Анна Терентьевна, деменгили империябыз тамырларындан къыркъыла башлагъанды.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 33. *Жут француз буржуйла дунияда империя къураргъа излегендиле.* Л а й п а н л а н ы Р,, Жолоучулукъда, 33. *Уллу Орус империяны халкълары Зорлукъну тюбюнде ынчхайдыла бары.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 253.

ИМПОРТ *ат* **1.** Импорт / Товарланы къайсы болса да бир къыралгъа тыш къыралладан ташылыулары; антоними: экспорт. *Англияны консерватив правительствосу къыралны финанс болумун урунганланы къысыу бла, импортну къысхартыу бла игилендирирге умут этеди.* «Ленинни байрагъы», 1971, № 26. *Исландия жаланда импорт бла кечинеди. Ары отлукъ, отун, агъач, мирзеу, тахта кёгетле, туз, тютюн, кофе, бал туз эм башха товарла тыш къыралладан барадыла.* «Коммунизмге жол», 1974, № 29.

2. *В позиции определения:* импортный / Тыш къыралладан келтирилген. *Ары [тюкеннге] кёп*

тюрлю импорт товарла да келтириучюдюле. «Коммунизмге жол», 1975, № 41. *Аны [Добайны] бетчиги, къолчукълары кир болсала да, аны юсюнде импорт къалын кёлеги, буунунда алтын сагъаты.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 12.

ИМПРОВИЗАТОР *ат.* Импровизатор / Импровизация этиучю, импровизация эте билиучю адам. *Горькийни жашы Максим Алексеевич фахмулу импровизатор болгъанды.*

ИМПРОВИЗАЦИЯ *ат.* Импровизация *(произведение)*/ Хазырланмай этилген, къурашдырылып айтылгъан жыр, назму д.а.к. суратлау чыгъарма. *Анзор, Иммолатны имровизациясына тынгыламай, жаулу хант къолларын, эринлерин къагъыт салфеткагъа сюртюп, Баширге акъырын сорду.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 168.

■ **Импровизация эт** импровизировать / жырны, назмуну д.а.к. суратлау чыгъарманы хазырланмагъанлай къурашдыр, айт. *Рахманинов импровизация этерге уста болгъанды.*

ИМТИН *эт. къарач. къ.* **итин**. *Окъуугъа имтин. Ишлерге имтин.*

ИММУНИТЕТ *ат* 1. Иммунитет *(мед.)* / Санны жугъуучу ауруулланы жукъдурмазча кючю. *Иммунитети бла туугъан. Кёмеге къаршчы иммунитети болгъан.*

2. *юр. (право не подчиняться некоторым законам)*/ Биреуге битеулю жорукъланы законланы бир къаауумуна бойсунмазгъа берилген эркинлик. *Дипломат иммунитет. Консул иммунитет.*

ИН *ат къарач.* Нора / Жер тюбюнде жашаучу жаныуарла кеслери ишлеген жашау жер; тешик, уя. *Тюлкю къарангы ининде букъду. Жубуран, ининден башын къаратып, сызгъырады.*

ИНАЙ *ат эск.* Название старинной трудовой песни, исполняемой во время тканья / Чепкен сокъгъан заманда жырланнган эски жыр. *Ой инай, инай, ийнарым, Эсен жюрюсюн жюрексинип жыларым.* (Ф о л ь к.)

ИНБАШ *ат къ.* **имбаш** 1. *Васильченко къолун Ахматны инбашына салды да кёзлерине къарады.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 19. *Алкъын [адамла] толу жыйылмагъанларын эслеп, Хажи-Исмаил Къасымны къатына келип, къолун аны инбашына салды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 40. *Эрттенликде тангны буруну бла бирге Хажимырза эки къолан артмакъны да инбашына атып, эшик аллына чыкъгъан эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 29.

■ **Ин мынчакъча (мынчагъынлай) кёр** очень уважать / бек багъалы, сыйлы кёр. *Экили къылыгъы болмаса эди, Малжейни жарлы халкъ ин мынчагъынлай кёрюр эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 376.

ИНВАЛИД *ат.* Инвалид/ *къ.* **сакъат** 1. *Экинчи группалы инвалид. Уллу Ата журт урушну инвалидлери.*

ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ *ат* 1. Инвентаризация/ Предприятияны, учрежденияны мюлкюню не халда болгъанын, аны хапчукларын тинтип, тергеп, тизмесин этип, алай тохташдырылыуу. *Школну библиотекасы инвентаризациягъа хазырланады. Институт кесини мюлкюню инвентаризациясын бошагъанды.*

2. *В позиции определения:* инвентаризационный / Инвентаризация бла байламлы. *Инвентаризация ведомость. Инвентаризация комиссия.*

■ **Инвентаризация эт** инвентаризовать / мюлкде болгъан затла-

ны тизмесин эт. *Къурулуш материалланы инвентаризация эт.*

ИНВЕНТАРЬ *ат.* Инвентарь/ Предприятияны, учрежденияяны, организацияны мюлкюнде болгъан битеу хапчук, керек. *«Жёгетей» совхозну механизаторлары жазгъы сабан ишлеге къошуллукъ техникагъа, эл мюлк инвентарьгъа толу ремонт этип бошадыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 20. *Больницагъа инвентарь алыргъа деп кереклиси чакълы ахча берилген эсе да, столла бла шинтикле жетишмейдиле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 25.

ИНВЕРСИЯ *ат грам́м., лит.* Инверсия / Къайсы да болсун бир сёзню магъанасын чертир неда битеу айтымны стилистика энчилигин кёргюзтюр ючюн айтымда сёзлени орунларыны алышындырылыулары.

ИНГУШ *сыф.* Ингушский / Ингушлуланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Ингуш тил. Ингуш тепсеу.*

ИНГУШЛУ *ат.* Ингуш/ Кавказда жашагъан, тиллери чеченлиленикине ушагъан милетни адамы. *1918 жылда дюгерлиле бла ингушлуланы орталарында къан тёгюлюр къаугъа чыкъгъанды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев,99. *Ала, чеченлиле бла ингушлула, Узун Хажини властына да боюн салмагъандыла.* «Шуёхлукъ», № 39,59.

ИНГУШЧА *хал. сёзл.* По-ингушски *(напр. говорить, писать)*/ Ингуш тилде. *Ингушча сёлеш. Ингушча жырла. Ингушча жаз.*

ИНДЕЕЦ *ат.* Индеец / Американы эрттегили ол жерли, бусагъатда уа жаланда Юг эм Север Американы бир-бир районларында къалгъан племяларыны эм халкъларыны адамы. *Статьяда помещикле индеецлени къалай унукъдургъанларыны юсюнден шартла келтирилгендиле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 37. *Алгъын Север Америкада миллиондан аслам индеец жашагъан эсе, бусагъатда аланы саны юч кереге азайгъанды.* «Коммунизмге жол», 1975, № 19.

ИНДЕК *ат* 1. *къарач. къ.* **илипин.** *Совет аскерчиле, танг аласында мийик тюрк индекни лобан уяларындан чыгъып, сермешиуге хазырландыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 74. *Къалай эсе да индекни суу ашап кетип, бахчаланы суу басып къояргъа тебиренди.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 49. *Индек башында кёзлеуню юсюн тал терек булчукъларыбла жапханды.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 105.

2. Траншея, узкий, глубокий ров / Узун, илипиннге ушаш, терен къазылгъан жер. *Артда келген машиналадан юч ёлюкню чыгъарып, фашист солдатла аланы индек ичине быргъадыла.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 37. *Уллу таланы къутургъан сууу кесини кючюн эл ишлеген суу тыйгъычлагъа бургъанды, тебереди, ашайды, индеклени ояды, дууланы чалыларын юзеди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата 157. *Сержант чегетни къыйырында жер-жерли индекчикле къазып, алада шашкалаланы атылтып тебиреди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 142.

ИНДЕКС *ат.* Индекс/ Указатель, список / Затны тизмеси. *Товарланы индекси. Чыгъа тургъан китапланы индекси.*

ИНДИЙ *ат.* Индий/ Химия элемент; аз жюрюген, жумушакъ, кюмюш бетли акъ металл. *Индий цинк бла къоргъашинни магъадан-*

ларындан эритилип чыгъарылады. Индий къошулгъан кюмюш аламат жылтырайды.

ИНДИЯЧЫ *ат.* Индиец/ Индияда жашагъан кёп тюрлю халкъланы адамы. *Индиячыла эски эраны арт мингжыллыгъындан окъуна тил илму бла кюрешип келедиле.*

ИНДОНЕЗИЯЧЫ *ат.* Индонезиец / Индонезияда жашагъан кёп тюрлю халкъланы адамы. *Индонезиячыла гонг, ксилофон, литавр музыка инструментлени согъаргъа устадыла.*

ИНДУИЗМ *ат.* Индуизм / Дунияда бек жайылгъан динледен бири, Индияда жюрютюлген динлени брахманизм бла буддизмни мурдорунда къуралгъан бек онглусу. *Индуизм адамланы хар неден да умут юзерге, бир затха да ийнанмазгъа, кёлсюзлюкге юйретеди.*

ИНДУКТОР *ат.* Индуктор / Алмашыннган ток чыгъарыучу, къол бла жюрютюлюучю гитче электр машина. *Телефон индуктор.*

ИНДУС *ат* 1. *къ.* **индиячы.** *Этим-жёнюм, къытай тенгим, Эмчек къарнаш биз болайыкъ, Орус, индус, араб, француз, Тынчлыкъ ючюн саф турайыкъ.* «Жюрек жырлайды», 293.

2. *В позиции определения:* индусский / Индусланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Къарамынг чын аякъ, анда бар накъут-изумруд, топаз, Сен бриллиантса! Сен... индус къыраллыса, жаным.* «Шуёхлукъ», № 22, 3. *Ол [Бируни] китабында жаныуарланы, минералланы, дарман хансланы юсюнден айтады, аланы атларын грек, перс, индус, арап тилледе тенглешдирип кёреди.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 108.

ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ *ат.* Индустриализация / Халкъ мюлкню битеу бёлюмлеринде уллу машиналы производствону барыуу. *Индустриализацияны жангы политикасын жашауда бардырыуну себебинден, бизни аскер 30-чу жылланы аллында окъуна кесибизде ишленнген танкала бла сауутална башлагъанды.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 109. *Индустриализация, коллективизация, культура революция бизни халкъгъа келтирген хайырны не къадар толу кёргюзтюрге керекди.* «Коммунизмге жол», 1971, № 128.

■ **Индустриализация эт** *къ.* **индустриализацияла.**

ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯЛА *эт.* Индустриализировать / Бир затны индустриализациясын бардыр. *Ишчи класс къыралыбызны индустриализациялагъанды.*

ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯЛАУ *и.д. от* **индустриализацияла** / Индустриализацияла дегенден этим ат. *Къурулушну индустриализациялау.* ■ *Битеу къыралны индустриализациялауну планларына кёре, Къабарты-Малкъарда да бийик техника бла саууталнган промышленность предприятияла ишленнгендиле.* «Шуёхлукъ», № 13, 12.

ИНДУСТРИЯ *ат* 1. Индустрия/ Машина техникасы болгъан фабрика-завод промышленность. *Газ индустрия. Ауур индустрия. Женгил индустрия.*

2. *В позиции определения:* индустриальный / Индустрияны айныуу бла байламлы. *Терк айнып баргъан малчылыкъны излемин тындырыр ючюн ала эл мюлк къурулушланы таймаздан индустрия жорукъгъа кёчюрюп кюрешедиле.* «Ленинни байрагъы», 1964, № 223. *Арт жыллада ишленнген уллу индустрия къурулушла, шахарлада жангы кварталла ... бизни къалай*

ёсюп баргъаныбызгъа шагъатлыкъ этедиле. «Ленинни байрагъы», 1973, № 113.

ИНЖЕНЕР *ат* 1. Инженер/ Бийик техника билими болгъан специалист. *Тиширилула къыралыкъ ишлеге къатышадыла, инженерле, докторла, агрономла, устазла боладыла.* «Шуёхлукъ», № 19, 81. *Битеу алчы инженерле бла бирге профсоюзну таматасына бардыкъ, жыйылыуну повесткасын тохташдырдыкъ.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 37.

2. *В позиции определения:* инженерный/ Инженерни ишлери бла байламлы. *Инженер техника. Инженер институт.*

ИНЖЕНЕРЛИК *ат.* Инженерство/ Инженерни къуллугъу, усталыгъы, иши. *[Мусса:] Нанаш, экибизни инженерлигибиз хазна тюйюл кёре эдим... Не жашырыу, минг трудоденибиз зыраф болады.* Этезланы О., Тарда, 174. *Тахир инженерлигинде Паровозну эследи. «Ол мени чемерлигимде Таш жолада жюрюр», – деди.* «Шуёхлукъ», № 2, 50.

ИНЖИ [1] *ат* 1. Жемчуг, бисер / Бир къауум моллюскаланы къапларындан алыныучу акъ, саргъылдым, къызгъылдым (*бир бирде къара*) тюрсюнлю, перламутрдан этилген сыйлы зат. *Анда-мында мутхуз жанныган чыракъла, къаралдым кюйюзде къызыл инжиле жылтырагъанча, кёрюнедиле.* «Шуёхлукъ», № 22, 19. *Сора земзем сууну, накъут-налмаз инжилени сепгенча, кюн таякъланы жангур тамычыла сылап, хауаны юсюн окъа тикген этип къоядыла.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 188.

2. *В позиции определения:* жемчужный / Кёрюмю, жылтырагъаны инжиге ушагъан. *Кел, Акътамакъ, бирге учайыкъ, Биз айгъа салам берирге. Э-эй, сен инжи мынчакъ, мен базар кюзгю, Жубана, ойнап келирге.* «Малкъар халкъ жырла», 120. *Баблийна кюлгенде, таза суу тамычыла, инжи бюртюкле кибик, эрин къыйырларында тохтадыла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 195.

ИНЖИ [2] *эт. къ.* **инжил** [2]. *Антон, Биймырзаны жумушчусу болуп тургъан айындача, бир заманда да инжимеген эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 329. *Бушууу тынчайтмай жанын, Инжийди, кюеди ана. Тохтаусуз жауады жаун. Жюрек жарыу неди анга?* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 68.

ИНЖИКЁЗ *сыф.* С жемчужными глазами/ Кёзлери инжилеге ушаш, алача жылтырагъан, ариу. *«Узунаякъ, узунжух, Къынгырбоюн, инжикёз, – Дейди Тюлкю Зурнукга»,– Болсун бизде ачыкъ сёз.* Къулийланы Х., Жылла озадыла, 103. *Тюлкю, къуйругъун булгъай, Дейди: «Келсем санга, Инжикёз, узунаякъ, Къалай тюбединг манга!»* Къулийланы Х., Тюлкю бла Зурнук, 26.

ИНЖИЛ [1] *ат.* Евангелие *(часть библии)* / Библияны Иисус Христосну жашауууну эм окъууууну юсюнден эрттегили христиан хапарлары болгъан, христиан динни мурдоруна саналгъан кесеги. *Жашауну къыйынлыгъы бла зарауатлыгъына тёзюм салмагъаны ючюн азап чегиуге, термилиуге махтау, сый берген уллу инжилле жазылгъан... китапдача... уллу алимни бек онглу адамча кёргюзтеди.* «Огъурлу танг», 30.

ИНЖИЛ [2] *эт.* Мучиться, страдать / Къыйынал, жарсы, тёрмил. *Алай Найыпхан, не ауур солуп, не ыныычхап, олтургъанлай жарсытыргъа, инжилгенин билдирирге*

сюймейди. Толгъурланы З., Эрирей, 204. *Темуркъа жалдан болжалына келмей юйдегиси инжилгенин билип, Къанамат къолдан келген зат бла болушуп турады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 29. *Ол [Зейтун], Зайнафны кёрюрге кюсей, къанаты сыннган къушча, инжиледи.* «Шуёхлукъ», № 32, 56.

ИНЖИЛИУ *и.д. от* **инжил** [2] / Инжил [2] дегенден *этим ат. Алай эсе, сора бусагъатда уллу искусствогъа материал берген жашау къыйынлыкъ, жюрек инжилиу, жигитлик, мийик адамлыкъ жокъмуду да?* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 10. *Кёп термилиуле, инжилиуле Кетдиле, энди, къайтмазла ала. Жарыкъ дуниягъа чыкъгъанбыз бюгюн, Ашланмаз кибик жюрек жарала.* Боташланы А., Жашауум, 21.

ИНЖИЛИУЛЮК *ат.* Страдание, мука, мучение / Жарсыу, къайгъы, термилген, къыйналгъан хал. *Алай уллу жюрек инжилиулюкню, кёз жашланы тёгюлюуюн эл биринчи кере сынады.* Къулийланы Х., Эгизле, 75.

ИНЖИЛТ *эт.* Мучить / Къыйна, жарсыт, термилт. *Къошчула жесирлерине айыпсыз къарап, суукъдан, ачдан инжилтмей турдула.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 123. *[Найыпханны] алыкъа чибин къонмагъан субай санларына башха эр кишини къоллары жетеригин эсине келтирип, кеси кесин бютюн инжилте: «Тфу»,– деп, тюкюрдю [Шарау].* Толгъурланы З., Эрирей, 36.

ИНЖИЛТДИР *эт. понуд. от* **инжилт** / Инжилт дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ИНЖИЛТДИРИУ *и.д. от* **инжилтдир**/ Инжилтдир дегенден *этим ат.*

ИНЖИЛТИУ *и.д. от* **инжилт** / Инжилт дегенден *этим ат. Кесин ашдан инжилтиу. Биреуню инжилтиу.*

ИНЖИР *ат* **1.** Инжир (*плод*) / Къыбыла жанында битиучю суусуулу, татлы жемиш. *Юйню иеси: «Жюзюм, гранат, инжир алып кел» – деп, къарауашны базаргъа жиберди.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 111. *Къара будай, зынтхы, къудору, вика, арпа, сары эрик, жабышмакъ, жюзюм, гранат, инжир – была бары да Кавказдан жайылгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 41.

2. *В позиции определения:* инжирный / Инжирден этилген. *Инжир варенье. Инжир мырзай.*

■ **Инжир терек** инжир *(дерево)*/инжирле битген терек.

ИНЖИТ *эт. къ.* **инжи** [2]. *Сен [заман] бирлени къуундыраса, бирлени уа инжитесе.* Боташланы И., Пьесала, 19. *Къундуз сабийни бир кесек инжитсе да, кеси бир къолдан тарап, ийирип, созуп, эрине темир бетли чепкеннге кюреше тура эди.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, 1, 53.

ИНЖИТДИР *эт. понуд. от* **инжит**/ Инжит дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ИНЖИТДИРИУ *и.д. от* **инжитдир**/ Инжитдир дегенден *этим ат.*

ИНЖИТИЛ *эт. страд. от* **инжит** / Инжит дегенни *зорлаучу айырмасы.*

ИНЖИТИЛИУ *и.д. от* **инжитил**/Инжитил дегенден *этим ат.*

ИНЖИТИУ *и.д. от* **инжит** / Инжит дегенден *этим ат. Кеслерини*

этген кюйсюзлюклерин законлу кёргюзтюр ючюн, фашистле тюз ниетли адамланы инжитиуню революциялы байрам кюнлени аллында бардыргъандыла. «Шуёхлукъ», № 28, 131. *Сен къоймасанг, ала сени къоймазла, Ёчюкдюрсенг, инжитиуден тоймазла.* Б у д а й л а н ы Х., Алтын тау, 33.

ИНЖИУ [1] *и.д. от* **инжи** [2] / Инжи[2] дегенден *этим ат. Суукъдан инжиу. Жюреги бир затдан инжиу. Душманланы артыкълыкъларындан инжиу.*

ИНЖИУ [2] *ат.* Нужда, потребность в *ком-чём* / Адамны керекли заты, жарсыуу. *Кючюк, жамауатны инжиуюн ангылай, ачы къыйналгъанына къыйнала, зауугъуна къууана билген онглу адамладан бири болгъанды.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 13. *Хасанны кёлюне Джандет мудахча, жюрегинде кишиге айталмагъан бир уллу инжиую болгъанча кёрюнеди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 84.

ИНЖИУЛЮ *сыф.* **1.** Страдальческий, исполненный страданий / Адамны жюрегин къыйнагъан, аны жарсытхан, инжитген. *Мен ётюрюкчю болмам кесиме. Къайгъым кёп инжиулю жюрегимде.* «Шуёхлукъ», № 19, 4.

2. *къарач.* Бедный, несчастный / Жарлы, къарыусуз. *Къалын къой сют элде инжиулю юйдегилеге кюн сайын келип тебиреди.* А к ъ б а й л а н ы А., Ёмюрню иеси, 8.

ИНЖИУЛЮК *ат.* Горе, печаль, скорбь, душевное страдание / Жарсыу, бушуу, жюрек къайгъы. *Аналы жюрек инжиулюгюне ёлчем жокъду.* «Шуёхлукъ», № 4, 62. *Шаухалны ёмюрюню жартысы зор дунияда, инжиулюк сынай, ётгенди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 46.

ИНИЦИАЛЛА *ат кёпл. сан.* Инициалы *(человека)*/ Адамны кесини аты бла атасыны атыны неда кесини аты бла тукъумуну, бир бирде уа кесини атыны, атасыны атыны эм тукъумуну биринчи харфлары. *Лермонтовну инициаллары.* ■ *М.А. инициаллы белгисиз автор ол узакъ заманны кёзююнде кордон чекни турмуш суратын чертеди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 114.

ИНИЧГЕ I *сыф.* **1.** Тонкий (*в обхвате, в поперечнике*) / Диаметри уллу болмагъан; антоними: базыкъ. *Найыпханны бели уа ышым бау эркин жетер кибик иничгеди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 12. *Иничге боюнуну тамырлары тартыла, ол [хажи], кёкюрегини къангасында тогъуз-он дуусы, теке сакъалын энишге сылай, эфендиге ичги сёзюн айтыргъа акъыл этди.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 69.

2. Узкий (*не широкий*) / Эни тар. *Аланы [тереклени] тюплери бла иничге илипинчик барады.* К ъ о д ж а к ъ л а н ы Т., Сыргъачыкъла, 59. *Чегем тарыны эллеринден адамла, къозгъалып, тарны эки жанына да баргъан иничге жолгъа къуюлдула.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 180. *Айланч шоссе, иничге темир жолла да, чалыулача, эсленедиле.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 46.

3. Худощавый, сухощавый/ Жукъа, къуу, къатангы, назик, арыкъ (*адамны юсюнден*). *Керим, лакъырдачы, узун иничге, кёккёз Сулийхатны да алып, Шауурдатха келди.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 40. *[Лейла] жылланы кюзгюде саналмайды, жылланы иничге субай [Лейла] кеси бла жабып турады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 95.

4. Высокий (*о звуках*) / Назик, ачыкъ, иги эшитилген. *Шерийфат,*

кючсюнюп, азчыкъ-азчыкъ, иничге ауаз бла сёзлерин эшитдирип-эшитдирип жырлап башлады. Ш а у а л а н ы М., Мурат, 47. *Аны [Шамсудинни] толулугъуна иничге ауазы чыртда келишмегени адамланы кюллюклерин келтире эди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 18. *Тюлкю тешигинден чыкъды да, айыуну жетип, иничге тауш бла сёлешди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 317.

ИНИЧГЕ II *хал. сёзл.* 1. Тонко *(в обхвате, в поперечнике)* / Кенгнге кетмей, диаметри уллу болмай. *Иничге ёсген аякълары. Къапкъарады туякълары, Узун, назик жаякълары, Ёссюн бизде марал, буула.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 281.

2. Узко / Энин кенг этмей, тар тутуп, тар этип. *[Ибрагим] тютюн хуржунун чыгъарып, угужугу бюкленнген газетни тобугъунда къол аязы бла сылап, узун иничге жыртды.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 24.

3. Высоким голосом / Назик ауаз бла, иги эшитилирча. *[Хоразла] кими базыкъ, кими уа иничге къычырышадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 270.

ИНИЧГЕБЕЛ *сыф.* С тонкой талией / Бели иничге болгъан, иничге белли. *Иничгебел, ёсюмлю къызчыкъ, къолунда да китапладан толу чемоданчыгъы бла, андан [машинадан] тюшдю.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 43. *Мазаллы къызылбет Аслангерий алда, чаллыкъны жырып, аны ызындан гиртчи Ибрахим ..., аны ызындан а иничгебел черкес киеу, сарымыйыкъ арыкъ Махамет, шырхы чыгъып барадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 176.

ИНИЧГЕБЕЛЛИК *ат.* Тонкость талии / Белини иничге болгъаны. *Къызны иничгебеллигине сукъланмагъан жокъ эди. Иничгебеллик тиширыуну ариулугъуну бир ышаныды.*

ИНИЧГЕБОЮН *сыф.* Тонкошеий / Боюну иничге болгъан, иничге боюнлу. *Ол иничгебоюн, узунбел, бийик хайыуан [ажир] анга [Зауурбекге] дуния мюлкюнден да багъалы эди.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 12.

ИНИЧГЕБУТ *сыф.* Тонконогий / Бутлары иничге болгъан, иничге бутлу. *Сатанай, ташны жукъа жеринден тешик этип, бир иничгебут жашчыкъны чыгъарады.* (Ф о л ь к.) ■ *Къызчыкъ болмагъанча арыкъчыкъ, иничгебутчукъ, узун санлычыкъ эди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 14.

ИНИЧГЕЛЕ *эт. сёл.тил.* Утончать / *къ.* **иничгерт**. *Базыкъ халыны, жангыдан ийирип, иничгеле. Тикгични иничгеле. Къарындашны бурунун, къыйып, иничгеле.*

ИНИЧГЕЛЕН *эт. страд. от* **иничгеле** / Иничгеле дегенни *зорлаучу айырмасы. Ауругъандан сора жашны санлары иничгелендиле. Кёп къыйынлыкъ кёрген ананы бети гитчеленнгенди, башха санлары иничгеленнгендиле.*

ИНИЧГЕЛЕНИУ *и.д. от* **иничгеле** / Иничгелен дегенден *этим ат. Халыны иничгелениую. Жугарны сабыны иничгелениую. Чалгъы сапны иничгелениую.*

ИНИЧГЕЛЕТ *эт. понуд. от* **иничгеле** / Иничгеле дегенни *къатланыучу айырмасы. Къайишни иничгелетирге. Къашларынгы иничгелетирге. Бизни бурунун иничгелетирге.*

ИНИЧГЕЛЕТИУ *и.д. от* **иничгелет** / Иничгелет дегенден *этим*

ат. Таякъны иничгелетиу. Къашларын иничгелетиу.

ИНИЧГЕЛЕУ *и.д. от* **иничгеле** / Иничгеле дегенден *этим ат. Таякъны иничгелеу. Шишни иничгелеу.*

ИНИЧГЕЛИК *ат* 1. Тонкость *(чего-либо в обхвате, поперечнике)* / Диаметри уллу болмагъанлыкъ. *Бармакъланы иничгеликлери. Къаураны иничгелиги.*

2. Узкость, тонкость *(улицы, бровей и т.п.)* / Эни тарлыкъ. *Жолну иничгелиги. Къашланы иничгеликлери.*

3. Худощавость, сухощавость / Жукъалыкъ, къатангылыкъ, назиклик, арыкълыкъ. *Адамны санларыны иничгеликлери. Тиширыуну иничгелиги.*

4. Высота голоса/ Назиклик, ачыкълыкъ, иги эшитилгенлик. *Ауазны иничгелиги.*

ИНИЧГЕР *эт.* Утончаться, становиться более тонким/ Иничге бол. *Болсада, аны [Мыртазны] пендра бели иничгергинчи, черекни кёп сууу саркъар.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 36. *Бар эди аппам ишлеген Женгил агъач чаначыгъым, Къайиш жипчиги иничгерген, Аллы къыланч чаначыгъым.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 36.

ИНИ́ЧГЕРИЛ *эт. страд. от* **иничгер** / Иничгер дегенни *зорлаучу айырмасы. Къызны бели иничгерилгенди. Жашчыкъны бармакълары иничгерилгендиле.*

ИНИЧГЕРИЛИУ *и.д. от* **иничгерил** / Иничгерил дегенден *этим ат.*

ИНИЧГЕРТ *эт.* Утончать, делать тонким/ Иничге эт. *[Таусо Ийналукъгъа:] Сиз мант къаураладан къылычла ишлеп, умутну да уллусун этгенликге, ырхы аны ийне белинлей иничгертгенди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 166.

ИНИЧГЕРТДИР *эт. понуд. от* **иничгерт** / Иничгерт дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ИНИЧГЕРТДИРИУ *и.д. от* **иничгертдир** / Иничгертдир дегенден *этим ат.*

ИНИЧГЕРТИЛ *эт. страд. от* **иничгерт** / Иничгерт дегенни зорлаучу *айырмасы. Таякъ, жонула кетип, иничгертилгенди.*

ИНИЧГЕРТИЛИУ *и.д. от* **иничгертил** / Иничгертил дегенден *этим ат.*

ИНИЧГЕРТИУ *и.д. от* **иничгерт** / Иничгерт дегенден *этим ат. Къазыкъны иничгертиу. Жугарны сабын иничгертиу.*

ИНИЧГЕРТИШ *эт. взаимн.-совм. от* **иничгерт** / Иничгерт дегенни *араш айырмасы. Къызла халыларын, иничгертишип, ийиредиле.*

ИНИЧГЕРТИШИУ *и.д. от* **иничгертиш** / Иничгертиш дегенден *этим ат. Чалгъы саплыкъланы, жонуп, иничгертишиу.*

■ **ИНКАР:** *эск.* **Инкар эт** отрицать, опровергать *что* / Угъай де, унама, кери ур. *Жаным, къышлыкъ, жаным, къышлыкъ. Сенсе манга берген тынчлыкъ, Инкар этме, берчи кырдык.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Заман жели, 63.

ИНКАССАТОР *ат.* Инкассатор / Организацияладан ахчаны алып банкга ётдюрюучю къуллукъчу. *Жаш инкассатор болуп ишлейди.*

ИНКВИЗИТОР *ат.* Инквизитор / Инквизицияны сюдюсю. *Галилей-*

ни инквизиторла отда кюйдюргендиле.

ИНКВИЗИЦИЯ *ат.* Инквизиция *(церковный суд)* / XIII ёмюрде диннге къажаула бла кюрешир ючюн католиклени килисалары къурагъан, уллу къатылыкъла этип тургъан сюд. *Инквизиция кёплени отда кюйдюргенди.*

ИНКУБАТОР *ат* 1. Инкубатор/Жумуртхаладан жюжек чыгъарыргъа (*кёп санда эм не заманда да*) деп этилген аппарат. *Инкубаторну ичинде температурасы бир тенгликде турургъа керекди.* «Естествознание», 65. *Колхоз инкубатордан он минг тауукъ бала келтиргенди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 123.

2. *В позиции определения*: инкубаторный / Инкубатор бла байламлы. *Инкубатор станция. Инкубатор цех.*

ИНКУБАЦИЯ *ат* э.-м. 1. Инкубация/ Инкубаторлада жюжек чыгъарыу амал. *Колхоз инкубация бла он минг чакълы тауукъ бала чыгъаргъанды. Республикада жюжек чыгъарыуда инкубация кенг хайырланылады.*

2. *В позиции определения:* инкубационный/ Инкубация бла байламлы. *Инкубация кезиу. Инкубация установка.*

ИНКЪЫЙЛАП *ат эск. къ.* **революция**. *Темир жолла ётдюрюрбюз Биз бир таудан бир таугъа, Ахырына жетдирирбиз, Инкъыйлап этген саугъа!* «Жюрек жырлайды», 52. *Сабийликден Алим кетди Инкъыйлапны жолуна.* К ъ а р а к е т л а н ы И., Сайламалары, 32.

ИНКЪЫЙЛАПЧЫ *ат эск. къ.* **революционер**. *Элтип кёрге салгъанбыз белгили инкъыйлапчыны. Ишчи миллет эм эллиле хар къайда Эсгередиле кёп сый берип бу кюнню.* «Жюрек жырлайды», 43. *Инкъыйлапчыларыбыз муратларын кёрдюле, Бизни къутхарыр ючюн, кече-кюн жюрюдюле.* Ё р т е н л а н ы А., Жазгъанларыны сайламалары, 38.

ИННЕТ *ат къарач.* 1. *къ.* **ниет** 1. *Къазауатха баргъандан сора таулула революция иннетли орус солдатла бла шагъырей боладыла.* Х у б и й л а н ы М., Къарачаймалкъар совет халкъ жырла, 8. *Областьны школлары интернационал иннетде ёсдюрюуден иги сынам алгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 102.

2. *къ.* **ниет** 3. *Эри къатынындан баш алыр иннет бла правленнге барды.* «Шуёхлукъ», № 8, 8. *[Домалай:] Къалай болса да, не бюлумгъа тюшсем да, мени иннетим тюрленирик тюлдю.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 42. *Бу адамла [Хасан бла Дауут] иги иннет бла келселе, бугъуна айланмазлыкъларын ангылап, [Унух] таягъын къатында къайын терекчикге таяндырып, акъырын жамычысыны тюбюнде къара къаманы къынындан чыгъарды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 83.

3. *къ.* **ниет** 4. *Кертиси уа – ала назмуну иннетин ачыкълагъан амалладыла, ала себепли оюм, декларациялы айтыу болмай, суратланнган этеди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назмула бла жазсала, 33.

ИНСАН *ат. къ.* **адам**. *[Къанбермезлагъа] итле къыстау юрген болмаса, бир инсан тюбемеди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 25. *Керти да адам улу жаратылгъанлы бери хар инсан санга этген ахшылыкъланы санаргъа кимни къолундан келир!* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 41.

ИНСПЕКТОР *ат.* Инспектор *(напр. районо, финансовый)* / Биреуню неда организацияны къалай

ишлегенине къараучу, ол ишде жорукъланы къалай жюрютюлгенлерин тинтиучю къуллукъчу. *Районону инспектору. Милицияны участка инспектору.* ■ *Ол [Бийберт] хар заманда, дерсни сынаргъа келген инспектор кибик, дайым устазны ызындан кирир эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 103. *Ала таба келген чабакъ ишлени инспекторун кёргенде, чабакъчыладан бири къачып тебиреди.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 153.

ИНСПЕКТОРЛУКЪ *ат.* Должность и обязанности инспектора / Инспекторну къуллугъу, иши. *Инспекторлукъ этиу. Инспекторлукъну бардырыу.*

ИНСПЕКЦИЯ *ат.* Инспекция / Бир затха къараучу, аны тинтиучю учреждение, организация. *Республиканы тийресинде къабанлагъа уугъа барыргъа жаланда къырал инспекцияны эркинлиги бла жарайды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 38. *Райисполкомну председателини заместители, эл мюлк инспекцияны таматасы да алагъа [колхозну председателине бла агрономуна] къошулду да, элге атландыла.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 124.

ИНСТАНЦИЯ *ат.* Инстанция / Бири бирине бойсуннган органланы (*партия, къырал, сюд д.а.к.*) бири. *Огъаргъы инстанция. Биринчи инстанция.*

ИНСТИТУТ *ат.* Институт / Бир къауум бийик окъуу юйлени эм илму-излем учереждениялары атлары. *Политехника институтну тау факультетине бериллик экзаменлеге бир ненча кюн къалгъанды.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 81. *Даута Саратовда юристлик институтну ючюнчю курсун бошап келди.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 263. *Лейла энди Джамбулда педагогика институтда окъуйду.* Хубийланы О., Адамлыкъ, 154.

ИНСТРУКТАЖ *ат.* Инструктаж/ Оноу этген, юйретген инструкцияла. *Фосфид бла глифторну чачханла къол къапла, халатла, кёзлюкле киерге, инструктаж ётерге керекдиле.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 66. *Жылны ал кюнлеринде шофёрлагъа къыйын болумлада жюрюню жорукъларыны юсюнден инструктаж бардырылгъанды, аладан зачётла алыннгандыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 47.

ИНСТРУКТОР *ат* **1.** Инструктор *(напр. по спорту)*/ Кесине бойсуннган адамлагъа, учреждениялагъа, жамауат организациялагъа инструкция бериучю эм аланы ишлерин тинтиучю къуллукъчу. *Турбазалагъа инструкторла эм башха кадрла хазырлау иги къуралгъанды.* «Коммунизмге жол», 1975, № 106. *«Бу жаш инструкторду»,– деп, райондан келген танышым кесини нёгери бла шагъырей этди.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 150.

2. Инструктор *(напр. по туризму)* / Къаллай да болсун бир усталыкъгъа юйретиучю адам. *Граждан уруш бошалгъандан сора М. С. Бабушкин кёп жылланы лётчиклени хазырлау жаны бла инструктор болуп ишлегенди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 34. *Анда дерслени сынаулу инструктор, запасдагъы майор бардырады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 96.

3. *В позиции определения:* инструкторский / инструктор бла байламлы. *Инструктор курсла.* ■ *Туризмни область совети инструктор кадрланы хазырлаугъа уллу эс бурады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 43.

ИНСТРУКЦИЯ *ат.* Инструкция/ Бир затны къаллай низамда эм болумда этиллигини юсюнден оноу, жорукъланы жыйымдыгъы. *Профсоюзланы Ара совети документлени алышындырыуну юсюнден инструкция жарашдыргъанды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 42. *Бир-бир къурулуш организациялада техника къоркъуусузлукъну инструкциясы кереклисича ангыламайды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 94.

ИНСТРУМЕНТ *ат* 1. Инструмент *(орудие)*/ Къаллай болса да бир тюрлю ишлени этер, жалчытыр ючюн хайырланылыучу къол керек. *Автоматизациягъа керекли затланы эм алагъа запас керекле, алмаз инструментле чыгъарыу кёбейгенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 2, 77. *Саугъаланы санында агъач усталагъа инструментле, баркасла, прицеплери болгъан жюк ташыгъан машинала бардыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 89.

2. *В позиции определения:* инструментальный / Инструментле этиучю. *Биринчи смена бошалды да, НВА заводну инструмент цехини жаш ишчилери окъуу отоугъа жыйылдыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 13. *Ол [Иван] Карачаевскеде инструмент заводну термит цехинде ишлейди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 109.

3. Музыкальный инструмент / Музыка инструмент, къобуз. *Бир къауум согъуу инструментледе ойнай билгенден сора да, ол [Солтан] ахшы спортсменди.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 50. *Бек алгъа арап миллет инструментле бла ариу тартыула согъулуп турдула, аны бла бир омакъ къыз чыгъып, бек тауушлукъ ауазы бла жырлады.* «Шуёхлукъ», № 37, 85.

ИНСТРУМЕНТЧИ *ат.* Инструментальщик/Инструментле ишлеучю ишчи, уста. *Училищени окъуучулары радиомонтажчы, слесарь-инструментчи, наладчик, электрик эм прибор жыйышдырыучу деген усталыкъла аладыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 47. *Музафарны къарындашы уа [Далхат] заводда слесарь-инструментчиди.* «Коммунизмге жол», 1074, № 19.

ИНСЦЕНИРОВКА *ат.* Инсценировка *(произведения)* / Инсценировка этилген чыгъарма. *«Дон-Кихотну» инсценировкасын М. А. Булгаков жарашдыргъанды.*

■ **Инсценировка эт** инценировать / Суратлау чыгъарманы театрны сахнасында неда кинода ойнарча жарашдыр. *Романны инсценировка этгендиле.*

ИНТЕГРАЦИЯ *ат.* Интеграция *(объединение)* / Бир затны кесеклерини бирге къошулгъаны, бирикдирилгени, биргелей алыннганы. *Ол предприятияны экономика интеграция программасына кёре совет эм поляк специалистле ишлегендиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 67. *Экономика интеграцияны жашауда бардырыуну кезиуюнде къолда болгъан производство кючлени хайырланыргъа эм жангыларын къураргъа кенг онгла ачыладыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 34.

ИНТЕГРАЦИЯЛА *эт.* 1. *мат.* Интегрировать/берилген функцияны интегралын тап.

2. Объединять *что-л.* в одно целое / Бир затны кесеклерин бирге къош. *Экономиканы интеграцияларгъа. Тилни диалектлерин интеграциялап, литература тил къурайдыла.*

ИНТЕГРАЦИЯЛАУ *и.д. от* **интеграцияла** / Интеграцияла дегенден *этим ат. Экономиканы интеграциялау.*

ИНТЕЛЛЕКТУАЛ *сыф.* Интеллектуальный / Акъыл бла, эс бла этилген. *Халкъны интеллектуал ёсюмюню шартлары кёпдюле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 107. *Ол миллетдегц адамлыкъ къыймат, культура, къолай, интеллектуал даража аллай адамлада ачыкъ кёрюнеди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 3.

ИНТЕЛЛИГЕНТ *ат* 1. Интеллигент/ Интеллигенциядан адам. *Мюйюшде олтуруп тургъан бир интеллигент маталлы жаш адам кесини жаратмагъанын букъдурмай айтды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 104. *Алай а жашауну терен билген интеллигент бары да жазыучу болуп бармайды.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 58.

2. *В позиции определения:* интеллигентный. **а)** Свойственный, присущий интеллигенту / Интеллигентге тийиншли болгъан. *Алгъын ... артыкъ айырмасы болмагъан элли жашны орунуна интеллигент къарамы болгъан, окъуулу адамгъа ушагъан жаш олтура эди.* «Шуёхлукъ», № 53, 92; **б)** Образованный, культурный / Окъуулу, культурасы болгъан. *Таулу интеллигент юйюрню Назир деген жашлары къагъанакълыгъындан окъуна бир къыйынлыкъ сынамайды.* «Коммунизмге жол», 1970, № 4.

ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ *ат* 1. Интеллигенция / Жамауатны акъыл иш бла кюрешген окъуулу, илму, техника эм культура жаны бла энчи билимлери болгъан социал къаууму. *Халкъны ниет-политика бирлигине кёре, жангы интеллигенция ёсгенди.* «Шуёхлукъ», № 30, 91.

2. *къауум. ат.* Интеллигенты / Интеллигентле, интеллигенциядан адамла. *Врач, устаз, зоотехник, агроном дегенча элчи интеллигенцияны юсюнден аслам жазылады.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 26. *Районну къуллукъчулары интеллигенцияны жыйылыуунда сёлешгендиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 24.

ИНТЕНДАНТ *ат.* Интендант/ Интендант службаны аскер къуллукъчусу.

■ **Интендант служба** интендантская служба / Саутланнган кючлени битеу кереклерин тапдырыучу учреждениялары системасы. *[Терещенко адъютантына:] Мычымай жетип, интендант службаны таматасын манга тапдыр!* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 182.

ИНТЕНСИФИКАЦИЯ *ат.* Интенсификация / Бир затны хайырлылыгъыны ёсгени, ёсюуюню терк баргъаны. *Эл мюлк производствону ёсюмю бусагъатда интенсификацияны тамалындады.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 105.

ИНТЕНСИФИКАЦИЯЛА *эт.* Интенсифицировать/ Бютюнда хайырлы эт, хайырлылыгъын ёсдюр. *Кёмюр чыгъарыуну интенсификацияла. Производствону интенсификацияла.*

ИНТЕНСИФИКАЦИЯЛАН *эт. страд. от* **интенсификацияла**/ Интенсификацияла дегенни зорлаучу *айырмасы. Эл мюлк интенсификацияланнганды. Технология процессле интенсификацияланнгандыла.*

ИНТЕНСИФИКАЦИЯЛАНЫУ *и.д. от* **интенсификациялан** / Интенсификациялан *дегенден этим ат. Малчылыкъны интенсификацияланыуу. Жюзюмчюлюкню интенсификацияланыуу.*

ИНТЕНСИФИКАЦИЯЛАУ *и.д. от* **интенсификацияла** / Интенсификацияла дегенден *этим ат. Ишни интенсификациялау. Мал-*

чылыкъны интенсификациялау. ■ *Республикада терек бахчачылыкъны бла жюзюмчюлюкню айныты ол бёлюмлени интенсификациялауну жолу бла бардырылады.* «Коммунизмге жол», 1971, № 129. *Эл мюлкде баш борчладан бири бек алгъа аны интенсификациялауду.* «Коммунизмге жол», 1974, № 44.

ИНТЕРВЕНТ *ат.* Интервент / Интервенциягъа къатышхан адам. *Къыралгъа империалист интервентле чабарыкъдыла деген къоркъуу, экономика блок да сагъыш этдире эдиле бирлешиую юсюнден.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 96. *Тыш къыраллы интервентле бизни къыралыбызны жерин ууучларгъа кюрешгендиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 42.

ИНТЕРВЕНЦИЯ *ат.* Интервенция / Бир неда талай къыралны башха къыралны ич ишлерине (*аны жерин кюч бла алыр, анда революция, миллет-азатлау къымылдауну тохтатыр д.а.к. зат этер ючюн*) зор бла къатышыулары. *Тыш къыраллы аскер интервенцияны, граждан къазауатны кезиуюнде ол [Г. К. Орджоникидзе] фронтлада аскер ишни къурагъанды.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 16. *Къыралыбызны урунганлары халкъла аралы интервенциягъа къажау къаты бирикгендиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 29.

ИНТЕРВЬЮ *ат.* Интервью / Журналистни биреу бла басмагъа, радиогъа неда телевидениягъа жораланнган ушагъы. *Багъалы интервью жазылгъан блокнотну жюрегине къысып, жаш Уллу театрдан ючюшер атлауучну юсю бла секирип чыкъды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 221. *Гастроллагъа къатышханладан ТАСС-ны корреспонденти бир къаум интервью алгъанды.* «Коммунизмге жол», 1971, № 12.

ИНТЕРМЕДИЯ *ат.* Интермедия/Драма неда опера чыгъарманы актларыны арасында кёргюзтюлюучю асламысында кюлкюлю пьеса. *Н. Загоскин спектакльге деп бир сейирлик интермедия жазады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 19.

ИНТЕРНАТ *ат.* Интернат *(школа)*/ Къырал жарты болушлукъ берип, окъуучула жашагъан школ. *Къарт аскерчи, къызчыкъны эркелете, анга ариу айтханда, ол интернатха барыргъа ыразы болду.* «Жарыкъ жолда», 207. *Аны [Муссаны] ол жетишимлерини юсюнден ол кеси окъугъан интернатха да жаздыла.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 145.

■ **Интернат школ** школа-интернат/ сабийле жашагъан, юйреннген эм окъугъан да этиучю орта окъуу юй. *Интернат школну пионерлери, Мусукаев атлы колхозну урунганлары бла шуёхлукъ жюрютедиле.* «Коммунизмге жол», 1969, № 97. *[Тамара:] Алимчикни кёп болмай мындан алда Огъары элде ачылгъан интернат школгъа алдыргъанбыз.* Г у р т у л а н ы Э., Тенглерим, 49.

ИНТЕРНАЦИОНАЛ *ат* 1. Интернационал / Бир къаум атланы къаумуна киреди эм халкъла аралы бирикме (*сёз ючюн, организацияланыкъы, партияланыкъы д.а.к.*) деген магъананы билдиреди. *Коммунист интернационал.*

2. *В позиции определения*: интернациональный / Халкъла аралы. *Интернационал борчла. Интернационал бирлик. Интернационал шуёхлукъ.* ■ *Басхан шахарда жаш тёлюню интернационал эм патриотлукъ ниетде юйретиу жаны бла жамауат организация эм военкомат кёп иш этедиле.*

«Шуёхлукъ», № 43, 110. *Бизни акъылыбызгъа кёре, орус, къабарты эм малкъар халкъланы арасында шуёхлукъну темасына, урунганланы интернационал ниетде юйретиу ишге уллу эс бурургъа тийиншлиди.* «Шуёхлукъ», № 15, 6.

3. (*уллу харф бла*) Название международного пролетарского гимна, гимна коммунистических и рабочих партий / Халкъла аралы пролетар гимнни, коммунист эм ишчи миллет партияланы гимнлерини аты. *Бу къууанчны этерге ишчиле хар къайда бизден юлгю алырла Индия да, Къытай да, Интернационал бла алгъадан алгъа барайыкъ.* «Жюрек жырлайды», 73. *Юч жигит Минги тауну тёппесинден Къарайдыла, Интернационалны Жырлай.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 96.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМ *ат.* Интернационализм / Тюрлю-тюрлю миллетли эм расалы ишчилени, урунганланы излемлерини бирчалыгъын билдирген эм психологияларында, идеологияларында эмда политикаларында кёрюнюп тургъан халкъла аралы бирликлери, бир ниетлиликлери. *Кязимни поэзиясында баш темаладан бири интернационализмни темасыды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 76. *Кенгеш интернационализмни принциплерине кертичиликде бардырылгъанын кёргюзтгенди.* «Коммунизмге жол», 1970, № 1.

2. *В позиции определения:* интернационалистический / Интернационализмни мурдорунда къуралгъан. *Интернационалист позиция. Интернационалист магъана.*

ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТ *ат.* Интернационалист / Интернационализм жанлы, аны жолу бла барыучу адам. *Ол [Кязим] чынтты интернационалист, уллу реалист болгъанды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 99.

ИНТОНАЦИЯ *ат.* Интонация 1. *грамм.* Чередование повышений и понижений тона при произнесении / Сёлешген заманда ауазны кётюрюлюуюню бла тюшюуюню алышыныулары. *Интонациягъа кёре айтымны магъанасы тюрленирге боллукъду.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 257. **Интонация юч кесекден къуралады:** а) пауза; б) ауазны мелодикасы; в) логика басым. «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 258.

2. Тон, манера произношения, выражающие чувство говорящего/ Сёлешген адамны къаллай да болсун бир тюрлю сезимин, айтылгъан затха къарамын билдирген сёлешиу хал, ауаз. *Жигитликни интонациясы, бийик драматизм Къайсынны «Сиваш» деген поэмасында энчи жер аладыла.* «Шуёхлукъ», № 30, 102. *Харамлыкъны, мурдарлыкъны терслеген интонация былайда бийикге кётюрюлюп, деменгили болгъанды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 74.

ИНФАРКТ *ат.* Инфаркт / Къан тамырла тартылгъанда, буулгъанда неда бителгенде къанны жюрюуюню тохтагъаны. *Бизни къыралда инфаркт ауруулагъа багъыу игиленнгенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 37.

ИНФЛЯЦИЯ *ат экон.* Инфляция / Къыралда къагъыт ахча мардасыз кёп чыгъарылгъаныны хатасындан, аны багъасыны тюшюую. *Инфляцияны къатылыгъы эм экономиканы энишгв тюшюую АБШ-ны халкъын къайгъы этдиреди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 52. *Инфляцияны эм налогланы ёсюулери промышленностьну ишчилерини, уякъ халкъланы келечилерини керти файдаларын жутадыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 29.

ИНФОРМАТОР *ат.* Информатор / Информация жарашдырыучу, хапар билдириучю (*бериучю*) адам. *Агитаторла, политика информаторла эм докладчыла журналны бу номеринде тиширыуланы халкъла аралы кюнюне керекли материалланы табарыкъдыла.* «Коммунизмге жол», № 28.

ИНФОРМАЦИЯ *ат* 1. Информация *(сообщенце)* / Ишни халыны неда бир болгъан затны юсюнден билдирген хапар. *Учуучу космос аппаратладан илму информация алыу эм аны жарашдырыу тынч тюйюлдю.* «Коммунизмге жол», 1974, № 29. *Бусагъатда эфирде бирда болмагъанча кёп тюрлю информация кенг берилген сагъатда, аны эсге алмазгъа, анга кёре иш бардырмазгъа жарамаз.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 125. *Нальчикде машинала ишлеучю заводну илму-техника информация жаны бла сынауларыны уллу магъаналары эм экономика файдалары барды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 96.

2. *В позиции определения:* информационный / Информацияны юсюнден болгъан: *Информация агенство. Информация бюллетень. Информация бюро. Информация билдириу.* ■ *Ырахатлыкъны бегитиу бла, ахшы къоншулача, жашауну муратына къуллукъ этерча информация идеяланы алмашдырыргъа керекди.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 26.

ИНЧИК *ат.* Щиколотка; лодыжка/ Аякъдан ёргерекде эки жанына чыгъып тургъан дубур сюекле. *Юсюнде къара жыйрыгъыны этеклери инчиклерине жете, башына да къара кюпес чулгъанып, ол жаш къатынчыкъны бети сагъышха къалып эди.* «Шуёхлукъ», № 55, 28. *Харун къатында нарат тюккючге олтуруп, инчигине тюшюп тургъан сюзюк ышымларын ёрге тартды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 279.

ИНШАЛЛАХ *межд. дин.* Если будет угодно аллаху / Аллах айтса, буюрса (*бир затны боллугъуна ийнаныуну билдиреди*). *[Аппа:] Иншаллах, бизни кюнюбюз батып къалмаз. Жашла фашистлени хорлап къайтырла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 69. *[Добай:] Танг атар кезиуге биз, иншаллах, малланы тургъан жерлерине жетип, аланы алайдан тайдырырбыз.* Этезланы О., Тарда, 84. *Сени жарсыуунг мени Жарсыуумду, жарлы уучу. Иншаллах ийнанабыз – Келир бир дерт алыучу!* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 175.

ИННГЕН [1] *сыф. къарач.* Нежный, мягкий, приятный / Назик, ингил, сюйюмлю, ариу. *[Къушжетер] Цуцаны кёзюне къарагъанында, аны иннген акъ бетчигинден жылыу ургъанча болду.* Хубийланы О., Аманат, III, 161. *Жаз жангы тирилген иннген хансчыкъ, жолну асфальтын чачып, башына чыгъады.* Хубийланы О., Аманат, I, 22.

ИННГЕН [2] *сыф.* Свернувшийся *(о молоке)* / Мая неда айран къуюлуп, жангы уюгъан, тутхан сютню юсюнден. *Иннген бышлакъ. Иннген айран.*

◆ **Иннген эт** смазывать рану только что свернувшимся молоком/ Жарагъа жангы уюгъан айранны сюрт. *Жашны бутунда жарасына иннген этдиле.*

ИНГИЛ *сыф.* 1. Слабый, хрупкий / Къатмагъан, жаш. *Топал къуйрукълу ингил къозучукъла сютден тоюп чабадыла.* «Шуёхлукъ», № 56, 3. *Ышарып чыгъады Ингил хансчыкъ мылы жерден.*

Къозгъалып чагъады. Хар терек да, жан киргенча. Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 147.

2. Нежный, ласковый, проявляющий любовь / Сюйдюмлю. *Аны [Сагъытны] ингил ышанлары ызына чиркип, суусуз къалгъан ёсюмча, саргъалып, мууалланып къалыр.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 64.

ИНГИЛИЗ [1] *къауум. ат.* Англичане / Ингилизлиле. *Индустаннга кюйсюз ингилиз чапханда, Битеу халкъны ол къанын ичип алгъанда, Атам къачхан эди кемеге минип, Битеу юйдегисин анга миндирип.* А х м а т л а н ы А., Жаз келди, 102. *Бу ингилиз, немис, француз ёшюн ургъандыла Арисейге дегенлери да ётюрюк хапар болур эди.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 96.

ИНГИЛИЗ [2] *сыф.* Английский / Ингилизлиленики, аланы тиллери, культуралары бла байламлы. *Ингилиз тил. Ингилиз литература.* ■ *Асхат, башын кётюрмей, ингирли бери ингилиз тилни дерс китабы бла кюрешеди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 263.

ИНГИЛИЗЛИ *ат.* Англичанин/Великобританияда жашагъан асламлы халкъны миллетини адамы. *Ингилизли ариу жерлени кёрюрге Исфаган шахаргъа баргъанды.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 107. *Ингилизли Уилсон Парижде къуралгъан кёрмючню юсюнден айтханды.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 141.

ИНГИЛИК [1] *ат.* Румяна / Къыпкъызыл неда къызгъылдым бетли косметика бояу. *[Ариуба] къашларын кёмюр бла къаралтып, ууртларына къып-къызыл ингилик жагъып,... дарий жыйрыкъ бла къызыл туфлийле кийип... чыкъса, юйюне жыйыла билмейди.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 98. *[Тауукъ:] Ёлеме бюгюн арып, Тюкенлеге айланып, Къурлай къайтдым, ингилик тапмай, къыйналып.* Б а л а л а н ы О., Басняла бла фельетонла, 19. *Найыпханны ууртлары, ингилик жакъгъанча, къызарадыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 105.

ИНГИЛИК [2] *ат.* Румынец / Бетни къып-къызыл неда къызгъылдым тюрсюню. *От аллында асыры кюрешгенден Жулдузну алайсыз да къызыл ингиликлери бютюнда къызырадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 37. *Музыканы ариу таушуну толкъунларында Зайнафны къара бурма чачы, уллу къара кёзлери, ингиликлери, эки жаягъыны батыучукълары, сакъалыны гитче кези, кюн кёзюча, жарыкъ ышаргъаны кёзлериме кёрюнедиле.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 12.

ИНГИЛИКЛЕ *эт. сёл. тил.* Румянить *(лицо)* / Бетинге ингилик жакъ. *Къыз, тойгъа барырдан алгъа, бетин ингиликледи.*

ИНГИЛИКЛЕУ *и.д. от* **ингиликле** / Ингиликле дегенден *этим ат. Къызны бетин ингиликлеу.*

◆ **Ингилик тёгюлдю** *къ.* **ингилик урду.** *Юсюпню ... къалын къара къашлары, къызыл ингилиги тёгюле, ариу акъ бети ... Асиятха суратча ариу кёрюнедиле.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 29. *Аны [Назийфаны] ингилик тёгюлюп туруучу, шафран алмача, бети, ёчюлюп, жангыз айгъа эри танымазча азгъан эди.* «Коммунизмге жол», 1976, № 112. **Ингилик урду** зарумяниться, становиться румяным *(о щеках, лице)* / ал, къызыл бетли бол, къызар (*ууртланы, бетни юсюнден*). *Жашчыкъ а жукълайды татлы, Бетине ингилик урады. Тынчлыгъы уа аманатлыды Анасына, ол олтурады къатында.* «Шуёх-

лукъ», № 20, 25. *Сары шинли бетине къызыл ингилик уруп, Мариям президиумда олтургъанланы алларына барады.* «Коммунизмге жол», 1971, № 157. **Ингилик чапды** *къ.* **ингилик урду**. *Къызчыкъны, жыл саны келмегенликге, ёсюмю келгенди, тал чыбыкъ кибик, субайды, акъ бетине ингилик чаба турады.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. *Ол [Масхут] басханчы жаш эди; къара шинли, бетине къызыл ингилик чабып турады.* «Коммунизмге жол», 1976, № 91.

ИНГИЛИКЛИ *сыф.* Румяный, покрытый румянцем / Къызыл, къызаргъан (*ууртланы, бетни юсюнден*). *Шарафутдин иничге белли... къызыл ингиликли, къарамыйыкъ, жукъа эринли, узун адамды.* Шауаланы М., Мурат, 85. *Ала кёзлю, къызыл ингиликли, кенг жауурунлу гиртчи партизан дорбундан чыкъды.* Улубашланы И., Озгъан кюнле, 13. *Тау артына къысыла баргъан кюн ингиликли кёкню этегине тартханды.* «Шуёхлукъ», 361, 90.

ИНГИР *ат* 1. Вечер *(время суток)* / Сутканы кюн батхандан кече башланнгынчы дери заманы. *Тюшге дери ёмюрюнг болса, ингирге дери боллукъ азыкъ жый.* (Нарт сёз.) О *Комиссар, ишини алай тап къуралып баргъанын кёргенде, ингирге отрядха къууанып къайтды.* «Шуёхлукъ», № 28, 82. *Ингир сайын къоншулары, Фатийма, тёрт сабийин да алып, ауругъанны кёрген сылтау бла, Домалайлагъа келеди.* Хубийланы О., Дерт, 61.

2. *В позиции определения:* вечерний / *къ.* **ингирги**. *Санитар тишырыу ингир азыкъ келтирди.* Н. Островский, Къурч къалай къатханды, 413. *Элия айны ингир чагъы сейирди, Кимсан сууча жылтырайдыла тау башла. Чаркъ-чуркъ этген тишеу тауушла чыгъа; Чалгъы чалыргъа хазырланадыла жашла.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 78. *Окъугъан ингир школда этип, кюндюз а ишлерге сюе эдим.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 24.

3. Вечернее общественное собрание, посвящённое *чему-л.*, вечернее представление / Болуп кетген затха жораланнган, ингирде бардырылыучу жыйылыу. *«Сюйсегиз а соруула бла жууапланы ингирин бардырырбыз», – деп, Асхат тюрлю-тюрлю темаланы айтып башлады.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 123. *Колхозну клубунда литература ингир къурадыла.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 3.

■ **Ингир ала** сумерки / кюн батып, къарангы бола башлагъан заман. *Ингир алада адамла маллары на къарап, башха жумушларын этип, юйлерине жыйыла тебиредиле.*

ИНГИРГИ *сыф.* Вечерний/ Ингирде болуучу, этилиучю, бардырылыучу д.а.к. *Кюнню ингирги жарыгъы, элден ташайып, таулагъа ёрледи.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 10. *Тиширыула ингирги саууну бошап, суу жагъада челеклерин жууып, ёрге айланып келе эдиле.* Толгъурланы З., Айыуташ, 57. *Ингирги ныгъышда адамла Асиятны эр юйюне къайтыргъа унамагъанын, ол иш нелеге жетерге боллугъундан тауурухлайдыла.* Шауаланы М., Мурат, 113.

ИНГИРДЕ *заман. сёзл.* Вечером/ Ингир болгъанда, ингир болгъан заманда. *Къонакъны адети ингирде келип, эрттенде кетиудю.* (Нарт сёз.) О *Ай, ингирде болгъан боранны, къарны да унутдуруп, жерни юсюн сютча агъарта, кёк тенгизинде акъырын жюзеди.* «Шуёхлукъ», 320, 30. *Бир ингирде,*

Бекболат мелли къолларын жууа тургъанлай, аны къатына Лиза келди. Гуртуланы Б., Жангы талисман, 431.

ИНГИРЛИ *заман. сёзл.* В продолжение этого вечера / Сау ингирни узунуна; антоними: эрттенли. *Ингирли бери Токъал, анасы да анга болушуп, Семённу таш бла ургъан хапарын беш-алты кере айландырып айтхандыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 194. *Таужанны ингирли бичип тургъан муратлары... оюлуп тебиреген эдиле.* Къобанланы Д., Тауладатауш, 74.

ИНГИРЛИК [1] *ат къ.* **ингир** 1. *Кюнню ингирлиги хар жерде да шош эди.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 13. *Окъла сызгъырадыла Тау жол жингирикледе, Туман ичине кете, Жайгъы ингирликледе.* Къулийланы К къ., Сайлама, 1, 9.

ИНГИРЛИК [2] *ат къ.* **ушхуур** 1. *[Смаил жашлагъа:] Бичен ашарыкъ маллагъа ингирлик сала тургъуз.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, 1, 186.

ИНГИРЛИКДЕ *заман. сёзл. къ.* **ингирде**; антоними: эрттенликде. *Мисирхан ингирликде ышаннган ахлуларыны келинлерин, къызларын да чакъырып, бек алгъа отоуларын жыйдыртды.* Толгъурларны З., Эрирей, 175. *Ингирликде, ёртен тюшгенча, кёкню огъары жаны жаннган отха ушай эди.* Хочуланы С., Хапарла, 95. *Тели Къайсын келип юсюме аугъанды, Ингирликде ийнегими саугъанды.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 156.

ИНГИРЧЕК *ат къарач.* Творожная масса, створоженный осадок *(в прокисшем молоке)* / Жангы уюгъан айран, ачыкъ жарагъа дарман орунуна салынады.: – *Хычынчыкъла эт, – деп, [Даутагъа] (жаучукъ бла бышлакъ) берип, анам сютчюк бла айранчыкъ тилерге тийреде къайсына эсе да кетди, сора келтирди да ингирчек бишрди.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 44. *Жансох, къош жумушну тындырып, ингирчек этип, Сосланны битмеген жарасына салып, мулжаргъа олтурду.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 131.

ИНГИЧГЕ I *сыф. къарач.* 1. *къ.* **иничге I** (1-чи магъ.). *Боюнум къылдан ингичге.* (Нарт сёз.) О *Мыдахланып нек тураса, ариу, Жолну жанына олтуруп, Ингичге белинг, кенг жауурунунг Жюрюсенг, жолну толтуруп.* «Къарачай халкъ жырла», 177.

2. *къ.* **иничге I** (2-чи магъ.). *Кенгден къыйылгъан ингичге къашларын андан да бек керип, кюрегин жерге чанчып, гузаба атлап, [Зухура] машина болгъан юйге кирди.* «Алчыла», 74. *Ингичге шоркъачыкъ кюнде жылтырады.* Сылпагъарланы К., Кёмеюл, 136.

ИНГИЧГЕ II *хал. сёзл. къарач.* 1. *къ.* **иничге II** (*1-чи магъ.*). *Къызчыкъ карандашны ингичге къыйды.*

2. *къ.* **иничге II** (*2-чи магъ.*). *Дауум боюнуна тюшюп баргъан жаулугъун жаякъларына тартды, аны ингичге къыйылгъан къашлары тюйюлдюле.* Хубийланы О., Дерт, 4.

ИОН *ат физ.* Ион/ Электро заряды болгъан атом неда атомланы къаууму. *Жауун сууда ионла кёп боладыла.*

ИППОДРОМ *ат.* Ипподром/ Ат чапдырыр, ат чаришлени бардырыр ючюн деп жарашдырылгъан жер. *Комсомол атлы ипподромну ичи, тийреси да адамдан, атдан, машинадан топпа-толуду.* Кацийн

л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 41. *Республиканы совхозларындан, колхозларындан махталгъан атла экинчи майда Нальчикни ипподромуна жыйылдыла.* «Шуёхлукъ», № 13, 42.

ИПРИТ *ат. энчи.* Иприт/ Урушда хайырланылыучу, татыран ийисли газ, ууу болгъан зат. *Ипритни тылпыуларын ичине солууда ёпкеле бузуладыла.* «Естествознание», 117.

ИРАГЪАЧ *ат къарач. къ.* **ирагъач**. *[Мёлехан] кимни эсе да къой терилерин жалгъа алып, ирагъач бла ийлей тура эди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 5. *Анам ирагъач бла тери тарта тургъанлай, аягъын да аны бауындан алып жерге салмай, бир къолу териде, бир къолу ирагъачда тургъанлай, Даутагъа къарады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 220.

ИРИК *ат.* Холощеный баран, валух/ Бичилген, ючжыллыкъ неда андан да атлагъан эркек къой. *Махмут эфенди бир кюн, ингир ала, анга [Махтиге] къонакъгъа келеди да, ол, асыралып тургъан къашха ирикни союп, къонакъбайлыкъ этеди.* «Шуёхлукъ», № 14, 79. *Ол кюнню кечесинде Хажирет бир жарагъан ирик келтирип, сойдула да, къошда ырахатлыкъ орналды.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 80.

ИРИН *ат.* Гной/ Организмни клеткаларында энчи бактерияла суукъ тийдирип болдургъан, аман ийисли, саргъылдым жашил къалын суусун. *[Никитин] жаралларындан иги болмай, къанына ирин къатышып, ёлюп къалгъанды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 232. *[Костя:], иринге къарагъан адам жыйырылгъанча, эки эринин къыйыгъына жиберип, къатында олтургъан къапбашны бурунна тишге чанчылгъан этни тутду.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 78.

■ **Ирин эт** гноиться/ иринге айлан, иринден тол. *Ал кюнледе ишлегенибизден а санларыбыз энтда, ирин этгенча, ауруйдула.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 323. *Шура бир чалгъычыны ирин этген бармагъын дарман салып байлады.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 49.

ИРИНЛЕ *эт.* **ирин эт** (*къ.* **ирин**). *Жара иринлеп башлагъанды. Жашны жаягъында битгени иринлегенди.*

ИРИНЛЕТ *эт. понуд. от* **иринле** / Иринле дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш жарасын, бакъмай, иринлетди.*

ИРИНЛЕТИУ *и.д. от* **иринлет**/ Иринлет дегенден *этим ат. Жараны иринлетиу. Битгенни иринлетиу.*

ИРИНЛЕУ *и.д. от* **иринле** / Иринле дегенден *этим ат. Жараны иринлеую.*

ИРИС *ат.* Ирис / Сютден, бал туздан эм патокадан кубикле формалы этилиучю моргъул тюрсюнлю конфет.

ИРИЯТ *ат эск. къ.* **налат**. *[Шарау Ийналукъгъа:] Ой, санга тогъуз налат болсун, тогъуз ирият!* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 123. *Ирият тауушла, жол болуп, бирге ахчаланы, чапыракъланыча, сюре аллына, Къабырлагъа чачды, чачды жер-жерге... чырт бирин да тапдырмайын къолуна.* К ъ о б а н л а н ы М., Жерни жылыуу, 75.

◆ **Ирият бер налат бер** (*къ.* **налат**). *[Зухура:] Салиймат, биз да сеннге игисин айтабыз. Кюннге тюшюп къаллыкъса. Ийнан, Байдыу тёгерегинге айланып турлукъ-*

ду, сеннге ол кесинги анангдан иги болмаса, меннге эл ирият берсин. Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 258. *Ол жырда аны [Юсюпню] ёлтюрген мурдаргъа саналады, халкъ аны кёрюп болмайды, ит ирият береди.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 11. **Ирият сал** *къ.* **ирият бер.** *Ол [жер] алай чомарт, чексиз огъурлу болуп тургъанлай, адамла анга урлукъ себип, суусап ичирип, ... монг насыпны сурамай, аны чачаргъа, юлеширге неда сатаргъа, мадул этерге кюрешгенлеге ирият салады.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул. **Ирият эт** *къ.* **ирият бер.** *Чыгъып ызындан къууар эдим, Адамла этерле ирият. Сюймекликден ёлюп баргъаннга жокъмуду закон, шерият?* (Ф о л ь к.) ■ *Мариям бла аны эри Юсуфха быллай адамсызлыкъ ючюн жамагъат аллында ирият этерге тыйыншлысы кимге да ачыкъды.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 158.

ИРК *ат къарач. къ.* **ирик.** *Таужанны асыралгъан ирки бусагъатда, мараз болуп, бир кесек азгъан этгенди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 212. *Ол [бёрю] сермеп, бир мазаллы иркни боюндан тутуп, сыртына атаргъа кюрешеди.* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 31.

ИРЛАНДИЯЧЫ *ат.* Ирландец/ Ирландияда жашагъан асламлы халкъны адамы. *Ахмадия газетде бир ирландиячыны юсюнден сейирлик хапар окъугъанды.*

ИРРИГАЦИОН *сыф. къарач. къ.* **ирригация 2.** *Ирригацион система. Орта Азияда ирригацион ишле жетишимли бардырыладыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 97.

ИРРИГАЦИЯ *ат* **1.** Ирригация / Битимлиликлерин кётюрюр ючюн суу жетишмеген жерлени къол бла сугъарылыулары. *Туркменде Теджен суу ирригация жарауллу жерлени жаланда ондан бирин сугъарыргъа онг береди.*

2. *В позиции определения:* ирригационный / Ирригация бла байламлы. *Ирригация ишле.*

ИРТИЗАДА *ат.* Баран-производитель в возрасте пяти лет / Бешжыллыкъ къочхар. *Къочхарладан кютгендиле таулула: Ишек, зада, узада атлары, Иртизада, санаусуз, къойгъа айланмаз, мангырамаз, суучмезди къартлары.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 117.

ИСКИЛТИН *сыф.* **1.** Пугливый / къоркъакъ, юркек. *Искилтин сабий. Искилтин къой.*

■ **Искилтин бол 1.** бояться / къоркъ. *[Шофёр Гитчеге:] Аманкъол агъачдан аллай бир нек искилтин болгъанса?* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 149.

2. Чуждаться, удаляться от *кого*/ Биреуден жийиргенип къатына барма. *Хыйнычы эриши кёрюнеди Шамкъызгъа, Андан искилтин болгъанды жюреги.* А х м а т л а н ы А., Жаз келди, 79.

3. Одичать (о животных) / Кийиклен. *Ол [хораз] искилтин болуп тургъанлы онбеш кюнден да артыкъ болады.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 34. **Искилтин эт** пугать, испугать / къоркъут, жюреклерине къоркъуу сал. *Адамланы искилтин этмей, душманланы уа кёз тууранда тутаргъа керекди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 148; 2) отчуждать / арагъа суукъ лукъ сал, кёлю чыгъарча эт. *[Къатын эрини юсюнден] Кюн сайын эсире да, ичи кюерик, мени да кесинден искилтин этгенди.* Б о т а ш л а н ы И., Таулада танг жарыйды.

ИСКУССТВО *ат* 1. Искусство *(художественная деятельность)* / Жашауда бар кертиликни чыгъарма суратлау сыфатла бла кёргюзтюу. *Искусство бла литератураны юсюнден ушагъыбызда Чайковский бла Есенинни Сюйгеними айтханымда, танышым болмагъанча къууанды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 73. *Искусствону сыйын кёргюзе билген, аны хар не тюрлюсюню да болумундан терен хапарлы Россия бюгюн да кесини ишин этеди.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 136.

2. Искусство *(отрасль)* / Суратлау чыгъармачылыкъ ишни бёлюмю. *Музыка искусство. Жасау искусство.* ■ *Жарым ёмюрню ичинде бизде сурат ,искусство дайым кюч ала, ёсе баргъанды.* «Коммунизмге жол», 1971, № 138. *Отузунчу жыллагъа дери бизде театр искусстводан жукъ ышан да жокъ эди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 5.

ИСКУССТВОВЕД *ат.* Искусствовед / -Искусствоведениядан специалист. *Николай Ильич Романов белгили искусствовед болгъанды. Искусствоведле Качаловну юсюнден кёп иш жазгъандыла.*

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ *ат.* Искусствоведение / искусстволаны (*бегирекда суратлау*) юсюнден илму. *Жаш искусствоведениядан экзамен берирге хазырланады. Искусствоведениядан лекцияла.*

ИСЛАМ *ат.* Ислам, мусульманство, магометанство / Дунияда кёп жерге жайылгъан, муслийманла тутуучу дин; муслийман дин. *Арапча уллу окъуулу Кязим исламны догмаларын къабыл кёрмейди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 87. *Ислам христиан дин бла чюйют динден къуралгъанды.* «Коммунизмге жол», 1976, № 83.

■ **Ислам дин** мусульманская религия / Муслийман дин. *Хар адам кеси динин махтайды, муслийманла, ислам динни тюзге санап, бирсилени гяуур этедиле.* Кацийланы Х., Мухаммат, 201.

ИСЛАМЕЙ *ат.* Исламей *(кавказский танец)* / Кавказ халкъланы тепсеую. *Тау чучхурларын душманла тыймазла, Исламейни бугъоугъа салалмазла.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 189. *Къобузчу исламейни, аякъ жеринде тохтамазча, алай жарыкъ согъа эди.* «Шуёхлукъ», № 14, 110.

◆ **Исламейге бар** танцевать исламей / исламейни тепсе. *Осман, къойчу таягъын жерге уруп, аны тёгерегине исламейге барып, кёп кере аякъ бюкгенди.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 28. *Чалгъычы Осман а, къушча, исламейге чёрчек барады.* Маммеланы И., Санга саугъа, 6.

ИСМЕТЧИ *ат эск.* Руководитель села / Элни оноуун этиучю адам. *Исметчи жыйылыуда кёп сёлешгенди. Исметчиле элни адамларын дырыннга иерге оноулашхандыла.*

ИСПАН *сыф.* Испанский/ Испанлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Испан жыр. Испан тил.*

ИСПАНЛЫ *ат.* Испанец / испан миллетни эм Испанияны асламлы халкъыны адамы. *Испанлыла Америкада индеецлеге кёп къыйынлыкъ сынатхандыла.* ■ *Битеу дуниягъа белгили болгъан «Дон Кихот» деген романны испанлы М. де Сервантес жазгъанды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 137.

ИСПАНИЯЧЫ *ат.* Житель Испании / Испанияда туугъан эм жашагъан адам. *Биз пароходда испаниячы жашла бла танышханбыз.*

ИСПАНКА *ат.* Испанка *(грипп)*/ Гриппни 1918–1919 ж.ж. дунияны кёп къыралларына жайылгъан къаты тюрлюсю *(аны юсюнден эм алгъа Испанияда жазылгъанды). Къызчыкъ испанкадан ауругъан эди. Испанкадан ауругъанлагъа багъыу иги къуралгъанды.*

ИСПАНЧА *хал. сёзл.* По-испански *(напр. говорить, писать)* / Испан тилде. *Испанча жырла.*

ИСПОЛКОМ *ат.* Исполком / Толтуруучу комитет. *Къарангыны кюню къара, Ишинде болур ауара, Билмез исполкомгъа бара, Бу затха сен иги къара.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 117. *Комиссар Керимов, мычымай, бир къауум адамны исполкомгъа чакъыртды.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукъулары, 13.

ИССИ *сыф.* 1. Жаркий, палящий/ Къызыу, кёп жылыу берген. *Кюн иссиде тал тереклени салкъынында Кюмюш Акка намаз этеди.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 4. *Лагъымны атдырлыкъ машиначыкъ Исмайылны исси къолларын суукъ этгенча кёрюнеди.* «Шуёхлукъ», № 28, 88.

2. Сильно нагретый / Бийик температурасы болгъан, бек жылыннган, къайнар. *Жамбот исси шорпадан бир-эки уртлады да диваннга ауду.* «Шуёхлукъ», № 31, 51. *Уллу тёртгюл столгъа исси хычынла салдыла.* «Шуёхлукъ», № 47, 87. *Фатиймат, билмей, исси чай уртлап, ауузун кюйдюргенча, эринин-бурунун жыйырды.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 119.

3. *кёч. къарач.* Пылкий, страстный / Кемсиз, къаты сюйген, учунган. *Алай а ол хаман суукъсурап тургъан адамны кёкюрегинде къаллай исси жюрек тепгенди, къаллай сейир... фахмулу болгъанды ол!* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 23. *Исси жюрек ышарып, суукъ акъыл ызына тартып, жибермей турады.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 13.

■ **Исси бол** стать горячим, жарким / бек къыз, бек жылын. *Саулай жылны ичинде исси болуп тургъан жерле бардыла.* О р т а б а й л а н ы Т., Окъуу книга, 74. *[Гыжы:] Домалай къатыма жууукълашды, битеу санларым жызылдадыла, эки жаягъым, къан къуйгъанча, исси болдула.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 77. **Исси эт** 1) накалить *что* / бийик температурагъа дери къыздыр. *«Темирни исси этип, сыртыгъыздан бирер балакъа алдырыгъыз», – дегенди жаш ханны киеулерине.* «Къарачай халкъ таурухла», 66. *Халиймат плитаны исси этип, анга столда жайылып тургъан хычынланы бирем-бирем салады.* «Коммунизмге жол», 1975, № 172; 2) делать тёплым, горячим / къайнар эт, исси халгъа жетдир. *Иссирек окъуна этип, жашха аямай сют ичирирге керекди.* «Шуёхлукъ», № 55, 71.

■ **Исси ауруу** *къ.* **холер.** *Налжаннга ... исси ауруу тийгенди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 187. *Кел, Исмайыл, къайын атанг ауруйду, Бек къыйналып, исси ауруудан, ауруйду.* «Малкъар халкъ жырла», 93.

◆ **Исси къап** получать отпор / терслигинге жолукъ, хорлат. *«Мени къоркъуум жокъду, ауузларын тыймагъанла уа исси къабарла»,– деп, Чомур биягъынлай кёлтюрдю.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 8. *[Душман] бизге чапса, Исси къапса, Кёрюн тапса, Башы сууп жатар.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 28. **Исси къапдыр** дать прикурить/ керегин бер, букъусун къакъ, къабына жый. *«Анга [Ибрахимге] бир исси къабдырмай къойсам, мен да анама улан туумагъанма!»– деп, Мырзабек азыу тишлерин къыжылдата эди.*

Гуртуланы Б., Жангы талисман, 63. *«Къызланы ыразылыкъларыны сорулмагъан заманла кетгендиле. Гинжи, ёшюн уруш этебиз деселе, исси къапдырыргъа болурбуз»,– деп, Зухура ашыгъыш юйге кирди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 256. **Исси суу къуйгъанча (къуюлгъанча) болду** руки опустились (или отнялись) санлары тутмайдыла, жукъ эталмайды, борбайлары къыйылдыла. *Самат [Салимни] хатын, кёргенлей, таныды, исси суу къуйгъанча болду, санлары къыздыла.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 7. *Назийфат аны [Бийнёгерни, Бадиймат ны эм Ибрахимни элге келгенлерин] эшитгенлей, тёппесинден исси суу къуюлгъанча болуп, кёзлери къарангы этип, орундукъну ауанасындан тутаргъа кюреше, къатында стол шиндикге чёкдю.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 153.

ИССИЛЕ *эт.* Сбиться в кучу, спасаясь от жары *(о скоте)*/ Малланы юсюнден: иссиден тёзалмай, салкъын излеп, бирге жыйылып, башланы энишге тутуп, ары-бери силк. *Къарачепкен къатын..., иссилеген атча, башын эки жанына кезиу силкип, хапарын айтып башлады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 157. *Эки талгъыр бузоу, иссилеп кирип, юйню аллында жангыз нарат терекни салкъынында арт аякъларын къагъып, къуйрукълары бла чибин къоруйдула.* Хубийланы О., Аманат, III, 54.

ИССИЛЕН *эт.* 1. къ. **иссиле**. *Кюн тюшге келди, къойла бир жерге жыйылып иссиленедиле.* Байчоралану М., Уллу Къарачайда, 88.

2. Испытывать жару / Иссиге тёзалмай башла, исси бол. *Жазгъы чилледе исси кюнледе Чибин къондурмам этинге, Сен иссиленип башласанг, къызы, гюлменди жаярма бетинге.* «Малкъар халкъ жырла», 182.

ИССИЛЕНИУ *и.д. от* **иссилен** / Иссиле дегенден *этим ат. Къойланы къызыуда иссилениулери. Адамны иссилениую.*

ИССИЛЕТ *эт. понуд. от* **иссиле**/Иссиле дегенни *къатланыучу айырмасы. Кюнню исси заманында уа ма бусагъатдача дуппурланы эм мийигинде аязда иссилетеди.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 201.

ИССИЛЕТИУ *и.д. от* **иссилет** / Иссилет дегенден *этим ат.*

ИССИЛЕУ *и.д. от* **иссиле**/ Иссиле дегенден *этим ат. Малланы иссилеулери.*

ИССИЛИК *ат* 1. Жар *чего-л.*, знойность/ Къызыулукъ, хауаны ауурлугъу, исси, къызыу болгъанлыгъы, исси, къызыу халы. *Талада кюнню иссилиги кюйдюреди дерчады.* «Алчыла», 132. *Юйню иссилигинден, ичине киралмай, адамла аны терезелеринден басынып къарайдыла.* Хубийланы О., Аманат, III, 18.

2. Горячее состояние *чего-л.*/ Бек жылылыкъ, къайнарлыкъ. *Сууну иссилиги.* ■ *«Ма, бишдиле!»– деп, хычынны иссилигинден къолу тёзмей, стол юсюнде сай табакъгъа атып, [Сапият] жау алыргъа буфетни тюп тапкасына узалады.* Хубийланы О., Аманат, III, 17.

3. Жара, зной/ Исси, къызыу хауа; къызыулукъ. *Кюн орта иссиликге дери малланы мийикге чыгъарадыла.* «Алчыла», 99. *Чилледе Терк боюнуну иссилигинден эсе тауда тауну хауасы иги болгъанын ким да биледи.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 88.

ИСТЕ [1] *эт.* Желать, хотеть / Бир затны этерге итин, сюй, талпы, бир затха ие болургъа изле, термил. *Назмучу болургъа исте. Жаш ол адамгъа болушургъа истей эди. Ол школда окъуна терен билим алыргъа истей эди.*

ИСТЕ [2] *эт.* Считаться, принимать в расчёт, во внимание / Эсге ал, биреуню неда бир затны терге, анга эс бёл. Асламысында угъайлаучу формада жюрюйдю. *Къазла, суукъну истемей, сюрюу болуп, Къобаннга тюшедиле.* Батчаланы М., Элчилерим, 40. *Габырайны да къаты тутуп, Аскер, чунгурланы, дуппурланы истемей, эки аягъы жерге тиймегенча барады.* «Жанкъылыч», 268.

ИСТЕМ *ат.* Желание, хотение. Бир затны этерге итинмеклик, бир затха ие болургъа талпынмакълыкъ. *Жашны истеми окъууду. Мени истемим аппама урушда этген жигитлигин айтдырыргъа эди. Жашны истеми машина алыргъа эди.*

ИСТЕМЕ *ат къарач. къ.* **истемей**. *Истемеге барадыла жарашып, Адам тукъум харс урады басынып, Бир бири бетине жити къарашып.* «Жилтинле», 399.

ИСТЕМЕЙ *ат.* Карачаево-балкарский народный танец / Къарачай-малкъар халкъ тепсеу. *Жашчыкъла истемейге барып, чанчылып кюрешедиле.*

ИСТЕУ *и.д. от* **исте** [1] / Исте [1] дегенден *этим ат. Жазны истеу. Ырысхыны истеу. Нёгерлени истеу.*

◆ **Истеу эт** тратить, расходовать/ Жой, къорат. *«[Нартюхню] кёп алгъанса, жартысын артха къуй»,– деп, Кюмюш Бекболатны ырысхыны истеу этмезге юйретеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 249.

ИСТИМ *ат.* Мечта, цель / Жашауда болдурургъа изленнген зат. *Малкъар халкъ окъуулу, этимли, мол ырысхылы, бир ниетли болуп жашары мени ёмюр истимимди.*

ИСТОРИК *ат.* Историк/ Историядан специалист. *Секцияланы ишлерине лингвистле, историкле, философла, медикле, тилден устала къошуладыла.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 87.

ИСТОРИОГРАФ *ат.* Историограф / Историографиядан (*1-чи магъ.*) специалист. *Историографланы жыйылыулары болгъанды.*

ИСТОРИОГРАФИЯ *ат* 1. Историография *(наука)* / Адам улуну историясыны юсюнден билимни ёсюуюню эм историядан источниклени юсюнден илму.

2. Исторические исследования / Историяны бир кезиуюню неда бир проблемасыны юсюнден илму ишлени битеу барысы да. Малкъарны историографиясы.

ИСТОРИЯ [1] *ат* 1. История / Кесини тёресине кёре тохтаусуз ёсюуюнде дуния кертилик. *Жангыз бир стратегия къарамда аллай бир аскер техниканы хайырландырыуну Курскеде урушлагъа дери история кёрмегенди.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 109. *Авторну кесини къадары къаллай бир сейирлик болса да, историяны алгъа элтгенлени къадарларын ол кесини юсю бла толусунлай кёргюзталлыкъ тюйюлдю.* «Шуёхлукъ», № 33, 113.

2. Наука, изучающая прошлое человеческого общества / Жамауатны алгъыннгы жашаууну хар не жаны бла да ёсюуюню, айныууну юсюнден илму. *Россейни история-*

сы. Жангы история. Къабарты-Малкъарны историясы. Орта ёмюрлени историясы.

3. Ход, последовательное развитие *чего-л.* / Бир затны бёлюнмей баргъан ёсюу, айныу, тюрлениу жолу. *Бизни класс элибизни историясындан материалла жыяды, адамланы да табаргъа керекбиз, эл кёкден тюшмегенди, кеси аллына къуралмагъанды.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 12. *Бычковну экинчи иши уа малкъар литератураны историясыны юсюнден очерк жазыу эди.* «Шуёхлукъ», № 28, 20.

4. История *(напр. театра, философии)* / Табийгъатны, культураны, билимни бёлюнмей ёсюуюню, айныууну, тюрлениуюню юсюнден илму. *Музыканы историясы. Философияны историясы. Театрны историясы.*

5. История *(напр. жизни человека)* / Биреу неда бир зат бла байламлы болгъан шартла, затла барысы да. *Жаш ол адамгъа кесини историясын хапарлады.* «Коммунизмге жол», № 106. *[Антон] хар кемени къалай ишленнгенини историясын биле эди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 182.

6. *В позиции определения:* исторический **а)** Относящейся к прошлому того или иного народа/ Къайсы болса да бир халкъны озгъан жашаууну юсюнден болгъан. *История эсгертмеле. История илму*; **б)** Важный для истории, знаменательный, вошедший в историю / Историягъа магъанасы болгъан, белгили, историягъа кирген. *Халкъны къурау иши жангы история хорламла бла бошалгъанды.* «Коммунизмге жол», 1971, № I. *Аллай тауурухланы история магъананы тутхан жерлери да болады.* «Коммунизмге жол», 1971, № 203; **в)** Изучающий явления в их последовательном развитии / Дунияда бола тургъан затланы бёлмей, бир бири ызларындан барыуларыча тинтген. *История география. История грамматика.*

◆ **Историягъа кир** войти в историю / историяда ыз къой, адамланы эслеринде унутулмазлыкъ ишча къал. *Биз чыкъгъанбыз, дунияны тюрлендире, Планеталагъа жулдуз жолла ача, Биз историягъа, эрлеча, кире, Келип турабыз, танг жолоучулача.* Отарланы К., Дуния эрттени, 70. *Хар жыл сайын ветеранла историягъа кирген «Малая земля» деген жерге барып, анда тюбешедиле.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 112.

ИСТОРИЯЛЫ *сыф. къ.* **история** **6.** *Историялы материалла. Историялы документле. Историялы роман. Историялы чыгъарма. Историялы сермешиуле.*

ИСТОЧНИК *ат.* Источник *(письменный памятник, документ)*/ Илму иш этгенде хайырланылыучу жазма эсгертме, документ. *Диссертациясын жазаргъа иги источникле табар ючюн жаш, эринмей, командировкалагъа баргъанды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 5.

ИСТРЕБИТЕЛЬ *ат.* Истребитель *(боевой самолет)* / Кёкде уруш этгенде жауну авиациясын кюйдюрюр, жокъ этер ючюн хайырланылыучу аскер самолет. *Алай къычыргъан тауушларын тунчукъдургъан ачы тауушну эшитип, кёкге къарагъанларында, немец истребительни кёрдюле.* Зокаланы З., Солуу кюн, 65. *Тауушдан эсе терк учхан истребительлеге дери самолётланы Чабдарланы Ибрагим учурмагъан тюрлюсю жокъду.* «Шуёхлукъ», № 55, 94.

ИТ *ат* **1.** Собака/ Бёрюге ушагъан, къарауууллукъгъа, уугъа, жегерге (Северде) д.а.к. затха хайырланылыучу юй жаныуар. *Ит – же-*

ринде кючлю. (Нарт сёз.) О *Мазан эшикге келгенлей, халжар артында итини сойланып тургъанын эледи.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 18. *[Къанбермезлагъа] итле къыстау юрген болмаса, бир инсан тюбемеди.* Шауаланы М., Мурат, 25.

2. *В позиции определения:* собачий. **а)** Свойственный собаке/ Итледе болуучу. *Къул жаш кесини тёгерегине чабады, ит илешлигин кёргюзтеди;* **б)** Очень плохой / Бек аман. *Биз адам болгъанлыкъгъа, ит къылыкъларыбыз да бардыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 217.

3. *бош тил.* Употребляется как бранное слово / Аман сёзча жюрютюледи. *Фашист итле, къан къусарыкъла, артда иги кереклерин тапхан эдиле: тюк-тюк болуп чачылдыла.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 15. *[Гобар Хамызатха:] Намысы-къылыгъы болмагъан ит, неле жаншай тураса сен былайда?!* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 30. *[Къандауур сюрюучюлеге:] Къайдады ол сизге ауаз бере айланнган ит?!* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 27.

■ **Ит ауруу** *мед. эск.* горячка, всякая тяжёлая заразная болезнь/ Адамны чархын иссилетип, кюйдюрюп аурутхан жугъуучу ауруу; аллай къыйын аурууланы къаууму. *Къарындашынг Омар [Бийнёгер] ол ит ауруудан ауруйду. Анга жарарыкъ ол акъ маралны сютюдю.* «Малкъар халкъ жырла», 9.

■ **Ит дугъум** паслен/ дугъумгъа ушагъан, къара неда къызыл, ашаргъа жарагъан гагулары болгъан, асламысында бахчалада битиучю ханс. *Къызчыкъ бахчада ит дугъумла жыя айланады.* **Ит жыл** год собаки *(одиннадцатый год летоисчисления по двенадцатилетнему животному циклу)* / жаныуарланы атлары бла саналыучу онекижыллыкъ эски жыл санауну онбиринчи жылы. *Аппа кесини ит жылда туугъанына бек жарсыучу эди.* **Ит-тил-чапыракъ** подорожник *(трава)* / тюзде неда жол жанларында ёсюучю, уллу, кенг чапыракълары, гитче гюллери болгъан, ачыкъ жарагъа дарман орунуна салыныучу кёпжыллыкъ ханс. *Акъсакъал сол къолу бла ит-тил-чапыракъны, онг къолу бла да марал-чёп-башы къаураны алып, сыртында мерекебине тийирип, тобукъ столунда жазды.* Семенланы А., Жазыу айла, 78. **Ит чибин** оса / къанатлары жукъа жён бла къошулгъан, ачы къабыучу сары чибин. *[Шульц:] Не эсе да, фрау Берта, сен, ит чибинчикча, къуру мени къабаргъа кюрешип тураса.* «Шуёхлукъ», № 77, 124.

◆ **Ит биченнге жатханлай** (*как*) собака на сене / бир зат бла кеси да хайырланмагъан, башхаланы да къоймагъан адамны юсюнден. *«Ит биченнге жатханлай, сени бу ишинг неди?!» – деп, ачыуланды Азамат Борисге.* «Коммунизмге жол»,1973, № 117. **Ит бла киштикча (жашайдыла)** / *(живут)* как кошка с собакой / урушуп, тюйюшюп, бир бири бла келишмей. *[Ахмат Хажиге:] Бир арбаздача, къабыргъа къоншула, ит бла киштикча, жашагъаныгъыз айып тюйюлмюдю!* «Коммунизмге жол», 1974, № 62. **Итден туугъан 1)** *эриши сёз.* сукин сын / урушханда айтылады. *[Таубий:] Бу итден туугъан салпыкъулакъ эшек [Аслан] къайры къуругъан болур?* Боташланы И., Пьесала, 40. *[Базарбий жашына:] Итден туугъан ит, энди сен да былагъа [къатыны бла къызына] къошулуп, тебирегенсе!* Хубийланы О., Аманат, III, 42; **2)** чертёнок *(обращение к детям)* / сабийни эркелетгенде айтылады. *[Махмут Асланнга:] Ай итден туугъан, бизге уа нек келмейсе?* «Коммунизмге жол», 1972, №16.

◆ **Итлени суугъа сюр** гонять собак / жукъ этмей, ишлемей, айлан.

Иши болмагъан итлени суугъа сюрюр. (Нарт сёз). О *Ол а [Хусей] не ишлерик эди, итлени суугъа сюреди», – деди атасы жашына, ачыуланып къарап.* «Коммунизмге жол», 1973, № 91. **Ит ылыгъын сына** мучиться, страдать/бек къыйнал, инжил. *Иш къылыгъын билмеген ит ылыгъын сынар.* (Нарт сёз.) О *Азмы чапханса [эгер] таулада, тёшледе! Башынгы къол угъай, боран сылады. Аныуарынгы кёп кёрдюнг тюшюнгде, Тюнюнгде уа ит ылыгъын сынадынг.* Боташланы И., Ауул, 179.

ИТАЛИЯЧЫ *ат.* Итальянец/Италияда жашагъан асламлы халкъны миллетинден адам. *Историядан окъутхан устаз бизни италиячыланы жашау халлары бла шагъырей этгенди.*

ИТАЛЬЯН *сыф.* Итальянский / Италиячыланыкъы, аланы тиллери, культуралары бла байламлы. *Итальян литература.* ■ *Бизге келиучю тыш къыраллы туристлени арасында ингилиз, француз, итальян тилледе сёлешгенле кёпдюле.* «Коммунизмге жол», 1982, № 16.

ИТБУРУН *ат ц.диал., къарач. къ.* **улёкъу**. *Зыгытланы аралары бла барсанг, алыкъын къатып бошамагъан ишкилдилеге, итбурунлагъа... уруна, зауукъ этесе.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 256. *Къарангыда итбурунланы ичи бла ётебиз деп, [Хамит бла Халыу] кийимлерин жыртдырып, эртten аяз сууукъсурата, сыртлыкъчыкъгъа чыкъдыла.* «Жанкъылыч», 251.

■ **Итбурун терек** *ц. диал., къарач.* улёкъу терек (*къ. улёкъу*). *Атны терлигин итбурун, жабышмакъ, сары чыгъана, къарагёген терекле жыртхандыла.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 69. *Кешенени ичинде битген итбурун терекни юсюне къонуп, гергежыз... буруну бла кёкюрегин къашыйды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 166.

ИТИН *эт.* Стараться достичь, настойчиво добиваться *чего*, стремиться, тянуться к *чему* / Бир затны этерге, болдурургъа кёл салып кюреш, талпы. *Асыры ишге итиннгенден, не сёз неда лакъырда эшитилмейди.* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 78. *Аллына ат ётдюре юйренмеген ажир, асыры алгъа итиннгенден, Зауурбекни билегин къурушдурду.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 16. *Солтанбек тынгысыз болду, не эсе да бир зат айтыргъа итинди, алай таматаны терен сагъышын бузаргъа базынмады.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 29.

ИТИНДИР *эт. понуд от* **итин** / Итин дегенни къатланыучу *айырмасы. Жашны вузда окъургъа итиндир. Биреуню ишге итиндир.* ■ *Уста, жаш ишчини кёллендирип, жигер урунургъа итиндиреди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 219. *Хар адамны да жашауда жюреги сюйген, кесине итиндирген бир иши болады.* «Коммунизмге жол», 1975, № 227.

ИТИНДИРИЛ *эт. страд. от* **итиндир** / Итиндир дегенни зорлаучу *айырмасы. Жашла токарь усталыкъгъа итиндирилгендиле.*

ИТИНДИРИЛИУ *и.д. от* **итиндирил** / Итиндирил дегенден *этим ат. Бир ишге итиндирилиу.*

ИТИНДИРИУ *и.д. от* **итиндир**/ Итиндир дегенден *этим ат. Жигер урунургъа итиндириу. Иги окъургъа итиндириу.*

ИТИНИУ [1] *и.д. от* **итин** / Итин дегенден *этим ат. Жигитликге*

итиниуню жоллары, Жюреклеге багъалыдыла ала. О т а р л а н ы К., Сагъышла, 7. *Николайны образында автор чёрчеклик, окъуугъа итиниу, табийгъатха сюймеклик, кесини жангы шуёхларына, ахлуларына тартыныу дегенча аллай затланы чертирге кюрешеди.* «Шуёхлукъ», № 35, 119.

ИТИНИУ [2] *ат. къ.* **итиниулюк.** *Эски, чирик жашауну осал тёрелерин тамыры бла къурутургъа поэтни къызыу итиниую болгъанын «Мытыр» деген назмусунда кёребиз.* «Шуёхлукъ», №15, 129. *Адамланы къуру итиниулери бла колхоз экономиканы кётюрюрге кюрешиу болмачы умут эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 187.

ИТИНИУЛЮК *ат.* Стремление, настойчивое влечение, тяготение, устремленность к *чему* / Адамны бир ишни тамамлар ючюн этген мураты, жюрегини талпыуу, термилиую. *Иш кёллюлюк... алгъа бютюнда уллу атламла бла барыргъа итиниулюк уллу хорламла болдурууну мурдорудула.* «Коммунизмге жол», 1974, № 186. *Кёп кереледе ишни тамамлаугъа итиниулюк адамланы жангыз да бир къауумларындан тышына чыгъалмай къалады.* «Коммунизмге жол», 1974, № 81. *Комбинатны ишчилеринде буюрулгъан иш ючюн тизгинлилик, билимлерин, усталыкъларын ёсдюрюуге итиниулюк эсленеди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 66.

ИТИНИШ *эт. взаимн-совм. от* **итин** / Итин дегенни *араш айырмасы. Жашла университетге окъургъа кирирге итинишедиле.*

ИТИНИШИУ *и.д. от* **итиниш** / Итиниш дегенден *этим ат. Иги жашаргъа итинишиу. Окъургъа итинишиу.*

ИТИУ *ат.* Утюг / Быстырны бурушларын тюзетир, сыйдам этер ючюн хайырланылыучу юй керек. *Юйюкгенни итиу тюзетир.* (Н а р т сёз.) О *Орус тилде тюрк сёзледен была бардыла: къаптал, башмакъ, башлыкъ, итиу д.а.к.* «Шуёхлукъ», № 56, 125. *Таулу темирчиле гюрбежиледе ожакъ сынжырла, къысхачла, темир тишле, мухурла, итиуле этгендиле.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 9.

◆ **Итиу сал** гладить *что* утюгом, утюжить *что*/ итиу бла кийимни бурушларын тюзет, сыйдам эт. *Жансурат, жаулукъну тобукъларында жайып, итиу салгъанча сылап, сермеп жумдургъуна жыйды.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 180. *Жигерхан тёшекге жангы жабыу жайды, жастыкълагъа кёпдюреуюз ичирилген; итиу салыннган тышларын кийдирди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 278. *Жанчыкъ аны [солдатны] ич кийимлерин жууып, итиу салып берди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 85. **Итиу ур** *къ.* **итиу сал.** *Кюн элге жете, Алым, къобуп, кёнчегине итиу урду.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 187. *Кими китап окъуй, кими да кёлегине итиу ура тургъан жашла бирден ышардыла.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 41. *Аны [Бийбертни] юсюнде акъ кёлеги, сын къатдырылып, итиу урулгъан къара кёнчеги, жым-жым жылтырагъан чюйбурун чурукълары бар эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 105.

ИТИУЛЕ *эт. сёл. тил.* **1. Итиу сал** (*къ.* **итиу**). *Къыз къарындашыны кёнчегин, кёлегин да итиулеп берди. Жаш кийимлерин итиуледи.*

2. *кёч.* Нажимая, прессуя, проводить *чем-л.* по поверхности / Тракторну, танкны д.а.к. затны бир затны юсюнден басдыртып, малтатып ётдюр. *Бир танк жанып, жерин-*

ден тепмей къалгъанды, алай бирси танк, окопха жетип, аны [Володяны] юсюн итиулеп ётгенди. Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 120.

ИТИУЛЕН *эт. страд. от* **итиуле** / Итиуле дегенни *зорлаучу айырмасы. Кёлек итиуленнгенди. Жыйрыкъ итиуленнгенди.* ■ *Итиуленип бутлукълары, Жым-жым жылтырай чурукълары, Жагъа ичи къардан да акъ, Хар неси жарашыулу, тап.* «Жашауубузну байрагъы», 88.

ИТИУЛЕНИУ *и.д. от* **итиулен** / Итиулен дегенден *этим ат. Гофре жыйрыкъны итиулениую къыйынды.*

ИТИУЛЕУ *и.д. от* **итиуле** / Итиуле дегенден *этим ат. Кёлекни итиулеу. Плащны угу-жугу этеклерин итиулеу.*

ИТЛИК *ат.* Подлость, подлый поступок / Аман, осал иш. *Ётгюр кёзле къаматхандыла уу кёзлени жилтинин ... Дуу жанады кёлтюралмай, Къуш жыланны итлигин.* Батчаланы М., Сагъышла, 9. *Абдуллахны итлигин уста билген Сюйдюм быланы къызгъанларын бираз суутур акъылда: «Тап сёлешигиз, жашла!» – деп, сёз къошду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 111. *Белорус эллени къызлары немец фыргъаунлагъа юй тюп нек жуудыла, нек?! Дунияда анга киши тюздю демез. Душман бетсизди, жокъ итлигине чек!* Отарланы К., Сайлама, I, 89.

◆ **Итлик кёлек** *этн.* первая рубашка младенца *(её надевают на новорожденного сроком на сорок дней)* / жангы туугъан сабийге биринчи кийдирилиучю, кеси да къыркъ кюнден сора тешилиучю кёлек. *Анасы жашчыгъына итлик кёлек тикгенди.* **Итлик чач** волосы первой стрижки младенца/ сабийни биринчи жюлюннген чачы. *Жашчыкъны итлик чачын аппасы жюлюгенди.*

◆ **Итлик эт** проявлять подлость / аманлыкъ эт, аман иш эт. *Ит адам итлик этер.* (Нарт сёз.) О *Батый ханларын не итликни да этерге эркин къояды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 115. *[Къанамат Гяусаргъа:] Этген итликлеригиз меннге белгилича, кесигизге да белгилиди – мени бюгече былайда аланы санай турургъа заманым жокъду.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 172.

ИТОГ *ат* **1.** Итог, результат / Бир затны эсеби, хыйсабы, ахыры. *Жетижыллыкъны ал жылларыны итоглары къуандырырчадыла.* «Шуёхлукъ», № 13, 18. *Районнга былтырны итогларына кёре Кёчюучю Къызыл байракъ берилгенди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 204.

2. *В позиции определения:* итоговый / Бир затны ахыры болгъан. *Итог сан. Итог сводка.* ■ *Итог дерсле окъуучуланы иги билим алгъанларын кёргюзтгендиле.* «Коммунизмге жол», 1971, № 20.

■ **Итогун терге** *къарач. къ.* **итогун (итогларын) чыгъар.** *Эришиую итогун айда эки кере тергерге, болумну бюллетеньледе ачыкъ кёргюзтюрге эди оноу.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 3. *Къурауну бардырыу бла итогларын тергеуню да жоругъу жарашдырылгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 108. **Итогун (итогларын) чыгъар** подвести итог *(итоги)* / эсепле, эсебин тохтащдыр. *Квартал сайын малчыланы арасында эришиую итогун чыгъарадыла.* «Ленини байрагъы», 1972, №79. *Ишчилени арасында эришиу кенг жайылгъанды эм аны итоглары терк-терк чыгъарыладыла.* «Коммунизмге жол», 1971, №152. **Итогун эт** *къарач. къ.* **итогун (итогларын) чыгъар.** *Ийнек сауучула туурчыла бла, ферманы таматалары бла*

сют саууну, аны къыралгъа сатыну юсюнден сёлешгендиле, алтыайлыкъ итогун этгендиле. «Ленинни байрагъы», 1972, № 91. *Ишчилени арасында эришиую итогу ыйыкъ сайын этиледи.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 99.

ИХАЛТ *ат.* Место горы, скалы, яра, где часто обрушиваются камни, снег, земля / Тауда, жарда тохтамай оюлуп, гыйы, таш келе туруучу жер. *Аппа жашлагъа ихалтланы кёргюзтдю.*

ИХТИЯР *ат.* Воля, желание / Биреуню итиннгени, талпыннганы, сюйгенине жетерге, муратын толтургъа къолундан келмеклиги. *Таматаны къаты ихтияры болмаса, биз кюнлюк планыбызны толтураллыкъ тюйюл эдик. Бир ишни ихтиярынгы кючю бла томур.*

ИХТИЯРЛЫ *сыф.* Волевой/ Къаты, кючлю ихтияры болгъан. *Ихтиярлы адам. Ихтиярлы къылыкъ. Ихтиярлы ауаз.*

ИХТИОЛОГ *ат.* Ихтиолог/ Ихтиологиядан специалист. *Совет ихтиологла уллу жетишимле болдургъандыла.*

ИХТИОЛОГИЯ *ат.* Ихтиология / Зоологияны чабакъланы юсюнден бёлюмю.

ИЧ[1] *ат* 1. Нутро, внутренности человека/ Адамны чегилери тургъан жери, къарыны. *Ичги ичге кирсе, акъыл тышха чыгъар.* (Нарт сёз.) О *[Мухтар:] Аппа, къолуна алып тургъан топурагъын ичине жутуп иерге сюйюп, алай этерге уа менден уялып тургъан сунуп, къызардым.* Тёппелаиы А., Кюн батмайды, 150. *«Ашагъанлары ичлерине сыйынмай айланадыла!» – деп, Шахым кечеги бёрк жабып тургъан башын къымылдатды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 116.

2. Внутренности *(напр. овцы, козы и т.п.)*/ Малны адам жарашдырып ашаучу ёпке, бауур эм аллай башха органлары. *Къарт терк окъуна къойну ичин жарашдырды.* ■ *Абдуллах малны ичин жарашдырыргъа бек устады: жёрме, сохта, жалбауур этгенде, анга хазна адам жетмез.* «Коммунизмге жол», 1976, № 39.

3. Внутренняя часть, нутро *(напр. дома, пещеры и т.п.)* / Башы, тёгереги жабылгъан затланы тышларына къаршы жанлары. *[Жашла] дорбунну ичинде уллу къара кюбюрню тапхандыла.* (Ольк.) *Шайникни ичинде шайны къайнагъан тауушу эшитиледи.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 19.

4. Начинка, фарш/ Тылыдан этилиучю ашарыкъланы ичине салыныучу зат. *Хычынны татыуу ичине кёреди.* (Нарт сёз). О *Бёреклени ичлери эт болгъанын билгенден сора, Ахматны бети бютюнда жарыды.* «Коммунизмге жол», 1976, № 143.

5. Подкладка *(напр. пальто, костюма и т.п.)* / Адамны кийимини ич къаты, ичине тигилиучю къумач. *Жашны костюмуну ичи къара атлесденди. Жукъа дарийден болгъаны себепли, пальтону ичи, бир-эки кийгенлей, седиреп кетгенди.*

6. *В позиции определения:* а) внутренний / *къ.* **ичги**. *Алай шкафны ич къабыргъасында [жашчыкъ] поэтни суратын кёрюп, сын болду.* Толгъурланы З., Айыуташ, 9. *Къуш тырнакълача, къынгыр бармакъларын хычынны ичине батдырып, аны ич жумушагъын Къыямыт женгил-женгил эндиреди.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 309; б) Нутряной *(о жире, сале)*/ Малны ичинден алыннган (жауну юсюнден). *Малны ич жауу. Эчкини ич жауу.* ■ *Ыстауат таба айланып келген къой-*

ла, бузлагъан ич жау исси табада эригенча, эрип, тас болуп барадыла. Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 4.

7. *кёч.* Тайна, секрет / Ичги сёз (*къ.* **ичги** [2]). *[Салиматны къайынлары] ичлерин халкъгъа билдирмез ючюн, кеслерин асыры къатдыргъандан, ташдан этилген суратлагъа ушап къалгъандыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 11. *[Къыз жашха:] Мени ичими билгенден сора, Сен да бир акъыл этген эдинг. Мен саламлашыргъа тебирегенде, Сен а бурулуп кетген эдинг.* «Малкъар халкъ жырла», 128. *[Зурум Гыжыгъа:] Меннге ол [жашым] ичин айтхандыла.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 161.

8. В функц. послел. в форме направит. пад. ичине. Внутрь. *Сууну ичине. Юйню ичине. Къаланы ичине.*

9. В функц. послел. в форме местно-врем. пад. ичинде. Внутри. *Залны ичинде. Элни ичинде. Стаканны ичинде.*

10. В функц. послел. в форме исходн. пад. ичинден. Изнутри. *Хуржунну ичинден. Агъачны ичинден. Отоуну ичинден.*

■ **Ич ауруула** *мед.* внутренние болезни / ич органлада болуучу ауруула. *Юс, аякъ кийимле жетишмегенлери себепли, къыш алайда ич аурууладан ауругъанланы санлары кёбейген эди.* «Коммунизмге жол», 1976, № 34. **Ич кёлек** нательная рубашка, нижняя рубаха / адам ичинден жалан этине кийиучю кёлек. *Аминат... Азирет-Алийни ич кёлегин алып,... чыммакъ акъ кёмюкге салып, он бармагъы бла тюбюне ташайтды.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 54. *Найыпхан арбазгъа киргенинде, Шарау, ич кёлеги бла босагъа юсюнде олтуруп, чабырларын тизе тура эди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 142. *Ол [Къасболат] ич кёлегин жыртып, жараларын байларгъа кюрешгенди, алай къанын терк тохтаталмагъанды.* «Шуёхлукъ», № 44, 39. **Ич кёнчек** кальсоны / эр кишиле ичлеринден кийиучю кёнчек. *«Жабыу, къаптал, ич кёнчек бла ич кёлек, тыш кёлек, галошла, къол керек къайын атасына», – деп, бернени юлешген къатын хар ким кёрюрча ёрге-ёрге тутуп кёргюзтеди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 132. *[Апанас:] Федор Иванович, алай эсе [Къыямыт православный патчах ючюн жанын берлик эсе], ич кёнчеклени патчахны къатына нек такъгъандыла?* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 15. **Ич кийим (быстыр)** нательное бельё, нижнее бельё / адам ичинден кийиучю кийим (*быстыр*). *Гелля да, аппа да ол жаралы солдатха чыммакъ ич кийимле кийдирдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 84. *Бир кесекден Юсюп, ёрге къобуп, агъач башмакъланы кийип, ич кийимлери бла юй тюбюнде шош айлана, къысха-къысха солуйду.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 183. **Ич отоу** гостиная, комната для приёма гостей/ юйню ариу жарашдырылгъан, къонакъла олтуруучу отоуу. *«Ич отоугъа киригиз», – деди атам къонакълагъа.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 25. *Тыш отоу да, ич отоу да мушулдагъан тауушладан толдула.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 50. **Ич юй** *къ.* **ич отоу**. *Бираздан ич юйден шыбырдаула эшитиледиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 390. *Жашла Шерийфатны къолун тутуп бошагъанлай, ич юйден Азиретни анасы чыкъды.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 6.

◆ **Ичден чыкъгъан – ич ауруу** о переживании матери о своих детях / ананы сабийлерини юсюнден къайгъырыуун кёргюзтеди. *[Жюнюс Бийгъагъа:] Да не этериксе, «ичден чыкъгъан – ич ауруу» дейдиле, кеси баланга жарсымай къа-*

лай тёзгюн?! «Коммунизмге жол», 1975, № 86. **Ич дуния** внутренний мир / адамны оюму, акъылы, сезими, къылыгъы д.а.к. заты. *Уллу культура, алчы тёреле бла шагъырейлик Зайнафны ич дуниясыны, ниет байлыгъыны, къылыгъыны тюрлениуюнде жангы къарыу бергендиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 38. **Ичи аурумайды** *угъайл.* он не беспокоится, не тревожится, не волнуется / жарсымайды, къайгъырмайды. *Сюрюучюле къыйналгъанлыкъгъа, байны ичи аурумай эди.* **Ичи ётеди** он поносит/ адам неда мал, чегилерини ишлеу халы бузулуп, терк-терк эм жукъа кир этеди. *Бузоулагъа ич ётген къыйын ауруу тийгенди.* «Алчыла», 148. *[Сарыбий:] Къуру эт ашап турсакъ, ичибиз ётер.* Этезланы О., Тарда, 154. **Ичи жылынмайды** *угъайл.* он не очень надеется на *кого* / артыкъ бек ышанмайды. *«Сенден ичи жылынмайды ансы, ол бу ишде былай болукъ тюйюл эди», – деди Хажи.* «Коммунизмге жол», 1974, № 62. **Ичи кюеди (жанады) 1)** сильно горюет / бек ачыу этеди, къайгъы этеди. *Жашла кюлдюле, байланып тургъан Абдуллахны уа ичи кюеди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 368. *[Жаш къызгъа:] Сенден къалдым деп, ичим кюймейди. Барды ичими кюйдюрген. Кёп этеригими этмей оздуруп, Олду башны жерге ийдирген.* «Малкъар халкъ жырла», 158; **2)** он мучается от жажды / суусапдан бек къыйналады, бек суусап болады. *[Хаджирет:] Осман, мен ёле турама, ичим жаныр кетеди, бир суу ичир, маржа.* Зокаланы З., Солуу кюн, 84. **Ичи къара жаулай жанады** *къ.* **ичи кюеди (жанады)** (*1-чи магъ.*) *«Терк, манга бир хапар билдиригиз. Мени ичим къара жаулай жанады», – деп, [Къасбот], ачыуланып, бармагъын къаба эди.* Хочуланы С., Хапарла, 69. **Ичин ачды** он излил свою душу / кёлюндегин ачыкъ, жашырмай айтды. *[Асият:] Эл таныгъан обур Кяусаргъа уа мен ичими къалай ачар эдим?* Шауаланы М., Мурат, 78. **Ичинде жаны бар эсе** если он не боится / къоркъмай эсе. *[Науруз:] Ичинде жаны бар эсе, бир келсин* «Коммунизмге жол», 1975, № 52. **Ичинде жаны болгъан 1)** живая душа / адам неда жаныуар. *Ичинде жаны болгъанны башында ажалы болур.* (Нарт сёз.) О *[Муса:] Ичинде жаны болгъан ауругъан да этер, жангылгъан да этер.* Хубийланы О., Аманат, III, 62; **2)** кто смел, отважен, храбр/ кесине базыннган, къоркъмагъан. *«Ичинде жаны болгъан санга бир тийсин!» – деп, кёл этдире эди Ариубат жашчыгъына.* «Коммунизмге жол», 1974, № 191. **Ичинде жаны жокъду (къалмады)** душа ушла в пятки/ бек къоркъады. *[Хамит:] Аны [Абдул-Къадырны] ууу жетип, бизге бир чырмау болады деп, ичимде жаным жокъ эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 162. *Ол ёледи деп, Зекерияны ичинде жаны да къалмайды.* Хубийланы О., Аманат, III, 100. **Ичинде от къазанла къайнайдыла** *къ.* **ичи от болады.** *Ичимде от къазанла къайнатып турама.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 187. **Ичин кетерди** она сделала аборт / дарман бла ичинде сабийин туумазча этди неда заманындан алгъа ёлген сабий тапды. *[Къыямыт Абдул-Къадыргъа:] Ишге мен сизден уста тюйюлме, алай болсада [Файрузну] ичин кетерир мадар этерге керекди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 162. **Ичин тартады** кусает себе локти / сокъуранады. *Ишни ойлап этмеген ичин тартыр.* (Нарт сёз.) О *Жасауайланы бири, ичин тарта, босагъадан кирди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 274. **Ичин тёкдю** *къ.* **ичин ачды.** *Саша деген тенгим бир кюн былай нек мыдахса дерге къа-*

лып, сора мен жашырмадым, ичими тёкдюм. Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 9. *[Къушжетер Цуцагъа:] Эгечими юсюнден ичинги тёкдюрте тургъанлыгъым эди, алай а сен да аны эсгергенча, махтаялгъанынгы махтадынг да сирелдинг.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 166. **Ичин урады 1)** *къ.* **жан солуу этеди 1.** *Бир заманда Шамайыл, бети агъарып, ичин уруп, жетип, шыбырдай, айтды...* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 241. *Чаба-жорта, сабыр бола, Арыгъандан ичин ура,... Къызыл тору бир ат келеди.* «Жюрек жырлайды», 85; **2)** он делает *что* с большим трудом / бир ишни кючден, къыйналып этеди. *Малланы бир-бирлери чючкюредиле, бир-бирлери уа, ичлерин уруп, жётел этедиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 332. **Ичингде къой** *къ.* **ичингде тут (тый).** *[Директор Бийбертге:] Болушунлай манга айтырса да, экибиз да, кишилеча, кенгешип, ичибизде къоярбыз, айхай да, экинчи сен аллай иш этмезге айтсанг!* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 84. **Ичингден айт (окъу)** говорить *(читать)* про себя, не вслух, в уме, мысленно / кёлюнгден, киши эшитмезча айт (*окъу*). *Абдурахман эфенди ол жазыуну бек алгъа ичинден окъуду.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 292. *Тазалыкъны шарты – чыммакъ къарлары, Ичингден айтсанг да, эшитеди къулакълары.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 36. **Ичингде тут (тый)** держать *что* в секрете / кишиге айтма, билдирме, жашырып тур. *Зухура хапарларын, Маржаннга айтмай, ичинде тутады.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 187. *Тилчиле, ким уялтыр сизни?! Ичигизде тыялмайсыз сёзню.* М о к ъ а л а н ы М., Жырла бла жылла, 15. **Ичи от болады** душа его горит *(от злости, обиды)* / бир затха бек жарсыйды, къайгъырады. *Бекмырзалары халкъны кючюн кёрсюнле, ичлери бир от болсун.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 89. **Ичи от жанады** *къ.* **ичи от болады.** *«Ачыудан ичим от жанады»,– деп, Сарыбий, атындан тюшюп, жол жанында кырдыкга чёкдю.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 19. *[Хажибекир Таубийге:] Бир сюрюучю жаш сени, битеу Россейге белгили офицерни, эл бедишлиги этип кетгени эсине тюшсе, ичим от жанады.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 56. **Ичи тутмайды** *угъайл.* он не хочет делать *что*/ бир затны (ишни) этерге сюймейди, кёлю бармайды. *Председатель, ичи тутмай, башын ёрге кётюрдю.* «Коммунизмге жол», 1974, № 176. **Ичи тутса** если он захочет делать *что* / бир зат (*иш*) этерге сюйсе. *[Таусолтан Таужаннга:] Ичинг тутса, сен этмезлик зат жокъду. Жерни жукъасы бла къалынын билесе.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 132. **Ичли бол** она забеременела / къарыны болду, ичинде сабий, жан жаратылды. *[Къатын нёгерине:] Файруз ичли болуп айланнганын кёргенмисе?* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 156.

ИЧ [2] *эт* **1.** Пить *что*/ Суусун затны, жукъа, суулу ашарыкъны жут. *Таусолтан жашчыкъгъа сууну къаннгынчы ичерге къоймайды.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 202. *Къыз, печениядан да къаба, кофе ичеди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 45.// Выпивать за *что*/ Биреуню неда бир затны хурмети ючюн, этилген тилек толсун деп, чагъырны, эсиртиучю ичгини ичинге жут. – *Ол сиз айтхан оноула ючюн, сизни саулугъугъуз ючюн ичалгъаным къадар бирни ичеме, – деп, Дюге рюмканы башындан бирчик уртлап къойду.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 83. *Биз толгъан муратла ючюн ичейик.* О т а р л а н ы К., Сынла, 61. // Принимать в жидком виде *(лекарство, яд и*

т.п.) / Суусун халда дарманны, отну д.а.к. затны ичинге жут. *Къызы кетгенли, полковник врачланы чакъырыучу, дарман ичиучю болду.* Хубийланы О., Адамла, 81. *Ол а [къыз] от ичди да Тёшекге тюшдю. Кёре бардым мен, элтип анга дарман, Эрикгенден.* Зумакъуллланы Т., Кёз жарыгъым, 86.

2. Употреблять спиртные напитки / Заманынгы спирти болгъан ичгилени (*аракъы, чагъыр д.а.к.*) ичиу бла оздур, ичгини сюр. *«Исса ичген этиучюдю, сабийлерибизни неге юйретирикди ол!» – деп, айланнган тиширыула энди уа: «Жазыкъ Исса, къаллай бир къыйынлыкъ кёргенди!» – деп, къум-шум этедиле...* Шаманланы М., Окъа бёрк, 41. *Бу адам тохтамай ичеди. Урушда билегин тас этип, чолакъ болуп къайтханды.* Кацийланы Х., Тамата, 85.

3. Сосать *(грудь матери)* / Эринлеринг эм тилинг бла къысып, ауузунга тарт; эм. *Гилястан бла Нёгер бир жукканы ичип ёсген эмчек къарындашла эдиле.* (Фольк.) ■ *Айшат бешикде сабийчигине ёшюн ичире тургъанлай, эшик къагъылды.* «Коммунизмге жол», 1975, №17.

4. Пропивать, тратить на выпивку / Ичгиге жой. *Ичгичи, мюлкню ичерсе, Халкъгъа аман ыз бичерсе.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 50.

ИЧГЕРИ *орун. сёзл. къарач.* Внутрь *(дома)* / Ичине (*юйню, сарайны, къошну д.а.к. затны*). *Жукъа чепкенли ариу санлы Суфият, челеклерин ичгери салып, бети къызара, къолларын ууа, кёзлери мыдах ышара, Науруз таба атлады.* Лайпанланы С., Гургумлу, 110. *Алым ичгери кирирге унамады, суусапны да къатына да къоймады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 178. *Малчыла, мал тындырып, бары да ичгери жыйылдыла.* Семенланы А., Жазыу айла, 14.

ИЧГИ [1] *ат* **1.** Безалкогольный напиток/ Суу, суусап. *Халкъ, жыйылып, той-оюн этип, ичги иче болгъандыла.* (Фольк.) ■ *Суукъ-суукъ ичгилеринг, Ариу Нальчик, салам санга!* Шахмырзаланы С., Назмула, 84.

2. *къауум.* Спиртные напитки / Спирти болгъан, эсиртиучю суусун зат. *Ичги ичге кирсе, акъыл тышха чыгъар.* (Нарт сёз.) О *Тюрлю-тюрлю ичгилени къатларында агъач аякълагъа къуюлгъан кёмюкбаш бозала, адамланы акъырын ичгенлерине ачыудан, кеслерин тыялмагъанча, къайнап, кётюрюледиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 149. *[Жаш] ичги ичип азгъан, къарыусуз, сазбет... адам эди.* «Шуёхлукъ», № 6, 28.

ИЧГИ [2] *сыф.* Внутренний/ Ичинде болгъан, ичиндеги. *Къайсы жолну сайларыкълары халкъланы кеслерини ичги ишлериди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 113. *Кертиди, къошакъсыз сезим ичги кючю бла тартады кесине; поэзияда жумушакълыкъ окъуучудан жуапсыз къалмайды.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 34.

◆ **Ичги сёз** секрет, тайна / адамны таша, жашырын, кишиге билдирирге жарамагъан оюму, мураты. *Ичги сёзюнгю ышаннган тенгинге да айтма, тенгинги да тенги барды.* (Нарт сёз.) О *[Къарашауайгъа нёгерлериден бири:] Айып этмесенг, санга жумушум бар эди: бир ичги сёзюмю айтырыкъ эдим.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 34. *[Бийберт Азаматха:] Кертисин айтсам, ичги сёзюмю айтыргъа классда сенден сора кишиге базынмайма.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 40. **Ичги сыр** *къ.* **ичги сёз**. *Къыралынгы ичги сырын кёзюнгю гинжисинча сакъла.* (Нарт сёз.)

ИЧГИСИНИП *хал. сёзл.* По секрету, под секретом/ Башхаладан таша, жашырын, кишиге билдирмей. Жаланда этимчаны формасында жюрюйдю. *[Зурум Гыжыгъа:] А къыз, Дауум, былай ичгисинип сорса, не боллукъду?* Хубийланы О., Дерт, 160. *[Зубайда Азиретге:] Мен сеннге ичгисинип айтама, кишиге чыкъмасын, маржа, жашаулу болгъун.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 140. *Бюгюн ичгисинип айтхан адамынг тамбла аны кесинге бедиш этип сёлеширикди.* Хубийланы О., Аманат, III, 238.

ИЧГИЧИ *ат.* Пьяница, алкоголик / Ичгини (*аракъыны, чагъырны д.а.к.*) кёп ичиучю, аны ызындан болуучу адам. *Ичгичини мюлкю аракъыгъа жетмез.* (Нартсё з.) О *Кимни эсе да ёсмезлиги камсыклыкъдан этгенди, неда акъылын ауузуна ашап айланнган бир ичгичи жибергенди ташны [терезеге].* Хубийланы О., Дерт, 31. *Ичгичи, мюлкню ичерсе, Халкъгъа аман ыз бичерсе.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 50.

ИЧГИЧИЛИК *ат.* Пьянство, алкоголизм/ Ичгини (*аракъыны, чагъырны д.а.к.*) тохтаусуз эм мардасыз ичип туруучу къылыкъ. *[Люся:] Бизни жашла ичгичиликге хорлатырча тюйюлдюле.* «Малкъар пьесала», 63. *Урунуу низамны бузуучулагъа, ичгичиликге къажау кюрешиу кереклисича бардырылады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 17.

ИЧЕГИ *ат къарач. къ.* **чеги**. *Бир ичегини учундан жаратылгъан эки адам бир бирни урмаз.* (Нартсё з.) О *Ичегилени ариу тазалар ючюн, бир къашыкъ ингилиз неда глаубер тузну бир стакан сууда эритип ичиредиле.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 26. *«Аны [кюёулюкню] борчу уа, ат чабып бара тургъанлай, къойну кесип, тулукъ союп, санлап, ичегисин учуна дери анга жыйып, чапхан атланы озуп келирге керекди»,— дегендиле.* «Къарачай халкъ таурухла», 53.

ИЧЕРИК *къауум. ат.* Напиток/ Ичер затла. *Ашарыкъ, ичерик, киерик керекли болуп киши инжилмейди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 113. *Олсагъатдан тюрлю-тюрлю ашла, ичерикле келедиле.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 159. *Атын чомартлыкъ бла айтдырмагъан Къаншаубийни столунда бюгюн ашарыкъ, ичерик да эркин эди.* Къобанланы Д., Таулада тарууш, 308.

ИЧИЛ *эт. страд. от* **ич** [2] / Ич [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Столюсюнде ичилип бошатылгъан чагъыр шеша, чабакъла, къатхан ётмекле турадыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 177. *Зулкъарнейни жанындагъы столчукъда жюрек ауруудан дарманла, термометр, жарты ичилген стакан суу.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 42.

ИЧИЛИУ *и.д. от* **ичил** / Ичил дегенден *этим ат. Аракъыны ичилиую. Чагъырны ичилиую. Айранны ичилиую.*

ИЧИНДЕН *хал. сёзл.* Внутренне / Жашыртын, кеси аллына, кишиге эшитдирмей. Бетлеучю аффикссиз жюрюмейди. *Юсюпню кёз жашы чыкъмаса да, жюреги кюеди, ичинден сарнайды.* Шуаланы М., Мурат, 47. *Бирле, кёл кенгдирип, ышара эдиле, асламы уа, ачыу бет алып, ичлеринден мурулдай эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 57. *Ханийпаны атасы Хажос эфенди къызыны тюкенчиге баргъанына ичинден къууанады.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 123.

ИЧИМЛИ *сыф.* **аз жюр**. Приятный для питья / Иги ичилген. *Къыз къысымлы, къымыз ичимли.* (Нарт сёз.)

ИЧИР *эт.* Поить *кого*, давать *кому* пить / Адамгъа, малгъа д.а.к. затха ашаргъа, ичерге суусунлу зат бер. *[Къарты-жашы да] Ёрге къобуп, Къасботха сыра аякъны башындан ичирген эдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 63. *Бизге суусапха быж-быж эте тургъан айран да ичирдиле.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 14. *[Хажи-Осман:] Ол жалчы халымы билип, шорпачыкъ да ичирди, бир кесек ашатхан да этди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 46.

ИЧИРГИ *ат къарач. къ.* **чирги**. *[Маржанны] ёлген анасыныкъыла болуп эки эсги ичиргиси бла бир чиригеи кюбюрю бар эди, ол суукъ болуп келген адам... кюбюрню ууатханды да юйню жылытханды.* Боташланы А., Жашауум, 51. *Сыйлыхан ичиргини кёклеп бошады.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 72. *[Мауха:] Ахча бюгюн турамыды экен деп биягъы ичиргини тюбюне къарасам, жукъ да жокъ, тапсанг къойма.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 104.

ИЧИРИЛ *эт. понуд. от* **ичир** / Ичир дегенни зорлаучу *айырмасы. Маллагъа суу ичирилгенди. Бузоулагъа худур ичирилди.*

ИЧИРИЛИУ *и.д. от* **ичирил**/ Ичирил дегенден *этим ат.*

ИЧИРИУ *и.д. от* **ичир**/ Ичир дегенден *этим ат. Сабийге шорпа ичириу. Бизге саулукъларына бакъдырыргъа келген адамлагъа къымыз ичириуню уллу магъанасы барды.* «Ленини байрагъы», 1972, № 106. *Маллагъа суу ичириу, ашла юлешиу механизмлени кючлери бла тамамланадыла.* «Коммунизмге жол», 1975, № 184.

ИЧИРТ *эт. понуд. от* **ичир** / Ичир дегенни къатланыучу *айырмасы. Жангы директор канцелярияда тютюн ичиртмейди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 173.

ИЧИРТИУ *и.д. от* **ичирт**/ Ичирт дегенден *этим ат. Маллагъа сууну ичиртиу.*

ИЧИУ *и.д. от* **ич** [2] / Ич [2] дегенден *этим ат. Ичцуню аллы тюлкю, арты кюлкю.* (Нарт сёз.) *О Арыгъанны кетерир ючюн, спиртли затны ичиу хайыр бермейди, саулукъгъа заран салады.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 151. *Ашау, ичиу, сыра, боза, тилекле – бары да эркин къуюла эдиле.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 114.

ИЧИШ *эт. взаимн.-совм. от* **ич** [2]/ Ич [2] дегенни араш *айырмасы. Жашла гара ичишедиле.*

ИЧИШИУ *и.д. от* **ичиш** / Ичиш дегенден *этим ат. Эришип, суусап ичишиу.*

ИЧКЪОЗ *ат къ.* **каштан**. *Жашчыкъла ичкъозла жыядыла. Нальчикде ёсген ичкъозланы ашаргъа жарамайды.*

ИЧЛЕН *эт. къарач.* Быть осемененным (*искусственно*) / Къолдан урлукълан, бууаз бол. *Кёп бармай, къойла ичленип бошап, къойчуну муратына жетдирдиле.* «Алчыла», 62. *Столда арасы сюремден ачылгъан къалын журнал, «Зорька», «Астра», «Бирюза» деп ийнеклени, «Акъкъаш», «Айбат», «Жулдуз» деп къунажинлени къайсысыны къачан ичленнгенлери кёргюзтюлюп турады.* Лайпанланы С., Гургумлу, 64. *Энди [ана къойла] июль айда ичленмеселе,*

ала быйыл тёлю берлик тюлдюле. «Алчыла», 60.

ИЧЛЕНДИР *эт.* Осеменить *(искусственно)*, оплодотворить *кого* / Къолдан урлукъландыр. *Къойчула ана къойланы къол бла ичлендиргендиле.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 63. *Ийнеклени къол бла ичлендирген пунктха да адамны жылы къолу жетерге керекди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 110.

ИЧЛЕНДИРИЛ *эт. страд. от* **ичлендир** / Ичлендир дегенни зорлаучу *айырмасы. Ийнекле къол бла ичлендирилгендиле. Эки ана къой къол бла ичлендирилгендиле.*

ИЧЛЕНДИРИЛИУ *и.д. от* **ичлендирил** / Ичлендирил дегенден *этим ат.*

ИЧЛЕНДИРИУ *и.д. от* **ичлендир** / Ичлендир дегенден *этим ат. Бирси мюлкледе да ийнеклени къолдан ичлендириу женгилленгенди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 114. *Къойланы заманында къолдан ичлендириу, аланы аш, орун бла толу бажарыу малчыланы адетлериди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 76.

ИЧЛЕНИУ *и.д. от* **ичлен** / Ичлен дегенден *этим ат. Малны ичлениую.*

ИЧЛИ *сыф.* Беременная *(суягная, стельная, супоросная)* / Ичи, къарыны болгъан, бууаз.

ИЧЛИК *ат.* Материал для подкладки, набивки, набивка / Пальтону, костюмну д.а.к. кийимни ич жанына тигилиучю къумач. *Пальтосуна жангы ичлик сатып алгъанды. Къыз костюм ичликлени жаратмады.*

ИШ [1] *ат* **1.** Работа, занятие, труд, деятельность / Жумуш, урунуу. *Жамал ишден къайтханда, ала [Букъминат бла Окъуп] юйге келип тура эдиле.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 3. *Мурадин, ишге жаяулай жюрюп, орамны бирси жанында жашагъан къызчыкъны да жаяулай ашырып турду.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 126. *Экинчи кюн бригадир иш баргъан жерге келгенинде, Света кесини тюненеги умутун анга билдиреди.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 134.

2. Деятельность по созданию, изготовлению, обработке *чего* / Бир затны этиу, ишлеп чыгъарыу бла байламлы жумуш. Асламысында кёплюк санда жюрютюледи. *Гидротехника жаны бла къурулуш ишле бек суукъ кезиуледе бардырылгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1972, № 89. *Колхозчула, жаз башы сабан ишлерин тынгылы этип, хорлауну байрамын къууанчлы белгилейдиле.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 5.

3. Служба, занятие, труд / Къуллукъ. *Ол ингирде да Къади ишине келиучю заманында келди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 75. *Къалай эсе да айлана, Гемхотлары салына, Борсукъ келди иш излей, Тюлкю тенгине жалына.* Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 34. *[Жамийлят Аминнге:] Сен тиширыуланы баш ишге, къуллукъгъа салыргъа терс къарагъанынгы мен биринчи колхоз жыйылыуубузда окъуна ангылагъанма.* Кацийланы Х., Тамата, 174.

4. То, что подлежит обработке, находится в процессе изготовления/ Асламысында къол бла этиллик, этилирге керекли, этиле тургъан зат. *Жаулукъ эше тургъан къыз, бизни кёргенлей, ишин да арбазда стол юсюнде къоюп, юйге кирип кетди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 178. *Халиймат энди къарт болгъанды, алгынча юйге иш алып, быстыр тикгенин, чачакъ тюйге-*

нин да къойгъанды. «Коммунизмге жол», 1975, № 69.

5. Продукт труда, изделие, произведение / Биреу кесини къолу бла этген, жазгъан чыгъарма, сурат дегенча зат. *«Кёремисиз мени жашымы ишин?» – деп, Саният къонакълагъа жашы этген бир ариу шинтикчикни кёргюздю.* «Коммунизмге жол», 1974, № 43. *Марат суратчы эди. Аны ишлерин халкъ бек багъалай эди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 78.

6. *В позиции определения:* трудовой / Иш бла байламлы. *Комиссия фермалада иш низамны кючлендириуде, тазалыкъны игилендириуде бир къауум кемликлени белгилегенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 27. *Ишни хайырлылыгъы кётюрюледи, иш жигерлик ёседи.* «Коммунизмге жол», 1973, № 18.

7. Дело, круг ведения / Биреу бла неда бир зат бла байламлы, биреуню неда бир затны борчу, борчуна саналгъан зат. *Ата журтну къоруулау битеу халкъны ишиди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 91. *[Абидат эгечине:] Исмайылгъа бергенибизни терс, тюз этген эсек да, ол бизни ишибизди, санга андан жетгени жокъду!* «Коммунизмге жол», 1976, № 109.

8. Деловая надобность, нужда, потребность / Иш бла байламлы керекли зат. *[Орусбий Халимге:] Мен санга бир уллу иш бла келген эсем а, къайдан билесе?* «Коммунизмге жол», 1975, № 17. *Иши болмагъан бери [больницагъа] нек келлик эди?..* «Коммунизмге жол», 1974, № 52.

9. Дело, поступок / Биреуню этген заты. *Быйыл этген оюмсуз ишибиз жашаубузда ёмюрлюк дерс боллукъду.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 44. *[Жулдузхан Аминатха:] Мен тюнене бир тапсыз иш этгенме...* «Коммунизмге жол», 1976, № 204.

10. Происшествие, событие, факт / Биреуню неда халкъны жашаунда болуп кетген уллу магъаналы зат. *Бу иш мындан он жыл чакълы алгъа болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1974, № 19. *Ол бир иш этгенди да!.. Таякъны атып жиберип, Тахирни бутуна ургъанды.* «Коммунизмге жол», 1976, № 69.

11. Обстоятельства / Бир затны халы, болуму. *[Тахир:] Бир къыз фармацевтди, экинчиси кийим тигиучю устады. Жашладан бири шахтёрду. Бирси жаш инженер-электрикди. Гитчебиз да институтда окъуйду. Иш алайды.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 9. *[Баттал:] Иш осалды... Жашны тутуп, кетгендиле...* «Коммунизмге жол», 1975, № 36.

12. Судебный процесс / Къаллай да болсун бир болуп кетген затны юсюнден сюдде къараллыкъ, сюзюллюк зат, сюдлюк процесс. *Ёлтюрюлгенлени юсюнден ишни следователь жол. С. М. Сидоров жюрютеди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 81. *Юрий Михайлович папканы ичинден граждан ишлени юсюнден къагъытланы чыгъарды.* «Коммунизмге жол», 1975, № 112.

◆ **Иш кёллю** трудолюбивый / ишни сюйген, жигер. *Иш кёллю жашла кюнню къыздыргъанын да эслемейдиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 172. *Чеченде жаш тёлю организация къолларындан келген, иш кёллю, дунияда бир затдан да къоркъмагъан, жигит жашланы жыйыш-дыргъан эди.* «Шуёхлукъ», № 63, 37.

Иш кёллюлюк трудолюбие / ишни сюйгенлик, ишде жигерлик. *Коллективни жашаунда иш кёллюлюк, ишчилени жигерликлери, эсли-ликлери, башламчылыкълары ёсгендиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 28. *Аланы иш кёллюлюклери, усталыкълары, зоотехния, ветеринария эм экономимика билимлери кётюрюледи.* «Коммунизмге жол», 1973, № 33.

■ **Иш кюн** трудодень / колхозлада ишни тергеуню колхозчуну

колхозну хайырына къошхан юлюшюн кёргюзтген ёлчеми (1966 жылгъа дери жюрютюлгенди). *Колхозну оноучулары колхозчуланы юсюнден къайгъыргъанларына, иш кюнлерине хакъ тёленирлигине [колхозчула] тюшюннгендиле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 222. *Къайын анамы уа мен Уллу ыразы этерме: Берне орунуна анга кёп Иш кюнлени элтирме.* «Жилтинле», 185. **Иш къоратыу** *къарач. къ.* **ишни хайырлылыгъы**. *Иш къоратыуну ёсдюрюуде, урунуу тириликни кётюрюуде аны [жангы амалны] магъанасы уллу болгъаны ачыкъланнганды.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 56. *Жетишимли ишлеуню баш магъаналы элементи уллу иш къоратыуду.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 127. **Ишни хайырлылыгъы** производительность труда / адамланы ишлерини ишчи заманны ёлчеуюнде чыгъарылгъан продукцияны саны бла ёлчеленнген ишлерини хайырлылыгъы. *Заводда ишни хайырлылыгъы 10–12 процентге ёсерикди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 16. **Иш усталыкъ** профессия / энчи билим, усталыкъ керек болгъан, адамны жашатхан, ол этиучю иш. *Бригадада ремонтчу слесарьла 2–3 тюрлю иш усталыкъгъа юйренгендиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 29. *Профессионал-техника билим бериу управленияны окъуу-методика кабинетинде иш усталыкъланы кётюрген курсла ишлейдиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 47. **Иш хакъ** заработная плата/ адам ишлегени ючюн ай сайын алыучу хакъ; айлыкъ.

◆ **Иш битди** (и) дело с концом/ бир затны болуп къалгъаныны юсюнден. *«Старшина айтды – иш битди», – дей эди стражник„житчакёз Къурман.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 67. **Иш бишир** совершать, выполнять, производить *что* / бир затны тындыр, тамамла, жалчыт. *Эринчек иш биширмез.* (Н а р т с ё з.) О *Роза къолуна алгъан ишин аламат биширеди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 226. *Иш ишлейдиле, усталыкъгъа тюшюнюп, Хар бармагъынг бирер ишни биширип.* «Жашауубузну байрагъы», 45. **Ишде бардыр** осуществить что / эт, болдур, жашауда бардыр. *Комиссар бла къагъытчы уа, хар заманда да махкемеде туруп, ол оноуну ишде бардырлыкъдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 132. **Иши битгенди** пиши пропало / бир затны тапсыз болгъанын, биреуню жоюлууну, ёлюуюн д.а.к. затны кёргюзтюр ючюн хайырланылады. *[Забийда Гоккагъа:] Ах, мен жарлы, сен мени жюрегими жарыргъамы жаратылгъан эдинг! Ишинг битип турады, ишинг сын боллукъ!..* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 187. *Аны иши битген болур... ёлюм къутуртса, адам бир кесекге тирилген кибик этеди,– деучюдюле.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 82. **Иши жокъду** не его ума дело / ол затдан анга жукъ да жетмейди, ауара таянмайды. *[Забит эрине:] Мени ол зат бла ишим жокъду, кесинг этгенсе да, жууабын да кесинг бер.* «Коммунизмге жол», 1975, № 107. **Иш как болгъанды** *къ.* **иш кырты болгъанды.** *Кавказда герман аскерни иши как болгъаны бла байламлы, таулу миллетледен анга болушлукъ керек эди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул. *Ала [Зарий бла Марат] ишлери как болгъанын кеч билдиле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 65. **Иш кёл ал** настраивать себя на работу / ишге ал бур, кёл сал. *Жаш арт кезиуде иш кёл ала башлагъанды.* **Иш кырты болгъанды** дело труба / иш осал болгъанды, аманнга кетгенди. *[Гыга:] Хапайны ол къалыннга берген ахчасын жоюп къоймай, кесине къайтарайым, ансы иш кырты болгъанды.* «Шуёхлукъ», № 32, 85. *[Атабек:] Ой, иш кырты болгъанды! Уруш баш-*

ланнганды! Уруш! Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 14. *[Атабек:] Биз санга [Асланнга] терк тюбеялмасакъ, иш кырты боллукъду.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 70. **Иш къолай болсун!** бог на помощь! *(пожелание работающему успеха)*/ ишлей тургъан адамгъа аны ишини иги, терк барырын сюйюп айтылады. *Къарашауай акъырын-акъырын [эмегенлени] къатларына барып: «Ой, иш къолай болсун, арыгъан чийбыдырла!» – деп, оспар сёлешди.* «Нартла», 199. *«Иш къолай болсун!» – деди Мачар, тери ийис бла тер ийис къатышхан мастерскойда къолларын артына алып, ары-бери бара.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул. *[Хан кишиге:] Эй, алан, ишинг къолай болсун!* «Малкъар халкъ жомакъла!», II, 227. **Ишни башы** главное в чём-либо / баш магъананы тутхан зат. *Жюрек байрамлы болса, олду ишни башы.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 9. *«[Хамит Тахирге:] Ишни башы сени ангылаусузлугъунгдады, иги жаш!»* «Коммунизмге жол», 1975, № 26. **Ишни къолгъа ал** браться за дело / ишлеп башла, бир затны этип башла. *Алай къыйын кюнледе Боташ улу журтха эм керекли ишни къолгъа алгъан эди.* А к ъ б а й л а н ы А., Ёмюрню иеси, 5. *Жаз башы жылы кюнле жетгенлей, механизаторла сабан ишлени къолгъа таукел алгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1972, № 70. **Иш онгуна барады** дело идет на лад / иш чырмаусуз иги, тап этиледи. *Эллири-Чоппаны байрамламай, иш башларгъа жарамайды. Башласанг да, аллай дамсызлыкъны не Тейри, не Дауле кечирмейдиле: жерчилик, малчылыкъ, уучулукъ не башха иш онгуна барлыкъ тюлдюле.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 74. **Иш тауус** договариваться о свадьбе/ эрге беруню, къатын алыуну юсюнден келип, сёз тохташдыр, бегит. *Ким билсин,неле сёлешеди, Неле айтады, не «белги» береди. Иш тауусду да къайтды.* «Жюрек жырлайды!», 22. *Мурадинлары Адилни къызына иш тауусханларын ол [Марыу] билмей эди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 203. **Иш тереннге (уллугъа) кетди** дело приняло серьёзный оборот / иш тапсыз болду. *[Масхут:] Да, къарайыкъ, эштада, иш уллугъа кетерик болур.* Т ё п п е л а н ы С., Жаралы зурнук, 14. *Галя ишни тереннге кетерин ангыласа да, ахыргъа дерича женгдирмезге къаст этди...* Э т е з л а н ы О., Тарда, 198. **Иш тюйюлдю** не суть важно / къайгъырмаз, хата жокъду. *Сюйген адамым къатымда болсун ансы, ушхуурсуз къалгъан иш тюйюлдю.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 12. *«Эски устазла меннге ышарлыкъдыла. Алай болсада Анзор жарсымасын ансы, мени бетим уялгъаны иш тюйюлдю», – деп, Къазий школгъа атланды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 267. **Иш эт** выйти замуж или жениться / къатын ал неда эрге бар. *[Умар:] энтда къайтарып тилейме, мени ючюн деп кеси насыбынгы кесме. Жюрегинг ушатханнга иш эт, Зухура!..* «Огъурлу танг», 153. *[Асхат Османнга:] Мен ол Баразны къызына, Мариямгъа, иш этерге деп турама.* «Коммунизмге жол»,1975, № 118. **Иш этип** с намерением/ бир энчи мурат бла, алгъындан оюм этип. *Дерслерини кемликлерин кишиден эшитмегени себепли, Адемей директорну кеси иш этип келтиргенди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 169. *Иш этип чыкъмагъан адам ол дорбунну юсюне бир заманда да келлик тюйюлдю.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 46.

ИШ [2] *сонг.* **1.** Показывает неопределенность высказывания / Айтылгъан затны белгили болмагъанын кёргюзтеди. *Ынна уа, чёплеу жау къошулгъан иш болур деп, пе-*

чениялагъа къарагъан да этмейди. З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 45. *[Къаралды] Ичинден: «Была жатып ишми къалгъан болурла?» – деп, ол терезе къатына келди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 17.

2. Даже / Кесини аллында келген сёзню чертип эм кючлендирип жюрюйдю. *Эришиулеге Османлары иш да къатышырыкъ хапарлары барды.* «Коммунизмге жол», 1972, № 34. *Тойда тепсерге элни жашлары угъай эсе, къартлары иш да келген эдиле.* «Шуёхлукъ», № 45, 43.

ИШЕК [1] *ат.* Годовалый (об овце или козле) / Жыллыкъ тиши къой неда эчки. *Жаш ол керилгени бла уруп, бир ишекни башын чачып, тыпырдатды.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 99. *[Кёсе жашха:] Улакъны да, ахчаны да санга береме, бир ишек бер.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 277.

■ **Ишек ирик** годовалый барашек/ жыллыкъ бичилген къой. *Къонакълыкъгъа ишек ирик сойдула.* (Ф о л ь к.) ■ *Абдул-Межитни келгени бла байламлы Къыралхан багъаргъа тутхан ишек ирикни кюню къысха болду.* «Шуёхлукъ», № 42, 17.

ИШЕК [2] *ат къ.* **ишеклик**. *Тиширыуну къоюнунда сабийи бла артыкъ инжилгенине ишек жокъду.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 77. *«Айырмалы» билесиз, Ишегим болмаз анга, Мен галстук береме, Тенгим Мустафа, санга.* Г ы т т ы у л а н ы М., Космонартла, 11. *[Исмайыл Хусейге:] Мени сартын, сен ахшы, уста зоотехник болурса, жигер окъуругъунга ишек тюйюлме.* «Шуёхлукъ», № 20, 37.

■ **Ишек бол 1) ишекли бол 1** (*къ.* **ишекли II**). *Жарарлыгъынга ишек болсанг, жууап жарамаз.* (Н а р т с ё з). О *[Осман:] Бёрюню ёлтюрдю тагъылгъан эшек – Деп, айтсам, эшитген Болмазмы ишек?* О т а р л а н ы С., Жаз жылыуу, 51; **2)** *къ.* **ишекли бол** (*къ.* **ишекли II**). *Баттал Мазаннга бир палах этген болур деп ишек болабыз.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 22.

◆ **Ишек тарт ишекли бол 2** (*къ.* **ишекли II**). *Мал игиди, адам ишек тартмазгъа. Сизни къачып айланнганла сунмазгъа.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. *«Билаллыкъ тюйюлдюле, ишек тартадыла. Зулейха мен сёлешгенни айтырыкъ тюйюлдю...»,– деп, [Гола] кеси ичинден сагъышланды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 198.

■ **Ишек эт** *къарач.* **ишекли бол 1** (*къ.* **ишекли I**). *Билял ачхан жол керти жол болуп, аны ючюн иш онгуна бурулгъанына киши ишек этмейди.* «Алчыла», 62. *[Бадиймат:] Бу тели жюрек Ахматны ёлгенине ийнанмай, мен жарлыны ишек этдиргенлей турады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 332.

ИШЕКЛИ I *сыф.* Подозрительный / Бир затны кертилигине адамны арсар этген. *«Мен китап ачып, князьны атын ким урлагъанын билдим», – деди ол [эфенди] ишекли... къарамын жашыра.* «Шуёхлукъ», № 41, 39. *Жуукъалашдыла ала къар таулагъа Эм сакъ къарайдыла ишекли тарлагъа.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

ИШЕКЛИ II *хал. сёзл.* Подозрительно / Ишек болуп. *Оюс нек эсе да ол мыйыкълары болгъан жашха ишекли къарады.* «Коммунизмге жол», 1974, № 128.

■ **Ишекли бол 1)** сомневаться, испытывать сомнение / Бир затны кертилигине толу ийнанма. *Жаш, эфендини тюз ниетине ишекли болмаз ючюн, къолуна «Дурарны» – шериатны мурдорларыны эки томлугъун берди.* «Шуёхлукъ», № 32, 10. *Мухаммат, бир ишни жаратып, этерме десе, ишекли болма –*

этер! Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къола, 106. *Алимни кючюне элде ишекли болгъан жокъду.* Зокаланы З., Солуу кюн, 5; **2)** подозревать *кого/* биреуню юсюнден ол терсди деп акъыл эт, аны этген ишини юсюнден ол айыплыды, терсди деп оюмла. *«[Хапарла] обкомгъа окъуна жетген болурла»,– деп Амин ишек болады, алай не мадар этерге уа кеси да билмейди.* Кацийланы Х., Тамата, 71. *Жауунну жауарыгъына кюнню къыздыргъанындан окъуна ишекли болурча эди.* «Шуёхлукъ», №6, 93. *Элде адам аякъ тыннган заман болгъанды, чыракъ жанып турса, киши жукъгъа ишекли болмасын.* Эбизеланы А., Махти, 83.

ИШЕКЛИК *ат.* Сомнение / Бир затны кертилигине толу ийнанмагъанлыкъ, бир зат керти, тюз болмаз деген оюм. *Ёлетни да аллах ала [къатыны бла эки жашы] туугъан жерлерин алышханларына чамланып жибергенине [Шонтукъну] бир ишеклиги жокъ эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 22. *Мёчюланы Кязимни бу чыгъармасы малкъарлы поэтлени кёбюсюне назму жаздыртхан себеп болгъанына ишеклик жокъду.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 133.

ИШЕКЛИЛИК *ат* **1.** *къ.* **ишеклик.** *Адамны сюймеклик къайнатхан заманда тёгерек ишеклиликден толупду.* Кацийланы Х., Мухаммат, 47.

2. Подозрение / Биреуню юсюнден ол бир затда терсди деген жора. *«[Хусей:] Барыгъызны да манга ишеклилигигизни билеме, алай, энтда да къайтарып айтама, мен сизни затыгъызны кёрмегенме»* «Коммунизмге жол», 1973, № 16. *Ахмат кесини Махтиге ишеклилигин жашырмады.* «Коммунизмге жол», 1974, № 139.

ИШЕКСИЗ I *хал. сёзл.* Уверенно / Ишек болмай, таукел болуп. *Къызыу кюнде жол къыдыргъан, Элге кирип, суу тилесе, Ишексиз айтып къояма, Таулу анга айран берир.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 79.

■ **Ишексиз бол** быть уверенным в *чём* / биреуге, бир затха ийнан. *Биченни тапсыз къотаргъан, мал ашны чачхан кёзюне илиннгенлей, Хасан сансыз этип къоймазына ишексиз болугъуз.* «Алчыла», 96. *Ол кюнден сора биз Мурат не ишни да жалчыталлыгъына ишексиз болдукъ.* «Коммунизмге жол», 1975, № 37.

ИШЕКСИЗ II *мод. сёз.* Безусловно, несомненно / Сёз жокъду, кертиди, сёзсюз, ишек жокъду. *[Юй бийче:] Ишексиз, Алхоз бла талашхан къутургъан ит болур эди, бизге къан жауаргъа башлагъанды.* «Толкъунла», 119. *Тёбен элни старшинасы Биймырза бла бир-эки мыртазакъ, сора къазакъ аскерчик, ишексиз, бир къайгъылары болуп айлана болур эдиле...* Къобанланы Д., Таулада тарыш, 54. *[Мараучу:] Ишексиз,ким эсе да къууанч этерикди тамбла.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 105.

ИШЕКСИЗЛИК *ат.* Вера в *кого,* во *что* / Ишек болмагъанлыкъ. *Планланы толлукъларына ишексизлик. Ишни тюзеллигине ишексизлик.*

ИШКИЛ *ат къарач.* Сани из рогатины *(для перевозки камней и земли)* / Таш, топуракъ ташыргъа деп этилген, сабан ишледе хайырланылгъан эрттегили адыр. *Къарт ишкил бла таш ташыйды.*

ИШКИЛДИ *ат къарач. къ.* **ишхилди.** *Чегет ичинде къара ишкилди сыйыннгысызды.* Хубийланы О., Аманат, I, 136. *Зыгытланы аралары бла бара барсанг, алкъын*

къатып бошамагъан ишкилдилеге, итбурунлагъа... уруна, зауукъ этесе. Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 256.

ИШЛЕ *эт.* **1.** Работать / Къаллай болса да бир ишни эт, урун. *Самат, баям, намысы жюрюген адам болур эди: алайдагъыланы барысы да аны къатында кеслерин аямай ишлей эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 74. *Азнауур улу, бир кесек кёлю кётюрюлюп, ишлер муратда стол артына къайтды.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 47.// Быть занятым *где-л.* трудом, состоять *где-л.* на службе / Къайда болса да бир жерде ишинг, къуллугъунг болсун, къуллукъ эт. *Батырны келирин фермада ишлегенле барысы да ашыгъып сакълайдыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 34. *Ызыбыздан бир ат арба жетди: Арбачы болуп, бизни таныгъыбыз Матвей Сидорович... ишлей эди.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 30. // Состоять в *какой-л.* должности / Къаллай да болсун бир къуллукъну толтур. *Директор болуп ишле. Зоотехник болуп ишле.* ■ *Ибрахим... колхозда агроном болуп ишлегенли эки жыл болады.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 81.

2. Находиться в действии, действовать / Кесинги ишинги тохтаусуз бардыр (механизмлени, агрегатланы д.а.к. затланы юсюнден). *Тирмени чырмыкъсыз ишлеп турса, аппа чыгъып ол ташха олтурур да, сакъалын гулоч таягъына тиреп, сагъышлагъа кетер.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 43. *Асыры къызыу ишлегенден, пулемётланы темирлери отча къызгъандыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 254. *Адыхамны... мыйысы бусагъатда тохтаусуз ишлейди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 341.

3. Работать на *кого* / Биреуню ишин эт, жалчыт, биреуге жумуш, къуллукъ эт. *Ала [тенгле], байгъа кёп жылланы ишлеп, этлерин тер басханды, кёп къыйынлыкъла кёргендиле.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 174. *Самат биреуге ыспассыз ишлегенни сюймей эди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 27.

4. Действовать, функционировать *(об организациях, учреждениях и т.п.)* / Ишлеп тур (*организацияланы, учреждеяланы д.а.к. затланы юсюнден*). *Шахарда кёп къырал, жамауат, илму, окъуу, къурулуш, саулукъгъа къарагъан д.а.к. учреждения ла организацияла ишлейдиле.*

5. Действовать, функционировать (*о машине, частей тела и т.п.*) / Бузулмай, тохтамай ишлеп тур. *Окъ тийген къолум ишлемей тохтады. «Космос-586» спутникде салынган аппаратура ариу ишлейди.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 112.

6. Строить, воздвигать / Бир затны (*юйню, кёпюрню, илипинни д.а.к. затны*) къол бла эт. *Кёпюр ишле. Сарай ишле.* ■ *[Къабасарай Хажи-Мусагъа:] Муну [юйню] колхоз санга саугъагъа ишлегенди:* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 203.

7. Нарисовать / Биреуню неда бир затны суратын эт. *Ахмат къызыны суратын ишлей турады. Ынна призманы суратын тап ишлегенин Стёпа эследи.* «Шуёхлукъ», № 33, 69.

8. Возделывать, обрабатывать *что* / Урлукъ себерге, салыргъа хазырла (*жерни*). *Жерни ишледик. Бахчаны ишле.*

9. Чинить, исправлять *что* / Бузулгъан жерин тап эт. *Сагъатчы сагъатны ишледи. Станокну ишледиле.*

10. *сёл. тил.* Заготавливать *что*/ Хазырла (*сёз ючюн бичен*). *Быйыл биз он гебен бичен ишлегенбиз.*

11. *кёч.* Обработать *кого* / Алландыр, кеси жанынга бур, кесинги айтханынга тынгылат. «*Мен Сагъытни ишлеп келгенме, энди биз-*

ни тасхабызны киши биллик тюйюлдю»,– деп, кёллендире эди Мухажир Азиретни. «Коммунизмге жол», 1974, № 170. *«Сен аны [Сюлеменни] иги ишле, айтып иш а къоярмы?..»– деп, гузаба этеди Окъуп.* «Коммунизмге жол», 1973, № 96.

ИШЛЕН *эт.* 1. *страд.* от **ишле**/ Ишле дегенни зорлаучу *айырмасы. Башчы башчылыкъ этмалса, онкюнлюк иш бир кюннге ишленир.* (Нарт сёз.) О *Машинаны бычагъы... эгеуден ишленнген эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 196. *Хасан, къагъыт чырмалгъан бла бир конфет алып, ишлене тургъан уллу юйню салкъынына нёгерлери бла олтурду.* Хубийланы О., Аманат, III, 47.

2. *кёч.* Воспитываться, учиться правилам хорошего тона/ Адепге, ариу къылыкъгъа, халгъа юйрен. *Ишленмеген жаш – жюгенсиз ат, ишленмеген къыз – тузсуз хант.* (Нарт сёз.)

ИШЛЕНИУ *и.д. от* **ишлен**/ Ишлен дегенден *этим ат. Жолланы ишлениулери Малкъарны мюлкюн айнытыргъа, анга товар-ахча байлыкъланы кючлерге себеп болгъанды.* «Шуёхлукъ», № 37, 108.

ИШЛЕНМЕКЛИК *ат къарач.* Воспитанность/ Кесин тап жюрюте билген хал, къылыкъ; адеплилик. *Ишленмеклиги, татлы тили бла [Хажибек] кесин адамлагъа алдыргъанды.* Хубийланы О., Дерт, 129. *Ишленмекликни да барды бузаргъа жарамагъан жорукълары.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 139.

ИШЛЕТ *эт. понуд.* от **ишле** / Ишле дегенни къатланыучу *айырмасы. Таулу жашла экскаваторну тохтамай ишлетедиле.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 116. *Байкъул бла Зулкъарний кёпюрле бла жолла ишлетедиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 394.

ИШЛЕТДИР *эт. понуд.* от **ишлет** / Ишлет дегенни къатланыучу *айырмасы. Юй ишлетдир. Илипин ишлетдир. Сагъатны ишлетдир.*

ИШЛЕТДИРИУ *и.д.* от **ишлетдир** / Ишлетдир дегенден *этим ат.*

ИШЛЕТИЛ *эт. страд.* от **ишлет** / Ишлет дегенни *зорлаучу айырмасы. Юйле ишлетилгендиле. Кёпюр ишлетилгенди.*

ИШЛЕТИЛИУ *и.д.* от **ишлетил**/ Ишлетил дегенден *этим ат.*

ИШЛЕТИУ *и.д.* от **ишлет**/ Ишлет дегенден *этим ат. Станокну ишлетиу. Адамланы ишлетиу. Юйле ишлетиу.* ■ *Быллымда жангы школ ишлетиу, элни таза суу бла жалчытыу Мурача улуну эсинден кетмейдиле.* «Шуёхлукъ», № 32, 122.

ИШЛЕУ *и.д.* от **ишле**/ Ишле дегенден *этим ат. Къачда колхозну биченин, гардошун жыйыуда, къышха мекям ишлеуде жигерлени атларын айтып, Азал бюсюреу этди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 139. *Къарындашыбыз аны [машинаны] моторуну тауушуна, иги доктор саусузну жюрегини ишлеуюне тынгылагъанча, алай тынгылай эди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 109.

ИШЛИК *ат ц.диал. къ.* **шишлик.** *Жаш ишлик бишireди. Столгъа салат, ишликле, сыра, суула да салындыла.*

ИШСИЗ *сыф.* 1. Безработный / Иши, иш хакъы болмагъан, иш тапмагъан. *Ишсиз адам. Бир-бир къы-*

раллада ишсизлени саны ёсе барады.

2. Бездельный, праздный / Иши болмагъан, ишлемеген, бош тургъан. *Ишсиз бий улула сюйгенлерича ашай, кие, безирей эдиле.* «Коммунизмге жол», 1972, № 141.

ИШСИЗЛИК *ат.* Безработица *(экономическое явление)* / Урунганланы бир къаууму ишлер жер тапмагъан экономика хал. *Испанияда ишсизлик кёплени къыйнагъаныны юсюнден жарсыйдыла.* «Коммунизмге жол», 1975, № 113.

ИШТЕНЕК *ат эск.* Рудник, шахта, копь / Жер тюбюнде магъаданла, кёмюр къазыучу жер эм аллай ишлени бардыргъан предприятие. *Ишчиле эрттенбла иштенекге тюшдюле.*

◆ **ИШХАЙТЫ:** *къарач.* **Ишхайты байрам** праздник в честь завершения полевых работ / сабан ишле бошалгъанда этилиучю байрам. *Адамла ишхайты байрамгъа хазырлана эдиле.*

ИШХАУ *ат къ.* жонгурчха, юзгеле. *Ишхау жокъ салырча отха. Ана буюрду Ахматха: – Бар отун келтир агъачдан, Аша да столда ашдан!* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 46.

ИШХЕРИ *ат къ.* **юзгеле.** *Ой, Хукет улу уа къызбай Хажалий, Ишхери кирди Хажалийни къолуна.* «Малкъар халкъ жырла», 64. *Вагонлагъа топ окъла тийип, ишхерилери болмаса, жукълары къалмагъанды.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 43. *Къош аллында, тап, от тамызыргъа окъуна бир ишхери жокъ эди.* «Шуёхлукъ», № 32, 87.

ИШХИЛДИ *къауум. ат.* Брусника, черника / Жерге жатып, кеси аллына ёсген юлкючюкледе битиучю, мыстыракъ, къызыл эм къара кёгетчикле. – *Анакай, тамбла къызла ишхилдиге барадыла. Мени да ала бла жиберсенг а, – деп, тиледи къызы [Жансурат].* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 45. *Ол кёгетди, ишхилди, Тау чатлада жашнагъан, Бурунладан беричи Ата-анала ашагъан.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 253.

ИШЧИ *ат* **1.** Рабочий. Фабрикада, заводда, къурулуш, эл мюлк неда башха специализацияланнган предприятияда хайырлы неда болушлукъчу ишде урунган классны адамы. *Николай патчахны заманында Петербургну ишчилери, ач болуп, уллу демонстрация этгендиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 159. *Осман бла Муратчыкъ, рудникде бир кесек айланып, ишчилени жюрютген вагончукъ бла энишге тюшдюле.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 115. *[Масхут:] Бир жол, ючкюнлюк азыкъ алып, экспедицияда ишчиледён бирлерин да нёгер этип, магъадан излей кетдиле.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 24.

2. *В позиции определения:* рабочий, принадлежащий рабочим, выражающий их интересы / Ишчилени, аланы къолундагъы, ала жанлы болгъан. *Ишчи къымылдау. Аминат къабакъ эшикден кирир-кирмез юсюнде ишчи кийимлери бла бир кишиге тюбеди, ол эшда мында ишлей болур эди...* А х м а т л а н ы И., Боранда, 12 // Состоящий из рабочих / Ишчиледен къуралгъан. *Урунуу шохлукъ бу гитче ишчи коллективни бир къолча, кючлю бирикдиргенди.* «Алчыла», 103. *Ала барысы да ишчи жаш тёлю школда окъугъандыла.* «Коммунизмге жол», 1971, № 152.// Населенный рабочими / Ишчиле жашагъан. *Салам келтиргенбиз Жангы Малкъардан, Ишчи шахарыбыз Тырныауздан.* О т а р л а н ы К., Сайламала, II, 205. // Уста-

новленный, отведенный для работы *(о времени)* / Иш ючюн деп тохташдырылгъан (заманны юсюнден). *Къанаматны биринчи ишчи кюню узакъ Къазахстанда башланнганды.* «Коммунизмге жол», 1971, № 2. // Предназначенный для работы / ишге деп жораланнган. *Аминат къабакъ эшикден киркиргмез юсюнде ишчи кийимлери бла бир эр кишиге тюбеди.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 12. *Жети ишчи жери бла быйыл галантерей цех ачыллыкъды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 19. // Работающий, живущий своим трудом / Ишлеген, кесини къыйыны бла жашагъан. *Ялава ишчи классха мардасыз уллу иш этгенди.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 13. *Ишчи жашы, ишчи къызы, Ал окъууну сен къолгъа.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 157.

■ **Ишчи кюн** рабочий день / ишлерге, къуллукъ этерге деп тохташдырылгъан заман. *Къанаматны биринчи ишчи кюню узакъ Къазахстанда башланды.* «Коммунизмге жол», 1971, № 2. *Ишчи кюн бошала туруп, таматаны кабинетине экеулен кирдиле.* «Коммунизмге жол», 1975, № 19. **Ишчи кюч** *экон.* рабочая сила / ишчиле (*къ.* **ишчи** 1). *Былай къарагъанда, шахарда ишчи кюч жетишеди дерге боллукъду.* «Коммунизмге жол», 1971, № 132. *Ол ишлени тамамлар ючюн, къошакъ халда ишчи кюч керекди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 39. **Ишчи къолла** рабочие руки / ишчиле (*къ.* **ишчи** 1). *Малчылыкъда ишчи къолла жетишмегенлери себепли, Фазийканы тилегин толтурадыла: сют – товар фермагъа жибередиле.* «Шуёхлукъ», № 63, 99. *Бригадир ишчи къолла жетишмей, бичен дурулада къалып, зыраф бола тургъаныны юсюнден айтды.* «Коммунизмге жол», 1975, № 126.

ИЮЛЬ *ат.* Июль/ Календарь жылны жетинчи айы. *Жай чилле 20-чы июльдан 29-чу августха дери созулады.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 109. *Июльну биринчи кюнюнде, иши болуп, Алан эл ичине чыкъгъанды.* Х у б и й л а н ы М., Алан, 44.

ИЮНЬ *ат.* Июнь/ Календарь жылны алтынчы айы. *Арт онбеш жылны ичинде сууну бек уллу кезиую 1958 жылда июньну аягъында болгъанды.* «Шуёхлукъ», № 52, 71. *Экинди заман болгъанды, июньну исси кюню дуппурла артына ташайып, кюн бетлеге кёлекке айланнганды.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 21.

Й

ЙОД *ат* 1. Йод *(химический элемент)* / Химия элемент, металлча жылтырагъан, кристалладан къуралгъан, асламысында тенгиздеги водоросльладан алыныучу къаралдым боз зат. *Тенгиз сууда, анда ёсген ханслада йод бек кёпдю.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 37. *Биз ашагъан ашда, ичген сууубузда йодну атомлары бек кёпдюле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 133.

2. Раствор этого вещества в спирте / Ол элемент бла спиртден этилген, медицинада хайырланылыучу эритме. *«Терк, медицина болушлукъ керекди,– деди Марыся.– Мени быстыр чулгъамыма къарагъыз, анда байлау да, йод да барды».* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 48. *[Врач] итни тёрт санын да тинтип къарады, ачыкъ жараларына йодну жакъды.* «Шуёхлукъ», № 54, 56.

ЙОДЛУ *сыф.* Йодистый / Йоду болгъан. *Йодлу калий. Йодлу натрий. Йодлу металла.*

ЙОДОФОРМ *ат.* Йодоформ / Иринлемезча, ашланмазча этиучю дарман, йоддан этилген кючлю ийисли, сары тюрсюнлю кристалл порошок. *Сестра жараны жууду, юсюне йодоформ себип, байлады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 171.

К

КАБАК *ат.* Кабак / Революциягъа дери Россейде алайда ичерге деп спирти болгъан ичгиле сатылыучу жер. *Кабакны ичи тар эм кирли эди.*

КАБАРЕ *ат.* Кабаре / Буржуй къыраллада эстрадасы болгъан гитче ресторанчыкъ. *Кабарени иеси келген къонакълагъа жарыкъ болады.* «Коммунизмге жол», 1972, № 36. *Биз, тыш къыраллада кабарелени юсюнден кёп тюрлю хапарла эшитип тургъанбыз.* «Шуёхлукъ», № 37, 85.

КАБАЧКИ *ат* 1. Кабачок / Хыяр къауумдан тахта битим. *Терек бахчаланы араларында жангыдан хыярла эм кабачкиле себерге керекди.* «Коммунизмге жол», 1969, № 119. *Прохладна районну колхозларында кабачкилени бай тирлигин жыйгъанла бардыла.* «Коммунизмге жол», 1971, № 106.

КАБЕЛЬ *ат* 1. Кабель / Жерни неда сууну тюбю бла электрокючню бардырыр ючюн тартылыучу, телефон, телеграф связьда, радиода, телевидениядa, телемеханикада, сигнализацияда д.а.к. затлада хайырланылыучу, хауа, суу кирмезча тышланнган чыбыкъ (неда бир талай аллай чыбыкъ). *Трансформаторла, кабельле эм башха ол тюрлю продукция чыгъарыу жаны бла ахшы жетишимле болдургъандыла.* «Коммунизмге жол», 1975, № 32. *Шахарны орамларыны тюплери бла кабель тартылгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 106.

2. *В позиции определения*: кабельный / Кабель чыгъарыучу. *Саранскени кабель заводунда «телефон» деген алты автомат поток ыз орнатылгъанды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 126. *Пластмасслa машинала эм приборла ишлеуде, электрон эм кабель промышленностьда кенг хайырланыладыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 42.

КАБЕЛЬЧИ *ат.* Кабельщик/ Кабель чыгъаргъан неда кабель орнатхан (тартхан) жерде ишлеучю ишчи. *Кабельчиле биринчи кюнден башлап окъуна урунадыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 77. *Кабельчиле субботникни жигер урунууну кюню этерге таукелликлерин билдиргендиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 57.

КАБИНА *ат.* Кабина/ Бир энчи затха жораланып этилген бёлмечик. *Жаш кеси аллына биринчи кере самолётну кабинасына олтургъанда, дунияда андан насыплы болмагъан суна эди.* «Шуёхлукъ», № 47, 87. *Къаншау, тракторну кабинасындан башын чыгъарып, артына къарагъанда, ызындан келе тургъан Хасанны эследи да, тракторну тохтатды.* «Шуёхлукъ», № 6, 43.

КАБИНЕТ *ат.* Кабинет (*комната для занятий*)/ Адам ичинде олтуруп ишлеучю отоу. *Жазыучу Лев Николаевич Толстойну кабинети да алгъынча жарашдырылгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 109. *Жамийлят секретарьны кабинетине киргенде ол, ёрге туруп, стол артындан аны аллына чыкъды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 20. // Кабинет (*напр. директора*) / Учрежденияда жауаплы къуллукъчу ишлеген отоу. *Азирет да, ашыкъмай, директорну кабинети-*

ни къабыргъаларында плакатлагъа, эс бёлюп, къарайды. Х а п ч а л а́ н ы М., Мени насыбым, 8. *Хаджат, къызчыгъын да къолундан тутуп, колхозну председателини кабинетине келеди.* «Шуёхлукъ», № 63, 99. *Пионер лагерьни начальниги Зуфар, кесини кабинетинде олтуруп тургъанлай, сорууоруу болмай, ары бир тиширыу кирди.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 53.

2. Кабинет (*физический, анатомический и т.п.*) / Вир тюрлю окъууну, ишни бардырыргъа деп этилген, анга керекли оборудованиясы болгъан энчи отоу (*илму-излем учреждениялада, окъуу юйледе д.а.к.*). *Школну окъуу кабинетлери жетишмегени себепли, окъуу керекленi бир къаууму устазланы отоуунда туруучу эдиле.* «Шуёхлукъ», № 28, 88. *Кёп школлада физиканы, химияны, биологияны ахшы къуралгъан кабинетлери, окъуу мастерскойлары бардыла.* «Шуёхлукъ», № 50, 14.

3. *В позиции определения*: кабинетный / Кабинетде (*кабинетледе*) бардырылыучу. *Школда сабийлени окъутууда кабинет жорукъну магъанасы уллуду.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 27.

4. Кабинет (*напр. министров*) / Бир къауум къыраллада правительствогъа кирген министрлени къаууму. *Сатону кабинетинде Танака тышхы сатыу-алыу бла промышленностьну министри болуп тургъанды.* «Ленинни байрагъы», 1992, № 83. *Юг корейли диктатор кесини кабинетин жангыртыр оноу этгенди.* «Коммунизмге жол»,1969, № 212.

КАБРИКОТ *ат сёл. тил.* **1.** Коверкот / Саулай неда жартысы жюн болгъан, тыш кийимлик къалын къумач. *Простой кийим кийме, Зухура, Кабрикот, шивиот киербиз.* «Къарачай халкъ жырла», 188. *Драп берген – дигинал, Мутхуз берген – бояулу, Байрамда киерча кабрикотду аялу.* «Коммунизмге жол»,1972, № 112.

2. *В позиции определения*: коверкотовый/ Кабрикотдан этилген. *Кабрикот костюм. Кабрикот кёнчек.*

КАВАЛЕР *ат.* Кавалер / Орден бла саугъаланнган адам. *Ючеулен «Слава» орденни толу кавалерлери болгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 100.

КАВАЛЕРИСТ *ат.* Атлы аскерчи (*къ.* **атлы** [1]). *Бир къауум кавалерист къарангы кече жолгъа чыкъдыла.* «Шуёхлукъ», № 54, 50. *Акъ кавалеристле узакъда къачып барадыла.* «Шуёхлукъ», № 30, 10.

КАВКАЗЛЫ *ат.* Кавказец / Кавказда туугъан, жашагъан адам. *Аскерни жалгъан ышарыууна, татлы сёзлерине кёпню кёрген кавказлы алай терк ийнанып къаллыкъ тюйюл эди.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 25. *[Домалай тиширыугъа:] Мен къайтхынчы юйге эр киши къонакъ къойма, биз, кавказлыла, аллай затха тёзерге юйренмегенбиз.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 69. *Къарамыйыкъ кавказлыны намысы, юзмезге кетген сууча, жокъ болду.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 30.

КАВЫЧКАЛА *грамм.* Кавычки/ Туура сёзню, чыгъарманы атын неда кесини магъанасында хайырланылмагъан сёзлени белгилерге жюрютюлюучю белгиле («"неда"»). *Цитатаны эки жанындан да кавычкала салынадыла.*

КАГОР *ат.* Кагор / Къызыл десерт чагъырны бир тюрлюсю. *Къыз кагорну татыуун жаратмады.*

КАДЕТ [1] *ат.* Кадет / Революци-

ягъа дери кадет корпусда юйренген, ёсген, окъугъан адам. *Кадетлени экскурсиялары.*

■ **Кадет корпус** кадетский корпус / революциягъа дери Россейде дворянланы жашларын офицер къуллукъгъа хазырлагъан жабыкъ орта аскер окъуу юй.

КАДЕТ [2] *ат.* Кадет / Россейде 1905–1917 жыллада болгъан конституциялы демократланы партиясыны эмда ол ат бла 1919 жылда къуралгъан партияны члени. *[Бекболат:] Бу малгъун кадетлеге бир кёл кенгдиргенден сора, ёлсем да къайгъырмайма.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 358. *Къууанып аскерге чыкъдынг. Партизанлагъа къошулдунг, Кёп душманнга сюнгю сукъдунг, Кёп кадетни атдан жыкъдынг.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 106.

2. *В позиции определения*: кадетский / Кадетледен къуралгъан; кадетлени ниетлерин жакълагъан. *Меньшевикле кадет Думагъа ышана, парламентаризмни жолуна тюшерге ашыгъадыла.* «Коммунизмге жол», 1969, № 126. *Бу кадет аскерни уа хорланырыгъы кимге да белгилиди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 267.

КАДМИЙ *ат.* Кадмий / Химия элемент, кюмюш бетли жумушакъ металл.

КАДО *ат ц. диал. къ.* **балас**.

КАДР *ат.* Кадр (*кинофильма*) / Кинофильмде бир сцена неда эпизод. *Сейирлик кинону кадрларыча, къыралымы кесек жерини окъуна кёп тюрлю кюз арты суратлары бир бири ызындан кёз аллыма келеди.* Токъумаланы Ж., Ёкъюзню къадары, 103. *Фильмни ахыргъы кадрлары Узбекистанны эрттегили шахары Хивада алынып бошалгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1971, № 184.

КАДРЛА *ат кёпл. сан.* Кадры (*состав работников*) / Предприятияда, учрежденияда, партия неда профсоюз организацияда ишлегенлени окъуулары, билимлери болгъан бек керекли къаууму. *Миллет кадрла. Илму кадрла.* ■ *Кадрла бла ишлеуню юсюнден соруу сюзюллюкдю.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 426. *Бек алгъа жахилликни тайдырыу, интеллигенцияны кадрларын хазырлау иш бардырылгъанды.* «Шуёхлукъ», № 22, 115.

КАЗАРМА *ат.* Казарма / Аскерчиле жашаучу энчи юй. *Шахарчыкъны къыйыр сюреминде къызыл кирпичден ишленнген аскер казармагъа юлешинип, алты дивизияны полклары тургъанлы, эки ай чакълы болады.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 228. *Чумлу камчыла шахарда казарманы къатына жетгенде, анда адам асыры кёпден, къымылдар къарыу жокъ эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 203.

КАЗЕИН *ат.* Казеин / Сютде болуучу эм творог этгенде алыныучу белоклу зат (*бояула, желим, лак д.а.к. затла этгенде кенг хайырланылады*). *Сютде бек магъаналы аминокислоталары болгъан казеин, доктальбумин дегенча аллай белоклу вещетвола бардыла.* «Коммунизмге жол», 1974, № 172.

КАЗЕМАТ *ат.* Каземат (*одиночная камера*) / Революциягъа дери крепостьда политика тутмакълагъа деп ишленнген жангыз адам туруучу камера. *Карабенчелни мылы тартып тургъан казематлары бла карцерлеринде политика тутмакъла олтурадыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 134.

КАЗНА *ат* 1. Казна (*средства государства*) / Къыралны ахча, жер эм башха байлыгъы битеу да

биргелей. *Аны [Бийнёгерни] малы, мюлкю да казнагъа сыйырылыргъа керекди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 306. *[Жаш къызгъа:] Дунияда окъууну хайыры кёпдю, Казнадан ашау алырбыз.* «Малкъар халкъ жырла», 170.

2. Казна, государство / Ол байлыкъны жюрютген къырал эм правительствону къыралны мюлкюне иелик этген учреждениясы. *Былтыр казнадан алгъан эки ажирим колхозну бек уллу ырысхыларындан бириди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 83.

3. Денежные средства, деньги / Ахча, мюлк, мал. *Казнаны алып къачханла Ташчыдан иги окъуна узайгъан эдиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 264. *Насып – илмула хазнасы, Аны акъылгъа жыялсанг.* О т а р л а н ы К., Дуния эртгени, 75.

КАЗНАЧЕЙ *ат.* Казначей / Къайсы да болсун бир учреждениясы, организацияны ахчасын эм багъалы затларын асырагъан адам. *[Малжей Мырзабекге:] Правленнге да, казначейге да бара турмай, борчубузну жер иелени кеслерине тёлеп къояргъа жарарыкъ тюйюлмюдю?* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 274. *[Мырзабек халкъгъа:] Борчугъузну жаланда правленнге келтирип, кассагъа, казначейге берирге керексиз.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 274.

КАК *ат.* Мамалыга / Нартюх ундан сууда биширилип этилиучю къалын жумушакъ аш. *Кагынг болмагъан жерге къалагъынгы сукъма.* (Н а р т с ё з.) О *Ачдан жылагъан Сафиятха Кюмюш кеси этген какдан айраннга булгъап къапдырыргъа кюрешеди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 237. *Ун къоша да къаты эте, суу къоша да асыры хыра эте, ол [Антон] чоюн бла бир как этди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 370.

◆ **Как ашады** он ошибся /Жангылды, жангылыч иш этди, терс болду. *Аллах да сизге жашыгъыздан сора жаш бермей, как ашагъанды.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 17.

КАКА *ат саб. къ.* **аякъ** [1] (*1-чи магъ.*). *[Анасы жашчыкъгъа:] Какаларынг суукъ боладыла, чындайларынгы кий, – деди.*

2. Ножка (*вареные ножки барана, козы и т.п., которые обычно дают детям*) / Къойну, эчкини д.а.к. малны, адетдеча, бишгенде сабийлеге берилиучю аякъны тобукъдан энишгеси. *Къуру къалгъандан кака ахшы.* (Н а р т с ё з.)

КАКАО *ат* 1. Какао (*дерево*) / Урлугъундан шоколад этилиучю тропикледе ёсюучю терек. *Какаону ёсдюрюуде эм аны башха къыраллагъа сатыуда Гана битеу дунияда биринчи жерни алады.* «Коммунизмге жол», 1969, № 208.

2. Какао (*порошок из семян этого дерева*) / Ол терекни урлукъларындан этилген порошок. *Какаону банкасы.*

3. Какао (*напиток, приготовляемый из этого порошка*) /Ол порошокдан этилиучю татымлы ичги. *Кофе, какао, кисель, компот деген затланы менюде табаргъа кюрешген заманын зыраф этерикди.* «Коммунизмге жол», 1969, № 116. *Сют бек татыулуду, суукъ эм къайнар суу бла иги къатышады, чайгъа, кофеге, неда какаогъа къошсанг, бузулмайды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 64.

КАКЛА *эт. сёл. тил.* Делать *что-то* не так, как следовало / Буз, тапсыз эт. *Ишни какла.*

КАКЛАН *эт. страд. от* **какла** / Какла дегенни *зорлаучу айырмасы. Иш какланды.*

КАКЛАНЫУ *и.д. от* **каклан** /

Каклан дегенден *этим ат. Ишни какланыуу.*

КАКЛАУ *и.д. от* **какла** / Какла дегенден *этим ат. Къурала баргъан ишни каклау.*

КАКЛЫКЪ *ат.* Мука, предназначенная для мамалыги / Как этерге жарагъан ун. *[Жаныбек адамлагъа:] Малжейни жаланбыдыр сабийлерине бир каклыкъ тартайым деп, тирмен тишей тургъанымлай, мында киштикле макъырышханын эшитип келеме.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 65.

КАКТУС *ат.* Кактус / Базыкъ шатык сабакълы, чапыракъларыны орунларына шинжиле ёсюучю, жылы жерледе ёсген битим. *Кактусланы адамла кеслери жашагъан юйлени ичлеринде да ёсдюредиле.*

КАЛАК *ат къарач.* **1.** Бродяга/Юйсюз, белгили иши болмай айланнган адам. *[Жашы атасына:] Меннге ол анады, сен атаса, экинг да тенгсиз. Ата эсенг..., ата борчунгу толтур, тюлмюдю, меннге айып этме, тёзгеним кёпдю, болду! Биягъындагъы калакларынгы ызындан жёне.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл,62. *[Атасы жашына:] Итни кючюгю, не затла дейсе, не калакла?* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл,62.

2. *В позиции определения:* бродячий / Юйю болмагъан, айланып туруучу. *[Мёлехан Ибрахимге:] Тохта, атанг бир келсин, мен сени къабынга жыйдырырма, ансы сен энди, калак итча, айланып тебирегенсе.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 7. *[Хаджалий:] Акъгъан къанынгы Калак маскеле жалайдыла.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 95.

КАЛАКЛЫКЪ *ат къарач.* Бродяжничество / Калакны болуму, халы. *Адамны калаклыгъы. Итни калаклыгъы.*

КАЛЕНДАРЬ *ат* **1.** Календарь (*напр. отрывной, настольный*) / Жылны саулай кюнлери, ыйыкълагъа, айлагъа юлешинип, бир бири ызындан жазылгъан таблица неда китапчыкъ. *Къабыргъада тагъылгъан календарьда сезонну ичинде кюнню халы къалай тюрленип тургъанын белгилейдиле.* «Шуёхлукъ», № 52, 67. *[Ансар малчыгъа:] Келир жай неда бир жылдан Бийчесын таба ышырыллыкъ болурсуз, ары дери мал инжилмезлей къалай этейик ансы, – дей, аллында календарьны къагъытын аудуруп, юсюне жазды.* Лайпанланы С., Гургумлу, 80.

2. Календарь (*напр. соревнований*) / Этиллик затны айлагъа, кюнлеге юлешиннгени. *Бюгюн а къызны ишчи календарында келир жылны биринчи айы бошалады.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 80. *Къумач согъуучуланы асламы экинчи жылны календары бла ишлейдиле.* «Коммунизмге жол», 1975, № 63.

3. *В позиции определения*: календарный / Календарь бла тохташдырылгъан. *Кезиулю календарь оюнда нальчикчи футболчула Ставропольда «Динамону» спортчулары бла тюбешгендиле.* «Коммунизмге жол», 1969, № 124. *Майда болгъан кезиулю календарь оюнда Нальчикни «Автомобильчи» командасы «Ростсельмашны» сеткасына биринчи топну кийиреди.* «Коммунизмге жол», 1969, № 95.

КАЛИБР *ат.* Калибр (*ружья, оружия*) / Атылыучу сауутну быргъысыны кенглиги. *Дадаш, калибри гитче болгъан ушкокну тартып, бек алда чабып барады.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 213.

Калибрлерине кёре, ушкокла кёп тюрлю боладыла. // Диаметр пули или снаряда / Окъну неда снарядны диаметри. *Уллу калибрли топ окъла. Гитче калибрли ушкок.*

КАЛИБРОВКА *ат* 1. Калибровка / Бир затны калибрин ёлчелемеклик. *Агрегатланы бла механизмлени ишлеулерин сынагъандан сора, бригада калибровканы башлагъанды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 240.

2. *В позиции определения:* калибровочный / Калибровка этиучю. *Калибровка заводда эрттеден бери ишлеген Рубан коллективде махтау бла эсгериледи.* «Коммунизмге жол», 1973, № 45.

■ **Калибровка эт** калибровать / калибрин ёлчеле. *Нартюхню къургъакъсытхан, тазалагъан эм урлукъну калибровка этген завод ишленнгенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 45.

КАЛИНДОР *ат сёл. тил. къ.* **коридор**. *Зулейха Нанашны калиндоргъа чакъырды.* Этезланы О., Тарда, 169. *Чегемни чанка къызлары калиндорлада эм юй башлада, жокку-жокку болуп, жырлай эдиле.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 65.

КАЛИЙ *ат* 1. Калий / Химия элемент, углекалий туздан алыныучу, кюмюш бетли акъ металл. *Семиртгичлеге жерни байыкъдырыугъа керекли бек магъаналы элементле калий, фосфор эм азот боладыла.* «Коммунизмге жол», 1969, № 102. *Жерге азотну, калийни, фосфорну бирден салыуда себеп болады.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 81.

2. *В позиции определения:* калийный / Къурамында калийи болгъан. *Северде, Соликамск шахарны къатында, калий тузну мардасыз кёбюсю табылгъанды.* «Естествознание», 25. *Орта эсеп бла хар гектардан 80–100 центнер нартюх алыр ючюн, алчы мюлкледе культивация эте эм урлукъ себе туруп, жерге фосфор, калий, азот семиртгичле бередиле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 139.

КАЛИТКА *ат.* Калитка / Къабакъ эшикни, бурууну, хунаны бир жеринде гитче эшик. *[Мурат:] Мен, калиткадан ётюп, сол жанында терекле тюбюне бурулгъанымлай, Раягъа тюбедим.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 57. *Жаш калитканы ары жанында, терекле тюбюнде, бир къаралды эследи.* «Шуёхлукъ», № 30, 67.

КАЛКАЙ *ат къарач.* 1. Брехливая собака / Бошуна юре туруучу ит. *[Берхан келинине:] Ай харип, чабып аллымы тыярыкъдыла депми тураса? Иги юреннген эдинг! Бош жангыласа, былайда сени сакълаучу калкайларынг болурла.* Хубийланы О., Аманат, III, 178. *Къошда тургъанлыгъына не мал ызындан айланыргъа, не ыстауатны сакъларгъа жарамагъан калкай... бир жамызын сермеп, жабагъысын жоппу-жоппу агъыза эди.* Эбизеланы Х., Къанаматны журтунда, 9.

2. *кёч.* Пустобрех, болтун / Ётюрюкчю, жаншакъ.

◆ **Калкайынгы тый!** *эриши сёз.* Не болтай, заткнись! / ауузунгу тый, жаншама.

КАЛОРИЯ *ат.* Калория / Жылылыкъны ёлчелеуню системада болмагъан ёлчеси. *Бир калория бир грамм таза сууну бир градусха жылытады.*

КАЛОРИЯЛЫ *сыф.* Калорийный / Калориясы аслам болгъан. *Кёп калориялы отлукъ. Калориялы аш.*

КАЛОШ *ат къ.* **галош.** *Кюн чуу-акъ, жол да къургъакъ. Хар ким таза кийинип, Калош унутулмагъанды, Жатар [калош] мюйюшге кирип.* М а м м е л а н ы И., Санга саугъам, 48. *Тюрлю-тюрлю журунла бла жамалгъан къаптал-ы не къумачдан этилгени белгисизди, тыкыр басхан къарыусуз аякъларында жыртыкъ калошлары барды.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 28.

КАЛЬКУЛЯТОР *ат.* Калькулятор / Калькуляциядан специалист. *Калькулятор къаллай бир ахча къоратылгъанын, къаллай бир файда тюшеригин терк окъуна эсепледи.*

КАЛЬКУЛЯЦИЯ *ат энчи.* Калькуляция / Товарны кеси, сатылып алынырыкъ эм сатыллыкъ багъасыны тергелиую. *Объектни къурулушуну багъасы, этиллик къоранчланы калькуциясы бригадирге белгили болургъа керекдиле.* «Коммунизмге жол», 1975, № 20.

КАЛЬЦИЙ *ат* 1. Кальций/ Химия элемент, тытыр ташланы, мермерни д.а.к. затланы къурамларына кирген кюмюш бетли акъ металл. *Творогда, белокладан, сют жаудан, витаминледен сора да, кальций тузла, местионин эм холин деген аминокислотала бардыла.* «Коммунизмге жол», 1974, № 108.

2. *В позиции определения:* кальциевый / Кальцийи болгъан. *Кальций тузла.*

КАМАР *ат эск.* Серебряный *(иногда золотой)* женский пояс / Кюмюшден (*бир-бирде алтындан да*) этилген тиширыу бел бау. *Жанчыкъ, аны эки нёгер къызы да, бийчелеча, таулу кийимле кийип, тюймеле салып, камарла къысып алай келдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 112. *Акъчач анала алтын камарларын «Танкла ишлет!»– деп, бергенде къыралгъа, къыйын эди кёз жашласыз къаргъа.* О т а р л а н ы К., Сынла, 117.

КАМБАЛА *ат.* Камбала / Кёзлери бир жанында болгъан, чабакъчыла тутуучу тенгиз чабакъ. *Узакъ Востокда лососьланы, Север тенгизде камбалаланы, Камчаткада карбланы, осётр чабакъланы запаслары азайып барадыла.* «Коммунизмге жол», 1969, № 249.

КАМЕРА *ат* 1. Камера *(хранения, следственная и т.п.)* / Бир къауум учреждениялада энчи отоу. *Таш тюплю къарангы, суукъ камераны мюйюшюнде салам тёшекге сойланып, къан жугъу кийимлери юсюне къатып, бир мазаллы адам жатады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 197. *Жашау бар къадарда газ камералада кюйгенле, къара тюшле болуп, адамланы жылы тёшеклерине келгенлей турурла.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 17.

2. *энчи.* Камера *(напр. шлюза)*/ Къаллай да болсун бир приборну, машинаны, мекямны ичинде тёгереги жабылгъан бош жер. *Тракторну отлукъ кюйген камерасы уллуду.* «Коммунизмге жол», 1974, № 61.

3. Камера *(напр. футбольного мяча)* / Чархны, топпу д.а.к. затны хауадан толтурулуучу резин ичи. *Машинаны чархына нюй кирип, камерасын алышындырыргъа тюшдю.* «Коммунизмге жол», 1973, № 54.

КАМИС *ат сёл. тил. къ.* комиссия. *Аскерчи жашла ойнай турадыла, Келигиз, къызла, барайыкъ. Кимни сюйгени тап ойнай эсе, Камис айырып къарайыкъ.* «Малкъар халкъ жырла», 233.

КАММОЙ *ат эск. сёл. тил. къ.* конвой. *[Ибрахим Гордашха:] Сап-*

пасау бол каммой атлы, дуния сабан сюргенде, атлы болуп нек айланаса? Гуртуланы Б., Жангы талисман, 158.

КАМПАНИЯ *ат.* Кампания *(работа)*/Магъаналы жамауат-политика неда эл мюлк ишни толтурур ючюн белгили кезиуде бардырылыучу иш. *Айырыуланы кампаниясы. Мал ашла хазырлауну кампаниясы.* ❐ *Къыралда жахилликни кетериуге бурулгъан кампания кесини ишин план бла бардыра эди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 4.

КАМПЕТ *ат сёл. тил. къ.* конфета. *Багъананы тёппесине багъалы саугъалары бла кампет бёркню такъдыла, аны юсюне да бир акъ чилле жаулукъну атдыла.* «Шуёхлукъ», № 13, 38. *[Кеминат жашына:] Шекер огъай, Ушкулан базаргъа баргъанлай, гугурук суратлы пряникле, чачакълы кампетле зат да аллыкъма.* Байрамукълаланы Х., Жылла бла таула, 13.

КАМПУР *ат сёл. тил. къ.* гыртгыйныкъ. *Ибрахим Биязуркъаны къуршалагъанладан бирини арт жагъасындан сермеп, кампуруна тобугъун тийирип, бияры чартлатды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 23.

КАМПЫЛДА *эт. сёл. тил. къ.* **жанша.** *[Ибрахим бла Чоллай бир бирлерине:] Уолан, къара! Ол адам тартып тура болур эди, ол неле кампылдап кетди!* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 158. *[Антон Бекболатха:] Кампылдама! Оллахий, балтаны желкесин сыртынга жетдирип, тонгуз баласын кёпдюргенча, кёпдюрюп къоярма.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 350.

КАМПЫЛДАТ *эт. понуд от* **кампылда**/ Кампылда дегенни *къатланыучу айырмасы.*

КАМПЫЛДАТЫУ *и.д. от* **кампылдат**/ Кампылдат дегенден *этим ат.*

КАМПЫЛДАУ *и.д. от* **кампылда** / Кампылда дегенден *этим ат.*

КАМСЫК *сыф.* Озорной / Сиркиу, хыпыяр. *Бекболат бла аны камсык жыйыны да хуна артындан къарап турдула.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 264. *Ишлей тургъаныбызлай, мен къаты къысып, ёрге сюерге алгъан гыстымы, не эсе да бир камсык оюн эсиме тюшюп, Баблинаны юсюне атдым.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 194.

КАМСЫКЛАН *эт. къ.* **сиркиулен**. *Жаш, тенглерин кёргенлей, камсыкланып башлады.*

КАМСЫКЛАНЫУ *и.д. от* **камсыклан** / Камсыклан дегенден *этим ат.*

КАМСЫКЛЫКЪ *ат къ.* **сиркиулюк**. *Элчиледе Къазийни камсыклыгъын, чёрчеклигин билмеген жокъду.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 219. *Сакълайдыла сабийликден Къалгъан кемсиз камсыклыкъны, Къарайдыла мийикликден Къартла, билип тансыкълыкъны.* Хубийланы Н., Ауул, 20. *Ташны терезеге кимни эсе да ёсмезлиги камсыклыкъдан атханды неда акъылын ауузуна ашап айланнган бир ичичи жибергенди.* Хубийланы О., Дерт, 31.

КАМФОРА *ат.* **1.** Камфора / Бек ийисли кристаллы тюрсюнсюз зат (*медицинада бла техникада хайырланылады*).

2. *В позиции определения:* камфорный/ Камфорадан этилген, кам-

форасы болгъан. *Камфора спирт. Камфора жау.*

КАМЫР *ат сёл. тил. къ.* **камера 1.** *«Бу жолдан арысында тюйюшсегиз барыгъызны да камыргъа жыйдырырма»,– деп, Жаныбек жашланы жаныды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 408.

КАНАВА *ат къ.* **ганийба.** *Кими урчукъ ийире, кими чындай эше, кими тюп жабыугъа канава тиге... автомобиль дегенни кёрюрге сакълайдыла.* Байрамукълаиы Х., Тиширыуну хапары, 195. *Андан сора, хар этерге, канава тигерге юренип, ала бла кюнюмю ашыра башладым.* Байрамукълаиы Х., Тиширыуну хапары, 55.

КАНАЛ *ат* **1.** Канал / Суулаиы, кёллени, тенгизлени арасында кеме бла байламлыкъ жюрютюр, суу бла жалчытыр, сугъарыр, сууну бир жаныиа бурур неда кесине саркъытыр ючюн хайырланылыучу къазылып ишленнген суу ыз. *Была [Хусей бла Сергей] кеслери къазып келген каналны, бюгюн биринчи кере кёргенча, алай къарайдыла.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 11. *Канал къазыллыкъ жерни барына да къызыл байракъчыкъла урулундула.* Байрамукълаиы Х., Жылла бла таула, 316.

2. Линия связи, коммуникация/ Связьны, коммуникацияны ызы. *Тюрлю-тюрлю аппататура орнатылгъан спутникле радиотелеметрика эм телевизор каналла бла космосну мийиклигинде бола тургъан физика процесслени юсюнден Жерге уллу информацияны бередине.* «Коммунизмге жол», 1969. *Къонакъла келиуню болжалы дипломат каналла бла тохташдырыллыкъды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 69.

3. Пути, способы, средства к достижению, выполнению *чего-л.* / Бир затны тамамлар ючюн этилген жолла, мадарла, амалла. *Кесларини байлыкъларын ёсдюрюр ючюн, капиталистле кёп тюрлю каналланы хайырланадыла.* «Коммунизмге жол», 1975, № 78.

КАНАЛИЗАЦИЯ *ат.* Канализация / Кир суула ичи бла барыр ючюн жер тюбю бла салыннган быргъыланы, каналланы эм башха санитар-техника къурулушланы системасы. *Арлакъда дуппурну чача тургъан бульдозерле, канализациягъа чунгур къазгъан экскаватор, ара майданнга бетон къуюп, аны, кюзгюча, жылтыратып келген бетончула.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 34. *Юйге суу быргъыла тартыу, канализация, телефонизация ишле, арбазын ишлеу бошалгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 45.

КАНАР *ат.* Большой специальный мешок для шерсти / Жюн жыйылыучу уллу машок. *Акъ мамукъча, шыпан Жюнле пресследен алынадыла, Канарлагъа тёртгюл тюкле Кирсиз-кирсиз салынадыла.* «Жюрек жырлайды», 266. *Керилген канарлагъа сугъулгъан жюнню прессчиле, аяусуз къысдырып, темир чыбыкъла бла байлап, центнерлик топланы юсюне трафарет картон бла адреслерин жазып, мюйюшге къалайдыла.* Лайпаиланы С., Гургумлу, 73.

КАНАТ *ат.* Канат / Халыдан, жибекден, тюкден, темир чыбыкъладан этилген бек кючлю базыкъ аркъан. *Рингни тёгерегине базыкъ канат тартылыпды.* «Коммунизмге жол», 1971, № 127. *Мен тренерими айтханын хайырланып, алдай келип, къаш башына жетдирдим, ол [Андрей] артха сюрюне барып, канатха таянды.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 68.

Канат жол канатная дорога / къурч чыбыкъладан этилген канатха тагъылып, аны бла ары-бери жюрюп туруучу вагонеткалада жюклени (*бир-бирде пассажирлени да*) ташыр ючюн хайырланыучу къурулуш. *Буздан къуралгъан накъут-налмасла Букъдуралмадыла туманда, Жигитле ишлейдиле канат жол, Ма туман басынчакълап тургъанда.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 84. *Экиси да алай эте, кюле, ойнай, тёгерекге къарай, канат жолгъа жетдиле да Тырныаузну кёлюню башындан къарадыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 301.

КАНАУ *ат сёл. тил. къ.* **канал** 1. *Кече да, кюн да канау къазама, Макъала бла сёлеше, Мен макъаладан сууаплыкъ алгъанма, Ах, жылай-жылай, кёл эте.* (Ф о л ь к.)

КАНДИДАТ *ат* 1. Кандидат *(напр. в депутаты поссовета)* / Бир жерге айырылыргъа, сайланыргъа, салыныргъа, бир затны алыргъа д.а.к. затха деп белгиленнген адам. *«Эм ахшыланы депутатха кандидатха!» – деген чакъырыу бла баргъанды халкъ депутатлагъа кандидатла сайларгъа.* «Ленинни байрагъы», 1993, № 68. *Бусагъатда таулу жаш командирди, спортну устасына кандидатды, биринчи разрядлы парашютистди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 30. *Педагог коллектив кесини кандидатына ингилиз тилни устазы Любовь Мухамедовна Апшеваны кёргюзтгенди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 16.

2. Кандидат *(наук)* / Бизни къыралда диссертацияны къоруулагъаны ючюн берилиучю кичи илму даража эм ол даража берилген адам. *Малкъарны тиширыуларыны арасында Созайланы Аминат философия илмуланы биринчи кандидатыды.* «Коммунизмге жол», 1971, № 142. *Академияны илму советини членлери Джанибекланы Хасаннга бир кибик ыразылыкъда филология илмуланы кандидаты деген атны атагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1969, № 121.

3. *В позиции определения:* кандидатский / Кандидатны юсюнден болгъан. *Кандидат экзаменле. Кандидат стаж. Аминат кандидат диссертациясын хазырлайды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 175.

КАНДИДАТУРА *ат* 1. Кандидатура / Кандидат (*1-чи магъ.*) болургъа эркинлик неда онг. *«Мазанны кандидатурасына ыразы болгъан, къол кётюрсюн».* «Коммунизмге жол», 1974, № 87. *Къырал саугъалагъа кёргюзтюлген кандидатураланы Комитет 16-чы октябрьге дери аллыкъды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 97. *Цехни таматасы бригадирге Селяеваны кандидатурасын кёргюзтеди.* «Коммунизмге жол», 1971, № 154.

КАНИКУЛЛА *ат кёпл. сан.* Каникулы / Окъуу юйледе окъугъанла солур ючюн окъууну тохтагъан кезиую. *Жай каникулла. Къыш каникулла.* ❐ *Каникулла башланып, бир къаум кюн озгъандан сора, школчула Тогъайны аягъында къош къурадыла.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 132. *Каникулла да тауусулгъунчу, Махай шахаргъа къайтыргъа ашыкъды.* «Шуёхлукъ», № 32, 110.

КАНИСТР *ат.* Канистра/ Башы къаты жабылып, ичине бензин, фатеген, жау д.а.к. затла къуюлуучу орун. *Сиз барлыкъ жерледе суу къытды, кухняны котёлларына, флягалагъа, канистрлеге суу алып, биргегизге элтигиз.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 68.

КАНКУРАК *ат энчи.* Порхлица, колотушка, теребилка (*деталь мельницы*) / Тирменни кюбюрюню тирмен ташны тешигине андан мирзеу къуюлуучу кереги. *Тирменчини жыл къыйыны канкурак.* (Нарт сёз.) О *Халийматны от жагъада къармашыуу тирмен таш юсюнде канкурак секиргеннге ушайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 115. *Балта тауушлагъа тынгыласанг, мингле бла тирмен канкураклары тауушу этген сунар эдинг.* Хочуланы С., Хапарла, 8.

КАНТАТА *ат.* Кантата *(хоровая песня)* / Музыка этиу бла кёп адам бирге жырлаучу къууанч жыр. *Хасан «Жарыкъ шуёхлукъ» деген кантатаны авторларындан бириди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 40. *Жырчы литвачы композиторланы операларын, кантаталарын, жырларын кесини концерт репертуарына къошады.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 69.

КАНЦЕЛЯРИЯ *ат* 1. Канцелярия/ Учрежденияны ишин жюрютюучю бёлюмю эм ол бёлюм орналгъан жер. *Канцелярияда Хаджи-Исмаил бла Назбий къалдыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 15. *Эрттенликде студентле канцелярияга келдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 437. *Дерсле бошалып, юйюбюзге кете башлагъаныкъда, Ибрагим мени [Асланны] алып канцелярияга кирди.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 62.

2. *В позиции определения:* канцелярский / Канцелярияда болуучу. *Канцелярия товарла.*

КАНЦЛЕР *ат.* Канцлер *(должность)* / Запад Европаны бир къауум къыралларында уллу къуллукъладан бири. *Федеральный канцлер. Германияны канцлери.* ❐ *Канцлер выставканы экспонатлары бла шагъырейленнгенди эм сыйлы къонакъланы китабында жазыу къойгъанды.* «Коммунизмге жол», 1974, № 182.

КАПЕК *ат* 1. Копейка / Сомну жюзден бир кесегине тенг ахча ёлче эм аны къыйматын тутхан ууакъ ахча. *Капекни тергемеген капек багъасы болмаз.* (Нарт сёз.) О *Осман къачан да къысдырыучу адамды: «Бир капегим къорамасын!»– деп, турады.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 38. *Автобусха миннгенибизлей, [Хусей] терк окъуна хуржунундан чыгъарып, он капекни кондукторгъа узатды.* Шаулановы Х., Кюйген тап, 74.

2. *къауум. ат. къ.* **ахча**. *[Мурадин Османнга:] Капеклеринги къызгъаныпп, бизден жанларгъа излей эсенг, бюгюнден башлап тенглик тутханны къоюп, кенгтин жюрюрсе.* «Жанкъылыч», 265.

◆ **Капекге да кёрмейди (санамайды)** ни в грош не ставит / затха да тергемейди, санамайды, сюймейди. *Жалгъан чёпге тюшюре юйюмю, Къыйнар эди капекге да кёрмей.* Отарланы К., Сынла, 46. *Къартлыкъ ызымдан кюлсе да, Санамайма капекге.* «Шуёхлукъ», № 56, 31. *Къасым бу сагъатчыкъда юч илкични да, аны да жер жарылып, ичине жутуп къойса, капекге да санарыкъ тюйюл эди.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 96. **Капекге да тиймейди** гроша медного (*ломаного*) не стоит / жукъгъа жарамайды, тергелмейди, саналмайды, магъанасызды. *Дунияда бек уллу терсликни юсюнден Санга айтмасам, сёзюмю багъасы Капекге да тиймез эди.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 30. *Ёхтемлиги болмагъан къызны ариулугъу капекге тиймейди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 131. *Бийберт Бабынны кёрюрге излеп, ол кесинден къарыулу, кесинден сыйлы болгъанына*

ийнана, ансыз жашау мындан ары капекге тиймезча кёрюнюп башлады. Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 188.

КАПЕКЛИК *ат* 1. Копеечная монета / Ууакъ ахча, сомну жюзден бир юлюшю. *Жаш капекликлени башха жыйды.*

2. *В позиции определения*: копеечный / Багъасы бир капек болгъан. *Капеклик ахчадан гитче китапчыкъны да кёрюрге боллукъду бу сейир коллекцияда* «Ленинни байрагъы», 1973, № 16.

КАПИЛ *сыф. сёл. тил.* Мятный/ Дугъума ийисли. *Ынна бир-бирде капил кампетлени къаба туруучуду.*

КАПИТАЛ *ат.* Капитал / Капитализмни кезиуюнде ахчаны иесине ол жалда тутуп ишлетген ишчилеринден тюнген къошакъ ахча (*неда хайыр*). *Къырал-монополист капитал. Ахча капитал.* ❐ *Италияда монополиялы капиталны бийлик этиую ёседи.* «Коммунизмге жол», 1969, № 123. *Малайзияны миллет промышленносту тыш къыраллы капиталгъа къыралда жол бермей башлагъанды.* «Коммунизмге жол», 1974, № 25.

■ **Капитал къурулуш** капитальное строительство / халкъ мюлкню баш фондларыны ёсюулерин жалчытыучу промышленность эм юй къурулуш. *Тюрсюнлю металлургия жаны бла уллу капитал къурулушла бардырыладыла.* «Коммунизмге жол», 1971, № 141. *Капитал къурулушну да иши жараша барады.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 133. **Капитал салымла** капитальные вложения / капитал къурулушха берилиучю ахча. *Эл мюлкге капитал салымла. Халкъ мюлкге капитал салымла. Къырал капитал салымла.*

КАПИТАЛИЗМ *ат.* Капитализм / Баш магъаналы ишлеп чыгъарыучу кереклеге капиталист класс энчи иелик этген, феодализмни алышындыргъан жамауат экономика къурулуш. *XIX ёмюрню 40-чы жылларында капитализм жангы социальна экономика формацияча кёбюсюнде Запад Европаны къыралларында къаты бегигенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 40. *Капитализм крепостничествону кезиуюнде бир адам да билмегенча ишни хайырлылыгъын бийик даражагъа кётюргенди.* «Коммунизмге жол», 1969, № 125.

КАПИТАЛИСТ *ат* 1. Капиталист. Капитализм жамауатда капиталгъа ишлеп чыгъарыучу кереклеге иелиги болгъан эм жалгъа тутхан ишчилени къыйыны бла хайырланыучу адам. *[Мёчюланы К.] ол заманда халкъланы жашау болумларыны къыйынлыкъ бетин арсарсыз ачыкълайды, аны ючюн патчахны, капиталистлени, помещиклени терслейди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 71.

2. *В позиции определения*: капиталистический / Капитализмни жорукъларына таяннган. *Капиталист промышленность. Капиталист общество.* ❐ *Капиталист халланы айныуларына Малкъарны табийгъат, социальна эм история болумлары себеп болгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 38, 97.

■ **Капитал ремонт** Капитальный ремонт/ Юйню, станокну д.а.к. затны бек керекли жерлерине этилиучю толу ремонт. *Жашау фондха капитал ремонт этиую планындан жолну капитал ремонту план бла белгиленнгенден 17 кюннге алгъа бошалгъанды.* «Коммунизмге жол», 1971, № 124.

КАПИТАН *ат* 1. Капитан *(офицерское звание)* / Аскерде тамата

лейтенантдан (*патчахны аскеринде – штабс-капитандан*) сорагъы офицер чын эм ол чынны жюрютген адам. *Гвардияны капитаны. Авиацияны капитаны.* ❐ *Капитан Казаков, женгил машинагъа минип, къайры эсе да кетди.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 43. *Капитан бла бирге Мухамматха Парижге – Ара Комитетге келирге тюшдю.* Кацийланы Х., Мухаммат, 185.

2. Командир, начальник судна / Кемени командири, таматасы. *Кеме да башчысыз къалса тюзде, Ажашыр, тюгендире желле, къумла.* Отарланы К., Сайлама, II, 217. *Кеме бата туруп да тенгизге, Аны чал капитаны юллени Ауузундан атмай, база эрликге, Алай кетгенди тюбюне тенгизни.* Къуллийланы Къ., Сайлама, II, 9. *Назир, боран жетген кемени капитаныча, гузаба буйрукъланы береди.* Сылпагъарланы К., Кёмеюл, 69.

3. Капитан *(напр. хоккейной команды)* / Спорт командаы башчысы, таматасы. *Хоккей командаы капитаны. Футбол командаы капитаны.*

■ **Капитан-лейтенант** капитан-лейтенант / флотда тамата лейтенантдан сорагъы офицер чын эм ол чынны жюрютген адам.

КАПИШ *ат ц. диал.* Криворотый / Ауузу къынгыр. *Капиш адам.*

КАПНА *ат къарач. къ.* **гебен**. *Жулдузла кёкню жасагъанча, Сагъытны жыйыныны капналары сыртлагъа келбет саладыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 105. *Тиширыуланы жартысы сенек ауузла этедиле, жартысы аланы капналагъа урадыла.* Батчаланы М., Элчилерим, 26.

КАПОЛ *ат.* Бутон/ Чирчик, чакъмагъан гюл. *Тереклени каполлары кёпчюй башлагъандыла.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 75. *Каштанла сыргъа тагъып, Гюлле да капол ачып, Май да алай келеди, Дуниягъа нюрюн чачып.* Къуллийланы Х.-М., Жырны заманы, 108. *Бек сюеме жаз башыны кюнлерин, Эрттенликде кырдык ийис ургъанын, Тау суучукъгъа ийиле да, баш ура, Тал терекни капол ие тургъанын.* Къуллийланы Х.-М., Жырны заманы, 89.

КАПОТ *ат.* Капот/ Тюрлю-тюрлю механизмлени букъудан, сууланыудан д.а.к. затдан сакълаучу эм ёрге ачылыучу башлары. *Секирип, машинаны капотуна минип, эки къолуму узатып; сабийчикни къоюнума алдым.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 22.

КАПРОН *ат* **1.** Капрон *(синтетическое волокно)* / Синтетика халыланы полиамидледен этилген тюрлюсю. *Чехословакиядан фабрикагъа капрондан бла эластикадан ажур чындайла эшиучю 100 автомат келтирилгенди.* «Коммунизмге жол», 1969, № 105.

2. Ткань из такого волокна / Аллай халыдан этилген къумач. *Капрондан этилген жыйрыкъ.*

3. *В позиции определения*: капроновый / Капрондан этилген. *Капрон чындайла. Капрон халы. Капрон къумач. Капрон боюнлукъ.* ❐ *«Жер жокъду» деген къара харфланы кёргенде, кёзюм къарангы этип, жюрегим, капрон плащымча, такъыр болду.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 135.

КАПУ *ат эск.* Дверь; ворота. Къабакъ эшик (*къ.* **къабакъ**). *Къарт барып темир капуланы ачханды, Аланы [Саудюгерчилени] юч да тюрлю къумачларындан алгъанды.* (Фольк.)

КАР *ат къ.* **иш** [1]. *[Дайпур Чырпагъа:] Не салырма [мат], не къа-*

лырма, анда сени карынг болмасын! «Огъурлу танг», 188.

КАРАБИН *ат.* Карабин *(винтовка)*/ Къысха бырғъылы ушкок. *Сарыбий карабиннге узалғъан заманда, аны юсюне тёрт ушкокну бурунлары айландыла.* Этезланы О., Тарда, 70. *Бир заманда биреулен, карабинни да ёрге тутуп, элни ичи бла атын жортдуруп келеди.* Гуртуланы Б., Жангъы талисман, 217. *Къанлы душманны къолунда Карабин атылды, Окъ тийип жюрек ауузундан, Нух, мычымай, жан алды.* «Шуёхлукъ», № 3, 76.

КАРАБИНЕР *ат* 1. Карабинер *(вооруженный карабином солдат)*/ XIX ёмюрню ортасына дери Запад Европаны бла Россейни аскерлеринде айырма жаяу аскерчилени бёлегинде карабин бла сауутланнган солдат. *Чилиде сауутланнган кючлени эм карабинерлени корпусларын тийишли жерлеге кёчюрюрге тюшгенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 42.

2. Жандарм в Италии / Италияда жандарм. *Сицилияны провинцияларында карабинерле мафия организацияла бла кюрешиню операциясын бардырғъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 109.

КАРАВАН *ат.* Караван *(группа вьючных животных)* / Къум тюзледе, къырлада сыртларына жюк жюкленип, адамла минип баргъан къауум тюеле, атла д.а.к. хайыуанла. *Кеме да капитансыз кёк тенгизде Жюзалмаз, шош болсала да толкъунла. Караван да, башчысыз къалса, тюзде Ажашыр, тюгендире желле, къумла.* Отарланы К., Сайламала, II, 217. *Пальмалагъа жетди ауур караван, Терек салкъында къонду хар инсан.* «Жашауубузну байрагъы», 173.

КАРАВАНЧЫ *ат.* Караванщик / Караванны элтиучю адам. *Тюени тилин караванчы биледи.* (Нарт сёз.)

КАРАИМ *сыф.* Караимский / Караимлилеики, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Караим тил. Караим литература.*

КАРАИМЛИ *ат.* Караим/ Къырымда эм Литвада жашагъан тюрк тилли миллетни адамы. *Малкъар тилде айтылгъанны караимли ангыларыкъды. Караимлиле гитче халкъчыкъдыла.*

КАРАИМЧА *хал. сёзл.* По-караимски *(напр. говорить, писать)* / Караим тилде. *Караимча сёлеш. Караимча жырла.*

КАРАМЕЛЬ *къауум. ат* 1. Карамель *(род конфет)* / Бал туздан бла патокадан ариу ийисли эм боялу затла къошулуп этилиучю къаты конфетлени бир тюрлюсю.

2. *В позиции определения:* карамельный / Карамель чыгъарыучу. *Цехле аралы эришиуде карамель цехни коллективи алчылыкъны тутады.* «Коммунизмге жол», 1974, № 69.

КАРАНДАШ *ат.* Карандаш *(для письма)* / Жазгъанда хайырланылыучу, агъач бла тышланнган графитден неда къургъакъ боядан этилген иничге таякъчыкъ. *Чертёж этиучю карандаш. Карандашны къый. Карандаш бла жаз.* ❐ *Карандаш къыйыучу мени жюлгючюм, Мен аны жютю биледим. – Атам, Любаны алчы манга!– деп, Айыпны ташлап, тиледим.* «Малкъар халкъ жырла», 246. *Директор, ашыкъмай узалып, къызыл карандашны алды да, заявленияны мюйюшюнде къол салды.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 41.

КАРАНТИН *ат.* Карантин *(изоляция больных)* / Жугъуучу ауруудан ауругъанланы неда алдай ауругъанланы къатында болгъанланы ауруу жайылмаз ючюн, бир белгили заманнга дери башхаладан айырылыулары. *Карантинни согу. Карантин сал.* ❐ *Ауругъанны бир къаум заманны карантинде тутдула.* «Коммунизмге жол», 1974, № 169.

КАРАСЬ *ат.* Карась/Тузсуз суулада жашаучу карп тукъумдан къызгъылдым къанатлы чабакъ. *Жаш кёлде эки карасьчыкъны тутду. Карась уллу болмайды.*

КАРАТЕЛЬ *ат.* Каратель/Халкъгъа къажаулукъ этген аскер-полиция отрядха, экспедициягъа къатышхан адам. *Штабны тамата-сы автоматчыланы эки взводуна гитлерчи карательлени къырыргъа буйрукъ береди.* «Ленинни байрагъы», 1972. № 26. *1942 жылда кюз артыны ахырында карательле бла сермешде Тамара ауур жаралы болгъанды.* «Шуёхлукъ», № 28, 130.

КАРБИД *ат.* Карбид / Углероду бир-бир металла неда металлоидле бла бирге къошулгъаны. *Кальцийни карбиди. Темирни карбиди.*

КАРБЮРАТОР *ат.* Карбюратор/ Ичинде жаныучу двигательледе иги жанар ючюн, отлукъ бла хауаны бирге къошуп, тап жарашдырып берген прибор. *Карбюраторла кёп тюрлю боладыла.* ❐ *Машинаны карбюраторун алышыргъа тюшдю.* «Коммунизмге жол», 1975, № 118.

КАРДИНАЛ *ат.* Кардинал *(духовный сан)* / Католиклени пападан сора бек тамата дин къуллукъчулары эм ол къуллукъну жюрютген адам.

КАРЕЛ *сыф.* Карельский / Карелилеринки, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Карел тил. Карел литература.*

КАРЕЛЛИ *ат.* Карел / Карелия республиканы асламлы миллетини адамы. *Кареллиле финлиле бла къоншуда жашайдыла.*

КАРЕЛЧА *хал. сёзл.* По-карельски *(напр. говорить, писать)* / Карел тилде. *Карелча сёлеш. Карелча жырла.*

КАРЕТА *ат.* Карета / Тёгереги жабылгъан, рессорлары болгъан тёрт чархлы ат арба. *Пушкин бла Вяземский бир кече Бара эдиле каретада олтуруп.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 130.

КАРИКАТУРА *ат.* Карикатура/ Биреуню неда бир затны кюлкюлю, масхара, чам этип кёргюзтген сурат. *Жаш карикатура ишлерге устады.*

КАРИКАТУРАЧЫ *ат.* Карикатурист / Карикатурала этиучю художник. *Кукрыникспе уста карикатурачыла болгъандыла.*

КАРИШ *ат сёл. тил.* Кореш / Иги шуёх. *[Ийнакъуш къатына:] Сен мени каришлеримден айырып, киши къатына бармазча этип, юйге жыйгъанлы, адамгъа ушадым.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 25.

КАРНАВАЛ *ат.* Карнавал *(гулянье-маскарад)*/ Халкъ тюрлю-тюрлю жасалгъан костюмла кийип бардырыучу той-оюн, къууанч. *Карнавал кечге дери тохтамай барды. Карнавалгъа къатышханла омакъ кийиниидиле.*

КАРНИЗ *ат* 1. Карниз *(напр. дома)* / Мекямны къабыргъасыны баш жанында неда терезелени,

эшиклени башларында алгъа чыгъарылып ишленнген жерлери. *Жашагъаны уа чыпчыкъны хамамны терезесини башында, карнизде жылы уячыкъда эди.* Ф о р т у н а т л а н ы К., Окъуу книга, 20.

2. Карниз *(поперечина над окном или дверью)* Эшик неда терезе жабыу тагъылыучу кёнделен салыннган зат. *Эшик карнизле. Терезе карнизле.*

КАРП *ат.* Карп. / Тузсуз кёлледе жашаучу, къаралдым сары къабукълу, кёп сюекли чабакъ; сазанны бир тюрлюсю. *Май районну кёллеринде карпланы жайгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1974, № 136.

КАРТ [1] *ат.* Игральные карты / Къаты къагъытдан этилген, бир бирден юслеринде суратлары, тарыхлары эм тюрсюнлери бла айырмаланнган, ойнаучу къагъытладан бири. *Къарамашакъ картла. Картланы колодасы. Картланы къатышдыр.* ❐ *Алексей терезени тюбюнде бир уллайгъан майор бла карт ойнаргъа къошулду.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 175. *Жаш терезе тюбюне барып къараса, экеулен, стол артында олтуруп, карт ойнай турадыла.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 161.

КАРТ [2] *ат къарач. къ.* **сурат 1.** *[Къыз сюйген жашына:] Сени картчыгъынг сёлешмейди манга Юсю жыламукъдан толса да.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 124. *Картда Урух бла къатыны бирер сабийни къоюнларына алып, шинтикледе олтурадыла.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 99.

КАРТА *ат.* Карта *(чертёж земной поверхности)* / Жерни юсюню чертёжу. *Китапладан сора да музейде аламат ариу этилген эртегили география картала, глобусла бардыла.* «Шуёхлукъ», № 9, 53. *Къыркъ беш жылы болгъан, узун мыйыкълы офицер столда картадан кёзлерин айырды да, тамата сержантха къолу бла: «Бери жуукълаш»,– дегенча, белги берди.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 93. *Капитан, уллу картаны алып, Мухамматны аллына жайды.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 177.

КАРТЕР *ат.* Картер / Моторну тюбюне бегитилген, аны кирден, бир зат тийиуден сакълаучу, ичинде ишлеучю механизмле орнатылгъан, металлдан этилген коробка. *Уллу блокланы, картерлени, поршеньлени жаш ишчиле да чыгъарадыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 82. *Таш тийип, машинаны картери тешилди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 206.

КАРТИНА *ат къ.* **кино.** *Хар картинада актриса халкъны жашаун терен суратлагъаны кёрюнюп турады.* «Коммунизмге жол», 1971, № 184.

КАРТОН *ат* **1.** Картон *(толстая твердая бумага)* / Энчи жарашдырылып этилген къалын къаты къагъыт. *Керилген канар машоклагъа сугъулгъан жюнню прессчиле, аяусуз къысдырып, темир чыбыкъла бла байлап, центнерлик топланы юсюне трафарет картон бла адреслерин жазып, мюйюшге къалайдыла.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 73. *Столну юсюнде къагъытдан ишленнген кемечикле, къайыкъла эм картондан кесилген солдат суратчыкъла турадыла.* «Коммунизмге жол», 1969, № 116.

2. *В позиции определения:* картонный / Картондан этилген. *Картон коробка. Кортон тыш.* ❐ *Харун, райкомну секретарыны сорууларын сакълап, стол юсюндеги къагъытларын ары-бери тизе-*

ди, жумушакъ картон папкагъа жыяды. К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 107.

КАРТОТЕКА *ат.* Картотека *(собрание карточек)* / Къаллай да болсун бир тюрлю материалы болгъан, энчи жорукъгъа салынып жыйылгъан карточкала. *Сёзлюкню картотекасы. Библиотеканы картотекасы.* ❐ *Сынаулу лекторла бла пропагандистле окъугъан затларыны юсюнден гитче къагъытчыкълагъа къысха жазып, картотека къурайдыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 72. *Шахар эм район библиотекаланы кёбюсюнде атом бомбадан къорууланыу деген картотекала бардыла.* «Коммунизмге жол», 1970, № 107.

КАРТОФ *ат* 1. Картофель / Ит дугъум тукъумдан бахча битим, тахта кёгет. *Биз, эл къыйырында картоф сала тургъанлай, кёк жашнап, уллу жаун жауду.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 8. *Жулдуз туруп, картофла алды, этчик келтирип, чырчагъа тураап, чоюн бла отха суу салды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 70.

2. *В позиции определения:* картофельный / Картофдан этилген. *Бир ингирде Чыппык, тёшекге олтуруп, картоф шорпа иче тургъанлай, эгечинден туугъан – Токай отоугъа кирди.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 61. *Басият а сууну ары жанына ётюп, тёгереги чыгъана ыскындык бла бегитилген картоф бахчаны аллында, жашил къыртышда тохтады.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 204.

■ **Картоф чыракъ** свеча *(для освещения)* / жаулу затдан этилген, жарытыр ючюн хайырланылыучу, ичинде чалыуу болгъан таякъчыкъ. *Орамны эки жанында, агъач столбаланы юслеринде, мияла орунларында картоф чыракъла жанадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 423. *Электрочыракъла Кечелени кюн этген, Картоф, нарат Чыракъланы жокъ этген.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 188.

КАРТОХ *ат сёл. тил. къ.* **картоф.** *Адамла картох, нартюх, будай да жыйгъандыла.* «Жашауубузну байрагъы», 113. *Кесигиз билгенликден, Ийналукъ, ол биздеги аркъасына кётюрюп, ненча гёренке болгъанын ёлчелемеген эдик, бир къапчыкъ нартюх элтгенли, кёп заман озмагъанды, картох да элтген эди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 103.

КАРТОШ *ат сёл. тил къ.* **картоф.** *Юшюген картош суукъдан къоркъмаз.* (Н а р т с ё з.) О *Кёк бутакъчыкъны алгъанда да, Картош къыра тургъанда да, Чачынгы тарагъанда да, Сюеме мен къолларынгы.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик, 337. *Кеси кесин махтаргъа сюйген, Мен билгенни ким биледи деген, Кюннге кюйген ачы картошча, Кёрюнеди аллай адам.* Б о т а ш л а н ы И., Экинчи тюбешиу, 12.

КАРТОЧКА *ат* 1. Карточка *(напр. учёта)* / Картотекада жюрютюлюучю, тюз мюйюшлю гитче къаты къалын къагъыт неда картон. *Карточкала алфавит бла тизилселе, аллай картотекагъа къарап адам кёп тюрлю темадан этиллик докладлагъа керекли материалны табарыкъды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 72. *Къабыргъалада орнатылгъан ящикледе да карточкала угъай, кинопленкалагъа алыннган китапла сакъланадыла.* «Коммунизмге жол», 1970, № 3.

2. Карточка, удостоверение, свидетельство. / Гитче картон къагъытчыкъгъа, билетге ушагъан удостоверение. *Биз бир-бир адамланы карточкаларына къарайбыз.* «Ком-

мунизмге жол», 1973, № 93. *Тас этилгенлени орунуна жангы карточкала алдыкъ.* «Коммунизмге жол», 1973, № 10. // Бланк с отрезными талонами / Продуктала норма бла юлешиниучю системада аланы алыргъа эркинлик бериучю, кесилип алыныучу талонлары болгъан бланк. *Уллу Ата журт урушну жылларында ётмекни эм башха ашарыкъланы карточкала бла бергендиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 117.

КАРТУЗ *ат.* Картуз *(головной убор)*/ Эр кишиле кийиучю козырёклу баш кийим. *Оруслу жаш, таш юсюне минип, картузун да къолуна алып, халкъгъа айланып сёлешди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 152. *Кёк картузлу, кёк костюмлу жаш, галстугун тюзете, юйге кирип, эшик артына сюелди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, 111, 62.

КАРТЧЫ *ат* 1. Картограф / Картографиядан усталыгъы болгъан адам. *Картчы Кавказда, Къырымда, Орта Азияда кёп кере болгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 70.

2. Фотограф / Сурат алыучу адам. *Бу адам, уста картчы болгъан бла къалмай, тири, бир затдан къоркъа билмеген адам болгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 74.

КАРЦЕР *ат.* Карцер / Терсликлери болгъанла бир бёлек заманны бирем-бирем турурча ишленнген отоу. *Каркбанчелни мылы тартып тургъан казематлары бла карцерлеринде политика тутмакъла олтурадыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 134.

КАРЫК *ат.* Распутник, развратник / Аман айланыучу, саякъ адам. *Атагъа аман улан тууса, малын карыклагъа санатыр.* (Н а р т с ё з.)

КАРЬЕР *ат.* Карьер / Теренде болмагъан магъаданланы (*кёмюрню, юзмезни, топуракъны д.а.к. затланы къазып алыучу жер*). *Таш тартыучу карьер. Мермер карьер. Специализацияланнган карьер. Флоридин топуракъ чыгъаргъан карьер.* ❐ *Терезе элни огъары къыйырында карьерден зыгъыр жюкленип, самосвалла трассагъа чыгъып, энишге атланадыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 64.

КАРЬЕРА *ат.* Карьера *(продвижение по службе)* Адамны къуллукъда неда бир башха затда кётюрюлюую, махтаугъа, сыйгъа д.а.к. затха жетиую. *Карьера, ултха алыу – ма бу социал къауумну А. Н. Островский кёргюзтген шартлары.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 46.

КАРЬЕРИЗМ *ат.* Карьеризм / Жамауат ишни излемлерин сан этмей, кесини жетишимлери, къуллугъуну ёсери ючюн итиниулюк.

КАРЬЕРИСТ *ат.* Карьерист / Жамауат ишден эсе кесине хайыр тюшюрюуню, къуллукъда кесини кётюрюлюуюн алгъа салыучу адам. *Хазыр насып – серле санты! Турса да жолда тюшюп, Болур эди, мени сартым, Карьеристле юлюшю.* О т а р л а н ы К., Дуния эрттени, 107. *Бир-бир организациялада эсеп иш, партия документлени бериу эм сакълау осал къуралгъанлары бла уа карьеристле, кир ниетли эм башха тюрлю къажау элементле хайырланнгандыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 42.

КАСКА *ат* Каска / Кёбюсюнде металлдан этилиучю, шлемге ушагъан (*аскерчиле, пожарникле д.а.к. кийиучю*) баш кийим; темир бёрк. *Сюеле эдик биз терен ханс-*

лада, Къазылгъан къабырны тёгерегинде, Каскаларыбызны алып башладан, Сагъыш эте жашау, ёлюм чегинде. О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 143. *Къызчыкъгъа темир кесекле тиедиле деп, Айтек, башында каскасын алып, аны бла сабийчикни юсчюгюн жапды.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 11.

КАСКА *ат* 1. *къ.* **сенгирчке.** *Жан-жаныуар той эте тургъанча, каскала, макъала, биттирле сейир тукъум жырлайдыла.* «Алчыла», 147. *Къайдан эсе да хансны теренинде каскаланы къычыргъанлары къулагъынга бёлюп-бёлюп, ачы, сызгъыргъан тауушча, келеди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 122.

2. Стрекоза / Тёммеги узун иничге, эки къауум къош къанатлары болгъан, тауушэтип учуучу жыртхыч къурт-къумурсха. *[Устаз сабийлеге:] «Каска бла Къумурсха» деген басняны ким жазгъанды?* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 38. *Айтыучусун ачыуланып Айтды ол, [къумурсха] къарады да сур: «Тели Каска, Жаз жырладынг, Къыш узуну тепсе да тур!»* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 68.

КАССА *ат* 1. Касса *(напр. театральная)* / Учреждениями, предприятиями ахча операцияла бардырыучу (*ахча алыучу, бериучю, билетле сатыучу д.а.к.*) бёлюмю эм аллай бёлюмю болгъан мекям. *Ишчиле, очередьге сюелип, кассадан аллыкъ жалларын алып, машиналагъа миндиле.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 37. *Тиширыу, чемоданын тапчаннга салып, билет алайым деген мурат бла, гузаба, кассагъа къапланды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Огъурлу танг, 195. *Сапар, эрлай кассагъа барып, билет алып, аммагъа берди.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 30.

2. Касса *(аппарат, кабинка)* / Тёленнген ахчаны кёргюзтюп, талон берген аппарат, анда ишлеген адам болгъан кабиначыкъ, жер. *Тюкенчи кёлекледен бирин терк окъуна чулгъап, къызгъа узата, кассаны кёргюзтдю.* «Коммунизмге жол», 1971, № 193. *Биягъы шайланы уучума къысханлай, касса таба тебиредим.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 149.

3. Касса *(денежная наличность учреждения, предприятия)* / Учреждениями, предприятиями ахчасы. *Ферманы коллективи быйыл мюлкню кассасына кёп файда тюшюргенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 49. *Бийик семизликде сатылгъан эт ючюн мюлкню кассасына иги кесек файда тюшгенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 28.

КАССИР *ат.* Кассир / Кассаны (*1-чи эм 2-чи магъ.*) ахча багъалы къагъытла алыучу эм бериучю, билетле сатыучу д.а.к. жумушла жалчытыучу ишчиси.

КАСТЕТ *ат.* Кастет / Ургъанда жумдурукъ къаты тиер ючюн, бармакълагъа кийдирилип, къол аязгъа къысдырылыучу, металлдан пластинка халда ишленнген суукъ сауутну бир тюрлюсю. *Американы школларыны классларында тинтиуюл этилсе, кёп бычакъ, кастетле, керохла, сынжырла табыладыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 138.

КАСТРЮЛ *ат.* Кастрюля / Аш биширгерге деп металлдан асламысында цилиндр формалы ишленнген адыр. *[Коля:] Картофланы ариулап, жууып, кастрюлгъа атайым деп тургъанлай, къайсы эсе да жашладан бири мени кухнябыздан чыгъарып кетген эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанngан жюрекле, 73. *[Солдат] печь башындагъы кастрюльну кесине тартып, суунун плитагъа тёкдю, сора*

андан артха айланнганлай, кёзюне стол юсюндеги къол сагъат урунду. А х м а т л а н ы И., Боранда, 6.

КАТАЛИЗАТОР *ат хим.* Катализатор / Химия реакцияны барыуун терк, акъырын этиучю неда тюрлендириучю зат. *Илмуну ёсе баргъанына кёре, жангы катализатор, бензин эм дизель отлукъ бла ишленнген автомашиналаны моторларында да кесини жараулулугъун кёзгюзтгенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 48.

КАТАЛОГ *ат.* Каталог / Бирча затланы (*китапланы, къол жазмаланы, суратланы д.а.к.*) белгили жорукъгъа кёре къуралгъан тизмелери. *Библиотеканы каталогу. Суратланы каталогу.*

КАТАСТРОФА *ат.* Катастрофа/ Билмей тургъанлай келип къалгъан жарсыу, къыйынлыкъ, палах, ачылыкъ, къоркъуу келтирген болум. *Энди келлик тёлюле ядро катастрофаны къоркъууна тюшмезле деген ышаныу барды.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 134.

КАТЕГОРИЯ *ат* 1. *филос.* Категория *(напр. времени, причинности)* / Материядан къуралгъан дунияда бола тургъан халланы арасындагъы байламлыкъны бек баш шартларын кёргюзтген ангылам. *Заманны категориясы. Сылтаулукъну категориясы.*

2. Категория *(напр. грамматическая)* / Илму терминологияда: затланы къауумларын неда аланы бек баш шартларын билдирген ангылам. *Хар айный келген тилде фонематикалыкъ тюрлениуле, грамматикалыкъ категорияла боладыла.* «Шуёхлукъ», № 64, 106. *Кертисин айтханда уа, империализм жаланда экономиканы категориясы болуп къалмай, политиканы да категориясыды.* Э ф е н д и л а н ы С., Социализмни дуния системасы, 71. *Башда келтирилген строфада «кессин» деген этимни грамматика категориясы ангылашынмайды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 91.

3. Категория *(напр. возрастная)* / Бирча затланы, халланы, адамланы къауумлары. *Шёндюге дери заводну продукциясы биринчи категория бла баргъанды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 52. *Жазыучу болургъа сюйгенле кёпдюле, ала эки-юч тюрлю категориягъа юлешинедиле.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 58.

КАТЕР *ат* 1. Катер *(небольшое судно)*/ Асламысында къысха, жуукъ жерде мотор, къалакъла, пар бла жюрюучю гитче кеме. *Жырып тенгиз толкъунланы, Жюзеди катер, Катер озгъанлай, тенгиз суу Толкъунлада сюзюледи.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 121.

2. Катер *(боевой корабль)* / Бир энчи ишни тамамлар неда бир затха болушлукъ этер ючюн хайырланылыучу гитче аскер кеме. *Торпеда катер. Къараул катер.* ❐ *[Лётчиклерибиз] артха къайтып келгенлей, къая тюбюне къысыла тургъан шюцкер катерни уруп батдыргъандыла.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 144.

КАТОЛИК *ат.* Католик / Католицизмни тутхан адам. *Ингилизли солдатланы неда протестант организацияланы экстремистлерини къолларындан ёлгенлени асламысы католикледиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 22. *Католикле Север Ирландияны бурун заманладан бери жашагъан халкъыдыла.* «Коммунизмге жол», 1971, № 162.

КАТОЛИЦИЗМ *ат.* Католицизм / Христиан динде (правосла-

вие эм протестантизм бла бирге) рим папа башчылыкъ этген, кесини килисагъа табыныучу организациясы болгъан баш жолладан бири.

КАТОРГА *ат.* Каторга *(вид наказания)* / Патчахлы Россейде, адам жекген башха къыраллада тутмакълада эм башха жерледе тутулгъанланы азапха жолукъдурууну къара ишни бек къыйынын этдириу бла байламлы энчи тюрлюсю эм аллай ишле бардырылыучу жерле. *Къанамат каторгадан келгенден сора, не иш биширгенин аз адам биле эди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 311. *Тюрме эм каторга кёргенлени эсде тутабыз, Халкъ иши ючюн Атакада жан бергенлени.* О т а р л а н ы К., Сынла, 60.

КАТОРГАЧЫ *ат.* Каторжанин/ Каторгагъа жиберилген неда каторгада болгъан адам. *Каторгачыла, къанжал аякъланы къолтукъларына уруп, аш юйню аллында сюелединле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 211.

КАТОРЖАН *ат къ.* **каторгачы.** *«Къанамат деген каторжан бла къарнашынг закондан жанлап, нек айлана эселе да, аны айт!»– деп, бир бухар бёрклю токъ адам Шахмырзагъа эриши къарады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 268. *Беш-алты каторжан, тёрт бюкленип, кюрешедиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 211.

КАТУШКА *ат.* Катушка *(стержень для наматывания проволоки)* / Темир чыбыкъ чулгъаучу чарх. *Кабель чулгъаннган ауур катушканы, кран бла кётюрюп, машинагъа салдыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 93.

КАТЮША *ат.* Катюша / Уллу Ата журт урушну жылларында реактив снарядлары болгъан быргъысыз миномётну чам этип, эркелетип аталгъан аты. *Тамам алты сагъат болгъанлай, «катюшала» бирден залп берип, чабыуулну башланнганын билдирдиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 74.

КАУ-КУУ[1] *сыф.* Рассеянный *(об облаках, тумане и т.п.)* / Жайылгъан, чачылгъан чачтюк болгъан *(булутланы, туманны д.а.к. юсюнден). Жюн устуккулача, кау-куу булутланы жел, сюрюп, бир бирине къошаргъа кюрешеди.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 76.

■ **Кау-куу бол** 1) разбрестись, разойтись в разные стороны / жанжанына, жер-жерге жайыл, къач *(адамланы, жаныуарланы юсюнден)*, чач-тюк бол. *Кийик тонгузла, шыкъыртны эшитип, кау-куу болдула.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 275. *Адамла, сабийлерин кётюрюп, чач-тюк болуп, башлары къалыр жер излеп, кау-куу болуп баргъанларын кёргенни кёз суулары келир эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 10; 2) рассеиваться *(о тучах, тумане и т.п.)* / чачыл, жыйыл *(булутланы, туманны д.а.к. затны юсюнден). Тубанла женгил кау-куу болуп, жангур сорушду.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 157. *Къызла, тишни сагаллап, Къуйдула къурч тамакъгъа, Кетди букъу, боранлап, Кау-куу болуп узакъгъа.* «Жарыкъ жолда», 27. **Кау-куу эт** разогнать, заставить разбежаться, разойтись в разные стороны / жан-жанына, жер-жерге жайылырча, къачарча, кетерча эт; чач-тюк эт. *[Бай Асланнга:] Кау-куу этдинг барын сюрюуюмю, Унут энди сен элинги, юйюнгю. Бускаклары къалгъанды ма жер-жерде, Бетсиз, энди бар, къалгъанын да изле.* «Жюрек жырлайды», 217. *Душманны, кау-куу*

этип, сыртдан аудурдула. К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 69.

КАУ-КУУ [2] *эрикл. сёз.* Звукоподражание лаю собаки, лисы и т.п. / Ит, тюлкю (*д.а.к. жаныуар*) юрген тауушну билдиреди. *Маскени кауккууундан энди Толукъызны къаргъыш сёзлери эшитилмейдиле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 127.

Кау-куу эт лаять *(о многих собаках)* / юр (*кёп итлени юсюнден*). *Итле кау-куу этедиле.*

КАУЧУК *ат* 1. Каучук / Бир къауум тропика битимлени суулярындан неда химия амал бла алыныучу шатык зат (*резина, резина къошулгъан затла этер ючюн хайырланылады*). *Машиналаны саны ёсе баргъаны къадар, каучук да кёп керек бола барады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 54. *Бу сырье пластмасса, каучук чыгъарыргъа жарайды.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 72.

2. *В позиции определения:* каучуковый а) сделанный из каучука/ каучукдан этилген. *Каучук олтан. Каучук быргъы;* б) производящий, выпускающий каучук /каучук чыгъарыучу. *Каучук завод.*

КАФЕ *ат.* Кафе / Кофеси, чайы, закускалары д.а.к. затлары болгъан гитче ресторан. *Областьны эллеринде, район аралыкъларында талай жангы тюкен, кафе, хант юйле ишленнгендиле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 22. *Жаш, къызгъа тюбеп: «Сени бла кафеде олтургъа эркин этсенг эди»,– деди.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 146.

КАФЕДРА *ат* 1. Кафедра *(возвышение для оратора, лектора)* / Адамланы алларында лекцияла окъургъа, докладла этерге, сёлеширге деп ишленнген бийигирек жер. *Къарт профессор кафедрагъа ашыгъышлы чыгъып: «Жолдашла!»– деди.* «Огъурлу танг», 15. *Кафедрагъа студентледен бири чыгъып, сёлешип башлады.* «Коммунизмге жол», 1975, № 219.

2. Кафедра *(напр. физики, философии)* / Россейни бийик окъуу юйлеринде илмуну къайсы болса да бир тюрлюсюнден окъутхан преподавательлени къаууму. *Кафедраны жыйылыуу. Химияны кафедрасы.* ❒ *Университетни малкъар тил бла литература кафедрасыны членлери илму эм методика ишге да кёп эс бурадыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 32. *Университетни кафедраларында бла лабораторияларында шёндюгю илму бла техниканы бек магъаналы проблемаларына къаралады.* «Коммунизмге жол», 1969, № 106.

КАФЕЛЬ *ат* 1. Кафель / Къабыргъаланы эм печьлени тышлар ючюн хайырланылыучу керамика плитачыкъ. *Ваннаны къабыргъалары акъ кафель бла тышланнгандыла.* «Коммунизмге жол», 1975, № 61.

2. *В позиции определения:* кафельный / Кафель чыгъарыучу. *Кафель завод.*

КАФЫР *ат дин. къ.* **гяуур.** *[Хажос Исмайылгъа:] Мен дин ахлусу адамма, туугъан къызымы динин сатхан кафыргъа бераллыкъ тюйюлме.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 131. *[Таубий атасына:] Бусагъатда динни, къуранны да хайырланып: «Большевикле кафырдыла»,– деп, халкъгъа жаяргъа керекбиз.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 82.

2. *кёч.* Негодяй, мерзавец / Аман адам; начас, фасыкъ. *[Мухаммат-Амин Къанаматха:] Ай, кафыр, ай, начас, сен къоркъурукъ зат болурму?* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 176. *Ол кишиге да турсунургъа унамайды, фасыкъ,*

кафыр! К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 52.

КАЧАН *ат.* Кочан *(кукурузный)*/ Сабагъындан алынып, ууулмагъан бир нартюх. *Керимат, озгъан жылдан къалгъан нартюх качанланы алботасына ууа, арбаздан чыкъды.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 4. *Къабукъларындан жухларын узатып, Ал тишлерин кенг ачып, кюлген кибик, Ышарадыла нартюх качанла, къатып, Халкъ ыразы болгъанын билген кибик.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 62.

КАЧЕСТВО *ат.* Качество *(товара, работы и т.п.)* / Бир затны агъачы, игилиги, айырмалыгъы. *Продукцияны качествосу. Семиртгичлени качестволарын игилендириу.* ❐ *Алай бла уруннганлагъа багъыу – профилактика жаны бла болушлукъ этиуню качествосун кётюрюрге, адамланы аруууларын эм ёлюулерин азайтыргъа онг табылгъанды.* «Шуёхлукъ», № 41, 23.

КАЧЕСТВОЛУ *сыф.* Качественный / Агъачлыгъы иги болгъан. *Качествоолу продукция. Качествоолу ремонт.* ❐ *Аланы тамамлагъан жумушлары качествоолуду, шарайыпсызды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 72.

КАЧЕСТВОЛУЛУКЪ *ат.* Качественность / Агъачлыгъы барлыкъ. *Мешхутну игилиги, аны качествоолулугъу малланы тюрлюлерине, мал ашлагъа кёре болады.* «Коммунизмге жол», 1972, № 106.

КАШЕМИР *ат къарач. къ.* **кишмир.** *Ол кашемирлени къайсы тюрлюсюн да бек жарата эди.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 209.

КАШТАН *ат.* Каштан *(плод)* / Чынар тукъумдан терекде битиучю, къаты мор тышлы, асламысы ашаргъа жараулу кёгет. *Нальчикни орамларыны эки жаны бла баргъан каштан терекледеги каштанла аз-аз агъадыла.* «Шуёхлукъ», № 10, 119.

■ **Каштан терек** каштан *(дерево)* / Каштанла битиучю терек. *Уллу каштан терек, копалла эте, чапыракъларын ача турады, жашаугъа сюйюнеди.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 40. *Салкъын желчик жаш каштан тереклени чапыракълары бла ойнайды.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 68.

КАЮТА *ат.* Каюта / Кемеде аны ишчилери неда жолоучула туруучу эм анда ишлегенлени башха ишлери бла байламлы жер. *Алтынынг кёп эсе, каютада бар. Аз эсе, трюмда барыргъа ал билет. Къайсы игиди деуде тюйюлдю хапар; Иш Батумгъа жетиу болгъанын биледи.* «Шуёхлукъ», № 10, 3.

КАЮТ-КОМПАНИЯ *ат.* Каюткомпания / Кемеде жолоучула (*аскер кемеде – къуллукъчу къауум*) бары да бирге ашаучу эм солуучу жер. *Ингирде пассажирле каюткомпаниягъа жыйылдыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 204.

КВАДРАТ *ат.* Квадрат / Жанлары тенг болгъан тюзмюйюш. // Расположение *чего-л.*, имеющий вид равностороннего прямоугольника / Контуру, формасы, орналгъан жери жанлары тенг болгъан тюзмюйюшге ушагъан зат. *Файруз минип сеялкагъа квадратчыкъла этдиреди, бюртюклени хар тахтагъа бирча ариу сендиреди.* «Жюрек жырлайды», 251. *Белгиленнген квадратха жетгенлей, жашла жерлеринден туруп, аркъаларында парашютларын тап этдиле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 189.

КВАДРАТ-УЯ *сыф. къарач.* Квадратно-гнездовой Тёртгюл

уялагъан (*къ.* **тёртгюл**). *Нартюх квадрат-уя амал бла себилгенди.* // Машина, используемая для такого способа посева. Аллай амал бла сепгенде хайырланылыучу. *Кеси жюрюучю комбайннга квадрат-уя сеялканы тагъыуну амалы будайны битимин жыйыу бла нартюхню урлугъун атыуну бирден бардырыргъа амал бергенди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 33.

КВАРТАЛ *ат* 1. Квартал *(четвертая часть года)* / Жылны тёртден бири, юч айы. *Жылны биринчи кварталы. Ючюнчю кварталда ишни отчёту.* ❐ *Экинчи квартал энди башланнганды.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 93.

2. Квартал *(часть города)* / Шахарны бир бирине тюбеген тёрт орамы эм майданы бла бёлюннген кесеги. *Жангы кварталла, кёп къатлы юйле Ишленнгендиле ариу жерлеринде (шахарны).* Къулийланы Х., Жылла озадыла, 8. *Бу жанында ырхы ол индеклени таласа, сау кварталгъа къоркъуу саллыкъды.* Кацийланы Х., Тамата, 156. *Шахарны хар кварталын, хар юйюн, орамларын гитлерчиле къаты кючлеп, аны къоюп кетмез ючюн, жанларын аямай, кюрешедиле..* «Шуёхлукъ», № 3, 72.

КВАРТИР *ат къарач. къ.* **фатар.** *Адамла, Дауталаны юйлерине сыйынмай, къоншуларыны квартирлери да толду.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 513. *Къазауатны аллында Саша бла Хасаннга жашчыкъ тууп, квартирге чыкъгъан эдиле.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 108.

КВАРТИРАНТ *ат.* Квартирант/ Бир белгили болумда фатар тутуп жашагъан адам. *Шахарда бизни юйюбюзню сакълап къалгъан квартирантларыбызгъа итибизни аманат этип, ашарыгъын да алагъа къоюп: «Ач этмегиз», – дедик.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 71.

КВАРЦ *ат* 1. Кварц / Кристалл эм бюртюкледен къуралгъан зат формалы тюрсюнсюз минерал. *Графитден этилген кварц.*

2. *В позиции определения:* кварцевый / Кварцы болгъан. *Сют, кварц быргъыланы суукъ къабыргъаларына жетгенлей, жылыннган этеди.* «Коммунизмге жол», 1971, № 146.

КВАС *ат.* Квас / Къара будайдан этилген ётмекге неда уннга салат атылып этилиучю, суусапха жюрютюлюучю, мыстыгъа тартхан ичги. *Ынна къошун бла бир квас чыгъарды.*

КВИТАНЦИЯ *ат.* Квитанция / Ахча, документ, багъалы затла алгъанына шагъатлыкъгъа берилиучю энчи расписка. *Гоккагъа телеграмма берип, квитанциясын бочхама сала айланнган заманда, биреулен кёзлерими жапды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 438. *Мени акъылымда: «Берип келеме», – деп, ма бу квитанцияны кёргюзтюп къояргъа эди.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 97.

КВОРУМ *ат.* Кворум / Къайсы болса да бир организацияны уставына кёре, анда жыйылыугъа къатышханланы жыйылыуну бардырыргъа тийиншлиге тергелирча саны. *Жыйылыуну бардырыргъа кворум жетмеди.*

КЕБЕК *ат.* Полова, мякина / Нартюхню, зынтхыны, тарыны, пиринчни д.а.к. затны тыш къабугъу. *Къарт къанатлы кебекге алданмаз.* (Нарт сёз.) О *Сёз бирде алтын, бирде кебек, шош аязчыкъ окъуна алып кетеди.* «Шуёхлукъ», № 77, 76. *Гелля жаулукъ къанаты*

бла бетинде, къашларында кебеклени сыйпайды. Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 115.

КЕБИН *ат.* Саван / Акъ къумачдан машок сыфатлы тигилип, ёлюкню тышындан кийдирилиучю кийим. *Иги сёз халкъны кючюдю, зулмугъа кебин бичеди, ол игилени ишиди, Осаллагъа къамичиди.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 41. *Гыржын бурхуну кесигиз къапмай [ата-анала], Сабийлеригизге бердигиз. Къыйын кюн, ёлгеннге кебин тапмай, Жарсыдыгъыз, азап кёрдюгюз.* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 41.

КЕБИНЛЕ *эт.* Одеть на мертвого саван, кутать, пеленать в саван / Кебин кийдир. *Кермаханны къызчыгъын кебинлей туруп, осуятын толтурдула.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 70. *Андан сора ол да [кичилери] къарындашларына къошулуп, аталарын, жууып, кебинлеп, асырадыла.* «Къарачай халкъ тауруха», 182.

КЕБИНЛЕН *эт. страд. от* **кебинле** / Кебинле дегенни *зорлаучу айырмасы. Ёлюк кебинленди.*

КЕБИНЛЕНИУ *и.д. от* **кебинлеп** / Кебинлен дегенден *этим ат. Ёлюкню кебинленииую.*

КЕБИНЛЕТ *эт. понуд. от* **кебинле** / Кебинле дегенни *къатланыучу айырмасы. Ёлюкню кебинлет.*

КЕБИНЛЕТИУ *и.д. от* **кебинлет** / Кебинлет дегенден *этим ат. Ёлюкню кебинлетиу.*

КЕБИНЛЕУ *и.д. от* **кебинле** / Кебинле дегенден *этим ат. Ёлгенлени кебинлеу.*

КЕБИНЛИК *ат.* Материал на саван / Кебин этерге жараулу, жетерик, кебиннге жораланнган къумач. *Кебинликлерин чыгъарып кюбюрден Байлаулагъа бергенлени ёмюрде Киши унуталырмы жаны саулукъда?* О т а р л а н ы К., Сынла, 117. *Акъла энди тиширыуланы чиргилерин да чачып тебиретендиле, кебинликлени сыйырып башлагъандыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 267. *Керимат кебинлигин бла жашларыны сыратларын кётюрюп, эшик юсюнде мугурайып тургъан Музафарчыкъны къолундан тутуп, кёк машиналаны алларына чыкъды.* Т ё п е л а н ы А., Кюн батмайды, 157.

КЕГЕЙ *ат къарач. къ.* **тегей**. *Кегейле да кезиу айланадыла.* (Н а р т ` с ё з.) О *Ташлы айланч жоллада арбасыны кюбюрюн неда тохунун жамай тургъанлагъа тюртюлесе, жолда сыннган чомачаланы, кегейлени кёресе.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 22. *Желим топуракъ кегейлерине жабышып, арбаны бютюнда ауур этеди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 288.

КЕЗ *ат* 1. Впадина / Бир затны ичине батхан, чунгур болгъан, алаша жери. *Жашны сакъал кези кёзюне кёрюнюп, бир тюрлю хычыуун ышармыш этгенде, эринлери къалтырадыла.* Ш а у л а н ы М., Кечерлеми?, 100. *Заман кете, акъыл, билим да ёсе, Тапхан эдиле жол къысхартыргъа амал, Жер арасы эмда Къызыл тенгизни Кесин оюп ишлеген эдиле канал.* «Жилтинле», 58. // *къ.* **къылау**. *Ала [нартла] Ёрюзмекни къылычын кёргенлеринде, аны жылтырауукъ ариулугъуна тамаша болуп: «Быллай къылыч биреуде да жокъду. Ай, байтамал! Ауузунда сыннган кези болмаса, нечик тамаша къылыч эди», – дедиле.* «Нартла», 81.

2. Седловина *(в горах, на возвышенности и т.п.)* / Эки бийик тауну араларында алаша жерлери. *Жерими жазы, жайы да шорха тауушлу, Жолунга тюшер кенг ауанасы тау къушну, Кырдыкны чыгъын, кюн жылтыратхан кезиуде, Жугъутурланы кёрюрсе тауну кезинде.* «Шуёхлукъ», № 54, 96. *Эки жашы уруш аулагъында отха, суугъа да кирген кезиуде, Анзор айырылды ауулундан, Кюн мутхуз тие тауну кезинден.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 124.

КЕЗИУ [1] *ат* 1. Время, период, пора / Бир ишни этилиюнде, бир затны болууунда бир талайгъа баргъан, созулгъан заман. *Аны бла [Сафар бла] тенг жашчыкъла, ишни сел кезиюнде сабийликлерин этселе да, жылны къыстау заманында уа уллулагъа тенг болуп, таугъа чыгъа эдиле.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 37. *Бу жол болмаса урушну кезиюнде Мухаммат кёзлери мылы болмадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 190. // Определенный промежуток времени / Бир зат, иш башлана, бола, этиле, бошала тургъан д.а.к. заман. *Директорну бу къайгъылы кезиюнде, эшикни тынч ачып, кюле-кюле, кабинетге комбинатны баш бухгалтери Жамбот кирди.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 111. *Ол кезиуде онеки атлы Хасан айтхан чырпыны тёгерегин алдыла.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 140. // Время, пора, эпоха, период *(нартов, в рыболовстве и т.д.)*. Адамны, бир жамауат къауумну, къыралны д.а.к. жашауунда, ёсюуюнде д.а.к. узакъгъа созулгъан заман. *Тенгиз чабакъчылыкъ кесини айныуунда качество жаны бла жангы кезиуге киргенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 163. *Эртте заманда, нартланы кезиуюнде, Дебет деп бир нарт жашагъанды.* (Ф о л ь к). // Время, пора *(лета, дня и т.п.)* / Кюнню, кечени, жылны бир заманы. *Бу ариу эл, жай кезиуде башындан къарасанг, жашил тюрсюнлю сай табакъгъа ушагъанды.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 8. *Жылны бу кезиуюнде [кюз артында] элде иш къыстау барыучуду.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 8. *Кюн къушлукъ кезиу болгъанды. Бузулургъа ушайды, – деди Мухтар, кёкге къарап.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

2. Период *(напр. коллективизации)* / Бир затны, ишни барыуунда энчи заман, уахты. *Эл мюлкню коллективизациялауну кезиую. Оюнну экинчи кезиую.* ❐ *Делегацияны асламысы битеуевропалы кенгешни юч кезиуге бёлюп бардырыргъа ыразы болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 17.

КЕЗИУ [2] *ат* 1. Очередь, очередность, последовательность / Биреуге башханы ызындан бир затны этерге жетген заман. *Жугъутурла тап жатадыла мараргъа, Омар! Кезиу сениди къарагъа.* «Малкъар халкъ жырла», 21. *Алгъын къатына барыргъа кюсемеген бригадирле, энди машинаны ызындан болуп: «Бизге кезиу къачан жетеди?» – деп, агрономгъа, председательге жалынадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 223. *Сабийге ат атаргъа Эгечге жетди кезиу.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 96. // Отдельная часть в порядке следования, выполнения *че-го-л.* / Бир бири ызындан этиллик затланы кесеклеринден бири. *Къаракъум илипинни экинчи кезиюн ишлеуню проекти жарашдырыла турады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 17.

2. Зрелость, зрелый возраст / Организмни къарыу, кюч алгъан заманы. *Юч жыл толмай ат кезиюне жетмез.* (Н а р т с ё з.) О *Жаш, ат жер салып, тайгъа миннгенде, бирсиле кезиулери жетген атла бла атлы болгъандыла.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 205.

■ Кезиу ат подсменный конь / арыгъан атны алышындырыучу ат. *Кезиу атча, бири бирин алышындыра жазы, къышы, Ёмюрюм барыр, Шатлыкъ бере, айбет къаядан уча къушум...* М о к ъ а л а н ы М., Дуния жарыгъым, 104.

КЕЗИУ [3] *хал. сёзл. къ.* **кезиу-кезиу**. *Жашлыгъыбыз кетди жаз жолларында, Къууанчны, бушууну да кезиу сынай.* О т а р л а н ы К., Сынла, 61. *Жашла атха кезиу мине барадыла.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 311. *Бекболат эки жанына кезиу жантая, юйге кирди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 38.

КЕЗИУ-КЕЗИУ *хал. сёзл.* Попеременно, поочередно. / Бир бирни алышындырып, бирини ызындан бирси (*бир ишни тындыр, бир затны эт*). *Къошда жаланда бир къауал бар эди, аны да сюрюучю жашла кезиу-кезиу жюрюте эдиле.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 111. *Студент заманыбызда, бизни отоуда жашагъан тёртеулен кезиу-кезиу ашарыкъ этиучю эдик.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 70.

КЕЗИУЛЕТ *эт.* Чередовать / Кезиуню сакълап, бардыр, эт. *Ючюсю да мыллыкны суу боюнуна атадыла, бир папирос къыйырны кезиулетип тартадыла.* «Шуёхлукъ», № 27, 65.

КЕЗИУЛЕТДИР *эт. понуд. от* **кезиулет** / Кезиулет дегенни *къатланыучу айырмасы.*

КЕЗИУЛЕТДИРИУ *и.д. от* **кезиулетдир** / Кезиулетдир дегенден *этим ат.*

КЕЗИУЛЕТИУ *и.д. от* **кезиулет** / Кезиулет дегенден *этим ат.*

КЕЗИУЛЮ *сыф.* 1. Очередной *(стоящий на очереди)* / Ол не бу кезиуде этерге деп тургъан. *Партия организацияны иши кезиулю эм мюлк борчла бла къаты байламлыкъда бардырылады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 77. *Эл мюлк устала бла мюлк башчыла кезиулю ишлени юсюнден сёлешедиле.* «Шуёхлукъ», 52, 60.

2. Очередной *(следующий по порядку)* / Бир бири ызындан бёлюнмей, тохташдырылгъан кезиуню бузмай баргъан, болгъан д.а.к. *Партияны кезиулю съезди. Журналны кезиулю номери. Жерни кезиулю жалгъан спутниги.*

КЕЗИУСЮЗ I *сыф.* Несвоевременный / Кезиуюнде этилмеген, болмагъан д.а.к. *Кезиусюз къонакъ къонакъ болмаз.* (Н а р т с ё з.) О *Сюймейме кезиусюз къайгъычыны, Кимге да къадар кеси къарар, Алай ол тенгизде къайыкъланы Алдамаса сюеме къадар.* «Шуёхлукъ», № 46, 42. *Иш планларын толтурады къырал, Башларын кезиусюз агъартады къырау.* О т а р л а н ы К., Сынла, 128.

КЕЗИУСЮЗ II *хал. сёзл.* Преждевременно / Кезиуюнден алгъа, кезиую жетгинчи. *Уруш жыллада къадарны къыйынлыгъын хар ким кёрдю. Таужаннга ауруу къадалды, Кезиусюз кирди кёрге.* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 71. *Андан башха санга сёз тапмайма. Таза да кезиусюз батхан жулдуз! Бир ууахтыда ауузумдан атмайма, Къайда да биз биргелей турурбуз.* «Шуёхлукъ», №29, 8. *Къар жауады, поэтни бурма чачын Кезиусюз агъарта, акъырын тюше. Поэт а, жангы къаргъа башын ачып, Турады жангы ёмюр бла сёлеше.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 139.

КЕЗИУСЮЗЛЕЙ *хал. сёзл. къ.* **кезиусюз II**. *Аны [сюймекликни]*

хакъында кёпле Ачы назму этдиле: «Сюймеклик – кезиусюзлей Къургъан терек!» – дегендиле. М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 180.

КЕЗИУЮНДЕ *заман. сёзл. къ.* **заманында.** *Кезиуюнде этилмей къалгъан ишле ючюн заман кечгинлик бермейди, неда сакълап турмайды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 80. *[Разият:] Юйгё кезиуюнде бармасам, амма гузаба этер.* «Шуёхлукъ», № 33, 78. *Ашларын-сууларын кезиуюнде тапдырып бакъгъаны себепли, къысыр тууарла иги семиредиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 113.

КЕЗЛЕ *эт.* Намереваться / Мурат, умут эт. *Шаухал, элге сингип, андан сауут, азыкъ мажарыргъа да кезлей эди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 172. *Хамызат, «бар-кел» деген болмай, тышына чыгъаргъа кезледи.* «Шуёхлукъ», № 76, 97. *– Кимди мени излеген, Сёлеширге кезлеген? – Деп, сагъышха къалама, Акъ трубканы алама.* Г у л и й л а н ы М., Кюнню къызы, 50.

КЕЗЛЕУ [1] *ат къ.* **шаудан.** *Жер тюбюнде кезлеуле, тамычыла жерни башына чыгъар ючюннге къаялланы мингжыллыкъ къатларыны ичлери бла жол этип баргъандыла.* «Шуёхлукъ», № 53, 89. *Уллу черекле кезлеуледен башланадыла.* Т ё п п е л а н ы А., Омар Этезов, 68.

КЕЗЛЕУ [2] *и.д. от* **кезле** / Кезле дегенден *этим ат. Эшикге чыгъаргъа кезлеу. Сёлеширге кезлеу.*

КЕЗЛИК *ат.* Режущее оружие, которое человек носит с собой / Адам биргесине жюрютген кесиучю сауут (*бычакъ, къама д.а.к.*). *«Сюрюучюбюз ол бетсиз: Быйыл къурманлыкъ этеме», – дейди. Къурч кезлигин билейди.* Б а т ч а л а н ы М., Сагъышла, 61. *Аскерле, къама тагъып, жан кезлик жюрютгенни кёрселе, сыйырадыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 134. *Жангыз къалып талада Кёпге кезлик тыкъгъанды, Бешеуленни тюбюнден Сермеп, жыгъып чыкъгъанды.* «Жилтинле», 71.

■ **Кезлик бычакъ** нож, который человек носит с собой / Адам жанында айландырыучу бычакъ. *Амалсызгъа кезлик бычакъ сауутлукъ этер.* (Н а р т сёз.) О *Ибрагим, кезлик бычагъын къолуна алгъанлай, бауру бла аз-аз сюркеле тебиреди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 151. *[Роза:] Ушкок жокъ!.. Къама жокъ!.. Жангыз кезлик бычакъ!.. Ол да игиди!..* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 42.

КЕКЕЛ *ат* 1. Чуб / Эр кишини энчи ишленип, мангылайын жапхан чач жокку. *Бюгюн да кёзюмю юсюнде турады Мухтарны къалын къара кекели мангылайына тюше, ол да башын артха силкип, къолу бла да сылап, аны артха жатдыра.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 67. *Алда келген бийни папахыны тюбюнден сары кекели эслененеди.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 59.

2. Локон / Адамны къулакъ башларындан, мангылайындан энишге салыннган бурма чач жокку. *[Майрусханны] Дум къарады эки къашы, Бурмады кекеллери; Белинден энишге озадыла Толу чач эшмелери.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 112. *Чохуну тюбюнде къар кибик акъ кекеллери да къарап, битеу халы, турушу ол [Сайхат] жашау ёмюрюнде бир ахшылыкъ кёрмегенине шагъатлыкъ этеди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 186.

3. Виски *(о волосах)* / Баш сюекни жанында, къулакъ аллында ёсген чач; хонча. *[Жамийлят эри бла къарындашына:] Ол заманда жаш эдим, энди уа къарт бол-*

гъанма, эки кекелим экигиз ючюн агъаргъанды. К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 23. *Жамийлят сол къолу бла кекелин къашыды, стол юсюнде къагъытланы ары-бери салыргъа къалды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 212.

4. *къ.* **кикирик**. *Арбазда тюйюшген адакъала кекеллерин къанатдыла. Тауукъ тюшю – тарыды, Алтын кибик, сарыды. Башы алгъа ийилип, Алтын кекел къарыды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 201.

5. Чёлка *(лошади, жеребёнка и т.п.)* / Атны, тайны д.б. жаныуарланы, къулакъларыны ортасы бла мангылайларына салыннган жоккусу. *Сени къарамыйыкъ атанг, Малдан келе, кечге къалгъанды. Атыны кекели къырпакъ Этип, жетер атанг, жукъла!* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 202. *Жугъутур, жербаш бауну башында жатып, Тауланы тансыкълагъанча, къарайды. Турады, мюйюзлерин артха атып, Узун кекелин тау жели тарайды.* Б о т а ш л а н ы С., Таула сакълайдыла, 34.

6. *кёч.* Трава, остающаяся не скошенной под валками / Дуруну тюбюнде кесилмей, чалынмай къалгъан кырдык. *[Астакку нёгерлерине:] Хыршыны къыйырына алгъа чыгъып, ызына къайтса, дюрюден атлай: «Кекел къалдырма, гылдыуайны бошуракъ тут, къолунг хиппил болмасын»– дейди.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 98. *[Рамазан:] Тюбю бла кесдирмесенг: «Кекел къойду, къышлыкъны зееледи», – деп, мурулдайдыла.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 73.

КЕКЕЛЛИ *сыф.* Чубатый / Кекели болгъан. *Мен бир жукъ да этерик тюлме, жангыз жарарыргъым – эрге барсам, алтын кекелли бир жаш, алтын чачлы бир къыз табарыкъма.* «Къарачай халкъ таурухла», 143. *Арбазда тенглери бла сёлеше тургъан кекелли Аминатны кёргенмисе?* «Шуёхлукъ», № 55, 61.

КЕКИР *эт.* **1.** Рыгать / Газны аш орунунгдан ауузунг бла чыгъар. *Секирген айып тюйюлдю, кекирген айыпды.* (Н а р т с ёз.) О *Чёпеллеу, башын булгъай, жезик бозадан тартады, Кекирип, къуру гоппанны Шапагъа узатады.* «Шуёхлукъ», № 55, 21. *[Афенди]... хамхотун дарий жаулукъ бла сюртюп, узун кекире: «Халал болсун», – деп, орундукъдан къопду.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 121.

2. *кёч.* Извергать, выбрасывать *(пламя и т.п.)* Ичингден ауузунгдан от чыгъар. *Къарашауай минди Гемудасына, Иери бла жабышды аркъасына. Гемудасы, жыйырылып, секирди, Жюрексинип, от жалынла кекирди.* «Нартла», 152. *Бир заманда, жерни башын къызыулукъ алып, терек чапыракъла, кырдыкла да хууерилип, саргъалып, ылыкгым болуп башладыла. Бир кесекден а, жангыз жийиргенчли жапысындан ким да къоркъурча, ауузундан от чыгъара, кекире, желмауз келе кёрюндю.* (Ф о л ь к.)

КЕКИРИУ *и.д. от* **кекир** / Кекир дегенден *этим ат. Боза ичип, кекириу. Кёп ашап, кекириу.*

КЕКИРИШ *эт. взаимн.-совм. от* **кекир** / Кекир дегенни *араш айырмасы. Ала асыры тойгъандан кекирише эдиле.*

КЕКИРИШИУ *и.д. от* **кекириш** / Кекириш дегенден *этим ат. Жаулу ашдан тоюп, кекиришиу.*

КЕКИРТ *эт. понуд. от* **кекир** / Кекир дегенни къатланыучу *айырмасы. Кавказда кёмюкбаш боза адамланы бек кекиртеди, дюгерлилени кючлю самогонлары адамланы женгил секиртеди.* К а ц и й-

л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 87.

КЕКИРТИУ *и.д. от* **кекирт** / Кекирт дегенден *этим ат. Боза ичирип, кекиртиу.*

КЕЛ *эт.* **1.** Идти, приходить, прибывать, являться (*куда-л.*) / Жаяулай неда улоу бла бир жерден экинчи жерге бар, белгили бир жерге жет. *Арбазда чыпыннга тагъылгъан чыракъны тюбюнде, гюрен туруп, той этгенлени кёрген: «Бу элде быллай бир адам а жокъ эди, тышындан да келген болурла ансы», – дерикди.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 4. *Мен келирме сизни излей, Арып бу ёгюзлерим, Сиз чайкъалырсыз тенгизлей, Мешхут тёкген тюзлерим.* «Жилтинле», 192.

2. Заходить, посещать / Биреуню чакъыргъанны билдиреди. *[Къошну иеси къартха:] Кел, жолоучуса, ауузлана бар.* «Къарачай халкъ таурухла», 20. *Бир кюн Ханымсатха Айшат бла Тамара келдиле.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 6. *[Хан къонакълагъа:] Келигиз, аланла, жуукъ болугъуз, не айланасыз, не жюрюйсюз?* «Къарачай халкъ таурухла», 66.

3. Подходить / Къатына бар, жуукълаш. *Биягъы жабагъылы тай келип, башын жюгеннге салды.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 6. *Сабийни ауузуна сютю болгъан эмизикни салып Мариям эрини къатына* келди. Х у б и й л а н ы О., Адамла, 22. *Орта бойлу, чырайлы, сабыр сёлешген жаш, келип, къолубузну тутду.* А к ъ б а й л а н ы А., Ёмюрню иеси, 4.

4. Прилететь *(о ласточках, журавлях и т.п.)* / Жылы жерледен жаз башында къайт (*къанатлыланы юсюнден*). *Жаз болмай, турна келмез.* (Н а р т с ё з.) О *Энтта келдинг, къарылгъач, Сен сау келгин, къарылгъач, Къанатланы кенгнге ач, Акъ ёшюнлю къарылгъач.* К ъ у л и й л а н ы Х., Жулдузчукъла, 20.

5. Идти, двигаться, надвигаться *(о тумане, ветре и т.п.)* / Бир жерден башха жерге кёч (*туманны, желни д.а.к. юсюнден*). *Малны, харакетни сюймеклик Къалай эттегилиди! Ол да, туман келген кибик, Ма ёлетден келеди.* «Шуёхлукъ», № 9, 20.

6. Поступать, быть доставленным, привезенным, принесенным / Элтириллик жерге тапдырыл, келтирил. *Бирси кюнге дери энди къуш келлцк тюлдю.* «Алчыла», 72. *Маржан къоншулукъгъа келген локъумла бла халыуаны сахан табакъ бла жашыны аллына салды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 184.

7. Подниматься *(о солнце, луне и т.п.)* / Ёрге, кёкню бийигине кётюрюл (*кюнню, айны юсюнден*). *Жашла, къууанч тыбырлы болуп, Муху аягъындан ёрге таяннганларында, кюн ёрге келген эди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 124.

8. Приходить, поступать *(об известиях, ответе и т.п.)* / Биреуге, бир жерге жет, эшитил, билдирил. *...Кёп бармай, нёгери госпитальдан жазып, аны [Аминатны] эрини Украинада ёлген хапары келди.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 4. *Ийген письмоларыгъыз Жер-жерге жетедиле, Сизге, узакъ сакълатмай, Жууаплары келедиле.* Б у д а й л а н ы Х., Алтын тау, 29.

9. Приходить, оказываться *в каком-л.* состоянии / Алгъыннгы болумгъа, халгъа къайт. *Малла кефлерине келедиле, ох-тух эте, алысынны жыртадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 200. *Жашау алгъыннгы ызына келе башлайды.* «Коммунизмге жол», 1975, № 63.

10. Возникать, появляться *(о мыслях, думах и т.п.)* / Туу, чыкъ (*сагъышны, оюмну д.а.к. юсюнден*). *Жулдузну башына кёп тюрлю ачы*

сагъышла келедиле. Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 83.

11. Жить *(чужим трудом, в дружбе и т.п.)* / Къаллай да болсун бир тюрлю болумда жаша. *Бийикден къарайса сен [бий], Ненге махтанаса сен? Киши къыйынын ашап, Келесиз, дайым жашап.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 48. *[Тюлкю Бёденеге:] Сенсе кюнде жубанчым, Биченликде, Гитчеликден ёсгенбиз, Шуёхлукъда келгенбиз.* А х м а т л а н ы А., Тюлкю бла бёдене, 6.

12. Созревать, развиваться *(умственно, физически и т.п.)* / Мардасына жет (*акъылны, ёсюмню д.а.к. затны юсюнден*). *Кертиди, айырылып, тынчлыкъсыз жашауну хаман къайгъылы къызыу жерине тартханла, ол себепден акъыллары, этимлери жылларындан алгъа келгенле неда ырахатлыкъда тургъанла, жазыу кеси не келтирсе, анга бой берип къалгъанла да бардыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назмула бла жазсала, 9.

13. Находиться, быть расположенным / Жюрютюл, бол. *Этимсёзлеу конструкция, айтымны аллында, ортасында, ахырында келсе да, запятой бла айырылады.* «Малкъар тилни орфографиясы бла пунктуациясы», 31.

14. Настать *(о времени, состоянии, событии и т.п.)* / Бол, жет, тюш (*заманны, болумну, болгъан затланы д.а.к. юсюнден*). *Бизге жаз башы келгенди, Тюз да, сырт да кёгергенди. Эркин чыгъады чыпчыкъ жыр, Къудуретли боллукъду жыл.* Г у л и й л а н ы М., Кетмегиз, зурнукла, 21. *[Акъмырза:] Эрлик танылыр кюнле келгендиле.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 174. *Хар не заманы бла келеди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назмула бла жазсала, 9. // Приходить, наступать *(о старости, об определенном возрасте и т.п.)* / Жашауну бир чегине жетиу. *Къартлыкъ а жетгенди Бирлеге, агъарып. Ол келеди энди Бизге, аты арып.* М о к ъ а л а н ы М., Жырла бла жылла, 13. *Жылы келген тиширыула жаулукъ этеклерин кёзлерине жетдиредиле...* К ё б е к л а н ы М., Кюнню тюбюнде экеулен, 6.

15. Доноситься, раздаваться, прозвучать / Эшитил, чыкъ (*тауушну юсюнден*). *Къайдан эсе да ит юрген, буу макъыргъан таууш келеди, жортуп баргъан атны наллары ташлагъа тийип зынгырдагъаны эшитиледи.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 261. *Чыпчыкъ жырла, макъа гъур-гъур тауушла, Бешик жырча, къулагъынга келедиле.* К ъ у л и й л а н ы Х., Жырны заманы, 16. *Ушкок атылгъан тауушла арбазгъа келедиле.* Н. О с т р о в с к и й, Къурч къалай къатханды, 183.

16. Хотеть, желать *чего*, стремиться к *чему* / Бир затны этерге сюй. *Къартны бет къуатына бираз къарайым деригинг келеди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 92. *Къонакъ, суусапдан, кесин черекге атарыгъы келеди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 21. *Быллай чексиз ариу жерледе жашагъан адамлагъа сукъланырыгъынг келеди.* «Шуёхлукъ», № 52, 57.

17. Доходить *(по колено, по пояс и т.п.)* / Бир затны теренлигин, бийиклигин билдиреди. *Жашла тобукъгъа келген суучукъда жуууна тура эдиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 56. *Чалгъычы жыйын, зурнуклача, тизилип, белге келген кырдыкны чалады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 204.

КЕЛАМ *ат дин.* Речь, слово аллаха / Аллахны сёзю, айтханы. *[Афенди Къыямытха:] Шайтан хыйлалы болады деп аллахны келамында да барды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 104. *Чёпе да, Жаубермез да, аллахны сыйлы келамы бла ант этип, бир бирни*

женгерге керекдиле. «Шуёхлукъ», № 55, 63. *[Абалы къарт Къанаматха:] Сени ибилис къанынга бу аллымда жатхан келамдан бир-эки сёзню сингдирелсем, таныр эдинг ким болгъанынгы.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 204.

КЕЛБЕТ *ат* 1. Облик, стан, фигура, телосложение, внешность / Тыш кёрюм, сыфат, чырай, сан, чарх, сюек. *Зуфарны терк кетери эсге тюшсе, Саз болады Жаухарны жумушакъ бети. Туман кюнча, мутхуз болады, кючсюнсе, Толгъан айча, нюр жайыучу келбети.* Б о т а ш л а н ы И., Таула сакълайдыла, 42. *О, Амина, ушайды ариу атынг Къанатлыны эм жулдузну атына. Бушуунгу тенг эте, назму айтдым, Баш ура, келбетинге-сыфатынга.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 95.

2. Красота, красивая, привлекательная внешность / Ариулукъ, ушагъыулулукъ. *Гелеу кёрсенг, жер сорма, келбет кёрсенг, эр сорма.* (Н а р т с ё з.) О *Доммайны табийгъат ариулугъуна къурулушчула да жангы келбет къошадыла.* «Ленинни байрагъы», 1969, № 85.

■ **Келбет сал** украшать, придавать *кому-, чему-л.* красивый вид / биреуню неда бир затны ариу, омакъ, чырайлы эт, кёргюзт. *Алтынча сюйюмлю сары сабанла, Келбет салып, чайкъалсынла тенгизча, Жерге, малгъа урунсунла адамла, Мелхум жашауну къайсы да кёрюрча.* «Жилтинле», 50. *Мермер ташла жылтырайдыла, жанадыла, Ёзенлеге сейир келбет саладыла.* «Жюрек жырлайды», 46. *Къобан сууну да ичире, Келбет салайыкъ тюзлеге, Мирзеуню уллу битдире, Жашнайыкъ, тенгим, юлгюге.* «Жарыкъ жолда», 54.

КЕЛБЕТЛИ *сыф.* Стройный, статный / Субай санлы, ариу сюекли, кёрюмю ариу, тап болгъан. *Унух бек келбетли, чырайлы, къызыл къанлы адамды, ышарса, бал бетли мыйыкъларыны тюбюнден кириш тизилген ариу къысыкъ тишлери кёрюнедиле.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 9. *Къатангы келбетли къарт, сол къолу бла алтын оюула бла накъышланнган гулоч таягъына таяна, сабыр сюеле эди.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 77.

КЕЛБЕТСИЗ *сыф.* Нестройный, некрасиво сложенный, нескладный / Келбети болмагъан. *Келбетсиз адам.*

КЕЛГЕН-КЕТГЕН *къаум. ат.* Посетители / Бир жерге неда биреуге бир мурат бла келген адамла. *Председательни кабинетинде келген-кетген кёпдю. Юйюбюз келгени-кетгени кёп болгъан юйдю.*

КЕЛЕПЕН *ат* 1. Проказа *(болезнь)* / Адамны терисин неда санларын халек этиучю, сау болмаучу, жугъуучу эски къыйын ауруу. *Бийбертден халкъ, келепен ауруудан къоркъгъанлай, къоркъады.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 162. *[Мухар а] мюйюшден къарай эди, Къабып, уун жаяргъа, Чола адамны марай эди Келепеннге боярга.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 103. *Бир хапар бошалса, бирси хапар башланады, аланы биринде келепен, бирсисинде – жанкъоз.* «Шуёхлукъ», № 61, 77.

2. *кёч.* О злом, вредном человеке / Огъурсуз, кюйсюз адамны юсюнден. *Акъбийче керти келепен эди, бирсилеге къыл чайнагъанлыкъгъа, этимсиз да, жанжат да, жут да кеси эди.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек, 2. *Жылан, маймул, къаплан жылда туугъан адам Огъурсузгъа, келепеннге саналгъанды. Йинек, тонгуз, къой жыллада болгъаннга Харакетли боллукъду деп къаралгъанды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну

календары, 37. *Сюлесин жыртыучу жаныуарланы бек келепенлеринден бирлериди.* Т ё п п е л а н ы С., Уучу Зауурбек, 72.

КЕЛЕЧЕК *сыф. эск.* Будущий / Келлик, боллукъ. *Къайна къазан тогъуз айны, олтур къонакъ он айны; къыркъ бугъаны терисинден эки чабыр этгенме, келечек жылда да тауусулмазла.* (Ф о л ь к.)

КЕЛЕЧИ *ат* 1. Сват *(тот, кто занимается сватовством)* / Тиширыуну биреуге эрге тилей баргъан адам. *Келечи иги болса, чычхан бла киштикни бирге юйюрсюндюрюр.* (Н а р т с ё з.) *О Къонакъбайла кеслерин бир кесек сансызыракъ этип кёргюзтюрге кюрешселе да, келечилени айтханларына уа уллу эс буруп тынгылайдыла.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 51. *Ёрюзмек улудан келечиле келгенлерин эшитгенлей окъуна, Налбийке, насыпсызлыкъ сынап, ёртен тюшген уллу агъачны ичинде жангыз къалгъанча болду.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек, 14.

2. Представитель *(напр. власти)* / Бир неда къауум адамны аты бла жиберилген, аланы сейирлерин къоруулагъан адам. *«Келечиге ёлюм жокъ», Деген сёз барды халкъда. Халкъымы келечиси Болдум къыйын сагъатда.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 179. *«Малчыла бары да, мени келечи этип, сизни бюгече мында къалырыгъызны тилейдиле», – деп, Мусса Соколовну не жуап айтырына тынгылады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 77.

3. Представитель *(напр. института)* / Адамланы къаллай болса да бир къауумуну, урунууну бир бёлюмюнде ишлегенлени атларындан айланнган адам. *Институтну сегиз факультетинде шёндю 30 миллетни келечилери болгъан 5 минг студент окъуйду.* «Коммунизмге жол», 1973, № 35. *Драматургланы кенгешлерине басманы, телевиденияны келечилери да къатышхандыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 67.

4. *къ.* **посол.** *Копенгагенде Испанияны келечисини резиденциясыны аллында Франкогъа къаршчы демонстрация болду.* «Ленинни байрагъы», 1969, № 243.

5. Предвестник, то, что является предвестием *чего-л.* / Боллукъ затны ышаны, белгиси. *Танг чолпаны тангнга жуукъ чыгъады, Сары тангны келечиси, къалтырай, Кёк парийле тёгерекге юргенлей. Салам береди жарыкъ чолпан, жылтырай.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулу календары, 69. *Гюл сюймекликни келечисиди.* Б о т а ш л а н ы И., Таула сакълайдыла, 15.

КЕЛЕЧИЛИК *ат.* Сватовство / Тиширыуну биреуге эрге барыргъа тилеген адет. *Келечиликни башлагъанды Ачахмат, Шагъатлыкъ этерге хазырды Ахмат.* «Жюрек жырлайды», 280. *Бир киши да келмеди Келечиликге манга. Къайсы адет бла бердим Оноууму къолунга.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Кёз жарыгъым, 68. *Бу арт кюнледе бизге нарт улулары: «Келечиликге келгенбиз деп, алдап, бир бирибиз бла тюйюшдюргендиле, бир бирибизни къырдыргъандыла».* «Нартла», 60.

◆ **Келечилик айт** сватать / тиширыуну биреуге эрге тиле. *Кулизар келечилик айтдыргъан жашланы артыкъ жаратмай эди.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 30. *Мурайны Налбийкеге кёзю къарап, келечилик да айтдырып айланнганды.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек, 14. *[Темиркъан Солтанбекге:] Сен Асландан чечен къызгъа келечилик айтыргъа айлана кёреме.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 142.

КЕЛИ *ат.* Ступа / Ичинде бир

зат тюйюлюучю, темирден неда агъачдан ишленнген ауур адыр. *Ма хант туз тюеди ана Печьни аллында келиде. Палах кёп жаныды аны, Жылланы жырып келгенде.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 63. *Челеклени, аякъ-къашыкъланы, чолпуланы, туз, нартюх тюйген келини дагъыда башха кереклени кесибиз ишлеп тургъанбыз.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 5. *Обур, хансланы кели бла тюйюп, дууала окъуп, дарман этеди.* Маммеланы И., Шамай къала, 14.

■ **Кели баш** пест / келини ичиндегин тюйюп ууакъларгъа хайырланылыучу тёгерек ауур адыр. *Келечи иги болса, кели башы эрге барыр.* (Нарт сёз.) *Къатын кели башы бла да кенгешеди.* (Нарт сёз.) О *Кече ортада анасы, къобуп, кели баш бла сибиртгини алып, тёшек тюбюнден кийиз къамичисин чыгъарып, аны бла уруп, ожакъ бла учуп чыгъып кетгенди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 233.

КЕЛИН *ат.* Невестка, сноха / Биреуню жашыны, къарындашыны неда башха жууугъуну къатыны. *Жангы элек – чюйде, Жангы келин – отоуда.* (Нарт сёз.) О *Юйге келин келеди, Жангы юйде той этиледи.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 429. *Иш башланнганлай окъуна, келинле бир бирлерине картоф атып, безиреп, къайда кюлкюню чыгъарып башладыла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 74.

■ **Келинни юйге кийириу** *этн.* обряд введения невесты в помещение, где живут родители мужа и показ её родственникам жениха / Келинни эрини атасы-анасы жашагъан жерге кийирип, алагъа эм аланы ахлуларына кёргюзтюу. *Келинни юйге кийирирге жууукъла жыйылдыла.* **Келин отоу** комната для невесты / келин тургъан отоу. *Келин отоу аллына жашла орайда айтып, къойла быттым этгенлей, басыннгандыла.* Шуаланы М., Мурат, 64. *Союмгъа сойгъан къара къойну Къозусу къалды макъыра, Хасан болуш юйге кирип келгенди, Келин отоугъа чакъыра.* «Малкъар халкъ жырла», 247.

КЕЛИНЛЕ *ат сёл.тил.* Стать невесткой, снохой / Келин бол. *Къайын къайынламаса, келин келинлемез.* (Нарт сёз.) О *[Наныкъ Дауумгъа:] Келинлеп, бизни арбазгъа кирирге мурат этме.* Хубийланы М., Дерт, 190.

КЕЛИНЛЕУ *и.д. от* **келинле** / Келинле дегенден *этим ат.*

КЕЛИНЛИК *ат.* Девушка, которая должна стать невесткой, снохой / Келин боллукъ, келин этерге сайланнган къыз. *Арбазда агъач тапчанлагъа олтуруп, таякъларына башларын таяндырып, къартла къызла бла жашлагъа чырпа бёрклерини тюбюнден эслетмей къарайдыла: кими киеулюк, кими келинлик сайлайдыла.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 10. *«Бюгюн-бюгече келтиребиз», – деп тургъан келинликлери кёзкёрмезге кетип баргъанда, ала [Хамызатлары] ачыу этмей, аны тыяргъа кюрешмей къоярыкъ тюйюл эдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 27. *Келинлик, уялып, ычхыныргъа кюрешеди.* «Шуёхлукъ», № 34, 38.

КЕЛИУ *и.д. от* **кел** / Кел дегенден *этим ат. Юйге келиу. Къайтып келиу. Аурууну келиую тынч да, кетиую – къыйын.* (Нарт сёз.) О *Келин келиу башланнганды элде.* «Жюрек жырлайды», 279.

КЕЛИШ [1] *эт. взаимн.-совм. от* **кел** / Кел дегенни *араш айырмасы. Жаууруна къалакъ салып или-*

шаннга Атхандыла Нарт къаладан, эришип, Чаришлерин этгендиле тарлада, Чариш чеклерине женгил келишип. Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 60. *Малла айныйдыла, аслам болады-ла Колхозчулагъа къууанчха, Ингирде жыйылып келишедиле Ыстауат аллы къыланчха.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 16.

КЕЛИШ [2] *эт.* **1.** Договориться, сговориться, условиться / Бир акъылгъа кел, бир акъыллы бол, сёз бегит. *Тар жерде танышхан кенг жерде келишир.* (Н а р т с ё з.) О *Тиширыула: «Жыйылыуну председатели бек тамата, секретары бек кичи болсун»,– деп келишгендиле.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 111. *Жыйылыуда хар затны юсюнден келишдиле, план салдыла, жууаплыланы белгиледиле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 212.

2. Согласовать, получить согласие по поводу *чего-л.* / Бир-затны этер ючюн эркинлик ал. *Рамазан топуракъны алайда чунгурлагъа тёкдюрюрге шахар исполком бла келишгенди.* «Ленинни байрагъы», 169, № 193. *Алий къурулуш ишни башлардан алгъа район бла келишеди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 221.

3. Ладить, жить согласно, дружно / Жарашып, бир бирни билип, жаша. *Фердау бла келишмеди Азаматны аралары. Айырылды, сау болмайын, Морт жюрек жаралары.* «Шуёхлукъ», № 20, 52. *Алан ишлеген жерде кесим айтхан деп тургъан болмаса, киши бла къабыргъасы келишип ишлемеген биреулен болгъанды.* Х у б и й л а н ы М., Алан, 112. *Тап тюшсе, [ахлуларым] халкъны хант къангасындан Ашны уллу къабып кюрешмезле. Асыулары тиер къарыусузгъа. Терсбоюнла бла келишмезле.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 132.

4. Соответствовать, быть, находиться в соответствии с чем, отвечать чему / Тап бол, уша, жараш. *Лакъырданг келишсе, атанг бла да ойна.* (Н а р т с ё з.) О *Къазийни чёрчеклиги, Алийни асыры тынчлыгъы себепли ала бир бирлери бла асыры келишмей эдиле.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 253. *Неди десенг ачыу тийген, Аз этгенимди халкъыма, Этгеним, эшта, келишмез Халкъымдан алгъан хакъыма.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 107.

5. Согласиться / Ыразы бол, охо де. *[Къасай:] Менден сора юйдегиси бла баргъан бармыды? – деди, келиширге бла келишмезге арсар бола.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 17.

КЕЛИШДИР *эт.* **1.** Прилаживать, приспосабливать, подгонять *что* / Жарашдыр, тап, келиширча эт. *Машинаны къагъытларын, путёвкасын тыйыншлысыча келишдирмей, гараждан чыгъаргъа эркинлик жокъду.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 146. *Жашчыкъла къангагъа беклеп, тыхырдагъан тауушлары ачыкъ эшитиледи, къобузчу аккордеонну тау тартыулагъа тап келишдирип, асыулу согъады.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 160.

2. *къ.* **ушашдыр**. *Азамат Лейланы чачыны суратын ишлерге бек сюйюучю эди. Аны чачын дунияда бир суратчы да аныча келишдиралмаз эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 201. *Жашчыкъ эски сырыйнада, тап, тауукъну ауазыча, бир затланы да келишдиреди.* «Коммунизмге жол», 1976, № 207.

КЕЛИШДИРИЛ *эт. страд. от* **келишдир** / Келишдир дегенни *зорлаучу айырмасы.*

КЕЛИШДИРИЛИУ *и.д. от* **керишдирил** / Керишдирил дегенден *этим ат. Мияланы терезеге келишдирилиую.*

КЕЛИШДИРИУ *и.д. от* **керишдир** / Керишдир дегенден *этим ат. Сёзлени рифмагъа келишдириу. Халкъ мюлк планланы бир бирине келишдириу. Аккордеонну тау тартыулагъа келишдириу.*

КЕЛИШИМ *ат* 1. Соглашение/ Бир бири бла келишиулюк. *Къонакъланы кезиуюнде болдурулгъан келишимлеге эки жаны да ыразылыкъларын билдиргендиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 69. *Ишге кирген, буйрукъну окъуп, урунуу келишим бла толу шагъырей болады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 28.

2. Договор / Жазып неда сёз бла тохташдырылгъан келишиулюк, бир бирге сёз бериуню халы. *Коммюнике сайгончу администрациядан келишимлени битеу болумларын толтурууну излейди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 38. *Келишимге кёре, АТП дегенча, талай организация районну башха мюлклерине болушадыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 108.

КЕЛИШИУ [1] *и.д. от* **келиш** [2] / Келиш [2] дегенден *этим ат. Таугъа экскурсиягъа барыргъа келишиу. Чалгъы чалыргъа келишиу. Бир бири бла келишиу.*

КЕЛИШИУ [2] *ат къ.* **келишим** 2. *Келишиуге кёре, американ космонавтла Совет Союзгъа келликдиле.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 204. *[Сергей:] Жолдаш комиссар! Мамырлыкъны байрагъын алыгъыз да, барып, жарашыуну юсюнден этген келишиуге къол салайыкъ.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 99.

КЕЛИШИУ [3] *ат грамм.* Согласование / Бойсуннган сёзню баш сёзню санында, бетинде болуп келиую. *Бойсуннган сёз баш сёз бла юч тюрлю байланады: келишиу, тагъылыу, бойсунуу.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 271.

КЕЛИШИУЛЮ *сыф. къ.* **жарашыулу** 1. *Келишиулю адам.*

КЕЛИШИУЛЮК *ат.* Договоренность / Сёлешиулени хайырындан бир бирни ангылагъан, бир акъылгъа келген болум. *Къыралла арасында мамыр келишиулюк ючюн кенгешле барадыла.* «Коммунизмге жол», 1975, № 219.

КЕЛИШИУСЮЗ *сыф. къ.* **жарашыусуз** 1. *Келишиусюз адам.*

КЕЛТИР *эт.* 1. Приносить, привозить *что*; приводить *кого-что* / Кётюрюп, къолунга тутуп, бир затха жюклеп, миндирип, сюрюп, жол кёргюзтюп д.а.к. амал бла алып кел. *Биягъы шапа къоюнлу туч табакъны толтуруп, жаулу шорпаны, табакъ толу эт бла бастаны келтирип, акъырын столгъа салды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 29. *Мусосну келтирип, комендатураны къатында бир жер юйге атханлы эки кюн озгъанды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 10. *Юйге ташкёмюр келтирирге бир болушсанг а, – деди бир кюн дерсден сора Зухура Зулкаевна Азаматха.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 23. // Придя, приехав, сообщить / Бир жерден келип, биреуню неда бир затны юсюнден хапар айт, бир зат билдир. *Жазны буруну къарагъанлай, юйге кийим жудуругъа, азыкъ алыргъа келген малчыла Къазийден хапар келтиредиле.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 54. *Ол сюйюнчюню учуп Келтиргенди чыпчыкъчыкъ.* «Коммунизмге жол», 1970, № 166. // Доставить силою течения воды, ветра / Сууну агъымыны, желни д.а.к. затны кючю бла бир жерге алып кел. *Жашла жагъада суу келтирген талыштакланы жыя тура эдиле.* «Шуёх-

лукъ», № 34, 76. // Привести *(машину, судно и т.п.)* доставить *что-л. куда-л.* / Машинаны, кемени д.а.к. затны сюрюп, бардырып, бир жерге алып кел. *Колхозгъа берилген жангы машинаны шахардан мюлкню алчы шофёру Далхат келтирди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 61.

2. Привести *(к реке, к норе и т.п.)* / Къайры да болсун бир жерге жол кёргюзт. *Жангы къарда аякъ ызла уучуланы айыуну куркасына келтирдиле.* «Шуёхлукъ», № 39, 126.

3. Привести к *чему (об обстоятельствах, горе и т.п.)* / Бир жерге келирге себеп бол. *Бу къыйын болум мени энтда да келтирди бери.* «Шуёхлукъ», № 18, 114 *[Осман Ийналукъгъа:] Сени баш сызлыгъынг келтиргенди бизни къанлы жауларыбызны алларына.* «Шуёхлукъ», №31, 82.

4. Повлечь за собой *что-либо*, послужить причиной *чего-либо* / Бир затны, ишни болуруна, этилирине себеп бол. *– Аланла, – деди Мазай,– бозагъыз жукъуму келтиреди?* «Коммунизмге жол», 1974, № 215. *Бурунларына эт, айран ийиси урады, ауз сууларын келтиреди.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 74.

5. Дать, доставить *(как результат, следствие)* / Бир затны (*сёз ючюн хорлауну, хайырны, бушуну д.а.к.*) болдур, эт, бер. *Ичгичи ауузун кепдирмез, юйюне асыу келтирмез.* (Н а р т с ё з.) О *Бушуу келтир. Къайгъы келтир.* ❐ *1943 жылны ахыры, 1944 жылны башы къыралыбызгъа кёп хорлау келтирди.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 87. *Ата, юйде жубанган болмаса, тышындан арталлыда хайыр келтирмейди.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 23.

6. Привести *(пример, случай и т.п.)* / Кесинги оюмунгу бегитир ючюн бир затны билдир, бир болумгъа таян, биреуню сёзлерин айт. *Директор Азамат Ахматов школдан къысталыргъа тийиншли болгъанын кёп шартла келтирип айтды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 71. *Аллай ахшы юлгюлени дагъыда кёп келтирирге боллукъду.* «Коммунизмге жол», 1972, № 23.

7. В соответствии с некоторыми отвлеченными существительными дательного падежа означает: сделать то, что выражено существительным / Бериучю болушдагъы бир-бир абстракциялы атла бла келгенде, ала билдирген затны этилгенин кёргюзтеди. *[Хажи-Батыр:] Хау, эфенди, экибизни оноуубуз андан башха болумгъа келтирлик тюйюл эди.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 8. *Ол заманлада патчахлыкъ миллет унугъууну тёзюмсюз чекге келтирген эди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 86. *Законда врачны этикасына бузукълукъ этиу къаллай ишлеге келтирирге боллугъу айтылады.* «Коммунизмге жол», 1970, № 14.

КЕЛТИРИЛ *эт. страд. от* **келтир** / Келтир дегенни *зорлаучу айырмасы. Эртте келтирилген салам, чирип, къаралгъанды.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 26. *Ала [къонгуроула] бери Азиядан, Африкадан эм Европаны бир къауум къыралларындан келтирилгендиле.* «Коммунизмге жол», 1975, № 95.

КЕЛТИРИЛИН *эт. страд. от* **келтир** / Келтир дегенни *зорлаучу айырмасы. Бузоучу жашла ол келтирилиннген затлагъа жуукъ жанлап, сейирсинип къарай эдиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 44.

КЕЛТИРИЛИНИУ *и.д. от* **келтирилин** / Келтирилин дегенден *этим ат. Узакъдагъы къырдан отунну келтирилиниую къыйын эди.*

КЕЛТИРИЛИУ *и.д. от* **келтирил** / Келтирил дегенден *этим ат. Юлгюлени келтирилиулери. Шартланы келтирилиулери.*

КЕЛТИРИУ *и.д. от* **келтир** / Келтир дегенден *этим ат. Айып келтириу. Юйге келтириу.* ❐ *Солтан арада бир ычхынса, гыржынлыкъ келтириучю эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 66.

КЕЛТИРИШ *эт. взаимн.-совм. от* **келтир** / Келтир дегенни *араш айырмасы. [Таулула] тышында, юйде да ишни тындырып, Келтиришип, сюрюу-сюрюу союмла Кесип, союп, жарашдырып санларын, Монг жашаугъа этгендиле юмла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 6.

КЕЛТИРИШИУ *и.д. от* **келтириш** / Келтириш дегенден *этим ат. Хайыр келтиришиу. Суу келтиришиу. Отун келтиришиу.*

КЕЛТИРТ *эт. понуд. от* **келтир** / Келтир дегенни *къатланыучу айырмасы. Хожа терк окъуна къатынын уятды да, садагъын бла садакъ огъун келтиртди.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алеукум, 79. *Къапхакъ башына чыгъып, Аныуар студент нёгерлеринден бирин табып, суу келтиртди.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 15.

КЕЛТИРТИУ *и.д. от* **келтирт** / Келтирт дегенден *этим ат. Отунну машина бла келтиртиу. Биченни чанала бла келтиртиу.*

КЕЛЯМ *ат дин. къ.* **келам.** *[Къыямыт:] Шайтан хыйлалы болады деп аллахны келямында да барды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 104. *Къыз кёп турмай аллахны сыйлы келямын окъуп бошайды.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 7.

КЕМ [1] *ат.* Определенный возраст / Белгили жыл сан. *[Берхан Хасаннга:] Тохта, Таусолтан аны [Наурузну] кемине бир жетсин, ол заманда мен айтырма.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 89. *[Хажибек:] Сора Дауум ёмюрю сени сакъламлы турлукъду?! [Гыджы:] Заманына, къыз кемине келсе, сакъламасын...* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 130.

КЕМ [2] *сыф.* **1.** Хуже, ниже, ниже *кого (по достоинству)* / Аман, осал, болумсуз. *Неси кемди ол Табылны? Санга тенглик этмеймиди? Чырайсызмыды бирсиледен? Не кёлюнге жетмейди?* Т ё п п е л а н ы А., Экинчи жашау, 14, *[Хажос Кертибийге:] Акъыл бла да башхаладан кем тюлбюз.* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 18.

2. Меньше *(положенного количества)* / Аз (*керекли, тийиншли сандан*). *Малланы экиси кемди. Аны китаплары жюзден кем болмазла.*

■ **Кем айтым** *грамм.* неполное предложение / баш членлеринден бири неда экиси да болмагъан айтым. *Бир-бирде кем айтымны магъанасы халгъа кёре ангылашынады.* А х м а т л а н ы И., Ж а б о л а н ы М., Малкъар тил, 56.

■ **Кем къалма угъайл.** не уступать *кому-чему* / биреу неда бир зат бла тенглешдиргенде, анга оздурма, андан аман болма. *Атама ушаш, окъургъа деп, Къошдан къачмагъанма Нальчикге. Шахардан кем къала болмаз да, Къарачыгъыз бу элчикге.* М а к ы т л а н ы С., Жашауну ауазы, 53. *«Терезе» совхозну малчылары аладан хазна кем къалмагъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 83.

КЕМЕ *ат* **1.** Корабль, пароход, судно / Сууда жюзюп, адамланы эм жюк ташыучу, аскер флотда, илму ишледе д.а.к. затлада хайырланылыучу улоу. *Билим, ат болуп, ча-*

бады, Къуш болуп, кёкде учады. Чабакъча, тенгиз тюбюнде Батхан кемени табады. М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 117. *Элтген ауур жюклерине тёзе, Бир талай толкъунлагъа кёмюле, Суху желлеге бой бермей, жюзе, Тынчлыкълы бармайдыла кемеле.* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 23. *Кеме бата туруп да тенгизге, Аны чал капитаны юллени Ауузундан алмай, база эрликге, Алай кетгенди тюбюне тенгизни.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 9.

2. Летательный аппарат / Хауада учууучу аппарат. *Адамны акъылы, билими космосха учхан кемелени да жаратханды.* «Ленинни байрагъы», 1969, 118. *Инженерлесиз, конструкторласыз космосха хауа кемеле чыкъмаз эдиле.*

КЕМЕЙ *эт.* Уменьшаться; пойти на убыль, спадать / Азай, аз бол. *Илипинде суу кемейгенди. Аны къарыуу кемее башлагъанды.*

КЕМЕЙИУ *и.д. от* **кемей** / Кемей дегенден *этим ат. Сууну кемейиую. Ырысхыны кемейиую.*

КЕМЕЙТ *понуд. от* **кемей** / Кемей дегенни *къатланыучу айырмасы. Хакъны кемейт.*

КЕМЕЙТИУ *и.д. от* **кемейт** / Кемейт дегенден *этим ат. Жоюмланы кемейтиу.*

КЕМИЗ *ат къарач. къ.* **ауруу** [2] (*1-чи магъ*). *Кемизчиги болса малны, Сакълап къатын, Ненча кере бакъгъанды аны Жигер къатын. «Алчыла», 125. Тилинге къарап, Ачады кёзюнгю. Тынгылап биледи Ол [доктор] кемизинги.* «Жилтинле», 494.

КЕМИЗЛИ *сыф. къарач.* Хворый, дефективный; слабый / Ауруулу, ауруучу, ырахын. *Кемизли сабий. Кемизли мал.*

КЕМИЗЛИК *ат къарач.* Болезненность; слабость / Къарыусузлукъ, ырахынлыкъ. *Ийнекни кемизлиги.*

КЕМИК *ат.* Мозговая кость / Эмгенде, чайнагъанда жауу чыгъыучу, жумушакъ сюек. *[Харун жашчыкъгъа:] Жаш малны кемиги болмайды, хайырсыз.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 14.

■ **Кемик дууа** *дин. къарач.* **жик дууа** (*къ.* **жик**).

◆ **Кемигин эм** извлекать пользу / хайырын ал. *Жер жерди, анга башха ат табаллыкъ тюйюлсе. Анасыны эмчегинден айырылыргъа унамагъан сабийча, Жыл сайын муну кемигин эмебиз, хатер а салмайбыз.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 52.

КЕМИКЛЕН *эт.* Появляться *(о мозге в костях)* / Кемикли бол. *Сюекни башы кемиклене башлайды.* «Естествознание», 93.

КЕМИКЛЕНИУ *и.д. от* **кемиклен** / Кемиклен дегенден *этим ат. Сюеги кемиклениу.*

КЕМИР *эт.* **1.** Грызть, глодать *что* / Сюекни этин къоймай, къырып аша. *Баш кемирген къулагъын тигим этер.* (Н а р т с ё з.) О *Бир кече уучула сакълагъанды-ла да бир уллу тюлкюню кёргендиле, ол тюлкю: «Жауурун къалакъны къыйырындан кемиреме»,– деп, къабып, тёгерек айландыра тургъанды.* «Нартла», 74. *Жарты бишген базукну кемире, Сарыбий сёзюн бардырады.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 125. // Есть *что-л.* твёрдое, раздробляя зубами / Къаты затны тишле бла ууакъ-ууакъ этип аша. *Сыннган нартюхню алайда окъуна улоугъа жюклеп, ындыргъа ашырыргъа арба, машина жетишмей, сабанда эки-юч кюнню къалып, чычхан кемире жатхан кезиуле да болады.* Л а й-

панланы С., Гургумлу, 146. *Жарлыла кёк тузлукъ бла къатхан гирях кемирирле.* Толгъурланы З., Эрирей, 125.

2. *кёч.* Размыть / Ой, аша (*суу къаяны, ташны д.а.к. затны*). *Кётюрюлген суу, мийик кёпюрню бир къулагъын кемирип, багъаналарын къалтырата эди.* «Жарыкъ жолда», 96. *Дылгам, чынгыл къаяланы Толкъун-толкъун ураса, Кемирип, тик къаяланы, Кёмюкленип тураса.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 43.

3. *кёч.* Терзать, мучить, тревожить *(о горе, переживаниях, болезни и т.п.)* / Къыйна, тынчлыкъ берме (*бушууну, инжиуню, ауруну д.а.к. затны юсюнден*). *Анасы адыргы этеди, жылайды, Жангыз балагъа себеплик тапмайды, Жапсарыргъа кюрешеди баласын, Инжиую, кемире жюрек жарасын.* Ахматланы А., Жаз келди, 80. *Сарыбийни къатыны ёмюрюнде бир жарыкъ кёрмеген, санларын къыйынлыкъ кемирген тиширыу эди.* Этезланы О., Тарда, 11.

КЕМИРИЛ *эт. страд. от* **кемир**/ Кемир дегенден *зорлаучу айырмасы. Кёзлери кемирилген къозу башха кёзлери чыракъ барып, Абдул-Къадыр, ашыкъмай, тишлерин арыта айтды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 131. *Шаухалны орунна кемирилген адам сюекледен сора бир зат да къалмагъан эди.* Этезланы О., Тарда, 173.

КЕМИРИЛИУ *и.д. от* **кемирил**/ Кемирил дегенден *этим ат. Сюеклени кемирилиулери. Терекни къабугъуну кемирилиую.*

КЕМИРИУ *и.д. от* **кемир** / Кемир дегенден *этим ат. Башны кемириу. Базукну кемириу. Сюекни кемириу.*

КЕМИРИУЧЮ *ат.* Грызун / Балаларын кесини сютю бла ёсдюрюучю, кырдык отлаучу, ал тишлери узун, омураулу жаныуар (*тыйын, жубуран, ондатра, чычхан д.а.к.*). *Кемириучюле бахчалагъа уллу заран саладыла.*

КЕМИРИШ *эт. взаимн.-совм. от* **кемир** / Кемир дегенни *араш айырмасы.*

КЕМИРИШИУ *и.д. от* **кемириш** / Кемириш дегенден *этим ат.*

КЕМИРТ *эт. понуд. от* **кемир**/ Кемир дегенни *къатланыучу айырмасы. Айып этме, няння, ол кезиучюкде мен Къасбот улуну этин тишлерим бла жыртыр эдим, сюеклерин балта бла туурап, итлеге да кемиртмез эдим.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 40. *[Науруз Ансаргъа:] Тюнене жайлыкъда фермалагъа чыкъгъан эдим да, малчыларынг тарыгъадыла, директор элде ийнеклени отлауун къойлагъа кемиртип бошады дейдиле.* Лайпанланы С., Гургумлу, 74.

КЕМИРТИУ *и.д. от* **кемирт** / Кемирт дегенден *этим ат. Сюекни кемиртиу. Чюгюндюрню атха кемиртиу. Терекни къабугъун кемиртиу.*

КЕМИРЧЕК *ат.* Хрящ / Адамны эм хайыуанланы сюеклери бирге къошулгъан жерлеринде неда бир-бир сюеклени (*жауурун къалакъланы, иегини*) къыйырында болуучу, тынч бюгюлюучю акъсылдым къаты зат. *Ой, окъ тийгенде да бу кемирчекден, Эмчекден, о-орайда. Уруш башланды къатынла кийген кёнчекден, о-о-райда.* «Малкъар халкъ жырла», 77. *Аркъа жик сюекле бир бирлерине бла кемирчекни болушлугъу бла къошуладыла.* «Естествознание», 92.

КЕМЛЕ *эт.* 1. *къ.* **кемейт**. *Малланы санын кемледиле. Иги кесек кемле.*

2. *кёч.* Унижать, оскорблять *кого* / Ыспассыз, сыйсыз эт. *Ол адамны кемлеп сёлешиучюдю.*

КЕМЛЕН *эт. къ.* **кемей** / *Аланы ырысхылары кемленнгенди. Кассада ахча кемленнгенди.*

КЕМЛЕНИУ *и.д. от* **кемле** / Кемле дегенден *этим ат. Биреуленни ырысхысы кемлениу.*

КЕМЛЕУ *и.д. от* **кемле** / Кемле дегенден *этим ат.*

КЕМЛИК *ат* 1. *къ.* **кемчилик.** *Дерслерини кемликлерин кишиден эшитмегени себепли, Адемей директорну кеси иш этип келтиргенди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 169. *Китапны кемликлери болсала да, ол иги саугъа болгъанды.* Х у б и й л а н ы О., Къарачаймалкъар совет халкъ жырла, 60. *Жашла бла къызла, къуру жетишимлени юсюнден сёлешип къоймай, кемликлени да ачыкъладыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 49.

2. Нужда, бедность, нехватка / Жарлылыкъ, къолайсызлыкъ, кереклисин тапмагъан хал. *Терслик аны [поэтни] сынатды, Кемлик берип, узакълада жылатды.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 96. *Къартны жыры – эгериуле, ол сынагъан къууанч, кемлик. Жашны жыры – ойнай-кюле жашаргъа базыу, таукеллик.* М о к ъ а л а н ы М., Дуния жарыгъы, 45.

3. Порок, предосудительный недостаток *кого-л.* / *Айыплы иш, къылыкъ, жетишмеген зат. Адамны кемлигин кёзюне айт.* (Н а р т с ё з.) О *[Фатимат къарындашына:] Зайнафны не кемлигин кёрген се, нек арт бураса, андан игисин тапхан эсенг, айт.* «Коммунизмге жол», 1975, № 81. *Керти тенг нёгерини жетишмеген жерлерин, халисинде кемликлерин туурадан, кёзден айтады.* «Ленинни байрагъы», 1969, № 244.

4. Недоделка, упущение, изъян / Бир затны кереклисича этилмегени, аны этилиуюнде жангылыч, тапсызлыкъ. *Машиналаны сынау баргъан кезиуде конструкторла кёп кемликлени тюзетгендиле, кёп тюрлендиргендиле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 26. *Бютеу техника документация тинтилип, эсленнген кемликле толусу бла тюзелдиле.* «Ленинни байрагъы», 1969, № 221.

КЕМПИНГ *ат.* Кемпинг / Автотуристлени лагери. *Къабарты-Малкъарны ара шахарыны этегинде, кёпюрню жагъасында, автотуристлеге кемпинг ишленнгенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 25. *Уллу жоллада мотелле, кемпингле боллукъдула.* «Ленинни байрагъы», 1969, № 206.

КЕМПИР *ат сёл. тил.* Старуха / Къарт тиширыу. *Къоншубуз къатыныны атын айтмай: «Кемпир!», – деп, сёлешеди.*

■ **Кемпир бол** стареть *(о женщине)* / къартай (*тиширыуну юсюнден*). *Болса да сен чырт ёкюнме, Жансарай. «Кемпир болдум»,– деп, ёчюкме, Жансарай, Заман санга да иеди, Жансарай. Къартлыкъ кимге да тиеди, Жансарай.* О т а р л а н ы С., Жансарай, 12.

КЕМПУР *ат.* Обочина, край *(дороги, яра и т.п.)* / Жолну, жарны д.а.к. затны къыйыры. *Чалгъычы дурусун жолну тюз кемпуруна дери жетдирди да, белин кётюрдю.* «Коммунизмге жол», 1977, № 152. *Къыз, аякъларын жерге сакъ баса, жарны кемпуруна барып, нёгерини билегинден тутду да, боюнун алгъа созду.* «Коммунизмге жол», 1977, № 60.

КЕМСИЗ *мард. сёзл. къ.* **бек 3.** *Кемсиз уллу къууанчды бу битеу Малкъаргъа, Ненча сабий келеди бюгюн тауча окъургъа.* З у м а-

къуллаты Т., Къаяда гюлле, 63. *Гяусар, арбазында бир къала ишленнгенча, кемсиз къууанады.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 46. *Кемсиз, сау битген уллу санларын тири къымылдатып баргъанына кёре, ол адам ашыгъыш жолоучу болгъанына ишек жокъ эди.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 258.

КЕМЧИЛИК *ат.* Недостаток, *какое-л.* несовершенство, *какой-л.* недочёт / Биреуде неда бир затда тапсызлыкъ, адам жаратмагъан зат. *Къатынынгы кемчилигин къайын анасы иги биледи.* (Нарт сёз.) О *Болмаз элде бир адам Анга [Домалайгъа] намыс этмеген, Бир кемчилик къалмайды, Аны кёзю жетмеген.* Баталаны О., Башчы теке, 70. *Юч жашны юч тюрлю кемчиликлери, юч асыулукъларыболгъанды, алай жашаугъа жарамазлыкъ аладан бири да тюйюл эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 155.

КЕНГУРУ *ат.* Кенгуру / Австралияда жашаучу, къарынында хуржуну болуп, баласын анда кечиндире, сютю бла ёсдюрюучю, арт аякълары узун, ал аякълары уа къысха, секирип жюрюучю жаныуар. *Кенгуру, уллу-уллу секирип, къачды. Кенгуру, арт аякъларына сюелип, тёгерегине къарайды.*

КЕНДИР *ат* 1. Конопля / Къаурасындан пенька, урлугъундан а жау этилиучю бийик ханс битим. – *Малчысына аман юй бийчени амандан болсун ёлюмю, Эбизе кендир болсун аны кебини.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 58. *«Биз кендирден жыжым этебиз»,– деп, сёлешебиз.* Хубийланы О., Адамла, 32. *Чуу сууда да бирге кёп жюздюк, кендирин да бирге байладыкъ.* Байчораланы С., Отубуз, 33.

2. *В позиции определения:* конопляный / Кендирден этилген. *Кендир жау. Кендир жип.* ❐ *Кендир халыдан Азиза согъуп этген зыбыр кёнчегим да атлагъаным сайын чалкъыгъа шырхы тартханча, тауш эте, эшикге чыкъдым.* Шаулаланы Х., Ач эшикни, менме, 116.

КЕНДИРАШ *ат къ.* **кендир.** *Кендирашлача субай ёсген къара агъачны ичинде къаракёкен тёрекге ким къарайды.* Хочуланы С., Хапарла, 74. *Районну мюлклеринде тарыны, къудоруну, чёплеуню, кендирашны, тахта кёгетлени тирлиги да махтарчады.* «Коммунизмге жол», 1971, № 11.

КЕНДИРЧИ *ат* 1. Тот, кто выращивает или обрабатывает коноплю / Кендир ёсдюрюучю адам.

2. *кёч. бош тил. къ.* **наркоман.**

◆ **КЕНЕУ:** Кенеу эт *бош тил къ.* **кекир.** – *Оллахий, мындан бир ичген къуруда кенеу этгенлей турлукъду,– деп, Ибрагим бозаны махтайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 159.

КЕНГ I *сыф.* 1. Широкий *(большой в поперечнике)* / Эки жаныны ортасы, диаметри уллу болгъан; антоними: тар. *Къочхар боллукъ къозуну мангылайы кенг болур.* (Нарт сёз.) О *Тебердини ёзен толу чырпысы Кече-кюн да шууулдай, Жюрюйдюле машинала Кенг жолунда, дууулдай.* «Шохлукъ», 21. *Кыртык суууну эки жагъасында Бирге къарап кенг терезелери, Эки юйюр жашагъанды къоншуда, Бирча оза кечелери, кюнлери.* Бота шланы И., Таула сакълайдыла, 5.

2. Просторный, свободный *(об одежде, обуви)* / Ёлчеми керекли синден уллу, эркин (*кийимни юсюнден*). *Ат териден этилген кенг тону бла къарт Батма сюрюню онг жанында сакъ къарайды.* «Шу-

ёхлукъ», № 45, 17. *Къанганы юсюне да къуранны салып, кенг халатлы эфенди кёрюне эди.* Хочуланы С., Хапарла,14.

3. Занимающий большое пространство, обширный / Уллу, эркин, кёп жерни алгъан. *Кесилген агъачланы кенг жерге чыгъарып... машинаны жюклей башладыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 58. *Нанаш, атыны башындан тартып, кенг дорбуннга кирди.* Этезланы О., Тарда,70. *Сай кенг жерледе фермам агъарады.* «Жанкъылыч», 139.

4. Имеющий большое протяжение, охватывающий большое пространство / Кёп жерни алгъан, учукъыйыры кёрюнмеген. *Жер да кенгди, кёк да кенгди, Шат таулагъа кёлюм да тенгди.* «Шуёхлукъ», № 3, 43. *Жыйырма бла беш жыл болгъанды Мен бу кенг дуниягъа къарагъанлы. Черекни сууу да кёп баргъанды, Сабийлигим узакъда къалгъанды.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 10.

5. *кёч.* Массовый / Уллу орун алгъан, кёпле къатышхан, жайылгъан. *Туризм, тау лыжа спорт бла альпинизм кенгден кенг орун ала барадыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 106. *Поэтни чыгъармаларында интернационализмни темасы кенг жер алады.* «Шуёхлукъ», № 32, 97.

6. *кёч.* Неограниченный / Уллу, чекленмеген. *[Алим] Бизге къойгъанды къууатын, Сыйлы атын, Аманат этгенди терен, Кенг муратын.* «Жарыкъ жолда», 14. *Гамлетни уллу акъылын, мардасыз кенг излемлерин кёргюзтюрге уллу ёхтемлик керекди.* «Ленинни байрагъы», 1969, № 95.

7. *кёч.* Чужой, посторонний / Тыш, жуукъ жетмеген (*адамны юсюндеч*). *Борч бёрсенг, тенг болурса, артха десенг, кенг болурса.* (Нарт сёз.) О *Акъылсызны жуукъгъа санама, акъыллыны кенгнге санама.* (Нарт сёз.) О *Тил табады шагъырейни, тенглени, Къарындаш, эгеч этеди ол кенглени.* «Шуёхлукъ», № 20, 9.

8. *кёч.* Свободный, независимый, вольный / Жашауда унукъдурулмагъан, къысыулукъ, артыкълыкъ д.а.к. зат сынамагъан; кеси башына эркинлиги болгъан. *Жашауда хар неге чек бар, Ол бирде кенг, бирде уа тар.* Къулийланы Къ., Жер китабы, 239. *Энди бизни къыралыбызда тиширыулагъа кенг жол ачылгъанды.* «Шуёхлукъ», № 19, 81. // Вольный, привольный / Бир зат бла чекленмеген, зауукълукъда жашагъан. *Чыкъды кенг ашау, Нёгерлик жашау.* Байкъуллланы Д., Жырла бла таурухла, 9. *Гыржыны да, китабы да Барды таулу элни энди, Кёпден кёп болуп бары да, Алда жолубуз да кенгди.* «Шуёхлукъ», № 4, 24.

КЕНГ II *хал.сёзл.* 1. Широко / Эки затны араларын узакъ этип, салып, жайып д.а.к. *Бир бузоучукъ, сары къашха, Талачыкъда манга чапды. Мен а болмай бирда башха, Къучагъымы кенг ачдым.* «Шуёхлукъ», № 29, 9. *Терезеле кенг ачылгъанлыкъгъа, юй ичинде хауа айланмайды.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 3. *Хамызат, бутларын кенг салып, жер юсюнде тынгылы сюелди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 31.

2. Далеко (*о расстоянии*) / Узакъгъа, узакъ жерге. *Бийли чибин кенг кетер.* (Нарт сёз.) О *Адамлада да барды Ёгюзден кенг кетмеген, Ишни осалын табып, Бирда тюзюн этмеген.* Къулийланы Х.-М., Жылла озадыла, 202.

3. Распростерев, вытянувшись / Санларын керип. *Аны [Иванны] санлары кенгнге жайылыпдыла, ол, ёле туруп да, жерни къучакълап ёлгенди.* Зокаланы З., Солуу кюн, 66. *Элдар, къарыулу жаш, санларын кенг жайып, сыртындан жатады.* «Шуёхлукъ», № 11, 57.

4. Просторно / Уллу, эркин, тар

болмазча. *Кийим бичсенг, кенг бич, тар этген къыйын тюйюлдю.* (Нарт сёз.)

♦ **Кенг бол** Удаляться, уйти, уехать / Кет, айырыл, жуукъалашма къатыма. *Нёгер болсанг – тенг бол, Тенг болмасанг – кенг бол* (Нарт сёз.) О *Сарыбий Шаухалгъа: «Энди бу тийреден кенг болмай, амал жокъду».* Этезланы О., Тарда, 151.

♦ **Кенг эт** Улучшать, развивать, привести в лучшее состояние / Иги, къолайлы эт, айныт. *Мамырлыкъ бла жарашыулукъ шуёхлукъну жолун кенг этер.* ❐ *Ахшы адетге жолну кенг эт, эски адетни кери эт* (Нарт сёз.) О *Жангы жашау тар жолубузну кенг этди, хар миллетни да ёмюрге тенг, шох этди.* «Жилтинле», 37.

КЕНГБЕТ *сыф.* Широколицый / Бети кёнг болгъан, кенг бетли. *Тухошну кёзлери ингирли бери тынгылауну басып тургъан кенгбет, базыкъбел жашха илинедиле.* Кацийланы Х., Тамата, 36.

КЕНГБУЧХАКЪ *сыф.* С широкими низками *(о брюках)* / Бучхакълары кенг болгъан (*кёнчек*). *Мухтарны юсюнде акъ кёлеги, къап-къара кенгбучхакъ кёнчеги бар эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 67. *Жашны акъ чилле кёлеги къара кенгбучхакъ кёнчегини ичине жыйылып эди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 178.

КЕНГБЫДЫР *сыф. сёл. тил.* **1.** Пузатый / Уллу къарыны болгъан. *Кенгбыдыр адам. Кенгбыдыр мал.*

2. Низкий и широкий, с выдающимися боками *(о посуде)* / Алаша, кенг эм къабыргъасы тышына чыкъгъан (*юй адырны юсюнден*). *Дюге, экинчи къайтып: «Ичерге сюйген ичер», – деп, бир кенгбыдыр къошун бла жезик боза келтирди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 81. *Къошун кибик, кенгбыдыр фонар чигинжиге тагъылып турады.* Толгъурланы З., Эрирей, 69.

КЕНГДЕ *орун. сёзл.* Вдали, вдалеке / Узакъда, узакъ жерде. *Орус тюзледен кенгде болсам да мен, Эшитип турдум, къайда айлансам да мен, Акъ къайынланы шыбырдаулары, ёхтем Ариулукълары кетмеди кёзюмден.* Отарланы К., Сайлама, II, 88. *Табийгъат жютюлюкню хар кимге да бирча юлешип бармагъанды, эшта, мен жютюлюкден, эслиликден кенгде къалгъанма.* Толгъурланы З., Эрирей, 145. *Дуния, къыш кечедеча, мингжылланы Къарангыда, кеч жолоучулай, келди. Алай бирде кеч жол тангнга жанлады, Дуния танг жарыгъы эсленди кенгде.* Отарланы К., Дуния эрттени, 5.

КЕНГДЕН *орун. сёзл.* Издалека/ Узакъдан, узакъ жерден. *Къатын алсанг, кенгден ал, сабан сюрсенг, жуукъда сюр.* (Нарт сёз.) О *Кенгден къарагъаннга ол кюн бетледе жайылгъан къойла, аланы сюрюучюлери бир учхара затха илинип тургъанча, къоркъуулу кёрюнедиле.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 73. *Сафият бийче жагъагъа эннгенди, Кенгден къарап, эки жашны кёргенди.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

КЕНГЕР *эт.* **1.** Расширяться, становиться более широким / Кенг, эркин, уллу бол. *Тар жолла кенгердиле. Тиклери тюзелдиле, Халкъ къоркъуусуз ётерча, Кёпюрле ишлендиле.* Отарланы С., Назмула, 10. *Мазанны имбашлары кенгерип, бет сыфаты да ариу болду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 82.

2. Увеличиваться в числе, в объеме, становиться более крупным, более мощным / Кёп бол. *Илму бла техника прогрессни кючюнден*

жангы санагъатла чыгъадыла, продукцияны ассортименти таймаздан кенгереди. «Ленинни байрагъы», 1973, № 114. *Къабарты-Малкъар къырал университет хар жаны бла да кенгергенди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 24. *Окъуу база кенгере баргъаны бла биргелей, училищеде кёп тюрлю усталыкъ берирге мадар табылады.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 53.

3. Развиваться, совершенствовать / Игилен, тап бол. *Бизни къыралны башха къыралла бла байламлыгъы уллудан уллу бола, кенгере барады.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 75.

4. Усиливаться *(о соревновании, борьбе и т.п.)* / Ёс, ёсюп кючлен, кюч ал, кенг жайыл. *Сабанчыланы арасында эришиу кюнден кюнге ёседи, кенгереди.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 15.

5. Углубляться *(о значении, понимании чего-л и т.п.)* / Бай, терен бол (*бир затны магъанасыны юсюнден*). *Заман оза баргъаны къадар Кязим Мечиевни жашаудагъы тюрлениулени ангылау даражасы да тюрлене, кенгере, ачыкълана келеди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 71.

КЕНГЕРИЛ *эт. страд. от* **кенгер** / Кенгер дегенни *зорлаучу айырмасы. Жаз башында хар затла Кенгерилип башларла, Къууанч болуп барысы, Мудахлыкъны Ташларла.* О р т а б а й л а н ы Т., Окъуу книга, 83.

КЕНГЕРИЛИУ *и.д. от* **кенгерил** / Кенгерил дегенден *этим ат. Бир затны кенгерилиую.*

КЕНГЕРИЛТ *эт. понуд. от* **кенгерил** / Кенгерил дегенни *къатланыучу айырмасы.*

КЕНГЕРИЛТИУ *и.д. от* **кенгерилт** / Кенгерилт дегенден *этим ат.*

КЕНГЕРТ *эт.* 1. Расширять, делать более широким / Кенг, эркин, уллу эт. *Орамны кенгерте, топуракъбаш юйлени къората башларгъа керекбиз.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 106. *Арбазны, кенгертип, терекле ичинде тоханала жарашдырадыла.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терк, 14.

2. Увеличить в числе, в объеме, делать более крупным, более мощным / Кёп эт (санын), уллу эт (ёлчемин), кючлю эт. *Телефон связьны кенгерт.* ❐ *Тау бийле бла байыракъ эллиле малчылыкъны кенгертирге кюрешедиле.* «Шуёхлукъ», № 38, 99.

3. Развивать, совершенствовать / Игилендир, тап эт. *Миллетлени арасында шуёхлукъну. Тыш къыралла бла байламлыкъны кенгерт.* ❐ *Урушдан сорагъы жылла да фольклор сектор кесини байламлыгъын бютюнда кенгертгенди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 27.

4. Увеличить, усиливать / Ёсдюр, ёсдюрюп кючлендир. *Сабий учрежденияланы сыйларын кенгертирге деп белгиленнгенди.* «Коммунизмге жол», 1971, № 32. *Бусагъатдагъы излемле эсге алынып, къырал тау надзорну органларыны эркинликлерин кенгертирге деп белгиленнгенди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 134.

5. Углублять *(знания, понимание чего-л. и т.п.)* / Магъанасын ёсдюр, бай, терен эт. *Станцияладан – спутникледен келген информация бизни Венераны юсюнден билимибизни кенгертеди.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 122.

КЕНГЕРТДИР *эт. понуд. от* **кенгерт** / Кенгерт дегенни *къатланыучу айырмасы.*

КЕНГЕРТДИРИУ *и.д. от* **кенгертдир** / Кенгертдир дегенден *этим ат.*

КЕНГЕРТИЛ *эт страд. от*

кенгерт / Кенгерт дегенни *зорлаучу айырмасы. Завод кенгертилгенди. Комбинат энтда да кенгертилгенди. Сатыу-алыу бютюнда кенгертилликди.*

КЕНГЕРТИЛИН *эт. страд. от* **кенгертил** / Кенгертил дегенни *зорлаучу айырмасы. Бизни совхоз жылдан-жылгъа кенгертилине, байыгъа барады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 45. *Бешжыллыкъдан бешжыллыкъгъа аны [комбинатны] хайыры кёпден-кёп бола, иши кенгертилине барады.* «Коммунизмге жол», 1975, № 224.

КЕНГЕРТИЛИНИУ *и.д. от* **кенгертилин** / Кенгертилин дегенден *этим ат.*

КЕНГЕРТИЛИУ *и.д. от* **кенгертил** / Кенгертил дегенден *этим ат. Жолну кенгертилиую. Арбазны кенгертилиую. Байламлыкъланы кенгертилиулери.*

КЕНГЕРТИУ *и.д. от* **кенгерт** / Кенгерт дегенден *этим ат. Товарланы ассортиментин кенгертиу. Заводну кенгертиу. Эл мюлкню материал-техника базасын кенгертиу.* ❐ *Нальчик курортну кенгертиуге бла туризм-солуу базаны ишлерге кёп ахча берилгенди.* «Шуёхлукъ», № 13, 17.

КЕНГЕРТИШ *эт. взаимн.-совм. от* **кенгерт** / Кенгерт дегенни *араш айырмасы. Окъуучула жашаудан ангыламларын кенгертишедиле.*

КЕНГЕРТИШИУ *и.д. от* **кенгертиш** / Кенгертиш дегенден *этим ат. Байламлыкъланы кенгертишиу.*

КЕНГЕШ [1] *эт.* **1.** Совещаться / Бирею бла бир затны сюз. *Ала, бираз заманны кенгешип, Ныгъыш Талагъа къайтдыла.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 119. *Махмут бла Юсюп, ташла юсюне олтургъанлай, тауукъ къычыргъынчы кенгешдиле.* «Шуёхлукъ», № 4, 84.

2. Советоваться / Бир затны къалай этеригинги юсюнден биреу бла оноулаш. *Эр ахшысы эл бла кенгешир, къатын ахшысы эри бла кенгешир.* (Н а р т с ё з.) О *Харун ким бла эсе да кенгешди да, кёп мычымай, Мазанны ары [заводха] берди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 66. *Жамийлят нёгерлери бла, теңлери бла да кенгеширча болалмады.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 23.

КЕНГЕШ [2] *ат.* Совещание, совет / Бир затны сюзер, аны юсюнден оноулашыр ючюн бардырылгъан жыйылыу. *Экеу кенгешге барма, ючеу кенгешден къалма.* (Н а р т с ё з.) О *Кенгешде доклад этген Мухадинни, ызы бла бизни тамата табыз ферманы адамларыны атларын айтып махтады.* Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, менме, 64. *Байрым ингирде Ийнал, эл Советни кенгешинде болуп, юйюне бираз кеч къайтды.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 22.

■ **Кенгеш бол** *къ.* **кенгеш** [1] (*1-чи магъ*). *[Киши:] Аллах, аллах, Зан улу Адилгерий таныулу адамды, бизни сенден къачар жерибиз жокъду. Алай биз да бир сорушайыкъ деп, тогъуз къарындаш да кенгеш болдула.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 169. *«Сиз бир жерге жыйылыгъыз да кенгеш болугъуз, биз да, бир жыйылып, сёлешейик», – деп, къарнашла жоппу жыйылгъандыла.* «Къарачай халкъ таурухла», 194. **Кенгеш эт** *къ.* **кенгеш** [1] (*1-чи магъ.*). *Къанбермезлары, кенгеш этип, къолдан ёрге мал ийимезча, малланы алларына эки жашны тохтатдыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 20. *Жаныбек бла Базза, бетлери да къайгъылы тюрленип, энчи кенгеш этедиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талис-

ман, 358. *[Акъла] Сагъыш этдиле, кенгеш этдиле, къызылладан бир зат сезмедиле: «Не бар эсе да бир кёрейик»,– деп, Суканнга кирмей тёзмедиле.* «Малкъар халкъ жырла», 222.

КЕНГЕШДИР *эт. понуд. от* **кенгеш** [1] / Кенгеш [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Устазланы кенгешдир.*

КЕНГЕШДИРИУ *и.д. от* **кенгешдир** / Кенгешдир дегенден *этим ат. Ишчилени кенгешдириу.*

КЕНГЕШИЛ *эт. страд. от* **кенгеш** [1] / Кенгеш [1] дегенни *зорлаучу айырмасы.*

КЕНГЕШИЛИУ *и.д. от* **кенгешил** / Кенгешил дегенден *этим ат.*

КЕНГЕШИУ [1] *и.д. от* **кенгеш** [1] / Кенгеш [1] дегенден *этим ат. Атасы бла кенгешиу. Сау сагъатны кенгешиу. Ишни юсюнден кенгешиу.*

КЕНГЕШИУ [2] *ат къ. от* **кенгеш** [2]. *Эл хапарчыла бла Учкулан районда кенгешиу бардырдым.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 497. *Къонакъла арбаздан чыгъар-чыкъмаз, юйде кенгешиуню экинчи бёлюмю башланды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 52.

КЕНГЕШЧИ *ат* 1. Участник совещания, совета / Кенгешге къатышхан, анда болгъан адам. *Мюйюшде кенгешчилени сёзлери сабыр болгъанлай, Гезам, эри къайтхынчы, тауушсуз атлай келип, гыржын тегенесине жарашды.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 136.

2. *кёч.* Советник, советчик / Акъыл юйретиучю. *Бизни ана тилибизде чыкъгъан газетибиз сюйген кенгешчибизди эм юйретиучюбюздю.* «Коммунизмге жол», 1973, № 88.

КЕНГЖАУУРУН *сыф.* Широкоплечий / Инбашлары, жауурунлары кенг болгъан, кенг жауурунлу. *[Киши Зуриятха:] Эгешчигим, нёгеринг танг кенгжауурун кёрюнеди, сен аны аркъасына минип да ётер эдинг.* «Жарыкъ жолда», 86. *Кенгжауурун жамычы, Жолоучулукъ жёнгеринг, Акъсыл башлыкъ, къамичи, Кюмюш къама тенглеринг.* «Шуёхлукъ», № 27, 71.

КЕНГИ *ат къ.* **кенглик 3.** *Къыйырсызды, жоллача, мурат, Сыйынмаз кибик кёкню кенгине.* Хубийланы О., Мурат, 8. *Танг къангкъазы жюзеди кенгинде кёлню, къанат тамычысын ай жылтыратып.* «Жилтинле», 418. *Харун, чабып жетип, Зекерияны аркъа кенгине таякъны жолукъдурду.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 67.

КЕНГИНЕ *хал. сёзл.* Вширь / Кенглигине (*ёс, бар, ачыл д.а.к.*). *Жашауну алай барыуунда, бирси элленича, Зылгыны да къууанчы, бушууу да бола тургъанды, ол узунуна, кенгине да ёсгенди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек, 14. *Эшик кенгине ачылып, той келин болгъан юйге кёчдю.* Эбизеланы Х., Къанаматны журтунда, 52.

КЕНГКЕ *ат вет.* Столбняк *(у лошадей)* / Атланы арт базыкъ бутларыны ауруулары. *Олтургъанланы ауузларына рюмка барса, ол да [Мыртазакъ] чыдаялмай, кенгке байталча, тепчилдеп турады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 15.

КЕНГКЪАНАТ *сыф.* Ширококрылый / Къанатлары кенг болгъан, кенг къанатлы. *Чыдамлы бол, кенгкъанат къушунг уя салгъан чынгыл къаялай, сур тарта, ачы*

келсе бушуу, жинлеча, сюрселе къайгъыла. М о к ъ а л а н ы М., Дуния жарыгъы, 105. *Кенгкъанат самолёт, уллу тауш этип, аэропортха къонду.* «Коммунизмге жол», 1975, № 109.

КЕНГЛЕН *эт. сёл. тил.* 1. *къ.* **кенгер 1**. *Бирси затлача, хауа да жылыннганда кенгленнген, сууггъанда уа къысылгъан этеди.* «Естествознание», 60.

2. *къ.* **кенгер 3**. *Тыш къыралла бла сатыу-алыу кенгленеди.* «Коммунизмге жол», 1971, № 89.

КЕНГЛИК *ат* 1. Ширина, широта / Бир затны эни. *Кенглиги бир атлам, узунлугъу минг атлам.* (Э л б е р.) *Огъары Чирик кёлню узунлугъу 235 метр, кенглиги 125 метрди.* «Коммунизмге жол», 1971, № 184. *[Жолчукъ:] Менден тышына чыгъар амалыгъыз жокъду, мени кенглигим къуру эки аякъгъады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 73.

2. Пространство *(неограниченная протяженность во всех направлениях)* / Жерни башында учсуз-къыйырсыз, юч ёлчемли жайылма *(хауаны, кёкню, аламны д.а.к. затны юсюнден)*. *Огъурлу жыл эди жыл, Жетишимле къайнатхан, Космосну кенглигинде От кемеле ойнатхан.* К ъ у л и й л а н ы Х., Жырны заманы, 130. *Кюн, сюйдюмлю ышара, кёк кенглигине чыгъады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 93.

3. Ширь, простор, пространство *(напр. на земной, водной поверхности)* / Уллу, кенг жер, сууну юсю. *Биз туугъанбыз тауруху ишде болдурургъа, Узакълыкъны эм кенгликни хорларгъа.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауну жырлары, 67. *[Къайыкъ], къызыудан къызыу бара, бир жанына бурулду да, къынгыр кёмюк ыз къоя, тенгиз кенглигине жол салды.* «Шуёхлукъ», № 64, 67.

4. Расстояние, промежуток между *кем-, чем-л.* / Бир затланы неда адамланы араларындагъы жер. *Бир бирин кёрюрча кенгликде тизилип: «Къар тюбюнде затда мал эслеялсакъ»,– деп, хыршы туруп, адамла чегет таба тебиредиле.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 43. *Окъуучула бир биринден бирер метр кенгликде сюелдиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 72.

5. *кёч.* Содержательность, обширность / Чекленмегенлик, магъаналылыкъ. *Фахмуну ёсюую, жаланда темаланы кенгликлеринде чекленип къалмай, Керим Отаровну битеу поэзиясыны толу суратлау кючюнде да кёрюнеди.* «Шуёхлукъ», № 32, 100. *Пушкинни поэзиясында болгъан кенгликни Къулийланы Къайсын бюгюннгю поэтлеге бийик юлгюге санайды.* «Шуёхлукъ», № 30, 110.

6. *кёч.* Широта *(ума, чувств и т. п.)* / Акъылны, къарамны, сезимни д.а.к. затны теренлиги, уллулугъу. *Кязимни акъылында биз тенгиз теренликни, кенгликни да кёребиз.* «Коммунизмге жол», 1973, № 40. *Кем болмаз халкъым ючюн Кенглиги жюрегими.* М а к ы т л а н ы С., Шаудан, 78.

■ **Кенглик болушла** *грамм.* пространственные падежи / орунлаучу, башлаучу, бериучю болушланы барысыны да бирге атлары. *Кенглик болушла асламысында къымылдауну танытхан этимле бла келедиле.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 298.

КЕНГМАНГЫЛАЙ *сыф.* Широколобый / Мангылайы кенг, уллу болгъан, кенг, уллу мангылайлы. *Кенгмангылай адам. Кенгмангылай жаш.*

КЕНГНГЕ *орун. сёзл.* Далеко *(о расстоянии)* / Узакъ жерге; узакъгъа. *Акъылсызны жуукъгъа алма, акъыллыны кенгнге салма.* (Н а р т с ё з.) О *Атлы, жаяу, ыхдырылмай,*

жаугъа киребиз, къанлыланы чегибизден кенгнге сюребиз. «Жюрек жырлайды», 70. *Гяусар, юйден кенгнге жете да, юйню жангы башына къарай, арбазында бир къала ишленнгенча, кемсиз къууанды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 46.

КЕП [1] *ат* **1.** Форма, приспособление для придания *чему-л.* определенных очертаний / Анга къуюп, неда аны бла кесип бирча затланы этерге хайырланылыучу адыр, юлгю. *Суула кибик агъарла Магъаданла кеплеге. Гудок берген тауушу Чыгъар бийик кёклеге.* Шахмырзаланы С., Сырыйна, 42. *Къурч эритиучюле планларына кёре керекли детальланы кеплеге къуюп, жарашдырыуну къыстау бардырадыла.* «Коммунизмге жол», 1974, № 23. *Алаша жерледе: жалпакълада, къоллада, къоргъашин кеплеге къуюлгъанча, сыланнган туман чёгюп турады.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 176.

2. Колодка *(сапожная)*/Агъачдан аякъ сыфатлы ишленип, аякъ кийим тикгенде хайырланылыучу адыр. *Чурукъ кеп.*

◆ **Кебине жый къапха жый** (*къ.* **къап** [1]). *[Амин шофёргъа:] Мен сени кепге жыйдырмасам, башыма бёрк киймем.* Кацийланы Х., Тамата, 108. *[Малкъарукъ улу Алиймырзагъа:] Сен аланы къысха кеплерине жыймай эсенг, хал осал болгъанды.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 72. **Кепге къуйгъанча (къуйгъанлай)**/ стройный, статный / ариу сюекли, субай санлы. *Ызынгдан чыгъып къарасам, Санларынг, кепге къуйгъанлай. Аллынга ётюп, сора къарасам, Мыйыкъларынг, окъа бургъанлай.* «Малкъар халкъ жырла», 113. **Кепге тарт къапха жый** (*къ.* **къап** [1]). *Бир кюн а, жашла жыйылып: «Аны [Аланны] кепге тартмай мадар жокъду, ол кесин тели-мели этип айланады», – деп, оноулашдыла.* Хубийланы М., Алан, 112.

КЕП [2] *эт.* **1.** Сушиться, высушиться; сохнуть / Суусуз, мылысыз бол, къуру, къургъакъ бол (*мылы, жипкил, сууу болгъан затланы юсюнден*). *Аман адамны ачыуу кетмез, башы жерге жетгинчи, иги адамны ачыуу кетер, кюнде гюлменди кепгинчи.* (Нарт с ё з.) О *Кюн кётюрюлюп, арбаз кебе тебиреди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 222.

2. Испариться, обратиться в пар/ Тылпыугъа, газгъа айлан. *Чыкъ кеберге ишге кирип башлайбыз, Эришиуню кючлю этип...* «Къарачай поэзияны антологиясы», 224.

3. Сушиться, засушиваться *(о сене, кукурузных початках и т.п.)*/ Къуру, къургъакъсы (*биченни, нартюх качанланы д.а.к. затланы юсюнден*). *Бюртюк жангы къатханлай, ала [нартюхле] толу кепгинчи сакъламай, оруп башларыкъдыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 107.

КЕПДИР *эт.* **1.** Сушить, делать сухим / Суудун, мылысын кетер; -къургъакъсыт, къурут. *Кюнню таякълары жангур сингнген мылы жерни, тютюнлетип, кепдиредиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 145. *Сютден толгъан флягаланы... арбаны юсюне тиздиле къызла, сора, челеклерин чайкъап, саркъытыргъа, кепдирирге деп, къазыкълагъа къапладыла.* Лайпанланы С., Гургумлу, 68.

2. Сушить *(напр. мясо, травы)*/ Этни, битимлени, кёгетлени д.а.к. затланы, артха асырар ючюн, кюнде неда отда къургъакъсытып, сууларын кетер. *[Эри къатынына:] Сен не затла гырылдайса?! Этлени кепдир да асыра да къой, къышха керек боллукъду.* «Къарачай халкъ таурухла», 200. *Пионерле, дарман хансла жыйып, кепдирип, медицина промышленностьну ба-*

заларына ашыргъандыла. «Ленинни байрагъы», 1975, № 98.

КЕПДИРИЛ *эт. страд. от* **кепдир** / Кепдир дегенни *зорлаучу айырмасы. Жауунда жибиген быстырла кюнде кепдирилдиле. Иги кесек ит-тил-чапыракъ кепдирилип жыйылды.* ❐ *Тиширыу тыбырда кепдирилген отунла бла от жакъды.* Б о т а ш л а н ы А, Жашауум, 86.

КЕПДИРИЛИУ *и.д. от* **кепдирил** / Кепдирил дегенден *этим ат. Кюнде кепдирилиу. Отда кепдирилиу.*

КЕПДИРИУ *и.д. от* **кепдир** / Кепдир дегенден *этим ат. Жерни кепдириу. Алма къатханланы кюнде кепдириу.* ❐ *Колхозну ара ындырында арытылгъан сабакъланы кепдириу къуралгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 223.

■ **Кепдириучю къагъыт** промокательная бумага/ шакъаны къурутуучу къагъыт.

КЕПДИРТ *эт. понуд. от* **кепдир** / Кепдир дегенни *къатланыучу айырмасы.*

КЕПДИРТИУ *и.д. от* **кепдирт** / Кепдирт дегенден *этим ат.*

КЕПЕЙ *эт. ц.д.* Насытиться, наесться досыта / Ашап, иги той. *Тюш азыкъ ашап кепейгенден сора, жашла, къызла да детдомну къара жумушларын этедиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 419.

КЕПЕЙИУ *и.д. от* **кепей** / Кепей дегенден *этим ат.*

КЕПЕЙТ *эт.* Насытить, накормить досыта / Ашатып, иги тойдур. *Къыз къонакъланы хычынладан кепейтди.*

КЕПЕЙТИУ *и.д. от* **кепейт** / Кепейт дегенден *этим ат. Иги сыйлап, кепейтиу.*

КЕПКА *ат.* Кепка / Козырёклу жумушакъ эр киши баш кийим. *Къарамындан жунчуучу адамгъа ушамагъан жандыракёз, бет тюрсюню бютеулей да кюле тургъан Бедербет жаш жибиген кепкасын онг къашына жиберип, жолоучугъа къарады.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 55. *Мусачыкъ топну артха уруп жиберди; топ, Азаматны башына тийип, кепкасын бир жанына чартлатып, школ таба тёнгереди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 42.

КЕП-КЕРТИ I *сыф. къ.* **кеппе-керти 1**. *Бюгече толгъан ай окъуй турады манга Ёмюрле жазгъан кеп-керти поэмасын.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, 1, 251.

КЕП-КЕРТИ II *хал. сёзл. къ.* **кеппе-керти II**. *Жаш кеп-керти айта эди.*

КЕПЛЕ *эт.* **1.** Натягивать, напяливать *(шинель, пиджак и т.п.)*/ Юсюнге тенг болмагъан, тар кийимни кий. *Жаш гитче къарындашыны плащын кесини юсюне кепледи.*

2. Набивать *что чем* / Бир затны ичин бир зат бла тыкъ толтур. *Машокну жюнден кепле. Кюбюрню къумачладан кепле.* ❐ *[Алхаз Чомургъа:] Сора биз сау тёрт жылны нек къан тёкгенбиз? Къарынланы кеплер ючюнмю?* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 264.

КЕПЛЕН *эт.* **1.** *страд. от* **кепле** / Кепле дегенни *зорлаучу айырмасы. Пальто аны юсюне кепленип къала эди.* ❐ *Ол [Асланкир], къоргъашинден кепленгенча, хыйсапсыз ауурлукъ басхан башын бир жанына кючден бурду.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 99. *Жыйрыкъны тёбен жаны Жыйы-*

рылып кёкленип, Чындай кибик, Тюлкюню санларына кепленип. Балаланы О., Басняла бла фельеѓонла, 25.

2. Быть набитым, наполненным *чем-л.* / Тыкъ тол. *Чуукан сакъалын сылап, Бир жазыу кибик этди, Тауукъ этден кепленип, Сора юйюне кетди.* Къулийланы Х.-М., Жылла озадыла, 87.

КЕПЛЕНИУ *и.д. от* **кеплен** / Кеплен дегенден *этим ат. Юсюне кепленю. Башына кепленю.*

КЕПЛЕУ *и.д. от* **кепле** / Кепле дегенден *этим ат. Тар бёркню башха кеплеу.*

КЕПЛИ *сыф.* Привлекательный, миловидный / Адамны кесине тартырча кёрюмдюсю болгъан; сюйдюмлю. *[Къызай Алийге:] Андан кеплиге кёз ачмагъа эдинг...* «Шуёхлукъ», № 33, 54.

КЕППАЙ *ат. ц. диал. къ.* **гяпчи**. *Къызла тойда кеппай бла тепседиле.*

КЕППЕ-КЕРТИ I *сыф.* Совершенно верный, точный, достоверный, доподлиный / Керти 1 дегенни айырма даража формасы; *антоними*: **ёппе-ётюрюк.** *Тюз адамла! Сиз да бирде бек шашып, Кеппе-кертини ётюрюк сундугъуз.* «Накъут мынчакъ», 32. *Биринчи сёзден ахыр точкагъа дери кеппе-керти хапарды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 72.

КЕППЕ-КЕРТИ II *хал. сёзл.* Совершенно правильно, точно, достоверно, доподлинно / Керти II дегенни айырма даража формасы. *«Оллахий, кеппе-керти айтады», — деген ауазла кезиу-кезиу чыкъдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 118.

■ **КЕПИС: Кепис сыргъа** подвесная серьга / Къыйырына сыйлы зат (*сёз ючюн таш*) тагъылгъан сыргъа. *Таулу къызла алтын, кюмюш, Кепис сыргъала тагъа эдиле.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 126.

КЕПСИЗ *сыф.* Невзрачный, непривлекательный, некрасивый / Кёрюмдюсю ариу болмагъан, сыфатсыз. *Ол кирли, кепсиз адам эди.*

КЕПЧИ [1] *ат.* Формовщик / Кеплени ичлерин толтуруучу ишчи. *Эришиую башчылары тамата аппаратчы бла кепчи болгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 174.

КЕПЧИ [2] *ат ц.д. разг. къ.* **гяпчи**. *Чуукансакъал, къызылкёз, текебаш кепчи, агъач сауутларын шыхырдата, тепсейди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 399.

КЕПЧИ [3] *эт.* Подсыхать / Бираз къургъакъсы, къургъагъыракъ бол. *Орамда балчыкъ кепчигенди, зыгъыр къуюлгъан орамны машина озса да, букъучукъ окъуна этеди.* Кацийланы Х., Тамата, 109. *Къызыу кюн кючюн ийди, Къалын чыкъ да кепчиди.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 117. *Атланы тин терлери кепчигенден сора, иерлерин алып, Хасым ат оруннга уруп, бичен салды.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 81.

КЕПЧИТ *эт.* Подсушивать / Бираз къургъакъсыт, къургъагъыракъ эт. *Азреталий анасы кепчитирге салгъан нартюхлерин сакълайды.* «Шуёхлукъ», № 61, 83. *Берлакъда экеулен, чурукъларын тешип, аякъ чулгъамларын кюнде кепчите, шош ушакъ этедиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 59.

КЕПЧИТИУ *и.д. от* **кепчит** / Кепчит дегенден *этим ат. Суу*

быстырларын кепчитиу. Жамычыны кепчитиу. ❐ *Картоф урлукъну уруладан чыгъарыуда, аны ариулауда, кюнде кепчитиуде кёп ишлейди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 94.

КЕПЧИУ *и.д. от* **кепчи** [3] / Кепчи [3] дегенден *этим ат. Кюнде кепчиу. Дырынны кепчиую. Жерни кепчиую.*

КЕР *эт.* 1. Растягивать *(напр. кожу)* / Бир затны юсюне жайып, созуп, кенг неда узун эт. *Аппа чий терини чюйле бла тартдырып керди.*

2. Расправлять, распрямлять, выпрямлять / Тюзет, жай (*сёз ючюн, санланы, къанатланы*). *Къурч къушла хауада, къалкъып жюзерле, ала къанатларын керип урсала, къанлыны тамырын жиги бла юзерле.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 102. *Батыр, кенг жауурунларын керип, жютю чалгъысы бла сабыр-сабыр силдесе, кырдык боюн салып, юзмелтлеча, солуна-солуна жатады.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 47. *Тейри жарыкъ белги берип, Танг атады, Тау жайлыкъ да, сыртын керип, Кенг жатады.* «Алчыла», 124.

3. Расширять *(дорогу, канаву и т.д.)* / Уллу, эркин, кенг эт. *[Сапыра] аз-аз эшикни керди, тынгылап, къулакъ берди.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 98. *Къазып, оюб эм керип, узунлугъу жюз жарым къычырым болгъан жерге канал ишленди.* «Жанкъылыч», 56.

4. Расширять *(напр. возможности)* / Бир затны этерге эркин жол ач, онг бер. *Жашау онгну кенгнге керген, Къартха-жашха тынчлыкъ берген Жангы жашау кёпге болсун, Мюлкден, жарыкълыкъдан толсун!* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 26. *Билим бизге жолну керир, Билим бизге насып берир.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 118.

КЕРАМАТ *сыф. эск.* Благородный, великодушный, безукоризненно честный / Огъурлу, намыслы, тюз ниетли, халал кёллю. *Кёпню иши керамат.* (Н а р т с ё з.)

КЕРАМИКА *ат* 1. Керамика / Къошун адыр, топуракъны отда биширип этилген адыр. *Тюкенде кёп тюрлю керамика барды.*

2. *В позиции определения:* керамический / Керамика чыгъарыучу. *Керамика завод. Суратлау-галантерей фабриканы керамика цехи.*

КЕРАМИКАЧЫ *ат.* Керамик / Керамикадан специалист. *Эришиуде алчылыкъны алыр ючюн, керамикачыла бютюнда ахшы ишлерге таукелдиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 57.

КЕРАХАТ *сыф. дин.* 1. Запрещенный шариатом к употреблению в пищу, вызывающий отвращение/ Шериат ашаргъа, ичерге жарамайды деген, жийиргенчли, сылыкъ. *Жан ырахат болса, эт керахат болур.* (Н а р т с ё з.) О *Кесилгенде къаны уюп чыкъгъан малны этин таулула керахатха санайдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 335.

2. *кёч.* Противный, отвратительный, очень неприятный / Аман, жийиргенчли, сылыкъ, киши кёрюп болмагъан. *Мариананы къалтырауукъ алды, къатында олтургъан тилманчны керахат жухун сермеди.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 28. *Тиширыула бу халисизликни, адам намысха келишмеген керахат ишни этип айланадыла.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 27.

КЕРГИЧ *ат* 1. Распялка / Терини неда башха затны керир ючюн хайырланылыучу керек,

адыр. *Ёрге къарагъанында, кергич салыннганча, эки къыйыры дорбунну эки жанына тирелип бегиген кёнделен агъачха къакъ этле тагъылып тура эдиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 180.

2. Пяльцы / Къумачны керип юсюне ганийба неда сурат тигерге, халыланы тартып кюйюз согъаргъа жараучу рама, адыр. *Салимгерий столда окъа кергич бла ойнайды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 38.

КЕРДЕУЮК *ат.* Медный купорос / Кукурт кислотаны багъырлы тузу. *[Буруннгу малкъарлыла] жергелледен алып ушкок отлукъла, Магъадан ташдан чыгъардыла окълукъла. Излейдиле, зауаллыла, нени да, Тапдыла кукуртну, кердеуюкню да.* О т а р л а н ы С., Жансарай, 43. *Чыккы къызы, ачыуташ алама деп, кердеуюк алгъанлай, Майруш да, баймёз алама деп келип, энди эни, бети да болмагъан гетен къумач ала эди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

КЕРДИР *эт. понуд. от* **кер** / Кер дегенни *къатланыучу айырмасы. Терини кердир. Билимни жолун кердир. Бёркню кердир.* ❐ *Кюн таякъла къалын тие, жылыта, Кердиредиле кенг къанатларын аны [самолётну]. Ташайса да бир арада булутха, Эшитиледи кёкде учуп баргъаны.* «Шуёхлукъ», № 47, 13.

КЕРДИРИЛ *эт. страд. от* **кердир** / Кердир дегенни *зорлаучу айырмасы. Тери кердирилди. Жауурунла кердирилдиле.*

КЕРДИРИЛИУ *и.д. от* **кердирил** / Кердирил дегенден *этим ат. Терини кердирилиую. Къулачны кердирилиую.*

КЕРДИРИУ *и.д. от* **кердир** / Кердир дегенден *этим ат. Терини кердириу. Чурукъланы кердириу. Жаулукъну кердириу.*

КЕРДИРТ *эт. понуд. от* **кердир** / Кердир дегенни *къатланыучу айырмасы. Къанатланы кердирт. Бёркню, бёрк агъачха кийдирип, кердирт.*

КЕРДИРТИУ *и.д. от* **кердирт** / Кердирт дегенден *этим ат. Жашау онгну кердиртиу. Терини кердиртиу.*

КЕРЕ Раз. 1. В сочетании с числительными «один» и «первый» указывает на однократность *какого-л.* действия или на то, что оно выполняется впервые / «Бир» эм «биринчи» деген санаула бла бирге келсе, къаллай да болсун, бир ишни жангыз кере этилгенин неда эм алгъа этиллигин билдиреди. *Адамгъа жашлыкъ бир кере бериледи.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 210. *Назбий, ...биринчи кере арба жегип, жолоучу болгъан кюню кёзюне кёргюздю.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 125. // В сочетании с прочими количественными и порядковыми числительными, а также количественными словами указывает на повторяемость действия / Башха санчы, тизгинчи санаула эм санны билдирген сёзле бла бирге келсе, ишни къайтарылып этилгенин кёргюзтеди. *Ящикледе къозланы санагъанда, акъ ящикде къозла он кере кёп болуп чыкъдыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 120. *Эрин чекле, жалкъаула Азаматны ауузуна чабып, даулашып, сёлеширге къоймай, талай кере чамландырадыла.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 139. *Экинчи кере къарагъанымда, – эки эчки къаягъа къысылып, саргъылдым тюклери да къаяны бетинден энчиленип, эсленмезча болуп тургъанларын кёрдюм.* Т ё п п е л а н ы С., Жаралы зурнук, 5.

2. В сочетании с количественными числительными *(часто при словах аз «мало», кёп «много»)* указывает на степень увеличения или уменьшения *чего-л.* / Санчы санаула бла бирге келсе (асламында «аз», «кёп» деген сёзлени алларында), бир затны кёбейгенин неда азайгъанын билдиреди. *Къоранчла эки кере аз болгъандыла. Кондитер ашарыкъла бир бла жарым кере кёп чыгъарыллыкъдыла.*

КЕРЕК [1] *ат* 1. Орудие, инструмент / Къаллай да болсун бир ишни асламысында къол бла этер ючюн хайырланылыучу сауут. *Къолларында кереклерин ата эдиле, Барысы да бирча былай айта эдиле: «Берилген жал къарыныбызгъа болмайды, сабийлерибиз: «Ётмек!»– деп, къоймайдыла.* «Жюрек жырлайды», 58. *Эллиле, чалгъы, сенек кереклерин да алып, кюз биченнге чыкъдыла.* «Шуёхлукъ», № 39, 55.

2. Деталь *(машины, механизма)* / Машинаны, механизмни, приборну бир заты, кесеги. *Бизге ракетаны кереклерин сакъларгъа бла сынау бардырыргъа жер керекди.* Гуртуланы Э., Азретни къууанч кюню, 72. *Гавровчула сагъатны кереклери терк тауусулмаз ючюн, кече, аны тохтатадыла.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 127.

3. Принадлежности *(письменные, чертежные и т.п.)* / Бир затны ансыз болургъа жарамагъан кесеги. *Чертёж керекле. Жазыу керекле.* ❐ *[Жаш:] Тюбюнде алтын ат кереги, къанжыгъасында сёгюнжюсю, сауту-сабасы.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 81. *Окъуу кереклени, устаз кадрланы азлыгъындан сабийлеге да тынч тюл эди ол сагъатда билим алыргъа.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 6.

4. Оборудование / Неге да болсун бир затха керекли машинала, механизмле, приборла д.а.к. затла барысы да биргелей; оборудование. *Темир жолну кереклери. Цехни кереклери. Лабораторияны кереклери.* ❐ *Юч этажлы мекямда технология керекле, механизмле, аппаратла орнатылгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 15. *Тракторла бла комбайнлагъа ремонтну ара мастерскойда, къалгъан кереклеге бёлюмледе этедиле.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 8.

5. Материал *(напр. строительный)* / Бир затны ишлегенде хайырланылгъан материал, сырьё. *Эртте жыйып, хар керегин, Ташын, чюйюн. Ишлетеди къарт атасы Аны юйюн.* Хубийланы О., Мурат, 36. *Мусса ишни башлады, План бла салып, Ишге батыр узалып, Агъач керекле алып.* Шахмырзаланы С., Назмула, 14.

6. Изделие, продукт труда / Этилген, ишленнген зат, товар. *«Колхозла аралы къурулуш» бириюню темир-бетон керекле чыгъаргъан заводуну продукциясыны качествосу игиди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 625. *Сизни заводда аллай керекле чыгъаргъанларын мен билген да этмегенме.* «Коммунизмге жол», 1970, № 126.

7. Средство, прием, способ / Амал, мадар. *Чыгъармасында автор сюжетлау кереклени, эпитетлени, метафораланы уста хайырланнганы да эсленеди.* «Коммунизмге жол», 1970, № 4. *Пропагандист окъуу комбинатха болушуу, кёргюнчлю кереклени жыйгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 26.

КЕРЕК [2] *ат.* Нужда, потребность, надобность / Керекли, керек болгъан зат. *Жокъну керек тапдырыр.* (Нарт сёз.) О *[Къабасарай] Адам, къайда болса да, не керегин табып жашаса да, туугъан жерине тансыкъ болмай амалы жокъду.* Боташланы И., Пьесала, 146. *Эллиле бусагъатда элпек-*

ликде, хар кереклерин эркин табып жашайдыла. «Коммунизмге жол», 1976, № 34.

КЕРЕК [3] *сыф. къ.* **керекли** 1. *Тюзлюк ючюн кюрешгеннге Болабыз нёгер. Къыралгъа керек ишге Бол уста, чемер.* «Жилтинле», 54. *Керек жерде мен болурма эгеринг, Керек жерде алдаусуз нёгеринг.* «Жилтинле», 394. *[Бизни] ёсюп келген жаш тёлюню Къызады къаныбыз. Керек кюнде темир болур Субай саныбыз.* «Жарыкъ жолда», 47.

КЕРЕК [4] *мод. сёз.* Нужно, надо, необходимо, следует / Болушлукъчу модаль этим. *Аман ишге – амал керек.* (Нарт сёз.) О *«Ышанган башны ит ашар» – деп, Рабийгъагъа ышанып, энди ол жерни уа жангыдан сюрюрге керекди, – деп, трактурчу бригаданы бригадири олсагъатда къопхан жерине олтурду.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 4. *[Командир аскерчилеге:] Ишчи классха эм урунган эллилеге кертичи болгъаныбызны бюгюн кёргюзтюрге керекбиз.* Хочуланы С., Хапарла, 88. *[Мырзабек:] Биз ол орталыкъда тургъан халкъны кесибиз жанлы этерге керекбиз.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 87. *Акъ-Суугъа барыргъа керек эди.* Зокалаты З., Солуу кюн, 48.

◆ **Керегин бер** задать тряску / биреуню айыбына тюбет, тюй, къаты уруш. *[Зурум Гыжыгъа:] Огъай, мен жырылдап барып: «Юйюме кирсенг, бедишлик этерикме, орунунгда тур!» – деп, [Наныкъны] керегин берсем, не боллукъду?* Хубийланы О., Дерт, 159. *«Урлагъан этеди, тырнагъан этеди», – деп, Халит бир иги берди керегин. – Аллахдан къоркъмай къалай урладынг Къайын атангы кёлегин?».* «Къарачай халкъ жырла», 248. *[Тюлкю Бёденеге:] Итден туугъан тауукъчу, Керегинги берейим, Сенден тели ким эсе, Мен энди бир кёрейим.* Ахматланы А., Тюлкю бла Бёдене, 44.

КЕРЕКЕ *ат ист.* Доля женщины при разделении наследства отца/Атадан къалгъан мюлкню юлешгенде тиширыугъа жетген юлюш. *Къызгъа кереке чыгъарылды.*

КЕРЕКЛИ *сыф.* 1. Нужный, необходимый / Керек болгъан, ансыз жарамагъан, тийиншли. *Билгич, ушкок, уллу бычакъ, дагъыда башха керекли затла алып, бек тап кийинип, кюн бата жылкъыгъа атланды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 258. *[Назир] Базманда тартханча, ёлчелеп, жетек, дюрген, кирли сёз тагъылмазча, чемерлеп, жонуп, бек керекли сайламасын ышанып алай сёлешеди.* Сылпагъарланы К., Кёмеюл, 7.

2. *кёч.* Глупый, умственно ограниченный / Акъылдан жарты, тели, акъылсыз. *Керекли кесин кенгден танытыр.* (Нарт сёз.) *Кереклини шинтиги бийик болур.* (Нарт сёз.) О *Эртте, мындан бир къауум жыл алгъа, Азамат Айнюрге: «Керекли, дуппуш, чибижи», – деп, аз атмы атай эди!* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 65.

КЕРЕКЛИК *ат къ.* **керек** [2]. *Кереклик кесин излетеди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 30.

КЕРЕКЛИЛИК *ат къ.* **керек** [2] *[Къарашуай:] Мен бир жарлы сабийме, бир къарт анам барды, кереклилик бек уллуду.* «Нартла», 175. *Реформадан сора башланган кезиуде малкъар ауузлада жолла ишлеуню кереклилиги бютюнда бек сезиледи.* «Шуёхлукъ», № 38, 107. *«Кереклилик жокъну тапдырыр»,– дейдиле, Жашар ючюн, анга кёпле тюбейдиле.* Отарланы С., Жансарай, 43.

КЕРЕКСИЗ 1 *сыф.* 1. Ненужный / Керек болмагъан. *Аман кёзюнге, Акъмыйыкъ, Эталгъанынгдан къалмачы. Керексиз ушакъгъа тыйып, Кёп жюрегими жармачы.* Гулийланы М., Кетмегиз, зурнукла, 37. *Келечиле окопдан окопха ёте: «Керексиз даулашны къоюгъуз, жарашыгъыз», – дей, айланнгандыла.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 99. *[Кериуан Солтаннга:] Керексиз хапарынгы къой да, ма бу жугарны алып, ишге бар.* Боташланы И., Пьеса-ла, 156.

2. Несправедливый, незаслуженный / Терс, тюз болмагъан, тийиншлисиз. *Керексиз къаргъыш кесине жетер.* (Нарт сёз.) *[Зурум Найыпханнга:] Биреулен бир керексиз сёз чыгъарса, жарлы тюйюлмюсе, ол ат туягъы кибикди, урур да жыгъар.* Толгъурланы З., Эрирей, 9.

3. Неуместный / Керекли жеринде айтылмагъан, этилмеген д.а.к. *[Азамат Алиевич Мариям Кураевнагъа:] Керексиз лакъырданы къоюгъуз.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 110. *Къарашауай кеси да омакълыкъны сюйген неда керексиз жерде ёз башына даража тартып кюрешген тюйюл эди.* «Нартла», 189.

4. Лишний, излишний / Артыкъ, кереклисинден, мардасындан озгъан. – *Бу керексиз чомартлыгъынгы къачан къоярыкъса?* Шауаланы Х., Кюйген тап, 75. *Керексиз жутлукъ келтирир къытлыкъ.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 56.

КЕРЕКСИЗ II *хал. сёзл.* 1. Зря, напрасно, бесполезно / Керек болмагъанлай, бир тюрлю сылтаусуз; бош, бошуна. *Гитлер деп бир къутургъан адамны палахындан, мингле бла жанла керексиз къырылгъандыла.* Зокаланы З., Солуу кюн, 67. *Бир киши да жашамайды керексиз, хар инсан да этеди кесини ишин.* «Шуёхлукъ», № 63, 11.

2. Излишне / Кереклисинден, мардадан оздуруп. *Керексиз уялгъан юлюшсюз къалыр.* (Нарт сёз.)

3. Неуместно / Керек болмай тургъанлай. *Найыпхан керексиз кокаланыуну бир заманда да кёрюп болмагъанды.* Толгъурланы З., Эрирей, 39.

КЕРЕКСИЗГЕ *хал. сёзл. къ.* **керексиз II** (*1-чи магъ*). *Атла керексизге къарыуларын къоратмаз ючюн, гавровчула атланы къуйрукъларын кеседиле.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 128. *Сермеширге тюшгенде жаула бла, Керексизге тёкдюрмем мен къаным.* Къулийланы Къ., Сайламала, I, 127. *Назбийни: «Басымлыды», – деп, махтамаучандыла, алай бир чурум болмаса, керексизге бузукъ чыгъарыучуладан тюлдю.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 18.

КЕРЕКСИЗИНЕ *хал. сёзл. къ.* **керексиз II** (*1-чи магъ.*). *Ол [кишик] керексизине макъырып, кесине урушдуруучуладан тюйюлдю.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 20.

КЕРЕКСИЗЛИК *ат.* Ненадобность / Керек болмаулукъ, керекмеулюк.

КЕРЕКСИН *эт.* 1. Нуждаться / Керекли бол. *Хауаны керексинебиз. Тенглени керексинирге.*

2. Жить в бедности / Жарлы болуп, инжилип жаша. *Атасы бай болса да, жашны юйюрю ашдан, кийимден да керексинип эди.* (Фольк.)

КЕРЕКСИНИУ *и.д. от* **керекси́н** / Керексин дегенден *этим ат.*

КЕРЕЛЕ *эт. мат.* 1. Множить, умножать *что* / Бир тарыхны башха тарыхны саны чакълы кере къайтарып кёбейт. *Онну бешге кереле. Алтыны тёртге кереле.* ❐ *Ол кёлден уллу, бек къыйын санланы керелейди, къошады.* «Коммунизмге жол», 1976, № 72.

2. Увеличивать в числе, количестве / Бир затны санын ёсдюр, кёп эт. *Къыралыбыз халкъгъа керекли товарланы чыгъарыуну дайым керелей, багъаланы кётюрмегенлей, иш хакъны ёсдюре, жамауат хайырланыучу фондланы ёсдюрюге энчи магъана береди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 12. *Мингле бла адамла аны [Бекболатны] байлыгъын керелер ючюн, кече кюн беллерин тюзетмей ишлерле.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий,·80. // Увеличивать силу, степень проявления *чего* / Бир затны кёрюннген, белгили кючюн, даражасын уллу эт, ёсдюр, кётюр, кючле. *Жигитликни кереле. Жетишимлени кереле.* ❐ *Мусосну тынгылауу Кулизарны къоркъуунун кереледи.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 67. *Жаш тёлю кёсини ишлери бла тамата тёлюлени махтаулу революция, аскер эм урунуу тёрелерин керелейди.* «Коммунизмге жол», 1976, № 103.

КЕРЕЛЕН *эт. страд. от* **кереле** / Кереле дегенни *зорлаучу айырмасы. Урунууда жетишимле керелене барадыла.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 127.

КЕРЕЛЕНДИР *эт. понуд. от* **керелен** / Керелен дегенни *къатланыучу айырмасы. Товарланы санын керелендиредиле.*

КЕРЕЛЕНДИРИУ *и.д. от* **керелендир** / Керелендир дегенден *этим ат. Жетишимлени керелендириу.*

КЕРЕЛЕНДИРИЛ *эт. страд. от* **керелендир** / Керелендир дегенни *зорлаучу айырмасы. Мюлкню байлыгъы керелендирилгенди.*

КЕРЕЛЕНДИРИЛИУ *и.д. от* **керелендирил** / Керелендирил дегенден *этим ат. Къыралны сауутланнган кючлерини керелендирилиую.*

КЕРЕЛЕНИУ *и.д. от* **керелен** / Керелен дегенден *этим ат. Байлыкъны керелениую. Билимни керелениую.*

КЕРЕЛЕТ *эт. понуд. от* **кереле** / Кереле дегенни *къатланыучу айырмасы. Жетишимни керелет. Малны санын керелет.*

КЕРЕЛЕТДИР *эт. понуд. от* **керелет** / Керелет дегенни *къатланыучу айырмасы. Жетишимлени керелетдир.*

КЕРЕЛЕТДИРИУ *и.д. от* **керелетдир** / Керелетдир дегенден *этим ат. Урунуу тёрелени керелетдириу.*

КЕРЕЛЕТИУ *и.д. от* **керелет** / Керелет дегенден *этим ат. Кючню керелетиу. Сынамны керелетиу.*

КЕРЕЛЕУ *и.д. от* **кереле** / Кереле дегенден *этим ат. Жашчыкъ тёртге, бешге, алтыгъа дери керелеулени тыйылмай айтды. Жетиге жетгенлей, жангылып тохтады.* Хубийланы О., Жукъсуз кечеле, 294. *Къыйынлыкъны хорлау, иш жетишимлени керелей бизни аталарыбыздан келген тёреди.* «Шуёхлукъ», № 52, 58.

КЕРИ *орун. сёзл.* 1. Далеко *(на значительное расстояние)* / Узакъ жерге; узакъгъа. *Алма терегинден кери кетмез.* (Нарт сёз.) О *Жугъутурну къууду бёрю, Ол*

аяусуз къачды кери, Болушдула мюйюзлери, Секирип кетди къаядан, Амалы болмай къалгъанда. М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 40. *Кечеги сёз кери барады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 103. *Къыйын кюн адамладан къачмабыз кери, Кёрмегенча этмезбиз къайгъыларын.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 382.

2. Прочь, в сторону, дальше от *какого-л.* места / Биреуню, бир затны къатындан бир жанына. *Анис шинтикни кесинден кери тюртгенде, стаканла зынгырдадыла.* «Шуёхлукъ», № 32, 52. *Къыз, китапны жаратмай, кери тюртдю.* «Коммунизмге жол», 1976, № 69.

◆ **Кери ат** 1) отбрасывать *(напр. врагов)* / Чабыууллукъ этип, артха кетер, хорла, женг, эркинликге чыкъ, ычхын. *Совет аскер немис фашистлени Ата журтубуздан кери атды.* «Коммунизмге жол», 1966, № 35. 2) избавиться *(от мыслей, дум и т.п.)* / акъылынгдан, башынгдан кетер, унут. *Ол [аскерчи], чыгъана бутакъныча, кери Аталлыкъ тюйюлдю сагъышларын.* О т а р л а н ы К., Сынла, 45. **Кери бол** 1) удаляться, уходить, уезжать / биреуню къатындан, бир жерден кет, къора, узай. *Ит юрген тауушну эшитгенлей, арбаздан кери болдум.* «Коммунизмге жол», 1975, № 113. *Жубанырса хантыма, Ийнанырса антыма. Ийнансанг, бери бол, Ийнанмасанг, кери бол.* «Шуёхлукъ», № 39, 18; 2) сторониться, избегать, чуждаться / биреуню неда бир затны къатына барма, жанлама, кенгде тур. *Тилчиден кери бол.* (Н а р т с ё з.) *О Жылаудан да, тойдан да кери болмай Келдик эсек, жарсыма, жюрек.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жангы китап, 14; 3) обходить стороной *(о зле, горе и т.п.)* / биреуге аманлыкъ, бушуу жетмезин сюйюуню билдиреди. *[Солтан:] Эй, игилик бери болсун, Аманлыкъ кери болсун.* Б о т а ш л а н ы И., Пьеса-ла, 147. *Той-оюн къурумасын, Бушуула кери болсунла.* К ъ у л и й л а н ы Х., Жырны заманы, 130. **Кери ур** 1) отклонять, отвергать / къабыл кёрме, эсге алма, этерге унама. *Биреуню кандидатурасын кери ур. Айтылгъан затны кери ур;* 2) *къ.* **кери ат.** *Совет Аскер, халкъ аскери, От ичинде туугъан эдинг, Душманланы къууп кери, Эркинликни алгъан эдинг.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 395. **Кери эт** удалять, заставлять уйти, уехать *откуда-л.*, покинуть *какое-л.* место / бир жерден кетер, бир жерни къоюп кетерча эт. *Аман адамны къатынгдан кери эт. Душманланы журтубуздан кери этдик.*

КЕРИЛ *эт.* **1.** *страд. от* **кер** / Кер дегенни *зорлаучу айырмасы. Тууарны териси керилип, юй башына салынды. Къаплан секирсе, бугъоу керилир.* (Н а р т с ё з.) *Колхоз правленни эшиги тынч кенг керилди, тышындан ичине, жангы багъыр жалгъауч кибик, бир мангылай къарады.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 124. *Керилген канар машоклагъа сугъулгъан жюнню прессчиле аяусуз къысдырып, темир чыбыкъла бла байлап,... мюйюшге къалайдыла.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 73.

2. Расширяться, стать более широким / Кенгер, кенгирек бол. *Эки кёзюню тёгереги керилди, къашлары тюйюлюп, мангылайыны арасына дугъур чыкъды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 244. *Иги кесек аракъы ичсе уа, къан тамырла кериледиле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 81.

3. Потягиваться, тянуться / Бир халда тургъандан талчыкъгъан санларынгы къымылдат, тюзет, соз. *Бёленип тургъан сабий, керилип, созулуп, къолчукъларын чыгъарды, тобукъ жастыгъын тюшюрдю.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 13. *Ала [сюрюучюле] уянадыла. Бири эснейди, бири кериледи, башларын,*

боюнларын къашыйдыла. Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 46.

4. Распластаться, лежать, разметаться / Сойланып, санларынгы ары-бери атып, кенг жайып жат. *Семиз малланы кими ашай, кими жылы, жумушакъ жерде керилип жатып, ышныр этерле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 263. *[Къанатлыла:] Терезени аллында Жыр айтырбыз, серилип, Тюшде, бизге сёлеше, Сиз жукъларсыз керилип.* К ъ у л и й л а н ы Х., Жулдузчукъла, 22.

5. Размахиваться, замахиваться *(чтобы ударить, толкнуть, бросить и т.п.)* / Бир затны кенгирекге атар, кючлюрек тюртюр, биреуню урур д.а.к. зат этер ючюн къолунгу (*къолларынгы*) кенгнге жай. *Жаш, бирсилеча, иги керилип, чалгъыны тартады.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ыфчык, 40. *Ол [Ахмат] жашны ургъа керилгенлей, Юсюп аны къолун тутуп энишге бошлады да: «Ай юйюнг бла, алай женгил болургъа жараймыды!» – деп, аланы экисин да къангагъа олтуртду.* «Шуёхлукъ», № 49, 25.

6. Напрягаться, натуживаться / Бир затны этиуде чабакъ этлеринги къатдырып кюреш, уллу кюч сал, сыгъын. *Гемуданы айыллары тутмайдыла, керилсе, Юзюледиле, толкъун тебинсе.* «Нартла», 164. *Тауда кириш тартхан къая ыранда Эки жугъутур, керилип, къагъыша, Къая, тынгылап, къарайды алагъа, Ёмюрлени эсгергенча, сагъышда.* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 120.

7. Вздуваться, раздуваться, расширяться *(о животе, бурдюке и т.п.)* / Бир затдан кёбюп уллу бол, кенгер. *Мухар ашап керилмез.* (Н а р т с ё з.) *О Кюн иссиде айраны жылынып керилген гыбытча, жукъу бла ичгиден кёпген Апанасны юсюнден жууургъаны тозурап, тюклю ёшюнюн чибинлеге эркин этгенди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 43.

8. *кёч.* Жить благополучно, хорошо, наслаждаясь / Дунияда ахшы затладан толу юлюшлю болуп, зауукълу жаша. *[Нанаш:] Муса, ким къалай айтса да, биз ишибизни, планыбызгъа кёре, тынгылы толтургъанбыз. Энди бир керилир заман да болгъан болур.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 183. *[Базарбий:] Къоркъма, Сапият, мен сау болуп, аланы [сабийлени] башларын энишге тутдурмам... [ашны] тапхан сагъатда керилип къалгъанлары игиди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, 111, 16.

9. *кёч.* Замахиваться, намериваться, готовиться предпринять *что-л.* / Бир ишни этерге умут эт, хазырлан. – *Не этербиз, – Дебетсиз? Энтда бизге керилир кёп бетсиз. Къадар къоймасын сауут-сабасыз, Болуп къалмайыкъ жаула табасы.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 105. *[Сафар Шараугъа:] Жууугъум, сен ата юйюнге келмегенсе, эслеп сёлешгенни хатасы жокъду. Властха уа керилме.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 188.

10. *кёч.* Возгородиться / Махтан, кесинги уллу кёр. *Элни оноу бир серге берилсе, ол а, къуллукъдан эсирип, керилсе, Аны тутуп оноулан да тыялмаз, Ол а, эшекча, чочургъа уялмаз.* О т а р л а н ы К., Сынла, 121. *Эринмейик, Эринмейик, Ишде ауур кёрюнмейик, Бош махтанып, керилмейик, Керти жолдан бёлюнмейик.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 54.

КЕРИЛИУ *и.д. от* **керил** / Керил дегенден *этим ат. Жукъдан тоюп, керилиу. Къашланы керилиулери. Урургъа керилиу. Гыбытны керилиую.* ❐ *О, дуния керилиую! Ол сагъатда жолоучу къалтырады, сейир этди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 29.

КЕРИЛИШ *эт. взаимн.-совм. от* **керил** / Керил дегенни *араш айырмасы. Тауда жай кече шош, чуакъ да болур, Аязла да эркин ура болурла, Жайлыкълада, къонгур гелеу сыртлада Малла, керилишип, жата болурла.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, 1, 34.

КЕРИЛИШИУ *и.д. от* **керилиш** / Керилиш дегенден *этим ат. Бир бирни урургъа керилишиу.*

КЕРИЛТ *эт. понуд. от* **керил**/ Керил дегенни *къатланыучу айырмасы. Тебердини хауасы Кёкюрегинги керилтир, Уюп тургъан санынгы Жеппе-женгил тирилтир.* «Шохлукъ», 21. *Къанатчыкъларын керилтип, жайып, Кёзден ташайды ол [кёгюрчюн], терк узайып.* «Жюрек жырлайды», 168.

КЕРИЛТДИР *эт понуд. от* **керилт** / Керилт дегенни *къатланыучу айырмасы. Бир затны керилтдир.*

КЕРИЛТДИРИУ *и.д. от* **керилтдир** / Керилтдир дегенден *этим ат. Жюн жаулукъну керилтдириу.*

КЕРИЛТИУ *и.д. от* **керилт** / Керилт дегенден *этим ат. Санланы керилтиу. Къанатланы керилтиу.*

КЕРИУ *и.д. от* **кер** / Кер дегенден *этим ат. Терини кергичге керию. Элтирни керию. Эшикни кенгге керию.*

КЕРИУАН *ат. сёл. тил. къ.* **караван**. *Жаз тюели кериуан Келир узакъ жерледен, Жюкленип, накъут бла налмасладан, дарийден.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 195. *Дайым санга тынгысызды бек сюймеклигим – жулдуз учхан Кёк булут кериуанлары жюзген ачы элиягъа тёзген.* М о к ъ а л а н ы М., Дуния жарыгъы, 50.

■ **Кериуан башчы** человек, ведущий караван / кериуанны элтиучю адам. *Суугъа жетгенлей, кериуан башчы тохтаргъа белги берди.* (Ф о л ь к.) ❐ *Адырахман эфенди, кериуан башчы кибик, акъырын-акъырын атлай, межгитге кирди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 98.

КЕРК *эт. къарач. къ.* **керт** *[Ибрахим Тауланнга:] Бу иги жабышмакъ таякъны былай керкип зее нек этесе?* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 109. *Аскерчиле салкъын кюн кёпюрню бетжанларын ишлейдиле. Балтаны томурау керкген, жоннган тауушлары бла бирге жашланы кюлгенлери, чамлары эшитиледи.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 254. *Ибрагим керке башлагъан къашыкълыгъын таш юсюне салды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 19.

КЕРКЕЙ *эт.* Бурно расти, быстро развиваться / Терк ёс, жашна. *Хуери болуп тургъан нартюхле, жаууп жаугъанлай, керкейдиле. Отлау иги болгъанлай, малла керкее башладыла.*

КЕРКЕЙИУ *и.д. от* **керкей** / Керкей дегенден *этим ат. Битимлени керкейиулери. Малланы керкейиулери.*

КЕРКЕЙТ *эт. понуд. от* **керкей** / Керкей дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаууп биченликни керкейтди.*

КЕРКЕЙТИУ *и.д. от* **керкейт** / Керкейт дегенден *этим ат. Кюнню тереклени керкейтиую.*

КЕРКИ *ат.* Тесло / Балтагъа ушап, алай ауузу кёнделен айланып, къынгырыракъ болуучу, агъачны къазаргъа, керкирге жюрютюлюучю саплы адыр. *Отунчуну балтасы, аякъчыны керкиси, ёлгенни*

элчиси, сауланы келечиси къалыр. (Нарт сёз.)

КЕРКИЛ *эт. страд. от* **керк** / Керк дегенни *зорлаучу айырмасы. Къайын терекни керкилгенинден акъгъан тамычыла агъач аякъны толтурдула.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 299. *Ол жарылгъан агъачны жартысын керкилген томуроугъа бегитди.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 62.

КЕРКИН *эт.* 1. Производить ритмичные, резкие, порывистые движения / Бир тюрсге, бир жанына неда артха бла алгъа келип, чайкъалып д.а.к. къымылда. *Аладан [къоян, тюлкю, кёгюрчюн] бири да тюбемегенде уа, [Солтанбек] чыпын юсюне минип, керкинип къычыргъан, неда ындыр тийресинде, сюрюу болуп, жорта айланнган къаргъаланы атады.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 27.

2. *кёч.* Стремиться делать *что-л.*/ Бир затны этерге талпы. *[Империалисте] не амал бла да урушну отун мени совет къыралымы чеклерине жуукълашдырыргъа керкинедиле.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 69.

3. *къарач.* Разразиться, вместить свой гнев *(досаду) на ком-чём*; дать волю своим чувствам / Ачыуунгу ал, дерт жетдир. *Кетген къызгъа керкинип къал.* (Нарт сёз.)

КЕРКИНИУ *и.д. от* **керкин** / Керкин дегенден *этим ат. Урургъа керкин.*

КЕРКИСАКЪАЛ *сыф. сёл. тил.* С бородой, похожей на тесло / Сакъалы керкиге ушагъан. *Кладовойчу – орта жашагъан, керкисакъал трактору аллына чыкъды.* Ахма-тланы И., Боранда, 36. *[Бир киши башхагъа:] Сен керкисакъал атчы болур эдинг, ёзге уа: «Тарх!» – деп, ушкокму атарыкъ эдинг?* Тёппеланы А., Сени жарыгъынг, 14.

КЕРКМЕ *ат къарач. къ.* **кертик** 1. *Тапкада керкмеле салыннган агъач аякъ да барды.*

КЕРМЕ *сыф.* Широкие *(о бровях)* / Керилген, кенг (*къашланы юсюнден*). *Мусса, бир кесекге кёзлерин жумуп, сагъышланнганча кёрюндю, дагъыда къалын керме къашларын андан да бек керди.* Хубийланы О., Аманат, III, 66. *[Темирчи:] Булутдан биреу чыкъды салам берип; Керме къашлы, къысха сакъаллы, терен кёзлю, Къашха мангылайлы, арсарлы эмда кесгин сёзлю.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 15. – *Биз жолгъа чыкъсакъ, Болдай бир чурум табады, – деп, кенг жау орунлу... кермекъашлы жашны тик сёлеше тургъанын эшитип, шофёр бери айланды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 230.

КЕРМЕН *ат. эск. къ.* **шахар**.

КЕРОГАЗ *ат.* Керогаз / Ичинде фатегени тауушсуз жаныучу, примусну бир тюрлюсю. *Кеслери алларына къалгъан сабийле сернек бла ойнаргъа, от жагъаргъа, керосинкала бла керогазланы жандырыргъа, электроприборланы къургъа ёчдюле.* «Ленинни байрагъы», 1969, № 241. *Фермагъа газ келтирилмегени себепли, бузоулагъа сютню керогазлада, электропечле бла жылытыргъа кюрешбиз.* «Коммунизмге жол», 1973, № 82.

КЕРОСИНКА *ат.* Керосинка / Фатеген бла ишлеучю эм аш биширирге, суу жылытыргъа д.а.к. затха хайырланылыучу тартмалы прибор. *Зайнаф керосинка бла аш*

биширгинчи иги кесек заман озду. «Коммунизмге жол», 1973, № 64.

КЕРОХ *ат.* Пистолет / Жуукъдагъы затны атаргъа хайырланылыучу, къысха быргъылы къол сауут. *Тахир керохну берди: – Хайда, муну ата тур. Ушкогунг тауда къалып, Кесинг къошда жата тур.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 208. *[Солдатладан бири:] Жукъ билмей жукълагъан жашны юсюнден жууургъанын бир жанына атып, керох буруну бла сакъалындан ёрге-ёрге тюртдю.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 6. *Жабырайыл хуржунундан керохун чыгъарып, эшикге жуукъ барды.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 25.

КЕРПЕС *ат. къарач.* Блаженство, удовольствие / Зауукълукъ, ыразылыкъ. *[Апсаты] Керпес этдирген къошда итлеге, Бёскюнле жарашыулудула аркъа жюклеге.* «Къарачай халкъ жырла», 46.

КЕРПЕСЛЕН *эт. къарач.* Иметь бодрое *(задорное)* настроение; хорохориться / Бёгеклен. *Эчки бла Къой эрлай къазанда бастаны ашап, керпесленип жатхандыла.* «Къарачай халкъ таурухла», 221. *Тум къарады къозучукъ, Керпесленип ойнайды, Юзгерени къатында Хансчыкъланы чайнайды.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 37. *Жанкъозчукъла кёзчюклерин жарыкъ ачып керпеслендиле.* Б о т а ш л а н ы А., Жашауум, 58.

КЕРПЕСЛЕНДИР *эт. понуд. от* **керпеслен** / Керпеслен дегенни *къатланыучу аыйрмасы. Кесинг кесинги керпеслендир.*

КЕРПЕСЛЕНДИРИЛ *эт. страд. от* **керпеслендир** / Керпеслендир дегенни *къатланыучу аыйрмасы. Жаш керпеслендирилди.*

КЕРПЕСЛЕНДИРИЛИУ *и.д. от* **керпеслендирил** / Керпеслендирил дегенден *этим ат. Биреуню керпеслендирилиую.*

КЕРПЕСЛЕНДИРИУ *и.д. от* **керпеслендир** / Керпеслендир дегенден *этим ат. Биреуню керпеслендириу.*

КЕРПЕСЛЕНИУ *и.д. от* **керпеслен** / Керпеслен дегенден *этим ат. Менсиниу, керпеслениу, къаушалыу – Акъбийчени къылыгъы эди.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек.

КЕРТ *эт.* Надрезать, надсекать, зарубить, делать метку / Кертик эт. *Унтуруму билсем, таякъгъа кертмейми эдим.* (Н а р т с ё з.) О *Алай келген къыйын жолда, Излей сени эки къашынгы, Кертгенме акъсыл къаялада, Къанат тауушча, атынгы.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 17. *Мен къычырсам, къабан терекни бютюн къадалып кертеди.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 154.

КЕРТДА *мод. сёз.* Действительно, в самом деле / Кертиси бла окъуна. *Бёрюле эчкини сёзлерин эшитген бла уллу сескекленип: «Бизни, кертда, тутдургъа тебирегендиле», – деп, къачып думп болуп кетгендиле.* «Къарачай халкъ таурухла», 221. *[Роза Рамазаннга:] Кертда, была барысы да къайры кетгендиле, – деп, къайгъы эте башлады.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 89. *[Гошаях Хурайгъа:] Кертда, тели тапдым деп, сен да мени къозугъанынгы ангылайма.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, 1, 108.

КЕРТДИР *эт. понуд. от* **керт** / Керт дегенни *къатланыучу айырмасы. Аппа жашына эки харфны агъачха кертдирди.*

КЕРТДИРИУ *и.д. от* **кертдир** / Кертдир дегенден *этим ат. Тамгъаны кертдириу. Эшик жанны кертдириу.*

КЕРТИЛ *эт. страд. от* **керт** / Керт дегенни *зорлаучу айырмасы. Жаш, агъачда кертилгенлени кёрюп, сейир этди.*

КЕРТИЛИУ *и.д. от* **кертил** / Кертил дегенден *этим ат. Терекледе белгиле кертилиу.*

КЕРТИУ *и.д. от* **керт** / Керт дегенден *этим ат. Къая ташха атын кертиу.*

КЕРТИ [1] *ат* **1.** Правда, истина / Болгъан, ётюрюксюз, жалгъансыз зат; антоними: ётюрюк. *Кертини кёзюнде айт.* (Н а р т с ё з.) О *Къаламынг жити, Акъылынг оюм къозлай, Жазгъанынг – керти, Жолукъгъандыла жолла, Къошулгъанды кюч.* Б а й ч о р а л а н ы С., Отубуз, 14. *[Жанбатыр] дуния къалай къуралгъанын, ётюрюк бла керти не болгъанын... биледи.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 176.

2. *В позиции определения*: правдивый / Жалгъаны, ётюрюгю болмагъан. *Жылла да барадыла, ёмюрге Керти хапарчылай къала; Дуниягъа тюзлюкню элтген ала.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 177. *Керти сёзню кёзден айт.* (Н а р т с ё з.)

3. *мод. сёз.* Правда *(вводн. сл.)* / Кертиси бла да, керти окъуна. *– Керти, – деди бусагъатда сёлешген къартны юй бийчеси, – мени сартын, къурманлыкъны бюгюн этерге чюйреди, кенгдеги жуукъла чакъырылмасала, ишибиз гурушха болур.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 51. *Озсам сейир тюйюлдю, керти, Мен санга оздурсамды сейир.* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 39.

◆ **Кертисин айтсакъ (айтсам)** по правде говоря; правду говоря / айтылгъан затны кертилигин чертир ючюн хайырланылады. *Кертисин айтсакъ, жашчыкъ школгъа барыргъа эрттеден окъуна хазыр эди.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 79. *Кертисин айтсам, кир деп асыры бек да къысмагъан эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 32.

КЕРТИ [2] *сыф.* **1.** Верный, преданный / Бир затны бек сюйген, анга кертичи, тюз ниетли болгъан. *Ата журтун жауладан Къоруй, ахыр сагъатда Кёл этдире саулагъа, Къалды керти солдатлай.* О т а р л а н ы К., Дуния эрттени, 182.

2. Правильный, верный *(о критике, пути и т.п.)* / Терс болмагъан, тюз. *Газетде, радиода керти, тюз критикагъа кенг жол ачылыргъа керекди.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 104. *Ишни башы адамлыкъды, Керти жолгъа ол саллыкъды. Тёрге алып ол барлыкъды. Биргенге ол къаллыкъды.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 5. *Билал ачхан жол керти жол болуп, аны ючюн иш онгуна бурулгъанына киши ишек этмейди.* «Алчыла», 62.

3. Настоящий, истинный, подлинный, действительный / Чынтты, иги ышаннгылы, тюз ниетли. *Керти тенг керек кюннге багъана.* (Н а р т с ё з.) О *Табийгъат чомартды, Байды эм кенгди, Анга керти ие Тау бла тенгди.* О т а р л а н ы С., Назмула, 30. *Керти адам болама деп тебиреринг эсе, бел бауунгу тартып къысхан, юсюнгю учхара тутхан кюнюнг да болур.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 218.

4. Реальный, действительный / Жашауда болгъан, жюрюген, бар. *Хар адамгъа тергегенде, керти файда жылдан жылгъа ёсе барады.* «Коммунизмге жол», 1974, № 198.

◆ **Керти кюн** трудный день / къыйын кюн. *Керти кюн къоркъуп, тенгинги атып, Манга сы-*

ныкълыкъ жетдирме. Гуртуланы Б., Жангы талисман, 27. *Тюшге ушатып керти кюнню, Дуниягъа ойлашдым жангыдан.* Хубийланы О., Мурат, 14.

КЕРТИ [3] *хал. сёзл.* **1.** Действительно, в самом деле / Кертиси бла окъуна, ётюрюгю, жалгъаны болмай. *Бир кесекден аягъыны кёпгени керти жылан ургъанын билдирди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 41. *Жашха тишинги ышартсанг, керти сюйген сунар.* Отарланы О., Жырла, 27.

2. *хал.сёзл.* Искренне, по-настоящему / Кёлю бла. *Керти сюйгенни сюе бил сен да. Тентирегеннге терилтме.* Семенланы А., Жазыу айла, 62. *Аппа аны [жырны] жарыкъ кёллениу бла, керти жюрегинден, насыплыча, айта эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 154.

■ **Керти да** *къ.* **керти** [3] (*1-чи магъ.*). *Нарт батырла керти да ийнандыла, махтауну да кесларине алдыла.* «Нартла», 167. *Эмегенле керти да къоркъадыла, Галакчыкъгъа, тёгерегине айланып, уллу хурмет этедиле.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 199. *[Партизанла:] Керти да Мусос нек келе болмаз?* Хочуланы С., Хапарла, 26.

■ **Керти дуния** загробная жизнь/диннге ийнанныганланы ангылауларына кёре, ёлгенле сау болуп жашагъан жер. **Керти окъуна** *къ.* **керти** [3] (*1-чи магъ.*). *[Сюрюучю атлыгъа:] Мен алдамагъанма, батхакъны тюбю, керти окъуна, къатыды, алай сен алыкъына аны тюбюне жетмегенсе.* Кацийланы Х., Салам алейкум!, 139. *[Мазан Хажи-Османнга:] Керти окъуна, не налат адам эди ол Элмырза.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 46. **Кертиси бла да** *къ.* **керти** [3] (*1-чи магъ.*). *Бизни тау жерлерибиз, кертиси бла да, аламатдыла.* «Коммунизмге жол», 1976, № 201. *Шёндюгю сабийле, кертиси бла да, не жюклесек да кётюрюп айланыргъа унамазла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 73. *Кертиси бла да, [Хасан] тасхачыча, сейирлик сюркелип барады.* Къоджакъланы Т., Сыргъачыкъла, 69. **Кертиси да** *къ.* **керти** [3] (*1-чи магъ.*). *Кертиси да, бизни жерлерибизни келип кёргенлени къайтып кетрге кёллери бармайды.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 3. *Таужан, кертиси бла да, бети-къуту аязып, кёзлери жарыкъ ачылып къайтды.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 75. *Бу эрттенлик, кертиси да, ариу эрттенликледен бириди.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 4.

КЕРТИДИ *мод. сёз.* Правда, верно / Алайды, тюздю. *Кертиди, тенглик бдлмагъан жерде къарыулу къарыусузну къыйынын ашайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 69. *Кертиди, Жанчыкъ, душман бери Мухтарны жараусузлугъундан ётмегенин, аны бери ётдюрмез ючюн минг-минг мухтарла жаш жанларын аямай кюрешгенлерин биле эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 114.

КЕРТИК *ат* **1.** Зарубка, засечка, насечка, нарезка, узор *(по металлу)*, надрез, метка / Кертилип этилген кез, терен ызлыкъчыкъ, батыучукъ, оюу. *Солтанбек киши ортасы болгъан адамды: кенгбет, сарычач, талгъыркёз, бийик бойлу, къолунда айландыргъан блокноту, чурукъ башында сюрюлгенни теренлигин ёлчелерге кертиклери болгъан таякчыгъы.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 26. *Харун тауда къой кютюп тургъан эди, Атасыча, жабышмакъ таягъына Жаћыу орунна кертикле этип, Арыгъанда къая ташха таяна.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 34.

2. Уступ *(скалы, стены, крепости и т.п.)* / Бир затны тапкыры,

алгъа чыкъыгъан, оюлуп, белалуу болгъан жери. *Къаяны кертиги. Къаланы кертиги. Къабыргъаны кертиги.*

3. *В позиции определения*: уступчивый / Кертиги болгъан. *Ма, жаланнгач къолгъа жол ол кертик къаяны ары жаны бла бурулады.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 189.

КЕРТИКЛЕ *эт. къ.* **керт** *Мен а [уучу] ол кертиклеген бутагъымдан ёргеракъгъа миндим да, къамамы да чыгъарып, тауушсуз болуп, сакълап турдум.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 18.

КЕРТИКЛЕН *эт. страд. от* **кертикле** / Кертикле дегенни *зорлаучу айырмасы. Сюрюучюню* **таягъы ортасына дери кертикленипди.**

КЕРТИКЛЕНИУ *и.д. от* **кертиклец** / Кертиклен дегенден *этим ат. Агъачны кертиклениую.*

КЕРТИКЛЕТ *эт. понуд. от* **кертикле** / Кертикле дегенни *къатланыучу айырмасы. Ташны кертиклет. Таякъны кертиклет.*

КЕРТИКЛЕТИУ *и.д. от* **кертиклет** / Кертиклет дегенден *этим ат. Таякъны кертиклетиу.*

КЕРТИКЛЕУ *и.д. от* **кертикле**/ Кертикле дегенден *этим ат. Таякъны кертиклеу.*

КЕРТИЛ *эт. страд. от* **керт** / Керт дегенни *зорлаучу айырмасы. Арбазда эки хораз, бири талгъыр, бири акъ, Къуйрукълары кертилип, Башларында мор таракъ.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 52. *Бетховен! Атынг къаяда кертилип Къалыргъа бир бек жарар кибик эди.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 89.

КЕРТИЛЕ *эт.* 1. Подтверждать/ Кертилигине шагъатлыкъ эт, шагъат бол. *«Тюз айтады къонакъ»,– деп, Къубадий бла Адурхай аны сёзлерин кертиледиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 34.

2. Оправдать *(доверие, надежды и т.п.)* Кертичи бол, бир ишни тамамлап, биреуню ыразы эт. *[Жамийлят:] Кеси эллилени, ол халал адамланы ийнамларын кертилеген нечик къыйын ишди.* Кацийланы Х., Тамата, 41.

КЕРТИЛЕН *эт. страд. от* **кертиле** / Кертиле дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашны ишекли болгъаны кертиленди.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 95.

КЕРТИЛЕНИУ *и.д. от* **кертилен** / Кертилен дегенден *этим ат.*

КЕРТИЛЕУ *и.д. от* **кертиле** / Кертиле дегенден *этим ат. Айтылгъанны кертилеу.*

КЕРТИЛИК *ат* 1. Правдивость, истинность / Керти болгъанлыкъ, ётюрюгю, жалгъаны болмагъанлыкъ. *Кертилик бла тюзлюк Эгиз къарындашладыла.* Макытланы С., Шаудан, 77. *Айнюрню таза кёзлерине къарап, Бийберт айтханны кертилигине ишекли болду.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 41. *Къыйын кюн таяннган таягъыбыз, Къууанч кюн къуантхан сырыйнабыз. Ой ана тили – сабийлик тили, Ой, ана тили – кертилик тили!* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 269.

2. Преданность, верность *(напр. делу народа)* / Биреуге, бир затха кертичи болгъанлыкъ, тюз ниетлилик. *Кёгюрчюн а – тенгликни, ырахатлыкъны белгиси; Юйюрню, сюймекликни, Кертиликни юлгюсю.* «Жарыкъ жолда», 36. *Жангы историялы болумда халкъ ишине*

кертиликни сакъларгъа керекди. «Шуёхлукъ», № 30, 91.

3. *къ.* **тюзлюк**. *Биз а кертилик ючюн Кюрешебиз, тор атым, Кертилик хорласын деп, Аны сурайды антым.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 186. *Кертиликни отун жарыкъ жандыра, Жюреклеге хычыуунлукъ салабыз.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 3.

4. Действительность, реальность/ Жашауда керти да болгъан зат, бир затны керти да барлыгъы. *Жашау кертиликни тюз суратлау... поэманы магъанасын терен этгенди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 5.

5. Объективные условия жизни людей, окружающая обстановка / Адамланы керти жашау болумлары, тёгерекдеги хал, болум. *Халкъ бла байламлыкъ, жашау кертиликден айтыу, бийик суратлау кюч – была бары да Кязимни поэзиясыны бек баш белгилеридиле.* «Шуёхлукъ», № 22, 117.

КЕРТИЛИУ *и.д. от* **кертил** / Кертил дегенден *этим ат. Ташны кертилиую. Таякъны кертилиую.*

КЕРТИУ *и.д. от* **керт** / Керт дегенден *этим ат. Къазыкъны кертиу. Терекни кертиу.*

КЕРТИЧИ *сыф.* 1. *къ.* **керти** [2] (*1-чи магъ.*). *Ёлгенлеге кертичибиз, Жюрек ургъан къадарда.* Отарланы К., Сынла, 80. *Кертичи адамланы тутуп башладыла...* М. Горький, Ана, 77. *Кертичини къарамы да ачыкъды.* (Нартсёз.)

2. Правдивый / Алдаусуз, ётюрюксюз. *Кертичи адам.* ❐ *Суратдан анга [Айнюрге] къарагъан кёзле жансыздыла, уруша да, къуана да билмейдиле. «Ала сау заманда кертичи эдиле, отлу эдиле»,– деучюдю анасы.* Тёппелаы А., Отлукъ ташла, 95.

◆ **Кертичи бол** быть верным *(своему слову, своей клятве и т.п.)*/ берген сёзюнгю, антынгы д.а.к. затны толтур, этмей къойма, шуёхлукъну, тенгликни д.а.к. затны бузма. *Ротмистр тутулгъан къартланы эркин этди: «Мен айтхан сёзюме алай кертичи болуучума»,– деп, махтанады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 283. *[Хажибекир Таубийге:] Бусагъатда былайда этген антынга кертичи болсанг, барын да кечерме.* Бота шланы И., Пьесала, 58. *Халкъына алай кертичи болууда поэт хорламны тауусулмаз шауданын кёреди.* «Шуёхлукъ», № 10, 127.

КЕРТИЧИЛИК *ат* 1. *къ.* **кертилик** 1. *Сафлен кесини кертичилиги бла мени юйюрюмю кесине толу ышандырады.* «Шуёхлукъ», № 48, 73. *Бекболатны намысын кётюрген аны усталыгъы, кертичилиги, тенгине халаллыгъыды.* Гуртуланы Б., Жангы тёлисман, 394.

2. *къ.* **кертилик** 2. *Ол саламда [Къабартыгъа] барды ёмюр шуёхлукъ, Не къыйынлыкъда да седиремезлик, Солдат кертичилик, къардаш болушлукъ. Чыкъсын бери – ол кертиди демезлик.* Отарланы К., Сайлама, 11, 205.

КЕРТМЕ *ат* 1. Груша *(плод)* / Тёгерек конус сыфатлы татлы кёгет. *Сабийлигимде, чаначыкъгъа минип, Таш жолларынгда учуучу ауулум, Кюз арты чынар чапыракъ тауушдан Толгъанда, мен кертме жыйгъан ауулум.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 68. *[Айыу] Къурум бетли бойнакъма, Балдан бирда тоймайма, Агъачлада ойнайма, Кертме, алма къоймайма.* Шахмырзаланы С., Назмула, 172.

2. *В позиции определения:* грушевый а) сделанный из груши *(дерева)* / Кертмеден (*агъачындан*) этилген. *Кертме къангала. Кертме балта сап*; б) приготовленный

из груши *(плодов)* / Кертмеден (кёгетлеринден) этилген. *Кертме варенье. Кертме къатханла. Кертме компот.*

■ **Кертме терек** груша *(дерево)*/ кертмеле битиучю терек. *Алма, кертме терекле, Акъ къурмашча, чагъарыкъдыла.* «Жарыкъ жолда», 147. *Сырт башында кертме тереклени тёппелеринде эрттенгги кюнню алтын таякълары жылтырадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 123.

КЕС *эт.* **1.** Резать, отрезать, разрезать, нарезать, обрезать / Жютю зат бла бир затны кесеклеге юлеш, юздюр, туура, сау затны кесегин бёлдюр, кетер. *Мияланы кес. Къанганы къыйырын кес. Темирни кес. Ташны кес. Бичакъ бла кес. Къипты бла кес.* ❒ *Окъ жарасына батыр Таулу чепкен этегин Кесип, жула этеди, Душмандан къоруй жерин.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 10. *Тюкенчи, кесип, жангы туугъаннга, Ышара, кёлеклик береди.* Зумакъуллаты Т., Кёз жарыгъым, 97.

2. Действовать при разделении на части (*об острых инструментах*) / Жютю адырланы ала бла бир зат этгенде жараулары. *Къалакъсыз чалгъы да кесмез.* (Нарт сё з.) О *Тил – кесген бичакъ, сёз – атылгъан окъ.* (Нарт сё з.) О *[Эмеген:] Ай байтамал! Энди кесмей къомайса. Сени бичагъынг эмегенни кесмейди.* «Нартла», 87.

3. Порезать, ранить *чем-л.* режущим / Бир жютю зат бла къолгъа, бутха д.а.к. затха жара сал. *Тасхачы къызны табанларын ташла кесип, къаны бара эди.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 34. *Кесгендиле къызгъан ташла Жашны жалан балакъчыкъларын.* Хубийланы О., Мурат, 90. *Мен бир жол оракъ бла бармагъымы кесген эдим, териси азчыкъ тутуп тура эди.* «Шуёхлукъ», № 34, 75.

4. Резать, убивать *чем-л* острым/ Жютю зат бла ёлтюр. *Къылыч Сосурукъну кесген болур деп, эмегенни акъылы алай болгъанды, сора муну [къылычны] келтиргенин кёргенде уа, эмеген саудан ёлгенди, мудах болгъанды.* (Фольк.) ❒ *Эри, сакълап туруп, къатыны юйге келгенлей: «Кесеме», – деп, къатынын тюбюнё салды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 247. // Истреблять резней; вырезать / Жютю зат бла къырып чыкъ, жокъ эт, артларын къурут. *Фашистле кече саулай элни кесип кетгендиле.* «Коммунизмге жол», 1975, № 27. // Убивать на мясо *(домашнюю птицу, животных)* / Этге сой (*малны, юй къанатлыланы*). *Хасан а къурайды кесин, Чакъырып къартланы, олтуртуп тёрге, Къурманлыкъгъа семиз ирик кесип, Мычымай Жаухарны келин этерге.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 21. *Къонакъла ёгюзню марайдыла: «Аны бир кесалсакъ», – деп, термилип.* Байкъуллаты Д., Жылла бла таула, 38. *Гелля, тауукъ кесип, татыулу аш этип, багъады жашны.* Тёппелаты А., Кюн батмайды, 85.

5. Рубить *(топором, кинжалом и т.п.)* / Балта, къама д.а.к. зат бла керилип уруп, туура, кесекле, томур. *Агъачны башын кессенг, тюбю къалыр, Экеуден бири ёлсе, бири къалыр. Жангыз ёлсе уа, кими къалыр?* (Нарт сё з.) О *Кесгендиле балтала да, Ургъандыла суукъ желле, Этгендиле сенде отун Тийредеги талай элле.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 123. *Жигит жыйын, къамаларын чыгъарып, Агъач кесдиле, сал басхыч этдиле.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

6. Вскрывать, оперировать / Кесиучю саууут бла бир сау болмазлыкъ, жараусуз затын кетер; жар. *Айхай да, бутун кесерге амал болса, Валерий жашарыкъ эди.* Тёп-

п е л а н ы А., Кюн батмайды, 141. *Къаралып тебирегенинде, Хасанны билегин кесерге оноулашдыла.* «Коммунизмге жол», 1974, № 38.

7. Вырезать / Бир затны жютю саууг бла кертип, жонуп, къырып, ызлап ишле. *Солтан, тамырладан, бутакъладан тап келишгенлерин сайлап алып, кесип, жонуп, аламат затла ишледи.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 104. *Къарап, сюртюп, кнопканы басханлай, Къурч станок тау сууча шууулдайды, Тюз темирле ауузуна баргъанлай, Кесип, жонуп тюрлю затла жасайды.* «Жарыкъ жолда», 124.

8. *кёч.* Врезаясь, оставлять следы, борозды / Затны юсюнде тырнап, жырып неда жонуп ыз къой. *Жютю биленнген конёкла жумушакъ бузну кесип барадыла.* «Коммунизмге жол», 1975, № 81. *Кими машокну башын теше, кими плуг бла арыкъ кесе – хорлатмайды мухоллукъгъа.* «Жюрек жырлайды», 251.

9. Врезаться *(о лямках, ремнях и т.п.)* / Къаты къысылып, тартылып ачыт (*бауну, бел бауну д.а.к затланы юсюнден*) *Ауур болмасала да, иничке баучукъ бла къысылгъан иги кесек китап къызны бармакъларын кеседи.* «Коммунизмге жол», 1975, № 62.

10. Тереть, растирать / Ышылып ачыт, жара эт. *Кёргенме патчахлыкъны зорлугъун, Санларымы темир бугъоу кесгенди.* «Жанкъылыч», 122.

11. Уменьшить, сокращать *(деньги, фонд и т.п.)* / Ахчаны, фондну д.а.к. затны аз эт. *Берилген фонд толу хайырланылмаса, хар жыл сайын кесиле барады.* «Коммунизмге жол», 1975, № 103.

12. Устанавливать *(цену, зарплату и т.п.)* / Бир затны багъасын, биреуню иш хакъын д.а.к. затны тохташдыр, белгиле. *Жожай, нёгерлери бла келип, иш юсюнде багъасын кесерге излегенди.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 108.

13. Загрызать *(о волке, собаке и т.п.)* / Жырт, ёлтюр (*жыртхыч жаныуарны юсюнден*). *Бёрю сюрюуге кирсе, бирин ашап къоймай, барын да кесер.* (Н а р т с ё з.) О *Сюлесин кесген сюелмез.* (Н а р т с ё з.) О *Бёрюле [къойланы] кимин къаядан секиртген эдиле, кимини боюнларын кесген эдиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 45. *(Ит), бир жангыз малны бермей, жыйын жанлыны барын кесгенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 169.

14. Выделять *(землю, долю и т.п.)* / Энчи жер, юлюш бер. *Кемис къарап, хар юйге адам башларына кёре, жер кесгенди. Жангы кёчюп келгенлеге юй орунла кесгендиле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 87.

15. Преграждать / Аллын тый, жиберме. *Жолну гитче тау суучукъ кесген жерине жетгенде, ат, тохтап, башын энишге хыны узатды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 36. *Къазауат кечиулени кеседи.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 218. *Элхуур келеди, Ташып кёп бузланы, Кеседи, бёледи Тарда жол ызланы.* «Шуёхлукъ», № 20, 26.

16. *кёч.* Лишать *(счастья, надежды, добра и т.п.)* / Бир затны тый, болдурма. *Къызгъанч кесини ырысхысын кеси кесер.* (Н а р т с ё з.) О *[Асий] Кеси кесини жашауун кесген жангыз башым.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 31. *[Ахмат Адырахманнга:] Сен Саният бла мени насыбыбызны кесерге айланаса.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 31. *«Мухтар Хамзатович Элбаев Дрезден шахарны алыр ючюн бардырылгъан сермешде, жигитча, ёлгенди»,– деп, келген къагъыт умутланы арсарсыз кесе эди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 173.

17. *кёч.* Уничтожать, ликвидировать / Къурут, жокъ эт. *[Сафар Жа-*

рахматович Хурай Саматовичге:] Школда уа мен аман тёрелени тамырын кесерикме. Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 85. *Басмачла, бандитле къуругъандыла, урлукълары кесилгенди, халкъ тынчайгъанды.* «Коммунизмге жол», 1976, № 69.

18. Разъедать, выедать *(о ржавчине, кислоте и т.п.)* / Бир затны аша, буз (*тотну, кислотаны д.а.к. затны юсюнден*). *Аны [шыякыны] къачан эсе да ичинден адам сюекле, къошун адырла, ат керекле, тот кесген мужурала, къылычла, кюбеле, къалкъанла, алтын тогъайла чыгъарылгъан хапар жюрюйдю.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 176. *Къазды да багушну бир арыкъ къаргъа, тот кесген къан къылыч чыгъарды андан.* «Жанкъылыч», 35.

КЕСАМАТ *ат* **1.** Решение, соглашение, договор / Бегим, оноу. *Сюдню кесаматын сакълагъанла ашыкъгъандан, солуялмай, шум болдула.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 201. *Жырны кючю жамагъатны оноууна, кесаматына тенг эди.* «Ленинни байрагъы», 1972, №4.

2. Мнение, утверждение / Оюм, акъыл. *Баширни кесаматында уа кёкге чыгъып, алыкъа киши кёрмеген аллахны кёрюп къайтыргъа боллукъ эди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

3. Умение *(работать, руководить и т.п.)* / Ишлей, башчылыкъ д.а.к. зат эте билиулюк. *[Шарау Сафаргъа:] Къуллугъунг барды, кесаматынг жокъду. Ёгюз сен эсенг да, ишге къолу жарамагъанны кесимден бийикге санамам.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 130.

4. *къ.* **келишим.** *[Хамит Тауланнга:] Мен къой жалгъа жарашхан заманда этген кесаматыбыз бла тергесем, меннге бир жыйырма къой, эки ийнек жетерикди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 100. *«Къатын алып, юйдегили болсун!» – деп, Эл оноучу некях этгенди анга. Алтын, кюмюш, малла бере къалыннга, Кесаматын тохташдырып арада.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 47.

5. Оценка, мнение, суждение *(о качестве, характере чего-л.)* / Бир затны качествосуну, халыны д.а.к. шартыны юсюнден оюм, анга бичилген багъа. *Окъуучу бир затха къошулса, издательлеге кёлкъалды болуп, босагъаланы теплеп айланнганлагъа, ала ким ючюн жаза эселе, аны сёзюне, аны кесаматына къулакъ ийдирирге боллукъ эди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 128.

■ **Кесамат бер** *къ.* **кесамат эт.** **1.** *[Суфият Хаширге:] Сабийлени этген жууапларына мен тюз кесамат бераламамы, аны сен кесиме айт, устазланы къатында айтсанг да, къоркъмайма.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 202. *Кюн батмайын кёкде, жашау жокъ жерде. Адамгъа кесамат берилир тау элде.* М а к ы т л а н ы С., Жашауну ауазы, 87. *Адамгъа кесамат берилмез тышындан.* «Жюрек жырлайды», 315. **Кесамат эт** 1) оценивать, определять значение, характер, роль и т.п. *кого-, чего-л.* / Бир затны магъанасын тохташдыр, биреуге, бир затха багъа бер. *Къыркъар озуп, кюн къолуна тийсе, Акъбийче биягъы, тийре къатынланы жыйып, кече-кюн демей таратыр эди, сюзюгюн башха, мамугъун башха айырып, къайсы неге жарарыгъына кёре, жангы кесаматын алай этер эди.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек, 14; 2) Договариваться, заключать соглашение / бир затны этерге келиш, келишим эт. *[Къыямыт] жюн берирге деп кесамат этип жарашдыргъан жалчыларына жалларын берир заманда жюн жоппуланы ичинден мамукъларын жыртып, ичлерине къой чакъмакъланы къуюп толтуруп, алай берип*

тургъанды. А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 16.

КЕСАМАТЛА *эт.* Кесамат эт 1. (*къ.* **кесамат**). *Малны багъасын кесаматла. Мюлкню багъасын кесаматла.*

КЕСАМАТЛАН *эт. страд. от* **кесаматла** / Кесаматла дегенни *зорлаучу айырмасы. Кёп даулашхандан сора атны багъасы кесаматланды.*

КЕСАМАТЛАНЫУ *и.д. от* **кесаматла** / Кесаматла дегенден *этим ат.*

КЕСАМАТЛАУ *и.д. от* **кесаматла** / Кесаматла дегенден *этим ат. Бир затны багъасын кесаматлау.*

КЕСАМАТЛЫ I *сыф.* Решительный *(о человеке)* / Таукел этиучю, таукеллиги болгъан. *Кёнделенде арталлыда жерлери болмагъан, айтханларын тутхан, кесаматлы батыр адамладан къуралгъанды жыйын.* «Шуёхлукъ», № 62, 23. *Азиза сер тюйюлдю, эркеди, кесаматлы Фердау аны сакъ ёсдюреди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 92. *Мадина, бирсилеча гоккаланмай, кесаматлы тиширыуду.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 184.

КЕСАМАТЛЫ II *хал. сёзл.* Решительно / Таукеллик бла. *[Нанаш Мусагъа:] Биринчи кере кёзбау, чочуу этсе да, ахырында ол [Мадина], бирсилеча гоккаланмай, сёзюн кесаматлы айтыр.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 184.

КЕСАМАТСЫЗ I *сыф.* Нерешительный, неуверенный / Таукел этмеучю, таукеллиги болмагъан. *Кесаматсыз адам. Кесаматсыз жууап.*

КЕСАМАТСЫЗ II *хал. сёзл.* Нерешительно, неуверенно / Таукел этмей, таукел болмай. *Кесаматсыз сёлеш. Кесаматсыз айт.*

КЕСАМАТЧЫ *ат.* Тот, кто оценивает, устанавливает достоинство *кого-чего* / Биреуню, бир затны багъасын бичиучю адам. *[Залийхат:] Тюзю, эр кишини кюзгюсю, кесаматчысы аны къатыны тюйюлмюдю.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 353.

КЕСГИН I *сыф.* **1.** Лаконичный, немногословный / Къысха, артыкъ сёзсюз, ангылашыныулу. *Кесгин жууап. Кесгин оюм. Кесгин сёзлю адам.*

2. Чёткий *(почерк, шрифт и т.п.)* / Иги кёрюннген, тынч окъулгъан. *Письмо кесгин хат бла жазылгъанды. Кесгин типография шрифт.*

3. Отчетливый, ясно членимый *(о движениях)* / Энчи элементлери ачыкъ белгиленнген, кёрюннген (*атламны юсюнден*). *Ишчиле колоннагъа бёлек-бёлек сюелип, ариу эмда кесгин атламла бла атлай, урушда ёлгенлени эскермелерини аллына келип, гокка ханса саладыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 106.

4. Чёткий, хорошо организованный, аккуратный / Иги, тап, тюз, тынгылы къуралгъан, этилген. *Окъуу кесген низам бла бардырылады. Сыннган мияла сау болмаз, кесгин ишге дау болмаз.* (Н а р т с ё з.)

5. Конкретный / Ачыкъ, керти. *[Къанамат Байдыматха:] Бюгюн биз не былай, не алай этербиз деп кесгин оноу жокъду.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушˌ42. *Кесгин юлгюле бла докладчы мал аш хазырлауну юсюнден айтды.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 113.

КЕСГИН II *хал. сёзл.* **1.** Лаконично / Артыкъ сёз айтмай, тынч ангыларча, ангылашынырча. *Кесгин жууапла.* ❐ *[Дамаскда къара-*

чайлы нёгерле] ана тилде кесгин сёлешедиле. Хубийланы О., Мурат, 135.

2. Чётко, отчётливо, ясно *(видеть, слышать и т.п.)* / Ачыкъ (*кёрюню, эшитилиую д.а.к. затны юсюнден*). *Кирпик къысханлай, бек кесгин кёреме, Жукъ эслемейме мен, кёзюмю ачсам.* «Шохлукъ», 134.

3. Отчётливо, чётко *(о движениях)* / Энчи элементлери ачыкъ белгиленип, кёрюнюп (*атлагъанны юсюнден*). *Кесгин атлай, совет къонакъны аллы бла хурмет къарауулну аскерчилери ётедиле.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 114.

4. Чётко, точно *(знать, представлять и т.п.)* / Кереклисича. *Ол себепден хар адам кесини ишин, борчун кесгин биледи.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 101.

5. Чётко *(исполнять, организовать и т.п.)* / Тап, изленнгенича (*толтур, къура д.а.к.*). *Ол оюмларын иги кесгин къураргъа туракъылады.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 4. *Эришиую итогларын тергеу бла хар коллективни ишине тыйыншлы контроль салыу кесгин къуралгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 3. *Ол борчун кесгин толтурса, хар зат орунна келликди, муратла, планла толлукъдула.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 42.

■ **Кесгин эт** *къ.* **кесгинле.** *Докладны тезислерин кесгин эт. Кимни не жумушну тамамларын кесгин эт.*

КЕСГИНЛЕ *эт.* Разъяснять, делать ясным, чётким / Бир затны тюзлюгюн, магъанасын д.а.к. бютюнда бек ачыкъ, белгили эт. *Экинчи айтым биринчи айтымны магъанасын кесгинлерге, бегитирге деп алайды.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 156.

КЕСГИНЛЕН *эт. страд. от* **кесгинле** / Кесгинле дегенни *зорлаучу айырмасы. Ишни тюзю кесгинленди. Хар адамны этер иши кесгинленди.*

КЕСГИНЛЕНИУ *и.д. от* **кесгинле** / Кесгинле дегенден *этим ат. Низамны кесгинлениую.*

КЕСГИНЛЕТ *эт. понуд. от* **кесгинле** / Кесгинле дегенни *къатланыучу айырмасы. Болумну кесгинлет. Этиллик ишни кесгинлет.*

КЕСГИНЛЕТИУ *и.д. от* **кесгинлет** / Кесгинлет дегенден *этим ат. Планланы кесгинлетиу.*

КЕСГИНЛЕУ *и.д. от* **кесгинле** / Кесгинле дегенден *этим ат. Ишни кесгинлеу. Оюмну кесгинлеу.*

КЕСГИНЛИК *ат* 1. Лаконичность / Къысхалыкъ, артыкъ сёзю болмагъанлыкъ, ангылашыныулукъ. *Оюмну кесгинлиги. Жууапны кесгинлиги.* ❐ *Батчаланы Абдул-Керим тилини кесгинлиги, таплыгъы бла Къарачайны литературасына болушханды.* «Жюрек жырлайды», 66.

2. Чёткость *(почерка, шрифта и т.п.)* / Иги кёрюннгенлик, тынч окъулгъанлыкъ. *Хатны кесгинлиги. Типография шрифтни кесгинлиги.*

3. Отчётливость *(напр. движения)* / Ачыкъ белгиленнгелик, кёрюннгенлик (*атламны юсюнден*). *Москва Кремльде къарауллукъ этген аскерчилени атламларыны кесгинликлерине адам, сейир этип, къарап турур.*

4. Чёткость, хорошая организованность, аккуратность / Иги, тап, тюз, тынгылы къуралгъанлыкъ, этилмеклик. *Ишни кесгинлиги. Низамны кесгинлиги.*

5. Конкретность / Ачыкълыкъ, кертилик. *Оноуну кесгинлиги. Юлгюлени кесгинликлери.*

КЕСГИНСИЗ *сыф.* Неясный, непонятный / Кёп сёзлю, кесгин ангылашынмагъан. *Кесгинсиз жуап. Кесгинсиз оюм.*

КЕСГИЧ *ат.* Резец / Темирни, ташны д.а.к. къаты затланы кесиучю сауут. *Болат темир – кесгич болур, Къаты темир – кесгич болур.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 65. *Эринини къыйырлары бла ышарып, жаш танымагъан адам жангыдан кесгич бла чюйлени кесе башлады.* «Шуёхлукъ», № 63, 51.

КЕСДИР *эт. понуд. от* **кес** / Кес дегенни *къатланыучу айырмасы. Эсингдемиди, Ибрахим, ысхатха жангыз ийнегими кесе башлагъанымда, сен кесдирмей къойгъанынг.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 71. *Къушну сёзлерин эшитгенинде, Айыукъулакъ ол суууну бош этген элине барып, жюз гаммешни да кесдирип, жюз гыбыт да этдирип, келгенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 18.

КЕСДИРИЛ *эт. страд. от* **кесдир** / Кесдир дегенни *зорлаучу айырмасы. Терек кесдирилди. Къурманлыкъгъа тууар кесдирилгенди.*

КЕСДИРИЛИУ *и.д. от* **кесдирил** / Кесдирил дегенден *этим ат. Малны кесдирилиую. Бармакъны кесдирилиую.*

КЕСДИРИУ *и.д. от* **кесдир** / Кесдир дегенден *этим ат. Къонакъгъа барып къой кесдириу. Терекни бутакъларын кесдириу. Къолун кесдириу.*

КЕСДИРТ *эт. понуд. от* **кесдир**/ Кесдир дегенни *къатланыучу айырмасы. Мал кесдирт. Агъачны бутакъларын кесдирт. Бузну конёкла бла кесдирт. Жер юлюш кесдирт. Бичакъны тотха кесдирт.*

КЕСДИРТИУ *и.д. от* **кесдирт** / Кесдирт дегенден *этим ат. Къачханланы жолларын кесдиртиу. Тереклени кесдириу. Адамлагъа жер юлюшле кесдиртиу.*

КЕСЕК [1] *ат* 1. Кусок *(отделенная, отломленная, отбитая часть чего-л.)* / Бир затны бёлюннген, сындырылып, кесилип, жыртылып, юзюлюп алыннган, ууатылгъан д.а.к. юлюшю. *Таш кесек. Алтын кесек. Къанжал кесек. Къанга кесек.* ❐ *Адамла, хар таш кесекни къолларына алып, ары-бери буруп, къыйырына кюмюш жабышханын кёрселе, бир жанына саладыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 122. *[Николай] столда, юсюне да къанжал кружка салынып, къагъыт кесекчикни эследи да, къолуна алды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанган жюрекле, 79. *Анга къарап тургъанча, тюз ол кезиучюкде чачыла келип, темир кесекле Айтекни башына тийдиле.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 11 // Часть, порция *чего-л.* съестного / Къаллай да болсун бир ашалыучу затны юлюшю неда туурам. *Алда четен кётюрюп баргъан киши... хар адамгъа бирер эт кесек бере барады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 238. *[Фашист], тежей барып, алайда газетге чулгъаннган къыйма кесекни алды. Гыллыулагъанын бузмай, аны ууакъ-ууакъ туурады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла,' 177. *[Ёрюзмек], ийнеклерин сауун бошагъанлай, бузоуларын Солтанны аллына этип, къуру гыржын кесекни да къолуна тутдуруп ашырды.* «Шуёхлукъ», № 6, 94.

2. Часть целого / Сау затны бир юлюшю, бёлеги. *[Мыйычыкъ] баш сюекни желке кесегинде турады.* «Естествознание», 128. *Гитлерчи ротаны къалгъан кесеги, къутуруп, Батырны тёгерегинден алады.* О т а р л а н ы К., Жолла, 171. *Астакку махоркадан этилген па-*

пиросну тюкюрюк жугъу болуп, кюймей къалгъан кесегин, къагъытдан айырып, биягъы хызеннге ашырады. Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 99. // Участок *какой-л.* поверхности, площади / Жерни, тенгизни д.а.к. затны юсюню бираз*ы. Республиканы таула кесеги. Бахчаны огъары кесеги. Орамны адамла жаяу жюрюучю кесеги.* ❐ *Тау бийле жерлерини бир кесеклерин жашларына берип, алайлада жангы элле окъуна къурай эдиле.* «Шуёхлукъ», 1971, № 2. *Станция деп бош алай, анстан айтылады, былайы да тенгизни кесегиди.* «Коммунизмге жол»,1969, № 249.

3. Отрывок литературного, музыкального и т.п. произведения / Литература, музыка д.а.к. чыгъарманы бир бёлюмю, юзюгю. *Назмуну экинчи кесегинде автор кюз айланы муштухул кезиуюн, кёз алында тургъанча, береди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 122. *[Асхат:] Мен ана тилибизни грамматикасыны биринчи кесегин жазып бошагъанма.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 169. // *Какая-л.* сторона, раздел и т.п., характеризующие *что-л* в *каком-л* отношении / Бир затны бир тюрлю жаны бла халын кёргюзтген, танытхан жери. *Статьяны критика кесеги. Окъуу китапны теория кесеги.*

КЕСЕК [2] *сёзл.* **1.** *мард. къ.* **аз 1.** *Кесек болса да, кёпча кёр, Кебек болса да, бюртюкча кёр.* (Н а р т с ё з.) О *Къозулгъан тели дерлеми манга, Кесек сыйым да кетерми?* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 61. *Жылдан жылгъа жангы къуанчха ёте, Айтдыраса кесек Малкъарны атын.* Г у р т у л а н ы Б., Таула чакъырадыла, 10.

2. *заман.* Некоторое, незначительное время, недолго / Азчыкъ, аз заманны. *Экиси да, сагъышха кирип, кесек турдула.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 189. *Кесек солур ючюн, паркда узун скамейканы бир къыйырына чёкдюм.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеюл, 135. *Анасына сыфатын эсине сала тургъанча, ол, терезеден арбазгъа къарап, кесек сюелди.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 92.

КЕСЕКЛЕ [1] *ат.* Насморк / Бурунну хырыулу къабугъуна суууукъ тийип, бурун суу этдиргени, чючкюртгени. *Жибрил, кесекледен ауруп, ишге келмей тургъанлы юч кюн болады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 24. *Таукъан, кесекледен ауруп, тёшекге тюшдю, маллагъа жашчыкъ кеси къарады.* «Шуёхлукъ», № 13.

■ **Кесекчи санаула** *грам.* дробные числительные / сау санны кесеклерин билдирген санаула, сёз ючюн: ючден экиси, ондан бири. *Кесекчи санаула да санчы санауланы къауумуна киредиле.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 131.

КЕСЕКЛЕ [2] *эт.* **1.** Разрубать, раскалывать, разрезать на части / Кесип, туурап, ууакъ кесеклеге, юлюшлеге бёл, кесек-кесек эт. *Ёрюзмек шишни эки кесеклеп алды. Къылычын да, сылап, къынына салды.* «Нартла», 33.

2. Разделывать, расчленить (*тушу*) / Сан-сан, жик-жик эт (*учаны*). *Туарны мыллыгын кесекле. Къой учаны кесекледиле.*

КЕСЕКЛЕН *эт. страд. от* **кесекле** [2] / Кесекле [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Къагъыт къыпты бла кесекленди. Уча кесекленгенди.*

КЕСЕКЛЕНИУ *и.д. от* **кесеклен** / Кесеклен дегенден *этим ат. Учаны кесеклениую.*

КЕСЕКЛЕТ *эт. понуд. от* **кесекле** / Кесекле дегенни *къатланыу-*

чу айырмасы. Жау гыртны кесеклет. Учаны кесеклетдик.

КЕСЕКЛЕТИУ *и.д. от* **кесеклет** / Кесеклет дегенден *этим ат. Бишлакъны кесеклетиу. Учаны кесеклетиу.*

КЕСЕКЛЕУ *и.д. от* **кесекле** / Кесекле дегенден *этим ат. Шаугют этни кесеклеу. Учаны кесеклеу.*

КЕСЕКЧИК *грамм.* Частица / Саулай айтымгъа неда аны бир сёзюне къошакъ магъана бериучю неда тюрлю-тюрлю грамматика къарамланы билдириучю болушлукъчу сёз, сёз ючюн: -ча, хау, ма, чыртта. *Сонгурала, байлаула, кесекчикле энчи сёзлеге саналадыла. Кесекчикле не санда, не бетде, не болушлада тюрленмейдиле.* «Малкъар тилни орфографиясы», 221.

КЕСЕЛЕККЕ *ат къарач. къ.* **гургун**. *Жыланнга уу берген – кеселекке.* (Н а р т с ё з.)

КЕСЕЛКЕ *ц. диал. къ.* **гургун**. *Эски хуналада кеселкеле кёп боладыла.*

КЕСЕУ *ат.* Головня / Къыйыры кюе тургъан неда кюйген отун, агъач. *Умутсуз жашау – отсуз кесеу.* (Н а р т с ё з.) О *Малла ышнырын эшите, ыстауатда Жай кечени ырахат, шош сагъатында, Къайын кесеуле да къарала отда, Мен олтуруучу эдим от къатында.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 18. *Бекир а гыйы ташха кесеу къыйыры бла уллу къынгыр ызлыкъ окъуна тартхан эди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 132.

■ **Кесеу баш** головешка / кесеуню къыйыры, кюймеген жаны. *[Чаллай] юйге кирип, кюе тургъан аппуннга, къалын тёшекге, от жагъада жанмай, тютюн эте тургъан пура кесеу башлагъа да суу къуйду.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 383. *Мисирханны бети, кесеу башча, къап-къарады, узунлугъу да, не айтдыраса, ожакъ сынжыр кибикди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 62.

КЕСЕУЛЕ *эт. сёл. тил.* Обугливать / Кюйдюрюп, кесеу, кёмюр эт, кесеуге, кёмюрге айландыр. *Тёммекни кесеуле. Агъачны кесеуле.*

КЕСЕУЛЕН *эт. сёл. тил.* 1. Обугливаться / Кюйюп, кесеу, кёмюр бол, кесеуге, кёмюрге айлан. *Отунла кесеулендиле.*

2. *кёч.* Сильно огорчаться, переживать. / Бек къайгъыр, жарсы. *Уруш жыллада кёплени жюреклери кесеуленнгенди.*

КЕСЕУЛЕНИУ *и.д. от* **кесеулен** / Кесеулен дегенден *этим ат. Агъачны кесеулениую. Жюрекни кесеулениую.*

КЕСЕУЛЕУ *и.д. от* **кесеуле** / Кесеуле дегенден *этим ат. Тёммекни кесеулеу. Агъачны кесеулеу.*

КЕСИ *кесимл. алм.* 1. Он сам / Ат неда бетлеучю алмаш бла бирге жюрюген, сёлешген адамны ёзюн кёргюзтген алмаш; 1-чи (кесим «я сам»), 2-чи (кесинг «ты сам») бетледе да жюрюйдю. *Бийберт кеси айтханны бирсиле ангыламагъанларын аланы жахилликлеринден кёргенди, жангыла болурма, не айтханымы кесим да биле болмам деп, аны бир заманда да кёлюне келмегенди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 104. *[Мурат Юсюпге:] Кесинг сагъыш эт. Сен бла мен болушмасакъ, ол жарлыгъа ким болушсун.* «Шуёхлукъ», № 36, 108.

2. Своими силами, без помощи и требования со стороны / Кесини кючю бла, тышындан болушлукъ излемей, сурамай. *Азыгъын кеси ашагъан жюгюн да кеси элтир.* (Н а р т с ё з.) О *Нефть кеси ёрге*

кётюрюлмесе, аны насосла бла тартып чыгъарадыла. «Естествознание», 35. *Эски дуния сейирсинип санга къарай, Ата журтум кеси мюлкюн кеси санай.* К ъ а р а к е т л а н ы Ю., Булутла, 4. // Независимо от других, отдельно, самостоятельно / Биреуню къолуна къарамай, энчи, башха, кеси аллына. *Ат кеси жашайды.* (Ф о л ь к.) ❐ *Къозу тюзге кеси кетди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 308.

3. Употребляется для подчеркивания важности, значительности лица или предмета / Адамны неда бир затны магъаналылыгъын чертгенде жюрютюледи. *Командир, кеси къарап, жарарыкъ адамладан аскерине талай адам къошхан эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 80. *Ол заманда Добай, кеси да келип, саламлашды.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 39.

4. Свой; собственный / Кесиники, аны эркинлигинде болгъан. *Хар ким кеси акъылы бла жашаргъа керекди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 34. *[Идирис] кесини фахмусу, усталыгъы бла атын айтдырады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 86.

■ **Кеси аллына** 1) самостоятельно / болушлукъсуз, кесини кючю бла. *[Окъуучула] кеслери аллары-на оюм эте, биз айтхан сёзлени кертиликлерине ишекли бола башлайдыла.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 71. *[Света:] Не усталыкъны сайлайым? Кеси аллыма бир кёрейим, бир амал табар эсем а.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 121; 2) отдельно, один / жангызлай, къуру кеси, кесинден сора башха адам болмай. *Мария, кеси аллына къалып, терен сагъышха тумаланды.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 13. *Жаш жортууулгъа кеси аллына кетди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 307; 3) сам себе, сам с собой / кеси бла, кеси кесине. *Хасан Теберди сууну сол жанында сыртха къарап, кеси аллына ышарды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 7. *[Ширин Фархадха:] Мени тапмайын сёз нёгерликге, кеси аллынга сёлешемисе?* «Жюрек жырлайды», 199. *Кеси аллыма ташалгъыч ойнай да биразны булжудум.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 15; 4) самопроизвольно, сам по себе / кесинлей болуп, этилип къалыу. *Билим кеси аллына алынмайды.* (Н а р т с ё з.) О *Башланнган уруш кеси аллына тохтап къаллыкъ тюлдю.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 102. **Кеси аллына жюрюучю** самоходный / Башханы болушлугъу болмай, кеси баргъан, айланнган (*механизм*). *Кеси аллына жюрюучю аппарат Ай тенгизинде кёп тюбеучю тюз участкала бла барады.* «Коммунизмге жол», 1971, №32. **Кеси аллыналыкъ** самостоятельность 1) умение действовать самостоятельно / ишни болушлукъсуз, кесини кючю, акъылы бла этмеклик, болгъанлыкъ. *Бир къауум окъуучуланы кеси аллыналыкъларын ёсдюрюу Хурай Саматовични теориясы бла ахырда келишмегенин белгилегендиле.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 74; 2) независимость, свобода от *чьего-л.* влияния, принуждения, подчинения / кишиге бойсунмаулукъ, башына эркинлик. *Малчы жашны чёрчеклиги, кеси аллыналыгъы, кишиге бой салмагъан, тенгликни, тюзлюкню сюйген къылыгъы кимге да аны жёнгерлигин сайлатмай къоймай эди.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек. **Кеси багъасы** себестоимость/товарны чыгъарыр эм сатар ючюн предприятие къоратхан ахча. *Бизни фермада сютню кёп чыгъарыргъа, продукцияны кеси багъасын учузландырыргъа, аны качествосун игилендирирге онгла уллудула.* «Коммунизмге жол», 1971, № 143. *Продукцияны кеси багъасын тюшюрюуню жоллары хар мюлкде да бирча тюйюлдю.* «Ком-

мунизмге жол», 1971, № 12. **Кеси башына** себе, для себя / кесине. *Файхамбар да кеси башына дууа этеди.* (Нарт сёз.) О *Файхамбар да кеси башына тилек эте жашагъанды.* Толгъурланы З., Эрирей, 100. **Кеси жюрюучю** *къ.* **кеси аллына жюрюучю.** *Къазауатны жылларында жюз минг чакълы танка бла кеси жюрюген артиллерия установка чыгъарылгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 76. **Кеси керегине** для отправления естественных надобностей / аякъ жолгъа. *Бир жанына, кеси керегиме бурулгъанда, тунукъ къычырыкъ, ат аякъ тауушла эшитген эдим.* Шауаланы М., Мурат, 17. *Угу-жугу къапталын аркъасына къаплап, жубу быдырын къашый, Чёпеллеу кеси керегине чыкъды.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 45.

◆ **Кеси кесин** ашайды он мучает, терзает себя / ачыу, бушуу этип, кеси кесин къыйнайды. *Къызы ол сюймеген жашха баргъаны ючюн, [ана] кеси кесин ашайды.* **Кеси кёзюнден кёреди** он хранит, бережет *что-л.* на память о *ком-л.* / сюйген, жаратхан адамыны бир затын алып, аны кёргенде, ол адамны эсине тюшюре, сагъына турады. *[Жаш:] Къаннга боялгъан бууун сагъатым Кеси кёзюмден кёрюгюз! Келген келинни мудах этмегиз, Къарындашыма беригиз.* «Малкъар халкъ жырла», 248. *[Къайын атасы Ысмайылгъа:] Жанымдан сюйген тор атымы алырса, Кеси кёзюмден кёрюп сакъларса.* «Малкъар халкъ жырла», 94. *Кел, жуукъ бол юйюнге, Сакълайма, тиймей, оймай, Кеси кёзюнгден кёрюп, Адам тиерге къоймай.* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 20. **Кесин атды** в порыве чувства он устремился к *кому-л.*, чтобы обнять, прильнуть и т.п. или резким движением устремился *куда-л. Барысы да Солтаннга кеслерин атдыла, ансы биргесине келген тиширыугъа киши эс бурмады.* «Шуёхлукъ», № 47, 85. *Къойланы суу элтгенин кёрюп, Осман кесин ары атды.* Кацийланы Х., Тамата, 164. *Тохтар, жунчуюракъ да болуп, Солтан-Хамит таба кесин атды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 39. **Кесин басды** он взял себя в руки / кесин тыйды, сабыр болду. *Хашир муратыча болмазын таныды, алай кесин къаты сёзле бла къанын бузуп, кесин басалмайды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 89. *Магометни айтханы ачыу тийсе да, Хасан кесин басады, сёзню тереннге жибермейди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 72. **Кесин берди** он сдался, признал себя побежденным / къаршчылыкъ этиуню къоюп, кесин хорланнганнга санады. *Къызыл партизанланы юзюлмез шынжырларыны ичинде акъла, къолларын ёрге кётюрюп, кеслерин берединле.* Хочуланы С., Хапарла, 88. *Тёгереклери къуршоуланнган фашист аскерни къаумулары, хорланнганларын ангылап, кеслерин берединле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 114. **Кесин бошлады** дать волю кому / кеси сюйгенича, кёлюне келгенича этме къой. *[Устаз Салийматха:] Акъылбалыкъ болгъунчу, не эсли сабийни да кесин бошлап, ызындан жокъламай къойсанг, абынганын мен танып бошадым.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 270. *[Хажибекир Мусагъа:] Жашны кеси айтханнга бошлап къойсанг, юйюнге жыялмай да къалырса.* Хубийланы О., Аманат, I, 116. **Кесин бузады** он не находит себе места от злости, бесится / асыры ачыуланнгандан, не этерин билмейди. *Муну [Нафийсатны] тойда аламат кёрюннген хапарын эшитип, кесин да салып, бегитген киритин ачып, алып кетгенлерин кёлтюрюп болмай, кесин бузады Хауа.* Боташланы А., Жашауум, 45. **Кесин кёргюздю** он показал себя / ишде, урушда д.а.к. зат-

лада кесин танытды, билдирди. *[Малкъарукъ улу Алимырзагъа:] Къысха жетип, кесинги бир кёргюзтмей эсенг, эл отча къабыныргъа хазырды.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 72. **Кесин отха атады** он очень переживает / бек къайгъы этеди. *[Къасбот Хамитге:] Эндиге дери ала [нёгерлери] саулай тура болурламы? – деп, кесин отха ата эди.* Хочуланы С., Хапарла, 48. **Кесин танытды** он показал себя / бир зат бла кесин белгили этди, кесине эс бурдурду, кесин кёргюзтдю. *Жаш ол кезиуню ичинде ахшы иши эм къылыгъы бла коллективге кесин танытады.* «Коммунизмге жол», 1975, № 139. **Кесин тартады** он жалеет *о чем-л.* / сокъуранады. *[Келечи къатын Салийматха:] Тейри, иги къыз, сокъуранырса, кесинги тартарса, билип айтама, мен сенича кёгюрчюнчюклени кёре келгенме, насыбынг аллынга келген сагъатда бурунунг нек къанайды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 260. **Кесин уллу кёреди** он важничает, возносит себя / кесин башхаладан сыйлы сунады, менсинеди. *Кесинги башхаладан уллу кёрме, башхала сени уллу кёрсюнле.* (Нарт сёз.) О **Кесин урады** лезет, рвется, ломится куда / бир затны этерге бек итинеди, кюреше ди. *Жаш складда ишлерге кесин уруп кёреди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 87. *[Киеу нёгерлени бирлери] Алаша жербаш юйню тар эшигине кесин ура эди.* Хочуланы С., Хапарла, 67.

КЕСИЛ *эт. страд. от* **кес** / Кес дегенни зорлаучу *айырмасы. Кенгешип кесилген къол аурумаз.* (Нарт сёз.) О *Суусар териден бёрк тикдирирбиз, къыркълы бугъаны терисинден чарыкъла, месленг болурла эчки териден, къочхарла кесилирле къыш тонунга.* Тёппеланы А., Ташыуул. *Ахшыланы хайырындан ётюрюк Хорланды да, терслеге жол кесилди.* Отарланы К., Сынла, 53.

КЕСИЛИК *ат.* **Кеси аллыналыкъ** 1, 2 (*къ.* **кеси**). *Кесилиги болгъан таукел тиширыу – ол Арсенни къалай сюйгенди?* Тёппеланы А., Сени жарыгъынг, 14.

■ **Кесилик бла** по-свойски / кесине, кесиникине санап, кеси адамынача. *[Абдулкъадыр Къыямытха:] Сен атасыса, жашынга кесилигинг бла бир сёлеш, ансы мен аны аллах сюйген адамладан чыгъаргъанма.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 140. *[Афенди Къыямытха:] Айып этме, мен афендилик этгенли, жыйырма жыл болады, юйреннген сёзлеримден бери бурулуп кеси адамынга кесилигинг бла женгил сёлешип тебиреялмайса.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 104.

КЕСИЛИУ *и.д. от* **кесил** / Кесил дегенден *этим ат. [Патчах Иваннга:] Юч ыйыкъ кетип, манга Ол патчах къызны кесин Алып келмесенг, кесим, Сакъалымы къачы хакъ, Салырма сеннге тузакъ: Тёлеуюнг ючюн – тутмакъ, Баш кесилиу, не асмакъ!* «Жанкъылыч», 202.

КЕСИМ *ат.* Отрезанный кусок *(напр. арбуза, дыни, ломтик)* / Харбызны, ётмекни д.а.к. затланы кесилген кесеги. *Хуржунда конфетчикле, балтуз гыртчыкъ, къакъ этчик бла къатхан хууан кесимле бар эдиле.* Гадийланы И., Санга айтама, 100. *Биринчи майда жашлагъа эрттен азыкъгъа бир кесим ётмекчик бла аты кофе болгъан суу берген эдиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 134.

КЕСИМЛИК *ат къарач. къ.* **кесимчилик.** *[Устаз:] Аланы [сабийлени] ангыларында алыкъын «кесимлик» асыры кючлюдю, кеслерин*

асыры оздуруп бек сюедиле. С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 43.

КЕСИМЧИ *ат.* Эгоист / Кесин асыры оздуруп сюйген адам. *Ол жаш кесимчиди.*

КЕСИМЧИЛИК *ат.* Эгоизм, себялюбие / Кесин бек, асыры оздуруп сюйген, башхаланы сейирлеринден эсе кесини сейирлерин ёрге салгъан къылыкъ. *Кесимчилик, менсиниу бек аман затды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 38. «*Буржуй-анархия кесимчиликден эркинлик!» – деген сёзле бир къужур неда окъуучугъа масхарарауча кёрюнедиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 203.

КЕСИНЛЕЙ *хал. сёзл.* Один *(сам)*, в одиночку / Жангызлай, кесинден башха адам болмай. *[Мусос акълагъа:] Биригиз, къайсыгъыз болса да, жанына къоркъмагъан кесинлей келсин къатыма.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 25. *Станцияда, тал терекни тюбюнде, Сокъур солдат олтурады кесинлей.* О т а р л а н ы К., Сайламала, II, 180.

КЕСИУ *и.д. от* **кес** / Кес дегенден *этим ат. Тереклени артыкъ бутакъларын кесиу. Тырнакъ кесиу. Агъачны аяулу кесиу. Мал кесиу.*

КЕСИШ *эт. взаимн.-совм. от* **кес** / Кес дегенни *араш айырмасы. Къой кесиш.*

КЕСИШИУ *и.д. от* **кесиш** / Кесиш дегенден *этим ат. Агъач кесишиу.*

КЕТ *эт.* 1. Уходить, удаляться, отправляться / Тургъан жеринги, орунунгу къоюп, бир жары бар, башха жерге бара, тургъан жерингден узай. *«Энди эки сагъатдан ызыма барлыкъма, жатып не этеме», – деп, жаш Къобан таба кетди.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 196. *Атасыны сёзлери Раузатны жюрегин жапсардыла. Ол кетгенден сора, къыз кёп затланы эсге тюшюрдю.* «Шуёхлукъ», № 30, 50. // Машынагъа, самолётха, кемеге д.а.к. затха минип, бир жерден башха жерге бар. *[Къартчыкъ] башха машына бла кетген болур эди.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 117. *Кюмюш кереги болгъан атха Минип кетди эр къазауатха.* «Шуёхлукъ», № 33, 64. // Быть отправленным, отосланным *(о переданном по назначению)* / Жиберил (*къагъытны, посылканы д.а.к. затны юсюнден*). *Посылка самолёт бла кетди. Аскерде тенгибизге жазгъан къагъытыбыз поезд бла кетгенди.* ❐ *Бизни республикада ёсген кёгетле уллу шахарлагъа вагонла бла кетедиле.* «Коммунизмге жол», // Уходить *(о тумане, облаках и т.п.)* / Бир жерден башха жерге кёч (*туманны, булутланы д.а.к. затны юсюнден*). *Кёкню кёксюл тенгизинде булутла, Желпеклеча, кетип барадыла, жюзюп.* О т а р л а н ы К., Жолла, 24. *Амур суунда, Уссурий суунда Ол къалын къара туманла Тенгиз жанындан ургъан желледен жайыла; кете турадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 33. // Покидать место стоянки, направляясь по своему маршруту *(о поезде, пароходе и т.п.)* / Барлыкъ жерге атланып, тохтагъан (*тургъан*) жерни къой, ташла (*поездни, кемени д.а.к. затны юсюнден*). *Поезд расписаниядан эки сагъат кеч къалып кетди. Адамла ташыучу кеме ингир бола Геленджикден Сочиге кетди.* // Улететь *(о перелётных птицах)* / Кёчюучю къанатлыланы къыш жылы жерлеге учуулары юсюнден. *Турна жаз келир да къыш кетер.* (Н а р т сёз.) О *Кюз арты келгенлей, къарылгъачла бла зурнукла жылы жерлеге*

кетдиле. ❐ *[Къанатлыла:] Жайны ариу кюнлерин Алып келирбиз. Къышдан къоркъуп кетебиз, Айып этмегиз бизге.* К ъ у л и й л а н ы Х., Жулдузчукъла, 21. // Течь *(о воде, реке и т.п.)* / Бар, саркъ (*суну юсюнден*). *Суу кетсе да, таш къалыр.* (Н а р т с ё з.) О *Тик тауладан суула энишге кетедиле, Къыш къыямасы, сууугъу ётедиле.* «Шуёхлукъ», № 5, 20. *Ашыкъгъан суу узакъ кетмез. Ол сай болур, сени элтмез.* «Жилтинле», 302.

2. Уходить *(напр. от мужа, жены)* / Бирге жашауну тохтат; къой. *Ала, жарашып, сен-мен деп бир кюнню да жашамагъандыла, сора Харунну андан [Мариямдан] кетгенине ким сейир этерик эди.* «Шуёхлукъ», № 32, 87. *[Ёрюзмек къатынына:] Сен кетмей болмайды. Кёзюнг неге къарай эсе, нени сюе эсенг, аны ал да мындан къора.* «Нартла», 65.

3. Уходить *(из университета, с работы и т.п.)* / Къаллай болса да бир ишни, окъууну, бир жерде къуллукъ этиуню къой, бир зат этиуню тохтат. *Къуллукъдан кет. Заводдан кет. Ишден кет.* ❐ *Аминнге ишингден кет деселе, ол бек ыразы болур эди, киши да жукъ айтмагъанына тынгылауну басып, анга да ыразы болуп турады.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 71. *Дмитриев жаралы болгъаны бла байламлы врачла аны къазауатдан бош этерге излегендиле, алай а Георгий кесини бригадасындан кетерге унамагъанды.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 112. // Уходить *(в отпуск, на пенсию и т.п.)* / Бир-бир атла бла жюрюгенде, быллай затны билдиреди: къуллугъунгу, ишинги къоюп неда бир белгили заманнга дери тохтатып, бир башха болумгъа кёч. *Отпускга кет. Пенсиягъа кет. Аскер къуллукъдан кет.*

4. Пройти *(о времени)* / Ёт, оз (*заманны юсюнден*). *Салиймат юйге киргенли эки-юч ай кетсе да, къайын анасы бла Зубайда, анга бурунлары бла сёлешип тургъан болмаса, бир жангыз жолда жылы сёлешмейдиле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 18. *Кечени ауурлугъу кете, устазла бир оноугъа жыйылмагъанлай, чачылышдыла.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 85.

5. Забываться, не удержаться, не сохраняться в памяти / Унутул, эсде къалма. *Кёзден кетген кёлден кетер.* (Н а р т с ё з.) О *Зорлукъ жюрекден кетмез.* (Н а р т с ё з.) О *Сабий заманымда Покун Сыртына бир къыш кёчюп келгенибиз эсимден кетмейди.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 6. *Тюшюнде, тюнюнде да мотоцикл тауну жашчыкъны акъылындан кетмей турду.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 125.

6. Истратиться, израсходоваться на *что* / Бир затха жоюл, къоратыл. *Асланны ёмюрден бери жыйгъан ахчачыгъы юйге кетди.* «Шуёхлукъ», № 46, 19. *[Ахмадия Зухурагъа:] Машинаны къолдан алгъаныбызны кесинг билесе. Он мингнге жуукъ кетгенди.* «Коммунизмге жол», 1984, № 118.

7. *сёл. тил.* Уходить *(о молоке, кофе и т.п.)* / Къайнап, кёмюк этип тёгюл (*сютню, кофе д.а.к. затны юсюнден*). *[Халиймат:] Зоя, чап, сют кетди... Суучукъ къуй!* «Коммунизмге жол», 1982, № 26.

8. Уходить *(вперёд, далеко и т.п.)* / Бирею неда бир зат бла тенглешдиргенде, бир затда ахшы жетишимле болдур, иги кёрюмдюлеге жет. *Бусагъатда оюм этиу, сурат-лау жаны бла бизни жаш поэзиябыз алгъа кетгенди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 193.

9. Течь, вытекать *(о крови, слезах)* / Акъ, саркъ, агъып чыкъ, тёгюл (*къанны, кёз жашланы*). *Рамазанны окъла юч жеринден да тийип, къаны кёп кетип, къарыуу къалмагъан эди.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 12. // Таять *(о снеге, льде)* /

Эрип жайыл неда жокъ бол (*къарны, бузну юсюнден*). *Жылы кюнле келгенлей, къар кетди.* «Шуёхлукъ», № 3, 43. *Жаз башы келди да, сууну юсюнде биз хойнух айландырыучу буз кете башлады.* «Коммунизмге жол», 1981, № 137.

10. Сойти *(о краске, коже и т.п.)* / Онгуп, тауусулуп, кюннге кюйюп, жокъ бол, сыдырыл (*бир затны бояууну, терисини д.б. затны юсюнден*). *Эки кере жуугъанлай, жюн кёлекни бояу кетди. Ачы къыздыргъан кюнде жалан эки кюнню ичинде жашчыкъны аркъасыны, билеклерини да иги кесек жерини териси кетди.* // Сходить, смываться *(о грязи, пятнах и т.п.)* / Жуулуп неда бир башха амал бла жокъ бол (*кирни, тамгъаны д.а.к. затны юсюнден*). *Эки-юч кере жылы суу, сапын бла жуугъунчу, жашчыкъны аякъларыны тыкыры кетмеди. Костюмну жау тамгъасы энчи порошок бла жуугъанда да иги кетмеген эди.* // Сойти *(о румяне, улыбка и т.п.)* / Жокъ бол, къач (*бетни, эринлени къаныны, ышарыууну д.а.к. затны юсюнден*). *[Суфият:] Таубатыр, башынг, сакъалынг агъаргъанлыкъгъа, бетингде нюрюнг кетмегенди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 262. *Жыйын бла келген къатынланы жюреклери тынгылы болмагъаны ачыкъды – бернеге не айтырла деген къайгъыдадыла... Жюреклери бек къысха-къысха тебедиле. Бетлерине къанлары келе, кете турады.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, II. // Рассосаться *(о шраме, ране и т.п.)* / Жокъ бол, сау бол (*адамны этинде тамгъаны, жараны д.а.к. затны юсюнден*). *Жара сау болса да, аны табы терк кетмейди.* Ахматланы И., Боранда, 4.

11. Вкрадываться *(об ошибках, опечатках, неточностях)* / Жиберил (*жангылычны, халатланы юсюнден*). *Газетде типография халатла кетгендиле.* ❐ *Жангылыч затла ишингде кетселе, таматаларыбыз тюзете барадыла.* «Жилтинле», 16.

12. Проходить *(о сне, об усталости и т.п.)* / Жокъ бол, билинме, сезилме (*жукъуну, арыгъанны д.а.к. затны юсюнден*). *[Таулан:] Толгъурну ол сёзлерин эшитгенлей, жукъум кетди.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 4. // Пропасть *(о страхе, болезни, тепле и т.п.)* / Жокъ бол, тауусул (*къоркъууну, аруууну д.а.к. затны юсюнден*). *Ауруу кетер, адамлыкъ кетмез.* (Нарт сёз.) О *Аман адамны ачыуу кетмез, башы жерге жетгинчи, иги адамны ачыуу кетер, кюнде гюлменди кепгинчи.* (Нарт сёз.) О *Тауукъчу къатынла уа, энди эс жыйып, къоркъуу кетгенин сезип, [Толукъызны] ызындан къарап, кюлдюле.* Кацийланы Х., Тамата, 12. *Сибирип жолну, Суукъ жел жетди, Кюнню жылыуу къалмайын кетди.* «Жилтинле», 266.

13. Лишиться *чего* / Бир затны тас эт, жокъ эт, ансыз къал. *Ана къарындашыбыз аскерден бир билеги кетип къайтды.* «Шуёхлукъ», № 42, 91. *Аны онг буту Уллу Ата журт къазауатда кетген эди.* «Коммунизмге жол», 1982, № 84. *Ырысхы да, кюч да, берекет да, жел чачханча болдула, барысы да кетдиле.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 19.

14. Отдаляться *(о дожде, фронте и т.п.)* / Биреуню, бир затны къатындан узай (*жауунну, фронтну д.а.к. затны юсюнден*). *Жауун кетди, сыртдан ауып, Сен да кетерсе, жашауум.* Къуллийланы Къ., Юйюнге игилик!, 342. *Фронт кюнбатышха узакъдан узакъ кете барады.* «Коммунизмге жол», 1981, № 112.

15. Пролегать, протягиваться в *каком-л.* направлении *(о дороге, туннеле и т.п.)* / Ёт, бар (*жолну, туннельни д.а.к. затны юсюнден*). *Бузланы арты бла фермагъа тар жолчукъ кетеди.* ❐ *Жолчукъ де-*

менгили нарат терекле таба кетеди. «Шуёхлукъ», № 33, 92.

16. *кёч.* Умирать / Ёл. *Ташчы кетер, таш къалыр.* (Нарт сёз.) О *Дунияны бийлейсе, дум-къара туман, санга саулукъ тилей кетерме.* «Шуёхлукъ», № 48, 49. *Кюнле саркъып, айла озуп, жылла тууп, Халкъы кетип, сёз жашайды: «Ессентуки».* «Къарачай поэзияны антологиясы», 272. *[Къыямыт Токъалгъа:] Эшта, быйыл мен кетерик болурма.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 174.

17. Оставаться *(в машине, в чьем-л. кармане: о каких-л. вещах)* / Машинада, биреуню хуржунунда д.а.к. жерде унутулуп къал. *Жаш чемоданы машинада кетгенин кеч эследи. Авторучкам тенгими портфелинде кетгенди.*

18. Проникать куда *(о микробах, бактериях и т.п.)* / Адамны ичине, къанына д.а.к. жерине синг. *Жарагъа тюшген микробла къаннга да кетедиле.* ❐ *Кир къоллада болгъан бактерияла аш-азыкъгъа тюшедиле, алай бла адамны ичине кетедиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 147.

19. Предаться *чему*, уйти *во что* / Бир затха бек берил. *О, не сабийликге Кете эдим мен, Муратыма, кёкге Жете эдим мен.* Зумакъуллланы Т., Кёз жарыгъым, 79. *Мазаллы накъышлы агъач гопанны гыпыдан толтуруп, солуун бёлмегенлей тогъуп, сагъышха кетди...* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 108.

20. Распространяться *(о слухе, словах и т.п.)* / Жыйыл, кёплеге белгили бол. *Кечеги сёз кери кетер.* (Нарт сёз.) О *Керти сёз кери кетер.* (Нарт сёз.)

21. Падать, срываться *(с дерева, со скалы и т.п.)* / Бир затдан (*сёз ючюн атдан, терекден*) жыгъыл. *Улакъ къаядан кетди. Эшек эсиргени жардан кетер.* (Нарт сёз.) О *Ат, элгенип, бир жанына секирди, атлы да, машок кибик, атдан кетип, жумушакъ къаргъа батылды.* Кацийланы Х., Тамата, 45. *Гулоч Къолну тюбю ёзеннге кетип, ким сау къалгъанды? Алай болсада, мени бир насып дуккулум болур эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 13. // Проваливаться *(в погреб, яму и т.п.)* / Къаллай да болсун, бир тешикге жыгъыл. *Жол ишлесенг – ётерсе, уру къазсанг – кетерсе.* (Нарт сёз.) О *Жаш къарангыда бара барып, уругъа кетди.* «Шуёхлукъ», № 14, 81. *Айыукъулакъ, акъ къочхарны мюйюзюнден тутама деп, къара къочхарны мюйюзюнден тутуп, жерни тюбюне кетгенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 16.

22. Исчезать, перестать существовать / Жокъ бол, алгъыннгы жерингде кёрюнме, сезилме. *Терекледен къырпакъ кетди. Ийис кетди.*

23. Ну, ну да / Буйрукъчу формада сейирсиниую билдиреди; *хо! – Борис, ма мен былайдан секирип ётген эдим. [Ислам:] Кет юйюнг бла!* «Шуёхлукъ», № 39, 71. // Брось (-те) / – *Къап, маржа, къап. Кесим этген къыймаладыла... – Кет, телиленме, жашчыкъ, къартлыгъымда, хо бирда...* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 33. *Кет, ауузунгу чайкъа! Сенден а адам иги сёз эшитир эди!– деп, ырыслады Антон.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 334.

24. В сочет. с деепр. выступ. в роли вспом. глаг. и выражает: / Этимна бла бирге келсе, болушлукъчу этимни орунунда жюрюйдю эм быллай магъаналаны билдиреди: а) длительность действия / ишни кёпге созулгъанын. *Ибрахим шош жаншай кетди да къалкъыды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 139. *Жашчыкъ, жылай кетип, тохтады.* «Коммунизмге жол», 1984, № 108; б) действие, приближающееся к завершению / ишни бошала тургъанын. *Бригада хант юйню, къызыл мюйюшю болгъан*

беш бёлюмлю юйню ишлеп, бошай кетгенди. «Ленинни байрагъы», 1982, № 58. *[Зухура:] Школгъа, устазлагъа да юйрене кетгенме.* Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 8; в) неожиданное действие / ишни билмей тургъанлай болуп къалгъанын. *Харбыз, къолдан тюшюп кетди да, чачылды. Жаш чабып келе тургъанлай, абынып, жыгъылып кетди.* ❐ *Даулаша тургъан жашланы бири, бери айланып, мыйыкъ тюбюнден кюле: «Эгешчигим, жюрекчигинги бас, ансы чыгъып кетерге боллукъду», – деди.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 5; г) действие, совершенное полностью / ишни толусунлай бошалгъанын. *Алып кет. Чыгъып кет. Къачып кет.* ❐ *Лариса ГЭС-де ишлерге къалады, аны кесин къоюп кетерге уа жаш да базынмайды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 357.

КЕТЕР *эт.* 1. Убирать *что откуда* / Бир затны башха жерге кёчюр, элт, сал. *Бир юч-тёрт къарт, сал басхычны келтирип, къартны ёлюгюн кетердиле.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 71. *Юйню иеси, эки тенгин къонакъгъа чакъырып, ала киргенлей, коридорда тургъан салкъынлыкъланы кетерди.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 160. // Устранив излишек, уменьшить размеры *чего-л.*/Бир затны артыгъын къоратып (*кесип, къыркъып, жонуп*), ёлчемин гитче эт. *Быстыр тигиучю жыйрыкъны этегинден бираз кетерди. Кёлекни къолтукъ ойгъан жеринден бир кесек кетерирге тюшдю.*

2. Устранить, изъять, исключить/ Жокъ эт. *Редактор, асыры уллуду деп, назмуну эки куплетин кетерди. Жашчыкъ черновигинде сочиненияны ал юч тизгинин, дагъыда ортасында бир цитатасын кетерди.* ❐ *[Суфият Борисге:] Мен ыразыма. Тизмеден [Хасанны] кетерейим.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 46. // Вывести, увести, заставить удалиться / Чыгъар, алып чыкъ, алып кет, элт, зор бла кетерча эт. *«Масхутну тойдан кетермесегиз, мен кесим кетерикме», – деп, тохтайды Шаухал.* «Шуёхлукъ», № 21, 53. *Кёсени кетерир ючюн, кюбюр бла бир багъалы харакетле да бергендиле, аны кётюрюп элтир бир эмеген да бергендиле.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 139. // Отстранить от *чего* / Къуллугъундан, бир жерден чыгъар. *Директорлукъдан кетер. Бригадирликден кетер.* ❐ *Ахматны бюрону члениндан кетергенлери кёплеге ачыу тийген эди.* «Шуёхлукъ», № 29, 16. // Вырезать / Кесип ал. *Хайыуанны жумушакъ мыйысын кетерсек неда бузсакъ, ол мычымай ёледи.* «Естествознание», 127. *Назирни аш орунун жардыла да, аны ючден бирин кетердиле.* «Коммунизмге жол», 1983, № 122. // Удалять *(зуб, пятна и т.п.)* / Бир затны къаллай да болсун бир амал бла жокъ эт. *Ынна жашчыкъны бармагъында шинжини ийне бла кетерди. Къыз этегинде жау тамгъаны энчи порошок бла жууп кетерди.* ❐ *«Бахчаларыгъызда ханс ны заманында кетермейсиз, биченни оздуруп барасыз, адамла чалгъыгъа, дырыннга да аз чыгъадыла», – деп, тырманлары ол эди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 188. // *кёч.* Убивать, уничтожать физически / Ёлтюр, жокъ эт. *Бирси дуппурдагъыла да [разведчикле] фашист къалауурланы кетердиле.* «Коммунизмге жол», 1982, № 159. *Полицай Ковалёвну ол кечеден оздурмай кетерирге деген буйрукъ келди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 74. // Изживать, ликвидировать *что* / Къорат, къурут, жокъ эт (*кемчиликлени, миллетчиликни д.а.к. затны*). *Кязим халкъны ангыламындан миллетчиликни кетерирге кюрешгенди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Ме-

чиев, 99. – *Да, жолдаш Бекболат улу, къолгъа алгъанлай, ол кемчиликлени кетерип къоягъа Жамийлятны къолундан келлик эсе, мен угъай демейме, – деп, къайсы эсе да масхара этип къошду.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 3.

3. Проводить *(век, жизнь и т.п.)*/ Бир белгили заманны бир жерде, къаллай да болсун бир болумда ётдюр. *[Азаткъул:] Мени атам Байкъул кеси ёмюрюн байлагъа къуллукъ этип ашыргъанды. Бир заманда да, адамча, жашагъан, ашагъан да этмегенди, ёмюрюн жарлылыкъда кетергенди.* Т ё п п е л а н ы С., Уучу Зауурбек, 4.

4. Утолять *(жажду, голод и т.п.)*/ Къандыр (*суусабынгы, ачлыгъынгы д.а.к. затны*). *Жаш эки къол аязын эки сыйдам къара ташха тиреп, баурундан къапланып, суукъ тау суудан уллу-уллу уртлап, суусабын кетерди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 258.

5. Расставаться *с чем* / Бир зат бла хайырланыуну къой, тохтат. *Къурулушну таматасы инженер Андрей Васильевич Крылов уллу къара портфелин къолундан кетермейди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 416. *Сюлемен а бычакъны жанындан кетергенлей, сюрюуде малла харам ёллюк суна эди.* «Шуёхлукъ», № 65, 73. *Андан бери Харун ол хойнухну хуржунундан кетермейди.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 7.

6. Забывать о *ком-чем* / Биреуню неда бир затны эсингде тутма, унут. *Байкъул бла Зулкъарней... озгъан кюнлени, татлы жолдашларын эслеринден кетермей, сагъынгганлай турадыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 324. *Ол кезиуден башлап, Азирет айтхылыкъ макъамны башындан кетераллмай турду.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 10. *Шураны жюрегимден кетереме десем, жюрегим ачырыкъды.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 61.

7. Развеять *(усталость, печаль и т.п.)* / Сагъышланы, къайгъыны, эрикгенни д.а.к. затны жокъ эт. *Эгечле, сёзню къууанч хапаргъа буруп, сагъышларын кетердиле. Жаш суукъ сууда жуунуп, арыгъанын кетерди.* ❐ *Жашла дагъыда кёп оюн кёргюздюле, къартны-жашны да жюреклерин жарытдыла, эрикгенлерин кетердиле.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 41.

КЕТЕРИЛ *эт. страд. от* **кетер** / Кетер дегенни зорлаучу *айырмасы. Жахиллик эртте кетерилгенди. Бычакъны тоту кетерилди. Суусабыбыз кетерилди. Жашланы эрикгенлери кетерилди.* ❐ *Ишден кетерилгенин бла партиядан тайдырылгъанын Солман Жамийлятдан кёрюп, анга дерт этип турады.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 144.

КЕТЕРИЛИУ *и.д. от* **кетерил** / Кетерил дегенден *этим ат. Къуллукъдан кетерилиу. Плащны бояу тамгъасыны кетерилиую къыйын эди.*

КЕТЕРИУ *и.д. от* **кетер** / Кетер дегенден *этим ат. Кемчиликлени кетериу. Заранлы хансланы кетериу. Быстырны кирин кетериу.* ❐ *Кязим жашаудан ол артыкълыкъны кетериуню жолун кёралмагъанды.* Т ё п п е л а н ы А., Омар Этезов, 11.

КЕТЕРТ *эт. понуд. от* **кетер** / Кетер дегенни *къатланыучу айырмасы. Ана баласыны сокъур тырнагъын кетертгенден эсе, кесини къолун юздюртюрге ыразыды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 66. *[Алий:] Мени ишден кетертмезге Амин бирда аямагъанды, алай андан кючлюле табылгъандыла*

ансы. К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 74.

КЕТЕРТДИР *эт. понуд. от* **кетерт** / Кетерт дегенни *къатланыучу айырмасы. Машинаны арбаздан кетертдир.*

КЕТЕРТДИРИУ *и.д. от* **кетертдир** / Кетертдир дегенден *этим ат. Жолгъа тюшген ташланы кетертдириу.*

КЕТЕРТИЛ *эт. страд. от* **кетерт** / Кетерт дегенни зорлаучу *айырмасы. Сабийни эрикгени кетертилди.*

КЕТЕРТИЛИУ *и.д. от* **кетертил** / Кетертил дегенден *этим ат.*

КЕТЕРТИУ *и.д. от* **кетерт** / Кетерт дегенден *этим ат. Бахчадан ташланы кетертиу. Ишде чырмауланы кетертиу.*

КЕТИУ *и.д. от* **кет** / Кет дегенден *этим ат. Къонакъны адети ингирде келип, эрттенде кетиудю.* (Н а р т с ё з.) *Аурууну келиую тынч да кетиую къыйын.* (Н а р т с ё з.) О *Мазан а, Андрейни терк-терк чакъырып кетиучюлерине юйреннгени себепли, бюгече кетгенине да уллу къайгъы этмей, аны сакълап, тапчаннга таянып, окъургъа кюреше тура эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 117.

КЕТИШ *эт. взаимн.-совм от* **кет**/ Кет дегенни *араш айырмасы. Къонгуроу урулгъанлай, сабийле классларына ашыгъып кетишдиле.* ❒ *Бек гитчеди урлугъу, сейирликди битими. Дарманлагъа жарайды, Къыраллыкъгъады кетиши.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Битимлени билигиз, 14.

КЕТМЕН *ат къ.* **гетмен 1.** *Хайфонну велосипедчилери ушкокланы орунуна багажниклеринде кетменлени бла кюреклени жюрютедиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 38. *Николай, кетмен бла къазып, градусникни салды жерге.* «Жюрек жырлайды», 248.

КЕФ [1] *сыф.* Пьяный, нетрезвый / Эсирген. *Экиси да Азиретге сансыз, къайгъырыусуз... къарайдыла, экиси да кефдиле.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 12. *Хурулдайды кеф эрим, Тапчаннга узун тюшюп. Ах, нечик къысха эди Мени хычыуун тюшюм!* «Шуёхлукъ», № 47, 84.

■ **Кеф бол** *къ.* **эсир.** *Къонакъ, сырадан кеф болуп, тили бюлдюргю этгенин билдирмез акъыл бла, сёзлени созуп айтады.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 13. *Бетинде саркъа къаны, Жолда бир адам келеди. Кеф болгъан халын аны Хар ким да сормай биледи.* «Шуёхлукъ», № 19, 37. **Кеф эт** *къ.* **эсирт.** *Къарыусуз адамны аракъы терк кеф этеди. Жыйында жашны, кёп ичирип, кеф этдиле.* ❒ *[Мухаммат:] Алкоголикле, терк кеф этер деп, аракъыны чёп бла да ичиучюдюле.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 187.

КЕФ [2] *ат.* Хмель, состояние опьянения / Эсирген хал. *Абдуллахны, кефин аязды рыргъа деп, эшикге чыгъардыла да коридорда олтуртдула.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 262. *[Мустафа:] Антым, Солтан, кефинг бирда жайыгъа болмаз дейме.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 166.

КЕФ [3] *ат* **1.** Вид, внешний облик *кого-л.* / Адамны неда жаныуарны кёрюмю, сыфаты. *Жыйылгъанланы ичлеринде тишсизлери, бурунлары хорлап тургъанлары, кефлерин тас этмегенлери да бардыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 176. *Малланы кефлерине кёре, алагъа ким къалай къарагъаны, ала къалай къышлагъанлары кёрюнедиле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 131.

2. Самочувствие / Саулукъ, хал. *Шамкъызны атасы айтады: «Кёлюне жетербиз, сау этсе жангыз баламы, келтиралса аны алгъан кефине, Андан къызгъанмам эм ахыр танамы».* Ахматланы А., Жаз келди, 74.

3. Настроение, душевное состояние / Адамны кёлю. *Къыямыт бла къатыныны кефлери бузулду.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 196. *Залда дауур тохтагъанлыкъгъа, буруннгу кефи бла олтургъан хазна офицер кёрюнмей эди.* Къобанланы Д., Таулада тауушы, 230.

◆ **Кеф ал** *къ.* **кефинге кел.** *Малны эркин жерге бошлагъанларында, кеф алгъанлары кече бла кюнге дегенча, танылып бара эди.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 157–158. **Кефинге кел** приобрести хороший вид / иги, тап кёрюмлю бол. *Малла кефлерине келдиле, ох-тух эте, алысынны жыртадыла.* Кацийланы Х., Тамата, 210. **Кеф эт** 1) приводить в восторженное состояние / бек къуу-андыр, къууанч халгъа келтир. *Берилген саугъа Дамматны кеф этген эди.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 123. *Кырдык ийис кеф этеди, аулакъдан Кетсе сермешлени ачы тютюню. Къысхады, къысха солдатны жукъусу, Узунду аны къыйын уруш кюню.* Отарланы К., Сайлама, I, 124; 2) **заукъ эт** (*къ.* **заукъ II**). *Бир талай кюнню эки аскер да ойнап, кеф этип бошагъандан сора, къызланы, Булбулну да алып, аскер ызына къайтды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 196. *Совхозну къойлары, эрттен ашдан сора къазаннга жайылып, кеф этип, ингирги ыстауатха къайтыучан эдиле.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ,73.

КЕФИР *ат.* Кефир / Гыпы бла уютулгъан айран; гыпы 2. *Сютню, кефирни шешалагъа къуйгъан цехде иш толусунлай механизацияланнганды, автомат ыз орнатылгъанды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 254. *Аш оруну неда чегилери ауругъан адамгъа кефирни ичерге жарамайды.* «Коммунизмге жол», 1974, № 176.

КЕФЛЕН [1] *эт. сёл.тил.* Пьянеть, хмелеть/ *къ.* **эсир.** *Жаш, эки рюмка тартханлай окъуна, кефленип къалгъанды.*

КЕФЛЕН [2] *эт. сёл.тил.* Настраиваться на *что* / Бир затха ал бур, бир зат этер кёллю бол. *Жаш ишлеп башларгъа кефленди.*

КЕФЛЕНИУ [1] *и.д. от* **кефлен** [1] / Кефлен [1] дегенден *этим ат. Чагъырдан кефлениу.*

КЕФЛЕНИУ [2] *и.д. от* **кефлен** [2]/ Кефлен [2] дегенден *этим ат. Ишге кефлениу. Окъуугъа кефлениу.*

КЕФЛИ [1] *сыф. къ.* **кеф** [1] / *[Асхат] Бир кюн батып зауаллы ашына, Ресторанда къарыу этди башына, Кефли болуп, тенглеге да тартдырды, Хуржунунда букъу къоймай къакъдыла.* «Жанкъылыч», 75. *[Генерал Назирге:] Да, чалбаш жигит, къургъакъ ушакъ бла бизни кефли этип жарытырма депми умут этесе?* Къобанланы Д., Эки заман, I, 255.

КЕФЛИ [2] *сыф.* Имеющий хороший вид, облик/ Кёрюмю, сыфаты иги болгъан. *Жашны кенг жауурунларына къарасанг, ичингден: «Ма берекет, ма кефли, тартса темир юзген жигит»,– дейсе.* «Шуёхлукъ», № 61, 106. *Дюлдюр атым,– сен тулпарса, тарпанса, Тажал кибик, чыныкъгъанса, къатханса. Жокъду сени ырахынынг, сакъатынг Керпесленип учунаса, кефлиди сени къууатынг, Адам къарап тоймаз кибик, кемсизди ариу*

сыфатынг. «Жюрек жырлайды», 100.

КЕФЛИК *ат.* Состояние опьянения / Кеф хал. *Комендантны юйюнден мен къаты борбайлы чыкъдым, алай арбазда уа кефлигим хорлады.* «Шуёхлукъ», № 57, 25. *Чоппакланы кечелери-кюнлери да кефликде ашырылды.* Этезланы О., Тарда, 144.

КЕФСИЗ *сыф.* Невзрачный, неприглядный / Кёрюмю, сыфаты осал; къууатсыз, жапысыз. *Кефсиз тиширыу. Кефсиз кийим.*

КЕФСИЗЛИК *сыф.* Невзрачность, неприглядность / Кёрюмю, сыфаты осаллыкъ; къууатсызлыкъ, жапысызлыкъ. *Адамны кефсизлиги. Юйню кефсизлиги.*

КЕЧ [1] *сыф.* **1.** Поздний / Суткаланы неда аны, жылны бир кезиуюню тауусулгъан заманын билдирген. *Кеч заман. Кеч ахшам.* ❐ *Кюз арты болгъаны себепли, сенгирчке, макъа жырла да эшитилмейдиле.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 34.

2. Запоздалый / Кечикген, кечге къалгъан, кеч келген, болгъан, бардырылгъан. *Дуния, къыш кечедеча, минг жылланы Къарангыда кеч жолоучулай келди.* Отарланы К., Дуния эрттени, 5. *Сары кюз кёкде кеч зурнук тарапса, Жарсыйма, аны ангылап.* Бабаланы И., Жетегейле, 19.

КЕЧ [2] *заман. сёзл.* **1.** Поздно / Керекли, белгили замандан артха къалып, кёп туруп. *Кеч кел. Кеч башла.* ❐ *Кеч жат да эртте къоп.* (Нарт сёз.) О *Мыртаз Фердауну келгенин кеч эшитгенди.* Кацийланы Х., Тамата, 35. *Чегет бауурда кеч жыйылгъандыла.* Къобанланы Д., Таулада тауушлар, 53.

2. *хапар. магъ.* О позднем времени / Заманны озгъаныны юсюнден. *Аны [Аннаны] акъылына: «Петрону жашына бир барайым, кеч эсе да, уятырла, ол эрим бла жашымы партизанла бла иерге деп бир иги оноу этген эди», – деген келди.* Ахматланы И., Боранда, 7. *Къалкъып тургъанлай, орундан къобарып, къыйнап турабыз. Ишни юсюнден сёлешейик, кечди.* Къобанланы Д., Таулада тауушлар, 33.

3. *хапар. магъ.* Об упущенном моменте / Бир затны кезиуюню озуп, ычхынып кеттенини юсюнден. *Тахир айтхан сёзюне сокъуранды, алай артха туруу энди кечди деген акъылда таукел къошду...* Шауаланы М., Кечерлеми?, 78. *[Ысмайыл:] Малны сатаргъа кеч тюйюлдю алыкъын.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 92. *[Жаш бла къыз] Бир бирлерине буюрулгъан эселе, энтда кеч тюлдю, тюберле.* Къобанланы Д., Таулада тауушлар, 294.

■ **Кеч бол** опаздывать, прибывать, приходить позже, чем нужно / Белгили замандан артха кел, бар. *Ач болгъан да къолайды.* (Нарт сёз.) О *Кеч болуп къалгъан сунуп, Азамат, терк кийинип, Томайланы сыртха чапды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 89. *[Нафийсат Кабасарайгъа:] Хаймашагъа барама, кетейим, кеч болама.* Боташланы И., Пьесала, 151; **Кеч къал** *къ. кеч.* **бол 1.** *[Секретарь Абдуловха:] Кеч къалгъанса, жууугъум, – деп, кеч келгенине бюсюремей айтды.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 62. *Тауланы этеклерин жалай баргъан Черек, кеч къалгъан жолоучулай, ашыгъады.* Толгъурланы З., Эрирей, 126. **Кеч эт** 1) задерживать, приводить к опозданию, запозданию/ Кечге къалдыр, заманындан артха къалдыр. *Хадис, хапаргъа болуп, жолоучуланы автобусха кеч этди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 65; 2) *къарач. къ.* **кеч бол**. *Бир*

къауум ишчиле ишге кеч этип келедиле, келмей да къаладыла. «Ленинни байрагъы», 1982, № 11. *[Анасы жашына:] Кеч этме, барлыкъ эсенг.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 6. *[Къаншау] Биз, кеч этмей, жолгъа чыгъайыкъ.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 106; **Кечге къал кеч бол.** *Узакъ жолну барсанг, эртте барырса, жуукъ жолну барсанг, кечге къалырса.* (Н а р т с ё з.) О *Уянмай жукъласанг, сен кечге къалырса. Устазладан, тенгледен Айып да алырса.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жулдузчукъла, 8. *[Мурат:] Жолдаш командир, биз муну [Аскерни] хатасындан кечге къалгъанбыз.* «Шуёхлукъ», № 28, 86.

◆ **Кеч-эртте болса да** рано или поздно / къачан болса да (сёзсюз боллукъ затны юсюнден). *Жеribизге, уу жылянча, кирген малгъунланы уа биз кеч-эртте болса да, эзербиз.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни туугъан кюню, 20. *Таукеллик, тёзюмлюлюк кеч-эртте болса да, хорламгъа келтиредиле.* «Шуёхлукъ», № 54, 100. **Кеч эте** *къарач.* вечерком / ингирде, ингир ала. *Бир жолда биз, кеч эте, Бардыкъ ташлы жагъагъа Кёк толкъуннга къараргъа.* «Жилтинле», 246. *Къарындашла, кеч эте, терекни тюбюне бардыла.* «Къарачай халкъ таурухла», 182.

КЕЧ [3] *эт.* **1.** Прощать, извинять/ Биреуню бир тапсыз ишин терслikге санама, аны ючюн аны терслеме. *Жашлыкъда жангылгъанны халкъ да кечер.* (Н а р т с ё з.) О *Сен кёзбау эте билмейсе! Ишинги тюз этесе, дуния сюдюсю – заман! Аманлыкъларын кечмейсе кишини, Сенден къутулаллыкъ тюйюлдю адам.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 166. *[Зулийхат:] Жюрегим мен айтханны этмеди. Кеч, атам, манга. Не этейим, санап къой Мени аллах ургъаннга.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 196.

2. В повелительном наклонении употребляется как форма вежливости при обращении / Биреуге айланып сёлешгенде, анга адеплилик бла эсгертир неда биреуню къыйнагъаны, жанына тийгени ючюн жарсыгъанын билдиреди. *[Василий Иванович тиширыугъа:] Кечигиз, сиз манга бир минутчукъгъа керек эдигиз.* «Коммунизмге жол», 1981, № 116. *[Марзият Борисге:] Аллах ючюн, кечигиз, [шорпаны] юсюгюзге тамыздым ушайды.* «Шуёхлукъ», № 59, 87.

КЕЧ [4] *эт.* Переходить вброд, идти по воде / Суудан кирип ёт. *Къой кечген сууну бёрю ичер.* (Н а р т с ё з.)

КЕЧГИ *сыф.* **1.** *къ.* **ингирги.** *Кечги кёкде къатапада Жандыраса жулдузну, Чарс хауадан, Марс табадан согъаса къурч къобузну.* «Жилтинле», 72.

2. *къ.* **кеч 1** (*2-чи магъ.*) *Ат кишнеген келгенча Тереклени артындан, Кечеги жолоучу кетгенча, Къышхы жолда атындан.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 98. *Кечги жукъуну кенг ташлап, Колхозчу халкъ уяннганды.* «Жилтинле», 220.

КЕЧГИНЛИК *ат* **1.** Прощение, извинение / Биреуню этген жангылычына, терслигине жумушакълыкъ. *Сабий, терслигин ангылап, кечгинлик тилесе, аны кечерге боллукъду.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 97. *Алгъын заманлада эр киши тиширыудан кечгинлик тилегенни къой да, терс болуп тургъанлай да женгдирмегенди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанngан жюрекле, 373.

2. Помилование / Азапха жолукъдурууну, айыбына тюбетиуню кем этмеклик неда толусунлай кетермеклик. *[Элкъурут Асланнга:]*

Атанг Сафар жан берди халкъы ючюн, Душманладан тилемей кечгинликни. Биле эди ол келирин жарыкъ кюн. «Шуёхлукъ», № 53, 32.

■ **Кечгинлик бер** 1) *къ.* **кеч** [3] (*1-чи магъ.*). *Кечгинлик бер манга, Къагъытны бетинде Кёп тюбей эселе Мудах тизгинле.* О т а р л а н ы К., Сайламала, I, 69. *[Таубий полковникге:] Жанынга тийдим эсе, кечгинлик бер.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 36. – *Кёп сакълатдым эсе, кечгинлик беригиз барыгъыз да, – деп, Аслан улу жыйылгъанла бла саламлашды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 93; 2) *къ.* **кеч** [3] (*2-чи магъ.*). *Кечгинлик беригиз, мен биягъында сагъынып кетген Гобарны къызы Зубайны сочинениясыны ахырын сизге бир окъуюм.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 72. *Осман а: «Кечгинлик беригиз, ишге кеч бола турама», – деп, бизни бла саламлашып айырылды.* «Шуёхлукъ», № 74, 25.

КЕЧЕ [1] *ат* 1. Ночь / Сутканы ингирден эрттеннге, кюн батып чыкъгъынчы дери заманы. *Къарангы кече. Ай жарыкъ кече. Кюз арты кече. Жангы жылны кечеси.* ❐ *Бир кече – токълу бут, экинчи кече – къуру журт.* (Н а р т с ё з.) О *Бекболат къара къышны суукъ кечелеринден биринде, айлана келип, Биймырзаны халжарына кирди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 394. *Кече юч атлы, эслетмей, бир бири ызындан элден чыкъдыла да, жол Огъары элге бурулгъан жерде тюбешдиле.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 26.

2. *В позиции определения:* ночной / *къ.* **кечеги**. *Кече сменде ишлегенлени хакъсыз аш бла жалчытыргъа.* «Коммунизмге жол», 1971, № 9.

3. *къарач. В позиции определения:* вечерний / Ингир, ингирги. *[Эркехан Къушжетерге:] Элде кече школну бошасанг, устазлыкъ институтха кирирге сёз бергенсе.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 313.

КЕЧЕ [2] *заман. сёзл.* Ночью / Кече болгъан заманда. *Къатыны аман кече жылар, Чабыры аман эрттен жылар.* (Н а р т с ё з.) О *Кече кишиге да сормай, Жауун чыкъгъан къар юсюнде Барама, бир адам бармай, Аякъ тиймей тургъан жерде.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 6. *Кече тюшген чыкъ къуруйду, сюргюню башына тылпыу шош жайылды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей , 91.

■ **Кече ара (орта)** полночь / кечени ортасы, кече сагъат онеки болгъан заман. *Биз, Мухтарны жолгъа хазырлай, кече арасы болгъунчу олтурдукъ.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 65. *Къыямыт бла Азирет элни огъары жанында биягъы къара ташны къатында тохтагъанларында, заман кече арагъа жуукъалашхан эди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауух, 169. *Кече ортасыды, эл бир жукъудан къайтхан болур.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 89. **Кече бели** *къ.* **кече ара (орта)**. *Кече бели бла Дмитрий Ведяйкин бла Зулкарней, ызларындан да къалауур нёгерлери ашыра, элден чыгъып кетдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 169. *Адиге кече белинде окъуна кетип къалгъанды.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 98. *Кече белине дери Жюзюмхан тёшегинде тынчаялмай, башын ачыу къайгъы алып, жукълаялмай, жан жанына бурулуп турду.* «Шуёхлукъ», № 47, 32. **Кече бла** *къ.* **кече** [2]. *Ким отун этеди, ким къармауладан къыргъан биченчигин кече бла ташыйды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 22. *Терс къолда бугъунуп тургъанла кече бла бирем-бирем станиселерине къайтадыла.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 20. *Шарауну*

атасын кече бла юйюнден чыгъарып кетип, экинчи кюн акъла асханлары бюгюнча эсимдеди. Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 106. **Кече-кюн да** день и ночь / хар заманда, тохтаусуз, дайым. *Ёзен толу чырпысы Тебердини Кече-кюн да шуулдай, Жюрюйдюле машинала Кенг жолунгда, дуулдай.* «Шохлукъ», 21. *Колхозну ара ындырында иш кече-кюн да тохтамайды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 136. **Кече-кюн демей** 1) *къ.* **кече-кюн да.** *Элдар райкомну секретарына айырылгъанлы тохтамайын, кече-кюн демей, айланады.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 84. *Жашчыкъны анасы – Жансурат, аскерибизге деп, школда къуралгъан госпитальда кече-кюн демей ишлейди.* Т ё п п е л а н ы С., Атам урушдан къайтса, 4. *[Мазан] къыйыным ючюн бир затчыкъ алырма деп, кече-кюн демей, ташланы жастыкъ этип, къар, жаун, боран тюплеринде не кюн этип айланнганды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 59; 2) срочно / женгил, мычымай, къысха заманны ичинде. *[Кертибий Хангерийге:] Кече-кюн демей, эки ёгюзюн да, атны да жетдирсинле.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 15.

КЕЧЕГИ *сыф.* 1. Ночной, относящийся к ночи, свойственный ей / Кече бла байламлы. *Кечеги оноу эрттенге жарар.* (Н а р т сёз.) О *Кечеги хауада биттирле бирбирде бетинге къанатларын ышый учадыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 76. *Кечеги шошлукъ тёгерекни бийледи.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 16. // Такой, какой бывает ночью / Кече къаллай болуучу эсе да аллай. *Къызны бал бетли бурма чачы, оймакъ ауузу, кёзлери уа – кечеги жулдузла.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 99. *Кечени жолда бара эдим кетип, Ай себе эди жерге кюмюш букъусун.* О т а р л а н ы К., Сагъышла, 69. // Предназначенный для использования ночью / Кече хайырланыр ючюн жюрютюлген. *Кечеги чыракъ. Кечеги кёлек...* ❐ *[Атасы Балдашха:] Барчы, мени къара къапталымы да, кечеги бёркюмю да бери чыгъар.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 19. // Совершающийся, происходящий ночью / Кече этилиучю, бардырылыучу. *Кечеги иш. Кечеги жортуул.* ❐ *Кечеги уруш Сидоровну полкуна къайгъы келтирди.* «Шуёхлукъ», № 59, 43. // Работающий, действующий ночью / *Кече ишлеучю. Кечеги къалауур.* ❐ *Кечеги сменде ишни къалай къуралгъанына биргелей къарау заводда адет болуп бошагъанды.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 3. // Действующий, питающийся ночью / Хар затны кече этиучю (*къанатлыланы, къуртъкъумурсханы, жаныуарланы бир къауумларыны юсюнден*). *[Малжей:] Къызла, барыгъыз, тынчайыгъыз. Кечеги къанатлыла кибик, сагъайгъанлай турмагъыз.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 277.

2. *къарач. къ.* **ингирги.** *Ол, элде кечеги школну бошаса, устазлыкъ институтха кирирге сёз бергенди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 313.

◆ **Кечеги башын къолуна (къолтугъуна) алып** не взирая на ночь / кечеди деп къарамай. *Бусагъат заманда да дунияда тынчлыкъ жокъду: хар басхан жеринг оюлуп барады, болсада биз жерибизге тынчлыкъ келтирир ючюн айланабыз да кечеги башыбызны къолубузгъа алып, фашистлени... жерден къурутургъа керекбиз.* «Шуёхлукъ», № 76, 101. *[Талип жашына:] Мен да кечеги башымы къолтугъума алып сени ючюн айланама. Жеринге олтур да окъугъан эт.* Ш а у а л а н ы Х., Жерни кёзлери, 36. «*Жангыз сабийлери бусагъатда кийик тауну башына атылып къалгъанын бил-*

мейдиле. Билселе уа, кечеги башларын къолларына алып келирге кюрешир эдиле»,– деп сагъышланды Вера. Жантудуланы М., Насыпны жулдузу, 39.

КЕЧЕГИДЕ *заман. сёзл. къ.* **кече.** *Анамы бети кечегиде къагъытча акъ кёрюнеди.* «Шуёхлукъ», № 52, 72. *Танк ротаны командири Деппу улу, кечегиде баттмакълы агъачха кирип, машиналарын жолну жанында букъдуруп, сермеширге хазыр болады.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 167.

КЕЧЕЛИК *ат* 1. То, что рассчитано на одну ночь / Бир кечеге боллукъ, жетерик, этиллик. *Кечелик план.*

2. *къ.* **ушхууур** 1. *Ашлау бла алларына салгъанды Кечеликден къалгъан къозу этлени.* Шахмырзаланы С., Ол ёмюрледе, 41.

КЕЧИГИУ *и.д. от* **кечик** / Кечик дегенден *этим ат. Ишге кечигиу. Автобусха кечигиу.*

КЕЧИК *эт.* 1. Запаздывать, задерживаться / Заманындан артха къалып, кел, бар. *Ишге кечик. Дерсге кечик.* ❐ *Поездге кечигип, машина бла барыргъа шахарны къыйырына чыкъдым.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 17. *Танышымы бети автобусха жаланда бир минутчукъгъа кечигип къалгъан пассажирге ушады.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 74.

2. Не делать своевременно / Заманындан артха эт. *Жаз бир сагъат кечиксенг, бир кюнню жеталмазса.* (Нарт сёз.) О *Хасан кечигип уяннганына гузаба кийинди.* Хубийланы О., Аманат, I, 67. *Нек эсе да къыттай ол эрттенде кечигип къычыргъан эди.* «Шуёхлукъ», № 69, 13.

3. Задерживаться где / Къайда болса да бир жерде белгиленнген замандан кёбюрек къал, мычы. *– Ала [немчала] мында бир кесек кечикселе уа, бизден бошай кёре эдим,– дей, Хажибек юйге кирди.* Хубийланы О., Дерт, 126.

КЕЧИКДИР *эт.* **Кеч эт** 1 (*къ.* **кеч** [2]). *[Къонакъ устазгъа:] Мен сизни бла сёзге къызып, элде ишими кечикдире турама.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 109. *Чумаков докладны сюзюуде бухгалтерия ай сайын дегенча айлыкъ жалны кечикдирип бергенин айтды.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 185.

КЕЧИКДИРИЛ *эт. страд. от* **кечикдир** / Кечикдир дегенни *зорлаучу айырмасы. Ишге кечикдирил. Экскурсиягъа кечикдирил.*

КЕЧИКДИРИЛИУ *и.д. от* **кечикдирил** / Кечикдирил дегенден *этим ат. Жыйылыуну кечикдирилиую.*

КЕЧИКДИРИУ *и.д. от* **кечикдир** / Кечикдир дегенден *этим ат. Алларын тыйып, киеу нёгерлени кечикдириу. Жолоучуланы кечикдириу.*

КЕЧИЛ *эт. страд. от* **кеч** [3] / Кеч [3] дегенни *зорлаучу айырмасы. Къачхынчыланы кечилмезлик даулары барды.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 20. *Алай биз анга къайгъырмадыкъ да къойдукъ. Не болду? Бир терслиги кечилгенине базынып, школну терезелерин ууатды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 71.

КЕЧИЛИУ *и.д. от* **кечил** / Кечил дегенден *этим ат. Биреуню терслиги кечилиу. Адамны бедиши кечилиу.*

КЕЧИМ *ат къ.* **кечгинлик** 1. *Къады адамны къыйнын унут-*

ханлагъа кечим болмазын излеген къартладан эди. Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 75. *Халкъны ырысхысына жутланнган фасыкълагъа кечим болмасын.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 160.

КЕЧИМСИЗ I *сыф. къарач.* Беспощадный, безжалостный / Кечмеучю, аямаучу, жазыкъсынмаучу. *Кечимсиз адам.*

КЕЧИМСИЗ II *хал. сёзл. къарач.* Беспощадно, безжалостно / Кечмей, аямай, жазыкъсынмай. *Уста мараучуланы окълары жауланы кечимсиз чаладыла.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 125.

КЕЧИН *эт.* Жить, вести тот или иной образ жизни / Жаша, жашау эт, жашауну бардыр. *Къыйын кюнлеримде да Ай бла, жаун бла Сёлеше, кечиннгенме. Кюч бергендиле ала.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II,`48. *Къарашауайны эмчек анасы хар кюн сайын барып, анга эмчек сала тургъанды, алай ол анасыны сютю бла кечиналмай, буз эмизиклени эмип кечиннгенди.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 4. *Кёп болмай, мындан бир-эки жыл алгъа, ийнек алыргъа онгу болмай, эки гёдей эчкиге жип салып, аланы сютлери бла кечинип тургъан Дюгербий терк окъуна къалай бай болуп къалды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 20.

КЕЧИНДИР *эт.* **1.** Содержать, обеспечивать средствами к жизни/ Жашар ючюн керекли затла бла жалчыт. *Колхозчуланы малчыкълары барды, аланы кечиндирирге керекди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 61. *Юйюрюн кечиндирир ючюн, жарлы элли, юйюнден кетип, башха элде жалчы бола эди.* «Шуёхлукъ», № 32, 99. *[Директор Мыртазгъа:] Жаш адам, башын да кечиндирирча, къыралына хайыры жугъарча, адам болуп, усталыкъ, билим алыргъа керекди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 175. // Обеспечивать материальными средствами *чью-л.* деятельность / Биреуню неда бир затны ишин керекли затла бла жалчыт. *АБШ-ны правительствосу хар жыл сайын «Эркин Европа» эм «Эркинлик» радиостанцияланы кечиндирирге уллу ырысхы бёледи.* «Коммунизмге жол», 1975, № 206.

2. *кёч.* Таить, хранить в себе, в своей душе *(чувства, мысли)* / Жашыр, кишиге билдирме (*муратынгы, оюмунгу*). *Кесинг жангызлай муратларынгы ичингде кечиндирген бек къыйынды.* «Коммунизмге жол», 1975, № 183. *Жаш, аны къыйнап тургъан ауур оюмланы кечиндиралмай, парк таба кетди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 61.

КЕЧИНДИРИЛ *эт. страд. от* **кечиндир** / Кечиндир дегенни *зорлаучу айырмасы. Къойла иги кесек заманны къауданда кечиндирилгендиле. Тууарла кюз артында алысында кечиндирилдиле.*

КЕЧИНДИРИЛИУ *и.д. от* **кечиндирил** / Кечиндирил дегенден *этим ат. Жылы жерде кечиндирилиу.*

КЕЧИНДИРИУ *и.д. от* **кечиндир** / Кечиндир дегенден *этим ат. [Ысмайыл Муссабийге:] Тейри, не да айт, малланы къыш кечиндириу уллу къыйын иш* болгъанды. Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 98. *Къысыр тууарланы къауданда кечиндириуде бузкъаудан ачлыкъны белгисиди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 180.

КЕЧИНИУ *и.д. от* **кечин** / Кечин дегенден *этим ат. Кеси къыйыны бла кечиниу. Сау айны тауда кечиниу.* ❐ *Солтан, Салийматча, кёп унукъ ады, Жашау амалны*

ойлап, тунукъмады, Киши къолу байыкъдырмазын билди, Кечиниую мадарына илинди. О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 88.

КЕЧИНМЕК *ат къарач.* Житьё, условия существования / Жашар, кечинир амал, мадар. *[Дауут Хасаннга:] Къанаматха тюбемей, башха кечинмек табарыкъ тюйюлбюз.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 84. *Совхозну жамагъатын ары ашырырдан алгъа, бригада жиберип, юч жюз адамгъа кечинмек болурлай барак маталлы чалман мекямла ишлетгенди.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 145. *Анам, башын эки жанына атып, кесине кечинмек мадар излеп, дыгаласха кирди.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 53.

■ **Кечинмек эт** *къарач. къ.* **кечин.** *Жолсуз тикледе, тар ёзенледе, тютюнден къаралгъан жалын дорбунлада, тау жайлыкълада ол [таулу], бек дыгалас кечинмек этгенди.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 5. *[Керим Асиятха:] Биринчи кёргенлей, жаным сеннге киргенди. Башынга иш этерге сеннге эркинлик бермезликлерин билеме. Алай а сенсиз кечинмек этелмейме.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 28–29.

КЕЧИНМЕКЛИК *ат къарач. къ.* **кечинмек.** *Хорлам алгъын Дауумгъа тансыкъ болуп, кесине кечинмеклик тапмай эди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 255.

КЕЧИР *эт. къ.* **кеч** [3] (*1-чи магъ*). *Тенглерим, кечиригиз къутулгъанымы, Сиз шау болгъанда, мени сау къалгъанымы!* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 101. *[Баракъ Асхатха:] Баракъ мени атым болмасын, Бу ишлени сангa кечирип къойсам. Эки атымы къанын сенден алырма, Аллай эки палах сангa салырма.* «Малкъар халкъ жырла», 84. *Кечир, жерим! Эталгъан затымы мен да этдим: Къоншу болуп кёк талгъа Къотур чырпы да битди.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Юйюнге игилик!, 361.

КЕЧИРИЛ *эт. страд. от* **кечир** / Кечир дегенни *зорлаучу айырмасы. Аманлыкъ ишле кечирилмедиле.*

КЕЧИРИЛИУ *и.д. от* **кечирил** / Кечирил дегенден *этим ат. Терслиги кечирилиу.*

КЕЧИРТ *эт. понуд. от* **кечир** / Кечир дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны биринчи жангылычын, тилеп, кечиртдиле.*

КЕЧИРТИУ *и.д. от* **кечирт** / Кечирт дегенден *этим ат. Биреуню жашлыкъдан этген кемчиликлерин кечиртиу.*

КЕЧИРИУ *и. д. от* **кечир** / Кечир дегенден *этим ат. Сабийни хылысын кечириу. Жашны хыпыярлыгъын кечириу.*

КЕЧИУ [1] *ат.* Брод, переправа / Сууну кирип ётюучю сай жери. *Кечиуюн билмей, суугъа кирме.* (Н а р т с ёз.) О *Сууну къатында тургъан кечиуюне уста болур.* (Н а р т с ёз.) О *Поэт да назму къаясындан, Кёз жуммай, алай секиреди, Кечиу излей, суху суугъа Секирип, андан да ётеди.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жаралы таш, 56.

КЕЧИУ [2] *и.д. от* **кеч** [3] / Кеч [3] дегенден *этим ат. [Бийберт Азаматха:] Аллай ишни кечиу къоркъакълыкъды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 41. *[Муккурчукъ Иваннга:] Кечиучю кечсин сангa, Тюзелир жангылыч, сен Энди жукъламай тёзалсанг, Эрттен бла танг атаргъа Алтын башлы шатыргъа Къыз келликди жангыдан Ичерге татлы балдан.* «Жанкъылыч», 207. *Сынлагъа мудах къарай-*

дыла тулла. Тулланы мудах нёгерлери жылла Шагъатдыла жукъусуз кечелеге, Палахда изленмеген кечиулеге. Отарланы К., Сынлаь, 143.

КЕЧЛИК *ат.* Позднее время / Кеч заман. *Бир жанындан кириш туманны къалынлыгъы, бирси жанындан да кечлик, кёзню кёзге ургъан тунакылыкъ байлайды.* «Шуёхлукъ», № 9, 32. *[Мухтарны] сезимине, кёлкъалдысына, кёрюп болмауна бойсунмагъан жаш къаны, жашаудан толу чархында къадалып ишлей эди: суукъулукъну, кечликни да сездире эди.* Тёппеланы А., Ташыуул, 191.

КЕЧМЕКЛИК *ат къарач. къ.* **кечгинлик** 1. *Къызбайлагъа, буйрукъгъа сыйынмагъанлагъа кечмеклик жокъду.* Хубийланы О., Аманат, I, 238. *Кассирге бюсюрегу эте, кечмеклик тилегенча, жаш акъырын айтды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 130. *Аллында, ачыуланып, арбазына къояргъа унамагъан Кемисхан, кесини женгиллигин ангылап, кечмеклик тиледи.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 166.

КЕШЕНЕ *ат эск.* Гробница, мавзолей / Бир неда аслам ёлюк салыргъа ишленнген энчи мекям. *Сабийликден кёргенлейин турама Сиз ишлеген кешенелени мен да.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 55. *Гитче къолну аягъы Ёмюрлени сыфаты. Кешенеле былайда Эминаны шагъаты.* «Шуёхлукъ», 27. *[Къарагерий Къадыгъа:] Къабырынг, бирда къоркъма, мени къабырымы къатында боллукъ тюйюлдю: сени кешенеге саллыкъдыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 141.

КЁБЕЙ *эт.* Приумножаться, увеличиваться *(в количестве)* / Кёп бол, юйре; антоними: азай. *Жыл сайын жангыра, кёбейе, сууну жагъаларында гюлле ёседиле.* «Шуёхлукъ», № 56, 61. *Урунганланы сурауларына кёре, продукцияны ассортименти белгили кёбейирикди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 123.

КЁБЕЙИУ *и.д. от* **кёбей** / Кёбей дегенден *этим ат. Жаз башыны жылы кюнлери аш-азыкъда микробланы кёбейиулерине, ёсюулерине себеп боладыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 69. *Отрядны адамларыны кёбейиую командирни къуандырады.* «Коммунизмге жол», 1981, № 129.

КЁБЕЙТ *эт.* 1. Множить, умножать, увеличивать / Санын кёп эт, кёп болдур. *Чабырлыкъ чакълы бирер жер кесекчиклеге басынып, эллиле тирликни кёбейталмай эдиле.* Гыттыланы М., Ачыкъ жюрекле, 84. *Мирзеу чыгъарыу тирлик алыуну ёсюую бла кёбейтилгенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 77. *Республикабызда табийгъат байлыкъланы кёбейтирге итиннгенле бек кёпдюле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 189.

2. Усилить / Кючюн, къарыуун уллу эт; ёсдюр. *Тамата тёлюню адамлары, урунууну ветеранлары жаш ишчилени Ата журт ючюн ёхтемленирге, аны жетишимлерин кёбейтирге кёллендиредиле.* «Шуёхлукъ», № 19, 112. *Заманны кюйсюзлюгю, огъурсузлугъу халкъгъа жетдирген азаплыкъ таулу жашны сагъышларын кёбейтди.* Къулийланы Х., Эгизле, 18.

КЁБЕЙТИЛ *эт. страд. от* **кёбейт** / Кёбейт дегенни *зорлаучу айырмасы. Токну кючю кёбейтилгенди. Мал ашла кёбейтилгендиле.*

КЁБЕЙТИЛИУ *и.д. от* кёбейтил / Кёбейтил дегенден *этим ат. Байлыкъны кёбейтилиую. Сют*

саууну кёбейтилиую. Иш хакъны кёбейтилиую.

КЁБЕЙТИУ *и.д. от* **кёбейт** / Кёбейт дегенден *этим ат. Илму адам жамауатха келтирген хайырны кёбейтиуге къуллукъ этерге тийишлиди. Малчылыкъны продукцияларын чыгъарыуну кёбейтиуде районну мюлклери алгъа иги атлам этгендиле.* «Коммунизмге жол», 1983, № 18.

◆ **Кёбелек:** *къарач.* **Кёбелек бол** бояться, испытывать страх, тревогу / Къоркъ, къоркъун, элген. *Аны жюреги кёбелек болгъанды.* **Кёбелек эт** испугать, напугать, устрашить / къоркъут, элгендир. *Жашны кёбелек эт.*

КЁБЕЛЕККЕ *ат къарач. къ.* **гебенек** [1]. *Ёлюр кёбелекке башын отха атар.* (Нарт сёз.) О *[Анасы Наурузгъа:] Къышынг, жайынг жолоучулукъда, Кёбелекке гокка хансха къона айланнганча.* Лайпанланы С., Гургумлу, 11.

КЁБЮСЮ *ат.* Большинство / Асламы, асламысы. *Адамланы кёбюсю. Мюлклени кёбюсю.* ❐ *Мёчюланы Кязимни ишни эм ишлегенлени юсюнден чыгъармаларыны кёбюсю социальна тенгсизликни кезиуюнде жазылгъандыла.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 119. *Ол ит фашистле къырып кетдиле Сюйген тенглерими кёбюсюн, Нальчикде табып, алып келеме Ахмат харипни ёлюгюн.* «Малкъар халкъ жырла», 238.

КЁБЮСЮНДЕ *заман. сёзл.* В большинстве случаев / Кёп кере, кёп кезиуледе, терк-терк; асламысында. *Битимлени атлары бла къуралгъан жер атла кёбюсюнде микротопонимле боладыла эм женгил-женгил тюрлене турадыла.* «Шуёхлукъ», № 61, 113. *[Юч башлы эмеген:] Кёплерин кёргенме, сермешген да этгенме, кёбюсюнде ала [нартла] хорлап келгендиле.* «Нартла», 42.

КЁБЮСЮНЕ *заман. сёзл. къарач. къ.* **кёбюсюнде**. *Хасанны уа анасы отоугъа ийиб, кёбюсюне кеси болгъан юйде жатдырып тута туруп, эм артында сылтаула бла къошха ийди.* Байрамукъланы Х., Тишрыуну хапары, 18.

КЁБЮУ *и.д. от* **кёп** / Кёп дегенден *этим ат. Тылыны кёбюую. Кёрюкню кёбюую. Ауругъан къолну кёбюую.*

КЁГАГЪАЧ *ат.* Граб / Асламысында отуннга хайырланылыучу, агъачы къаты, чапыракълы терек. *Тар арба жолну эки жанында чынар, кёгагъач, болуп къалды кесеу, Кюл болуп сууурулдум кесим.* Бабаланы И., Жетегейле, 23. *Ауузну теренинде отунчула эшеклени къайындан, кёгагъачдан ауур жюклеп, элге айландыла.* «Шуёхлукъ», № 4, 78.

КЁГЕР *эт.* 1. Принимать синюю окраску, синеть / Кёк бол, кёк бет ал. *Кеч кюз арты эди. Тау суула, миллача, кёгергендиле.* «Коммунизмге жол», 1964, № 62. *Кёк, тенгизча, кёгерип, Къой Жол акъсыл букъуда. Къайгъысыз таулу элчик Жукълайды терен жукъуда.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 138.

2. Выделяться своим синим цветом, виднеться (о чем-л. синем) / Кёк тюрсюн бла айлырмалан, кёркюн (*кёк затны юсюнден*). *Жарыкъ кюн тийгек кюндюзгю кюнде биз, ёрге къарасакъ, башыбызда кёгерген кёкню кёребиз.* «Естествознание», 58. *Самолёт Бакуга жуукъалашып келеди. Тюбюбюзде Каспий тенгиз кёгереди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 189.

3. Зеленеть, становиться зеленым, покрываясь травой, листвой / Кыр-

дык чыгъып, чапыракъ чагъып, жашил бол. *Сыртла, къолла кёгерип, жашнап, асыры ариудан, Къажар шахарны кюйюзлерине ушай эдиле.* Ш а х м ы р з а л а н ы ,С., Танг аласында, 9. *Ма бизден кетдиле Суукъ къыш кюнле, Жер да кёгерип, Чакъдыла гюлле.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 24. *Дуу жанадыла гокка ханслы жайлыкъла, Кёгередиле мелхум битген байлыкъла.* «Жарыкъ жолда», 187.

4. Приобретать зеленую окраску, зеленоватый цвет / Жашил тюрсюнлю бол. *Кишичик арыкъ болса да, уллу бурунуну къыйыры, эслерча, кёгерип эди.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 59. *Умарны бети акъ учхун кибик болуп, кёз тюплери, эринлери кёгере башлагъанларын эслеп, Къушжетерни врачха жибердиле.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 84. // Сильно бледнеть / Ачыуланнгандан, жюреги къыйналгъандан д.а.к. затдан тюрлен, мутхуз бол (*адамны бетини юсюнден*). *Ол хапарны эшитгенде, хан, асыры ачыуланнгандан къаралды, кёгерди, саргъалды.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 30. *Жаш къаралды, кёгерди, кёрюкча кёпдю, айтыргъа сёз тапмады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 215.

5. Покрываться зеленым налётом / Кёксюл, кёк бетли бол (*бир затны юсю*). *Эски багъыр тазчыкъ кёгергенди. Ётмек, эски болса, кёгерген этеди.*

6. Выделяться своим зеленым цветом, виднеться (о *чем-л. зеленом*)/Жашил тюрсюн бла айырмалан, кёрюн (*жашил затны юсюнден*). *Кёгереди къайынчыкъ, дарий кийгенча, Да менден къошакъсыз бармыды дегенча.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 70. *[Къасай] Кёгюню жулдузлары башында Жанадыла, агъачла кёгере, Хыны баргъан сууну тауушуна Тынгылайды, къушла учханын кёреди.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жангы китап, 78.

КЁГЕРИУ *и.д. от* **кёгер** / Кёгер дегенден *этим ат. Жаз башында табийгъатны кёгериую бек хычыунду. Чуакъ кече кёкню кёгериюне сюйюп къарарыгъынг келеди. Суукъдан кёгериу.*

КЁГЕРИШ *эт. взаимн.-совм. от* **кёгер** / Кёгер дегенни *араш айырмасы. Кырдыкла кёп болгъандыла, Чыпчыкъла къайтхандыла. Будайла да кенг тюзледе Кёгеришип турадыла.* «Шуёхлукъ», № 5, 40. *Жай танг атханда, таулаӈы Башлары саргъалгъанлай, Тёппелери агъачланы Кёгеришип тургъанлай, Къачып барып, черек суугъа Секиргенди Зулийхат.* «Шуёхлукъ», № 9, 21.

КЁГЕРИШИУ *и.д. от* **кёгериш** / Кёгериш дегенден *этим ат. Суукъдан кёгеришиу. Битимлени кёгеришиулери.*

КЁГЕРТ *эт.* **1.** *понуд. от* **кёгер**/ Кёгер дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаз башыны жылыуу жерни кёгертип башлагъанына Адиге кимден да бек къууанды.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 54. *Кюз алайды таулада, Ишни бютюн кёп эте, Гебенлени чёкдюрюп, Дырын тюбюн кёгерте.* Т ё п п е л а н ы А., Жаннетни къызы, 9. *[Таукъан:] Ёлюгюнгю тёрт ай кетип тапдыла, Суу кёгертип хар санынгы, къолунгу. Уруннганла бири къалмай чыкъдыла Жыламукъдан ырхы этип жолунгу.* «Жанкъылыч», 48.

2. Синить, красить в синий цвет/ Кёк эт, кёк тюрсюннге боя. *Жашчыкъ атны суратын сары карандаш бла бояды, артда уа, аны жаратмай, кёгертди. Къыз къаш тюплерин, бояп, кёгертди.*

3. Зеленить / Жашил эт, жашил тюрсюннге боя. *Къызчыкъ тюрсюн-*

лю карандашла бла контур картаны бир-бир жерлерин кёгертди, башха жерлерин къаралтды, саргъалтды.

КЁГЕРТДИР *эт. понуд. от* **кёгерт** / Кёгерт дегенни *къатланыучу айырмасы. Адамланы эшикде сакълатып, сууукъдан кёгертдир. Таланы, суу жиберип, кёгертдир.*

КЁГЕРТДИРИУ *и.д. от* **кёгертдир** / Кёгертдир дегенден *этим ат. Тереклени кёгертдириу. Эринлерин кёгертдириу. Бетин кёгертдириу.*

КЁГЕРТИЛ *эт. страд. от* **кёгерт** / Кёгерт дегенни *зорлаучу айырмасы. Биченликле, сугъарылып, кёгертилдиле. Ётмек, ашалмай кёп туруп, кёгертилгенди.*

КЁГЕРТИЛИУ *и.д. от* **кёгертил** / Кёгертил дегенден *этим ат. Шахарны кёгертилиую. Аллеяны кёгертилиую.*

КЁГЕРТИУ *и.д. от* **кёгерт** / Кёгерт дегенден *этим ат. Кёз тюплерин, бояп, кёгертиу. Къум аулакъланы кёгертиу.*

КЁГЕТ *къауум. ат* 1. Фрукт, плод / Терекде битип, ашаргъа жараучу суулу зат. *Терекни кёгети тюбюне тюшер.* (Нарт сёз.) *Зарны бахчасы кёгермез, Кёгерсе да, кёгет бермез.* (Нарт сёз.) О *Къызла, тереклени тюплерин къаза, кёгет бермеген бутакъларын къоратадыла.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 436. *Арлакъда уа шахардан келген студентле кёгетлени жыяргъа болушадыла.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 179.

2. *В позиции определения:* фруктовый: а) приносящий фрукты / кёгет бериучю. *Чагъадыла кёгет терекле, Къутурадыла тау черекле.* Гулийланы М., Кетмегиз, зурнукла, 21. *Туура юйлерини къабыргъасындан башлап, барып тауну этегине тирелгинчи кёгет терекле орнатылгъандыла.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 59; б) состоящий из деревьев, приносящих фрукты / Кёгет бериучю терекле ёсген. *Столну юсю бла къарап, эки уллу терезе кёгет бахчагъа ачыладыла.* Хочуланы С., Хапарла, 58. *Къарап тургъуз, бир талай замандан анда сабанла, кёгет бахчала болмай къалсала.* Этезланы О., Тарда, 164; в) приготовленный из фруктов / Кёгетледен этилген. *Кёгет квас. Кёгет торт. Кёгет чагъыр.* ❑ *Кёгет суу чыгъаргъан цех планын артыгъы бла толтургъанды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 207; г) предназначенный для фруктов / Кёгетле жыйылыучу. *Къанга къыйырладан жюзден артыкъ кёгет ящик ишленнгенди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 74.

■ **Кёгет жулдуз ахшам жулдуз** (*къ.* **ахшам**). *Кёгет жулдуз ахшам чакъда чыкъгъынчы, Чалгъандыла бир тохтаусуз уланла. Кёз байлана, буюргъанды тамата: «Заман болгъанды, кетейик, аланла».* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 82. *Кёгет жулдуз кёз къысады, Жашил-жашил кёрюнюп.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 176. **Кёгет хычын** пирог с начинкой из съедобных трав / Ичине дугъума, чюгюндюр баш, мурса д.а.к. ашалыучу кырдык салынып этилиучю хычын. *Къонакъла кёгет хычынны бек сюйюп ашадыла.*

■ **Кёгет эт** плодоносить / кёгет бер (*кёгет тереклени юсюнден*). *Кёгет этмеген терек терекмиди?* Хубийланы О., Адамла, 30.

КЁГЕТЛЕН *эт.* Плодоносить / Кёгет эт (*къ.* **кёгет**). *Колхозну кёп болмай салгъан терек бахчасы кёгетлене башлагъанды.* «Коммунизмге жол», 1983, № 140.

КЁГЕТЛЕНИУ *и.д.* **кёгетлен** / Кёгетлен дегенден *этим ат. Кертме терекни кёгетлениую.*

КЁГЕТЛИ *сыф.* Обильный, богатый фруктами / Кёгети кёп, элпек болгъан. *Къагъанакълыкъ эм маркъалыкъ жыллада Къара суулу, кёп кёгетли къоллада Журтунг сени тобугъунда ойнатхан, Олду сени, тулпар этип, айнытхан.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 5. *Тиширыуну къоллары, сиз Кырдыклы жаз, кёгетли кюз.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 24.

КЁГЕТСИЗ *сыф.* Неплодоносный *(о растениях)* / Кёгет битмеучю, кёгет этмеучю. *Сабийсиз тиширыу кёгетсиз терек кибикди.* (Н а р т с ё з.) О *[Къара кишичик Сафаргъа:] Алан, кёгетсиз, ауанасыз терек кибик, колхозда бир затха жарамай болурса дейме.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 17.

КЁГЕТСИН *эт.* Хотеть, испытывать желание, ощущать потребность в фруктах / Кёгет ашаргъа сюй, изле. *Кёгетсинсек кёгетлерин ашайбыз, Кюнюнде жылына, салкъынында, Ойнай-кюле, ишлей жашайбыз.* (Ф о л ь к.)

КЁГЕТСИНИУ *и.д. от* **кёгетсин** / Кёгетсин дегенден *этим ат. Кёгет болмаса, кёгетсиниу байланыучуду.*

КЁГЕТЧИ *ат.* Плодовод / Кёгетле ёдюрюучю адам. *Белгили кёгетчилени жыйылыулары болгъанды. Быйыл кёгетчилени жетишимлери махтарчады.*

КЁГЮРЧЮН *ат.* Голубь / Тюгюню тюрсюню тюрлю-тюрлю (*кёбюсюнде кёксюлдюм боз неда акъ*) болгъан уллу дёрденли къанатлы. *Кюзгюча жылтырагъан кенг орамда кетип баргъан адамла, жоппу-жоппу учуп айланнган кёгюрчюнле, биргесине бара тургъан Кулий – была барысы да Азиретни жюрегин къууанчха бёлейдиле.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 28. *Кёгюрчюнле къанат керген кёкде къартчыгъала да учадыла.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 25.

КЁЗ *ат* **1.** Глаз / Кёрюучю орган. *Къара кёзле. Кёзлени жандырыу. Жютю кёзле.* ❐ *Кёз къоркъакъ, къол батыр.* (Н а р т с ё з.) *Ойнай-ойнай кёз чыгъар.* (Н а р т с ё з). *Кёзге къарагъан – кёлге асыу.* (Н а р т с ё з.) О *Хажомар улу, ыразы болуп, секретарьны кёзюне къарады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 394. *Отоуда печь юсюнде олтургъан киштикни кёзлери суукъ жылтырайдыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 8.// Взгляд, взор / Къарам. *Гыжы, адам жокълагъанча, жан-жанына къарап, юйню ичин кёзлери бла аулады.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 88. *Кёзюнг жетген жерде таула огъай эсенг, сыртла, абадан дуппурла да кёрюнмейдиле.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 24.

2. Зрение / Беш тыш сезимден бири, тёгерекде затланы кёрюрге онг берген орган. *Аппагъа сексенден атлагъанды. Кёзлери бек къарыусуз болгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 74, 28. *[Аскербий Махмутха:] Кёзлюкле да хазна болушмайдыла эндиле, тейри, къарындашым, кёзледен тына башлагъан болурма дейме.* «Шуёхлукъ», № 54, 73.

3. В течение *(месяца, года и т.д.)*/ Айны, жылны д.а.к. ичинде, ол заманда. *Ийнелерин шалбар учха тюйрегенле, Жыл кёзюне, тюй бюртюклей, юйрегенле.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 115. *Эр бла къатын жыл кёзюнде бир бирлерин кёрмеген эки жан кибик, жарыкъ тюбешдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 112. *[Мухадин:] Сау алты айны кёзюне бир харф*

жазмай бу не аламатды. Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 4.

4. Глазок, отверстие, ячея в *чем-л.*/ Затланы къаллай да болсун бир белгили зат бла айырмаланып тургъан кесеклери. *Жюзюкню кёзю. Плитаны кёзю.* ❐ *Кендир халы ийнени кёзюнден, сууурулуп, чыкъгъанча, бир чубар жылан тешигинден чыгъып, тогъай-тогъай бурулуп къалды.* К ъ о б а н л а н ы М., Жерни жылыуу, 48. *Терезени ачыкъ кёзюнден кечени минг тиекли энчи ушагъы къуюлду.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 4.

■ **Кёз ау** пелена на глазу / Кёзню юсюн жабып, кёрюрге къоймагъан зат. *Кёзюмю ауу кетгенин сеземе, Сени бетинге тюшюмде къарасам.* «Шуёхлукъ», 134. **Кёз башы** надбровье / къашны баш жаны. *[Поэт] Эсимдеди: Жылай-жылай, Кёз башымда догъурам бла Юйге къайтып келиучю эдим, Эки къолум суукъ бола.* «Жашауубузну байрагъы», 137. **Кёз гинжи** зрачок / Кёз алмада кёзню ичине жарыкъ ётюучю тешик. *Хасанны кёз гинжилери эки тёгерек къара тюймеге ушайдыла.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 68. *Келинни эки жаягъы къызарып, кёз гинжилери бираз кенгерип, кёлю жарыкъ болуп, афендиге къарагъанлай, ышара, хаман аны бла сёлешири келе башлагъан эди.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 91. **Кёз дохтур** окулист / врач, кёз ауруулладан специалист. *Одессачы кёз дохтурланы жетишимлери къыралгъа белгили болдула.* «Коммунизмге жол», 1983, № 96. **Кёз ёлчем** глазомер / башха затны (*сёз ючюн, приборну*) хайырланмай, кёз бла къарап тохташдырылгъан ёлчем. *Гебенни ауурлугъун кёз ёлчем бла тохташдырдыла. Терекни бийиклиги кёз ёлчем бла сегиз метр чакълы болду.* **Кёз жапхыч** наглазник /юркген ат аллын болмаса, башха жанларын кёрмез ючюн, жюгенни эки жаякълыгъына тигилген тери журнла. *Аппа юркек атха кёз жапхычла этди.* **Кёз жарыкъ** *къ.* **кёз 2.** *Сокъур сюйген кёз жарыкъ.* (Н а р т с ё з.) **Кёз жаш** *къ.* **жыламукъ.** *Къайгъы болмагъан жерде кёз жаш болмайды.* (Н а р т с ё з.) О *Сюеме эгечлерими жаш жюреклерин Ёмюрде да бушуу къолу уумазын, Аланы узун къара кирпиклерин Бир заманда да кёз жашла жуумазын.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 19. *Саидни сакъалы къардан акъды, къарт кёзледен акъгъан кёз жашлары кюнден къызыудула, аны ачыуу да жилик юшютген чанчхы аяздан къатыды.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 22. **Кёз жилтин** *къ.* **кёз гинжи.** *Эфендини кёз жилтинлери мутхузландыла.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 82. *Кёз жилтининг, мен къарасам, къалтырайды, Кёзлеринге кёзлерим къарап турады.* М а к ы т л а н ы С., Жашауну ауазы, 54. **Кёз къабакъ** веко / кёзню юс жаны, аны юсюн жабып тургъан жукъа теричик. *Бир заманда Ибрахим аягъына чыгъана кирип тохтагъанча болду. Эки кёзюн жандырды. Сора Къонакъбийни кёз къабакълары ёрге кётюрюлюп, кёз гинжилерини тёгереклери агъарды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушп, 105. **Кёз къурош** *къ.* **кёз чунгур. Кёз мынчакъ** черная бусинка с белыми крапинками, надеваемая от дурного глаза / кёз тиймез ючюн деп тагъылыучу акъ тамгъачыкълары болгъан къара мынчакъ. *Амма къызчыкъны боюнуна кёз мынчакъ такъды.* **Кёз орун** *къ.* **кёз чунгур.** *Ат ашалып, сюеклери къалып эди. Кёз орунларында гумулжукла айлана эдиле.* (Ф о л ь к.) ❐ **Кёз суу** *къ.* **кёз жаш.** *Агунданы кёзлеринде кёз суулары кёрюндюле.* (Ф о л ь к.) ❐ **Кёз чунгур** глазница / баш сюекни кёз туруучу жери, чунгуру. *Пристопну кёз чунгурларындан эки жашил миялачыкъ жылтырайдыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 187.

◆ **Кёз айырма** *угъайл.* не спускать глаз / биреуге неда бир затха жютю къара, андан къарамынгъы кетерме. *Аминат къол аязын сакъал тюбюне тиреп, суратдан кёз айырмай олтура эди.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 158. **Кёз акъларыайланды** 1) глаза его закатились / кёз гинжилери баш кёз къабакъларыны тюплерине кетдиле. *[Эфенди] кёзлерин кёкге аралтып, кёз акъларын айландырды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 192; 2) пришел в ярость / бек ачыуланды, къутурду, алынды. *Бугъа, урургъа хазырланып, кёз акъларын айландырды.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 12; 3) умер, перестал жить / ёлдю. *Жанларындан сюйген Адыхамны кёз акълары айланып тургъанын кёргенде, Музачирни кёзлери от чакъдыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 387. **Кёз алда** 1) казаться привлекательным, заманчивым, интересным / кёзге омакъ, ариу кёрюн. *Жолну эки жанында гокка хансла минг тюрлю бетде кёрюнюп, кёз алдайдыла.* «Алчыла», 75. *Булутчукъ, алдагъанды ариулугъунг кёзюмю. Ызынгдан иеме жюрек сёзюмю.* О т а р л а н ы К., Жолла, 33. *Кёз алдагъан жашилликге Къарайма энтда, келип, Бир солуюм бу кенгликде, Кесими санга берип.* Б а й ч о р а л а н ы С., Отубуз, 38; 2) обманывать зрение / кёзге керти болумдан башхача кёрюн, *Кёзбау кёзню алдар.* (Н а р т с ё з.) О *Суу кёзлерин алдай башлагъанында, Хасан, башын кётюрюп, онг жанында таулагъа къарады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 78. **Кёз аллында** перед глазами *[в глазах]*/ эсинде, акъылында. *Жараларынг кёз аллымда ачыла, Манга тюше санга тюшген жарала. О дуния, турма оюла, тарала!* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 81. *[Жаун] Сен тохтасанг, ырхыла барыучу эдиле, Дунияны бийикликге чакъыргъанча.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама II, 4. **Кёз аллында кёрюнеди** *къ.* **кёз аллындан кетмейди.** *Ол билеги сыннган жаш да, къуйругъун ойната баргъан завод бугъа да кёз аллында кёрюнедиле.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 115. **Кёз аллындан кетмейди** стоит перед его глазами / бир зат аллында тургъанча кёрюнеди, акъылына алай келеди. *Тиширыуну кёргенли, аны сыфаты Харунну кёз аллындан кетмейди.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 23. **Кёз аллында сюеледи** *къ.* **кёз аллындан кетмейди.** *Орунунда кёзлерин къысханлайына, бахча къаранчха кибик, Махтини тюрсюню кёз аллында сюеледи.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 100. **Кёз алма** *угъайл. къ.* **кёз айырма.** *Кёзлерими алалмайма тауладан, Къучакъларыгъым келеди барын, Ёзенледе эллени кёрсем, барып, Сау бир къарыш ёсеме, къууанып.* «Шуёхлукъ», № 20, 10. *Хыйлачы тюлкю Къарайды талмай, Къызыл хораздан Кёзлерин алмай.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жулдузчукъла, 10. *Къонакъ, автобусну терезе жанына олтуруп, орамдан кёзюн алмай, хар затха сейирсине барады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 67. **Кёз ат** 1) *къ.* **кёз жетдир 1.** *Жаш, таматалагъа эслетмей, къыз кетген жанына бир эки кере кёз атды.* «Шуёхлукъ», № 38, 22. *Жаш солдат къоркъгъанын билдирмезге кюрешеди, алай танкла келген жанына терк-терк кёз атады.* «Коммунизмге жол», 1981, № 173; **жан ат** (*къ.* **жан 1**). *Эгешчигим, харакетге кёз атма, Уру арты къуру болур, урлама!* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Заман жели, 37. *Ала [жашла] ишге жан атып, бизни да эслемедиле.* «Шуёхлукъ», № 69, 32. **Кёз ауана эт** 1) проявлять алчность, жадность, корыстолюбие / жутлукъ, малкёзлюк, сугъанакълыкъ эт. – *Юйюне кёре, бу бай адамды. Мында биз да эшит-*

гинчи, биягъы кёз ауана этип, арбазгъа секирди. З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 269; 2) **жан ат** (*къ.* **жан 1**). **Кёз ауруу** бельмо на глазу / тюберге, кёрюрге сюйюлмеген зат. *[Мариям Азамат Алиевичге:] Мен кёз ауруу болгъан эсем, тюбесегиз, кёзлеригизни къысып ётерсиз.* Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 111. *[Адамла:] Бу къан къусарыкъланы бизге кёз ауруугъа къайдан алып келдиле, – деп, сёлешгенлерин Дауум кеси эшитди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 267. **Кёз ач** 1) веселиться, развлекаться, забавляться / эрикгенинги, мудахлыгъынгы кетер, жарыкъ бол. *Жашла солуу кюн экскурсиягъа барып, кёз ачып, келдиле*; 2) освободиться от заблуждения, узнать истинное положение / ишни тюзюн бил, жангылгъанынгы ангыла. *Мазан Андрейни хайырындан кёзлерин ачып, жашаугъа толу къарады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 88. **Кёз ачдырма** *угъайл.* Притеснять / унукъдур, эркинлик берме, бек къыйна. *Бизни Мёлеуше уа бютюн да бу арт кезиуде кёз ачдырмай башлагъанды.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 81. **Кёз ачдырмай** *угъайл.* 1) не давая раскрыть глаз *(о ветре, буре и т.п.)*/ къаты уруп, онг бермей (*желни, боранны д.а.к. затны юсюнден*). *Шууулдайды, кёзню ачдырмай ёрге, къар бла жууады, жел кюйдюреди бетинги.* «Жюрек жырлайды», 144. *Кюз арты жаюун, кёкню бу элни башындагъы кесеги жыртылып къалгъанча, кёз ачдырмай, аяусуз къуяды.* Г у р т у л а н ы Б., Тенглерим, 37; 2) не давая опомниться, быстро / эс жыйдырмай, терк. *Жау кёз ачдырмайды, бизни алгъа барыргъа къоймайды.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 12. *Бизни аскерле душманны, кёз ачдырмай, къуядыла.* Г у р т у л а н ы Э., Тенглерим, 37. *Эки къатын да аны [Бекболатны] къымыжа этдиле, ары-бери айландырып, кёз ачдырмай, жууундурдула.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 317. **Кёз ачмагъанма** мне никогда не приходилось видеть, смотреть, замечать/ бир заманда да кёрмегенме, эслемегенме, аллай затха тюбемегенме. *[Эфенди Къасботха:] Мен жауруннга кёп къарагъанма, алай мындан ариу жауруннга кёз ачмагъанма, – деп, махтай эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 66. *Андан уллу, андан жарыкъ фахмулу устагъа ёмюрюмде кёз ачмагъанма.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 34. *Быллай аламат сервизге бу жолгъа дери кёз ачмагъанма.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 47. **Кёз ачхынчы** *къ.* **кёзню жумуп ачхынчы.** *Кёз ачхынчы юй атылып, башы хауагъа кётюрюлдю.* «Коммунизмге жол», 1983, № 108. *Кёз ачхынчы терезени миялалары зынгырдадыла.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 37. **Кёз байла** 1) замазывать глаза / алда. *Аны [докторну] сыфаты, кёселиги уручуланы кёзлерин байлап, аякъларын да кишенлегендиле.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 294. *Тиширыу ариулугъу эм сёзю бла фашистлени кёзлерин байлап, тасхачы ишни бардырады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 76; 2) затмевать, заслонив собой, сделать невидимым / жап, къарангы эт. *Къарангылыкъ кёз байлагъан, Тар жоллада жызылдагъан Агъач чархлы Тау арбала.* Б а й р а м у к ъ л а н ы А., Юйге игилик, 9. *Билмей тургъаныбызлай, Къара булутла, огъартын, къая артындан, келип, кёз байлайдыла.* А х м а т л а н ы И., Боранда., 23. 3) *къарач. къ.* **кёз бакъдыр**. *Бир ингирде мени къыстагъан тюкенчини тюкенине кёп адам басынып тургъанлай, къысыла-къысыла бардым да, адамланы ичине къатышып, кёз байлап, мамукъ чырмалгъан жюгенлени артына къысылдым да къалдым.* А п п а л а н ы Х., Къара

кюбюр, 88. **Кёз байланды** стемнело/ ингир, къарангы болду. *Кёз байлана, барыр жерлерине жетип, аскерчиле сабыр болдула.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 190. *Рамазан, кёз байлана башлагъанлай, жолгъа чыкъды.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 11. *Юйде олтуруп тургъан Махмут, азан тауушну эшитип, эшикге чыкъгъанында, кёз байланып, къарангы болгъан эди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 142. **Кёз бакъдыр** отвлечь внимание, чтобы сделать *что-л.* незаметно/ бир затны билдирмей, кёргюзтмей этер ючюн, эсин башха затха бурдуруу. *Башир, ашап, тоюп, шош турду. Бышлакъчыгъын да къолунда тутханлай, бир зат да айтмай, мычыды, сора, эслетмей, кёз бакъдырып, къоюнуна сукъду.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 239. **Кёзге илин** попасться на глаза, видеться, быть видимым / кёрюн, кёрюрча бол. *Къайсынны табийгъатха сакъ къарамы болгъаны себепли, аны не кесек кёзге илиннген заты да миллет халы бла байламлыды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 37. *Жолда кёзге илинир зат къоймай жашырып, алтысы да ызларына айландыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушш, 327. **Кёзге кёрюннген** заметный, видный, известный / иги, белгили, айырма. *[Азирет:] Батырлыгъы, байлыкълары бла да халкъны аллында кёзге кёрюннген ненча жашха [къызымы] бермей тыйгъанма.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 136. **Кёзге тюртгенни кёрмезча болду** *къарач. къ.* **кёзню кёзге урсанг кёрюнмейди.** *Ауушха жетерге тубан басды, кёзге тюртгенни кёрмезча болду.* «Жарыкъ жолда», 179. *Къара булутла Жапдыла жерни, Кёрмезча болду Кёзге тюртгенни.* Х у б и й л а н ы Ò., Мурат, 16. **Кёзге тюртюл** *къарач.* бросаться в глаза / адамны эсин бёл, кёзюне тап кёрюн. *Адам жашагъан мекямланы кёп ишлениую неден да алгъа кёзге тюртюледи.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 63. **Кёзге урун** *къ.* **кёзге илин.** *Терезеден къарап, Мухтаргъа ушагъанча орамда озуп баргъан биреу [Афууажанны] кёзюне урунду.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 40. *Кёзге урунурукъ битеу сыйлы харекетлени таша жерге кетердиле.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 175. **Кёз гинжиси** *къ.* **кёз жарыгъы.** *Таукъ балачыкъла жукълап къалгъандыла, Жылама, кёз гинжим, Жукъла, ариу балам.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармала, 62. *[Биллиу Зубайгъа:] Къызым ёлсюн, къызымдан кем кёре эсем сени. Сенсе десем кёз гинжим, Къарыным аурумаз мени.* Т ё п п е л а н ы А., Жаннетни къызы, 72. *Жолоучу зурнукла келип къоннган, Къонакъбайды сюрюучюню шауданы. Къойчунг къатынгда таягъын жоннган, Кёз гинжимди сюрюучюню шауданы.* «Шуёхлукъ», № 47, 45. **Кёз гинжича сакъла** беречь *(или хранить)* как зеницу ока / бек къаты, къайгъырыулу сакъла. *[Солдатла] Керти къуллукъ этедиле, Къаты къысып беллерин, Кёз гинжича, сакълайдыла Шахарларын, эллерин.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 21. *Жарлыла да къан тёгюп алгъан эркинликлерин, кёз гинжича, сакълайдыла.* «Шуёхлукъ», № 39, 70. *Ата журтну чеклерин, кёз гинжисича, сакълау борчну бизде эр кишиле толтурадыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 34. **Кёзден кетген** умерший / ёлген, дуниядан кетген. *Кёзден кетген кёлден кетеди деген Тюз тюйюлдю былайда. Къабырынга шахардан эм элден, Зияратхача, кёп келеди адам.* «Шуёхлукъ», № 29, 8. **Кёзден кёзге** с глазу на глаз / сёлешмирик адамла къуру кеслери болуп, башха, тыш адам болмай. *Жаш, къыз бла кёзден кёзге сёлешир амал излей, кёп сакълады.* **Кёзден ташада** за глаза / сёз кимм-

ни юсюнден бара эсе да, ол кеси болмай, андан ташада, ол болмагъан жерде. *Кёзюнде махтама, кёзден ташада сёкме.* (Нарт сёз.) О **Кёзден ташай** с глаз долой / кёз аллындан думп бол, жокъ бол. *Къайда эсе да учу юзюлген чибин аула къачхы хауада, кюмюш халылача, жылтырап, кёзден ташаядыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 40. *Къайсынны солууу аз чыгъа, къымылдамай тургъанын кёргенде, ол ёлюп къалгъан сунуп, Азамат кёзден ташайды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 43. **Кёзден тохта** не видеть / кёрме, сокъур бол. *Аны [Анна Петровна] ол тёртжыллыкъ жашы бла эрини кёзден тохтагъан къарт анасы къалгъандыла.* Ахматланы И., Боранда, 5. **Кёз жарыгъы** 1) свет очей / биреуню бек сюйген, багъалы кёрген адамы. *[Зурум Муратха:] къайгъы алма башынга мен сау болсам, сиз экигиз бир биригизге тюберча этерме, Мени жашым Абидатны терек бахчасыны жанында къой кютеди, ол хар кюнден алайгъа барады, сен да алайгъа бар да, бир уллу къойну союгъуз да, сен терисин юсюнге кийип, къойла бла бахчагъа барсанг, кёз жарыгъынг Абидат бла тюбеширсе.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 151. *[Анасы баласына:] Кёз жарыгъым, къан тамырым, ийнагъым, Сени окъутуп, алим этип ёлейим.* Отарланы О., Жырла, 31; 2) светоч, носитель передового и лучшего в *какой-л.* области/ эркинликни, билимни, окъууну берген, келтирген, жайгъан адам неда башха зат. *Мёчюланы Қ. акъылны кёз жарыгъы болгъанды.* ❐ *Кёз жарыкъды кимге да мурат, Ол жарытады барлыкъ жолларын.* Хубийланы О., Мурат, 21; 3) опора, поддержка, помощь / неда болсун бир затда болушур, таянчакълыкъ этер зат. *Ишди дунияда кёз жарыкъ. Ишди бизни къуандырлыкъ, ишлегенни кёлю жарыкъ. Ишлемеген болур жазыкъ.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 70. **Кёз жаулары эрийди** он очень завидует / бек сукъланады. *Жашны тор ажирине жыйылгъанланы кёз жаулары эрийди.* **Кёз жаш** слеза *къ.* **жыламукъ**. *Къайгъы болмагъан жерде кёз жаш болмайды.* (Нарт сёз.) О *Кюйген жюрекге кёз жаш дарманды, жыласам айып этмегиз.* (Фольк.) **Кёз жаш жибер** *къ.* **кёз жаш тёк**. *Къызны юйден чыгъара туруп, анасы, эгечи да кёз жаш жиберген эдиле.* **Кёз жашларынгы сыкъ** *къ.* **кёз жаш тёк.** *Бил, билме неге деп жашагъанынгы, жашау бизге бир багъа, жетмез саугъа, тургъанда кюн жарытып жанынгы, къалгъанда да кёз жашларынгы сыгъа.* «Шуёхлукъ», № 63, 11. *Къарайма, кёз жашларымы сыгъа, Холамгъа, Бызынгыгъа келип.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 221. **Кёз жаш тёк** пролить *(или лить)* слезы / жыла. *Махтау келир кесине Деп, ачытма кишини, Аны ючюн тёкдюрме Кёз жашын бир сабийни.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 186. *Тонау урушну кёрюп болмайма, Ол кёп адамны чиритеди. Кёп адамгъа кёз жаш тёкдюрюп, Кёп сабийни ол ёксюз этеди.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 7. **Кёз жаш чыгъар** *къ.* **кёз жаш тёк**. *Ачы хапарны эшитгенде, къарт окъуна кёз жаш чыгъарды.* **Кёз жетди** *къарач. къ.* **кёз тийди**. *[Асият:] Олтургъанла орунларындан къобуп-къобуп, кёзюу-кёзюу мангылайыма аязларын салып кёредиле, анам а къатыма олтуруп тюкюре башлады. «Кёз жетген болурму? – деген муратын да билдирди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 25. *[Анасы:] Асиятны окъургъа иймезге керекди, бир ишексиз, аман кёз жетгенди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 25. **Кёз жетдир** 1) бросать взгляды / къара. *Хамызат, машинаны эшикле-*

рин ачып, не эсе да излегенча, ичине кёз жетдирди. Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 123. *Ууакъ терезеледен чыкъгъан мутхуз чыракъ жарыкълагъа кёз жетдире, Солтан-Хамит старшинаны арбазына кирди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 152; 2) заботиться о *ком-чём* / Биреуге неда бир затха эс бур, къайгъыр. *Шофёрла, машиналаны къаралыр жерлерине да кёз жетдирип, жолгъа чыкъдыла.* «Алчыла», 127. *Механизмле дегенликге, анга адамны кёзю жетмесе, ол кеси аллына хар нени да тындыраллыкъ тюлдю.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 3. **Кёз жилтин** *къ.* **кёз жарыгъы** 1. *[Пазий:] Жаным да, кёз жилтиним да, Мазан, сенсе.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 23. **Кёз жум** 1) закрывать глаза на *что*/ бир затны кёрмеген, эслемеген кибик этип къой. *Ахмат жашыны хылыларына кёз жумады.* (Ф о л ь к.) ❐ *Комиссия мал орунланы къышха къалай хазырланганларына кёз жумуп къоймай, тинтип къарайды.* «Коммунизмге жол»,1979, № 184; 2) решаться на *что* / бир затны этерге таукел бол. *Кёз жумгъан таш жутар.* (Н а р т с ё з.); 3) умирать, перестать жить / ёл. *Тууадыла жашауну гюллери, хурметча, уруш жойгъанлагъа, ёлюм сыйырып, жашар кюнлерин, кёзлерин эртте жумгъанлагъа.* «Шуёхлукъ», № 64, 37. **Кёз жумгъунчу** *къ.* **кёзню жумуп ачхынчы.** *[Къарашауай], Кёз жумгъунчу, жетди узакъ жерге, Талай жылкъыны жыйды бир ёзеннге.* «Нартла», 170. *Азнор Мариядан къагъытны алып, кёз жумгъунчу, окъуп бошады.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 32. **Кёз кёре** на глазах, на виду у *кого* / биреу къарап неда кёре тургъанлай. *Урушну аллында ахыр кюнюне дери мингле бла километрни къыдыргъан, отну-сууну да кёрген жаш, кёз кёре эрий, къарала, тюгене баргъанына эллилени жанлары ауруй эди.* Г у р т у л а н ы Э., Къош да бара-бара..., 97. **Кёз къада** уставиться на *кого-что* / биреуге неда бир затха кёз алмай къара. *Жанчыкъ жукъ кёрмеген кёзлерин фашистге къадап, жууап этмеди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 137. *Эвершапс, билеклерин алгъа узатып, кёзлерин Аубекирге къадады.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 21. **Кёз къакъгъынчы** *къ.* **кёзню жумуп ачхынчы.** *Ёлюм бла сынашыргъа кючлерин, Кёз къакъгъынчы, бирден къопдула деуле...* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 27. **Кёз къакъмай** 1) не смыкая глаз, *(смотреть)* внимательно, зорко / Кёз къысмай, уллу эс бёлюп. *Жерибизге, душманла, Къарамагъыз жутланып, Тенгизчиле, Кёз къакъмай, Сакълайдыла журтларын,* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 27. *Кёз къакъмайын сакълайбыз Журтубузну чеклерин, Сюнгю бла сагаллайбыз Жау къаумну кёплерин.* «Жилтинле», 61; 2) смело, отважно / къоркъмай. *Душман окъгъа, кёз къакъмай, къаралыкъ Жигитледиле совет адамла.* О т а р л а н ы К., Сынла, 68. **Кёз къарам** мировоззрение / дунияда бола тургъан затланы, жашауну ангылау хал. *Диннге ийнанганланы кёбюсю шёндю материалист кёз къарамгъа кёче башлагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1976, № 59. *Шоштар бла Хамызат акъыл-балыкъ болур, жашаугъа кеслери алларына къарай, аны ангылай башлагъандан сора, аланы кёз къарамларында бир бирге ушагъан кёп затла белгили болдула.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 96. **Кёз къарангы эт** *къ.* **кёз ауана эт** 2. *Кёз къарангы этеме деген [къыз а] сокъуранып, артда башын ташха да салады.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 167. **Кёз къарат** любоваться / биреуге сюйюп къара, аны жарат. *Нальчикдеги къуллукъчу*

жашла [Жамийлятха] кёз къарата, лакъырда эте, тилей окъуна башладыла. К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 26. *Аминат жашланы анга кёз къаратханлаларына сейир этгенлей турду.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 165. **Кёз-къаш берме** 1) относиться к кому неприветливо / биреуге жарыкъ тюбеме, жарыкъ болма. *Мустафир кёзкъаш бермегенин, жашы анасын эркелетгенча, тансыкълагъанча этмегенин Букъминат жаратмады.* Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, менме, 84. *Кериймат, Жунюсге кёзкъаш бермей, арбаздан тышына чыкъды.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 4; 2) не обращать на *кого* внимание / биреуню сансыз эт, затха тергеме. *«Бар да атамы жылкъысындан тай тут», – дегенча этип, кёзкъаш бермей къойдула.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 9. *Жангы школну иеси Асланбийни къаты бла кёз-къаш бермей, мухар бёркюню башын ёхтем кётюргенлей озду.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 21. **Кёз-къаш тюеди къашларын тюеди** (*къ.* **къаш**). *Сатлыкъ да босагъада тура эди; Кабинетде ушакъгъа къулакъ ийип... фашист а аяусуз къутура эди, Жаухаргъа ачыуланып, кёз-къаш тюйюп.* Б о т а ш л а н ы И., Таула сакълайдыла, 75. *Махтагъанымы [юй бийчем] эшитмесин ансы, ким да болсун, къонакъгъа жарыкъ болуучуду, кёзкъаш тюйгенледен тюйюлдю.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 42. **Кёз-къулакъ бол** 1) приглядывать, присматривать за *кем-чем* / биреуню къайгъысын кёр, кереклисин тапдыр, къара, бакъ. *Ортабайны керегине, Рая кетгенден сора, Зайнаф бла Сакийнат да дайым кёзкъулакъ болургъа, къалай ёсгенлерине таймаздан къараргъа борчум эди.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 8; 2) *къарач.* глядеть в оба глаза / сакъ бол. *Биз башыбызны бегитгенлей, хар заманда тёрт жаныбызгъа кёз-къулакъ болгъанлай турургъа керекбиз.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушь, 299. *Жалан, мийик дуппурну ёзенден чыкъгъан тубан басханча, Къыямытны башын сагъыш басып тургъанлай, акъылына не зат эсе да келгенди: – Темуркъаны юйюне кёзкъулакъ болугъуз, – деп, тубаннга киргенча, биягъы сагъышына кирди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 198. **Кёз къыс** 1) моргать, подмигивать / кёзюнг бла белги бер. *Иван, эшикден чыгъып баргъан Суратны кёргюзтюп, тёгерегиндегилеге кёз къыса, ышарды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 109. *Жарыкъ чыгъара сёзюн, Файрузгъа къыса кёзюн, Жуукъ олтуруп къатына, Мухаммат насыплы келеди.* «Жюрек жырлайды», 273. *[Асхат эгечине:] Болду, Ариубат бла саламлаш энди деп, кёз къысды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 59; 2) *къ.* **жукъла** 1. *Аскерчиле экинчи кечени кёз къысмай турсала да, кишини баш къагъары келмейди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 344. *Кериймат жашы аскерден келген кече арталлыда кёз къысмады.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 19. **Кёзлери (кёкге, ёрге д.а.к.) аралдыла** *къ.* **кёз акълары айланды.** *Боюнуна дери хан батды жерге, Мияла кёзлери Аралып ёрге.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 215. *Эфенди, къолларын алгъа узатып, кёзлерин кёкге аралтды.* «Шуёхлукъ», № 73, 50; 2) он уставился на *кого-то* / биреуге неда бир затха кёзлерин алмай къарайды. *Къулакъ салып, тынгылап, Тауушунга таралып, Жатар эдим былайда, Кёзюм санга аралып.* «Жилтинле», 489. *Ташлы жолда жан берди, къарлагъа аралып кёзлери.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жаралы таш, 15. **Кёзлерин ау басды** *къ.* **кёзлерине ау чапды.** *Андан бери Кесини уяты Ке-*

миргенден аны жюрегин, Азгъанды сыфаты, Ау басханды жарыкъ кёзлерин. «Жанкъылыч», 78. **Кёзлери жандыла** глаза на лоб полезли / кёзлери кенг ачылдыла (*асыры сейирсиннгенден*). *Мажирни кёзлери, чолпанлача, жандыла, кеси да жукъ айталмай, сир къатып къалды.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 193. *Аппа сейирсиннгенденми болур, манга кёзлерин жандырып къарады.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 45. **Кёзлери жолда къалдыла** проглядеть *(все)* глаза / бирею биреуню неда бир затны келирин кёп сакълады, аллына къарап кёп турду. *Жашыны келирин сакълай, Жамийлятны кёзлери жолда къалдыла.* «Коммунизмге жол», 1983, № 117. *Кёзлерим жолда къалсала да, къулакъларым юйде сёлешгенледеди.* «Огъурлу танг», 64. **Кёзлери кёзюр ойнайдыла** *къ.* **кёзлерин сюзюлтеди**. *Кёзлеринг кёзюр ойнай, сёзлеринг жюрекни байлай, Жюрегиме ауруу бергенсе.* (Ф о л ь к.) ❐ *Кёзлери кёзюр ойнаучу наным, Бир къарагъаннга къараулу. Ой, кукалана келеди ариуум, Къызланы алдаргъа жараулу.* «Малкъар халкъ жырла», 155. **Кёзлери къара кёредиле** *къарач къ.* **кёзлери къарангы этдиле**. *Жашы сагъынылгъанлай, Сапыраны жюреги чанчып, кёзлери къара кёрдюле – аны жашы [Дебош] орус-япон къазауатха кетгенли башсыз болуп турады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 41. **Кёзлери къарангы этдиле** в глазах потемнело / арыгъандан, къарыусуздан, бир затха жарсыгъандан башы айланды, эси ауаргъа жетди. – *Сюйген къызынг эрге кетеди, – дегенлеринде, Мухажирни кёзлери къарангы этдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Экинчи тюбешиу, 14. *Аскер асыры кёпден, Ибрахимни кёзлери къарангы этдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 204. **Кёзлерине ау чапды** глаза его затуманились / кёзлери мутхуз кёрюп башладыла. *Къызчыкъны кёзлеринден тёгерек жыламукъла тёнгереп-тёнгереп чыгъадыла, Кюйюп баргъан бети аланы кепдирип пар эте, алайсыз да туман басхан кёзлерине ау чапдырады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 64. *Эллен шагъырей тау элине киргенде, асыры тынгысыздан кёзлерине ау чапды.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 123. *Сафарны кёзлерине ау чапды, отоу къарангы кёрюндю.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 65. **Кёзлерине къан чапды** он пришел в бешенство *(о человеке)* / бек ачыуланды. *Адыхамны тюбюнде жашы миниучю ажирни кёргенде, Ёрюзмекни кёзлерине къан чапды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 386. *Хажиосман, Хопай кютген къой сюрюуню санап аягъына чыкъгъанында, ачыудан кёзлерине къан чапды.* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 5. *Саматны кёзлерине къан чапды, Абдуллахха эрттеден бери къызып тургъанын жетдирирге энди онг табылгъанын ангылады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 111. **Кёзлерин сюзюлтеди** строит *(или делает)* глазки / кёзлерин ойнатып, кукаланып къарайды. *Танзиля, Азиретни аллында сюелип, кёзлерин сюзюлтеди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 82. **Кёзлерин чыракъ ийди** *къ.* **кёзлери чыракъ барадыла**. *Ол [Унух] кёзлерин чыракъ ийип, мазаллы къызыл къолларын жанган отха тутуп жылытады.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 10. *Нюрхан печь юсюнде къайнай тургъан чоюнчукъгъа мыдах кёзлерин чыракъ ийди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 6. **Кёзлери толдула** глаза его налились слезами / кёзлерине жыламукъла келдиле, жыларыгъы келди. *Мустафирни алгъа кёзчюклери тола келип, жыламукълары сакъалгъа тамып башладыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 7. *Немецлиле тутуп*

келген атасы болгъанын кёрюп, Алимчикни кёзлери толдула. Толгъурланы З., Айыуташ, 5. **Кёзлери чыракъ барадыла** он уставился на что / бир затдан кёзлерин алмай къарайды. *Кёзлерим чыракъ барады анда [чегетде] жаш терекге, Ол терентин ойларым кетди эрекге: Гагарак тёгерлей болуп ол ёсерми, Огъесе, отунчу жашлай, окъ кесерми.* «Жюрек жырлайды», 19. **Кёзлери чыракъ кетедиле** *къ.* **кёзлери чыракъ барадыла.** *[Хасан] Бир къараса, анасыны сагъышланып, кёзлери чыракъ кетип тургъанын кёреди, бир къараса, анасы кёзлерин хотасы бла эслетмей сюрте тургъанына тюртюледи.* Хубийланы О., Аманат, I, 84. *Юнюс, аякъларын орундукъдан боз тюклю эчки териге салындырып, кёзлери чыракъ кетип, сагъышлы болуп олтурады.* Лайпанланы С., Гургумлу, 7. **Кёзню жумуп ачхынчы** в мгновение ока / бек терк, тюу дегинчи, къарап-къарагъынчы. *Жютюкёз Солтанбек, алларында окопда ушкокну буруну кеслерине бурулгъанын эслеп, кёзню жумуп ачхынчы, Мироновну аллына секирди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 177. *Кёп мычыргъа заман жокъ эди, Къанамат бла Таулан, кёзню жумуп ачхынчы, атларыны юслерине къондула.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 302. **Кёзню кёзге урсанг да (жукъ) кёрюнмейди** *(ни)* зги не видно *(или не видать)* / асыры къарангыдан зат кёрюнмейди. *Кёзню кёзге урсанг да жукъ кёрмезча къарангы кече Шаухал, партизан отрядха келип, Ахматны башчылыгъы бла жерибизни душманларына къажау кюрешгенлени сатырларына къошулады.* «Шуёхлукъ», № 43, 96. *[Петрусь:] Асыры къарангыдан кёзню кёзге урсанг жукъ кёрюнмейди.* Этеланы О., Къаяла унутмагъанды-ла, 31. *Къалын агъачны ичи кёзню кёзге урсанг да жукъ кёрюнмезчады.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 7. **Кёз суу тёк** *къ.* **кёз жаш тёк.** *[Мёлехан] Жашчыгъы ач болуп, кёзюне къараса, жюреги такъыр болуп кёп заманда кёз сууларын тёкгенди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 7. *Жаралы болгъан аю къатында окъ тийген сабийине къапланып, къарт анасы кёз сууларын тёкдю.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 52. **Кёз тийди** подвергнуться сглазу (*дурному глазу*) / диннге ийнанганланы ангылауларына кёре: биреу аман кёзю бла къарагъаныны хатасындан башха биреу ауруду, анга хата, заран, бушуу, жарсыу келди. *Къолан малгъа кёз тиймез.* (Нарт сёз.) О *Лейлагъа кёз тийген болур, ансы башы да къызады.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 29. *«Не кёз тиер, неда бир жюрек къыйын болур деп къоркъама», – деп, Къарабаш Сакийнатха къарап, тилин чук-чук этдире, башын эки жанына булгъай эди.* «Шуёхлукъ», № 9, 25. **Кёз тутмагъан** необозримый, неоглядный/ къарап къыйыры кёрюнмеген. *Жерни юсюн кёз тутмагъан уллу тенгизле эм океанла жабадыла.* «Естествознание», 44. *Кёз тутмагъан будай сабанлада комбайнала айланадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 213. **Кёз тутханда** расстояние, где можно узнать, различить предмет / Къарап затны кёрюр, эслер чакълы бир узакълыкъда. *Кёз тутханда акъ иегини уруп, ушкок тютюн, кукурт ийис чыгъады.* Шахмырзаланы С., Ол ёмюрледе, 54. **Кёз туура** поле зрения / кёзге кёрюннген, ол кёрюрча жер. *Сабийле, арбазда сюеле туруп, жангурну тохтамазын ангылагъанларында, юйлерине дыбыртлап, кёз туурадан ташайдыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 249. *Кёз туурамда жылагъан къызны бетин, Аны жыламукъларын эслейме. Ала жауундан да, желден да ётюп, Жюрегиме та-*

мадыла. «Шуёхлукъ», № 63, 61. – *Сен кетмейсе эсимден, Кёз туурамда тураса, Тыхсып, кюйюп жазсам мен, Накъырдагъа бураса.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 36. **Кёз чырагъы** *къ.* **кёз жарыгъы 1.** *Сабий ананы кёз чырагъыды.* **Кёзю бла аулады** он окинул взглядом / тёгерекге къарады, къарап кёрдю. *Кабинетде болгъан затланы жаш кёзю бла аулады.* ❐ *Хадис, бийик къаяланы кёзлери бла аулай, ариулукъларына сейирсинди.* «Коммунизмге жол», 1982, № 176. **Кёзю жарыды** он повеселел / къууанды. *Хамитни кёргенлей, Любаны кёзю жарыды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 69. **Кёзю кётюрюлдю** *къ.* **кёзю жарыды.** *Атасы сюйген жашындан тыймазын сезгенде, къызны кёзю кётюрюлдю.* **Кёзю къарайды** 1) ему нравится / жаратады, сюеди, сайлайды. *Махмутха кёзлери къарап, къызла аны кеслерини сюймеклик жырларына эртте къошхандыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 29. *[Хажимуса Кериуаннга:] Солтаннга аллай бир кёзюнг къарай эсе, кеси къызынгы бер.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 160; 2) жаль отрываться от *чего* / бир затны (*ишни, окъууну д.б.*) къояргъа сюймейди. *Фатиматны дерсине кёзю къараса да, ол кюбюрюню ичин ёмюрде кёрмегени себепли, кёрюрге ашыкъды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 8. **Кёзю къыймайды** 1) жалеет, жадничает / къызгъанды. *Тот болгъан бышлакъ гыртны саулай берирге кёзю къыймай, къатын чыккырны башын жапды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 197. *Жолоучу, автоматны атып къояргъа кёзю къыймай, алып кетди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 9; 2) чувствует жалость, сострадание к *кому* / биреуге неда бир затха жаны ауруйду, эрийди. *Къамичи урургъа санга [атха] кёзюм къыймайды, Не тукъум да сени буруу тыймайды.* «Жюрек жырлайды», 100. *Къаяда къушну кёрдюм да Атмадым аны, Кёз къыймады, эсгердим да Къуш къанатланы.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 37. **Кёзюмю юсюндеди** хорошо помню / эсимдеди, унутмагъанма. *[Мурат] Анам, мен урушха кете туруп сени жылагъанынг, машина кетгенден сора да ызыбыздан къарап тургъаннынг кёзюмю юсюндеди.* «Шуёхлукъ», № 64, 27. **Кёзюн ач** 1) веселить, забавлять, развлекать *кого* / эрикгенин, мудахлыгъын кетер, жарыкъ эт. *Арабий, къарт, бизни кёзюбюзню ачсанга, бир таурух айтып.* «Къарачай халкъ тауруха», 172. *Клубда къызланы, жашланы жыйып, халкъны кёзюн ачаргъа нек болмайды?* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 157; 2) открывать глаза *кому на что* / биреуню жангыла тургъан затындан къутхар, анга ишни халын тюз ангыларгъа болуш. *[Аскер Аннагъа:] Сен а кёзюмю кёп затлагъа ачханса.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 21. **Кёзюнден кетмейди** *къ.* **кёз аллындан кетмейди.** *[Таубатыр:] Къазий бла Алий бурунларын тарта, аусуз кёнчеклери бла жалан аякъ чабып айланнганлары ма бюгюн да кёзюмден кетмегенди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 265. **Кёзюнден кёр** 1) держать *что* на памяти о *ком* / Биреуню терк-терк эсге тюшюре турур ючюн, бир затын кесингде тут. *Къолумдагъы палатогуму Кеси кёзюмден кёре тур. Таша сюйгеним, туура: «Къарындашым, эгечим», – деп, келе тур.* (Ф о л ь к.) ❐ *Жанымдан сюйген тор атымы алырса. Кесими кёзюмден кёрюп сакъларса.* «Малкъар халкъ жырла», 94; 2) уважать *кого-л.* из-за *чьей-л.* памяти / биреуню бетинден кёрюп, башхагъа иги бол. *Элтип къагъытны ариу Даумханнга беригиз, жангыз сабийни кесини кёзюнден кёрюгюз.* (Ф о л ь к.) ❐ *Мени кичи къарындашчыгъымы Меци кёзюмден кёрюгюз. Келген келинни, му-*

дах этмей, Кичи къарындашчыгъыма беригиз. (Ф о л ь к.) ❐ **Кёзюне айт** говорить в глаза /сёз кимни юсюнден бара эсе да, аны кесине неда ол тургъанлай айт. *Сюйген адамынг кёзюнге айтыр, сюймеген адамынг ызынгдан айтыр. Адамны кемлигин кёзюне айт.* (Н а р т с ё з.) О **Кёзюне-бурунуна сугъады** ласкает *кого* / ыйнакълайды, тансыкълайды. *Къарт къатын къызындан туугъанны кёзюне-бурунуна сукъду, тансыкълады.* (Ф о л ь к.) ❐ *[Ибрахим Къаналматха:] Андан бери къарт къатын мени кёзюне-бурунуна сугъады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 334. **Кёзюне жетгенде** в нужный момент / керекли заманда. *Чалгъыгъа чыгъаргъа сёз берип туруп, кёзюне жетгенде уа, Ахмат сылтау этип къойду.* «Шуёхлукъ», № 49, 64. *Иш кёзюне жетгенде, Бийберт Азаматха къол жетдиралмады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 15. **Кёзюне жукъу кирмейди** не смыкает глаз / чыртда жукълаялмайды. *Адамгъа жукъ бермеген, берсе кёзюне жукъу кирмеген.* (Н а р т с ё з.) О *Жашны кёзюне жукъу кирмей, къоркъуп, эмегенлени сёлешгенлерине тынгылап тургъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 110. *Хамит жатса да, кёзюне жукъу кирмейди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 76. **Кёзюне кёрюнеди** представляться воображению, мысли / алгъын болгъан зат эсине тюшеди, бусагъатда бола тургъанча кёрюнеди. *Назбий къой кютген, биринчи чалгъы тутхан жылы, биринчи арба жекгени кёзюне кёрюндю.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 125. // **Показаться** / Сун. *«Ай зыкъы, кёзюнге кёрюннгенди, киши да жокъду. «Жукъла», – дей, [Заммай] кеси кесин базындыра, кёл этдире, эки кёзюн къаты къысады, къалкъыр амалны излейди.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 93. *Мусос, кёзюне жер тёгерек айланнганча кёрюне, жашчыгъы таба атлады.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 5. **Кёзюне кёрюнмейди** не удовлетворяется, не довольствуется *чем* / этилген затны кемге, азгъа, тапсызгъа санайды, анга ыразы болмайды. *Хажини бандитлени къыргъаны кёзюне кёрюнмейди, аланы таматаларын жаны саулай туталмагъанына жарсыйды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 130. **Кёзюне къалкъыу кире башлады** / он начал засыпать / жукълай башлады. *[Махмутну] Кёзлерине татлы къалкъыу кире тебиренлей: «А-а-ай, о-ой анам», – деген бир таууш къулагъына чалынды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 242, *Алий, тынчайып, кёзюне къалкъыу кире башлагъанлай, эшик къагъылды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 116. **Кёзюне къарагъан** зависимый от *кого-л* / биреуню къолуна къарагъан, андан умут этген. *Сени кёзюнге къарагъан жаш адамланы умутларын толтураллыкъса.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 78. **Кёзюне тогъунады** *къ.* **кёзюне кёрюнеди.** *Пушкинни бурма чачы, аны уллу кёзлери Кёзлериме тогъуннганлай турады.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 62. *Марзиятны уа жаланда Адилгерийни сыфаты аллында сюелип тургъанча, кёзюне тогъуннганлай къалады.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 36. *Бай Дюгербий, халкъгъа кесин сюйдюрюрге кюрешген хыйлачы Абдырахман эфенди хар къуруда аны [Бекболатны] кёзюне тогъуна айланадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 396. **Кёзюне тут** указывать *кому* на его недостатки, ошибки и т.п. / кемчилигин, халатын, терслигин д.а.к. затын ачыкъ айт, кёргюзт, билдир. *Бийберт Азаматны жахиллигин кёзюне тутаргъа умут этген эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 25. *[Аскер:] Къыйсыгъынгы кёзюнге тутады да къояды.* «Алчыла», 91. Кё-

зюне туура эт *къ.* **кёзюне тут.** *Совхоз жыйылыуда директорну кемчиликлерин кёзюне туура этерге тийиншлиди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 168. *Жолдаш Улановну кемчиликлерин кёзюне туура этдиле.* «Шуёхлукъ», № 31, 60. **Кёзю тоймайды** 1) проявляет жадность, алчность / жутлукъ этеди. *Молланы къарыны тойса да, кёзю тоймаз.* (Н а р т с ё з.) *Байны кёзю малдан тоймаз.* (Н а р т с ё з.) *Мухарны, кеси тойса да, кёзю тоймаз.* (Н а р т с ё з.) О 2) не насмотрится / къарарыгъы, кёрлюгю келип турады. *Дангыл тюзню ара тёбесинде ёсген эки къара кёкен терекчикден къарап кёзюм тоймайды.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 78. *Дуния, манга кечгинлик бер! Кёзюм тоймайды дагъыда. Манга багъалыды бу жер, Терекни хар бутагъы да.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 27. *Черекни кёклюгюнден кёз тоймаучу эди.* «Шуёхлукъ», № 56, 3.

КЁЗБАУ I *ат* 1. Лесть / биреуню ыразы этер мурат бла аны ишин, къылыгъын оздуруп махтамакъылыкъ. *Мёхел, жалкъау, кёзбау да жокъ алада, Низам юлгюлю жюрюйдю арада.* О т а р л а н ы С., Жаз жылыуу, 70. *Тюлкю айыугъа билген кёзбауун айтып, Айыуну шапалыгъын этерге хазырланды.* М а м м е л а н ы И., Чалгъы, 93.

2. *В позиции определения*: льстивый / *Кёзбау этиучю. Кёзбау адам* // Выражающий лесть / Кёзбауну билдирген. *Кёп жапсарыу тилемейди солдат жюреги, Керекмейди кёзбау сёз, татлы ётюрюк, ант да.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 64.

КЁЗБАУ II *хал. сёзл.* Льстиво / Кёзбау этип. *Бир-бирлери кёзбау ышарырла, Аллайланы адамлыкъларындан тюнгюл.* М о к ъ а л а н ы М., Жырла бла жылла, 54. *Комендантны эсирген къызыл кёзлери Мюллерни кёзлерине, ит иесине къарагъанча, кёзбау къарадыла.* «Шуёхлукъ», № 28, 42.

■ **Кёзбау эт** льстить, подхалимничать / кесине хайыр тюшюрюр мурат бла биреуню кёзюнде ётюрюкге махта, ариу айт. *Чомартны ким да сюеди, сагъынып да сююнеди. Кёзбау этип айтмайма, Аны бла бет сатмайма.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 547. *Сафаргъа азламы кёзбау этдиле, алай кёзбау эте билгенле жашырын уру къаза да биледиле.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 196.

КЁЗБАУ III *ат къарач.* 1. Волшебство, колдовство / Хыйнычылыкъ, хыйнычыны иши, билгичлик.

2. *В позиции определения:* волшебный, колдовской / Билгичлиги болгъан. *Кёзбау бёрк. Кёзбау таякъчыкъ.*

3. Адамны, малны, жаныуарны сёз бла толусуз жукълатхан (*кёбюсюнде багъар мурат бла*). *Адамны, кёзбау бла багъып, сау этиу. Ийнекни кёзбау бла сау этиу.*

4. Фокус, трюк / Оюн, кёз алдау. *[Жаш сюрюучюле] къазауатха барыргъа бир сейирлик оюннга, кёзбаугъа къараргъа талпыгъанча, ашыгъадыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 145.

5. *кёч.* Фальшь, видимость, показуха / Кёзге тап кёрюннген, алдау зат. *Не десенг да, ариулукъ кёзбауду – адамны алдаргъа ёчдю.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 103. *Затха былай ёретин къарауну къоймай, поэзияда жылтыраууакъ кёзбаудан къутулургъа амал жокъду.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 23.

6. *В позиции определения:* показной / Кёзге тап кёрюннген, алдау, жалгъан. *Кёзбау суратым акъыллыды, Жарлылыгъымы жашырыр.* «Къарачай халкъ жырла», 218.

КЁЗБАУЛАН *эт. сёл. тил.* **Кёзбау эт** (*къ.* **кёзбау II**). *«Эй, жаша-*

гъын сен, Добай!» – деп, Элбуздукъ кёзбауланды. Э т е з л а н ы О., Тарда, 121. *Къасай къатыны, Лейланы къолун ычхындырып, кёзбауланып, ариу сёлешип башлады.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 67.

КЁЗБАУЛАНЫУ *и.д. от* **кёзбаулан** / Кёзбаулан дегенден *этим ат.*

КЁЗБАУЛУ *хал. сёзл. къ.* **кёзбау II.** *Къаплан а, гебен тюбюнден Чыкъгъан чычханча, алай Айланады ол бир кюйюнде, Кёзбаулу ышаргъанлай.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Кёк чынарла, 131.

КЁЗБАУЛУКЪ *ат къ.* **кёзбау 1.** (*1-чи магъ.*). *Кёзбаулукъда чомарт болгъан къызгъанчла чырмау боладыла биз баргъан жолгъа.* М о к ъ а л а н ы М., Жырла бла жылла, 22. *Иги критика бизни литература ишибизде кёп жангылычны, жахилликни, кёзбаулукъну тайдырып, тыйыншлы фахмуну керти жолгъа чыгъарыргъа болушурукъду.* «Жарыкъ жолда», 4. ■ **Кёзбаулукъ эт кёзбау эт** (*къ.* **кёзбау II**). *Кёзбаулукъ эте билмеген, тюзлюкню сюйген жашла Мухтарны ауузуна чапдыла.* Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, менме, 72. *Таужан председатель болур-болмаз, Залим анга кёзбаулукъ этеди, шапасы кибик.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 56.

КЁЗБАУСУЗ I *сыф.* Не склонный к лести / Кёзбау этмеучю. *Кёзбаусуз адам.* ❐ *Кёзден кетген кёлден да кетеди дейдиле, угъай, атам, ийнанма анга. Аз таныгъанла да сени эсгередиле, Кёзбаусуздула ала манга.* «Шуёхлукъ», № 39, 57. // Не содержащий в себе лести, не выражающий лести / Кёзбауу болмагъан, кёзбауну билдирмеген. *Тауулу поэтлени назмулары кёзбаусуз ахшы назмула болур ючюн, кёп къыйын жол къоратып, жангы качествогъа ётерге керек эди.* «Шуёхлукъ», № 30, 99.

КЁЗБАУСУЗ II *хал. сёзл.* Без лести / Кёзбау этмей. *Къайсынны уруш кюнледе жазылгъан лирикасы, кёзбаусуз айтханда, кишиликни поэзиясыды.* «Шуёхлукъ», № 30, 102. *Кедрин Кулиевни жашаудан, кишиликден да толу, ариу музыкалы, чомарт поэзиялы назмуларын бек кёзбаусуз сюйюп болгъанды.* «Шуёхлукъ», 105.

КЁЗБАУЧУ *ат* I. Льстец / Кёзбау этиучю адам. *Бир кесекден, тёгерегин да кёзбаучу тенглери алып, юсю-башы жылтырай, Бекболат да кёрюндю.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 21. *Излеминг тюзлюкдю, къызыу жюрегим, Айырмасанг ётюрюкню, кертини, Къолдан ычхындыр жашауну жюгенин, Кёзбаучу болсанг, сёз бедиш келтирир.* «Шуёхлукъ», № 53, 34.

КЁЗБАУЧУ II *ат къарач.* Волшебник, колдун / Хыйнычы, билгич. *Кёзбаучу кёзбау кёргюзеди.*

КЁЗБАУЧУЛУКЪ *ат.* Льстивость / Кёзбау этиучю къылыкъ. *Кёзбаучулукъ адамны юсюнде болгъан аман ышанладан бириди.* ❐ *Сатлыкъ кёзбаугъа тюбесе да бирде, Жийиргенчли ышара озгъанды ол [солдат]: «Кёзбаучулукъ башха тюйюлдю,– дей ,– кирден».– Назмуну ол эр жюрекден жазгъанды.* О т а р л а н ы К., Дуния эрттени, 110.

КЁЗКЁРГЕН *ат.* Горизонт, небосклон / Къарап кёз кёрген жерде кёкню бла жерни (неда сууну) ортасында чек. *Къыйырлары-чеклери болмагъан аулакъла кёзкёргенден ёрге кётюрюлгендиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 388. *Ауанала, узун бола кетип, энди эридиле, нек десенг, кюн кёзкёргенден ташайды.* «Шуёхлукъ», № 11, 87.

КЁЗКЁРМЕЗ *ат* Далекое место, необозримая даль / Кёз кёралмазча узакъ жер. *[Къарашауай бла аты] ура, бере, кёзкёрмезге бардыла, тик къаягъа жетип ёшюн урдула.* «Нартла», 150. *Бюгюн-бюгеча келтиребиз деп тургъан келинликлери кёзкёрмезге кетип баргъанда, ала ачыу этмей, аны тыяргъа кюрешмей къоярыкъ тюйюл эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 27. *[Азнор] Кеси классда олтуруп тургъанлай, эси къайда эсе да кёзкёрмездеди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 269.

КЁЗЛЕН *эт.* **Кёз тийди** (*къ.* **кёз**). *Амма: «Сабий кёзленнген этгенди», – деп, къарт ыннагъа тюкюртюрге элтди.*

КЁЗЛЕНИУ *и.д. от* **кёзлен** / Кёзлен дегенден *этим ат. Дин ахлулары адамны кёзлениую юсюнден кёп тюрлю хапар айтадыла.*

КЁЗЛЕУ *ат къарач. къ.* **шаудан**. *Тенгиз кёзлеуден суу бермез.* (Н а р т с ё з.) О *Не кёп ичселе да, тауусулмады кёзлеучюк.* Х а б и ч л а н ы Р., Жабалакъчыкъ, 2. *Андамында тюбеучю кёзлеу суучукъланы саны аздан аз бола барады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 134.

КЁЗЛЮК *ат.* Монокль / Бир кёзню чунгуруна салып къарар ючюн жюрютюлюучю тёгерек оптика миялачыкъ (*кёзлюклени орунуна хайырланылгъанды*). *Немча офицер, бир кёзюне кёзлюк салып, ёрге туруп, ашыкъмай эшик таба тебиреди.* «Жанкъылыч», 243. *Бир кёз чунгуруна жангыз кёзлюкню къабдырып, тутмакъгъа жууап бермей, дагъыда сорду.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 203.

КЁЗЛЮКЛЕ *ат кёпл. сан.* Очки/ Кёзлери иги кёрмесе неда кёзлени сакълар ючюн къулакъ артлагъа неда бурун сыртха илиндирип жюрютюлюучю оптика прибор. *Кёзлюклеринги сала-ала бизни Окъутхан эдинг чыдай кёп хылибизге, Сен шулпулу кюнлеринде да кюзню, Гуппуруракъ болуп, келиучю эдинг бизге.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 16. *Уллу столда кёзлюклери бла тизгинли, акъ шинли, орта бойлу, чырайлы аскерчи олтура эди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 91. *Къарт геолог биягы кёзлюклерин алып, сюртюрге керекли болмай тургъанлай, къадалып сюртюп башлады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 189.

КЁЗЛЮКЛЮ *сыф.* Очкастый / Кёзлюклери болгъан, кёзлюкле жюрютген. *Кёзлюклю, Ибрахимни жууабына уллу ыразы болгъанча, артына ауаракъ болуп, эски шинтикни гъыж-быж тауш этдирди.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 43. *Кёзлюклюню жан аурутуп чапханын ангылап, тюрмечилени ичлеринде аллай адам чыкъгъанына тутмакъ бек сейирсинди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 199. *Кёзлюклю адам харфлыкъ китапланы къалауна, сейирсинип, къарады.* «Шуёхлукъ», № 63, 44.

КЁЗСЮЗ *сыф.* Безглазый / Кёзю неда кёзлери болмагъан, сокъур. *Кёзсюз тауукъ. Кёзсюз адам.*

КЁЗСЮН *эт.* **кёз тийди** (*къ.* **кёз**). *Сабий кёзсюндю. Юйдегиле барысы да: «Къыз кёзсюннгенди»,– деген оюмгъа келишдиле.*

КЁЗСЮНДЮР *эт. понуд. от* **кёзсюн** / Кёзсюн дегенни *къатланыучу айырмасы. Къызчыкъны, бирден бирге ала, махтай кетип, кёзсюндюрдюле.*

КЁЗСЮНДЮРЮУ *и.д. от* **кёз-**

сюндюр / Кёзсюндюр дегенден *этим ат. Атны кёзсюндюрюу. Сабийни кёзсюндюрюу.*

КЁЗСЮНЮУ *и.д. от* **кёзсюн** / Кёзсюн дегенден *этим ат. Сабийни кёзсюнюую. Малны кёзсюнюую.*

КЁЗТУТМАЗ *ат къ.* **кёзкёрмез.** *Ырбынла бла экиси да къысха заманны ичинде кёзтутмазгъа ташайгъан эдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 43.

КЁЗТУТХАН *ат къ.* **кёзкёрген.** *Кёзтутханда акъ иегини уруп, Ушкок тютюн, кукурт ийис чыгъады.* Шахмырзаланы С., Ол ёмюрледе, 54

КЁЗЮ-БАШЫ *къауум. ат.* Лицо человека вместе с глазами, лбом, ртом, носом / Бет аффикссиз жюрютюлмейди. Адамны бети аны кёзлери, мангылайы, ауузу, бурну бла биргелей. *Байдымат жашчыкъны кёзюн-башын уппа этди.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 194. *Солтан-Хамит, барып, жатып тургъан атасын къучакълап, кёзюн-башын уппа этди, тансыкълады.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 68.

◆ **Кёзю-башы жарыды** у него настроение поднялось /кёлю жарыкъ болду, къууанды. *Ханымсат сюйюмлю ышарды, кёзю-башы жарыды.* Хубийланы О., Адамла, 142. *[Жашла Хасаннга:] Кёзюнгбашынг жарыгъанды, отоугъа ашыкъгъан жашча, къайры гузабаса?* Хубийланы О., Аманат, I, 75. **Кёзю-башы тёгерек айланады** у него голова идёт кругом / ауруп, халы осал болуп, кёзюне хар зат тёгерек айланнганча кёрюнеди. *[Валя:] Энишге къарасам, черекни алай суху, огъурсуз баргъанындан кёзюм-башым тёгерек айланады.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 257. *Солтанны жюреги чанчды, кёзю-башы тёгерек айланып, бетин тин тер басды.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 24. **Кёзю-башы томалды** он был сильно побитым / тюйюлюп, кёзю-башы къаралды. *Гордаш да кёзю-башы томалып къайтды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 63. **Кёзюне-башына тебин** размахиваться перед *чьим-л.* носом, грозя ударить / урургъа узал, керил, урама деп, къоркъут. *Мырзабек Петрону кёзюне-башына къамичи бла тебинеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 239. *Къазакъла Павловну кёзюне-башына тебине эдиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 80. *[Къайын ана келинине:] Была [немецли солдатла] бизни кёзюбюзге-башыбызгъа нек тебинедиле.* Тёппеланы С., Атам урушдан къайтса, 14. **Кёзюнбашын тулукъ эт** сильно побить *кого* / тюйюп кёзюн-башын къаралт, кёпдюр. *Акъла Сафарны кёзюн-башын тулукъ этгендиле.* Хочуланы С., Хапарла, 19. *Хамит Керимни кёзюн-башын тулукъ этип, иеси танымазча этди.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 90. **Кёзю-къашы** *къауум. ат.* Лицо, физиономия / Бет аффикссиз жюрютюлмейди. Адамны бети, бет сыфаты. *Къызны кёзю-къашы ариуду.* **Кёзю-къашы жарыды кёзю-башы жарыды** (*къ.* **кёзюбашы**). *Аллына тепси салынмаса, молланы кёзю-къашы жарымаз.* (Нарт сёз.) О *«Алий!» – дедим мен, кёзюм-къашым жарып.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 12.

КЁЗЮЛДЮРЕУЮК *ат.* Бинокль / Узакъда затланы кёрюр ючюн хайырланылыучу, кёзлени аллында къол бла тутуп къараучу, эки быргъычыкъ бирге къошулуп къуралгъан оптика прибор. *Командир дуппурну башында, кёзюлдюреуюгюн кёзлеринден кетермей, душман топлары атылгъан жерге къарайды.* Залийханла-

н ы Ж., Тау къушла, 224. *Тау башында юч къаралды санайма, Кёзюлдюреюкню тартып къарайма.* «Малкъар халкъ жырла», 39.

КЁЗЮР *ат* 1. Козырь *(карта)* / Карт оюнда кесини тюрсюнюнден башха картладан уллугъа тергелген эм аланы къайсысын да жабыучу карт. *Кёзюр бла жюрю. Кёзюр бла жап.*

2. *В позиции определения:* козырной / Кёзюрледен болгъан, аланы санына кирген. *Кёзюр карт. Кёзюр туз. Кёзюр алтыча.*

КЁЗЮУ [1] *ат къарач. къ.* **кезиу** [1] *(1-чи магъ.). Ишлей тургъан кёзюуде.* ❐ *Жаш кёзюу – насыплы кёзюу.* (Н а р т с ё з.) О *Ачдан жюреклери тарагъан сазбет сабийлеге барып тохтагъан къыйын кёзюуде, къыркъ тёртюнчю жылны жазында, жангыдан токълукъ, къууанч келди.* А к ъ б а й л а н ы А., Ёмюрню иеси, 8.

2. *къ.* **кезиу** [1] *(2-чи магъ.). Оюнну ал кёзюую. Ишни жууаплы кёзюую.*

КЁЗЮУ [2] *ат къарач. къ.* **кезиу** [2] *(1-чи магъ.). Къууанч болгъан жерде жырлай келгендиле да кёзюу бир жашха жетгенди.* Х у б и й л а н ы М., Алан, 16. *Кёзюую жетген Барады аскерге. Бу сыйлы борчду Бизде хар кимге.* «Жилтинле», 491.

КЁЗЮУ [3] *хал. сёзл. къарач. къ.* **кезиу** [3]. *Чарх да кёзюу тёнгерейди.* (Н а р т с ё з.) О – *Мен да билмейме сизни, – деди Борис, къарт къатын бла жашха кёзюу къарай.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 9.

КЁЗЮУ-КЁЗЮУ *хал. сёзл. къарач. къ.* **кезиу-кезиу.** *Къаншаубий къуу бармакъларын ууа да кёзюу-кёзюу чыкъырдата тургъанлай, эшикни шыкъыртсыз ачып, Матай кирди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 295. *Кёзюу-кёзюу сюрте кёзюн, Айтды амма ахыр сёзюн.* «Жанкъылыч», 89.

КЁК [1] *ат* 1. Небо, небосвод / Жерден ёргеде кёрюнюп тургъан тёгерек формалы хауа кенглик. *Булутсуз кёк. Чууакъ кёк.* ❐ *Жолну букъусу кёкге къонмаз.* (Н а р т с ё з.) О *Сюеме сени таула башы Кёкню, къанатлы сюйген кибик, Бийикден жаннган жулдузланы Кечикген атлы сюйгенча.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, 1, 42. *Кёкден тийген кюн юслерин жарытханча, школда алгъан билимлерин сабийлени башларын, жюреклерин жарытады.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 143. // Окружающее Землю мировое пространство / Жерни къуршалап тургъан дуния кенглик. *Чууакъ кёк жулдуздан толгъанды, Зауурбек да хапарны бардырады.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. *Кёкню кюнбатхан жаны бла кюнчыкъгъан жанының жарыкълыгъында башхалыкъ танылады.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 125. *Кёкде сет-мет жулдузла эсленмей башладыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 342.

2. Высь/ жерден бийикдеги кенглик. *Къара къуш, къакъ-къакъ этип, [тауукъну] Алды да кёкге кетди.* Г у л и й л а н ы М., Кетмегиз, зурнукла, 25. *Тау тёппеле талпыйдыла кёкге-кёкге, Чегетле да къалкъыйдыла бетден бетге.* Алчыла, 124. ◆ **Кёкге жетдир** до небес возносить *(превозносить)* / бек, мардасыз махта. *Ол тенг къызын, асыры махтагъандан, кёкге жетдиреди.* **Кёкге къара** загордиться / махтан, эсирик бол, кесинги кишиге тенг этме. *Эл биреуге къарай, биреу а кёкге къарай.* (Н а р т с ё з.) О *[Виктор:] Жолдаш начальник, асыры терк кёкге къарайса, энишге къараргъа тюшмесин.* «Коммунизмге жол», 1982, № 49.

КЁК [2] *сыф.* 1. Синий / Спектрны баш тюрсюнлеринден биринича тюрсюню болгъан – буз, мияла, тенгиз суу бетли. *Жел боранлап, ёшюн уруп Кёк тенгизге, Жагъасындан тёге эди Суун тюзге.* Хубийланы О., Мурат, 13. *Кёп болмай мен Минги тауну кёк чыранларына чыкъгъанма.* «Шуёхлукъ», № 30, 111. *Кёк терезеден бир баш къарайды. Ол сюйгеними башыды. Аллай сюйгенден къалгъандан эсе, Тап ёлюп кетген ахшыды.* «Малкъар халкъ жырла», 115.

2. Голубой, светло-синий, лазуревый / Спектрни баш тюрсюнлеринден биринича тюрсюню болгъан – ачыкъ кёк бетли. *Кёк къатапа. Кёк ысхарла.* ❐ *Одоевский мында Шымал кёгюне ушаш Ол кёзлерин жумады.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 8.

3. Сизый, серо-голубой / Аз кёкге тартхан къаралдым боз. *Кёк кёгюрчюн жылайды, окъ тийип, ёлген тенгине, Биз билмеген тилинде мурулдай.* Отарланы К., Жолла, 110. *Къаралып кёк булутла, Жангур жаугъанды къаты, Мутхузланып тау журтла, Кетгенди кюнню къууаты.* «Жилтинле», 406.

4. Серый, цвета пепла / Къара бла акъны бирге къатышдыргъанда болуучусуча тюрсюнлю, кюл бетли. *Къарт кишиге сол жанындан бир кёк бёрю келгенди.* «Къарачай халкъ тауруxла», 21. *Кёк ит, арам-къарам да этмей, бёрю къойгъа мыллыгын атханча, жетип, ёшюн уруш этеди.* Семенланы А., Жазыу айла, 68. *[Элмырза] Эрттен бла аякъ юсюне миннгенлей, Огъары элге барыр сылтау бла Османны юйюню аллы бла озар ючюн, ол кёк ажирни жерлетгенди.* Къобанланы Д., Тауларда тауушу, 149.

5. Зеленый, цвета травы, зелени/Кырдык бетли; жашил. *Ала бир заманда шуулдап тургъан кёк терекле эдиле, къуандыргъан Сабийлени, жаш къызланы, къартланы, энди уа жандырадыла отланы.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 10. *Жылны къайсы чагъына да бой бермей, наратла бирча кёклей турадыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 152. *Сакълап турабыз сени; Бизни сюйген айыбыз, Сау кел, жууукъ бол, Кёк кийимли Майыбыз.* Къулийланы Х.-М., Жулдузчукъла, 12.

КЁК [3] *ат къ.* **кырдык**. *Онг жанынга къарасанг, тау этегинде элли тууарла, кёкден тоюп, сырт артында ышара келген кюнню къызылулугъундан, чырпыгъа кирип, къуйрукъ булгъай, чибин къоруйдула.* Ахматланы И., Боранда, II. *Жазгъа арыкъ чыкъгъан къарыусуз малла кюн къыбыдынлада кёкге жубанадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 172.

■ **Кёк бичен** *къарач. къ.* сенаж. *Чунгурлагъа кёп минг тонна силос бла кёк бичен салыннганды.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 112. *Силос, кёк бичен, ханс къууут, дагъыда башха мал ашла озгъан жылдан эсе аслам жыйылгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 13. **Кёк тузлукъ** рассол / хуппегиден этилип, ичинде бышлакъла тутуучу тузлукъ. *Жулдуз а тепсиге кёк тузлукъдан чыкъгъан таулу бышлакъны туурап, салгъанды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 94. *[Апалай Бекболатха:] Аша, жашым, аша арпа гыржынны кёк тузлукъ бла ашаргъа хычыуун болады.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 4. *Анасы жашына эрттенликде кёк тузлукъ неда туз бла гыржын бурхучукъ береди.* Шауаланы М., Мурат, 209. **Кёк чай** зеленый чай/ Чайны къайнатханда кёксюлдюм сары болуучу, ачхыл татыулу, къалын этиучю тюрлюсю. *Орта*

Азияда жашагъанла кёк чайны кёп ичедиле.

КЁКБАР *ат.* Кёкбар / Къазахлылада, къыргъызлылада атлыла эки къауумгъа юлешинип, бир бирлеринден боюну тартылып, териси сыдырылмагъан улакъ мыллыкны, эришип, сыйырыучу оюн. *Акъсакъал да кёкбаргъа чапхан ат кибик, жер-жерде тири къымылдайды.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 97. *Кёкбар тартышханда жаш кишиге женгдирмегенди.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 112.

КЁКБАШ *сыф.* 1. Имеющий голубую или синюю крышу / Башы кёк тюрсюнлю зат бла жабылгъан мекям. *Кёкле тюбюнде кёкбаш юйюнде, Жашайды ариу Кёгала, Экибиз бирге кюйюп барабыз, Кёгала сеннге тарала.* «Жанкъылыч», 13. *Хар эрттен сайын кёкбаш юйчюкден акъ кёгюрчюнюм къарайды.* «Шуёхлукъ», № 46, 48.

2. Сероголовый / Башы кюл бетли болгъан. *Кёкбаш ирикни сипилеге тагъадыла, жолоучула отха, суугъа чабадыла.* «Жилтинле», 393. *Базар кюн бир киши жаудан бла бышлакъдан жюклеп, кёкбаш эшекни аллына этип келе эди.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 148.

КЁКГЕ *орун. сёзл.* Вверх, ввысь, наверх / Ёрге, бийикге, кёк таба. *Огъурсуз суу, келип, элталмазлыкъ ташына тийгенде, тамычылары, ачыудан чыкъгъан кёз жашла кибик, кёкге атыла эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 58. *Аскер омакъ бёркюн кёкге сызды.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 26. *Румкаланы тюплери кёкге айланып, столгъа салынганларында, Къыямытны кёзю эшик артында тургъан мыртазакъладан бирине жетди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 8.

КЁКЕМЕН *ат* Омела белая / Акъ гагулу, башха тереклени кючю бла жашаучу, дайым жашиллей туруучу котур, юлкю. *Кёкемен ёсген жер.*

КЁКЕН [1] *ат* 1. Тёрн, *(ягода)* / Уллулугъу балли тенгли болуп, чырпыда битиучю, къапсанг, ауузунгу жабышдырыучу, кёксюлдюм къара, татлыгъа тартхан мысты кёгет. *Жашчыкъла кёкенле жыя айланадыла. Къыз кёкенни къапханда, бишмеген кертмени къапханча, ауузу жабышды.*

2. *къ.* **кёкен терек.** *Къатыны да, марлап, жашыртын ызындан барып, кёкенлени тюбюнде букъду.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 285. *Адамны чыгъаналары бла къабыучу кёкенлени ичлерин жырып барама.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 57.

■ **Кёкен терек** Терновник / кёкенле битиучю шинжили чырпы. *Кёкен терек мен болуп, Жерде битсем, не этерсе.* «Къарачай халкъ жырла», 107. *Биз тохтагъан ёзенледе къара кёкен терекчикледен сора эркин ёсген зат кёрюнмей эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 57.

КЁКЕН [2] *ат къарач. къ.* **чырпы, юлкю.** *Жол жанында чертлеуюк кёкенле, сынжыр чакъгъан такъузюкле, къара къайынла тюбейдиле.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 136. *Арбазында гокка хансла, кёп кёкен, Фонтан чынгайды, юслерине суу чачып.* Х у б и й л а н ы Н., Жерни сагъышлары, 33. *Жокъду мында терен ёзен, Кёрюнмейди чегет, кёкен, Кенг тюзлеге къуат сала, Чайкъаладыла полосала.* «Жанкъылыч», 139.

КЁКЕНЛИ [1] *сыф.* Заросший терновником / Кёкен терекле къалын битген. *Кёкенли ёрден чыкъгъанлай, кадетле тутмакъланы эринге тиздиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 220.

КЁКЕНЛИ [2] *сыф. къарач.* Кустарниковый, растущий кустами / Кёкен болуп ёсген. *Майна наз, майна кёкенли ишхилди, майна малгъа ёлюм къусхан залыкъылды.* «Жюрек жырлайды», 18.

КЁКЖАГЪА *сыф. сёл. тил.* С серым воротником / Жагъасы кёк болгъан. *Сууну бюркгенча, кёкжагъа керти да чемер тюкюреди.* Сылпагъарланы К., Кёмеюл, 136.

КЁККЁЗ *сыф.* Синеглазый, сероглазый / Кёзлери кёк[2] (1,2) болгъан. *Къартла да аны эркелей эдиле, Ныгъышха келсе, жарыкъ бола анга. – Адепли, эсли жашды, – дей эдиле Ол кёккёз жашха, оруслу Антоннга.* Отарланы К., Сайлама, II, 296. *Акъбет, къаракъаш, узункирпик. кёккёз ариу санлы Фарийзатны иймене ышаргъаны бютюн ариу кёргюзтеди.* «Шуёхлукъ», № 32, 82. *Баймырзаны жашы, кёккёз Мажир, не кёп ашыкъ келтирсе да, аладан жартысын къытдырып къайта эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 319.

КЁКЛЕ *эт.* Заметывать, сметывать, прошивать *что* / Къол бла уллу-уллу алып тик. *Сырады, кёклейди, Тигеди, жёрмейледи. Жютю бурунчугъун чанча, Гузаба жёбелейди.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 53. *Сыйлыхан чиргини кёклеп башлады.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 72.

КЁКЛЕН *эт. страд. от* **кёкле** / Кёкле дегенни *зорлаучу айырмасы. Жыйрыкъны тёбен жаны Жыйырылып, кёкленип, Чындай кибик, Тюлкюню санларына кепленип.* Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 25. *Кёкленник зат болса да, тилекчи болма.* Бостанланы А., Жашауум, 43.

КЁКЛЕНИУ *и.д. от* **кёклен** / Кёклен дегенден *этим ат. Жыйрыкъны этегини кёкленюю. Пальтону женгини кёкленюю.*

КЁКЛЕТ *эт. понуд. от* **кёкле** / Кёкле дегенни *къатланыучу айырмасы. Тонну женгин кёклет.*

КЁКЛЕТИУ *и.д. от* **кёклет** / Кёклет дегенден *этим ат.*

КЁКЛЕУ *и.д. от* **кёкле** / Кёкле дегенден *этим ат.*

КЁКЛЮК *ат* **1.** Синева, синий цвет / Кёк [2] (*1-чи магъ.*). *Мияланы кёклюгю. Бузну кёклюгю.* ❐ *Черекни толкъуну толкъунну къууа, кёклюгюнден кёз тоймаучу эди.* «Шуёхлукъ», № 55, 3.

2. Голубизна / Кёк [1] бетлилик, тюрсюню кёкню [1] тюрсюнюне ушагъанлыкъ. *Кёкню кёклюгю. Кёзлени кёклюклери.*

3. Сизина, сизый цвет / Къаралдым бозлукъ. *Кёгюрчюнню кёклюгю. Булутланы кёклюклери.*

4. Серость, серый цвет / Кюл бетлилик. *Кёклюгюн айтханларында, жашчыкъ ол кесини эшеги болгъанын ангылады.*

5. Зелёность, зелёный цвет / къ. **жашиллик**. *Иш деген сёз жашау деген сёз бла Бир кюн туугъан болур эди дуниягъа, Ол кирген юй да берекетден толады, Кёклюк бередиди кюйген аулакълагъа.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 232. *Терек болады тамырына кёре, Кёклюгю къууандыра адамланы.* «Шуёхлукъ», № 10, 38. *Кюн билсе ол зорлукъну, Тереклени кёклюгю Къап-къара болур эди, Кёгерип тургъан кырдык Саргъалып Къурур эди.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 199.

КЁКСЮЛ *сыф.* **1.** Синеватый / Кёк [2] (*1-чи магъ.*). дегенни кемлик даража формасы. *Сууну сол жагъасында чегет башыны жипиле-*

ри да тик къабыргъалада саргъыл, кёксюл бузла болуп жылтырайдыла. Ш а х м ы р з а л а н ы С. , Танг аласында, 106. *Кёксюл Къобанланы къыйыр кёзлеулеринде сабийле жууунадыла.* Б о т а ш л а н ы А., Жашауум, 47.

2. Голубоватый / Кёк [2] (*1-чи магъ.*) дегенни кемлик даража формасы. *Кёксюл кёкню ортасында узалып, Жулдузлагъа ол эришип, нюр чачып, Жарыгъында жаш тёлю ойнайды. Бийик кёкде беш бутагъын кенг ачып.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 107.

3. Сизый / Кёк [2] (*3-чи магъ.*) дегенни кемлик даража формасы. *Кёксюл зурнук. Кёксюл чыпчыкъ.* ❐ *Айлана, жюрюй келгенме, алан, Тутханма кёксюл кёгюрчюн. Къанатчыкъларынгы кесим кесерикме, Иерик тюйюлме ёлгюнчюн.* «Малкъар халкъ жырла», 214.

4. Сероватый / Кёк [2] (*4-чю магъ.*) дегенни кемлик даража формасы. *Кёксюл ит. Кёксюл тана.* ❐ *Хурмет бийик коридордан урчугъун энишге жиберип, сюзюк кёксюл жюнден шынтагы эте эди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 14. *Кёксюл самыр, алгъаракъ ётюп, иесин къоюп кеталмай, къызыл тили бла эринин жалады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 57. *Председательни башында кёксюл бухар бёркю, кожанкасы, хром чурукъларыгы.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 167.

5. *къ.* **жашилдим.** *Жол жанында ёсген кёксюл терекчикледен сары чапыракъчыкъла, жел къанаты жетгенлей, жерге жорукъсуз тёшеленедиле.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 152. *Жарыкъдыла кёксюл гелеулю сыртла, жарыкъдыла эски гебенли сыртла.* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 64. *Сууну ол жанында чакъгъыч ташлы дыркъыда, тёгереклерин да кёксюл къусхан чырпы басып, акъ къаячыкъла, мынчакълача, тизилгендиле.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 8.

КЁКСЮЛДЮМ *сыф.* **1.** *къ.* кёксюл 1. *Кёксюлдюм буз сюммекле. Сууну тюрсюню кёксюлдюмдю.*

2. *къ.* **кёксюл 2.** *Кюнню чууакълыгъына, кёксюлдюм кёкге къарай, къалай эсе да къууанырлыгъынг келеди.* «Шуёхлукъ», № 53, 25.

3. *къ.* **кёксюл 3.** *Кёксюлдюм гура. Кёксюлдюм къанатлы.*

4. *къ.* **кёксюл 4.** *Кёксюлдюм жюн. Кёксюлдюм бёрю. Кёксюлдюм тууар.*

5. *къ.* **кёксюл 5.** *Кёксюлдюм гелеу. Кёксюлдюм чырпы. Кёксюлдюм терек. Кёксюлдюм тала.*

КЁКСЮЛЛЮК *ат* **1.** Синеватость / Бир затны кёксюл (*1-чи магъ.*) болгъанлыгъы. *Сууну кёксюллюгю. Бузну кёксюллюгю.*

2. Голубоватость / Бир затны кёксюл (*2-чи магъ.*) болгъанлыгъы. *Кёкню кёксюллюгю кёзлени къаматады дерсе.*

3. Сизоватость / Бир затны кёксюл (*3-чю магъ.*) болгъанлыгъы. *Кёгюрчюнню кёксюллюгю.*

4. Сероватость / Бир затны кёксюл (*4-чю магъ.*) болгъанлыгъы. *Бёркню кёксюллюгю. Киштикни кёксюллюгю аны бютюнда бек сюйдюре эди.*

5. *къ.* **жашилдим.** *Жаз башы табийгъатны кёксюллюгю бек хычыунду.*

КЁКТАШ *ат.* Медный купорос / Багъырны кукурт кислоталы тузу. *Алгъын заманда таулула кёкташны бояу орунуна хайырланып тургъандыла.*

КЁКТЕРЕК *ат.* Синий тополь / Акътерекни бир тюрлюсю. *Кырдык кёгере чыкъгъаны, Сууну шырылдай акъгъаны, Чапыракъла шыхырдауу, Кёктерекле шуулдауу.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик! 23.

КЁКШУУ *сыф.* Серый / Боз, кюл бетли. *Эки чархлы арбачыкъгъа Жегиҥ, чубур кёкшуу атын, Бригадир чыгъып жолчукъгъа, Келеди тракторну къатына.* «Жюрёк жырлайды», 246.

КЁКЮН *ат аз жюр. къ.* **кырдык**. *Кёк кюкюрер, кёкюн жашнар, хамхам отлар.* (Эльбер.) Алийланы С., Къарачай халкъны эл берген жомакълары, 142.

КЁКЮРЕК *ат* **1.** Грудь / Адамны, малны тёммегини ал жаныны боюнундан къарынына дериси. *Гелля, топуракъ кюйдюрген гырхы къоллары бла Мухтарны башын кёкюрегине къысып: «Жиберлик тюйюлме, урушха» – дей эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 63. *Деу кёкюреги, кенг жауорун къалакълары Хаширни кючюн кёргюзе эдиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 149 // Эта часть туловища как вместилище лёгких / Адамны, малны тёммегини ёпкебауур тургъан жери. *Доктор, къызчыкъны юсюн ачып, кёкюрегине, аркъасына трубкасы бла тынгылап кёрдю да турду.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 64. *Хар адам, ушкок тютюн ийисден къутулуп, таза хауаны, кёкюрегин толтуруп, солуйду.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 108. // Эта часть туловища как средоточие сердечных волнений, переживаний / Адамны тёммегини жюреги тургъан, жюрек къайгъысы, жарсыуу жыйылгъан жери. *Кючсюнме, ахтынып, Кёкюрекни толтуруп.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 76. *Наныкъ, бушуун кёкюрегине сыйындыралмай, хапарын тизди.* Хубийланы О., Дерт, 45.

2. Верхняя передняя часть рубашки, платья / Кёлекни, жыйрыкъны д. а.к. затны баш жаныны аллы. *Кёкюрегине ийне тюйреген, этеклерин жерге сюйреген.* (Нарт сёз.) О *[Мёлехан] зыккыл къапталны кир кёкюрегин жыламукъдан жибитди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 43. *Аланы [майдалланы] жаш ариу тюйреди мажал костюмуну кёкюрегине* «Ленинни байрагъы», 1979, № 101.

3. *къ.* **бауур 3.** *Он минут алгъа ууатыргъа къызгъан къаясы оюлуп баргъан кибик болуп, аны [Бийбертни] башы тёгерек айланды. Бауурубла сангырау къаяны кёкюрегине жабышып, кёзлерин къысды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 118. *Акъ кёмюк этген толкъун, Азаматны жутуп иерге кётюрюлгенча, ёрге кётюрюле келген, кесин ташны ёхтем кёкюрегине атады.* «Шуёхлукъ», № 74, 58.

4. *Кёч.* Гордец / Бёгек, ёхтем адам. *[Нюрчюк:] Гейри, иги къыз, сокъуранырса, косинги тартарса, билип айтама, мен сенича кёкюрекчиклени кёре келгенме, насыбынг аллынга келген сагъатда бурунунг нек къанайды!* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 260.

■ **Кёкюрек къанга** грудная клетка / адамны кёкюреги болгъан жери. *Зауурбек, кёкюрек къангасын алгъа этип, бел бауун тюзетди да, эки къолун кенгнге жайып, эки аягъындан сора жугъу къымылдамай, отрядда сын къатды.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 15. *Темирбек тунукъ тауушн этди, Вершининни уа кёкюрек къанга тюбю суукъсурады, ачы чанчды.* «Шуёхлукъ», № 64, 25. **Кёкюрек тюйме** женская нагрудная застёжка / Тиширыула омакълыкъгъа ёшюнлерине тагъыучу тюйме. *Жабыуу болмагъан къошну араплары, тиширыуну кёкюрек тюймесича, кёрюнедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 309. **Кёкюрегине къысды** он обнял *кого* / къучакълады. *Зухра сабийге ышарып къарайды, тартынмай кёкюрегине къысып, тансыгъын алыргъа термиледи.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 251. *Къар ауур*

этген башынгы, балам, Къысады ананг кёкюрегине! К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 105. *Хажибекирден тартынмаса, [Жаннет] жылап, Хасанны кёкюрегине къысарча болду.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, 1, 62.

◆ **Кёкюрек бур** стоять *(или стать, встать)* грудью / биреуню неда бир затны къоруулай, эрча сермеш, демлеш. *Къызыу таукеллик бла душманлагъа кёкюрекни бургъанлай, жюреклени байракъ этип, алгъадан алгъа барыу.* «Шуёхлукъ», № 28, 16. *Желни аллына кёкюрек бургъанма, Ол ургъан жанына бурулмаз ючюн.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Кёз жарыгъым, 6.

КЁКЮРЕКЛИ *сыф. бош тил.* Грудастый / Кёкюреги уллу, кенг. *Кёкюрекли пелиуан.* // Полногрудый / Ёшюнлери уллу; тогъёшюн. *Кёкюрекли тиширыу.*

КЁЛ [1] *ат* 1. Озеро / Тёгереги бегитилип жыйылгъан кёп суу. *Кёп тамычыдан кёл болур.* (Н а р т с ё з.) *Умут деген – тюпсюз кёл.* (Н а р т с ё з.) О *Кёлню тюбюнде сыбызгъы согъа, акъ къочхарлы сюрюулени багъып жюрюген Аймуш дунияда болмагъанды, ол таурухду.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 65.

2. Пруд / Илипинде зат аллы бегитилип, неда кеси аллына суу жыйылгъан жер. *Балалы баппуш кёлден кетмез.* (Н а р т с ё з.) О *Плотиналары эм дамбалары болгъан деменгили кёлле чабакъчылыкъны айнытыргъа тап халлаы къурагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 54.

3. Лужа, углубление со скопившейся водой / Суу жыйылгъан чунгур, батыу жер. *Къар эрип, жолда мал аякъ ызла кёлле болдула.* ❐ *Жаууп, эсингдемиди: сабийлигимде, Терк жетип, жибитиучюнг тереклени, Аланы терк чакъдырыучунг жаз кюнледе, Бизге къуу-анчха этиучю эдинг кёллени.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 4. *Арбазда чунгурчукъла суудан толуп, кёлчюкле боладыла.* «Шуёхлукъ», № 3, 115.

КЁЛ [2] *ат* 1. Душа, внутренний психический мир человека / Адамны ич психология жашауу, дуниясы, жюреги. *Сюйген жерден кёл кетмез, ауругъан жерден къол кетмез.* (Н а р т с ё з.) *Не бек тойдурсанг да, бёрюню кёлю – агъачда.* (Н а р т с ё з.) О *Кёлюндегин айтыргъа сюймедими, огъесе жангы устаздан ийменнгенми этди, Азамат, не эсе да, тынгылауну басды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 9. *Хар ким кёлюндегин айта, бир бирине эришгенден, чам эте, кечени ауурлугъу кетгинчи олтурдула.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, 1, 148.

2. къ. **ой, оюм.** *Кече арасында бригадир къычырса, Кёлюм кёп затха бёлюнеди.* (Ф о л ь к.) ❐ *[Хамит] къызы айтхан сёзлени кёлюнден базманнга салып чеге болур.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 117. *Кече арасында бригадир къычырса, Кёлюм кёп затха бёлюнеди. Юйюнг къурусун, ой бригадир. Ишден жукъу татлы кёрюнеди.* (Ф о л ь к.)

3. Настроение, душевное состояние / Адамны ич психология халы. *Кюню аманны – кёлю аман.* (Н а р т с ё з.) *Босагъадан атлаялмагъан къартны тогъуз ыфчык ауар кёлю болур.* (Н а р т с ё з.) О *Ишлегенни кёлю – жарыкъ, Ишлемеген болур арыкъ. Дунияда биз махтау аллыкъ – Ишди бизни къууандырлыкъ.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 69.

◆ **Кёл ал** *къ.* **кёллен.** Настраиваться. *Чопалкъуйрукъ кючюкчюк, Къара, бурма къозучукъ Уллу кёллю улакъны, Чыммакъ салпыкъулакъны къутхарыр кёл алдыла, оноуну тап салдыла.* Г у л и й л а н ы М., Кетмегиз, зурнукла, 10. **Кёл**

аша 1) *къ.* **кёл сал**. *Бек кёл ашап тракторчу, Гюрюлдетеди къурч атын, Алай плуг жюрютюучю Бузады ишини сыфатын.* «Жилтинле», 219. *Тирменчи тартады, Кёл ашап, тирмен, Бек багъалатады къыйынын билген.* «Жилтинле», 495. *[Зухура окъуучулагъа:] Тетрадь кирсиз, тамгъасыз болмаса, не кёл ашап жазсагъыз да, эриши кёрюнеди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 242; 2) обижаться / кёлкъалды эт. *[Асият Шерийфатха:] Сен анга [Юсюпге] неге кёл ашайса, аны нек жаулайса, не терслиги барды?* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 77. *Чыккы къызы, кёл ашап, Ажогъа уа кимни сабаны иги битсе, аны чыпчыгъыды.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 18. **Кёл бер** 1) *къ.* **кёл этдир.** *Тизгинлешип ёзенни ёрге жау кирди, Батыр Къайтукъ сабийлеге кёл берди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 183. *Сюймеклик! Сен сермешде Солдатха кёл бересе. Окъ тийип жыгъылса, Ёрге кётюресе.* О т а р л а н ы К., Жолла, 94. **Кёл бур эс бур.** (*къ.* **эс**). *Ишге бурса адам кёлюн, Къызгъанмаса ауз желин, Эталмазмы эки тенгин; Бирин – кюеу, бирин – келин.* «Шуёхлукъ», № 46, 159. *Къарачы энди, бир кёл бур манга: Таулу къыз этгенди бу назмуну санга.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Къаяда гюлле, 27.; 2) *къ.* **кёл сал.** *Сен ишге кёлюнгю берип, ишлесенг, Аны къууанчлы магъанасын билсенг, Хар ахшы муратынг аллынга келир, Этген муратынг кёп ахшылыкъ берир.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 15. *Белгилисича, иш алайгъа айланса, адамланы хакъ алыулары да, ишге кёл бериулери да къолай болмайды.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 67 **Кёл кемсиз** усердно/ Къадалып, тырмашып. *Биченчи жыйын, кёл кемсиз ишлеп, жюзден артыкъ гебен этгенди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 113. **Кёл кенгдир** 1) злорадствовать / башханы жарсыууна, къыйынлыгъына, ачыуына къууан. *Жарлыланы жыламукълары келе, бай къавууму уа, къууанып, кёл кенгдире, Муратны узакъ, къыйын жолгъа атландырдыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 216. *[Сайхат:] Жарсыулу кюнюбюзде, кёл кенгдирип къойгъанча, Асият бизге да бир келмеди.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 115; 2) **дерт жетдир** (*къ.* **дерт**). *[Аслан:] Хажибатыргъа бир кёл кенгдирмей ёлсем, къабырым эки жарылыр.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 20. *Ашыкъмасынла, кесин сюймегенлеге, анга мыйыкъ тюбюнден кюлюучюлеге [Сафар] кёл кенгдирир.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 66; 3) удовлетворяться / кесинги ыразы болгъаннга терге, ырахат, тынчлыкълы болгъанча сез, зауукъ эт. *Ол [Къонакъ] Къасымны кеси бла, кёл кенгдиргинчц, сёлешип къайтыргъа келе эди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 10. *Кёк кенгинде, кёл кенгдирип, Талгъыр къушум, къанатланы кенг жайып.* «Жарыкъ жолда», 112. **Кёл сал** проявлять усердие / бир затны къадалып, тырмашып, кёлюнг бла эт. *Кёл салып окъуса, Ахмат классда кишиден артха къаллыкъ тюйюл эди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 72. *Уста адам кёлюн салып къараса, кёгетле жалан ташны юсюнде да битерле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 86. **Кёл тапдыр** *къ.* **кёл бер.** *Москва бизге кёл тапдырады – Деу къыралымы жюреги.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 100. *[Сагит анасына:] Сенден кёл тапмасам, мен ишлеримни былай таукел этип айланаллыкъ тюйюл эдим.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 78. **кёл этдир** 1) **таукел эт,** *къ.* **кёллендир.** *Ол кезиуде, кесини батырлыгъы бла кёл этдире, Жюнюс, алгъа чабып, бауурланды.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 89. *Жаланда Сакийнатха кёл этдиргенле чуу-акъ кёкде сет-мет чыкъгъан жа-*

рыкъ жулдузла, Сора элде иелерин ыразы этерге сюйген итлени къадалып юрюулери эди. «Шуёхлукъ», № 9, 26; 2) успокаивать кого / жюрегин тынчайт, къайгъысын чач. *[Абдул Нанашха:] Кюндюз келмеселе да, кече келирле деп, кёл этдирирге кюрешеди.* Этезланы О., Тарда, 136. *[Къаспот] Кеси кесине: «Охо, ол да [Сафар] кесин ёлтюрген болур» – деп, кёл этдире эди.* Хочуланы С., Хапарла, 71. **Кёлю аз болду** настроение его упало / мудах болду. *Къарынынг ач болса, кёлюнг аз болур.* (Нарт сё з.) О *[Берхан жашына:] Адамлагъа къарасам, кесибизге айып этеме, кёлюм аз болады.* Хубийланы О., Аманат, III, 172. **Кёлю аман этеди** его тошнит, мутит / къусаргъа тартышады, къусарыгъы келеди. *Ибрахимни башы къайнайды, кёлю аман этеди, кёзлери алас кёредиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 27. *Къарт аппа айтыучулай, аллах билгенден, мени кёлюм аман эте башлады.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 36. **Кёлю базыкъ** решительный, уверенный / базгъын, таукел. *Окъугъанны кёлю – базыкъ, окъумагъан болур жазыкъ.* (Нарт сё з.) О **Кёлю бармайды** душа его не лежит / Бир затны этериги келмейди, аны этерге жюреги тартмайды. *Аны [Асланны] аскерине элледен къартла жашларын алып келселе, кетерге кёллери бармай, къолларына саут алып, кеслери да ала бла бирге къаладыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 288. *Къой чыпчыкъ бу терекни къоюп, башха жер излерге да бир болду, алай юйренген жерин къояргъа кёлю бармайды.* «Шуёхлукъ», № 9, 105. *Айтыргъа кёлюм бармайды, наным, Сен аны несин сораса? Азланы ичинде от жанмайды, Ким кимге айтхан сунаса.* «Малкъар халкъ жырла», 177. **Кёлю бла** 1) от всей души / кертиси бла, таза жюрекден. *Бу оноугъа тамам кёлюм бла къууанып, энди аллах мени къутхарды дедим.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 26. *Кими керти кёлю бла, кими субайлыкъгъа къолларын алларына узатып, халкъ иги кесек сюелгенден сора, биягъы эфенди башын кётюрдю.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 334; 2) всерьёз / ойнамай, керти. *Адам кёлю бла сорса, керти жуап этерге керекди.* Хубийланы О., Адамла, 22. *Жаланда къызны атасы Жашарбек; кёлю бла къайгъы этип, мудах болду.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 156. *Къаншаубий старшиналыкъны юсюнден кёлю бла айтмаса да, Ибрахимни бек жаратады.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 318; 3) внимательно, тщательно / эс бёлюп, акъыл берип, тап этерге кюрешип. *Иш ишлесенг, кёлюнг бла ишле.* (Нарт сё з.) О *Павел стаканда тузну чай къашыкъ бла акъырын кёлю бла булгъайды.* «Шуёхлукъ», № 39, 7. **Кёлю бокъланады** *къ.* **кёлю аман этеди.** *Хауа асыры жылыдан бла къалындан, Бекболатны кёлю бокъланады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 391. *Маликни кёлю бокъланып тебиреди.* «Шуёхлукъ», № 41, 60. **Кёлю булгъанады** *къ.* **кёлю аман этеди.** *[Молла:] Бу къабырлада адамланы жатханларын кёрюп, жюрегим ауруп, кёлюм булгъанды.* Ёртенланы А., Насыра Хожаны хапарлары, 18. *Аны [Настяны] къыркъылгъан тюрсюнюне къарап, кёлюм булгъанмаз ючюн, кёзден ташайдым, байталны тутаргъа тюзге кетдим.* «Шуёхлукъ», № 74, 106. **Кёлю кетди** *къарач.* **эси ауду** (*къ.* **эс**). *Жараны байлап, Къанын тыйды, Кёлю кетгенни эсин жыйды.* «Жилтинле», 494. *Элтип салдыла анасыны аллына, Анасы къарады да къызыны салына, Кёлю кетди, тайып эсден, акъылдан, Жангыз жерге ауаргъа келди къолундан.* «Жюрек жырлайды», 39.

Кёлю кёк (тау) бла тенг болду он чувствует себя на седьмом небе / бек къууанды, жарыды. *[Къызладан бири Таужаннга:] Ах насыплы сен, аллай махтар адамы болгъан... Кёлюнг кёк бла тенг бола болур.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 67. *[Марат Аннагъа:] Сени сатлыкъ болмагъанынгы билгенли, кёлюм тау бла тенг болду.* «Шуёхлукъ», № 44, 82. **Кёлю кётюрюлдю** настроение поднялось / къууанды. *Чегетде дорбункъулланы, чыпчыкъланы да, бир бирге эришгенча, къадалып жырлаулары адамны кёлюн кётюредиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 110. *Иш кёп болса да, арыгъынчы ишлерге тюшсе да, адамланы бетлери жарыкъдыла, кёллери кётюрюлюпдюле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 222. *Тиширыуну, кёзлери кюле, кабинетден кёлю кётюрюлюп чыкъды.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 110. **Кёлю кюледи** он смеется над *кем* / айып эт, кюл (ичингден). *Кёлюнг кюлмесин, кимден да кесими юйюмю, башымы бек сюеме.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 283. *[Гыжы:] Къарнашларын сёгеди деп, кёлюнг кюлмесин, асыры огъурсуз, къылыкъсыз эдиле.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 79. **Кёлю къалады** он обижается / ёпкелейди. *Тенгинги кёлю къалгъандан эсе, душманны боюну сынсын.* (Н а р т с ё з.) О – *Манга кёлюгюз къалмасын, къызла, Ангылатайым сегизин. Мен анга барсам, сайлап кесер эди Кютген малындан семизин.* «Малкъар халкъ жырла», 167. **Кёлю къачды** *къ.* **кёлю чыкъды.** *Сюймегенлени жаншагъанларын жаш эсге алмады, къыздан кёлю къачмады.* (Ф о л ь к.) ❐ *Дерсле къыйын эмда кёп болсала, сохтала аланы бажаралмайдыла, окъуудан кёллери къачадыла.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 181. **Кёлюн ал** 1) удовлетворить кого, доставлять *кому* удовлетворение, удовольствие / ыразы эт. *Кишини кёлюн алмагъан бернени тийреден бир къатын, жыйып-жыйып, юйге элтди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 14. *Адамны кёлюн алгъан, аны къууанган кёзлерин кёрген – ма насып олду!* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 353; 2) задобрить кого / улутха, саугъа д.а.к. зат берип, ариу айтып, биреуню кесинге иги болурча эт. *Кюнлени биринде «жашау сюйген жалынчакъ» дегенча, ол къарт киши бир тауукъ кеседи да, алып: «Патчахны кёлюн алырма», – деп, барады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 247; 3) *къ.* **кёлюн бас.** *[Анасы къызына:] къоркъма, балам, киши да жокъду, къоркъма! – деп, кёзлеринден оруннга жыламукълары агъа, аруругъанны кёлюн алыргъа кюрешди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 331. *Амма Байдыуну бети-къуту кетип тургъанын кёрюп, аны кёлюн алыргъа дауурсюйюр этип, дагъыда сериуюнленди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 97; 4) отвести душу / Биреуню неда кесинги бек кюсеп, талпып тургъан затынгы тындыр, тамам эт. *[Сафар:] Сора къойланы ким сюйсе кютсюн, барып ол къан ичген бийни зыгыт агъачларындан кёлюмю алайым.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 7. **Кёлюн ач** 1) поднять настроение / кёлюн жарыкъ эт, къууандыр. *Сагъыш къачар, [жыр] кёлню ачар жолунгда, хей.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 67; 2) возбуждать аппетит / адамны ашха жюреги тартырча эт, ашарыгъын келтир. *Тау хауа ашарыгъынгы келтиреди. Тау хауа адамны ашха кёлюн ачады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 29. **Кёлюн бас** успокаивать, утешать / ариу айтып, ангылатып, юйретип, кёлюн тынч, ырахат эт, жарсыуун, къайгъысын чач; жапсар. *«Башха тюрлю къыйынлыкъ бюгюнлюкде жокъду, аллах айтса», – деп, ол Мёлеханны кёлюн басаргъа кюреш-*

ди. К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 33. *«Огъай, Казим айтханын этмей къоймаз», – деп, Даут Хамитни кёлюн басды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 125. **Кёлюн бийик эт** *къ.* **кёлюн кётюр.** *Къалай ушагъылыса, Туугъан жерими бети, Жюрегиме балхамса, Кёлюмю бийик этип.* «Шуёхлукъ», № 44, 6. **Кёлюнде къалды эсинде къалды** (*къ.* **эс**) осталось в памяти / эсинде къалды, унутмады. *Къыз окъуп письмону барын, Хуржунуна шош салды. Сёзлерини жылыулары Аны кёлюнде къалды.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 125. **Кёлюнден кетди эсинден кетди** (*къ.* **эс**). *Кёзден кетген кёлден кетер.* (Н а р т с ё з.) О *Мени белим бир бек ауруйду, Чыдаялмайма белимден, Мени сюйгеним бир ариучукъду, Кетералмайма кёлюмден.* (Ф о л ь к.) **Кёлюнде тутады эсинде тутады** (*къ.* **эс**). Эсинде тутуу. *Ким биледи, сюймеклик келген кюнде Сёзюмю къатлар, тутар ол кёлюнде.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 370. **Кёлюне асыуду** ему приятно / хычыуун, иги кёрюнеди. *Эшекни будай сабаннга жуукъ такъсанг, кёлюне асыу болур.* (Н а р т с ё з.) О *Шахтаны ичи жарытылмагъаны амалтын, бир арышындан ары кёзюнг жукъ кёрмейди, ол себепден бир бирине сёлешген тауush эте барсала, шахтачы ишчилени кёллерине асыу болады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 52. **Кёлюне ётмейди** *угъайл.* не удовлетворяется, не довольствуется / ыразы болмайды *[Мухаммат:] Теринги сыдырып, юсюне къапласа да, бийни кёлюне ётмейди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 202. **Кёлюне жара** по нраву *(быть, прийтись и т.п.)* / бирею жаратырча бол. *Чакъгъан хурмача, кече тюшюмде Кёзюмю аллында тураса, Жулдузладан саугъа алып берликме, Сени кёлюнге жараса.* «Къарачай халкъ жырла», 230. *Жашны тулпарлыгъы Дебетни кёлюне жарады.* «Нартла», 149. **Кёлюне жет** угождать кому / бирею ыразы эт. *Дунияда эм залим кимди десенг, халкъны биргелей кёлюне жетгенди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 214. *Ол [жазыучу] кесини кёлюне жетсе, тохтаргъа керекди, тохтаса уа мырды болуп къаллыкъды.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 60. **Кёлюне келди** ему пришло на ум, представилось / эсине тюшдю. *Мыдах олтургъан эр кишини кёлюне «Аппасионата» келди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 6. *Ким биледи, аны кёлюне неле келедиле, нелени эсине тюшюрюп, къымсыз болду.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 4. *Азиретни кёлюне: «Къызны бу ингирде окъуна къачырып къояргъа керекди», – деп, келди.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 37. **Кёлюне тийди** 1) *къ.* **жанына тийди.** *Мурадинни кёлюне тиер затны айтсанг, арталлыда шайтанлы болуп башлайды.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 124. *Бу ингирде уа аны [Халийматны] кёлюне тийген сунуп, Ибрагим терен Сокъурана эди, ичинден кюе эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 207. *[Шарау Ахматха:] Мен анамдан туугъанлы адамны жарсытмагъанма, не кёлюне тиймегенме, биреуге да къажау иш этмегенме.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 64; 2) вызывать ощущение приторности или сытости / асыры жаулудан неда татлыдан ашарыгъы келмеди, ашаялмады. *Жаулу хычынла жашны кёлюне тийдиле. Къызчыкъ шоколад конфетледен кёлюне тийгинчи ашады.* **Кёлюне тюшдю** *къ.* **Кёлюне келди.** *[Къасым Къалагерийге:] Бизни кёлюбюзге бир зат тюшюп келе турабыз.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 67. **Кёлюне уша** *къ.* **кёлюне жара.** *[Шарау ичинден:] Келечиле уа, тейри, быланы кёллерине ушагъандыла.*

Толгъурланы З., Эрирей, 24. *Къызны жюнден этген ишлери адамланы кёллерине бек ушагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1983, № 138. **Кёлюне чабады** *къарач. къ.* **кёлю аман этди.** *Добай атына минип, арбаздан чыкъгъанлай, Гошамсаны кёлюне чабаргъа жетип, кесин тиреди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 147. *Машина гюттю болуп, жашчыкъ ёлюп, къатын жаны сау, къабыргъасы, аягъы сынып, кёлюне чабып тура эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 25. *[Бахсан] Бир заманда къайтып келсе, жашны кёлюне чабып, ойсурап, тургъанын кёреди.* «Къарачай халкъ тауруxла», 59. **Кёлюн жаз** 1) **кёлюне жет.** *[Шкуро офицерлеге:] Мен сизни кёлюгюзню жазар ючюн биргеме олтуртуп, аш-суу ашатхан, ичирген заманда, сиз не затла этип башлагъансыз?* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 288;

2) *къ.* **кёлюн бас.** *Бири сагъышлы болса, къалгъанла аны сёлешдирип, кёлюн жазмай къоймайдыла.* Хубийланы О., Аманат, I, 38. **Кёлюн жарыкъ эт** радовать, веселить душу / жюрегин жарыкъ, къууанчлы эт, къууандыр. *Беш къарнашны сен арасында муратларынга жетгенсе, саулай дунияны тиширыуларыны кёллерин жарыкъ этгенсе.* «Жанкъылыч», 81. *Алимни сёзлери къызны кёлюн жарыкъ этдиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 130. **Кёлюн жер бла тенг эт** 1) унизить / сыйын, даражасын тюшюр, сыйсыз эт, ылыкъдыр. *Къызны саякълыгъы анасыны кёлюн жер бла тенг этди. Эрини къылыкълары къатынны кёлюн жер бла тенг этедиле;* 2) опечалить / мудах эт. *Сюйген эрини ачыуу аны [Наныкъны] кёлюн жер бла тенг этгенди.* Хубийланы О., Дерт, 45. **Кёлюн кётюр** поднять настроение / къууандыр. *Атасыны ишде махталып, саугъа алгъаны Азаматны кёлюн кётюрген эди.* «Шуёхлукъ», № 75, 46. **Кёлюн сакъла** *къ.* **кёлюне жет.** *[Асхат] Жарлы Жамийни кёлюн сакълар ючюн, мен не этерге да угъай дерик тюйюлме.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 399. *Къызынг неге да къолун жарашдырып, ана кёлюн сакълагъан адам болгъанды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 17. **Кёлюн сыла** *къарач. къ.* **кёлюне жет.** *[Сагит] Анасыны мыдах тюрсюнюн эслегенде, кёлюн сылар муратда сёлешди.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 78, **Кёлюн сындыр** сломить, подавить нравственно / онгла, бюк, къоркъутуп, кёлсюз этип, хорла, бой салдыр. *Бизни халкъыбыз кёп тюрлю къыйынлыкъны, артыкълыкъны, зорлукъну да сынады, алай ала аны бюгалмадыла, кёлюн сындыралмадыла.* «Заман», 1992, № 52. *Озгъан заман думп болду, ызы къалмай, энди мудахлыкъ сындырмаз кёлюмю.* «Шуёхлукъ», № 5, 32. **Кёлюн чёкдюр** *къ.* **кёлюн бас.** *[Председатель Къайсыннга:] Сен жылап, кёлюнгю чёкдюргюнчю деп, тынгылап турама.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 53. **Кёлю олтурмайды** *угъайл. къ.* **кёлю бармайды.** *Анда (башха жерде) кёлюм олтурмай, эски ташха келген эдим.* Будайланы Х., Алтын тау, 59. **Кёлю сокъур** чёрствый, неотзывчивый, бездушный / къаты жюрекли, затха къайгъырмаучу. *Кёзю сокъурдан къоркъ.* (Нарт сёз.) *Кёзю сокъурдан кёлю сокъур аман.* (Нарт сёз.) О **Кёлю такъыр болду** 1) он чувствует себя униженным, обиженным / бир затха жаны, жюреги къыйналды. *Къызчыкъ, кёлю асыры такъыр болгъандан жууап эталмай, мени таба къарап, сытылып жылады.* «Жарыкъ жолда», 207; 2) опечалиться, у него сердце защемило [сжалось] / къайгъылы бол, мудах бол. *Кёлю такъыр болуп, Зарият къунажинни къарта боюнун къашыды.* Къобанланы А., Кюн

таякъла, 14. **Кёлю тартады** ему (*ей*) по душе / жаратады, ишге, тапха санайды. *Жашагъан ёмюрюмде ненча шахар кёрген эсем да, Нальчикден бек кёлюм тартханнга тюбемегенме.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 74. **Кёлю тартмайды** *къ.* **кёлю бармайды** *[Жамийлят Алийге:] Бир жылны ичинде ишлей турсун да, жаратса, къалыр, кёлю тартмаса, сюйген жерине, башына эркин этербиз.* Кацийланы Х., Тамата, 75. **Кёлю толду** он расстроился, огорчился / жюреги бек къыйналып, жыларыгъы тамагъына тыгъылды. *Назму этеме, кёлюм тола, Айтырыма арсар бола.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 106. *Жашчыкъны кёлю толуп, бусагъат жылап жиберликге ушады.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 114. *Кёлюм толду, къуанч жыламукъларым бетими дыгъыл эте, энишге акъдыла!* Ахматланы И., Боранда, 26. **Кёлю уллу, уллу кёллю** (*къ.* **уллу**) / *Кёлю уллуну – сёзю уллу.* (Нарт сёз.) О **Кёлю уллу болду** он стал высокомерным, надменным / ёхтемленди, кесин кётюрдю, уллу кёрдю. *[Зурум Гыжыгъа:] Сени къызынг, кёлюнг уллу болмасын ансы, жетип тургъан адамчады.* Хубийланы О., Дерт, 96. *[Мусса Соколовха:] Фермада ким кёп сауады деп сорсанг, кесини да кёлю уллу болмасын, ёзге мен муну [Таужанны] кёргюзтюрюкме.* Хубийланы О., Аманат, III, 75. **Кёлю хош болду** он успокоился, подавил свое волнение/ жюреги тынчайды, ырахат болду. *Орамны кенгине жетип, жангы юйлени туурасына чыкъгъанда, Наурузну кёлю хош болду.* Лайпанланы С., Гургумлу, 4. *Къарт къатынны кёлю хош болду.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 161. **Кёлю чыкъды** он разочаровался в *комчём* / биреуню неда бир затны жаратмады, игиге, тапха санамады. *Класс къангада окъуна линейкасыз, циркульсуз сызланнган чертёжлагъа къарасанг, дерсден кёлюнг чыгъады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 45. *[Заурбек Озайгъа:] Сени акъыллы жаш сунуп тура эдим, энди уа кёлюм чыкъды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 25. **Кёлю шор тарайды** он сильно проголодался / бек ач болгъанды. *[Асият], ачдан кёлю шор тарай, арт юзмелтин ийирип бошап, жерде кийиз ботасын юсюне атып, гуппуш болуп, асыры талчыкъгъандан, несин да билмей жатды.* Шауаланы М., Мурат, 86.

КЁЛДЕН [1] *хал.сёзл.* Устно/ Ауузбла айтылып, жазылмай, жазмай. *Окъуучуланы кёлден сёлешиулерин айнытыу жаны бла школну жуаплылыгъы бусагъатда кюнден кюннге ёсе барады.* «Шуёхлукъ», № 33, 88. *Халкъны кёлден айтылгъан чыгъармалары прозадан эсе поэзияны айныууна кёп болушхандыла.* «Шуёхлукъ», № 7, 123.

КЁЛДЕН [2] *хал.сёзл. къ.* **азбар.** *Орамлада бла жоллада жюрюуню низамын а, толусунлай, кёлден билеме.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 109. *[Мурадин] Хар сёзюн кёлден тынгылы билгинчи, тенгими ауазын чемоданнга салып, къалай тунчукъдуруп къояр эдим.* Гадийланы И., Санга айтама,4. *Жыйырманчы ёмюрню жыйырманчы жылларына дери малкъарны жырлары кёлден жырланып тургъан болмаса, нотагъа салынмагъандыла.* «Шуёхлукъ», № 15, 23.

КЁЛЕК *ат* 1. Рубашка, сорочка / Жукъа къумачдан тигилип, эр киши белинден огъарысына кийиучю кийим. *Къапталдан кёлек жуукъду.* (Нарт сёз.) О *Докторну акъ кёлегини жагъасыны тюбюнден иничге къара боюнлугъу*

кёрюне эди. Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 90. *Азамат Чаммалийни тамгъала тюшген кёлегин сыларгъа къалды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 36.

2. Комбинация, женское белье / Жыйрыкъны ичинден кийилиучю узун кёлекге ушагъан ич кийим. *Лейла, узун акъ кёлекчиги бла жаппа-жалан аякълай, андан-мындан тута, анасыны къатына келди.* Къоджакъланы Т., Сыргъачыкъла, 20. *Къызла жууна тургъанда, суудан бир уллу къой жылан чыгъып, Ариужанны кёлегине чулгъанып, жатып къалады.* (Фольк.)

3. **Чындай кёлек** (*къ.* **чындай**). *[Мёлек:] Нузула, сен а кюрешемисе кёлек, чындай дегенча жюн затла бла?* «Ленинни байрагъы», 1972, № 69. *Мадарсыз болгъан заманларында ала [тиширыула] жюнден кёлек, кёнчек, чепкен, башлыкъ, жамычы, кийиз, териден тон, бёрк этип болгъандыла.* «Алчыла», 73.

КЁЛЕККЕ *ат къарач.* 1. *къ.* **ауана**. *Къоркъакъ кёлеккесинден къоркъады.* (Нарт сёз). *О Терекле чомарт кёлеккелерин къырдышха тёкгендиле.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 26. *Эшик ачхан адамны полгъа тюшген кёлеккесинден сабий болмагъанын эсгердим.* Къобанланы А., Огъурлу танг, 200.

2. Призрак / Биреуню неда бир затны кёзге кёрюннген сыфаты. *[Алий Азиретге:] Кечени ашыгъып сакълаучан эдим, лампаны жукълатып, орунгга кирсем, кёзлени къысмай, кенг ачып, къарангыгъа къарайма, сени кёлеккенг къарангыны жырып чыгъыучан эди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 26. *[Сагит Шерийфатха:] Мен сени кёлеккенг бла ушакъ эте, кёп кечелени ашыргъанма.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 156.

3. *кёч.* Зашита, покровительство/ жакълыкъ, къоруулау. *Биреуню кёлеккесинде жашау.*

КЁЛЕК-КЁНЧЕК *къауум. ат къ.* **кийим.** *Къошдагъына кёлек-кёнчек этмесем, эскилери сегел-сегел болгъандыла.* Тёппеланы А., Ташыуул, 13. *Жашчыкъгъа кёлек-кёнчек эталмасам да, чабырчыкъла этерге къолумдан келлик эди.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 179.

КЁЛЕКЛИК *ат.* Отрез на рубашку / Кёлекге жетер чакълы къумач. *Жюнюс, къары бла ёлчелеп, къумачдан кёлекликле жыртып береди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 112.

2. Материал, предназначенный на рубашку / Кёлекге жараулу къумач. *Халиймат кёлеклик кисей журундан байлаулукъ алды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 28.

КЁЛКЁТЮР *сыф.* Вдохновляющий, воодушевляющий / Кёллендириучю. *Алгъа барыуну ахыры дайым хорлам болуп да турмай эди. Семенле, Кавказгъа кирип келселе да, «Эдельвейсде» чертилген кёлкётюр умутла, эсе да совет аскерлени Донну бла Къобанны арасында къуршоугъа алып, жокъ этерге деген камсык буйрукъ толмай къалды.* Тёппеланы А., Ташыуул, 44.

КЁЛКЪАЛДЫ *ат* 1. Обида / Ким да болсун биреу бир терс, тапсыз, иш этгени ючюн, биреуню жюрегини къыйналыуу, биреуню биреуге жюрек къыйыны. *[Солтан Жамийлятха:] Менде не кёлкъалдынг барды?* «Малкъар пьесала», 17. *Кёлкъалды, ачыу, дерт деген затла аны [Байчону] жюрегинде уя ишлеялмай къалдыла.* Тёппеланы А., Ташыуул. *Науруз жыйырмажыллыкъ кёлкъалдысын тёрт-беш сёзге сыйындырыргъа*

кюрешди. Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 25.

2. *В позиции определения:* обидный / Кёлю къалгъан, жюреги къыйналгъан. *Кёлкъалды ышарыу.* ❐ *Хашим кёлкъалды бет алып, контор таба кетди.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 52. *[Найыпхан:] Ашыкъма, менден да къутулурса,– деди, къызына кёлкъалды ауаз бла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 74.

3. *къ.* тырман. *Кёлкъалдыны эшитип, Келин зуккочукъ этип, Отоу юйде жылайды.* «Жанкъылыч», 95. *Аны [Назирни] кёлкъалдыдан къоркъгъаны болмаучуду.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеюл, 37.

◆ **Кёлкъалды бол** 1) *къ.* **кёлкъалды эт 1.** *Кёлкъалды болуп бир бирге Экибиз да кетдик юйге.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Сайлама, II, 121. *Сууну эки жанындагъы Эмен тереклеге ушайбыз, Кёлкъалды болгъанлай бир бирге, Жюрегибиз жарсып жашайбыз.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 61. *[Агъаз келгенлеге:] Бош затла ючюн бир биригизге дерт тутуп, кёлкъалды болуп турмагъыз.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 61; 2) *къ.* **кёлкъалды эт 2.** – *Къой, къой, иги жаш, сен а не болмачы затланы сораса! – деп, Аубекир жашха кёлкъалды болду.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 70. *[Къойчу Жамийлятха:] Биринчи кере келгенинглей окъуна дуния бла бир тарыгъыу этгенибизге кёлкъалды болма, эгечим, аллах бла тилейме.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 48. **Кёлкъалды эт** 1) обидеться / биреуню этген ишине, айтхан сёзюне д.а.к. затына ыразы болма. *Тюлкюню этген мураты табылмады, от тюлкюню кёлкъалды этдирди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 309. *Кючюк эски шуёхларына кёлкъалды этип, жангы шуёхла излерге кетди.* «Шуёхлукъ», № 54, 15; 2) укорять, упрекать / тырман эт. *Хан да, кёлкъалды этип: «Аллай бир нек сёлешмей турдунг!» – дегенди.* (Ф о л ь к.) ❐ – *Мен сени бек эсли жаш суна эдим, энди уа къол жуудум, – деп, кёлкъалды этди Аслан Бекболатха.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 246. *[Батырбек] Тиширыула алай кёл-къалды этиу бизге айыпды.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 97.

КЁЛКЪАЛДЫЛА *эт.* Выражать обиду / Кёлкъалдынгы билдир. *Ол, кёлкъалдылап, бизге сёлешмей айланады.*

КЁЛКЪАЛДЫЛАУ *и.д. от* **кёлкъалдыла** / Кёлкъалдыла дегенден *этим ат.*

КЁЛКЪАЛДЫЛЫКЪ *ат къ.* **кёлкъалды.** *Аны [Аубекирни] алай жарыкъ болуп, кесини къонакъларына ахшы къарагъанын кёрюп, Абдуллах кюндюзгю кёлкъалдылыгъын да унутханды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 328. *Къайтханса, солдат къайтхынчы согъушдан. Мудах къарайса оюлгъан элинге. Не магъана – терсни излеу сагъышдан?! Кёлкъалдылыкъ да келмесин кёлюнге.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 7.

КЁЛЛЕН *эт.* **1.** Воодушевляться, вдохновляться / Иги кёллю бол, учун, талпы. *Тёрт хорлам бла кёлленнген команда башха шахаргъа къууанчлы атланады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 86. *Биз, жигитлерибизни юлгюлери бла кёлленип, не мадар да этип, гитлерчилени артха атабыз.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 75.

2. Настраиваться на *что* / бир затны этерге акъыл эт. *Ишлерге кёллен. Окъургъа кёллен.* ❐ *Гобар, Тюркге кетерге кёлленип, Хамызатны ызындан чапдыргъаны да тукъум китабында сейирлик*

бетледен бири болуп къалды. Тёппеланы А., Кюн батмайды, 26. – *Алай а мен ишде тамадангдан эсе, ананга тарыгъыргъа ыразыма, – деп, Хорлам жюрегиндегин билдирирге кёлленди.* Хубийланы О., Дерт, 168.

3. *къарач.* **Кёл сал** (*къ.* **кёл** [2]). *Кёпню кёрген кёлленмез, азны кёрген юйленмез.* (Нарт сёз.) О *[Саният:] Энтда ишлерикме, андан да бек кёлленип ишлерикме.* Хубийланы О., Аманат, III, 10. *Энди ишге ол [Азирет] алгъынча кёлленип бармайды.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 70.

КЁЛЛЕНДИР *эт.* Вдохновлять, воодушевлять *кого* / Иги кёллю эт, учундур, талпындыр. *Кёп поэтле, жазыучула чыгъармалары бла халкъны хорламгъа кёллендиредиле.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 131. *Бирле уа: «Къоркъма, ахшы къыз, историяда тиширыула къырал оноучу, аскер башчы да болгъандыла!» – деп, [Жамийлятны] кёллендиредиле.* Кацийланы Х., Тамата, 19. *Харунну сёзю Чыммакъны бютюнда кёллендирди.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 34.

КЁЛЛЕНДИРИЛ *эт. страд. от* **кёллендир** / Кёллендир дегенни *зорлаучу айырмасы. Жангы хорламлагъа кёллендирил. Жигитликге кёллендирил.*

КЁЛЛЕНДИРИЛИУ *и.д. от* **кёллендирил** / Кёллендирил дегенден *этим ат. Ахшы ишлерге кёллендирилиу.*

КЁЛЛЕНДИРИУ *и.д. от* **кёллендир** / Кёллендир дегенден *этим ат. Адамны жетишимлени болдургъа кёллендириу. Назмула жазаргъа кёллендириу.*

КЁЛЛЕНИУ *и.д. от* **кёллен** / Кёллен дегенден *этим ат. Аппа аны [жырны] жарыкъ кёллениу бла керти жюрегинден айта эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 154. *Жангы хапар Малкъаргъа жангы кёллениу келтирди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 76.

КЁЛЛЕНИУЛЮК *ат.* Вдохновение, воодушевление / Жюрек кётюрюлюулюк, учуннган, талпыгъан хал. *Ол [Валя] Герасимни юсюнден, орус пелиуан Добрыняны юсюнденча уллу кёллениулюк бла айтып болгъанды.* Тёппеланы А., Ташыуул, 385.

КЁЛЛЕНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **кёллен** / Кёллен дегенни *араш айырмасы. Жашла, кёлленишип, ишлейдиле.*

КЁЛЛЕНИШИУ *и.д. от* **кёлленииш**/Кёллениш дегенден *этим ат.*

КЁЛСЮЗ. *сыф.* Малодушный, слабовольный / Таукелсиз, ётсюз, хомух, къоркъакъ. *Кёлсюзден сёзсюз туугр.* (Нарт сёз.) О *Жашауну юсюнден ётюрюк айтхан, Ол ишиди кёлсюзлени, къоркъакъланы.* Къулийланы К., Сайлама, II, 153.

КЁЛСЮЗЛЮК *ат.* Малодушие, слабоволие / Таукелсизлик, ётсюзлюк, къоркъакълыкъ. *Хомухлукъ, кёлсюзлюк, керек тюйюлдю, биз эр уланла бола тебирерге керекбиз.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 177. *Ийнаныгъыз, кёлсюзлюкден кенгдеме, Эр жигерликни къоркъакълыкъгъа сатмам. Къыйынлыкъгъа тёзе келе келгенме. Энтда чырмаулагъа хазна хорлатмам.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 4. **Кёлсюзлюк эт** смалодушествовать / таукелсизлигинги, ётсюзлюгюнгю, къоркъакълыгъынгы ишингде, халынгда билдир, хомух бол, къоркъ. – *Мен кёлсюзлюк этген кюнюмде, Сизден уялып жылагъанма: «Манга тау-*

ла не айтырла» – деп, ол кюн бек насыпсыз болгъанма. К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жаралы таш, 41. *[Хасан:] Къазауатда, къыйынлыкъда, хомухлукъ, къызбайлыкъ, кёлсюзлюк этмегенме.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 51.

КЁЛТЮР *эт. къарач. къ.* **кётюр.** *Тынчайгъан эшек къыл элек агъачны кёлтюрмез.* (Н а р т с ё з.) О *Кёкде эшитип бир тауушну, Жаш кёкге къарагъанды: Мыллык кёлтюрюп бир къуш Къызыу учун баргъанды.* «Жилтинле», 406.

КЁМ *эт.* **1.** Закрывать, закапывать *кого-что* / Бир затны теренге сугъуп, басдыр, юсюн топуракъ, кюл д.а.к. зат бла жап. *Аланы [гыржынланы] къып-къызылла къатдырып, [Жулдуз] къыйы мыдыхха кёмдю.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 11. *Атам эки ууучу бла картоф келтирип, мыдыхха кёмдю.* Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, менме, 22. // Хоронить, погребать / Ёлгенни асыра, басдыр. *[Амма Махмутха:] Балам, бизге болгъанны сурама. Жашымдан тугъан кёз жарыгъымы бюгюн жер тюбюне кёмгенбиз.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 243. *Къаядан, элиядан ёлгенлени, Кюйле жырлап, кёмгендиле. Салгъандыла Байрамдагъы жерлеге.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 35.

2. Погружать *(в воду, снег и т.п.)* / Суугъа, къаргъа д.а.к. затха сукъ, батдыр. *[Жашла] Жамийланы дагъыда суугъа кёмдюле.* «Шуёхлукъ», № 27, 42. *[Назир:] Желкесинден алып, Харунну башын суугъа кёмеригим келе эди.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 13. *Чепурной олсагъат бауурундан жатып, башын къаргъа кёмеди.* «Коммунизмге жол», 1982, № 159.

3. Вогнать *кого-что* в землю / Кимни, нени болса да кюч бла уруп, жерге батдыр, кийир. *Ахырында Къарашауай ол гёжефни жерге урду да богъурдагъына деричи кёмдю.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 25.

4. *кёч.* Загубить *кого* / Жой, ёлтюр. *[Наныкъ:] Биригизни кёмгени азды, энди экинчини да [къарындашладан] къоратырмы дейсе [Дауум].* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 108. *Кёзлени нюрюн, къурутхан, Сабийлени да улутхан, Жюреклени жаун эмген, Сенсе, уруш, халкъны кёмген.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 12.

5. *кёч.* Уничтожать, истреблять, ликвидировать / бир затны жокъ эт, къурут, экинчи болмазча эт. *Бизни Волганы сууундан Берлиннге дери, Жан къазауатда биргенге Бир иннетибиз элтгенди, Фашизмни къабырына кёмгенди.* «Жарыкъ жолда», 55. *Ол адетле жерге кёмген Къызланы мен кёргенме Къарап, къазылгъан тар кёрге, Мен да саудан ёлгенме.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 198.

6. *кёч.* Заточить *(в тюрьму, монастырь и т.п.)* / Тут, тюрмеге сал, тутмакъ юйге ат. *Кёреме, адамла халкъны эмип, Барыны жашауун тюрмеге кёмюп, Къыжырап, урушуп иш этдирип, Къашын-башын тюйюп, кесин кёпдюрюп.* К ъ а р а к ё т л а н ы И., Сайламалары, 23.

КЁМДЮР *эт. понуд. от* **кём** / Кём дегенни *къатланыучу айырмасы. Ысмайылны толу юйюне къан жауду. Кеси ёлдю, Сюйген къатынын къойду... Эгечлерин сыйыт бла юрдюрюп, Къоюп кетди бушуу кюлге кёмдюрюп.* «Малкъар халкъ жырла», 95. *Кёп къыйынлыкъ кёрген халкъны атындан алгъышым санга! Кёмдюрмединг такъыр кёрге бизни нажас душманлагъа.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 427.

КЁМДЮРТ *эт. понуд. от* **кёмдюр** / Кёмдюр дегенни *къатланыучу айырмасы. Картофну мыдыхха кёмдюрт.*

КЁМДЮРТЮУ *и.д. от* **кёмдюрт** / Кёмдюрт дегенден *этим ат. Бир затны жерге кёмдюртюу.*

КЁМДЮРЮЛ *эт. страд. от* **кёмдюр** / Кёмдюр дегенни *зорлаучу айырмасы. Урлукълукъ картоф жерге кёмдюрюлгенди.*

КЁМДЮРЮЛЮУ *и.д. от* **кёмдюрюл** / Кёмдюрюл дегенден *этим ат. Мурдар мыллыкны жерге кёмдюрюлюую.*

КЁМДЮРЮУ *и.д. от* **кёмдюр** / Кёмдюр дегенден *этим ат. Картофну мыдыхха кёмдюрюу. Гыржынны кюлге кёмдюрюу.*

КЁМЕ *ат.* Корь / Адамны этин къыздырыучу, чапыртыучу, жугъуучу сабий ауруу. *Кёме – этек бла, женг бла.* (Нарт сёз.) О *Эшме, кёме аруулады аруугъан сабийлеге асма ташланы къалай салгъанларын Заур а эсине тюшюрдю.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 279. *Ёксюзлюкню шинжили сууугъундан Ана ёшюню къоруулай эди мени. Мени къутхара ауруу буунундан, Ана жюрек женгнген эди кёмени.* Отарланы К., Сайлама, I, 243.

КЁМЕК *ат эск. къ.* **болушлукъ.** *Къарт къатын бизден кёмек изледи.* **Кёмек эт** помогать/Биреуге болуш. *[Адам председательге:] Мен да мал бла ёсгенме, къартлыгъымда адам болургъа, халкъыма кёмек этерге сюе эдим.* Кацийланы Х., Мухаммат, 203.

КЁМЁУЮЛ *ат къарач. къ.* **айланма** [1]. *Рамазан аты бла бирге къайнай тургъан кёмеуюлге баш тёбенине чёмелип кёмюлдю.* Семенланы А., Жазыу айла, 24. *Муху суу тёгерек ташланы юслери бла кёмюкленип, чайпалып, кёмеуюллеге къуюла, ашыкъгъанлай къарангы тар ёзенни энишге ташаяды.* Хубийланы О., Аманат, I, 124.

КЁМ-КЁК *сыф* **1.** Синий-пресиний / Кёк [2] (*1-чи магъ.*) дегенни айырма даража формасы. *Сол жанында суу кём-кёк бузну тюбюне бугъуннганды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 54. *Кём-кёк Къобанны акъ шоркъалары,– къолан этип,... ашыгъышлы бара эдиле.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 187.

2. Голубой-преголубой / Кёк [2] (*2-чи магъ.*) дегенни айырма даража формасы. *[Булутчукъ] Жарыкъ ойнай кём-кёк кёкню кенгине, Барады къызыл киришле тенгинде.* Отарланы К., Сайлама, I, 20. *Азал, кём-кёк кёзлерин кёргюзтюрге излегенча, ачып кабинетге кирди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 214.

3. *къ.* **жап-жашил.** *Ат а, ауузлугъу да зынгырдай, кём-кёк кырдыкны шатык-шатык отлайды.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 95. *Кём-кёк сыйдам сыртлада сюрюучюлени жырлагъан тауушлары ачыкъ эшитиледи.* «Алчыла», 79. *Жер да кём-кёк кёк кийимни кесини юсюнден тешип, сары дарийге чёргелгенди.* Хочуланы С., Хапарла, 28.

4. *кёч. сёл. тил.* Идиллический *(мирный, безмятежный)* / Идиллиялы, зауукълу. *Умут! Бизни тауда ёсген назыча, Дайым да сен кём-кёклейин тураса.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 123. *Бюгюн анга [Асхатха] дуния кёмкёк бла жап-жашил болуп кёрюнеди.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 187.

КЁМЮК *ат* **1.** Пена / Суусун зат къайнагъанда, ачыгъанда, толкъунлагъанда аны башына чыгъыучу акъсылдым зат. *Гоппан толгъунчу окъуна бозаны кёмюгю шыр-шыр этеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 159. *Тир-*

менни тёбен жанында суу кёмюкле жалай тургъан уллу кёк ташны къатына келип, къара чепкенли, кёк жакетли тиширыу, боюндан челеклерин алып, жерге салды. Хубийланы О., Аманат, III, 7. *Арбазда уа Таусо, чепкен этеклерин артха къайтарып, уллу къазанда къайнай башлагъан этни чолпу бла кёмюгюн алады.* Толгъурланы З., Эрирей, 176.

2. *В позиции определения:* пенистый / *къ.* **кёмюклю**. *[Назмучу жолоучугъа] Тёрде жеринг хазырды, Къонакъ этип алырма, Туз-гыржынны къызгъанмам, Кёмюк айран салырма.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы., 30. *Ёхтем къаяла, эрин чюйюре, Акъ булутланы жарадыла, Кёмюк жалкъалы суу толкъунла да Ташлагъа ёшюн урадыла.* Къаракётланы Ю., Булутла, 25.

3. Мыльная пена / Сапын сууну башына кёз-кёз болуп чыгъыучу женгил зат. *Врач сапын кёмюкню кереклисича жагъып, къаты байлап, [ауругъанны] ич кийимлерин кийдирди да, юсюн жылы жапды.* Семенланы А., Жазыу айла, 93. *«Мен жылы суу бла жууунгандан эсе, баргъан сууда жууунургъа сюеме, эркин эт», – дейди Сосурукъ, – эмеген башын, кёзлерин кёмюкден толтургъанлай.* «Нартла», 114.// Об обильном поте *(лошади)* / Къызгъан атдан кёз-кёз болуп чыгъыучу къалын тер. *Атланы къулакъ артлары, жюгенни, айылланы эм къууушханны къайиши жетген жерге къарасанг да, асыры терлегенден, акъ кёмюк этип, тырмы тартып тура эдиле.* Уллубашланы И., Оздула заманла, 32. *Арбаздан чыгъаргъа, аты талакъ солуу этип, юсюн да кёмюк басып, биреулен жетди.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 42.

4. Пузырчатая слюна / Адам ачыуланнганда, жаныуарла арыгъанда д.а.к. заманда аланы ауузларындан чыгъыучу шыты. *[Ат], кючден-бутдан солуй, ауузундан да кёмюклери келе, акъырындан акъырын жорта башлады.* «Шуёхлукъ», № 5, 29. *Ол [Баттал], ауузкёмюклери келип, даулаша эди.* «Шуёхлукъ», № 63, 34.

■ **Кёмюк эт** пениться, покрываться пеной / юсюн жап, юсюне чыкъ (*кёмюкню юсюнден*). *Тарда къысыр къаяла эки жанындан асыры къысхандан, суу акъ кёмюк этип, тёнгерете келген ташларыны дауурун эшитдиреди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 5. *Муху сууну ууакъ шорхачыкъларыакъ кёмюк этип, кеслерин тыялмай, Теберди къобаннга мыллык атадыла.* Хубийланы О., Аманат, I, 66.

КЁМЮКБАШ *сыф.* Вспенившийся *(о бузе, пиве и т.п.)* / Башы кёмюк болгъан (*боза, сыра д.а.к. зат*). *Жулдуз, биягъыча, гоппанны кёмюкбаш зынтхы бозадан толтуруп [кишилени] алларына салды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 9. *Аны [этни] къатында уллу гоппан бла кёмюкбаш айран, арпа гыржын салыныпды-ла.* Шауаланы М., Мурат, 133.

КЁМЮКЛЕ *эт. къ.* **кёмюклен**. *Айбат бет алдыла Чакъгъан терекле, Кёмюклеп саркъдыла Таудан черекле.* Отарланы С., Назмула, 28. *[Тууарчыны] айландыла кёзлерини акълары. Ауузундан кёмюкледиле шытылары.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

КЁМЮКЛЕН *эт.* **кёмюк эт** (*къ.* **кёмюк**). *Къара тенгиз а чайкъала эди, кёмюклене, къаяны тюбюнде.* Отарланы К., Жолла, 76. *Азгек суу асыры кирсизден, тазадан, кёмюкленип келген сагъатында кенгден къарагъаннга кюмюшден ишленнген айланчлы жолгъа ушайды.* Хубийланы О., Аманат, I, 136.

КЁМЮКЛЕНДИР *эт.* Пенить *что* / Кёмюк. *Сапынны кёмюклендиргинчи сюртюу.*

КЁМЮКЛЕНДИРИУ *и.д. от* **кёмюклендир** / Кёмюклендир дегенден *этим ат. Сыраны кёмюклендириу.*

КЁМЮКЛЕНИУ *и.д. от* **кёмюклен** / Кёмюклен дегенден *этим ат. Бозаны кёмюкленицую. Айранны кёмюкленицую.*

КЁМЮКЛЕУ *и.д. от* **кёмюкле** / Кёмюкле дегенден *этим ат. Шытыны кёмюклеую. Толкъунну кёмюклеую.*

КЁМЮКЛЮ *сыф.* Пенистый, покрытый пеной / Кёмюгю болгъан неда кёмюк этиучю. *Жашлыкъларын тойлада ашыргъанла, Кеслерин къыйынлыкъдан жашыргъанла, Сынамай ёте бушуулу кюнлени, Ангыламайдыла мудах тизгинлени, Ала билген – шишлик, кёмюклю боза, жашайдыла алагъа махтаула жаза.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 97. *Адамла кёзлерин черекни боз кёмюклю шорхаларындан айыралмай, Асиятны бир ызын табар эсек деп, мудах къарап, барадыла.* «Шуёхлукъ», № 4, 80.

КЁМЮЛ *эт.* **1.** *Страд.* от **кём** / Кём дегенни зорлаучу *айырмасы. Жансох отну кечеден кёмюлген кёсеулерин чыгъарды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 127. *Чунгурлагъа 9,6 минг тонна силос, 1000 тонна кёк бичен кёмюлгенди.* «Ленинни байрагъа», 1982, № 113. *Болур болду, жаш ёлдю, Жер тюбюне кёмюлдю.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 103.

2. Погружаться в воду, песок и т.п. / Сууну, юзмезни д.а.к. затны ичине, кёрюнмезча, терен кир, батыл. *Юзмезге кёмюл. Куртха кёмюл.* ❐ *Рамазан, аты бла бирге къайнай тургъан кёмеуюлге, баш тёбенине чёмелип, кёмюлдю.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 24. *Къобанны шоркъаларына кёмюле жюзген а сапыран чабакъланы кёзлери, алтын бюртюклеча, жылтырайдыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 169. // *кёч. къ.* **бат 5.** *Таулу эл терен жукъугъа кёмюлюпдю.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 43. *Ташалыкъны кёрюрге Жюрегинг термиледи, Жилтинли кёмеуюлге Акъылынг кёмюледи.* «Жарыкъ жолда», 30. *Мен татлы умутланы толкъунна кёмюлдюм.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 9. // Скрываться *(в тумане, облаке и т.п.)* / Бир кесек заманнга булутха, туманнга д.а.к. затха кирип, кёрюнмей къал. *Жылтырап, къызарып чыкъгъан огъурлу кюнню кёзю чарс туманнга кёмюлдю.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 58. *Ол заманда, насып къуш угъай, Башымда къара къузгъун учар, Буз булутха кёмюлюр да Ай, Отоуум тутмакъ юйге ушар.* М о к ъ а л а н ы М., Дуния жарыгъы, 21. // Исчезать *(в поле, в лесу и т.п.)* / Сабанны, агъачны д.а.к. затны ичине терен кирип кет, ташай. *Солуп салкъын хауаны, Моторла ёкюрдюле; Машинала, къууанып, Будайгъа кёмюлдюле.* «Жарыкъ жолда», 24. *Биз ала [уучула] терк къайтмазлыкъларын кёрдюк.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

3. *къ.* **бат 6.** *Андан сора ол [Азамат] кёкде, жерде эсе да билмеди. Дуния кёмюлюп, жер батып баргъанча болду.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 50. *Керти да, къыш бузлауукъда, ташайып, Къобаннга кёмюлюп кетерге боллукъду.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 81. *[Асий:] Бир, къанатла битип, кёкде булутлагъа учарча халгъа киреме, бирде жерни оялсам, кёмюлюп кетерлей болама, жюрегими уа къоркъуу къалтыра-*

тады. Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 25.

4. *кёч. къ.* **ёл 1.** *Бизден игиле, бизден жигитле Уруш майданлада кёмюлдюле.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 133.

5. *кёч.* Исчезать, переставать обнаруживаться, проявляться / Жокъ бол, кет. *Юсюбюз жарып, бетибиз жарып, жетишимсизлик кёмюлдю.* «Жюрек жырлайды», 190.

КЁМЮЛЮУ *и.д. от* **кёмюл** / Кёмюл дегенден *этим ат. Суугъа кёмюлюу. Сагъышха кёмюлюу. Булутлагъа кёмюлюу.*

КЁМЮЛЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **кёмюл** / Кёмюл дегенни *араш айырмасы. Самолётла булутлагъа кёмюлюшдюле. Жашчыкъла, суугъа кёмюлюшюп, ойнайдыла.*

КЁМЮЛЮШЮУ *и.д. от* **кёмюлюш** / **Кёмюлюш дегенден** *этим ат. Къалын чырпыгъа кёмюлюшюу. Суугъа кёмюлюшюу.*

КЁМЮР *ат* **1.** Уголь *(ископаемое)* / Битимледен болгъан, жерни тюбюнден къазылып алыныучу, къаты, жаныучу зат. *Ибрахим забойщикди, Муратны да кёмюрню вагончукълагъа жюклеген жерге салгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 30, 65. *Кезибан эм аны таулу къыз нёгерлери кёмюрден толу вагонетканы аяусуз тюртедиле.* «Шуёхлукъ», № 53, 48. *[Кязим:] Къарыусузлагъа – хайырым тийсин деп, Эски гюрбежимде темир тюеме. Халкъыма жетген азаплыкъны кёрюп, Гюрбежимдеги кёмюрча, кюеме.* «Шуёхлукъ», № 5, 19.

2. *В позиции определения:* угольный: а) связанный с добычей угля / кёмюр къазыу бла байламлы. *Кёмюр промышленность. Кёмюр бассейн*; б) сделанный из угля / Кёмюрден этилген. *[Юля къызчыкъгъа:] Сен алыкъа гитчесе, кёмюр от эталлыкъ тюйюлсе.* «Шуёхлукъ», № 55, 13.

3. Кусок обгоревшего дерева / Кюйген агъачны кесеги. *Ёчюлген отдан къара кесеуле, кёмюрле къаладыла.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 61. *Семиз этле къызып, жаулары кёмюрлеге агъа да жана, тышлары, чырылдап, мор къабырчакъланады.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 60. // Материал для рисования / Кюйдюрюлген чыбыкъдан этилген, сурат этерге жараулу зат. *Ол къашларын кёмюр бла къаралтып, ууртларына къып-къызыл ингилик жагъып,.. дарий жыйрыкъ бла къызыл туфлийле кийип чыкъса, юйюне жыйыла билмейди.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 98.

КЁМЮРКЁЗ *сыф. сёл. тил.* Чёрный, похожий на уголь (*о глазах*)/ Кёмюрге ушагъан кёзлери болгъан. *Кёмюркёз жашчыкъ. Кёреме дагъыда кёмюркёз къызла, – Къачан эсе да бир жаннган жулдузла.* Къаракётланы И., Сайламалары, 21.

КЁМЮРЛЕ *эт.* Уничтожать, истреблять / Къурут, ёлтюр, жокъ эт. *Жан иесин ёлюмлейсе, Культураны кёмюрлейсе, Уруш! Ким тёзалыр анга? Зорлукъ уруш, налат санга!* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 12. *Кюрешде эрлей жашагъанбыз биз, [къыралым], Душманланы кёмюрлей.* Отарланы К., Жолла, 206.

КЁМЮРЛЕН *эт.* Превращаться в уголь / Кёмюр бол, кёмюрге айлан. *Ол кезиуде [кюйдюргенде] сюек къаралады, кёмюрленеди.* «Естествознание», 94.

КЁМЮРЛЕНИУ *и.д. от* **кёмюрлен** / Кёмюрлен дегенден *этим ат. Сюекни кёмюрлениую. Отунну кёмюрлениую.*

КЁМЮРЛЕУ *и.д. от* **кёмюрле** / Кёмюрле дегенден *этим ат. Душманланы кёмюрлеу.*

КЁМЮРСЕ *эт. къ.* **кёнгюрсе**. *Сют кёмюрседи.*

КЁМЮРЧЮ *ат сёл. тил.* Угольщик, шахтер / Кёмюр къазыучу адам. *Кёмюрчюню бети къара болгъанлыкъгъа, айып тюйюлдю.* (Нарт сёз.) О *Муру бла Мешхут букъу чачылгъандан жашланы бетлери кёмюрчюлени бетлерича кёрюнедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 352.

КЁМЮУ *и.д. от* **кём** / Кём дегенден *этим ат. Къалачны отха кёмюу. Ёлгенни жерге кёмюу.*

КЁМЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **кём** / Кём дегенни *араш айырмасы. Аякъланы суугъа кёмюшюрге. Картофланы отха кёмюшюрге.*

КЁМЮШЮУ *и.д. от* **кёмюш** / Кёмюш дегенден *этим ат. Гыржынны кюлге кёмюшюу.*

КЁНДЕЛЕН *хал. сёзл.* **1.** Поперёк / Энине. *Рамазан жолну юсю бла кёнделен аугъан бир къайын терекге жетип тургъанын эследи.* Семенланы А., Жазыу айла, 41. *Ол заманда Хамызат эрлай эшикге уллу къылыч бычакъны кёнделен салды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 164.

- **2.** *В позиции определения:* поперечный / Бир затха кёнделен орнатылгъан, салыннган, баргъан, тургъан д.а.к. *Чалгъычыла кёнделен жолчукъ бла тамаданы ызындан тебиредиле.* Семенланы А., Жазыу айла, 70. *Былайда, бу кёнделен ёзенни ичинде, бек алгъа юй салгъан къартланы айтыуларына кёре, сууну боюнунда уллу агъач ёсгенди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 6. *[Дауумну] мангылайында эки кёнделен сызчыкъ ачыкъ танылды.* Хубийланы О., Дерт, 18.

■ **Кёнделен агъач** поперечина перекладина / Мекямны башына кёнделен салыннган агъач; аркъау. *Атам, миннген атыны иерин алып, жауурлугъун арбазда жюзюм тереклени кётюртюрге салыннган кёнделен агъачланы бирлерине жайды.* Шауаланы Х., Ач эшикни, менме, 105. *Бау башына эки кёнделен агъач салынып, тюненеги тешик салам бла жабылып тура эди.* «Шуёхлукъ», № 77, 32. *[Жанкёз] ёрге къарагъанында, кергич салынганча, эки къыйыры дорбунну эки жанына тирелип, бегиген кёнделен агъачха къакъ этле тагъылып тура эдиле.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 180.

КЁНДЕЛЕНИНЕ *хал. сёзл. къ.* **кёнделен 1.** *Сарыбий бла Шаухал, атлыланы эслегенлей, кёнделенине къыркъып «Гаралы къышлыкъ» деген жерге мыллык атдыла.* Этезланы О., Тарда, 142. *Агъач жолчукъ кёнделенине кетеди, Кёкагъач назылагъа салам айтады.* Къулийланы Къ., Сайлама, II. 238.

КЁНЧЕК *ат.* Брюки, штаны / Адамны бутларыны бла тёммегини тёбен жанын жапхан, эки къысха неда узун бутлугъу болгъан юс кийим. *Къарачайлыланы бла малкъарлыланы эр киши кийимлерини бек магъаналы тюрлюлерине кёлек, кёнчек, къаптал, чепкен, тон, жамычы саналып келгендиле.* «Шуёхлукъ», № 63, 107. *Зыккыл кёнчеги энишге тюше да аны тарта, бир къолу бла бурунчугъун женгине сюрте, Ибрахим дерсден юйюне жортуп кирди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 5. *Кёнчегими эки къолум бла да ёрге тарта, эшикге чыкъгъанымда, анам урчугъун бура, босагъаны сакълап*

тура эди. Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 14.

■ **Кёнчек ау** мотня / Кёнчекни эки бутлугъу да бирге къошулгъан жери. *Кёнчек ауу жибип, бутларына тие да абына, Ибрахим жетди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 51. *Ол жангы ийленнген териден тобукълары бла кёнчек ауна жамаула салынып, тюртю тюп бояуу онгуп, мелте бетли болуп бошагъан бир тери шалбарны алды.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 5. **Кёнчек бау** 1) подтяжки, помочи / кёнчек энишге тюшмез ючюн имбашладан кийилиучю бирге къошулгъан эки кенг тартма. *Жашчыкъ имбашларында кёнчек бауларын тюзетди*; 2) *бош. тил.* гашник / кёнчекни, шалбарны башына сууурулуп, аланы къысаргъа хайырланылыучу бау.

КЁНЧЕКЛИК [1] *ат* 1. Материал, пригодный для брюк / Кёнчек этерге жараулу къумач. *Кёнчеклик къатапа. Кёнчеклик драп.*

2. Отрез на брюки / Бир кёнчекге жетер чакълы къумач. *Ыспхарла кёнчеклик. Къатапа кёнчеклик.*

КЁНЧЕКЛИК [2] *ат ист.* Добыча, то, что захвачено боем, отнято у неприятеля во время набега / Уруш этип алыннган, жортууулда жаудан сыйырылгъан хазна неда аны багъасы. ◆ **Кёнчекликге барыу** *ист.* Набег на чужую землю (с целью захвата скота, людей) / башха халкъланы жерлерине малларын, ырысхыларын, адамларын кючлеп алыр мурат бла жортууул, чабыуул этиу. *Аны [Айдамбулну] иши кёнчекликге барыу болгъанды.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 111. *[Асланкир:] Мени атам да, мен кесим жетгенли да кёнчекликге барыу дегенлери не болгъанын билмегенлей бюгюннге жетгенбиз.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 83. *Акка, харип, айтыучан эди: «Кесинг билгенликден, кёнчекликге барыргъа асыры ёчлюгюм да жокъ эди», – деп.* С е м ѐ н л а н ы А., Жазыу айла, 20.

КЁНЧЕКСИЗ *ат бош тил. къ.* **жаланнгач.** *[Таубий нёгерлеринге:] Кёнчексизле аякъланнгандыла да, ючюбюзге да бир кесек сёлеширге керек болуп, сизни аны ючюн чакъыртханма.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 296.

КЁНГЮРСЕ *эт.* Пригорать, приобрести запах, привкус дыма, гари *(при кипячении, варке)* / Кюйген неда тютюн татыу эт (сютню, бозаны д.а.к. затны юсюнден). *Кёнгюрсеген айран. Боза кёнгюрседи.* ❐ *Чохбаш Нафийсатны сёзлери, кёнгюрсеген сютню уртлагъанча, ачыдыла.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 133.

КЁНГЮРСЕТ *эт. понуд. от* **кёнгюрсе** / Кёнгюрсе дегенни къатланыучу *айырмасы. Амма бозаны кёнгюрсетди.* ❐ *Ол амал сютню ахыр да кёнгюрсетмейди, кюйген татыу этдирмейди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 127.

КЁНГЮРСЕТИУ *и.д. от* **кёнгюрсет** / Кёнгюрсет дегенден *этим ат. Сютню кёнгюрсетиу. Бозаны кёнгюрсетиу. Шорпаны кёнгюрсетиу.*

КЁНГЮРСЕУ *и.д.* **кёнгюрсе** / Кёнгерсе дегенден *этим ат. Сютню кёнгюрсеую. Бозаны кёнгюрсеую.*

КЁП [1] *мард. сёзл.* **1.** Много / Саны бир талай, иги кесек, аз тюйюл. *Арба аугъандан сора, жол кёргюзтюучю кёп болур.* (Н а р т с ё з.) О *Школда бизни тёлюбюзге билим берген, акъыл юйретген адамла кёп билирге керекдиле.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз

кечеле, 106. // *сан. магъ.* Неопределенно большое количество *кого-чего-л.* / Кимни, нени болса да саныны белгисизлиги, асламлыгъы: *[Алауган] кёп ёзенлени, тауланы, сууланы юсю бла ётдю.* «Нартла», 137. *Къарт Къыямыт юйюрюне кёп мал-харакет жыйгъанды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 13. *Ыйых кюн болгъаны себепли, паркда адам кёп эди.* «Шуёхлукъ», № 30, 59. // Больше, чем нужно, чем следует / Мардасындан, керекли-синден артыкъ, аслам. *Сюрюучю кёп болса, къойла къырылгъан этедиле, башчысыз кериуан къумда тас болуп къалады.* Толгъурланы З., Эрирей, 133. *Аны [эмеген] бла бек кёп кюрешедиле, жагъалашадыла, булгъашадыла, силдешедиле, болсада ахсакъ аны да жуммакъ бюклеп, бирси экисин этген формасында тёшден тёнгеретип жибереди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 203.

2. Долго *(находиться, лежать, смотреть и т.п.)* / Аслам заманны (*тур, жат, къара д.а. к.*). *Бир ингирде Мазан жаш тенглерин юйюне жыйды да, Андрей ала бла кёп ушакъ этди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 87. *Кёп айланып, артха къайтыргъа кеч болдукъ.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 33.

3. Часто *(говорить, бывать и т.п.)* / Терк-терк, къысха-къысха, женгил-женгил (*айт, бол, сёлеш д.а.к.*) *Аллахны атын кёп айтханлыкъгъа шыйых болмазса.* (Нартсёз.) *Салах малчыланы, сабанчыланы арасында кёп болады.* «Шуёхлукъ», № 43, 98. *Музыка театрны солисткасыны ишини, тюрлю сыфатла къурауну, фахмусуну юсюнден аллай сёзлени кёп эшитесе.*

■ **Кёп бармай** вскоре / *къ.* **кёп мычымай**. *Андан артында, кёп бармай, нёгери госпитальдан жазып, аны [Аминатны эрини] Украинада ёлген хапары келди.* Ахматланы И., Боранда, 4. *Кёп бармай, ат кишнеуле, от ийис чыкъды.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 43. **Кёп болмай** недавно / мындан бир кесек, алгъаракълада. *Харун Басхан боюнундан он жыл жалчыда туруп, кёп болмай къайтханды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 28. *Кёп болмай ол бошап кетген педучилище Тамараны эсине тюшдю.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 35. *Кеси да [Ханафий] кёп болмай рационализаторланы бюросуна ченнге киргенди.* «Алчыла», 8. **Кёп болмай мындан алда** *къарач. къ.* **кёп болмай.** *Кёп болмай мындан алда Мамурхан ауруп тёшекге тюшгенди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 66. *[Асий Азиретге:] Кёп болмай мындан алда сен меннге тюбегенингде, мени унутмагъанынгы, мени ючюн юйдегинги чачаргъа хазырлыгъынгы айтдынг.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 30. **Кёп зат** многое/ саны, магъанасы уллу болгъан зат. *«Ташачыла» Исса Исмаиловични юсюнден кёп зат билдиле.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 41. *Ол заманда аппа манга кёп затланы айтыуну керекли-ге санай болмаз эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 46. *Бусагъатда уа акъылым алай тюлдю – чекген къыйынлыгъым кёп затха юретгенди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 31. **Кёп мычымай** вскоре / къысха заманда, бир аздан, бир кесекден. *Кёп мычымай, аны [Хадууну] ызындан юй бийчеси табакъла бла ариу ийисли ашланы, тылпыу этдире келтирип, алларына салды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 167. *Бушуулу юйге жыйылгъанла, ёлюкге керекли тёрени этгенден сора, алай кёп мычымай чачылдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 250. **Кёп турмай** *къ.* **кёп мычымай**. *Кёп турмай ханнга бир къаты ауруу тийди.* «Къарачай

халкъ таурухла», 76. *Кёп турмай, сызгъырып, бомбала тюшюп, жолну жанын чанчакъладыла.* Хубийланы О., Адамла, 18. *Андан сора, кёп турмай, Рамазан Эльбагъа жетип, къыйын жолну тауусхан эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 20. **Кёп эт** *къ.* **кёбейт.** *Тууарчыла сют алыуну кёп этер ючюн уллу къыйын саладыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 179. *Этге, жаугъа, бышлакъгъа Къошуп ашла этигиз. Картофланы кёп этип, Хар бир жерге элтигиз.* Шахмырзаланы С., Битимлени билигиз, 10. **Кёпге дери** *къ.* **кёпге.** *Артыкъ да тумансыз кюнледе тауланы ариулукълары эсден кетмей, кёпге дери сакъланадыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 183. *Тамара Кокованы къайсы ролю да къараучуну эсинде кёпге дери къалады.* «Коммунизмге жол», 1981, № 178. **Кёпден бери** издавна / эрттеден бери. *Бу адамла мюлкде кёпден бери уруна, ахшы иш сынау жыйышдыргъандыла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 186. *Кёпден бери зыраф кете заманла, Жашай билмей бизни кибик аманла.* Будайланы Х., Алтын тау, 9. **Кёпню кёр** видать виды / жашауда кёп затны сына, башынгдан кёп затны ётдюр, *Минги тауум, мингминг жылла оздула, кёпню кёрдюнг.* Къаракетланы Ю., Булутла, 19. *Къасым кёпню кёрюп, жашауну сынар ючюн къалмагъанды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 162. **Кёпню кёрген** видавший виды / жашауда кёп затны сынагъан, башындан кёп затны ётдюргген. *Аскерни жалгъан ышарыууна, татлы сёзлерине кёпню кёрген кавказлы алай терк ышанып къаллыкъ тюйюл эди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 23. *Жаныбызча сюебиз акъ сакъаллы къартланы, «Эркинлик!» – деп, сермешген, кёпню кёрген нартланы.* Къулийланы Х.-М., Жулдузчукъла, 19.

КЁП [2] *эт.* 1. Пухнуть, распухать/ Ауруп, мардадан базыкъ, толу бол. *[Жашау:] Къошну эшигин ууатып ачсакъ, ийнек кёбюп, тёрт аягъы да ёрге айланып, ёлюп тура эди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 156. *[Сафарны] талай кюнлени артына байланып тургъан къоллары, кёбюп, тулукъла болгъан эдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 71.

2. Бухнуть, разбухать *(о зернах, почве и т.п.)* / Суу тартып, мылыланып, кенгер, уллу бол (*нартюх, будай д.а.к. бюртюклени, топуракъны д.а.к. затны юсюнден*): *Жер жаууунладан кёбеди, Дуниягъа монглукъ тёгеди, Зыгытлайдыла сабанла, Тюк ариулайдыла малла.* Гулийланы М., Кетмегиз, зурнукла, 21. *Къардан толуп тургъан чунгурла бла сызгъала кёбюп, аулакъ суучукъла да бузларын сындырып, къутуруп, жоллада хазна жюрюялмазча болгъан эди.* «Шуёхлукъ», № 3, 5.

3. Наливаться соком / Суудан тол (*алыкъа ачылмагъан чечекни, чирчикни д.а.к. затны юсюнден*). *Терекни каполлары кёбюп,ачыла башлагъандыла.*

4. Надуваться, наполняться воздухом, газом / Желден, газдан тол, тыкъ, уллу бол. *Камера кёпдю. Резин шар кёпдю. Къууукъ кёпдю.* // Распрямившись, напрягаться, натягиваться *(от напора ветра, воздуха)* / Желни, хауаны урууундан тюзетилип, къаты бол, тартыл. *[Мурадин] къулакъларында жел сызгъыра, кёлеги тулукъча кёпгенлей, орам бла ёрге айланды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 126. *Желден кёбе къара жамычылары, Къая желле, зынгырдай сауутлары, эки атлы алгъа айланадыла.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

5. Распухать *(напр. о глазах)* / Ичине суу неда къан жыйылып, кёпчек бол. *Блинов кёзлери кёбюп, бурун къыйыры къызарып,*

Манарны тырманларына баш тёбен къарап тынгылай эди. Этезланы О., Тарда, 132. *Къаншаубий, кёз тюплери кёбюп, тёгерегине хыны къарай, акъыртын атлап, правленнге кирди.* Къобанланы Д., Таулада тарууш, 316.

6. Подниматься *(о воде, волне и т.п.)* / Черекде, тенгизде, кёлде сууну, толкъунну бийиклиги ёрге кётюрюлгенини, къопханыны юсюнден. *Дуния – тенгиз, мен – къайгъы, Жолум узуну – минг къайгъы. Толкъунла кёпгендиле таулай, Ёталырмамы саулай?* «Жилтинле», 232. *Хыра жазгъы къар Эрийди, кирленип, Суу да тепгенди, Кёбюп, тюрленип.* «Жилтинле», 265. // Подниматься *(о тесте)* / Жумушап, уллу бол, ачы (тылыны юсюнден). *Сода бла басылгъан тылы терк кёбеди.*

7. Быть набитым *(шерстью, пухом и т.п.)* / Къуудан, къушдан д.а.к. затдан тыкъ тол. *Кийик тюкден кёпген жумушакъ сахтиянны улакъ диккич бла омакъ сыргъан къолла сау болсунла.* Къобанланы Д., Таулада тарууш, 320. *Къарачай жерни кийик тюкден кёпген кёпчеги узакъ жолоучулукъгъа жарайды.* Къобанланы Д., Таулада тарууш, 287.

8. *кёч. бош тил.* Дуться, обижаться на *кого-что*, сердиться / Ёпкеле, къарамынг бла биреу жанынга тийгенин, бир затха ыразы болмагъанынгы билдир. *[Къуш Бал чибинге:] Сен манга тап айтмайса, жашаууму кёмесе. Къушлукъ патчахлыгъыма Ачыунгдан кёбесе.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 85. *[Фатиймат]ны ёге анасы] къаралды, кёгерди, кёрюкча кёпдю, айтыргъа сёз тапмады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 215. *Патчах къатын юйюнде тутады къызны, эсинде Дерти къалып, ол дертлей, Кече-кюн да кёпгенлей.* «Жанкъылыч», 158.

9. *кёч. сёл. тил.* Важничать, пыжиться, кичиться / Кесинги уллу кёр, сый тарт, уллугъа кет, кётенли бол. *Къырым тауукъча кёберге.* (Нарт сёз.) О *Ач да, токъ да болур киши, Алайды табийгъатны иши, Тойсанг, ач болмам деп, кёпме, Ач болсанг, тюнгюлюп, чёкме.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 10.

КЁПГЕ *хал. сёзл.* Надолго / Кёп, узакъ заманнга. *Терсбоюн адам бла жарашмаз, жарашса да кёпге жарашмаз.* (Нарт сёз.) О *Дуния къууанчдан толду, Хапар кёпге жайылды.* «Жилтинле», 357. *Къойчулукъда хылеу, тёзюмсюз адам кёпге чыдамайды.* «Коммунизмге жол», 1983, № 119.

КЁПГЕН *ат.* Опухоль / Адамны этинде къаллай да болсун бир ауруу бла байламлы болуп чыкъгъан аз кёпгени. *Къоркъуулу кёпген.* ■ *Къоркъуусуз кёпген бир кюн бир бузулур.* (Нарт сёз.) О *Бир кесекден аягъыны кёпгени керти жылан ургъанын билдирди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 41.

КЁПДЮР *эт.* **1.** Надувать, воздухом или газом / Ичин желден неда газдан тыкъ толтур. *Топну кёпдюр. Машинаны чархын кёпдюр.* ❐ *Жети жесири болгъан, Къуукъ кёпдюрюп ойнай эди.* (Нарт сёз.) О *Стратостат бирси хауа шарланы кёпдюрген женгил газ бла, водород бла толгъан бек уллу шарды.* «Естествознание», 65. // Напрягать, натягивать *(дуновением ветра)* / Желни кючю бла тюзет, тартдыр. *Олсагъат салкъын аяз, аны [Сафарны] кёзлерин жылатды, къойунуна кирип, кёлегин кёпдюре, сызгъырды.* Толгъурланы З., Эрирей, 134.

2. Вздувать, пучить / Уллу, кенг эт (*ашны-сууну юсюнден*). *Татлы айран къарынны кёпдюреди.*

3. Набивать *(шерстью, пухом и т.п.)* / Къуу, къуш д.а.к. зат бла тыкъ толтур. *Жастыкъланы къуу-*

дан кёпдюрдюле. Тёшекни къушдан кёпдюр.

4. *кёч. къ.* **ёлтюр**. *Ха-ха-ха! Бусагъат мен сени итни кёпдюргенча, атып кёпдюрейим, – деп, ол адам хыликке этип кюлдю.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 147.

КЁПДЮРЕУЮЗ *ат.* Синька / Къумачланы, къагъытланы, ич кийимлени, баймез, кисей жабыуланы, жастыкъ, жууургъан тышланы, тытыр сууну кёксюл этер ючюн хайырланыучу кёк бояу. *Кёксюл тюлсе, кёк да тюлсе, кём-кёксе, Кёпдюреуюз себилгенча юсюнге.* Б а т ч а л а н ы М., Сагъышла, 39. *Аны [сууну] жыгъери бла булгъай, [Малжей] кёпдюреуюзюн эритди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 299. *[Дауум] кёпдюреуюз бетли чепкенин кийип, кюзгюню аллына сюелди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 17.

◆ **Кёпдюреуюз ичир** синить, подсинивать / быстырланы кёпдюреуюз атылгъан сууда чайкъа. *Жигерхан тёшекге жангы жабыу жайды, жастыкълагъа кёпдюреуюз ичирилген, итиу салыннган тышларын кийдирди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 278. *[Хауаны] ауузунда ит ёле, бети кёпдюреуюз ичген ич кийимча кёгерди.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 102.

КЁПДЮРТ *эт. понуд. от* **кёпдюр** / Кёпдюр дегенни къатланыучу *айырмасы. Волейболчула топларын насос бла кёпдюртдюле.*

КЁПДЮРТЮУ *и.д. от* **кёпдюрт** / Кёпдюрт дегенден *этим ат. Машинаны чархын кёпдюртюу. Футбол эм волейбол топланы кёпдюртюу.*

КЁПДЮРЮЛ *эт. страд. от* **кёпдюр** / Кёпдюр дегенни *зорлаучу айырмасы. Резин шарла кёпдюрюлгендиле. Футбол топ насос бла кёпдюрюледи.*

КЁПДЮРЮЛЮУ *и.д. от* **кёпдюрюл** / Кёпдюрюл дегенден *этим ат. Баскетбол топну ауув бла кёпдюрюлюую къыйын эди.*

КЁПДЮРЮУ *и.д. от* **кёпдюр** / Кёпдюр дегенден *этим ат. Топну кёпдюрюу. Чархны кёпдюрюу. Душманны кёпдюрюу.*

КЁПДЮРЮШ *эт. Взаимн.-совм. от* **кёпдюр** / Кёпдюр дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла резин шарланы кёпдюрюшюп ойнайдыла.*

КЁПДЮРЮШЮУ *и.д. от* **кёпдюрюш** / Кёпдюрюш дегенден *этим ат. Резин шарланы кёпдюрюшюу.*

КЁПЖЕК *ат къарач. къ.* **кёпчек**. *Аманны ат артынга миндирсенг, кёпжегинги тилер.* (Н а р т с ёз.) О *Туура ол кезиуню марап тургъанча, къар жуммакъ, топ деп, ат жерни кёпжегине тийип, атын илгендиргенди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 254. – *Бу журтладан къора дерикме, кёп къалгъан къонакъ кёпжек къалдырады дейди, – деп. [Къыямыт Къасымгъа] сёзюню тауусулгъанын билдире, ёрге къопду.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 200.

КЁПЖЫЛЛЫКЪ *сыф.* 1. Многолетний, имеющий много лет давности / Кёп жылланы баргъан, болдургъан. *Кёпжыллыкъ къыйын. Кёпжыллыкъ иш.* ❐ *Бюгюн анга [фон Гельмутха] жол уста болуп чыкъгъанда, кёпжыллыкъ азабына кёл кенгдирип тынгылау, асыргъан юйледе таякъ оюннга, керек болса уа автомат тауушха да къарырыгъына Мачар ийнанып эди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 142.

2. Многолетний, живущий много лет *(о растениях)* / Талай (*эки-*

ден аслам) неда кёп жыл жашаучу (*битимлени юсюнден*). *Бусагъатда кёпжыллыкъ кырдыкла себиллик жерни жарашдырыу къыстау барады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 62.

КЁПЛЕ [1] *ат кёпл. сан.* Многие / Кёп адамла. *Къазан, къара болгъанлыкъгъа, кёплени тойдурады.* (Нарт сёз.) О *[Асий:] Хабийге кёпле къарагъанлары бюгюнча эсимдеди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 29. *–Хо, дегенди юч башлы эмеген, – кёплерин кёргенме, сермешген да этгенме, кёбюсюнде ала [нартла] хорлап келгендиле.* «Нартла», 42.

КЁПЛЕ [2] *эт. сёл. тил. къ.* **кёбейт.** *Чёплемеген кёплемез.* (Нарт сёз.) О *Таукъ балачыкъла Чюлдеп чёплерле, Берген хайырларын Бютюнда кёплерле.* Къулийланы Х.-М., Жулдузчукъла, 7... *Аны [Ахматны] бригадасы ишде жетишимлерин кёплегендиле, ала ишлеген юйле кёплеге насып бергендиле.* «Коммунизмге жол», 1972, № 21.

КЁПЛЕН *эт. сёл. тил. къ.* **кёбей.** *Шуёхлукъ бютюн кёпленеди, Къарыуланады эм кючленеди. Урунган халкъ табышады, Бири бирин танышады.* Отарланы С., Назмула бла поэма, 14. *Бу таулада эркин чыгъады солууум, къошулупду, кёпленеди къарыуум.* Зумакъуллланы Т., Къаяда гюлле, 7. *Аланы [сый, кёзбау этгенлени] кёпленмегенлери Сарыбийге болмагъанча ачыу тиеди.* Этезланы О., Тарда, 214.

КЁПЛЕНДИР *эт. сёл. тил. къ.* **кёбейт.** *Бригада кесини жетишимлерин кёплендиргенди. Хайыр алыуну кёплендир.*

КЁПЛЕНДИРИУ *и.д. от* **кёплендир** / Кёплендир дегенден *этим ат.* «*Къатын алыу, – дегенди А. Шопенгауэр, – кесини эркинлигини жарымын тас этиудю эм кесини боюнунда борчун а эки кере кёплендириудю*». «Коммунизмге жол», 1975, № 178.

КЁПЛЕНИУ *и.д. от* **кёплен** / Кёплен дегенден *этим ат. Иш хакъны кёпленииую. Хайыр алыуну кёпленииую.*

КЁПЛЮК *ат.* Множество / Кимни, нени болса да кёп болгъанлыгъы. *Малыны кёплюгю жерни юсюн жапхан ёхтем, бай Шырдан да Агунданы тилегенди.* «Нартла», 188. *Тардан башлап, элни тёбен аягъына чыгъып кетгинчиннге дери бу суу айландыргъан тирменлени кёплюгю кимни да сейирсиндирир.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 5.

■ **Кёплюк сан** *грамм.* Множественное число / болушлада тюрлениую бла жегилиую хапар эки неда андан кёп затны юсюнден баргъанда хайырланыучу формалары. *Кёплюк сан аффикссиз да билинеди.* Къарачай-малкъар тилни грамматикасы, 82.

КЁПМЮЙЮШ *ат.* Многоугольник / Тёртден кёп мюйюшю болгъан геометрия фигура. *Тюз кёпмюйюш.*

КЁПСЮН *эт.* Считать *что-л.* избыточным / Кёпге сана. *[Баразбий:] Аллах берген ырысхымы манга кёпсюнедиле.* Хубийланы О., Аманат, III, 220.

КЁПСЮНЮУ *и.д. от* **кёпсюн** / Кёпсюн дегенден *этим ат. Ырысхыны кёпсюнюу. Адамланы кёпсюнюу. Ахчаны кёпсюнюу.*

КЁПСЮНЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **кёпсюн** / Кёпсюн дегенни араш *айырмасы. Къоншула бир бирлерини байлыкъларын кёпсюнюше эдиле.*

КЁПСЮНЮШЮУ *и.д. от* **кёпсюнюш** / Кёпсюнюш дегенден *этим ат. Байлыкъны кёпсюнюшюу. Биреуню мюлкюн кёпсюнюшюу.*

КЁПЧЕК *ат* 1. Седёлка / Ат жерни адам олтургъан кесеги, эчки неда кийик тюкден толтурулгъан сахтиян тышлы жастыкъ. *Ат иесине кёпчек жетмейди.* (Нарт сёз.) *Къонакъ кёп турса, кёпчек урланыр.* (Нарт сёз.) О *Сермеп атха иер салдым, Кёпчеги жокъ ла-ла-лай. Сайлап бир къызны алгъанма, Жюзюгю жокъ ла-ла-лай.* «Малкъар халкъ жырла», 204. *Алий терк окъуна атны чырпыла ичинден чыгъарып, ариу мингичге жарашдырып, кёпчекге тап олтуруп, таша агъач къолланы къызны таула таба алып кетди.* «Шуёхлукъ», № 3, 106.

2. *къарач. къ.* **тохун.**

КЁПЧЕКЛИК *ат* 1. Материал для седёлки / Кёпчек этерге жараулу материал (*сахтиян, эчки неда кийик тюк*). *Аппа кёпчеклик хазырлайды.*

2. *къарач. къ.* **тохунлукъ.** *Кёпчеклик агъач.*

КЁПЧЮ *эт.* 1. Пухнуть, распухать немного / Бир кесек кёп, базыкъ, толу бол. *Мутай бир зат да айталмады, бир зат да жарашдыралмады. Жумдурухха жыялмагъан, кёпчюген къолун мангылайына салды, ары-бери бара, бир кесек мычыды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 167. *[Сабийлени] жел кюйдюрюп кёпчюген эринлери жарылып, къанагъанлары кёз ачытады.* «Шуёхлукъ», № 27, 35.

2. Бухнуть, разбухать немного / Суу тартып, мылыланып, кенгер, бир кесек уллу бол (*жерни, арпа, будай д.а.к. бюртюклени юсюнден*). *Жаз жылыуу киргенлей, жибиген арпа бюртюкле кёпчюп, бютюнда уллу болгъандыла.* Къулийланы Х., Эгизле, 20.

3. Начинать наливаться соками / Суудан тола башла (*алыкъа ачылмагъан чечекни, чирчикни д.а.к. затны юсюнден*). *Тереклени каполлары кёпчюй башлагъандыла.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 75.

4. Начинать распухать *(напр. о глазах)* / Кёбе башла (*сёз ючюн кёзлени юсюнден*). *Бираздан а фон Эвершапс кёпчюген кёзлери бла Зулейхатха къарады.* Толгъурланы З., Айыуташ, 14.

5. Начинать подниматься *(о воде, волне и т.п.)* / Кётюрюле, къоба башла (*черекде, тенгизде сууну юсюнден*). *Бет жууарла чегетле, Кёпчюрле тау черекле.* Гулийланы М., Кюнню къызы, 44.

КЁПЧЮЛЮК *ат.* Большинство, большая часть *(народа, населения)* / (Халкъны, элни) асламы, кёбю. *Кёпчюлюк нени тутса, сен да аны тут.* (Нарт сёз.) *Кёпчюлюк тюкюрсе, кёл болур.* (Нарт сёз.) О *Ол ишни бажарыугъа халкъ кёпчюлюк да тириден тири, кенгден кенг къошула барады.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 181. *Кёпчюлюкню тарыгъыуу, инжиую буду: «Бизни жунчутмагъыз, юйреннгенибизча жашаргъа къоюгъуз!»* «Огъурлу танг», 36.

КЁПЧЮУ *и.д. от* **кёпчю** / Кёпчю дегенден *этим ат. Буту кёпчюу. Жаягъы кёпчюу.*

КЁПЮР *ат* 1. Мост *(напр. железнодорожный, понтонный)* / Суудан, жардан, темир жолдан д.а.к. жерден ётер ючюн деп ишленнген къурулуш. *[Черекни сууу] ташланы тыхырдата, агъач кёпюрлени элте,.тарны тауушха алдырып, ёшюн уруш эте барады.* Шуаланы М., Мурат, 100. *[Киеу нёгерле] ызларына къайтып келе, бир темир кёпюрге тюбейдиле.* «Нартла», 140. *Таула-*

да кёп къар эриген болур, Къобан къаралып, таш-агъач тапханын келтирип, кёпюрню ара бежанине къалайды. А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 50.// *кёч.* То, что служит связующим звеном между *кем-чем-л.* / Эки затны арасында байлам магъанада жюрюген. *Бийлик конгресс профсоюз кёпчюлюкню кесини эркинликлери ючюн кюрешгенини белгиси бла бардырылады кёпюр.* «Ленини байрагъы», 1973, № 108. *Халкъланы арасында кёпюр бол, Шохлукъларын аланы Жокълап тургъан ёкюл бол!* «Жарыкъ жолда», 36. *[Азамат:] Зубайны жюрегине ачхычны Бийбертге берирге керекди. Эки жюрекни арасында кёпюр ишленсе, ким биледи, ала тюбеширге да болурла.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ, 215.

2. Продержка на ремне, поясе из кожи / Бел бауну къысханда аны къыйыры сугъулуучу, анга кийдирилиучю, сахтияндан ишленнген тёгерекчик. *Жашчыкъ бел бауну кёпюрюн тас этди.*

3. Дугообразная выемка, углубление со стороны подошвы/ Аякъны тюп жанында батыкъ, мустукга ушагъан жери; балакъ. *Аякъ балакъларыны тюплери кёпюр болмай, сай балакъ болгъан адамла да аз тюбемейдиле.* «Естествознание», 99.

■ **Кёпюр къулагъы** место возле моста / кёпюрге жууукъ жер, кёпюрню къаты. *Кёпюр къулагъына жетгенде, [Назир] атдан тюшдю да, айылларын бошайтып, терекге такъды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 295. *Жацларындан айырылгъан анала кёпюр къулагъында, мугурайып, тура эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 69.

КЁР I *ат* **1.** *къ.* **къабыр 1.** *Окъугъан, ийне бла кёр къазгъан кибикди.* (Н а р т с ё з.) О *Тапхан анам сенсе – къара топуракъ, Кёп ариу зат битеди сени терен кёрюнгде.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 13. *Ана ёшюнюню жылыуу бизге Жашау бергенди сабийлигибизде, Ол жылыу кирип кетгенде да кёкге, Жокъ болмайын, жашау береди жерге.* О т а р л а н ы К., Сынла, 136.

2. *В позиции определения:* могильный / *къ.* **къабыр 2.** – *Да ол кёр къангасыз асыралгъанла, Ёмюрлеринде къанганы багъасын Ишлеялмадыламы? – деп, соргъанла! Не айтайым? Къадар кеси къарасын.* О т а р л а н ы К., Дуния эрттени, 25.

◆ **Кёрге кём** *къ.* **ёлтюр**. *Совет тасхачыла акъ финлени кёбюсюн ёмюрлюк кёрге кёмген эдиле.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 38. **Кёрге кёмюл** *къ.* **ёл. 1.** *Халкъ насыбы ючюн кёп сермешледе, халкъ жигитлери кёрге кёмюлдюле.* «Шуёхлукъ», № 33, 45. *Ол бомбала элде ненча къыйынлыны кёрге кёмдюле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 51. **Кёрге кир** *къ.* **ёл 1.** *Кёрлюгюн кёрмей, киши кёрге кирмез.* (Н а р т с ё з.) О *Бизни халкъыбыз кесини сыйын жерге тюшюрмез ючюн кёрге кирирге хазырды.* Х у б и й л а ғ ы О., Адамла, 88. *Озду мадар, не этейик биз бюгюн, жерде туугъан кёрге кирмей къалмайды, Хар инсанны къаты сакълайды ёлюр кюн.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

КЁР II *эт.* **1.** Видеть, иметь зрение / Кёрюр халда, кёрюрча бол. *Басиятны къатына жетгенде, Ыйналны кёзлери алас кёрдюле.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 205. *[Зулейха:] Лейла кёрген этмейди сора, мени къайдагъымы къалай билала болур?* К ъ о д ж а к ъ л а н ы Т., Сыргъачыкъла, 20.

2. Воспринимать зрением / Кёзлеринг бла къарап ангыла, эсле, бир затны барлыгъын, жокълугъун алай бла тохташдыр. *Ёчюлмеген мыдыхда табаны кёрюп, [къо-*

накъ] бираз жарыды. Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 26. *[Къой бла эчки] тёртюнчю кюн бир ариу кенг талагъа жетгенлеринде, отну кёргендиле.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 304. *[Науруз анасына:] сенден эсе мен кёп жюрюгенме, асылсыз жамагъаты болгъан не эл, не шахар кёрмегенме.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 11. // Лицезреть / Биреуню кесине тюбе. *Ахмат кенгден Масхутну жаныр тургъанлыкъгъа, кесин кёргенде уа, жукъ да айталмай къалды.* «Шуёхлукъ», № 73, 113. *Бек гитчебизни уа эрттеден бери да мен барып кесим кёралмагъанма.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Кёз жарыгъым, 96. // Испытывать, переживать *(горе, счастье и т.п.)* / Къууанч, бушуу д.а.к. затны сына, башынгдан ётдюр. *Иш къылыгъын билмеген ит ылыгъын кёрюр.* (Н а р т с ё з.) О *[Гошаях бийче:] Къаншау бийим! Аман бла ёсгенме, Сени ючюн кёп къыйынлыкъ кёргенме.* «Малкъар халкъ жырла», 90. *Жерни, анача, чомартлыгъын кёрдюм.* «Шуёхлукъ», № 34, 51.

3. Посмотреть, увидеть в дальнейшем *что* / Сынап бил. *Фатима уа, кюлюрюн кючден тыя, анасыны бетине таукел къарады: «Огъай да, кёрюрбюз, энди къара чепкен кишиге жукъ эталса!»* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 20. *[Кичибатыр Сарыбийге:] Кёрюрбюз, ала [Батыр бла Домаш] мени кеслерини ажалларына ычхындыргъан эселе да билмейсе.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 14. *[Артда келген:] Мен чубурну желкенгден тиреп сёлешдирейим да жырынгы бёлмесенг, – кёрейм...* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 85.

4. Расценивать *каким-л.* образом, воспринимать *как-л.* / Бир затны алайды неда былайды деп терге; сана, сун. *Хашир, хатын осал кёрюп, юч кере жангыдан жазып кёчюрдю.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 120. *Аны [Адилгерийни] алай этгенин Атлы кесине майдал берилгенча кёре эди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 85.

5. Видал? Видали? *(с оттенком удивления, возмущения и т.п.)* / Эледингми?, эс бурдунгму? (*сейирсиннгенни, ачыуланнганны д.а.к. сезимлени билдиреди*). *Хы, кёремисе, алдагъан къалай аманды!* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 25. – *Кёремисиз, комиссар да килисагъа келе башлагъанды! – деп, Аскер лакъырда этди.* «Шуёхлукъ», № 28, 82.

6. Сознавать, понимать, чувствовать / Ангыла, бил, сез. *Кязим жашаудан ол артыкълыкъны кетериуню жолун кёргенмиди?* Т ё п е л а н ы А., Э т е з л а н ы О., 11. – *Сиз кесигиз кёресиз Бу кезиуде халланы. Сизге ашатыргъа деп Жыйдырама балланы.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жулдузчукъла, 12.

7. Навещать, проведывать *кого* / Биреуню халын (*саулугъун, жашауун*) соруп жокъла. *[Халиймат:] Амма, была Ибрагимларыдыла, сени кёре келгендиле.* «Шуёхлукъ», № 71, 45. *[Мариям Аминатха:] Кеси жашымдан эсе да манга ол [Шаухал] игиди. Элге не ашыгъышлы иш бла келсе да, мени кёрмей кетмеучюдю.* «Шуёхлукъ», № 39, 78.

8. Добиваться, достигать *чего*, обзавестись кем-чем / Биреу неда бир зат къоллу бол, бир затха ие бол. *Хайыр кёр. Байлыкъ кёр.* ❐ *[Сайхат:] Келин кёрюр кюннге жетерикме деп эсимде да жокъ эди. Сау болсунла дохтурла, мени былай къууандыргъанла.* «Шуёхлукъ», № 69, 32.

9. Отнестись так или иначе к *кому-чему* / Биреуге неда бир затха къаллай болса да бир багъа бич. *Аман кюнюнгде башынгы алгъан жууукъну башынг кибик кёр.* (Н а р т с ё з.) О *[Бийнёгер:] Къубадийлары уа бир къонакъ кибик кёрдюле. Манга тутдула Да эгер*

итлерин бердиле. «Малкъар халкъ жырла», 9.

10. Обвинять, считать виновным в *чём* / Биреуню неда бир затны терсге сана. *Кийик ёлтюралмагъан ушкогундан кёрюр.* (Нарт сёз.) О *Чомур аланы [жашланы] сёзлерин асыры тюзге санамагъанлыкъгъа, кесини къысталгъанын Домалай бла Дауумдан кёреди.* Хубийланы О., Дерт, 26. *Эштада, ол [жашчыкъ] къуруда нёгерине, Мажитге, къытдырып тургъанын сакъасындан кёре болур эди.* Толгъурланы З., Айыуташ, 4.

11. Пробовать, отведывать / Бир затны татыуун билир ючюн къап, аша, ич. *Эт биширген кёре-кёре тояр.* (Нарт сёз.) О *[Такуш:] Ха, Ортабай, кёрчю, узалчы, бир бисмилла этейик, – деп, ашап башладыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 63. *Алма бутакъ бюгюледи, Мысты алмадан сен бир кёр, дегенча.* Зумакъуллары Т., Чырахтан, 14.

12. В сочет. с деепр. на -п другого глагола выступает в роли вспомог. глагола со значением пытаться, пробовать / Болушлукъчу къуллукъда жюрюйдю, -п аффиксли этимчагъа къошулуп келсе, адамны, къалай да болсун, бир тюрлю ишни этип кёргенин, кёрмегенин билдиреди. *Доктор, къызчыкъны юсюн ачып, кёкюрегине, аркъасына трубкасы бла тынгылап кёрдю да ёрге турду.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 64. *[Жамийлят:] Мен да Шымауха бла сёлешип кёрейим, ким биледи, тюзелир эсе уа.* Кацийланы Х., Тамата, 85.

◆ **Кёрюп болмайды** ненавидит / биреуге неда бир затха жаулугъу, душманлыгъы барды, сюймейди. *Болсада Ибрахим бу барас кечеден артхасында киштиклени кёрюп болмай эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 17. *Бир къыздан умут этген эки жаш болса, ала бир бирни кёрюп болмаучудула, бир бирге аманлыкъ излеучюдюле.* Кацийланы Х., Мухаммат, 21.

КЁРЕМЕ *болуш. мод. эт.* Оказывается *(модально-вспомогательный глагол)* / Жаланда жангызлыкъ санда биринчи бетде жюрюйдю эм айтымда айтылгъан ишге сёлешген адамны кеси къарамын кёргюзтеди. *Биле кёреме. Жокъ кёреме. Бригадир кёреме. Саулукълу кёреме.* ❐ *Адамны къаллай бир тартханы, керти болуму – абаданыракъ къуллукъгъа тюшсе, танылып къала кёреме.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 130. – *Бек кесине базыннган бийчик кёреме бу Адик, – деп, ышарды Васильченко.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 36.

КЁРГЮЗ *эт. къарач. къ.* **кёргюзт**. *[Хасан:] Быллай болумда аскерге бармай, элледе къалгъан жашла ыйлыкъмай, бетлерин халкъгъа къалай кёргюзюрюкдюле?* Хубийланы О., Аманат, I, 64. *Каскала, бир бирине оздурмай, жырлайдыла, къызыл-къолан къанатларын кёргюзе, атны аякъ тюбюнден учуп барып, хансха кёмюледиле.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 52.

КЁРГЮЗТ *эт.* **1.** Показывать *что кому*, демонстрировать *что кому* / Кёрюрге, эслеп къарап, таныргъа, билирге къой. *Бийберт тюрлю-тюрлю кёгет тереклени къонагъына кёргюзте, терек бахчасында махтана айланады.* Шауаланы М., Мурат, 9. *Харун манга къыйыры жерден ёрге къарап тургъан бир затны кёргюздю.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 21. *Минат ол [къызы] чючкюрюп бошаса деп, бираз сакълай да келди, алай болсада аны женгил тохтамазлыгъындан тюнгюлюп, жыйрыкъны кёргюзтюп, башлады.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну

хапары, 9. // Публично продемонстрировать / Бир затны (*оюнну, пьесаны д.а.к.)* адамла къарап кёрюрча къура. *Малкъар труппаны артистлери эллилеге «Жаралы жугъутурну» кёргюзтдюле.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 82. *Жашла дагъыда кёп оюн кёргюзтдюле; къартны-жашны да жюреклерин да жарытдыла, эрикгенлерин кетердиле.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 41. // Ознакомить с *чем-л.*, давая пояснения / Кимни да болсун бир зат бла, аны иги ангылатып, ачыкълап, шагъырейлендир. *Устаз сабийлеге суратлау искусствону музейин кёргюзтдю. Гид туристлеге Клухор ауушда фашистлени къолундан жоюлгъанланы сынын кёргюзтдю.* // Представить *кому* для осмотра, просмотра, заключения и т.п. / Къарат (*сёз ючюн ауругъаннга, къол жазмагъа д.а.к. затха*). *Къыйын саусузну докторгъа кёргюзтдюле. Суратчы суратларын комиссиягъа кёргюзтдю.*

2. Указывать на *кого-что* / Къаллай болса да бир амал бла биреуню эсин биреуге неда бир затха бёл. *Эшик юсюнден [солдат], эшикни табаны бла кенг ачып: «Чыгъыгъыз», – деп, къолу бла кёргюзте, эшикни бир жанына турду.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 6. *[Хасан] Чегетли къабыргъаны бармагъы бла кёргюзтюп: «Ол башында эки къая ат жерни эки къашына ушаймыдыла?» – деп, сорду.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 7. *– Ышанынга къарайма да, хайт десенг, кесинг да тебиреп къалырча кёрюнесе, – деп, Мариям Жандетге къарап, кёзю-башы бла [Мусаны] кёргюзтдю.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 107. // Указывать *(дорогу, нужный дом и т.п.)* / Биреуге айтып, ангылатып, юйретип, бир затны кёрюрге, табаргъа болуш. *Жер-суу кёргюзтюрге бизни кёп шахарлагъа элтдиле.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 128. *«Бирси орамгъа ётюп, ма ол къанжалбаш юйге барлыкъсыз», – деп, кёргюзтдю Аслан жолоучулагъа.* «Шуёхлукъ», № 64, 76.

3. Указывать *(возраст, адрес и т.п.)* / Жазгъан затынгда неда болсун бир затны билдир, адам билирча эт. *Автор кесини очеркинде Асхатны къачан ёлгенин кёргюзтмейди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 107. *Жыл санын кёргюзтмегени ючюн жашха анкетаны жангыдан жаздырадыла.* «Шуёхлукъ», № 62, 37.

4. Указывать *(на недостатки, промахи и т.п.)* / Бир затны юсюнден чертип айтханда, анга кимни болса да эсин бёлдюр, ол билирча, ангыларча эт. *[Аслан Жамботха:] Да хау, кесинги юсюнгден айтхан къыйынды, ансы биреуню ишинде болгъан кемчиликлени кёргюзтген а къыйын тюйюлдю.* «Коммунизмге жол», 1979, № 85.

5. Изображать, подражая *кому* / Биреу бир затны къалай этгенин эриклеп билдир. *Жашчыкъ, Асхатны жолда жюрюгенин кёргюзтеме деп, сол имбашын ёрге кётюрюп, онг жанына жантайып атлай эди.* // Изображать в художественном произведении / Суратла, суратлау чыгъармада биреуню неда бир затны юсюнден билдир, айт. *Хапар, бир ёксюз жашны азаплы жашаун кёргюзте, къара халкъны юсюнден айтады.* «Шуёхлукъ», № 7, 127. *Ана жюрекни ёлгенлеге ачыуун поэт кесини «Бушуу» деген назмусунда бютюнда кючлю кёргюзтгенди.* «Шуёхлукъ», № 10, 129.

6. Разъяснить наглядно, обучая *чему* / Биреуге бир затны юйрете туруп, ол кеси кёрюрча этип ангылат. *Устаз сабийлеге санланы бир бирге керелеуню тынч амалын кёргюзтдю. Бригадир: «Ма былай чалыгъыз», – деп, чалгъыны онг жанына тартдырып, дуруну кенг алдырып кёргюзтдю.*

7. Проявить, обнаруживать *(какое-л. свойство, качество, состояние и т.п.)* / Кесинги ишингде, къылыгъынгда къаллай да болсун бир халны, болумну, шартны, ышаны билдир. *Жашла ишни бек керекли жерлеринде ишлейдиле эм хар ишде да жигерликлерин кёргюзтедиле.* «Шуёхлукъ», № 6, 105. *[Лейла:] Солтан, эр киши жигитлигин ичги бла угъай, иши бла кёргюзтеди.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 152.

8. Сделать явным, очевидным, обнаруживать, раскрывать что / Ачыкъ, белгили эт. *Сынам кёргюзтгеннге кёре, школну жанындан сабийлеге къайгъырыу иги къуралгъанды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 102. *Тинтиуле кёргюзтгеннге кёре, Айда жашау этер онг жокъду.* «Коммунизмге жол», 1980, № 135. // Свидетельствовать о *чём* / Бир затха шагъатлыкъ эт. *Жашны юсюнде тозурагъан пиджакчыгъы иеси кийимине уллу эс бурмагъанын кёргюзте эди.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 59. *Аны [Хусейни] акъырын, терен солууу ол бек саулукълу, къарыулу адам болгъанын кёргюзтеди.* «Шуёхлукъ», № 28, 86.

9. Обозначать, отмечать тем или иным способом / Къаллай болса да бир амал, мадар бла белгиле, билдир. *Школчула, районну картасын этип, анда эллени, сууланы энчи кёргюзтдюле. Устаз къыралыбызны «Уллу академия театрына» къалай барлыгъыбызны къагъытда ызлап кёргюзтдю.* // Отмечать ту или иную величину измеряемого *(об измерительных приборах)* / Ёлчеленирик затны ёлчесин белгиле (*ёлчелеучю приборланы юсюнден*). *Манометрни стрелкасы жюзге жетип, нефть чыгъарыучулагъа керекли тарыхны кёргюзтеди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 163. *Дохтур жашны къолтугъундан градусникни алды да, ол отуз тогъузну кёргюзтгенин эслеп, къайгъылы болду.* «Коммунизмге жол», 1983, № 118.

10. Выдвигать, выставлять / Къуллукъгъа салыргъа, депутатха айырыргъа д.а.к. затха керек болгъанда, биреуню атын айт. *Аны кандидатха алчы колхозчула кёргюзтдюле. Институтну коллективи директоргъа кандидатха ючеуленни кёргюзтгенди.*

11. Проучить *кого*, сделать нагоняй *кому за что* / Кимни болса да бир иши, къылыгъы ючюн керегин бер, къабына жый. *–«Малхунияны уа кёргюзтейим!» Азамат, жерден жумбурукъ тенгли ташны алып, къолтугъунда тобу бла къайтып баргъан Къайсынны ызындан сызды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 43. *– Ахшы, ашыкъмагъыз сиз, – деп, жаныйды ол [Масхут] кимни эсе да. – Алыкъа мен сизге кёргюзтюрме.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 45.

КЁРГЮЗТЮЛ *эт. страд. от* **кёргюзт** / Кёргюзт дегенни зорлаучу *айырмасы. Бизни жазыучуларыбызны фахмулу чыгъармаларында халкъны ниет байлыгъы кёргюзтюледи.* «Коммунизмге жол», 1975, № 35. *Выставкада кёргюзтюлген чыгъармала барысы да бирча игидиле дерге болмайды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 87.

КЁРГЮЗТЮЛЮН *эт. къ.* **кёргюзтюл**. *Анда ол ишлени минерал байлыкъланы бек иги хайырланырча онгла болгъан жерледе бардырыргъа деп кёргюзтюлюнеди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 146. *Эришиуню барыу халы къабыргъа газетде кёргюзтюлюннгенлей турады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 181.

КЁРГЮЗТЮЛЮНЮУ *и.д. от* **кёргюзтюлюн** / Кёргюзтюлюн дегенден *этим ат. Эришиуню къабыргъа газетде кёргюзтюлюнюую.*

КЁРГЮЗТЮЛЮУ *и.д. от* **кёргюзтюл** / Кёргюзтюл дегенден *этим ат. Кинону экинчи кере кёргюзтюлюую.*

КЁРГЮЗТЮУ *и.д. от* **кёргюзт** / Кёргюзт дегенден *этим ат. Мёчюланы Кязим жарлыла бла байланы арасында чюйреликни кёргюзтюуню бир заманда да унутмагъанды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 48. *Бизни халкъны урунууда болдургъан жетишимлерини юсюнден суратланы кёргюзтюу-экспозицияны баш муратыды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 73.

КЁРГЮЗТЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **кёргюзт** / Кёргюзт дегенни араш *айырмасы. Жашчыкъла шарларын, значокчукъларын бир бирге кёргюзтюшедиле.*

КЁРГЮЗТЮШЮУ *и.д. от* **кёргюзтюш** / Кёргюзтюш дегенден *этим ат.*

КЁРГЮЗЮМ *ат къарач. къ.* **кёрюмдю 2.** / *Уллу кёргюзюмлери ючюн жолчулагъа биринчи кварталда кёчюучю къызыл байракъ берилгенди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 33. *Бюгюнлюкню иш кёргюзюмлери берген сёзюбюзге керти боллугъубузну ачыкълагъандыла.* «Ленини байрагъы», 1978, № 195. *Ишчиле, устала жылдан-жылгъа производствону къайсы кёргюзюмю бла да алчы орункга ие болургъа талпыйдыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 43.

КЁРГЮНЧГЕ *хал. сёзл. къарач. къ.* **кёрмючге.** *[Алхаз Хорламгъа:] Быллай тиширыуун адам халкъгъа кёргюнчге тюкеннге саламыды!* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 249.

КЁРГЮНЧЛЮ *сыф. къарач. къ.* **кёрюмдюлю.** *Пропогандист окъуу юйге болушчу, кёргюнчлю керекленi жыйгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 42. *Аланы [эришиулени] итоглары спорт байрамлада сюзюледиле, кёргюнчлю агитация ариу жарашдырылып, ким да кёрюрча жерге тагъылады.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 47.

КЁРДЕМЧИ *сыф. къарач.* Переживший эпидемию, оставшийся в живых *(после эпидемии).* / Ауруу жукъмагъан, эминадан къалгъан. *Эмина, ёлет да Жукъ эталмадыла. Кёрдемчи болуп, Шагъатха къалдынг.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 124.

КЁРДЕУЮК *ат къарач. къ.* **кердеуюк.** *Къар кюнде, кёрдеуюкча, жылтырап, кёзлени къаматады.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 36.

КЁРЕ *сонг.* Послелог. *(Согласно чему, соответственно чему; в соответствии с кем-чем, относительно кого-чего)*/Бир ишни экинчи ишге тенглешдирип, аны кючю бла не этилгенин кёргюзтеди. *Балтаны ал урумуна кёре болур арт уруму.* (Н а р т с ё з.) О *[Азаткъул:] Юйде халгъа кёре, бирге жашаялмазлыгъыбызны билдик да, атабыздан къалгъан жербаш юйчюкню ортасындан эки бёлюп айырылдыкъ.* Т ё п п е л а н ы С., Уучу Зауурбек, 5. *Тау адетлеге кёре, мюлк юлеше туруп, некях бир уллу магъананы тутмагъанды.* «Шуёхлукъ», № 52, 53.

КЁРМЮЧ *ат.* Выставка/Халкъгъа кёргюзтюр ючюн бирге жыйылгъан затла эм ала туруучу жер. *Эл мюлк кёрмюч. Шонтукъ ишлеген агъач сынжырланы ол заманда къайры эсе да кёрмючге жиберип тургъандыла.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 20. *Океандан ётюп анча жылны айланнган кёрмюч бюгюн Волгоградны музейине къайтып келгенди.* «Шуёхлукъ», № 64, 56.

■ **Кёрмюч эт** выставлять, помещать *что* для обозрения / кёргюзтюрге сал. *Аны [Жанмырзаны] сюеклерин къабыргъа салмай, халкъны сабийлерине аланы кёрмюч этип тургъанынгъыз ючюн, аллаху таланы буйругъу бла аны жаны къайтып келгенди.* «Шуёхлукъ», № 28, 100.

КЁРМЮЧГЕ *хал. сёзл.* Напоказ / Билдирир, кёргюзтюр ючюн. *Муса юйюн битдиреди, Битеу элге кёрмючге, Къууанч эте юйюнде, Айран къуя чёмючге.* Шахмырзаланы С., Назмула, 144. *Ариу эди ол [къыз] алай, Тап кёрмючге тюшген кибик эди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 131. *Лейла кёкден кёрмючге тюшген кибик эди.* Тёппеланы А., Ашырыу.

КЁРПЕ *ат* **1.** Мерлушка, смушка *(шкура молодого барашка)* / Къозуну териси. *Жокъгъа кёрпе элтир кёрюнюр.* (Нарт сёз.) *Аны тогъуз кёрпе бла жапсанг да жукъламаз.* (Нарт сёз.) О *Къубадий улуну бёркю темирден, Бирсилени бёрклери уа кёрпеден.* Этезланы О, Нарт къаланы хапарлары.

2. *В позиции определения:* мерлушковый, смушковый / Кёрпеден этилген. *Кёрпе жагъа. Кёрпе бёрк.* ❐ *[Ёрюзмек:] Эй, къатын, мени ол кёксюл кишмир къапталымы да, кёрпе тонуму да бери чыгъар.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 196.

КЁРПЕЙ *эт. къарач.* Бурно, густо расти *(о траве)* / Терк ёс, къалын бит (*кырдыкны юсюнден*). *Бу кёзюуде, кюн кюйдюрген биченликни сугъарсанг, кёрпейгенча, Роза бла Рамазанны сюймекликлери алгъын орунларына келе эдиле.* Семенланы А., Жазыу айла, 34.

КЁРПЕЙИУ *и.д. от* **кёрпей** / Кёрпей дегенден *этим ат. Кырдыкны кёрпейиую. Чачны кёрпейиую.*

КЁРПЕЙТ *эт. понуд. от* **кёрпей** / Кёрпей дегенни *къатланыучу айырмасы. Жангур кырдыкны кёрпейтди.*

КЁРПЕЙТИУ *и.д. от* **кёрпейт** / Кёрпейт дегенден *этим ат.*

КЁРЮК *ат.* Мех, мехи / Гюрбежиде отну юфгюрюрге жюрютюлюучю керек. *[Хан Къарашауайгъа:] Сора ингирликде багъыр печьни ичинде кесинги олтуртуп, тёрт жанында тёрт кёрюк орнатып юфкюртюрме эрттенликге дери саулай чыкъсанг, къыз сеникиди.* «Нартла», 157. *[Сабийледен] бирлери, эски кёлекчиги да киндик башында тохтап, кёрюк басханлай, талкъы сапны ёрге-энишге этеди.* Толгъурланы З., Эрирей, 108.

КЁРЮМ *ат къ.* **кёрюмдю 1.** *Ийнекни кёрюмюне къарама да, челекни толтургъанына къара.* (Нарт сёз.) *Жолоучугъа къонакъбай болсанг, аны кёрюмюне къарап жат.* (Нарт сёз.) О *Тукъумну кёрюмю аны [тасхачыны] къоркъута эди эм жийиргендире эди.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 43. *Ма юйню кёрюмю: быстыр тагъыучу шкаф, бет жууучу эм къол-бет сюртюучю жаулукъ, къабыргъада саулай турушунгу кёргюзтген кюзгю.* Хочуланы С., Хапарла, 58.

КЁРЮМДЮ *ат* **1.** Внешний вид, облик / Тюрсюн, чырай. *Кенгден къарагъан адамгъа Хажимырзаны кёрюмдюсю: бокъур къынгыр битген эмен терекни буз тюйген бутакъларына алышынмай ушай эди.* Хочуланы С., Хапарла, 44. *Къая жухха ушай кёрюмдюсю, Силдейди ол [Дебет] пуд тартхан салтасын. Тёш ыныч хайды, сал-*

та келип тийсе, Алайсыз халкъ къалай сакълансын! М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 104. *Акъ шинли, чырайлы жаш. Уруш жунчутхан болур эди, аны кёрюмдюсю онгсуз эди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 83.

2. Показатель *чего* / Бир затны къалай ёсгенин, айныу жолун кёргюзтген зат. *Техника-экономика кёрюмдюле. Кёрюмдюлени къангасы. Производство кёрюмделе. Бийик кёрюмдюле.* ❐ *Алып къарагъанда, районда малчылыкъны битеу кёрюмдюлери аман тюйюлдюле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 410. *[Фазийканы] жигер иши битеу районну ийнек сауучуларыны арасында окъуна биринчи кёрюмдю эди.* «Шуёхлукъ», № 63, 102.

КЁРЮМДЮГЕ *хал. сёзл. къ.* **кёрмючге**. *Буту кетип, таякъла жюрютген, Таякъны алмайды кёрюмдюге. Бизден игиле, бизден жигитле, Уруш майданлада кёмюлдюле.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 143. *[Хан] къушну кёрюмдюге салдырады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 272.

КЁРЮМДЮЛЮ *сыф.* Наглядный / Ачыкъ кёргюзтген. *Пропагандистлени кёбюсю ишлеринде кёрюмдюлю пособияны хайырланадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 62. *Мында коллективни жангы иш хорламланы болдурургъа кёллендирген кёрюмдюлю агитация иги къуралгъанды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 137.

КЁРЮН *эт.* 1. Виднеться / Кёзге кёрюрча, эслерча бол; эслен. *Тау, кёрюне эсе, узакъда тюйюлдю.* (Н а р т с ё з.) О *Анда, узакъда, уллу тюз ёзенде, сары алтынча, жылтырагъан будай тёбе тёшле кёрюнедиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 65. *Мийик сыртлада нарат чегет кёрюнеди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, III. *Тёгерекде не тауш эшитилмейди, не къарелди кёрюнмейди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 46.

2. Наблюдаться, замечаться, обнаруживаться / Белгили бол, билин. *Кишиле, харх этип, кюлеиле, алай бирге ыразы болмагъан халлары кёрюнеди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 36. *Миллет литератураны халкъ литература болгъаны аны халкъ иши ючюн кюрешгенден кёрюнеди.* «Шуёхлукъ», № 30, 89. *Аскерчилени не уллу къыйынлыкълагъа тюберге да хазырлыкълары кёрюнеди.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 12.

3. Показываться, появляться / Бир жерден чыгъып къал, келип къал. *Бир кесекден сора дагъыда бир эмеген кёрюнеди.* «Нартла», 112. *Мен ташлы тёбеден ауаргъа, Жюнюс да, арбасын къаура отундан жюклеп, узакъда кёрюндю.* «Шуёхлукъ», № 47, 83. *Босагъада, къолларында да къамалары жылтырай, Осман бла Хасау кёрюндюле.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 26. // Показывать себя *кому* / Биреуге кесинги кёргюзт. *[Майрусхан:] Хасан, бар, Малляшха да бир кёрюн. Келгенинги биледи, къайтмай кетсенг, жанына тиер.* «Шуёхлукъ», № 67, 42. // Показываться *(врачу, хирургу и т.п.)* / Кесинги дохтургъа, хирургга д.а.к. специалистге къарат. *Атасы жашына кёз дохтургъа кёрюнюрге кереклисин ангылатды.*

4. Касаться, представляться *каким* / Ким болса да бireу алайды неда былайды деп айтырча, оюм этерча, багъа бичерча бол. *Айыуну баласы айыугъа ай кёрюнюр.* (Н а р т с ё з.) *Чычханлагъа киштик да арслан кибик кёрюнеди.* (Н а р т с ё з.) О *Ол заманда анда [аммада] къаллай бир ёхтемлик бар эди, кеси уа Мустафирге башха кюнледен эсе ариу кёрюне эди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 8.

Юсюнде кийип тургъан чепкени аны [Зубайданы] этине уу сингдирип баргъанча кёрюндю. Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 14.

5. Показываться *(на улице, в округе и т.п.)* / Бир жерде бол, бир жерге, биреуге бар, кел. *Алгъын эшикге хазна чыкъмаучу Зухура бу арт кезиуде орамда терк-терк кёрюнеди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 382. *Баям, ким эсе да жаны ауруп, юйюне къойгъан болур эди, андан артха Шоштар бизни тийреде кёрюнмеди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 183.

КЁРЮНЮУ *и.д. от* **кёрюн** / Кёрюн дегенден *этим ат. Ариу кёрюнюу. Ишде кёрюнюу. Орамда кёрюнюу.* ❐ *Къол аяздача кёрюнюучю юйле, кисей жабыу тартылгъанча, къарыусуз таныладыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 166. *Къара самолетланы кёрюнюулери бла тенг, анда, къарауул сыртда, зенит топла атадыла.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 103.

КЁРЮНЮШ [1] *взаимн.-совм. от* **кёрюн** / Кёрюн дегенни *араш айырмасы. Биринг биринге кёрюнюш.*

КЁРЮНЮШЮУ *и.д. от* **кёрюнюш** / Кёрюш дегенден *этим ат. Биреу бла кёрюнюшюу. Жаш бла къызны кёрюнюшюулери.*

КЁРЮНЮШ [2] *ат къ.* **кёрюмдю** **1.** *Малкъар къыз, ай жаякълы, Кёрюнюшюнг бек ойнакълы.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Заман жели, 52. *Тау жайлыкъларынг жашил кийимли, халкъ ийнагъы, сюрюучю шауданы, Кёрюнюшюнг адамлагъа сюйюмлю, Кёп жомакълы, сюрюучю шауданы.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Ол ёмюрледе, 13.

КЁРЮУ *и.д. от* **кёр** [2] / Кёр [2] дегенден *этим ат. Болумну кёрюу. Ашны татыуун кёрюу. Биреуню сынап кёрюу. Кёз бла кёрюу.* ❐ *Мурат уугъа барыуну, къушланы, тауланы, тюзлени, тюрлю-тюрлю гокка хансланы кёрюуню, кюн таякъладан кеслерине келген хычыуун сезимликни алып жашагъан хар тюрлю жаныуарны кёрюп айланыуну сюйгенди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 157. *Къонакъны алай кёрюу Аталадан къалгъанды, Арт къыстырыгъын таулу Къонагъына салгъанды.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 30.

КЁРЮШ [1] *эт. взаим.-совм. от* **кёр** [2] / Кёр [2] дегенни *араш айырмасы. Хайда, хайда, эришигиз! Бир бирни ариу кёрюшюгюз, Ахшы болсун хар ишигиз. Муратлагъа жетишигиз.* «Жашаууубузну байрагъы», 16.

КЁРЮШ [2] *эт.* Повидаться, повстречаться / Тюбеш, бир бирге тюбе. *Кёрюшмейин арадан он жыл озгъаны да, Ибрахимни ёсюп уллу адам болгъаны да, Къанаматны кёзюн алжаталмады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 283. *Зауурбек биягъы ат оруннга кирип, къаратор ажирни боюндан къучакълап, иги кесек турду. «Энди не кёрюшюрбюз, не къалырбыз», – деди ол, атха сёзюн ангылатырыкъча.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 19.

КЁРЮШЮУ [1] *и.д. от* **кёрюш** [1] / Кёрюш [1] дегенден *этим ат. Жыгъышып кёрюшюу. Чабышып кёрюшюу.*

КЁРЮШЮУ [2] *и.д. от* **кёрюш** [2] / Кёрюш [2] дегенден *этим ат. Тенглени бир бирлери бла кёрюшюулери. Он жылдан сора кёрюшюу.*

КЁСЕ I *сыф.* **1.** Безбородый; с жидкими усами. Сакъалы-мыйыгъы болмагъан неда бек жукъа болгъан. *Сюлемен эфенди кёсе сакъа-*

лын сылай, тёрде къуш жастыкъда чёгеди... Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 86. *Бир къоркъакъ кёсе эки къатыны бла жашай эди.* «Малкъар халкъ жомакъла», I, 138.

2. *кёч.* Лукавый, коварный, хитрый / Аман акъыллы, хыйлачы, алтаякъ. *Антонланы ийнеклерин ким эсе да бир кёсе, алдап, сюрюп кетгенин къоншула билдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 381.

КЁСЕЛИК *ат.* Лукавство, хитрость, коварство / Аман акъыллылыкъ, хыйлачылыкъ. *[Азамат Бийбертге:] Бирсиле уа сени былай кёселигинги билемидиле?* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 24.

КЁСЕ II *эт.* Шуровать огонь *(костра, очага)* / От жагъада отну къысхач бла неда таякъчыкъ бла къозгъа, ышыр. *Шапа отну мыдыхын бир жанына кёсеп, анда шишлик бишерча этеди.*

КЁСЕЛ *эт. страд. от* **кёсе II** / Кёсе II дегенни *зорлаучу айырмасы. Мыдых кёселди.*

КЁСЕЛИУ *и.д. от* **кёсел II** / Кёсел II дегенден *этим ат. Отну кёселиуюне кёре, анда шишлик бишерча тюйюл эди.*

КЁСЕТ *эт. понуд. от* **кёсе II** / Кёсе II дегенни *къатланыучу айырмасы. Ынна къызчыкъгъа мыдыхны кёсетди.*

КЁСЕТИУ *и.д. от* **кёсет** / Кёсет дегенден *этим ат. Мыдыхны кёсетиу.*

КЁСЕУ [1] *и.д. от* **кёсет II** / Кёсет II дегенден *этим ат. Мыдыхны кёсеу.*

КЁСЕУ [2] *ат къарач.* **1.** *къ.* **кесеу.** *Хасанбий къысхач бла узала да отда кёсеулени жыйышдыра акъырын ауаз бла ушакъ эте тургъанлай, гылын къуш къычыргъан тауушы келеди.* Къобанланы Д., Таулада тауушы, 91. *Ингирде тамызылгъан отну кёсеулери, жанып бошап жукъланнганларын билдире, чыкъырдайдыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 162. *Анамы биягъы огъурлу кёзлери ышара, отда нарат кёсеулени тюртмюрт этди.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 220.

2. Ожёг *(палочка, которой поправляют огонь в очаге)* / Отну ышырыр ючюн хайырланылыучу таякъчыкъ. *Кёсеу узун болса, къолунг кюймез.* (Нарт сёз.) *Эки кёсеу – кюндеш.* (Нарт сёз.)

КЁТ *ат эриши сёз.* **1.** Половой орган / Уятлыкъ. *Сатып алгъан этинги сюеги жыртыр кётюнгю.* (Нарт сёз.)

2. Зад, задняя сторона *(часть) чего-л.* / Бир затны арты, арт жаны. *Атасы жашны ат кётюне миндирип, таугъа атланды.*

3. *кёч.* Конец *чего* / Бир затны ахыры, аягъы. *Март кётюне бармагъым, жазгъа чыкъды жангыз улагъым.* (Нарт сёз.)

◆ **Кёт агъач** *къарач.* **ушкок къалакъ.** (*къ.* **ушкок**). *Къазий немчаны кёт агъач бла уруп жыкъгъан эди.*

КЁТЕН *ат анат.* **1.** Прямая кишка / Адамны, жаныуарны чегилерини арт къыйыры. *Тауукъ къазгъа эришип, кётенин жыртдыргъанлай.* (Нарт сёз.) О *Ол кезиуде аны [Абдуллахны], бугъа кётенича, бокъур къайнагъан желкеси къызарды.* Кацийланы Х., Мухаммат, 207.

2. *кёч.* Гонор, высокомерие, надменность, чванство, заносчивость, спесь / Уллу кёллюлюк, кесин кишиге тенг этмеген къылыкъ. «*Кётенинден сора бу сыппаны неси бар сунаса! Экинчиде кётен бол-*

маз эсе уа», – деп, Керимни бошлап, [Тарзан] кетип тебиреди. Шауаланы М., Кюн таякъла, 90.

3. Блюдо, приготовляемое из бараньей прямой кишки, вывернутой жиром внутрь / Жаулу чегини ичин чюйре айландырып, ары ич жау салып жарашдырылгъан аш. *От башында ёре четен, ори-орадара. Аны ичинде тонгуз кётен, ори-ора-да-ра.* «Малкъар халкъ жырла», 188.

◆ **Кётени кёкде** высокомерный / уллу кёллю, ёхтем. *Кётени кёкде, къуйругъу кюлде.* (Нарт сёз.)

◆ **Кётен къайыр** / мнить о себе больше, чем заслуживает / Кесин менича жокъду деп, керексизге ёрге кётюрюу, башхаладан ёр кёрюу. *Къайдагъы да манга кётен къайырады.* (Нарт сёз.)

◆ **Кётен эт** 1) держаться надменно, высокомерно, чваниться, важничать, кичиться, спесивиться / кесинги кишиге тенг этме, кесинги кётюр. *[Гошаях Исламгъа:] Хы, уллу сёлешесе. Башынга тапмазлыкъны аягъынга тапханса, кётен этериксе.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 14; 2) стараться достигнуть *чего-л.*, не имея на то основания / къолунгдан келлигин, келмезлигин билмей, бир затны этерге итин. *[Шарау] Угъай, харип, алай а Салах улуну башы бла ойнаргъа бош кётен этесе, [Сафар] сыртынгда къазыкъла ойнарла.* Толгъурланы З., Эрирей, 118. *Майруш Сылыуханны къакъмай тёзмеди: ким билмей эди, аны жашы Мурадин Шамдарийни алыргъа кётен этгенде, Шамдарий кюлюп къойгъанын.* Тёппеланы А., Ташыуул, 359. *Ана тилинги айта билмейсе. Тураса тилинг къабышып, Мени жауума сен кётен этгин, Чачынг башынга жабышып.* «Малкъар халкъ жырла», 197.

КЁТЕНЛИ *сыф.* Высокомерный, надменный, чванливый, заносчивый, спесивый / Уллу кёллю, кесин кишиге тенг этмеген.

◆ **Кётенли бол** *кётен эт.* (*къ.* **кётен**). *Къартны [Къоналийни] акъылына кёре, председатель [Жандыра] кётенли бола башлагъан эди.* Тёппеланы А., Тузлу гюттю. *[Жаш къызгъа:] Алай кётенли болма, ариучукъ, Сени амалтын ёлмейме.* «Къарачай халкъ жырла», 195.

КЁТЕНЛИЛИК *ат.* Высокомерие, зазнайство, заносчивость, спесивость, чванливость / Уллу кёллюлюк, кесин кишиге тенг этмеулюк. *Кётенлилик адамны аман ышанларындан бириди.*

КЁТЛЕК *ат* 1. Упрямец / Терсакъыл, чюйреакъыл. *Афенди [Абдул-Къадырны] ызындан, кеси кесине: «Аманлыкъчы болсанг, муну кибик уятсыз болургъа керекди. Кёз кёргенни кётлек женгер»,– деп, сагъат бауну кёре тургъанлай, дагъыда манга фатыуала жарашдыра турады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 119.

2. *кёч. сёл. тил.* Продажный, бесчестный / Сатлыкъ, сыйсыз, намыссыз. *Таулу халкъ, Жангы жашау жанына бола, Къолгъа балтала да, чалгъыла да ала Айланнганда кётлеклени юсюне, Къан дыгалас салгъан эди ичлерине.* «Шуёхлукъ», № 3, 53. *Таулу халкъ не заманда да кётлеклеге жол бермезге кюрешгенди.* «Коммунизмге жол», 1967, № 214.

■ **КЁТЛЕШ: кётлеш мин** садиться *(на коня)* вдвоём *(один за другим)* / *Чочумагъан атха кётлеш минилир.* (Нарт сёз.)

КЁТЮР *эт.* 1. Поднимать *(камень, мешок, чемодан и т.п.)* / Бир затны жерден ёрге айырып, башха затха таяндырмай, тюбюнден кюч бермегенлей, энишге салыннганлай

тут. *Столну кётюр. Машокну кётюр. Штанганы кётюр.* ❐ *Юйюм деген юйю тенгли таш кётюрюр.* (Нарт сёз.) О *Къара халатлы къызла, толу челеклени кётюрюп, сюзюп, сютню флягалагъа къуядыла.* «Алчыла», 85. // Взваливать *(на спину, на плечо)* / Биреуню неда бир затны аркъанга, имбашынга ал, миндир. *[Хожа] жолгъа чыкъды, [четенни] имбашына кётюрюп: «Къайтырма, – деп, – кёп ахча келтирип».* Отарланы С., Жюрек саугъа, 64. *Анна Петровна, жашчыкъны аркъасына кётюрюп, биягъы терекле ичи бла юйге тебиреди.* «Шуёхлукъ», № 22, 21. // Взмётывать, стремительно поднимать *что* / Бир затны кючю бла (*сёз ючюн желни, аязны д.а.к.*) бир затны ёрге, кёкге женгил чыгъар. *Суху жел а ёрге кётюреди жерге бауурланып тургъан къарны.* Мокъаланы М., Жырла бла жылла, 175. *Ат туякъ кётюрген букъу Кенгде агъарады.* Отарланы К., Жолла, 65.

2. Выдерживать не себе *какую-л.* тяжесть / Къаллай да болсун бир ауурлукъну юсюнгде тут, энишге бошлап къойма. *Чынар терекни бутакълары, юслерин басхан къарны кётюралмай, суу къылычлача, бюгюлдюле.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 4. *Суудан юч адамдан сора кётюралмагъан, тюз тюплю бир осал къайыкъчыкъ бла ётерге керек эди.* «Шуёхлукъ», № 3, 6.

3. Поддерживать, служить опорой *чему-л.* / Бир затны иймей, ауаргъа, оюлургъа къоймай, анга тирей болуп тур. *Кёпюрню кётюрюп тургъан темир тирей къынгыр болуп кёпюр бузулургъа жетип эди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 176.

4. Поднимать *(руку, голову и т.п.)* / Къолунгу, башынгы д.а.к. затны ёрге тут, ёрге эт. *[Масхут:] Ариуба, къашларын кётюрюп, кёзюме эриулю къарамын ийди.* «Шуёхлукъ», № 72, 45. *Классда дерсни айтыргъа къолларын кётюрмеген жаланда экеулен эдиле.* «Коммунизмге жол», 1978, 118. // Поднимать *(якорь, парус и т.п.)* Энишге этилген, жиберилген неда этилиучю, жиберилиучю затны ёрге эт, жый, бегит. *Якорьну кётюр. Терезени жабыуун кётюр. Желпекни кётюр.*

5. Повышать *(цену, зарплату и т.п.)*/Иш хакъны, бир затны багъасын ёсдюр, кёп эт. *Алай бий аланы [жалчыланы] иш хакъларын кётюрюрге унамагъанды.* «Коммунизмге жол», 1987, № 106.

6. Повышать *(ответственность, темпы и т.п.)* Кючле, кючлю эт. *Тириликни кётюр. Ишни хайырлыгъын кётюр. Жууаплылыкъны кётюр.* // Улучшать, усовершенствовать / Ишлендир, жангырт. *Шахмырзаланы Саид элледе халкъ асламланы бек алгъа окъургъа, жазаргъа юйретген, аланы культураларын кётюрюрге болушхан адамладан бирлери болгъанды.* «Шуёхлукъ», № 22, 113.

7. Повышать *(в должности, в разряде и т.п.)* / Бютюнда уллу, жууаплы къуллукъгъа кёчюр, сал. *Бир жылдан сора Азнорну дагъыда кётюрдюле: тууар фермагъа тамата этдиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 80.

8. Завышать / Мардасындан оздуруп, кёп этип кёргюзт. *Устазла, сынау ишлени тинтгенде, окъуучулагъа багъаларын кётюрюп салгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 45.

9. Выносить, выдерживать *(трудности, страдания, насилие и т.п.)* / Къыйынлыкъгъа, артыкълыкъгъа д.а.к. затха чыда, тёз. *Ол [Омар] терсликни, биреуге этилген артыкълыкъны кётюрмейди.* Къуллиланы Х., Эгизле, 36. *[Эллен:] Бизни халкъыбыз къыйынлыкъны кётюре биледи.* · Кацийланы Х., Мухаммат, 94.

10. *кёч.* Относиться к *кому* с ува-

жением, с почтением / Намыслы, сыйлы, ариу кёр, багъала, сыйла. *Ёлгенлени ишлерине кертилей, Халкъны даражасын бийик кётюре, Болушургъа борчубузду саулагъа, Жюреклери тенг болурча таулагъа.* О т а р л а н ы К., Сынла, 142. *[Оразай:] Сау болсунла жуукъ тенг да, бизни бек кётюргендиле.* «Шуёхлукъ», № 63, 125.

11. Поднимать *(в атаку, в бой и т.п.)* / Бир затны этерге таукеллендир, къозгъа, бир затны этдир. *Артда уа ол [Филиппов] батальонну атакагъа кётюреди.* «Шуёхлукъ», № 28, 16.

12. Поднимать *(вопрос, дело и т.п.)* / Къозгъа, ач, башла. *Бригадир дырынны айландырып къурутууну юсюнден соруну кётюргенди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 187.

13. Поднимать *(фундамент, забор и т.п.)* / Алгъындан эсе бийик эт. *Фундаментни алгъандан эсе къыркъ сантиметрге кётюрдюле. Юйню хунасын энтта да эки блокга кётюрдюк.*

КЁТЮРГЮЧ *ат.* Поддержка, опора / Болушуучу, жакълаучу адам. *Кётюргючю болмагъан Озайны атын, башын да киши тергеуге алмайды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 27. *Хопай жангыз жашды, кесини юйю, жери, ырысхысы, къолунда къолайы барды, кётюргючю да уллуду.* «Шуёхлукъ», № 31, 80.

КЁТЮРГЮЧЛЮК *ат къ.* **кётюргюч**.

■ **Кётюргючлюк эт.** Оказывать помощь, помогать / болуш. *Ишде эришиую хыйсабы, хар адамгъа кюч бериую, кётюргючлюк этиую кюнден кюннге ёсе барады.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 10.

КЁТЮРЕМ *сыф.* **1.** Истощенный, немощный / Азгъан, къарыусуз болгъан (*малны, бир-бирде уа адамны да юсюнден*). *[Адил Шамилге:] Билесе, бир кётюрем гылжадан башха къолумда мал болмагъанын.* «Шуёхлукъ», № 31, 39. *Жашла да, Малжей да кётюрем ийнекни ыстауатда къоюп, маллагъа аш берирге талагъа кетдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 334.

2. *кёч.* Ленивый, избегающий труда / Эринчек, жалкъау, мытыр, мыт-мыт, мухол. *[Баразбий:] Аллында жангыз бир къотур ийнегин асыраялмагъанла бардыла... Сора аллай кётюремлеге ырысхы къалайдан къонарыкъды?!* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 220. *Кётюрем Минат ачыуланнганынды, къанат битип, къутуруп къалгъанды.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 17.

■ **Кётюрем бол** 1) истощаться, дойти до истощения; одряхлеть / бек аз, ырахын, арыкъ бол. *Маллаы къарыуларын, этлерин къыш суукълада ашны такъырлыгъы кемиргенди, ала азгъандыла, кётюрем болгъанлары да барды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 64. *[Жамийлят:] Асыры кётюрем болгъанды, арбагъа жегерча не атыбыз, не ёгюзюбюз жокъду.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 112; 2) слечь / ауруп, тёшек бол. *Саусузланып тургъан Сюйдюм а, бу хапарны эшитгенде, бютюнда кётюрем болуп, эси тайып къалгъан эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 284; 3) измотаться / асыры кёп ишлегенден, бек арып, къарыусуз бол. *Танг атхандан башлап, ингир ахшамгъа дери ишлеп кюрешедиле да, ингирге уа кётюрем болуп къаладыла.* «Шуёхлукъ», № 61, 102.

КЁТЮРТ *эт.* **1.** *понуд. от* **кётюр** / Кётюр дегенни къатланыучу *айырмасы. Суфу, ат аллына этип, сыртына да ат иерни бла ат терини кётюртюп, Биязуркъаны сюрюп келди.* Г у р т у л а-

ны Б., Жангы талисман, 241. *[Акъланы] барын да тизгенде, хапчукларын да кеслерине кётюртюп, Фёдор правлен аллына алып келди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 386. *Окопланы Башы бла сызгъырып ётген окъла баш кётюртмейдиле.* Къуллийланы Х., Эгизле, II.

2. *кёч.* Преувеличивать / Бир затны керти болгъанындан эсе артыкъ этип, къошуп кёргюзт. *Жаш кесини этген ишлерин бир кесек кётюртюп айтды.*

КЁТЮРТМЕ *ат.* Нары / Жерден бираз ёрге кётюрюлюнюп чалыдан неда агъачладан ишленнген жатар жер. *Кюмюш анга [Сафиятха] кётюртмеде жер этди. Ары акъырын салып, юсюн да ауур жабагъы жууургъан бла жапды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 237. *Асият, бурулуп, кётюртмеде биреу жатханын эследи.* Шауаланы М., Мурат, 72. *Зурум, кётюртмени тюбюнден эски четенни чыгъарып, жюн тите башлады.* Толгъурланы З., Эрирей, 9.

КЁТЮРТЮУ *и.д. от* **кётюрт** / Кётюрт дегенден *этим ат. Биреуге машокну кётюртюу. Блокланы кран бла экинчи этажгъа кётюртюу. Кесини намысын кётюртюу.*

КЁТЮРТЮЛ *эт. страд. от* **кётюрт** / Кётюрт дегенни зорлаучу айырмасы. *Машок Шамилге кётюртюлдю. Болсада, башха элледе кётюртюлюп, къуйрукъ жал салынып айтылгъанлыкъгъа, Латырайны эшитгени былай эди...* Тёппеланы А., Ташыуул, 357.

КЁТЮРТЮЛЮУ *и.д. от* **кётюртюл** / Кётюртюл дегенден *этим ат. Растворну юй башха кётюртюлюую къыйын эди.*

КЁТЮРЮЛ *эт.* 1. *страд. от* **кётюр** / Кётюр дегенни зорлаучу айырмасы. *Панельле юйню башына кран бла кётюрюлгендиле. Терезени жабыуу ёрге кётюрюлдю. Хуна метр чакълы бирге кётюрюлдю.*

2. Подниматься *куда-л.* / Мин, ёрле. *Лифт бла онунчу этажгъа кётюрюл. Канат жол бла тауну башына кётюрюл.* ❐ *Пионерлени двореципи сахнасына сабийледен къуралгъан жюрини членлери кётюрюледиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 14. // Подниматься *(о занавесе, руке и т.п.)* / Ёрге этил, алгъыннгы, болуучу халынгдан ёргеде, бийикде бол. *Жашны къалын узун къашлары ёрге кётюрюлюп, кёзлерин болгъанларындан да уллула кёргюзте эдиле.* Гадийланы И., Санга айтама, 88. *Жашчыкъны къоллары биягъынлай кётюрюлгенлей турадыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 169.

3. Подниматься *(о солнце, луне и т.п.)* / Горизонтдан ёргеде кёрюн, чыкъ (*кюнню, айны д.а.к. затны юсюнден*). *Кюн кётюрюлдю, жарытды жерни, Къарангылыкъны бизден кетерди.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 6. *Толгъан ай ёрге кётюрюледи.* «Шуёхлукъ», № 73, 39. // Подниматься *(о дыме, паре и т.п.)* / Ёрге таба жайыл (*тютюнню, тылпыуну д.а.к. затны юсюнден*). *Анда-мында къалын тютюн ёрге кётюрюледи.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 15. *Акъсылдым булутла, кётюрюлюп, юзюк-юзюк бола, тауланы тёппелерине къонадыла.* Хубийланы О., Аманат, III, 7.

4. Вставать *(о чём-л. упавшем, распростёртом)* / Тур, сюел (*аугъан затны, битимни юсюнден*). *Машина малтап кетген будай башланы асламысы ёрге кётюрюлалмай къалдыла. Жел къынгыр этген, терекчикле ёрге кётюрюлгендиле.* // Выздоровев, начинать ходить / Ауруудан иги болуп, ат-

лап, жюрюп башла. *Адилгерий бийыл бир кесек ауругъан да этип кётюрюлгенди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 159.

5. *къ.* **тур 1.** *Къойчу, къартлыгъын сан этмегенча, хыжысына таянып, ёрге кётюрюлгенди.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 64. *Шахым ёрге кётюрюлюрге тебирегенлей, Хашир эки имбашындан басып, орунуна олтуртду.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 116. // Трогаться с места, взлететь *откуда-л.* / Бир жерден уч, учуп ёрге чыкъ. *Ауур жюкленнген самолёт жерден ёрге кётюрюлдю.* «Шуёхлукъ», № 1, 84. *Къар басхан нарат терекден Къаргъа кётюрюледи, учады. Наратны бутакъларындан юсюме къургъакъ къар агъады.* Къулийланы Къ., Сайламала, II, 7.

6. Предпринимать *что-л.*, переходить к *каким-л.* действиям / Бир зат этип тебире, бир зат этерге хазыр бол. *Къызыл Аскер бла Ата журтну къорууларгъа битеу совет халкъла кётюрюледиле.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 131.// Восставать, взбунтоваться/ Къозгъал, къаугъа ач, къаршчы бол. *Арисейни халкъы кётюрюлюп, патчахны окъуна тахтадан тюшюргенди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 56. *Къабарты кётюрюледи сермешге, Жангы дунияны къурау уллу ишге.* Отарланы К., Сайлама, II, 224.

7. Появляться, возникать / Чыкъ, башлан (*къайгъыны, къозгъалыуну д.а.к. затны юсюнден*). *Садагъы, ушкогу болмагъан Къайын къазыкъ къурай эди, Къайгъы кётюрюлюр кюннге Хазыр болуп тура эди.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 86. *Классланы арасында жикленнию да кючленип, къозгъалыу кётюрюлген эди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 86. // Начинаться *(о каком-л. действии, явлении)* / Башлан (*бир ишни, халны юсюнден*). *Тардан жел жангыдан кётюрюлсе, жаш акътерекчик, биягъыча,тамата сына баш ургъанча, аны бла ойнагъан этгенча ийилди.* «Шуёхлукъ», № 5, 54. *Буз къатыш къар жауун, боран кётюрюлдю.* «Шуёхлукъ», № 72, № 95.

8. Подниматься *(о фундаменте, растениях и т.п.)* / Алгъындан эсе бийик бол. *Желден сора тенгизни сууу кётюрюлдю.* ❐ *Сабан ёсюмлюкле жап-жашил жашнай, кечеден кюннге кётюрюлюп келедиле.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 136. *Нартюх бийикге кётюрюледи, хансла уа тюбюнде саргъалып къаладыла.* «Шуёхлукъ», № 28, 110. // Увеличиваться в объеме *(о тесте)* / Жумушап, ачып, кёп, уллу бол (*тылыны юсюнден*). *Файруз ачып, ёрге кётюрюлген тылыны бир кесегин столгъа алып, ийлеп башлады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 32.

9. *кёч.* Усиливаться, увеличиваться / Кёбей, кёп бол, кючлен. *Ишни хайырлылыгъы кётюрюледи. Урунганланы жигерликлери кётюрюледи. Газетлени, журналланы тиражлары кётюрюледи. Ишчилени айлыкълары кётюрюледи.* ❐ *Ортаудан башха районлада гардош къазыуну проценти, бешкюнлюкде башха ишлеге кёре, акъырын кётюрюледи.* Лайпанланы С., Гургумлу, 134. *Мирзеуге кёре малчылыкъ да ёсер, колхозну байлыгъы да кётюрюлюр.* Кацийланы Х., Тамата, 97. // Улучшаться / Игилен. *Колхозчуланы жашау къолайлары кётюрюледи. Продукцияны качествосу кётюрюледи.* ❐ *Сатыу-алыуну культурасы бийикден бийикге кётюрюле барады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 29. *Ишчилени усталыкълары иги кесек кётюрюлгенди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 65.

КЁТЮРЮЛЮН *эт. страд. от* **кётюрюл** / Кётюрюл дегенни *зорлаучу айырмасы. Тар отоуну ортасында игида сюрмеленмеген къа-*

нгаладан ишленнген стол, аны эки жанына адамла олтурурча ёрге кётюрюлюнюп салыннган эки къанга. Шауаланы Х., Ач эшикни, менме, 115.

КЁТЮРЮЛЮНЮУ *от* **кётюрюлюн** / Кётюрюлюн дегенден *этим ат. Бийикге кётюрюлюнюу. Бир затны багъасыны кётюрюлюнююю.*

КЁТЮРЮЛЮУ *и.д. от* **кётюрюл** / Кётюрюл дегенден *этим ат. Лифт бла бешинчи этажгъа кётюрюлюу. Кюнню ёрге кётюрюлююю. Халкъны душманлагъа къажау кётюрюлююю. Ишни хайырлылыгъыны кётюрюлююю.*

КЁТЮРЮЛЮУЛЮК *ат.* Энтузиазм / Учунуу, жюрек талпыу, талпыныулукъ. *Хажарны бригадасы 1973 жылны уллу иш кётюрюлюулюкде башлагъанды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 28. *Хар къайда да уллу политика кётюрюлюулюк, иш кёллюлюк эсленеди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 89.

КЁТЮРЮУ *и.д. от* **кётюр** / Кётюр дегенден *этим ат. Мюлкню кётюрюу. Ишни хайырлылыгъын кётюрюу. Адамны намысын кётюрюу. Урунуу махтаулукъну байрагъын кётюрюу. Иш жигерликни кётюрюу.*

КЁТЮРЮШ *эт. Взаимн.-совм. от* **кётюр** / Кётюр дегенни араш *айырмасы. Фермерле продукцияны багъасын кётюрюшедиле. Дерсни иги билгенле къолларын кётюрюшедиле.* ❐ *Кюн ортасы болгъунчу окъуна Ёрюзмек айтхан жерине барып, кесин бегитгенди, эмегенле да от этилген жерге керти да бек арып, онбешишер кийик кётюрюшюп жетгендиле.* «Нартла», 40.

КЁТЮРЮШЮУ *и.д. от* **кётюрюш** / Кётюрюш дегенден *этим ат. Уллу ташны кётюрюшюу. Артыкълыкъны кётюрюшюу.*

КЁХТЮЙ *ат къ.* **гургун**. – *Тап, кёхтюй кибик сюйрелип Айлансакъ да, Жерибизде Жашасакъ игиди, – деучю эдик Биз къыйын кюнлерибизде.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 434. *Жаула танкланы артларына бугъуп, Кёхтюйлеча, сюркелип келедиле.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 51.

КЁЧ *эт.* Кочевать, перекочевывать / Жашагъан мекямынг, мюлкюнг бла бирге бир жерден башха жерге бара айлан, кёчгюнчюлюкде айлан. *Чыганлыла – дауурлу жыйын – Бессарапда кёчедиле.* Теммоланы Х., Хорлауланы жырлары, 69. *Юч кюнден къойчула къар басхан тауну этегине кёчерикдиле.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 64. *Бюгюн-тамбла дегенлей, къошла тау жайлыкълагъа кёчерикдиле.* «Коммунизмге жол», 1979, №81. // Кочевать *(о птицах, грызунах и т.п.)* / Бир жерден экинчи жерге къауум, сюрюу болуп бар (*къанатлыланы, жаныуарланы юсюнден*). *Турналача, жай бир жары, къыш бир жары кёче.* (Нарт сёз.) О *Заповедникни бир къыйырчыгъына от тюшгенде, аны ичинде жашагъан жаныуарла башха агъачха кёчюп кетедиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 187.

2. Переезжать из одного места в другое, часто менять местожительство / Бир жерден бир жерге кете айлан, жашагъан жеринги теркъ-терк алышындыра тур. *Омар, сапда тохтамагъан балтача, бир элден бир элге кёче, биринде да тохтаялмай, сау юч жылны айланды.* «Шуёхлукъ», № 69, 54.

3. Переезжать, переселяться / Жашаргъа башха жерге бар, кет, жашагъан жеринги тюрлендир. *Жарлы кёчсе, бай болур.* (Нарт сёз.) О *Тюз кёчюп баргъан жыл-*

ларында Жамалгъа бла ыннасына казна эки эчки бергенди. К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 19. *[Элмырзаны] жашы, тууарын, къоюн да сатып, Кичибалыкъ башына кёчюп кетген эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 47. // Перемещаться / Тургъан жерингден кет, алайны алышындыр. *Хан [кичи къызна] тана орундан жер юйге кёчерге эркинлик берди.* «Къарачай халкъ таурухла», 77. *Кюн алыкъын жылыуун тас этмегенди, ол себепден ала уллу юйлеринден печлерине кёчмегендиле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 24. // Переходить *(на другую работу, на другой завод и т.п.)* / Ишлеген жеринги, ишинги, къуллугъунгу д.а.к. алышындыр, тюрлендир. *Орлов артда башха ишге кёчгенди.* «Шуёхлукъ», № 28, 31. *Сафар артда потребкооперацияны системасына кёчдю.* «Ленинни байраґъы», 1978, № 125. // Переходить *(в десятый класс, на второй курс и т.п.)* / Бир классны, курсну бошап, башха классны, курсну окъуучусу бол. *Кертиди, ол [Айнюр] онунчу классха аман белгиле бла кёчмеген эди. Алай аны билирге сюйгени бла билгени бир бирни ахырда тутмай эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 97. *Азамат, экинчи курсха кёчгюнчю, кесин чынтты студентге санамай турду.* «Шуёхлукъ», № 51, 87.

4. Переходить *(на чью-то сторону)* / Тутхан ниетинги, жолунгу къоюп, башханы ниетине, жолуна ёт, аны жанлы бол. *[Къанамат сюрюучюлеге:] Кёбюгюз мени таный да болмазсыз, танымасагъыз да мен тюзлюк ючюн кюрешген адамма. Бюгюн сиз байланы жанына кёчюп, ала айтхан бла жюрюй эсегиз да, тамбла терс болгъаныгъызны кесигиз ангыларсыз.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 327. *Шкурону аскеринде да жангы дунияны жакълагъанла къызылланы жанына кёчдюле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 287. *Акъ гвардиячылагъа кеслерин алдатхан таулула уакъ-уакъ совет властьны жанына кёчгендиле.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 7.

5. *къ.* **ёт** [2] *(3-чю магъ.)* – *Шонтукъну хунери, къылыгъы ол эки къарындашны кичисине – Хамызатха кёчгендиле, – деп, къошады Шохай.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 23. *Берне, къалын, тёлюден тёлюге кёче баргъан болмаса, къуруп кетерге ушамайдыла.* «Шуёхлукъ», № 71, 34.

6. Переходить *(на шаг, в парный танец и т.п.)* / Бир ишни бошап неда бошагъынчы къоюп, башха ишни этип башла. *Узакъ жолну къысха келген хайыуанны андан ары ауузлукъгъа къатылыр къарыу къалмай, ауузунда жылыннган ауузлукъну тишлери бла чайнай, артдан артха иеси излеген жюрюшге кёчюп, кёп турмай, элни къыйырына жетди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 187. *Жангызгъа барыу бошалып, андан ахсакъгъа кёчгенлеринде, тепсер жер эркин болду.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 18. // Переключаться с одного на *что-л.* другое *(о разговоре, беседе и т.п.)* / Сёлеше, жаза тургъан заманда бир затны къоюп, башха затны юсюнден айт. *Симфониядача, повестьде автор бир темадан бирси темагъа кёчеди.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 50. *Таслий, Азаматха суусабын къандыргъандан сора, хапарда Зубайгъа кёчдю.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 215. // Освободившись от одного чувства, состояния, начинать испытывать другое / Бир сезимден, халдан къутулуп, башха сезимге, халгъа ёт. *Аны [Къыямытны] орунына кесин тутханын кёрген адам ауруу къысханындан эсе, башха къайгъыгъа кёчгенин къыйналмай танырыкъ-*

ды. Къобанланы Д., Таулада тауушъ, 174. *Юйню ремонтуну юсюнден хапарны бошап, Къасым Фатиманы сагъышына кёчдю.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 42.

7. Переходить *(на хозрасчёт, на новую систему, программу и т.п.)* / Ишни халын, амалын, мадарын тюрлендир, жангыча ишлеп башла. *Завод жангы системагъа кёчюп ишлеп башлагъанлы иги кесек заман болады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 173. *Совхозла толу мюлк расчётха кёчюп барадыла.* «Коммунизмге жол», 1988, № 28. *Шахарда биринчи болуп, ишчи жаш тёлюню ингирги школу окъутууну жангы программа бла бардырыугъа кёчгенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 43. // Начинать применять вместо одного *что-л.* другое / Бир затны орунуна башха зат бла хайырланып башла. *Ала [Борис бла Наныу] тауча сёлеше кетдиле да, ахырында, иш даулашха жетгенде, орусчагъа кёчдюле.* «Шуёхлукъ», № 73, 56. *[Аминат:] Тишлерим эзмейдиле, талай жылдан бери да, этни къоюп, жумушакъ, женгил ашчыкълагъа кёчгенме.* «Коммунизмге жол», 1979, № 103.

8. Отходить *(о ноготи)* / Эзилип, къаралып, къоп, тюш, этден айырыл *(тырнакъны юсюнден). Ахматны блок эзген аякъ тырнагъы кёчюп, сау айны тырнакъ чыкъмай, топал болгъанлай турду.* «Шуёхлукъ», № 19, 76.

9. Оползать *(о склоне, яре и т.п.)* / Оюл, тайыш (*жарны, жерни д.а.к. затны юсюнден*). *Уллу жауундан сора жар кёчгенди.*

■ **Кёчер агъач** ось *(арбы, машины)* / Чарх, машиналаны бурулуучу кереклери бегитилиучю ёзек (*агъач неда темир*). *Милиционер машинаны тёгерегине айланып, чархларына, кёчер агъачына, номерине къарады.* Хубийланы О., Аманат, III, 33. *Далхат арбаны кёчер агъачыны жерге батып тургъанын эследи.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 96. *Кёчер агъач тёгерек болгъаны себепли, валикле аны бла бирге бурулмай, учхалап, кетедиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 31.

КЁЧГЮНЧЮ *ат* **1.** Кочевник / Кёчюп айланыучу адам, халкъ, племя.

2. Переселенец / Жангы жерге кёче тургъан, кёчген неда кёчюрюлген адам. *Талай къычырым жерни бу кёчгюнчюле толтургъандыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 90. *Ол [Хамызат] биягъында Гобарланы къыз хапарларын айтхан кёчгюнчюлени къатлары бла тынгылагъанлай озду.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 31. *Кёчгюнчюле, бир башха дуниягъа – къатылыкъны, харамлыкъны дуниясына тюшюп къалып, къыйынлыкъланы барын чайнагъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 124.

3. *В позиции определения:* перелетный *(о птицах)* / Къышда жылы жерлеге кетиучю (*къанатлыланы юсюнден*). *Жаз бу таулагъа келген Кёчгюнчю къанатлыла Узакъ, жылы жерлеге Къайтыр кёл алдыла.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 64. *Бирде акъбоз булутла устукку-устукку болуп, жаз башы кёчгюнчю къанатлылача, элни башы бла ётедиле.* «Шуёхлукъ», № 38, 27.

КЁЧГЮНЧЮЛЮК *ат.* Переселенчество, переселенческий образ жизни / Кёчгюнчюлени жашау халлары. *Сау миллетлени эрттенден жашап тургъан жерлеринден артыкълыкъ бла къыстамакълыкъ. Халкъ уруш салгъан жараладан эс тапхынчы, аскерчилерини хапарын да билгинчи, кёчгюнчюлюк сынады.* Гадийланы И., Санга айтама, 95. *Кёчгюнчюлюк женгил къалмаз унутулуп, Кёп заманны халкъ эсинде тутуп ту-*

рур. М а к ы т л а н ы С., Жашауну ауазы, 101.

КЁЧЮР *эт.* **1.** Переселять, выселять / Жашаргъа жарагъан, тургъан жеринден башха жерге жибер, элт. – *Къарачайлыланы кёчюргендиле дейдиле, – деп, келди бир кюн гелля. – Бизге да бир палах жаумагъа эди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 148.

2. Переводить, перемещать из одного места в другое / Бир жерден башха жерге элт, орнат, тургъан жерин алышындыр. *Бизни баргъаныбызны эшитгенлей, къызны юй-юйге кёчюрюп, жашырып айланнгандыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 164. *Шофёрла бек арыгъан эдиле. Муну аллында госпитальны кёчюрген эдиле.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 21. *Саусузланы къысха заманда къоркъуусуз жерге кёчюрюрге тюшгенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 72. // Перемещать *(мебель, памятник и т.п.)*// Бир затны бир жерден башха жерге сал, тепдир. *Китапла туруучу шкафны залдан сабий отоугъа кёчюрдюле. Телевизорну залгъа кёчюрдюк.*

3. Распространять опыт на *кого-л.* другого, на *что-л.* другое / Башхала юйренирча, билирча эт. *Бизде болгъан юлгюню Къыралгъа кёчюрюрге. Бу башлагъан ишибизни Ахырына жетдирирге.* К ъ а р а к е т л а н ы И., Сайламалары, 36.// Переводить *(на должность бригадира, в другую часть и т.п.)* / Башха ишге, къуллукъгъа сал. *Жашны эсепчиден бригадирге кёчюрдюле.* ❐ *Сафарны МТС-де башха ишге кёчюрдюле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 134. *Юч жылдан сора Асхатны башха полкга кёчюрдюле.* «Шуёхлукъ», № 67, 23. // *къ.* **ётдюр 2.** *Комиссия къызчыкъны экинчи классха кёчюрюрге оноу этди.* ❐ *Бешинчи классха кёчюргенлеринде, мени кабинетге чакъырдыла.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 65. // Переводить *(напр. на хозрасчёт)* / Башхача, башха халда, болушда ишлерча эт. *Кёп болмай китап басманы мюлк расчётха кёчюргенбиз.* «Коммунизмге жол», 1988, № 32.

4. Переводить *(с русского языка на английский, с немецкого языка на карачаево-балкарский и т.п.)* / Жазылгъан неда айтылгъан затны башха тилде жюрютюлген мадарла бла билдир, ангылат. *Семён айтхан затны магъанасын ангылап, Темуркъа кёчюрюрге тебирегенинде, аны ауузуна чабып, Бийнёгер сорду.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 138. *Князны орусча сёзюн тау тилге тогъуз тилни билген бир семизбет бёкем таулу кёчюрдю.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 108. *Кёчюрдюм [Лермонтовну] Назмуларын да тилибизге. Ала къонакъ болдула хар юйге, Жол тапдыла хар элибизге.* «Коммунизмге жол», 1984, № 96. // Переводить *(напр. американские доллары на наши рубли)* / Бир затны башха ёлчем бла билдир. *[Маштай Абусаламгъа:] Алан, биз сени меркенги билмейбиз, килогъа кёчюрюп айтчы.* «Шуёхлукъ», № 72, 31.

5. Переносить *(собрание, заседание и т.п.)* / Жыйылыуну, кенгешни д.а.к. затны башха заманнга сал, болур заманын тюрлендир. *Жыйылыуну экинчи кюннге кёчюрдюле. Илму советни кенгешин онтёрт сагъатдан оналты сагъатха кёчюргендиле.*

6. Переносить *(напр. последний слог)* / Жаза туруп, сёзню тизгиннге сыйынмагъан кесегин грамматика жорукълагъа кёре башха тизгиннге ётдюрюп жаз. *Жашчыкъ расписание деген сёзню ахыр эки бёлюмюн башха тизгиннге кёчюрюп жазды.* ❐ *Аббревиатурала бла къысхартылгъан жазыуланы бёлюп кёчюрюрге жарамайды.* «Малкъар тилни орфографиясы бла пунктуациясы», 21.

7. Переписывать, списывать / Бireуню жазгъанын жазып ал. *[Омар:] Къамбот улу бла бирге окъугъанбыз, ол мени дефтеримден кёп дерсни кёчюргенди.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 24. // Переписывать *(заново)* / Кесинг жазгъанны тюрлендирмей неда башхача этип, тюрлендирип жангыдан жаз. *Хашир, жазгъаны кёлюне жетмей, юсюн тартып, башха къагъытха кёчюрюп, кечени арасында бошады.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 151. *Письмону ненча ариу къагъытха кёчюрюп жазгъанымы унутханма.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 8.

8. *кёч.* Переносить *кого куда (о мыслях, воображении и т.п.)* / Адамны эсин бир затдан башха затха бур. *Андан сора сагъышла солдатны уруш башланнган биринчи кюнлеге кёчюрдюле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 59.

9. *кёч.* Распространять *что на кого-что* / Кесингде болгъан халны, ышанны биреуге неда бир затха бер, жай. *Къарындаш сын салады къарындашха, Жюрек халаллыгъын кёчюре ташха.* О т а р л а н ы К., Сынла, 137.

КЁЧЮРТ *эт. понуд. от* **кёчюр**/ Кёчюр дегенни къатланыучу *айырмасы. Отну къозгъагъан ёчюлтюр, къоншуну къозгъагъан кёчюртюр.* (Н а р т с ё з.) *О Антым, ишсиз-кючсюз жашагъан адамны элден кёчюртюрге керекди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 198.

КЁЧЮРТЮУ *и.д. от* **кёчюрт** / Кёчюрт дегенден *этим ат. Къошну элден таугъа кёчюртюу. Текстни орусчадан таучагъа кёчюртюу. Жыйылыуну тамблагъа кёчюртюу.*

КЁЧЮРЮЛ *эт. страд. от* **кёчюр** / Кёчюр дегенни зорлаучу *айырмасы. Отарланы Керимни ахшы чыгъармалары орус тилге кёчюрюлюп, Москвада энчи китапла болуп чыкъгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 22, 122. *Аладан сора да къол бла тындырылгъан башха къыйын ишлени талайы энди механизация кючге кёчюрюлгенди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 101. *Бригадала биринчи июльдан мюлк расчётха кёчюрюлгендиле.* «Коммунизмге жол», 1987, № 159.

КЁЧЮРЮЛЮУ *и.д. от* **кёчюрюл** / Кёчюрюл дегенден *этим ат. Чыгъарманы орус тилге кёчюрюлюую тынч тюйюл эди. Миллетлени зор бла кёчюрюлюулерини юсюнден кёп жазылгъанды.*

КЁЧЮРЮЛЮУЧЮ *сыф.* Передвижной / Бир жерден башха жерге элтилиучю. *Кёчюрюлюучю библиотекада литература азды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 121.

КЁЧЮРЮУ *и.д. от* **кёчюр** / Кёчюр дегенден *этим ат. Наурузну къайгъыдан толу башына къартланы кёчюрюу сагъышы да къошулуп, аны оноуун мыйысына жыйышдыра, дагъыда талайны туруп къалкъыды.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 13. *Никитина жолдаш а цехни конвейер жорукъгъа эмда мюлк расчётха кёчюрюуню юсюнден эсепле бардырады.* «Алчыла», 12. *Кёчюрюуню теориясы эм практикасы бир къаум тюрлениуден ётгенди.* «Шуёхлукъ», № 34, 84.

КЁЧЮРЮУЧЮ *ат.* Переводчик / Бир тилден башха тилге кёчюрген адам. *Исмайыл газетибизни редакциясында кёп жылланы кёчюрюучю болуп ишлегенди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 27.

КЁЧЮРЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **кёчюр** / Кёчюр дегенни араш *айырмасы. Жашчыкъла ингилиз тилде жазылгъан текстни орус тилге кёчюрюшедиле.*

КЁЧЮРЮШЮУ *и.д. от* **кёчюрюш** / Кёчюрюш дегенден *этим ат. Текстни бир тилден башха тилге кёчюрюшюу.*

КЁЧЮУ [1] *ат къарач. къ.* **кечиу**. *Биреулен суу тапмайды ичерге, биреулен кёчюу тапмайды кёчюуге.* (Нарт сёз.) О *Сууну къатында жашагъан кёчюуюне уста болады.* Къобанланы Д., Таулада тарууш, 298. *Жашау бизге зар эди, Жолу чынгыл жар эди, Жарлыны кюню – къарангы, кёчюубюз тар эди.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 124.

КЁЧЮУ [2] *и.д. от* **кёч** / Кёч дегенден *этим ат. Мюлклени хозрасчётха кёчюулери. Жангы программагъа кёчюу. Жарлыны кёчюую – тынч.* (Нарт сёз.) О *Сегизинчи бешжыллыкъда областьда бютеулей орта билим бериуге кёчюуде иги кесек хайырлы иш этилгенди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 102. *Аланы [къанатлыланы] бизни жерледен кёчюулерини, къыш да, жаз да кёчмей туруучуларыны адамгъа хатасы-хайыры тийгенлерини юсюнден да хапарладыкъ.* Тёппелланы С., Уучу Зауурбек, 43.

КЁЧЮУЧЮ *сыф.* 1. Переходящий / Къаллай болса да бир эришиуде (*ишде, спортда*) хорлагъанга берилиучю (*байракъ, кубок*). *Ючюнчю номерли бригадагъа колхозну правленини кёчюучю байрагъы берилгенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 32. *Урунууну алчыларына кёчюучю вымпел бериледи.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 98.

2. *къарач. къ.* **жугъушлу**. *Кёчюучю ауруула.*

КИБИК *сонг.* 1. Как будто, словно, будто, точно / Бир затны башха зат бла тенглешдирип айтханда хайырланылады. *Сабийсиз юй чыракъсыз юй кибикди.* (Нарт сёз.) *Окъугъан ийне бла кёр къазгъан кибикди.* (Нарт сёз.) О *Къарачыкъ кесини тыкыр, берчли, къарыулу къолу бла Лизаны, мамукъ кибик, жумушакъ, таза, жылы къолун тутду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 438. *Кюн батханда булутла багъыр кибик, къызарадыла.* Къобанланы Д., Таулада тарууш, 292. *Къошун кибик, кенгбыдыр фонарь чигинжиге тагъылып турады.* Толгъурланы З., Эрирей, 69. // Как будто, как будто бы / Шарт этип, жоралап тенглешдириуню билдирир ючюн хайырланылады. *Ол тургъан жерге адам болмагъан кибик, анга топ ычхындырмадыла. Алай Азамат къозумады. Топ алыргъа да тийиншли болургъа керек эди.* Тёппелланы А., Отлукъ ташла, 88. *[Аслан:] Сейирди, Ахмат, сени этгенинг. Кесингден сора киши жукъ ангыламагъан кибик...* «Шуёхлукъ», № 71, 94. // Подобно, наподобие, вроде. / Не да болсун бир затха ушашдырыр ючюн хайырланылады; шекелли. *Шыхыртха тынгылай, агъач жаныуар кибик, жыйылай келдим.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 267. *Шохлугъубуз Тынч океан кибикди, Къурчдан къаты, Гималайдан мийикди.* «Жарыкъ жолда», 124.

2. Указывает на сомнение в достоверности *чего-л.* / Къаллай да болсун бир затха экилиликни, ишеклиликни билдирир ючюн хайырланылады. *Кенгден бёрю улугъан кибик бир тарууш эшитилди.* «Шуёхлукъ», № 51, 67.

3. Такие как, такие, как... / Кеслерини энчиликлери бла бирге ушаш затланы санап бошагъандан сора, алагъа ушаш, ала кибик затла дагъыда бар болгъанларын, аланы санаргъа боллугъун билдиреди. *Эл тюкенледе тюй, гречка кибик крупала бла сатыу этиу алыучуланы излемлерин иги жалчытады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 43.

Бизге Магнитогорск, Макеевка кибик чоюн эритиучю уллу заводла ишленнгендиле. «Естествознание», 43.

4. Подобное *чему-л. (с оттенком иронии)* / Къалла́й да болсун бир затны качествосун, биреуню даражасын кемлендирир ючюн хайырланылады. *[Тилмек:] Курзалда фокусник кибикге къарап келебиз.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 319. *[Мурат:] Былай огъарлакъда бир харчевна кибик барды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 164. // Подобное *чему-л. (о близких людях ради скромности)* / Кесини жуукъ адамларыны юсюнден айтханда, аны даражасын бетсиннгенден кемлендириую билдиреди. *[Музафар Кериматха:] Мен, сени да аллах сыйласын, Муну [Баблинаны], киеу кибигиме [тилейме].* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 199. *Быладан бири мени жаш кибигимди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 79.

5. *къ.* Тенгли, чакълы 1. *Юйюм деген юйю кибик таш кётюрюр.* (Н а р т с ёз.) О *Аллах арада болсун, мени тюк кибик бир харамлыгъым болмагъанына.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 148. *Болушама анама Къолумдан келген кибик. Этеме жумушларын Устаз юйретген кибик.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жулдузчукъла, 13.

6. В качестве, как / Аллында сёз билдирген затны алай болгъанын, алайлыгъын кёргюзтеди. *Заман жетсе, жумушакъ затчыкъ ташны жарып да чыгъады. Жашау кючню белгиси кибик, Къая ёшюнюнде чагъады.* К ъ а р а к е т л а н ы Ю., Булутла, 52.

7. Как подобает... / Кимге болса да биреуге тийиншлисича. *Келин кибик къайынладан букъмайды, Чючкюрсенг да, бизге ёрге къопмайды.* Б у д а й л а н ы Х., Алтын тау, 51.

КИЕРИК *ат къ.* **кийим**. *Ашарыкъ, ичерик, киерик керекли болуп, киши инжилмейди.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 113. *Адам ашарыкъдан бла киерикден сора зат излемесе, анга адам деп нек аталады да?* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 55.

КИЕУ *ат.* Зять / Къызыны неда эгечини эри. *[Ханны ёзюрлери:] Къарагъыз, ханны киеуюню аты къалай ариу чонкъаяды, – деп, масхара, хыликке этип кюледиле.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 176. *Ол ыйыкъда киеуню юйю Асиятны атасын, къысха жуукъларын да жарашыу къурманлыкъгъа чакъырадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 156. *Сора [Арсен] кеси кесине: Тау адетде къайын атадан киеу къачады, – деп, боз мыйыкъларын сылай барып, Шамилге къолун узатды.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 39.

■ **Киеу къарындаш** *къ.* **бажа**. *Жашла киеу къарындашла эдиле.*

Киеу нёгерле (жёнгерле) *этн.* дружки, товарищи, сопровождающие жениха в его поездке за невесткой/къызны келтирирге жашны биргесине баргъан тенглери. *[Алауган], киеу нёгерлени да биргесине алып, эмеген къызны келтирирге барадыла.* «Нартла», 139. *Аны [Зайнафны] кийиндирип бошаргъа Къасботну киеу нёгерлери орайда айта, тапанча ата, Солтанбекни тар арбазына жыйылгъан эдиле.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 67. *Киеу нёгерле энчи тёбе болуп, орайданы башладыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 404.

■ **Киеу стол** *этн.* стол с угощением, предназначенный для зятя с его друзьями / Киеу бла аны жаш нёгерлерине деп хазырланылгъан, юсюнде ашарыгъы, ичериги болгъан стол. *Киеу столну тап жарашдырдыла.*

КИЕУЛЮК *ат.* Жених / Сюйген къызы болгъан эр киши; биреу-

ге киеу боллугъу белгили адам. *Арбазда агъач тапчанлагъа олтуруп, таякъларына башларын таяндырып, къартла къызла бла жашлагъа чырпа бёрклерини тюбюнден эслетмей къарайдыла: кими кюеулюк, кими келинлик сайлайдыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 10. *Киеулюк Къарашауай кесин танытмай келип, тасхабызны кёрмесин деп, Сатанай келген къонакъны ахшы сыйлай, гумуну жукъартып бошады.* «Нартла», 187. *Уллу отоуну огъары жанында Солманбий, аны къарындашындан туугъан Азнор, къонакъла олтуруп, ашайиче, бирси отоуда киеулюк, аны тенглери – элли жашла элли къызла бла кезиу-кезиу чыгъып тепсейдиле.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 38.

КИЙ 1 *ат.* Кий / Бильярд ойнагъанда хайырланылыучу узун таякъ. *Ибрагим кий бла акъыртын уруп, шарны мюйюшге жиберди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 135.

КИЙ II *эт.* 1. Надевать *(одежду, обувь, шапку)* / Бир жеринги (*башынгы, аякъларынгы, къолларынгы д.а.к.*) кийим бла жап. *Эскини киймеген, жангыны къыймагъын билмез.* (Н а р т с ё з.) О *[Жамий], халатын да кие, Маржанны аллына келди.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 45. *Жамал не кюрешсе да, Иванов чабырланы киерге унамады.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 43.

2. Одеваться *каким-л* образом / (*Болумну билдирген сёзле бла бирге келеди*). Къаллай да болсун бир фасону, агъачлыгъы болгъан кийим бла айлан. *Бийле ариу кие эдиле, Тынч жашаргъа сюе эдиле.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 124. *Омакъ кийгенни кёрсе, Кёзю анга къарайды. Ишсиз тура, эриксе, Орамланы санайды.* «Жилтинле», 199. *Кереклинги ашаргъа, Сюйгенингча киерге. Быллай зауукъ жашаугъа Ким да борчлуду ишлерге.* «Жанкъылыч», 16.

3. *кёч.* Покрываться *(зеленью, листвой и т.п.)* / Жашил, сары д.б. тюрсюнлю бол (*тауланы, сыртланы, агъачланы, ёзенлени д.а.к. затланы юсюнден*). *Сыртла, тёшле, жалпакъла Жашил сыфат кийдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 149. *Жашил сыртла, тюрленип, Сары дарий кийгендиле, Жайлыкъладан, семирип, Малла къайтып келгендиле.* «Жарыкъ танг», 124. *Жерк ёзен кюз кийимин кийген эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 80.

4. Носить *(шапку, бурку и т.п.)* / Къаллай да болсун бир кийимни юсюнгде, башынгда, аягъынгда кёп заманны жюрют. *Къыргъызда да Томайны Кем болмады намысы. Кёлтёр жайлыкъларында Кёп кийгенди жамычы.* Т ё п п е л а н ы А., Жаннетни къызы, 13. *Биз аллай ишлени мажараллыкъ тюйюл эсек, башыбызгъа бёрк бош киебиз.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 120.

КИЙДИР *эт.* 1. *понуд от* **кий II** / Кий II дегенни *къатланыучу айырмасы. Жай болгъанлыкъгъа, эртеннги суукъ аяз хар кимге жылы кийим кийдиреди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 5. *Боран басханды орамланы, жолланы, Къартхажашха кийдиргенди тонланы.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жылла озадыла, 37.

2. *къ.* **кийиндир 1**. *Сабийни юсюне таза ич быстырчыкъла кийдирип, жумушакъ тёшекге жатдырдыла.* «Шуёхлукъ», № 38, 120. *Чепкен битди. [Салийматны] юсюне кийдирип кёргенлеринде, тап жарашханнга санадыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 15.

3. *къ.* **кийиндир 2**. *Жашчыкъла окъуна манга чепкен кийдирип башлагъандыла.* «Шуёхлукъ», № 5, 24. *[Хопай Кертибийге:] Къары-*

нынга аш ашатып, юсюнге кийим кийдирип тургъан адамгъа къолунгу къалай кётюресе! Эбизеланы Х., Къанаматны журтунда, 8.

4. Давать, дарить *кому* какую одежду, обувь / Кимге болса да саугъагъа кийим бер, бириуню хакъсыз, хакъ алмай кийиндир. *Пазий къарт къойчугъа чепкенлигинден шалбар этип кийдирип.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 65. *Гелля, не къысдырыгъын да чыгъарып, аны [Мусаны] сыйларгъа, жангы кёлек кийдирирге керек эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 70. // Давать на время *кому* одевать свою или *чью* одежду, обувь / Кимге болса да бир белгили заманнга киерге кесинги неда биреуню кийимин бер. *Зулкъарней, тонун кеси кийип, чулгъап, жюген бла къысып тургъан жамычысын а, тешип, Ибрахимге кийдирди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 221. *[Анна:] Ол кюнден артхасында аланы [кийимлени] кийдирген да этмеген эдим, асыргъанлай турадыла.* Ахматланы И., Боранда, 16.

5. *кёч. къ.* **кийиндир 3.** *Кече айны жарыгъы тауланы, къоллаиы, жайлыкъланы тамашалыкъ жангы кёрюмлю, жомакълыкъ айбатлыкъгъа кийиндирди.* «Малкъар литература», 1974, 8 кл., 274. *Булбулла алып келдим, Тынгылайсыз жырлагъа, Жашил кийим кийдирдим Ёзенлеге, къырлагъа.* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 12.

6. Надевать *что на что* / Ичи къуууш затны неге болса да бир башха затха киргиз. *Арба атланы, хамутларын да кийдирип, адеж-адеж тутуп, бирерине жайракъ минип, эллиле къачып барадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 343. *Жолда арбангы тохуну чюйю тюшюп, чархы чыгъып къалса, тохта, аны орунуна кийдирип, алай тебирерге керек тюйюлмюдю!* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 200.

7. *сёл. тил.* Насадить *что на что* / Ичи къуууш затны биреуню неда бир затны башындан энишге къапла. *Бир бёркню таякъгъа кийдирип, дорбундан аз къаратханлай, биягъы суху атылыу башланды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 319. *Ала [тиширыула] челекни бири ары, бири бери тарта кетдиле да, ахырында ол базыгъыракъ аны тартып алып, бирсини башына кийдирди.* «Шуёхлукъ», № 20, 80.

КИЙДИРИЛ *эт. страд. от* **кийдир** / Кийдир дегенни *зорлаучу айырмасы. Бёрк бёрк агъачха кийдирилди. Жашны юсюне тон кийдирилди.* ❐ *Жашланы хар бирини белибаууида шышагъа кийдирилген эмизик болады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 127.

■ **Кийдирилген айтым; кийдирилген сёз** *грамм.* вводное предложение; вводное слово / сёлешген адамны айтхан затына аны къарамын билдирир ючюн, башха айтымда берилиучю айтым (сёз). *Кийдирилген сёзле эм айтымны членлери бла грамматика жаны бла байланмайдыла.* Ахматланы И. Х., Жаболаны М. Т., Малкъар тил, 88.

КИЙДИРИЛИУ *и.д. от* **кийдир** / Кийдир дегенден *этим ат. Биз чурукъну кепге кийдирилиуюне сейирсинип къарадыкъ.*

КИЙДИРТ *эт. понуд. от* **кийдир** / Кийдир дегенни къатланыучу *айырмасы. Анасы сабийине бёрк кийдиртди. Жаш чурукъчугъа элтип чурукъларын кёпге кийдиртип кенгертдирди.*

КИЙДИРТИУ *и.д. от* **кийдирт** / Кийдирт дегенден *этим ат. Жылы ич быстырла кийдиртиу. Бёркню бёрк агъачха кийдиртиу.*

КИЙИЗ *ат* 1 Войлок / Зыбыр жюнден басылып этилген къабыргъагъа тагъылыучу неда юйню тюбюне жайылыучу зат. *Мадарсыз болгъан заманларында ала [тширыула] жюнден кёлек, кёнчек, чепкен, башлыкъ, жамычы, кийиз, териден тон, бёрк этип болгъандыла.* «Алчыла», 73. *[Чалгъычыла] ашап-ичип, чабырларын хазырлап, Жатхандыла, кийизлери жайылып, Пелиуанла кибик, жукълап, хурулдай, Юслерине жамычыла жабылып.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 82.

2. *В позиции определения:* войлочный / Кийизден этилген. *Кийиз юй. Кийиз къалпакъ. Кийиз уюкъла.* ❐ *Нёгер акъ атха ычхынды: Алтын гулласы аллында, Иери тагъылып жанында, Кийиз къамичиси къатында.* «Нартла», 229.

■ **Кийиз бёрк** *къарач. къ.* **къалпакъ**. *Бюгюн да кёзюмден кетмейди Домалайны кийимлери: башында чыммакъ кийиз бёркю, юсюнде кёксюл къапталы тап жараша эдиле.* Хубийланы О., Дерт, 77. *Доктор... кийиз бёркюн да чюйге тагъа, ийилип кирди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 125. **Кийиз китап** *дин.* мнимая книга, с помощью которой якобы можно предсказать / дин ахлуларыны ангылатыуларына кёре, ишни къалай боллугъу жазылгъан китап.

КИЙИЗЛИК *ат.* Шерсть *(для изготовления войлока)* / Кийиз этерге жарарыкъ жюн. *Чалгъычыла кетер кюннге къадалып, Тау анала кийизликле тарайдыла, Жолгъа чыкъгъан кюнлерине битдирип, «Ахшы жол!», – деп, ызларындан къарайдыла.* Шахмырзаланы С., Таулу календары, 51. *Арбазда, жапма тюбю тырхыкда, Апалай тюбюне да аппун салып, сюзюк жюнден кийизлик тарайды.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 7. *Анам саба бла кийизлик жюн чагъа тура эди.* Байрамукълаланы Х., Жылла бла таула, 224.

КИЙИК [1] *къауум. ат* 1. Все раздельнокопытные дикие животные, кроме свиньи / Агъачлада, таулада жашагъан, къолгъа юйренмеген гышмылы жаныуарланы тонгузладан къалгъанлары барысы да. *Къанга ташлы житиледе айланнган кийикле ташдан ташха секире улакъларын жокълайдыла.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 16. *Бийнёгер кийиклени кёп ёлтюргени ючюн, Апсатыны къызы аны къаргъагъанды да, Бийнёгер андан ёлюп кетгенди деп,... таулула алай айтхандыла.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 136. *Кийиклеге бла къушлагъа уа къатылмагъыз. Ала тауланы бийлеридиле, иелеридиле, ёхтемликлеридиле.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 146.

2. *кёч.* Дикарь *(о человеке)* / Культурасы болмагъан, жахил, къарангы адамны юсюнден. *«Сен гырхы, сен кийик, сен кимге багъа болурса», – деп, Хамызат аны [Жанчыкъны] ызындан бюсюремеген кибик этип къараса да, энди ол ишини ахырына жетмей тохтамазлыгъын... кимден да дурус биле эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 41. *[Захар Алийге:] Кийикле, агъач кишиле, жанлары, жюреклери болмагъан итле.* Байчоралланы М., Уллу Къарачайда, 133.

КИЙИК [2] *сыф.* 1. Неодомашненный, неприрученный, живущий на воле *(о животных и птицах)* / Агъачда тургъан, къолгъа юйренмеген (*жаныуарланы эм къанатлыланы юсюнден*). *Багъалы кийик жаныуарланы къоруулау адам улуну шёндюгю баш борчларындан бириди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 38. *Къанкъаз да, къаз да Кёпдюле анда [кёлде], Кийик баппушла Кёрюрсе анда.* Къулийла-

ны Х.-М., Жырны заманы, 52. // Некультивированный *(о растениях)* / Агъачда, тюзде ёсген, адамны къыйыны кирмегенлей ёсген (*битимлени юсюнден*). *План бла колхоз кийик хансладан 1600 тонна силос салыргъа керек эди.* «Ленини байрагъы», 1978, № 135. *Ала да кийик, агъач алмала болмай уллу къызгъылдым алмала болдула.* Фортунатланы Е., Окъуу китап, 15.

2. Дикий *(о народах, племенах)* / Жамауат биринчи къурала келген заманладача, культуралары иги ёсмей тургъан (*халкъла*). *Кийик таулулада да къайырылышыргъа кюрешип айланадыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 239.

3. Не тронутый, не преобразованный деятельностью человека / Алгъыннгы халында тургъан, адам тюрлендирмеген. *Кийик жерледе шахарла орналдыла.* Отарланы С., Назмула, 10. *Северни кийик бузларында кеме жолланы ачаса. Аны мукъурлу бузларын темир кеме бла чачаса.* Теммоланы Х., Хорлауланы жырлары, 40. *Тарды, тылпыуунг тыйылгъанчады, Кийик ёзенде – Къуру булутла бла къар.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 47.

4. Глухой, захолустный *(с оттенком мрачности)* / Адамла жашагъан жерден узакъда орналгъан, къыйыр, адамлары аз (*жерни юсюнден*). *Тау кибик басып талпыуунг меннге, Къалай жашайса ол кийик жерде?* «Коммунизмге жол», 1978, № 104.

5. Необузданный, неукротимый / Тыйгъысыз, тохтатыргъа, тыяргъа бек къыйын. *Табийгъат кесини битеу кийик эмилик кючлерин Черекни къутургъан чабыууна жыйышдырып жибергенча кёрюнеди.* «Шуёхлукъ», № 4, 69. *Билмейди халкъ табийгъатны къулландыра, Аны кийик кючюнден хайырланырча.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

■ **Кийик саулукъ** совершенное, богатырское здоровье / аламат саулукъ, деу саулукъ. *Жетген къызгъа – чилле жаулукъ, Ауругъаннга кийик саулукъ.* (Нарт сёз.) О *[Ёрюзмек:] Мени бир тюрлю ауруум жокъду: сиз билгенликден, кийик саулугъум, Сосурукъну оюнларын ойнарча къарыуум да барды.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 43. **Кийик сау бол** стать совершенно здоровым, выздороветь окончательно / ауругъанынг кетип, саппа-сау бол, саулугъунга бакъдырып, иги болуп къал. *Къобан суудан бир уртлам этсем, алгъынча кийик сау боллукъ эдим.* Байрамукъланы Х., Тишырыуну хапары, 66. *Кертибий эртенблагъа кийик сау болду.* Семенланы А., Жазыу айла, 17.

КИЙИКЛИК *ат.* Необузданность, неукротимость / Тыйгъысызлыкъ, тохтатыргъа, тыяргъа къыйын болгъанлыкъ. *Аны ючюн болур жашчыкъланы – Сагъытны кеминдегилени кеслерин жукъну сан этмеген, дюргенирек, къаты адамча кёргюзтюрге тырмашып тургъанлары... Сагъыт а бютюнда... кийикликни, гырнаулукъну сайлай эди.* Сылпагъарланы К., Кёмеюл, 55. *Къыз, жашны тыйып къойдунг! Кийиклиги къачды да! Жашны борбайын къыйдынг, Къатын аллыкъ жашды да!* Отарланы О., Жырла, 39.

КИЙИКСИН *эт.* Дичать, становиться диким *(о животных)* / Кийик (*1-чи магъ.*) халгъа кел. *Орамладд жаланда кийиксиннген хайыуанла бла кийик жаныуарла айлана эдиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 83. *Талаларынг, ёзенлеринг жашнайдыла, Къачхынчыла сенде жашау башлайдыла. Мадулларынг, кийиксинип, жатадыла, Уланларынг жерге арпа атадыла.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 27.

КИЙИКСИНИУ *и.д. от* **кийиксин** / Кийиксин дегенден *этим ат. Малны кийиксиниую. Тауланы кийиксиниулери.*

КИЙИЛ *эт. страд. от* **кий II** / Кий II дегени *зорлаучу айырмасы. Бирини башында къызыл жулдузлу чокай бёркю барды, бирини башында уа къара бухар бёрк алчи кийилгенди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 99. *Омарны меслери бла сахтиян ышымла кийилген базыкъ бутлары ындыр таба атлап тебиредиле.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 5.

КИЙИЛИН *эт страд. от* **кийил** / Кийил дегенни *зорлаучу айырмасы. Былайда акъ башлыкъны (байрамгъа кийилиннген омакъ) образы къууанч жашауну символу болады.* «Огъурлу танг», 24. *Ол [противогаз] башха кийилинген резина къапды.* «Естествознание», 118.

КИЙИЛИНИУ *и.д. от* **кийилин**/ Кийилин дегенден *этим ат. Юсге кийилиниу. Башха кийилиниу. Аякълагъа кийилиниу.*

КИЙИЛИУ *и.д. от* **кийил** / Кийил дегенден *этим ат. Кёп кийилиу. Тапсыз кийилиуден тозурагъан кийим.*

КИЙИМ *ат.* Одежда / Адам юсюне киерге, къапларгъа деп, къумачдан, териден, жюнден д.а.к. затдан тигилип этилген затланы барысы да биргелей. *Къыш кийим. Жаз кийим. Жылы кийим.* ❐ *[Салийма] элден элге къыдыра, Аякъларын сыдыра, Кийими – хузум, зыккыл, Ашауу – онгсуз, дыккыл.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 139. *Туристлени кийимлери, халлары да... тыш къыралдан келгенлерине шагъатлыкъ эте эдиле.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, II.

■ **Кийим бичиучю** закройщик / къумачны, терини кийим тигерча бичиучю ишчи, уста. *Хар машинада кийим бичиучю, парикмахер, сурат алыучу барды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 119. *Халиймат районда быткомбинатны кийим бичиучюсюдю, заказчыла аны ишин бек жаратадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, №38. **Кийим такъгъыч** *къарач. къ.* **такъгъыч.** *Махсют кийим такъгъычдан бёркюн алып, башына къаплады.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 205. *Залимхан, секирип къобуп, кийим такъгъычда плащын алып, эшикге мыллык атды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 223. **Кийим тигиучю** портной / кийим тигиуню устасы. *Къарачай турмуш комбинатны Къумушдагъы кийим тигиучюлери быйылгъа алгъан уллу борчларын жетишимли толтуруп келедиле.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 78. *Бир къыз фармацевтди, экинчиси кийим тигиучюдю.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми, 9.

КИЙИМЛИК *ат.* Отрез *(напр. на платье)* / Кийимге жарар эм жетер чакълы къумач. *[Къатын:] Ол аман жытчакёзню уа [къайын анасын] кёкге кётюргендиле. Башдан аякъ тёрт къаты кийимлиги, жан жаулугъу, ууакъ кереги...* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 26. *[Далхат] атасына бла анасына да бирер кийимлик алды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 143. *Чилледен эм дарийден, Къалдырмай, не сабийден, Сайлап бирер кийимлцк, Алай келсин игилик.* «Жанкъылыч», 94.

КИЙИН *эт.* 1. Одеваться во *что-л.*/ Къаллай да болсун бир кийим кий. *Ибрахим бла Зулкъарней кийинип, саут-саба да алып, тышына чыкъдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 124. *Адыхам Ёрюзмекни юйюню арбазына киргенде, прапорщик къобуп, кийине*

тура эди. З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 386.

2. Приобретать, заводить себе одежду / Кесинге кийим сатып ал, кийим мажар. *[Къатын:] Сау эл битеу кийиннгенигизде, мени жашыма бёрк къыйырлыкъ къоймагъансыз», – деп, уллу кёлю къалгъанды.* «Нартла», 75.

КИЙИНДИР *эт.* 1. Одевать в *какую-л.* одежду / Кимге да болсун кийим киерге болуш. *Жанчыкъ Сатанайны къатына келгенде, Сатанай аны эркелетип, ыйнакълап былай айтды: «Ёрюзмек нартлагъа барыр, мен аны кийиндиргинчи, сен буурул атны орундан чыгъар да, тазалап иерин сал!» – деди.* «Нартла», 79. *Ол [Ариубат] Батырчыкъны жуундуруп, кийиндире тура эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 384.

2. Снабжать, обеспечивать *кого* одеждой / Кийим бла жалчыт. *Беш жылны къыралыбыз хакъсыз окъутханды, кийиндиргенди, ашатханды, ёсдюргенди.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 66. *Бекболатны уа Биймырза кесинде ашатып, кийиндирип, жумушха жаратыргъа айтды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 384.

3. *кёч.* Покрывать *(зеленью, листвой и т.п.)* / Жашил, сары д.а.к. тюрсюнлю эт. *Жаланнгач тереклени кийиндирген жашил май.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 109.

КИЙИНДИРИУ *и.д. от* **кийиндир** / Кийиндир дегенден *этим ат. Сабийни ариу кийиндириу. Келинни кийиндириу.*

КИЙИНДИРТ *эт. понуд. от* **кийиндир** / Кийиндир дегенни къатланыучу *айырмасы. Жайлыкъланы эрттени, ингири малчыланы жылы кийиндиртеди.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 113. *Суукъ, ачы аяз адамланы жылы кийиндиртгенди.* Х у б и й л а н ' ы О., Мурат, 175.

КИЙИНДИРТИУ *и.д. от* **кийиндирт** / Кийиндирт *дегенден этим ат.*

КИЙИНИУ *и.д. от* **кийин** / Кийин дегенден *этим ат. Жылы кийиниу. Омакъ кийиниу. Терк кийиниу.*

КИЙИНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **кийин** / Кийин дегенни *араш айырмасы. Къызла тойгъа, омакъ кийинишип, бардыла.*

КИЙИНИШИУ *и.д. от* **кийиниш**/ Кийиниш дегенден *этим ат. Тойгъа кийинишиу. Ариу кийинишиу.*

КИЙИР *эт.* 1. Вносить *что*; вводить *кого-что* / Бир затны юйню, отоуну д.а.к. затны ичине, бир жерге келтир. *Жауун жауа башлагъанлай, Сакийнат арбазда агъырыкъгъа жыйылып тургъан быстырланы, муштухул жыйып, юйге кийирди.* «Шуёхлукъ», № 72, 54. *Гелля, къазан бла суу жылытып, ич отоугъа кийирди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 84. – *Бир зат да болмай, арбазда тургъанлай, [Захийрат] ауып къалгъанды да юйге да кётюрюп кийиргенбиз,– деди бир толу санлы къатын.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 12.

2. Разрешить *кому* входить *куда*/ Кирирге эркинлик бер, ичине къой, жибер. *Киномеханик, школчуланы кечеги кинолагъа кийиргени ючюн, эл советден бла школну администрациясындан тырман эшитгенди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 39. *Ахмат не бек тилеп кюрешди эсе да, кёргенлик бергинчи, аны келин отоугъа кийирмеди.le.* «Шуёхлукъ», № 68, 44.

3. Вводить, заводить внутрь *чего*,

привести *куда* / Малны неда адамны бир жерге кюч бла кирирча эт, кюч бла келтир. *Малланы баугъа кийир. Тауукъланы оруннга кийир.* ❐ *Сакийнат Раяны, къолундан тутуп, юйге кийирди.* «Шуёхлукъ», № 30, 57. *Олий, жери салыннган атны арбазгъа кийирип, жюгенин чыпыннга байлады.* Шауаланы М., Мурат, 86.

4. Загонять, вгонять, вбивать, вколачивать / Уруп, тюйюп, кюч бла бир затны бир башха затны ичине кирирча эт. *Чюйню къабыргъагъа кийир. Ийнени бармакъгъа кийир.* ❐ *«Ол асыры базыкъды, семизди. Мен бычакъны кийиралгъан да эталмам», – деп, келди жашны кёлюне.* Толгъурланы З., Айыуташ, 17. *Тукъум кесини кёзюуюне, уруп, эмегенни тобукъларына дери жерге кийиргенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 48. // Забивать *(напр. мяч, шайбу)* / Аякъ бла неда клюшка бла уруп, топну, шайбаны къабакъ эшикге, сеткагъа кирирча эт. *Дюгерли шуёхларыбызны аман ууатадала. Мырза улу аланы къабакъ эшиклерине топну эки кере кийиргенди.* Тёппелаланы А., Отлукъ ташла, 80. *Топ андан алгъа Идрисге жетип, ол аны башы бла уруп, сеткагъа кийиргенин кёргенде, полузащитник аман хыйлалыкъ бла аны тобугъуна жетдирди.* «Шуёхлукъ», № 53, 74.

5. *кёч.* Вгонять *(в тоску, в страх и т.п.)* / Адамны къаллай да болсун бир болумгъа, халгъа (*асламысында тапсыз, къыйын*) келтир. *Назирни айтханы Барисбийни жюрегине къоркъуу кийирген эди.* «Минги Тау», 1985, № 3, 29. *Жашы школда аякъ орунсуз болгъанда, Назбий сизге уа кыскынык кийиргенэди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 221.

6. Включать, ввести, внести в состав *кого-чего* / Бир затха бирлени къауумуна къош. *Программагъа кийир. Тизмеге кийир. Командагъа кийир.* ❐ *Жазны, кырдыкны, къыш жолланы да Назмулагъа кийиргенме.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 391.

7. Прибавлять к имеющемуся, обогащать / Болгъан затны юсюне къош, байыкъландыр. *Окъуу китапны автору этимлени юсюнден темагъа эки жангы параграф кийиргенди.* ❐ *[Мурадин:] Алан, Хажи, сен келгинчи да, жер сюре, мирзеу ёсдюре да тургъанбыз. Эл мюлкге кесинги бир уллу жангылыкъ кийирген суна эсенг, жангылгъан этесе.* «Шуёхлукъ», № 67, 102.

8. *кёч.* Приносить *(пользу, доход и т.п.)* / Келтир (*сёз ючюн, ырысхы, хайыр д.а.к. зат*). *Ол бешикге элтип къолун тийирмез, Арбазына отун жаркъа кийирмез.* Будайланы Х., Алтын тау, 42. *Ийнанытгъыз, адамла, сау эки айны ичинде ол [Илияс] мени юйюме бир сом кийирмегенди.* «Шуёхлукъ», № 62, 74.

9. *кёч.* Доставлять *(радость, счастье и т.п.)* / Болдур, эт, бер. *[Умар:] Назбийни кёп къыйнагъанса, Къазий, энди сени, къызланы бирине жалгъап, арбазынга къууанч кийирейик.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 219.

10. *кёч.* Внедрять / Кюч бла сингдир, жай. *Артда уа араблыла от бла, сауут бла да болгъанны кюйдюрюп, малтап, муслийман динни кийирдиле.* Кацийланы Х., Тамата, 77.

КИЙИРИК *ат къ.* **от, ёлюр от.** *Бир жашчыкъ чычханланы къырдырыргъа, кийирикни гёзеннге атып, эшикни бегитгенди.* (Фольк.)

КИЙИРИЛ *эт. от* **кийир** / Кийир дегенни зорлаучу *айырмасы. Шериат кийирилгенден сора, тиширыу кесини атасыны мюлкюнден бла эрини ырысхысындан юлюш умут эте башлагъанды.* «Шуёхлукъ», № 52, 56. *Бир-бир предметле окъуу программагъа*

кийирилмеселе, ол проблема тамамланырыкъ болмаз. «Коммунизмге жол», 1978, № 176. *Бурунларына кийирилген тогъайлагъа жип тагъып, бугъаланы бирер-бирер оздурадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 131.

КИЙИРИЛИУ *и.д. от* **кийирил** / Кийирил дегенден *этим ат. Докладчы жангылыкъланы кийирилиулери бла байламлы затланы юсюнден айтды. Орфографиягъа жангы жорукъланы кийирилиую тил илмуну айныуу бла байламлыды.*

КИЙИРИУ *и.д. от* **кийир** / Кийир дегенден *этим ат. Келинни юйге кийириу. Алчы сынауну производствогъа кийириу. Жангы техниканы кийириу.* ❐ *Колхозну правлени ишни хайырлылыгъын ёсдюрюню, производствогъа алчы сынауну кийириую мадарларын жарашдырып, аланы жашауда бардырады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 156.

КИЙИРТ *эт. понуд. от* **кийир** / Кийир дегенни *къатланыучу айырмасы. Машокланы арбаздан юйге кийирт. Болумгъа тюрлениу кийирт. Къазыкъны жерге кийирт.* ❐ *Новеллини жазгъанына Флоренция шахарны журналистлери къарауул болуп, тышына къагъыт чыгъартмай, тышындан къагъыт кийиртмей сакълагъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 241.

КИЙИРТИУ *и.д. от* **кийирт** / Кийирт дегенден *этим ат. Отунланы бау тюбюне кийиртиу. Жангы жорукъ кийиртиу. Машинаны арбазгъа кийиртиу.*

КИЙИУ *и.д. от* **кий II** / Кий II дегенден *этим ат. Бёрк кийиу. Ариу кийиу.* ❐ *[Дюгербий] башында къап-къара ёре бухар бёркюн артына сир этип, неда жанына хонку этип кийиуюн да къойгъанды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 36.

КИКИРИК *ат.* Гребень, гребешок *(у петуха)* / Бир къауум къанатлыланы башларында къалын битген эт. *Таукъла, къанкъылдап, сагъайдыла, эки адакъа уа бир бирлери бла аяусуз жулкъушадыла, аланы кикириклери къан болгъандыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 15. – *Алан, ол хоразны кикириги Азауну бычхысына не бек ушайды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 180.

КИЛИСА *ат.* Церковь / Христианла аллахха къуллукъ этиучю, табыныучу юй. *Шахарны къайсы килисасыны эсе да къонгуроу тауушу эшитиледи.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 168. *Жорла бла къарангы халкъны килисала къоркъутадыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 55. *Прагада эрттегили заманладан къалгъан тюрлю-тюрлю формада ишленнген юйле, килисала, къалала, кёпюрле эм сын ташла бек кёпдюле.* «Шуёхлукъ», № 9, 51.

КИЛЛЕУ *ат ц. диал.* **иллеу**. *Сабийле жылтыраукъ киллеулени бек сюедиле.*

КИЛО *ат къ.* килограмм. *[Николай:] Базаргъа бардым да эки кило картоф алып келдим.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 71. *[Жамий] хар ийнегине бир кюннге анча кило бичен, мынча кило чюгюндюр, силос деп, марда тутады.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 46.

КИЛОВАТТ *ат.* Киловатт / 1000 ваттха тенг болгъан электротокну кючюн кёргюзтген ёлчем. *Дунияда биринчи болуп, бир станцияда хар бирини 500 минг киловатт кючю болгъан 12 агрегат ишлейди.* «Ленинни байрагъы»,

1972, № 27. *Печорадан Камагъа суну тёш бла ётдюрюлген жеринде 360 минг киловатт кючю болгъан ГЭС къуралгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 54.

КИЛОВАТТ-САГЪАТ *ат.* Киловатт-час / Энергияны эм кючню системада болмагъан ёлчеми; токну кючю 1 киловатт болгъанда 1 сагъатха этилген иш бла тенгди. *Арт жыллада производствону резервлерин хайырланыу талай миллион киловатт-сагъат электрокюч аяргъа онг бергенди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 17.

КИЛОГРАММ *ат.* Килограмм / Ёлчеулени метрикалы системасында ауурлугъу 1000 грамм болгъан ёлчем; халкъла аралы ёлчемлени системасында массаны баш ёлчемине саналады. *Мусаны хар ийнеги бюгюнге дери къыралгъа эки минг килограмм сют бергенди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 285. *Малчы коллективлени сыйлы борчлары – ашны хар килограммын аяулу жюрютюдю.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 118. *160 килограмм юзмезде бир грамм алтын бар эсе, аллай юзмезни жууаргъа хайырлыгъа тергейдиле.* «Естествознание»; 43.

КИЛОМЕТР *ат.* Километр / 1000 метрге тенг болгъан узунлукъну ёлчеми. *Битеу каналны узунлугъу юч километрди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 327. *Экибиз да бирибиз бирибизден мингле бла километр узакълыкъда жашагъанлыкъгъа, дунияны ангылаубуз не къадар затда келишеди.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 74. *Алыкъа жолубуз а бир тёрт километр чакълы барды.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 27.

КИЛОМЕТРЛИК *сыф.* Километровый / Узунлугъу бир километр болгъан. *Километрлик жол. Километрлик газ баргъан ыз.*

КИМ *алм.* **1.** *сор. алм.* Кто / Къаллай неда къайсы адам болгъанын билирге сюйюп соргъанда хайырланылады. *Ногъайчыкъ Ёрюзмеклагъа баргъанды. – Эй, юйде ким барды? – деп, соргъанды.* «Нартла», 28.

2. Употребляется в значении: «Какой человек, на какой должности работающий, чем занимающийся человек» / «Къаллай адам, не ишде, къуллукъда ишлеген адам» деген магъананы билдиреди. *Озай ким болгъанын барыбыз да билебиз. Аны юйю, жери, тукъумужгъу болмагъанын да кёребиз.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 30. *«Сен аны ким болгъанын, не адам болгъанын билмейсе сора», – деп, дагъыда кесиме жууап этдим.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 29.

3. При сопоставлении двух *(или нескольких)* предложений. Выражает разделительное значение: один-другой, одни-другие / Тенг жарашхан къош айтымны аллында келип, айырыучу магъананы билдиреди: бири-бирси (*башхасы*), бирлери-бирсилери (*башхалары*). *Ким кёп айтыр, ким аз айтыр.* (Н а р т с ё з.) *Ким алгъа кюлюр, ким артда кюлюр.* (Н а р т с ё з.) О *Ким мал сояды, ким адам чакъырады.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 51. *Жууукъ-тенг, къоншу табылгъан да жыйылып, дуула этерге кими чыбыкъ, къазыкъ келтирир, кими ары къуяргъа таш жыяр.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 6.

4. Каждый, любой, всякий / Риторика соруулада эм кётюртюучю айтымлада этимни угъайлаучу формасыны аллында «хар ким, ким да» деген магъананы билдиреди. *Ким алдамады, жанымады сени! Алай жерден тюнгюлталмады сени.* К ъ у л и й л а н ы К ъ.,

Чумла къызарадыла, 90. *Шёндюгю юйледе къабыргъала алай къалын болмаучуларын ким билмейди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 68.

5. Никто, ни один человек / Риторика соруулада «киши да, бир адам да» деген магъананы билдиреди эм хапарчы болуп келген хоулаучу этимни угъайлаучу магъанада жюрютюлгенин кёргюзтеди. *Гулоч Къолну тюбю ёзеннге кетип ким сау къалгъанды? Алай болса да мени бир насып дуккулум болур эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 13. *Чуякъ кёкню, акъ тауланы сюйгени ючюн анга ким айып этерикди?* Толгъурланы З., Эрирей, 14.

6. *байл. сёз.* Соотносительное слово / Баш айтымдагъы «ол» деген сёз бла байланып, бойсуннган башчылы айтымны баш айтымгъа байлар ючюн хайырланылады. *Мамырлыкъны ким сюйсе, Къарындашды ол бизге.* Зумакъуллаланы Т., Къаяда гюлле, 6. *Гюрбежиде ким болгъан эсе да, ол салта тийгенде темирни къызгъан кесеклери сюйген форманы алгъанларын кёргенди.* «Естествознание», 37. *Тюз ниетибизге ким чырмау болса да, жашауда ол онгмаз.* «Коммунизмге жол», 1978, № 64.

◆ **Ким биледи (билсин)** *кириш сёз.* как знать / белгисизликни билдиреди. *Ким биледи, бюгюн келечиле келмеселе, Зурум ары барып, гелля бла ушакъ да этер эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 33. *Ким билсин, аны кёлюне не сагъышла, не къайгъыла келдиле.* Сюйюнчланы [illegible]., Адамлыкъ, 64. *Ким биледи, «Ташкёпюр» деп, былайда орналгъан элге аны ючюн аталгъан да болур.* Ортабайланы Т., Октябрьны саугъасы, 5.

■ **Ким да** *белгис. алм.* 1. Любой, всякий, каждый / Къайсы да, хар адам да. *Сабий тууса, ким да къуанады.* «Шуёхлукъ», № 39, 43. *Халкъда айтылгъанлай, ким да уяда кёргенин, учханда этеди.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 97. **Ким да болсун** *белгис. алм.* кто бы ни был / ким, не адам эсе да, башха тюйюлдю. *[Темуркъа:] Ким да болсун, байгъа ышаннган адамгъа налат болсун.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 59. *[Кериуан:] Ким да болсун, мен кёзбау эте билгенледен тюйюлме.* Боташланы И., Пьесала, 176. **Ким эсе да** *белгис. алм.* кто-то, некто / биреу, ким болгъаны белгисиз адамны юсюнден. *Сора ол [Шарау] юйлени биринден ким эсе да арауан бла от алып чыкъгъанын кёрдю.* Толгъурланы З., Эрирей, 127. *[Къызы къашларын] ким эсе да, аны бир бек сюйген адам, къолу бла ызлап кетгеннге ушайдыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 95. **Ким эсе да бир** *белгис. алм. къ.* **ким эсе да.** *Ким эсе да бир адам арбазгъа кирди.*

КИМИЛДИ *сыф. къ.* **гыбышы.** *[Бийберт эфендиге:] Не эталлыкъ эсенг да этип, ол кимилдини мындан къорат.* Шауаланы М., Мурат, 214. *[Анасы Фердаугъа:] Ол кимилди бла жюрюгенсе да эрге ма аны ючюн бармайса. Алай болмаса барыр эдинг.* Кацийланы Х., Мухаммат, 55.

КИМИСАН *ат.* Раствор драгоценного металла *(золота, серебра, бронзы)* / Алтынны, кюмюшню, доммакъны дегенча сыйлы металлны эритмеси. *Акъбийчени кисиулени аллында энди тауусула, кимисаны кете башлагъан чоллакъны ары-бери андан да терк ётдюре эдиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 70.

КИМИТ *сыф. къарач.* фиолетовый / Къызгъылдымгъа тартаракъ кёк, фиалка бетли. *Кимит мерекеп. Кимип къарандаш.* ❐ *Жерни терен къатларында болуп, адамгъа чыртда къоркъуу салмагъан жер теби-*

рениуле къызыл кимит тогъайчыкъла бла белгиленедиле. «Ленинни байрагъы», 1977, № 179.

КИМНИКИ *сор. алм.* Чей / Неда болсун бир зат, не бир адам кимники болгъанын кёргюзтген соруну билдиреди. *Экиси да кетип бара, жашчыкъ ойнагъан халда, Ёрюзмекге айтады: «Кел, Ёрюзмек, кимники узакъ барлыкъды, садакъларыбызны бир атып кёрейик».* «Нартла», 79.

КИМПИЛДЕ *эт. къарач. къ.* **кирпилде**. *[Хасан:] Башыма мадар излейме деп, Сапият жалындан чыгъып отха киргенди. [Мурат:] Иги болгъанды, анга алай керекди, къартлыгъында не затха кимпилдеп айлана эди...* Хубийланы О., Аманат, III, 339.

КИМПИЛДЕУ *и.д. от* **кимпилде** / Кимпилде дегенден *этим ат.*

КИМСА *ат къ.* **кимисан**. *Элия айны ингир чагъы сейирди, Кимса сууча жылтырайдыла тау башла.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 52.

КИНДИК *ат* 1. Пуповина / Адамны, жаныуарны жаш орунунда баланы анасыны чархы бла байлаучу, ичи бла балагъа аш келиучю, чегиге ушагъан зат. *Сора, [Халиймат] киндик кесиучю жютю къара къыптысы бла кесип, къумачны бир кесегин алды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 28. *«Докторлукъ» этген къатын Жашны арагъа салды, Киндигин кесеме деп, Бир тот къыптыны алды.* Къулийланы Х.-М., Жылла озадыла, 85. *Къарт къатын, айтханымча, бир бычакъны алып, туугъанны киндигин кесгенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 192.

2. Пупок, пуп / Къарынны ортасында гитче чунгурчукъ, киндик бауу кесилгенден, тюшгенден сора къалгъан ыз. *[Сабийлени] бирлери, эски кёлекчиги да киндик башында тохтап, кёрюк басханлай, талкъы сапны ёрге-энишге этеди.* Толгъурланы З., Эрирей, 108. *Эмегенни садакъ окъ кирди кёзюне, Ногъайчыкъны чанчылды киндигине.* «Нартла», 70. *«Кече жатханлай, сен аны киндиги болгъан жерине бир тийип кёрчю, киндиги болса, мен бош айтама, киндиги болмаса уа ол сарыубекди», – дегенди атасы жашына.* «Къарачай халкъ таурухла», 34.

3. *кёч.* Центр *(Земли, Луны, горы и т.д.)* / Бир затны ортасы. *Мийик тауну, ийне кибик, житиси Толгъан айны киндигине тийгенди.* Къагъыйланы Н., Акъ бутакъчыкъ, 44. *Хасан ишлеген ферма Покун Сыртыны тоура киндигинде ыстауат салады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 113.

■ **Киндик ана** *эск.* повивальная бабка / сабий таба тургъаннга болушлукъ этиучю къатын. **Киндик ауз**. Сабий ауз (*къ.* **жюрек**). *Ол немец офицерни киндик ауузуна уруп агъызды.* **Киндик бау** скрученные березовые прутья, при помощи которых связывают колышки саней / чанада къазыкъланы ёрге жибермей турургъа къайын агъачдан этилген баула. *Чананы онг жанында киндик баулары ташха тийип юзюлдюле.*

◆ **Киндиги бла сийген** мужская половина населения / адамланы эр киши къаууму. *[Тогъузакъ Биймурзагъа:] Мен къайтыргъа элде киндиги бла сийген адам къоймай жыйып тур, – деп, къычырып кетди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 280. *[Добай:] Хурзукда киндиги бла сийген киши бар эсе, келсин тутарыкъма, – дегенинде, къатына киши баралмады.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 180. **Киндиги муслийманнга кесилген** мусульманин / муслийман адам. *[Ана Даутагъа:]*

– Юйрет муну, муслийманнга киндиги кесилип, намаз керегин билмесе, борчу ахыратда сеники, меникиди. Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 78. *[Мухаммат-Амин халкъгъа:] Киндиги муслийманнга кесилген адам шерият буюргъан затны ызына къарамай толтургъа керекди.* А п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 306. **Киндиги юзюлсюн (къурусун)** чтобы пропал, исчез его род *(проклятие)* / Урлугъу тас болсун. **Киндиксиз бол** надорвать живот со смеху *(или от хохота)* / Бир затха кёп, бек арыгъынчы кюл. *Жашла бла къызла бирге чам этип, кюлюп, киндиксиз боладыла.*

КИНЕМАТОГРАФ *ат къ.* кино. *Ушагъыбыз литературадан кинематографха, андан спортха, ахырында уа космосха кёчдю.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 73. *Уруннганла Тамара Кокованы жаланда кинематографны фахмулу артисткасы болгъаны ючюн сюймейдиле, ол театрда да кёп алчы тиширыуланы сыфатларын кёргюзтеди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 183.

КИНЕМАТОГРАФИСТ *ат.* Кинематографист / Кинематографияны ишчиси. *Одессаны кинематографистлери лирикалы кинофильмле къурагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 136. *Белорус кинематографистле «Облако» деген кенг экранлы фильмни жашауда кеслерини жолларын белгилерге кюрешген жаш тёлюге атагъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 109.

КИНЕМАТОГРАФИЯ *ат* 1. Кинематография, киноискусство / Энчи аппаратны кючю бла суратха алыуну эм алыннган эмда къымылдай тургъан суратланы экранда жангыдан жашауда керти затныча кёргюзтюуню искусствосу. *Бусагъатдагъы кинематографияны проблемалары. Декабрьде совет кинематография экранлагъа сегиз жангы кинофильм чыгъарады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 241.

2. Кинематография промышленность, производящая кинофильмы / Культураны халкъ мюлкню кинофильмлени чыгъарыуну эм аланы къараучулагъа кёргюзтюуню жалчытыучу бёлюмю. *Кинематографияны промышленносту.*

КИНЕМАТОГРАФЧЫ *ат къарач. къ.* **кинематографист**. *Венгер кинематографчыла айтылгъан «Сильва» операны экранландыргъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 86. *Герман Демократ Республиканы кинематографчылары жарашдыргъан детектив фильмни аты «Туманная ночьду».* «Ленинни байрагъы», 1974, № 25.

КИНО *ат.* Кино. 1. *къ.* **кинофильм**. *[Оразай:] Мен сизге бизни элде, бек алгъа кино кёргюзтгенлерини хапарын айтайым.* Т ё п п е л а н ы С., Уучу Зауурбек, 20. *Киногъа къарай билиу адамны ангысын, билимин ёсдюреди.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 76. *Кинооператор муну [тойну-оюнну] барын киногъа алды.* О р т а б а й л а н ы Т., Октябрьны саугъасы, 7.

2. *къ.* **кинотеатр**. *Киногъа, театргъа Харун Зайнафны элтмейди. Зайнафны чырайы да Энди кёлюне жетмейди.* Б ӧ т а ш л а н ы И., Экинчи тюбешиу, 37. *Ала [Шамил бла Алтын] бир бирсиз киногъа да бармайдыла.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 31.

3. *къ.* **кинематография** 1. *Сёлешген кино. Сёлешмеген кино. Жазыучуланы, художниклени, композиторланы, кинода эм театрда къуллукъ этгенлени ишлеринде кемчиликле да бардыла.* «Шуёхлукъ», № 20, 3.

КИНОАКТЁР *ат.* Киноактёр / Кинофильмледе ойнаучу актёр. *Бу арт тёрт-беш жылны киноактёрланы театры Бачий улуну къатышыуу бла юч спектакль кёргюзтгенди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 179.

КИНОАКТРИСА *ат.* Киноактриса / Кинофильмледе ойнаучу актриса. *Киноактриса ролюн ойнарыкъ жигитни жашау жолу, психологиясы бла тынгылы шагъырейленеди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 92.

КИНОАППАРАТ *ат.* Киноаппарат / Кино алыучу эм кино кёргюзтюучю аппарат. *Областьны сегизжыллыкъ, орта школларыны барысында да киноаппаратла бардыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 114.

КИНОАППАРАТУРА *къауум. ат.* Киноаппаратура / Кинематографияда хайырланылыучу тюрлютюрлю аппаратла (*киногъа алыучу, экранда суратланы уллу этип кёргюзтюучю, тауушну жазыучу, тауушну чыгъарыучу*), машинала эм станокла.

КИНОЖУРНАЛ *ат.* Киножурнал / Жашауда болгъан неда бола тургъан ишлени кёргюзтюрге деп алыныучу къысха метражлы кинофильм. *Сабийле жаныуарланы юсюнден киножурналлагъа сюйюп къараучудула.*

КИНОКОМЕДИЯ *ат.* Кинокомедия / Киноискусствону жанрларыны бир тюрлюсю; кюлкюлю магъанасы болгъан кинофильм. *Областьны кинотеатрларыны экранларына эки жангы кенг экранлы, музыкалы кинокомедия чыкъгъанды.* «Ленини байрагъы», 1979, № 108. *Отуз жылны мындан алгъа совет музыкалы кинокомедия «Свадьба с приданым» чыкъгъан эди.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 81.

КИНОЛЕНТА *ат къ.* **кинофильм**. *Жангы кинолента эки къартны юсюнден хапар айтады.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 107.

КИНОМЕХАНИК *ат.* Киномеханик / Кинофильмлени кёргюзтюр ючюн хайырланылыучу оборудованияны ишлетген ишчи. *Киносетьни директору районну эллеринде киномехаников уста, сынаулу адамла бла алышындырады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 71. *Киномеханикни ишин иги ангыламагъан адамны кёлюне ол аппаратураны ишлетгенден сора олтуруп киногъа къарап турады деп келир.* «Коммунизмге жол», 1978, № 24.

КИНООПЕРАТОР *ат.* Кинооператор / Кино алыучу специалист. *Кинооператор да муну [тойну] барын къадалып киногъа алады.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 207.

КИНОПЕРЕДВИЖКА *ат.* Кинопередвижка / Жер жерлеге элтип кинола кёргюзтюрге хайырланылыучу зат. *Бир ингирде заставагъа кинопередвижка келеди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 248.

КИНОПЛЁНКА *ат.* Киноплёнка / Кино алыргъа хайырланылыучу, жарыкъны сезген плёнка. *Къабыргъалада орнатылгъан ящикледе уа, карточкала угъай, киноплёнкагъа алыннган китапла сакъланадыла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 86. *Конкурс баргъан заманда Павел Петрович аны киноплёнкагъа тюшюрюп, артда уа экскаваторчуланы кеслерине кёргюзтгенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 42.

КИНОПРОКАТ *ат.* Кинопрокат /

Кинофильмлени экранлада кёргюзтюр ючюн чыгъарылыулары эм аланы кинотеатрлагъа, клублагъа д.а.к. жерлеге бир кезиуге берилиулери.

КИНОРЕЖИССЁР *ат.* Кинорежиссёр / Кинону салыучу адам. *Кинофильмни режиссёру.*

КИНОСТУДИЯ *ат.* Киностудия / Фильмле чыгъарылыучу предприятие, фильмни къурауну хар не иши да бардырылыучу жер. *Довженко атлы киностудия эки жангы фильмни хазырлагъанды.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 104. *«Красные пчёлы» деген фильмни «Ленфильм» киностудия салгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 47.

КИНОТЕАТР *ат.* Кинотеатр / Кинофильмлени кёргюзтюрге деп ишленнген мекям. *[Вера:] Шахарыбызны ортасында кинотеатрыбыз, школларыбыз, больницаларыбыз болурла.* Боташланы И., Пьесала, 107. *Ыйых кюн «Победа» кинотеатрны аллында кимни эсе да сакълагъанча, эки къолун артына алып, бир ёрге, бир энишге айлана, бир сыйдам жаш турады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 172.

КИНОУСТАНОВКА *ат.* Киноустановка / Кинофильмлени кёргюзтюуде хайырланылыучу оборудованияла. *Стационар киноустановка кинофильмле кёргюзтеди.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 167. *Республикада юч жюзден аслам киноустановка эм талай автокинопередвижка барды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 209.

КИНОФЕСТИВАЛЬ *ат.* Кинофестиваль / Бир темагъа жораланнган кинофильмлени кёргюзтюлюулери эм къайсы болса да бир къыралны бек иги кинофильмлери кёргюзтюлюую. *Онючюнчю халкъла аралы кинофестивальда «Князь Игорь» эм «Джамиля» деген фильмле уллу жетишимлик бла кёргюзтюлгендиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 56. *Талай фильм бизни эм тыш къыраллада бардырылгъан кинофестиваллада бийик багъа алгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1974, № 183.

КИНОФИЛЬМ *ат.* Кинофильм/ Кинематографияны экранда кёргюзтюллюк чыгъармасы. *Кинофильмде салыннган проблемала адамны сагъышландырадыла, озгъан кюнлени эсге тюшюредиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 96. *Окъутуу-юйретиу ишде эл мюлк кинофильмле, экскурсияла кенг хайырланыладыла.* «Коммунизмге жол», 1972, № 78.

КИНОЧУ *ат сёл. тил. къ.* **кинооператор**. *Суратчыла, киночула Тёгерекни алдыла.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 135.

КИОСК *ат.* Киоск / Ууакъ затла сатылыучу мекямчыкъ. *Бир жол Мурадин, ишине бара, адамла лотерей ала тургъанларын кёрюп, киоскга жанлады.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 128.

КИПАРИС *ат.* Кипарис / Къыбыла жанында ёсюучю, хар заманда да жашиллей туруучу, баш жаны асламысында пирамидагъа ушагъан ийнели терек. *Тенгизни шош жагъасында Агъарады жол; Кипарисле арасында Ёр барады ол.* Отарланы К., Сайлама, I, 42. *Кипарисле къубуладыла, Ариу орамланы жан-жанын алып.* Къулийланы Х.-М., Жылла озадыла, 8.

КИПСЕЛЕ *ат кёпл. сан. этн.* Подвески листовидные *(в старину пришивали к рукаву по шву от локтя до кисти)* / Жыйрыкъны

женгини жингирикден бууннга дерисине тигилген жерине бегитилиучю, чапыракъ формалы оюнчакъла.

КИР I *сыф.* **1.** Грязный, слякотный / Кирли, балчыкълы, батмакълы. *Кир арбаз. Кир орам.* ❐ *Къонагъыбыз кир чурукъларын, бизге кёргюзтмезге сюйгенча, стол тюбюне теркирек сукъду.* «Шуёхлукъ», № 28, 105.

2. Запачканный, нечистый / Кирленнген, кир жабышхан, кир болгъан, жууулмагъан. *Кир табакъ. Кир класс. Кир къагъыт. Кир кёлек.* ❐ *Кишичик, къолларын кир буштукъ бла сыйпай, аллыма жанлады.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 133. / *[Соллоу Мустафагъа:] Терлеген кир къолунг бла костюмума тамгъа саласа.* Боташланы И., Пьесала, 212. *«Сен да мындан тарта болурса»,– деп, [аракъыны] ичинде ёлген чибини болгъан бир кир стаканнга къуюп, [Абдул-Къадыр] эфендини къолуна тутдурду.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 120. // Нечистый, мутный / Бокъланнган, таза болмагъан. *Черек бир эриши кюкюреп башлады да, жюрегибиз чыгъаргъа жетип, анга къарадыкъ – ол кир эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 140. *Кёзюм кюнлюм тёшге чыракъ кетип, сары, кир сууну сызгъала бла энишге акъгъанына къарайма.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 8.

3. *кёч.* Морально нечистый, непристойный, гнусный / Адепсиз, аман, намыссыз, сыйсыз. *[Алий-мырза Хажимырзагъа:] Жангыз экибизни да этеригибиз, ол кир затны мында болмазча этерге керекбиз.* Хочуланы С., Хапарла, 36. *Кир муратын нёгерине ачыкълагъанында, анга къыйналыр орунуна, Элмырза жюреги шош болуп, Къайтукъну имбашына къолун салып, айтды...* Къобанланы Д., Таулада тауш, 161.

■ **Кир бол** *къ.* **кирлен**. *Алтынны багушха атсанг да, кир болмайды.* (Нарт сёз.) О *Таза байлау жараны кир болуудан сакъларыкъды.* «Естествознание», 124. *[Устаз окъуучугъа:] Сен да китапларынг, дефтерлеринг кир болмаз ючюн, тыш сала турурса.* «Коммунизмге жол», 1978, № 127. **Кир эт 1)** къ. **кирлендир**. *[Сайхат:] Анабызны жашы, чурукъларынгы тешип, ма бу чарыкъланы кийип, юйге алай кир, ансы полларын кир этерсе.* Боташланы И., Пьесала, 204. *Насыплыды ол сууну кир этмеген.* Къулийланы Къ., Жаралы таш, 46.

◆ **Кир ниетли** Коварный, злонамеренный / ниети таза болмагъан, хыйлачы. *Добайны ангылатыуун эшитген Гаса, ишекликден чыгъып, аланы [Добайны бла Сарыбийни] кир ниетли адамла болгъанларын билди.* Этезланы О., Тарда, 102. **Кир ниетлилик** коварство / ниети таза болмагъанлыкъ, хыйлачылыкъ. *Ол [Назир] кир ниетлиликни кёрюп болмагъанды.* «Коммунизмге жол», 1974, № 81.

КИР II *ат* **1.** Грязь, нечистоты, пыль, сор / Адамны этинде, кийиминде болуучу кирлилик. *[Добай:] Сапын болмаса, кирден ариуланыргъа бек къыйынды.* Этезланы О., Тарда, 125. *Бетин-къолун жуумайды, кёрмейди юсюнде кирин. Юйде дерслерин этмейди, Санасанг, ондан бирин.* Къулийланы Х.-М., Жулдузчукъла, 23. *Кёп тюрлю жолну жюрюген адам а, кеси да билмегенлей, кёп кир ташыргъа боллукъду.* «Шуёхлукъ», № 38, 30. // Грязь, слякоть, прилипшая к обуви/Аякъ кийимге жабышхан балчыкъ. *Таза юйге тебиресенг, аягъынгда кирни сюртгенча, юйюнгде букъуну къакъгъанча, бир болумду ол.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 4. *Кир ырхылача, илине, сагъышха Къойгъандыла терс даучула кёп кюнде. Ала, чурукъ олтаныма жабышхан Кир-*

ча, келедиле назму тизгинде. «Шуёхлукъ», № 29, 81.

2. *кёч.* О моральной нечистоте, порочном поведении / Адепсизлик, ниет кирлик. *Жаншауна тынгыласанг а, шайтан – Отдан кери дегенча, ёз кирлерин Башхалагъа жагъып, ол кесин шаудан кёргюзтеди, ашыра кеф кюнлерин.* О т а р л а н ы К., Сынла, 55. *Ачыкъ бетибизге ким кирни къуйса да – Жашауда ол онгмаз.* «Коммунизмге жол», 1981, № 204.

3. Сор, мусор, отбросы / Юй бокъ, багуш. *[Фетисов:] Мен шахар кир къуйгъан жерге барып келгенме.* «Малкъар пьесала», 43. *Тап, айдан да бир сибирмейдиле Орамланы багушун, кирин.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 76.

4. *къ.* **бокъ.** *Осал малчыны мал оруну кирден толур.* (Н а р т с ё з.) *Бийни кири ийис этмез.* (Н а р т с ё з.) О *Фатиймат да бир жаны аз чартлагъан агъач аякъны алгъанлай, ууаныкланы этген кирлерин ындыргъа тюшюрмей, аланы ызларындан жортханлай айланады.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнде, 4.

■ **Кир эт** испражняться / организмден кир[2] (*4-чю магъ.*) чыгъар. *Тургъан мал жатхан ёгюзню юсюне кир этер.* (Н а р т с ё з.)

◆ **Кир жакъ** *къ.* **кир къуй (тёк).** *Башханы аз шарайыбын чурумгъа тута, аны ючюн бетге кир жагъа, Анга желкени бура, бир урумгъа, кючбюсюреу некссе сен адамлагъа?* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 86. **Кири болгъан** *къарач.* состоятельный, материально обеспеченный / бай, къолайлы. *Элде кири болгъан адам ёлсе, Мустафа ёлюк чыкъгъан юй бла афендини юйюню арасында жол сакълагъанлай турады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 186. **Кир къондур** *къ.* **Кир къуй (тёк).** *Кир къондурмай сакълай эрликни атын, Ала терсликге баш урмай ёлдюле.* О т а р л а н ы К., Сынла, 14. **Кир къуй (тёк)** бросать (или кидать) грязью / аманла, сёк. *Акъ бетибизге Ким кир къуйса да – Жашауда ол онгмаз.* «Коммунизмге жол», 1972, № 67. *[Сатхычла] Кир тёге халкъны керти жашларына, Махтау излегендиле башларына.* О т а р л а н ы К., Сынла, 120.

КИР III *эт.* **1.** Входить, заходить *(в какое-л. помещение)* / Барып, атлап, бир мекямны ичине бар, ёт. *Кемисхан юйге киргенинде, школгъа хазырлана айланнган Муратны болмаса, кишини кёрмеди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 65. *Хасан юч жылны окъугъан школуна атасыны юйюнден эсе бек тансыкълап, ашыгъып кирди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 8. *Айыу баугъа кирип, ол алгъын туруучу жеринде сюелгенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 207. // Пройти *куда-л.* через *что-л. (дверь, ворота и т.п.)* / Бир жерге, мекямгъа эшик, къабакъ д.а.к. зат бла ёт, бар. *Уллу къабакъ эшик бла кирген къызланы ичинде Жансуратны да эследиле.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 15. *Айтек терезени автоматы бла уруп, юйню ичине кирди.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, II. // Входить, заходить, въезжать, залетать *куда-л. (в какое-л. пространство)* / Барып, бир заты болгъан неда болмагъан кенгликге ёт, синг. *Суугъа кир. Таргъа кир. Космос кеме атмосферагъа кирди. Мараучу кирмеген къулакъда кийик кёп болур.* (Н а р т с ё з.) О *Мазан, уллу тюзню къыдырып, агъачха кирди.* (Ф о л ь к.) ❐ *Элге кирсенг, орамда хазна адам кёрюнмейди.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 52. // Входить, заходить *(за тучу: о солнце, луне, самолёте; за ширму и т.п.)* / Бир жерге ёт, бир затны артына букъ. *Самолёт булутлагъа кирди.* ❐ *Эшик ачылгъанлай, келин къаланкъаны артына кирди.* «Коммунизмге жол»,

1985, № 73. *Кюн булутха кирмей, жауун, къар да жаумай да болмайды.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 119. *Ай, жюн устуккулача, созулгъан булутланы артларына кире да ауана этдире, сырты бла кёкню булутларын сылап барады.* Ахматланы И., Боранда, 3. // Проникать через *что, (о воздухе, ветре, воде и т.п.)* /'Бир жерни ёт` (*хауаны, желни, сууну юсюнден д.а.к. затланы юсюнден*). *Чурукълагъа суу кирееди. Терезеден жарыкъ кирееди.* ❐ *Салкъын аязчыкъ, жарты ачылгъан терезе бла кирип, жаягъымы сылай кетеди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 116. *Тегенелени тюплеринде этилген ууакъ тешикледен хауа кирееди.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 241. // Заходить *куда-л. (с целью проверки, контроля)* / Бир жерге окъууну, ишни д.а.к. затланы таплыгъын, тюзюн тинтерге бар. *Тюкеннге сатыу-алыуну болушун тинтерге кир.* ❐ *Директор устазны дерсине кирип, жангылыч тапмай чыкъгъанлыкъгъа, аны сыйы тюшмейди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 201. // Включаться *(в какое-л. дело)*, стремиться *(принять участие в чём-л.)*/ Бир къауум адамгъа къошулуп бир иш этерге итин. *Сосурукъ тойгъа кирди, Ол арагъа чыкъды.* «Нартла», 118. *Бир заманда келди бир адам халкъгъа кирип, хар бир адам тынгылайды анга, эсин берип.* «Жюрек жырлайды», 39. // Овладеть *(какой-л. территорией, населенным пунктом)*, вступать *(в город, село)* и т.п. / Уруш бла бир къыралны бир жерин ал, шахарны, элни бийле. *Уруш къыралны ичине теренден терен кирип келеди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 61. *Рота элге киргенди. Немецлиле кючлю къадалсала да, къачадыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 97. // Пролечь, протянуться *(о дороге, тропинке и т.п.)* / Бар, ёт (*жолну юсюнден*). *Кёлледен ары жол, жыланча, къыланч айланып, таргъа киреди.* «Коммунизмге жол», 1971, № 171. // Поступать *(на работу, учёбу и т.д.)* / Къуллукъгъа, ишге, окъуу юйге д.а.к. жерге алын, тохташ, орнаш. *Атасы-анасы мардасыз жарлы болгъаны себепли, он жылы жетгенлей, Махмут бешжыллыкъ жалгъа киреди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 242. *[Залимхан Къушжетерге:] Энди, Къушжетер, меннге ишге кир дейсе, къалайгъа деп, сорама, мен?* Хубийланы О., Аманат, III, 201. *Жаш: «Окъургъамы кирейим, ишлергеми барайым?» – деп, сагъышлы болады.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 7. // Вступать *(в партию, в колхоз и т.п.)* / Къаллай болса да бир организациягъа член болуп къошул, алын. *Хашир бла Суфият партиягъа кирирге къагъыт бергендиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 99. *[Нанаш:] Колхозда тюз ниетли болуп ишлесин ансы, [Хажи-Осман] къайсы колхозгъа да кирсин.* Этезланы О., Тарда, 93. *[Ханафий] кеси да кёп болмай рационализаторланы бюросуна членнге киргенди.* «Алчыла», 8.

2. Проникать вглубь, внутрь *чего*/ Бир затны ичине батыл, сугъул; чанчыл. *Кенг жалпакълада кёп жалчылагъа, Ачытып, зорчу къамасы кирген, Къаракёз къызла жюреклерине Къыптыла уруп, къанларын ийген.* Къуллийланы Къ., Сайлама, I, 3. *Бир заманда Ибрахим аягъына чыгъана кирип тохтады. Эки кёзюн жандырды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман. *Буйрукъ берилгенлей, аскерчиле окопладан барысы да чыгъып, алгъа, немецлилеге таукел чапдыла, алай Асхат жюз метр да чабалмады: къызгъан окъ кёкюрегине кирип, жыкъды.* «Коммунизмге жол», 1967, № 101.

3. Залезать, полезть *(в тень, в кусты и т.п.)* / Кючюнгю салып, кюрешип, бир затны ичине; тюбю-

не сыпдырылып ёт, сугъул. *Айыу бек ачыуланды. Ол сагъатда тюлкюню тутса, жыртып атарыкъ эди, алай, аны билип, тюлкю тешикден чыкъмады, айыу а ары киралмады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 316. *Тууарла, кюнню къызыулугъуна тёзалмай, салкъын излеп, чырпыгъа киредиле; къуйрукъ булгъай, чибин къоруйдула.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 11. *Жауун жауаргъа ушашлы эди. Аскер, арбаны тегенесинден тюшдю да аны тюбюне кирип жатды.* «Шуёхлукъ», № 49, 68.

4. Проникать *куда-л.:* тайком входить / Къайры болса да бир жерге (*юйге, отоугъа д.а.к.*) жашыртын, кишиге кёрюнмей, бугъунуп, эслетмей ёт, бар. *Итлени къыстау юргенлеринден Алим, элгенип, уянды. Ыстауатха бёрю киргенин ангылап, къауалны жерлеп чыкъды.* «Шуёхлукъ», № 82, 31. *[Налжан:] Озгъан кече юйюбюзге уру кирип, къызчыкъны кюбюрчегинде жукъ къоймай, алып кетгенди.* «Коммунизмге жол», 1986, № 106.

5. Входить, углубляться во *что (о предметах)* / Бир затны ичине терен бар (*сёз ючюн чюй – къабыргъагъа, таракъ – чачха д.а.к.*). *Тарасанг да, таракъ чачха кирмейди, Айжаякъ, сени къутас чачынга.* «Къарачай халкъ жырла», 99. *Бетон къабыргъагъа чюй аманны кебинден кирди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 49. // Помещаться, вмещаться во *что-л.* / Машокга, сауутха д.а.к. затха сыйын. *Сафар нёгерине да кёл эте, алты темирли кирген эски тана тулукъну сыртына атды.* «Ленинни байрагъы», 1984, № 57. // Быть впору *(об обуви, одежде)* / Кийил, тенг бол (*кийимни юсюнден*). *Чурукъ аякъгъа кирмеди. Бёрк башха кирмейди.*

6. Приходить, прибывать / Бар, кел. *[Абидат:] Хо, хо, тюз айтаса, жаным. Мариям эм намыслы къызладан бири эди... Энди, харип, къыз аты къалмады юсюнде... [Жандет:] Нек къалмайды, юйюме аллай келин кирсин.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси.

7. Посещать *кого-, что-л.* / Биреуге неда бир жерге бир кесек заманнга бар, биреуде неда бир жерде бол. *[Науруз:] Былтыр сизни элтип баргъанымдан бери, кирмегенме Гургумлугъа, таплыкъ тюшмегенди.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 11. *Директор, устазны дерсине кирип, жангылыч тапмай чыкъгъанлыкъгъа, устазны сыйы тюшмейди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 173.

8. Ступить *(на коврик, на лёд и т.д.)* / Атлап, аякъларынгы бир затны юсюне салып сюел. *Базынмагъан бузгъа кирмез.* (Н а р т с ё з.) О *[Суфият келинине:] Сени инжитмей эсе, сен да, балам, башынга керексиз кюц чакъырып, Алымны жюрегин къыйнасанг, ыразы болмам, – деп, Маржан ол юйге барып, намазлыкъгъа кирди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 187.

9. Входить *(в список, в состав чего-л. и т.п.)* / Бир затны къурамына къошул, анда бол. *Сменаны санына 23 адам киреди.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 112. *Токарь Зина Маккерт цехде алчы ишчилени къаумуна киреди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 43. // Входить *(в сборник, в доклад и т.п.)* / Бир затны къурагъан кесекледен бири бол. *Къарачайны литературасында эм фахмулу поэтлерини бири Ёртенланы Азиретни бу китапха кёп заты кирмейди.* «Жюрек жырлайды», 314. *Алтытомлукъгъа жазыучуну бек магъаналы ишлери киредиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 143.

10. Входить *(в моду, в обычай и т.п.)* / Абстракциялы атла бла бирге келип, нени да болсун бир затны тынгылы тохташыуун, къабыл этилиуюн билдиреди. *Къысха*

этекли жыйрыкъ кийиу жангыдан модагъа киргенди.

11. Вступать *(в драку, в бой и т.д.)* / Урушха, сермешге д.а.к. затха къатыш, къошул. *Байсолтан улу бир тюрлю арсарлыкъ этмей, сермешге киргенди.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 146. *Ол [Азамат] волейбол ойнагъанлагъа къошулду. Бирсиле аны оюннга киргенин эслемегенча этдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 88. *Энтта къарт таулу къарайды ары – Жугъутурла тюйюшген ыраннга: – Дунияда жугъутур тюйюш барда, Урушха кирмесинле уланла!* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 55.

12. Достигать, доживать *(до какого-л. возраста)* / Санчы сан, «жыл» деген сёз бла бирге келгенде, адам ол сан билдирген жыл чакълы бир жашагъанын англатады. *Онеки жылгъа киргенсе, билирге керексе ненг болгъанын, – деп чакъырды [Анасы Фатийманы].* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тишырыуну хапары, 8.

13. Принимать, приобретать *(какой-либо вид, облик и т.п.)* / Белгили бир хал, тюрсюн ал. *Ол къарамдан ташайгъанлай, таула, къаяла уллулукъларындан да уллу кёрюнюп, бетлерини тюз болумларын тюрлендире, бары бирча мыдахыракъ къарыусуз тюрсюннге киредиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу.

14. Распространяться *(о холоде, чуме и т.п.)*; начинаться *(о смерти, голоде и т.д.)* / Жайыл (*ауруулланы юсюнден*); башлан (*ачлыкъны юсюнден*). *Биз сорабыз да, эмина кирмеген эл жокъду.* «Къарачаймалкъар жырла», 34. *Ёлет кирген кюнледе Минги таудан къачдыла.* (Ф о л ь к.) ❐ *Элге ачлыкъ кирип, жаланнгачлыкъ башланып, элли асламла бек чамлана эдиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 34.

15. Погружаться *(в сон, в думы и т.п.)* / Къаллай да болсун бир тюрлю халгъа кел, болумда бол. *Эл татлы жукъугъа кирген заман эди.* «Шуёхлукъ», №38, 72. *Ол хапарны эшитгенден сора жаш терен сагъышха кирди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 49.

16. Наступать, начинаться, наставать / Башлан, жет (*сёз ючюн, жазны, къышны, чиллени юсюнден*). *Чилле киргенликге, кюн къыздырмай эди.* «Шуёхлукъ», № 76, 43. *Къышны суукъ айлары, жазны жаунлу, киршили кюнлери кетип... никкола айы кирди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 159.

17. Садиться *(о материи, коже)* / Мылылыкъдан къысхар, тар бол, олтур (къумачны, терини юсюнден). *Ийнар айта билсенг, чепкен кирир, Ийнар айта билмесенг, челек кюлюр.* (Н а р т с ё з.) О *...Бир-бир къумачла жуугъанда кирмейдиле.*

18. Устанавливаться *(о власти, законе и т.п.)* / Тохташ, орнал. *«Бизни тар ёзенибизде Совет власть жангы кирип башлагъан заманда, кулакла, бандитле, бойсунургъа унамай, кёп аманлыкъ ишле этгендиле», – деп, Ханымсат сёлешип башлагъанда, сабийле шум болдула.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 16.

19. Начинать *(думать, беседовать и т.п.)* / Бериучю болушдагъы атланы бир къауумларыны жанында келип, ала билдирген затны, халны башланыуун англатады. *Сёзге Мухтар къошулгъанлай, жашла даулашха кирдиле.* «Шуёхлукъ», № 70, 62. *Аны [Масхутну] айтмазын билип, председатель башхаланы соруугъа кирди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 90.

20. Принимать *какой-л.* вид, *какие-л.* черты, особенности и т.п. / Къаллай да болсун бир тюрсюнде, халда д.а.к. бол. *Малдан толуп, кюн бетле Жаз тюрсюннге кирдиле.* «Шуёхлукъ», 327. *[Асий:] Бирде къанатла битип, кёкде булутлагъа учарча халгъа киреме, бирде*

жерни оялсам, кёмюлюп кетерлей болама, жюрегими уа къоркъуу къалтыратады. Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 23. *Таула, къаяла, уллулукъларындан да уллу кёрюнюп, бетлерини тюз болумларын тюрлендире, бары бирча мыдахыракъ къарыусуз тюрсюннге киредиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 29.

21. Употребляясь с отдельными существительными, показывает осуществление того, что в них выражается / Бир-бир атла бла бирге келип, ала билдирген затны этилгенин, тамамланнганын кёргюзтеди. *Къарангы кире башлагъанлай, жашчыкъны ичин къоркъуу алды.* «Шуёхлукъ», № 71, 39. *[Нанаш:] Алыкъа жерге жылыу кирмегенди, урлукъ салыргъа жарарыкъ тюйюлдю.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 79.

22. *кёч.* Вселяться *(о подозрении, тревоге и т.п.)* / Башланып, кючлю, къаты бол, орун алып тохта (*къоркъууну, къайгъыны д.а.к. затны юсюнден*). *Нёгерини изленнгенин эшитгенлей, жашха къоркъуу кирди.* «Шуёхлукъ», № 49, 74.

23. В сочет. с деепр. на -а / -е выступает в роли вспом. глаг. и обозначает начало или интенсивность действия / Этимчаны -а / -е формасы бла келсе, болушлукъчу этимни къуллугъунда жюрюйдю эм ишни терк этилгенин неда этилип башлагъанын билдиреди. *Ишлей кир. Жырлай кир.* ❐ *А маржа, ача кир, биягъыла сюрюп келедиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 31. *Эчки олсагъат: «А маржа, жиберме, ол бирси бёрюню да тута кир», – деп, хаман къойгъа къычырыргъа къалгъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 221.

КИРГИЗ *эт. къ.* **кийир**. *Чюйню агъачха киргиз. Машинаны арбазгъа киргиз.*

КИРГИЗИЛ *эт. страд. от* **киргиз** / Киргиз дегенни зорлаучу айырмасы. *Ат арбазгъа киргизилди. Аскер урушха киргизилди.*

КИРГИЗИЛИУ *и.д. от* **киргизил**/ Киргизил дегенден *этим ат.*

КИРГИЗИУ *и.д. от* **киргиз** / Киргиз дегенден *этим ат. Топну къабакъгъа киргизиу. Жашны юйге киргизиу. Адамланы вагоннга киргизиу.*

КИРГИЗТ *эт. понуд. от* **киргиз**/ Киргиз дегенни *къатланыучу* айырмасы. *Кырдык унну рационнга киргизт.*

КИРГИЗТИУ *и.д. от* **киргизт** / Киргизт дегенден *этим ат. Планнга киргизтиу.*

КИРЕ *ат* **1.** Куча зерна / Мирзеу тёбе. *Эрирей айтылыр эл бла. кире сууургъан жел бла.* (Н а р т с ё з.) О *Берлакъда, тазаланмай тургъан юч уллу тёгерек кирени къатында, боюнларын, турналача, кёкге созуп, мюрзеу тазалаучу эки машина сюеледиле.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 126.

2. *къарач. къ.* **тёбе**. *Чычханчыкъ салам киреге кирип, будай ашай тургъанлай, къонграучугъун тас этгенди да къойгъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 212. *Къомбайнладан чюгюндюрню кирелеге тогъуз автомашина ташыйды.* «Ленинни байрагъы» 1978, № 214.

КИРЗ *ат* **1.** Кирза / Аякъ кийим этиуде неда башха затда хайырланылыучу кёп къатлы къалын къумач.

2. *В позиции определения:* кирзовый / Кирзадан этилген. *Кишини кирза чурукълары къара халек, инчиклерине дери балчыкъ, къайдан эсе да батмакъны терининден чыгъып келеди.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 84.

КИРИЛ *эт страд. от* **кир** / Кир дегенни *зорлаучу айырмасы. Дорбуннга бир гитче тешикчик бла кириле эди.*

КИРИЛИУ *и.д. от* **кирил** / Кирил дегенден *этим ат.*

КИРИТ *ат.* Замок *(дверной)* / Жаланда ачхыч бла этилирча эм ачылырча жарашдырылгъан прибор. *Бугъоу кирит. Тагъылгъан кирит. Чоюн кирит. Ич кирит.* ❐ *Къарангъы жер юйден тышына чыгъып, Къыямыт узун темир къадауну эшикге кёнделен салып, мазаллы чоюн киритни такъды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 319. *Экинчи юйге кирген эшик а кирит бла этилип, ачхычы да киритде кёрюнмей эди.* Л е р м о н т о в М., Бизни заманны жигити, 35. *Татлы тил не киритни да ачар.* «Малкъар халкъ жомакъла», I, 253.

◆ **Кирит сал** 1) замыкать, запереть на замок / эшикни кирит бла бегит. *[Таубий:] Зубайданы ары, тюп юйге, атыгъыз да аллындан кирит салыгъыз.* «Шуёхлукъ», № 48, 89. *Ол [Эфенди] ...асыры ашыкъгъандан, юйюню эшигине кирит окъуна салмай кетгенди.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 68; 2) *кёч.* Запрещать, воспрещать / эркинлик берме. *Терслейдиле жакъчыса деп, Сен унукъгъан къауумлагъа, Кирит салып турадыла Таза, эркин оюмлагъа.* Ж а у б а л а н ы Х., Шууулдайдыла наратла, 9.

КИРИТЛЕ *эт.* **Кирит сал 1.** (*къ.* **кирит**). *[Жашла, къызла] сумкаларын, чемоданларын байлап, киритлеп жолгъа чыгъаргъа хазырлайдыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 45.

КИРИТЛЕН *эт. страд. от* **киритле** / Киритле дегенни зорлаучу *айырмасы. Сарайны эшиги киритленип эди. Кюбюр киритленнгенди.* ❐ *Патчахлыкъны къолунда Киритленнген ауузла, Къууанчланы къолунда Бирден этип тауушла.* «Жюрек жырлайды», 51.

КИРИТЛЕТ *эт. понуд. от* **киритле** / Киритле дегенни къатланыучу *айырмасы. Эшикни киритлетдик.*

КИРИТЛЕТИУ *и.д. от* **киритлет** / Киритлет дегенден *этим ат. Бауланы эшиклерин киритлетиу.*

КИРИТЛЕУ *и.д. от* **киритле** / Киритле дегенден *этим ат. Чемоданны киритлеу. Кюбюрню киритлеу.*

КИРИТЛИ *сыф.* **1.** Закрытый на замок / Кирит салыннган. *Киритли юй. Киритли сарай.*

2. Закрывающийся на замок / Кирит салынып бегитилиучю. *Киритли шкаф.*

КИРИУ I *ат.* Паз для закрепления основания бочки / Чыккырны тюбюнде агъачыны тёгереги бла баргъан ыз. *Чыккырны кириулери чирип, тюбю тюшгенди.* «Коммунизге жол», 1982, № 64.

КИРИУ II *и.д. от* **кир III** / Кир III дегенден *этим ат. Суугъа кириу. Окъуугъа кириу. Адамны ич дуниясына кириу. Биреуню айтханына кириу. Биреуню жерине кириу.*

КИРИУЛЕ *ат кёпл. сан.* Десна / Тишлени тамырларын жабып тургъан эт. *Азыуларынг бары къалмай тюшселе, Кириулеринг азыу болмаз, тиш болмаз.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 48. *Ол [Ордан] тишлерим агъарла, деп къоркъгъанча, неда бирлени жаныгъанча, эринлерин кириулерине къысып сёлешеди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 203. – *Алауган*

къалса, Жамай, тоба сени Маржанынг да къаллыкъ болур дейме, – деди Жакъжакъ, тюшген тишлерини кириулерин кёргюзюп, ышара. Байрамукъланы Х., Чолпан, 82.

КИРИШ I *ат* 1. Хребет *(горная цепь)* / Тизгин таула. *Батаргъа жууукълашхан кюн, къаралдым жыртыкъ булутлагъа ташая, къызылдым таякъларын тау киришлеге, къууатлы сыртлагъа салындыргъанды.* Лайпанланы С., Гургумлу, 36. *Къыйын болсада, Байкъул киришлени, къая ныхытланы юслери бла, сюрюню юсюне жуукъ жолну кетди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 33. *[Сарыбий Махмутха бла Добайгъа:] Коммунистле бизни малланы къош этип, киришле башында тутхан хапарлары барды.* Этезланы О., Тарда, 115.

2. Бровка отвесной скалы, скальной террасы / Къаяны, къая ыранны кенгине узакъ баргъан баш къыйыры, эрини. *Узакъ къаяланы киришлери, жютю тёппелери сары дарий кёлекле кийгендиле.* Шаалаланы М., Мурат, 113. *Къойла къая киришден кетмеги эдиле деп, Мухажир къолунда ушкогун аланы аллары таба тутдуруп атды.* «Шуёхлукъ», № 20, 28. *Нарат чегетле, къая киришле, Къарай эдим сизге сукъланып.* Хубийланы О., Мурат, 93.

3. *В позиции определения:* зубчатый / Адам къатына баралмазча, чынгыл, къадама, бек. *Кёкге тирелген кириш къаялагъа ёрлеп, аланы деу санларын къучакъларына жыйгъан болмаса, булутла чачылыр оноу этмейдиле.* «Огъурлу танг», 198.

4. Теснина / Таулада тар ёзен. *Бу киришледе жашагъанлагъа юй башындан юлешип жер бере эдиле.* (Фольк.)

5. Кайма, ободок / Къыйыу, санжох. *Кёпчеги да тизилген эди кийик тасма тикгич бла, Мюйюшлери тизилген эди алтын окъа кириш бла.* «Жюрек жырлайды», 85.

6. *къ.* **кириу I.** *Чыккырны киришлери алыкъын игидиле, кёпге дери чиримей турлукъдула.*

7. Дужка *(ведра, котла и т.д.)*/ Чоюнну, челекни д.а.к. затны сабы, тутхучу. *Минги тауну къабыргъасындан – Ёлген тёбеге бираздан чоюн киришча жанкъылыч турду.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси.

◆ **Кириш тарт** вытягиваться, садиться, выстраиваться полукругом/ Жарты тёгерек болурча созул, тизил. *Къой сюрюу, сыйдам бетде кириш тартып, акъырын, ыстауат таба айланды.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 23. *Сабийле, азыу тишлери тюшген къартла да сыгын отну тёгерегине кириш тартып олтурадыла.* Хочуланы С., Хапарла, 28.

КИРИШ II *эт.* Скрючиваться / Къуруш, къурушуп къал. *[Бал чибин Къушха:] Кёзлеринг чарс кёрюрле, Туман ургъан ингирча, Тырнакълы бут киришир, Къууурулгъан сингирча.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 83. *Атлы аны [солдатны] автоматын киришген къолундан кесине тартды.* Тёпеланы А., Кюн батмайды, 9.

КИРИШ III *эт. взаимн.-совм. от* **кир** III / Кир III дегенни *араш айырмасы. Малкъар жашла кюрешедиле, заводлагъа киришедиле.* «Шуёхлукъ», № 53, 17. *Къошха кетгенлеге асыры къайгъы этгенден, юйлерине кетип къалмай, эл клубда сакълагъан жашла... теке къалкъыугъа киришдиле.* Ахматланы И., Боранда, 38.

КИРИШИУ *и.д. от* **кириш III** / Кирши III дегенден *этим ат. Юйге киришиу. Кабинетге киришиу.*

КИРИШ IV *эт.* 1. Приступать к *какому-л.* действию / Бир затны этип башла. *Нанаш, колхозну председатели бла тынгылы кенгешмей, ишине хазна киришмей эди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 36. *Агъач таланы халкъы жангыдан сабан ишлеге киришди.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 145. *Хар ким, экеу-ючеу болуп, кеси хапарларына киришдиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 104.

2. В сочет. с деепр. на -а / -е выступает в роли вспомог. глаг. и обозначает начало действия / Этимчаны -а / -е формасы бла келсе, болушлукъчу этимни къуллугъунда жюрюйдю эм этилип башлагъанын билдиреди. *Алашалада жауун жауса да, башланы акъмыйыкъ агъарта киришгенди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 145. *«Фронтха бир элте киришге эдиле ансы, комиссар айтмаса да мурдарлагъа этерими мен кесим билеме...»,– деп, тыгъылып, сёз айталмай, [Къушжетер] зыбыр женги бла кёзлерине узалды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 169.

КИРИШЛЕ *эт.* Окружать *кого-что* / Биреуню неда бир затны къуршала, тёгерегинден ал. *Ёхтем сагъышлы сюеледиле Къызыл къаяла, Тарны эки жанын да киреше, Тауланы тынчлыгъын сакълагъан кючлю къалала. Къойгъанча уста хуначы ишлеп.* О т а р л а н ы К., Жолла, 247.

КИРЕШЛЕУ *и.д. от* **киришле** / Киришле дегенден *этим ат.*

КИР-КИПЧИК *къауум. ат* 1. Мусор, сор, отбросы, хлам / Багуш, юй кир, керексиз, жараусуз къалгъан-къулгъанла. *Къарауаш къатын кир-кипчик чыгъарып тёге тура эди.* (Ф о л ь к.) ❐ *Кир-кипчик къуюлгъан жерледе тазалыкъны сакълаугъа къаты контрольлукъ этерге керекди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 33.

2. Грязное бельё, всё, что требует стирки и чистки / Эски-бюскю, не да болсун жууып, ариу, таза этиллик затла. *[Фатиймат:] Мен насыпсыз а аны [Мухтарны] киринкипчигин жууа, кечелерими аман бла ётдюреме.* Ё з д е н л а н ы А., Насыпны сатып алмайдыла, 43. *Къумгъаным, сен кёп жарадынг, Кир-кипчикни тазаладынг.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 135.

КИРКИТАЙ *сыф. сёл. тил. къ.* **Кир I** (*1-чи магъ.*), кирли (*1-чи магъ.*). *Жол жанында бир киркитай жашчыкъ сюеле эди.*

КИРЛЕН *эт.* Грязнеть, загрязняться, запачкаться / Кир бол. *Кийимлеринг къалды артмакъдан чыкъмай, кирленмей, Ариу Дауумханынг Къалды къызлыкъ бети тюрленмей.* «Жюрек жырлайды», 8. *Жерни юсю, хауа эм суу бассейнле производствону къалгъан-къулгъанлары бла кирленедиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 137. *Хыра жазгъы къар эрийди кирленип, Суу да тепгенди, Кёбюп, тюрленип.* «Жилтинле», 265.

КИРЛЕНДИР *эт.* Запачкать, загрязнить *что* / Кир эт. *Жангы станцияны бир энчилиги – ол хауаны кирлендирмейди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 93. *Кюн сайын къуюла тургъан кир-кипчик сууну кирлендиреди.* «Коммунизмге жол», 1984, № 42.

КИРЛЕНДИРИЛ *эт. страд. от* **кирлендир** / Кирлендир дегенни *зорлаучу айырмасы. Кирлендирилген суу. Хауа кирлендириледи.*

КИРЛЕНДИРИЛИУ *и.д. от* **кирлендирил** / Кирлендирил дегенден *этим ат. Сууну кирлендирилиую. Хауаны кирлендирилиую.*

КИРЛЕНДИРИУ *и.д. от* **кирлендир** / Кирлендир дегенден *этим ат. Сууланы, кёллени, суу сакъланнган жерлени кирлендириу осал ишди. Хауаланы кирлендириу адамланы саулукъларына уллу заран береди.*

КИРЛЕНИУ *и.д. от* **кирлен** / Кирлен дегенден *этим ат. Хауаны кирлениую. Кийимни кирлениую.* ❐ *Бусагъатда предприятияла бек жангы техника бла жалчытылгъанлыкъгъа, череклени, кёллени кирлениуден сакълаучу системала ишлеуню проблемасы алыкъа кетерилмегенди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 176.

КИРЛИ *сыф.* **1.** *къ.* **кир I** (*1-чи магъ.*). *Ариу жууулмагъан кёгетле, жемишле, жилекле, къайнамагъан сют, суу, кирли адырла да дизентерияны жукъдурадыла.* «Коммунизмге жол», 1983, № 74. *Ыстауат да бек кирлиди, Тазалыкъ кёрюнмейди.* О т а р л а н ы С., Жансарай, 74.

2. *къ.* **кир I** (*2-чи магъ.*). *Кирли сауутла. Кирли быстырла. Осал малчыны юсю кирли болур.* (Н а р т с ё з.)

3. *кёч.* Грязный, пошлый, грубый *(о словах)* / Эриши, ушагъыусуз. *[Назир] сёлешген заманында хар сёзюн базманда тартханча ёлчелеп, анга жетек, дюрген, кирли сёз тагъылмазча, чемерлеп, жонуп, тилине туура бек керекли сайламасын ышанып, алай сёлешеди.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 7.

4. *кёч. къ.* **кир I** (*3-чю магъ.*). *[Къонакъладан экисини] бир фитна, кирли ишни бажарыр муратлары болгъаны ажымсызды.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 60. *Тыйдырабыз кирли, заранлы къылыкъны, зулмучула къоюп кетген ызлыкъны.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жырлары, 54.

КИРЛИК *ат къ.* **кир II** (*1-чи магъ.*). *Шинтик айтды Столгъа: «Жюр, атланайыкъ жолгъа. Кёп жашадыкъ кирликде, Жууунайыкъ черекде».* Ё з д е н л а н ы А., Жамийлятны адырлары, 75.

КИРЛИЛИК *ат.* Загрязнённость / Кирли, кир хал. *Бир-бир столовалада кирлилик, культурасызлыкъ эсленеди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 81.

КИРПИ *ат.* Ёж / Сыртын бла къабыргъаларын ийнелеча сюекле басхан жаныуарчыкъ. *Мен аны шинжилерин, кесини да тёгереклигин кёргенимде, ол китапда сураты болгъан кирпи болур деп, аны ызындан тёшню тюбюне дери чабып бардым.* Т ё п п е л а н ы С., Уучу Зауурбек, 54. *Кирпи къысха-къысха жортады. Не ийисгейди, не сайлайды, жашчыкъ аны билмейди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Къызгъыл кырдыкла, 174.

КИРПИК *ат* **1.** Ресница / Кёз къабакъны къыйырында ёсген тюкле. *Шамилни эслегенлей, ...[Алтын] узун мылы кирпиклерин ёрге акъырын кётюрюп, терк окъуна энишге бошлады.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 29. *Юсюпню... узун къара кирпиклери, дугъумча, къара кёзлери, къалын къара къашлары, къызыл ингилиги тёгюле, ариу акъ бетли... Асиятха суратча ариу кёрюнедиле.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 29. *[Тиширыу] сууукъ суу-ну бюркгенинде, Гошаяхны кирпиклери къымылдай башладыла.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 107.

◆ **Кирпик къакъма (къысма)** не смыкать глаз / жукълама; жукълаялма. *Ай тау башындан чыкъгъанлай, Санга алтын ауун атып, тюрсюнюнгю жарытханлай, кёкню санга учуп келип, тангнга дериче турурма санга татлы жукъу берип, кирпик къакъмай олтурур-*

ма. «Жюрек жырлайды», 88. *Бёллау айта, татлы жукъу тапмагъанды, Ырахатланып, тёшегинде жатмагъанды, Ауруйса деп, кёз кирпигин къакъмагъанды, Сыйлы ананы берген сютюн унутма!* Шахмырзаланы С., Назмула, 115. *[Анасы Азиретге:] Тангнга дери кирпик къысмагъанма, жаным.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 13. **Кирпик къакъмай къара** смотреть в лицо *кого-л.* смело, гордо / Биреуню бетине ачыкъ, ёхтемленип къара. *Хаулеликде жоюп жаш жашауларын, Юйге алай къайтханлача, мен сизге Къайтмагъанма, эркинме мен, тауларым, Кирпик къакъмай къараргъа бетигизге.* Отарланы К., Сагъышла, 20.

КИРПИЛДЕ *эт.* **1.** Ободряться / Тири, жарыкъ, иги кёллю бол. *Адам тенглешалмаз кючюн ол [Алауган] кёрдю, Кёкюрегин, санын кирпилдеп керди.* «Нартла», 164. *Кирпилдейсе, уллу дунияда жарлы жокъча, Хар кимни токъ сунма, кеси къарынынг токъча.* Мокъаланы М., Дуния жарыгъым, 122. *Петро уа, Советге айырылгъанына къууанып, кирпилдей эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 134.

2. Хвалиться, хвастаться / Махтан. *Кирпилдерге кюрешген «эрчиклеге» Кёргюзтюрге керексиз жерчиклерин.* Отарланы К., Сынла, 119. *[Зубайда:] Хажибатыр бюгюн андан кирпилдеп келген болур!* Боташланы И., Пьесала, 5.

КИРПИЛДЕТ *эт. понуд. от* **кирпилде** / Кирпилде дегенни къатланыучу *айырмасы. Кирпилдете чыпчыкъланы, Жырлай кёксюл жырчыкъланы, ауп келди ыфчыкланы – Биз сакълагъан жаз башы.* Гулийланы М., Кюнню къызы, 26. *Сиз [жаула] бизни хауасы жюрек кирпилдетген ариу таулары бызгъы чыгъалмазсыз – хар ташны артындан дерт саутну буруну къарап турур.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 131.

КИРПИЛДЕТИУ *и.д. от* **кирпилдет** / Кирпилдет дегенден *этим ат. Жюрекни кирпилдетиу. Биреуню иги айтып кирпилдетиу.*

КИРПИЛДЕУ *и.д. от* **кирпилде**/ Кирпилде дегенден *этим ат. Энди бийле ныгъышха арсарлы чыгъа, Къалгъандыла шо ахыр къан адыргыгъа, Байла уа, алыкъын къоймай кирпилдеуню, Чотха алмайдыла «патчах тайды» деуню.* Отарланы К., Сайлама, II, 243.

КИРПИЛДЕШ *эт. взаимн-совм. от* **кирпилде** / Кирпилде дегенни *араш айырмасы. Жашла, кёлде жууунуп, кирпилдешедиле да жангыдан чалып башладыла.*

КИРПИЛДЕШИУ *и.д. от* **кирпилдеш** / Кирпилдеш дегенден *этим ат. Сабийлени кирпилдешиулери ата-аналаны къууандырды.*

КИРПИЛЕН *эт.* **1.** Топорщиться, ерошиться *(о волосах, шерсти и т.п.)* / Ёрге, тик тур (*чачны, тюкню д.а.к. затны юсюнден*). *[Къартчыкъны] гымых сакъалыны тюклери кирпилендиле.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 196. *[Жел] багъылгъан, жукълап тургъан чорбат чыпчыкъланы кирпиленнген тюклерин чюйюреди.* «Шуёхлукъ», № 58, 34.

2. *кёч.* Горячиться, входить в задор / Жарашалма, чибинле, ачыулан. *Жюйюсханла кирпиленип, Чюйюредиле мыйыкъларын.* Джубаланы Х., Шууулдайдыла наратла, 13. *Экиси да бир юйде Бир бирине къарашдыла, Кирпилене да келип, Сора ариу жарашдыла.* «Жилтинле», 357.

КИРПИЛЕНДИР *эт. от* **кирпилен** / Кирпилен дегенни *къатланыучу айырмасы. Хораз, тюклерин кирпилендирип, киштикге чапды.*

КИРПИЛЕНДИРИУ *и.д. от* **кирпилендир** / Кирпилендир дегенден *этим ат. Къаш тюклерин кирпилендириу.*

КИРПИЛЕНИУ *и.д. от* **кирпилен** / Кирпилен дегенден *этим ат. Сакъал тюклени кирпилениулери. Адамланы бир бирге кирпилениулери.*

КИРПИЧ *ат* **1.** Кирпич / Тёрт мюйюшлю, кепге къуюлуп, топуракъдан биширилип этилиучю, къурулушда хайырланылыучу зат. *Бараза топурагъы аякъланы Суукъ эте, сабан сюребиз тюзде, Жангы юйню кирпичлерин салабыз, Назмула жазабыз къышлы ингирде.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 215. *Бийнёгер... кирпични кесини жаягъына тута келтирип, Семённу бетини кёпген жаягъына, жыйырыла, къолун салды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 177.

2. *В позиции определения:* кирпичный / Кирпичден этилген. *Къанамат мийик кирпич бурууну тышына чыкъды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 210. *Мийик кирпич ожакъдан бурулуп чыкъгъан боз бетли тютюн алыкъын кёлтюрюп бошамагъан тубанлагъа къошулады.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 254.

КИРСИЗ I *сыф.* **1.** Чистый, незагрязненный, незапачканный. *Кири, букъусу, тамгъасы болмагъан, кирленмеген; къ.* **таза 1.** *Кирсиз быстырла. Кирсиз къол жаулукъ. Аны юсю-башы кирсизди.* ❐ *[Жашла бла къызланы] ашагъан юйлеринде саутла кирсизден жылтырайдыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 151. // Опрятный / Тап жарашдырылгъан, жыйышдырылгъан. *Кирсиз арбаз. Кирсиз орундукъ. Кесин таза тутхан, тазалыкъны сюйген.* ❐ *[Харун Алымгъа:] Биз итни-битни да къуллугъун да этип айланабыз, сен а жылы кирсиз юйде ишлейсе, атланы сайлап минесе.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 179 // Незамутненный, прозрачный / Бокъланмагъан, кир болмагъан, бек таза. *Азгек суу асыры кирсизден, тазадан, кёмюкленип келген сагъатында кенгден къарагъаннга кюмюшден ишленнген айланчлы жолгъа ушайды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 136. *Белгилиди, кирсиз шаудандан агъады Чокъуракъ сууну кертида тазасы... От жагъаланы чачхан душманлагъа Жетмезми жазасы?!* Б о т а ш л а н ы И., Таула сакъ-лайдыла, 72.

2. *кёч. къ.* **таза 2.** *Ата журтха сюймеклик адамны эм таза,эм кирсиз сезимлеринден бириди.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 46. *Келгенинг кибик, сен кетгенликге, Жара табын къоюп бюгюнлюкде, Ах, тураса сен кирсиз жюрекде, Чечек табыча ариу акъ бетде.* «Шуёхлукъ», № 13, 47. *[Анасы къызына:] Юсюнде аллай тамгъасы болгъан адамны атын, мен кирсиз юйюрюме къошуп тураллыкъ тюйюлме.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 16.

3. *къ.* **таза 3.** *Саният кирсиз хауаны солуй, школдан юйлерине айланады.* О р т а б а й л а н ы Т., Окъуу книга, 21. *Келген къонакъла да тиширыула юйню жангыдан жарашдыргъынчы эшикге чыгъып, кирсиз тау хауада уюгъан санларын бир кесек тубан чапхан мыйыларын аязытып къайытдыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 12.

КИРСИЗ II *хал. сёзл.* **1.** *къ.* **таза II** (*1-чи магъ.*) *Кём-кёк бир кёк эшекни халкъ ортагъа алгъанды,*

Аны кирсиз жууундуруп, Жаудурса деп сакълайды. «Жилтинле», 343. *Сохтала да кирсиз кийинип, бирем-бирем парталагъа олтура эдиле.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 5.

2. *кёч.* Честно / *къ.* **таза II** (*2-чи магъ.*). *Беляков кесини жашаунда майор атны бийикге кётюрюп, аны ариу, кирсиз жюрютмекликни, къырал буюргъан ишни заманында, иги тынгылы толтурмакълыкъны биринчи ишге санайды.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 24. *Ата-бабаларыбыз бизге осуят этгендиле: Ёмюрден келген адетлерибизни кирсиз сакъларгъа, аланы аманлыкъчы къауумдан къаты жакъларгъа.* «Жюрек жырлайды», 5. *Кесини гражданлыкъ борчун ахырына дери керти эм кирсиз толтуруп, жолдаш Чачай улу кеси халкъы ючюн жанын береди.* «Шуёхлукъ», № 3, 72.

КИРСИЗЛИК *ат къ.* **тазалыкъ**. *Кирсизлик саулукъну башыды.* (Н а р т сёз.) О *Энтда тилейме, керек эсе да зат, тау башладан – кирсизлик, жерден – тёзюмлюк.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Кёз жарыгъым, 34. *Адамланы адеплиликлери, шахарны кирсизлиги кимни да илешдиреди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 35. *Сабий коллективледе артыкъсызда бек сакъланыргъа керекди кирсизлик.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 8.

КИРШЕ *ат къарач.* Лезть на рожон, приставать к *кому*, петушиться / Кётен эт, кесинги кёпдюр. *[Орман Замагъа:] Инжик къазакъла бла энди уа халʼ къалайды? – Бурун татах болуп, бери кесин киршеген болса, кёп керек бир жакъ болуучу эдиле.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 117. *[Ачемей:] Бизге кеслерин киршеген, аман иннетлиле жууапларын табыучандыла.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 102.

КИРШЕЛЕ *эт. къ.* **кирше**. *Ол къызып, ачыуланып, жашха киршеледи.*

КИРШЕЛЕН *эт. къ.* **кирше**. *Бир биринге киршелен.*

КИРШЕЛЕНИУ *и.д. от* **киршелен** / Киршелен дегенден *этим ат. Биреуге киршеленiу.*

КИРШЕЛЕУ *и.д. от* **киршеле** / Киршеле дегенден *этим ат. Кесинги биреуге киршелеу.*

КИРШЕУ *и.д. от* **кирше** / Кирше дегенден *этим ат. Аны киршеуюне киши эс бурмады.*

КИРШИ *ат* **1.** Морось/Себелеп жаугъан уакъ жауун. *Кюз арты киршиле ётдюле. Къыш кесини гынттыларын этеди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 194. *[Огъурлу улу] къой фермагъа баргъанды, жаунду, киршиди демей, къойланы кютгенди.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 26. *Жылны бу кезиую – ишни къыстау, къызыу баргъан заманыды: малчыла хайт деп, малланы семиртедиле, сютню кёп сауадыла, кюнде, киршиде да сюрюу къыйырындан кетмейдиле.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, II.

2. *В позиции определения: къ.* **киршили**. *Быйыл, жарсыугъа, кирши кюнледиле, сабанла балчыкъдыла, нартюх бахчала мылыдыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 29.

■ **Кирши эт** моросить / себелеп, уакъ жау. *Ол кюн, танг къарангысындан башлап, къыл элек бла элегенча, уакъ кирши этгенлей турду.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 291. *Ёзен туман элни басып, суукъ кирши этеди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 321.

КИРШИЛЕ *эт.* **Кирши эт** (*къ.*

кирши). *Кюз арты суукъ мылы туманла келдиле, киршилеп башлады.*

КИРШИЛЕУ *и.д. от* **киршиле** / Киршиле дегенден *этим ат. Кюню киршилеую чалгъычыланы къуандырмады.*

КИРШИЛИ *сыф.* Дождливый, с изморосью / Ууакъ жауунлу, кирши этген. *Къышны суукъ айлары, жазны жауунлу, киршили кюнлери кетип, ...никкола айы кирди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 159. *[Бёрю] киршили туманда Къозу сермеди, Боранлы кече да Жортуп терледи.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 48. *Жылны кюз арты киршили, жауунлу болуп, бизни, аскерчилени, этер ишлерибизге чырмау болуп, бек жунчута эди.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 19.

КИСЕЙ *ат* **1.** Ситец / Женгил мамукъ къумач. *Далхат барып, кесини ёлюр кюнюне сакълап тургъан кисейчигин алып келди.* Ёзденланы А., Саният, 23. *[Жашчыкъны] къымыжалаймы бёлеген эди анасы, Жангы кисей ашар деп этчигин?...* Отарланы К., Жолла, 182. *Аскерни уа кюннге кюйген бети, кисейча, чыммакъ болду.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 23.

2. *В позиции определения:* ситцевый / Кисейден этилген. *Кисей кёлек. Кисей ал бота.* ❐ *[Плановик], жаягъы бла тёнгерей келип, сакъал тюбюнде тохтагъан жыламукъну кисей къол жаулукъну мюйюшю бла сыйпай, жерине олтурду.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 78.

КИСЕЛЬ *ат къ.* **бегене**. *[Гокка:] Кисельни бираз жутдуруп, сора кесини къол жаулугъу бла эриними-бурунуму сюртдю.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 488. *Кёгетледен компот, джем, кисель, варенье, мармелад этерге болады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 66.

КИСЕТ *ат.* Тютюн хуржун (*къ.* **тютюн**). *[Мишканы] атасы сёлешгенин тохтатды, хуржунундан кисетни чыгъарып, къагъытны шыбырдатды, тютюнюн, сирнек тартып, къабындырды.* Шолохов М., Дон хапарла, 55. *[Трофим] къалтырагъан бармакълары бла кисетни алды, сора тютюн бура, дыбылдады...* «Шуёхлукъ», № 76, 10. *[Къарт] башы жыйырылып къысылгъан, бети да онгнган эски тютюн кисетни чыгъарды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 237.

КИСИУ *ат эск.* Деталь ткацкого станка / Тауатны бир кереги. *[Таулу] Къоюн агъач, тауат этди, таракъ да, Кисиулени къошду.* (Фольк.)

■ **Кисиу бау** *эск.* один из ремней ткацкого станка / тауатны бауларындан бири. *Аякълары бла кисиу бауланы кезиу-кезиу баса, кисиу таракъла аркъау халыланы араларын айыра, чоллакъ да эки халыны арасы бла жырылдап, арыбери ётгенин кёргенде, мараучу кишичик бек сукъланып къарады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 284. **Кисиу таракъ** *эск.* бёрдо / тауатны чепкен сокъгъан тарагъы. *Халыла кисиу таракъгъа кийириледиле.* ❐ *[Къатын эрине:] Ол махтагъан къатынынгы эрича уста киши сен да бол! Тауат ишле, къоюн агъач ишле, кисиу таракъ ишле, чоллакъ ишле!* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 284.

КИСЛОРОД *ат.* Кислород / Хауаны къурамына кирген, солууда, жаныуда керекли болгъан, водородха къошулгъанда сууну къурагъан, химия элемент, тюрсюнсюз эм ийиссиз газ. *Ёсюп келген сабийге кислород кёпден кёп керек бола-*

ды. «Ленинни байрагъы», 1979, № 76. *Агъач кислород бериучю, хауаны тазалаучу, тау сууланы кёп этиучю затды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 189.

КИСЛОТА *ат.* Кислота / Аламысында мысты татыу этген, водород къошагъы болгъан, тузну къурауда металлны орунунда жюрюучю химия къошумла. *Кефирде сют кислота, углекислота эм дагъыда аны къайнатыргъа себеп болгъан бир къауум затла бардыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 54. *Сёз ючюн, ашхындан къарталада сютню эритирге башха тюрлю кислота чыгъады.* «Коммунизмге жол», 1972, № 76.

КИТ *ат.* Кит / Кёрюмю чабакъгъа ушагъан, сют эмиучю, бек уллу тенгиз жаныуар. *Суу китни мыйыкъларыны аралары бла тышына бюркеди, тутулгъан жаныуарла уа ауузунда къаладыла, эм кит аланы ичине жутады.* «Естествознание», 74. *Китлени арасында бек уллугъа блювал саналады.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 106.

КИТАП *ат* **1.** Книга, произведение печати / Къаллай да болсун бир тексти болгъан къагъытладан жыйылып, тышланып чыкъгъан чыгъарма. *Суратлары болгъан китап. Базыкъ китап.* ❐ *Мазан китапчыкъны къолуна алды, алай асыры гитче харфла бла жазылгъандан, аны окъуп хазна хайыры болмады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 76. *[Даша Костягъа:] Къой, къой, узакъ жерге жолоучу болгъанла макъаны, жыланны да ашайдыла деп, китаплада да жазадыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 79. *Китапны алгъанынгда да, Сен къагъыт жазгъанынгда да, Юй тюбюн жуугъанынгда да, Сюеме мен къолларынгы.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик, 337. // Сочинение, произведение, напечатанное отдельным изданием / Басмаланнган неда басмагъа хазырланнган суратлау неда башха чыгъарма. *Назмучуну биринчи китабы. Китап жазыу.* ❐ *Ойнаргъа, сейирлик китапла окъургъа да ол бек сюйюучюдю.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 89. *Жаш жазыучу, китабы чыкъгъанда, кесин кёкден тюшгеннге санагъанды.* Х у б и й л а н ы М., Алан, 30. // **Окъуу китап** (*къ.* **окъуу**). *Сумкалары да китапладан, дефтерледен толуп, гузабалары школну терезелерин зынгырдата, сабийле класслагъа юлешинедиле.* «Шуёхлукъ», № 62, 11. *Китапларыбызны бла дефтерлерибизни аллыбызгъа салып, устазны сакълайбыз.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 4.

2. *В позиции определения:* книжный: а) предназначенный для книг / китапла салыныучу, туруучу. *[Азнор:] Аш юйде къабыргъаны аллында мен агъач этажерка, адамла келиучю отоуда бир ненча китап шкаф, алты шинтик салгъан эдим.* «Коммунизмге жол», 1983, № 51; б) торгующий книгами / Китапла сатыучу.. *Китап тюкен. Китап киоск.*

3. Книга *(жалобная, кассовая и т.п.)* / Не да болсун бир затла жазар ючюн хайырланыучу бир тышха жыйышдырылып тигилген къагъыт чапыракъла. *Тарыгъыула бла ахшы оюмланы китабы. Сыйлы къонакъланы китабы. Бухгалтерияны китаплары.*

4. Книга *(подразделение романа)* / Литература чыгъарманы (кёбюсюнде романны) уллу бёлюмю, кесеги. *Хубийланы Османны «Аманат» деген романы юч китапдан къуралгъанды.*

5. *къ.* **къуран.** *[Махмут:] Хажи, беш жылны жалчыда тутуп, къыйынына уа бир зат да бермей, къыстап жибергеннге уа китап не айтады?* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 213. *[Афенди:] Жа-*

магъат! Къуранда, китапда окъуп, ахырзаманны кёзюбюзге кёргюзсек, санларыбыз титиреучен эдиле. К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 334.

◆ **Китап ач** предсказывать судьбу по корану / къураннга къарап, адамны жашаунда боллукъ затланы айт. *[Аслан улу:] Мухаммат уллу эфендилиги болгъан адамды, ол китап ачып, алай айтханды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 96. *Махмут эфендиге китап ачдырып, дууа алыргъа керекбиз.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 25. *[Хажи Минатха:] Ораза ачылгъан гъайыт кюнледе, Умаргъа да ачхан эдим мен китап.* «Жилтинле», 383. **Китапха къарагъанча** как *(будто, словно)* в воду смотрел *(или глядел)* / бир затны къалай боллугъун алгъадан билгенча. *[Сапият Жандетге:] Хо, жаным, хо... сау бол да къал. Китапха къарагъанча, айтып да къойдунг.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 9.

КИТЕЛЬ *ат.* Китель / Ёре жагъалы, бир къаплауучлу форма куртка. *Иванов, стол юсюнде къагъытланы терк окъуна жыйып, кителин желпегей къаплап чыкъды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 33. *Аны [полковникни] юсюне тап жарашхан кителини ёшюнюнде орденле, майдалла да жылтырайдыла.* «Шуёхлукъ», № 28, 59. *[Сейит] акъ кителини тешилип тургъан баш тюймесин бир къолу бла этди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 46.

КИФЕ *ат ц. диал. къ.* **чага.** *Школчула кифеле бла сынау участкада чюгюндюрню хансын арытадыла.*

КИЧИ I *сыф.* **1.** Младший *(по возрасту)* / Жыл саны бирсиледен аз болгъан, жыл саны бла бирсиледен жаш; гитче. *Кишилик кичиден чыгъар.* (Н а р т с ё з.) О *[Асий:] Уллу эгечим Саният урчукъ ийире, аны кичиси Хабий ушхуур эте, анам да жау чайкъаргъа гыбытны хазырлай айлана эди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 24. *Ол [арбачы] да арбаны кючден тартханча этип, барыргъа кюрешип тургъанлай, эмеген жашланы бек кичилери жетгенди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 202.

2. Младший *(лейтенант, редактор и т.п.)* / Чыны, къуллугъу д.а.к. заты алаша. *Кичи сержант. Кичи редактор. Кичи илму къуллукъчу.*

КИЧИ II *эт.* **1.** Чесаться, зудеть, свербеть / Адамны, жаныуарны терисини сезимлилиги бузулуп, къашырыгъы келгени. *Жыларыкъ сабийни кёзлери кичирле.* (Н а р т с ё з.) О *Тиши кичиген кючюкча.* (Н а р т с ё з.) О *[Сюрюучю] ингирде юйюне келди, Анасына хапар берди: – Кёзюм кичийди, тёзалмайма, Не болгъанын билалмайма.* О т а р л а н ы С., Жаз жылыуу, 43. *Эрттенбла жаш ёлген болур деп, эмегенле къууанып тургъанлай, жаш болгъанын къашып: «Бюгече, битле къапханча, этим бир бек кичиди», – деп, чыгъып келгенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 111.

2. *кёч.* Очень хотеть делать *что*/ Бир затны этерге бек сюй, кюсе. *[Мариям:] Бир аллах, аллай ишге барыргъа эрттеден да кичип турама.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 24. *Мен кичийме Зауурбекге тюберге.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары, 71.

КИЧИЛЕ *эт.* Считать *кого* младшим, молодым / Биреуню неда кесинги жыл санынгы аз кёр, аз эт. *Ол кесин бизден кичилеп турады.*

КИЧИЛЕТ *эт. понуд. от* **кичиле** / Кичиле дегенни *къатланыучу айырмасы. Нарт жашларына кичилетип къатын алыргъа деп,*

онсегиз къызы болгъан юйдегини излей чыкъгъанды. (Ф о л ь к.)

КИЧИЛЕТИУ *и.д. от* **кичилет** / Кичилет дегенден *этим ат. Кесин тенгинден кичилетиу.*

КИЧИЛЕШ *эт. взаимн-совм. от* **кичиле** / Кичиле дегенни *араш айырмасы. Ала [нарт улула] таматалашып туудула, Кичилешип юйдегили болдула.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 21.

КИЧИЛЕШИУ *и.д. от* **кичилеш** / Кичилеш дегенден *этим ат. Жашланы бир бирден кичилешиулери.*

КИЧИЛИК *ат.* Положение младшего по отношению к старшему / Жыл саны бла кичи болгъанлыкъ. *Ол кесини кичилигин чертирге сюйюучюдю.*

КИЧИТ *эт. къ.* **кичи II.** *[Къызчыкъ атасына:] Менден сора быллай бети болгъан жокъду, бу къотурла, кичитип, жанымы аладыла.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 13. *Жангы биченни ийиси бурунларын кичите, [дырынчыла] мулжарда жатдыла.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 111.

КИЧИТИУ *и.д. от* **кичит** / Кичит дегенден *этим ат. Этин чапырыу кичитиу. Жарасы кичитиу.*

КИЧИУ [1] *и.д. от* **кичи II** / Кичи II дегенден *этим ат. Кёзлери кичиу. Эти кичиу. Сёлеширге кичиу. Хоккей ойнаргъа кичиу.*

КИЧИУ [2] *ат.* Чесотка / Адамны, хайыуанны терисине кичитиучю губу кирип, чапыртыучу неда бек кичитиучю жукъгъан ауруу. *[Токалны анасы Къыямытха:] Ауруунгу алайым, бу аман жаш бу ишге къатышханлы, тийремде манга киши от суап бермейди. Бизден адам кёрюннгенлей, кичиуден, къотурдан жанлагъанча, жанлайдыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 196. *Малланы жайлыкъгъа сюрюрню аллында, бир жолда Шалушка кёпюрню къатында аланы кичиуден, башха тюрлю губуладан сакълар ючюн, ваннада жуундура эдиле.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 40. *Адамны ич ауруун билген, токълуну кичиуюн эслегенча тюйюлдю.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 112.

2. *В позиции определения:* болеющий чесоткой / Кичиуден ауругъан. *[Хажимуса Солтаннга:] Кичиу тана кесин терекге ышыгъанлай, сен да кесинги манга ышыргъа кюрешесе!* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 196. *[Къуртха:] Былайда жухну тюбюнде бир эмен терек битеди, анга кесин ышыргъа бир къуйрукъсуз, тюксюз кичиу ат жюрюйдю.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 180.

■ **Кичиу бол** болеть чесоткой / кичиуден ауру. *Бек алгъа танала кичиу болдула. Кюл суу этип, Антон аланы кичиу боюнларына къуяды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 332. *[Ныгъышда олтургъанладан бири Шараугъа:] Къойла кичиу болгъандыла, – деп аллай таурух жюрюйдю...* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 110.

КИЧИУЛЮК *ат.* Положение больного чесоткой / Кичиуден ауругъанны халы, кичиу [2] хал. *Ол кесини кичиулюгюн жашыргъан эте эди.*

КИШЕН *ат* 1. Путы, перевязь / Ат, эшек къачмаз ючюн аланы аякъларына къысылыучу зат. *Аягъында да кишени бла, Отлай тургъан бир атны тутуп, [Сарыбий] анга жайракъ минип, ёрге айланды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 157. *Аны [атны] иеси кишенин атны къанжыгъасында жюрютгенликге, салгъан этмейди.* З а-

л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 295.

2. *кёч.* Оковы / Адамны этер ишине чырмау болуп, жол бермей тургъан зат. *Къыз ёхтем болады дейдиле, Санга мен ёхтем тюйюлме. Къыз намыс кишен болмаса, Кесим барыр эдим юйюнге.* Т ё п п е л а н ы А., Жаннетни къызы, 52. *Къарангылыкъ салгъан кишен юзюлюп, Мыйыларыбызны жуулуп тоту.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жырлары, 22.

■ **Кишен сал** 1) *къ.* **кишенле 1.** *[Ахмат:] Атланы кырдыкгъа элтип, кишен салдым да, къайтып келе, суу боюнуна бурулдум.* «Шуёхлукъ», № 37, 27. *[Атлыла] атларын бир кесек солутхандан сора, жерлерин алып, ючюшер аякъларына да кишен саладыла.* О р т а б а й л а н ы Т., Октябрьны саугъасы, 32; 2) *кёч. къ.* **кишенле 2.** *[Акка Сапиятха:] ...Мурат харип, сизнича, анга [Къушжетерге] кишен салып турлукъ тюл эди, адам этерик эди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 318. *Кишини баласын кишен салып да тыймазса.* (Н а р т с ё з.)

КИШЕНЛЕ *эт.* **1.** Спутывать, треножить / Атны, эшекни, къадырны аякъларын (ал аякъларын арт аякъларындан бири бла неда жаланда ал аякъларын) кишен бла къыс, бегит. *[Басият] атын кишенлемеди, алай, айылларын бошлады, ауузлугъун алды, жюген билеклигин атны сол ал аягъыны туякъ башындан къысха къысды.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 204. *[Афенди] ...элден узакъ болмагъан бир чегетни аягъында, атын кишенлеп, къырдышха таянды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 111. *[Добай], атны суу боюнунда кишенлеп, ... межгит хунагъа таянып сакълагъан шуёхларына жанлады.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 42.

2. *кёч.* Тормозить, служить помехой / Чырмау бол, чырмаулукъ эт. *[Керимни къызы Суфият] Мени уа бир белгисиз кюч, кишенлеп, кетерге къоймады.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 59.

3. *кёч.* Опутывать, подчинять себе / Сюйдюмлюлюгю, ариулугъу неда бир башха заты бла биреуню кесинге бой салдыр, бийле. *Аны сыфаты, кёселиги уручуланы кёзлерин байлап, аякъларын да кишенлегенди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 284. *Жюрегими жюгенлеп, Ариу бийлеп алгъанса, Жибек бла кишенлеп, Чилле тузакъ салгъанса.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 74. *[Наныкъ:] Хорлам, ала тюлкюледиле. [Даум] сени тынч кёрюп, кишенлей башлагъанды.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 141.

КИШЕНЛЕН *эт. страд. от* **кишенле** / Кишенле дегенни *зорлаучу айырмасы. Ат кишенленнгенди. Кишенленнгенди къадыр.*

КИШЕНЛЕНИУ *и.д. от* **кишенлен** / Кишенлен дегенден *этим ат. Ал аякъларыкишенлениу.*

КИШЕНЛЕТ *эт. понуд от* **кишенле** / Кишенле дегенни *къатланыучу айырмасы. Аппа эшекни кишенлетип, къыртышха бошлады.*

КИШЕНЛЕТИУ *и.д. от* **кишенлет** / Кишенлет дегенден *этим ат. Атны кишенлетиу. Эшекни кишенлетиу.*

КИШЕНЛЕУ *и.д. от* **кишенле** / Кишенле дегенден *этим ат. Къадырны кишенлеу. Къаты кишенлеу.*

КИШЕНЛИ *сыф.* Спутанный, стреноженный / Кишени болгъан, кишенленнген. *Олду къудуретге чюйре келген зат, Кече къаядан кетсе кишенли ат.* К ъ у л и й-

л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 91. *[Къушжетер Эркеханнга:] ...Жулкъунуп, къыркъылып, болгъанынгы буудуруп, кишенли атча, атлаялмай тураса...* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 30.

КИШИ [1] *ат* **1.** *къ.* **адам 1.** *Жангыз киши эл болмаз, жангыз терекден юй болмаз.* (Н а р т с ё з.) *Ахшы кишини жери хазыр.* (Н а р т с ё з.) *Тюз кишиге жюз киши жакъ.* (Н а р т с ё з.) О *Ахшы киши хар затны да аллындан оюмлайды.* Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 110.

2. При отрицательной форме глагола употребляется в значении отрицательного местоимения: «никто» / Этимни угъайлаучу формасы бла келсе, угъайлаучу алмашны къуллугъунда жюрютюледи, «бир адам да» деген магъананы билдиреди. *Элде, къартла, сабийле болмаса, киши къалмагъанды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 100. *Андан бери, Къасботну аллына чабып, талагъа киши сугъанакълыкъ этмегенди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Къызгъыл кырдыкла, 58.

3. Эр киши (*къ.* **эр**). *Юйде олтургъан кишилени кёргенде, [Асиятны] жюреги, шинжи бла ургъанча, чанчып, чач тюклери ёрге турдула.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 30. *Жашла бла кишиледен сора да ол къачханланы биргелерине къартла да, сабийле да бар эдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 317. *Бир заманда, агъачны зынгырдатып, бир киши чыкъды.* «Нартла», 89. // Мужественный, твердый мужчина / Батырлыгъы, эрлиги болгъан эр киши. – *Киши эсенг, жерингден бир тепчи! – деп, Элбуздукъ Добайны онгун алды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 152. *[Азамат:] Мен кишиме, шайтаннга хорлатыучуладан тюйюлме.* Т ё п п е л а н ы А, Отлукъ ташла, 50.

4. *кёч. къ.* **эр 1.** *[Таужан:] Тоба, мени уллу кёллюлюгюм да жокъду, кишибиз бла гыр-мыр болгъанлы, тийреге да кёлюм тартмай тургъанма.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 60. *Кермахан чепкен эте эди. – Кимге этесе? – деп, соргъанда, Сейирсинип, жуап эте эди: – Ол кишиге, анга!* «Шуёхлукъ», № 10, 129.

КИШИ [2] *сыф.* **1.** Чужой, не свой/ Биреунюкю, башханыкъы. *Киши атына миннген тюшер, хаух кийим кийген тешер.* (Н а р т с ё з.) О *[Зурум Абидиннге:] Махсют быллай кюнюнде хаух юйледе, киши арбазда кёрюнюп, къабырда атасын энтда бир ёлтюрмесин да, кесини туугъан юйю, келсин да кирсин.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 216. *[Къабасарай:] Киши жеринде солтан болгъандан эсе, кеси элингде олтан болсанг игиди.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 153.

2. Чужой *(ребёнок, человек и т.п.)* / Жуукъ жетмеген, жуукълукъ жаны бла байламлыгъы болмагъан. *Киши къатыны кишиге къыз кёрюнюр.* (Н а р т с ё з.) *Киши баласын кишен салып да тыймазса.* (Н а р т с ё з.) О *Киши сабийи.*

3. Чужой *(человек, мужчина и т.п.)* / Бу жамауатныкъы, коллективники, юйнюкю д.а.к. затныкъы угъай; тыш. *Мёлехан, киши адамы тургъанлай, юйде дауур этмейик деп... тохтады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 92.

4. Чужой *(край, земля и т.п.)* / Биреуге туугъан неда болжалсыз жашагъан жер болмагъан. *Киши жеринде солтан болгъандан эсе, кеси элингде олтан бол.* (Н а р т с ё з.) *Киши элинде – киштик.* (Н а р т с ё з.) О *Тохта, былай кюйсюз урма, Жел, сен киши жеринде. Оту ёчюлген болурму Юйюбюзде, элимде?* «Шуёхлукъ», № 10, 11.

◆ **Киши къыйынын (хакъын) аша** есть чужой хлеб / биреуню къыйыны бла жаша. *Киши къый-*

ынын ашап Келесиз, дайым жашап. М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъырмалары, 48. *[Сафар:] Мен урламагъанма, тырнамагъанма, киши жекмегенме, киши къыйынын ашамагъанма.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 159. *Адам жегиучюле, киши хакъ ашаучула, жалчыларын жазыкъсынмай, аланы толу хакъларын тапдырмай, тап тюшген жерде уа къанга бояп къояргъа да тартынмагъанларын кёргюзтюдю!* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 171. **Киши къолу бла ханс жырт** чужими руками жар загребать / кесинг къыйналмай, биреуню къыйыны бла хайырлан. *Ол жаш киши къолу бла ханс жыртыргъа сюйген адамды.* **Киши къолуна чыкъмагъанды** *угъайл. къ.* **киши эшигин сынамагъанды**. *Не Саният, не Хабий, не мен киши къолуна чыкъмадыкъ.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 30. **Киши эшиги сынамагъанды** *угъайл.* Замужем не была / эрге чыкъмагъанды. *Къыз алыкъа киши эшигин сынамагъан эди.*

КИШИЛИК *ат.* Мужество / Батырлыкъ, эрлик. *Къыйын жолла – жигитлени жоллары. Хорлатмаулукъ – батырланы халлары. Ахшы умутлагъа жете, жашагъан – Жалан олду кишиликге ушагъан.* О т а р л а н ы К, Сайлама, II, 80. *Кишиликни алтынсап къама тутхан угъай, къарасап къама тутхан кёргюзтеди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 73. *[Нартла] кишиликлерин кёргюзтюр ючюн эришип, къоркъуулу жортуулламагъа баргъандыла.* «Нартла», 188.

■ **Кишилик эт** проявлять мужество / жигитлик, батырлыкъ, эрлик кёргюзт. *[Жулдуз:] Ол [Адилгерий] анда, партизан аскер къурап, жигитлик этсе, биз да мында болушлукъ этербиз.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 36. *Дахир ол заманда уллуланы ичинде къолуна сауут алып айланыргъа, бир кишилик этип, кесин кёргюзтюрге бек сюйюучю эди.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукъулары, 16. *Ол заманда жабагъылы жары тай адам тил бла былай айтды: – Ай, жигит, сен мени тарт-соз, ургъан да бош этесе. Сен кишилик этсенг, мен атлыкъ этерме.* «Нартла», 89.

КИШИТИККЕН *ат. ц. диал. къ.* **губу**. *Кишитиккенле печьни артында ау салгъандыла.*

КИШИУ [1] *ат.* Шишка *(ивовая)* / Талны зугул, тюклю чакъгъан каполу. *Мен сени сындырмам, кесмем, Кишиуларынгы да эзмем.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 81. *Тал терекле къоргъашин бетли жумушакъ кишиуларын бошлагъандыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 110.

■ **Кишиу эт** расцветать *(об ивовых почках)* / чакъ (*талны юсюнден*). *Арбазны огъары жанында кишиу эте башлагъан терекле, къоншу юй, узакъда уа тауланы чукуйлары.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 76.

КИШИУ [2] *ат саб. тил. къ.* **киштик**. *Гёзен таба ычхынса, Эринлерин жалайды, Бир-бирде уа кёк кишиу От жагъадан къарайды.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 241. *Кишиуну нек жокъду къоллары, Не ючюн барды аякълары?* Б и д ж и л а н ы А., Сайланнганлары, 15.

КИШМИР *ат* 1. Кашемир / Таза жюнден неда жюннге башха халы къошулуп согъулгъан жукъа къумач. – *Акъ чилле жаулукъ, акъ дарий, кёк дарий, кишмир, узун башлы бийиктабан чурукъла – къайын къызы Зубайдагъа! – деп, берне бериучю, тылпыуу тыйылгъанча, ауузу бла хауаны жута, кючден-мутдан айтды.* Б а й р а-

м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 13.

2. *В позиции определения:* кашемировый / *Кишмцрден этилген. [Ёрюзмек:] Э къатын, мени ол кёксюл кишмир къапталымы да, кёрпе тонуму да бери чыгъар.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 196. *Халиймат а къайда гюлмендисин къысып, къайда мор кишмир чикилясыны чачакъларын башында ойната жюрюучю эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 44. *Байрым кюн бичген кишмир жыйрыгъым, Окъа чалыудан жагъасы, Мен сюйгеними сатып алыр эдим, Не болур аны багъасы.* «Малкъар халкъ жырла», 137.

КИШНЕ *эт.* Ржать *(о лошади)*/ Тауush чыгъар (*атны юсюнден*). *Къара атынг кишнеп келсе, ким жыяр. Жаш къатынынг жылап келсе, ким тыяр, Анасына жигит туугъан Гапалау.* «Малкъар халкъ жырла», 92. *Тиширыула юйге къачдыла, чычхансырт ажир да ычхынып, бошланнган жюгеннге абынаабына, кишнеп орамны ёрге, баулары таба сызылды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 111.

КИШНЕУ *и.д. от* **кишне** / Кишне дегенден *этим ат. Кёп бармай ат кишнеуле, от ийис чыкъды.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 43. *[Эмилик], дыркъылада къууанчлы кишнеуюн къоя, тёрт аягъы бла тенг секирип, жерге жетмей баргъанча, алай бара эди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 243.

КИШТ *межд.* Брысь / Киштикни къыстаргъа айтылгъан сёз. *Кишт! – Жашчыкъ [Мустафир] киштикни бир жанына тюртюп, [тон тюбюнден] башын ачды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 21.

КИШТИК *ат.* Кошка / Чычханланы бла гылыуланы къырыучу, жыртхыч къылыгъы болгъан жаныуар. *Чычханлагъа киштик да арслан кибик кёрюнеди.* (Н а р т с ё з). *Киштикге оюн – чычханнга ёлюм.* (Н а р т с ё з.) О *[Ёрюзмек жашлагъа:] тюнене бираз чычхан тутар эсе деп, хайырсыз киштикни юйден тирменнге келтирген эдим.* Т ё п п е л а н ы С., Уучу Зауурбек, 46.

КИШТИККЪУЙРУКЪ *ат бот.* Тимофеевка / Къылчыкълы битимлени башларына ушаш башы болгъан, мал ашха хайырланыучу битим.

КЛАСС *ат* **1.** Класс *(общественная группа людей)* / Классла деп жамауат производтвону история жаны бла белгили системасында тутхан орунларына кёре, ишлеп чыгъарыуну кереклери бла (асламысында законда бегитилген эм жазылгъан) байламлыкъларына кёре, урунууну жамауат халда къурауда магъаналарына кёре, аны себепли уа жамауат байлыкъдан алгъан эм къолда тутхан юлюшлерини ёлчемлерине кёре адамланы бир бирден башха тюрлю болгъан уллу къауумларына айтадыла. *Ишчи класс. Капиталистлени классы. Классланы арасында кюреш.*

2. *В позиции определения:* классовый / Класс, классла бла байламлы. *Класс кюреш. Класс чюйреликле.* ❐ *Класс жамауатла кюрешге къатышмагъан искусство жокъду, болургъа да боллукъ тюйюлдю.* «Шуёхлукъ», № 30, 86. *Сарыланы Сафар жютю, класс сезими болгъан жашды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 21. *Класс душманла аны[Алчы улуну] кеслерине бек баш къоркъунчлу адамгъа санауда жангылмай эдиле.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 46.

3. Класс *(подразделение учащихся)* / Башланнган эм орта школ-

ну окъуучуларыны окъугъан жылларына кёре къаууму. *Рамазан онунчу классны бошагъанына къагъытларын алгъанды.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 3. *Саулай классыбыз бла, устазларыбыз да бизни бла болуп, жашауну жарыкъ жолуна чыкъгъаныбызны сыйына уллу той-оюн этдик.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 3. // Класс *(рояля, живописи и т.п.)* Энчи школда (*кёбюсюнде художествону*) бир белгили устазда неда бир белгили предметни окъугъанланы къаууму. *Консерваторияда композицияны классы. Рояльны классы.* // Группа учащихся школы, обучающихся совместно / Башланнган эм орта школну окъуучуларыны бирге окъугъан къаууму. *Устаз киргенлей, класс саулай ёрге къобады. Классны дерсге хазырлыгъы устазны къуандырды.* // Комната для занятий в школе / Школда дерс бере турургъа деп жарашдырылгъан отоу. *Классда дерс окъулуп башлагъанда, Терен акъыл берип тынгыла. Муркучу, оюнчу, хыпыяр болма, Устаз айтханны бек ангыла.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 18. *Сабийле бла келдим, Жангы кийимле кийип, Кирдик ариу классха, Кюн да ичине тийип.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жулдузчукъла, 6.

КЛАССИК *ат.* Классик (*писатель, ученый и т.п.*) / Илмуда, искусствода, литературада белгили, уллу юлгюге айтылгъан адам. *Француз литератураны классиклери.* ❐ *Уллу классик Мёчюланы Кязимни поэзиясы кёп заманланы ичинде малкъар халкъны акъыл, эс культура къыйматы кётюрюлген бийикликни кёргюзтюп турады.* М а м м е л а н ы Д., К. Мечиев, 3. *Исса орус классиклени чыгъармаларын иги биле эди, азбар айтыргъа ёч эди.* «Ленинни байрагъы», 1984, № 62.

КЛАССИКА *къауум. ат.* Классика / Искусствону бла литератураны бек аламат, юлгюлю чыгъармалары. *Орус классика. Тыш къыраллы классика.* ❐ *Алай авторланы классиканы, бусагъатдагъы литератураны юлгюлерине тюшюндюрюрге, аланы сыйларын кёрюрге юйретирге керекди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 20.

2. *В позиции определения:* классический / классик (неда классикле) жазгъан; бек аламат, юлгюлю. *Поэтни жолу орус классика назму бла къарачай фольклорну традицияларыны юсю бла барады.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 69. *Тепсеуге классика хореографиядан къошулгъан заты барды, – деп, чертилди.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 134.

КЛАССИЦИЗМ *ат.* Классицизм/ 17-чи ёмюрден 19-чу ёмюрню аллында литературада бла искусствода болгъан хал; аны энчилиги буруннгулу греклилени бла римлилени искусстволарын бек аламатха санап, аны юлгюге тутханындады.

КЛАССЫЗ *сыф.* Бесклассовый / Жамауат класслагъа бёлюнмеген. *Классыз жамауат.*

КЛЕЁНКА *ат.* Клеёнка / Бир неда эки жаны да суу ётмезча этген энчи состав бла жабылгъан къумач. *Чий ашарыкъ салыннган клеёнканы, саутланы исси сапын суу бла жууып, ызы бла къайнагъан суу бла чайкъаргъа керекди.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 68. *Акъ жабыуланы юсю бла жылтыраукъ жайылгъан юч стол, бир бирине тирелип, юйню арасы бла тизилгендиле.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 161.

КЛИНИКА *ат* 1. Клиника/ Ауругъанланы бакъгъан бла бирге студентлени практикалары эм

илму ишле бардырылыучу багъыучу учреждение. *Ол оборудованияны ичинде бир жерден бир жерге кёчюрюрге жарарыкъ хирургия клиника барды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 56.

2. *В позиции определения:/* Клиника бла байламлы. *Кёз клиника.* ❐ *Клиника болумда хайырланылгъан жюрек къап, аурумай тургъанлай ажымлы жоюлгъан адам ёлюп, эки-алты сагъат озгъандан сора алынады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 40.

КЛИШЕ *ат полигр.* Клише / Басмада суратланы копияларын бийик агъачлы басмалауну амалы бла этер ючюн хайырланылыучу тюрлюсю. *Цинк клише.*

КЛОУН *ат.* Клоун / Циркде оюнланы кюлкюлю эм сатиралы кесеклерин ойнаучу артист. *[Чымакъны] семиз ууртларын эки бёлген уллу топал буруну циркде болуучу клоунлагъа ушатады.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 24. *Мультфильмде жарыкъ кёллю клоун Сашаны бла аны эшекчиги Генаны къыралда жолоучулукълары кёргюзтюледи.* «Коммунизмге жол», 1973, № 47.

КЛУБ *ат.* Клуб / Адамланы бирге солур, эрикгенлерин кетерир, политика, илму, суратлау, спорт д.б. жаны бла байламлыкъ жюрютюр ючюн бирикдирген жамаат организация. *Республиканы шахмат клубу.* ❐ *Кинону сюйюучюлени клубу. Окъуучуланы араларында политика-жарыкълау ишни бардырыуда интернационал клубла белгили жерни аладыла.* «Коммунизмге жол», 1982, № 89. // Здание, помещение такой организации / Аллай жамаат организация орналгъан эм аны иши бардырылыучу юй. *Ингирде клубда той боллукъ эди, ызындан а – кино.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 148. *Эски межгитни жеринде Жангы клуб турады. Къышны суукъ ингиринде Анда кино барады.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жангы китап, 74.

КЛЮШКА *ат.* Клюшка *(палка)* / Хоккей оюнда хайырланылыучу, къыйыры бюгюлген таякъ.

КНОПКА *ат* **1.** Кнопка *(для прикрепления чего к чему)*/ Къагъытны неда къумачны бир къаты затха бегитир ючюн хайырланыучу иничке къысха жассы башлы темир чюйчюк. *Къабыргъа газетни кнопкала бла бегитдик. Къызла терезени форточкасына акъ марля салыргъа кнопкала излейдиле.*

2. Кнопка *(напр. электрического звонка)* / Электроцепни замыкание этер эм басып, тюрлю-тюрлю механизмлени ишлетир ючюн хайырланыучу, ары-бери жюрюп, кёчюп туруучу зат. *Бычхыны кнопкасын басханлай, ол шуу-шуу этип, узун наратны жарып тебирейди.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 36. *Къарап, сюртюп, кнопканы басханлай, Къурч станок, тау сууча, шуулдайды, Тюз темирле «ауузына» баргъанлай, Кесип, жонуп тюрлю затла жасайды.* «Жарыкъ жолда», 97.

КНОПКАЛЫ *сыф.* Кнопочный / Кнопкасы болгъан. *[Совхозда] къыркъгъан машинала, кнопкалы бургъучла, электромоторла, прессле, хыршыла, дагъыда кёп зат жетишмейди.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 127.

КНЯЗЬ *ат къ.* **бий.** *Сюлемен Кавказдан келген князьны бетине эслеп къарады.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 137. *Белгили князьны айтхылы аты урланнган эди.* «Шуёхлукъ», № 41, 39.

КОАЛИЦИЯ *ат.* Коалиция /

Къыралланы, партияны д.а.к. затланы къаллай да болсун бир ишни бирге болдурур мурат бла бирлешиулери. *Экинчи дуния урушда Гитлерге къажау коалицияны бирси къыралларына да уллу заран тюшгенди.* «Коммунизмге жол», 1982, № 148. *Сталинград уруш, базманны Гитлерге къаршчы коалиция жанына женгдире, коалицияны кючлю этерге себеп болгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 53

КОБРА *ат.* Кобра / Къызыу жерледе жашаучу, боюнунда тамгъалары болгъан уллу уу жылан. *Тюзледе, ташлы ауушлада кобра кёп тюбей эди.*

КОВЕРКОТ *ат.* 1. Коверкот / Къалын жюн мамукъ къатышы болгъан къумачны тыш кийимге жараучу бир тюрлюсю.

2. *В позиции определения:* коверкотовый / Коверкотдан этилген. *Даута шифоньерден бир кёксюл коверкот костюмну эки къолуну юсюне атып, алып чыкъды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 446. *Ала Хасан бла Хусей экиси да бирча кийинедиле! Мор коверкот костюмлары, жым-жым жылтырагъан къара хром чурукълары, орта бойлу, ариу сюекли жашла.* Къагъыланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 64.

КОДЕКС *ат.* Кодекс 1. *юр.* Свод законов / Правону къайсы болса да бир тюрлюсюню юсюнден законланы системагъа келтирилген жыйымдыгъы. *Ол соруу жаланда жангы кодексни 21–23-чю статьяларында толу белгиленнгенди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 134. *Кодексде алгъын жюрюген урунуу законодательствону бир къауум мардалары тюрленнгендиле.* «Коммунизмге жол», 1982, № 67.

2. *кёч.* Совокупность правил, убеждений / Адетлени, тёрелени, жорукъланы жыйымдыгъы. *Профессорну окъугъан лекциясы бусагъатда кючленнген аманлыкъчылыкъны тыяр мадарларыны юсюнден эди.*

КОЖАНКА *ат.* Кожанка / Териден этилген куртка, къысха пальто. *[Масар] алгъыннгы председательге ушаргъа кюрешди. Ол а некие эди? Бек ариу кёксюл бухар бёрк, кожанка, хром чурукъла.* Тёппеланы А., Ташыуул, 167.

КОКА [1] *ат саб. тил. къ.* **къол 1.** *Жашчыкъ къарындашчыгъына: «Тут кокачыгъынгы, юйге барайыкъ», – деп, къолундан тутуп, алып кетди.*

КОКА [2] *сыф.* Свалянный *(о волосах, шерсти)*, нерасчесанный/ Таралмагъан, юйюкген (*чачны, жюнню юсюнден*). *Къыз кока чачын тарап башлады.*

■ **Кока бол** сваляться (*о волосах, шерсти*) / таралмай, чакъмакъ бол, юйюк. *Ол [къыз] бусагъатда, къубултуп, тарагъан чачы кока болуучу заманны эсге тюшюралмайды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 95.

КОЛЛЕГА *ат.* Коллега/Бийик окъуу юйде биргесине окъугъан, ишлеген неда усталыкълары бирча болгъан адам. *Украинлы композиторла, художникле, литераторла, артистле, кинону къуллукъчулары кеслерини ленинградчы коллегалары бла тюбешгендиле.* «Коммунизмге жол», 1982, № 39. *[Борис Асланбекге:] Да, багъалы коллега, педагогика окъуу китапны азбар этер ючюн да къалмагъанса, аперим!* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 52.

КОЛЛЕГИЯ *ат* 1. Коллегия *(напр. министерства)*/Таматалыкъ, оноу этерге буюрулгъан къуллукъчуланы къаууму. *Министер-*

ствону коллегиясы. Сюдню коллегиясы.

2. Коллегия *(объединение лиц некоторых профессий)*/Бирча усталыкълары болгъан адамланы биригиулери. *Ёкюллени коллегиясы.*

КОЛЛЕКТИВ *ат.* Коллектив/ Муратлары, ишлери да бирча болуп бирикген адамланы къаууму. *Устаз коллектив. Художество коллектив. Илму коллектив. Зоводну коллективи.*

КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЯ *ат.* Коллективизация / Уакъ, энчи эл мюлкле, бир бирине къошулуп, уллу жамауат мюлклеге (*колхозлагъа*) айландырылыулары. *Ол [Махмут] республикада коллективизацияны бардыргъанланы ал сатырында болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 91.

КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЯЛА *эт.* Коллективизировать / Эл мюлкню коллективизацияларгъа.

КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЯЛАУ *и.д. от* **коллективизацияла** / Коллективизацияла дегенден *этим ат. Эл мюлкню коллективизациялау. ...Къыралны мюлклерин коллективизациялауда иш тамамланнганды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 208.

КОЛЛЕКТИВИЗМ *ат.* Коллективизм. Бир тюрлю ишде коллектив башлам, коллектив жорукъ бла биригип ишлемеклик, жашамакълыкъ. *Заводну урунганларында коллективизмни иннети, урунуну жоругъуна жууаплы къарау, ишчи биригиу танылады.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 76.

КОЛЛЕКЦИОНЕР *ат.* Коллекционер / Коллекция этиучю, жыйыучу адам.

КОЛЛЕКЦИЯ *ат.* Коллекция / Бирча затланы бир системагъа жыйылгъаны. *Суратланы коллекциясы. Гёбелеклени коллекциясы.* ❐ *Окъуучула коллекцияла, гербарийле жырыкъдыла, кеси жерибизни, аны кырдыкларын, агъачларын, жаныуарларын бютюнда иги билликдиле.* «Коммунизмге жол», 1984, № 36.

■ **Коллекция эт** коллекционировать / коллекция жый. *Китапланы коллекция эт. Маркаланы коллекция эт.*

КОЛОНИАЛИЗМ *ат.* Колониализм / Адам жегиучю государстволаны бийлик этген классларыны социал-экономика жаны бла къарыусуз къыралланы политика, экономика, ниет жаны бла унукъдуруулары, къулландырыулары. *Араб къыралланы талайы империализмге, колониализмге къаршчы болгъанларын, къазауатны излегенлеге къошулмазлыкъларын танытхандыла.* Хубийланы О., Мурат, 104.

КОЛОНИЗАТОР *ат.* Колонизатор / Колониализмни политикасын бардыргъан адам. *Салах-Эддин кеси къыралын колонизаторладан эркин этер ючюн кюрешге халкъны бирикдирип, уллу къазауат этип болгъанды эм ол сермешиуледен биринде жоюлгъанды.* «Шуёхлукъ», 1967, № 3, 76. *Ата журтну мингле бла ахшы уланлары колонизаторлагъа къажау кюрешде жанларын бергендиле.* «Коммунизмге жол», 1982, № 64.

КОЛОНИСТ *ат.* Колонист / Колонияда (*1-чи эм 5-чи магъ.*) жашагъан адам. *Алгъын колонистле жашаучу жерледе бусагъатда производство кооперативле къуралгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1983, № 213.

КОЛОНИЯ *ат* Колония. 1 Колония *(страна)* / Кеси башына эр-

кинлиги болмагъан, башха къыралны оноуука къарагъан къырал. *Эки жюз жылдан артыкъ заманны ичинде Гренада айырыкам Британияны колониясы болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1974. *Жылдан жылгъа Португалияны колонияларыны аскерини саны ёсе барады.* «Коммунизмге жол», 1982, № 117.

2. *В позиции определения:* колониальный / *къ.* **колониялы**. *Империализмни колония системасыны оюлуу. Колония къулчулукъ. Колония бугъоу.*

3. Колония *(поселение переселенцев из другой страны, области)* / Башха къыралдан неда областьдан келген адамла жашагъан жер, эл. *Патчахлы Россей немецлилени колониялары.*

4. Землячество/Башха шахарда неда къыралда жашагъан бир жерли адамла. *Шанхайда францызланы колониялары.*

5. Колония *(напр. глухонемых)*/ Бир тюрлю мурат бла (*саулукъгъа бакъдырыр, тюзелир д.а.к.*) кёп адам бирге жашагъан мекям. *Тюзетиучю – урунуу колонияла. Сангырауланы, тилсизлени колониялары.*

■ **Колония эт** колонизировать, колонизовать / Башха къыралны зор бла колониягъа айландыр.

КОЛОНИЯЛА *эт.* Колония эт. (*къ.* **колония**).

КОЛОНИЯЛАУ *и.д. от* **колония-ла** / Колонияла дегенден *этим ат.*

КОЛОНИЯЛЫ *сыф.* Колониальный / Колонияла тутуу бла байламлы. *Колониялы бийлик. Колониялы низам.*

КОЛОНКА *ат* 1. Колонка / Ара сауутдан келиучю сууну, бензинни, газны д.а.к. затланы бошлар ючюн хайырланылыучу узун цилиндрге ушагъан тюрлю-тюрлю механизмлени, приборланы атлары. *Бензин къуюучу колонка.* ❐ *Суу жылытыучу колонканы хауа тартыучусу ишлегенин тинтер ючюн сернек жандырып кёрюрге керекди.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 112.

2. Столбец *(в книге, газете)*/ Газетде, китапда бири бирини тюбюнде басмаланып, узун текст къурагъан бир талай тизгин. *Газетни ал статьясыны орунуна биринчи колонкасына трактрну сураты жарашдырылыпды.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 103.

КОЛОННА *ат* 1. Колонна *(часть архитектурного сооружения)*/ Мекямны аллында, ичинде ишленнген уллу багъана. *Колонналары болгъан зал.*

2. Колонна *(напр. походная, автомашин)* / Адамланы, машиналаны тизилип тургъанлары, неда баргъанлары. *Колоннала бир бири ызындан Советлени майданына, тракторла, танкла, атлы отрядла уллу жол бла барадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 79. *Бирси фашист самолётла, жердеги танк колоннагъа заран салалмай, артха бурулуп къачхандыла.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 146.

КОЛХОЗ *ат.* Колхоз / Къысхартылгъан сёз: бирлешген мюлк. Эллиле эл мюлкде ишлеп чыгъарыучу кереклени бирикдирип, ишни коллектив халда жюрютюлген урунуугъа таянгган уллу эл мюлкню тюрлюсю. *Алчы колхоз. Бай колхоз.* ❐ *«Хайда, къартла, ишлейик, Биз колхозну кючлейик, Хомухла: «Ишле!» – дейик, Махтаугъа жетишейик».* «Шуёхлукъ», № 2, 138. *Жыйырманчы жылланы аягъына, аз болсала да, малкъар, къарачай элледе колхозла къуралгъандыла.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 17.

КОЛХОЗЧУ *ат.* Колхозник/ Кохозну члени. *Энди ишлегенлери*

ючюн ахчагъа кёчгенли, хар колхозчу ахшы ишлеп, ахшы ахча алыргъа ыразыды. З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 139. *Жол жанында сабан ёзенледе тракторла гюрюлдейдиле, колхозчула сабанлада ишлейдиле.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 19.

КОЛЬТ *ат.* Кольт / Керох, тапанча неда атыучу саутну бир башха тюрлюсю. *Жанчыкъ аны [фашистни] столда кольтун бирси къолуна алып, энди гестапочугъа эки керохну да бурду.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 131.

КОЛЯСКА *ат* 1. Коляска *(четырёхколесный рессорный экипаж)* / Тёрт чархлы, башы алыныучу рессорлу фаэтон.

2. Коляска *(повозка для катания детей)* / Сабийлени салып айландырыргъа ишленнген къол арбачыкъ. *Сабий коляскада айланыргъа бек сюеди.*

КОМАНДА *ат* 1. Команда *(устный приказ командира)* / Командирни тохташдырылгъан юлгюге кёре айтылыучу къысха буйругъу. *«От ачыгъыз!», – деген команданы эшитдик.*

2. Команда *(спортивный коллектив)* / Капитан таматалыкъ этген спорт коллектив. *Волейболчуланы командасы. Жыйымдыкъ команда. Шахматчыланы командасы.* ❐ *Футбол команда къуралады дегеннге битеу тамата класслада окъугъан жашла къууанчлы тюбедиле.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 85.

3. Команда *(отряд, воинское подразделение)* / Айырылып неда бир кезиуге дери энчи мурат бла къуралгъан, уллу болмагъан аскер бёлек. *Тасхачыланы командасы. Юйреницчю команда. Конвойлукъ этген команда.* // Команда *(напр. пожарная)* / Бир белгили ишни жалчытхан адамланы къаууму. *Къутхарыучу команда. Пожар команда.*

КОМАНДИР *ат.* Командир/ Аскер бёлекни, кемени таматасы. *Беляковну тамата' къарындашы Владимир артиллерия полкну командириди.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 24. *Къызла къарындашлары бла келип: «Сакъ болугъуз!» – дей, таукеллик бередиле, Командирле жашлагъа буйрукъ берип, Чабып, вагонлагъа женгил минедиле.* Б о т а ш л а н ы И., Таула сакълайдыла, 26.

КОМАНДИРЛИК *ат.* Занятие и должность командира / Командирни иши, къуллугъу. *Асхат командирликни бек жарата эди. Жаш кесине командирлик жетерине ийнана эди.*

■ **Командирлик эт** исполнять обязанности командира, командовать/Командирни къуллугъун толтур. *Биринчи кюн окъуна взводха командирлик эте, Алий, фашистлени алгъа итиннген атакаларын ууатып, артха ыхтырады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 90.

КОМАНДИРОВКА *ат* 1. Командировка *(служебное поручение)* / Адамны ишлеген жеринден къайры болса да бир башха жерге барыуу бла байламлы жумуш. *[Шамил] бир жол учрежденияны командировкасы бла Москвада эки ай туруп къайтды.* «Шуёхлукъ», № 79, 54.

2. Командировка *(поездка куда-л.)*/ Адамны къуллугъу бла байламлы иш бла бир жары барыуу. *Командировкагъа жибер.* ❐ *Командировкагъа жюрюу халкъыбызны ишин, жашауун меннге ачханлай барады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 470.

КОМАНДОВАНИЕ *къауум. ат.* Командование / Аскерни баш оноучулары. *Берилген борчну озгъурлу*

толтургъаны ючюн, командование батальонну алгъышлады. К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 84. *Жесир солдат бла пулемётну командованиеге тапдырдым.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 189.

КОМАНДУЮЩИЙ *ат.* Командующий/Уллу аскер бирикмени таматасы. *Аскерни командующиси. Флотну командующиси.*

КОМБАЙН *ат* 1. Комбайн/ Бир жолгъа талай тюрлю-тюрлю ишлени жалчытхан машиналаны агрегаты. *Картоф къазыучу комбайн.* ❐ *Уллу да, гитче да нартюх аладыла, картоф къазадыла, комбайнла оргъан чёплеуню суурадыла, тахта, бахча кёгетле жыядыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 222. *Комбайнла жазлыкъ битимлеге кёчгендиле эм арпаны тирлигин жыйып башлагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 124.

2. *В позиции определения:* комбайновый / Комбайн бла байламлы. *Комбайн завод. Комбайн агрегат.*

КОМБАЙНЧЫ *ат.* Комбайнёр / Эл мюлкде комбайнны жюрютюучю адам. *Колхозну комбайнчысы. Алчы комбайнчы.*

КОМБАТ *ат.* Комбат / Батальонну командири. *Онсегизжыллыкъ жашчыкъ эди жигит. Ол къалай жырлай эди, къалай тепсей! Комбат махтаучу эди кишилигин: «Солдат болса да, ма алай болсун!» – дей.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 142. *Амма комбатны къатында душманны топ-огъу чачылады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 222.

КОМБИКОРМ *ат.* Комбикорм / Бир талай затдан этилиучю татымлы мал аш. *Шёндю маллагъа нартюх силос, комбикорма, сенаж, нартюх агъач, бичен бериледи.* «Коммунизмге жол», 1983, № 36. *Эт чыгъарыу жаны бла салыннган борчланы толтурур ючюн ахшы комбикормаланы аслам этиуню уллу магъанасы барды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 70.

КОМБИНАТ *ат.* Комбинат. 1. Комбинат *(напр. мясо-молочный)* / Технология жаны бла байламлы талай предприятияны бирикдирген уллу промышленность предприятие неда промышленностьну бир бёлюмюню технология жаны байламлыкъларыболмагъан предприятияларыны административ биригиулери. *Вольфрам-молибден комбинат. Эт комбинат. Целлюлоза-къагъыт комбинат. Производство предприятияланы комбинаты. Тау металлургия комбинат. Консервала чыгъарыучу комбинат.* // Объединение мелких производств в местной промышленности или предприятий бытового обслуживания / Жер жерли промышленностьда уякъ ишлени неда жашау керекле бла жалчытыучу предприятияланы бирикмеси. *Иш бошалгъанлай, ала [жашла] барысы да турмуш комбинатны жангы ишленнген уллу мекямына жыйылдыла.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 50.

2. Комбинат *(напр. учебный)*/ Заводну, къайсы болса да бир предприятияны окъуу заведениялары бирикмеси. *Эл мюлкге уста кадрланы хазырлауда профессионал-техника училище эм окъуу комбинатла баш жерни аладыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 10.

КОМБИНЕЗОН *ат.* Комбинезон / Курткасы бла кёнчеги бирге къошулуп тигилген костюм. *Ларисаны комбинезону юсюне аламат жарашады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 204. *Орамны мюйюшюне жете баргъанлай, юсюнде кёк комбинезону, аякъла-*

рында гетен чурукълары болгъан жаш къартны жетип, жаны бла ётдю. «Шуёхлукъ», № 18, 48. *Ханафий юйде комбинезонун кийип, заводха ишине кетди.* «Алчыла», 55.

КОМЕДИЯ *ат.* Комедия *(драмматическое произведение)* / Кюлкюлю, тамашалы эм сатира сюжетли драма чыгъарма. *Классика комедия. Лирика комедия.* ❐ *Къарачай труппа Х. Вахтны «Амурну чамлары» деген комедиясын кёргюзгенди.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 108.

КОМЕНДАНТ *ат* 1. Комендант *(военный начальник)* / Гарнизонда аскер къуллукъну тюз барыуна эм аскер къуллукъчуланы низамларына къараучу тамата. *Лагерьни коменданты. Гарнизонну коменданты.* ❐ *Фашист командование, алгъа барып турлугъуна ышанып, Москвагъа кесини комендантын окъуна хазырлагъанды.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 159. *Къойчу улуну Братиславаны комендантыэтедиле.* «Шуёхлукъ», № 37, 97. *Бир кюн эрттенбла Марияны чакъырта комендант адам ийди.* Хубийланы О., Адамла, 38.

2. Заведующий общественным зданием / Къайсы болса да бир учреждениягъа къарагъан неда учреждение орналгъан юйню управляющийси. *Жукъулары иги къанмагъан жашла, общежитияны комендантына хар затны ётдюрюп, уядан учхан къарылгъач балалача, хар ким жолуна кетди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 119. *Турмуш комиссия, комендант бла бирге юйлеге айланып, тазалыкъ бла жорукъну болумуна къарайды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 72.

■ **Комендант сагъат** комендантский час / Энчи эркинликсиз сутканы бир кезиуюнде элни, шахарны орамында кёрюнюрге жарамау. *Ливанны ара шахарында комендант сагъат кетерилгенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 182. *Ольстерни ара шахары Белфастны бир къауум районларында комендант сагъат кийирилгенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 94.

КОМЕНДАТУРА *ат.* Комендатура/Комендант таматалыкъ этген учреждение эм ол учреждениняюйю. *Эки лампаны да жарыгъында комендатурада бир беш-алты адам олтура эдиле.* Этезланы О., Тарда, 220. *[Юдин:] Жолдаш Таймазов, бюгюнден башлап, сен комендатурада учётда боллукъса.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 127.

КОМЕТА *ат.* Комета / Созулгъан орбитасында Кюнню тёгерегине айланыучу ортасында жарыкъ ёзеги эм къуйрукъгъа ушагъан жарыкъ ызы болгъан туман тамгъача жулдуз; учхан жулдуз. *Ол [заман] барады ракетача, жулдуз жолларын башлай, Кюйюп кетмей кометача, Минг элиялай жашнай.* Отарланы К., Дуния эрттени, 116. *Женгилден женгил уча, ракета, кометача, кёзден ташайып кетди.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 34.

КОМИССАР *ат.* Комиссар/ Правительство энчи неда уллу эркинлик берген къуллукъчу. – *Къайсы жылда болгъанын унутханма, бир жай бизни элге кино деп бир зат келтиргендиле, – дейди элни комиссары Оразай.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 20. *Аскерчиле комиссаргъа кёп затланы соруп билирге излейдиле.* Хубийланы О., Аманат, I, 168. *Комиссар, уллу бушуулукъда, Зекерияны Ата Журт ючюн, урушда жигитлик этиф, ёлгенин айтып, къайгъы сёз берди.* «Шуёхлукъ», № 17, 23.

КОМИССАРИАТ *ат.* Комиссариат / Бир-бир къырал эм административ учреждения́ланы атлары. *Кемеде кино, типография, радио, кёп китапла, бир къауум комиссариатланы, профсоюзланы келечилери болгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 112. *Петроградда болгъан демонстрация комиссариатны саудан аякъ юсюне салгъанды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 273.

КОМИССИЯ *ат.* Комиссия/ Энчи эркинликлери болгъан бир къауум адам неда аладан къуралгъан орган. *Правительство комиссия. Юбилей комиссия. Методика комиссия. Айырыу комиссия. Аттестация комиссия.* ❐ *Окъуучула да, комиссия да, оноуну битеннге санап, къарс урдула.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 429. *Андан сора Шаухал тууарылыуну эм ачлыкъны къыйын жылларында халкъны аш-азыкъ бла жалчытхан комиссияны члени болгъанды.* «Шуёхлукъ», № 43, 97.

КОМИТЕТ *ат* 1. Комитет *(выборный орган)* / Не да болсун бир ишге оноу этиучю айырылыучу орган. *Халкъ депутатланы советини толтуруучу комитети. Экология комитет. Толтуруучу комитет. Профсоюзланы жер жерли комитети.* ❐ *[Алексеев:] Ишчи комитетибиз ишден чыгъаргъан жолдашланы, не мадар да этип, ызларына къайтарыргъа керекди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 79. *Хыйса академияны бошап келгенден сора, совхозну ишчи комитетини председатели болуп ишлеген эди.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 67.

2. Комитет *(напр. советских женщин)* / Къыралгъа тамата лыкъ этиуню, белгили ишлени жалчытыуну органы. *Тишцрыуланы комитети. Къоруулауну комитети. Тыш къыраллагъа барлыкъ туристлеге башчылыкъ этиучю комитет. Табийгъатны къоруулау жаны бла республика комитет.*

КОММЕНТАРИЙ *ат* 1. Комментарий *(толкование, разъяснение какого-л. текста)*/Къаллай да болсун бир текстни магъанасыны ангылатылыуу. *Къол жазма басмадан саулай кёл ашап этилген комментарийлери бла чыкъгъанды.*

2. Комментарий *(пояснительные и критические замечания по поводу чего-л.)* / Бир затны юсюнден жазылгъан, аны ачыкълагъан эм критикалы оюмла. *Статьялада эм комментарийледе бизни халкъыбыз къоркъуусузлукъну жалчытыу жанлы болгъаны айтылады.* «Коммунизмге жол», 1983, № 54.

КОММЕНТАТОР *ат.* Комментатор / Ангылатыучу адам, комментарийни (*комментарийлени*) автору. *Тыш къраллы комментаторла. Спорт комментатор.* ❐ *Туман къалын басып, оюнчула топну къалай сюргенлерин комментатор да иги кёралмайды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 212.

КОММУНА *ат.* Коммуна *(напр. трудовая)* / Мюлклерин, ишлерин бирикдирип жашагъан адамланы къаууму. *Студент коммуна. Урунуу коммуна.* ❐ *Бекболат пионер коммунагъа барыргъа умут этгенледенди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 421.

КОММУНАЛ *сыф. къарач. къ.* **коммунальный**. *Коммунал мюлк. Коммунал къурулуш. Коммунал жумушла.* ❐ *Черкесскеде коммунал предприятиелени комбинатында ишлегенлени арасында Акъбай улу Сагъытны уллу сыйы барды.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 118.

■ **Коммунал юй** коммунальный дом (*къ.* **коммунальный**). *Коммунал юйледе жашагъан адамла бютеу документлерин домоуправле-*

ниелени паспортчуларыны юсю бла жарашдырадыла. «Ленинни байрагъы», 1972, № 101.

КОММУНАЛЬНЫЙ *сыф.* Коммунальный / Шахар мюлкге кирген, аны бла байламлыгъы болгъан. *Коммунальный къурулуш. Коммунальный мюлк. Назир, ингир школда окъуй, коммунальный мюлкде ишлейди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 127.

■ **Коммунальный юй** коммунальная квартира / шахар мюлк берип, талай юйюр жашагъан юй. *Коммунальный юйлени арбазларында санитар низам иги сакъланады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 127.

КОММУНАР *ат* **1.** Коммунар / 1871 жылда Францияда биринчи пролетар революциягъа къатышхан адам. *Коммунарланы сыйлары бла, Вьетнамдагъы набат бла ант этебиз урунганланы тюз ишлерин хорламгъа жетдирирге.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 106. *Парижли коммунарланы къоранчлары уллу эм къадарлары бушуулу болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 54.

2. Член коммуны (*в 1-м знач.*) / Коммунаны (*1-чи магъ.*) члени. *Коммунарланы жыйылыулары.*

КОММУНАЧЫ *ат къ.* **коммунар 2.** *Коммуначыланы кенгеши бара эди. Коммуначылагъа кийимле юлешгендиле.*

КОММУНИЗМ *ат.* Коммунизм / Ишлеп чыгъарыучу кереклеге жамауат иелик этерча, классыз жамауат къурап, жамауатны хар адамыны арасында толу социал тенгликни болдургъа эм «хар кимден эталыууна кёре, хар кимге керекли-сине кёре» деген жорукъну толтургъа мурат этген жамауат-экономика формация. *Коммунизм марксизм-ленинизмни баш кесеги-ди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 45.

КОММУНИКАЦИЯ *ат.* Коммуникация / Бир жерни башха жер бла байламлыгъы, аланы байлаучу жол. *Партизанла душманны аскер кючюне, техникасына уллу зырафлыкъ саладыла, коммуникацияларын чачадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 78. // Линия связи *(или энерго-, тепло-, газо- и водоснабжения)* / Связьны (*неда энергия, газ, суу бла жалчытыуну*) жолу. *Жер башында эм тюбюнде коммуникацияланы проектлерин жарашдыргъан бир къауум организацияла жолланы хайырланыуну агъачлыгъын контрольгъа алмайдыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 85. *Суу, газ быргъыла, жылыу трасса дегенча, жерни тюбю бла баргъан коммуникацияла барысы ишленип бошалгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 114.

КОММУНИСТ *ат* **1.** Коммунист / Коммунист партияны члени. *Мында уа [школда] элни коммунистлери бла комсомолчулары жыйылып этиллик ишлени сюзе эдиле.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 104. *Алчы сынауну жайыу, аны битеу урунганлагъа белгили этиу элни таматаларыны, коммунистлерини хар кюнлюк борчларыды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 94. *Жыйырма бла беш адамны коммунистлеге къажаудула деп, 509-чу номерли законну мурдорунда терслейдиле.* «Коммунизмге жол», 1971, № 157.

2. *В позиции определения:* коммунистический а) основанный на принципах коммунизма / Коммунизмни жорукъларына таянгган. *Коммунист жамауат;* б) руководствующийся идеями коммунизма / Коммунизм ниетлени тутхан. *Коммунист партия.*

■ **Коммунист Интернационал** Коммунистический Интернационал/

1919 жылдан 1943 жылгъа дери битеу дунияны коммунист партияларын бирикдирип тургъан халкъла аралы организация. *Коммунист Интернационал 1919 жылны март айында марксизмни-ленинизмни платформасында къуралгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 194.

КОММУТАТОР *ат* 1. Коммутатор *(устройство для изменения направления, переключения электрического тока)* / Электротокну бошлар эм тыяр неда башха ызгъа бурургъа хайырланылыучу прибор. *Жаш коммутаторну къалай хайырланылгъанына юйренеди.*

2. Коммутатор *(устройство для ручного соединения телефонных аппаратов)* / Телефон связьда телефон ызланы къол бла бирге къошар ючюн хайырланыучу прибор. *Отбой болгъанлай, ол [Назир] районда байлашдырыргъа коммутаторгъа сёлешеди да: «Москва не болду?» – деп, къысады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле. 298.

КОММЮНИКЕ *ат.* Коммюнике/ Халкъла аралы магъанасы болгъан соруулану юсюнден правительствону официальный билдириую. *Кенгешге къатышханла, коммюникеде айтылгъанча, Францияны бир къауум излемлерин къабыл этгендиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 245. *Патриотланы эм мамырлыкъ ючюн кюрешчилени азатлауну юг вьетнамлы комитети коммюнике басмалагъанды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 38.

КОМНАТА *ат къарач. къ.* **отоу** 1. *[Махамет:] Комнатам тынчлыкъны къучагъына бёленнгенди.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 4. *«Къонакъ юй» деучю уллу комнатабыз къуруда ариу жасалып эди.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 88.

2. *къ.* **отоу 2.** *Пионер комната. Солуучу комната. Аскер комната.* ❐ *Урунуу сыйны комнатасы иги жарашдырылгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 73. *Былайда женгил ауругъан студентлени багъаргъа изолятор да, юч комната да бардыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 86.

КОМПАНИЯ *ат.* Компания *(напр. торговая)* / Предприятиялары болгъан капиталистлени (*сатыу-алыуда неда промышленностда*) биригиулери. *Акционер компания. Экспорт компания. Страховой компанияла.*

КОМПАНЬОН *ат.* Компаньон *(в торговом предприятии)* / Сатыуалыу неда промышленность компанияны члени. *Уруш кереклени сатхан компанияланы компаньонларыны хайырлары жомакъдача ёседиле.* «Коммунизмге жол», 1977. № 134.

КОМПАРТИЯ *ат.* Компартия / Коммунист партия.

КОМПАС *ат къ.* **къыбылама.** *[Назмучу кюннге:] Сен а, эр эсенг, ары ашыкъ. Самолёт курсундан Ажашып баргъанда, Туманны чарсында Компассыз къалгъанда.* О т а р л а н ы К., Дуния эрттени, 190. *Походха баргъанла лыжала бла учаргъа, компас бла жюрюрге бек уста эдиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 32.

КОМПЕНСАЦИЯ *ат.* Компенсация *(возмещение, вознаграждение)*/ Бир зат ючюн берилген тёлеу, саугъа эм тёлеу, саугъа орунуна берилген ахча. *Тюшюрген зараны ючюн колхоз жашдан компенсация излегенди.*

■ **Компенсация эт** компенсировать / орунуна сал, тёле. *Къоранчны компенсация этгендиле. Хай-*

ырланылмагъан солуугъа компенсация этедиле.

КОМПИЛЯТОР *ат.* Компилятор/ Компиляцияны автору.

КОМПИЛЯЦИЯ *ат.* Компиляция *(работа)* / Башхаланы тинтиулерини, оюмларыны эсеплери бирикдирилип жазылгъан иш, чыгъарма. *Бу иш саулай компиляцияды.*

КОМПЛЕКС *ат* **1.** Комплекс / Затла, болумла, ишле, шартла битеу бары да. *Агъач мюлкню комплекслери. Больница бла поликлиниканы комплекси. Физкультура упражненияланы комплекси. Промышленность комплекс.* ❐ *Доммай турист комплексде кёп иш этилгенди.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 106.

2. *В позиции определения:* комплексный / Бир затны комплекси болгъан. *Комплекс къурулуш бригада. Комплекс план. Комплекс механизация.* ❐ *[Сурат Аминат Бекировнагъа:] Эшитгенме. Шахтада комплекс ишлени бардырыуда ол [Ысмайыл] кёп затла этгенди дейдиле.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 167.

■ **Комплекс бригада** комплексная бригада / тюрлю-тюрлю усталыкълары болгъан ишчиледен къуралгъан производство бригада. *Комплекс бригаданы коллективи бюгюнлюкде, башха замандача болмай, жигер урунады.* «Коммунизмге жол», 1972, № 129. *Трестни тогъуз комплекс бригадасы да мюлк расчётха кёчгендиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 77.

КОМПЛЕКТ *ат къ.* **топлама.** *Космонавтла астрономия приборланы комплектини болушлугъу бла Кюннге къарайдыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 108.

КОМПЛИМЕНТ *ат.* Комплимент / Кёлюн алыргъа, адеплилигин, жарашыулулугъун кёргюзтюрге неда кёзбаугъа айтылгъан ариу сёз. *Жаш къызгъа комплимент айтды.*

КОМПОЗИТОР *ат.* Композитор / Музыка чыгъармала жазыучу адам. *Композитор кесини сюитасында Малкъарны тамашалыкъ табийгъатындан сора да халкъны битеу къадарын, азатлыкъ ючюн малкъар халкъ къалай кюрешгенин кёргюзтеди.* «Шуёхлукъ». № 15, 27. *Кавказ таулуланы музыкаларыны байлыгъы, энчи ауазлылыгъы бек эрттеден бери композиторланы эслерин кесине бургъанлай тургъанды, аланы музыка чыгъармала жазаргъа учундургъанды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 87.

КОМПОЗИЦИЯ *ат* **1.** Композиция *(романа, оперы и т.п.)* / Литературадан бла искусстводанчыгъармаланы къурамлары, аланы кесеклерини келишиулери, белгили жорукъ бла тизилиулери. *Назмуну композициясы юч кесекден къуралгъанды.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 22. *Болсада, чыгъарманы композициясында учхаралыкъ кёпдю.* «Шуёхлукъ», № 33, 116.

2. Композиция *(напр. литературно-музыкальная)* / Бир белгили къурамы болгъан (*музыкадан, живописьден д.б.*) чыгъарма. *Жаш композициясын сокъду, тынгылагъанла аны жаратып, алгъышладыла. Литература-музыка композиция.*

3. *муз.* Композиция *(теория составления музыкальных произведений)* / Музыка чыгъармала къурауну теориясы. *[Скрябин] Москваны консерваториясына киреди, анда эки усталыкъгъа юйренеди: фортепьяно бла композициягъа.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 67.

КОМПОНЕНТ *ат.* Компонент /

Бир затны къурагъан кесекледен бири. *Версальны къабагъыны къатындагъы кёрмюч залда электрон компонентлени 26-чы халкъла аралы. салону ишлеп башлагъанды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 59. *Тюрк тилледе басым алай ачыкъ бёлюнюп турмайды, ол назму тизгинледе ритм къурагъан баш компонентлеге къошулмайды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 147.

КОМПОТ *ат* Компот / Сууда биширилген кёгетледен шекер къошулуп этилиучю татлы суусун аш. *Компот зат этсенг, жарамай а, – дей, [Аннагъа] Аминат жюзюм чопалчыкъны алды.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 14. *Хант юйде сохта, жёрме, борщ, шорпа, компот, чай, гюттюле, локъумла этедиле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 113.

КОМПРЕСС *ат* **1.** Компресс / Ауругъан жерге багъар мурат бла салыныучу (*суу мылы этилген неда дарман жагъылгъан*) байлау. *Анасы жашчыгъыны буунуна компресс салды. Къыз анасыны аякъларына салыннган жылы компрессни алышындырды.*

2. *В позиции определения:* компрессный / Компресс этгенде хайырланылыучу. *Компресс къагъыт. Компресс клеёнка.*

■ **Компресс эт** ставить компресс/ ауругъан жерни компресс бла байла. *Жаш сингири созулгъан инчигине компресс этди.*

КОМПРЕССОР *ат* **1.** Компрессор / Хауаны неда газланы басым бла тыкъ жыйыучу машина. *Ол цехни гюрбежисинде компрессор да барды.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 105.

2. *В позиции определения:* компрессорный / Компрессорладан къуралгъан. *Биринчи компрессор станцияла хайырланыргъа берилгендиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 18. *«Молибден» рудникни насос эм компрессор мюлкюню механиги Энейланы Махмутну юсюнден комбинатны оноучулары кёп махтау сёзле айтадыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 36.

КОМСОМОЛ *ат* **1.** Комсомол / Жаш тёлюню коммунист биригиую. *[Таубатыр Хаширге:] Комсомолну секретары Камал окъургъа кетгенли ай болуп келеди, энтда орунына адам айырылмагъанды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 152. *Магомет гитчеликден окъуна комсомолда ишлеп келгенди.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 102.

2. *В позиции определения:* комсомольский / Комсомол (неда комсомолчула) бла байламлы. *Комсомол билет. Комсомол значок.* ❐ *[Сабийле] совет аскерчилени тешген эм бомба жаркъала хурттак этген кийимлерин, сауутларын, комсомол билетлерин кёргендиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 41. // Комсомолчуладан къуралгъан. *Комсомол ячейка. Комсомол звено.* ❐ *Пача элде комсомол организацияны секретары болуп да ишлей, мал дохтурлукъ этеди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 412.

3. *эск. къ.* **комсомолчу**. *Комсомолла элни ичинде жюрюп, жайылгъан агитацияны ётюрюк болгъанын ангылата эдиле.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 29. *[Бир къатын тынгылагъан адамлагъа:] Хызыр комсомолла бла бирге ферма ишлей эди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 158.

КОМСОМОЛЧУ *ат.* Комсомолец / Комсомолну члени. *[Музафар:] «Элни комсомолчулары жыйылып, не эсе да бир оноу этедиле»,– деп, Жанчыкъ жетдирген хапар болмаса, биз Мухтар не этип айланнганын билмеучю эдик.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмай-

ды, 62. *[Хапарчы:] Элни биринчи комсомолчуларыны юсюнден билирге сюйгеними айтханымда, Чонай башын жастыкъдан ёрге айырды.* Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, менме, 4.

КОМСОРГ *ат.* Комсорг / Комсомол къураучу (*биринчи комсомол организацияны неда комсомол жыйынны таматасы*). *Зина Асхат бла окъуйду, кеси да комсорглары, аны да атасы жокъду.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 161. *Камалны ротаны комсоргуна айырадыла.* «Шуёхлукъ», № 3, 109.

КОНВЕЙЕР *ат* 1. Конвейер/ Этиле (*ишлене*) тургъан затланы бир ишчиден башхасына дери элтип турур неда жюклени бир жерден бир жерге ташыр ючюн хайырланылыучу тохтаусуз ишлеп туруучу машина. *Кюндюзгю жарыкъда жангы бояулары жылтырай, комбайнланы баш конвейеринде наныкъ бетли къызыл машинала акъырын барадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 187. *Эки ай бла жарымдан люлькалы конвейер ишленип битди.* «Алчыла», 113.

2. *В позиции определения:* конвейерный / Конвейер бла байламлы. *Конвейер амал. Конвейер система.* ❐ *Никитина жолдаш а цехни конвейер жорукъгъа эмда хозрасчётха кёчюрюуню юсюнден эсепле бардырады.* «Алчыла», 12. *Предприятиеде узунлугъу эки километр чакълы болгъан конвейер ыз салынгганды.* «Коммунизмге жол», 1983, № 36.

КОНВЕНЦИЯ *ат.* Конвенция / Бир энчи ишни юсюнден къыралла арасында этилген келишим. *Конвенциягъа кёре, Африканы 19 къыралы Европа экономика биригиулюкге къатышдырылгъан эдиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 42.

КОНВЕРСИЯ *ат* 1. *фин.* Конверсия *(напр. займа)* / Эртте чыкъгъан къырал займны болумларыны тюрлениулери (*сёз ючюн: процентини тюшюю, тёлеюню болжалыны тюрлениую д.а.к.*) *Займны конверсиясы.*

2. *грамм.* Конверсия *(образование нового слова переводом основы или формы слова в другую часть речи)* / Сёзню мурдоруну неда аны формасыны тилни бир кесегинден башхасына кёчюп жангы сёз къуралыуу, сёз ючюн: *жылы хауа (сыф.) – жылы кийин (халчы сёзл.), ишге къатыш (эт.) – заводда орус, малкъар, къабарты жашла къатыш ишлейдиле (хал.сёзл.).*

КОНВЕРТ *ат.* Конверт *(пакетик из бумаги)* / Къагъытдан тёрт мюйюшю бюкленип этилген письмону салыргъа хайырланылыучу пакет. – *Ма сизге письмо келгенди, – деп, почтаны жюрютген бир жаш тиширыучукъ, аллына атлап, конвертни анга [Бэлагъа] узатады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 5. *Айнюр письмону жазып бошагъандан сора, жангыдан бир кере окъуду, сора тапчыкъ бюклеп, конвертге салды да, орамгъа чыкъды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 137.

КОНВОИР *ат.* Конвоир *(человек)* / Биреуню неда бир затны къоруулар неда къачырмаз ючюн баргъан адам. *Конвоир, ачыуланып, жашны къолундан ушкокну ычхындырыргъа кюрешди.* «Шуёхлукъ», № 73, 42. – *Хайда! – деп, конвоирледен бири, ачыуланып, къычырды.* «Шуёхлукъ», № 81, 37.

КОНВОЙ *ат* 1. Конвой *(вооруженный отряд)* / Биреуню къоруулап неда аны къачырмаз ючюн ызындан барыучу сауутланнган

отряд. *Бир зат да ачыкълаялмагъанларындан сора [немеслиле] аны [Мутайны] кючлю конвой бла быллай къагъыт да жазып Нальчикге жибередиле.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 119. *Эшиклени ачхан часовой узайгъан конвойну ызындан къарап турду.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 205. *[Къаплан:] Шо кюн батханлай, немеслиле конвойну кючлю этдиле, машина бла жыйырма автоматчыны келтирип къошдула да, бизни къыстау марш бла сюрюп башладыла.* «Шуёхлукъ», № 3, 16.

2. Конвой *(группа кораблей или самолётов)* / Улоу эм сатыу-алыу кемелени жолда жауну чабыуулундан къоруулаучу кемелени неда самолётланы къаууму. *Конвойну ызындан жетип баралмагъан кеме артда къалады, башха кемеле кёзден ташаядыла.* «Коммунизмге жол», 1983, № 149.

■ **Конвойлукъ эт** конвоировать / Конвой болуп ашыр. *Жесирге тюшгенлени конвойлукъ этип, штабха келтирдиле.*

КОНГРЕСС *ат* 1. Конгресс *(совещание широкого состава)*/Уллу жыйылыу кенгеш (асламысында халкъла аралы). *Мамырлыкъ ючюн кюрешген кючлени Битеудуния конгресси. Геологланы халкъла аралы конгресси.*

2. Конгресс *(в США и т.п.)* парламент / АБШ-да Латин Американы къыралларыны асламысында закон чыгъарыучу органны (*парламентни*) аты. *Президент тыш къыраллагъа экономика эм аскер болушлукъ бериуню излеп конгрессге къагъыт жибергенди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 54. *Конгрессни къаласында пролетар бирликни Итальян социалист партиясыны кёзюсюз жыйылгъан съезди ишин бошагъанды.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 137.

КОНГРЕССМЕН *ат.* Конгрессмен / Конгрессни (*2-чи магъ.*) члени. *Американлы конгрессменле.*

КОНДЕНСАТОР *ат* 1. Конденсатор *(устройство для накопления электричества)* / Электричествону жыяр ючюн хайырланыучу прибор. *Конденсатор жыйгъан цех кесини планын артыгъы бла толтургъанды.*

2. Конденсатор *(прибор для конденсации пара)* / Хайырланылгъан тылпыуну ичинде сууутулуп, суугъа айландырыучу аппарат. *Хайырланылгъан тылпыуну конденсатор суугъа айландырып барады.*

КОНДЕНСАТ *ат энчи.* Конденсат / Газны неда сууну тылпыуун конденсациялагъанда къуралыучу суусун. *Тылпыуну суу конденсаты. Газны конденсаты.*

КОНДЕНСАЦИЯЛА *эт. энчи.* 1. Конденсировать *(напр. энергию)* / Жый, къыс. *Электрозарядланы конденсацияла.*

2. Конденсировать *(напр. пары)* / Тылпыуланы, газланы, сууутуп неда бирге къысып, суусун неда къаты халгъа келтир. *Тылпыуну конденсацияла. Кислородну конденсацияла.*

КОНДЕНСАЦИЯЛАН *эт. страд. от* **конденсацияла** / Конденсацияла дегенни *зорлаучу айырмасы. Конденсацияланырыкъ сют. Конденсацияланнган тылпыу.*

КОНДЕНСАЦИЯЛАНЫУ *и.д. от* **конденсациялан**/Конденсациялан дегенден *этим ат. Тылпыуну конденсацияланыуу.*

КОНДЕНСАЦИЯЛАУ *и.д. от* **конденсацияла** / Конденсацияла дегенден *этим ат. Сютню конденсациялау. Электрозарядланы конденсациялау. Кислородну конденсациялау.*

КОНДИТЕР *ат* 1. *къ.* кондитерчи. *Жаш кондитерге окъугъанды. Кондитерлени жыйылыуу.*

2. *В позиций определения:* кондитерский. а) изготовляемый кондитером *(кондитерами)* / кондитер (*кондитерле*) хазырлаучу. *Кёгетледен этилген консервала, кондитер товарла, гара эм кёгет суула чыгъарыу ёсгенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 28. *Былтыр бла тенглешдиргенде, быйыл фабрикада биринчи кварталны ичинде кондитер ашарыкъланы чыгъарыу 125 тоннгъа кёбейгенди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 79.; б) относящийся к производству сладостей или к торговле ими / татлы ашарыкъланы жарашдырыу неда аланы сатыу бла байламлы. *Кондитер промышленность. Кондитер цех. Кондитер фабрика.*

КОНДИТЕРЧИ *ат.* Кондитер/ Татлы ашарыкъланы, тортланы, пирожныйланы, конфетлени д.а.к. затланы этиучю уста. *Кондитерчиле сёзлерин бош айтыучуладан тюйюлдюле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 82.

КОНДИЦИЯЛЫ *сыф. энчи.* Кондиционный / Болуму, агъачлыгъы изленнген мардагъа жетдирилген (*продукцияны юсюнден*). *Вентилятор кепдирген сабакъладан ахшы кондициялы урлукъ мирзеу тюшеди.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 106.

КОНДУКТОР *ат* 1. Кондуктор *(поезда)* / Темир жолда поездде айланып, аны жюрюуюню таплыгъына эм къоркъуусузлугъуна, анда жюклени сакъланыуларына къараучу ишчи. *Москва-Баку поездни кондуктору.*

2. Кондуктор *(напр. автобуса, троллейбуса)* / Транспортну автобусда, троллейбусда, трамвайда айланып, билетле сатыучу, адамланы миннгенлерине къараучу ишчи. *Автобусну кондуктору. Трамвайны кондуктору.*

КОНЁКЛА *ат кёпл. сан.* Коньки / Аякъ кийимге бегитилип бузда учаргъа хайырланылыучу, къурчдан этилген иничке чана жаякълача затла. *Индекни юсю бла секирирге, ашыкъ, шыжыкъ, топ ойнаргъа, тутушдурургъа, къыш конёкла бла тикден учаргъа мени [хапарчыны] киши юйретмеди.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 91. *[Къыш] Сабийлеге саугъагъа Сыйдам бузла къатдырды; Конёклагъа, чанагъа Миндирди да чапдырды.* «Шуёхлукъ», № 7, 92.

КОНКУРЕНТ *ат.* Конкурент / Биреу бла эришип кюрешген адам. *Бонн, марканы жалгъан халда багъасын алашалай сакълай, рыноклада кесини конкурентлерин уатады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 99.

КОНКУРЕНЦИЯ *ат.* Конкуренция / Эришиу; кёбюрек файда эм онгла алыр ючюн кюрешиу. *Финанс конкуренция.* ❐ *Промышленность эм сатыу-алыу конкуренция теренден терен бола барады, финанс эм валюта уруш кенгертилинеди.* «Коммунизмге жол», 1969, № 123.

■ **Конкуренция эт** конкурировать, участвовать в конкуренции / Конкуренциягъа къатыш. *Алгъа чыгъар, биринчи жерни алыр ючюн Германия бла Япония Бирлешген Штатла бла конкуренция этип башлагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 32.

КОНКУРС *ат* 1. Конкурс *(соревнование)*/Эришгенлени ичинде бек иги ишлерин, махтаугъа тийишлилерин ачыкъ этерге онг берген эришиу. *Тракторчуланы конкурсу. Чалгъычыланы конкурсу. Скрипкачыланы халкъла аралы конкурсу.*

❐ *[Жамий Маржаннга:] Разият экзаменлени иги бергенди, алай конкурсдан ётмегенди.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 47.

2. *В позиции определения:* конкурсный / Конкурс бла байламлы. *Конкурс кёрмюч. Конкурс экзаменле.* // Предназначенный для конкурса / Конкурсха жораланнган. *Конкурс сочинение. Конкурс комиссия.*

КОНСЕРВА *ат* 1. Консерва *(пищевые продукты)* / Энчи амал бла (тузланып, къайнатылып, стерилизация этилип) артдагъа хазырланылгъан эм бузулмай сакъланыр ючюн, хауа кирмезча жабылып, банкалагъа жыйылгъан ашарыкъ затла. *Кёгет консервала. Чабакъ консерва.* ❐ *Консерваланы, томатланы заводлада этедиле, Шахарлагъа эм эллеге сатаргъа элтедиле.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 217.

2. *В позиции определения:* консервный / Консервала хазырлау бла байламлы. *Консерва промышленность. Консерва завод.* // Предназначенный для консервов / Консервалагъа деп этилген. *Консерва банкала.*

■ **Консерва эт** консервировать/ консервагъа айландыр. *Кёгетлени консерва эт. Этни консерва эт.*

КОНСЕРВАТИВ *сыф.* Консервативный *(отстаивающий неизменность чего-л.)* / Ёсюуге, алгъа барыугъа къажау болгъан, эскини жакълагъан. *Консерватив правительство. Консерватив кёз къарам.* ❐ *Бусагъатда Англияда къыралгъа консерватив партия башчылыкъ этеди.* «Коммунизмге жол», 1965, № 73.

КОНСЕРВАТОР *ат.* Консерватор. / Консерватив партияны члени. *Консерваторланы правительствосуну экономика политикасы уруннган ингилизлилени жашау къолайлыкъларын ёсдюреди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 59. *Айырыуланы итоглары консерваторла хорлагъанларын кёргюзтедиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 52.

КОНСЕВАТОРИЯ *ат.* Консерватория / Музыкадан бийик окъуу юй. *1885 жыл Москвадагъы консерваторияны профессору белгили композитор С. И. Танеев Орусбийланы Исмайылдан жыйырма жырны макъамын жазып алгъанды.* Х у б и й л а н ы М., Къарачаймалкъар совет халкъ жырла, 25. *Алий консерваторияны залында пианинону согъады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 65.

КОНСЕРВАЧЫ *ат.* Консервщик/ Консерва промышленностну ишчиси. *Быйылгъы сезон бизни республиканы консервачыларына артыкъ тынч жыл болмагъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 236.

КОНСИЛИУМ *ат.* Консилиум / Усталыкълары бир неда тюрлютюрлю болгъан врачланы саусузну халын сюзерге, ауруууну энчилигин, анга багъар мадарланы белгилерге жыйылып этиучю кенгешлери. *Уллу сынаулары болгъан врачла, медицина институтну усталары консилиумгъа жыйылдыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 186.

КОНСПЕКТ *ат.* Конспект / Бир затны магъанасыны къысха жазылып ангылатылыуу. *Мурат китапладан бла конспектледен кёз алмайды.* «Шуёхлукъ», № 3, 45. *Заманымы студент конспектлерими, справочниклерими окъуй оздурама.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 30.

■ **Конспект эт** конспектировать / бир затны магъанасын къысха жаз. *[Аслан] Устазланы сёзлерин башына алады, эрикмей лекцияланы*

конспект этеди. «Шуёхлукъ», № 3, 107.

КОНСПИРАТОР *ат.* Конспиратор / Конспирация бла хайырланыучу адам. *Уста конспиратор Рахимович бу жол кесин алдатды.* «Шуёхлукъ», № 28, 58.

КОНСПИРАЦИЯ *ат.* Конспирация / Жашыртын организация кесини ишин эм членлерин билдирмез ючюн хайырланыучу мадарла; тасханы къаты сакъланыуу. *Большевикле кеслерини ишлеринде конспирацияны бек кенг хайырланнгандыла.*

КОНСТИТУЦИЯ *ат.* Конституция (*основной закон государства*)/ Къыралны жамауат эм къырал къурулушун, айырыу системасын, къырал органланы къуралыу эм аланы ишлеу жорукъларын, инсанланы баш эркинликлерин бла борчларын бегитген баш закону. *Россей Федерацияны конституциясы. Жуукъ заманда Думаны эки палатасыны кезиулю жыйылыуунда Республиканы жангы Конституциясы къабыл этилгенди.*

КОНСТРУКТИВ *сыф. къарач.* Конструктивный, плодотворный / Бир затха мурдор болаллыкъ. *Запад Европаны талай къыралыны политикасында арт жыллада жашау кертиликни конструктив элементлери эсепленнгендиле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 19.

КОНСТРУКТОР *ат* 1. Конструктор / Бир затны ойлап чыгъарыучу, аны конструкциясын ишлеучю адам. *Самолётланы конструкторлары. Приборланы чыдамлыкъларын ёсдюрюуге конструкторла уллу юлюш къошадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 52. *Уллу Ата журт къазауатны жылларында бизни конструкторла жангы танкала чыгъаргъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 110.

2. *В позиции определения:* конструкторский / Бир затны конструкциясын ишлеу бла байламлы. *Кюнлени биринде конструктор бюрода Мурадин бла ишлеген жашла аны чакъырадыла.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 129. *Илму-излем, проект, конструктор организацияла бек магъаналы илму-техника проблемаланы тинтиую бардыргъандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 22.

КОНСТРУКЦИЯ *ат* 1. Конструкция *(напр. моста, самолёта)* / Механизмни, мекямны д.а.к. затны къуралгъаны, ишленнгени, кереклерини бир бирлери бла келишиулери. *Машинаны конструкциясы. Эски конструкция. Кёпюрню конструкциясы.*

2. *кёпл. сан.* Конструкция *(напр. железобетонные)* / Кёп затдан къуралгъан мекям эм аны къурагъан керекле. *Шахтада металл конструкцияла бла механизмлени тюз орнатыр ючюн, уллу усталыкъ керек болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 139. *Ол [Фарийзат] кранчыды. Аны гитче къолчукълары, уллу краннга бой салдырып, темир-бетон конструкцияланы, къалау блокланы женгил кётюртедиле.* Гуртуланы Б., Тенглерим, 55.

КОНСУЛ *ат.* Консул / Башха къыралны бир жеринде кесини къыралыны эм аны инсанларыны право эм экономика сейирлерин къоруулаучу къуллукъчу. *[Къарачайлы:] Энди биз туугъан жерибизни кёрюрден оздукъ, бизни консулгъа берип бошагъандыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 90. *[Семен:] Консулму керекди? Кече арада неди ол! Бар, юйюнге бар, ахшы жаш.* «Шуёхлукъ», № 20, 7.

КОНСУЛЬСТВО *ат.* Консуль-

ство/Къыралны бир жеринде башха къыралны консул таматалыкъ этген представительствосу эм ол тургъан юй. *Парижде Россейни консульствосу. Москвада Американы консульствосу.*

КОНСУЛЬТАНТ *ат.* Консультант / Кесини усталыгъындан консультация бериучю, сорулгъанны ангылатыучу адам. *Президентни консультанты.*

КОНСУЛЬТАТИВ *сыф.* Консультативный / Кенгешиучю, кенгеширге эркинлиги болгъан. *Культура къуллукъчуланы халкъла аралы консультатив тюбешиулери. Консультатив комиссия.*

КОНСУЛЬТАЦИЯ *ат* **1.** Консультация *(обсуждение какого-л. вопроса специалистами)* / Специалистлени къаллай да болсун бир сорууну сюзюулери. *Консуллтациягъа къатышхан къыралланы асламысы битеу-европа кенгешни быйылны июнь айында башларгъа онг боллугъун белгилегенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 17. *Хельсинкиде консультацияла жангыдан тап болумда башланнгандыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 18.

2. Консультация *(совет специалиста)* / Специалистни къаллай да болсун бир сорууну юсюнден оноуу, акъыл юйретиую. *Багъылыргъа неда консультациягъа келген заманда алагъа [Уллу Ата журт урушда сакъат болгъанлагъа] улоу бериледи.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 103. // Помощь преподавателя учащимся в усвоении предмета / Устазны дерсни ангылатыуда окъуучулагъа берген болушлугъу эм болушлукъ берилиучю дерс. *Математикадан консультация. Окъуу планлагъа кирген сорууладан ушакъла бла консультацияла радио бла телевизор программалада уллу орун аладыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 187.

3. Учреждение, дающее советы / Юридический, медицина д.а.к. сорууладан специалистле акъыл юйретип, болушлукъ бериучю учреждение. *Поликлиникала, амбулаторияла, медицина консультацияла кёпден кёп болуп барадыла.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 113. *Майрусхан тиширыу аурууланы консультациясына барады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 206.

4. *В позиции определения:* консультационный / Консультацияла бардырылыучу. *Алагъа [окъуучулагъа] цехни, жангы кереклени, клубну, ишчи жаш тёлюню ингир школун, техникумну филиалын, текстиль институтну консультация пунктун кёргюзтгендиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 134.

■ **Консультация ал** консультироваться / оноу, акъыл сор, юйрен. *Адвокатдан консультация алдыкъ.*

■ **Консультация бер** консультировать / акъыл юйрет, ангылат. *[Аслан:] Педучилищеде литература кружокда консультация бердим.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 503.

КОНТЕЙНЕР *ат.* Контейнер/ Жюклени къысмай, сайламай салып ташыр, космос ракеталада илму аппаратураны салыр ючюн хайырланыучу бак, ящик д.а.к. сауут. *Заводдан контейнерле жюкленнген кёп автомашинала чыгъадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 127.

КОНТИНЕНТ *ат.* Континент / Тёгереги океанла бла къуршаланнган жерни уллу кесеклеринден бири. *Америка континент. Африка континент. Австралия континент.* ❐ *Тёрт континентден 29 къыралны жыйымдыкъ командалары къошулгъан эришиуде тёртеулен жюзген эмда экеулен жюзген бизни экипажла хорлагъанды-*

ла. «Ленинни байрагъы», 1973, № 108.

КОНТОР *ат.* Контора / Предприятияланы административ-канцеляр бёлюмлерини неда энчи учрежденияланы (асламысында мюлк, финанс) атлары эм аллай бёлюмлени бла учрежденияланы юйлери. *Шабат кюн эрттенбла Сапият совхозну конторуна келип, бухгалтерни изледи.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 223. *Сафар экинчи кюн Асадулланы конторгъа чакъырды.* «Шуёхлукъ», № 8, 128.

КОНТОРА *ат къарач. къ.* **контор**. *Связьны конторасы. Нотариус контора.* ❐ *Къызыл мюйюш бла конторланы тюплерин бир къаумла сала барадыла, аланы ызындан да къабыргъаларын къалайдыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 136.

КОНТОРЧУ *ат сёл. тил.* Конторщик / Конторда ишлеген къуллукъчу. *Ысмайыл келгенде, конторчуладан бир-эки адам къалып, къалгъанлары бирер жумуш бла кетип тура эдиле.* «Шуёхлукъ», № 83, 72.

КОНТРА *ат бощ тил. къ.* **контрреволюционер**. *Бусагъатда контра битеу кючюн ары [Исви Суугъа] жыйгъанды.* «Шуёхлукъ», № 112.

КОНТРАБАНДА *ат* **1.** Контрабанда *(тайный беспошлинный провоз товаров через границу)* / Пошлина алыныучу неда эркин этилмеучю товарланы, багъалы затланы къыралны чегинден ётдюрюлюулери. *Контрабанда бла кюрешиу.*

2. *къауум.ат.* Контрабанда *(товары, перевозимые таким способом)* / Алай бла ётдюрюлген товарла, багъалы затла. *Таможняны ишчилери контрабанданы табаргъа уста болгъандыла.*

КОНТРАБАНДАЧЫ *ат.* Контрабандист / Контрабанда бла *(1-чи магъ.)* кюрешген адам. *[Ысхакъ:] Контрабандачыланы мамыр жашауларына манга неге къатышыргъа керек эди.* «Шуёхлукъ», № 69, 54. *Контрабандачыла Роттердамны бла Амстердамны наркотиклени жашырын къутултур ючюн хайырланадыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 42.

КОНТРАБАС *ат.* Контрабас / Къыл жаяр бла согъулуучу, бек базыкъ тауушлу эм бек уллу музыка инструмент. *Оркестрде контрабасны тауушу чыгъа да тохтай турады. Контрабасны базыкъ тауушу клубну къабыргъаларын къалтыратханча кёрюнеди.*

КОНТР-АДМИРАЛ *ат.* Контр-адмирал / Биринчи *(кичи)* адмирал чын эм ол чынны жюрютген адам. *Кемеге келген офицерлени таматалары контр-адмирал эди.*

КОНТРАКТ *ат.* Контракт / Сёз бегитген къауумланы барына да бирча борч салгъан келишим. *Контракт бла ишлеу. Контрактны бузуу.*

КОНТРАСТ *ат.* Контраст *(противоположность)* / Уллу башхалыкъ, къаршчылыкъ. *Скульптор ташны артыгъын жонуп сурат ишлегенча, ол [Мёчю улу] жюз сыфат къурайды, ол сыфатны, контраст болурча, терс затны сыфатын ишлейди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 73.

КОНТРАСТЛЫ *сыф.* Контрастный / Кесгин башхалыкълары болгъан. *Поэт [Мёчю улу] контрастлы суратлау ызны да кёп хайырланады.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 52.

КОНТРАТАКА *ат.* Контратака /

Кеслерин къоруулагъан аскерчилени алагъа чабыуул этген жаугъа къаршчы атакалары. *«Т-34», къарны чачып, бузну ууатып, фашистлени бир ненча контратакаларын артха быргъайды.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 180. *Контратакаланы бириндe биз тобубуз бла бирге дуппурну тюз тёппесине чыкъдыкъ.* «Шуёхлукъ», № 59, 83.

КОНТРИБУЦИЯ *ат.* Контрибуция / Хорлатхан къырал хорлагъан къыралгъа бериучю ахча; жасакъ. *Франция 5 миллиард франк контрибуция тёлерге, битеу немисли аскерлени кесини ырысхысы бла кечиндирирге борчлу болады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 54.

КОНТРОЛЁР *ат.* Контролёр/ Биреуню ишин неда бир затны болумун тинтиучю къуллукъчу. *«Бирле бардыла да, «билет алыгъыз» деп, тамагъынг къарыкъгъынчы къычыргъанлыгъынга, тынгылауну басып тургъан болмаса, бетлерине уялмайдыла», – деп, кондуктор да контролёргъа сёз къошду.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 76. *Халкъ контролёрла битим жыйыуда къарауулукъну сериюн этмейдиле.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 108.

КОНТРОЛЁРЛУКЪ *ат.* Должность контролёра / Контролёрну иши, къуллугъу. *Тенгибиз автобуслада контролёрлукъну бек жаратады.*

КОНТРОЛЬ *ат* 1. Контроль *(проверка)* / Ишни болумуну тинтилиую. *Къаты контроль бардырыу. Техника контроль. Бегимлени толтыруугъа контроль салыу. Контроль къурау ишни магъаналы кесегиди.*

2. *В позиции определения:* контрольный / Контрольну бардырыучу. *Контроль пост.* ❐ *Аварияланы кёплюгюне кёре уа жолда жюрюню жорукъларын толтыруугъа контроль ишни кючлерге тюшеди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 234. *Контроль комиссияны ишин кючлерча мадарла этилгендиле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 32.

КОНТРОЛЬЛУКЪ: контрольлукъ эт. Контролировать / Ишни болумун тинт. *Жазгъы ишлеге хазырланнган бла бирге мал къышлатыугъа контрольлукъ этиуню кючлерге тыйыншлыды.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 22. *Ол [Жамал] малчыланы арасында баргъан эришиуге контрольлукъ этгенин кючлегенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 91.

■ **Контроль эт** контрольлукъ эт (*къ.* **контрольлукъ**). *Агроном урлукъланы жарашдырыуну технологиясын сакълауну жалчытыугъа контроль этерге керекди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 43. *Экономика билим алыугъа хар кюн сайын контроль этерге керекди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 100.

КОНТРРАЗВЕДКА *ат.* Контрразведка / Жауну агентура разведкасы бла, аны шпионлукъ иши, диверсиялары бла кюрешиучю организация. *Чехословакияны контрразведкасыны жетишимлери капиталтст разведкаланы муратларын ойгъанды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 35.

КОНТРРАЗВЕДКАЧЫ *ат.* Контрразведчик. *Контрразведкачыланы ишлери ала излегенча терк эм жетишимли бармай эди.*

КОНТРРАЗВЕДЧИК *ат.* Контрразведчик. Контрразведкада ишлеген адам. *[Гордеев:] Бизни контрразведчикле тутхан большевикни ишине къараргъа дивизиядан комиссия келген эди да, бюгечели ала*

бла анга соруу этип тургъанбыз. Боташланы И., Пьесала, 27.

КОНТРРЕВОЛЮЦИОНЕР *ат.* Контрреволюционер / Контрреволюциягъа къатышхан, аны жакълагъан адам. *[Зулкъарней] Бу буйрукъгъа боюн салмай, чырмау болгъанла контрреволюционерлеге саналадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 184. *Контрреволюционерле, митингледе сёлеше, революционерлени деменгили саутланнган аскерлери бла кюрешиуню къыйын болгъанын айтхандыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 134.

КОНТРРЕВОЛЮЦИЯ [1] *ат.* Контрреволюция/Революцияны къаршчыларыны революция властьланы ишлерине къажау кюрешиулери. *Контрреволюция кючлени жокъ этиу. Контрреволюция къозгъалыуланы тохтатыу. Революцияны контрреволюция жанлы кючле хорлап, властьны къолгъа алгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 29.

КОНТРРЕВОЛЮЦИЯЛЫ *сыф.* Контрреволюционный/Революциягъа къажау сюелген, анга душманлыкъ этиучю. *Контрреволюциялы кючле. Контрреволюциялы партиялы. Контрреволюциялы организацияла. Контрреволюциялы къозгъалыуланы тыяр ючюн таукел мадарла этерге.*

КОНТУЗИЯ *ат.* Контузия/Снарядла чачылгъанда, топуракъ тюбюнде къалгъанда д.б. болумлада адамны жарасызлай сакъат болууу. *Урушну заманында не ауур контузияла, не окъ жарала, не къыйын ауруула да аны [Бычковну] жоялмагъандыла.* «Шуёхлукъ», № 98, 19. *Ауур контузиядан сора ай бла жарымны ичинде [Муратны] къулакълары бегитилип, тили тутулуп турады.* «Коммунизмге жол», 1972, № 159.

■ **Контузия эт** контузить / жара салмай, сакъат эт. *Чабыуулгъа бара тургъанлай, жууукъда мина атылып, аны атылгъан кючю бла кётюрюлген топуракъ, уруп, Хишимни контузия этди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 43.

КОНТУР *ат.* Контур / Бир затны тыш сыфаты, кёрюмдюсю. *Тауланы контуру. Айрыкъамны контуру. Юйлени контурлары кёрюнюп башладыла.*

КОНУС *ат геом.* Конус. Тюз мюйюшлю ючмюйюшню катетлеринден бирини тёгерегине бурулуп къуралгъан геометрия зат. *Жаш, конусну ёлчемин тергерге хайырланылыучу формуланы эсине тюшюрдю.*

КОНФЕДЕРАЦИЯ *ат* **1.** Конфедерация *(объединение каких-л. организаций)* / Къайсы болса да бир организацияланы бирлешиулери. *Урунууну битеулю конфедерациясыны эм урунууну француз демократия конфедерациясыны чакъырыулары бла Франциояны «Эринтер» авиакомпаниясыны ишчилери 24-сагъатлыкъ забастовка этгендиле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 78.

2. Конфедерация *(союз государств)* / Башларына эркин къыралланы кеслерини белгили, асламысында тыш политика эм уруш муратларын жашауда бардырыр ючюн бирлешиулери.

КОНФЕРАНСЬЕ *ат.* Конферансье / Эстрада оюнланы, концертлени программаларыны номерлерин айтыучу эм номерлени араларында кеси да ойнаучу артист. *Конферансье, микрофонну къатына келип, къараучуланы кезиулю артист бла танышдырады эм не*

жырны жырларыгъын айтады. «Коммунизмге жол», 1979, № 176.

КОНФЕРЕНЦИЯ *ат.* Конференция / Къаллай да болсун бир къыралланы, партия, жамауат, илму д.а.к. организацияларыны келечилерини керекли сорууланы сюзер эм аланы юсюнден бегим этер ючюн жыйылыулары, кенгешлери. *Илму конференция. Партия конференция. Техника конференция. Саутсузланыу жаны бла битеудуния конференция. Окъуучуланы конференциялары.*

КОНФЕТ *ат.* Конфета / Гитче кесекге, плитачыкъгъа д.а.к. затлагъа ушаш этилген татлы кондитер ашарыкъ. – *Жарыкъ, тюкенге бар да конфетле ал, деп, [Базарбий] сахтиян бохчасындан чыгъарып, бешсомлукъну береди.* Хубийланы О., Аманат, III, 16. *[Аслан:] Вазада конфетчикни алып, къыйырчыгъындан сындырып [Гокканы] ауузуна салдым.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 515.

КОНФЛИКТ *ат.* Конфликт / Бир бирге чюйре къауумланы, оюмланы, кючлени арасындагъы къаугъа; уллу келишмеулюк, къызыу даулаш. *Конфликт чыгъарманы экинчи кесегинде да тиргизилмейди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 28. *Аны [Г. Николаеваны] «Жатва» деген романында социал-жамауат конфликт жокъду.* «Шуёхлукъ», № 33, 105.

■ **Конфликт комиссия** конфликтная комиссия / администрация бла даулашланы айырыучу комиссия.

КОНЦЕНТРАТ *ат* 1. Концентрат *(готовый пищевой продукт)* / Къургъакъ, прессленнген халда хазырланнган ашарыкъ. *Таблетка концентрат.* ❐ *Доктор жаралы аскерчиге шоколад бла какаодан этилген концентрат берди.* «Коммунизмге жол», 1982, № 71.

2. э.-м. Концентрат *(питательный корм для скота)* / Татымлы затлары кёп болгъан мал аш. *Къыш айлада ийнеклеге асламысында силос, салам эм концентратла бериледиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 52. *Бюрчюклю эм тугуллу ашланы татымлыкълары концентратлагъа жуукъду.* «Коммунизмге жол», 1976, № 23.

3. *тау.* Концентрат *(концентрированная руда)* / Жерден чыкъгъан магъаданны байыкъландырып алыныучу продукт. *Къоргъашин концентрат. Багъыр концентрат.* ❐ *Республикада алмаз инструментле, молибден концентрат, темирбетон конструкцияла чыгъарыу иги кесекге ёсгенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 27.

4. *В позиции определения:* концентрированный / Татымлы затлары кёп болгъан. *Концентрат минерал семиртгичле. Концентрат бюртюк. Концентрат ашла.*

КОНЦЕНТРАЦИЯ *ат хим.* Концентрация *(насыщенность, густота)* / Растворну бир белгили ёлчеминде эритилген затны къалынлыгъы, кючлюлюгю. *Бийик концентрациясы болгъан эритме.*

■ **Концентрация лагерь** концентрационный лагерь / Уллу революция къуллукъчуланы бла ишекли болурча адамланы эм урушда пленнге тюшгенлени тутуп тургъан жерлери. *Германияны жериндеги концентрация лагерьледе жюз мингле бла совет адамла къырылгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 89.

КОНЦЕПЦИЯ *ат.* Концепция / Бир бири бла байламлы эм бири бириндин чыкъгъан бир затны юсюнден оюмланы системасы. *Ишчи къымылдау ётюрюк концепцияланы ачыкълайды эм алагъа къажау кюрешни бардырады.*

«Коммунизмге жол», 1979, № 123. *Керти демократияны жакълауну сылтауу бла либералла кеслерини концепцияларын кенг жаядыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 25.

КОНЦЕРН *ат.* Концерн / Финанс жаны бла бары бирча башчылыкъ этген капиталист предприятияланы монополия биригиулери. *Автомобиль концернни администрациясы урунганланы излемлерин толтурургъа унамайды.* «Коммунизмге жол», 1974, № 119.

КОНЦЕРТ *ат.* Концерт *(напр. симфонический)* / Адамланы алларында музыка чыгъармаланы эм башха номерлени белгили программагъа кёре ойналыулары. *[Ханымсат], концерт тюгел бошалгъынчы да чыдаялмай, ашыгъыш, ичинден мурулдай, юйге кетеди.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 6. *Концерт бошалгъандан сора, шинтиклени кетердиле да, той башланды.* «Шуёхлукъ», № 21, 35.

2. *В позиции определения:* концертный / Концерт бардырылыучу. *Экиси да [Дондола бла Петроний] концерт заллада, ресторанлада концерт бериуню да къоймайдыла.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 87.

3. Концерт *(напр. для скрипки)*/ Оркестр эжиу этип согъулуучу бир инструментге деп жазылгъан уллу музыка чыгъарма. *Фортепианогъа жазылгъан концерт. Скрипкагъа жазылгъан концерт. Жыйылгъанла Шуманны фортепиано концертине сюйюп тынгылайдыла.*

■ **Концерт сал** концертировать/ Концертле кёргюзт, концертледе ойна. *–Сен бу ыйыкъда фермада концерт салмасанг а, экибиз жау боллукъбуз, – деп, Умар сёзню бошаргъа изледи.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 240.

КОНЦЕРТМЕЙСТЕР *ат.* Концертмейстер / Оркестрде согъуучуланы къаумуну таматасы. *Жюриде Москваны театрларындан, концерт залларындан белгили артистле, концертмейстерле бар эдиле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 83.

КОНЦЛАГЕРЬ *ат.* Концентрация лагерь (*къ.* **концентрация**). *Хочуланы Салих кесини экинчи китабын жазаргъа жетишмегенди: аны гитлерчи башкесле концлагерьде ёлтюргендиле.* «Шуёхлукъ», № 28, 21. *Китапда гестапода, тюрмеледе, концлагерьде азап чекгенлени юсюнден айтылады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 27.

КОНЬКИЙЛЕ *ат кёпл. сан. къ.* Конёкла. *Сабийлени бирлери хойнух айландырадыла, экинчилери конькийле, ючюнчюлери да чанала бла учадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 25.

КОНЬЯК *ат* 1. Коньяк / Жюзюм чагъырладан жылытып, къайнатып этилген эм кёп заманны асырап алыныучу кючлю спиртли ичги. *– Прима коньяк, товарищ,– деп, бир уллу игилик этген адамча, чехлени бири, бети жарып, ышарды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 87. *Шапалыкъ этген Зейтун аякъланы бозадан, рюмкаланы уа коньякдан бла шампандан толтурду.* «Шуёхлукъ», № 14, 108.

2. *В позиции определения:* коньячный / Коньякга хайырланылыучу. *Коньяк рюмка. Коньяк спирт.* ❐ *Коньяк шеша жашланы башларын алгъан эди.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 68.

КОПАЛ [1] *ат ц.д.* Чаша *(деревянная)* / Агъачдан этилген аякъны (*юй сауутну*) тюрлюсю. *Ол мюйюшде, жыйгъычда, алмостугъа деп, Ингилизхан, копалгъа къуюп, хар кече сайын жангы сютчюк къоюучуду.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 390.

КОПАЛ [2] *ат.* Копал / Лак этерге хайырланылыучу, жерден къазылып алыныучу, къаты табийгъат чайыр. *Копалдан этилген лак.*

КООПЕРАТИВ *ат* 1. Кооператив / Членлерини мюлклери, ырысхылары бирикдирилип къуралгъан организация. *Кооперативледе шёндюгюлю къургъакъсытыучу мекямла ишленедиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 29. *25 жылны ичинде кооперативни жашаундна уллу тюрлениуле болгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 115.

2. *В позиции определения:* кооперативный / Кооператив бардырыучу, этиучю, ишлеучю. *Кооператив сатыу-алыу. Кооператив къурулуш.* ❐ *Элде кооператив жашау толусу бла хорлагъанды.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 183. *Кооператив юйню къурулушун эки бригада бардырадыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 27.

КООПЕРАТОР *ат.* Кооператор / Кооперативни ишчиси. *Къоншу къыралланы кооператорлары бир бири бла иш жюрютюп турадыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 80. *Кооператорла удобренияланы гербицидлени эм башха химикатланы жетер чакълы аладыла.* «Коммунизмге жол», 1969, № 96.

КООПЕРАЦИЯ *ат.* Кооперация *(объединение)*/Членлерини мюлклери, ырысхылары бла къуралгъан производство, мекям-къурулуш, сатыу-алыу д.а.к. коллектив биригиу. *[Манаф Блинковха:] Сен эл Советге къагъытчы болгъандан сора да, кооперациягъа бухгалтер болгъанса, анда ишлени къалай баргъанларын а билмейсе!* Этезланы О., Тарда, 133. *Конференция къырал сатыу-алыуну бла кооперацияны хар жаны бла да айнытыуну тап къурауну борчун салгъанды.* «Коммунизмге жол», 1974, № 189.

КОПИЯ *ат* 1. Копия *(напр. протокола, документа)* / Бир затны тюз болгъаныча жазып, кёчюрюп алыныуу, къайтарып тюз кесича, оригиналыча этилиу. *Къол жазманы копиясы. Суратны копиясы. Ачхычны копиясы. Документни копиясын алыу.*

2. *сёл. тил.* Копия *(полное сходство с кем-, чем-л.)* / Биреуню башхагъа, бир затны башха затха толу ушашлыгъы. *Жаш атасына бек ушай эди, тюз копиясыды дерча.*

КОПНИТЕЛЬ *ат.* Копнитель / Биченни, саламны жыйып гебен этиучю машина, механизм. *Совхозчула копнитель бла гебенле этедиле. [Будайны] саламы уа копнительни толтурады ёрге къалап.* «Жюрек жырлайды», 275.

КОПУЙ *ат ц.диал.* Ступка *(небольшая, деревянная)* / Агъачдан этилген гитче кели. *Амма копуй бла тузлукъгъа деп сарысмах тюеди.*

КОПЬЁ *ат.* Копьё / Жютю металл учу болгъан узун агъач таякъ, чанчылыучу неда быргъар ючюн хайырланыучу сауут. *Экинчи кюн копьё жибериуден, мийикликге таякъ бла чынгаудан, кёпкюрешден эришиу болду.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 67.

КОРАЛЛ *ат.* Коралл *(животное)* / Тенгизде къаялагъа жабышып, жыйын болуп жашагъан жаныуар, полиплени бир тюрлюсю. *Коралла колонияла болуп жашайдыла.*

КОРЕЙ *сыф.* Корейский / Корейлилеики, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Корей тил. Корей литература.*

КОРЕЙЛИ *ат.* Кореец / Кореяда жашагъан асламлы халкъны адамы. *[Хакуца:] Бир къызым*

юйюме орус кюеу келтиргеңди, экинчим – корейлини. «Ленинни байрагъы», 1976, № 96.

КОРЕЙЧА *хал. сёзл.* По-корейски *(напр. говорить, писать)* / Корей тилде. *Корейча сёлеш. Корейча жырла.*

КОРЗИНА *ат къ.* **корзинка**. *Корзинада кийимледен сора баш ха затла да болгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 108.

КОРЗИНКА *ат.* Корзинка / Чыбыкъдан, дыранкадан, къамишден д.а.к. затдан эшилип этилген, ичине бир зат салыр ючюн хайрланыучу зат; четен. *Доммай къатыныны къатында башы жабылгъан корзинкасы, аны ичинде кесине ушаш мазаллы къазгъа башын ачып къарай эди.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 51. *[Къонакъ] башлары акъ быстыр бла жабылгъан эки корзинканы коридоргъа салды.* К а ц и й'л а н ы Х., Тамата, 9.

КОРИДОР *ат.* Коридор / Юйню, мекямны, фатарны кесеклерин бир бирлери бла байлаучу жер. *Ишинден сагъыщлы болуп тургъанлай, Хамит, узун коридорчукъну онг жанында, эшикни къатында талай адамны кёрюп, туракълады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 121. *Сакийнатны ийнек сауучу къанжал челеги коридорда акъсыл чигинжиге тагъылгъанлай къалды.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 170.

КОРИФЕЙ *ат.* Корифей *(деятель)* / Къаллай болса да бир ишде, къуллукъда бек белгили, аты айтылгъан адам. *Литератураны бла илмуну корифейлери. Искусствону корифейи.*

КОРМА *ат.* Корма / Кемени арт жаны. *Кемени кормасы.*

КОРНЕПЛОДЛА *ат кёпл. сан.* Корнеплоды / Базыкъ тамыры ашха неда мал ашха хайырланылыучу битим. *Корнеплодланы жыйыу.*

КОРОБКА *ат* 1. Коробка *(небольшой ящичек)* / Асламысында башы болгъан ящичек (*картондан, къанжалдан д.а.к. затдан этилген*). *Ол [Вильгельм] сёзюн бошамай, столда конфет коробканы Жанчыкъны аллына тюртдю.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 123. *Майрусхан Сакийнатха соруулу къарады да, коробканы колуна алды.* «Шуёхлукъ», № 39, 96.

2. Коробка *(остов здания)* / Мекямны тёммеги. *Мина башындан тийип кюйген мекямны, къурумдан къаралгъан кирпич коробкасындан сора, жугъу къалмагъанды.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 165.

КОРОЛЕВСТВО *ат.* Королевство / Король (*1-чи магъ.*) башчылыкъ этген монархия къырал. *Анга [азатлау кюрешге] бу арт кезиуде Лаос королевствода бола тургъан ишле шагъатлыкъ этедиле.* «Коммунизмге жол», 1977, № 132.

КОРОЛЬ *ат.* Король *(монарх)* / Бир-бир феодал эм буржуй къыраллада монархны аты эм ол аны жюрютген адам. *Корольну аскерлери заговор этгенлени хорлагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1977, № 129.

2. Король *(игральная карта)* / Башында коронасы бла эр киши сураты болгъан, таматалыкъ жаны бла экинчи ойнаучу карта. *Трам король. Къарамашакъ король.*

3. Король *(в шахматах)* / Шахматлада баш фигура. *[Дайпур:] Арабий, къалай къутулсун адам бу тарлыкъдан? Тохта, тохта, ферзьни корольгъа къысайым.* «Огъурлу танг», 183.

КОРОНА *ат.* Корона *(венец)* /

Патчахны чексиз бийлигини белгиси болгъан багъалы затла бла жасалгъан алтын бёрк. *Келечилени алларына патчах коронасын кийип чыгъады.*

КОРОНАЛА *эт.* Короновать / Корона кийдир, патчахны тахтагъа олтурт. *Патчахны короналаргъа.*

КОРОНАЛАУ *и.д. от* **коронала** / Коронала дегенден *этим ат. Патчахны короналау.*

КОРОНКА *ат* 1. Коронка *(наружная часть зуба)* / Тишни къабугъу. *[Магомет Бадийнагъа:] Ачытса да, тёзюп, тынч олтурургъа кюреш, алай болмаса, тишинги коронкасы сынаргъа боллукъду.* «Коммунизмге жол», 1982, № 104.

2. Коронка *(металлический колпачок, надеваемый на зуб)* / Тиш бузулмаз неда протезни бегитир ючюн анга кийдирилиучю металл къап. *Зухура кюлгенде, алтын коронкалары, ачылып, жылтырайдыла.*

КОРПОРАЦИЯ *ат.* Корпорация / Усталыкъ, хунер жаны бла сейирлери бирча болгъан адамланы къауууму. *Капиталист конкуренцияны эл мюлк корпорациялары. Алимлени корпорациялары.*

КОРПУС *ат* 1. Корпус *(металлическая оболочка чего-л.)* / Механизмлени, приборланы, аппаратланы д.а.к. затланы тышлары. *Учхалап келе, къаягъа ышылып юзюлген болур эди. [Къайсынны] буунунда Окъуп саугъагъа алгъан алтын сагъатыны мияласы бла корпусу башха-башха болуп энишге тёнгерегенлерин эследи.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 121.

2. Корпус *(напр. боковой, главный)* / Талай мекямдан бири неда мекямны энчиленнген уллу кесеги. *[Магомет:] Корпус адамдан толгъанда, мен Козлов бла трибунагъа чыкъдым.* «Шуёхлукъ», № 20, 15. *Атлауучташланы ортасына жетгенлей, Аскерни эки кёзю къоллары бла ишлеп, ёсдюрюп баргъан заводну уллу корпусу таба къатдыла.* «Жанкъылыч», 268.

3. Корпус *(крупное войсковое соединение)* / Талай дивизиядан неда бригададан къуралгъан уллу аскер бирикме. *Механизациялаштырылгъан корпус. Гвардиячы корпус.* ❐ *Корпусну элтген Совет Союзну Жигити генерал-майор Родинди.* Г ы т т ы у л а н ы М., «Жюрекле бла алтын къолла», 162.

4. Корпус *(напр. офицерский)* / Усталыкъларыneда къуллукъларыбирча болгъан адамланы къауууму. *Дипломатланы корпусу. Офицерлени корпусу. Корреспондентлени корпусу.*

КОРРЕКТОР *ат.* Корректор / Типографияда неда басмада корректураны окъуучу, тюзетиучю ишчи. *«Заман» газетде сынамлы корректорла ишлейдиле.*

КОРРЕКТУРА *ат.* Корректура *(оттиск)* / Къол жазма бла тенглешдирип, жангылычлары болса, тюзетирча басмаланнган текст. *Китапны корректурасы. Статьяны корректурасы.*

КОРРЕКЦИЯ *ат тех.* Коррекция *(внесение поправок)* / Ёлчелеучю приборла, регуляторла д.а.к. затла бла хайырланыучу халыны тюрлениуюне кёре аланы ишлеулерини тюзетилиую. *Тюнене кече (космос) кемени траекториясыны алгъадан белгиленнген коррекциясы бардырылгъанды.* «Коммунизмге жол», 1971, № 157. *Февральны 19-да Станция Айны орбитасына чыкъгъанды. Айны белгиленнген жерине тюшюрюр ючюн, аны коррекциясы этилгенди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 26.

КОРРЕСПОНДЕНТ *ат.* Коррес-

пондент *(напр. газеты, журнала)* / Газетни неда журналны, радиону эм информацияны башха органларыны жер-жерледен хапарла жибериучю къуллукъчусу, хапарчысы. *Энчи корреспондент. Элли корреспондент.* ❐ *Портну ичинде, тёгерегинде акъ шлемлери бла полицейле кёпдюле, корреспондентле бла сурат алыучула тёгерекге чабадыла.* Шуаланы М., Кечерлеми?, 82. *Уруш жылланы ичинде ол [Хасан] аскер корреспондент болуп ишлегенди.* «Шуёхлукъ», № 10, 122.

КОРРЕСПОНДЕНЦИЯ *ат.* Корреспонденция *(в газете, журнале)* / Корреспондент газетге неда журналгъа жер-жерледен жиберген хапар, статья. *Корреспондентцияда эллеге, шахарлагъа жюрюген автобус маршрутлада болгъан осал ишлени юсюнден шарт юлгюле келтирилип айтылады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 5. *Газетде къыралыбызны, областыбызны жашауундан корреспонденцияла, алчыланы суратлары таймаздан бериледиле.* «Ленинни байрагъы», 1971, № 221.

КОРТЕЖ *ат.* Кортеж / Машиналаны, адамланы д.б. затланы тизгин-тизгин болуп къууанчлы барыулары. *Машиналы кортежи озгъан проспектле бла майданла Россейни бла Япониояны къырал байракъларыбла эмда алгъышлау транспорантла бла жасалып эдиле.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 64. *Бушуулу кортеж шахарны ичи бла крематорийге тебирейди.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 187.

КОРТИК *ат.* Кортик / Ауузуну жанлары кёз болгъан, къысха саплы, чанчылыучу суукъ саууг, къамачыкъ. *Жашчыкъ морякны кортигине сукълана эди.*

КОСЕКАНС *мат.* Косеканс / Тригонометрия функцияладан бири – къошакъ мюйюшню секансы.

КОСИЛКА *ат.* Косилка / Ханслы, къылкъылы мирзеулени д.а.к. затланы чалыучу эл мюлк машина. *Ат жегилген косилка. Трактор тартхан косилка.* ❐ *[Аслан:] Колхозну уллу арбазына кирдик: бичен чалыргъа косилкалагъа жау сюртюлюп хазыр болуп турадыла.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 424. *Биченликде саулай кюнлени косилкала бийик ханслы чаладыла.* Ортабайланы Т., Окъуу китап, 91.

КОСИНУС *ат мат.* Косинус / Тригонометрия функцияладан бири– къошакъ мюйюшню синусу.

КОСМЕТИКА *ат* **1.** Косметика *(напр. лечебная)* / Бетни, санны бир зат жагъып ариу этилиую, аланы таплай сакъланыулары. *Косметиканы кабинети. Бакъгъан косметика.*

2. *къауум. ат.* Косметика *(средства для придания свежести, красоты лицу, телу)* / Бетге эм сангна ариулукъ, къан бериучю затла. *Косметика бла тап хайырланыу.*

КОСМОДРОМ *ат.* Космодром / Космосха учууучу аппаратланы жыяр, хазырлар эм учурур ючюн хайырланыучу мекямла эм техника керекле. *Скафандр кийип космодромгъа кетип баргъан заманда алимлени бири, Гагаринни къучакълап, жылап къалгъан эди.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 88. *Ол кемеле космосда миллет космодромладан учуп чыгъарыкъдыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 72.

КОСМОЛОГИЯ *ат.* Космология/Астрономия тинтиуле тохташдыргъаннга кёре, битеу дунияны къуралыууну юсюнден окъуу. *Астрономияны ол окъууну юсюнден бёлюмю.*

КОСМОНАВТ *ат.* Космонавт / Космос техниканы сынар эм илму тинтиуле бардырыр ючюн космосха учууучу адам. *Бизни уа жулдузла жолу Чакъырады кесине, Назмучу, космонавт болуп, Жазсын аны юсюнден.* О т а р л а н ы К., Дуния эрттени, 117. *[Керим:] Ол шофёр жаш мени космонавт боллугъуму эшитген эсе, ол ишлени эсине тюшюрюп, кюле болур.* К ъ о д ж а к ъ л а н ы Т., Сыргъачыкъла, 27.

КОСМОНАВТИКА *ат.* Космонавтика / Космосха учууну теориясы бла сынамы. *Совет космонавтны [Гагаринни] этген жигитлиги космонавтиканы ёсдюрюуде уллу жолла ачханды.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 44.

КОСМОПОЛИТ *ат.* Космополит / Космополитизмни жакълагъан, аны жолу бла баргъан адам. *Космополит кесини миллетине заран болмаса хайыр келтирмейди.* «Коммунизмге жол», 1965, № 105.

КОСМОПОЛИТИЗМ *ат.* Космополитизм / Адам улуну сейирлерин энчи миллетни сейирлеринден бийикге санагъан, «битеудуния инсанлыкъны» жакълагъан идеология. *Космополитизм – бош затды, космополит а – нольду, нольдан да аманды, нек десенг, миллетден тышында не суратчылыкъ [художество], не тюзлюк, не жашау жокъду, бир затда жокъду.* Т у р г е н е в И. С., Рудин, 122. *[Кязимни] кеси халкъын сюймеклиги миллетчиликге, интернационализм а ёз халкъын сюймеген космополитизмге ётмейди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 76.

КОСМОС *ат* **1.** Космос / Дуния, алам. *Сен [Гагарин] шо чайка кибик, кёкню Кенглигине – космосха чыкъдынг. Учуп бара туруп, кёксюл Хауаны мууалын жыртдынг.* «Шуёхлукъ», № 21, 40. *Гонайны санлары, космосдача, женгил, кеси алларына учуп тебирерикча кёрюндюле да, жюреги жырлады.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 180.

2. *В позиции определения:* космический а) связанный с изучением, освоением космоса / космосну тинтиу, аны хайырланыу бла байламлы. *Космос учууда биринчи атлам аппаратны траекториягъа чыгъарыуду.* «Коммунизмге жол», 1979, № 102; б) предназначенный для полёта в космос, для пребывания в космосе / Космосха учаргъа, анда турургъа жораланнган. *Космос ракета. Космос станция.* ❐ *Ёгюз арба космос кемеге, ракетагъа тюрленнгенича, алгъыннгы адетле да энди алай аламат тюрленнгендиле.* «Шуёхлукъ», № 14, 107.

КОСМОСЧУ *ат къ.* **космонавт.** *Москвачыла батыр космосчуланы ахыр жолгъа ашырадыла.* «Коммунизмге жол», 1971, № 72.

КОСТЮМ *ат* **1.** Костюм / Пиджагы, кёнчеги, бир-бирде уа жилети да (эр кишиле кийген) неда жакети бла тёбен жаны неда кёнчеги (тиширыула кийген) болгъан тыш кийим. *Кёк костюмлу, къара эшмели узун къыз Харунну эслемегенлей, бери айланды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 227. *Ала [Хасан бла Хусей] экиси да бирча кийинедиле: мор коверкот костюмлары, жым-жым жылтырагъан къара хром чурукълары, орта бойлу ариу сюекли жашла.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 64.

2. Одежда, платье / Кийим, быстыр. *Жууннуучу костюм. Спорт костюм.* ❐ *Мында адамланы европа костюмлары, инчиклерине жете кёлеклери барды.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 64. *Къызчыкъла бла жашчыкъла миллет костюмлары бла «Спар-*

так» стадионнга жыйыладыла. «Коммунизмге жол», 1973, № 98.

КОСТЮМЕР *ат.* Театрны спектакльгъа костюмла хазырлаучу ишчиси. *Ашыгъа, тенглерин да ашыкъдыра, Ол жаш сакъалын жюлюп женгил бошады, Костюмер, артистлени кийиндиргенча, Тенги аны кийиндирип башлады.* «Жашаууубузну байрагъы», 187.

КОСТЮМЛУКЪ *ат.* Материал, ткань *(отрез)* на костюм / Костюмгъа жараулу къумач. *[Жашчыкъ:] Ма бу мени къолумда костюмлукъну да ол тюкенден алгъанбыз.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 132.

КОСУК *ат къарач. къ.* **госук.** *Тохтагъыз, бу къалажюк къаллай кёп косук, къаллай кёп мандалакъ къазар, кёрюрсюз!* Э б и з е л а н ы А., Махти, 9. *[Ибрагим:] Умар, сора ма бу жашчыкъ, Рашит, косукчукъ кибик, чыркым затчыкъ. Анасы муну къозлаундан ёлгенди.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 54.

КОСЫНКА *ат.* Косынка / Башха неда боюннга къысылыучу юч-гюл жаулукъ. *[Даута] къоюндан къызыл косынкачыгъын чыгъарып, ариу бюклеп, ызына салды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 159. *Келин а, уялып, косынкасын энишге, кёзлерине ийгенди.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 114.

КОТАНГЕНС *ат мат.* Котангенс / Тригонометрия функцияладан бири – кошакъ мюйюшню тангенси.

КОТЁЛ *ат.* Котёл / Суудан тылпыу алыр ючюн хайырланыучу жабыкъ адыр. *Котёл иги ишленнгени тылпыу, нё кёп бергенде да, анга бузукълукъ эталмагъанды.* «Коммунизмге жол», 1974, № 145. *Элледе юйлени исси суу бла жылытыр ючюн, мында чыгъарылгъан котёлланы элли урунгганла бек жаратып эм сюйюп аладыла.* «Коммунизмге жол», 1977, № 178.

КОТЕЛОК *ат.* Котелок *(сосуд с ручкой)* / Аскерде аш биширир неда ичинден ашар ючюн хайырланыучу, металлдан этилген, терен башлы, саплы гитче адыр. *Ротаны командири гитче къанжал печьни юсюнден котелокну алып, андан кружкагъа чай къуйду.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 48. *[Аскерчиле] тарыны котелокда къайнатып, хантусгъа ушаш аш кибик этдиле, сора тынчайыргъа кюрешдиле.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 67.

КОТЕЛЬНЯ *ат.* Котельная / Тылпыу котёлла туруучу мекям. *Къурулуш баргъан жерни къыйырында ишленнген котельнядагъы узун быргъыдан ачы таууш кюн ортагъа солур заман болгъанын билдиреди.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 34. *От этиу сезон башланырдан алгъа онбеш кюн котельняланы бла тылпыу сетьлени ремонтун башларгъа керекди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 31.

КОТИК *ат* 1. Котик / Шош океанны север жанында жашаучу, териси багъалы, сют эмиучю тенгиз жаныуар эм аны териси. *Котикни терисинден этилген жагъа.*

2. *В позиции определения:* котиковый / Котикни терисинден этилген. *Башында къоян жюнден этилген аламат пух жаулугъу, юсюнде жарагъан котик тону бла эшикден Къаниятат кирди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 90.

КОТЛЕТ *ат.* Котлета / Тууралгъан, тюйюлген неда тартылгъан этден, чабакъдан тёгерек неда зугул гюттюча этилген ашарыкъ. *Билмей тургъанлай, столгъа бир*

шеша коньяк бла юч киев котлет келдиле. З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 193. *«Ай сени огъесе, котлетлени жерге къуйгъан болурса дейме?» – деп, къычырды [къатыны Ахматха].* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 103.

КОТУР *ат.* Куст *(орешника, смородины и т.п.)* / Бутакъларыны тюз жерден айырылып ёсген, терекге ушагъан битим. *Ариу суу баргъан къолчукъну ичинде, тасхачыла котурчукълагъа юлешинип, жашырылып тохтадыла.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 40. *Къарт тюлкю дуппур башында къотурла ичине кирип, зурнукну этинден тойгъунчуннга дери ашады.* «Шуёхлукъ», № 59, 101.

КОФЕ *ат* 1. Кофе *(дерево)*/ Урлукъларындан энчи ичги этилиучю, тропикалы терек неда чырпы.

2. *къауум. ат.* Семена *(зерна)* этого дерева / Ол терекни урлукълары. *Кофе тартыу. Тартылмагъан кофе* // Порошок из семян этого дерева / Ол терекни къууурулгъан урлукъларындан этилген порошок. *Юч пачка кофе.*

3. Кофе *(напиток)* / Аллай порошокдан этилген ичги. *Ол [хирург] музыка согъулгъан жерге барып, халатын юсюнден атып, ёретин кофе ичеди.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 249. *Манга шош айтды наным: – Огъурлу болсун тангынг! Жокъду озуп баргъан иш. Кофе хазырладым, ич.* «Шуёхлукъ», № 52, 3.

■ **Кофе терек** *къ.* **кофе 1.** *Исси жерледе бананла, кофе терекле, чай кёкенле битедиле.* О р т а б а й л а н ы Т., Окъуу китап, 74.

КОФЕИН *ат.* Кофени урлукъларында, чайны чапыракъларында эм дагъыда бир-бир битимледе болуучу зат (медицинада къозгъаучу затча хайырланылады). *Ырахын айыгъа глюкоза, кофеин, антибиотик дарманла къуядыла.* «Коммунизмге жол», 1974, № 183.

КОФЕЙНИК *ат.* Кофейник / Кофе къайнатыучу неда къуюучу саууут. *Къыз, кофени, кофейникден чын аякълагъа къуюп, къонакъларыны алларына салды.* «Коммунизмге жол», 1977, № 46.

КОФТА *ат.* Кофта / Къысха (кёбюсюнде белге неда базыкъ бутха жетген тиширыу кийим, огъары жан. *[Абийдатны] Акъ кофтасыны юсюнде имбашларына атылгъан къара жекетини къаралыгъында ариу акъ бети мамукъча агъарады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 141. *Къундуз ишчи кийимлерин Салды чемоданына. Акъ шарфын, дарий кофтасын Айырды бир жанына.* «Шуёхлукъ», № 29, 196.

КОЧАН *ат.* Кочан *(початок кукурузы)* / Юсюне бюртюклери, жибеги да къаты жабышып тургъан нартюх агъач (нартюхню гокка жоккусу). *Осман бла Фазийлят, тюйюлген нартюх кочанланы Антон машокдан чыгъарып, тегене ичине атса, алада къалгъан бюртюклени тегенеге ууадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 371. *Нартюх бахчаланы кочанлары алынып, къауралары уа орулмай тургъанлары себепли, жолдан къарагъаннга алайы [Саматны жербаш юйчюгю болгъан жер] кёрюнмей эди.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 23.

КОЧЕГАР *ат.* Кочегар / Тылпыу котёлгъа от этиучю ишчи. *Кече отоунгу Суутмасын деп къар, Кечеги отунгу Жукълатмаз кочегар.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 121.

КОШТ *ат* ц.д. Поросёнок/Тон-

гуз бала, чочха. *[Антон Бекболатха:] Да иги сирелип тур, шыгъырт эшитген къошт кибик! Бар, отну тиргиз.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 169. *Уучула коштла къырылгъан къолдан ауаргъа, дуппурну башы чунгурдан суу бетли, кёгюрчюн сыфатлы атха минип, бир сары жамычылы адам чыкъды.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 116.

КОЭФФИЦИЕНТ *ат.* Коэффициент *(число)* / Берилген болумгъа кёре табылыргъа тийиншли санны болдурур ючюн, къаллай да болсун бир санны анга керелерге керекли башха сан. *Автомобиль паркны хайырланыуну коэффициенти. Кереклени хайырланыуну коэффициенти. Транспортну хайырланыуну коэффициенти.*

КРАБ *ат.* Краб *(морской рак)* / Тенгизде жашагъан айыры чабакъны къарыны гитче болгъан тюрлюсю. *Крабладан татыулу консервала жарашдырадыла.* «Естествознание», 37.

КРАЕВЕД *ат* 1. Краевед / Краеведениядан специалист. *Жаш краеведле белгисиз жигитлени кимле болгъанларын излейдиле, аланы жуукъларына, урушха къатышханлагъа письмола жазадыла.* «Шуёхлукъ», № 43, 108. *«Запад Кавказда» деген китап туристлеге бла альпинистлеге эм краеведлеге бек хайырлыды.* «Коммунизмге жол», 1974, № 47.

2. *В позиции определения:* краеведческий / Краеведение бла байламлы. *Солугъанла- шахарны [Нальчикни] краевед музейинде, зоопаркда, история эсгертмеле орналгъан жерледе боладыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 188.

КРАЕВЕДЕНИЕ *ат.* Краеведение / Къайсы да болсун бир крайны юсюнден билим, аны табийгъатыны, историясыны, экономикасыны, жашауууну д.а.к. затларыны тинтилиую. *Республикада краеведенияны болуму тийиншли даражадады.* «Коммунизмге жол», 1976, № 81.

КРАЙ *ат* 1. Край *(административно-территориальная единица)*/ Россейде уллу административ-территория единица. *Россейде жети уллу край барды, аладан экиси: Ставрополь эм Краснодар крайла бизни республика бла чекленедиле.* «Коммунизмге жол», 1966, № 88. *Журтубузну аллында кеслерини анга сюймеклик борчларын толтура, крайны кёп кёгетчиси бла гардошчусу озгъан жыл иги жетишимлеге ие болгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 58.

2. *В позиции определения:* краевой / Край бла байламлы. «Труд» спорт обществону край совети. *Школ мюлклени край слёту. Жаш тёлюню край организациясы.*

КРАКОВЯК *ат.* Краковяк/ Поляк халкъны миллет тепсеую эм ол тепсеуню музыкасы. *Къобузчу «Краковякны» согъады, жашла бла къызла да тепсерге чыгъадыла.*

КРАН [1] *ат.* Кран *(трубка с затвором)* / Резервуаргъа (*сауутха*) жалгъанып, ичинден суу къуюлур неда газ жиберилир ючюн хайырланылыучу тыйгъычы болгъан быргъычыкъ. *Къаххар терк окъуна самоварны жылтыратып, кранны быргъысын да заводдан шёндю чыкъгъанча этип берди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 184. *Кран жуукъду хар юйге, Бассанг, ичинден суу келеди, Ичсенг, тилинги эки бёледи, Орамлагъа къуат береди.* «Жюрек жырлайды», 240.

КРАН [2] *ат.* Кран *(грузовой)* / Жюклени кётюрюрге эм бир жерге салыргъа хайырланыучу механизм. *Бурундан къалгъан къалалары чукуйлары, портда кемелени,*

мачталары бла ожакълары, жюк тюшюрген кранла жуукъдан жуукъ боладыла. Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 81. *Ишни быллай сейир къызгъанына къарап тургъан бу эки жашны кранны къонгуроуу кесине терк къаратды.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 34.

КРАНОВЩИК *ат къ.* **кранчы.** *Ол крановщикди.* ❐ *Къызны гитче къолчукълары, уллу кранга бой салдырып, темир-бетон кереклени, къалау блокклары женгил кётюртедиле.* Г у р т у л а н ы Э., Тенглерим, 55.

КРАНЧЫ *ат.* Крановщик / Кранны [2] ишлетиучю адам. *Заман бла бирге атлар, аны излемин толтурур ючюн къурулушчу механизатор, кранчы, монтажчы, бояучу, сюртюучю болургъа тийиншлиди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 42. *Электросваркачыла, кранчыла, шофёрла билимли, сынамлы адамладыла, кеслерини ишлери бла башхалагъа юлгю кёргюзедиле, сынамларын алагъа юйретедиле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 26.

КРАСНОАРМЕЕЦ *ат.* Красноармеец / Къызыл Аскерни аскерчиси. *[Ахмат Хызыргъа:] Ол красноармеецни суратыны болгъан плакатды.* «Шуёхлукъ», № 41, 111.

КРАТЕР *ат.* Кратер / Вулкан атылгъан заманда аны башында ичинден лава тёгюлюучю чунгур. *Бизни алимле Камчаткада вулканланы, аланы кратерлерин, анда жашау къалай баргъанын хар жылдан тинтедиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 209. *Чиличи фашистле политика жауларыны ёлюклерин аскер вертолётла бла келтирип, кратерге жашырын атып тургъандыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 35.

КРАХМАЛ *ат* 1. Крахмал / Уннга ушагъан акъ порошок – битимледен (*сёз ючюн: пиринчден, картофдан, нартюхден д.а.к.*) алыныучу эм аш-азыкъ, химия промышленностьда, кондитер ашарыкъла этиуде д.а.к. затлада хайырланылыучу битимлени кёбюсюню запас углеводлары. *Андан [картофдан] крахмал, спирт, глюкоза эм башха багъалы продукция хазырлайдыла.* «Коммунизмге жол», 1976, № 49. *[Апонну] тишлери, чурукъчукълары да бек таза, кёлегине крахмал ичирилип эди.* «Шуёхлукъ», № 17, 33.

2. *В позиции определения:* крахмальный / Крахмал хазырлаучу. *Крахмал завод жыллыкъ планын артыгъы бла толтургъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 95. // Крахмалдан этилген. *Крахмал кисель. Крахмал желим.*

КРАХМАЛЛА *эт.* Крахмалить / Быстырны къатдырыр, жылтыратыр ючюн крахмал суугъа сал. *Хапийсат эрини акъ кёлеклерин крахмаллап, къуругъандан сора итиу уруп, шифонерде такъгъычлагъа такъды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 84.

КРАХМАЛЛАН *эт. страд. от* **крахмалла** / Крахмалла дегенни *зорлаучу айырмасы. Крахмалланнган жагъа. Крахмалланнган кёлек. Крахмалланган тёбен жан.*

КРАХМАЛЛАНЫУ *и.д. от* **крахмаллан** / Крахмаллан дегенден *этим ат.*

КРАХМАЛЛАТ *эт. понуд. от* **крахмалла** / Крахмалла дегенни *къатланыучу айырмасы. Кёлекни крахмаллат. Жабыула бла жастыкъ тышланы крахмаллатдыкъ.*

КРАХМАЛЛАТЫУ *и.д. от* **крахмаллат** / Крахмаллат дегенден *этим ат. Ич кийимлени крахмаллатыу. Кофтаны крахмаллатыу.*

КРАХМАЛЛАУ *и.д. от* **крахмалла** / Крахмалла дегенден *этим ат. Тёшек жабыуланы крахмаллау. Кёлекни жагъасын крахмаллау.*

КРАХМАЛЛЫ *сыф.* Крахмалистый / Кёп крахмалы болгъан. *Крахмаллы битим. Картофну крахмаллы сорту. Крахмаллы ашарыкъ.*

КРАХМАЛЛЫЛЫКЪ *ат.* Крахмалистость / Крахмалы кёплюк. *Картофну крахмаллылыгъы. Будайны крахмаллылыгъы.*

КРАХМАЛЧЫ *ат.* Крахмальщик / Крахмалны этиучю, аны хазырлаучу адам. *Крахмалчыла сёзлерине кертичи болгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 61.

КРЕВЕТКА *ат.* Креветка / Он аякълы айры чабакъланы къауумундан ашаргъа жараулу гитче чабакъ. *Портда креветкала да сатыла эдиле.*

КРЕ́ДИТ *ат бухг.* Кредит / Тюшгенни-къоранчны жазыучу китапланы онг бетлери, къоратылгъан затланы эм битеу ёнкючле бла къоранчла жазылыучу жер; антоним дебет.

КРЕДИТ *ат.* Кредит *(предоставление ценностей в долг)* / Товарланы неда ахчаны ёнкючге берилиулери. *Бизден кредитге китап алгъан адамла ахчаны заманында келтирип бередиле.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 91. *Фермерле эл мюлк кредитге чек салыуну кетериую, кеслерини продукцияларын сатаргъа тийиншли онгла къурауну излегендиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 219.

КРЕДИТОР *ат.* Кредитор / Кредитге товарла неда ахча берген адам, неда учреждение. *Кредиторгъа борчну къайтарыу.*

КРЕЙСЕР *ат.* Крейсер / Женгил жюрюучю кючлю топ окъла, торпедала, минала эм ракетала бла сауутланнган аскер кеме. *Уллу крейсерле, къыралны сакълап, Намыслы ишде турадыла батыр.* Къулийланы Х.-М., Жылла озадыла, 8. *Нева сууда уллу крейсер «Аврораны» къаралдысы кёрюнеди.* «Шуёхлукъ», № 7, 23.

КРЕКИНГ *ат тех.* Крекинг *(переработка нефти)* / Нефтьден эм андан алыныучу ауур продукцияладан (сёз ючюн мазутдан) энчи установкалада багъалыракъ продуктла (бегирекда бензин) амал. *Нефтьни крекинг этерге кёп заводла ишленнгендиле.*

КРЕМ *ат* 1. / Сладкое блюдо из сливок, сиропов, шоколада и т.п. / Урулгъан сют башха кёгет суула, шоколад д.а.к. затла къошулуп этилген татлы ашарыкъ. *Кофеден этилген крем. Ванилинден этилген крем.* // Сладкая масса для прослойки тортов и пирожных / Тортлагъа эм пирожныйлагъа къат-къат жагъар ючюн хайырланылыучу, сют башдан, жаудан, чагъылгъан гаккыладан, сиропдан д.а.к. затладан этилген зат.

2. Косметическая мазь / Бетге неда къолгъа сюртюлюучю зат, жагъыу. *Польшада ариулукъну фабрикалары кеслери чыгъаргъан кремле бла махтанырчадыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 69.

КРЕМАТОРИЙ *ат.* Крематорий/ Кремация этер ючюн хайырланылыучу мекям. *Бушуулу кортеж шахарны бла крематорийге тебирейди.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 195.

КРЕМАЦИЯ *ат.* Кремация. Ёлюклени бийик температуралары болгъан энчи печьледе кюйдюрюлюулери. *Ёлюкню кремациягъа берию.*

КРЕМЛЬ *ат.* Кремль / Эски орус шахарлада шахарны ич къаласы. *Москваны Кремли.* ■ *Азамат Кремльни туристле берген ариу суратчыгъын тюз аллында энг туура жерге такъды.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 234.

КРЕМНИЙ *ат.* Кремний / Жерден чыкъгъан магъаданланы кёбюсюню къурамына кирген химия элемент. *Саз топуракъны къурамында баш жерни кремний алады. Черек жагъалада тюбеучю юзмезни къурамыны асламысы кремний-денди.*

КРЕП *ат* **1.** Креп *(шелковая или шерстяная ткань)* / Чилледен неда жюнден этилген зыбырыракъ къумач. *Крепден этилген жыйрыкъ.*

2. *В позиции определения:* креповый / Крепден этилген. *Креп къумач. Креп жыйрыкъ.*

КРЕПДЕШИН *ат* **1.** Крепдешин/ Чилледен тыкъ согъулгъан, жылтырамагъан, жукъа къумач. *[Къыз:] Мени Энверим [урушдан] келеди деселе, Акъ крепдешин киер эдим, Ой, сени бла бир айны жашасам, Дунияны мюлкюнден сюер эдим.* «Къарачай халкъ жырла», 164.

2. *В позиции определения:* крепдешиновый / Крепдешинден этилген. *Крепдешин жыйрыкъ. Крепдешин жаулукъ.*

КРЕПОСТНИК *ат.* Крепостник / Крепостной правону жакълаучу, аны жанлы помещик.

КРЕПОСТНИЧЕСТВО *ат.* Крепостничество *(общественный строй)* / Эллиле помещиклеге бойсуннган жамауат къурулуш. *Крепостничестводан къалгъан тёреле, унукъдуруу эллилени патчахлыкъ бла кюрешде пролетариат бла бирикдиредиле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 108.

КРЕПОСТНОЙ *ат.* Крепостной крестьянин / Помещикни эллиси, кеси помещик болгъан элли. *Орта ёмюрлени крепостнойларындан биринчи шахарланы эркин халкъларыгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1969, № 112.

КРЕПОСТЬ *ат.* Крепость / Жау аскер къуршалагъан кезиуде къорууланыргъа эм кёпге созуллукъ урушха хазыр этилген, тёгереги бегитилген жер. *Петропавловск крепостьну ичи тутмакъдан тыкъ-тыкълама болгъанды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 154. *Крепостьха кирген къабакъ эшикни башында [Аббас шахны] аты алтын араб харифле бла жазылгъанды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 143.

КРЕСЛО *ат.* Кресло *(стул)*/ Адам жингириклери бла таянырча таянчакъларыгъан болгъан кенг шинтик. *Алыкъын грамматикангы сёкген чыкъмай турады, – деди Асхат [Аминатха] онг къолу бла жумушакъ креслону таянчагъын сылай.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 169. *[Жанчыкъ] кирди да Вильгельм Крейн кёргюзтген терен креслогъа олтурду.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 123.

КРЕСТ *ат.* Крест *(орден)* / Патчахлыкъны заманында жюрюген жор формалы аскер орден. *Ибирахим шинелини тюймелерин тешип [Байдыматха] кёкюрегинде эки кюмюш крестни кёргюздю.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 314. *[Гордеев Таубийге:] Урушда жигитлигим ючюн император эки крест бла сизни угъай, мени саугъалагъанды!* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 35.

КРЕТИН *ат.* Кретин / Кретинизмден ауругъан адам. *Таза хауа кретинни саулугъуна бек игиди.*

КРЕТИНИЗМ *ат.* Кретинизм *(заболевание)* / Сабийликден богъурдакъ бези чыркым къалгъаны себепли, адамны санларыны ёсюуюне, мыйысыны ишлеуюне чырмау болуучу ауруу. *Статьяда кретинизмни юсюнден жазылады.*

КРИЗИС *ат* **1.** Кризис *(напр. болезни)* / Бир затны терк тюрлениую; кёчген, тюрленнген хал. *Халкъла аралы кризис.* ■ *Физиканы кризиси тайбийгъатны юсюнден илмуну айныуу бла, физиканы кесини ёсюую бла байламлыды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 96. *Аруууну кризисин хорлар ючюн къадалабыз.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 217.

2. *экон.* Кризис *(напр. аграрный, промышленный)* / Капиталист жамауатда кезиуден кезиуге товарланы сатылып бошалмазча кёп чыгъарылыулары эм аны бла байламлы экономика жашауну артына кетиую, уруннганланы ишсиз къалыулары, мискин болуулары. *Капиталист къыралла, кризисден чыгъар дыгалас бла, бири бирине чабадыла.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 183.

КРИМИНАЛ *ат.* Криминал / Уголовный иш, аманлыкъ. *Криминал табылмады.*

КРИМИНАЛИСТ *ат.* Криминалист / Криминалистикадан специалист. *Аманлыкъ этилген жерге башха устала бла бирге криминалист да барады. Криминалистге окъуу.*

КРИМИНАЛИСТИКА *ат.* Криминалистика / Аманлыкъ ишлени сюзюуню жорукъларыны, сюдлюк фатыуаланы жыйыуну эм тинтиую юсюнден илму. *Криминалистиканы жетишимлери.*

КРИМПЛЕН *ат.* Кримплин / Угу-жугу болмаучу синтетика къумач. *«Шуёхлукъ» комбинатда кримплинден тиширыу жыйрыкъла тигедиле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 59.

КРИПТОН *ат.* Криптон / Химия элемент, башха затла бла реакциягъа къошулмаучу газладан бири.

КРИСТАЛЛ *ат.* Кристалл / Кёпмюйюшню табийгъатда болуучу формасына ушагъан къаты зат. *Шпатны кристаллары. Тау кристалл.* ■ *Жер башында учуп айланнган булутла сууну бек гитче тамычыкъларындан неда бузну кристалларындан къураладыла.* «Естествознание», 44.

КРИСТАЛЛА *эт.* Кристаллизовать / Кристаллгъа айландыр, кристалл эт. *Сууну, бузлатып, кристалла. Тузну кристалла.*

КРИСТАЛЛАН *эт.* Кристаллизоваться / Кристаллгъа айлан, кристалл формалы бол. *Кристалланган туз.*

КРИСТАЛЛАНЫУ *и.д. от* **кристалла** / Кристалла дегенден *этим ат. Сууну буз болуп кристаллаыуу.*

КРИСТАЛЛАУ *и.д. от* **кристалла** / Кристалла дегенден *этим ат. Тузну кристаллау.*

КРИСТЬЯН *ат сёл. тил. къ.* **элли**. *[Бий-Солтан Добайгъа:] Мен бюгюн Пашинкада атаман бла эдим – анда ишчиле, кристьянла да тынгы бермейдиле, чот къыйынды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 60.

КРИТИК *ат.* Критик / Критика (*3-чю магъ.*) бла кюрешиучю адам. *[Махамет:] Критик окъуучуну, жазыучуну да устазы болургъа керекди.* Байрамукъла-

ны Х., Жылла бла таула, 458. *Критик манга тырман этсе, Кесим кесимден уяла, болама мудах.* Мокъаланы М., Жырла бла жылла, 176.

КРИТИКА *ат* **1.** Критика *(обсуждение, разбор)* / Тийиншли багъа бичер, кемчиликлерин ачыкълар эм тюзетир муратда бир затны сюзюлюю. *Битеу залда болгъан къурулушчула, къуллукъчула да, мени критикама ыразылыкъларын билдире, уллу сейирсинип тынгылайдыла.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 37. *Оноучула, ол тюз эм жолдашлыкъ критикагъа кёре, ишде кемчиликлени кетериую мадарларын этедиле.* «Коммунизмге жол», 1972, № 191.

2. Критика *(исследование, научная проверка)* / Бир шартны тюзлюгюню, кертилигини илму жаны бла тинтилиую. *Текстни критикасы.*

3. Критика *(литературный жанр)* / Литература-суратлау, илму эм башха чыгъармаланы тинтиуге жораланнган энчи литература жанр. *Критика болмаса, литератураны жартылыкъылары таймазы, терк айнымазы белгилиди.* «Шуёхлукъ», № 7, 125. *Айыпны жартысы критика, литературагъа жан аурутхан жазыучула айта тургъаннга да къарамай, аланы басмалап баргъан редакторла бла издательледеди.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 28.

4. *В позиции определения:* критический, содержащий в себе критику (*в 1 и 3 знач.*) / Критикасы (*1-чи эм 3-чю магъ.*) болгъан. / *Зулкарней, мени критика сёзюме тынгылай, башын ыразылыгъын билдирген халда къымылдата эди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 38. *Алтытомлукъгъа жазыучуну бек магъаналы ишлери, критика статьялары бла эсгериулери киредиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 146.

5. *эск.* Критическая статья / Критика статья. *Мен жазгъан критикала газетледе ётгендиле. Баям, бир къауум авторла Андан оюм этгендиле.* Балаланы О., Басняла, 23.

■ **Критикагъа ал** *къ.* **Критика эт**. *Къабыргъа газетде предприятияны ишинде болгъан кемчиликле ючюн къаты критикагъа аладыла.* «Шуёхлукъ», № 41, 108. **Критикагъа тарт** *къ.* **Критика эт 1.** *Таматадан башлап прорабха дери хар бюрократны жыйылыуда аяусуз критикагъа тартыргъа таукел болдум.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 37. *Ол [Магомет] бюрократланы критикагъа тартхан пьесачыкъда уа сёзден ары иши бармагъан оноучуну ролюн ойнайды.* «Коммунизмге жол», 1976, № 182. **Критика эт** критиковать 1) подвергать критике, обсуждать, разбирать / тийиншли багъа бич, сюз, жангылычланы, кемчиликлени ачыкъла. *Медшколда комсомол ишни барыууну юсюнден Шура доклад этди. Аны ишинде махталгъан жерлери да, критика этген жерлери да болдула.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 63. *Юй къанатлы трестни оноучулары ишни кереклисича къурамагъанларыны юсюнден критика этгендиле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 45; 2) заниматься критикой (*в 3 знач.*) / илму, литература эм суратлау чыгъармаланы тинт, алагъа багъа бич. *Былтыр чыкъгъан суратлау чыгъармаланы жангызда бир-экисине критика этилип къалгъанды.* «Коммунизмге жол», 1974, № 102.

■ **Критика реализм** критический реализм / 19-20-чы ёмюрлени реализми, ол заманда искусствода бла литературада жашауну буржуй-помещик къурулушда кетерилмезча чюйреликлерини кёргюзтюлюулери. *Бальзакны чыгъармачы-*

лыгъы XIX ёмюрде французлу критика реализмни бек уллу жетишимине саналады. «Коммунизмге жол», 1972, № 99.

КРОЛЬ *ат.* Кроль / Жюзюню къолланы суудан кезиу-кезиу чыгъарып баргъан тюрлюсю. *Брас бла жюзген адам кроль бла жюзгенден акъырыныракъ барады.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 85.

КРОНА *ат.* Крона *(денежная единица)* / Запад Европаны бир къауум къыралларыны ахча ёлчемлери, эм къыйматы анга тийиншли болгъан уякъ ахча. *Чехословакияны кронасы. Данияны кронасы.*

КРОСС *ат.* Кросс / Спорт чабышыу неда тыйгъычлары болгъан, тикли-тюзлю, чунгурлу-дуппурлу жерледе машиналаны чабышдырыу. *Озгъан ыйыкъда Черкесскни жашил айрымканында спартакчыланы кроссу болду.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 42.

КРОССВОРД *ат.*/ Квадратлагъа юлешинген фигурада ол квадратланы башындан энишге эм кёнделенине харфла бла толтурса, сёзле болуучу оюн. *Жашла кроссвордну толтургъа кюрешедиле.*

КРУЖКА *ат.* Кружка *(сосуд)* / Суусун затны ичерге хайырланылыучу стаканнга ушагъан, саплы сауут. *Алюмин кружка. Эмаль жагъылгъан кружка.* ■ *Хашир кружка бла бир суукъ сютню тогъуп, оруннга кирди, алай а жукъу, андан кенгдеди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 143. *Валя табакъланы бла кружкаланы терк окъуна чайкъады.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 70.

КРУЖОК *ат.* Кружок *(организация людей)* / Бирге ишлер неда бир затха юйренир ючюн бирикген адамланы организациялары. *Тойоюн кружок.* ■ *Тепсерге юретген кружокга жазылдым.* Байрамукълаланы Х., Жылла бла таула, 495. *[Жашчыкъла] Мурадинни кеслерини кружокларына алдыла, ёшюнюне значок такъдыла, болмагъанча, уллу ыспас этдиле.* Гуртулаыны Э., Мёлекледе къонакъда, 128.

КРУПА *ат.* Крупа / Къабукълары арытылгъан сау неда жармаланнган мирзеу бюртюкледен этилген продукт. *Тюрлю-тюрлю крупаланы, бир къауум татлы затланы, маргаринни багъасы орта тергеу бла 6 процентге кётюрюллюкдю.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 181.

КРУПЧАТКА *ат.* Крупчатка / Бек уякъ эм иги тартылгъан акъ будай ун. *Крупчаткадан этилген ётмек.*

КРЮШОН *ат* 1. Крюшон *(алкогольный напиток)* / Жюзюмден этилген акъ чагъырны ром, коньяк, ликёрла, бир-бирде уа жангы кёгетле бла къатышмасы. *Тойда тиширыула крюшон иче эдиле.*

2. Крюшон *(прохладительный напиток)* / Салкъынлыкъ бериучю кёгет суусап. *Сабийле крюшонну сюйюп ичедиле.*

КСЁНДЗ *ат.* Ксёндз / Польшада католик бабас. *Ксёндз бла бирге адамла да дуа окъуй эдиле.*

КСЕНОН *ат.* Ксенон / Химия элемент, электротехникада бла медицинада хайырланылыучу инерт газланы бир тюрлюсю.

КСИЛОГРАФ *ат.* Ксилограф / Агъачда сурат ишлеучю, оюу салыучу суратчы. *Ксилографланы кёрмючюне кёп адам келген эди.*

КСИЛОГРАФИЯ *ат* 1. Ксило-

графия *(графирование на дереве)* / Гравюраны агъачда этилиую.

2. *В позиции определения:* ксилографический / Ксилография бла байламлы. *Ксилография искусство.*

3. Ксилография *(гравюра на дереве)* / Агъачда этилген гравюра; аллай гравюраны оттиски, басылгъаны. *Ксилографияланы жыйымдыгъы.*

КУБ *ат* 1. Куб *(правильный шестигранник)* / Къабыргъалары барыда квадратла болгъан тюз алты къабыргъалы зат. *Жашчыкъ къангада кубну суратын этди.* // Предмет такой формы/ *Аллай формасы болгъан зат. Мермер куб.*

2. *мат.* Куб *(произведение числа)* / Бир саны кеси-кесине эки кере кереленнгенинден чыкъгъаны, санны ючюнчю степени. *Ючню кубу жыйырма бла жети болады.*

КУБАТУРА *ат.* Кубатура / Бир затны куб ёлчеую. *Чёгюп бошагъан гебенни кубатурасын шкаланы эм тёбен чыгы бла тергерге деп, буйрукъну беклегенбиз да, онтёрт минг тонна бичен совхозну эсебине ол тергеу бла киргенди.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 152.

КУБАЧЫ *ат.* Кубинец / Куба республикада жашагъан асламлы халкъны адамны. *Ючюнчю жолчукъда чапхан кубачы эди.* «Коммунизмге жол», 1976, № 54.

КУБОК *ат.* Кубок *(спортивный)* / Спорт эришиуледе хорлагъанлагъа саугъагъа берилиучю сауут, ваза (сыйлы материалдан этилиучюдю). *Аланы [женгил атлетикачыланы] эришиуледе болдургъан жетишимлерин къоллары нда элтген кубокла, призле кёргюзтедиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 100.

КУБОМЕТР *ат.* Кубометр / Куб метр. *Жюз кубометр суу. Элли кубометр отун. Он минг кубометр газ.*

КУДРА *ат эск.* Кожаный мешок из шкуры козы, овцы *(шкуры ног которых используются как ремни рюкзака)* / Къойну, эчкини терисинден этилиучю къапчыкъ (аякъ терилери бир бирге къыçылып, къапчыкъны адам аркъасында жюрютюрча этиледи). *Эбизени кудрасына къатылма.* (Н а р т с ё з.)

КУЗОВ *ат.* Кузов *(повозки, автомашины и т.п.)* / Арбаны, машинаны д.а.к. затны адамла миниучю неда жюк салыныучу жери, кюбюрю. *[Къушжетер къызгъа:] Мин, тапмасанг, мен жетдиримме шахаргъа, – дегенлей, къыз, къуанып, чемоданын кётюрюп, машинаны кузовуна сала тебиреди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 154. *Жетип, нартюх элтедиле Кузовланы толтуруп. Хар шофёр да къармашады, Руль артында олтуруп.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 126.

КУКА I *сыф.* 1. Угодливый, излишне услужливый, льстивый, заискивающий, подобострастный, лицемерный / Кесин ариу кёргюзтюр ючюн, биреуню тюбюнден-башындан кириучю, кёлюн алыргъа кюрешиучю, кёзбау этиучю. *Ауузу кука, къолу жукъа.* (Н а р т с ё з.) *[От:] Дуния таныгъан кука тюлкю! Мени жюрегинг бла сюйгенинг ючюн, берекет берсин!.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 309. *Жазыкъ тиширыула, жылтыраукъ кука эр кишини кёрселе, эслери кетеди да къалады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 194.

2. Кокетливый/Къошакъланыучу, омакъланыучу. *Сени башынгдагъы ала жаулугъунг, Аны ортасында жукъасы, Мени жанымы алып къояды Тиширыуланы кукасы.* (Ф о л ь к.)

КУКА II *хал. сёзл.* 1. Угодливо, излишне услужливо, льстиво, заискивающе, подобострастно, лицемерно / Кесин ариу кёргюзтюр ючюн, биреуню тюбюнден-башындан кирип, кёлюн алыргъа кюрешип, кёзбау этип. *[Темуркъа] афенди пристоп бла алай кука саламлашханын кёргенинде, Айтхан затларын толу айырмады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 193. *[Супият:] Бойлуракъ къатангы эр киши – юйиеси – къонакълагъа кука ышарылып, арт рюмканы къагъа барырларын тилеп, къадалды.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 58.

2. Кокетливо / Къошакъланып, омакъланып. *Клавдия Антоновна, къыз заманда атасыны юйюнде юйреннгенча, кесин кука ышартып, кёзлерин сюзе, иничке тауушчугъу бла кюлюп, Алийге къарады.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 29.

◆ **Кука сёз** *къарач. къ.* **кёзбау.** *Харамлыкъ билмей, ёзге, Терилип кука сёзге. Жумдурукъгъа ийнанып, Тер чыгъардынг, къыйналып.* К ъ а р а к ё т л а н ы И., Сайламалары, 65. *Кесини статьяларында ол кука сёзлени хыликке этип жазгъанды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 45.

КУКАЛАН *эт.* 1. Угодничать, низкопоклонничать, раболепствовать / Биреуге кесинге ариу кёргюзтюр ючюн, аны тюбюнден-башындан кир, кёлюн алыргъа кюреш, кёзбау эт. *Онглулагъа кукаланып, Ышарады тишигиз, Адепликни кенг ташлап, Къуру хыйлады ишигиз.* О т а р л а н ы С., Жаз жылыуу, 66. *Ол [келин] аллах жаратхан болумуна жукъ къоша билмеген, жарлы Таусолтанны тюбюнден-башындан кирип, къозу тилде сёлешип, ол бир алдырланады, ол бир тюрлю кукаланы биледи, сейир болуп къалырса.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 95.

2. Кокетничать, рисоваться / Къошакълан, омакълан. *Ол кезиуде ханны къызы Фатиймат, сыра аякъны алып, жыйылгъан халкъны ичинде, алтын тауукъча, кукаланады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 38. *[Жансурат:] Игисагъан, сенича бир кукалана билир эди.* «Алчыла», 85.

КУКАЛАНДЫР *эт. понуд. от* **кукалан** / Кукалан дегенни *къатланыучу айырмасы. Хамит, манга: «Шохум, кёп жашагъын!», дечи, – Деди, кесин кукаландырып, келечи.* «Жюрек жырлайды», 22.

КУКАЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **кукалан** / Кукалан дегенден *этим ат. Кесин кукаландырыу.*

КУКАЛАНЫУ *и.д. от* **кукалан** / Кукалан дегенден *этим ат. [Наныкъ Дауумгъа:] Сен билген эр кишиге кукаланыуду.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 191. *Кукаланыу, бетсиниу Ишге заран бередиле.* «Жюрек жырлайды»., 165.

КУКАЛЫ *сыф. къ.* **кука 1** (*1-чи магъ.*). *Сёзю кукалы – жюреги зар.* (Н а р т с ё з.)

КУКАЛЫКЪ *ат* 1. Угодничество, низкопоклонство, раболепие / Куканы къылыгъы, халы. *Солдат эдинг, ётюрюкню билмеген, Кишиликни жюрегингден иймеген, Къарангыда, жарыкъда да тенг кёллю, Жашаунгда кукалыкъны билмеген.* Б а й к ъ у л л а н ы А., Хорлам, 18. *Абрек анасыны керексиз кукалыгъын жаратмайды.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 56.

2. Кокетство / Къошакъланыучу, омакъланыучу къылыкъ. *[Зурум:] А къыз, Гыжы, несин жаратадыла аны [Гокканы] сора? – [Гыжы:] Тюрсюню, жылы, саны... къарамчыгъы, кукалыгъы. Тоба, билим деп да асыры къарамайдыла.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 160.

КУКУК *ат.* Кукушка *(птица)* / Агъачда жашаучу, къыш жылы жерлеге кетиучю, кесине уя этмеучю эм гаккыларын башха къанатлыланы уяларына салыучу къанатлы. *Кёк бутакъдан къууанчлы кукула, Кюнню къутлап, алгъышла этедиле. Кюн жарыгъын сюймеген укула Къарангы дорбунлагъа кетедиле.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 40. *Кюнде, кечеде, узун жоллада Санга жырланы этерме. Кукук кесини атын айтханча, Атынгы айта кетерме.* «Жашаубузну байрагъы», 126.

КУКУРТ *ат* **1.** Сера / Химия элемент, терк къабынып къалыучу сары зат (промышленностьда, эл мюлкде, медицинада хайырланылады). *[Къарт ата] жаргелледен алып ушкок отлукъла, Магъадан ташдан эритгенди окълукъла. Излегенди, зауаллы, хар нени да, Тапханды кукуртну, кердеуюкню да.* «Шуёхлукъ», № 35, 27. *Ол алгъын командировкада мен сынагъан азапла эсиме тюшселе, тамагъым сарымсакъны чибижи къатыш чайнап жутуп, ызындан а кукурт къатыш аракъыны иченча болуучуду.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 134.

2. *В позиции определения:* серный, содержащий серу / Химия къурамында кислород къатыш кукурту болгъан. *[Науруз окъуучулагъа:] Чабакъ да тута, кукурт шауданны къатында колхозну жангы тирменини терен илипининде жууннган да эте, кюн ортагъа дери турдукъ.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 43.

КУЛАК *ат.* Кулак / Жалчыланы, жарлыланы жегиучю, энчи мюлкню бай элли. *[Председатель] хыйлачылагъа, кулаклагъа эм алагъа жакъ басханлагъа жол бермейди.* Толгъурланы З., Эрирей, 151. *[Сафар:] Энди биягъы артха къайтып кулаклагъа, бийлеге къол, баш тюйгенден хайыр жокъду.* Хочуланы С., Хапарла, 9.

КУЛАН *ат.* Кулан / Азияда жашаучу кийик эшек. *Туркмения къыбыла жанындагъы Бадхыз заповедникде куланланы санагъандыла. Бюгюнлюкде ала аздыла.* «Ленинни байрагъы», 1977, 136. *Энди куланлагъа къоркъуу жокъду деп, таукел айтыргъа боллукъду.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 136.

КУЛАЧЕСТВО *къауум. ат.* Кулачество / Кулакла, кулакланы классы. *Коллективизацияны кезиюнде партиягъа кулачествону эм башха класс жауланы къажау кюрешлерин ууатыргъа, троцкийчилеге эм онгчу оппортунистлеге къажау кюрешни къаты бардырыргъа тюшгенди.* «Коммунизмге жол», 1976, № 236.

КУЛАКЛЫКЪ *ат къ.* **кулачество**. *Кулаклыкъ бла кюрешиу.*

КУЛГУ *ат къарач.* **1.** *къ.* **сыйпамды**. *Къыз тылыны къатына бир кулгу къуйду.*

2. Присыпка / Унча ууакъ тюйюлген, тартылгъан, бир затны юсюне себилиучю, къуюлуучу порошок. *Сабийни чийленнген жерине кулгу къуйдула.*

КУЛДА *ат къарач.* **1.** *къ.* **зылды**. *Ийнамсызлыкъ, суу кулданы тюбюн урлап жайылгъанча, жамагъатны ичинде жайылып тебиргениниден къоркъуп, афенди, секирип къобуп, кесин мыдых кибик этип, айтды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 225. *Хурзукда биченликлеге суу шорхулдап тебиреучен эди.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 8.

2. *къ.* **кылды**. *Къой чыпчыкъла эм къаргъала Къонадыла, сабанны теплей, Кулдала-кибик, къарады-*

ла, Къурт, къамыжакъ чыкъса – чёплей. «Жилтинле», 213.

КУЛЁК *ат.* Кулёк *(бумажный)* / Гитче къагъыт машокчукъ, чулгъам. *Бир кулёк конфет. Эки кулёк пиринч крупа.* ■ *Ашарыкъ продуктла чегилип, кулёклагъа къуюлуп, тапкаланы юслеринде турадыла.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 221.

КУЛИНАР *ат* 1. Кулинар / Кулинариядан уста адам, уста шапа. *Бизни кулинарларыбыз бек эм сакъ ишлейдиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 108. *Къазах кулинарланы рецепти бла этилген торт «Айгуль» бек аламатды.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 32.

2. *В позиции определения*: кулинарный / Кулинария бла байламлы. *Кулинар училищеде жангы окъуу жыл башланды.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 110.

КУЛИНАРИЯ *ат.* Кулинария / Ашарыкъ этиуде усталыкъ. *Кулинариядан курсла.*

КУЛИК *ат.* Кулик / Батмакъ, мырды жерде жашаучу узун бурунлу, узун аякълы къанатлы. *Куликле батмакъда кеслерине аш излей айлана эдиле.*

КУЛИСА *ат* театр. Кулиса / Декорацияны сахнаны эки жанында бир бири ызындан орналгъан жукъа кесеклери. *Кулисаланы жабыулары ысхарладан эдиле. Кулисаны артында даулашхан ауазла чыгъадыла.*

КУЛОН [1] *ат.* Кулон / Бир неда талай багъалы ташдан этилген, тиширыула боюнларына тагъыучу жасау. *Къызланы экисини да боюнларында кулонлары бар эди.*

КУЛОН [2] *ат.* Кулон / Ёлчеулени халкъла аралы системасында электричествону санын, электрзарядны ёлчелеуню единицасы.

КУЛЬМИНАЦИЯ *ат.* Кульминация (*напр. оперы, поэмы и т.п.*)/ Бир затны ёсюуюнде, алгъа барыуунда, кючлениунде бек уллу даражагъа жетген кезиую. *Лирика жигитни ауазы эпикалы хапарлауда да, ич монологда да... драматизм кульминациягъа жетген динамикалы бёлюмледе да тас болмайды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 58. *Чыгъарманы бек кючлю кесеги сегизинчисиди, деп арсарсыз айтыргъа боллукъду. Ол кесек поэманы кульминациясыды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 31.

КУЛЬТИВАТОР *ат.* Культиватор / Сюрюлген жерни жумушатыр, тизгин араланы ишлер, заранлы хансланы тамырларын кесер д.а.к. ишлени жалчытыр ючюн хайырланыучу эл мюлк адыр. *[Бузжигит Умаргъа:] Сабанланы трактор сюрсе, урлугъун сеялка атса, чагасын культиватор этсе, адамлагъа не зат къаллыкъды?* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 356. *[Амин Салыхха:] Районда сиз этген оноугъа кёре, ол урлукъну тёртгюл уяла болурча, аланы тизгинлерини аралары бла узунуна, кенгине да культиватор ётерча этерге керекбиз.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 44.

КУЛЬТИВАЦИЯ *ат э.-м.* Культивация / Сюрюлген жерни жумушатылыуу эм анда заранлы хансланы кесиулери. *Кёпжыллыкъ хансладан тазаланнган мулдах сюрюлген сабанлада жаз башы культивацияны санын азайтыргъа керекди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 105.

■ **Культивация эт** *э.-м.* культивировать *(почву)* / культивацияны бардыр. *Тизгин араланы культивация эт. Нартюхге культивация*

эт. ■ *Жашчыкъла кюндюз мамукъ бахчаланы культивация этерге жюрюйдюлe, ингирде уа тапханчыкъларын жутхандан сора уа, Зекерияланы юйлерини огъары жанында къыртышха олтуруп, тюрлю-тюрлю хапарла айтадыла.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 6.

КУЛЬТПОХОД / Театргъа, музейге д.а.к. жерлеге коллектив бла барылыуу. *Кульпоходха хазырлaныу.*

КУЛЬТУРА *ат.* Культура *(напр. материальная, духовная)* / Адамланы производствода, жашауда эм акъыл жаны бла жетишимлери. *Адамны ниет культурасы. Культураны битеу историясы.* // Культура *(напр. балкарская)* / Къайсы болса да бир халкъны неда жамауат классыны бир белгили заманда аллай жетишимлери барысы да. *Али Шогенцуков уллу орус культурагъа бек терен эс бёлюп къарагъанды.* «Шуёхлукъ», № 52, 5. *Саят-Нованы чыгъармачылыгъы эрмен халкъны культурасында, искусствосунда да бек уллу жетишимге саналады.* «Шуёхлукъ», № 22, 11.

2. Культура *(напр. речи, труда)*/ Мюлк неда акъыл ишни къайсы болса да бир бёлюмюню ёсюуюню болуму. *Ийнек сауучула бла сюрюучюле сютню кёп чыгъарыуну культурасын ёсдюрюр ючюн керекли мадарла этиледиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 84. *Бай тирлик алыуда жерчиликни культурасын кётюрюуню магъанасы чексиз уллуду.* «Коммунизмге жол», 1976, № 183.

3. Культура *(просвещенность, образованность, начитанность)* / Окъуулулукъ, билимлилик. *Адамларыбызны жашау къолайлары кётюрюле, культуралары ёсе баргъанын кёрюп, къарт поэт чексиз къуанады.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 129. *Жазыучу халкъны устазы болгъаны себепли, аны культурасы къалгъанладан мийик болургъа керекди.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинге барып, 58.

4. *кёпл. сан. къарач.* Разновидности разводимых растений / Ёсдюрюлюучю битимлени тюрлюлери. *Быйыл колхозчула, совхозланы ишчилери, эл мюлк устала мюрзеу культураладан аламат тирлик жыйгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 133. *Колхозну экинчи бригадасыны тюзлеринде гардош, нартюх, тюп къобуста дагъыда башха культурала ёсген бачхала жашнайдыла.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 139.

5. *В позиции определения:* культурный а) связанный с культурой / Культура бла (*1-3-чю магъ.*) байламлы. *Культура байлыкъла. Халкъланы арасында культура байлыкъ.* ■ *Областьны мюлк, культура къурулушда уллу ёсюмлерин Ата журт къыралны баш саугъасы бири бла – Урунууну Къызыл Байрагъыны ордени бла белгилегенди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 104. *Совхозну таматалары къойчуланы культура жашауларын игилендирирге арталлыда эс бурмайдыла.* «Коммунизмге жол», 1974, № 51; б) соответствующий высокому уровню культуры / Культураны бийик даражасына тийиншли болгъан. *Озгъан жарым ёмюрню ичинде халкъыбызны культурасы айтып ийнанмазча ёсгенди.* «Коммунизмге жол», 1969, № 88. *Къыралны экономика, культура жашауна тиширыула биздеча кёп бир жерде да къошулмайдыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 47; в) связанный с распространением культуры, просвещения / Культураны, жарыкълауну жайыу бла байламлы. *Элде бардырылгъан мюлк, политика, культура ишлени барына да ол башчылыкъ этеди.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 105.

КУЛЬТУРА-АСЛАМЛЫ *сыф.*

Культурно-массовый / Халкъны культура излемлерин жалчытыучу. *Эндиге дери элде ахшы клуб болмагъаны себепли культура-аслямлы кереклисича бардырыргъа онг табылмай тургъанды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 17.

КУЛЬТУРА-ЖАРЫКЪЛАНДЫРЫУ *сыф.* Культурно-просветительный/Культураны, жарыкълауну жайыуну юсюнден. *Печать, окъуу юйле, илму эм культура-жарыкъландырыу учрежденияла къуралгъандыла, ала ахшы ишлегендиле.* «Шуёхлукъ», № 13, 14. *Культура-жарыкъландырыу ишни урунганланы культура жашауларын бийик даражагъа кётюрюрча бардырыргъа керекди.* «Коммунизмге жол», 1978, 64.

КУЛЬТУРА-ЖАРЫКЪЛЫКЪ *сыф. къарач. къ.* культура-жарыкъландырыу. *Жамагъатны культура-жарыкълыкъ ишине халкъ уллу магъана бергенлей турады.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 203. *Культура-жарыкълыкъ учреждения-ла да кеслерини ишлерин игилендиргендиле.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 133.

КУЛЬТУРА-ЖАШАУ *сыф.* Культурно-бытовой / Жашауну культурасы бла байламлы. *Культура-жашау излемлери жылдан-жылгъа иги толтурула барадыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 139.

КУЛЬТУРАЛЫ *сыф.* Культурный, воспитанный / Адепли, ариу къылыкълы, кесин жюрюте билген. *«Биз къачан болурбуз аллай билимли, культуралы», – деп, термилгенними жашырмадым.* «Шуёхлукъ», № 53, 93. *Жангы жашау къурарыкъла билимли, культуралы болурларын излейди.* «Шуёхлукъ», № 33, 88.

КУЛЬТУРАЛЫЛЫКЪ *ат.* Культурность / Культурасы барлыкъ. *Адамны культуралылыгъы тынч билинеди. Ишчилени культуралылыкълары ёсгенди.*

КУЛЬТУРАСЫЗ *сыф.* Некультурный, отсталый / Культурасы алаша даражада болгъан, ишленмеген. *Культурасыз адам.*

КУЛЬТУРАСЫЗЛЫКЪ *ат.* Некультурность, бескультурье / Культурасы алаша даражада болгъанлыкъ неда жокълукъ. *Алада кирлик, культурасызлыкъ кёпдю, сюйген ашынгы сайлап алырча онг да жокъду.* «Коммунизмге жол», 1973, № 77.

КУЛЬТУРА-ТУРМУШ *сыф. къарач. къ.* **культура-жашау.** *Черкесскеде жылдан-жылгъа культура-турмуш жаны бла шахарчыланы излемлерин бажарыу игиленнгенлей барады.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 25. *Тогъузунчу бешжыллыкъда областьны халкъ мюлкю, адамланы культура-турмуш болумлары жангы даражагъа кётюрюллюкдюле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 6.

КУЛЬТУРНА *хал. сёзл. сёл. тил.* Культурно / Адепли халда. *[Тиширыу Зуфаргъа:] Да, аны культурна айтыргъа болмаймыды, ёшюнюмден тюртмей?* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 53.

КУЛЬТУРНИК *ат сёл. тил.* Культурник, культработник / Солуу юйде, санаторийде культура ишни бардырыучу къуллукъчу. *Солуу юйледе культурниклени ишлерин махтагъандыла.*

КУНДУШ *ат.* Чемерица / Биченликледе, жайлыкълада ёсюучю, базыкъ тамырлы, къыйырлары жютю уллу чапыракълы, башында сибиртгиге ушагъан гоккалары болгъан кёпжыллыкъ уулу ханс *(ветеринарияда паразитлеге къажау*

дарманча хайырланылады). Гелеу къатышлы чаллыкъда анда-мында чюелген кундушла, къодулача, тёгерекге кеслерин кёргюзтюп, баш ура турадыла. Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 176. *Ай жарыкъ кече, Кундушла ичинде Эшекле окъугъан Таууш келеди.* М а к ы т л а н ы С., Шаудан, 140.

КУНЖУТ *ат* 1. Кунжут / Урлугъундан жау этилиучю, къыбыла жанында ёсдюрюлюучю ханс битим. *Къытайлыла бла корейлиле кунжутну урлугъундан жау этедиле.*

2. *В позиции определения:* кунжутный / Кунжутну урлугъундан этилиучю. *Кунжут жау.*

КУПАЛЬНИК *ат.* Купальник / Жууунуучу костюм. *Къызла тюкенден купальникле аладыла.*

КУПЕ *ат.* Купе / Талай адамгъа деп этилген пассажир вагонда энчи мекям (*бёлме*). *Бир кесекден купеге, къолунда да гитче чемоданчыгъы бла, бир жаш кирди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 28. *Хар купени ичиндэ алты адам олтурурча жумушакъ жери, уллу терезелери, тёртгюл столчугъу эм кюзгюсю бардыла.* «Шуёхлукъ», № 9, 47.

КУПЕЛИ *сыф.* Купированный / Купеси болгъан (*вагонну юсюнден*). *Купели вагон.*

КУПЛЕТ *ат* 1. Куплет *(песни, стихотворения)* / Назмуну, жырны энчи алыннган строфасы. *Ийнарлада да куплетлени орунларын ауушдургъанлыкъгъа, аны ючюн уллу тюрленмейди.* «Шуёхлукъ», № 34, 119.

2. Куплет *(сатирическая или юмористическая песенка)* / Юй жашау неда политика темагъа этилген, къайтарылып айтылыучу припеви болгъан сатиралы неда чам жырчыкъ. *Такъмакъ деп тамарлылада жаш, къыз бир бирлерине чам халда этген куплетлеге айтадыла.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 134.

КУПОЛ *ат.* Купол *(напр. церкви)* / Мекямны жарым шаргъа ушагъан башы. *Север Осетия Республиканы ара шахары – Владикавказ Суннитде межгитни баш куполунда салыннган жангы шпилни башында алтындан ишленнген жарым ай жылтырайды.* «Коммунизмге жол», 1976, № 236.

КУПОН *ат.* Купон *(отрезной талон уцененных бумаг)* / Процентин алыргъа эркинлик берген, багъалы къагъытланы къыйырларындан кесилип алыныучу талон. *Облигацияланы купонлары.*

КУРАНТЛА *ат кёпл. сан.* Куранты / Ургъанда музыка согъулгъан эрттегили башня неда къабыргъа сагъат эм аллай сагъатны музыкалы мехинизми. *Кремльни курантлары къагъылып, радио сёлешип башларгъа иги кесек заман бар эди.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 46. *Кремльни курантлары Жангы жылны башланнганын билдирдиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 11.

КУРАТОР *ат.* Куратор / Осуй, къарагъан адам; адамланы ишлерине, окъууларына д.а.к. затны болумуна къараргъа боюнуна салыннган адам. *Курсну куратору.*

КУРД *сыф.* Курдский / Курдлуланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Курд тил. Курд литература.*

КУРДЛУ *ат.* Курд / Ал Азияда бла Россейде (*Азербайджанда, Эрменде эм Туркменде*) жашагъан иран тилли миллетни адамы.

Мында [Иранда] араплыладан сора курд миллетни адамлары, урумлула, тюрклюле, эрменлиле тюбейдиле. «Ленинни байрагъы», 1977, № 146.

КУРДЧА *хал. сёзл.* По-курдски *(напр. говорить, писать)* / Курд тилде. *Курдча сёлеш. Курдча жаз. Курдча жырла.*

КУРЗАЛ *ат.* Курзал / Курортда концертле, жыйылыула д.а.к. затла бардырылыучу мекям. *[Тилмек Хасаннга:] Курзалда фокусник кибикге къарап келебиз.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 319.

КУРКА *ат.* Берлога / Айыуну жашагъан жери, кеси жерде къазып этген тешик. *Айыу бала уа жукълайды. Кенг курканы мюйюшюнде. Ол къайгъырмайды жукъгъа да, Ол мурулдайды тюшюнде.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 59. *Талай кюнден сора, бойнакъ айыу кесини эски куркасын жокълады.* «Шуёхлукъ», № 32, 24.

2. *кёч.* Логовище, жилище человека / Адамны жашагъан юйю, мекямы (*кёбюсюнде къууатсыз, тапсыз*). *[Шепс Мариягъа:] Шахарда жюрюген партизанланы куркаларын кёргюзтсенг, башынга эркин боллукъса.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 25. *[Аслан:] Биз а [къызыл аскерчиле] душманны куркасында, ёлюм ючюн угъай, жашау ючюн сермешебиз.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 42.

КУРКУМ *ат.* Помет *(животного)* / Жаныуарны, къанатлыны кири. *Этбаш Дюгербийни семиз бети, тууар куркумгъа кюн тийгенча, жылтырайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 272.

КУРМУ [1] *ат.* Инструмент, очищающий кожу от шерсти и разрезающий на тесемки / Терини тюгюн кетерип, тасма этиучю адыр. *Жарнес, арбазда эски талкъыгъа олтуруп, тасмалыкъны курмудан чыгъара эди. Ол ишни къолгъа ёмюрюнде биринчи алгъанча, битеу анга битип къалгъанча кёрюне эди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

КУРМУ [2] *ат.* Остатки шерсти после расчёсывания / Жюнню тарагъандан сора къалгъан-къулгъаны. *Таралып бошагъан жюнню курмусун бир жанына жыйдыла.*

КУРОРТ *ат* 1. Курорт / Табийгъат халы саулукъгъа жараучу, адамла саулукъларына багъар, солур ючюн хайырланылыучу жер. *[Хасан:] Атам, къалай сюйсенг, алай эт, жайда анамы Нарсанагъа курортха элтирикме.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 56. *Командировка дегенинг, кертиди, курорт тюйюлдю: ары, солургъа деп, киши да бармайды.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 134.

2. *В позиции определения:* курортный / Курорт бла байламлы. *Биз курорт шахарны ичинде кёп айландыкъ, аны аламат санаторийлерин кёрдюк.* «Шуёхлукъ», № 9, 55. *Курорт илму табийгъат илмуну эм медицинаны мурдорунда айныйды.* «Коммунизмге жол», 1976, № 26.

КУРОРТОЛОГИЯ *ат.* Курортология / Медицинаны жерлени, суулары д.а.к. затланы саулукъгъа жарауларын эм адамланы багъыуда ала бла хайырланыуну тинтиую юсюнден бёлюмю. *Къыралда курортологияны бла физиотерапияны онла бла (институту, санаторийлери кеслеринде да бир талай филиалла), кёп лабораторияларыны ишлейдиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 119.

КУРОРТЧУ *ат сёл. тил.* Курортник / Курортда кесине бакъдыргъан, солугъан адам. *[Мусса Шах-*

бийге:] Россейни курортчусу, туристи бу жолну юсю бла хар кюнден жюзле бла, мингле бла озадыла. Этезланы О., Тарда, 209. *Курортчуланы столларында не наша, не помидор болмагъан кюн жылны не кезиуюнде да хазна болмайды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 108.

КУРС *ат* **1.** Курс *(направление движения, путь)* / Кемени, самолётну д.а.к. затны баргъан жаны. *Сен а, эр эсенг, ары ашыкъ. Бир минут кемине, Маяк ёчюлгенде, Толкъунла кемени, Къаягъа сюргенде, Самолёт, курсундан ажашып, баргъанда, Туманны чарсында Компассыз къалгъанда.* Отарланы К., Дуния эрттени, 190.

2. Курс *(направление в политике)* / Политикада баш жол. *Халкъны жашау болумун кётюрюр жанындан правительствону курсу жашауда жанлаусуз бардырылады.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 1.

3. Курс *(напр. химии).* / Бийик школда илмуну бир бёлюмюню система бла жазылыуу эм аллай жазылыу болгъан окъуу китап. *Малкъар тилни курсу. Математиканы школ курсу.* ■ *Кюнню халына къарагъанлай туруу, физика, географияны курсун окъур ючюн, материалланы кёп жыяргъа болушады.* «Шуёхлукъ», № 52, 66.

4. Курс *(напр. первый, второй и т.п.)* / Бийик эм энчи орта окъуу юйледе окъутууну бир жылы. *Тёртюнчю курс башланнганлай, Чайковский атлы консерваторияны уллу залында симфония оркестрни концертине бардым.* Шауаланы М., Кечерлеми?, II. *Аминатны жангыз бир курсу къалгъанды.* Гадийланы И., Санга айтама!, 129. *Энди Бекболат ленинчи окъуу городокда педагог техникумну тёртюнчю курсунда окъуйду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 436. // *кёпл. сан.* Учебное заведение / Бир затха артыкъ толу болмагъан усталыкъ бериучю окъуу юй. *[Умар Къушжетерге:] Тюз айтаса, бизни совхозда шофёрлукъ курсланы бошап келген жашла бардыла.* Хубийланы О., Аманат, III, 41. *Трактористле, курсну бошап, экзаменледен къутулуп, къолларына къагъытларын алдыла.* «Шуёхлукъ», № 19, 16.

5. Курс *(напр. лечения)* / Багъыу процедураланы барысы да. *Багъыуну толу курсун ётюу. Балчыкъ бла багъыуну курсу.*

6. *кёч.* Изучить, хорошо понять, узнать *кого-что-л.* / Биреуню, бир затны иги ангыла, бил. *[Джандет Берханнга:] Берхан, иги къатын, сен келинни энди сынайса, биз аны курсун эртте тауусханбыз.* Хубийланы О., Аманат, III, 95.

КУРСАБАЙ *ат эск. къ.* **курсант** **1.** *Курсабайла, олтуруп, не затны эсе да сюзе эдиле.*

2. *кёч.* Франт, щеголь / Омакъ, ариу кийиниучю адам. *Ол жаш заманында курсабай болгъанды.*

■ **Курсабай бол** франтить, щеголять / Омакъ, ариу кийин. *[Лейла:] Ма, шёндю мен жууулгъан быстырланы жыйып келеме. Ол а [Сакийнат] айлана болур тенглери бла, ишсиз-кючсюз, курсабай болуп.* «Шуёхлукъ», № 61, 105.

КУРСАНТ *ат.* Курсант *(тот, кто обучается на курсах)* / Курслада окъуй тургъан адам. *Арлакъда, къалын кырдыкгъа жайылгъан жамычыны юсюнде, бауурундан жатып, бир курсант аяусуз жазыу эте эди.* Этезланы О., Тарда, 48. *Бир бёлек заман озгъандан сора, курсантланы, пионерлени да бирге жыйылыуу болду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 433.

2. Курсант *(воспитанник военного училища)* / Аскер училищени окъуучусу. *Курсант ушкокну сюнгюсю бла тёгерекни тинтди – жукъ да жокъ.* «Шуёхлукъ», № 56,

34. – *Магомет, – деди комиссар, къолун жаш курсантны инбашына сала. – Биз санга ышанабыз, аны ючюн жиберебиз тасхагъа.* «Коммунизмге жол», 1978, № 52.

3. *В позиции определения:* курсантский / Курсант бла байламлы, курсантныкъы. *Курсант форма.* ■ *Жыйылыу бошалды. Тизилген курсант группала да пионер отрядла да чачылдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 435.

КУРСАУАЙ [1] *сёл. тил. къарач.* 1. *къ.* экскурсант, турист / Экскурсия, туристлик бла кюрешген адам. *Курсауайла таулагъа барадыла.*

2. *В позиции определения:* туристский / туристленики, туризм бла байламлы. *Курсауай автобус.*

3. Праздный / Бош тургъан. *[Эркехан Залимханнга:] Кесинг [ишлерге] кюрешмесенг, кесинг мадар этмесенг: «Курсауай асырар къарыубуз джокъду», – деп, бучхагъынгдан сюйреп да атарла.* Хубийланы О., Аманат, III, 205.

КУРСАУАЙ [2] *хал. сёзл. сёл.тил.* Праздно, не трудясь, в безделии / Ишлемей, жукъ этмей, къыйналмай. *[Таулан Ташалдаргъа:] Мени танымазгъа да болурса, сен, курсауай ёсген бир жаш, анда хата жокъду.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 232.

КУРСОВКА *ат.* Курсовка / Санаторийден башха жерде жашап, курортда саулукъгъа къаратыргъа эм ашаргъа эркинлик берген къагъыт. *Жаш курортха, путёвка тапмай, курсовка бла барды.*

КУРТ *ат.* Сугроб / Жел, боран жыйгъан къар тёбе. *Жол жанларында куртла къалана башладыла.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 21. *Ушкок атны сыртындан чартлап, къар юсюнде уча барып, куртха кёмюлюп, къалагъы ёрге айланып тохтады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 357.

■ **Курт юзюлген** лавина / Таудан юзюлюп, болгъанны оюп, бузуп, энишге тюшюп келиучю къар. *Аяз болуп, учуп кетсенг, Табар эдим сени, Курт юзюлген болуп жетсенг, Тыяр эдим сени.* Отарланы К., Сагъышла, 317. *Бир-бирледе къарап тургъанынглай, тауладан курт, буз юзюлгенле; гюрюлдеп, черекни боюнуна ташаядыла.* «Шуёхлукъ», № 4, 70.

КУРТКА *ат.* Куртка / Тюймелери бары да неда замогу толу этилиучю, эр киши кийиучю, къысха тыш кийим; габара. *[Азамат:] Кёнчегиме, курткама жау тамгъала тюшюп, юйге алай къайтыучан эдим.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 19. *Тюз аны [Мусабийни] къатында, юсюнде да жашил курткасы бла, тёртгюл ызлыкъылы кёнчеги бла бир деу киши сюелди.* «Шуёхлукъ», № 56, 49.

КУРТЛУ *сыф.* Сугробистый / Курт басхан, курт жапхан. *Баргъан жолу нарат, назы терекле, Къалын агъач, куртлу, къарлы чегетле.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 177.

КУРТМУ *ат.* Возня, хлопоты / Кёп къыйын салыуну излеген иш, жумуш. *Буз уруп озгъандан сора, хар кимге да куртму кёп чыкъгъанды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 30. *Арбазда куртмула бошалгъанлай, юйюр-бауур юйге тийишди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 144.

■ **Куртму эт** возиться, заниматься *каким-л.* делом / кёп къыйын салыуну излемеген иш бла кюреш, неда бир ишни акъыртын эт, тюртмюрт эт. *Элни адамлары, жалаугъа тюбеген кийиклеча, жер юлюшлерине тюбегенлей, алайдан таймай, куртму этип тебиредиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман,

155. *Сабырны къызын жасай, жарашдыра тургъан къыз нёгерлери ич отоуда куртму этедиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 398.

КУРЬЕР 1 *ат.* Курьер *(лосыльный)* / Учрежденияны ишчи къагъытларын ары-бери элтиучю адам. *Атын да къара тер басып, чабханын бузмай, бир курьер келип, штабны аллында тюшдю.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 229.

2. Курьер *(напр. дипломатический)* / Къаллай да болсун бир ашыгъышлы жумуш бла бир жары жиберилген адам. *Жашны Италиягъа курьер этип жиберген эдиле.*

КУТАМ *ат къарач.* **1.** *къ.* къаум, жыйын. *Спортсменлени кутамы. Арлакъда къатын кутам кёрюнеди.*

2. *къ.* **ууч I.** *Эки кутам туз.*

КУУДУШ *ат.* Ясли, кормушка *(для скота)* / Чыбыкъдан тёгерек, зугул эшилген, неда къангаладан тёртгюл не узун этилген, маллагъа аш салыныучу орун. *[Найыпхан] мал орунга кирди да, ийнекни тышына чыгъарып, куудушха такъды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 47. *Жамий куудушларына тагъылып тургъан къунажинлерине келди.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 46.

КУХНЯ *ат.* Кухня *(помещение)*/ Ашарыкъ этерге печи неда плитасы болгъан мекям; аш юй. *Жамал, кетип, кухняда примусда хычынла жылытып келтирди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 462. *[Коля:] Мен картофланы ариулап, жууп, кастрюлге атайым деп тургъанлай, къайсы эсе да жашладан бири мени кухнябыздан чакъырып кетген эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 73. // Набор мебели для такого помещения / *Аллай мекямгъа керекли мебель. Нальчикге бир баргъанында, Аубекир эски жюк машина бла кухня алып келди.* «Шуёхлукъ», № 32, 120.

КУШАШ *ат.* Рыхлительное ручное орудие / Бахчада готон иш жетмей, сюрюлмей къалгъан жерчиклени чучхур, жумушатыр ючюн хайырланылыучу къол адыр. *Аппа кушаш бла бахчаны чарт къалгъан жерчигин чучхуйду.*

КЫЛДЫ [1] *ат* **1.** Валежник, гнилое дерево; дерево, сорванное селью/ Ауup, чирирге тартхан неда тамырлары бла чыгъарып суу келтирген терек. *Сыртны огъары жанындагъы чыгъышында Адилгерий, Павло, Батырбек бирер кылдыны артында бетжангнга чёкген эдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 63. *[Чопай:] Атамы къолундагъы керох юч кере атылгъанында, экеулен босагъада къылдылача аудула.* Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, menmel, 10.

2. Ком, кусок рыхлой глины / Уллу топуракъ тугул. *Жашла сюрюлген бахчаны кылдыларын гетменле бла ууатадыла.*

КЫЛДЫ [2] *сыф.* Влажный, мокрый / Жибиген, мылы. *Кылды жер.* ■ *«Къырдыш, къалажюк бла сюрюлгенча, къазылып, бугъаланы юслери кылды, ауузларындан кёмюклери келе, башларында тюклери къаннга боялып, бир бири мюйюзюн сындырыргъа кюреше тура эдиле».* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 52.

КЫРДАУАК *ат ц. диал.* кердеюк. *Кёгет тереклени заранчыладан къорургъа кырдауакдан этилген дарманны да хайырланыучудула.*

КЫРДЫК *ат* **1.** Трава / Жумушакъ эм иничке жашил чёплю

алаша ёсген биржыллыкъ битим. *Бу жерлени, жыламукъча, таза шауданлары, жап-жашил кырдыклары, тёппелери кёрюнмеген нарат, назы тереклери, суукъ шорха суулары кимни да сукъландыргъандыла.* Т ё п п е л а н ы С., Жаралы зурнук, 3. *Ёрюзмек атын кырдыкга бошлап, кеси уа арлакъгъа жайыла барып, бир сейирлик акъ маралны кёргенди.* «Нартла», 52. // Зеленый покров земли из таких растений / Жерни аллай битимле басхан юсю. *Жашла, кырдыкга олтуруп, бираз солугъандан сора, туруп, атлагъа минип, артха айландыла.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 36.

2. *В позиции определения:* травяной, приготовленный из травы, на траве / Кырдыкдан этилген. *Кырдык жау. Кырдык силос.* // Сделанный из травы / Кырдык салынып, жайылып этилген. *Кырдык мулжар.*

■ **Кырдык бетли** зеленый / жашил. *Кырдык бетли тачанка бла келген пулемёт да алагъа [кадетлеге] нёгерлик этип, серине къуса эди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 78. *Жаз башы эрттенликде кёк машинала арбазлада сабыр тохтап тура эдиле. Ала кырдык бетли гетенле бла жабылып эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 156.

■ **Кырдык ун** травяная мука / ууакъ тууралгъан кырдыкны къурутуп, тартып этилген мал аш. *Специалистле жарашдыргъан рационга кёре мюлкню малчылары кырдык унну таналагъа, бузоулагъа, токълулагъа беридиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 21. *Хар сауулгъан килограмм сют ючюн ийнеклеге витаминли ун эм комбикорма бериледи.* «Коммунизмге жол», 1973, № 42.

КЫРДЫКЛАН *эт.* Покрываться зеленой травой / Бир затны юсюнде кырдыкны ёсюую. *Не къалын гелеуде да къадау ташла жумушамайдыла, кырдыкланып сюзюлмейдиле.* «Шуёхлукъ», № 77, 77.

КЫРДЫКЛАНДЫР *эт. понуд. от* **кырдыклан** / Кырдыклан дегенни *къатланыучу айырмасы. Жауун жерни кырдыкландыргъанды.*

КЫРДЫКЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **кырдыкландыр** / Кырдыкландыр дегенден *этим ат. Жерни суу салып кырдыкландырыу.*

КЫРДЫКЛАНЫУ *и.д. от* **кырдыклан** / Кырдыклан дегенден *этим ат. Сугъарылгъан жерни кырдыкланыуу.*

КЫРДЫКЛЫ *сыф.* Травяной, обильно поросший травой / Кырдык къалын ёсген. *Ол кырдыклы жагъада сюелип, аны [Баблинаны] мангылайына тюшген чачларын жел къалтырата тургъанын кёргенимде, дунияда андан ариу, андан таза жан жокъ сундум.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 195. *Кырдыклы талала, тау жайлыкъла кийик жаныуарла жайылыргъа уллу себеп боладыла.* «Коммунизмге жол», 1971, № 43.

КЫРКА *ат ц. диал. къ.* **гири.** *Жипни, иги тартханлай, кыркасы сынып кетеди да, эшекни жюгю тозурайды.* (Ф о л ь к.)

КЫРНА [1] *ат* 1. Детская болезнь, возникающая, когда не часто моют ребёнка, и вызывающая зуд / Терктерк жууундура турмауну хатасындан чыкъгъан, кичитиучю сабий ауруу. *Жангы туугъан сабийни эти кырна болду.*

2. *къ.* **темиреу.** *Жашчыкъ кырнадан ауруй эди.*

КЫРНА [2] *ат къ.* **кётюрем.** *Кырна ийнек. Кырна эчки.*

КЫРНА [3] *ат къ.* **ышкырна** 1. *Кырна мюйюзлю ийнек. Кырна мюйюзлю къой.*

КЫРТЫ *сыф.* Безнадежный, угрожающий тяжелыми последствиями / Бек осал, ышаннгысыз, бек къыйын. *Хамитни болуму кыртыды, ишден къыстарыкъдыла.* ■ *Хычыуунду будай унну ийиси. Къарт, къууанып, бёркюн алчи киеди. Ол билмейди, алай кыртыды иши, Бюгюн тау ауулда юйю кюеди.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 8.

◆ **Кырты бол** попасть в очень плохое, безнадежное положение / бек осал, бек къыйын болумгъа тюш. *Баширлары кырты болгъандыла, бир зат да эталмай, къолгъа тюшгендиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 122.

■ **Кырты эт** губить, портить *(какое-л. дело)* / ишни буз, жараусуз, тапсыз эт. *[Хамызат Къапланнга:] Парторг не айтырыкъ болур? Ол бир кырты этмесин!* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 129.

КЫРТЫЛЫКЪ *ат.* Загубленное, испорченное состояние *чего-л.* / Ишни бузулмагъан, жараусуз, тапсыз болгъан халы. *Аны нёгери, ол кыртылыкъны кёрюп, ары таба ашыгъып, бизни жаныбыз бла озду.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 90.

КЫСА *ат эск.* Разновидность кожаного мешка / Къапчыкъны бир тюрлюсю. *Кыса толу арпа.*

КЫСКЫНЫК *ат.* Суматоха, сутолока, суета / Гузаба, къайгъы, дыгалас этип, ашыкъ-бушукъ болуп, ары-бери чапмакълыкъ. *[Сапият Залимханнга:] Шо, тамам сакъ болугъуз, ууахтыгъыз къутуртуп айланасыз. Ма бу кыскыныкъ не затха керек эди?* Хубийланы О., Аманат, III, 223. *Эшитиледиле тунакыда къычырыкъла, Ажал нёгерди кыскыныкда мычырыкъгъа.* «Жюрек жырлайды», 140.

◆ **Кыскыныкга жый** заставить *кого-л.* суетиться, суматошиться / гузаба, къайгъы, дыгалас этдир, ары-бери чапдыр. *Башындан акъгъан тамычыла окъуучуланы кыскыныкга жыядыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 81. **Кыскыныкга кир** суетиться, суматошиться / гузаба, къайгъы, дыгалас эт, ашыкъ-бушукъ бол, ары-бери чап. *Атам тюрмеден жазгъан къагъыт табылгъанды. Ол мендеди, ангыладынгмы! – деп, Дауум сёзюн башлагъынчы, Чомур, олтуруп чыдаялмай, кыскыныкга кирди.* Хубийланы О., Дерт, 8. *Бёрю тауушланы жуукъдан жуукъ, ачыкъдан ачыкъ келгенлерин сезип, Алий кыскыныкга кирди.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 107. **Кыскыныкга къал** *къ.* **кыскыныкга кир.** *Жолуму къарт кертме терек тыйды да, Амалсыз болуп, къалдым кыскыныкга. Жетип, айыу мени силдеп ийди да, Бир тапсыз тийдим ыскындыкга.* Боташланы И., Ауул, 154.

◆ **Кыскынык кирди** стал суетиться, суматошиться /гузаба, къайгъы, дыгалас этди, ашыкъ-бушукъ болду, ары-бери чапды. – *Мен аладан [айыу бла бёрюден] алгъа барып, жау гыбытны бошаялсам, – деп, тюлкюге кыскынык киргенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 223.

КЫСКЫНЫКЛА *эт. сёл. тил.* **Кыскыныкга кир** (*къ.* **кыскынык**). *Жашла не эсе да кыскыныклап айланадыла.*

КЫСКЫНЫКЛАУ *и.д. от* **кыскыныкла** / Кыскыныкла дегенден *этим ат. Бир затны юсюнден кыскыныклау.*

КЫСКЫНЫКЧЫ *сыф. сёл. тил.* Суетливый, суматошный *(человек)* /

Кыскыныкэтиучю (*адам*). *Ол жаш кыскыныкчыладан эди.*

КЫСТЫ *сыф.* Растресканный, потрескавшийся / Жарылгъанлары болгъан (*къолларыны, аякъларыны териси д.а.к. зат*). *Эмчеклери кысты, Берген сютю мысты.* (Нарт сёз.) О *Жашны къоллары, аякълары да кыстыдыла.*

■ **Кысты бол** растрескаться, лопаться *(о коже рук, ног и т.п.)* / жарыл, атыл (*къолланы, эринлени д.а.к. затны юсюнден*). *Къызыу ауругъандан Супиятны эринлери кысты болгъандыла. Эрттеден бери жангур жаумагъаны себепли, жер кысты болгъанды.* **Кысты-кысты атыл** *къ.* **кысты бол.** *[Залимхан Эркеханнга:] Мамукъдан жумушакъ акъ къолчукъларынг габушур болуп, кысты-кысты атылгъанларына не айтаса?* Хубийланы О., Аманат, III, 204. **Кысты-кысты бол** *къ.* **кысты бол.** *Жашны къоллары кысты-кысты болгъандыла. Жер къысты-къысты болду. Ийнекни эмчеклери кысты-кысты болгъандыла.*

КЫСТЫЛА *эт. сёл. тил.* Делать трещины на *чём-л. (о жаре, болезни и т.п.)* / Бир затны терисин, юсюн жар, атылт. *Къызыулукъ жерни кыстылайды. Жашны эринлерин ауруу кыстылагъанды.*

КЫСТЫЛАН *эт. сёл. тил.* **кысты бол** (*къ.* **кысты**). *Къургъакълыкъ басып, жер кыстыланнганды. Юйню акълагъанланы къоллары кыстыланнгандыла.*

КЫСТЫЛАНЫУ *и.д. от* **кыстылан** / Кыстылан дегенден *этим ат. Жерни кыстыланыуу. Эринлени кыстыланыулары.*

КЫСТЫЛАУ *и.д. от* **кыстыла** / Кыстыла дегенден *этим ат. Суукъ желни эринлени кыстылауу.*

КЫШЫК *ат.* Обедневший бий, князь, уздень / Бийни, ёзденни жарлысы, сыйсызы. *Солтанбек Кючюкланы кышыкларынданды.* (Фольк.)

КЮБЕ *ат* **1.** Панцирь / Кезлик сауутдан къорууланыргъа темир тогъайчыкъладан тыкъ эшилип этилген аскер кёлек. *Бир таякъны тюбю бла тизилип, Ант этгендиле таулула бирликге, Кюбе, къылыч, садакъ, къалкъан алып, Къуугъун кюнде жигерликге, эрликге.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 4. *[Таулула] жазыкъла, бир къоллары садакъны къысып, бир къоллары да сюрюучю таякъны тутуп, атларыны айылларын бошламагъанлай, аякъларын ёзенгиден хазна чыгъаралмагъанлай, ауур кюбени юсюнден атаргъа хыйсап тапмагъанлай, кечиннгендиле.* Лайпанланы С., Гургумлу, 16. *[Дебет] Тырмы таудан магъаданны тюшюргенди, Садакъ окъла, кюбе этип кийдиргенди [нартлагъа].* «Нартла», 33.

2. Твердый покров некоторых животных / Бир къауум жаныуарланы (*таш макъаны, сарыуекни, крабны д.а.к.*) къаты къаплары. *Таш макъаны кюбеси. Крабны кюбеси.*

3. Щит / Буруннгулу аскерчини темирден, агъачдан тёгерек неда тюзмюйюш маталлы жассы ишленнген кезлик эм уруучу сауутладан къорууланыр ючюн хайырланылгъан къол сауту. *Берейик къолланы бир бирибизге... Шохлукъ къурч кюбеди жауладан бизге.* «Жюрек жырлайды», 193. *Музейде тууар териден этилген кюбе барды.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 56.

■ **Кюбе тюп** 1) женский лифчик / тиширыуланы ёшюнлерин кётюрюп турургъа хайырланыучу кийим. *Уллу кюбе тюп. Дарий кюбе тюп.*

2) душегрейка / жагъасы, женглери, тюймелери болмагъан тишируу кийим, чубур. *Ана, суукъ болмаз ючюн, пальтону ичинден кюбе тюп кийиучюдю.*

◆ **Кюбе тешмеген къыз** незамужняя девушка / эрге бармагъан къыз. *Малчыла таякъларын,... сабанчыла чагаларын, тракторларын, комбайнларын акъсакъал къартлагъа, сакъал-мыйыкъ урмагъан сабийлеге, кюбе тешмеген къызлагъа къоюп, уллу къазауатны хатерсиз гырхы жолуна чыкъгъандыла.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 91.

КЮБЮР *ат* 1. Сундук / Къумачла, быстырла, сыйлы затла сакъланыучу, башы безгиле бла бегитилиучю, кирит салыучу уллу ящик. *Ол кезиуде акъла, юй сайын кирип, сылтаугъа: «Букъдурулгъан ушкокланы излейбиз» – деп, кюбюрлени ачып, табылгъан затланы алып айлана эдиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 267. *[Къыз] ичи жабагъы бла жумушакъ тёшелген бек кючлю бир темир кюбюр ишлетеди.* «Нартла», 208. *Ол [Мухтар] ишлеген суратчыкъла кюбюрде бюгюн да турадыла.* «Шуёхлукъ», № 21, 66.

2. Кузов *(машины, повозки и т.п.)* / Машиналада, арбалада д.а.к. затлада олтуруучу неда жюк салыучу жер. *[Халим] машинаны кюбюрюнде, ёретинлей, кабинаны башына къапланып, къолун да жюрегине къысып барады.* Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 87. *Ташлы айланч жоллада арбасыны кюбюрюн неда тохунун жамай тургъанлагъа тюртюлесе, жолда сыннган чомачаланы, кегейлени кёресе.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 22. *Келип тохтагъан кемелени уллу кюбюрлеринден машиналаны, станокланы, ящиклени, машокланы чыгъарадыла лебёдканы садакълары.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 49.

◆ **Кюбюр жамау** добро, имущество / байлыкъ, мюлк, харекет. – *Жюрегинги къыйнама, не къыйынлыгъыбыз барды. Мюлкюбюз, ырыскъыбыз къолубузда. Бир аллах, жангыз кюбюр жамауум бла сау жерни башын сатып алырма, – деп, Минат жалгъан сёлешди.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 227.

КЮБЮРЧЕК *ат* 1. Шкатулка / Сыйлы ууакъ керекле салыныучу башлы ящикчик, орун. *Аминатны стол юсюнден гитче кюбюрчекчикге сюелген суратлагъа ышанлап къарагъанын кёрюп, Айшат анга суратланы кёргюзтдю.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 14. *Олтургъан жеринден ёрге къобуп, Асият кюбюрчекни ачып, уллу къыптыны чыгъарды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 95.

2. Сундучок / Гитче кюбюр. *[Жарлы киши] отун да этип, аны да эшегине жюклеп, Къайтып келе тургъанлай, жолда бир уллу кюбюрчек тапханды.* «Къарачай халкъ таурухла», 230. *Къолан кийизни алып, къонакъ келсе салыучу акъ гетен жабыуну, кюбюрчекден чыгъарып, тюбюме жайдыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 44.

3. Сейф. *Бийсолтан къагъытны темир кюбюрчекге салып, киритин эте, сагъышха кирди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 21.

4. Ящик *(стола)* / Тёрт мюйюшлю, столну ичине сугъулгъан, чыгъарылгъан да этилиучю, кирити болгъан, бир затны сакъларгъа хайырланыучу орун. *Азамат алай айтды да, секирип туруп, стол кюбюрчекден чыгъарып, письмону аны [Къайсынны] къолуна берди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 203.

5. Домашняя аптека *(аптечка)* Медицина ишчиле биринчи болушлукъ этер, къыйын аурумагъаннга юйде адырларын, дарманларын

д.а.к. затларын жюрютюучю орун. *Адамла чабып, аны ёрге къобардыла, акъ халатлы доктор да кюбюрчегин ача, жетди.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 42.

6. Коробка *(для хранения снарядов, гранат и т.п.)* / Окъланы, гранатланы д.а.к. затланы сакъларгъа хайырланыучу орун. *[Мухтар] гранатларын бошагъанлай, секирип ёрге туруп, темир кюбюрчегин ёрге тутуп, тёгерек айландырып тебиреди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 145.

◆ **Кюбюрчек оюн** *къарач.* **шинтик оюн** (*къ.* **шинтик**). *Кечеги тойда, кюбюрчек оюнда къызла, жашла бир бирин «тюедиле». Мен сени сюйюп ёлюп барама, Сен къайсы жашны сюесе?* «Къарачай халкъ жырла», 227.

КЮВЕТ *ат. Кювет / Жолну эки жанында суу саркъыучу индек, илипин. Шофёрну къолу рульдан тайып, машина кюветге тюшерге аз къалды.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 19.

КЮЕ *ат.* Моль / Жюжеклери (*тели кючюклери*) жюнден этилген затланы, мирзеу бюртюклени эм битимлени ашап, заран салыучу гитче гёбелек. *Кёзлерими ачып да къарадым, алай а жыйгъычха тагъылгъан чыгыр кюйюзню кюе ашагъан тешиги болмаса, жукъ кёрмедим.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 102. *Аны [Бекболатны] кюе ашагъан уллу къара бёркю дайым кёзлерине басылгъанлай турады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 393.

■ **Кюе дарман** *къ.* **кюе от.** *[Къатын тюкенчиге:] Мен тарыкъгъан этерикме. Сизни кюе дарманыгъыз жукъгъа да жарамайды.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум!, 162. **Кюе от** нафталин / жюнню, терилени эм аладан этилген кийимлени неда башха затланы кюеден сакълар ючюн хайырланылыучу, кючлю ийиси болгъан, кристаллы акъ зат. *Айшат, жюн кёлеклени, пальтоланы, берклени къышха дери кюе ашамасын деп, кюе от салып шифонерге жыйды.* «Шуёхлукъ», № 13, 47.

КЮЕЛЧЕН *ат* 1. Покраснение на теле человека от жара огня / Адамны этини бир жерини отну -къызыуундан къызаргъаны. *Ахматны кюелчени ачытады.*

2. *В позиции определения:* красный / Къызыл. *Титилген жюнча, боз булутлу кюелчен – кёк кюкюресе да, тамычы акъмайды.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 62.

КЮЕУ *ат къарач. къ.* **киеу.** *[Жашчыкъ] Солуун алалмай бир кесекни туруп, былай айтды: – Къазий! Муслиймат да, кюеу да келгендиле. – Бери чакъыр, – деп, мени Назбий ийгенди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 220. *[Ибрахим Къаншаубийге:] Кюеюм, атам да былайдан тутулуп кетгендиле да, жамагъатдан тартыннган этеме.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 318.

КЮЗ *ат* 1. Осень / Жылны жай бла къышны ортасындагъы кезиую. *Жай чилле жангурсуз болгъанлыкъгъа, кюзю салкъын, жауумну бла келеди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 169. *Анабызныча, туугъан жерибизни Сюебиз биз жазларын, кюзлерин да, Ол сюймеклик а жарытады бизни Жолубузну ёрлерин, тюзлерин да.* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 43.

2. *В позиции определения:* осенний / Кюз бла байламлы, кюзде болуучу. *Назмуну экинчи кесегинде къышны аллында кюз айланы муштухул кезиуюн кёз аллында тутарча береди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 122. *Кюз*

ишлерин иги тамамлагъан эллиле къыш узуну зауукъ эте, ойнай, кюле жашайдыла. Гуртуланы Б., Жангы талисман, 166. *Ала [жашла] суудан ташла бла атлап ётедиле. Жерк ёзен кюз кийген эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 80.

■ **Кюз арты** поздняя осень / кюзню ахыры. *Кюз артыны къалын къара туманы жерге бауурланып, кёзню кёзге урсанг кёрюнмезча къарангыды.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 27. *Рамазан кюз артына дери колхозну малларына аш хазырлауда биринчи ишчиге саналып турду.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 6. **Кюз артында** поздней осенью / кюзню ахыр заманында. *Кюз артында, къой къыркъып бошагъандан сора, Къасбот Зайнафны элтирге хар затын къурагъан эди.* Хочуланы С., Хапарла, 65. *Кюз артында жыйылыуда айтханларына кёре, бичен жетиширге керек эди.* Кацийланы Х., Тамата, 60.

КЮЗГЮ [1] *ат* **1.** Зеркало / Аллындагъы затланы кёргюзтюучю, сыйдамланнган, юсю жылтырагъан зат эм адам кесин кёре турур ючюн, къабыргъада омакълыкъгъа тагъылыучу, энчи ишленнген мияла. *[Къанийсат] кеси жангыз къалгъанлайына ол хончаларына бармакъларыны учун башлады жетдирип, аллында кюзгюге къарап, кеси кесини тюрсюню бла оноулашып башлады.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 94. *Мен шофёрну аллында кюзгюге къарагъанымда, анда манга таныш адамны бети кёрюндю.* Толгъурланы З., Айыуташ, 54.

2. *В позиции определения:* зеркальный / Кюзгюле хазырлаучу, этиучю. *Кюзгю цех кесини планын артыгъы бла толтургъанды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 63.

3. *кёч.* Отображение, отражение / Къаллай да болсун бир затны, болумну башха затда кёргюзтюлюую. *Фольклор урунган халкъланы ёмюрледен бери жашауларыны ачыкъ кюзгюсюдю.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 89. *Белгилисича, сабийле хар къаллай халны да кюзгюсюдюле.* «Шуёхлукъ», № 37, 88.

4. Поверхность *(озера, моря и т.п.)* / Кёлню, тенгизни, сууну юсю. *Жерден самолёт бла айырылып хауагъа чыгъып башлагъанча, машинабыз мийикден мийикге чыгъып барады, ёзенни теренинде уа, сууну кюзгюсю, эритилген окъача, кёрюнеди.* «Алчыла», 105. *Къалгъанды тюрсюнюнг, ауазынг Россияны шахарларында. Арал тенгизни кюзгюсюнде, Днепр сууну толкъунунда.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 116.

◆ **Кюзгю бол** *къарач.* стоять перед глазами / Эсине тюш. *[Къазийни] Алий бла жагъалашыучу заманлары, Къасымны къычырып тебиую, дерследен къыстаучусу, педсоветле, устазла, Хажи-Ысмайыл – бары да бусагъатда аны аллына кюзгю болуп сюеледиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 268. *Къыйын кечеле эсинге тюшселе; «Жалгъа кёсеге кирме, ансын кимге да кир», – деген таурух кёзюнге кюзгю болуп къалады.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 164. **Кюзгю эт** *къарач.* Представить перед глазами / эсине тюшюр, затны кёз аллына келтириу, кёргюзтюу. *Ала [жазыучула] бизни заманны – къыралны материал-техника базасын болдургъан кёзюню сейирлик ишлерин кюзгю этип кёргюзген, келлик заманнга тыйыншлы, халкъ жашай баргъаны сайын аны биргесине жашай барлыкъ чыгъармала жазадыла.* «Жарыкъ жолда», 3. *[Къундуз:] Мени жюрегимде болуп, бери айтыргъа тилим тылмачлыкъ эталмагъанын бу [Гошаях] кёзюме кюзгю этип къойду.* Къоркъ-

м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 109. **Кюзгюге къарагъанча биледи** очень хорошо, основательно знает / тамам, ишексиз биледи. *[Махмут Добайгъа:] Мен [киши болушмазлыгъын], кюзгюге къарагъанча, билеме.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 152. **Кюзгюдеча кёрюнеди** чётко представляется / кёзге ачыкъ кёрюнеди. *Халкъны бушуууну ауурлугъу, ол параллелизмни кючю бла, кюзгюдеча, кёрюнеди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 102.

КЮЗГЮ [2] *ат.* Рентген *(аппарат)* / Бир затны рентген таякъла бла жарытып, аны болумуна къарар, тинтир ючюн хайырланыучу аппарат. *[Кокай улуну] онг жанында бюйрегини жартысы, кюзгю билдиргеннге кёре, кёз таныра, къаралгъанды.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 122.

■ **Кюзгюге сал** произвести рентгеноскопию / жарыкъ ётмеген затланы рентген таякъла бла жарытып тинт. *Жашны кюзгюге салып, ёпкелерин тинтдиле.*

КЮЗГЮ [3] *сыф.* Осенний / Кюз бла байламлы, кюзде болуучу, бардырылыучу. *Кюзгю гюлле. Кюзгю кюн. Кюзгю суукъла.* ■ *Чегет талада, кюзгю къошну аллында, саутланнган эки атлы тохтадыла.* «Жанкъылыч», 241. *Орус аулакъла башында, кюзгю чуакъ кёкде Зурнук сюрюу къыбылагъа кетип барады.* О т а р л а н ы К., Жолла, 161.

КЮЗГЮДЕ *зам. сёзл.* къ. **кюзде**. *[Пазий Мазаннга:] Кюзгюде уа, атанг: «Ишлеген биченчигими арбазгъа ташып къояйым», – деп, Хораладан эки ёгюзню бла дингиллерин тилеп алып, эрттенликде эртте кетген эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 22. *[Аслан къартлагъа:] Уой-уой-уой, кюзгюде къартлагъа да аз жумуш жокъду!* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 176.

КЮЗГЮЛЕН *эт. сёл. тил.* Стать зеркальным, блестящим / Кюзгюча жылтыра. *Къызыл тенгиз бурмаланды, Кюн тийип, ол къубулду, кюзгюленди.* А х м а т л а н ы А., Жаз келди, 102.

КЮЗГЮЛЕНИУ *и.д. от* **кюзгюлен** / Кюзгюлен дегенден *этим ат. Кёлню кюзгюлениую. Сууну кюзгюлениую.*

КЮЗГЮЧЮ [1] *ат.* Зеркальщик / Кюзгю этиучю уста. *Жашны атасы аламат кюзгючю болгъанды.*

КЮЗГЮЧЮ [2] *ат.* Рентгенолог / Рентгенологиядан специалист, врач. *Ол жаш поликлиникада кюзгючю болуп ишлейди.*

КЮЗДЕ *зам. сёзл.* Осенью / Кюзню заманында. *Кюзде, биченчи жыйында, ингир сайын адетди той.* М а м м е л а н ы И., Санга саугъам, 6. *[Нартюх:] Мындан сора жокъ эсе Манга багъыу, эркинлик, ышандырмайма кюзде Берирге санга тирлик.* Б а л а л а н ы О., Басняла бла фельетонла, 44.

КЮЗЛЮК [1] *сыф. къарач. къ.* **кюзгю** [3]. *Къарачайгъа бир кюзлюк ёртен ычхынды.* «Къарачай-малкъар жырла», 33.

КЮЗЛЮК [2] *къауум. ат къ.* **кюзлюкле 1.** *Кюзлюкню суугъа тирелген къыйырында былтырдан къалгъан будай салам тёбечик саргъалады.* «Шуёхлукъ», № 18, 76. *Кюзлюк себиллик жерлени хар гектарына да бир центнер минерал ашау берилгенди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 113.

2. *В позиции определения:* озимый / Кюзде себилиучю эм чыгъыучу, къар тюбюнде къышлаучу. *Кюзлюк битимле. Кюзлюк арпа.* ■

Жаз башында кюзлюк будай бирси сюргюлени битимлеринден эсе алгъа кёгереди. Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 17. *Биз жангы жете тургъан кюзлюк зынтхыны ичинде Къасболат аппа бла барабыз.* «Шуёхлукъ», № 61, 90.

■ **Кюзлюк сабан** *къарач.* озимь. 1) озимь *(всходы, посевы)* / кюзде чыкъгъан битимле. *Областьны берекетли тюзлеринде уллу битимли кюзлюк сабанла ёсерге керекдиле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 112; 2) озимь *(поле)* / Кюзде урлукъ себилген сабан. *Жолну жанында кюзлюк сабанла кёрпесленип, жашил тенгизге ушайдыла.* Хубийланы О., Аманат, III, 22.

КЮЗЛЮКЛЕ *ат кёпл. сан.* Озимые / Кюзде себилиучю эм чыгъыучу къар тюбюнде къышлаучу битимле. *О, сабийле! Тынгылагъыз, мен сизге Хапар айтайым хорланмаз тюзлюкден.* Отарланы К., Дуния эрттени, 10. *Чегет ызланы арасы квадратлада жангы баш къусхан боз кюзлюкле бир алада, шош аяз къакъса, уллу сууну сабыр толкъунуча, ууакъ чайкъаладыла.* Лэйпанланы С., Гургумлу, 35.

КЮЙ [1] *ат* 1. *къ.* **макъам.** *Жырны кюйю бек ариу эди. Ыйнарланы этгенле аланы кюйлерин да кеслери салып болгъандыла.* ❐ *Ким эсе да къарангыда согъады сыбызгъысын - Унутулгъан кюйню тартады жюрекден.* Отарланы К., Жолла, 45.

2. Грустная, печальная, унылая песня / Мудах, къайгъылы, бушуулу жыр. *Мен кёреме таулу юйде Жангы от этилгенин, Жарсытмайын эски кюйле, Къууанч жыр эшитилгенин.* Отарланы К., Дуния эрттени, 62. *Энишге ийилип шауданнга, Ахшам кюйюн айтады тал.* «Коммунизмге жол», 1978, № 109.

КЮЙ [2] *ат* 1. *къ.* **болум, хал.** *Ёседиле, жашайдыла Шахарларынг, эллеринг, Жангы кюйде жашнайдыла Тауларынг, ёзенлеринг.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 19. *Борчумду да, бир кёрейик Биз аланы юйлерин. Арбазларына кирейик, Бир билейик кюйлерин.* «Шуёхлукъ», № 8, 15.

2. Характер поступков, поведение / Адамны къылыгъында бек бош эм тюрленмеучю психика шартла. *[Хасан] Алгъа кеси бийче къызны кюйюнден къоркъуп турду, артда уа анга юйренди, сюйген окъуна этди.* «Шуёхлукъ», № 43, 80. *Жохар тауукъ къызыл Хоразны кюйюне юйреннген болур эди, тауушун да чыгъармады.* Тёппеланы А., Ташыуул, 149. *Автор миллет кюйню, суратлау да толу жашауну кесинден алгъанды.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 27.

КЮЙ [3] *эт.* 1. Выгореть, сгореть до конца / От тюшюп неда жанып жокъ бол. *Жыйылгъанланы арасында бизни юйюбюзню кюйгенине къууанганла, жарсыгъанла да бардыла.* Шауаланы Х., Ач эшикни, менме, 12. *Минат, быстыр ийисге бери айланып, отну кёргенлей, ийнекни къоюп чапды, алай а жыйрыкъны кюери кюйгенди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 20. *Сабийле тюшген бомбаны отунда Къаннга къатышып, бары да кюйдюле.* «Жилтинле», 49. // Высохнуть, погибнуть от зноя / Иссиден, къызыудан къуруп къал, къат. *Эсимдеди эски заман, Къабынып чакъмай жашил, Кюйюп кырдык, жай сабан.* «Жюрек жырлайды», 119. // *Къургъакълыкъ басып, биченликле кюйюп бошайдыла.* Хубийланы О., Мурат, 102. // Сильно подгорать / От къаты, сакъ этилгенден, къызыудан кёнгюрсе, ийис эт, ашаргъа, ичерге жараусуз бол. *Табада жау кюйдю. Сакъ отда гыржын кюйдю.*

2. Выцвести, потерять цвет, окраску / Кюнню къызыуундан тюрсюнюнгю тас эт, онг. *Жашчыкъны къызгъылдым кёлекчиги кюннге кюйюп, акъсыл болуп къалгъанды.* «Шуёхлукъ», № 61, 45.

3. Обвариваться, обжигаться / Отха неда къызыу затха жетип, къайнар суу, сют д.а.к. зат тёгюлюп, хыппил, жара бол (*адамны этини терисини юсюнден*). *Сютден ауузу кюйген сууну юфгюрюп уртлар.* (Нарт сёз.) О *[Мараучуну] темир боюнсасы боюнунда, Кюйген гыржын кесек къоюнунда.* «Малкъар халкъ жырла», 8. *Узун Азирет, терлегенлери бара, къызлагъа махтанып, къоллары кюйгеннге да къарамай, алагъа болушады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 377.

4. Быть в жару, сильно болеть / Санларынг къызып, температуранг кётюрюлюп, бек ауру. *[Гелля Мустафирге:] – Не болгъанды, балам, тюшмю кёргенсе, ах кюнюм, жаллы, кюйюп кетесе да, деп, – жумушакъ къолун аны мангылайына салды.* Толгъурланы З., Айыуташ, 9. *Ол [Уучу жаш] шынкъартха тюшгенча, чырылдап, кюе тургъан санларына тынгыламай эди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 99.

5. *кёч.* Сильно любить / Бек сюй, таралып сюй. *Жаш башыбызны: «Ой сюеме, кюеме, Сенсиз къалсам, ёлеме», – деген. Ыйнарла хайран этедиле.* «Шуёхлукъ», № 61, 105. *[Къыз жашла:] Ол заманда ыйнанырма Сюйгенинге, Мени ючюн таза керти кюйгенинге.* Макытланы С., Жашауну ауазы, 27.

6. *кёч.* Пропадать зря, идти прахом / Тас бол, жокъ бол, зыраф бол. *[Къатын жашына:] Алай деген неди? – деп, ёрге-энишге чапханды, алай болгъанлыкъгъа [келин] учханды, кюйгенди, тас болгъанды да къалгъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 114. *[Азаматны] анга [Къайсыннга] айтырыкъ сёзлери бу узун жылланы алай сансынмай барыуларында кюйюп, жокъ болуп кетген эдиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 34.

7. Испортиться, выйти из строя *(об электрических приборах, аппаратах)* / Бузул, жараусуз бол (*электр приборланы, аппаратланы юсюнден*). *Электролампочка кюйдю. Мотор кюйдю.*

8. *кёч.* Сильно переживать, горевать / Бирею неда бир зат ючюн бек жарсы, къайгъыр, къыйнал, жан аурут. *Сюе билмеген, кюе да билмез.* (Нарт сёз.) О *Сюйген балам, бешигинге бёлейим. Ырахат жукъунгдан къалай бёлейим? Эрликде сени хорламасын бир жаш. Санга кюйюп, кёзюмден таммасын жаш!* Мокъаланы М., Жырла бла жылла, 179. *Къартла бу жашны [Абдуллахны] алай бетсизлигине жюреклери кюе, эл таба тебиредиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 182.

9. *кёч.* Потерпеть неудачу в *чем-л.*, оказаться в крайне затруднительном, безвыходном положении / Бек къыйын, амалсыз болумгъа тюш, чырмал. *Бу ишде кюймесе, ол [Асхат] энтта анга [Масхутха] ийнаннганлай турлукъ эди.* «Шуёхлукъ», № 59, 34.

10. *сёл. тил.* Быть под угрозой срыва, провала / Заманы озуп, кеч болуп, тамамланмай неда зыраф болуп къал (*бир затны, ишни юсюнден*). *План кюе турады. Путёвка кюйгенди.*

11. Загорать / Кюнде кёп тургъандан къарал, къаралдым бол. *Къызланы кюнде кюйген къоллары чыкъдан жылтырагъан жюзюм чопалланы юзедиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 83. *Жашны бети, исси кюнледе кюйюп, къаралгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1987, № 39.

КЮЙ-БИШ *эт.* **1.** Гореть, сгорать, печься *(на жаре)* / Кюнде асыры бек къыз. *[Ансар Наурузгъа:] Бар-*

магъынгы учу бла чанча, урлугъун салып, жай иссиде, кюйюп-бишип, чагасын этип, къачда да, къолларынгы сыдырып, жыйып, къара къазауат этип, гектардан 22 центнер нартюх аласа. Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 154. *[Къызла] беллерин тёрт бюклеп, кюйюп-бишип ишлеселе да, жашаулары тарды.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 103.

2. *кёч. къ.* **кюй 4.** *Бир кюн а [Айнюр], кюйюп-бишип, жатхан жеринден туралмай къалды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 135.

3. *кёч. къ.* **кюй 8.** *[Лейла бла Межнунну юсюнден] Низами, Навои да, Кюйюп-бишип, жаздыла. Алтын сёзлери бизге Жаннган отча къалдыла.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 181. *[Юйню] безгисиз эшиги юсюнге тюше, Мадар тапмагъанлай, сен кюе-бише [жашадынг].* «Къарачай-малкъар жырла», 24.

КЮЙДЮР *эт.* **1.** Сжигать, уничтожать огнём / От бла жокъ эт. *Фашистле шахарланы кюйдюре, тахталаны буза, совет халкъгъа этер аманлыкъларын аямадыла, къургъакъ къаураланы кюйдюредиле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 94. *Ол къагъытны кюйдюрюп, Ол [Сапыра] кир жюрекли обур, Жазды жангы къагъытны, Къолу къалтырамай, сабыр.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэма, 131. // Заставить гореть *(с целью отопления, освещения)* / Жылытыр, жарытыр ючюн жандыр. *Къуру къаяны ышыгъындан сора да, [Ибрахимни] энди дорбунда ашаргъа эти, ичерге сууу, кюйдюрюрге отуну болгъанлыкъгъа, къарынына ашсуу бармай тебиреди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 57. // Израсходовать на отопление, освещение / Жылытыр, жарытыр ючюн къорат. *Айгъа эки баллон газ кюйдюргенбиз. Къоншубуз жылгъа 5 тонна кёмюр бла 10 кубометр агъач отун кюйдюреди.*

2. Иссушить, истреблять солнечным зноем *(растения)* / Кюн къыздырып жокъ эт, къурут (*битимлени*). *Сабанланы асламысын къургъакълыкъ кюйдюргенди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 275. *Тёгерек кюн кюйдюргген тюз аулакъды.* «Шуёхлукъ», № 30, 9. *Кюнню къыздыргъан кырдыкны кюйдюрюп башлагъанды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 335.

3. Сильно обжигать / Бир жеринги отха, къызыу затха жетдирип, ачыт, жара эт. *Чёплеу къуу урама деп, къызчыкъ бармакъчыгъын кюйдюрдю.* // Повредить *чем-л.* едким или жгучим / Ачы, тузлу д.а.к. зат бла бир жеринги ачыт, буз. *Сафарчыкъны суукъ жел кюйдюрген буунчукълары бла къол сыртчыкълары ууакъ жарылгъандыла.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 40. // Вызвать ощущение жжения, ожога / Санланы ачытырча къыздыр (*кюнню юсюнден*). *Къызыу кюн жалан билеклерибизни кюйдюрдю.*

4. Палить, припекать, печь *(о солнце)* / Бек къыздыр (*кюнню таякъларыны юсюнден*). *Кюн аламат кюндю, не кюйдюрмейди, не аяз урмайды.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 48. *Талада кюнню иссилиги кюйдюреди.* «Алчыла», 132.

5. Обжигать *(кирпич, черепицу и т.п.)* / Кирпич, къошун д.а.к. зат эте туруп, иги къатдырып ючюн, аланы отха къыздыр. *Мында юч жюз кирпич кюйдюрген печь ишлейди.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 134. *[Малкъарлы] ишлегенди тау тарлада къалала, Ташларындан тытыр этип, кюйдюрюп, Къадамалап, къалагъанды аламат, Хар бир ташын, бир бирине кийдирип.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 41.

6. Прожигать *(платье, портянки и т.п.)* / Кийимни бир жерин

от бла, къызгъан зат бла тешик эт. *От жагъада олтургъан ауун кюйдюрюр.* (Н а р т с ё з.) О *Чартлагъан жилтин жашны кёлегини аркъасын кюйдюрюп тешди.*

7. Пережаривать, печь до пригорания / Оздуруп къуурр, бишир. – *Тейри, ол сагъатха бишмезле, – деп, Даурут отну къызыу этип, гыржынны турма къоюп, кюйдюрюп чыгъаргъанды.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 77. *[Анасы:] Жашым, сен шишликни, кюйдюрмей, айландыра тур, мен а Омарлагъа барып, санга кёк тузлукъчукъ алып келейим.* «Шуёхлукъ», № 39, 71.

8. *кёч.* Причинять нравственные страдания / Ачыу этдир, жюрегин бек къыйна, жанына тий. *Огъурсузну сёзю, отча, кюйдюрюр.* (Н а р т с ё з.) О *Бийберт [Азаматха] ачыудан кеси кесин урлукъ болуп, бирда болмаса да, сёз бла кюйдюрюрге умут этди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 15.

9. *кёч.* Мучить, тревожить / Бек инжилт, жарсыт. *Ачыу кюйдюрген адамла гуппур Биязурукъагъа чамландыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 22. *Къыйынлыкъ кюйдюрюп бошагъан къарт тиширыуну жылар къарыуу жокъ эди.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 197.

10. *кёч.* Уничтожать, истреблять / Къурут, жокъ эт. *Къопхан боран, тюзлюк боран Артыкълыкъны кюйдюрдю.* Д ж а у б а л а н ы Х., Шууулдайдыла наратла, 20. *Къыркъ жылыбыз кюйдюргенди, бийлени, Ишлегенди алтын, кюмюш юйлени.* «Жюрек жырлайды», 122.

11. *кёч.* Лишать *кого-чего* / Сыйыр, биреуню бир затдан айыр, къуру къой. *Жашчыкъ къачып барады кюйген ауулдан. Уруш ойгъанды аланы юйлерин. Палах оту кюйдюргенди. Азаматны сабийле бла ойнаучу кюнлерин.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайламала, I, 216. *Уруш адамланы насыбын чачхан, кюйдюрген зат болгъанын ким да биледи.* «Шуёхлукъ», № 50, 97.

КЮЙДЮРТ *эт. понуд. от* **кюйдюр**/Кюйдюр дегенни *къатланыучу айырмасы. Къагъытланы кюйдюрт. Бетинги желге кюйдюрт. Жаш аркъасын кюннге кюйдюртдю.*

КЮЙДЮРТЮУ *и.д. от* **кюйдюрт**/Кюйдюрт дегенден *этим ат. Багушну кюйдюртюу. Бетин кюнге кюйдюртюу. Бармагъын отха кюйдюртюу.*

КЮЙДЮРЮЛ *эт. страд. от* **кюйдюр** / Кюйдюр дегенни *зорлаучу айырмасы. Сермешиуде кёп немецли фишист ёлген эди, техника кюйдюрюлген эди.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 72. *Израильде палестиначы араблыланы сегиз мингден артыкъ юйлери кюйдюрюлгенди, чачдырылгъанды.* «Коммунизмге жол», 1975, № 239.

КЮЙДЮРЮЛЮУ *и.д. от* **кюйдюрюл**/Кюйдюрюл дегенден *этим ат. Бир затны кюйдюрюлюую.*

КЮЙДЮРЮУ *и.д. от* **кюйдюр**/Кюйдюр дегенден *этим ат. [Байчо] Ёлюм да, бир бирни талау да, эллени, жолланы кюйдюрюу да кимге керек болгъанын билирге сюйдю.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 235. *Анда уа [кадетле] чыбыкъ урууну, юй кюйдюрюуню, адамла тутууну бардырадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 317.

КЮЙНЕ *эт.* Притворяться, стараться делать *что* / Бир зат этерге кюреш. *Эрттенликде уа Байчо жашладан да бек кюйнеген къызланы, анда-мында бетлерин басып, кюле.тургъанларына уянды.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 49. *Ауузутили ойнай тургъанлай, жаш ёхтем санлары кюйней тургъан-*

лай, уллу къара кёзлери терен мудахлыгъындан топ-толу болуп, ма бусагъат жылап иеди дерча, алай кёрюнюучю эдиле. «Коммунизмге жол», 1975, № 10.

КЮЙРЮЧ *ат* 1. Ясень / Чапыракълары къанатха ушагъан, агъачы къаты, тюрлю-тюрлю керекле этерге жараулу бийик терек. *Сыртланы башына чыгъа кетгенде, чынарла къалып, къара къайынла, тукъузгюле, кюйрючле къатыш ёседиле.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 112. *Жипи ичинде агъач къарангы къабыргъа болуп сюеледи, анда иничге, жалан акътерекле, кюйрючле мудах шууулдайдыла.* «Шуёхлукъ», № 59, 81.

2. *В позиции определения:* ясеневый / Кюйрючден этилген. *Кюйрюч шинтик. Кюйрюч балта сап.* ■ *Кюйрюч отун жанады, Кёсеу жинкле сызады, Хубийбат да, ол отча, Керексизге, къызады.* Т ё п п е л а н ы А., Жаннетни къызы, 73.

КЮЙСЮЗ [1] *сыф.* 1. Безжалостный, жестокий, беспомощный / Къаты, къаты кёллю, жазыкъсына билмеген. *Адырахман не кюйсюз, адепсиз ишни да, алгъынча, уруп этип къоймай, хыйла бла, алдау бла этерге керек болгъанын ангылайды.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 100. *Душман кючлюдю, кюйсюздю, аман акъыллыды.* «Шуёхлукъ», № 29, 30. *[Коновалов] болмагъанча огъурсуз, кюйсюз, халкъны терисин сойгъан, аллай бир налатды.* «Шуёхлукъ», № 28, 45.

2. Очень сильный, выходящий за пределы обычного / Бек уллу, кючлю, болуучусундан башха тюрлю. *Не кюйсюз жел урса да, Жер къалмайды агъачсыз. Дунияда бир инсан да Жашамайды къууанчсыз.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 131. *Жюрегин ашай тургъан кюйсюз ачыу аны санларын къыркъды да, ол [Азамат] Дауумханны кёкюрегине кесин атды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 34.

■ **Кюйсюз бол** *къ.* **кюйсюзлен.** *Алий-Мырза арт кюнлеринде: «Суугъа кетген – таш къармар», – дегенча, кюйсюзден кюйсюз бола барады.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 70. *Фашист, кюйсюз болуп, [Марияны] къамичи бла бир-эки кере урду.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 25.

КЮЙСЮЗ [2] *хал сёзл.* Злобно, сердито / Ачыуланып, къаны къайнап. – *Ким эди ол мени сёзюмю ыспассыз этерге кюрешген? – деп. [Добай] кёзлерин кюйсюз жандырып къарады.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 34. *Кабахан Сакийнатха кюйсюз къарады.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ыфчык, 69.

2. Сильно / Асыры бек, кючлю халда, мардадан артыкъ. *Хан, биягъыча, кюйсюз ачыуланды, алай этер амалын тауусуп, жерине олтурду.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 29. *Жауун булутла, кюйсюз къаралып, Кёк ачыачы чартлайды, Тенгиз толкъун да, желде таралып, Кемеге, улуп, атлайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 22.

КЮЙСЮЗЛЕН *эт.* Ожесточиться / Бек хыны бол, ачыулан. *Гамайны эки жашы чыгъып, кюйсюзленнгенлерин букъдурууда башларын энишге тута, аталарыны къолтукъларындан тутуп, чыгъарып, алып кетдиле.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 11.

КЮЙСЮЗЛЕНДИР *эт. понуд. от* **кюйсюзлен** / Кюйсюзлен дегенни *къатланыучу айырмасы. Биреуню кюйсюзлендирирге.*

КЮЙСЮЗЛЕНДИРИЛ *эт. страд. от* **кюйсюзлендир** / Кюйсюзлендир дегенни *зорлаучу айырмасы. Кюйсюзлендирилген адам.*

КЮЙСЮЗЛЕНДИРИЛИУ *и.д. от* **кюйсюзлендирил** / Кюйсюзлендирил дегенден *этим ат. Адамны кюйсюзлендирилиую.*

КЮЙСЮЗЛЕНДИРИУ *и.д. от* **кюйсюзлендир** / Кюйсюзлендир дегенден *этим ат. Биреуню кюйсюзлендириу.*

КЮЙСЮЗЛЕНИУ *и.д. от* **кюйсюзлен**/Кюйсюзлен дегенден *этим ат. Кюйсюзлениу иги тюйюлдю.*

КЮЙСЮЗЛЮК *ат.* Безжалостность, жестокость, беспощадность / Къатылыкъ, къаты кёллюлюк, жазыкъсына билмеулюк. *Домаш къая къоюннга жетгенлей, сакълап тургъанла [бандитле], жыйын жанлыча, аны юсюне мыллык атдыла, жан-жанындан тёрт ушкокну тиреп, кемсиз кюйсюзлюкде аны атдан тюшюрдюле.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 40. *[Сакийнат Халийматха:] Аллахым сакъласын, аланы [Фашистлени] кюйсюзлюклерин айтып жетишдиралмайдыла.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 10. *Жауну кюйсюзлюгю малкъар халкъына бой салдыралмагъанды.* «Шуёхлукъ», № 14, 29.

2. Резкость, суровость / Къатылыкъ, ачылыкъ (*желни, суукъну д.а.к. затны юсюнден*). *Аманды шахарны къыйыры. Уллуду къышны кюйсюзлюгю.* «Шуёхлукъ», № 4, 6. *Къыйматсыз кюйсюзлюкню суукъ жели Ол терекни ары-бери да бюкдю.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 46.

■ **Кюйсюзлюк эт** *къ.* **кюйсюзлен**. *Душман, мыллыгын жерибизге атып, кюйсюзлюк этеди.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 156. *[Бузжигит Зулейхагъа:] Хан алай кюйсюзлюк этмез. Айтайыкъ, ангылатайыкъ.* М а м м е л а н ы И., Сюймекликни поэмасы, 53.

КЮЙСЮН *эт.* 1. Радоваться / Къууан, ыразы бол. *Бутакъладан бутакъгъа Къушла, къонуп, кюйсюне, Тюрлю ариу тилледе Жырлап, дуния сюйюне.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 118.

2. Считать себе равным, признавать ценность *чего-либо*; благоволить к *кому-чему*, показывать *(высказывать)* своё расположение к *кому-чему*; одобрять *кого-что* / Биреуню, бир затны тап кёр, жарат. *Къыйынлыкъны чайнамагъан зауукълукъну – кюйсюнмез.* (Н а р т с ё з.) О *Кесине бир кишини тенгсинмеген, Башханы игисин да кюйсюнмеген, Гурмук, кючбюсюреу, ол [Сапыра] бир къыз эди. Сёзю – мурса, къылыгъы – андыз эди.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 93. *Биз келгенбиз юйюгюзге къыз тилеп, Сизни жуукъ болуругъузну излеп... Къызыгъызны кюйсюнюп жашыбызгъа, экиси да баш тутарла: тиридиле, колхоз ишде алчыланы биридиле.* «Жюрек жырлайды», 280.

КЮЙЮЗ *ат.* Ковер/Къабыргъагъа тагъаргъа, юй тюпге, диваннга д.а.к. затха жаяргъа хайырланылыучу, оюулу ауур зат. *Тапчандагъы эр киши къобуп, жюрюй башлады, алай а... чурукълары кюйюзде жырылдай башлагъанлай, акъырын ызына олтуруп, бетин къыздан бир жанына бурду.* Б а й р а м - у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 6. *Андан-мындан жанныган чыракъла къаралдым кюйюзде, къызыл инжиле жылтырагъанча, кёрюнедиле.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 7. *Таулу тиширыула кийизле, кюйюзле сокъдула, сабийле ёсдюрдюле.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 14.

КЮЙЮЗЧЮ *ат.* Ковровщик / Кюйюз согъуучу уста. *Кюйюзчюле планларын артыгъы бла толтуруп жангы жылгъа жарыкъ бетли тюбейдиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 52.

КЮЙЮК [1] *ат* **1.** Зависть / *къ.* **зарлыкъ 1.** *Жырны жырлатхан жюрек кюйюкдю, Кюй этсем кюлюп кетмегиз. Мен кюй этсем, къаргъыш этеме, Къаргъасам, айып этмегиз.* «Малкъар жалкъ жырла», 150.

2. *В позиции определения: къ.* **зар.** *Кюйюк адам.*

КЮЙЮК [2] *сыф.* Пронзительный *(о ветре, холоде и т.п.)* / Бек къаты, адамны ичине ётюп кетеди дерча, кюйдюрюучю (*желни, сууукъну д.а.к. затны юсюнден*). *Тюбюнден, кюйюк сууугъун да кесинден алгъа жиберип, къара туман келеди.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 11.

КЮЙЮКЛЕН *эт. ц. диал.* Завидовать *кому*, испытывать чувство зависти *к кому*; ревновать *кого* / *къ.* **зарлан.** *[Аслан:] Анга [Лейлагъа] башха адам сёлешсе окъуна, кюйюкленеме.* «Шуёхлукъ», № 52, 16.

КЮЙЮКЛЕНИУ *и.д. от* **кюйюклен** / Кюйюклен дегенден *этим ат.*

КЮЙЮКЛЮК *ат ц. диал. къ.* **зарчылыкъ.** *Бийбертни къалай эсе да бир кюйюклюк тохтамай алгъа, озаргъа чакъыргъанлай тура эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 139.

КЮЙЮКСЮН *эт. ц. диал. къ.* **зарлан.** *Ол тенглерини окъуулары-на, билимлерине кюйюксюне эди.*

КЮЙЮН *эт. къарач.* Горевать, тужить; переживать / *къ.* **бушуу эт** (*къ.* **бушуу**), **къайгъы эт** (*къ.* **къайгъы**). *Жашчыкъны ёлгенине битеу эл кюйюндю.*

КЮЙЮНЧ *ат къарач.* Горе, страдание / *къ.* **бушуу.** *Сюйюнч орунуна кюйюнч алжайды.* (Н а р т с ё з.)

КЮЙЮНЮУ *и.д. от* **кюйюн** / Кюйюн дегенден *этим ат. Бир зат ючюн кюйюнюу.*

КЮЙЮУ *и.д. от* **кюй** [3] / Кюй [3] дегенден *этим ат. Сени огъурлу сёзюнг жараланы Кюйюуюн бар дармандан терк селейте, Къадар манга ахшы жол жоралады, Эр уланларынгы тенглери эте.* О т а р л а н ы К., Танг жулдузум, 8. *Отда отунланы кюйюлерине къарап тургъанча кёрюннгенликге, жашны акъылы башха жерде эди.* «Коммунизмге жол», 1976, № 95.

КЮЙЮУЮЛ *ат къарач.* къ. **бушуу.** *Айырылып, арбазгъа жол кирген жары Юрюлдю жыйылгъан халкъны жартылары. Неле болду экен эди, бу не ишди, Арабин, бир кюйюуюлмю тюшдю?* «Жюрек жырлайды», 38.

КЮКЮРЕ *эт.* **1.** Греметь, грохотать / Уллу, ачы, кёпге созулгъан тарууш эт (*кёкню, топну д.а.к. затны юсюнден*). *[Сакийнат Майрусханнга:] Биз эл къыйырында картоф сала тургъанлай, кёк жашнап, кюкюреп, уллу жауун жетди.* Г у л а й л а н ы Б, Жаяу жолчукъ, 8. *Жауун гыбытдан къуюлгъан кибикди, кёк энтда кюкюрейди.* «Шуёхлукъ», № 27, 54.

2. *кёч.* Сильно злиться, бушевать, орать / Бек ачыулан. *Жюже ачыудан кюкюрей ёлгенди, ойра, Къазий улу да [андан] дерт алып кетгенди, ойра.* «Малкъар халкъ жырла», 52. *Къатыннга кюкюрей эди, Сабанда жетгенча, Жууаш къатын Къубадийге Уллу палах этгенча.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 96.

КЮКЮРЕТ *эт. понуд. от* **кюкюре** / Кюкюре дегенни *къатла-*

ныучу айырмасы. Эки батыр бир бирге бой бермедиле. Кюкюретип сауут-саба тартдыла, Садакъланы бир бирине атдыла. «Нартла», 70. *Бир кесекден тарны кюкюретген тауш бла бирге ууалгъан къаяны кесеклери тёгерекге чачыладыла.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 30. *Асмакъгъа кёплени асып, Кёп жюрекни кюкюретген, Жандармала арасында Токъ жашау жасап кесине [тургъан Николай патчах].* Теммоланы Х., Хорлауланы жырлары, 60.

КЮКЮРЕТИУ *и.д. от* **кюкюрет** / Кюкюрет дегенден *этим ат. Биреуню кюкюретиу. Къаяланы кюкюретиу. Топланы кюкюретиу.*

КЮКЮРЕУ *и.д. от* **кюкюре** / Кюкюре дегенден *этим ат. Элгенме кёк кюкюреуден, Жолубузгъа жайылыр Ай. Жюрегингни кёпюрюне Мен жол къалай табайым, айт?* Мокъаланы М., Дуния жарыгъы, 66. *Кюкюреуле башландыла, Ауур топла атханлай. Шибиля жарыкъ жанады, Кёкде сирнек тартханлай.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 48.

КЮКЮРТ *ат къарач.* **1.** *къ.* **кукурт**. *[Дауут] Излей кетип, бир ууч от тапханды, Анга къошар затла излеп тапханды. Залыкъылды табып, аны эзгенди, Кюкюртню да къошуп, отну сюзгенди.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 82.

КЮЛ [1] *ат.* Зола / Кюйдюрюлген затны кёксюлдюм букъугъа ушаш, кюймеучю минерал къалгъан-къулгъаны. *Алтын саплы къурч къама, къыйын кюн керти тенгча, болушду таулугъа. От жагъада сууду къызыу кюл, Душман ёлюк сууду таулада.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 18. *Тутушурукъ экеулен белле-рине белбаула – геммеш чындыла къысдыла, къолларына кюл сюртедиле.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 41.

■ **Кюл бетли** серый, пепельный / боз, жарыкъ боз. *[Тулукъ улу филармонияны директоруна:] Кассагъа буйрукъ бер, маржа, юсюмде мор макинтош, башымда уа кюл бетли къалпагъым боллукъду.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 163. *[Ийнекни] Къулакъ ичлери мор, мюйюз учлары сары, туякъла – кюл бетлидиле.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 44.

■ **Кюл къалач** калач, испеченный в золе / кюлге кёмюлюп биширилиучю къалач. *Ёгюзлени мюйюзлерине къызла Кюл къалачла Тизгендиле, алгъышлай. Сабан башчы ахшы тилек тилегенди: «Болмайыкъ, – деп, – душман айтхан къаргъышлай».* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 63.

■ **Кюл бол** испепелиться / кюйюп кет, кюйюп тауусул. *Алтын сабанла кюл болуп, юйле-журтла кюйюп, жерни къызыл ёртен алыпды.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 73. *Ала кюл боладыла бизни ючюн, Тынгылагъанлайын отха атыла. Хурмет сизге, хар жерде да къышхы кюн Отлада, печьледе жанган отунла!* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 10;

◆ **Кюл бол** пропадать, исчезать / гунч бол, жокъ бол, тас бол. *Кёп патчахлыкъла, кюл болуп, кетдиле, Таула къалып бийиклей, агъаргъанлай.* Къулийланы Къ., Жангы китап, III. *Къайтып келмейдиле артха Урушда кюл болгъан юч жылым.* «Шуёхлукъ», № 3, 66.

◆ **Кюлге къуй** 1) пустить по ветру / ахчаны, ырысхыны оюмсуз, бошуна, керексизге, зыраф жой. *Анасы жашы ырысхысын кюлге къуйгъанын тохтатыр амал излейди*; 2) обездоливать / биреуню мюлкюн, жерин, бек керекли затын

сыйырып, жазыкъ, къыйынлы эт. *[Кырай Сафаргъа:] Бусагъатда биз бир жарлыны кулакга чыгъарып, сабийлерин кюлге къуйсакъ, халкъ кечмез.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 171. **Кюл-кёмюр бол** испепеливаться / кюйюп кет. *Жанады, кёр, шахар, эл да Болады кюл-кёмюр, учхун.* Б а й р а м у к ъ л а н ы А.-К., Хорлам, 14.// маяться, изнемогать, страдать / ауур ишде ишлеп, къыйнал. *Салиймматны къайгъысы къалгъанладан башхады: «Не айтырла бернесине?!»* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 11. **Кюл-кёмюр эт** *къ.* **кюл эт**. *Заман кёп халкъланы кюл-кёмюр этгенди.* «Коммунизмге жол», 1976, № 212. **Кюл элет** мучить / азап чекдир, къыйынлыкъ сынат, инжилт. *Жаш ауаз насып тилейди. Шош халны къайгъы билмейди... Таш чайнатма, кюл элетме. Жан аурут да, кетме, кетме.* «Шуёхлукъ», № 61, 44. **Кюл эт** уничтожить, истребить / ёлтюр, гунч эт, жокъ эт, къурут. *[Таубий:] Алай, атам, аллах бла ант этеме, бюгюнден ары мен аны [Асланны] командир угъай, кюл этерме.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 61. *Бусагъатда да [Темирбек] жауну жерге кёмерге, ала бизге жиберген ёлетни чачаргъа, кюл этерге учады.* «Шуёхлукъ», № 1, 85.

КЮЛ [2] *эт.* 1. Смеяться, издавать смех / Къууанчны, жарыкълыкъны, заукълукъну д.а.к. затланы кёргюзтюучю къысха, кючлю солууну кючю бла бёлюнюп-бёлюнюп этилиучю тауушну чыгъар. *Адамланы анга эс бёлгенлерине, кюлгенлерине ол [Бабаев] этмез жеринде да накъырда этерге излей эди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 26. *Асланбий, эс жыйып, кёзлерин ачханда, бир арыкъбет адамны анга къарап, кюле тургъанын кёрдю.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 70. // Выражать веселость *(о глазах, лице и т.п.)* / Жарыкълыкъны, къууанчлыкъны билдир (*кёзлени, адамны бет сыфатыны юсюнден*). *Халиймат, кёзлери кюле, санлары, тойда тепсегенча, сюзюле, къымылдайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 54.

2. Насмехаться, издеваться над *кем-чем* / Самаркъау, хыллике эт, сыйын тюшюр. *Сюймегенинг кюлген кюн – адамлыгъынг кетген кюн.* (Н а р т с ё з.) О – *Мен сени кибик зыккыллагъа акъсуу бермеучюме, – деп, Къазанбаш Къарашауайгъа кюлдю.* «Нартла», 195.

3. Говорить несерьезно, шутить / Лакъырда, чам эт, къозут. *Орус ишчиле-устала, қеслерине нёгерликге Мазанны алып, аны орусча жарты-къурту сёлеше кюрешгенине кюле айландыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., 66. *«Къой, къой, э киши, махтанма, адам тартынырча сени да жугъунг жокъ эди», – ...деп, Зарият Бекмырзагъа кюлдю.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 40.

◆ **Кюлдюрюп ёлтюр** *къ.* **кюлдюрюп чегисиз эт.** *Жаш хапары бла бизни кюлдюрюп ёлтюрдю.* **Кюлдюрюп чегисиз эт** уморить со смеху / онгсуз болгъунчу, кючюн тауусхунчу кюлдюр. *Клоун бизни кюлдюрюп чегисиз этди.* **Кюлюп чегисиз бол** кататься со смеху / бек къаты кюл. *Къошдагъыла, къолларына да бирер кёсеу алып, булгъай, кюлюп чегисиз бола, дыбыр-дубур этип жетдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 198.

КЮЛАЯКЪ *сыф. сёл. тил. къарач. къ.* **кюлтыпыс**. *Кюлаякъ жаш.*

КЮЛБЕТ *сыф. сёл. тил. къ.* **кюл бетли.** *Хар бир зат кечинир ючюн тырмаша, Кими кюн жарыкъда, ким кече арада, Къадар ма алайды жашауда. Ауана, жарыкъ да кюлбетни ала, Ай да танг жарыкъгъа батылып къала.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 71. *Къара-талгъыр, кюлбет-талгъыр тауукъла. Тау-*

дан тауғъа ётедиле жумарукъла. М а к ы т л а н ы С., Жашауну ауазы, 39.

КЮЛДЮР *эт.* 1. Смешить, насмешить, рассмешить / Кюлюрча эт, кюлюр халгъа келтир. *[Башир:] Кертида быллай къызыу ишде анда-санда адамланы былай бирэки кюлдюрген да ахшыды. Жашланы арыгъанлары кетеди, санлары женгил боладыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 177. *Бу арт кюнледе накъырдасы сёл болуп тургъан Шамил хар кимни кюлдюрюп тебиреди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 78.

2. *кёч.* Быть предметом насмешек / Кесинги адамла самаркъау, хыликке этерче жюрют. *Эсирген элни кюлдюрюр.* (Н а р т с ё з.) *О Урушду къатын Хожагъа: «Телилигинги билдирме. Барып, ийнекни бери сюр. Халкъны кесинге кюлдюрме».* «Шуёхлукъ», № 62, 50.

КЮЛДЮРЮУ *и.д. от* **кюлдюр** / Кюлдюр дегенден *этим ат. Бир зат этип, адамланы кюлдюрюу.*

КЮЛКЮ *ат* 1. Смех, хохот / Къууанчны, жарыкълыкъны, зауукълукъну д.а.к. затланы кёргюзтюучю къысха, кючлю, солууну кючю бла бёлюнюп-бёлюнюп чыгъыучу тауушу. *Юйню ичи сабий тауушдан, кюлкюден, оюндан толу болду.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 8. *Кюлкю, чам эшитилмейди, адамла, шум тутханча, турадыла, чакъдан бирде сёлешедиле.* Ш а у а л а н ы М. Кечерлеми?, 47. // Насмешки, ирония / Хыликке, самаркъау, селеке. *Аны сёзю къамача эди, Туурап ата эди, Жау адамны кюлню бла Къабышдыра эди.* «Жилтинле», 17.

2. *кёч.* Посмещище, предмет насмешек / Хыликке, самаркъау, селеке этерча адам неда зат. *[Азамат Мариямгъа:] Мени даражам бла ойнамагъыз, мен сизге кюлкюге турмайма.* Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 97. *[Завхоз:] Ким биледи, мен да анга [къарауулгъа] айтып, сора Къылтамакъ да къымылдамай къалса, артда школда менден башха кюлкю болмай къалыр деп, сагъынмай къойду.* «Шуёхлукъ», № 28, 99.

◆ **Кюлкю бол** стать посмешищем / адамла хыликке, самаркъау селеке этерча бол. *Зулму дуниягъа болгъандан эсе, жаным, саным да сени болсун, къутургъан суу!* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 70. *Жуттай Бёрю къампайды, Болду тюлкюге кюлкю. «Кереклинги тапдынг», – деп, Кетди хыйлачы Тюлкю.* О т а р л а н ы С., Жаз жылыуу, 68.

◆ **Кюлкю къабынды** внезапно начался, возник, вспыхнул *(о смехе)* / билмей, сакъламай тургъанлай кюлюп башла. *Айдемирни ауузундан эшитилгенлей, чыртда эсде-бусда болмагъанча, бир тели кюлкю къабынды Нурузгъа.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 129. *Ишни болушун билгенде адамлагъа кюлкю къабынды, чам сёзле чыкъдыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 123.

КЮЛКЮЛЮ I *сыф.* 1. Смешной, забавный, потешный / Кюлкю тудуруучу, кюлдюрюрча заты болгъан, кюлдюрюп, кёз ачдырыучу. *Ол кезиуде Ахман, атны кишенлеп, Валягъа не эсе да бир кюлкюлю хапар айта тура эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 29. *[Киши габровчугъа:] Шапа къатыннга кюлкюлю затла айтдым да, ол, асыры кюлгенден, ахча алыргъа унутуп къойду.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 130.

2. Вызывающий иронический смех, насмешку / Кесини ушагъы-усузлугъу, магъанасызлыгъы, жапысызлыгъы бла кюлдюрюучю, хылыкке, самаркъау, селеке этдириучю. *Жашны жапысы кюлкюлю-*

дю. Аны кюлкюлю къылыкълары барды.

КЮЛКЮЛЮ II *хал. сёл.* Смешно, забавно / Кюлюрча, кюлдюрюрча. *Къыз хапарны кюлкюлю айтды. Кюлкюлю сёлеш.* ■ *Жырлагъанда [чыпчыкъчыкъны] къуйрукъчугъу кюлкюлю къалтырайды.* К ъ о д ж а к ъ л а н ы Т., Сыргъачыкъла, 4.

КЮЛКЮЛЮК *сыф. къ.* **кюлкюлю 1.** *Сыртыма къонуп, кюлкюлюк кукукла, Боюнумдан бууп, ичиле къанымы.* «Жилтинле», 432.

2. Вызывающий насмешку / Хыликке, самаркъау этилирге тийиншли. *Айтыулугъа айтырла, кюлкюлюге кюлюрле.* (Н а р т с ё з.) *Айдан келген – айтхылыкъ, кюнден келген – кюлкюлюк.* (Н а р т с ё з.)

◆ **Кюлкюлюк бол** опозориться, осрамиться / бир затны оюмсуз этип, уятлы, тапсыз болумгъа тюш, бедишлик бол. *Адамлагъа кюлюучю болсанг, кесинг кюлкюлюк болурса.* (Н а р т с ё з.) О *[Алауган:] Сабийлеге кюлкюлюк, бедишлик болуп тургъандан эсе, мен къатын алмай къоймам, – деп, къатын излерге хазырланып тебирейди.* «Нартла», 137. *[Ийнал нёгерлерине:] Биз тамбла кёчюп, Хызны Талагъа баргъанлыкъгъа, башыбызны сугъар жер тапмай, жаун тюбюнде къалып, кюлкюлюк боллукъбуз.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 15.

КЮЛКЮЧЮ *ат.* Шутник / Чамгъа, оюннга, кюлкюге ёч фахмусу болгъан адам. *Аубекирни партизанларыны бек кюлкючюсю, лакъырдачысы алаша добар жаш Исмайылды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 320. *Ушхуурчу кюлкючюлени да мен Сыйламасам, не дау аны ючюн, не? Кёзбаучуланы, кюлкючюлени да мен Сыйламасам, не дау аны ючюн, не? Кёзбаучуланы, тилчилени уа мен Къоймаз эдим босагъадан ичине.* О т а р л а н ы К., Сынла, 38.

КЮЛМЮШ *ат.* Улыбка / Бетни (*эринлени, кёзлени*) чабакъ этлерини адамны кюлюрге сюйгенин билдирген къымылдаулары, адамны ышарыуу. *Суукъ сын турады, ёрге сюелип, Эслегеннге тереннден терен мудахлыкъ берип. Сынны кёргенни кюлмюшю тынады. Кёлюне кёп зат келип, ахтынады.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 98.

2. Усмешка / Хыликке этип неда ышанмай кюлюмсюремеклик, ышармакълыкъ. *[Къызла:] Ачмы болгъанса? – [Мурат:] Тейри, сыйласагъыз, угъай деп къоймаз эдим. Къызла, кюлмюшге къалып, лакъырда этдиле: – Бизге жукъ къалдырмай ашарса, ансы азыгъыбыз а барды.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ, жюрекле, 129.

■ **Кюлмюш эт** 1) улыбаться, улыбкой выражать *какие-л.* чувства / Къаллай да болсун бир сезиминги кёргюзтюрча ышар. *Партизанланы жырлап келиулерине Адилгерий, къууанып, кюлмюш этип, къарай эди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 84; 2) *къ.* **кюлюмсюре 2.** *Бийни жашы: «Бош къыйналма, харип», – дегенча, кюлмюш эте, Асланбийге къарады.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 21. *Атасы жумуш эте, жашы уа жанындан жатып тургъанын жаратмай, Батыр, кюлмюш этип, айтды: «Къарайма да, Асланмырза жетгенли, Мыстафа эс тапханды».* «Шуёхлукъ», № 51, 64.

КЮЛТЕ *ат* **1.** Сноп (*из зерновых и некоторых других растений*) / Орулгъан басылмагъан мирзеу битимледен этилген бир къысым. *Туругъуз, жашла, танг атады. Ой, ындыр баса, кюн батады. Ындыргъа кюлте салайыкъ, Тюшге эки*

салма алайыкъ. «Къарачай халкъ жырла», 16. *[Тиширыу:] Билеклерим талгъанларын сан этмей, Кюлтелени, кючлю байлап, тиземе мен.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 144.

2. Сноп (соломы, сена и т.п.) / Саламдан, биченден д.б. затдан этилген къысым. *[Биялан чалгъычыгъа:] Сора жазгъа уа бичен тауусулады да, будай салам кюлтеге ангарыладыла да къаладыла мал сюрюуле.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 94. *Атлагъа тау къышлыкъладан бичен кюлтеле жюклеп, ёгюзлени алларына сюрюп келгенле кёрюнедиле.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 8. *Кюн салкъынды. Акъсыл булутла, мамукъ кюлтелеча, бир бирине къалана кёкню хазнасын къоймай жапхандыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 257.

3. Ворох / Къалау. *Къагъыт кюлте.*

КЮЛТЫПЫС *ат.* Лентяй, бездельник / Эринчек, жалкъау, ишлемеген, ишлерге да сюймеген адам. *Эрле жашайдыла отда, кюрешде. Кюлтыпысла чыкъмайдыла эшикге. Бирле, жырлай, кюедиле сермешде, Бирсиле чирийдиле къуу тёшекде.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 273. *Атасыны эрке уланы, не аз да болсун, юйде жумушха юйренмей ёсген кюлтыпыс школда осал окъуй эди.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 142.

КЮЛТЮМ *ат* **1.** Кровоподтек, синяк / Жыгъылып, бир затха уруп, бир зат тийип эт бла терини арасында къан уюп, къаралгъан неда кёгерген жер. *[Жамаш] кесин басхычха ура да кюлтюм тюшюре келип, туз машокча, жерге, «топ» деп, тийди.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 140. – *Къайсы аманлыкъны? – деп, тутмакъ узун къара къашларын жоппу жыйын, тюбюне кюлтюм тюшген кёзю артыкъ бек жылтырай, сюдюге жютю къарап тохтады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 201.

2. *кёч.* Горечь, тяжелое чувство / Къайгъы сынау, кёлкъалды, жюрек къыйынлыкъ туудургъан ауур, ачы сезим. *[Назир Владимирге:] Огъай, огъай, не сагъыш этсем да, жюрек кюлтюмню ачыуу сынмайды.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 41.

3. *кёч.* Вред / Хата, заран. *Тютюн – кёкюрекге кюлтюм.* (Н а р т с ё з.)

4. *кёч.* Изъян, недостаток, несовершенство / Кемлик, зыян. *Кёкню да барды кюлтюмю.* (Н а р т с ё з.)

■ **Кюлтюм бол** почернеть, посинеть *(от ушиба, удара и т.п. – о теле)* / Жыгъылып, бир затха уруп, бир зат тийип къарал (*адамны, хайыуанны, жаныурны бир жерини юсюнден*): *Къызланы болгъанлары къара кюлтюм болуп, къарыусуздан, атлап жюрюялмай, Мазан да аланы къайдан урланнганларын сора тургъанлай, жерни титиретип, бир жел тауush чыкъды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 89. *Мёлехан жаркъалада къан бармакъ ызланы эслеп къарагъанында, жашчыкъны бир къолу къара кюлтюм болуп, бир къолуну аязында эки уллу жарадан къан чыгъа тура эди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 21. **Кюлтюм эт** 1) набивать, насаждать синяк *(синяков)* / Жыгъылып уруп, бир жерингги неда биреуню уруп, тюйюп, бир жерин кёгерт, къаралт. *Жашны тюйюп, кёзюн-башын кюлтюм этгендиле*; 2) пачкать что / къаралт, кир эт. *[Элебекни] Бир палахы – тютюнчю эди, хайырсыз. Акъ кёлекни кюлтюм этди, айыпсыз.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 62. *Юй ортада тыпырдан чыкъгъан тютюн Чырдыланы этеди кюлтюм.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары; 3) *кёч.* позорить / бедишлик эт. *Жангыз сыйлы бети-*

бизни, Кюлтюм этип, жойгъанса. О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 131; 4) *кёч.* жечь, мучить, тревожить / Бек сюйдюрюп, жюрегин къыйна, инжилт, жарсыт. *Къыз дегенинг къызгъан отду, Жилтин этер, ла-ла-лай. Ариу айта, жюрегинги Кюлтюм этер, ла-ла-лай.* «Малкъар халкъ жырла», 204.

КЮЛТЮМЛЕ *эт. сёл. тил.* **Кюлтюм эт 1.** (*къ.* **кюлтюм**). *Ызчы итле [акъла] ызынгдан тюшдюле, Залийхат, сени тутдула. «Сокъуран!» – деп, тюйюп, кюлтюмлеп, Жанынг саулай сени жутдула.* Б а й р а м у к ъ л а н ы А., Юйге игилик!, 47.

2. *къ.* **кюлтюм эт 2.** *Тютюн чырдыны кюлтюмледи. Къызчыкъ, кёмюр бла ойнай кетип, акъ жыйрыкъчыгъынг кюлтюмледи.*

КЮЛТЮМЛЕН *эт. страд. от* **кюлтюмле** / Кюлтюмле дегенни зорлаучу *айырмасы. Жашны кёз тюплери кюлтюмленнгендиле. Аны битеу къабыргъалары кюлтюмленип эдиле.*

КЮЛТЮМЛЕНИУ *и.д. от* **кюлтюмлен** / Кюлтюмлен дегенден *этим ат. Кёз тюбю кюлтюмлениу. Аркъасы кюлтюмлениу.*

КЮЛТЮМЛЕУ *и.д. от* **кюлтюмле** / Кюлтюмле дегенден *этим ат. Жыгъылып, бутун кюлтюмлеу.*

КЮЛТЮМЛЮ *сыф.* Посиневший от кровоподтеков / Урулуп, тюйюлюп къаралгъан, этилген. *Баргъан сууну къатында мырдыда Жылан макъаны эмеди къанын. Къая тешикде бир мыллыкчы къуш Жулкъады тауукъну кюлтюмлю санын.* «Толкъунла», 57.

КЮЛЮМСЮРЕ *эт.* **1.** Улыбаться / Ышарып къаллай да болсун бир сезимлени билдир. *Патияны кюлюмсюреп тургъан кёзлерини терининден бир тукъум бир жылыу, бир хурмет чыгъады.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 8. *Жандан жаннга адамымса, Унутмам дуния ёмюрде, Кюлюмсюрей олтураса Кёлюмю хурмет тёрюнде.* «Жанкъылыч», 152.

2. Усмехаться / хыликке этип кюл, ышар, мыйыкъ тюбюнгден кюл. *Анга [поэтге:] Ма бу ашыгъыш, узуннга созулуп, билимсиз жазылгъанды, – десенг, ол сеннге кюлюмсюреп къарайды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 20. *«Ол ат жерни салырча ат а къайдан табарыкъ эдинг?» – деп, [экинчи тебердичи биринчиге] кюлюмсюрегенди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 7. *Хамызат, кюлюмсюреген халда, тенгине къарап, ушкогун аркъасына алды.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 101.

КЮЛЮМСЮРЕТ *эт. понуд. от* **кюлюмсюре** / Кюлюмсюре дегенни *къатланыучу айырмасы. Амалсыздан сёлешгенин билдирмез ючюн, Махсют кесин кюлюмсюретди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 110.

КЮЛЮМСЮРЕТИУ *и.д. от* **кюлюмсюрет** / Кюлюмсюрет дегенден *этим ат. Кесин кюлюмсюретиу.*

КЮЛЮМСЮРЕУ *и.д. от* **кюлюмсюре** / Кюлюмсюре дегенден *этим ат. Назмучу чамны, кюлюмсюреуню уста хайырланады. Кишини бетинде ачыулу кюлюмсюреу кёрюндю.*

КЮЛЮМСЮРЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **кюлюмсюре** / Кюлюмсюре дегенни *араш айырмасы.*

КЮЛЮМСЮРЕШИУ *и.д. от* **кюлюмсюреш** / Кюлюмсюреш дегенден *этим ат.*

КЮЛЮУ *и.д. от* **кюл** / Кюл дегенден *этим ат. Ичи къарангыдан, тышы жарыкъдан Ичи къууанган мажалды, Ойламай кюлюу а, ашыгъып сюйюу а Жашау къысхартхан ажалды.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 35. *Къартха кюлюу менден кери кетгенди, Ичими абызырау алгъанды, ызымдан а, осал къарт киши сюрмей, дертни жини сюргенча, алай кёрюнеди.* «Шуёхлукъ», № 5, 29.

КЮЛЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **кюл** / Кюл дегенни *араш айырмасы. [Ишчиле бла эллиле] Бир арада къаш керип да, кюлюшедиле, бир бирине былай айтып сёлешедиле: «Не ючюн туудукъ, айт, жаным, бу дуниягъа?»* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 19. *Къанаткъалпакъ, къоланжыйрыкъ Къатынла, тизилишип, Аллыбызда жаншайдыла, Ышарышып, кюлюшюп.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 97.

КЮЛЮШЮУ *и.д. от* **кюлюш** / Кюлюш дегенден *этим ат. Чамла айтып, кюлюшюу.*

КЮМЮШ *ат* **1.** Серебро / Химия элемент, жылтыраукъ кёксюлдюм-акъ бетли асыл металл (*ювелир затланы, сауутланы, сурат, ууакъ ахчаланы д.а.к. затланы этгенде хайырланылады*). *Жашлыкъда билиннген билим кюмюшге къарасаут салгъан кибикди.* (Нарт сёз.) О *Адамла, хар таш кесекни къолларына алып, ары-бери буруп, къыйырына кюмюш жабышханын кёрселе, бир жанына айырып, агъач гырынлагъа саладыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 122. *[Эмеген:] Ай, маржа, къызчыгъым, ол кюмюшню бирге жый да, бери манга бир бер.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 215.

2. *В позиции определения:* серебряный / Кюмюшден этилген, кюмюш суу ичирилген. *Къулакъладан, ёзенледен келген тау суула, бюгюлген кюмюш чыбыкъча, агъарадыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 35. *Бир бёлекден узун къарт, чепкенини кюмюш хазырлары да жылтырай, чум таякъгъа таяна, юйге кирди.* Ёзденланы А., Саният, 47.

■ **Кюмюш бетли** серебристый, отливающий серебром / Бети, тюрсюню жылтырагъаны бла кюмюшге ущагъан; акъ жылтырагъан. *Айны кюмюш бетли чархы тау тёппелени, ёзенни ариу жарытады.* «Шуёхлукъ», 43. *...Тёгерекде кюмюш бетли татыулу кырдыкланы жел бираз къымылдатды.* «Шуёхлукъ», № 45, 28. **Кюмюш суу** *къарач.* жидкое расплавленное серебро, раствор серебра / эритилген кюмюш, кюмюшню эритмеси. *Аны [Муссаны] сакъалы кюмюш суу бла боялгъаннга ушайды.* Хубийланы О., Аманат, III, 53. **Кюмюш суу ичир (алдыр)** посеребрить что / бир затха кюмюшню эритмесин жукъа жакъ. *Багъалы люстрала, кюйюзле, кюмюш бла алтын суу ичирилген къуран жазыула межгитни тап жарашдырылгъанын кёргюзте эдиле.* «Шуёхлукъ», № 37, 79.

◆ **Кюмюш бет ал** седеть / чал бол, агъар. *Ырбында олтургъан мыйыгъы, чачы да кюмюш бет алгъан Шакъман, Зухура бла сёлеше, жерге къарады.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 59. **Кюмюш урду** поседел / чал болду, агъарды. *Кертибийни уа бу накъырдасы, чамы да ол заманда кибикди, сакъалына бираз кюмюш урса да, энтда не менме деген жашны жыгъарыкъды.* Семенланы А., Жазыу айла, 19.

КЮМЮШКЪАНАТ *сыф. сёл. тил.* Серебрянокрылый *(о самолете)* / Къанаты кюмюшча жылтыраучу. *Жолоучула, табийгъатны ариулугъуна сейирсинип, бир бирлери бла иги танышхынчы, кюмюшкъанат «лачын», тёгерек ай-*

ланып, аэродромгъа тюшдю. «Ленинни байрагъы», 1978, № 39.

КЮМЮШЛЕ *эт. сёл.тил.* Серебрить / Кюмюш суу ичир (*къ.* **кюмюш**). *Кюмюшчю къаманы къынын, сабын да кюмюшледи. Анабыз тышы ашалгъан жюзюгюн кюмюшлерге берген эди.*

2. *кёч.* Делать, сделать седым / Чачын, сакъалын агъарт. *Болуучу эди мени ахшы шуёхум, комбат, Майор, чырпа башын чал кюмюшлеп.* О т а р л а н ы К., Жолла, 243.

КЮМЮШЛЕН *эт. страд. от* **кюмюшле** / Кюмюшле дегенни *зорлаучу айырмасы. Кюмюшленнген къашыкъла. Ат жерни кюмюшленнген кереклери. Аппаны сакъалы кюмюшленнгенди.*

КЮМЮШЛЕНИУ *и.д. от* **кюмюшлен** / Кюмюшлен дегенден *этим ат. Жюзюкню кюмюшлениую.*

КЮМЮШЛЕТ *понуд. от* **кюмюшле** / Кюмюшле дегенни *къатланыучу айырмасы. Тюймени кюмюшлет. Юй сауутланы кюмюшлет.*

КЮМЮШЛЕТИУ *и.д. от* **кюмюшлет** / Кюмюшлет дегенден *этим ат. Бир затны кюмюшлетиу.*

КЮМЮШЛЕУ *и.д. от* **кюмюшле** / Кюмюшле дегенден *этим ат. Жюзюкню кюмюшлеу. Жасауланы кюмюшлеу.*

КЮМЮШЛЮ *сыф.* Серебряный, содержащий в себе серебро / Кюмюшю болгъан (*бир затны юсюнден*). *Тикге чыгъып арыгъан ёгюзча, таш ууатхан машина... кюмюшлю ташын бир жанына къысдырып, керексиз ташын тышына къоратады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 122.

КЮМЮШЧАЧ *сыф. сёл.тил.* Седовласый / Чачы чал болгъан. *Кюмюшчач да, бирси да таныгъан адамларым тюйюл эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 13.

КЮМЮШЧЮ *ат.* Ювелир, серебряник / Затланы кюмюшлеучю, кюмюшден бир зат ишлеучю, андан бир затха накъыш, оюу салыучу уста. *Кюмюшчюню къызына кюмюш жюзюк табылмаз.* (Н а р т с ё з.) *Кюмюшню сыйын кюмюшчю билир.* (Н а р т с ё з.) О *[Киши] бир кюмюшчюден эки алтын жюзюк, алтын сыргъала, дагъыда башха кюмюш керекле да алгъанды.* «Малкъар халкъ жомакъла», I, 151. *[Пристоп] ...кюмюшчю къумукълу этген боялгъан муштугундан тютюн чыгъара, эки бут арасына къысхан кюмюш бычагъыны башына тагъылгъан кюмюш халыдан этилген тухтюйле бла ойнай, столну къыйырына таянып, ...жайылып олтурады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 187.

КЮН [1] *ат.* Солнце *(небесное светило)* / (*астрономия терминча жюрютюлгенде уллу харф бла жазылады*). **1.** Кесинде болгъан термоядер реакцияланы кючю бла тёгерекге жылылыкъны, жарыкъны жайыучу, бек уллу къызгъан газ шар, бизни аламны (*галактиканы*) ара жулдузу. Терминни магъанасында уллу харф бла жазылады. *Жерни Кюнню тёгереччине айланыуу. Былтыр Кюнню тутулууу.* ■ *Кюн исси таякъларын жерге чомарт тёкгенди.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 36. *Кюн сыртладан ташаяды, ингирде Жангыз булутчукъ барады. Ол, бирде къанлы байлауча, бирде хорлам байрагъыча, къызарады.* О т а р л а н ы К., Дуния эрттени, 176.

2. Свет, тепло, излучаемые этим телом / Ол жулдуз жайыучу жарыкъ, жылыу. *Гюлменди кепгинчи*

да кюн керекди. (Нарт сёз.) О *Жауун жибитген кийимлерибизни кюнде къургъакъсыта эдик.* «Шуёхлукъ», № 13, 23. *Ол, кёзлерин кюнден къолу бла къоруй, келе тургъан атлылагъы къарай эди.* «Шуёхлукъ», № 71, 54.

3. (*1-чи бетде жюрютюледи*). Солнышко мое / Биреуню эркелетгенде айтылады. *Кюнюм, келчи былай. Кюнюм, не ишлейсе?*

4. (*межд. магъ.*). Боже мой! / Сейирсиннгенни, къууанныганны д.а.к. сезимлени билдиреди. *Кюнюм, ата аллай оноу нек этгенди, Аны [Заууpну] атама не зараны жетгенди?* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. *Алий бизни юйге келген заманда, Ол бухар бёркюн кийиучю эди. Мени Алийим жаш эди, кюнюм, Ол гоккалыкъны сюймеучю эди.* «Малкъар халкъ жырла», 126.

◆ **Кюн аллына** к рассвету / Кюн чыгъар заманнга. *Кюн аллына той башланды.* **Кюн анасыны къоюнуна тюшдю (кирди)** наступил день зимнего солнцестояния/кюнню кюн ортада бийиклиги аз тюрлениучю заманы жетди. *Кюн анасыны къоюнуна тюшер заман жетип келеди.* **Кюн бет** солнечная сторона *чего-л.* / Кюн тийген жер; кюнлюм. *Аны [элни] бери жанында, кюн бет сыртлада, картоф сабанла берекетден толуп турадыла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 74. *Кюн бетледе жанкъозчукъла башчыкъларын кётюрюп башлагъандыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 51. **Кюн ётдю** подвергся солнечному удару / Кюнню таякълары башны асыры бек къыздырып, адамны неда жаныуарны мыйысыны тюз ишлеуюн бузду. *Жаш, кюн ётюп, къаты ауруду.* **Кюн туруш** *къарач. къ.* **кюн тууш.** *[Жашы] Эрттенбласында кюн тиерге атасын кюн турушха чыгъаргъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 84. *[Хасанбий:] Къарт Юнюсню мен къуруда кюн турушда кёрюучен эдим.* «Огъурлу танг», 96. **Кюн тууш** завалинка *(обычно на солнечной стороне дома)* // кюн иги тийиучю жер. *Найыпхан къарамы бла неден да бек къая къоюнланы, кюн тууушланы ыйнакълай эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 14. *Къарт Асланбек кюн тууушда къалды, сабийле уа анга ыразылыкъларын билдирип, школгъа чабып кетдиле.* «Шуёхлукъ», № 37, 68. **Кюню батды (ёчюлдю)** его постигло горе, несчастье / къыйынлыкъ, ачыу, бушуу сынады. *Эри ёлюп, аны кюню батды.* ■ *Хасанны чуакъ кюню ёчюлдю.* Къоджакъланы Т., Ёге ана, 81. **Кюню жангыдан тийди** ему повезло, посчастливилось / насыбы тутду, къууанчлы болду. *Батып баргъан кюнюм жангыдан тийди.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 69.

КЮН [2] *ат* **1.** День / Сутканы кюн чыкъгъандан батханнга, эртденден ингирге дери кесеги. *Жаун кюн. Жылы кюн.* ❐ *Аллай кюнледе илипин башлагъа, неда илипинле болуучу жерлеге окъуна къарасанг, туугъанлы бери былайдан илипин айырылгъанды, неда былайда илипин болуучу эди деп, адам ийнаналмаз.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 5. *Ортадан талай кюн озгъандан сора Магомет-Алий къуру къарачай къойчуну мал кютюу жорукъларыбла къазакъ тюзледе асыры жолу болмазын билди.* Акъбайланы А., Ёмюрню иеси, 6.

2. Сутки / Кюн бла кече, 24-сагъатлыкъ заман; сутка. *Декабрни отуз бир кюню болады.* ❐ *Эки кюнден партизанладан тасхачы бла агъачха кетдим.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 32. *Къайгъырмаз, халисине энтда бир-эки кюн къарайыкъ.* Этезланы О., Тарда, 113. // Седьмая часть недели/Ыйыкъны жетиден бирин тутхан заман. *Ыйыкъны ахыр кюню.*

Баш кюн. Шабат кюн. Ыйых кюн. // Промежуток времени *(в пределах суток)*, отведенный для *чего-л.*, занятый *чем-л.* / Бир затха аталгъан, суткадан озмагъан заман. *Солуу кюн. Байрам кюн.*

3. Знаменательный день; праздник / Айны бир затха жоралаънган календарь датасы; байрам. *Хорламны кюню. Илмуну кюню. Эл мюлкде урунганланы кюню.* ❐ *Быйыл да келди бизни кюнюбюз, къара алтынны къазыучуланы кюню.* «Ленинни байрагъы», 1964, № 192.

4. *кёч. къ.* **болум, хал.** *Сени жаунга да ол кюн келсин. Сора биз жардан къуюлдукъ.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 13. *[Къаниятат Бадийматха:] Аллайын [ауругъан Лауданча] болгъа эдиле бизни бу кюннге жетдирип тургъан ит мутлахла, ёлмеген жаны ичинде алына башлайды да, дагъыда ызына къайтады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушъ, 332.

5. Время, пора, период / Заман, кезиу. *Добай кесини къан ичиучю кюнлерин эсине тюшюрдю.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 87. *Аллай къыйын кюнледе Боташ улу журтха эм керекли ишни къолгъа алгъан эди.* А к ъ б а й л а н ы А., Ёмюрню иеси, 5. *Алай бла, жунчуулу кюн жигитлик этип, Магомет-Алий эки къарнашы бла бирге халкъ уланлары болдула.* А к ъ б а й л а н ы А., Ёмюрню иеси, 9.

■ **Кюн ара** *къ.* **кюн орта 1.** *Тойда тепсемей, таймай харс уруп тургъан бир къауум барды, алагъа киши хакъ бермейди, алымчы кюнню арасында бир соханчыкъ бла хычын сыннганладан къапдырса да, башха тапханлары жокъду.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 191. *Кюн арасы болгъан кезиуде алайгъа экеулен жетди. Ала Харун бла Азамат эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 58.

◆ **Кюнахшы ал** отвечать на *чьё-л.* приветствие / биреуню «кюн ахшы болсун» дегенине жууап къайтар. *Ол [Ханымсат] огъай эсенг, бирбирде адамладан кюнахшы да алмайды.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 5. **Кюнахшы бер** приветствовать женщину / тиширыу бла саламлаш, анга салам бер. *Къарт, алайны сакълап тургъан тиширыугъа кюнахшы берип, къолун тутду.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 226. *Ол такъыйкъада, алыннган этгенча, бир тюрлю болуп, [Къаншау] къызгъа кюнахшы да бералмады.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек. **Кюн (кюнюнг) ахшы болсун** добрый день! *(к женщине)* / тюбешгенде тиширыугъа шуёх халда салам бериу. *Кюнюнг ахшы болсун, а къыз!* «Къаначай халкъ тауруха», 188. *[Жаш къызлагъа:] Къоргъашинлиге чырай салып тургъан кёгюрчюнчюкле, кюнюгюз ахшы болсун!* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 139. **Кюн ашыр (ётдюр, кечиндир, оздур)** 1) коротать время / заманны баргъаны бек эсленмез ючюн, бир зат бла кюреш, заманны бир зат бла ётдюр. *Эшикге чыгъа, юйге кире, Байдыу кюнню къалай ашыргъанын эслемеди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 24. *Сорууда къыз атын жашырады, Элин, айтмай къайры баргъанын, Душманланы алдай, кюн ашырады.* О т а р л а н ы К., Сынла, 24. *Жаш, кюнюн къалай ётдюрюрге билмей, сагъыш эте эди.* «Шуёхлукъ», № 50, 25; 2) небо коптить / ишсизкючсюз, халкъгъа файдасыз жаша. *Эндиги бир къауумлача, ол нарт Кюн ашырмайды кеф сантлада. Тойгъа тебирей, кийинмеди омакъ, Тюзлюкню къаласын сакълады.* «Коммунизмге жол», 1972, № 256. **Кюн берме** *угъайл.* не давать житья / къатылыкъ этип, къыйнап, инжилтип, адамыча жашаргъа къойма, тынчлыкъ берме. *Келин къайын анасыны, не этип да кёлюне жетерге кюрешди, алай болсада ол анга кюн бермеди.* ■ **Кюнден кюн-**

нге изо дня в день / хар кюнде. *Ийнекледен сют алыу кюнден кюнге ёсе барады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 47. *Болсада аны кючю кюнден кюнге къарыусузланады.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 169. **Кюн келди** *къ.* **кюн тууду.** *Билимсизге кюн келмез, келсе да, билмез.* (Нарт сёз.) О – *Бизге да бир кюн келир, – деп, Сарыбий кючсюндю.* Этезланы О., Тарда, 70. **Кюн кёргюзтме** *угъайл. къ.* **кюн берме.** *Аскер ичиге хорлатып, адам бетин тас этип, юйюрюне, юйдегисине да кюн кёргюзтмейди.* «Шуёхлукъ», № 37, 49. **Кюн кёрме** *угъайл.* испытывать трудности, не иметь возможности жить счастливой, полнокровной жизнью / азап чегип, къыйналып, инжилип жаша. *Элде болса, ёлмезсе, элде болмаса, кюн кёрмезсе.* (Нарт сёз.) О **Кюн къайтды** дни стали длиннее *(после солнцестояния)* / Кюн узун болду. *Кюн къайтмай, мал тоймаз.* (Нарт сёз.) О **Кюн кюнден** *къ.* **кюнден кюннге.** *Ханийни кюн кюнден амандан аман болууу, мудахлыгъы атасын-анасын къайгъылы эте эди.* «Шуёхлукъ», № 3, 91. *Кюн кюнден аны бети онга, къарыуу кете баргъаны белгилиди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 8. **Кюнлени биринде** в один прекрасный день / бир жол. *Кюнлени биринде талай сабий, суудан чыгъып, бауурубузну къумгъа берип жатабыз.* Батчаланы М., Элчилерим, 15. *Кюнлени биринде бу элге областьдан бир белгили къуллукъчу келди.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 6. **Кюнлени бир кюнюнде** *къ.* **кюнлени биринде.** *Кюнлени бир кюнюнде, дерсле бошалып, Хашир канцеляриягъа киргенинде, столну жанында Къасымны олтуруп, журналгъа нелени эсе да жаза тургъанын кёрдю.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 76. *Кюнлени бир кюнюнде ёгюз эшек тургъан орунга баргъанды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 318. **Кюнню кюн узуну** день-деньской / сау кюнню. *Мен Итилни жагъасында кюнню кюн узуну тас болуп айланыучан эдим.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 19. **Кюннге тюш** *къарач. къ.* **кюннге чыкъ.** *[Зухура:] Салиймат, биз да сеннге игисин айтабыз. Кюннге тюшюп къаллыкъса. Ийнан, Байдыу тёгерегинге айланып турлукъду, сеннге ол кесинги анангдан иги болмаса, меннге эл ирият берсин.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 25. **Кюннге чыкъ** жить, заживать счастливо, в своё удовольствие / сюйгенингча, иги, зауукълу жашап башла. *[Абидат Марзийге:] Былай къарайма да, хар затынг да тапды энди. Кюннге чыкъгъанса дерге боллукъду.* «Шуёхлукъ», № 68, 35.

■ **Кюн орта** 1) полдень / кюнню кёзкёргенден ёрге бек тик кётюрюлген, 12 сагъатха тенг заманы. *Кюн ортасы болгъунчу окъуна, Ёрюзмек айтхан жерине барып, кесин бегитгенди, эмегенле да от этилген жерге барып, онбешишер кийик кётюрюшюп жетгендиле.* «Нартла», 40. *Кюн ортагъа уа Жаныбек, Малжей, дагъыда эл оноучуладан бир бёлеги сабанлагъа келдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 154; 2) обед *(время еды)* / тюшлюк ашаучу заман. *Наныкъ атасыны аллына тепси бла кюн ортагъа къойгъан хычынларындан салды.* Хубийланы О., Дерт, 238. *[Рамазан жашлагъа:] Барайыкъ да, сенек ауузланы да, толмагъан гебенлени сууларын да чачып жыяйыкъ. Роза да кюн ортагъа бир жукъ хазырлар.* Семенланы А., Жазыу айла, 96. **Кюн орталыкъ** *къ.* тюшлюк. *Жашла кюн орталыкъгъа кетдиле.* ■ *Суукъла келгени себепли, тюкенледе «козёлланы» токга жалгъашдырып, мекямланы жылытыргъа, кюн орталыкъ къайнатыргъа кюрешгенле боладыла.*

«Ленинни байрагъы», 1979, № 112. *Жашла сагъат бирде кюн орталыкъ ашаргъа олтурдула. Эрттенликде, чай ичип, Москвадан учарыкъ, Делиде сенден [самолётдан] тюшюп ашайды кюн орталыкъ.* «Жилтинле», 333.

◆ **Кюн тууду** повезло *кому* / биреуню насыбы тутду, жолу болду. *Малсызгъа кюн тууду, маллыны тейри урду.* (Нарт сёз.) О *[Нух:] Бизге да бир кюн тууар! – деп, къатынын къайынларына ашырды.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 75. *[Наныкъ атасына:] Неда болгъа эди да, [Хорламны] жаны сау айланнга эди. Ёлмегеннге бир кюн тууады, – деп, бушуун кёкюрегине сыйындыралмай, хапарын тизди.* Хубийланы О., Дерт, 45.

■ **Кюн узуну** *къ.* **кюнню кюн узуну.** *[Къурман] кюн узуну аны [ийнекни] башындан тартып, мамукъ сабанланы тёгереклеринде отлатыучу эди.* «Шуёхлукъ», № 33, 44. *Сериюн аязчыкъ къакъды, кюнню узуну жукълап тургъан жашил тереклени чапыракълары къалтырай, шуулдай тебиреди.* «Шуёхлукъ», № 64, 109.

◆ **Кюню аманды** живет плохо, трудно, тяжело / жашауу къыйынды, инжилип жашайды. *Къарыны аманны кюню аман.* (Нарт сёз.) *Тили аманны кюню аман.* (Нарт сёз.) *Юйю аманны кюню аман.* (Нарт сёз.) **Кюню барды** живет полнокровной жизнью / къыйналмай жашайды. *Жюню барны кюню бар.* (Нарт сёз.) **Кюню жокъду** 1) *къ.* **кюню аманды.** *Малы жокъну кюню жокъду, кюню жокъну нюрю жокъду.* (Нарт сёз.) *Окъуусуз билим жокъ, билимсиз кюнюнг жокъ.* (Нарт сёз.) *Тили жокъну кюню жокъ.* (Нарт сёз.); 2) не находит, не знает, не видит покоя / тынчлыкъ тапмайды, тынчаймайды. *Ийнени халысыз кюню жокъду, тюймени ийнесиз кюню жокъду.* (Нарт сёз.) О *[Науруз анасына:] ...Жамагъатыма магъанасы болгъан затны жыйып айланнган адамма мен. Жолоучулукъдама, тынч тюйюлдю таймаздан жюрюп турмакълыкъ, ёзге алайсыз меннге кюн жокъду.* Лайпанланы С., Гургумлу, 12. **Кюню кече (къарангы) болду** испытывает трудности, мучения, муки, мучится / бек къыйналады, инжиледи, жарсыйды. *Эри ичгичи болгъанлы, къатынны кюню кече болду.* ■ *Кашха къыз: «Сюймейме, – дегенде, – сени», – Жашны кюню, кёрча, къарангы болду.* Отарланы К., Сынла, 28. **Кюнюм къарангы!** бедная, несчастная / мен насыпсыз, харип, къыйынлы. *Башынгдагъы къара чашчыгъынг, Аны тараучу эдинг бир жанлы. Жаралы болсанг, не этерме. Кюнюм къарангы, мен жарлы.* (Фольк.) **Кюнюмю жарыгъы** свет очей моих, свет жизни *(моей)* / адам багъалы кёрген, бек сюйген адамына айтады. *«Кюнюмю жарыгъы, келчи былай, кёлекчигинги кийдирейим»,– деп, анасы жашчыгъын къоюнуна къысды, уппа этди.* **Кюнюн кеч этди** провел свое время впустую, праздно / заманын, жукъ ишлемей, бошуна, хайырсыз ётдюрдю. *Аллахха ышанып, кюнюнгю кеч этме.* (Нарт сёз.) **Кюнюн-кючюн аямайды** все свои силы и время отдает *кому-, чему-л.* / заманын, кючюн да биреуге, бир затха береди. *Ана ёсдюреди аны, Аямай кюнюн-кючюн, Халкъ ичинде таулу жашчыкъ Тюз жумуш этер ючюн.* «Коммунизмге жол», 1983, № 94. **Кюнюн къарангы этдир** учинить *кому* горе / жарсыт, къыйна, инжилт. *[Къыямыт:] «Бу ишни билсе, Къанаматны, жюреги жарылып ёллюкдю, билмесе уа, иш болгъандан сора, къарт орусдан къалгъан къызны алса, бедиш этдирте, мен аны кюнюн къарангы этдирирме.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 27. **Кюнюн тёгеди** живет припеваючи / кере-

гин табыӈ, бек иги жашайды. *Бий да, бай да, эфенди да, акъ ёзден да, Кюн тёге, жашай эдиле, кече-кюн да.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 244. *Наратла шуулдайдыла, Аяз кечеле, кюнле. Биреу кюнюн тёгеди, Биреу ачлыкъ кёреди, Озадыла ёмюрле.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, II.

КЮН [3] *ат.* Погода / Белгили жерде, белгили заманда хауаны болуму (ачыкълыгъы, булутлулугъу, жауунну, къарны жаугъаны, хауаны температурасы, мылылыкъ д.а.к. затла.) *Кюн тюзелсе, айны аягъына да турмай, колхоз сабаннга чыгъарыкъды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 111. *Къабыргъада тагъылгъан календарьда сезонну ичинде кюнню халы къалай тюрленип тургъанын белгилейдиле.* «Шуёхлукъ», № 52, 67.

◆ **Кюн аман** *къарач.* непогода, ненастье / хауаны болумуну аманлыгъы, жауунлу, мутхуз, булутлу д.а.к. халы. *Уллу кюн аманны сыратлай, автор [неда авторла экиси да] талай тюрлю къанатлы къауумну болумларын кёргюзтеди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 68. *Кюн аманны андан да бек Бокъланырын кюсеп, Боранбилгич чыдамайын Ётгюрётгюр тауушэтеди.* «Жилтинле», 483. **Кюн аман этди** *къарач.* погода испортилась / кюн бузулду. *Къумурсха тёбени къозгъасанг, кюн аман этер.* **Кюн ариу** *къарач.* ясная погода / хауаны (*атмосферы*) ачыкъ, кюн тийип тургъан заманы. *Кюнбатыш кюн аманнга бозарыр, кюн ариугъа къызарыр.* (Нарт сёз.) **Кюн къысды** наступила засуха / жайда, жаун-жаумай, къургъакълыкъ къысды. *[Ёрюзмек деди:] Кюнюнг ахшы болсун, Къызыл Фук! Сен кетгенли, кюн къысханды, битмейди жукъ.* «Малкъар поэзияны антологиясы», 27.

КЮНБАТХАН *ат.* Запад (*сторона света*) / Дунияны тёрт жанындан бири, горизонтну кюн батхан жаны. *Акъ-кёксюл булутла, бир бирини юсюне къалана, ашыгъып, кюнбатханнга айландыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 193. *Кюнбатханда, башлада, алтын боюу кёрюнеди.* «Шуёхлукъ», 23. // Направление, сторона, противоположные востоку / Кюнчыкъгъанны къаршчы, бирси жаны. *Бизни самолётларыбыз кёкде жауну онгун алып, энди кюнбатханнга айланнгандыла.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 45. *[Эки жигит] Жортуулгъа чыгъардан алгъа, ала былайгъа келип, ол тёбени юсюнден экиси эки жанына: бири кюнбатханнга, бири уа кюнчыкъгъаннга кете болгъандыла.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 76.

КЮНБАТЫШ *ат къ.* **кюнбатхан**. *Сары дарий тартылды кюнбатышха, Таракъ тауладан салкъын жел урады. Малгъа къарап, жыйын жыйылды къошха, Къошда радио сёлеше турады.* «Шуёхлукъ», № 50, 12. *Ой, кюнчыгъышдан да кюнбатышха Къара туманла келедиле. Сюймеклик ючюн, жарлы жюрекле Кёп къыйынлыкъла кёредиле.* «Малкъар халкъ жырла», 176. // Направление, сторона, противоположные востоку / Кюнчыкъгъанны къаршчы, бирси жаны. *Алайда Сосурукъ къыбыла таба, бирси эки нарт а кюнбатыш таба атландыла.* «Нартла», 89. *Совет аскерчилени къаты урушханларына тёзалмай, фашистле кюнбатыш таба кетип башладыла.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 13.

КЮНБАХАР *ат эск.* **1.** Юг / *къ.* **къыбыла**. *Къанатлыланы кёбюсю къыш кюнбахаргъа кетедиле.*

КЮНДЕГИЛИ *сыф. къарач.* **1.** Ежедневный, каждодневный /

Кюн сайын, хар кюнде бола туруучу, хар кюннгю. *Не ишде да жетишим кюндегили кюрешде тууады. Кюндегили газетлени материаллары къыралны айныуун кёргюзтедиле.*

2. Периодический *(издаваемый регулярно)* / Кезиуден кезиуге, кезиую бла чыгъыучу. *Политика дерслени бардырыргъа кюндегили басма уллу болушлукъ этеди.* «Ленини байрагъы», 1973, № 1.

КЮНДЕШ [1] *ат* **1.** Соперник / Биреуню бир ишде, затда эришип, хорларгъа, озаргъа кюрешиучю адам. *Ауузну жолдашы кёп, ахшыны кюндеши кёп.* (Нарт сёз.)

2. Соперница *(об отношении новой жены мужчины к его прежней жене)* Бир кишини къатынларыны арасында байламлыкъ. *[Къатын:] Бюгече жылкъы сюрюрге нечик иги кече эди, – деп, кюндешине сёлешди.* «Малкъар ҳалкъ жомакъла», II, 197. *[Айшат Марзиятны эрине:] Сабийлей урлап кетип, элтип кюндешни юсюне салып, талатып, не дуниягъа жетдиргенсе сен муну?!* Байрамукълану Х., Жылла бла таула, 99.

3. *В позиции определения:* соперничающий / Кюндешлик этиучю. *Апсатыны къызы [Бийнёгерге:] Огъары жанынг а бек бийик болсун, кёк болсун. Эки кюндеш жин бир бирин кёрмезча бек болсун, Ма аны ичинде уа жашар кюнюнг кёп болсун!* «Малкъар халкъ жырла», 10.

КЮНДЕШЛИК *ат* **1.** Соперничество / Биреуню бир ишде, затда, эришип, хорларгъа, озаргъа кюрешмеклик. *Князланы араларында кюндешлик баргъанды.*

2. Борьба между женами мужчины/Эрни къатынларыны арасын кюреш. *Къатынла кюндешликни бардырып тебиргендиле.* (Фольк.)

■ **Кюндешлик эт** соперничать 1) стремиться победить, превзойти *кого в чем* / биреуню бир ишде, затда хорларгъа, озаргъа кюреш. *Ол ишде анга кюндешлик этерча киши жокъ эди*; 2) бороться, ссориться *(о женах одного мужчины)* / кюреш, тюйюш, уруш (*бир кишини къатынларыны юсюнден*), кюндеш халны бардыр. *Къатынла кюндешлик этмей бир айда тёзалмадыла.*

КЮНДЮЗ *заман. сёзл.* Днем / Кюндюзгю заманда. *Халкъ къачан эркинликге чыгъарыкъ болур деген акъыл аны [Кязимни] кюндюз тынчлыгъын, кече жукъусун алгъанды.* Маммелаты Д., Кязим Мечиев, 87. *Кашчыкъ кюндюз малларыны ызындан айланнган кезиуюнде билген жырларын кеси аллына жырлай неда къанатлыланы жырларын эниклей айланады.* «Шуёхлукъ», № 32, 87.

КЮНДЮЗГЮ *сыф.* Дневной, происходящий днем / кюндюз болуучу, этилиучю д.а.к. *[Забийда Мыртазгъа:] Бир къарачы, ким эсе да келди дейме. Гокка болурму? Тенг къызы бла кюндюзгю киногъа кетген эди.* Хубийланы О., Дерт, 179. *Бийик таула, аланы этеклеринде моргъа тартхан къалын агъач, кюндюзгю «сагъышларын» унутуп, терен жукъугъа киргендиле.* Шауаланы Х., Ач эшикни, менме!, 29.

◆ **Кюндюзгю кюнде** средь бела дня / кюндюз, жарыкъ заманда. *Ибрахим, кюндюзгю кюнде адам кёрмесин деп, кесин жашыра, Асланланы арбазгъа кирди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 69. *Къачхынчылагъа кюндюзгю кюнде элге кирип барыргъа онг жокъду, къоркъуулуду.* «Шуёхлукъ», № 4, 93.

КЮНДЮЗЛЮК *ат.* Навес *(для скота)* / Тёгереги ачыкъ жапма, тууар малны кюндюз туруучу

жери. *Ийнекни кюндюзлюкге такъдыла.*

КЮНДЮШ *ат къарач. къ.* **кундуш**. *Жайлыкъланы кюндюшден тазаласакъ, сютге энтда къошулуруна ишексизбиз.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 75. *«Къумуш» совхозда талай жылдан бери забаланы тюзетип, кюндюшню, залыкъылдыны къоратып, урлукъ атып кюрешедиле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 72.

КЮНЛЮ *сыф.* **1.** Освещенное солнцем *(место)* / Кюн тийген (*жер*). *Ол [жангы кюн] келгенди, челеклени жылы сютюнден толтуруп, Къартланы, сабийчиклени Кюнлю арбазлагъа олтуртуп.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 351.

2. Ясный, не пасмурный, такой, когда светит солнце / Ачыкъ, чуугакъ. *Кюз арты кюнлю эм къургъакъ болса, бизде анга: «Къысха жай», – дейдиле.* «Шуёхлукъ», № 11, 3.

3. *кёч.* Живущий в благополучии / Керегин табып, ырахат, кюню бла жашаучу. *Ол кюнлю адамладан бириди. Кюнлю юйюр.*

◆ **Кюнлю эт** создать условия для благополучной жизни / иги, ырахат, сау-эсен жашарча болум къура. *Сибиртки эдинг, сыйлы этдим, кюрек эдинг, кюнлю этдим.* (Н а р т с ё з.)

КЮНЛЮК [1] *сыф.* **1.** Рассчитанный, достаточный на день *(о пище, норме и т.п.)* / Бир кюннге белгиленнген, жетерча этилиннген (*ашны, марданы д.а.к. затны юсюнден*). *Кюнлюк жол. Кюнлюк иш.* ❐ *Хар ким ишлерге, кюнлюк мардасын толтурургъа кюрешеди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 227.

КЮНЛЮК [2] *ат* **1.** Дневник *(записи, ведущиеся изо дня в день)* / Кюн сайын болгъан ишле жазылыучу тетрадь, журнал. *Штурман кюнлюкню командирге келтирди. Ол жолоучу кюнлюклерине къарайды. Къыз кюнлюгюнде кёргенин, сагъышларын жаза эди.*

2. Дневник *(ученика)* / Окъуучугъа берилген дерсле бла ол алгъан белгиле жазылыучу дефтер. *Жашчыкъ тамблагъа берилген дерслени кюнлюкге жазды.*

КЮНЛЮК [3] *ат къарач. къ.* **салкъынлыкъ**. *Ол [тиширыу] эски къара кюнлюкню бир жая, бир жыя атлап барады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 57. *Къара кёзле, кюнлюкню кёлтюргенча, чыммакъ назик къабакъланы ёрге тюртюп, тёгерекни ауладыла.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 80.

КЮНЛЮМ *ат* **1.** Солнечная, южная сторона горы, склона, косогора и т.п. / Тауну, тикни, къапхакъны д.а.к. затны кюн тийип жылытхан, къыздыргъан жери. *Жай эрттенде къая аллы кюнлюмде Жилекле жыяды къыз, чыкъда жибий.* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 88. *Кюнлюмледе жанкъозла баш къуса, терекле да чирчик, копалла эте башлагъандыла.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 16.

2. *В позиции определения:* солнечный, освещаемый солнцем / Кюн тийген. *Кюнлюм-тёшге таяннган къошда жыйылып солугъан кезиуде къойчула хапар, жыр айтадыла, газет, журнал окъуйдула.* «Шуёхлукъ», № 28, 54.

КЮНОЗДУР *ат сёл. тил.* **1.** Небокоптитель, бездельник / Жашаун ишлемей, къыйналмай ётдюрюучю, жараусуз адам. *Аны, жашы кюноздурладан айырылмай айланнганын билгенде, къаны къайнады.*

2. *В позиции определения:* праздный, бездельный / Ишлемеучю. *Кюлтыпыс кюнлюмчюлени кюноздур фатыуаларын эшитип, чегет-*

чиле жассы бла ютюрюню арасында тепген да бир этерле. Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 15.

КЮНСЮЗ *сыф.* Несчастный; горемычный / Насыпсыз, жарлы, къолайсыз жашагъан. *Юйсюз адам – кюнсюз болур.* (Н а р т с ё з.) О *[Къыз:] Да мен кимни къызыма? Кюнсюзню къызыма.* «Къарачай халкъ тауруxла», 188.

КЮНТИЙМЕЗ *ат сёл. тил.* Неженка, неприспособленный к жизни человек / Жашаугъа чыныкъмагъан, эркеликден бузулгъан, къыйынлыкъны, тапсыз болумну кётюралмагъан адам. *Эгечибиз кюнтиймезге ичерге жаланда къайнагъан суу бере эди.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 109.

КЮНЧЫГЪЫШ *ат* **1.** Восток / Жер жюзюню тёрт кесегинден бири эм кюнбатышха къаршчы жаны. *Ой, кюнчыгъышдан да кюнбатышха Къара туманла келедиле. Сюймеклик ючюн жарлы жюрекле Кёп къыйынлыкъла кёредиле.* «Малкъар халкъ жырла», 176. *Къарашауай бла Гемуда кюнчыгъышха кетдиле, Жорта, чаба барып, бир тенгизге жетдиле.* «Нартла», 152.

2. *В позиции определения:* восточный / кюнчыгъышха къарагъан, айланнган. *Кёп бармай кюнчыгъыш жанында кюнню къызыл гюренини жартысы жер этегинден къарайды.* К ъ о д ж а к ъ л а н ы Т., Ёге ана, 80. *Мараны кюнчыгъыш къыйырында тыгъырыкъгъа чыгъарыгъына къарт ийнанып эди, алай болсада, ол жолда ажашханнга ушай эди.* «Шуёхлукъ», № 18, 47.

КЮНЧЫКЪГЪАН *ат къ.* **кюнчыгъыш**. *[Маржан] ...этиучюсюча, къыбылагъа айланып, намазын этерге уа унутуп, кюнчыкъгъаннга айланып этип бошады...* Б о т а ш л а н ы А., Жашауум, 49. *Аллын кюнчыкъгъаннга буруп, уллу элни арасында ишленнгенди жангы клуб, къанжал жабылып башына.* «Жюрек жырлайды», 237.

КЮПЕС *ат* **1.** Шелковая шаль с бахромой / Тиширыула башларына къысыучу, дарийни бир тюрлюсюнден этилген чачакълы жаулукъ. *Алтын окъа чачакълы акъ кюпесни тюбюнде Зайнафны эки жанындан экеулен тутуп, чыгъарып арбагъа миндирген эдиле.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 68. *Ол башынгдагъы бухар кюпесинг, Чачагъы сайын жибеги. Ариу санларынг жюрек къыйнайдыла, Алтын тауукъну жюжеги.* «Малкъар халкъ жырла», 141. *[Ханийни] Юсюнде узун къара жыйрыгъы, башындагъы мор кюпеси боюнуна чулгъанып, иничге белин эски кюмюш белбау тартыпды.* «Шуёхлукъ», № 20, 77.

2. *В позиции определения:* шелковый / Дарийден этилген. *Аны [Берханны] юсюнден къурт къатапа чепкени, жарыкъ кёк хотасы, башында кюпес жаулугъу, ол кесин бегитген, айбат кийинирге сюйген къатын болгъанына шагъатлыкъ этеди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 83.

■ **Кюпес жаулукъ** *къарач. къ.* **кюпес**.

КЮПСЕ *ат эск. къарач. къ.* **саудюгер**. – *Кюпседи, байды, айхай, тёрт дуниягъа айтылып тургъан аламат Энвер, – дей, Захийрет кетип къалды.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 294. *Кюпселени ётмек тюкенлерине сюелгенлени башларын къар агъартханды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 155.

КЮРЕ *эт.* **1.** Сгребать *что (в кучу)* / Бир затны кюрек бла бир жерге жый, жыйып, бир жерге кетер. *Ийнекчигин да тартып, тюбюн да кюреп, суугъа чыгъарып*

бара, эки стражник Байрамукъну аллына арбазда тюбедиле да, кесин да, ийнегин да ёрге, правлен таба, айландырдыла. З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 244. *Жарсыйма мудахны кёрсем, Жангы къабырда топуракъ кюресем.* «Шуёхлукъ», № 55, 44.

2. *кёч. къарач.* Возлагать *что на кого,* поручать *что кому* / Бир ишни биреуню боюнуна сал. *Жамагъат бирден кюреширге тыйыншлы къыйын ишни битеулей устазлагъа кюрерге жарамаз.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 50. *Шапала, ары-бери бёлюне, булжуна, ючюсю-тёртюсю бажарлыкъ ишни жангыз биреуленнге неда экеуленнге кюреп къоюучандыла.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 234.

3. *кёч. къарач.* Приписывать *что кому,* сваливать *что на кого* / Бир болгъан ишни себебин, чурумун бир терслиги болмагъандан кёр, анга ата. *[Чомурну нёгерлеринден бири:] Чомур, сен директоргъа айыпны бош кюрейсе.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 25. *[Алий Муратха:] Сен айтдынг, мен айтдым деп бир бирибизге кюрерге кюрешгенден хайыр жокъду.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 41.

КЮРЕК *ат* **1.** *къ.* **жугар**. *Элде адамла къойчуну кёз чунгуруна кирип, жауурун къалакъны кюрекле бла къазып чыгъардыла.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 212. *Хамит кюрекни алып, юй сюртюрге топуракъ къазып тебиреди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 134.

2. Деревянная лопата для сгребания *чего-л.* / Бир затны кюрер ючюн хайырланылыучу, агъачдан этилген адыр. *Кюрек болса, кир кёп.* (Н а р т с ё з.) О *Эр кишиле кюрекле, жугар сапла, сенекле, бычакъ къынла, аякъ, къашыкъ ишлейдиле, чабыр этедиле.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 201.

◆ **Кюрек бийче** *этн. эск.* Лопата, наряженная в женскую одежду / жауун жаудурур ючюн деп, тишириыу кийимле кийдирилген кюрек. *Жашчыкъла, къызчыкъла тохтагъан арбазларында, жерлеринде: «Кюрек бийчеге жауун тилейбиз»,– дегендиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 193. *«Таулула, жауун жаудурур ючюн, кюрекге тишириыу кийимле кийдирирге кюрешедиле. Ала аны атына «кюрек бийче» атагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 38.

КЮРЕЛ *эт. страд. от* **кюре** / Кюре дегенни *араш айырмасы. Мекямлада талай жылдан бери тургъан мешхут кюрелгенди, жангы габдешле ишленнгендиле.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 69.

КЮРЕЛИУ *и.д. от* **кюрел** / Кюрел дегенден *этим ат. Къарны кюрелиую. Багушну кюрелиую. Терсликни биреуге кюрелиую. Жумушну биреуге кюрелиую.*

КЮРЕН *ат* **1.** Ореол, нимб; венец / Кюнню, айны д.а.к. затны къуршалап тургъан жарыкъ, къызгъан тёгерек. *Кюн батаргъа къысылгъанды, аны тёгерегин алтын суугъа алыннган кюрен къуршоулагъанды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 261.

2. *кёч. къарач.* Круг *(обязанностей, забот и т.п.)* / Жумушланы, къайгъырыуланы д.а.к. затланы бир талайы. *Рамазан кесини къайгъыларыны кюренинде тентирейди.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 25.

◆ **Кюрен тарт** образоваться *(об ореоле, круге вокруг чего-л.)* / жарыкъ тёгерек бла къуршалан. *Жулдузла, кёкден кёз къыса, ала кийиз кибик ёзенни башына жабылгъандыла, алай а жангы чыкъгъан айны тёгерекчиги кюрен тартып башлагъанды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 149. *Кёлтюрюлюп булутла, чагъылынып, чачы-*

лып, кенгден кюрен тартылды, чуакъ аязды, ачылды. «Жюрек жырлайды», 48.

КЮРЕС *ат къарач.* **1.** *къ.* **балас** / Юсюне салып бичен эм башха зат ташыргъа хайырланыучу терек, бутакъ д.а.к. *Тикден кюресле бла ёгюз гебенлени сюйреп тюзге тюшюрюп тёгереклерине буруу этдиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 284.

2. Род носилок / Бокълауучну бир тюрлюсю. *Омакъ эшилген четен гюрбели ёре арбалада баргъанма, кюресге олтуруп, кюрес къарыулу къоллада чайкъала баргъанла да бардыла.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 75.

3. *ц. диал.* Вязанка, сноп / Къысым, кюлте. *Тюз ол чакъда, инбашында да кюрес чыбыгъы бла, Ибрахим арбазгъа киреди. Кюресни юй аллында отун къалау къатына атды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 8.

◆ **Кюрес тарт** туго перевязывать, связывать *что* / къаты тартып, буудуруп къыс. *Чегет чареха бёленип, кюрес тартханча, чыкъырдап башлады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 220. *[Таукъан], кюрес тартханча, тартып, суукъсурагъан, жыйырылгъан тайчыкъны юзмезге чыгъарды.* «Шуёхлукъ», № 76, 16.

КЮРЕТ *эт. понуд. от* **кюре** / Кюре дегенни *къатланыучу айырмасы. [Харун жашланы ызындан, ачыуланып:] Сора была шахтаны начальнигине да къар кюретирик эдиле!* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 142. *[Умар Чубургъа:] Кутузов, ышанып, сеннге бауну да кюретмез эди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 141.

КЮРЕТДИР *эт. понуд. от* **кюрет** / Кюрет дегенни *къатланыучу айырмасы. Арбазны къарын кюретдир. Топуракъны кюретдир. Терсликни биреуге кюретдир.*

КЮРЕТДИРИУ *и.д. от* **кюретдир** / Кюретдир дегенден *этим ат. Бульдозерге топуракъны, ташланы кюретдириу.*

КЮРЕТИУ *и.д. от* **кюрет** / Кюрет дегенден *этим ат. Жолда чырмаулукъ этген ташланы бульдозерге кюретиу. Айыпны биреуге кюретиу.*

КЮРЕУ *и.д. от* **кюре** / Кюре дегенден *этим ат. Бетон, кирпич ууалгъанланы бульдозер бла кюреу. Арбазда сыйпалгъан кирни бир жерге кюреу. Къарны арбаздан тышына кюреу.*

КЮРЕШ I *эт.* **1.** Сражаться *(с врагом)* / Жау бла уруш эт. *[Таулан:] Биз былайда тюзлюк ючюн жан бергинчи кюреширге деп ант этгенбиз.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 325. *Бир кесек къарыу жыйгъанлай окъуна, Мухаммат да, аны нёгерлери да фашистле бла жигер кюрешедиле.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 176.

2. Бороться за *что-л.* / Бир затны тынгылы этер, болдурур ючюн кюч сал. *Тюзлюк ючюн отда кюйгенлеге Хурмет бере, кюрешип келгенбиз.* О т а р л а н ы К., Танг жулдузум, 37. *[Ариубат:] Адам кесини жашауу, насыбы ючюн кюреширге керекди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 6.

3. Стараться *что-л.* сделать / Бир затны этер ючюн кёл сал, кючюнгю аяма. *[Къара-Къуба ханнга:] Энди бу юч ажир, ол жашлагъа хапар билдирир ючюн, артха къачаргъа кюреширикдиле.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 178. *[Анасы къызына:] Къоркъма, балам, киши да жокъду, къоркъма! – деп, кёзлеринден орунга жыламукълары агъа, ауругъанны кёлюн алыргъа кюрешеди.* К ъ о б а н л а-

н ы Д., Таулада тауушъ, 331. *[Хаджибатыр:] Къатын, сен а бюгюн уллу къонакъ келликди да анга, тийиншлисича, къонакъбай болургъа кюреш.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 63.

4. Возиться, заниматься *каким-л.* делом / Не болса да бир иш бла булжу; тюрт-мюрт эт. *Ханымсат, къолларын этегине салып, бармакълары бла кюреше, тынгылайды.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 10. *Воронов, жукъ да сёлешмей, кесини ушкогу бла кюреше башлады.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 20. *Асхат, башын кётюрмей, ингирли бери ингилиз тилни дерс китабы бла кюрешеди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 363.

5. Заниматься *чем* / Бир иш эт. *Упражнениядла бла кюреш. Спорт бла кюреш.* ■ *Бир къауум колхозла жаланда сютлю малчылыкъ бла, бир къаууму уа этли малчылыкъ бла кюрешедиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 133.

6. Работать, трудиться / Ишле, урун. *Кёлеклери кирден мелте болуп, сакъаллары, чачлары жетип, мардасыз къаты кюрешедиле.* «Къарачай халкъ тауруxла», 57. *Тюзю уа, экиси да сабийлеге билим берир ючюн, адам этер ючюн кечекюн демей кюрешедиле.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 86. *[Къонакъ Азаматха:] Ишлейбиз. Ма, харип, бу къызчыкъла кечекюн демей кюрешедиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 261.

7. Стараться, делать что со старанием / Бир затны кёл салып, къадалып эт. *[Элмырза] кюрешип, ажирни аллына атлаталмагъанында, ызына бурулуп, арбаны жетди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушъ, 161. *[Жаш:] Кюреше кетип, Солтанны мулжаргъа салдым, юсюне кийизчигибизни жапдым, чабырларын тешип башладым.* «Шуёхлукъ», № 6, 99. *Кюреше кетип, эшиклени ачалмагъандан сора, Хамызат Мурат бла Абийдат болгъан отоугъа ёлю мыллыгъын атады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 163.

8. *кёч.* Подвергать гонениям, преследовать *кого* / Жауунгача къарап, къыйна; ызындан тюшюп, жашау, тынчлыкъ берме. *Ох, сени бла кимле кюрешедиле, Мени ариу Кулийнам. Сени кёрмей къалгъан кюнлеримде Къарангы болады дуниям.* (Ф о л ь к.) ■ *[Одинцов:] Биз сизни бла кюреширге неда сизни тутаргъа келмегенбиз.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 17. – *Мени хатерим ючюн къой, была бла кюрешме, башларына азат эт, – деп, хан Алсурудурдан тиледи.* «Къарачай халкъ таурухла», 80.

9. *кёч.* Ссориться, скандалить с *кем*, тягаться, спорить, соперничать, состязаться в *чем-л.* / Бирею бла уруш, даулаш, къаугъа чыгъар. *Ажир бла кюрешген атны сырты жауур болур.* (Н а р т с ё з.) *Онглу бла кюрешсенг, жазыкъ этер, онгсуз бла кюрешсенг, сыйынг кетер.* (Н а р т с ё з.) О *[Шаухал Хасаннга:] Къой, жашым, къой. Аны бла [Къандауур бла] кюрешеме деп, кесинге бир палах этдирсенг, къалгъан ёксюзлеринги кимге аманат этериксе?* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушъ, 25.

КЮРЕШ II *ат* **1.** Сражение, битва / Уруш, жау аскерлени араларында болуучу уллу сермеш. *Севастопольну къатында бир элчик ючюн кюреш баргъанлы эки кюн бла эки кече бола эди.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 12. *Къаралбий кюреш бошалгъанны билдирирге тартыучу сырыйнасын тартады.* «Шуёхлукъ», № 18, 99.

2. Борьба *(идейная, против войны и т.п.)* / Къаршчы жамауат къауумланы, ниетлени, кёз къарамланы д.а.к. затланы, бир бирлери бла келишмей, бири бирин хорлап,

бийлик этерге итиниулери. *Жангы эски бла кюрешде тууады. Класслы жамауатда кюрешге къатышмагъан искусство жокъду.* «Шуёхлукъ», № 85, 86. *«Бар кюреш да ол зорлукъгъа къажау бардырылгъанды»,– дейди поэт.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 105. *Урушну болдурмаз ючюн кюрешде баш борчну история халкъла аралы ишчи классха салады.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 15. // Борьба *(за экономию, развитие производства и т.п.)* / Къаллай да болсун бир муратха жетер ючюн баргъан ишле. *Производствону ёсдюрюр ючюн кюрешге къатыша, урунганланы жашау къолайлыкъларын кётюрюуге къошхан уллу къыйынны юсюнден башда айтылгъанды.* «Шуёхлукъ», № 69, 75. *Азда, кёпде да аяулукъ ючюн кюреш дайым игиленир ючюн кюреш башланды.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 94. // Борьба *(с природой, со стихией и т.п.)* / Бир затны хорлар, жокъ этер ючюн бардырылгъан ишле. *Былтыргъы осал хауа болумла бла къаты кюреш бардыра, районну нартюх ёсдюрюучюлери да жыгер урунгандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 83.

3. *кёч. къарач.* Состязание *(спортивное)* / Спортну бир тюрлюсюнде биринчиликни алыр ючюн эришиуле. *Жаздан башлап эндиге дери баргъан къаты спорт кюрешледе футбол сезон бошалды.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 233.

4. *кёч.* Столкновение *(противоречивых чувств, мыслей и т.п.)* / Сезимлени, оюмланы д.а.к. затланы бир бирге къаршчы келиулери. *Сезимле, кюреш ачып, чулгъана, жыртыша, кёзюу-кёзюу бир бирин хорлай барадыла.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 47.

КЮРЕШДИР *эт. понуд. от* **кюреш** [1] / Кюреш [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Бурун бир къаум къыралда бугъа бла адамны кюрешдирген оюн болгъанды.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 50.

КЮРЕШДИРИУ *и.д. от* **кюрешдир** / Кюрешдир дегенден *этим ат. Аяулукъ ючюн кюрешдириу. Ауругъанны кёлюн алыргъа кюрешдириу.*

КЮРЕШИУ *и.д. от* **кюреш** [1] / Кюреш [1] дегенден *этим ат. [Къайсын:] Бюгюн да [уучу итле] айыуну къолгъа къаты алгъандыла, аны бла кюрешиулери сейирликди.* Т ё п п е л а н ы С., Жаралы зурнук, 15. *Не заманда да урунганланы жюреклеринде къарыусузгъа эриу, анга болушургъа кюрешиу кетмегенди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 120. *Къаты кюрешиу [ит бла къабанны арасында] кёзню къысып ачхан чакълы бир заманны барды, женгил да бошалды.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 65.

КЮРЕШЧИ *ат.* Борец за *что* / Бир алчы затны къорууларгъа, аны жашауда болдурургъа излеген, итинген адам. *Атасы анга [Хакимге:] «Батыр болургъа юйрен, халкъ ючюн кюрешчи бол», – деп, алай айта болгъанды.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 165. *Эркинлик ючюн кюрешчиле артыкълыкъладан къоркъмайдыла.* «Коммунизмге жол», 1972, № 96.

КЮРЕШЧИЛИК *ат.* Занятие человека, борющегося за *что-л.* / Кюрешчини иши. *Ол затла халкъны кюрешчиликге, жангычылыкъгъа итиниу къудуретин гумухландыргъанын ангылап, [Кязимни] жюреги ауруйду.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 80.

КЮРКЕ *ат къарач. къ.* **курка**. *Айыу жайны жай узуну кесин се-*

миртеди, къыш а жазгъа дери кюркесине кирип жашайды. О р т а б а й л а н ы Т., Окъуу китап, 48. *[Айю] терен къарангы жерде, шындыклада, чаууллада къая дорбунчукъну кюрке этип турады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 122.

КЮРМЕ *ат.* Кюрме (вид узла петлёй, чтобы кого-л. не задушить) / Тюйюмчекни бир тюрлюсю. *[Жаш] эшекни юсюнде къапчыкъла бла бирге тагъылып тургъан жантауну тешип алды да, кюрме этип, аны боюндан такъды.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 29.

КЮРМЕК *ат.* Птичье просо / Урлугъу тары бюртюкге ушагъан ханс.

КЮРТ *ат къарач. къ.* **курт**. *Анда-мында чунгурлада жатхан эски кюртледен сора тёгерекде къар къалмай эрип, жазны жуукъалашханын таныта башлагъанды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 228. *Жел, къарны зыгъыр къатыш сибирип, ышыкъ жерледе кюртле къалайды.* Д о т т у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 41.

КЮРЮЧ *ат къарач. къ.* **кюйрюч**. *Штабны аллында кюрюч терекге тагъылып тургъан тогъуз-он ат къуйрукъларын силкедиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 277. *Къанга буруну жанында къарт кюрюч терекни къабугъу кетипди.* Д о т т у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 62.

КЮСЕ *эт.* 1. Жаждать, страстно желать *чего-л.* / Бир затны бек, мардасыз, чексиз сюйюп изле, аны бек кереклилигин сез. *Къулакъ, боюн толгъанды къумдан, Тилибиз тутулуп, суу кюсей, Эшитмеген эдик сынгар инсандан Былайды деп къарачай эл Блей.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 98. *Жангы жылда жангы насып кёп келсин, хар къонакъ къыралымы кюсеп келсин...* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 106. *Харун саулай къалды, къылычы сыныпп, О, къалай кюсей эди ол ёлюмню, Жатарча тенглери бла жыгъылып, Кёрмейин душман бой салдыргъан кюнню!* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 42. // Хотеть иметь *(ребёнка, сына, мать и т.п.)* / Сабийинг, ананг д.а.к. затынг болурун сюй. *[Къатын эрине:] Ёмюрюм Сабий кюсеп, мен не дыгалас этип айланганымы кесинг биле тураса.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 28. *Чомай Бийсолтанны'жаш кюсегенин билди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 36.

2. Стремиться, тянуться к *кому* / Биреуге жюрегинг бек тартып, бек термил, сюй. *Ол [Ибрахим] ёмюрюнде кюсеп кючден тапхан юй бийчесин, жанындан артыкъ кёрюучю эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 43. *Къутас чачлы, Къыйылгъан къашлы, Жаным кюсеп тургъан мёлек, Сабыр сёзюме жокълай Гъаршны, Этдимми бир толмаз тилек.* «Шуёхлукъ», № 61, 44. *Сени кюсей, кюйдю ичим! Къолунг бла суусап ичир.* «Шуёхлукъ», № 22, 6.

3. Тосковать, испытывать тоску / Биреуге, бир затха термил, тансыкъ бол, аланы излеу. *Къалай кетдим мен сени ташлап, Туугъан журтум, сюйген Кавказым! Сени кюсей, жан бердим жашлай. Хаман аны этеме ажым.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 93. *Азамат къатылды атха. Жюрюшлейди, жел ургъанча, Сют фермада аны кюсеп, Биреу сакълап тургъанча.* «Шуёхлукъ», № 20, 46.

4. Нуждаться, испытывать потребность в *ком-л.* / Бек керекли бол, бек излен (*адамны юсюнден*). *Аны [Кертибий] кибик сюрюучюлени [колхозда] кюсеп турадыла.* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 37. *[Хашир Суфиятха:] Классымда неда тенглеримден*

жюрегим къыйналса, сени кюсейме. Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 120.

5. Мечтать / Бир затны этерге, бир болумгъа жетерге умут, мурат эт, итин. *[Халкъым] Къарап, ызынга айланчы энди! Ма, биз кюсеген заман келгенди!* Хубийланы О., Мурат, 16. *[Ырысхысы кёп, башына сакъ Хамызатны] Кесин да уллу къуллукъгъа Саллыкъдыла, дейдиле. Тюберге аллай ашхылыкъгъа Аз къызмы кюсейди?* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 168.

6. *кёч.* Заслуживать *(тюрьмы, палки и т.п.)* / Тюрмеде олтурургъа, тюйюлюрге д.а.к. затха тийишли бол. *Итлени балалары, итле, тохтагъыз! Сизни Петропавел крепость кюсеп турады! – деп, жандармла студентлеге къамичилени ойнатадыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 156.

КЮСЕЛ *эт. страд. от* **кюсе** / Кюсе дегенни *зорлаучу айырмасы. Кюселген зат табылыр.* (Нарт сёз.) О *Бизге жараланы къызгъанмагъан жолла, Ёгелеринеча къарагъан жылла. Ол жолладан, жылладан да ётдюк биз, Кюселген муратыбызгъа жетдик биз.* Отарланы К., Сынла, 149.

КЮСЕЛИУ *и.д. от* **кюсел** / Кюсел дегенден *этим ат. Биреуню кюселиую бир затны кюселиую.*

КЮСЕТ *эт. понуд. от* **кюсе** / Кюсе дегенни *къатланыучу айырмасы. [Сарыбий Муратха:] Сизни кибиклеге кесибизни танытырбыз. Туз ашагъаннга суу кюсетирбиз, ашыкъма!* Шауаланы М., Мурат, 185. *Дуния аламатды, сейир: Ол кюнюмден бери, сени [къызны] Кюсетмейин, танг атмады, Ариулугъунг тынчайтмады.* Отарланы К., Танг жулдузм, 50.

КЮСЕТДИР *эт. понуд. от* **кюсет** / Кюсет дегенни *къатланыучу айырмасы. Биреуге бир затны кюсетдир.*

КЮСЕТДИРИУ *и.д. от* **кюсетдир** / Кюсетдир дегенден *этим ат. Биреуню кюсетдириу. Бир затны кюсетдириу.*

КЮСЕТИУ *и.д. от* **кюсет** / Кюсет дегенден *этим ат. Азатлыкъны кюсетиу. Ашны кюсетиу. Окъууну кюсетиу.*

КЮСЕУ *и.д. от* **кюсе** / Кюсе дегенден *этим ат. Алай жашау тарлыкъны оту къарангы халкъны, окъуй-жаза билиуню кюсеуню унутдуруп, гыржын излеуню иш этдиргенди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 124. *[Сарыбийлары] киши кёрмеген жерге ычхынганлай, аланы хар бири аш кюсеу къайгъыгъа кирди.* Этезланы О., Тарда, 100. *Сиз а унутмагъыз багъалы атларын Сынла болуп сюелген жигитлени, Кюсеулери къанмагъан жюреклени.* Отарланы К., Сынла, 122.

КЮСЕУ-КЮСЕУ *межд.* Возглас, которым подзывают корову / Ийнекни чакъыргъанда айтылыучу сёз. *Къатын ийнекни «кюсеу-кюсеу» деп, чакъырады.*

КЮТ *эт.* **1.** Пасти *кого* / Малланы, юй къанатлыланы отлатыргъа элтген заманда алагъа къара. *[Къатын] кюндюз эл къазын кютюп, кече уа ханны юйюнде шапалыкъ эте болгъанды.* «Малкъар халкъ жомакъла», I, 103. *Хажи-Осман эрттен-ингир къойланы санайды. [Аслан:] Мазанны къой кютерге, санаргъа юйретеди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 30. *[Солтан:] бузоуланы кютген жерге келип, тёгерекге айланып да кюрешдим, алай мени*

къычырыгъыма киши жуап къайтармады. «Шуёхлукъ», № 6, 95.

2. *къ.* **отла.** *[Ата журтуму] Гелеу жайлыкъларында Тау кийикле кютедиле, Къалын агъачларында Кёгетле кёп битедиле.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 25. *Кютюп айланнган малла тынгысыз болуп башладыла.* «Шуёхлукъ», № 39, 78.

3. *кёч.* Держать *(скот, птицу)* / Мал, юй къанатлы тут, жай. *Мал кютмеген байынмаз, жер сюрмеген тоюнмаз.* (Н а р т с ё з.) *Эчки кютген жубанч, къой кютген къуанч.* (Н а р т с ё з.)

4. *кёч.* Ждать *кого* / Биреуню сакъла. *Бу жерледе сен не затны тинтесе, Айт, мазаллы, мында кимни кютесе?* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

5. *кёч.* Следить, ходить за *кем* / Къарап, къайгъырып неда ызындан марлап, айланып тур. *Андан бери [Агъаз] Хохайны кютюп жюрюйдю. Не уакъ ишге да узалыргъа къоймайды.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 66.

6. *кёч.* Искать, стараться найти / Излеп табаргъа кюреш. *Къойгъа керек эсе кырдык, Чынар аума – кюн арады, Биз сёз кютдюк тауда, къырда, Жулдуз кютгенча аламда.* «Шуёхлукъ», № 77, 88.

КЮТДЮР *эт. понуд. от* **кют** / Кют дегенни *къатланыучу айырмасы. Насыпха, туугъан жеribизде къоркъакъ Кёп туумады, къой кютдюрмедик ортакъ. Анга танасын ышанмады таулу, Къоркъакъланы ким кёрмегенди, табу?* О т а р л а н ы К., Сынла, 103. *[Харун Назбийге:] Бузоу да кютдюресиз, малланы кече да сакъламасыз, тап, бир-бирде уа ийнек да саудурасыз.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 180.

КЮТДЮРЮЛ *эт. страд. от* **кютдюр** / Кютдюр дегенни *зорлаучу айырмасы. Тууарла талада кютдюрюледиле. Бузоула кюн бетде кютдюрюлгендиле.*

КЮТДЮРЮЛЮУ *и.д.* **кютдюрюл** / Кютдюрюл дегенден *этим ат. Эл ийнеклени агъач къыйырында кютдюрюлюулерин бир-бирле жаратмадыла.*

КЮТДЮРЮУ *и.д.* **кютдюр** / Кютдюр дегенден *этим ат. Жылкъыны тау сыртлада кютдюрюу. Ийнеклени салкъын бетледе кютдюрюу.*

КЮТЕЙ [1] *сыф. сёл. тил. къарач.* Смирный, безобидный / Жууаш, тынч, сабыр. *Кютей адам.*

2. Увалень / Ауур къымылдаучу, мыт-мыт. – *Кютей, къалсанг а, бир кесинг сюркеле, Ёлюрсе сен, сыфатынг да биргенге...-* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 189.

КЮТЕЙ [2] *эт. къарач.* Присмиреть, притихнуть; приуныть / Тынч, жууаш шош бол. *Тюрмеден къайтханлы жаш кютейгенди.*

КЮТЕЙИУ *и.д.* **кютей** [2] / Кютей [2] дегенден *этим ат.*

КЮТЮ *сыф.* Прирученный, ручной *(об овце и т.п.)* / Адамны айтханын этиучю, анга юйреннген (*хайыуанланы, къанатлыланы юсюнден*). *Кютю къаргъа, Кютю маймул.* ■ *Къаргъала юйлюдюле, кютюдюле, кишиден да къоркъмайдыла.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 58. *[Эллен:] Ол мени тартхан жипни юзерге къолумдан келмейди: кютю къойча, аны [Элдарны] ызындан, аны тёгерегине айланама.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 76. *Кютю айыу да эркинликде Жатады чатырны артында.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жырлары, 69.

■ **Кютю бол** 1) приручаться, становиться ручным / адамны айт-

ханын эт, аны къолуна юйрен. *Бёрю бала кютю болду. Турна бир талай замандан кютю болду.* ■ *[Мыртаз Таужаннга:] Мен... сен аязгъынчы сакъларыкъ тюлме, менден келген адамгъа [ирик] кютю болса да чартламасын, боюнуна тыбыначыгъын тагъып, берип жибер.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 214; 2) *кёч.* становиться доверчивым, послушным *(о человеке)* / тынч, жууаш, адам айтханны этиучю бол. *[Халиймат Айшатха:] Бусагъатда ол [Шерийфат] эмиликди. Юйюнге киргенлей а кютю болуп къаллыкъды.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 51.

КЮТЮЛ *эт. страд. от* **кют** / Кют дегенни зорлаучу *айырмасы. Малла иги кютюлмейдиле, Кютюлмей, сют бермейдиле.* О т а р л а н ы С., Жансарай, 73. *[Шамил колхозну оноучуларына:] Бюгюн кютюле тургъан жерлеринден алты саулукъ ийнек къорагъанды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 97. *Хауаны болумуна кёре, тап жерледе кютюлген туарла не исси заманда да эт къошханларын тохтатмайдыла.* «Алчыла», 66.

КЮТЮЛЮУ *и.д. от* **кютюл** / Кютюл дегенден *этим ат. Малны кютюлюуюне кёре болады сютю, эти да.*

КЮТЮУ [1] *и.д.* Кют дегенден *этим ат. Мал кютюу. Биреуню кютюу.* ■ *Кюнден кюннге жаш тууарчыла сюрюу кютюуню эбине тюшюне барадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 387. *[Малчы:] Энди сабийлеге аманаты олду: заранлыды хайыуанлагъа хыны этиу, жарашмайды урунтюйюп бузоу кютюу.* «Жюрек жырлайды», 16.

КЮТЮУ [2] *ат.* Пастбище, выгон, выпас / Малла кютюлюучю жер. *Не айтаса, тёгерек кём-кёк гелеу! Кырдык – къалын, кютюу – кёп.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 304. *Осман, къойланы кютюуге жайып, къойчу таягъын жерге уруп, аны тёгерегине исламейге барып, кёп кере аякъ бюкгенди.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 28.

КЮУ *ат къарач. къ.* **кюй. 1.** *[Таулан:] Ол [Хамит] къатыма чёгюп, кесине этген кюулени къаура сыбызгъы бла согъуп тебиресе, кёзлеримден къуюлгъан жыламукъла акъ сакъалымы жибитедиле.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 99. *Гургумлуну кечеги тойларында жырланыучу ыйнарланы орунуна, къуу-шуу тыбырлада сарнау кюуле этиле башладыла.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 22.

2. Плач и мотив плача / Ёлгеннге этилген жыр эм аны макъамы. *Кюу деп ёлгеннге этилген жырны макъамына, кесине да айтадыла.* Х у б и й л а н ы М., Къарачаймалкъар совет халкъ жырла, 141.

КЮУСЮН *эт. къарач.* **1.** *къ.* **кюйсюн 1.** *Хайыуан ёлсе, къаргъа кюусюнюр, Адам ёлсе, молла сюйсюнюр!* (Н а р т сёз.)

2. *къ.* **кюйсюн 2.** *Биз келгенбиз юйюгюзге къыз тилеп, Сизни жуукъ болуругъузну излеп. Къызыгъызны кюусюнюп жашыбызгъа, Экиси да баш тутарла: тиридиле, Колхоз ишде алчыланы бириди-ле.* «Жюрек жырлайды», 280. *Кюнюн кюусюнмейди, Ишин ишсинмейди, Ашын Ашсынмайды, Ишге ташсынады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Назмула бла жазсала, 124.

3. Сильно влюбиться в *кого* / Тиширыуну бек сюй *(хотеть жениться, стать близким и т.п.). Чибинле басыннганча Бал таракъны юсюне, Жашла жашау бермейдиле, Письмо жаза, кюусюне.* «Жюрек жырлайды», 195.

КЮУШЕН *эт. къарач.* **Ышныр эт** (*къ.* **ышныр**). *[Харун] Ары бла бери сюркелип, бёркюн тапмагъанында, Эки тишин от чакъдыра, арбазда кюшенип жатхан къолан ийнекге мыллыгын атды.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 88. *Бу ёмюр туудурду темирни, Бу темир ашайды, кюшенип, «Нарт» ёмюрден къалгъан кёмюрню.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 189. *Тоюп, желинлери къызып келген хайыуанла, кюшене, жата, стауатха жарашдыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 154.

КЮУШЕНИУ *и.д. от* **кюушен** / Кюушен дегенден *этим ат.*

КЮФ *ат.* Закром, ёмкость для хранения зерна / Мирзеу сакъланыучу жер, мекям. *Бишген къызыл будайны Аппа оруп жыяды, Алтын бетли будайны Кюфлерине къуяды.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жылла озадыла, 98. *«Быллай бир берсем болурму?» – деп, Бекболат да тауукъалагъа себерге деп, чёмюч бла узалып, кюфден алгъан нартюхюн [Кюмюшге] кёргюзтеди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 249. *Чёплеуню планын толтуралмаса да, [колхоз] урлукъдан къалгъанын барын да, зираф этмей, къыралны кюфлерине къуйгъанды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 230.

◆ **Кюфде ёсген** ухоженный/керегин тапхан, иги къаралгъан. *Кюфде ёсген къыз.*

КЮЧ[1] *ат* **1.** Сила *(физическая энергия человека, животного)* / Жаны болгъан затланы шаугютлерин къатдырып, санларын къымылдатып, къаллай да болсун бир иш этиулери; адамны, жаныуарны, хайыуанны саныны къарыуу; къарыу. *Деу кёкюрегли, кенг жауурун къалакълары Хаширни кючюн кёргюзте эдиле.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 143. *Хасанны кючю жетмегенин эслеп, сюркелип барып, ишге тулпар Аубекир къошулду.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 50.

2. Энергия, мощность / Материя затлагъа къатылып, тийип, бир жукъ этип, болумларын, ишлерин тюрлендириучю энергия эм аны къатылыгъы, къарыулулугъу. *Жулдузла анда-мында жукълана башлагъандыла. Къобанны ташланы жуугъан тауушу, аязчыкъны кючюне кёре, бир ачыкъ, бир тунакы ауаз бла эшитиледи.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 141. *Эки тирмен бургъанды Къара сууну кючю, Шорхалары, кюмюшча, Кюзгюча, таза ичи.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 29. *Атом кючге биз уллу акъыл бёлебиз.* «Жюрек жырлайды», 305.

3. Силы *(производительные, природы, рабочие и т.п.).* / Энергияны, ишни шауданы болуучу материя башлам. *Халкъны чыгъарма кючю. Урунуу кючле.* ■ *[Кязим:] Ырысхыны чыгъаргъан кючле жаланда урунууда болгъанын, адамны адам этген, хар затны да башы урунуу болгъанын ангылайды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 1973, 75.

4. Мощность *(трактора, электростанции и т.п.)* / Двигатель бир заманны ичинде чыгъарыучу энергияны санын белгилеучю ёлчеу. *Харьковдагъы трактор завод жюз бла атны кючю болгъан трактарны ишлеуге тюзелгенди.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 142. *Бу жуукъ заманда Вишонтда 800 минг киловатт кючю болгъан Ю. Гагарин атлы тылпыу электростанция хайырланыргъа берилликди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 87. *Машина кючню, элге деп, Шахар иеди кёпден кёп.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 53.

5. Сила *(любви, тоски и т.п.)* / Сюймеклик, тансыкълыкъ, къайгъырыулукъ д.а.к. сезимни уллулугъу, теренлиги. *Ёле туруп, суу*

берирге Къалсанг а мени биргеме, Ёле туруп, суу берирге... Жерде адамлыкъ тамгъасы, Сюймеклик кючю да анда. Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 110. *Сеннге бетсинип сюймейме сени, Сюймезге кючюм жетмейди.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 61.

6. Сила *(ума, нравственности, воли и т.п.)* / Адамны акъыл иш эте неда кесини халын, къылыгъын, тёзюмлюгюн д.а.к. шартларын кёргюзте билиую. *Аны акъыллыны кючю уллуду. Тёзюмлюкню кючю хорламгъа келтиреди.* ■ *Кюч намысдады, билимдеди, кертичиликдеди.* «Шуёхлукъ», № 63, 82. *Аны [Курайны къызы Мариямны] къадарына жарсыдыкъ, жюрек тазалыгъына, адамлыкъ кючюне сукъландыкъ.* Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 124.

7. Правомочность / Бегимни, законну, оноуну д.а.к. затны болумлулугъу. *Бегимни энди кючю жокъду. Законну кючю уллуду.*

8. *кёч.* Власть, политическое господство / Политика бийлик, къыралгъа таматалыкъ этерге эркинлик. *«Ырысхы да, кюч да, жел чачханча, болдула, – деди Осман [бай], къыжырыкълап, – барысы да кетди!»* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 19. *Ким ёлюр бу бийлени кючлеринден къутулуп.* «Къарачай-малкъар жырла», 31.

9. *кёч.* Власть, авторитет, могущество / Къудурет, сый, бийлик. *Битеу юйюрлени жашауларында, бегирекда мюлк юлешиуде, эски адетле кёпге дери кеслерини кючлерин тас этмей тургъандыла.* «Шуёхлукъ», № 56, 55. *Аминат кесини ариулугъуну кючюн энтда билалмагъанды.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 163.

10. Источник *какой-л.* деятельности, могущества, влияния / Къаллай да болсун бир ишни барыууна, бир затны айныууна, ёсюуюне себеп болуучу зат. *Библиотека адамланы ангылауларын ёсдюрюуде уллу кючдю, ол билимни къаласыды.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 119. *Чынтты поэзияны тузгыржынны кючюне тенг болгъанына сёз жокъду.* «Шуёхлукъ», 1959, № 6.

11. *кёч.* Значение, важность / даража, уллу магъана, багъа. *Окъуунну кючюн Къайсы да билир. Жумушайды, эрийди бузлауукъ Сибирь.* «Жилтинле», 93. *Солтан тынч шыбырдап сёлешгенликге, аны сёзлери ауур эдиле, алада уллу кюч бар эди.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 82.

12. Войска / Аскер. *Жауларыбызны кючлери Асан улу оноу этген аскерден бир ненча кере кёп эди.* «Шуёхлукъ», № 3, 41. *Душман биягъы элни къолгъа алыргъа мурат этип, ары уллу кюч бургъаны терк ангылашынды.* «Коммунизмге жол», 1983, № 156. *Немислиле иги танг кючлерин партизанланы къурутургъа салдыла.* «Коммунизмге жол», 1984, № 183.

13. Силы *(демократические, передовые, оппозиционные и т.п.)* / Жамауат къауум не да бир тюрлю танытхан ышанлары болгъан адамла. *СССР колониализмге къажау кюрешге алчы' кючлеге дайым болушлукъ берип тургъанды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 116. *Къыралда [Кипрде] демократия кючле архиепископ Макариос жанлы болгъанларын билдиргендиле.* «Коммунизмге жол», 1983, № 96. *Ала [Францияда айырыула] оппозиция кючлени уллу жетишим болдургъанларын чертедиле.* «Коммунизмге жол», 1971, № 154.

14. *кёч.* Помощь / Болушлукъ. *Кёп адамла къууанадыла колхозну ишинден. Бу болумгъа жетгенбиз Ахшы адамларыбызны кючюнден.* «Жюрек жырлайды», 49. *Аталыкъ, аналыкъ, эгечлик этген адамланы кючлеринден сау къалгъанма.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 7.

15. *кёч.* Насилие, притеснение / Зорлукъ, артыкълыкъ. *Ол адамны бизге этгени кючдю.*

◆ **Кюч (къарыу) ал** 1) набираться сил, крепнуть / къарыулу, кючлю бол. *Ол [Лена] бизни Кавказ хауаны солусун, къарыу алсын.* «Шуёхлукъ», № 26, 71. *Чыгъады эшик хауагъа, Кийиндирир ариучукъ Ата-ана къууана, Сабий алады къарыучукъ.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 45; 2) Усиливаться / алгъындан эсе уллу даражагъа жет, кючлен, ёс. *Бир кесекден [жел] жангы кюч алып келип, биягъы халжарны башы бла кюрешеди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 57. *[Мухтарны] анча жылны ичинде жалгъан сёзлени айтып тургъанлагъа кёрюп болмаулугъу кюч алды.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул. *Жарым ёмюрню ичинде совет сурат искусство дайым кюч ала, ёсе баргъанды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 124; 3) *къ.* **кючге кир.** *Закон кюч алады. Осуят, жаш юйдегили болгъанлай, кюч аллыкъды.* **Кюч (къарыу) бер** вдохновлять / кёллендир, талпыт. *Сюймеклик! Сен сермешде Аскерчиге кюч бересе. Ол, окъ тийип жыгъылса, Сен ёрге кётюресе.* О т а р л а н ы К., Сайлама, 1, 82. *Туугъан жер адамны кесине хорланмаз кюч бла тартады.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 123. *Сюймеклик адамлагъа насып, къууанч, къарыу береди.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 120. **Кюч бла** силой, насильно, против воли / зор бла, кеси сюймей, ыразы болмай тургъанлай. *Ишлеген ачдан ёледи, кюч бла ишлетген а асыры байдан не этерин билмей, эсирип айланады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 76. *[Фатиймат Аминатха:] Жангыз къызыбызны эрге кюч бла берирге уа кёлюбюз барлыкъ тюйюлдю.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 25. **Кючге кир** вступать в силу / Жашауда бардырылып башла. *Ол себепден, бюгюнден ары ол закон киреди.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 84. **Кюч жетди** пострадал / къыйналды, къыйынлыкъ кёрдю. *Башда акъыл болмаса, эки аякъгъа кюч жетер.* (Н а р т с ё з.) О **Кюч (къарыу) кирди** *къ.* **кюч (къарыу) ал** 1. *[Хашир:] Сени атынг сагъынылгъан жерде жюрегим учунады, санларыма кюч киреди, кёзлерим айырылып, жарыкъ кёредиле.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 151. *Иш махтауду хар бир инсаннга, Берч, хыппил тюйюлдюле айып, Чыныкъсынла, кюч кирип, санла, Сиз уянырча, сагъайып.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 82. *Къушха къарыу кирип, ёрге айланып, чыгъып тебиреди.* «Нартла», 97. **Кюч (къарыу) салып** изо всех сил / битеу кючю бла, кючюнден келгенича. *[Самат:] Дагъыда, иги кюч салып, тюртгенимде, [эшикни] къыйыры ачыларакъ болду.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 17. *Бурмачыкъ [къозучукъ] анга [бёрюге] къарап, Къоркъмай, жарыкъ кюледи. Ол сагъатда кючюкчюк, Кючюн салып, юреди.* Г у л и й л а н ы М., Кетмегиз, зурнукла, 10. *Ол [чемпион] аяусуз къарыу салып, [оздурмазгъа] кюрешеди, алай болалмайды.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 173. **Кюч тийди** уязвил, уколол / жанына тийди, жюрегин бек къыйнады. *Аланы [Манаф бла Абдулну] айтхан хапарларына бек ачыуланнган Къарамырза, асыры кюч тийгенден, ауузундан сёз чыгъаралмады.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 86. *Сестра къызны ышаргъаны аны [Василийни]... жюрегине кюч тийди.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 47. **Кюч этип** *къ.* **кюч (къарыу) салып.** *Эмеген кюч этип, силкиннгенинде, буз жарылып башлагъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 6. **Кючю бла** благодаря, вследствие, по причине, при помощи / болушлугъу бла, хайыры бла. *Къарачай къызны кючю бла къалды Жаным, Аякъ юсюме*

миндим, бегиди саным. «Жанкъылыч», 150. *– Эй, сени кючюнг бла тюнене сабийлени къарынларын тойдурдум, – деп [жаш], биягъы жибин алып, къарт бла отуннга кетгенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 174. **Кючю къарыйды** у него хватает сил, умения и т.п. / бир ишни, затны этерге къарыуу жетеди, къолундан келеди. *[Жашау Таубатыргъа, Хаширге:] [Асхат] Аман жаш тюлдю, не келсин, кесини ишинден бошамайды, кючю къарымайды, айтханын киши этерге унамайды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 156. *Жел, тау бла уа, айт, нечикди аранг, сени кючюнг къарыялырмы анга?* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 90. *Мен онгсузланы жапсарыр эдим, Ол затлагъа къарыса кючюм.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 136. **Кючюнден келгенича** по силе возможности / кючю нелляй бирге жете эсе да, аллай бир, болалгъаны чакълы бир. *Солтан къарындашчыгъын, кючюнден тюртюп, киштикге ачыуун анга жетдирди.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 64. **Кючюнден келеди** по силам ему / бир затны эталады, этерге онгу барды. *Къачаргъа кёлюм бармайды, Келлик тюлдю мени кючюмден. Сен, багъалы деу тамада, Айтханыма бир тынгыла.* «Жилтинле», 405. *Алай кёп да болмайды мен жашагъанлы, Айтырча кесими юсюмден, Жашма мен алыкъа жашагъанланы Къатында, кёп зат келмейди кючюмден.* «Шуёхлукъ», № 9, 101. **Кючюне келди** вошёл в силу / жылы жетип, къарыу алды. *Юч жыл жетмей, ат кючюне келмез.* (Н а р т с ё з.) **Кючюне кирди** 1) вошёл в строй / ишлеп башлады. *Бу бешжыллыкъда комбинат толу кючюне кирликди.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 69; 2) *къ.* **кючюне келди.** *Жаш кючюне киргенди. Ат кючюне кирди.*

КЮЧ [2] *сыф.* 1. Тяжелый *(о весе)* / Ауур. *Бозасыз ол къошун ючеуге жюк эди, Бозасы бла уа тогъузгъа кюч эди.* «Нартла», 220.

2. Трудный / Къыйынлыкъ берген, жетдирген. *Чайны мардасы ючдю, андан озеа, къонакъбайгъа кючдю* (Н а р т с ё з.) О *Да сюйгенинги таныргъа кючдю, Ала [аскерчиле] бирча кийинселе.* «Малкъар халкъ жырла», 234.

КЮЧ [3] *хал. сёзл.* Трудно / Къыйналып, тынч болмай. *Жай ишлеген къыш ашар, ишлемеген кюч жашар.* (Н а р т с ё з.) О *Къол болмаса, хант къыйын къабылады, Кёз кёрмесе, зат бек кюч табылады.* О т а р л а н ы С., Жансарай, 40.

КЮЧБЮСЮРЕУ *сыф.* 1. Высокомерный, надменный / Кесин уллу кёрген, кесине кишини тенг этмеген, махтанчакъ, кётенли. *[Ахмат] Кючбюсюреудю, мардасыз ёхтемди, махтанчакъды.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 48. *Кесине бир кишини тенгсинмеген, Башханы игисин да кюйсюнмеген, Гурмук, кючбюсюреу ол бир къыз эди [Сапыра], Сёзю – мурса, къылыгъы – андыз эди.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 93.

2. Привередливый / Жукъну жаратмаучу, къыйын къылыкълы, кеси айтхандан башханы сюймеучю. *Башханы аз шарайыбын чурумгъа Тута, аны ючюн бетге кир жагъа, Анга желкени бура, бир урумгъа, Кючбюсюреу нексе сен адамлагъа?* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, *Кючбюсюреуле тюйюлбюз артыкъ. Ариулукъдан игиди адамлыкъ. Къуатсызлыкъ да тюйюлдю алтын. Биз, тиширыула, сизни алдамакъ.* «Шуёхлукъ», № 52, 5.

КЮЧБЮСЮРЕУЛЮК *ат* 1. Высокомерие, надменность / Кесин кишиге тенгсинмеулюк, махтанчакълыкъ, кётенлилик. *Адамла*

аны кючбюсюреулюгюн жаратмадыла.

2. Привередливость / Жукъну жаратмаулукъ, къыйын къылыкълылыкъ. *Эрини кючбюсюреулюгю ол тиширыуну кёп къыйнагъанды.*

КЮЧДЕН *хал. сёзл.* Еле, едва, насилу, с трудом / Къыйналып. *Темуркъа, жаны кючден жетип, юйге киргенлей, юсюне эски кийиз атылгъан болжар салам муржаргъа аунады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 44. *Ол [Ибрахим] ёмюрюнде, кюсеп, кючден тапхан юй бийчесин жанындан артыкъ кёрюучю эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 43. *[Асият], сагъышла алгъан башын энишге ийип, отоугъа кючден къайтды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 39.

КЮЧДЕН-БУТДАН *хал. сёзл.* Еле-еле / Бек къыйналып, аманны кебинден. *[Зауурбек Ашикогъа:] Кече ортасында уяннганымда, санларым, таш бла тюйгенча, ауур болуп, кючден-бутдан аякъ юсюне турдум.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 72. *[Атамы] кёзлерине къараргъа... кёзлерин кёрюрге керекме... – деп, [Сагъыт] кючден-бутдан ангылата, мурулдады.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 70.

КЮЧДЕН-МУТДАН *хал. сёзл. сёл. тил. къ.* **кючден-бутдан.** *[Адилгерий], жанын къолуна алып, Жантемирни аскерлеринден кючден-мутдан къутулгъанды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 167. *Жаралы ит, кючден-мутдан барса да, Сюркеледи, сюркелгенча ууда.* Б о т а ш л а н ы И., Ауушу, 178.

КЮЧЕЙ *эт.* Набраться сил / Кючлю, къарыулу бол. *Отлаугъа чыкъгъанлы малла кючейип башлагъандыла.*

КЮЧЕЙИУ *и.д. от* **кючей** / Кючей дегенден *этим ат.*

КЮЧЕЙТ *эт. понуд. от* **кючей** / Кючей дегенни *къатланыучу айырмасы.*

КЮЧЕЙТИУ *и.д. от* **кючейт** / Кючейт дегенден *этим ат.*

КЮЧЕН *эт.* **1.** Напрягаться, тужиться, стараться *(что-л. сделать)* / Бир затны эте туруп, битеу кючюнгю сал, къадалып эт. *Ындырда, сабанчы юйню къатында, мирзеу айырыучу эски машинала, кюченип, гюрюлдейдиле.* «Шуёхлукъ», № 5, 63. *Алим кеси кесине ёчюкленип, кюченди да, [батанны] кётюрдю.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 410.

КЮЧ-КЪАРЫУ *къауум. ат къ.* **кюч** [1] (*1-чи магъ*). *Ол [къуш] аш излей болур эди, огъесе бек бийикге ыгъып, кючюн-къарыуунму сынай болур?* К ъ о д ж а к ъ л а н ы Т., Сыргъачыкъла, 43. *Жашны кючю-къарыуу уллу эди, аны себепли аны киши да жыгъалмады.* (Ф о л ь к.)

2. *къ.* **кюч** [1] (*4-чю магъ.*). *Муну [экскаваторну] кюч-къарыуун сурамагъыз, юч кётюрсе, машина жюкден толур.* Т а б а к ъ с о й л а н ы Р., Кюнтиймез, 78.

3. *кёч.* То, что воодушевляет, вдохновляет / Жюрекни талпыннганы, кёл бериучю зат. *Ол а композиторну жетишимлеге элтген кюч-къарыуду.* «Коммунизмге жол», 1974, № 28.

◆ **Кюч-къарыу ал** *кюч (къарыу) ал* (*къ.* **кюч**[1]). *Сабанчыланы арасында эришиу кюч-къарыу ала барады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 235. *Жерге жашлыкъ, кюч-къарыу хауагъа тазалыкъ битеу жаныуарла дуниясына жашау берип тургъан чегетледиле.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 235. **Кюч-къарыу бер кюч (къарыу) бер** (*къ.*

кюч [1]). *Иги письмола аскерчилеге бек болушадыла, кюч-къарыу берединле.* «Ленинни байрагъы».

КЮЧЛЕ *эт.* **1.** Укреплять, упрочивать *что* / Бютюнда кючлю, къарыулу, дементили, тутхучлу эт. *Биз колхозда къаты ишлейбиз, Къыралны иги кючлерге. Жашла, жыйылып, кюрешебиз Халкъгъа юйле ишлерге.* (Ф о л ь к.) ■ *Хайда, жашла, ишлейик, Биз колхозну кючлейик.* «Шуёхлукъ», № 2, 138. *Кесибизни жерибизни кючлейбиз, ишчи миллет ишин иймей къолундан.* «Жюрек жырлайды», 44. Усиливать *(мотор, узлы машины и т.п.)* / Бир тюрлю механизмге, приборгъа д.а.к. затха кюч къош. *Моторну кючле. Приборну кючле. Машинаны кереклерин кючле.*

2. Укреплять *(дорогу, дом для обороны и т.п.)* / Къорууланыргъа этилген мекямланы, къоруу кереклерин жау алмазча бек эт. *[Бекболат улу эллилеге:] Биз барабыз да ол жолну кючлерге, бегитирге керекбиз.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 41. *Шахарны хар кварталын, хар юйюн эм орамын гитлерчиле къаты кючлеп, аны къоюп кетмез ючюн жанларын аямай кюрешедиле.* «Шуёхлукъ», № 3, 72.

3. Укреплять *(здоровье, нервы и т.п.)* / Бютюн къаты, къарыулу, чыдамлы, тёзюмлю эт, игилендир. *Жюрюу адамны саулугъун кючлейди.*

4. Усиливать *(войско, ряды бойцов и т.п.)* / Аскерни адамла, саут берип, урушха жараулулугъун кётюр. *Къырал кётюрюледи сермешге, Жангы дунияны къурау уллу ишге. Малкъар да, жигитлени сатырларын кючлей, жибергенди ёз батырларын.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 224. *[Ол Энейланы Магометге:] Кесигизни аскер къауумугъузну кючлегиз.* «Шуёхлукъ», № 62, 14.

5. Усиливать *(огонь артиллерии, свет и т.п.)* / Бир затны ёлчемин, санын уллу эте, кёбейте, болумундан жараулу, къарыулу эт. *Бизни топчу аскерибиз отун кючлейди. Ындырны кече иги ишлерча жарыгъын кючлерге керек эди.* // Усиливать *(замешательство, молчание и т.п.)* / Бир ишни кёрюннген, болгъан даражасын кючлюрек эт. *Аны къатышханы абызырауну бютюнда бек кючлейди. Ол сёзле ол тынгылауну кючледиле.* // Усиливать *(звук, шум, крик, и т.п.)* / Уллу эт, кётюр (*ауазны, тауушну*). *Тауушну кючле. Жаш, ауазын кючлеп, сёлешип башлады. Дюнгюрдеуню кючледиле.* // Усиливать (пропагандистскую, разъяснительную, контрольную и т.п. деятельность, работу) / Бир ишни иги къаты, тири бардыр, иги кёл салып тамамла. *Бу алчы заводну таматалары, битеу инженер ишчи коллективни арасында къурау, юйретиу эм ангылатыу ишлени кючлей, аны бла уллу борчланы тамамлаугъа жигер къатышырыкъларына сёз жокъду.* «Коммунизмге жол», 1982, № 86. *Анга кёре уа жолда жюрюуню жорукъларын толтургъа контроль ишни кючлерге тюшеди.* «Коммунизмге жол», 1982, № 218.

6. Захватывать *кого-что*, завладевать *кем-чем* / Аскер кюч бла хорлап, кесинге бойсундур, зор бла ал, ууучла. *[Сафар Чомурну юсюнден:] Элни душманла кючлеп тургъанлай, кечеси-кюню да орамладан Жыйылмай нек айланады?* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 48. *Къазауатны ал кезиуюнде журтубузну кюнбатыш жанындагъы республикаларыны жерлерин кючлеген эди душман.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 125. // Занимать *(располагаться)* / Бир жерни алып, хайырланып тебире. *Ары дери киштикле кючлеп туруучу, ким да къоркъмай кириучю арбазыбызда энди ит тауушу чыгъа башлады.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню

тюбюнде, 69. *[Жауланы] онг жанлары мийик, къоркъунчлу къая, сол жанлары эмилик, хыны Къобан суу, алларында мараучула кючлеген тар.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 125. // Присваивать *что* / Биреуню бир затын кюч бла кесинге алып къой. *[Ефим Игнатович:] Ол заманда сиз къара топуракълы жерлени кючлеп, бизни уа къумлагъа тууарып къойгъан эдигиз. Энди сизники боллукъ тюйюлдю.* «Шуёхлукъ», № 63, 32. // *кёч.* Наступать *(о лесах, песке и т.п.)* / Бир затны орунун башха зат ала барыуу. *Биченликни бюшкери кючлегенди.* ■ *Къызыл зыгъыр кючлепди, Боялгъанча кёрюнюп жолла.* Хубийланы О., Мурат, 87. *Чыгъанакъ кючлеген тала совхозладан, фермаладан толгъанды.* «Жюрек жырлайды», 167.

7. Одолевать *(о болезни)* / Хорла (*аруууну юсюнден*). *[Муса Балданнга:] Жел ауруу кючлегенди да, энди ол [къатыны] орундукъ иеси болургъа башлагъанды.* Хубийланы О., Аманат, III, 56. *[Апанас] Бир кёзюн, химил кючлеп, иги ачалмай, жангыз кёзюн, ары-бери айландыра келип.., сюелип тургъан нёгеринде тохтады.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 43.

8. Осваивать, покорять *что* / Бир затны хайырланыргъа, жаратыргъа юйрен, бир затха бой салдыр. *Адам космосну да кючлегенди.* ■ *Машиналаны улутуп, Биз тауну, тюзню кючлейбиз. Артыкъланы къурултуп, Тенглик жашауну ишлейбиз.* Фортунатланы Е., Окъуу китап, 97.

9. *кёч.* Обволакивать; окутывать; охватывать *(об огне, тумане, тучах, тишине и т.п.)* / Бир затны, жерни юсюн бас, жап, ал (отну, туманны, шошлукъну д.а.к. затны юсюнден). *Адамла жетгинчи, от Къыямытны юйюню башын саулай кючлеп, битеу элни жарытды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 96. *Къонуп, къара булутла Кючледиле тауланы, Кёк кюкюреп жууукъда, Дюнгюрдетеди аланы.* «Шуёхлукъ», № 20, 9.

10. *кёч.* Овладевать *(о мыслях, чувствах)* / Биреуню, бир затны толу бийле, кесинге толу бойсундур *(акъыл, сезим, сагъыш д.а.к. затланы юсюнден). Сыйлыхан да, Кулий да кетгенлеринден сора, Мухтарны башын сагъышла кючледиле.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 30. *Бир-бирде Аминатны акъылын табийгъатны сейир романтикасы кючлеп кетеди.* «Алчыла», 147. *Ата журт ючюн, аны ётгюр адамлары ючюн жюрегинги ёхтемлик сезимле кючлейдиле.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 172.

КЮЧЛЕН *эт.* **1.** Крепнуть, делаться более крепким, более прочным / Кючлю, къаты, оюлмазча, бузулмазча бол. *Была не къадар тамырлана баргъанлары сайын, илипинни жанлары кючлене, терек тюплери уа кёгере барадыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 6.

2. Стать более здоровым, выносливым, крепнуть / Бютюнда саулукълу, чыдамлы, тёзюмлю бол. *Саусузну саулугъу иги кесек кючленнгенди.* // Стать более убежденным в *чём* / Бир затха бютюнда ийнаныулу бол. *Жашны кесини кючюне ийнаныулугъу кючленнгенди.*

3. Стать более сильным, упрочиваться / Бютюнда кючлю бол, ёс, айны. *Жылла оза, эл да ёсе, колхоз да кючлене барады.* Токъуманланы Ж., Нартланы туудукълары, 56. *Къырал филармонияны коллективи чыгъарма жаны бла кючленеди эм уллу иш бардырады.* «Шуёхлукъ», № 41, 22. *Фашист ууучлаучулагъа къажау бирлешген кюрешде СССР-ни халкъларыны шуёхлугъу эм къарындаш байламлыгъы бютюнда бек кючленнгенди.* «Шуёхлукъ», № 28, 127.

КЮЧЛЕНДИР *эт.* 1. *къ.* **кючле**. *Биринчи эки тизгин окъуучуну акъылын бир жерге жыйып кючлендиреди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 17. *Жаш литератураны эрлик жолунда ёсюуюне бла кючлениуюне уруш жангы школ болгъанды, аны ниет жютюлюгюн бийлегенди, сермешге чакъырыу ёнюн кючлендиргенди.* «Шуёхлукъ», № 10, 121. *Кючлендирирме къыралны кючюн, Мен жан аямам къыралым ючюн.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Къаяда гюлле, 9.

2. Усиливать снабжение *кого-л.* необходимыми средствами / Керекли затла бла толу, иги, тынгылы жалчыт. *Кертиди, мамырлыкъны, къоркъуусузлукъну эм биригип ишлеу халланы мындан ары да кючлендирирге тюшерикди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 40. *Малла тургъан ыстауатланы адам бла да, сауут бла кючлендирирге керекди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 107.

КЮЧЛЕНДИРИЛ *эт. страд. от* **кючлендир** / Кючлендир дегенни *зорлаучу айырмасы. Жаш тёлюню арасында юйретиу иш кючлендириле барады.*

КЮЧЛЕНДИРИЛИУ *и.д. от* **кючлендирил** / Кючлендирил дегенден *этим ат. Ниет ишни кючлендирилиую.*

КЮЧЛЕНДИРИУ *и.д. от* **кючлендир** / Кючлендир дегенден *этим ат. Юйретиу ишни кючлендириу. Халкъланы къоркъуусузлугъун кючлендириу. Мал аш базаны кючлендириу. Къыралланы арасында байламлыкъланы кючлендириу. Эл мюлкню ырысхы-техника мурдорун кючлендириу.*

КЮЧЛЕНИУ *и.д. от* **кючлен** / Кючлен дегенден *этим ат. Товар-ахча байламлыкъланы кючлениулери, капиталист халланы жашаугъа терен кире барыулары себепли, башха затлача, жер да товаргъа айланнганды.* «Шуёхлукъ», № 38, 102. *Бюгюнлюкде, жаш тёлюню арасында юйретиу ишни кючлениуюне кереклисича уллу эс бурургъа тийишлиди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 146.

КЮЧЛЕТ *эт понуд. от* **кючле** / Кючле дегенни *къатланыучу айырмасы. [Барасбий жыйылыугъа келгенлеге:] «Башёзен» совхозну мекямын межгитге кючлетип тюрадыла.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 37. *Артдан а чюгюндюр бахчагъа заманында къарамадыла да хансха кючлетдиле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 81.

КЮЧЛЕТИУ *и.д. от* **кючлет** / Кючлет дегенден *этим ат. Шуёхлукъну кючлетиу. Аскерни кючлетиу. Таушну кючлетиу. Бахчаны хансха кючлетиу.*

КЮЧЛЕУ *и.д. от* **кючле** / Кючле дегенден *этим ат. Айны кючлеу ачмаз къаугъа, салмаз къаугъа, Ол хорламны биз этербиз Жерге саугъа!* «Жарыкъ жолда», 19. *Атаналаны байламлыкъны кючлеуню магъанасы уллуду.* «Коммунизмге жол», 1983, № 179. *Ол мюлкню ырысхы-техника мурдорун кючлеу дайым бардырылады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 113.

КЮЧЛЮ I *сыф. къ.* **къарыулу**. *Кючлю адам. Кючлю ажир. Кючлю кючлюге жолукъса, кючлю бузоу болур.* (Н а р т с ё з.) О *Азиреталийни жюреги кимден да бу кючлюдю, батырды деген адамлагъа илешеди, неден да бек жарыкъ бетли затланы сайлайды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Къызыл кырдыкла, 22. *[Чомур] дунияда андан кючлю, андан акъыллы болмагъанча, кесине алай базады.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 29. // Обладающий большой жизненной силой / Уллу

жашау кючю болгъан. *Кючлю терек кёп жашар.* (Н а р т с ё з.) О *Узакъдан къарагъанда, чёплеу, алгъынча кючлю, жашнагъан чёплеуча, кёрюне эди.* «Шуёхлукъ», № 17, 38.

2. Сильный, мощный *(о тракторе, технике и т.п.)* / Кючю уллу болгъан. *Алай кючлю трктрорла ишлеген участкалада бир-бирде ханс арытыргъа тиширыу къолла да керек боладыла.* «Коммунизмге жол», 1976, № 164. *Къурулуш трестлени къолларында кючлю къурулуш техника бла транспорт барды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 53. *Цехде кючлю вентиляторла орнатхандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 128.

3. *кёч.* Сильный *(об уме, убеждениях, вере и т.п.)* / Уллу, терен, кючлю акъылы болгъан адам. *Жашаубузну тюзлюгюне кючлю ийнамы болгъан жаш тёлю ёседи. Къызны кючлю къылыгъы барды, къыйынлыкълагъа хорлатырыкъ тюйюлдю.*

4. Сильный *(об армии, о крепости и т.п.)* / Иги сауутланнган, иги бегитилген. *Хан кесине деменгили, кючлю къала ишлетди.* (Ф о л ь к.) ■ *Ишчиледен бла эллиледен къуралгъан, дунияда бир жау да хорламазча кючлю аскербиз болур.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 73.

5. Влиятельный / Къолундан келген, уллу сыйы жюрюген, дебери болгъан. *Ол кезиуледе андан кючлю хан болмагъанды.* (Ф о л ь к.) ■ *[Алий:] Мени ишимден кетертмезге [Амин] бирда аямагъанды, алай андан кючлюле табылгъандыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 74.

6. Сильный *(ветер, свет и т.п.)* / Къарыууну уллулугъу, даражасы д.а.к. ышаны уллу болгъан. *Кючлю ауаз. Кючлю суукъ.* ■ *Тышында кючлю боран да, бу юйюрню ачыууна жарсыгъанча, сарнайды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 210. *Таула, сизни желигиз – кючлю ташланы тешеди, юсюгюзге букъу да къондурмай, чыран суулары-гъыз нени да, жууун, чыммакъ сыйдам этеди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 192. *Арт кезиуде душман этген онеки атаканы барысындан да бу жолгъу кючлю эди.* «Шуёхлукъ», № 71, 44.

7. Сильнодействующий / Биреуге неда бир затха бек уллу себеби болгъан, бек терк болушлукъ берген неда заран этген. *[Эфенди Ахматха:] Не кючлю дарман бердим эсе да, не иги дууа жазсам да [Ортай] аллахны буйругъундан озмады.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 21. *Не уллу жарагъа, не уллу жарсыугъа да ана сёзден кючлю дарман болмагъан кибикди.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 17. // Сильный *(о стихах, статье и т.п.)* / Адамны кеçине къаратхан, тынгылатхан, эсин бёлген. *Лермонтовну драмалы кючлю назмулары, Пушкинни тахлыкъ назмулары таулу поэтге поэзияны ариулукъ эшигин ачадыла.* «Шуёхлукъ», № 30, 110.

8. Сильный *(по математике, теории и т.п.)* / Бир затны иги билген, иги ангылагъан. *[Айнюрню] кесине уа математикадан бек кючлю болгъан Къайсын азмы болушду.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 97. *Жаш теория жаны бла атасындан да кючлюдю.* «Коммунизмге жол», 1986, № 93.

9. Крепкий *(чай, кофе и т.п.)* / Къалын, кючю кёп болгъан. *Кючлю чай. Кючлю кофе.* ■ *Аныча, ичги, никотин, кючлю чай бла кофе да жюрекге хаталы къатыладыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 211.

10. Острый *(о пище)* / Татыуну сезиучю органнга бек къатылыучу. *Кючлю шорпа. Кючлю соус.* // Острый (*о запахе*) / Ийис сезген органлагъа бек къатылыучу. *Кючлю ийисли гюл. Сиркени ийиси кючлюдю.*

11. Крепкий, прочный *(о сундуке, о костях скулы и т.п.)* / Сындырыргъа, ууатыргъа, бузаргъа

къыйын болгъан, къаты. *[Къыз] ичи жабагъы бла жумушакъ тёшелген бек кючлю бир темир кюбюр ишлетеди.* «Нартла», 208. *[Гемуданы] къурчдан кючлю болгъанды жаякълары, Турчдан къаты эди туякълары.* «Нартла», 151.

12. Крепкий, сильный, стальной *(о нервах, мускулах и т.п.)* / Къарыулу, къаты. *Гёжефни чабакъ этлери бек кючлю эдиле. Ол жашны кючлю нервалары барды.*

13. *кёч.* Прочный, надежный, сильный *(о кормовой, материально-технической и т.п. базе)* / Деменгили, ышаннгылы. *Кертиди, хар замандача, быйыл да малчылыкъда бек баш соруугъа кючлю мал аш базаны къурау саналады.* «Коммунизмге жол», 1982, № 135. *Къыралда кючлю материал-техника базаны неден да алгъа къураргъа керек эди.* «Коммунизмге жол», 1990, № 69.

14. Выразительный *(о языке, слове и т.п.)* / Ариу, сейир, кесгин, ачыкъ. *Барасбий бла Аминатны араларында болгъан сезимге адам улу кючлю сёз табаргъа керек эди.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 149. *Къарачайны литературасында эм белгили, эм фахмулу, ариу, кючлю тил бла жазгъан поэтлерини бири Ёртенланы Азиретни бу китапха кёп заты кирмейди.* «Жюрек жырлайды», 314.

КЮЧЛЮ II *хал. сёзл.* **1.** Мощно, сильно / Уллу кюч салып, къаты халда. *Бу зауукълукъну Бизге зарланнган Душманны кючлю урабыз.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жырлары, 16. *Ананы жюреги асыры кючлю тепгени себепли, ол артха къала башлады.* «Шуёхлукъ», № 39, 13. *Кёкню кючлю кюкюреги-ни къаяланы ауур титиретеди, уллу тамычылы сакъ жаун не къарыуун да аямай урду.* «Шуёхлукъ», № 2, 148.

2. Крепко, прочно, надежно / Бек къаты, кереклисича. *Къанамат айыл тилге сууурулуп тургъан къайишни Токъалны къолларына кийдирип, къаты тартып, кючлю байлады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 172. *Нёгерле бла байламлыкъны Чексиз кючлю жюрюте, Энди боллукъ кюрешге Бир бирлерин юйрете Тура эдиле тулпарла.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 12. *Урунуу шохлукъну бу гитче ишни коллективни, бир къолча, кючлю бирикдиргенди.* «Алчыла», 103.

3. Хорошо, очень хорошо / Иги, бек иги, бийик даражада, кереклисича. *Кючлю ишле да токъ аша.* (Н а р т с ё з.) О *Элбуздукъ, кесин алгъа атып, бир заманда да болмагъанча, кючлю тепседи.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 75. *Къара таныкъ магъанлыкъгъа уа Юнюс, Апалистан да таулу жамагъатны арасында жюрюучю асыл адетлени барына жашларын кючлю юйретген эдиле.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 5.

4. Тяжело *(упасть, заболеть и т.п.)* / Бек къаты (*бир жерин ачытырча*), кючлю ур. *[Элмырзаны] Алай кючлю жыгъылып, къымылдамай тургъаныма окъ анга да тийгенди деп, Ибрахим бла Азирет сакълыкъ этмей, эрлей жетип атларындан тюшдюле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 326.

5. Твёрдо *(верить, доверять и т.п.)* / Толу, тынгылы. *Мени эки элиме бек кючлю ышаныргъа боллукъ болур деп акъылым алайды.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 204.

■ **Кючлю бол** *къ.* **кючлен**. *Азиретни бла Жууашчыкъны арасында шуёхлукъ а бютюнда кючлю болгъан эди.* «Шуёхлукъ», № 9, 105. *[Иммолат:] Бир кесекден а ауазы сыйдам болуп, кючлю болуп, зынгырдай, гюрюлдей, эски жырны кенг жаяды.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 25. **Кючлю эт** *къ.* **кючле I**. *Тюз кюн батханлай, немис-*

лиле конвойну кючлю этдиле, машина бла бир жыйырма автоматчыны келтирдиле, бизни къыстау марш бла сюрюп башладыла. «Шуёхлукъ», № 3, 16.

КЮЧЛЮ III *сыф.* 1. Горький / Татыуу ачы болгъан. *Турма, турма турады. Жерге кючню бурады. Эслеп аша, ай жашчыкъ! Аман кючлю турмады.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Битимлени билигиз, 24.

2. Кислый / Мысты, ачыгъан, къайнап ачыгъан. *Гыбытлада горфулдагъан Кючлю айран, Чыккырлада боркъулдагъан Ичгим – айран!* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жангы китап, 159.

КЮЧЛЮК *ат къарач. къ.* **кюч** 15. *Бютеу кёрген зулмубузну унутмайын, Бу кючюклени бирин да къурутмайын, Не ёлейик, неда бюгюн къан алайыкъ, Не керти «ит», неда адамгъа саналайыкъ.* Ё р т е н л а н ы А., Жазгъанларыны сайламлары, 14.

◆ **Кючлюк эт** *къарач.* **артыкълыкъ эт** (*къ.* **артыкълыкъ**). *Жарлылагъа, жарлы тиширыугъа, кючлюк этилип, [сабий] тууаргъа башласа, ёкюнчлю, Эски закон анга алчы, башчы эди, Супу молла адиллике къаршчы эди.* «Жюрек жырлайды», 22.

КЮЧЛЮЛЮК [1] *ат.* Сила, энергия, крепость (*физическая*) / Биреуню, бир затны кючю, къарыуу, къудурети болгъаны. *Асланны санлары кючлюлюгюн сормагъанлай таныта эдиле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 104. *Ётлюлюкню, кючлюлюкню, эр кишиликни, спортну хар миллетни кесини тилинде аты барды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 201.

2. Мощь, могущество *(страны, армии и т.д.)* Къыралны, аскерни д.а.к. къарыуу, кючю. *Къыралны кючлюлюгюн сакъларгъа.* ■ *Китапланы окъугъан тилибизни ариулугъун, байлыгъын, кючлюлюгюн билликди.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 221.

КЮЧЛЮЛЮК [2] *ат* 1. Свойство горького / Татыуну ачылыгъы. *Турманы кючлюлюгю. Аракъыны кючлюлюгю.*

2. Кислота *(яблока, айрана и т.п.)* / Мыстылыкъ. *Агъач кертме ийиси, Алмаланы кючлюлюгю, Гебенни жылы юсю. Алысынны кёклюгю...* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жангы китап, 37.

КЮЧСАУАР *сыф.* Тугодойный / Сауаргъа къыйын, сютюн къыйын бериучю, букъдуруучу. *«Кеси уа кючсауар да тюйюлдю», – деп, мактай тургъанлай, Чаука [ийнек] Кюмюшню тобугъу къатыш челекни аягъы бла урду.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 372.

КЮЧСЮЗ *сыф. къ.* **къарыусуз**. *Кючсюз адам.*

КЮЧСЮН *эт.* Вздыхать, делать вздохи / Солууунгу терк-терк алып, ауур солуп, жюрегинги къыйналгъанын, бир затха жарсыгъаныңгы билдир; ахтын, ахсын. *Керимат ауур кючсюндю, кёзлеринден жыламукълары бардыла.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 21. *Шерийфат къолунда тиге тургъанын къоюп, не айтырыкъ болур дегенча, Махмутха къарап, кючсюндю.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 136.

КЮЧСЮНДЮР *эт. понуд. от* **кючсюн** / Кючсюн дегенни *къатланыучу айырмасы. Аны [Аминатны] субай санлары, къарылгъач, узун иничге къашлары, жерге къарагъан заманда кёзлерин жапхан къалын къара кирпиклери элде кёп жашланы кючсюндюргенди.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 10.

КЮЧСЮНДЮРЮУ *и.д. от* **кюч-**

сюндюр / Кючсюндюр дегенден *этим ат. Биреуню, жюрегин къыйнап, кючсюндюрюу.*

КЮЧСЮНЮУ *и.д. от* **кючсюн** / Кючсюн дегенден *этим ат. Локъманны жашы Жабырайылны жукъусуз кечелеринде ары-бери айланып кючсюнюуюн Залийхат жаланда ишини къыйынлыгъындан кёре эди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 347. *Кючсюнмегенме сюйгенде, Жукъ бермез деп, кючсюнюу, Манга аз да хата этмез Бюгюн анга тюшюнюу.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 131.

КЮЧСЮНЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **кючсюн** / Кючсюн дегенни *араш айырмасы.*

КЮЧСЮНЮШЮУ *и.д. от* **кючсюнюш** / Кючсюнюш дегенден *этим ат.*

КЮЧЮК *ат* **1.** Щенок / Итни, бёрюню, тюлкюню баласы. *Къолун ит оруннга сугъуп, къойчу, арт желкесинден тутуп, бек абадан кючюкню кесинден бийикге ёрге кётюрдю.* «Шуёхлукъ», № 35, 40.

2. *кёч. Эриши сёз, бош тил.* Мальчишка, молокосос / Маске (*сабийни неда жаш адамны юсюнден*). *[Жамбот:] Заманны оздурмай, бу кючюкню [Муратны] тагъаргъа керекди.* «Шуёхлукъ», № 31, 55. *[Бий Зулийхатха:] Сизни къанбыдыр кючюклеригизден эсе мени гыстым иги болгъанын билмеймисиз?* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 97.

КЮЧЮКЛЮК *ат.* Щенячья пора / Итни кючюк заманы. *Кючюклюкден къошда ёсген парийле сюрюучюлени хунерликлери бла кюндюз къойланы кютерге, кече уа ыстауатны сакъларгъа болушадыла.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 85.

КЮШТЕЛ *ат ц. диал.* **чыккыр.** *Бош кюштел бек дыгъырдар.* (Н а р т с ё з.) О *Кертиси да, ташны кёп жеринде, от къаралтханча, къара тырмылары барды; тюз да белинде уа, юч-тёрт кюштелге сыйынганча, бир суу болгъан чунгуру; Дебет темир къатдырыучу суун алайгъа къуюп болгъанды.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 130.

КЮШЧЮ *ат.* Насильник, угнетатель / Жегиучю, эзиучю, зорчу адам, зулмучу. *Эслеп этип, къайгъы халда Окъуй эди мактабада, Жазыкъсынып ишчилени, Кёрюп болмай кюшчюлени.* К ъ а р а к е т л а н ы И. Сайламалары, 33.

КЯБА *ат.* Кааба / Мекка шахарда муслийманла намаз этиучю куб формалы сыйлы юй. *[Дауут адамлагъа:] Жаш заманында, мени да къоймай биргесине алып, Хажи-Дауут, Кябагъа намаз къылыргъа барайым, хажи болуп къайтайым деп, асхакъ болуп къайтханды.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 73.

КЯМАР *ат эск. къарач.* **камар.** *Бир окъа чепкенли, кёкюрегинде алтын тюймеси, белинде кямары болгъан субай таулу тиширыу алгъа чыгъады.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 59. *Кёк мында гитчеди, ёрге къарасанг, узун миндеуюн кёресе аны, тёгюлюп чыкъгъан жарыкъ жулдузла эсинге тюшюредиле алтын кямарны.* «Толкъунла», 16.

КЯХУРБА *ат* **1.** Янтарь / Сары бетни бир талай тюрлюсюн алгъан, буруннгу заманда ёсген тереклени балауузларындан къуралгъан, жерден къазылып алыныучу (*табылыучу*) къаты зат. *Кяхурба бизде башха жерледен эсе Балтика тенгизни тийрелеринде кёп табылады. Эфендини кяхурбадан этилген мынчакълары бар эди.*

2. *В позиции определения:* янтар-

ный / Кяхурбадан этилген. *Эфенди эринлерин къымылдата, къолунда кяхурба мынчакълары, юсюнде кёк халаты, башында саргъыл чилледен накъышла тигилген акъ сарыхы, алайда халкъны ортасына чыкъды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 87.

КЪ

КЪАБА *ат эск.* Разновидность женского платья / Жыйрыкъны бир тюрлюсю. *Бурун тиширыула къабала кийиучю эдиле.*

КЪАБАКЪ [1] *ат.* Ворота (*завода, крепости и т.п.*) / Арбазгъа арба, машина д.а.к. зат кирирча ишленнген, эки жанына ачылыучу эшик. *Ала, [Юсюп бла Асият] арбаздан юйге киргенлей, юйню иеси эшиклени, къабакъны да къылычларын салды.* Шауаланы М., Мурат, 133. *Элни огъары къыйырында, терезелери къабакъгъа къарап, бир тап ишленнген къанжалбаш юй сюеледи.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 94.

■ **Къабакъ эшик 1)** *къ.* **къабакъ** [1]. *Машина эки этажлы юйню къабакъ эшигини аллында тохтады.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 25. *Бузжигит, адамла кириучю эшикчикни эслемей, къабакъ эшикле бла чыкъды.* Хубийланы О., Аманат, III, 240. *Къабакъ эшикни эки жанында къолларында да сауутлары бла эки жаш солдат сюеледиле.* «Шуёхлукъ», № 9, 51;

2) *спорт.* ворота (*хоккейные, футбольные и т.п.*) / футбол, хоккей д.а.к. оюнлада эки команданы хар бирини площадкасыны тюз белгиленнген къорууланыучу кесеги. *Мизаев аланы [дюгер футболистлени] къабакъ эшиклерине топну эки кере кийиргенди.* Тёпеланы А., Отлукъ ташла, 80. *Матчны биринчи жарымы башланнганлай окъуна, ленинградчы спортчула топну «Спартакны» къабакъ эшигини аллына къысып башлайдыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 56.

КЪАБАКЪ [2] *ат.* Селение, поселение / Адамла жашагъан эл. *Атны игиси къабакъда болур, адамны игиси жомакъда болур.* (Нарт сёз.) О *Жансох кеси да къамала ишлеп, бунтчулагъа болушханы ючюн къабарты къабакъдан къысталып келгенди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 7. *Суфиятны огъары къабакъда къарт анасыны эгечи ёлгенди да, ары кетип турады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 196.

КЪАБАКЪ [3] *ат* 1. Створка / Ачылып жабылыучу затланы арыбери жюрюп турурча бегитилген кесеклерини жанларындан бири. *Жарты ачылып тургъан терезе къабакъдан ушкокну быргъысы бери сугъулуп, гюрюлдеп атылды.* «Шуёхлукъ», № 81, 37. *Ачыуну Сагъатыны къабагъы къара желге Къайда да къалады бирча ачылып.* Къулийланы К., Юйюнге игилик!, 108.

2. Веко / *Кёзню тёгерегинде аны юсюн ачыучу эм жабыучу, къымылдап туруучу жери. Къара кёзле, кюнлюкню кётюргенча, чыммакъ назик къабакъланы ёрге тюртюп, тёгерекни ауладыла.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 80. *Эшикге чёгюп, [киштик] кёз къабакъларын жабып, муккур болду.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 204.

КЪАБАН *ат.* Кабан / Эркек тонгуз. *Олсагъат алайгъа, жалкъасын къайырып, хурт-хурт эте, уллу чал къабан чыкъды.* «Шуёхлукъ», № 35, 66. *[Солтан] быйыл да къурлай къалмагъанды, таулу-*

ла айтыучулай, тонлукъ тюшюргенди – юч къабанны ёлтюргенди. «Шуёхлукъ», № 17, 26.

КЪАБАРТЫ *сыф.* Кабардинский/ Къабартылыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Къабарты тил. Къабарты литература.* ❐ *Аны [Горькийни] талай чыгъармалары къабарты, малкъар тилледе басмаланнгандыла.* «Шуёхлукъ», № 39, 4.

КЪАБАРТЫЛЫ *ат.* Кабардинец / Къабарты-Малкъар Республиканы асламлы миллетини адамы. *– Сен не миллетденсе? – Къабартылыма,– деп, жууаплады [Аубекир].* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 64. *Походха къатышханла Ростов областьда асыралгъан кёп къабартылыланы эм малкъарлыланы атларын ачыкълагъандыла.* «Шуёхлукъ», № 43, 103.

КЪАБАРТЫЧА *хал.сёзл.* По-кабардински (*напр. говорить, писать*) / Къабарты тилде. *[Сабийле] сюйсенг малкъарча, сюйсенг къабартыча айтадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 64. *Тамара орусча, къабартыча да уста билгени себепли орус, къабарты жырланы да жырлайды.* «Коммунизмге жол», 1983, № 107.

КЪАБАРЫКЪ *ат.* Еда, пища, закуска / Азыкъ, ашарыкъ, хант. *Къабарыкъны атын эшитгенлей, Ибрахим секирип турду.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 16. *Иван не эсе да къабарыкъгъа къолай узалмады.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 42. *[Ахмат] Сегиз-тогъуз кюн мындан алгъа бир кесек къабарыкъ да алып, Клухор ауш бла тауланы ол жанларына ауайым деп тебиредим.* «Жарыкъ жолда», 179.

КЪАБУКЪ *ат* 1. Кожура / Битимни урлугъуну, кёгетни тышы. *Нартюх бюртюкню къабугъу. Алманы къабугъу. Картофну къабугъу.* ❐ *Мазан гитчеликлей атаанадан да ёксюз къалып, багушда гардош къабукъланы ашай, ким не берсе да, аны бла кечине ёсгенди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 84. *Къабугъуну ийиси Сейирликди, тамаша, Сынап, аны [апельсинни] ийисгеп, Къабугъун артып аша.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 239. *Билекле кибик, качанла, эниге ауур салына, къабукъларындан къыйырларын аз къаратып, ишчи къолланы сакълайдыла.* «Шуёхлукъ», № 16, 106.

2. Кора (*древесных растений*) / Агъачны, терекни тёммегини, бутакъларыны тышы, тыш къатысы. *[Иса Юсюпге:] Ол [хычын] арауанда биширилген ызлары – къара тамгъалары бла хуржунунда кёп жюрюгенден къайын терекни къабугъуча къатып, жыйылгъанланы кёзлерине урунду.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 148. *Тамырлары ёрге тозурап айланнган жерк тереклени къабукълары сыдырылыпдыла, ала, мурдар болгъан мал этлеча, къызарадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 37.

3. Скорлупа (*яйца, ореха и т.п.*)/ Гаккыны, къозну д.а.к. затны къаты тышы. *Эрлен деген жигитди, Чертлеуюкле ашайды, Къабукъларын ташлайды, Агъачлада жашайды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 299. *Гаккыны ичинде ёсюп, кезиую жетген бала, къабугъун тешеди эм андан тышына чыгъады.* «Естествознание», 60.

4. *къарач.* Хлебная корка / Гыржынны, ётмекни д.а.к. ундан этилген затланы тыш къатлары. *«Мен гыржынны тылысындан эсе къабугъун сюеме»,– деп, [Жандет] тылыны столгъа салды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 42. *Иван сабанда жюрюп, Кёкен тюбюне кирип Олтурду,*

жулдуз санай, Ётмек къабукъну чайнай. «Жанкъылыч», 169.

5. Раковина (*улитки, рака и т.п.*) / Бир-бир омуроусуз жануарланы юслерин къоруулаучу къаты къап. *Метекени къабугъу. Айры чабакъны къабугъу.*

6. Стебель кукурузы, очищенный от початков / Нартюхню сабагъы. *Артда, болур тенгли оргъандан сора, мен Баблина арытып бошагъан нартюх къабукъланы гыстыла этдим да ёрге сюедим.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 194.

7. Оболочка (*земли, шара и т.п.*)/ Бир затны къатларындан бири, тыш, баш къаты. *Гранит, саз эм юзмез жер къабугъуну къурамына киредиле.* «Естествознание», 14. *Шар, къабугъундан тышында да, кючлю сетка бла жабылыпды.* «Естествознание», 65.

8. Стружка (*деревянная, металлическая*) / Агъачны сюрмелегенде, темирни жоннганда алыныучу жукъа къат. *Алайды, Къады жашауда Кёп къанганы жырлатханды, Сыйдам сюрме къабукъну, Бурма буруп кёп атханды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 20.

9. *къарач. къ.* **терй 2.** *Жыланны къабугъу. Бетинги къабугъу болмагъан адам кёре эдим сен! Была не затладыла? – деп, [Домалай] китапда табылгъан къагъытланы [Дауумну] кёзюне тутду.* Хубийланы О., Дерт, 16.

КЪАБУКЪСУЗ *сыф.* Очищенный от коры (*корки, шелухи и т.п.*). Къабугъу артылгъан, алынгнан. *Къабукъсуз гыржын бла сюексиз эт – къурлай къалгъан кибикди.* (Нарт сёз.)

КЪАБЫЛ[1] *сыф.* **1.** Согласный, выражающий согласие на что/ Бир затха ыразылыкъ, эркинлик. *Ананг къабыл тюйюлдю, Болсада, мен къабылма, Келтир да къой ол къызны.* Тёппеланы А., Жаннетни къызы, 46.

2. Совершившийся, осуществленный / Къабыл болгъан. *Талпыудан къоругъан къабыл дууача, къолларым чалышыр эдиле сеннге, чалманча.* «Жюрек жырлайды», 201.

◆ **Къабыл ал** *къарач. къ.* **къабыл кёр.** *Ёзден улу Ёрюз, юч къайыныны айтханын да къабыл алып, атланып кетди.* «Къаначай халкъ таурухла», 153. **Къабыл бол** исполниться,.сбыться, осуществиться / тол, бол, тындырыл. – *Бизни полкну японлу аскер алгъанды, Мухаммадияны тилеги къабыл болгъанды, Атларыбызгъа ашыгъышлы чабышдыкъ. Гузаба сермеп, атларыбызны табышдыкъ.* «Малкъар халкъ жырла», 99. *Бёлляй-бёлляй, бешикчикге бёлейим, Айтханларым къабыл болуп кёрейим.* Зумакъуллану Т., Къаяда гюлле, 89. **Къабыл кёр** согласиться *с чем*, одобрять что / болгъан ишни, айтылгъанны тюзге сана, жарат. *Бары да былайдагъы эмегенни сёзлерин къабыл кёрюп, кесине да ыразы болуп, тирилигине да сейир эте, бир жашыракъ эмегенни Ёрюзмекге жибергендиле.* «Нартла», 41. *Мёчюланы Кязимни поэзиясыны демократ ызларын эндиги малкъар литература къабыл кёрюп алгъанды.* «Шуёхлукъ», № 14, 130. **Къабыл эт 1)** удовлетворить (*желание, просьбу и т.п.*) / Биреуню излемин толтур, ыразы эт. *Атасы аны тилегин къабыл этгенде, Къарашауай, эрлай атланыр къайгъыгъа кирди, жол кёллю болду.* «Нартла», 173. *Жаш къартны сёзюн жерге тюшюрмей, аны тилегин сылтаусуз къабыл этгенди.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 75;

2) *къ.* **къабыл кёр.** *Ол патчахны бир ёзюрю болгъанды, ол бу ёлтюрюу тёрени къабыл этмей, патчах бла даулашып тургъанды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 235.*[Сакийнат Къасайгъа:] Мен, жашаугъа алданып, сени сёзюнгю къабыл этсем, сени бла бирге жашап тургъанлай, Омарны юсюнден*

сагъыш эте турлугъуму билеме. Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 59;

3) утвердить (*план, проект и т.п.*) / толу тохташдырылгъаннга сана, толу бегит, бегим эт. *Резолюцияны къабыл этдиле. Проектни къабыл этгендиле.* ❐ *Бегим къабыл этилгенден сора бир кезиуню ичинде жерни бузулуудан сакълау жаны бла кёп ишле бардырылгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1971, № 138.

КЪАБЫЛ [2] *эт.* 1. *страд. от* **къап** [2] / Къап [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Къыйырындан къабылгъан гыржын туурам.*

2. *кёч.* Быть погубленным, загубленным / Жокъ бол, ёл, къуру. *Кюнде жортхан табылыр, кюрек жапхан къабылыр.* (Нарт сёз.) О *Ишлемеген абыныр, Бир кюнде ол къабылыр.* Шахмырзаланы С., Заман жели, 25. *Жангыз Дебош Япон урушда къабылгъанды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 86.

КЪАБЫЛЛА *эт. сёл.тил.* Къабыл эт (*къ.* **къабыл** [1]). *Оноуну къабылладыла, Аны тилегин къабылладыла. Проектни къабылладыкъ.*

КЪАБЫЛЛАН *эт. страд. от* **къабылла** / Къабылла дегенни *зорлаучу айырмасы. Жангы бегим къабылланды. Келишим къабылланды.*

КЪАБЫЛЛАНЫУ *и.д. от* къабыллан / Къабыллан дегенден *этим ат. Оноуну къабылланыуу. Таматаны сёзюню къабылланыуу.*

КЪАБЫЛЛАУ *и.д. от* **къабылла** / Къабылла дегенден *этим ат. Планланы къабыллау. Ишчилени тилеклерин къабыллау.*

КЪАБЫЛЫУ *и.д. от* **къабыл** [2] / Къабыл [2] дегенден *этим ат.*

КЪАБЫН [1] *ат* 1. Кус, кусок (*откушенный за один раз*) / Ётмекни, бышлакъны, этни д.а.к. затны бир къабаргъа боллукъ кесеги. *Ал къабынынг татлы кёрюнюр.* (Нарт сёз.) О *Хажини хапары сагъышландыргъан Ёрюзмек ашаялмайды: къабыны тамагъындан бармай, къайтарып чайнайды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 222. *Ой, сау кел, сау бол, татлы къабын!– деп, эмегенле [Къарашауайгъа] жабышыргъа умут этдиле.* «Нартла», 199.

2. *кёч.* Еда, пища, пропитание / Ашарыкъ, ашар зат, азыкъ, ап. *Тели къабынын алгъа къабар.* (Нарт сёз.) О *Ачха къабыныбыздан бергенбиз, Ахча излемей багъасына.* Отарланы К., Сынла, 71. *[Къарашауай:] Батырла бла жюрюп, аладан юлгю алып, мен да нарт батыр болурма, андан сора уа кесим да къазанып гыржын къабын мажарырма.* «Нартла», 176.

КЪАБЫН [2] *эт.* 1. Загораться, воспламеняться / Жанып, кюйюп башла. *Жибиген къаурала кючден къабынадыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 49. *Буз ургъандан терк жауады къоргъашын, Ёртен кибик къабыннганды тёгерек.* Хубийланы О., Мурат, 68. *Эшик юсюнде, папирослары да къабына, жашла сюелип тура эдиле.* «Шуёхлукъ», № 51. // Загораться (о глазах) / Жылтыра (*къаллай да болсун бир сезимни кючю бла*); къаллай да болсун бир сезимни кючю бла жары. *Ол [келин] аз ышарыучу эди. Алай ышарса, инжи тизгенча, бир кибик чыммакъ тишлери кёрюнюп, къара кёзлери къабынадыла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 50.

2. *кёч.* Вспылить / Ачыулан. *[Жаш къызгъа:] Суукъ сёзюнгю эшитгеним сайын, къууча, къабынып къалама мен.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 35. *[Мурадин] былай бир бош затдан къабы-*

ныр къалады. Гуртуланы Э., Азиретни къууанч кюню, 57.

3. *кёч.* Воспламеняться (*о чувствах*) / Бек къозгъал (*адамны сезимлерини юсюнден*). *Сюйген жюрек мычымай къабынады да, къарап-къарагъынчы жанады.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 181. *Ариуса сен, сууукъса, Буз тюбюнде суу кибик, Жюрегим къабыннганды, От чакъгъанда, къуу кибик.* Боташланы И., Экинчи тюбешиу, 65.

4. *кёч.* Разгораться (*о работе*) / Къаты бара, къызыулана башла. *Ма аллай бузжюрекле, уллу магъанасы болгъан ишни оту къабына келгенлей, сууукъ сууларын къуюп, ёчюлтюп къоядыла.* Боташланы И., Пьесала, 131.

5. *кёч.* Выстрелить (*об огнестрельном оружии*) / Атыл (*ушкокну, герохну д.а.к. атылыучу сауутланы юсюнден*). *Танала терк юркдюле – ушкок суху къабынды, Итле жетип тутдула – Чал бёрю да къабылды.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 68.

6. *кёч.* Возгореться, загореться, вспыхнуть (*о смехе, веселье, ссоре и т.п.*) / Билмей тургъанлай чыгъаргъа. *Бир кесекден даулаш къабынды.* ❐ *Олсагъатдан кюлкю къабынды, Азамат окъуна харх этди.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 100. *[Ыйналукъ] Мирзеуню келтирип бу къадырны [Шарауну] аллына тёгюп къойса, сёз къабынырыкъ тюйюл эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 121.

КЪАБЫНДЫР *эт.* **1.** Разжигать *что*, поджигать / Жандыр, жанарча, къабынырча эт. *[Мазанлары] саламбаш халжарны да къабындырыргъа аздан къоюп, от этеди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 58. *Хасан бла Виктор жаныучу тартманы къабындырдыла.* Гуртуланы Э., Азиретни къууанч кюню, 69. *[Адам] энишге ийилип, папиросун къабындыра туруп, сюрнек жарыгъанда бетине къарадым.* «Шуёхлукъ», № 29, 59.

2. *кёч.* Разгорячить / Ачыуландыр. *Науруз къопду да, ишде эригип, кимни къабындырайыкъ деп тургъан чамчы таныш таулулагъа ауз чайкъамды болурун къулакъламай, хоншу киреге Зурият бла нёгерине атлады.* Лайпанланы С., Гургумлу, 148.

КЪАБЫНДЫРТ *эт. понуд. от* **къабындыр** / Къабындыр дегенни *къатланыучу айырмасы. [Степан] аны [къагъытны] эки бюклеп, ичине тютюн къуюп, къуун къоллары сау жаралыланы бирлерине чакъгъыч бла къабындыртып, тартып башлаучуду.* Тёппеланы С., Атам урушдан къайтса, 6.

КЪАБЫНДЫРТЫУ *и.д. от* **къабындырт** / Къабындырт дегенден *этим ат.*

КЪАБЫНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **къабындыр** / Къабындыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Папирос чакъгъычны оту жетер-жетмез къабындырылды. Бензинчик къуйгъунчу, от къабындырылмады.*

КЪАБЫНДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къабындырыл** / Къабындырыл дегенден *этим ат.*

КЪАБЫНДЫРЫУ *и.д. от* **къабындыр** / Къабындыр дегенден *этим ат. Отну къабындырыу. Папиросну къабындырыу.*

КЪАБЫННГЫЧ *сыф. къарач.* Едкий, язвительный, колкий / Ачы хыликке этиучю, жюрек жарыучу. *Сафиятны, накъырда халда айтылып, керти затны ачыкълагъан къабыннгыч сёзлери, Наурузну жюрегинде шаушалыргъа унамай, алайсыз да чалыкълай тургъан эсин талайгъа чайкъады-*

ла. Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 69.

КЪАБЫНЫУ *и.д. от* **къабын** [2] / Къабын [2] дегенден *этим ат. Саламны къабыныуу. Ушкокну къабыныуу. Жюрекни къабыныуу. Адамны къабыныуу.*

КЪАБЫР *ат.* Могила / Адамны ёлюгюн салыргъа къазылгъан уру. *Жюнюс а, оноу этип, керти таулу къабырча, хуна тёбе къалатып, баш жанына да сын орунуна бир боз чукуй ташны сюетди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 96. *Къабыргъа къалай тюшюргенлерине, юсюне топуракъны къалай къуйгъанларына мен кесим къарап тура эдим.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 60. // Место погребения / Адамны бастырылгъан жери. *Солдатны къабырын уруш бошалып, онеки жылдан сора табадыла.* «Шуёхлукъ», № 69, 102. *Кёп къабырланы ичинде анамы къабырын излеп башладым.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 79.

◆ **Къабыр азабын сына** сильно мучиться, страдать / бек къыйнал, азап чек. *[Аскер:] Соргъан иш да этме, Домалай! Къабыр азабын сынадым мен бу ишде.* «Шуёхлукъ», № 74, 39. **Къабыр азап** сильное мучение, страдание / ауур къыйынлыкъ. *Чегем фитна – къабыр азап.* (Н а р т с ё з.) О **Къабыргъа кир** *къ. ёл.* *Мен сени кибик ахшы кишиле ызлагъан жолгъа бюгюн кирип барама, ёлюп, къабыргъа киргинчиннге дери мен ол жолну тутаргъа мурат этеме.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 29. **Къабыргъа кём** *къ. ёлтюр.* *Бузжигит да бириди Кезиусюз ёлгенледен, Субай санларын зорлукъ Къабыргъа кёмгенледен.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 183.

■ **Къабыргъа сал** хоронить, погребать / къабыргъа басдыр. *Эдишге айланып тургъан къызыл байракъланы аллында батырланы къабыргъа салдыла, битеу полкну адамлары быланы намысларына ючюшер кере ушкок атып, айырылдыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 226. *[Эфенди завхозгъа:] Аны [ёлюкню] сюеклерин къабыргъа салмай, халкъны орусча жырлай айланнган сабийлерине кёрмюч этип тургъаныгъыз ючюн, аллаху таланы буйругъу бла аны жаны къайтып келгенди.* «Шуёхлукъ», № 28, 100.

◆ **Къабыр къаз** рыть (*или копать*) могилу *кому-л.* / биреуге ёлюм изле, аманлыкъ этерге кюреш. *Душманым, кет, келме! Туура келсенг, Таша келсенг да – кючюм къарыр, Белгилиди, аманлыкъчы кеси Кесине къазыучуду къабыр.* «Коммунизмге жол», 1983, № 64. **Къабыр суукъ тарт** быть на грани смерти, прийти в предсмертное состояние / ёлюрге жетген хал ал. *Къан жугъу болуп болгъаны, акъ учхун болуп бет къаны, Жумулуп кёз къабакълары, Тартынып жаякълары, Жан тер уруп, аны бети, Къабыр суукъ тартып эди.* «Жюрек жырлайды», 86.

КЪАБЫРГЪА [1] *ат* **1.** Стена / Юйню, мекямны аркъалыкъларын тутуп тургъан эм аны бёлюмлеге юлешген жанларындан бири. *Секирип туруп, Зауурбек къабыргъада къара къамасын белине такъды, эшик артындан мужурасын къолуна алды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 13. *Асхатны... къара къашлары чыммакъ акъ къабыргъагъа кёмюр бла тогъай айланнган ызлыкъ тартылгъан кибикдиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 14.

2. *В позиции определения:* стенной, настенный / Къабыргъагъа тагъылыучу, къабыргъада орнатылгъан. *Завод битсе, бир жылгъа онбеш минг кубометр къабыргъа панель чыгъарыргъа онг боллукъду.* «Коммунизмге жол», 1979, № 110.

Къабыргъа сагъатны окълары эки сагъат кечени кёргюзтюп тура эдиле. Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 78.

3. Высокая ограда, стена / Ташдан, агъачдан д.а.к. затдан этилген бийик хуна. *Кече. Мавзолей, Кремльни къабыргъасы, Шошлукъ бийлегенди битеу дунияны, Москва жукълайды, Кремльни къаласы – Къызыл жулдуз жанады башында аны.* О т а р л а н ы К., Жолла, 187. *Автобус сол жанында созулуп баргъан таш къабыргъаны ауанасындан къутулду.* Г у р т у л а н ы Э., Тенглерим, 89.

4. Боковая сторона *какого-л.* вместилища / Тешикни, быргъыны, къан тамырны д.а.к. затланы ич жанлары. *Сосурукъ жер тешикни къабыргъаларына кезиу тие, ташларын оя, къолу-бети сыдырыла баргъанды.* «Нартла», 93. *Сют а, кварц быргъыланы суукъ къабыргъаларына жетгенлей, жылыннган этеди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 42.

КЪАБЫРГЪА [2] *ат* **1.** Бок (*человека, животного*) / Адамны, жануарны тёммегини онг неда сол жаны. *[Мыстафа], дарий къумачны афендини къолундан сылжыратып, къабыргъасын дукъкъур эте, къоюнуна тыкъды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 186. *Атны къабыргъаларындан салыннган къуру ёзенгиле, ары-бери гыллыулай, тартхы айылгъа тие келедиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 203. *«Къабыргъаларыма тийме, дыгъыл этесе»,– деп, [Шаухал] асыры кюлгенден, сёзлерин жарты-къурту ангылытып айтады.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 32.

2. Склон, наклонная поверхность (*горы, холма и т.п.*) / Тауну, дуппурну д.а.к. затны бети. *Сууну сол жагъасында чегет башыны жипилери да, тик къабыргъала да, саргъыл кёксюл бузла оюлуп, жылтырайдыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 104. *Чалбаш тауну къабыргъасы чыранлы, Аны юсю желли, къарлы, боранлы.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 64. *Нарат тереклени ичлери бла къарасанг, жолчукъ къабыргъа бла келе келип, ёзеннге тюшеди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 56.

3. Правая или левая сторона предмета / затны онг неда сол жаны. *Онг къабыргъанг – Къысыр къая, жонулуп.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 43.

4. *кёч.* Сплошная масса чего-л., образующая преграду, завесу / Юзюлмей, бёлюнмей сюелип тургъан зат (*агъач, будай, туман д.а.к.*). *Тёбенгиден келген туман, бийик акъ къабыргъа болуп сюеледи.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 183. *Жолну эки жанында да будайла, къабыргъалача, турадыла.* «Шуёхлукъ», № 41, 54.

■ **Къабыргъа баш** три первых ребра боковой части туши / мыллыкны тёммегини кёкюрек жанындан юч баш иегиси эти бла. *Тамата-гъа, къонакъгъа келген эр кишини сыйлагъан заманда аллына къурманлыкъны юч иегисин салыргъа тийиншлиди, анга къабыргъа баш дейдиле.* (Ф о л ь к.) **Къабыргъа газет** стенная газета / Къол бла жазылгъан неда машинкагъа урулгъан, учрежденияда, предприятияда д.а.к. жерде кезиуден кезиуге тагъылыучу, ол учреждения-ны, предприятияны жамауат организацияларыны органы болгъан газет. *«Фермачы» деген къабыргъа газетни редколлегиясын айырып, редакторгъа Рамазанны сайладыла.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 7. *Хашир эртген бла школгъа баргъанында, Таубатырны къабыргъа газетге битип тургъанын кёрдю.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 134. **Къабыргъа къоншу** сосед, живущий рядом или через стенку / бireуню юйюню къатында юйде

неда квартирини къабыргъасыны ары жанында квартирде жашагъан адам. *Шоштарлары бла биз къабыргъа къоншу болуучу эдик да, урушха дери бир юй кибик жашагъанбыз.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 60. *Анда, Нарсанада, къабыргъа къоншубуз бек иги адам болуучан эди.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 23.

◆ **Къабыргъасын береди** является опорой для *кого-л.* / биреуге болушады, тенглик этеди. *Ол нёгерине къабыргъасын берирге дайым хазырды.* **Къабыргъасын жарашдырады** приспосабливается *к кому-л.* / биреуню излемине кесин жарашдырады, хар ким бла да тил табады, тап жашай биледи. *Фатима татлы тилли, кимге да къабыргъасын жарашдыргъан, кесин алдыра билген тиширыуду.* Хубийланы О., Дерт, 62. **Къабыргъасы келишеди** ладит, живет в ладу / Жарашады, келишеди. *Болсада [Айдарукъ], ала бла къабыргъасы келишалмазлыгъын билип, Мурайны юйге юйюрсюндюрюрге сюймейди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. *Ала ишлеген жерде, «кесим айтхан» деп тургъан болмаса, киши бла къабыргъасы келишип ишлемеген биреулен болгъанды.* Хубийланы М., Алан, 112.

КЪАБЫРЛА *ат сёл.тил.* Кладбище / Ёлгенлени асыраучу жер. *Жюзюм бахча эл къыйырында, судан ётгенлей, къабакъ башында, кюн тууш табада, къабырланы къатында эди.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 23. *Элиядан ёлген атасы жатхан, Апасы жатхан ташлы къабырланы Хурмет билмеген жаулагъа малтатхан – Кёрюне эди кюл этгенча тауланы.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 37.

КЪАБЫРЧАКЪ *ат.* Затвердевший слой *чего* / Бир затны къатхан тыш къатысы. *Врач жаг къабырчагъын жумушатып, ба ..ауну тешди.* ❐ *Мухаммат къошдан чыгъып, чыккырда кече бузлап чыкъгъан сууну къабырчагъын сындырып, суукъ суудан къумгъаннга къуюп, бетин жууып башлады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 212.

КЪАБЫРЧАКЪЛАН *эт.* 1. Покрываться ледяной коркой / Жукъа буз бол (*сууну эм башха суусун затланы юсюнден*). *Арбазлагъа жыйылгъан балчыкъ суу, къабырчакъланып, жолда жюрюсенг, тыкъырдагъан тауушу бир тийреден бир тийреге барады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 159. *Чыккырлада къалын тузлукъла бузлап, къабырчакъланадыла.* «Шуёхлукъ», № 28, 80. // Затягиваться (*о ране*) / Сотур бол, къатангы бол (*жараны юсюнден*). *Жашчыкъны билегинде жарасы къабырчакъланнганды.* // Затвердевать (*о поверхности чего-л.*) / Къаты бол, къат (*бир затны юсюню, тышыны юсюнден*). *Кюнню къыздыргъанына тёзмей, жумушай, эрий, кече уа къабырчакълана, къар кюнден кюннге жукъарады.* Хубийланы О., Аманат, III, 349. *Семиз этле къызып, жаулары кёмюрлеге агъа да жана, тышлары чырылдап, мор къабырчакъланадыла.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 69. // Обгорать / кюй (*бир затны тышыны юсюнден*). *Табада гыржын къабырчакъланнганды.*

КЪАБЫРЧАКЪЛАНДЫР *эт. понуд. от* **къабырчакълан** / Къабырчакълан дегенни *къатланыучу айырмасы. Тюнене суукъ эди, эртенинде кючлю къырау сууну къабырчакъландыргъан эди.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 221.

КЪАБЫРЧАКЪЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къабырчакъландыр** / Къабырчакъландыр дегенден этим ат.

...жу челек бла суукъда. къоюп къабырчакъландырыу.

КЪАБЫРЧАКЪЛАНЫУ *и.д. от* **къабырчакълан** / Къабырчакълан дегенден *этим ат. Сууну юсюню къабырчакъланыуу.*

КЪАБЫРЧАКЪЛЫ *сыф.* Затвердевший / Юсю жукъа буз болгъан, бузлагъан. *Тау къобанла къабырчакълы акъ кебинлеринден къутулуп, юзгереден ычхынып чартлап чыкъгъан улакъчыкълача тебирегендиле.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 73. // Затвердевший (*о поверхности чего-л.*) / Юсю къатхан, къатангы болгъан. *Къабырчакълы къарны седиретир оноу этип кюрешген гырхы жел ачыулу сызгъырады.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 67.

КЪАБЫРЧЫ *ат.* Могильщик / Къабыр къазыучу, къабырны жарашдырыучу адам. *Къабырчыла къабырны къазып, аны ичин ташла бла ишледиле.*

КЪАБЫУ *и.д. от* **къап** [2] дегенден *этим ат. Уллу къабыу. Бек сюйген адамны къабыу анагъа уллу бушуу эди.*

КЪАБЫУЧУ *сыф.* **1.** Кусачий (*о животных, зверях*) / Къабаргъа юйреннген, къабаргъа ёч (*жаныуарланы юсюнден*). *Къабыучу ит сынжырдан ычхынмаз.* (Н а р т с ё з.) О *Къабыучу ит хырылдамайды.* (Н а р т с ё з.) О *Ач болсакъ – бел бауну къаты тарта, Тёздюк харам улутха ашамай. Не тишлерин, къахмеча, ышарта, Итча къабыучулагъа ушамай.* О т а р л а н ы К., Танг жулдузум, 36.

2. *кёч.* Колючий / Шинжили, чыгъаналы. *Аны не терек болгъанын билирге къабыучу кёкенлени ичлерин жырып баргъан эдим.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 57.

3. *къарач.* Выигрышный / Къытыучу. *Къабыучу заём.*

КЪАБЫШ [1] *эт.* Кусаться, кусать друг друга / Бир бирни къап. *Ажирле бир бирни къабышып ойнайдыла.*

КЪАБЫШ [2] *эт.* Окоченеть, замёрзнуть / Асыры суукъ болгъандан, тебалмай, жукъ сезмей къал. *Суу тюгюне жабышмаз, Сууда баппуш къабышмаз.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 309. *Къанатлы учалмай, Къанаты сынып, Кёр, къабыша турады; Суукъдан тынып.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Кёз жарыгъым, 59. *Боран кечени къулуду, Ол жерни жукъусун бёлдю, Боран бла тенг улыйду Суукъдан къабышхан бёрю.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 56.

КЪАБЫШ [3] *эт.* Отсохнуть (*о частях тела*) / Ауруп, ишлемей къал (*адамны санларыны юсюнден*); къуруш. *Ол [душман] сауутха жабышады, Къоркъгъан къолу къабышады.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 11. *«Ол [эри] къызгъаны бла кесине бир хата этип къоягъа да артына барлыкъ тюйюлдю, ол телиди, мени ауузум къабышсын»,– деп, Сапият ызына айланды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 310. *[Хышты Маржанга:] А къыз, ауузум къабышсын, бир сёзню къоша эсем.* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 34.

КЪАБЫШ [4] *эт.* Сцепляться, соединяться вместе, сплетаясь / Чалышып, чырмалып, бирге къошул. *[Азнауурну бла къонакъбай къатынны] эринлери бир бирге жабышады, Къоллары боюнлада къабышады.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. *Ёзен башы – габыла, Бир бирине къабышып, Излейдиле къойла къыт ашау, Таш*

сыртлагъа жабышып. А л и й л а н ы У., Теберди, 36.

КЪАБЫШДЫР [1] *эт.* Морозить, заставлять мерзнуть / Юшют, суукъ эт. *Къаты суукъ жаралы, ач бёрюню къабышдыргъанды.*

КЪАБЫШДЫР [2] *эт. къарач. къ.* **къурушдур**. *[Сафарбий Махсютге:] Ауузунгу къабышдырлыкъма, оллахий, дауур этмей бар.* «Жанкъылыч», 244. *Тийме Махарны агъачына, къабышдырып къояр.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 77.

КЪАБЫШДЫР [3] *эт.* **1.** Сцеплять, соединять, скреплять, зацепляя, прицепляя и т.п. / Къысып, жалгъап, тагъып, чырмашдырып д.а.к. мадар бла бир бирге къош, илиндир, бегит. *Къарылгъачла уя ишлей, Бийик жабышдырадыла. Балалары тап учарча, Чемер къабышдырадыла.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 39. *Тащланы, кырпычланы бир бирлерине аллай тылдан, тутурукъча, къабышдырады.* «Алчыла», 73.

2. *кёч.* Говорить связно / Келишдирип, тап жарашдырып байламлы сёлеш. *Нени сорсанг да, ол, къобуп, сёзлени бир бирине къабышдырып, орунларын тапдырып, тизип тебирей эди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 217.

КЪАБЫШДЫРЫЛ [1] *эт. страд. от* **къабышдыр** [1] / Къабышдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Аны баш бармагъы суукъдан къабышдырылгъанды.*

КЪАБЫШДЫРЫЛ [2] *эт. страд. от* **къабышдыр** [2] / Къабышдыр [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашны къолу къабышдырылгъан эди.*

КЪАБЫШДЫРЫЛ [3] *эт. страд. от* **къабышдыр** [3] / Къабышдыр [3] дегенни *зорлаучу айырмасы. Кирпичле бир бирге аламат къабышдырылгъандыла.*

КЪАБЫШДЫРЫЛЫУ [1] *и.д. от* **къабышдырыл** [1] / Къабышдырыл [1] дегенден *этим ат. Суукъдан аякълары къабышдырылыу.*

КЪАБЫШДЫРЫЛЫУ [2] *и.д. от* **къабышдырыл** [2] / Къабышдырыл [2] дегенден *этим ат. Къолу къабышдырылыу. Ауузу къабышдырылыу.*

КЪАБЫШДЫРЫЛЫУ [3] *и.д. от* **къабышдырыл** [3] / Къабышдырыл [3] дегенден *этим ат. Блокланы цемент раствор бла къабышдырылыулары.*

КЪАБЫШДЫРЫУ [1] *и.д. от* **къабышдыр** [1] / Къабышдыр [1] дегенден *этим ат. Къолларын суукъ этип къабышдырыу.*

КЪАБЫШДЫРЫУ [2] *и.д. от* **къабышдыр** [2] / Къабышдыр [2] дегенден *этим ат. Ауузун къабышдырыу.*

КЪАБЫШДЫРЫУ [3] *и.д. от* **къабышдыр** [3] / Къабышдыр [3] дегенден *этим ат. Кирпичлени бир бирге къабышдырыу.*

КЪАБЫШЫУ [1] *и.д. от* **къабыш** [1] / Къабыш [1] дегенден *этим ат. Сабийле ажирлени бир бирлерин къабышыуларына сейирсинип къарай эдиле.*

КЪАБЫШЫУ [2] *и.д. от* **къабыш** [2] / Къабыш [2] дегенден *этим ат. Суукъдан къабышыу.*

КЪАБЫШЫУ [3] *и.д. от* **къабыш** [3] / Къабыш [3] дегенден *этим ат. Ауузу къабышыу.*

КЪАБЫШЫУ [4] *и.д. от* **къабыш** [4] / Къабыш [4] дегенден *этим ат.*

КЪАГЪАНАКЪ *ат* **1.** Младенец/

Жангы туугъан сабий. *Тилегин этип, къагъанакъны буз тешикге салып, Алауган юйюне къайтды.* «Нартла», 142. *Кёкюрегине къысып тургъанлай, жангы туугъан къагъанакъ, эмчек излеп, анасын тюртгенча, Бадийматны жюреги уруп: – Бу багъалы адамгъа бир хыянат жетмеге эди,– деген къоркъууда, бурулуп, эл таба къарап, жюгюн кётюргенлей, мукъут болуп чегетге айланды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 204. // О неопытном, неумелом, наивном человеке / Сынамы болмагъан адамны юсюнден. *Ашыкъма, жашчыкъ. Сен алыкъа къагъанакъса мени къатымда.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 208.

2. *В позиции определения:* младенческий а) связанный с периодом младенчества / Къагъанакъ заман бла байламлы. *Бешикге бёленип тургъанлай, Сен кёрюрге дуния жарыгъын, Кечеле шошлугъу тумалай, озарла къагъанакъ жыллары нг.* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 18; б) *кёч.* зачаточный, незрелый / жангы къурала башлагъан, къарыусуз. *Малкъар литература критикагъа отуз жылдан кёп бола эсе да, алыкъа, жарсыугъа, къагъанакъ кезиуюнден терен айнымагъанды.*

3. Детеныш / Анасындан айырылмагъан, жангы туугъан жаныуар. *Бу таулула жыйгъандыла малларын, Къыш айны аллы бла баулагъа, Хорлай келедиле, алдырмай къагъанакъ Уручугъа, ач бёрюге, жаулагъа.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 115.

КЪАГЪАНАКЪЛЫКЪ *ат.* Младенчество / Къагъанакъ заман. *Къагъанакълыкъны ким эсинде тутады, Аны заман, жашау унутдурады.* (Ф о л ь к.) ❐ *Таулу интеллигент Назир деген жаш къагъанакълыкъдан окъуна бир къыйынлыкъ сынамагъанды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 61.

КЪАГЪЫЛ *эт. страд. от* **къакъ** [2] / Къакъ [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Ол кезиучюкде элни башха жерлеринден да къайгъы, къычырыкъ, хахай-тухай, тиширыу, сабий жилягъан, тазла, челекле къагъылгъан, ушкокла атылгъан тауушла чыгъадыла.* Т ё п п е л а н ы С., Уучу Зауурбек, 38. *Артда, эшик дагъыда бир къагъылгъанда уа, [Зулкъарней] жумушакъ жингириги бла татлы хурулдай жукълагъан бийчени имбашына къатылды.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 42.

2. *кёч.* Кокетничать, стараться понравиться *кому-л.* / Кесинги къылыгъынг бла биреуге сюйдюрюрге, кесинге аны эсин бёлдюрюрге кюреш, омакълан, къошакълан. *Айланаса эл тюбюнде къагъылгъанлай, Юйюнге уа къара кирит тагъылгъанлай.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 150. *Сен таугъа кетгенлей, [къатынынг] тосун чакъырып, анга къагъыла болур.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 35.

КЪАГЪЫЛЫУ *и.д. от* **къагъыл** / Къагъыл дегенден *этим ат. Эшикни къагъылыуу. Машокну къагъылыуу.* ❐ *[Азамат] кеси, сезим къагъылыуланы кёлюне киргенча, адамланы теренирек кёрдю, алада алгъа эслемеучю затланы эследи.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 216.

КЪАГЪЫМ *ат сёл.тил.* Один удар / Бир урум. *Самат, Мухажирни къатына барып: «Кет былайдан, ансы бир къагъым барса да, бусагъат кюнюнгю кёргюзтюрме!»– деди.* (Ф о л ь к.)

КЪАГЪЫМ-СОГЪУМ *къауум. ат.* Трёпка, упрек, выговор / Кёп тырман. *Жашчыкъ, ёгге анасыны къагъым-согъумундан эригип, узакъ жууукъларына кетип къалгъанды.* (Ф о л ь к.)

◆ **Къагъым-согъум эт** задать

трёпку / тырман эт, уруш, тюй, къол жетдир. *Ач бёрюлеча [бандачыла] темирчини къагъым-согъум эте, атлагъа нал салдырадыла.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 61.

КЪАГЪЫТ *ат* **1.** Бумага / Агъачдан, жараусуз быстыр массадан д.а.к. затдан этилген, жазыу, сурат этерге, басмада эм башха керекге хайырланылыучу зат. *Папирос къагъыт. Жазаргъа жараулу къагъыт. Сурат этилиучю къагъыт.* ❐ *Иванов, стол юсюнде къагъытланы жыйып, кителин къаплап чыкъды.* Этезланы О., Тарда, 33. *Ол жарыкъ тиеди китапларыма, Къонакъгъа келген ахшы тенглериме, Атамы башлыгъына, къапталына, Акъ къагъытларыма, жатхан жериме.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 33.

2. *В позиции определения:* бумажный / Къагъыт чыгъарыучу. *Къагъыт фабрика. Къагъыт производство. // Къагъытдан этилген. Къагъыт машок. Къагъыт салфетка. Къагъыт лента.*

3. Письмо, бумага с написанным текстом / Биреуге бир затны билдирир ючюн ийилиучю, жазылгъан текст. *Ичиндеги боран селейгенден сора, Эллен, столгъа олтуруп, къагъыт жазып башлады.* Кацийланы Х., Мухаммат, 922. *Хашир сюеле туруп, стол жанына олтуруп, китабындан Суфиятны къагъытын алды, хар сёзюне эс бёлюп, энтда бир кере окъуду.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 150.

4. Документ, деловая бумага / Шарт болумну неда бир затха эркинликни бегитген документ. *[Харун Алийге:] сора бухгалтерияда къагъытлагъа кёре, сизни биченигиз алыкъына кёндю, кертиси бла уа фермалада [бичен] тауусула турады.* Кацийланы Х., Тамата, 44. *Саугъалауну юсюнден а, къагъытларын жарашдырып, тамбла эрттенликде жолдаш Хажи-Омаров обкомгъа элтирге керекди.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 307. // Документ (*удостоверение личности*) / Адамны тукъум атын, атын бегитген документ. *Къагъытларын къолларына алгъандан сора, Бекболат бла Лиза шахар базаргъа бардыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 437. *Къагъытларына, бетлерине да къарап, сакълагъан адамлары болгъанларына ажымсыз болгъанында, [жаш] узалып экисини да къолларын къаты къысды.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 302.

5. Листовка / Агитация-политика неда билдириу магъанасы болгъан текст басманнган нёда машинкада жазылгъан чапыракъ. *Жаш [Андрей] большевикле жазгъан къагъытланы ишчилени арасында жайып айланнганы себепли, Ростовда гимназиядан къысталып келип, мында шахарда бир къаум къоншу сабийлеге дерс берип, алай бла жашай эди.* Залийхан'ны Ж., Тау къушла, 78.

6. Лист бумаги / Къагъытны (*1-чи магъ.*) жукъа, сыйдам кесеги; чапыракъ. *Китапны къагъытлары. Блокнотну къагъытлары. Альбомну бир къагъыты жыртылып эди.* ❐ *Айнюр дефтерни къагъытларын терк-терк аудурду, анда къара къарандаш бла этилген эскизле кёп эдиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 140.

■ **Къагъыт ахча** бумажные деньги / къырал чыгъарыучу толу багъасы болгъан ахчаны белгиси, аллай ахчаны орунуна жюрютюледи, алай анга ууакъ этилмейди, зор багъасы барды. *Чючю юсюнде жамаулу къызыл къапталыны хуржунундан бир байланнганны чыгъарып, ... жау жугъу къагъыт ахчачыкъланы чыгъарды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 104. *Ол [Ибрагим] талай къагъыт ахчаны Къайтукъну къо-*

луна тутдурду. К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 153.

КЪАГЪЫТ-КЪАЛАМ *къауум. ат.* Письменные принадлежности / Жазыу этгенде хайырланылыучу затла. *Аллай сагъышда айтыллыкъ жашланы бири Боташ улудан хапар алыргъа деп, мен къагъыт-къаламымы къолтугъума къысып, жолгъа чыкъдым.* А к ъ б а й л а н ы А., Ёмюрню иеси, 3. *Къагъыт-къалам тутхан сохта къоллагъа Керек болады кюрек, сенек тутаргъа.* «Жарыкъ жолда», 182.

КЪАГЪЫТЧЫ *ат* 1. Писарь (*должностное лицо*) / Канцелярияда жазыу ишлени жюрютюучю къуллукъчу. *Прустопну сол жанында, жаз киштикча, ... къагъытчы олтурады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 188. *Комиссар бла къагъытчы уа, хар заманда да махкемеде туруп, ол оноуну ишде бардырлыкъдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 132. *Бери комиссар неда аны къагъытчысы келирге боллукъдула.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 76.

2. Секретарь (*суда, сельского Совета и т.п.*) / Учрежденияны, организацияны неда энчи биреуню ишин жюрютюучю адам. *Сюдню къагъытчысы. Редакторну къагъытчысы. Эл Советни къагъытчысы.* ❐ *Сарымыйыкъ сюдю къагъытчыгъа башын силкди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 201. – *Къагъытчы кетмей, сабыр этсин, керек боллукъду,– деди совхозну директору.* «Шуёхлукъ», № 75, 49. *Эл Советни къагъытчысы Блинов... Манафны тырманына баш тёбен къарап тынгылай эди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 132.

3. Секретарь собрания, заседания / Жыйылыуну, заседанияны протоколун жазыучу адам. *Таубатыр бла Хашир ушакъларын биткиргинчи, келликле бары да жыйылдыла, жыйылыугъа къагъытчы бла тамата айырдыла.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 154.

КЪАГЪЫТЧЫКЪ *ат.* Записка, коротенькое письмо / Къысха письмо, соруу, билдириу д.а.к. зат жазылгъан къагъыт кесек. *[Ийналукъ:] Ол себепден юйюме къагъытчыкъ жазайым, мен барыргъа жумушуму [юйдегиле] тындырып турурла.* «Малкъар халкъ жомакъла», 220. *Профкомну заседаниясы къызыу бара тургъанлай, Сокуровха эшикден ким эсе да къагъытчыкъ узатды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 180. *Къоркъуу бла къууанчны арасында, жолда китапны онючюнчю бетин ачып, жазылгъан къагъытчыкъны алдым.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 28.

КЪАГЪЫТЧЫЛЫКЪ *ат* 1. Писарство / Къагъытчыны *(1-чи магъ.)* иши. *Жаш къагъытчылыкъны бек жаратады, комиссарны айтханын жерге тюшюрмейди.*

2. Секретарство / Къагъытчыны *(2-чи магъ.)* къуллугъу. *Эл Советде къагъытчылыкъны Зухура бардырып башлагъанлы жылгъа жууукъ болады.* «Коммунизмге жол», 1983, № 78.

КЪАГЪЫУ *и.д. от* **къакъ** [2] / Къакъ [2] дегенден *этим ат. Эшикни къагъыу. Жабыуну къагъыу. Къанатларын къагъыу. Къол къагъыу. Биреуню имбашына къагъыу. Терекни алмаларын къагъыу.* ❐ *Булут чапханнга ушап келеди, Тау къушну къанат къагъыуу.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 132. *Сейирсиниуле, лакъырда, харх этип кюлюу, бир бирни имбашларына къагъыу, чакъырыу, газетлени шыршырлары, коридорда аякъ тауушла, паркетни жырылдауу да гюрюлдеуге ушайдыла.* «Шуёхлукъ», № 43, 9.

КЪАГЪЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къакъ** [2] / Къакъ [2] дегенни *араш айырмасы. Кёп сакъланнган досларыбыз [къанатлыла], Къанат къагъышып жетдиле. «Биз жазны алып келгенбиз, Салам!» – деп, алгъыш этдиле.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 38. *Эчкилени бир къаууму бийик жаргелни башына минип, мюйюзлери бла къагъышып, бири-бири бла ойнай эдиле.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 24.

КЪАГЪЫШДЫР *эт. понуд. от* **къагъыш** / Къагъыш дегенни *къатланыучу айырмасы. Жабыуланы къагъышдыр. Къочхарланы мюйюзлерин къагъышдыр. Къол къагъышдыр.*

КЪАГЪЫШДЫРЫУ *и.д. от* **къагъышдыр** / Къагъышдыр дегенден *этим ат. Машокланы букъуларын къагъышдырыу. Къол къагъышдырыу.*

КЪАГЪЫШЫУ *и.д. от* **къагъыш** / Къагъыш дегенден *этим ат. Къол къагъышыу. Кюйюзлени къагъышыу. Чёртлеуюклени къагъышыу.*

КЪАДА *эт.* **1.** Устремлять взгляд, внимание на *кого-, что* / Къарамынгы, эсинги биреуге, бир затха бур. *[Чыккы къызы], дагъыда базманнга къарамай, ачыудан чачыла тургъан Фердауусха эс бурмай, кёзлерин сатыу столда баймез топха къадады.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 21.

2. *къарач.* Стискивать, сжимать *кого-что* / Бирге къаты къыс (*сёз ючюн, тишлеринги*).

3. *къарач. къ.* **тюйре**. *Жаш костюмуну жагъасына депутат значокну къадады.*

КЪАДАЛ *эт.* **1.** Усердствовать, проявлять усердие / Тырмаш, бек кёл сал. *Билирге бек къыйынды ол [тил], Олду хар бир илмугъа жол. Аны чемер билир ючюн, Къадал, темирден да бек бол!* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 32. *Тынгысызма! Мен ишиме къадалып, Кёрмей да къояма кюнню тийгенин. Хаман ашыгъып, гузабагъа къалып, Айланады жашаууму тирмени.* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 53.

2. Приставать *к кому*, начинать надоедать *кому* / Биреуню бир зат бла безитип башла, биреуден бир затны безитирча, эрикдиричча тиле, сор. *Жамийлятха терс къадалгъанымы юсюнден Аминнге [бюрону членлери] тырман этдиле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 132. *«Адилгерийни жашчыгъын да биргегизге элтигиз»,– деп, Домалай къадалгъанда, Гыджы ишни теренге кетерин ангылады.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 40. // Придираться *к чему* / Илин, чурум, сылтау изле. *Жюзле бла тууарлары, мингле бла къойлары болгъанлыкъгъа тиймей, Мазанны жангыз ёгюзюне сен нек къадалгъанынгы билмейме.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 17.

3. Противоборствовать / Къажау сюел. *Адам зарлансамы бек къадаллыкъды, огъесе жанына къоркъуу салгъан душманынамы бек къадаллыкъды?* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 94. *Душманлагъа къадала, Юлгюню тапдан салайыкъ...* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 46.

4. *сёл.тил.* Пристать (*о болезни*) / Жукъ, тий (*аруруну юсюнден*). *Уруш жыллада къадарны Къыйынлыгъын хар ким кёрдю, Таужаннга ауруу къадалды – Кезиусюз кийирди кёрге.* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 71. *Мында да жашау тынч тюйюлдю, Сау къалмайды ауруу къадалгъан.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 72.

5. *къарач.* Цепляться, хвататься, держаться за что / Бир затдан къаты тут. *Анам бир къолумдан тар-*

тады, бир къолум бла партагъа къадалгъанма. Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 22. *[Афенди] кёзлерин ууп, иги къарагъанында, биягъы ат сюелип, ёзенгисине Абдул-Къадыр къадалып тура эди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 121. *Сапият, тентирей барып, эшикни бауундан къадалды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 236.

КЪАДАЛТ *эт. понуд. от* **къадал** / Къадал дегенни *къатланыучу айырмасы. Бригадир дырынчыланы къадалтып ишлетеди.*

КЪАДАЛТДЫР *эт. понуд. от* **къадалт** / Къадалт дегенни *къатланыучу айырмасы. Сабийлени дерсге къадалтдыр.*

КЪАДАЛТДЫРЫУ *и.д. от* **къадалтдыр** / Къадалтдыр дегенден *этим ат. Жашланы бичен чалыргъа къадалтдырыу.*

КЪАДАЛТЫУ *и.д. от* **къадалт** / Къадалт дегенден *этим ат. Биреуню къойну арт аякъларына къадалтыу. Батальонну жау аскерге къадалтыу.*

КЪАДАЛЫУ *и.д. от* **къадал** / Къадал дегенден *этим ат. Биреуге соруула бла къадалыу. Ишге къадалыу. Душманлагъа къадалыу.* ❒ *Бу ингирдеги хыйланы, бу ёчеширге къадалыуну нек болгъанын Чонай ангыламагъан эди.* «Шуёхлукъ», № 10, 59. *Аланы [къазакъланы] къадалыуларын жаланда Адилгерийни ушкогуну жангыз атылгъаны тюрлендирген эди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 95.

КЪАДАЛЫУЛУКЪ *ат.* Усердие, большое старание, рвение / Тырмашыулукъ, бир затны эте туруп, бек кёл салыныуу. *Бизни къыралыбызда бардырыла тургъан мамыр къурулуш жетишимли болур ючюн, бирда болмагъанча уллу иш жигерлик, башламчылыкъ эм къадалыулукъ керекди.* «Шуёхлукъ», № 46, 102.

КЪАДАЛЫШ *эт. взаимно-совм. от* **къадал** / Къадал дегенни *араш айырмасы. Къанатлыла къадалышып, юй ишлеп, уялада зайын салгъан ай келди.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 129. *Къанатларын дап-дап этдире, Чумлу Камны хоразлары, бир бирлерине эришгенча, къадалышып, тартып къычырышадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 51.

КЪАДАЛЫШЫУ *и.д. от* **къадалыш** / Къадалыш дегенден этим ат. *Дерсни билирге къадалышыу. Бир бири чачларына къадалышыу.*

КЪАДАМА *ат* **1.** Твердыня / Бек мекям, къаты бегитилген къала. *Хар назмусу къадамады: Жолну эркин ачады. Ташлы жолда дыгъырдагъан Ауур танкча барады.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 139. *Мен житиледе орналгъан аллай къадама кёрмегенме.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 98. // *кёч.* Прочная опора, оплот / Ышаннгылы таянчакъ, къоруулаучу кюч. *Жаш тёлю къыралны не заманда да деменгили къадамасы болгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 134.

2. *О чём-л.* твердом / Къаты затланы юсюнден (*жер, таш, буз д.а.к.*). *Асхат башын машинаны терезесинден тышына чыгъарып, бютеу жюрегин, эсин да буз къадамалагъа берип барады.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 178. *Озгъун толкъунла, бир бирин къыздыра келип, урадыла кеслерин таш къадамалагъа.* К ё б е к л а н ы Б., Кюнню тюбюнде экеулен, 87.

3. *В позиции определения:* неприступный (*напр. утес, высота*) / Киши ёрлеялмазча, къатына барал-

мазча, чынгыл. *Тау череги барады, булгъана, Къадама къаяны дёнгюрдете, Ол барады, къутургъан бугъалай, Чучхурдан ташланы тёнгерете.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 75. *Жугъутур баш суратлы кёк байракъны, Эл тамата алып чыкъгъанды къолуна, Чанчханды аны къадама къалагъа, Тилек тилей къайтханды [Таулу].* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 74.

КЪАДАМАЛА *эт.* Сделать неприступным / Къаты бегит. *Юйню тёгерегин къадамала.*

КЪАДАМАЛАН *эт. страд. от* **къадамала** / Къадамала дегенни *зорлаучу айырмасы. [Тишле] чалманла бла къадамаланнгандыла.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 140.

КЪАДАМАЛАНЫУ *и.д. от* **къадамалан** / Къадамалан дегенден *этим ат.*

КЪАДАМАЛАУ *и.д. от* **къадамала** / Къадамала дегенден *этим ат. Садны тёгерегин къадамалау.*

КЪАДАР [1] *ат* **1.** Доля, участь, судьба / Адамны жашау жолу. *Къарт атасындан сора, башха таянчагъы болмагъан жаш къызны жарсыулу къадары манга тынчлыкъ бермейди.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 71. *Къадары алай ачы болуп къалгъанын ангылап, анга бой салгъандан сора, Валерий Василенко кеси энди бир заманда да топ ойнаялмазлыгъын билди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 141.

2. Предначертание, предопределение / Буюрулгъан, алгъадан белгиленнген жашау болум; буйрукъ. *– Аллахны къадарындан киши да къутулмайды,– деп, кёлю толгъан Гондау,– энди мындандамы [Захийратдан] айырылып къалама,– деп, жарсыгъандан, жюреги кёкюрегине сыйынмай тебиреди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 12. *Къатынла къарап жауунга: – Къадаргъа не этейик, не? Кёк да жылайды жарлыгъа! – дейдиле бир бирлерине.* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 68.

КЪАДАР [2] *сонг.* **1.** По мере *чего* / Ишни терк болуп къалмай, акъырын, алай тохтаусуз баргъанын кёргюзтеди. *Жауун шошая, кёк кюкюреу азая баргъаны къадар, Уллу Таланы къутургъан сууну тауушу эшитиле тебиреди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 154. *Батыр Османович тау ауузланы боллукъ заманларын айта баргъаны къадар, Асхатны жаш жюреги бекден бек тебе бара эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 132. *Аны [аппаны] келир заманы жуукълаша келгени къадар, гелля тынгысыз болуп, жолгъа къарап башлады.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 83.

КЪАДАР [3] *мард. сёзл.* **1.** Сколько / Этилген ишни чегин кёргюзтеди. *– Ол сиз айтхан оноула ючюн, сизни саулугъугъуз ючюн, ичалгъаным къадар бирни ичеме,– деп, Дюге рюмканы башындан бирчик уртлап къойду.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 83. *Узбекли солдат юйде табылыннган азыкъны, кийимни къолундан келгени къадар машинагъа ташыды.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 158. *[Гонай] желкесин къашый, боюн сингирлерин созалгъаны къадар артха созуп, тёгерек айланады.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 179.

2. Много, в большом количестве / Кёп, кёп санда. *[Темирбек] тёгерегине къарады, сора зоопаркны тёбен жанында уллу темир клетканы тёгерегине къадар адам жыйылып тургъанын эследи.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кю-

ню, 94. *Къумурсха тёбеча, къадар адам жоппула гуждар къымылдай, чайкъала тургъан автостанция таба къарады.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 19. *Ата журтубузну юсюн Басып бушуу, алды кючюн, Турду къадар заманланы Бийликлери Романланы.* «Шуёхлукъ», № 22, 114.

КЪАДАРДА *сонг.* Пока, до тех пор / Ишни къаллай бирге баргъанын, барлыгъын кёргюзтеди. *Аслан бла Беслан амал тапхан къадарларында, жалан жер тапсала, халкъ жюрюген жолну барыргъа бирда сюймей эдиле.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 105. *[Даумхан Азаматха:] Мен сау къадарда ол сёз бу юйде айтылмасын, атангы осуятын бузалмам... мени ыразы этер муратынг бар эсе, окъу.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 99.

КЪАДАУ [1] *ат.* Дверной крючок / Эшикни тышындан неда ичинден ачылмазча бегитирге хайырланылыучу зат, къылыч. *Алай бир эртен бла Чомартбий Къаххарны гытычыгъыны эшик къадауна кирит тагъылмай, мюйюз сугъулуп тургъанын эследи.* «Шуёхлукъ», № 10, 55. *Концлагерьге тебирете, [Зуфарны] элтип бир къара вагоннга атдыла. Ол ёмюрге журтун кёрмезча эте, Вагон эшикни къадауун тартдыла.* Б о т а ш л а н ы И., Таула сакълайдыла, 84.

■ **Къадауун сал** запирать на крючок / къадау бла бегит (*эшикни*). *Сермеп эшикни къадауун салып, чабып къызлагъа баргъанында, Батал, тылпыуун чыгъаралмай, къызланы къууп айланады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 75. *Бирде [Жамийлятха] ичинден къадаулары салыннган эшикле тюбейдиле, бирде къаражух лохбайла аны ызындан къууп, арбаздан чыгъарадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 25.

КЪАДАУ [2] *къ.* **къадама 2.** *Чыммакъ-чыммакъ шекер таула, Тебинмезлик таш къадаула.* «Жюрек жырлайды», 25.

■ **Къадау бол** стоять на своем, быть твердым / къаты бол, тайма. *Сакъламагъан затынг тюбер. «Бекмисе?» – деп, къыйынлыкъ сынап, бюгер. Баш ийилтсенг, жюген салыр, Къадау болсанг, кетип къалыр.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 10. **Къадау таш 1)** камень особой твердой породы / ташланы бек къаты тюрлюсю. *Ол [Мурат], жырлагъан заманда къадау ташны орунундан къымылдатырча, аллай бир уста болгъан эди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 154. *Барама, ташны да къаядан тюртмей, Тырнакълайма. Жолум тауну тигини, Кёлсюзлюк хорлагъандан эсе, тепмей, Къадау таш болуп къалсам да игиди.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 10. *Не къалын гелеуде да къадау ташла жумушамайдыла, кырдыкланып сюзюлмейдиле.* «Шуёхлукъ», № 77, 69; **2)** основа, краеугольный камень / мурдор таш. *Тюзлюк – ара юйюрню къадау ташы.* (Н а р т с ё з.) О *Къарачайны къадау ташы – Къарча.* (Н а р т с ё з.) О *Асламысыны «къадау ташы» уа – диплом, тюзюн айтсакъ, бизни заманда диплом алгъанны не аз да махтаныр жери жокъду.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 58.

КЪАДАУЛА *эт.* Закрывать на задвижку (*на накладку*), накидывать накладку / Къадауун эт, бегит. *Мал орунну къадауладыкъ.*

КЪАДАУЛАН *эт. страд. от* **къадаула** / Къадаула дегенни *зорлаучу айырмасы. Гумуну эшиги къадауланнганды.*

КЪАДАУЛАНЫУ *и.д. от* **къадаулан** / Къадаулан дегенден *этим ат.*

КЪАДАУЛАТ *эт. понуд. от* **къадаула** / Къадаула дегенни *къатланыучу айырмасы. Анасы, жашына айтып, эшикни къадаулатды.*

КЪАДАУЛАТЫУ *и.д от* **къадаулат** / Къадаулат дегенден *этим ат. Аш юйню эшигин къадаулатыу.*

КЪАДАУЛАУ *и.д. от* **къадаула** / Къадаула дегенден *этим ат. Эшикни къадаулау.*

КЪАДЫ *ат эск.* Кади[й]; судья (духовный) / Бусурман къыралда сюдлюк ишлени шериятны жорукъларына кёре бардырыучу сюдю. *Эртте-эртте бир элге бир адам кёчюп келгенди да, талай заманны не намазгъа бармагъанды, неда къадыгъа питир, зекят бермегенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 127. *Къарачайны къадысы, пес бёркюню чоху къарс эте, кете барады.* Байрамукълаяны Х., Чолпан, 51.

КЪАДЫЛЫКЪ *ат.* Должность, обязанности кадия / Къадыны къуллугъу, иши. *Къадылыкъны Тюркден кёчген къарт киши бардыра эди.*

КЪАДЫР *ат.* Мул / Юй хайыуан, байтал бла гырайтны туумасы. *Жакъ-жакъ, къачып кетерге деп, бичен тишден башын айырыргъа унамагъан къадырны тартып кюрешеди.* Байрамукълаяны Х., Чолпан, 57. *Орамла адамдан толадыла. Бир бирлерине ал бермей, жолну ары-бери машинала, арбала, эшекле, къадырла, уллу жюклени кётюрюп, ашыгъышлы жортхан сабийле айланадыла.* «Шуёхлукъ», № 33, 75.

◆ **Къадыр кылыкълы** упрямый, неуступчивый, строптивый / буруш, бурушакъыл, терсакъыл, кишиге тынгыламаучу. *Дикойну, Кабаниханы эм башхаланы сыфатлары бла жахиллени, къуру кеслерин сюйген, гурмук, къадыр кылыкълы адамланы кёргюзтеди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 72.

КЪАЖАР *сыф.* Персидский / Къажарлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Къажар тил. Къажар литература.*

КЪАЖАРЛЫ *ат.* Перс / Иранны *[Персияны]* асламлы миллетини адамы. *Къарабет къажарлыла, кеслерича дауур эте, кёгет, шекер башха ашла да сатадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 285.

КЪАЖАРЧА *хал.сёзл.* По-персидски (*напр. говорить, писать*)/ *Къажарча сёлеш. Къажарча жаз. Къажарча жырла.*

КЪАЖАУ I *ат къ.* **Жау, душман.** *[Жаш] ёзге амал тапмай, Бийни терек бахчасында ойнай тургъан жашчыкъны урлап, элтип барып, ол бийни къажауу бир кишини юйюне береди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 247. *Алай бла къадарны изими бла аны [Бекирни] юйю совет властьны къажауларыны штабы болуп тохтагъанды.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 54. *Къыралыбызны къажауун ууатхан, Ма ол сенсе – сюйюлюннген аскерибиз.* Темболаны Х., Хорлауланы жырлары, 31.

КЪАЖАУ II *сонг.* Против *кого-что* / Бир затны неда биреуню юсюнден айтылгъанда, аны бла кюрешир, андан къутулур ючюн, не иш, амал, мадар этилгенин билдирир ючюн жюрютюледи. *Анда огъарыдан келген къуллукчу, немецли фашистлеге къажау партизан урушлада жигитлик этгенлеге правительство саугъаланы береди.*

Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 16. *Шахарны ишчилери патчахлыкъгъа, байлагъа, бийлеге къажау демонстрациягъа чыгъадыла.* «Шуёхлукъ», № 42, 76. *Болсада, ол [къаячы] къалай эсе да бир зор кюч бла къаяны къатылыгъына къажау кюреше эди, кесини кючюн танытыргъа къолундан келлигин кёргюзте эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 121.

■ **Къажау бол** воспротивиться, быть против / Жау бол, жаулукъ жюрют. *Абайлары бла Жанхотлары бир бирлерине къажау болгъандыла.* (Фольк.) ❐ *Немец бизге къажау болду, Чегибизге сауут бурду.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 159.

КЪАЖАУЛА *эт. сёл. тил.* Настраивать *кого-л.* против *кого-л.*/ Биреуню биреуге жау эт, бир бирни жауларча эт. *Кимле эселе да ол эки жашны бир бирлерине къажауладыла.*

КЪАЖАУЛАН *эт.* Противиться *кому-чему,* быть (*выступать, против кого-чего* / Биреуге къажау сюел, анга душманлыкъ эт. *Ала [бийле] ёлюм излейдиле Зауургъа, Базмайдыла анга къажауланыргъа.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. *Сен да, мен да бир болуп, къажаулансакъ, бети къара эди, [жау] къатыбызгъа келмесе.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 62.

КЪАЖАУЛАНДЫР *эт. понуд. от* **къажаулан** / Къажаулан дегенни *къатланыучу айырмасы. Адамланы бир бирге къажауландырыргъа сюйгенле да болуучудула.*

КЪАЖАУЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къажауландыр** / Къажауландыр дегенден *этим ат. Ол адам къоншуланы бир бирге къажауландырыуун бек терс этген эди.*

КЪАЖАУЛАНЫУ *и.д. от* **къажаулан** / Къажаулан дегенден *этим ат. Бир бирге къажауланыу.*

КЪАЖАУЛАУ *и.д. от* **къажаула** / Къажаула дегенден *этим ат. Бир бирин къажаулау шёндюгю жашаугъа келишмейди.*

КЪАЖАУЛАШ *эт. къ.* **къажаулан**. *Нёгерлик урунуу дегенде, Къажаулашды ол [кулак], къаршчы барды, Къыркъ адамны тюбюне жыйгъан жууургъаны бар хапар чыгъарды.* Ёртенланы А., Сайланнганлары, 142. *Гитлерчи аскерлени къаты къажаулашханларын женнген генералланы танклы, механизмли корпуслары жюз сагъатны ичинде жюз бла жарым километрни алгъа баргъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 141.

КЪАЖАУЛАШДЫР *эт. понуд. от* **къажаулаш** / Къажаулаш дегенни *къатланыучу айырмасы. Биреуню, бир ишге къажаулашдыр.*

КЪАЖАУЛАШДЫРЫУ *и.д. от* **къажаулашдыр** / Къажаулашдыр дегенден *этим ат. Биреуню терс ишге къажаулашдырыу.*

КЪАЖАУЛАШЫУ *и.д. от* **къажаулаш** / Къажаулаш дегенден *этим ат. Бир бирге къажаулашыу.*

КЪАЖАУЛУКЪ *ат къ.* **душманлыкъ, жаулукъ**. *Статьялада халкъланы арасында бир бирге къажаулукъну эм ышанмаулукъну жаяргъа кюрешгенлеге къаты жууап берилгенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 88. *Къулийланы Къайсынны поэзиясында жашаугъа уллу сюймеклик эм жашауну мутхузландыргъан хар не затха къаты къажаулукъ, кёрюп болмаулукъ аслам жер аладыла.* «Шуёхлукъ», № 22, 120.

КЪАЖЫ *эт.* Корёжиться, коробиться / Къынгыр-мынгыр бол (*къанганы юсюнден*). *Эшик жанла къажыгъандыла. Полну къангалары къажыгъандыла. [Йналукъ:] Къартыракъ эсе да, [Мисирхан] чырайы, субайлыгъы болгъа эди, къажыгъан къангагъа къара да къой.* Толгъурланы З., Эрирей, 63.

КЪАЖЫКЪМА *эт. угъайл.* **1.** Проявлять настойчивость, упорство, быть неутомимым, настойчиво добиваться *чего* / Эринмей, арымайталмай, къадалып кюреш. *Таулу, малкъарлы къатын къажыкъмады, Тюгенмеди, арымады-талмады, Хомухлукъну сыйсызлыкъгъа санады, Ишден къоркъмады, арты болуп къалмады.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 67. *[Алым сабийлеге:] Сиз дунияда неге сукълана эсегиз да, аны табаргъа боллукъду: кюрешсегиз, къадалсагъыз, къажыкъмасагъыз.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 248.

2. Восставать, выступать, ополчаться против *кого-чего* / Къаршчы, къажау тур. *Саугъам олду: болур ишге ашыкъма, Болгъан ишге: «Нек болду?»– деп, къажыкъма.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 65. *Сейир болама бир жакъ чыкъмагъаныма, Биреу [Сафиятны] бир жакълап, къажыкъмагъаныма.* «Жюрек жырлайды», 36.

КЪАЖЫКЪМАЙ *хал. сёзл. къарач. къ.* **къажымай**. *Къажыкъмай кюрешген муратына жетер.* (Нарт сёз.) О *Сен, багъалы эгечим, къажыкъмай урунаса, къарнашынга тенглик этип атлайса. Арымайын боранлада, жангурлада, Хар бир ишде хорламланы къатлайса.* «Жанкъылыч», 77. *[Генерал:] Бластны сюйген, туугъан жерин, юйюн-юйдегисин сюйген, жашаргъа излеген, къажыкъмай кюрешсин.* Хубийланы О., Аманат, I, 238.

КЪАЖЫКЪМАУ *и.д. от* **къажыкъма** / Къажыкъма дегенден *этим ат. Фашист зорчула бла кюрешиуде сиз [Керчь шахарда жашагъан адамла] кёргюзтген уллу жигитлик бла къажыкъмаугъа тыйыншлы багъа бериледи.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 113.

КЪАЖЫМА *эт. угъайл. къ.* **къажыкъма**. *Ишни билирге сюе эсенг, ишден къажыма.* (Нарт сёз.) О *Къажымайын, тап ишлеуге элпек тирлик саугъады. Жер ишге закий звено да Жерге уста багъады.* «Шуёхлукъ», № 6, 37.

КЪАЖЫМАЙ *хал. сёзл.* Настойчиво, упорно, напористо / Арымайталмай, къадалып, жигер. *Халкъны аллында айыпсыз болур ючюн, къадылып, эринмей, къажымай, тюз ниет бла ишлерге керекди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 136. *Анга [Магометге] къажымай ишлерге жашлыкъ кючю болуша эди.* «Шуёхлукъ», № 61, 24.

КЪАЖЫУ *и.д. от* **къажы** / Къажы дегенден *этим ат. Эшикни къажыуу. Къангаланы къажыулары.*

КЪАЗ [1] *ат.* Гусь / Узун боюнлу, сууда жюзюучю уллу юй эм кийик къанатлы. *Бабуш, къаз, тууар, тонгуз бирге отлагъан жерде бурунунга аман ийис келеди.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 116. *Ибрагим таякъны кёнделен тутуп, къалгъанла, къазла тизилгенча, баш энишге ийилип, таякъ тюбюнден ётдюле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 74.

■ **Къаз-къаз бас** *сёл. тил.* ходить вразвалку / чайкъала, жанжанынга ауа жюрю. *Ала къаз-къаз баса барадыла.*

КЪАЗ [2] *эт.* **1.** Копать (*землю, огород и т.п.*) / Жерни баш къатын жугар бла кесдирип, ёргерек кётюрюп, алгъа тюртюп, аудуруп, неда башын тюбюне айландырып, жумушат. *Бахчаны къаз. Урлукъ салынырыкъ жерни къаз.* ❐ *[Алийсолтан Жамийлятха:] Тау халкъ ёмюрюнде урунуп келген халкъды, он бармагъы бла жер къазгъан, къая ыранлада мал кютген халкъды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 195. *Ма, къызчыкъла бла жашчыкъла жугарланы алып, школну жанында тахтала къазадыла.* «Шуёхлукъ», № 6, 116. // Рыть *что* / Жерни бир зат бла топурагъын алып, бир жанына атып, чунгур, индек эт. *Кюреш майданларында [Муса] Кёп индекле къазгъанды, Акъгъан къызыл къанладан Кёп тарихле жазгъанды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 14. *Жугъурбет киши жерни гетмен бла къазып, мен а топуракъны жугар бла тышына тёгюп, мени кёкюрегиме дери теренликге уру къаздыкъ.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 81. *Ол тиширыу ажымлы ёлгенлени бири эди, аны поезд тохтагъан кезиуде, жол жанында къабыр къазып, асырадыла.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 160.

2. Копать (*картофель, червей и т.п.*) / Жерни бир зат бла топурагъын кесдирип, чачдырып, чучхутуп, бир жанына алып, тюбюнден, ичинден бир зат чыгъар. *Биз да сохан себейик, Къалай чыгъады Кёрейик, Ёсюп сохан болгъанда, Къазып, жыйып, келейик.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Битимлени билигиз, 7. *Саусузладан бири Музафар геллясы бла картоф къазаргъа барыучусунда, ары къоюнунда, къагъанакъ сабий бла келин келиучю эди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 160. *Битеу колхозда да чюгюндюр асыры иги битгенден, къазып, ташып да жетишалмайбыз.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 60.

3. *кёч.* Копаться (*в пыли, в песке и т.п.*) / Топуракъны, юзмезни д.а.к. затны къозгъа. Тауукъла арбазда кюлню къазадыла. // Копаться (*в портфеле, в сундуке и т.п.*) / Бир затны табар мурат бла бир затны чач, тинт, чучху, изле. *Жашчыкъ эски эшиклени артындан этип, юйню, ичинде тинтип, къазып, кесини чайырын, бёркюн, арбачыгъын, кийимлерин да табып, чыгъып кетди.* (Ф о л ь к.) ❐ *Ана бёрю кюрт бла бауну башына чыкъды, аякълары бла эмда хамхоту бла саламны къазып, бауну башын тешип башлады.* «Шуёхлукъ», № 39, 102. *Атабий, Абайланы багушларында олтуруп, темир сыныкъ табар мурат бла багушну чучхуй, къаза кетгенди.* «Шуёхлукъ», № 13, 58. // Ковырять (*в зубах, в банке и т.п.*) / Бир зат чыгъарыр, алыр ючюн, бир затны ичин чучху. *Эт ашап бошагъандан сора ол [Мазан] мюсеюк бла тишлерин къазып башлады.* «Шуёхлукъ», № 27, 14.

4. *кёч.* Ворошить (*прошлое, забытое*) / Озуп кетген тапсыз, адамны жюрегин къыйнар затны эсге тюшюр, аны юсюнден хапар айт. *[Масхут Аминнге:] Энди ол затланы биз унутхан окъуна этген эдик, бош къазып кюрешесе.* «Шуёхлукъ», № 76, 43.

5. Добывать (*о полезных ископаемых*) / Магъадан, алтын, кёмюр д.а.к. затланы жерден чыгъар, ал. *Торф къазгъан жангы машинала ишлеуге правительство уллу магъана бергенин биз биле эдик.* «Шуёхлукъ», № 20, 18. *Ой таулу къыз, таулу къыз, Тюзледе сабан сюрген, Кёмюр, темир къазаргъа Шахтагъа таукел кирген.* «Шуёхлукъ», № 44, 55. *Магъадан къазаргъа келгинчи, Магомет сюрюу кютгенди.* «Шуёхлукъ», № 49, 93.

6. Чистить, чиститься (*о животных и птицах*) / Къурт-къумурсханы, заранлы затланы кетерир, тазаланыр ючюн, юсюнгю, тюгюн-

гю къарма (*жаныуарланы бла къанатлыланы юсюнден*). *Отунла ырбынына къысылып тургъан тауукъла да, тохтамай, кеслерин къазадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 25. *Къуш келир, этден тойгъунчу ашар, шаудан суудан ичер да, шауданны къатындагъы гыйы ташха минип, кесин къазып, тазалап башлар.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 52. *Жатады уллу кит – балыкъ, Къабыргъаларын къазып, Чанчакълап, сызла сызып, Хар иегисинде базыкъ урулуп талай къазыкъ.* «Жанкъылыч», 212.

7. Раскапывать, производить раскопки / Жер тюбюнде асыралып неда топуракъ басып къалгъан затланы андан чыгъар. *Къуртха Сатанай Ёрюзмекге ма былай оноу этеди: «Аликлада бир топ барды, ол жерни тюбюндеди, аны къазып чыгъарсынла, сора быргъысына эки жыйырма батман къулакъ от къуйсунла»...* Нартла, 20. *[Хажибек Жамалгъа:] Аны [шыякъыны] къазабыз, алтынын алабыз деп, сангырау неда зегилеу болуп азла къалмагъандыла.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 179.

8. Долбить (*скалы, лёд и т.п.*) / Бир зат бла уруп, тюйюп, теш, тешик эт. *Тёшлени къазып, Жарланы оюп, [ишчиле], Цементни тоннельге жыйдыла.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жырлары, 16. *Адам тауланы къазды, Тюзлени тенг этди, кёпюрле салды.* Ф о р т у н а т о в а Е., Окъуу книга, 37. // Ударяя копытами, ногами о землю, сделать ямку, углубление / Аякъларынг бла уруп, ыз къой, чунгур эт. *[Бугъала] кёзлерин жандырып, жер къаза, мёнгюрдеп, ётедиле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 131. *Акъжал аты титирейди, ойнайды. Аякълары бла ол жерни къазады, Хамызат батыр аны боюнун сылайды, Сейир болуп тёгерекге къарайды.* А х м а т л а н ы А., Жаз келди, 95.

9. Вырезывать (*ложку, чашку и т.п.*) / Аякъ, чолпу д.а.к. затла ишлер ючюн, агъачны ичин чучху. *Ала [сабийле], алыкъын бишмеген халыуа юлюшлерин ашамай, аталары тюккяхын бла къазып ишлеген агъач аякъ бла бир жылы билямукъ да ичмей жатмазла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 61. *Тау шемшерни къайнагъанын излеп, табып, жонуп, бичип, юнгюч бла ичин къазып, аякъла, гоппанла этедиле.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 114. *Махти тепсисин арлакъ тюртюп, юнгюч бла чолпулукъну ичин къаза тургъанлайына, Ханий суу челеклери бла юйге кирди.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 11.

КЪАЗА *ат* 1. Наказание, взыскание, кара / Биреуге терслиги, айып иш, аманлыкъ этгени, неда бир ишни этмегени ючюн къыйынлыкъ чекдир, *къ.* **азап.** *Биреуге аманлыкъ этгени ючюн къаза салыу. Биреуню низамны бузгъаны ючюн къазагъа жолукъдуруу.*

2. Мучение, страдание / Азап чегиу, къыйналыу. *Къызны бетинде къаза сынагъаны кёрюнюп тура эди.*

КЪАЗАКЪ [1] *сыф.* Одинокий / Жангыз, юйдегиси болмагъан. *Эр киши кетсе – къазакъ, келсе – къонакъ.* (Н а р т с ё з.) О *[Атлыла:] Жан жюрюмеген жолланы къазакъ атлысы, Сен Мазан болурмуса?* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 182. *Элни къыйырында, къазакъ юйню аллында, къатында адам болмай, эшикде бир сабий, къоюнуна от тюшгенча, къычырып жылайды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 64.

■ **Къазакъ бёрю 1)** волк-одиночка / кеси жангыз жюрюген бёрю. *Ачдан къарыны къурулдап айланнган къазакъ бёрю, ёзенни аргъы жанында чегет жолчукъну жарта келип, тохтайды.* Э б и з е л а-

н ы Х., Къанаматны журтунда, 31; 2) *кёч. къ.* **къачхынчы**. *Ол ингирден башлап, Бекболат къазакъ бёрю болду. Ким не берсе, аны ашайды, къайда кеч болса,– анда къалады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 393.

КЪАЗАКЪ [2] *ат ист. къ.* **къул**. Юйде жумушчу, жалчы, къул. *Ала [байла] – бий, акъсюек, ысхылты, ёзден болуп, бир къауумла уа къул, къазакъ, къарауаш болуп, была не затладыла?* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 106. *Чагъарла бла къазакъла ант этерге, къач тартыргъа эркин тюйюл эдиле.* «Шуёхлукъ», № 36, 136.

КЪАЗАКЪ [3] *ат.* Казак (*житель войсковых областей: Кубанской, Оренбургской, войска Донского и др.*) / Къобан, Оренбург, Дон эм аскерлери болгъан башха областьлада жашагъан адам. *Дон къазакъла. Терк къазакъла... Республикабызны урунганлары Донну къазакъларыны жырларын эм тепсеулерин бек жаратхандыла.* «Шуёхлукъ», № 44, 104. *Урушну отунда юйренип, Балохонов аскер ишни устасы болгъанды, къазакъланы атлы аскерлерине къаршчы тюрлю-тюрлю мадарланы хайырланыргъа, ... хорларгъа юйреннгенди.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 152.

КЪАЗАН [1] *ат* 1. Котёл, казан / Аш биширир, суу, сют, боза, д.а.к. затланы къайнатыр ючюн хайырланылыучу, жарым тёгерек, ачыкъ башлы сауут; чоюн. *Эмегенле къазан толу шорпаны алып келгенлеринде, этни думп болуп тургъанын кёрдюле.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 199. *Къартла сыгын отда къара сынжыргъа тагъылгъан багъыр къазаннга: «Не чыкъса да, мындан чыгъарыкъды»,– дегенча, къарайдыла.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 6. *Аминатны арбазында къара къазанны тюбюнде жаннган отну жарыгъы, аны тёгерегинде айланнган адамланы къарелдилери, элни къалайындан къарасанг да, кёрюнедиле.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 3.

2. *къарач.* Закрытый сосуд для получения пара из воды / Суудан тылпыу алыр ючюн хайырланылыучу жабыкъ сауут. *Сынамлы уста фабрикада металлны кесген, жонган, сыйдамлагъан, мебельге агъач керекле хазырлагъан станокланы, тылпыу къазанланы иеси ди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 97. *300-минглик энергоблокну биринчи къазаны тамам график бла салыннганды.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 8.

■ **Къазан къара** *къ. жалын*. *Ала [жашчыкъла] санга кёзбау майдал тагъарла, Ёпкелетсенг, къазан къара жагъарла.* Б у д а й л а н ы Х., Алтын тау, 32. *Азамат кирсиз бетине къазан къара жагъылгъанына ачыу этмей эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 234. *«Уялмагъан бетге – къазан къара» дегенлей, кирип келгеними кёремисе! – деп, [Гыджы] тартына-тартына, тёрге озду.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 88.

■ **Къазан ас** готовить пищу / ашарыкъ эт. *Уллу арбазны бир къыйырында къазанла аса, къойла соя, шапала ашыгъыш айланадыла.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 64. *Малчыла къазан асар къайгъыгъа кирселе, къошда суу жокъ.* «Шуёхлукъ», № 74, 80. **Къазаннга ий** разваривать (*мясо*) / этни бек биширип, сюегин айырылырча эт. *Мындан оздура эсек, [этни] къазаннга иебиз.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 63.

КЪАЗАН [2] *эт.* 1. Стараться трудиться / Ишлерге кюреш, кёл сал, къадалып ишле. *Ат аягъы бла, адам а къолу бла къазанады.* (Н а р т с ё з.) О *[Къарашауай:] Батырла бла жюрюп, аладан юлгю*

алып, мен да нарт батыр болурма, андан сора уа кесим да, къазанып, гыржын къабын мажарырма. «Нартла», 176.

2. Зарабатывать / Ишлеп, жал ал, къыйын салып байыкъ. *[Хан:] Да сен, ахшы улан, мени жеримде къазаннган ахчаны: «Санга ёнкюч бергенме, энди ызына къайтар!»– деп, манга неге келесе? – деп, бермей [ахчаны], зыбыр сёлешип жибергенди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 247.

КЪАЗАНБАШ *сыф. сёл. тил.* Большеголовый / Башы уллу болгъан. *[Жугъутурну] улакълары болур къазанбаш, Аллыбызгъа келсин тогъайбаш.* «Малкъар халкъ жырла», 8.

КЪАЗАНКЪЫР *сыф. сёл. тил.* Ненасытный, прожорливый / Тоюмсуз, мухар (*адам*). *[Фатимат:] Ёзге уа, сиз негизге къууанырыкъ эдигиз, ашагъаныгъызгъа къууанмай: уллубыдырла, къазанкъырла, бир биригизге чапханла.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 21.

КЪАЗАНЛАШ *эт.* Жить вместе; питаться вместе; часто встречаться по делам / Бирге жаша; жашауну бирге ашап ётдюр; бирге терк-терк тюбей жаша; келишип, шуёхлукъда жаша. *Адам бла къазанлашмай, адамны адамлыгъын билмезсе.* (Н а р т с ё з.) О *Алайды да, адам адамны таныр ючюн, къазанлашыргъа керекди.* Т о л г'ъ у р л а н ы З., Эрирей, 107. *[Назир:] Биз эки юйюр эрттеден бери да бирге къазанлашып, жууукъ жашайбыз.* «Шуёхлукъ», № 27, 10.

КЪАЗАНЛАШДЫР *эт. понуд. от* **къазанлаш** / Къазанлаш дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш бла-къызны къазанлашдыр.*

КЪАЗАНЛАШДЫРЫУ *и.д. от* **къазанлашдыр** / Къазанлашдыр дегенден *этим ат. Адамланы къазанлашдырыу.*

КЪАЗАНЛАШЫУ *и.д. от* **къазанлаш** / Къазанлаш дегенден *этим ат. Къоншула бла къазанлашыу.*

КЪАЗАНЧ *ат эск.* Заработок / Жал, иш хакъ. *Къазанч алыу.*

КЪАЗАНЧЫ *ат.* Повар, кашевар / Азыкъ бишириучю адам. *Эр къартайса, къазанчы болур.* (Н а р т с ё з.) О *Аз элни азанчысы болгъандан эсе, кёп элни къазанчысы бол.* (Н а р т с ё з.)

КЪАЗАНЫУ *и.д. от* **къазан** [2] / Къазан [2] дегенден *этим ат. Талай кюнню къазаныу. Къоллары бла къазаныу.*

КЪАЗАР *ат эск. къ.* **къаза** [2]. *Базар ахчалыгъа – базар, ахчасызгъа – къазар.* (Н а р т с ё з.)

КЪАЗАУАТ *ат* 1. *къ.* **уруш** [1]. *Уллу Ата журт къазауат. Биринчи битеудуния къазауат.* ❐ *Къазауат башланнган кюнледен окъуна да хорлам бизники болуруна, бизни жюрегибиз ийнаныпды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 526. *Эрттенликде сагъат сегизде мен машинагъа миннгенме, Сиз сау къалыгъыз, анам, эгечлерим, Мен къазауатха киргенме.* (Ф о л ь к.) ❐ *Сау къалгъанла биледиле къаллай багъа бла ёлчеленнгенин къазауатны хар кюню.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 112.

2. Битва, схватка, бой / Сермеш, согъуш, уруш. *Къан къазауат башланды. Ол жерде уллу къазауат болду.*

3. *кёч.* Суматоха, суета / Жашау болумлада ашыкъмакълыкъ, къайгъылыкъ, къатыш-къутуш, ашыкъбушукъ, къалабалыкъ. *Элде къалып да Хашимни жашауу къазауат*

эди. Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 5. *Даута тамӕтагъа къалгъанлы уа, анга керек жыябыз, деп [юйюрлери] бютюнда къазауатдыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 77. *Бир бирин хыликге этиуде Былайда къайнайды къазауат.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 147.

■ **Къазауат эт 1)** уруш эт (*къ.* **уруш** [1]). *Къолуна сауут алып, къазауат эталмазлыкъ тау артына, Гюржю таба, Орта Азиягъа кетеди.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 76. *Совет экипаж къыркъ сагъатны жукъламай, азыкъ ашаргъа онг тапмай, къазауат этди.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла; **2)** усердствовать, проявлять усердие / къадалыш, кёл салып ишле, неда бир башха зат эт. *Бармагъынгы учу бла чачханча, урлугъун салыр, жай иссиде, кюйюп-бишип, чагасын этип, къачда да къолларынгы сыдырып, къара къазауат этип, гектардан 22 центнер нартюх аласа.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 154; **3)** Поднимать шум, шуметь (*выражать недовольство*) / къаугъа кётюр. Ыразы болмагъанынгы къычырып айт. – *Бизде бир жаулукъбаш барды да, тышына бир атлам атласанг, къазауат этип башлайды.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 80.

КЪАЗАУАТЧЫ *ат къ.* **аскерчи.** *«Адамны таукеллендирген иги жыр, ушкокга окъча, керекди»,– деп, къазауатчыла композиторлагъа алай айтхандыла.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 63. *Ричард Салах Эд-Динни батыр, уста къазауатчы болгъаны ючюн бек сюйгенди.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 84.

КЪАЗАХ *сыф.* Казахский / Казахлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Жыйырманчы съезд хапар ийди, шёндю бизге, Жангы кюн тийгенча, къазах, къыргъыз тюзге.* М а к ы т л а н ы С., Жашауну ауазы, 102. *Шамиль бла Тёленни тракторлары, готон жерни жыргъанлай, къарны жырып, къумлу къазах тюзню тауушлары бла къалтыратып барады.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 37.

КЪАЗАХЛЫ *ат* Казах / Къазахстанда жашагъан тюрк тилли асламлы миллетни адамы. *Саша бла менден сора, бизни отоуда дагъыда эки къазахлы бардыла.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 31. – *Ибрагим бла алайгъа, къолунда танканы атыучу ушкогу бла кенг жауурунлу, бёкем саннлы къазахлы Райинбеков Алимгъазы да келди.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 7.

КЪАЗАХЧА *хал.сёзл.* По-казахски (*напр. говорить, писать*) / Къазах тилде. *Къазахча сёлеш. Къазахча жаз.* ❐ *Роза орусча, къарачайча, къазахча жырлап, тепсеп уруннганланы кёзюн ачады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 65.

КЪАЗБОЮН *сыф. сёл. тил.* Длинношеий / Боюну къазны боюнуча узун. *Тёгерекде терен хансла, дыркъыла. Отлайдыла анда хора жылкъыла, Къазбоюнла, жел чапханлай, чабадыла. Хор ажирле бир бирлерин талайдыла.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

КЪАЗГЪЫЧ *ат къ.* **тюккяхын.** *Гондай кюн туушда олтуруп, къазгъыч бла ишлей тургъан агъач аякъны жанында агъачла юсюне салды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 15.

КЪАЗДЫР *эт. понуд. от* **къаз** [2] / Къаз [2] деген*и* *къатланыучу айырмасы. Картоф уру къаздыр. Юй*

тюп къаздыр. Жерни терен къаздырып сюр. □ *Олсагъатда жаяу аскерлерибизни чегетден чыгъарып, жашындырып, бетжанла къаздырадыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 252.

КЪАЗДЫРЕУ *ат ц.диал. къ.* **чюйке**. Жашла къаздыреу ойнайдыла.

КЪАЗДЫРТ *эт. понуд. от* **къаздыр** / Къаздыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Терен уру къаздыртып, тытырны ары къуйдурдукъ.*

КЪАЗДЫРТЫУ *и.д. от* **къаздырт** / Къаздырт дегенден *этим ат. Юй тюп къаздыртыу.*

КЪАЗДЫРЫЛ *эт. страд. от* **къаздыр** / Къаздыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Колхозда картоф энчи машина бла къаздырылгъанды.*

КЪАЗДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къаздырыл** / Къаздырыл дегенден *этим ат.*

■ **КЪАЗМА:** къазма чычхан *къарач.* гылыу чычхан (*къ.* **гылыу** [2]); **къазма** деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Къазма чычханлача, илиннгендиле таулула этекден, женгден: «Бер юлюшюбюзню!», – дегендиле да къоймагъандыла.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 52. *Къазма чычхан алманы эки этгенди.* О р т а б а й л а н ы Т., Окъуу китап, 25.

КЪАЗМЫЧ *ат эск.* Вид огнестрельного оружия / Атылгъан саутну бир тюрлюсю. *Атылмай къалды ол батырны къазмычы, Байтал болду да бу жыйынны, ой, азмычы, Бий Бекмырза ал сермешде ёлгенди.* «Малкъар халкъ жырла», 46.

КЪАЗЫ *ат эск.* Разновидность колбасы из конины / Ат этден жарашдырылгъан къыймаланы бир тюрлюсю. *Этыйыкъ ай сыйлы эди таулулагъа: Минилмеген ючлю байталла союп, Ат къазыла, къыймала этдирип, чыкъгъандыла ныгъышларына тоюп.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 104.

КЪАЗЫКЪ *ат* **1.** Кол / Бир жаны жютю жонулуп, жерге урургъа жараулу базыкъ таякъ. *Жуукъ, тенг, къоншу табылгъан да жыйылып, дуула этерге кими чыбыкъ, къазыкъ келтирир, кими да ары къуяргъа таш жыяр, кимлери бирер уллу терекни къош ёгюзле бла сюйреп келирле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 6. *«Ой, аман, бошбыдыр!»– деп, Мазан, эмегенни уруп, къазыкъныча, жерге кийирди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 185.

2. Дубина, дубинка / Базыкъ, ауур таякъ. *Ыстауатда толу къазан къайнайды, Сени юсюнгде тогъуз къазыкъ ойнайды, Анасына жигит туугъан Гапалау.* «Малкъар халкъ жырла», 92. *Байыракъла къолларында берданлары бла, жарлыракъла да сенеклери неда къазыкълары бла бара эдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 21. *[Хажи-Осман:] Сермеп къазыкъны алып, экисини да башларын жарып, ол хазыр атладан бирине, минип, секирип кетейим деп, эсиме алай келди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 53.

3. *кёч. къ.* **мурдор**. **2.** *Окъуу – билим азыгъы, Билим а – ырысхы къазыгъы.* (Н а р т сёз.) О *Нарт сёз – сёзню къазыгъы.* (Н а р т с ё з.) О *Эски сёз – жангы сёзню къазыгъы.* (Н а р т с ё з.)

◆ **Къазыкъ оюн** драка, схватка (*с кольями*) / тюйюшгенде бир бирни къазыкъ бла уруу. *Къошда болгъан къазыкъ оюнну хапары элге*

терк окъуна жетген эди. **Къазыкъ сюд** самосуд / адамны тюйюлюп, сюдсюз айыбына жолукъдурулууу. *Жаулары жашха къазыкъ сюд этдиле.* **Къазыкъ ур** поселиться, остановиться на поселение / бир жерде жашар ючюн тохта, юй сал. *Суу айланса,– эски ызына дегенлей, хар ким орунуна къазыкъ уруп, юйлю, кюнлю болуп барады.* Лайпанланы С., Гургумлу, 9. *[Омар:] Бу жерде эм алгъа Къасым къазыкъ ургъан эди.* «Шуёхлукъ», № 69, 14.

КЪАЗЫКЪЛА *эт. сёл. тил.* Бить, избивать колом, дубинкой / Къазыкъ бла тюй. *Бёрюню къазыкъла.*

КЪАЗЫКЪЛАУ *и.д. от* **къазыкъла** / Къазыкъла дегенден *этим ат.*

КЪАЗЫКЪЛЫКЪ *ат* **1.** Ветвь дерева или деревце, пригодные на кол, дубинку / Къазыкъгъа жараулу терек бутакъ неда терекчик. *Жашла къазыкълыкъла къырып келдиле.*

2. *кёч.* Зрелость, зрелый возраст / Адамны жетген заманы. *Чыбыкълыкъда бюгюлмеген къазыкълыкъда бюгюлмез.*

КЪАЗЫЛ *эт. страд. от* **къаз** [2] / Къаз [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Уру къазылгъанды. Аманлыкъчыланы ишлери тынгылы къазылгъанды. Къабыр къазылды. Бизде ташкёмюр, алтын, кюмюш, къоргъашин да къазылады.* ❐ *Ахыр тёбе къазылып, ахыр челек картоф арбагъа жюкленнгенден сора, юйлери эслерине энди тюшгенча, жашыракъла будуман этип, энишге айландыла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 79. *Ротаны командири къазылып хазыр тургъан окоплада тохтаргъа буйрукъ берди.* Къулийланы Х., Эгизле, 7.

КЪАЗЫЛЫКЪ *ат.* Конина, предназначенная для изготовления къазы / Къазы жарашдырыргъа хазырланнган ат эт. *Аппа къазылыкъны бир жанына салды.*

КЪАЗЫЛЫУ *и.д. от* **къазыл** / Къазыл дегенден *этим ат. Ташлы жерни къазылыуу къыйын эди.*

КЪАЗЫУ *и.д. от* **къаз** [2] / Къаз [2] дегенден *этим ат. Жер къазыу. Чюгюндюр къазыу. Илипин къазыу. Магъадан къазыу. Тереклени тюплерин къазыу. Бир ишни къазыу.* ❐ *Трестни тамата инженери ташкёмюр къазыуда болумну юсюнден доклад этеди.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 225.

КЪАЗЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къаз** [2] / Къаз [2] дегенни араш айырмасы. *Жашчыкъла, эришип, жер къазышадыла.*

КЪАЗЫШЫУ *и.д. от* **къазыш** / Къазыш дегенден *этим ат. Жер къазышыу. Бир бирни къазышыу.*

КЪАЙ *эт. къарач. къ.* **къый**. *Чепкенни жагъасын къай.*

КЪАЙГЪЫ *ат* **1.** Горе, беда, несчастье / Къыйынлыкъ, ачыу. *[Къарачай бла Малкъар] Башыбызны къая ташына салып, Бирча жатханбыз, къыйын жолда талып, Бирге жалагъанбыз къайгъыны тузун, Бизни ургъанда бир палахны бузу.* Къулийланы К., Юйюнге игилик!, 371. *Мени сагъыш этдиреди Ата журтну къайгъысы, Аны санларында жаралары, Аны бюгюн къыйын кюню эм келлик тамбласы, Бушууу эм жюрек жарсыулары.* Отарланы К., Жолла, 68. *[Зулкъарней] къууанчны, халыуача, татлылыгъын, къайгъыны да, чириген къозча, ачылыгъын кеси ёмюрюндё аз сынамагъанды.* Гуртуу-

л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 41.

2. Тревога, беспокойство, волнение / Къоркъуулу, тынчаймагъан хал, тынгысызлыкъ. *Муратны, бу хапарны эшитгенден сора, жюрегине къайгъы тюшеди. Азирет бла тюбешиую юсюнден сагъыш этеди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 158. *Алай дагъыда, къара къузгъунлай, [Зурумну] жюрегине бир къайгъы келип къоннганды да, тохтамай аны кемиргенлей турады.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 32. *Арыгъан, ач болгъан, жюреклери къайгъыдан толу солдатланы ол жаунла къалай бездиргендиле.* «Шуёхлукъ», № 28, 27.

3. *къ.* **къаугъа**. – *Ма, кёремисе... къайгъы алгъы бурун тиширыуладан чыгъады десем, унамайсыз,– деп, Мусса алгъа къарап ышарды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 101. *Бекболат, бир тюрлю да сёз, къайгъы кётюрмей, кесини мулжарында жатады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 393. *Ол кезиучюкде элни башха жерлеринден да къайгъы, къычырыкъ, хахай-тухай чыкъдыла.* Т ё п п е л а н ы С., Уучу Зауурбек, 38.

4. Забота, беспокойная мысль *о чём-л.* / Бир затны болумун иги, тап болдурур ючюн этилген оюм. *Эки ёгюзюм орунда – не къайгъым бар боранда.* (Н а р т с ё з.) *О Жарлы адамны къайгъысы башында чачыны тюгюнден эсе кёпдю.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанниган жюрекле, 49. *Кривцук эл мюлкге техниканы, жангы хайырлы лагъымланы сингдириую къайгъысында жюрюгенли ма быйыл отуз алты жыл болады.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 124.

5. Намерение / Бир зат этер мурат. *Нарт Сосурукъну жуунур къайгъысы жокъ эди.* «Нартла», 114. *Эрттенликден окъуна кёкню булут жабып, кюнню бузулур къайгъысы барды.* «Шуёхлукъ», № 42, 85.

◆ **Къайгъыгъа къал** *къ.* **къайгъы эт.** *Итле чабып, сюрюучюле гузабагъа, къайгъыгъа къалдыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 144. **Къайгъы сал** тревожить кого / кимни болса да къозгъа, тынгысыз эт, араны къатыш эт. *Кеси да эслемегенлей, ол Хыйсаны жюрегине къайгъы салады.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 64.

■ **Къайгъы эт** тревожиться, беспокоиться / жарсы, къайгъыр, тынгысыз бол. *«Манга къайгъы этме»,– деп, [Дауум], атасын къаты къучакълап, жыламсырай, анасы бла чыгъып кетди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 143.

■ **Къайгъы аш** *дин.* пища, деньги и другие приношения для похорон, которые приносят соседи семье умершего в первые три дня после смерти / ёлгенни юйюрюне аны юч кюню озгъунчу къоншулары элтиучю аш, азыкъ эм башха затла.

◆ **Къайгъыгъа кир** собираться делать *что-л.*; приниматься за какое-л. дело / бир ишни этип неда этерге тебире. *[Жамийлятны] анасы ары-бери тюрт-мюрт этеди, отну ышырыргъа кюрешеди, аякъ кийимлени эшик артына тизеди, келин а аш-суу къайгъыгъа киргенди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 58. *Адамла юйлерине жыйылып, сыгын отланы тёгереклеринде чёгюп, ушхуур къайгъыгъа киришгендиле.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 142. **Къайгъы сёз** соболезнование / ёлген адамны юйдегисине, жуукъларына тюбеп, бушуу этгенин, жарсыгъанын, жан аурутханын билдирмеклик. *Бола келген адетлеге кёре, Зауурбекни къайгъы сёзюне, дуасына, жаназысына элледен эр кишиле, тиширыула къауум-къауум болуп келедиле.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 85. *Мустафа, къайгъы сёзню тыйгъынчы, аягъыны тюбюнде чёп сынмай, ёлюк чыкъгъан юй бла афендини юйюню арасында жол салгъанлай турады.* А п п а л а н ы Х., Къара

кюбюр, 186. **Къайгъы сёз бер** выражать соболезнование / ёлгени болгъан адамгъа жарсыгъанынгы, бушуу этгенинги, жан аурутханынгы айт, билдир. *Эллиле да тюбегенлери сайын [Шараугъа] къайгъы сёз бередиле.* Толгъурланы З., Эрирей, 38. *Комиссар, уллу бушуулукъда, Зекерияны Ата журт ючюн, урушда жигитлик этип ёлгенин айтып, къайгъы сёз берди.* «Шуёхлукъ», № 17, 23. **Къайгъысын кёр 1)** заботиться о *ком-чём* / биреуню кереклисин тындыр, кереклисине къара. *Тюбегенде Жарсыса да, иш кёпден, тенгини къайгъысын кёрюрге Жабырайылны заманы жокъ эди.* Тёппелаы А., Ташыуул, 106. *[Осман Аппагъа:] Сиз бу къызчыкъны [Зубайданы] къайгъысын кёрюгюз.* Бо таш лаы И., Пьесала, 89. *Алай малчыла къышны къайгъысын эртте кёргендиле.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 216.

2) принимать меры / бир ишни тамамларгъа мадар эт. *Мирошниченкону ичгиге ёч болгъанын администрация билгенди, алай аны къайгъысын кёрмегенди.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 67. **Къайгъысын эт** *къ.* **къайгъысын кёр**. *Ол [Биймырза] жаланда кесини ырысхысыны къайгъысын этеди ансы, анга къайсы власть да башха тюйюлдю.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 152. *Ма бюгюн жукълап тургъан Жамалчыкъны ундуругъуну къулагъыны къатында олтуруп, Аминат Ибрагимни къайгъысын этеди.* Къулийланы Х., Эгизле, 10.

КЪАЙГЪЫ-КЪУЙГЪУ *къаум. ат.* Переполох / Даур, къалабалыкъ, къаугъа. *Разведчикле суудан ётгенден сора, немецлилени штабында къайгъы-къуйгъу чыкъды.* «Шуёхлукъ», № 37, 95.

КЪАЙГЪЫЛАН *эт.* Къайгъы эт (*къ.* **къайгъы**). *Хурла кёлден алтын мюйюзлю акъ къочхар Чыгъып тургъанды, къойлагъа айланып, Муну ючюн бузулгъанды тынчлыкъ, хар ким юйренмейин къужур затха къайгъыланып.* «Жюрек жырлайды», 106. *Ючюнчюге уа Аслан Кетди бек къайгъыланып.* «Жилтинле», 416. *Чомур асыры къайгъыланнгандан, ауузына сёз тюшюп, жууап къайтаралмады.* Хубийланы О., Дерт, 8.

КЪАЙГЪЫЛАНДЫР *эт. понуд. от* **къайгъылан** / Къайгъылан дегенни *къатланыучу айырмасы. Хорасан къыйын ауруп, айтхан хыйнысын молла этмегени аны бютюн да къайгъыландырды.* Токъумаланы Ж., Ыфчык, 32.

КЪАЙГЪЫЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къайгъыландыр** / Къайгъыландыр дегенден *этим ат. Биреуню къайгъыландырыу.*

КЪАЙГЪЫЛАНЫУ *и.д. от* **къайгъылан** / Къайгъылан дегенден *этим ат. Адамланы къайгъыланыулары.*

КЪАЙГЪЫЛЫ I *сыф.* **1.** Тревожный, исполненный тревоги, беспокойствия, волнения / Къоркъууну, жарсыуну, тынгысызлыкъны билдирген. *[Ахмат Алимге:] Сен этген игиликни туугъан къарындашым Ачах да эталлыкъ тюйюлдю бу къайгъылы кюнледе.* «Шуёхлукъ», № 71, 16. *Аны къайгъылы халын эслеп, жюрегиме къоркъуу кирди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 8. // Выражающий тревогу / Адамны бир затха къайгъы этгенин, тынгысызлыгъын билдирген. *Эллилени бетлери къайгъылыды.* «Шуёхлукъ», № 72, 11. *Ахмат къайгъылы кёзлерин чегет жолну тала бла ётген жеринден айырмай тургъанлай, аскерни аллы кёрюндю.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 321. // Вызывающий, порождающий трево-

гу / Адамны бир затха къайгъы эт-дирген, тынгысыз этген. *«Таулада бандала айланадыла»,– деп, элде къайгъылы хапар жюрюйдю.* «Шуёхлукъ», № 32, 92.

2. Беспокойный (*о человеке*) / Тынгысыз, тынчаймаучу. *Къойла къатышырла деп, Хажи-Осман бек къайгъылыды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 35. *Октябрь турады Эжиу кибик таулу жыргъа, Къайгъылы ана тургъанлай.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 158.

3. Исполненный опасности, тревог / Къоркъуулу. *Къайгъылы кезиу. Къайгъылы заман.* // Извещающий об опасности / Къайгъыны, къоркъууну билдирген. *Къайгъылы музыка адамланы сагъайтды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 215. *– Муну ауазы былай къайгъылы некди? – деди Хамызат, директорну биринчи сёзюн эшитгенлей окъуна.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 36. *Бюгюн нек эсе да сабийле да бир бек къайгъылыдыла.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 37.

■ **КЪАЙГЪЫЛЫ БОЛ** [1] къайгъы эт (*къ.* **къайгъы**). *Сермебийни боюн тюклери къымылдай, тюрлене тебирегенин эслеп, Алдархан къайгъылы болду.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 70. *Чурумлу, чурумсуз да тууар малны къорагъаны адам къайгъылы болурчады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 31.

◆ **КЪАЙГЪЫЛЫ БОЛ** [2] 1) къайгъыгъа кир (*къ.* **къайгъы**). *Ёрюзмек, саутун-сабасын тешгенлей, отун жыйып, от къайгъылы болуп башлагъанды.* «Нартла», 37. *Мал таудан къайтыргъа... чалгъычыла хакъчыкъларын алып, кетер къайгъылы болдула.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 151. 2) думать о *ком-л.* / акъылынгы биреуге бур. *Ол къубулчакъ, ол жунчууукъ, ол баштёбен да къагъыт, къыз къайгъылы болуп тебирегенди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 15. *Кими жугъутурну'аралатдыла, кими жаш къайгъылы болдула.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 101. **Къайгъылы эт** волновать, тревожить, встревожить, беспокоить / Биреуню сезимлерин къозгъа, бир затха къоркъурча, жарсырча эт, тынгысыз эт. *Поэт назмуну интонациясын къайгъылы, жарсыулу этип, халкъны башына келген къыйынлыкъны уллулугъун юсюнден терен сагъышландырады.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 132. *Жашы тас болгъандан сора, юйюнде кеси жангыз къалгъаны Ибрагимни къайгъылы этди.* «Шуёхлукъ», № 74, 35. *Ханийни кюнден кюннге амандан аман болууу, мудахлыгъы атасын, анасын къайгъылы эте эди.* «Шуёхлукъ», № 3, 91.

КЪАЙГЪЫЛЫ II *хал.сёзл.* Взволнованно, тревожно, беспокойно / Къоркъуулу, жарсыулу, тынгысыз халда. *Жаныбек бла Базза, бетлери да къайгъылы тюрленип, энчи кенгеш этедиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 358. *«Къалай алай эсе да, Чежоковну адамлары ызыбыздан тюшгеннге ушайдыла», – деп, Умар артха къайгъылы къарады.* «Шуёхлукъ», № 58, 12.

КЪАЙГЪЫЛЫКЪ *ат къ.* **къайгъы** 2. *Алай, ырхы келип Жетгенча, элге Келгенди къайгъылыкъ Мамырлы жерге.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 220.

КЪАЙГЪЫР *эт.* 1. Проявлять заботу, заботиться *о ком-чём.* Кереклисин тындыр, кереклисине къара. *Ханохну жашлагъа этген халы къарылгъач кесини балаларына къайгъыргъаннга ушайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 365. *Колхоз бахчадан Солтан Аллай бай тирлик жыймады, Нек десенг, ол, къайгъырып, Семиртгичле къуймайды.* Б а л а л а-

ны О., Башчы теке, 73. *[Зауурбек Солманбийге:] Атынгы хайырын кёр, мени санларым ючюн а къайгъырма.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 22. *Сенича иги киши болмады, Сенича биреу да къайгъырмады, анам!* Къулийланы Къ., II, 270.

2. Переживать, беспокоиться, волноваться, тревожиться / Биреуге, бир затха жарсы, жан аурут, тынгысыз бол. *[Зухура:], Фашистлени ёчюлтюр ючюн не бек къыйналсам да, къайгъырмайма.* «Малкъар пьесала», 5. *«Аскер, къызгъаны бла барып, энтда къайда болса да бир абынмасын»,– деп, къайгъырып, Науруз ызындан къычырды.* Лайпанланы С., Гургумлу, 129.

КЪАЙГЪЫРМАЗ *хоул.кес.* Ничего, неважно, не беда / Адамны бир затха угъай демегенин билдирир ючюн жюрютюледи. *– Къайгъырмаз, балам, сизни ишигиз тап болур! – деп, [Зурум] Муратны кёлюн алады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 162. *[Семен:] Къайгъырмаз, жукълап тургъан халкъ бюгюн болгъан ишни кёрюп, бир кесек уяныр эсе уа.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 178. *«Къайгъырмаз, устала алай эте болады-ла»,– деп, Фёдор Мазанны имбашына къакъды, бузулгъан раманы бир жанына атды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 67.

КЪАЙГЪЫРТ *эт. понуд. от* **къайгъыр** / Къайгъыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Поэт бусагъатда кёрген ажир чёрчекди, ариуду, алай не эсе да, «башын ауур энишге ийгенди», – кючлю, кючлю жан бюгюлгенди, аны ючюн аны мутхузлугъу артыкъ бек къайгъыртады кесине.* Байрамукълары Н., Назмула бла жазсала, 31. *Ол [школну директору] къуру сохталаны сагъайтып къоймай, ата-аналаны да къайгъыртады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 101.

КЪАЙГЪЫРТЫУ *и.д. от* **къайгъырт** / Къайгъырт дегенден *этим ат.*

КЪАЙГЪЫРЫЛ *эт. страд. от* **къайгъыр** / Къайгъыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Заманында къайгъырылса, иш былай боллукъ тюйюл эди.*

КЪАЙГЪЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къайгъырыл** / Къайгъырыл дегенден *этим ат.*

КЪАЙГЪЫРЫУ I *и.д. от* **къайгъыр** / Къайгъыр дегенден *этим ат. Бир затха къайгъырыу. Адамлагъа къайгъырыу.*

КЪАЙГЪЫРЫУ II *ат* **1.** Забота, попечение о *ком* / Биреуню неда кёплени керекли затларына, жарсыуларына бёлюннген эс. *Насийхатчыны атача къайгъырыуу, кесини ишине уллу сюймеклиги мени да ишни сюерге, манга да усталыкъ алыргъа болушханды.* «Коммунизмге жол», 1983, № 109. *Адамланы юсюнден къайгъырыу Салихни жюрегинде уллу жерни алгъанды.* «Шуёхлукъ», № 46, 99.

2. *къ.* **къайгъы 2.** *Нух жашчыгъын къайгъырыуда таш артына букъдурду.* «Шуёхлукъ», № 3, 75. *Жокъду сизде арталлыда бир къайгъырыу, Табийгъатха чурум табыу, не тарыгъыу.* Макытланы С., Жашауну ауазы, 39.

3. *къарач.* Инициатива, почин / Бир тюрлю ишлени болдурууда башламчылыкъ, учунуулукъ. *«Союзпечатьны» агентстволарыны, кёп санлы активистлени къайгъырыулары бла область газетлеге жаздырыу жетишимли барады.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 9. *Хамызатны къайгъырыуу бла ненча терс ишни жолу кесиледи, ненча кемлик тюзетиледи.* «Ленинни

байрагъы», 1979, № 104. *Ташкёпюр элде депутатланы къайгъырыулары бла хамам ишленнгенди.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 89.

КЪАЙГЪЫРЫУЛУ I *сыф.* **1.** Заботливый, внимательный / Жан аурутуп, эс бёлюп, иги къараучу. *Мында [сабий садда] юйретиучюле бла няняланы къайгъырыулу коллективи барды, ол сабийлеге къарауну, юйретиу ишлени юлгюлю бардырады.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 93. *Хар заманда да огъурлу, къайгъырыулу Варлам Александровични бети арталлыда тюрленмеди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 86. *Алчыланы къайгъырыулу кючюнден сют фермалада, малчы къошланы арасында эришиу иги къуралгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 123.

2. Беспокойный, тревожный (*о человеке*) / Иш иги барсын деп, кёл ашап, къадалып ишлеучю. *Азамат ишде къайгъырыулу адамды: шарайыпсыз продукция чыгъарады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 27. *Ферманы таматасы къайгъырыулу болгъаны себепли, маллагъа хар кюнде да заманында къарайдыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 35.

КЪАЙГЪЫРЫУЛУ II *хал. сёзл.* **1.** Тревожно, беспокойно / Тынгысыз, тынчлыкъсыз халда. *Санга ол къагъыт неге керекди да? – деп, Зулийхат, къолчугъун сакъал тюпчюгюне тиреп, къайгъырыулу сорду.* Толгъурланы З., Айыуташ, 27. *Анасы къызына жанлай: «Жамийля, не этесе?» – деп, къайгъырыулу сорду.* Ахматланы И., Боранда, 41.

2. Внимательно, заботливо / Эс бёлюп, жан аурутуп, кёл ашап. *Кёп санаторийлени коллективлери бир ниетлиликде, иш кёллюлюкде урунадыла: солугъанлагъа къайгъырыулу къарайдыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 49.

КЪАЙГЪЫРЫУЛУКЪ *ат къ.* **къайгъырыу II.** *Устазланы къайгъырыулукъларыны хайыры бла окъуучула окъуу жылны иги жетишимле бла бошагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 106. *Алай ал бургъан заманында аны [жамауатны] чомартлыгъына, халаллыгъына, къайгъырыулугъуна жетген не болур эди!* Тёппелаты А., Ташыуул, 17.

■ **Къайгъырыулукъ эт** *къ.* **къайгъыр 1.** *Школну дирекциясы окъуучуланы иги окъутууну, ишге юйретиуню юсюнден къайгъырыулукъну хар заманда этгенлей турады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 81. *Сабанчыланы, механизаторланы, шоферланы ашларына-суулларына, культура жашауларына дайым уллу къайгъырыулукъ этгенлей турургъа борчду.* «Коммунизмге жол», 1977, № 53.

КЪАЙГЪЫРЫУСУЗ *сыф.* Равнодушный, безразличный / Жарсый, къайгъы эте билмеген, нени да сансыз этиучю. *Къайгъырыусузланы эм огъурсузланы, къанны сюйгенлени, Азап бергенлени кёрюп болмагъанлай, Бирге бармагъанлай, Жаша, мени сёзюм!* Къуулийланы Къ., Юйюнге игилик, 37. *Экиси да [офицерле] Азиретге сансыз, къайгъырыусуз хайыуан кёзле бла къарайдыла.* Гуртуланы Э., Азиретни къууанч кюню, 12.

КЪАЙГЪЫРЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къайгъыр** / Къайгъыр дегенни *араш айырмасы. Тотур ючюн къайгъырышып таулула, Кёз жашлары жауун кибик, акъгъанлай, Баргъандыла къаласына жайылып, Сауутларын юслерине такъгъанлай.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 55.

КЪАЙГЪЫРЫШЫУ *и.д. от* **къайгъырыш** / Къайгъырыш дегенден *этим ат.*

КЪАЙГЪЫСЫЗ I *сыф.* **1.** Беззаботный / Къайгъы этмеген, къайгъысы болмагъан. *Аз – ашым, къайгъысыз – башым.* (Нарт сёз.) О *Бизни къайгъысыз, сабий кюлкюбюз боранны суугъун хорлайды, къыйын жашауну тёшюнде тюйюлюп келген кишини да ышартып, бетине жылы нюр урдурады.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 10.

2. Спокойный, тихий, смирный / Тынч, сабыр, жууаш. *[Хорлам] Чомурча тели тюйюлдю, къайгъысыз, огъурлу сабийди.* Хубийланы О., Дерт, 131.

3. Тихий, исполненный тишины / Дауурсуз, тауушсуз. *Къайгъысыз, огъурлу, ырахат арбазда, Кюле, бугъунчакъ ойнагъан сабийле, Сызгъырып тюшген бомбаны отунда, къанга къатышып, бары да кюйдюле.* «Жилтинле», 49.

КЪАЙГЪЫСЫЗ II *хал. сёзл.* **1.** Беззаботно, не тревожась, спокойно / Бир затха къайгъы этмей, къоркъмай, тынч. *Аз сёлешген къайгъысыз турур.* (Нарт сёз.) О *Кёк жашнайды, от жарыгъы кёрюне, Къайгъысыз сюеледиле къаяла. Кёкню жашнауна, кюкюреуюне Эрттеден да шагъырейдиле ала.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 5. *Жангы согъулгъан кюйюзча, жити кырдыкны ала [малла] къайгъысыз отлагъанларына къарап, [Къанамат] къымылдамай бир кесекни турду.* Аппалаланы Х., Къара кюбюр, 56.

2. Бесшумно, спокойно, без скандала / Дауур этмей, тынч, ишни къаугъагъа жетдирмей. *Хамызат къайгъысыз, кеси кесине кёл эте, чыгъып кетди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 159. *Къыш алай терк къайгъысыз, урушсуз, тюйюшсюз кетмеучюсюн Уллу талачыла биледиле, бютюнда ол зат малчылагъа шагъырейди.* Кацийланы Х., Тамата, 63. *Кесини сохтасына этген кирли ишинден къайгъысыз, киши билмей, къалай къутулурну сагъышы [эфендини] башын алгъанды.* Шауаланы М., Мурат, 167.

■ **Къайгъысыз бол** успокаиваться / тынчай, сабырлан. *Азирет а энди Хамызат Муратдан дерт алмаз деген акъыл бла, къайгъысыз болуп къалады.* (Фольк.)

КЪАЙГЪЫСЫЗЛЫКЪ *ат.* Равнодушие, безразличие, безучастие / Къайгъырмаучу, жан аурутмаучу къылыкъ, сансызлыкъ. *Ичеме мен чагъырын да, суун да, Тенгизсиз, шаудансыз да къалмаз деп жер. Кесинге къалсын къайгъысызлыгъынг да, Толкъун, сен ёлюмден къоркъмауунгу бер!* «Шуёхлукъ», № 63, 6.

КЪАЙГЪЫЧЫ *ат.* Задира, забияка / Низамны бузуучу, тюйюшюучю, къайгъы, къаугъа салыучу адам. *Эки къайгъычы бир элни чачарла.* (Нарт сёз.) О *Сюймейме замансыз къайгъычыны, Кимге да къадар кеси къарар, Алай ол тенгизде къайыкъчыкъны Алдамазын, сюеме, къадар.* «Шуёхлукъ», № 43, 42.

КЪАЙГЪЫ-ШУРГУ *къауум. ат.* Печаль, чувство грусти, скорби / Бушуу, мудахлыкъ. *Аны башын къайгъы-шургу алгъанды.*

■ **Къайгъы-шургу бол** печалиться, грустить / Мудах, къайгъылы бол, жарсы. *Радио бла бериулени эшитгенде, кёпле къайгъы-шургу болдула.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 75. **Къайгъы-шургу эт** *къ.* *къайгъы-шургу бол. Ол тёрени бузгъан Мухтар болуп чыкъгъанда уа, Хамызат жарсымай, къайгъы-шургу этмей болмады.* Тёппелаланы А., Кюн батмайды, 38.

КЪАЙДА [1] *сёзл.* **1.** *сор.* Где?, в каком месте? / Къайсы жерде?, не жерде? – *Къайда излейик экен аны иесин? – деп, анасы жашчыкъгъа къарады.* Шаманланы М.,

Окъа бёрк, 23. – *Сейит а къайдады? – деди Кязим, столну ал жанында шиндикге олтура.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 147.

2. *байл.сёзл.* Где, вот где / Бу, ол жерде. *[Амин:] Мен аны [Къазакъны] къайда болгъанын айтсам, не зат берликсиз?* «Шуёхлукъ», № 74, 38. *[Къызчыкъ:] Амма, кёремисе къайдама мен. Ма кесим миннгенме.* «Шуёхлукъ», № 63, 19.

3. *байл.сёз.* Употребляется в качестве союзного слова / Байлау сёзню орунуна жюрютюледи. *[Аслан Тахирге] Къайда сюйсенг, анда жаша, алай энди бери къайтыр умут а этме.* «Шуёхлукъ», № 63, 89. *Анасы ёлгенли уа жаш тыяржыяр адамы болмай, къайда кеч болса, анда къалады.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 19.

4. *мард.сёзл.* Гораздо, значительно, много / Иги кесек, кёп да. *[Юус Махтиге:] Тоннамы дейсе? Оллахий бу уа [гебен] андан къайда кёпдю.* «Коммунизмге жол», 1983, № 76. *Билим жаны бла уа Асхат атасындан къайда кючлюдю.* «Шуёхлукъ», № 58, 24.

5. *угъайл. кес.* Где уж, где (уж) там, где (уж) тут / Айтылгъан оюмну, умутну, муратны толуруна ышанмауну неда ахырда толмазын билдирир ючюн жюрютюледи. *«Къызым, санга айтама, келиним, сен эшит»– дегенлей, бир башха келинде тохтап, эм артында: «Аллай насып бизге къайда»,– деп, ахсынып, [анала] сёзлерин алай бошаучандыла.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 18. *Алай а, баласы къоз гюрбеге салынып турса да, анагъа тынчлыкъ къайда.* Лайпанланы С., Гургумлу, 5.

■ **Къайда да** повсюду, всюду, везде / хар жерде. *Мухол бла жалкъау – къайда да бедиш, этсенг, урунсанг, махтауду хар иш.* (Нарт сёз.) О *Аушлагъа элтген жолумда Жыл сайын мен къыйналып келеме, Къайда да отлагъа жылына, Ата юйюмде отну кёреме.* «Шуёхлукъ», № 62, 9. **Къайда эсе да** где-то / белгили болмагъан бир жерде. *Къайда эсе да бирде, Минги тауну этегинде от чагъады, кёкню гюрюлдеую узакъда эшитиледи.* Кацийланы Х., Мухаммат, 27. *Кёлюнде ол сёзлени айта тургъанлай, Дауумхан къайда эсе да бир узакъда кесини жаш заманын кёрдю.* Тёппелаы А., Отлукъ ташла, 16. *Къайда эсе да учу юзюлген чибин аула къачхы хауада кюмюш халылача жылтырап, кёзден ташаядыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 40. **Къайда да** ни в коем случае / арталлы да, чыртда. *[Къара-Къуба:] Мен тенгизге кирип бугъайым, сен а къайда да жукъ айтма.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 178. *Эшитмегенбиз демегиз, къайда да адам иш ачытырсыз!* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 146.

КЪАЙДА [2] *юлюш.-сан. байл.* Соответствует русскому разделительному союзу «то» / Айтымда айтылгъан затланы, ишлени бир бирден айырылгъанларын, саналгъан затланы, ишлени жалан бири сайланнганын кёргюзтеди. *Ол кёзиуде танкала, ёзенни букъугъа алдырып, къайда гемхотлары кёрюне, къайда уа арт жанлары кёрюне, кёз жетерден ташайгъан эдиле.* Хочу`ланы С., Хапарла, 103. *Чанала къайда аллары бла, къайда жанларына сёдегей учхалай, гюрюлдей эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 207.

КЪАЙДА [3] *межд. къарач.* Ну!, нука! / Къаллай да болсун бир ишни этерге чакъырыуну кёргюзтеди. *«Терк окъуна, Къайда, ары бир кет!»– деп, ашыкъгъанды бёрю.* «Къарачай халкъ таурухла», 163. *Энди хомух болмайыкъ, къайда,*

ызымдан киригиз,– деп, [Расул жашлагъа] эшикни ачып таукел кирди. Шаманланы М., Окъа бёрк, 45.

КЪАЙДА [4] *белгис. алм. къ.* **къайдагъы**. *Къайда тели да санга оноу этерге кюрешеди. Къайда болумсузгъа да мен оздурама.*

КЪАЙДАГЪЫ *белгис. алм.* Каждый, всякий / Хар бири, хар къайсы. *Къопду урушха халкъ, кётюрдю байрагъын да, Жайды кючюн, уятды къайдагъын да.* Теммоланы Х., Хорлауланы жырлары, 5. *Къайдагъы жуукъ да келип, уллу ишни айыпсыз тамамларгъа кюрешгенлерин кёргенде, Фарийзатны жюреги тынчайды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 152.

КЪАЙДАМ *мод. сёз. къарач.* Сомнительно, вряд ли, как сказать / Ким биледи, не билейим. *[Къады:] Межгитге жюрюп, намаз къылыргъа керексе, къайдам, дагъыда дин ахлу адамгъа малынгдан берирге керексе.* «Къарачай халкъ таурухла», 127. *Къайдам, [Домалай] не эсе да физиканы излерге къалды, китапланы къаза кетип, кеси тапды.* Хубийланы О., Дерт, 20. *Жашлыкъ къоймаз санга нёгер болургъа. Сора неге эзилеме мен, къайдам.* «Жилтинле», 122. *[Дайпур:] Тейри, къатын, къайдам, Насыра-Хожа айтханлай, кесинг да кирмеге эдинг печьге аланы [шахматланы] ызындан.* «Огъурлу танг», 184.

КЪАЙДАН *сёзл.* 1. *сор.* Откуда? / Не жерден?, къайсы жерден? *Балалы таукъла, ауанангдан къоркъа, бу заманда къайданса, Токъмакъ?* Толгъурланы З., Эрирей, 72. *[Чонай Гонайгъа:] Гонай, къайдан ажашып келгенсе?* Шауаланы М., Кечерлеми?, 180. // Из какого источника?, от кого? / Неден?, кимден? *Ишсиз турсанг къабаргъа Гыржын къайдан табылыр?* «Шуёхлукъ», № 69, 23. *[Амин жашына:] Ишни кёрюп болмайса, сора ариу киерге, сюйгенингча ашаргъа къайдан табылсын?* «Шуёхлукъ», № 74, 56. // Употребляется для выражения удивления по поводу *чего-л.*, несогласия с *чем-л.* / Соруучу-кётюрюучю айтымлада адамны бир затха сейирсиннгенин, бир затха ыразы болмагъанын билдирир ючюн жюрютюледи. *[Паша Масхутха:] Ой юйюнге будай жаугъан, [жюген] къайдан сеники боллукъ эди! Озгъан ыйых кюн базарда сатып алгъанма.* «Шуёхлукъ», № 79, 20. *Къырал мюлкге сакъ болуучу да къайдан болдугъуз?!* Шауаланы М., Кюн таякъла, III.

2. *байл. сёз.* употребляется в качестве союзного слова / Байлау сёзню орунуна жюрютюледи. *Жел къайдан урса, жаун андан келеди.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 364.

■ **Къайдан эсе да** *орун. сёзл.* откуда-то / къайсы болса да бир белгисиз жерден. *Энди Шоштар ол фашистлени къыстаргъа къайдан эсе да ушкок табып келгенди деп, асыры къууаннгандан аны геллягъа айтыргъа чапды.* Тёппелаы А., Кюн батмайды, 86. *Ол кезиуде къайдан эсе да айлана келип, алып къачхан атын ёлтюрюп, Жут бёрю къойланы юсюне болады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 313.

◆ **Къайдан билгин (билсин)** как знать, почем знать, кто знает / бир ишни боллугъу белгили болмагъаныны кёргюзтеди. *Алай кече, къайдан билсин, тамбла халкъланы ахшы уланларын камераладан чыгъара [жаула] танг бла илишаннга салып ургъанларын.* Отарланы К., Сынла, 75. *Къайсы терсин, къайсы тюзюн [къайын анала келинлерини юсюнден], къайдан билгин, орталарына орчагъа къа-*

лайдан киргин. «Жюрек жырлайды», 211.

■ **Къайдан да** отовсюду / хар жерден да. *Театрда хар заманда адам кёп болады, халкъ къайдан да жыйылып къалады.* «Коммунизмге жол», 1983, № 60.

■ **Къайдан чыкъды эсе да** откуда ни возьмись / Сакъламай, билмей тургъанлай тюбеген, келген. *Ол [къыз] шахталада жашай эди, сора къайдан чыкъды эсе да, келди да къалды, хадауус, аны этек тюбюне шайтан киргенча!* «Шуёхлукъ», № 72, 27.

КЪАЙДАН [2] *кес.* **1.** *кюч.* Еще как / Аллында келген сёзню магъанасын кючлерге хайырланылады. *[Келепен киши Айнюрге:] Берген а къайдан этесе! – деп, аны ызындан жетеди да, къолунда гюл юлкюню сыйырып алады.* Тёппелаты А., Отлукъ ташла, 92.

2. Выражает сожаление или недовольство / Адамны бир затха ыразы болмагъанын неда ёкюннгенин, жарсыгъанын билдиреди. *[Солтан Кериуаннга:] Ол аман быкъыны элте барып, алайда къайдан орнатхан эсенг да, бутагъына уруп, кёзюмю чыгъарып къоя эдим.* Боташланы И., Пьесала, 174. *[Масхут:] Мен бери къайдан келдим, кесими ишим чачымы тюгю тенгли болуп тургъанлай.* «Шуёхлукъ», № 74, 38.

КЪАЙИШ [1] *ат* 1. Ремень, полоса кожи / Ийленнген териден иничге узун кесилген кесек. *Тюз ол кезиучюкде, жау сюртюлген къайишча, бир зат кюнде да жылтырай, киштигими арт бутларына ура, чулгъана тургъанын кёрдюм.* Тёппелаты С., Уучу Зауурбек, 76. *Ат жерни къайишлериндан, жибекден, ариу бояула бла боялгъан жюн халыладан этилген, омакъ чокайла салынадыла.* «Шуёхлукъ», № 21, 41. *Батырны тонуну белин къаты буугъан бел бауу жассы къайишденди.* «Шуёхлукъ», № 51, 61.

2. *В позиции определения:* ременный / Къайишден этилген. *Бар эди аппам ишлеген Женгил агъач чаначыгъым Къайиш жипчиги иничкерген, Аллы къыланч чаначыгъым.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 66. *[Чапаевни] жашил гимнастеркасы, къайиш бел бауу бютюнда чырайлы этедиле.* «Шуёхлукъ», № 30, 6.

3. Ремень из плотного материала / Къалын резинадан неда резиналаннган затладан этилиучю узун жип. *«Нива», «Колос» маркалы комбайнлагъа керекли резин къайишле, башха затла быйыл чыгъарылып башланыргъа керекдиле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 26.

◆ **Къайиш (къайишлик) ал** спустить шкуру / къамичи неда чыбыкъ бла бек тюй. *Аны тамам эталмасанг а, сыртынгдан къайишлик алырла.* «Малкъар халкъ жомакъла», I, 68. *«Къачхынчы жаш тамбла былайгъа табылмаса, мен сени сыртынгдан къайиш алдырырма»,– деп, [пустоп] дух бла чагъыр къатышхан ийис этген жумдурукъну Муртазны хамхотуна тиреди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 81. **Къайиш (къайишлик) къобар** *къ.* **къайиш ал.** *[Биринчи таулу экинчисине:] Мен сени сыртынгдан къат-къат къайиш къобарырма.* Батчаланы М., Элчилерим, 157. *[Бий жалчыларына:] Бюгюн ашлыкъны басып бошамасагъыз, сыртыгъыздан къайишликле къобарырма.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 5.

КЪАЙИШЛЕ *эт.* Разрезать кожу или другой плотный материал на тонкие длинные полосы, ремни / Терини неда къалын затны узун иничге кес, тилимди этип кес. *Омар бла Хасан ёгюзню терисин къайишлеп бошадыла.*

КЪАЙИШ [2] *эт. къ.* **къажы.** *Мах-*

мут, къолуна сюрмесин, балтасын алып, терезеси къайишген, иги ачылмагъан неда этилмеген къоншусуна барып сюрмелер, чёгюч, балта бла къагъып, жерине келтирир. «Коммунизмге жол», 1977, № 149.

КЪАЙИШИУ *и.д. от* **къайиш** [2] / Къайиш [2] дегенден *этим ат. Эшик жанны къайишиую.*

КЪАЙИШЛЕН *эт.* 1. *страд. от* **къайишле** / Къайишле дегенни *зорлаучу айырмасы. Тууар тери ууакъ-ууакъ кесилип, къайишленип жыйылгъанды.*

2. Стать гибким, способным легко гнуться / Иги, тынч бюгюлерча бол. *Тал чыбыкъла салкъында бютюнда иги къайишленнгендиле. Орулгъан нартюхню къабугъу мычымай къайишленди.*

КЪАЙИШЛЕНДИР *эт. понуд. от* **къайишлен** / Къайишлен дегенни *къатланыучу айырмасы. Кендирни къайишлендир. Чыбыкъланы къайишлендир.*

КЪАЙИШЛЕНДИРИУ *и.д. от* **къайишлендир** / Къайишлендир дегенден *этим ат. Чыбыкъланы къайишлендириу.*

КЪАЙИШЛЕНИУ *и.д. от* **къайишлен** / Къайишлен дегенден *этим ат. Нартюх къабукъну къайишлениую къыйын тюйюлдю.*

КЪАЙИШЛИК *ат* Материал, кожа, предназначенная для вырезания ремней, ремешков / Къайишле этерге, кесерге жарарыкъ тери эм башха материал. *Аппа къайишлик терини талкъы бла ийлетеди.*

КЪАЙИШЧИ *ат.* Шорник / Териден тюрлю-тюрлю затла эте билген уста. *Элде ол къартха жетген къайишчи болмаучу эди.*

КЪАЙКЪАЛАКЪ *сыф. къарач.* Горделивый / Ёхтем, бёгек. *Къайкъалакъ адам.*

КЪАЙКЪА *эт. сёл. тил.* Опрокидывать / Башын тюбюне айландыр, аудур. *Биреуню, уруп, къайкъа. Челекни, жууып, къайкъаргъа.*

КЪАЙКЪАТ *эт. понуд. от* **къайкъа** / Къайкъа дегенни *къатланыучу айырмасы. Чоюнну къайкъат. Арбаны къайкъат.*

КЪАЙКЪАТЫЛ *эт. страд. от* **къайкъат** / Къайкъат дегенни *зорлаучу айырмасы. Стол къайкъатылды. Жаш къайкъатылды.*

КЪАЙКЪАТЫЛЫУ *и.д. от* **къайкъатыл** / Къайкъатыл дегенден *этим ат. Бензини болгъан бёчкени бензин алырча къайкъатылыуу.*

КЪАЙКЪАТЫУ *и.д. от* **къайкъат** / Къайкъат дегенден *этим ат. Биреуню къайкъатыу. Бир затны къайкъатыу.*

КЪАЙКЪАУ *и.д. от* **къайкъа** / Къайкъа дегенден *этим ат. Шинтикни къайкъау. Тутуша келип, бир бирлерин къайкъау.*

КЪАЙКЪЫ *хал. сёзл. ц. диал.* Набекрень / Къыйыкъ, сёдегей, бир жанлы (*бёркню кийиую юсюнден*). *Атлы, къайкъы кийилген бёркюн тешип, ат юсюнден энишге ийилип къарап бир талай заман турду.* (Ф о л ь к.)

КЪАЙМАКЪ *ат* 1. Пенка (*молока, сливок и т.п.*) / Къайнап сууугъан неда сууй тургъан сютню башына келген жаулу къалыны. *Бир тюрсюнюнг – жазгъы жилиги, Ой, бир тюрсюнюнг – акъ къаймакъ, Э-эй, манга уа жюрек ауруу бергенди, Кёзбау-кёз, ариу Акътамакъ.* «Малкъар халкъ жыр-

ла», 120. – *Не болса да, геммеш сют Къаймакълыды барындан. Биченни кёп беригиз, бек аманды къарындан.* Шахмырзаланы С., Назмула, 263. *Масхут сюеди татлы къаймакъ, Аны себебинден а дейди: – Юйде бек кереклиди акъ! – Кёп сютлю ийнекни излейди.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 66. // Пена на воде / Суну юсюнде кёмюк. *Къара сууда къаймакъ жокъ.* (Нарт сёз.) О *Къаймагъы, саргъалып, башына келип туруучу тёгерек кёлню ичинде талгъыр къолан макъала да тылпыусуз болгъан эдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 96.

2. *ц.диал.* **Сют баш** (*къ.* **сют**). *Жашчыкъ къаймакъгъа гыржынны бушто этип ашады.*

3. *кёч.* Отборная часть кого-чего / Мажалы, эм игиси, сайламасы. *Билип къалыгъыз, биз сакълагъан алты адам Жагъаны [элни] къаймагъыдыла.* Этезланы О., Тарда, 138.

4. Молочный продукт, представляющий собой высушенную пенку / Къайнагъан сютню башын алып, къурутуп, хазырланылыучу ашарыкъ. *Шарау артмагъындан айры агъашчыкъгъа чулгъаннган сары къаймакъ чыгъарып, аны кырдык чёпледен тазалай, Найыпханнга узатды.* Толгъурланы З., Эрирей, 12. *Ол [къойчу] уллу къалакъгъа чёргелген жау бетли къаймакъны артмагъындан чыгъарып, Азаматны къолуна тутдурду.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 63.

■ **Къаймакъ эт** покрываться пенкой (*о молоке после кипячения*) / сууй тургъан сютню башына кел, жыйыл (*къаймагъыны юсюнден*). *Айранлыкъ сютле да сууй, къаймакъ эте турадыла.* Отарланы К., Жолла, 26.

КЪАЙМИШ *эт.* 1. Клониться, наклоняться, нагибаться/Ары-бери бюгюл, ийил. *[Суфу], стол артында, буйик артлы къатапа шинтикге олтурса да, олтургъан жеринде чыдамай, бир ары, бир бери артхаракъ къаймишеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 86. *Аз артхаракъда, эки жанында да эки мыртазакъ сакълауулчусу бла, Дауле ат юсюнде эки жанына къаймише келедиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 101. *Жел шыбырдайды, нартюх ёзен Жол узуну чалдишеди, Жыйылмагъан кендир бахча, Бир жанына къаймишеди.* «Коммунизмге жол», 1984, № 56.

2. *кёч.* Кокетничать / Кокаланып, къошакълан. *Къыз, жашланы кёрюп, аллары бла къаймишип ётдю.*

КЪАЙМИШДИР *эт. понуд. от* **къаймиш** / Къаймиш дегенни къатланыучу айырмасы. *Жылы аяз къаймишдирген Тюзде къургъакъ къауурады. Зурнук тауушлу эшитилген Трактор жер сюре турады.* «Шуёхлукъ», № 5.

КЪАЙМИШДИРИУ *и.д. от* **къаймишдир** / Къаймишдир дегенден *этим ат. Желни зынтхы сабанны къаймишдириуюне къарап турдум.*

КЪАЙМИШИУ *и.д. от* **къаймиш** / Къаймиш дегенден *этим ат. Будай сабанны желде къаймишиую. Къызны къаймишиую.*

КЪАЙНА *эт.* 1. Кипеть, клокотать/Бек къыздыргъанда, тылпыуланып, кёмюкленип боркъулда (*суусунну юсюнден*). *[Бёрю:] Ай, татлы къонакъла, сиз а не тап заманда келдигиз, кёремисиз, суу бошуна къайнай турады.* «Малъар халкъ жомакъла», II, 30. *Жюрек таш болса – бурху-бурху болуп ууалыр эди, суу болса, – къайнап къурур эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 236. // Вскипеть, прийти в состояние кипения / *Чай къайнады. Сют къайнады. Суу,*

Цельсий бла тергегенде, 100 градусда къайнайды.

2. Вариться (*о еде*) / Биш (*ашарыкъны юсюнден*). *Тёрт жанында отла этип Байрамны, Къазанлада уа уча этле къайнай, Жалбарып, баш ургъандыла жыгъылып, Кёзлеринден кёз жаш тёгюлюп, къыйнай.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 33. *Арбазда уа Таусо чепкен этеклерин артха къайтарып, уллу къазанда къайнай башлагъан этни чолпу бла кёмюгюн алады.* Толгъурланы З., Эрирей, 176.

3. Бурлить, клокотать (*о течении воды*) / Боркъулдап, бёртюп чыкъ. *Биз бирси тагыны ариуларгъа ётгенден сора да аны [шауданчыкъны] «боркъ-бóркъ» деп, жашауну кёрюрге ашыкъгъанча, къайнап чыкъгъанын эшитип турдукъ.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 154. *Туманланы тюбюнде къанга бузладан эрип къошулгъан, бийик чатладан къайнап чыкъгъан чокъуракъ суула чууакъ кюнде узакъ бетледе, кюмюш чыбыкъча, жылтырайдыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 176. // Пениться, искриться (об айране, бузе и т.п.) / Кёмюк эт (*айранны, бозаны д.а.к. ичгилени юсюнден*). *Сепкилбет жаш уллу агъач аякъ бла къайнай тургъан кючлю эм татыулу айранны берди.* Шауаланы М., Мурат, 159. *[Зайнаф] бир бёлекден уллу гоппан аякъ бла къайнай тургъан боза келтирди.* Ёзденланы А., Саният, 41. *Мияла банкалагъа баллиле, шекер къуюп къойса, ала ачып, къайнап, аракъы ийис этген къызыл суу боладыла.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 92.

4. Срастаться (*о сломанной кости*) / Жабышып, жалгъанып, сау бол (*адамны, жаныуарны сыннган сюегини юсюнден*). *Билемисе, сынган къанат къайнаса да, бокъуру кетмейди.* Толгъурланы З., Эрирей, 75. *Самат жаш заманында атдан жыгъылып, билегин сындыргъан эди да, сюеги терс къайнап, бир билеги къынгыр болуп къалгъанды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 92. // Обрастать наростом (*о деревьях*) / Ёсюп, дубур-дубур болуп, бирге къошул. *Бир тюрлю себепсиз терек бокъур къайнамайды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 231. *Тау шемшерни къайнагъанын излеп табып, Жонуп, бичип, юнгюч бла ичин къазып гоппан ишлегенди.* Семенланы А., Жазыу айла, 114.

5. *кёч.* Кипеть, протекать стремительно, бурно (*о жизни, работе и т.п.*) / Бек терк, къаты бар (*жашауну, ишни д.а.к затланы юсюнден*). *Ёмюр тынч бармады, къыйын барды, тенгсизликни отунда къайнап барды, ёлетни ёртенинде кюйюп барды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 62. *Жарыкъ жашау къайнайды жангы шахарда.* Маммеланы И., Чалгъы, II. *Къабыргъаларын къурум басхан гитче таш гюрбежиде иш къайнайды.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 39. // Развиваться, проявляться бурно, стремительно (о чувствах, мыслях, переживаниях) / Ёс, беги (*сагъышланы, сезимлени, къайгъырыуланы юсюнден*). *Башында къайнагъан къайгъыла... ауругъанны къарыууна татыгъан болур эдиле.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 175. *[Айшат:] Къызла, сизге тарыкъмагъанлыгъыма, мени ичимде кёп зат къайнайды.* «Шуёхлукъ», № 63, 59.

6. Возмущаться, кипятиться / Бек ачыулан, чамлан. *Зулмулукъ дуниягъа жюреги къайнагъан Сафар, кесини жашауну сагъатла бла саналгъанын билгенден сора, олтургъан жеринде тёзалмай, юй тюбюнде ары бла бери айлана эди.* Хочуланы С., Хапарла, 22.

7. *кёч.* Бурно расти (*о растительности*) / Къалын чыкъ, иги ёс (*битимлени юсюнден*). *Бюгюн а –*

шошду, кырдык къайнайды. Алай солдат къабыр юсюнде Берилген залп бюгюн да къыйнайды Сени, тынчлыкъ бермей, тюшюнгде. О т а р л а н ы К., Дуния эрттени, 101. *Къарт, терек тюплеге келип, аладан къайнап чыкъгъан зыгытлагъа къараса, ачыуун унутады.* «Шуёхлукъ», № 38, 3. *Чирик жерледе тары сабанла эсепсиз къайнайдыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 277.

8. *кёч.* Крепнуть (*о силе, мужестве и т.п.*) / Ёс, кючлен (*къарыуну, кишиликни д.а.к. затны юсюнден*). *Энди уа тракторла, бечеу ёгюзле бла тенг готонну тартырча, [Жамийлятны] кёлю уллуду, къарыуу къайнайды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 95. *Кючю къайнап, жер-жерге да жол салады ол [агъач], шууулдап.* Д ж а у б а л а н ы Х., Шууулдайдыла наратла, 20.

9. *кёч.* Толстеть, полнеть / Семирип, базыкъ бол. *Кёремисе, муну [малны] боюну къайнап, сырты да терден тюйюл, жаудан жылтырап, билеуча болуп барады.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 93.

10. *кёч.* Обледенеть (*образовав наросты*) / Буз болуп къат. *Бокъур къайнап тохтайдыла суула да, Отлау излеп, къар къазадыла буула да.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жылла озадыла, 37. // Образовать натек / Чыгъып, агъып, бир жерге жыйыл. *Бир кюн чайыры къайнап тургъан терекге бир къара къуш къоннганды, аякълары чайыргъа жабышханды да, не кюрешип да учалмагъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 19. // Клубиться (*о тумане, дыме и т.д.*) / Жоппу-жоппу болуп, бурулуп чыкъ (*булутланы, тютюнню юсюнден*). *Уллу кезни артындан, тунчукъгъан кюнден тёппелери жарый, бокъур къайнагъан къара булутла чыгъа башлагъандыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 153. *Заводланы тютюнлери, Бурулуп, ёрге къайнайдыла. Кавказ тауланы бийиклеринде Темир къушларынг ойнайдыла.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жырлары, 39.

11. *кёч.* Жить в достатке, изобилии / Керегинги табып къайгъысыз жаша. *[Найыпхан:] Хар кимни, къайнайдыла, иши, бирер муркусу болур.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 38. *[Хасанбий Шаухалгъа:] Жаш адамла къайнайдыла, аланы жашаулары алларындады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 37. *Биз сюебиз, Урунабыз, къайнайбыз, Биз барабыз, Жолубуз тюз, таймайбыз.* «Жюрек жырлайды», 124.

КЪАЙНАР *сыф.* Кипяченый / Къайнатылгъан (*суусунну юсюнден*). *Халиймат а турч къумгъан бла келтирип, къайнар сууну чын аякълагъа къуяды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 54. *Сыра къазан тюйюл тёбе къайнагъан, Къайнар шорпада боркъулдап ойнагъан...* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 84.

КЪАЙНАТ *эт.* **1.** Кипятить, вскипятить / Жылытып, къайнар халгъа келтир. *Сютню къайнат. Чай къайнат. Сууну къайнат.* ❐ *Юй бийчеле боза, сыра къайната, Къочхар къошар кюннге тамам этерге, Малчылагъа гыбыт сырала ийип, Ол кюнлеге алгъыш бла жетерге.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 116. *Ат арбагъа ишленнген аскер къазанла узакъда къалсала да, [шапала] эти бла шорпа къайнатып, жылылай келтирип ашатдыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 215.

2. *къ.* **бишир**. *Жаш, ингирде отчукъ тамызып, худур къайнатды.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 75. *Локъумланы, халыуаны битдирип, тауукъ этни къайната тургъанлай, Борис кирди.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 164. // Изготовлять путем кипячения, плавления

и т п. / Эритип, биширип, хазырла. *Ол сюеди заводлада Темир къайнатханланы, Аэропланлагъа минип, Къушча ойнатханланы.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жырлары, 64. *Къызчыкъ быстырланы къайнатып жууады.* «Коммунизмге жол», 1986, № 44.

3. *кёч.* Сильно томить, волновать, беспокоить / Бек къыйна, инжит, тынгысыз эт. *Тюшюмде, тюнюмде да жыйылыуда айтырыкъ сёзлерим башымы къайнатадыла.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 37. *Айдемир, ол излегенча жууап этмеди да, олсагъатда акъылында къозгъалып, мыйысын къайнатып баргъан ауур сагъышын тышына бюркдю.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 131.

КЪАЙНАТДЫР *эт. понуд. от* **къайнат** / Къайнат дегенни *къатланыучу айырмасы. Чай къайнатдыр. Сютню къайнатдыр.*

КЪАЙНАТДЫРЫУ *и.д. от* **къайнатдыр** / Къайнатдыр дегенден *этим ат. Сютню къайнатдырыу. Шорпаны жангыдан къайнатдырыу.*

КЪАЙНАТЫЛ *эт. страд. от* **къайнат** / Къайнат дегенни *зорлаучу айырмасы. Суу къайнатылды. Чай къайнатылды. Сют къайнатылгъанды.*

КЪАЙНАТЫЛЫУ *и.д. от* **къайнатыл** / Къайнатыл дегенден *этим ат.*

КЪАЙНАТЫУ *и.д. от* **къайнат** / Къайнат дегенден *этим ат. Чай къайнатыу. Сютню къайнатыу.*

КЪАЙНАУ *и.д. от* **къайна** / Къайна дегенден *этим ат. Шапа, къазанны къайнауун жаратмай, отну кючледи.*

КЪАЙПА *эт.* Отрезать, срезать *что* / Кес, юздюр. *[Ёрюзмек:] Анда [кёкде] табып, бу къылыч бла башын къайпагъанымда, аны [Фукну] тишине жетип, кез болгъан эди.* «Нартла», 82.

КЪАЙПАЛ *эт. страд. от* **къайпа** / Къайпа дегенни *зорлаучу айырмасы. Сарыуекни башы къайпалды.*

КЪАЙПЫЛЫУ *и.д. от* **къайпал** / Къайпал дегенден *этим ат.*

КЪАЙПАТ *эт. понуд. от* **къайпа** / Къайпа дегенни *къатланыучу айырмасы. Уу жыланны башын къайпатдыла.*

КЪАЙПАТДЫР *эт. понуд. от* **къайпат** / Къайпат дегенни *къатланыучу айырмасы.*

КЪАЙПАТДЫРЫУ *и.д. от* **къайпатдыр** / Къайпатдыр дегенден *этим ат.*

КЪАЙПАТЫУ *и.д. от* **къайпат** / Къайпат дегенден *этим ат.*

КЪАЙПАУ *и.д. от* **къайпа** / Къайпа дегенден *этим ат.*

КЪАЙРАКЪ *ат* **1.** Точильный камень / Балта, бычакъ, чалгъы д.а.к. кесиучю затланы жютю этерге хайырланылыучу сыйдам таш. *Минг балтагъа – бир къайракъ.* (Н а р т с ё з.) О *Асланжюрек, къаплан кибик, ёсгенди. Къыйынлыкъгъа юйретгенди санларын, Уу къылычын къыл къайракъгъа билегенди, Душман чапса, тёгерме деп, къанларын.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 41. *Бычагъын къынындан чыгъарып, Къасым бир-эки кере къайракъгъа ышыды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 43.

2. *кёч.* О чём-л., направляющем умы, сознание / Адамны акъылын тюз ниетге салгъан зат. *«Ленинни*

байрагъы» – заманны къайрагъы». Б а й р а м у к ъ л а н ы А., Юйге игилик, 23.

КЪАЙРАКЪЧЫ *ат.* Точильщик / Кесиучю затланы билеучю адам. *Къайракъчы келип элде балта, бычакъ, чага болгъанны билеп кетгенди.*

КЪАЙРЫ *сёзл.* **1.** *сор.* Куда? / Къалайгъа?, не жерге?, къайсы жанына? *[Тюлкю:] Жолунг болсун, багъалы Айыу, къайры ахшы жолгъаса?* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 317. *Къартлыкъ келеди, не этейим? Къайры къачып кетейим?* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 86. // В вопросительно-восклицательных предложениях, когда стремятся удержать, остановить *кого-л., где-л.*/ Соруучукётюрюучю айтымлада кимни болса да бир жерде тыяргъа, тохтатыргъа кюрешгенде хайырланылады. *[Ахмат:] Къазий, кечегиде къайрыса? Къой, эрттенликде барырса.* «Шуёхлукъ», № 73, 23. *Балам, къайрыса? Бюгюн ишге чыкъмасанг а!* «Жилтинле», 194.

2. *байл. сёз.* Употребляется в качестве союзного слова / Байлау сёзню орунуна жюрютюледи. *Тюлкю къайры барса, къуйругъу да ары барады.* (Н а р т с ё з.)

3. *кючл. кес.* Куда (*усилит. частица*) / Биреуню айтханына ыразы болмагъан неда кесини айтханын тюзетген заманда хайырланылады. *[Унух:] Эрттенли бери, къайры, тюнене ингирден окъуна жаюун тохтаусуз жауады, дырынланы чиритип къоймагъа эди.* «Шуёхлукъ», № 70, 33.

4. *угъайл. кес.* Куда (*отриц. частица*) / Айтылгъан затны угъайлар ючюн хайырланылады. *[Сафар Найыпханнга:] Сени кибикле мени къайры кюсейдиле.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 159. *[Омар:] Марат, сен а барамыса экскурсиягъа? [Марат:] Къайры барайым, кесеклени бек къатылары тийип турады.* «Шуёхлукъ», № 80, 42.

■ **Къайры болса** *орун. сёзл.* куда, где попало / жер-жерде, анда-мында. *[Хажибатыр Таубийге:] Сиз а, патчахны «жигер» офицерлери, таматаларыгъыз да болмай, сылхыр къойла кибик, къайры болса жыйылып къалгъансыз!* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 60. *Кир быстырын тешмегенлей ол жатар, Тешгенин да къайры болса ол атар.* Б у д а й л а н ы Х., Алтын тау, 43. **Къайры болса да** *орун. сёзл.* куданибудь, куда-либо / къаллай да болсун, бир жерге. *[Элмырза:] Къайтукъ, айыргъанынг ол эсе, терс ангылагъанса, къызны къайры болса да къоратыргъа керекди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 151. **Къайры да** *орун. сёзл.* **1)** куда / бир жары. *Элни къалауурлары эслемей, ала [адамла] къайры да къалай кетерик эдиле?* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 175; **2)** куда угодно / не жерге да. *Эфендини, шайтан алдап, къайры да элтеди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 50. **Къайры эсе да** *орун. сёзл.* куда-то / бир жары, бир белгисиз жерге. *Кимни айтханына да ийнаннганы ючюн [айыу] кеси кесине урушуп, энди тюлкю бла къоншулукъ жюрютмезге ант этип, тышына чыкъды да, къайры эсе да тебиреди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 317. *Шарапий, кёнчек бучхакъларын да ёрге этип, юсюне эски сыргъанны къаплап, къайры эсе да ашыгъады.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 80. *Уруп, къайры эсе да ашыгъыш баргъан Къобанны ачы къыш кепге жыйып, бузлатып къоюучусун сен да кёре тургъан болурса.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тишырыуну хапары, 26.

КЪАЙСЫ *алм.* **1.** *сор.* Какой?, который? / Кёп адамладан неда затладан бирин билир ючюн хайырланылады. *Былайгъа бу алма*

терекден бла бу къалакъ ташдан къайсы алгъа салыннган болур деп кёп даулашла боладыла. З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 6. *Ол соруулагъа кёп тюрлю жууап этиледи, къайсы керти болгъанын киши билмейди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 58. *[Азирет:] Энди къайсы жазыкъны талатыр фашист бу жаныуаргъа, кимни юйюн къурутур?* «Шуёхлукъ», № 62, 46. // Какой, (-ая), (-ое). Угъайлаучу айтымлада «ким да, хар адам да» дегенни билдиреди. *[Аппа:] Юч жашын бирге от ичине ашыргъан къайсы анагъа тынч болур?* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 64. *[Аскербий:] Мурат, не этейик, жаным, тёзмей. Къайсы ата-ана сюйген сунаса сабийни къыйынлыкъ кёрюрюн!* «Шуёхлукъ», № 49, 24.

2. *байл.* Кто / Ким, не адам. *Ала, къыппалагъа чулгъана, къайсы къалайда болгъаны танылмай, бири бирин сюрюп башладыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 180. *Олсагъатдан экеулен бир жанларына турдула, къайсыла болгъанларын айыралмадыкъ.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 161.

3. *белгис.* Каждый, всякий, любой / Хар, хар бир, хар къаллай. *Къайсы тюлкю да кесини къуйругъун махтайды.*(Н а р т с ё з.) О *Нальчик жылны къайсы кезиюнде да бек ариуду, анга ушагъан шахар табаргъа къыйынды.* «Шуёхлукъ», № 32, 113. *Ол [Тищенко] илеш адам болгъаны себепли, устазла бла, эрттеден шагъырейлерича, жунчумай, къайсы бла да чам этип кюлюп сёлешеди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 106. *Ол [Мусса] тилесе уа, къайсы къыз да барыр,– деди асыры кёп сёлешмеучю Нух [Шараугъа бла Биймырзагъа].* Э т е з л а н ы О., Тарда, 182.

4. *байл.сёз.* Употребляется в качестве союзного слова / Байлау сёзню орунуна хайырланылады. *Базман къайсы жанына ауса, Маму да ол жанына мине эди.* (Н а р т с ё з.) О *Мында къайсы ишни сюйсенг, аны сайларгъа онг барды.* «Шуёхлукъ», № 61, 23. *Ол а [Науруз] къайсы ишни къолгъа алса да, аны тындыргъынчы тынчлыкъ тапмайды.* «Коммунизмге жол», 1986, № 173.

■ **Къайсы бири** *къ.* **къайсы 1.** *[От:] Менден кёсеу алмагъан адам къалмагъанды. Къайсы биригизге от табайым!* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 309. *[Алийхан:] Бизге солургъа кёп шахарладан адамла келедиле, къайсы бирин айтайым.* «Шуёхлукъ», № 66, 37. **Къайсы бири да** каждый, всякий человек / хар адам. *Этилир зат алыкъын мардасыз кёп болгъанын къайсы бири да ангылайды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 47. **Къайсы да** *къ.* **къайсы 4.** *[Найыпхан Сафаргъа:] Санга сюйюп барлыкъ къызла кёпдюле, аланы къайсы да менден игиди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 153. *Дауум бла Чомурну ёлюр саусуз болуп тургъанларын энди къайсы да эслейди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 20. *[Ахмат:] Юйледен къайсы игиди? [Хусей:] Къайсы да аман тюйюлдю, быладан манга фатар жетерми ансы.* «Шуёхлукъ», № 53, 24. **Къайсы эсе да** *белгис. алм.* **1)** кто-то / ким эсе да, бireу. *«Жанчыкъ бла Лейла табылмайдыла»,– деп, къычырды къайсы эсе да, анда Самат темир эшикли жер юйге чапды.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 146. *Къайсы эсе да, сирнек тартып, дорбунну жарытды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 179. – *Жукъ айтмайыкъ да къояйыкъ, биз жазгъаныбызны къайдан билликдиле? – деди къайсы эсе да.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 40; **2)** какой-то, неизвестно какой / къайсы болгъаны белгили болмагъан. *Ол [Токъал] аман бизни бла чыгъып, къайсы эсе да*

тыгъырыкъгъа кирип, бир ишексиз, бугъуп къалды. А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 64.

КЪАЙТ *эт.* **1.** Возвращаться, вернуться / Тургъан, болгъан жеринге, артха кел. *Абдул-Къадыр ... тёбеге дери чабып, ызына къайтып, биягъы орунына олтуруп, къалтырап, зикир этип башлады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 145. *Кериматны жашлары аскерден къайтмай къалсала, аскерден къайтхан хар эр киши аны кеси анасына санасын.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 142. // Возвращаться (*о денежной сдаче*)/ Бир затны сатып алгъанда анда къалгъан (*ахчаны юсюнден*). *Бир кюн тюкеннге барып, сапындан къайтхан ахчаны тюшюрюп келдим.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 8.

2. Заходить, заезжать (*в магазин, домой и т.п.*) / Бара тургъан жолунгдан бир жары бурул, бир жерге кир, бар. *[Жамийлят] мюйюшде тюкеннге къайтып, биргесине азыкъ алды, ашыгъып кетди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 7. *«Азамат, бизге къайтайыкъ да военкоматха андан сора барырбыз»,– деди Гриша трамвайгъа миннгенден сора.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 82. *Дамаскга къайтдыкъ, алайдан а, жаланда бир сагъат учун, самолёт бла Багдадха келдик.* «Шуёхлукъ», № 437, 90.

3. *угъайл.* Отступаться *от чего* / Антынгы, берген сёзюнгю буз, анга кертичи болма. *Эр айтмаз, айтса – къайтмаз.* (Н а р т с ё з.) О *[Найыпхан Сафаргъа] Сёзню чайкъагъандан файда жокъ, кёлюнге тиймесин, айтханымдан къайталмам.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 157. *Керти сёзден къайтмагъан, Жютю кёзлю къуш кибик, – Ма, аллайды керти адам.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 14.

4. Становиться длиннее (*о долготе дня*) / Узара башла (*кюнню юсюнден*). *Кюн къайтмай мал тоймаз.* (Н а р т с ё з.) О *Намаздан кечигип чыкъгъан къартла, кюн къайтхандан сора, мал не заманда тоярыгъын санайдыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 159.

5. Приходить в прежнее положение, состояние / Марданга, алгъынгы халынга, болумунга кел. *Теберди ёзеннге келип, былайда жазны буруну къарагъандан бери отлагъан малланы этлери иги окъуна къайтханына сёз жокъду.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 136. *Бир минутдан сора мономeтрни стрелкасы жерине къайтды.* «Шуёхлукъ», № 70, 46. *Сау ыйыкъны къолдан бакъгъан эчки сютге терк къайтды.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 23.

6. Воздаваться, быть отплаченным / Этген ахшылыгъынга, салгъан къыйынынга кёре саугъалан. *Бизден къайтмаса да, аллахдан къайтыр.*(Н а р т с ё з.) О *[Къасай Сакийнатха:] Менден къайтмаса да, къадардан къайтсын.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 50.

7. Окупаться / Орунуна кел (жоюлгъан, къоратылгъан затны юсюнден). *Къоратылгъан ырысхы юч тёрт кере кёп болуп къайтады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 136.

КЪАЙТАР *эт.* **1.** Возвращать назад, обратно, отдавать / Алгъан затынгы артха бер, ызына тапдыр. *Борчунгу къайтар. Китапны къайтар.* ❐ *Махмут, солумай, хычыун кёрюп, айранны ичди, ыспас эте, аякъны жашха къайтарды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 159. *[Исмайыл Майягъа:] Ариулукъ бла къайтар ахчамы, къайтармасанг да, тарыгъа барлыкъма.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 138.

2. Возвращать (*здоровье, силы и т.п.*) / Тас болгъан, жоюлгъан, кетген, озгъан затны жангыдан тап,

анга жангыдан ие бол. *[Омар:] Терс сюд этип ийдиле да, сау беш жылны ичинде мен кёрмеген не къалды! Саулугъуму тас этдим. Энди уа манга: «Сен акъланнганса»,– дегенликге, саулугъуму манга ким къайтарлыкъды!* «Шуёхлукъ», № 77, 54. *Жолла! Къыйын кюнледе сюйгенлени Айыра, ахырда тюбетесиз сиз, Алагъа къайтара кюсегенлерин, Адамланы насыплы этесиз сиз.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 53.

3. Возвращать (*беглеца, войска и т.п.*) / Кюч бла, зор бла артха къайтырча эт, биреуню неда бир затны артха къайтыууна себеп бол. *Атасыны къарындашы тутуп, зор бла къайтарыргъа умут этгенди, алай къыз артха келе, Бахсан къаладан къачып, биягъы Нальчикге къайтханды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 25. *Къулакъ-къулакъ къарауулла салып, къачханны къайтарып тургъандыла.* «Къарачай-малкъар жырла», 33.

4. Отбивать (*неприятеля*) / Иги къорууланып, кюч бла артха кетер, ыхтыр (*душманны*). *[Хажирет Кучукга:] Биз экибизми къайтарлыкъбыз душманны артха?* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 70.

5. Отнимать с боем / Уруш этип сыйыр, кюч бла артха ал. *Партизанла ючжюз къойну акълагъа сюрюлюп баргъан жерлеринден къайтардыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 231.

6. Восстанавливать (*в должности, в правах и т.п.*) / Кимни болса да жангыдан алгъыннгы ишине, къуллугъуна сал. *Хау, Шоштар, сени къуллугъунга къайтаргъанларын эшитгенме,– деди Хамызат, Шоштаргъа айланып.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 71.

7. Восстанавливать, возрождать, возобновлять / Бузулгъан, оюлгъан, тапсыз, халек болгъан затны алгъыннгы халына, болумуна келтир. *Кюн кюйдюргенни суу къайтарыр, суу кюйдюргенни не къайтарыр?* (Н а р т с ё з.) О *Мингле бла адамлагъа саулукъларын къайтаргъан талай уста врачны атын айтды докладчы.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 106.

8. Закрывать, притворять что (*дверь, ставни и т.п.*) / Эшикни, терезени д.р.к. затны жарты жап, эт. *[Аминат:] Азамат, къабакъ эшикни бери къайтара бар, мал ишкирир арбазгъа.* «Шуёхлукъ», № 81, 39. *Мариям, отоугъа кюнню таякълары кирмесинле деп, терезени форточкасын ары къайтарды.* «Коммунизмге жол», 1984, № 147.

9. *къ.* **къайыр** *(1-чи магъ.). Бийберт кёлек женглерин жингириклерине дери тап къайтаргъанды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 105. *Арбазда уа Таусо, чепкен этеклерин артха къайтарып, уллу къазанда къайнай башлагъан этни чолпу бла кёмюгюн алады.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 176.

10. Отказывать, отпускать ни с чем / Жукъ бермей жибер. *Жасакъ бермей сен къайтарсанг [байны] ызына, Къул болмасанг уланына, къызына, Эркин эдиле сени байлап тюерге, Узакъ жерге сатып окъуна иерге.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 111. *Бий, сылтау этип, жалчыгъа хакъын бермей къайтаргъанды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 246.

11. Отвечать (*на вопрос, приветствие и т.п.*) / Соруугъа, саламгъа жууап бер. *Сабийле, гюрюлдеп къобуп, анга [устазгъа] салам къайтардыла.* «Шуёхлукъ», № 31, 43. *Роза [Сонягъа] тыйыншлы жууап къайтарды.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 102.

12. Повторять (*ошибку, просьбу и т.п.*) / Не да болсун бир затны жангыдан, къатлап айт, эт, тындыр. *Тюнене айтханын унутуп, бюгюн да аны къайтарып айтып къойгъан анга [къонакъгъа] бир зат да тюйюлдю.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанngан жюрекле, 325. *Света Светачыкъны къайтарып-*

къайтарып юч кере уппа этди. Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 98. *Сыбызгъыны ариу ёню ... узакъ къаягъа кетеди, къаяла да аны тартыуларын къайтарып сокъгъанча кёрюнедиле.* Шауаланы М., Мурат, 93.

13. Повторять (*правила, таблицу умножения и т.п.*) / Алгъын билген затынгы (*бегирекда кёлден*) жангыдан эсинге тюшюр. *Этимлени къайтаргъандан сора, устаз жангы теманы башлады. Экзаменлени аллында школчула малкъар грамматиканы жорукъларын къайтарадыла. Завхоз керелеу таблицаны да юч кере кёлден къайтарды.* «Шуёхлукъ», № 28, 100.

14. Вторить чему / Тауушну, сёзню д.а.к. затны эникле (*къаяланы юсюнден*). *Экинчи такъыйкъада [Азамат] кеси къычыргъаны, аны къаяла къайтаргъанлары эсине тюшюп, эсин жыйды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 48. *Биягъында аны [Азаматны] сёзюн къайтаргъан къаяла, тынгылап тургъан таула – барысы да бирден болуп кюлюп башладыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 50.

15. *кёч.* Отплачивать, отвечать чем *на что* / Биреуню этгенине жууапха бир зат эт. *Не кюрешсек да, тап аналарыбызны аркъабызгъа кётюрюп айлансакъ да, аланы къыйынларын къайтараллыкъ тюлбюз.* Хубийланы О., Аманат, I, 135. *[Хабий Керийматха:] Айхай да, сиз анга этген ашхылыкъны биз, бауурубуз бла сюркелсек да, къайтаралмабыз.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 199.

16. Оправдать, возмещать, окупать / Жоюлгъан, къоратылгъан затны жабар, орунуна салыр чакълы файда келтир. *Къоратылгъан ырысхыны, кырдык ёсдюрюуча, терк къайтаргъан зат жокъду.* «Коммунизмге жол», 1978, № 146. *[Инглизхан Баймырзагъа:] Бу [Бекболат] ашагъанын къайтаралмаз къанжилик адам неге керек эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 286.

КЪАЙТАРГЪЫЧ *ат.* Отражатель / Жарыкъны, жылыуну эм электромагнит толкъунланы д.а.к. затланы къайтарыучу керек. *Лазер къайтаргъыч. Жарыкъ къайтаргъыч.*

КЪАЙТАРТ *эт. понуд. от* **къайтар** / Къайтар дегенни *къатланыучу айырмасы. Борчун къайтарт. Душманны артха къайтарт. Жашны алгъыннгы ишине къайтарт. Кенгнге ачылып тургъан эшикни къайтарт.*

КЪАЙТАРТЫУ *и. д. от* **къайтарт** / Къайтарт дегенден *этим ат. Жууап къайтартыу. Жорукъну къайтартыу. Саулугъунгу къайтартыу. Борчун къайтартыу. Биреуге салгъан къыйынын къайтартыу. Сабийлеге грамматикадан жорукъланы къайтартыу.*

КЪАЙТАРЫЛ *эт. страд. от* **къайтар** / Къайтар дегенни *зорлаучу айырмасы. Эл башында бир байны сюрюуюн кютген къойчуну сыбызгъысыны мудах тауушу, къаялада къайтарыла, салкъын желбла эл таба келеди.* Шауаланы М., Мурат, 11. – *Кесимча бир тиширыуну Намысы бла ойнамам, Энди ол [аман] сёз къайтарылса, Не аз да ыразы болмам.* «Шуёхлукъ», № 20, 46.

КЪАЙТАРЫЛЫУ *и. д. от* **къайтарыл** / Къайтарыл дегенден *этим ат. Биреуню ёнкючге бергенини къайтарылыуу. Тирлик ёсдюрюрге салыннган къыйынны къайтарылыуу.*

КЪАЙТАРЫУ *и. д. от* **къайтар**/ Къайтар дегенден *этим ат. Борчну къайтарыу. Ёнкючню къайтарыу.* ❐ *Ала [врачла] саусузлагъа*

болушууну, аланы саулукъларын къайтарыуну амалларын излейдиле. «Коммунизмге жол», 1979, № 153. *Устаз юйге берилген дерсни къайтарыу ишни да кёп тюрлю хайырлы амалла бла бардырады.* «Коммунизмге жол», 1974, № 21.

КЪАЙТАРЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къайтар** / Къайтар дегенни *араш айырмасы. Окъуучула классдан тышында окъугъан китапларын библиотекагъа заманында къайтарышадыла.*

КЪАЙТАРЫШЫУ *и. д. от* **къайтарыш** / Къайтарыш дегенден *этим ат. Керелеу таблицаны къайтарышыу. Къачханланы къайтарышыу.*

КЪАЙТМАЗ *ат сёл. тил.* Место, откуда не возвращаются. Баргъан къайтмаучу жер. *Къайры къайтмазгъа кетгенсе? – деп, къычырды арбаздан Солманбий [жашына].* Гулайланы Б., Къачхынчы, 19.

КЪАЙТМАЗДАН *хал. сёзл.* Совсем, навсегда, окончательно / Ёмюрлюкге, ахыры бла. *Къайтмаздан кетсенг, артынга къарамай кет.* (Нарт сёз.) О *«Адам ёлсе, аны жулдузу батады,– дейдиле, Къайтмаздан, жулдузла ичинден айырылып. Орунуна уа къара тамгъа жатады,– дейдиле, Тёгерегинде жулдузла жылтырай къалып».* Отарланы К., Жолла, 81.

КЪАЙТЫУ *и.д. от* **къайт** / Къайт дегенден *этим ат. Озгъан жашлыкъ – атылгъан окъ. Къайтыу жокъ анга.* Отарланы К., Сагъышла, 105. *Ала [Солманбийлары Тюркге] кетип бошагъынчы, санга элге къайтыу къоркъуулуду.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 32. *Сабийлигим тюшдю эсге. Анга къайтыу жокъду, жокъ!* Мокъаланы М., Жырла бла жылла, 180.

■ **Къайтыучу айырма** *грамм.* возвратный залог (глагола) / ишни кючю ол ишни этгеннге кёчгенин кёргюзтген аффикс бла къуралгъан этим айырма. *Къайтыучу айырма -н аффиксни болушлугъу бла кёчюучю этимледен къуралады.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 176.

КЪАЙТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къайт** / Къайт дегенни *араш айырмасы. Сабийле школдан юйлерине къайтышдыла.*

КЪАЙТЫШЫУ *и.д. от* **къайтыш** / Къайтыш дегенден *этим ат. Ишден юйге къайтышыу.*

КЪАЙЫКЪ *ат.* Лодка / Гитче кеме. *Моторлу къайыкъ. Паруслу къайыкъ.* ❒ *Шуёхуму насыпха жетерин Сюеме мен, унута къайгъымы Тенгизни толкъунлары, желлери Аудурмайдыла, къайгъымы.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 50. *Къайыкъ бла толкъунлу сууда жюзгенча, тюеге минип, сюрюню ызындан барсанг, жюрегинге бир тюрлю бир заукъулукъ келеди, кёлюнг жарыйды.* Акъбайланы А., Ёмюрню иеси, 6.

КЪАЙЫКЪЧЫ *ат.* Лодочник / Къайыкъ бла суудан адамланы, жюклени ётдюрюучю адам. *Къайыгъын суу элтген къайыкъчылай, Мен чарс тенгизге къарап турама.* Отарланы К., Дуния эртгени, 199. *Узакъ къыраллагъа барлыгъына сукъланып къарайды, тенгиз Чарсына ташайып кетген кемеле ызындан, къайыкъчы Алий. Аны биз кёребиз къум жагъада мудах келе.* «Шуёхлукъ», № 10, 4. *Дуния дегенинг – толкъунланнган тенгиз Эсе, биз а – батыр къайыкъчылабыз.* «Шуёхлукъ», № 32, 95.

■ **Къайыл** *эт.* а) быть сшитым / Тигил. *Жыйрыкъны этеги ариу*

къайылгъанды; **б)** *кёч.* быть окаймленным. Тёгерегине санжох салыргъа. *Окъа къайылгъан кёнчегими юсюнге салып, жулдуз къашхалы тору атым, жерлерме.* «Жюрек жырлайды», 121.

◆ **КЪАЙЫЛТМАКЪ** *къарач.*: **къайылтмакъ къашла** брови дугой / къыйылгъан къашла.

КЪАЙЫЛЫУ *и.д. от* **къайыл.** Къайыл дегенден *этим ат. Этекни къайылыуу.*

КЪАЙЫН [1] *ат* **1.** Родственник по мужу (*жене*) / Эр кишини къатыныны неда къатынны эрини атасы, анасы, ахлусу, жууукъ адамы. *[Къатын] жашха кёл этдирип: «Къайынларынга бар, ала болушурла, мени ючюн а сен жарсыма», – дегенди.* (Ф о л ь к.) ❐ *Зухура, къайынларындан, жашап тургъан юйюнден тарыкъгъанын бедишге санап, Суфият бла ол затны юсюнден сёлеширге излемей, сёзню башхагъа бурургъа кюрешди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 203.

2. Шурин / Къатыныны къарындашы. *Къатыны бла урушхан, къайынына салам бермей эди.* (Н а р т с ё з.) О *[Къанамат] ...тириден тири атлап, жетип къайынын [Ибрахимни] къучагъына къысды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 283.

3. Деверь / Эрини къарындашы. *– Сурат, къайынчыгъынг кёз аллыкъды, къоркъма,– деп, къызла кюлдюле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 99.

■ **Къайын ана а)** свекровь / эрини анасы. *«Эрттенли бери асыры ёре тургъандан, эки аягъындан бошагъан болур»,– деди Асиятны къайын анасы.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 80. *Зухура, ахсынып, шинтикге олтурду, башын столгъа салып тургъанлай, къайын анасы Маржан кирди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 185; **б)** тёща / къатыныны анасы. *Омар юйге келгенинде, къайын анасы, ашарыкъ этип, келирин сакълап тура эди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 127. **Къайын ата а)** тесть / къатыныны атасы. *Сарыбий къайын атасыны юйюне жетип, акъырын эшикни къакъды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 156; **б)** свёкор / эрини атасы. *Зухура энтда къайын атасындан тил тутханлай турады.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 188. *Асият, семиз тауукъларын бирем-бирем урланып баргъанларына жарсып, не этерге билмей, элни огъары жанында жашагъан къайын атасы Къурманнга тарыгъады.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 36. **Къайын жигит** деверь / эрини къарындашы. *Буслиймат къайын жигитине, туугъан къарындашынача, сюйюп къарай эди.* (Ф о л ь к.); **Къайын къыз а)** золовка / эрини эгечи. *Эринден, къайын анасындан, къайын къызындан къоркъуп, [Зубайданы] тёппе тюклери ёрге турадыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тишырыуну хапары, 12. *[Татлыхан:] Сени сыйынг да бийикде болсун, къарындашчыгъым, къызчыкъны, байталла кибик, юч къайын къызы барды.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 109; **б)** свояченица / къатыныны эгечи. *«Хайда, къозланы башында кесинг сындырып къоймай, бизге, къайын къызчыкъларынга атарыкъ болурса»,– деп, тойда тамадалары болгъан къызчыкъла бир жашны къозур дыгалас болдула.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 91.

КЪАЙЫН [2] *ат* **1.** Береза / Акъкъабукълу, чапыракълы терек. *Наратны – журтха, къайынны – отха.* (Н а р т с ё з.) О *Гаммеш ичеди черекни сууундан, Жукълайды акъ къайынла ёсген тала. Кёкню кюкюреуюне, жашнауун эртеден да шагъырейдиле ала.* М о-

къаланы М., Къушну ауанасы, 5. *Кавказда ненча тюрлю агъач барды: къайын, алма, кертме, эрик...* Къобанланы Д., Таулада тауш, 20.

2. *В позиции определения:* березовый **а)** где растут березы / къайын ёсген. *Къайын къулакъ.* ❐ *Ол [Базза], кийик атарыкъ кибик, ушкогун да къолуна алгъанлай, тёгерегине сакъ къарай, къайын агъач таба кетди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 318. *Кюн бетде, къайын талада, къозулары макъыра, къойла отлайдыла.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 151; **б)** сделанный из березы / къайындан этилген. *Къайын боюнса. Къайын тюкгюч. Къайын къанга.* ❐ *Зекерияны белинде къара къамасы, къолунда къайын таягъы, арт жанында бел бауна сугъулуп жантауу кёрюнеди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 66. *[Сарыбий] къайын четенлени эм башха къош адырланы кёрдю.* Этезланы О., Тарда, 63.

■ **Къайын таш** Очажный камень / От жагъагъа салыныучу таш. *Къайын таш хуна къаларгъа жарамаз.* (Фольк.)

КЪАЙЫНЛА *эт. сёл.тил,* Уважать невестку / Келинни сыйлы кёр. *Къайын къайынламаса, келин келинлемез.* (Нарт сёз.)

КЪАЙЫНЛАУ *и.д. от* **къайынла** / Къайынла дегенден *этим ат. Келинни къайынлау.*

КЪАЙЫР [1] *сыф.* **1.** *къ.* **огъурсуз 1.** *Иги итни биргесине тургъан кючюк къайыр болур.* (Нарт сёз.) О *Юйюнгю аллында – мазаллы къабагъынг, арбазынгда уа – къайыр итинг.* Хубийланы О., Аманат, III, 245.

2. Лютый, очень сильный (*о ветре, холоде и т.п.*) / Бек къаты, ачы (*желни, суукъну юсюнден*). *Бютеу кючюн салып къайыр жел Букъуну, хойнухча, бурады.* «Шохлукъ», 259.

КЪАЙЫР [2] *эт.* **1.** Засучивать / Кийимни женглерин, этеклерин, бучхакъларын бюклеп, ёрге, артха эт. *[Жамийлят] хуржунундан тарагъын чыгъарып, къара чачын тарады, женглерин къайырды, шапаны ал ботасын кийди, къолларын чайкъады.* Кацийланы Х., Тамата, 100. *Ибрагим къургъакъда болмаса, не эртten-ингир чыкъда, не жауунда чабыр киймей, шалбар бучхакъларын ашыкъ башдан къайырып, жалан аякълай айланыучу эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 13.

2. Поднимать (*воротник*) / Ёрге кётюр, ёрге эт (*жагъангы*). *Алий, плащыны жагъасын ёрге къайырып, пассажир вагончукъ тохтаучу жерге ашыкъды.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 90. *Ибрагим, скафандрны, къалпагъын да артха къайырмай, жерге тюшдю.* «Шуёхлукъ», № 43, 81.

3. Ощетинивать шерсть / Тюклеринги ёрге тургъуз. *Олсагъат алайгъа, жалкъасын да къайырып, хурт-хурт эте, уллу чал къабан чыкъды.* «Шуёхлукъ», № 35, 22. *Патчах мыйыкъчыкъларын ёрге къайырды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 239. // Задирать, поднимать кверху (*хвост*) / Ёрге кётюр (*къуйрукъну*). *Чыммакъ акъчыкъ, улакъчыкъ, Ёрекъулакъ чунакъчыкъ, Жигейчигин къайырып, Хансчыкъланы айырсын.* «Шуёхлукъ», № 3, 79. *Бугъа къуйругъун къайырып келеди.* Батчаланы М., Элчилерим, 150.

4. Направить *что на кого-что* / Бир затны биреу, бир зат таба бур, айландыр. *Ол танкдан чыкъгъан багъырбаш жылан, ёшюнюн манга къайырды, Пулемётумдан сызгъыргъан окъла Жанын дуниядан айырды.* «Малкъар халкъ жырла», 228. *Боюнун жан-жанына ке-*

зиу-кезиу къайыра, бугъа Гемудагъа жууукълаша барады. Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 12.

КЪАЙЫРЛЫКЪ *ат къарач. къ.* **огъурсузлукъ.** *Тутар бла Жутар Бойнакъны да унутдургъан, къайырлыкъ, ёхтемлик бла айтылгъан бирле болдула.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 66.

КЪАЙЫРМА *сыф.* Вывороченный / Къынгыр, ары-бери бурулгъан. *Эринчекни дурусу къайырма.* (Н а р т с ё з.)

КЪАЙЫРТ *эт. понуд. от* **къайыр** [2] / Къайыр [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Атасы суугъа киридген алгъа жашчыгъыны кёнчек бучхакъларын ёрге къайыртды.*

КЪАЙЫРТЫУ *и.д. от* **къайырт** / Къайырт дегенден *этим ат. Чалгъыны ауузун къайыртыу. Биреуге суукъда жагъасын къайыртыу.*

КЪАЙЫРЫЛ *эт.* **1.** *страд. от* **къайыр** [2] / Къайыр [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. [Шураны] женглери ёрге къайырылып, билеклери жалан, базыкъ бутларыны шаугютлери къымылдайдыла.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 58. *Гондай, гылмай таягъына да таяна келип, кенг къыйырлары къайырылгъан акъ къалпагъы бла терлегенин сюрте, къалакъ ташха олтурду.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 7. *Ёрге къайырылып тургъан кёлек женглерин Къасым энишге этди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 33.

2. *къ.* **бурул.** *Акътон, нёгерчигине къайырылып, сабий ауазчыгъы къонгурау тауушу эте, айтды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 254.

3. Загибаться (*о лезвии ножа, косы и т.п.*) / Бюгюл, къынгыр бол (*чалгъыны, къылычны д.а.к. затны ауузларыны юсюнден*). *Дебет ишлеген къылычны жаш, агъачха, ташха, темирге уруп, кёп тюрлю сынады, алай аны ауузу къайырылмады.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 15. *Къауралы жерни чала тургъанлай, Асланны чалгъысыны ауузу къайырылып къалды.* «Коммунизмге жол», 1986, № 148.

4. Ощетиниваться (*о животных*) / Адамгъа неда жаныуаргъа чабаргъа неда аладан кесинги къорууларгъа хазырланып, тюклеринги тургъуз. *Киштик, итден къачмады, анга къайырылып тохтады.* «Шуёхлукъ», № 78, 23.

5. *кёч.* Разозлиться, рассердиться / Ачыулан, чамлан. *Была къызны сормай чыгъаргъанлары ючюн, кеслерин терсге санап, алагъа къайырылмадыла.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 82. *Ёзгени къой [Ингилизханны] къайырылып къарагъаны, сокъгъун этгени къалгъан эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 387.

6. Приготовиться (*ударить*) *кого, выстрелить в кого и т.п.*) / Урургъа (*къол неда саут бла*) хазыр бол, тебин. *Керим, кёп душманланы шошайтхан кюмюшбаш наганны къынындан сууруп, Таусогъа къайырылды.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 31. *Сора чынг арт партада олтургъан Жанкир бла Алийни бир бирине къайырылып тургъанларын эледим.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 37. // Приготовиться (*боднуть, укусить, ужалить и т.п.*) / Мюйюзюнг бла урургъа, къабаргъа д.а.к. зат этерге хазыр бол. *[Бийнёгерни]... къайырылгъан жыланны уруп башын эзерге талпыгъанча, пустопну тылы бетине урургъа къолу кичиди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 191. *Бугъа... аягъы бла жерни къазып, зылдыларын кёкге учура келип, тагъылып*

тургъан Гемудагъа къайырылды. «Нартла», 174.

КЪАЙЫРЫЛТ *эт. къ.* **къайыр 4.** *Жыкъгъан а, бугъача, боюнун къынгыр къайырылтып, бёюлдейди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 187.

КЪАЙЫРЫЛТЫУ *и.д. от* **къайырылт** / Къайырылт дегенден *этим ат. Биреуленнге кесин къайырылтыу.*

КЪАЙЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къайырыл** / Къайырыл дегенден *этим ат. Бучхакъланы ёрге къайырылыулары. Биреуге къайырылыу.*

КЪАЙЫРЫЛЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къайырыл** / Къайырыл дегенни *араш айырмасы. Жашла, бир бирге къайырылышханлай, эки жанына айырылдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 408.

КЪАЙЫРЫЛЫШЫУ *и.д. от* **къайырылыш** / Къайырылыш дегенден *этим ат. Бир бирге къайырылышыу.*

КЪАЙЫРЫУ *и.д. от* **къайыр** [2] / Къайыр [2] дегенден *этим ат. Женглени ёрге къайырыу. Боюнун бир жанына къайырыу.*

КЪАЙЫРЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къайыр** [2] / Къайыр [2] дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла, бутлукъларын къайырышып, суугъа кирдиле.*

КЪАЙЫРЫШЫУ *и.д. от* **къайырыш** / Къайырыш дегенден *этим ат. Бучхакъларын къайырышыу.*

КЪАКЪ [1] *ат* **1.** Вяленое или сушеное мясо / Кюнде, ачыкъ хауада, отда къурутулгъан эт. *Чыккырынгда агъынг жокъ, Чардагъынгда къагъынг жокъ.* (Нарт сёз.) О *Малкъар къатын болгъанды бек оюмлу: Малчы чыгъаргъанча малын жазына, Жауун, къагъын, бышлакъларын ол тергеп, Жетмез болса, мадар этгенди азына.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 103. *Бираздан а аны [Жабалакъны] къычырыгъы да, къалай эсе да, бир теренден чыгъа эди, сырты да къакъгъа силиннгенча болгъан эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 263.

2. *В позиции определения:* вяленый / Къакъланнган. *Къакъ чабакъ. Къакъ жёрме.* ❐ *Зекат къакъ къабыргъалагъа... бирер жарлыны жазгъа дери жалгъа тутуп, байла..., бёрклерин тик кийип айланадыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 160. *Зухура, аш юйде эрлай къакъ къабыргъаны туурап, уллу къара табагъа салды, сора от къайгъылы болду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 269. *Жюнюс бла Харун, жылы хычындан бла къакъ этден этилген шишликден ашай, кёп ушакъ этдиле.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 33.

■ **Къакъ бол 1)** *къ.* **къакълан.** *Дарийна юйню къабыргъасына такъгъан этле къакъ болуп тура эдиле.* (Ф о л ь к.) ❐ *Жашчыкъла бара барып, суу боюнунда терекге шынтагы халы бла тагъылып тёрт къакъ болуп тургъан чабакъ тапдыла.* «Коммунизмге жол», 1983, № 32; **2)** *кёч.* уставать, утомляться / Ары, тал. *Анала манга урушхан да этип, къоншуларыбыз мени сакълай, къакъ болуп чачылгъанларын айтды.* «Огъурлу танг», 71. **Къакъ эт** *къ.* **къакъла.** *Бир кюн къарт киши, эрттен туруп, къатынына билдирмей, чыгъып, мал болгъанын кесип, этлерин къакъ эте тургъанын кёрюп, къатыны ачыуланады.* «Къарачай халкъ тарухла», 200. *Справканы алыргъа къакъ этилген тонгуз къабыргъа болушду.* «Шуёхлукъ», № 73, 27.

КЪАКЪ [2] *эт.* 1. Стучать (*в дверь, окно и т.п.*) / Юйню ичине кирир неда андан адам чакъырыр мурат бла эшигин, терезесин тюй, ур. *Ол [Атай] баргъан юйюне жетгенде, арбаздагъы огъурсуз итден къоркъуп, юйню орамгъа айланнган мюйюшюнде терезени шош къакъды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 158. *Баям, Къады эшиклени къакъмаса, Сафар Жарахматовични сагъышлары тангнга дери да барлыкъ болур эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 78.

2. *сёл.тил.* Бить, ударять (*по голове, в грудь и т.п.*) / Ур. *Сора хан, жашдан къалгъанны да уртлап, гоппан бла жашны башына къагъып, элтип уругъа атханды.* «Малкъар халкъ жомакъла», I, 57. *Ол [Бийберт] кюйюк эди, гынттылы эди, кёкюрегин къакъмай сёз айтхан адам тюйюл эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 155.

3. *кёч.* Ударять, стремительно нападать, внезапно атаковать / женгил чабыуул эт, жаугъа атыл. *Немецлилени деменгили къагъаргъа хазырланыу бара тургъанын биз ол кёзюуледе билген да этмей эдик.* «Ленинни байрагъы».

4. Производить *чем-л.* стук, шум / Бир затны башха затха тарыш, дауур этдирип ур. *Сора, туруп, жашла чалгъы тишейдиле. Кёк къыртышда жанларындан жатханлай, Чёгючлерин къагъадыла тёшлеге, сол къоллары чалгъылагъа къатханлай.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 80. *Бир алаша гуппуруракъ къарт кишичик, кесине ушаш гитче таякъчыгъын да жерге-жерге къагъа, кёзчюклерин да терк-терк жума, сёлешгени бюгюн да Жамийлятны кёз аллында турады.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 137. *Бир сагел китапны окъуй тургъан чырпабаш тиширыучукъ къызыл тырнакълы бармакъчыгъы бла бир гитче къангачыкъны къакъды.* Г у р т у л а н ы Э., Мелекледе къонакъда, 135. // Стучать, биться (*о сердце*) / ишле, теп, ур (*жюрекни юсюнден*). *Къасболатны жюреги хыны къагъа тебиреди.* «Шуёхлукъ», № 9, 34.

5. Барабанить / Дауурбазны ур, неда бир башха затны терк-терк тюйюп, тарыш этдир. *Сора [Мухажир] жылтыраукъ тюкле басхан къолун стол юсюне салып, базыкъ бармакълары бла стол къанганы, барабан ургъанча, кезиу-кезиу къакъды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 39. *Танг аласында Сайхат, жаланкёлек, жаланбаш, чачы да тозурап, жез тазны барабан къагъып, чорбатха чыгъарды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 218.

6. Трясти, толчками, рывками качать, шатать / Ары-бери тюртюп, къымылдат, чайкъалт, силкиндир. *[Ёрюзмек:] Алай эсе мен тюшейим, мен жетер жериме жетсем, жипни къагъарма, мен жипни къакъгъанлай, тартып чыгъарыгъыз.* «Къарачай халкъ таурухла», 155. *[Хасым], элекни къолданкъолгъа къагъып, сай тегенеге ун эледи.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 84. // Трясти (*яблоки, сливы и т.п.*) / Тереклени ары-бери къымылдатып, силкиндирип, кёгетлерин тюшюр. *Къызыл, сары алмала, Кими жашил, кими акъ. Ала бишип жетгенде, сындырмайын ариу къакъ.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Кёгетле, 27. *Тереклени къагъадыла – Бишип бошадыла кёгетле.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 174.

7. Трясти (*ковер, одеяло и т.п.*) / Букъусун, кирин кетерир, агъызыр ючюн, бир затны силкиндир. *Жастыкъланы къакъ. Кюйюзлени къакъ.* ❐ *Кёргюзтчю, ата, къаллай бахча ёсдюргенинги, – деди зоотехник, юсюнден бичен ургуланы къагъа.* «Шуёхлукъ», № 46, 27. *Полланы сыйпап, жууып, Тёшек, Жастыкъланы къагъып, Жабыуланы къурутдум, Агъырыкълагъа тагъып.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жулдузчукъла, 20. // Трясти (*муку*

из мешка, табак из кармана и т.п.) / Машокну, хуржунну д.а.к. затны силкиндирип, ичиндегин агъыз, бир жерге къуй. *Сайхат, машокну чюйре айландырып, унун уллу табакъгъа къакъды.* «Шуёхлукъ», № 62, 47.

8. Похлопать (*по плечу, в ладоши и т.п.*) / Талай кере неда талай заманны тауush этдирирча ур. *Талгъыр адакъа, къанатларын къагъып, узун созуп, къычырды.* «Шуёхлукъ», № 58, 37. – *Къайгъырмаз, устала эте болурла,– деп, Фёдор Мазанны имбашына къакъды, бузулгъан раманы бир жанына атды да къойду.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 67. *[Тотуш Борисге:] Сен мени шохчугъумса,– деп, къолун узатып, жашчыкъны сыртын къагъаргъа умут этди.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 30. – *Харс! – алай айтып, тамада къолунда эки агъач къалагъын бир бирине къакъды.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 109.

9. Моргать, мигать / Кёзлени терк-терк жум, кирпиклени бирге терк-терк жетдир. *Быллай акъыл аны [бийчени] санларын талайды. Кёз къакъмайын, терезеден къарайды.* «Шуёхлукъ», № 62. 51. *Кёзлери толсала, къыз, жамычы тюгюча, узун кирпиклерин терк-терк къагъа, жыламукъларын саркъыта эди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 8. *Къакъмай, бир жерге кёп къарагъандан, [Ибрагимни] кёзлерине ау чабады.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 26.

10. Топать, топнуть / Аягъынгы (*аякъларынгы*) жерге, полгъа ур. *[Офицер] аякъларын бийик кётюрюп, тобукъларын да бюкмегенлей, табанларын жерге къакъды.* «Шуёхлукъ», № 39, 16. *Акка, сакъалын сылап, аягъын кючлю къакъды.* М. Ш о л о х о в, Дон хапарла, 38. *Эки талгъыр бузоу иссилеп, кирип, юйню аллында жангыз нарат терекни салкъынында, арт аякъларын къагъып, къуйрукълары бла чибин къоруйдула.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 54.

11. Подбрасывать кверху (*о транспорте*) / Жол бла баргъан улоуну, ташха, чунгургъа д.а.к. затлагъа тийип, ёрге секириуюню юсюнден. *Жолда тюбеген тала, чунгурла машинаны ёрге атып, къагъадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 109.

12. *сёл.тил. къ.* **тапла**. *Чалгъы таплай билмеген жашланы чалгъыларын [Астакку] къагъып бериучюдю.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 99. *Чалгъы таплагъанла, ашыгъыш къагъып бошап, Рамазанны жетдиле.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 72.

13. (*Къанат*) къакъ. Взмахивать (*крыльями*) / Учханда къанатларынгы къымылдат (*къанатлыланы юсюнден*). *Солтан-Хамит... кёкде чыгырбаш къара къушланы ауур-ауур къанат къакъгъанларына къарай, бир бирлерин къууп, кау-кау тауушларына къулакъ сала жубанады.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 56.

14. Клевать (*о птицах*) / Бурунунг бла бир зат аша, къап (*къанатлыланы юсюнден*). *[Хажимуса Кериуаннга:] Ол сен айтхан адакъа сени кёзюнгю бир къакъмаса, сора ол адакъа окъуна тюйюлдю.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 192. *Жаз башында къар эриген суула басып тургъан агъачда терекни къыжна, шатык тауush этдирип къагъа эди.* «Шуёхлукъ», № 5, 29.

15. Веять, дуть (*о ветре*) / Азчыкъ ур (*аязны, желни юсюнден*). *Суукъ тайып, жылы хауа къакъгъанлай, Май кюнлери жетип, агъач чакъгъанлай, Жер да, мал да тебирейди тирилип, Сабанла да бошаладыла сюрюлюп.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 117. *Шарау правлен аллына жуукъалашханлай, сериуюн желчик къакъды: хар зат жукъудан уяннганча болду – терек чапыракъла шыбырдаш-*

дыла. Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 127.

16. Выступить (*напр. о поте*) / Ур, адамны терисинде кёрюн (*терни юсюнден*), терле. *Ысмайылны артмакълары ауур тюйюлдюле да, атыны къулакъ артына тер къакъмай барады.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 188.

17. Звонить, производить звон / Тарууш этдир (*къонгуроу, телефон д.а.к. зат бла*). *Электричество болмагъан кюнледе урок бошалгъанын сабийледен бири, къонгуроу къагъып, билдириучю эди.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 104. *[Николай:] Жашко, айып этме, мен Котляровха бир къонгуроу къагъып, терк окъуна ызынгдан жетейим.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 68.

18. *кёч. сёл.тил. къ.* **чал** [2]. *Байрамукъ чалгъы бла къагъып келген чий кырдыкны, [атлары] гыртгырт этдирип, жаркъмалайдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 170.

19. *кёч.* Язвить, говорить язвительно, с издевкой / Чанчып, хылыкге, самаркъау этип сёлеш. *Адамны чюйре къакъма, ташны терсине атма.* (Н а р т с ё з.) О *Биягъы кесин къакъгъанларын Шамил сезди да, ауузун ачып, жукъ айталмай, озуп кетди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 207. *– Тюкенде ишчинги аллай бир сюе эсенг, айдан элтип жарашдырыргъа мен да сёз береме,– деп, [Хорлам] Дауумну кесине къагъып жуап этди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 230.

20. *кёч. сёл.тил.* Кокнуть, прикончить / Ёлтюр, ёлтюрюп къой. *Ёлюм ючюн тюрлю сылтау жетеди, Не базынганны да къагъып кетеди.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 72. *[Берта Шульцха:] Терк бол! Къолларынгы ёрге тут! Къынкъ дегенинглей, къагъып къоярыкъма!* «Шуёхлукъ», № 77, 117. *Элни парторгу ёлгенди, аны билеме. Аны немецлиле къакъгъандыла, къалгъанла уа?* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 58.

◆ **Къагъып ал** хватать, схватить / нени болса да бир затны терк, хыны тут, сермеп ал. *Къойла, юркюп, бир жанына къачдыла, айыу а жетип, жут бёрюню къагъып алып, хурттак-хурттак этип кетди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 313. *[Таулу] уруш этди, къаны жерге акъды, Бир адам сынагъанны сынады, Къаплан кибик, къагъып алды атдан, Аны малтап кеталлыкъ сунныганны.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 55.

КЪАКЪГЪЫЧ [1] *ат.* Порхлица, колотушка, теребилка (*деталь мельницы*) / Суу тирменни баш ташыны ортасында тешигине мирзеу къуюлурча этилген кереги. *Жохар темир чакъгъыч болур, бокъур агъач къакъгъыч болур.* (Н а р т с ё з.) О *Тирмен таш тюз ортасындан эки жарылып, кырдыгы ауузунда къалгъан къой кибик, къакъгъыч тюбюнде эки-юч нартюх бюртюгю бла къалгъанды.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 107. *Иги эс бёлюп къулакъ ийген адам а тирмен ташха къакъгъыч тийгенча, аланы [бёрюлени] тишлерини чыкъырдагъанын эшитирикди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 11.

КЪАКЪГЪЫЧ [2] *ат.* Агъач къакъгъыч (*къ.* **агъач**). *Агъач ичинде къыжналаны, агъач къакъгъычланы тауушлары тохтамайды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 129. *Агъачха кире баргъанлай, сабийлени алларында баргъан Нина Фёдоровна чыпчыкъны кёргюзтюп, ол къакъгъыч болгъанын билдирди.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 167. *Кюн иссиди, хар зат тауушсузлана, шошлукъгъа тарта киришгенди. Болсада агъач ичинде къыжналаны, агъач къакъгъычланы, терекден терекге уча, тауушлары тохтамайды.*

Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 129.

КЪАКЪДЫР *эт. понуд. от* **къакъ** / Къакъ дегенни *къатланыучу айырмасы. Тереклени алмаларын къакъдыр. Тёшекни букъусун къакъдыр.* ❐ *Жашау кече кирпик къакъдырмай чыгъарады.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 103. *Жаш, тохтап тургъан машинаны аллы бла чабып ётеме деп, келе тургъан машинагъа кесин къакъдыргъанды.* «Комунизмге жол», 1975, № 219. *Кюмюш кибик, жылтырагъан темиринге, Не кесек да букъу ышан къондурмам, Тырнакъ къарача бир тот, Не кир къакъдырмам.* «Жюрек жырлайды», 102. *Жюрекни ол (сюймеклик) жарсыун сынамай, хазна адам къалмайды да, жамагъатны аллай хапарлагъа тот къакъдырмай сакълагъаны аны ючюн болур.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 70.

КЪАКЪДЫРТ *эт. понуд. от* **къакъдыр** / Къакъдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Кюйюзню букъусун къакъдырт. Жауну къакъдырт. Жашны къолу жеталмагъан кертмелени къакъдыртдым.*

КЪАКЪДЫРТЫУ *и.д. от* **къакъдырт** / Къакъдырт дегенден *этим ат. Къонгуроу къакъдыртыу. Къарс къакъдыртыу.*

КЪАКЪДЫРЫЛ *эт. страд. от* **къакъдыр** / Къакъдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Тереклени эриклери къакъдырылдыла. Кюйюзле, одиялла да, къакъдырылып, жыйылгъандыла.*

КЪАКЪДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къакъдырыл** / Къакъдырыл дегенден *этим ат. Барабан къакъдырылыу.*

КЪАКЪДЫРЫУ *и.д. от* **къакъдыр** / Къакъдыр дегенден *этим ат. Къозланы къакъдырыу. Кийизлени къакъдырыу.*

КЪАКЪ-КЪАКЪ *эрикл.сёз. къ.* **къаркъ**. *Къаргъалары къакъ-къакъ, макъалары бакъ-бакъ.* (Н а р т с ё з.) О *Кюн аман боллугъун билдире, Хамид басдырылгъан тамырны тюкгючюне минип, «къакъ-къакъ, къакъ-къа-а-акъ», – деп, къундуз къычырды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 108.

■ **Къакъ-къакъ эт** каркать / «къакъ-къакъ» деп къычыр (*къузгъунну, къаргъаны д.б. къанатлыланы юсюнден*). *Къара къуш «къакъ-къакъ» этди, Алды да [зурнукну] кёкге кетди.* Г у л и й л а н ы М., Кетмегиз, зурнукла, 25. *Санча къаргъа, тынгылап, Бу махтауну эшитгенлей, «Къакъ-къакъ» эте, жырларгъа Ауузун ёрге ачханды.* «Жилтинле», 489.

КЪАКЪЛА *эт.* Вялить / Артдагъа хазырлар ючюн, отда, кюнде, къыздырып къатдыр (*этни, чабакъны д.а.к. затны*). *Чабакъланы къакъла.* ❐ *Жангы айырылгъан юй макъа къакълар.* (Н а р т с ё з.) О *Къакълап, тузлап такъгъандыла этлени Гумулада, гёзенледе чюйлеге, Къоншулагъа къоншулукъла юлеше, Алгъыш бла киргендиле юйлеге.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 102.

КЪАКЪЛАН *эт. страд. от* **къакъла**. Къакъла дегенни *зорлаучу айырмасы. Къойну эти къакъланнганды. Чабакъла къакъланнгандыла.* ❐ *Къакъланып тургъанча, бет териси жаякъ сюегине къатып, къыркъылгъан гымых сакъалыны тюклери кирпиледиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 196.

КЪАКЪЛАНЫУ *и.д. от* **къакълан** / Къакълан дегенден *этим ат. Этни печь юсюнде къакъланыуу.*

Чабакъланы кюнде къакъланыулары.

КЪАКЪЛАТ *эт. понуд. от* **къакъла** / Къакъла дегенни *къатланыучу айырмасы. Ынна къой учаны мурсаны жалынында къакълатды.*

КЪАКЪЛАТДЫР *понуд. от* **къакълат** / Къакълат дегенни *къатланыучу айырмасы. Амма къойну этин, кюнде къакълатдырып, асырады.*

КЪАКЪЛАТДЫРЫУ *и.д. от* **къакълатдыр** / Къакълатдыр дегенден *этим ат. Этни къакълатдырыу. Чабакъланы къакълатдырыу.*

КЪАКЪЛАТЫУ *и.д. от* **къакълат** / Къакълат дегенден *этим ат. Тууар этни къакълатыу. Кийик этни къакълатыу.*

ҚЪАКЪЛАУ *и.д. от* **къакъла** / Къакъла дегенден *этим ат. Чаоакъланы къакълау. Ирикни этин къакълау.*

КЪАКЪЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **къакъла** / Къакъла дегенни *араш айырмасы. Кюз артында къоншула къойла кесип, аланы этлерин къакълашадыла.*

КЪАКЪЛАШЫУ *и.д. от* **къакълаш** / Къакълаш дегенден *этим ат. Этни къакълашыу. Чабакъ къакълашыу.*

КЪАКЪЛЫКЪ *ат.* Мясо, рыба и т.п., предназначенные для вяления / Къакъ этиллик эт, чабакъ д.а.к. зат. *Жаш къакълыкъ чабакълары бла тенглерин сыйлады. Аппа къакълыкъ къабыргъаны бир жанына салды.*

КЪАКЪ-СОКЪ *ат сёл.тил. къ.* **тырман**. *Жаш атасыны къакъсогъуна сюймей тынгылай эди.*

■ **Къакъ-сокъ эт** тырман эт (*къ.* **тырман**). *[Хажи-Дауут] Науруз манга къуруда къакъ-сокъ этип турады.* (Ф о л ь к.) *[Туппуш] лакъырда сёзле бла кеси кибик жарлы, къарт, къарыусуз Зекерияны къакъ-сокъ этди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 181.

КЪАКЪГЪЫН-СОКЪГЪУН *ат къ.* **къакъ-сокъ**. *Къакъгъын-сокъгъунну жаш адамла жаратмаучудула.*

■ **Къакъгъын-сокъгъун эт** 1. къакъ- сокъ эт (*къ.* **къакъ-сокъ**). *Хашыу Мухтарны къакъгъын-сокъгъун этип ашырса да, ичинден минг алгъыш эте, жолуна жумушакъ тёшек болуп тёшеле эди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

2. Ударять, бить / Ур, тюй, дать встрепку *кому. Къакъгъын-сокъгъун этип, Зайнафны эшекни юсюне атдыла.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 69.

КЪАКЪДЫ-СОКЪДУ *ат къ.* **къакъ-сокъ**. *Бир-бирлеге къакъдысокъду бек жарашады.*

■ **Къакъды-сокъду эт** 1. къакъсокъ эт (*къ.* **къакъ-сокъ**). *Къатдыргъан ачыууна ол ачыу къошулгъанда, бютюнда къаны къартыкъгъа сыйынмай, бирсилени къакъдысокъду этди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 69.

2. *къ.* **къакъгъын-сокъгъун эт** 2. *Азизатны жуукълары аны ызындан жетдиле да къакъдысокъду этип, алып кетдиле.*

КЪАКЪСЫ [1] *сыф. къарач.* Прогорклый (*о пищевых продуктах*) / Бузулуп, ачы болгъан, ийис этген (*этни, жауну юсюнден*). *Къарт итге – къакъсы къуйрукъ.* (Н а р т с ё з.) О *Къакъсы жау. Къакъсы чабакъ.*

КЪАКЪСЫ [2] *эт.* **1.** Начинать горкнуть / Бузулуп, ачы бола, ийис эте башла (*этни, жауну, бышлакъны юсюнден*). *Айыу къакъсыгъан этни сюеди. Къакъсыгъан бышлакъ.*

2. *кёч.* Хиреть (*о растениях*) / Мууал бол, къат, къуру. *Кюн къызыудан буз чыранла эрип, Чучхурладан шыр-шырлап агъадыла. Бозланып, жагъаларын керип, Къакъсыгъан ёзенлеге агъадыла.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 40.

КЪАКЪСЫН *эт.* Хиреть, ослабевать / Ырахын, къарыусуз бол. *[Инсаннга] Ышаннгылы жылан сугъады къоюнуна. Зорлукъ, силкиндирип минеди боюнуна. «Эй, зулму!»– деп, [Солтан] терен солуп, ахсынады. Хайран, тентек болуп, азып къакъсынады.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 86.

КЪАКЪСЫНЫУ *и.д. от* **къакъсын**/Къакъсын дегенден *этим ат.*

КЪАКЪСЫТ *эт. понуд. от* **къакъсы** [2] / Къакъсы [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Этни къакъсыт. Бышлакъны къакъсыт.*

КЪАКЪСЫТДЫР *эт. понуд. от* **къакъсыт** / Къакъсыт дегенни *къатланыучу айырмасы. Этни къакъсытдыр.*

КЪАКЪСЫТДЫРЫУ *и.д. от* **къакъсытдыр** / Къакъсытдыр дегенден *этим ат. Этни къакъсытдырыу.*

КЪАКЪСЫТЫЛ *эт. страд. от* **къакъсыт** / Къакъсыт дегенни *зорлаучу айырмасы. Къакъсытылгъан эт.*

КЪАКЪСЫТЫЛЫУ *и.д. от къакъсытыл* / Къакъсытыл дегенден *этим ат. Бышлакъны къакъсытылыуу.*

КЪАКЪСЫТЫУ *и.д. от* **къакъсыт** / Къакъсыт дегенден *этим ат. Этни къакъсытыу.*

КЪАКЪСЫУ *и.д. от* **къакъсы** / Къакъсы дегенден *этим ат. Этни къакъсыуу. Бышлакъны къакъсыуу.*

КЪАКЪЫРАКЪ *ат* **1.** Суходол / Суу жетмеген, къургъакъ жер. *Къакъыракъда эки къаз, бири ала, бири боз.* (Н а р т с ё з.) О *Къакъыракъда къаз ойнар, Къамишде турна къычырыр.* «Къарачай-малкъар жырла», 80. *Ала [къойла], силкине, башларын булгъай, мылы къырдышдан къакъыракъ таба тарта эдиле.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 40.

2. *В позиции определения:* сухой / Суу жетмеген, къургъакъ. *[Жашчыкъ] ол къакъыракъ жолчукъ бла къапхакъ башына чыкъды.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 151.

КЪАЛ *эт.* **1.** Оставаться (*дома, у сестры и т.п.*) / Болгъан, тургъан жерингден кетме. *Тиширыула, ол санда Жамийлят да, солургъа чыкъмай, залда олтургъан жерлеринде къалдыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 170. *Малла къыйырында жаланда ыстауат къалауурду – кёк бойнакъ парий къалгъан эди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 133. // Оставаться (*ночевать, убирать и т.п.*)/Болгъан, тургъан жерингден бир мурат бла кетме. *– Барысы да дырыннга кетгендиле, мен а алагъа ашарыкъ этерге къалгъанма.* «Шуёхлукъ», № 75, 33. *[Мухарбий:] Омар а нек келмегенди? [Далхат:] Отун жарыргъа къалгъанды.* «Шуёхлукъ», № 82, 65. // Оставаться (*с больным, с матерью и т.п.*) / Кимни болса да биреуню къатында бол. *[Назий-*

фа:] Мазанчыкъны къатында адам къалгъанмыды? [Тахир:] Хоу, Маратны къоюп келеме. «Шуёхлукъ», № 77, 29. // Оставаться (*на второй год, в первом курсе и т.п.*) / Классдан классха, курсдан курсха кёчме. *Сёз сёзню къозгъай, озгъан жыл башха класслада кёчмей, орунларында къалгъанла аслам нек болгъанларын, Адемейни дерсинден а жангыз бир сабийге жайгъа иш берилмегенин сагъындыла.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 174.

2. Сохраняться, уцелеть, не исчезать / Сакълан, жокъ болма. *Ёлетден къалгъан ёртенден да къалыр.* (Н а р т с ёз.) О *Жашчыкъ атасыны ёлгенин, анасыны къалгъанын, кесини жарлылыгъын, жолгъа тебиregенин, къайры барыргъа билмегенин,– барысын да айтханды.* «Къарачай халкъ таурухла», 231. *[Оюс Мурадиннге:] Алан, ол алгъыннгы чёрчеклигингден а хазна жукъ къалмагъан кёреме.* «Шуёхлукъ», № 58, 23. // Пребывать, сохраняться / Тюрленмей тур. *Иш, усталыкъ дунияда Кюнюм болдула мени. Мен ёлсем, усталыгъым Къалыр юсюнде жерни.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 186. // Оказываться в наличии (*после расходования чего-л.*) / Жойгъандан, къоратхандан сора тауусулма, бар бол. *[Юсюп:] Аминат, бек арт тизгинден юч жер бер, маржа. [Аминат:] Арт тизгинледе жерле барысы да сатылгъандыла, жаланда бешинчи тизгинде тёрт жер къалгъанды.* «Шуёхлукъ», № 76, 52. // Оставаться (*о времени, расстоянии и т.п.*) / Къаллай да болсун бир заманны, узакълыкъны д.а.к. затны тауусулуруна энтда бир кесек керегин билдиреди. *[Мадина:] Самолётха минер заман жуукъалашамыды? [Омар:] Тейри, кёп къалмагъанды. Бир сагъат чакълы барды.* «Шуёхлукъ», № 82, 16. *Жыл тауусулургъа жаланда эки кюн къалгъанды.* «Коммунизмге жол», 1984, № 253. *Биз тауну тюз тёппесине жетерге жюз метр чакълы къалгъанлай уллу боран келди.* «Шуёхлукъ», № 54, 30. // Доставаться *кому*, прийтись на долю *кого* / Кимге болса да биреуге жет, аныкъы бол. *Киши: «Мен ёлсем, бу алтыным кимге къаллыкъды?»– деп, сагъыш этгенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 172. *Эки уллу къызны эки жаш алгъандыла, кичи къыз да Айюкъулакъгъа къалгъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 15.

3. Оставаться (*врачом, шутником и т.п.*) / Алгъыннгы къуллугъунгда, халынгда тур. *Не кёп тырман этдиле эселе да, Ахматны къуллугъундан тюшюрмедиле. Бригадирлей къалды.* «Шуёхлукъ», № 64, 18. *[Оюс:] Сакъалы агъаргъанда да мунуча [Аскерча] оюнчулай къалгъан гяуур болсун кёргенг!* «Коммунизмге жол», 1984, № 141.

4. Оставаться (сиротой и т.п.)/ Къаллай болса да бир болумгъа тюш. *Атасындан, анасындан да бир ёксюз къалгъан сабий бюгюн врач болуп тургъан элине келеди.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 185. *Кесини къууанчлы хапары бла курсант кесинлей къалды. Жашлай эрсиз къалгъаны аны [Зубайданы] жарыкъ кюнюн къарангы эте эди.* «Шуёхлукъ», № 62, 31. // Оставаться (*без денег, без отца и т.п.*) / Атасыз, ахчасыз д.а.к. затсыз бол. *Ахчаны сюйген тенгсиз къалыр.* (Н а р т с ё з.) О *Хаким, оюнланы кёбюн билген тири жашчыкъ, атасыз къалгъанды.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 165.

5. Остается (*сделать что-л.*) / Не болса да бир зат этерге, ишни тамамларгъа керек болгъаныны юсюнден. *Бригада юйню къабыргъаларын къалап бошай турады, жаланда блок бла эки тизгин барлыгъы къалгъанды.* «Коммунизмге жол», 1983, № 76. *[Ахмат:] Аслан,*

тохта, эки къанга урлугъубуз къалгъанды, бирге кетейик. «Шуёхлукъ», № 69, 44.

6. *сёл.тил.* Отставать; опаздывать / Самолётха, автобусха д.а.к. затха миналма, жеталма. *Самолётдан къалгъандан сора анга [Ысмайылгъа] поезд бла кетерге тюшдю.* «Коммунизмге жол», 1983, № 46. *[Халий:] Алан, Жамий, хапаргъа болуп, автобусдан къалырбыз да...* «Шуёхлукъ», № 54, 31.

7. Оказываться (*в трудном, неудобном и т.п. положении*) / Хатагъа, кюлкюге, уятха дегенча сёзледен сора келсе, «ол халда бол» деген магъананы билдиреди. *Аман къалыр уятха, ахшы жетер муратха.* (Нарт сёз.) О *Ол кюнден башлап, жашауну ташлап, бир уллу къыйынлыкъгъа къалдым: этер мадарым, жетсин ажалым, деп, ёлмеклик жолну сайладым.* «Жюрек жырлайды», 63. *Тюбеди ол [Хораз] тюлкюге... Башы къалды кюлкюге.* «Коммунизмге жол», 1978, № 112.

8. После формы глагола на *-ргъа / -рге* показывает настойчивое повторение действия, обозначаемого ею./ Этимни *-ргъа / -рге* формасыны ызындан келсе, ол билдирген ишни къайтарылып этилип тургъанын кёргюзтеди. *Биз, къоркъакълагъа тенг болуп, жаншаргъа Къалсакъ, къыйын болур эди жашаргъа.* Отарланы К., Сынла, 112. – *Халкъ бу жерледе эртеденми жашайды?» – деп, сорургъа къалды Ибрагим, бетин сууукъ тер басып тургъаннга да къарамай.* «Коммунизмге жол», 1984, № 139.

9. Пропускать (*урок, семинар и т.п.*) / Дерсге, семинаргъа д.а.к. затха барма. *Ол [Барисбий] дерследен бу жолгъа дери да къала тургъанды.* «Шуёхлукъ», № 61, 35. *Семинардан эки-юч кере къалгъанлагъа тырман жетген эди.* «Коммунизмге жол», 1982, № 54.

10. Запоминаться / Унутулма, эсде тур. *Сабий кёргенин унутмагъанлыкъгъа, тойса, тюнене ач болгъаны эсинде къалмайды.* Гадийланы И., Санга айтама, 107. *Азиретни жюрегинде сабийлик заманындан кёп тюрлю зат къалгъанды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 63. *Ол жыллада этилген артыкълыкъ ишле Сюлеменни кёз юсюнде къалгъандыла, уруш деселе, бары да жангыдан кёрюнюп башлайдыла.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 110.

11. Ночевать / Жукълар ючюн бир жерде тохта. *Болсада Темиркъан ашыкъмайды: къоншу элде къонакъгъа туз-гыржын табылыр, кече къалыргъа жер болур, анда анга алгъышлы тюберле.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 8. *«Бюгече бизде къаласа, эрттенликде уа, пальтону ахчасын да алып, ишинге барырса»,– деди киши.* Шуаланы Х., Кюйген тап, 81.

12. *угъайл.* В отрицательной форме показывает, что действие, выраженное отрицательной формой предшествующего глагола, выполнится обязательно / Угъайлаучу формада аллындагъы этимни *-май / -мей* формасы билдирген ишни ишексиз этиллигин кёргюзтеди. *Келмей къалмам. Бармай къалмагъыз.* ❐ *Къаргъатма кесинги аналагъа: кёп къаргъышны бири жетмей къалмайды.* Батчаланы М., Элчилерим, 32.

13. Избежать чего, избавляться *от чего* / Ёлюмден, палахдан, къыйынлыкъдан д.а.к. затладан къутул. *[Азирет:] Бу жол экинчи кере ёлюмден къалдым. Энди машинагъа минерик тюйюлме.* «Шуёхлукъ», № 48, 73. *Боза аякъны алайыкъ, къыйынлыкъдан къалайыкъ.* «Малкъар поэзияны антологиясы», 34.

14. Быть отложенным, отсроченным / Бериучю болушдагъы атны ызындан келсе, ишни заманында этилмегенин, башха заманда этиллигин билдиреди. *Тамблагъа къа-*

лыргъа жарарыкъ тюйюлдю: жаар къоркъуу барды. Къадалып, бюгюн бошаргъа керекбиз. Хазнамыды, жюз чакълы батан барды. «Коммунизмге жол», 1986, № 148.

15. Прекращаться / Тохта, тыйыл. *[Мариям:] Больницада жатсам, терк чыгъарлыкъ тюйюлдюле. Окъуум къалыргъа тюшерикди.* «Шуёхлукъ», № 70, 24. *Энди тойлада ойнау, тепсеу, жырлау къала барадыла.* «Коммунизмге жол», 1987, № 114.

16. *угъайл.* Не упускать *что*, не использовать *чего*, в своих интересах / Кесинге керекли, хайырлы затны ычхындырма, оздуруп ийме. *Экеу кенгешге барма, ючеу кенгешден къалма.* (Нарт сёз.)

17. Останавливаться в движении, застревать / Бегинип, бекленип, чыкъмай тохта, тирел, тыйыл. *Рамазанны онг имбашы бла ётмей сюекни къатында къалгъан окъну да чыгъарып, [врачла] терк окъуна къан къуйдула.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 13. *Таш быргъыны ичинде къалгъанды Абучукъ, жашчыкъла, кюрешип тургъанлыкъгъа, аны чыгъаралмадыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 106.

18. *кёч.* Умирать, переставать жить/Ёл, жокъ бол. *Солтан фронтда къалды, Тенглери бла келмей, Нафийсатда турады Айтхан сёзюне ёлмей.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 44. *Уруш аулакълада къалгъан атасын эсгерип, ол [Азамат] кёп кюнлени ахтынганды.* «Шуёхлукъ», № 83, 36.

19. Сочетаясь с деепр. на *-п*, выступает в роли вспом.глаг. и показывает: **а)** завершенность действия; **б)** неожиданность свершившегося действия / Болушлукъчу къуллукъда жюрюйдю, *-п* аффиксли этимчагъа къошулуп келсе: **а)** ишни толу бошалгъанын кёргюзтеди. *Дауумхан бир жарсыуларын унутду, эрттенли бери аны жюрегин талагъан ырхы сел бола келип, тохтап къалды.* Тёппелаты А., Отлукъ ташла, 96. *Алайына, ол къатынчыкъ да ёрге туруп, артист да ол да аугъан шинтиклени да алып, ырахат олтуруп къалдыла.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 69; **б)** ишни сакъламай, сунмай, билмей тургъанлай болгъанын кёргюзтеди. *[Мурадин:] Акъсакъ болуп къалырма деп, бек къоркъгъан эдим.* Гадийланы И., Санга айтама, 179. *Жаннет юйге терк атлап къутулургъа умут этгенликге, жаун жетип къалды.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 104.

20. *къ.* **къытдыр.** *Шахмат оюнда мен къалгъанма. Карт ойнагъаныбызда сен къалгъан эдинг.*

21. Отживать, уходить в прошлое / Унутул, жокъ бол. *Энди жашны ол къылыгъы къалгъанды.*

КЪАЛА [1] *ат* **1.** Замок, дворец и крепость хана, бия, царя / Ханланы, бийлени, патчахланы жашагъан жерлери, мекямлары. *[Киши] Арыгъандан къарыусуз болуп, тёгерегине къарагъанында, бир ариу, кёз къаматхан акъ къала кёрдю.* (Фольк.) ❐ *Бурундан къалгъан къалаланы чукуйлары, портда кемелени, мачталары бла ожакъларыжюк тюшюрген кранла жуукъдан-жуукъ боладыла.* Шуалану М., Кечерлеми?, 81. *Ёмюрледен хапар берген Кёпдю эски къалаларынг, Къышлыкъларынг, жайлыкъларынг, Малдан толуп талаларынг.* «Шуёхлукъ», № 53, 17. // Отличающееся великолепием и роскошью здание / Аламат, сейирлик, бек ариу юй. *Къарачыгъыз, къалаладан толгъанды Мадул болуп тургъан агъач талала. Жомакълада айтылгъандан ариуду Бусагъатда халкъ ишлеген къала.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 126. *Топурах атасыны кирпич къаласындан эсе, суу жагъада жеркли чегетни сюеди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 112.

2. *къарач.* Дворец (*спорта, культуры и т.п.*) / Жамауат организацияла орналгъан бир къауум уллу юйлени атларыны къурамларында жюрютюледи. *Спортну къаласы. Пионерлени къаласы. Конгресслени къаласы. Культураны къаласы.*

3. *къ.* **крепость**. *Анда эски къалала элни узакъ ёмюр ётдюргенине шагъатлыкъ этедиле.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 5. *Тёрт кюнден Азамат къалагъа келди.* «Шуёхлукъ», № 83, 46.

4. Башня, высокое строение / Тёгерек, тёрт неда кёп мюйюшлю бийик мекям. *Жаболаны къала. Абайланы къала. Кремльни къалалары.* ❐ *Бир-бир тау элледе бюгюн да биз ташдан ишленнген бийик къалаланы кёребиз.* «Шуёхлукъ», № 54, 80. *Анда шыякыла, къалала, эски къарачай юйле, тюрлю-тюрлю эсгертмеле бардыла.* «Толкъунла», 275.

5. *эск. къ.* **шахар**. *Даулет этыйыкъ айында Гум къалада жармеркеге атла сюрюп барлыкъды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 64. *Ёрюзмек, къатынын да алып, Бахсан къалада бир тауушлукъ уста бардыы... деп эшитгенди да, ары кетгенди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 106.

6. *кёч.* Оплот / Ышаннгылы таянчакъ, къадама. *Халкъланы арасында шуёхлукъ мамырлыкъны къаласыды.* ❐ *Салам бере, атхай тангыбыз. Тынчлыкъны темир къаласы – Москвабыз жаныбыз, Жерде тюзлюкню арасы.* «Жарыкъ жолда», 53.

7. *кёч.* Опора, поддержка / Таянырча кюч, бир затда болушлукъ. *[Атасы жашына:] Ёсе кир, болсунму? Сен мени юйюмю къаласы боллукъса.* Хубийланы О., Адамла, 15. *[Жантемир Къанаматха:] Сен бизни къалабызса, санга жарагъан затны бауурубуз бла да этербиз.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 195.

8. *кёч.* Основа, то главное, на чем строится *что-л.* / Бир затны къурауда, болдурууда баш магъанаы тутхан, анга мурдорлукъ этген зат. *Нарт сёз – тилни къаласы.* (Нарт сёз.) *Ана – юйюрню къаласы.* (Нарт сёз.) О *Библиотека адамланы ангыларын ёсдюрюуде уллу кючдю, ол билимни къаласыды.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 186.

КЪАЛА [2] *эт.* 1. Складывать, класть в определенном порядке / Къауум затны бир бири юсюне сал, къалау эт. *Тасха жерде урушады, Къайгъы излеп, къурушады, Бомбаланы санап, къалайды, Халкъны мюлкюн чексиз талайды [душман].* Отарланы С.; Назмула бла поэмала, 10. *Жамботну терслиги болмаса, биченни кезиуюнде тишлеге къаларгъа боллукъ эди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 88. *Керилген канар машоклагъа сугъулгъан жюнню пресчиле, аяусуз къысдырып, темир чыбыкъла бла байлап, центнерлик топланы юсюне трафарет картон бла адреслерин жазып, мюйюшге къалайдыла.* Лайпанланы С., Гургумлу, 73.

2. Класть (*фундамент, печь и т.п.*) / Ташдан, кирпичден д.а.к. затдан ишле (*юйню, хунаны д.а.к. затны*). *Ишлегенди [халкъ] тау тарлада къалала, Ташларындан тытыр этип, кюйдюрюп, Къадамалап, къалагъанды аламат, Хар бир ташын бир бирине жетдирип. Сабанчы жер сюре, байды элим, Юйлени ариу къалайды уста.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 13.

3. Сваливать, беспорядочно складывать что / Талай затны тизгинсиз бир жерге, бир тёбеге жый. *Сора [къарт Мырза] агъач тегенени алып, чыгъып, аны эт юлюшледен ёрге къалап, агъач аякъла бла айран, тузлукъ этни да тепси юсюне салды.* Къоджакъланы Т.,

Сыргъачыкъла, 45. *Къыш боран улуйду, сарнап, Къар куртладан буруу къалап, Эл сескекли болгъанды бирден, Анга чапхан жут бёрюден.* «Жилтинле», 88.

4. Окучивать *что* / Битимлени тюплерин жумушатып, топуракъ бла жап, тёбе эт. *Жаун кёкде, урлукъ жерде къалмаз, Себилген, чагъып, ёседи, жашнап, Этим болмаса – битим да болмаз,* Чагала, къала, *чыкъгъандан башлап.* Байрамукъланы Н., Назмула бла жазсала, 110. *Бахчада ишлеген тиширыула зыгытланы тёгереклерине топуракъны къалап тумалатадыла.* «Шуёхлукъ», № 28, 110.

5. Грузить что / Жюкле. *Бюгюн Османны бригадасыны адамлары Чотчаланы Ибрагим жюрютген жюклеучю агрегат машиналаны кюбюрлерине кирпич къалайдыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 112.

6. *кёч.* Взваливать, поручать, навязывать кому *что* / Тамамларгъа къыйын ишни биреуню юсюне ат, боюнуна сал. *Тёгерегинде адамлагъа къарап: – Сора сиз битеу ауур ишни мени юсюме къаларгъа умут эте кёреме! – деп, Фатимат, ачыуланнган халда, бурулуп кетди.* «Коммунизмге жол», 1963, № 47.

КЪАЛАБАЛЫКЪ *ат къарач.* **1.** Содом, суматоха, переполох/Дауур-сюйюр, къаугъа, гузабалыкъ. *– Бу жаханимден, къалабалыкъдан эки къулагъым бир кесек солугъан эдиле,– деп, Эркехан да Саниятны къатына келди.* Хубийланы О., Аманат, III, 305. *Олсагъатлай залда къалабалыкъ ачылды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 278. *Къалабалыкъ бираз сел болду.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 22.

2. *В позиции определения:* суетливый, суматошный / Гузабалы, гузаба, къаугъа этген. *Итле жагъалашхан къалабалыкъ тауушланы эшитип, Бияслан бирси орамгъа жанлады.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 58.

■ **Къалабалыкъ бол:** переполошиться, всполошиться / дауургъа, гузабагъа къал. *Бу кёзюуде арбаз ичи къалабылыкъ болуп, дауур-сюйюрден толду аралыкъ.* «Жюрек жырлайды», 38. **Къалабалыкъ сал 1)** сеять смуту / халкъны къозгъа, сауут алыргъа чакъыр. *Ол кёзюуде, къалабалыкъ салып, халкъны къозгъап айланнган моллала да бар эдиле.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 119; **2)** переполошить, всполошить / дауургъа, гузабагъа къалдыр, къайгъы чыгъар. *Ким эсе да чыракъланы жукълатып жыйылгъан адамланы арасына къалабалыкъ салгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 84. **Къалабалыкъ эт** *къ.* **къалабалыкъ бол.** *Арбазда адамла, бал чибинле жызылдагъанча, къалабалыкъ этедиле.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 260.

КЪАЛАЖЮК *ат къарач.* Сабан агъач (*къ.* **сабан**). *Къырдыш, къалажюк бла сюрюлгенча, къазылып, бугъаланы юслери кылды, ауузларындан кёмюклери келе, башларында тюклери къаннга боялып, бир бири мюйюзюн сындырыргъа кюреше тура эдиле.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 5. *[Элчиле] агъач къалажюклени темир ауузлукъларыны тотларын къыра, тазалай башладыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 143. *Областьны сабан тюзлеринде къалажюк бла сибирткини орунун кючлю техника алгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1964, № 223.

■ **Къалажюк жаякъ** лемех сохи / сабан агъачны жерни кесиучю тюп жаны.

КЪАЛАЙ [1] *ат.* Жесть / Аслы мысында тутурукъ ичирилген жукъа къанжал. *Къабыргъада къалайла, жетмегеннге жалгъайдыла.* «Къарачай поэзияны антология-

сы», 109. *Ой межгит башы къанжалды, Ол къанжал тюйюл къалайды.* (Ф о л ь к.)

2. Жестяная посуда / Къалайдан этилген сауут. *Къара къалайдан патегенни юслерине бюркюп, сирнекни жетдиргенлей, патеген, «порх» деп, жанып, печьни ауузун толтурду.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 294.

3. *В позиции определения:* жестяной / Къалайдан этилген. *Къалай таз. Къалай быргъыла.* ❐ *Анам, балауузча, чыракъны жукълатып, уллу байрамдача, къалай лампаны жандырды, андан сора кюбюрден ана тилде газетни чыгъарып манга тутдурду.* «Огъурлу танг», 71.

КЪАЛАЙ [2] *алм.* 1. *сор.* Как?, каким образом? / Ишни не халда, болумда баргъаныны юсюнден соруну билдиреди: къалай бла?, нечик? *Ана [Мадина:] Бери къалай келдинг, жашчыкъ, бу сууукъда?* «Шуёхлукъ», № 65, 18. *Айхай, атын, тукъумун билмеген адамларынгы къайда тапхын, къалай излегин?* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 15. // В риторических вопросах и восклицаниях употребляется для выражения полной невозможности *чего-л.* / Риторикалы соруулада бла кётюрюлюую сёлешиуледе бир затны ахырда болмазлыгъын, этилмезлигин, тамамланмазлыгъын билдирир ючюн хайырланылады. *[Жамал:] Сабий къызны юйде кесинлей къоюп къалай кетерик эдим?* «Коммунизмге жол», 1983, № 74. *Мындан сора къапларым къалмагъанды сора, къымыжа къалай турайым!* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 15.

2. *сор.* Обозначает вопрос о качестве действия или состояния / Ишни барыууну агъачлыгъыны неда халыны юсюнден соруну билдиреди. *Олсагъатха тюплеринде жарагъан атлары бла быланы къалай къурап келдинг?* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 322. *[Эмеген кишиге:] Къалай миндинг сен ары?* «Къарачай халкъ таурухла», 191.

3. *хал.сёзл.* Каким образом, как / Не халда, не болумда. *Столда къалай олтурургъа керек болгъанын ол [Рамазан] бек иги биле эди.* «Шуёхлукъ», № 46, 32. *Аланы къалай жашагъанларын кёрген бек сейир этерик эди.* «Коммунизмге жол», 1984, № 63.

4. *белгил.алм.* В восклицательных предложениях употребляется при обозначении высшей меры или степени проявления действия, состояния / Кётюртюучю айтымлада ишни, болумну бек бийик даражада болгъанын билдирир ючюн хайырланылады. *Сюймеклик дегенинг къалай аламат затды!* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 116. *Башчыны башы болмаса, коллективге къалай къыйынды!* Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 117. // Очень, чрезвычайно / Бек, мардасыз, чексиз. *Биз солусакъ, ташны, жерни жастыкъ этип, Къалай татлы жукълай эдик, къайгъы кетип!* «Жилтинле», 502.

5. *байл.сёз.* Употребляется в качестве союзного слова / Байлау сёзню орунуна жюрютюледи. *Ишни аллы къалай башланса, арты да алай кетер.* (Н а р т с ё з.) О *Аскер а, командирни къолу къалай белги берсе, алай барады.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 88. *Тюшюм, тюнюм да энди Москвадады, къалай сюйсенг, алай ангыла, сени атынг сагъынылгъан жерде жюрегим учунады.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 151.

6. *кес. магъ.* Употребляется для выражения удивления, негодования и т.п. по поводу какого-л. качества, свойства, действия, состояния / Къаллай болса да бир ишге, болумгъа, халгъа сейирсиниую, ачыуланыуну д.а.к. затны кёргюзтюр

ючюн хайырланылады. – *Къалай! Сен а жокъму эдинг да юйде?* «Коммунизмге жол», 1980, № 134. *[Аслан.] Тахир келгенди дейдиле да. [Шарау:] Къалай! Да энтда эки ышыкъ барды деген эдинг да тюнене! Къууанч бла келсин!* «Шуёхлукъ», № 76, 24. // Для выражения удивления, сомнения, недоумения по поводу какого-л. вопроса или утверждения / Берилген соруугъа сейирсиниую ишеклиликни неда ыразылыкъны билдирир ючюн хайырланылады (*асламысында сёз нёгерни бир неда талай сёзю къайтарылып айтыладыла*). *[Юсюп:] Аскер, отуннга нек бармагъанса? [Аскер:] Къалай бармагъанма? Арбаны ёре къалап келгенме да!* «Шуёхлукъ», № 66, 21. *[Оюс:] Кеси уа: «Мен кёрмегенме»,– дей ушай эди. Къалай кёрмез эди, тюз къатларында тургъанды сора!* «Коммунизмге жол», 1983, № 186.

7. *кес. магъ.* Что такое?, что ты сказал? / Сёз нёгер иги эшитмей, ангыламай, къайтарып соргъанда хайырланылады; «не зат?, не дединг?» дегенни билдиреди. *[Бабу:] Ол [Элдар] назмучуду. [Мариям:] Къалай, э къыз? Математикди дей ушай эдигиз да!* «Шуёхлукъ», № 62, 94.

■ **Къалай-алай болгъан эсе да** как бы там ни было, чтобы ни было / не тюрлю ишле болуп тургъанлыкъгъа да къарамай. *Къалай-алай болгъан эсе да, жазыкъны ёлюгюн жерге салырча эркин этген эдиле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 93. **Къалай-алай болса да (эсе да)** / как бы то ни было / не болса да. *Къалай-алай болса да, мудахлыкъ хорлагъан анам Жамийланы арбачы болуруна ыразылыгъын бергенге ушайды.* «Шуёхлукъ», № 27, 14. *Къалай-алай болса да, эшда да, Мустафир къубултуп тургъан ушкок Мусосха жетерик болур.* Толгъурланы З., Айыуташ, 40. *Къалай-алай эсе да, энди Аскер бла мени арабыз арталлы да осалына кетгени шарт эди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 23. **Къалай ары** куда, в какую сторону? / Къайры?, къайсы жанына? *[Дауут:] Хамит, биченчиле къалай ары кетгенлеринден хапарынг бармыды?* Биджиланы Б., Жюрекни ауазы, 5. **Къалай бла** каким образом / нечик. *Боллугъу болса, къалай бла, нек болгъаныны юсюнден таурухланы эсде тутаргъа да неге керекди.* Гадийланы И., Санга айтама, 176. **Къалай болса да** *къ.* **къалай-алай болса да.** *Къалай болса да, элге кирип, бир хапар билип, анга кёре этерге, [Мухаммат] тынгысыз болуп тебиреди.* Апаланы Х., Къара кюбюр, 57. **Къалай эсе да 1)** каким-то образом, как-то / ишни тамамы къалай болгъанын билирге къыйын болгъанда хайырланылады: къаллай болса да бир хал бла, амал бла; тюзю, кертиси къалай болгъаны белгили болмай. *Азамат санлары, эти аны сезимине бой салмай, къалай эсе да бир къалтыраукъну кючюнден къыркъылып, бир тюпсюз теренликге кетип баргъанларын ангылады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 49. *Орманны бир уланы къалай эсе да ычхыннганды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 108; **2)** почему-то, отчего-то / нек эсе да. *Къалай эсе да Жабалакъ не элде, не партизанланы арасында эсленмеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 224. *Мен къалай эсе да адамланы ангыламайма.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 10; **3)** *къарач.* однажды, как-то / бирде, бир жол. *Муслиймат, жюрегини къалай эсе да учуннганын эслеп, кесин тыялмай, ышарды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 94. *Къалай эсе да бир тар ёзенни, Кеч эте, чыкъдым мен жолгъа.* Хубийланы О., Мурат, 158.

КЪАЛАЙГЪА *алм.* **1.** *къ.* **къай-**

ры 1. – *Къалайгъа барасыз? – деп, Байкъул Мазандан эсе алгъа сорду.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 35. – *Анам, кече юйню жыйгъанынгда, мени альбомуму къалайгъа салгъан эдинг? – деп, Зуриятчыкъ ашыгъышлы халда сорду.* «Коммунизмге жол», 1982, № 96.

2. *байл.сёз. къ.* **къайры 3.** *Чарх къалайгъа бурулса, жашау да – алайгъа.* (Н а р т сёз.) О *[Махмут Юсюпге:] Къалайгъа салсагъыз да, алайда ишлерме.* Г у р т у л а н ы Э., Тенглерим, 25.

■ **Къалайгъа болса да** къайры болса да (*къ.* **къайры**). *Къалайгъа болса да бир жерге барлыкъбыз. Патчах жашны, къолларын ычхындыртып: – Къалайгъа болса да бар, мени кёзюме кёрюнме – деп, къыстап жибереди.* (Ф о л ь к.) **Къалайгъа да** къайры да (*къ.* **къайры**). *Къалайгъа да барырма, ариуум, ызынгдан, Сенсиз жокъду мени жашауум. Сени сайлагъанма мен кёрген къызладан, Бизни юйде алыныр баш ауунг.* (Ф о л ь к.) *Хажос къалайгъа да барды, кёп тюрлю иш да сынады, алай тынчлыкъ табалмады.* (Ф о л ь к.) **Къалайгъа эсе да** къайры эсе да (*къ.* **къайры**). *Аубекир къалайгъа эсе да бек узакъгъа кетген болур ансы, жазгъан къагъыты айдан алгъа келмейди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 34.

КЪАЛАЙДА *алм.* **1.** *сор., къ.* **къайда 1.** *Чыкъчы, анам, кимледиле, къарачы! Суху атлыла къалайда тохтайдыла?* «Малкъар халкъ жырла», 93. *Ол себебден иги сор, къаллай эди сагъатынг, къалайда тюшюрген эдинг? – деп, тинтип кёр.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 27.

2. *байл.къ.* **къайда 2.** *Аны [атны] сёлеширге къолундан келсе эди, къалайда, къаллай таш болгъанын санап берир эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюреккле, 295. *Борч: элде тутулгъанладан, ёлгенледен, немецлилени къалайда, нелляй бир болгъанларындан, амалы болгъаныча, толу хапар билип, танг атхынчы агъачха къутулууду.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 33.

3. *байл. сёз. къ.* **къайда 3.** *Къалайда сюйсенг, алайда жаша. Къалайда иги эсе да, алайда къош сал.*

■ **Къалайда да** къайда да (*къ.* **къайда**). *Къалайда да жаша, ишлемезге жарарыкъ тюйюлдю.* **Къалайда да болсун** къайда да болсун (*къ.* **къайда**). *Элден узакъда болмасын ансы, элни ичинде уа къалайда да болсун.* «Коммунизмге жол», 1978, № 121. **Къалайда эсе да** къайда эсе да (*къ.* **къайда**). *Мен аны къалайда эсе да кёргенме.*

КЪАЛАЙДАН *алм.* **1.** *сор. къ.* **къайдан 1.** *Аллындан чыкъгъан атлы: «Бу отунланы къалайдан алып келесе?»– деп, Мухаммат аллын тыйды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 64.

2. *байл. сёз. къ.* **къайдан 2.** *[Алийхан Масхутха:] Юзмезни къалайдан сюйсенг, алайдан келтир, ансыз тамбла иш башларгъа онг жокъду.* «Коммунизмге жол», 1977, № 135.

КЪАЛАЙДЫ *хапар. магъ. алм.* **1.** *сор.* Каков? / Не халдады?, нечикди? *[Ахман Фарийзатха:] Назир а къалайды? Биягъы лакъырдасы бла безирей айланамыды?* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюреккле, 17. *Анча жылны да окъутуп, дипломну ызындан башланнган ишинги не тукъум бардыраса, культуранг къалайды?* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 58.

2. *байл.* В качестве союзного слова присоединяет придаточные дополнительные / Бойсуннган толтуруучу айтымны бош айтымгъа байлайды. *Кёрдюнгмю, ачыуланнган*

къалайды? Ангыламагъан къалайды, сынагъан болурса.

КЪАЛАЙЛА *эт. сёл.тил.* Оцинковывать / Къалай суу ичириу. *Юй баш жабыучу къанжалны къалайларгъа.*

КЪАЛАЙЛАТ *понуд. от* **къалайла** / Къалайла дегенни *къатланыучу айырмасы. Темирни къалайлат. Челекни къалайлат.*

КЪАЛАЙЛАТДЫР *понуд. от* **къалайлат**. Къалайлат дегенни *къатланыучу айырмасы. Къанжалны къалайлатдыр.*

КЪАЛАЙЛАТДЫРЫУ *и.д. от* **къалайлатдыр**. Къалайлатдыр дегенден *этим ат.*

КЪАЛАЙЛАТЫУ *и.д. от* **къалайлат**. Къалайлат дегенден *этим ат.*

КЪАЛАЙЛЫКЪ *ат.* Состояние *кого-чего-л.* / Биреуню неда бир затны не халда болгъаны, халы, болуму. *Жашны къалайлыгъын сор. Аны бахчасыны къалайлыгъындан хапары жокъ эди.*

■ **Къалайлыкъ бла** къалай бла (*къ.* **къалай**). *Къуртха къатын бу жаш къалайлыкъ бла сау къалгъанын, эгечи уа къайда болгъанын билирге сюе эди.* (Ф о л ь к.) ❐ *Махмут абирекге къалайлыкъ бла чыкъгъаныны хапарын айтханда, Къонакъ... тынгылап турду.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 165. *Ангыламай эди Гельмут, жахил Россия анча халкъны къалайлыкъ бла бойсундуруп тургъанын!* «Шуёхлукъ», № 63.

КЪАЛАЙТЫН *алм.* **1.** *орун. сор.* По какому месту?, где? / Къайсы жер, жол бла? *[Ёрюзмек эмеген къатыннга:] Алайда сизни жашагъан жеригизни мен арталлыда билмейме, аны айт, ол – биринчиси; экинчиси – сени [эмеген къатынны] къарындашларынг бла сени да, аланы да жашларыгъыз къалайтын жюрюйдюле?* «Нартла», 39.

2. *байл.* В качестве союзного слова присоединяет придаточные предложения места / Бойсуннган орунчу айтымны баш айтымгъа байлайды. *Сен къалайтын десенг да, биз алайтын барырбыз.*

КЪАЛАЙЧЫ *ат.* Жестянщик / Къалай бла ишлей билген уста. *Къалайчы печьни къалай бла тышлады.*

КЪАЛАКЪ [1] *ат* **1.** Мешалка / Бир затны (*сёз ючюн какны, бозаны*) булгъар ючюн хайырланылыучу адыр. *Ашына кёре – табагъы, балына кёре – къалагъы.* (Н а р т с ё з.) О *[Ысмайыл Майгъа:] Мен лакъырда этеме, сен а исси къалакъ бла урдунг да тишлерими алдынг да къойдунг.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 115. // Плоская лопаточка с ручкой, на которую собирают молочную пенку для высушивания в качестве лакомства / Къайнагъан сютню къаймагъын юсюне чулгъап къурутуучу жассы къангачыкъ. *Ол уллу къалакъгъа чёргелген жау бетли къаймакъны артмагъындан чыгъарып, [атасы] Азаматны къолуна тутдурду.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 63. // Кузнечная лопаточка для перемешивания углей / Гюрбежиде от ышырыр ючюн хайырланылыучу темир керек. *Нарт темирчи Дебет гюрбежиде Сауут-саба ишлейди, къадалып. Минг тулукъ сыйыннган гюрбесинде – Кёмюрю, къулачауу къалагъы.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 103.

2. Плоская часть *чего-либо* / Бир затны кенг жассы жаны. *Биймурза, уллу бычагъын чыгъарып, аны къалагъы бла керилип [Бийнёгерни] урду.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 191. *Сафар, сабан агъачны къалагъыча, жолда къарны эки*

жанына тёгеди. «Коммунизмге жол», 1975, № 19.

3. Деревянная планка, которую покрывают мелким песком при точении косы / Бичён чалгъанда юсюне юзмез жагъып чалгъыгъа жаныу этерге хайырланылыучу, агъачдан этилген керек. *Къалакъсыз чалгъы да кесмейди.* (Нарт сё з.) О *Энтда кёреме кёзлерими къысып, къарасам: [Хажи-Мусаны] Белинде юзмез къалагъын, Имбашында жылтырагъан чалгъысын, Аркъасында биягъы къошкъулагъын.* Отарланы К., Сайлама, II, 292. *Мурат ныгъышда къартланы къатында сенекле, чалгъы сапла, къалакъла ишлейди.* «Шуёхлукъ», № 6, 59.

4. *къарач.* Одна из двух дощечек, которыми хлопают в такт музыке при танцах / Тепсеген заманда къобузну согъуууна келишдирип къарс уруугъа болушлукъгъа хайырланылыучу эки къангачыкъдан бири. *Жашчыкъла жашлагъа харсны жетдирмей, агъач къалакъла бла къангагъа беклеп тыкъырдатхан тауушлары ачыкъ эшитиледи, къобузчу аккардеонну, тау тартыулагъа тап келишдирип, асыулу согъады.* Лайпанланы С., Гургумлу, 160. *Тамата къолунда эки агъач къалагъын бирин бирине къакъды.* Сылпагъарланы Х., Кёмеуюл, 109.

5. Мастерок (*инструмент*)/ Ташдан, кирпичден д.а.к. затдан мекям къалагъанда, юй сюртгенде раствор къуяр, жагъар ючюн хайырланылыучу агъач саплы темир керек. *Аскер арт кирпични тыйыншлы жерине салып, къалагъын кирпичге сюртюп ариулады.* «Жанкъылыч», 261. *Магомет къурулушчуну къалагъын биринчи кере къолуна алгъанлы онбеш жыл болады.* «Коммунизмге жол», 1982, № 46.

6. Весло / Къайыкъны жюрютюр ючюн хайырланылыучу бир къыйыры жассы болгъан, агъачдан ишленнген къурукъ. *Къайыкъны къалакъ жюрютеди.* (Нарт сё з.) О *Агъачда мени жолдашымы дауурду бла ол къайыкъны сюрген къалакъланы суугъа тийген тауушлары эшитиледиле.* «Шуёхлукъ», № 3, 35.

7. *В позиции определения:* плоский / Жассы. *Балачыкъла чыгъарады [баппуш] Кеси жатып гуртланы, Буруну къалакъ болса да Уста чучхуйду къуртланы.* Шахмырзаланы С., Назмула, 309. *Алма терек этген салкъынны тюбюнде уа, тёрт жаны да тёрт ташны юсюне салынып, бир сыйдам, къалакъ таш барды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 6. *Ибрагимни къолунда уа къабугъу отда юйютюлген, къыйырында да къалакъ мужурасы бла шауеш таягъы.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 104.

■ **Къалакъ тиш** клык / ал тишлени жанында ёсген тиш (*бир къауум жаныуарланы ауузларындан тышына чыгъып ёседи*). *Чоммай-Хажи, саргъалгъан къалакъ тишлерин ача, жаба келип, кесин тыялмай... ауузуна келген аман сёзлени къуйду.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 171. «*Жютю бурунгу эки къалакъ тишинге жабышдырырма»,– деп, Осман, тонгузну ушкок бла атаргъа сюймей, эслетмей кетер амал изледи.* «Коммунизмге жол», 1979, № 62.

Къалакъ эт точить косу специальной деревянной планкой / чалгъыны къалакъ бла (*3-чю магъ.*) жютю эт. *[Назир] чалгъан аман этмейди, алай чалгъысына терк-терк къалакъ этеди.* Залийханлары Ж., Жанныган жюрекле, 317. *Оракъ оргъан, къалакъ этген тауушдан къартны къулакълары сасып, сабандан чыкъды.* Толгъурланы З., Эрирей, 200.

КЪАЛАКЪЛЫКЪ *ат.* Материал для изготовления къалакъ (*в 1, 3, 6 знач.*) / Къалакъ (*1-чи, 3-чю,*

6-чы магъ.) ишлерге жараулу материал.

КЪАЛАКЪЧЫ [2] *ат.* Гребец / Къайыкъны жюрютюр ючюн къалакъны (*6-чы магъ.*) неда къалакъланы тартыучу адам.

КЪАЛАМ *ат.* Ручка (*письменная принадлежность*) / Къагъытны юсюнде жазгъанда хайырланылыучу керек – перо, стержень салыныучу таякъчыкъ. *Сёлешгеннге салам бер, Жазарыкъгъа къалам бер.* (Нарт сёз.) О *Абийдатны ариулугъун къалам бла жазып адамгъа ангылатыргъа къарыу табылмагъан, аллай бир ариу къызды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 158. *Сукъланама мен къаламгъа, Сейир тюйюлмюдю къалам – Акъ къагъытха ызын къоя, Кеси бошалып къалгъан!* Кипкелаты Х., Кёк къанатлы, 59.

КЪАЛАМАН *ат эск.* Горская охотничья обувь из кожи / Уугъа жюрюгенде кийилиучю териден тигилген аякъ кийим. *Тиге тургъан къаламанын да, чирги ийнесин да бир жанына салып, Азнор, итлени юргенлерин эшитип, арбазгъа чыкъды.* (Фольк.)

КЪАЛАМКЪАШ *сыф. къ.* **къаракъаш**. *Къаламкъаш къыз.*

КЪАЛАМАНЛЫКЪ *ат.* Кожа, пригодная для пошива обуви/ Къаламан тигерге жараулу тери. *Мухажир къалайдан эсе да къаламанлыкъ табып, эрттенликге аякъ кийимле тикдирирге мурат этди.* (Фольк.)

КЪАЛАМАНЧЫ *ат.* Умеющий шить охотничью обувь / Къаламан тигиучю адам.

КЪАЛАМТАР *ат эск.* Ящичек для письменных принадлежностей / Жазыу кереклени жюрютюрге, тутаргъа жараулу орун. *Махкемени таматасы, чуукан сакъалын къымылдата, белине жез къаламтарын сугъуп, тёре этерге махкемеге кетди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 58. *Жашчыкъ къаламтардан шакъа орунну, къаламны чыгъарып, Ахматха берди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 134.

КЪАЛАН *эт.* **1.** *страд. от* **къала** [2] / Къала [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Кёп къышлыкъларда гебенле тартылып, аракъ-аракъ болуп, таракъ тишле къаланнгандыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 151. *Табада къып-къызыл бишген гыржынны узун-узун тууралгъанлары да, тёрт жарылгъан чынар отунла сажнагъа къаланнганча, тёртгюл къаланыпдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 82. *Трактор, тауча къаланып, мешхутну бахчалагъа алып кетди.* Биджиланы Б., Джюрекни ауазы, 36.

2. Нагромождаться / Бир жерге жыйыл, тёбе бол. *Бир бирге къаланнган къаяланы, ташланы аралары-нда жаш ушкогун таякъ орунна тутуп, анга таянып ёте эди.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 43.

3. Садиться, грузиться (*в машину, на теплоход и т.п.*) / Мин (*машинагъа, арбагъа д.а.к. затха*). *Жашла барадыла Темир машинагъа къаланып, Анала къаладыла Аланы ызындан таралып.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 94. *Жаралыла къаланнган арбала бир бири ызындан тизилдиле.* Кацийланы Х., Мухаммат, 162.

4. *сёл.тил. къ.* **басын**. *Къанамат, кёзлери къарангы этип, кесин жангыдан эсгергинчи, талай адам юсюне къаландыла.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 184.

КЪАЛАНКА *ат ц.диал.* Зана-

веска в углу комнаты, за которой находится молодая невеста до окончания свадебного ритуала / Бир белгили заманнга дери отоуну мюйюшюнде жангы келинни аллына тагъылыучу жабыу, ау. *Алгъын заманда къаланка артында эки-юч ай тургъанла да болгъандыла.* (Ф о л ь к.)

КЪАЛАНЧА *ат.* Каланча / От тюшгенни кёрюр ючюн тёгерекге къараргъа ишленнген минара. *Алгъын болуучу эди суудан арлакъ барып бир бийик къаланча.* (Ф о л ь к.)

КЪАЛАНЫУ *и.д. от* **къалан** / Къалан дегенден *этим ат. Биченни тишге къаланыуу. Юйню къаланыуу. Амма хапчукланы тизгинсиз къаланыуларын жаратмады.*

КЪАЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къалан** / Къалан дегенни *араш айырмасы. Суу боюнунда талыштакла чукуй ташла артларында къаланышып турадыла.* Г у р т у л а н`ы Б., Жангы талисман, 37.

КЪАЛАНЫШЫУ *и.д. от* **къаланыш** / Къаланыш дегенден *этим ат.*

КЪАЛАТ *эт. понуд. от* **къала** [2] / Къала [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Жюнюс а, оноу этип, керти таулу къабырча, хуна тёбе къалатып, баш жанына да сын орунуна бир боз чукуй ташны сюеди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 96. – *Кесибизге батан этме къой да, элге черен артда къалатырса,– деп, Таусо Сафарны ауузуна чапды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 55.

КЪАЛАТДЫР *эт. понуд. от* **къалат** / Къалат дегенни *къатланыучу айырмасы. Хунаны къалатдыр. Гебенлени тишге къалатдыр.* ❐ *– Аскер, айт да жашлагъа, хунаны бир къалатдыр.* «Къарачаймалкъар тилни грамматикасы», 1966, 178.

КЪАЛАТДЫРЫУ *и.д. от* **къалатдыр** / Къалатдыр дегенден *этим ат. Юйню къабыргъаларын къалатдырыу. Хуна къалатдырыу.*

КЪАЛАТЫУ *и.д. от* **къалат** / Къалат дегенден *этим ат. Салам тиш къалатыу. Хуна къалатыу.*

КЪАЛАТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къалат** / Къалат дегенни *араш айырмасы. Бахчада ташланы жыйдырып бир жерге къалатыш.*

КЪАЛАТЫШЫУ *и.д. от* **къалатыш** / Къалатыш дегенден *этим ат. Юй къалатышыу.*

КЪАЛАУ I *и.д. от* **къала** [2] / Къала [2] дегенден *этим ат. Коллектив юйню къалау бла чекленип къалмайды, сюртген да этеди, хар керёгин жерине салады.* «Коммунизмге жол», 1972, № 159. *Саламны къалау, силосха орулгъан сабанланы тюбюн чалыу дегенча ишле алкъын къызыудадыла.* «Ленинни байрагъы», № 105.

КЪАЛАУ II *ат* 1. Куча, груда / Тёбе. *Отун къалау. Китап къалау.* ❐ *Таш къалауну тёгерегине басынып, адамла хар таш кесекни къолларына алып, ары-бери буруп, къыйырына кюмюш жабышханын кёрселе, бир жанына айырып, агъач гырынлагъа саладыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 122. *Бир жол Герпегежге бара эдим да, машинабыз биринчи къыланчдан ётгенлей, къарасакъ, жол жанында бир темир къалау кёрюнеди.* Г у р т у л а н ы Б., Мёлекледе къонакъда, 116.

2. *В позиции определения:* сложенный в кучу / Къаланнган, тёбе болгъан. *Ала уа [завфермала] свод-

каны бла къалау тишлени арасында башхалыкъны айыра билирге керек эдиле. К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 43. *Кадетле къая жолгъа къутулгъандан сора кишиле къалау ташланы кадетлени башларындан оядыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 317.

■ **Къалау эт** складывать, укладывать вместе, в груду, кучу, стопу и т.д. / бирге, бир жерге, тёбе эт. *[Ибрахим] энди да керек болурла деп атылмай къалгъан ташларын ожакъ жанына къалау этип кетди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 49. *Ала [Махай бла Алий] ингирде къалау этген Отунла да барадыла кюйюп.* Б а й к ъ у л л а н ы Д., Жырла бла таурухла, 32. *Андан [Чючюден] айырылып, анамы отунларын жардым, къалау этдим.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 435.

КЪАЛАУ-КЪАЛАУ *сыф.* Сложенные в кучи, стопы и т.п. / Тёбеле болуп, бир бири юсюне къаланып тургъан. *Къалау-къалау тёшекле, аланы билмеген эшекле.* (Э л б е р.) ❐ *Къалау-къалау булутла, тенгиз толкъунлача, къарангы ауанала/ата, жюзюп барып, тауланы юсюн жабадыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 94.

■ **Къалау-къалау бол** нагромождаться / тёбе-тёбе бол, тёбеле бол, бир бири юсюне къалан. *Радиоприемник жарыкъ тартыу согъады, аны жанында пластинкала, хычынлача, къалау-къалау болуп жатадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 129. *Элге жууукъ, жолу да тынч тирмен ол болгъаны себеплими, иги тартханданмы,– анда тирменлик къапчыкъла къалау-къалау болуп туруучудула.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 43. **Къалау-къалау эт** складывать, укладывать в кучи / тёбе-тёбе эт, тёбеле эт. *Жаш биченни къалау-къалау этди, сора хар къалауну бир-бир мал оруннга ташыды.* «Коммунизмге жол», 1983, № 206.

КЪАЛАУУР *ат* **1.** Караул, стража, охрана / Кимни, нени болса да саууг бла сакълагъан адамла. *Немец офицерле эшик юслеринде сюелген къалауурланы сакъ ашырыуларында машиналарына миндиле.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 120. *Халкъ Советни юйюню аллына къалауурла салдыла, терезелени тыш къангаларын гам этдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 211.

2. *кёч.* То, что служит хранителем, защитником / Жакъчылыкъ этген, сакълагъан, къоруулагъан зат. *Кавказны эрттегили бек къалауурун, Минги тау, кюнюнг ахшы болсун!* «Коммунизмге жол», 1972, № 239. *Кючлю къалауурну махтаулу ёмюрюбюзню, Кишилик, санга махтау, кишилик, жаша!* О т а р л а н ы К., Жолла, 209.

3. Караул, несение охраны / Кимни, нени болса да саууг бла сакълаучуланы, къалауурлукъ этгенлени ишлери, къуллукълары. *Къалауурда тургъан жаш, ариу кюн тийгенине къуана тургъанлай, терен ауузну терен жанындан экеулен келе тургъанларын эсленди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 326. *Къалауурда тургъан фашист солдат кеслерича: «Тохта, кимди келген?»– деди.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 11.

4. Караульный, часовой / Кимни, нени болса да саууг бла сакълагъан адам, часовой. *Кече тёшегинде Сен жукълап тургъанда, Къыралны чегинден Жауунда, боранда да Къарайды къалауур, Ычхынмаз ючюн жау.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 122.

5. Сторож, караульщик / Бир затны сакълаучу адам. *Школну къалауурун. Тюкенни къалауурун.* ❐ *Омар, чамланса, элни ичинде жангыз шауданнга къалауур салып,*

халкъны суусуз да къоюучу эди. У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 6. *Уруш башланнган кезиуде да ол аскер складны къалаууруболуп тургъанды.* «Шуёхлукъ», № 68, 50. // Объездчик (*полей, лесхоза и т.п.*) / Сабанланы, чаллыкъланы д.а.к. уллу жерлени ат бла айланып сакълаучу адам; къоруучу. *Тирлик жыйылса, къалауур неге керекди.* (Н а р т с ё з.) О *Къурман колхоз сабанланы, биченликлени къалауурууду.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 162. *[Солтан] колхозну нартюх бахчаларыны къалаууруболуп, аланы агъач тонгузладан сакълайды.* «Шуёхлукъ», № 17, 26.

6. *В позиции определения:* сторожевой / Кимни, нени болса да сакълагъан, къоругъан. *Уштулуда къалауур къош къурдула, Эшиклерин таула таба бурдула.* «Малкъар халкъ жырла», 39. *Ол элде бир къызчыкъны къалай ёлген Хапарын айтды, ахтына, бир киши Агъач талада къалауур юйчюкде.* О т а р л а н ы К., Сайламала, II, 299.

КЪАЛАУУРЛУКЪ *ат* 1. Должность и обязанности караульного, часового / Къалауурну (*4-чю магъ.*) къуллугъу, иши. *Къалауурлукъну иги бардыргъанлары ючюн командир солдатлагъа ыразылыгъын билдирди.*

2. Должность и обязанности сторожа, караульщика / Къалауурну (*5-чи магъ.*) къуллугъу, иши. *Ислам бригадирликден эсе колхозну ындырында къалауурлукъну сайлады.* ❐ *Къалауурлукъну къатынла кезиу-кезиу бардыргъандыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 316.

■ **Къалауурлукъ эт 1)** караулить, сторожить, охранять / сакъла, къоруула. *Ала уа [наратла], сабанда хар жерге жайылып, будайны алтын байлыгъына къалауурлукъ этгенча, ёседиле.* «Шуёхлукъ», № 33, 92. *Кече жукъламай, окопда къалауурлукъ этген тынч тюйюлдю.* «Шуёхлукъ», № 28, 16; 2) подстерегать появление кого / биреуню келирин сакъла. *Агъачда къалауурлукъ этген партизан жашла терекден аркъан атып, тилчини штабха элтдиле.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 52.

КЪАЛАЧ *ат.* Небольшой дискообразный хлеб, испеченный в горячей золе или сковороде / Кюлге кёмюп неда табада биширилген гыржынчыкъ. *Жюрегим къыза, отда къысхачлай, Жыл санымдан кёп эди къоранчым. Чомарт адам болушду, къызгъанчха Уллу кёрюндю мени къалачым.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 123. *– Сындырмай бишир, жанчыгъым,– дейди Чоллай къалач биширетургъан Бекболатха.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 304.

■ **Къалач агъач** палка для вытаскивания из огня готовых калачей / отдан хазыр къалачланы чыгъарыр ючюн хайырланылыучу таякъ. *Бекболат къалач агъач бла узалып, отну ышарады, жарыкъ этеди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 323. *Мыстафа нёгерлерин сакълай, къалач агъач бла къалачланы айландыра тура эди.* «Коммунизмге жол», 1969, 149.

■ **Къалачлыкъ ун** мука высшего сорта / бек иги ун, чыммакъ ун. *Артмагъымда акъ къалачлыкъ унуму Къара къышхыргъа санагъан да болду.* Б о т а ш л а н ы И., Ауул, 10.

◆ **Къалач къурукъ** долговязый / узун, арыкъ. *[Гугурук:] Эй, жууугъум, къалач къурукъ, сен билемисе, бизни иебизни башында жумуртха танкысы чакълы бир акъылы жокъду.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 321. **Къалач эт** сворачивать хвост калачиком (*о животных*) / къуйругъунгу буруп, тёгерек эт (*жаныуарланы юсюнден*). *[Гутчачыкъ] Беш тырнакълы парийча, Къалач этип къуйругъун, Бёрю ке-*

серге сакълайды Иесиниң буйругъун. О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 56. *Къолан къуйрукъчугъун къалач этип, [бузоу] узун, хылеу аякъларын батмакъда тиреялмайын, жутланып, эмчекни ауузундан иймей, хамхотчугъу бла желинни керилип, хыны тюртеди.* «Алчыла», 85.

КЪАЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **къала** [2] / Къала [2] дегенни *араш айырмасы. Жашла, эришип, гебенле къалашадыла.*

КЪАЛАШДЫР *эт. понуд. от* **къалаш** / Къалаш дегенни *къатланыучу айырмасы. Аталары жашланы печь къалашдырып сынады.*

КЪАЛАШДЫРЫУ *и.д. от* **къалашдыр** / Къалашдыр дегенден *этим ат. Хуна къалашдырыу. Тиш къалашдырыу.*

КЪАЛАШЫУ *и.д. от* **къалаш** / Къалаш дегенден *этим ат. Хуна къалашыу.*

КЪАЛГЪАН-БУЛГЪАН *къауум. ат къарач. къ.* **къалгъан-къулгъан.** *Эбин тапхан – эки къабар, эбин тапмагъан къалгъаннга-булгъаннга чабар.* (Н а р т с ё з.) О *Былайгъа юйюрсюнюп, къалгъанны-булгъанны чёплеучю къанатлыла да хужу къалгъанларын ангылагъанча, къанат къагъып, къонуп тургъан бутакъларындан айырыладыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 186. *Афендини къатыны Мыстафаны къалгъан-булгъан бла тойдуруп, тауусулмагъан жумушларыны бирине салды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 186.

КЪАЛГЪАН-КЪУЛГЪАН *къауум. ат* **1.** Отходы, остатки, объедки, отбросы / Хайырланылгъан затны жараусузгъа чыкъгъан, жараусуз болгъан кесеги. *Ингир болуп, ашаргъа чёкселе, кеслери ашап-ичип, иги тоюп, Асланнга уа къалгъан-къулгъанны бере эдиле.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 94. *Алгъын столяр цехде къангаладан тюшген къалгъан-къулгъанланы отун орунуна жаратып тургъандыла.* «Коммунизмге жол», 1983, № 162.

2. Остатки (*от класса, группы людей*) / Бёлек, къауум. *Душман жыйынны къалгъан-къулгъанлары, артха бурулуп, къачадыла.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 158. *Кулакланы, байланы, бийлени къалгъан-къулгъанлары бизни бу оруннга ургъандыла.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 74.

КЪАЛДАШ *эт. эск.* Схватываться в драке, сцепляться / Сермеш, тутуш, бууш. *Эмегенле алай къалдаша туруп, Ёрюзмек жыйынын да алып, артха айланып кетди.* (Ф о л ь к.) ❐ *Мазан бла эмеген силдешип, къалдашып тебиредиле.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 185.

КЪАЛДАШЫУ *и.д. от* **къалдаш** / Къалдаш дегенден *этим ат.*

КЪАЛДЫР *эт.* **1.** Оставлять что / Бир затны толу хайырланма, тюбюнде бир кесегин къой (*асламысында угъайлаучу формалада жюрютюледи*). *Хабийбат стаканда бир тамычы къалдырмай ичди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 187.

2. Оставлять (*после уроков, в колхозе и т.п.*) / Кимни болса да бир мурат бла тый. *Устаз дерсни этмей келгенлени дерследен сора къалдырып, юйге берилген ишни жангыдан ангылатды.* ❐ *[Директор:] Классны колхозда къалдыргъан тынчды, алай аны анда тыйгъан, кечиндирген къыйынды.* «Шуёхлукъ», 1969, № 43, 90. // Оставлять (*на службе, на кафедре и т.п.*) / Иш, къуллукъ д.а.к. зат бе-

рип. кимни болса да бир жерде тый, кетирме. *Ахматны иги окъугъаны ючюн университетни илму совети аспирантурада къалдыргъанды. Тырман этсем да, жашны къуллугъунда къалдыргъандыла.* // Оставлять (*напр. на второй год*) / (*Классдан классха, курсдан курсха*) кёчюрме. *Школда беш сабийни экинчи жылгъа къалдырыргъа тюшдю.*

3. Выиграть в игре в шахматы, шашки и т.п.) / Къаллай болса да бир оюнда биреуню хорла, къыт. *Исхакъ Борисни шахмат оюнда юч кере къалдыргъанды.*

КЪАЛДЫРМАЙ *мард.сёзл.* Все, всех / Барысын да, битеуюн да, саулай; кишини да, затны да къоймай. *Сатанай, башындан башлап, ол жашчыкъны къалай туугъанын, къалай тапханын, къалай ёсдюргенин къалдырмай Ёрюзмекге айтды.* «Нартла», 83. *Таудагъы кийиклени Къалдырмайын жояр эдим. Къурутуп Чирик кёлню, Минги тауну ояр эдим.* «Шуёхлукъ», № 3, 38.

КЪАЛДЫРТ *эт. понуд. от* **къалдыр** / Къалдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. [Жамийлят:] Мен антсызма, сиз мени мында тилеп къалдыртырча этмесем.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 127.

КЪАЛДЫРТЫУ *и.д. от* **къалдырт**/Къалдырт дегенден *этим ат.*

КЪАЛДЫРЫЛ *эт. страд. от* **къалдыр** / Къалдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. ЮАР-ны келечилерини арасында тюбешиу энтда бир ненча кюннге къалдырылгъанды.* «Коммунизмге жол», 1975, № 223. *Малла семиз болгъанда, къыралгъа берилмей къалдырылгъандыла, энди уа азгъандан сора берирге тюшеди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 73.

КЪАЛДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къалдырыл** / Къалдырыл дегенден *этим ат. Жашны институтда аспирантурада къалдырылыуу ахлуларына уллу къууанч болду.*

КЪАЛДЫРЫУ *и.д. от* **къалдыр** / Къалдыр дегенден *этим ат. Биреуню айыпха къалдырыу. Малланы кече арбазда къалдырыу. Адамны къуллугъунда къалдырыу.*

КЪАЛЖА *ат* 1. Кушанье, приготовленное из мелко нарезанного мяса / Уакъ тууралгъан этден этилген аш. *Бекболат акъ мияла табакъны семиз эт къалжасын тауусхандан сора да жугъусун тили бла жалайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 418. *Арыгъан солдатла уа энди, къалжадан тоюп, Жатып жукълайдыла жашил кырдыкда.* О т а р л а н ы К., Жолла, 121. *«Бу чоюнда уа къалжа асыры къара болгъандан, бир-бирде ашарыгъым окъуна келмейди» – дедим мен.* «Шуёхлукъ», № 41, 98.

2. *кёч.* Хаос, неразбериха / Къатыш-къутушлукъ. *Ол къатышны, табийгъат къалжаны ичинде нюр жанады: ол нюрню жарыкъ таякълары къара булутланы сюнгюча тешип ётедиле.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 70.

3. *къарач. къ.* **къалау II.**

■ **Къалжа бол** къатыш-къара бол (*къ.* **къатыш**). *Болду дуния къара-къатыш, болду къалжа, Бу не сейир, не тамашады, ий маржа!* М а к ы т л а н ы С., Жашауну ауазы, 90. *Отоуда китапла, быстырла чачылып, хар бары да жеринден тебип, къалжа болуп эдиле.* «Шуёхлукъ», № 63, 42. **Къалжа эт** къатыш-къара эт (*къ. къатыш*). *Кесибизни къураялмай,. чачылышып къалсакъ а, [душман] бизни къалжа этип, ашап къоярыкъды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 213. *Ол кюн немец аскерчиле элден къачаргъа хазырлана, адам-*

ны, малны да къалжа этдиле. «Коммунизмге жол», 1983, № 204.

КЪАЛЖАЛА *эт. сёл. тил.* Кромсать / Хылы-мылы, къалай болса алай туура (*этни*). *Жашчыкъ учаны санлаялмай, балта бла къалжалап жыйды.*

КЪАЛЖАЛАН *эт. страд. от* **къалжала** / Къалжала дегенни *зорлаучу айырмасы. Аппа, этни, тап тууралмай, къалжаланнганын кёрюп, жашлагъа айып этди.*

КЪАЛЖАЛАНЫУ *и.д. от* **къалжалан** / Къалжалан дегенден *этим ат.*

КЪАЛЖАЛАТ *эт. понуд. от* **къалжала** / Къалжала дегенни *къатланыучу айырмасы. Амма къой бутну санлай билмеген жашына берип къалжалатханына ачыу этди.*

КЪАЛЖАЛАТЫУ *и.д. от* **къалжалат** / Къалжалат дегенден *этим ат. Этни къалжалатыу.*

КЪАЛЖАЛАУ *и.д. от* **къалжала** / Къалжала дегенден *этим ат. Этни къалжалау.*

КЪАЛЖАЛЫКЪ *ат.* Мелкие куски мяса для приготовления къалжа / Къалжагъа жараулу уакъ тууралгъан эт. *Жигит атам, къалжалыкъча, тууралгъанды, Жигит Гелляны санлары ууалгъанды.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. *Зауурбек сызгъырыу белги бергенде, Къалжалыкъча, къатышдыла аскерле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 76.

КЪАЛИЯН *ат.* Кальян / Восток халкълада тютюн ичерге жюрютюлген, сууну ичи бла ётдюрюлюп, тютюню тазаланып чыгъарча этилген прибор. *Къарыусуз атасы бла онгсуз, жаланнгач къарындашчыгъын отуннга ийип, кеси жылы юйде къалиян бокъсурата тургъан Таусолтанны тапса, [жаш] этин тишлери бла жыртыр эди.* Боташланы А., Жашауум, 90.

КЪАЛИЯР *ат* 1. Черемша/ Татыуу, ийиси да сарымсакъгъа ушагъан агъачда ёсюучю сохан. *Мыртазны бети къалияр жутханча болду.* Кацийланы Х., Мухаммат, 11. *Уучула, малчыла эм сабий-сюбюйле былайгъа къалияр къазаргъа келиучюдюле.* Зокаланы З., Солуу кюн, 75.

2. *В позиции определения:* черемшовый / Къалиярдан этилген. *Къалияр варенье.* ❐ *Къалияр тузлукъну ийиси адамланы бурун тешиклерин дыгъыл этеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 82.

◆ **Къалияр къаз** страдать, испытывать трудности / Бек къыйнал. *Къаладан тюшюп [Гилястырхан], Рачыкъауну мыллыгына жуукъ келип: «Ыхы, энди къалияр къазып жат»,– деп, кюбесин тешерге тебирегенде, этген къоркъууна тюбейди.* «Нартла», 216. *Ахырында, къалияр къазарыкъ ахлулары, каклары болмагъан жерге къалакъларын сугъуп, Ыйналукъну сюйгенича этерге къоймадыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 62. **Къалияр къууур** оскорблять, проклинать / аман сёзле айтып, жанына бек тий, сыйын тюшюр, къаргъыш эт. *Тийре къатынла да Акъбийчени къылыгъына юйреннген болур эдиле, аны ауузу от чагъып, къалияр къууруп тургъанлыкъгъа, ала ишлерин этерден къалмай, сырсыз бийчени жуабын а ичлериньден берип тура эдиле.* «Коммунизмге жол», 1983, № 172.

КЪАЛИЯРЛЫКЪ *ат.* Очень злой, полный злобы, злости / Бек огъурсуз. *Къанукъланы къалиярлыкъ къарт бий, Кёзюлдюреуюкню салып, къарайды.* «Малкъар халкъ жырла», 62.

КЪАЛКЪ *эт.* **1.** Взлетать, подниматься в воздух / Кёкге кётюрюл. *Аулакъ къанатлыла кёкге къалкъып Жаз аллына, ашыгъып, къарайдыла, Жубуранла да суукъдан жалкъып: «Мартдан он кюн къалды»,– деп, санайдыла.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 52. *Анда-мында жангы биченчи жыйынланы къошларындан кёксюл от тютюнлери хауагъа къалкъады.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 129.

2. Парить (*о соколе, ястребе и т.п.*) / Кёкде къанатланы жайгъанлай, къымылдатмай уч. *Бийик кёкде узункъанат къушла сабыр къалкъадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 42. *Кёз жетдире туарчыгъа, атчыгъа, Дуппур башы кёкде къалкъады къартчыгъа.* «Жилтинле», 332. // **Летать высоко в небе** (*о самолете*) / Кёкню бийигинде уч (*самолётну юсюнден*). *Къурч къушла хауада къалкъып жюзерле, ала, къанатларын керип урсала, къанлыны тамырын жиги бла юзерле.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 102.

3. Плавать на поверхности / Сууну башында жюз. *Ол заманда кюню болгъан жарыкъ, бай къатынны къара жыйрыгъыны юсюнде инжиле жылтырагъанча, жулдузла да анда-мында аз белгили жылтырай эдиле, кёкде къара къатапа булутла, къара тенгизни боюнларында кемеле къалкъа эдиле.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 40. *Ибрагим, сол жанына бурулуп, кёпюрню тёбен жанына къарагъанында, Солманны акъ кийиз къалпагъы, сууда къалкъып, кеси да шорхалада тыпырдай баргъанын кёрдю.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 143.

4. Всплывать, подниматься из глубины воды на поверхность / Сууну терининден башына чыкъ. *Ажир [суугъа] салтача ташайды, Къангача къалкъды.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 24. *Сыбызгъы тартып, ёлюк излейдиле: «Жыргъа ёлюк къалкъады»,– дейдиле.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 118.

КЪАЛКЪА [1] *ат.* Защитник *кого-чего-л.* / Кимни, нени болса да биреуден, бир затдан къоруулар адам. *Бу юйню къалкъасы барды.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 215.

КЪАЛКЪА [2] *къарач. эск.* Къол аяз (*къ.* **къол**). *Ата журт жылы къучагъын жайып эркин, Кюн жарлыгъа нюрюн себип ийген бир кюн, Къонгур жылларындан тоюп, дынг тогъайып, Сёгюнч бетде неге эсе да мынгайып, Тобукъланып, къалкъаларын кёкге жайып, Аллахындан тилей эди эфенди Найып...* Ё р т е н л а н ы А., Жазгъанларыны сайламалары, 230.

КЪАЛКЪАН *ат эск.* Щит / Бычакъдан, къылычдан, садакъдан, окъдан д.а.к. затладан къорууланыр ючюн жюрютюлген саут. *[Дебет] кюбелени, къалкъанланы ишлегенди, Усталыкъны ол эбине тюшюннгенди.* «Нартла», 132. *Кюбе, къылыч, такъыясын, къалкъанын, Жилик жауну сюртюп тамам, аламат, Аталары тутхандыла сакълыкъда, Болмайыкъ деп сауутлагъа хыянат.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 47.

КЪАЛКЪЫ *эт.* **1.** Задремать / Жукъу басып, кёзлеринг къысылып, жукълагъан халда бол. *Ёрюзмек, тешинмегенлей, тапчаннга таянып, къалкъый да уяна, жашын сакълап тура эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 191. *Къарангы мукут этген уруда, къычыра-къычыра эригип, [Темуркъа] олтуруп, жаны саулай къабыргъа кирген адамча, уруну бир жанына таянып, къалкъыргъа кюрешди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 58.

2. *кёч.* Пребывать в спокойном,

недвижимом состоянии (*о чём-л.*) / Къымылдамай, шош халда тур (*бир затны юсюнден*). *Сабыр кечени къоюнунда, жукълагъан кёлню сыртында айдан ургъан жарыкъ, узун тартылып къалкъыйды.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 75. *Дых тауну бла Къоштан тауну жютю тёппелери бла бир тизгинде тауланы къар башлары чууакъ кёкде агъарсала да, табийгъат къалкъып тургъанчады, тюзлеге сериуюн аязлары урмайдыла.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 7. *Ышый эдиле ёшюнлерин, жуукълашып, [толкъунла], Къалкъый эдиле жер да, кёк да, къучакълашып. Жел шаушалды, жарыкъ айны кёкде кёрюп, Ай ышарады, нюр жарыгъын жерге берип.* «Шуёхлукъ», № 5, 61.

3. *кёч.* Прекращать временно свое движение (*о тумане, тучах и т.п.*) / Жюрюп тургъанынгы бир кесек заманны ичинде тохтат (*туманны, булутланы юсюнден*). *Быттым этген сюрюулеча, Къалкъый булутла, Кёрюнедиле, кюзгюдеча, Жайлыкъла, чатла.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 12. *Ёзенни баргъан уллу сууну боюнунда кёксюл тубан къалкъып турур.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 175.

КЪАЛКЪЫТ *эт. понуд. от* **къалкъы** / Къалкъы дегенни *къатланыучу айырмасы. Сабийни къалкъыт.* ❐ *Къызыулукъдан эм аязсызлыкъдан агъачны хар шыкъырты бир иничке тауушха бурулуп, ол тауушa, тебиретген этгенча, къалкъыта эди.* «Шуёхлукъ», 1979, № 43.

КЪАЛКЪЫТДЫР *эт. понуд. от* **къалкъыт** / Къалкъыт дегенни *къатланыучу айырмасы. Биреуню эрикдирген сёзюнг бла къалкъытдыр.*

КЪАЛКЪЫТДЫРЫУ *и.д. от* **къалкъытдыр** / Къалкъытдыр дегенден *этим ат.*

КЪАЛКЪЫУ [1] *и.д. от* **къалкъ** / Къалкъ дегенден *этим ат.*

КЪАЛКЪЫУ [2] *и.д. от* **къалкъы** / Къалкъы дегенден *этим ат. Ингирде ишден арып келип къалкъыу. Китап окъуй тургъанлай къалкъыу.*

КЪАЛКЪЫУ [3] *ат.* Дремота, сон, забытьё / Жукъусурагъан, жукълай баргъан хал. *Кёзюне къалкъыу келсе [Жансох], къумгъандан къол аязына сууукъ суу къуюп, бетин сылайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 300. *Жай ингирни салкъынында Сени бла ушакъ этеме, Элни уа, тынч къалкъыуунда, Кече шошлугъун эшитеме.* М а к ы т л а н ы С., Жашауну ауазы, 25.

◆ **Къалкъыугъа кет** впадать в дремоту / жукъугъа хорлат. *Харун сырт башында олтуруп, малланы мамыр отлагъанларына къарай, къалкъыугъа кетди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 51. *Балачыкъла бутдукъ жухчукълары бла къарын тюбюн къозгъагъанлары хычыуун кёрюнюп, киштик къалкъыугъа кетеди.* «Шуёхлукъ», № 9, 107. **Къалкъыугъа кир** *къ.* **къалкъы 1.** *Добай бла Махмут, къалкъыугъа кирип, бек ахырында къаты жукъладыла.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 140. *Сурат, хапарын бошап, къалкъыугъа кирди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Типирыуну хапары, 59. **Къалкъыу эт** *къ.* **къалкъы 1.** *[Ананг] Кече сайын тёшегингде олтургъанды. Къалкъыу эте бешигинге баш ургъанды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 116. *Бирде мен окопда къалкъыу эте тургъанлай, сен бешикден жыгъылып, бир бек элгендирген эдинг!* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 59

КЪАЛКЪЫУЧУ *ат.* Поплавок

(*легкий предмет*) / Чабакъ тутхан кезиуде къымылдап, чабакъ ыргъакъны жутханын билдириучю зат.

КЪАЛЛАЙ *алм.* **1.** *сор.* Какой? / Бир затны ышаныны, шартыны юсюнден сорууну билдиреди. *[Эмеген Сосурукъгъа:] Ючюнчюсю къаллай оюнду?* «Нартла», 86. *[Азирет Ахматха:] Къарындашым, къаллай къууанч хапар айтаса?* «Шуёхлукъ», № 69, 24. // В риторических вопросах и восклицаниях употребляется для выражения эмоциональной оценки явления, действия, субъекта (*удивления, негодования, восхищения и т.п. кемчем-л.*) / Риторика соруулада бла къычырыулада бир халгъа, болумгъа, ишге, адамгъа сезим багъа бичгенде хайырланылады (*бир затны аламат кёргенде, анга сейирсиннгенде, ачыуланнганда д.а.к.*): *[Мурадин:] Къаллай иги адамды ол Жансох!* «Шуёхлукъ», № 74, 19. *Кочар, кёрдюнгмю, мен санга къаллай хайыр этдим?* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 195.

2. *байл.сёз.* Употребляется в качестве союзного слова / Байлау сёзню орунуна жюрютюледи. *[Хамызат:] Азирет, ишлеген эт ансы, ишни къаллайын сюйсенг, аллайын берейик.* «Минги Тау», № 4, 37.

■ **Къаллай бир** сколько **1)** *къ.* **ненча.** ... *Къайсы бай согъумгъа къаллай бир мал кесгенин билесе.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 172. *– Жангыз бир диским барды, аны да патронлары толу тюлдюле. Сеннге къаллай бир керекди?– деди Хамит Халлиугъа къарап.* «Жанкъылыч», 240; **2)** какое большое количество!, как много! / кётюртюучю айтымлада бир затны бек кёп болгъанын билдиреди: нечик кёп!, къалай кёп! *«Исса ичиучюдю, сабийлерибизни неге юйретирикди ол»,– деп, айланнган тиширыула энди уа: «Жазыкъ Исса, къаллай бир къыйынлыкъ кёргенди!»– деп, къуш-муш этгенлерин ма бу къулакъларым бла эшитгенме.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 41. *Ол заманда анда къаллай бир ёхтемлик бар эди, кеси да Мустафирге башха кюнледен эсе ариу кёрюне эди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 9; **3)** в придаточных предложениях меры и степени употребляется в качестве союзного слова / бойсуннган мардачы айтымлада байлау сёзню орунунда жюрюйдю. *Мени къаллайгъа санасанг да, сана, ачыкъ айтыргъа излейме: сени кёрюрге къаллай бир талпый эсем, аллай бир да кёрюрге къоркъа эдим.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 28. **Къаллай бир болса да** сколько-нибудь, сколько-то / бир кесек, бир белгисиз сан. *Ал сюймеклигинги тапмасанг да, юй болуп жашайса, сабийлеринг ёседиле, уллу сюймеклигингден къаллай бир болса да бир кесегин сени сюйген тиширыугъа бересе.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 31. **Къаллай да** любой, всякий / не тюрлю да, нелляй да. *Ач адамгъа ашны къаллайы да татлыды.* (Н а р т с ё з.)

КЪАЛЛАЙЛА *хал.сёзл. къ.* **къаллай 3**, нечик. *[Тиширыу:] Да сора бардым, къаллайла бардым эсе да, хоншубузгъа, кеси да молла кибик эди, жийиргенчли.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 37.

КЪАЛМАЙ *алм.* **1.** Все / Варысы да, битеую да, саулайы да. *Элни адамы къалмай, гюрбежи аллы ныгъышха жыйылып, Дауутну тутулгъан хапарын айта эди.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 13. *Ишни сюйген шош жюрекли эллеринг Къалмай жангы юйледен толгъандыла, Ойнай, кюле, жарыкъ болуп кёллери, Ёзенлеге жангы хурмет салгъандыла.*

Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 19.

2. Не только / Къуру ол угъай. *Телевизор адамны кёзлерин аурутхан къыллы къалмай, аны санын, чархын да арытады.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 106. *Шофёр тюшюп, Хасанны къатына келип: – Былайда тюш, ансы шахарда сени ючюн мен айып алгъан бла да къалмай, тазир тёлерге да боллукъма, ангыладынгмы? – деди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 8.

КЪАЛМУКЪ *сыф.* Калмыцкий / Къалмукълуланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Къалмукъ тил. Къалмукъ литература.*

КЪАЛМУКЪЛУ *ат.* Калмык / Къалмыкияда жашагъан асламлы миллетни адамы. *Бизни бла бирге аспирантурада къалмукълула да окъуй эдиле.*

КЪАЛМУКЪЧА *хал.сёзл.* По-калмыцки (*напр. говорить, писать*) / Къалмукъ тилде. *Къалмукъча жырла. Къалмукъча жаз.*

КЪАЛПАКЪ *ат* **1.** Шляпа (*головной убор*) / Жюнден неда башха къаты материалдан этилген тёппеси бла кенг къанатлары болгъан тёгерек баш кийим. *Ибрагим, сол жанына бурулуп, кёпюрню тёбен жанына къарагъанында, Солманны акъ кийиз къалпагъы сууда къалкъып, кеси да шорхалада тыпырдай баргъанын кёрдю.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 143. *Къарасам, аны [дорбунну] ичинде салкъын ауанада таш шинтикни юсюнде салам къалпагъы бла тиширыу олтуруп турады.* «Шуёхлукъ», № 79, 34. // Шлем (*скафандра*) / *Скафандрны адамны башына къапланыучу кесеги. Ибрагим, скафандрны къалпагъын да артха къайырмай, жерге тюшдю.* «Шуёхлукъ», № 55, 88.

2. *кёч.* Купол (*строения*) / Къурулушну тёгерек жабылгъан башы. *Минараны тёппе къалпагъыны тюбюнде иничке ауаз тёгерекни таралтады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 104.

3. *кёч.* Крышка овальной или конусообразной формы к разным предметам / Бир затны башын жабар ючюн хайырланылыучу тёгерек конус не зугул формалы башчыкъ. *Сеялканы кёпюрчюгюнде тохтап, [жаш] аны урлукъ къуюлгъан орунчукъларыны къалпакъчыкъларын ачып-ачып къарайды.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 100.

КЪАЛПАКЪЛЫКЪ *ат.* Материал на шляпу / Къалпакъ этерге жараулу зат. *Тюк айырып, жигер, ариу тау къызла, Къалпакълыкъла урадыла къалпакъгъа. Сюйгенлери, жаш тенглери киерча, Кюз биченнге кете туруп жалпакъгъа.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 51.

КЪАЛПАКЪЧЫ *ат.* Шляпник, мастер, изготовляющий шляпы / Къалпакъла этиучю уста. *Туристле къалпакъчы къатындан къалпакъла сатып аладыла.*

КЪАЛТА *ат эск.* Кисет из бараньей мошонки / Къочхарны бюртюклерини къабындан жарашдырылгъан тютюн орун.

КЪАЛТАКЪ *сыф. къарач.* Чванный, себялюбивый / Кётенли, махтанчакъ, кесин сюйген. *Ол къалтакъ жашды.*

КЪАЛТЫРА *эт.* **1.** Дрожать, трястись, сотрясаться / Терк-терк чайкъалып къымылда. *Сууукъдан къалтыра. Саплары къалтырайды.* ❐ *Сууну къатында бусакъ тереклени уллу жашил чапыракълары*

аяз тылпыудан къалтырай, бир бирине тийип, шыбырдай эдиле. «Жарыкъ жолда», 86. *Аны [ананы] эринлери къалтырап, кёзлеринден акъгъан уллу тамычыла тёнгереп, жастыкъгъа тюшедиле.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 52. // Мигать, мерцать (*о свете, огне*) / Жана, ёчюле тур, жылтыра (*жарыкъны, отну юсюнден*). *Ууакъ къалтырай, жансыз жулдузла къыйырсыз кёкню терининден суукъ жылтырайдыла.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 147. // Звучать прерывисто, неровно (*о голосе, звуках*) / Бёлюнюп-бёлюнюп эшитил, чыкъ (*ауазны, тауушну юсюнден*). *Батыр къалтырагъан ауаз бла жашаунда биринчи кере ётюрюк айтды.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 83. *Матрос, ёню къалтырай, бизге, сагъышлы къарап, сёлеше эди.* «Шуёхлукъ», № 10, 6. // Учащенно биться, трепетать (*о сердце*) / Терк-терк ур (*жюрекни юсюнден*). *Чолпан жулдуз жылтырайды, Къыз жюрегим къалтырайды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Заман жели, 44.

2. Содрогаться (*о земле, горах и т.п.*) / Теп, чайкъал (*жерни, тауланы д.а.к. затны юсюнден*). *Хамызат батыр олтургъан жер къалтырады, Жер жарылды, Хамызат жерге ташайды.* А х м а т л а н ы А., Жаз келди, 93. *Бир-бирде уа кёк алай ачы кюкюрей эди, тап, дорбунчукъ, къалтырап, юсюбюзге ауып, эзипми къояды дей эдик.* «Шуёхлукъ», № 6, 93.

3. Бояться, трепетать / Къоркъ. *Къуш ургъан тауукъча, жунчуп, къалтырай, къача эдиле, жолларын кёрмей, бий, бай.* «Шуёхлукъ», № 5, 53. *Антча сыйлы буйрукъ элте сермешге, Баргъандыла солдат борчну толтура. Жау къачханды, ала кирселе ичге, Жютю совет сюнгюледен къалтырап.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 176.

КЪАЛТЫРАТ *эт.* 1. Трясти, вызывать дрожь, шевелить *кого-что* / Къалтырагъан халгъа келтир. *Ана, санларын ууакъ къалтыратып, шош жылады.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 6. – *Жашым, ол эки къабырны эслеймисе? – деп, онг къолун къалтырата, балан бармагъын алгъа чюелтди.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 27. *Аны [Ибрагимни] жюреги асыры терк ургъандан, къол тамырлары къолларын къалтыратадыла.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 29.

2. Колыхать / Ары-бери чайкъа, къымылдат (*жел битимлени*). *Бийик агъачны жел бек къалтыратады.* (Н а р т с ё з.) О *Жел чырпы башларын хыны къалтырата, жерге ийилтип башлады.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 100. *Минги тауну жели хорлауну байрагъын сау жылны къалтыратханлай тургъанды.* «Шуёхлукъ», № 51, 44.

3. Шевелить (*напр. губами*) / Акъырынчыкъ къымылдат (*эринлени*). *Налтех, баш эринин къалтыратып, ёрге жыйырып, сет-мет баш тишлери бла тюп эринин къапды.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 133. *А-а-мин! – деп, жумуп тургъан кёзлерини къыйырын жамагъатха жетдире, [афенди] эринлерин къалтыратып башлады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 334.

4. Содрогать / Титирет. *Шамил бла Тёленни тракторлары, къарны жырып, къумлу къазах тюзню тауушу бла къалтыратып барады.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 37. *Жангызлайын ёле тура эди тау, Кёк кюкюреу къалтырата дунияны.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жангы китап, 86.

5. *кёч.* Пугать *кого*, внушать страх *кому* / Къоркъут. *Халкъны алдап къалтыратхан, айт, молла: Къайдадыла сиз айтыучу тюз жолла?* К ъ а р а к е т л а н ы И., Сайламалары, 51. *[Хажи-Осман:] Былайы мени кёп къалтыратхан-*

ды. З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 34. *Махтанчакъ ит фашистлени Энтда бютюн къалтырат, Севастополь эм Одесса, Ленинград эм Сталинград.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 86.

КЪАЛТЫРАТДЫР *эт. понуд. от* **къалтырат** / Къалтырат дегенни *къатланыучу айырмасы.*

КЪАЛТЫРАТДЫРЫУ *и.д. от* **къалтыратдыр** / Къалтыратдыр дегенден *этим ат.*

КЪАЛТЫРА-ТИТИРЕ *эт.* **1.** *къ.* **къалтыра 2.** *Таула къалтырап-титиреп, топла атылдыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 282.

2. *къ.* **къалтыра 5.** *[Масхут Тахирге:] Болуп а не боллукъ эди анга [Жашыугъа], хар кимден къалтырай-титирей айланады.* «Шуёхлукъ», № 76, 34.

КЪАЛТЫРАТЫУ *и.д. от* **къалтырат** / Къалтырат дегенден *этим ат. Башын къалтыратыу. Желни тереклени чапыракъларын къалтыратыуу хычыуунду.*

КЪАЛТЫРАУ *и.д. от* **къалтыра** / Къалтыра дегенден *этим ат. Бизни ауур тынгылаубуз къалтыраугъа айланып, андан жарыкълыкъгъа, таукелликге ётюп, аны [аппаны] аллына чыкъдыкъ.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 83. *Ол кезиуде рельсни къалтырауу поездни келгенин билдирди.* «Шуёхлукъ», № 28, 85.

КЪАЛТЫРАУУКЪ I *ат* **1.** Дрожь/Санланы (*суукъдан, ауруудан д.а.к. затдан*) терк-терк къалтыраулары. *Андан сора Жанчыкъ къалтырауукъну хорлап, санларындан къыстады.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 117. *Анасы кючсюндю, сора сабыр туруп, къоркъуулу къалтырауугъун тыяргъа кюреше, сёлешип башлады.* «Коммунизмге жол», 1983, № 103.

2. Пребывание в постоянной тряске (*о части тела*) / Адамны санларындан бирини неда бир къауумуну тохтаусуз къымылдап турууу. *Азамат, санлары, эти аны сезимине бой салмай, къалай эсе да бир сер къалтырауукъну кючюнден къыркъылып, бир тюпсюз теренликге кетип баргъанын ангылады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 49. *Ол палахны кёргенде, Темиркъан абызырады, таякъчыгъы да къолундан тюшдю, бети да саргъалды, мыйыкълары да, боза аякъгъа кёмюлюп чыкъгъанча энишге созулдула, бутларына да къалтырауукъ тийди.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 9.

КЪАЛТЫРАУУКЪ II *сыф.* Трясучий / Къалтырап туруучу. *Къарт эчкиге тюк чыкъса, къалтырауукъ болур.* (Н а р т с ё з.) О *Тиширыу къалтырауукъ къолу бла къысды къара бурма чачлы жашчыгъын кёкюрегине.* К ё б е к л а н ы Б., Кюнню тюбюнде экеулен, 4. *Петронийни башын тюйюп, къалтырауукъ этгендиле, аякъ бармакъларын кесгендиле.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 89. // Звучащий прерывисто, неровно (*о голосе, звуках*) / Къалтырагъан, бёлюнюпбёлюнюп чыгъыучу (*ауазны, таушну юсюнден*). *Адамланы башындан бийик къалтырауукъ ауаз чыкъды.* «Шуёхлукъ», № 39, 20.

◆ **Къалтырауукъ алды** *къ.* къалтырауукъ тийди. *Биягъы Эгеуню къалтырауукъ алды, болсада, кесинди жунчугъанын жашырыр умут бла махтанды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 379. *Фатиймат а кичи жашчыгъын да къоюнуна къысып, къоркъгъан къалтырауукъ алып олтурады.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 105. **Къалтырауукъ тийди** бросило кого в дрожь / (*от холода, страха, волнения*) / къалтырап башлады. *Лёвканы кёр-*

генимлей, бутларыма къалтыраукъ тийди, къарыным ичине тартды, жюрегим тынгысыз уруп башлады. К ъ о д ж а к ъ л а н ы Т., Сыргъачыкъла, 62. *Бир къыйынлыкъ тюшер сени жанынга, Къалтыраукъ тие сени санынга.* Б у д а й л а н ы Х., Алтын тау, 35.

КЪАЛТЫРАШ *эт. взаимн.-совм. от* **къалтыра** / Къалтыра дегенни *араш айырмасы. Ол экиси къалтырашып турадыла, Бусагъатдан ёлтюрюллюк сунадыла.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

КЪАЛТЫРАШЫУ *и.д. от* **къалтыраш** / Къалтыраш дегенден *этим ат.*

КЪАЛЧАН *ат.* Колчан / Эртте заманда териден, агъачдан, металлдан д.а.к. затдан этилип, садакъ окъланы жюрютюр ючюн хайырланылыучу артмакъ, орун. *[Сосурукъ] къылычын билеп, къылкъыяр этип, жанына алды, садакъны боюнуна атды, окъланы да къалчаннга жыйды.* «Нартла», 92.

КЪАЛЫМ *ат этн. сёл. тил. къ.* **къалын**. *Къалымсыз къатын алсанг, къайынладан берне алмазса.* (Н а р т с ё з.) О *Мында да къалым тёлеу, некях этиу адетле жюрюйдюле.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 77.

КЪАЛЫМДЫКЪ *ат.* Остаток *чего-л.*/ Бир затны къалгъан кесеги. *Ол къыйын жолоучулугъунда Жарнес Тюркге желкен кеме бла ётген эди, анда уа азапны ахыр къалымдыгъына дери сынады, ырысхы, жан тынчлыкъ угъай, къабыр юлюш жеринде тилер кюнге жетди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

КЪАЛЫН [1] *ат этн.* Калым, выкуп за невесту. *Къатын алгъанда, къыз ючюн берилиучю ахча, мал эм башха затла. Къатын алып, юйдегили болсун деп, Эл оноучу некях этгенди уланнга. Алтын, кюмюш, малла бере къалыннга, Кесаматын тохташдырып арада.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 47. *Къызны арбазда тутдула, Къалын бергеннге сатдыла. Къалды жюреги къаралып, Сюйгени ючюн таралып.* «Шуёхлукъ», № 2, 47.

2. *В позиции определения:* калымный, выкупной / Къалыннга бериллик неда берилген. – *Хош келдигиз, къонакъла,– деп, къыз саламлашханды,– къалын малымы кесим айтыр эдим, шериятда уят жокъду дегенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 189. *Маржанны атасы къызын къалын малгъа сукъланып сатады.* «Шуёхлукъ», № 13, 132.

КЪАЛЫН [2] *сыф.* **1.** Густой, частый / Бир бирге жуукъ тургъан, бирча затладан къуралгъан. *Къалын будай. Къалын чач.* ❐ *Аны [Аминатны] субай санлары, къарылгъач къанатлача, узун иничке къашлары, жерге къарагъан заманда кёзлерин жапхан къалын къара кирпиклери элде кёп жашланы кючсюндюреди.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 10. *Илипинлени башларында уа ким ташдан, ким суу талыштакладан толгъан дуула, аны кибик, къалын чырпылары бла кёп бутакълы терекле бир бири юслерине салынып турадыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 5.

2. Не водянистый, не жидкий / Сууу кёп болмагъан, жукъа болмагъан. *Къалын сют баш. Къалын варенье. Къалын айран. Къалын вино. Къалын балчыкъ.* ❐ *Къалын къой сют элде инжиулю юйдегилеге кюн сайын келип тебиреди.* А к ъ ъ б а й л а н ы А., Ёмюрню иеси, 8. *Чыккырда къалын тузлукъла, бузлап, къабырчакъланадыла.* «Шуёхлукъ», № 28, 80.

3. Плотный (*об облаках, тумане и т.п.*) / Бир жерге жыйылгъан, тыкъ (*булутланы, туманны д.а.к. затны юсюнден*). *Эрттенликде окъуна тёгерекден къалын жаун булутла басып, жаун себелейди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 67. *Анда-мында къалын тютюн кёкге кётюрюледи.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 15. *[Самолётда] Къалын туманны ичи бла бийикден бийикге ёрлей барабыз да, жети минг метрден ётгенден сора, ууакъ булутланы башы бла сюзюлебиз.* «Шуёхлукъ»; № 42, 72. // Частого переплетения (*о ткани*) / Тыкъ, къаты согъулгъан (*къумачны юсюнден*). *Шофёр, тохтап, машинаны башына къалын акъ брезентин жайды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 17. *Зурият, башына къалын жаулукъ байлап, къанат учларын да желкесинде къаты тартдыргъанды.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 147. // Крепкий, прочный / Кючлю, терк жыртылмаучу. *Къалын къагъыт. Къалын тери.*

4. Полнозвучный, низкий (*о звуке, голосе*) / Базыкъ, эриши (*ауазны юсюнден*). *Таушланы къалын толкъуну биягъы халда чёкдю.* «Шуёхлукъ», № 39, 14.

5. Толстый (*о доске, стене и т.п.*) / Базыкълыгъы уллу болгъан; *антоними*: жукъа. *Къалын китап. Къалын дефтер. Къалын кюйюз.* ❐ *Къалын къанга эшик, чырылдап, ачылды, кечеги къонакъла аз жарыгъан юйге киредиле.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 122. *Алай, шёндюгю юйледе къабыргъала алай къалын болмаучуларын ким билмейди.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 68. // Сделанный из материала, имеющего значительное поперечное сечение / Базыкъ затдан этилген. *Къалын стакан. Къалын табакъ. Къалын пияла. Къалын пальто. Къалын плащ.*

6. *сёл.тил.* Глубокий, лежащий толстым слоем / Терен (*къарны, топуракъны д.а.к. затны юсюнден*). *Къалын къар басхан сыртла кёк тюрсюннге боялып, узун ауанала да эрий тебиребегенлей, Вася жолдашым да, мен да жолгъа чыкъдыкъ.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 101. *Ыйыкъны ичинде юй ишлеп атдыла [бригаданы ишчилери], башына къалын топуракъны къуюп, эки-юч кере сюртдюле.* «Ленинни байрагъы».

7. *кёч.* Твердый, сильный, решительный / Таукел, жигит, базыныулу. *Жюреклери дертли болса да, кёллери асыры къалын тюйюл эди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 87.

8. *кёч.* Умный / Акъыллы. *Къуллукъчу малкъар жашла, Бизге халал къарындашла, Барды алада къалын башла, Ала бизге тенг жолдашла.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 121.

КЪАЛЫН [3] *хал.сёзл.* **1.** Густо / Бир бирге жуукъ (ёс, бит). *Къаланы тюплеринде агъач къалын чыкъгъанды.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 29. *Къачан эсе да аллында малла тургъаны себепли, мешхут болуп,аны юсюне багуш хансла къалын ёсюп, энди жумушакъ къыртышха айланнгандыла.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 53.

2. Много (*в большом количестве*) / Кёп (*бир кибик затны кёплюгюню юсюнден*). *[Сафар] элни къыйыры бла баргъан илипинни тенгине жетгенлей, жел бир жерге къалын жыйгъан къар куртдан къол чаначыкъны чыгъараллмай тургъан къарелдини эследи.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 56. *Ара шахарыбыз толусунлай къалын тюшген къарны жылы жууургъанына бёленипди.* «Шуёхлукъ», № 44, 48.

3. Толсто, густо (*о слое чего-л.*) / Базыкъ къат бла, кёп (*жакъ, боя*). *Кёк боюу бла къалын боялгъан эшикни аллында кишини да кёрмегенден сора старшина, сейирси-*

нип, узун коридорну кёзлери бла къармады. «Коммунизмге жол», 1982, № 54.

КЪАЛЫН [4] *ат* **1.** Гуща. Густой осадок *какой-л.* жидкости / Суусун затны тюбюне чёкгени. *Бозаны къалыны. Шорпаны къалыны. Бояуну къалыны.*

2. Густая заросль, чаща/Агъачны неда башха битимлени бир бирге бек жуукъ битген жери. *Аскерчиле, аны ызындан тизилип, жаяу жолчукъ бла агъачны къалыны таба кетдиле.* «Шуёхлукъ», № 28, 37. *Кырдыкны къалынына чалгъычыла экинчи кюн жетдиле.* «Коммунизмге жол», 1984, № 153. // Место наибольшего скопления *кого-, чего-л.* / Адамланы неда башха затланы бирге бек кёп жыйылгъан жерлери. *[Къанамат], акъыртын къобуп, къаядан къопхан уллу ташны кёлтюрюп, [эчкилени] къалынлары былайда деген жерге жиберди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 56.

■ **Къалын бол** сгущаться, стать густым или более густым / аз бол, азай (*какны, шорпаны д.а.к. затны сууну юсюнден*). *Пиринч хантус эрттенликге къалын болду. Айран, уюгъанлай эки-юч кюн турса, къалын болады.* // стать более плотным (*о тумане, мраке и т.п.*) / Бир жерге жыйыл (*туманны, тютюнню д.а.к. затны юсюнден*). *Жауарны аллы бла хауа ауур, къалын болду, къумурсхала акъ гаккыларын ёрге кётюрюп жюрюйдюле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 285. *Танг къарангысы къалындан къалын болады, Харун, юйге кирип, от жагъаны аллына олтурду.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 122. **Къалын эт** сгустить, сделать густым или более густым / суусун азайт, аз эт (*шорпаны, какны д.а.к. затны*). *Амма, ун къоша кетип, какны асыры къалын этди. Юзмезден кёбюрек къошуп, тылданны къалын этдиле.*

◆ **Къалын битген** коренастый, плотный (*о человеке*) / алаша токъ (*адам*). *Къалын битген, кенг жауорунлу Малыченко, жюреги къыйналгъанын да билдирмей, башха хапаргъа кёчдю.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 32.

КЪАЛЫНЛА *эт. сёл.тил.* Къалын эт (*къ.* **къалын** [4]). *Кече къарангылыкъны къалынлар мурат этгенча, къара булутла жулдузланы жапдыла.*

КЪАЛЫНЛАН *эт.* Къалын бол (*къ.* **къалын** [4]). *Ачыуу бише баргъанына кёре, къаралыуу да алай къалынлана келген Ордан, минакир-аннакир салтасын кётюре тургъунчу, дагъыда айтды.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 207.

КЪАЛЫНЛАНДЫР *эт. понуд. от* **къалынлан** / Къалынлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Тылданны къалынландыр. Шорпаны къалынландыр. Бояуну къалынландыр.*

КЪАЛЫНЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къалынландыр** / Къалынландыр дегенден *этим ат. Бояуну къалынландырыу. Шорпаны къалынландырыу.*

КЪАЛЫНЛАНЫУ *и.д. от* **къалынлан** / Къалынлан дегенден *этим ат. Туманны къалынланыуу. Бузну къалынланыуу.*

КЪАЛЫНЛАУ *и.д. от* **къалынла** / Къалынла дегенден *этим ат. Бояуну къалынлау. Бозаны къалынлау. Ысхарланы къалынлау.*

КЪАЛЫНЛЫКЪ *ат* **1.** Густота (*леса, травы и т.п.*) / Бир кибик затланы бир бирге жуукъда ёсюулери. *Агъачны къалынлыгъындан тап къанатлыла окъуна уяларындан ажашып болгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1983, № 64.

2. Жирность (*молока, сметаны*) / Жаулулукъ (*сютню, сют башны юсюнден*). *Къыралгъа сатылгъан сютню тазалыгъы, къалынлыгъы асылулугъа тергеледи.* «Ленинни байрагъы», 1984, № 73.

3. Густота (*тумана, дыма и т.п.*)/ Туманны, тютюнню д.а.к. затны бир жерге жыйылыуу. *Бир жанындан кирши туманны къалынлыгъы, бирси жанындан да кечлик кёзню кёзге ургъан тунакылыкъ байлайды.* «Шуёхлукъ», № 78, 26.

КЪАЛЫНКЪАШ *сыф.* Густобровый / Къашлары къалын болгъан. *Къалынкъаш Мусачыкъ чулгъаннган къызчыкъны юйге келтирди.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 60.

КЪАЛЫНЧАЧ *сыф.* Густоволосый / Чачы къалын болгъан. *Къалынчач къыз. Къалынчач жаш.*

КЪАЛЫУ *и.д. от* **къал** / Къал дегенден *этим ат. Ишни осалгъа къалыуу. Юйде къалыу.*

КЪАЛЫУБАЛА *ат кёпл. сан.* Незапамятные времена / Бурун, бек эрттеги заманла. *Сыйлы кёрюнедиле санга жеринги ахшамы, тангы, Батып къалгъан Жанкъоз да. Къалыубалада къуралгъан элинг да.* Мокъаланы М., Дуния жарыгъы, 146. *Ала [душманла], тау элледе палахны къайсы жанындан келлигин билмей, къалыубаладан бери эрликни, ариулукъну белгиси болуп келген таулагъа «жаханим» дей эдиле.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 42.

КЪАЛЫУБАЛАДАН *заман. сёзл.* Издревле; испокон веков / Бек эрттеден. *Бекдиле юйлени къабыргъалары. Къууатлыдыла, бийикдиле ала. Юй ишлеу тёреди къалыубаладан. Адам юй ишлейди да алгъа.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 71. *Ол [кёчюу] хар кимни да кесини ишиди, алай мен а къалыубаладан келген тау адетни бузуп, атамы журтун къоюп, бир жары да теберик тюйюлме.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 73.

КЪАЛЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къал** / Къал дегенни *араш айырмасы. Ишде артха къалышыргъа.*

КЪАЛЫШЫУ *и.д. от* **къалыш** / Къалыш дегенден *этим ат. Кечге къалышыу. Дерсден къалышыу.*

КЪАМА [1] *ат.* Кинжал / Эки жаны да жютю, буруну иничке, кесиучю, чанчыучу сауут. *Солтан-Хамит къолунда мужурасы, белинде къара къамасы бла келе тургъанлай, Къара къаяны дорбунуну аллында эки атлы артындан жетдиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 101. *Ушкокла, къамала, герохла бла сауутланнган адамла, бетлери тюрленип, халлары бузулуп, огъурсуз кийик жаныуарлача, ёхтем атлап, къалауурла сакълагъан юй таба тебиреген-диле.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 23.

КЪАМА [2] *эт.* **1.** Слепить (*глаза*) / Жарыкъдан, жылтырагъан затдан бир кесек заманнга кёрме (*кёзлени юсюнден*). *Ол бара тургъан адамны ызындан къарап, кюн таякъладан кёзю къамагъанда, [къарт къатын] мангылайына къолун салды.* «Къарачай халкъ таурухла», 200. *Отлаудан тойгъан ийнекле, жарыкъдан къамагъан огъурлу кёзлерин ырахат жума, эринчек ёкюредиле.* Къобанланы Д., Кюн таякъла, 59.

2. *кёч.* Совеститься, устыдиться / Уял, тартын, уялгъандан, аман иш этиуюнгю тохтат. *Эй, жаш, сен бир къамамайса, тынмайса. Бизни жашатмайса, бирда къоймайса. Сен а бирда жукъдан да уял-*

майса, Бу жылкъыны жеринде нек тыймайса. «Малкъар халкъ жырла», 83.

3. Тупиться, затупляться / Гумух, иги кесмезча бол. *Къылыч бла атны уруп, [Ёрюзмек] сынагъанды. Ол, кесмей, ауузу сынып, къамагъанды.* «Нартла», 133. *Ингир чыкъ чалгъылагъа къамамазча асыу болады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 178.

4. Набиваться (*об оскомине*) / Кючлю, мысты затны ашагъандан, кичитип, ауруп жукъ ашаялмай тур (*тишлени юсюнден*). – *Алма ашамазча тишлери къамамай, ала [сабийле] тохтарыкъ тюйюлдюле,– деп, баудан жерленип тургъан атны чыгъарып, [къарауул] секирип минди.* Хубийланы О., Аманат, III, 243.

КЪАМАЖАКЪ *ат.* Жук, жучок / Къаты къанатлы къурт-къумурсха. *Ушхуур ашадыкъ, уртлай да къаба, Кёзюбюз кёрмейин, къол бла таба, Къамажакъла, сызгъыра, анда, бир мында, Атла да, пырхылдап, отлай ырбында.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 68. *Сабан ызда уа узункъуйрукъ сабан чыпчыкъла бла талгъыр къанатлыла къурт, къамажакъ излейдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 158.

КЪАМАМАГЪАН *сыф.* Бессовестный / Уяла билмеген. *Алай, сабийлени арасында бир къамамагъан барды – ол да Зауурду.* Кацийланы Х., Тамата, 72. *Мени жауум да... къамамагъаннга жолукъсун!* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 138.

КЪАМАТ *эт.* 1. Резать, слепить *что* / Кёзлени бир кесек заманнга кёрмезча эт (*жарыкъны, жылтырагъан затны юсюнден*). *Эки ыранны арасында кюнню кёзю къарагъанлай, тюрлю-тюрлю боялагъа боялгъан тейри къылыч кёз къаматады.* «Шуёхлукъ», № 56, 67. *Чыкъда чалгъыла, кюзгюча жылтырап, кёзлени къаматадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 129. *Къар аякъ тюбюнгде жырылдайды, кёз къаматады.* Ахматланы И., Боранда, 38. // *кёч.* Поразить *кого* / Сейирсиндир, тамаша этдир. *Ариулугъу бла кёзню къаматхан бир къызны хапарын эшитгенъдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 76. *Сора кёрдю бир къызны. Ол кёзлерин къаматды. Къыз не ариу болса да, ол да жашны жаратды.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 187.

2. *кёч.* Совестить, устыдить / Уялт, тартындыр. *Уятсызны эл къаматмаз.* (Нарт сёз.) О *[Сайхат Хажимусагъа:] Сени [председательден] чыгъарып атдыла да, орунунга уа бир эл къаматмазны салдыла.* Боташланы И., Пьесала, 153.

3. Набивать оскомину / Тишлени кичитип, аурутуп, жукъ ашаялмазча эт (*кючлю, мысты затны юсюнден*). *Мысты алмала тишлени къаматадыла. Мырзайны кёп ашасанг, тишлени къаматады.*

КЪАМАТДЫР *эт. понуд. от* **къамат** / Къамат дегенни *къатланыучу айырмасы. Кюнде кёзлеринги къаматдыр. Биреуню ариулугъу бла кёзлеринги къаматдыр. Бетсизни къаматдыр.*

КЪАМАТДЫРЫУ *и.д. от* **къаматдыр** / Къаматдыр дегенден *этим ат.*

КЪАМАТЫЛ *эт. страд. от* **къамат** / Къамат дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашны кёзлери чыракъны жарыгъында къаматылдыла.*

КЪАМАТЫЛЫУ *и.д. от* **къаматыл** / Къаматыл дегенден *этим ат. Кёзлени кюнде къаматылыулары.*

КЪАМАТЫУ *и.д. от* **къамат** / Къамат дегенден *этим ат. Кёзлени къаматыу. Тишлени къаматыу.*

КЪАМАУ *и.д. от* **къама** [2] / Къама [2] дегенден *этим ат. Адамны тишлерини къамаулары. Кёзлени кюнню жарыгъындан къамаулары.*

КЪАМЖАКЪ *ат къарач. къ.* **Къамыжакъ**. *Кюзню аллында къарангы кечеле жылтыраукъ къамжакъла, жылтырап ташайгъанча, ашыгъып жулдузла бир бири ызындан жукъландыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 202. *Не къурт, не къамжакъ – бир тилли къымылдамайды, Хамитни жюреги асыры ургъандан чыгъып кетерге жетгенди.*«Жанкъылыч», 247.

КЪАМИЛ *ат.* Деревянная чашка / Агъачдан этилген аякъ неда табакъ. *Аякъда тюйген тузун айландырып, сай къамилге къагъып, юсюне аз шорпа къуюп, Такуш тепсини ортасына салды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг ласында, 63. *Гелля Шарауну аллына къамил бла жангы чайкъаягъан жау, от гыржын, къара гоппан бла боза салды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 115.

■ **Къамил аякъ** *къ.* **къамил.** *Къамарият Жашарбекге къамил аякъ бла айран акъсуу узатды.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 163. *[Бригадир:] Къояжапха этип, къамил аякъ бла боза жиберсегиз да, угъай демем.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 129.

КЪАМИЧИ *ат.* Бич, плеть, плётка, хлыст, кнут, нагайка / Къаты сапны къыйырына къайишден неда башха затдан эшилип неда эшилмей бегитилген, мал къууаларгъа жараулу сауут. *Жагъынлы ат къамичиден тоймаз.* (Н а р т с ё з.) О *Бир-бирледе тартхан ёгюзге да тиеди къамичи.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 45. *Кюн тийгенден сора Мурат, къамичини да бел бауына сугъуп, жерден ёрге турду, сюрюучю гулоч таягъын алып вышка болгъан жерге тебиреди.* «Шуёхлукъ», №18, 40.

◆ **Къамичи жылау** Плач из-под палки. Бурун заманда биреуню ёлгенине жыламагъанны къамичи бла тюйюп жылатыу. *Кичибатырны къамичи бла тюйюп, къамичи жылаугъа къошдула.* (Ф о л ь к.)

■ **Къамичи сап** кнутовище / къыйырына къамичини бегитир ючюн агъачдан, сюекден, темирден д.а.к. затдан ишленнген таякъчыкъ. *Сафарны, хар замандача, бёркю алчи кийилип, чурукъ башында уа къамичисини сабы кёрюнеди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 24. *Таубий къамичи сабы бла топуракъбаш юйчюкню кёргюзтюп: «Бусагъат барын да тутугъуз»,– деди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушш, 271.

◆ **Къамичи сапны тутдур** *къарач.* оставить на бобах/умут этген затын берме, къуру къой. *Алгъадан умут этдире туруп, артда уа жаш бизге къамичи сапны тутдуруп кетди.*

КЪАМИЧИЛЕ *эт. сёл. тил.* **1.** Бить (*стегать, хлестать*) плёткой (*кнутом*) / Къамичи бла ур, тюй, сопакъла. *Дахир бла Зейтун «хож-хож»,– деп, ёгюзлени къамичилей, агъачдан эки томуроуну сюйретип, терлеп чыкъдыла.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 29. *Жолгъа жарашып тургъан жюйюсхан нени да унутуп, атларын къамичилеп, баралгъанлары мардалары болуп, ёзенни энишге айландыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушш, 340.

2. *кёч.* Хлестать (*о дожде*) / Къуюл, уруп жау. *Кёкню къара булут басып, Элия атылса, Къамичилеп жаугъан жаун Жел этип, къатылса...* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 24. *Сабий жумдурукъ-*

лача, уллу къаты бузла атланы къамичиледиле. «Шуёхлукъ», № 13, 39. *Сакъ жаун къама тауш этеди, Къамичилейди къаяланы.* «Коммунизмге жол», 1983, № 92.

КЪАМИЧИЛЕН *эт. страд. от* **къамичиле** / Къамичиле дегенни *зорлаучу айырмасы. Жауну къолуна тюшген жаш къамичиленди. Барыргъа унамагъан ат къамичиленди.*

КЪАМИЧИЛЕНИУ *и.д. от* **къамичилен** / Къамичилен дегенден *этим ат. Жагъын этген атны къамичилениую.*

КЪАМИЧИЛЕТ *эт. понуд. от* **къамичиле** / Къамичиле дегенни *къатланыучу айырмасы. Иги ат кесин къамичилетмез.*

КЪАМИЧИЛЕТИУ *и.д. от* **къамичилет** / Къамичилет дегенден *этим ат. Эшекни къамичилетиу. Биреуню къамичилетиу.*

КЪАМИЧИЛЕУ *и.д. от* **къамичиле** / Къамичиле дегенден *этим ат. Атны къамичилеу.* ❐ *Танг аллына шошайды Къамичилеу, шыбырдау (жауунну юсюнден).* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 193.

КЪАМИЧИЛЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **къамичиле** / Къамичиле дегенни *араш айырмасы. Жашла, атларын къамичилешип, эл аягъына ашыгъып кетдиле.*

КЪАМИЧИЛЕШИУ *и.д. от* **къамичилеш** / Къамичилеш дегенден *этим ат. Атланы къамичилешиу.*

КЪАМИЧИЛИК *ат.* Материал, пригодный для изготовления кнута (*хлыста, нагайки, бича, плети*) / Къамичи этерге жараулу зат. *Аппа арбазда тагъылып тургъан къайцшледен къамичилик алгъанды.*

КЪАМИШ *ат* **1.** Камыш / Череклени, кёллени жагъаларында, мырдылада ёсюучю бийик кырдык битим. *Аскерчиле окопну тюбюне къамиш тёшеп да кюрешдиле, алай болгъанлыкъгъа къамиш суну къалай тыялсын.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 25. // Заросли этого растения / Ол битимни къалын жери. *Тюлкю – тешикге, къоян – къамишге.* (Н а р т с ё з.) О *Къакъыракъда къаз ойнар. Къамишде турна къычырыр.* «Къарачай-малкъар жырла», 80.

2. *В позиции определения:* камышовый / Къамишден этилген. *Къамиш аякъ. Къамиш юй. Къамиш жеген.* ❐ *Къазанда токълу эт къайнап башлагъаны бла эфендини къолунда къамиш къаламы, чибинни суратын жазгъанча, араб харфланы онгдан солгъа жаза къынгыр-къынгыр барып башлады.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 6. *...Къойчула къамиш жегенлени тюбюнде олтурадыла.* «Шуёхлукъ», № 45, 32.

■ **Къамиш бёрю** *къ.* **чакъан.** *Къамиш бёрюча, сакъ атлайма.* Т е к у л а н ы Ж., Сиркиу, 70. **Къамиш тюлкю** лиса, обитающая в камышах / къамишледе жашаучу тюлкю. *Кёзбаучула, къамиш тюлкюлеча, Устадыла къуйрукъ булгъаргъа. Алагъа налат бердиле ненча, Жашауну тирменин бургъанла.* М о к ъ а л а н ы М., Дуния жарыгъы, 34.

КЪАМИШБАШ *сыф.* Покрытый камышом (*о крыше*) / Башы къамиш бла жабылгъан (*юйню юсюнден*). *Андан сора, кёп бармай, бир къамишбаш юйчюклени къатында Гобар арбаны тууара тургъанын Хамызат узакъдан къарап кёрдю.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 29.

КЪАМПАЙ *эт.* **1.** Опрокидываться, перевертываться / Артынга неда бир жанына ау, жыгъыл. *Ма-*

шина къампайды. Жаш, аякълары учуп, къампайды. Къошну аллында чоюн къампайып тура эди.

2. *кёч.сёл.тил.* Умереть, быть убитым / Биреуню, бир затны кючюнден ёл. *Ушкок суху къабынды, Жутдай Бёрю къампайды, Болду тюлкюге кюлкю, – Кереклинги тапдынг,– деп, Кетди хыйлачы Тюлкю.* О т а р л а н ы С., Жаз жылыуу, 68.

КЪАМПАЙТ *эт.* **1.** Опрокидывать, перевертывать *что* / Аудур, жыкъ, башын-тюбюне айландыр. *Арбаны къампайт. Машинаны къампайт.*

2. *кёч. сёл.тил.* Убить *кого* / Ёлтюр. *Бёрюню къампайт.* ❐ *Аны [Богатырланы жашны] ушкогундан чыкъгъан окълы тогъуз жюз фашистни къампайтхандыла.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 168. *Учхарада марайды ажал Къампайтыргъа, Богъурдакъдан бууп, къоймай сёз айтыргъа.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 108.

КЪАМПАЙТДЫР *эт. понуд. от* **къампайт** / Къампайт дегенни *къатланыучу айырмасы. Ыстауатха ёч бёрюню къампайтдырдыкъ.*

КЪАМПАЙТДЫРЫУ *и.д. от* **къампайтдыр** / Къампайтдыр дегенден *этим ат. Къутургъан итни къампайтдырыу.*

КЪАМПАЙТЫЛ *страд. от* **къампайт** / Къампайт дегенни *зорлаучу айырмасы. Бёрю къампайтылды.*

КЪАМПАЙТЫЛЫУ *и.д. от* **къампайтыл** / Къампайтыл дегенден *этим ат. Жауну къампайтылыуу.*

КЪАМПАЙТЫУ *и.д. от* **къампайт**/Къампайт дегенден *этим ат. Фашистлени къампайтыу. Къазанны къампайтыу.*

КЪАМПАЙЫУ *и.д. от* **къампай** / Къампай дегенден *этим ат. Бёрюню къампайыуу. Чоюнну къампайыуу.*

КЪАМПАЛ *эт.* **1.** Прилегать *за что* / Кёрюнмез, бугъар ючюн бир жерге жат, къаплан. *[Ахмат:] Мен да къол пулемётну алып, кесими алгъа атдым. Чабып барып, бюшкери чырпыны жанына къампалдым.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 54.

2. *кёч.* Налегать *на что* / Битеу эсинги бир затха бур, къадал. *Къазакъла, Сафардан айырылып, эшекни сыртында гыбытлагъа къампалгъан эдиле.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 19. *[Зулкъарней бла Ибрахим] тепси юсюнде тылпыу этге тургъан хычынлагъа къампалдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 124.

КЪАМПАЛТ *эт. понуд. от* **къампал** / Къампал дегенни *къатланыучу айырмасы. Командир аскерчилени юлкюле артына къампалтды. Тюлкюню къампалт.*

КЪАМПАЛТДЫР *эт. понуд. от* **къампалт** / Къампалт дегенни *къатланыучу айырмасы. Шапа жашланы столда ашха къампалтдырды.*

КЪАМПАЛТДЫРЫУ *и.д. от* **къампалтдыр** / Къампалтдыр дегенден *этим ат. Ашха къампалтдырыу. Бетжан артына къампалтдырыу.*

КЪАМПАЛТЫУ *и.д. от* **къампалт** / Къампалт дегенден *этим ат. Дерсге къампалтыу.*

КЪАМПАЛЫУ *и.д. от* **къампал** / Къампал дегенден *этим ат. Ки-*

тапха къампалыу. Таш артына къампалыу.

КЪАМПАЛЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къампал** / Къампал дегенни *араш айырмасы. Жашла ашха къампалышдыла.*

КЪАМПАЛЫШЫУ *и.д. от* **къампалыш** / Къампалыш дегенден *этим ат. Китапха къампалышыу.*

КЪАМЫЖАКЪ *ат къ.* **къамажакъ**. *Адылгерий кемесин Мант чапыракъдан этгенди, Аны кемесине бир Къара къамыжакъ мингенди.* М а м м е л а н ы И., Чалгъы, 112. *Къамыжакъла ёрлеп баргъанча, ала [тюймелё] чепкенни боюнуна дери да тизилгендиле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 61. *Къой чыпчыкъла эм къаргъала Къонадыла, сабанны теплей, Кулдала кибик, къарала, Къурт, къамыжакъ чыкъса, чёплей.* «Жилтинле», 213.

КЪАН [1] *ат* **1.** Кровь / Чархда тамырла бла жюрюп, аны клеткаларын аш эм аны сингдириу жаны бла жалчытыучу суусун. *Жюрегими къанын къурутхан, къолумдан къаламымы сыйырып, сени бла окъуна ушакъ этерге къоймагъан ишни юсюнден къаллай сёзле бла жазайым?* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 6. *Деменгили адам ырхыда кёмюле-кёрюне баргъан аскерчилени кёбюсю былай баргъандан эсе, душман аллында ахыр тамычы къанына дери сермеширге хазыр эди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 53.

2. *В позиции определения:* кровавый. **а)** окровавленный / Къаннга боялгъан, къан жугъу болгъан. *Къан этекле. Къан тамгъала.* ❐ *Байлаудан тышына чыкъгъан къан чачым къатыш жаягъыма, желимча, жабышады.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 27. *Бекболат, суу боюнуна барып, къан бетин жууду.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 410; **б)** кровопролитный / Къан тёгюу бла байламлы. *Мен къаллай жашланы, жигитлени кёрдюм! Биргелерине къан урушлагъа кирдим.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 99. *Бирде къан сермешде къадарны алдап, Ауду къум къыртышха окъ жыкъгъан солдат.* О т а р л а н ы К., Сынла, 7.

3. *эск. кёч.* Плата за убитого или общественную провинность (*в прошлом*) / Бурун заманда адам адамны ёлтюрсе, терслик этсе, тёлерге борчлу хакъ. *Бызынгычыла Абайлагъа къаннга тёрт сабан бергендиле.* (Ф о л ь к.) ❐ *Сора эркиши, тиширыу да болсун, некяхны къайсы бузса да, ол къан тёлей эди.* «Шуёхлукъ», № 33, 122.

4. *кёч.* цвет лица / Бет къан (*къ.* **бет**). *Бетлерине къанлары келе, кете турады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 11. *Бир кесекден мен бухгалтерни бетинде къаны къалмагъанын кёрдюм.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 83.

5. Лицо человека / Адамны бети, бет сыфаты. *Къарачайлы болгъаны кёзлеринден, къанындан танылып турады.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 8. *[Патчах къатын] къууанады санына, Чырайына, къанына.* «Жанкъылыч», 153.

6. *кёч.* Происхождение, принадлежность по рождению / Къайдан чыкъгъаны, жаратылгъаны. *Къаны, дини бизден башха болгъанлыкъгъа, Къыямыт кибик муслиманланы [Семённу] чурукъ олтына къурман болсунла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 136. *Ол къыз бош къандан тюйюлдю, аны атасы бий ийналарды.* «Шуёхлукъ», № 58, 32.

7. Убийство, кровопролитие / Адамны ёлтюрюлюую, къаны тёгюлюую. *Ой, кюнюнг аман болсун! Манга жерде тынчлыкъ бермединг, энди кёкде дамы къоймайса? Сен*

мени къанымы излейсе. Мен санга не палах этгенме? «Нартла», 21.

■ **Къан сохта** род колбасы, начинкой которой служит свежая кровь и внутренний жир животного / малны къанын ич жау бла къатышдырып, базыкъ чегиге къуюп этилген сохта. *Анасы узатхан къан сохтаны [жашчыкъ] кёсеуледе чыйыртып башлады.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 105.

■ **Къан тамыр** кровеносный сосуд/адамланы, жаныуарланы чархларында къан жюрюучю, быргъы формалы орган. *Аланы [жашланы] аякъларында къан тамырла къызыл тартханча, узун-узун тырмыла боладыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 305. *Адамны организми шахарда кислород жетишмей къыйналады, аны себепли аны жюреги эм къан тамырлары ауруйдула.* «Коммунизмге жол», 1979, № 58.

◆ **Къан ал 1)** отомстить / дерт жетдир. *Жауун, эсингдемиди: къутулгъанча Къан алыудан, сен алай ашыкъгъанынг, Къургъакъ тулукъгъа нартюх къуйгъанча, Мени жамычымы алай къакъгъанынг?* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 4. *Халал жерни кюйген кюлюне къарап, поэт душмандан къанын алыргъа тургъан юйюню от жагъасы бла ант этеди.* «Шуёхлукъ», № 30, 104;

2) получать выкуп за убитого или нанесенную обиду / ёлтюрюлген адам неда башха заран тюшюрюлгени ючюн тёлеу, хакъ ал. *Къан алыуну таулулада дагъыда бир энчилиги: къул бир ёзденни ёлтюрсе, андан къан алмагъандыла.* «Шуёхлукъ», № 33, 123; *Эр киши, тиширыу болсун, некяхны къайсы бузса да, андан да къан алына эди.* «Шуёхлукъ», № 33, 122.

3) *кёч.* настраиваться делать *что-л.*, принимать *какой-л.* вид / бир зат этерге таукеллен, бир тюрлю халда бол. *Биз хыны этип, къычырып тебиребегенлей, ийнек башын булгъап, аягъын кётюрюп, табанлар къан алып тебирейди.* «Алчыла», 87. *Халиймат гурушха къан алгъанында, биягъы Айшат сёзге къызды.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 110.

◆ **Къан ауузлу (жухлу) бол** получать по зубам / артха ыхтырыл, хорлат. *Бизге кир жухун сукъгъан артха къан жухлу болуп кетер.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 364. *Фашистле хар келгенлери сайын къан ауузлу болуп, артха къайта эдиле.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 14. **Къан ауузлу эт** давать по зубам. Ачыу сынатдырыу. *Мени къарындашым Темиркъан мында болса эди, боюнугъузну къойлай сояр эди, къан ауузлу этип къояр эди, юсюгюзню къанга бояр эди,– деди атлылагъа къойчу.* (Ф о л ь к.)

◆ **Къан багъа** очень дорого/ бек багъа. *Базарда эт, жау да къан багъадыла.* **Къан бер** делать *что-л.* с большим трудом / уллу къыйын сал. *Къалгъан жылладача да болмай, быйыл къышлыкъны, къан берип алгъанча, алай алгъанма.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 181. **Къан бюрк** наливаться кровью (*о глазах*) / ачыудан къызар (*кёзлени юсюнден*). *Алай Къарабаш Мимболатовични кёзлери жангыдан жандыла, болсада, ала энди къутургъан, жаралы болгъан къапланны кёзлерича, къан бюркедиле: ала кеслери да бир жерге кимге эсе да чанчылгъандыла, андан айырылмайдыла.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 34. **Къандан тойма** *угъайл.* мучить / къыйна, азап чекдир. *Киштик бизни къоймайды, Къаныбыздан тоймайды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 173. **Къандан тоймагъан** кровожадный / бек огъурсуз, къаты. *Ол [староста] адамгъа не аз да эриулюгю болмагъан, къандан тоймагъан адам эди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 94. **Къанын буз** портить *кому-л.* на-

строение / Биреуню кёлюн буз. **Къан дыгалас эт** биться как рыба об лёд / бек дыгалас эт, амалсыз болуп кюреш. *Мында бизни тюртюп кюрешгенле уа бизни жерчиклерибизни да къолларына жыяр ючюн къан дыгалас этип кюрешгендиле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 36. *Аны [къатынны], ол жел ауруу санларын къуршалап, къан дыгалас эте тургъанын кёрсем, кёлюм жер бла тенг болады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 276. **Къан жауду** случилось несчастье, случилась беда / уллу къыйынлыкъ, палах, жарсыулу, бушуулу иш болду. *[Къарт:] Ах, юйюнге къан жауарыкъ! «Телисе»,– деп, санга бошунакъгъа айтмай кёре эдим.* «Къарачай нарт таурухла», 201. *– Батал, мен жолоучу эдим, былайгъа бусагъатда келип тюшгенме, Бу къан бизге къалай жауду? Не болду? – деп, Хорлам... тенгине къарады.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 10. **Къан жаудур** навлечь *на кого* беду, несчастье, причинять *кому* горе, вред / Ачыу, жарсыу келтир, къыйынлыкъгъа, палахха, хатагъа жолукъдур. *«Энди ол тели бир телилик этеди да къан жаудурады»,– деп, Тюлкю къара дыгаласдады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 118. *Бу къурурукъ уруш адамлагъа, халкъгъа къан жаудургъанды.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 100. *[Хажи:] Керти айтаса, Атай, бек керти, бир иймансызла элге къан жаудургъа боллукъдула.* «Коммунизмге жол». **Къан жыламукъ** горючие слёзы / уллу ачыуну, жарсыуну билдирген жыламукъла. *Халкъ батыры Солтан-Хамит [ёлюп] Жюреклени къыйдыргъан, Къара халкъны кёзлеринден Къан жыламукъ къуйдургъан.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 18. *Къан жыламукъ тамдыргъанла, жутлукъ, хапчук, берне салгъан къыйынлыкъны аякъ ызларыдыла.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 31. **Къан ичиучю** кровопийца / артыкълыкъчы, зулмучу, зорлукъ этиучю. *Мени атам къазауатда уруш этгенди, сеники уа – къан ичиучюдю, киши бёреклени жутады!* «Шуёхлукъ», № 74, 19. *Биз, къууанып, тюз ызда жарыгъанлы, Къан ичиучюлени ёчюлдю оту.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жырлары, 22. **Къан кирди** поправляться, выздоравливать / сау, иги болуп тебире. *Бир ауукъдан Рамазаннга къан кире, тириле тебиреди.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 15. *Ишни алай иги барыуында Валерийге къан кирип, жарасын хорлап башлады.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 85. *Энди аны [Жамалны] саз бетчигине къан кире башлады.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 62. **Къан къайнат** верховодить, быть главенствующим / къаллай болса да бир ишни бардырыуда, къурауда башчылыкъ эт. *Саматны атасы Хажимырза элде къан къайнатхан адам болгъанды.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 16. **Къан къус** испытывать большие трудности / уллу къыйынлыкъ сына, бек къыйнал. *[Жалчыны] къан къусуп, эки жылгъа алгъан къыйыны бир минутха думп болду.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 37. **Къаннга боя** проливать кровь / ёлтюр, жара сал, къанын тёк. *Адам жегиучюле, киши хакъ ашаучула жалчыларын, жазыкъсынмай, аланы толу хакъларын тапдырмай, тап тюшген жерде уа къаннга бояп къояргъа да тартынмагъанларын кёргюзтедиле.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 71. **Къаннга кир** *къ.* **къан ал 3.** *Олсагъат бёрюле къой бла эчкини ашар къаннга киргендиле.* «Къарачай халкъ таурухла», 220. *Тиширыуланы да арагъа салыргъа деп, [бандитле] ибилис къаннга кирип айланадыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 335. **Къан сабан** *этн.* вид откупа земельным

участком за убийство или нанесенный материальный ущерб / Къан тёлеуню жер юлюш бла тёленнген тюрлюсю. *Бир эмчек эмген жашладан бири бирин ёлтюргенде, къан сабан бергенди.* (Ф о л ь к.) *Кичибатырны жашы, Айдаболланы маллары къырылгъанда, къан сабан берип къутулгъанды.* (Ф о л ь к.) ❑ **Къан тёк 1)** проливать кровь *чью* / биреуню ёлтюр. *Бу артыкълыкъ кёп жерде Бир артыкълыкъ этмедим, Къан кёп тёгюлген жерде Инсан къанын тёкмедим.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 185; **2)** проливать (*свою*) кровь *за кого-что* / биреу неда бир зат ючюн сермешип, жаралы бол неда ёл. *Таубатыр башына бош болуп келди, власть ючюн, эркинлик ючюн, къан тёгюп, сакъатлыкъ тапхан адамны сюймегенлери къыйнар ючюн къоймайдыла.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 261. *Жигитлени къанлары тёгюлген жерде, грек халкъда жюрюген сёзге кёре, тирликле бютюнда бек къайнап чыгъарыкъларына поэт ийнаныпды.* «Шуёхлукъ», № 30, 196. **Къан тёле** платить откупные за кровь / биреуню ёлтюргенинг ючюн тёлеу бер. *Къулну неда къазакъны ёлтюргени ючюн... аз къан тёлене эди.* «Шуёхлукъ», № 33, 128. **Къан уста** талантливый / бек фахмулу. *Къарашауай сыбызгъыгъа къан уста болгъанды.* «Нартла», 189. **Къаны бетине урду** кровь прилила к лицу / бир сезими бек къозгъалып, бети къызарды. *Темир буруудан тутуп, Сен биргеме тебиребинг, Къаным бетиме уруп, Тюрлю болуп, терледим.* «Жарыкъ жолда», 22. **Къаны къайнайды** *къ.* **къаны къартыкъгъа сыйынмайды** *Ёрюзмекге къаны къайнап, [Фук] къачханды, Саулай нартха аман ауз ачханды.* «Нартла», 26. **Къаны къартыкъгъа сыйынмайды** *угъайл.* выходит из себя / бек ачыуланады, кеси кесин тыялмай ачыуланады. *Алайсыз да къаны къартыкъгъа сыйынмай тургъан Асият, кёзлери жукъ кёрмей, къапа-къарангы болуп, абына, юйге кючден жетди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 82. **Къаны бузулду** сильно разозлился / кефи аман болду, ачыуланды. *[Жарахмат] кабинетден къаны бузулуп, мангылайы терлеп, чыкъды.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 71. *Мен ангылаялмай эдим: Шоштар къайтып келгенликге, аппаны къаны аллай бир нек бузулду?* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 62. **Къаны къызды 1)** Он сильно разозлился / Бек ачыуланды. *Баласыны сынсыгъан тауушун эшитгенлей, аюну къаны къызды.* «Шохлукъ», 35; **2)** Сильно волноваться, возбуждаться (*от радости, возбуждения, страха и т.п.*) / Къозгъал (*къууаннгандан, къоркъгъандан, сагъайгъандан д.а.к. затдан*). *Ариу макъам къанынгы къыздыргъанда, женгил санларынг кеслери алларына тепсеп башлайдыла.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 7. **Къаны (бет къаны) тюрленди** изменился в лице / Бир тюрлю сезимни хайырындан (*хатасындан*) башха тюрсюн, бет ал. *Къарчаны къаны тюрленди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 7. *Вислимат арбазгъа бет къаны тюрленип кирди.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 9. **Къанын ич** мучить кого / къыйнап, артыкълыкъ этип тур *...Бирибиз бу къаничгенлени къолларына тюшген заманда, ауузу къандан толса да, жукъ айтмазча таякъ тюбюнден тизилирге керекбиз.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 74. **Къанынгы суут** остудить пыл, успокоить; успокоиться / Сабыр бол, къозгъалгъанынгы, къайгъынгы, женгиллигинги д.а.к. затынгы хорла. *Ачыулана тебиреген нёгерине жаш: «Къанынгы суут, мен санга игиликни излейме», — деди.*

КЪАН [2] *эт.* 1. Утоляться (*о жажде*) / Той (*суусапдан*). *Жайлыкъ кырдыгыны кючю сенде, айран. Кёп къанганма, сени ичип къызыу жайда.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жангы китап, 159. *Малла суудан къанып, эки жанларына ауур чайкъала, акъырын атлайдыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 17.

2. Удовлетворяться / Кесинги бир затха ыразы болгъаннга сана, заукъ эт, той. *Жукъудан къан. Жырдан къан. Тойдан къан. Жашаудан къан.* ❐ *Темирбекни жюреги къайнайды, ол дертден къанмайды.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 104. *Кюз артыны узун кечелеринде, жукъудан къанып уяннган Ибрагим.., шош кийинип, тангны биринчи жарыгъы бла орамгъа чыгъыучу эди.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 8.

КЪАНА *эт.* Кровоточить / Акъ, чыкъ, саркъ (*къанны юсюнден*). *Жарлыны ашы аллына келсе, буруну къанар.* (Н а р т с ё з.) О *Экиси да [Топай бла Мырза] Гёдейни онг ал эмчеги жырылып, къанай тургъанын кёрдюле.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 136. *Сюйгеним бийик къаяда жашайды, Чыгъаргъа кюрешме ары, Къолларым къанап, жюрегим жарсыйды, Ызыма айланама, арып.* «Шуёхлукъ», № 63, 60.

КЪАНАЗИР *ат* 1. Сорт шёлковой ткани / Чилле къатыш къумачны бир тюрлюсю. *Загъоштокъ улу батыр Чёпеллеу, бюгечели тынчаймайса, ой! Юсюнге да дарийбатла жапханма, Тюбюнге да къаназирле жайгъанма.* «Малкъар халкъ жырла», 39. *Омакъ гокка жаз жыйрыгъы [терекни], Къаназирча, тюрлене. Жауун жауун, кюн кёз къакъгъанча, Къанауатча тюрлене.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 35.

2. *В позиции определения:* шёлковый / Къаназирден этилген. *Аны [Кулийнаны] юсюнде къаназир дарийден жангы жыйрыгъы, къулагъында алтын сыргъалары бардыла.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек, II.

КЪАНАЗИР [2] *сыф.* Надменный, напыщенный, высокомерный / Бек ёхтем, кесин кётюрген. *[Аслан:] Бери кел, Шамайыл, ол къаназирге сёлешгенден бизге хайыр жокъду.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 236.

КЪАНАЗИРЛИК *ат.* Надменность / Керексиз ёхтемлик, ёз даражаны кётюрмеклик. *Къызла жашны къаназирлигин жаратмадыла, аны себепли аны бла тепсерге бармадыла.*

КЪАНАТ [1] *ат* 1. Крыло (*у птиц, насекомых и т.п.*) / Къанатлылагъа, учуучу къурт-къумурсхалагъа учаргъа онг берген орган. *Гёбелекни къанаты. Биттирни къанаты. Бал чибинни къанаты.* ❐ *Ол кезиуде Сары къаяны артындан бир уллу къуш, къанатларын да къакъмай, сюзюлюп чыкъды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 8. *Каскала, бир бирине оздурмай, жырлайдыла, къызыл-къолан къанатларын кёргюзте, атны аякъ тюбюнден, учуп барып, ханска кёмюледиле.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 52.

2. Край (*платка, башлыка и т.п.*) / Жаулукъну, башлыкъны д.а.к. затны къыйыры. *Къачхан, ёзенни ёрге айланып, жамычысыны къанатлары жел этдире барады.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 19. *Акъ башлыгъыны къанатларын имбашлары бла энишге бошлап, къаратор ажирге да минип, Самат орам бла ёрге айланса, биз анга сукъланып къараучу эдик.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 17. *Къызла да окъа тюймелерин салгъандыла, къанатларын энишге жибе-*

рип, чилле жаулукъларын къысхандыла. Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 44.

3. Крыло (*самолёта*) / Самолётну хауагъа кётюрюр ючюн аны эки жанында къанат формада ишленнген кесеклериндеи бири. *Самолёт кёкде эки къанатына кёзюу аунайды.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 61. *Унутмазбыз, отла жаннган кюнледе Къанатлары кюе учхан деулени.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 76.

4. Крыло (*автомашины*) / Машинаны чархларыны юсюн жапхан кесеги. *Ауса уа [машинаны] къанаты бюгюлюп, бояуу да бузулур эди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 140.

5. *кёч.* Подмога, опора жизни. Жашауда таянчакъ болгъан, болушлукъ этген зат, кюч. *Ат эр кишини къанатыды.* (Нарт сёз.) *О Къатын къанаты – эр, эр къанаты – жер.* (Нарт сёз.) *Жау къутулмаз, Айшатым, Бир тырнакъны къанатып, Болур сени нюр атынг – Къанлы кюнде къанатым.* «Жилтинле», 68.

◆ **Къанат бер** *къ.* **къанатландыр** / *Сен [ана] къанат бергенсе эрлигибизге Жаугъа къажау къыйын сермешибизде.* Отарланы К., Сайламала, II, 3. *Енисей толкъунну терк барыуу, Кавказ тауларымдан аяз урууу Умутларыма къанатла беродиле, Туугъан жерни солуууп келтиредиле.* «Шуёхлукъ», № 8, 5. **Къанат битди** крылья выросли у *кого* / кёлю кётюрюлдю. *Палах оту кирпик юйюте, Келдик; бюгюн а бизге жангыдан къанатла бите, Къарайбыз жерибизге.* Отарланы К., Дуния эрттени, 62. *Дерс бошалгъанлай, Анзорду деп танымазса, къанат битип къалады, парталаны юслери бла чыгап баргъанын кёрюрсе, бирин, тюртюп, къычыртып, кимини китабын алып, ичинде сурат салыр.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 269. *1917 жылда февральда патчахны тахтадан тюшюргенден сора, кеси айтыучулай, Кязимге къанатла битген эдиле.* «Шуёхлукъ», № 2, 130. **Къанат кер** расправлять крылья / фахмунгу, этиминги, усталыгъынгы кёргюзтал, кёргюзтюрча бол. *Жылдан жылгъа къанат керип Жашна, туугъан шахарым!* «Жанкъылыч», 24. *Таулу халкъым да керди къанатларын, Кёчгюнчюлюкню тузагъындан къутулуп!* «Шуёхлукъ», № 6, 6. **Къанатларын кес** подрезать крылья *кому* / фахмусун, этимин, усталыгъын кёргюзтюр онг берме. *[Аскерхан:] Жамий, уялмагъан, къанатларымы кесип къойдунг да!* «Минги Тау», № 13, 27. **Къанат тюбюнге жый** брать под свое покровительство, покровительствовать / къоруула, жакъла. *Акъ гвардиячы офицерлени, капиталистлени, помещиклени, байланы, саудюгерчилени Врангель кесини къанат тюбюне жыяргъа кюреше эди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 91. **Къанаты къатды** он возмужал, стал зрелым / аякъланды, акъылбалыкъ болду. *Шонтукъ анга [жашчыгъына] барса, къанаты къатмагъан сабийге ёлюм элтип барлыкъ эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 22. – *Къанаты къатмагъан сабийни аскерге къайры аллыкъдыла! – деп, Гелля андан ары жукъ айталмай къалды.* «Коммунизмге жол», 1983, № 57.

КЪАНАТ [2] *эт.* **1.** *понуд. от* **къана** / Къана дегенни *къатланыучу айырмасы. Атчыкъ а, жаз башы жылыуда, сууланнган кичиую къутуруп, кесин къанатхынчы талап, ары-бери чабып, кишней эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 90. *Жау къутулмаз, Айшатым, Бир тырнакъны къанатып, Болур сени нюр атынг Къанлы кюнде къанатым.* «Жилтинле», 68.

2. *кёч.* Зарезать, забить (*скотину, птицу на мясо*) / Сой, кес. *Бир*

малны боюнун къанатып, аны къоншулары бла тенг этмеген къоншуну Найыпхан кёрмегенди. Толгъурланы З., Эрирей, 196. *Бир жукъ къанатмай къояргъа боллукъ тюлдю.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 88.

КЪАНАТДЫР *эт. от* **къанат** / Къанат дегенни *къатланыучу айырмасы. Ынна къонакълагъа мал къанатдырды.*

КЪАНАТДЫРЫУ *и.д. от* **къанатдыр** / Къанатдыр дегенден *этим ат. Мал къанатдырыу. Тюйюшдюрюп биреуню бир затын къанатдырыу.*

КЪАНАТЛА *эт.* Окрылять, вдохновлять / Кёллендир, учундур. *Тау элледе дугъум кёзлю къызланы Ким болса да менден ариу суратлар, Терен оюм, кенг къанатлы жырланы, Уста жерлеп, бийик кёкге къанатлар.* Къаракетланы Ю., Булутла, 27.

КЪАНАТЛАН *эт.* Воодушевляться, вдохновляться / Къууан, учун. *Зарият къалай эсе да тирилгенча, къанатланнганча кёрюндю.* Хубийланы О., Адамла, 128. *Бекмырза бла Илимырза, къанатланып, акъ офицерни аллында, тюлкюлеча, ары-бери жортадыла.* Ёзденланы А., Саният, 159.

КЪАНАТЛАНДЫР *эт.* Воодушевлять, вдохновлять *кого* / Кёллендир, учундур, кюч бер. *Россия, ёз уланларынгы кибик, Ёсдюргенсе бизни. Сенде кишилик жашаргъа, хорларгъа юйретди бизни, Къанатландыра жигитлигибизни.* Отарланы К., Сайламала, II, 214. *Къысха тартыу Азиретни санларына жан кийирип, къанатландырды.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 36.

КЪАНАТЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къанатландыр** / Къанатландыр дегенден *этим ат. Жашауну жангыча къураргъа къанатландырыу.*

КЪАНАТЛАНЫУ *и.д. от* **къанатлан** / Къанатлан дегенден *этим ат. Бизни малчыларыбыз жигерликни юлгюсюн кёргюзтедиле. Мындан арысында да мюлк таматала, ол уллу къанатланыуну хайырлана, урунуу таукелликни бютюнда бийикге учундурургъа мадарла этерге керекдиле.* «Коммунизмге жол», 1982, № 214.

КЪАНАТЛЫ *ат.* Птица, пернатые / Юсю тюк бла жабылып, къанатлары болгъан, сюек бурунлу, эки аякълы, омуроулу жаныуар. *Тюени жолуну ызындан къанатлы, къумурсха да тизилип бара эдиле.* «Къарачай халкъ таурухла», 183. *Жаз башында табийгъатны къозгъалыуу бла бирге малгъа, къанатлыгъа да къууанч келе эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 87.

КЪАНАТЫУ *и.д. от* **къанат** [2] / Къанат [2] дегенден *этим ат. Бармагъын къанатыу. Бурунун къанатыу.*

КЪАНАУ *ат.* Женоподобный мужчина / Тиширыу маталлы эр киши. *Къанау къанауну махтар.* (Нарт сёз.) О *Биз баргъан эдик, ой, Учкъуланнга къонакъгъа, Салып тюшдюк Гюллю улу деген къанаугъа.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 92. *Суу алгъан сауут жуугъан, ушхуур этген жашны кёрселе: «Оу, ол къызтекеге, ол къанаугъа он къызым болса, бирин бермем»,– деп, хыликке этип тебиреген тиширыула тюйюлмюдюле?!* Хубийланы О., Аманат, I, 99.

КЪАНАУ [2] *и.д. от* **къана** / Къана дегенден *этим ат. Буруну къанау. Тишлени къанауу.*

КЪАНА́УАТ *ат* 1. Шёлковая ткань красного цвета / Дарий къумачны бир тюрлюсю. *Акъ гелеуде акъ марал жатхан кибик, дарийлеге, лауданлагъа, къанауатлагъа батылып тургъан къызны кёргенде, жаш хайран болуп къалады.* (Ф о л ь к.) ❐ *Омакъ гокка жыйрыгъы къаназирча тюрлене. Жауун жауун, кюн кёз къакъса, Къанауатча нюрлене.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 35.

2. *В позиции определения:* Сделанный из къанауата / Къанауатдан этилген. *Омар къолунда къынгыр башлы кюмюш таягъы бла къара къанауат къапталны желпегей атып, ындырчылагъа къарайды.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 5.

КЪАНАУЛАН *эт.* Поступать (*вести себя*) как баба / Кесинги тиширыуча жюрют. *Ол жашны къанауланнганын жаратмадыла.*

КЪАНАУЛАНДЫР *эт. понуд. от* **къанаулан** / Къанаулан дегенни *къатланыучу айырмасы. Ол кесин къанауландырып башлады.*

КЪАНАУЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къанауландыр** / Къанауландыр дегенден *этим ат. Ол кесин къанауландырыуу бла адамланы кесинден кёллерин чыгъарды.*

КЪАНАУЛАНЫУ *и.д. от* **къанаулан** / Къанаулан дегенден *этим ат. Аны къанауланыууна киши ыразы болмады.*

КЪАНАУЛУКЪ *ат.* Женоподобие / Тиширыу маталлылыкъ. *Окъа ышымлы, жохар сахтиянлы, зыр-зыр бёрклю «тукъум къылчыкъланы» хомухлукълары, къанаулукълары суратланнган бла бирге таулу жашны адамлыгъы, ётгюр жигитлиги ачыкъланады.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 33.

КЪАНБУЗ *сыф.* Портящий всем настроение, нервирующий всех / Адамланы жюреклерин къыйнаучу, къанларын бузуучу. *Къанбуз адам. Къанбуз жаш.*

КЪАНБУЗЛУКЪ *ат.* Привычка нервировать людей / Къанбузну къылыгъы. *Эшта, кесини онглулугъун ангылагъаны аны [Азаматны], бир кесек ёхтем эте болур эди, ол ёхтемлиги бирде къанбузлукъгъа, гынттыгъа ётюп кетген кезиулери да болгъанды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 154.

КЪАНДАГЪАЙ [1] *ат* 1. Клоп / Адамны, малны къанын ичип, неда хансланы сууларын ичип жашагъан къурт-къумурсха. *Эчкилени ийислеринден къандагъайла къырыладыла дейдиле.* (Ф о л ь к.) *Тёзалмады ундурукъ: – Ким кёрдю быллай зорлукъ,– Къандагъайдан толгъанма, Отха кирлик болгъанма.* Ё з д е н л а н ы А., Жамийлятны адырлары, 74.

2. *кёч.* Кровопийца / Харам къыйын бла жашагъан адам. *Жер иеле, жегиучюле, байла, Ишчилени къанын ичген къандагъайла, жюйюсханла, нохла, кулакла, моллала, Ишлемейин, хазыр ашха бисмилляла.* Ё р т е н л а н ы А., Жазгъанларыны сайламалары, 238.

КЪАНДАГЪАЙ [2] *сыф.* Налитые соком (*об органах тела*) / Кючлю, токъ, тири (*адамны санларыны юсюнден*). *Къандагъай санларымы къурутду [жау], Тапхан анамы итден аман улутду.* «Къарачаймалкъар жырла», 60. *Харакет сата келген эки къумукълу Къандагъай саныма бугъоу болдула.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 91.

КЪАНДЕС *ат.* Дужка (*у птиц*) / Къанатлыланы тёшлеринде болуучу айыры сюек. *Къыз тауукъну къандесин асырап къойду.*

■ **Къандес ойна** ломать дужку (*игра*) / къандесни сындырып, бир затха ёчешип ойналыучу оюн.

КЪАНДЫР *эт.* **1.** Утолять жажду / Суусабынгы кес. *Аякъны башындан бирси къатын ичди [айран], аны ызындан Сайхат да ичип, экиси да суусапларын къандырдыла.* Шауаланы М., Мурат, 105. *Бизни ашыбыз ачы болады бирде, Дайым ачы болады сууу тенгизни. Ол бир сабийни къандырмады ёмюрде, Не бир атны, бир геммешни, бир ёгюзню.* «Шуёхлукъ», № 65, 6. // *кёч.* напоить (*давать влагу, напитывать, насыщать землю, воздух и т.п.*). Мылы, суу бер, сууdан тойдур (*жерни, хауаны д.а.к. затланы*). *Тохтамай жауып тургъан жауунла жерни суусабын къандыргъандыла.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 63. *Борис бла Исмайыл будай сабанны суудан къандырыр ючюн кертиси бла да къадалып кюрешедиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 82.

2. Удовлетворять, сделать *кого-л.* довольным / Ыразы эт. *Къонакъ аны [Москваны] юсюнден бир толу хапар айтып, кесин къандыргъынчы, тохтамазлыгъы туура болду.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 261. *Сосланны бир дерс жюрегин къандырмайды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 190.

КЪАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **къандыр** / Къандыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Аланы суусаплары къандырылды.*

КЪАНДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къандырыл** / Къандырыл дегенден *этим ат.*

КЪАНДЫРТ *понуд. от* **къандыр** / Къандыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Чалгъычыны суусабын къандырт. Ишинги иги этип, кесинги къандырт. Жерни суудан къандырт.*

КЪАНДЫРЫУ *и.д. от* **къандыр** / Къандыр дегенден *этим ат. Жаз лыкъ битимлени суудан къандырыу. Суусабын къандырыу.* ❐ *Жетишцмлени болдурууда, производствону тап къураунуча, адамланы акъыллы сёз бла къандырыуну магъанасы да уллуду.* «Коммунизмге жол», 1978, № 191.

КЪАНЖАЛ *ат.* **1.** Жесть / Асламысында тутурукъ ичирилген бек жукъа темир лист. *Эриксе, къолуна чёгюч алып, [Азамат] жукъа къанжалдан темир печьге быргъыла, челекле окъуна ишлейди.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 127. *Кёк къанжалдан байны юйюню башы, Юй тюпде къатапа кийизле – къалын. Халкъ къанындады дерча байны ашы, Иче эди жалчыланы къанларын.* «Шуёхлукъ», № 32, 94.

2. *В позиции определения:* жестяной / Къанжалдан этилген. *[Къарашауай] Гемуданы жерк бла боялгъан къанжал айылларын тартды, ызы бла, секирип минип, жылкъыгъа келди.* «Нартла», 185. *[Николай] столда, юсюне да къанжал кружка салынып, къагъыт кесекчикни эследи да, къолуна алды.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 79.

КЪАНЖАЛБАШ *сыф.* Крытый жестью / Башы къанжал бла жабылгъан. *Ол сагъышланы эте, Темиркъан жолну сол жанындагъы, элден узакъда кеси жангыз сюелген къанжалбаш юйню къатына жетди.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 8. *Элни ортасында гитче сыртчыкъны юсюнде ишленнген уллу тёрткюл къанжалбаш юйню тёгерегине халкъ басыныпды.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 14.

КЪАНЖАЛЧЫ *ат.* Жестянщик / Къанжалдан жукъ ишлерге уста адам. *Ол [Хажи-Дауут] бу управленияда къанжалчы болуп ишлейди.* «Коммунизмге жол», 1977, 58. *Ма, ол жыл къанжалчы къумукълуну къызын Дюгерге къачыргъандыла.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 92.

КЪАН-ЖАН *къауум. ат* Душа (*характер человека*) / Жюрек, кёл. *Монтажник болгъан къыйын ишледен бириди: адамдан къан-жан излейди, билимден сора да къоркъуусуз жюрекли болургъа керекди.* «Ленинни байрагъы». *Къан-жан аямагъан адамла "Хорлам" колхозда кибик, бирси элледе да кёпдюле.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 120. *Не бек къанжан аямай къуллукъ эте эсем да, Фон Эвершап манга иги ышанмайды.* Толгъурланы З., Айыуташ, 39.

◆ **Къаны-жаны бла** душой и телом / къолундан келгенни аямай, бек кёл салып. *Бизни къыралны литературасы жаратылгъан кюнюнден бери халкъына къаны-жаны бла да къуллукъ этип келеди.* «Шуёхлукъ», № 5, 6.

КЪАНЖИЛИК *ат.* 1. Подлец, негодяй, стервец / Начас, фасыкъ, ит адам. *[Смирнов:] Бу къанжилик борчун тёлер къайгъылы тюйюлдю.* «Шуёхлукъ», № 76, 34. *[Аскер:] Тут бери аязларынгы, къанжилик!* «Ленинни байрагъы», 1978, № 94.

2. *В позиции определения:* подлый / аман, осал, намыссыз. *Бу ашагъанын къайтараллмаз къанжилик адам неге керек эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 386.

КЪАНЖЫГЪА *ат.* Место на спине лошади (*позади седла*) / Иерни арт къашында, къысылып, женгил жюк салыныучу жер. *Жаныбек, Асланнгерийни къолтугъундан алып, къанжыгъасында да жамычы къысымы бла ат иерни Ханохну къолуна берди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 368. *Къанжыгъасына тагъылып тургъан газетлени, плакатланы, тешип, жыйын башчы Ахылаугъа берди.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 15.

■ **Къанжыгъа бау** торока / иерни арт къашына жюк къысаргъа хайырланылыучу къайиш жипчик. *Ат жерни къанжыгъа баулары пара-чара болгъандыла.* Къобанланы Д., Таулада тауушь, 69. *Жолоучуланы жамычылары къанжыгъа баула бла чырмалып къысылгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 113.

КЪАНЖЫГЪАЛА *эт.* Приторачивать, брать в торока / Къанжыгъагъа къыс, бегит. *Къойну къанжыгъала. Сибиртгиликлени къанжыгъала. Къапчыкъны къанжыгъала.*

КЪАНЖЫГЪАЛАТ *эт. понуд. от* **къанжыгъала** / Къанжыгъала дегенни *къатланыучу айырмасы. Атасы жашына къой учаны къанжыгъалатды.*

КЪАНЖЫГЪАЛАТЫУ *и.д. от* **къанжыгъалат** / Къанжыгъалат дегенден *этим ат. Жамычыны къанжыгъалатыу.*

КЪАНЖЫГЪАЛАУ *и.д. от* **къанжыгъала** / Къанжыгъала дегенден *этим ат. Жамычыны къанжыгъалау.*

КЪАНЖЮРЕК *сыф.* Жестокий, безжалостный, беспощадный / Бек огъурсуз, кюйсюз. *Таулагъа чапхан жау аскер кючлюдю, аман акъыллыды, къанжюрекди.* Тёппеланы А., Ташыуул, 179. *Зекени жашы Зейтун жау заводну тамата-сы болуп тургъанлай, Молайланы къанжюрек Мачар, къуллукъ*

ючюн талашып, къара чёпге салдыргъан эди. «Коммунизмге жол», 1984, № 216.

КЪАНИЧ *ат.* Кровопийца / Кюйсюз, къаты, унукъдуруучу, зиучю адам. *Уллу Ата журт урушда жау къаничле, аскерчилени санамай, кёп адамгъа азап чекдиргендиле, кёп адамны ёлтюргендиле, асхандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 81.

КЪАНКЪАЗ *ат.* Лебедь / Суууда жюзюучю, къыш жылы жерлеге кетиучю, баппуш тукъумдан акъ (*бир-бирде уа къара*) тюклю, узун, ариу къынгыр боюнлу, чайкъалмай жюрюучю къанатлы. *Къанкъаз кеси уясында, энтта да жукъламай, узун аякъларыны юсюнде арыбери чайкъалады.* «Шуёхлукъ», № 13, 52. *Танг жарыгъы къызартхан кёгюмсе, Жаун жауун, аязгъан кёгюм, Боз булутла кёрюнгген кёлюмсе, Акъ къанкъаз жюзе тургъан кёлюм.* Бабаланы И., Жетегейле, 41.

КЪАНКЪАЗБОЮН *сыф.* Длинношеий, с лебединой шеей / Боюну къанкъазныча узун болгъан. *Къанкъазбоюн тиширыу. Къанкъазбоюн ат.*

КЪАНКЪАЙ *эт.* 1. Опрокидываться навзничь / Баш тёбен айлан, бурул. *Кёл жагъасында къайыкъ. Ол турады къанкъайып.* Гулийланы М., Кетмегиз, зурнукла, 27.

2. Ложиться на спину / Сыртынгдан тюш. *Жаш артына къанкъайды.*

3. *кёч. сёл.тил.* Падать, умирать, дохнуть / Жыгъыл, ёл. *Мени къолумдан душманла, гыстылача къанкъайгъанларын кёргенимде, жюрегим уллу болуп, автоматны къаты атып тебиредим.* «Коммунизмге жол», 1979, № 37.

КЪАНКЪАЙТ *эт.* Опрокидывать, валить *кого-что* / Аудур, жыкъ, тюбюн башына айландыр. *Биреуню уруп къанкъайт. Столну къанкъайт.*

2. *кёч. сёл.тил.* Убить, укокошить *кого* / Ёлтюр.

КЪАНКЪАЙТДЫР *эт. понуд. от* **къанкъайт** / Къанкъайт дегенни *къатланыучу айырмасы. Къайыкъны къанкъайтдыр. Жауну къанкъайтдыр.*

КЪАНКЪАЙТДЫРЫУ *и.д. от* **къанкъайтдыр** / Къанкъайтдыр дегенден *этим ат. Челекни къанкъайтдырыу, Жашны артына къанкъайтдырыу. Шинтикни къанкъайтдырыу.*

КЪАНКЪАЙТЫУ *и.д. от* **къанкъайт** / Къанкъайт дегенден *этим ат. Душманны къанкъайтыу.*

КЪАН-КЪУН *къауум. ат сёл. тил.* 1. Вся кровь / Къаны саулай, хар къалайындагъы да; къун деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Ёрюзмекни жашчыкъ, къучакълап, алды, Элтип барып сууну ичине салды, Къанын-къунун да жууп тазалады, Атха миндирип, юйюне ашырды.* «Нартла», 34.

2. *къарач.* Отходы (*при забое скота*) / Къалгъан-къулгъан (*малны кесгенде*). *Кессегиз сиз улакъны, Этигиз бизге болушлукъ, Къанындан-къунундан, Йймей къоймагъыз къоншулукъ.* «Жилтинле», 405.

КЪАНКЪЫЛДА *эт.* 1. Кудахтать, клохтать (*о курице*) / Гаккы тапханда неда бир затдан къоркъгъанда, тынгысыз болгъанда къаты къычыр (*тауукъну юсюнден*). *Тауукъла, къанкъылдап, сагъайдыла.* Толгъурланы З., Айыуташ, 15. *Бислймматны допанбаш тауугъу тауукъ орундан къанкъылдап чыкъды.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 12.

2. *кёч. бош тил.* Болтать, тараторить / Керексиз хапар айт, кёп сёлеш.

КЪАНКЪЫЛДАТ *эт. понуд. от* **къанкъылда** / Къанкъылда дегенни *къатланыучу айырмасы. «Тюгаякъла, кёрюрсюз мен этерни! Тауусханма энди сизге хатерни»,– деп, [Хожа] барды да [тауукъланы] бирин мюйюшге тыйды, Къанкъылдата, бир тар четеннге жыйды.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 64.

КЪАНКЪЫЛДАТЫУ *и.д. от* **къанкъылдат** / Къанкъылдат дегенден *этим ат.*

КЪАНКЪЫЛДАУ *и.д. от* **къанкъылда** / Къанкъылда дегенден *этим ат. Ол кезиуде Махмут бёрк тюбюнде герохну эследи да хоразча къычырыудан тауукъча къанкъылдаугъа ётдю.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 52.

КЪАНЛЫ *ат.* **1.** *къ.* **душман, жау** [2]. *Къурч къушла хауада, къалкъып, жюзерле, ала, къанатларын керип, урсала, къанлыны тамырын жиги бла юзерле.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 102. *[Къубадий] Биз не жаза чекдирейик малгъунлагъа, Къазболатха нёгер болгъан къанлылагъа.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

2. *В позиции определения:* кровопролитный / Кёп къан тёгюлген, кёп адам къырылгъан. *Халкъны кючюне терен ийнаныуум, Халкъны биргесине элтгенсе мени, Болгъанса сен мени жюрек къарыуум Бек къыйынында къанлы сермешлени.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 170. *Нелляй бир заман озду, ким биледи, къанлы урушда не къадар къан тёгюлдю, ол да кишиге белгили тюйюлдю.* «Шуёхлукъ», № 13, 27. *Уллу Ата журт къазауатны заманында этилген къанлы ишлени юсюнден процесс барады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 245. // Запятнавший себя кровью многих жертв / Кёплени ёлтюрюп, аланы къанларына боялгъан. *Къанлы фашистле, жыртыучу жаныуарлача, совет адамлагъа аманлыкъ, бетсизлик этерлерин аямагъандыла.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 39. *Энди Жанчыкъ ма бу къанлы Вильгельмден азапха тюше тургъан адамланы тизмесин алыргъа деп келип турады.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 129; // Кровавый, окровавленный / Къан жугъулу, къаннга боялгъан. *Халкъгъа бийикден къарап турургъа Сюе эди да Тахта-Гирей, Къанлы бычагъын халкъны тууаргъа Билей эди да Тахта-Гирей.* «Коммунизмге жол». *[Душман] совет жерледе къара тамгъаларын, къанлы ызларын къалдырып барады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 182. *Суратчы, китабымда къылыч сурат Ишле сен, жаланда къанлы къылычны Суратын угъай! Поэтни налаты, Тот этдирип, жерге да кёмсюн аны!* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 102.

◆ **Къанлы жау (душман)** кровный враг / кёрюп болмагъан, жарашмазлыкъ жау. *Фашизм битеу адам улуну къанлы душманыды.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 177. *Къанлы жауну чеклерибизге от салып, тиширыу, сабий, къарт деп къарамай, шахарларыбызны кюйдюрюп тебирегенлери Хасанны жюрек тамырларын чанчдырадыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 70.

КЪАНЛЫЛЫКЪ *ат къ.* **душманлыкъ, жаулукъ.** *Эки тукъумну арасында кёп жылланы ичинде къанлылыкъ жюрюгенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 64.

КЪАНСИЕР [1] *ат.* Разновидность дерева / Агъачны бир тюрлюсю. *Ол алай сюре эди Мухтарны, къан-*

сиер чыбыгъы бла аркъасына, боюнуна, бетине, къолларына алай тюе эди – бырындан къалай чыкъгъанын да, юйюне къалай жетгенин да билмей къалды. Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 192.

КЪАНСИЕР [2] *ат.* Воспаление почек у животных / Малланы бюйреклерине суукъ тийип ауруулары. *Къансиерден ауругъан малдан къан алыучудула.*

КЪАНСЫ *эт.* Визжать, скулить (*о собаке*) / Эриулю сынсы, тыншчыкъ улу (*итни юсюнден*). *Итни сюек бла урсанг, къансымаз.* (Н а р т сёз.) О *Къансып, ийисгеп, сынсып, итле Басындыла юсюне [Салийматны] Мычымайын бирлери Къууулду иесине.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 120. // *сёл.тил.* Жалобно ныть (*о человеке*) / Эриулю ынычха (*адамны юсюнден*). *Ол Шакъманланы зар Аслангерий Къутургъан итлей къансыйды. Ол Ийбакълаланы мурдаркъол Солтан да Жаралы итлей сынсыйды.* «Малкъар халкъ жырла», 36.

КЪАНСЫЗ *сыф.* Очень бледный, бескровный / Болуучусундан эсе саз, акъсыл (*адамны санларыны, бет сыфатыны юсюнден*). *[Тиширыуну] эртгенли бери саргъалып тургъан къансыз бети къызара башлады.* К ъ о б а н л а н ы А., Огъурлу танг, 199. *Зулкъарней жумушакъ, къансыз къолчугъун манга узатды, кёз къысып, ышарды, сора, бирси къолу бла да имбашына къатылып, нек эсе да ахтынып кетди.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 41.

◆ **Къансыз бол** бледнеть/Агъар, саз бол (адамны бетини, къолларыны юсюнден). *Офицерни жукъа буруну, андан да къансыз болуп, жаякълары ичине киргенча кёрюндюле.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 56.

КЪАНСЫЗЛА *эт. сёл.тил.* Обескровить / Къанын саулай неда бир талайын тёк, бардыр, жибер.

КЪАНСЫЗЛАН *эт. сёл.тил.* Обескровиться / Къансыз бол (*къ.* **къансыз**). *[Сапыра] битеу халкъны аллында Мукур болду, къаралып, Салийматны кёргенде, Къансызланды, агъарып.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 142.

КЪАНСЫЗЛАНДЫР *эт. понуд. от* **къансызлан** / Къансызлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Ауруу ананы бетин къансызландырды.*

КЪАНСЫЗЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къансызландыр** / Къансызландыр дегенден *этим ат. Биреуню, къоркъутуп, бетин къансызландырыу.*

КЪАНСЫЗЛАНЫУ *и.д. от* **къансызлан** / Къансызлан дегенден *этим ат. Бети къансызланыу.*

КЪАНСЫЗЛАУ *и.д. от* **къансызла** / Къансызла дегенден *этим ат. Чабакъны бишириуден алгъа къансызлау.*

КЪАНСЫТ *эт. понуд. от* **къансы** / Къансы дегенни *къатланыучу айырмасы. Ким эсе да итни, уруп, къансытды.*

КЪАНСЫТЫУ *и.д. от* **къансыт** / Къансыт дегенден *этим ат. Итни къансытыу.*

КЪАНСЫУ *и.д. от* **къансы** / Къансы дегенден *этим ат. Юй артдан итни созуп-созуп къансыуу эшитиледи.*

КЪАНСЫУУКЪ *сыф.* Визгливый (*напр. о собаке*) / Къансып туруучу.

КЪАНТАР [1] *ат эск.* Ручные пру-

жинные весы. *Пружина бла ишлеген къол базман.*

КЪАНТАР [2] *эт.* Привязывать лошадей (*головами в разные стороны, зацепив узду одной за луку седла другой*) / Атланы бирин бирини иерини къашына неда бир затха такъ. *[Нартла] атладан тюшдюле, хапчукларын алдыла, атланы бир бирине къантардыла, айылларын да бошладыла.* «Нартла», 178. *Жолоучула къыш къошха жетдиле, атланы къош аллында къантардыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 169.

КЪАНТАР [3] *эт.* **1.** Освобождать от содержимого, выплёскивать, высыпать/Бир затны ичинде болгъанны бир башха затха къуй, къотар. *Къыз къумгъанны суун жашны башына къантардыла.* (Фольк.) ❐ *[Аминат], тылысы кётюрюлюп тургъан къазанланы бирин кётюрюп алып, автомат конвейерни башында орналгъан сауутха къантарады.* «Ленинни байрагъы», 1984, № 76. *Аскер нарзан шешаны, бир мылысын да къоймай, ауузуна къантарды.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 135.

2. *кёч.* Ворошить, переворачивать всё вверх дном / Тюбюн башына эт, тизгинсизлик сал. *Чегетни эки жанына да бирден къош-къош минала тюшюп, болгъанны башын тюбюне къантардыла.* Хубийланы О., Аманат, I, 207.

КЪАНТАРТ [1] *понуд. от* **къантар** [2] / Къантар [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Къонакъланы атларын жашлагъа айтып къантартдыла.*

КЪАНТАРТ [2] *эт. понуд. от* **къантар** [3] / Къантар [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Челекде сууну чоюннга къантартдыкъ.*

КЪАНТАРТЫУ [1] *и.д. от* **къантарт** [1] / Къантарт [1] дегенден *этим ат. Атланы къантартыу.*

КЪАНТАРТЫУ [2] *и.д. от* **къантарт** [2] / Къантарт [2] дегенден *этим ат. Шышаны суун кружкагъа къантарыу.*

КЪАНТАРЫЛ [1] *эт. страд. от* **къантар** [2] / Къантар дегенни *зорлаучу айырмасы. Зулкъарней бла аны къызыл аскерчи нёгерлери арлакъда бир бирине къантарылып тургъан атларына миндиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 357. *Келселе аллайгъа келсинле, жаш ёлюп, аты да къантарылып тура эди.* «Къарачай халкъ таурухла», 54.

КЪАНТАРЫЛ [2] *эт. страд. от* **къантар** [3] / Къантар [3] дегенни *зорлаучу айырмасы. Айдарукъланы арбазда халжар кюе, къайнай тургъан къазанла къантарылып, тиширыула, чачларын жыртып, жылайдыла.* Теппеланы А., Жюз шаптал терек. *Орамда къантарылып тургъан машинала, мотоциклле да бардыла.* Семенланы А., Жазыу айла, 108.

КЪАНТАРЫУ [1] *и. д. от* **къантар** [2] / Къантар [2] дегенден *этим ат. Атланы къантарыу.*

КЪАНТАРЫУ [2] *и. д. от* **къантар** [3] / Къантар [3] дегенден *этим ат. Челекде сууну ёртеннге къантарыу.*

КЪАНТЁГЮШ *сыф. къарач. къ.* **къанлы 2.** *Уллу къантёгюш уруш болду ол Щеглицов чегетде.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 23.

КЪАНТОР *сыф.* Гнедой (*о масти лошади*) / Кеси къызгъылдым, къуйургъу бла жалкъасы къара (*атны юсюнден*). *Азамат арсарсыз халжар тюбюнде бёлюнюп ишленнген ат орундан Даулет кеси ми-*

ниучю къантор ажирни чыгъарып быкъыгъа такъды. Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 174. *Манга тюшмесе, минип къантор атха, Малкъарны тар жолларында барыргъа, Тенгим барсын, ырызыма мен анга, Жаланда ол ат болмасын душманнга.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 191.

КЪАНТОРУ *сыф. къарач. къ.* **къантор.** *Ёшюнюн тутаргъа киши базмагъан бир къантору ат бар эди.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 113. *Жарыкъ кёллю, сыркыу санлы, камсык тайчыкъ, Жулдуз къашхалы, къанторучукъ, акътуякъчыкъ.* «Жилтинле», 462.

КЪАНТУЛУКЪ [1] *сыф.* 1. Бесплодный / Тёлю этерге онгу болмагъан. *Къантулукъ бугъа. Къантулукъ гаккы.*

КЪАНТУЛУКЪ [2] *ат.* 1. Выродок/ Аман къылыгъы бла кесин эриши кёргюзтген адам. *Украин шахарланы жашчыкълары Эрттен сайын къолчукъларын къаралтып, Юнкер къантулукъланы чурукъларын Нек сюртедиле, кюзгюча, жылтыратып?* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 89. *– Къантулукъланы кефлерин бир аяздырмай жарарыкъ тюйюлдю,– деди, къара мыйыгъын сылай, Ийнал.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 44. *Астемирни къантулугъу, келтире келип, машинасын город этегинде тохтатханды да, эндиге дери сизни фатарыгъызны излеп тургъанма.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 9.

2. *В позиции определения:* мерзкий, гадкий / Жийиргенчли. *Жетдирейик дертни Къантулукъ ханнга, Огъурлу иш берсин Эрликни санга.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 112. *[Мухтар:] Къантулукъ Бийберт, сенден да къутулурма.* Ш а у а л а н ы М., 205. *[Бай:] Бу къантулукъ къулла не умут эте болурла?* «Шуёхлукъ», № 44, 72.

КЪАНЧАУ *ат.* Карбункул / Адамны бир жеринде чыкъгъан бир ненча битген. *Жашчыкъны къолтукъ тюбюне къанчау чыкъгъан эди.*

■ **Къанчау чапыракъ** ятрышник / кырдык битим (*чапыракъларыжарагъа, къанчаугъа дарманлыкъ этиучюдю*).

КЪАНЧЫКЪ *ат.* 1. *эск.* Самка, сука / Тиши (*итни, бёрюню юсюнден*).

2. Похотливый человек / Тыйгъысыз, нафсысына берилген адам. *– Андан сюйгенлеринг сал болсунла, къанчыкъ,– деп, къычыргъанын эшитди.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 211.

■ **Къанчыкъ жанлы** *къарач.* Волчица / тиши бёрю. *Ол кече уа боран къобуп, Къанчыкъ жанлы ач болуп, Жолоучуланы аллын алып, Кетген эдиле талап, жалап.* «Жюрек жырлайды», 220.

КЪАНЧЫКЪЛЫКЪ *ат.* Похотливость / Къанчыкъны къылыгъы. *Ол жашны къанчыкълыгъын ким да биле эди.*

КЪАНЫГЪЫУ *и.д. от* **къаныкъ** / Къаныкъ дегенден *этим ат. Ишге къаныгъыу. Хапаргъа къаныгъыу.*

КЪАНЫГЪЫУСУЗ *хал.сёзл.* Неустанно / Тохтаусуз, аяусуз къадалып. *Жабырайыл Локъмановични жюреги не зат эсе да излей эди – тынчлыкъсыз, къаныгъыусуз, замансыз да.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 345.

КЪАНЫГЪЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къаныкъ** / Къаныкъ дегенни *араш айырмасы. Ишге къаныгъыш.*

КЪАНЫГЪЫШЫУ *и.д. от* **къа-**

ныгъыш / Къаныгъыш дегенден *этим ат. Китапланы окъургъа къаныгъышыу.*

КЪАНЫКЪ *эт.* **1.** Приставать *к кому*, начинать надоедать *кому чем* / Бир затны соруп, тилеп неда тырман этип д.а.к. зат бла бездир, эрикдир. *Сапыра къаныкъды Салийматха, Къояргъа аман атха.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 97. *[Дауум:] Чомур, сен не затланы сёлешесе! Сени сёзлеринги мен башыма сыйындыралмайма. Сен нек къаныкъгъанса меннге?* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 5.

2. Приставать (*о болезни*) / Кёпге дери кетмей, къыйнап тур (*ауруну юсюнден*). *Жашха жётел къаныгъып турады. Аппагъа ёпке ауруу къаныкъгъанды.* ❐ *Кишиге ич ётюу къаныкъгъанды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 291.

3. Усердствовать / Кёл салып, тырмашып кюреш, къадал. *[Хасан:] Сора мени кёлюм бла къаныкъгъанымы, тохтамазлыгъымы билгенде, [Мусса], бир аз жуаныгъып, умут этдиргенди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 75. *Къызылбоюн Мухар Арлакъда сёлеше эди, Элни ишин ояр ючюн, Къаныгъып кюреше эди.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 102.

4. *къарач.* Угомониться, униматься, успокаиваться / Тохта, тыйыл. *Тилчи тилден къаныкъмаз.* (Н а р т с ё з.)

КЪАНЫКЪДЫР *эт. понуд. от* **къаныкъ** / Къаныкъ дегенни *къатланыучу айырмасы: Биреуню биреуге къаныкъдыр.*

КЪАНЫКЪДЫРЫУ *и.д. от* **къаныкъдыр** / Къаныкъдыр дегенден *этим ат. Жанлап къаныкъдырыу.*

КЪАНЫУ *и.д. от* **къан** [2] / Къан [2] дегенден *этим ат. Суусабы къаныу. Жукъудан къаныу.*

КЪАНГА *ат.* **1.** Доска (*напр.* дубовая, сосновая) / Томуроудан бычхы бла жарылып неда жонулуп этилген, къалын болмагъан жассы агъач. *Нарат къанга. Пол къанга.* ❐ *Къобанны жагъасында къангаладан уллу клуб ишленди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 206. *Ингирде юйге къайтханымда уа, къызчыкъ, биягъы къангала юсюне олтуруп, мени сакълап тургъанын кёрюп, кесими анга атдым.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 54.

2. *В позиции определения:* дощатый / Къангадан этилген. *Къанга юй. Къанга къабыргъа.* ❐ *Аскерчиле вагонну ичине жерден салынгнан къанга кёпюр бла, атны да жюгенин къысха тутуп, миндиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 205. *Къанга атлауучлада аякъ тауушлары тынчайгъан хоншуланы сагъайтып, жукъуларын бёлмесинле деп, шыкъыртсыз атларгъа кюрешип, Науруз экинчи этажгъа чыгъып, юйге кирди.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 7.

3. *къ.* **стол**. *Юйню ичин семиз шорпа бла къангада тылпыу эте тургъан къой этни ийиси толтурду.* Г у р т у л а н ы Э. Жанбермез Асланбий, 12. *Къонакъла къонакъ къанганы ортагъа алгъандыла.* Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, менме, 74.

4. *кёч.* Питание, пища / Ашарыкъ, хант. *Тюрлю-тюрлю къонакъ къангала келдиле, жаш да, къыз да ашадыла, ичдиле, ойнап, кюлюп, кёпге дери хапар айтдыла.* «Шуёхлукъ», № 3, 57.

■ **Къанга буруу** штакетник (*ограда*) энчи ишленнген тар энли къангачыкъдан этилген буруу. *Ол барыудан барып, Балдашланы къанга бурууну тешигинден арбазгъа къарадым.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 15. *Школну аллы къанга бурууду, арты хунады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 45.

♦ **Къанга тюп** остатки трапезы / биреуню ашагъан ашындан къалгъаны. *Сен тенгинги къанга тюбюн Ашамайын, кечигип, Ач къарангы къалыу терен Болмагъанлай, кечиндинг.* М о к ъ а л а н ы М., Таула бла жылла, 16.

КЪАНГАЛЫКЪ *ат.* Лес, бревно, предназначенное для распиления на доски / Къанга этерге жараулу томуроу, агъач. *Жаш агъачланы къангалыкъларын бир жерге, отунга жараулуларын а башха жерге жыйды.*

КЪАНГИЧ *ат къарач.* **1.** *эск.* Кол, остроконечная палка (которым копали землю) / Жер къазаргъа, чучхургъа хайырланылгъан къазыкъ, къыйыры жютю таякъ. *Биймырза, «къонакъны» къычырып сёлешгенин ушатмай, къангишча сюелди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушы, 63. *Ат юсюне къангишча жарашхан, келбетли жашны хар ким да кёрюучен эди.* «Огъурлу танг», 174.

2. *кёч. В позиции определения:* Жилистый, мускулистый, двужильный / Чыдамлы, къатангы, къарыулу, сингирли. *Къангич адам.*

КЪАП [1] *ат.* **1.** Футляр, чехол / Къумачдан, дермантинден д.а.к. затдан ичине салынырыкъ затха ушашдырылып этилип, аны бузуулуудан, кирлениуден сакълаучу орун. *Герохну къабы. Къылычны къабы.* ❑ *[Махмут] Терк окъуна ушкогун бла кёзюлдюреуюгюню къабын жол тюбюнде букъдурду.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 242. *Аслан, сахтиян къабындан чыгъарып, кёк мынчакъны Малжейге кёргюзтгенде, аны къысха къашчыкълары ёрге секирдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 244.

2. Кожа, шкура / Адамны, жаныуарны юсюню тыш къаты, териси. *Ахшы сёзге жылан къабындан чыгъар, аман сёзге къылыч къынындан чыгъар.* (Н а р т с ё з.) *Ким да кеси къабында кеси жатар.*(Н а р т с ё з.) ⊙ // Шкура животного, в которую одевается человек в сказках / Жомакълада адам кийиучю жаныуар тери. *[Жаш:] Ол неди десенг, мени къозу къабымды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 265.

3. *кёч.* Уклад (*жизни, быта и т.п.*) / Жашау, хал, низам. *Къууанама жашнагъанынга къарап, Ёсюмюнгю [къырал] тауусалмайма санап, Эски къабынгы юсюнгден ташладынг, Къанат къагъып, жарыкъ кюлюп башладынг.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жырлары, 18.

4. Раковина (*напр. улитки*) / Метекени д.а.к. омуроусуз жаныуарланы къоруулануучу къаты тыш къабукълары. *Метеке да чыгъады бир арада къабындан.* Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 76. *Элекде метеке къапла, жарты ашалгъан алма кесекле, тютюн къыйырла болмаса жукъ къалмай эди.* «Шуёхлукъ», № 60, 70. // Панцирь (*черепахи, крокодила и т.п.*) / Таш макъаны, сарыуекни д.а.к. жаныуарланы къаты тыш къабукълары. *Таш макъаны къабын сындыргъан къыйынды.*

5. Мешок или сумочка из цельно снятой шкуры животного / Малны терисин кесмей, сыдырып, саулай алып этилген машок, орун. *[Элчиле], тайны кесип, терисин алып, аны ичине салам сугъуп, къатдырып, ийлеп, къап этип, сора [жашха] тогъуз тай къап бла бир мирзеу бергендиле.* (Ф о л ь к.) ❑ *Бекболат а, кесини бел бауундан айырып, [Зокайгъа] къочхар къабын берди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 268.

6. Защитная накладка, сшитая по форме *какого-л.* органа человека или животного / Адамны неда малны къоруулар мурат бла аны санларындан бирине ушашдырылып

этилген керек. *Кюндюз а, кетген заманда, улакъчыкъ эмип къоймаз ючюн, [эчкини] желинине кийиз къап саладыла.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 19. *Тобукъларына тери къапла кийген, беллерине башлыкъланы къаты тартхан адамланы аз кёрмезсе.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 25.

7. Околосердечная сумка / Жюрекни тёгерегин жапхан зат. *Айнюр, отоууна бегитилип, ачы жиляй эди, аны ахшы насыпха тийишли жюреги къабындан чыгъыпмы кетеди дерча урады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 226. *Ненча кере устазны жюреги къабындан чыгъаргъа жете болур, ненча жукъусуз кече кете болур?* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 264.

8. Покров, верхний слой, покрывающий *что-л.* / Бир затны юсюн жапхан тыш къаты. *Кёк шорхалы черекле Кийдиле буз къапланы, Суукъ къысхан терекле Бахчада, бурчакъланып.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 61. *Кюмюш къаплы чыранладан Туудыла кёксюл суула.* О т а р л а н ы К., Жолла, 25.

9. Образ, личина / Тыш кёрюм. *Ол энди башха къапха киргенди. Эр киши, эки къолун да ёшюнюнде чалдишдирип, хычыуун кёрюнюрча, адамла ийнанырча сёлешеди, кесини къуртха къабына киреди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 153.

◆ **Къапдан чыкъ** мардадан атла (*къ.* **марда**). *Патчахха, ханнга да кирни къуюп тебиресе, Къады къабындан чыгъа башлайды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 66. **Къапда тут** *къ.* **къапха жый.** *Къапда тутмасала, жаш бузулуп къалыргъа боллукъду.* ◆ **Къапха жый** бой салдыр, бойсундуруп тур. *Къолунгда бек къаты, ычхындырмай тут. Гестапочу Марияны къапха жыяргъа умут этеди.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 26. *Умут этсе сенден энчи ашаргъа, Сен жангызлай, ол а кеси жашаргъа, Ол заманда мен къабына жыярма, Сен айтханча, келининги къоярма.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Къаяда гюлле, 72.

КЪАП [2] *ат къарач. къ.* **хыяр.** *Элден арлагъыракъда колхоз къап, наша салгъанды.* Ф о р т у н а т о в а Е., Окъуу китап, 11. *Ириагъашча бир темир салыны алып, чунгурдан къапланы чыгъаргъанча, уллу орус печьни ичинден чоюнланы, табаланы дагъыда ичлеринде нелери эсе да болгъан бир сауутланы чыгъарып башлады.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 41.

КЪАП [3] *эт.* 1. Откусывать (*хлеб, сахар и т.п.*) / Тишлеринг бла ашдан бир кесегин юз, айыр. *Алты къапса, эр тояр, алтмыш къапса ат тояр.* (Н а р т с ё з.) О *Кечени бир заманында бир алтын таукъ, учуп келип, алманы къапханлай, Хасан, садагъын атып, жангыз бир тюгюн тюшюргенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 68.

2. *сёл.тил. къ.* **аша** 1. *Аман азыгъын ташада къабар.* (Н а р т с ё з.) О *Саулур эм бичен къабар заманлары озгъан ийнекле, иелерин ашыкъдыра, терк-терк ынгырдайдыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 61. *Къыргъызлыла къыйынлыкъ заманда гыржын бурхуну бизни бла тенг этип къапхандыла.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 166.

3. Кусать, укусить / Тишлеринги, адамны неда жаныуарны этине чанчып (*итни юсюнден*) неда ууу болгъан жеринг бла ачытып (*жыланны, бал чибинни юсюнден*), жара сал. *Жарлыны тюге минсе да, ит къабар.* (Н а р т с ё з.) *Юшюген жыланны къоюнунга салып, жылытсанг, къапхан этер.* (Н а р т с ё з.) О *Бал ашаргъа сюе эсенг, бал чибин къапханнга тёз.* (Н а р т с ё з.)

4. Держать, удерживать, нести ухватившись зубами, клювом и т.п. / Бир затны тишлеринг бла къысып, аузунгда элт, тут, келтир. *[Атынг] сен узатхан къан бусхулну къапханлай, Къуугъун этип, Айшатынга жюзгенди.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 84. *Излей кетип, бир къаргъа эт кесекчик тапханды, Аны къабып ауузуна, Бир терекге къоннганды.* «Жилтинле», 489. *Ит, тишлери бла кёлекчигинден къабып, къызчыкъны келтиргенди.* О р т а б а й л а н ы Т., Окъуу китап, 49.

5. Прилегать, облегать, сидеть (*об одежде*) / Гам бол, юсюне жараш (*кийимни юсюнден*). *Боюнун къабып тургъан драп къапталындан [Къасым] не зат эсе да чыгъарды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 13. *Кертиси да, аны [Суратны] наныкъ бетли ариу этилген чепкени семиз да, арыкъ да болмагъан этин тап къабыпды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Ҳ., Къарчаны юйдегиси, 114.

6. Тратить, промотать *что* / Къоранч эт, керексизге къорат, жой. *Аманнга мал къойсанг, къабар, Ахшыгъа, къоймасанг да, табар.* (Н а р т с ёз.) О *Жаш а, жюрюте билмей, атасындан къалгъан мюлкню къапханды.* (Ф о л ь к.)

7. *къ.* **къыт** [2]. *Ышара, кюле ол [ёксюз жашчыкъ] жашчыкълагъа къошулгъанды, ойнай кетип, ашыкъларын къапханды.* «Малкъар халкъ жырла», 67. *[Айыу-къулакъ] сабийле бла ойнап, хар кимни ашыгъын къабып, тюйюшюп, кимни бутун, кимни къолун сындырып, аманнга тебирегенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 13. *Ленинградны «СКА» командасы «Крылья Советов» команданы 6:1 тергеу бла къапханды.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 198.

8. *кёч.* Язвить, говорить колкости, грубить / Чанчып, ачы сёлеш. *Аман тиширыугъа ауз жетдирсенг, итча къабар.* (Н а р т с ёз.) О *Кёзбау эте, кёзбаучула – тюлкюле, Жыланлача, ачы къаба, тилчиле.* О т а р л а н ы К., Сынла, 129. *– Ол морт тишли ауузунг къабышсын огъесе,– деп, Кемисхан аны да [кишини да] къабды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 70.

9. *кёч.* Обжигать (*о ветре, холоде и т.п.*) / Кюйдюр, ачыт (*желни, сууукъну юсюнден*). *Жаз жууукълашыр бизни таула таба, Къанлы къыш да кетер, ма, къаба-къаба.* «Шуёхлукъ», № 76, 22. *Сууукъ боран сарнайды, Ёрге-энишге чабады, Хатер этмей кишиге, Итден аман къабады.* А х м а т л а н ы А., Жаз келди, 9.

10. *кёч.* Убить, уничтожить *кого* / Ёлтюр, жокъ эт. *Бу урушну чыгъаргъанны боюну чыкъгъа эди, ол бизге не палахла келтирди: эрлерибизни, къарындашларыбызны къапды, жашаубузну бузду.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 15. // Лишиться, потерять кого / Атасыз, анасыз, баласыз д.а.к. (*ала ёлюп*) къал. *– Жангыз баламы сал этип келесиз да! Жангыз баламы къабып къойдум да! – деп, [жашны] анасы сарнайды, чачын-башын жыртады.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 165. *Сизни къапдым, балаларым! Суугъа атдым, балаларым!* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 56.

КЪАПАКЪ *ат къарач.* **къапхакъ.** *Биринчи сурат: къапакъ башында къызыл къанжалбаш юй мийик атлауучлары бла, терезелери ачылып, ожагъындан тютюн чыгъа, башында жарыкъ кюн...* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 68. *Санауу тауусулгъан къартла, къапакъ башына чёгюп, элни сёзюн элек бла сюзедиле.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 171.

КЪАПБАШ *ат сёл.тил. къарач. къ.* **хыярбаш.** *[Костя] Иринге*

къарагъан адам жыйырылгъанча, эки эринин къыйыгъына жиберип, къатында олтургъан къапбашны бурунуна тишге чанчылгъан этни тутду. А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 78.

КЪАПДЫР *эт.* **1.** *понуд. от* **къап** / Къап дегенни *къатланыучу айырмасы. Итге къапдыр. Бал чибиннге къапдыр.* ❐ *[Шаухал Масхутха:] Сен айтхан бла жюрюйме деп, къапдырмадыммы атамы.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 155. *Къысхачха къаты къапдырып, Къурч тёшде, аз тепдире, Чёгюч бла марап уруп, Дагъыда бир жетдире.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 20.

2. Давать кусать, откусывать / Къабаргъа бер, ауузуна бир затны къапыкъ неда къолунг бла элт. *Анасы анга [Сафиятха] бюгюнлю къошун аякъ ичинде жумушап тургъан бушtодан къашыкъ бла къапдырыргъа кюрешеди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 142. *[Къуш Сосурукъгъа:] Сен а, боюнума минип, «къаркъ» десем, эт къапдырып, «къуркъ» десем а, къан уртлатып келирсе.* «Нартла», 97.

3. *къ.* **ашат.** *«Санга къапдырыргъа бир гыржын бурхум да жокъду... Жукъла, жаным, жукъла»,– деп, шыбырдады Анна жашчыгъына.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 10. *Мёлехан, тапханчыгъын Ибрахимге къапдырып, кеси кёп кече ач жатханды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 71.

4. Подогнать, приладить, чтобы одно подходило к другому / Бир бирин табып, гам, тенг болурча эт, жарашдыр. *[Офицер] бир кёз чунгуруна жангыз кёзлюкню къапдырып, тутмакъгъа жуап бермей, дагъыда сорду.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 203. *Ахмат полну къангаларын бир бирине гам къапдырады.* «Шуёхлукъ», № 68, 49.

5. *къарач. къ.* **къытдыр.** *Японияны эр киши жыйым командасы Москвада совет студент жыйым командагъа къапдыргъанды.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 108.

КЪАПДЫРТ *эт. понуд. от* **къапдыр** / Къапдыр дегенни *къатланыучу айырмасы.*

КЪАПДЫРТЫУ *и.д. от* **къапдырт** / Къапдырт дегенден *этим ат.*

КЪАПДЫРЫЛ *страд. от* **къапдыр** / Къапдыр дегенни *зорлаучу айырмасы.*

КЪАПДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къапдырыл** / Къапдырыл дегенден *этим ат.*

КЪАПДЫРЫУ *и.д. от* **къапдыр** / Къапдыр дегенден *этим ат. Алма къапдырыу. Тигим къапдырыу.*

КЪАПЖАКЪ *ат къарач.* Помещение, место, укрытие, где можно остаться, переждать и т.п. / Кечинир, къалыр, турур жер. *Къобан суу да, къапжакъ ишлеп, къышха мекямына кирди.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 176.

КЪАПЗЫЛДЫ *сыф. эск.* Глупый / Тели, акъылсыз. *Эсирик адам къапзылды болур.* (Н а р т с ё з.)

КЪАП-КЪАРА I. *сыф.* Чёрный-пречёрный / Къара дегенни айырма даража формасы. *Тели Зондарны несин айтаса, бети къапкъара кир, къоллары, аякълары тыкыр, бурунундан суу салынганлай турады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 287. *[Прустопну] Къап-къара бухар бёркю, уллу алтын бычагъы, алтын къамасы, аны кибик аллай бел бауу, героху, алтын хазырлары... жылтыргъан погонлары, кёкюрегинде ме-*

даллары... А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 9.

КЪАП-КЪАРА II *хал.сёзл.* Черным-черно / Бек къаралып. *Эки къашына къарасанг, тюйюлюп, бет сыфаты къап-къара къаралып, кесини башында [Сафар] кёп тюрлю планланы хыйсаплай эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 22. *Къарасакъ, кертме терекни тюбю къап-къара бишген кертмеледен топпа толу.* Т ё п п е л а н ы С., Жаралы зурнук, 14.

■ **Къап-къара бол** становиться чёрным-пречёрным / бек къара бет ал, бек къарал. *Бир такъыйкъагъа дуния къап-къара болуп къалды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 49. *Юрдюню ол гитче суучугъу, къутуруп, къап-къара болуп, жагъаларын ашап, тереклени тамырлары бла къобарып бара эди.* «Шуёхлукъ», № 6, 93.

КЪАП-КЪАРАНГЫ *къ.* **къапкъарангы.** *Къап-къарангы кечени арасында Ат сюеледи, пырхылдап, жашны къаласында.* (Ф о л ь к.) ❒ *Къап-къарангы дорбунну къайсы жанына атларгъа билмей, къолларын алларына тутуп, акъырын атлай барып, [жашла], неге эсе да абынып, тохтадыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 179.

КЪАПЛА *эт.* **1.** Надевать *что*, набрасывать *что* (*напр. на плечи*)/ Юсге, башха, аякъгъа бир зат кий, ат. – *Юсюме, башыма да бир тийишли зат къаплайым,– деп, Жабалакъ артха, юйюне, кирирге умут этеди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 261. *Астакку уа ол кезиуге, асыры кёп жамагъандан алгъын неден тигилгенлери танылмагъан эски солдат чурукъларын къаплап, тыщына чыкъды.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 98. *Исмайыл, шинелин да имбашына къаплап, балконда, аскерчиле жырлагъан жырны мурулдай турады.* «Шуёхлукъ», № 2, 80.

2. Сбивать с ног, сваливать *кого* / Адамны уруп, тюртюп аудур, жыкъ. *Сакъал тюбюнден тийген къарыулу жумдурукъ хулийганны жерге къаплайды.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 127. *Къаншау улуну нёгерлеринден бири уа ушкок къалагъы бла Биляканы, желкесине уруп, жерге къаплады.* Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, менме, 38.

3. Накрывать, покрывать *что чем* / Бир затны тюбюн башына айландырып сал. *Аркъам гуппур болгъанды, Чоюн къаплагъан кибик, Жюрюйме шырт-шырт эте, Балчыкъ малтагъан кибик.* К ъ у л и й л а н ы Х., Жырны заманы, 106. *Бузоула къош къатына жанлагъанда, мен, кирпичикни къошха элтип, тюбю тешилген челекни баш тёбен къапладым да, аны уа челекни тюбюне салдыла.* Т ё п п е л а н ы С., Уучу Зауурбек, 57. *[Бандитле], юч жашны да бауурларындан ат иерге къаплап, аркъанла бла байладыла.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 71. // *бош тил.* Выпивать / Ич, ичип жибер. *Элбуздукъ къарап-къарагъынчы столну юсюнде толу стаканны къаплады.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 145. *Ахмадия аякъ бла бир сыраны къарап-къарагъынчы къаплады.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 53. // Опрокидывать *что* / Юй саутну аудуруп, ичиндегин тёк. *Желининде жукъ къалмагъан Къолан, аягъын кётюрюп, толу челекни жерге къаплады.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 45.

4. *сёл.тил.* Убить / Ёлтюр. *Жаралы солдат, жууургъан тюбюнден герохун чыгъарып, анамы ургъан фашистни да, аны бир нёгерин да къаплап, герохну ючюнчюсюне бурду.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 19. *Тауда дертчиле бири бирин алгъын, Къама бла уруп, къаплагъандыла.*

Адам ёлтюрюп келгенни уа аллын Башха дерт къамала сакълагъандыла. М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 21.

КЪАПЛАМА *ат.* Наклепка (*наклепанная часть чего-л.*) Юсюне тапланып жабышдырылыучу зат (*тапланнган затны кесеги*). *Ариужанны тюймеси таза кюмюшден тюйюлдю, къаплама салынып ишленнгенди.* (Ф о л ь к.)

КЪАПЛАН [1] *ат.* Тигр / Уллу ызлыкъ-ызлыкъ къолан териси болгъан, киштик тукъумдан сют ичип ёсюучю жыртхыч жаныуар. *Аслан къапландан къоркъмаз.* (Н а р т с ё з.) О *Къаплан къычырып, талашып, жыландан къутулургъа кюрешгенди.* «Ленинни байрагъы», 1964, № 202. *Ол [Мазан] арсланланы, къапланланы, айыуланы да къол жуммакъ этип, бир жанына сызып кетгенди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 184.

Къаплан жыл год тигра/Жаныуарланы атлары бла аталгъан онекижыллыкъ жыл санауну ючюнчю жылы.

Къаплан кёллю очень гордый/бек ёхтем. *Ой, къаплан кёллю жигит таулу жаш, жаугъа кёп заран салгъанса.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 110.

КЪАПЛАН [2] *эт.* 1. *страд. от* **къапла** / Къапла дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашны юсюне жамычы къапланып тура эди.*

2. Налегать, навалиться / Бир затны юсюне бауурунгдан жат, таян. *Хасанны ушкок къалагъы сыртына жетген атлы, къычырыкъ этип, атыны боюнуна къапланды да, ызына бурулду.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 27. *Тапхырда, бауурундан къапланып, Ахмат аскер кёзюлдюреуюгюн ёзеннге айландыргъанды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 319. *Къарт, ташагъа кетип, чалыгъа къапланды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 179.

3. *кёч.* Направлять все внимание *на что-л.* / Не да болсун бир затха бек уллу эс бур. *Элдар эрттенден ингирге дери китаплагъа къапланнганлай туруучу эди.* «Шуёхлукъ», № 73, 62.

4. *кёч.* Быть убитым / Ёлтюрюл. *Суугъа баргъан къапланнганды суу ызында.* Б а й к ъ у л л а н ы Д., Жырла бла таурухла, 12.

КЪАПЛАНДЫР *эт. понуд. от* **къаплан** [2] / Къаплан [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Жауну къапландыр. Бёрюню къапландыр.*

КЪАПЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къапландыр** / Къапландыр дегенден *этим ат. Уручуну уруп жерге къапландырыу. Жашны дерсге къапландырыу.*

КЪАПЛАНЫУ *и.д. от* **къаплан** [2] / Къаплан [2] дегенден *этим ат. Столгъа къапланыу. Жауну къолундан къапланыу.*

КЪАПЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къаплан** [2] / Къаплан [2] дегенни *араш айырмасы. Тутмакъла жол жанларына чартлашып, жерге къапланышдыла.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 114.

КЪАПЛАНЫШЫУ *и.д. от* **къапланыш** / Къапланыш дегенден *этим ат. Жерге къапланышыу. Тенгизни жагъасында къызыу юзмезге къапланышыу.*

КЪАПЛАТ *эт. понуд. от* **къапла** / Къапла дегенни *къатланыучу айырмасы. Сют челекни къаплат. Анагъа жылы жаулугъун къаплат.*

КЪАПЛАТДЫР *эт. понуд. от* **къаплат** / Къаплат дегенни *къатланыучу айырмасы. Бандитлени*

къаплатдыр. Чурукъларын къаплатдыр.

КЪАПЛАТДЫРЫУ *и.д. от* **къаплатдыр** / Къаплатдыр дегенден *этим ат. Сенеклени гебенлеге къаплатдырыу.*

КЪАПЛАТЫУ *и.д. от* **къаплат** / Къаплат дегенден *этим ат. Челекленни баш тёбен къаплатыу. Аманлыкъчыны къаплатыу.*

КЪАПЛАУ *и.д. от* **къапла** / Къапла дегенден, *этим ат. Къалпакъны къаплау. Ташны дорбунну эшигине къаплау.*

КЪАПЛАУУЧ *ат.* 1. *эл.-м.* Отвал (*режущая часть плуга*) / Сабан агъачны тюп жанында сюрюлюп баргъан жерни тюбюн башына айландырыучу кереги. *Готончу къаплауучну юсюне жабышып тургъан топуракъны къобарды.*

2. Крышка, покрышка / Бир затны башына къапланып юсюн жабыучу керек. *Эфендиле экиси да, бир команда бла этгенча, «шаркъ» деген тауш этдирип, сагъатларыны къаплауучларын жапдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 101.

3. Матерчатое покрытие кузова транспорта, тент машины / Улоуну кюбюрюню башын жабаргъа жараулу тигилген жабыу. *Ол кезиуде Адилгерий фаэтонну баш къаплауучуну ортасын марап атды.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 100.

4. *мед.* Клапан (*сердца*) / Жюрекни ичине жыйылгъан къанны артха чыкъмазча тыйыучу кесеги. *Жюрекни онг къарынчыгъыны шаугютлери къысхарылгъан заманда ол тешикни къаплауушчукъ жабады.* «Естествознание», 120.

5. *б.т.* Лацкан, отворот, борт / Пальтону, пиджакны д. а. к. кийимлени ёшюнлеринде бюкленип тигилген жерлери.

КЪАПЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **къапла** / Къапла дегенни *араш айырмасы. Жашла, юслерине пальтоларын къаплашып, тенглерин ашыра чыкъдыла.*

КЪАПЛАШДЫР *эт. понуд. от* **къаплаш** / къаплаш дегенни *къатланыучу айырмасы. Ол журунланы уа [къатынла], илгикча, бирге къаплашдырып, халы бла тутдурадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 190.

КЪАПЛАШДЫРЫУ *и.д. от* **къаплашдыр** / Къаплашдыр дегенден *этим ат. Сабийлеге пальтоларын къаплашдырыу.*

КЪАПЛАШЫУ *и.д. от* **къаплаш** / Къаплаш дегенден *этим ат. Жауланы къаплашыу.*

КЪАППА-КЪАРА *сыф. къ. къап-къара. Арба жау бла кюреше кетди да, жашны къоллары къаппа-къара болдула.*

КЪАППА-КЪАРАНГЫ *сыф.* Очень темный / Къарангы дегенни *айырма даража формасы.* Къаппа деген кеси аллына жюрютюлмейди. *Къаппа-къарангы кече.*

КЪАПТАЛ *ат* 1. Чекмень, казакин / Таулу эр кишиле кийиучю, къалын къумачдан тигилген узун, тыш кийим. *Экинчи кюнюнде автостанциягъа келгенимде, къарт, къапталыны баш тюймелери да этилмей, чепкенин да къолтугъуна къысып, ары-бери бара тура эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 44. *Мурат ыразы болду, ёрге турду, къапталыны женглерин артха къайырып, сыбызгъыны эринлерине салды да, аны эки жанына кезиу элте, сокъду.* «Шуёхлукъ», № 18, 46.

2. *къарач. къ.* **жыйрыкъ** [1]. *Къудас къаптал, атлес кёлек, галоша, кишимир жаулукъ, къол керек –*

къайын анасына. Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 13.

КЪАПТАЛЛЫКЪ *ат.* Материал, пригодный для шитья къаптала. *Кишмир къапталлыкъ. Къатапа къапталлыкъ. Къаптал тигерге жараулу къумач.* ❐ *Алауган анасына къутуне къапталлыкъ алгъанды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 83.

КЪАПХАКЪ *ат.* Косогор, покатое место / Тик, жарлы жер. *Сабыр суучукъ саркъгъан къапхакъчыкъны тюбюнде, иничке жол ызны эки къаралды бири алгъаракъ, бири уа артхаракъ – келедиле.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 85. *Арба къапхакъладан узакъ кетгенди, аны башында Найыпханны къаралдысы, аздан аз эслене, ахырында тас болду.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 193.

КЪАПХАН *ат.* 1. Капкан / Кийик жаныуарланы тутар ючюн хайырланылыучу, эки тёгерек бюгюлген темирден бла пружинадан этилген адыр. *Къаплан къапханнга тюшмез.* (Н а р т с ё з.) О *Таслийни къаргъышын эшитип, Бийберт, къызыу кюн суусап ичгенча, Азамат а, къапханнга тюшген тюлкюню сынсыууна тынгылагъанча, болгъан эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 215. *Сюймей къачырылгъан къызча, Къапханнга тюшген къундузча, Къысылып терек къууушха [Салийма] Тынгылайды кечеги къушха.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, III.

2. *кёч.* Власть, влияние, довлеющая сила / Биреуню неда бир затны кесине бойсундургъан кюч. *Сенден арию болмаз жерни юсюнде, Ариулугъунг ай жарыкъгъа эрише, Сюймеклик къапханнга тюшгенме мен, Къыйналмам, андан чыгъаргъа кюреше.* «Жашауубузну байрагъы», 194.

КЪАПХЫН *ат.* 1. Уворованный, краденый, захваченный скот (*вещи*) / Урланнган, кюч бла сыйырылгъан мал, хазна. *Нарсанада фатарынгда къалгъанды, Къапхынлагъа тамгъа урууччу алтынынг.* (Ф о л ь к.) ❐ *[Нартла] къапхынлагъа барыр оноу этдиле, Къарашауайгъа уа: – Былай къал,– деп, кетдиле.* «Нартла», 166. *Нарт Ёрюзмек айтды: – Энди тюшейик, Къапхынланы бу жерледен сюрейик.* «Малкъар поэзияны антологиясы», 31.

2. *В позиции определения:* краденый, захваченный, уворованный / Урланнган, кюч бла сыйырылгъан. *Сормагъаннга сёлешме, къапхын малны юлешме.* (Н а р т с ё з.) О *[Базарбий] Къапхын ахчагъа, сокъур ырысхыгъа батып, къайры къуяргъа билмей, эм артында тюшю-тюню да аракъы болуп къалгъанды.* Х у б и й л а н ы О., Амапат, III, 264.

◆ **Къапхын къазан эт** питаться ворованным/урланнган аш бла кечин. *Кесини маллары ыстауатха сыйынмай тургъанлай, кече башха сюрюуледен мал урлатып, [Къыямыт] къапхын къазан этип тургъанды.* А. п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 16.

КЪАПХЫЧ *къарач.* Заслонка, крышка. Бир затны башын, тешигин жабаргъа хайырланылыучу зат.

КЪАПЧАГЪАЙ *ат.* Узкий проход в ущелье / Тауланы арасында созулгъан тар жол. *Къаргъа къанатын къапчагъайгъа ёлчелегенлей.* (Н а р т с ё з.) О *Мени кибик, аз таулуму къалгъанды, Зат да билмей, къапчагъайладан чыкъмай, Аладан азысымы жоюлгъанды, Къаядан кетип, палахдан къутулмай.* «Коммунизмге жол», 1978, № 112.

КЪАПЧАКЪ *ат къарач.* Корка

(*льда на воде*) / Сууну башында буз къаты.

КЪАПЧЫКЪ *ат.* Мешок (*из снятой чулком шкуры овцы, козы*)/ Къойну, эчкини терисин саулай алып этилген, жукъ салыучу, жыйыучу, къуюучу орун. *[Жашчыкъла], хапар айта, азыкъ ашаргъа къапчыкъларын, хуржунларын теше башлагъандыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 43. *Кесигиз билгенден, Ийналукъ, ол биздеги, аркъасына кётюрюп... бир къапчыкъ нартюх элтгенли, кёп заман озмагъанды, картоф да элтген эди, ийнан.* Толгъурланы З., Эрирей, 103.

◆ **Къапчыгъын къакъ** задать взбучку / аямай уруш неда тюй. *Этген хылиси ючюн атасы жашыны къапчыгъын къакъды.*

КЪАПЧЫКЪЛЫКЪ *ат.* Цельно снятая шкура овцы, козы, чтобы сделать къапчыкъ. *Къойну, эчкини къапчыкъ этер ючюн саулай алыннган териси. Жашла быкъыгъа тагъылгъан улакъны терисин, къапчыкълыкъгъа саулай сыдырып, ичине жаракъ саламны тыкъ буштукъладыла.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 79.

КЪАР *ат* **1.** Снег / Булутладан жулдуз маталлы болуп жауууучу акъ кристалчыкъла неда аллай кристалчыкъланы бирге жыйылгъан хапулары. *Къар жаумай суукъ болмаз.* (Нарт сёз.) О *Онюч жыл мындан алда, къышны ортасында, бу тёшлени къар басып эди, сокъмакъ жолла бузлап эдиле.* Кацийланы Х., Тамата, 95. *Таза хауада, тау этегинде юсюнге хычыуун къарчыкъ да жауа ишлегенден уллу зауукълукъ къайда!* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 40. *Кюн булутха кирмей, жауун, къар жаумай да болмайды.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 119. // Сплошная масса таких осадков / Аллай хапуланы неда болсун бир жерни жабып тургъанлары. *Терен къар. Къар эрийди.* ❐ *Учхалаукъ къарда машина сёдегей барып тохтады.* Къуллийланы Х., Эгизле, 13. *Тёгерекни къар басханды, суукъду.* «Шуёхлукъ», № 28, 37.

2. *В позиции определения:* снежный **а)** сделанный из снега / Къардан этилген. *Къар гинжи. Къар тёбе;* **б)** покрытый снегом / юсюн къар басхан. *Дыхтауну бла Коштан тауну жютю тёппелери бла бир тизгинде тауланы къар башлары чууакъ кёкде агъарсала да, табийгъат къалкъып тургъанды, тюзлеге сериюн аязлары урмайдыла.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 7.

КЪАРА [1] *сыф.* **1.** Чёрный (*цвета сажи, угля*) / Къурум, кёмюр бетли; *антоними:* акъ. *Къара бояу. Къара чач. Къара кёлек.* ❐ *Жуундургъанлыкъгъа, къара ат акъ болмаз.* (Нарт сёз.) О *Музыканы ариу тауушуну толкъунларында Зайнафны къара бурма чачы, уллу къара кёзлери, ингиликлери, эки жаягъыны батыучукъларыды, сакъалыны гитче кези, кюн кёзючча, жарыкъ ышаргъаны кёзлериме кёрюнедиле.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 12.

2. Чёрный (*о чае, зубах, коже человека и т.п.*) / Мутхуз, болуууучусундан эсе мутхуз (*тюрсюн*). *[Масхут:] Алан, бу чай былай къара некди? Къалын этсегиз, ичалмаучуму билмеймисиз?!* «Шуёхлукъ», № 74, 19. *Суу боюнунда этлери кюннге кюйген къара жашчыкъла топ ойнай тура эдиле.* «Шуёхлукъ», № 48, 93. // Темнокожий (*как признак расы*) / Териси бутхуз (*расаны энчилиги*). *ЮАР-да туберкулёздан ауругъанла акъладан эсе къарала къыркъ кереге асламдыла.* «Ленинни байрагъы», 1986, № 162. *Африка, кючлюдю къара адамынг! Къара адам, къызыду*

къарамынг. «Шуёхлукъ», № 29, 3.// Тёмный, полностью лишенный света / Къарангы, чыртда жарыгъы болмагъан. *Къара чегетча, къанлыла, юрюлюп, Чапханларында бизни къулларгъа, Халкъны къобарып, жауну ёхтем сюрюп, Партия тюлмюдю элтген хорламгъа.* «Жилтинле», 14.

3. *кёпл.сан.* Шашки, шахматные фигуры темного цвета в отличие от белых / Шашкаланы, шахмат фигураланы акъсылдымларындан бирсилери, бутхуз тюрсюнлюлери. *[Аслан Хусейге:] Жигит, бу жол къарала бла сен чыгъарыкъса.* «Коммунизмге жол», 1984, №91.

4. Грязный, испачканный *чем-л.*/ Кирли, кир болгъан, жууулмагъан. *Балчыкъ бла ойнай кетип, жашчыкъны къоллары, бети да къара эдиле...*

5. Черный (*о работе, труде и т.п.*) / Усталыкъны излемеген, къыйын, асламысында ауур (*ишни юсюнден*). *Идирис, къара ишге тохтап, сабийлигинден бери ол жолну келгенине бир заманда да ёкюнмегенди.* «Шуёхлукъ», № 76, 85. *Тюш азыкъны ашап, кепейгенден сора жашла, къызла да детдомну къара жумушларын этедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 419.

6. *кёч.* Мрачный, гнетущий, тяжелый, беспросветный / Къайгъылы, ауур, мудах. *Дуниябыз къурумдан къара болду.* Тёппелаты А., Этезланы О., 19.

7. *кёч.* Грязный, гнусный / Адепкъылыкъ жаны бла адамны кёлю чыгъарча, осал, кир ниетли. *Аман молланы сарыхы акъ болса да, иши къарады.* (Нарт сёз.) О *Аллах бичген тюзлюк юлгю Сау дуниягъа тёре болур, Анга къажау сюелгенни Къара умуту оюлур.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 7. *Къара чепкенли къатын бла аны тишсиз нёгери Файрузну юсюнден къара хапарны жайдыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 158.

8. Тяжелый, трудный / Бек къыйын. – *Тауукъ къазгъа эришгенлей, кесинги усталагъа тенг этип, башыбызгъа къара палах саласа,– деп, [къатын къызгъа] тырман этди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 282. *Окъууну къара азапха санагъанла, устаз дерсге келмей къалса, къууанып юйлерине кетиучю эдиле.* «Ленинни байрагъы».

9. *кёч.* Темный, простой; необразованный, непросвещенный / Жарлы халкъны ичинден чыкъгъан, окъуусуз, билимсиз. *Нёхчюк кеси барып, къара тиширыулагъа дау айтыргъа ылыкъсынады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 260. *[Айжаякъ:] Я сыйлы аллах, къыяма айланырыкъ болур, ансы къара къулла бийлерине намыс этмей ким кёргенди!* Боташланы И., Пьесала, 6.

■ **Къара дугъум** черная смородина / дугъумну къара тюрлюсю. *Къызчыкъны къашчыкълары тогъайчыкъла, кёзчюклери къара дугъумчукъла кибик эдиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 72. **Къара ишхилди** *черника* / ишхилдини къара тюрлюсю. *Сууну эки жанында агъач ичинде дугъум, къызыл наныкъ, къара ишхилди кёпдюле.* «Шуёхлукъ», № 74, 31. **Къара къуш** орел / къыртчыгъа тукъумдан къынгырбурун, кёбюсюнде таулу жерледе, тюзледе, аулакълада жашаучу къарыулу жыртхыч къанатлы. *Учуп айланады къара къуш анда, Кёкню чуагъында, туурадан къарай. Ол энишге къарайды, боюнун узатып, Кийик улакъланы жыртыргъа марай.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 127. **Къара наныкъ** ежевика / шинжили битимде ёсюучю, кёксюлдюм къара тюрсюнлю гагулу наныкъ. *Къызчыкъла къара наныкъла жыйып келдиле.* **Къара чибин** *къ.* **чибин.** *Дууулдаса – бал чибин, къонса – къара чибин.* (Нарт сёз.) О *Къара чибин ачыкъ жа-*

рагъа къоннганча, таймай, башындан кетмей, эки зат [Ибрахимни] инжите эдиле. А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 43. *Багушладан учуп, зызылдап келип ашха къоннган кёзгебашха Тебиннген къара чибин да жокъ.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 194. **Къара шинли** брюнет / чачы, къашлары да къара болгъан. *Ибрахим, къара шинли, къызылбет, уллу санлы, сабыр акъыллы жаш, колхозда агроном болуп ишлегенли эки жыл болады.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 81. ◆ **Къара алтын** черное золото / нефтни юсюнден. *Тыш къыраллы жут мачала чабышдыла, Къара алтын шауданлагъа жабышдыла.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жыллары, 6.

◆ **Къара багъана** *ист. къарач.* столб позора / адамны бир зат ючюн айыбына жолукъдуругъа деп къысыучу багъана. *Кишини къара багъанагъа къысдыла.*

■ **Къара билеу** оселок / билеу таш, къайракъ. *Бизге кесин эслетмей, бир залим кюч аяусуз артха тартхан кибик, къара билеуча, сыйдам асфальт, аллыбызгъа чаба, машинаны тюбюне ташаяды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 53. *[Мазан:] Къара билеучюгюнг биргенгемиди, Хажи-Осман?* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 50. **Къара будай** рожь / унундан къара ётмек, гыржын этилиучю къылкъылы битим. *Къара будайны арасы бла ётген жолчукъ, кёз тураданташая, сабанны чексиз кенглигине шагъатлыкъ этеди.* «Шуёхлукъ», № 33, 92. *Урлугъу былтыр къачда себилген къара будай жазгъы айлада, таурухда айтылгъанча, ёсгенди.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 70. // Зерна этого злака / Ол битимни бюртюклери. *Арбагъа къара будайдан юч машок жюкледиле.* **Къара ёзден** *ист.* в прошлом; имевший свою усадьбу, хозяйство, зажиточный человек (*по происхождению из крестьян*) / бурун заманда кесини къыйыны бла байыкъгъан, къара халкъдан чыкъгъан адам. *Къара кишилени бла къара ёзденлени кеслерини юйлери бла жерлери болгъанды.* «Шуёхлукъ», № 52, 30. **Къара ётмек** чёрный хлеб / къара будайдан этилген ётмек. *Къара ётмек бек татымлы болады.*

◆ **Къара жакъ** чернить, порочить, позорить / сёк, аманла. *Биреуге къара жагъаргъа кюрешгенле осал, айыплы иш этедиле.*

Кара жау дёготь / агъачдан, торфдан неда ташкёмюрден, аланы къыздырып алыныучу къалын бутхуз чайыр маталлы ийисли суусун; арба жау. *[Аубекир], къара жаугъа боялып, къыш суукъдан МТС-ни сарайыны тюбюнде машинасына ремонт эте эди.* «Алчыла», 63.

Къара жер *къ.* **къабыр.** *Мени жанымдан сюйгеним къара жерге киргенди.* (Ф о л ь к.)

■ **Къара жин** злой дух / динмистика ангылаугъа кёре адамгъа аманлыкъ, хата этиучю жин, шайтан. *Эки сюйгеннге заран болуучу Къара жин кирди арагъа, Орус докторла келип къарайдыла, Жюрекде кюйген жарагъа.* «Малкъар халкъ жырла», 105. *Тиширыула, къара жинледен акъ жинлеге айланып, гылан тюйюшге акъ жаулукъларын атдыла.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 50. *[Эфенди къатыннга:] Къызынга мен бек къоркъама, къара жинни зараны уллу жетгенди, алай болса да, аллахха аманат болсун.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 165. **Къара икра** черная икра / осётр къауумдан чабакъланы икралары. *Къара икра къызыл икрадан эсе игиди.* **Къара ишчи** чернорабочий / къара иш этиучю, окъуп усталыкъ алмагъан адам. *[Жузеппе] жалчы, къара ишчи, таш жонуучу болуп ишлегенди.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 154. **Къара капек (шай)** грош / ахчаны бек ууагъы, азы. *[Молла:] Сизни атагъызгъа мени*

бир къара шай борчум къалмагъанды. «Шуёхлукъ», № 34, 38. *Мырзабек къоймайды ансы, Петро уа бир къотур шай, не къара капек бермей къойсакъ да ыразыды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 295.

◆ **Къара кёсеу бол** чернеть от злости, переживаний / ачыудан, жарсыудан къара бет ал, къарал. *Кюнлюм, ол ачыу бла къара кёсеу болуп тургъанлай, Байчону къатыны Дауус, онючюнчю сабийни табып, аны къууанчында дуния къайгъысын унутду.* Тёппеланы А., Ташыуул, 17. *Мурат той арасында, сын къатханлай, къара кёсеу болуп, бир кесек турду.* «Коммунизмге жол»,1983, № 172. **Къара кёсеу эт** сжигать, уничтожить (*огнем*) / кюйдюр, жокъ эт. *Чагъым чегетли жерде нарат терекни, шыбыла бла ургъанлай, къара кёсеу этеди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 184. *Мийик кириш тауланы, Чачып ичин, ётебиз, Бизге чапхан жауланы, Къара кёсеу этебиз.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 84.

■ **Къара киши** вольный, независимый крестьянин / кишиге да бойсунмай, кесини къыйыны бла жашагъан къарачайлы, малкъарлы. *Бир тау бийни кёргюзтгени эки къара кишини кёргюзтгенин женге эди.* «Шуёхлукъ», № 33, 136. *Тау бийни ёлтюрген къара киши битеу ахлулары бла бийлеге бериле эди.* «Шуёхлукъ», № 33, 123. **Къара континент** черный континент / къара терили адамла жашагъан жер, Африка. *Долларны кёп болмай, девальвация этиу къара континентни кёп къыралларыны экспортларына уллу заран бергенди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 175. **Къара кофе** черный кофе / сютбаш, сют къошулмагъан, кючлю кофе. *Ол къара кофени сюйюп ичди.* **Къара кюл бол** испепеляться, сгореть дотла / Кюйюп таусул. *Алтын сабанла къара кюл болуп, юйле, журтла кюйюп, жерни къызыл ёртен алыпды.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 73.

◆ **Къара кюн** черный день / къыйын заман, къыйынлыкъ сынагъан заман, кезиу. *Жукъламагъыз, эй эгечле, Къара кюнле кетдиле, Жарыкъ дуния, насып жашау энди сизге жетдиле.* Шахмырзаланы С., Назмула, 156. *Къарачайны шохун, барын жууугъун Чакъырыгъыз, бизге женгил жетсинле, Къара кюнде бир болушлукъ этсинле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 182.

◆ **Къара кюч** физическая сила/ адамны ишлеген заманда хайырланылыучу кючю, санларында болгъан кюч. *Эмегенни къара кюч бла хорлаялмазлыгъын билип, Сосрукъ сагъыш этип, талай хыйла жарашдыргъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 5. *Алгъын заманда эришиуде къара кюч магъаналы жерни алгъанды.* «Коммунизмге жол», 1984, № 95.

◆ **Къара къагъыт** похоронное извещение / урушда адамы ёлгенин юйюрюне билдирирге жиберилиучю къагъыт. *«Атам ёлгенди, къара къагъыт келгенди»,– деп, айталмагъанма.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 118. **Къара къан жауду** случилась беда / ачыу, жарсыу, къыйынлыкъ келди. *Къара къан жауду бизни жерибизге – Уруш ёртен алды къыралыбызны Уллу бушуу тюшдю жерибизге, Ол къайнатды бизни жаш къаныбызны.* «Шуёхлукъ», № 53, 36. *Бу юч жигитни халал къанлары ючюн душманлагъа къара къан жаудурурла партизанла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 82. **Къара къасмакъ бол** сильно загрязняться / Бек кирлен. *Темирчилени юслери башлары къара къасмакъды.* **Къара къатыш** къатыш къара (*къ.* **къатыш**). *Болгъан къара къатыш эди.* **Къара къатыш бол** къатыш къара бол (*къ.* **къатыш**). *Кёк да, жер да къара къатыш болдула, Арбаз, жол да*

къычырыкъдан толдула. «Коммунизмге жол», 1982, № 116. **Къара къатыш эт** къатыш къара эт (*къ.* **къатыш I**). *[Азамат] Ишни къара къатыш этсе, артда къыйын болур. Эсине не тюшсе да, артха турлукъ тюйюлдю.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 98. **Къара къачыуну бер** убегать изо всех сил/ къачалгъанынгча къач, аямай къач. *«Къайдан келдим бу хужу жерге, къалай чыгъайым, ансы къара къачыуну берлик эдим юйге»,– деген сагъышла юсюмю теплейдиле.* «Огъурлу танг», 209. **Къара къыш** бесснежная зима / къарсыз къыш, къар жаумагъанлай болуучу суукъ. *Къара къыш ауруулу болур.* (Нарт сёз.) О *Бекболат къара къышны суукъ кечелеринден биринде, айлана кетип, Биймырзаны халжарына кирди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 394. *Къышны экинчи жарымы къара къыш болду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 57. **Къара мукъут эт** сильно гнать (*лошадь, машину и т.п.*) / бек терк чапдыр, бардыр. *[Атлыла], уллу жолгъа чыкъгъанлай, атларын къара мукъут эдиле.* Хубийланы О., Дерт, 81.

■ **Къара от** овсюг / зынтхыгъа ушаш ханс. *Тёгерекде алаша сыртлыкъла гелеу, къара от, аюучач дегенча татымлы тау отлау бла сыланадыла.* Семенланы А., Жазыу айла, 123.

◆ **Къара ниет** злой умысел / аман ниет. *Аны къара ниети бар эди.* **Къара ниетли** таящий коварные мысли / хыйлачы, аман ниетли. *Аллай адамла да боладыла – адамгъа аманлыкъ излеген, къара ниетли.* «Коммунизмге жол», 1986, № 134. **Къара отказны бас** *сёл.тил.* категорически отказываться / Чыртда унама, угъай де. *Мен, Зариятха жетдирмей, къара отказны басдым.* Хубийланы О., Аманат, III, 105. **Къара сабан сюр** рыть (*копать*) яму *кому* / биреуге аманлыкъ этерге изле. *Хурай кесини артда къалгъанын адамланы зарлыкъларындан кёрдю: «Алгъа чыкъгъанны кёрюп болмайды бизни халкъыбыз»,– деди ол. Анга къара сабан сюрюп, абындыргъынчы, къарынларына аш жарашмайды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 110. *Кеслерини къолларындан жукъ келмей, бирсилеге къара сабан сюргенле да бардыла.* «Шуёхлукъ», № 76, 91.

■ **Къара сапын** хозяйственное мыло / сыйсыз, быстыр, кир-кипчик жууаргъа хайырланылыучу сапын. *Ибрахим терк окъуна кийимин, бетин-къолун къара сапын бла жууып, ийнеклерин удайгъыгъа сюрюп кетди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 16.

◆ **Къара сёз** проза, нестихотворная литература / назмула бла жазылмагъан литература. *Николайны къолундагъы къалам, къагъытны къара сёзлени тизгинлери бла жабады.* Горький М., Ана, 299. *Былайда Сырбыт, жырлагъанын къоюп, таурухну къара сёз бла айтды.* Тёппеланы А., Ташыуул, 142. *Фахмуну юсюнде кёзбау этерге, не аны назму, не къара сёз жазаргъа тюзелген къауумла бла тенг этерге жарарыкъ тюйюл эди.* «Шуёхлукъ», № 77, 70.

■ **Къара сом 1.** *эск.* в прошлом монета достоинством в двадцать пять копеек / бурун, фарс ахча жюрюгенинде, жыйырма бла беш капекни даражасын тутхан темир ахча. *Биймурза ахча бергенинде къазакъланы таматасы урядник да, хуржунундан бир къара сомну чыгъарып, акъсакъланы аллына атды.* Къобанланы Д., Таулада тарыш, 54. *Жан хуржунума да этим-терим ашалып алгъан бир къара сомну алдым да бардым.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 426; **2.** Двадцать пять копеек / жыйырма бла беш капек, сомну тёртден бири. *Газетни багъасы юч къара сом эди.* ■ **Къара**

суу *къарач. къ.* **шаудан.** *Къайгъысы болмагъан къара суудан семирир.* (Нарт сёз.) О *Жолну кесип, къара суучукъла, Къобаннга къошуладыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 55. *Былайны суучукъ къара суулары да бек кёпдюле.* Ортабайланы Т., Октябрьни саугъасы, 17.

◆ **Къара суучукъ** трескучий мороз / бек къаты суучукъ. *Келген жолума къая Оюлгъаны да болду, Къулакъларымы къара Суучукъ да аман бурду.* Мокъаланы М., Дуния жарыгъы, 76. **Къара таны** уметь писать, читать (овладеть грамотой)/ окъуй, жаза бил. *Къара танымагъанлыкъгъа уа Жунюс, Апалистан да таулу жамагъатны арасында жюрюучю асыл адетлени барына жашларын кючлю юйретген эдиле.* Лайпанланы С., Гургумлу, 5. *Бир къарт къатын, Василиса, Егоргъа, къара таныгъан адамгъа, письмо жаздырыргъа тилей барды.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 5. **Къара таныгъан** грамотный / окъуй-жаза билген. *Къара таныгъан адамны сыйы уллу болгъанды.* **Къара танымагъан** неграмотный/окъуй-жаза билмеген. *Бусагъатда бизде къара танымагъан адам аз тюбейди, кеслери да къарт адамладыла. «Къара таныгъан таулу азды»,– деп, сен бу от жагъада жарсыдынг.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 205. **Къара тынгылауну сал (бас, бер)** отмалчиваться / сёлешмей, жууап бермей тур. *Османны ёлюгюн алып келген малчыла, ачыудан кюе, къара тынгылауну салдыла.* Кацийланы Х., Тамата, 163. *Ол [Дауум], башын энишге ийип, къара тынгылауну берип тургъанын кёргенинде, [Чомур] кесин билдирирге излемеди.* Хубийланы О., Дерт, 22.

■ **Къара халкъ** простой люд / халкъны кеси къыйыны бла жашагъан къалууму. *Чемер Чора халкъгъа былай сёлешди: «Эшитигиз битеу жыйылгъан къара халкъ, Жюрекледен кетмез бушуубуз барды».* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. *Жукъсуз, тенгсиз Озайны аллына къара халкъны жашлары чабып жетдиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 29. **Къара хуна** сложенный без раствора каменный забор, стена и т.п. / тылдансыз (*растворсуз*) къаланнган хуна, къабыргъа. **Къара чегет** *къарач.* чернолесье, лиственный лес / чапыракълы тереклери болгъан агъач. **Къара чеги** тонкая кишка / бек иничге чеги. *Тышындагъы [жёрмени] къара чеги бир улоугъа жип болады.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 115.

◆ **Къара чёпге ал (сал)** занести в черный список / ышанмагъан, жаугъа санагъан адамны марлап тур, хата этерге деп, къагъытха жазып тур. *[Председатель] кулакды деп, къара чёпге алынып тургъанлагъа жакъ басханды дейдиле.* Толгъурланы З., Эрирей, 113. *Ол кезиуде Жабырайыл Локманович да ичинден къара чёпге алыну башлады.* Тёппеланы А., Ташыуул, 182. *Эллилерине игиликни сюйген адам, тап, жангылса да, хар заманда къара чёпге салынып турмаз.* Толгъурланы З., Эрирей, 45. **Къара чёпге тюш** попасть в черный список, список подозрительных / Ышангысыз, жаугъа саналгъан адамланы санында бол. *Ол гюнахсыз Ахматны алай бош затны юсю бла къара чёпге тюшюрюп къоярла деп [Найыпханны] ыйнанырыгъы келмейди.* Толгъурланы З., Эрирей, 90. *Шарау къара чёпге тюшгенде, битеу эл ахтынды.* «Шуёхлукъ», № 28, 93.

Къара шинли брюнет / къара чачлы (*адам*). *Иничге белли, кенг жауурунлу, къызыл ууртлу, къара шинли жаш, арбазда жапма тюбюнде олтуруп, чабырларын*

тизеди. У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 3. *Ибрахим, къара шинли, къызылбет, уллу санлы, сабыр акъыллы жаш, колхозда агроном болуп ишлегенли эки жыл болады.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 81. *Араблыла бийик, къатангы, къара шинли, чырайлы адамладыла, бетлери акъды.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 210. **Къара эрик** слива (*дерево и плод венгерки домашней*) / зугул къара кёк бетли кёгет эм аллай кёгетле битген терек. **Къара эт** мясо без жира, мышцы / этни семиз болмагъан, жаусуз жери. *Къойну къара этинден къонакълагъа шишлик этдиле.*

КЪАРА [2] *ат эск. къ.* **ышан** [1], **ылышан.** *Окъ къараны тюз ортасына тийди.*

■ **Къара ат** стрелять в мишень, соревноваться в стрельбе по мишени/ къараны бир затны огъу бла уруу, аллай ишде хорлар ючюн эришиу. *Къазакъла къара атаргъа чемерликлери, тырмашыулары болгъан аскерчиледи.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 48. *Тойоюн, жылау, атышыу-тутушуу, къара атыу, чарс дегенча, жигитликни, кёз ачыу оюнла, Жазны байрамы Чоппаны тежеую бла бошаллыкъды.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 85.

КЪАРА [3] *ат.* Грамота / Окъуй, жаза билиу. *Бурун халкъыбызда къара билген аз болгъанды.*

КЪАРА [4] *ат.* Траур / Ёлгенни сыйын кёрюп, къара кийимле кийип бир талай заманнга туруу. *Ол къарасын алыкъа тешмегенди.*

◆ **Къара кий** носить траур / бушууну юсюнде адетге кёре къара кийим кийип, мыдах болуп айлан, къууанч ишледен кери тур. *Элде болгъан адетге кёре, жашы атасына къара кийип башлагъанды.* «Малкъар халкъ жомакъла», I, 5. *Энди Наныкъ юйге кирип, къара кийип тургъанлы аз болмайды.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 98. **Къарасын тешди** он снял траур / бушуу этиую тохтатды. *Алайды да, Къасай,– дедим ахырында,– бирле уруш отунда жоюлуп эселе, сау къалгъанла, аланы къараларын тешмей, ёмюрлерин къарангылыкъда ётдюрюрге керекдиле деп, мен да айтмайма.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 58. **Къара тут** *къарач. къ.* **къара кий.** *Аталары [Къасым] урушда ёлгенин эшитгенде, бары да: къатыны, жашлары, къызлары да,– бек мыдах болуп, кёп кюнлени къара тутуп тургъандыла.* (Ф о л ь к.)

КЪАРА [5] *эт.* **1.** Смотреть, глядеть / Биреуню неда бир затны кёрюр ючюн анга кёзлеринги бур. *Орамгъа къара. Кюзгюге къара. Сагъатха къара.* ❐ *Сафар, не этерин билмей, къачар жер излеп, тёгерегине бек кёп къарагъан эди, болсада къаяла зынгырдагъандан ушкок къайсы жанындан атылгъанын билмей, тюз да бара тургъан жеринде тохтагъан эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 19. *Николай, къара кёзлюклерин да алып, къарайды, алай [атлыны] таныялмайды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 76. // Употребляется как знак отсылки в тексте / Текстде адамны эсин бир затха бурдурур ючюн берилиучю белгича (асламысында къысхартылып *къ.*) жюрютюледи. *Романны экинчи башында (105–156-чы бетлеге къара) хапар Аминатны юсюнден барады.* «Шуёхлукъ», № 78, 34.

2. Рассматривать *что*, обсуждать *кого-что* / Ишни, заявленияны д.а.к. затны сюз. *Заседанияда дагъыда бир уллу ишге къарадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 183. *[Алчы улу:] Колхозгъа алынырыкъ адамны заявлениясына хар жаны бла къарап аллыкъбыз.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 35.

3. Осматривать (*больного, рану и т.п.*) / Кёрюп, тынгылап д.а.к. амалла бла адамны неда малны саулугъун тинт. *Толукъыз келирге Солманнга доктор къарап, жараларындан чечмелерин чыгъарып, дарман салып, байлап, ундурукъгъа жатдыргъанды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 124. *Жашны саулугъуна къарап, врач аны юч кюнге ишден эркин этди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 196. // Смотреть (*квартиру, школу и т.п.*) / Шагъырей болур, билир мурат бла бир затны кёр. *Школну къурулушуна къараргъа келгенле бек ыразы болгъан эдиле.* «Коммунизмге жол», 1987, № 130. *Хасан бла Марат жангы юй ишленирик жерге къараргъа кетгендиле.* «Шуёхлукъ», № 66, 42. // Смотреть (*фильм, концерт и т.п.*) / Кинону, концертни д.а.к. затны кёр. *Жыйылыугъа къатышханла сабийлени художествоолу самодеятельность концертлерине къарагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1986, № 93. *Озгъан ыйыкъда бир аламат фильмге къарагъанбыз.* «Шуёхлукъ», № 58, 23. // Смотреть (*таблицу, письма и т.п.*) / Бир затны магъанасы бла шагъырей бол. *Жаш [Алим] футболну таблицасына къарап, башын чайкъады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 84.

4. Ухаживать, следить, присматривать за *кем-чем* / Биреуге неда бир затха къара, бакъ, къайгъысын эт. *Такуш бла Солтан-Хамит маллагъа къарап, юйге жыйылдыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 92. *Къазий Алмалары-Сыртында къыш къошда атасыны малчыкъларына къарайды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 54. *Жерге салыннган урлукъ бир кюннге чыгъып къалмайды. Ол жашнап чыгъар ючюн жерге тохтамай къараргъа, багъаргъа керек болады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 83.

5. Виднеться, показываться (*из-за горы, изо рта, из обуви и т.п.*)/ Бир затны ичинден неда ары жанындан кёрюн, эслен. *Бир кесекден кюнню кёзю тау артындан къарады, хар зат бет къусду: тукъузгюле къызардыла, кырдыкга инжиле тёгюлдюле.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 197. *Пилни ауузундан эки уллу тиши къарайды.* «Естествознание», 67. *Жашланы юслеринде жалан сюзюк чепкенлери, чабырларындан баш бармакълары къарагъанла да бардыла.* «Шуёхлукъ», № 31, 40.

6. Проверять (*школу, бригаду, тетради и т.п.*) / Бир затны къаллайлыгъын, болумун неда бир ишни къалай тамамланнганын ачыкълар ючюн тинтип кёр. *Бригадаланы барына да къарагъандан сора, ол комиссия правленнге жыйылып сюзерикди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 94. *Мен школлагъа къарагъандан сора да ёкъсюз сабийлени кеслерине бала этген адамланы ишлерин жюрюте эдим.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 8. *Суфият жюзге жуукъ тетрадха къарайды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 165.

7. *кёч.* Ждать *кого* / Сакъла. *Ол атладан бири келип жюгеннге башын салмазмы? – деп, къарайды [Къарашауай].* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 6. *[Александра Ивановна:] Энди бир айгъа дери къарасакъ, андан сора хар кимни халын толу билликбиз.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 420. *Эшта, бир аз къарарма, Сюе эсенг, сынарма.* О т а р л а н ы О., Жырла, 27.

8. Учить (*урок*) / Школда берилген дерслени окъу, хазырла, тамамла. *[Ахмат] Дерслерине къарамай, Школгъа алай кетер, Устазы жукъ сорса уа, Кёп тюрлю сылтау этер.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жулдузчукъла, 25. *Дерслеге къарап, Тебирегиз школгъа, Береди къанат Ол узакъ жолгъа.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 35.

9. Зависеть *от кого*, подчиняться *кому* / Биреуге жалынчакъ бол, бойсун. *Башханы къолуна къарагъан ач къалыр.* (Нарт сёз.) О *[Гугурук:] Кесинг кёресе, мени оноуума элли тауукъ къарайды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 321.

10. *кёч.* Принадлежать *кому* / Биреуню къолунда, оноуунда бол. *Айрыкамны Индонезиягъа къарагъан кесегинде кёллени площады сегиз минг гектардан асламды.* «Ленинни байрагъы», 1984, № 154.

11. Судить, составлять мнение, заключения *о ком-чём* / Биреуню бир затны юсюнден кёлюнгдегин айт. *Ахшыгъа тукъум сорма, аманны тукъумуна къарама.* (Нарт сёз.) *Юйюне къарама, кюйюне къара.* (Нарт сёз.) О *Жашла къыз сайлагъан сагъатда чырайына, адамлыгъына, окъууна, кесин къалай жюрютгенине къарайдыла.* Хубийланы О., Аманат, I, 132.

12. Прислушиваться (к *чьим-л. словам, советам и т.п.*) / Биреуню айтханын эсге ал, айтханын эт, анга тынгыла. *[Жамийлят:] Газетни сёзюне халкъ бек къарайды, ийнаннган да бек этеди.* Кацийланы Х., Тамата, 93. *Анам Айшатны айтханына бек къарайды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 26. *Бизни уллу Ватабыз эл ауузуна къарагъан аллай бир акъыллы адам эди.* Хубийланы О., Адамла, 141.

13. Бир затны юсюнден ойла, анга багъа бич. – *Мазан, къалай къарайса [жалгъа], барыргъа ыразымыса? – деп, сорду Харун.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 27. *Тау, сен къалай къарайса: Жел ургъанда, Башынгда, Акъ къарынг бла ойнайды?!* Бабаланы И., Жетегейле, 90.

14. Быть обращенным, выходить *куда-л.* / Къайры да болсун бир жары айлан (*бир затны бир жерни юсюнден*). *Терезеси терек бахчагъа къарагъан отоуда лейтенант жашагъанын Ахмат биледи.* «Шуёхлукъ», № 74, 36. *Мийик тауланы ёзеннге къарагъан бетлерини этеклери субай ёсген нарат чегетле бла жасалыпдыла.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 182.

15. *угъайл.* Не обращать внимание *на кого-что* / Эс бурма, къайгъырма. *[Сафар адамлагъа:]... Хайда терк болайыкъ, аты болмагъан, кулакланы атларын сыйырып, минигиз. Аны атыды, мени атымды деп къарамагъыз, къан ичген итледен [къазакъ аскерден] бюгюн къаныбызны алайыкъ.* Хочуланы С., Хапарла, 23. *[Хасан шофёргъа:] Тюшер жериме жетсем, кесим да айтырма, сен къарама да сюр, – деп, жаш бюсюреусюз жуап этди.* Хубийланы О., Аманат, I, 6. *«Сен манга къарама, бар юйге, мен бир кесек ишлейим»,– деди Хасан Алимге.*

16. Относиться к *кому-чему-л.* каким-л. образом / Кесинги, биреуню, бир затны аллында къарамына, кереклисине кёре жюрют. *Энди Чомургъа сорсанг, жер юсюнде анга чюйре къарагъан, аны айры кёрген, сансыз этген адам чыкъмагъанды.* Хубийланы О., Дерт, 26. *Чюгюндюр жизги затды, анга хыны тиерге, суукъ къараргъа болмайды.* «Алчыла», 14. *Бир-бирле мюлкде зырафлыкъ этиуге сансыз къараргъа юйренип къалгъан эдиле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 217.

17. Идти (*о возрасте*) / Жыл саны нелляй бирден атлагъанын кёргюзтеди. *Къызчыкъгъа тюнене онбеш жыл толуп, бюгюн оналтыгъа къарады.*

18. Наблюдать *за кем-чем* / Бир ишни къалай баргъанын д.а.к. затны билир ючюн аны бир ауукъ заманны кёрюп тур. *Адам ишлеп ийген жерни спутниклерин бла космос ракеталаны Совет Союз жибергенине битеу дуния сейир этип къарайды.* «Шуёхлукъ», № 7, 5. *Айнюр кюнню ёрге кётюрюлюп келгенине, кёз айырмай, къарап турады.* Тёппеланы А., От-

лукъ ташла, 93. *Тёгерек шош эди, асыры шошдан ургъуйну зызылдагъанына кёре, аны учханына къараргъа боллукъ эди.* М. Л е р м о н т о в, Бизни заманны жигити, 18.

19. Искать, стараться найти / Табаргъа кюреш, изле. *Биз чыкъгъан эдик тар Бахсандан жер къарай.* (Ф о л ь к.) ❐ *Жаш, къарап, эшик артында чурукъларын тапмады.*

20. *В отрицательной деепричастной форме* (къарамай): без разбора, не разбирая / Айырмай. *Къанлы жауну чеклерибизге от салып, тиширыу, сабий, къарт деп къарамай, шахарларыбызны кюйдюрюп тебиregенлери Хасанны жюрек тамырларын чанчдырадыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 70.

21. *В отрицательной деепричастной форме* (*къарамай*): соответствует русскому составному союзу *«несмотря на то, что»* / -й бла къуралыучу этимчаны *угъайлаучу формасында* байламны къуллугъун толтурады эм, бойсуннган сансыз айтымны баш айтымгъа къошады. *Жаун жаугъанына да къарамай, жашла чалгъыны тартадыла.*

22. *В повелительной форме* **къара** (-чы) употребляется в роли междометия, выражающего удивление/ **Къара** (-чы) деген буйрукъчу формада сейирсиниую кёргюзтген междометияны къуллугъун толтурады. *– Ай таланнган, къарачыгъыз, биз аны нечик унутуп турабыз! – деп, Байрамукъ олсагъат элде бек уста сыбызгъычылагъа атла бла жашланы жиберди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 18. *Къарачыгъыз къартлагъа, Ёрге тутуп башларын, Ата журтну сакъларгъа Ашырадыла жашларын.* «Жилтинле», 66. *Къарачы, нечик айбат Сюйюнеди табийгъат.* «Коммунизмге жол», 1983, № 74.

◆ **Къарай-къарай, кёз жауум тауусулду** проглядел (все) глаза / бир затны неда биреуню кёп сакълап, излеп, адыргы этип турдум. *Чалбаш Къасботну эки кёзюню жауу Зайнафха къарай-къарай тауусулгъан эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 61. **Къарай-къарай, къарау сокъур болдум** *къ.* **Къарай-къарай кёз жауум тауусулду.** *Жашы урушдан келеди деп, анасы, къарай-къарай, къарау сокъур болду.*

■ **Къарайма да** по-моему / баям, мени акъылыма кёре. *[Азирет:] Тейри, Керим, къарайма да, асыры жаншакъ болгъанса.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 55.

◆ **Къарап да кёрмегенди** никогда не видел / бир заманда да кёрмегенди. *[Хасан:] Нухну мен къарап да кёрмегенме, хазна таныгъан да этмейме.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 79. **Къарап къарагъынчы** в мгновение ока, мгновенно, моментально, вмиг / бек терк, терк окъуна, тюу дегинчи. *Къарап къарагъынчы ёседиле Таулагъа ушап киреле.* «Жилтинле», 275. **Къарап тоймайды** смотрит не насмотрится / асыры танысыкъдан, ариудан, кёрюрге сюйгенден биреуден, бир затдан кёпге дери кёзлерин айырмай турады. *Эгечи окъуудан келген къарындашына къарап тоймайды.* **Къарап тур** вот увидишь / бир ишни боллугъуна толу ийнаныуну кёргюзтеди. *[Домалай:] Сюйсе, сюймесе да, анга [Чомургъа] къуллукъ этдирмеселе [немчала], къарап тур.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 41.

КЪАРАБАШ *сыф. сёл.тил.* Черноголовый / Башы къара болгъан. *Асланны башында узун ёре къара бёркю, юсюнде темир бетли узун чепкени, ёшюнюнде жетиден тизилген къарабаш хазырлары.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 18. *[Къаргъа:] Аны бир акъ, къарабаш ириги барды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 312.

КЪАРАБЕТ *сыф.* Чернолицый / Бети къара болгъан. *Къарабет къажарлыла, кеслерича дауур эте, кёгет, шекер, башха ашла да сатадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 285. *Ол къарабет [Солтан] мени шайтан арбасына миндирип бошагъан эди.* Хубийланы О., Адамла, 143.

КЪАРА-БОЗ *сыф.* Тёмно-серый/ Тюрсюню къаралдым-боз болгъан. *Ой, алтынжал атларым, Азмы эркелетдим мен, Шайтанмы элтди менден.* «Жанкъылыч», 175. *Кенг, къара-боз сыртлы чайыр жолну эки жанындан да айбатлагъан терекле бла аланы артындан жокку-жокку жыйылгъан чертлеуюк юлкюле саргъалып башлагъандыла.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 33.

КЪАРАБОЮН *сыф.* Черношеий / Боюну къара болгъан. *Къачадыла къарабоюн бугъала, тиллерин да чыгъарышып бир къарыш.* «Жилтинле», 388. *Умарны ийнеги Къошба Къарабоюн кёк къашха.* «Жарыкъ жолда», 61.

КЪАРАГЁГЕН *ат* **1.** Тёрн (*плод*)/ Ауузну къалын этиучю, ачы, ууакъ, къаралдым-кёк жемиш. *Къарагёген къыш тюшгюнчю бишмейди.*

2. *В позиции определения:* терновый / Къарагёгенден этилген. *Къарагёген варенье.*

■ **Къарагёген терек** (*котур*) тёрн (*кустарник или дерево*) / къарагёгенле битиучю терек (*котур*). *Къарагёген терекде жюзюм битеди деп ким ийнанныкъды!* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 226.

КЪАРАГЪАЧ *ат.* Вяз / Югда ёсюучю, къаты, агъачындан чана жаякъла, арба чархла ишлениучю, иги бюгюлюучю, уллу чапыракълы терек. *Ол [Ачемей] къарагъач кёсеулени мыдыхын ышырды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 105.

КЪАРАДУРА *сыф. къарач.* Черномазый / Къара шинли (*къ.* **къара**). *Къарадура жашчыкъ ... менден юркюп айланады.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 273. *Сен ёлмегин, ма бу къарадураланы да айтып, туудукъларым эки жыйырмагъа жетедиле.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 33.

КЪАРАЖУХ *сыф.* Черномордый/ Жуху къара болгъан. *Гестапону таматасы къатында сюелген къаражух овчаркагъа башха кюнледен жарыкъды.* Къулийланы Х., Эгизле, 84. *Усхар ууахтыда, босагъа юсюнде сойланып, кюн туушда жылына тургъан къаражух, кёксюл маскечик, къоркъуу тюш кёрюп уяннганча, сескенип, аягъы юсюне турду.* Ацийланы Х., Тамата, 121.

КЪАРАКЁЗ *сыф.* Черноглазый/ Кёзлери къара болгъан. *Бу кенг арбазда тау маралыча субай, къаракёз Жансуратдан сора Бекболат башха бир адамны эслемейди.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 17. *Къаракёз жашчыкъла, къонакъны юсю бла ётюп кеталмай, сёлеширге да чурум тапмай, бир кесек заманны турдула.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 185.

КЪАРАКЪАЙЫН *ат* **1.** Черемуха (*ягода*)/Ауузну къалын этиучю ууакъ къара жемиш. *Жашла къаракъайынла жыядыла.*

2. *В позиции определения:* черемуховый / Къаракъайындан этилген. *Къаракъайын варенье.*

■ **Къаракъайын терек** черемуха (*дерево*) / къаракъайынла битиучю терек. *Къаракъайын терекле чыммакъ чакъгъандыла.*

КЪАРАКЪАЛПАКЪ [1] *сыф. сёл. тил.* Одетый в черную шляпу / Башында къара къалпагъы болгъан. *Къаракъалпакъ жаш. Къаракъалпакъ тиширыу.* ❐ *Бизде билет тапмагъандан сора къаракъалпакъ, дунияны айыбын этип, юсюбюзге айланды.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 75.

КЪАРАКЪАЛПАКЪ [2] *сыф.* Каракалпакский / Къаракъалпакълыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Къаракъалпакъ тил. Къаракъалпакъ литература.*

КЪАРАКЪАЛПАКЪЛЫ *ат* Каракалпак / Къаракъалпакъстанда жашагъан баш миллетни адамы. *Къаракъалпакълыланы тиллери тюрк тиллени къыпчакъ къауумуна киреди.*

КЪАРАКЪАЛПАКЪЧА *хал. сёзл.* По-каракалпакски (*напр. говорить, писать*) / Къаракъалпакъ тилде. *Къаракъалпакъча жазыу.*

КЪАРАКЪАПТАЛ *сыф.* Одетый в черный бешмет / Юсюнде къара къапталы болгъан. *– Аланы сауутлары бар эди,– деди къаракъаптал жаш.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 65.

КЪАРАКЪАШ *сыф.* Чернобровый / Къашлары къара болгъан. *Манга кёзюнгю нек къаратмайса, Ийнек сауууучу къаракъаш?* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 52. *Къаракъаш, житикёз къызчыкъ студентлени араларындан чыгъа келип, къатыбызгъа жетди.* Хубийланы О., Мурат, 45.

КЪАРА-КЪОЛАН *сыф.* Чернопестрый, черно-полосатый / Къара къатышлы къолан. *Кёз аллымда, къая таш кибик, ол къара-къолан машок.* Айтматланы Ч., Жамийля, 30. *Олтургъанла, сёзню къууаргъа, хапар айтыргъа сюйгенле, уллу къара-къолан жаулукъларын имбашлары бла энишге салындырып, таурухха киришедиле.* Толгъурланы З., Эрирей, 176.

КЪАРАКЪУЙРУКЪ *сыф.* Чернохвостый / Къуйругъу къара болгъан. *«Ючюнчюсюн айтсам»,– дейди, Къаракъуйрукъ, къаражалкъа тор атлы.* «Малкъар халкъ жырла», 54.

КЪАРАКЪУЛАКЪ *сыф.* **1.** Черноухий / Къулакълары къара болгъан. *Ала [алты атлы] анда къара сыра ичедиле, ойра, Къаракъулакъ акъ ёгюзле кеседиле, ойра.* «Малкъар халкъ жырла», 29. *Ажымсыз къозусундан айырылгъан болур эди, бир къаракъулакъ акъ къой, мангырап ёрге-энишге чаба эди.* Семенланы А., Жазыу айла, 32.

2. *сёл.тил. эск.* Червонец / Жыйырманчы жыллада НЭП-ни кезиуюнде жюрютюлген ахчаны бир тюменлиги.

КЪАРА-КЪУРА *къауум.сыф.* Черноватый, смуглый / Къараракъ; къура деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Ол [Горький] Каприни къыбыланы исси кюню къыздыргъан таш жолчукъларында жюрюрге, кёкенни алтын бояулу гоккаларына, чабакъчыланы къара-къура сабийлерцне къараргъа бек сюе эди.* «Огъурлу танг», 38.

КЪАРАЛ [1] *эт.* Чернеть, темнеть, становиться черным, делаться тёмным / Къара неда къараракъ бол. *Малла ышнырын эшите ыстауатда, Жай кечени ырахат, шош сагъатында, Къайын кёсеуле да къарала отда, Мен олтуруучу эдим от къатында.* Отарланы К., Сайлама, I, 18.

2. Хмуриться, становиться пасмурным (*о погоде*) / Бузул, булутлу мутхуз бол, жауаргъа тебире. *Биз*

сёлеше тургъанлай, кёк къарала тебиреди. О р т а б а й л а н ы Т., Октябрьни саугъасы, 9.

3. *кёч.* Чернеть (*от зависти, злости и т.п.*), изменяться в лице / Ачыудан, зарлыкъдан д.а.к. затдан тюрлен (*адамны бет къаныны юсюнден*). *Мариямны къатында ол [Мутай] кёсеу кибик къаралып тура эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 70. *Хан асыры ачыудан къаралды.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 30.

4. Виднеться (*о чём-л. черном*) / Къара болуп кёрюн. *Алайлай, ахыр умутча, чарсдан Чыгъа, кенгде кеме къаралады.* О т а р л а н ы К., Дуния эрттени, 114. *Ингирлик тютюн ичинде Къаралады тау тюбюнде эл.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 382.

5. Загрязниться / Кирлен, кир бол. *Къобан, эриши къаралып, Тёнгеретеди ташланы.* «Шуёхлукъ», № 20, 9. *Чархны орунуна салып, экиси да къаралып, биченни ызына жюклей тебиредиле.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 96.

6. Загореть / Кюннге кюй. *Петрович, кюннге кюйюп, къаралгъан берчли къолун узатып, жюреги кётюрюлюп, эки кёзю теренден жылтырай башладыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 263.

КЪАРАЛ [2] *эт. страд. от* **къара** [2] / Къара [2] дегенни къайтыучу айырмасы. *Мюлкню оноучуларыны айтханларына кёре, шёндю колхозда этге берирге жюз ууаныкгъа къаралады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 104. *Жылан, къаплан, маймул жыллада туугъан а Огъурсузгъа, келепеннге саналгъанды, Ийнек, тонгуз, къой жыллада болгъаннга «Харакетли боллукъду»– деп къаралгъанды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 27.

КЪАРАЛА *эт. сёл.тил.* 1. Чернить, делать черным / Къара эт, къарагъа боя. *Къыз къашларын къаралады. Бир затны къаралргъа.*

2. *кёч.* Чернить, очернить / Аманлар мурат бла биреуню юсюнден жалгъан сёзлени жай. *Жаш, зарланып, нёгерин къаралады.*

КЪАРАЛАТ *эт. понуд. от* **къарала** / Къарала дегенни къатланыучу айырмасы. *Чепкенни къаралат. Чачынгы къаралат.*

КЪАРАЛАТЫУ *и.д. от* **къаралат** / Къаралат дегенден *этим ат. Ысхарланы къаралатыу. Кийимни къаралатыу.*

КЪАРАЛАУ *и.д. от* **къарала** / Къарала дегенден *этим ат. Къашланы къаралау.*

КЪАРАЛАШ *взаимн.-совм. от* **къарала** / Къарала дегенни *араш айырмасы. Къызла къашларын къаралашадыла.*

КЪАРАЛАШЫУ *и.д. от* **къаралаш** / Къаралаш дегенден *этим ат.*

КЪАРАЛДЫ *ат къарач. къ.* **къарелди**. *Самолётланы къаралдылары бир булутдан чыгъып, бир булутну теренине ташайып, кюн чыкъгъаннга барадыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 199. *Сау экиюч сагъатны барып, бир тёбеден къарагъанымда, бир къаралды эледим.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 46.

КЪАРАЛДЫМ *сыф.* Черноватый, темноватый / Къара дегенни кемлик даража формасы. *Уллу Дыхны [тауну] башында къаралдым туманла жюзедиле.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 175. *Анасыча, жукъа эринли, къаралдым къалын къашлы Аминат чырайсыз тиширыу тюйюлдю, алай а бети ышарып тургъан-*

лыкъгъа, кёзлеринде жылыу танылмайды. Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 117.

КЪАРАЛДЫМ-ЖОХАР *сыф.* Темно-пестрый / Къараракъ жохар. *Кезиу Къарашауайгъа жетгенде, ол къаралдым-жохар сулпагъарын къынындан сууруп чыгъарды.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 26.

КЪАРАЛДЫМ-КЁК *сыф.* Тёмно-синий / Къараракъ кёк. *Бир-бир юйлени уллуауз ожакъларындан чыкъгъан къаралдым-кёк тютюн тёгерекге нарат кюйген ийисни жая, ызына къайтыргъа туракълагъанча, ожакъланы тёгереклерине бир-эки чырмалып хауагъа чачылды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 202. *Ингир мутхузлукъда терекле къаралдым-кёк чарсха ташайып башладыла.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 21.

КЪАРАЛДЫМ-КЪЫЗЫЛ *сыф.* Тёмно-красный / Къараракъ къызыл. *Бети къаралдым-къызыл болуп, прустоп тёгерегине къарай келип, Бийнёгерни аллына сюелди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 191.

КЪАРАЛДЫМ-МОР *сыф.* Тёмно-коричневый / Къараракъ мор. *Мынчакълача тагъыла, Аяз урса, къагъыла, Къаралдым морду сыфаты. Дугъумду аны аты.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 50.

КЪАРАЛТ *эт.* Делать *что* черным (*темным*), чернить *что*, воронить (*напр. сталь*) / Къара (*мутхуз*) эт, аллай тюрсюннге келтир. *Тапчанны бир-бир жерлерине не зат эсе да чачылып къаралтхандыр.* Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, менме, 11. *Элни огъары жанында къара тютюн, бурулуп-бурулуп чыгъа, тёгерекни къаралтды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 4. *Къазауат тереклени, кёсеу башлача къаралтады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 218.

КЪАРАЛТДЫР *эт. понуд. от* **къаралт** / Къаралт дегенни *къатланыучу айырмасы. Жюн кёлекни къаралтдыр.*

КЪАРАЛТДЫРЫУ *и.д. от* **къаралтдыр** / Къаралтдыр дегенден *этим ат. Чачын къаралтдырыу. Къумачны къаралтдырыу.*

КЪАРАЛТЫУ *и.д. от* **къаралт**/ Къаралт дегенден *этим ат. Жерни, сюрюп, къаралтыу. Къагъытны, бояп, къаралтыу.*

КЪАРАЛЫКЪ *ат.* Чернота, темнота / Бир затны къара бетлилиги. *Кёмюрню къаралыгъы. Чачны къаралыгъы. Кёзню къаралыгъы.*

КЪАРАЛЫУ *и.д. от* **къарал** / Къарал дегенден *этим ат. Сюрюлген жерни къаралыуу. Кёз тюплени къаралыулары.*

КЪАРАМ *ат* **1.** Взгляд, взор / Биреуню неда бир затны кёрюр ючюн, кёзлени къараулары, аны таба айланыулары. *Жансурат бир-бирде жашырын къарамын тенглерини ичинде сюелген Асланбийге жетдиреди.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 17. *Къар агъартхан къарт тауланы башларын Тансыкълыкъ къарам бла ыйнакълайма, Туугъан жерни тынгылагъан ташларын Тынгысыз этмез ючюн шош атлайма.* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 24. *Аны [къызны] кенг мангылайы, сабыр къарамы акъыллылыгъына, эслилигине, сабырлыгъына шагъатлыкъ эте эдиле.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 54.

2. Вид, внешность, наружность / Бир затны тыш кёрюмдюсю, сыфаты. *Къарамы гитче болгъанлыкъ-*

гъа, атламы иги. (Нарт сёз.) *О Нальчикни ара орамы – Жаш тёлюню сюйген жери! Къаллай чырайлыды къарамы, Биз сюйюп келебиз бери.* «Шуёхлукъ», № 29, 7. *Никитин тыш къарамы бла назик ишленнген къарыусуз адамды.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 47.

3. *кёч.* Точка зрения, взгляд *на что-л.* / Адамны бир затны юсюнден этген оюму, акъылы. *Поэт [Къулийланы Къайсын] кесини дуниягъа лирика къарамын уруш жоллада да, суу окоплада да тас этмегенди.* «Шуёхлукъ», № 10, 129. *Жерге ат аталгъан заманда, халкъны, жамауатны анга къарамы, жерге бичген багъасы ачыкъ кёрюнеди.* «Шуёхлукъ», № 65, 115.

4. Горизонт, видимая даль / Кёкню жерге неда тенгизге жетгенча кёрюнюучю ызлыгъы. *Махтагъан бугъаларына да къамичи жетдирип, Къарашауай къарамдан ташайып кетди.* «Нартла», 175. *Айлана келип, жерде татымлы къабарыкъ кёрюп, энишге мыллыгын атхан къартчыгъача, бир-бирде жулдуз сёдегей учуп, къуйругъу бла окъа тухтуйла тюе, кёкде сыз тартып къарамдан ташаяды.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 29.

КЪАРАМАШАКЪ *ат* 1. *сёл. тил.* Смуглый / Къара шинли (*къ.* **къара**). *Сюлемен деп бир къарамашакъ жашчыкъ, Жашай эди Зуфарладан узакъ болмай, Жетип, терезеге быргъар эди ташчыкъ, Юзмез юйню бузар эди, сормай-ормай.* Боташланы И., Таула сакъ лайдыла, II.

2. *карт.* Пики / Юсюнде къара сюнгюню учуна ушаш сураты болгъан карта. *Бу жол жашны карталарында къарамашакъла юдюле.*

3. *В позиции определения:* пиковый / Къарамашакъ картладан болгъан. *Картларында къарамашакъ туз кёрмегенин, [Абдул-Къадырны къатындагъы] кир къол жаулукъда багъырланы сермерге ийилгенин къатында олтургъан жырыкъ эрин эслеп, сермеп боюндан тутуп, тюбюне салды.* Апаланы Х., Къара кюбюр, 85.

КЪАРАМДЫЛ *сыф. сёл.тил. къ.* **Къаралдым**. *Жер акъ. Юй ожакъларындан Къарамдыл тютюн чыгъады. Туугъан элим тау ауузундады, Къар чыммакъ этип турады.* «Шуёхлукъ», № 10, 23. *Кёрдюм: кючлю имбашлары, Мыйыкълары уа къарамдыл, Тюйюлген къалын къашлары, Зыбырсакъал (атамы).* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 253.

КЪАРАМЛЫ *сыф.* Видный, представительный, солидный, респектабельный, статный / Ариу сюекли, субай санлы, келбетли, бойлу. *Къарамлы жаш. Къарамлы сыфат. Ол къарамлы адамладан бириди.*

КЪАРА-МОР *сыф.* Тёмно-коричневый / Мордан къараракъ. *Асылгъан комиссарны къара-мор бетинден къарагъан кёк бетли кёзлери ол ящикге аралгъандыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 287. *Къагытны окъугъанлай, [Назирни] Чач тюклери ёрге турду, Бети къара-мор болуп, Терс жанына бурулду.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 131.

КЪАРАМПИЛ *ат.* Гвоздика / Гокка хансны ашны ариу ийисли, татыулу этиучю, дарманлыгъы болгъан, къурутулгъан, гюл этиучю каполлары. *Жолоучу, ауур солуй, биягъы къарампиллеге мыдах кёзлерин чыракъ ийди.* Кёбекланы Б., Кюнню тюбюнде экеулен, 44.

КЪАРАМСЫЗ *сыф.* Неказистый, невзрачный, невидный, непрезентабельный / Келбетсиз, сюйдюмсюз, чырайсыз, жапысыз. *Къарамсыз адам.*

КЪАРАМЫЙЫКЪ *сыф.* Черноусый / Мыйыкълары къара болгъан. *Шарафутдин иничге белли, къызыл ингиликли, къарамыйыкъ, жукъа эринли, узун адамды.* Шауаланы М., Мурат, 95. *Мудах олтургъан къарасакъал, къарамыйыкъ эркишини кёлюне «Аппасионата» келди.* Байрамукъаланы Х., Чолпан, 6.

◆ **Къаран къал 1)** остаться невозделанным, незасеянным / сюрюлмей, себилмей къал (*жерни юсюнден*). *[Шарау] Мен ачдан ёллюк сунуп, бахчаны кече бла сюрген сунмагъыз, быйыл бахчам къаран къалса – къарным кем угъай – намысым кем болур эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 138. *Уллу файда берлик жерле къаран къалып, мадул болуп турадыла.* Этезланы О., Тарда, 162; **2)** не родить, остаться без урожая (*о засеянном поле*) / Битмей, тирлик бермей къал. *[Эринчек] Бахча этеме десе, Къаралмай къалыр къаран.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 167. *Будай сюрсек не къадар, Ол жетмейди, не мадар, Будай а къаран къалса, Ас боюндан асмакъгъа.* «Жанкъылыч», 175. **Къаран къой** оставлять невозделанным, незасеянным / сюрмей, сепмей къой (*жерни юсюнден*). *[Байчону] экинчи жарсыуу – адамла, уллу адамла, аллах билсин ёзге уа – сабанчыла, малчыла, сабанларын къаран къоюп, малларын тюзге бошлап, бу аман оюнну ойнагъанларыды.* Тёппеланы А., Ташыуул.

КЪАРАНТХА *ат къарач. къ.* **къарелди**. *Багъананы къатында, байчыча, бир къарантха кёрюндю.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 32. *Айшат, Халийматны жангыз къарантхасын эслеп, жунчуду.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 110. *...Тап, аланы [Дауумну бла Хорламны] андан, мындан къарантхала салып, къоркъутур ючюн къойгъандыла.* Хубийланы О., Дерт, 240. *Къарантхала алайдан бир кесекге тас болгъанлай, биягъы миномёт атылып тебиреди.* Хубийланы О., Аманат, I, 207.

2. *къ.* **бодуркъу**.

КЪАРАНЧХА *ат къарач. къ.* **бодуркъу**. *Къоркъгъан къаргъа къаранчхадан юркер.* (Нарт сёз.) О *Кийиз бёркню бла башлыгъын юзгерени эки жанына къаранчха этип, [жаш] къош таба тебиреди.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 4.

◆ **Къаранчхасына къарс къакъ 1)** холить / ариу кёр, эркелет, къарс къакъ. *Ийнал бла къатыны Къаралхан, аны [жашны] къаранчхасына къарс къагъып турсала да, гитчеликден иш этерге – хуна къаларгъа, мал кютерге юйретгендиле.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек; **2)** Прислуживаться / ариу кёрюнюр ючюн, биреуню хар айтханын жалынып эт, кёлюне жетерге кюреш. *[Аслан Хажибекирге:] Ала [стражникле] жаланда сени къаранчханга къарс къагъадыла.* Боташланы И., Пьесала, 10.

КЪАРАНГЫ I *сыф.* **1.** Темный, сумрачный, мрачный / Жарыгъы болмагъан неда бек аз болгъан. *Кече асыры къарангыдан жукъ кёрюнмейди.* Толгъурланы З., Айыуташ, 16. *Чигинжиде нарат чыракъчыкъ къарангы юйню азмаз жарытады.* Ёзденланы А., Саният, 16. *Чомургъа ёзен андан да тар, чегет андан да къарангы кёрюндюле.* Хубийланы О., Дерт, 59.

2. *кёч.* Мрачный, безрадостный / Къууанчы болмагъан, мудах. *Жюреги къарангыны кёзю да къарангы.* (Нарт сёз.) О *Бертни бир къауум чыгъармаларын окъусанг, аны сабийлик кюню тар, къарангы кюн, жарыкъсыз болгъаны*

билинип турады. «Шуёхлукъ», № 54, 89.

3. *кёч.* Невежественный, необразованный, отсталый, некультурный / Билимсиз, жахил, культурасыз. *[Къадий] кеси къарангы адам болгъанлай, ол бир къауум устазладан эсе эсли эди, жаш адамгъа тюз жолну кёргюзтюуде сынауу кёпледен оза эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 75. *Анга [ячейкагъа] башчылыкъ этген, бираз къарангы жаш болгъаны себепли, ол, жаш тёлюню арасында кесини тыйыншлы орунун, сыйын алкъын толу алалмагъан эди.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 105.

КЪАРАНГЫ II *ат.* Тьма, темнота, потёмки, сумрак, мгла / Жарыкъны жокълугъу, кёз жукъ кёрмезча болгъан хал. *Тауда къарангы терк болады, къарап къарагъынчы кюн тау артына ауду.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 38. *Энишгеден чыкъгъан къарангы къалындан къалын болуп, ёзенни ичин ахшам къаралдысы басды.* «Алчыла», III.

■ **Къарангы бол** темнеть, стемнеть / кёз байланнган, кеч болгъан заманны юсюнден. *Къарангы болгъанлай, Махмут бла Фёдор жарашдыргъан бауларыны къыйырына бир къалакъ ташны да къысып, энишге жибердиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 370. *Къарангы бола тебиregенди.* «Шуёхлукъ», № 28, 86. **Къарангы эт** темнить, затемнить / жарыкъны жокъ эт, жукъ кёрмезча, кёз байланырча эт. *Кёкде жангыз бир булут болмагъанлыкъгъа, огъартын жел уруп, орамны букъусун ёрге кётюрюп, тёгерекни къарангы этди.* Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, менме, 65.

КЪАРАНГЫЛЫКЪ *ат* **1.** Темнота, тьма, мрак / Жарыкъны жокълугъу. *Экиндиден атлады, жерни башын къарангылыкъ ала башлады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 179. *Жазгъы кечени къарангылыгъы кёзге тюртгенни кёргюзмейди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 66.

2. Отсталость, необразованность, неграмотность, невежественность / Жахиллик, окъуу-билими жокълукъ, культурасызлыкъ. *Жамауат халкъ асламланы къарангылыкъдан бла жахилликден чыгъарыргъа борчлуду.* ❐ *Ахмат къарангы адам эди, алай ишни аныча къурай билген адам бизни элде хазна жокъ эди.* «Шуёхлукъ», № 74, 39. *[Хасан:] Бу къарангылыкъны жарытыр ючюн, адамла, тенглик жашау къураргъа, школла ишлеп, окъургъа керекдиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 88.

КЪАРАСАКЪАЛ *сыф. сёл.тил.* Чернобородый / Сакъалы къара болгъан. *Къош тамата, къарасакъал, къызылбет киши, Олийни къатына жанлады.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 32. *[Ансар] орнундан кётюрюле башларгъа, эшик ачылып, къарасакъал, мыйыкълы киши, эски габырайын чыначыгъына илиндирип, бюкленнген буршу къагъытчыгъын бирси къолуна къысып, кабинетге кирди.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 84.

КЪАРАСАЛАМ *ат эск.* Мягкая трава, которую прикладывали в горскую обувь – чабуры / Чабырлагъа салыныучу саламны бир тюрлюсю. *Къарасалам сыртлада ёседи.*

КЪАРАСАП *сыф.* С чёрной рукояткой / Сабы къара болгъан. *Кишиликни алтынсап къама тутхан угъай, къарасап къама тутхан кёргюзтеди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 102.

КЪАРАСАУУТ *ат энчи.* **1.** Чернь, узор (*на серебре*) / Тутурукъну, кюмюшню, жезни эм ку-

куртну бирге къошуп эритип, металлдан ишленнген затланы омакълар ючюн жарашдырылгъан эритме. *[Къызны] бир ууртуну башында къара тёгерек сепкилчиги, кюмюшге къарасаууt жарашханча жарашып, анга артыкъ сюйюм къоша эди.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 53. *Ючлеге чыкъгъан ууаныкла, асыры семиргенден, кюнде, къарасаууtча, жылтырайдыла.* «Алчыла», 99.

2. *В позиции определения:* черненый / Къарасаууt салыннган. *Сыйлылыгъы кёрюнюп тургъан къарасаууt белбаууn тартып къысханда, кереклери жан сюеклеринден алгъа озуп, белини иничгелигин чертедиле.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек. *[Жашны] Къарасаууt ушкогу да боюнунда эди, Чухасыны эки женгин уруп жел да тарай эди.* «Жюрек жырлайды», 84.

КЪАРАСЫМАН *сыф. къарач. къ.* **къаралдым.** *Къарасыман къумач...*

КЪАРАСЫРТ *сыф. сёл.тил.* Имеющий чёрную полоску на спине / Сырты къара болгъан. *Аны [ийнекни] къарасырт, акъ-жууак бузоучугъу, эсирген адамча, тентирей, шалдир бутчукъларын жерден къарынына дагъанчыкъла этип, анасыны тёшюне тели хамхотчугъу бла тюрте айланады.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 45. *[Чыппык:] Угъай, угъай, къарасырт таначыкъны кёзюм къыйып боюнуна бычакъ къалай салайым?* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 62.

КЪАРАСЮЕК *ат эск.* Незнатный, неродовитый человек, черная кость / Тукъуму асыл, сыйлы, ёзден, бий болмагъан адам.

КЪАРАТ *эт.* 1. *понуд. от* **къара** [2] / Къара [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз, жолоучуланы къонакъ этип, ариу къаратханды.* «Къарачай халкъ таурухла», 146. *Хорланмаз къарыу бере къанатлагъа, Ахшы умутла алгъа къаратдыла.* О т а р л а н ы К., Сынла, 140. *Гондай къобуп барып, тирменни эшигинден башын ары къаратханда, Къасай къадалып тирмен ташны тишей тура эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 7.

2. Позволить, разрешить *кому* смотреть *на кого-что* / Къараргъа къой, эркин эт. *Киногъа къарат. Концертге къарат.*

3. Направлять, наводить *на кого-чего* / Бирею неда бир зат таба айландыр, бур. *Жийиргенчли фашист автоматны быргъысын шыхырт эшитилген жанына къаратды.* «Шуёхлукъ», № 68, 21. // Устремлять, обращать (*глаза, взор*) *куда, на кого* / Бирею неда бир зат таба айландыр, бур (*кёзлени*). *Бир такъыйкъаны ичинде Якъуп кёзлерин кюннге къаратды.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 101. *[Прустоп] кёк мияла кёзлерин эриши халда тутмакъла таба къаратды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 192.

4. Высовывать *что* / Башынгы, гумхотунгу д.а.к. затынгы тышына, кёрюнюр жерге чыгъар. *Жубуранчыкъ гумхотчугъун тешикден бери къаратып тура эди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 56. *Гондай, къобуп барып, тирменни эшигинден башын ары къаратханында, Къасай къадалып, тирмен ташны тишей тура эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 7.

5. Показывать *что кому* / Биреуге кёргюзт, къарап, оюм этерге къой. *Кеси аллыма эки кере сочинение жазып, школда устазгъа элтип къаратханма.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 62. *Врачлагъа къаратырыкъ неда больницагъа жатарыкъ болуп*

келселе, къазауатны сакъатлары кёзюу сакъламайдыла. «Ленинни байрагъы», 1982, № 103.

6. *кёч.* Завоевать внимание других, привлекать к себе / Кесинге эс бурдур. *Араб къызчыкъ жолну келеди, Барын кесине къаратып.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 73. *Ишни быллай сейир къазанына къарап тургъан бу эки жашны кранны къонгуроуу кесине терк къаратады.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 34.

7. *кёч.* Подчинять, покорять *кого-что* / Бойсундур, айтханынгы эт-дир, сёзюнге тынгылат. *[Аскерчиле] не сылтау бла да кеслери айтханнга къараталып, бир-эки сюйген тенглерин кеслери барлыкъ жерге элталсала, быланы бусагъатда андан уллу сагъышлары жокъду.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 38. *Токай, Чыппыкны кесини сёзюне къараталмай, юйюне кетди.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 62.

КЪАРАТАБАН *ат сёл.тил.* Бедный, нищий человек / Жарлы, мискин адам. *– Да сора, Айдарукъ, малынгы къаратабанла бла къарындаш юлюш этип къойсанг а,– деп, къакъды Ёрюзмек.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек.

КЪАРАТАМЫР *ат.* Чернокорень лекарственный / Татлы къара тамыры болгъан, ашаргъа жараучу дарман ханс.

КЪАРАТДЫР *эт. понуд. от* **къарат** / Къарат дегенни *къатланыучу айырмасы. Ауругъаннга къаратдыр. Маллагъа къаратдыр.*

КЪАРАТДЫРЫЛ *эт. страд. от* **къаратдыр** / Къаратдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Тарыгъыулагъа къаратдырылгъанды.*

КЪАРАТДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къаратдырыл** / Къаратдырыл дегенден *этим ат.*

КЪАРАТДЫРЫУ *и.д. от* **къаратдыр**/Къаратдыр дегенден *этим ат. Къой сюрюуге къаратдырыу. Ишни болумуна къаратдырыу.*

КЪАРАТОН *ат эск.* **1.** Монах / Дин жамауатны аскет болуп жашаргъа ант этген адамы.

2. *кёч. сыф.* Бездетный, бесплодный / Сабийи болмагъан, сабий эталмагъан. *Анзор къаратонду, ол юйдегили болуп жашагъанлы он жыл болса да, сабийи жокъду.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 178. *Дыранбаш юйде эри аскерге кетген бир къаратон къатын жашайды.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 24.

■ **Къаратон эт** Стерилизовать, обесплодить / Бичиу, сабийи болмазча этиу.

КЪАРАТОНЛУКЪ *ат.* Бесплодие (*о человеке*) / Къаратонну болуму, халы. *Врачха къаратып, тиширыу къаратонлугъун ачыкълады.*

КЪАРАТОР *сыф.* Караковый, карий, тёмно-гнедой / Къызгъылдымгъа тартхан къара (*атны юсюнден*). *Юч атлы юч залим къаратор атлагъа минип, сауут-саба да тагъып, Къара-Къуба жашагъан элге тебирейдиле.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 173. *Акъ башлыгъыны къанатларын имбашлары бла энишге бошлап, къаратор ажирге да минип, Самат орам бла ёрге айланса, биз анга сукъланып къараучу эдик.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 17.

КЪАРАТОРУ *сыф. къарач. къ.* **къаратор**. *Бригадада эм мажал атны жерледиле жашла, туягъында гитче къыяучугъу болгъан себепден аскерге къорамай къалгъан къаратору хораны.* Л а й п а н л а-

н ы С., Гургумлу, 101. – *Къызылла жетип келедиле, кетмеге къоюгъуз,– деп, [Чомур] атына къамичини жетдиргенлей, къаратору алаша эки аягъын ёрге атып, тиш турду.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 123.

КЪАРАТЫУ *и.д. от* **къарат** / Къарат дегенден *этим ат. Кёзлерин кёкге къаратыу. Айтханына къаратыу. Башын терезеден къаратыу. Саулугъуна къаратыу.*

КЪАРАУ I *и.д. от* **къара** [3] / Къара [3] дегенден *этим ат. Кенгнге къарау. Маллагъа къарау. Биреуню айтханына къарау. Спектакльге къарау башланды. Жазыу ишлеге къарау. Элли жылгъа къарау.* ❐ *Къойлагъа къарауда бир тюрлю жашырынлыкъ жокъду, жаланда эринмей, тохтаусуз ишлерге керекди.* «Коммунизмге жол», 19.

КЪАРАУ II *ат.* Смотр, показ, проверка / Этилген ишни болумун, халын жамауатны тинтиую, кёрюую. *Юбилей къарауланы бла фестивалланы итогларына кёре, кёп клубла бла культура юйле, библиотекала ахча, дипломла эм сыйлы грамотала бла саугъаланнгандыла.* «Коммунизмге жол», 1977, № 52. *«Карачаевск» атлы халкъ ансамбль суратлау чемерлик коллективлени Битеуроссия къарауну эки кере лауреатыды.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 211.

◆ **Къарау сокъур** *къарач.* слепой с открытыми глазами / кёзлери ачылып тургъанлыкъгъа, жукъ кёрмеген сокъур. *[Къарт:] Жашым, кёремисе, мени бир кёзюм къарау сокъурду.* «Огъурлу танг», 100. *Жаш къарау сокъур болуп, тауда къалып кетди.* «Къарачай халкъ таурухла», 61.

КЪАРАУАШ *ат ист.* Служанка, рабыня (*купленная для хозяйки*) / Бурунгу жашауда: бийлерине жумуш этген тиширыу. *Байбийчеле омакъ-омакъ кийинип, Къарауашла алларына ийилип, Къуртхала да, алдай, айтып жомакъла: «Оругъуз!»– деп, бергендиле оракъла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 89. *Ол замандагъы (бий, къул айырылгъынчы) тёреге кёре, бийинден эркинлик болмай, къарауашына эрге барыргъа жарамай эди.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 6.

КЪАРАУАШЛЫКЪ *ат.* Положение рабыни, служанки / Къарауашны болуму, халы. *Бирле уа, чын иесин аллах сунуп, Кюндюз – итча, кече уа – бёрюча, Жортадыла «чынны» жумушуна, Бар насып къарауашлыкъда суна.* О т а р л а н ы К., Танг жулдузум, 83. *Не бек уллу эркинликде жашаса да, тёгерегинде къарауашлыкъ этгенле да кёп эселе да, аны [Нёхчюкню] нюрю жокъду.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 260.

КЪАРАУУЗ *сыф. къарач.* Тёмный, смуглый / Къаралдым, мутхуз бетли. *Бир ёгюз арба тик чегет жолчукъгъа кючден-бутдан сыйынып, къурушхан чархы саз топуракъгъа къарауу сыз тюшюрюп барады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 56. *Сагит жылтырагъан къарауу буфетни мияласын бир жанына тюртдю.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 79.

КЪАРАУУЛ *ат къарач. къ.* **къалауур**. *Бёрюню къойлагъа къарауул этгенча.* (Н а р т с ё з.) О *Сыйдам жылтырауукъ мермер ташдан ишленнген мавзолейни босагъасында къарауулла сюеледиле.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 4. *Ачемей ауушлада къарауулланы ауушдурду.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 122.

КЪАРАУЧУ *ат.* Зритель / Сах-

нада кёргюзтюлген затланы кёрюр ючюн келген адам. *Кучуковну къайсы ролю да къараучуну эсинде кёпге дери къалады.* «Коммунизмге жол»,1976, № 203. *Къараучула «Балкарияны» артистлерине бек ыразы болдула.* «Ленинни байрагъы», 1992, № 175.

КЪАРАХАНС *ат.* Окопник жёсткий (*лекарственная трава, используемая при лечении нарывов, язв*) / Ирин этгенни, башха тюрлю жараланы сау этер ючюн хайырланылыучу дарман ханс.

КЪАРАЧАЙ *сыф.* Карачаевский/ Къарачайлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Къарачай литература. Къарачай говор.*

КЪАРАЧАЙЛЫ *ат.* Карачаевец/ КЧР-да жашагъан баш миллетледен бирини адамы (*тюрк тиллени биринде сёлешеди*). *Тыйыншлы окъууу бла бу элде къарачайлыладан биринчи бухгалтер болуп ишлеген Алымгъа жашла огъай эсенг, уллайгъан колхозчула да бюсюреу этер ючюн къалмай эдиле.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 160. *Жыл къайтарыугъа къарачайлыла бек уллу эс бёлгендиле.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 108.

КЪАРАЧАЙЧА *хал.сёзл.* По-карачаевски (*напр. говорить, писать*)/ Къарачай говорда. *Къарачайча сёлеш. Къарачайча жырла.*

КЪАРАЧАЛЫУ *ат.* Тесьма из черных шёлковых ниток / Къара чилле халыладан эшилген тартма.

КЪАРАЧАЧ *сыф.* Черноволосый / Чачы къара болгъан. *Аны [Коляны] къарачач башы жаланды, юсюнде къысхаженг акъ кёлеги, кёксюл кёнчеги, аякъларында сют бетли жайгъы чурукълары.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 16.

Орта бойлу, къарачач, уллу чолпан кёзлю къызчыкъны сыфатын да болгъан огъурлулукъгъа ким да сукъланырыкъды. «Коммунизмге жол», 1977, № 183.

КЪАРАШ *эт. взаимн.-совм. от* **къара** [3] / Къара [3] дегенни *араш айырмасы. Жыйылгъанла къалмай огъары жанларына къарашдыла.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 34. *Ашико чыкъгъанлай, Жулдуз бла Солтан-Хамит ... бир бирлерине къарашдыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 80.

КЪАРАШЫУ *и.д. от* **къараш** / Къараш дегенден *этим ат. Къыз бла жашны бир бирге къарашыулары.*

КЪАРГЪА [1] *ат.* Ворона / Къузгъун бла бир тукъумдан къара неда акъсылдым-къара къанатлы. *Къаргъа – мыллыкга, молла – ёлюкге.* (Н а р т с ё з.) О *Излей кетип бир къаргъа эт кесекчик тапханды, аны къабып ауузуна бир терекге къоннганды.* «Жюрек жырлайды», 88. *Къаркъ-къаркъ этген къаргъады, Мыллык кёрсе чабады, Эт кесекчик тапханлай, Алып узакъ учады.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 318.

◆ **Къаргъа къабар эти жокъду** кожа да кости/сюеги бла терисинден сора жугъу къалмагъанды, бек арыкъды.

КЪАРГЪА [2] *эт.* Проклинать *кого*, говорить проклятия / Къаргъыш эт. *Антымы унутхан кюн Битеу халкъла манга чамлансынла. Къыралым, сенден мен жан аясам, Тауларым да мени къаргъасынла.* Б о т а ш л а н ы И., Экинчи тюбешиу, 11. *Юйдегисин къоюп, къыз тилегенни къызла кеслери окъуна къаргъайдыла.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 57.

КЪАРГЪА-КЪУЗГЪУН *къауум.* Пернатые, птицы / Къанатлыла. *Къаргъа-къузгъун багушха басынып тура эдиле.*

КЪАРГЪАЛ *эт. страд. от* **къаргъа** [2] / Къаргъа [2] дегенни *зорлаучу айырмасы.*

КЪАРГЪАЛАУ *и.д. от* **къаргъал**/Къаргъал дегенден *этим ат.*

КЪАРГЪАН *эт.* Божиться, клясться / Айтханынга ийнандырыр ючюн ант эт. *Къарашауай: «Бу алтын башмакъ къайсы къызны аягъына тенг болса да, аны излеп кесиме юйдегиге алмай къоймам!»– деп, къаргъаннганды.* «Нартла», 154. *[Ахмат Саниятха:] Мен болушаллыкъ зат эсе, аллах бла къаргъанама, сенден жанымы да аямам.* Ёзденланы А., Саният, 15.

КЪАРГЪАНДЫР *эт. понуд. от* **къаргъан** / Къаргъан дегенни *къатланыучу айырмасы. Асхатны къаргъандырып, [Къайсын] ишни болушун айтды.* Гуртуланы Э., Азиретни къууанч кюню, 25. *Алгъын къуран бла къаргъандыргъан эте эдиле.* (Фольк.)

КЪАРГЪАНДЫРТ *эт. понуд. от* **къаргъандыр** / Къаргъандыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Тюзлюгюне къаргъандырт. Терслиги болмагъанына къаргъандырт.*

КЪАРГЪАНДЫРТЫУ *и.д. от* **къаргъандырт** / Къаргъандырт дегенден *этим ат. Ишни тамам толтурлугъуна къаргъандыртыу.*

КЪАРГЪАНДЫРЫУ *и.д. от* **къаргъандыр** / Къаргъандыр дегенден *этим ат. Биреуню атасы-анасы бла къаргъандырыу.*

КЪАРГЪАНЫУ *и.д. от* **къаргъан** / Къаргъан дегенден *этим ат. Атасы-анасы бла къаргъаныу. Бети, сыйы бла къаргъаныу.*

КЪАРГЪАНЫШ *эт. взаимн. совм. от* **къаргъан** / Къаргъан дегенни *араш айырмасы. Жашла душманнга дерт жетдирирге къаргъанышхан эдиле.*

КЪАРГЪАНЫШЫУ *и.д. от* **къаргъаныш** / Къаргъаныш дегенден *этим ат. Бир бирге кертичи болургъа къаргъанышыу.*

КЪАРГЪАТ *эт. понуд. от* **къаргъа** [2] / Къаргъа [2] дегенни *къатланыучу айырмасы.* «*Ишлерге эрин да, ашаргъа тапма»,– деп, сен кесинги кишиге къаргъатма.* «Жюрек жырлайды», 278.

КЪАРГЪАТДЫР *эт. понуд. от* **къаргъат**/Къаргъат дегенни *къатланыучу айырмасы. Сыйсыз иш этип, кесинги къаргъатдыр. Жалгъан сёз бла къоншу къатынланы жау этип, бир бирлерин къаргъатдыр.*

КЪАРГЪАТДЫРЫУ *и.д. от* **къаргъатдыр**/Къаргъатдыр дегенден *этим ат. Кесин, аман жюрютюп, къаргъатдырыу. Биреуге, къыйынлыкъ жетдирип, къаргъатдырыу.*

КЪАРГЪАТЫУ *и.д. от* **къаргъат** / Къаргъат дегенден *этим ат. Биреуге кесин къаргъатыу.*

КЪАРГЪАУ *и.д. от* **къаргъа** [2] / Къаргъа [2] дегенден *этим ат. Биреуню керексизге къаргъау.* ❐ *Алай жер юсюнде батыргъа махтау Къалыр, къоркъакъгъа уа дайым да – къаргъау.* Къуллианы Къ., Чумла къызарадыла, 144.

КЪАРГЪЫТАЙ *ат.* Вид горного лекарственного растения / Чеги ауруугъа багъаргъа жараучу, ариу ийисли сары ханс. *Ичиме къар-*

гъытайдан къайнатып берсегиз эди, бир ичер эдим. (Ф о л ь к.)

КЪАРГЪЫШ *ат.* Проклятие / Биреуге хата, палах болурун, ол къыйынлыкъ кёрюрюн излегенин билдирир ючюн айтылгъан сёзле. *Ёгюзлени мюйюзлерине къызла Къол къалачла тизгендиле, алгъышлай, Сабан башчы ахшы тилек тилегенди, «Болмайыкъ»,– деп,– душман айтхан, къаргъышлай».* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 63. *Олсагъатдан аны [Ханымсатны] ол ачы къаргъышлары, шаркъ деп, эсиме тюшдюле.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 103.

КЪАРГЪЫШЛА *эт. сёл.тил.* Къаргъыш эт (*къ.* **къаргъыш**). *Арбаздан бир тиширыуну кимни эсе да къаргъышлагъан тауушу чыгъады.*

КЪАРГЪЫШЛАУ *и.д. от* **къаргъышла** / Къаргъышла дегенден *этим ат. Жаунгу къаргъышлау.*

■ **Къаргъыш эт** *къ.* **къаргъа** [2]. *«Таулада бек къаргъыш этген: Тютюнюнг къурусун!»– дегенди.* «Шуёхлукъ», № 42, 46. *Мен жырлай билип да Жырламагъан сунуп, Кёлюгюз къалып кетмегиз, Къаргъыш этмейин жырлаялмайма», Къаргъасам айып этмегиз.* (Ф о л ь к.) *Сарыбийге къаргъыш этмеген, налат бермеген адам жокъ эсе да алайды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 183.

КЪАРГЪЫШЛЫКЪ *сыф.* Достойный проклятия, проклятый / Къаргъалыргъа тийиншли. *Аллы - алгъышлыкъ, арты – къаргъышлыкъ.* (Н а р т с ё з.) О *[Штроубах:] Эй, Чокка! Нечик къаргъышлыкъ жерди бу сизни жеригиз!* «Малкъар пьесала», 8. *Роза къаргъышлыкъ, Жаттай бедишлик болуп да къала эдиле.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 32.

■ **Къаргъышлыкъ бол** становиться, стать достойным проклятия/ къаргъыш этилирге тийиншли бол. *– Ёмюрюнде баргъан жолу болмасын, къаргъышлыкъ болсун ол адам, оу болсун, Худайнат, ит Афай санга къор болсун.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. *Зурум бюгюлсе, буюкъса уа, сени жаунг Найыпханлай къаргъышлыкъ болсун.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 32.

КЪАРГЪЫШЧЫ *ат.* Тот, кто часто проклинает / Къаргъыш этерге бек сюйюучю адам. *Аман къатын къаргъышчы болур.* (Н а р т с ё з.) О *Кёп мычымай... хыбырт Баймырза да, аны къатыны къаргъышчы Ингилизхан да жетдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 356. *Элде къаргъышчыла эришиую болса, Бийбертни анасы Таслий къатынланы барын да озар эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 214.

КЪАРДАШ *ат аз жюр. къ.* **Къарындаш**. *Осуятым хар къардашха: Заманны жиберме бошха.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 118. *Къардашлабыз къаты тутхан бирликни, Ёмюрде да тас этмебиз эрликни.* «Шуёхлукъ», № 4, 43.

КЪАРДАШЛАН *эт. аз жюр.* Брататься / Къарындаш халда шуёх бол. *Шагъырейсиз миллетле Бир бирни танышдыла, Къызыл байракъ тюбюнде антлы къардашландыла.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, II.

КЪАРДАШЛАНЫУ *и.д. от* **къардашлан** / Къардашлан дегенден *этим ат. Урушну отунда, къыйын жолларында танышып, къардашланыу. Къардашланыу адамланы ишде бир ниетли этеди, бир бирге таянчакълыкъ болуп жашаргъа болушады.*

КЪАРЕЛДИ *ат.* Силуэт, призрак, контур, неясное, смутное очертание / Бир затны кенгде, къарангыда неда туманда мутхуз кёрюмдюсю, ауанасы. *Суу боюну адамдан толуду, тирменни тёбен жанында бир къарелдини тутуп, тёгерегине басыннгандыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 155. *Бурулгъан жерледе, жол жанларында да не жаныуарланы эсе да къарелдилери эсленедиле.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 20.

КЪАРКЪ *эрикл.сёз.* Звукоподражание карканью вороны / Къаргъаны къычыргъан тауушун кёргюзтеди. *[Къуш Сосурукъагъа:] Сен а, боюнума минип, «къаркъ» десем, эт къапдырып, «къуркъ» десем а къан уртлатып келирсе.* «Нартла», 97.

■ **Къаркъ-къуркъ эт** Каркать / Къычыр (*къаргъаны, къузгъунну юсюнден*). Къаркъ-къуркъ дегенча тауушу этиу. *Мен ёрге узалып жеталмаучу эдим, Алий, Сени назик эки санынга, Къаргъала, къузгъунла къаркъ-къуркъ этедиле Юсюнгден акъгъан къанынга.* (Ф о л ь к.) ❒ *Къан ийисни кенгден билген къаргъала, Къаркъ-къуркъ этип, таш башлагъа къонадыла.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

КЪАРКЪЫЛДА *эт.* Къаркъ-къуркъ эт (*къ.* **къаркъ**). *Жаулары тауусулгъан арба чархланы тауушлары ач къаргъаланы къаркъылдагъанларына ушайдыла.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 46.

КЪАРЛАУ *ат эск.* Лопатка (лопаточка), которой очищали отвал сохи (плуга) / Сабан агъачны къаплауучун ариулаучу къалакъчыкъ.

КЪАРМА *эт.* **1.** Шарить, обшаривать *что*, рыться в *чем*, щупать, ощупывать *кого-что* / Бир затны табар ючюн, изле, тинт, къозгъа. *Офицер юй мюйюшде шкафны къармап башлады.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 9. *Ибрахим къолу бла къармап, кесини кёкюрегинде талисманнга тийди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 164. *Берхан, сауутланы къармап, тапханчыгъын жашыны аллына салды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 172.

2. *къарач. къ.* / **ёчюлт**. *Бир кесекден жюрегиме къоркъуу тюшюп: «Мындан ары оза эсе, жукъламалмай къалама!» – деп, ёртенчикни къармаргъа кюреше тебиредим.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 22.

3. *кёч. къарач. къ.* **ёлтюр**. *[Къасым:] Да бизни элде бир къауумланы билмеймисе? Бир илинир зат тапсала, урдула да къармадыла.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 216.

4. *къарач.* Подводить, проваливать *кого* / Тапсыз, къыйын болумгъа тюшюр, этген муратына жетдирме. *Жашны биринчи экзаменде окъуна къармадыла.*

5. *къарач.* Побеждать / Бир затда биреуню хорла, женг, алгъа чыкъ. *Футбол оюнда аланы биз къармадыкъ. Назму окъуп мен аны къармадым.*

6. *къарач.* Копать; вскопать, закапывать *что* / Къаз (*сёз ючюн жерни*). *Бахчаны къармап бошадыкъ.*

7. Хоронить *кого* / Басдыр, кём (*ёлгенни*). *Ёлгенлени элни башындагъы къабырлада къармадыла.*

8. *сёл.тил. къарач.* Кончать, завершать *что* / Тауус, ахырына чыкъ. *Жаш быйыл онунчу классны къармагъанды. Ишни къармадыкъ.*

КЪАРМАКЪ *ат* **1.** Удочка, крючок (*рыболовный*) / Чабакъ тутуучу ыргъакъ. *Жашла къармакъла бла Черекде чабакъ тутадыла.*

2. Крюк / *металлический стер-*

жень с загнутым концом / Суугъа кетген, чёкген затны къармар, излер ючюн хайырланылыучу, къыйыры ыргъакъча этилген зат. *Адамла къармакъла бла къармай, ханны къатыныны мыллыгын табып суудан чыгъаргъандыла.* (Ф о л ь к.)

■ **Къармакъ аш** приманка / жаныуарланы тутар ючюн хайырланылыучу аш. *Чабакъ тутар ючюн къармакъ ашха къуртланы хайырланадыла.*

■ **Къармакъ сал** удить / ыргъакъ бла чабакъ тут. *Чабакъсыз кёлге къармакъ салгъанлыкъгъа, чабакъ тутмазса.* (Н а р т с ёз.) О *Ой, кел, Ысмайыл, суугъа барайыкъ, Ой, суу жагъада къармакъ салайыкъ.* (Ф о л ь к.) **Къармакъ чыбыкъ** удилище / чабакъ тутаргъа хайырланылыучу чыбыкъ. *Ол кюн не эсе да къармакъ чыбыгъымы да алдым да суу ызына тюшдюм.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 20.

КЪАРМАКЪЧЫ *ат.* Рыболов (*удящий рыбу удочкой*) / Чабакъчы (*чабакъны къармакъ* (*ыргъакъ*) бла тутуучу). *Суу боюнунда эки къармакъчы чабакъ тута тура эдиле.*

КЪАРМАЛ *эт. 1. страд. от* **къарма** / Къарма дегенни *зорлаучу айырмасы. Хуржунла къармалгъандыла.*

2. Запутаться, заблудиться / Ажаш, жол тапмай къыйнал. *Бурула да, булгъана [чыран суу], Тар къолда къармаласа, Ташха, агъачха чулгъана, Атламдан чырмаласа.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 44. *Мен кече, къармала, Кюрешдим барыргъа.* О т а р л а н ы К., Дуния эрттени, 184.

3. Тухнуть, гаснуть / Ёчюл (*отну, чыракъны д.а.к. затны юсюнден*). *[Мёлехан:] Тур, иги жаш, Ибрахим, от къармалып къалгъынчы бир-эки жаркъа сал, Бадиймат башын жууаргъа отха суу асарыкъды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 20.

4. *къарач.* Терпеть неудачу, проваливаться / Этген муратынга жетме, бералма (*экзаменни*). *Ишибизде къармалдыкъ. Жаш ючюнчю экзаменде къармалды.*

КЪАРМАЛТ *эт. понуд. от* **къармал** / Къармал дегенни *къатланыучу айырмасы. Кюн хар кимге да бирча тиймеди, бирлени жарытып, жылытып тийди, бирлени юшютюп, къармалтып тийди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 62.

КЪАРМАЛТДЫР *эт. понуд. от* **къармалт** / Къармалт дегенни *къатланыучу айырмасы. Ишни къармалтдыр. Бахчаны къармалтдыр.*

КЪАРМАЛТДЫРЫУ *и.д. от* **къармалтдыр** / Къармалтдыр дегенден *этим ат. Чабакъ къармалтдырыу. Студентни экзаменде къармалтдырыу.*

КЪАРМАЛТЫУ *и.д. от* **къармалт** / Къармалт дегенден *этим ат. Отну къармалтыу. Биреуню жолда къармалтыу.*

КЪАРМАЛЫУ *и.д. от* **къармал** / Къармал дегенден *этим ат. Кюнню таякъларындан кёзлени къармалыулары. Отну къармалыуу. Хуржунланы къармалыулары.*

КЪАРМАТ *эт. понуд. от* **къарма** / Къарма дегенни *къатланыучу айырмасы. Аналаны азмы сарнатхандыла, Бийле таулу къызгъа артыкълыкъ этип. Шорхаланы азмы къарматхандыла, Ёлюкле ташлы теренлеге кетип.* Б о т а ш л а н ы И., Таула сакълайдыла, 4. *[Асланкир] къышлыкъны не чунгурун, не тюзюн къоймай, къарматып, ишлетген эди.*

Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 154.

КЪАРМАТДЫР *эт. понуд. от* **къармат** / Къармат дегенни *къатланыучу айырмасы. Атасы жашына айтып, кёлню тюбюн къармакъ бла къарматдырды.*

КЪАРМАТДЫРЫУ *и.д. от* **къарматдыр** / Къарматдыр дегенден *этим ат. Юйню къарматдырыу. Ишни къарматдырыу.*

КЪАРМАТЫУ *и.д. от* **къармат**/ Къармат дегенден *этим ат. Хуржунланы къарматыу.*

КЪАРМАУ *и.д. от* къарма / Къарма дегенден *этим ат. Шифоньерни къармау. Отну къармау.*

КЪАРМАУ II *ат.* Небольшой участок, годный для сенокошения/ Чалырча кырдыгы болгъан жерчик. *Ким отунун этеди, ким къармаулада къыргъан биченчигин кече бла ташыйды.* Хубийланы О., Жукуъсуз кечеле, 22. *[Жашла] къармауланы чалыргъа юлешинип кирдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 168.

■ **Къармау оюн** жмурки / кёзлери байланнган адам башхаланы къууп тутаргъа кюрешген оюн.

КЪАРМАШ *эт.* **1.** *взаимн.-совм. от* **къарма** / Къарма дегенни *араш айырмасы. Жашла хуржунларын къармашдыла.*

2. Браться (приниматься) живо *за что* / Бир затны терк къолгъа ал, къайгъысын кёр, этерге кёл сал. *[Къарындашла] кими малгъа, кими отуннга, суугъа къармашдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 281. *Терк къармашып, [партизанла] эки пулемётну да жерлерине салдыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 301. *«Бёрю атар бёркюнден белгилиди», Зуфар хар затха къармашхан жаш болду, Адамлыкъны сыйын англай иги, Классларында барындан баш болду.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, II.

КЪАРМАШДЫР *эт. понуд. от* **къармаш**/Къармаш дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны ишге къармашдыр.*

КЪАРМАШДЫРЫУ *и.д. от* **къармашдыр**/Къармашдыр дегенден *этим ат. Хуржунланы къармашдырыу. Бахчаны къармашдырыу.*

КЪАРМАШЫУ *и.д. от* **къармаш**/Къармаш дегенден *этим ат. Танг атханлай биягъы малгъа, къошха къармашыу башланды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 310. *Халийматны от жагъада къармашыуу тирмен ташюсюнде канкурак секиргеннге ушайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 115.

КЪАРМАШЫУЛУ *сыф. сёл. тил.* Старательный, усердный / Ишге кёл салыучу, къадалып этиучю. *Къармашыулу жаш.*

КЪАРМАШЫУЛУЛУКЪ *ат.* Старательность, усердность / Ишни кёл салып, къадалып этиучю къылыкъ. *Мариям кесини хунерлиги эм къармашыулулугъу бла отуз тюрлю жумушну этерге юйренеди.* «Коммунизмге жол», 1982, № 94.

КЪАРНАШ *ат къарач. къ.* **къарындаш.** *Уллу къарнашына къарап гитче къарнашы ёсер, уллу эгечине къарап гитче эгечи ёсер.* (Нартсёз.) О *Алай бла, жунчуулу кюн жигитлик этип, Мухаммат-Алий эки къарнашы бла бирге халкъ уланлары болдула.* Акъбайланы А., Ёмюрню иеси, 9.

КЪАРС *ат* **1.** Хлопки в ладоши (*в такт музыке во время танцев*)/

Тепсеу баргъан заманда къолланы къангачыкъланы бир бирге ургъанда чыгъыучу тарууш. *Къарсха кёре тепсеую.* (Н а р т с ё з.) О *[Тойда] орайдасы, къобузу, къарсы, ушкок тауушлары бирге къатышхандан, адам адамны сёзюн ангыламазчады.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 65.

2. Аплодисменты / Бир затха ыразы болууну неда аны алгъышлауну белгисине къол къагъыула. *Президентни сёлешиуюне жыйылгъанла уллу эс буруп тынгыладыла эм толкъун къарсла бла тюбедиле.* «Коммунизмге жол», 1989, № 28.

■ **Къарс ур (къакъ) 1)** хлопать в ладоши в такт танца / адамла тепсеген заманда къолланы неда къангачыкъланы бир бирге, таякъчыкъланы шинтикге, столгъа уруп, къобуз бла бир кюйде тарууш чыгъарт (*этдир*). *Къарс урулуп, той башланып, Къызла къубуладыла.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 210. *Ариу къыз бла тепсей тургъан жаш: «Къарс уругъуз, маржа!»– деп, къызны тёгерегине сюзюлюп бара башлады.* «Шуёхлукъ», № 72, 52. **2)** аплодировать / ыразылыгъынгы, алгъышлагъанынгы билдирир ючюн, къолларынгы бир бирге ур. *Спектакль бошалгъанлай, залдагъыла къарс урдула.* «Коммунизмге жол», 1984, № 78. **3)** *кёч.* одобрять / биреуню ишин, къылыгъын жарат, бюсюре, къабыл кёр. *[Аскер Шаухалгъа:] Сен айтханнга къарс къагъып туруучула башхаладыла.* «Минги Тау», № 5, 71.

КЪАРСЧЫ *ат.* Тот, кто хлопает в ладоши под танец / Къарс къагъыучу адам. *Тойну юч мюйюшюнде юч къыл къобузчу, юч сыбызгъычы, юч да агъач къарсчы, бир да барабанчы салынып, дунияны алындырадыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 26.

КЪАРТ I *сыф.* Старый / Къартлыкъгъа жетген, кёп жашагъан (*жаны болгъан затланы бла ёсюмлюклени юсюнден*). *Къарт къанатлы кёбекге алданмаз.* (Н а р т с ё з.) О *Бирде, юйге къайта келип ныгъышдан, Къарт аппа олтургъанды кюн тууушда.* О т а р л а н ы К., Сагъышла, 22. *Озгъан жылланы ичинде мингле бла тюрлютюрлю жаш терекле орнатылгъандыла, жараусуз, къарт терекле ариуланнганлай турадыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 54.

КЪАРТ II *ат.* Старик, старец / Къартлыкъгъа жетген, кёп жашагъан адам. *Къартны бурунун сюрт да оноугъа тут.* (Н а р т с ё з.) О *Арбазда агъач тапчанлагъа олтуруп, таякъларына башларын таяндырып, къартла къызла бла жашлагъа чырпа бёрклерини тюплеринден эслетмей къарайдыла: кими киеулюк, кими келинлик сайлайдыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 10. *Къарачыгъыз къартлагъа: Ёрге тутуп башларын, Ата журтну сакъларгъа Ашырадыла жашларын.*

■ **Къарт ана** бабушка/ атасыны неда анасыны анасы. *Аны [Анна Петровнаны] онтёрт жыллыкъ жашы бла эрини кёзден тохтагъан къарт анасы къалкъыйдыла.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 5. *Суфиятны Огъары къабакъда къарт анасыны эгечи ёлгенди, ары кетип турады.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 196. **Къарт ата** дедушка / атасыны неда анасыны атасы. *«Келечиге ёлюм жокъду»,– деп, бизде къарт аталадан къалгъан сёз барды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 202. *Бизни къарт аталарыбыз самолётха минмей, ёлюп кетгендиле, туудукъларыбыз а – жулдузлагъа учарыкъдыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 147. *«Къарт атанга тыйыншлы туудукъ бол хар ишингде да, сеннге бу жарыкъ жашауну саугъа-*

гъа берген олду эмда аны кибикледиле»,– дегенме къызыма. «Ленинни байрагъы». **Къарт башы бла** о пожилом человеке, заслуживающем почтения/ намыс этилирге тийиншли, уллайгъан адамны юсюнден. *Къарт башы бла аллына келсе, намыс этиу борчду.*

◆ **Къарт бёрю** бывалый, видавший виды человек/ кёпню кёрген, жашаудан ангылауу болгъан адам.

■ **Къарт бол** *къ.* **къартай**. *Ахшы бла жолдаш болсанг, жаш болурса, аман бла жолдаш болсанг, къарт болурса.* (Нарт сёз.) **Къарт къатын** старуха/ къартайгъан тиширыу. *Орта жашаулу къара шинли тиширыу ызындан жетди да, къарт къатынны билегинден тутду.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 6. *Юйде эркиши болмагъанына болур эди, къарт къатын отун жара эди.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 196. **Къарт къыз** старая дева/ къарт болгъунчу эрге бармай, къызлай къалгъан тиширыу. *Кёре келген а анга [Мариямгъа]: «Къарт къызды»,– деп, къоя эди.* «Шуёхлукъ», № 66, 24.

◆ **Къарт теке** *эриши, аман сёз.* старый хрен/ къарт адамны юсюнден (*аманлап айтханда*). *[Жаш тенгине:] Кёрдюнгмю ол къарт текени этгенин?* **Къарт тюлкю** хитрец, льстец/ кёпню кёрген хыйлачы адам.

■ **Къарт эт** старить, состарить/ *къ.* **къартай**. *Жаш башынгы да къарт этдинг, жууап жокъгъа излей жууап, хар назму сёзюнгю бетин жюрек къанынг бла жууа.* Мокъаланы М., Дуния жарыгъы, 96. *[Аман адамла] Келген бла айырырла жашынгы, Замансызлай, къарт этерле башынгы.* Будайланы Х., Алтын тау, 46.

КЪАРТА *ат къарач.* **1.** Складка; сборка; оборка / Бир затны жыйырылгъан жери. *Чепкенни къарталары. Малны къарталары. Бетни къарталары.* ❐ *Къобузну къарталарыча, кесгин белгиленгендиле чюгюндюр сабанланы тизгинлери.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 76.

2. *энчи.* Извилина (*мозга*) / мыйыны юс къатын къурагъан бир бирден дукъурла бла айырылгъан къынгыр-мынгыр ызла. *Мыйыны къарталары.*

3. *В позиции определения:* складчатый, имеющий много складок/ Къарталары кёп болгъан. *Къыз жагъасы къарта акъ примпух чепкенини белинде иничке алтын камарчыкъны тюзетди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 6. *Кёлю такъыр болуп Зарият къунажинни къарта боюнун къашыды.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 14. *Къарта боюн.*

КЪАРТАЙ *эт.* Стареть, стариться/ Къарт халгъа жет неда алгъындан эсе къартыракъ бол. *Кертиси бла да, къая жухла, кенгден къарагъанда, къартайгъан адамны тишлерине ушай эдиле.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 10. *Алтын жюген, къурч ауузлукъ чайнагъан, Тау башлада кийик кибик, ойнагъан, Чаришледе озмагъанлай къоймагъан, Чагъыр кёзюм къартайгъанса, тыннганса.* Шахмырзаланы С., Назмула, 151.

КЪАРТАЙТ *эт.* Старить *кого*/ Къарт халгъа жетдир неда алгъындан эсе къартыракъ кёрюнюрча эт. *Сагъыш саргъайтыр, къатын къартайтыр.* (Нарт сёз.) О *Къыш туман аны [терек бахчаны] мутхузламайды, Узун ёмюр да къартайтмайды.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 69.

КЪАРТАЙТДЫР *эт. понуд. от* **къартайт** / Къартайт дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыйын жашау кимни да къартайтдырыр.*

КЪАРТАЙТДЫРЫУ *и.д. от* **къартайтдыр**/ Къартайтдыр дегенден *этим ат. Биреуню къыйнап къартайтдырыу.*

КЪАРТАЙТЫУ *и.д. от* **къартайт**/ Къартайт дегенден *этим ат. Адамны тырман бла къартайтыу.*

КЪАРТАЙЫУ *и.д. от* **къартай**/ Къартай дегенден *этим ат. Адамны къартайыуу. Малны къартайыуу.*

КЪАРТАЛ *ат* Самый крупный вид горного орла/ Тау къара къушланы бек уллусу. *Къартал къозуну сермеди.* (Ф о л ь к.)

КЪАРТГУНА *ат къарач.* Молодой да ранний, очень умный/ Жаш болгъанлыкъгъа, кёп затланы билген сабий. *Алай а къачан да Хорлам кесин къартгуначыкъ этип, кесини оноуун жаратыучанды.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 139. *[Базарбий жашына:] Сени ауузунг асыры бошду, асыры къартгунаса... башынга жетмеген затла бла кесинги кёп къыйнайса.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 19.

КЪАРТ-КЪУРТ *къауум. ат.* Старики, старые люди/ Къартла, къарт адамла. *Ныгъышха къарткъуртла бла ууакъ сабийле жыйылдыла.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 224. *Кюнню не заманында келсенг да, кёп болсун, аз болсун, былайдан хажи-хожа, къарт-къурт къурумайды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 172. *Дагъыда Гиляс-тырхан: «Танымай эсегиз, бешкде сабий, элде адам, тёшекледе къарт-къурт къоймай былайгъа жыйыгъыз»,– дегенди.* «Нартла», 225.

КЪАРТКЪУРТХА *ат къарач.* **1.** *фольк. къ.* **обур, къуртха 2.**

2. *кёч.* Хитрая старуха / Аман акъыллы къарт тиширыу.

КЪАРТЛЫКЪ *ат.* Старость (*человека*) / Жашауу толуп, айныуу тохтагъандан сора, чархны болуму къарыусузгъа айланнган кезиу. *Жашлыкъда ётюрюкчюге къартлыкъда да ийнанмазча.* (Н а р т с ё з.) О *Къойчу, къартлыгъын сан этмегенча, хыжысына таянып, ёрге кётюрюлдю.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 64. *Замансыз къартлыкъ жетген тиширыуну арыкъ бетин жыламукъла жууун бошадыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 86.

■ **Къартлыкъ улан (къыз)** последыш / юйюрде бек кичи сабий. *Ант жетген эди, къарт Вильгельмни къартлыкъ уланына!* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 152.

КЪАРТЧЫГЪА *ат къарач.* **къыртчыгъа**. *Къанкъылдаучу тауукъну къартчыгъа элтир.* (Н а р т с ё з.) О *Айлана келип, жерде татымлы къабарыкъ кёрюп, энишге мыллыгын атхан къартчыгъача, бир-бирде жулдуз сёдегей учуп, къуйругъу бла окъа тухтуйла тюе, кёкде сыз тартып, къарамдан ташаяды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 29.

КЪАРТЫКЪ *ат эск.* Зонд (*костяной прибор для пуска крови – в народной медицине*) / Ауругъаннга себеп болур ючюн андан алыннган къанны къуяргъа хайырланылыучу мюйюз адыр. *Къартыкъ жылы къандан толду.*

◆ **Къартыкъ ал** пустить кровь/ ауругъанны чархындан къартыкъ бла къан ал. *Баш ауруса, башдан къартыкъ алады, Жюрегине къызгъан кирпич салады.* К ъ у л и й л а н ы Х., Жырны заманы, 162.

КЪАРТЫКЪЧЫ *ат эск.* Лекарь-кровопускатель / Къартыкъ алыучу уста.

КЪАРЧЛАН *эт. къарач.* Считать своим долгом, рассматривать

как свой долг / Бир затны этиуню, тындырыуну кесинге борчха сана. *Жашны жюреги окъургъа къарчланып турады.*

КЪАРЧЛАНДЫР *эт. понуд. от* **къарчлан**/ Къарчлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Ишлерге къарчландыр.*

КЪАРЧЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къарчландыр**/ Къарчландыр дегенден *этим ат. Окъургъа къарчландырыу.*

КЪАРШЧЫ *сонг. къарач. къ.* **Къажау II.** *Биз пунктха баргъан кюн, мында ишлегенле гриппге къаршчы вакцинаны ючюнчю кере бере эдиле ишчилеге.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 38. *Т-34 танканы фашист Германияны танкалагъа къаршчы топлары тешалмагъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 109.

■ **Къаршчы байлам** *грамм.* противительный союз / сёзлени неда айтымланы бир бирлерине къаршчы келишгенлерин танытхан байлам, сёз ючюн: *алай, алай болгъанлыкъгъа, а, уа, ансы. Къаршчы байлаула бир тукъум членлени бир бирлерине къаршчылыкъларын танытадыла, ол себепден, кеслери да къайтарылып жюрютюлмейдиле.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 319. **Къаршчы бол** *къарач.* къажау бол (*къ.* **къажау II**). *[Къаспот]... бийлеге къаршчы болуп, уруннган халкъны жакълап, кёп жыр этгенди.* «Жюрек жырлайды», 3. *Пропаганда терен магъаналы, жашау бла байламлы, кемликлеге не къадар къаршчы болургъа керекди.*

КЪАРШЫ I *сыф.* **1.** Близкий (*о родне, друзьях*)/ Бир бирге жууукълукъ жаны бла бек къысха болгъан, бир бирни татлы кёрген. *Къаршы тенгле. Къаршы жууукъла.* ❑ *Ёрюзмек инжиу сагъышын алгъа кесини къаршы жууукъларына, ахлуларына айтханды.* «Нартла», 18. *Келгенле кетип, ушхууургъа Жюнюслада къаршы жууукъла къалдыла.* «Шуёхлукъ», № 55, 87.

2. Находящийся вблизи/ Узакъда болмагъан, жууукъда тургъан (*адам неда башха зат*). *Бу хапаргъа мени къаршы къоншум, жюзжыллыкъ Локъман шагъатды.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 5.

КЪАРШЫ II *сёзл.* **1.** *орун.* Вблизи, на малом расстоянии/ Кимни, нени болса да къатында, жууукъда, узакъда угъай. *Ол [Сосурукъ] бир жол къойларын Адыл сууну жагъасына жайып кюте тургъанлай, сууну бирси жанында, сюрюучюню тюз къаршысында, дамырлыкъ ариу Сатанай бийчени быстыр жууа тургъанлай кёреди.* «Нартла», 76. *Урушну иши къыйынды, тенгле, Жукъларгъа заман тапмайса. Ёлюм аллынгда, душман къаршынгда, Къайгъысыз усхар къапмайса.* «Малкъар халкъ жырла», 227. *[Салийма] Къарт текеге тынгылай, Къаршынгда булбулла жырлай, Тунукъ эси аз ангылай, Зорлукъ ырмах этди алай.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 108.

2. *хал. сёз.* Близко (*подойти*), рядом (*ставить что*) / Жууукъ (*бар, къысыл, элт д.а.к.*). *Нартланы таматалары къаланы къатына къаршы барып: «Эй, къалада ким бардыр?»– деп, къычырды.* «Нартла», 111. *Ибрахим, эшик артында шинтикни столгъа къаршы тартып, олтурду.* Къуллийланы Х., Эгизле, 43.

■ **Къаршы бол 1)** приближаться *к кому-, чему-л.*/ биреуге, бир затха жууукълаш, жетерге аз къал. *Аны [Махмутну] сюргенле ызындан къаршы болдула.* Шаулаланы М., Мурат, 144; **2)** становиться (*стать*) близким по времени/ жууукълаш, жууукъ бол (*заманны юсюнден*). *Аны жанында жашлыкъ-*

ны къууанчы. Ахшы умутланы кёксюл чарс ауу. Бери жаны – эгериуле жубанчы. Жолну кечге къаршы бола башлауу. О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 124. *Тарда келген акъ туманлай, Къартлыкъ манга болгъанды къаршы.* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 92.

■ **Къаршы сюел** противостоять *кому-чему*, бороться против *кого-чего*/ къажау бол, къажау кюреш. *Колхозгъа къаршы сюелген адам онгарыкъ тюйюлдю.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 101. *Къарыулу къарыусузну талагъан, жунчутхан тарлыкъ жашауда ууакъ миллетлеге хар заманда да тыш душманлагъа битеу кюч-къарыу жыйып, къаршы сюелирге керек болгъанды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 85.

КЪАРШЫЛЫКЪ I *ат къ.* **жууукъулукъ II.** *Адамланы бир бирге къаршылыкълары. Тауну элге къаршылыгъы.*

КЪАРШЫЛЫКЪ II *ат къ.* **къажаулукъ II.** *Бийине ассылыкъ этген къулду ол [Зауур], Диннге къаршылыкъда табады ол жол.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. *Арап халкъла зорлукъгъа, тышындан келген унукъдуруучулагъа къаршылыкъларын бир кюнню да сериюн этмегендиле.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 74.

КЪАРЫ [1] *ат эск.* Локоть (*старинная мера длины*) / Билекни жингирикден энишгеси (*узунлукъну эрттегили ёлчеми*). *[Сосурукъ] узакъ болмагъан бир дорбундан беш къары узуну, юч къарыш эни болгъан къып-къызыл багъырдан ишленнген бир бычакъны алып келип, къылкъайракъгъа билеп башлады.* «Нартла», 106. *Жюнюс а къары бла ёлчелеп, баймёз къумачдан кёлекликле жыртып, список бла чакъырылгъанлагъа бере эди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 112. *Бири-бири ызындан, аралары беш къары, жерге чанчылгъан эки къазыкъны да башларына жез оймакъла салындыла.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 109.

КЪАРЫ [2] *эт.* Придираться / Кимни болса да терсле, анга ыразы болмагъанынгы билдир, бир чурум табып, илин. *«Сен аз, мен а кёп чалама»,– деп, [чалгъычыла] бир бирге къарымайдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 177.

КЪАРЫКЪУЛАКЪ *сыф. сёл. тил. къ.* **узункъулакъ.** *Къарыкъулакъ хорачыкъ, Жууаклары къамишлей, Чюйке туруп ойнайды, Къобуз тюекча кишней.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 59. – *Къарыкъулакъ хора ажир, Кёз къамай сауурсундан,– дейди, махтанады Мажир, – Ол ариуду хар къайсындан.* «Шуёхлукъ», № 8, 52.

КЪАРЫЛ *эт.* Подавиться (*при еде*). *Тамакъгъа бир зат тирелип, жуталмай къыйнал. Уллу атлама,– абынырса, уллу къапма,– къарылырса.* (Н а р т с ё з.) О *[Осман] азыкъ къолуна тийгенде..., аны бирле сыйырлыкъча, къарыла-къарыла жутады.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 79. *«Сабийле, Жамал деп, сизни бла жашчыкъ турамыды?» – деп, бир къаты затдан къарылгъанча, Ибрахим ауазын кючден сыгъып чыгъарды.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 30.

2. Хрипнуть/ Хыр-хыр эт, хырылда (*тамакъны юсюнден*). *Бирле бардыла да: – Билет алыгъыз!– деп, тамагъынг къарылгъынчы къычыргъанлыкъгъа, тынгылауну басып тургъан болмаса, бетлерине уялмайдыла»,– деп, кондуктор да контролёргъа сёз къошду.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 76. *Бир жол председатель Къаргъа, Район жыйылыугъа барып, Къычырды ол къарылгъынчы, Деменгили борчла*

алып. Б а л а л а н ы О., Басняла бла фельетонла, 37.

КЪАРЫЛА *эт. эск.* Измерять *что* локтем/ Къары бла ёлчеле. *Къумачны къарыла. Столну къарыла. Жипни къарыла.*

КЪАРЫЛАН *эт. страд. от* **къарыла**/ Къарыла дегенни *зорлаучу айырмасы. Къумач кёп кере къарыланнганды.*

КЪАРЫЛАНЫУ *и.д. от* **къарылан** / Къарылан дегенден *этим ат. Къумачны къарыланыуу. Жыжымны къарыланыуу.*

КЪАРЫЛАТ *эт. понуд. от* **къарыла** / Къарыла дегенни *къатланыучу айырмасы. Къумачны къарылат. Чалыуну къарылат.*

КЪАРЫЛАТЫУ *и.д. от* **къарылат** / Къарылат дегенден *этим ат. Къумачны къарылатыу. Жипни къарылатыу.*

КЪАРЫЛАУ *и.д. от* **къарыла** / Къарыла дегенден *этим ат. Къумачны къарылау.*

КЪАРЫЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **къарыла** / Къарыла дегенни *араш айырмасы. Къумачны къарылаш.*

КЪАРЫЛАШЫУ *и.д. от* **къарылаш** / Къарылаш дегенден *этим ат. Жыжымланы къарылашыу.*

КЪАРЫЛГЪАЧ *ат.* Ласточка (*птица*) / Иничге жютю къанатлары болгъан, къыш жылы жерлеге кетиучю тири, терк учуучу къанатлы. *Къарылгъач баласына бал берир, бала анасына жан берир.* (Н а р т с ё з.) О *Ханохну жашлагъа этген халы къарылгъач кесини балаларына къайгъыргъаннга ушайды.* Г у р т у л а н ы Б., 365. *Жашил кийимге кийинип, Къарылгъачла, уя эте, Жаз жылыууна сюйюнюп.* А х м а т л а н ы А., Жаз келди, 11.

КЪАРЫЛТ [1] *эт. понуд. от* **къарыл** / Къарыл дегенни *къатланыучу айырмасы. Ийнекни, чюгюндюр тёбеге бошлап къоюп, къарылтдыла. Э-эй, сёзлеринг жюрек таралта, гяуур, Жырларынг тамакъ къарылта.* «Малкъар халкъ жырла», 121.

КЪАРЫЛТДЫР *эт. понуд. от* **къарылт** / Къарылт дегенни *къатланыучу айырмасы. Къургъакъ ашны берип къарылтдыр.*

КЪАРЫЛТДЫРЫУ *и.д. от* **къарылтдыр** / Къарылтдыр дегенден *этим ат. Алмаланы, туурамай бердирип, малны къарылтдырыу.*

КЪАРЫЛТЫУ *и.д. от* **къарылт**/ Къарылт дегенден *этим ат. Туарны, картоф тёбеге бошлап, къарылтыу.*

КЪАРЫЛЫУ *и.д. от* **къарыл** / Къарыл дегенден *этим ат. Чайнамай жутама деп къарылыу. Къычыра кетип къарылыу.*

КЪАРЫМСЫЗ *сыф. къарач.* Хилый, худосочный / Арыкъ, азгъын. *Къарымсыз сабий.*

КЪАРЫН *ат* **1.** Живот / Адамны эм жаныуарланы чархларыны бауур, аш орун, чегиле, талакъ эм башха органла орналгъан кесеги. *Халкъны къанын бузма, Къарынынгы бузарла.* (Н а р т с ё з.) О *Олсагъат [Бийнёгерни] тосу да урду къыптыны къарынына.* «Малкъар халкъ жырла», 12. *Ногъайчыкъ да тартып башлыгъын, Окъну алып, къаты байлады къарынын.* «Нартла», 70.

2. Аш орун (*къ.* **аш**). *Ауругъанны сау билмез, ач къарынны токъ билмез.* (Н а р т с ё з.) О *[Ма-*

зан:] Адамны юсюн-башын бит алып, къарыны ашдан тоймай, жашар жери болмай, бу не тюрлю жашауду? З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 50. *[Хапай:] Къарынгы аш ашатып, юсюнге кийим кийдирип тургъан адамгъа къолунгу къалай кётюрюрсе!* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 9.

3. Матка / Тиширыуну эм къозлап балалаыучу жаныуарланы сабий (*бала*) айныучу органлары; жаш орун. *Тар къарынында асырагъан анам кенг юйюнде да асырар.* (Н а р т с ё з.) О *Жаула, туугъанынгъызлай, Анагъызны къарынындан, Бёрюлеча ичесиз, Жарлы халкъны къанындан.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 208. *[Хаджибек:] Гыджы, эгечим, бир къарындан чыкъмагъанлыкъгъа, адамла бир бирине ышыкъдыла, тенгдиле.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 92.

4. *кёч.* Еда, пища / Аш, азыкъ, ашар зат. *Жаш къарынын тапса, жумуш аны аздырмаз.* (Н а р т с ё з.) О *«Сюрюучю къарынын, юсюн тапса, малны жарсытырыкъ тюлдю»,– деп, анасыны алай айтыучусу Фатиманы эсиндеди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 86.

5. *кёч. къ.* **бууазлыкъ**. *Къарыны болгъан тиширыу. Аны къарыны барды.*

◆ **Къарыны ауруйду (бурады)** он (*она*) беспокоится, тревожится о *ком-, чем-л./* биреуге, бир затха жарсы, къайгъыр, жан аурут. *[Аслан Таубийге:] Сизни дивизия ючюн къарыныгъыз аурумайды, кесигизни къуллугъугъузну къоруулайсыз.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 52. *Ёзден тукъумгъа боялгъан ёзденлеге тартдырлыкъды, ансы жарлыла ючюн къарыны бурлукъ тюйюлдю.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 20. **Къарыны бла къан салады** он проявляет нетерпение к пище, с жадностью бросается на пищу / ашха тёзюмсюзлюк, мухарлыкъ этеди, жан атады. *Ол къарыны бла къан салыучуладан эди.* **Къарыны къан тырнайды** он очень сильно беспокоится *за кого-что* / бек жарсыйды, къайгъырады. *[Мухтар:] Сора мени атам Махти, фашистле жанлы болуп, тутмакъланы ёлтюрлюкдю деп, къарыным къан тырнады.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 23. **Къарыны къызса 1)** если очень захочет / бир затны этерге бек сюйсе, этериги бек келсе. *[Омар:] Къарыны къызса, [Юсюп] бек ариу сурат этиучюдю. Муну уа кёл салмай этгени кёрюнюп турады.* «Шуёхлукъ», № 72, 51; **2)** *къарач.* Если будет нуждаться / амалсыз болса. *[Таубий Къаншаубийге:] Къарынлары къызса, чегетдегилери кёрюнюрле да, сиз къурагъан къапханнга тюшерле да къалырла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 297. *[Къайтукъ Хасаннга:] Жалыннган угъай, къарыныгъыз къызса, табанларыбызны энтда да жаларсыз сиз, аллах айтса.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 27. **Къарынын тутады (асырайды, кечиндиреди)** заботится только о себе / жаланда кесин кечиндиреди, кесине сакъ болады, кесин багъады. *Билгич да: «Дунияны билеме!»– дейди да, къарынын асырайды, мен да, жукъ билмейме да къарынымы тутама.* (Н а р т с ё з.) О *Аны [жашыны] юсюн жапхан, къарынчыгъын кечиндирген да къарт Ёлмезханны къол къыйыныды.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 55. **Къарыны тюйюлгюнчю кюлдю** надорвал живот (*животик*) со смеху / амалсыз болгъунчу кюлдю. *Чам хапаргъа жашла къарынлары тюйюлгюнчю кюлдюле.* **Къарын ауруу** скрытое, тайное намерение / адамны башхалагъа билдирирге сюймеген, жашырын мураты, оюму. *Къыз, аны [Чомурну] къарын ауруун ангылап, соруугъа тюз жууап этмеди.* Х у б и й л а-

ны О., Дерт, 19. **Къарын бокъ эт** *сёл.тил. къ.* **къарын эт.** – *Бир къарын бокъ этмесек, ырмах да, ач да болгъанбыз,– деди жолоучуладан бири.* **Къарын жалгъа кир** *эск.* наниматься на работу только за пропитание / жалгъа ашагъандан башха хакъ излемезге айтып тохта. *Жаш байгъа къарын жалгъа киреди.* **Къарын жалчы** *эск.* работник за харчи/ кесини ашарыгъындан башха хакъ излемеген жалчы. *[Исмайыл Ахматха:] Мени, къарын жалчыныча чапдырып айланыргъа муратынг болур дейме.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 177. **Къарынлы бол** беременеть, забеременеть / бууаз бол (*къ.***бууаз**). *Эмеген бла къалагъа барып, ол кюн окъуна аны бла жюрюп, къатын къарынлы болгъанды.* «Нартла», 238. *Сени къарынлы болгъан къатынынг Фатимат, Жанынгда таш терезеде олтурады.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. **Къарын сал** полнеть, толстеть / Семирип, быдырлы бол. *[Эфенди:] Мен а къатындан ары-бери таймай, дуда окъуп, тюкюрюп, къарын салып турама.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 83. **Къарын суу** зачаток, зародыш / жашауну ал кезиуюнде тиши клетканы кючю бла жашагъан жан, организм. *Тауладан бийик тау болса, Жылан болуп ётер эдим, Бу ишге тюберими билсем, Къарын суулай кетер эдим.* (Ф о л ь к.) **Къарын эт** наесться, насытиться / ашап той. *Малла, къардан эркин болгъан къауданнга ычхынып, къарын этедиле.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 61. *Къулкъайырны къауралларын сындырып, башларын жерге жатдырсанг, малла хайт деп къарын этип къайтадыла.* А к ъ ъ б а й л а н ы А., Ёмюрню иеси, 8.

КЪАРЫНДАШ [1] *ат* **1.** Брат / Бир ата-анадан туугъанлада жашны бирси сабийлеге болгъан жуукълугъу. *Къарындаш айтырын да къоймаз, бетин да жоймаз.* (Н а р т с ё з.) О *Жамычысы къар болуп, Къарындашым жетеди. Тылы эки къолу: Анам гыржын этеди.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 132. *Къарындашы болгъан къыз нечик насыплыды!* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 120.

2. *В позиции определения:* братский **а)** родственный / къарындашха, къаршы адамгъа тийиншли. *Къарындаш сюймеклик;* **б)** близкий, дружеский / бир ниетли. *Къарындаш республикала. Къарындаш юйюр. Къарындаш халкъла.*

3. Единомышленник, собрат/ Не да болсун бир затда биреу неда бирле бла бир оюму, ниети болгъан адам. *Малкъарлыла бла къарачайлыла къарындашладыла.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 19. *Мамырлыкъны ким сюйсе, Къарындашды ол бизге.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Къаяда гюлле, 6.

4. Фамильярное и дружеское обращение к мужчине / Эр кишиге айланып, тартынмай неда шуёхуна терген сёлешгенде айтылады. *[Сарыбий Масхутха:] Къарындашым, бу жолдан сора мен сенден ол сёзню эшитмейим.* «Минги Тау», № 12, 70. *Зауурбек, жаным, ахшы къарындашым, кесинге да бир нёгер табып, бизни бла келмей амалынг жокъду.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 149.

5. *кёч.* Друг, сторонник, приверженец, защитник / Шуёх, жакъчы, жакълагъан, къоруулагъан адам. *Биз – шахар, эл да жашлары, Тюзлюкню тенг къарындашлары.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 139. *Совет халкъны ышанчлы жашыса. Жашауну тик жолларында сыналдынг. Тюзлюкню, адежликни къарындашыса. Жаугъа къажау согъушда да махталдынг.* «Шуёхлукъ», № 53, 33.

◆ **Къарындаш къабыр** братская

могила / урушда неда бирлик иш ючюн кюрешде ёлгенлени къабырлары. *Къарындаш къабырланы юсюнден материалла жыйышдырыу магъаналы ишди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 18.

КЪАРЫНДАШ [2] *ат къ.* **карандаш**. *Къыз къолунда къарандашын ауузуна къапды да, халы бла тутдурулгъан саргъылдым къагъыт чапыракъны аудурду.* Толгъурланы З., Эрирей, 103. *Аминат Шамилге, Арсенни артына сюелип, къызыл къарындаш бла уллу-уллу жазылгъан тёртгюл къагъытчыкъны кёргюздю.* Ахматланы И., Боранда, 40.

КЪАРЫНДАШЛЫКЪ *ат.* Братство / Шуёхлукъ, бирлик, шуёх хал. *Асхат бла Хашим ишде туугъан къарындашлыкъларын неден да багъалы кёредиле, аны аяулу сакълайдыла.* «Коммунизмге жол», 1969, № 178. *Саят-Нованы кёп тилледе айтылгъан чыгъармалары халкъланы шуёхлукъгъа, къарындашлыкъгъа чакъырадыла.* «Шуёхлукъ», № 22, 14. *Урушда башланнган къарындашлыкъ биринчи къарындашлыкъ болады, аны не азап, не насып айырмады, жаланда ёлюм айырды.* Тёппеланы А., Ташыуул, 46.

◆ **Къарындашлыкъ къабыр** къарындаш къабыр (*къ.* **къарындаш**). *Гелляны ыразы этерге умут этип, Зекерияны школну арбазында къазылгъан къарындашлыкъ къабырда, кеси къолу бла бастыргъанын да, сын таш салып, къабырны белгили этгенин да жазды.* Тёппеланы С., Атам урушдан къайтса, 19.

◆ **Къарындашлыкъ эт** относиться *к кому-либо* как брат, поступать по-братски/ биреуге къарындашыча къарау, къайгъырыу. *[Салиймат:] сау болугъуз, сиз манга, Къарындашлыкъ этдигиз, Бек къыйын уахтымда, Болушлукъгъа жетдигиз.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 124.

КЪАРЫУ [1] *ат къ.* **кючь 1.** *Жаш къарыу бла кючлю, къарт акъыл бла кючлю.* (Нарт сёз.) О – *Эй сенде уа керти да къарыу бар кёре эдим,– деп, [Сосурукъа [аны] Эмегенни], къылыч бла ууакъ-ууакъ кесип, жерге басдыргъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 8.

2. *къ.* **кючь 2.** *Кесини кючюне, къарыууна да къарамай, жарлы Къобан, къышны суугъуна бойсунуп, жазгъы кюнню таякълары тие башлагъынчы, бузлап турады.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 26. *Кюнню къарыуу аздан, аны кюмюш таякълары къарны эритмалайдыла.* Кацийланы Х., Тамата, 31.

3. *кёч.* Войска / Аскерле. *Темиркъан бла Мазан [партизанланы] табылыннган къарыуларын Нальчикге жыяргъа, барысын да бир, къаты, кючлю жумдурукъ этерге оноулашдыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 219.

4. Способность, возможность делать / Бир ишни тындырыргъа къолундан келмеклик; онг, фахму. *Чумлу камчыла шахарда казарманы къатына жетгенде, анда адам асыры кёпден къымылдар къарыу жокъ эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 203. *Жайдан бери алышындырыргъа къарыу болмай юсюнде къалгъан чепгени бегеуюл Зекерияны жылытмайды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 106.

5. *кёч.* Право, узаконенная возможность, свобода *что-л.* делать/ Не болса да этерге закон бла берилген эркинлик. *Бай билгенни жарлы да биледи, алай а айтыргъа къарыуу жокъду.* (Нарт сёз.)

◆ **Къарыу тап** крепнуть, стать крепким, сильным / кючлю, къарыулу бол. *Къарыу таба, Жашлыкъны къанатлары, Жюрегими буюргъанын этигиз.* Мокъала-

н ы М., Жырла бла жылла, 181. **Къарыу эт 1)** одолевать, осиливать, преодолевать *что* / хорла. *Жаз жуукълашса да, Бештауну ачы желине алкъын къарыу эталмайды.* «Алчыла», 70. *[Тереклеге] къургъакълыкъдан жетген зараннга адам къарыу эталлыкъ тюйюлдю.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 41; **2)** помогать *кому в чем* / Болуш, болушлукъ эт. *Жанлы жыйын ычхыннганды къойлагъа, къайдан къарыу этсин Аслан алагъа.* «Жюрек жырлайды», 217. *Жашла тенгли къарт киши Жыр хазнасын табалмаз. [Мен да] Хазна къарыу эталмам, Жыр хазнасын табаргъа.* Б у д а й л а н ы Х., Алтын тау, 59.

КЪАРЫУ [2] *и.д. от* **къары** [2] / Къары [2] дегенден *этим ат. Бир бирге къарыу.*

КЪАРЫУ-КЮЧ *къауум. ат* **1.** *къ.* **кюч-къарыу.** *Къарт киши аны [алманы] ашап, къарыу-кючю орунна келип тургъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 68. *Жаш да, не айтдыраса, чырайысыфаты, къарыуу-кючю да болгъан, кенг жауурунлу бир къаракъаш жигит.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 84.

2. *кёч.* Возможность / Онг, амал. *[Колхозчула], хар затха тюшюнюп, ара мюлкню аякъландырыргъа битеу къарыуларын-кючлерин салгъандыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 96. *Жер хар кимни да бирча къууандырмайды. Бирлени дууларын толтуруп турду, бирлени къарыуларын-кючлерин алып, тар эгурлагъа урду.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 62.

КЪАРЫУЛА *эт.* Придираться *к кому* / Биреуге бир зат ючюн ыразы болмай, сёлеш, уруш, хыны эт. *Алыкъа Мухтар сабий эди. Аны айтханы, къалгъаны да, этгени, этмегени да асыры бек къарыулар-ча тюйюл эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 39.

КЪАРЫУЛАН *эт. сёл.тил.* Набираться сил, крепнуть / Къарыулу бол, къарыу ал. *Жаш, ашап, бираз къарыуланнгандан сора, нёгерин эсгерди.* (Ф о л ь к.)

КЪАРЫУЛАНДЫР *эт. понуд. от* **къарыулан** / Къарыулан дегенни *къатланыучу айырмасы. Ол [кенгеш] халкъны эл мюлк производствону ёсдюрюуде жангы илму кюч бла къарыуландыргъанды.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 209.

КЪАРЫУЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къарыуландыр** / Къарыуландыр дегенден *этим ат. Эл мюлкню техника бла къарыуландырыу.*

КЪАРЫУЛАНЫУ *и.д. от* **къарыулан** / Къарыулан дегенден *этим ат. Мюлкню къарыуланыуу жылдан жылгъа кючлене барады.*

КЪАРЫУЛАУ *и.д. от* **къарыула** / Къарыула дегенден *этим ат. Бир зат ючюн къарыулау.*

КЪАРЫУЛУ *сыф.* **1.** Сильный, обладающий большой физической силой / Уллу къарыуу болгъан, *антоними*: къарыусуз. *Къарыулу адам. Къарыулу ат.* ❐ *Сабийликден окъуна къара ишге юйреннген бир кибик къарыулу, кенг сюекли, алаша гобар жашла таулада фронтну къыйын жашауна терк шагъырейленедиле.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 67. *Эки къарыулу ат, жегиу чындыларын къобуз къылны тартханча, тартып, ауур бричканы кючден-бутдан элте эдиле.* «Шуёхлукъ», № 3, 5.

2. Мощный (*напр. двигатель, трактор*) / Уллу кючю болгъан. *Заводла къарыулу трактурла, комбайнла чыгъарадыла.* О р т а б а й л а н ы Т., Окъуу китап, 81. *Къарыулу эм ышангылы двигательлени*

ишлеу ракет техниканы айныуна себеп болгъанды. «Коммунизмге жол», 1978, № 183.

3. Крепкий, прочный / Юзюлмеучю, сынмаучу, къаты. *[Махмут:] Къайишлени къарыулуларын бла жюгенлени бирге этип, бир къыйырын мында ахшы бегитсек, баям, къутулур эдик деп, акъыл этеме.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 36. *Бир минутну ичинде ат къылдан эшилген къарыулу къара жип барсны эки ал аягъын къаты къысды, арт аякъларын да байлады.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 94.

4. Мощный, могущественный, сильный / Бир ишни тамамлар ючюн жетерча эркин онгу, амалы, уллу кючю болгъан, деменгили (*сёз ючюн къырал, аскер*). *Бизни къызыл аскерибиз къарыулуду.* О р т а б а й л а н ы Т., Окъуу китап, 25. *[Комиссар:] Душман алыкъа къарыулуду, алай энди ол былтыргъы душман тюйюлдю.* «Шуёхлукъ», № 28, 82.

КЪАРЫУСУЗ I. *сыф.* **1.** Бессильный, слабосильный, слабый / Къара кючю аз болгъан, азлыкъ этген; *антоними*: къарыулу. *Къарыусуз мал.* ❐ *Къарыусузгъа кюлме, онгсузгъа тийме.* (Н а р т с ё з.) О *Къарыусузгъа ауруу да, талау да терк илинедиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 55. // Слабый (*от голода и т.п.*) / Жашаугъа керекли затла табылмагъанлары себепли кючю аз болгъан, мыккыл, ырахын. *Ачдан, суусапдан да къарыусуз жашла, суудан ичип, солуу алдыла.* «Шуёхлукъ», № 3, 12. *Эрттеден бери жууунмагъандан къасмакъ басхан, топуракъ бетли къарыусуз къойла, иничке аякъларын кючден-мутдан къымылдатадыла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 92. // Слабый (*о детях, стариках*) / Ауруп, къартлыкъ хорлап д.а.к. зат бла къарыуу аз болгъан. *Асиятны къарыусуз къарт анасы, Шерийфат, Налжан, ёнлери къарыгъып, жыламукъларын тауусуп, шош тунукъ жылайдыла.* «Шуёхлукъ», № 4, 80. *Элде уа къарыусуз къартла бла къарыусуз сабийле къалгъан эдиле.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 80. // Хрупкий, неокрепший, недоразвитый / Назик, къарыу алмагъан, къатмагъан, жангы айнып башлагъан (*адам, мал, ёсюмлюк*). *Жамалчыкъны жаланнгачлыгъы аны буюкъгъан мугур сыфатчыгъы, къарыусуз иничке санчыкъларыСафарны жюрегин бютюнда эритди.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 40. *Къарыусуз гюллеге эсирип ёсген биченликде жер, суу, кюн жылыу да аз жете эди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 91. // Худой, тощий, истощенный, хилый / Арыкъ, чыркым, азгъын, кереклисин тапмагъандан эти, кючю да къалмагъан (*адам, мал*). – *Былайда къарыусуздан ауруп жатханла, ачла, жаланнгачла кёпдюле.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 68. *Ол [солдат] юсюн-башын кир басып тургъан жаланнгач, къарыусуз сабийчиклени къоюнуна алып, отоугъа кийирди, ашатып, ичирип, таза ич быстырчыкъла кийдирип, жумушакъ тёшекге жатдырып жукълатды.* «Шуёхлукъ», № 27, 120. // Слабый (*о руках, ногах, сердце и т.п.*) / Саулугъу осал, терк-терк ауруй туруучу. *Бу жолгъу иш [Зулкъарнийни] алайсыз да къарыусуз санларын арталлыда бошайтханды, болгъан жюрек ырахатлыгъын ахыры бла алгъанды.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 41. *Къарыусуз жюреги къыстау урады амманы Къууанчлы кёз жашла мутхуз кёзлерин аулай.* О т а р л а н ы К., Жолла, 188.

2. Немощный, маломощный (*трактор, мотор и т.п.*) / Кючю аз болгъан (*механизмле, машинала*). *Эндиге дери колхозлагъа бла совхозлагъа деп къарыусуз подстанцияла чыгъарылып тургъандыла.* «Коммунизмге жол», 1978,

№ 115. *Залны ортасында «Форзон-Путиловец», гитче къарыусуз тракторчукъ, сюеледи.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 206.

3. *кёч.* Бедный, неимущий / Жашау керегин тапмагъан, жарлы, къолайсыз. *Ол [Биймырза], кесини сабанын эртте окъуна сюрюп бошап, къалгъан къарыусузланы сабанларын ортакъгъа сюрюучюдю.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 152. *Не заманладан бери да урунганланы жюреклеринден къарыусузгъа эриу, анга болушургъа кюрешиу кетмегенди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 120. *Кеслерини мюлклерин жангыча къураялмагъан тау бийлени бла къарыусуз эллилени жерлерин кулакла сатып аладыла.* «Шуёхлукъ», № 42, 102.

4. Бедный (*колхоз, государство и т.п.*) / Экономикасы иги ёсмеген, айнымагъан, бирсиледен артха къалгъан. *Жаула къарыусуз къураллагъа жетедиле, От, окъ себип, кетедиле.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 103. *Бюгюнлюкде да планларын толусунлай толтуралмагъан къарыусуз колхозла эм совхозла тюбейдиле.* «Коммунизмге жол», 1985, № 94.

5. Слабый (*огонь, свет и т.п.*) / Иги жарытмагъан, къыздырмагъан д.а.к. *Къарыусуз кюн адыргы таякъларын акъ булутла артындан къаратды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 195. *Мухадин къагъыт чапыракъланы столну бир къыйырындан алып, экинчи къыйырына салгъаны сайын, картоф чыракъны къарыусуз жилтини къалтырайды.* Шауаланы Х., Ач эшикни, менме, 28. *Кюнню жарытыуу, жылытыуу да къарыусуз эди.* Къобанланы Д., Таулада тауущ, 328.

6. Чахлый, хилый, слабый (*о растениях*) / Мууал, ырахын (*ёсюмлюклени юсюнден*). *Юлкюлени къарыусуз бутакълары жерге окъуна жетедиле.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 4. *Хайыуанла, къарыусуз зыгытчыкъланы сан этмей, жерге жабышып отлайдыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 70.

7. Слабый (*анализ, порядок и т.п.*) / Толу, терен этилмеген, тизгини къолайсыз, алаша даражалы, осал. *Мастерскойлада ахшы ишлерча онгла жокъдула, низам къарыусузду.* «Коммунизмге жол», 1972, № 81. *Азыкъ комбинатны, кийиз фабриканы дагъыда башха объектлени жангыдан жарашдырыу къарыусузду.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 107.

8. Слабый, неважный, плохой / Илму неда суратлау магъанасы осал. *Къарыусуз назмула. Къарыусуз жыр. Къарыусуз роман.* ■ *Сборникде иги произведенияла бла бирге къарыусузла да бардыла.* «Жарыкъ жолда», 8.

9. Слабый (*ученик, агроном и т.п.*) / Ишин, усталыгъын иги билмеген, ангыламагъан. *Манга къарап, кёзчюклерин сюзюп тургъан къарыусуз сохтачыкъла ангыламай къалгъан болурла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 164. *[Марзият] кесинден къарыусуз сохталагъа дерслеринде болуша эди.* «Жарыкъ жолда», 126. // Слабый (*по арифметике, по пению и т.п.*) / Бир тюрлю затха, ишге хунерлиги жетмеген, аны иги ангыламагъан. *Хунерлигим жеталмайды, къарыусузду Аламат назму этерге.* Макытланы С., Шаудан, 46. *[Окъуучуланы] бири орус тилден, бири да арифметикадан къарыусуздула.* Хубийланы О., Аманат, III, 51.

КЪАРЫУСУЗ II *хал. сёзл.* **1.** Слабо, незначительно, малозаметно / Кючю жетмей, аз, тынгылы угъай. *Аяза баргъан ёзен туманны башында кюнню къарыусуз жылтыргъан жарыгъы дуниягъа жайылды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 161. *Сора [ат] бир ачы,*

бир а къарыусуз кишнеди. Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 91. *Къышхы кюн жерни къарыусуз жылытса да, къарланы сериюн эритеди.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 36.

2. Плохо, недостаточно / Излемге келишмей, тийиншлисича болмай, осал, аман. *Жарсыугъа, кёп эллени клублары алыкъа къарыусуз ишлейдиле.* «Коммунизмге жол», 1980, № 37. *Бир къауум лекторла элледе къарыусуз ишлейдиле.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 106.

3. Медленно, не спеша, лениво / Акъырын, ашыкъмай, эринип. *Мурат жугарны къарыусуз къымылдатып башлагъанын кёрген жашла анга ышарып къарайдыла.* «Шуёхлукъ», № 30, 66. *Школ ишлеу да бек къарыусуз барады.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 79.

4. Слабо (*двигаться, ползать и т.п.*) / Аманны кебинден, кючденбутдан. *Мени атым арталлыда арыды, ауур солуй, къарыусуз секире, мени кючден элталады.* «Шуёхлукъ», № 5, 30. *Дерслени иги билялмай, классдан классха къарыусуз сюркеле баргъан сабий, орунунда къалып, дерсленден, школдан да сууса, чалыкълап башлайды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 193.

5. *кёч.* Мало, недостаточно, чуть-чуть / Бир кесек, азчыкъ, билинирбилинмез. *Кязим кесини туугъан жерине азатлыкъ жели къарыусуз жетгенин кёрдю.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 94.

6. Шатко, некрепко, неустойчиво/ Хылеу, бегимсиз, ауа-сауа. *Суу боюнунда тамырларын суу ашап, къарыусуз сюелген жеркле, Азаматны къайгъылы жолуна жарсыгъанча, сабыр боладыла.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 47.

7. Слабо (*о голосе*) / Шош, акъырын, тынч (*ауазны юсюнден*). *– Юйюм кюйдю да къалды,– деди Къарачач, къарыусуз.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 54.

8. *кёч.* Бедно, в нужде, нищете / Жарлы, къолайсыз, керегин тапмай, къыйналып. *Жашчыкъ мууал, къарыусуз ёсе эди. Урушну кезиуюнде халкъ къарыусуз жашагъанды.*

9. *кёч.* Став хилым, слабым, немощным, обессилев / Ырахын, арыкъ, азгъын болуп. *Ана къойла жаз башына, къаралмай, къарыусуз чыгъадыла.* «Коммунизмге жол», 1983, № 116.

■ **Къарыусуз бол 1)** Ослабеть, обессилеть, стать немощным / Азай, аз бол (*кючню юсюнден*). *Мазан, кюнден кюннге къарыусуз бола, сант да эте, тёрт кюнню къыйналып турду.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 56. *Ауруу эмип къарыусуз болгъан сабийчик орундукъда, анасын чакъыра, жылай эди.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 24; **2)** *кёч.* Беднеть / Жарлы, къолайсыз бол. *[Харун:] Бир жерден онг тапмай, кюнден кюннге осалдан осал, амандан аман, къарыусуздан къарыусуз бола барабыз.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 26. **Къарыусуз эт 1)** Обессилить, лишить сил / Кючюн ал. *Сохан жашны борбайын юзгенди, къарыусуз этгенди.* (Ф о л ь к.); **2)** *кёч.* Ослабить (*напр. дисциплину, режим*) / Буз, тутма (*сёз ючюн низамны, режимни*). *Бригадир низамны къарыусуз этгени ючюн бригадирлик ишден бош этилгенди.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 123.

КЪАРЫУСУЗЛАН *эт. сёл. тил.* **Къарыусуз бол 1.** (*къ.* **къарыусуз**). *[Къушну] къанатлары къарыусузландыла.* «Нартла», 97. *Къарыусузланнган къарачайлы кючден солуу алды.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 96.

КЪАРЫУСУЗЛАНДЫР *эт. сёл. тил.* **Къарыусуз эт 1.** (*къ.* **къарыусуз**). *Бу арт жылланы ичинде Индира Гандини правительствосу унукъдуруучуланы позицияларын къарыусузландырыргъа мадар-*

ла этгенди. «Коммунизмге жол», 1975, № 181. *Правлен мюлкге башчылыкъ этиу ишни бир кесек къарыусузландыргъанды.* «Коммунизмге жол», 1975, № 182.

КЪАРЫУСУЗЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **къарыусузландыр** / Къарыусузландыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Чапдырылып къарыусузландырылгъан ат. Ауруп къарыусузландырылгъан сабий аякъ юсюнде туралмай эди.*

КЪАРЫУСУЗЛАНДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къарыусузландырыл** / Къарыусузландырыл дегенден *этим ат. Мюлкню къарыусузландырылыуу жаланда таматаланы оноу эте билмегенлерини хатасынданды.*

КЪАРЫУСУЗЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къарыусузландыр** / Къарыусузландыр дегенден *этим ат. Буржуй политикачыла эм идеологла «ниет жаны бла жарашыуну» юсюнден, ниет кюрешни къарыусузландырыуну юсюнден кёп айтадыла.* «Коммунизмге жол», 1975, № 219.

КЪАРЫУСУЗЛАНЫУ *и.д. от* **къарыусузлан** / Къарыусузлан дегенден *этим ат.*

КЪАРЫУСУЗЛУКЪ *ат* **1.** Слабость, бессилие / Къарыусуз хал, къара кючю азлыкъ. *[Гелля Шоштаргъа:] Сен, ол кюн терезе аллында сюелип, дунияны тутуругъу кесингча, къартлыкъ да, къарыусузлукъ да келмезлик сунуп тура эдинг.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 180.

2. *кёч.* Недостаточность или отсутствие твердой воли, малодушие/ Басымлыгъы, тёзюмлюгю азлыкъ неда болмагъанлыкъ; таукелсизлик, кёлсюзлюк, ётсюзлюк. *Назир кесини къарыусузлугъун кёргюзтгенине сокъуранды.* Сылпагъаранлы К., Кёмеуюл, 6. *Бу къарыусузлугъума, бу халиме кеси кесиме кёп ачыуланнганма.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 7.

3. Недостаток, несовершенство (*напр. критики, воспитательной работы*) / Заманнга тийиншли болмагъанлыкъ, осал къуралгъанлыкъ. *Уллу кемчиликле бар эселе, ала литературада эм театрда критиканы къарыусузлугъуну хатасындан боладыла.* «Шуёхлукъ», № 15, 11. *Жыйылыуда сёлешгенле хазна къалмай бары да трестни къурулуш базасыны къарыусузлугъуна жарсыгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1975, № 193. *Бригаданы мюлкюнде малчылыкъны болумуну артыкъ къарыусузлугъу Хасанны кёзюне илинди.* «Алчыла», 95.

4. *кёч.* Бедность, нужда / Жарлылыкъ, къолайсызлыкъ, къыйналып жашагъан хал / *[Къара халкъ] кесини къарыусузлугъун, кийик ёлтюрюп келмесе, юйюрю кечинирча онг тапмагъанын, Апсатыны чексиз байлыгъын айтхандыла.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 4.

КЪАРЫШ [1] *ат.* Расстояние между концами вытянутого большого пальца и мизинца руки (*мера длины*) / Къол керилген заманда баш бармакъны бла чыкына бармакъны орталарындагъы аралыкъ (*бир затны узунлугъун ёлчелегенде хайырланылады*). *[Ёрюзмек:] Жаным чыкъмай, мен къарыш жерими кишиге да бермем.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 187. *Къарышы бла Ёлчелеп жерин, Таулу тёкгенди Азапда терин.* Хубийланы О., Мурат, 15. *Кёкге къарасанг, жулдузла асыры къалындан бла бирге къысылгъандан, къарыш салыр жерчиги кёрюнмейди.* «Шуёхлукъ», № 4, 59.

КЪАРЫШ [2] *эт. къарач.* I. *къ.* **къуруш** **1.** *Къарт кишини жаягъы*

къарышып, асыры ачыуланнгандан, не этерге билмей кетди. «Къарачай халкъ таурухла», 201. *Баш энишге саркъып баргъан немчаланы къачып къутулмагъанлары бирер жерде къарышып бузладыла.* Хубийланы О., Адамла, 45. *Ол а [эфенди], киштикни тырнагъына тюшген чычхан кибик, къалтырай, санлары къарышып къалгъан болмаса, анга [Махтиге] чыртда къаршчылыкъ эталмады.* Эбизеланы А., Махти, 102.

2. Сопротивляться, оказывать сопротивление (*противодействие*)/ Бой салма, къажау сюел. *Къутургъан итни ауузундан уруп, Сынсытсанг, базып къарышмаз.* «Малкъар халкъ жырла», 228.

3. Вцепляться *во что,* крепко держаться *за что* / Бир затдан къаты тут, ийме, бир затха бек жабыш, илин. *[Дауум Чомурну] бел бауна къарышып, тышына чыгъаргъа къоймады.* Хубийланы О., Дерт, 9. *Аны [жашчыкъны] къолу къысха къамачыкъгъа къарышыпды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 126. *Добай, къамичисине къарышып, талайны турду.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 59.

КЪАРЫШДЫР *эт. понуд. от* **къарыш** [2] / Къарыш [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Мёлехан, къуу бармакъларын орундукъну жан агъачларына къарышдырып, азгъан санларын сюерге кюрешип, жатып тургъан орунундан башын кёлтюрдю.* Къобанланы Д., Таулада тарыш, 312. *Темуркъа, къолларын эшикни бауна къарышдырып, биргесине юйюню эшигин да сюйреп бара, Мёлехан къолуна аны бычагъын къаты къысды.* Къобанланы Д., Таулада тарыш, 31.

КЪАРЫШЛА *эт.* Измерять карышами / Къарыш бла ёлчеле. *Жети къарышла, бир кес.* (Нарт сёз.) О *Беш ёлчелеп, тёрт къарышлап, бир кесип, Тигип берип, кийгендиле атала.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 7.

КЪАРЫШЛАН *эт. понуд. от* **къарышла** / Къарышла дегенни *къатланыучу айырмасы. Къумач къарышланды. Чалгъы саплыкъ къарышланды.*

КЪАРЫШЛАНЫУ *и.д. от* **къарышлан** / Къарышлан дегенден *этим ат. Таякъны къарышланыуу. Столну къарышланыуу.*

КЪАРЫШЛАТ *эт. понуд. от* **къарышла** / Къарышла дегенни *къатланыучу айырмасы. Къумачны къарышлат. Къызны камарын къарышлат.*

КЪАРЫШЛАТДЫР *эт. понуд. от* **къарышлат** / Къарышлат дегенни *къатланыучу айырмасы. Къылычны ауузун къарышлатдырып ишлет. Чалгъыны къарышлатдыр.*

КЪАРЫШЛАТДЫРЫУ *и.д. от* **къарышлатдыр** / Къарышлатдыр дегенден *этим ат. Чалгъыны къарышлатдырыу.*

КЪАРЫШЛАТЫУ *и.д. от* **къарышлат** / Къарышлат дегенден *этим ат. Боюнсаны къарышлатыу.*

КЪАРЫШЛАУ *и.д.* от **къарышла** / Къарышла дегенден *этим ат. Къумачны къарышлау.*

КЪАРЫШЫУ *и.д. от* **къарыш** [2]/ Къарыш [2] дегенден *этим ат. Санлары къарышыу. Бармакъларыкъарышыу. Жаягъы къарышыу.*

КЪАСАП [1] *къарач.* **1.** *къ.* **хасап.** *Къызыл ёгюз кеси келир къасапха.* (Нарт сёз.) О *Жайлыкъда башха совхозланы къасапха жоралан-*

нган къысыр маллары кютюледиле. «Ленинни байрагъы», 1979, № 51. *Бусагъатда мюлкле къасапха бериллик малланы багъыучу базлагъа ётдюрмегендиле.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 132.

2. *дин. къ.* **къурманлыкъ.** *Чыпчыкъ сойсанг да, къасапха сой.* (Нарт сёз.)

КЪАСАП [2] *ат эск.* Полосатая ткань / Иегили къолан къумач. *Къасап дарий.*

КЪАСАПЧЫ *ат.* Убойщик, мясник / Мал соягъа эм эт тууягъа уста адам; эт бла сатыу этиучю адам. *Къасапчыгъа мал къайгъы, жарлы эчкиге жан къайгъы.* (Нарт сёз.) О *[Ит иесине:] Сиз манга базарда къасапчыладан этчик, сюекле ала туругъуз.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 69.

КЪАСМАКЪ [1] *ат* 1. Пригар; накипь / Юй сауутну жанларына къатхан аш жугъу. *Келин челекни къасмагъын къырмайды.* «Жюрек жырлайды», 210.

2. *кёч.* Наслоение грязи на теле/ Кёп заманны жууулмай тургъандан адамны къол сыртында, инчиклеринде, къулакъ артларында д.а.к. жерлеринде жыйылып къатыучу кир, къышлыкъ, тыкыр. *Тёрт сантиметрден артыкъ да барды [Балданны] къулакъ артында къасмагъы.* «Къарачай халкъ жырла», 250.

3. Цыпки (*от грязи, обветривания и т.п.*) / Къолланы, аякъланы кирден желде, суукъда зыбырлыкълары, жарылыулары. *Къолланы, аякъланы къасмагъы. Къойчу къасмакъ къоллары бла жарылгъан эринлерин жабаргъа кюреше эди.* «Коммунизмге жол», 1984, № 125.

■ **Къасмакъ бол** сильно загрязниться / жууулмай кёп тургъандан бек кир бол. *Темирчилени юслери, башлары да къара къасмакъ болгъаны себепли, тюкюрюклери да къап-къара болгъанды.* «Нартла», 47. *Тон хуржунларым Ашыкъдан толуп, Женгчиклерим а Къасмакъ болуп.* «Шуёхлукъ», № 34, 44.

Къасмакъ эт сильно загрязнить, запачкать / юсюн-башын, этин бек кир эт. – *Нечик!– деди Розакъул. - Боюнгу къасмакъ этдими, Мария деген булбул, Акъылынгдан кетдими?* «Жарыкъ жолда», 24. *[Анасы жашына:] Юсюнгю-башынгы былай къасмакъ этерча къайда айланнганса?* «Коммунизмге жол», 1986, № 154.

КЪАСМАКЪ [2] *ат.* Облепиха (*ягоды*) / Кеч кюз артында бишиучю, медицинада кенг хайырланылыучу, бек мысты ууакъ сары жемиш. *Къасмакъны жыяргъа эринип, бутакълары бла сындырып алыргъа жарамайды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 38.

■ **Къасмакъ терек** облепиха (*кустарник*) / къасмакъ битиучю терек (*юлкю*). *Чыгъаналы, ачыулу Болады къасмакъ тереги. Файда береди, ашасанг, Жыяргъады кереги.* Шахмырзаланы С., Назмула, 252.

КЪАСТ *ат къ.* **мурат.** *Къачхан арып, къуугъан жетип да къала, Къастын табып, сермеп, къагъып да ала.* Отарланы С., Жансарай, 40. *Къасты жолда тюбеп къалмайды инсаннга, Къаныгъыуда табылады ол анга.* «Шуёхлукъ», № 1, 25. *Нечик уллуду сени ишинг къууатынг, Неди акъылынг, неди къастынг, муратынг.* Къаракетланы И., Сайламалары, 42.

■ **Къаст эт** 1) задаться целью, стремиться, намереваться, планировать, задумывать, внушить себе сделать, выполнить, осуществить *что-л.* / нени болса да толтургъа, тамамларгъа, болдургъа акъыл, мурат, ниет эт, план сал.

[Жамийлят] Жыйылыуну этерини аллында бригадалагъа, фермалагъа барып, иш бла шагъырей болургъа къаст этгенди. К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 17. *Къалай-алай болса да, сабийле, Жарнесден къоркъмазгъа къаст этип, чайханагъа батыр болуп барыучу эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 3; **2)** Клясться, дать обет, зарок; обещать выполнить *что-л.*, брать обязательство / Бир ишни толтургъа, тамамларгъа борч ал, ант эт, сёз бер. *Ол [Къанамат], кесича бирэки тенг да къурап, дерт жет- дирирге къаст этгенди.* Т ё п п е- л а н ы А., Отлукъ ташла, 60. *Жюрегим къаст этгенди арымазгъа, Таукелликни жол нёгерге алгъанды. Барама, жол узакъды арабызда, Алыкъа бийик аушум алдады!* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 10. **3)** Проявлять настойчивость, стараться изо всех сил сделать *что-л.* / Бир ишни толтурур, тамамлар ючюн кючюнгден келгенни аямай, къаты тутуп, арымай-талмай кюреш. *Къаст этип кюрешсенг, билмезлигинг жокъду.* (Н а р т с ё з). О *Сыйлы ётмек аллында жюрегими Тазалыгъын билип, жашаргъа алай Къаст этгенлей тургъанма, кюнюм чууакъ, Туман, не тюрлю бола келгенде да.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Жангы китап, 100. *Не бек къыйналса да, этген муратны толтургъа, къаст этип, кюрешген Махмут, кече адам жатар заманнга ирикни эфендиге жетдирип, бауна жыйды.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 96.

КЪАСТЛАН *эт.* Къаст эт 2 (*къ.* **къаст**). *Жюрегинден асыуду деп, [Салиймат] Нюзюрленди базынып. Къастланды олтурмазгъа, Жан тайгъынчы абынып.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 116. *Сарыбийлары аманны, игини да бирден бардырыргъа къастланнган тенгле болуп тохташхан эдиле.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 112.

КЪАСТЛАНДЫР *эт. понуд. от* **къастлан** / Къастлан дегенни къатланыучу айырмасы. *Биреуню не ишни да халкъына хайыр келтирирча этерге къастландыр.*

КЪАСТЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къастландыр** / Къастландыр дегенден *этим ат. Жаугъа дерт жетдирирге къастландырыу.*

КЪАСТЛАНЫУ *и.д. от* **къастлан** / Къастлан дегенден *этим ат. Ишни иги этерге къастланыу. Иги окъургъа къастланыу. Халкъын къорууларгъа къастланыу.*

КЪАСХАЛТА *ат къарач.* Сверчок / Къанатлары тюзле болгъан жюуюлдеучю къумурсха. *Жайда биченликде жашил каскала, къасхалтала къууанчлы жырлайдыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 140. *Печьде къасхалта къычырады.* «Шуёхлукъ», № 69, № 126.

КЪАТ [1] *ат* **1.** Слой, пласт / Затны кеси кибиклени юслеринде неда араларында тургъан жассы къалынлыгъы. *Къат-къат тонлу, къарыш бойлу.* (Э л б е р.) ❐ *Темир басхыч салып таугъа, Къазып жерни жети къатын, Чыгъарабыз хазнасаугъа: Газ, ташкёмюр, багъыр, алтын.* «Жанкъылыч», 11. *Суу, жел аны [жерни] баш къатын къоратадыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 184.

2. *къ.* **этаж**. *Къыямытны бир бири башында эки къатлы уллу кёкбаш юйю болгъанлыкъгъа, [ол] топуракъбаш юйюне кирди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 194. *[Жамийлят] Жюзле бла чыракъла жарытхан кёп къатлы юйге кирди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 8.

КЪАТ [2] *ат* **1.** Возле, около, у; рядом, вблизи, поблизости / Кимни нени болса да жаны, анга жууукъдагъы, къаршыдагъы жер, орун.

Былайдан эсе суу къатлары салкъындыла. Лохпай эшик къатын жаратып, алайда жатыучуду.

2. *къ.* **жан** [2] (*4-чю магъ.*). *Жаш мени къатыма жуукъ келди. Бугъа къатына адамны къоймай эди.*

3. *къ.* **жан** [2] (*5-чи магъ.*). *Бёрю къатында юйреннген ит къой кесер.* (Нарт сёз.) О *Киши жокъду къатымда, Кимим къалсын артымда?* Къаракетланы И., Сайламалары, 69.

4. *къ.* **жан** [2] (*6-чы магъ.*). *Сабийле, юйню къатындан узакъ кетмей, ойнайдыла. Къызчыкъ эшикни къатындан берлакъгъа кетди.*

КЪАТ [3] *сонг. къ.* **кере**. *Тойгъан жерге – тогъуз къат.* (Нарт сёз.) О *Рюмкала экинчи къатха айланнганларында, стол тамата Анзор жыламукъ маталлы таза суусуннга къарады.* Лайпанланы С., Гургумлу, 163. *Не мутхуз кюн болса да, аман хапар ачы тиеди, быллай жашнай тургъан кюн а эки къат ачыды.* Батчаланы М., Элчилерим, 33.

КЪАТ [4] *эт.* **1.** Твердеть, крепнуть; становиться твердым (*крепким*) / Къаты бол, къаты халгъа кел. *Цемент къатханды. Териле къатхандыла. Къар къатады.* ❐ *Келди аллай бир суукъ ахырзаман. Кёл бузлады, къатды ташдан аман.* «Нартла», 86. *Орамда къатхан арба ызла, тугулла кёпдюле – юйренмегеннге аякъ кийим бла жюрюген къыйынды.* Толгъурланы З., Эрирей, 82.

2. Черстветь, становиться негодным для употребления/ Къаты бол, мугут эт, къургъакъсы. *Стол юсюнде ичилип бошалгъан чагъыр шеша, чабакъла, къатхан ётмекле турадыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 177. *Ысхатдан келген мал бутла гёзенинде тагъылып тургъанлыкъгъа, Абдурахман эфенди къонакъларына къатхан локъумла бла чай сала эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 89.

3. Становиться жёстким, сухим; терять вид (*о коже, шкуре*) / Тынгылы ийленмей, ишленмей неда эскиргенден аман бол, жыйырыл. *Азамат жамаулу, къатхан тонну сол къоюнуна узалып, Темирчи улуну жазгъан жуап къагъытын Солтан-Хамитге узатды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 178. *[Жатма тюбюнде] эски бешик, арба чархла, къатхан чабырла, эшек жауурлукъ бла иер бардыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 10.

4. Вялиться, сушиться, становиться вяленым, сушеным/ Бузулмай кёп сакъланыр ючюн, кюнде къурутул, отха къыздырыл (*этни, чабакъны д.а.к. затны юсюнден*). *Чабакъ къатханды. Эт къатханды.* ❐ *Ахчасы болмайын, Бекболат Таудан аугъан эбизеледен манга Кёп алгъанды, тилеп, къуурут, къатхан зат, Нек эсе да, Бериучю эдиле анга.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 9. *[Жолоучуну] хуржунунда конфетчикле, балтуз гыртчыкъ, къакъ эт бла къатхан хууан кесекле бар эдиле.* Гадийланы И., Санга айтама, 11.

5. Присыхать / Къургъакъсыгъандан неда уюп къалын болгъандан сора бир затны юсюне жабышып къал. *Ёшюнюне къан къатып, ёлюп Жатхан сары илячин кёрдюм.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 359. *Аскерчилени терлегенлери кёлеклерине къатханды.* Хубийланы О., Аманат, I, 171.

6. Засушиваться, засыхать, сохнуть (*о растениях*) / Мылысыз болуп, къуру (*битимлени юсюнден*). *[Таулан Разиятха:] Чибин сынмай къачха дери турлукъду, къачда да алай-алайсыз да ханс къатады.* Хубийланы О., Аманат, III, 118. *Къатып башлагъан чапыракъла бир бирлери бла шы-*

бырдашадыла. Хубийланы О., Дерт, 56.

7. *кёч.* Высыхать, сохнуть, исхудать/ Аз, бек арыкъ, къатангы бол. *Къатхан тиширыу. Къатхан къартчыкъ.* ■ *Келин бир, мени къоюнуна къысып, жылытыргъа кюрешеди, бир, къатып, гуппушчукъ болуп къалгъан гелляны къучакълап жылайды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 133.

8. Созревать, поспевать (*о хлебах*)/ Биш, жет. *Сары къатхан будайланы Чайкъалгъан тенгизинде, Китча тёгерек айлана, Чалады комбайн мирзеуню.* «Жилтинле», 275. *Бюртюк жангы къатханлай, ала [колхозчула] толу кепгинчи сакъламай, оруп башларыкъдыла.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 47.

9. *тех.* Закаляться (*напр. о стали*)/ Уллу температурада къыздырылып, сора терк окъуна сууутулуп, къаты, иги бюгюлюучю бол. *Ол сюймеклик тазады шаудан сууундан, Жютюдю къылычны къатхан къурч ауузундан.* Отарланы К., Жолла, 253.

10. *кёч.* Закаляться, становиться физически или нравственно стойким, выносливым/ Къыйынлыкъны кётюрюрча, тёзюмлю, чыдамлы бол, чыныкъ. *Самат алгъыннгы женгиллигин да къоюп, энди уруш отунда къатхан адам болгъанды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 302. *Алгъын Назийфа бир хилеу эди, къазауатдан бери уа уллу къатханды.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 49. *Дюлдюр атым, сен тулпарса, тарпанса, тажал кибик, чыныкъгъанса, къатханса...* «Жюрек жырлайды», 100.

11. Сильно страдать (*от голода, холода и т.п.*) / Ачдан, сууукъдан д.а.к. затдан къыйнал, инжил. *Габбий ашлыкъ сата, юйдегиси ачдан къата.* (Нарт сёз.) О *Солтан бузлады, къатды, Зауургъа эсин атды, Салийматха зат айтмай, Терен бушуугъа батды.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 103. *Жангызлай, сууукъдан къата, Жыламсырайды эшикде Къарыусуз, жарлы тул къатын.* «Шуёхлукъ», № 4, 8.

12. *кёч.* Умереть / Ёл. *Биреуге татып къалыр, биреу къатып къалыр.* (Нарт сёз.) О *Арлакъда да тёртеу-бешеу жатады. Берлакъда да юч къагъанакъ къатады.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 94. *Тюзлюк ючюн урушда жан бергенле. Кеси жерлерин къучакълап жатадыла, зор бла жер сыйырыргъа келгенле, Учалача, анда-мында къатадыла.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 60.

13. *кёч.* От быстрого вращения казаться застывшим (*о юле, пропеллере и т.п.*)/ Асыры терк бурулгъандан, айланнганынг билинмей, сюелип тургъанча кёрюн. *Хойнух бузда къатханлай.* (Нарт сёз.) О *[Самолётну] Пропеллери ол жанында Урчукъ кибик къатады, Бош хауаны, къысха-къысха, Арыбери атады.* «Жилтинле», 293.

14. *кёч.* Замирать, застывать в стойке, стоять, не шевелясь/ Къымылдамай жерингде сирелип къал, къымылдаусуз бол. *Агроном аязында Бюртюклени сууурса. Бригадир атда къатып, Колхоз башчылагъа жетсе.* «Жарыкъ жолда», 20. *Ёртенни кёргенде, [къойчу] жеринде къатып къалды.* «Коммунизмге жол», 1975, № 16.

15. *кёч.* Впиться глазами, уставиться (*глазами*) вперить взор в *кого-что*/ Кимге, неге болса да кёз къакъмай къара. *Кёзлери Бадиймматха къатып туруп, бир жанына бурулгъанда, Ибрахим, терен солуй, ёрге сюелип тура эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 204. *Райкомну секретары столгъа къапланып, кёз къакъмай, Наурузгъа къатып, не жууап беририн сакълап тохтады.* Лайпанланы С., Гургумлу, 45. *Бары да кёз къакъмай, аман хапар алып кел-*

ген Ибрахимни бетине къатдыла. Батчаланы М., Элчилерим, 21.

16. Крепко держать (*ружье, стрелу и т.п.*)/ Бир затны бек къаты тут, анга жабыш. *Иер салып, айылланы тартыгъыз, Атха минип, садакълагъа къатыгъыз.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. *Сарая садакъгъа къатханлай, тылпыусуз жата эди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 127. *Ышарыр башынгдан ай, Жер жумушар тюбюнгде, Сен [солдат] ушкокга къатханлай, Урушурса тюнюнгде.* «Жилтинле», 68.

КЪАТАНГЫ *сыф.* Худощавый, сухопарый, поджарый, сухощавый/ Арыкъ, жукъа, азгъын, къуу. *Устаз, башы чал бола башлагъан къатангы адам, аны [жашчыкъны] къатына келип, ауур сёлешди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 41. *Узунэтек, къатангы къарт къатын, къолларын этегине сюрте, юй артындан чыкъды.* Текуланы Ж., Сиркиу, 80. *Къатангы, орта бойлу къаракъаш къызчыкъ сары къолан бузоучукъну баудан къоюнуна къысып чыкъды.* «Алчыла», 85.

КЪАТАПА *ат* **1.** Бархат, вельвет. Тыш (*бет*) жаны. Жумушакъ алаша эм къалын тюклю (*аслам ысында чилле*) къумач. *Къатапаны, тюгю тюшсе да, тюбю къалыр.* (Нарт сёз.) О *Мустафир ауруп тургъанда, Мусос келип, аны къатападан этилген къапталчыгъына медаль такъгъан эди.* Толгъурланы З., Айыуташ, 51. *Бу арт кезиуледе [Аминатны] кийгени да къатапа, дарий, башына къысханы да чилле эди.* Ёзденланы А., Саният, 23.

2. *В позиции определения:* бархатный, сделанный из бархата / Къатападан этилген. *Тюлкю тёрени аллында къызыл къатапа тонун жылтыратады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 270. *Къатапа жабыу бла жасалгъан узун столда гюл къошунла тизилипдиле.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 86. *Къабыргъада къатапа кюйюзле, бёрю, тыйын тонла, тапка узунуна кёп сыйлы мияла сауут юйню не кереклисин да эслетмейдиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 13.// Бархатистый/ Къатапагъа ушагъан. *[Жаз] жашил суун ичиргенди Онгнган къатапа къыртыша.* Отарланы К., Жолла, 30. *Жашил къатапа ыранлада жугъутурла кютедиле, Болсада тарх-турх тауушла, Аланы юркютедиле.* Гуртуланы Э., Шуёхла арасында, 84. *Хычыуун салкъын аяз къызыл гюллени къатапа чапыракъларын сылай озады.* «Шуёхлукъ», № 57, 83.

КЪАТДЫР *эт.* **1.** *понуд. от* **къат**/ Къат дегенни *къатланыучу айырмасы. Цементни, заманында хайырланмай, къатдырдыла. Гыржынны, ашамай кёп тута кетип, къатдырдыкъ.* ❐ *Биченчиле, хансны тамырында къатдырып къоймай, къыркъып, аудуруп, капнагъа салалсакъ деп къадалгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 100.

2. Сушить, вялить *что*/ Хурмаланы, алмаланы, чабакъланы д.а.к. затланы кюнде къурут. *Агъач кертмелени къатдыр. Чабакъланы къатдыр.* ❐ *Хурмаланы къатдырып, тартып, ун этедиле.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 42. *[Мальцева:] Алмаланы къатдыргъан кибик эталсам, къыш жарайдыла.* Ахматланы И., Боранда, 14.

3. Сушить, делать чрезмерно сухим, лишая необходимой влаги, влажности / Мылысын, мылылыгъын кетерип, бек къургъакъсыт. *Кюн къысды, таш, агъач къатдыра, Кюн къызды, тюшюре санланы.* Бабаланы И., Жетегейле, 36. *Бадманы жел къатдыргъан эринлери ачыудан къымылдадыла.* «Шуёхлукъ», № 45, 21. *Исси кюнле хансланы къатдырып ба-*

радыла. «Ленинни байрагъы», 1978, № 98.

4. Довести лепешку, чурек на плите, сковороде, очаговых щипцах и т.п до образования корки (*перед испечением их в горячей золе*) / Печьде, табада къыздыр (*къош къалачны, халыуну, гыржынны къызыу кюлге кёмерден алгъа*). *Аланы [гыржынланы] къыпкъызыл къатдырып, [Жулдуз] къыйы мыдыхха кёмдю.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 11. *Ол а [Биязуркъа] отха жуукъ отун агъачны кёнделен салады, къалачланы, аны аллына тизип, къатдырады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 170.

5. Тужиться, напрягаться/ Кючен, сыгъын, кесинги къаты эт. *Жашчыкъ чабакъ этлерин къатдырады.* ❐ *Батыр овчарка, тири санларын къатдырып, ит бла таукел талашып башлады.* «Толкъунла», 118. *Къаражау [ийнек], мынгайып, бир жерде тепжилдеп, башын къатдырып, тёгерегине айланды.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 47.

6. *кёч.* Усиливать (*напр. месть, гнев*) / Кючле, кючлю эт (*сёз ючюн, дертни, ачыуну д.а.к. затны*). *Сизде [тюзледе] юйреннгенме жашауну эрча сюерге, Дертими къатдыра душманлагъа.* Отарланы К., Жолла, 108.

7. Вперить, устремить (*взор, взгляд*) *в кого-что*/ Биреуден неда бир затдан кёзюнгю алма, кёз жандырып къара, битип къал. *«Хапар» деген сёзню эшитгенлей, Назийфат, бети тюрленип, орундан тепмей, салкъын кёзлерин Лауданнга къатдырып тохтады.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 152.

8. *тех.* Закалять (*напр. сталь*)/ Уллу температурада къыздырып, сора терк окъуна сууутуп, къаты иги бюгюлюрча эт. *Къой кютмегенликге да, Хомух тюйюлдю атам. Къурч ким къатдырыр эди, Къойчу болса хар адам?!* Гулиланы М., Кетмегиз, зурнукла, 19. *Къызгъан темирни суугъа акъырын жетдирип къатдырдыла.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 77. *Кесгичлени керти къатдырылгъанлары уа ючюнчю къазанда болады.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 42.

9. *кёч.* Закалять (*напр. себя, ребенка*) / Къыйынлыкъны қётюрюрча, тёзюмлю, чыдамлы эт, чыныкъдыр. *Жашау мени ийлеп, къатдырып бошагъанды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 40. *Жинле аны [жашны] асырап, санларын къуршча къатдырып ёсдюрдюле.* «Нартла», 77.

10. *кёч. бош тил.* Укокошить/ Ёлтюр. *Къолумда хазыр къауал бла аны да [бёрюню] къатдырып, чабып дорбуннга кирдим.* Этезланы О., Тарда, 85. *[Масхут:] Къайсын ёлгенди! Къатдыргъанма!* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 44. *Керилип берди ат башына да, бёрюню къатдырды да къойду.* «Къарачай халкъ таурухла», 217.

11. *кёч. бош тил.* Выполнить *что-л.* очень хорошо/ Бир затны бек иги, тынгылы эт, тамамла. *[Аслан:] У-у-у, Сафар Жарахматович, андан ёзге не керек эди! Тейри, аман къатдырыр эдик!* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 80. *[Оюс:] Тейри, Мазан, бу жол а тарыгъыу къагъытны алай къатдыргъанма!* «Минги Тау», № 12, 73.

КЪАТДЫРЫЛ *эт. страд. от* **къатдыр**/Къатдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Гыржын печьде къатдырылды. Чабакъла кюнде къатдырылгъандыла. Макъа спиртде къатдырылгъан эди.*

КЪАТДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къатдырыл**/ Къатдырыл дегенден *этим ат. Нартюх къалачланы печь юсюнде къатдырылгъанлары.*

КЪАТДЫРЫУ *и.д. от* **къатдыр**/

Къатдыр дегенден *этим ат. Къурчну къатдырыу. Душманны къатдырыу.*

КЪАТЕЛЕ *эт. аз жюр.* Къатели эт (*къ.* **къатели**). *Тилге терк сатылып къалыучу болмасанг, Саскы маталлы къууарса къабаргъа. Къателерсе, хаталы къурт къапханча. Жип табылмаз, тутуп, сени тагъаргъа.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 13.

КЪАТЕЛИ *ат.* Метание рогатого скота из-за беспокойства, доставляемого личинками овода на его спине/ Аркъасында саскы салыучу жюжюле къозгъалгъанда тууарны, тёзалмай, амалсыз болуп, арыбери чабыуу. *Аппа тананы къателисин тыяр ючюн аны аркъасында къуртлаларын чыгъарады.*

■ **Къатели къурт** личинка овода / тууарны аркъасында саскы салыучу жюжю. *Къатели къурт кибик, тынгысыз сабий.*

■ **Къателиге къал** *къ.* **къатели** эт. *Сабанчыны, чалгъычыны, Терлегенин бардыргъан, Къойну бытдымгъа, тууарны къателиге къалдыргъан [жай кюнле].* Г у р т у л а н ы Б., Таула чакъырадыла, 84.

■ **Къатели эт** метаться из-за беспокойства, доставляемого личинками овода, строчиться от оводов (*о рогатом скоте*)/ Къатели къуртла къозгъалгъанларына тёзалмай, амалсыз болуп чап (*тууарны юсюнден*). *Кюн къыздырып, малла къатели этедиле.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 42. *Сары бал жыя чибинле, Эчкини желини сютден Толуп тургъан чууакъ кюнде, Бузоула къатели эте.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 104.

КЪАТ-КЪАТ I *сыф.* Слоистый/ Къатладан къуралгъан, бир ненча къаты болгъан. *Къат-къат минералла. Къат-къат къаяла.* ❒ *Къат-къат темир сынжырла Бугъоулап туруп жерни, Басхан кёп къыйынлыкъла талдыра эдиле белни.* «Жюрек жырлайды», 67.

КЪАТ-КЪАТ II *хал.сёзл.* Слоями, в несколько слоев/ Бир ненча къат бирге. *Бир бири юсюне къат-къат кийилген быстырланы тешерге ол [Хажибекир] толу сагъат кюрешген болур.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 89. *Агъач тапкалагъа къат-къат къаланып Турадыла аслам китап къалаула. Тышлары да мелте кибик, къаралып, Баям окъулгъан болурла ала.* «Шуёхлукъ», № 54, 12. *Къат-къат тигилген къалпакъны жанбаш къаплап эки богъурдакълы шапа ёрге къопду.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 47.

■ **Къат-къат бол** наслаиваться, располагаться слоями на *чем-л.*/ бир ненча къат бирге къошулуп, кёп, къалын бол. *Туман къат-къат болуп кёксюл жабыу бла тауланы, элни да жапханды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 178. *Юслерин буз басып тургъан таулада, Ким ийнаныр, гюлле чагъадыла десенг? Къат-къат болуп, тургъан гыйы бузладан Гара суула, къайнап, чыгъадыла десенг!* Б о т а ш л а н ы И., Таула сакълайдыла, 114. **Къат-къат эт** наслаивать располагать *что* слоями. Бир ненча къатны бирге къошуп, къалын, кёп эт. *Дуниядан ары – дунияла, ой дунияла! Дунияланы къат-къат этген Кёк мияла!* «Жарыкъ жолда», 11.

КЪАТЛА [1] *эт.* **1.** Множить, приумножать, увеличивать *что*/ Болгъанындан эсе кёп эт, кёбейт, кереле. *Хорламланы къатла. Жетишимлени къатла.* ❒ *Энтда урсала уруш боранлары, Жаный мамырлыкъ жылланы, ...Ата журтну батыр уланлары Къатларбыз эрлик жолланы.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 83. *Юбилей жылда заводну кёп мингли коллективи урунуу жетишимлени къатлап башла-*

гъанды. «Ленинни байрагъы», 1984, № 91.

2. Повторять (*напр. ошибку, вопрос, просьбу*) / Къайтарып айт неда эт / *Тёгюлген къандан ёчюлген отла! Дуния, кюйме, халатларынгы къатлап!* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 80. *Жангыдан жашаргъа къойсала мени, Къатлар эдим жашауууму жолларын.* О т а р л а н ы К., Сынла, 38. *Махмут: «Керек тюйюлдю!»– деп, сёз къатлагъынчы, Гопай бла Кокай хыжыны алып, къарангы халжаргъа ташайдыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 160.

3. Сучить (*пряжу, нитки и т.п.*)/ Эки неда андан кёп ийирилген халыны буруп, бир халы эт. *Ынна ингирли бери халыланы къатлай эди. [Сапыра Фатиймагъа:] Ол жолда сен мени къолда айланнганымы къатлагъанынг ючюн ананг манга этмегени къалмагъанды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 61. *Хурай къатлай тургъан урчугъун къолуна алды.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 106.

КЪАТЛА [2] *эт. аз.жюр. къ.* **жанла 1.** *Сагъыш этмей, атлама, тешик кёрсенг, къатлама.* (Н а р т сёз.)

КЪАТЛАМ *ат къ.* **къат** [1]. *Къызчыкъ алгъа тортну баш къатламын акъырын алды.*

КЪАТЛАМА *ат.* Слоеная лепешка (*жареная в масле*)/ Жукъа жайылгъан бир ненча къат тылы бирге жабышдырылып этилгѳн, жауда бишген къалач. *Жолоучу артмагъындан жарты къатлама бла эки бишген жумуртха чыгъарды.*

КЪАТЛАН *эт.* **1.** Приумножаться, множиться, расти/ Болгъанындан эсе кёп бол, кёбей, керелен. *Жетишимле къатланадыла. Билимибиз къатлана барады.*

2. Повторяться (*напр. о вопросе, об ошибке*)/ Къайтарылып айтыл неда этил. *Жаш а тебалмады тургъан жеринден, Аны жарсыудан толгъан жюрегинде Къатланады, къая зынгырдауунлай, Къызны айтханы.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 72. *Сагъышла элтедиле бизни ары – Къатланмаз жоллагъа, жыллагъа, арып.* О т а р л а н ы К., Сынла, 117.

3. Сучиться (*о пряже, нитках и т.п.*) / Эки неда андан кёп ийирилген халы бурулуп, бир халы бол. *Жылла да, урчукъ сапда халы къатланнган кибик, кетип-кетип барадыла.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 5.

КЪАТЛАНДЫР *эт. понуд. от* **къатлан** / Къатлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Хорламланы къатландырабыз.*

КЪАТЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къатландыр**/ Къатландыр дегенден *этим ат. Жетишимлени къатландырыу.*

КЪАТЛАНЫУ *и.д. от* **къатлан**/ Къатлан дегенден *этим ат. Сорууну къатланыуу. Тилекни къатланыуу.* ❐ *Ол кенг жюрегингде жюрютесе Жерни кечелерин, тангларын, Къышны, жазны да къатланыуун.* М о к ъ а л а н ы М., Дуния жарыгъы, 146.

■ **Къатланыучу айырма** *грам.* понудительный залог/ этимни биреу биреуню ишине къатышханын, биреуню кючю бла ишни башха адам этгенин кёргюзтген формасы, сёз ючюн: *бардыр, ишлет д.а.к.*

КЪАТЛАТ *эт. понуд. от* **къатла** [1]/ Къатла [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Сорууну къатлатдыла. Халыны къатлатдыкъ.*

КЪАТЛАТДЫР *эт. понуд. от*

къатлат/ Къатлат дегенни *къатланыучу айырмасы. Халыны къатлатдыр. Билимни къатлатдыр.*

КЪАТЛАТДЫРЫУ *и.д. от* **къатлатдыр**/ Къатлатдыр дегенден этим ат. Ишде хорламланы къатлатдырыу.

КЪАТЛАТЫЛ *эт. страд. от* **къатлат**/ Къатлат дегенни *зорлаучу айырмасы. Халы къатлатылгъанды.*

КЪАТЛАТЫЛЫУ *и.д. от* **къатлатыл**/ Къатлатыл дегенден *этим ат. Жангылычны къатлатылыуу.*

КЪАТЛАТЫУ *и.д. от* **къатлат**/ Къатлат дегенден *этим ат. Жетишимлени къатлатыу. Халыны къатлатыу.*

КЪАТЛАУ *и.д. от* **къатла** [1]/ Къатла [1] дегенден *этим ат. Халыны къатлау. Сёзню къатлау.* ❐ *Ол затлагъа къызны сёз къатлауу, ич монологла, кючлю динамикалы диалогла анга шагъатдыла.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 35.

КЪАТХАН *къауум.ат* **1.** Сухофрукты/ Кюнде, отда, сериюнде къурутулгъан кёгетле, жемишле. *«Къатханла! Шаптал къатханла! Эбизе сатады къатханла!»– деген сёзлени айтханлай, Кёп сабий кетеди, чапханлай.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 63.

2. *В позиции определения:* сухой, сушеный, засохший / Къатдырылгъан, къурутулгъан, къуругъан. *Къатхан кёгетле. Къатхан чабакъ. Къатхан къабыргъа.*

КЪАТЫ I *сыф.* Твердый, крепкий, жёсткий/ Иги бюгюлмеген, тынч кесилмеген, къысаргъа, эзерге, сындырыргъа д.а.к. затха къыйын болгъан; *антоними:* жумушакъ. *Къаты агъач. Къаты кертме. Артыкъ жумушакъ болма,– бюгерле, артыкъ къаты да болма,– сындырырла.* (Н а р т с ё з.) О *Къаты жолну ырхыла жуудула.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 157. *Науруз, къаты къар жумакъны жиберип, Зуриятны башына урду.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 18.

2. *кёч.* Тесный (*о связях, отношениях и т.п.*)/ Къысха, татлы (*шуёхлукъ, келишиу*). *Алыкъына биз халкъгъа керекли товарла чыгъарыучу предприятияла бла къаты байламлыкъ туталмайбыз.* «Коммунизмге жол», 1985, № 73.

3. Сильный, крепкий (*ветер, кашель, мороз и т.п.*)/ Кючю, ёлчеми д.а.к. заты уллу болгъан. *Саусуз, биягъындача, къаты жётел этип башлады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 228. *Мартны ал кюнлеринде къар терен тюшюп, къаты сууукъ тутханды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 209. *Бир жыл кюз артында, ингир ала кюн бузулуп, къар жабалакъ жауа келип, бир кесек заманны ичинде къаты боран къопду, дуния къарангы кече болду.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 43.

4. Сильный, хорошо развитый, крепкий/ Кючлю, къарыулу, тёзюмлю. *Азиретни къаты къоллары тийгенде, немец чулгъанып тюшдю.* «Коммунизмге жол», 1982, № 196.

5. Грубый, жесткий (*о руках*)/ Къатхан, зыбыр; *антонимлери:* сыйдам, жумушакъ. *Кёзню жумуп ачхынчы, къаты, зыбыр къолла [Налжанны] боюнундан буудула.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 180. *Жылы бетин жюлюннген башыма салып турса, аны [анамы] къалай эсе да, тиширыуну къолларына ушамагъан къаты къоллары мени бауруна бекден бек къыса барыр эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 48.

6. Резкий, дерзкий, грубый/ Тик, тюрт, хыны, жууап, сёз д.а.к. *Къа-*

ты сёз темирни тешер, жумушакъ сёз къылычны кесер. (Нарт сёз.) О *Хашир муратыча болмазын танытгъанды, алай а къаты сёзле бла къанын бузуп, кесин басалмады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 89.

7. Ожесточенный, упорный (*напр. о борьбе, сражении*)/ Кючлю, тохтаусуз, аяусуз (*кюреш, сермеш д.а.к. зат*). *Антонов Австрияда къаты уруш этип айланды.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 16. *Жамауат эм энчи мюлклеге къол жетдиргенле, саудюгерчиле бла милицияны оператив группалары къаты кюреш бардырадыла.* «Коммунизмге жол», 1974, № 123.

8. Громкий, резкий, зычный (*звук, голос и т.п.*)/ Уллу, кючлю (*ауаз, тауш д.а.к.*). *Таулагъа улан туугъанда, Хажибекирни юйюню шошлугъун жангы туугъан жигитни къаты ауазы бузду.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 9. *Хар замандача, гудок къаты, кючлю къычырды.* «Шуёхлукъ», № 43, 6.

9. Строгий, требовательный, взыскательный/ Излемден аз да таймагъан, анга толу келишген. *Къаты устаз. Къаты критик. Къаты контролер.* ❐ *Къаты соруу сорады санга: «Сен, керти тенгча, тенгинге Хазырмыса жуап берирге, Ётюрюксюз, жюрегингден»?* «Шуёхлукъ», № 6, 63.

10. *кёч.* Крепкий, сильный, глубокий (*об уме*) / Терен, кючлю, уллу (*акъылны юсюнден*). *Дунияда таш къаты, ташдан да баш къаты.* (Нарт сёз.)

11. *кёч.* Жестокий, безжалостный, грубый/ Огъурсуз, эриусюз, кюйсюз. *Къаты адам.*

12. *кёч.* Твердый, стойкий, непоколебимый/ Тутхан ишине берилген, андан таймагъан, артха турмагъан. *Къаты къылыкълы адам. Ниети ючюн къаты кюрешчи.*

13. *кёч.* Строгий, очень требовательный, взыскательный/ Хар затны заманында этиллигин излеп туруучу, низамны сюйген, излеген. *Ол [анам] кеси оноуун сюйген къаты адам эди.* «Шуёхлукъ», № 27, 15. *Ол [Къасым] школда къаты низам излейди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 162.

14. Строгий, суровый/ Не аз да жан аурутмаучу, жумушакълыкъ этмеучю. *Къаты закон. Къаты эсгертиу.*

КЪАТЫ II *хал.сёзл.* **1.** Крепко, туго/ Терк тешилмезча, ычхынмазча д.а.к. *Аны [Буккашны] ичинден къысылгъан акъсыл чикилясы къаты тартылгъанды.* Толгъурланы З., Эрирей, 23. ...*Бир минутну ичинде ат къылладан эшилген къарыулу къара жип барсны эки ал аягъын къаты байлады.* Гуртуланы Э., Азиретни къууанч кюню, 94.

2. *кёч.* Прочно, крепко, основательно / Тюрленмезча, ышаннгылы, тынгылыды дерча. *[Нартла] адамлыкъ даражаны къаты тутхандыла.* (Фольк.) ❐ *Школда латин харфла бла хайырланыу къаты орналгъанды.* «Шуёхлукъ», № 74, 55. *Ишчилени арасында урунуу низам къаты сакъланыргъа керекди.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 98.

3. *кёч.* Крепко, сильно (*любить, обнимать и т.п.*)/ Кёлю бла, бек, терен. *Холамда бир тойда тюбеп экеулен, Алай къаты сюйгендиле бир бирни.* «Коммунизмге жол», 1974, № 31. *Кулийзар келинин къаты къучакълады.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 31.

4. Сильно (*болеть, стонать и т.п.*)/ Къыйын халда, бек. *Сабий къаты ауруйду. Саусуз къаты ынычхайды.*

5. Усердно (*работать*), упорно (*сражаться*)/ Кёл салып, къадалып (*ишле, сермеш д.а.к.*). *Къаты ишле да татлы аша.* (Нарт сёз.) О *[Колхозчула] мирзеуню кёп этер ючюн къаты кюрешедиле.* Къу-

д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 8. *Белоусов деген уста лётчик башчысы болгъан эскадрильяны санында ол [Алим] душман бла къаты сермешгенди.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 143.

6. Твердо, настойчиво, непоколебимо (*стоять*)/ Битеу кючюнгю салып, не амалынгы да аямай (*сюел, тур д.а.к.*). *Болма къатын, болсанг, къаты тур.* (Н а р т с ёз.) О *Жарлы эллилени асламы табын жауларына – байлагъа, чанкалагъа къажау къаты сюелсе да, бир бёлеги уа кеслерине алгъындан иелик этип келгенлеге жакъ баса эдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 36. *[Жамийля адамлагъа:] Урлукъну берирге жарарыкъ тюйюлдю, деп, къаты турсагъыз эди уа,– деп, тырман этди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 81.

7. Жёстко, сурово, резко (*говорить, беседовать*) / Бет этмей, хыны, айтырын артха салмай. *Тюнене ингирде мен правленде эдим. Колхоз малны сакълауну юсюнден къаты айтхандыла.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 71. *Биймырза къатыдан къаты сёлешип башлады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 8.

8. Громко (*кричать, смеяться и т.п.*)/ Уллу, иги эшитилирча. *Абдуллах, къаты къарс урдуруп, къонакъны отоудан чыгъарды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 87. *«Элим!»– деп, къаты къычырды Къасым.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 7. *Жукъусурай келген Фатийма бла Ахматны итлени къаты юргенлери аязытдыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 17.

9. Къаты (*къыздыр, къуй, жау д.а.к.*). Сильно (*напр. греть – о солнце, лить – о дожде*) / Мардадан артыкъ (*сёз ючюн къыздыр – кюнню юсюнден, жау*). *Тюшге жуукъ кюн къаты къыздырып тебиреди.* «Шуёхлукъ», № 43, 78. *Къаралып кёк булутла, Жангур жаугъанды къаты, Мутхузланып тау журтла, Кетгенди кюнню къууаты.* «Жилтинле», 406.

10. Къаты (*чамлан, ачыулан*). Сильно (*озлобляться, спорить и т.п.*)/ Чексиз, бек (*ачыулан, даулаш д.а.к. зат эт*). *Партизанла душманнга энди бютюнда къаты чамландыла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 64.

11. Строго (*предупредить, сказать и т.п.*)/ Айтылгъанны этилирин эсгертип. *[Партизанла акъылагъа:] Биз сизге саууг-саба берирге да келмегенбиз. Алай, бу жарлы халкъны къанын мындан ары ичмегиз, деп, сизге къаты билдирирге келгенбиз!* Х о ч у л а н ы С., Сафар бла революция, 16. *Жыйылыугъа келликлеге къаты айтып билдирилгенди.* «Коммунизмге жол», 1976, № 34.

■ **Къаты белги** *грамм.* твердый знак/ «ъ» харфны аты. *Къарачай-малкъар тилни кеси сёзлеринде жумушакъ эм къаты белгиле жюрютюлмейдиле.*

■ **Къаты бол** (*тур, сюел*) настаивать/ бир затны (*ишни*) этилирин, тамамланырын къаныгъып изле, сёзюнгде тур, андан тайма. *Келечи къаты болса, кели баш эрге барыр.* (Н а р т с ёз.) О *Мальцеваны къаты болгъанына, Аминат кетип къалыргъа да болмай, арбазгъа кирди.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 14. *Жашла алай къаты болгъанларында, озуп кетмей, къарт къалагъа баргъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 20.

◆ **Къаты кёллю** (*жюрекли*) безжалостный, жестокий/ адамгъа жарсымаучу, жазыкъсынмаучу, жан аурутмаучу. *[Таужан Темурукъагъа:] Сиз, эр кишиле, къаты кёллю адамласыз, мен ёлекъала эсем да, аны къулагъына кире болмаз.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 62.

■ **Къаты къысыкъла** *грамм.* твердые согласные звуки/ тилни

орта кесеги къаты тынгылаукъыгъа жетмегенден, жумушакъ айтылмагъан къысыкъ тауушла. ■ **Къаты отлукъ** твердое топливо/ кёмюр, агъач отун, торф д.а.к. отлукълаиы аты. *Бусагъатда къыралда къаты отлукъ бла ишлеген электростанцияла кёпдюле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 43. ■ **Къаты ушкок от** *энчи.* бездымный порох/ атылгъанда тютюн этмеучю ушкок от. *Тютюн этген ушкок отну къаты ушкок от алышындыргъанлай, уруш сауут кючлю болгъанды.*

КЪАТЫАУУЗ *сыф.* Непослушный, норовистый (*о коне, который плохо слушается уздечки*)/ Чапханын тохтатмаз ючюн, ауузлукъну тишлери бла къаты къысып, анга бой бермеучю (*ат*). *[Апак:] Керим, сакъ бол, чапдырма, къаты-ауузду, алып къачар.* «Шуёхлукъ», № 76, 76.

КЪАТЫКЪ *ат* 1. Балкарское и карачаевское национальное блюдо, приготовленное из муки и сыра с добавлением масла или сметаны / Малкъарлылада бла къарачайлылада бышлакъ бла ундан жау неда сют баш къошулуп этилиучю азыкъ. *Ынна къонакъ жашха табакъны толтуруп къатыкъ эм гоппан бла айран салды.*

2. *къарач.* Кукурузная лепешка (*испеченная на сковороде*)/ Табада бишген нартюх къалач, халыу.

3. Мясо-молочные продукты (*заготовленные на зиму*)/ Къышха хазырланылгъан эт эм акъ (*айран тузлукъ, бышлакъ д.а.к.*) къыстырыкъ. *Ахшы къатын къыш къатыкъгъа сакъ болур.* (Нарт сёз.) О *Колхоз сау болуп [колхозчула] не юйсюз, не къатыкъсыз къалмагъандыла.* Кацийланы Х., Тамата, 80. ... *Ыйыкъдан, айдан бир кере дегенча, Хажи Нарсанагъа отун, къатыкъ алып кетеди.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 21.

КЪАТЫЛ *эт.* 1. Прикоснуться, к *кому-чему*, дотронуться до *чего*/ Кимге, неге болса да аз тий, бир затынгы жетдир. *Виктор тенгине тюрслеп къарады, къол аязы бла аны мангылайына къатылды.* Гуртуланы Э., Азиретни къууанч кюню, 72. *Терек бутакъладан бирине аз къатылгъанлай окъуна, тёгерек къыш кюнню мутхуз жарыгъында жылтырагъан женгил къар инжиледен толады.* «Шуёхлукъ», № 49, 38.

2. *кёч.* Подгонять *кого*/ Къамичи, чыбыкъ д.а.к. зат бла атны, эшекни ур. *Кёп къатылсанг, эшек да чочуучу болур.* (Нарт сёз.) О *Маймулатны эслегенлей, Адиге аны жанына къарамай, чыбыкъ бла къатылып, эшекни жюрюшюне къошдурду.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 71. *Къамичи жетдиргенин да къоймай, къатхан чабырларыны бурунлары бла къатылып, [жаш] атны алгъа хыны секиртди.* Толгъурланы З., Эрирей, 25. *Алай арбачы къатылса атлагъа, Кёзлерими, жарсый, ачама, арып.* Отарланы К., Танг жулдузум, 15.

3. *кёч.* Задевать, обижать *кого*/ Жанына тий, тынгысыз эт, жюрегин къозгъа, къайгъылы эт/ *Ыйналукъ ачыуланып келе эди да, Къурманнга игирек къатылыр муратда ауузуна келгенни быргъады.* Толгъурланы З., Эрирей, 31. // Нападать *на кого*/ Хата, заран этер ючюн, юсюне чап, атыл. – *[Туаргъа] базып, жыйын жанлыла да къатылаллыкъ тюлдюле,– деп, Къарабатыр ызына къайтды.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 39. *Мен а Къаражау [ийнек] саулукъдан, аны бузоууна бёрю къой эсенг, аслан да къатылмазлыгъына толу ийнанып эдим.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 47.

4. Воздействовать *на кого-что*/ Кимни болса да сезимине, оюмуна

себеп бол. *Суратда художник къурагъан суратла окъуучуланы, акъылларындан сора да, сезимлерине къатыладыла.* «Шуёхлукъ», № 33, 95.

5. Действовать (*о морозе, солнце, ветре и т.п.*) / Ур (*аязны юсюнден*), ёт (*суукъну, кюнню юсюнден*) д.а.к. *Ёхтем Минги таудан аяз къатыла эди.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 111. *Суукъ бир жанындан, ач бирси жанындан къатыла башлагъандыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 331. *Къатылгъанды кюн [адамланы] бетлерине, жыйыргъанды мангылайларын.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 46.

КЪАТЫЛАН *эт. сёл.тил.* **1.** Затвердеть/Къаты бол, къаты халгъа кел. *Раствор терк къатыланып барады.* ❐ *Былайда форма къуукъчукъну тёгерегинден къысады эм мияланы къатыланнган заманында сауут болуп чыгъады.* «Естествознание», 17.

2. *кёч.* Черстветь (*о сердце, душе*)/ Къат, къаты бол, суукъ бол (*жюрекни юсюнден*). *Атаны-ананы адамсызлыкъ шартларын бир ненча кере кёрген сабийни алагъа жюреги къатыланады.*

3. Крепнуть (*о любви, чувствах и т.п.*)/ Ёс, кючлен. *Ачыкъ жюреклени жумушакъ айтыуларындан башланнган сюймеклик ёсгенди, кючленнгенди, состар ташча къатыланнганды.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 34.

4. Усиливаться, крепчать (*о морозе, ветре и т.п.*)/ Алгъындан эсе кючлю, къаты бол. *Суукъ кюз арты жел къатыланып, фашистлени бетлерин тырнап тебиреди.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 40.

5. *кёч.* Обостриться, стать более напряженным/ Осалгъа кет, тик бол (*халны, болумну юсюнден*). *Бу арт кюнледе Жуукъ Востокда болум бютюнда къатыланнганды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 31.

КЪАТЫЛАНДЫР *эт. понуд. от* **къатылан**/ Къатылан дегенни *къатланыучу айырмасы. Болумну къатыландыр. Жел суукъну къатыландырды.*

КЪАТЫЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къатыландыр**/ Къатыландыр дегенден *этим ат. Сезимни къатыландырыу. Халны къатыландырыу.*

КЪАТЫЛАНЫУ *и.д. от* **къатылан**/ Къатылан дегенден *этим ат. Суукъну къатыланыуу. Раствор ну къатыланыуу.*

КЪАТЫЛТ *эт. понуд. от* **къатыл**/ Къатыл дегенни *къатланыучу айырмасы. Бир зат бла биреуню сезимине къатылт.*

КЪАТЫЛТЫУ *и.д. от* **къатылт**/ Къатылт дегенден *этим ат.*

КЪАТЫЛЫКЪ *ат* **1.** Твердость/ Затны бузулмазча, оюлмазча, аумазча, сынмазча, ууалмазча, бюгюлмезча бек, тёзюмлю, кючлю халы. *Адам угъай, жаныуарла, малла да Уруш отда кюедиле, ёледиле. Бек базыннган фашист генералла да, Къурч къаланы къатылыгъын кёредиле.* Б о т а ш л а н ы И., Таула сакълайдыла, 54. *Ташны къатылыгъына да къуандым, Таулу юйню мурдор ташын салгъанда.* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 35.

2. *кёч.* Жестокость, беспощадность, безжалостность/ Адамгъа жазыкъсынмаучу, къаты хал. *Харунну бу къатылыгъы Рахайны ахырда ырбыннга тыйып, кёлсюзлюк этгенин туура кёргюзтдю.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 173.

3. Суровость (*жизни, судьбы и т.д.*) / Кимге болса да жашау, къадар жетдирген къыйынлыкъла.

Эндиге дери Хамызат къадарны къатылыгъын кётюре келген эди. Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 162. *Жашау тарлыкъны къатылыгъын, жарлыны унукъдургъан байны бла бийни зорлугъун, алагъа халкъны къажау сюелиуюн да фольклорда табабыз.* «Шуёхлукъ», № 7, 123.

4. *кёч.* Взыскательность, требовательность, строгость/ Хар кимден да ишни кереклисича, тынгылы этилиуюню излениую. *Законну къатылыгъы. Низамны къатылыгъы.* ❐ *Сафарны къатылыгъыны хайырындан колхозгъа жайлыкъ къошулгъанды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 162.

5. *кёч.* Упорство, настойчивость/ Бир ишни тындырыуда къажыкъмаулукъ. *Къарт ол къызны тирилигине, жарлылыгъына, аладан да бек а аны ишде къатылыгъына сейирсинди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., 58.

6. *кёч.* Напряженность (*напр. отношений, обстановки*)/ Кючленип, къызып тургъан болум, тиклик. *Халкъла аралы къатылыкъны жумушатыу.* ❐ *Халны къатылыгъы конфликтни жютюлендиреди.* Т ё п п е л а н ы А., Омар Этезов, 46.

■ **Къатылыкъ эт 1)** проявлять излишнюю требовательность, строгость, взыскательность / мардадан артыкъ, кереклисинден бек къаты бол. *[Председатель адамлагъа:] Мен а, ишлеучю къол болмай, не бла мирзеу этерикме, не бла мал ёсдюрлюкме? Ма аны азабындан сизге къатылыкъ этгенме.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 168. *[Устаз директоргъа:] Асыры къатылыкъ этмегиз. Чомур ангысыз жаш тюлдю, тюзелир.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 21; **2)** проявлять жестокость, грубость/ кюйсюзлюк эт, адепсизлик кёргюзт, хыны бол. *Мадридни къыркъ беш белгили ёкюлю Карабенчель тюрмеде политика тутмакълагъа къатылыкъ этиуге къаршчылыкъларын билдиргендиле.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 139.

КЪАТЫЛЫУ *и.д. от* **къатыл**/ Къатыл дегенден *этим ат. Къаралдым булутла сахиник желни къатылыуунда юзюк-юзюк бола, кёкге иелик этгенча, ары-бери жюзедиле.* «Шуёхлукъ», № 20, 32.

КЪАТЫЛЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къатыл**/ Къатыл дегенни *араш айырмасы.*

КЪАТЫЛЫШЫУ *и.д. от* **къатылыш**/ Къатылыш дегенден *этим ат.*

КЪАТЫН *ат* **1.** *къ.* **тиширыу**. *Сабанлада тирлик битмей, терекле чакъмай, малла тёлю бермей, къатынла сабий тапмай башлайдыла.* «Нартла», 20. *Къатынла жыйылып, Солтанны жылауун этедиле.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 88.

2. Жена, супруга / Тиширыуну кесини эрине болгъан жуукълугъу. *Эр ахшысы эли бла кенгешир, къатын ахшысы эри бла кенгешир.* (Н а р т сёз.) О *Солман къатынын жапсарыргъа кюреше эди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 124. *Нух къатыны бла эки сабийчигин элни тёбен жанында оюлгъан тирмен оруннга элтген эди.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 75.

3. Лицо женского пола, состоящее или состоявшее в браке/ Эр кишиге къошулгъан, эрде болгъан, тургъан тиширыу. *Урушну кезиуюнде эри, жашы жоюлгъан къатынла келип, Мухамматны къучакълайдыла.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 190. *Жашла алай сунадыла: бары къызла – алтынла. Сора къайдан чыгъадыла, Ол огъурсуз къатынла?* «Шуёхлукъ», № 3, 67.

■ **Къатын ал (келтир)** женить-

ся/ Юйдегили бол (*эркегырыуну юсюнден*). *Биреу къатын келтирир, биреу атын ёлтюрюр.* (Нарт сёз.) О *Анга [Абдуллахха] къатын алып келгенбиз, алай тоюн этерге къобузчу къыз тапмагъанбыз.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 368. *Ол [Шарафутдин] къатын алмай, жаш заманын оздургъанды.* Шауаланы М., Мурат, 95. **Къатын алыу** женитьба/ эркегырыуну юйдегили этиу. *[Абдуллах:] Маржан, къыш къатын алыу да, эрге барыу да тёреди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 333. *Энди заман бла кёп къатын алыу кетерилген эсе, алгъын заманда муслийман дин кёп къатын тутаргъа эркин этип болгъанды.* «Шуёхлукъ», № 32, 76. **Къатын къой** разводиться с женой/ къатынынгдан айырыл. *Къатын къояргъа сабийден уллу сылтау къайда.* Толгъурланы З., Эрирей, 63.

КЪАТЫН-КЪЫЗ *къауум. ат.* Женщины (*всех возрастов*) / Къатынла, къызла да, битеу тиширыула. *«Чачы не бек узун болсун – акъылы къысха» – деп, къойгъан эдиле къатыннга-къызгъа.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 111. *Кюн къысылып батаргъа, Таулары басды салкъын, Уллу къууанч хапаргъа Жыйылгъанды къатын-къыз.* Хубийланы О., Мурат, 27.

КЪАТЫНЛЫ *сыф.* Женатый/ Къатыны болгъан. *Жангы къатынлыгъа къатылма.* (Нарт сёз.)

КЪАТЫНЛЫКЪ *ат.* Избранница, та, кто избрана в качестве супруги/ Къатыннга алыргъа деп сайланнган тиширыу. *[Къуртха Сатанайны] къатынлыкъгъа Ёрюзмекге бергенди, Ёрюзмек да андан акъыл билгенди.* «Нартла», 31.

КЪАТЫНСЫЗ *сыф.* Холостой, неженатый/ Къатыны болмагъан, къатын алмагъан. *Алауган къатынсыз къалгъанлай.* (Нарт сёз.) О *[Тулукъ улу Таулу улугъа:] Тохта, къатынсызланы жамауатларыны сыйлы членими дейсе?* Шауаланы М., Кечерлеми?, 161.

КЪАТЫУ *и.д. от* **къат** [3]/ Къат [3] дегенден *этим ат. Ачдан къатыу. Суукъдан къатыу.* ❐ *Сый тюйюлмюдю сыйытлыкъ? Бирда жокъду татыуу, Андан чыгъады бир бирге Жюреклени къатыуу.* «Коммунизмге жол», 1979, № 104.

КЪАТЫШ I *сыф.* **1.** Смешанный; перемешанный / Тюрлю-тюрлю затла неда кесекле бирге къошулуп къуралгъан. *Къазанла, боза чоюнла, тонла, кийизле да къатыш къалау болгъандыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 293.

2. Разбавленный (*водой, молоком и т.п.*)/ Суу, сют д.а.к. зат къошулгъан, жауу, кючю д.а.к. заты аз болгъан. *Суу къатыш аракъы. Спирт къатыш чагъыр. Кефир къатыш сют баш.*

КЪАТЫШ II *хал.сёзл.* Вперемешку/ Бирге къошулуп, къатышып. *Залда жашла, къартла да къатыш олтура эдиле.* ❐ *Элде адам ауазла, ит юрген, мал мёнгюрдеген тауушла къатыш эшитиледиле.* «Шуёхлукъ», № 4, 34.

КЪАТЫШ III *ат.* Неразбериха, беспорядок, путаница/ Низамсызлыкъ, къатыш-къутушлукъ, къалабалыкъ. *Кёрмейсе бу къатышны! Сора, къоркъмай, къыз сабийни бу къатышда къайры къоратырыкъма.* Хубийланы О., Дерт, 40.

КЪАТЫШ IV *ат.* Примесь/ Бир затны къурар ючюн къошулуучу зат. *Ма, хынкалдан да бир кёр, не десенг да мюрзеу къатышы бол-*

гъан ёз тутаргъа мажал болур. Хубийланы О., Адамла, 31.

КЪАТЫШ V *эт.* **1.** Смешиваться, соединяться с *чем-л.*, образуя смесь/ Не бла болса да бирге къошулуп, къатышма къура. *Спирт суу бла къатышханды. Сют баш айран бла къатышханды.* ❐ *Хауада кислород азот бла къатышыпдыла.* «Естествознание», 70. *Сауут ишлерге башлагъанда, алтын кюмюш неда багъыр бла къатышады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 123. // Слиться *с кем-, чем-л.* в одно целое/ Ким бла, не бла болса да бирге къошул. *Адамла биягъыча къатышдыла: бирле вагонладан чыгъадыла, бирле да киредиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 161. *Кёзлеу суучукъ жыйылып, Къобаннга къатышханча, Тамычылары жайылып, Тенгизде ажашханча.* «Жарыкъ жолда», 33. *Жел чайкъагъан эки акътерекни бутакълары бир бирге къатышсала, аланы жашил чапыракълары къалтырайдыла, шыр-шыр этедиле.* «Шуёхлукъ», № 5, 53.

2. Смешиваться, перемешиваться/ Низамсыз салын, тохта. *Сарайны мюйюшюнде къуру шешала, консерва банкала, эски аякъ кийимле бары да къатышыпдыла.* «Шуёхлукъ», № 63, 27. // Расположившись вперемешку, становиться неотличимым (*об однородных, похожих предметах*)/ Бирге къошул (*бир кибик неда бирге ушагъан затланы юсюнден*). *[Налжан:] Ахмат машокларыбызгъа атынгы жаз неда эн сал, ансы Махмутланы машоклары бла къатышырла.* «Минги Тау», № 18, 34.

3. Породниться/ Ким бла болса да жуукъ бол, жуукъгъа байлан. *Тукъумгъа къатышмагъан тукъум болмаз.* (Нарт сёз.) О *[Азирет Далхатха:] Шарийфат бир болмагъан юйге къатышып къалыр деп, ичимде жаным жокъду.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 31.

4. *кёч.* Помешаться, сойти с ума/ Акъылдан шаш. *[Мёлехан Къанийтатха:] Оу, мен къуруюм, сизни олтурта да билмейме. Юйюмю бу къыйынлыкъ басханлы, алырымы-салырымы танымай, былай къатышып къалгъанма.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 32. *[Зухура къонакълагъа:] Шо атагъызны жаны ючюн, менми айыралмайма, огъесе сизми къатышып турасыз? Къызгъа келген келечиле къайсыладыла?* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 257.

■ **Къатыш бол** *къ.* **къатыш** [5] (*2-чи магъ.*). *Бекболат тутуучу къолан чабакъла, Къатыш болуп турдула бары ала.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 10. *Биягъы хыны туякъ тауушла, ит юрген тауушла бла къатыш бола келип, къайда эсе да узакъда тунчукъдула.* Толгъурланы З., Эрирей, 34. **Къатыш эт** *къ.* **къатышдыр**. *Спиртни суу бла къатыш эт. Дарманны бал бла къатыш эт.* ❐ *Кишиликни, жашаргъа сюймекликни Бирге къатыш этип, алай жашайбыз.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 278.

КЪАТЫШ VI *эт.* **1.** Участвовать *в чем* / Бир ишни тамамлаугъа, толтуруугъа къошул, аны башхала бла бирге тамамла. *Солтан биченчилени ишине, къолундан келгенча, жыл сайын жигер къатышады.* «Шуёхлукъ», № 17, 26. *Тиширыула къыраллыкъ ишлеге къатышадыла: инженерле, докторла, агрономла, устазла боладыла.* «Шуёхлукъ», № 19, 81. *Буруннгу къартла агъач къаланнганлада олтурадыла, тепсерге къатышмагъанлыкъгъа, аланы кими келин сайларгъа, кими да тюз къарап кёзюн ачаргъа келгенди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 19.

2. Вмешиваться *во что-л.*/ Биреуню ишине кесинги къош. *Кеси-*

нге жетмеген ишге къатышма. (Нарт сёз.) О *[Элбуздукъа Мынчакъгъа:] Мен ненча кере айтханма санга: мени оноума къатыша турма деп!* Этезлаты О., Тарда, 123.

3. Запутываться, сбиваться с пути / Жолунгдан ажаш. *[Супият:] Ахырында [кече орамлада айлана кетип], жюннге тюшген тауукъча, къатышдым.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 58.

КЪАТЫШ VII *сонг.* С, совместно с..., вместе с... Бир затны ким бла, не бла болса да бирге болгъанын, биргелик магъананы билдиреди. *Мазанны чабырлары мидел къатыш бузлагъандыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 57. *Керимат да ала [солдатла] къатыш, тентирей-тентирей, барды, кёзлерине уа ау чапханды.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 106. *Алтынчы кюн эрттенбла къара туманла, жел къатыш чулгъанабулгъана, жетдиле.* «Шуёхлукъ», № 13, 39.

КЪАТЫШДЫР *эт.* **1.** Смешивать (*напр. цемент с песком, вино с водой*)/ Башха тюрлю затланы булгъап, чайкъап, бирге къош. *Мында [фермада] мал ашланы бирем-бирем берип къоймай, силосну бла комбикормаланы бирге къатышдырып, маллагъа алай аша-тадыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 27. *Жылыу берген генератор автоматны жоругъу бла ишлейди, кюйген жауланы газларын хауа бла къатышдырып, хансны кепдиригге жаратады.* «Ленинни байрагъы»,1981, № 44.

2. Смешивать, перемешивать *что*/ Бир затны бир жерге салыну, орнатыуну, тохтатыуну низамын буз. *Карталаны къатышдыр. Шашкаланы къатышдыр. Хапчукланы къатышдыр.*

3. Мешать (*ложкой, мешалкой и т.п.*)/ Къашыкъ, къалакъ д.а.к. зат бла булгъа. *Тылданны иги къатышдыр. Какны къалакъ бла къатышдыр.* ❐ *Бургъанлай, моторну айланжюгю уручкъча айланып, къалын тылданны, халыуалыкъны ийлегенча, машина къатышдырып, чагъып башлады.* «Алчыла», 75.

4. Смешивать с *кем-чем.*, путать, перепутывать/ Жангылып, биреуню неда бир затны башха адам, башха зат сун, терс айт. *Жылтырайдыла, жанадыла, Кёредиле узакъны, Къатышдырмай, таныйдыла Къараны бла акъны.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 139. *[Драпнер] Марияны атын къатышдыргъанын да эслемей, хырылдап кюлдю.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 151.

5. Путать (*напр. ряды, листы рукописи*)/ Бир затны низамын буз, тапсыз халгъа келтир. *Жашчыкъ столда къол жазманы чапыракъларын къатышдырды.* ❐ *[Люба:] Амма, Хамитчикни бери кийирмечигиз шёндю: жаза тургъан къагъытларымы къатышдыргъан эте-рикди.* «Шуёхлукъ», № 69, 41.// *кёч.* Нарушать стройность, ясность *чего-л.*/ Бир затны таплыгъын, кесгинлигин буз. *[Хыйсаны] ишни юсюнден эте тургъан сагъышларын «Аминат» деген жангыз сёз къатышдырды.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 63. *Алай бла партизанла, фашистлени планларын къатышдырып, алагъа кёп заран салгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 164.

6. Говорить, рассказывать сбивчиво, неточно/ Болгъан затны юсюнден жангылып, къошуп неда къоратып айт. *[Мамаш Асланнга:] Айт, жаным, айт, ашыкъмай айт, къатышдыргъан иш этерсе.* «Шуёхлукъ», № 45, 30.

7. Вмешивать, впутывать, вовлекать *кого во что*/ Биреуню бир тапсыз ишге къош. ❐ *Политинформация ишге мюлклени баш специалистлерин да къатышдыра-*

быз. «Коммунизмге жол», 1979, № 213. *Тирлик жыйыугъа тамбла элни битеу жамауатын къатышдырмай жарарыкъ тюйюлдю.* «Коммунизмге жол», 1980, № 218.

8. *кёч.* Къатыш-къара эт (*къ.* **къатыш-къара**). – *Ол ачы къазауат бизни жашаубузну къатышдырыр ючюн къалмагъанды,– дедим мен, Суратны не ючюн башлагъанын да билмегенлей.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 49. *[Мурат Юсюпге:] Дунияны къатышдыргъан тил болгъанын ангыладынгмы?* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 185.

9. Путать *кого*, сбивать *кого* с толку/ Жангылт, ажашдыр, абызырат. *[Залийхат:] Чачий, тохта, мени къатышдырма, алайсыз да кючден эсиме тюшюре турама.* «Шуёхлукъ», № 64, 73.

КЪАТЫШДЫРТ *эт. понуд. от* **къатышдыр**/ Къатышдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Дарманны бал бла къатышдырт.*

КЪАТЫШДЫРТЫУ *и.д. от* **къатышдырт**/ Къатышдырт дегенден *этим ат. Жаш тёлюню жамауат ишге къатышдыртыу.*

КЪАТЫШДЫРЫЛ *эт. страд. от* **къатышдыр**/ Къатышдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Раствор иги къатышдырылгъанды. Хыйлачы киши оноугъа къатышдырылмады.* ❒ *[Махти:] Мен халал, муслийман сабийими тонгуз жау къатышдырылып, гяуур къолла этген харам дарман бла багъаллыкъ тюлме.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 22.

КЪАТЫШДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къатышдырыл** / Къатышдырыл дегенден *этим ат. Оноугъа къатышдырылыу. Растворну къатышдырылыуу.*

КЪАТЫШДЫРЫУ *и.д. от* **къатышдыр**/ Къатышдыр дегенден *этим ат. Биреуню оноугъа къатышдырыу. Растворну иги къатышдырыу.*

КЪАТЫШ-КЪАРА *ат.* Хаос, крайний беспорядок, неразбериха/ Низам жокълукъ, чачылгъан, тёгюлген, жайылгъан д.а.к. хал. *Юйню ичи къатыш-къара эди.*

■ **Къатыш-къара бол** прийти в крайне беспорядочное состояние/ чачыл, тёгюл, жайыл, бек къатышдырыл. *Уручула кетгенден сора юйню ичи къатыш-къара болгъан эди.* **Къатыш-къара эт** привести в крайний беспорядок/ чач, тёк, жай, бек къатышдыр. *Лагерде [фашистле жесирлени] хар бирин чач-тюк, къатыш-къара этдиле.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 172.

КЪАТЫШ-КЪУРА *ат къарач. къ.* **къатыш-къара**. *Мекям салыу ишни къатыш-къурагъа жибермезге, план салыуну эм иги вариантын табаргъа уа тынч тюл эди.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 133.

КЪАТЫШ-КЪУТУШ *ат къ.* **къатыш-къара.** *Къатыш-къутушда жаш китапларыны бир къауумун табалмады.*

КЪАТЫШЛЫКЪ *ат.* Неразбериха, беспорядок, путаница/ Бир затда тизгинсизлик, низам жокълукъ. *Хажи-Къасым мюлкге башчы болгъандан сора, къалай эсе да, ол къатышлыкъланы туманы аязып, хар зат жерин таба башлады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 184. *[Бекмырза Алий-Мырзагъа:] Шёндю дунияда бир къатышлыкъ барды да, адам ачыудан ёлюп къалыр.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 118.

КЪАТЫШМА *ат къарач. къ.* **къатышым**. *Жанныган къатышма.*

КЪАТЫШЫЛ *эт. страд. от* **къатыш** [5]/ Къатыш [5] дегенни *зорлаучу айырмасы. Къоргъашин кёбюсюнде къатышылып затха алай жарайды.* «Естествознание», 380.

КЪАТЫШЫЛЫУ *и.д. от* **къатышыл** / Къатышыл дегенден *этим ат.*

КЪАТЫШЫМ *ат къарач.* Смесь (*продукт*)/ Бир ненча зат бирге къошулуп, къатышдырылып этилиучю продукт. *Клевер, будай бла къудору къатышымы, зынтхы бла клевер, тюз ханс, ыстауат орунланы лыбытасы – бу затладан этиледи къуурт.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 117.

КЪАТЫШЫУ I *и.д. от* **къатыш** [5] / Къатыш[5] дегенден *этим ат. Растворну къатышыуу. Къартланы къатышыулары. Ишни къатышыуу.* ❐ *Бу къатышыу болду бираз Шош, сериуюн, Кеси жырлап бараманы Ётгюр кюуюн.* Хубийланы О., Мурат, 46.

КЪАТЫШЫУ II *и.д. от* **къатыш** [5]/ Къатыш [5] дегенден *этим ат. Жыйылыугъа къатышыу. Оноугъа къатышыу. Тойгъа къатышыу.* ❐ *Жылны тюрлю-тюрлю кезиулерини алышыныулары битимлени эм жаныуарланы ёсюулерин, халкъны эл мюлк ишлеге къатышыуун тюрлендиреди.* «Шуёхлукъ», № 2, 70.

КЪАУАЛ *ат.* Двустволка/ Эки быргъылы ушкок. *Тюгелбай уугъа хазырлагъан къапханланы, жиплени, жау сюртюлюп тургъан къауалланы барысын да Темирбек бир жерге жыйгъанды.* Гуртуланы Э., Азиретни къууанч кюню, 92. *Аркъасында къошкъулакъ къауалы бла Сафар, аякъларын сюйрей, мыккыл барады.* Толгъурланы З., Эрирей, 15.

КЪАУГЪА *ат* **1.** Скандал, дебош/ Арты урушха-тюйюшге айланыучу даулаш; къайгъы. *Тынчлыкъ къуат келтирир, къаугъа адам ёлтюрюр.* (Нарт сёз.) О *Гоша, эл башында къолгъа Барды да, хапар билдирди. Кечегиде уруш, къаугъа жерни жукъусун бёлдюрдю.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 70. *Мусосну тоюнда къаугъа чыкъды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 19.

2. Переполох, смятение, внезапная тревога / Уллу гузаба, къайгъы, къоркъуу, жунчуу. *Алий-Мырза, кёкге айландырып ушкок атып, къайгъыны билдирген белги берди.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 73. *Зорчу патчах тахтасындан кетерилди,– Деп, таулагъа бирде суху хапар келди. Ол бирлеге къууанчлы келди, саугъагъа, Бирсилеге, къар тюшгенча, къаугъагъа.* Отарланы К., Сайлама, II, 248.

3. Шум, крик, ссора, перебранка/ Уллу дауур, даулаш, хахай, къычырыкъ. *Жанчыкъ бла келин, гелляны алай [хахай] этгенин кёрюп, къаугъаны бютюнда кётюрдюле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 63. *Биз, юч нёгер болуп, ауузланыр умут этип, ингир ала рестораннга киргенде, анда, бир мюйюшюнде, уллу дауур, къаугъа эшитилди.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 126. *Зурнукла тёгерекни къаугъадан толтуруп, учуп кетдиле.* «Шуёхлукъ», № 51, 102.

■ **Къаугъа эт** переполошиться, прийти в смятение, тревожиться / Къайгъы, хахай, гузаба эт, тынгысыз бол. *[Ийналукъ] артда, керексиз къаугъа этгенине уялып: «Ярабий, киши кёрген болурму?»– деген акъылда тёгерегине къарады.* Толгъурланы З., Эрирей, 30. *Итлени бошуна къаугъа этмегенлерин билип, Захар да, мен да ол тауш табагъа ашыгъышлы теби-*

редик. Т ё п п е л а н ы С., Жаралы зурнук, 14.

КЪАУГЪАЛА *эт. сёл.тил.* 1. Ссориться, скандалить, дебоширить/ Даулаш, уруш, къайгъы, къаугъа эт.

КЪАУГЪАЛАУ *и.д. от* **къаугъала**/ Къаугъала дегенден *этим ат.*

КЪАУГЪАЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **къаугъала**/ Къаугъала дегенни *араш айырмасы.*

КЪАУГЪАЛАШЫУ *и.д. от* **къаугъалаш**/ Къаугъалаш дегенден *этим ат.*

КЪАУГЪАЛЫ *сыф.* 1. Крикливый (*о птицах*) / Къычырып, къаугъа этип туруучу (*къанатлыны юсюнден*). *Балалы тауукъ къаугъалы болур.* (Н а р т сёз.)

2. Тревожный, исполненный беспокойства, волнения / Тынгысыз, тынчлыкъсыз, къайгъы этдирген. *[Зухура Зулкаевна:] Сабийликден акъылбалыкъгъа ётген кезиу адамны жашауунда къаугъалы кезиудю.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 22. *Аз заты жарты болмайды къолунда, Адамны къаугъалы, къыйын да жолунда.* М а к ы т л а н ы С., Жашауну ауазы, 87. *Фашист душманла жерибизге терендеи терен киредиле. Радио хар кюн сайын къаугъалы хапарла келтиреди.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 63.

КЪАУГЪАСЫЗ I *сыф.* Спокойный, тихий, смирный/ Даууpсуз, кишини тынчлыгъын бузмаучу тынч, урушууу-тюйюшюю болмагъан. *Къаугъасыз сабий. Къаугъасыз адам. Къаугъасыз къоншу.*

КЪАУГЪАСЫЗ II *хал.сёзл.* Спокойно, тихо, смирно/ Урушмай-тюйюшмей, къаугъа этмей, даулашмай. *Хар ким кесини борчун къаугъасыз, къайгъысыз толтурады.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 15.

КЪАУГЪАЧЫ *ат.* Скандалист, буян, дебошир/ Даууp, сёз къозгъаргъа сюйюучю, уруш-тюйюш башлаучу, къайгъычы. *Къаугъачы адам.* ❐ *Къаугъачыла орамгъа чыкъдыла, башхаланы да ишлерине къатышдырып тебиредиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 112.

КЪАУДАН *ат.* Сухая трава (*на корню*), зимний выпас/ Чалынмай экинчи жылгъа къалгъан отлау, къатхан кырдык. *Адемей къырпакъ басхан къауданнга жайылып, отлай баргъан къой сюрюуюне къууанып къарайды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанngан жюрекле, 405. *Тууарчыланы бир къаууму ийнеклени къауданда кютерге алып кетди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 129.

■ **Къаудан къой** овца, пасущаяся на подножном корму (*зимой*)/ къыш башха аш хазна къоратмай, къаудан бла кечиниучю къой. *Тауланны къаудан къойла, жылкъы гёзетле ийилтип бошагъан эдиле да, келгенича юйге кирип олтурду.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 93. *Шалукъ, иерин къаплап ажирни, Малчыланы кёрюрге лохлайды, Къаудан къойла бла табып Мажирни, Малны, башны да сурап жокълайды.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 52.

◆ **Къауданнга тый** держать в черном теле/ ашын-суyун жетишимли этме, къыйнап жашат. **Къауданнга тыйыл** остаться на бобах/ къуру къал, муратынга жетме.

КЪАУКЪАЛАКЪ *ат.* Бездельник, лентяй, лодырь/ Ишсиз-кючсюз айланыучу, ишлерге, къыйналыргъа сюймей, эл тюбюнде кечиниучю адам. *Къаукъалакъла жанындан тойдурсала, Герасим чо-*

чуп, аланы къыстагъан да бир эте эди. Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 384. *Кёрдю тенги [жашны] ишден къачып тургъанын, Сезди аны бош къаукъалакъ болгъанын.* О т а р л а н ы С., Жай жылыуу, 71.

■ **Къаукъалакъ эт** бездельничать, лентяйничать, лодырничать/ ишсиз-кючсюз айлан, эл тюбюнден жыйылма. *[Къырс бийче къарауашына:] Уялмагъан, бетинг тюрленип, чачынг да тозурап, эндиге деричи къайда къаукъалакъ этип айланаса?* «Нартла», 206.

КЪАУРА *ат.* Стебель (*высохший*); стерня / Нартюх, чёплеу д.а.к. битимлени къуругъан, къатхан сабакълары. *Къаура – къарындашлы, къамиш – эгечли.* (Н а р т с ё з.) О *Найыпхан, къолу бла ташланы, къаураланы сермей, бир-бирледе уа шинжи бутакълагъа узала, зыгъырны тарта, ёрлейди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 191. *[Зурум], дуркъуда къауралы биченден женгил сенек ауузну алып, ийнекни аллына атды.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 110.

■ **Къаура сыбызгъы** тростниковая свирель/ сыбызгъыны бир тюрлюсю. *[Жаш къойчу] къаура сыбызгъыны Жарыкъ согъа турады.* М а м м е л а н ы И., Санга саугъам, 18. *[Хамит] сюйген къаура сыбызгъысын жылтыргъан кёлегини ёзюуюне чырмап, унутуп, кетмейим деп, къош аллында уллу ташны юсюне салды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 106.

КЪАУРАБАШ *сыф. сёл.тил.* Крыша, покрытая стеблями растений/ Башы къаура бла жабылгъан (*юй, халжар д.а.к. зат*). *Элде къаурабаш, мулхарбаш халжарланы да учётха аладыла.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 83.

КЪАУРАБУТ *сыф. сёл. тил.* Тонконогий/ Иничке, къарыусуз бутлары болгъан. *Сыппабилек, къаурабут Курсовайла жыйылып, Чыгъалмай кете эдиле, [Минги тауну] Этегинде тыйылып.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауну жырлары, 63. *Ефимге «къылбоюн, къаурабут, гаккыбаш», – деп, атагъан эдиле сабийле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 27.

КЪАУРАКЪ *ат* 1. Сатин/ Мамукъдан этилген, тышы жылтырауукъ, къалын къумач. *Локъманны къара бухар бёркю, акъ чепкени, кюмюш хазырлары, къара къауракъдан къапталы бар эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 97. *Узун бойлу иничке белин мор ысхарла чепгенини малгар тюймелери бууп, къара къауракъдан тигилген къапдалыны жагъасын тартдырып, Зекерияны кёкюрегин акъбаш хазырла жасайдыла.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 6.

2. *В позиции определения:* Сатиновый / Къауракъдан этилген. *Сабыр, къара къауракъ къапталыны онг бичимини юсю бла терен хуржунуна узалып, кёпге дери тынгылагъанлай турду.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 10. *Алий-Мырза къауракъ халаты юсюнде, акъ сарыхы башында, къынгырбаш таягъы къолунда халкъдан алгъаракъ айырылыпды.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 29. *[Асланкир] ичинден маймёз кёлегин, аны тышындан къауракъ къапталын, къара чепкенин кийди.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 58.

КЪАУУЗ *ат* 1. Воск, вощина/ Бал чибинле этген эм ала бал таракъла этер ючюн хайырланыучу зат неда ариуланмагъан балауз. *[Бал чибин:] Усталарыбыз кёпдю – Техниклик этедиле. Къауузудан этген юйле Минглеге жетедиле.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 78. *Табылыр татлы балда да къауз, Айтыр болса, кёпню та-*

бады ауус. О т а р л а н ы С., Жансарай, 45.

2. *В позиции определения:* сотовый / Къауузну ичиндеги. *Бал четенчи сабыр-сабыр узала, Хар четенде байлыгъына къууана, Жыйылгъан балын миллетине тапдыра, Сабийлеге къауус балла къапдыра.* «Жюрек жырлайды», 309.

КЪАУУЛ *ат.* Временное задержание скота за потраву для оштрафования хозяина/ Этген хатасыны тазирин иеси тёлегинчи аны малыны ычхынмазча тыйылыуу, ычхындырылмауу. *Чюгюндюр бахчагъа кирген тууарланы къалауур къауулгъа тыйгъанды.*

КЪАУУМ *ат* **1.** Группа (*людей или животных*)/ Бирге тургъан, кечиннген адамла эм малла. *Илипин ариулай баргъан къауум бир уллу ташха тюбеди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 175. *Къауум жаш, чоккумланып, Базук тарта турадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 165. *Шорбат чыпчыкъла школну хунасына къонуп, бир чыгъанадан бир чыгъанагъа секире келип, юрюлюп къаууму да бирча жерге тюшедиле.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 176.

2. Группа (*совокупность предметов, объединенных общностью признаков*) / Ышанлары бирге ушагъан затла. *Табийгъатда битген ёсюмлюклени барын да юч уллу къауумгъа юлеширге боллукъду: кырдыклы ёсюмлюкле, чырпыла, терекле.* «Естествознание», 84.

3. Группа (*напр. десантная, профсоюзная*) / Муратлары, умутлары, итиниулери бир болгъан адамланы бёлеги, бирлешиую. *Элде жашыртын къауум къуралып, ала зулмучуладан дерт алыр ючюн жанларын аямазгъа ант этгендиле.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 114. *Ол заманда тау элледе бай-бий къауумлагъа кертида типиски кирген кезиу эди.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 33.

4. Часть, доля, отдельная единица *чего*/ Сау затны бёлгенде, аны кеси энчи ёлчем, сан къурагъан кесеги, юлюшю. *Аскер юч къауумгъа бёлюнсюн, Тёртюнчюге сауутсуз халкъ кёрюнсюн.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. *Малчыла уллу сюрюню ууакъ къауумлагъа бёлюп къарайдыла.* «Коммунизмге жол», 1977, №51. *[Къойчула орункга] къойланы болумларына кёре къауумла этип жыядыла.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 49.

5. *ист.* Родовая ветка, клан, фратрия/ Феодал жамауатда класс келишиулени юсюнде къуралгъан, ата-бабаладан къалгъан затлагъа эркинликлери болгъан тукъум, жамауат бёлюм. *Юйюрню ырысхысы, байлыгъы-жарлылыгъы, аны къайсы къауумдан болгъанына кёре эди.* «Шуёхлукъ», № 48, 17. *Жансуратны атасы билгенликден, бий къауум жарлыны юйюне келген окъуна этсе да, ахшылыкъ бла келмеучюдю.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 23.

6. Поколение (*напр. молодое, старшее и т.п.*)/ Бир кезиуде жашагъан, жыл санлары бирге жуукъ болгъан адамла. *Тамата къауум, адетдеча, ундурукъда тизилип олтурур эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 221. *Бек жарыкъ умутлагъа жетерикле жаш къауумладыла.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 131.

7. Круг (*напр. правящий, руководящий и т.п.*) / Къыралгъа башчылыкъ этген, халкъны оноуун жюрютген бир бёлек адам. *Мехкемени узун коридорунда бла тик атлауучларында къуллукъчуланы къаууму ёрге бла энишге, талакъ солуу эте, жорта тебиредиле.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 85. *Къыралны милитаризациялау бла байламлы битеу къоранчланы Израильни оноучу*

къауумлары уруннганланы боюнларына жюклегендиле. «Коммунизмге жол», 1979, № 60.

8. Пара (*напр. обуви, чулок и т.п.*)/ Бир сау затны къурагъан, аны кесеклери болгъан эки бир кибик зат. *Кермахан а ол кезиуге чумаданланы бек уллусуна эки къауум жюн чындай, тёрт бишген тауукъ, дуния бла бир локъум, юч банка жау бла жюз жарымы тенгли бишген жумуртхала салып, кесин жолгъа хазырлады.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 94. *Аялгъан материалдан минг бла юч жюз къауум аякъ кийим тигилгенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 63.

9. *Санчы сан. магъ.* Несколько/ Бир талай, бир ненча. *Мен шахаргъа кетеме, Окъурукъма къауум ай, Окъууда эришеме, Эсингде тут, унутмай!* Гыттыуланы М., Космонартла, 9. *Кюн ызындан кюн чыгъып, Озгъанды къауум заман... Къарындашын Володя, Кёргенди тюшюнде аман.* «Шуёхлукъ», № 42, 23.

■ **Къауум-къауум бол** группироваться / къауумлагъа юлешинип бир жерге жыйыл, бир жерде сюел. *Межгит аллында адамла арлакъда, берлакъда да къауум-къауум болундула.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 97. *Душман самолётла, къауум-къауум болуп, къыртчыгъала кибик, кёкню бош этмейдиле.* Кацийланы Х., Мухаммат, 160. *Азыкъ ашагъандан сора, ала [ишчиле] къауум-къауум болуп, бир кесек олтурдула.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 76. **Къауум-къауум эт** группировать / къауумлагъа юлеш. *[Хустос] келип халкъны ол жерлеге жыйгъанды, къауум-къауум этип элле жайгъанды.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 30. *Пленлилени къауум-къауум этип, [немецлиле] товар вагонлагъа миндирип, запад таба ашырдыла.* Кацийланы Х., Мухамат, 163. *Ыйыкъгъа Белоруссиягъа жетип, Минскеде поезден тюшедиле... Таулу жашланы къауум-къауум этип, Аскер бёлюмлеге юлешедиле.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 30. **Къауумчу санау** *грамм.* собирательное числительное/ адамланы санины къауумун кёргюзтген санау. *Къауумчу санаула жаланда адамланы, кишилени юслеринден айтылгъанда жюрютюледиле.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 129.

КЪАУУМЛА *эт. сёл. тил.* Къауум-къауум эт (*къ.* **къауум**). *Документлени къауумла. Жашланы къауумла.*

КЪАУУМЛАН *эт. сёл. тил.* Къауум-къауум бол (*къ.* **къауум**). *Адамла юч бригадагъа къауумландыла.*

КЪАУУМЛАНЫУ *и.д. от* **къауумлан** / Къауумлан дегенден *этим ат.*

КЪАУУМЛАТ *эт. понуд. от* **къауумла** / Къауумла дегенни *къатланыучу айырмасы.*

КЪАУУМЛАТЫУ *и.д. от* **къауумлат** / Къауумлат дегенден *этим ат.*

КЪАУУМЛАУ *и.д. от* **къауумла** / Къауумла дегенден *этим ат.*

КЪАУУМЛАШ *эт. сёл.тил.* Къауум-къауум бол (*къ.* **къауум**).

КЪАУУМЛАШЫУ *и.д. от* **къауумлаш** / Къауумлаш дегенден *этим ат.*

КЪАУУРСУН *ат* **1.** Шомпол / Ушкокну быргъысын ариуларгъа, анга жау сюртюрге хайырланылыучу неда алгъын заманда быргъысындан жерленнген ушкокланы окъларын сугъаргъа хайырланыл-

гъан керек. *Чёпеллеу къауурсуннга быстыр чулгъам этип, [къошкъулакъны] быргъыларын сыйпады, жау сюртдю, жылтыратды.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 20. *Къарт мараучу, къууанып, Къауурсунла ишлейди.* А х м а т л а н ы А., Жаз келди, 10.

2. *кёч. В позиции определения:* засохший, сухой (*о сене, траве*) / Бек къургъакъ, къуу болгъан (*биченни, кырдыкны юсюнден*). *[Зурум], бауда ийнегин ёкюрген тауушун эшитгенлей: «Оу, мен къуруйум, сени да унутуп турама»,– деп, дуркъуда белине тюшген гебенчикден алып, къауурсун, къауралы биченден женгил сенек ауузну элтип, аллына атды.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 110. *[Ысмайыл:] Къаудан бусагъатда къауурсунду, мылы болгъунчу малланы ары бошлатмагъыз, жер къан этип къоярыкъдыла.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 186.

■ **Къауурсун бол** стать очень сухим, высыхать (*о сене, траве*) / бек къургъакъ бол (*биченни, кырдыкны юсюнден*). *Дюрю, юч-тёрт кюн жатса, къауурсун болуп, ууалып тебирейди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 100. **Къауурсун эт** дать сильно высохнуть, пересохнуть (*о сене*) / асыры къурут, къатдыр (*биченни, кырдыкны*). *Ала [колхозчула] биченни дырында кёп жатдырмай, къауурсун этмей, ариу жыядыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 107.

КЪАУУРСУНЛА *эт. сёл. тил.* Къауурсун эт (*къ.* **къауурсун**). *Кюн дырынны къауурсунлагъанды.*

КЪАУУРСУНЛАН *эт. сёл. тил.* Къауурсун бол (*къ.* **къауурсун**). *Кюнде къауурсунланнган биченни ууалып, шыбыр-шыбыр этгени болмаса, арба хатасыз къалды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 26.

КЪАУУРСУНЛАНДЫР *эт. понуд. от* **къауурсунлан** / Къауурсунлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Кюн хансны къауурсунландырады.*

КЪАУУРСУНЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къауурсунландыр** / Къауурсунландыр дегенден *этим ат. Кырдыкны къауурсунландырыу.*

КЪАУУРСУНЛАНЫУ *и.д. от* **къауурсунлан** / Къауурсунлан дегенден *этим ат. Дюрюню къауурсунланыуу жыйгъанда заран келтиреди.*

КЪАУУРСУНЛАУ *и.д. от* **къауурсунла** / Къауурсунла дегенден *этим ат.*

КЪАУУФ *ат къарач. къ.* **бузукъ, къыяу**. *Къауufу болгъан адам. Китапны тышында къауufу барды.*

КЪАУУФЛУ *сыф. къарач. къ.* **бузукълу, къыяулу**. *Къауufлу адам.*

КЪАУША *эт. къарач. къ.* **ёл 1.** *Урушда къаушагъанла.*

КЪАУШАЛ [1] *эт.* **1.** *къ.* **къубул**. *Жангы къонакъ къаушала-къаушала, юйдегиле бла танышды, ауур ботасын тешип, от жагъагъа олтурду.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 11.

2. *кёч.* Красоваться, выделяться своей красотой / Ариу, омакъ кёрюн. *Шатык кырдык къаушала, толкъунлана, чалгъычыланы эртеден сакълайды.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 57. *[Гюлле] къубуладыла, къаушаладыла, Жылы жауунла юслерин жууп.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 71.

КЪАУШАЛ [2] *эт. къарач.* Прийти в упадок, крушение / Оюл, бузул, жокъ бол. *Къаушалды энди ол*

бизни этген кийик [чирик адет], Тюшдю тюпге, болду тюпдеги ёр, мийик. «Жюрек жырлайды».

КЪАУШАЛТ [1] *эт.* **1.** *понуд. от* **къаушал** [1] / Къаушал [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз кесин къаушалтады.*

КЪАУШАЛТ [2] *эт. къарач.* Сокрушать, губить *кого* / Уат, жокъ эт. *Жауну къаушалтдыкъ.*

КЪАУШАЛТЫУ [1] *и.д. от* **къаушалт**/ Къаушалт дегенден *этим ат.*

КЪАУШАЛТЫУ [2] *и.д. от* **къаушалт** [2]/ Къаушалт[2] дегенден *этим ат.*

КЪАУШАЛЫУ [1] *и.д. от* **къаушал** [1] / Къаушал [1] дегенден *этим ат. Менсиниу, керпеслениу, къаушалыу – Акъбийчени къылыгъы алай эди.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек.

КЪАУШАЛЫУ [2] *и.д. от* **къаушал** [2]/ Къаушал [2] дегенден *этим ат.*

КЪАУШАТ *эт.* **1.** *къарач.* Уничтожать, сокрушать, громить *кого-что* / Гунч эт, жокъ эт, къурут, къыр, ёлтюр. *Ол [Хаджи-Мурат] башчылыкъ этген партизан отряд акъладан кёпню къаушатханды.* Х у б и й л а н ы М., Къарачаймалкъар совет халкъ жырла, 11. *Лётчикле, чегетде пулемёт атылгъан жерлени табып, алайда жукъ къоймай къаушатыргъа изледиле.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 185.

2. *кёч.* Усмирять, успокаивать / Селейт, аз эт. *Ол, туруп, «къатылыгъын» къаушатхан жамагъатдан кечмеклик тиледи.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 142.

КЪАУШАТДЫР *эт. понуд. от* **къаушат** / Къаушат дегенни *къатланыучу айырмасы.*

КЪАУШАТДЫРЫУ *и.д. от* **къаушатдыр**/ Къаушатдыр дегенден *этим ат.*

КЪАУШАТЫУ *и.д. от* **къаушат**/ Къаушат дегенден *этим ат. Бизге онг берлик – жаугъа эс жыйдырмай къаушатыуду.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 287.

КЪАУШАУ *и.д. от* **къауша**/ Къауша дегенден *этим ат.*

КЪАФА *ат.* Кафа (*танец*) / Тюз тепсеуню бир тюрлюсю эм ол тепсеуге согъулгъан макъам. *Жаш да, къыз да къафаны уста тепсей эдиле. Къобузчу къафаны согъуп тебиреди.*

КЪАФУ *ат эски къ.* **тюрме**. *Бир кюн тапсакъ, бу къафудан чыгъаргъа, Ант этген эдик, биз бир бирни табаргъа.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

КЪАХАРМАН *ат эск.* Герой, патриот, защитник/ Жигитлиги, ётю болгъан, ата журтун чексиз сюйген эм аны къоруучусу, ёкюлю. *Садакъ окъла жаугъандыла, Ыранларыма жауладан. Болса да къахарманларым Къуугъандыла бу тауладан.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Къапчагъай, 10.

КЪАХАУА *ат. къарач. къ.* **какао 2,3.** *Таулу айранны тапса къахауа бла хазна кюрешмейди.* ❐ *[Семен] бери келген заманында, орунда жатып къахауа иче неда акъ маскесин къоюнуна алып къозутады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 124.

КЪАХ-КЪУХ *эрикл.сёз.* Подражание кашлю/ Жётел этген тауушну билдиреди. *Жашны къах-къухху бираз сел болду.*

■ **Къах-къух эт** *сёл.тил.* кашлять/ жётел эт. *Саусузла къах-къух эте эдиле.*

КЪАХМЕ *ат.* Проститутка/ Саякъ тиширыу, къахмелик этген тиширыу, къанчыкъ. *Керексиз халаллыкъ этсенг, къахме къатындан сыйсыз болурса.* (Нарт сёз.) О *«А, жаш, женгиллик этгенме, кел, жарашайыкъ да, беш жылынг толгъунчу къал», – деди [Ёрюзмек Мазаннга], къахме къатын кибик къубула.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 63.

КЪАХМЕЛЕН *эт. сёл. тил.* Вести себя как проститутка, как подобает проститутке/ Кесинги къахмеча, къахмеге тийиншли жюрют.

КЪАХМЕЛЕНИУ *и.д. от* **къахмелен** / Къахмелен дегенден *этим ат.*

КЪАХМЕЛИК *ат.* Проституция/ Тиширыуланы кеслерини санларын, чархларын сатып жашау этиулери; къанчыкълыкъ, саякълыкъ. *Жаш къатына баргъанны Къахмеликча кёргендиле, Эскиликден чыгъалмай, Тар кишенде келедиле.* Тёппеланы А., Жаннетни къызы, 37.

■ **Къахмелик эт** заниматься проституцией/ кесинги саякъ жюрют, къанчыкъ бол, тыйгъысызлыкъ эт. *Къыямат аны [партизан къызны] ызындан жетип, келтирир. Орунуна, аны бла къахмелик эте къалыр.* Этезланы О., Таулада сермешиу.

КЪАЧ [1] *ат* **1.** *къ.* **жор**. *[Ёрюзмек:] Мен нартма, мени онг жаурун къалагъымда къачым барды, сени кибик ариу тиширыугъа тюбеп, къуру къайтмазгъа да антым барды.* «Нартла», 53.

КЪАЧ [2] *ат.* Честь, достоинство, авторитет / Намыс, сый, багъа. *Атаананы къачы уллу.* (Нарт сёз.) О *Акъ къаядан буштукъ-буштукъ келген туманла, Эбуташны къачына хурмет этгенча, салкъынлыкъ эте озадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 55. *Жандан татлы мени миллетим, Нечик унутайым къачынгы? Керек болса, сени ючюн, ийнан, Артха салмам бир да жанымы!* Къобанланы М., Акъ бутакъчыкъ, 57.

◆ **Къач сал** креститься / христиан адетге кёре, къолу бла жор сызла, жор сал. *Жолоучу, ичинден бир затла шыбырдап, къолу бла мангылайына, кёкюрегине, эки имбашына тие, къач салды.* **Къач керек!** сколько лет, сколько зим! / кесине тансыкъ этип келген багъалы къонакъгъа, ол босагъада кёрюннгенлей, къууанып айтылыучу сёз. *Келин уллу къайынына келе тургъанын кёрюп: «Къач керек!» – деп, аны аллына кюлюп чапды.*

■ **Къач чырча** *ц. диал. этн.* почетный подарок в виде чаши, наполненной разными лакомствами, пряностями и предметами легкого туалета/ Кёп татлы зат бла бирге къол жаулукъ, дух шеша, сапын дегенча затла да къошулуп къуралгъан сый табакъ. *Шапа, къач чырчаны онг къол аязына салып кирди.*

◆ **Къачын эт** *къарач.* оказывать кому честь, уважать *кого*/ намысын кёр, хурмет эт, сыйла. *[Шапа:] Айып этмегиз, ол [Муса] столда барыбыздан да тамата-ды, аны къачын этигиз.* Хубийланы О., Аманат, III, 322. *[Мутай:] Акъ суудан ёнге кечинмеги болмагъан къатынны [Бадийматны] къачын этмегенигизге сейирсинеме.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 307. *Гитче уллуну намысын, Онглу онгсузну этсин къачын.* Байрамукъланы А., Юйге игилик, 5.

КЪАЧ [3] *ат къарач.* **1.** *къ. кюз.*

Къачдан сора бышлакъ тапка. (Нарт сёз.) О *[Зурум:] Къыш тюшгенди деп да билмейме, ёзге ийнан, жай кетди, къачдан да къалмагъанды татыу.* Хубийланы О., Дерт, 85. *Орта тауну ёзен къабыргъаларында, суу жагъаларында къалын чегетлерине чапыракъ арытдырып, таула этеги шош журтланы хурметли къургъакъ къачы тауусулду.* Лайпанланы С., Гургумлу, 157.

2. *В позиции определения:* осенний / Кюз бла байламлы, кюзде болуучу. *Къач айла. Къач суукъла.* ❐ *Къач аязда суутадыла Къаяла ёшюнлерин.* Батчаланы М., Сагъышла, 19. *Ай тийгенди къач кечени жарытып, Жюрегими бир тюрлюле жарсытып, Окъла жюзедиле, къулагъымы сансытып, Тёрт жанымда уухты, ёлюм.* «Жилтинле», 97.

КЪАЧ [4] *эт.* **1.** Убежать (*напр. в лес, к товарищам и т.п.*) / Бир жерден неда бир жерге чапханлай кет. *Сёлеше билмеген, уруп къачар.* (Нарт сёз.) О *Ол жаралы жугъутур Ёрге къачып бара эди, Эркинликге къаст этип, Жарасын унута эди.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 169. *Жаш къачып, къыз сюрюп, жаш тамам онгсуз болгъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 85.

2. Уходить откуда, совершать побег куда, дезертировать / Бир жерден эркинликсиз, жашыртын кет. *Жерим ючун аямам мен жанымы, Саутуму атып къачмам урушдан.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 247. *Къанамат Сибирьден къачхандан сора арбаздан тышына хазна чыкъмаучан эди.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 225.

3. Избегать *кого*, уклоняться от *чего* / Бир затдан баш тарт, албугъарт. *Билим душманлагъа окъду, Андан къачхан – жокъдан жокъду.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 117. *Ётюрюкден къачханны, Мытырланы чачханны, Ариу жолла ачханны Тюз адамгъа санайбыз.* Шахмырзаланы С., Назмула, 146. – *Сора къыйын ишден сендамы къачаса? Мен а сени аллай сунмай эдим,– деди председатель, ачыусунуп.* Кацийланы Х., Тамата, 146.

4. Выйти замуж, сбежать к жениху (*тайно от родителей*)/ Эрге бар. *Къачар къызны кёзю – эшикде.* (Нарт сёз.) О *Асиятны къачхан хапары бир Бызынгыда эшитилген угъай да, тийре эллеге да жайылгъанды.* «Шуёхлукъ», № 10, 73.

КЪАЧАН *алм.* **1.** *сор.* Когда? / Не заманда? / *Къачан келликсе? Къачан сёлеширикдиле?* ❐ *Жарлы Хашим, кесинг да Жаралы жугъутурса, Кёрген къыйынлыгъынгы Сен къачан унутурса?* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 175. *Мырзабек къачан, къайры кетгенин бирибиз да билмей къалгъанбыз.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 182.

2. *байл. сёз.* Употребляется в качестве союзного слова/ Байлау сёзню орунуна хайырланылады. *Биз къачан десек, ала ол заманда келликдиле. Тойгъа, къачан сюйсегиз да, ол заманда келигиз.*

■ **Къачан болса да** когда-нибудь, когда-либо/ не заманда болса да, бир заманда. *Нартла: «Къачан болса да [Къарашауай] келир»,– деп, кетдиле.* «Нартла», 161. *[Анасы жашына:] Бу къылыгъынг сени къачан болса да бир айыплы этер.* «Коммунизмге жол», 1978, № 184. **Къачан да** всегда, в любое время/ не заманда да. *Къачан да Аслан къара халкъ жанлы бола келгенди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 81. *Къачан да ахшы мурат бла жашау кертилик бир бирни бирча тутуп келмегенин [Кязим] кёргенди.* Маммелаланы Д., Кязим Мечиев, 126. *Къа-*

чан да ала [Чомур бла нёгерлери] папиросларын ауузларындан алмагъанлай жаншаргъа ёчдюле. Хубийланы О., Дерт, 25. **Къачан эсе да** когда-то, некогда, в прошлом / не заманда эсе да. *Хапары айтылгъанына кёре, къачан эсе да Бектур атлы бир жюйрюк адам болгъанды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 254. *Тар къулакъдан келген суучукъ черекге къошулгъан жерде эски жол, къачан эсе да къаядан юзюлюп тюшген къала ташха тиреледи.* Тёппелаы А., Отлукъ ташла, 57. *Къачан эсе да бу сабанны орунуна нарат агъач болгъанды.* «Шуёхлукъ», № 33, 92. **Къачандан бери** с каких пор/ не замандан бери. *[Дауут:] Къачандан бери тюшгенди бу акъыл эсинге?* Батчаланы М., Элчилерим, 86. **Къачаннга дери** до каких пор/ не заманнга дери. *– Я аллах, бу жашау жашаумуду,– деп, ойлайды ол [Хажирет],– къачаннга дери былай турлукъма, бёрю кибик, халкъдан бугъуп.* Зокаланы З., Солуу кюн, 81. *– Къачаннга дери термилликбиз биз жарлыла былай?– деп, Къаниятат жангыдан кёзлерине узала башлады.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 332.

КЪАЧАННГЫЛЫ *сыф.* Когда случившийся/ Къачан, не заманда болгъан. *Сен къачаннгылы хапарны айтаса?*

КЪАЧХАНТОП *ат.* Пятнашки / Сабий оюн (*бир бирден къачып ойнагъанладан бири къачханны топ бла урса не да анга къолу бла тийсе, аны тутханнга саналады*).

КЪАЧХАЧ *ат къарач. къ.* **шахшах**. *Къызыл къачхач кёк тюзледе къызыл наныкъча битеди.* «Жюрек жырлайды», 259. *Гокка ханс-ла, тёрт жанында къачхачла, Ол юйлеге тюрлю-тюрлю басхычла.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 276.

КЪАЧХЫ *сыф. къарач.* Осенний / Кюз бла байламлы, кюзде болуучу. *Къачхы жел къармау къоймай къуу этер.* (Нарт сёз.) *О Элни тёгерегин къуршалап тургъан житилени юслерине къачхы тубан къаланып, кёкню жарыгъына къалын буруу болуп, мутхуз кечени андан да къарангы кёргюзтеди.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 169. *Къачхы суукъгъа эртденли ачы желчик да нёгер болуп, перронда поездни сакълагъанланы ышыкъгъа жыяды.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 168.

КЪАЧХЫНЧЫ *ат.* Беглец / Къачып, жанын къутхаргъан неда къутхара айланнган адам. *Бир кёргген адам унуталмаз ол ачы кюнлени: Къачхынчыла, жолланы толтуруп, Келе эдиле, жоллада къоя ёлгенлени, Саула кюн чыгъыша кете туруп.* Отарланы К., Сайлама, I, 178. *Чегетни къалын жеринде жалан айланнган къачхынчыгъа къыйынды.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 161.

КЪАЧХЫНЧЫЛЫКЪ *ат.* Положение беглого/ Къачхынчыны болуму. *Уруш! Адамлагъа къачхынчылыкъны сынатхан къанлы уруш!* «Шуёхлукъ», № 59, 14. *Гитчелей къачхынчылыкъ сынагъан сабийни, – Николайны юйюнде ёсдюрюрге къабартылы Мурат Мартыжев алды.* «Шуёхлукъ», № 39, 119.

КЪАЧЫР *эт.* 1. *понуд. от* **къач** [4]/ Къач [4] *дегенни къатланыучу айырмасы. [Къуш сабийлеге:] Экигиз эки къанатыма минигиз, темир бёрюден къачырайым.* «Къарачай халкъ таурухла», 87. *Агъачха атларын къачыргъанла, тохарларын лох этдирип, эллерине къайтып*

келедиле. Гуртуланы Б., Жангы талисман, 343. *[Темирбек] ёлюмню хорлай биледи, аны къоркъутуп, артха къачырады.* Кациланы Х., Жер жулдузлары, 104.

2. Умыкать (*девушку*) / Къатыннга алыр мурат бла къызны атаанасындан урлап кет. *Чотайны жашы Солтаннга Оштаны къызы Ханбаланы зор бла къачырып кетгендиле.* Эбизеланы Х., Къаналматны журтунда, 46. *Сафар Найыпханны къачырады деген хапар, шо минараны башына минип къычырсанг да, элге андан терк жайылмаз эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 22.

КЪАЧЫРТ *эт. понуд. от* **къачыр** / Къачыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Къызны къачыртдыла. Итни арбаздан къачырт.*

КЪАЧЫРТЫУ *и.д. от* **къачырт**/ Къачырт дегенден *этим ат. Бууну къачыртыу. Пленден къачыртыу.*

КЪАЧЫРЫЛ *эт. страд. от* **къачыр** / Къачыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Сюймей къачырылгъан къызча, Къапханнга тюшген къундузча, Къысылып терек къуушха, [Салийма] тынгылайды кечеги къушха.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 111.

КЪАЧЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къачырыл** / Къачырыл дегенден *этим ат. Жашны тузакъдан къачырылыуу. Къызны къачырылыуу. Сабийни къоркъуудан къачырылыуу.*

КЪАЧЫРЫУ *и.д. от* **къачыр**/ Къачыр дегенден *этим ат. Ол [Къады] халкъны къыз къачырыу, киеу чакъырыу, жуукъ юлюш таныу дегенча адетлерин бек сюе эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 143. *Къызны урлагъан атлы этип къачырыу дегенча осал адетлени жюрютгенле тюбейдиле алкъын арабызда.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 136.

КЪАЧЫУ *и.д. от* **къач** [4] / Къач [4] дегенден *этим ат. Хораз къачды, Хожа ызындан къууду, Хансда жетип, тутуп, боюндан бууду. – Ай, этсакъал, къачыууунгу кёрейим! Балах сенден, керегинги берейим.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 65. *Суукъ жетди жырылдап, Жаш, санлары жызылдап, Жаякъ тюклери турду, Аллын къачыугъа бурду.* «Жанкъылыч», 167.

КЪАЧЫУУКЪ *сыф. сёл. тил.* Часто убегающий (*от кого-чего*) / Къачаргъа ёч, къачып айланыучу. *– А, къачыуукъ, келдингми? – деди Сафар Жарахматович. – Келдинг эсе, олтур.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 79.

КЪАЧЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къач** [4] / Къач[4] дегенни *араш айырмасы. Алай къызгъан кезиулеринде, Жарнес уянып къалса, ала [сабийле] уялгъан, къоркъгъан кибик этедиле да, къачышып, кими дугъа, кими чорбатха къонуп, кюлюклерин тыялмай, сейирге къарайдыла.* Тёппеланы А., Ташыуул.

КЪАЧЫШЫУ *и.д. от* **къачыш**/ Къачыш дегенден *этим ат.*

КЪАШ *ат.* Бровь/ Кёзню башында жангы ай формада сызланып ёсген тюкле. *Барындан да эсли, узун акъ сакъаллы бир къарт олтурады, аны тереннге кетген къара чолпан кёзлери да акъ къашланы бла акъ кирпиклени тюплеринден мудахыракъ жылтырайдыла.* Шауаланы М., Мурат, 62. *Ибирахим, жубу къара къашларын тюйюп, тёгерек кёзлерин жумаракъ этип, къатыныны нюр жая тургъан бетине тюрслеп къарады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 20.

■ **Къаш башы** надбровье / мангылайда къашны башындагъы жер. *Алай Алимчикни жерге ийилип таш алгъаны бла солдатны къолу бла къаш башына жабышханы тенг болду.* Толгъурланы З., Айыуташ, 6. *Киши, къаш башы къанай, къатыны да тозурагъан чачын артха ата, жыйылгъанланы эслегенлеринде, бир кесек шошуракъ болдула.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда,71.

◆ **Къашы-башы жарыды** повеселеть, обрадоваться / къууан, жарыкъ кёллю бол. *Жашын кёргенлей, анасыны къашы-башы жарыды.* ◆ **Къаш бер** приветливо посмотреть, смотреть с радостью в глаза / кимге болса да жарыкъ болуп къара. *Къонакъгъа аш бермесенг да, къаш бер.* (Нартсё з.) **Къаш кер** *къарач.* радоваться/ къууан. *Эсимдеди ёмюрю жарлы атамы: Бир кере бир къаш керип кюлмей битгени.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 52. *Сабийчик да тилленеди, аккасыны атын эсгереди, Аллында жашау эркинди, Къууаннгандан къаш кереди.* «Жилтинле», 39. **Къашларынгы тюйюмчек эт** *къ.* **къаш тюй.** – *Бугъунчакъ ойнай турма да жазылгъанны толусу бла ары окъуй эсенг, окъу,– деп, [Къыямыт] къашларын тюйюмчек этип, тюклю бурунуна женгилженгил узалды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 316. **Къаш тюй** хмуриться, становиться хмурым/ ыразы болмауну неда ачыуланыуну белгиси халда эки къашынгы арасын жыйыр, ачыулу бет ал. *Ол [Малжей] санда бир сёз айтса да, асламына тынгылагъанлай, эки къашын тюйгенлей турады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 359. *Устаз, къашларын тюйюп, терен магъаналы къарамын узакъ таула таба бурду.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 56. **Къашына сал** *къарач.* 1) обмануть, провести *кого*/ биреуню алда анга хыйла эт. *Къандаууp а, аллында [Темуркъаны] бошларгъа сёз берип тургъанлай, болжалы жетген кюн унамай, Темуркъаны къашына салып къойгъанды да, Темуркъа анга сёлешген кюнюню кечесинде, къара сагъышла басып, кёз къысмагъанлай, чыкъгъанды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 37; 2) опозорить *кого* / бетин жой, бедишлик эт. *Мурат къатыныны эрге кетгенини юсюнден: Айтыугъуздан, ол кеси да ит ыйлыгъын сынар ючюн къалгъан болмаз, ёзге мени да къашыма салды.* Хубийланы О., Аманат, III, 339.

КЪАШАН *эт. къарач.* Приболеть, прихворнуть/ Бир кесек саусузлан, ауру. *Сабий нек эсе да къашанып турады.*

КЪАШАНЫУ *и.д. от* **къашан**/ Къашан дегенден *этим ат.*

КЪАШ-БАШ *къауум. ат къ.* **бет** 1. *Ол заманда эфендини къашы-башы тюрленди.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 6. *Хажи-Ысмайылны къашы-башы тешилмей тургъанын эслеп, Суфият, не айтыргъа билмей, сейирсинди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 193.

◆ **Къашынгы-башынгы тюй** *къ.* **къаш тюй.** *Ол къартчыкъ а, не кюлген, не ышаргъан этмейин, не адамлагъа къарамайын, къашын-башын тюйгенлей, барып жерине олтурду.* Кацийланы Х., Тамата, 137. *Асиятны къолунда урчукъ... жерге тюшгенде, Османны анасы къашын-башын тюеди.* Шауаланы М., Мурат,80.

КЪАШМАКЪ *ат къ.* **къашпакъ**. *Жаuур тапларына акъ чыкъгъан къара гырайт, къашмагъыны сехлериндeн арбазгъа къарап, чортмакъ къуйругъун да эки жанына*

ойната, сыгъынып-сыгъынып окъуйду. Гуртуланы Б., Адилгерий, 200.

КЪАШПАКЪ *ат къ.* **жапма.** *Юйчюклени аллында тёрт деменгили къазыкъгъа чюйленнген, толь къагъыт бла башы жабылгъан гитче ыхтырма къашпакъны тюбюнде от тютюнлейди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 58. *Шарау тюзюнлей эл къыйырында колхозну улоуу туруучу къашпагъына келип, кишиге соргъаны-оргъаны болмай, «хы» деген эки атха жюген салып, тышына чыгъарды.* Толгъурланы З., Эрирей, 135. *Колхозчула къашпакъ тюбюнде узун столгъа олтуруп, ашап бошагъанларында, солургъа жарашдыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 374.

КЪАШТЮЙ *сыф. сёл. тил.* Мрачный, угрюмый, хмурый/ Башы къара сагъышха къалгъан, мудах бетли. *Жангы тенгим, сен мени бир къаштюй зат сунма, неден да къууанчны сюеме, Бюгече эшикде жарыкъ къар жауады, Сени бла чагъырны кётюреме!* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 96. *Жырны эшитгенде, къаштюй арбачы арбасын тохтатды.* «Шуёхлукъ», № 19, 41.

КЪАШХА [1] *ат* **1.** Белое пятно на лбу (*животного*) / Жаныуарны мангылайында акъ тамгъа. *Тайны сары кекели мангылайында акъ къашхасына тюшюп тура эди, бурмачыкъ болуп.* Тёппелаы А., Ташыуул. *Сары бла бояйма бузоучукъну къашхасын.* Гулийланы М., Кетмегиз, зурнукла, 6.

2. *В позиции определения:* с белым пятном на лбу/ Мангылайында акъ тамгъасы болгъан. *Ийнегим, къашха ийнегим, Санга ыразыды жюрегим.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 158. *Акътуякъ къашха бузоу Биринчиди фермада, Узунбел, кенг саурунлуду, Тап, атасы формада.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 34. *Арлакъда юч аякълы кишени бла тургъан тор къашха байтал, сары къашха тайчыгъын да боюн тюбюне къысып, жукъусурай турады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 25.

■ **Къашха чычхан** хомяк/ сабанлагъа заран этиучю кемириучю жаныуарчыкъ. *Къашха чычханла жерни къазып уяла этип жашайдыла.* **Къашха эчки** серна/ таулада жашаучу къынгыр мюйюзлю кийик эчки. *Марал кийик гелеулеге узалады, Къашха эчки къая ыранда жубанады.* Къаракетланы И., Сайламалары, 11. *Къашха эчки къашхачыкъ, Мюйюзлери гылжачыкъ, Гышмылары къарачыкъ, кёзчюклери алачыкъ.* Шахмырзаланы С., Назмула, 282. *Къарачайны тауларында къашха эчкиле, жугъутурла кёндюле.* Ортабайланы Т., Окъуу китап, 59.

КЪАШХА [2] *ат.* Лысина, плещ / Башны тюклери тюшюп, андан сора чач чыкъмагъан жери. *Къартчыкъ къашхасын сылады.*

2. *В позиции определения:* лысый/*къ.* **къашхабаш**. *[Алий] столгъа олтуруп, къол аязы бла къашха башында анда-мында чюелген тюкчюклерин сылады, сора, башын эки къол аязына салып, сагъышха къалды.* Кацийланы Х., Тамата, 40. *Къашха башы чыракъ жарыкъда жылтырай, Аслан сёзюн башлады.* Хубийланы О., Аманат, III, 334.

КЪАШХАБАШ *сыф.* Лысый, плешивый / Башында къашхасы болгъан. *Унутмагъыз, къашхабашла, Чал болгъан шуёхларым.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 188. *Уллу къызыл столну артында олтургъан толу,*

орта бойлу, къара шинли, къашхабаш киши, къагъытлагъа къарай, терлеген бетин, боюнун къол жаулукъ бла сюртеди. Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 7.

КЪАШХАР *эт.* Лысеть, плешиветь/ Къашха бол. *Биязурукъаны кюннге кюйюп саргъалгъан, кюе кирип, къашхаргъан чырпа бёркю да аякъ тюпге малтана эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 33.

КЪАШХАРТ *эт. понуд. от* **къашхар** / Къашхар дегенни *къатланыучу айырмасы. Къартны башын сагъышла къашхартхандыла.*

КЪАШХАРТЫЛ *эт. страд. от* **къашхарт** / Къашхарт дегенни *зорлаучу айырмасы. Кёп кийгенден къартны бёркю къашхартылгъанды.*

КЪАШХАРТЫЛЫУ *и.д. от* **къашхартыл** / Къашхартыл дегенден *этим ат. Бёркню, кюе кирип, къашхартылыуу.*

КЪАШХАРТЫУ *и.д. от* **къашхарт** / Къашхарт дегенден *этим ат. Ышый кетип къашхартыу.*

КЪАШХАРЫУ *и.д. от* **къашхар**/ Къашхар дегенден *этим ат. Жашлай къашхарыу.*

КЪАШХЮ *ат эск.* Осадок пива, приготовленного из пшена в домашних условиях / Юйде тюйден этилген сыраны тюбюне чёкгени.

КЪАШЫ *эт.* Чесать, скрести *что* / Кичигенин селейтир ючюн тырна, сыдыр. *Зекерия, ол къужур къартны туурасындан къарай кетди да, башына бир хыйла акъыл келип, къулакъ жанын къашый, аны аллына барды.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 32. *Бузоучукъла, эркелеп, игирек къашы дегенча, боюнларын создула, токъмакъ башчыкълары бла Азаматны къолларын тюртюптюртюп, кеслерин анга ышыдыла.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 64.

КЪАШЫКЪ *ат* **1.** Ложка / Аш ашар ючюн ишленнген узун саплы юй адыр. *Къашыкъ бла жыя эди да чёмюч бла тёге эди.* (Н а р т с ё з.) О *Хамызатлада бир сау агъачдан ишленнген аякъ, къашыгъы да кесинден чыгъарылгъан шынжырчыкъ бла тагъылып, Шонтукъдан къалгъан бек сыйлы саугъача, Музафар туугъандан сора да туруучу эди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн бтмайды, 20. *Ёлмез ашай тургъанланы тёгереклерине айланып, кимине къашыкъ, кимине башха кереклисин узатып, жумушларын этеди.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 85.// Количество вещества, которое может вместиться в ложку/ Ол адыргъа сыйыннган бир зат. *Жаз челек суу – къашыкъ балчыкъ, Къачда къашыкъ суу – челек балчыкъ.* (Н а р т с ё з.) О *Фельдшер Раиса Андреевна Рамазанны къатына келип, жылы шорпаны сууундан эки къашыкъны ичирди.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 14.

КЪАШЫКЪЛЫКЪ *ат.* Заготовка (*материал*) для ложки / Къашыкъ ишлерге деп хазыр этилген агъач. *Ибрагим керке башлагъан къашыкълыгъын таш юсюне салды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 18.

КЪАШЫКЪЧЫ *ат.* Ложечник/ Къашыкъла ишлеучю адам.

КЪАШЫТ *эт. понуд. от* **къашы**/ Къашы дегенни *къатланыучу айырмасы. [Азал:] Не менме деп тургъан жашны да, оллахий, [адамла] желкесин къашыты-*

рыкъдыла. Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 214. *Тюз керилип урады да, Къашытады жашны башын.* Б а й р а м у к ъ л а н ы А., Юйге игилик, 63.

КЪАШЫТДЫР *эт. понуд. от* **къашыт** / Къашыт дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашчыкъгъа айтып атасы бузоучукъну мангылайын къашытдырды.*

КЪАШЫТДЫРЫУ *и.д. от* **къашытдыр**/ Къашытдыр дегенден *этим ат. Кичиген жерин къашытдырыу.*

КЪАШЫТЫУ *и.д. от* **къашыт**/ Къашыт дегенден *этим ат. Башын къашытыу. Аркъасын къашытыу.*

КЪАШЫУ I *и.д. от* **къашы**/ Къашы дегенден *этим ат. Ийнекни боюнун къашыу. Кичиген жерин къашыу.*

КЪАШЫУ II *ат.* Вид кожной болезни / Тери ауруну бир тюрлюсю. *Къашыуну сау этер ючюн къойлагъа бюшкерини къайнатып сюртгендиле.* (Ф о л ь к.) ❐ *[Шарау:] Ийнансагъыз, къашыуу болгъач токълубуз окъуна жокъду.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 110.

КЪАЯ *ат.* Скала, утёс/ Алгъа чыкъгъан жерлери жютю, къабыргъалары тик болгъан мазаллы таш. *[Элни] кюнчыкъгъан бла кюнбатхан жанларын бийик къаяла, таула къуршалайдыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 5. *Къобанны къызыу келген уллу шоркъалары, сослан къаяланы жибите, кёпюрню тюбю бла, кёмюкленип, чыгъадыла.* О р т а б а й л а н ы Т., Октябрьни саугъасы, 5.

■ **Къая сохан** дикий лук/ татыуу, ийиси бла да сарысмакъгъа ушагъан, кийик ёсген сохан. *Къая соханда витамин кёпдю.*

◆ **Къая къызы** эхо/ бир затха барып, андан артха къайтып эшитилген тауушу.

КЪАЯРЫ *сыф. къарач.* Всякий/ Къайсы да, къайсы болса да. *[Таужан:] Къурусунла бизни эр кишилерибиз, хомухдан ёледиле, кеслерин къаяры итден туугъаннга тюйдюре тургъан болмаса, аны таягъын ызындан къайтаралмайдыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 61.

КЪАЯЧЫ *ат.* Скалолаз/ Къаялагъа ёрлерге уста адам. *Таурухчула айтхан керти эсе, Малкъарда бек жигитле къаячыла болгъандыла, ала къая бузгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 63, 93. *Аны [устазны] къатында алгъыннгы къаячыланы юсюнден хапар айтсала, бирсиле бла тенг, баш чайкъап, сейир этер эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 119.

КЪОБА *ат эск.* Ниша в стене могилы. *Ёлюкню салыргъа деп къазылгъан къуууш.*

КЪОБАН *ат къарач. къ.* **черек**. *Жашау деген – саркъгъан къобан.* (Н а р т с ё з.) О *Адам улу урунады, аны къолларындан бал агъады, ол тамычыладан бал къобанла болуп барадыла.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 59. *Ырхыла, къобан болуп, тереклени ташып, уллу суугъа быргъайдыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 226.

КЪОБАР *эт.* **1.** Поднимать, подымать, заставлять, побуждать встать, тронуться с места/ Жатхан, олтургъан жеринден тургъуз, туургъа болуш. *Тургъан бузоу жатхан малны къобарыр.* (Н а р т с ё з.) О *Саният къабыргъадан тутуп ёрге тура башлагъанлай, Любовь Петровна аны билегинден тутуп къобарды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 239.// Заставлять

встать с постели, будить/ Тёшегинден тургъуз, уят. *Кече белинде эки немецли солдат, баракга кирип, Азиретни ашыкъдырып къобардыла.* Гуртуланы Э., Азиретни къууанч кюню, 10. // Заставлять взлететь (*о пыли*) / Кёкге учур (*букъуну*). *Машина элни орта орамы бла, букъу къобара, энишге озуп кетди.* «Коммунизмге жол», 1972, № 127.

2. Побуждать *к какому-л.* действию / Адамланы бир ишни этерге къозгъа, кёллендир. *[Жигерхан Таусолтаннга:] былтырча элни къобарсагъыз эди [чюгюндюрню тирлигин] бек женгил бошарыкъ эдик...* Хубийланы О., Аманат, III, 232. *Ол [жыр] жер юсюнде кёгюрчюнча барсын, Жигитлени мамыр ишге къобарсын.* Отарланы К., Сайлама, II, 229.

3. Вырывать, выдирать/ Къаты бегитилип тургъан затны тартып чыгъар. *Къарашауай, жылкъыгъа жетгенлей, Гемуданы юсюнден узалып, бир талай терекни къобарып алды.* «Нартла», 185. *Пил хоботу бла тереклени къобарады.* Ортабайланы Т., Окъуу китап, 75.

4. Драть, сдирать (*напр. кору дерева*) отдирать / Сыдыр (*терекни къабугъун, малны терисин*). *Жашла терекни бутакъларын кесип, къабугъун къобарадыла. Хопай а, бир кесек туракълап, неге эсе да сагъыш этип, сора женгил къангадан къагъытны къобарды.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 26. *Къабыргъаны сюртюлгенин къобарып, балчыкъгъа къошулгъан ургуда къалгъан будай бюртюклени жыя кирдик.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 166.

5. Срывать (*напр. дверь с петель*)/ Бегитилип тургъан затны къаты тартып ал, бери айыр. *Элбуздукъ жетгинчи, ол киритни къадауу бла къобарып алды.* Этезланы О., Тарда, 75. // Сильным порывом сносить (*о ветре, урагане и т.п.*). Алып кет, аудуруп ий (*желни, боранны юсюнден*). *Бир кече бауну башындан жел тёрт-беш шифирни къобарып, гылау этди да, къойланы юсюне къар къуюлуп тебиреди.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 19. *Элни тёбен къыйырында тар орамчыкъ тауусулгъан жерде, эски юйню дранын къобара тургъан жашчыкъла кёрюндюле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 144.

6. Выковыривать, выворачивать *что*/ Тургъан жеринден тепдир, тёнгерет, башха жанына бур, айландыр (*сёз ючюн ташны*). *Жашла, мыдахдан, ауузларындан сёзлери чыкъмай, ташланы бир-бир къобарып башладыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 80. *Айыу, тёшге чыгъа барып, ол ташны жеринден къобарып, бизге тёнгеретип ийди.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 68.

КЪОБАРТ *эт. понуд. от* **къобар**/ Къобар дегенни *къатланыучу айырмасы. Ауур бомбала ачы сызгъырып, жуюлдеп тюшюп, кёк кюкюреген таууш этип, жерни гырт-гырт къобартып, ёрге-ёрге чыгъарып тебиредиле.* Хубийланы О., Аманат, I, 203.

КЪОБАРТДЫР *эт. от* **къобарт**/ Къобарт дегенни *къатланыучу айырмасы. Ташланы къобартдыр. Малланы кютерге къобартдыр.*

КЪОБАРТДЫРЫУ *и.д. от* **къобартдыр**/ Къобартдыр дегенден *этим ат. Адамланы бир ишге къобартдырыу. Трактор бла тереклени къобартдырыу.*

КЪОБАРТЫУ *понуд. от* **къобарт** / Къобарт дегенден *этим ат. Жерни къыртышын къобартыу. Терекни къабугъун къобартыу.*

КЪОБАРЫЛ *эт. страд. от* **къобар** / Къобар дегенни *зорлаучу ай-*

ырмасы. [Суу] талыштакла, бузулгъан чалыла, тамырлары бла къобарылгъан терекле, юй керекле келтиреди. К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 155. *Алай болмаса, аллай ташла, къысыр къаядан къобарылып, былайгъа келлик тюйюл эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 19.

КЪОБАРЫЛЫУ *и.д. от* **къобарыл** / Къобарыл дегенден *этим ат. Зылдыны къобарылыуу. Юй башда къанжалны боран уруп къобарылыуу.*

КЪОБАРЫУ *и.д. от* **къобар** / Къобар дегенден *этим ат. Ташны къобарыу. Къанганы къобарыу. Биреуню тёшекден къобарыу.*

КЪОБАРЫШ *эт. взаин.-совм. от* **къобар** / Къобар дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла кесилген акътереклени къабукъларын къобарышып ойнайдыла.*

КЪОБАРЫШЫУ *и.д. от* **къобарыш** / Къобарыш дегенден *этим ат. Къангаланы къобарышыу. Эртенбла сабийлени къобарышыу.*

КЪОБУ *ат* **1.** Паз, шпунт / Бир затны юсюнде ызлыкъ болуп ичине къазылгъан жери. *Къурч къылычны къобусу. Эшикге, терезени рамасына къобу салыргъа. Къанганы къобусу тап болгъанды. Анда [Кавказда] таулада, ёзенледе, къаялада бир къауум жол шкафны къобусу бла баргъанча, алай барады.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 20.

2. *къарач.* Дупло/ Тешик. *Тишни къобусу.*

■ **Къобу сюрме** *энчи.* Гантель (*фигурный фуганок*) / Бир затха фигура ызлыкъла салыргъа хайырланыучу сюрме.

■ **Къобу эт** *къарач.* Нарезать (*сделать нарезы, резьбу на чем-л.*) Хыр эт. Ушкокну быргъысына къобу этерге.

КЪОБУЗ *ат.* Гармонь, гармошка, баян / Тюеклери болгъан эки къангачыкъны арасы къарталы кюрек бла бирге къошулгъан эм хауаны болушлугъу бла согъулгъан музыка инструмент. *Къобузчу къыз, башын да эки жанына ата, къысха, къысха тарта, къобуз согъуп башлады.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 61. *Фаэтон уллу тюзден ётюп, бир тар жолгъа кирирге, ит юрген, ат кишнеген, къобуз согъулгъан, харс урулгъан тауушла эшитиледиле.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 25.

КЪОБУЗЧУ *ат.* Гармонист, баянист / Къобуз согъуучу адам. *Къобузчу [Мариям], ёсюмю гитче болгъанлыкъгъа, бармакълары къобузгъа деп жаратылгъанча, тюз тепсеуню тартады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 85. *[Науруз] билиучю, къачан эсе да, эслилик жашауна кюнню ал таякълары жангы тие башлагъан кезиуледе эшитиучю тартыуну таралтады къобузчу, асыулу чемер къолла да ойнайдыла тиекледе.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 171.

КЪОБУЛА *эт.* Делать шпунт, паз (*на доске*) / Къобу сал, тюшюр (*къангагъа*). *Поллукъ къангаланы къобулап жыйдыкъ.*

КЪОБУЛАН *эт. страд. от* **къобула** / Къобула дегенни *зорлаучу айырмасы.*

КЪОБУЛАНЫУ *и.д. от* **къобулан** / Къобулан дегенден *этим ат.*

КЪОБУЛАУ *и.д. от* **къобула** / Къобула дегенден *этим ат. Къанганы къобулау.*

КЪОБУРА *ат. эск.* Пороховница/ Алгъын заманда ушкок от тутар ючюн сахтияндан неда мюйюзден этилген орун. *Ол [Ыйналукъ] баштёбен болуп, печьде от къобурача, къаралды.* Толгъурланы З., Эрирей, 103.

КЪОБУСТА *ат. къарач. къ.* **хобуста**. *Баш къобуста. Жангы къобуста. Къызла къобуста, сохан, сарысмакъ, гардош туурайдыла.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 171.

КЪОБУУ *и.д. от* **къоп**/ Къоп дегенден *этим ат. Тамата келсе, ёрге къобуу. Сууну къобууу.*

КЪОБУШ *эт. взаимн.-совм. от* **къоп**/ Къоп дегенни *араш айырмасы. Къартлагъа намыс этип, къызла ёрге къобушдула.*

КЪОБУШУУ *и.д. от* **къобуш** / Къобуш дегенден *этим ат. Кетерге ашыгъып, къобушуу.*

КЪОГЪУЗТ *эт. бош тил.* **1.** *къ.* **къозут 1.** *[Хамызат] жашы бла ортасын кеси ачыкъ эталмаса да, анга къарындашларын къогъузтургъа боллукъ эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 38.

2. *къ.* **къозут 2.** *Абдуллах, анасыны эгечинден туугъан къызны берликме деп, Азиретни эрттеден бери къогъузтуп, кесине шапа этип айланады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 205. *[Мухтар] сен тиширыуса, не билесе деп, аны [Жанчыкъны] къогъузтхандан бошамай эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 50.

КЪОГЪУЗТДУР *понуд. от* **къогъузт**. Къогъузт дегенни *къатланыучу айырмасы. [Алим:] Хамит, харип, санга ким кесин къогъузтдурлукъ сунаса!* «Коммунизмге жол».

КЪОГЪУЗТДУРУУ *и.д. от* **къогъузтдур**. Къогъузтдур дегенден *этим ат. Кесин къогъузтдуруу.*

КЪОГЪУЗТУУ *и.д. от* **къогъузт**. Къогъузт дегенден *этим ат. Итлени бир бирге къогъузтуу.*

КЪОГЪУЗТУШ *взаимн.-совм. от* **къогъузт**. Къогъузт дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла кючюклени бир бирге къогъузтушуп ойнайдыла.*

КЪОГЪУЗТУШУУ *и.д. от* **къогъузтуш**. Къогъузтуш дегенден *этим ат.*

КЪОДАН *ат.* Загон (*для овец*)/ Къой орун. *[Рамазан:] Аланла, «къодан толу къой ёлсе, къотур улакъ башчы болур» дегенлей, тюнене ингирден бери мен бригадирме.* Семенланы А., Жазыу айла, 96.

КЪОДАНА *ат эск.* **1.** *къ.* **кендир**. *Аппа къоданадан жипле этиучю эди.*

2. *В позиции определения:* конопляный. *Къодана жип. Къодана жау.*

■ **Къодана халы** суровая нитка из конопли / кендирден этилген тутумлу халы.

КЪОДУ *ат* **1.** Весть о сборе, сигнал к сходу (*подавался голосом*)/ Жыйылыуну юсюнден айтылгъан чакъырыу сёз. *Нартла киши ахшысын къоду бла жыядыла.* (Фольк.)

■ **Къоду жал** *къ. самооблажение.*

■ **Къоду къычыр** объявлять сбор, звать на сход / халкъны жыйылыугъа чакъыр. *[Нанаш Дукъумгъа:] Межгитни минарасына минип, къоду къычыр.* Этезланы О., Тарда, 212. *Сапиятны шахаргъа кетгени элге, къоду къычыргъанча, терк жайылды.* Хубийланы О., Аманат, III, 350.

КЪОДУЛА *эт. сёл.тил.* Къоду къычыр (*къ.* **къоду**). *[Гыжы Зурумгъа:] А къыз, неле сёлеше тураса сен?... Орам башында нелени къодулайса?* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 86.

КЪОДУЛАТ *эт. понуд. от* **къодула**/ Къодула дегенни *къатланыучу айырмасы. Элни къодулат.*

КЪОДУЛАТЫУ *и.д. от* **къодулат** / Къодулат дегенден *этим ат. Адамланы намазгъа къодулатыу.*

КЪОДУЛАУ *и.д. от* **къодула** / Къодула дегенден *этим ат. Бир къоркъуулу ишни къодулау.*

КЪОДУЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **къодула** / Къодула дегенни *араш айырмасы. Бир жерде той боллугъун къодулаш.*

КЪОДУЛАШЫУ *и.д. от* **къодулаш**/ Къодулаш дегенден *этим ат. Бир бирни сырын къодулашыу.*

КЪОДУЧУ *ат* Глашатай / Къоду къычырыучу адам. *Гелеу къатышлы чаллыкъда, анда-мында чюелген къундушла, къодучула кибик, тёгерекге кеслерин кёргюзтюп, баш ура турадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 176. *Бу жол къодучуну санланы титиретиучю къычырыгъы да керек болмады.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 75.

КЪОЖАН *ат.* Куча, толпа, скопление (*людей, животных*). Жоппу, жокъу (*адамланы, малланы юсюнден*). *Алайда адамла къожан болуп сюеледиле. Черекни жагъасында ийнекле къожаннга жыйылдыла.*

2. Роща, скопление деревьев. Гитче агъач, бир жерде ёсген бир къауум терек. *Жашла къожан ичине кирдиле.*

КЪОЗ *ат* **1.** Грецкий орех (*плод*)/ Ичи ашаргъа жарагъан, къаты къабукълу кёгет. *Къозну, сындырмай, ичин ашамазса.* (Н а р т с ё з.) О *Токай, сабийле юйюне баргъаны сайын, сабийлеге айран, къозла, кёгетле, башха саугъала элтип болгъанды.* «Шуёхлукъ», № 67, 122. *Саматчыкъ арбазда жерни къазып, уручукъ этди да къозну ары салды, юсюн топуракъ бла жапды.* «Шуёхлукъ», № 17, 23.

■ **Къоз терек** грецкий орех (*дерево*) / къозла битиучю терек. *Саматчыкъланы арбазларында уллу къоз терек барды, ол бек битимлиди.* «Шуёхлукъ», № 17, 19. *Батыр Османович, райкомну аллындагъы къоз тереклеге къарайды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанngан жюрекле, 426.

◆ **Къоз бёрк** *этн.* Из вербных прутьев плетут предмет в форме шапки, его обшивают красивым материалом, на который прикрепляют сладости, подарки, чередуя с грецкими орехами. В Балкарии он прикрепляется к концу палки; подарки раздаются в день показа невесты родственникам жениха. В Карачае за шапкой лезут парни при торжествах (*напр. рождения ребенка, на свадьбе*) по промасленному широкому крепкому ремню или толстому жердю также обмазанному жиром. Тот, кто достигает вершину жерди, берет шапку и раздает подарки девушкам. Тал чыбыкъладан бёркге ушатып эшип, къатапа (къалын къумач бла) бла тышлап, юсюне къозла, конфетле, ууакъ-тюекле дагъыда башха саугъала тигилген затха «къоз бёрк» дейдиле. Малкъарда къоз бёрк таякъ башына бегитиледи, саугъаланы баш ау алгъан кюн чачадыла. Къарачайда къоз бёрк ичинде саугъалары бла жау жагъылгъан къурукъну башына салынады. Ол къурукъну башына жау жагъылып жип тагъылып да болуучуду. Сабий туугъанда, келин келтиргенде, къурманлыкъ, байрам этилгенде

жашла минип кюрешедиле. Минип, къоз бёркню тюшюралгъан жаш саугъаланы къызлагъа юлешеди. *Бахча ичинде уллу, узун къурукъну башына тагъылгъан къоз бёркге ёрлеп, алыргъа да бир къауум камсык жаш кезиу-кезиу кюреше эдиле.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 65. *Халкъ ашап-ичип бошагъандан сора, той-оюн да тохтап, къоз бёркге ёрлеу башланды.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 78. **Къоз гюрбедеча жаша** жить в достатке, в изобилии/ хар кереклинги табып, элпек жаша. *Жарлыны анда бай этедиле, зорлукъ чыртда жокъду, къоз гюрбедеча жашарыкъсыз деп, Тюркден келген адам жыйыучула... бизде жарлы халкъны алландырдыла да не дуниягъа жетдирдиле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 36. *Аллын тура эдик бир къатхан тонда, энди уа, жаным, къоз гюрбедеча.* «Шуёхлукъ», № 59, 105. **Къоз кюбюрде тут** къол аязда тут (*къ.* **къол** [1]). **Къоз гюрбеге (кюфге)** сал предоставлять *кому-л.* все, чтобы он жил припеваючи, в свое удовольствие, не отказывать *ни в чем/* сюйген затын, хар кереклисин тапдырып жашат. *Алай а баласы къоз гюрбеге салынып турса да, анагъа тынчлыкъ къайда.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 5. **Къоз къапха жый** держать *кого в ежовых рукавицах* / боюн салдырып, айтханынгы этдирип тут. *Кюйсюз патчахланы, бийлени зору Халкъны къоз къабына жыйып тургъанда, Поэтле уа, аны зорлукъдан къоруп, Кюреше, кёп жолгъандыла анда.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 139. *Халкъны къоз къапха жыяр умутда, Суу къытлыгъын салгъанды эллеге, Кишилик таш уггъанын унутхан Къара кючню ёкюлюдю – эмеген.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 99. *Сафар аллайланы [кесин сюймегенлени] мычытмайын къоз къапха жыяр.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 70.

КЪОЗГЪА *эт.* **1.** Будоражить, возбуждать *кого* / Къатыл, тынчлыкъсыз эт. *Сурат бла хапар айтыргъа юйретиу сабийни сезимин да, акъылын да къозгъайды.* «Шуёхлукъ», № 33, 99. *Заводланы, фабриклени ишлеген сагъатда чарх тауушлары шош хауаны къозгъайдыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 24.

2. Беспокоить, затруднять *кого чем-л.* / Къыйна, тынчлыгъын буз. *[Осман] арбазда кёп турмай, тынчайып тургъан тенглерин къозгъамаз мурат бла эшикни акъырын ачып, юйге кирди.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 43.

3. Копаться, рыться *в чем/* Кюлню, топуракъны д.а.к. затны къаз, чач. *Тауукъ тары бюртюкню да къозгъамай чёплемез.* (Н а р т с ё з.) О *Арбаз да, юй да, гумулжук тёбеге таякъ сугъуп къозгъагъанча болдула.* «Шуёхлукъ», № 23, 115. // Шуровать (*напр. костёр*) / Ышыр, къатышдыр (*отну, кюлню*). *Чоллай отну жангыдан къозгъайды, ышырады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 311. *Баттаны жашы Айтек, жашы ёлген жерге барып, ёчюлген отну сууугъан кюлюн къозгъап, сарнау этип жылай эди.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 30. // Копаться (*напр. в портфеле, в сундуке*) / Бир зат излеп, бир затны ичин (*сёз ючюн, сумканы, кюбюрню*) къаз, чач. *Устаз, жашчыкъны портфелин къозгъай кетип, созукку резинле, рогаткала чыгъарды.* «Коммунизмге жол», 1983, № 64.

4. Обыскивать *кого-что,* обшарить *что* / Башын тюбюне айландыр, къарма, тинт. *Эгеу арбазда тургъан эки бегеуюлню чакъырып: «Бусагъатдан арбала бла барыгъыз да, муну [Байрамукъну] юйюн да къозгъагъыз, юйюнде табылгъан нартюхюн, картофун да*

аскерге беригиз»,– деди. З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 248.

5. Возбуждать (*дело, вопрос и т.п.*) / Бир затны юсюнден сёз башла, бир ишни сюзюп тебире. *«Жаш заманымда тилегенингде айтханымы унутханмы этгенсе? Сенден болсам эди, манга алай айтсала эди, ишни жангыдан къозгъаргъа уялыр эдим»,– деди Жамийлят.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 151. *Азирет, къартха болушур муратда, сёз къозгъады.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 48.

6. Расстраивать (*о горе, переживаниях и т.п.*) / Сакъ сёлешмей, биреуню эски къайгъыларын, жарсыуларын эсге тюшюрт. *Келечи къатынла бир бири ызындан жюрюп, анамы ачыуун къозгъайдыла.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 57. *Фатийма, Сапыраны жюрек жарасын къозгъагъанын эслеп, ёрге къоп-ду.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 41.

7. Раздражать (*болезнь, рану и т.п.*) / Бир зат бла ачыт, кичит, аурут. *Сёз ючюн, аллай бек ууакъ губу – кичиу къозгъаучуду.* «Естествознание», 96. *Мысты лимон туз халерни къозгъагъан микробланы – вибрионланы ёлтюрюрге игиди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 146.

8. Волновать, беспокоить *кого*/ Тынгысыз, къайгъылы эт. *Аны [Далхатны] сёзю жашланы къозгъады.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 57. *[Эфенди:] Бу халкъны къозгъап айланнган башкесни [Асланны] юсюбюзден атсакъ, жаланда ол заманда тынчлыкълы боллукъбуз.* Б о т а ш л а н ы И., Пьеса-ла, 15.

КЪОЗГЪАЛ *эт.* **1.** *страд. от* **къозгъа**/ Къозгъа дегенни *зорлаучу айырмасы. Багуш къозгъалды.* ❑ *Эртгенликде къарагъанларында, отну кюлю къозгъалып, ары кёмюлюп къалгъан халыуланы ит алып кетип тура эди.* «Минги Тау», № 19, 52.

2. Подниматься (*напр. о пыли*)/ *Жоллада къозгъалгъан букъу ызына жарашханды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 193.

3. Возникнуть, появиться, предстать / Туу, чыкъ (*сагъышны, сорууну д.а.к. затны юсюнден*). *Айдемир ... акъылында къозгъалып, мыйысын къайнатып баргъан сагъышын тышына бюркдю.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 131. *Экинчи сорууну сюзгенде, колхозда тонгуз ферма къурауну юсюнден сёз къозгъалды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 75.

4. Восстать, встать, подняться на борьбу / *Элге жау чапса, бир юй артыкъ къозгъалмайды, палах хар юйню юсюне да тюшерге боллукъду.* «Шуёхлукъ», № 54, 80. *Шахтачыла биринчи болуп къозгъалдыла.* «Заман», 1993, № 41.

5. *кёч.* Взволноваться, встревожиться, взбудоражиться / Къайгъы эт, къайгъылы, тынгысыз бол. *Ажымлы ёлген жашыны юсюнден сагъыннганлары ючюн болур эди, амма ол кюн къозгъалып эди.* «Шуёхлукъ», № 59, 43.

6. *кёч.* Обостряться (*напр. о болезни*)/ Алгъындан эсе бек къыйна (*аруууну юсюнден*). *Аппаны баш аруууу къозгъалды.*

КЪОЗГЪАЛТ *эт. понуд. от* **къозгъал** / Къозгъал дегенни *къатланыучу айырмасы. Халкъны бир ишге къозгъалт. Къызны жюрегин къозгъалт.*

КЪОЗГЪАЛТЫУ *и.д. от* **къозгъалт**/ Къозгъалт дегенден *этим ат.*

КЪОЗГЪАЛЫУ I *и.д. от* **къозгъал** / Къозгъал дегенден *этим ат. Жашауну шарты бла жазыучуну жюрек къозгъалыууну арасында чынтты байламлыкъ керекди.* «Шуёхлукъ», № 33, 105. *Хар тилли жарыкъ ауазын чыгъарыргъа излейди: Къууанч, къозгъалыу уллу-*

ду. Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 68.

КЪОЗГЪАЛЫУ II *ат* **1.** *Движение(за мир, свободу и т.п.)*/ Бир муратха, социал болумгъа жетер ючюн бардырылгъан жамауат иш, кюреш. *Урушха къажау къозгъалыу. Уруннганланы эркинлик ючюн къозгъалыулары.* ❐ *Кюнчыгъышны къыралларында миллет-азатланыу къозгъалыу башланнганды.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 96. *Патриотлукъ къозгъалыугъа областьны улоуда ишлегенлери да таукел къошуладыла.* «Ленинни байрагъы», 1964, № 9.

2. Бунт, восстание / Сауутланнган аслам халкъны властьны тайдырыргъа деп чыгъыуу. *Къулланы къозгъалыулары. Декабристлени къозгъалыулары.* ❐ *[Хажи адамлагъа:] Тюнене кече мени чегемли къонагъым Россейде сейирлик къозгъалыула болгъанын айтханды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 194. *Стачкала сауутланнган къозгъалыугъа себеп боладла.* «Коммунизмге жол», 1975, № 163.

КЪОЗГЪАЛЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къозгъал**/ Къозгъал дегенни *араш айырмасы. Чаукала къозгъалашып, Танг шошлукъну бузгъанда, Толкъунлагъа къууанып, Чаука жырны созгъанда.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 10.

КЪОЗГЪАЛЫШЫУ *и.д. от* **къозгъалыш** / Къозгъалыш дегенден *этим ат. Къанатлыланы къозгъалышыулары. Шахтачыланы къозгъалышыулары.*

КЪОЗГЪАТ *эт. понуд. от* **къозгъа** / Къозгъа дегенни *къатланыучу айырмасы. «Бу иш узун офицерни манга ачыуланыуун да бираз суутур»,– деп, Эгеу кече-кюн демей, юйлени къозгъатып айланады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 332. *Къойла адамладан юркген угъай, аланы заманында келгенлерине бек ыразы болуп, кеслерини аркъаларын, кёкюреклерин алагъа сюйюп къозгъатадыла.* Т ё п п е л а н ы С., Уучу Зауурбек, 13.

КЪОЗГЪАТДЫР *эт. понуд. от* **къозгъат** / Къозгъат дегенни *къатланыучу айырмасы. Юйню къозгъатдыр. Биреуню хуржунларын къозгъатдыр.*

КЪОЗГЪАТДЫРЫУ *и.д. от* **къозгъатдыр** / Къозгъатдыр дегенден *этим ат. Биреуню сумкасын къозгъатдырыу. Столну кюбюрчеклерин къозгъатдырыу.*

КЪОЗГЪАТЫУ *и.д. от* **къозгъат** / Къозгъат дегенден *этим ат. Сабийлеге юзмезни къозгъатыу. Кюлню къозгъатыу.*

КЪОЗГЪАУ *и.д. от* **къозгъа** / Къозгъа дегенден *этим ат. Жюрекни къозгъау. Отну къозгъау. Юйню къозгъау.* ❐ *«Биз,– дегенди президент Форд,– «суукъ урушну» бардырыуну къозгъаудан эсе къаты болумну жумушатыу бла уллу прогрессге жеталлыкъбыз».* «Коммунизмге жол», 1978, № 193.

КЪОЗГЪАШ *эт. взаимн.-совм. от* **къозгъа** / Къозгъа дегенни *араш айырмасы. Сабийле хуржунларын къозгъашдыла.*

КЪОЗГЪАШЫУ *и.д. от* **къозгъаш** / Къозгъаш дегенден *этим ат. Окъуучуланы къарандашларын излеп портфеллерин къозгъашыулары.*

КЪОЗГЪУН *сыф. къарач.* Выражающий насмешку, насмешливый/ Адамны кюлдюрюучю, кюлкюлю.

КЪОЗГЪУНЛУ *сыф. къарач. къ.*

къозгъун. *Телини сёзю къозгъунлу.* (Нарт сёз.) О

КЪОЗЛА *эт.* **1.** Рожать (*о женщине*), рожать детеныша (*телиться, жеребиться, окотиться, опороситься и т.п.*) / Тиширыуну ичинден аны сабийини, тиши жаныуарны ичинден аны баласыны чыгъыуу. *Сабанла баш къусуп, терекле чагъып, малла тёлю берип, къатынла да къозлап башлагъандыла.* «Нартла», 22. *Къой къозлап, къозу мангырап, ыстауатха перекет келди.* Акъбайланы А., Ёмюрню иеси, 8. *Хар бир ана тонгуз бир ызгъа он-онбеш бала табады, кеслери уа жылгъа эки кере къозлайдыла.* Кацийланы Х., Тамата, 79.

2. Нестись, класть яйца (*о птицах*) / Тиши къанатлыны ичинден жумуртханы чыгъыуу. *Къангкъылдагъаны Гоналада, къозлагъаны Чомалада.* (Нарт сёз.) *Хар къанкъылдагъан тауукъ къозламайды.* (Нарт сёз.) О *Зайын салынса, тауукъ иги къозлайды.*

3. *кёч.* Давать (*приносить*) проценты / Ёнкючге алыннган ахчаны артха къайтара туруп, юсюне процент къошулууу. *Ростовщикни ёнкючге берген ахчасы жыйырма сом къозлады.*

4. Зарастать, возникать, образовать нарост (*о траве, льде и т.п.*)/ Ёс, чыкъ, къошул. *Бусагъатда уа [чынар терекни] тюпгючюне топлукъла къозлап турады.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 138. *Суукъ къысса, буз къозлар.* (Нарт сёз.) О *Аскер Ачемезни арлакъ элтип, хунаны тюп жанында къозлап тургъан кырдыкны чучхуп, бир бурху топуракъны къолуна алды.* Эбизеланы Х., Къанаматны журтунда, 46.

КЪОЗЛАР *сыф.* Беременная, жерёбая, стельная, суягная, супоросая/ Бууаз, къозларыкъ. *Къозлар къой. Къозлар ийнек.*

КЪОЗЛАТ *эт.* **1.** *понуд. от* **къозла**/ Къозла дегенни *къатланыучу айырмасы. Къозлаялмай тургъан ийнекни фельдшер келип къозлатды. Тауукъланы къозлатхан – ашы эркин берилиуюдю.*

2. *кёч.* Увеличивать, множить, умножать *что*/ Кёп эт, кёбейт. *Ырыскъыны къозлат. Ахча къозлат.*

КЪОЗЛАТДЫР *эт. понуд. от* **къозлат**/ Къозлат дегенни *къатланыучу айырмасы. Тауукъланы, иги багъып, къозлатдыр.*

КЪОЗЛАТДЫРЫУ *и.д. от* **къозлатдыр** / Къозлатдыр дегенден *этим ат. Ийнекни къозлатдырыу.*

КЪОЗЛАТЫУ и.д. от **къозлат**/ Къозлат дегенден *этим ат. Колхозда къой къозлатыу башланнганды.*

КЪОЗЛАУ I *и.д. от* **къозла** / Къозла дегенден *этим ат. Ийнекни къозлауу. Эчкини къозлауу.* ❐ *Къышны тамам къыяматында къой къозлау тамам къурамлы барады.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 52.

КЪОЗЛАУ II *ат* **1.** Роды / Анасыны ичинден сабийни чыгъыууну физиология процесси. *Тауда къозлаудан кёп ана ёлгенди.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 110.

2. Проценты (*от данных взаймы денег*)/ Ёнкючге берилген ахчагъа къошулгъан процентле. *Ёнкюч ахчаны къозлауу. Ахчаны къозлаугъа бериу.*

КЪОЗУ [1] *ат.* Ягненок (*до 6 месяцев*) / Къойну баласы (*6 айына дери*). *Маркъа къозу. Бызанк къозу.* ❐ *Татлы тилли къозу эки ананы эмер.* (Нарт сёз.) О *Къозула да, къоркъуп, макъыра, ары-бери къачып, аналарын ызларындан элтедиле.* «Шуёхлукъ», № 51, 31. *Къойла бла къозуланы эшикге жи-*

берген заманда, мызанг кесини бёлюмюне чыгъады. «Ленинни байрагъы», 1978, № 136.

◆ **Къозу бла къой ийгенча (къошханча)** / в суматохе, панике/ гузабалыкъ халда. *Поездге минериклерине къууанып айланнган сабийле, къозу бла къой къошханча, дауур-гузаба этип, вагонлагъа мине эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 158.

◆ **Къозу орун** жаш орун (*къ.* **жаш** [1]). **Къозу тишле** молочные зубы / сабийни алты жыллыгъында алышына башлаучу тишлери.

КЪОЗУ [2] *эт.* **1.** Реагировать на насмешки, злиться/Хыликке этиуню кёрюп неда эшитип, ачыулан. *Адам жашаууында кёп тюрлю затха тюбейди, бир-бирде не къаты адам да женгиллик этеди, къозуйду.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 124. *Экисини да [Дюгербий бла Мырзабекни] бетлери, къозугъан гогушланы бетлерича, бирде моргъул, бирде саз эдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 112. *[Фашист] къозугъанын кюч бла басып, халын къызны къатында туургъа салмазгъа кюреши.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 130.

2. *къарач. къ.* **къозут.** *Къабарыкъ тюлдю деп, тишсиз итни да къозума.* (Н а р т с ё з.) О *Бу къадар зат кёкге къалай сыйынады деп сейирсинирча, тутуш къалын булутла чачылыр оноу этмей, бир кёгерип, бир агъарып, кёзню къозуй, кюн ортагъа дери турдула.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушш, 257. *Сабийлени «дерсбилмез» деп къозугъанларындан къутулургъа ёзге мадар тапмай, Гочар школну къойгъанлы ыйыкъ болады.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 116.

КЪОЗУКЪУЛАКЪ *ат.* Щавель/ Ашаргъа жараучу, зугул чапыракълы, мысты татыулу ханс; мыстыкъулакъ. *Къарачайны къарлы тауларында айланмагъан, къара дугъум, къара ишкилди, ...ыранчыкълада къызыл ишкилди, дыгъыленле ашамагъан, тау къозу-къулакъланы мыстысын кёрмеген – дунияда жашагъанма дерге да керек тюлдю.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 41. *Чегет тюзню биченлиги – Мысты ёсген къозукъулакъ, Ташдан ташха секиреди Сенден тойгъан маркъа улакъ.* Б а й ч о р а л а н ы С., Отубуз, 38.

КЪОЗУЛ *эт. къ.* **къозу** [2]. *Тели къозутхан тюйюлдю, къозулгъанды.* (Н а р т с ё з.) О *Мухамед Аслановични бети, къозулгъан адакъаны кикиригича, къызарды.* «Шуёхлукъ», № 39, 9. *Пил сабыр эм тынч жаныуарды; алай а къозулгъан пил душманларына таукел барады.* «Естествознание», 68.

КЪОЗУТ *эт.* **1.** Дразнить, умышленно раздражать, сердить *кого* / Иш этип ачыуландыр, къанын буз. *Жашны къозутсанг, чабар, итни къозутсанг, къабар.* (Н а р т с ё з.) О *[Сарыбий] эки итни да кесине къозутуп, экисин да ёлтюрдю.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 105. *Жашчыкъла аны [Зулейхатны] «Полицайны къызы, полицайны къызы»,– деп, къозута, ызындан иги кесекге дери бардыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 13. *Чыпчыкъ, жашчыкъны къозутхан этгенча, биягъы чюйюлдеп башлайды.* К ъ о д ж а к ъ л а н ы Т., Сыргъачыкъла, 3.

2. Подстрекать, побуждать *к какому-л.* действию / Адамны бир тапсыз иш этдирирге къозгъа. *Аман жерге кёчюредиле, къырылып къаллыкъсыз деп, къулланы къозутургъа керекди.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 11. *Тилчиликден узакъ тур, Олду отла жаудургъан, Шуёхланы къозутуп, Бир бирин урдургъан.*

Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 149.

3. *ц.диал.* Тил эт (*къ.* **тил**). *Жашны лекциялагъа бармагъанын ким эсе да атасына къозутду.*

КЪОЗУТДУР *эт. понуд. от* **къозут** / Къозут дегенни *къатланыучу айырмасы. Кесинги къозутдурма.*

КЪОЗУТДУРУУ *и.д. от* **къозутдур** / Къозутдур дегенден *этим ат. Жашланы бир бирге къозутдуруу.*

КЪОЗУТУУ *и.д. от* **къозут** / Къозут дегенден *этим ат. Итни къозутуу.*

КЪОЗУТУШ *эт. взаимн.-совм. от* **къозут** / Къозут дегенни *араш айырмасы. Сабийле бир бирлерин къозутушдула.*

КЪОЗУТУШУУ *и.д. от* **къозутуш** / Къозутуш дегенден *этим ат. Итлени бирге къозутушуу.*

КЪОЗУУ *и.д. от* **къозу** [2] / Къозу [2] дегенден *этим ат. – Не тукъумсузлугъуму кёргенсе? – деди Фердауус, къозууу энди ачыла келгенин сезе.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 20.

КЪОЗУУУКЪ *сыф.* Раздражительный / Терк къозуучу. *Айнюр къозуса уа, [Азамат]: «Къозууукъ, чочууукъ, жылауукъ, къанкъылдауукъ, юреуюк, тыпырдауукъ»,– деп, ызындан къычырыр эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 65.

КЪОЙ [1] *ат* **1.** Овца/ Жюн, эт, сют бериучю, ышныр этиучю, уллу болмагъан юй хайыуанны тиширси. *Къонакъ – къойдан жууаш.* (Н а р т с ё з.) О *Атладан тюшген бандитле ындырладан биченлени аладыла, къойланы кеседиле.* «Шуёхлукъ», № 74, 34. *Шёндю колхозда болгъан тёрт сюрюу битеу да корридель, линкольн эм цигей къуралгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 56, 59.

2. *В позиции определения:* овечий / Къойну сютюнден этилген. *Къой бышлакъ.*

◆ **Къой ауузундан чёп юзмеген** спокойный, безвредный (*о человеке*)/ бир кишиге да хатасын тийирмеучю, бек тынч (*адамны юсюнден*). *Бир жол Рамазанны областьха алып кетерге дегенлеринде да: «Къой ауузундан чёп юзмеген огъурлу адамыбызны элибизден кетерлик тюйюлбюз»,– деп, элни къартлары унамагъан эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 18. **Къой аягъынлай аша** съедать, уничтожать/ ашап тауус. *Махатчы, баргъан эдинг къызылбекледе жашаргъа, Умут этген эдинг Къарачайны къой аягъынлай ашаргъа.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 90. **Къой баш къумач** *этн.* подарок дружку жениха со стороны невесты / (*в честь того, что он везет в дом невесты наряженного барана*) жашны жанындан келинни юйюне жасалгъан къойну саугъагъа элтип баргъаннга берилген сый. **Къой богъунлай бол** жить, все время боясь *чего-то*/ бир затдан къоркъгъанлай жаша. *[Мухаммат бийлени юсюнден:] Оллахий, Оразай, быладан къоркъа, къой богъунлай болдукъ.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 202. **Къой Жол** *астр.* Млечный Путь / ачыкъ кече кёзюлдюреуюксюз къарагъанда, кёкде узун акъ тырмыча кёрюнген жыйын жулдуз. *Кёкде Къой Жолну акъ тырмы баргъаны къыбыладан кюн батыш жаны таба жууукълашханды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 72. ■ **Къой жылан** уж / ууу болмагъан жылан. *Жууна тургъанлай, суудан бир уллу къой жылан чыгъып, Ариуканы кёлегине чулгъанып къалады.* (Ф о л ь к.) **Къой таш** валун/ уллу тёгерек таш. *Ий-*

налукъ юйден шинтик чыгъартдырып, арбазда къой ташны жанына олтурады. Толгъурланы З., Эрирей, 120.

◆ **Къой териге кирип айлан** притворяться смирным/ кесинги жууаш сундур. *[Таулан Базарбийге:] Сен къой териге кирип айланнганлыкъгъа, бёрю болгъанынгы мен билип тургъанма.* Хубийланы О., Аманат, III, 249. ◆ **Къой чыпчыкъ** скворец / къыш жылы жерлеге кетиучю, жырлаучу, къуйругъу къысха, къанатлары уллу, чорбат чыпчыкъланы къауумундан къанатлы. *Къой чыпчыкъла жылы жерледен бизни жерлеге къайтыр заманнга, алагъа юйчюкле ишлегиз дегендиле да, быладан юйчюк ишлеп, школгъа элтирге керекди.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 10. *Къой чыпчыкъла чююлдеп, жыйын-жыйын болуп, сабанла таба ётдюле.* Гыттыланы М., Ачыкъ жюрекле, 68.

КЪОЙ [2] *эт.* **1.** Оставлять, уходя, не брать с собой / Кете туруп, унутуп неда биле тургъанлай биргенге алмай кет. *Къыз ёрге къопду да, саугъаларын шинтик юсюнде къоюп, кетип тебиреди.* Кацийланы Х., Мухаммат, 13. *Жашчыкъла ашыкъларын да жол юсюнде къоюп, букъу жерге бауурландыла.* Толгъурланы З., Айыуташ, 5. *Алгъа айырылгъанла атларын да къоюп, энди жаяулай барадыла.* Хочуланы С., Хапарла, 88.

2. Предоставлять *в чье-л.* распоряжение / Бир затны биреуню оноууна, эркинлигине бер. *Сапият, кёп турмай, сабийчик табып, анасына къоюп, медучилищеге киргенди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 47. *[Хажи-Муса:] Охо, энди колхозну оноуун къатынлагъа къойгъанма.* Боташланы И., Пьесала, 154.

3. Откладывать *что*, оставлять / Бир затны бир мурат бла артха сакъла, асыра. *Айыукъулакъ хар кюн сайын бир нёгерин къошха къараргъа къоюп, бир нёгерин да биргесине алып, уугъа жюрюгенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 14. *[Агунда Къарашауайгъа:] [Бозаны] къалгъанын энди келиринге къойгъанма.* «Нартла», 190. *Специалистлени тергеулерине кёре, къырал планны толтургъа, урлукъгъа къояргъа, иш кюнлеге юлеширге нартюх жетерикди.* «Коммунизмге жол», 1972, № 197.

4. Лишить *кого-чего* / Биреуню бир затын сыйыр, бир затын кем эт. *Къадар къоймасын сауут-сабасыз, Болуп къалмайыкъ жаула табасы.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 105. *[Жашы урушда ёлген атасыны суратына:] Сени къабырынг жокъду, сейир тюйюлмюдю, къадар сени къабырсыз къойгъанды!* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 17. *[Алий:] Ма бу от жагъам... кёп кюнлени бизни ушхууурсуз къойгъанды.* Хочуланы С., Хапарла, 60.

5. Покинуть (*какое-л. место*), удалиться *откуда* / Бир жерден кет, узай. *Кёп бармагъанлай истребитель полкубуз, Ханкодагъы базасын къоюп, Ленинградны тийресине кёчгенди.* Гыттыланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 146.

6. Переставать заниматься *чем*/ Бир иш этиуню, бир зат бла кюрешиуню тохтат, тый. *Исхакъ, жанындан жатханны къоюп, кётюрюлюп, Къарамырзаны жанына чёкдю.* Этезланы О., Тарда, 85. *Сафар Жарахматович устазлагъа не заман излегенча ишлерге, неда школну къояргъа деген борчну салды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 76. *Сабийлени «дерсбилмез» деп хыликке этип къозулгъанларындан къутулургъа ёзге мадар тапмай,– Гочар школну къойгъанлы ыйыкъ болады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 116.

7. Разрешать, позволять *что* / Бир ишни этерге неда андан ары бёлмей бардырыргъа эркин эт, онг

бер. *[Мариям Кураевна:] Классны баш кюн окъургъа къоярсыз, ансы дерсле тап бармазла.* Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 110. *Сержант тылпыусуз болуп, самолётну жууукълашыргъа къойду.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 185.

8. Разводиться с женой / Къатынынгдан айырыл. *Асыры сюйген терк къояр, бек жингил терк онгар.* (Н а р т с ё з.) О *[Къыз:] Бюгюн окъуна барып къаллыкъ эдим, Алгъан къатынын къойгъанлай.* «Малкъар халкъ жырла», 144. *[Малляшны тенг къызлары] Азиретни эм ол къойгъан къатынны юсюнден ушакъ этедиле.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 36.

9. Оставлять (*в пути, в степи и т.п.*) / Амалсыздан юйге къайталмай, тышында къалырча эт. *[Жаш:] Тюнене уа келе тургъаныбызлай, бизни жауун, буз жетип, жолда къойгъанды, жашагъан чатырыбызгъа жеталмай къалгъанбыз.* «Шуёхлукъ», № 13, 24.

10. После существительных в дательном падеже выражает действие по их значению/ Бериучю болушдагъы атланы ызындан келсе, алада айтылгъан ишни этилгенин билдиреди. *[Сюймедим] бек къыйынлы кюнде окъуна Сени къайгъыгъа къояргъа.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 243. *[Зауур] уруш кючде жеригизни ууучлар, Бий сыйыгъызны бедишликге къояр.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

11. Если основной глагол и глагол *къой-* стоят в отрицательной форме, то этим выражается неизбежность действия/ Баш этим бла *къой-* деген этим угъайлаучу формада болсала, этиллик иш этилмей къалмазлыгъын кёргюзтеди. – *Зейтун бу тийреде эсе, аны тапмай къоймам,– деп, Хажах эшикге чыкъды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 32. *Жамийлят, доклад бара туруп, жыйылыуда сёлешмезге къаст этип тура эди да, энди уа «сёлешмей къоймам»,– деп, тохтады.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 170. *Тутхан ишин иги бажаргъан адам жамагъатдан бюсюреу тапмай къоймайды.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 94.

12. *В отрицательной форме* после слова *ючюн* выражает полноту действия / *Ючюн* деген сёзню ызындан угъайлаучу формада келсе ишни толу этилгенин кёргюзтеди. *Жамалны къатыны къайын анасын къуандырыр ючюн къоймайды.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 5. *Уллу терезеле мекямны ичине жарыкъ жиберир ючюн къоймайдыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 116.

13. *В форме деепричастия* на *-май / -мей* после союза *бла* показывает, что действие не ограничено/ *-май / -мей* аффикси *этимча формада бла* деген байлауну ызындан келсе, иш бир зат бла чекленмегенин кёргюзтеди. *Капиталист халланы айнып барыулары экономиканы тюрлендириу бла къоймай, адамланы жашаугъа кёз къарамларын да тюрлендиреди.* «Шуёхлукъ», № 42, 100.

14. *В форме деепричастия* на *-май / -мей* обозначает: *насильно -май / -мей* аффикси этимчаны формасында *«зор бла»* деген магъананы билдиреди. *Анасы унамай, атасы къоймай жашны базаргъа чыгъаргъандыла.* «Къарачай халкъ таурухла», 159. *Бюгюн да, жарыкъ ай ингирде, Хасан, Сашаны къоймай алып келип, кёпюр къулагъында таянды.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 62.

15. *В повелительной форме* употребляется для выражения несогласия *с чем-л.*, требования прекратить разговор *о чем-л.*/ Буйрукъчу формада келсе, бир затха ыразы болмаулукъну, бир затны юсюнден сёзню тохтатыргъа керекди демекликни кёргюзтеди. – *Къой, болмагъан затны айтма! Кесим бла кюреш-*

генинг да тамамды, жаш бла кюрешме,– деди [директоргъа] Жарахмат Саматович, чибинлеп. Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 85. *[Кериуан Хажи-Мусагъа:] Керти айтады къызынг. Къой, энди былай мудах болма.* Бо т а ш л а н ы И., Пьесала, 155. *Къой, ол бош сёзлеге ийнанмайыкъ,– деп, Махмут Салахны имбашына къолун салып, къош таба тебиреди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 164.

16. С деепричастием на *-п* или *-май* другого глагола, а также после частицы *да* выступает в роли вспомогательного глагола и придает выражению оттенок быстроты, неожиданности и т.п./ *-п* неда *-май* аффикси этимчаны неда *да* кесекчикни ызындан келсе, болушлукъчу этимни къуллугъун толтурады эм айтымда айтылгъан ишни терклигин, билмей тургъанлай болгъанын д.а.к. затны кёргюзтеди. *Азиретни кёлюне къызны бу ингирде окъуна къачырып къояргъа деп келеди.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 37. *Сизни бир сыкъдырмай къойсам, мыйыгъымда тюгюм къалмасын.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 182. *Маржан чыгъып, ол юйден чайкъагъан айран келтирип: «Ич да къой, муну бек сюйюучense»,– деп, къанжал кружканы Зухураны къолуна узатды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 185.

КЪОЙБЕРМЕЗ *ат.* Название детской игры / Сабий оюнланы бир тюрлюсю.

КЪОЙГЪААЙЛАНМАЗ *ат.* Старый баран-производитель / Асыры къартдан къойланы урлукъландырыргъа жарамаучу къочхар. *Ёрежип, къойгъаайланмаз къочхар кибик, ныгъышда аты эркиши болуп, сёзю уа не эркек, не тиши сёзюне ушамай къалыучу эди.* Тёппеланы А., Ташыуул.

КЪОЙДУР *эт. понуд. от* **къой** [2]/ Къой [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Мен анга бармай ёлсем да, къоймам Эски къатынын къойдурмай.* «Малкъар халкъ жырла», 145. *[Ибрахим] готонну онг къулагъын басып, бир арада чат къойдуруп оза эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 160.

КЪОЙДУРТ *эт. понуд. от* **къойдур**/ Къойдур дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашха айтып, аракъы ичиучюсюн къойдурт.*

КЪОЙДУРТУУ *и.д. от* **къойдурт**/ Къойдурт дегенден *этим ат. Жашны аман къылыгъын къойдуртуу. Къатынын къойдуртуу.*

КЪОЙДУРУЛ *эт. страд. от* **къойдур** / Къойдур дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашны керексиз бурушлугъу къойдурулду. Аны ичгичилиги къойдурулду.*

КЪОЙДУРУЛУУ *и.д. от* **къойдурул** / Къойдурул дегенден *этим ат. Ушагъыусуз ишни къойдурулуу.*

КЪОЙДУРУУ *и.д. от* **къойдур**/ Къойдур дегенден *этим ат. Тютюнню къойдуруу. Ичгини къойдуруу.* ■ *Мавританияны келечиси БМО-ну борчу миллетлик жаны бла онглулукъну сионист доктринасын къойдурууду дегенди.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 96.

КЪОЙКЪА *аз. жюр.* Сало. Ич жау.

КЪОЙКЁЗ *сыф.* Кареглазый/ Уллу, ариу къарамор кёзлери болгъан. *Къойкёз къызчыкъ. Къойкёз жаш.*

КЪОЙ-КЪОЙ *угъайл. кес.* **къой** 15. *Къой-къой, ала барысы да бошдула,– деп, сёзню башхагъа бурду Бийберт, Азаматны бети тюрленгенин эслеп.* Тёппеланы А.,

Отлукъ ташла, 24. *«Къой-къой, Тамарача болсам, Аюп бла ёмюрде да жарашмаз эдим»,– деп, [Нафийсат] эринин терк-терк къымылдатды.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 138.

КЪОЙЧУ *ат* **1.** Чабан / Къой сюрюуню сюрюучюсю. *Къой семизи – къойчудан.* (Н а р т с ё з.) О *Къойчу Исхакъ жанындан жатханын къоюп, кётюрюлюп, Къарамырзаны жанына чёкдю.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 85. *Сафар фаэтоннга минип озгъанлы уа, къойчу жашны жюрегин бир зат шош тарайды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 114.

2. *В позиции определения*: чабанский / Къойчунукъу, къойчула туруучу. *Къойчу ит къошдан къалач урламаз.* (Н а р т с ё з.) О *Солдатланы бири Хамызатны белинде къойчу бычагъын бел бауу бла бирге тешип алды.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 157. *Бусагъатда колхозну къойчу къошларында тёлю алыу баргъан кезиудю.* «Коммунизмге жол», 1982, № 68.

КЪОЙЧУЛУКЪ *ат.* Овцеводство/ Малчылыкъны къойла ёсдюрюучю бёлюмю. *Къыргъызстан – къойчулукъ аламат айныгъан республикады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 124. *Къойчулукъ уллу файдалы санагъат болгъаны себепли, районда аны ёсдюрюуге арт жыллада уллу эс бёлюнюп башлагъанды.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 5.

КЪОЛ [1] *ат* **1.** Рука; кисть / Адамны буунундан бармакъларына дери кесеги. *Ол кюн Темирбекни къолунда хыжысы, жанында уа таулуну айырылмаз сауту – бычагъы бар эди.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, III. *Адам арасы болгъан узун къуу къатын къолунда таягъы бла юйге гузаба кирди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 129.

2. *В позиции определения:* ручной / Къол бла атылыучу, этилиучю д.а.к. *Къол бомба атылды, ол жылтырады, тютюн кётюрюлдю.* «Шуёхлукъ», № 60, 19. *Техника киралмагъан тик къабыргъалы къышлыкъланы биченин къол чалгъычы жыйынла ишлерикдиле.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 9.

3. *кёч.* С определениями *«правый», «левый»* употребляется в значении: сторона / *«Онг», «сол»* деген ачыкълаучу сёзле бла келсе, бир зат къайсы жанында болгъанын кёргюзтеди. *Бизден онг къолда къызла олтурадыла.*

4. *кёч.* Труд, усилие / Адамны къыйыны. *Бизде бусагъатда болгъан зат бары халкъны къолу бла этиледи.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 64.

5. *кёч.* Подпись / Адамны кеси жазгъан тукъум аты. *Справканы тюбюнде директордан сора бухгалтерни къолу да барды.*

6. *кёч.* Символ власти, владычества / Бир затха бийлик этиуню белгиси. *[Мариям Кураевна Азамат Алиевичге:] Барыбызны оноуу да сизни къолугъуздады.* Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 97. *Оноу толусу бла буржуазияны къолуна тюшдю.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 53.

7. На руках *у кого* (*быть, оставаться, находиться и т.п.*) / Биреуге неда бир затха къарауну, аны керекли затла бла жалчытыуну кёргюзтеди. *Жашчыкъла аталарыны къолунда къаладыла, бир талай жылда аталары къатынына асыры жарсып жылагъандан эки кёзю да сокъур болады.* (Ф о л ь к.) ■ *Анам да, гелляны къолуна жашлай келип, аны къылыкъларын алгъанды.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 50. *[Зубайда:] Айып этмегиз, адамла, мени къолумда къалгъан жангыз бу къыз бла бу жашдыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 16.

8. В руках (*быть, находиться*)/

Биреуню оноуунда болууну кёргюзтеди. *Хар кимни сыйы кесини къолунда.* (Н а р т с ё з.) О *Малчыланы солууларын зауукълу къурау да устазланы бла элни жаш тёлюсюню къолундады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 128.

◆ **Къол айыр** *къарач.* закончить, завершить (*работу*) / боша, тауус, бошап юсюнгден ат (*ишни*). *Кюн бузулмай къалса, чапаевчиле ноябрьни бирине чюгюндюрню битимин жыйыу бла аны заводха ашырыудан къол айырыргъа таукеллик танытадыла.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 158.

■ **Къол ау** шелковый платок, которым покрывают руки невесты/ жангы келген келинни къолларына жайылыучу жаулукъ. *Асиятны баш ауун, къол ауун да къамичи буруну бла кётюрюп алгъанларында, балауузча агъарып, бурунну къыйыры болмаса, жугъу кёрюнмей эди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 65.

■ **Къол аяз** ладонь / къолну ич жаны. *Бармагъымдагъы алтын жюзюгюм, Къол аязыма жашырдым, Таукъандан келген келечилени Гокка сёз бла ашырдым.* «Малкъар халкъ жырла», 105. *Кёзюне къалкъыу келсе, [Ханох] къумгъандан къол аязына сууукъ суу къуюп, бетин сылайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 300. *Сеит... чал ура башлагъан сакъалын къол аязы бла сылады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 46.

◆ **Къол аязда жюрют** носить на руках (*уважать, любить кого-л.*)/ сюй, хурмет эт. *Ол анасын къол аязында жюртеди.*

■ **Къол бла** вручную / машиналаны хайырланмай (*бир ишни тамамланыуну юсюнден*). *Суу чачдырыучу установкала, къол бла сугъаргъанла да смен бла ишлейдиле.* «Коммунизмге жол», 1977, № 118. **Къол боя** быть причастным к недостойному делу/ бир аман ишге къатыш. *Аман ишге къол бояма.* (Н а р т с ё з.) О *Уручуланы ишлерине жаш да къол боягъанды.* **Къол бычхы** ножовка / адам бир къолу бла тутуп ишлеучю гитче бычхы. *[Жаш:] Амма, сен манга къол бычхыны бла къыптыны берирге айтхан эдинг.* «Шуёхлукъ», № 39, 31. **Къол жазма** рукопись / къол бла неда машинка бла жазылгъан текст: *Жазыучуну къол жазмалары. Диссертацияны къол жазмасы. Кязимни къол жазмалары алыкъа саулай табылмагъандыла.* **Къол жаулукъ** носовой платок / бетни, бурунну, эринлени д.а.к. затны сюртюр ючюн жюрютюлюучю жаулукъчукъ. *Дарий къол жаулукъ. Оюулары болгъан къол жаулукъ.*

◆ **Къолгъа ал** 1) взяться *за что*, приступить *к чему* / бир ишни тамамлар ючюн кёл салып кюреш. *Ал бугъоуну аягъынгдан, Сен, жюрюучю школгъа! Ишчи жашы, ишчи къызы, Ал окъууну сен къолгъа!* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 157. *Хашир къолгъа алгъан ишин тындыргъынчы тохтай билмейди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 169. 2) прибирать к рукам / бир затны кюч бла ууучла, биреуню бойсундур. *Биреуню къолгъа алыргъа.* ❒ *Шакъманланы муратлары – властьны къолгъа алып, бийлей къалыргъады.* «Шуёхлукъ», № 7, 85. *Къатын Аминни къолгъа алгъанды, ол асыры жуураш болуп, анга боюн салады.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 72. **Къолгъа жый (эт)** *къ.* **къолгъа ал** 2. *Къыппа башха жашчыкъны жангызлай къолуна жыйып, бир жанына чыгъып къалалса, [келинни] огъайы болмагъанча кёрюндю, хамхотун алайгъа танытдым.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 116. *1943 жылны жайында Курск ючюн кюрешде совет аскерле гитлерчилени стратегия онглулукъну къолгъа жыяргъа ахыр кюрешиулерин бузгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 192.

Къолгъа тюш попадаться в руки, быть пойманным / тутул, пленнге алын. *[Добай:] Мен билеме, ол [Сарыбий], ёлюр гебенек кесин отха атханлай, бара барып, [душманланы] къолларына тюшерикди да, ал соруу этгенлей, бизни болгъан жерибизни айтып къоярыкъды.* Этезланы О., Тарда, 113. *Артда [сабий] мизамгъа къыйын жыйылады, неда законну къолуна тюшгюнчю терсейгенлей барады.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 52. **Къолда айланнган** веретено с намотанной пряжей / юсюне халысы толу мардасына дери чулгъаннган уручкъ. – *Тауат амалтын ийирилген хазыр уручкъларымы кюе къыркъып турады,– деп, [къатын] бир жангыз къолда айланнганны жыйгъыч тюбюнден къайтара да чыгъара, алты кере кёргюзтдю.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 284. **Къолда ойнагъан** *къ.* **къолда айланнган.** *Уручкъ бурсам, мычымайын Къолда айланнган тола эди.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 90. **Къолда тут** держать в своей власти / боюн салдыргъанлай тур. *Иги къылыкълы ёсдюрюр ючюн сабийлеринги къолда тут.* **Къолдан ычхын** отбиваться от рук/ адам айтханнга тынгыламай, къылыкъсызлыкъ эте башла. *Сабий къолдан ычхынмаз ючюн, школ бла бирге ата-ана да сакъ болургъа керекдиле.* **Къол жагъыу (жагъым)** о *ком-л.* слабом, который не выдержит и одного удара рукой/ къол бла жангыз бир уруугъа да чыдаялмазча жаны болгъан зат. *Эмегенледен бирлери аны [Къарашауайны] кёрюп: «Ой, бизге бир къол жагъыу келеди»,– дегенди.* «Нартла», 199. *[Жолоучу:] Сен а, къайда, къарыулуланы къатында, харип, къол жагъыуса.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 203. **Къол жетдир** воровать, красть / урла. *[Сарыбий:] Жумукъ, бу семиз къойну эни мени энимди! Малчыкъларыма, тейри, къол жетдире болурсуз дейме!* Этезланы О., Тарда, 16. *Шофёрланы арасында къыралны хуржунуна къол жетдирген адамла алыкъа кёп тюбейдиле.* «Коммунизмге жол», 1983, № 22. **Къол жуу** потерять надежду / тюнгюл, умут юз. – *Мен сени бек эсли жаш сунуп тура эдим, Бекболат, Энди уа къол жудум,– деп, Аслан кёлкъалды этди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 246. *[Хажи-Муса:] Да аракъыны эмизик бла эме тебиреген эсе, сора Солтандан къол жуу.* Боташланы И., Пьесала, 188.

■ **Къол иш** рукоделие / тиширыула этиучю тигиу, эшиу д.а.к. иш. *Къызла къол ишни сюедиле.* **Къол керек** *этн.* карманные туалетные принадлежности (*у невесты*) / эрге барлыкъ къызны къолунда хазыр тургъан ууакъ-тюек затла. *Бир заманда талай тели, Бирер атны мукъут этип, Келирле, жангы келинден Къол керек умут этип.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 85. *Къудас къаптал, атлес кёлек, галошла, кишмир жаулукъ, къол керек – къайын анасына!* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 13.

◆ **Къол кётюр**[1] **1)** голосовать, участвовать в голосовании/айырыулада неда бир тюрлю соруну юсюнден оноу этиуде кесинги оюмунгу къолну ёрге тутуп нёда жашырын айтыу амал бла былай болсун деп билдир. *Жыйырма бла жети бай къазакъ бла Егор [жыйылыуда] бирден къол кётюрдюле.* М. Шолохов, Дон хапарла, 63. *Иш къол кётюрюрге жетгенде, Сафарны ахлулары, кёзбау этгенле болмасала, адамла, къара тынгылауну ийип, жерлеринден тепмедиле.* Толгъурланы З., Эрирей, 21; **2)** поднятием руки останавливать попутную машину / келе тургъан машинаны тохтатып, минип кетер умут бла къолну ёрге тут.

Жашла Тырныауузгъа баргъан машиналагъа къол кётюрдюле.

◆ **Къол кётюр** [2] поднимать руку *на кого*, покушаться *на кого* / биреуню ур неда анга башха тюрлю хата эт. *Юйге келип, Айнюрню кёргенден сора, ол [Азамат] анга къол кётюралмазлыгъын, бир зат да эталмазлыгъын билди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 41. *[Таубий:] Отряд бла ары [таулагъа] барсам, бизникилеге къол кётюргенлери ючюн, тыкыраякъланы терилерин соярыкъма!* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 28. *[Хопай:] Къарынынга аш ашатып, юсюнге кийим кийдирип тургъан адамгъа къолунгу къалай кётюресе.* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 8.

■ **Къол къап** перчатка, рукавица / къумачдан, халыладан неда териден этилип къолгъа кийилиучю кийим. *Сахтиян къол къап болуп къалгъа эдим Мен хыжы тутхан къолунга, Къатапа кюйюз болгъа эдим Сыртлада айланнган жолунга.* (Ф о л ь к.)

◆ **Къол къыйын** *къ.* **урунуу II.** *Жарлы элли, кёп къыйынлыкъла кёрдюнг, Къол къыйынынгы жаунга да бердинг.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 89. *Кязим кеси къол къыйыны бла жашагъан уруннганладан бири болгъанды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 87. **Къоллары *(къолу)* алтын** золотые руки (*о мастере своего дела*) / кесини ишин уста эте билген адамны юсюнден айтылады. *Хунерлини къолу алтын.* (Н а р т с ё з.) О *[Николай Иванович:] Ахырысы тюбемей къалмагъыз, ол къызчыкъны къоллары алтындыла.* «Алчыла», 131. **Къоллары кичийдиле** руки чешутся / бир ишни башларгъа ашыгъады. *Сабанла къачан жетедиле деп, оругъа эки къолум кичип турады.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 9. **Къолларын хуржунларына салып турады** сидеть сложа руки / ишлемей, жукъ этмей турады. *Алай бизни пулемётчуларыбыз да къолларын хуржунларына салып турмай эдиле.* «Шуёхлукъ», № 53, 21. **Къол сал** подписаться; расписаться / бир затны тюбюне кеси къолунг бла тукъум атынгы жаз. *Жангыдан жазылгъан къагытха къол салып, Надбий, бюклеп бохчасына сукъду.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 80. *Келишимге къол салыннганына жер жюзюню битеу къыралларыны халкълары бек къууаннгандыла.* «Коммунизмге жол», 1977, № 120.

■ **Къол сырт** тыльная сторона кисти руки / къолну тыш жаны. *Сора жаш къол сырты бла эринлерин сылады да, котур тюбюнден салам жыртып, аны тюбюне салып олтурду.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек. *[Олег], биз жуап сакълагъаныбызны сезип, къол сырты бла бурунун сюрте, жыламсырады.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 61. **Къол табан** часть ладони от запястья до пальцев / къол аязны бууундан бармакълагъа дери кесеги. *Тасхачы къызны къол табанларын ташла кесип, къаны бара эди.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 34. *Бекболат да, къол тийип къызаргъан жаягъындан да къол табаны бла басханлай... барады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 246. **Къол таш** *этн.* камень для метания в национальной спортивной игре / миллет спорт оюнда къол бла сызылыучу таш. *Къарыууна базынмагъан къол таш атмаз.* (Н а р т с ё з.) О *Къол таш атханла, зугулуракъ, уллу кёксюл ташны, бир бирге ал бермей, алып: Мен узакъгъа, сен узакъгъа атдынг», – деп, даулашадыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 137. **Къол тирмен** Ручная мельница. Къол бла айландырылыучу гитче тирменчик. *Къол тирмен бла тартып хантуслукъ хазырладыкъ.*

◆ **Къол тут** здороваться, подавая

руку / саламлашыуну, алгъышлауну, ыспас этиуню белгисине бир бирни къолун къысыу. *Ахмат атдан тюшдю да Сарыбийни къолун тутду.* Ёзденланы А., Саният, 6. *Къойчуланы чунгурдан силос чыгъарып, арбалагъа жюклерге тап лагъым къурагъанларына сейирсине тургъанлайыкъгъа, орта бойлу, къызыл чырайлы, сабыр сёлешген жаш келип къолубузну тутду.* Акъбайланы А., Ёмюрню иеси, 4. **Къолу ачыкъ** щедрый / чомарт. *Таматабыз халал, къолу ачыкъ адам эди.* **Къолу жарашады** он умеет мастерски трудиться, делать *что* искусно/ ишни уста эте биледи. *Мен Халиймат-ны да къара жаулугъун Бюгюн да кёре турама, жамаулу Кёксюл алботасы болуп ун жугъу, Гыржын этгенин, бек жараша къолу.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 8. *Башир жаш адам болгъанлыкъгъа, аны къоллары тап жарашханларына нёгерлери угъай, прораб да сейир этедиле.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 172. *Мени звеньевой этдиле, гетменнге, таякъгъа да къолубуз жарашды.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 14. **Къолу жетмейди** у него руки не доходят / ишни этерге жетишмейди, заман тапмайды. *Окъуугъа асыры кёл салгъандан, къызчыкъны ауузланыргъа окъуна къолу жетмейди. Жашны, иши кёпден, юйде анасына болушургъа къолу жетмейди.* **Къолуна таякъ алырча болгъанды** подрасти до такого возраста, когда можно пасти скот, смотреть за ним / Ёсюп мал кюталырча болгъанды. *Къолума таякъ алырча болгъанлай, Дударукъалагъа бешжыллыкъ жалгъа кирип: «Башыма жашау этейим»,— деп, тебиредим.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 189. **Къолуна бек** скупой / къызгъанч. *Къолуна асыры бекден, къызчыкъ ахчасын ашха да жоймайды.* **Къолу жукъа (къуру)** бедный, несостоятельный / байлыгъы болмагъан, жарлы. *Къолу къуруну кёлю салкъын.* (Нарт сё з.) О **Къолу къалын** богатый, состоятельный / байлыгъы болгъан, бай. *Капиталистни къолу къалынды.* **Къолуаягъы тутмайды** руки опускаются, отнимаются, ноги подкосились / бир ишни этерге кючю жетмейди неда кёлю бармайды. *Тутмай башлар сени [ана] къолунг-аягъынг, [жашла], Ышандырып ишлеринги оярла.* Будайланы Х., Алтын тау, 35. **Къолуна бер** отдавать, передавать *кого на чье* попечение, *в чье* ведение, распоряжение, под *чей* надзор / биреуню неда бир затны оноуу башханы къолунда болуу. *Алай директор: «Школгъа хар нени да билирге сюйюп келгенлени мен жахил адамны къолуна берип тураллыкъ тюйюлме», деди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 77. **Къолундан келеди** он в состоянии сделать *что* / бир затны этерге онгу барды. *Къолунгдан келе эсе, ахшылыкъ эт да муратынга жет.* (Нарт сё з.) О *Ол тийрени халкъы партизанладан бир зат да къызгъанмагъанды, къолундан келгенни аямай болушханды.* Кацийланы Х., Мухаммат, 176. *Къансып кюрешдим къолдан келгени къадар, тапмай зордан мени къутхарыр бир мадар.* «Жюрек жырлайды», 25. **Къол узат** *къарач. къ.* **къол жетдир**. *Ара мюлкге къол узатыучуланы бир къаууму тузакъгъа тюшдю.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 164. **Къол ыз 1)** *къ.* **хат 1.** *[Мария:] Башха адамны къол ызы бла жазылгъан письмо мени атым бла нек келгенди?* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 11. *Сабийлени къол ызлары ариуду, тетрадларын кирсиз тутадыла.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 106; **2)** стиль, манера творить, создавать, делать *что* / бир затны ишлегенде, къурагъанда биреуню бирсиледен башха энчи шарты, белгиси. *Нартла*

уста ишленнген адыр кёрселе: «Бу Дебетни къол ызына ушайды»,– дегендиле. (Ф о л ь к.) ❑ *Жерлени ариу чалыннганларына, жыйылгъанларына сейирсинесе, бир адамны къол ызы болгъаны ажымсыз болады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 153.

КЪОЛ [2] *ат.* Ущелье (*небольшое*)/ Таула ичинде терен узун батыу жер. *Семирген атла къолда, тикде, тюзде да аякъ алыуларын алышындырмайын, тири барадыла.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 76. *Сыртла, къолла кёгерип, жашнап, асыры ариудан Къажар шахны кюйюзлерине ушай эдиле.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 9. *Бурун, эртте Аймуш деп бир болгъанды, Ыстауатны кёл къатында орнатып, Хар заманда къой сюрюую Сыртны, къолну къаралтып.* «Жюрек жырлайды», 104.

КЪОЛАЙ [1] *ат* **1.** Достаток, материальная обеспеченность, зажиточность / Байлыкъ, къолда ырысхы барлыкъ. *[Къонакъла] биледиле къолайымы, юйюмю Сау Кавказны бюгалырча кючюмю.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. *Исламны гитче жашы бюгюн-бюгече да сау-саламатды, бек къолайы болгъан адамды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 51.

2. Возможность / Амал, онг, мадар. *«Ийнарла айт!»,– деп, мени къысмагъыз, Айтыргъа жокъду къолайым, Мени сындырып, ызымдан кюлмегиз, Жаныгъызгъа къурман болайым.* «Малкъар халкъ жырла», 207. *Топуракъны къозлар къолайы чирикни кёплюгюне кёре болады.* «Естествознание», 7.

КЪОЛАЙ [2] *сыф. къ.* **иги I.** *Къурудан къуйрукъ къолай.* (Н а р т с ё з.) О *Бар эдиле анда къолай жашла.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 134. *Мыртазны малы кёп болса да, сыфаты къолай тюл эди.* «Шохлукъ», 52.

КЪОЛАЙЛАН *эт.* Улучшаться/ Игилен, иги, тап бол. *Ишибиз къолайлана башлагъанды.*

КЪОЛАЙЛАНДЫР *эт.* Улучшать *что* / Игилендир, иги, тап эт. *Ишни къолайландырдыла.*

КЪОЛАЙЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къолайландыр**/ Къолайландыр дегенден *этим ат.*

КЪОЛАЙЛАНЫУ *и.д. от* **къолайлан** / Къолайлан дегенден *этим ат.*

КЪОЛАЙЛЫ I *сыф.* **1.** Живущий в достатке, богатый, обеспеченный / Бай жашагъан, къолунда ырысхысы болгъан. *Юйюр къолайлы, культуралы болса да, революция кёллю тюйюл эди.* «Коммунизмге жол», 1969, №198. *Айшат Светлананы артыкъ къолайлы юйден чыкъмагъанын, алышындырыргъа башха кийими болмагъанын сезип, анга жаны ауруп башлады.*«Шуёхлукъ», № 14, 106.

2. *къ.* **иги I.** *Быйылны сегиз айында болум андан къолайлыды.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 204. *Хар затха да жашау, тирилик берген жазны къолайлы кюнлери жетдиле.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 75.

КЪОЛАЙЛЫ II *хал.сёзл.* Зажиточно, обеспеченно / Керегин, излегенин эркин табып. *Лизаны юй тизгини, юсю-башы да аны къолайлы жашагъанындан айтадыла.* «Шуёхлукъ», № 22, 112. *Зулкъарний жангы юйюрю бла терк окъуна къолайлы жашап башлады.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 24.

КЪОЛАЙЛЫКЪ *ат.* Зажиточность, обеспеченность / Байлыкъ,

элпеклик. *Къууанчлы жашау ызда къолайлыкъгъа жетебиз.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 133. *Ара мюлк ёсгени къадар, колхозну байлыгъы, колхозчуланы къолайлыкълары тохтаусуз кётюрюлюп турлукъдула.* «Шуёхлукъ», № 4, 115.

КЪОЛАЙСЫЗ I *сыф.* 1. Живущий в нужде, необеспеченный/ Жарлы жашагъан, къолунда ырысхысы болмагъан. *Жарлыла, къолайсызла, беллерине таякълларын салып, аякълларында тюклю чабырлары чачылып, бармакълары ачыла келедиле.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 109.

2. Плохой/ Тийиншлисича болмагъан, осал. *– Ай, аперимле,– деп, Камал биринчи ишлеринде окъуна аллай къолайсыз ишге жолугъуп къалгъанларына къыйналып, тенглерине къарайды.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 40. *Буфетлени мекямлары къолайсыздыла.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 143.

КЪОЛАЙСЫЗ II *хал. сёзл.* 1. Бедно, необеспеченно / Керегин, излегенин эркин тапмай. *Сафарлары болмагъанча къолайсыз жашагъандыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 37.

2. Плохо / Тийиншлисича болмай, осал. *Трактор паркга, урлукъ салгъан техникагъа ремонт этиу къолайсыз барады.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 221. *Профсоюз комитетни къолайсыз ишлегенини ахыр болуму ма алайды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 150.

КЪОЛАЙСЫЗЛЫКЪ *ат.* 1. Бедность, необеспеченность / Жарлылыкъ, къолда ырысхыны жокълугъу. *Къара туман басхан кибик таланы, Къолайсызлыкъ къучакълады аланы [къыз бла жашны].* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 89.

2. Скверность, неудовлетворительность, плохое состояние *чего* / Осаллыкъ. *Школ буфетледе хантны азлыгъы, къолайсызлыгъы танылады.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 231. *Фатийма Исламны саулугъуну къолайсызлыгъына эриди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 9.

КЪОЛАН *сыф.* 1. Пестрый, разноцветный / Тюрлю-тюрлю тюрсюнлю. *Къолан кюйюз. Къолан жаулукъ.* ❐ *Аны [Марзиятны] юсюнде къолан лаудан чепкени, башында кепислери бла зыр-зыр эте чачакълы мор кашемир жаулугъу аны ... бетине бир ариу жарашыпдыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 89.

2. Пегий, рябой, чубарый / Уллу неда кесини тюрсюнюнден башха тамгъалары болгъан (*жаныуарланы юсюнден*). *Къолан ат, жылкъыны кёргенлей, кишнеди.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 31. *Къатангы, орта бойлу къаракъаш къызчыкъ сары къолан бузоучукъну къоюнуна къысып чыкъды.* «Алчыла», 85.

3. *кёч. сёл.тил.* Полоумный / Акъылдан кем. *Ол адам къолан кёреме.*

4. Полосатый / Узун-узун ызлыкъ баргъан (*къумачны, кийимни юсюнден*). *Къолан тёшек. Къолан кёлек. Къолан шарф.*

КЪОЛАН-АЛА *сыф. къ.* **алакъолан.** *Шыша барып, Алийни билек къошуна тийгенлей, къалын мерекеп тёгюлюп, аны боюну бла тыш кёлегин къолан-ала этди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 34.

КЪОЛАНЛЫКЪ *ат.* Пестрота / Бир затны къолан болгъанлыгъы. *Къумачны къоланлыгъы.*

КЪОЛ-БЕТ *къаумл. ат. къ.* **беткъол.** *Ариубат сёзню андан ары созулурун сюймей, терк окъуна*

къол-бет жууп, отоугъа кирди. З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 44. *Азнаур улу Зулкъарней: андан ары даулашыр кючю къалмай, къол-бет жуугъан кибик этип, аш юйге кирди.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 46.

КЪОЛЖУУГЪУЧ *ат.* Рукомойник / Бет-къол жууар ючюн, ичине суу къуюлуп, бир жерге тагъылыучу адыр. *Лиза, къыз тенглерине къошулургъа къолжуугъучла къатындан кетди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 431.

КЪОЛЛА *эт. сёл.тил. къарач.* Присваивать *что*, прибирать *что* к рукам. Уучла, къолгъа эт. *Озгъан урушда жерибизни иги кесегин душман къоллагъан эди.*

КЪОЛЛАН *эт. сёл.тил. къарач. къ.* **хайырлан**. *Орфографияны жорукъларыбла къоллан.*

КЪОЛЛАНЫУ *и.д. от* **къоллан**/ Къоллан дегенден *этим ат. Китапла бла къолланыу.*

КЪОЛЛАТ *эт. понуд. от* **къолла** / Къолла дегенни *къатланыучу айырмасы. Ат бла къоллат.*

КЪОЛЛАТЫУ *и.д. от* **къоллат**/ Къоллат дегенден *этим ат. Биреуню бир зат бла къоллатыу.*

КЪОЛЛАУ *и.д. от* **къолла** / Къолла дегенден *этим ат. Биреуню ырысхысын къоллау.*

КЪОЛЛУКЪ *ат къарач.* Къол къап (*къ.* **къол** [1]). *Василий бла Аскер да башха ишчиле бла бирге, къалакъ, чёгюч, хота, къоллукъла дегенча кереклерин элтип, ящикге салып, бешкюнлюк ишни болумун кёргюзтген къанганы къатында тохтадыла.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 37. *Къоллукъла тикген цехни мастери Боташланы Фатийма кеси усталыгъына сегизеуленни юйретгенди.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 124.

2. Рукавица, используемая для обмывания мертвеца / Ёлюкню жууар ючюн хайырланылыучу, кисейден этилген къол къап.

КЪОЛСУЗ *сыф.* Безрукий / Къолу неда къоллары болмагъан. *Юйлерине барадыла бутсузла, къолсузла, тилсизле, сокъур болгъанла.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 80. *Келедиле къолсузла эм бутсузла, Сангыраула, тилсизле, сокъур болгъанла.* «Шуёхлукъ», № 10, 60.

КЪОЛТУКЪ *ат* **1.** Подмышка, пазуха / Имбаш бюгюлген жерни ич жаны. *Эрттен сайын, китапларын къолтугъуна алып, [Алим] тенглери бла орамда жарыкъ тюбешип, школгъа дерслерине жюрюгенди.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 141. *Рамазан къолтугъунда быстыр артмакъчыкъны полгъа салып, отоуну ичи къалай тап низамда жыйышдырылгъанына къарайды.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 15. *Каторгачыла, къанжал аякъланы къолтукъларына уруп, аш юйню аллында сюеледи.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарыш, 209.

2. Столько, сколько помещается под мышку / Къолтукъ тюпге сыйыннган чакълы бир. *[Жолоучу] андан сора бюшкери котурну тюбюнден бир къолтукъ заба салам жыртып, аны бла къабыр тёгерегин къыстырды.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 14. *Фатима бла анасы Жандет ауур къолтукъларыбла тюкенден келдиле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 7.

3. *В позиции определения:* подмышечный, внутренний / Къолтугъуна жуукъ жерде этилген, салыннган. *Сарыбий къолтукъ хур-*

жунуна узалып, иги кесек ахча чулгъамны Элбуздукъну къолуна салды. Этезланы О., Тарда, 109.

4. *кёч.* Поворот, изгиб / Бурулгъан жер, айланч жер. *Сууну къолтугъу. Жолну къолтугъу.*

5. *кёч.* Приношения, сверток / Саугъа, чёргем. *Къолтугъу къуруду. Къолтугъу игиди.*

◆ **Къолтукъ айыр** образовать початки (*о кукурузе*) / качанла эт (*нартюхню юсюнден*). *Жолну эки жанында къыйырлары кёрюнмеген зыгыт нартюх бахчала, жибек ийип, къолтукъ айырып башлагъандыла.* «Шуёхлукъ», № 6, 101. **Къолтукъ ойгъан** пройма / кийимде женгни тигер ючюн кесилген жер. *Костюмну къолтукъ ойгъаны тарыракъды.* **Къолтукъ таякъ** костыль/ баш жанында бла къол тутхан жеринде кёнделен орнатылгъан агъашчыкълары болгъан, бутлары (*неда буту*) болмагъан неда бутлары ауругъан адамла къолтукъларына тиреп, анга таянып атлаучу узун таякъ. **Къолтукъ тюп** *къ.* **къолтукъ 1.** *Будай тылы къолтукъ тюпде бишер.* (Нарт сёз.) О *Энди,– дегенди, [жаш къатынларына] – мен сизни хорлап баргъанча. экигизни эки къолтукъ тюбюме алып, ханнга бир барайым, не айтырыкъ эсе да.* «Къарачай халкъ таурухла», 43. *Солдатла уа Мусосну къолтукъ тюплеринден тутуп, сюйреп кетдиле.* Толгъурланы З., Айыуташ, 6.

КЪОЛТУКЪЛА *эт.* **1.** Взять, сунуть *что-л.* под мышку / Бир затны къолтукъ тюпге ал, къыс, сал. *Жашчыкъ китапларын къолтукълап кетди.*

2. Взять *кого-л.* под руку / Биреуню къолун къолтугъунга ал, къолтугъундан тут. *Студент кесини нёгерин къолтукълап келеди.*

КЪОЛТУКЪЛАН *эт. страд. от* **къолтукъла** / Къолтукъла дегенни *зорлаучу айырмасы. Китапла къолтукъландыла.*

КЪОЛТУКЪЛАНЫУ *и.д. от* **къолтукълан** / Къолтукълан дегенден *этим ат.*

КЪОЛТУКЪЛАТ *эт. понуд. от* **къолтукъла** / Къолтукъла дегенни *къатланыучу айырмасы. Быстыр чёргемни къолтукълат. Ауругъанны къолтукълат.*

КЪОЛТУКЪЛАТЫУ *и.д. от* **къолтукълат** / Къолтукълат дегенден *этим ат. Кесин биреуге къолтукълатыу.*

КЪОЛТУКЪЛАШ *эт.* Браться под руки / Бир бирни къолтугъундан тутуп бар. *Къолтукълашып абезехге баргъанланы ичинде Фердау бла Ануар да кёрюндюле.* Кацийланы Х., Мухаммат, 39. *Къызла да къолтукълашып, не тёзюп кюрешселе да, чыдаялмай, анда-мында жашла таба кёз жетдиредиле.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 57.

КЪОЛТУКЪЛАШДЫР *эт. понуд. от* **къолтукълаш** / Къолтукълаш дегенни *къатланыучу айырмасы. Устаз, жашчыкъ бла къызчыкъны къолтукълашдырып, абезехни тепсерге юйретеди.*

КЪОЛТУКЪЛАШДЫРЫУ *и.д. от* **къолтукълашдыр** / Къолтукълашдыр дегенден *этим ат.*

КЪОЛТУКЪЛАШЫУ *и.д. от* **къолтукълаш**/ Къолтукълаш дегенден *этим ат. Шуёхланы къолтукълашыулары.*

КЪОЛТУТ *сыф. сёл. тил.* Любящий здороваться со всеми за руку/ Ким бла да къол тутушуп саламлашыргъа сюйюучю.

КЪОН *эт.* **1.** Садиться (*о пти-*

цах, насекомых) / Учуп барып неда, секирип, бир жерде аякъ юсюнге тохта (*къанатлыланы, къурт-къумурсханы юсюнден*). *Эки булбул бир бутакъгъа къонмайдыла.* (Нарт сёз.) О *Бал чибинле хансдан хансха, гюлден гюлге къонадыла, бал жыядыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 130. // Опускаться, приземляться (*о летательных аппаратах*) / Кёкден жерге тигелеп тюш (*учуучу аппаратланы юсюнден*). *Дамаск шахарны башында бир тёгерек айланып, «Ил-18» бетон жолну юсюне жумушакъ къонду.* «Шуёхлукъ», № 41, 72. *Вертолёт кенг талада къонду.* «Коммунизмге жол», 1979, № 65.

2. Оседать (*о пыли, пепле и т.п.*)/ Бир затны юсюне тюш, жабыш (*букъуну, урходукну д.а.к. затны юсюнден*). *Солдат урушдан келеди юйюне, Аллында – туугъан жерини эллери, Жол букъусу къонгганды кийимине, Бетин кюйдюрдюле уруш желлери.* Отарланы К., Сайлама, I, 187. *Пионерни галстугуна къонадыла Уруш отну урходуклары.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 185.

3. Опускаться (*о тучах, тумане и т.п.*) / Энишге тюш, энишгеде тохта. *Булут келип, чеченли чырпа бёркча, Ингирликде къая жухха къонады.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 410. *Къалай сюеме жерни Къаяларын, ташларын, Туманла къонуп тургъан Акъ тауланы башларын.* «Шуёхлукъ», № 48, 54.

4. Садиться (*на машину, коня и т.п.*) / Мин, олтур. *Къаратор къашхагъа Алий бла Ханий минип, къалгъанла уа бирер атха къондула.* «Шуёхлукъ», № 3, 108. *[Огъурлу:] Ой сени огъесе, Къазий, машинагъа къоннганлыгъынга, биягъы жашлыгъынг кетмегенди юсюнгден.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 122.

5. Ночевать, переночевать *где-л.*/ Кече бир жерде къал. *Мараучудан сейир жан болмаз, сау кечелени юйюнде къонмаз.* «Малкъар халкъ жырла», 7. *Бир заманда таулада Байгъа малчы болуучу эдим, Бу жашаудан мен безип, дорбунлада къонуучу эдим.* Шахмырзаланы С., Назмула, 25. *Айланма сен бошбел болуп, Кече жукълап, кюндюз солуп, Осаллагъа нёгер болуп, Къайда усхар – анда къонуп.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 149.

6. Селиться, поселяться, располагаться (*где-л.*) / Бир жерде жашаргъа неда бир кесек турургъа орнал. *Суу боюнун тапсанг, башха жерде къонма.* (Нарт сёз.) О *Анасы терекге миннгенни Баласы бутакъгъа къонады, Анасы жоргъа болгъанны, Къызы жюрюшлю болады.* «Малкъар халкъ жырла», 181. *Сабийле биягъы бурууну башына къондула.* Къобанланы Д., Таулада тарууш, 277.

7. Накапливаться, заводиться / Маллы, насыплы д.а.к. бол. *Малны сюймегеннге мал къонмаз.* (Нарт сёз.) О *Ол насып къонар адам тюйюлдю.* «Коммунизмге жол», 1979, № 163.

КЪОНАКЪ *ат* **1.** Гость (*тот, кто навещает кого-л.*) / Биреуню кёрюр ючюн неда бир башха иш бла аны юйюне баргъан адам. *Эрттен къонакъ къонакъ болмаз, эрттен жаун узакъ бармаз.* (Нарт сёз.) О *Къонакъланы экиси, тёрге ётмей, бир жерде шош чёкдюле.* Толгъурланы З., Эрирей, 25. *Ыстауатда къызла бла Надбий къонакъны тёгерегин алып тургъанларын кёрюп, Анзор къатларына келди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 181.

2. Гость (*лицо, приглашенное куда-л.*) / Бир тюрлю жыйылыугъа, эришиулеге д.а.к. башха затха чакъырылгъан неда алагъа къатышыргъа эркинлик берилген адам. *Башха жылладача, быйыл да биз-*

ни республикагъа къонакъгъа москвачы окъуучула келгендиле. «Коммунизмге жол», 1978, № 128. *Президиумну тёрюнде къарнаш Малкъардан келген къонакъла орун аладыла.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 66.

3. *В позиции определения:* гостевой / Къонакъла ючюн хазыр этилген. *Къонакъла къонакъ къанганы ортагъа алгъандыла.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 4.

■ **Къонакъ бол** гостить / къонакъ формалы сыйланып, хурмет этилип бир ауукъ заманны тур. *Жыйырма бла тогъузунчу кюнню ингиринде жолоучула Хыйсар ханны арбазына жетдиле, къонакъ болдула.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 21. **Къонакъ отоу** гостиная / юйню ичинде къонакъла сыйланыучу эм жукълаучу отоу. *Къарындашла къонакъ отоуда жатаргъа ыразы болуп, хар ким жукъларгъа кетдиле.* (Фольк.) □ *Ферманы малчылары жашагъан юй къонакъ отоуча жарашдырылгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 54. **Къонакъ эт** оказывать гостеприимство, угощать/ къонакъ юйде къалыргъа, турургъа къой, сыйла, хурмет эт. *Озуп кетме жолоучу... Тёрде жеринг хазырды, Къонакъ этип алырма, Туз-гыржынны къызгъанмам, Кёмюк айран салырма.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 30. *[Солтан Зекеге:] Мени жангы жуукъларым къалай къонакъ этиучюлерин кёрюрсе.* Боташланы И., Пьесала, 158. *Зауурбек а алайда окъуна ууаныкны элтип, къыйырда сюелип тургъан, ол кече кеси къонакъ этген жашха берди.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 18. **Къонакъ юй** гостиница / келгенле къала турур ючюн деп ишленнген, бир неда андан кёп отоуу болгъан юй. *Къойшауур тауну тюбюне жетип, биз къонакъ юйде тохтадыкъ.* «Шуёхлукъ», № 69, 114. *Элни ортасында эки этажлы къонакъ юй эм халкъны жумушларын жалчытхан комбинатны юйю кёрюнедиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 172.

◆ **Къонакъ алыу** прием (*напр. в посольстве*) / биреуню неда бир затны намысыны официал халда чакъырылгъан адамланы жыйылыулары. *Къонакъ алыуда Россейни тыш къыралла бла ишлерини министри эм Италияны тыш къыралла бла ишлерини министри болгъандыла.* «Заман», 1992, № 152.

КЪОНАКЪБАЙ *ат.* Хозяин дома, куда пришел гость / Биреуню къонакъгъа алгъан юйню иеси. *Къонакъбай сормай, къонакъ жумушун айтмаз.* (Нарт сёз.) О *Солманбий черкесча уста эди, къонакъбайлары бла къурмач чартлагъанча жаншайды.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 14. *Къонакъбай аланы [къонакъланы] ашыкъгъанларын билип, хазыр баста бла къуйрукъ къуууруп алларына салгъанды.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 184.

КЪОНАКЪБАЙЛЫКЪ *ат.* Гостеприимство/ Къонакъ алыргъа, аны сыйларгъа сюймеклик. *Мажитни чомарт къонакъбайлыгъын эшитгенле аны юйюне, бир бирлерине хапарын айта, алай барадыла.* Зокаланы З., Солуу кюн, 10. *[Къыямыт Биймырзагъа:] Не эте турадыла къонакъла, иги тынчайдыламы, Апанас манга не айтады, мени къонакъбайлыгъымы жаратамыды?* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 25.

КЪОНАКЪЛА *эт. сёл. тил.* Гостить у *кого* / Къонакъда бол. *Студент жаш эки кюнден бери атасыны эгечинде къонакълайды.*

КЪОНАКЪЛАУ *и.д. от* **къонакъла** / Къонакъла дегенден *этим ат. Тенглеринде къонакълау.*

КЪОНАКЪЛЫКЪ *ат.* Положение гостя / Къонакъны болуму. *Къонакълыкъда ёрге туруп кийинме.* (Нарт сёз.) О *Къонакъ къонакълыкъда кёп турса, къамичисин урлатыр.* (Нарт сёз.) О *Бизни элде къонакълыкъны, къонакъбайлыкъны юсюнден бир хапар жюрюйдю.* Батчаланы М., Элчилерим, 55.

КЪОНАКЪ-ТЮШЮН *къауум ат.* Гости и все пришлые, чужие/ Къонакъла эм ары келген адамла барысы да. *Къонакъ-тюшюн да чыкъгъандан сора хан: «Жашым, бир атланайыкъ, атлагъа да бир жер сал»,– деди.* «Къарачай халкъ таурухла», 90.

КЪОНДУР *эт. понуд. от* **къон**/ Къон дегенни *къатланыучу айырмасы. Ач келгенни тойдургъан, кеч келгенни къондургъан.* (Нарт сёз.) О *Алай эсге тюшюрдюм, Мен ол кюнню: – Ким къондурду,– дедим,– Акъ тюк башынга.* Зумакъуллаы Т., Чырахтан, 118. *Элни тюз ортасында, мийик столбаны тёппесинде кючлю радиоприёмникни къондургъандыла.* Лайпанланы С., Гургумлу, 15.

КЪОНДУРТ *эт. понуд. от* **къондур** / Къондур дегенни *къатланыучу айырмасы. Ашны юсюне кир къондуртмазгъа.* ❐ *Ол замандагъы акъылманла Есенинни ишине кир къондуртмауну къолгъа аладыла.* «Коммунизмге жол», 1975, № 198.

КЪОНДУРТУУ *и.д. от* **къондурт**/ Къондурт дегенден *этим ат. Самолётну къондуртуу. Кёгюрчюню къондуртуу. Башына акъ къондуртуу.*

КЪОНДУРУЛ *эт. страд. от* **къондур** / Къондур дегенни *зорлаучу айырмасы. Самолёт заманында къондурулгъанды.*

КЪОНДУРУЛУУ *и.д. от* **къондурул** / Къондурул дегенден *этим ат. Вертолётну къондурулууу.*

КЪОНДУРУУ *и.д. от* **къондур** / Къондур дегенден *этим ат. Совет Союз Венераны биринчи жалгъан спутнигин къурагъанды эм аны къонуучу аппаратын Венера планетагъа шош къондурууну жалчытханды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 227.

КЪОНКЪА *ат къарач.* **1.** *къ.* **жалкъа**. *Атны къонкъасы.*

2. *анат.* Жировая прослойка между сердцем и лёгким / Жюрек бла ёпкени арасындагъы жау къат. *[Прустопну] жагъасы къысып, жау къонкъасы, жастыкъча, аллына тургъанды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 188.

КЪОНКЪУЛДЕ *ат ц.диал. къ.* **айланма**, суу айланма (*къ.***суу**). *[Басхан] кесин урса гытылагъа, Къаяла жылатады, Къонкъулделеден хор къурап, Узун жыр жырлатады.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 147.

КЪОНУУ *и.д. от* **къон** / Къон дегенден *этим ат. Къанатлыны терекге къонууу. Жангы совет космос станцияны Венерагъа къонууу. Мебельни юсюне букъуну къонууу.*

КЪОНУШ [1] *эт. взаимн.-совм. от* **къон** / Къон дегенни *араш айырмасы. Самолётла аэропортха къыстау къонушадыла.*

КЪОНУШ [2] *ат* **1.** Насест; гнездо / Къанатлыны кече къонуучу жери, уясы. *Къаргъаланы къонушлары къолдады.* (Нарт сёз.) О *Тюрлю-тюрлю къанатлыла кече къонушха уча, Ызларындан къуш къуугъанча, Къанат къагъа да къача.* Отарланы С., Жансарай, 58. *Къаргъала къонган къонушла-*

ны буз сюммекле бийлегендиле. К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 62.

2. Стоянка, стан, расположение / Адамла болжаллы халда жашаргъа деп тохтагъан жер. *Эки батыр жорта, чаба кетдиле, Ат солутур бир къонушха жетдиле.* «Нартла», 67. *Ала [кийик балала] уллу болсала, ол заманда адам къонушланы къатларында отлап тебирейдиле.* «Естествознание», 75.

3. Приют, ночлег / Кече къалыр жер. *Альпинист, турист къонушла чюйлейбиз, Хар жерингде гетен чатырла къуруп.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жырлары, 51.

КЪОНШУ I *ат* **1.** Сосед / Биреуню къатында жашагъан адам. *Къоншугъа харам болсанг, къоншулукъ ашамазса.* (Н а р т с ё з.) О *Къоншубузда къарт къатынны, Гошаны, Таныгъанча, таныдым, уруш, сени.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 304. *Къоншу, жуукъ да бир бирге не заманда да болуша келгендиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 142.

2. *В позиции определения:* соседний **а)** расположенный по соседству/ жуукъда орналгъан. *Эфенди, Османдан ыразылыкъ сурай, къоншу юйге келди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 53. *Къоншу сюрюулени малчылары, бир жерге жыйылып, ушакъ этедиле.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 17; **б)** живущий по соседству/ къоншуда жашагъан. *Ингир ала къоншу жашчыкъ письмо алып кирди.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 18.

КЪОНШУ II *орун.сёзл.* По соседству / Бир жерде, бир бирге жуукъда. *Колхоз къуралгъанда уа, бизни аталарыбыз юйлени къоншу ишлетгендиле.* «Шуёхлукъ», № 27, 11.

КЪОНШУЛАШ *эт. сёл. тил.* Жить по соседству / Къоншу болуп жаша. *Къарындашла къоншулашхандыла.*

КЪОНШУЛАШЫУ *и.д. от* **къоншулаш** / Къоншулаш дегенден *этим ат. Шуёху бла къоншулашыу.*

КЪОНШУЛУКЪ *ат* **1.** Соседство/ Жашагъан юйю бла неда орналгъан жери бла биреуге, бир затха жуукъулукъ. *Къарт ата! Сен чыран таугъа миннгенсе, Жугъутурча, чынгылгъа илиннгенсе, Къоншулукъгъа сайладынг кийиклени, Мекям этдинг къуш къонмаз бийиклени.* О т а р л а н ы С., Жансарай, 41.

КЪОНШУЛУКЪ [2] *ат.* Угощение для соседа (*доля от добычи на охоте или подношение соседям ритуальной еды какого-л. торжества*)/ Сыйлау формада къоншугъа бир затдан (*сёз ючюн ёлтюрюлген кийикден, союлгъан малдан д.а.к*) чыгъарылгъан юлюш. *Къоншулары-быз сойгъан къойларыны этинден бизге къоншулукъ келтирдиле.*

КЪОНГУР *сыф.* Бурый (*о масти*) / Къызгъылдым-мор. *Къонгур мыйыкълы, къой кёзлю, Ётюрюксюз, кеси таман бир сёзлю – Ёрюзмек дегенинг нарт ёзденди, Ол кёп къыйынлыкълагъа тёзгенди.* «Нартла», 23. *Къонгур ийнек, гылжа мюйюзлерине махтанганча, башын бийик кётюрюп, арбазгъа кирди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 66.

КЪОНГУРАУ *ат къарач.* I. *къ.* **къонгуроу 1.** *Жаланбаш дорданлы жашчыкъ, гитче жез къонгурауучукъну ёрге тутуп, къарыуун аямай силкди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 5. *Эшикни къонгурауну зынгырдагъанын эшитип, Айшат, тыкъ санларын кётюралмай, томала-томала, эшик*

ачды. К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 109.

2. *къ.* **къонгуроу 2.** *Ефим, къонгурау къагъылгъанлай, классдан чыкъды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 26.

3. *къ.* **къонгуроу 3.** *Килисаны къонгураулары адамланы чакъырып башладыла.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 127.

КЪОНГУРЖАЯКЪ *сыф. сёл. тил.* Бурощекий / Жаякълары къонгур болгъан. *Кими къара лобанчыкъ, кими къонгуржаякъчыкъ [бузоула].* «Жюрек жырлайды», 136.

КЪОНГУРЛАН *эт.* Становиться бурым / Къонгур бол. *[Жаш], иссиден къонгурланнган эринлерин жалай, айтды.* «Шуёхлукъ», № 83, 52.

КЪОНГУРЛАНЫУ *и.д. от* **къонгурлан** / Къонгурлан дегенден *этим ат.*

КЪОНГУРМЫЙЫКЪ *сыф.* Рыжеусый / Мыйыкълары къонгур болгъан. *Жууаш кёзлю, сабыр сёзлю къонгурмыйыкъ Къарабаш элде огъурлу адамладан бириди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 166.

КЪОНГУРОУ *ат* **1.** Звонок; колокольчик (*прибор*) / Тарууш этдирир ючюн *хайырланылыучу* металлдан ишленнген адыр. *Ол [Азамат] къайдан эсе да къонгуроула табып келип, аланы атланы боюнларына тагъып заводха, келин алыргъа келгенча, келиучю эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 164.

2. Звонок (*сигнал*) / Къаллай да болсун бир адыр бла этилген зынгырдагъан тарууш. *Бир кесекден вагончукъну келгенин билдирген къонгуроу зынгырдады.* «Коммунизмге жол», 1981, № 118.

3. Колокол / Металлдан (*багъырдан неда аны эритмесинден*) ичи къоюн болуп ишленип, ичинде эки жанына да тийип зынгырдатырча тагъылгъан тили болгъан адыр. *Бир заманда данг-дунг этдире, уллу багъыр къонгуроуну килисаны башындан энишге салындырдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 430.

КЪОНГУРЧАН *сыф. аз жюр.* Буроватый / Къонгурурракъ. – *Бек ахшы,– деди детдомну заведующиси Александра Ивановна, узун санлы, киши маталлы, толу бетли, къонгурчан къатын.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 416.

КЪОП *эт.* **1.** Вставать, принимать стоячее положение / Олтургъан неда жатхан жерингден ёрге сюел, тур. *Эллен, къобуп барып, мюйюшде сюелген уллу кюзгюню аллында чёкдю.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 137. *Эшик аллын сакълап тургъан табакъбет Къурман элгенип къопду.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 90. *Сафар не айтыргъа билмей, ёрге къопду, баш энишге къарап, хыйсабын ангылатыргъа дыгалас этди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 91.

2. Вставать (*напр. рано, в семь часов*) / Уянып, тёшекден тур. *Масхут бюгюн башха кюнледен эсе эртте къопду.* «Шуёхлукъ», № 72, 54. *[Мазан:] Борис, мен сагъат алтыда къобаргъа керекме. Уятырмыса?* «Коммунизмге жол», 1983, № 176.

3. *кёч.* Восставать, подниматься на борьбу / Биреуге неда бир затха къажау кюрешир ючюн къозгъал. *[Андрей:] Халкъ саулай къопса, аны хорлар кюч жокъду.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 88. *Къара, сары миллет къопсун, Зорлукъ кючге къажау турсун, Билим бла жашау къурсун, Шашханланы тюзге бурсун.* «Шуёхлукъ», № 1, 110. *Биз къаныбызны Алабыз, жаудан. Къопхан-*

ды халкъыбыз Урушха саудан. «Жилтинле», 77.

4. Отслаиваться, облезать, лупиться; отклеиваться, отставать *от чего*/ Жабышып, бегип тургъан жерден айырыл. *Къала аны арт жанында сюелген къаяладан къопхан уллу ташха ушайды.* Толгъурланы З., Эрирей, 133. *[Жамалчыкъны] онг аягъында ботинкасыны олтаны къобуп, беш-алты къаты этилген шынтагы баучукъ бла байланыпды.* Къулийланы Х., Эгизле, 40. *Тамырлары бла къопхан терекле шоссени жапхандыла.* «Коммунизмге жол».

5. Бушевать, разбушеваться (*о реке, море, ветре и т.п.*) / Къаты ур (*желни юсюнден*), тёгерекни бузарча къутур (*сууну, тенгизни юсюнден*). *Къопхан сууну аллындан жанла.* (Нарт сёз.) О *Хиросима, кюйюп, учхун болгъанча, Тенгиз, къобуп, дунияны алгъанча, Энди уруш болса, алай боллугъу Сингдиреди жюреклеге къуугъун.* Байрамкъуллланы Х., Юйге игилик, 24.

КЪОПЕЛЕН *эт. ц.диал.* Дуться, обижаться, сердиться *на кого* / Биреуге кесинги кёпдюр, ачыулан, тыш кёрюмюнг бла кесинги ыразы болмагъанынгы билдир. *Ол нек эсе да манга къопеленип турады.*

КЪОПЕЛЕНДИР *эт. понуд. от* **къопелен** / Къопелен дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз кесин керексизге къопелендирип айланады.*

КЪОПЕЛЕНДИРИУ *и.д. от* **къопелендир** / Къопелендир дегенден *этим ат. Кесин къопелендириу.*

КЪОПЕЛЕНИУ *и.д. от* **къопелен** / Къопелен дегенден *этим ат. Биреуге къопелениу.*

КЪОПЕЛЕНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **къопелен** / Къопелен дегенни *араш айырмасы. Ала бизге керексизге къопеленишедиле.*

КЪОПЕЛЕНИШИУ *и.д. от* **къопелениш** / Къопелениш дегенден *этим ат. Бир бирге къопеленишиу.*

◆ **КЪОР: Къор бол (къат)** отдавать душу за *кого-что*, жертвовать собой ради *кого* / биреу неда бир зат ючюн жан бер. *[Пазий:] Оу, къор болайым, бу сууукъда, аламатда, Мазан, не кеч жолоучу болгъанса,– деп, асыры къууаннгандан кёзлери жыламукъладан толуп, [жашын] къучакълайды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 120. *Эки байрам биргелей – Бюгюн байрам кюнюбюз, Къор болсун ма бюгюннге Жашагъан ёмюрюбюз.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 139. *Ол [гелля] асыры татлы, къор къатыу сёзлени айтмагъанды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 50.

КЪОРА *эт.* **1.** Исчезать, убираться, уходить / Кёз туурадан кет, жокъ бол. *Азыкъчы, къызлагъа ашатып бошап, алайдан башха жыйынлагъа къорагъанлай, мычымай ... Иммаутдин да дырынла таба таянды.* Лайпанланы С., Гургумлу, 100. *[Киши маллагъа:] Кетигиз, къорагъыз, къайтып бу арбазгъа аягъыгъызны басдырмагъыз!– дегенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 219.

2. Уменьшаться, убавляться (*о деньгах, скоте и т.п.*) / Аз бол, кем бол. *Ол халда [колхозчула] бары да бирден къолгъа алып, къадалып кюрешгенлерини хайырындан, мал башны къорагъаны азайгъанды.* Кацийланы Х., Тамата, 64. *Ёрюзмек кертиси да беккъол эди, сюрюуден бир жюмел токълу къораса, юйю оюлгъанча, къаралып, жыйырылып айланыр эди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

3. Расходоваться, тратиться / Бир затха жоюл (*ахчаны, ырысхыны д.а.к. затны юсюнден*). *Ах-*

чабыздан жюз сому къорагъанды. Бу суратны этер ючюн мени сау ыйыгъым къорагъанды.

4. *кёч. къ.* **ёл 1.** *Зауурдан да жигитле къорадыла... Гелеу сыртда къабырларын къаздыла.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

КЪОРАНЧ *ат* **1.** Расход / Бир зат ючюн къоратылгъан ахча, ырысхы д.а.к. зат. *Къалай насыпды продукцияны кеси багъасын учузландырып, кёп къоранчланы кем этиу.* «Шуёхлукъ», № 45, 109. *Совхозну сабанчылары келтирген файда малчыла этген артыкъ къоранчланы жабып къойгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 162.

2. Потери, убыток, убыль / Адамладан, малладан ёлгени. *Аз къоранч бла батальон кесини борчун толтуру.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 20. *Парижли коммунарланы къоранчлары уллу эм къадарлары бушуулу болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 114.

■ **Къоранч бол** *къ.* **ёл 4.** *Сюрюуден жаланда бир мал къоранч болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 95. **Къоранч эт** *къ.* **къорат 4.** *[Жалчы:] Ючюнчю кюнюмю хакъын сабийлериме къоранч этеме.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 228. *Бу къаты суукъ къышда малчыла малларын къоранч этмез ючюн битеу кючлерин салып кюрешедиле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 41.

КЪОРАТ *эт.* **1.** Убирать, уносить, удалять *кого, что* / Кимни, нени болса да бир жерден кетер, бир жары элт. *Мурат жюжеклени барын четеннге жыйып, аш берирге баугъа къоратды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 6.

2. Уменьшать, убавлять (*о величине, количестве, силе и т.п.*) / Азайт, кем эт. *Тюнене ингирде, бюгюн эрттен бла радио берген хапарны кими къошуп, кими къоратып, бир бири ауузундан алып хапарлайдыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 67.

3. Выводить, уводить, заставлять удалиться / Зор бла, кюч бла алып кет, кетер, жокъ эт. *Мен жукъ къабып чыкъгъынчы, бир харам бёрю къойчукълагъа тюзелди да, бир бири ызындан кечеден кечеге юч къойну къоратды.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 77.

4. Расходовать, тратить *что* / Бир зат ючюн ахча, ырысхы д.а.к. башха зат жой. *Къурулушчула къурулуш материалланы аяулу къоратыр, ишчи заманны тап хайырланыр ючюн кюрешедиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 152. *Диссертациягъа ол [Бычков] кёп заманын эм къыйынын къоратханды.* «Шуёхлукъ», № 28, 20.

5. Изживать, ликвидировать *что*/ Жой, къурут, болдурма. *Алай болсада бу бузукълу, жарамагъан адетле бла хар ким да таймаздан кюрешип, терк къоратыргъа борчлу болгъаны ачыкъланды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 105. *Мюлк эм культура къурулушда тюбеген кемликлени къоратыр жанындан къадалып кюреширге тыйыншлыды.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 80.

6. Свергать, низлагать / Кюч бла тайдыр, оноудан кетер. *Патчахны къоратыргъа. Бир тюрлю къырал къурулушну къоратыргъа. Правительствону къоратыргъа.*

7. Сбывать, продавать *что* / Сат, сатып кетер. *Эски машинабызны къоратып, жангы машина алдыкъ.*

8. Делать, выполнять *что* / Бир затны эт, тамамла. *Ишибизни асламысын къоратдыкъ.*

9. Проходить, покрывать (*какое-л. расстояние*) / Азайт, бар, ёт (*жолну*). *Кюн ортагъа жолубузну жарымын къоратдыкъ.* ❐ *Машиначыкъ километрлени кючден бутдан къората барады.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 55. *«Волга» иги кесек жол къоратханды, алай*

мен а алыкъын къызны бетин кёралмагъанма. Толгъурланы З., Айыуташ, 53.

10. Вычитать *что из чего*, отнимать *что от чего* / Бир сандан бир санны ал, кетер. *Алтыдан ючню къоратсанг, юч къалады.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 135.

11. *кёч. къ.* **ёлтюр**. *Не кючню да салып, аны [Зауурну] къоратмай, Бир кюнню сизге солургъа жарамаз.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. *Тейри къоратсын сиз къызбай бийлени.* (Фольк.)

КЪОРАТДЫР *эт. понуд. от* **къорат** / Къорат дегенни *къатланыучу айырмасы. Паспортланы ауушдургъанда адамланы терк ашырып барыу алагъа иш кюнлерин кем къоратдырлыкъды.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 113. *Детальланы бензин бла жууу, багъалы отлукъну къоратдыргъандан сора да, ишни хайырлылыгъын кётюрюрге онг бермейди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 180.

КЪОРАТЫЛ *эт. страд. от* **къорат** / Къорат дегенни *зорлаучу айырмасы. Ол ферманы ишлер ючюн саулай да миллион сомдан аслам ахча къоратылгъанды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 45. *Битмеген къурулушла да тургъанлай, жангыларын башлау а уллу заран келтирликди: ырысхы-техника ресурсла зырафына кёп къоратыллыкъдыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 91. *Сары чыпчыкъла не къадар кёп болсала, терек бахчаланы эм тахталаны заранчылары ол къадар кёп къоратыллыкъдыла.* «Естествознание», 60.

КЪОРАТЫЛЫУ *и.д. от* **къоратыл** / Къоратыл дегенден *этим ат. Ырысхыны къоратылыуу. Заманны зырафына къоратылыуу.* ❐ *Алай бла жауну жетишимли болууу белокланы керексиз къоратылыуларын тыяды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 186.

КЪОРАТЫУ *и.д. от* **къорат** / Къорат дегенден *этим ат. Эски адетлени къоратыу. Жолну жартысын хапар айта барып къоратыу. Мал ашланы аяулу къоратыу.* ❐ *Тергеуде къошуу, къоратыу, керелеу, юлешиу деген терминле хайырланыладыла.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 135.

КЪОРАУ *и.д. от* **къора** / Къора дегенден *этим ат. Адам арып тургъанлай аракъы ичсе, ол адамны чархында кюнню узагъына жыйылгъан затланы айырылып тышына къорауларына заран болады.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 74. *Къанны кёп къорауу уа ёлюмге келтирирге боллукъду.* «Естествознание», 119.

КЪОРГЪАЗИН *ат астр.* Солнцестояние / Кюн ортада Кюнню кёзкёргенден (горизонтдан) ёргелигини бек бийик (*жайда*) неда бек алаша (*къышда*) кезиую. *Жыл къоргъазиннге айланнганлы, кюн жылына башлагъанды.* Къобанланы Д., Таулада тарыш, 141. *Къоргъазиннге жуукълашып жыл, Кюн бетден эрийдиле къарла, Къар суучукъла шууулдашып, Къулакъгъа терк саркъадыла.* «Жилтинле», 212.

КЪОРГЪАШИН *ат* **1.** Свинец / Акъсыл кёк тюрсюню болгъан, терк эриучю ауур жумушакъ металл. *Къумурсха кеси тенгли къоргъашинни кётюрюр.* (Нарт сёз.) О *Оруслу жашчыкъны тапханлай, юйдегиси къайда эсе да сау болгъанына къууанып, Ибрагим Текели шахарда къоргъашин чыкъгъан рудникде ишлерге тохташды.* Къулийланы Х., Эгизле, 41. *Башхала [геологла] кими кёмюр, кими темир, багъыр, къоргъашин табып*

къуандыла. Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 33.

2. *В позиции определения:* свинцовый / Къоргъашинден ишленнген. *Къоргъашин кастет. Къоргъашин окъ. // Къоргъашин чыгъыучу. Къоргъашин завод.*

■ **Къоргъашин бетли** свинцовый, цвета свинца / тюрсюню къоргъашиннге ушагъан. *Тал терекле къоргъашин бетли жумушакъ кишиуларын чыгъарып башлагъандыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 110. *Алашатын жюзген къоргъашин бетли булутла бирбирде суукъ жангурну бюркедиле.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 117.

КЪОРКЪ *эт.* 1. Бояться, трусить, пугаться, страшиться *кого-чего* / бир къыйынлыкъ, палах тюшеди деп, гузабагъа къал, элген, абызыра. *Жарадан къоркъгъан сермешиуге кирмез.* (Н а р т с ё з.) О *Бир адам жол жанындан чыгъып, ала таба айланнганда, Асият къоркъуп, Махмутну билегине жабышды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 131. *Тебердини узун жолунда машина тарлагъа кире, айланчлагъа бурула барады, шофёрунг – базгъан адамынг болса да, тюбюнде суу шоркъаланы, кёмеуюллени кёрсенг, къоркъарынг келеди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 6. // Тревожиться, беспокоиться, опасаться *чего-л.*/ Къайгъы эт, жарсы, къайгъыр. *Туумаз деп къоркъма, тууса, аман тууар деп къоркъ.* (Н а р т с ё з.)

2. Портиться от *чего-л.* / Бир затдан бузул. *Сюрюлмеген жерле эрозиядан хазна къоркъмайдыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 209.

КЪОРКЪАКЪ *сыф.* Трусливый, боязливый, трус / Терк къоркъуучу, батырлыгъы болмагъан, хомух. *Итни къоркъагъы юрюучю болур.* (Н а р т с ё з.) О *Чууакъ кёкде къанатлыла чююлдейдиле, жерде уа къоркъакъ гургунла жолдан ары-бери къачадыла.* «Шуёхлукъ», № 39, 38. *Эртте-эртте бир къоркъакъ киши болгъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 109.

КЪОРКЪАКЪЛАН *эт. сёл. тил. къ.* **къоркъ.**

КЪОРКЪАКЪЛАНЫУ *и.д. от* **къоркъакълан** / Къоркъакълан дегенден *этим ат.*

КЪОРКЪАКЪЛЫКЪ *ат.* Трусость, трусливость, боязливость / Къоркъакъ болмакълыкъ, къоркъакъ хал. *Батырлыкъ жютюдю, къамача, Къоркъакълыкъ гумухду, салтача.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 37. *Аманлыгъынг, игилигинг, Къоркъакълыгъынг, жигитлигинг, Ишинг, сёзюнг, къояр ызынг, Бир зат да кетмез бо̇ш озуп.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 346.

КЪОРКЪУН *эт.* Подморозиться, быть слегка подмороженным, быть прихваченным морозом / Бир кесек юшюрге тарт. *[Картофла] къоркъунмай, чиримей тургъан уруланы тёгереклеринде колхозчуланы бетлери жарыпды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 94. *– Улан, къоркъуннган этген болурла,– деп, Хажи-Осман эшикден къар алып келип, аны бла Мазанны эки аягъын ахшы ышыды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 40.

КЪОРКЪУНДУР *эт.* Подморозить, прихватить морозом / Бир кесек юшюрге тартдыр (*сёз ючюн картофну, бурунну д.а.к. затны*). *Картофну, суукъда къоюп, къоркъундургъанбыз.*

КЪОРКЪУНДУРУУ *и.д. от* **къоркъундур** / Къоркъундур дегенден *этим ат.*

КЪОРКЪУНЧ *ат аз жюр. къ.*

къоркъуу II. *Душманны башына къоркъунч тюшдю.*

КЪОРКЪУНЧЛУ I *сыф. къ.* **къоркъуулу I.** *Къоркъунчлу боран, кёз ачдырмай, бузлатып къысады.* «Нартла», 181. *Къоркъунчлу къара тубан, Къуршалап тургъан кёкню, Урду да темир табан Жерге жарыгъын тёкдю.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 48.

КЪОРКЪУНЧЛУ II *хал.сёзл. къ.* **къоркъуулу II.** *[Мурадинни] бети къызарады, кёзлери бир тюрлю къоркъунчлу жанадыла, ...безгеги тутхан адамча, буту-саны къалтырап башлайды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 124. *Бугъа жетип маштакъ Гемуданы мюйюзю бла къоркъунчлу сермеп тебирегенде, Гемуда табаны бла аны ол къадар кючлю ургъанында, туягъы бугъаны мыйысына дери кирди.* «Нартла», 175. *Аллыбызда чегет къоркъунчлу къаралады.* Сылпагъарланы К., Кёмеюл, 68.

КЪОРКЪУНЧЛУКЪ *ат къ.* **Къоркъуу II.** *Нанының таугъа чыгъып кетгени Сарыбийни жюрегине уллу къоркъунчлукъ салгъанды.* Этезланы О., 230. *Къоркъунчлукъну эслеп, Азнор, Мариядан къагъытны алып, кёз жумгъунчу жутду да къойду.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 32.

КЪОРКЪУНЧСУЗ *сыф. аз жюр. къ.* **къоркъуусуз.** *[Хажирет] кече таша, къоркъунчсуз жер сайлап, алайда жукълайды.* Зокаланы З., Солуу кюн, 73. *Къоркъунчсуз жерге къутулгъандан сора [Халид] къарыусуз болуп ауду.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 81.

КЪОРКЪУТ I *эт.* Пугать, страшить *кого чем*, угрожать *кому чем*/ Бир затдан къоркъурча эт. *Окъсуз ушкок экеуленни къоркъутур.* (Нарт сёз.) О *Гюнахсыз жаныуарланы къоркъутургъа сюймей, къая ыранда ёсген чырпыланы арасында, багъыр гёгенни да зынгырдамасын деп, тобукъларына салып, Ибрахим, ташха къысылып, къымылдамай, шыкъыртсыз олтурады.* Къобанланы Д., Тауладатарууш, 18. *Пенсиягъа чыкъгъан ингилизлилени бек къоркъутхан жангызлыкъды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 176.

2. *къ.* **къоркъундур.** *Жайны къургъакълыгъы, кюз артыны уа жаунлу, шулпулу, сууугъуракъ болгъаны, сабанчыланы къоркъутмагъанды эмда жунчутмагъанды.* «Коммунизмге жол», 1975, № 112. *Белгилисича, тышындан гардош кечирек келгени себепли, аны бир къауумун суукъ къоркъутханды.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 129.

КЪОРКЪУТДУР *эт. понуд. от* **къоркъут** / Къоркъут дегенни *къатланыучу айырмасы. Сабийлени къоркъутдур. Картофланы къоркъутдур.*

КЪОРКЪУТДУРУУ *и.д. от* **къоркъутдур** / Къоркъутдур дегенден *этим ат. Тиширыуланы къоркъутдуруу. Къапланны къоркъутдуруу.*

КЪОРКЪУТУЛ *эт. страд. от* **къоркъут** / Къоркъут дегенни *зорлаучу айырмасы. Аманлыкъчыла къоркъутулгъандыла.*

КЪОРКЪУТУЛУУ *и.д. от* **къоркъутул**/ Къоркъутул дегенден *этим ат.*

КЪОРКЪУТУУ *и.д. от* **къоркъут** / Къоркъут дегенден *этим ат. Аны [Алакъайны] къоркъутуучула «Акъкъаш! Акъкъаш!»– дедиле, Алай басынчакъларгъа Устаздан элгендиле.* Отарланы С., Назмула, 22. *Сабийлени сю-*

рючю, къоркъутуучу Тожушдан Борис да къоркъа эди. Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 23.

КЪОРКЪУТУШ *эт. взаимн.-совм. от* **къоркъут** / Къоркъут дегенни *араш айырмасы. Бир бирни къоркъутуш.*

КЪОРКЪУТУШУУ *и.д. от* **къоркъутуш** / Къоркъутуш дегенден *этим ат. Биреуню къоркъутушуу.*

КЪОРКЪУУ I *и.д. от* **къоркъ** / Къоркъ дегенден *этим ат. Къарангыдан къоркъуу. Итден къоркъуу.* ❐ *Ал кезиуде тюбеген къыйынлыкъдан къоркъуу энди жумушай башлагъанды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 80.

КЪОРКЪУУ II *ат.* Страх, боязнь; тревога, беспокойство, опасение / Тынчлыкъсызлыкъ, элгенмеклик, гузабалыкъ. *Хасан къоркъгъан къоркъууна тюшдю.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 72. *Кесини жанына къоркъуу болгъанына да къарамай, Юсюп цистернагъа тюшеди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 204.

◆ **Къоркъуу алды** страх напал, нашел на *кого* страх/ бир къыйынлыкъ тюшеди деп гузабагъа къалды. *Тынчлыгъын минг къоркъуу алгъанды, Кесине жер тапмайды ана.* О т а р л а н ы К., Сынла, 51. – *Жиберчи,– деди Таусо, жюрегин къоркъуу алып, сора чарыкъларыны бурунлары бла атны къабыргаларына къатылды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 165. **Къоркъуугъа къал** устрашиться, испугаться / къоркъ. *Эл уллу къайгъыгъа, къоркъуугъа къалгъанды.* «Нартла», 108. – *Мен къоркъгъан къоркъуугъа къалдынг, энди мен сени къалай къоюп кетейим,– дегенди Бюрче.* «Къарачай халкъ таурухла», 214. **Къоркъуу сал** устрашить, испугать / къоркъурча эт, къоркъут, тынгысыз эт. *[Ырхы] бу жанында ол индеклени таласа, сау кварталгъа къоркъуу саллыкъды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 156. *Садакъ окъдан – бомба болду. Атом бомба бийик къонду. Жашауну ырахатлыгъын алды. Дуниягъа ол къоркъуу салды.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 13. **Къоркъуу эт** бояться, страшиться/ тынгысыз бол, къайгъы эт. *Къарт уллу къоркъуу этгенди да: «Ярабий, башымы къаллай мадар этип алыр эдим»,– дегенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 204. *Къоркъуу эте келгенлей, жол быягъынлай солгъа бурулду.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 179.

КЪОРКЪУУЛУ I *сыф.* Опасный, внушающий тревогу (*опасение*) / Къаллай да болсун бир заран, къыйынлыкъ тюшюрюрге къолундан келлик. *Сосурукъну къоркъуулу, къарыусуз жери тобукълары болгъандыла.* «Нартла», 102. *Къоркъуулу тар жоллада сабийле болгъан машина эм артда акъырын барады.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 18. *Гриппни бек къоркъуулу зараны – баш мыйыгъа берген зараныды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 211.

КЪОРКЪУУЛУ II *хал.сёзл.* Опасно, тревожно / Къоркъуу этип, тынгысыз болуп. *Жамботну кёзлери къоркъуулу жандыла.* «Шуёхлукъ», № 37, 57.

КЪОРКЪУУЛУКЪ *ат къ.* **къоркъуу II.** – *Аунап тур, аман,– дегенме,– Бёрю бир чыкъсын аллынга, Элия ургъанча, чартларса, Къоркъуулукъ болса жанынга.* Г ы т т ы у л а н ы М., Космонартла, 28. *Уллу тёгерек кёзлеринде [Алийни] таймаздан къоркъуулукъ иелик этеди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 148.

КЪОРКЪУУСУЗ I *сыф.* Безопасный / Бир тюрлю да къоркъуулугъу болмагъан. – *Кертиди, ма-*

шинадан эсе, ат арба, неда фаэтон кёп да къоркъуусуздула,– дедим, хапарны башха ызгъа бурургъа кюреше. Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 115. *Хар затны табын излеген [Хажибекир] хазыр сокъмакъны, къоркъуусуз жолну жюрюучюдю.* Хубийланы О., Аманат, I, 63.

КЪОРКЪУУСУЗ II *хал. сёзл.* Безопасно / Бир тюрлю да къоркъуулукъ болмай. *Иги кесек да кюрешип, тюбюне адам къоркъуусуз тюшерча болгъанында, эки-юч адам бир бирине ал бермей кёзлерин отдан къоруулай, жер юйге ташайдыла.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 338. *Кюртлени арасы бла эсленнген жашил кийинген кёкенледе, тапхырлада бир ишексиз кийикле къоркъуусуз отлай болурла.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 139.

КЪОРКЪУУСУЗЛУКЪ *ат.* Безопасность / Бир тюрлю да къоркъууну жокълугъу. *Ол [Зуфар] техника къоркъуусузлукъ жаны бла инженер болуп ишлейди.* «Коммунизмге жол», 1980, № 215. *Европада ырахатлыкъ, къоркъуусузлукъ кёп заманны деменгили болуп турур ючюн битеуевропа жамагъатны акъылы да бир болургъа керекди.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 154.

КЪОРЛУКЪ *ат къарач. къ.* **ырдауун**. *Урлукъ тюбю – къорлукъ.* (Нарт сёз.) О *Сютге къорлукъ къуйгъанча.* (Нарт сёз.)

2. *къ.* **ачытхы**. *Тылы къорлукъ. Къорлукъ къошулгъан гыржын.*

◆ **КЪОР-САДАГЪА: Къор-садагъа бол 1)** умолять, просить *кого-л.* / биреуден тиле, анга жалын. *[Зурум] къызын къор-садагъа болуп берир жеринде: «Сагъыш этейим, ахлуларыма сорайым»,– дейди.* Толгъурланы З., Эрирей, 51. *Гелля тапханчыгъын бере: «Шо гумугъа кирмегиз, шо аманатыбызны [анда букъдурулгъан жаралыны] кёрмегиз»,– деп, аллахдан тилей, тёгереклерине айланып, [немецлеге] къор-садагъа бола, ашырыр эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 88. *[Сапият эрини юсюнден] мынга къор-садагъа бола да жарлы жанымдан тоюп къалдым да.* Хубийланы О., Аманат, III, 311; **2)** быть полон чувства благодарности / бек ыразы бол, ыразылыгъынгы билдир. *– Бу берекетни бизге бердирген ахшы адамлагъа мен къор-садагъа болайым!– деди, жумушакълана баргъан Хажият.* Этезланы О., Тарда, 207.

КЪОРУ *эт.* **1.** Сторожить, стеречь, охранять, оберегать *кого-что*; оборонять *кого-что* / Сакъла, къараул бол. *Жалпакъда уа кёп жылкъыны Ажир къоруйду, бёрю бла тюйюшеди, Анга чабады да, огъурсуз кишнейди.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 143. *Сабий кюлкю, жаш тёлюню лахору Тынмаз ючюн ырахатлыкъны сен къору.* Байрамукъланы Х., Юйге игилик, 46. // Отгонять *кого-л.*, не подпускать его *к чему-л.* / Бир затны къыста, аны бир жерге жанлатма. *Халиймат ийнек тамышдырады, Ибрахим – сауады, ол сюрюуден келген жашчыкъ а бузоу къоруйду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 8. *Къошдагъыла чыгъып, итлени къорудула.* Шауаланы М., Мурат, 198. *Жерни бир уллу бугъа кёлтюрюп турады, иссилеп, чибин къоруйма деп, къуйругъун силксе, тепжилдесе, жер тебирениу андан болады деп, динчиле къарангы халкъгъа алай ангылатып тургъандыла.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 50.

2. Защищать *кого-что*, заступаться *за кого* / Биреу неда бир зат жанлы бол, биреуню неда бир затны къоруула. *Батырлыкъ къорур журтунгу, Къоркъакълыкъ кёмер*

отунгу. М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 37.

КЪОРУЛ *эт. страд. от* **къору**/ Къору дегенни *зорлаучу айырмасы. Къорулгъан жерде кырдык иги битеди.*

КЪОРУЛУУ *и.д. от* **къорул** / Къорул дегенден *этим ат. Биченликни къорулууу. Жаудан къорулуу.*

КЪОРУТ *эт. понуд. от* **къору** / Къору дегенни *къатланыучу айырмасы. Жайлыкъны къорут. Журтунгу къорут.*

КЪОРУТДУР *эт. понуд. от* **къорут** / Къорут дегенни *къатланыучу айырмасы. Сабанланы къорутдур. Жашынгы къорутдур. Итлени къорутдур.*

КЪОРУТДУРУУ *и.д. от* **къорутдур** / Къорутдур дегенден *этим ат. Жашчыкъгъа айтып, бузоуну къорутдуруу. Биченликлени къорутдуруу.*

КЪОРУТУУ *и.д. от* **къорут** / Къорут дегенден *этим ат. Юйню къорутуу. Малланы къорутуу. Адамны намысын къорутуу.*

КЪОРУУ *и.д. от* **къору**/ Къору дегенден *этим ат. Сабанны къоруу. Бузоуну къоруу. Чибинлени къоруу.*

КЪОРУШ *эт. взаимн.-совм. от* **къору** / Къору дегенни *араш айырмасы. Къонакъны итледен къорушургъа. Малланы бёрюледен къорушургъа.*

КЪОРУШУУ *и.д. от* **къоруш**/ Къоруш дегенден *этим ат. Ата журтну къорушууда жигитлик этерге.*

КЪОРУУЛА *эт.* **1.** Ограждать от посягательства, нападания, обороняться, охранять / Уучларгъа кюрешиуден, чабыуллукъ этиуден, бир башха къыйынлыкъдан сакъла, къору. *Хорлау жыр этип назмуланы, Туугъан жерлерин, намысларын, Халкъларын къоруулай жауладан, Жер да, кёк да отда жанынганда, Кеслерин отха атмадыламы Аслан кёллю жашла, атала?* М о к ъ а л а н ы М., Дуния жарыгъы, 142. *Къазауатны биринчи кюнлеринде окъуна [Исса] кеси ыразылыгъы бла журтун къоруулагъа солдат болуп кетди.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 18. *Къайсы дин да, белгилисича, мюлк иелени, байланы, бийлени къоруулайды.* «Шуёхлукъ», № 68, 18.

2. Защищать (*напр. диссертацию, проект*) / Энчи жыйылыуда бир ишни тынгылы этилгеннге санатыугъа жетиш. *Диссертант кандидат диссертациясын жетишимли къоруулады.*

КЪОРУУЛАН *эт. страд. от* **къоруула** / Къоруула дегенни *зорлаучу айырмасы. Ата журтубуз фашист ууучлаучуладан къорууланнганды. Биченликле малладан къорууланнгандыла.*

КЪОРУУЛАНЫУ *и.д. от* **къоруулан** / Къоруулан дегенден *этим ат. Исси хауадан къорууланыу. Чибинледен къорууланыу.* ❐ *Партизанланы заставалары, эки флангда орналып, къорууланыуну баш кючлери ёзенни ичине кирип, бетджан салгъан эдиле.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 134.

КЪОРУУЛАТ *эт. понуд. от* **къоруула** / Къоруула дегенни *къатланыучу айырмасы. Малланы жанлыдан къоруулат. Элни жаудан, бандитледен къоруулат. Инсанны эркинлигин къоруулат.*

КЪОРУУЛАТЫУ *и.д. от* **къо-**

руула / Къоруула дегенден *этим ат. Табийгъатны къоруулатыу. Экологияны къоруулатыу.*

КЪОРУУЛАУ *и.д. от* **къоруула**/ Къоруула дегенден *этим ат. Ата журтну душманладан къоруулау.* ❐ *Ленинградны къоруулауну айтхылыкъ эпопеясы 1941 жылда 10-чу июльдан башлап, 1944 жылда 13-чю январгъа дери бардырылгъанды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 98. *Багъалы кийик жаныуарланы къоруулау адам улуну шёндюгю баш борчларындан бириди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 126.

КЪОРУУЛАУЧУ *ат.* Защитник/ Чабыууллукъдан, башха тюрлю душманлыкъ ишледен биреуню сакълаучу адам. *[Назмуда] тюзлюкню шуёху, терслиқни къанлы жауу болгъан совет халкъны, журтну къоруулаучу битеу Къызыл Аскерни юсюнден жазылады.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 130. *[Байдаев] Симферопольну жигит къоруулаучуларына ишленнген эгермени къатында суратха тюшгенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 92.

КЪОРУУЛУКЪ *ат ц. диал. къ.* **ырдауун**. *Сютге къоруулукъ къуюп уютуу.*

КЪОРУУЧУ *ат.* Объездчик, охранник / Уллу жерде орналгъан затны (*сёз ючюн агъачны, биченликни, сабанланы*) тёгерегине айланып сакълаучу адам. *Къарт Жыба колхозда къоруучу болуп ишлей эди.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 114. *Элни къоруучулары кёпюрлени къулакъларыны эки жанында тап жерчиклеринде балаганларын сюегендиле.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 5.

КЪОРУУЧУЛУКЪ *ат.* Должность и обязанности объездчика, охранника / Къоруучуну къуллугъу эм иши. *Къоруучулукъ жууаплы ишди.*

КЪОРУШ *эт. взаимн-совм. от* **къору** / Къору дегенни *араш айырмасы. Жашла аманлыкъчыладан кеслерин къорушадыла.*

КЪОРУШУУ *и.д. от* **къоруш** / Къоруш дегенден *этим ат. Сабанланы къорушуу. Ата-ананы намысын къорушуу.*

КЪОТАР *эт.* **1.** Разгружать, выгружать *что* / Бир затны жюгюн тюшюр, бир жерге къуй, тёк. *Мурат, келгенича, къарангы орамгъа ташайды, ол, юйге жетип, отунну машинадан къотарыргъа ашыгъады.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 109. *Машинала мюрзеу жюклери бла элеваторлагъа гузаба озадыла, мычымай жюклерин къотарып, ызларына къайтадыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 154.

2. Опорожнять *что*; высыпать, выливать, сваливать *что* / Бир затны (*сёз ючюн челекни, машокну д.а.к.*) ичин бошат, къуру эт. *Сора [Базза бла Малжей] халжар мюйюшюнде куудушну мулхарын, тауушсуз узала, тышына къотардыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 279. *Тапчаннга таянып тургъан Базарбий жанында сумкасын тешмегенлей ичин къотардыды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 41.

КЪОТАРТ *эт. понуд. от* **къотар**/ Къотар дегенни *къатланыучу айырмасы. Машинаны жюгюн къотарт. Арбадан биченни къотарт.*

КЪОТАРТДЫР *эт. понуд. от* **къотарт**/ Къотарт дегенни *къатланыучу айырмасы. Хапчукланы арбадан къотартдыр. Отунланы машинадан къотартдыр.*

КЪОТАРТДЫРЫУ *и.д. от* **къотартдыр** / Къотартдыр дегенден *этим ат. Машиналадан будайны къотартдырыу.*

КЪОТАРТЫУ *и.д. от* **къотарт**/ Къотарт дегенден *этим ат. Хапчукланы юйден эшикге къотартыу.*

КЪОТАРЫЛ *эт.* **1.** *страд. от* **къотар** / Къотар дегенни *зорлаучу айырмасы. Аныча бир къауум чана да бир кесек арлакъда къотарыла эдиле.* «Шуёхлукъ», № 76, 45. *Станцияда къотарыллыкъ вагонла бла контейнерле къаланып къаладыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, 152.

2. Высыпать, выйти (*о ком-л. в большом количестве*) / Бир затны ичинден тышына жыйын болуп чыкъ. *Жылкъы жанындагъы къошдан тышына адамла къотарылдыла.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 94. *Къонгурау къагъылып, шахтаны ауузундан каторгачыла къотарылып башладыла.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 212. // Высыпать, появляться в большом количестве (*о звездах*)/ Кёп болуп кёрюн (*жулдузланы юсюнден*). *Кёксюл жюнден басылгъан кюйюзню юсюне гоккала тигилгенча, жулдузла кёкге къотарылгъандыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 140.

КЪОТАРЫЛЫУ *и.д. от* **къотарыл** / Къотарыл дегенден *этим ат. Машинаны жюгюню къотарылыуу. Халкъны клубдан тышына къотарылыуу.*

КЪОТАРЫУ *и.д. от* **къотар** / Къотар дегенден *этим ат. Картофну жюклеу, къотарыу да механизмлени болушлугъу бла бардырылады.* «Коммунизмге жол», 1980, № 66. *Биченни къотарыуну уа, самосвалны шассисинде болса, [самосвал] кеси бажарады.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 130.

КЪОТАРЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къотар** / Къотар дегенни *араш айырмасы. Ишчиле вагонланы жюклерин къотарышадыла.*

КЪОТАРЫШЫУ *и.д. от* **къотарыш** / Къотарыш дегенден *этим ат. Жюклени къотарышыу.*

КЪОТУР I *ат* **1.** Короста; струп, колтун; парша / Сау бола тургъан жараны юсюнде неда тёгерегинде къатханы. *Къотурну къашысанг къан чыгъар.* (Нарт сёз.) О *[Хасан] башха тананы къотурун эслеп, дарман жагъаргъа сюреди.* «Алчыла», 96. *Къызчыкъ алманы ауузуна жетдиргенлей, бетинден къотурлары тас болуп, юсюнде бир ариу жашил лаудан чепгени, башында уа уллу акъ чилле жаулугъу бла субай санлы бир ариу къыз болады.* Эбизеланы А., Махти, 24.

В позиции определения: **а)** паршивый / юсюн къотур басхан. *Къотур къой. Къотур ит.* ❐ *Жаш эрлай баргъанды да, тамам анга ушаш бир къотур алашагъа къартны жерин, жюгенин салып келтиргенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 22; **б)** *кёч.* дрянной, никуда негодный / жукъгъа жарамагъан, жараусуз, осал. *[Сапыра:] «Хапчюк жый!» Не хапчюкню? Тёртбеш къотур сауут бла ол къотур орунну?* Байрамукъланы Х., Чолпан, 86; **в)** голый (*о местности, скале и т.п.*) / кырдыгы, агъачы болмагъан (*жерни юсюнден*). *Кийик, къотур жерледе Шахарла орналдыла.* Отарланы С., Назмула, 10.

◆ **Къотур шай (*капек*)** ломаный грош / арталлыда къыйматы болмагъан зат. *Багъалары къотур шайгъа тиймез Жарлы айтхан жюзтюменлик сёзлени.* Махтум-Кули, Назмула, 143. *Мырзабек*

къоймайды ансы, Петро уа бир къотур шай, не къара капек бермей къойсакъ да ыразыды. Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 295.

КЪОЧХАР *ат* **1.** Баран, баран-производитель / Тёлю этиучю, бичилмеген эркек къой. *Къочхар боллукъ къозуну мангылайы кенг болур.* (Н а р т с ё з.) О *Мюйюзлери бурулуп, Бугъабоюн къочхарла, Мериносду атлары, Тамашалыкъ жохарла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 264. *[Смаил] мажал бугъа, ажир, къочхар излеп, хаман соргъанлай айлана эди.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 188.

2. *В позиции определения:* Сделанный из бараньей шкуры/ Къочхар териден этилген. *Къочхар бёрк.* ❐ *Халкъ таныгъан Далхат, эски къочхар тонну да юсюне къаплап, от жагъада чачылгъан чабырларын тизеди.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 16.

3. *къарач.* Рукоятка затвора / Ушкокну жаясы. *Къанамат, бир бёлек патронну хазыр орунларына сугъа, жасауайдан сыйыргъан перданны къочхарын чыгъарып гетен бла сюрте, кишиге да къарамай айтды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 291.

4. *къарач.* Раковина улитки / Метекени къабы.

■ **Къочхар айыр** отбивать баранов-производителей от стада (*до случки*) / урлукъландырыу башланнгынчы къочхарланы къойладан энчи сюрюуге бёл. *Къочхар айырыр заман жетди.* **Къочхар къош** пускать, пустить барановпроизводителей в стадо (*для случки*) / къойланы урлукъландырыр ючюн къочхарланы сюрюуге бошла. *Къойлагъа къочхар къошар кюнню уа Омар кеси айтып жибергенди.* «Шуёхлукъ», № 6, III. *[Чыппык:] Аллах айтса, кюз артында сарыкъулакъ къунажинни бугъагъа айландырырма, къойчукъларыма къочхар къошарма.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 57.

КЪОЧХАРБУРУН *сыф. сёл. тил.* Горбоносый / Бурунунда дуппуру болгъан, къушбурун. *Таусолтан, узун сюекли, жукъа битген, къара шинли, къочхарбурун жаш, сёзюн башлады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 67.

КЪОЧХАРЛЫКЪ *ат.* Ягненок-самец, оставленный на завод / Бу артда къочхар болур деп белгиленнген, бичилмеген эркек къозу. *Биз къойлагъа жетгенде, сюрюучюле быйыл туугъан къозуладан жибек жюнлюлерин къочхарлыкъгъа айыра тура эдиле.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 63.

КЪОШ [1] *ат* **1.** Кош, шалаш, где живут животноводы, полеводы, косари и т.п. / Малчыла, сабанчыла, чалгъычыла д.а.к. адамла жашаучу юй. *Мени уа башха жолла, алып кетип, Къууанчха, бушуугъа да кёп тюбетип, Кёп айландырсала да, жер юсюнде, Къойчу къошну эсгергенме кёп кюнде.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 99. *Жухну башы дыркъыда Биченчи къош кёрюнеди.* М а м м е л а н ы И., Санга саугъа, 5.

2. Стадо, табун, за которым смотрят животноводы, живущие в коше/ Къошда тургъанла къараучу мал сюрюу, жылкъы. – *Сен юйюнге къурулай барма, жылкъы къошну сюр,– деди къара къуш.* (Ф о л ь к.) ❐ *Жигит улан, къайгъылыды бизни жолубуз, Озгъан кече сюрюлгенди къошубуз.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. *Ол къошда минг юч жюз онтёрт къой барды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 188.

КЪОШ [2] *ат* **1.** Пара, два однородных и вместе используемых предмета / Бирге хайырланылыучу эки

бирча зат. *Аны онеки къош ёгюзю барды.* «Шуёхлукъ», № 79, 38.

2. Запряжка в два вола / Жегилген эки ёгюз. *Алты къош бла сабан сюрген ач къалмаз.* (Нарт сёз.)

КЪОШ [3] *ат* **1.** Поросль, отросток/ Нартюхню, чюгюндюрню д.а.к. битимни жанындан чыкъгъан зыгыты. *[Абубекир:] Аман хансланы кетеригиз, къошун юзебиз деп, битимлени барын юзюп къоймагъыз.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 132. *[Жигерхан:] Биз чюгюндюр салгъан сагъатда, чагасын этген заманда, къошун алгъан, тюбюн жумушатхан заманда ишге танг жарыгъы бла келип, ахшам къарангысы бла кете эдик.* Хубийланы О., Аманат, III, 191. *Бу кюнледе ёсюмлени къошун алыу бла чага этиу къызыу жюрюшде барады.* «Ленинни байрагъы», № 66, 1972.

2. *В позиции определения:* Сросшийся (*напр. о дереве, бровях*) / Къыйырлары бирге къошулгъан (*къашла, терек д.а.к. башха зат*). *Къош терекни къуруп сыннган бутакъчыкъларында кийик тюкню жанклары къалып турадыла.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 87. *Сослан къош къашларын бютюнда бек бир бирине къошду.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 75.

■ **Къош айтым** *грамм.* сложное предложение/ бир ненча бош айтымдан къуралгъан айтым. *[Сабийле] айтымны биртуудукъ членлерини араларында, къош айтымлада тыйгъыч белгилени салыргъа иги юйреннгендиле.* «Коммунизмге жол», 1980, № 226.

◆ **Къош бол** **1)** объединяться/ бирик, бирлеш. *Жамауат бир юйюрча, бир къош болуп, жангы жашауну башлагъанды.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 18; **2)** спаривать (*для работы*) / бирге ишлетир ючюн, эки затны бирге жек, къош. *Тёрт ёгюз, къош болуп, бирге тартхан готон жумушакъ жерни дылгам этип озады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 158.

■ **Къош къауал** двустволка (*охотничье ружье*) / эки быргъылы уучу ушкок. *Ол кюн окъуна, тамататагъа саугъагъа деп, менме деген бир къош къауал сатып алдыла, аны къалагъына уа кюмюш къангачыкъ жабышдырып, бийик сюймекликни сёзлерин жаздыла.* «Шуёхлукъ», № 47, 47. **Къош сёз** *грамм.* сложное слово/ бир ненча мурдордан къуралгъан сёз. *Къош сёзлени тинтиу.*

◆ **Къош ууч** пригоршня / къолланы экисини да ууучларын бирге къошуп, жукъ салырча, къуярча этилгени. *Жаш къош ууучуна сыйыннганы чакълы нартюхден алып, къалпагъына къуюп, атыны аллына тутду.* Толгъурланы З., Эрирей, 117. *Мурадин къош ууучун толтургъан къызыл ашыкълагъа къууанып, хуржунуна къуяргъа тебиреди.* Эбизеланы Х., Къанаматны журтунда, 41.

КЪОШ [4] *эт.* **1.** Присоединять *что к чему*/ Бир затны башха зат бла бирикдир. *Ханийфа, узун къара чачыны эки эшмесин да къара чач бау бла бирге къоша... тыш юйге чыкъды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 271. *Сабийле ийнеклерин сюрюуге къошаргъа ашыгъып, жолну букъулатып келедиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 231.

2. Разбавлять, прибавлять, примешивать *что-л.* к жидкости / Суусун затха башха затны къуй, къатышдыр. *Сют бек татыулуду, суукъ эм къайнар суу бла иги къатышады, чайгъа, кофеге, какаогъа къошсанг, бузулмайды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 50.

3. Увеличивать (*количество, размер, силу, скорость и т.п.*) / Бир затны санын, ёлчемин, къарыуун,

терклигин д.а.к. башха затын кёбюрек эт, кёбейт, ёсдюр. *Ишленмеклик сый къошады.* (Нарт сёз.) О *[Элмырза:] Э жаш, азыгъынг, киеринг кесингден болса эди, мен сени жалынга бираз къошар эдим,– деди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 44. *Шофёр машинаны газына къошханча, нёгерлеринден айырылгъанлай, Рамазан тору ажирни жюрюшюне къатылды.* Семенланы А., Жазыу айла, 40. // Делать шире и длиннее (*какую-л. часть одежды*) / Кийимни бир жерин кенгирек неда узунуракъ эт. *Мени юсюмдеги кишмир костюмум, Аны женглерине къошайым.* «Малкъар халкъ жомакъла», 148.

4. Говорить, писать в дополнение к *чему-л.* / Бир затны толуракъ ангылатыр ючюн, аны юсюнден айтылгъанны неда жазылгъанны юсюне дагъыда айт неда жаз. – *Бизге, сауут керек кибик, азыкъ, къагъыт да керекди, – деп, къошду Батырбек.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 86. *Жюнюс да тирилип: «Колхозну правленинде бюгюн аны юсюнден айта эдиле»,– деп, къошду.* Зокаланы З., Солуу кюн, 8. *Маржан бу сёзлени ушатмады, алай а накъырдагъа санап жукъ къошмады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 210.

5. Случать (*животных*) / Урлукъландырыр ючюн хайыуанланы бир бирлерине тюбет. *Жугъутургъа къысыр эчки къошарла.* «Къарачай-малкъар халкъ жырла», 20. *Алгъын заманда къойланы август айда къочхаргъа къошмаучан эдиле.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 201.

6. Привлекать, приобщать *кого к чему*, включать *кого во что* / Биреуню оноугъа, оюннга д.а.к. башха затха къатышдыр. *[Сайхат Хажи-Мусагъа:] Шота къызын сен оноугъа къачан къошханса?* Боташланы И., Пьесала, 204. *Шараулары Сафарны кеслерини ашыкъ оюнларына къошаргъа сюймеучю эдиле.* Толгъурланы З., Эрирей, 37. *[Тамара] Аны ючюн [намаз, зикир этип киши кёрмегенди] болур, элде къартла Ханымсатны жукъгъа къошмагъанлары деп, ичинден сагъыш этеди.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 10.

7. Вносить, обогащать, делать вклад *во что* / Бир ишде къолунгдан келгенича жетишим болдур. *Малкъарны тамата поэтлеринден бири, Отарланы Саид, кесини ана литературасыны ёсююне белгили юлюш къошханды.* «Шуёхлукъ», № 22, 118. *Жашны хайырлы ишин, техникагъа ол къошхан таплыкъланы сезмеген колхоз бла совхоз крайда, артыкъда областьда хазна болмаз.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 147.

8. Преувеличивать *что* / Бир затны юсюнден, ётюрюкле къатышдырып, семиртип айт. *Бюгюн эртенбла радио берген хапарны кими къошуп, кими къоратып, бир бири ауузундан алып хапарлайдыла.* Хубийланы О., Аманат, I, 67. *Мен эшитгенме толусунлай Аланы хапарларын, Бёлмей, къошмай, болушунлай Жазама айтханларын.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 128.

9. Вмешивать, впутывать, вовлекать, втягивать *во что* / Биреуню, кеси сюймей тургъанлай, бир ишге къатышдыр. *Жашны бир осал ишге къошдула.*

10. Причислять *кого куда* / Биреуню юсюнден бир тюрлю оюм эт. *Биз а муну [Чомурну] ёлгенлеге къошуп тура эдик! – деди Хорлам, эки кёзюн къарнашындан алмай.* Хубийланы О., Дерт, 250.

11. Производить действие сложения, складывать / Эки неда бир ненча санны бирикдирип, ненча болгъанларын терген чыгъар. *Экини экиге къош. Мингнге жюзню къош.* ❐ *Алагъа бирни къошсакъ,*

Тамам сегиз болажакъ. Б и д ж и л а н ы А., Сайланнганлары, 41.

12. *угъайл.* Считать *кого-, что-л.* лучше всех, дороже всех / Биреуню неда бир затны башхаладан игиге, сыйлыгъа сана. *Кесинг айтыучу эдинг манга: «Къошмайма сени жаннга».* «Коммунизмге жол», 1979, № 53.

КЪОШАЙ *сыф.* Сросшийся (*обычно о клубнях и ягодах*) / Бирге къошулгъан, жалгъаннган. *Бузоучу жашчыкъны дуния къайгъысы жокъ эди: Шонтукъ келгенде, ол къошай бюшкериледен бугъала этип тюйюшдюре эди, бузоула уа аналарын эме эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек.

КЪОШАКЪ *ат* **1.** Добавка, прибавка / Бир затны юсюне къошулгъаны. *Иш хакъгъа къошакъ халда сексенден аслам минг сом ахча берилгенди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 165. *–«Аман къызгъа къазан къошакъ», – деп, бу быстыр сатыуну ким чыгъаргъан эсе да, боюн урчугъу чыгъарыкъ!..; – деп, Саният ачыуланды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 105.

2. *В позиции определения:* добавочный, дополнительный / Бир затха къошулгъан, артыкъ. *Солдатха къошакъ къарыу береди Душманнга къаны къызгъаны.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 72. *Продукцияны пландан тышында сатыудан эм аны кеси багъасын учузландырыудан предприятие жюз жыйырма алты минг сом къошакъ файда алгъанды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 210. *Талай жюз тонна къошакъ мал аш хазырлар муратдадыла мюлкню тамадалары.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 112.

3. Примесь / Бир затха къошулгъан, къатышдырылгъан зат. *Къошагъы болгъан алтын. Къошагъы болмагъан таза спирт.*

4. *кёч.* Ложь, фальшь, неправда/ Ётюрюк, жалгъан зат. *Къасболат бла Ашико, ётюрюгю, къошагъы болмагъан, тюзлюкню айтадыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 87. *Кертиди хар айтханы,– Бир да болмаз къошагъы.* Б у д а й л а н ы Х., Алтын тау, 24. *[Байрамукъ] Ётюрюгю, къошагъы болмагъан, керти сёзлю, тюз ниетли адамды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 183.

■ **Къошакъ сёз** *грамм.* приложение / атдан къуралгъан айгъакълаучу сёз.

КЪОШАКЪЛАН *эт.* Кокетничать; кривляться, жеманиться, манерничать/ Кесинги болгъанынгдан эсе башхача кёргюзтюрге кюреш, омакълан. – *Къошакъланма, критиксе деп тюл, эринги назмуларыны букъусун къагъа билемисе?,– деп айтханлыгъымды.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 73. *Бир битимсиз терекчик а, Башын тутуп кёк хауагъа, Бюсюреусюз ёсюп барады, Хайыр бермей, къошакълана.* К и п к е л а н ы Х., Кёк къанатлы, 15.

КЪОШАКЪЛАНДЫР *эт. понуд. от* **къошакълан** / Къошакълан дегенни *къатланыучу айырмасы.*

КЪОШАКЪЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къошакъландыр** / Къошакъландыр дегенден *этим ат.*

КЪОШАКЪЛАНЫУ *и.д. от* **къошакълан** / Къошакълан дегенден *этим ат. Къызны къошакъланыуу.*

КЪОШАКЪЛЫ *сыф.* Жеманный, манерный, вычурный; кокетливый/ Керексиз омакъланыучу, кесин болгъанындан эсе башхача кёргюзтюрге сюйюучю. *Къошакълы ауаз бла: О-о-о, а жаш, бюгюн а келмей нек къалдынг?,– деп, тура эдик,– деди Зайнеп [Салимгерийге].* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чол

пан, 38. *Жигер жашла ишге барадыла, Эринчекле орамлада къаладыла «Ауруйбуз»,– деп, ала жюз сылтау табадыла, Къошакълыла жюрегими жарадыла.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 163.

КЪОШАКЪЛЫЛЫКЪ *ат.* Жеманство, манерность, деланность / Керексиз омакъланмакълыкъ, кесин болгъанындан эсе башхача кёргюзтюрге сюймеклик. *Тиширыуну къошакълылыгъы.*

КЪОШАКЪСЫЗ *сыф.* 1. Лишенный жеманства, вычурности, естественный / Жойкъулланмаучу, омакъланмаучу, кукаланмаучу. *Кёгереди къайынчыкъ, дарий кийгенча: «Да, менден къошакъсыз бармыды!»– дегенча.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 70.

2. Правдивый, лишенный вычурности, лжи / Керти, къыйдырылгъаны болмагъан. *Былайда уа тюз, къошакъсыз сёзлени кючю бла, иссилеп, дорбунлагъа къысылып тургъан буулары да, салкъын дорбунлары да, кюн иссиликни да бек ачыкъ кёресе.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 62.

КЪОШАКЪСЫЗЛЫКЪ *ат.* Безыскусственность, естественность / Омакъланмагъанлыкъ, жойкъулланмагъанлыкъ, кукаланмагъанлыкъ. *Назмуну къошакъсызлыгъы, тынч ангылашынмакълыгъы да халкъ жырны халисинденди.* «Огъурлу танг», 241. *Азирет директорну къошакъсызлыгъына сейирсинди.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолу, 133.

КЪОШБАШ *сыф.* С сомкнутыми рогами / Мюйюзлерини къыйырлары бирге жетген неда бек жууукълашхан. *[Теке] къоркъмайды тауну бугъейинден, Кеси накъыш кюйюзлюдю, Сакъалы узун жигейинден, Къошбаш буруч мюйюзлюдю.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 60.

■ **Къошбаш бол** сойтись и беседовать / бир бирге жууукълашып, хапарлаш. *[Мухаммат-Амин бла Къыямыт] бири бирине къошбаш болгъанлай, межгитден чыгъып кетдиле.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 105. *Мазаллы къара ташны къатында эки адам атларындан тюшюп, къошбаш болуп шыкъыртсыз сёлешедиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 103.

КЪОШДУР *эт. понуд. от* **къош** / Къош дегенни *къатланыучу айырмасы. Маймулатны эслегенлей, Адиге аны жанына къарамай, чыбыкъ бла къатылып, эшекни жюрююне къошдурду.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 71. *Къысхасы, бичен ашатып, сют къошдуралырча, тюйюлбюз, – деп, Мусса ырахын айтханына къулакъ салып, председатель башын булгъады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 58.

КЪОШДУРТ *эт. понуд. от* **къошдур** / Къошдур дегенни *къатланыучу айырмасы. Шофёргъа айтып, машинаны жюрюшюне къошдуртдукъ.*

КЪОШДУРТУУ *и.д. от* **къошдурт** / Къошдурт дегенден *этим ат. Иш мардагъа къошдуртуу.*

КЪОШДУРУЛ *эт. страд. от* **къошдур** / Къошдур дегенни *зорлаучу айырмасы. Иш хакъгъа къошдурулгъанды. Бугъа сюрюуге къошдурулгъанды.*

КЪОШДУРУЛУУ *и.д. от* **къошдурул** / Къошдурул дегенден *этим ат.*

КЪОШДУРУУ *и.д. от* **къошдур** / Къошдур дегенден *этим ат. Атны*

атлашына къошдуруу. Малгъа иги багъып, этине къошдуруу.

КЪОШКЪАШ *сыф.* С сросшимися бровями (*о человеке*) / Къашлары бирге къошулгъан (*адамны юсюнден*). *Азамат къалын къара чачлы, къошкъаш жашды, акъсылдым жукъа бетлиди.* Толгъурланы З., Эрирей, 6. *– Онеки тизгин!– деп, столну къатында биринчи партада олтургъан къошкъаш жашчыкъ жууап этди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 240. *Хусей къошкъашды, Хасанны уа эки къашыны арасы бла арба ётерчады.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 65.

КЪОШ-КЪОШ I *сыф.* Попарно, парами находящиеся / Экеу-экеу, жокку болуп. *Дауурла шошая, къымсыз хар жакъла, Эледим арлакъда къош-къош ожакъла.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 20. *Таматабыз къош-къош тигим къапдырыр, Мени айтханына женгил чапдырыр.* «Къарачай халкъ жырла», 39.

КЪОШ-КЪОШ II *сёзл.* Попарно, по двое, парами / Эки-эки неда къауум-къауум болуп. *Ары-бери айландырып къарап (сагъатха): «Жарарыкъды!» – деп, [солдатладан бири] къош-къош чыкъгъан узун тишлерин ачып, барабан тауш этип кюлдю.* Ахматланы И., Боранда, 6. *Мазаллы кенг ожакъладан жилтинчикле къошкъош чартлап, ожакъ тёгерегин жарыта, хауада акъырын сёнгедиле.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 101.

КЪОШКЪУЛАКЪ [1] *сыф.* С близко расположенными ушами (*о лошади*) / Къулакъларыны башлары бирге бек жууукъ болгъан (*атны юсюнден*). *Къошкъулакъ ат. Жаш къошкъулакъгъа минди.*

КЪОШКЪУЛАКЪ [2] *ат* 1. Двустволка / Эки быргъысы болгъан ушкок. *Энтда кёреме, кёзлерими къысып, къарасам: [Хажи-Мусаны] белинде юзмез къалагъын, Имбашында жылтырагъан чалгъысын, Аркъасында биягъы къошкъулагъын.* Отарланы К., Сайлама, II, 292. *[Салих] къошкъулагъын да имбашына атып, [Адемейге] «Тынч кечели бол»,– деп, чыкъды.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 406. *Аслийжан, Солманны къабыргъагъа тагъылып тургъан къошкъулагъын сермеп алып, терезе ауузуна къапланды.* Кацийланы Х., Тамата, 122.

2. *В позиции определения:* двуствольный / Эки быргъылы (*ушкок*). *Ханс ичинде тауукъ къычырыкъ чыкъгъанлай, къошну арбазында къошкъулакъ ушкок эки кере атылды.* Кацийланы Х., Тамата, 12. *Аркъасында къошкъулакъ къауалы бла Сафар, аякъларын сюйрей, мыккыл барады.* Толгъурланы З., Эрирей, 15.

КЪОШЛАШ *эт.* 1. Спариваться (*для совместной работы*) / Ишни бирге этер ючюн келиш, къазанлаш. *Жашла, къошлашып, бахчаланы сюрюп башладыла.*

2. Лежать стопкой (*один на другом*) / Бир бирини къатына (*юсюне*), бир бирге жууукъ салынып. *Жыйгъычда жастыкъла къошлашып турадыла.*

КЪОШЛАШДЫР *эт.* Класть *что* одно на другое или подле другого / Бир бирини юсюне неда бир бирге жууукъ сал. *Жастыкъланы къошлашдыр. Шинтиклени къошлашдыр.*

КЪОШЛАШДЫРЫУ *и.д. от* **къошлашдыр** / Къошлашдыр дегенден *этим ат. Столланы къошлашдырыу. Тёшеклени къошлашдырыу.*

КЪОШЛАШЫУ *и.д. от* **къошлаш** / Къошлаш дегенден *этим ат. Бир ишни этерге къошлашыу.*

КЪОШМЮЙЮЗ *сыф. къ.* **къошбаш**. *Ингирде ачып жангы къабакъчыкъны, Эки жаш да кенг арбазгъа киредиле, Къошмюйюз жугъутур бла жашчыкъны Бирге ойнай тургъанларын кёредиле.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 34.

КЪОШУЛ *эт.* **1.** Присоединяться, примыкать *к чему* / Бирге бол, бирге жыйыл. *Окъуучула бары да жангыдан къошулгъан нёгерлерине жарыкъдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 426. *Печораны бла Каманы арасында топуракъ дамбала, бетон плотинала, бир бирине къошулгъан кёлле, илипинле, насос эм гидроэлектростанцияла ишлерге белгиленедиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 209.

2. Принимать участие *в чем* / Бир затха къатыш, бир ишни биреу (*неда бирле*) бла бирге эт. *Екатерина, ийнек сауучу тенглери бла эришиуге къошулуп ишлей, муратына махтаулу жетерикди.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 215.

3. Вмешиваться, впутываться / Бир затха къатыш. *Мен ол ишге къошулмадым.*

4. Случаться (*о животных*) / Урлукъландырыр ючюн бирге тюбе *(жаныуарланы, хайыуанланы юсюнден)*

5. Смешиваться, приправляться/ Атыл, салын, къуюл. *Шорпагъа айран къошулгъанды.*

6. Впадать; сливаться / Къуюл (*сууну юсюнден*). *Сукан суу Черекге къошулады.*

7. Соединяться, объединяться / Бир бол, бирге бол. *Звенола бирге къошулуп ишлейдиле.*

КЪОШУЛМА *ат къарач.* Мешанина, смесь / Бир бирден башха бир къауум затны бирге къошулгъаны, къатышханы. *Химиялыкъ къошулма.*

КЪОШУЛУУ *и.д. от* **къошул** / Къошул дегенден *этим ат. Сууланы тенгизге къошулуулары. Спорт эришиулеге къошулуу. Транспортда жол хакъгъа къошулуу.* ❐ *Хопай сабийле бла бек шохду, аланы оюнларына да кёп къошулуучуду.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 24.

КЪОШУЛУШ *эт. взаимн.-совм. от* **къошул** / Къошул дегенни *араш айырмасы. Ишчиле, къошулуп, демонстрациягъа чыгъадыла.*

КЪОШУЛУШУУ *и.д. от* **къошулуш** / Къошулуш дегенден *этим ат. Жашланы къошулушуулары ишни терк бошаргъа болушду.*

КЪОШУМЧУЛУКЪ *ат.* Вклад/ Илмугъа, литературагъа, жамауат ишге д.а.к. башха затха салыннган къыйын. *Ол хорламгъа башха тюрлю аскерле бла бирча, алтынчы гвардия танк аскер да уллу къошумчулукъ этгенди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 182. *Ол жангы жетишим (жангы кеме ишлеу) космос кенгликлени тинтиу ишге тийиншли къошумчулукъду.* «Коммунизмге жол», 1975, № 103.

КЪОШУН [1] *ат* **1.** Черепица / Юйню башын жабар ючюн топуракъдан неда цементден кюйдюрюлюп плита формалы этилген зат. *Арбагъа жюклеп къызыл къошунланы, Холамгъа элтеди таулу аланы.* Отарланы К., Сагъышла, 205. *«Не да этип, не къошун, не шифер табаргъа керекди»,– дей, [Хамит] акъ сызла баргъан кёк кёлегини женглерин ёрге къайтарып, ташны ары-бери бура, аны къабар жерин излей, хунагъа орнатды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 83.

2. *В позиции определения:* чере-

пичный / Къошун этиучю. *Прохладнаны къошун заводунда къошунланы жюклеучю автоматны сынау жетишимли бошалгъанды.* «Коммунизмге жол», 1975, № 189.

КЪОШУН [2] *ат* 1. Крынка, горшок / Топуракъдан кюйдюрюлюп этилген адыр. *Аш юйге тогъуз жаш бирден кетдиле. Деу къошун бозаны алып келдиле.* «Нартла», 220. *Айтхылыкъ сёзле да тауусулуп, аш юйде тургъан уллу къошунну айраны да бошалыргъа, къонакъла жол кёллю болдула.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 52. *Жюзюм чопалда жылтырайды чыкъ, Жарыкълыкъ толтурады кёлюмю, Къошун бла суу алады къызчыкъ, Мен кёреме эски тюшлерими.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 22.

2. *В позиции определения:* глиняный / Саз топуракъдан этилген. *Аны (шыякыны) къачан эсе да ичинден адам сюекле, къошун адырла, ат керекле, тот кесген мужурала, къылычла, кюбеле, къалкъанла, алтын тогъайла, буунлукъла, башха затла да чыгъарылгъан хапар жюрюйдю.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 176. *Шамил чабып, жангы къазылгъан топуракъдан къошун кесекчикле, темирчикле жыйып башлады.* «Ленинни байрагъы».

■ **Къошун бетли** кирпичный (*о цвете*) / къызылдым-мор. *Къошун бетли, къысха жекетли костюму [Розаны] бет тюрсюнюне ариу жарашады.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 61.

КЪОШУНБАШ *сыф.* Крытый черепицей / Башы къошун бла жабылгъан. *Зауурбекни кёзлери алгъа Солманбийни акъ бла сюртюлген уллу къошунбаш юйюнде тохтадыла.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 9. *Тийреге баргъан жолчукъ бла Балдашлагъа бара, Чючюню жангы къошунбаш юйюне кёзюм жетди.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 409.

КЪОШУНЧУ *ат.* Гончар / Саз топуракъдан юй адырла эм башха затла этиучю ишчи. *Къанатлы, туугъанлай, кёкню сюйгенча, Сюйгенме мен, кёргенимлейин, сени, Къошунчу топуракъны ийлегенча, Не сюйсенг да эт, ал да жюрегими.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 145. *Къайдан эсе да келген къошунчу кесини къошунларын уллу къычырып махтай эди.* «Шуёхлукъ», № 30, 6.

КЪОШУУ *и.д. от* **къош** [4] / Къош [4] дегенден *этим ат. Бизни юйюрюбюзде аппаны сёзю – ахыр сёз эди, анга сёз къошуу ахырда ушамагъан, юйюрню намысына келишмеген иш болуучу эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 72. *Ала [забастовкачыла] иш хакъларына къошууну эмда урунуу болумларын игилендириую излейдиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 216.

КЪОШХАСАЛМАЗ *ат.* Бересклет бородавчатый / Чапыракъланы кюз артында агъыучу неда жашиллей туруучу ууакъ тереклени бир тюрлюсю. *Къошдагъыла Мухтарны, сынап, агъачда агъач таныгъанын билирге нюзюр этип жиберселе да, отуннга ол къошхасалмазланы къырып келди.* «Шуёхлукъ», 1974, № 64.

КЪОШЧУ *ат.* Живущий на коше / Къошда туруучу адам. *Лейла, къошчуланы кийимлерине итиу уруп, барын бюклеп, чемоданнга салды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 10. *Таулада топ улугъан, пулемет, автомат чыкъырдагъан тохтамагъанлы талай кюн болады; бир-бир кечеледе уа къошчула кёз къысмай тангнга чыгъып къаладыла.* Хубийланы О., Дерт, 56.

КЪОЮЛ *эт. страд. от* **къой** [2] / Къой [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Къочхаргъа къоюлгъан къозу.* ❐ *Хадис, хайырсыз, къайдан тюртюле барды эсе да, Томайланы Таусолтанны къоюлгъан къызын, Бабынны, келтирди да къойду.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 86.

КЪОЮЛУУ *и.д. от* **къоюл** / Къоюл дегенден *этим ат. Бюгюн этилирге боллукъ иги ишни тамблагъа къоюлууу иги тюйюлдю.*

КЪОЮН *ат* **1.** Пазуха / Адамны ёшюню бла кийимини ортасы. *Азамат, къоюнундан чыгъарып, письмону Темирчи улуна узатды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 177. *Къойчула да, сууукъсурап, къолларын кими къоюнуна, кими женглерине сугъуп, жылытыргъа кюрешедиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 57. *Уруш бара тургъан заманда къолларынгы къоюнунга салып, олтуруп турургъа жарамайды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 9.

2. Грудь 1 / Тёммекни ал жаныны ёрге кесеги. *Чоллайны къатыны, къоюнунда сабийи, къолунда уа четени бла жетди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 158. *Къыш жолда мыйыкълары бузлап келип, Атам къоюнуна алыучу эди мени.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 62. *Мен жангыз алакъытай чепкенчиги бла къаракёз къызчыкъны къоюнума алдым.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 32.

3. Лоно (*горы, скалы, возвышенности и т.п.*) / Тауну, къаяны д.а.к. башха затны ичи неда юсю, арасы. *Къысха жайлы тау къоюнлада сабанланы мадарын заманында кёрмесенг, мюрзеусюз къаллыкъса.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 74. *Найыпхан къарамы бла неден да бек къая къоюнланы, кюн туушланы ыйнакълай эди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 14.

■ **Къоюн хуржун** внутренний грудной карман / кийимни ёшюнюню ич жанындагъы хуржуну. *Олесь Айшагъа, къоюн хуржунундан чыгъарып, береди бир къагъытчыкъны, Юч-тёрт жыллыкъ жашчыкъ къарайды андан, Юсюне минип, акъ агъач атчыкъны.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 193. *Ол [Суфу] къоюн хуржунундан бир уллу къара бохчаны чыгъарды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 92. *Эфенди, къол аязында ахчагъа кёз жетдирип, къоюн хуржунуна салды.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 74.

◆ **Къоюнуна от (ёртен, жилтин)** тюшгенча как угорелый / бек терк, низамсыз халда, ашыкъ-бушукъ болуп. *Къоюнуна от тюшгенча, бир сары кишичик, чартлап, босагъадан чыкъды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 304. *Фатима, къоюнуна ёртен тюшгенча, къычырыкъ этип жерге тюшдю.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 22.

■ **Къоюн агъач** *этн.* валик, деталь ткацкого станка, на которую наматывается готовая ткань / согъулгъан къумач чырмалыучу тёрт тешикли тёгерек агъач. *Чоллакъ атып, чепкен сокъсам, Тауатыма олтуруп, Къоба эдим, солуу алмай, Къоюн агъач толтуруп.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 90. *[Къатын кишиге:] Ахшылыкъ кёр, жууукъ бол,– деп, къоюн агъачны артындан ёрге турду.* Малкъар халкъ жомакъла, 283. **Къоюн айланнган жер** место изгиба, вогнутое место, округлое место / ичине неда тышына къыланч айланнган, бурулгъан жер. *Кюнлюм сабанны къыйырында алаша дыркъыны къоюн айланнган жеринде тёгерек гюрен тартхан ындыр барды.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 4.

КЪОЮУ *и.д. от* **къой** [2] / Къой [2] дегенден *этим ат. [Алхаз:] Биз-*

ни жокъдан бар этген Журтубузну жетген кюн атып къоюу адамлыкъмыды? Х у б и й л а н ы О., Дерт, 264.

КЪОЯЖАПХА *ат этн.* Бышлакъ бишген (*биширген*) (*къ.* **бышлакъ**). *Чоллай бла Ибрахим, сабан къыйырында къыртышха олтуруп, ... терен агъач табакъ ичинде къояжапханы, гыржын гиряхла бла бёксере, ашайдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 159. *Танг аласында Астемир, уянып, къарагъанында, къатыны от да этип, къояжапха биширге, къанга юсюнде да боза аякъ салынып, жангы бишген гыржын да, бышлакъ да, жау да аны тёгерегинде.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 55.

КЪОЯН *ат.* Заяц; кролик / Арт бутлары бла къулакълары узун, кемириучю гитче, кийик неда юй жаныуарчыкъ. *Тюзде буудан къолда къоян ахшыды.* (Н а р т с ё з.) О *Къоян, къоян, къоркъакъчыкъ, Узун, ёре къулакъчыкъ, Жигейчиги къысхачыкъ, Ариучукъду къоянчыкъ.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 285. *Арба тауушуна Тынгылайдыла Чынар терекле, сары къаяла, Агъачда бугъуп Тургъан укула, Тюлкюле бла къоркъакъ къоянла.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I.

■ **Къоян ауруу** эпилепсия падучая / тутхан заманында адамны къарышдырып эсин аудуруучу нерв ауруу. *Саусузну къоян аурууу тутду.*

◆ **Къоян бол** становиться трусливым / къоркъакъ бол. *Къоркъакъоркъа къоян болдум.* (Н а р т с ё з.)

■ **Къоян жыл** 4 год по 12 летнему животному циклу летоисчисления.

◆ **Къоян жюрекли** *къ.* **къоянжюрек**. *Къоян жюрекли жаш.* ❐ *[Адырахман:] Ой, Ахмадия, сен а къоян жюрекли кёреме.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 55. **Къоян къачыу** игра, в которой один из детей ведет свою юлу в снег (*убегает*), остальные догоняют; догнавший потом сам убегает, его догоняют / оюн: сабийледен бири хойнухун къар таба сюрюп къачады, къалгъанла ызындан къууадыла; жетген адам кеси къачады да, аны ызындан къууадыла. *Жашчыкъла къоян къачыуну ойнай турадыла.* **Къоян согъанчакъ эт** *къарач.* отдохнуть немного / бир кесек солу. *[Мыртаз:] Биягъында мен ызын тапмагъан жерде [абрекле] къоян согъанчакъ этгендиле.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 290.

КЪОЯНЖУХ *сыф. сёл. тил.* Имеющий морду, похожую на заячью / Жуху къоянныкъыча болгъан. *[Эшек] Жерге уруп туякъларын [киштикге]: Ай, къоянжух, неди сёзюнг? Къуу тёшек, – дейди,– азмыды санга? Кёрмеймиди чырча кёзюнг?* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 74.

КЪОЯНЖЮРЕК *сыф.* Пугливый, трусливый / Къоркъакъ.

КЪОЯНКЁЗ *сыф. сёл.тил.* Имеющий глаза, похожие на заячьи / Кёзлери къоянныкъылача болгъан. *[Алий Солманнга:] Сен, къоянкёз, бери жангылып киргенсе.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 38.

КЪОЯНКЪУЛАКЪ *сыф. сёл. тил.* Большеухий / Уллу къулакълы. *Нанаш, акътуякъ, къоянкъулакъ ажирге минип, чалгъычыла бла дырынчыланы араларында айланады.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 166. *Ахмат миниучю ат – къоянкъулакъ, бели къысхаракъ, кенг ёшюнлю, гитче къуу башлы, сурат кибик, чапса, ат озмагъан бир хора болгъанды.* «Огъурлу танг», 174.

КЪОЯНЧАКЪ *ат.* Болезнь су-

хожилий / Сингир ауруу (*къойлада болады*). *Къойлагъа къоянчакъ тийгенди.*

◆ **Къоянчакъ эт** ходить, идти, прыгая, вприпрыжку / ёрге-ёрге секире бар.

КЪОЯНЧЫ *ат.* Кролиководство / Юй къоянланы ёсдюрюу жаны бла усталыгъы болгъан неда ол жаны бла ишлеген адам. *Колхозну битеу малчылары бла бирге къоянчылары да кеслерине уллу борчла алгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 23.

КЪОЯНЧЫЛЫКЪ *ат.* Кролиководство / Юй къоянланы жаймакъылыкъ, алагъа бакъмакълыкъ. *Чегем районну Калмыков атлы колхозу къоянчылыкъ бла былтырдан бери кюрешип башлагъанды.* «Коммунизмге жол», 1977, № 114.

КЪУБА *сыф.* Бледно-бурый (*о масти животных*), палевый (*с темным оттенком*) / Кюл бетли; акъсылдымгъа тартхан къонгур. *[Къубадийлары:] Биз бу ауруудан къырылмайын, сау къалсакъ, ой-ой, Бу этген аманлыкъларыбызны къояр эдик, Къурманлыкъгъа да къуба ёгюзле сояр эдик, ой-ой.* «Малкъар халкъ жырла», 57.

КЪУБАЛЛЕК *ат ц.диал. къ.* **гёбелек**. *Жашчыкъ биченликде къубаллеклени къууп айланады.*

КЪУБАС *ат* **1.** Дубленая кожа (*крупного рогатого скота*)/ Эрик ашатып, талкъы бла ийленнген туур тери. *Къартланы белибаулары гокка къумачдан, къамичилери къубасдан.* «Жанкъылыч», 183.

2. *В позиции определения:* дубленый / Эрик ашатылып, ийленип этилген. *Комиссар, сол къолун къубас бел бауна сугъуп, ортагъа чыкъды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 238. *Къолунда сары къубас портфели, боюнунда фотоаппараты, жютю къарамлы адам Сагъытха тюртюлдю.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 136. *Жарау атланы беллерин къубас айылла тап буугъандыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 287.

КЪУБУЛ *эт.* **1.** Манерничать, жеманничать, жеманиться, ломаться / Къошакълан, омакълан. *Къызла жашлагъа къубуладыла. Бир бирине чурумла чыгъарып, тигимле иедиле.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 22. *Сыпдырылып, сууурулуп, Къайда – анда, къайда – мында Ол къыз чыгъады, къубулуп, – «Ариулугъум, – дей, – санымда».* «Шуёхлукъ», № 29, 11. *Азаматха къарай эдиле Къызла, ариу къубулуп, Бек терк-терк шыбырдай эдиле, Бир бирине бурулуп.* «Шуёхлукъ», № 4, 29.

2. Рисоваться, изображать из себя невесть *что* / Кесинги бир аламатча кёргюзтюрге кюреш. *[Ийналукъ:] Ы, маржа, зауаллы чычхансыртым, сени юсюнгде къулдан туугъан къубулсун,– деп, ёсдюрмегенме.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 107. *Жыйылгъанла, къанга башында къубулуп олтургъан токайбаш кишиге, сора хантха асыры эс бургъандан, жангыдан келген къонакъны эслемейдиле.* «Шуёхлукъ», № 55, 20.

3. Стоять, присмирев, опустив глаза (*о невестке*); стесняться, дичиться, потупиться / Уялып, сир болуп сюел (*келинни юсюнден*). *Отоуда келин къубулады.*

КЪУБУЛТ *эт.* Ласкать, приласкать, относиться ласково, приветливо/ Эркелет, ийнакъла, ариу кёр. *[Сабийле] экиси да аны [Адилгерийни] эки тобугъуна олтуруп, аны къубултханына къууанып, кюле эдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 114. *[Мазанны] Ёксюз болгъанына, атасы да алай ажымлы къорагъанына, элде къайсы да*

къубулта, ариу сёз айта, алай ёсе эди. З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 19. *[Фердау:] Мен а тёрт жылны аны [Аныуарны] ийнакълап, къубултуп, жанымдан эсе бек сюйюп тургъанма.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 49.

КЪУБУЛТДУР *эт. понуд. от* **къубулт**/ Къубулт дегенни *къатланыучу айырмасы. Кесинги къубултдур.*

КЪУБУЛТДУРУУ *и.д. от* **къубултдур** / Къубултдур дегенден *этим ат. Къызны къубултдуруу.*

КЪУБУЛТУУ *и.д. от* **къубулт** / Къубулт дегенден *этим ат. [Дахир:] Аны [полковникни] къубултууларына кёре, къалгъанла ууакъ командирле болур эдиле.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 79. *[Ибрахим] аланы [сабийлерини] бирлерине «жашым», бирлерине да «къызым» демей сёлешмейди, ол а къубултуну тамгъасыды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 52.

КЪУБУЛУУ *и.д. от* **къубул** / Къубул дегенден *этим ат. Къызны къубулууу.*

КЪУБУЛУШ *эт. взаимн.-совм. от* **къубул** / Къубул дегенни *араш айырмасы. Къызла да къубулушадыла, Кёз ие юй башлагъа.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жангы китап, 76. *Къыз минеди чанагъа, Ёгюзлени тохтатмай, Къубулушуп барадыла, Бут не къол къымылдатмай.* «Жилтинле», 198.

КЪУБУЛУШУУ *и.д. от* **къубулуш** / Къубулуш дегенден *этим ат. Къызланы къубулушуулары.*

КЪУБУЛЧАКЪ [1] *сыф.* Кокетливый / Къубулуучу. *Хашир столну къатына барып, чарс басханча, букъу юйде кесчиклерин къатдырып тургъан жандыракёз жашчыкъланы, къубулчакъ къызчыкъланы кючден таныды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 23.

КЪУБУЛЧАКЪ [2] *ат къарач. къ.* **айыучач**. *Кюнлюмледе къубулчакъла, Шош сюзюле, Къуш къанатны жел тауушу – Бешик жырым.* К ъ а р а к е т л а н ы Ю., Булутла, 18. *Къубулчакъла (хансла) тау ёшюнюнде Шыбырдайдыла жел бла. Басхан суу да ушакъ этеди Суугъа салыннган тал бла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 184.

КЪУБУРЧАКЪ *ат.* Клёцки / Шорпагъа атып биширилиучю, тылыдан этилген тёгерекчикле.

КЪУДАС *ат.* 1. Шёлк / чиллени бир тюрлюсю. *Тюкенде лаудан, къудас, кишмир сатылады.*

2. *В позиции определения:* шёлковый / Къудасдан этилген. *Къудас къаптал, атлес кёлек, галошла, кишмир жаулукъ, къол керек – къайын анасына!* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 13.

3. *кёч.* Шёлковый *(о волосах). [Жаш Къарашауайгъа:] Айып этме, мен жаш тюйюлме, къызма,– деп, бёркюн алып, узун, къалын къудас чачын кёргюзтгенди.* «Нартла», 202. – *Ол къудас чачынг алай жарашады, Жастыкъда чилле матаулай.* «Малкъар халкъ жырла», 172.

КЪУДОРУ *ат* 1. Фасоль, бобы/ Узун иничге къыны болгъан биржыллыкъ ёсюмлюк эм аны бюртюклери, урлугъу. *Тюп къобуста-ла, турмала, чюгюндюрле, къудорула, дагъыда бек кёп ууакъ урлукъ салдыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 176. *Туар, тонгуз, къанатлы къудоругъа къарамайды, Ашамайдыла, сюймейдиле, Ашхынларына жарамайды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 206.

2. *В позиции определения:* фасолевый / Къудорудан этилген. *Анам аны бла къудору шорпа бишириучю эди.* «Шуёхлукъ», № 41, 98.

КЪУДУКЪ *ат.* Кожаный мешочек для хранения соли, изготовленный из шкуры головы животного/ Хайыуанны баш терисинден этилген туз къуюучу орун.

КЪУДУРЕТ *ат* 1. Могущество, сила, мощь / Кюч, къарыу. *Болсада, адамлыкъгъа, намысха жарашмагъан затны кёрсе, [Къарашауай] алайда окъуна деменгили къудуретни танытып къойгъан адети да болгъанды.* «Нартла», 194. *Мёчюланы Кязим битеу чыгъармачылыкъ усталыгъын да, фахму къудуретин да, фольклордан алгъан затларын да толу хайырланып, профессионал литератураны жаратханды.* М а м м е л а н ы Д., Мёчюланы К., 4.

2. *къ.* **табийгъат.** *Къудуретни тамашалыгъына къарай кетип, Борис Петрович шошлукъну бузду.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 74. *Кюн аязып, булутла тау артына сюрюнедиле. Къудуретни ариулугъу ачылады.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 12. *Кюнню кёзю элден букъгъанда да, къудуретни ёмюрлюк къалауурларыча, ёхтем сюелген тауланы этеклеринде кёрюннген ауанала, шош ёрлей, бийик тау тёппеледен алай ауучудула.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 6.

КЪУДУРЕТЛИ *сыф.* Могущественный, сильный, мощный, могучий / Уллу кючлю, деменгили. *Кёрюнеди къудуретли Минги тау, Гоппан бла орталыкъда сары жау, Шапа береди аякъ-аякъ, ашайдыла сёлеше.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 80.

КЪУЖГЪАНИЙ *ат.* Растение с желтыми съедобными ягодами. Сары гагулу, гагулары ашаргъа жарагъан ханс.

КЪУЖМУ [1] *ат.* Залежь (*скопление опавших листьев*). Терек тюплеринде акъгъан, къуругъан чапыракъланы жыйылгъаны. *Адилгерий, къарны тюбюнден къужму жыйып, кесине олтургъа жумушакъ мулжар къурады.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 58. *Жаз жылыуундан тынчыгъан къужму эрик ийис этеди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 87.

КЪУЖМУ [2] *сыф.* Сумрачный, пасмурный / Бутхуз, туманлы. *Солтан-Хамит къыркъауузайны булутлу, къужму шош кечесинде ёрлей барып, «ёмюрлюк шуёху» бай Даулетни къошуна жетди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 143.

КЪУЖУР I *сыф.* Странный, удивительный, диковинный / Адамны сейирсиндирген, къалгъанлагъа, башха затлагъа ушамагъан, аладан башха тюрлю. *Николай Иванович бир къужур, бир тынгылаукъ адамды, юйдегисин тас этгенли, аны башы хайран болгъанды, аны ючюн а, ол не зат да этерге боллукъду.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 72. *[Асхат Саниятха:] Алан, сиз битеу юйюрюгюз бла къужур адамла кёреме!* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 151.

КЪУЖУР II *хал.сёзл.* Странно, удивительно, диковинно / Адам сейир этерча. *[Къартны] кёзлери къалай къужур жылтырайдыла...* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 134. *Адамла къалай эсе да бир къужур тюрленнген эдиле.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 56.

КЪУЖУРЛУКЪ *ат.* Странность, необычность, загадочность / Къужур хал. *[Назир:] Мени «къужурлугъуму» чуруму Зурум болгъанын*

юйюбюзде да эслеген эдиле... С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 10. *Бир-бирде бизге берилген соруулары къужурлукълары бек сейирсиндире эди, биз алагъа не жуап этерге да билмей къала эдик.* «Шуёхлукъ», № 38, 81.

КЪУЗГЪУН *ат.* Ворон / Адам жюрюмеген жерледе уя салыучу, жылтыраукъ къара тюклю, уллу къанатлы. *Къаргъаныкъы терек башында, къузгъуннукъу терек тюбюнде.* (Н а р т с ё з.) О *Эки къара къузгъун, учуп келип, терек башына къондула.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 56. *Биреуню ожагъындан, билмей тургъанлай, къузгъун къычырды да, жюрегин жер бла тенг этди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 61.

◆ **Къузгъун къанатыча (къанатынлай)** цвета воронова крыла / кёксюлдюм къара, жылтыраукъ къара. *Суфу, маузерин къабындан чыгъарып, ол да къолунда къузгъун къанатыча жылтырай, эшик таба чапды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 90. *Бир кесекден а эмилик терлегенден, къузгъун къанатынлай, къап-къара болуп, къызланы аллы бла энишге учду.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 166. *Сен – сау дунияны байлыгъы, ариулугъунг кёз къамата, Къара чачынгы толкъуну тёгюлсе, къузгъун къанатыча.* «Шуёхлукъ», № 22, 4.

КЪУЙ *эт.* **1.** Лить, наливать, сыпать, насыпать *что* / Сууну неда суусун затны, бюртюклю неда къумча, унча уукъ затланы бир орундан (*жерден*) башха оруннга (*жерге*) бошат, агъыз, къотар. *Нартланы аллай жыйылыуларында бир гитче чыккырчыкъны белине дери сыра къуюп жыйынны арасына салып тургъан адетлери болгъанды.* «Нартла», 213. *[Жамийлят] къанжал табакъланы бла агъач къашыкъланы стол юсюне жайды, бирер кружка акъсуу къуюп столгъа салды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 100. *(Колхоз) картофну иги айырып, ахшы урлукъланы урулагъа къуюп асырагъанды.* «Коммунизмге жол». // Лить, наливать *кому-л.* на руки для умывания / Биреуню, бетин-къолун жуудурур ючюн, къолларына суу тамыз. *Мединада намаз къыла эдиле да, Меккада суу къуя эдиле.* (Н а р т с ё з.) О *Биягъы шапала, къарауашла суу къуюп, бёрклерин алып, беткъол жуудурадыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 24.

2. Лить, валить, идти (*о чём-л.*) / Тохтаусуз, аяусуз жау. *Жылы, сел жауун а аяусуз къуяды.* «Шуёхлукъ», № 31, 64. *Кече аллай уллу жауун къуйду, барыбыз да бек жибидик.* «Шуёхлукъ», № 3, 17. *Табийгъат а, битеу халкъ бла бир иннетли болуп къозгъалгъанча, январь айны кючюн таныта, жел, сууукъ жангур, къар деп къарамай, тапханын къуяды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 26.

3. Бомбардировать, бомбить, стрелять, засыпать (*бомбами, гранатами, стрелами и т.п.*) / Бомбаланы, гранатланы, садакъ окъланы кёп ат. *Душман самолётла, къаум-къаум болуп, къыртчыгъала кибик, кёкню бош этмейдиле, тохтамай бомбала къуядыла.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 160. *Хамызат кесини автоматын къарынына таяндырды, кёзлери бла изледи, жауланы кёргенлей, от къуйду, кёп от.* «Шуёхлукъ», № 56, 18.

4. Плавить, лить *что* / Эриген металлны, неда магъаданны белгили бир формагъа салып, топла, окъла жарашдыр. *Халкъ биледи кимни неге жарарын, Окъла ким къуярын, жыр ким жазарын, Къылыч кимни къолунда жылтырарын.* О т а р л а н ы К., Сынла, 107. *Ол мадарладан бири, эки детальны кеплеге тюз къуюп чыгъара, артда кёп жона, сыйдамлай кюрешмей, хайырланырча этиу болгъан-*

ды. «Коммунизмге жол», 1978, № 162.

5. Бросать, выкидывать, выбрасывать, сбрасывать / Атып ий, атып къой. *Аланы [эки тиллилени], чирип тургъан багушча, хар арбаздан сыйпап бирге жыяр эдим, Бирин да къоймайын, сибирип, Къаяланы бийигинден къуяр эдим.* Боташланы И., Экинчи тюбешиу, 40. *Аллайланы [ишлемегенлени] тутуп, чанкала бла бирге бир уругъа къуюп къоярга керек эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 138.

6. Вносить (*удобрения*) / Сабаннга мешхут, семиртгич чач, тёк. *Элчиле бауларын кюреп, бахчаларына мешхут къуядыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 111. *Колхоз бахчаладан Солтан Аллай бай тирлик жыймайды, Нек десенг, ол къайгъырып, Семиртгич къуймайды.* Балаланы О., Башчы теке, 73.

7. *кёч.* Засыпать (*напр. вопросами, словами благодарности и т.п.*)/ Биреуге кёп алгъыш эт, сорууланы кёп бер. *Анга да [сестрагъа] дунияны алгъышын къуя, Ханафий юйюне кирди.* «Алчыла», 6. *Буз жаугъанча, къуюп соруну, Алгъандыла мени онгуму.* Хубийланы О., Мурат, 99. *[Мустафа] бюгюнлю жаякъ жапмай, тутулгъанлагъа аман тапханын къуяды...* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 186.

КЪУЙГЪУЧ *ат* **1.** Совок / Къыйырлары ёрге бюгюлген жугарчыкъ. *Къарт ынна къапчыкъдан унну къуйгъуч бла алып элейди.*

2. *тех.* Ковш / Производствола да, тюрлю-тюрлю механизмледе хайырланылыучу, металлдан ишленнген уллу адыр. *Къабыргъала адамны тюгел белине жетгинчи, таш бериучю машина къуйгъучуна да бир машок гардошну салып, элден келди.* Байрамукълаланы Х., Къарчаны юйдегиси, 80.

КЪУЙДУР *эт.* **1.** *понуд. от* **къуй**/ Къуй дегенни *къатланыучу айырмасы. [Жамийлят] эгешчигине айтып, суу жылытдырды да, аны шешагъа къуйдуруп, жангыз сабийин ийнакълагъан анача, аны бауруна къысды.* Кацийланы Х., Тамата, 198. *Былагъа (жоллагъа) таш, зыгъыр къуйдургъа, ол тёбентин келген жолда уллу тикни бираз тюзетирге киши эс бёлмейди.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 68.

2. *кёч. сёл.тил.* Принести, достать *что-л.*, в большом количестве/ Бир затны кёп келтир, кёп тап. *Жангы жерде ишлеп башлагъанлы жаш ахчаны къуйдурады.*

КЪУЙДУРТ *эт. понуд. от* **къуйдур**/ Къуйдур дегенни *къатланыучу айырмасы. Арбазгъа зыгъыр къуйдурт. Бахчагъа мешхут къуйдурт.*

КЪУЙДУРТУУ *и.д. от* **къуйдурт**/ Къуйдурт дегенден *этим ат. Саусузгъа къан къуйдуртуу. Гюллеге суу къуйдуртуу.*

КЪУЙДУРУЛ *эт. страд. от* **къуйдур**/Къуйдур дегенни *зорлаучу айырмасы. Ун машоклагъа къуйдурулгъанды. Картоф урулагъа къуйдурулгъанды.*

КЪУЙДУРУЛУУ *и.д. от* **къуйдурул** / Къуйдурул дегенден *этим ат. Мирзеуню складха къуйдурулуу бошалгъанды.*

КЪУЙДУРУУ *и.д. от* **къуйдур**/ Къуйдур дегенден *этим ат. Челеклеге суу къуйдуруу. Мирзеуню тирменнге къуйдуруу.*

КЪУЙМАКЪ *ат.* Яичница, омлет / Жумуртхаланы жауда неда сют башда биширип этилген ашарыкъ. *Адамла да Махмутланы аллына жыйылып, башлары тешилгенлени бла жарылгъанланы*

как, къуймакъ бла байлай, кёп олтурдула. Ш а у а л а н ы М., Мурат, 177. *Сора [Хасанны анасы], къарап-къарагъынчы, таба бла къуймакъ биширип, тепсиге салды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 113.

КЪУЙМУЧ *ат къ.* **къуйрукъ I.** *[Къайынла] Сый бергинчи эркелетип турурла, Андан сора къуймучларын бурурла.* Б у д а й л а н ы Х., Алтын тау, 53.

КЪУЙРУКЪ *ат* **1.** Зад, задница/ Адамны тёммегини белден энишгесини арт жаны. *Лахор къызыу бара тургъанлай, къуйругъуна шинжи чанчылгъанча, Ийналукъ секирип ёрге турады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 220. *[Асланкир Исламгъа:] Айып этме, биз да: «Былай чапчы», – дегеннге, къуйрукъну къалач этип, чабып да тебиремейбиз.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 84. // Хвост (*у животных*) / Хайыуанны аркъа сюеклерини къыйырында кесеги. *Танала, бузоула чибинлеп, къуйрукъларын къалач этип, башларын бир жанына тутуп, ауана жерлеге чабадыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 93. *Ол ёгюз тили бла Минги тауну башындан буз жалагъан заманда, къуйругъу бла Бештаудан чибин къоругъанды.* «Нартла», 73. // Курдюк, курдючное сало / Къойну къуйрукъ сюеги бла бирге энишге салынып тургъан жаулу кесеги. *Ол [Ахмат] жетгинчи, бёрю, сермеп, бир къойну къуйругъундан тутуп, буруну бла тюрте, сюрюуден айырып, энишге сюрем айланды.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 74. *Къарт бёрю къозу къуйрукъну бек сюйюп ашайды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 27. // Пучок перьев на заднем конце тела (*у птиц*) / Къанатлыланы тёммеклерини арт жанында болуучу узун тюк жокку. *Жашчыкъла кёгюрчюнню къуйругъун къыркъдыла.*

2. *кёч. бош тил.* Прихвостень / Кёзбаучу, кука сёзле бла биреуню кесине ийнандырыргъа кюрешиучю адам. *Къуллукъчуну къуйругъу болуп айлансанг, къуллукъ да табарса.* (Н а р т с ё з.)

3. *кёч.* Хвост (*отряда, колонны и т.п.*) / Отрядны, колоннаны д.а.к. затны ахыры, бек артда баргъан кесеги. *Аман ишни башы болгъандан эсе, иги ишни къуйругъу болгъан игиди.* (Н а р т с ё з.) О *Душманны къуйругъу бу элден толу къурумагъанды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 196.

4. Хвост (*самолёта, ракеты и т.п.*) / Самолётну, ракетаны д.а.к. учууучу аппаратны арт жаны. *Жыгырыклы басхышчыкъ самолётну къуйругъу таба келди.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 61.

◆ **Къуйругъу бла къоз сындырады** *бош тил. эриши сёз* живет беззаботно, припеваючи / къайгъысыз, зауукъ этип, къыйналмай жашайды. *[Халиймат къызына:] Сен жашаудан не ангылайса, къуйругъунг бла къоз сындыра тураса.* «Коммунизмге жол», 1979, № 48. **Къуйругъун (артына) къысды** *бош тил.* он поджал хвост / этген аман ишлерин, къылыгъын билип, бир кесек сакъ болду. *[Азамат Османнга:] Алим энди, къуйругъун къысып, башын орамгъа къаратмай турады, бош излейсе.* «Шуёхлукъ», 1967, № 37, 48. **Къуйругъун чыкга салып тохтады** *сёл. тил* он заупрямился, отказался от выполнения *чего-л.* / неда болсун бир ишни этерге унамай, тирелип тохтады. *Эри аракъы алыргъа ахча тилегенде, къатын бермеди, къуйругъун чыкга салып тохтады.* «Коммунизмге жол», 1965, № 47. ◆ **Къуйрукъ булгъа** *бош тил* увиливать / тюрлю-тюрлю амалла, фитнала бла бир затдан башын алыргъа, къутулургъа кюреш, бир жанына тур. *Ушамаз кёрмегенча этсек: къуйрукъ булгъаудан не хайыр, Атча, чаришге чабалмайды эшек.* М о к ъ а л а-

н ы М., Дуния жарыгъы, 34. *[Мусос полицайгъа:] Ала, сен айтырынгы айтмай, нек къуйрукъ булгъагъанынгы ангыламайма.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 12. *[Абийхан къызлагъа:] Ишде къуйрукъ булгъап алгъан айыбынгы, бычакъ бла жонуп да кетераллмазса.* «Шуёхлукъ», № 15,107. **Къуйрукъ къайыр** *сёл.тил.* зазнаваться / кесинги кишиге тенг этме, кесинги уллу кёр. *Ырысхысы болмагъанны къолуна ырысхы къонса, къуйрукъ къайырыр.*

◆ **Къуйрукъ тутдурма** *сёл.тил. угъайл.* увиливать, увертываться *от чего-либо* / бир затдан кесинги бир жанында тут, кесинги тапдырма. *Тынчлыкълыды аны [Харунну] кёлю, Къуйрукъ тутдурмайды ишге, Ашда – бёрю, ишде – ёлю, Бойсунмайды ол кишиге.* «Жюрек жырлайды», 234.

■ **Къуйрукъ дуппуш** Ягодица. Адамны бели бла базыкъ бутларыны арасында тышына дукъур чыкъгъан семиз этли санларындан бири. *Асыры кёп олтургъандан къуйрукъ дуппушларыбыз аурудула.* **Къуйрукъ учу** Копчик курдюка после сгиба. Къуйрукъну бек къыйыры. *Жомур Къарабатыргъа юлюшге баш жарты, жауурун, башлы иегиле, сохта, жёрме, къуйрукъ учу дагъыда башха затла салгъанды.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 41.

КЪУЙРУКЪЛУ *сыф.* Курдючный, курдюкастый / Уллу къуйругъу болгъан. *Къызылуурт сюрюучюле къуйрукълу семиз къойланы бёлек-бёлек ёрге-энишге оздурадыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 128.

■ **Къуйрукълу жулдуз** *сёл.тил.* комета / учуучу жулдуз.

КЪУЛ *ат ист.* **1.** Раб, холоп, крепостной / Къул жегиучю жамауат къурулушда иш адырлагъа эм ёз башына эркинлиги болмагъан, кеси да бийни къолуна къарагъан адам, унукъдурулгъан классланы адамы. *Античный къырал неден да алгъа къулланы боюн салдырыр ючюн къул тутханланы къыралы эди.* «Коммунизмге жол», 1962, № 57. *Сёзден сёз чыгъа кетип, хан Насыра Хожагъа: «Хожа, мен къул болсам, сен мени неллай бирге сатып алыр эдинг?» – деп, соргъанды.* Ё р т е н л а н ы А., Насыра Хожаны хапарлары, 16. *Къулланы ишге ие эдиле. Бармасала, тюе эдиле.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 125. // О крепостном крестьянине, слуге / Къулла башларына эркин болгъунчу, крепостной къурулушда байгъа-бийге жегилген адам. *[Темуркъаны атасы:] Къулла башларына бош болгъандыла деген сёзден не хайыр барды, мен бийимден кетип, башха тютюн чыгъаргъанлыгъыма, аны къуллугъун эте, башымы къашыргъа бошамайма.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 180. *Ала да тогъуз-он юйюр къул бла бий айырылгъандан сора жашау этерге жер излей келген жарлыла эдиле.* «Шуёхлукъ», № 41, 32.

2. *кёч.* Слуга / Къуллукъ жаны бла таматаны хар не айтханын да этерге хазыр болуп, анга баш уруп айланнган адам. *[Жубуран:] Господин офицер, мен терс тюйюлме! Ой, мени аллахым! Мен сизни къртичи къулугъузма, тилейме, энтда да бир сынагъыз. Сизни ючюн жанынган отха окъуна кирирме...* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 41.

3. Человек, целиком подчинивший свою волю, свои поступки *кому-чему-л.* / Кесини излемин, ишин да толусунлай кимге, неге болса да бойсундургъан адам. *[Асланкир:] Ислам, мени атамы къалгъан затындан хапарым жокъду, ол мал къулу адам, сени атанг бла жолоучу болур кюню болмагъанды.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 82. *[Асланкир Ысмайылгъа:] Айып этме,*

мен малны башыма сыйгъа излемейме, мал къулу тюйюлме. К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 177.

■ **Къул ие** рабовладелец / къул жекген адам.

■ **Къул эт** закабалять, порабощать / биреуню толусунлай кесине бойсундуруп жек. *Сени урду, кюйдюрдю, чачды, чыртда салмады аяу. Деу халкъынгы да изледи къул этип жегерге.* К ъ о б а н л а н ы М., Жерни жылыуу, 14. *Сен душман, умут эте болурса, къайтарып, Таулуланы жангыдан къул этерге. Кёрмезсе – тау сууланы артха барып! Оюлгъан къая сюелмейди ёрге.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 67.

КЪУЛА сыф. **1.** Рыжий; саврасый (*о масти животных*)/ жалы, къуйругъу къара, къалгъаны жарыкъ тору. *Къула ат.*

2. Красно-желтый (*о пустыне*)/ къызгъылдым сары (*тюзлени юсюнден*); хазна жукъ ёсмеучю жер. *Атагъа ахшы улан тууса, Ол къула тюзде бау этер, Аны ичин толу мал этер.* «Къарачай халкъ жырла», 40. *Къула тюзде сабан этсем, Анга зыгъыр себерми жел? Санга тирлик жыймаз эсем, Манга неге керекди жер?* М о к ъ а л а н ы М., Дуния жарыгъы, 17.

КЪУЛАКЪ *ат* **1.** Ухо, уши / Эшитиучю орган. *[Чокур:] Мен аланы [Асиятны къачханыны юсюнден] барын да бек ышангылы адамдан кеси къулагъым бла эшитгенме.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 109. *Мёлехан къаты ишлей тургъанлай, жашчыкъны жылагъан тауушу къулагъына келди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 7. *Тамам ол заманда аны [Ёрюзмекни] къулагъына, мурмур этгенча, мурулдагъан-мушулдагъан бир таууш эшитилгенди.* «Нартла», 37.

2. Наружная часть, орган слуха в форме раковины / Эшитиучю органны тышында чокъуракъгъа ушагъан кемирчекли кесеги. *Адилгерийни къулакълары чуулдадыла, кёзлери алас кёре эдиле, эки жаягъы бирге киришип, тишлери къыжылдай эдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 68. *Немецли офицерлени бирини желкеси, салпы къулакълары, экинчисини артха таралгъан жукъа чачы, алаша мангылайы кёрюнедиле.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 25.

3. Слух, способность слышать / Адамны тауушланы, ауазланы эшитиую. *Къартны къулагъы сакъды. Сангырау къулакъ эл бузар.* (Н а р т с ёз.)

4. Наушник (*у шапки-ушанки*)/ Жылы бёркню къулакъланы жабыучу кесеги.

5. Ушко (*напр. котла, кувшина, ведра*) / Къазанны, къошунну, челекни кётюрген заманда къóл бла тутулуучу жери. *Эсиртир ичкиле хазыр болгъанлай, Ёрюзмекни душманлары Аликлагъа жыйылып, уча къазанны къулакъларындан тутуп, отха асдыла...* «Нартла», 78. *Къошунну тогъуз къулагъындан тогъуз киши тутуп, аякъланы къара сырадан толтуруп, къонакъланы алларына келтиредиле.* (Ф о л ь к.)

6. Ушко (*напр. чабыра, сапога и т.п.*) / Чабырны, чурукъну д.а.к. затны тартып аякъгъа тынч киер ючюн этилиучю баучукъ неда илгикге ушагъан затчыкъ. *[Ибрахим] Тюгю алынмагъан ат териден этилген чабырлары аякъларына къатып, чабырланы къатхан къулакълары бир бирине тие, дыкъырдап, келе эди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 150.

7. Спинка (*кровати, люльки*), выступ (*моста*) / Ундурукъну, бешикни жатхан жерини баш жанында бла тюп жанында ёргерек чыкъгъан кесеги; кёпюрню эки жанында чыкъгъаны. *Жамийлят, къара чубур пальтосун тешип, ундурукъ къулакъгъа такъды, жылы жюн жаулугъун да аны юсю-*

не салды. К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 58. *Отар, уллу къоллары бла бешик къулакъларындан тутуп, тюшюнде ышара тургъан къызчыгъына къатып къалгъан эди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 113. *Ол таш, кёпюр къулакъгъа адам излеп тапмазча, тап эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 60.

■ **Къулакъгъа кириучю** *сёл. тил. къ.* **къулакъчы**. *Доктор а гитче, чыркым, кёсе кишичик эди. Окъуудан-билимден аппа-ариу эди, алай а жахил хыйлагъа къулакъгъа кириучю болгъанды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 294. **Къулакъ жан** висок / баш сюекни къулакъны бла кёзню ортасындан ёргерек кесеги. *Къагытчы, къулакъ жанындан къаламын тюшюрюп, жазып тебиреди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 189. *Хажимырза таягъыны къыйырындан тутуп, гулоч жаны бла Локъманны къулакъ жанына урду.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 18. **Къулакълы бёрк** шапка с ушами, ушанка / къулакъланы жапхан жылы баш кийим. *Ибрахимни аскер кийимлерине, кёксюл къулакълы бёркню мангылайында къызыл жулдузгъа, къолунда чемоданнга [сабийле] соруулу къарайдыла.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 28. *Къартны башында гитче къулакълы бёркню тюгю тюшгенден, Найыпханнга къара-къолан кёрюндю.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 58. **Къулакъ суу** ручей, речушка; приток/ гитче суучукъ. *Къулакъ суучукъла тауушсуз саркъадыла.* Б о т а ш л а н ы А., Жашауум, 40. *Къулакъ сууну шоркъалары хыныдан хыны шууулдайдыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 183.

◆ **Къулагъына алмайды** *угъайл.* и (*или даже*) ухом не ведет / биреуню сёзюне, айтханына не аз да эс бурмайды. *[Къарт кишичик:] Жаун жауса, къар эрисе, орамларыбыз асыры балчыкъдан, тышына чыгъаргъа онг тапмайбыз, ненча айта эсек да, не бек тилей эсек да, биреу да къулагъына алмайды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 137. *Тюкенчи, эшек бузгъа тирелгенча тирелип, отказны уруп къойгъан болмаса, Хожаны айтханын чырт къулагъына алмагъанды.* Ё р т е н л а н ы А., Насыра Хожаны хапарлары, 21. **Къулагъына (да) кирмейди** *угъайл. къ.* **къулагъына алмайды.** *Аны [Алиймырзаны] айтхан сёзлери къулагъына аз да, кёп да кирмегенин, Аминат ауузу бла айтмаса да, бет къаны бла ачыкъ билдире эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 33. *[Хажи-Бекир:] Бу жарлы къатынны жазыкъсынама ансы, энди сиз къулагъыма да кирмейсиз.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 119. *[Ханийфа:] Аны [Ариубатны] жаншагъанлары мени къулагъыма да кирмейдиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанынган жюрекле, 121. **Къулагъына от салды** подстрекать *к чему-либо* / биреуню бир тюрлю ишге къозутуу, юскюрюу. **Къулагъы-тили болмагъан** Глухонемой / Сангырау, тилсиз.

■ **Къулакъ арт(ы)** Заушье / Къулакъны арт жаны. *Фатийма, агъара башлагъан хончаларын къулакъ артларына жыйып, хота жаулукъчугъун мангылайына тартды.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 35. *Ачаны бегирекда сюйген бир къара шинли жашчыкъ, сабийлени ичинден чыгъып, ауузу да эки къулагъыны артына жете: «Мен элтейим!»– деп, атны жюгенинден тутуп, Азиретни юйю таба тебирейди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 159.

◆ **Къулакъ артларына дери къызарды** покраснел до ушей / Бек уялды, къызарды. *Нажабат уялгъандан къаны бетине уруп, къулакъ артларына дери къызарды.* «Шуёхлукъ», № 63, 81. *Шарау къулакъ артларына дери къызарды, алай артыкъ бек апчымады.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 21.

[Масхут Тахирге:] Билмей тургъанлай тюбегенде Зайнафха, тилим айланмагъанын, бетими къулакъ артларына дери, отча жана, къызаргъанын ангыларыкъса. Шауаланы М., Кечерлеми?, II. **Къулакъ бокъ** *сёл.тил.* Сера (*ушная*) / къулакъ тешикни жанларында болуучу саргъылдым жаулу зат. *Къулдан къулакъ богъу къалыр.* (Нарт сёз.) О **Къулакъгъа чалынды** (*чалышды, келди, илинди*) дошло до слуха / бир затны тауушу аз-маз эшитиледи. *Малланы ёкюрген, сюрюучюлени жырлагъан тауушлары къулакъгъа чалынадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 24. *Жаланда сууну гюрюлдеген тауушу къулакъгъа илинеди.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 9. *Ол заманда жыйында къушмушла тюлкюню къулагъына чалындыла.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 288. **Къулакъдан бек** (*къарыусуз*) тугой на ухо / къулагъы иги эшитмеген. *Бекмырза, Гюрюкню къулагъындан бек болгъанын эслемей, акъырынчыкъ сёлеше эди.* (Ольк.) *Къулакъдан къарыусуз Бата уа, аны [Кюмюшевни] не айтханын эшитмей, биягъы бир тырман этерме деп, сорургъа да базынмай турады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 276. **Къулакъ жум** прикидываться, притворяться незнающим, неосведомленным / билип тургъанлай, билмегенча эт. *Хасан, не бек къулакъ жумуп турса да, бизни юйюбюзден толу хапар биле эди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 211. **Къулакъ ий(ас)** превращаться (*обращаться*) в слух / эс бёлюп, тынгыла. *Дударукъа Хажини Тюркге къууаргъа деген сёзлерине уллу къулакъ ийди.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 31. *Ол [Солтан-Хамит], атына ючаякъ кишен салып, ушкогун къолуна алгъанлай, тёгерегине къулакъ ийгенлей, терен сагъышла этеди.* Шахмырзаланы С., 139. **Къулакъ къакъ** *дин.* подносить руки к ушам (*одно из действий при совершении молитвы по мусульманскому обычаю*) / намаз этгенде, дууаны окъуй келип, къолларынгы жайып, эки баш бармагъынгы къулакъ тюплеринге жетдир. *Адилгерий да, адамла къатыш арт сатырдагъыланы орта тенгинде тохтап, къулакъ къакъды.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 12. **Къулакъланы сасытады** (*сангсытады*) ухо (*уши*) режет (*или дерет*)/ адамны къулагъы чыдамазча ачы, эриши эшитиледи. *Укуланы бла тюлкюлени къулакъ сасытыр дауурлары жуукъда, узакъда да эшитиледиле.* Этезланы О., Тарда, 77. *Кёкде гюрюлдеген тауушу, шоркъача юзюлмей, уллудан-уллу чыгъа келип, къулакъланы сангсытады.* Хубийланы О., Адамла, 19. **Къулакълары салындыла** уши вянут / биреуге бир затха тынгыларгъа сюймеу, кёлюнг бармау. *Жашны сёзлеринден къызны къулакълары салындыла.* **Къулакъларын бур** строго предупредить *кого*/ къаты эсгерт. – *Мени сорсала: «Танымагъанма, ким эсе да билмейме», де да къой; къайда да кесинги танытырса, бек сакъ бол,– деп, Мусос Сафарны къулакъларын къаты буруп кетди.* Хочуланы С., Хапарла, 19. **Къулакъларын тургъузду** он насторожил уши/кёл салып, сагъайып, тынгыла. *Блинов аланы [жашланы] хапарларына, къулакъларын тургъузуп, сакъ тынгылайды.* Этезланы О., Тарда, 133. **Къулакъ от** 1) ушкок от (*къ.* **ушкок**). *Къасболат ушкокну къулакъ отун да кюннге, къурутду.* «Шуёхлукъ», № 144, 37. *Къуртха Сатанай Ёрюзмекге ма былай оноу этеди: «Аликлада бир топ барды, ол жерни тюбюндеди, аны къазып чыгъарсынла. Сора аны быргъысына эки жыйырма батман къулакъ от къуйсунла, окъ орунна кесинг топну быргъысына кир, топ атылса,*

илишан этген жеринге барып тюшериксе». «Нартла», 20; **2)** хмельное, спиртное / ичги. *Жашны къулакъ оту озуп, машинасын жардан секиртгенди.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 106. *Аллахха ийнан, не къулакъ оту барды, неда шашып турады.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 185. **Къулакъ от ал** *къарач. бош тил.* напиваться водки, пьянеть / Аракъы ичип, кеф бол. *Алан базаргъа баргъанда, бир жаш къулакъ от алып, тиширыула бла тюйюшюрге чаба тургъанын кёргенди.* Х у б и й л а н ы М., Алан, 107. **Къулакъ отлу бол** *къарач. бош тил. къ.* **къулакъ от ал**. **Къулакъ сал** **1)** навострить уши / сёлешгеннге, тауушха сагъай, сакъ тынгыла. *Асият, юйде адам тауушланы эшитип, къулакъ салды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 77. *Сарыбий, халкъ къулакъ салып тынгылагъанны ангылап, хапарны тири айта эди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 25; **2)** последовать *чьему-л.* совету, распоряжению, приказанию и т.п. / биреуню айтханын эт, оноууна, буйругъуна эс бур. *[Сакийнат Раягъа:] Сен алыкъына акъылынг башынгда тохтамагъан бир жаш тиширыуса, кесингден таматаракъла айтханнга къулакъ салыргъа керексе.* «Шуёхлукъ», № 30, 57. *[Аслан:] Сергей, биз айтханнга къулакъ салгъан жокъду.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 92. **Къулакъ тик** *къ.* **къулакъ сал**. *Къаууму да жашчыкъны айтханына къулакъ тигип тохтадыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 211. *Тиширыула, берлакъ туруп, сёзге къулакъ тикдиле.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 201. **Къулакъ тынчы бол** *къарач.* успокоиться / кёл бас, тохта, шош бол. *Андан сора къойчула да къулакъ тынчы болурла, ыстауат да ырахат болур.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 101.

КЪУЛАКЪ [2] *ат.* Ложбина / чат, тау къырыкъ. *Мараучу кирмеген къулакъда – кийик кёп.* (Н а р т с ё з.) О *Къулакъладан, ёзенледен келген тау суула, бюгюлген кюмюш чыбыкъча, агъарадыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 35. *[Хажи-Осман:] Бу тёгерекде Хажос билмеген не таш, не чырпы, не дорбун, не къулакъ табарыкъ тюйюлсе.* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 23.

■ **Къулакъ (къар) юзюлдю** обрушился (*с гор – о груде камней, лавине снега*) / тауну, къаяны д.а.к. затны уллу кесеги айырылып тюшдю. *Таудан къар юзюлюп, жол кесилди. Къулакъ юзюлюр болса, чыпчыкъны аягъындан.* (Н а р т с ё з.) О *Адам аягъы кирмеген таулада, шындык чегетледе къулакъ юзюлюп, къая оюлгъан, буу ёкюрген тауушла уллу ёзенни зынгырдатадыла.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 176.

КЪУЛАКЪЛАМА *эт. угъайл. бош тил.* Не слушаться, не обращать внимания, не реагировать на *что-л.* / Биреуню айтханына эс бурмай къой. *Байдыу аны [Назбийни] бу сёзлерине асыры къулакъламады.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 26.

КЪУЛАКЪЛАМАУ *и.д. от* **къулакълама** / Къулакълама дегенден *этим ат.*

КЪУЛАКЪЛЫКЪ *ат.* Наглазник, шоры / Жюгеннге бегитилген (*тизилген*) атха жан-жанына къараргъа онг бермеучю къайиш. *Жюгенни жаякълыгъы, къулакълыгъы – бары да саудула.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 69.

КЪУЛАКЪЧЫ *ат.* Сороконожка / Кёпаякълы, мылы жерледе жашаучу айры къуйрукълу къурт (*жаныуарчыкъ*). *Ташны алгъанлай, аны тюбюнде тургъан къулакъчыла ары-бери къачдыла.*

КЪУЛАН *ат эск.* Дикий конь/ Къолгъа юйренмеген, кийик ат. *Жылына кёре жыланы, жерине кёре къуланы.* (Нарт сёз.)

КЪУЛАС *ат эск.* Рукоятка плуга / Çабан агъачны сабы.

КЪУЛАЧ *ат* 1. Размах рук; маховая сажень (*расстояние между концами пальцев, вытянутых рук*)/ Эки къолну кенгнге жайгъанда, бир къолну бармакъларыны къыйырындан экинчи къолну бармакъларыны къыйырына дери узунлукъ эм ол узунлукъгъа тенг болуп жюрютюлген ёлчем. *Арт кезиу Чюердини болуп, эмегенни тартып жерден чыгъарып ургъанды да ахыры бла он къулач жерге батдыргъанды.* «Нартла», 237. *Аны (бугъаны) къабыргъа узуну алтмыш тёрт къулач болады.* Тёппелаты С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 13.

2. *къ.* **къучакъ**. *[Жаш:] Ий, аллах, сен муну [мизни] тёгереги тогъуз-он къулач болгъан мийик темир терек этип, мени да аны башына къондур.* «Къарачай халкъ таурухла», 85. *Терекни базыкълыгъы алты-жети къулач болур.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 106.

3. *кёч.* Размах, широта деятельности, развития / Оюмну, къозгъалыуну д.а.к. затны кенг жайылыуу, айныуу. *Кёрюнеди кенг шарны Бушууу эм къууанчы – Бек уллуду фахмунгу, Оюмунгу къулачы!* «Ленинни байрагъы», 1976, № 84.

■ **Къулач кер** взять широкий размах / кенг жайыл. *Къозгъалыу къулач керип барады.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 67.

КЪУЛАЧЛА *эт.* 1. Измерить обхватами / Къулач бла ёлчеле. *Эмен терекни базыкълыгъын, къулачлап, кёргенлеринде, беш къулач болгъанды.*

2. *къ.* **къучакъла**. *Света, элгенип, артха айланды да, приёмникни къулачлап, арбазгъа кирип келген бир жашны кёрдю.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 99.

КЪУЛАЧЛАТ *эт. понуд. от* **къулачла** / Къулачла дегенни *къатланыучу айырмасы. Къумачны къулачлат. Терекни къулачлат.*

КЪУЛАЧЛАТЫУ *и.д. от* **къулачлат**/Къулачлат дегенден *этим ат. Жипни узунлугъун къулачлатыу.*

КЪУЛАЧЛАУ *и.д. от* **къулачла** / Къулачла дегенден *этим ат. Къарындашынгы къулачлау. Агъачны узунлугъун къулачлау.*

КЪУЛДЕ *ат.* Ров, яма (*углубление, образованное размытием дождевых потоков, селей и т.п.*) / Жауун суула, ырхы талап неда башха затла этген гитче неда узун терен чунгур. *Аллыма къарагъанымда – терен къулде: мени атым бираз сагъышланды да, секирди.* М. Ю. Лермонтов, Бизни заманны Жигити, 27. *Машинадан да иги арлакъда, къулде ичинде, ауур ынычхагъан тауушэшитдик.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 48.

КЪУЛИНЖА *ат.* Корень чайной гвоздики / Къарампил терекни тамыры. *Чайгъа къулинжа салып ичдим.*

КЪУЛКЪАЙЫР *ат.* Мальва, алтея белая / Уллу жарыкъ жоккуу гюллери болгъан ханс битим. *Къулкъайыр башында чох-чох гокалы чапыракълары бла узун сабдагъайлы хансды.* Акъбайланы А., Ёмюрню иеси, 8.

КЪУЛ-КЪАРАУАШ *къауум. ат.* Слуги, прислуга / Юй жумушчула. *Бийле, байла къул-къарауаш*

жюрютгендиле. Атанг-ананг сау болса, сатып къул-къарауаш алмаз. (Нарт сёз.)

КЪУЛЛА *эт. сёл. тил. къ.* **къулландыр** / Биреуню кесинге къул эт. *Къара чегетчиле, къанлыла юрюлюп Чапханларында, бизни къулларгъа, Халкъны къобарып, жауну ёхтем сюрюп, сен тюйюлмю эдинг элтген хорламгъа!* «Жюрек жырлайды», 187.

КЪУЛЛАН *ат* **1.** Закабаляться; работать как раб / Жегил, эзил, зулмулукъ сына. *Империализмге къаршчы кюрешде колонияланы, жарым колонияланы да кёп къулланнган халкълары кюрешде эркинлик тапхандыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 67. *Ол [Аслан] керек эди байгъа жалгъа кирирге, Тёрт-беш жылны ол къулланып ишлерге.* «Жюрек жырлайды», 215.

2. Поклоняться *кому* / Табын, къуллукъ эт. *Диннге къуллан. Хар ким да сюйгенине къулланады.* (Нарт сёз.)

3. Служить (*искусству, народу и т.п.*) / Искусствогъа, халкъгъа д.а.к. затха къуллукъ эт, ишле. *Ёмюрню жарыкъ этерге кеси Юлюшюн къошуу - таулуну анты. Сюйген халкъына къулланды, Кязим, Бюгюн да кёлюбюздеди аты.* «Шуёхлукъ», № 21, 38. *Таулу поэтле аламат ишни тутхандыла: ала, жюреклени жылыта, къарындашлыкъ искусствогъа къулланадыла.* «Шуёхлукъ», № 30, 99. *Сюеме, адамла ыспас этерча, Къызыу жюрегим халкъгъа къулланырын, Хо, жашауум зыраф кетмеди! – дерча, Дунияда энчи жол ызым къалырын.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 3.

4. Использоваться (*о машине, железе и т.п.*) / Ишде хайырланыл (*машинаны, темирни д.а.к. затны юсюнден*). *Кеси ёмюрлеринде адамгъа кёп къулланнган эски машинала ишден чыгъаргъа сюймегенча кёрюне эдиле.* «Шуёхлукъ», № 5, 63. *Айхай, темир адамны шо огъурлу Ишлерине къулланнганлайын турса, Туумаз эдиле мурдарла, обурла. Урушну жолун басар эди мурса.* Отарланы К., Дуния эрттени, 24.

КЪУЛЛАНДЫР *эт.* Закабалять, закрепощать *кого* / Биреуню кесинге къул эт. *Сакъашилде къош салдыла Малкъарукъну жашлары, Малгъа, къошха къулландырып, Жегедиле Асланны.* «Шуёхлукъ», № 3, 76. *Байла халкъны жерин бийлегендиле да, энди анда бизни зор бла кеслерине къулландырадыла.* «Шуёхлукъ», № 61, 22.

КЪУЛЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **къулландыр** / Къулландыр дегенни *зорлаучу айырмасы.*

КЪУЛЛАНДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къулландырыл** / Къулландырыл дегенден *этим ат.*

КЪУЛЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къулландыр** / Къулландыр дегенден *этим ат. Миллетлени къулландырыу, къаршчы тургъан миллетлени чачыу, Германияны политикасы олду.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 220.

КЪУЛЛАНЫУ *и.д. от* **къуллан** / Къуллан дегенден *этим ат. Кязимни битеу жашау жолу саулай чыгъармачылыгъы тюзлюкге къулланыуну бийик юлгюсюдю.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 4. *Жюрекде болмаса терслыкге чыдам, Тюзлюк ниети жюрегин жарытса, Дунияда олду бек насыплы адам. Халкъгъа къулланыугъа кесин жаратса.* Отарланы К., Сайлама, II, 109.

КЪУЛЛАУ *и.д. от* **къулла** / Къулла дегенден *этим ат.*

КЪУЛЛУКЪ[1] *ат.* Рабство, кабала / Къулну болуму. *Жаула аланы [сабийлени, тиширыуланы] бугъоулап, кериуан бла къуллукъгъа сатаргъа ашыргъандыла, малны, ырысхыны тонагъандыла.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 104.

■ **Куллукъ эт** Прислуживать / къулча жумуш эт, ишле. *[Азатъкъул:] Мени атам Байкъул, кеси ёмюрюн байлагъа къуллукъ этип ашыргъанды: бир заманда да, адамча, жашагъан-ашагъан да этмегенди, ёмюрюн жарлылыкъда кетергенди.* Т ё п п е л а н ы С., Уучу Зауурбек, 4. *Къул бийге къуллукъ этерге жаратылгъан инсанды.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 15. *Къаракёз, сабийликден ёксюз къалып, Бекмырзаны юйюнде къуллукъ этип ёсгенди.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 23.

КЪУЛЛУКЪ[2] *ат* 1. Служба, должность, пост / Адамны ишлеген жеринде (*учреждения*я, *предприятия*) жууаплы иши. *[Зухура:] Адамны къаллай бир тартханы, керти болуму – абаданыракъ къуллукъгъа тюшсе, танылып къала кёреме.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 190. *[Зеке:] Аланла, биз [партизанла] бери къуллукъ юлеширге келмегенбиз.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 87. *Магометни жууаплы къуллукъгъа салыннганыны юсюнден киши сёз башламайды, алай бардыргъан ушакъларында Чеченнге бла Ингушха терк-терк къайтадыла.* «Шуёхлукъ», № 63, 34.

2. Работа, труд, занятие / Иш, жумуш. *Зарият эр киши, тиширыу къуллукъну да кеси тындырыучан эди.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 14. *Алагъа [Хамызатлагъа] келгенлей, Ариужанны ишден тыйып, юй къуллукъгъа жарашдырдыла.* «Жарыкъ жолда», 156. *Бай айтса, мадар жокъ эди Къуллугъуна чапмайын.* К ъ а р а к е т л а н ы И., Сайламалары, 72.

◆ **Къуллукъ эт** 1) служить / ишле, урун. *Тиширыула Советледе, школлада къуллукъ этедиле.* О р т а б а й л а н ы Т., Окъуу китап, 57. *Ол ингирде Аныуар Къызыл Аскерде къуллукъ этерге барлыгъын айтды.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 45. *Магомед кесини тирилигин, билимлилигин халкъына къуллукъ этген заманында танытды.* «Ленинни байрагъы», 1964, № 142; 2) использоваться по назначению / адамны керегине жара. *Ол кёп ёмюрледен бери къойчулагъа къуллукъ эте келген эски жол бла энди хазна жюрюмейдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 57. *Кючлю болгъан заводларынг, Гюрюлдеп, къуллукъ этедиле.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауну жырлары, 55. *Тюзде, тауда жюрюгенимде да, сиз (чурукъла) хар заманда манга къуллукъ этдигиз.* М о к ъ а л а н ы М., Жырла бла жылла, 37.

КЪУЛЛУКЪЧУ *ат* 1. Руководитель, начальник / Башчы, тамата. *Жангы колхозну игилиги, аманлыгъы да къуллукъчуларына кёре боллукъду.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 11. *Кёзбаучу уллу къуллукъчулагъа уа Мырхык кибик тагъылыр, Тёгерегине чабып, Жаубал болуп жыгъылыр.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 151. *Сафар къуллукъчу болгъанлыкъгъа, гынттылы тюйюлдю, тенглеринден къачмайды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 69.

2. Служащий / Къаллай да болсун бир къуллукъда ишлеген адам. *Ишчиле, къуллукъчула да ишлерин тёрт сагъатда тауусу эдиле.* «Шуёхлукъ», № 43, 7. *Баранукъ улу Хызыр къуллукъчуланы сабийлерин окъута келгенли кёп жыл болду.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 104. *Эки солуу кюнде ишчиле, къуллукъчула кюч аладыла, кесле-*

рини культура даражаларын, билимлерин кётюредиле. «Коммунизмге жол», 1979, № 216.

3. Работник (*науки, культуры и т.п.*) / Илмуда, культурада д.а.к. ишде ишлеген адам, специалист. *Фестивальгъа хазырланыугъа Къабарты-Малкъарны битеу культура къуллукъчулары тири къатышхандыла.* «Шуёхлукъ», № 48, 31. *Край, область музейлени къуллукъчулары, эллеге барып, лекцияла окъуйдула.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 94. *Полина библиотека къуллукъчуланы курсларын бошап келгенди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 87. *Бурун динни къуллукъчулары жерни тёгерек болгъанын билмегендиле.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 50.

■ **Къуллукъчу сёзле** *грамм.* служебные слова / айтымда баш магъананы тутхан сёзлени бир бирлери бла байланыуларын кёргюзтюр ючюн хайырланылыучу сёзле (*байламла, кесекчикле, сонгурала*).

КЪУЛСЮЙМЕЗ *ат бош тил.* Крестец (*последний позвонок позвоночного столба животных*) / Малны аркъа сюегини бек ахырындагъы омуроуу.

КЪУЛЧУЛУКЪ *ат.* Рабство, положение, состояние раба / Къулну болуму, къарауашлыкъ. – *Нартюхню мында не замандан бери ёсдюредиле? – Къулчулукъ кетгенли,- деп, – эшитгенме,- деди Абубекир.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 83. *Кесини узакъ жашауунда Къасболат Бадов къара кюнлени, къулчулукъ жашауну тузагъын да кёргенди.* «Шуёхлукъ», № 53, 92.

КЪУЛФ *ат ц.д.* Углубление в земле для посадки семян / Жерге урлукъ салыргъа этилген чунгурчукъ. *Малжей, жугарны буруну бла къулфчукъла эте, сабанны тюбюнден башына чыкъды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 297. *Ол Малжей этген къулфлагъа Бекболат экишер нартюх бюртюк атып барады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 297.

КЪУЛФУУ *ат дин.* Сура корана / Къуранны сурасы. *Эфенди къулфууну окъуду.*

КЪУМ *ат* **1.** *къ.* **юзмез**. *Алтын кюнню таякълары жерге тёгюлюп, суудан чыгъып, къумгъа кёмюлюп тургъан адамланы къучакълайдыла.* «Огъурлу танг», 133. *Жел, боранлап, ёшюн уруп кёк тенгизге, Жагъасында тёге эди сууну тюзге, Къара туман басхан эди аны башын. Толкъунлары жалай эдиле къумун, ташын.* «Шуёхлукъ», № 5, 61. *Ибрахим къумда чартлагъан нартюхледен ауузун толтуруп, биягъынлай анасыны къатына олтурду.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 6.

2. *В позиции определения*: песчаный *къ.* **къумлу**. *[Къарашауай аты бла], къум аулакъгъа чыгъып, солуу алдыла, Тёгерекге къарай, бираз къалдыла.* «Нартла», 152. *Ол шаудандан ичерге Атам да кёп келгенди, Артда, анга термиле, Къум тюзледе ёлгенди.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 29. *Къум тюзледе, чёп отламай, Сууда, кемеча, чайкъала, Сау ыйыкъны суу уртламай, Тёзеди эки сыртлы къала (тюе).* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 61.

3. *къ.* **букъу** [1]. *Сахиник жел а жайлыкълада кырдыкланы тарайды Эм, эритип, таргъа энип, жолну къумун жалайды.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. *Ат тюз да Сафарланы къатлары бла, алагъа къум чачдырып, будуман болуп, озду.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 25. *Исси юзмези, къуму. Жалан аякъларымы къыз-*

дырып, чыгъы суукъ этди бармакъларымы. К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 61.

4. *В позиции определения*: пыльный / Букъу басхан, жапхан. *Суу болса эди, бу къум кюн ичерге! Бир уртлам да жокъ.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 325. *Зауурбекни акъылын, элден къум жолну букъу этдирип, чабып чыкъгъан атлы бёлдю.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 9. *Фатиймат, аякълары къум жолчукъгъа бата, тешикни къатына барды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 32.

■ **Къум тёбе** дюна / тенгизни неда сууну жагъасында уллу жел болгъанда жыйылгъан къум дуппур. *Къум тёбеле юсюнде Уя салады тюе къуш, Исси суусуз тюзледе Жашау этеди тюе къуш.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 311. *Аны [Басханны] кючюне баз болаллыкъ кюч жокъ сунуп, талайды тёгерегин, Жагъаларында талыштак, тюкгюч Кёмюледиле къум тёбелеге.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 75.

■ **Къум чабакъ** пескарь / тузсуз черекледе сууну тюбюнде жашагъан гитче чабакъчыкъ.

■ **Къум шекер** *къарач.* сахар-песок / ууакъ, ууакъ этилген бал туз. *Жашла шайгъа къум шекер къуюп ичедиле. Сюеме сени къар, къум шекерча акъ.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 167. *Къар, къум шекерча, ууакъ бурчакъны себелеп башлады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 185.

КЪУМА *ат* **1.** Порода (*животных*) / Малны тукъуму. *Къумасына кёре агъачы.* (Н а р т с ёз.)

2. Порода (*людей*) / адамланы бирсиледен не да болсун бир илишаны бла айырмаланнган къаууму. *[Абдул Жаубермезге:] Бу малланы сюргенлени бирлери сизни къумагъа ушамайды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 90.

КЪУМАЛАНДЫР *эт.* Улучшать породу / Малланы тукъумун игилендир. *Мюлкде ийнеклени къумаландырыр мадар излейдиле.*

КЪУМАЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **къумаландыр** / Къумаландыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Къумаландырылгъан къойланы энчи тутадыла.*

КЪУМАЛАНДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къумаландырыл** / Къумаландырыл дегенден *этим ат. Бугъаланы къумаландырылыулары.*

КЪУМАЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къумаландыр** / Къумаландыр дегенден *этим ат. Ана малланы санын аслам этиу, къумаландырыу ишни игилендириу, малланы къысыр къалыуларын азайтыу баш ишдиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 92. *Совхозда къумаландырыу ишни иги бардыргъандыла.* «Коммунизмге жол»,1979, №184.

КЪУМАЛЫ *сыф.* Племенной / Иги, асыл тукъумлу (*малланы юсюнден*). *[Сарыбий Нанашха:] Ариу а боламыдыла, бек сыйлы къумалы ажирлени ичинде сайлап алсанг!* Э т е з л а н ы О., Тарда, 110. *Ма, бюгюн а бир къарачы элиме, Тюрленнгенди битеу жашау халлары. Жашайдыла жангы, жарыкъ юйледе, Къумалыды битеу кютген маллары.* «Шуёхлукъ», № 46, 47.

КЪУМАЛЫКЪ *ат къ.* **къумалылыкъ**. *Университетни алимлери мюлкню къойларыны къумалыкъларын игилендириуге, тау жерге жарашыулу малланы жайыу ишге билимлерин, усталыкъларын да бередиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 59. *Къойланы къумалыкъларын ёсдюрюуде уллу ишле тамамланнгандыла.* «Шуёхлукъ», № 52, 59.

КЪУМАЛЫЛЫКЪ *ат.* Порода-

ность / Иги, асыл тукъумлулукъ (*малны юсюнден*). *Не мадар да этип, къойланы къумалылыкъларын игилендирмей жарарыкъ тюйюлдю.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 97. *Малланы къумалылыкъларын игилендирир, къыралгъа кёп эт, сют, жюн сатар ючюн мюлкде урунганла эм аны специалистлери къолдан келген мадарларын аямайдыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 215.

КЪУМАЧ *ат* **1.** Ткань, материя, мануфактура, полотно. Согъулуп этилген зат. *Айлана эди таулу, бай малын багъа, Ингилизли да байына къумач согъа эди, Кесини ол узакъ къыралында, Бары жашай эдиле, къулла халында.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 252. *Мустафа дарий къумачны афендини къолундан сылдыратып, къабыргъасын дукъур эте, къоюнуна тыкъды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 186. *Фатиймат алтын халыла бла тигилген сыйлы къумачладан кийинип къуанады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 215.

2. *В позиции определения:* тканевый, матерчатый / Къумачдан этилген. *[Амин:] Юсюмде жангы кийимлерим, бетим таза жуулуп, башым къыркъылып, къолумда китапла салыргъа бир къумач сумкам...* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 78. *Бу орунда къумач жууургъан барды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 61.

■ **Къумач бёрк** чепец / Адамны чачын жабып, сакъал тюбюнде баула бла къысылыучу тиширыу неда сабий баш кийим.

■ **Къумач согъуучу** ткач / къумач сокъгъан станоклада къумач этиучю ишчи, уста. *Бусагъатда къумач согъуучуланы шахары Ногинск Москваны тийресинде ариу шахарладан бириди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 32. *Таурухда айтылгъанына кёре, ол къыз аламат къумач согъуучу болгъанды.* «Шуёхлукъ», № 22, 11.

КЪУМГЪАН *ат.* Кумган (*металлический кувшин с узким горлышком и длинным носиком*) Тюрк халкъла жюрютюучю жезден неда башха металлдан ишленнген, сабы да, буруну да болгъан бийик сауут (*бет-къол*) *жуугъанда, жууннганда хайырланылады*). *Буттукъ, бир къолунда жез тазы бла сапыны, имбашында къатапа жан жаулугъу, экинчи къолунда кюмюш къумгъанда жарашдырылгъан суу бла, Минатны отоууна кирип келди.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 14. *Балдаш от жагъада чоюн къумгъанны суун исси этерге кюлню къызыууна кёмдю.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 129. *[Махти къатынына:] Берчи бери таз, къумгъан абидез алыргъа, намаз озуп кетеди.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 17.

КЪУМГЪАНЧЫ *ат. сёл. тил. эск.* **1.** Слуга, служанка, носитель кумгана / Къарауаш, байланы, бийлени заманында бийчелени къумгъанларын жюрютген тиширыу. *Бийче къызла кеслерине бирер къарауаш къызны шапагъа, къумгъанчыгъа, барчыгъа-келчиге жюрютедиле.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 18.

2. *кёч. къ.* **къул. 1.** *[Аслан:] Полкда жашла да: «Офицерни къумгъанчысы», – деп, манга ышанмайдыла.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 20.

КЪУМЛУ *сыф.* Песчаный / Кёп къуму, юзмези болгъан. *Къарангылыкъ басхан элле, Шахарлача жашнайдыла, Суу кёрмеген къумлу тюзле Чагъып, жашнап башлайдыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 90. *Ол (машина) башха, чархлы трактор баралмагъан батмакъ, неда къумлу жерледе,*

къарлада да жюрюйдю. «Ленинни байрагъы», 1979, № 65.

КЪУМУКЪ *сыф.* Кумыкский / Къумукълуланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Къумукъ тил. Къумукъ литература.*

КЪУМУКЪЛУ *ат.* Кумык/ Дагъыстанда жашагъан тюрк тилли миллетни адамы. *Пустоп кюмюшчю къумукълу этген, боялгъан мундштугундан тютюн чыгъара, олтурады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 187. *Баззаны да, Къарабашны да, асламында къумукълула тагъыучу уллу къара къамалары бар эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 78.

КЪУМУКЪЧА *хал. сёзл.* По-кумыкски (*напр. говорить, писать*)/ Къумукъ тилде. *Аладан бирлери: «Сиз не адамласыз?» – деп, къумукъча чалып, сорду.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 75.

КЪУМУРСХА *ат къ.* **гумулжук**. *Тохтамазла, тынчаймазла, Хомух болуп жунчумазла, Ишсизкючсюз олтурмазла, Сагъыш этчи къумурсхадан.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 342. *Ол Байрамукъ туугъанлы бир адамны кёзюне къарап: «Тейри сени урсун»,– деп, бир аман сёз айтмагъанды, къумурсханы окъуна аягъы бла эзген болмаз.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 183.

■ **Къумурсха тёбе** *къ.* **гумулжук тёбе.** *Жайыла барып, айыу бир къумурсха тёбени тапды...* «Шуёхлукъ», № 34, 35. *Ибрахим, таягъы бла ташны къобарып, сары къумурсхаланы тёбелери бла ойнай, айтды...* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 98. *Ол жаш къумурсха тёбеге къулагъын салып, тынгылап тургъанлай, Къарашауай нёгерлери бла юсюне барып: – Алан, не баурланып тураса,– деп, сордула.* «Нартла», 156.

КЪУМУРСХАБЕЛ *сыф. сёл. тил. къ.* **Иничкебел**. *Той жарылады, къумурсхабел жашла, жасанма къызла чайкъаладыла.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 77.

КЪУНАЖИН *ат.* Нетель/ Ючжыллыкъ тиши тана, ийнеклик. *Нохтабаугъа бир къунажин берирге айтханда уа, эфенди, къууана, намаз къылдырыргъа межгитге кетди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 142. *[Джандет Муссагъа:] Оу, барыгъыз ачдан ёлсегиз да къунажинни уа сатдырлыкъ тюлме. Келир жазгъа ол бир ийнекди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 90.

■ **Къунажин къозлагъан** тёлка, отелившаяся первый раз / биринчи кере къозлагъан жаш ийнек. *Къунажин къозлагъан болса да ийнегибиз иги сют береди.*

КЪУНДУЗ *ат* 1. Выдра / Суусар тукъумну къауумундан, багъалы къаралдым-къонгур тюрсюнлю териси болгъан. Иги жюзюучю эм чабакъ, макъа д.а.к. башха зат ашап кечиниучю, сууда жашаучу жыртхыч жаныуарчыкъ. *Къарангы кече къалай жылтырайды Бахан сууну къундузу. Нафийсат мёлекни несин айтасыз, Кёкню чолпан жулдузу.* «Малкъар халкъ жырла», 214. *Чабакъмыды ол, къызмыды, Къара тенгизни сайында? Суудан чыкъгъан къундузмуду, Жууннган эртten сайын а?* «Шуёхлукъ», № 29.

2. *фольк. къ.* **къузгъун**. *Кюн аман боллугъун билдире, къундуз къычырды. Республиканы тийресинде къундузлагъа уугъа барыргъа жаланда къырал инспекцияны эркинлиги барды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 38.

■ **Къундуз ийлеуюн бер** выдрать как сидорову козу / аяусуз, къаты тюй. *Ол [Къыямытны ула-*

нындан туугъан] аны [Ибрахимни] алай тюе тургъанлай, озуп бара, Къанамат кёргенди, тёгерегине къарап, киши кёрмегенинде, Къыямытны уланындан туугъанны, хайда айланнганды да, ахшы къундуз ийлеуюн бергенди. А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 8.

КЪУП-КЪУРГЪАКЪ *сыф.* Совершенно сухой, засохший, пересохший / Къургъакъ дегенни *айырма даража формасы. Дорбун къупкъургъакъ, къуру гюрюлдегенлей турады ансы.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 97.

КЪУП-КЪУРУ *сыф.* 1. Совершенно пустой / Къуру дегенни *айырма даража формасы. Къупкъуру челек. Къуп-къуру отоу.*

2. *кючл. кес. къарач. къ.* **жаланда**. *Болжаллы жазылыргъа къупкъуру бир заманнга дери болады.* «Ленинни байрагъы»,1979, № 84. *Узакъ журтланы жуугъан, Уланла, барды океан, Къуп-къуру тоноучула жюрюйдюле анда.* «Жанкъылыч», 200.

КЪУППА-КЪУРЛАЙ *хал. сёзл.* Совершенно пусто, с пустыми руками, без ничего / Бир затсыз, бир зат да алмай, тапмай. *Тулпар Къарашауай тюненеча этгенде, Кюн да батып, къарангылыкъ жетгенде, Нёгерлери къуппа-къурлай келдиле, Марал териледен къошну кёрдюле.* «Нартла», 167. *Юй бийчеси сакълайды, буруну сюйюне, Къуппа-къурлай Хожа келди юйюне.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 65.

КЪУР *эт.* 1. Строить, сооружать, воздвигать, возводить / Юй, мекям, журт ишле, сюе. *Халкъ бай, насыплы болсун, Жерни юсю тынч болсун, Будай сепсин, юй къурсун, Халкъ ишлесин, ашасын.* М а м м е л а н ы И., Чалгъы, 4. *Берч къоллула, Фабрика, завод къурагъанла, Жерге урунуп, Сабанланы оргъанла.* «Жилтинле», 486. *Элни халкъ къурагъан эди, энтда къолундан келир, жангыдан къурургъа.* М а м м е л а н ы И., Чалгъы, 58.

2. Заводить, заряжать; приводить в движение, настраивать. Бир затны, буруп, керекли жерине тийип, ишлерча эт. *Сагъатны къур. Къапханны къур. Ушкокну къур. Агрегатны къур.* ❐ *Ушхуур ашагъандан сора, Хамызат приёмникни къурду да, концертге тынгыларгъа олтурду.* «Жарыкъ жолда», 156. *Ол [суратчы] бир ненча кере алдан сурат алыргъа эникледи, алай атла асыры терк учхандан, ол аппаратны къургъунчу, иш туурылып къала эди.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 41.

3. *къ.* **къура 5.** *Жаш тёлю уа, тойну къурап, Аякъ бюгеди такъырда. Ким тепсейди, ким харс урады, Этеди къызлагъа накъырда.* «Жилтинле», 210.

4. *къ.* **къура 2**. *Терсликни ур, тюзлюкню къур.* (Н а р т с ёз.) *Халкъны жолунда къаты тургъан, Законланы ариу къургъан.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 51.

5. Строить (*напр. планы, проекты и т.п.*) / Бир затны этерге деп оюмла, кёлюнге келтир. *[Аслан] бир кирпик къысмай, Жюрек тохтамай, Планла къурду.* «Жюрек жырлайды», 217.

КЪУРА *эт.* 1. *къ.* **къур 1**. *Мурат ташла жыйып, юйге мурдор салып, бир гытычыкъ къурагъанды.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек. *Сабан сюребиз, журтла къурайбыз, Мал ёсдюребиз таулада.* М о к ъ а л а н ы М., Жырла бла жолла, 23. // Разбивать, ставить, натягивать (*палатку, шатер и т.п.*) / Палатканы, чатырны д.а.к. затны сал, сюе, орнат. *[Ысмайыл:] Энди, Къундуз жашлары бла инжилмезча, былайда шатырчыкъ*

къурайыкъ. К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 111. *Биз жерибизни къыйырында юч шатыр къурагъанбыз.* «Алчыла», 122.

2. Строить, создавать новую жизнь, семью и т.п. Жангы жашауну, юйюрню д.а.к. затны болдур. *Биз жарыкъ жашау къурадыкъ, Аны къууанчында жашадыкъ.* О т а р л а н ы К., Танг жулдузум, 49. *[Зурият:] Кесими башсызлыгъыммы болду, огъесе насыбыммы алай эди, къураялмадым юйюр.* «Жарыкъ жолда», 94.

3. Организовывать, налаживать *что* / Ишни кереклисича, тап, иги жарашдыр. *Тырнауузну жаш тёлю сменлерини, участкаларыны, бригадаларыны коллективлери ол ишни иги къурайдыла.* «Шуёхлукъ», № 43, 105. *[Нанаш:] Ишни мени боюнума салсанг, мен аны бек терк къураргъа болур эдим.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 184. // Проводить (*напр. митинг, собрание*) / Жыйылыуну, митингни хазырла, бардыр. *Жыйылыуну иги къурамагъан жерде, ол ауур кёрюнюучюдю ансы, иги хазырлап бардыргъан жерде, къарты-жашы да, тири эс бургъан кезиуде, ол жыйылыула аламат сейирдиле.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 25.

4. Накапливать, приобретать (*скот, богатство, состояние*) / Мал тут, ырысхы эт, жый, бай бол. *[Зауурбек Зайнафха:] Мал да, мюлк да къурарбыз.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 44. *[Жаш] Бир жюгюне ол атасындан къалгъан малны къурагъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 175. *Бу жарлы киши кесини юйюрюн кечиндирирча не мал къураялмагъанды, неда жерчик мажаралмагъанды.* «Шуёхлукъ», № 44, 41.

5. Устраивать (*пир, праздник, увеселения и т.п.*) / Той, оюн эт, бардыр, ётдюр. *Бизни Харун, юйюте къой башны да, Шапалагъа таматалыкъ этеди. Той къурайдыла, жыйып къызны, жашны да, Къарс таууш а эл башына жетеди.* Б о т а ш л а н ы И., Таула сакълайдыла, 6. *Ариу къызла сюйгенлерин кёрюрге Къурайдыла малчылагъа тойланы. Бёлюп-бёлюп келтиредиле аязла, Къулакълагъа зикирлерин къойланы.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 70.

6. *сёл. тил.* Организовать, устраивать (*обед*), приготовлять (*еду*) / Азыкъны жарашдыр, хазырла. *Фатиймат бла Мамсур азыкъ къурайдыла, Къалгъанла жайылып отун жыядыла.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. *[Жарнес жашчыкъгъа:] Ананга алай айт, иги жаш: Къачаргъа тюшюп къалса, манга жети кюннге боллукъ аш-суу къурап кетсин.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

7. Организовать (*отряд, группу и т.п.*) / Бир тюрлю ниет бла отрядны, жыйынны д.а.к. затны бирикдир. *[Балдан жыйылгъанлагъа:] Кюз биченде ишлерге мен кесим тенгли къатынладан бир жыйын къурайма.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 125. *Эллиле, партизан отряд къурап, душман бла сермешип башладыла.* «Коммунизмге жол», 1977, № 48. *Эрлей барып, Маммathха Бир жыйынны къурагъыз, Андан ары, бу затха сагъыш этмей, жукълагъыз.* «Жарыкъ жолда», 26.

КЪУРАЛ *эт.* **1.** Организовываться, образовываться, возникать, создаваться / Жарашдырыл, болдурул, этил. *Этге бериллик маллаы семиртиу, тёлю алыу эм аны сакълау да иги къуралгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 210. *Бу байлыкъ адамны къолу бла къуралгъанды.* «Шуёхлукъ», № 33, 92.

2. Готовиться, собираться / Хазырлан, хазыр бол. *Ол [Мамсур] кеси борчун толтурургъа къуралды, Киши чырмамазлыгъына къууанды.* Э т е з л а н ы О., Нарт

къаланы хапарлары. *Ол къызны атасы хажи къылыргъа барыргъа къуралып болгъанды.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 50. *Къарашауай даулашмады, нёгерине: «Къайгъы этме!» – деди да, экинчи кере атаргъа къуралды.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 30.

КЪУРАЛЫМЛЫ *хал. сёзл. къарач. къ.* **къуралыулу**. *Эришиуле къуралымлы, ариу халда баргъан эдиле.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 52. *Озгъан жылда талай сюттовар ферманы коллективи къуралымлы урунуп, планларын жетишимли мажаргъанды.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 41.

КЪУРАЛЫУ *и.д. от* **къурал** / Къурал дегенден *этим ат. Жашауну къуралыуу. Элни къуралыуу. Байрамгъа къуралыу. Кетерге къуралыу. Бир халкъны къуралыуу.*

КЪУРАЛЫУЛУ [1] *сыф.* Организованный / Планнга кёре этилген, тап, низамлы къуралгъан. *Къызланы фермада къуралыулу ишлери хорламгъа келтиргендиле. Халкъланы араларында тенглик ючюн къуралыулу кюреш бардырылыргъа керекди.*

КЪУРАЛЫУЛУ [2] *хал. сёзл.* Организованно / Тап къуралып, низам бла. *Быйыл да ол Магъаналы кампанияны къуралыулу бардырыр ючюн мюлкде битеу мадарла этилгендиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 84. *Ишчиле, заманындан алгъа келип, ишни къуралыулу башлайдыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 173.

КЪУРАЛЫУЛУКЪ *ат.* Организованность / Тап къуралгъан хал. *Ол [Андрей:] «Къуралыулукъ керекди, бир бирибизге болушургъа керекбиз», – деген эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 108. *Бригада ишни уллу къуралыулукъ бла башлагъанды.* «Коммунизмге жол», 1983, № 126.

КЪУРАЛЫШ *эт.* **1.** *взаимн.-совм. от* **къурал** / Къурал дегенни *араш айырмасы. Жашла, къызла да тойгъа къуралышадыла. Звенола къуралышып, Белгиленнгенди жерлери, Ишге тири узалышып, Чыныкъгъанды жаш беллери.* «Жилтинле», 208.

2. къуралыш 2. *къарач. къ.* **къурулуш 6.** *Социал къуралыш. Демократия къуралыш. Капиталист къуралыш. Феодал къуралыш капиталист къуралышха ауушдурулады.*

КЪУРАЛЫШЫУ *и.д. от* **къуралыш** / Къуралыш дегенден *этим ат. Элни къуралышыуу. Ишчи классны къуралышыуу. Спорт командаланы къуралышыуу. Социал къурам къуралышыу.*

КЪУРАМ *ат.* Состав, строение, структура / Затны къурагъан кесекле барысы да. *Сёзню къурамы. Сууну къурамы. Затны химия къурамы. Жерни баш къатысыны къурамы.*

КЪУРАМАТ *ат эск.* Суша / Жер жюзю. *Къайда айланса да, менден къутулмаз, Мени сюйгеним Хураймат. Мен аны башхалагъа иймем, Суугъа батхынчы къуramат.* (Ф о л ь к.)

КЪУРАМЛЫ [1] *сыф. къарач. къ.* **къуралыулу** [1]. Организованный, упорядоченный. Тап, низамлы къуралгъан. *Ол кючлени уллу иш сакъlагъанды: элде анархизмни онгларгъа мыжыкъны излемин, иннетин заманнга келишдирирге, оюмлу ишлерге, мюлкню жангыртыргъа, алай бла къыралны ёсдюре билирча, алай юйретирге керекди; бу затла бары да элни сезими шахарны къурамлы оюмуна бойсуннган-*

дан сора бажарыллыкъдыла. «Огъурлу танг», 32.

КЪУРАМЛЫ [2] *хал. сёзл. къарач. къ. къуралыулу. Урлукъ атыу къурамлы бардырылгъанды. Силос салыу башха мюлкледен эсе «Къобан башы» совхозда къурамлы барады.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 81.

КЪУРАМЛЫЛЫКЪ *сыф. къарач. къ.* **къуралыулукъ**. *Энди совхозну экинчи бёлюмюню бахчалары хансдан къутулгъандыла. Ол затха ташкёмюрчюлени бирикмеклери, къурамлыкълары себеп болгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 124. *Быйыл бардырылгъан аскер юйретиуледе танкистле да ахшы къурамлылыкъ бла мизамны кёргюзтгендиле.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 109.

КЪУРАМСЫЗЛЫКЪ *сыф. къарач.* Неорганизованность / Тап къуралмагъанлыкъ, къуралыулукъ болмагъан хал. *Район къурамсызлыкъны хатасындан къыралгъа жюн сатыудан жетмиш беш минг сомну кем алгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 193.

КЪУРАН[1] *ат.* Коран / Муслийман динни догмалары эм жорукълары жазылгъан китап. *Ибрахимни окъутхан афенди Мухаммат-Амин бир эки-юч кере анасына: «Жашыгъыз аптиекни тауусуп, къураннга кёчгенди, сый этип келтирирге керексиз, алай болмаса, сабий фахмусуз болады»,– деп, сездире тургъан эди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 21. *[Анам:] Даута кеси да къуранны биледи, сен да жахил къалып кетме,– деп, намазгъа юйретирге дыгалас этеди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 78.

■ **Къуран ач** *дин.* отгадывать, предсказывать судьбу по Корану / къуранны окъуп, анда адамны жашауун, жазыуун билип, хапар айт. *[Махти:] Ким биледи, бизни къызчыкъгъа да жин зараны жетген эсе уа, анга къуран ачдырыргъа керекди.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 23. *«Танг атханлай, къол къыйынын да элтип, Махмут афендиге къуран ачдырайым», – деп, бу акъылда тохтап, жукълады.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 23. **Къуран чыгъар** *дин.* прочитать коран (*с начала до конца, посвящая чтение умершему*) / ёлген адамгъа атап (*аны «гюнахларын» кечер ючюн*) къуранны башдан аякъ окъуп чыкъ.

КЪУРАН [2] *эт. сёл.тил. къ.* **къурал** [1]. *[Дюгербий нёгерине:] Жолгъа чыкъгъан ат, къамичисине дери да, минерча, толу къураныпболлукъду.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 189. *Келечи осал болса, не къураннган иш да тууарылады.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 178.

КЪУРАНЫУ *и.д. от* **къуран** [2] / Къуран [2] дегенден *этим ат. Жолгъа къураныу.*

КЪУРАТ *эт. понуд. от* **къура** / Къура дегенни *къатланыучу айырмасы. Къууанч жашау къуратайыкъ, Халкъ айтханча, барайыкъ.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 112.

КЪУРАТДЫР *эт. понуд. от* **къурат** / Къурат дегенни *къатланыучу айырмасы. Жол азыкъ къуратдырдыкъ. Чалгъыланы къуратдыр.*

КЪУРАТДЫРЫУ *и.д. от* **къуратдыр** / Къуратдыр дегенден *этим ат. Ишни тап къуратдырыу. План къуратдырыу. Той къуратдырыу.*

КЪУРАТЫЛ *эт. страд. от* **къурат** / Къурат дегенни *зорлаучу айырмасы. Чатыр къуратылгъанды. Чалгъычы жыйын къуратыл-*

гъанды. Сабанчы жыйын къуратылгъанды.

КЪУРАТЫЛЫУ *и.д. от* **къуратыл**/ Къуратыл дегенден *этим ат. Жангы жамауатны къуратылыу къыйын барады, чырмаула кёпдюле.*

КЪУРАТЫУ *и.д. от* **къурат** / Къурат дегенден *этим ат. Машинаны къуратыу. Сагъатны къуратыу.*

КЪУРАУ *и.д. от* **къура** / Къура дегенден *этим ат. Ишни тап къурау. Отрядны экскурсиягъа къурау. Музей къурау. Тойну къурау.*

КЪУРАУЧУ *ат.* Организатор / Бир затны, ишни къурагъан, аллай затха хунери болгъан адам. *Бирле бузуучула, бирле къураучула эдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 77. *Ремонт мастерскойну таматасы кесини сынаулу къураучу болгъанын кёргюзтгенди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 173.

КЪУРАУЧУЛУКЪ *ат.* Талант, искусство организатора / Къураучуну усталыгъы, чемерлиги, фахмусу. *Алыннган уллу борчланы жетишимли толтурууну жалчытыр ючюн къураучулукъ жаны бла къураучула хунерлерин ёсдюрюрге борчлудула.* «Коммунизмге жол», 1977, № 114.

КЪУРАШДЫР *эт.* 1. *къ.* **къура 3.** *Малчыла нелерин да малгъа къалай тап эсе, алай къурашдырыргъа керекдиле.* «Алчыла», 97.

2. Создать, вызвать к жизни / Бар эт, дуниягъа чыгъар, болдур. *Къудуретни таматасы да, ол бизни жерлерибизни къурашдыра тургъан заманда, эшта да, жюреги къууаннган кезиу болур эди ансы, быллай чомартлыкъны ёзге къалай ангыларгъа боллукъду.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 10.

3. Сочинить, придумать / Жарашдыр, оюм этип, чыгъар, болдур. *Хапар къурашдыр. Назму къурашдыр.*

КЪУРАШДЫРЫЛ *эт. страд. от* **къурашдыр** / Къурашдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. – Да ол а узакъда тюйюлдю, майна, – деп, чунгурну башында къолдан къурашдырылгъан механизм бла силос кюлтелени тартып чыгъара тургъан киши, башын ёрге силкип, биягъындагъы жашны кёргюзтдю.* Акъбайланы А., Ёмюрню иеси, 4.

КЪУРАШДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къурашдырыл** / Къурашдырыл дегенден *этим ат. Техниканы жаз башы ишлеге къурашдырылыуу тап барады.*

КЪУРАШДЫРЫУ *и.д. от* **къурашдыр** / Къурашдыр дегенден *этим ат. Бюгюнлюкде малкъар поэзия суратлау кючю бла да, назмуну къурашдырыу амаллары бла да бийик ауушха чыкъгъанды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 181.

КЪУРГЪАКЪ *сыф.* 1. Сухой (*не мокрый, не замоченный*) / Жибимеген, суу, мылы болмагъан. *[Назир:] Хайдагъыз, энди тешинип, женгил окъуна къургъакъ кийимле кийигиз, заман кетип барады...* Къобанланы Д., Эки заман, I, 82. *Таусолтан аны [Таужанны] къолларын бетинден айырып, кесини къургъакъ къол жаулугъу бла аны жыламукъ жугъу бетин, кёзлерин сюртдю.* Хубийланы О., Аманат, III, 102. *[Мырзабек] эшекни къуйругъуна эски къургъакъ быстырла такъдырды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 256.

2. Сухой (*о воздухе, дровах и т.п.*) / Мылылыгъы болмагъан, къуругъан. *Кюн иссиди, хауа къур-*

гъакъды. «Ленинни байрагъы», 1976, № 54. *Кийик жаныуарла къургъакъ, къаты жерни тырнакълары бла къазадыла...* «Шуёхлукъ», № 45, 34. *Ахмат, балтаны да алып, къургъакъ отунла излей, агъачны теренине кирди.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 54. // Пересохший (*о губах, горле и т.п.*)/ Къургъакъсыгъан, мылысыз (*эринлени, тамакъны д.а.к. затны юсюнден*). *Ол [Мустафа] ауз суулары келмегенине сейир эте, къургъакъ эринлерин къаты къысып, теренге кетген кёзлери бла аш юйню ичине къарады.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 57. *Къасболатны юсюбашы къан, эринлери къургъакъ эдиле.* «Шуёхлукъ», № 44, 39. *Къатыгъы жокъну – эрини къургъакъ.* (Н а р т с ё з.)

3. Сухой, лишенный воды, грязи (*русло, дорога и т.п.*) / Сууу, балчыгъы болмагъан, къуругъан. *Гелеуленнген, къургъакъ илипин ызда, Суу зынгырдамайды ингир салкъында...* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 5. *Барады арбачы Къургъакъ жол бла, Кесин жубата эски жыр бла.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 19.

4. Засушливый (*год, осень и т.п.*)/ Бир талай заманны ичинде жауун жаумай, иссилик кюйдюрген (*жыл*), ачыкъ, чуукъ кюнлери кёп болгъан (*кюз арты*). *Мухуну жолу батмакъ болмайды, жай чилледе, не къургъакъ жыл да букъу кёрмейсе, салкъын суу аяз санларынгы женгиллетгенлей турады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 125. *Быйыл кюз арты бир заманда да болмагъан кибик къургъакъды, ахшыды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 107.

5. Сухой (*о ветке, листьях и т.п.*) / Керекли татымлы сууларын тапмай, ёсюуден тохтап, къуругъан. *Къызла тереклени тюплерин къаза, кёгет бермеген къургъакъ бутакъларын къоратадыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 436. *Къургъакъ чапыракълаы тюбюне ташая да чыгъа, чычханчыкъ не эсе да излейди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Къызгъыл кырдыкла, 6.

6. Сухой (*о пище, хлебе и т.п.*)/ Суусуну болмагъан (*ашарыкъны юсюнден*) къатыкъсыз, къуру кесинлей (*гыржынны юсюнден*). *Бекболат эгешчигине къургъакъ ушхуур этдирип, жукълатды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 380. *Мухтар жыйгъычха таянып, къургъакъ гыржынны сагъышлы чайнайды.* Т ё п п е л а н ы А.. Ташыуул, 114.

7. *кёч.* Очень худой, тощий (*о руках*) / Бек арыкъ, азгъын. *Бир кесекден сора ол [Нафийсат] Алтынны къолларын къургъакъ сюекли къолларына къысып, къууанчлы жыламсырай, олтура эди.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 37. *– Ингир ахшы болсун, аначыгъым!– деп, шагъырей ауаз эшитилди, сора аны имбашларына къургъакъ, узун къолла тюшдюле.* «Шуёхлукъ», № 72, 64.

8. *кёч.* Бездушный, чёрствый / Къаты жюрекли, суукъ. *[Владимир Назирге:] Сен кесинги былай бир къургъакъ, гырнау адамча кёргюзтюрге кюрешгенлигинге, алай тюйюлдю.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 5. *Сен жырны къыстасанг, Ёмюрюнг сени къыш, Сен – суукъ, сен – къургъакъ, Хар къуру ачылу.* Б а й ч о р а л а н ы С., Отубуз, 32.

9. *кёч.* Лишенный живости, красочности, эмоциональности (*произведение, стихотворение и т.п.*) / Адамны жюрегинде тириликни, ариулукъну сездирмеген, учундуралмагъан (*чыгъарма, назму д.а.к. зат*). *Сабийлени литература излемлерине бек иги жазыучуланы эслерин бурургъа, сабий литературадан къургъакъ эм эригиулю чыгъармаланы кетерирге, сабий китапланы суратлау формалары жаш окъуучулагъа тийиншли ке-*

лирча этерге керекди. «Шуёхлукъ», № 15, 9. *Окъуу китапны къургъакъ, къысха тизгинлеринде айтылгъанындан эсе, бизни къырал табийгъатындан, Аслан иги да аслам биле эди.* «Шуёхлукъ», № 28, 47.

10. *кёч.* Скучный, незанимательный (*напр. вечер*) / Сейири болмагъан, эрикдирип къойгъан (*сёз ючюн, ингир*). *Назму окъуу, алгъыш этиу Уллу къыймат алады, Жыр болмаса, той болмаса, Ингир къургъакъ болады.* Гуртуланы Б.. Шуёхла арасында, 141.

11. *кёч.* Сухой (*о звуке, голосе*)/ Ариу макъамы, жумушакълыгъы болмагъан. *Чыкъды ит Афайны къургъакъ ауазы, Тёзюп болмай къызланы жанығъаны.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. *Ушкок атылгъан селейди, тапанчала къургъакъ, къарыусуз тауушла, чарх-чарх тауушла эте башладыла.* «Шуёхлукъ», № 64, 18. *Чабакъ бау къургъакъ тауш этип, зынгырдап юзюлдю.* «Шуёхлукъ», № 45, 13.

12. *кёч.* Пустой, бесполезный, неуместный (*напр. разговор, слово, шутка*) / Хайырсыз, бош, магъанасыз, тийиншли болмагъан (*сёз ючюн, ушакъ, чам д.а.к. зат*). *Хажибекир акъылы болгъан къургъакъ сёзге кесин терилтмейди да, башын сакъларгъа амал излейди.* Хубийланы О., Аманат, I, 116. *Жаш а, къачан бошалады бу къургъакъ ушакъ дегенча, эригип сакълайды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 241. *[Къыз Назбийге:] Жылынг келгенликге, къургъакъ чамынг къурумагъанды.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 194.

◆ **Къургъакъ жётел** сухой кашель/ хыппирик чыкъмай этилген, мылысыз жётел. *[Къыямыт:] «Ы-хы-ы»,– деп, не эсе да айтыргъа тебирегенлей, тамагъын къургъакъ жётел къысып, хамхотун жууургъан тюбюне жашырды.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 175. **Къургъакъ халысы жокъду** (*къалмагъанды*) (*ни одной*) сухой нитки не осталось / бек жибигенди, битеу юсю-башы суу болгъанды. *Жаун десенг да уллу жаун жауду, юйге жетгинчи, юсюбюзде къургъакъ халыбыз къалмады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 123.

КЪУРГЪАКЪЛЫКЪ *ат* **1.** Сухость / Бир затны къургъакъ халы, шарты. *Чачны къургъакълыгъы. Хауаны къургъакълыгъы.*

2. Засуха / Жайда кёп заманны жауун жаумай тургъаны. *Фук жауунланы, жаудурмай, тыйды, сууланы таркъайтды, кёллени къурутду, къургъакълыкъ салды.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 50. *[Бузжигитге] Ансыз [Зулийхатсыз] къалса, дунияда Кёгетле бишмезликча, Жерни къургъакълыкъ алып, Сабанла битмезликча... кёрюндю.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 188.

3. Засушливость / Жылны, жайны къургъакъ, мылылыгъы аз халы. *Жылны къургъакълыгъына кёре, жерге, кереклисича, мылы бериледи, аны хайырындан жыл сайын бай тирлик жыйылады.* «Коммунизмге жол», 1976, № 160. *Къышны сууукълугъу, жайны къургъакълыгъы кёп къыйынлыкъланы тудургъандыла, уллу чырмаулукъла этгендиле.* «Коммунизмге жол», 1980, № 97.

КЪУРГЪАКЪСЫ *эт.* **1.** Подсыхать / Толу, тынгылы угъай, бираз къуру, къургъагъыракъ бол. *Орамны жаны бла баргъан жаяу ызла къургъакъсыгъандыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 292. *Къалын дурула къургъакъсый келгенлей, бригадирле адамланы ишге чакъыргъынчы, жангы жауунла жауып, дырынны жибитедиле, бичен къаралады.* «Шуёхлукъ», № 32, 122.

2. Пересыхать (*о губах, горле, рте*) / Болуучусундан эсе къургъакъ бол (*эринлени, тамакъны, ауузну юсюнден*). *Аны [Налжанны] эринлери къургъакъсып жарылгъандыла, ауузунда тюкюрюк мылысы жокъду.* Шауаланы М., Мурат, 188. *Бир кесекден ёнюм къарыгъып, тамагъым къургъакъсып, стаканнга узалдым.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 38. *Махмут тили бла къызыулугъундан къургъакъсыгъан эринлерин жалайды.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 26.

КЪУРГЪАКЪСЫН *эт. къарач. къ.* **къургъакъсы 2.** *Жаш мал мыллыкла басдырылгъан чунгурланы, къургъакъсыннган къабырланы къаты бла озады.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 116. *Сосланны эринлери къургъакъсыннгандыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 340.

КЪУРГЪАКЪСЫНЫУ *и.д. от* **къургъакъсын** / Къургъакъсын дегенден *этим ат. Быйыл жаун аз жаугъанды. Сабанланы къургъакъсыныулары мирзеулюклени тирликлерин азайтыргъа боллукъду.* «Коммунизмге жол», 1973, № 121.

КЪУРГЪАКЪСЫТ *эт.* Подсушивать / Бир кесек къурут, кепдир. *Афенди туурагъа чыкъгъанында, эринин-бурунун женги бла ышып, къургъакъсытып, эки аягъын тюбюне салып олтуруп, мынчакъ тартаргъа жарашды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 112. *Жерден ургъан иссилик эринлерими кюйдюрюп, тамагъымы къургъакъсытады.* «Шуёхлукъ», № 27, 52. *Жаз башыны чуакъ кюню мылы тартхан жерни тылпыуун кёкге чыгъарып къургъакъсытады.* «Шуёхлукъ», № 11, 115.

КЪУРГЪАКЪСЫТЫЛ *эт. страд. от* **къургъакъсыт** / Къургъакъсыт дегенни *зорлаучу айырмасы. Къызчыкъ къургъакъсытылгъан быстырлагъа итиу салады.*

КЪУРГЪАКЪСЫТЫЛЫУ *и.д. от* **къургъакъсытыл** / Къургъакъсытыл *дегенден этим ат. Мирзеуню къургъакъсытылыуу тап къуралгъанды.*

КЪУРГЪАКЪСЫТЫУ *и.д. от* **къургъакъсыт** / Къургъакъсыт дегенден *этим ат. Производствогъа мирзеуню къызыулукъ бла къургъакъсытыу мадар кийирилгенди.* «Коммунизмге жол», 1976, № 145. *Мында жуулгъан быстырланы къургъакъсытыу эм алагъа итиу салыу иги къуралгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 128.

КЪУРГЪАКЪСЫУ *и.д. от* **къургъакъсы** / Къургъакъсы дегенден *этим ат. Жуулгъан быстырны къургъакъсыуу. Кырдыкны къургъакъсыуу.*

КЪУРДУР *эт. понуд. от* **къур**/ Къур дегенни *къатланыучу айырмасы. Машинаны къурдур. Юй къурдур. Сагъатны сагъатчыгъа элтип къурдурдукъ.*

КЪУРДУРТ *эт. понуд. от* **къурдур**/ Къурдур дегенни *къатланыучу айырмасы. Сагъатны къурдурт. Палатканы къурдурт.*

КЪУРДУРТУУ *и.д. от* **къурдурт**/ Къурдурт дегенден *этим ат. Той къурдуртуу. План къурдуртуу.*

КЪУРДУРУУ *и.д. от* **къурдур** / Къурдур дегенден *этим ат. Ишни тап къурдуруу. Къош къурдуруу.*

КЪУРЕЙТ *межд.* Понукание лошадей в табуне/ Жылкъыдагъы атланы къууалагъанда хайырланылады.

КЪУРКЪ *эрикл. сёз.* Звукоподражание карканью ворона / Къаргъа къычыргъанда этген тауушну кёргюзтеди. *[Къуш Сосурукъгъа:] Сен боюнума минип, «къаркъ» десем, эт къапдырып, «къуркъ» десем а, къан уртлатып келирсе.* «Нартла», 97.

КЪУРКЪУР [1] *ат къ.* **чырмылтын**. *Дударукъ алгъа гуппуруракъ болуп, бутларын кенг алып, жолда алай жюрюучю эди, тиллери жютюле, сёзюн этип, ким чырмылтынды, ким къуркъурду, дей эдиле.* Тёппеланы А., Ташыуул.

КЪУРКЪУР [2] *ат энчи.* Басы (*струны, клавиши*) / Музыка кереклеге базыкъ ауаз чыгъарыучу къылла, тюекле. *Къобузну къуркъурлары.* ❐ *Онгсунмагъан жашым тепсерге чыкъса, къобузуму къуркъурун тартып къоючан эдим.* Байрамукъланы Х., Тишырыуну хапары, 42.

КЪУР-КЪУР *эрикл. сёз.* Звукоподражание кваканью лягушки / Макъала жырлагъанда этген тауушну кёргюзтеди. *Макъаны кёлю къуруса да, къур-къуру къурумаз.* (Нарт сёз.)

КЪУРМАН *ат дин.* Обряд жертвоприношения / Муслийман динде: «аллахха саугъагъа» деп мал союу адет. *Шерият, дин бичген тёреге кёре, къурманнга союлгъан малланы терилери Дударукъагъа келеди.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 23. *[Хажи] бир ууахты намазын къоймай, оразасына, къурманнга да сакъ эди.* «Шуёхлукъ», № 41, 42.

■ **Къурман байрам** мусульманский праздник жертвоприношения (*десятый день месяца зульхиджа по лунному календарю*) / Муслийманлада ай календарьны зулхиджа айыны онунчу кюнюнде этилиучю дин байрам. *Къурман байрамгъа жаланда эфендиле бла немис-фашист ууучлаучула къуллукъгъа салгъанла чакъырылгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 74, 34. *[Солтан:] Уруш дегенинг, кесигиз билгенликден, къалайда да къурман-байрам болмагъаны да шартды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 100.

◆ **Къурман бол** погибнуть, пасть жертвой (*за правое дело*), жертвовать собой / тюзлюк ючюн жан бер, ёл. *Азатлыкъ ючюн жоюлдунг, Сен халкъ ючюн къурман болдунг, Ачы урушда союлдунг.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 106. *Къылычны къолдан иймей жоюлгъан партизанла. Жерни жаулагъа бермей, Къурман болгъан батырла.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 194. **Къурман** (*къурманынг*) **болайым!** да стану жертвой твоей, пожертвую собою ради тебя / эркелетгенни, жалыннганны билдиреди: сени ючюн жаным берирге да хазырма. *[Салиймат:] Нек мудахса, Солтаным? Айтчы, къурманынг болайым, ой, жаным!* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 97. *[Ханны къызы:] Ай, къурманынг болайым, мени ёлтюрме, мен буу тюйюлме, ханны къызыма, кесиме тенглик этген адам тапмай этип айланама»,– деди да, бир ариу къыз болду.* «Къарачай халкъ таурухла», 58.

КЪУРМАНЛЫКЪ *ат* **1.** Скотина, которая приносится в жертву в честь курмана или в честь *какого-л.* торжества / Къурманнга аталгъан эм аны ючюн союлуучу мал. *– Бёденени къаратон къатыны улан тапханды,- деп, тёрт жанындан ким къой, ким эчки къурманлыкъла келтирип, уллу хурмет этдиле.* «Нартла», 209. *Тийреледен баргъандыла къатынла, Къурманлыкъгъа акъ ирикле алып. Алгъышларын этгендиле ол юйге, Как чоюнну араларына салып.* Шахмырзаланы С., Таулуну ка-

лендары, 33. *Къатынла да бирер табакъны неда четенни башларын жабып, бир бирлери уа къошунла, тийреуле, гыбытла бла зынтхы боза, къурманлыкъ къой элтип, Баразлада тойгъа ашыгъып барадыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 13.

2. Пир, торжество, угощение / Аш-суу эркин жюрюген той-оюн, къууанч. *Аскерге ашыргъан къурманлыкъ. Келин келген къурманлыкъ.*

КЪУРМАЧ *ат.* Кукурузные хлопья, воздушная кукуруза (*или пшеница*) / Табада неда уллу къазанда къууурулгъан нартюх (*неда будай*). *Къурмач таудан аудурур, жырна жолда къалдырыр.* (Н а р т с ё з.) О *[Анасы Ибрахимге:] Баш тапкада аякъ тюбюнде къурмач барды, аны ал да аша.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 5. *Узун шиндикде, аналарыны къатында олтуруп, эки абаданыракъ сабий, къурмач ашайдыла.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 72.

КЪУРМАЧЛЫКЪ *ат.* Кукуруза (*или пшеница*) для приготовления хлопьев / Къурмачха деп асыралгъан, анга жарагъан нартюх, неда будай. *Къурмачлыкъ айырыу.*

КЪУРОУ *ат эск.* Кусок толстого ремня, пришиваемый к подошве горской обуви, чтобы уменьшить скольжение / Чабырланы тюплерине учхаламаз ючюн жамалыучу тери журун. *Чабырны жангысын Мажирге этедиле. Ол эски этсе уа, алагъа къуроула да салып, Бекболатха кийдиредиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 388.

КЪУРОШ *ат.* Впадина глаза/ Кёз чунгур. *Бир сюрюучю къойларын сюре келип, таягъын ол баш сюекни экинчи кёз къурошуна сугъуп ойнай, бир жанына атханды.* (Ф о л ь к.)

КЪУРТ *ат.* Червь, червяк / Омуроусуз, жумушакъ санлы, сюркелип неда бюгюлюп жюрюучю, узун жаныуарчыкъ. – *Сен бизге нечик ийнанмайса! Рачыкъауну эти чирип, темир кюбесини тешиклеринден къарабаш акъ къуртла къарап турадыла,– деп, Къарауаш къызла Гилястырханны тюшюндюрдюле.* «Нартла», 215. *Жер юсюне чыкъды Къурт эм къумурсха, Жай насыпды десек, Жокъду гурушха.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 28. *Элбуздукъ, мор чепкенин юсюне тарта, тапчан юсюнде, къуртча, жыйырылды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 123.

■ **Къурт къатапа** *къарач.* хыртлы къатапа (*къ.* **хырт**). *Аны [Берханны] юсюнде къурт къатапа чепкени, жарыкъ кёк хотасы, башында кюпес жаулугъу, ол кесин бегитген, айбат кийинирге сюйген къатын болгъанына шагъатлыкъ этеди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 83. **Къурт эт(бол)** червиветь, покрываться червями / къуртдан тол, къурт бас, чири. (*Бугъаны*) *жайылды мыллык жыйысы, Къурт этди кёзю, мыйысы. Жаныуар, къанатлы да чапды, Хар бири, жутланып, къапды.* О т а р л а н ы С., Жаз жылыуу, 41. *[Аппа:] Къызым, жолда Шабазны жарасы къурт окъуна этгенди.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 79.

КЪУРТА *сыф.* Короткий (*об ушах*) / Къысха, неда кесилген (*къулакъланы юсюнден*). *Ала (итле) къурта къулакълы айыу бла къатыдан къаты кюрешедиле.* Т ё п п е л а н ы С., Жаралы зурнук, 15. *Биз къошха жанлай башлагъанда, къурта къулакълы къойчу итле мыллыкларын бизни юсюбюз таба атдыла.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 62. *Мени жубу улагъым, Чыгъады кюн туушха, Къуртады бир къулагъы. Чартлап минеди ташха.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 41.

КЪУРТАКЪУЛАКЪ *сыф.* Короткоухий (*чаще о собаке*) / Къулагъы къысха болгъан (*кёбюсюнде итни юсюнден*). *Манга созады боюнун Къуртакъулакъ жубучукъ.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 41. *Къуртакъулакъ парий, тау тюбю таба айланып, улуду.* Ёзденланы А., Саният, 96.

КЪУРТАШАКЪ *сыф.* Червивый (*о фруктах, овощах и т.п.*) / Къурт ашагъан, къурту болгъан (*кёгетлени юсюнден*). *Аслан хыны сёлешгенлей, атлы мыртазакъла, жел ургъанда тёгерегинден акъгъан къурташакъ алмалача, атларындан жерге акъгъан эдиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 101.

КЪУРТДАЙ *сыф. ц. диал.* Негодный, дурной, скверный / Жараусуз, осал (*адамны юсюнден*). *[Бекмырза:]Бу къуртдайны айтханын кёремисе?* Ёзденланы А., Саният, 39.

КЪУРТ-КЪУМУРСХА *къауум. ат.* Насекомое / Омуроусуз гитче жаныуарчыкъ (*чибин, къумурсха, къандагъай д.а.к.*). *Къышны арты бла огъурлу жаз жетди. Къурткъумурсха, жан-жаныуарла башларына эркин къууанчларын этедиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 58. *Баям, была (баппушла) саламны чучхуп, будайны, къалгъан-къулгъанларын, къурткъумурсха чёплей болурла.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 18. *Жаз башында жер жашил къусуп, терекле тюрлю-тюрлю тюрсюнлю чагъып, къурт-къумурсхагъа да жан киреди.* Кацийланы Х., Тамата, 201.

КЪУРТЛАН *эт. сёл.тил.* къурт эт (*бол*) (*къ.* **къурт**). *Эт къуртланса, туз себилир, туз къуртланса, не себилир?* (Нарт сёз.)

КЪУРТЛАНЫУ *и.д. от* **къуртлан** / Къуртлан дегенден *этим ат. Къуртланыу бир башланса, аны тохтатхан къыйынды.*

КЪУРТЛУ *сыф.* Червивый / Къурт кирген, къурт ашагъан. *Тёрт жыл мындан алда областьны баллий тёреклеринде къуртлу кёгет жокъ эди.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 103. – *Къызла! Сизде огъурсуз, ташжюрек Жокъду,– деп, андан жазмайма Назмуму,– иги бахчада бир беш Къуртлу алма жокъду,– деп, айталмайма.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 146.

КЪУРТХА *ат* 1. *эск.* Старуха/ Къарт къатын.

2. Вещунья, гадалка, предсказательница / Билгич, боллукъну билген адам, таш салыучу къатын. *Патчах кёрген тюшню магъанасын айтыргъа, бек уста къуртхала къолгъа аладыла.* «Шуёхлукъ», № 65, 34. *Нартла элде къуртхаланы жыйып сордула: «Бир мадар!»,– деп, алагъа баш урдула.* «Нартла», 26.

3. *къ.* **обур.** *Ханны къуллукъчулары, анга зарланып: «Жашны ёлтюрейик!»,– деп, элде бир къуртхагъа баргъандыла.* «Къарачай халкъ таурухла», 38. *Бий аны [жашны] халкъ арасында бетин жояр, намысын сындырыр ючюн, аман акъыл этип, къуртханы чакъырды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 247. *Фердауусну билгичге угъай, къуртхагъа, обургъа санагъандыла.* Тёппеланы А., Ташыуул, 4.

4. *кёч.* Хитрый, лукавый / Хыйлачы, фитначы. *Ёрюзмек къалай мадар этерге, ол къыйынлыкъдан къалай къутулургъа билмей, къуртха Сатанайгъа акъыл, эс излей барды.* «Нартла», 20. *Жамболат барып тохтагъан къуртха адамды.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 57.

◆ **Къуртха къабынга кир** лицемерить / эки бетли бол, кёзбау эт. *Ол эфенди тынч, жазыкъсыннган ауаз бла, эки къолун да ёшюн аллында чалдышдырып, хычыуун кёрюнюрча, адамла ийнанырча сёлешеди, кесини къуртха къабына киреди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 153.

КЪУРТХАЛЫКЪ *ат.* Хитрость/ Хыйлалыкъ, фитналыкъ. *Хасан эфенди Къанбермезлагъа бир зат бла хайырлы иш этерге, аладан не сылтау бла да мал алыргъа не кючюн, не къарыуун, не хыйлалыгъын, не къуртхалыгъын аямайды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 151. *Къуртхалыкъды бу жерлени ишлери. Аманлыкъгъа къуралыпды кючлери.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

КЪУРУ [1] *сыф. къ.* **къургъакъ.** *[Къанамат] буюкъгъан санларын жылытыргъа излеп, бир мазаллы къуру агъачны бир къыйырын ёрге кётюрюп, боюнуна алды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 168. *Мариям узун бойлу, арыкъ тиширыу эди. Ачы жуап аны къанын къутуртханда, ол, къуру таякъ кибик, сюелип къалды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 167. *Была, Чёпеллеулары, ары-бери чапдыла, Бюшгериден къуру отунла тапдыла.* «Малкъар халкъ жырла», 40.

КЪУРУ [2] *эт.* **1.** Сохнуть, становиться сухим. Къургъакъ бол, кеп, кепчи. *[Ёрюзмек:] Кюнюнг ахшы болсун, Къызыл Фук! Сен кетгенли, кюн къысханды, битмейди жукъ. Байталла тай, къатынла жаш этмейдиле, Жер къуругъанды, сабанла баш этмейдиле...* «Нартла», 26. *Ол [Хамызат] узалды да, энди къуруп-кепчип келген бахча топурагъындан уууун толтуруп алды.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 150. *Шёндю артыкъда битимлени тамырлары болгъан къат бек къуругъанды.* «Коммунизмге жол». // Иссякать, исчезать (*о воде, жидкости*) / Тылпыугъа айланып, жокъ болуп къал, таркъай (*тенгизни, чыкъны д.а.к. затны юсюнден*). *Чыкъ къуругъунчу чалгъы чал – Жауун жаугъунчу дырын жый.* (Н а р т с ё з.) О *Ёмюрлени саркъыуунда къуруйдула тенгизле, Аланы орунлары къум аулакъла бола.* О т а р л а н ы К., Жолла, 17. *Бедик къуруйду, Басханнга зарланып, кюе, Аны ёхтем барыууна, Ариулугъуна, Аны халкъда махтаныууна, Кёп суулугъуна.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 37.

2. Засыхать, вянуть (*о дереве, цветах, траве*) / Мылы, суу жетишмей, мууал бол, къуу бол (*терекни, гюлню, кырдыкны юсюнден*). *Аулакълагъа, талалагъа биченни эм къуруй баргъан кырдыкланы ийислери жайылдыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 187. *Къош терекни къуруп сыннган бутакъчыкъларында кийик тюкню жанклары къалып турадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 87. *Чыпчыкълача, Женгилленип учадыла къургъан гюлле.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

3. *кёч.* Худеть, истощаться / Аз, арыкъ бол. *Асыры инжилгенден, Зайнаф а, акъ чакъгъан балли терекни къуругъан бутагъынлай, къуруй эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 63.

4. *кёч.* Вымирать, отмирать. Ёлюп тауусул, къырылып къал. *– Гуннла кёчгюнчю халкъла болгъандыла, – дегенди Павел Гельдберг,– энди уа ол халкъла жокъ болгъандыла, битеу къуругъандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 184. *Жауур этмейин жексе, Юйюмю къуругъан эди!* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 79.

5. *кёч. сёл.тил.* Убираться, удаляться, уходить, уезжать / Кет, жокъ бол. *[Къазанбаш Къарашау-*

айгъа:] Бусагъат, мычымай, былайдан къуру, аны [Ёрюзмекни] къатына, сени кибик, зыккыл чакъмакъламы барадыла. «Нартла», 196. *[Мухаммат къатына:] Къуру кёз туурамдан, жанынг сюйгенни элт, юйюмде табылгъандан.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Къаяда гюлле, 81. *[Солманбий Азноргъа:] Эрттенликден къалмай, Зауурбекни жалына не чыгъа эсе да аллына эт да, элден къурума къой.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 24.

6. *кёч.* Уничтожаться, исчезать/ Жокъ бол, тауусул. *Нанашны жыйыны жалпакъгъа жетгенде, Сарыбийни ыстауаты къуруп эди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 61. *Тойоюн къурумасын, Бушуула кери болсунла!* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 130. *Ява айрымканда безгек ауруу хазна къалмай къуругъанды.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 96.

7. *кёч. сёл. тил.* Переводиться / Болмай къал, жокъ бол. *[Гинжи Зухургъа:] Эки юй да, элде къыз къуругъанча, бир бири аллына чапхандыла да, не айтып ашырыргъа билмейме, меннге тынгыларгъа да сюймейдиле.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 255. *[Къазболат:] Садакъ огъум къурумагъанды орунда, Алыкъын къылыч къалтырамайды къолумда.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

КЪУРУ [3] *сыф.* **1.** Пустой (*о вместилище, сосуде*) / Ичинде жугъу болмагъан, ичи бош (*сауут, неда ууакъ зат салыныучу орун*). *Боза аякъ, сыра аякъ, къуймасанг – къуру аякъ, Толтурсанг – толу аякъ, берекет болур аякъ.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 114. *Биягъы къыз терк окъуна, къуру челегин да ойната, чапханлай артха айланып, ийнеклени ичине ташайды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 58. *Къарындашла ушкокларын бир жаныма салып, жерге, къуру къапчыкъ аугъанча, санлары бошайып, бетлери да кетип, жарашыусуз олтурдула.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 173. // Пустой (*о комнате, стенах и т.п.*) / Юй кереги болмагъан отоу, къабыргъала д.а.к. зат. *Эски чирик юйню къуру къабыргъаларын чырахданда жанынган чыракъчыкъ жарытыргъа кюрешеди...* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 30. // Пустой дом, пещера и т.п. / Адамсыз, адамы болмагъан (*юй, дорбун д.а.к.*) *[Чомур:] Угъай, тейри! Мен тиширыу тюйюлме, къуру юйге барыргъа.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 28. *Нёгерлери элге къайытхандан сора, Къанамат къуру дорбуннга къайыталмай, кёп турду.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 167.

2. Полый, пустой внутри / Ичи бош, ичи къуууш (*хыярны, чертлеуюкню д.а.к. затны юсюнден*). *Ичи къуру чертлеуюк да болсун, атынгы танысынла ансы.* (Н а р т с ё з.) О *Къарт Фока къуру хыяр къутукъну жерден ёрге алды.* «Шуёхлукъ», № 45, 41.

3. *кёч.* Пустой, бессмысленный, бессодержательный / Магъанасыз. *Къуру сёзге къууанма, къуру ишге жубанма.* (Н а р т с ё з.) О *Къургъакъ сёз не уллу эсе да, Ишинги тынгылы эталмаз. Къуру сёзлени къалап, ким да Юйню чорбатына жеталмаз.* «Шуёхлукъ», № 22, 29.

КЪУРУ [4] *хал.сёзл.* Пусто, без ничего / Къурлай, бир зат да алмай. *Бёрю сюрюуге кирсе, къуру чыкъмаз.* (Н а р т с ё з.) О *[Зурум:] Кюйген юйден баргъанча, къуру-къуру чыгъып тебирегенигизни кёрген не айтырыкъды!..* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 183. *[Ёрюзмек:] Ол къылыч къабындан бир чыкъса, ызына къуру кирмеген адетиди.* «Нартла», 81.

◆ **Къуру журтха къарат** разорять / жарлы эт, мюлкюн, ырыс-хысын чачып, къурлай къой. *[Ый-*

налукъ:] Колхозну къуру журтха къаратып къояргъа жарарыкъ тюйюлдю. Толгъурланы З., Эрирей, 106. *Ол жортууллада тюшген «кёнчекликлени» Алий-мырза бла бирге юлеше, ала, Мыстафа бла Салим, кёп жарлыны къуру журтха къаратхандыла.* Хочуланы С., Хапарла, 40. **Къуру къой** лишать *кого чего-л.* оставлять *кого*, без ничего / биреуню бир затдан тый, бир затдан кери, узакъда къалдыр. – *Башха къызла хапар айтсала, хаман сюйгенлерин тюшлеринде кёрюп тургъанларыны юсюнден билдириучю эдиле. Жазыу мени ол жубанчдан да къуру къойгъанды.* «Огъурлу танг», 203. *[Солманбий Зауурбекге:] Ахыр кере саугъадан къуру къоймазгъа кюреш.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 16. **Къуру къол** (*къоллары*) **бла** с пустыми руками / Жукъ элтмей неда келтирмей. *Къуру къол бла арбазгъа кирген жокъ эди.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 76. *[Ислам:] Бу къуюлгъанлары бла къуру къол бла келселе, бедишлик болур эдим,– деп, ырысхы тутаргъа тебиреген-ине ийнанып, бек къууанды.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 76. *[Темуркъа:] Хар ким юйюне мал, аргъыш элтген заманда, мен къуру къолум бла бечел болуп барама...* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 43.

КЪУРУ [5] *заман.сёзл. сёл.тил. къ.* **къуруда**. *Ол къуру кюлгенлей туруучуду.* ❐ *Дорбун къуру гюрюлдегенлей турады, ансы душманнга алайдан гранат атхан къалай аламат боллукъ эди.* Тёппелаы А., Ташыуул, 97.

КЪУРУ [6] *кес. къ.* **жаланда**. *Ала юч киши ёмюрлеринде къуру уручулукъ бла жашагъан адамла болгъандыла.* «Малкъар халкъ жомакъла», 292. *Бир къауумланы акъылларына кёре, сабийлени юйретиу къуру устазланы борчларыды.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 59.

КЪУРУДА *заман. сёзл.* всегда, все время, постоянно / Хар заманда (да), дайым. *Ол хапар эсге тюшсе, Мен къуруда кюеме. Аны сиз барыгъыз да эшитсегиз, бек сюеме.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 165. *Чууакъ кечеледе эшикге чыгъып, кёкге къарасам, къуруда Ынна кёзюме кёрюне турады...* Хочуланы С., Хапарла, 100.

КЪУРУКЪ *ат* **1.** Шест, жердь (*толстый*) / Узун, уллу, базыкъ къазыкъ. *Кийиз къаплы къызылкёлек гапчи, къол аязына тюкюрюп, эки къолун бирге ышып, къурукъгъа илинеди, алай бир метрден ёрге баралмай, сылжырап тюшеди.* Кациланы Х., Тамата, 130. *Аслан бла Наныу да, узун къурукълагъа жамычы бодурккъула этдиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 94. *Аны [арбачыны] борбайлары къыркъылып, боюнсагъа таянды да, ауур башын къурукъгъа тиреп, иги кесек турду.* Тёппелаы А., Кюн батмайды, 13.

2. Укрюк, укрючина (*жердь с арканом, петлей на конце для поимки в табуне лошадей*) / Жылкъы сюрюуню ичинде атны тутар ючюн хайырланылыучу, къыйырында аркъандан илгиги болгъан узун таякъ. *Ажир да аны билгенча, Зауурбек жылкъыны ичине кирсе, кесине къурукъ атдырмайды.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 12.

3. *къарач. къ.* **агъырлыкъ**. *Эскилени къурукъгъа такъдыкъ.*

4. *кёч.* Дылда, верзила, каланча, верста коломенская / Бек узун адамны юсюнден.

■ **Къурукъ кийиз** *этн. эски* войлок, которым украшали горизонтально подвешенный в жилище под

потолком шест, на который вешали (*перекидывая*) наиболее нарядную выходную одежду / бурун заманлада юйню ичинде бийигирек жерде къурукъгъа жайылыучу кийиз (*аны юсюне ариу, аяулу кийимлерин такъгъандыла*).

КЪУРУЛ *эт. страд. от* **къур** / Къур дегенни *зорлаучу айырмасы. Жангыдан тепсиле, къангала къурулдула.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 23. *Кёрюп къууанабыз сен, мен, Эл къыйырында къурулуп, Шыбыла от бла ишлейди тирмен, Чындысы къызыу бурулуп.* «Жилтинле», 205. *Дуппурну ичинде къурулуп, Кюкюрейди немча пулемет, Ауузу аллына бурулуп, Ол къусады, къажыкъмайын, от.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 243.

КЪУРУЛАЙ *хал. сёзл.* **1.** Ни с чем, с пустыми руками / Жукъ элтмей неда келтирмей, къолунда жугъу болмай. *[Сырмахан:] Келинни кёрмеген эдим да, ары да къурулай барыргъа болалмай, бери да аллах шагъатды, уяла-уяла, кючден келгенме.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 10. *[Харун Азаматха:] Муну уа ананга элт. Къошдан юйге къурулай къайтмаучудула.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 68.

2. Вхолостую / Бош, бошуна, къуру. *Ыйналукъ арбаланы къурулай тыхырдатып къайтыргъа сюймейди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 99. *Бокъланнган суу, ташланы бир бирине уруп, къурулай айланнган тирменча, дыгъырдагъанын тохтатмай, аллына тюбеп жалаялгъанын къоратып барады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 52.

3. Бесплатно / Хакъ алмай. *Ол манга алмаланы къурулай бергенди.*

◆ **Къурулай (къуру) къал 1)** оставаться ни с чем / жукъ жетмей, жукъсуз къал. *Жарлы, байгъа жалына, жангыз эчкисинден да къуру къалды.* (Н а р т с ё з.) О *[Найыпхан:] Тёбенден тюкен келгенде, къумачланы биягъы къолайлыла чачып, элни жарлысы уа къурулай къалгъанды, сапын да алмагъандыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 150. *Солтан быйыл да къурулай къалмагъанды, таулула айтыучулай, тонлукъ тюшюргенди, юч къабанны ёлтюргенди.* «Шуёхлукъ», № 17, 26; **2)** оставаться с носом / умут этип туруп, алданып къал. *Эки ушхуур ашайма деп, экисинден да къурулай къалгъанлай.* (Н а р т с ё з.) О *Келгенди къайгъылыкъ Мамырлы жерге, Жуташны жашыны Узакъ баргъаны, Къатын алама деп, Къурулай къалгъаны.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 220. *[Кюмюшчю къатын:] Кюбюрюмю ачдым, мюлкюмю чачдым, ахшы умут этип, къуру къалдым.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 14.

КЪУРУЛДА *эт.* **1.** Квакать / «Къур-къур» деген тауушэт (*макъаланы юсюнден*). *Макъала да къурулдайдыла, мырдыдан секиредиле, къамишледе шыбырдап.* «Жюрек жырлайды», 110. *Макъачыкъ, нек къурулдайды? Жастыкъсыз къалай жукълайды?* Б и д ж и л а н ы А., Сайлагъанлары, 15.

2. Урчать (*в животе*) / «Къуркъур» деген тауушэт (*адамны, хайыуанны къарыныны юсюнден*). *Бары да ач болуп, ачдан къарынлары къурулдап башлагъандыла.* «Къарачай халкъ таурухла», 222. *Ачдан къарыны къурулдап айланнган къазакъ бёрю, ёзенни аргъы жанында чегет жолчукъну жорта келип, тохтады.* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 31.

КЪУРУЛДАТ *эт. понуд. от* **къурулда** / Къурулда дегенни *къатланыучу айырмасы. Чий алмала*

жашчыкъны къарынын къурулдата башладыла.

КЪУРУЛДАТДЫР *эт. понуд. от* **къурулдат** / Къурулдат дегенни *къатланыучу айырмасы. Къобузну къурулдатдыр.*

КЪУРУЛДАТДЫРЫУ *и.д. от* **къурулдатдыр** / Къурулдатдыр дегенден *этим ат.*

КЪУРУЛДАТЫУ *и.д. от* **къурулдат** / Къурулдат дегенден *этим ат.*

КЪУРУЛДАУ *и.д. от* **къурулда**/ Къурулда дегенден *этим ат. Макъаланы къурулдаулары.*

КЪУРУЛДАУУКЪ *сыф.* 1. Часто квакающая / Терк-терк къуруллдаучу, къурулдап туруучу (*макъаны юсюнден*).

2. Часто урчащий (*о желудке*) / Терк-терк къур-къур этиучю (*къарынны юсюнден*).

КЪУРУЛДАШ *эт. взаимн.-совм. от* **къурулда** / Къурулда дегенни *араш айырмасы. Макъала къурулдашадыла.*

КЪУРУЛДАШЫУ *и.д. от* **къурулдаш** / Къурулдаш дегенден *этим ат. Макъаланы къурулдашыулары.*

КЪУРУЛУКЪ *ат.* Пустота / Ичинде жугъу болмагъан, къуру хал. *Жашчыкъ, сындырып кёргюнчю, чёртлеуюклени къурулукъларын билалмады.*

КЪУРУЛУУ *и.д. от* **къурул** / Къурул дегенден *этим ат. Сагъатны къурулууу.*

КЪУРУЛУШ *ат* 1. Строительство, стройка, постройка / Уллу мекямланы, юйлени ишлениулери. *Битеу къырал магъаналы къурулуш. Къурулушда ишлеу. Жашау юйлени къурулушу.* ❐ *[Асхат:] ГЭС-ни тынгылы бошап, барыбыз да ол заводну къурулушуна барыргъа керекбиз.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 363.

2. *В позиции определения*: строительный / Къурулушда хайырланылыучу. *Къурулуш материалла. Къурулуш таш.*

3. Место, где производится постройка, а также само строящееся здание, сооружение / Юйле, мекямла ишлене тургъан жер эм ишлене тургъан мекям. *Къурулушну экинчи бёлюмюнде ишлегенлени асламысы жаш тёлю болгъаны себепли, Асхат анда кёбюрек болады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 166. *Мугуль къурулушда мастер болуп жылны ишлейди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 156. // Учреждение, организация, занимающиеся возведением зданий, сооружений / Юйле, мекямла ишлеучю организация, учреждение. *[Къурулушну тамата-сы:] Хар предприятияны, къурулушну, колхозну, совхозну шарт борчлары эм алада болгъан башхалыкъла эсге алыныргъа керекдиле.* «Шуёхлукъ», № 18, 5.

4. *кёч.* Создание, организация *чего-л.* / Бир затны къуралыуу, этилиую, чыгъарылыуу. *Элде культура къурулуш иги барады.* «Коммунизмге жол», 1981, № 125. *Мюлк къурулушну битеу бёлюмлеринде да уллу жетишимле болдурылгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1974, № 1.

5. Строй, устройство / Жамауатны, къыралны къуралыу системасы. *Феодал къурулуш. Капиталист къурулуш. Къырал къурулуш. Социал къурулуш. Жамауат къурулуш.*

КЪУРУЛУШЧУ *ат.* Строитель/ Къурулушда ишлеген, мекямла ишлеучю адам. *Къурулушчула бир бирлери бла эришип иш-*

лейдиле. «Коммунизмге жол», 1981, № 135. *Айлана, кюнлени биринде тамата инженерлерибиз, сынаулу къурулушчула ишибизни болушуну юсюнден сёзню башладыла.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 36.

КЪУРУМ *ат* 1. Сажа, копоть / Отун, кёмюр ахырына дери жанмагъанлары себепли, печьлени, ожакъланы д.а.к. затланы ич жанларына къоннган къара зат. *Къабыргъаларын къурум басхан гитче таш гюрбежиде иш къайнайды.* «Шуёхлукъ», № 39, 90. *Мыстафа бла Салим къурум къаралтхан ожакъны башындан энишге къарадыла.* Хочуланы С., Хапарла, 42. *Орамлада, индекледе кюл бла къурум къатышхан къара ырхыла, арба жау тёгюлгенча, жылтырап, къулакъ, чунгур, чучхур тапхан жерлерине саркъадыла.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 182.

2. *В позиции определения*: сажный, закоптелый, закопченный / Къурумлу, къурум басхан. *Аязлы, бузлауукъ къыш кечеледе хар ким къурум юйледе басдырылып жатадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 101. *Чорбатлада къурум ожакъчыкъладан, андамында боз тютюнчюкле, ажиген юзмелтле кибик, созуладыла!* Гуртуланы Б., Адилгерий, 210.

■ **Къурум бетли** чёрный, тёмный/ къара, мутхуз. *[Айыу:] Къурум бетли бойнакъма, Балдан бирда тоймайма. Агъачлада ойнайма, кертме къоймайма.* Шахмырзаланы С., Назмула, 172.

КЪУРУМТЮК *сыф. къарач.* тёмной масти, тёмный / Къаралдым (*малны юсюнден*). *Къурумтюк къой.*

КЪУРУРУКЪ *сыф.* Проклятый/ Фасыкъ, начас, налат, жийиргенчли. *Аны [къызны] жюрюгени бла сёлешгени, кёкдеги мёлекледен бир бек тауушлугъу бу къурурукъ жерге тюшген кёреме, дерча, алай эди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 52. *Жаш тойда-оюнда болсун, бирсиле ол къурурукъ шайтан суудан ичип тургъанда, аны аллында зем-зем суудан башхасын кёрмезсе.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 51. *Бу къурурукъ аякъларым Нек кирдиле къанлы суугъа! Элия урлукъ аякъларым Нек кирдиле уллу суугъа.* Къулийланы К., Юйюнге игилик!, 56.

КЪУРУТ *эт.* 1. Сушить, высушивать, осушать, просушивать / Къургъакъ эт, къургъакъ халгъа келтир, кепдир. *Кюн ахсутха жетер-жетмез [Къасым] жауун ётген кийимлерин къурутургъа тохтады.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 125. *[Мухаммат-Амин:] Аллах чамланып, сабанларыбызны, биченликлерибизни къурутуп барады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 132.

2. *кёч.* Истреблять, выводить *кого/* переводить *кого* / Къыр, ёлтюр. *Картоф бахчада колорад къамыжакъланы къурутдукъ. Дарман салып, кюе къуртланы къурут. Эбизеланы бир кере къурутхан ушайдыла да?!* Этезланы О., Тарда, 21.

3. Искоренять, уничтожать *что/* Бир затны жокъ эт, кетер, болдурма. *Жахилликни къурутдукъ. Къалын берию, берне этиу дегенча, чирик адетлени жашауубуздан къурутурукъбуз.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 115.

4. Аннулировать, списывать *что/* Кетер, бермезча, тёлемезча эт (*сёз ючюн борчну*). *Борчну къурут. Договорну къурут. Аллах гюняхланы къурутсун.*

КЪУРУТДУР *эт. понуд. от* **къурут** / Къурут дегенни *къатланыу-*

чу айырмасы. [Хаджи-Батыр Асланнга:] Юйюнгю мурдору бла къурутдурурма мен сени. Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 9.

КЪУРУТДУРУЛ *эт. страд. от* **къурутдур** / Къурутдур дегенни *зорлаучу айырмасы, Жууулгъан быстырла къурутдурулгъандыла.*

КЪУРУТДУРУЛУУ *и.д. от* **къурутдурул** / Къурутдурул дегенден *этим ат. Жыйылыуда ишде чырмауланы къурутдурулууну юсюнден кёп сёз айтылды.* «Коммунизмге жол», 1967, № 117.

КЪУРУТДУРУУ *и.д. от* **къурутдур** / Къурутдур дегенден *этим ат. Жипи жерлени къурутдуруу. Кырдыкны жайдырып къурутдуруу.*

КЪУРУТУЛ *эт. страд. от* **къурут** / Къурут дегенни *зорлаучу айырмасы. Жюз гектар чакълы жипи жер къурутулгъанды. Цехде жартылыкъла тамырлары бла къурутулгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1971, № 143.

КЪУРУТУЛУН *эт. страд. от* **къурутул.** Къурутул дегенни *зорлаучу айырмасы. Артелни членлерини алгъын жер юлюшлерин юлешдирген чекле бары да къурутулунадыла.* «Коммунизмге жол», 1962, № 31.

КЪУРУТУЛУНУУ *и.д. от* **къурутулун.** Къурутулун дегенден *этим ат. Банданы къурутулунууу. Жазыу къурутулунууу.*

КЪУРУТУЛУУ *и.д. от* **къурутул**/ Къурутул дегенден *этим ат. Жипи жерни къурутулууу. Кырдыкны къурутулууу. Аруулланы къурутулуулары.*

КЪУРУТУУ *и.д. от* **къурут** / Къурут дегенден *этим ат. Аруулланы къурутуу. Быстырланы кюнге жайып къурутуу.* ❐ *Сессияны мураты ядро къазауатны къоркъуун къурутууду.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 204. *Нафийсат къарангылыкъны къурутууда, тиширыуланы къырал ишге тартыуда аламат ишледи.* Б о т а ш л а н ы А., Жашауум, 76.

КЪУРУТХУЧ *ат.* Сушилка. Бир затны суууп, мылысын къурутур ючюн хайырланылыучу аппарат. *Мирзеу къурутхуч. Кырдык къурутхуч.*

КЪУРУУ [1] *и.д. от* **къур** / *Сагъатны къуруу. Пианинону къуруу.* ❐ *Коллектив цехледе автоматика ызланы къурууда уллу жетишимле этгенди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 54.

КЪУРУУ [2] *и.д. от* **къуру** [2] / Къуру [2] дегенден *этим ат. Кырдыкны къурууу. Сууну къурууу.* ❐ *[Бийберт Къайсыннга:] Сен бир заманда къурутууну, къурууну билмей жашагъан, жипи суу кибиксе.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 147.

КЪУРУШ [1] *ат эск. къ.* **къурулуш.** *Къырал къуруш. Бурунгу жамауат къуруш.*

КЪУРУШ [2] *эт.* 1. Коченеть, отниматься, неметь / Бек суукъ болуп, юшю, жукъну сезалмазча, къымылдаялмазча бол. *Атла чыммакъ болуп, нартла атланы юсюнде къурушуп, башлары, сакъаллары чыммакъ, мыйыкъларындан буз шешала салына, не сёлешалмайдыла, неда къатылып атланы атлаталмайдыла.* «Нартла», 181. *Суукъ жел сюеклерибизге ётюп, санларыбыз къуруша, тангнга аман бла чыкъдыкъ...* «Коммунизмге жол», 1973, № 45. *Эр кишиле этмейдиле къаргъыш, Ол тёрени уа мен да бузмам, Жашау жолумдан*

къалмай бир къарыш, Къурушурукъ эсем да бузда. М о к ъ а л а н ы М., Дуния жарыгъы, 27.

2. Парализоваться / Ауруудан, бутунг-къолунг неда бир жанынг къуруп, тартынып, къымылдамай къал. *Алай демеклик – адам къысха заманны ичинде эсин ташлайды, тили тутулады, бутлары-къоллары къурушадыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 186. *Окъ тийгенди Гайдагъа, Онг билеги къурушду, Жаш болса да Шамшюдюн, Киши кибик урушду.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 208. *[Назир:] Аллайланы [харам жюреклилени] бир кюн барысыны да къоллары къурушуп къалса эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 367.

3. Корчиться, скрючиваться (*от судороги, боли, кашля, холода*) / Ауруудан, жётелден, суукъдан жыйырыл, къуруш. *[Таматаны] бели бирда болмагъанча бир бек чанча эди, бир аягъы уа, къурушуп къалгъанча, аз да къымылдатса, биз бла чанчханлай, ачыта эди.* «Шуёхлукъ», № 17, 27. *[Пазий:] Мен жарлыны жюрегим сууду, бутларым къурушуп, жеримден тебалмай къалдым.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 22. *Гыжы, жел ауруудан бутлары къурушуп жатхан Домалайны, юсюнден тюшюп баргъан кёк дарий жууургъанны ёрге жыйды.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 34.

4. *кёч.* Заклиниваться, стопориться / Къымылдамай, бурулмай, жюрюмей къал (*моторну, чархны д.а.к. затны юсюнден*). *Арбаны чархлары къуруша да уча, дагъыда тёнгерей да ёгюзлени мюйюзлерине боюнса «шаркъ» деп тие, жызылдагъаны къулакъларынгы сансыта, алай бла Шаухал акъ ташланы жууып баргъан сууну къатында тохтады.* «Огъурлу танг», 181. *Бир ёгюз арба тик чегет жолчукъгъа кючден-бутдан сыйынып, къурушхан чархы саз топуракъгъа къарыусуз сыз тюшюрюп барады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 56. *Суукъдан къурушхан моторгъа кючден жан кирди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 44.

5. *кёч. къарач.* Быть лишенным способности или возможности действовать / Андан ары ишлер амал, мадар болмай, тохтап къал. *Ала [ишчиле] экономиканы быллай къурушуп тургъанына, ишсизликге, аны кибик инфляциягъа къаршчы тыйыншлы мадарла этилирин излейдиле.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 130. *Ол къыралда мекямланы тёрт этип бири чакълысы чачыу-къучуу этилип бошалгъаны, кёп предприятиелени чотдан чыкъгъаны, транспорт системаны къурушуп къалгъаны белгилиди.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 162.

■ **Къурушхан ауруу** паралич / нерва системаны аурутуучу эм адамны бир санын неда саулай чархын кереклисича къымылдаргъа къоймаучу ауруу. *Жашны къурушхан аурууу тутду.*

КЪУРУШ [3] *эт. взаимн.-совм. от* **къур** / Къур дегенни *араш айырмасы. Жашла магнитофонларын къурушадыла. Эллиле той-оюн къурушадыла.*

КЪУРУШДУР *эт.* **1.** Парализовать *кого-что*/Къурушхан халгъа келтир. *Аз жетишимлени насып да сундукъ, Къушубуз ажашхан жыллада. Бизни къурушдуралмады суукъ, Юйюбюзге жетип жылындыкъ.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 90. *[Жигерхан:] Аны [Жандетни] ол жел ауруу санларын къурушдуруп, къан дыгалас эте тургъанын кёрсем, кёлюм жер бла тенг болады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 276.

2. Стопорить, заклинивать *что* / Къымылдамай, бурулмай, жюрюмей къалырча эт (*моторну, чархны д.а.к. затны юсюнден*). *Арбаны чархын къурушдур.*

КЪУРУШДУРУЛ *эт. страд. от* **къурушдур** / Къурушдур дегенни *зорлаучу айырмасы. Тик жерде арбаны чархлары къурушдурулдула.*

КЪУРУШДУРУЛУУ *и.д. от* **къурушдурул** / Къурушдурул дегенден *этим ат.*

КЪУРУШДУРУУ *и.д. от* **къурушдур** / Къурушдур дегенден *этим ат. Санланы къурушдуруу.*

КЪУРУШУУ [1] *и.д. от* **къуруш** [2] / Къуруш [2] дегенден *этим ат. Санланы къурушуулары. Арбаны чархыны къурушууу.*

КЪУРУШУУ [2] *и.д.* от **къуруш** [3] / Къуруш [3] дегенден *этим ат. Тойоюн къурушуу. Приёмниклени къурушуу.*

КЪУРЧ *ат* **1.** Сталь / Темир эм бир талай углерод къошулгъан бек къаты кюмюш бетли металл. *Тот этмеучю къурч. Къурч эритиу.* ❐ *Россия къурч, турч, прокат чыгъарыу жаны бла Европада биринчи жерни алады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 143. *Быйыл «Запорожсталь» завод пландан тышында 15 минг тонна къурч чыгъарлыкъды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 232.

2. *В позиции определения*: стальной **а)** сделанный из стали / Къурчдан этилген. *Къурч быргъыла. Къурч кемеле.* ❐ *Олсагъатдан къурч темирден ишленнген буруула ачылдыла да, Хамызат уллу арбазны ичине тюшюп къалды.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 205; **б)** *кёч.* сильный, крепкий/ бек кючлю, къарыулу. *Кюн тийип, кюн батып кетген арада Жюз гыстыны малкъар къатын къысханды, Къурч билекли, темир къоллу халкъыбыз Къышда аны ындыр этип басханды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 92. *Кёп къыйынлыкъла кёрген эсенг да, бюгюлмегенди къурч белинг.* «Ленинни байрагъы». *Малкъар жашы, малкъар къызы... Къолдан къолгъа тутушадыла, Бир бирине болушадыла, Жангы журтла къурушадыла. Къурч къоллуду малкъар халкъы.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 138.

◆ **Къурчу къанды** получил удовольствие / ыразы болду. *Ушакъ этсем ана тилде, Къурчум къанады керти кёлде.* «Жюрек жырлайды», 297.

КЪУРЧЛА *эт.* **1.** Превратить в сталь, бронировать / Топдан сакълар ючюн къурч сал. *Заводда танкланы къурчлап чыгъарадыла.*

2. *кёч.* Сделать крепким, сильным, закалять / Кючлю, къарыулу эт. *[Назмум] сен болуш аланы къыйынлыкълада къурчларгъа, Жюреклеринде душманнга къан дертни жандыр.* О т а р л а н ы К., Жолла, 202.

КЪУРЧЛАН *эт.* Стать крепким, сильным, закаляться / Кючлю, къарыулу, чыдамлы бол. *Алчы улу Батыр душман бла бетден-бетге сермешиуледе къурчланнган адам эди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 46.

КЪУРЧЛАНДЫР *эт.* Закалять, крепить/Къатдыр, кючлю, къарыулу, чыдамлы эт. *Шуёхлукъну къурчландырабыз.*

КЪУРЧЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къурчландыр** / Къурчландыр дегенден *этим ат. Къаманы къурчландырыу. Аскерни къурчландырыу.*

КЪУРЧЛАНЫУ *и.д. от* **къурчлан** / Къурчлан дегенден *этим ат. Шуёхлукъну къурчланыуу.*

КЪУРЧ-ТАЖАЛ *сыф. къарач.* Хваткий, ловкий, искусный / Уста, иги билген, ангылагъан. *Ала ишге къурч-тажалдыла.*

КЪУРША *эт.* **1.** *къ.* **къуршала** [1]. *Хар ким жыйылып, узатып башын, боюнун, Жангы хапаргъа аралатхандыла, Халкъ, къуршап, араларына атхандыла.* «Жюрек жырлайды», 39. *Къар тауланы башларында булутла Хурттакъ бола, боз юзмелтлеге ушап, Бир къаууму тау жютюге къонадыла, Аны тёгерегинден алып, къуршап.* «Жашаубузну байрагъы», 205.

2. Опоясывать, подпоясывать *что* / Бел бау къыс. *Ариулугъунг ушайды толгъан айгъа, Иничге белинги алтын бел бау къуршайды.* «Жашаубузну байрагъы», 194.

КЪУРШАКЪ *ат эск.* Пояс / Алтын, кюмюш бла жасалгъан бел бау.

КЪУРШАЛА *эт.* 1. Окружать *кого-что* / Биреуню неда бир затны тёгерегинден ал, тёгереклешдир. *Фермагъа келгенде, ийнек сауууучу къызла, бир бирге ал бермей, Фердауну къуршаладыла.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 26. *Тёгерегин къалын агъач къуршалагъан талада согъулгъан къобузну тауушу узакъгъа эшитиледи.* «Коммунизмге жол», 1969, № 93. *Элни кюн чыкъгъан бла кюн батхан жанларын бийик къаяла, таула къуршалайдыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 5.

2. *къ.* **къурша 2.** Къызны камары белин ариу къуршалайды.

3. *кёч.* Покорять, завоевывать / Кюч бла бойсундур, хорлап, бой салдыр. *Биз къуршалап сууну, жерни, хауаны, Хар къайда да ётгюр болуп жюрюрбюз.* Б а й к ъ у л л а н ы Д., Жырла бла таурухла, 6.

КЪУРШАЛАН *эт. страд. от* **къуршала** / Къуршала дегенни *зорлаучу айырмасы. Къуршаланнган жаныуарча, хадагъалыкъгъа къалып, мен суу боюнуна айланып, Лаба таба тебиредим.* «Шуёхлукъ», № 5, 50. *Къалын чынар агъачны ичинде эки жаны юзюлмеген сары чынгыл къая бла къуршаланнган бюшкерили сырт.* «Шуёхлукъ», 13, 72.

КЪУРШАЛАНЫУ *и.д. от* **къуршалан** / Къуршалан дегенден *этим ат. Жау аскерни къуршаланыуу.*

КЪУРШАЛАТ *эт. понуд. от* **къуршала** / Къуршала дегенни *къатланыучу айырмасы. Аскер башчы аскерлеге жауну штабын къуршалатды.*

КЪУРШАЛАТЫУ *и.д. от* **къуршалат** / Къуршалат дегенден *этим ат. Элни къуршалатыу.*

КЪУРШАЛАУ I *и.д. от* **къуршала** / Къуршала дегенден *этим ат. Жауну аскерин къуршалау. Элни къуршалау.*

КЪУРШАЛАУ II *ат.* Блокада, осада / Жауну аскерлерини шахарны, къаланы тёгереклерин алыулары, алай бла амалсыз этип, пленнге тюшюрюрге кюрешиулери. *Бара эди Одессагъа, Чыкъгъан эди Херсоннга, Къуршалаугъа тюшдю отряд.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жырлары, 65. *Сталинградны къатында урушлада танк аскерле жауну юч жюз отуз минг адам болгъан жыйынын къуршалауда биринчи магъаналы болгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 89.

КЪУРШОУ [1] *ат* **1.** Обруч / Чыккырлагъа неда арба чархлагъа бекликге деп тышындан салыныучу агъачдан неда темирден ишленнген тогъай. *Чыккыр къуршоусуз болмаз.* (Н а р т с ё з.) О *Къуршоу салыннган, жау чыккырча, къаты къысылып, солуунг тыйылгъанча болуп тураса.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 41.

2. Кандалы / Бугъоу. *Гестапочу шкафдан бир темир къуршоуну чыгъарды.* «Шуёхлукъ», № 28, 60.

КЪУРШОУ [2] *ат.* Окружение / Кимни, нени болса да тёгерегин жау аскер (*неда аскерле*) алгъан халы, болуму. *Насыпха, ол кече ала бары да къуршоудан сау-эсен чыгъып, кеслерини полкларына къошулгъан эдиле.* «Коммунизмге жол», 1983, № 65. *Солдатланы кимлери къуршоудан чыкъгъан, кимлери да фашист пленден къачханла эдиле.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 115.

◆ **Къуршоугъа ал** *къ.* **къуршала** 1. *Будапештни къуршоугъа алгъан эдик.* «Коммунизмге жол», 1979, № 114. *Аны [Ибрахимни] къуршоугъа алыргъа излегенле муратларына жеталмадыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 263.

КЪУРШОУЛА *эт.* 1. Надевать обруч (*обручи*) / Къуршоу сал, кийир. *Аппа чыккырны къуршоулады.*

2. *къ.* **къуршала**. *Кюн батаргъа къысылгъанды, аны тёгерегин алтын суугъа алыннган кюрен къуршоулагъанды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 261. *Талай къатын, юрюлюп келип, бизни къуршоуладыла.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 21. *Темир кесекле, мукъуладисни къуршоулагъанча, барысы да тёгерегинден алып, Павелге айландыла.* «Шуёхлукъ», № 39, 11.

■ **Къуршоулагъан сёз** *грамм.* обобщающее слово / айтымны бир туудукъ членлерин бирге тийишдирген сёз. *Къуршоулагъан сёзле бир туудукъ членлени алларында, аладан сора да жюрюйдюле.* А х м а т л а н ы И., Ж а б о л а н ы М., Малкъар тил, 66.

КЪУРШОУЛАН *эт. страд. от* **къуршоула** / Къуршоула дегенни *зорлаучу айырмасы. Тёгереги къуршоуланнган агъачда, Жашла хазырланадыла урушха.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

КЪУРШОУЛАНЫУ *и.д. от* **къуршоулан** / Къуршоулан дегенден *этим ат. Жау аскерни къуршоуланыуу.*

КЪУРШОУЛАТ *эт. понуд. от* **къуршоула** / Къуршоула дегенни *къатланыучу айырмасы. Чыккырны къуршоулат.*

КЪУРШОУЛАТЫУ *и.д. от* **къуршоулат**/ Къуршоулат дегенден *этим ат. Чыккырланы къуршоулатыу. Элни тёгерегин къуршоулатыу.*

КЪУРШОУЛАУ *и.д. от* **къуршоула** / Къуршоула дегенден *этим ат. Чыккырны къуршоулау. Юйню къуршоулау.*

КЪУС [1] *эт.* 1. Рвать, блевать / Ашагъан-ичген затынгы ауузунг бла чыгъар. *Узун санлы, сары шинли офицер юй тюбюнде къолан кийизге къусады.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 80. *Къуш, артха айландырып, артда къапхан этни бла уртлатхан къанны жашны бут жарасына къусду.* «Нартла», 98.

2. *кёч.* Выходить боком / Аман бла бошал, тапсыз бол (*неда болсун бир ишни юсюнден*). *Айыу бла кертме ашама, ашасанг да къусарса.* (Н а р т с ё з.) О *Сагъытча, халкъны къыйынын ашап ауурланнган, къачан болса да бир къусарыкъды.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 95.

3. *кёч.* Позорить, обливать *кого* грязью / Биреуню сыйсыз этип сёлеш, аманла. *[Ыйналукъ Шараугъа:] Бластха къусханынгы ол нартюхчюк бла жабаргъа бош умут этесе.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 124. – *Не айтдынг ит Худайнатны сёзюне. Неле къусду ол, къан къусарыкъ, бизге?* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. *[Базарбий Залимханнга:] Юйлю, кюнлю этгенимде юсюме къусупму тебиргенсе?* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 305.

4. *кёч.* Беситься, зазнаваться, задаваться / Кётенли бол, махтан, эсириклен. – *Шамарыу байдан къуса айланады, аны адепсизлиги ючюн Мазанны жюрегин нек къыйнайма,– деп, Пазий кёлюн жапсарып, биягъы тауатха чёкдю.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 128.

КЪУС [2] *эт. хим.* Окислять *что*/ Кислород бла къошул (*затны юсюнден*). *Багъыр къазан къусхан этеди.*

◆ **Къусханынгы жала** повторять незавидное действие/бир тапсыз ишни жангыдан къатла. *Бергенлерин сыйырып, Къусханларын жаларла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 173.

КЪУСДУР *эт. понуд. от* **къус** / Къус дегенни *къатланыучу айырмасы. Къашыгъы бла къапдырып, сабы бла къусдургъанча.* (Н а р т с ё з.) О *Алай асыры къызгъанчдан, Ёрюзмек бергенин да къусдурмай берир амалы жокъду.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 25. *Бу некяхсыздан туугъанны къой ийиси адамны къусдурлукъду.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 26.

КЪУСДУРТ *эт. понуд. от* **къусдур** / Къусдур дегенни *къатланыучу айырмасы. Бергенинги къусдурт. Уулу затны ашагъанны, айран ичирип, къусдурт.*

КЪУСДУРТУУ *и.д. от* **къусдурт**/ Къусдурт дегенден *этим ат.*

КЪУСДУРУУ *и.д. от* **къусдур** / Къусдур дегенден *этим ат.*

КЪУСМА *ат.* Вид ядовитого растения / Оразыкга ушагъан, ашаргъа жарамагъан, ашасанг, къусдуруучу ханс.

КЪУСУУ *и.д. от* **къус** / Къус дегенден *этим ат. Анасыны уузуна дери къусуу.*

КЪУСХАКЪ *сыф. сёл.тил.* Часто сблевывающий (*человек*) / Терктерк къусуучу (*адам*).

КЪУСХУН *ат.* Блевотина / Къусулгъан зат.

КЪУТ *ат* 1. Обаяние, симпатия, привлекательность / Сюйдюм, сюйюм, жюрек илешиу. *Зауурбек мудах хапарны эшитгенде, Нюрю къалмады, къуту къалмады бетинде.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

2. Счастье, радость, душевное удовлетворение / Насып, зауукълукъ. *Къонакъ келсе, къут келир, Кёп келсе, жут келир.* (Н а р т с ё з.) *Къыз ёссе, юйге – жут, жаш ёссе, юйге – къут.* (Н а р т с ё з.) О *Урун, къызчыкъ, кёп адамгъа Темир дюлдюр болушсун! Хар орамгъа бар къарамгъа, Жангы тюрсюн, къут къошсун!* «Жанкъылыч», 72.

3. Внешний вид / Къарам, тюрсюн, хал, сыфат. *Арбазынгда акъ тауукъ Айлана келип къут алсын, Мени жауум, Алий кибик, Гокка жашлагъа ышансын.* (Ф о л ь к.) ❒ *Чум, чум, чум бюртюк, Аны терекден юздюк, Къызыл эди ууурту, Аламат эди къуту.* Г у л и й л а н ы М., Кетмегиз зурнукла!, 24.

КЪУТАМ *ат къарач. къ.* **къаум**. *Къызыл полкла къутам-къутам тизилип кирген эдиле Бессарабиягъа.* Б о р л а к ъ л а н ы Т., Насыплы жашлыкъ, 52. *[Къанамат] Мухаммат-Аминни къойларындан бир къутамны сюрюп, ёзенде жашагъан къарыусуз къошлагъа чачып, бир бёлек кечени да жукъламай, келбетли къартны мужурасына таянып къалкъый башлап... тургъанлай, «ойт» деген бир ауаз чыкъды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 327.

КЪУТАС *сыф. къ.* **къудас** / Къалын ёсген. *Салийманы къутас чачы тозурап, Жел тарагъан забача, Нюрлю бети къаралып, Жалын ургъан табача.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 121. *Сары алтынча, жана тургъан къутас чачынг, акъ кюртча, чыммакъ жаякъларынг, таулада таза тюпсюз кёллеча, ала кёзлеринг...* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 187. *Субай санлы, къутас чачлы таулу къыз, Окъа бёркюнг жарашады башынга, Камар бла тюйменг да – Илкер жулдуз, Ариулугъунг нюр салады шахаргъа.* К и п к е л а н ы Х, Кёк къанатлы, 12.

КЪУТЛА *эт. сёл.тил.* Поздравлять, приветствовать / Алгъыш эт, тилек эт. *Тау жумарукъ сызгъырды, Тангны жарыгъын къутлай, Саулукъла къозгъалдыла, Жайылыргъа умутлай,* «Шуёхлукъ», № 48, 72. *[Рачыкъау:] Жер атны кётюрсе, ат элтеди мени. – Сау къал,– деп, алгъышлап, къутлайма сени.* «Нартла», 220. *Тау къушларынг кесинги къутлагъан, Саулукъ сууу сюрюучю шауданы.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Ол ёмюрледе, 10.

КЪУТЛАН *эт. страд. от* **къутла** / Къутла дегенни *зорлаучу айырмасы.*

КЪУТЛАНЫУ *и.д. от* **къутлан**/ Къутлан дегенден *этим ат.*

КЪУТЛАУ *и.д. от* **къутла** / Къутла дегенден *этим ат. Биреуню къутлау.*

КЪУТЛУ *сыф.* Обаятельный, привлекательный, симпатичный / Кёрюмлю, сюйдюмлю, чырайлы. *Келген улан къутлу болсун тёрюнге, Ие болсун тюзлеринге, ёрюнге.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 27.

2. Богатый *чем-л.*, обильный / Бай, керекли затлары кёп болгъан. *Жер къутлу болса, мал сютлю болур.* (Н а р т с ё з.)

3. Счастливый, радостный / Насыплы. *Къутлу адам.*

КЪУТЛУКЪ *ат.* Благодать, изобилие *чего-л.*/ Байлыкъ, монглукъ. *Къутлукъгъа бёлей журтланы, Келди бизге жаз башы.* Г у л и й л а н ы М., Кюнню къызы, 26.

КЪУТЛУЛУКЪ *ат.* Привлекательность, обаятельность / Сюйдюмлюлюк, чырайлылыкъ.

КЪУТСУЗ *сыф.* 1. Противный, отвратительный, неприятный, невзрачный / Эриши, жапысыз, кёзге ушагъыусуз, сюйдюмсюз. *Алан жашагъан элде, ёмюрюнде кесине «Сау болсун»,– деп айтдырмагъан, аман ниетли бир къутсуз адам жашагъанды.* Х у б и й л а н ы М., Алан, 89. *[Аслийжан:] Жамийлят, ол къутсуз Солман фермагъа къайтырыкъ эсе, мен ишлеяллыкъ тюйюлме.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 127. *[Анасы Сагъытха:] ол къутсуз адамны неси бла тенглик тутаса.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 77.

2. Небогатый, скудный / Жарлы, къолайсыз. *Къарт, мынчакъларын хуржунундан чыгъарып... юйренчек эринлери дууа окъуп, къымылдай, кёзюулю борчун толтургъа деп, эси къутсуз юйге ышырылды.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 119. *Бу къутсуз, берекетсиз, къум тюзден нек кетмейсиз?* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 138.

КЪУТСУЗЛАН *эт.* Вести себя плохо/ Кесинги тапсыз тут (*жюрют*).

КЪУТСУЗЛАНДЫР *эт. понуд. от* **къутсузлан** / Къутсузлан дегенни *къатланыучу айырмасы.*

КЪУТСУЗЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къутсузландыр** / Къутсузландыр дегенден *этим ат.*

КЪУТСУЗЛАНЫУ и.д. *от* **къутсузлан** / Къутсузлан дегенден *этим ат.*

КЪУТСУЗЛУКЪ *ат.* Непривлекательность, безобразность (*напр. лица*). Эришилик, тапсызлыкъ, жапысызлыкъ. *Жан хуржунундан жангыз кёзге салыннган тёгерек кёзлюкню бир кёзюне салып, Рейзер, къутсузлугъундан да эриши болуп, къагъытха хыны къарап окъуду.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 69.

КЪУТУКЪ [1] *ат.* Кубышка (*сорт тыквы*) для хранения сыпучих продуктов и жидкости / Хыярны къабугъу къаты тюрлюсю (*ичин ариулап, суу, туз д.а.к. зат къуяр ючюн хайырланылады*). *Къарт Фока къуру хыяр къутукъну жерден ёрге алды...* «Шуёхлукъ», № 45, 41. *[Маштай:]Аланы [къатынланы] къайда кечиндирлигими билмей, башым, къутукъ кибик, къатыучу эди.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 32.

КЪУТУКЪ [2] *ат* 1. *къарач.* Лысина, плешь / Башны къашха, чачы ёсмеген неда чачы тюшген жери. *Чыгыр къатында къутукъну сагъынма.* (Н а р т с ё з.)

2. *В позиции определения*: лысый, безволосый, плешивый / Къашха, чач ёсмеген, чачсыз. *Аны башы къутукъду.*

КЪУТУКЪБАШ *сыф. сёл. тил.* Плешивый / Ауруп, чачы тюшген. *[Къайсын Азаматха:] Тюздю, къутукъбаш! Мен Бийберт аны [Зубайны] бюгюн келтирсе да, ыразыма.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 207.

КЪУТУЛ [1] *эт.* Суметь освободиться *от кого-чего*, избавляться, спасаться / Эркин бол, азатлан, башынга бош бол. *Жасакъчыла бийлеге къуллукъ этиуден хакъ берип къутулгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 56. *Шарау, урушну кезиуюнде тутмакъдан къутулуп, Украина фронтда ёлгенди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 203. *Юч гитче сабийни алып, бу тиширыу, танг аласы бла къачып, кючден къутулгъанды.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 115.

2. Убежать, скрываться (*в лесу, ущелье и т.п.*) / Агъачха, таргъа д.а.к. жерге къачып, букъ. *Адилгерийни къара агъачха къутулгъаны, чабакъ суугъа ычхынганнга ушай эди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 46. *Байкъул нёгерлери бла таргъа къутулгъан эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 241. *Къоркъунчсуз жерге къутулгъандан сора, Хамит, къарыусуз болуп, ауду.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 81.

КЪУТУЛ [2] *эт.* 1. Заканчивать, оканчивать, завершать, доводить до конца / Ишни боша, битдир, ахырына жетдир. *Колхозла жыл сайын къыралгъа берлик борчларындан заманында къутуладыла, колхозчуланы иш кюнлерине иги хакъ берединле.* «Коммунизмге жол», 1983, № 136. *Къубадий эфенди намаздан къутулгъанлай, Ахматха чыкъды.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 18.

2. *сёл.тил.* Разродиться / Сабий тап. *[Нюржан:] Мен бу аллах берген жюгюмден тюзелип къутулурмамы?* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 158.

КЪУТУЛТ *эт. къ.* **къутхар** 1. *Сарыбий хыйлачы адамды, аны къутултсала уа, кёп заран этер.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 71. *Инсанланы къутултуп азапдан, ким берир ырахатлыкъ, азатлыкъ жаны бызгъа, туугъан жерибизге? Аллай*

адам керек эди бизге. М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 106.

2. *ц. диал. къ.* **урла**. *Жаш бичакъны къутултханды. Гебенлерибизден бирин ким эсе да къутултуп тура эди.*

3. *къ.* **къутхар 3**. *«Биягъы бёрюню къутултдукъ!» – деп, жарсыды Таукеш.* «Шуёхлукъ», № 45, 38.

КЪУТУЛТДУР *эт. понуд. от* **къутулт**/ Къутулт дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны тутулуудан къутултдур.*

КЪУТУЛТДУРУУ *и.д. от* **къутултдур** / Къутултдур дегенден *этим ат.* Аслан къопду да, ол солдатланы амалсыз болумдан къутултдуруну жолун оюмлай, кери кетди. «Шуёхлукъ», № 2, 60.

КЪУТУЛУУ *и.д. от* **къутул** / Къутул дегенден *этим ат. Ёлюмден къутулуу жокъду.* (Н а р т с ё з.) О *Жокъду къартлыкъдан къутулуу, Жокъ аны артха буруу.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 86. *Борчну амалы – берип къутулууду.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 56.

КЪУТУЛТУУ *и.д. от* **къутулт** / Къутулт дегенден *этим ат. Аны [Зауурбекни] акъылын жаланда Зайнаф, аны къутултуу бийлеп эди.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 28.

КЪУТУНЕ *ат эск.* **1.** Полосатая шелковая ткань / Къалын, тыш кийимлик, жумушакъ къумач. *Ачса, аллайланы ачсын, тюкендеча, аны ичинде болмагъан не къатапа, не къутуне, не лаудан, не пай, не къауракъ, не примпух жокъ.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 47.

2. *В позиции определения*: сделанный из къутуне / Къутунеден этилген. *Алауган анасына къутуне къапталлыкъ алгъанды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 83. *Мыстафа эски къутуне къапталыны бичимлери къуйрукъ башына тюшюп, тутулгъанла таба жаныулап къычырды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 186. *Къундуз ичинден шамалажи чепкенин, тышындан а, анасы берген къутуне къапталын кийди.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 58.

КЪУТУР *эт.* **1.** Беситься, заболеть бешенством (*о животных*) / Къутургъан ауруудан ауру (*жаныуарланы юсюнден*). *Къутургъан ит суу башына чапханлай.* (Н а р т с ё з.) О *Эсде тутугъуз нартланы сёзлерин, Эр, согъушмайын, танышмаз. Къутургъан итни, ауузундан уруп, Сынсытсанг, базып къарышмаз.* «Малкъар халкъ жырла», 228. *Афенди, къутургъан тууарча, кёзлери къызарып, асыры ачыудан, секирип къобуп, Жанчыкъны абадан сабийлеге тутдуруп, къолундан къанын къуйгъунчу, балакъа урду.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 22.

2. *кёч.* Беситься, бесноваться, неистовствовать / Бек ачыулан. *Къутургъан Сухарько мыллыгын Павканы ызындан атды.* «Шуёхлукъ», № 69, 24. *Ит Жангулан чексиз аскерин бургъанды, Ант этеме, ажалына къутургъанды.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

3. *кёч.* Сильно ругать, бранить *кого* / Бек уруш. *Мазан, аллары на келип, салам бергенинде, Ёрюзмек, хар заманда этиучю къылыгъы бла, ат юсюнден къутуруп тебиреди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 59. *Ысмайыл, тамагъы хырылдагъынчы къутуруп, хар аллына тюбегеннге айталгъан аманын айтып, жанган юйню аллында ары-бери чаба эди.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 73. *[Хажи] Зухураны ариу бла болмазын танып, энди къутуруп кюрешеди.* З а-

л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 382.

4. *кёч.* Гордиться, становиться надменным, высокомерным, высокомерничать / Кесинги кётюр, махтан, менсин. *Къатынны къутургъанына къатели тууар жетмез.* (Н а р т с ё з.) О *Кереклерин тапханлай, къутуруп тебирегенле да боладыла.* (Ф о л ь к.) ❑ *[Лаудан:] Я, аллах, адамла не бек къутургъандыла!* Э т е з л а н ы О., Тарда, 182.

5. *кёч.* Бурно расти, вырасти выше обыкновенного / Терк айны, мардасындан бийик ёс. *Нартюх къутурады, чагъып, жашнап, Бармакълача, бюртюклери.* «Жилтинле», 207. *Тирликле, къутуруп, ёседиле.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 98.

6. Разливаться, выходить из берегов / Кёп келип, жагъаланы аша, къоп (*сууну юсюнден*). *Аллахха ийнандынг да, къутулдунг Къутургъан сууну айланмасындан, Сени элия бла урлукъ Къара булутну ауанасындан.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 130. *Къутургъан суу болгъанны дауургъа алдырып, аллына тюшгенни сибирип келеди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 155.

■ **Къутургъан ауруу** бешенство/ мыйыны, нерва системаны бузуучу жукъгъан ауруу. *Къутургъан ауруунуу белгилери кёрюнюп башлайдыла.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 124.

КЪУТУРТ *эт. понуд. от* **къутур**/ Къутур дегенни *къатланыучу айырмасы. Дунияда къылыч иесин Жалан бир кере алдайды, Ёлюм къутуртады кесин – Урушну иши алайды.* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 59. *Жарлылыкъ, къыйынлыкъ къутуртхан къара халкъны адамлары саутланы къураргъа кюрешедиле.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 128. *Суугъа жаугъан жаун сууну къутуртады.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Кёз жарыгъым, 48.

КЪУТУРТУУ *и.д. от* **къутурт** / Къутурт дегенден *этим ат. Тамаманы кесинге къутуртуу. Битимлени къутуртуу.*

КЪУТУРУУ *и.д. от* **къутур** / Къутур дегенден *этим ат. Дорбундача кёрюнюучю эди Ол ауулну турууу. Радио, кино болуучу эди Диммону къутурууу.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 167. *Сууну къутурууу, насыпха, кёпге бармады.* «Коммунизмге жол», 1977, № 153.

КЪУТУРУШ *эт. взаимн.-совм. от* **къутур**/ Къутур дегенни *араш айырмасы. Къатынла, бир бирлери бла къутуруша, арбазгъа кирдиле. Таудан келген черекле Къутурушуп барадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 27.

КЪУТУРУШУУ *и.д. от* **къутуруш**/ Къутуруш дегенден *этим ат.*

КЪУТХАР *эт.* **1.** Избавлять, спасать, выручать / Къыйынлыкъдан, палахдан, ёлюмден д.а.к. затдан къутулт. *Ол жугъутур кёп къутхаргъан эди Сюрюню уучуладан. Кеси да кёп къутула Келген эди ажалдан.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 167. *Тенг бауур бла женгил къутхарыр Ёлюмню бетсиз къаты тузагъындан.* О т а р л а н ы К., Жолла, 214. *[Ёрюзмек тенг жашларына:] Къалай этейик, ишни неден башлайыкъ, халкъны къыйынлыкъдан къалай къутхарайыкъ?* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 44.

2. Освобождать, выпускать на волю / Башына эркин эт, бошла, ычхындыр. *[Хан жашлагъа:] Сизден биригиз манга жюз ётюрюк айтса, ол ючюгюзню да къутхарады,*

мени айтхылыкъ къызымы алып киеу да болады. (Ф о л ь к.) ❐ *Атам келеди аскерлени аллында, Сенича тутмакъланы къутхарыргъа.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

3. Упускать *кого-л.* / Бёрюню, жауну д.а.к. затны ёлтюралмай, туталмай къутулт, ычхындыр, къачыр. *Уучу, уралмай, бёрюню къутхарды.* (Ф о л ь к.) ❐ *Жыланны къутхарсанг, къапхан этер.* (Н а р т с ё з.) О *Къайгъы болма, Сарыбийни ызындан аны къутхармазча жашла кетгендиле.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 68.

4. *ц.д. кёч.* Стащить, красть, украсть/ Урла. *Чурукъланы ким эсе да къутхарды.*

КЪУТХАРГЪЫЧ *къарач.* Спаситель, спасатель, избавитель *къ. къутхарыучу. Къутхаргъыч суугъа батханны чыгъарды.*

КЪУТХАРТ *эт. понуд. от* **къутхар**/ Къутхар дегенни *къатланыучу айырмасы. Ёлюмден къутхарт. Тузакъдан къутхарт.*

КЪУТХАРТЫЛ *эт. страд. от* **къутхарт** / Къутхарт дегенни *зорлаучу айырмасы. Къанатлы аудан къутхартылды. Борчдан къутхартыл.*

КЪУТХАРТЫЛЫУ *и.д. от* **къутхартыл** / Къутхартыл дегенден *этим ат. Жауундан къутхартылыу. Ауруудан къутхартылыу.*

КЪУТХАРТЫУ *и.д. от* **къутхарт** / Къутхарт дегенден *этим ат. Биреуню къыйынлыкъдан къутхартыу. Къыралны жауну азабындан къутхартыу.*

КЪУТХАРЫЛЫУ *и.д. от* **къутхарыл** / Къутхарыл дегенден *этим ат. Борчдан къутхарылыу.*

КЪУТХАРЫУ *и.д. от* **къутхар**/ Къутхар дегенден *этим ат. Эшитемисе, халкъым? Санга айтады жашынг: «Жаным-къаным бла да мен сениме ёмюрге, Сени палахдан къутхарыуду къайгъым, сагъышым».* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 74. *Жетген кюнде солдатла бир бирлерин къутхарыуда жанларын да аямайдыла.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 72.

КЪУТХАРЫУЧУ *ат.* **1.** Спаситель, спасатель / Къыйынлыкъдан, палахдан къутултуучу адам. *Бир заманда халкъны къутхарыучу да жетер.*

2. *В позиции определения*: спасательный. *Альпинистлени къутхарыучу бёлюмю. Тенгизледе адамлагъа къутхарыучу бел баула беродиле.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 151.

КЪУУ [1] *ат эск.* Лебедь / *къ.* **къанкъаз**. *Акъ къуула сюзюлген кёлде ойнайдыла.*

КЪУУ [2] *ат* **1.** Пух / Къанатлыланы жастыкъ, тёшек д.а.к. зат этилиучю жумушакъ тюклери. *Тюгю сууда жибимез, Къаз сууукъдан инжилмез, Жаны-тини суу болур, Къазны тюгю къуу болур.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 308. *Чилледенди эшик жабыулары, Къаз тюк жастыкъ къуулары.* «Жюрек жырлайды», 81.

2. *В позиции определения*: пуховый / Къуудан этилген. *Къолундан келсе эди, Марзият Адилгерийни биргесине дарий жууургъан, мамукъ тёшек, къуу жастыкъ да жиберлик эди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 33. *Ат жерни ёзенги тартхысы, къуу кёпчеги, къанжыгъа баулары – бары пара-чара болгъандыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауущ, 69.

■ **Къуу тёшек** перина, пуховик/ ичи къуудан болуучу тёшек. *Биреуню къуу тёшегинден кесинги*

салам тёшегинг иги. (Нарт сёз.)

КЪУУ [3] *ат.* Трут, фитиль / Чакъгъыч бла ташны ургъанда, андан чартлагъан жилтинден къабыныучу жумушакъ зат. *Отунчу ёлсе, оту, сууу къалыр, мараучу ёлсе, чакъгъычы, къууу къалыр.* (Нарт сёз.) О *Алгъын чакъгъыч бла от чакъдырып, къууну къабындырып, отну алай этип болгъандыла.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 50. *Батыр бургъан папиросун ауузуна алды, аны къуу бла къабындырыргъа чакъгъыч бла уруп башлады.* «Шуёхлукъ», № 51, 63.

КЪУУ [4] *сыф.* **1.** Усохший, высохший, засохший / Къатхан, къуругъан. *Дунияны басханды да къойгъанды къар, Къуу къаура да къоймай мал тилине.* Отарланы К., Танг жулдузум, 11. *Къыбыла жанындан ургъан салкъын аяз бир-бирледе жайдан къалгъан къуу забаланы шууулдата озады.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 144. *Къартчыгъа нарат терекни къуу бутагъына къонуп тургъан чыпчыкъланы марлап турады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 107.

2. Сухой / Къургъакъ. *Къуу отунла. Къуу бичен.*

3. Засушливый, безводный / Сууу, мылылыгъы жетишмегени себепли, битими болмагъан неда аз болгъан. *Шош саркъаса [Къобан] къуу тюзлеге, безимейин ишлер ючюн, урунурса ёмюрлеге, журтну насып кючлер ючюн.* «Жанкъылыч», 142. *Тюбейдиле кюйген къуу сыртла, Къумлу тюзле, къотур къаяла.* Хубийланы О., Мурат, 14.

4. *кёч.* Бесплодный / Сабийи болмазлыкъ, сабий тапмазлыкъ. *Тукъум атадан-анадан да жангыз Харунну ал кёргени къыз болгъанына артыкъ бек жарсымады – къыз тапхан, энди жаш тапмаймыды, ишни башы келин къуу тюйюлдю.* Тёппеланы А., Ташыуул.

5. *кёч.* Безлюдный / Адам болмагъан, адамсыз. *Иелери чач тюк болуп, юйле къуудула.* (Фольк.)

6. Сухощавый, худощавый / Субай санлы, ариу битген, семиз болмагъан. *Адам арасы болгъан узун къуу къатын юйге гузаба кирди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 129. *Ышара-ышара, къуу битген орта бойлу С. Рахманинов сценагъа чыкъды.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 318.

■ **Къуу бол 1)** высыхать, сохнуть/ къуру, къургъакъ бол. *Тама, тама кёл болур, таммай къалса, къуу болур.* (Нарт сёз.) О *Ёмюрюнде къуу болуп тургъан жерде суу чыгъаргъан болмазлыкъ затды.* Этезланы О., Тарда, 163; **2)** выгорать, высыхать, сохнуть (*о растительности*) / кюн кюйдюрюп, къуру. *Бутакълары сынса, терек къуу болур.* (Нарт сёз.) О *Къысыр къаяны башында орналып, Назы терек, кесинг жангыз сюелесе, Тамырларынг бла ташха къадалып, Къуу болмай, эрикмей къалай ёсесе?* Къобанланы М., Акъ булутчукъ, 7. *Сюймекликни чыпчыгъы Энтда къанатсыз къалады, Сюймекликни тереги Кезиусюзлей къуу болады.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 182; **3)** худеть/арыкълан. *Къаягъа ёрлеучю бутла къуу болуп, Харун тёшек азаплыгъындан талды.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 56. *Жаш азды, къуу болду, кесине ушамай тохтады, бир уллу къайгъыгъа, уллу бушуугъа къалгъанча болду.* «Шуёхлукъ», № 6, 30; **4)** пустеть, становиться безлюдным / адамсыз бол, бош къал. *[Къыз Назирге:] Сен былайдан кетгенли, арбазым, орамым да къуу болуп къалгъанча кёрюнюп турадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 84; **5)** Умирать, исчезать / жокъ бол,

къуруп, ёлюп кет. *[Жашланы бири:] Биз къуу болургъамы туугъан эдик мында.* (Ф о л ь к.) ❐ *[Сапият Залийханнга:] Нек сын болдунг, къуу боллукъ!* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 307.

■ **Къуу эт 1)** *къ.* **къурут 1.** *Къачхы жел къармау къоймай къуу этер.* (Н а р т с ёз.) О *Узун кюнлю, нюрлю жай, Жылы этегин жыйды; Кырдыкланы къуу этген Къыркъар къучагъын жайды.* О т а р л а н ы С., Жаз жылыуу, 64; **2)** опустошить, сделать безлюдным/ бош къалдыр, адамсыз эт. *Биягъы эмина Шам Тебердини къуу этди.* «Къарачай халкъ жырла», 14.

КЪУУ [5] *эт.* **1.** Гнать *кого-что* / Къайры болса да чапдыр, къачыр, сюр, бардыр. *Арбачы атланы аяусуз къууады.* ❐ *Къыш кюнлени ингирлик сууугъу орамда айланнган адамланы юйлерине къуугъан эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 24. *Къойчу онг кёзюн ууады, Сюрююн юйге къууады.* О т а р л а н ы С., Жаз жылыуу, 43.

2. Гнаться, за *кем-чем*, преследовать *кого-что* / Жетерге, тутаргъа,– деп, ызындан сюр, чап. *[Фёдор Махмутха:] Къуугъан бла сакълагъандан къыйын иш жокъду деп бизде сёз барды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 29. *Мени жюйрюк къара атым. Чабышханда артха къалмаз, Суху жел аны къанаты, Киши да, къууп, жеталмаз.* «Шуёхлукъ», № 10, 15.

3. Принуждать *кого* к быстрому бегу, ускорять движение *кого-чего*/ Терк бардыр, жюрюшюн къаты эт, чапдыр. *Насырахожа чаришге къарт ийнегин къуугъанлай.* Б у д а й л а н ы Х., Алтын тау, 59. *Сыйдам жолгъа чыкъгъанлай, Бузжигит машинаны къууп башлады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 129.

4. *кёч.* Угнетать, притеснять, подвергать гонениям / Тынчлыкъ берме, къойма, къыйна. *Байла жашны къуудула, Аны ишин ойдула, Къызгъа некях къылдыла, Уллу тойла къурдула.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 53. *Эллеризде къалгъан къартланы, Ол фашист итле къууадыла. Малкъар таулада душманнга къаршы Жангы отрядла туудадыла.* «Малкъар халкъ жырла», 237.

5. *кёч.* Не оставлять в покое, мучить (*о мыслях, чувстве*) / Тынчлыкъ берме, тынчайтма (*оюмну, сезимни юсюнден*). *[Азирет:] Къайры къарасам да, аны [къызны] тюрсюню мени ызымдан къууп айланады.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 71. *Къартны керексиз сагъышла къууадыла.* «Шуёхлукъ», № 32, 61.

6. Гнать, прогонять, выгонять / Къыста. *[Мандалакъ:] Мусса арыбери десе, ант этеме, элден къууп чыгъарырбыз.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 169. *[Хажос:] Оллахий, Кертибий, башха адам болса, сени бюгюн окъуна къууп жиберир эди.* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 18.

7. Гнаться за *чем-л.* / Бир затха талпын, къызын, учун. *Нени къуусанг, анга тюберсе.* (Н а р т с ёз.) *Аманны къуугъан аманлыкъ табар.* (Н а р т с ёз.) О *Башха затланы унутуп, байлыкъны къуугъанла да тюбейдиле.*

8. Посылать, отправлять *кого куда* / Жумушха чапдыр. *Жашчыкъны тюкеннге къуудукъ.* ❐ *Къубадийни къызын сизге къуугъанды, Суфият бийче уллу бушуудады.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

КЪУУАЛА *эт.* **1.** Подгонять, понукать, гнать *кого* / Кютерге, отларгъа чыгъар, къыста.

2. Гнать (*понуждать к быстрому бегу*) / Терк чапдыр, къаты сюр. *Арыкъ атны къууаласанг, туу болур, Семиз атны къууаласанг, суу болур.* (Н а р т с ёз.) О *Ким челекле бла суугъа барады, ким ийнек-*

чиклерин сюрюуге къошаргъа къууалайды. Гуртуланы Б., Жангы талисман, 123.

3. *кёч.* Прогонять (*зиму, смерть и т.п.*) гнать / Къыста, кетер. *Ёлюмню къууалай кери, Жыр а бюгюнге жетди.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла,191. *Къышны къууалап, терекни чакъдырып, кырдыкны чыгъарып, жаз башы келгенди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 163.

КЪУУАЛАН *эт. страд. от* **къууала** / Къууала дегенни *зорлаучу айырмасы. [Асият:] Энди уа, къыркъылып ычхыннган токълу кибик, къууаландым.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 160. *Ёзен жол а къууаланады, Къайиш кибик созула, Учуп баргъан от улоуну Тюбю бла озула.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 170. *Малла тау жайлыкълагъа къууаланнганлы он кюн болады.* Кацийланы Х., Тамата, 152.

КЪУУАЛАНЫУ *и.д. от* **къууалан** / Къууалан дегенден *этим ат. Жайлыкъгъа къууаланыу. Тюзге къууаланыу.*

КЪУУАЛАТ *эт. понуд. от* **къууала**/ Къууала дегенни *къатланыучу айырмасы. Малланы къууалат. Сюрюню къууалат. Бузоуланы къууалат.*

КЪУУАЛАТДЫР *понуд. от* **къууалат** / Къууалат дегенни *къатланыучу айырмасы. Жылкъыны къууалатдыр. Ёгюзлени къууалатдыр.*

КЪУУАЛАТДЫРЫУ *и.д. от* **къууалатдыр** / Къууалатдыр дегенден *этим ат. Бузоуланы къууалатдырыу.*

КЪУУАЛАТЫУ *и.д. от* **къууалат** / Къууалат дегенден *этим ат. Сюрюуге къууалатыу. Кютерге къууалатыу.*

КЪУУАЛАУ *и.д. от* **къууала** / Къууала дегенден *этим ат. Малланы жайлыкъгъа къууалау. Тууарланы кютерге къууалау.*

КЪУУАЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **къууала** / Къууала дегенни *араш айырмасы. Сабийле ийнеклени сюрюуге къууалашадыла.*

КЪУУАЛАШЫУ *и.д. от* **къууалаш** / Къууалаш дегенден *этим ат. Бузоуланы къууалашыу.*

КЪУУАЛЕЖ *сыф. къарач.* Долговязый / Бек узун, арыкъ эм жапысыз, чырайсыз.

КЪУУАН *эт.* Радоваться/Къууанчлы бол, къууанч сезимледен тол. *Жаншакъ адамдан ёмюрюнгде къууанмазса.* (Нарт сёз.) О *[Къарылгъач:] Назмуларын жырлайды, Уя ишлей, къууана, Жазгъы ариу кюнлеге Алгъыш эте, жубана.* Шахмырзаланы С., Назмула, 329. *Асиятны, сюймеклик бийлеген жюреги асыры къууаннгандан, жыламукълары келедиле.* Шауаланы М., Мурат, 29.

КЪУУАНДЫР *эт.* Радовать / Къууанчлы эт, къууанч сезимледен толтур. *Тенгинги жылатып, душманынгы къууандырма.* (Нарт сёз.) *Этилген иш иесин къууандырыр.* (Нарт сёз.) О *Къанаматны хапарын Ибрахим айтып, анасы бла эгечин къууандырды.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 322.

КЪУУАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **къууандыр** / Къууандыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Малчыла болдургъан жетишимлери бла байламлы къууандырылгъандыла.*

КЪУУАНДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къууандырыл** / Къууандырыл дегенден *этим ат. Иги хапар бла къууандырылыу.*

КЪУУАНДЫРЫУ *и.д. от* **къууандыр** / Къууандыр дегенден *этим ат. Окъургъа кирмей къалгъанлары да, бирери бирер жерде ишге жарашып, къууандырыучудула.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 89. *Адамланы ниет, ырысхы жаны бла къууандырыу коллективни кесине алгъан борчларын тамамлаугъа тизиуге ахшы болушадыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 66.

КЪУУАНЧ *ат* **1.** Радость, отрада / Жюрекге уллу ыразылыкъ келтирген, зауукълукъ берген сезим. *Адиге, къууанчын тыялмай, къарангыда эки кёзю жылтырай, женги бла кёз жашларын сюртеди.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 77. *Бу жерни [Кавказны] аты айтылса, Адамла къууанадыла, Дунияда къууанч бла Кавказ бирге туугъанлай.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 7.

2. *В позиции определения*: радостный / Зауукълу, къууандыргъан. *[Шапа Азиретге:] Мен санга бир къууанч хапар айтайым.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 158. *Жангы заманла, Жангы сагъышла Бийлеп Салауатны жерин, Тууадыла къууанч жырла, алгъышлай Жигитлени эр ишлерин.* «Шуёхлукъ», № 9, 42. *Къууанч тойла барадыла тийреде.* «Жилтинле», 279.

3. О том, кто или что радует, вызывает радостное чувство / Биреуню жюрегинде жарыкъ, къууандыргъан сезим туудургъан адам неда зат. *Бала – ананы къууанчы.* (Н а р т с ё з.) О *Кече да, кюн да былай тарала, Мен кеси этими ашайма, Дунияда жокъду башха къууанчым, Ариуум, сени ючюн жашайма.* (Ф о л ь к.) ■ *Тоюнг, къууанчынг – иги сёз, Кюнде жубанчынг – иги сёз.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 42.

4. Веселье, развлечение, забава / Адамны кёзюн ачаргъа, кюлкюге, оюннга тартхан жарыкъ, къайгъысыз халы. *Кече ортасына дери той-оюн, къууанч барды, сора хар ким къошуна чачыла башлады.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 39. *Къууанч талай кюнню барып турду.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 207.

5. Торжество, праздник / Бир белгили затха жораланнган уллу байрам. *Битеу Россейни халкълары тогъузунчу майда Уллу Ата журт урушда хорламны эллижыллыкъ къууанчын белгилерге хазырланадыла.* «Заман», 1995, № 78. *Кериматны баш иеси аланы (кийимлени) бек сюйюп, бир уллу къууанчха кийиучю эди.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 104.

6. *В позиции определения*: торжественный, праздничный / *къ.* **къууанчлы I** (*2-чи магъ.*). *Къууанч митинг бошалды.* «Шуёхлукъ», № 39, 95. *Элни жамагъаты, къонакълагъа – мамматчылагъа той этип, орамлагъа алгъышлау лозунгла тагъып, къууанч халда тюбедиле.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 184.

◆ **Къууанчы къоюнуна сыйынмайды** испытывать большую радость/бек къууанады, къууанчыны чеги, къыйыры жокъду. *Къызны къууанчы къоюнуна сыйынмайды.* **Къууанч сал** обрадовать, приносить радость / къууандыр. *Тюшден сора жаун жаугъанды, Нарт халкъына уллу къууанч салгъанды.* «Нартла», 27. **Къууанч тыпырлы** къ. *къууанчлы I* (*1-чи магъ.*). *Атасындан къагъыт келгенли жаш къууанч тыпырлыды.* **Къууанч тыпырлы бол** испытывать большую радость / бек къууан. *Жашла, къууанч тыпырлы болуп, Нухну аягъындан тааннганларында, кюн ёрге келген эди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 124. *Света, конвертни къыйырын жыртып, письмону бери алып, биринчи тизгинлерин окъугъанлай, къууанч тыпырлы*

болду. «Коммунизмге жол»,1982, № 159.

■ **Къууанч эт** проводить веселье, торжество / къууанч бардыр. *Аман къууанч этсе, тёрде кеси олтурур.* (Нарт сёз.) О *Кичибатыр келтирген къызын да кеси алып, жети кюн бла жети кечени той-оюн этип, къууанч этгендиле.* «Къарачай халкъ таурухла», 33.

КЪУУАНЧЛА *эт. сёл. тил. къ.* **байрамла**. *Насыплы тёлю ёседи мында, Хорламларын жырлай, къууанчлай.* Байрамукъланы Х., Жырла бла таурухла, 18.

КЪУУАНЧЛАУ *и.д. от* **къууанчла** / Къууанчла дегенден *этим ат. Хорламны къууанчлау. Майны байрамын къууанчлау.*

КЪУУАНЧЛЫ I *сыф.* **1.** Радостный, испытывающий радость/ Къууанчы болгъан. *Оракъ орадыла къызла, Биз черенле этебиз, Къууанчлы жашау ызда Къолайлыкъгъа жетебиз.* «Шуёхлукъ», № 2, 138. *Бюгюн бек къууанчлыды киеу, Аны бек жарыкъды жюреги. Мен а турама ачыудан кюе, Ол а бюгюн тапды тилегин.* «Шуёхлукъ», № 13, 45. // Исполненный радости / Адамны къууандыргъан. *Къыйырсыз жерни хар мюйюшюнде да Къууанчлы жырла жырланса сюеме.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 63.

2. Торжественный (*о демонстрации, собрании и т.п.*) / Къууанч (*5-чи магъ.*) бла байламлы. *Къарнаш шахарланы байрамына аталып къууанчлы жыйылыула, ингирле, концертле да болдула.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 53. *Къууанчлы жыйылыу башланады, залда горн согъады.* «Шуёхлукъ», № 14, 10.

КЪУУАНЧЛЫ II *хал. сёзл.* **1.** Радостно / Къууаныпъ, къууанч бла. *Таулу къызчыкъ букварьгъа ие болуп, кёзчюклери къууанчлы жылтырайдыла.* «Шуёхлукъ», №30, 110. *Биченчи жыйын бийик дуппурну юсюнде этилген балаганны къатында тойну къууанчлы бардырады.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 54.

2. Весело (*смеяться, петь и т.п.*)/ Жарыкъ, кёлю жарып. *Сапиятны къууанчлы кюлюп адам кёрмегенди.* Ёзденланы А., Саният, 27. *Чыпчыкъла къууанчлы жырлайдыла.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таурухла, 119.

КЪУУАНЧЛЫКЪ *ат* **1.** *къ.* **къууанч 1.** *Нарт халкъына берекет, къууанчлыкъ келгенди.* «Нартла», 22. *Биз сюебиз окъургъа, Алыргъа терен билим. Къууанчлыкъда жашайбыз Бизде жюрюмейди зулму.* Къулийланы Х.-М., Жулдузчукъла, 19.

2. *къ.* **къууанч 4.** *Ишлерме къууанчлыкъда, Жарыкъ болуп, кенг болуп, Мен тиширыу болсам да, Эр кишиге тенг болуп.* Умакъуллланы Т., Къаяда гюлле, 5.

3. *къ.* **къууанч 5.** *Россейни шахарларында бла эллеринде Хорламны байрамына жораланнган къууанчлыкъла бардырыладыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 82. *Хар жыл сайын совет халкъ бешинчи майда басманы кюнюн уллу къууанчлыкъда белгилейди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 84.

КЪУУАНЧЛЫЛЫКЪ *ат.* Радостное состояние, радостность, веселость / Къууанч хал, жарыкълыкъ. *[Поэт] Эркин урунууну къууанчлылыгъын кёргюзтюрге излейди.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 16. *Къууанчлылыкъ, къызыулулукъ поэтни сагъышындан таймайдыла.* «Огъурлу танг», 225.

КЪУУАНЧСЫЗ I *сыф.* Безрадостный, безотрадный / Къууанчы болмагъан. *Къууанчсыз жашау*

бизден кетди. «Коммунизмге жол», 1969, № 76.

КЪУУАНЧСЫЗ II *хал. сёзл.* Безрадостно. *Къууанчы болмай. Къууанчсыз жашаргъа.*

КЪУУАНЫУ *и.д. от* **къууан** / Къууан дегенден *этим ат. Степан, жашчыкъны къолчугъундан тутуп, ол къара къолчукъну кесини терен хуржунуна сукъдуруп, кёзчюклерине къараса, ол бек къууаныучуду.* Тёппеланы С., Атам урушдан къайтса, 6. *Чыгъарманы А. Пушкин уллу къууаныу бла окъугъанды.* «Шуёхлукъ», № 55, 4.

КЪУУАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къууан** / Къууан дегенни *араш айырмасы. [Бал чибин:] Досларым кёпдю мени, Дуния мени таныйды. Мени кёрген ханс, чечек, Къууанышып жарыйды.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 78.

КЪУУАНЫШЫУ *и.д. от* **къууаныш** / Къууаныш дегенден *этим ат. Ишде жетишимге къууанышыу.*

КЪУУАТ *ат* **1.** Обаяние, привлекательность / Ариулукъ, чырайлылыкъ. *Юч да жолну жаны бла Жангы юйле тизилдиле. Нечик къууат киреди тюзге! Ахлуларым тирилдиле.* «Шуёхлукъ», № 1, 95. *Кавказ! Назмулагъа сыйынмаз къууатынг Сени тюшюмде кёрюп да къуандым.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 11. *Жаш уланнга ушайды Къарт аппаны сыфаты, Жетмиш беш жыл жашайды, Жарыкъды бет къууаты.* «Шуёхлукъ», № 19, 37.

2. *къ.* **берекет**. *Къонакъ келсе, къууат келир. Кёп келсе, жут келир.* (Нарт сёз.) *Мыкы къошда жокъ – къошда къууат жокъ.* (Нарт сёз.) *Уллу ишде уят жокъ, уялгъаннга къууат жокъ.* (Нарт сёз.)

3. Сила, мощь / Кюч, къарыу. *Къаралып, кёк булутла, Жангур жаугъанды къаты, Мутхузланып, тау журтла, Кетгенди кюнню къууаты.* «Жилтинле», 406. *Акъыл къууатынг сени [Кязим] Тюзетди жангылгъанны. Сюймеди терс жолуна, Терсейип, абынганны.* «Коммунизмге жол», 1977, № 8.

◆ **Къууат бер** (*келтир, сал*) **1)** Украшать, делать привлекательным / ариу айбат, кёрюмдюлю эт. *Халкъланы шуёхлукълары Къургъакъ тюзлеге къууат берди. Алагъа суула шорхулдап барып, Сабан ёсдю, кырдык кёгерди.* «Коммунизмге жол», 1972, № 257. *Айны кёзю бизге къарай, Жерге къалай къууат берди.* «Коммунизмге жол», 1971, № 141. *Ала [кийикле] тау жерлерибизни бютюн ариу, айбат этедиле, ол жерлеге къууат келтиредиле.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 4. *Къызла, кюнню биринчи таякъларына салам берген гюлле кибик, юйлеге къууат саладыла.* «Шуёхлукъ», № 43, 38. *Ууакъ юйюр ёсдю, юйге къууат кийирди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 113; **2)** обогащать, делать зажиточным / байыкъдыр, къолайлы эт. *Ёссюн ара мюлк, халкъгъа къууат берлик.* Къаракетланы И., Сайламалары, 43. *Колхозчу ишчи, сенсе Жашаугъа къууат берген.* «Жарыкъ жолда», 32.

КЪУУАТЛА *эт.* **1.** Къууат бер (*келтир, сал*) 1 (*къ.* **къууат**). *Ариу терекле, гюлле орамланы къууатлайдыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 76. *Таракъ тишли таула жерлерибизни бютюнда къууатлайдыла.* «Коммунизмге жол», № 135.

2. Усиливать, увеличивать силу, мощь / Кюч, къарыу бер. *Илму, Сенсе мутхуз жашауну хайбатлагъан, Культура бла жерни юсюн айбатлагъан. Уруннганланы кючюн къууатлагъан, Чырмауланы хорлай, батыр атлагъан.* Отар-

л а н ы С., Назмула бла поэмала, 18.

КЪУУАТЛАН *эт. страд. от* **къууатла** / Къууатла дегенни *зорлаучу айырмасы. Жылдан жылгъа шахарыбыз къууатлана барады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 106.

КЪУУАТЛАНДЫР *эт. понуд. от* **къууатлан** / Къууатлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаз башыны жылы кюнлери табийгъатны къууатландыргъандыла.*

КЪУУАТЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къууатландыр** / Къууатландыр дегенден *этим ат. Эллени къууатландырыу. Орамланы къууатландырыу.*

КЪУУАТЛАНЫУ *и.д. от* **къууатлан** / Къууатлан дегенден *этим ат. Сабанланы къууатланыулары. Жайлыкъланы къууатланыулары.*

КЪУУАТЛАУ *и.д. от* **къууатла**/ Къууатла дегенден *этим ат. Жашагъан жерин къууатлау. Эллени къууатлау.*

КЪУУАТЛЫ I *сыф.* **1.** Обаятельный, привлекательный, симпатичный / Ариу, кёз къаратырча, сыфатлы, чырайлы. *Адам сёз бла ангылаталмазча, быллай къууатлы, кёз алдагъан, къайгъынгы, сагъышынгы унутдургъан ариулукъ аз жерде тюбейди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 125. *Нарат ийислиди таула аязы. Къууатлыды хар юйню арбазы.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 37. *Айшат берген хууанла Халыуадан татлыдыла. Ол колхозну адамлары Ариу бет къууатлыдыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 223.

2. Богатый, зажиточный / Бай, элпек. *Дунияны башында бизден насыплы адам болмаз: къыралыбыз чагъады, кючленеди, къолайлы болады, жашауубуз къууатлыды, жарыкъды.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 147. *Бюгюнден къууатлыды Тамблагъы кюн. Кёремисиз, тюшлерибиз болдула тюн.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 20.

3. Сильный, мощный / Къарыулу, кючлю. *Жаш къолла къууатлыдыла, чемердиле.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 134.

КЪУУАТЛЫ II *хал.сёзл. къ.* **Ариу II.** *Таула тангы къууатлы атады.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 38. *Балли терекле чакъгъанча, Жерибиз къууатлы чакъсын. Кюн тау артындан чыкъгъанча, Юйден адам алай чыкъсын.* «Шуёхлукъ», № 29, 7.

КЪУУАТЛЫКЪ *ат* **1.** *къ.* **къууат 1.**/ Ариулукъ, айбатлыкъ. *Тёгерекде табийгъатны жангырыу къууатлыгъы эслененди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 62. *Жаз башы жерге къууатлыкъ келтирген кезиудю.* «Коммунизмге жол», 1981, № 66.

2. Обилие, достаток / Берекет. *Къош тамата тамата болса, къошда къууатлыкъ да болур.* (Н а р т с ё з.)

КЪУУАТЛЫЛЫКЪ *ат.* Наличие красоты, изящества / Къууаты (*1-чи магъ.*) барлыкъ. *Башына аныча [Хамызатча] сакъны Жангыз къыз да табалмаз. Къууатлылыгъына аны Кёзюнг къарап да тоймаз.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 168.

КЪУУАТСЫЗ *сыф.* Некрасивый, непривлекательный на вид, невзрачный / Кёрюмю, къууаты болмагъан. *Бомбала юйютген чегетни ичи къууатсызды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 189. *Жау аскерни атылгъан топлары уруп, бир къауум юйлени оюп, шахарчыкъгъа къууатсыз тюрсюн сал-*

гъанды. К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 228.

КЪУУАТСЫЗЛЫКЪ *ат.* Некрасивость, невзрачность / Кёрюмю, къууаты болмагъанлыкъ, жапысызлыкъ. *Кючбюсюреуле тюйюлбюз артыкъ, Ариулукъдан игиди адамлыкъ. Къууатсызлыкъ да тюйюлдю алтын.* «Шуёхлукъ», № 52, 5.

КЪУУБАШ *сыф. бош тил.* Пустоголовый / Дуппукъ, бек аз ангылаулу. *Къуубаш адам.*

КЪУУГЪУН *ат* 1. Весть о беде, тревога, клич, набат, набатный зов/ Ачы, аман хапар. *Чабып къара атлы кирди Таулу юйню арбазына. Ол ачы къуугъун келтирди, Кеси къоркъа ауазындан.* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауазы, 67. *[Салийма:] «Зауур ёлюп къалгъанды» – деп, Келтирди ачы къуугъун. Къычырыкъ бла жыйды Къоншуларын, жууугъун.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 102. *Чегем жарлыларыны бу къозгъалыуларыны къуугъуну Нальчикге жетди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 132.

2. *къ.* **къуугъунчу**. *Аны [Сеидни] къуугъуннга келгенин билип, бары да суу къуйгъанлай боладыла.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 124. *Къуугъун жетип, Къасботха келин да, арба да тас болгъанларын билдирди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 68.

■ **Къуугъун эт** объявлять (*бить*) тревогу, бить в набат / ачы, аман хапарны билдир. *Къуугъун эте, аман къаугъа эте, Бир аман кюнле жетдиле. Бизни кёрлюкле, уругъа къарагъыз, Бизге этерни этдиле.* «Малкъар халкъ жырла», 235. *Къуугъун этип, халкъ чабып жетген эди, Отну ёчюрюр мадар этген эди.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 79. *Хар юй сайын къуугъун этдиле, Къараторну терлетдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Назмула.

КЪУУГЪУНЛА *эт. сёл. тил.* Къуугъун эт (*къ.* **къуугъун**). *Атлы элге къуугъунлап кирген эди.*

КЪУУГЪУНЛАН *эт.* Подниматься (*по тревоге*) / Къоркъуу белги бла кётюрюл. *Аскерчиле къуугъунландыла.*

КЪУУГЪУНЛАНЫУ *и.д. от* **къуугъунлан**. Къуугъунлан дегенден *этим ат. Жауну кёрюп, къуугъунланыу.*

КЪУУГЪУНЛАТ *эт. понуд. от* **къуугъунла** / Къуугъунла дегенни *къатланыучу айырмасы. Бир затны юсюнден къуугъунлат.*

КЪУУГЪУНЛАТЫУ *и.д. от* **къуугъунлат** / Къуугъунлат дегенден *этим ат. Бир жарсыулу ишни юсюнден къуугъунлатыу.*

КЪУУГЪУНЛАУ *и.д. от* **къуугъунла** / Къуугъунла дегенден *этим ат. Жау чапханны юсюнден къуугъунлау.*

КЪУУГЪУНЧУ *ат.* Гонец, нарочный / Къуугъунну билдирирге жиберилген адам. *Сабан сюре, ишледигиз минг къала, Огъурлу, огъурсуз къуллукъ да къыла. Сюйюнчюле, къуугъунчула болдугъуз, Сиз заман кёргюзтгенича бардыгъыз.* О т а р л а н ы К., Сынла, 110. *«Белгили князь Айтек ёлгенди», – деп, эл эллеге къуугъунчула чапхан эдиле.* «Шуёхлукъ», № 41, 48. *Сюйюнчюню, къуугъунчуну жолун да Ол ай бирча жарытды, элте тангнга.* О т а р л а н ы К., Дуния эртгени, 26.

КЪУУДУР *эт. понуд. от* **къуу** [4]/Къуу [4] дегенни *къатланыучу айырмасы. Душманны кери къуудур. Ийнекни сюрюню ызын-*

дан къуудур. Жашны тюкеннге ётмек алыргъа къуудур.

КЪУУДУРТ *эт. понуд. от* **къуудур** / Къуудур дегенни *къатланыучу айырмасы. Атланы къуудурт. Машинаны къуудурт. Тауукъланы арбаздан къуудурт.*

КЪУУДУРТУУ *и.д. от* **къуудурт**/ Къуудурт дегенден *этим ат. Жауну къыралны чеклеринден кери къуудуртуу. Малланы биченликден къуудуртуу.*

КЪУУДУРУЛ *эт. страд. от* **къуудур** / Къуудур дегенни *зорлаучу айырмасы. Жумушха къуудурул.*

КЪУУДУРУЛУУ *и.д. от* **къуудурул** / Къуудурул дегенден *этим ат. Жауну чекден къуудурулуу.*

КЪУУДУРУУ *и.д. от* **къуудур** / Къуудур дегенден *этим ат. Душманны къуудуруу. Къачханны къуудуруу.*

КЪУУЛУКЪ *ат* **I.** Трутник (*для изготовления трута*) / Къуу [3]этерге жараучу зат. *Аппа, къуулукъланы къабындырып, бал чибинлени аны тютюню бла къыстап, батманны башын ачды.*

КЪУУЛУКЪ II *ат.* **1.** Засушливость, безводность / Сууу, мылылыгъы жетишмеулюк. *Жерни къуулугъу.*

2. *кёч.* Бесплодность / Къаратонлукъ. *Тиширыуну къуулугъу.*

3. Тонкость, стройность, сухость фигуры / Чырайлылыкъ, субайлыкъ.

КЪУУУУ *и.д. от* **къуу** [5] / Къуу [5] дегенден *этим ат. Къачхан жауну къуууу. Атны къуууу.*

КЪУУУКЪ [1] *ат.* Мочевой пузырь / Адамланы, жаныуарланы ичлеринде сийдиклери жыйылыучу орунлары. *Тауукъну къууугъу жокъ, жарлыны зауугъу жокъ.* (Нарт сёз.) О *Ауругъанны къууугъунда ташла орналгъаны тохташдырылды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 53.

■ **Къууукъ мынчакъ** *этн. эск.* бусина, которую привешивают к одеяльцу люльки, которая якобы облегчает мочеиспускание ребенка/ Сабий къыйналмай сиерикди деп, аны бешик жууургъанына тагъылыучу мынчакъ.

КЪУУУКЪ [2] *ат.* Мякина, полова / Мирзеуню уулгъан заманда сууурулуп кетерилиучю къабугъу, къылкъыысы д.а.к. заты. *Басханларын тёбе этип ындырда, Сууурады нарт маталлы къарт ата, Къууугъундан айырыргъа мирзеуюн, Кюрек бла тау аязына ата.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 110. *Урлукъ мирзеуню айыргъан заманда ындырда кебек, къууукъ къалады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 218.

КЪУУУЛ *эт.* **1.** *страд. от* **къуу**/ Къуу дегенни *зорлаучу айырмасы. Жаныуар къууулса, жардан секирир.* (Нарт сёз.) О *Шахар жашнай энди, Кери къууулуп, генезир жаулары.* «Жашауубузну байрагъы», 154.

2. Бежать, сбегать, идти, сходить *куда-л.* / Къайры болса да терк жет, чап. *«Жамболат чакъырады», – дегенлей, Осман, тёшден тёнгереген толанча, правленнге къууулду.* «Шуёхлукъ», № 31, 49. *Бёрю, сыртындан жатып, Уча сакълай къалгъанды. Тюлкю уа, мыллык атып, Къош таба къууулгъанды.* «Шуёхлукъ», № 29, 82.

КЪУУУЛТ *эт. понуд. от* **къууул** / Къууул дегенни *къатланыучу айырмасы Мыртазакъны олсагъат къачханны ызындан къуу-*

ултдула. Аппа жашын юйге къуу-ултду.

КЪУУУЛТУУ *и.д. от* **къууул** / Къууул дегенден *этим ат. Биреуню жумушха къууултуу.*

КЪУУУЛУУ *и.д. от* **къууул** / Къууул дегенден *этим ат. Баргъанланы ызларындан къууулуу. Къошха къууулуу.*

КЪУУУМ [1] *ат.* Мероприятие, связанное с проведением *какого-л.* торжества, праздника, радости *и т.п.*/ Байрамны, къууанчны бардырыу бла байламлы иш. *Къууумгъа къонакъланы чакъыр. Къууумну тап ётдюрюу.*

КЪУУУМ [2] *ат.* Предположение, намерение / Умут, мурат. *Буккашны иги къууумуна, аллахдан аман табарыкъ, уялмагъан Найыпхан жол бермей эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 23. *Мухтарны да сехледен атлагъаны, Харунну да намаз этер къууумда къумгъан бла арбазгъа чыкъгъаны тенг болду.* «Шуёхлукъ», № 43, 63. *Сабийи кёкюрегинде, Иги къууумну оту Ёчюлмейди жюрегинде.* «Шуёхлукъ», № 50, 7.

◆ **Къууумгъа кир** *къ.* **къууум эт.** *Къыз ашарыкъ этер къууумгъа кирди. Жашла кетер къууумгъа кирдиле.*

■ **Къууум эт** намереваться / умут, мурат эт. *О, ырахатлыкъдан эсе къайгъылы сагъатлары кёп болгъан анала! Палахда ахшы къуум, къайсыгъыз Этмедигиз, тангла кеч агъара?* Отарланы К., Дуния эрттени, 14. *Къайгъысы селейип, иги къууумла эте, Зайнаф келип арбазгъа кирди.* «Шуёхлукъ», № 54, 60.

КЪУУУР *эт.* 1. Жарить *что* / Мыдыхда, отда, печьде, бир адырда суусуз, алайлай неда жауда, кесини жауунда бишир. *Аллы къурмач къууура, арты ындыр суура.* (Нарт сёз.) О *Алгъа озгъан ёмюрде, Эт къууура кёмюрде, Гыржын бишире кюлде Жашагъанды кёп таулу.* Отарланы С., Назмула, 25. *Къонакъбай къонакъланы ашыкъгъанларын билип, хазыр баста бла къуйрукъ къууруп алларына салгъанды.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 184.

2. Печь, палить / Кюйдюр. *Кюйдюредиле шахарланы, эллени, Жукълатадыла кюнден жарыкъ кёзлени, Къууурадыла байлыкъ берген жерлени.* Байкъуллаланы А.-К., Хорлам, 11. *Жер юсюнде билимсизлик аманды, кюн къууруп, мадул къалгъан сабанды.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 37. *Мен кёреме, иги кёгергинчи, Кюн къууургъан будай сабанланы.* Бабаланы И., Жетегейле, 42.

КЪУУУРДАКЪ *ат.* Шкварки, выжарки / Эт жауну, тууралгъан къуйрукъну къууурулуп, жауу кетгенден сора къалгъан къатычыкълары. *Ач болсанг, ат къууурдакъны да ашарса.* (Нарт сёз.) О *Сау юч ёзен къырылыр санга [Акътамакъгъа], Къууанч байракъла тартылып, Эй, къууурдакъ эте, къойла союла, Сау дуниягъа, айтылып.* (Фольк.)

КЪУУУРМА *ат.* Ковурма (*жареное мясо, жаркое, рагу*) / Жауда къууурулгъан эт. – *Сен мени кесинги къызынга санай эсенг, мен келтиргенни да ал, – деп, кичи къызы къууурманы ханны къолуна берди.* «Къарачай халкъ таурухла», 77.

КЪУУУРМАЛЫКЪ *ат.* Мясо для приготовления ковурма/ Къууурма этерча эт. *Боташ да журт салгъанды ырбынынгда, Бёлек жылны жашады быгъынынгда, Тырнауух Ууч болуп, кийиклени*

ёлтюре, Тотайына къууурмалыкъ келтире. О т а р л а н ы С., Жансарай, 35.

КЪУУУРТ [1] *ат эск. къ.* **къуугъун** 1. *Эл – къуууртха, Элбай – жуууртха.* (Н а р т с ё з.)

КЪУУУРТ [2] *эт. понуд. от* **къуур** / Къууур дегенни *къатланыучу айырмасы. Этни къууурт. Кюнде къууурт.*

КЪУУУРТЛА *эт. къарач.* тревожить, волновать *кого* / Къозгъа, тынгысыз эт. *Халкъны къуууртладыла.*

КЪУУУРТЛАН *эт. къарач.* Встревожиться / Къозгъал, къайгъылы бол. *Жамагъат къуууртланнганды.*

КЪУУУРТЛАНЫУ *и.д. от* **къууртлан** / Къуууртлан дегенден *этим ат.*

КЪУУУРТЛАТ *эт. къарач. къ.* **къуууртла.**

КЪУУУРТЛАТЫУ *и.д. от* **къууртлат** / Къуууртлат дегенден *этим ат.*

КЪУУУРТЛАУ *и.д. от* **къуууртла**/ Къуууртла дегенден *этим ат.*

КЪУУУРТУУ *и.д. от* **къууурт** [2]/ Къууурт [2] дегенден *этим ат. Будайны къууурту. Нартюхню къууурту.*

КЪУУУРУЛ *эт. страд. от* **къуур** / Къууур дегенни *зорлаучу айырмасы. Эт къууурулгъан ийис бурунларына ура, жашла стол къыйырына жанладыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 376. *Стол юсюнде, уллу табакъда, тылпыуу чыгъа, къызыл къууурулгъан тауукъ.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 84. *Умар кюнде къууурулгъан нартюх сабакъланы чапыракъларын ары-бери аудура келип, сынмай къалгъан талай нартюх табып, башын булгъады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 209.

КЪУУУРУЛУУ *и.д. от* **къууурул** / Къууурул дегенден *этим ат. Этни къууурулууу. Нартюхню къууурулууу. Кырдыкны къууурулууу.*

КЪУУУРУУ *и.д. от* **къууур** / Къууур дегенден *этим ат. Нартюхню къууууру.*

КЪУУУРУШ *эт. взаимн.-совм. от* **къууур** / Къууур дегенни *араш айырмасы.*

КЪУУУРУШУУ *и.д. от* **къууруш** / Къууруш дегенден *этим ат. Эт къууурушуу.*

КЪУУУТ *ат* 1. Мука обычно из жареной кукурузы, толокно/ Къууурулуп тартылгъан мирзеу (*кёбюсюнде нартюх*). *Ачырыкъны къууутдан тиши тюшер.* (Н а р т с ё з.) О *Махмутха аны иеси эртенликде айран бла къууут аштып, сабаннга ийгенди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 161. *Назир а, ауузунда къууту болгъанча, шум болуп турады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 346.

2. *къарач.* Травяная мука / Къурутулгъан, кырдык тартылып этилиучю мал аш. *Къууут мюлкню мал аш байлыгъына дамлы юлюш болуп къошулады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 95. *Келир къыш малланы аш бла толу бажарыр ючюн сегиз жюз жетмиш беш тонна витаминли къууут хазырланырыкъды.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 104.

■ **Къууут басхан** блюдо из толокна (*замешанное с мёдом или сладкой водой*) / къууутну бал бла неда шербет бла булгъап, къаты тылы кибик этилиучю зат. *Къарт*

къонакълагъа къууут басды. Толгъурланы З., Эрирей, 184.

КЪУУУУ *и.д. от* **къуу** [4] / Къуу [4] дегенден *этим ат. Уучу ёлтюрген бёрюленича, Сен жойгъан жау лётчиклени Санаучу эдинг, къуш къаргъаныча, Къууууучу эдинг фашистлени.* «Жашауубузну байрагъы», 190. *Эрттенликде жютю къая жухланы къаралдым къыйырларына кеслерин ура айланнган туманла тюш заманнга, тёбеннги аязчыкъны къууууунда къарлы тауланы артларына аудула.* «Шуёхлукъ», № 20, 28.

КЪУУУШ [1] *ат* **1.** Всякое углубление, образуемое *чем-л.* / Бир зат этген тешик, дорбун. *Тыймаз аны [тилни] тенгиз, ауушн, Жетеди тил къайры сюйсе, Жокъду ол киралмаз къууш.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 32. *Къаяланы жарып баргъан Къобан ненча къууш ишлегенди.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 293. *Сенгирчкечик Къумурсхадан Быйыл да азыкъ тиледи: «Суукъ хуна къууушлада Ач къалгъанма болуш!» – деди.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 68.

2. Дупло (*дерева, зуба и т.п.*) / Терекни бир жеринде чирип неда бир башха затны кючюнден бош болгъан жери. *[Салиймат] Сюймей къачырылгъан къызча, Къапханнга тюшген къундузча, Къысылып терек къууушха, Тынгылайды кечеги къушха.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 111. *Биттирле терек къууушлагъа, юйлени чардакъларына киредиле.* Ортабайланы Т., Окъуу книга, 48.

КЪУУУШ [2] *ат этн.* Притечек, завалинка (*сидение у очага*) / От жагъада адам отха жылыныр ючюн олтуруучу жер. *Огъары къууш. Къууушха кирип туруу.*

КЪУУУШ [3] *эт. взаимн.-совм. от* **къуу** / Къуу дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла, бир бирлерин къууушуп, кёпюрден суугъа секиредиле да кёпюрню тёбен жанындан шорха къатыш чыгъадыла.* Шаулаланы Х., Кюйген тап, 11. *Шоркъалары барадыла, Бир бирлерин къууушуп, Жагъалада ташланы Кезиу-кезиу жууушуп.* «Шохлукъ», 22.

КЪУУУШДУР *эт. понуд. от* **къууш** [3] / Къууш [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Биз сабийлени бир бирни къууушдуруп ойнатдыкъ.*

КЪУУУШДУРУУ *и.д. от* **къууштур** / Къууштур дегенден *этим ат. Машиналаны къууушдуруу.*

КЪУУУШХАН *ат энчи.* Подхвостник, пахва (*ремень с очком, в которое продевается хвост коня (или осла), чтобы седло не съехало коню (или ослу) на шею*). Эшекни, атны д.а.к. жегилиучю, минилиучю хайыуанны иерин алгъа жибермез ючюн, къуйругъуну тюбю бла барып иерни арт жанында бегитилиучю къайиш. *Жаур атха халы да къууушханды.* (Нартсё з.) О *Мыртазны кюмюш бычагъы, эшекге къууушхан жарашханча, жарашады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 174.

КЪУУУШУУ *и.д. от* **къууш** / Къууш дегенден *этим ат. Бир бирни къууушуу. Атланы къууушуу.*

КЪУУ-ШУУ *сыф.* Опустелый безлюдный, осиротелый (*о местности, жилище*) / Адамы болгъан, къуру, бош къалгъан (*жерни, мекямны юсюнден*). *Гургумлуну кечеги тойларында жырланыучу ийнарланы орунуна, къуу-шуу тыбырлада сарнау кюуле этиле*

башладыла. Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 22.

■ **Къуу-шуу бол** опустеть, обезлюдеть / адамсыз бол, бош къал. *Арбазда сабий-субий тарууш эшитилмей, эл къуу-шуу болуп жашады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 193. *Къуу-шуу болуп къая ыранла, къонушла, кёксюл кёкде таукел учадыла къушла.* «Жилтинле», 332. **Къуу-шуу эт** опустошить, разорить *что* / болгъанны тала, чач, жукъ къойма, жокъ эт. *Фашистле эллени, юйлени къуушуу этип кетген эдиле.*

КЪУЧАКЪ *ат* **1.** Обхват (*мера длины*) / Бир затны (*терекни д.а.к.*) къолларынг бла къучакълагъанда къуралгъан тогъайны тёгерегини узунлугъу. *Сизни [тауланы] тансыкълап, ашыгъып келеме, Къучакъларгъа къучагъымы кереме.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 37. *Бийнёгер, эки къучагъы бла нёгерлерин жоппу эте, шыбырдады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 135.

2. Объятия / Къолланы биреуню къучакълар, ийнакълар халда болуулары. *Ханийфа Бекболатны къучагъына къысып, ич отоугъа алып кетди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 258. *Дунияда жюрюй келген адетлеча, Сюйгенин ол да [къадар] ашыгъып сакълады. Насып да анга къучагъын кенг ача, Кезиуюнде къуучлы ийнакълады.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 145.

3. Охапка / Эки къолунг бла къысылып этилген жюк. *Эки къучакъ бичен. Бир къучакъ чырпы.* ❑ *Мусабий мыккыл кырдыкдан бир уллу къучакъ жыртды да, къартайгъан чынар терекни тюбюнде жатды.* «Шуёхлукъ», № 56, 49.

КЪУЧАКЪЛА *эт.* Обнимать *кого*, заключать *кого* в объятия / Ыйнакълагъанынгы билдире, къолларынг бла кесинге къыс, къучагъынга къыс. *Къолу байланып тургъан Мазан Махмутну, туугъан къарындашынча, къучакълайды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 392. *Солтан-Хамит, барып, жатып тургъан атасын къучакълап, кёзюн-башын уппа этди, тансыкълады.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 68. *Эллен, къызын къучакълап, экиси да суу боюну таба тебиредиле.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 129.

КЪУЧАКЪЛАТ *эт. понуд. от* **къучакъла** / Къучакъла дегенни *къатланыучу айырмасы. Сабийни къучакълат. Къонакъны къучакълат.*

КЪУЧАКЪЛАТДЫР *эт. понуд. от* **къучакълат** / Къучакълат дегенни *къатланыучу айырмасы. Биреуню къучакълатдыр.*

КЪУЧАКЪЛАТДЫРЫУ *и.д. от* **къучакълатдыр** / Къучакълатдыр дегенден *этим ат. Къонакъгъа келген жууугъун къучакълатдырыу.*

КЪУЧАКЪЛАТЫУ *и.д. от* **къучакълат** / Къучакълат дегенден *этим ат. Боюндан къучакълатыу.*

КЪУЧАКЪЛАУ *и.д. от* **къучакъла** / Къучакъла дегенден *этим ат. Бир бирни къучакълау. Атасын къучакълау. Къарындашын къучакълау.*

КЪУЧАКЪЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **къучакъла**. Обниматься, заключать друг друга в объятия / Биринг биринги къучакъла. *Жашла, къаты къол къысышып, къучакълашып, айырылдыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 178. *Мурадин ким бла эсе да жарыкъ саламлашды, экиси да къаты къучакълашдыла.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 176. *Туугъан жерибизге къайтып келебиз, Кюнча жа-*

рытхан къууанчны кёребиз. Биз алгъын шуёхланы эскеребиз. Къучакълашып, бир бирге къол беребиз. «Шуёхлукъ», № 50, 98.

КЪУЧАКЪЛАШДЫР *эт. понуд. от* **къучакълаш** / Къучакълаш дегенни *къатланыучу айырмасы. Ана къызланы бир бири бла къучакълашдырды.*

КЪУЧАКЪЛАШДЫРЫУ *и.д. от* **къучакълашдыр** / Къучакълашдыр дегенден *этим ат. Тюйюшген сабийлени жарашдырып, къучакълашдырыу.*

КЪУЧАКЪЛАШЫУ *и.д. от* **къучакълаш** / Къучакълаш дегенден *этим ат. Кюн сайын къучакълашыу, къол тутуу, Фашистлени кюл этгенлеге тюбеп, Къууанч бла бирге келеди бушуу.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 80. *Келгенле, юйдегиле да эрттеден бир бирни кёрмегенлери себепли къучакълашыуну бардырадыла.* «Шуёхлукъ», № 4, 85.

КЪУШ [1] *ат.* Орёл / Лячинни тукъумундан, таулада неда тюзледе жашаучу, къынгыр бурунлу, къарыулу уллу жыртхыч къанатлы. *Эки къуш урушса, жаячыгъа тюк тюшер.* (Н а р т с ёз.) О *Къаркъ-къаркъ эте, бу тауланы къушлары, Сюзюледиле бийик кёкде, шошлукъда.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 88. *Азатлыкъ къушуна тар чалдышдан Учар онг чыкъмай, аз жылмы кетди! Тюзлюкню терслик озса чаришде, Къузгъун кесин къуш сунады кёкде.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 97.

КЪУШ [2] *ат* **1.** *къ.* **къуу** [2] (*1-чи магъ.*). *Тёшекни, тышы жылтырып, къушу юй тюбюне тёгюлдю.* (Ф о л ь к.)

2. *В позиции определения:* пуховый / *къ.* **къуу** [2] (*2-чи магъ.*). *Къуш тёшек. Къуш жууургъан. Бийбертни, башын байлап, акъ къуш жастыкъгъа да жатдырып, жууугъу, тенги да тёгерегинден басынышхандыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 212.

КЪУШАКЪ *ат.* Кушак / Быстырдан этилген эни кенг бел бау. *Къызыл чилле къушакъланы Берадиле саугъагъа, Кимни тюз белине къыса, Кимни боюнуна тагъа.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 145.

КЪУШБУРУН *сыф.* Горбоносый, крючконосый / Бурунуну сырты къынгыр болгъан. *Шарабутдин иничге белли, субай санлы, къушбурун адамды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 95. *Къушбурун Масхут, тёгерегине кишилени да танг кесек жыйып, бирсиледен эсе абаданыракъ сёлеше, не эсе да жюрек жарсыуну хапарына барын да тынгылатды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 102.

КЪУШЖЕТЕР *сыф.* Быстрый (*о коне*) / Бек терк чапхан (*атны юсюнден*). *[Ногъайчыкъ Ёрюзмекге:] Мында барды юч къарындаш эмеген, Барды алада къушжетер бир ажир.* «Нартла», 68. *Жашла Къарашауайны атына: «Ай гяуур къушжетер»,— деп, харх болдула.* «Нартла», 177.

КЪУШКЪАНАТ *сыф.* Окрыленный, воодушевленный / Ёхтемленнген, учуннган. *Мен миллет ёхтемлик деген не болгъанын, ол къалай татлы, жууаплы, къушкъанат сезимле туудургъанын биринчи кере ангылап къайтдым.* «Шуёхлукъ», № 77, 68.

◆ **Къушкъанат битди** окрылился, воодушевился / ёхтемленди, учунду. *[Сахай:] Бизге къушкъанат битди.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 133. **Къушкъанат бол** окрыляться, воодушевляться / ёх-

темлен, учун. *Бюгечели Халиймат асыры къууаннгандан къушкъанат битип турады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 54. *Айнюр, къушкъанат битип, секире, халжарда ийнек сауа тургъан анасыны къатына келди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 94.

КЪУШЛУКЪ *ат.* Время около восьми–девяти часов утра / Эртенликде сагъат сегизни бла тогъузну арасында заман. *Кюн къушлукъгъа жанлай, тёбен, огъары жаякъдан келлик адамланы аллары жете киришди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 119. *Эрттен бла, кюн къушлукъгъа келгенден сора, ууда ишибизни битдирдик.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 63. *Узакъ да болмай, бюгюн къушлукъ кезиуде ол хайырсыз хоразыбыз, манга айланып, бир ачы-ачы къычырды.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 13.

КЪУШ-МУШ *ат.* Шёпот, шептание / Шыбырдашхан, гитче сёлешген тауушла. *Жыйында къуш-мушла тюлкюню къулагъына чалындыла.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 208. *Жашла, къуш-мушларын тыйып, Байкъулну тёгерегин алдыла да, бир бирге жетдирмей, саламлашдыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 103.

■ **Къуш-муш бол** шептаться / шыбырдаш, гитче сёлеш. *Малляшны тенг къызлары, Азиретни Малляшха сёлешгенин жаратмай, къуш-муш болдула.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 35. *Къонакъ байлагъа дыгалас кирди, къуш-муш болдула.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 292. *Артда олтургъан эки къызчыкъ къуш-муш болдула.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 154. **Къуш-муш эт.** *къ.* **къушмуш бол**. *Къызла, бир бирге къарап, жашырын къуш-муш этедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 399. *Абезехди сюйгенлери Тойда болгъан жашланы, Къуш-муш эте билгенлери – Сюймеклик сагъышлары.* Макытланы С., Жашауну ауазы, 42.

КЪУШ-МУШЛАН *эт. сёл. тил.* Къуш-муш (*эт*) бол (*къ.* **къушмуш**). *Пырх-чырх болдула, Къуш-мушландыла Бу налат къызла.* «Жилтинле», 177.

КЪУШ-МУШЛАНЫУ *и.д. от* **къуш-мушлан** / Къуш-мушлан дегенден *этим ат.*

КЪУШТУЛ *ат. ц.диал. къ.* **тугул**. *Какны къуштуллары. Айранны къуштуллары.*

КЪУШХАМИШ *ат.* Мушмула (*ягода*) / Жылы жерледе битиучю кертме сыфатлы, бишсе, жумушакъ къаралдым мор болуучу ууакъ кёгет. *Къушхамиш бишди – суукъ тюшдю.* (Нарт сёз.) О *Кёгетлеге саналгъан Къушхамишни айтайыкъ, Къырау къагъып, бишгенде, Биз жыяргъа барайыкъ.* Шахмырзаланы С., Назмула, 247.

■ **Къушхамиш терек** мушмула (*деревце*) / Къушхамишле битиучю терек. *Къушхамиш терек ариу чакъгъанды.*

КЪУЮ *ат.* Колодец / Ичинден жерден чыкъгъан сууу алыныучу терен тар уру. *Тенгиз жагъасында къую къазмайдыла.* (Нарт сёз.) О *Жолоучула, къарай кетип, бир эски къую кёрюп: «Сен тюш, мен тюш», – деп, дыгаласха киргендиле.* «Къарачай халкъ таурухла», 159. *Къарангы къую тюйюлдю халкъ жюреги, Анга тюшгендиле чексиз жарала.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 59.

КЪУЮЛ *эт.* **1.** *страд. от* **къуй**/ Къуй дегенни *зорлаучу айырмасы. Ачыкъ жарадан къан къуюла эди. Комбайндан машинагъа будай къу-*

юлады. Челекге суу къуюлду. ❐ *Къанамат, башына исси суу къуюлгъанча болуп, ызына, шинтикге олтуруду.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушы, 303.

2. Валить, бежать, высыпать *куда*/ Чыкъ, чабып чыкъ (*кёп адамны юсюнден*). *Поезд келгенлей, жолоучула вокзалдан тышына къуюлдула.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 160.

КЪУЮЛУУ *и.д. от* **къуюл** / Къуюл дегенден *этим ат. Быргъыдан сууну къуюлууу. Адамланы арбазгъа къуюлуулары. Жолгъа зыгъырны къуюлууу.*

КЪУЮЛУШ *эт. взаимн.-совм. къ.* **къуюл 2.** *Эмегенле, сермеп, тереклени тамырлары бла къобарып, бир бирлерин ура, аудура, бир терен къолгъа къуюлушдула.* «Нартла», 110. *Тутмакъла эшикге къуюлушдула.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 24.

КЪУЮЛУШУУ *и.д. от* **къуюлуш** / Къуюлуш дегенден *этим ат. Юй ичине къуюлушуу. Орамгъа къуюлушуу.*

КЪУЮУ *и.д. от* **къуй** / Къуй дегенден *этим ат. Гюллеге суу къуюу. Тереклеге дарман къуюу. Чунгургъа топуракъ къуюу.*

КЪУЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **къуй** / Къуй дегенни *араш айырмасы. Жашла тахта кёгетлеге суу къуюшадыла.*

КЪУЮШУУ *и.д. от* **къуюш** / Къуюш дегенден *этим ат. Гюллеге суу къуюшуу.*

КЪЫБЫДЫН *ат къ.* **кюнлюм.** *Жазгъа арыкъ чыкъгъан къарыусуз малла кюн къыбыдынлада кёкге жубанадыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 172. *Къыбыдында чибин-саскы чабыуулдан тынчаймайдыла малла.* «Коммунизмге жол», 1975, № 138.

КЪЫБЫЛА *ат* 1. Юг / Жер жюзню Шималгъа къаршчы жаны. *Намаз этсенг, къыбылагъа айланып эт.* (Н а р т с ё з.) О *Кюн къыбылагъа ётгенди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 110. *Къыбыла жанындан ургъан салкъын аяз бир-бирледе жайдан къалгъан къуу забаланы шууулдата озады.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 144.

2. *В позиции определения:* южный / Къыбыла жанындагъы. *От жилтинлеча, къыбыла жулдузла кёкню къара къатапасында жылтырайдыла.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 4. *Зурнук сюймеклиги – къыбыла тюшле.* «Шуёхлукъ», № 52, 46.

3. Местность с тёплым, жарким климатом, тёплые края / Жылы жерле. *Сибирьни суугъундан къыбыланы къызыуу къыйынды.* (Н а р т с ё з.) О *Кёкде баргъан тизгин зурнукла, Къыбылагъа тартып барадыла.* (Ф о л ь к.) *Къанатлыла, кёкню сынжыр этип, Къыбыла таба тизгин-тизгин учадыла.* Б о т а ш л а н ы А., Жашаум, 64.

КЪЫБЫЛАМА *ат.* Компас / Жер жюзню жанларын белгилер ючюн хайырланылыучу мукъладис стрелкасы (*огъу*) хар заманда шимал жанына бурулуучу прибор. *Бузулгъан къыбыламача, терсине бурула.* (Н а р т с ё з.) О *Ол сейирлик зат эди къыбылама: шималны, шаркъны... кёргюзте эди, Ахмат а анга ийнанмай эди.* «Шуёхлукъ», № 72, 57.

КЪЫБЫРАЙ *ат.* Вид лекарственного растения / Дарман ханс.

КЪЫДЫР *эт.* Исходить, изъездить / Жюрю, айлан. *Къыз жерни юсюн, тенгизни тюбюн къыдырып,*

ахырында жашны къушну къанат тюбюнде тапды. (Ф о л ь к.) ❐ *Мазан айлана, къыдыра барып, кеч бола бир узакъ элге къысылады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 242. *Биз уланлыкъ эте заманнга, Къыдырдыкъ эсек жолла тигин, ёрюн, Бары ючюн да баш урама санга, Дуния алтындан багъалы жерим.* «Шуёхлукъ», № 29, 78.

КЪЫДЫРТ *эт. понуд. от* **къыдыр** / Къыдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Ачлыкъ элни къыдыртыр.* (Н а р т с ё з.)

КЪЫДЫРТДЫР *эт. понуд. от* **къыдырт** / Къыдырт дегенни *къатланыучу айырмасы. Тауну-тюзню къыдыртдыр.*

КЪЫДЫРТДЫРЫУ *и.д. от* **къыдыртдыр** / Къыдыртдыр дегенден *этим ат. Аулакъланы къыдыртдырыу. Орамланы къыдыртдырыу.*

КЪЫДЫРТЫУ *и.д. от* **къыдырт**/ Къыдырт дегенден *этим ат. Кёп къыралланы къыдыртыу. Узакъ жолланы къыдыртыу.*

КЪЫДЫРЫЛ *эт. страд. от* **къыдыр** / Къыдыр дегенни *зорлаучу айырмасы.*

КЪЫДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къыдырыл** / Къыдырыл дегенден *этим ат.*

КЪЫДЫРЫУ *и.д. от* **къыдыр** / Къыдыр дегенден *этим ат. Шаркъ къыралланы къыдырыу. Къум тюзлени къыдырыу.*

КЪЫЖГЪЫЛ *мард.сёзл.* Тьматьмущая, уйма, множество / Бек кёп, сансыз-санаусуз. *Владимир бу къыжгъыл басыннган оюмла бла тентиреп тургъан кезиуде, Назир ишни кёзюне кёргюзте тура эди.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеюл, 8.

КЪЫЖ-КЪЫЖ *эрикл. сёз.* Скрип, скрежет. Къаты затла (*кёбюсюнде темир*) бир бирге ышылгъанда этиучю ачы тауушну билдиреди. *Эл ичинде ары-бери баргъан арбала къыж-къыждан аладыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 194.

■ **Къыж-къыж эт** *къ.* **къыжылда**. *Суфу, тишлерин къаты къысып, къыж-къыж этдирип, кесини уу бетин къыйыкъ-мыйыкъ жыйырды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 92. *Мухаммат шинтикге олтурса, эски, хылеу шинтик къыж-къыж этеди.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 162. *Ундурукъ къыж-къыж этеди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

КЪЫЖНА *ат.* Сойка / Чорбат чыпчыкъланы къаумундан, къыш жылы жерлеге кетиучю, агъачда жашаучу, чубар тюклю къанатлы. *Агъач ичинде къыжналаны, агъач къакъгъычланы тауушлары тохтамайды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 129. *Арбачы Къайтды ызына, этегин къагъа, Жёткере, къысылды ол ат арбагъа. Буруну, тап, къыжнача эриниден оза, Арбадан артмакъны тюшюрдю соза.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 68.

КЪЫЖЫЛДА *эт.* Скрипеть, скрежетать, лязгать (*о чём-л.*) «Къыж-къыж» деген тауушчыгъар. *Жер юйню эшиги, темирни тотун къыргъанча, къыжылдап ачылды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 11. *Осал чархла къыжылдарла жолда, Осал атлы иерин тас этер.* «Шуёхлукъ», № 46, 14. *Автобусну тозурагъан эшиклери, къыжылдай, жабылдыла.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 146.

КЪЫЖЫЛДАТ *эт.* Скрипеть / Тишлени неда бир башха затланы

бир бирге жетдирип, ачы тарыш этдир. *Ибрахим зат да айтмады, жаланда тишлерин къыжылдата, правленден чыгъып кетди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 67. *Женгил, алай халал жюрекли Самат, секирип къобуп, къамасыны къабындан тутду, тишлерин къыжылдатды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 88.

КЪЫЖЫЛДАТДЫР *эт. понуд. от* **къыжылдат** / Къыжылдат деген*и* *къатланыучу айырмасы. Къабакъ эшиклени къыжылдатдыр. Полну къангаларын къыжылдатдыр. Тишлени къыжылдатдыр.*

КЪЫЖЫЛДАТДЫРЫУ *и.д. от* **къыжылдатдыр** / Къыжылдатдыр дегенден *этим ат. Тишлерин къыжылдатдырыу.*

КЪЫЖЫЛДАТЫУ *и.д. от* **къыжылдат** / Къыжылдат дегенден *этим ат. Шинтикни къыжылдатыу. Эшикни къыжылдатыу.*

КЪЫЖЫЛДАУ *и.д. от* **къыжылда** / Къыжылда дегенден *этим ат. Аякъ тюбюнгде къарны къыжылдауу. Эшикни къыжылдауу.*

КЪЫЖЫЛДАУУКЪ *сыф. сёл. тил.* Скрипучий, скрипящий / Къыжылдагъан тарыш чыгъарыучу. *Къыжылдауукъ чурукъла. Къыжылдауукъ арба.*

КЪЫЖЫРА *эт.* Пригрозить; орать, кричать на *кого-что* / Жаны, уруш, къычыр. *Агъач киши къыжырап турады да, къатында зылдыланы жамычысы бла бирча туурап, ызы бла, къычырып, агъачха чабады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 278. *Хажи-Бекир къатынланы симсиретир муратда, къыжырап, сёлешди.* Хубийланы О., Аманат, III, 161. *[Сапыра:] Гажи, къуру, кет мындан, Мол юйюме къан салдынг! Жангыз баламы, обур, Манга сен нек къызгъандынг? Деп, къыжырап, силкинип, Алды Салийматны ахын.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 103.

КЪЫЖЫРАТ *эт.* скрипеть (*зубами*) / Тишлени бир бирге къаты къысып, тарыш этдир. *Мухтар тишлерин къыжыратады.* Къулийланы Х., Эгизле, 97. – *Тамаша хапарла айтдынг, Мухаммат,– деди Ыйналукъа, тишлерин къыжырата тургъан жашлагъа белги берди.* Этезланы О., Тарда, 219.

КЪЫЖЫРАТДЫР *эт. понуд. от* **къыжырат** / Къыжырат дегенни *къатланыучу айырмасы. Биреуню ачыуландырып, тишлерин къыжыратдыр.*

КЪЫЖЫРАТДЫРЫУ *и.д. от* **къыжыратдыр** / Къыжыратдыр дегенден *этим ат. Ачыуланып, тишлерин къыжыратдырыу.*

КЪЫЖЫРАТЫУ *и.д. от* **къыжырат** / Къыжырат дегенден *этим ат.*

КЪЫЖЫРАУ *и.д. от* **къыжыра** / Къыжыра дегенден *этим ат. Биреуге къыжырау.*

КЪЫЖЫРЛАН *эт. ц.диал. къ.* **къыжыра**. *О, парий, парий, юр бир, къыжырлан.* Зумакъуллары Т., Кёз жарыгъым, 44.

КЪЫЖЫРЫКЪЛА *эт. къ.* **къыжыра**. *Тюлкю тынгыларгъа сюймей, Къыжырыкълады Къояннга: «Манга уручуму дейсе!»– деп, аманны тёкдю анга.* Балаланы О., Башчы теке, 7. *Жаш жериндан тепмегенде, Азирет къыжырыкълап башлады.* Кацийланы Х., Тамата, 55. *Ол [Бекболат] жаланда азыу тишлерин*

бирге къысып къыжырыкълайды. Гуртуланы Б., Жангы талисман, 361.

КЪЫЖЫРЫКЪЛАН *эт. ц.диал. къ.* **къыжыра.** *Артдагъыладан бири: «Уй, ананг бергенни тёкген, ауузунгу къыс!», – деп, къыжырыкълады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 27.

КЪЫЖЫРЫКЪЛАНЫУ *и.д. от* **къыжырыкълан** / Къыжырыкълан дегенден *этим ат. Биреуге къыжырыкълануу.*

КЪЫЖЫРЫКЪЛАТ *эт. понуд. от* **къыжырыкъла** / Къыжырыкъла дегенни *къатланыучу айырмасы. [Жау] эки кёзюн жандырып, тишлерин да къыжырыкълата, кесин Шабазны юсюне атды.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 72.

КЪЫЖЫРЫКЪЛАТЫУ *и.д. от* **къыжырыкълат** / Къыжырыкълат дегенден *этим ат.*

КЪЫЗ [1] *ат.* Девушка / Акъыл-балыкъ болгъан, эрге бармагъан, намысы бла тургъан тиширыу. *Тойда къызны алма, тонда къызны ал.* (Нарт сёз.) О *Къызла, жашла абезекде айтадыла болгъан затны жюрекледе, кёлледе.* «Жанкъылыч», 51. *Махмутха кёзлери къарап, къызла аны сюймеклик жырларына эртте къошхандыла.* Шауаланы М., Мурат, 29.

2. *карт.* Дама / Картлада туз бла патчахдан тамталыкъ жаны бла ючюнчюсю (*туз бла патчахдан сора*), тиширыу сураты болгъан. *Къарамашакъ къыз. Лёкъум къыз.*

◆ **Къыз башы бла** будучи девушкой / къыз болгъанлай, къыз болгъанлыкъгъа. *Азиза, къыз башы бла кече автобусха минип элге кетди.*

■ **Къыз быстыр** *этн.* одежда девушки до замужества / къыз эрге баргъынчы кийген быстыр. *Къаниятат къыз быстырларын юлешди.*

◆ **Къызла аруууу тийди** влюбилась (*о девушке*)/ биреуню бек сюйдю (*къызны юсюнден*). *Аминатха къызла аруууу тийгенди.*

■ **Къыз тенг** подруга/кеси тенгли къыз шуёху, нёгери. *Къыз тенглерибиз, тал мамукъдан ууучларын толтуруп, бизни юсюбюзге чача эдиле.* «Шуёхлукъ», № 64, 41. *Налжан къыз тенги бла школгъа кетди.*

◆ **Къыз тиле** свататься, сватать, просить руки / къызны кесинге бийчеге алыргъа изле, кюсе. *Аманны тепсинге олтуртсанг, къызынгы тилер.* (Нарт сёз.) **Къыз чыгъар** выдавать девушку замуж/ Къызны эрге бер. *Келинле ала, къызла чыгъара, Чарсха барадыла хора ажирле. Челекле бла къуюла сыра, Къонакъ сыйлайдыла элледе юйле.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 46.

КЪЫЗ [2] *ат.* Дочь/Ата-ананы тиширыу сабийлери. *Анасына къарап къызын ал, атасына къарап жашына бар.* (Нарт сёз.) О *Жукълайса, къызчыгъым, Къуу тёшекчигингде, Акъ жууургъанчыгъынг Агъара юсюнгде.* Отарланы К., Сайлама, II, 118. // Дочь (*народа, Родины и т.п.*) / Халкъыны, къыралыны д.а.к. затны иги шартлары анда кёрюннген тиширыу. *Малкъар халкъны аламат къызлары.*

КЪЫЗ [3] *эт.* 1. Накаляться, раскаляться, становиться горячим, жарким / Бек исси бол. *Къызгъан темирни суугъа акъырын жетдирип къатдырадыла.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 77. *Багъыр печь къызып башлагъанда, биягъы ол черекни уртлаучу жаш нёгери, черекни уртлап, багъыр печьни юсюне къуюп, жауун жаугъанча сундуруп, печьни суутуп, тангнга чыгъарды.* «Нартла», 158. *Уш-*

кокла, асыры терк атылгъандан, къызадыла. Гуртуланы Б., Жангы талисман, 314.

2. Нагреваться, греться / Жылын, жылы бол. *Кече болмай – жукъу жокъ, Кюн къызмай – букъу жокъ.* (Нарт сёз.) О *Къалакъ ташны сабийле да бек сюедиле: тирмен тюбюнде жуунуп суукъсурагъанлары кюнде къызып тургъан ташны юсюнде жылыныучудула.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 6.

3. Согреваться / Кеси кесинги, санынгы жылыт. *[Мазан:] Бираз къызайым деп,– ары-бери чабаргъа кюрешди, алай ол болушмайды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 37. *«Таза суучукъдан» ичи къызгъандан сора, Жюнюс да чомарт болду.* Шуаланы Х., Кюйген тап, 85.

4. Гореть, быть в жару / Ауруп, температурасы кётюрюлюуню юсюнден. *Аныуар, бюгюн ауруп, дерсге бармай къалады, башы, къызып, чачылады.* Кацийланы Х., Мухаммат, 7. *[Анасы Мустафирге:] Не болгъанды, балам, тюшмю кёргенсе, ах кюнюм жарлы, кесинг да не бек къызаса, кюйюп кетесе да.* Толгъурланы З., Айыуташ, 9. *Файрузну санлары сау болгъанлыкъгъа, заман сызлай жаш башына къыйынлыкъ тюшгенине жюреги жарылып, ауузу къургъакъсып, бютеу санлары, отда къызгъанча, къызып жатады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 163.

5. Гореть, краснеть от прилива крови / Адамны бир жерине къан кёп келип къыздыр, къызарт. *Салиймат [Салыхны] хатын кёргенлей таныды, исси суу къуйгъанча болду, санлары къыздыла.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 7. *Чыкъды догъура, жылатды, Къашым, къызып, сылатды.* Гулийланы М., Кетмегиз, зурнукла, 42. *Къол аязларыбыз, жалгъаушлача, къызгъынчыннга дери къарс урдукъ.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 73.

6. *кёч.* Горячиться, ругать, бранить, вспыхнуть, вспылить / Бек ачыулан, чамлан. *[Халиймат Айшатха:] Тохта, къызма, ишни тюзюн билмегенлей, сернек тартханча, жанма.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 110. *Ёрюзмек улу, «Уллу сёлешме да, уллу къап» деп эшитгенмисе? – деди Самат кесини къызгъанын тыя.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 110.

7. Раздражаться, приходить в волнение, в возбуждение / Къозгъал. *Азирет къызгъаны бла жукъ ангыламай, тобун энтда бир танкга бурду.* Хубийланы О., Аманат, I, 242. *Къызгъан атны ётгюр жюреги тебип, иесинден эсе бек ашыкъгъанча, ауузун къарыш ачып тёртгюллейди.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 187.

8. Стремиться, желать / Кюсе, итин, сюй, учун. *Бек къызгъан терк суур.* (Нарт сёз.) О *Мени бек къызгъаным: жаным сау болса, Азиретни табарма деп умут этеме.* Хубийланы О., Аманат, I, 62. *Сафар Жарахматович Бийбертни айтхан затларыны кертилигине ишекли бола, аны кертисин билирге къызады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 81.

9. Преть, гнить, нагреваясь (*о сене, шерсти и т.п.*) / Жылынып, чири, кюй. *Иги къурумай жыйылгъан бичен къыза башлады. Будай кире къызмаз ючюн, жайып, къурутадыла. Мылы жюн жылынады, къызады.* «Шуёхлукъ», № 28, 80.

10. Наливаться, наполняться (*о женской груди, вымени и т.п.*) / Сютден бек толуп, къаты бол (*желинни, ёшюнню юсюнден*). *Желинлери къызгъандан ёкюре келген ийнек сюрюу бла тенг элге къургъакъ отундан ауур жюкленнген эшекле да киредиле.* Толгъурланы З., Эрирей, 161. *Жауунлу суукъ кюнледе да ийнеклени же-*

линлери иги къызмай келедиле. «Алчыла», 78. *Ёкюрюп, къызгъан маралча таулада, Ыйнакълап, сен чакъыраса къатынга, Ма суунг къобуп, бу деулюкню кёрюп, Къарачай «Къобан» дегенди атынга.* К ъ а р а к е т л а н ы Ю., Булутла, 44.

11. *кёч.* Разохотить; пристраститься *к чему*; войти в азарт / Биреуге неда бир затха эсинги бер, акъылынгы, оюмунгу толу бур. *Кюнню туушунда, гумулжукла ары-бери жортханлай, кишиле, ишге къызып, къыстау къол къымылдатадыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 201. *Жашла, сёзге къызып, тасхаларын ача тургъанларына Назбий да, Байдыу да, тап, къызлары да сейирсинип тынгылайдыла.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 75. *Лахоргъа къызып Магометалий бла мен узайып кетдик.* А к ъ ъ б а й л а н ы А., Ёмюрню иеси, 5.

12. Разгоняться, набирать скорость / Терк бар, айлан, бурул (*машинаны, урчукъну д.а.к. затны юсюнден*). *Къызып баргъан урчугъум юзюлгенден эсе, Къызлай баргъан эрим ёлсюн.* (Н а р т сёз.) О *Къызып келген «Волга» Тюз юсю бла ётдю, Жагъып аны [кирпини] жолгъа, Жол азыгъы этди.* «Жанкъылыч», 92.

13. Быть в разгаре, проводиться, делаться в полную силу / Къыстау бар, этил (*тойну, сермешни д.а.к. затны юсюнден*). *Той къызадан къыза барады.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 60. *Тышында уруш биягъыча къаты къызгъанды.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 18. *Тереклени, тауланы, ташланы Таулулагъа душман къызгъанды. Ненча малгъунну кери ташлады Бирикген халкъ, сермеш къызгъанда.* «Коммунизмге жол», 1972, № 28.

КЪЫЗАРТ *эт.* **1.** Краснеть, делаться, становиться красным (*румяным*). Къызыл бет ал, къызыл бол. *Мен жаяулай Хасания таба Бара баргъанымда, къызаргъан чумла Урходуклача, кёрюнедиле манга, Агъадыла агъач кертмеле, алмала.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жангы китап, 22. *Таулула къоруулайдыла журтну хар ташын, Кырдык, тюртю суунлай, къызарады! Къарындаш кючден таный къарындашын, Тёгюлген къан ырхы болуп барады.* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 36.

2. *къ.* **къыз**[3] (*5-чи магъ.*). *Шыбырдайдыла бир бирге эрке сёзле, Къызарадыла ууртла, эринле... Сёлешедиле сюймекликни тилинде, Табийгъатны къарангы кечесинде.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы таурухлары. *Къызланы бетлери, ингилик сюртгенча, къызарыпдыла.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар, 8. *Къып-къызыл чюгюндюрча, Аякъларым къызарып, Жылагъанма, тюйюлгенча, Анам да мени жапсарып.* «Шуёхлукъ», № 29, 9.

3. *кёч.* Стыдиться / Уял. *Адам адамны аллында бети къызармазча таза болургъа керекди.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 7.

4. Краснеть, виднеться – о красном / Къызыллыгъынг бла кёрюн, эслен, айырмалы бол. *Къая эрининде тукъузгюле къызарадыла. Кюз арты. Чегет къыйырында итбурун юлкюлени итбурунлары жарыкъ кюнде къызарадыла, жылтырай.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 259. *Школчула сырыйналарын согъа, Галстуклары къызара, Бары бирден атлайдыла, Жанкъозлача агъара.* О т а р л а н ы С., Назмула, 13.

КЪЫЗАРТ *эт. понуд. от* **къызар** / Къызар дегенни *къатланыучу айырмасы. Солтан-Хамит жыгъылгъан эди Къаны къызартхан атдан.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 101. *Кюн тийгенди къар таулагъа, Алтын*

сууча, къызарта, Жангы къууанчны саугъагъа Жерге чомарт узата. О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 27. *Жамийлят жашланы да кюлдюрдю, къызны да къызартды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 100.

КЪЫЗАРТЫУ *и.д. от* **къызарт** / Къызарт дегенден *этим ат. Эринлени бояп къызартыу. Адамны урушуп къызартыу.*

КЪЫЗАРЫУ *и.д. от* **къызар** / Къызар дегенден *этим ат. Уялгъандан къызарыу. Суукъдан къызарыу.* ❐ *Кюн чыгъарны аллында неда кюн батхандан сора кёкню алай эртten кибик къызарыууна таулула ылызмы дейдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 109.

КЪЫЗАРЫШ *эт.* **1.** *взаимн.-совм. от* **къызар** / Къызар дегенни *араш айырмасы. [Балли:] Къызыл къына къуйгъанча, Къызарышып, бишебиз, Заманында алмасанг, Чирип жерге тюшебиз.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 236. *[Тауукъ:] Ашыбыз-суубуз да бар, Къызарышып, жырлайбыз.* Г у р т у л а н ы Б., Таула чакъырадыла, 100.

2. *къарач.* Ссориться, ругаться / Уруш, сёз бол. *Ёмюрде мени анам бир хоншу бла къызарышып билмейме.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 31. *Аслан жашланы кёллери бла къызарышханларына, кимни не мураты болгъанына, ким къалай сёлеширигине сюйюп тынгылайды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 147.

КЪЫЗАРЫШЫУ *и.д. от* **къызарыш** / Къызарыш дегенден *этим ат. Къатынланы къызарышыулары. Гюллени къызарышыулары.*

КЪЫЗБАЙ *сыф.* **1.** Женоподобный / Тиширыу къылыкълары болгъан (*эр киши*). *Къатын къатынды, къызбай а къайдан чыкъды.* (Н а р т с ё з.)

2. *къарач. къ.* **Къоркъакъ**. *Къызбай ит орунундан юрюр.* (Н а р т с ё з.) *Къызбайны юйюне дери сюрсенг, батыр болур.* (Н а р т с ё з.) О *Биймырза онгсузлагъа огъурсуз адам болса да, бек къызбай адам эди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 25.

КЪЫЗБАЙЛЫКЪ **1.** Свойство женоподобного / Тиширыу маталлылыкъ (*эр кишини юсюнден*). *Жаш къызбайлыгъын кёргюзтеди.*

2. *къарач. къ.* **къоркъакълыкъ**. *Къазауатда, къыйынлыкъда хомухлукъ, къызбайлыкъ, кёлсюзлюк этмезге.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 51. *Ёлтюрюгюз, ма хазырма! Жарагъызны ма байламам. Жаша журтум! Жаша халкъым! Къызбайлыкъны мен сайламам.* Б а й к ъ у л л а н ы А., Хорлам, 17. *Эс ташлауну, къызбайлыкъны быргъап жыкъдыкъ.* «Жюрек жырлайды», 136.

КЪЫЗГЪАН *эт.* **1.** Скупиться, жадничать / Берирге, жоягъа къоратыргъа сюйме. *Азны къызгъансанг, кёпню жоярса.* (Н а р т с ё з.) О *Халкъ партизанладан бир затны да къызгъанмагъанды, къолундан келгенни аямай болушханды.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 176. *Жашын ыйнакълайды ана, Ауур къайгъылагъа батып. Жукъ къызгъанмаз эди андан, Алай жокъду берир заты.* «Шуёхлукъ», № 50, 7.

2. Ревновать *кого* / сюйме, ыразы болма, тапсызгъа терге, тийиншлиге санама. *[Малляш:] Аллахны хакъына, Сагъыт, айтыргъа болмай тургъанма ансы, мен сени анга [Жамийлягъа] къызгъаннган этеме.* «Минги Тау», № 7, 46.

КЪЫЗГЪАНЧ *сыф.* Скупой, жадный / Берирге, жоягъа, къоратыргъа, хайырланыргъа кёзю къый-

маучу. *Батыр махтанса, жаугъа чапханын айтыр, къызгъанч махтанса, алдап алгъанын айтыр* (Нарт сё з.) *Къызгъанч бермез, берсе, кёзюне жукъу кирмез.* (Нарт сё з.) О *Ёрюзмек асыры къызгъанчдан бергенин да къусдурмай берир амалы жокъду.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 25.

КЪЫЗГЪАНЧЛЫКЪ *ат.* Скупость, жадность/ Мардасыз, аяулулукъ, къысдыргъычлыкъ, малкёзлюк, жоярга кёзю къыймаулукъ. *Къызгъанчлыкъ да ану кибик бир адамны болургъа къолундан келмезча Къыямыт аллай беккъол адамды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 16. *Сабанла бла чаллыкъланы ахшысы огъурсузлугъу, къызгъанчлыгъы бла белгили Батырбий деген бийни къолунда болгъандыла.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 8.

■ **Къызгъанчлыкъ эт** Жадничать / Къызгъанч бол. *Бийле бир бирге къызгъанчлыкъ этмейдиле, Алай ала Къубадийге жетмейдиле.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. *[Мишка къоркъду:] Киши къызгъанчлыкъ этип, бермей къояр да деп.* М. Шолохов, Дон хапарла, 60.

КЪЫЗГЪАНЫУ *и.д. от* **къызгъан** / Къызгъан дегенден *этим ат. Бир затны биреуден къызгъаныу. Башир сукъланыу бла къызгъаныу арада не айтыргъа билмей, тёгерегине басынып тургъан тенглерин эслеген да этмей, солдатны ызындан кёпге дери къарап турду.* «Шуёхлукъ», № 52, 43.

КЪЫЗГЪАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къызгъан** / Къызгъан дегенни *араш айырмасы. Къатынла автобусда ахча берирге къызгъанышып олтурадыла.*

КЪЫЗГЪАНЫШЫУ *и.д. от* **къызгъаныш** / Къызгъаныш дегенден *этим ат. Бир бирине бир затны къызгъанышыу. Ахча берип, биреуге болушургъа къызгъанышыу.*

КЪЫЗГЪЫЛ *сыф.* Красноватый/ Къызыл дегенни *кемлик даража формасы. Чабырлыкъла чыгъарадыла ныгъышха, ийлейдиле, ёрге-энишге ийилип, Кими къызгъыл, кими къарагъа боян, чабыр этип киедиле, сюйюнюп.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 55. *Бурундача къызгъылдыла Тёгерекде къаяла. Тёппеле да къарлыдыла, Бузлары уа – мияла.* «Шуёхлукъ», № 30, 45.

КЪЫЗГЪЫЛДЫМ *сыф. къ.* **къызгъыл**. *Черек селейгенди, тюбюнде къызгъылдым, саргъылдым ташлары кёрюнедиле.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 47. *Къыз дорбуннга киргенлей, ызындан, жерни ийисгей, бир къызгъылдым жаныуар чыкъды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 85. *[Къызны] Бет къанына къарасанг да, агъындан къызгъылдымы хорлап болур дерча эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 101.

■ **Къыздан туугъан** внук, внучка (*от дочери*) / къызны сабийи. *Амаш къызындан туугъан жашчыкъ бла безирерге бек сюйюучюдю.*

КЪЫЗДЫР *эт.* 1. Греть, нагревать, калить *что* / Жылыт, жылыуунгу бер (*кюнню юсюнден*). *Ай жыласа, кёзлеринден жауадыла жауунла, Кюн къыздырса, жерде жанадыла къауданла.* «Нартла», 30.

2. Калить, накаливать, раскалять (*напр. печку, металлы*). Къызыу халгъа келтир, къызыу эт. *Акъсакъ Кязим темирлени къыздырады, тюеди.* М а к ъ ы т л а н ы С., Шаудан, 10.

3. Греться, согреться / Бир же-

ринги отха, печьге тутуп неда санларынгы кюннге тутуп къызыу халгъа келтир. *Аппа аркъасын отха къыздырады. Туристле санларын кюннге къыздырадыла.*

4. *кёч. бош тил.* Ударять, стукать/ Ур, жетдир, жолукъдур. *Сыртына къыздырды. Жаягъына къыздыр.*

5. Заводить, запускать *что*, приводить *что* в движение / Бир затны терк айланып ишлерча эт. *Моторну къыздырдыкъ. Хойнухну къыздыр.*

6. Вызывать жажду / Суусап эт. *Къакъ эт бизни къыздырды.*

7. *кёч.* Увлечься *чем* / Эс ий, кесинги бер. *Кесинги ишге къыздыр.* ❐ *Осман бла Мухаммат, энчи олтуруп, ушакъны къыздырадыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 201.

КЪЫЗДЫРТ *эт. понуд. от* **къыздыр** / Къыздыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Халыуланы отда къыздыртып кюлге кёмдюк. Темирни къыздырт.*

КЪЫЗДЫРТЫУ *и.д. от* **къыздырт** / Къыздырт дегенден *этим ат. Тойну къыздыртыу. Ташны къыздыртыу.*

КЪЫЗДЫРЫЛ *эт. страд. от* **къыздыр** / Къыздыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Гранит, кюнде къаты къыздырылып, кенгереди.* «Естествознание», 13.

КЪЫЗДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къыздырыл** / Къыздырыл дегенден *этим ат. Темирни къыздырылыуу.*

КЪЫЗДЫРЫУ *и.д. от* **къыздыр** / Къыздыр дегенден *этим ат. Къолланы отха тутуп къыздырыу. Темирни гюрбежиде къыздырыу.*

КЪЫЗЛЫКЪ [1] *ат къарач.* Ёге къыз (*къ.* **ёге**). *Патчах къатын къутурады, Кюзгючюкню сындырады, Юйден атады мыллыгын, Тюбеп къалып къызлыгъы, Ойсурайды, кёбеди, Зарлыгъындан ёледи.* «Жанкъылыч», 164.

КЪЫЗЛЫКЪ [2] *ат* **1.** Период девичества / Тиширыуну къыз заманы. *Къызлыгъы жылтыраууқъ, къатынлыгъы къалтыраууқъ.* (Н а р т с ё з.) О *Фатиймат къызлыгъында черкес элде айтылгъан ариу болгъанды.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 61. *[Маржан Суфиятха:] Къызлыгъыбызда барыбыз да жигитбиз. Башыбызгъа биз этмеген жора болмайды, юйюбюзден чыгъып, башха арбазгъа кирсек, тузакъгъа тюшебиз да, къуйругъу, къанаты жылтырагъан тауукъча болабыз да къалабыз.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 208.

2. Девственность, целомудрие, невинность / Къызны намысы, аны къыз болгъан илишаны. *[Зайнеп полковникге:] Къызлыгъы болмагъан къызынгы Чомайлагъа алдырыргъа кюреше, аланы къоркъутургъа кюреше айланнган энтда сен киши тюйюлмюсе!* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 218. *Тюкеннге элтип беригиз Къагъыт ахчаны бузлугъун, Таш къумгъаннга соругъуз Къызый къызыны къызлыгъын.* (Ф о л ь к.)

КЪЫЗМАР *сыф. къ.* **къызгъанч.** *Къызлы юйде келин къызмар.* (Н а р т с ё з.)

КЪЫЗТЕКЕ *сыф. къ.* **Къызбай 1.** *Ёлген ёлюгюнге дохтурла келип къарайдыла, ариу къатынынгы къызтеке моллала марайдыла.* «Жюрек жырлайды», 8. *[Дауут Къайтукъгъа:] Ёзге этмей, бир ургъанлай, жерге жагъып къоярыгъымы билемисе, сен къызтекеден туугъан къызтеке!* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауух, 26.

КЪЫЗЧЫКЪ *ат.* Девочка / Ти-

ширыу сабий. *[Тауукъ балачыкъла:] Эй къызчыкъ, эй къызчыкъ, Школчу гюл къызчыкъ, Ашаргъа сюебиз, Тары сеп бир азчыкъ.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жулдузчукъла, 7. *Жашчыкъла эм къызчыкъла, Турма салып къарайыкъ, Тахталада къубултуп, Юйюбюзге алайыкъ.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Битимлени билигиз, 12. *Атабийге жашау бютюнда къыйын болгъанды: ол эки ёксюз къызчыкъны ёсдюрюрге кеси къалгъанды.* «Шуёхлукъ», № 13, 56.

КЪЫЗЫГЪЫУ *и.д. от* **къызыкъ**. Къызыкъ дегенден *этим ат. Окъуугъа къызыгъыу. Ишге къызыгъыу. Таулада айланыргъа къызыгъыу.*

КЪЫЗЫККУ *сыф. сёл.тил. къ.* **Къызбай 1.** *Къызланы ичинде ёсген жаш къызыкку болур.* (Н а р т с ё з.)

КЪЫЗЫКЪ *эт. къарач.* Увлекаться, увлечься, стремиться, желать/ Бир затны этерге, болдурургъа сюй, талпын, итин. *Жашчыкъланы кёбюсю гитче заманларында лётчик, шофёр болургъа къызыгъадыла.*

КЪЫЗЫКЪДЫР *понуд. от* **къызыкъ**. Къызыкъ дегенни *къатланыучу айырмасы. Оюннга къызыкъдыр. Сёзге къызыкъдыр. Окъуугъа къызыкъдыр.*

КЪЫЗЫКЪДЫРЫУ *и.д. от* **къызыкъдыр**. Къызыкъдыр дегенден *этим ат. Малчылыкъгъа къызыкъдырыу.*

КЪЫЗЫЛ *сыф.* **1.** Красный, цвета крови / Къан бетли. *Къыз кёзю къызылгъа къарайды.* (Н а р т с ё з.) О *Кёп этажлы айбат юйлени къабыргъаларын къызыл къумачха ариу жазылгъан лозунгла жасайдыла.* «Жилтинле», 104. *Къызыл наныкълада чыкъ накъут налмасча жылтырайды.* «Шуёхлукъ», № 76, 104. // Покрасневший от прилива крови к коже / Къаны терисине уруп къызаргъан. *Бийберт, къызыл шишлик болуп, жукъ айталмады, арты бла юйден чыгъып кетди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 213. *Юсюпню къалын къара къашлары, къызыл ингилик тёгюле, ариу акъ бети Асиятха суратча ариу кёрюнедиле.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 29.

2. Румяный / Къызыл тюрсюнлю, къызаргъан (*бетни юсюнден*). *Къызыл ууртла. Аны бетини къызылына къарап турур эдинг.*

3. Сторонник или представитель большевиков, их революционной диктатуры, служащий Красной Армии / Большевиклени келечиси, аланы, революция диктатураны жакълагъан Къызыл Аскерни къуллукъчусу. *Къызылла жанлы болургъа. Къызыл партизанла.*

■ **Къызыл ала** *сыф.* пёстрый, состоящий из красных и белых полос, пятен / къызыл-къолан, къызылы бла агъы къатыш ызлыкълары, тамгъалары болгъан. *[Хамит] Хуржунундан чыгъарып, тёгереги къызыл ала болгъан жаулукъ бла бетин сюрте, хапарын тохтагъан жеринден ары башлагъан эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 47. *Къызыл ала дарийден болады аны кийими, Уллу-гитче сюерча болады аны сюйюмю.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Битимлени билигиз, 14. *Налжанны къулакъ жанындан къан бюркюп чыгъады, жаулугъу да къызыл ала болгъанды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 181.

Къызыл Аскер Красная Армия / Совет Аскерни 1918 жылдан 1946 жылгъа дери аты. *Къызыл Аскер Сталинградда немецлилени сайланнган аскерлерин ууатханды.*

■ **Къызыл аскерчи** красноармеец / Къызыл Аскерде къуллукъ этген адам. *Къызыл аскерчилени бёлеги элни немецлиледен азат этди.*

Комбат къызыл аскерчилени хорламлары бла алгъышлады. **Къызыл ауруу.** Краснуха. Чапыргъан, жугъуучу ауруу. *Сабий къызыл ауруудан ауруйду.* **Къызыл галстук** красный галстук / пионерле кёлеклерини жагъасыны тюбюнден боюнларына къысып, ал жанларында тюйюмчек этиучю къызыл быстыр. *Ёзенчикде, боюнларында да къызыл галстуклары бла, школчула, эки къауумгъа юлешинип, топ ойнай турадыла.* Шауланы Х., Кюйген тап, 66. **Къызыл гвардия** Красная гвардия / 1917–1918 жыллада къуралгъан, сауутланнган ишчи отрядла. *Къызыл гвардия.* **Къызыл гвардиячы** красногвардеец / Къызыл гвардияда къуллукъ этген адам. *Къызыл гвардиячыланы отряды орамда барады.* «Шуёхлукъ», № 81, 31. **Къызыл диплом** красный диплом / орта энчи неда бийик билим берген окъуу заведенияны айырма бошагъанлагъа берилиучю, къызыл тышлы диплом. *Мардасыз къуанган эдинг, Окъуу иш бошалгъанда, Къызыл диплом алгъан эдинг, Мен кёк бла къалгъанда.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 40. **Къызыл Жор эм Къызыл Жарты ай атлы жамауат** Общество Красного Креста и Красного Полумесяца / урушдан, табийгъат болумдан къыйынлыкъ, азап чекген халкълагъа болушуучу организация.

■ **Къызыл ишхилди 1.** Брусника (*ягоды*) / ууакъ къызыл мыстыракъ гагула. *Биз къызыл ишхилди жыйып келдик.*

2. Кустик (*брусники*) / Жайма ишхилдилеге кирген кийик ёсген жайма юлкючюк. *Къызыл ишхилди юлкючюкле къалын битедиле.*

◆ **Къызыл къакъды** покраснеть, краснеть / къ. къызыл урду. *Азатлыкъны Кюн таякълары Минги таугъа Къызыл къакъдыла.* «Коммунизмге жол», 1969, № 98.

■ **Къызыл-къолан** красно-пестрый / къызыл бла башха тюрсюнле къатышлы. *Каскала бир бирлерине оздурмай жырлайдыла, къызыл-къолан къанатларын кёргюзте, атны аякъ тюбюнден учуп барып, хансха кёмюледиле.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 52. **Къызыл къымыжа** *къ.* **къыппа-къымыжа.** *Жашчыкъла, къызыл къымыжа болуп, суугъа кирдиле.* **Къызыл флот** Красный флот / совет аскер-тенгиз флотну 1918 жылдан 1946 жылгъа дери аты. *Къызыл флот кесин танытханды жаулагъа.* **Къызыл флотчу** краснофлотец/ Къызыл флотда къуллукъ этген адам. *Къызыл флотчугъа немецлиле «къара ёлюм» деп атагъан эдиле.* «Коммунизмге жол», 1977, № 81. *Къызыл флотчула Уллу Ата журт урушда атларын жигитлик бла айтдыргъандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 166. **Къызыл чабакъ** красная рыба / эти къызыл бетли болуучу багъалы чабакъ (*осётр, белуга д.а.к.*) **Къызыл чюгюндюр** столовая свекла / ашха къошулуучу, къызыл бетли чюгюндюр. *Ана шорпагъа къызыл чюгюндюр да туурап къуйду.*

◆ **Къызыл урду** краснеть, покраснеть / къызыл бол, къызар. *Сюйгени тойда болмагъан къызны Бетине къызыл урмайды.* «Малкъар халкъ жырла», 138. *Суратны бетине къызыл урду.* Байрамукълаланы Х., Тиширыуну хапары, 47. **Къызылы бла агъы тенг тёгюлген** кровь с молоком / къызыл ингиликли (*кёбюсюнде къызны бетини юсюнден*) *Фатйманы къызылы бла агъы тенг тёгюлген бетинде насып жашлыкъ ойнайды.* Байрамукълаланы Х., Къарчаны юйдегиси, 98.

КЪЫЗЫЛБЕК *ат кёпл.сан.* Абхазо-адыгское племя, обитавшее по соседству с карачаевцами / Къарачайлыла бла къоншуда жашагъан абхаз-адыг племя. *Махатчы, бар-*

гъан эдинг къызылбекледе жашаргъа, Умут этген эдинг Къарачайны къой аягъынлай ашаргъа. (Ф о л ь к.)

КЪЫЗЫЛБЕТ *сыф.* Краснолицый / Бети къызыл болгъан. *Жангы жыл акъшиш, къызылбет къонагъым, Айып этме ауур сёзле айтханым ючюн, Биз эркишилебиз экибиз, Къаты сёзсюз да жашаялмайбыз биз.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 96. *Ибрахим, къара шинли, къызылбет, сабыр акъыллы жаш, колхозда агроном болуп ишлегенли эки жыл болады.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 81.

КЪЫЗЫЛБОЮН *сыф.* Красношеий/ Боюну къызыл болгъан. *Баям, сиз да таный болурсуз аны, Мен таныгъан къызылбоюн Гогушну.* Б а л а л а н ы О., Басняла бла фельетонла, 9. *Экеуленден бири къызылбоюн, добрасакъал, семиз эди, бирси уа жукъасакъал, арыкъбет кишичик эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 58.

КЪЫЗЫЛДЫМ *сыф. къ.* **къызгъылдым**. *Кёкню къыйырына къызылдым тырмы тартылды.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 36. *Кёкча, жарыкъ кёзчюклери бла мени кёзлериме жютю къарап, аз ышаргъан да эте, жашчыкъ къызылдым, суукъ къолчугъун манга узатды.* «Шуёхлукъ», № 5, 7.

КЪЫЗЫЛДЫМ-САРЫ *сыф.* Красновато-жёлтый / Къызылыракъ сары. *Чапыракъла къызгъылдым-сары, алтын мынчакълача.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 32. *Кюз артында агъач къызгъылдым-сары бет алгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 203.

КЪЫЗЫЛЖАЯКЪ *сыф.* Красощёкий / Жаякълары къызыл болгъан. *Айшат алакёз, къызылжаякъ, жарыкъ тиширыучукъ, олтургъан жеринден бираз кётюрюлдю.* Б о т а ш л а н ы А., Жашауум, 58. *Гардош башдан къызылжаякъ гардошла чыкъгъандыла.* Б а т ч а л а н ы М., Сагъышла, 17.

КЪЫЗЫЛЖУХ *сыф.* Красномордый / Жуху къызыл болгъан. *Бизни къатыбызда бир къызылжух, сары сакъаллы темирчи болгъанды.* «Шуёхлукъ», № 39, 7.

КЪЫЗЫЛКЁЗ *сыф.* Красноглазый / Кёзлери къызыл болгъан. *Эшик аллын сакълагъан добрасакъал, къызылкёз Къурманны да жукъусу иги да жайыкъды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 93. *Чал мыйыкълы, къызылкёз къатын Къыямытлагъа жарашыу бир хапарны айтды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 195. *Чуукансакъал, къызылкёз, текебаш кепчи, агъач сауутларын шыхырдата тепсейди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 399.

КЪЫЗЫЛКЪАНАТ *сыф.* Краснокрылый / Къанатлары къызыл болгъан, къызыл къанатлы. *Ариу жюзеди къызылкъанат чабакъ.*

КЪЫЗЫЛЛА [1] *ат кёпл. сан.* Красная Армия, красные войска / Къызыл Аскер, къызыл аскерчиле. *Шкурону келгенин къызылла сезгенлерин ол ахшы биле эди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 287.

КЪЫЗЫЛЛА [2] *эт. сёл.тил.* Делать красным / Къызыл эт, къызыл тюрсюннге боя. *Къабыргъаны къызылла.*

КЪЫЗЫЛЛАН *эт. сёл. тил.* Краснеть, становиться красным / Къызыл бол, къызыл тюрсюннге боял. *Ингир алада кюн таула башына жетип, батардан алгъа къы-*

зыллана башлады. «Коммунизмге жол», 1976, № 124.

КЪЫЗЫЛЛАНЫУ *и.д. от* **къызыллан** / Къызыллан дегенден *этим ат. Кёкню къыйырыны къызылланыуу. Къабыргъаны къызылланыуу.*

КЪЫЗЫЛЛАУ *и.д. от* **къызылла**/ Къызылла дегенден *этим ат. Тырнакъланы къызыллау. Эринлени къызыллау.*

КЪЫЗЫЛЛЫКЪ *ат.* Краснота/ Къызыл болгъанлыкъ, къызыл хал. *Къызыллыгъы къан кибик.* (Ф о л ь к.) ❐ *Бир харбызны кесдик да, Сабийле кибик, къууандыкъ къызыллыгъына.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жер китабы, 211.

КЪЫЗЫЛСАКЪАЛ *сыф.* Краснобородый / Сакъалы къызыл болгъан. *[Ит Гугурукга:] Эй, къызылсакъал жууугъум, мен бир зат билеме, сен аны билемисе? Бизни иебизни башында жумуртханы танкысы тенгли бир акъылы жокъду.* «Малкъар халкъ жомакъла», 321.

КЪЫЗЫЛТАМЫР *ат.* Подмаренник / Тёртгюл сабакълы, иничке чапыракълы, акъ неда сары ууакъ гюллю, тамырындан къызыл бояу этилиучю ханс неда юлкю.

КЪЫЗЫЛТЫРНАКЪ *сыф.* С красными ногтями / Тырнакълары къызылгъа боялгъан. *[Кериуан:] Энди председателибиз бир къызылтырнакъ тиширыуду.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 156.

КЪЫЗЫЛУУУРТ *сыф.* Краснощекий / Ууртлары къызыл болгъан. *Ибрахимни юйюнде жалангнач болсала да, азгъан адам жокъ эди. Сабийле бары да толубетле, къызылууурт-ла эдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 14. *Къызылууурт сюрюучюле къуйрукълу семиз къойланы ёрге, энишге оздурадыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 128. *Олтурады, гуржаба эте, Ариу, чырайлы жаш ана, Къарай-къарай бешикдеги Къызылууурт жашчыгъына.* «Шуёхлукъ», № 20, 25.

КЪЫЗЫЛЧАЧ *сыф.* Красноволосый, рыжеволосый / Чачы къызгъылдым болгъан. *«Къозуланы элтген къуш чабаргъа да болур»,– деп, къошду къызылчач.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 137. *Апо-ло къызылчач гинжини къолуна жийргенип алды.* «Шуёхлукъ», № 17, 34.

КЪЫЗЫН *эт.* **1.** Увлекаться, интересоваться *чем* / Талпын; бир затны этерге, болдургъа сюй, къыз, кюреш. *Аминат а къызынмайды, Суукъ хапар берирге, Асыры бек талпынмайды Азаматха тюберге.* О т а р л а н ы С., Жансарай, 68. *Нанаш къыз бла сёлешип къалыргъа къызыныпды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 174. *Халкъ, жетишимлени жолундан таймай, хорламланы кёбейтирге къызынады.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 180.

2. Идти, бежать с большой скоростью (*о транспортных средствах*) Терк, къызыу бар. *Ала [машинала] женгил барадыла, Сыйдам жолда, къызынып, Дорбус-хундан ычхынганча, Дуу-дуу этип, сызылып.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 146. *Жомакъда-ча, миннген аты къызынып элтмейди поэтни. Ким да биледи: Аны хорлауу къыйматлы ызыны Теренлигине кёре тёреленеди.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 38. *Теке уа бютюн къызынып, Окъча барып башлады. Хусейни, тюпбаш чюелтип, Жол тюбюне ташлады.* «Шуёхлукъ», № 10, 42.

КЪЫЗЫНДЫР *эт. понуд. от* **къызын** / Къызын дегенни *къат-*

ланыучу айырмасы. Алдау мени сууутмаз, Бютюнда бек къызындырыр. М а м м е л а н ы И., Сюймекликни поэмасы. *Конкурс адамланы не къадар чыгъармачылыкъ ишге къызындырады.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 134.

КЪЫЗЫНДЫРТ *эт. понуд. от* **къызындыр** / Къызындыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Ишге къызындырт. Уллу жетишимлеге къызындырт.*

КЪЫЗЫНДЫРТЫУ *и.д. от* **къызындырт** / Къызындырт дегенден *этим ат. Окъуугъа къызындыртыу.*

КЪЫЗЫНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **къызындыр** / Къызындыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Бир ишге къызындырыл. Бир зат этерге къызындырыл.*

КЪЫЗЫНДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къызындырыл** / Къызындырыл дегенден *этим ат. Ишде жетишимлени кёбейтиуге къызындырылыу.*

КЪЫЗЫНДЫРЫУ *и.д. от* **къызындыр** / Къызындыр дегенден *этим ат. Колхозлада продукцияны аслам хазырлар ючюн къызындырыу кесини сыйлы орунун тапханды.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 93. *Ишлени къызындырыу система иги къуралгъанды, жашауда бардырылады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 115.

КЪЫЗЫНЫУ *и.д. от* **къызын** / Къызын дегенден *этим ат. Бригадада хар бирини борчу белгилиди, ишге къызыныу игиди.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 135. *Тыйынчлысындан артыкъ къызыныу ариулукъну сезиуню дуппукъландырады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 43.

КЪЫЗЫНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къызын** / Къызын дегенни *араш айырмасы. Чыгъармачылыкъ ишге къызыныш.*

КЪЫЗЫНЫШЫУ *и.д. от* **къызыныш** / Къызыныш дегенден *этим ат. Окъургъа къызынышыу.*

КЪЫЗЫУ I *и.д. от* **къыз** [3] / Къыз [3] дегенден *этим ат. Къысхачны отда къызыуу. Машина алыргъа къызыу. Ойнаргъа къызыу.*

КЪЫЗЫУ II *ат* **1.** Сильная степень тепла, жар, жара, зной / Иссилик, къаты къызгъан хал. *Сибирьни суугъундан къыбыланы къызыуу къыйынды.* (Н а р т с ё з.) О *Чачымы жастыкъ этип салырма, Бетинге зыбыр тиймесе, Мени сюйдюрген акъ мангылайынг Жай къызыулада кюймесе.* (Ф о л ь к.) ❐ *Жашчыкъ миннген кёк эшек Машинаны ызындан Терк чабады, эрише, Жол исси кюн къызыудан.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 375.

2. Повышенная температура тела при болезни / Ауругъанны температурасыны кётюрюлюую. *Фарийзат къызыудан бир затын да билмей жатханлы эки кюн болады.* К ъ о д ж а к ъ л а н ы Т., Ёге ана, 84. *«Бу Салых къызыудан серленип башлагъан кёреме, харип»,– деп, Фёдорну жюреги эрийди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 370. *Жаш тиширыу ауруу къызыудан эрини атын айтып сант этеди.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 45.

3. *кёч.* Страстность, горячность, душевный подъем; рвение / Талпынмакълыкъ, учунмакълыкъ. *[Таулу жашла] Ёмюрлюк бузланы эрите эдиле, Къызыулары бла жаш жюреклерини.* «Шуёхлукъ», № 29, 14. *Жашауум ажымлы жоюллукъча, къайгъылыды къызыу жюрегим.* «Шуёхлукъ», № 61, 79.

4. *кёч.* Разгар, пыл / Бир затны

бек къаты, ашыгъышлы баргъан, этилген кезиую. *Сабанлада иш къызыуду, тракторла нартюх бахчаланы тёртгюл -уя тизгинлерини узуну бла кенгине культиваторланы жортдурадыла.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 35. *Хар ким ишни къызыуунда тургъанлай бир машина келди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 136. *Къолунга саууп алып, урушну къызыуунда, эр кишича, сермешдинг.* «Жанкъылыч», 133.

КЪЫЗЫУ III *сыф.* 1. Горячий, жаркий / Исси, къызгъан. *Къызла дырын жыядыла Исси, къызыу кюнледе. Мен а ийнарла этеме, Сериуюн, салкъын юйледе.* «Малкъар халкъ жырла», 209. *Шаухал, хуна тешикден ичине къарап, тыпырда къызыу мыдыхла жарыкъ берип тургъанын кёрдю.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 87. *Ахмат, къол аязын да пулемётну къызыу быргъысына салып, кёк кёзлерин да жумуп, сагъышлы жырлай эди.* «Шуёхлукъ», № 30, 10.

2. *кёч.* Пылкий, страстный, горячий, увлеченный / Талпыннган, учуннган. *Сюеме, адамла ыспас этерча, Къызыу жюрегим халкъгъа къулланырын, Хо, жашауум зыраф кетмеди! – дерча, Дунияда энчи жол ызым къалырын.* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 3. *Жамийлятны ишни юсюнден сагъышларын Аминни къызыу доклады бёлдю.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 169. // Горячий, пламенный, задушевный (*о чувствах*) / Уллу, терен сезим болгъан. *Нух Хызырны къызыу эм жюрегини терининден алгъышлады.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 87. *Бизни къызыу жырыбыз а кётюрюлюр Эркин эм жарыкъ адамны юсюнден, Факъыралыкъны, къулчулукъну сибирип, Къушча жашагъан адамны юсюнден.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 40. *Бизни урушдан Ата юйге жалан кишилик, Къызыу сюймеклигибиз элталыр.* О т а р л а н ы К., Жолла, 93.

3. *кёч.* Очень сильный, напряженный, ожесточенный / Уллу къарыу, кюч салыннган, къаты баргъан. *Быллай къызыу ишде анда-санда адамланы былай бир-эки кюлдюрген ол да ахшыды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 177. *Совет аскерчиле, артха бир атлам этерге сюймей, душман бла къызыу сермешле бардырадыла.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 5.

КЪЫЗЫУ IV *хал. сёзл.* 1. Горячо, жарко / Бек, исси болуп. *Къызыу къызгъан темир да сууучуду, Уллу кёлню сууу да къуруучуду. Алай сюймеклик отду суумагъан, Жюрекде кёп жылланы жукъланмагъан.* Б о т а ш л а н ы И., Экинчи тюбешиу, 57. *Августну экинчи онкюнлюгюнде андан да къызыу боллукъду.* «Коммунизмге жол», 1971, № 181.

2. *кёч.* Страстно, пылко / Талпынып, учунуп. *Арлакъда Тохтар да бир талай адамны ортасында... Къызыу сёлешеди.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 60. *Лахор къызыу бара тургъанлай, къуйругъуна шинжи чанчылгъанлай, Ыйналукъ, секирип, ёрге турады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 220. *Адилгерий тышында Къоналий бла, къошда уа битеу да андагъыла бла къызыу саламлашды.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 67.

3. Сильно, напряженно; ожесточенно / Къарыу, кюч кёп салып, къаты кюрешип. *Юч кюнню ичинде къазауат къызыу барды.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 158. *Хар ким ишинде къызыу ишлейди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 79.

4. Быстро / Уллу терклик бла, бек терк, къысха заманны ичинде. *Садакълача баргъан чанала, дуппурну тюбюне гюрюлдеп тюшюп, эниш сюрем сыртлыкъны къызыу*

учадыла. Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 58. *Кёрюп къууанабыз сен – мен Эл къыйырында къурулуп, Шыбыла от бла ишлейди тирмен Чындысы къызыу бурулуп.* «Жилтинле», 205. *Атлы кёпюрден ётгенден сора аллына бир къызыу келген арба чыкъды.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 160.

◆ **Къызыуу бла** по горячим следам / узакъгъа созмай, артха къоймай. *Этеринги къызыуу бла эт.* (Нарт сёз.)

КЪЫЗЫУЛА *эт. къ.* **къызыуландыр**. *Жюрюшюбюзню къызыуладыкъ. Машинаны скоростун къызыула.*

КЪЫЗЫУЛАН *эт.* Ускоряться, становиться более скорым / Терклен, терк, къызыу бар. *Тирмен таш тепсейди, къызыулана, Чарс кёрюне уллу гюрени. Эсингдемиди къан къызаргъаны, Бушуулары къара кюнлени.* «Шуёхлукъ», № 52, 3. *Жашау да, чагъып, алгъа къызыуланып бара эди.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 57.

КЪЫЗЫУЛАНДЫР *эт.* Ускорять, делать более скорым, быстрым/ Терклендир, терк бардыр. *Жашчыкъ, арбаны къызыуландыра кетип, анасын жардан атханды.* «Малкъар халкъ жомакъла», I, 56.

КЪЫЗЫУЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къызыуландыр** / Къызыуландыр дегенден *этим ат. Чабыуну къызыуландырыу. Ишни къызыуландырыу.*

КЪЫЗЫУЛАНЫУ *и.д. от* **къызыулан**. / Къызыулан дегенден *этим ат. Хойнухну бурулууну къызыуланыуу.*

КЪЫЗЫУЛУКЪ *ат* **1.** *къ.* **къызыу** (*1-чи магъ.*). *Бир заманда, жерни башын къызыулукъ алып, терек чапыракъла, кырдыкла да хуеурилип, саргъалып башладыла.* «Нартла», 95. *Мардасыз август къызыулукъ Тумалады тёгерекни.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 24. *Чёпеллеу адамладан ташагъа букъгъанлай, къызыулукъгъа тёзалмай, боюндан башлыгъын тешди.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 30.

2. *къ.* **къызыу II** (*2-чи магъ.*). *Махмут тили бла къызыулугъундан къургъакъсыгъан эринлерин жалайды.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 26. *Азнорну аруууну къызыулугъу бла жюрек къайгъысы жукъуну къыстадыла.* Огъурлу танг, 227.

КЪЫЗЫУУКЪ *сыф. къарач.* Вспыльчивый / Къызып къалыучу (*адамны юсюнден*). *Къызыуукъ жаш.*

КЪЫЗЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къыз** [3] / Къыз [3] дегенни *араш айырмасы. Жашла, жууунуп чыгъып, кюнде къызышадыла.*

КЪЫЗЫШЫУ *и.д. от* **къызыш**/ Къызыш дегенден *этим ат. Кюнде къызышыу.*

КЪЫЙ *эт.* **1.** Чинить (*карандаш, грифель и т.п.*) / Къыйырын жазарча, сурат этерча жютю эт (*сёз ючюн, къарандашны*). *Къарандаш къыйыучу мени жюлгючюм, Мен аны жютю билейим. Атам, Любаны манга алчы! – деп, Айыпны ташлап, тилейим.* «Малкъар халкъ жырла», 246. *Къарандашны къыйып къан юйюшген тишлери бла сабийине къагъыт жазгъанды солдат.* «Коммунизмге жол», 1971, № 133.

2. Утончать брови / Къашланы иничгеле эт. *Эринлерими къалын боярма, Мен къыярма къашымы, Эшмелерими жаярма, Буду сюймек-*

лигими бары. «Жашауубузну байрагъы», 167.

КЪЫЙДЫР *эт.* **1.** *понуд. от* **къый** / Къый дегенни *къатланыучу айырмасы. Къарандашны къыйдыр. Къашларынгы къыйдыр.*

2. *кёч.* Печалить, повергать *кого* в горе / Жарсыт, жюрегин къыйна. *Халкъ батыры Солтан-Хамит Жюреклени къыйдыргъан, Къара халкъны кёзлеринден Къан жыламукъ къуйдургъан.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 18.

КЪЫЙДЫРГЪАН *сыф. къарач.* Переносный, метафорический / Кёчген, башха (*сёзню магъанасыны юсюнден*). *Сёзню къыйдыргъан магъанасы. Къыйдыргъан сёз.*

КЪЫЙДЫРГЪЫЧ *сыф. къарач.* Склонный к вычурности (*витиеватости*) / Омакъ, къошакъланып сёлешиучю. *Къыйдыргъыч адам.*

КЪЫЙДЫРТ *эт. понуд. от* **къыйдыр** / Къыйдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Къашларынгы къыйдырт. Къарандашланы жашчыкъгъа къыйдыртдыкъ.*

КЪЫЙДЫРТЫУ *и.д. от* **къыйдырт** / Къыйдырт дегенден *этим ат. Къарандашны къыйдыртыу. Къашланы къыйдыртыу.*

КЪЫЙДЫРЫУ *и.д. от* **къыйдыр** / Къыйдыр дегенден *этим ат. Жюрекни къыйдырыу.*

КЪЫЙМА *ат этн.* Къыйма (*тонкая вяленая и не вяленая колбаса из мелкорубленого мяса, внутреннего жира, заправленная чесноком (луком) и другими специями и начиненная в кишку животного*) / Уакъ тууралгъан этден, ич жаудан сарысмакъ (*сохан*) дагъыда башха затла къошуп къара чегиге салынып этилиучю ашарыкъ. *Къыйыны бизде – къыймасы сизде.* (Н а р т с ё з.) О *Сарысмакъны къыймалагъа, этлеге Бек ахшыды татыуу.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 225.

2. *В позиции определения*: колбасный / Къыйма этиучю. *Пищекомбинатны къыйма цехи продукция чыгъарыу планын толтургъанды.* «Коммунизмге жол», 1976, № 165.

КЪЫЙМАТ *ат* **1.** *къ.* **магъана** [2]. *Ташны да, агъачны да, Топуракъны да сюйюп, Жашадым мен жеримде, Жашау къыйматын билип.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 186. *Совет литератураны уллу жамауат къыйматы халкъны ишине тюз къуллукъ этиуюндеди.* «Шуёхлукъ», № 30, 88. *Къаллай планны, къаллай оноуну да къыйматы аны толууундады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 108.

2. Значение, смысл (*напр. слова*)/ Сёзню магъанасы. *Ала, окъуучула, айтылгъан сёзню жууабын излейдиле, къыйматын кёрюрге ашыгъадыла.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 74.

3. Качество, достоинство, честь *кого-либо* / Биреуню асыулулугъун, сыйлылыгъын, жараулукъ даражасын танытхан ышан, шарт. *Эрни къыйматын эл биледи.* (Н а р т с ё з.) О *Ол жаулада намыс да, бет да, адамлыкъ къыймат да жокъду.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 85.

4. Польза, толк / Хайыр, файда, асыу. *[Байрамукъ Гондайгъа:] Туугъанлы бери къартлыгъымда бир къуллукъчу болгъан эдим да, андан къыймат чыкъмады, – деп, лакъырда этеди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 181. *Къыймат жокъ оспар сёзде, антда да. Сермешде эрлик бармай алда.* О т а р л а н ы К., Дуния эрттени, 174.

5. Курс, цена (*денег, валюты, доллара и т.п.*) / Багъалы къагъытланы сатыу-алыуда багъалары.

Ахчаны къыйматы тюшеди. «Коммунизмге жол», 1980, № 224. *Японияда долларны къыйматы тюше барады.* «Коммунизмге жол», 1983, № 46.

КЪЫЙМАТЛЫ *сыф. къ.* **магъаналы**. *Адам улуну жашауунда бусагъатда болгъан бек уллу къыйматлы ишле, кюсеген затла ол документледе толу ангылашынадыла.* «Шуёхлукъ», № 15, 3. *Жаш тёлюню юйретиу-жангы жамауатны къурау кюреше бек уллу къыйматлы ишди.* «Шуёхлукъ», № 14, 3.

КЪЫЙМАТСЫЗ *сыф.* Бесполезный, бессмысленный, ненужный / Къыйматы, магъанасы болмагъан. *Бир къауум къаштюйлеге Мени бу назмуларым Къыйматсыз кёрюнюрле, Келтире ачыуларын.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 138. *Балча татлы, жауча сыйдам, къумча жумушакъ, картоф къабугъуча къыйматсыз сёзле да трибунадан тёгюле кетдиле да тауусулдула.* «Шуёхлукъ», № 46, 48.

КЪЫЙНА *эт.* 1. Утруждать, затруднять, беспокоить, изнурять *кого*/ Биреуге кесинги жумушунгу, кереклинги этдир, биреуню заманын, къыйынын къоратдыр. *Кеси сынагъан башханы къыйнамаз.* (Н а р т с ё з.). О *[Ёгюз Атха:] Иебиз сени къыйнамайды, кюнде бир сагъатны минеди да къайтады, сюйген ашынгы аллынга тёгюп турады.* (Ф о л ь к.)

2. Мучить, беспокоить *кого-что*, причинять боль *кому* / Тынчлыкъ берме, ачыт, жарсыт. *Тёрт да санымдан бирин кесип алып, Бир бек къыйнайдыла жанымы.* (Ф о л ь к.) ❐ *Тауда ол сен [Хашим] къутхаргъан Жугъутургъа ушайса, Аныча жараларынг Къыйнай, алай жашайса.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 175. *[Исмайыл:] Бутум бираз къыйнайды ансы, къобуп окъуна къаллыкъ эдим.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 377.

КЪЫЙНАЛ *эт.* 1. Мучиться, изнывать / Жарсы, инжил, тынчлыкъ тапма. *Мен окъургъа узакъ кетдим Билим алып къайтыргъа, Сени тапмай, кёп къыйналдым Жюрек сёзюмю айтыргъа.* «Шуёхлукъ», № 7, 94.

2. Утруждать себя, трудиться, хлопотать / Кесинги къыйна, урун, ишле. *Ол бизни ючюн кёп къыйналгъанды. Отун этеме деп къыйнал.*

3. Затрудняться, испытывать трудности / Бир затдан керекли бол, жарсы. *Ашдан-суудан къыйналмай жашайбыз.*

КЪЫЙНАЛЫУ *и.д. от* **къыйнал**/ Къыйнал дегенден *этим ат. Насыпды ёз тюзлюгюне ийнаныу, Халкъына, туугъан жерине къыйналыу.* О т а р л а н ы К., Сынла, 54. *Жюрекни бир тюрсге ишлемеую кёбюсюнде ауруудан тюйюлдю, нервлени къыйналыуларындандыды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 130.

КЪЫЙНАЛЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къыйнал** / Къыйнал дегенни *араш айырмасы. Къыйналышып барысы да, Армау, тентек болгъандыла сагъыш бла.* «Жюрек жырлайды», 149.

КЪЫЙНАЛЫШЫУ *и.д. от* **къыйналыш** / Къыйналыш дегенден *этим ат. Ишлеп къыйналышыу.*

КЪЫЙНАТ *эт. понуд. от* **къыйна** / Къыйна дегенни *къатланыучу айырмасы. Ахшы башын сылатыр, аман жанын къыйнатыр.* (Н а р т с ё з.)

КЪЫЙНАТДЫР *эт. понуд. от* **къыйнат** / Къыйнат дегенни *къатланыучу айырмасы. Биреуню къыйнатдыр.*

КЪЫЙНАТДЫРЫУ *и.д. от* **къыйнатдыр** / Къыйнатдыр дегенден *этим ат. Биреуню къыйнатдырыу.*

КЪЫЙНАТЫУ *и.д. от* **къыйнат**/ Къыйнат дегенден *этим ат. Ишчилени кереклерин тапдырмай къыйнатыу.*

КЪЫЙНАУ *и.д. от* **къыйна** / Къыйна дегенден *этим ат. Биреуню жюрегин къыйнау.*

КЪЫЙНАШ *эт. взаимн.-совм. от* **къыйна** / Къыйна дегенни *араш айырмасы. Ишде бир бирлерин къыйнашыргъа.*

КЪЫЙНАШЫУ *и.д. от* **къыйнаш** / Къыйнаш дегенден *этим ат. Терслиги болмагъан адамны къыйнашыу.*

КЪЫЙПА *эт. къарач.* отрубать *что* / Юздюр, тайдыр, кес. *Уу жыланны башын къыйпадыкъ.*

КЪЫЙПАЙ *эт. къарач.* Быть отрубленным / Юздюрюл, тайдырыл, кесил. *Сарыуекни башы къыйпайып тура эди.*

КЪЫЙПАЙТ *эт. къарач. къ.* **къыйпала**. *Жауну башын къыйпайт.*

КЪЫЙПАЙТЫУ *и.д. от* **къыйпат** / Къыйпат дегенден *этим ат.*

КЪЫЙПАТЫУ *и.д. от* **къыйпайт** / Къыйпайт дегенден *этим ат.*

КЪЫЙПАЛ *эт. къ.* **къыйпай**. *Чыбыкъ къыйпалды.*

КЪЫЙПАЛА *эт. къарач. къ.* **къыйпа**. *Къургъакъ бутакъны къыйпала.*

КЪЫЙПАЛАУ *и.д. от* **къыйпала** / Къыйпала дегенден *этим ат.*

КЪЫЙПАЛАН *эт. страд. от* **къыйпала** / Къыйпала дегенни *зорлаучу айырмасы. Баппушну башы къыйпаланып турады.*

КЪЫЙПАЛАНЫУ *и.д. от* **къыйпалан** / Къыйпалан дегенден *этим ат.*

КЪЫЙПАТ *эт. къ.* **къыйпа**. *Къуругъан бутакъны къыйпат.*

КЪЫЙПАУ *и.д. от* **къыйпа** / Къыйпа дегенден *этим ат. Тутхунну башын къыйпау.*

КЪЫЙСАЙ *эт. къарач. къ.* **жантай**. *Юйню башы бир жанына къыйсайгъанды.*

КЪЫЙСЫГЪАУУЗ *сыф.* Косоротый / Ауузу бир жанына кетген, ауузу къынгыр болгъан.

КЪЫЙСЫГЪЫНА *хал.сёзл. къарач. къ.* **къыйыгъына**. *Къанганы къыйсыгъына урдула.*

КЪЫЙСЫКЪ I *сыф.* **1.** *къ.* **къыйыкъ I** (*1-чи магъ.*). *Ауузу къыйсыкъ болса да, байны жашы сёлешир.* (Нарт сёз.) О *Эшик къыйсыкъ болса да, Къонакъ-тюшюн киреди, Терс салыннган терезе да, Кюн жарыгъын береди.* «Нартла», 192.

2. *кёч.* Капризный / Жарашыусуз, терсбоюн. *Къыркъ киши – бир жанына, Къыйсыкъ киши – бир жанына.* (Нарт сёз.) О *[Председатель къартха:] Ол къыйсыкъ къылыкъларынгы къой.* «Шуёхлукъ», № 75, 28.

3. *кёч.* Плохой / Аман, осал, тапсыз. *Къыйсыкъ иш къыркъ жылдан да чыгъар.* (Нарт сёз.) О *Афуу ажан менден ёмюрде да бир къыйсыкъ сёз эшитген болмаз.* Хубийланы О., Адамла, 169.

КЪЫЙСЫКЪ II *хал.сёзл.* Косо, криво, вкривь / Къынгырына, терсине. *Къургъакъ гынтты, тели кётен – къошдула, Балчыкъ бла батмакъча, ушашдыла. Бири къынгыр, бири къыйсыкъ барырла. Жыртыкъ къылыкъ узакъ бармаз, арырла.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 26. *[Апалистан] Науруз сабий чёрчеклик этип, неда къыйсыкъ атлап, айып алады, башына деп къоркъмайды.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 4.

КЪЫЙСЫКЪ III *ат* 1. Кривизна/ Къынгырлыкъ, къыйыкълыкъ. *Жолну къыйсыгъы, батыуу жокъду. Къабыргъаны бир къыйыры къыйсыкъ эди.*

2. *кёч.* Недостаток, ошибка / Кемчилик. *«Аскер къыйсыгъынгы кёзюнге тутады да къояды», – деп, артдан сюркелгенле хайт деп, къадалып, алчылагъа тенглешип башладыла.* «Алчыла», 91. *Жашауда не къыйсыкъны да, не кесек жангылычны да бир бирине кечмеселе, кёлтюрмеселе, бир бири этин ашарча болгъанлай турлукъдула.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 241.

КЪЫЙСЫКЪКЁЗ *сыф.* Косоглазый / Кёзю къыйыкъ болгъан. *Къыйсыкъкёз адам.*

КЪЫЙСЫКЪЛЫКЪ *ат.* Кривизна, кривость / Къынгырлыкъ, къыйыкълыкъ. *Иги къарасанг, къабыргъаны къыйсыкълыгъы эсленеди.*

КЪЫЙСЫКЪ-МЫЙСЫКЪ *сыф. сёл. тил. къ.* **къынгыр-мынгыр.** *Суху, ёхтем, чыран суу! Жолларынг къыйсыкъ-мыйсыкъ, Сен сынайса кёп жарсыу, Жагъанг тар, энинг къыйсыкъ.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 43.

КЪЫЙТХЫ *ат. ц.диал. къ.* **Тырнауч.**

КЪЫЙТЫКЪ *сыф. къарач.* Косой, кривой / *къ.* къыйыкъ I. *Къыйтыкъ киши.*

КЪЫЙЫ [1] *ат.* Пласт / Къат, бир затны бирге жабышып, къат-къат айырылгъан, къобарылгъан кесеги. *Ала [жашла] мугут биченден къыйыла къобарып, маллагъа жаядыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 334.

КЪЫЙЫ [2] *ат.* Кизяк (*вырезанный из высохшего козьего навоза*)/ Къойла, эчкиле туруп кетген ыстауатны тюбюнден кесилип алыныучу сыгын. *Жулдуз отха къыйыла салып, тютюн этдиреди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 10. *Жапмалагъа къалайдыла къыйыла Юйледе къалгъан акъ сакъаллы къартла. Сабийлеге жомакъ, таурух айтадыла, Кимле болгъанларын ол жигит нартла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 65.

КЪЫЙЫГЪЫНА *хал. сёзл.* Вкривь, косо, наискось / Бир жанына, къынгырына, терсине. *Былайгъа нек жыйылгъаныгъызны билемисиз? – деп, Къандаур кесин ышаргъан маталлы этип, эринлерин къыйыгъына жибере, сорду.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 24. *Къатын, ириннге къарагъан адам жыйырылгъанча, эки эринин къыйырына жиберип, къатында олтургъан къапбашны бурунуна тишге чанчылгъан этни тутду.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 78.

КЪЫЙЫКЪ I *сыф.* 1. Косой, кривой / Къынгыр, тюз болмагъан, бир жанына аугъан. *Юйню къыйыкъ терезелеринде миялалары ууалып, къуюлмай тургъанларына сейирсинирчады.* «Шуёхлукъ», № 58, 11. *Аны [кишини] къыйыкъ ауузундан сёзле боркъулдап чыгъадыла.*

Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 61.

2. *кёч.* Капризный / Терсбоюн, жарашыусуз, терсакъыл. *Къыркъ киши – бир жанына, къыйыкъ киши бир жанына.* (Нарт сёз.) О *Къыркъ кишини тюз этерча армау, Бир къыйыкъ киши болады чырмау.* «Жилтинле», 154.

КЪЫЙЫКЪ II *хал.сёзл.* Косо, криво, наклонно / Къыйыгъына, къынгырына, терсине, бир жанына. *Кюнден кюннге кюнле уакъ къысхара, Кюн таякъла къыйыгъыракъ тиедиле. Терекле да бир бирине эришип, Тюрлю-тюрлю къач кийимле киедиле.* Къаракетланы Ю., Булутла, 30. *Ол манга къыйыкъ къарап, сермеп къызчыкъны билегинден тутду да, эшик таба силдеди.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 67.

КЪЫЙЫКЪЛАН *эт. сёл. тил.* Кривиться, клониться в одну сторону / Къыйыкъ, къынгыр бол. *Жашны эринлери къыйыкъландыла. Гебен къыйыкъланды.*

КЪЫЙЫКЪЛАНЫУ *и.д. от* **къыйыкълан** / Къыйыкълан дегенден *этим ат. Жапманы къыйыкъланыуу.*

КЪЫЙЫКЪЛЫ *сыф. бич.-тиг.* с клиньями / Къыйыкъладан, узун ючгюл журунладан этилген. *Къыйыкълы тёбен жан.*

КЪЫЙЫКЪ-МЫЙЫКЪ *сыф. къ. сёл. тил.* **Къынгыр-мынгыр.** *Къыйыкъ-мыйыкъ жол.*

КЪЫЙЫЛ *эт. страд. от* **къый** / Къый дегенни *зорлаучу айырмасы. Ахмат Львовну, Шепетовканы къатларын къарандашны къыйылмагъан жаны бла кёргюзтдю.* Хубийланы О., Аманат, I, 50. *Тиширыуну кенгден къыйылгъан къалын къара къашлары тум-къара кёзлерине кёлекге бола, андан да къара кёргюзтедиле.* Байрамукълары Х., Къарчаны юйдегиси, 100.

КЪЫЙЫЛТ *эт. къарач.* 1. *къ.* **къый 1**. *Къызчыкъ къарандашны ингичкечик къыйылтды.*

2. *кёч.* Подкашивать, лишать сил *кого* / Къарыусуз, онгсуз эт, къарыуун, онгун ал, кетер, борбайларындан олтурт. *Ачы хапар ананы къыйылтып къойгъанды.*

КЪЫЙЫЛТЫУ *и.д. от* **къыйылт** / Къыйылт дегенден *этим ат. Биреуню аман хапар бла къыйылтыу.*

КЪЫЙЫЛЫУ *и.д. от* **къыйыл** / Къыйыл дегенден *этим ат. Къашлары къыйылыу.*

КЪЫЙЫМДЫ *ат.* Лоскуток, лоскутик для подточки / Къумач кесекчик, журунчукъ. *Къыз къыйымдыладан жарарыгъын сайлады.*

КЪЫЙЫН I *сыф.* Трудный, сложный, тяжелый / Кёп кюч, къарыу къоратыргъа, салыргъа керек болгъан. *Сермешлеге чыгъа, тас этмей эрлигин, Аскерчи алады сауут-сабаны. Сезмейди къыйын жолуну ёрлюгюн, Анга эс бурургъа жокъду заманы.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 7. *Ташчыны иши къыйын эсе, назмучуну иши да алайды.* «Шуёхлукъ», № 30, 106. *Электростанция уа кёп къыйын ишлени хауа кюч бла ишлерге предприятияланы ишлерин да женгиллетирге уллу онгла берликди.* «Шуёхлукъ», № 50, 61.

2. Трудный, обременительный, затруднительный / Къыйнагъан, тынч болмагъан, азап чекдирген, инжилтген. *Адам дунияда жашау этеди, Къыйын болумгъа, тынч болумгъа жолугъа, Ёлюм кимге да келир. Эрттеди, кечди демез. Алайды жоругъу.* Мокъаланы М.,

Жугъутур мюйюз, 74. *Ол [Ахмат] Сталинградны тийресинде къыйын сермешледе нёгерлери бла кёп жигитлик этгенди.* «Коммунизмге жол», 1971, № 179.

3. *кёч.* Трудный (*человек, класс и т.п.*) / Адам айтханны алмагъан, келишмеген, жарашыусуз. *[Осман Хасаннга:] Нечик къыйын адамла бардыла! Былагъа не керек болур?* «Шуёхлукъ», № 46, 104. *Класс къыйын классды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 87.

4. Опасный, тяжелый (*о больном*)/ Къоркъуулу, къарыусуз, аман (*ауругъанны юсюнден*). *Бузоулагъа ич ётген къыйын ауруу тийгенди.* «Алчыла», 148. *Лейла эки айдан бери да къыйынды, къызы къатындан кетмейди.* «Шуёхлукъ», № 43, 51.

◆ **Къыйын кюн** тяжелый день/ азап, къыйынлыкъ чекдирген кюн. *Сен къыйын кюнде кетсенг да, Чегип зорлукъну азабын. Атам берсе да жанын, Мени ючюн этмей сагъыш, Унутма, эт журтха алгъыш.* «Жанкъыллыч», 91.

КЪЫЙЫН II *хал.сёзл.* 1. Тяжело, трудно / Кюч, къарыу салынып, къоратылып, тынчлыкъ бла угъай. *Бир тыбыргъа къарамагъан юйдеги къыйын тюзеледи.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 184. *Манга андагъы тенглеримча, Татлы тенг къыйын табылыр.* «Жарыкъ жолда», 112. *Атабийге жашау бютюнда къыйын болгъанды: Ол ёксюз къызчыкъны ёсдюрюрге кеси къалгъанды.* «Шуёхлукъ», № 13, 56.

2. Тяжело, опасно (*напр. заболеть*) / Къоркъуулу (*ауруу*). *Бир кюнлени кюнюнде жашланы аталары къыйын ауругъанды.* (Ф о л ь к.) *Къыйын ауругъанды жангыз баласы, Ашамагъанды ол чырт ашны.* (Ф о л ь к.)

◆ **Къыйын тийди** обижать *кого*/ кёлюне, жанына тийди, жюреги къыйналды. *Эриши зат, болгъанны жийиргенчли эте турмай, думп бол, мындан къуру! – деп, къыстады Зондар тюлкюню. Ол сёз тюлкюге бек къыйын тийди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 289. *Адам женгиллик бла бир терс зат этип, анга кеси артдан сокъуранып тургъанлай, башха адам аны кёзюне тутса, ол жюрегине къыйын тиеди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 89.

КЪЫЙЫН III *ат* 1. Труд, работа / Иш, урунуу. *Кеси сынамагъан башханы къыйынын билмез.* (Н а р т с ё з.) О *[Тохтар:] Ара ишге къыйынынг киргени къалай насыплыды – деди, барысыны да кёлюн ала.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 140. *Аслам сют алыуда сюрюучюлени да уллу къыйынлары барды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 184.

2. Результат деятельности, работы / Ишлегени, урунгганы ючюн чыкъгъан файда, хайыр, хакъ. *Ишлеген адам къыйынын тапса, ишлегенин къыйынсынмаз.* (Н а р т с ё з.) О *Кертиди, тенглик болмагъан жерде къарыулу къарыусузну къыйынын ашайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 69.

◆ **Къыйын сал** приложить усилие, делая, производя *что-л.*, вкладывать свой труд, принимать участие в *каком-л.* деле, трудиться / ишле, бир ишге ючю, къарыу сал. *Табийгъат жашауду къыйын салгъаннга, Чомартды не бла да ишлеп ашагъаннга.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 71. *[Солтан:] Бюгюн да, менича, халкъгъа кёп къыйын салгъан адамны уа Хажи-Мусса къалай ариу кёрюучю эди.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 148. *Халкъны уллу назмучусу Кязим халкъ ишине кёп къыйын салгъанды, халал жюрек, сёз бла таулулагъа болушханды.* «Шуёхлукъ», № 6, 45.

КЪЫЙЫНЛАШ *эт. къарач.* 1. Осложняться, делаться более труд-

ным / Алгъындан эсе къыйын бол. *Экзаменде задачала бла примерле былтырдан эсе къыйынлашхандыла.*

2. *къ.* **къыйнал 3.** *Сабийле чотну эталмай къыйынлашадыла.*

3. *кёч.* Переживать, терзаться / къыйнал, азап чек. *Къыз анасы ёлгенде, бек къыйынлашды. Сабийле чотну эталмай къыйынлашадыла.*

КЪЫЙЫНЛАШДЫР *эт. къарач.* **1.** Затруднять *что*, делать *что* более трудным; осложнять *что* / Алгъындан эсе къыйын, адам къыйналып тамамларча эт. *Ишни къыйынлашдырдыла. Быйыл абитуриентлеге химиядан задачаланы бир кесек къыйынлашдыргъандыла.*

2. *кёч.* Терзать, мучить *кого* / Жарсыт, къыйна. *Тенгибизни ажымлы жоюлгъаны бизни къыйынлашдыргъанды.*

КЪЫЙЫНЛАШДЫРЫУ *и.д. от* **къыйынлашдыр** / Къыйынлашдыр дегенден *этим ат. Биреуню жюрегин къыйынлашдырыу.*

КЪЫЙЫНЛАШЫУ *и.д. от* **къыйынлаш** / Къыйынлаш дегенден *этим ат. Бушуу кёрюп, къыйналашыу.*

КЪЫЙЫНЛЫ *сыф.* **1.** Несчастный, горемычный / Насыпсыз, къыйынлыкъ сынагъан. *Насыплыны оноуун къыйынлы этер.* (Н а р т с ё з.) *Насыплы кюнюн табар, къыйынлы тюеге минсе да, ит къабар.* (Н а р т с ё з.) *Боранла урадыла, къарла жауадыла, Таула барына да чыдап турадыла. Къыйынлы халкъым, сен да алай чыда, Барына да къыйынлыкъ кёп дунияда.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 92.

2. Покойный (*об умершем*) / Ёлгенни юсюнден сёз баргъанда айтылады. *Атам къыйынлы. Анабыз къыйынлы.*

3. *къ.* **къыйын I** (*1-чи магъ.*). *Алтын берип алгъан шуёхунг къыйынлы кюнюнгде башынгы кесер.* (Н а р т с ё з.) *Адамгъа къыйынлы кюнюнде болушхан сууапды.* (Н а р т с ё з.)

КЪЫЙЫНЛЫКЪ *ат* **1.** Трудность, сложность / Къыйын хал, болум. *Ёгюзге жетген къыйынлыкъны сабан агъач да биледи.* (Н а р т с ё з.) *Къыйынлыкъда артха тургъан эр киши тюйюлдю.* (Н а р т с ё з.) О *Озгъан кюнлени, къыйынлыкъланы, эркинлик ючюн жоюлгъанланы эсге тюшюргенде, мудахлыкъны туманы къарт Сахайны кёзлерине чапды.* «Шуёхлукъ», № 34, 9.

2. Горе, несчастье / Ачыу, жарсыу. *Сабийи болмагъан – бир къыйынлыкъ, ёксюз къалгъан – эки къыйынлыкъ.* (Н а р т с ё з.) О *[Къарт:] Къыйынлыкъ соруп келмейди, кесинден кючлюге тюбемей, ол ызына да къайтмайды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 312.

КЪЫЙЫНСЫН *эт.* Считать *что* трудным, воспринимать *что* болезненно / Къыйыннга сана. *Мындан ары эсингде тут: аз ишни къыйынсынсанг, кёп ишге бой салырса.* «Къарачай халкъ таурухла», 203. *Мухтар Мыстайны сыртына кётюрюп баргъанны арталлыда къыйынсынмады.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 66.

КЪЫЙЫНСЫНЫУ *и.д. от* **къыйынсын** / Къыйынсын дегенден *этим ат. Ауругъанлагъа къарауну къыйынсыныу. Ишин къыйынсыныу.*

КЪЫЙЫР *ат* **1.** Конец, край / Бир затны тауусулгъан, бошалгъан жери, учу, ахыры. *Чач баунгу къыйырында Кюеси барды, ла-лалай, Жюрегими тилей эсенг, Иеси барды, ла-ла-лай.* «Малкъар халкъ жырла», 205. *Атыны къабыргъасы-*

на Суфуну кюмюш тышлы уллу бычагъыны къыйыры тиеди. Гуртуланы Б., Жангы талисман, 103. *Бир заманда Озай, гяпчи кибик, жетип тизгинни бир къыйырында сюеледи.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 28. // Край (*обрыва, ямы, губ и т.п.*). Жарны, чунгурну, эринни д.а.к. затны баш жаныны башланнган жери. *Юч даучу да, Ыйнал да, кетип бара, бир жарны къыйыры бла озаргъа тюшдю.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 239. *Сабийле, Марияны ызындан тизилип, жарны къыйыры бла , абына, артха къарай барадыла.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 39. *Къара шинли тиширыучукъ амалсыздан, быстырлагъа чырмалгъан сабийчигин чунгурну къыйырына салып, чунгургъа ауду.* «Жанкъылыч», 258.

2. *В позиции определения:* крайний / Къыйырдагъы. *Къыйыр терезе. Къыйыр юй.* ❐ *Сакълайды къыйыр эшикни бир жаш, юсюбашы да аз жау жугъу болуп.* «Жанкъылыч», 84. *Къыйыр орамны мюйюшюнден эки-юч юй озгъанлай, ол атлы къысха тохтап, секирип, атдан тюшдю.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 290.

3. Периферия, окраина / Уллу шахардан, арадан узакъ болгъан жер, чекге жуукъ жер. *Архангельск область Россейни къыйыры-ды.* «Коммунизмге жол», 1981, 69.

4. *В позиции определения*: периферийный, окраинный / Уллу шахардан, арадан узакъда болгъан. *Россейни къыйыр жерлери. Республиканы къыйыр эллери. Къыйыр орамла.*

5. Сторона. Затны бир жери. *Къошулгъан къой къыйырда жатар.* (Нарт сёз.) О *Жашла тутуша не къол таш атыша туруп, Зауурбек къыйырдан сансыз къарап туруучуду.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 8.

6. Околыш / Бёркню тышына айланнган тёгереги. *Уучула тюлкюню ёлтюргендиле, битеу эл басынып, терисин сойгъандыла, ол тюлкю терисини бир жаны битеу элге бёрк къыйырла чыгъаргъанды.* «Нартла», 74.

7. *къ.* **кесек**. *Киштик стол тюбюнде Жёрме къыйыр кемиреди, Шкафны тюбюнде уа Шеша буштукъ кёрюнеди.* «Шуёхлукъ», № 1, 103. *Къалам къыйыр, къама къыйыр кибик, Сен кёп къуллукъ этип келгенсе.* «Коммунизмге жол», 1971, № 134. *[Малжей] Урунну юсюне чириген жеген къыйырны атды, аны юсюне да салам халтирле сепди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 239.

8. Конец (*ночи, месяца и т.п.*) / Ахыры, бошала тургъан заманы (*сёз ючюн, кечени, айны д.а.к. затны*). *Жарыкъ кюню кече эди жакъсызны. Узакъ эди ол кечени къыйыры.* «Жюрек жырлайды», 142. *Айны къыйыры жуукълаша башлады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 115.

9. Берег / Сууну, кёлню жагъасы. *Бир афенди, кёлню къыйырында къол-бет жууа тургъанлай, аягъы тайгъанды да, кёлге ташайгъанды.* Ёртенланы А., Насырахожаны хапарлары, 8. *Эшекни тентиregенин кёргенде: «Солтанны суугъа алдырып къоярма»,– деп, жаш къоркъуп, сууну къыйырында кёп сюелди.* «Шуёхлукъ», № 6, 93.

10. Конец (*работы, учёбы и т.п.*)/ Бошалгъаны, тауусулгъаны, ахыры. *Хар не иш да тауусулуп, учу, къыйыры болады.* Байчоралану М., Уллу Къарачайда, 84. *Ашыкъсанг, дерсни къыйыры болмайды, тауусула билмейди.* «Коммунизмге жол», 1982, № 108.

11. Окурок / Иче келип, тютюнню тюбюнде къалыучу кесеги. *Мурадин, ёрге туруп, тютюн къыйырын атаргъа жер излегенча, тёгерегине къарады.* Гадийланы И., Санга айтама, 174. *Орамланы сыйпайдыла, жел урса, къа-*

гъыт хурттакланы, папирос къыйырланы, букъу бла бирге ёрге кётюрюп, хауада тёгерек айландырады. «Шуёхлукъ», № 46, 8.

◆ **Къыйыр сакъла** сторожить, охранять скот ночью / малланы кече сакъла. *Бир таулуну ити болгъанды, Къыйыр сакълагъанды ыспассыз. Ие санга эс бурмагъанды, Асламысына къойгъанды ашсыз.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 72. *Экеулен жамычылары бла чыгъып, ыстауатха къыйыр сакъларгъа кетдиле.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 58. *Къартлыгъымда къыйыр сакълагъанымда, жашлыгъымда болгъан ишле кёрюндюле.* «Шуёхлукъ», № 46, 91.

КЪЫЙЫР-БУЧХАКЪ *къауум. ат.* Край, периферия, отдаленные, неприметные, укромные места / Таша, арадан узакъ жер. *Хажирет немецлилеге тюбемез ючюн агъачны къалыны бла, къыйыр-бучхакъ жерле бла жюрюйдю.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 75. *Къыйыр-бучхакъ къоймай чалдыкъ.* «Коммунизмге жол», 1983, № 158.

КЪЫЙЫРСЫЗ *сыф.* Бескрайний, бесконечный / Къыйыры-учу болмагъан, ахыры болмагъан, чексиз. *Сууларынга да секирдим, Салкъынына къууана. Къыйырсыз кёгюнгю кёрдюм, Кёп жулдузлары жана.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 364. *Бизге къартлыкъ, ауруу да келедиле, Тенгизни толкъуну уа кюн эте. Тенгиз да, толкъун да биледиле: Башларындан къыйырсыз заман ётер.* «Шуёхлукъ», № 66, 6.

2. Беспредельный, чрезмерный, чрезвычайный / Бек уллу, мардасыз. *Мен эшитеме татлы ана сёзде: Къыйырсыз сюймеклик, ётгюрлюк.* «Жюрек жырлайды», 116.

КЪЫЙЫРЧЫ *ат.* Тот, кто сторожит отару, табун ночью / Къошда, ыстауатда малланы кече сакълаучу адам. *Ауузланнган да этип, къыйырчыла къыйыргъа чыкъдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 134.

2. *В позиции определения:* сторожевой / Къыйыр сакълаучу. *Къыйырчы ит.* ❐ *Жер а жукълайды, къыйырчы жаш къочхар Тонуна чулгъаннганча, къар тюбюнде.* О т а р л а н ы К., Танг жулдузум, 11.

КЪЫЙЫУ [1] *ат.* Кайма, вырез, выемка / Бир затны къыйыры бла тигилген узун иничге сыз. *Жыйрыкъны къыйыуу дарийденди. Кёлекни женг алларына ариу къыйыу тигилипди.*

КЪЫЙЫУ [2] *и.д. от* **къый** / Къый дегенден *этим ат. Къарандашны къыйыу. Къашланы къыйыу.*

КЪЫЙЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къый** / Къый дегенни *араш айырмасы. Жыйрыкъла къыйышыргъа.*

КЪЫЙЫШДЫР *эт. къарач.* **1.** Скашивать *что*, делать *что* косым/ Бир жанына аударакъ эт, жантакъ эт. *Атабыз чалманны бир жанына къыйышдырып эшди.*

2. Мастерить, делать *что* / Къол бла эт. *Бу быстырланы ким къыйышдыргъанды, былай тап бичип?* «Жюрек жырлайды», 143.

3. *кёч.* Делать мастерски / Тап, тынгылы эт, жарашдыр, къурашдыр. *Хапарны къыйышдыр. Сёзню къыйышдыр.* ❐ *[Къушжетер Цуцагъа:] Жашауун юсюнден мен кёплени ауазларына тынгылагъанма. Къайсысы да бек омакъ, бек тап къыйышдырады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 158.

КЪЫЙЫШДЫРЫУ *и.д. от* **къыйышдыр** / Къыйышдыр дегенден *этим ат. Бу, автор, умут этгенча, сёзню терен къазыу тюлдю, керексиз къыйышдырыуду, «мийик поэзиялы» сёз тутушла излеген мурат бла сёзню (магъа-*

наны) тубаннга басдырыуду. Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 108.

КЪЫЛ [1] *ат* **1.** Грубый волос (*на гриве и хвосте лошади*) / Атны жаланда къуйругъунда болуучу тюк. *Бир къылдан аркъан болмаз.* (Нарт сёз.) *Насыбынг алгъа урса, къылдан тутуп тизилир: Насыбынг артха урса, сынжыр бау да юзюлюр.* (Нарт сёз). О *Жаш атланы къуйрукъларындан бирер къыл юзюп алды.* «Малкъар халкъ жомакъла», I, 174.

2. *В позиции определения:* волосяной / Къылдан этилген. *[Къыз жашха:] Энди мен жылан болайым да, кёпчекге кирейим, сен а бир къыл аркъан ал.* (Фольк.) ❐ *Къарт къатын чоюнланы жуугъан къыл бушту къну билек агъачны артына салды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 158.

3. Струна / Музыка инструментде къаты тартылгъан, ийилиучю, къымылдаса тауушэтиучю (*темирден, сингирден д.а.к. затдан этилген*) халы. *Сокъур, скрипканы къылын тартып кёрюп, жаясын бурады, нёгери уа: «Къачан башлайбыз?» – дегенча, анга къарайды.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 82. *Сызгъырадыла артишлени Ичлеринден дорбункъулла. Кёрюнмеген артистлени Жырлаулары – къобуз къылла.* Отарланы К., Сайлама, I, 16.

4. Тонкие кости рыбы / Чабакъны иничге сюекчиклери. *Чабакъ къылсыз болмаз.* (Нарт сёз.)

■ **Къыл батист** маркизет (*ткань*)/ жарыкъны тыймаучу жукъа къумач. *Къыл батистден огъары жан тикдиле.* **Къыл жылан** волосатик/ сууда жашаучу, къыл сыфатлы къурт. *Бир-бир шауданлада къыл жыланла боладыла.* **Къыл кёпюр** у верующих: мост в рай / сыйрат кёпюр (*къ.* **сыйрат**). *Эшекни ара жиби къаты болса, къыл кёпюрден ётер.* (Нарт сёз.) *Келир болса, къыл кёпюрден тизилир, кетер болса, темир сынжыр юзюлюр.* (Нарт сёз.) *Къыл кёпюрге ушагъан къыйын жолланы гыланчмыланч аулай, машина жетди.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 55. **Къыл къайракъ** точило / жютю этиучю билеу. *[Нарт] узакъ болмагъан бир дорбундан беш къарыш узуну, юч къарыш эни болгъан бычакъны алып келип, къыл къайракъгъа билеп башлады.* (Фольк.) **Къыл къанауат** *къ.* **герхана**. *Амманы жыйрыгъы къыл къанауатданды.* **Къыл къобуз** струнный музыкальный инструмент (*гитара, скрипка, балалайка и др.*) / къолда тутуп согъулуучу, къыллары болгъан музыка керек. *Шамил къыл къобузну согъуп, жашла, къызла да тынгылап тургъанлай, билгени къургъакъ сёз болгъан бир жаш келди.* Хубийланы М., Алан, 106. **Къыл сууалчан** глиста / *къ.* **сууалчан**. *Жашны къыл сууалчанла къыйнай эдиле.* **Къыл элек** мелкое сито для просеивания муки / къылдан этилген, ун элеучю элек. *Тынчайгъын эшек къыл элекни кётюрмез.* (Нарт сёз.) *Суукъ жауун тёгерекден Сакъ жауады, себелей, Къыл элек а сени болсун, Арпа элек бла элей.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 149.

■ **Къыл ауумду** грубые отходы шерсти / жюнню чакъгъанда тюбюне акъгъан къысха, базыкъ тюклери.

◆ **Къыл къууурдакъ эт** притеснять *кого* / бек къыйна, артыкълыкъ, зорлукъ эт. *[Ибрахим:] Мен кесими андан, Дюгербийден, сакъ лагъандан эсе, ол кесин менден сакъларгъа керекди. Боллукъду! Хар заманда да къыл къууурдакъ этип турургъа бирда умут этмесин.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 56. **Къыл къыйгъан** очень острый / бек жютю. *Къырымдан келген къырым семенле, Бычакълары къыл къыйгъанла,*

ариу къатын, ариу къызла кёрселе, Бир кечеге хахлукъларын тилейдиле. (Фольк.) *Жохар чалгъым, къылкъыйыучум, Зынгырдамаз эртден чыкъда.* Бабаланы И., Жетегейле, 31.

◆ **Къыл чайна** разъяриться / бек ачыулан, чамлан. *Башы бедишлик болгъан Батырбий бюгюн да болмагъанча огъурсузду, къыл чайнайды.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 28. *Акъбийче керти келепен эди, бирсилеге къыл чайнагъанлыкъгъа, этимсиз да, жанжат да, жут да кеси эди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. **Къыл юздюр** бояться, пугаться, трусить / къоркъ, къоркъакъ бол. *Балакчыкъ, къоркъуп, къыл юздюрсе да, эмегеннге тасхасын билдирмей, керилген, созулгъан, сермеширге талпыннган кибик кёргюзтеди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 198.

КЪЫЛ [2] *эт.* Делать *что*, совершать, исполнять *что* / Бир ишни эт, болдур, бардыр, тамамла. *Экиндини кеч къылсанг, чабып жетер ахшамынг.* (Нарт сёз.) *Тоя жаулу ашладан, Къуллукъ да ансдан къыла, Жарсыулу сагъышладан Кенг жашайдыла ала [къуллукъчула]. Бар къайгъылары да ёз Къарынлары болгъанла.* Отарланы К., Танг жулдузум, 60. *Алгъа бараса, къаты къуллукъ. Артха бармайса [заман]. Алайды жоругъунг. Терсле чархларынгы тюбюне жыгъыла, жерге келтиресе дуния жарыгъын.* Отарланы К., I, 166.

КЪЫЛАНЧ I *ат.* Поворот, изгиб, извилина дороги / Бурулгъан, къынгыр, айланч жер. *Машинабыз биринчи къыланчдан ётгенлей, къарасакъ, жол жанында бир темир къалау кёрюнеди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 116. *Жол кёрюндю, азапча, къыйын. Насып не эсе да, ёнгелеп, Бизден кери къачханда да, биз келип турдукъ ёрде, къыланчда.* Отарланы К., Танг жулдузум, 48. *Аны (машинаны) аллына терекле, тау жолну къыланчлары, къаядан, шорхулдап, акъгъан тау суучукъла, жол жанларында жатхан, бичен тишлеча, уллу жугъутур ташла чабышадыла.* Ахматланы И., Боранда, 12.

2. *В позиции определения:* извилистый / Къыланчлары, айланчлары болгъан. *Таула, суула, къыланч жолла, къаяла, Къар, ёмюрдеча, жаугъанды алагъа.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 31. *Кавказ таула, къыланч жолла, Къошуладыла жыргъа.* Маммеланы И., Чалгъы, 66.

КЪЫЛАНЧ II *хал.сёзл.* Извилисто / Ары-бери, къынгыр-мынгыр бурулуп, айланч болуп. *Аллыбызда тауларыбызны къан тамырларындан бири – Черек кесин жагъагъа тюе, тёгерекни шорха тауушдан толтуруп, къыланч созулады.* Гадийланы И., Санга айтама, 10. *Юрдю сууу къыланч айлана келеди.* Тёппеланы А., Ташыуул.

КЪЫЛАНЧ-МЫЛАНЧ *сыф. сёл. тил.* Извилистый / Айланчлы, къынгыр-мынгыр болгъан. *Къыланч-мыланч тик жолла бла бийиклеге, гелеу кырдыклы жерлеге чыгъабыз.* «Шуёхлукъ», № 6, 107.

КЪЫЛАНЧМЮЙЮЗ *сыф.* С загнутыми назад рогами / Мюйюзлери артха бурулгъан. *Танг аласы бла къыланчмюйюз ёхтем жугъутурла суу боюнуна жалаугъа ётерле.* Текуланы Ж., Сиркиу, 6.

КЪЫЛАУ *ат* **1.** Зазубрина, щербина / Бычакъны, къаманы д.а.к. затны ауузуну кези, ичине батыу болгъан жери. *Къылычым, Жокъду сени къурч ауузунгда не кесек да къылаунг.* «Къарачай поэзия-

ны антологиясы», 251. *Осман тюзетди къылауун, бычакъны къылкъыяр этди.* О т а р л а н ы С., Жаз жылыу, 47.

2. Болезнь *къ.* **Ауруу** [2]. *Жашха къылау тийди. Кирли юйден къылау кетмез.*

■ **Къылау бол 1.** Зазубриться / бюгюл, къайырыл (*бычакъны, чалгъыны д.а.к. затны ауузуну юсюнден*). *Чалгъыны ауузу, ташха тийип, къылау болду.*

2. *кёч.* Заболевать, становиться больным / Ауру. *Жаш ингирде къылау болуп келди.* ■ *Эй, бу сюймекликден къылау боладыла Хомухла огъай да чёрчекле.* «Къарачай халкъ жырла», 212.

КЪЫЛАУУМДУ *ат.* Отходы при чёске шерсти / Жюнню тарагъанда хылымылысы, аманы.

КЪЫЛБОЮН *сыф. сёл.тил.* Тонкошеий / Боюну иничге болгъан. *Иничгебоюн Ефимге «къылбоюн, къаурабут, гаккыбаш» деп атагъандыла сабийле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 27.

КЪЫЛГЪАН *ат къарач. къ.* **Айыучач.**

КЪЫЛДЫР *эт. понуд. от* **къыл** [2] / Къыл [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Намаз къылдырып бошагъандан сора, Абдырахман ууаз айтыргъа башлады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 113. *Нохтабаугъа уа бир къунажин беригге айтханда, эфенди, къууана, намаз къылдырыргъа Межгитге келди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 142.

КЪЫЛДЫРТ *эт. понуд. от* **къылдыр** / Къылдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Намаз къылдырт. Оноу къылдырт.*

КЪЫЛДЫРТЫУ *и.д. от* **къылдырт** / Къылдырт дегенден *этим ат.*

КЪЫЛДЫРЫУ *и.д.* [1] *от* **къылдыр** / Къылдыр дегенден *этим ат.*

КЪЫЛЕУ *сыф. къарач.* Хилый, щуплый, слабый / Къарыусуз, ырахын. *Къылеу ат.*

КЪЫЛЕУЮЗ *ат эск.* Покраснение (*от жары огня*) / Отну жылыуундан къызаргъаны. *Адамла от жагъада олтуруп жылыннган заманда, аланы эки бутлары, бек къызып, къылеуюз бола эдиле.*

КЪЫЛКЪЫ *ат.* Колос / Будайны, арпаны д.а.к. къыллары болгъан битимлени башлары. *Будай къылкъыланы ийилте, оргъучну басхасы ашыгъышлы лап-луп эте башлады...* «Шуёхлукъ», № 3, 53. *Тынгылы жетген бюртюклени ауурлукълары бла къылкъыла энишге бюгюлгенча боладыла.* «Шуёхлукъ», № 33, 92.

2. *В позиции определения:* Колосовые / Къылкъылары болгъан. *Къылкъылы битимлени озгъан жылладан кёбюрек тирлиги жыйылгъанды.* «Шуёхлукъ», № 18, 5.

3. Ость, усик (*колоса*) / Мирзеулю битимлени башларында битиучю узун, зыбыр тюк. *Ындырчыгъа къылкъы жабышыр.* (Н а р т с ёз.)

КЪЫЛ-КЪЫЛ *эрикл. сёз.* Звукоподражание смеху / Адамны кюлгенин кёргюзтеди. *Наныкъ дагъыда къоюнуна алып, орундукъда жастыкъгъа жатдырып, къарынчыгъындан бай этип башлагъанлай, сабийчик «къыл-къыл» деп кюлдю.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 110.

■ **Къыл-къыл эт** смеяться / къууанып кюл, «къыл-къыл» деген тауушу чыгъар. *Башир, жукъ айтмай, къыл-къыл этди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

КЪЫЛКЪЫЛЫЛА *сыф.* Колосовые / Къылкъылары болуучу

(*мирзеу*). *Къылкъылыланы тирлигин жыйыу ишле тау этекли ёзенледен Къобанны ара ёзенлерине жетгенди.* «Коммунизмге жол», 1969, № 125. *Къыралгъа къылкъылыланы мирзеуюн сатыу пландан тышында бардырылады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 64.

КЪЫЛКЪЫЙ *сыф. сёл. тил. къ.* **къылкъыяр**. *Къылкъый къама. Къылкъый бычакъ.*

КЪЫЛКЪЫЯР [1] *сыф.* Острый, преострый / Бек жютю. *[Сосурукъ] Къылычны билеп, къылкъыяр этип, жанына алды, садакъны боюнуна атды, окъланы да къалчаннга жыйды.* «Нартла», 94. *[Осман] Тюзетди балтаны къылауун, Къылкъыяр этди. Улоуун къууалай, Отуннга кетди.* О т а р л а н ы С., Жаз жылыуу, 47. *От жагъада, таулула Къурч къаманы къылкъыяр этдиле. Жырладыла, жыладыла ала, Сабийлерин да Эркелетдиле.* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 15.

КЪЫЛКЪЫЯР [2] *ат къарач. къ.* **къалияр**.

КЪЫЛЛА *эт. сёл. тил.* **1.** *къ.* **тюй** [2]. *Анасы да Алакайны къыллады.* О т а р л а н ы С., Назмула, 17. *[Асланкир:] Энди уа сени бир къыллайым да деп, атыны боюнуна бел баун атды.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 168.

2. Изнурять, изводить *кого* / Кёп ишлетип къыйна, бек арыт. *Бюгюн бизни чалгъыда къыллагъандыла.*

3. *къарач.* Ворсить *что*, поднимать ворс/ Тарап тюгюн чыгъар. *Жамычыны къылладыкъ.*

КЪЫЛЛАН *эт. страд. от* **къылла** / Къылла дегенни *зорлаучу айырмасы. Ишде къыллан. Терслиги ючюн жаш къылланды.*

КЪЫЛЛАНЫУ *и.д. от* **къыллан** / Къыллан дегенден *этим ат. Чалгъыда къылланыу. Жашчыкъны къылланыуу.*

КЪЫЛЛАТ *эт. понуд. от* **къылла** / Къылла дегенни *къатланыучу айырмасы. Ичгичи ичер, кесин пелиуан этер. Болмазлыкъ сёзлеге жетер. Къыллар, не къыллатып къояр. Халкъ аллында бетин жояр.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 23.

КЪЫЛЛАТЫУ *и.д. от* **къыллат**/ Къыллат дегенден *этим ат. Кесин къыллатыу. Жамычыны къыллатыу.*

КЪЫЛЛАУ *и.д. от* **къылла** / Къылла дегенден *этим ат. Биреуню къыллау. Жамычыны къыллау.*

КЪЫЛЛЕ *сыф. сёл. тил.* Худой и длинный, долговязый / Арыкъ узун (*адам*). *Къылле жаш.*

КЪЫЛЛЕБУТ *сыф. сёл. тил.* Тонконогий / Арыкъ бутлу. *Къыллебут Нанаш, бутларын да тобукъгъа дери ачып, топуракъ малтайды.*

КЪЫЛЛЫ *сонг.* Только, единственно / Жангыз да, жаланда, къуру (*айтымгъа чеклениу магъана къошады*). *Зулкъарней Ибрахимни къолун тутхан къыллы къалмай, аямай къысып къучакълады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 317. *[Шерифат:] Китапланы кесибиз окъугъан къыллы къалмай, башхалагъа да юйретирге керекди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Кюн таякъла, 144. *Къоркъакъла къыллы къалсала, жерде кырдык Битмез эди. Къурур эдиле суула.* О т а р л а н ы К., Сынла, 112.

КЪЫЛЛЫУЧА *ат къ.* **гыллыуча**. *Сабийле къыллыуча бла айгъа учабыз дегенлей.* (Н а р т сёз.) О

Къыллыучада учхан сабийлени кюлген тауушлары эшитиледи. «Коммунизмге жол», 1978, № 45.

КЪЫЛЧЫКЪ *ат.* Усик, ость (*у злаков*) / Къылкъылы битимлени бюртюклерини узун иничге учу. *Будайны къылчыгъы. Арпаны къылчыгъы.*

КЪЫЛЫКЪ *ат* **1.** Характер, натура; поведение / Адамны кесин жюрютюу халы. *Аман къылыкълы сабий. Ариу къылыкълы адам.* ❐ *Бир кюн Хашир, устазланы жыйып, сабийлени къылыкъларыны юсюнден сёлешгенди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 196.

2. Нрав, наклонность, обычай / Адет, тёре. *Жаныуар къылыкълы адам. Осал къылыкълары болгъан жаш.*

3. Дисциплина, правило, принцип/ Жорукъ, хал, ыз. *Къылыкъны бузуучула. Адамны ариу къылыкъгъа юйретиу.*

4. *къ.* **адеп**. *Адам къылыкъны билирге керекди.*

5. *къарач.* Шалость, озорство, проступок; каприз / Сиркиулюк, хыпыярлыкъ. *Сабий къылыкъ.*

6. Повадки, привычка, обыкновение, манера, поступок / Адамны халы, юйренип къалып, этип туруучу заты, адамгъа адет болуп къалгъан зат. *Аны [Зауурну] ол зат, бу зат демегенлей, бошуна кюлюп туруучу къылыгъын къойдуралмадыкъ.* «Шуёхлукъ», № 55, 71. *[Махмут Тахирге:] Сен ол ахыр дерсден къачып кетиучю къылыгъынгы къой.* «Минги тау», № 12, 44.

■ **Къылыкъ эт** баловаться, шалить, капризничать / кесинги тап, ариу жюрютме, тынч тутма. *Артдан артха кесим да билмегенлей, Бийсолтан болгъан жерде къылыкъ этгеними къоя башладым.* «Огъурлу танг», 160. *Анасыз ёсген сабий бир къылыкъ да этмей къалай турсун.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 89. *Сизни ичигизде эринчеклеригиз да, къылыкъ этгенлеригиз да, ойнаргъа сюйгенлеригиз да болурла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 13.

КЪЫЛЫКЪЛЫ *сыф. къарач.* **1.** *къ.* **къылыкъсыз** [1] (*2-чи магъ.*). *Къылыкълы сабий. Къылыкълы адам.*

2. Норовистый / Жагъынлы (*сёз ючюн ат*). *Къылыкълы ат.*

КЪЫЛЫКЪЛЫЛЫКЪ *ат. къарач.* **1.** Шаловливость, озорство, недисциплинированность; капризность / Аман къылыкълылыкъ, сиркиулюк, хыпыярлыкъ. *Сабийни къылыкълылыгъы.*

2. Норовистость / Жагъынлылыкъ (*атны, къадырны юсюнден*). *Атны жагъынлылыгъы. Къадырны жагъынлылыгъы.*

КЪЫЛЫКЪСЫЗ [1] *сыф.* **1.** Невоспитанный, нетактичный / Къылыгъы аман болгъан, адепсиз. *Адамны къылыкъсызы атасын-анасын унутур.* (Н а р т с ё з.) *Къыркъ киши бир жанына, къылыкъсыз киши бир жанына.* (Н а р т с ё з.) О *[Жаш анасына:] Санга жашынг къылыкъсызды деп киши да айтмаз, мен иги окъурма.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 67.

2. Недисциплинированный, шаловливый, озорной / Аман къылыкълы, осал низамы болгъан; хыпыяр, сиркиу. *Къылыкъсыз сабий.*

КЪЫЛЫКЪСЫЗ [2] *хал. сёзл.* Очень, чрезмерно / Бек, къаты. *Бюгюн бек къылыкъсыз жауарыкъгъа ушайды.* «Шуёхлукъ», № 52, 16. *Бекболат Нарсанада къылыкъсыз эсирип бара эди.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 28.

КЪЫЛЫКЪСЫЗЛАН *эт. къарач.* Шалить, баловаться, озорничать/ Аман къылыкъ, сиркиулюк, хыпыярлыкъ эт. *Сабий къылыкъсызланып башлады.*

КЪЫЛЫКЪСЫЗЛАНЫУ *и.д. от* **къылыкъсызлан** / Къылыкъсызлан дегенден *этим ат.*

КЪЫЛЫКЪСЫЗЛЫКЪ *ат.* Невоспитанность / Къылыгъы аманлыкъ, осаллыкъ. *[Идрис Хамзатха:] Къылыкъсызлыкъ этме, халкъ бизге къарайды.* «Шуёхлукъ», № 76, 93.

2. Недисциплинированность / хыпыярлыкъ, сиркиулюк. *Жашланы бири уа эки жылны да орунунда къалып, къылыкъсызлыгъы ючюн школдан къысталгъанды.* Хубийланы О., Дерт, 25.

КЪЫЛЫН *эт. страд. от* **къыл** [2] / Къыл [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Къулну ызындан къылыннган намаз тиймейди.* (Нарт сёз.) О *Белгиленнген иш заманында къылынды.* (Фольк.) ❐ *Ахшам намаз къылынды.*

КЪЫЛЫНЫУ *и.д. от* **къылын** / Къылын дегенден *этим ат. Бюгюн, элде адам къалмагъанча, ким байрам намазгъа, ким да шыйыхха къараргъа деп, элни къыйырында гъаит намаз къылыныучу жерге кетгендиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 171.

КЪЫЛЫУ *и.д. от* **къыл** [2] / Къыл [2] дегенден *этим ат. Намаз къылыу бошалды.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 12.

КЪЫЛЫФ *ат къарач.* Проступок, выходка, шалость, проделка / Аман къылыкъ, къылыкъсыз иш (*сабийде*), сиркиулюк, хыпыярлыкъ.

КЪЫЛЫЧ [1] *ат.* Меч, сабля, шашка / Ауузу къамагъа ушагъан, алай къамадан уллу саууут. *Къаты сёз темирни тешер, Жумушакъ сёз къылычны кесер.* (Нарт сёз.) О *Окъ жетмез жерге къылычны чыгъарма.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 118. *Таула, къынладан чыкъгъан къылычла Кибик, жылтырап тура эдиле.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 104. *Атха минип тебиресенг, Жукъ тыймайды аллыбызны. Къылыч бла сермесек – Къаплайбыз къанлыбызны.* «Жилтинле», 61.

КЪЫЛЫЧ [2] *ат.* Коромысло / Суу къылыч (*къ.* **суу**). *Афууажан, къылычха челеклени илиндирип, суугъа тебиреди.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 39. *Асият, къылычны алып, эшикге чыгъар-чыкъмаз, къайын анасыны урушхан ауазы къулагъына ачы тиреди.* «Шуёхлукъ», № 4, 57.

КЪЫЛЫЧ [3] *ат* 1. Засов, задвижка (*дверная*) / Къадау, эшикни, къабакъны ичинден этиучю чюй. *Ала [Юсюп бла Асият] арбаздан юйге киргенлей, юйню иеси эшиклени, къабакъны да къылычларын этди.* Шауаланы М., Мурат, 133. *От жагъаны туушуна къысылып иги кесекни тургъандан сора, Мыстафа эки аякъ буруну бла барып, шош, эшикни къылычын ачып, Салимни юйге бошлагъан эди.* Хочуланы С., Хапарла, 42. *Кюмюш тыш эшикни къылычын ачады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 383.

2. *кёпл. сан. къарач. къ.* **сехле**. *Жаш къабакъны къылычларын мал кирмезча бегитди.*

КЪЫЛЫЧЛЫКЪ [1] *ат.* Материал для изготовления меча (*сабли, шашки*) / Къылыч [1] этерге жарарча темир, къурч. *Темирчи гюрбежисинде, тер басып, Къылычлыкъ къурчну отда къатдыргъанча, Поэт да керти сёзюн алай таба, Ёсдюреди аны, жона, къатдыра.* Отарланы К., Сайлама, I, 148.

КЪЫЛЫЧЛЫКЪ [2] *ат.* Материал для изготовления коромысла / Суу къылыч этерге жарарча агъач.

КЪЫМ *эт. бош тил.* Присвоить (*тайком*); украсть / Кёргюзтмей, кесинге алып къой; урла. *Теричик къууушха тюшгенлей, киштик къымып кетгенди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 36. *Киши байдан ырысхы къымаргъа умут этди.* «Малкъар халкъ жомакъла», I, 81.

КЪЫМДЫР *эт. къ.* **къым**. *Эки жаш къагъыт машокга сугъуп боюну къымдырып баргъанлай рейд къауумну къолуна тюшдюле.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 113.

КЪЫМДЫРТ *эт. понуд. от* **къымдыр** / Къымдыр дегенни *къатланыучу айырмасы.*

КЪЫМДЫРТЫУ *и.д. от* **къымдырт** / Къымдырт дегенден *этим ат.*

КЪЫМДЫРЫУ *и.д. от* **къымдыр** / Къымдыр дегенден *этим ат.*

КЪЫМСЫЗ I *сыф.* Безмолвный, смирный, тихий / Тауушсуз, тауш этмеген, тауушу чыкъмагъан. *Мухтар жайлыкъны ётер, чалынгган къышлыкъланы жырыр, жерге къапланнган къымсыз гебенлени ауаналары бла атлар.* К а ц и й л а н ы Х., Жер-жулдузлары, 34. *Къымсыздыла жолла, терекле, жайлыкъ.* «Коммунизмге жол», 1983, № 92.

КЪЫМСЫЗ II *хал.сёзл.* Безмолвно, тихо, бесшумно / Тауш этмей, тауш чыгъармай. *Нартла, асыры къабышып жунчугъандан, суудан жибип чыкъгъан тауукълача, къымсыз, гуппушланып, олтурадыла.* «Нартла», 182. *Арбачы уа жууап бермейди, соруу эшитилмей къалгъанча, барады къымсыз.* О т а р л а н ы К., Танг жулдузум, 15. *Тийре сабийчикле, чабып келип, арбада къымсыз олтургъан къарантхагъа сейирсинип къарайдыла.* «Огъурлу танг», 177.

◆ **Къымсыз бол** умолкать, замолчать / тауушсуз бол. *Байдыу, ангарыла келип, къымсыз болду.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 23. *Бекболат, таягъын да къолуна алып, къымсыз болуп тохтады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 392. *Жаш баш тёбенине къарап, соруууму ушатмай, къымсыз болду.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 124.

КЪЫМСЫЗЛАН *эт. сёл.тил.* Къымсыз бол (*къ.* **къымсыз**). *Классда дауур эте тургъан сабийле, устаз киргенлей, къымсызландыла.*

КЪЫМСЫЗЛАНЫУ *и.д. от* **къымсызлан** / Къымсызлан дегенден *этим ат.*

КЪЫМСЫЗЛЫКЪ *ат.* Безмолвие / Тауш, дауур жокълукъ, шошлукъ. *Классны къымсызлыкъ бийледи.*

КЪЫМСЫТ *эт. къарач. къ.* **къым**. *Къаламымы ким эсе да къымсытды.*

КЪЫМСЫТЫУ *и.д. от* **къымсыт** / Къымсыт дегенден *этим ат. Биреуню затын къымсытыу.*

КЪЫМ-ТЫМ *ат.* **1.** Желание / Адамны кюсеген, итинген, излеген, сюйген заты. *Жашла кеслерини къым-тымларын билдирдиле.*

2. Любовная тайна, флирт / Жаш бла къызны жашырын ишлери (*сёзлери*). *Къыз бла жашны къым-тымлары бар эди.*

Къым-тым эт 1. Говорить не ясно, мямлить, лепетать, запинаться / шатык, ангылашынырча айтма, жаркъмала. *Алиймырза мутхуз тауушха кирип, къым-тым этгенден сёзюн толу да ангылаталмай*

эди. Хочуланы С., Хапарла, 35. *Назир къым-тым этди, къызарды, терледи, алай ауузундан а бир сёзчюк да чыкъмады.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 55.

2. Хотеть, собираться (*что-л. делать*) / бир зат этерге сюй (*изле, башла*). *Айтыргъа къым-тым этдим, алай айталмадым.*

3. Намекать, упоминать / сагъын, сездир, кенгден билдир. *Экскурсиягъа барыргъа деп къым-тым этдик, алай устазыбыз огъурамады.*

4. Быть неспокойным, переживать / жарсы, тынгысыз бол. *Жыйылгъанла къым-тым эте тебирегендиле.*

КЪЫМ-ТЫМЛА *эт. къ.* Къымтым эт. *Къызчыкъ не эсе да айтыргъа къым-тымлайды. Тойгъа барыуну юсюнден къыз анасына къым-тымлады.*

КЪЫМ-ТЫМЛАУ *и.д. от* **къым-тымла** / Къым-тымла дегенден *этим ат.*

КЪЫМЫЖА *сыф.* **1.** Голый, нагой / Юсюнде кийими болмагъан, жалан. *Хар ким да анасындан къымыжа тууады.* (Нарт сёз.) О *Мырзабек, эки къолуна да жаныу этип, Жабалакъны къымыжа аркъасына чыбыкъ бла урду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 262.

2. Лишенный растительного покрова / Битими, чапырагъы болмагъан. *[Зурнукла] къымыжа сабанлагъа салам бере, къарай, кючлю къанатларын Салкъын желле тарай.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 34. *Чапыракъсыз къымыжа терекле да, кюн жарыгъына, кюн жылыууна къууанып, ёрге къарайдыла, кёкге итинедиле.* «Шуёхлукъ», 28, 107.

■ **Къымыжа бол 1)** обнажаться, оголяться / юсюнгде кийим къойма, тешин. *Жашла гебенеклени тешип, экиси да къымыжа болдула.* Созайланы Б., Малкъар литература, 271. *[Аскерчиле], къымыжа болуп, суугъа кирип, чыгъарыкълары келмейди.* Хубийланы О., Аманат, I, 165; **2)** лишаться растительности / битимсиз, чапыракъсыз бол. *Къымыжа болгъан чынар терекле да сойланышыпдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 37. *Жохар чегетле къымыжа болуп, мудах тюрсюннге кирдиле.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 304. **Къымыжа эт 1)** обнажать, оголять / юсюнде кийим къойма, тешдир. *Доктор, адамны къымыжа этип, ичини ишлеуюне къарайды.* «Шуёхлукъ», № 61, 107. *Тюлкю, Зондарны къымыжа этип, кёпюр тюбюнде букъдуруп, кеси уа ханнга къуулду.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 288; **2)** лишать растительности / битимсиз, чапыракъсыз эт. *Кюз артында суукъ къаты желле тереклени къымыжа этедиле.*

КЪЫМЫЖАБАШ *сыф. сёл. тил.* Лысый / Башында, чачы болмагъан. *Къымыжабаш киши адамгъа сёз бермей жаншайды.*

КЪЫМЫЖАБЫДЫР *сыф. сёл. тил.* **1.** Голопузый / Быдыры ачылгъан. *Орамда жаланаякъ, къымыжабыдыр сабийчикле айланадыла.*

2. *кёч.* Бедный / Жарлы, къолайсыз. *Биз къымыжабыдырла тюлбюз, мында алайбыз ансы, юйде уа небиз да бар эди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 61.

КЪЫМЫЖАЛА *эт. сёл. тил.* оголять, раздевать (*къ.* **къымыжа**). *Билеклерибизни къымыжаладыкъ.*

КЪЫМЫЖАЛАН *эт. сёл.тил.* Къымыжа бол 2 (*къ.* **къымыжа**). *Кюл тёбелени тёгереклеринде къымыжаланнган жер тютюнлейди.* «Шуёхлукъ», № 80, 24.

КЪЫМЫЖАЛАНДЫР *эт.* Къымыжа эт 1 (*къ.* **къымыжа**). *Женгни кётюрюп, къолну саулай къымыжаландырайыкъ.* «Естествознание», 101.

КЪЫМЫЖАЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къымыжаландыр** / Къымыжаландыр дегенден *этим ат. Сабийни къымыжаландырыу. Терекни къымыжаландырыу.*

КЪЫМЫЖАЛАНЫУ *и.д. от* **къымыжалан** / Къымыжалан дегенден *этим ат. Жерни къымыжаланыуу. Тереклени къымыжаланыулары. Жуунургъа къымыжаланыу.*

КЪЫМЫЖАЛАУ *и.д. от* **къымыжала** / Къымыжала дегенден *этим ат. Билеклени къымыжалау.*

КЪЫМЫЖАЛЫКЪ *ат.* Оголенность, голость / Юсюнде кийими, чапыракълары, битими д.а.к. заты болмагъанлыкъ. *Агъачны къымыжалыгъы. Тауну къымыжалыгъы.*

КЪЫМЫЗ *ат.* Кумыс / Асламында атны сютюнден этилиучю ичги. *Алгъа манга палау ашны биширди, Къонагъына сыйлы къымыз ичирди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 62. *Къымыз бла бешбармакъны орунна Къонакълагъа гыпы, шишлик беребиз.* М а к ы т л а н ы С., Шаудан, 41. *Ауругъанла суу боюнунда олтуруп, Къымыз тарта, ыстаканны толтуруп...* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 121.

КЪЫМЫЛ *эт. страд. от* **къым** [1] / Къым [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашны артмагъы къарап-къарагъынчы къымылды.*

КЪЫМЫЛДА *эт.* **1.** Двигаться, вертеться; шевелиться, шелохнуться / Бир жерде тохтап турмай, арыбери тепчи, теп, атла, бар. *Барама мен, шош, Бёркюмю алып, Халкъ шош къымылдайды, Сынжырланып.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 14. *[Адамла] Бары бирден къымылдап, бирери бирер сёз айтып, залны ичин дауурдан алдырып башладыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 229. *Таракъ тишлеча тизилген тауланы башлары бла, къыппа-къыппа чулгъанып, бир бири юсюне къаланып, дарман мамукъча, чыммакъ булутла къымылдамай уюдула.* «Алчыла», 81.

2. Шататься, качаться, колебаться / Ары-бери бюгюл, къаты бегимей, орналмай, тохтамай, жан жанына чайкъал, ау. *Айтылгъан иш бишер, къымылдагъан тиш тюшер.* (Н а р т с ё з.) О *Терекле къымылдайдыла, жел сызгъырады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 58.

3. *кёч.* Шевелиться, торопиться/ Терк бол, ашыкъ. *[Ысмайыл] Жашла, энди атымы келтиригиз. Къымылдагъыз, теркирек жетдиригиз.* «Малкъар халкъ жырла», 94. *Ой акъжаулукъ, къымылда, Белинги бюк, тюзетме.* «Жарыкъ жолда», 28.

КЪЫМЫЛДАТ *эт.* Двигать, шевелить *чем*, колыхать / Ары-бери тепдир, чайкъа. *Тюлкю, жауурунну къымылдатып, юсюнде жашап тургъан элни бир жанына бурады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 212. *Жарлы киши, не айтыргъа билмей, башын къымылдатып, ыразылыгъын билдирди.* «Къарачай халкъ таурухла», 196.

КЪЫМЫЛДАТДЫР *эт. понуд. от* **къымылдат** / Къымылдат дегенни *къатланыучу айырмасы.*

КЪЫМЫЛДАТДЫРЫУ *и.д. от* **къымылдатдыр** / Къымылдатдыр дегенден *этим ат.*

КЪЫМЫЛДАТЫЛ *эт. страд.*

от **къымылдат** / Къымылдат дегенни *зорлаучу айырмасы.*

КЪЫМЫЛДАТЫЛЫУ *и.д. от* **къымылдатыл** / Къымылдатыл дегенден *этим ат.*

КЪЫМЫЛДАТЫУ *и.д. от* **къымылдат** / Къымылдат дегенден *этим ат. Аны [Ивановну], кюйюзде жюрюгенча, тауушсуз атламлары, къолларын къымылдатыуу – ала бары да уста тасхачыны шартларыдыла.* «Шуёхлукъ», № 28, 32.

КЪЫМЫЛДАУ *и.д. от* **къымылда** / Къымылда дегенден *этим ат. Аны [Аныуарны] хар къымылдауу Мыртазны кёз гинжилеринде сыратланады.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 37. *Тахир нёгерини чакъдан бир чыкъгъан ауазында, къымылдаунда да адамны жюрегин жарсытхан мудахлыкъны сезди.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 9.

КЪЫМЫЛДАУУКЪ *сыф. сёл. тил.* Шаткий, неустойчивый / Къымылдап туруучу. *Люуюлдеуюк, хылеу, Къымылдауукъ стол.*

КЪЫМЫЛДАШ *эт. взаимн.-совм. от* **къымылда** / Къымылда дегенни *араш айырмасы. Адамла жолда акъырын къымылдашадыла.*

КЪЫМЫЛДАШЫУ *и.д. от* **къымылдаш** / Къымылдаш дегенден *этим ат. Аязда тереклени къымылдашыулары.*

КЪЫМЫЛДЫ *ат эск.* Ремни, веревки домашнего ткацкого станка/ Кисиу таракъны баулары.

КЪЫН *ат* 1. Ножны / Бычакъ, къама, къылыч д.а.к. зат ичине салыныучу къап. *Бычагъынгы къыны жокъ, Къатынынгы сыры жокъ.* (Ф о л ь к.) ❐ *Къылыч къында тохтамаз.* (Н а р т с ёз.) О *Ызынгдан къарап турама, наным, Сени чырайынга, сынынга, Бычакъчыкъ болуп, илиннгей эдим, Къама тюбюнде къынынга.* «Малкъар халкъ жырла», 110.

2. Стручок / Къудоруну, горохну д.а.к. бир-бир битимлени урлукъларыичинде тизилип битиучю, эки бёлюнюп ачылыучу, узун иничге къаплары. *Къудоруну къыны. Горохну къыны.*

3. Кукурузный початок (*в самый ранний период*) / Нартюх качан къабугъу бла биргелей (*жангы тюйюлюп башлагъан кезиуюнде*). *Нартюхлени къынларындан жибеклери кёрюне башлагъандыла.*

◆ **Къын айыр** делать початки / белгили бол (*нартюхню качан ёсерик жерини юсюнден*). *Къын айырып, баш къусарла Нартюхле къары-къары, Сютден толуп, саргъалырла, Чокъуракъ къатып бары.* «Жилтинле», 192.

◆ **Къынына жый** приструнивать/ биреуню мардадан озаргъа къойма, кесин тап жюрютюрча эт. *Атасы жашын къынына жыйды.*

КЪЫНА *ат.* Хна. 1. Растение, дающее жёлто-красную краску / Саргъылдым-къызыл бояу этерге хайырланылыучу ханс. *Сабийле къынаны къазып, тырнакъларын боядыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушш, 288.

2. Жёлто-красная краска, употребляемая для окраски волос, ногтей, и т.п. Чачны, тырнакъланы д.а.к. затны бояргъа хайырланылыучу саргъылдым-къызыл бояу. *Саяу кибик, иничге бармакъларынг, Къына салгъан къызыл тырнакъларынг, Акъ боюнунгда жаухар мынчакъларынг, Мени сюйгеним, марал кёзлюсе.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 122. *Тауладан мийик мени жюрегим Тауукъ танкыдан аз болду. Къынадан къызыл бетими нюрю Сары сапырандан саз болду.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 152.

КЪЫНАСАКЪАЛ *сыф. фольк.* Краснобородый / Сакъалы къызыл болгъан. *Къынасакъал къарт.*

■ **КЪЫНКЪ: Къынкъ (деме) этме** [и] (пикнуть не смей; ни звука!) / Тауш этме, ауузунгдан сёз чыгъарма. *[Къонакъ:] Къынкъ демегиз, теркирек къымылдагъыз,– деп, суху сёлешди.* Шауаланы М., Мурат, 173. *[Эмеген:] Не айтса да, къынкъ этмей тургъуз, – деп, къоркъутду.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 198. *Къынкъ этсенг, экибизни да табарыкъдыла.*

КЪЫНЧА *сыф. эск.* Прокисший, непригодный для питья (*айран, буза*) / Эски болгъан (*айран, боза*). *Къынча айран. Къынча боза.*

КЪЫНГЫР I *сыф.* 1. Кривой, изогнутый, извилистый / Тюз болмагъан, бюгюлген. *Агъачны къынгыры мекямгъа жарамаз.* (Нарт сё з.) О *Къынгыр, ташлы жолларынгда баргъанма, Жомакъчы къартха тынгылай, жыр эте.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 194. *Къынгыр столбагъа тагъылгъан чыракъла, аяздан къалтырай, ындыр таланы мутхуз жарытадыла.* Лайпанланы С., Гургумлу, 147.

2. Косой, отлогий / Бир жанлы, бир жанына аума болгъан. *Ийнек сауа билмегеннге арбаз къынгыр кёрюнюр.* (Нарт сё з.) О *Юйюне къараса, юйю бир къынгыр аман юйчюк.* «Къарачай халкъ таурухла», 149.

КЪЫНГЫР II *хал. сёзл.* Криво, косо / Тюз болмай, бюгюлюп. *Жангыз терек къынгыр ёсер.* (Нарт сё з.) О *Къолунда темир къалакъ Хунагъа цемент жагъады, Кирпич къынгыр тюшсе уа, Сабы бла шош къагъады.* Къулийланы Х.-М., Жылла озадыла, 21. *Шахийдатны бозасы Кючлю болгъанды бир кесек. Юйню къынгыр къаларгъа Къоркъууду, андан ичсек.* Маммеланы И., Санга саугъам, 29.

■ **Къынгыр бол** скривиться, загнуться / бюгюл, бир жанлы бол. *Жылан тышында къынгыр болуп жюрюсе да, тешигине тюз киреди.* (Нарт сё з.) О *«Элни къыйсыгъын тюзетгинчи, кесим къынгыр болдум»,– дегенди биреулен.* Лайпанланы С., Гургумлу, 123. *Заман бюгюп, къынгыр болады аркъа.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 88. **Къынгыр къара** посмотреть косо, неодобрительно / жаратмай, сюймей ачыуланып къара. *Мурат анасына къынгыр къарап, эки кёзюн да чырдыгъа ийип, сёзюн башларгъа таукел болду.* Шауаланы М., Мурат, 38. *Къынгыр къарама, сен мени сюерсе, Жаяулай къабырыма келирсе.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. **Къынгыр эт** скривить, загнуть / Бюк, бир жанына аума эт. *Ажирле, Къаракъубаны кёргенде, кишнеп, аякъларыны юсюне шиш туруп, боюнларын да къынгыр этип, чабадыла.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 180. *Къарт аккамы заман къынгыр этсе да, Ол олтурмайды от жагъада тюнгюлюп. Юй аллында къапхакъчыкъда жашлыгъын Акка излейди, суу агъашча, бюгюлюп.* Батчаланы М., Сагъышла, 14.

◆ **Къынгыр къач!** сколько лет сколько зим!/ эрттеден бери кёрмеген, тюбемеген адамны кёргенде айтылады. **Къынгыр къач тарт 1)** делать на *чем-л.* отметку в честь *какого-л.* радостного события / къууанчлы зат эсде турур ючюн, бир затха белги сал, эт. *Бир къынгыр къач тартыгъыз, Ханий юй тюп жуугъанды! Неда кюн тюзелликди, Не элде жаш туугъанды.* Маммеланы И., Чалгъы, 45. *[Къасым Алийге:] Керти айта эсенг, къынгыр къач тартаргъа керекди. Аперим санга!* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 33; **2)** *эск. дин.* при падении место, во-

круг упавшего очерчивают железным предметом, чтобы избежать воздействия злых духов / жин зараны жетмез ючюн, адамны жыгъылгъан жерини тёгерегин темир бла ызла.

КЪЫНГЫРАЯКЪ *сыф.* Кривоногий / Аякълары къынгыр болгъан. *Къынгыраякъ айыу.*

КЪЫНГЫРБЕЛ *сыф.* Согбенный, сгорбленный / Бели къынгыр болгъан. *[Атасы жашына:] Мен бодуркъу эсем, сен хыршы ташса, къынгырбел.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 100. *«Да, афенди, сабан ызчыкъларыбыз кюйюп къалгъынчы, жаугъа эди жангур»,– деп, бир къынгырбел къарт сёз къошду.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 50.

КЪЫНГЫРБОЮН *сыф.* Кривошеий / Боюну къынгыр болгъан. *Узунаякъ, узунжух, Къынгырбоюн, инжикёз, Дейди тюлкю зурнукга, Болсун бизде ачыкъ сёз.* Къуулийланы Х.-М., Жылла озадыла, 103.

КЪЫНГЫРБУРУН *сыф.* Кривоносый / Буруну къынгыр болгъан, къынгыр бурунлу. *Къошдан кенг жауурунлу, къынгырбурун жаш чыкъды.*

КЪЫНГЫРБУТ *сыф.* Кривоногий / Бутлары къынгыр болгъан. *Къынгырбут жашчыкъ атны башындан тартып келеди.*

КЪЫНГЫРЛАН *эт. сёл. тил.* Къынгыр бол (*къ.* **къынгыр II**). *Челекле зынгар-зунгур этип тюшдюле, къылыч да, къынгырланып, жол юсюнде сойландыла.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 39. *Окъуучула, гуппурланып, къынгырланып, олтурадыла.* «Естествознание», 90.

КЪЫНГЫРЛАНДЫР *эт. понуд. от* **къынгырлан** / Къынгырлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Къаты жел тереклени бутакъларын къынгырландырады.*

КЪЫНГЫРЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **къынгырландыр** / Къынгырландыр дегенден *этим ат. Жолну къынгырландырыу.*

КЪЫНГЫРЛАНЫУ *и.д. от* **къынгырлан** / Къынгырлан дегенден *этим ат. Бели къынгырланыу. Жолну къынгырланыуу.*

КЪЫНГЫРЛЫКЪ *ат.* Кривизна, искривленность / Къынгыр хал, болум, къынгыр болгъанлыкъ. *Арбазны къынгырлыгъы. Эшикни къынгырлыгъы.*

КЪЫНГЫР-МЫНГЫР *сыф. сёл. тил.* Искривленный / Къынгыр этилген (*тартылгъан, ызланнган, баргъан*). *Къынгыр-мынгыр болса да, жол иги, Сент-мент болса да, къыз иги.* (Нарт сёз.) О *Насыпны жолу ол къынгыр-мынгыр улоу жолчукъму, огъесе ауушдан аугъан жолму болур?* Байрамукъланы Х., Чолпан, 51.

КЪЫНГЫРМЮЙЮЗ *сыф.* Криворогий / Мюйюзлери къынгыр болгъан, къынгыр мюйюзлю. *Къынгырмюйюз къочхар.*

КЪЫП-КЪЫЗЫЛ *сыф.* Очень красный, красный-прекрасный / Къызыл дегенни *айырма даража формасы. [Сосурукъ эмегеннге кесини юсюнден:] Алтмыш сабан темирни отха салып, къып-къызыл да болуп, юсюнден топуракъны къагъа къобады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 187.

КЪЫППА *ат.* Клубок (*ниток*)/ Топ сыфатлы тёгерек чулгъаннган халы. *Хапар, къыппача, аз-аз седирей башлады.* Хубийла-

н ы О., Адамла, 89. *Ёрлеш башына жетгенлей, тырхыкъдан тёнгереп башлагъан мазаллы къара къыппача, жол тик энишге айланды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 89.

КЪЫППА-КЪЫМЫЖА *сыф.* Совершенно голый / Юсюнде бир тюрлю кийими болмагъан. *Аслан, къыппа-къымыжа болуп, гебенекни кюннге жаяды.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 99.

КЪЫППАЛА *эт.* Сматывать в клубок (*нитки*) / Къыппагъа чёрге (*халыны*). *Амма ийирилген халыны къыппалады.*

КЪЫППАЛАН *эт. страд. от* **къыппала** / Къыппала дегенни *зорлаучу айырмасы. Халы къыппаланнганды.*

КЪЫППАЛАНЫУ *и.д. от* **къыппалан** / Къыппалан дегенден *этим ат.*

КЪЫППАЛАТ *эт. понуд. от* **къыппала** / Къыппала дегенни *къатланыучу айырмасы. Ийирилген халыны къыппалат.*

КЪЫППАЛАТЫУ *и.д. от* **къыппалат** / Къыппалат дегенден *этим ат.*

КЪЫППАЛАУ *и.д. от* **къыппала** / Къыппала дегенден *этим ат.*

КЪЫПТЫ *ат.* Ножницы / Жютю ауузлу эки темир орталарындан бирге винтчик бла бегитилип, бирер къыйырлары уа, бармакъланы сугъарча, тогъай болуучу, кесиучю адыр. *[Жашланы анасы:] Бир кийизни жайып, къолуна да бир къумач бла къыптыны алып, къумачны биче башлагъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 193. *Къолумдагъы къыптым, Дарий болмаса бичмейди. Гара суула болмаса, наным тютюн, аракъы ичмейди.* Х у б и й л а н ы М., «Къарачай-малкъар совет халкъ жырла», 159.

◆ **Къыптысындан бал тамгъан** искусный (*о портном, швее*)/ уста кийим тигиучю. **Къыпты тюбюнде къой кибик** покорный, смирный / тынч, жууаш, неге да бой салыучу. *Жаш къыпты тюбюнде къой кибик жууашханды.*

КЪЫПТЫЧЫ *ат* 1. Стригальщик / Къойланы, эчкилени къыркъыучу уста ишчи. *Никколаны жаунлу туманлары Сюрюулени башларында ойнайдыла. Къыптычыла сойгъан союм этлери Къазанлада боркъ-боркъ этип къайнайдыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары,70. *Къыптычыла, малчыла да ашыгъыу, ашыкъдырыу болмай, талайгъа созуллукъ ишге жарашханча, тынгылы урунадыла.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 73.

2. *сёл. тил. къ.* **къыз** [2]. *Биринчиси къыптычы, экинчиси таякъчы.* (Ф о л ь к.)

КЪЫР [1] *ат* 1. Лог, овраг / Къабыргъалары тик болмагъан узун, терен, батыу жер. *Бахчасын къазып, арып, Келе болур жаш ана. Аллында къырла къары Кюнде жылтырай, жана.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 116. *Таркъайдыла къар суучукъла Къош къатында терен къырда. Уя излей, къой чыпчыкъла, Гузабадыла дауурда.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 16.

2. *къарач.* Степь; равнина; поле/ Тюз , аулакъ, къыр. *Ала тауну кетип, къырны келдиле.*

■ **Къыр хораз** *ат эск.* фазан (*самец*) / таукъ къаумдан тюгю жохарыракъ жарыкъ темир бетли болгъан уллу къанатлы. *Къыр хоразлагъа уугъа барыргъа.* ❐ *[Гяпчи], къыр хоразча, къычырады тойлада, Келинлеге кирип тилейди са-*

угъала. Шахмырзаланы С., Ол ёмюрледе, 48. *Гяпчилери хапар бергенди акъсутда, Къыр хоразча, къанат къагъып, къычыра, Ойнап, кюлюп, ёрге-энишге чапханды.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 41, 62.

КЪЫР [2] *эт.* **1.** Истреблять, убивать, уничтожать *кого-что* / Ёлтюр. *Хауа кюкюреп, жер да титиреп, Сермешиу эрча баргъан эди. Эки жаны да бир бирни къырып, Бек азы саулай къалгъан эди.* «Малкъар халкъ жырла», 228. *Ол ит фашистле къырып кетдиле Сюйген тенглерими кёбюсюн, Нальчикде табып, алып келедиле Ахмат харипни ёлюгюн.* «Малкъар халкъ жырла», 238. // Морить, травить (*напр. грызунов, насекомых*) / Гылыу чычханланы, чибинлени, къамыжакъланы д.а.к. затланы уу берип, себип ёлтюр, жокъ эт. *Тюкенледе колорад къамыжакъланы къыргъан уу сатылады. Гылыу чычханланы мышьяк терк-къырады.*

2. Резать много, массово (*скот, птицу и т.п.*) / Бир тюрлю мурат бла малланы, юй къанатлыланы бир талайын, неда асламысын кес, сой. *Болсада, ала [жашла] элге жетгинчи, бир талай юйюр тауукъларын къыргъан эдиле.* Этезланы О., Тарда, 29. *[Бий] сени кёргюзтюрге ахшыланы жыйгъанды. Къурманлыкъгъа бир талай мал къыргъанды.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

3. Загрызать, резать (*о волке, лисе и т.п.*) / Тишлеринг бла боюнун кесип, жыртып, талап, ёлтюр (*бёрюню, тюлкюню д.а.к. жаныуарны юсюнден*). *«[Сожукъ:] Къойла, сизни бёрю къырсын»,– деп, аланы къоюп, Терк сууну боюну бла энишге айланнганды.* «Нартла», 128. *[Хажи-Осман:] Ол къойну жанлы къырса, мен аланы Хопайны жалындан тырыкъма.* Эбизеланы Х., Къанаматны журтунда, 16.

4. Приводить к истощению, издыханию (*в связи с нехваткой кормов*) / Аш жетмегени себепли малны арыкъ, кётюрем эт, ёлтюр. *Кюз артында эки жылгъа боллукъ бичен хазырланнганды деп, халкъгъа хапар болур эди. Жаз башында уа, малланы ачдан къырабыз деп, къоншу колхозлагъа чабар эдиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 183.

5. *кёч.* Косить (*о холере, чуме и т.п.*) / Ёлтюр (*ауруну юсюнден*). *Стол юсюнде алмала, Алмала тюйюлдюле – баллиледиле. «Алийинг къайдады?» деп, къоймайдыла Чечек къырлыкъ сабийле.* (Фольк.) *Ол эл Жамагъатны эмина къыргъандан сора, бюгюннгю Теберди да къуралгъынчы болгъанды.* Ортабайланы Т., Октябрьни саугъасы, 33.

6. *кёч.* Надоедать / Безит, эрикдир, жалкъыт / *[Солтан:] Къырдынг да кетдинг, оллахий, къызы.* Гадийланы И., Санга айтама, 185.

7. Сочетаясь с именем существительным в исходном падеже, обозначает усиление действия / Башлаучу болушдагъы ат бла келсе, ишни кючлениуюн кёргюзтеди. *Гебенден жыгъылгъанны уа Чам, бедишден къырадыла.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 185. *Ичги ийисден къырып, Айланады жюрек жара, Ауузунда папиросну да Букъусу кёкге бара.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 135.

8. Валить, рубить *что* / Агъачны, чырпыны кес, аудур. *Жарашды эки узун къазыкъ да кесди, зыгыт чыбыкъла да къырды.* «Шуёхлукъ», № 27, 40. *Эл орнала баргъаны сайын, агъач кёпден кёп керек болгъаны себепли, былайны агъачын къырып аз этгендиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 6.

КЪЫР [3] *эт.* **1.** Скоблить *что* / Къаты зат бла ышып, бир затны юсюнден, ичинден кирин, керек бол-

магъан затын кетер. *Келин тегенени тылы къатханларын къырып, жууп, жерине салды.* «Шуёхлукъ», № 29, 87. *Анасы, олтуруп, урчукъ ийиреди, (къыз) кеси уа чоюнну тюбюнде къасмагъын къырады.* «Коммунизмге жол», № 67, 1959. *Жаш атын къыргъыч бла къырып, аны ызындан салам бушлукъ бла сылайды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 156.

2. Чистить, очищать (*напр. картофель, морковь*) / Картоф, быхы д.а.к. затланы тыш къабукъларын бычакъ бла тырнап кетер, арыт. *Кёк бутакъчыкъны алгъанда да, Картош къыра тургъанда да, Чачынгы тарагъанда да сюеме мен къолларынгы.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 337.

3. Брить, сбрить (*напр. усы, бороду*) / Жюлю. *Базарбий, бир жагъын къырып, экинчисин сапын кёмюк эте тургъанлай, Сапиятны эследи.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 244.

4. Сгребать (*сено, солому и т.п.*)/ Басха, сенек, кюрек д.а.к. зат бла тартып, бир жерге жый. *Колхозчула биченни, къырып, арбалагъа жюклерге ашыгъа эдиле.* Е. Ф о р т у н а т о в а, Окъуу китап, 9. *Ким отунун этеди, ким къармаулада къыргъан биченчигин кече бла ташыйды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 22.

5. Зачеркивать *что* / Жазылгъанны кетерир ючюн, аны юсюн къарандаш неда къалам бла ызла. *Жамийлят, жазгъанын къырып кетермей, тюбюн бир-эки кере да чертди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 136. *Хасан терс жазгъанларын къарандаш бла ары-бери айландырып къырады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 57. // Стереть *чем* (*рисунок, написанное и т.п.*) / Жазылгъанны, халатны д.а.к. затны резин бла ышып кетер, кёрюнмезча эт. *[Хожа:] Мен бу бычакъ бла китапланы халатларын къырама,– дегенди.* Ё р т е н л а н ы А., Насрахожаны хапарлары, 21. *Китапда къарандаш бла этген белгилерими къырдым.* «Ленинни байрагъы», 1981, 124.

КЪЫРАЛ *ат.* Государство, страна, держава / Жамауатха башчылыкъ этген, аны экономика эм социал къурулушун къоруулаучу баш политика организация. *Демократия къырал. Къыралны законлары. Къыралны бюджети.* ❐ *Билим алабыз, талмай, къыралыбызгъа жарарча.* М о к ъ а л а н ы М., Жырла бла жылла, 24. *Ол къыралны сейирлерин кесини сейирлеринден эсе сыйлы кёреди.* «Коммунизмге жол», 1972, № 22.

■ **Къырал экзаменле** государственные экзамены / бийик эм энчи орта билим берген окъуу юйлени бошай тургъанда берилиучю экзаменле. *Къырал экзаменлени жетишимли берип, дипломну алдым.* Т о к у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 76.

КЪЫРАЛЛЫКЪ *ат.* Государственность / Къырал къурулуш. *Феодал къыралльыкъ. Капиталист къыралльыкъ.* ❐ *Халкъны миллет къыралльыгъын къурауда бир тюрлю теорияны хайырланыргъа тюшеди.* «Коммунизмге жол», 1987, № 97. *Китапда къыралльыкъны юсюнден кёп жангы зат айтылады.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 93.

КЪЫРАН *ат.* Несчастье, беда, бедствие / Къыйынлыкъ, палах. *Аны башы къалды къыраннга.* (Ф о л ь к.)

◆ **Къыран сал** Уничтожить, устроить побоище/ ёлтюр, къыр. *Душманланы къоркъутады жигитни аты, Абдуллах фашистлеге къыран салады.* Б о т а ш л а н ы И., Таула чакъырадыла, 159.

КЪЫРАУ I *ат* **1.** Заморозки / Кюзде, жазда да келиучю, тюшюу-

чю эрттенги гитче суукъ. *Эртте тюшген къырау. Абустолну ал айыны ахыры, Кюз айлары тауусулуп кетедиле. Къыраулары жарты-къурту бузлата, Къыш айлагъа, салам бере, жетедиле.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 70. *Къач кёзюуде, жаз кечеледе кёбюсюне къырау тюшеди.* «Сборник упражнений», 19.

2. Иней / Сууй баргъан затланы юсюнде жаратылыучу тылпыудан къуралыучу къарчыкълагъа ушагъан буз кристалла. *Акъ къыраугъа ауушханды кюмюш чыкъ.* «Жюрек жырлайды», 277. *Эрттенликде къарасанг, жашил алысынны чегет табасын къырау басханын кёресе.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 338. *Эрттенбла уянсанг, эшик аллында, бахчалада, терекледе – къырау.* Батчаланы М., Элчилерим, 40.

◆ **Къырау къакъды 1)** покрываться инеем, заиндеветь; подморозить / юсюн къырау жапды; къоркъундурду. *Къырау къакъгъанды хыярланы, Терек бахча саргъалгъанды.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 180. *Бутакъла тешинедиле, Жашил кийими да акъды, Къышны жыйысы уруп, биринчи къырау къакъды.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 64. *Кюн чыкъгъан жанындан а кёк жарып башлагъанды, Къырау къакъгъанды суукъ жерге.* Отарланы К., Жолла, 69; **2)** *кёч.* седеть, поседеть/ чачы, сакъалы агъарды, чал болду. *Кёпню кёрген англы къартла ингиринде, ныгъышда, лахорну бардыра, къырау къакъгъан сакъалларын сагъышлы сылай, кёкге акъыллы къарасала да, эрттени ариу болду.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 75. **Къырау тартды** *къ.* **къырау къакъды** (*1-чи магъ.*). *Мыйыкълы эр кишилени мыйыкълары къырау тартыпды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 227. **Къырау урду 1)** *къ.* **къырау къакъды** (*1-чи магъ.*). *Къырау ургъан каскача.* (Нарт сёз.) О *Къырау уруп, къышлыкъладан кырдык кетди.* «Антология карачаевской поэзии», 148; **2)** *кёч. къ.* **къырау къакъды** (*2-магъ.*). *Асланны бир заты тюрленмегенди дериксе, къалын чачына къырау ургъаны болмаса.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 405.

КЪЫРАУ *сыф.* Подслеповатый/ Кёзлери аман кёрген. *Атабий къолу бла сюрте къырау кёзлерин, Келип айтды темирчиге сёзлерин.* «Малкъар халкъ жырла», 19. *Саусузну жыламукълары, къудорулача, бир бири ызындан жууургъаннга тама, къырау адамча, къолларын алгъа, Азаматха, узатды.* Толгъурланы З., Эрирей, 7.

КЪЫРАУКЁЗ *сыф. къ.* **къырау**. *Азыкъ болду жарлы бала Бир къыраукёз укугъа.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 100.

КЪЫРГЪАЙ *сыф. къарач. къ.* къыргъый санлы (*къ.* **къыргъый**). *Бедеу сыртлы, бёгек жюрекли тору атым, къыргъай санлы, жохар жаллы хора атым.* «Жюрек жырлайды», 99. *Къыз тер урдуруп алты къыргъай айгъыргъа, Бир мал къошда тохтатды жашны.* Кипкеланы Х., Кёк къанатлы, 48.

КЪЫРГЪАУ *ат эск. къ.* **ауаз.** *Эфендиден бир къыргъау эшитгенден сора, Ибрахим иш да, базынып, ачыгъыракъ сёлеше башладыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 55.

КЪЫРГЪЫЗ *сыф.* Киргизский / Къыргъызлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Къыргъыз тил. Къыргъыз литература.*

КЪЫРГЪЫЗЛЫ *ат.* Киргиз / Къыргъызстан Республиканы асламлы миллетини адамы. *Къыр-*

гъызлыланы халаллыкъларын унутсам, харам болур мени ашагъан гыржыным. К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 54. *Къыргъызлыла бизни бек ариу кёредиле.* Ш а у а л а н ы М., Ач эшикни, менме, 69.

КЪЫРГЪЫЙ *ат.* Коршун / Къысха къынгыр, ыргъакъгъа ушашлы бурунлу узун жютю тырнакълы жыртхыч къанатлы. *Къыргъый агъач тауукъну сермеди.*

■ **Къыргъый санлы** стройный, статный, изящный / чырайлы, ариу санлы (*агъачлы*). *Ой сыртдан ауун барадыла дейди, Контор жылкъыны аллары. Акъ кюмюшге къарасауут салгъанлай, Айжаякъны къыргъый санлары.* «Малкъар халкъ жырла», 17. *Зауурну къыргъый санлары, Арталлыда тюрленнгенди бет къаны. Къара чачы чал болады кёз кёре.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

КЪЫРГЪЫЧ *ат.* Скребница, скребок / Атланы, ийнеклени д.а.к. хайыуанланы юслерин тазалауда хайырланылыучу темир щётка. *[Кёсе жалчыгъа:] Хар заманда оруну таза болур, юсюн къыргъыч бла къырырса, кюннге юч кере аш берирсе, эки кере да суу ичирирсе.* (Ф о л ь к.) ❐ *Жаш атны Алгъын къыргъыч бла къырып, аны ызындан салам буштукъ бла сылайды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 156.

КЪЫРДЫР [1] *эт. понуд. от* **къыр** [2] / Къыр [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Аман къойчу къойларын бёрюге къырдырыр.* (Н а р т с ё з.) О *[Сапар Чомургъа:] Энди жауну элтип Мединадан, Меккадан сыйлы тауларыбызгъамы иериксе? Кесибизни жашланымы къырдырлыкъса?* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 54.

КЪЫРДЫР [2] *эт. понуд. от* **къыр** [3] / Къыр [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Чоюнну тюбюн къырдыр. Жангы картофну къабугъун къырдыр. Сакъал къырдыр.* ❐ *[Хызыр:] Сакъалымы къырдырсам, агъаргъаны билинник тюлдю.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 146.

КЪЫРДЫРЫЛ [1] *эт. страд. от* **къырдыр** [1] / Къырдыр [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Заранлы къуртхъумурсхала уу себилип къырдырылдыла.*

КЪЫРДЫРЫЛ [2] *эт. страд. от* **къырдыр** [2] / Къырдыр [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Темирни тоту къырдырылды.*

КЪЫРДЫРЫУ [1] *и.д. от* **къырдыр** [1] / Къырдыр [1] дегенден *этим ат. Чычханланы къырдырыу. Чырпыны къырдырыу.*

КЪЫРДЫРЫУ [2] *и.д. от* **къырдыр** [2] / Къырдыр [2] дегенден *этим ат. Жазылгъанны резин бла къырдырыу. Чоюнну тюбюн къырдырыу.*

КЪЫРДЫШ *ат къарач. къ.* **къыртыш.** *Къозучукъла кёгерип келген къырдышчыкъгъа тишчиклерин илиндирип кюрешедиле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 143. *Эрттенгги хауада суу боюнунда къырдышда тенгинг бла олтурсанг, жюрегинг басылады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 37.

КЪЫРКЪ [1] *санчы сан.* Сорок / 40 затны санын кёргюзтген санау; 40 деген тарыхны аты. *Мазан болат къылычын сермеген заманда уа къыркъ метр созула эди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 188. *Къыркъ тюз кишини этерча армау, Бир къыйыкъ киши Болады чырмау.* «Жилтинле», 154.

КЪЫРКЪ [2] *эт.* **1.** Стричь *когочто* / Къыпты неда машинка бла тюгюн, чачын д.а.к. затын кес. *Кюз*

артында, къой къыркъып бошагъандан сора, Къасбот Зайнафны элтирге хар затын къурагъан эди. Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 65. *Солдатланы барын да жууундуруп, башларын къыркъып, сакъалларын жюлюп, тырнакъларын кесип, палатагъа салдыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 265. *[Тайны] Экижашар жылында тутуп, къуйругъун, жалын къыркъып тамгъа салып жибердик.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 197.

2. Оторвать (*напр. нитку, цепь*)/ Юз. *Мурай, герох бла бир атып, къобузчуну къолунда къыл къобузну къылларын къыркъды.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек. *Жаш тогъуз атадан къалгъан сынжырны къыркъды.* (Ф о л ь к.) ❐ *Ыргъай ыргъакъны бауун къыркъды.* «Коммунизмге жол», 1981. 136.

3. Ломать *что* / Сындыр. *Жангылгъанны тилин жыртма, Абынганны бутун къыркъма.* (Н а р т с ё з.) О *Аламат ийис этген нарат чегетле, шыбыла къыркъып аудургъан терекле...* Ч о т ч а л а н ы А., Эм таза кёкню тюбюнде, 51.

4. Изъедать (*о моли*) / Кюе, къурт д.а.к. ашау. *[Къатын:] Тауат амалтын ийирген хазыр урчукъларымы кюе къыркъып турады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II,

5. *кёч.* Прерывать, приостанавливать, приостановить (*рассказ, беседу и т.п.*) / Сёзню, хапарны д.а.к. затны айтып бошаргъа къоймай, бёл, тохтат, тый. *Харун бла Ибрахим ол ушакъгъа шагъат болгъанларына бюсюремесе да, Алий ушакъны къыркъып къояргъа болмады.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 220.

6. *кёч. бош тил.* Бить, пороть *кого*/ Тюй. *Ала Мазанны жетип, иш сермеширге жетсе, ала [эгизле] Мазанны къыркъырыкъдыла.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 193.

7. *къарач.* Перекусить, поесть *что-л.* / Ауузлан, къап. *Жашла не затны эсе да къыркъа турадыла.*

8. Пересекать *что* / Бир затны юсю (*ичи*) бла кёнделен бар. *Атлы жолну къысха къыркъды. Жолоучула, машина жолну къоюп, сабанны ичи бла къыркъып кетдиле.*

КЪЫРКЪАР *ат.* Время осенней стрижки овец / Кюзде къой къыркъыучу заман. *Къылыкъ билмесенг, дуния татыусуз болур, къыркъарда къой чакъмакълы болур, Аман адам такъмакълы болур.* (Н а р т с ё з.) О *Кюнню юсюнде тутуп турур эдим Къыркъардан жазгъа дерични. Мени ёлгеннге тергеп къойдунгму, Мен кетген кюнден беричи?* «Малкъар халкъ жырла», 249. *Къыркъарны сууугъу къоркъута башлагъанды да, эллиле отунларын, сыгынларын аямайдыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Къызгъыл кырдыкла, 14.

КЪЫРКЪАУУЗ *ат къ.* **сентябрь.** *Къыркъауузайны булутлу къужму шош кечесинде, ёрлей барып, Солтан-Хамит «ёмюрлюк шуёху» бай Даулетни къошуна жетди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 143.

КЪЫРКЪДЫР *эт.* **1.** *понуд. от* **къыркъ** [2] / Къыркъ [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Фашистлени телефон жиплерин Беляков кюндюз окъуна къыркъдыргъан эди.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 25. *Къыйынлыкъдан къутулмагъан халкъыбызны энтда элтип, немецге къыркъдырмаз жанындан болайыкъ.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 109. *Къойчу къочхарны жабагъысын къыркъдырып, Тазалап юсюн-башын, Къой сюрюуге терк къошду, Тапдырып суунашын.* Б а л а л а н ы О., Басняла бла фельетонла, 4.

2. *кёч.* Рассказывать, скрывая, утаивая *что-л.* / Кёрген, билген за-

тынгы тюрлендирип айт. *Жаш хапарны къыркъдырып айтады.*

КЪЫРКЪДЫРТ *эт. понуд. от* **къыркъдыр** / Къыркъдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Къойланы, эчкилени къыркъдырт. Жауну къыркъдырт. Ушакъны къыркъдырт.* ❐ *Офицер ток баргъан жиплени къыркъдыртды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 181.

КЪЫРКЪДЫРТЫУ *и.д. от* **къыркъдырт** / Къыркъдырт дегенден *этим ат. Атны жалкъасын къыркъдыртыу.*

КЪЫРКЪДЫРЫУ *и.д. от* **къыркъдыр** / Къыркъдыр дегенден *этим ат. Чачын къыркъдырыу.*

КЪЫРКЪЖЫЛЛЫКЪ *сыф.* Сорокалетний / Къыркъ жылы болгъан. *Къыркъжыллыкъ эр киши.*

КЪЫРКЪМА [1] *сыф.* Стриженный (*так, что видны следы ножниц*) / Тенг, тап къыркъылмагъан. *Къыркъма къой. Къыркъма тай.* ❐ *[Аслан:] Къыркъма башымы анамы къара хотасына салдым.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 10. *[Аслан:] Балдаш мени къап-къара къыркъма башымы эки кере сылады.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула бла, 24.

КЪЫРКЪМА [2] *мард.сёзл. аз жюр.* Ровно, точно, как раз / Тамам, толу, туура. *Таслиймат бла Бислиймат къоншу болуп, къыркъма къыркъ жыл жашай эдиле.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 5.

КЪЫРКЪЫЛ *эт. страд. от* **къыркъ** [2] / Къыркъ [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Къой къыркъылгъан жерде тюк тюшер.* (Нартсёз.) О *[Абдул-Къадыр нёгерине:] Аманлыкъ эте тургъанлай тутулуп, бир бёлек жолда къыркъылгъанма, аны манга сормасагъыз да мангылайымда тапла айта турадыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 89.

КЪЫРКЪЫЛЫУ *и.д. от* **къыркъыл** / Къыркъыл дегенден *этим ат. Чачны къыркъылыуу. Аман къылыкъ этип къыркъылыу.*

КЪЫРКЪЫН *ат.* Стрижка (*овец*)/ Къойланы къыркъылыулары. *Къыркъыннга кёп адам кетгенди.*

◆ **Къыркъынжигин бер** побить, отколотить *кого* / тюй, къылла. *Гудучуну къыркъынжигин бердиле.* **Къыркъынжик бол** умориться, изнуряться / Къыйнал, бек ары, тал. *Мычымай Аминат ашарыкъ салды. Жашланы уялып узалгъанларын эслеп, [Сапият:] – Узалыгъыз маржа, жашла, къыркъынжик болгъан болурсуз?* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 39.

КЪЫРКЪЫНЧЫ *тизг. сан.* Сороковой / Санауда оруну къыркъ болгъан. *Машина къыркъынчы километрде тохтады.* «Коммунизмге жол», 1981, № 106. *Жаш, асыры сейирсиннгенден, къоллары къалтырап, къыркъынчы орунчукъну къолундан ычхындырып сындырды.* «Коммунизмге жол», 1976, № 189.

КЪЫРКЪЫУ *и.д. от* **къыркъ** [2]/ Къыркъ [2] дегенден *этим ат. Былтыр жюн къыркъыудан, тёлю алыудан план толгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 43.

◆ **Къыркъыуун бер** давать духу (*жару, жизни*) / тюй. *Гудучуну къыркъыуун бердиле.*

КЪЫРКЪЫУЧУ *ат къарач. къ. къыптычы. Къыркъыучула жыйырма эки минг къойну тонун тешерге керекдиле.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 218. *Отуз къыркъыучу тохтаусуз ишлейди.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 223.

КЪЫРКЪЫШ [1] *эт. взаимн.-совм. от* **къыркъ** / Къыркъ дегенни *араш айырмасы. Эр кишиле къой къыркъышадыла.*

КЪЫРКЪЫШЫУ [1] *и.д. от* **къыркъыш** [1] / Къыркъыш [1] дегенден *этим ат. Къой къыркъышыу.*

КЪЫРКЪЫШЫУ [2] *и.д. от* **къыркъыш** [2] / Къыркъыш [2] дегенден *этим ат. Бир бирни къыркъышыу.*

КЪЫРПАКЪ *ат.* Изморозь / Туман суукъ кюнледе тереклени бутакъларында, темир чыбыкълада д.а.к. затлада болуучу къыраугъа ушагъан зат. *Жаз башы – жабалакъ, Къыш арты – къырпакъ.* (Нарт сёз.) О *Будайла сенде саргъалдыла, Къырпакъдан тереклe агъардыла.* Къ у л и й л а н ы Къ., Юйюнге игилик!, 57. *Акъ мыйыкълы къыш къырпакъны Таныйсыз жюйрюк атын.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 57.

КЪЫРС *сыф. къ.* **къызгъанч**. *Андан [Бекирден] къырс, жут эм къысыкъ жер башында туумагъанча эди.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 55. *Къырс бийчени къыркъ къарауашы болгъанды.* «Нартла», 205.

КЪЫРСЛА *эт. сёл. тил. къ.* **къызгъан 1.** *Болгъан затынгы къоншунгдан къырслама.*

КЪЫРСЛАУ *и.д. от* **къырсла** / Къырсла дегенден *этим ат. Ашын къырслау. Бир затынгы къырслау.*

КЪЫРСЛЫКЪ *ат къ.* **къызгъанчлыкъ**. *Ёзюр унутханды культураны, Къырслыкъ киргенди жанына.* Б а л а л а н ы О., Басняла бла фельетонла, 50.

КЪЫРТ *эрикл. сёз.* Хруст / Къаты, шатык затны ашагъанда, кемиргенде этиучю тауушну кёргюзтеди. *Баудан атны чюгюндюрню къыртт-къырт деп ашагъаны эшитиледи. Ат чюгюндюрню къырт-къырт этип кемиреди.*

КЪЫРТЧЫГЪА *ат.* Ястреб / Къысха къынгыр бурунлу, жютю тырнакълы, къушдан гитчерек жыртхыч къанатлы. *Къангкъылдаучу тауукъну къыртчыгъа элтир.* (Нарт сёз.) *Жюжекчикни ууучлап, кёкге учуп кетген къыртчыгъаны ызындан биреу жумдургъу бла жаныйды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 12.

◆ **КЪЫРТЧЫН: Къыртчын суукъ** лютый мороз / бек къаты, ачы суукъ. *Къыртчын суукъ, кюйсюз боран жетсе да, Терек хазыр болуп турады кюрешге.* «Шуёхлукъ», № 10, 38. *Къыртчын суукъ эди кече эшикде, Тунукъ-тунукъ юре эдиле итле.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 33.

КЪЫРТЫШ *ат* **1.** Низкая трава / Алаша кырдык. *Талай заман озгъандан сора, ол жауурун къалакъны юсюне топуракъ, букъу къона кетип, къыртыш чыкъгъанды да, алайда уллу эл орналгъанды.* «Нартла», 108. *Солтан ийнекни отлаудан айырыргъа болмай, энтда бираз отласын деп, къыртышха таянды.* «Шуёхлукъ», № 6, 85.

2. *къ.* **мадул**. *Къыртышланы сюргенбиз.*

3. *В позиции определения:* целинный / сюрюлмеген, хайырланылмагъан. *Къыртыш жерле.*

КЪЫРТЫШЛАН *эт.* Покрываться, зарастать травой / Къыртыш бас, къыртыш бол. *Черек, Черек! О сен манга бир жырла Асан улу Хажи-Муратны жырын. Ёлюм билмейдиле аллай батырла, Къабыры къыртышланса да акъырын.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 100.

КЪЫРТЫШЛАНЫУ *и.д. от*

къыртышлан / Къыртышлан дегенден *этим ат. Суу боюнуну къыртышланыуу. Арбазны къыртышланыуу.*

КЪЫРЫКЪ *ат.* Жёлоб, лоток. Ортасы къыйырларындан алаша болуп, ичи бла суу барырча, къанжалдан, къангадан д. а. к. затдан ишленнген адыр. *Тирмен къырыкъны башында жангыз бир уллу алма терек барды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 6. *Хасым атланы экисин да шаудан къатында къырыкъгъа тартды.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 82. *Къырыкъ бла барып, энишге тюшген сууну тауушун эшитдирмей, эртеннги жел сызгъырады.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 20.

КЪЫРЫЛ [1] *эт.* 1. *страд. от* **къыр** [2] / Къыр [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Кёп терек къырылгъанды. Чоюнну кюйгени къырылды.*

2. Полегать, гибнуть, умирать; падать, дохнуть (*о скоте*) / Ёл (*кёп адамны, жаныуарны неда малны юсюнден*). *Элек агъачны юсюнден эл къырылгъанлай.* (Н а р т сёз.) О *Кёрмейди ол [ана] къырылып жатханланы, Кёрмейди ол къан кёлге батханланы.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 95.

КЪЫРЫЛ [2] *эт. страд. от* **къыр** [3] / Къыр [3] дегенни *зорлаучу айырмасы. Чоюнну тюбю таза къырылды. Аппаны сакъалы гымых къырылгъанды.*

КЪЫРЫЛЫУ [1] *и.д. от* **къырыл** [1] / Къырыл [1] дегенден *этим ат. Ауруудан къырылыу. Чибинлени къырылыулары.*

КЪЫРЫЛЫУ [2] *и.д. от* **къырыл** [2] / Къырыл [2] дегенден *этим ат. Тоту къырылыу. Жазгъаны къырылыу.*

■ **КЪЫРЫМ: Къырым тауукъ** индейка / Жаз тауукъну тукъумундан уллу юй къанатлы, гура. *Къырым тауукъну къулакъларын битеп бакъгъанча.* (Н а р т сёз.) О *Пустоп... кесин, къырым тауукъча, кёпдюрюп, олтургъан жеринден ёрге къоба келип жекирди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 190. *Шкурочула къаз, къырым тауукъ къалдырмай чёпледиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 287. **Къырым хычын** большой, хычин (*пирог с мясной, сырной, сладкой или рисовой, картофельной начинкой*) / Ичине эт, бышлакъ д.а.к. зат салынып этилиучю хычын. *Юйде уа къонакъны сыйларгъа къырым хычынла, къозу эт биширедиле.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 9.

КЪЫРЫУ [1] *ат сёл.тил. къ.* **зурнук**. *Къырыула кюз артында жылы жерлеге кетедиле.*

КЪЫРЫУ [2] *и.д. от* **къыр** / Къыр дегенден *этим ат. Кюн тейриси алагъа [нартлагъа] болушмады, Ёлет къырыу тохташмады.* «Нартла», 245. *Пазий Мазанны чыбыкъ къырыучу балтачыгъын алып, жюрегине къысды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 28.

■ **Къырыу ийне** *къарач.* большая иголка (*для простегивания одеяла и т.п.*) / жууургъанны д.б. затны сырыргъа хайырланыучу уллу ийне. *Жууургъанны къырыу ийне бла сыр. Окъугъан къырыу ийне бла кёр къазгъан кибикди.* (Н а р т сёз.)

КЪЫРЫШ [1] *эт. взаимн.-совм. от* **къыр** [2] / Къыр [2] дегенни *араш айырмасы. Сабийле заранлы къамыжакъланы къырышадыла.*

КЪЫРЫШ [2] *эт. взаимн.-совм. от* **къыр** [3] / Къыр [3] дегенден *этим ат. Къызчыкъла быхыны къабугъун къырышадыла. Жашла сакъал-мыйыкъ къырышадыла.*

КЪЫРЫУ [3] *и.д. от* **къыр** [3] /

Къыр [3] дегенден *этим ат. Жазылгъанны резин бла къырыу. Бычакъны тотун къырыу. Картофну къабугъун къырыу.*

КЪЫРЫШЫУ *и.д. от* **къырыш**/ Къырыш дегенден *этим ат. Сюртюлгенни къырышыу. Сакъал къырышыу.*

КЪЫС [1] *эт.* **1.** Прикреплять *что к чему* с помощью узла / Бир затны башха затха байлап, тюйюмчек этип бегит. *Жулдуз, экинчи тулукъну сермеп алып, эшекни жанына жарашдырып, жип бла къысды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 36. *Мусса, жамычысын къанжыгъасына къысып, эшекге да ун жюклеп, арбаздан чыкъды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 72. *Таякъны жерге чанчып, юсюне бир гитче агъашчыкъны кёнделен къысдыла.* «Шуёхлукъ», № 13, 72. // *Привязывать к чему-л., завязывая* (*ремнем, веревкой и т.п.*) Атны, ийнекни д.а.к. затны кетмез ючюн бир затха байла, такъ. *Жаш атыны жюгенин терек бутакъгъа къысды.* (Фольк.) ❐ *Зекерия къойну боюнунда жипни терекге къысды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 7.

2. Делать узел, соединять, закреплять концы *чего-л.* узлом / Бауну, жипни д.а.к. затны къыйырларын бирге байла, тюй, жалгъа. *Солтан-Хамит, сёлешгенлеге тынгылап, чабыр бауларын къысаргъа кюрешгенча, кеси-кесин булжутады.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 40.

3. Завязывать (*мешок, сумку и т.п.*) / Башын бау бла, байлап, тюйюмчек этип бегит. *Ауз къапчыкъ тюйюлдю, башын къысалмазса.* (Нарт сёз.) О *Гыбытны бучхагъын къыс. Машокну башын къыс.* // Вязать, связывать (*снопы, вязанки и т.п.*) / Бирча затланы, бирге жыйып, бау неда чыбыкъ бла ортасындан тёгерек тартып, бегит. *Чалгъычыланы ызларындан гысты къысхан тиширыула, анда-санда бир белин тюзетгени болмаса кёрюнмейдиле.* Толгъурланы З., Эрирей, 19. // Завязывать, перевязывать (*рану, перелом и т.п.*) / Жараны, сыннган жерни д.а.к. затны юсюне бинт чулгъап, къыйыры тешилмезча бегит. *Байлау къысма аурумагъан башынга, Сый бермейди деп, сен къойдурма келинни жашынга.* Будайланы Х., Алтын тау, 55.//Уложив во *что-л.* стянуть узлом концы / Бир затны жаулукъгъа, быстыргъа д.а.к. затха салып, къыйырларын тюй. *Бир къауум къарт къатынла жерден топуракъ алып, жаулукъ къанатларына къысадыла.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 42.

4. Связывать (*руки, ноги и т.п.*)/ Аягъын, къолун байла. *Ат къылдан эшилген къарыулу къара жип барсны эки ал аягъын къаты къысды, арт аякъларын да байлады.* Гуртуланы Э., Азиретни къуучу кюню, 94.

5. Повязывать, надевать *что*, закрепляя, завязывая / Башынга жабып, чулгъап, къыйырларын бирге байлап кий. *Аналарыбыз къысыучу жаулукъ, Сенден сыйлы зат билмеди таулу.* Къулийланы К., Жаралы таш, 22. *Малжей кесини юйюне жетгенде, аны аллына эки къызы да къызыл къолан гюлмендилерин къысып чыкъдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 351.

КЪЫС [2] *эт.* **1.** Тискать, стискивать, сдавливать, придавливать / Эки жанындан неда тёгерегинден бас, тюрт. *Эмеген, ташланы алып, къысып тебирегенди, алай а ташла ууалып баргъан болмаса, суу чыкъмагъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 109. *Ол [Бийберт] ал партада олтургъан Мусачыкъны къатына келди. Аны бурунундан*

эки бармакъ ортасы бла къысып, ёрге тургъузду. Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 106. // Зажимать, крепко держа *что-л.* / Къолунг бла къаты тут. *Чекчини кючлю къоллары ушкокну къаты къысадыла, жютю кёзлери къарангыны, бурууча, тешедиле.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 94. *– Ыхы, ананг бергенни тёкген, – деп, Къурман сагъайды, ауур къазыкъны къолуна къаты къысды.* Зокаланы З., Солуу кюн, 37. *Жаш, бычагъын къолу бла къаты къысып, хазыр болду.* «Шуёхлукъ», № 43, 89.// Заключать в тесном пространстве / Баргъан жерин тар эт, аз жер къой. *Тарда къысыр къаяла эки жанындан асыры къысхандан суу, акъ кёмюк этип, тёнгерете келген ташларыны дауурун эшитдиреди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 5. *Ёхтем таула, чырпылы жубу сыртла Суху тау сууну къысхандыла таргъа.* Маммеланы И., Санга саугъам, 9. // Пожимать (*руку в знак одобрения, приветствия*) / Къолун тутуп, саламлаш, ыразылыгъынгы билдир. *Андрей, саулай жарып, Павелни къолун къаты къысды.* «Шуёхлукъ», № 39, 24.

2. Быть тесным (*об одежде*) / Тар, гитче бол (*кийимни юсюнден*). *Кюн къыздырса, чабыр аякъны къысар.* (Нарт сёз.) О *Жашны туфлийлери бир кесек къысхан этедиле.*

3. Прижимать, сжимать (*губы, пальцы и т.п.*) / Эринлени, бармакъланы д.а.к. затланы бир бирине жетдир. *Тиширыу, эринлерин къаты къысып, сёзлени, сууукъ ташчыкъланы атханлай, чыгъара башласа, бирда къууанма.* Толгъурланы З., Эрирей, 29. *Аллары бла тюлкю узун къуйругъун да арт бутларына къаты къысып, будуман болуп кетгенин кёрдюле.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 171.

4. Обнимать, прижимать (*к груди, сердцу*) / Къучакъла. *Анам мени къысып къоюнуна, Тангнга алай чыгъа эди.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 11. *Сакийнат мени кесини къучагъына къысханда, туугъан анамы жылыууна къысылгъанча болдум.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 42.

5. Приближать, прижимать, придвигать вплотную *что к чему* / Бир затны башха затха элт, анга тийдирип къатына жуукъ сал. *Хасан шкафны къабыргъагъа къысды. Атам шинтикни орундукъгъа андан да жуукъ къысды.* «Шуёхлукъ», № 73, 45. // Тесня, напирая, вплотную, придвигать *кого к чему*/ Кимни, нени болса да бир жерге, бир затха жуукъ бардыр. *Итни мюйюшге къыссанг, юсюнге чабар.* (Нарт сёз.) О *Акъланы тенгизге къыса башладыла.* «Коммунизмге жол», 1982, № 77.

6. Схватывать, сдавливать, душить (*горло, грудь и т.п.*) / Тамагъынг, кёкюрегинг д.а.к. затынг бууп, къыйналып солу. *– Сау бол, жашым, жокъду хатам, алай бу кёкюрегим къысханды да, солуу бермейди, – деп, къарыусуз ынчхады Чыппык.* Зокаланы З., Солуу кюн, 61. *Къыямыт не эсе да айтыргъа тебирегенлей, тамагъын къургъакъ жётел къысып, хамхотун жууургъан тюбюне жашырды.* Къобанланы Д., Таулада тарууш, 175. // Вызывать ощущение тяжести, боли (*в душе, сердце*), сжиматься (*о сердце, груди*)/ Жюрегинги къайгъы, сагъыш д.а.к. зат бийлеп, бир зат басханча бол. *Къайгъыла къара тюйюмчек болуп, жюрекни къыса эдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 149.

7. Сжимать давлением, нажимом, уменьшить объем *чего*, уплотнять *что* / Тыкъ басып, ёлчемин гитче эт. *Поршень газны къаты къысады.*

8. Наступать (*о холоде, засухе и т.п.*) / Къаты бол, тут (*сууукъну,*

къургъакълыкъны д.а.к. затны юсюнден). *Суукъ къысып ёгюзле къызыу тартып барадыла.* «Жюрек жырлайды», 323. *Кёк шорхалы черекле Кийдиле буз къапланы, Суукъ къысхан черекле Бахчада бурчакъланып.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 61. *Жылгъы болумуна кёре, къышлыкъланы къургъакълыкъ къысханды.* «Ленинни байрагъы», 1979, №136.

9. Держать (*в подмышке, ладони и т.п.*)/ Къолтугъунгда, ууучунгда д.а.к. жерингде тут. *Элдар эки суулукъну да эки къолтугъуна къысып, котелокну окъ тешигине да къол аязын басып, терлегенлери барып жетди.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 14. *Къарт, къапталыны баш тюймелери да этилмей, чепкенин да къолтугъуна къысып, ары-бери бара тура эди.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 44.

10. *кёч.* Притеснять, угнетать *кого* / Эркинлик берме, азап чекдир, къыйна. *Болмайын кёз къарары, Къыйын кюнде жарары, Къысып, бууп къадары. Силкиннгенди кёп таулу.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 27.

11. *кёч.* Вынуждать, заставлять, настаивать / Биреуню, бир затны эт (*айт*) деп, амалсыз эт, борбайындан ал. *[Солтан:] Халиймат мени ишлерими сюе эсе, манга Сюрюучю бол деп къысмасын да къуллукъ берсин.* Б о т а ш л а н ы И.. Пьесала, 150.

КЪЫСДЫР [1] *эт. понуд. от* **къыс** [1] / Къыс [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. [Иткъулакъ], Бедишликге жолугъуп, Киргенди ёз элине, Къара башлыкъны табып, Къысдыргъанды белине.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 179. *Хажирет чыбыкъ урдух этип, олтанын къысдырыргъа кюрешеди, алай ол да кёпге тутмайды, жолда терк-терк чёгерге кюрешеди.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 74.

КЪЫСДЫР [2] *эт. понуд. от* **къыс** [2] / Къыс [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Тилинги тишинге къысдыргъандан иги жокъ.* (Н а р т с ё з.) О *[Харун:] Аягъымы къапханнга къысдыргъанымда, мени теплерге умут этгенсе.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 99.

2. *кёч.* Припасать, запасать *что*/ Ая, къыстырыкъ эт, артха асыра. *– Насыпсыз [Таукъан], сен а не ючюн, ким ючюн къысдырып кюрешесе капекни, шайны? – дей, Хурай да олтурду.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 194.

КЪЫСДЫРГЪЫЧ *сыф. къарач. къ.* **къысдырыкъчы**. *Къыстыргъыч тиширыу.*

КЪЫСДЫРГЪЫЧЛЫКЪ *ат къарач.* (*къ.* **къызгъанчлыкъ**). *[Айдемир складчыгъа:] Кулак къысдыргъычлыкъны къой да, мюрзеуню ашыр.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 128.

КЪЫСДЫРТ [1] *эт. понуд. от* **къысдыр** [1] / Къысдыр [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Келинни башына жаулукъ къысдыртдыла. Атасы жашыны белине бел бауун къысдыртды.*

КЪЫСДЫРТ [2] *эт. понуд. от* **къысдыр** [2] / Къысдыр [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Шкафны къабыргъагъа къысдырт. Столну терезеге къысдырт. Ахчаны керекли кюннге къысдырт.*

2. *кёч. сёл.тил. къ.* **къоркъут**. *Иги къысдыртхан болур эдиле: жаш кёрген, билген затларын толусунлай санап берди.* «Шуёхлукъ», № 76, 54.

КЪЫСДЫРТЫУ [1] *и.д. от* **къысдырт** [1] / Къысдырт [1] дегенден *этим ат. Келинни башына жаулукъ*

къысдыртыу. Атны айылларын къаты къысдыртыу.

КЪЫСДЫРТЫУ [2] *и.д. от* **къысдырт** [2] / Къысдырт [2] дегенден *этим ат: Къолун эшик бла къысдыртыу. Жауну тенгизге къысдыртыу.*

КЪЫСДЫРЫКЪ [1] *ат.* Запас, то, что припасено / Артха асыралгъан, къоюлгъан, аялгъан зат. *Бирда ёзге мадар тапмагъанларында, тюлкюню къысдырыгъы эсине тюшгенди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 299. *Къонакъны алай ариу кёрюу Аталадан къалгъанды, Арт къысдырыгъын таулу Къонагъына салгъанды.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 30.

КЪЫСДЫРЫКЪЧЫ *сыф.* 1. Запасливый, бережливый / Керекли затланы, жыйып, хазырлап, артдагъа къоюучу. *Къысдырыкъчы ие. Къысдырыкъчы адам керекли заманда къыйналмаз.*

2. Прижимистый / Къоранч этерге сюймеген, къызгъанч. *Къысдырыкъчы адам.*

■ **Къысдырыкъ эт** *къ.* **къысдыр** [2] (*2-чи магъ.*) / *Бир къауум къатынла къумачланы кюбюрню теренине салып, арт къысдырыкъ этедиле.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 209. *Адилгерийлары къысдырыкъ этип тургъан ушкокланы бла патронланы хапарын эшитгенде, партизанла мардасыз бек къууана эдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 85.

КЪЫСДЫРЫКЪ [2] *ат.* При каменной кладке без связывающего раствора кусочки камня, подкладываемые под камни, чтобы они не шатались / Ташдан хуна къалай туруп, хунагъа салыннган таш тепмез ючюн аны тюбюне сугъулуучу таш жаркъа, сыныкъ. *Хунагъа къысдырыкъ этгенлей.* (Н а р т с ё з.)

КЪЫСДЫРЫЛ [1] *эт. страд. от* **къысдыр** [1] / Къысдыр [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Байрам кюнде, жангы жылны башында Кетергенбиз арабызда жаулукъну. Къара кийген, мудах да жапсарылып, Къысдырылгъанды чий чилле жаулугъу.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 60.

КЪЫСДЫРЫЛ [2] *эт. страд. от* **къысдыр** [2] / Къысдыр [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Афенди къуранлары, китаплары жыйылып тургъан шкафны арт мюйюшюне къысдырылып тургъан аракъы шешаны алып къарады.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 78. *Кюбюрню ичинде хапчук бары керилирге андан (къара чепкенден) къоркъгъанча, жоппу болуп, бир мюйюшге къысдырылгъанды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 7.

КЪЫСДЫРЫЛЫУ *эт. и. д. от* **къысдырыл** [2] / Къысдырыл [2] дегенден *этим ат. Шкафны къабыргъагъа къысдырылыуу. Ахчаны керекли кюннге къысдырылыуу.*

КЪЫСДЫРЫУ [1] *и.д. от* **къысдыр** [1] / Къысдыр [1] дегенден *этим ат. Жипни къаты къысдырыу. Чурукъну бауларын къысдырыу.*

КЪЫСДЫРЫУ [2] *и.д. от* **къысдыр** [2] / Къысдыр [2] дегенден *этим ат. Диванны къабыргъагъа къысдырыу.*

КЪЫСДЫРЫУЧУ *сыф. къарач.* запасливый / Артдагъа асырау этиучю, запас этиучю. *Осман къачан да къысдырыучу адамды, бир капегим къорамасын деп турады.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 38.

КЪЫСМА [1] *ат эски.* Корсет / Сабий къызланы ёшюнлери ёсмез, субай болур ючюн, кийимлерини

ичинден кёкюреклерине къысылыучу жассы зат, чуба.

КЪЫСМА [2] *ат къ.* **къысым**. *Къолунда да китап къысмасы бла Зухура тюшдю.* Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 65. *Поезден тюшгенлени алларына барып тюбегенле бир бирин къучакълап, кимиси келген жууугъуну чемоданын, кимиси уа къысмасын алды.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнле, 10.

КЪЫСМАР *сыф. къарач. къ.* **къызгъанч**. *Къысмар адам.*

КЪЫСМАРЛЫКЪ *ат къарач. къ.* **къызгъанчлыкъ**.

КЪЫСТА *эт.* **1.** Выгонять, прогонять *кого* / Кюч бла, зор бла неда сёз бла кетер. *Тышлы ит юйлю итни эшикге къыстай эди.* (Н а р т с ё з.) О – *Жайлыкъда малны къоймай, Къыстарма,– дейди эшек.* М а м м е л а н ы И., Чалгъы, 85.// Принудить *кого* отступать, обращать *кого* в бегство / Жауну артха кетер, хорла, къачыр. *Къыстар ючюн жау итлени, Журт чакъырады жигитлени, Тиширыула бел къатдырып, Кёп тангларын ишде атдырып.* «Жанкъылыч», 88. *Кёп турмай, совет аскерчиле фашистлени, ууатып, аланы элден къыстадыла.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 20. // *кёч.* Избавиться *от чего*, рассеять *что* / Акъылынгдан, эсингден кетер. *Сен жырны къыстасанг, Ёмюрюнг сени – къыш. Сен суукъ, сен – къургъакъ, Хар къуру ачыулу.* Б а й ч о р а л а н ы С., Отубуз, 32. *Самат сагъышланы башындан къыстаргъа кюрешди.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 24.

2. Исключить, уволить / Ишде, окъууда д.а.к. жерде къойма, кетер. *[Къыямыт:] Апанас айтханны этмей, толтурмай къояргъа жарарыкъ тюлдю, аны этмей къойсанг, медаль угъай, орунумдан къыстарыкъды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 25. *[Чомур лейтенантха:] Мени школдан къыстагъан эдиле,– деп, башына аны бла махтау излегенча, жарыкъ сёлешди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 54.

3. Выгонять, гнать *куда-л.* (*стадо, табуны и т.п.*) / Кютерге сюр, жибер. *Экинчи кюн эрттенликде Осман ийнекни кютерге къыстап кетди.* (Ф о л ь к.) ❐ *Эрттенбла эртте къобуп, Джандет ийнегин сауып, сюрюуге къыстады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 114.

КЪЫСТАЛ *эт. страд. от* **къыста** / Къыста дегенни *зорлаучу айырмасы. Жеринден къысталгъан адам Туугъан жерин излейди.* М а х т у м - К у л и, Назмула, 27. *Школдан къысталгъан жол кёргюзюрюкдю. Адамла не айтырыкъдыла? Ким тынгыларыкъды? Ма бу сагъышла Къазийни акъылын да, эсин да кючледиле.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 219.

КЪЫСТАЛЫУ *и.д. от* **къыстал**/ Къыстал дегенден *этим ат. Окъуудан къысталыу. Ишден къысталыу. Малланы жайлыкълагъа къысталыулары.*

КЪЫСТАТ *эт. понуд. от* **къыста** / Къыста дегенни *къатланыучу айырмасы. – Аны сабийлери кёпдюле, – дейдиле, – Сабийле манга не этерле? Эски къатынын терк къыстатсам, Сабийлери да кетерле.* «Малкъар халкъ жырла», 145. *Бай, къойланы тышына къыстатып, жангыдан санап башлады.* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 5.

КЪЫСТАТДЫР *эт. понуд. от* **къыстат** / Къыстат дегенни *къатланыучу айырмасы. Кулакланы элден къыстатдыргъан эдиле. Жауну жерингден къыстатдыр.*

КЪЫСТАТДЫРЫУ *и. д. от* **къыстатдыр** / Къыстатдыр дегенден *этим ат. Малланы сюрюуге къыстатдырыу.*

КЪЫСТАТЫУ *и.д. от* **къыстат**/ Къыстат дегенден *этим ат. Итни арбаздан къыстатыу. Малны бахчадан къыстатыу. Биреуню ишден къыстатыу.*

КЪЫСТАУ [1] *и. д. от* **къыста** / Къыста дегенден *этим ат. Тууарланы отлаугъа къыстау. Биреуню ишден къыстау. Адепсиз, хыличи адамны элден къыстау.* ❐ *Кадырланы ишден къыстау неда ала ишден кеслери кетерча болум къурау орун алады мында (колхозда).* «Ленинни байрагъы», 1975, № 174.

КЪЫСТАУ [2] *хал. сёзл.* **1.** Быстро, торопливо, спешно / Терк, ашыгъып. *Булутла кюн чыкъгъан жанына къыстау бара эдиле.* Этезланы О., Тарда, 62. *Эслейме таулаы чайыр жолларында, Машиналаны къыстау баргъанларын.* Хубийланы Н., Ауш, 54. *Кюйсюз боранла уа сыртлада къыстау Жортадыла, айырмай не къар, не тау, Ёзенлеге энедиле сыртладан, Къырланы толтура терен куртладан.* Отарланы К., Сайлама, II, 62.

2. Часто / Терк-терк, къысха-къысха къайтарылып. *Кукукла къыстау къычырадыла.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 19. *Къарай кетсе уа, кёзюне кёрюнеди аны, Жашы акъ атына минип келгенча, саулай. Къарыусуз жюреги къыстау урады ананы, Къууанчлы кёз жашла мутхуз кёзлерин аулай.* Отарланы К., Сайлама, II, 173.

3. Усердно, старательно / Кёл салып, кёлю бла. *Тилчиле, ким уялтыр сизни? Тас этип къоясыз адамлыкъны. Ичигизде тыялмайсыз сёзню. Сиз къыстау сюресиз аманлыкъны.* Мокъаланы М., Жырла бла жылла, 15. *Сабанчыла жаз башына къыстау хазырланадыла.* «Коммунизмге жол», 1983, № 46.

4. Быть в разгаре / Бир затны къызыу этилгени, баргъаны. *Той къыстау барады.* Шауланы М., Мурат, 14. *Ишни къыстау кёзюуюнде арбазда олтуруп ким турлукъду.* Толгъурланы З., Эрирей, 118.

КЪЫСТАУЛА *эт. сёл. тил.* Убыстрять, ускорять / Терклендир, терк болдур, бардыр. *Терк согъадыла къар суула Къууанч ёнлю тартыуларын, Барып черекге къошула, Къыстауларла жортууларын.* Отарланы К., Сайлама, I, 8.

КЪЫСТАУЛАН *эт. сёл. тил.* Убыстряться, ускоряться / Терклендирил, терк бол, бардырыл. *Иш къыстауланнганды.*

КЪЫСТАУЛАНЫУ *и. д. от* **къыстаулан** / Къыстаулан дегенден *этим ат.*

КЪЫСТАУЛАУ *и. д. от* **къыстаула** / Къыстаула дегенден *этим ат.*

КЪЫСТАУЛУКЪ *ат.* Быстрота, поспешность / Терклик, ашыгъышлыкъ. *Жолгъа хазырланыу уллу къыстаулукъда барады.*

КЪЫСХА I *сыф.* **1.** Короткий, небольшой по длине / Узун болмагъан. *[Азиретни] Къысха мыйыкъла тёгерек бетине ариу жарашадыла.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 27. *Жабагъы къуйрукъчугъун къысха аякъларыны тюбюне къысып маске Азиретге соруулу къарайды.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 23. // Короткий (*напр. плащ, брюки*) / Узунлугъу кереклиси чакълы болмагъан. *Къысха плащ, тар кёнчек Тамашады кийгеннге. Алай къан-*

къазгъа ушайды, Кенгден къарап кёргеннге. О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 60. *Жипни узуну – иги, сёзню – къысхасы иги.* (Н а р т с ё з.)

2. Короткий, непродолжительный / Кёпге бармагъан, кесек заманны ичинде болгъан. *Къыш кюнле къысха болгъанлары себепли, терк окъуна къарангы болуп къалады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 115. *Къысха эсе да жанкъозла ёмюрю, Аладыла бек алгъа кёрген кюнню.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 112. *Къыз къысха заманнга эсин ташлады.* «Коммунизмге жол». // Короткий, недостаточный по продолжительности / Кереклисинден аз болгъан, жетмеген (*заманны юсюнден*). *Жарлы къатын алса, кече къысха болур.* (Н а р т с ё з.) О *Къысхады жашау марда, Аны киши созалмагъанды.* М а х т у м - К у л и, Назмула, 153.

3. Краткий, немногословный / Кёп сёзлю болмагъан. *Сёзюнг къысха болсун, къолунг уста болсун.* (Н а р т с ё з). О *Жашны ёлгенини юсюнден къысха хапар урушну тюз ахырында келди.* «Шуёхлукъ», № 49, 18.

4. Короткий, близкий (*о расстоянии*) / Узакъ, узун болмагъан, жуукъ; *антоними:* узакъ. *Аслан бла Наныу, мындагъыла бла саламлашып, олсагъат окъуна жалан-жаяу этип, къысха жолла бла Къазан тёбеле таба кетдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 74. *Акъ атлыны бла аны [Зауурбекни] ортасы къысхадан къысха бола келе эди.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 16.

5. Близкий (*родственник*) / Уллу, къаршы (*жуукъ*). *Киеуню юйю, Асиятны атасын, къысха жуукъларын да жарашыу къурманлыкъгъа чакъырдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 156. *Роза мени къысха эгечимди.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 31.

6. Быстрый, неожиданный, скорый (*о смерти*) / Терк, сакъланмагъан (*ёлюм, уухты д.а.к. затны юсюнден*). *Умут узакъ, ажал къысха.* (Н а р т с ё з). О *[Аныуар а:] «Сал,– дейди,– сал,– дейди,– боюн, салмасанг, берирме мен къысха ёлюм».* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Къаяда гюлле, 37.

◆ **Къысха акъыллы** недалекий, ограниченный/акъылы кереклиси чакълы болмагъан, акъылдан кем болгъан. *[Сарыбий Махмутха:] Тейри, былай къысха акъыллыса деп турмай эдим.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 82.

■ **Къысха ачыкъ** краткое гласное/узун ачыкъдан эсе терк айтылыучу ачыкъ. **Къысха «и»** «и» краткое / й харфны аты. **Къысха илик** плечевая кость (*у животных*)/ Жаныуарланы, хайыуанланы ал аякъларыны баш кесеги. *Уучу тюбегеннге ууда табышындан «тюбеш юлюш» этеди: ал тюбегеннге жауурунну, андан сорагъызгъа базукну, бирсиге ашыкъ иликни, къысха иликни, жан сюекни... артхаракъ тюбегенлеге аладан къолайсызыракъ сюеклени...* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 82.

■ **Къысха кёнчек** шорты / Тобукъгъа жетмеучю тыш кёнчек. *Туристлени эр кишилери къызыл-къолан кёлекле бла къысха кёнчекле кийип эдиле, боюнларында уа дарий жаулукъла, пионер галстуклача, къысылып эдиле.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 11. **Къысха тон** полушубок / тобукъгъа жетмеучю тон. *Тери, жюн тапханыгъызны хазырлагъыз, къысха тонла, къол къапла, чындайла этерге керекди.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 83. *Къысха тонуну жылы печьде тешип тургъан тюймелерин илгиклерине илиндирип, узун офицер бёркюн энишге эте чыгъып кетди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 341.

КЪЫСХА II *хал. сёзл.* **1.** Коротко (*о длине*) / Узун этмей, болмай. *Узун къой да, къысха кес.* (Нарт сёз.) *Агъач кессенг, узун кес, жона барсанг, къысхарыр, Темир кессенг, къысха кес, тюе барсанг созулур.* (Нарт сёз.) О *Къысха къыркългъан къалын чачлы, ариу къызны кёргенде, Семён жеринден къопду.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 96. // Коротко (*о длительности времени*) / Кёп заман къоратмай, ашыгъып, терк халда. *Къасым улу къысха саламлашды да, Харунну жашы Тахирге дерсге келмезлигин айтды.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 5. *Шарау эки кере къысха сызгъырды да тёгерекни жукъудан уятды.* Толгъурланы З., Эрирей, 137.

2. Быстро, моментально / Эрлай, къарап-къарагъынчы, бек терк. *Къысха жетип: «Кесинги кёргюзтмей эсенг, эл отча къабыныргъа хазырды»,– деди Малкъарукъ улу Алий-Мырзагъа.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 72. *Немецли къарауулла къачханны ызындан бек къысха къууп башлагъандыла, алай болгъанлыкъгъа жеталмагъандыла.* «Шуёхлукъ», № 34, 47. // Резко. Хыны, бек терк, кесгин халда. *Тиширыу, жанлыдан илгеннгенча, къысха бурулуп, мени муратымы ангылады.* «Огъурлу танг», 194. *Чабып, къызып келген атны ауузун къысха тартып тохтатханча, Бийнёгер тохтады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 179.

3. Часто / Терк-терк. *Уулансанг, къысха солуп башлайса, этинг къызады, жюрюген заманда тентирейсе.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 74.

4. Близко / Бетден-бетге, жууукъда, узакъ болмай. *Къыямытны аллындан сарыубек чыкъса да, алай бир тартынныкъ болмаз эди, Биймырзагъа тюбеп, андан артына туракълагъанча, алай болсада, къысха тюбегенден сора, жаулап кетерге къарыу болмай, тохтады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 32. – *Энди эмегенлеге кесин ашатып къояды,– деп, къоркъуп, жашчыкъны ызындан къысха баргъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 10. // Тесно (*о связи*) / Къаты, жууукъ байламлы болуп. *Институтну бир къаум алимлери айтханнга кёре, бюгюнлюкде илму физкультура бла бек къысха байламлыды.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 36.

■ **Къысха бол** *къ.* **къысхар 2.** *Машина бла бир къысха болгъанды Къыралны жоллары. Письмо жазаргъа бир ариу ушайды Мени нанымы къоллары.* (Ф о л ь к.) ❑ *Жол узакъданмы, жау ызларындан къысха болгъанданмы, ала, партизанла, бек муштухул эдиле.* «Коммунизмге жол», 1972, № 103. **Къысха эт** *къ.* **къысхарт.** *[Хан:] Жигит! Сен манга алтын къанатлы къушну ёлтюрюп келмесенг, мен сени ёмюрюнгю къысха этерме.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 273. *[Махмут Добайгъа:] Ол къысха къынгыр къолларынгы бютюнда къысха этерме.* Этезланы О., Тарда, 142.

КЪЫСХААКЪЫЛ *сыф. сёл. тил.* Недальновидный, недалёкий, близорукий / Акъылдан кем, жарты. *Къысхаакъыл адам.*

КЪЫСХААКЪЫЛЛЫКЪ *ат сёл. тил.* Недальновидность, близорукость / Акъылдан кемлик, жартылыкъ. *Бу кишини къысхаакъыллылыгъын ким да биле эди, алай ол а кесине базгъан, кётенли адам эди.*

КЪЫСХАБУРУН *сыф.* Коротконосый / Буруну къысха болгъан. *Къысхабурун чыпчыкъла. Къысхабурун адам.*

КЪЫСХАДАН *хал. сёзл. къарач.* **1.** Вкратце / Бир талай сёз бла,

къысха. *Къысхадан, аны хапары алайды.*

2. Быстро, скоро / Терк, мычымай. *Ол бизге къысхадан жуап берди.*

КЪЫСХАКЪУЙРУКЪ *сыф.* Кургузый, куцехвостый / Къуйругъу къысха болгъан. *Къысхакъуйрукъ ит. Къысхакъуйрукъ жур.*

КЪЫСХАЛА *эт. сёл.тил. къ.* **къысхарт**. *Жолну къысхаладыкъ.*

КЪЫСХАЛАН *эт. сёл. тил.* Къысха бол, къысхартыл. *Жантауубуз, кёп жюрютюле, юзюле кетип, къысхаланнганды.*

КЪЫСХАЛАНЫУ *и.д. от* **къысхалан** / Къысхалан дегенден *этим ат. Кюнню къысхаланыуу. Къурулушну болжалы къысхаланыуу.*

КЪЫСХАЛАТ *эт. сёл.тил. къ.* **къысхарт**. *Таякъны къысхалат. Жолну къысхалат. Аркъанны къысхалат.*

КЪЫСХАЛАТЫУ *и.д. от* **къысхалати** / Къысхалат дегенден *этим ат. Ишни болжалын къысхалатыу. Ичги бла жашаунгу къысхалатыу.*

КЪЫСХАЛЫКЪ *ат.* Короткость/ Узун болмагъанлыкъ. *Къысхалыгъын билеме жолуму да, Ачыу, ёлюм да болмаз къаялагъа.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жаралы таш, 59. *Кязимни поэзия сёзюню къысхалыгъы Чехов айтхан даражагъа жетгенди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 141. *Унутдукъ къысхалыгъын жашауну.*

КЪЫСХАР *эт.* **1.** Укорачиваться / Гитчер, аз бол (*узунлукъну юсюнден*). *Кёпюр ишленнгенли жол къысхаргъанды.* ❐ *Агъач кессенг, узун кес, жона кетсенг, къысхарыр, темир кессенг къысха кес, тюе кетсенг, созулур.* (Н а р т с ё з.)

2. Сокращаться / Аз бол, азгъа созул (*кюнню, кечени юсюнден*). *Кюнден кюннге кюнле ууакъ къысхара, Кюн таякъла къыйыгъыракъ тиедиле.* К а р а к е т л а н ы Ю., Булутла, 30.

КЪЫСХАРТ *эт.* **1.** Укорачивать *что* / Азайт, гитче эт (*узунлугъун*). *Таякъны къысхарт. Жыйрыкъны къысхарт.*

2. Сокращать *что* / Азайт, терк ётерча эт. *Адам кеси ёмюрюн жалан кеси къысхартмайды, Сюймейди кеси ёлюрюн, Жашаугъа мадар тапмайды.* М а к ы т л а н ы С., Жашауну ауазы, 8. *Заманны не бек къысхартыргъа кюрешсек да, ол бизге бой салмайды.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ыфчыкъ, 82.

3. Уменьшать, делать меньше по величине / Азайт, къысхарт. *Лимитни къысхарт.*

4. Сокращать (*слово*) / Сёзню толу жазма. *Алим сёзлени къысхартып жазады.* // Говорить короче, кратко / айт, ангылат. *Аз сёз бла хапарны къысхарт.*

КЪЫСХАРТДЫР *эт. понуд. от* **къысхарт** / Къысхарт дегенни *къатланыучу айырмасы. Жуаплы секретарь газетни бетине сыйынмагъан материалны къысхартдырды.* «Шуёхлукъ", № 50, 84.

КЪЫСХАРТДЫРЫУ *и.д. от* **къысхартдыр** / Къысхартдыр дегенден *этим ат. Хапарны къысхартдырыу. Жолну къысхартдырыу.*

КЪЫСХАРТЫЛ *эт. страд. от* **къысхарт** / Къысхарт дегенни *зорлаучу айырмасы. Беш жылны ичинде «болонья» къумачдан плащла тигиуге къоратылгъан заман эки кере къысхартылгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, 160. *Арт юч*

жылны ичинде ийнеклени саны ёсгенди, тонгузланы саны уа иги кесекге къысхартылгъанды. «Коммунизмге жол», 1981, № 219.

КЪЫСХАРТЫЛЫН *эт. страд. от* **къысхартыл** / Къысхартыл дегенни *зорлаучу айырмасы. Производство къысхартылына баргъаны сайын ишсизлени саны ёсе барады.* ❐ *Къыралда ишле къураулу бармагъанлары себепли, производство къысхартылынады, Халкъны жашау болуму къолайсыз бола барады.* «Заман», 1994, № 135. *Ахчаны къыйматы тюше барады, аны себепли жарлыланы саны да ёседи.* «Заман», 1995, №43.

КЪЫСХАРТЫЛЫНЫУ *и.д. от* **къысхартылын** / Къысхартылын дегенден *этим ат. Заманны къысхартылыныуу. Статьяны къысхартылыныуу.*

КЪЫСХАРТЫЛЫУ *и.д. от* **къысхартыл** / Къысхартыл дегенден *этим ат. Жолну къысхартылыуу. Докладны къысхартылыуу.*

КЪЫСХАРТЫУ *и.д. от* **къысхарт** / Къысхарт дегенден *этим ат. Тютюн ичиу жашауну къысхартыугъа келтиреди.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 83. *Европада сауутланнган кючлени эм сауутланы къысхартыуну юсюнден кенгеш барады.* «Коммунизмге жол», 1980, № 114.

КЪЫСХАРЫЛ *эт. къ.* **къысхар 2.** *Кюнле къысхарылып, къачны жууукълашханын билдиредиле.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 160.

КЪЫСХАРЫЛЫУ *и.д. от* **къысхарыл** / Къысхарыл дегенден *этим ат. Кюнню къысхарылыуу. Ауананы къысхарылыуу.*

КЪЫСХАСЫ *мод. сёз.* Словом, одним словом, короче говоря, в общем / Айтылгъанны магъанасын къысха билдирир ючюн хайырланылады. *Къысхасы, Адемейни тюшю-тюню да сабийледиле, кечеси-кюню да школдады.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 173. *Къысхасы, къоратыр адамыбыз болса, ырысхыбыз бар эди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 196. *Къысхасы, телиликни чеги жокъ эди.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 28.

КЪЫСХАТАМАКЪ *сыф.* Не умеющий сдерживаться, несдержанный / Женгил, басымсыз, тёзюмсюз. *[Малжей Ибрахимге:] Бизни тукъумубузда менден тамата жокъду, аны себепли мени сёзюме сен да тынгыларгъа керексе. Бир заманда да къысхатамакъ бола турма.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 64. *[Шохай:] Къысхатамакъ болмагъыз! Рамазандан сора да, Розадан умуту болгъанла бардыла.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 34.

КЪЫСХАЧ *ат.* Щипцы, клещи (*очаговые, тех., мед.*) / Эки узун темир орталарындан тынч ачылып жабылырча (*шарнир бла*) бегитилип, бир затны къысаргъа, тутаргъа хайырланылыучу адыр. *Къыямыт тёрге олтуруп, гулочу бла жерни сыза, Токъал да аны къатында алаша шинтикге чёгюп, къысхач къызгъынчы бозаны ичерге сакълап тура эдиле.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 72. *Дохтур, бир жылтыраукъ къысхашчыкъ бла мамукъ буштукъланы дарман жугъу этип, жараны жуудады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 49. *Аппа гулоч таягъын мюйюшге сюеди да, къысхач бла от жагъада кюлню бери этди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 51.

КЪЫСХАЧА *хал. сёзл.* Вкрат-

це/ Аз сёз бла. *[Мёлехан Къыямытха:] Сени мындан ары жангыдан къыйнай турмаз ючюн, ишни болумун къысхача айтайым.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 33.

■ **Къысхача айтханда** коротко (*короче*) говоря / Къысха, аз сёз бла, созмай. *Къысхача айтханда, бизни эл тийрелерини намысы Мекка-Мединаны да оза башлагъаннга ушайды.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 10. *Къысхача айтханда, быйылгъы жылны бай тирлиги ючюн хар жерде да кюреш къаты барады.* «Коммунизмге жол», 1975, № 73.

КЪЫСХЫЧ *ат тех.* Тиски / Ишленирик затны, ауузуна салып, къысдырыучу слесарь адыр. *Салых, тешгич этерик темирни, къысхычха салып, эгеуню алды.*

КЪЫСЫКЪ I *сыф.* **1.** Узкий (*в поперечнике*) / Эни кенг болмагъан, тар. *Суху, ёхтем, чыран суу, Жолларынг къыйсыкъ-мыйсыкъ, Сен сынайса кёп жарсыу, Жагъанг тар, энинг къысыкъ.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 43. *Зауурбек къатылгъан эди атына. Кирди тар къолну бек къысыкъ чатына.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

2. Убористый, плотный / Аралары, орталары жуукъ болгъан. *Унух бек келбетли, чырайлы, къызыл къанлы адамды, ышарса, бал бетли мыйыкъларыны тюбюнден кириш тизилген ариу къысыкъ тишлери кёрюнедиле.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 9.

3. *кёч. къ.* **къызгъанч.** *Бекирден къырс, жут эм къысыкъ жер башында туумагъанча эди.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 55.

4. *грамм.* Согласный / Айтылгъан заманда ауздан чыкъгъан хауа къаллай да болсун бир чырмаугъа тюбеп къуралгъан (*тилни тауушларыны юсюнден*). *Зынгырдауукъ къысыкъла. Тунакы къысыкъла.*

КЪЫСЫКЪ II *хал.сёзл.* Убористо, плотно / Аралары, орталары жуукъ болуп, бирге къысылып. *Ол [Хорлам] къысыкъ жазылгъан тёрт бетни окъуп бошагъанлай, къагъытдан кёзлерин алалмай, экинчи да башлады.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 248.

■ **Къысыкъ тауш** *грамм.* согласный звук / ачыкъ тауушладан эсе ауаз аз къошулуп къуралыучу тауш. *Рифмаланы бир бирге ушарча этерге сёзлени ичлериндеги къысыкъ эм ачыкъ тауушла да болушадыла.* «Шуёхлукъ», № 50, 112. *«Ё» харф бир тауушну белгилесе, къысыкъланы къатында жазылады.* «Малкъар тилни орфографиясы бла пунктуациясы», 5.

■ **Къысыкъ тутуш** сочетание согласных / эки неда андан кёп къысыкъ тауш (*неда харф*) орталарында ачыкъ тауушлары болмай, бирге жюрюген. *Къарачай-малкъар тилни кесини сёзлерини алларында къысыкъ тутушла жюрютюлмейдиле.*

КЪЫСЫКЪКЁЗ *сыф.* Узкоглазый / Кёзлери къысыкъ болгъан. *Кийиз юйден къара шинли къысыкъкёз къызчыкъ чыкъды.*

КЪЫСЫКЪЛА *эт. сёл. тил.* суживать *что* / Къысхаракъ, тарыракъ, гитчерек эт. *Бандитлени башчылары Ахматха кёзлерин кюйсюз къысыкълап къарады.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 44.

КЪЫСЫКЪЛАУ *и.д. от* **къысыкъла** / Къысыкъла дегенден *этим ат. Кёзлерин къысыкълау.*

КЪЫСЫКЪЛЫКЪ *ат.* Узость (*глаз*) / Кёзлери къысыкъ бол-

макълыкъ. *Жашны кёзлерини къысыкълыгъы чырайын бираз бузады.*

КЪЫСЫЛ [1] *эт. страд. от* **къыс** [1]/ Къыс [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Къызыл журун а кимни бёркюню аллы бла сёдегей тартылып, кимни билегине къуршоуча къысылып, кимни да ёшюнюне тюйрелипди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 103. *Башы къысылып, пашот урулгъан машокчукъну почтада ишлеген Мырзагъа узатып, машина школ таба айланды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 122. *Ибрахим бирге къысылгъан граната-ланы, ичлеринде отлукълары болгъан шешаланы, керек болгъанлай узалып алырча, тап салды.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 8.

КЪЫСЫЛ [2] *эт.* **1.** Жаться, прижиматься, сжиматься / Биреуге неда бир затха жуукъ болургъа кюреш. *Лётчиклерибиз артха къайтып келгенлей, къая тюбюне къысыла тургъан катерни, уруп, батдыргъандыла.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 144. *Цилиндирде поршень барды, ол цилиндрни къабыргъаларына да тыкъ къысылыпды.* «Естествознание», 57. *Сабийчик, эме кетип, тойгъандан сора, ана ёшюнюню жылыууна къысылып, къалкъып къалды.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 12.

2. Тесниться, стоять близко друг к другу / Бир бирге бек жуукъ тур. *[Мусса:] Сабийле, бир бирге къысыларакъ олтуругъуз, экеулен сыйынмай турадыла.* «Шуёхлукъ», № 73, 19.

КЪЫСЫЛТ *эт. понуд. от* **къысыл** / Къысыл дегенни *къатланыучу айырмасы. Ушкоклары ариу атады аланы, Къатынга къысылтма сен ол жашланы.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

КЪЫСЫЛТДЫР *эт. понуд. от* **къысылт** / Къысылт дегенни *къатланыучу айырмасы. Сабийни къатынга къысылтдыр.*

КЪЫСЫЛТДЫРЫУ *и.д. от* **къысылтдыр** / Къысылтдыр дегенден *этим ат. Хунагъа къысылтдырыу.*

КЪЫСЫЛТЫУ *и.д. от* **къысылт**/ Къысылт дегенден *этим ат. Ташагъа къысылтыу.*

КЪЫСЫЛЫУ [1] *и.д. от* **къысыл** [1]/ Къысыл [1] дегенден *этим ат. Гыбытны бучхагъыны къысылыуу. Галстукну къысылыуу.*

КЪЫСЫЛЫУ [2] *и.д. от* **къысыл** [2]/ Къысыл [2] дегенден *этим ат. Тау этегине къысылыу. Терезеге къысылыу.*

2. *грамм.* Примыкание / Сёз тутушда эм айтымда сёзлени бир бирлери бла синтаксис жаны бла байланыуларыны бир тюрлюсю: тюрленмеучю сёзлени сёз тутушда, айтымда сёзлени къайсыларына болса да, магъана эм грамматика жаны бла бойсунуулары (*сёз ючюн: тамбла кетерикбиз, кюле-кюле келеди, ойнаргъа сюебиз*).

КЪЫСЫЛЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къысыл** [2] / Къысыл [2] дегенни *араш айырмасы. Китап томла бир бирлерине къаты къысылышып турадыла.* «Шуёхлукъ», № 78, 53. *Адамла ары-бери чачылышып, хуна, чалы ырбынлагъа къысылышып, тыгъырыкълагъа, бурууу болмагъан арбазлагъа, бахчалагъа кире барадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 120.

КЪЫСЫЛЫШЫУ *и.д. от* **къысылыш** / Къысылыш дегенден *этим ат. Эшик артына къысылышыу. Кассагъа къысылышыу.*

КЪЫСЫМ [1] *ат* **1.** Связка; пучок/ Бир тюрлю, бирча затланы

бирге къысылгъанлары. *Жолоучула, чемоданларын, къысымларын да къолларына алып, вагонланы эшиклерине жуукълашхандыла.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 76. *Асхат манга уллу письмо къысым кёргюздю.* Гуртуланы Э., Азиретни къууанч кюню, 19.

2. Гюл къысым (*къ. гюл*). *Къызчыкъ биченликни ичинде тюрлютюрлю гюлледен къысым этерге кюрешеди.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 81. *Къатапа жабыу бла жасалгъан узун столгъа гюл къысымла тизилипдиле.* «Шуёхлукъ», № 57, 47. *Пионерле Мёчюланы К. эсгермесине гюл къысымла саладыла.* «Коммунизмге жол», 1979, 98.

КЪЫСЫМ [2] *ат къарач. къ.* **басым** [1]. *Ала [быргъыла] температурасы 54⁰ градус, къысымы да 24⁰ атмосфер болгъан тылпыуну жюрютедиле.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 176.

КЪЫСЫМЛЫ *сыф.* **1.** Сдержанный / Басымлы. *Къыз къысымлы, къымыз ичимли.* (Нарт сёз.) О *Адетли къонакъ къысымлы болур.* (Фольк.)

2. Бережливый / Аяулу, айыртлаулу. *Жай жыйымлы, къыш къысымлы.* (Нарт сёз.)

3. *къ.* **къызгъанч**. *Ол къысымлы адам эди.*

КЪЫСЫР *сыф.* **1.** Яловый (*о самках сельскохозяйственных животных*) / Бугъагъа, ажирге д.а.к. айланмагъан (*хайыуан, мал*). *Къысыр жатса, эт этер, саулукъ жатса, сют этер.* (Нарт сёз.) О *Жылкъыгъа тогъуз жаш болуп кетдиле, Къысыр туу байталны алып жетдиле.* «Нартла», 220. *Къырау къалын тюше, таудан суукъ къыса тебирегенинде, къысыр малла да, кечиналмай, баулагъа тюшдюле.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 155.

2. *сёл.тил.* Бездетный / Сабий тапмагъан, сабийи болмагъан. *Къысыр къатын къыз кибик, къарын жауу буз кибик.* (Нарт сёз.) О *[Солман Ибрахимге:] Бек тап тюшгенди: ол къысыр къатын, сени нёхюнг а ауругъандан къутулмайды.* Кацийланы Х., Тамата, 142.

3. Монолитный, цельный (*о каменной глыбе*) / Бек къаты, къошагъы болмагъан (*ташны юсюнден*). *Аскерле буруу болуп, къаяланы тешерле, къылычлары къысыр ташны кесерле.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. *Чегем череги да ёмюрлю жырын жырлай, къысыр къаяла арасы бла энишге, ёзеннге ашыгъады.* «Шуёхлукъ», № 63, 97. // Цельный, сплошной (*плотный, крепкий, без пустот внутри*) / Къаты (*ичинде бош, къууш жери болмагъан*). *Къысыр агъач. Къысыр буз. Къысыр сюек.*

■ **Къысыр будай** твердый сорт пшеницы / будайны къаты сорту. *Беш тонна къысыр будай Жетмезликча ашаргъа, Тынчлыкъ тапмай къыш не жай, Кюрешмесенг къошаргъа.* «Жюрек жырлайды», 231.

КЪЫСЫРЧЫ *ат.* Пастух яловых (*коров и т.п.*) / Къысыр туугъарланы кютюучю адам.

КЪЫСЫУ [1] *и.д. от* **къыс** [1] / Къыс [1] дегенден *этим ат. Аналарыбыз къысыучу жаулукъ, Сенден сыйлы зат билмеди таулу.* Къуулийланы Къ., Жаралы таш, 22. *Эришиулени программасына турист жоллада жюрюу, рюкзакланы къысыудан эм дагъыда башха затла киргендиле.* «Коммунизмге жол», 1981, 49.

КЪЫСЫУ [2] *и.д. от* **къыс** [2] / Къыс [2] дегенден *этим ат. Бандитле партизан отрядланы къысыуларын тыялмай, къолну тама-*

гъына къысылдыла. К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 43. *Жашны къол къысыуу суукъ болду.* «Шуёхлукъ», № 81, 36.

КЪЫСЫУЛУКЪ *ат.* Притеснение / Зулму этмеклик, борбайындан алмакълыкъ, ырбыннга тыймакълыкъ. *Халкъгъа къысыулукъ этиу. Ишчилеге къысыулукъ этиу. Юй таматаны юйдегисине къысыулукъ этиую.* ❐ *Бу арт кезиуде Север Атлантика блок Грециягъа экономика къысыулукъ бардырады.* «Коммунизмге жол», 1981, № 135.

КЪЫСЫШ [1] *эт. взаимн.-совм. от* **къыс** [1] / Къыс [1] дегенни *араш айырмасы. Жашла картоф машокланы башларын къысышадыла. Кендир кюлтелени къысышабыз.*

КЪЫСЫШ [2] *эт. взаимн.-совм. от* **къыс** [2] / Къыс [2] дегенни *араш айырмасы. Ала, бир бири къолларын къаты къысышып, айырылдыла.*

КЪЫСЫШЫУ [1] *и.д. от* **къысыш** [1] / Къысыш [1] дегенден *этим ат. Кюлтелени къысышыу.*

КЪЫСЫШЫУ [2] *и.д. от* **къысыш** [2] / Къысыш [2] дегенден *этим ат. Тишлени къаты къысышыу.*

КЪЫТ [1] *сыф.* Дефицитный / Жетишмеген, аз болгъан. *Бал туз окъуна ол заманда бек къыт ашладан бири болгъанды.* «Шуёхлукъ», № 53, 41. *Ёзен башы габула, Бир бирине къабышып, Излейдиле къыт ашау, Таш сыртлагъа жабышып.* «Шохлукъ», 36.

■ **Къыт бол** быть дефицитным, не иметься в достаточном количестве / Жетишме, аз бол, кереклиси чакълы табылма. *Отузунчу жыллада мирзеу да, башха затла да бираз къыт болгъаны себепли, къыралда жашау да къыйыныракъ болады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 380.

КЪЫТ [2] *эт.* 1. Обыгрывать *кого*, выигрывать *у кого* / Бир затны оюнда, эришиуде хорлап, заём, лоторей тиражлагъа тюшюп ал. *Утдурмагъан къытмаз.* (Н а р т с ё з.) О *Турист путёвка къыт. Лоторей бла машина къыт.*

2. Одерживать, побеждать (*в игре, сражении и т.п.*) / Оюнда, эришиуде, сермешде хорла. *Окъуп Зулкъарнейни ашыкъларын къытханды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 85. *Эллерин кюйдюрмезча душман отла, Жангыз батыр сермешни къытмаз дей, Халкъ кючлю къоншусуна аманатла Жибергенди, андан болушлукъ излей.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 210.

КЪЫТ [3] *межд.* Возглас, которым отгоняют петуха / Къыттайны къыстагъанда айтылыучу тауush. *«Къыт!»– деп, къыз хоразгъа таш атды.*

КЪЫТАЙ *сыф.* Китайский / Къытайлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Къытай тил. Къытай литература.*

КЪЫТАЙЛЫ *ат.* Китаец / Къытайда жашагъан асламлы халкъны адамы. *Яо атлы къытайлыны Къыйын ауругъанды жангыз анасы, Ашамагъанды ол чырт ашны, Не кюрешсе да аны баласы.* М а к ы т л а н ы С., Жашауну ауазы, 44.

КЪЫТАЙЧА *хал. сёзл.* По-китайски (*напр. говорить, писать*) / Къытай тилде. *Къытайча сёлеш. Къытайча жырла.*

КЪЫТДЫР *эт.* Проигрывать, лишаться *чего-л.* в результате игры (*в карты, лото и т.п.*) / Карт, лото

д.а.к. оюнда хорлатып, ахчангдан неда башха ырысхынгдан къуру къал. *Жаш, карт ойнап, ахчасын къытдырды.* ❐ *Мажир не кёп ашыкъ келтирсе да, аладан жартысын къытдырып къайта эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 319.

2. Проигрывать (*в игре, в состязании, споре и т.п.*) / Оюнда, эришиуледе д.а.к. затда хорлат. *Хурай Саматович, шахмат ойнап, къытдырса, бек ачыуланыучу эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 68. *Биз ёр жолда ёрлеп келдик, Къытдырмай сермешлени, Биз дайым эрлей келдик.* Отарланы К., Дуния эрттени, 82.

КЪЫТДЫРЫУ *и.д. от* **къытдыр**/ Къытдыр дегенден *этим ат. Шахмат ойнап къытдырыу. Ашыкъларын къытдырыу.*

■ **Къытыре бол** *ц.диал.* противиться, сопротивляться / унама, къаты бол. *Чалгъыгъа бармазгъа жаш не къытыре болса да, тенглери аны элтмей къоймадыла.*

КЪЫТЛА *эт. сёл.тил.* Делать *что* дефицитным / Къыт эт, тандырма. *Ашны къытла. Кийимни къытла.*

КЪЫТЛАТ *эт. понуд. от* **къытла** / Къытла дегенни *къатланыучу айырмасы. Отлукъну къытлат.*

КЪЫТЛАТЫУ *и.д. от* **къытлат**/ Къытлат дегенден *этим ат. Хар кюнде керекли товарланы къытлатыу. Къурулуш кереклени къытлатыу.*

КЪЫТЛАУ *и.д. от* **къытла** / Къытла дегенден *этим ат. Мал ашны къытлау. Мирзеуню къытлау.*

КЪЫТЛЫКЪ *ат.* Дефицит, нехватка *в чём*, недостаток *чего* / Бир затны жетишмеую, кереклиси чакълы болмауу, азлыгъы. *Экономика оюлуула эм уруш болдургъан къытлыкъ не къадар кючлю болса, иги политика формаланы бек кереклилиги да ол къадар бир изленеди.* «Коммунизмге жол», 1962, № 47. *Керексиз жутлукъ келтирир къытлыкъ.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 124. *[Мустафа:] Энди мындан ары бизни мирзеу къытлыкъ къысарыкъ тюлдю.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 170.

КЪЫТТАЙ [1] *ат.* Петух / Башында уллу къызыл кикириги аякъларында артыкъ тырнакъларыболуучу юй къанатлы, хораз, адакъа. *Тауукъ орунда тёре Ушамайды менлайгъа – Алтынсакъал къыттайгъа.* Гулийланы М., Кюнню къызы, 83. *Къыттай гёзенекге минип, элни тёбен жанына айланып къычыра эди, анга уа кими: «Хайыр хапар айт»,– деп, алгъыш эте эди; кими: «Юш! бош къаллыкъ»,– деп, ачыулана эди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

КЪЫТТАЙЛАШ *эт. сёл.тил.* Петушиться / Тюйюшюр хал ал, халгъа кир. *[Бийберт Азаматха:] Энди бир бирге къыттайлашып не этебиз.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 25.

КЪЫТЧАС *ат этн. къарач. къ.* **гири**.

КЪЫТЫЛ *эт. страд. от* **къыт** [2]/ Къыт [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Къытылгъан хапчукланы орунуна ахча алыргъа эркинлик бериледи.* «Коммунизмге жол», 1982, № 165.

КЪЫТЫЛЫУ *и.д. от* **къытыл** / Къытыл дегенден *этим ат. Оюнда къытылыу.*

КЪЫТЫУ *и.д. от* **къыт** / Къыт

дегенден *этим ат. Терк къалада фатар тутуп туруучу эдим. Кёзюр ойнап тенглерими къытыучу эдим.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

КЪЫФЕ *ат этн.* Затычка, закупорка для бурдюка / Гыбытны тешигине салыныучу буштукъчукъ. *Жаш, гыбытны къыфесин чыгъарып, аякъгъа айран къуюп чалгъычылагъа береди.*

КЪЫЧХАЧ *ат. сёл.тил.* Очажные щипцы / *къ.* **къысхач**. *Гондай, от жагъада олтургъанлай, къолундагъы къычхачны ары-бери элте, кёп турду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 240. *Хажимырза, от жагъада къычхачны алып, отну ышыргъан кибик эте, къонакъ да аны къычхачыны бурун къайсы мыдыхха жетсе да, эки чолпанын ары жандыра эди.* Хочуланы С., Хапарла, 45.

КЪЫЧЫР *эт.* 1. Кричать, издавать крик / Ауаз бла уллу тауш эт, чыгъар. *Жаш, къычыргъан а къалай къычырады десенг, къаяланы зынгырдатады, андан элгенген ажирле кишнейдиле, хайыуанла титирейдиле, итле уа къуйрукъларын да эки бут араларына къысып, къулакъларын жумуп, жапма тюплерине ташаядыла.* (Фольк.) ❐ *Ызындан къой макъыргъан, адам къычыргъан тауушла келе, Мачар, доп деп, къошну босагъасындан тюшдю.* Байчоралары М., Уллу Къарачайда, 4. // Издавать громкие звуки (*о животных, птицах*) / Жаныуарланы, къанатлыланы къычырыкъ этиулери. *Гугурук къычырмай, танг атмаз.* (Нарт сёз.) *О Жыйылгъанды юй къанатлы къалмайын, къычырадыла ала, арымайын-талмайын.* «Жанкъылыч», 52. *Хоразчыкъ, хоразчыкъ, Тынгысыз хоразчыкъ, Къычырып уятма, Жукълайым бир азчыкъ.* Къулийланы Х.-М., Жулдузчукъла, 8.

2. Громко говорить, громко сообщать *что-л.* / Бир затны уллу ауаз бла айт, билдир. *Балам! Дунияда артыкълыкъ Болмагъан кюнлеге жетсенг, Ол заманда къабырыма келип: «Тынч жат! – деп къычыр сен.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 43. *Нартланы таматалары къаланы къатына къаршы барып: – Эй, къалада ким барды?– деп къычырды.* «Нартла», 111. *– Сабыр болугъуз, жашла! – деп къычыра, Хажи-Ысмайыл чабып жетди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 60.

3. Звать, окликать *кого* / Кимни болса да уллу ауаз бла чакъыр. *Батыргъа къычырсанг, болушур, Къоркъакъгъа къычырсанг, сорушур.* (Нарт сёз.) *О Къызла бир бирлерине чорбат башладан къычыра, суу боюнуна жыйылып, хар бири жангы хапарларын айтыргъа болдула.* Шауаланы М., Мурат, 26. *Тюшюмде, тюнюмде да сени атынгы айтып, кёп къычыргъанма.* Отарланы К., Танг жулдузум, 25.

4. Порицать, укорять, ругать, бранить громким голосом / Уллу ауаз бла уруш, къутур. *Кёп да мычымай, Суфу аман айтып къычыра, къамичи бла да ура, Къурман бла Биязуркъаны аллына сюрюп келди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 239. *[Алым Зухурагъа:] Нек тепгенсе? Къычырма да, сёзюнгю ангылат!* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 189. *Къуллугъунга махтанып, Адамланы къоркъутма! Ачыуланып, къычырып, Борбайындан олтуртма.* Шахмырзаланы С., Назмула, 149.

5. Петь, щебетать, каркать (*о птицах*) / Жырла (*къанатлыланы юсюнден*). *Кукук кюнле узун заманда къычырады. Къаргъала «къакъ» деп къычырадыла. Хораз узун созуп къычырды.*

6. Гудеть, сигналить (*о гудке, ма-*

шине и т.п.) / Тауш эт, сигнал бер (*гудокну, машинаны д.а.к. затны юсюнден*). *Гудок ачы къычырды, къулакъ сасыта, Билдирип сменада иш бошалгъанын.* «Жанкъылыч», 84.

7. *кёч.* Привлекать внимание, выпячивать *что* / Бир затха эс бурдур, кёргюзтюрге кюреш. *Эл тенгли ишлеп, уллу къычырма.* (Н а р т с ё з.)

КЪЫЧЫРТ *эт. понуд. от* **къычыр** / Къычыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыйынлыкъны кёп кёрген юч къычыртмай «не» демез.* (Н а р т с ё з.) О *Ийнек, таначыкъны жамызындан мюйюзюн илиндирип, аны ачы къычыртып къыстады.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 12. *Къушжетер, машинасын къычырта, тар орамны жарыта ташайды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 333.

КЪЫЧЫРТДЫР *эт. понуд. от* **къычырт** / Къычырт дегенни *къатланыучу айырмасы. Къодучуну къычыртдыр. Жолоучуну къычыртдыр.*

КЪЫЧЫРТДЫРЫУ *и.д. от* **къычыртдыр** / Къычыртдыр дегенден *этим ат. Машинаны къычыртдырыу.*

КЪЫЧЫРТЫУ *и.д. от* **къычырт** / Къычырт дегенден *этим ат. Гудокну къычыртыу.*

КЪЫЧЫРЫКЪ *ат* **1.** Крик / Ауазны уллу тауушу. *Бир такъыйкъа озгъунчу, дорбун ичинден бир ачы къычырыкъ чыкъды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 85. *Классны эшигин ачханлай, сабий къычырыкъла, даулашхан тауушла эшитилдиле.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 238. *Орамны ётюп баргъан адамла, Абушну къычырыгъын эшитип, арбазгъа къайтдыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 83.

2. Упрёк, порицание, ругань в повышенном тоне / Уллу ауаз бла айтылгъан тырман, урушхан сёзле. *Нартны ызындан: «Ай итден туугъан, къутулуп а кетмезсе!» – деп, къызны ачы къычырыгъы жуукъалаша тебиреди.* «Нартла», 90.

■ **Къычырыкъдан ал** кричать, орать, вопить; завыть / Къычырыкъ эт, къычырыкъдан толтур. *Бёрю дунияны къычырыкъдан алдырып, къачып тебиреген эди.* (Ф о л ь к.) ❐ *Орамда ол урушланы кёрюп, къатынла къычырыкъдан аладыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 212. *Суфу бла Осбар хапчукъларын сыйыргъанда, Осман бла Фазийлят къычырыкъдан алдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 294. **Къычырыкъ эт** *къ.* **къычыр 1.** *Байдымат, къолунда жараларын кёргенде, жылап къычырыкъ этип, эшикге къачды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 21. *Бир заманда саудюгерчини къатыны къычырыкъ этип башлады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 324.

КЪЫЧЫРЫКЪЛА *эт. сёл. тил. къ.* **къычыр 1.** *Кече арада танг жарыгъын кёресе. Къычырыкълап, жукъубузну бёлесе [къытай].* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 65. *Европада быллай кючге тюбемей, Тынч хорламгъа юйреннген фашистле, Ачыуларындан не этерге билмей, Къычырыкълайдыла, къутургъан итлей.* Б о т а ш л а н ы И., Таула сакълайдыла, 32.

КЪЫЧЫРЫКЪ-СЫЙЫТ *къаум. ат* **1.** Крик и плач / Къычырыкъ этген, жылагъан этген тауушла. *Арбаздан къычырыкъ-сыйыт тауушла чыкъдыла.*

2. *къарач.* Суматоха, переполох; шум, гвалт / *къ.* **къычырыкъ-хахай**. *Къычырыкъ-сыйыт, мияла ууалгъан, ат кишнеген тауушла*

чыгъып, болгъан къатышды. К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 259.

■ **Къычырыкъ-сыйыт эт 1.** Плакать навзрыд, плакать громко, криком / Къычырыкъ этип жыла. *Ёлгенни арбаздан чыгъара туруп, тиширыула къычырыкъ-сыйыт этдиле.*

2. *къарач.* Раскричаться, расшуметься, поднять гвалт / *къ. къычырыкъ-хахай эт. [Кеминат:] къычырыкъ-сыйыт этип, къызчыкъгъа эшикге чыкъдым.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 106. *Бийле къычырыкъ-сыйыт этдиле...* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 293.

■ **Къычырыкъ-хахай** *къауум. ат.* Крик, шум; суматоха, переполох / Къычыргъан, хахай этген тауушла. *Бир къычырыкъ-хахай тауушланы эшитип, ол [Османланы Махай] ары чабып жетди.* «Шуёхлукъ», № 20, 26. *Къычырыкъ-хахай Къулакъ сангсытып, Кёпле ёлалмай, Тёнгереп, жатып.* «Жилтинле», 79. **Къычырыкъ-хахай эт** раскричаться, расшуметься, поднять гвалт / ачы къычыр, болгъанны къычырыкъгъа алдыр. *Топ ойнагъан сабийле, бир бирин сюрюп, къычырыкъ-хахай этедиле.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 222. *Барыбыз да, къууанч аллы болуп, чаукалача, къычырыкъ-хахай эте, юйлерибизге жортууну салдыкъ.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 113.

КЪЫЧЫРЫКЪЧЫ *сыф.* Крикливый / Къычырып туруучу, кёп къычырыучу. *Уллу Соллоу, кюф кибик, къычырыкъчы Сарыбийни аллында, ит кючюкча, къалтырайды.* Ш а у а л а н ы М., 185. *[Нёгерлеринден бири Чомургъа:] Мен айтайым: сеннге, къан салгъан Даумду... Тюзю уа Даум да болмаз, аны ол къычырыкъчы атасыды.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 25.

КЪЫЧЫРЫКЪЧЫЛЫКЪ *ат.* Крикливость / Къычырып туруучу къылыкъ. *Къычырыкъчылыкъ сёлешгенни иннетлерини жарлылыгъыны, сёзюню магъанасызлыгъыны шартыды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 34.

КЪЫЧЫРЫЛ *эт. страд. от* **къычыр** / Къычыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Сангыраугъа эки азан къычырылмаз.* (Н а р т сёз.)

КЪЫЧЫРЫЛЫУ *и.д. от* **къычырыл** / Къычырыл дегенден *этим ат. Азан къычырылыу.*

КЪЫЧЫРЫМ *ат эск.* Верста, километр (*первоначально – на расстоянии крика*) / Къычырыкъны эшитир чакълы бир узакълыкъ. *Минг къычырым жол бир атламдан башланады.* (Н а р т сёз.) О *Аякъ тюбюбюзден ташчыкъла тёнгереп, бизден алгъа талай къычырымгъа ёзеннге тюшедиле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 248. *Бир къычырым чакълы узакълыкъда элден къуугъуннга чабып келгенлени аллары къапхакъдан къарадыла.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 36.

КЪЫЧЫРЫУ *и.д. от* **къычыр** / Къычыр дегенден *этим ат. Арбаз биягъы къууанчлы къычырыуладан толду.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 66. *Тёгерекден къычырыула, ат аякъ тауушла Чёпеллеуню къулакъларына узакъдан чалынадыла, кёзлери да, жерге къарагъан болмаса, чаришни кёрмейдиле.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 30. *Тюш алада уа аланы [къанатлыланы] жырларын кукук къычырыу алышындырады.* Г у р т у л а н ы Б.. Адилгерий, 87.

КЪЫЧЫРЫУЧУ *ат сёл. тил. къ.* **хораз, адакъа, къыттай.** *Замансыз къычыргъан къычырыучуну башы кесилир.* (Н а р т сёз.)

КЪЫЧЫРЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **къычыр** / Къычыр дегенни *араш айырмасы. Къанатларын зап-зап этдире, Чумлу Камны хоразлары, бир бирлерине эришгенча, къадалышып къычырышадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 51. *Хоразла, къычырыша, тангнга эришип, Адамла салам берединле, кёрюшюп.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Сырыйна, 45.

КЪЫЧЫРЫШЫУ *и.д. от* **къычырыш** / Къычырыш дегенден *этим ат. Сабийлени бир бирге къычырышыулары.*

КЪЫШ I *ат* **1.** Зима / Жылны кюз артындан сора келиучю бек суукъ кезиую. *Жер китабы – бар сауланы хазнасы, Дунияны кюзю, къышы, жайы, жазы.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жер китабы, 11. *Муратха быйылгъы къыш бек акъырын баргъанча кёрюндю.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 209. *Къышны жууукълашханын таныта, ёзенни суукъ аяз жокълайды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 304.

2. *В позиции определения:* зимний / къ. **къышхы.** *Къыш азыгъынгы жайда жый.* (Н а р т с ёз.) О *Къочхарла къыш боранда къаядан мы кетдиле, Жаз жаунда ырхыламы элтдиле.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

КЪЫШ II *заман. сёзл. къ.* **къышхыда**. *Жаз ойнагъан къыш жылар.* (Н а р т с ёз.) О *Атай бла Ёрюзмекни къой къошлары къыш турлукъ жерлерине кёче келедиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 35. *Къыш ёгюз, ат арбала бла сабанлагъа мешхут семиртгичле ташый эдик.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 60.

КЪЫШЛА *эт.* Зимовать (*со скотом на стойбище*) / Къышха бир жерде къал, къышны бир жерде ётдюр (*малланы юсюнден*). *Малланы кефлерине кёре, алагъа къыш ким къалай къарагъаны, ала къалай къышлагъанлары кёрюнеди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 13. *Мюлкде малла къышларыкъ орунлагъа, малчыла турлукъ юйлеге заманында тынгылы ремонт этилгенди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 215.

КЪЫШЛАТ *эт. понуд. от* **къышла** / Къышла дегенни *къатланыучу айырмасы. Малчыла быйыл, жунчумай, мал къышлатырыкъдыла.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 223. *Колхозну сют-товар фермаларында малланы жетишимли къышлатадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 174.

КЪЫШЛАТДЫР *эт. понуд. от* **къышлат** / Къышлат дегенни *къатланыучу айырмасы. Къой къошну Къара-Сууну башында къышлатдырадыла.*

КЪЫШЛАТДЫРЫУ *и.д. от* **къышлатдыр** / Къышлатдыр дегенден *этим ат. Тууарланы силос салыннган жерде къышлатдырыу. Якланы тауда къышлатдырыу.*

КЪЫШЛАТЫУ *и.д. от* **къышлат** / Къышлат дегенден *этим ат. Колхозда мал къышлатыу, бирси жылла бла тенглешдиргенде, иги барады.* «Коммунизмге жол», 1980, № 223. *Мал къышлатыуну иги къурап, келлик жылны жазына жунчуусуз тюбер ючюн кюреширге керекди.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 211.

КЪЫШЛАУ *и.д. от* **къышла** / Къышла дегенден *этим ат. Ара мюлкге жылы эмда тоюмлу къышлау хазырларгъа керекди.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 184.

КЪЫШЛЫКЪ [1] *ат* **1.** Пастбище (*зимнее*) / Малла кютюлюучю, кечиниучю жер. *Ырысхынга кёре*

жаш ёсер, къышлыгъынга кёре мал ёсер. (Нарт сёз.) О *Ийнек саудум жайлыкъда, Бичен чалдым къышлыкъда, Жашар ючюн урунганма, Ай оздурмай тынчлыкъда.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 58. *Кюз арты, малла къышлыкъгъа къайтхандыла.* Шуаланы Х., Кюйген тап, 17.

2. Сенокосное угодье, покос, участок для покоса / Чаллыкъ, биченлик. *Малла къышлыкъгъа киргендиле.*

КЪЫШЛЫКЪ [2] *ат.* Свойства, признаки зимы / Къышны ышанлары. *Къыш къышлыгъын этмей, жай жайлыгъын этмез.* (Нарт сёз.)

КЪЫШЛЫКЪ [3] *ат къарач. къ.* **къушлукъ**. *Кюн къышлыкъ болгъанды.* Байчоралары М., Уллу Къарачайда, 297.

КЪЫШЛЫКЪ [4] *ат.* Грязь на теле человека / Адамны этиндеги кири. *Жашчыкъны аякълары къышлыкъ эдиле.*

КЪЫШХЫ *сыф.* Зимний / Къыш бла байламлы, къышда болуучу. *Къышхы кюн къоянны къуйругъу тенгли бирди.* (Нарт сёз.) О *Улуйду эрттенлик боран, Къагъады эшиклени, Бек сюеди къышхы боран Тыгъырыкъ тешиклени.* «Жилтинле», 193. *Мартда жаугъан сангырау жангур жерни бетин къучакълап тургъан къышхы къарны онгун алгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 54.

КЪЫШХЫДА *заман. сёзл.* Зимой, зимою / Къыш болгъан заманда, къыш кезиуде. *Билим бла къышхыда алма бишер.* (Нарт сёз.) О *Алай таулу мирзеуюн Ёсдюреди къаялада, Къышхыда кёксюл тютюн Чыгъады ожакъладан.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 10. *Ёрюзмек бла Сосурукъну жашлары къышхыда атларына багъадыла, жайгъыда уа жарау этедиле, жортууулгъа жарашдырадыла.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 13.

КЪЫШХЫР *ат.* Отруби / Тартылгъан мирзеуню элегенде айырылыучу тыш къабугъу. *Тойгъан эшек къышхырын, чачып, ашагъанлай.* (Нарт сёз.) О *Къышхырдан тойгъан эшек табакъны буруну бла тюртгенча.* Къобанланы Д., Таулада тарууш, 184. *Анам ийнекни да сауып, эшик аллында тагъып, аллына да ашлаучукъ бла къышхыр салып тура эди.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 351.

КЪЫЯМА *ат дин.* **1.** *къ.* **къыямат 1.** *Къыяма болса, сабийле жашап тууарла.* (Нарт сёз.) О *Курт юзюлюп келсе, неда ингирде Боран жетсе, Къыямача, алына, Терекле да, адамлача, бир бирге Таянадыла палахны аллында.* Отарланы К., Дуния эрттени, 48.

2. *кёч.* Бедствие, трудное положение; ужас / Адам тёзалмазча къыйын болум. *Брестни жигитлери ант этедиле, Ёлселе да къоркъакълача ёлмезча. Сабийлени тюп юйлеге элтедиле, Ала быллай къыяманы кёрмезча.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 55. *Болуш, тенгим, билгенинги аяма, Болмаз ючюн кюйсюз атом къыяма.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 22.

3. *кёч.* Стужа, сильный холод / Бек суукъ. *[Гондай:] Бу аламатда, бу къыямада картоф уруну ачып ким кёргенди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 239. *Къышны къыямасы кетип, орунуна жылы жаз, берекетли жай айлары келгенликге, халкъны къыйынлыгъы, азабы, мугурлукъ жашауу кетмейди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 35.

♦ **Къыяма айланды** *дин.* совершилось светопредставление / дунияны ахыры болду, жашау тауусулду. *Ой, эрттенликде кюнню тийгенин Кече къарангы сунама. Мен сен ариудан къалгъан заманда, Айланып къалсын къыяма.* «Малкъар халкъ жырла», 168. *Юркген сюрюучю, жауун ырхылары Бирге къошула эдиле ырбында. Айланнганды дерча эди къыяма...* О т а р л а н ы К., Сынла, 36.

КЪЫЯМАТ *ат дин.* **1.** Судный день, день страшного суда; светопредставление / Дин айтханнга кёре дунияны, жашауну ахыры, тохтауу. *Байрымда аязмаса, шабатда аязыр, шабатда аязмаса, къыяматда аязыр.* (Н а р т с ё з.)

2. *кёч. къ.* **къыяма 2.** *Къыйынлыны иши къыямат.* (Н а р т с ё з.)

3. *кёч. къ.* **къыяма 3.** *Бу къыяматда юйю болгъан эшикге чыгъарыкъ тюлдю.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 262. *Танымагъан жерлеринде мекям къайгъы этмей, мурукку эте турсала, къышны къыяматында эшикде къалып кетерикдиле.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 39.

■ **Къыямат кюн** *къ.* **къыямат 1.** *Белиме къысхан патронташым Белими къаты къуршайды. Ялта урушха кирген кюнюбюз Къыямат кюннге ушайды.* «Малкъар халкъ жырла», 227. *Сууаплыкълары болгъанла къыямат кюн жаннетге, гюнахлыла уа жаханимге барлыкъдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 203.

КЪЫЯУ *ат.* Дефект, недостаток, изъян, повреждение / Кемчилик, жетишимсизлик, бузукълукъ, къылау. *Даяутну къыяуу къулагъында болса, Хаджи-Даяутну къыяуу бутундады.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 73. *Къобан улу жолоучу шофёрлагъа машинаны къыяун тюзетирге кёп болушханды.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 69.

КЪЫЯУЛУ *сыф.* Дефектный, дефективный, имеющий изъян и т.п./ Къыяуу, бузукълугъу болгъан. *Къыяулугъа, къарыусузгъа иги болуу таулулагъа тёреди.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 72. *Къыяулу чапыракъла жыйырыладыла, къызыл берчледен толадыла.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 175.

КЪЫЯУЛУЛУКЪ *ат къ.* **къыяу.** *Бир-бирде губусла, адамны санына къыяулукъ тюшюп, тюрлениуле болса, чыгъадыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 34.

КЪЫЯУЛУЛУКЪ *ат.* Дефектность, дефективность / Къыяу барлыкъ. *Врач жашны сол бутуну къыяулулугъун тохташдырды.*

КЪЫЯУСУЗ *сыф.* Полноценный/ Къыяуу болмагъан. Къыяусуз адам. *Тау тиширыу Эринмейин ишлегенди аяусуз, саны болгъанды, къурч темирлей, къыяусуз.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 92.

КЪЫЯУСУЗЛУКЪ *ат.* Отсутствие изъяна / Къыяуу жокълукъ. *Атны къыяусузлугъу белгили болду.*

Л

ЛАБА I *ат къарач.* Колокольчик / Къонгуроучукъ. *Къобузну лаба къонгуроулары.* ❒ *Къобузну лаба къонгуроулары таралып, харсха жарашыу согъадыла.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 77.

ЛАБАЧЫ *ат.* Мастер по изготовлению колокольчиков / Къо-

нгуроучукъла этиучю уста. *Лабачыдан лабала алыргъа.*

ЛАБА II *сыф.* Серый / Акъ бла къара бояуланы къатышдыргъанда болгъан бет, кюл бетли. *Жаш лаба чепкенин кийип, эшикге чыкъды.*

ЛАБОРАНТ *ат.* Лаборант / Лабораторияны, илму учреждениясы илму-техника къуллукъчусу. *Мухамматны къызы Ляля Къарачай шахарда институтда лаборантды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 126. *Батчаланы Магомет Долинскеде бийик геофизика институтда лаборант къуллукъну толтурады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 64.

ЛАБОРАНТКА *ат.* Лаборантка/ Лаборант тиширыу. *Люба лаборантка болуп ишлеую бла чекленмей, элни жамауат жашауына да тири къатышады.* «Коммунизмге жол», 1980, № 115. *Алынган тирликни агъачлылыгъын Нарткъалада консерва заводну лаборанткалары тинтедиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 153.

ЛАБОРАТОРИЯ *ат* 1. Лаборатория / Сынау, илму-тинтиу ишлени бардырыучу учреждение неда аны бёлюмю эм илму, техника эм башха сынауланы бла тинтиулени бардырыргъа хар кереги бла тамам жалчытылгъан мекям. *Химия лаборатория. Заводну лабораториясы.* ❐ *Университетни кафедраларында бла лабораторияларында шёндюгю илму бла техниканы бек магъаналы проблемаларына къаралады.* «Коммунизмге жол», 1969, № 106. *Сакъатла жыл сайын рентген ётедиле, лабораторияда алагъа тинтип, къарайдыла.* «Ленини байрагъы», 1972, № 103.

2. *В позиции определения:* лабораторный / Лаборатория бла байламлы, лабораторияда бардырылыучу. *Мында университетде жаш, Асхат, биринчи курсдан башлап, лаборатория ишлеге жигер къатышханды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 106. *Теория эм лаборатория дерслеге эки отоу, жетмиш адамгъа общежит, тёрт трактор эм бир комбайн – биринчи жылда училищени ырысхы базасы ол эди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 194.

ЛАВА [1] *ат тау.* Лава *(расплавленная минеральная масса)* / Вулкан атылгъан заманда жерни тюбюнден отла бла бирге чыгъыучу эриген исси зат. *Лаваны къызыулугъу чыкъгъан жеринде бек уллу болады. Лава, сууй баргъаны сайын, жабышмакъ бола барады, аны ырхысы да сел болады.*

ЛАВА [2] *ат.* Лава *(в шахте)* / Шахтаны ичинде къат-къат кёмюрлени тохтамай, бёлюнмей къазаргъа жарашдырылгъан жер. *Сурат, сен лаваны тохтатханлы нелляй бир заман болады?* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 104. *Алексей Степанович лавагъа къарай келгенинде, тау геолог халла тюрленип, породаны жарылгъанын эслеп, оюлуп тюшерча кёргенди.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 28.

ЛАВАШ *ат.* Лаваш / Тузну азыракъ салып, будай ундан этилген, Тау артында хайырланыучу жукъа гыржын. *Узун быргъычыкъ болурча, бышлакъны лавашха чулгъап, Асо кёлю барып ашай эди.* В. А н а н я н, Барсла тарыны пленлилери, 40. *Таза жаулукъну жерге жая, аны юсюне уа къой бышлакъны бла жукъа лавашланы сала, ол Азирет былай айта эди...* «Коммунизмге жол», 1981, № 217.

ЛАВКА *ат* 1. Лавка *(небольшой магазин)* / Гитче тюкенчик. *Кёп болмай элни тёбен жанында*

«Бакалея» лавка ачылгъанды. «Коммунизмге жол», 1969, № 103.

2. *В позиции определения:* лавочный / Лавка бла байламлы. *Элде беш адамдан лавка комиссия къуралгъанды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 161.

ЛАВСАН *ат* 1. Лавсан / Синтетика къумачланы нефтьден этилиучю тюрлюсю. *Лавсан къошулгъан къумачдан этилген плащла тутумлудула.*

2. *В позиции определения:* лавсановый / Лавсандан этилген. *Лавсан жыйрыкъ. Лавсан костюм. Лавсан плащ.*

ЛАГЕРЬ *ат* 1. Лагерь *(временная стоянка войск)* / Тышында, палаткалада бир бёлек заманнга дери аскер тохтаучу жер. *Шахарны кюн батхан жанында уллу лагерде аскер сыйыннгысызды.* Хубийланы О., Аманат, 1, 163. *Эки жанында акътерекле салынган орамны бара кетип, Ермолов орус лагерге жетди, кесини чатырын тапды, кесини жолоучу тапчанчыгъына жатды да, терк окъуна жукълады.* «Шуёхлукъ», № 35, 18.

2. Лагерь *(временное поселение, стоянка)* / Бир белгили болжалгъа дери адамла солуучу жер. *Спорт лагерь. Турист лагерь. Пионер лагерь.*

3. Лагерь *(для заключенных, военнопленных)* / Урушда пленнге тюшген адамла, тутмакъла туруучу жер. *Офицер Залийхан улу, кесини жыйыны бла бирге, фашист лагерледен бирине жетип, анда азаплыкъ чекгенлени эркин этди.* Гыттыланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 163. *Немецлилени лагери, таш тюшген гумулжук тёбеча, къаугъагъа къалды, пулемётла, автоматла атылдыла.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 118.

4. Лагерь *(течение, направление)* / *Кёч.* Жамауат политика къауум; акъыллары, ниетлери бир болгъан адамланы къаууму. *Демократ лагерни къарындашлыкъда, шуёхлукъда жашагъан къыралларыны экономикада, илмуда, культурада жетишимлерин кёргюзтюр муратда ол къыраллы пропагандистле аз кюрешмегендиле.* «Коммунизмге жол», 1977, № 210. *Онтогъузунчу ёмюрню къыркъынчы жылларында орус жазыучула эки лагерге юлешиннгендиле: западчылагъа бла славянофиллеге.* «Коммунизмге жол», 1968, № 118.

ЛАГМАН *ат.* Лагман *(род лапши)* / Энчи жорукъ бла этилген лапша; ашаргъа тым бла бериледи. *Лагманны узбеклиле уста эте биледиле. Къурманлыкъ, той этген жерде таулу ашла бла бирге лагман да этиледи.*

ЛАГЪЫМ [1] *ат.* Взрывчатое вещество / Атылыучу зат. *Ат юсюнде садакъларын къурадыла эмда ушкокларына лагъым къуйдула.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. *Къая тешиклеге ол сен салгъан лагъым бюгюн ахыр кере атылды. Асылу Магомет, уллу жетишимлигинг битеу Россейге айтылды.* «Шуёхлукъ», № 63, 95. *Лагъымны атдырлыкъ машиначыкъ Ысмайылны исси къолларын суукъ этгенча кёрюнеди.* «Шуёхлукъ», № 28, 88.

ЛАГЪЫМ [2] *ат къарач.* 1. *тех.* Рычаг, вага, плечо / Тюрлю-тюрлю машиналаны, механизмлени къурамына кирип, бир затны керекли жанына бургъа къымылдатыргъа болушуучу, ёзекге ушаш зат. *Ташны лагъым этип кётюрдюле.* ❐ *Сейир лагъым бойсунады сени уста къолунга: Урунады, бурулады, Онгуна эм солуна.* «Жанкъылыч», 72.

2. Способ, прием, средство / Бир тюрлю ишни тамамлар ючюн этил-

ген амал, мадар. *Солдатла кесларини жырларында къазауатда хорлар ючюн не лагъымла этерге керек болгъанына дери айтадыла.* Х у б и й л а н ы М., Къарачаймалкъар совет халкъ жырла, 72. *Аны [Зауурну] алдар ючюн бир лагъым керекди, Аллай лагъымны мен къайдан табайым?* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

3. Хитрость, уловка, обман / Аман акъыл, хыйла. *Борсукъну лагъым бла къапханнга тюшюрдюле.*

4. *кёч.* Приспособление, устройство; механизм / Аны болушлугъу бла къаллай болса да бир ишни жалчытыргъа жарашдырылгъан зат, механизм неда прибор. *Мында «Беларусь» тракторгъа кесиучю лагъым такъдыла.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 68.

ЛАГЪЫМЛА *эт къарач.* 1. Применять способ, находить средство *(прием)* / Амал, мадар эт. *Ишде жангы технологияны лагъымларгъа.*

ЛАГЪЫМЛАУ *и.д. от* **лагъымла** / Лагъымла дегенден *этим ат. Илмуну жетишимлерин лагъымлау.*

ЛАГЪЫМЛЫ *сыф. къарач.* Находчивый, смекалистый, изобретательный / Эбин билген, оюмлу, мадарлы. *Лагъымлы жаш.*

ЛАГЪЫМЛЫКЪ *ат къарач.* Находчивость, смекалка, изобретательность / Эбин билгенлик, оюмлулукъ, мадарлылыкъ. *Хар ишде да лагъымлылыкъ керекди.*

ЛАГЪЫМЧЫ *ат къарач.* Изобретатель / Ойлап чыгъарыучу, неге да амал табыучу адам. *Къаншаубий мюлкню фахмулу лагъымчысыды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 121. *Лагъымчыланы санын ёсдюрюуге заводну оноучулары арт кезиуде айырылып уллу эс бурадыла.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 108.

ЛАГЪЫМЧЫЛЫКЪ *ат къарач.* 1. Изобретательство / Жангы зат чыгъарыргъа усталыкъ, оюмлулукъ. *Лагъымчылыкъ – илму-техника процессни ышаннгылы таянчагъыды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 192.

2. *В позиции определения:* изобретательский / Лагъымчылыкъ бла байламлы. *Жашны уллу лагъымчылыкъ фахмусу барды.*

ЛАЗАРЕТ *ат.* Лазарет / Гитчерек аскер больница. *Полкну лазарети.* ❐ *Жаралыланы [аскерчилени] бокълауучла бла лазаретге ташыйдыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 289.

ЛАЗЕР *ат.* Лазер / Жарыкъны жыйылгъан жоккусун алыр ючюн хайырланылыучу прибор. *Таякъла лазер бла жалчытылгъанлары себепли, адамны аллында тыйгъычланы, чырмауланы кёргюзтедиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 154.

ЛАЗИМ [1] *ат.* Нужда, необходимость, потребность, толк / Кереклиси, бек кереклилик, излегени, хайыр. *Дуния суугъа батханлыкъгъа, баппушха не лазим.* (Н а р т с ё з.) *[Жантемир Къанаматха:] «Къасымны чакъыргъан не лазимди, башха зат керекли эсе да, къаягъа таяннганча, ийнанып айт».* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 208.

ЛАЗИМ [2] *межд.* Ей-богу / Сёлешген адамны кесини айтхан затыны тюзлюгюне ийнанныганын кёргюзтеди. – *Сени кибиклени уа алыкъа, тейри, лазим, ма былай салып да къоярбыз, – деп, Шоштар аны [Хамызатны] тапчаннга аудурду.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 101. – *Тейри, лазим,*

бёркюнг осал болгъанды. Ма, муну кий, – деп, Айдарукъ Къаншаубийни чырпа бёркюн алды да, аны орунуна кесини бухар бёркюн кийдирди. Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек.

ЛАЙ-ЛАЙ *межд.* Бай-бай *(припев колыбельной песни)* / Белляу жырны эжиую, къайтарып айтылыучу сёзю. *Лай-лай, лай-лай, бала, лайлыкъдан, Къууана, кюле келгин, бала, жайлыкъдан.* «Эртте биреу бар эди», 229.

ЛАЙКА [1] *ат.* Лайка / Эгер эм гёзетчи итлени бир тюрлюсю. *Европа лайка. Сибир лайка. Лайкала чыдамлы, тири итледиле. Айыугъа, тыйын терили жаныуарлагъа уугъа чыкъгъанда, уучула лайкаланы хайырланадыла.*

ЛАЙКА [2] *ат.* Лайка *(кожа)* / Жумушакъ терини бир тюрлюсю. *Къойланы бла эчкилени терилеринден этилген лайка бек игиге саналады. Лайкадан асламысында къол къапла бла аякъ кийимлени башларын этедиле.*

ЛАЙНЕР *ат.* Лайнер / Тенгизде неда хауада женгил жюрюучю, адамла ташыучу кеме, самолёт. *1956 жылда бизни къыралда биринчи реактив пассажир лайнер чыгъарылгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 143. *Реактив эмда газотурбин лайнерле хауа бла ташыуну не тюрлюсюню да токъсан эки процентин бажарадыла.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 176.

ЛАК [1] *ат* 1. Лак / Чайырланы спиртде, скипидарда неда жауда эритип этилген тылданы тюрлю-тюрлю затланы юслерине жагъып жылтыратыучу зат. *Тышына лак жагъылгъандан сора орундукъ къызыл агъачдан этилгеннге ушайды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 188. *Къоз жаудан сурат эмда типография бояу, лак, тушь, сапынны эм аламат сортларын этедиле...* «Ленинни байрагъы», 1980, № 94. *Аны [жашны] аркъасында, къара лакдан жылтырагъаны перламутр бла къуюлгъан, бек иги уллу гитара тагъылып эди.* М. Кинцис, В. Ядин. Юч шуёх, 209.

2. *В позиции определения:* лакированный / Лак жагъылгъан териден этилген. *Нальчикни аякъ кийим чыгъарыучу фабрикасы шёндюгю модагъа кёре ишленнген, тюплери платформа болгъан тишириу лак чурукъла чыгъарады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 120.

ЛАК [2] *сыф.* Лакский / Лаклыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм тарыхлары бла байламлы. *Лак тил, Лак литература. Лак тепсеу.*

ЛАКЛЫ. Лакец / Дагъыстанда жашагъан асламлы миллетни адамы. *Лакчыла къошун, алтын-кюмюш санагъатла бла да кюрешедиле.*

ЛАКЧА *хал. сёзл.* По-лакски *(напр. говорить, писать)* / Лак тилде. *Лакча сёлеш. Лакча жаз. Лакча жырла.*

ЛАКМУС. Лакмус / Кислотагъа къошулса, къызыл, силтеге къошулса, кёк болуучу тенгиз таш тюкден алыныучу бояучу зат. *Лакмус этиу.*

ЛАКЪЫР *ат сёл тил. къ.* **лакъырда**. *Лакъыр айтсанг, Мудах жаш да, Кюнча жарып, жашнайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 119.

ЛАКЪЫРДА *ат* 1. Шутка / Адам керти кёлю бла угъай, кёз ачар, адамланы кюлдюрюр ючюн, ойнап, безиреп айтылгъан неда этилген зат. *Лакъырданы кертиге тергемегиз, Къарт сылхыр бол-*

гъанды, махтанады демегиз. М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 154. *Фатима Ыслам жазгъан лакъырданы окъуду.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 20. *Партизанла ушхуур ашайдыла. Араларында лакъырда, чам, кюлкю бара эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 224.

2. *В позиции определения:* шуточный / Адамны кюлдюрюр ючюн, жарыкъ этер ючюн айтылгъан. *Къызла бир бирлерине, лакъырда сёзле айтып, кюледиле.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 35. *[Туппуш] лакъырда сёзле бла кеси кибик жарлы, къарт, къарыусуз Зекерияны къакъ-сокъ этди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 181. *«Къарс уругъуз, маржа», – дегендиле, аны не эсе да бир лакъырда умуту болгъанын ангыладыла, къонакъла бары да жарыдыла.* «Шуёхлукъ», № 14, 109.

■ **Лакъырда эт** шутить / керти кёлюнг бла угъай, ойнап, безиреп сёлеш. *Была [чалгъычыла] ауузлары бла лакъырда этгенликге, боюнларын ары-бери сюрюше, къулачлары кериле, чалгъы ызгъа тирелген аякълары чана ыз этип барадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 178. *Алгъа къыз лакъырда эте турду, сора аны жюрекчигинде таулу жаш орун ала башлап, ахырында уа бирси жашланы барын да къыстап, кеси орналып къалгъанды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 151.

ЛАКЪЫРДАЛА *эт. сёл. тил.* **Лакъырда эт** (*къ.* **лакъырда**). *Жашны лакъырдалагъанын къыз терк ангыламады.*

ЛАКЪЫРДАЛАУ *и.д. от* **лакъырдала** / Лакъырдала дегенден *этим ат.*

ЛАКЪЫРДАЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **лакъырдала** / Лакъырдала дегенни *араш айырмасы. Замполит буйрукъну ангылагъанын билдиргенден сора, [Хаким бла] лакъырдалашып, айырылдыла.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 174.

ЛАКЪЫРДАШЫУ *и.д.* от **лакъырдалаш** / Лакъырдалаш дегенден *этим ат. Къыз да, жаш да лакъырдашыуну къоймайдыла.*

ЛАКЪЫРДАСЫЗ *хал. сёзл.* Кроме шуток / Кертиси бла, керти, кёлю бла. *Лакъырдасыз айтсакъ, ол жаш бир сейир затды.*

ЛАКЪЫРДАЧЫ *ат* 1. Шутник/ Лакъырда этиучю, лакъырда этерге сюйюучю адам. *Аубекирни партизанларыны бек кюлкючюсю, лакъырдачысы, алаша, добар жаш Ысмайылды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 300. *Ол [Хызыр] кеси да чамчы, лакъырдачы болсада, аз сёлешиучю, сагъышлы болду.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 64.

2. *В позиции определения:* шутливый. *Лакъырдагъа ёчлю. Керим, лакъырдачы узун иничге, кёккёз Сулийхатны да алып Шауурдатха келди.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 40.

ЛАКЪЫРДАЧЫЛЫКЪ *ат.* Склонность к шуткам / Лакъырда этерге ёчлюк. *[Осман] Къарабашны лакъырдачылыгъын биле болур эди, арсар бола узалды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 57.

ЛАЛ *ат.* Лал / Кёбюсюнде къызыл бетли, багъалы таш. *Санынг – кипарисча субай, акъ бетинг а – пранги атлес. Тилинг – шекер, ауузунг а – бал, тишлеринг а – жауухар, алмаз; Къарамынг чын аякъ, анда бар накъут, изумруд, топаз; Сен бриллиантса! Сен... индус къыралланы лалыса, жаным!* «Шуёхлукъ», № 22, 3.

ЛАМПА *ат къарач. къ.* **чыракъ**. *«Бусагъатда биз патеген лампа жандырабыз, энди беш-алты жылдан а хар юйде электролампала жанарыкъдыла», – деди Ибрагим.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 122. *Кёкню башында кёксюл юйюгюз, Барып къанатлыла къонадыла. Жарыкъ жанган лампала, Зухура, сени кёрюп, мутхуз боладыла.* (Фольк.) *Правленде, къонакъ юйде, адам кёп тюйюлдю, юйню тюз арасында тагъылып, кёпген сапын кёмюкча, базыкъ лампа жанады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 78.

ЛАНДЫШ *ат.* Ландыш / Ариу ийисли, ууакъ, акъ гюллю гокка ханс, дух ханс. *Бир арада оюм, хыйсап эталмай, Къалиярны ландыш сунуп аласа.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 54. *Жаз башында агъачда ландышла ариу чагъадыла.*

ЛАП-ЛАП *эрикл. сёз.* Шлёп / Сууда жалан аякъ болуп баргъан неда бир затны жассысы бла ургъан тауушну кёргюзтеди. *Жашчыкъ жаууп тюбюнде, лап-лап тауушу этдирип, чабып айлана эди. Ары лап-лап, бери лап-лап, ортасында кийиз къаплап.* (Элбер.)

ЛАППЫР *ат ц. диал. къ.* **лыппыр**. *Арлакъда лаппырланы бирини юсюне учуп келип, бир уллу къуш къонду.*

ЛАРЁК *ат.* Ларёк / Тюкенчик. *Бизни жолубузда аш-азыкъ, промышленность товарла сатхан тюкенле, ларёкла, павильонла тюбейдиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 194. *Хар элде мастерскойла, тюкенле, ларёкла ишлеп, жамагъатны кереклисин бажарадыла.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 65.

ЛАТИН *сыф.* Латинский / Римни эски ёмюрледе тарыхыны эм культурасыны юсюнден болгъан. *Билим алыуну тынч этер ючюн араб жазыуладан латин алфавитге кёчедиле.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 125.

ЛАТИНЧА *хал. сёзл.* По-латыни *(напр. говорить, писать)* / Латин тилде. *Бизни латинча сёлеширге гитче заманыбыздан окъуна юйретген эдиле.*

ЛАТУНЬ *ат.* Латунь / Багъырны, цинкни эм тучну эритмеси. *Багъыр, латунь да женгил къараладыла.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 119.

ЛАТЫРА *ат къ.* **юлле**. *Латыра, агъачдан ишленнген латыра, Таймай тютюнлеучю эди аны [Чораны] ауузунда.* Ахматланы А., Жаз келди, 84. *[Чора] латыра тарта, сабыр сылай сакъалын Былай айтып башлаучу эди хапарын.* Ахматланы А. Жаз келди, 84.

ЛАТЫШ *сыф.* Латышский / Латышлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм тарыхлары бла байламлы. *Латыш тил. Латыш литература.*

ЛАТЫШЛЫ *ат.* Латыш / Латвияда жашагъан асламлы миллетни адамы. *Латышлыла промышленность товарланы 100-ден кёп къыралгъа сата эдиле.*

ЛАТЫШЧА *хал. сёзл.* По-латышски *(напр. говорить, писать)* / Латыш тилде. *Латышча сёлеш. Латышча жаз. Латышча жырла.*

ЛАУДАН *ат* 1. Вид шелковой ткани / Жибек халыдан этилген къумач. *Акъ гелеуде марал жатхан кибик дарийлеге, лауданлагъа, къанауатлагъа батылып тургъан къызны кёргенде, жаш хайран бо-*

луп къалады. (Ф о л ь к.) *Кюнню таякълары жумушакъ тёгюлгенден болур, жол жанлары кёз тутхан къадар сары лаудан жайылгъаннга ушайдыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 10. *[Нартюх:] Мен ёсеме, сюйюнюп, Кёк лауданнга чёргелип, Кундуш кибик кийинип.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жылла озадыла, 26.

2. *В позиции определения:* шёлковый / Лаудандан этилген. *Аны [Марзиятны] юсюнде къолан лаудан чепкени, башында кепислери бла... чачакълы мор кишмир жаулугъу, узун жаякълы акъ бетине бир ариу жарашыпдыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 89. *Ма алайда мыдых тукъузгюлени, тюртюлени, келинлени башларыча, акъ къайынланы да, анасыны сары лаудан жаулугъунлай, шош акъгъан чапыракъланы да сюеди Азирет-Алий.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Къызгъыл кырдыкла, 84.

ЛАУРЕАТ *ат.* Лауреат / Илмуда, искусствода, урунууда болдургъан бек уллу жетишимлери ючюн берилиучю энчи саугъа эм анга тийиншли болгъан адам. *Россейни Къырал саугъасыны лауреаты. Скрипачланы халкъла аралы конкурсуну лауреаты.* ❐ *Илмуну бла техниканы эм культураны айныгыуда этген уллу хорламлары ючюн сегиз жюз тиширыу Къырал саугъаланы лауреатлары болгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 25.

ЛАФЕТ *ат.* Лафет / Топну станогу. *Осман юйню ючюнчю этажында орта калибрли багъыр топ лафетни юсюнде жюрюйдю.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 42. *Правительствону комиссиясы жигитлени ёлюклерини кюллери болгъан урналаны топланы лафетлерине салады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 50.

■ **Лафет оргъуч** лафетная жатка / тракторгъа тагъылгъан, энчи затха бегитилген оргъуч. *Кенг, дангыл ёзенде комбайнла, лафет оргъучла тирликлени айырып орууну бардырадыла.* «Шуёхлукъ», № 6, 101. *Будай орууда эки лафет оргъуч ишлейди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 118.

ЛАХОР *ат.* Шутливая беседа, болтовня / Лакъырда халда баргъан ушакъ. *Лахор къызыу бара тургъанлай, къуйругъуна шинжи чанчылгъанча, Ийналукъ секирип ёрге турады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 220. *Жыйын жашла лахор, кюлкю кётюредиле.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары, 21.

■ **Лахор эт** беседовать шутливо, балагурить / ойнай-кюле, ушакъ бардыр, жанша. *Не десенг да, къарт адамла, бир жерге жыйылып, лахор этерге сюедиле.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 12. *Ушкок атып эриширге келген жашла, сампаллагъа жилик жаула сюрте, лахор этедиле.* «Шуёхлукъ», № 46, 92.

ЛАХОРЧУ *ат.* Шутник, балагур/ Ойнаргъа-кюлюрге сюйген адам. *Жаш жыйынны ичинде бир лахорчу болмай къалмаз.*

ЛЕГКОВОЙ *ат.* Женгил машина (*къ.* **женгил** [1]). *Легковойла жюк ташыгъан машинала къууша, Учадыла сыйдам жолда, Бир бирине жууша.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 120. *«Агъач арбаны башынга ур, бригадир [сюйгеним], легковой бла келликди».* «Къарачай халкъ жырла», 144.

ЛЕДОКОЛ *ат.* Ледокол / Бузланы жарып жюрюрча этилген, уллу кючю болгъан кеме. *Атом ледокол.* ❐ *Бир сагъатдан биз «Таймыр» ледоколну каюталары-*

на жыйышхан эдик. «Коммунизмге жол», 1978, № 108.

ЛЕДОРУБ *ат.* Ледоруб / Альпинистле тау башлагъа ёрлегенде бузну ууатыр, кесер ючюн хайырланылыучу, гетменнге, балтагъа ушаш керек. *Ол эртте таулагъа, къаялагъа чыкъгъанда жанындан кетермеучю ледорубун энди альпинист ундуругъуну тюбюнде тута эди.*

ЛЕЖАНКА *ат.* Лежанка / Печни юсюнде жата турургъа деп этилген узун тырхык. *Киштик лежанкада жатады.*

ЛЕЗГИН *сыф.* Лезгинский / Лезгинлилеики, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Лезгин тил. Лезгин литература.*

ЛЕЗГИНКА *ат.* Лезгинка / Кавказда терк тепсеулени бири эм аны музыкасы. *Сора политрук сценаны арасына чыгъып: «Бусагъатдан кавказлы жаш Токъмакъланы Якъуп лезгинканы тепсейди», – деп, билдирди.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 99. *Лезгинка башланнганда уа, аякъ бюкгенле юй тюбю къангаланы донг-дунгнга алдырдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 445.

ЛЕЗГИНЛИ *ат.* Лезгин / Дагъыстан Республикада эм Азербайджанда жашагъан халкъладан бирини адамы. *Лезгинлиле бек ариу тепсей эдиле.*

ЛЕЗГИНЧА *хал. сёзл.* По-лезгински *(напр. говорить, писать)*/ Лезгин тилде. *Лезгинча сёлеш. Лезгинча жырла.*

ЛЕЙБОРИСТ *ат.* Лейборист / Великобританияда, Австралияда, Жангы Зеландияда эм бир талай башха къыраллада ишчи партияны члени. *Лейбористле властха келгенден сора къыралны ол къыйын болумдан чыгъарыр ючюн мадарла эте башлагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1974, № 172.

ЛЕЙТЕНАНТ *ат.* Лейтенант / Армияда неда флотда кичи лейтенантдан сора берилиучю офицер чын эм ол чынны жюрютген адам. *Мени сюйгеним талпынып кетгенди, Къызыл Аскерге алынып. «Иркутск шахарда ишлейди», – дейдиле, Баш лейтенантха саналып.* «Малкъар халкъ жырла», 234. *– Жолдаш лейтенант, къалай эсе да, быланы сезген иш болурла ансы, шошдула, – деди Ибирагим, гранаталагъа бла шешалагъа кёз жетдире.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 8. *«Къойчу улу лейтенантны ротаны командирине саладыла».* «Шуёхлукъ», № 37, 93.

ЛЕЙТМОТИВ *ат муз.* Лейтмотив / Музыка чыгъармада кёп кере къатланып туруучу баш макъам; музыкада баш тема.

ЛЕКСИКА *ат* **1.** Лексика / Къайсы болса да бир тилни неда диалектни битеу сёз байлыгъы. *Бир тюрлю къол усталыкъ бла жашау этген адамла жюрютген термин сёзлеге профессионал лексика дейдиле.* «Шуёхлукъ», № 63, 107. *Лексика жаны бла да орус тил бла тюрк тиллени арасында байламлыкъ эсленеди.* «Шуёхлукъ», № 37, 102. // Лексика произведений *какого-л.* писателя. / Къайсы болса да бир жазыучуну чыгъармаларында тюбеген сёзле. *Къайсынны лексикасы, Кязимни лексикасы.*

2. *В позиции определения:* лексический / Лексика бла байламлы. *Скиф-малкъар лексика ушашлыкъгъа терен лингвистика анализ этмей къарасакъ да, биз кёп затны ангыларгъа боллукъбуз.* «Коммунизмге жол», 1979, № 204. *Тюрк тиллени теңлешдирип, ала-*

ны бир къауум лексика, фонетика башхалыкъларын ачаргъа бу ишле бек болушхандыла. «Шуёхлукъ», № 64, 103.

ЛЕКСИКОГРАФ *ат.* Лексикограф / Лексикографиядан специалист. *Тюрк лексикографла. Орус лексикограф. Къарачай-малкъар лексикографла.*

ЛЕКСИКОГРАФИЯ *ат.* Лексикография / Сёзлюклени жарашдырыуну юсюнден теория эм сынам. *Тюрк лексикография. Орус лексикография. Къарачай-малкъар лексикография.*

ЛЕКСИКОЛОГ *ат.* Лексиколог/ Лексикологиядан специалист. *А. А. Юлдашевни «Принципы составления тюркско-русских словарей» деген китабы лексикологлагъа бла лексикографлагъа деп жазылгъанды.*

ЛЕКСИКОЛОГИЯ *ат.* Лексикология / Тил билимни лексиканы тинтген бёлюмю. *Китапны биринчи бёлюмю тюрк лексикологиягъа жораланнганды. Къарачай-малкъар тилни лексикологиясыны юсюнден талай иш жазылгъанды.*

ЛЕКТОР *ат.* Лектор / Лекцияла окъуучу адам. *Областда аты сый бла айтылгъан лекторла, общественникле кёпдюле.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 84. *Пропагандистле, агитаторла, лекторла иги башламны халкъгъа жаядыла.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 113.

ЛЕКТОРИЙ *ат.* Лекторий / Халкъгъа лекцияланы жарашдырыучу учреждение эм лекцияла окъулуучу юй. *Бюгюнден башлап, бизни заводда лекторий кесини ишин башларыкъды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 97. *Чегем районну «Чегем» колхозунда онбир адамдан къуралгъан эл лекторий ишлейди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 62.

ЛЕКЦИЯ *ат* 1. Лекция / Къаллай да болсун, бир теманы неда окъуу предметни халкъны, окъуучуланы аллында окъулууу неда айтып ангылатылыуу. *Алан эл-элге барып, Айны, Кёкню, жулдузланы юслеринден лекцияла окъугъанды.* Хубийланы М., Алан, II. *Лекциялада да аманны кебинден олтуруп, ала бошалгъанлай, трамвай тохтаучу жерге чапдым.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 12.

2. *В позиции определения:* лекционный / Лекция бла байламлы. *Лекция пропагандаы даражасы биле-биле кётюрюлгенди.* «Коммунизмге жол», 1973, № 17.

ЛЕНИНИЗМ *ат.* Ленинизм / Империализмни эм пролетар революцияланы, пролетариатны диктатурасыны эм социализмни бла коммунизмни къурулушуну юсюнден В. И. Ленинни марксист теорияны баш жорукъларын айнытхан окъуу. *Документде коммунистле, ленинизмге кертичи болгъанлары чертиледи.* «Коммунизмге жол», 1969, № 128.

ЛЕНИНЧИ *ат.* Ленинец / Ленинизмни жолун тутхан адам. *Илму коммунизмге жаланда ленинчиле ийнаннгандыла.* «Коммунизмге жол», 1971, № 141.

ЛЕНТА *ат* 1. Лента / Узун иничге къумач журун. *Ариу чилле лентачыкъ аны къара эшмечиклерин омакълайды.* «Шуёхлукъ», 35, 38. *Назы юсюнде, болмагъанча, ариу иллеуле, суратла, тюрлютюрлю лентала, чыракъла, тёппесинде уллу къызыл жулдуз.* Шауаланы М., Кечермели?, 20.

2. Лента *(телеграфная, магнитофонная и т.п.)* / Техника эм башха кереклеге хайырланылыучу, бир тюрлю материалдан этилген,

эни тар, узун зат. *Бир кесекден магнитофонну лентасы акъыртын, жумушакъ седиреп, Бахны музыкасы, аз-аз согъулады.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 346. *Конвеерни лентасыны юч скороссу барды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 104.

ЛЕОПАРД *ат.* Леопард / Киштик тукъумдан талгъыр тюрсюнлю, балаларын кесини сютюн эмизип ёсдюрюучю жыртхыч жаныуар. *Чегетледе, къанатлыла, жыланла, леопардла, пилле, маймулла бардыла.* О р т а б а й л а н ы Т., Окъуу китап, 74. *Бир жолда адам леопардха тюбегенди, андан буудан эсе женгил чабаргъа юйретирин тилегенди.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 194.

ЛЕПИЛДЕ *эт.* Шагать неуклюже / Тапсыз, аунай, жапысыз атла. *Асыры арыгъандан жаш юйюне лепилдеп келеди.*

ЛЕПИЛДЕУ *и.д.* от **лепилде** / Лепилде дегенден *этим ат. Тишырыула эсирген кишини лепилдеюне къарап, сёгедиле.*

ЛЕТОПИСЬ *ат.* / Болгъан, болуп ётген затланы жазылыулары. *Адам улуну летописинде историяны чархын бир жанына бургъан дунияны халкъларыны эсинде ёмюрлеге къалгъан кюнле алай кёп тюйюлдюле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 25. *«Дружба» хуторда школну сохталары кеслери жашагъан жерде элчилени юсюнден летописни жазып башлагъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 101.

ЛЕТУЧКА *ат сёл. тил.* Летучка / Созаргъа жарамагъан затланы оноуларын этер ючюн кёпге бармагъан жыйылыу. *Ара телевиденияны летучкасында ол программагъа иги багъа берилгенди.* «Коммунизмге жол», 1980, № 180.

ЛЁКЪОТ *ат эск.* Земляная крыша *(землянки)* / Жер юйню башы. *Ынна арпаны лёкъотха жайып къурута эди.*

ЛЁКЪУМ *ат.* Лакум *(жареный в масле кусочек сдобного теста)*/ Сют, жау жумуртха, балтуз къошулгъан тылыдан тюрлю-тюрлю формала бла кесилип этилген, жауда бишген ашарыкъ. *Хант юйде сохта, жёрме, борщ, шорпа, компот, чай, гюттюле, лёкъумла этедиле.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 136. *Ала [кишиле] алай олтуруп тургъанлай, эки къошун аякъ сют бла эки да лёкъум келди.* (Ф о л ь к .)

ЛЁТЧИК *ат.* Лётчик / Самолётну жюрютген адам. *Балтиканы кёгюнде таулу жашды фашист лётчиклени ууатхан залим... Бюгюн Покрышкиннге къарындашды Бизни халкъны алпжюрек жашы Алим.* Б о т а ш л а н ы И., Таула сакълайдыла, 65. *Санбатны тамата-сы Мухтарны чакъырып, пленнге тюшген немецли лётчикни не амал бла да жанын сакъларгъа керек болгъанын айтды.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 83.

ЛИБЕРАЛ *ат* Либерал **1.** Сторонник либерализма. / Либерализм жанлы адам. *Россейли либералланы ёсюуюню историясын С. Е. Щедрин бек къаты критикагъа тартханды.*

2. Член либеральной партии. Либерал партияны члени. *Айырыулада либералла консерваторланы хорлап, кишини къошмай, кеслери правительство къурайдыла.*

3. *Кёч.* Человек, который либеральничает. Кемчиликлеге тёзюп туруучу адам.

4. *В позиции определения:* либеральный. Либерализм жанлыла бла байламлы. *Либерал партия. Либерал буржуазия.* ■ *Либерал-демократия партияны башчылары*

ол договорну юсюнден бир заманда да артыкъ къайгъы этмегендиле. «Коммунизмге жол», 1969, № 211.

ЛИБЕРАЛИЗМ *ат.* Либерализм. Демократия эм предпринимательство жанлыланы бирикдирген идеология эм политика агъым. *Германияда отуз жылгъа ёсген либерализм Россейде юч жылгъа ёсгенди.*

ЛИБЖА *ат къ.* илибижа. *Сабийле жангы юйге келгенлери ючюн деп, Малжейни къызлары ушхуургъа либжа этдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 254.

ЛИБРЕТТО *ат.* Либретто / Опера, оратория дегенча уллу музыка чыгъарманы тексти. *Операны либреттосу. Опереттаны либреттосу. Либретто жазаргъа.*

ЛИГА *ат.* Лига / Адамланы, организацияланы, государстволаны биригиулери. Миллетлени Лигасы *(1919–1946 ж.ж. халкъла аралы организация). Бюгюн къыралны тогъуз шахарында биринчи лиганы командаларыны арасында Россейни кезиулю чемпионатыны байрагъы кётюрюллюкдю.* «Коммунизмге жол», 1981, № 52. *Озгъан шабат кюн биринчи лиганы футбол командаларыны кезиулю оюнлары болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 168.

ЛИДЕР *ат* 1. Лидер, глава политической партии / Политика партияны жамауат-политика организацияны неда бир тюрлю къаум адамны башчысы, таматасы.

2. Лидер *(напр. шахматного турнира)* / Спорт эришиуледе биринчи баргъан адам, команда. *Былайда, былтырча, къыралны баш лигасындагъы мотобол команда онглулугъун элистачы «Автомобилист» ажымсыз кёргюзтгенди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 94.

ЛИКЁР *ат.* Ликёр / Кючлю, татлы, ариу ийисли, спиртли ичги. *Бизни экспозициябызны башха павильонларында тюрлю-тюрлю ашарыкъ-ичерик затла боллукъдула: гюржю чай, ликёр бла чагъыр, коньяк бла бальзам, кёгет консервала, шоколад дегенча затла.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 154. *Столгъа ром, коньяк, ликёр, тюрлю-тюрлю ашарыкъла салындыла.* «Коммунизмге жол», 1976, № 74.

ЛИЛИПУТ *ат къ.* **шылапчыкъ.** *Бир бёлек жыл мындан алгъа биз Нальчикде лилипутланы кёргенбиз.*

ЛИМИТ *ат.* Лимит / Бир зат бла хайырланыуну, бир затны жоюуну мардасы. *Ёнкюч ахчаны лимити. Электричествону лимити.* ❒ *Заданияда продукция чыгъарыугъа технология картала салынып жоюмлагъа лимит бериледи.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 34.

■ **Лимит сал** лимитизировать / бир затха марда сал. *Эртте, электричество жангы чыкъгъан заманда, аны бла хайырланыугъа лимит салынгган эди.* ❒ *Араб къыралла нефтьге лимит салгъанлары ючюн, тыш къыраллада бензин жетишмей тебирегенди.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 39.

ЛИМОН *ат* 1. Лимон. Ариу ийисли, къаты къабукълу, мысты татыулу, хар заманда да кёклей тургъан терекде битиучю кёгет. *Ол терекчикни бийиклиги метрден уллу тюйюлдю, лимонлары мазаллыдыла.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 116. *Ауругъанны къусханы, сарыуу кесгени бар эсе, лимон салынгган мыстыракъ суу болушады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 201.

2. *В позиции определения:* лимонный / лимондан, лимон къошулуп этилген. *Лимон суу. Лимон чай. Лимон варенье. Суусапха лимон суу ичерге. Анабыз бизге лимон чай*

ичирди. ❐ *Аминат тюкенден эки банка лимон варенье алды.* «Коммунизмге жол», 1971, № 167.

ЛИМОНАД *ат* 1. Лимонад / Асламысында лимон сокда жаращдырылыучу, суусапны кесиучю ичги. *Белгилисича, завод чыгъаргъан баш продукцияла быладыла: сыра, гара суу, лимонад, кёгет суу, чагъыр.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 194. *Лимонад, сыра сатхан тюкенчикле хар атламдан эсленедиле.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 50.

2. *В позиции определения:* лимонадный / Лимонад этиучю, хазырлаучу. *Къарачай шахарда сыра заводну лимонад цехини дозировщицасы Батчаланы Тамара ишине уста, алчылыкъгъа тырмашхан жигер къызды.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 204.

ЛИНГВИСТ *ат.* Лингвист / Лингвистикадан специалист. *Секцияланы ишлерине лингвистле, историкле, философла, медикле, тилден устазла къошуладыла.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 174. *Кафедра литературоведлени эм лингвистлени хазырлайды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 105.

ЛИНГВИСТИКА *ат* 1. Лингвистика / Тил билим. *Лингвистикада диалектология бек баш магъананы тутады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 86.

2. *В позиции определения:* лингвистический / Лингвистика бла байламлы. *Скиф-малкъар лексика ушашлыкъгъа терен лингвистика анализ этмей къарасакъ да, биз кёп затны ангыларгъа боллукъбуз.* «Коммунизмге жол», 1980, № 113. *История, лингвистика, этнография, археология илмула тапхан затлагъа кёре, дин эртте, 35–40 минг жыл мындан алгъа чыгъып башлагъанды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 54.

ЛИНЕЙКА [1] *ат* 1. Линейка *(палка)* / Тюз ызлыкъла сызлар эм бир затны ёлчелер ючюн жюрютюлюучю жукъа иничге эм тюз къангачыкъ. *Дахир линейка бла ёлчелеп, стол шинтикге аякъчыкъла кесди.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 157. *Класс къангада окъуна циркульсуз сызланнган чертёжлагъа къарасанг, дерсден кёлюнг чыгъады.* «Коммунизмге жол», 1981, № 65.

2. Строй в одну шеренгу / Адамны неда техниканы бир тизгиннге сюелиулери. *Онтогъузунчу майда мында [школда] линейка бардырыллыкъды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 89. *Хазырлыкъны линейкасына он трактор, он готон, жети сеялка эм битеу тырнауучла салыннгандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 54.

ЛИНЕЙКА [2] *ат эск.* Линейка *(экипаж)* / Баргъан жанына адам къабыргъасын буруп олтуруучу, башы ачыкъ, кёп жерли узун файэтон. *Уллу жолгъа жетген жерде линейка ийилип, эки алаша бойлу тау ат жем ашай тура эдиле.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 62. *Линейка арбазгъа киргенлей, аны тёгерегине сабийле басындыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 416.

ЛИНЗА *ат.* Линза / Кёзлюклеге, микроскоплагъа, бинокллагъа д.а.к. затлагъа салыныучу, юсю къынгыр, сызлы оптика мияланы бир тюрлюсю. *Сабийле дерслерин этип бошагъанлай, устаз микроскопну линзаларын алышындырды.*

ЛИНОЛЕУМ *ат.* Линолеум / Юй тюбюне жаяргъа неда къабыргъагъа жабышдырыргъа жарагъан, энчи составла ичирилген къалын къаты къумач. *Коридорну бла аш юйню тюбюне жангы линолеум салыннганды.*

ЛИНОТИП *ат* 1. *полигр.* Линотип / Бир ызгъа саулай тизгинни басмалагъан типография машина. *Типографияда уллу жарыкъ терезелени тюбюнде линотипле сюеледи.*

2. *В позиции определения:* линотипный / Линотип бла байламлы. *Басма, линотип, къагъыт кесиучю цехлени ишчилери полиграфия машиналаны не къадар толу хайырландырып ишлер ючюн юреширгеди.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 118.

ЛИППИ *сыф.* Очень мокрый, промокший *(об одежде)* / Бек жибиген, суу болгъан *(быстырны юсюнден). Липпи быстырла. Липпи кёлек. Жашчыкъ липпи быстырларын тешди.*

■ **Липпи бол** сильно промокнуть / Бек жиби, суу бол. *Керматны кёлеги липпи болгъанды.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 110.

ЛИППИЛИК *ат.* Мокрота, сырость, влажность / Липпи хал. *Кёнчекни липпилиги. Плащны липпилиги.*

ЛИРА [1] *ат* 1. Лира *(древнегреческий музыкальный инструмент)* / Эрттегили греклилени къыл къобузлары. *Лираны учунуп согъаргъа.*

2. *муз.* Лира *(струнный, смычковой старинный музыкальный инструмент украинских и белорусских певцов)* / Украинлы эм белоруслу жырчыланы къыл жая согъулгъан къобузлары.

ЛИРА [2] *ат* 1. Лира *(денежная единица)* / Италияда бла Турцияда жюрюген ахча ёлчем. *Кемеле кетедиле кенг дуниягъа, Арыйдыла Алийни билеклери. Аны айлыкъ къыйынына уа багъа – Беш лира бла жарым берликлери,* «Шуёхлукъ», № 10, 4. *Энди къалынынга бешжюз лира тилейдиле.* Лайпанланы Р., Жолоучукъда, 73.

ЛИРИЗМ *ат.* Лиризм / Бир затны лирика халы, болуму, лирика магъанасы. *Арт кезиуде бир къауум авторла, лиро-эпикалы жолну бир жанына тюртюрге кюрешип, къуру лиризмни баш жорукъгъа санайдыла.* «Шуёхлукъ», № 33, 112.

ЛИРИК *ат.* Лирик / Лирикачы, лирика назмучу. *Чыгъарманы къурай туруп, эпикге тюбеген къыйынлыкъла лирикге тюбемейдиле.* «Шуёхлукъ», 116.

ЛИРИКА *ат* 1. Лирика / Назмучуну сезимлерин, халын, къайгъысын анлылатхан, кёргюзтген поэзияны бир тюрлюсю. – *Лирика, деп мен ангылагъан олду: Анга киреди жеринги сууу, къары, Къаптал жамагъан ананы эки къолу, Алма жыя тургъан къызны къашлары.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 382. *Бу уа къарачай поэзияны ал жылларында пейзаж лирикада жангыз фахмулу назмуду.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 18.

2. *В позиции определения:* лирический (*къ.* **лирикалы**) / *Поэтни туугъан жерине жораланнган чыгъармалары, аны бла бирча уа, лирика назмулары да аз тюйюлдюле.* «Шуёхлукъ», № 22, 120. *«Асийни письмосу» къарачай литература къой эсенг, бютеу совет литературада сейир лирика хапарладан бириди.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 31. *Бюгюнледе бизни музыка театрыбызда лирика сопрано Галина Таукенованы ауазы хычыуун эшитиледи.* «Коммунизмге жол», 1971, № 145.

ЛИРИКАЛЫ *сыф.* Лирический/ Лирика бла байламлы. *Саят-Нова таза лирикалы поэт болгъанды,*

фахмусу уа башха поэтлеге ушамагъанды. «Шуёхлукъ», № 22, 114.

ЛИРИКАЛЫЛЫКЪ *ат. къ.* лиризм. *Бу тизгинлени назму этген дагъыда аланы лирикалылыкълары, быладан жумушакъ, сагъышлы эм мыдах музыка эшитиледи.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 11.

ЛИРО-ЭПИКАЛЫ *сыф.* Лироэпический / Лириканы эм эпосну элементлери бла байламлы, ала бла келишген. Литература чыгъармаланы юсюнден. *Арт кезиуде бир къауум авторла, лиро-эпикалы жолну бир жанына тюртюрге кюрешип, къуру лиризмни баш принципине санайдыла.* «Шуёхлукъ», № 33, 112. *«Жаралы жугъутур» кючлю драматизмде жазылгъан лиро-эпикалы поэмады.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 49.

ЛИСТ *ат.* Лист *(железа, картона, фанеры и т.п.)* / Къанжал, картон, фанер дегенча затланы жукъа, сыйдам эм жассы кесеги. *Хансла ичинде къыйыкъ-мыйыкъ болгъан къанжал листле бла эски трубала атылып тура эдиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 79.

ЛИСТОВКА *ат.* Листовка / Политика эм агитация магъанасы болгъан, заманнга кёре эм керекли ишлени юсюнден басмаланнган къагъыт. *1924 жыл къырал литература музей фольклорну жыйыгъыз деп аскерчилеге чакъырыу листовкала чыгъаргъандыла.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 64. *Механизаторла молнияла, листовкала чыгъарадыла.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 65.

ЛИТВА *сыф.* Литовский / Литвалыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Литва тил. Литва литература.*

ЛИТВАЧЫ *ат.* Литовец / Литвада жашагъан асламлы миллетни адамы. *Литвачылагъа жаудан къорунургъа тюрк халкъла кёп болушхандыла.*

ЛИТЕЙЩИК *ат.* Литейщик / Эритилген металладан тюрлю-тюрлю затла этерге уста ишчи. *Геккиланы Абдул-Керим комбинатны ремонт-механика заводуну алчы литейщигиди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 150.

ЛИТЕРАТОР *ат.* Литератор / Чыгъармачылыкъ иш бла кюрешген, ол иш усталыгъы болгъан адам; жазыучу. *Литераторла, артистле, кинону къуллукъчулары кесларини ленинградчы коллегалары бла тюбешгендиле.* «Коммунизмге жол», 1983, № 155.

ЛИТЕРАТУРА *ат* 1. Литература *(художественное произведение)*/ Суратлау чыгъармалары битеу бары да *(поэзия, проза, драма). Кязимни жазыулары малкъар литератураны мурдорун салгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 2, 117. *[Атала] кёлден литература тизгендиле, жашау жолну дурус кёргюзтгендиле.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 33.

2. Литература *(напр. политическая, техническая)* / Илмуну къаллай да болсун бир тюрлюсюне неда бир энчи соруууну юсюнден басмаланнган чыгъармаланы битеу бары да. *Политика литература. Медицина литература.* ❐ *Анда [«Илму» басмада] тема бла бирге окъулургъа керекли литература да кёргюзтюледи.* «Коммунизмге жол», 1979, № 29.

3. *В позиции определения:* литературный / Литература бла байламлы. *Университетни бошап келгенден сора, Муса Жалиль литера-*

тура ишге терен сингнген эди. «Ленинни байрагъы», 1980, 1750. *Терен казна тамырлансын халкъда деп, литература урлугъун чачадыла.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М. Жылла озадыла, II.

■ **Литература тил** литературный язык / битеухалкъ тилни жарашдырылгъан, жорукъларын жазмада тохташдырылгъан тюрлюсю. *Къарачай-малкъар литература тилни жорукъларын тохташдырыуда бир къауум иш тамамланнганды.*

ЛИТЕРАТУРОВЕД *ат.* Литературовед / Литературоведениядан специалист. *Кафедра литературоведлени эм лингвистлени хазырлайды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 204.

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ *ат.* Литературоведение / Суратлау литератураны, аны теориясыны эм историясыны юсюнден илму. *Къарачай-малкъар лингвистиканы, литературоведенияны жарашдырыуда да тюркологияны жетишимлери эсге алыннгандыла.* «Коммунизмге жол», 1976, № 81. *Критикада, литературоведенияда чыгъарманы тинтиуню кёп тюрлю жорукълары бардыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 60.

ЛИТР *ат.* Литр / Ичине 1000 кубический сантиметр сыйыннган ёлчем неда ол ёлчем бла бир суусун зат. *Литр бензин. Литр сют. Литр суу.* ❐ *Машинагъа элли литр бензин къуйдукъ.* «Коммунизмге жол», 1979, № 47. *[Хауа къонакъларына:] келин тёрт минг литр сют сауаргъа сёз бергенди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 36.

ЛИТРЛИК *сыф.* Литровый / Бир литр кирген. *Литрлик шеша. Литрлик кружка.* ❐ *Юйню арт жанында экижюзлитрлик солярка бёчкени юсюне отла тюшюп тебиргенин кёрюп, Аскер аны алайдан къоратыр жанындан болду.* «Жанкъылыч», 269.

ЛИФТ *ат.* Лифт / Кёп къатлы юйде, шахталада д.а.к. жерледе ёрге чыгъарыучу машина. *Больницада шёндюгю оборудования орнатыллыкъды, багъыучу отоула, лифтле, жарыкъ палатала, ашазыкъ хазырлагъан жер боллукъдула.* «Коммунизмге жол», 1969, № 126. *[Жашла] экиси да лифт бла алтынчы этажгъа кётюрюлдюле.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукъларыды, 82.

ЛИФТЁР *ат къ.* Лифтчи / *Лифт бара тургъанлай тохтап къалса, лифтёр келгинчи аны жугъуна тиерге жарамайды.*

ЛИФТЧИ *ат.* Лифтёр / Лифтни ишин жалчытыучу ишчи. *Лифтчи хар эрттен сайын лифтни ишлегенине къарайды.*

ЛОБАН *ат къарач.* сокъур чычхан (*къ.* **сокъур**) / *Сокъур лобанча, жерге бауруму салып, арбазда ийнек ёкюртюп, къозу макъыртып жашаяллыкъ тюлме, анам.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 12. *Совет аскерчиле танг аласында бийик тюрк индекни лобан уяларындан чыгъып, сермешиуге хазырландыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, 174.

ЛОБЗИК *ат.* Лобзик / Накъыш кесерге жарагъан гитче бычхычыкъ. *Нальчикни Мебель фабрикасында кийим такъгъан шкафлагъа оюуланы лобзикле бла кесип этедиле.*

ЛОГАРИФМА *ат мат.* **1.** Логарифм / Математикада берилген санны табар ючун кереленирик

санны степенини кёргюзтюучюсю. *Логарифмаланы таблицасы.*

2. *В позиции определения:* Логарифмический / Логарифма бла байламлы. *Логарифма линейка. Логарифма таблица.*

ЛОГИКА *ат* 1. Логика *(наука)*/ Оюм этиуню бла аны формаларыны юсюнден илму. *Аль-Фарабини философияны, логиканы, музыканы юсюнден жазгъан илму ишлери алыкъа тинтиле турадыла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 44. *Хапар айтыргъа, логика жаны бла тюз оюм этерге сабийлени къадалып юйретирге керекди.* «Шуёхлукъ», 33, 94.

2. Логика *(внутренняя закономерность)* / Бир затны тюз оюмгъа таянып этилгени, ич жоругъу. *Шёндюгю табийгъат илмуну айныйбарыууну логикасы окъуна алчы алимлени материализмге эм диалектикагъа элтмей къоймайды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 91.

■ **Логика басым** *грамм.* логическое ударение / айтымда бир сёзню айырып артыкъ магъана берип айтылыуу.

ЛОГИКАЛЫ *сыф.* Логический / Логиканы законлары бла келишген, алагъа таяннган. *Ахматны айтханында логикалы жангылычла бар эдиле. Дерсде устаз окъуучуланы логикалы оюмларына эс бурургъа эм аланы тинтирге борчлуду.* ❐ *Алай автор Даутну суратында да логикалы чюйреликлени болдургъанын осал этгенди.* «Шуёхлукъ», № 11, 127.

ЛОЖА *ат.* Ложа / Къараучуланы залында бир талай адамгъа деп бёлюннген жер эм заседания-ла бардырылыучу залда неда стадионда къонакълагъа, басманы келечилерине д.а.к. адамлагъа деп айырылгъан жер. *Уллу театрны партеринде бла ложаларында Москва заводланы ишчилери олтура эдиле.* «Шуёхлукъ», 43, 9.

ЛОЗУНГ *ат.* Лозунг / Баш ниетни, борчну неда политика излемни билдирген чакъырыу. *Школда ишлеу: «Хар элге – жангы школ», – деген лозунг бла бардырылгъанды.* «Шуёхлукъ», № 47, 11. *«Хар бирибиз барыбыз ючюн, барыбыз да хар бирибиз ючюн» деген лозунг урунуу коллективлени законуду.* «Коммунизмге жол», 1981, № 143.

ЛОКОМОТИВ *ат* 1. Локомотив/ Темир жолда жюрюучю эм поездлени жюрютюучю машина *(паровоз, тепловоз, электровоз д.а.к.). Бизни борчларыбызда локомотивлеге ремонт этиу болжалны бир-эки сагъатха къысхартыргъа деп жазылгъанды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 114. *Шахарда локомотивлеге, вагонлагъа ремонт этиучю заводну къурч этиучю цехинде болгъанбыз.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 66.

2. *В позиции определения:* локомотивный / локомотивлени ишлерин жалчытыучу. *Москвачыланы башламын Юг-Запад темир жолда биринчи болуп, Дарница локомотив депону урунганлары жокълагъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 182.

ЛОКЪУМ *ат къ.* лёкъум. *Жашчыкъ локъумну алгъан заманда: «Кетейим», – дей эди, кетген а этмей эди, билек агъачны артына жашырып туруп, локъумну бошагъанлай, дагъыда чыгъып келип, сюеле эди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 33. *Фёдор бир къатхан, бир жаны да кюйген, суукъ гыржын кесекчикни бергенде, ол анга [Салихге] бусагъатда жалгъауучдан алыннган жауда бишген локъумдан эсе татлы кёрюндю.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 362.

ЛОКЪУРА *ат къарач.* Личинка овода *(под кожей животного)* / Малны терисини тюбюнде сокъур чибинни, саскыны къурту.

ЛОП-ЛОП *эрикл. сёзл. къ.* **лап-лап.** *Арбазда «лоп-лоп» тауушэшитиледи.*

■ **Лоп-лоп эт** *къ.* **лопулда.** *Жашчыкъ, аякъларына жарамагъан галошланы кийип, лоп-лоп этип, арбазда чабып айланады.*

ЛОПУЛДА *эт.* Шлепать / «Лоп-лоп» тауушэт. *Жашчыкъла лопулдап чаба эдиле.*

ЛОПУЛДАТ *эт. страд. от* **лопулда** / Лопулда дегенни *къатланыучу айырмасы. Галошланы лопулдатып бар.*

ЛОПУЛДАТЫУ *и.д. от* **лопулдат** / Лопулдат дегенден *этим ат.*

ЛОПУЛДАУ *и.д. от* **лопулда** / Лопулда дегенден *этим ат.*

ЛОПУЛДАШ *эт. взаимн-совм.* от **лопулда** / Лопулда дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла арбазда лопулдашып чабышадыла.*

ЛОПУЛДАШЫУ *и.д. от* **лопулдаш** / Лопулдаш дегенден *этим ат.*

ЛОТЕРЕЙ *ат разг.* **1.** Лотерея / Билетле бла хапчук, ахча д.а.к. затла къытыучу оюн. *Ахча, хапчук лотерей.*

2. *В позиции определения:* лотерейный / лотерей ойнаучу. *Бир жол Мурадин, ишине бара, адамла лотерей билетле ала тургъанларын кёрюп, киоскагъа жанлады.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 128.

ЛОТОК *ат.* Лоток *(прилавок)* / Орамда сатыу этерге ишленнген ачыкъ тюкенчик. *Китап лотокла. Орам жанында лотокда харбызла, хууанла эм башха кёгетле сатыладыла.*

ЛОХ *ат.* Рысь *(аллюр)* / Жортуп барыу. *Шарау жолда жукъусурай келген атны къамичи бла сермеди да, лохуна салды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 38.

■ **Лох эт** идти рысью / жорт *(атны юсюнден). Юйге жууукъ лашып тебирегенлей, атла лох этип башладыла.* ■ *Сора унтерофицерни ызындан, атланы лох этдирип, элден шахар таба кетдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 9. *Атын, лох этдирип, Гордаш кёз ташагъа думпайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 158.

ЛОХ-ЛОХ *эрикл. сёз.* Подражание звукам, производимым лошадью при беге рысью/ Ат жортханда этиучю тауушну билдиреди. *Элни къыйырында лох-лох тауушла эшитиле эдиле.*

■ **Лох-лох эт лох эт** (*къ.* **лох**). *Бригадирни тюбюнде аты лох-лох этип келеди. Артха къалгъан атла, лох-лох этип, алда баргъанлагъа къошулдула.*

ЛОХЛА *эт. сёл.тил.* Ехать рысью, пустить *(лошадь)* рысью. / Жоргъалат (атны). *Кеси уа [Къарашауай] Гемудагъа минип, бууурулну адеж тартып, бир жолгъа айланып лохлайды.* «Нартла», 183. *Шалук, иерни къаплап, ажирни малчыланы кёрюрге лохлайды, Къаудан къойла бла табып Мажирни, Малны-башны да сурап жокълайды.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 52.

ЛОХЛАУ *и.д. от* **лохла** / Лохла дегенден *этим ат. Ажирге минип, лохлау.*

ЛОХПАЙ *ат* **1.** Дворняга, дворняжка / Арбаз тёгерегинде туруучу, асыл тукъумдан болмагъан ит.

[Бика бла Бабын] къабакъ эшикледен киргенлей, уллу лохпай, «фыр-р-р» деп, юслерине секирди. Ала къоркъдула. Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 176. *Бирде [Жамийлятха] ичинден къадаулары салыннган эшикле тюбейдиле, бирде къаражух лохпайла аны ызындан къууп, арбаздан чыгъарадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 25.

2. *къарач.* Бутуз *(о ребёнке)* / Гитче семиз сабийчик. *Лохпайчыкъ арбазда къазланы къууп айланады.*

3. *къарач.* **Увалень** / Семиз, ауур къымылдаучу адам. *Ол лохпайны ишине болушургъа тюшдю.*

ЛОХУЛДА *эт. сёл. тил.* **Лохлох эт** (*къ.* **лох-лох**). *Киши, атына минип, орамны ёрге, лохулдап, кетди.*

ЛОХУЛДАТ *эт. понуд. от* **лохулда** / Лохулда дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ЛОХУЛДАТЫУ *и.д. от* **лохулдат** / Лохулдат дегенден *этим ат. Ашыгъып, атын лохулдатыу.*

ЛОХУЛДАУ *и.д. от* **лохулда** / Лохулда дегенден *этим ат. Атны ариу лохулдауна къарайбыз.*

ЛОЦМАН *ат.* Лоцман / Кеме жюрюр жерни иги билген адам, кемелени къыйын жерледен чырмаусуз ашырыучу специалист. *Кемени лоцманы. Портда ишлеген лоцман.*

ЛУККУР *ат эск. къарач. къ.* **лукур**. *Сабанчыны луккуру сынды.*

ЛУКУР *ат эск.* Корпус сохи / Сабан агъачны баш къынгыры. *Къалабек ёгюзлени жекгинчи, агъачны лукургъа бегитди.* (Ф о л ь к.) *Озай, лукурча, алгъаракъ къынгыр болуп, тал чыбыкъны, «шып» деп, чубаргъа жетдирди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 29. *Жашла, ёгюзлени ура кетип, къыйын жерде сабан агъачны лукуруна кюч жетдирип, сындырып къойдула.* (Ф о л ь к .)

ЛУНОХОД *ат.* Луноход / Айны юсюнде кеси аллына жюрюген аппарат. *Телеметрия информациялагъа кёре, ючюнчю ай кечеден сора луноходну системалары бла агрегатлары барысы да тюз ишлейдиле.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 129. *Луноходну борт системалары эм илму аппаратурасы иги ишлейдиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 64.

ЛУПА *ат.* Лупа / Бир затны уллу этип кёргюзтюучю мияла. *Аланы [тешиклени] лупа бла къарап кёрюрге боллукъду.* «Шуёхлукъ», № 69, 17.

ЛУУУНГУ *энчи.* Перелог / Бир жыл сюрюлюп, эки-юч жыл сюрюлмей къалгъан сабан. *Эллиле луунгуну сюрюрге чыкъдыла. Луунгугъа къалгъан жерни къалын ханс басханды.*

ЛЫБЫР *ат.* Слежавшиеся пласты сена *(в копнах, стогах и т.п.)*/ Биченни гебенде, тишде д.а.к. затда бир бирге жабышхан къатлары. *Жашла гебенде, биченни машинагъа лыбыры бла алып тап жюклейдиле.*

ЛЫБЫЖ *сыф.* Переспелый *(о фруктах)* / Асыры бек бишген, эзиреген *(кёгетлени юсюнден). [Бай къонакъла] чепкенлерин боюй лыбыж шапталлагъа, Лахор эте, кефлерин аяздыра...* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

ЛЫБЫТА *ат.* Лебеда / Сабанланы басып, ёсерге къоймаучу заранлы чапыракълы ханс. *Отдан*

чыкъгъан жарыкъ хунаны габу бла лыбытадан толгъан башын жарытады. Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 13. *«Газ-69» машыначыкъ лыбыта басхан эски ыстауат орунну жаны жолчукъну ётдю, мант башлагъа эшик миялалары ышыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 213.

ЛЫЖА *ат* 1. Лыжа / Къарда жюрюрге эмда учаргъа хайырланылыучу агъачдан ишленнген, жассы узун, сыйдам зат. *Мен бюгюн лыжала бла Баргъанма нарат агъачха, Къарагъанма терекледен Акъгъан женгил къургъакъ къаргъа.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 142. *Бейрутда, тенгизде жууунуп бошагъандан сора, бир сагъатны ичинде таугъа чыгъып, лыжала бла учаргъа болады.* «Шуёхлукъ», № 37, 83.

2. *В позиции определения:* лыжный / Лыжала бла учуу бла байламлы. *Лыжа спорт. Лыжа поход.* ❐ *Лыжа эм турист базаланы, пансионатланы, стадионланы, парклары ишчилери къыш кезиуде урунганлагъа иги солургъа болушадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 186.

ЛЫЖАЧЫ *ат.* Лыжник / Лыжа спорт бла кюрешген, лыжала бла учуучу адам. *Лыжачыланы эришиулери. Лыжачыланы отряды.* ❐ *Лыжачыла учарыкъ жолда старт алырча узун юйчюкле ишленирикдиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 86.

ЛЫЗГЪЫР *ат.* Каменистая, песчаная, пахотная земля / Таулада, тёшледе ташлы сюргю жер. *Малла лызгъыр бла энишге шош-шош энедиле. Лызгъыр жерде картоф иги битеди.*

ЛЫКЪ-ЛЫКЪ *эрикл. сёз.* Бульбуль *(звукоподражание шуму проглатываемой или переливаемой жидкости из одного сосуда в другой с узким горлышком)* / Суусун зат ичгенде неда бир тарбоюн сауутдан башхасына къуя туруп этген тауушну кёргюзтеди. *Къонакъ айранны иче туруп, аны тамагъындан лыкъ-лыкъ тауушла эшитиле эдиле.*

■ **Лыкъ-лыкъ эт** *къ.* **лыкъылда.** *Алгъыш айтылгъандан сора жашла бозаны, лыкъ-лыкъ этдирип, ичедиле.*

ЛЫКЪЫЛДА *эт. сёл. тил.* Булькать / «лыкъ-лыкъ» деген тауш эт *(суусун затны ичгенде неда бир тарбоюн сауутдан башхасына къуя туруп этилген тауушну юсюнден). Гара суу шешадан стаканлагъа лыкъылдап къуюлады. Боза жашны тамагъындан лыкъылдап барады.*

ЛЫКЪЫЛДАТ *эт. понуд. от* **лыкъылда** / Лыкъылда дегенни къатланыучу айырмасы. *Къонакъ суусапны лыкъылдатып ичди.*

ЛЫКЪЫЛДАТЫУ *и.д. от* **лыкъылдат** / Лыкъылдат дегенден *этим ат. Сууну лыкъылдатыу. Акъсууну лыкъылдатыу.*

ЛЫКЪЫЛДАУ *и.д. от* **лыкъылда** / Лыкъылда дегенден *этим ат. Сууну тамакъда лыкъылдауу.*

ЛЫМПЫКЪ *сыф. къ.* **лымпыш.** *Эски лымпыкъ чайник. Лымпыкъ табакъ.*

ЛЫМПЫКЪЛЫКЪ *ат къ.* **лымпышлыкъ.** *Тазны лымпыкълыгъы. Челекни лымпыкълыгъы.*

ЛЫМПЫШ *сыф.* Сплющенный/ Басылып, урулуп, малтанып жассыланнган. *Лымпыш челек. Лымпыш таз.*

ЛЫМПЫШЛЫЛЫКЪ *ат.* Состояние сплющенного / Бир зат-

ны лымпыш халы. *Эшигини лымпышлылыгъы жангы машинаны эриши эте эди.*

ЛЫНКЫ I *сыф. ц. диал.* Не крепкий, не прочный *(о ткани, пряже)*/ Хыра *(сокъ, ийир). Халы лынкы ийирилгенди. Къумач лынкы согъулгъанды.*

ЛЫНКЫЛЫКЪ *ат.* Неплотность *(ткани, пряжи)* / Къумачны, халыны д.а.к. затны хыралыгъы. *Ынна халыны лынкылыгъын жаратмады.*

ЛЫП *эрикл. сёз.* Подражание внезапному вспыхиванию огня / Отну билмей тургъанлай жанып къалгъанда этген тауушун кёргюзтеди. *Жерге тёгюлген бензин, лып деп, жанды.*

■ **Лып-лып эт** звукоподражание хлопку крыльев птиц или звуку, издаваемому развевающимся на ветру флагом / къанатлы учхан заманда къанатлары неда желде чайкъалгъан байракъ этиучю тауушну кёргюзтеди. *Къызыл байракъны къумачы да жел къакъгъан сайын ары-бери лып-лып этеди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 435.

ЛЫППЫР *ат.* Копна *(маленькая)* / Гитче гебен, гебенчик. *Ма ол ёребаш ийнекчик бир лыппырдан эки къабады, сора, ашын теплей, башхалагъа жутланып, алагъа ашны къызгъанып, мыллык атады.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 12. *Биченибиз жаланда лыппырла этилгенлей къалгъанды да, энди уа алары ичлерине жаун ётюп, чирип барадыла.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 88.

ЛЫППЫШ *сыф. къ.* **лымпыш**. *Тишлеге къаланнган гебенлени тюплеринде ...лыппыш болгъан къайын баласланы арлакъда, чалы жанында, къалайдыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 217.

ЛЫШ-МЫШ *эт. сёл. тил.* Неопрятный, неряшливый / Тазалыкъны сакъламагъан, кирли, тизгинсиз (адам). *Лыш-мыш адам.*

ЛЫШМЫШЛЫКЪ *ат.* Неопрятность, неряшливость / Хылымылылыкъ, кирлилик, тизгинсизлик. *Лышмышлыкъ адамда бек осал халды.*

ЛЬГОТА *ат.* Льгота / Кимге болса да башхаладан энчи этилген хатыр, асыу. *Подоходный налог тёлеуде льготала кимге бериледиле?* «Коммунизмге жол», 1978, № 149.

ЛЮК *ат.* Люк / Сахнаны, кемени д.а.к. затны тюбюне тюшер ючюн этилген, башы ачыла, жабыла тургъан тешик. *Капитан люкну бир кесек ачды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 56. *Сора жаш, люкдан башын къаратып: «Бир бау табыгъыз!» – деп къычырады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 151.

ЛЮСТРА *ат.* Люстра / Бир талай чырагъы бла чырахтаны болгъан, тагъылгъан, жарыкъ берген зат. *Багъалы люстрала, кюйюзле, кюмюш бла алтын суу ичирилген къуран жазыула межгитни тап жарашдырылгъанын кёргюзте эдиле.* «Шуёхлукъ», № 37, 79.

ЛЮУ-ЛЮУ *эрикл. сёз.* **1.** Звукоподражание биению сердца / Жюрек тепгенде, ургъанда этген тауушну кёргюзтеди. *Жюрекни люу-люуу.*

ЛЮУ-ЛЮУ II *сыф.* Шаткий, качающийся / Ары-бери къымылдагъан, чайкъалгъан. *Люу-люу аякъ кёпюр бла ары-бери черекден ётдюк. Вагонну люу-люу къабыргъа-*

ларындан тута, ресторанга барабыз.

■ **Люу-люу эт** усиленно биться *(о сердце)* / Жюрекни терк тебиюн, уруюун билдиреди. *«Тохта сени!», – деп, жетип, Розакъулгъа мен жандым, Жюрегим люу-люу этип, Танг да атып, уяндым.* Д о т д у л а н ы Х., Жарыкъ жолда, 31.

2. Качаться, шататься / Чайкъал, къымылда. *Адам ётюп тебиресе, аякъ кёпюр люу-люу этип башлайды. Къайыкъ толкъунлада люу-люу эте турады.*

ЛЮУЮЛДЕ *эт.* Шататься, качаться / Ары-бери уллу къымылда, теп. *Халкъ жыйылып бир ауздан солуса, Ол солуу къарыулу жел болады. Халкъ, жыйылып, аягъын бирден къакъса, Жер люуюлдеп, тебиренип да къалады.* «Жилтинле», 43. *Былайда жерни, хауаны ариулугъундан Хасан кёзюн алалмай, къайда болгъанын унутуп тургъанлай, жолоучула атларын жортдуруп, кёпюрге киргенлеринде, кёпюр люуюлдеди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 78.

ЛЮУЮЛДЕТ *эт. понуд. от* **люуюлде** / Люулде дегенни *къатланыучу айырмасы. Къаты жел юйню къабыргъаларын люуюлдетеди.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 109. *Эшекле кёпюрню люуюлдетдиле.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 113.

ЛЮУЮЛДЕТИУ *и.д. от* **люуюлдет** / Люуюлдет дегенден *этим ат. Бюгечели жел столбаланы люуюлдетиуюн тохтатмады.*

ЛЮУЮЛДЕУ *и.д. от* **люуюлде**/ Люуюлде дегенден *этим ат. Кёпюрню люуюлдеую.*

ЛЮУЮЛДЕУЮК *сыф.* Шаткий/ Къымылдаукъ, хылеу. *Жашчыкъла люуюлдеуюк кёпюрню юсю бла ары-бери чабадыла.*

ЛЮУЮЛДЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **люуюлде** / Люуюлде дегенни *араш айырмасы. Кечеден тангнга дери, Эл къуугъунда тургъанды, Къалмайын эли-жери Люуюлдешип тургъанды.* «Жилтинле», 407.

ЛЮУЮЛДЕШИУ *и.д. от* **люуюлдеш** / Люуюлдеш дегенден *этим ат.*

ЛЮЦЕРНА *ат.* Люцерна / Къудору битимлени тукъумундан мал ашха жарагъан ханс. *Люцернадан сора себилген мамукъ бай тирлик береди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 87. *Эсине тюшюрдю Файруз мында люцерна чакъгъанын, Толкъун-толкъун болуп, тенгиз кибик желде чайкъалгъанын.* «Жюрек жырлайды», 249.

ЛЯУ *межд.* Бай / Припев колыбельной песни / Сабийни жукъларатыр ючюн айтылыучу сёз. *Атангы аты абынмасын, Къар юзюлгени тыймасын Аны жолда. Ол ашыгъып Келеди санга, аты талып. Жукъла, жукъла, жукъла, бала, Сен къуш балачыгъым, жукъла! Ляу-ляу-ляу.* «Жашауубузну байрагъы», 118.

ЛЯЧИН *ат* 1. Сокол / Къызыу учхандан сора къанат къакъмай барыучу, кючлю бурунлу эм узун жютю къанатлы жыртхыч къуш. *Къара лячин къарт болса, Къаргъалагъа аш болур.* (Н а р т с ё з.) *Сен булут болсанг, лячин болуп, ызынгдан жетер эдим, Кёк кенгинде сени бла ойнап, мен зауукъ этер эдим.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 119. *[Къарашауайны] Гемудасы кёз туурада сынчыкълайды, Ташада уа, лячинча, сылжырайды.* «Нартла», 166.

2. *В позиции определения:* соколиный / Лячинча, лячинникича

болгъан. *Бизни шахарда кёп жигитлени Къыйнарыкъдыла чачларынг. Салгъандыла жюреклеге жара Лячин къара къашларынг.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 84. *Уч, мени къууанчлы жырым, лячин къантлы! Кёгюрчюнча, бошлайма къууанчлы кюнде...* Отарланы К., Сайлама, I, 29.

3. *кёч.* Храбрец *(напр. о бойцах, летчиках) / Романенкону лячинлери билдирмей аэродромгъа чапдыла.* «Шуёхлукъ», № 49, 21.

◆ **Лячин санлы** стройный, статный, ловкий в движениях *(о юноше, парне)* / субай санлы, ариу битген *(жашны юсюнден). Лячин санлы, сен [Аскербек] бек тири эдинг, жарлыны, онгсузну ёкюлю, Къартны, къарыусузну керек жерде Сен бола эдинг дагъаны, кёпюрю.* «Жилтинле», 451.

М

МА [1] *хапарчы магъ. кес. къ.* **ал 2** *(1-чи магъ.). «Ма» дегенде, алмасанг, «бер» дегенде, тапмазса.* (Нарт сёз.) О – *Ма, хайда кётюр! – деп, [Билгич] уллу туз ташны эмегенни сыртына аунатды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 260. – *Ма, бел бауларыгъыз кесигизни болсунла! - деген сёзле бла Къонакъ нёгерлерине кёз къысды.* Шауаланы М., Мурат, 174.

МА [2] *кёрг. кес.* 1. Вот *(употребляется для указания на наличие кого, чего-либо поблизости в данный момент времени)* / Жуукъдагъы затны кёргюзтгенде, хайырланылады. *[Къарашауай:] Ма бу къошда бёлек адам турдула, Мен келгенде, сизден хапар сордула.* «Нартла», 167. *Ма бу юйде назмуларынгы жазып, Сен къызынгдан туугъан бла ойнадынг.* Къулийланы К къ., Чумла къызарадыла, 128.

2. В сочетании с местоимениями и наречиями усиливает и уточняет их / Алмашла эм сёзлеуле бла бирге келсе, аланы кючлендиреди эм кесгин этеди. *Къыралыбыз юйретгенди Жашауну сюе, Жерге, суугъа, космосха да – Ма бизбиз ие.* Къулийланы Х.-М., Жулдузчукъла, 19. *[Къонакъ киши:] Биз тёрт къарындаш бола эдик. Барыбыз да ма былай, бир юй болуп жашай эдик.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 362.

3. Употребляется для придания большей выразительности, обычно усиливая, подчеркивая значение последующего слова / Ызындан келген сёзню иги ачыкълар, магъанасын кючлер, чертир ючюн хайырланылады. *[Жашла бири бирине:] Ма кёрюрсе. Мен айтхан артда эсинге тюшер.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 101. *[Абдул:] Ма, айтхан эдик да! Бери къарачы, – деп, солдатла манга сюйюнчюлюк айтадыла.* Шуаланы Х., Кюйген тап, 13.

◆ **Ма санга!** вот тебе(и)на, вот тебе(и)раз! / билмей тургъанлай болуп къалгъан затха сейирсингенни кёргюзтеди. – *Ма санга! Энди бу уа къайры тебирегенди!?* «Коммунизмге жол», 1976, № 156.

МА-А-А *эрикл. сёз.* Подражание блеянию мелкого рогатого скота. Уакъ аякълы мал макъыргъанда этген тауушну кёргюзтеди. *Къозучукъ, «ма-а-а» деп, анасына чапды. Къой, эчки «ма-а-а», киштик а «мяу» деп макъырадыла.*

МАВЗОЛЕЙ *ат.* Мавзолей / Къабырны юсюнде ишленнген архитектура мекям, сын таш. *Ташланы табабыз тюзлюк атындан, Кюлде алмаз сыныкъларынча кёре. Алагъа сын салырбыз чий алтындан, Жюреклени мавзолейге бере.*

О т а р л а н ы К., Танг жулдузум, 44.

МАГАЗИН *ат энчи.* Магазин (*огнестрельного оружия*) / Ушкокну, автоматны д.а.к. сауутну патронла салыныучу жери. *Аскерчи, ушкогун чачып, аны магазини иги ишлемегинин билди...*

МАГИСТР *ат эск.* Магистр / Бир къауум къыралда эм алгъынгы Россейде жюрютюлген илму даража эм аны жюрютген адам. *Философияны магистри.*

МАГИСТРАЛЬ *ат* 1. Магистраль / Бир затны, сёз ючюн, темир жолну, электричествону, телеграфны системасыны сетинде уллу жол, баш жол. *Варшавада газ мюлкню управлениясында магистральда газ чыкъгъан жерлеге къараучу алты ит барды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 104. *Ол магистраль Къазахстанны келир заманнга элтген жолу болгъанды.*

2. *В позиции определения:* магистральный / Уллу (*жолну, каналны д.а.к. затны юсюнден*). *Душанбеде магистраль газопровод ишленирикди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 73. *Биринчи майда 1929 жылда ёмюрледен бери кишиге бой салмагъан Терекни сууу магистраль канал бла барып тебирегенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 124.

МАГМА *ат энчи.* Магма. *Жер шарны ортасында къызып эрип тургъан тылыданча масса.*

МАГНАТ *ат.* Магнат / Капиталист жамауатда уллу байлыкъны, жерни иеси. *АБШ-ны финанс магнатлары «сыйлы союзларын» бирикдиредиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 115.

МАГНИЙ *ат.* Магний / Химия элемент, жумушакъ, женгил, кюмюш бетли жарыкъ жаныучу металл.

МАГНИТ *ат* 1. *къ.* **мукъуладис**. *Къылкъыярым, сен Урал тауланы магнити, Мен Ата журтну аслан кёллю таукел жигити.* «Жюрек жырлайды», 103.

2. *В позиции определения*: магнитный / Магнитни кючю бла ишлеучю. *Электрокючню берген шкафны, ротор магнит станцияны, диспетчер хайырланнган щитни къурашдырыу къол чемерликни сурагъан ишледиле.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 108.

◆ **Магнит аномалия** *физ.* магнитная аномалия / жерни магнит полесини даражасыны мардагъа тийиншли даражадан тайыуу. *Ол [Лебединск рудник] Курск магнит аномалияда темирни бек кёп жерлеринден бириди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 165.

МАГНИТОФОН *ат.* Магнитофон / Магнитни болушлугъу бла ауазны, тауушну жазып алыучу эм къайтарып айтыучу электроприбор, аппарат. *Бусагъатда жырланы магнитофонлагъа жаздырып да аладыла.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 112. *Школчу къызны ол хапары магнитофоннга жазылгъанды.* «Шуёхлукъ», № 33, 93.

МАГЪАДАН *ат* 1. Руда / Металлары, металлоидлери неда керекли минераллары болгъан, жерден чыкъгъан зат. *Темир жол бла гитче вагончукъла къара магъаданнан ауур жюкленип озадыла.* «Шуёхлукъ», № 43, 13. *Ол магъаданны тапхан кюн Валя бла Коля этген къууанчха, баям, битеу таула да къууаннган болур эдиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 149. *[Дебет] тырмы таудан магъаданны тюшюргенди, Садакъ*

окъла, кюбе этип кийдиргенди. «Нартла», 133.

2. *В позиции определения:* рудный / Магъаданы болгъан. *Магъадан къаяны тюбюне бир деменгили машинаны чыгъарыргъа керекди.* Этезланы О., Тарда, 203.

МАГЪАДАНЧЫ *ат.* Рудокоп / Магъадан къазыучу, магъадан чыкъгъан жерде ишлеген адам. *Туугъан жерибизни бай таулары жигер магъаданчыланы чомарт саугъалайдыла.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 77. *[Виктор:] Магъаданчыла суукъ палаткалада энтмада ыйыкъны жашасала, ауруулу болуп къаллыкъдыла.* Боташланы И., Пьесала, 134.

МАГЪАНА *ат* **1.** Смысл, значение, то, что данный предмет обозначает / Зат (*сёз, белги д.а.к.*) нени билдире эсе да, ол. *Уруннган таулу бу кёчюрюню магъанасы не болгъанын ангылай башлады.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 80. *Ишни халын, урушну магъанасын тюз келишдирип айталмаса да, Хамызат анга [Шоштаргъа] сагъыш этдирген эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 102.

2. Важность, значительность, роль/ Даража, кереклилик. *Малкъарны культура оюмуну айныунда Мёчюланы Кязимни магъанасы уллуду.* Тёппеланы А., Омар Этезов, 11. *Жангы айный башлагъан къыраллагъа техника жаны бла болушууда Россейни уллу магъанасы бар эди.* «Коммунизмге жол», 1980, № 15.

3. Смысл, толк / Хайыр, файда. *[Махмут Фёдоргъа:] Кече барсакъ, магъана жокъду.* Залийханланы Ж., «Тау къушла», 390. *[Азнаур Азиретге:] Сен айтханда да барды магъана.* Гуртуланы Э., Азиретни къууанч кюню, 52. *[Азирет:] Аны [Шерийфатны] окъууна чырмау болгъандан не магъана барды.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 131.

4. Содержание, сущность *чего-л.*/ Бир затны ич болуму, къыйматы. *Географияны окъуй туруп, бизни республиканы школларында табийгъатха къарау ишлени формалары, магъаналары да кёп тюрлюдюле.* «Шуёхлукъ», № 52, 66. *Магъана бла форма къаты байламлыдыла: ала бир бирсиз болмайдыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 154.

5. Тема, основная суть изложения / Жазылгъанны неда айтылгъанны жиги, бек керекли жери. *Коллективни да докладны магъанасы бла шагъырей этерге керекди.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 48. *Нени юсюнден болгъанын Магъанасы басняны Ангыларгъа болурла Асламысы жашланы.* «Коммунизмге жол», 1977, № 131.

■ **Магъана басым** *грамм.* логическое ударение / айтымны членлеринден бирине бирсилеринден артыкъ магъана берир ючюн ауазны кючлениую. *Соруучу айтымда магъана басым не соруучу сёзде, неда -мы/ -ми/ -му/ -мю кесекчик къошулгъан сёзде болады.*

◆ **Магъана бер** придавать значение /. бир затха кесинги къарамынгы билдир, багъа бич. *Бизни къырал къой ёсдюрюуге уллу магъана береди, къойчуланы иги кёреди.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 62. *Алгъа Субайны быллай хапарына Мухар бир уллу магъана бермей турду.* Зоканы З., Солуу кюн, 35.

МАГЪАНАЛЫ I *сыф.* **1.** Содержательный / Терен магъанасы болгъан. *Хыйса эм алгъа къыралыбызда, областыбызда... уруннганланы аламат жетишимлеринден магъаналы хапар айтды.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 67. *Алтытомлукъгъа жазыучуну бек магъаналы ишлери, критика статья-*

лары бла эсгериулери киредиле. «Коммунизмге жол», 1978, № 62.

2. Важный, значительный / Энчи, уллу магъанасы болгъан, бек керекли. *Миллет школлада орусча сёлеширге юйретиу бек магъаналы методика проблемаладан бириди.* «Шуёхлукъ», № 33, 88. *Бек магъаналы жер болгъаны себепли, Асхат кеси да Малкъар тарын сакълагъанла бла биргеди.* Ёздемланы А., Саният, 142.

3. Значительный, большой по размерам, силе / Иги кесек, иги, танг, аслам, уллу. *Алай бла шахарны ёсюмюне магъаналы юлюш къошарыкъдыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 75.

МАГЪАНАЛЫ II *хал. сёзл.* 1. Содержательно / Игиди, тапды дерча. *Магъаналы сёлешиу.*

2. Полезно, с пользой / Хайыры болурча. *Адамла магъаналы, хайырлы солургъа кюрешдиле.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 183.

МАГЪАНАЛЫЛЫКЪ *ат* 1. Содержательность / Магъанасы теренлик, терен магъанасы болгъанлыкъ. *Кязимни бу назмуларында да керексиз омакъланыу, жалгъан «магъаналылыкъ», хапарны чарсландырыу жокъду.* Маммелаты Д., Кязим Мечиев, 116.

2. Важность, значительность / Энчи, уллу магъанасы болгъанлыкъ, бек кереклилик. *Бу ишни магъаналылыгъын орта школланы, техникумланы, профтехучилищелени, окъуу пунктланы кёбюсюнде иги ангылайдыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 189.

МАГЪАНАСЫЗ I *сыф.* 1. Бессмысленный / Магъанасы болмагъан, оюмсуз. *Ауузундан магъанасыз сёз чыкъмагъан Василийни бир керекли затны юсюнден айтырын билип, хар ким шум болуп тохтадыла.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 35. *Магъанасызды бир киши Этген ишге зарланнган, Билген адамгъа эришип, Билмеген ишин алгъан.* «Шуёхлукъ», № 7, 53.

2. Бессодержательный / Магъанасы осал, къарыусуз жазылгъан. *Магъанасыз, фахмусуз назмуланы [не чыгъарманы да аны кибик] хайырлары болгъан огъай, хаталары болады.* Байрамукълаты Н., Назму бла жазсала, 29. *Арт кезиуледе магъанасыз хапарла, повестьле да чыкъгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 139.

3. Пустой, неосновательный, несерьезный / Бош, тутхучсуз. *[Сагъит:] Мен магъанасыз сагъышла бла булжуна турама.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 173. *Ханийге бюгюн Жагъафарны бу сёзлери алай бош, магъанасыз сёзле болуп къалмадыла.* Эбизелаты А., Махти, 11.

МАГЪАНАСЫЗ II *хал. сёзл.* 1. Бессодержательно / Тап, иги угъай. *Магъанасыз сёлешиу. [Асхат Ариубахта:] Аны бла бошайым, магъанасыз кёп жазып, башынгы аурутдум.* Залийханлаты Ж., Жаннган жюрекле, 18.

2. Впустую / Бош, бошуна. *Ол кезиуде Махмут: «Магъанасыз, туманнга атып тургъандан хайыр жокъду», – деп, атыуну тыйды.* Залийханлаты Ж., Тау къушла, 317. *Лёнька, жууап этмей, башын магъанасыз булгъады, къумгъа керилди.* «Упражнениялары жыйымдыгъы», 47.

МАГЪАНАСЫЗЛЫКЪ *ат* 1. Бессмысленность, нелепость. *Магъанасы болмагъанлыкъ. Ишсизликни магъанасызлыгъын ачыкълау, жашауну баш тутургъу ишлегенле болгъанларын кёргюзтюу сезилип турады.* Маммелаты Д., Кязим Мечиев, 119. *Къычырыкъчылыкъ сёлешгенни сёзюню магъанасызлыгъыны шартыды.* Байрамукълаты Н., Назму бла жазсала, 34.

2. Бессодержательность / Магъанасы осаллыкъ, фахмусузлукъ. *Докладны магъанасызлыгъы. Назмуланы магъанасызлыкълары.*

МАДАМ *ат.* Мадам / Францияда эм бир къауум башха къыраллада эри болгъан тиширыугъа сёлешгенде айтылыучу сёз. *Кёреме анда [Шаркъда] жашла, мадамла, Минглеп-минглеп тентиреген адамла.* К ъ а р а к ё т л а н ы И., Сайламалары, 21.

МАДАР [1] *ат* 1. Способ, средство/ Къыйынлыкъдан, тапсызлыкъдан къутулур, чырмауну кетерир амал. *Амалсыз ишге мадар жокъ.* (Н а р т с ё з.) О *Терекле, чапыракъларын голчу-молчу айландырып, булчукъларын къымылдатыр мадар тапмай, шош сюеледиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 11. *Ажалсызгъа мадар къайдан да табылады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 219.

2. Возможность, возможное обстоятельство, наличие условий, благоприятных для *чего-л.* / Болургъа амалы болгъан зат, онг. *[Суукъ] жерни бузлатып, тракторланы сабан тюзлеге чыгъарырча мадар бермейди.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 72. *Хыйласындан магъана чыкъмагъанын ангылап, Валя жангы мадар излейди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 31.

3. Удобный случай / Онг, таплыкъ. *Быйыл терен къар тюшгенди да, малланы жаяр мадар да табылмайды.* «Алчыла», 96. *Бельгиячы парашют десантны билмей тургъанлай тюшюую, жалгъа тутулгъан акъла бла Леопольдвилни аскерчилерине шахаргъа кирирге мадар бергенди.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 142.

4. Способ, путь / Жол, амал. *Ишни иги этиуню мадарлары. Низамны кючлеуню мадарлары. Кезиуюнде бардырылгъан мадарла.*

■ **Мадар эт** предпринимать, что-л., принимать меры / Бир затны къайгъысын эт (кёр). *[Мёлек:] Мёлехан, жылагъандан хайыр жокъду, бир мадар этерге керекбиз.* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 48. *Школну бошагъандан сора Идирис Мазанович, бир жары окъургъа барыуну мадарын да этмей, насыбын футболда кёреди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 86. *Уруннганланы саулукъларын иги къурар ючюн битеу керекли мадарла этедиле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 15.

МАДАР [2] *эт. къ.* **мажар**. *[Мухаммат:] Агъачны бла шиферни заманында мадарып бералмайбыз да, [юй ишлегенле] бираз чырмаладыла.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 176. *Атлыланы тизмелерин бошагъандан сора, алагъа ат берлик, сауут, кийим мадарлыкъ адамланы тизмелерин этедиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 185. *[Мусса:] Шамилни керекли затланы мадарыргъа жибергенбиз.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 197.

МАДАРЛА *эт. сёл. тил. къ.* **мажар**. *Болсада [къазакъла] отун мадарлап жылынадыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 357. – *Ардончу ишчиле да, – деди Харитон, – кеслери сауут мадарларыкъдыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 97.

МАДАРЛАУ *и.д. от* **мадарла** / Мадарла дегенден *этим ат. [Темиркан:] Бусагъатда бизге бек керекли, бек уллу ишледен бири сауут мадарлауду.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 113.

МАДАРЛЫ *сыф.* Ловкий, находчивый, изворотливый / Мадар эте билген. *Мадарлы адам гыржынны ташдан сыгъып да чыгъарады.* (Н а р т с ё з.)

МАДАРЛЫЛЫКЪ *ат.* Ловкость, находчивость, изворотливость / Мадар эте билгенлик. *Ол жаш мадарлылыгъы бла белгилиди.*

МАДАРСЫЗ *сыф.* Безвыходный, поставленный в затруднительное положение / Амалсыз, амалы, мадары болмагъан. *Мадарсыз жангыз малын сояр.* (Нарт сё з.) *Мадарсыз бёрю аякъларын чайнар.* (Нарт сё з.) О *Палах мадарсызны, онгсузну кёрюп болмайды, эзип бошагъынчы, тынмайды.* «Шуёхлукъ», № 62, 67.

МАДАРСЫЗЛЫКЪ *ат.* Безвыходность, тяжелое положение / Амалсызлыкъ, амалы, мадары болмагъанлыкъ, къыйын болум. *Желаякъ къаялагъамы чабарыкъ эди!* Тёппеланы А,, Ташыуул, 226.

МАДАРЫМЛЫ *сыф. къ.* **мажарыулу**. *Къасболат бла Аймёлек ишсиз туралмагъан, жигер, мадарымлы адамладыла.* «Шуёхлукъ», № 53, 109.

МАДАРЫУ *и.д. от* **мадар** [2] / Мадар [2] дегенден *этим ат. Отун мадарыу. Жашаугъа керекли затланы мадарыу.*

МАДАРЫУЛУ *сыф. къ.* **мажарыулу**. *Мадарыулу саргъыл тёртгюл хан Уммет киеу нёгер атлыланы къурады.* Шахмырзаланы С., Ол ёмюрледе, 47.

МАДИГИЛ *ат эск.* Простолюдин, человек из черни/Къара халкъны адамы. *Бу ашау жахилликни жутуп бошайды, Мадигилле айтхан кертиге ушайды.* Ёртенланы А. Жазгъанларыны сайламалары, 232.

МАДРИГАЛ *ат поэт.* Мадригал / Тиширыугъа жораланнган, аны махтар мурат бла жазылгъан къысха назму.

МАДУЛ I *сыф.* / Сюрюлмей тургъан. *Колхоз мадул ёзенлени экисине илипин ишлетиуню битдиргенди.* Этезланы О., Тарда, 183. *Толмагъан умутларынг – мадул жер, Жаз башында чёп да ёсмей къалгъан, Тёппесинде сызгъыра суукъ жел, Ёмюрлюк буз тумалагъан къала!* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 126.

МАДУЛ II *ат.* Целина / Сюрюлмеген, адам аягъы (къолу) тиймеген жер. *Жюрекде ахшы муратла тола эселе, Мадулла жашил наратлы бола эселе...* Отарланы К., Сынла,33. *Кенг къарланы бийик техника алды Ёмюрлюк мадуллагъа жашау салды.* Отарланы О., Жырла, 32.

МАДУЛ III *хал. сёзл.* Впустую, бесполезно / Бош, хайырсыз. *Ёмюрлени мадул ашырдыкъ, хаман Тепмез таула деп жукъладыкъ харзаман.* Отарланы С., Жансарай, 35.

■ **Мадул бол къаран къал** (*къ.* **къаран**). *Уллу файда берлик жерле къаран къалып, мадул болуп турадыла.* Этезланы О., Тарда, 162. *Къарачыгъыз, къалаладан толгъандыла Мадул болуп тургъан агъач талала, Жомакълада айтылгъандан ариудула Бусагъатда халкъ ишлеген къалала.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 126.

■ **Мадул къал. къаран къал.** (*къ.* **къаран**). *Жер юсюнде билимсизлик аманды. Кюн къууруп, мадул къалгъан сабанды.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 37. *[Гелля Шараугъа:] Бюгюн бахча, сюрюлмегенликге, мадулму къаллыкъды?* Толгъурланы З., Эрирей, 116.

■ **Мадул эт** забросить, запустить/ (*о земле*)/ жерни сюрмей къоюу. *Ол [жер] алай чомарт, чексиз огъурлу болуп тургъанлай, адамла анга урлукъ себип, суусап*

ичирип, сакъатына-сартына къарап, монг насыпны сурамай, аны чачаргъа, юлеширге неда сатаргъа, мадул этерге кюрешгенлерине ирият салады. Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 32.

МАДЬЯР *сыф. къ.* венгр.

МАДЬЯРЛЫ *ат къ.* венгрли.

МАДЬЯРЧА *хал.сёзл. къ.* венгрча.

МАДЖА *ат къарач.* 1. Саранча/ Эл мюлкге заран этиучю, жыйынжыйын болуп учуп айланыучу, сенгирчкеге ушаш къурт-къумурсха. *[Зурум] Бу сёзле маджа къуртча жюрегими кемирип, халеклик салып башладыла.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 12. *Маджаны чабыуул этген кёзюю халкъны жашауына уллу къайгъы салыучанды.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 114.

2. *кёч. сёл. тил.* О всеистребляющей алчной силе / Хар затны жокъ этип, ашап барыучу, жут адамны, жаныуарны юсюнден. *[Умар:] Мени орунума ким тюшсе да, сени кибик маджалагъа жашау берлик тюйюлдю.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 350.

МАЖАЛ I *сыф.* Лучший в сравнении с *кем-чем-л.*/Башха бла тенглешдиргенде, андан иги. *Мёлехан, юйюнде бир мажал гыржын этилсе да, Къанаматны чакъырып, анга къапдырмай тынчлыкъ тапмайды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 29. *[Гемуда] мажалларын къабып, жаралы этди, Жылкъы къошну сюрюп, Къарашауайгъа жетди.* «Нартла», 170.

МАЖАЛ II *хал. сёзл.* Лучше / Башха бла тенглешдиргенде, андан игирекди, табыракъды дерча. *Бери келирге эринип, Хомухлукъ этип мен къалмам, Назмуну мажал тизерге Кючюмю бирда аямам.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 57. *Алай болсада, ат заводну биченчилери былтырдан мажал къымылдагъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 64.

◆ **Мажал бол** поправиться (*от болезни*), улучшиться / игирек бол, игиге айлан. – *Ол тауукъ этчикни къапхан заманда анам мажал болгъан эди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 62. *Уколдан сора Лейла бир кесек мажал болуп, кёзлерин ачып, адамланы танып башлады.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 64.

МАЖАЛЛЫКЪ *ат.* Сравнительно хорошее, лучшее состояние *кого-чего-л.* / Игиреклик, игирек хал. *Анабызны саулугъуну мажаллыгъына къууанабыз.*

МАЖАР *эт.* Выполнять, осуществлять, делать *что-л.;* доставать, приготавливать что-л. / Бир затны эт, тындыр, жалчыт, тап, болдур. *Ол [устаз] къаягъа ёрлей туруп, Къайсыннга: «Жипле да, чюйле да мажарып кел», – деди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 119. *Бир ненча кюнден жолну юсюнде душманны ат эскадрону гунч этилгенди. Ол ишни да Алим бла аны лётчик тенглери мажаргъандыла.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 149.

МАЖАРЛА *эт. сёл. тил. къ.* **мажар**. *Тёрт арба биченни алай терк мажарлап келтиргенине Аубекирге акъла ыспас этген эдиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 285. *[Токълу улу:] Ма бу жангы галстукну да телефон бла бир сёлешгенлей мажарлагъанма.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 161.

МАЖАРЛАУ *и.д. от* **мажарла**/ Мажарла дегенден *этим ат. Бир ишни мажарлау.*

МАЖАРТ *эт. понуд. от* **мажар**/ Мажар дегенни *къатланыучу айырмасы. Чалгъы мажарт. Бичен келтирирге трактор мажарт.*

МАЖАРТЫЛ *эт. страд. от* **мажарт** / Мажарт дегенни *зорлаучу айырмасы. Аппагъа гулоч таякъ мажартылды.*

МАЖАРТЫЛЫУ *и.д. от* **мажартыл** / Мажартыл дегенден *этим ат. Маллагъа туз мажартылыу.*

МАЖАРТЫУ *и.д. от* **мажарт** / Мажарт дегенден *этим ат. Ауругъаннга дарман мажартыу.*

МАЖАРЫЛ *эт. страд. от* **мажар** / Мажар дегенни *зорлаучу айырмасы. Ол зат [къылкъы жыйыу] иги мажарылса, кеминде тогъуз-он пуд мирзеу боллукъду.* Этезланы О., Тарда, 201. *Ыстауат да бек кирлиди, Тазалыкъ чырт кёрюнмейди, Хар кезиуде, мажарылып, Маллагъа туз берилмейди.* «Шуёхлукъ», № 20, 51.

МАЖАРЫЛЫУ *и.д. от* **мажарыл** / Мажарыл дегенден *этим ат. Тракторлагъа кереклени мажарылыулары. Ишни кезиуюнде мажарылыуу.*

МАЖАРЫУ *и.д. от* **мажар** / Мажар дегенден *этим ат. Бизде барды уллу къарыу, Тынч болгъанды иш мажарыу.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 145. *Адылгерийни насып мажарыуу, Таудан келген сууча, толуп барады. Аны эркин, терен жарыкъ барыуу Жюреклеге уллу къууанч салады.* «Шуёхлукъ», № 5, 31

МАЖАРЫУЛУ *сыф.* Находчивый, предприимчивый, изобретательный. *Мажарыулу адам.*

МАЖАРЫУЛУЛУКЪ *ат.* Находчивость, предприимчивость, изобретательность / Мажара билгенлик. *Колхозну къарыууна ийнарыча кюч керек эди, активни арсарсыз юлгюсю керек эди, тамата-ланы, кеси къарыуларын аямай, иш мажарыулулукълары керек эди.* Кацийланы Х., Тамата, 80.

МАЖАРЫУСУЗ *сыф.* Неспособный, бездарный / Мажара билмеген. *Ол мажарыусуз адамды.*

МАЖАРЫУСУЗЛУКЪ *ат.* Неспособность, бездарность / Мажара билмегенлик. *Жашны мажарыусузлугъу.*

МАЖАРЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **мажар** / Мажар дегенни *араш айырмасы. Жашла, чалгъыла мажарышып, чалгъыгъа чыкъдыла.*

МАЖАРЫШЫУ *и.д. от* **мажарыш** / Мажарыш дегенден *этим ат. Бир затны мажарышыу.*

МАЖДОБРАЙ *сыф. къарач.* Бутуз (*о ребёнке*) / Токъ, толу (*сабийни юсюнден*). *Маждобрай жашчыкъ.*

МАЖЮСЮ *ат* **1.** Язычник / Мажюсюлюкню жолу бла баргъан адам. *Малкъарны башха ауузларында жашагъан мажюсюле да ол сыйлы терекни [Раубазыны] къатында къурманлыкъ этерге юйренгендиле.* «Шуёхлукъ», № 61, 4.

2. *В позиции определения:* языческий / Мажюсюлюк бла байламлы. *[Азаматланы Камил:] Биз бу материалда халкъны мажюсю заманда терекге, ташха, суугъа эм темирге табыннганын айтырыкъбыз.* «Коммунизмге жол», 1978, № 118. *Ала мажюсю патчахны усу ючюн къан тёкгенден эсе, муслийман топуракъгъа барып, динлери, тиллери да бир болгъан къарындашларыны арасында жашау эт-*

селе сюе эдиле. Тёппеланы А., Кюн батмайды, 21.

3. Безбожник / Аллахха, диннге ийнанмагъан адам. *[Осман:] Тынгылама сен бу мажюсюню хапарларына, – деди Хажомар жилямсырагъан ауаз бла.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 57. *[Атасы жашына:] Тобагъа къайт, тобагъа къайт, мажюсю, сен не затла жаншай тураса!* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 56.

4. *В позиции определения:* неверующий / Аллахха, диннге ийнанмагъан. *[Акъ аскерчи:] Мажюсю къулла, кеслерин акъыллыгъа тергеп, иги адамларыбызны дуниядан къурутдула...* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 101. *[Хан:] Мени огъары жанымда бир динде да болмагъан бир мажюсю халкъ барды.* (Фольк.)

5. Употреляется как бранное слово / Урушхан заманда аман сёз магъанада айтылады. *Аны [урушну] бизге XX ёмюрню мажюсюлери – гитлерчи фашистле – ачхан эдиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 114. *– Ой, мажюсю, бозабыдыр, къантулукъ!..* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

МАЖЮСЮЛЮК *ат* 1. Язычество / Терекге, ташха, суугъа д.а.к. затлагъа табыныугъа таяннган дин. *20-чы жыллада алыкъа мажюсюлюкню заманында этилген адет жырлада айтылгъаннга ийнанганла да кёп болгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 155. *Бурунлада муслийманлыкъдан алгъа, Кёкге, жерге, айгъа, кюннге ийилип, Мажюсюлюк тейрилеге табынып, Байрамлагъа баргъандыла, кийинип.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 33.

2. *кёч.* Свинство / Аманлыкъ, осаллыкъ, итлик. *Мажюсюлюк, начаслыкъ тюйюлмюдю Эки сюйгенни бир бирден айырмакълыкъ?* «Шуёхлукъ», № 13, 129.

МАЗАККУ *сыф. къарач. сёл. тил.* **мазаллы**.

МАЗАККУЛУКЪ *ат сёл. тил. къ.* **мазаллылыкъ**. *Жашны мазаккулугъу.*

МАЗАКОЙ *сыф. къарач. сёл. тил. къ.* **мазаллы**. *Мазакой гебен.*

МАЗАЛЛЫ *сыф.* Громадный, огромный, здоровенный / Бек уллу. *Ол [Унух], кёзлерин чыракъ ийип, мазаллы къызыл къолларын жанган отха тутуп, жылытады.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 10. *Ханохну хапчукларын эки мазаллы черкес жаш арбагъа жюкледиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 367. *Къарашауай сюрюу таба къарагъанында, тёбе келгенча, бир мазаллы зат, гюрюлдеп, жерни тепдирип келгенин кёрдю.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 12.

МАЗАЛЛЫЛЫКЪ *ат.* Громадность, огромность / Бек уллулукъ. *Терекни мазаллылыгъы. Тауну мазаллылыгъы. Къолланы мазаллылыкълары.*

МАЗАР *ат эск. къ.* **къабыр**. *Балалы юй – базар, баласыз юй – мазар.* (Нарт сёз).

МАЗЛУМ *сыф. эск.* Эксплуатируемый, угнетенный, притесненный/ Зорлукъ кётюрген, инжиген, унукъгъан. *Мазлум халкъ. Мазлум адам.*

МАЗУРКА *ат.* Мазурка / Поляклыланы миллет тепсеулери эм анга деп жазылгъан музыка. *Къара шинли адам мазурканы макъамын сызгъыра келе эди.* «Шуёхлукъ», № 80, 105. *Гашек мазурканы уста тепсей эди.* «Коммунизмге жол», 1982, № 65.

МАЗУТ *ат* 1. Мазут / Нефтьден бензинни, газолинни, патегенни айыргъандан сора тюбюнде къалгъан къалын къара жау. *Перегон заводлада нефтьден бензин, патеген, мазут аладыла.* «Естествознание», 36. *Колхозну председатели, мазут тамгъалы плащыны хуржунундан рулетканы чыгъарып, къыйыр баразаны теренлигин ёлчелеп, ёрге къопду.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 93.

2. *В позиции определения:* мазутный / Мазут жагъылгъан. *Мазут кёнчек. Мазут къолла.*

МАЙ [1] *ат эск. къ.* **жау** [1]. *Аман къойну айнытсанг, эрининги-бурунунгу май этер; аман адамны айнытсанг, эрининги-бурунунгу къан этер.* (Н а р т с ё з.) *Аман сёзден бал чыкъмаз, аман кёзден май чыкъмаз.* (Н а р т с ё з.) О *Ой, жайлыкъла, жайлыкъла, Май къазанла къайнатхан, Жалпакълада, къоллада Мал сюрюуле айнытхан.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Заман жели, II.

МАЙ [2] *ат* 1. Май / Календарь жылны бешинчи айы. *Майда чыкъгъан къамыжакъны мыйыкъларыча мыйыкълары болгъан къагъытчыны... къазлары тюрмени полун тазгекден толтургъандыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 176. *Къыш атланды да кетди, Жылы май айы жетди.* А х м а т л а н ы А., Жаз келди, 13.

2. *В позиции определения:* майский / Май айда болуучу. *Май байрамы келди бизге, Кёк дарийлерин кийип, Терекле ариу чагъып, Кими да жибек ийип.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 108. *Адамла ариу кийинип чыгъадыла, Май парадха барыргъа ашыгъадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 13.

МАЙБУРУУ *ат тех.* Рейвер / Ушкокну быргъысыны ичин сыйдамлаучу темир керек. *Ата майбурууун тас этгенди.*

МАЙДАЛ *ат.* Медаль / Адамгъа урунууда эм аскер къуллукъда жетишимлери ючюн саугъагъа берилиучю, тюз жанына тюрлютюрлю суратла ишленип, жазыулары болгъан, металлдан этилген тёгерек белги; аллай формалы бир историялы датагъа жораланып чыгъарылыучу энчи белги. *Колхозну алты адамы, ол санда уа Гелястанланы Махмут да, кёрмючде майдалла алгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 6, 103. *Адамла, ариу кийинип, сымарланып, къан тёгюп алгъан орденлерин, майдалларын ёшюнлерине тагъып олтурадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 197. // Медаль *(на конкурсе, за отличные успехи в школе и т.п.)*// Школну айырма бошагъанлагъа, конкурслада, эришиуледе д.а.к. затда хорлагъанлагъа берилиучю аллай формалы белги. *Къызчыкъ школну алтын майдалгъа бошагъан эди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 144.

МАЙДАН *ат* 1. Площадь *(незастроенное большое и ровное место)* / Шахарда неда элде мекямы болмагъан, асламысында жан-жанына жолла айырылгъан уллу эм тюз жер. *Колоннала бир бири ызындан Советлени майданына барадыла.* "Шуёхлукъ", № 14, 110. *7-чи ноябрьде фюрер Москвада Къызыл майданда жорлу байракъланы толкъунун кёрюрге итине эди.* «Коммунизмге жол», 1975, № 43.

2. Площадка *(спортивная)* / Спорт оюнла бардырылыучу жер. *Бир кесекден жашил футбол майданнга къызыл, акъ майкалары бла футболчула чыкъдыла.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 146. *Ахмат келгенде, жыйылыугъа къатышырыкъ жашла, къыз-*

ла да майданда топ ойнай тура эдиле. «Шуёхлукъ», № 26, 92.

3. Поле битвы / Уруш баргъан аулакъ. *Кюреш майданларында [Мусса] Кёп индекле къазгъанды. Акъгъан, къызыл къанындан Кёп тарыхла жазгъанды.* Шахмырзаланы С., Назмула, 14. *Поэт уруш майданы бла халкъны бирликлерин уста сезгенди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 71.

МАЙКА *ат.* Майка / Трикотаждан этилген женгсиз эм жагъасыз ич кёлек. *Бир кесекден жашил футбол майданнга къызыл, акъ майкалары бла футболчула чыкъдыла.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 147. *Эки жашчыкъ, майкаларын тешип, кёлге секирдиле.* «Коммунизмге жол», 1982, № 152.

МАЙКЁЗ *сыф. сёл. тил.* Жирный *(о человеке)* / Семиз, токъ (*адамны юсюнден*). *Майкёз жаш.*

■ **Май-май эт** *къ.* **макъыр 1.** *Бухар тюклю къозучукъ, Май-май эте, макъырады.* «Жарыкъ жолда», 102. *Май-май эте, къозула Терен хансха батадыла, Аналары Иссилеп, Салкъын сыртда жатадыла.* Ортабайланы Т., Окъуу китап, 93.

МАЙЛЫ [1] *ат* **1.** Лекарственное растение, используемое для излечения ран / Жарагъа салыныучу дарман ханс.

МАЙЛЫ [2] *сыф.* Жирный/ Семиз. *Бёлляу-бёлляу, майлы балам, сен болгъун, Бек сыйлы орденледен сен толгъун.* Шахмырзаланы С., Заман жели, 49.

МАЙМЁЗ *ат* **1.** Бязь / Мамукъдан этилип, къаты согъулгъан къумач. *Анга маймёз керек эди, къошдагъына кёлек, кёнчек этмесем, эскилери сегел-сегел болгъандыла.* Тёппеланы А., Ташыуул. *Къатапа, маймёз, акъ гетен, сирнек, сапын дей келгенлей, фактурада жазылгъан элли килограмм къайнагъан сары жау жетмеди.* «Жарыкъ жолда», 195.

2. *В позиции определения:* бязевый / Маймёзден этилген. *[Жолоучу] эрлай кесини маймёз кёлегин тешип, аны [солдатны] бутун байлады.* «Шуёхлукъ», № 32, 57. *Аминат жыйгъыч тюбюнден акъ маймёз хуржунчукъну алып, андан тегенеге будай ун къуйду.* «Шуёхлукъ», № 97, 61.

МАЙМУЛ [1] *ат* **1.** Обезьяна / Санины-чархыны ишлениши адамгъа бек ушагъан сют эмиучю кийик жаныуар. *Кёрген маймул да этеди.* (Нарт сёз.) О *Маймул аллай бир затды, Адамлагъа ушагъан, Исси жерлени сюйюп, Агъачлада жашагъан.* Шахмырзаланы С., Назмула, 186. *Маймулчукъну кёргенлей, тенгими къатыны бек къууанды.* «Шуёхлукъ», № 32, 39.

2. *сёл. тил.* Об очень некрасивом человеке / Бек эриши адамны юсюнден. *«Морттиш Даппакны къарнашыды, не айтырыкъды тюкбурун маймул», – дей, Ёлмез басымлы жууап этип, Захиретни энтта бир сейирсиндирди.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 104. *Тамара ол жашха ичинден айтды: «Маймулду, маймул!»* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 30.

■ **Маймул жыл** год обезьяны / жаныуарланы аты бла аталгъан онекижыллыкъ эски жыл санауну тогъузунчу жылы. *Жашчыкъ маймул жыл туугъанды.*

МАЙМУЛ [2] *ат къарач.* Конёк (*крыши*) / Агъач юйню башында оюу салыннган агъач жасау, оюнчакъ.

МАЙНА *кёрг. кес.* Вон / Узакъдагъы неда арлакъдагъы затны кёр-

гюзтгенде хайырланылады. *[Хасан:] Тебердичиле жолоучу болуп, шахаргъа бара тургъанлай, майна, кёремисиз ол [айырысы ат жерге ушагъан] сыртны, алайгъа кёзлери илиннгенди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 7. *[Ёгюзле] мюйюзлерине айны Атып келгенча, жетип, Тохтагъандыла, майна, Арбазда уф-туф этип.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик, 16. *[Жамий:] Мени эким [сабийле] барды да, майна, артлары-аллары ачыла айланадыла.* «Шуёхлукъ», № 33, 39.

МАЙНАМА *кёрг. кес. къарач. къ.* **майна**. *Анасы Айшатны Кёгюрчюн баласын, Майнама, Келтирди да сатды.* Б а й ч о р а л а н ы С., Отубуз, 57.

МАЙОНЕЗ *ат.* Майонез / Прованс жаудан, жумуртханы сарысындан эм тюрлю-тюрлю приправаладан этилген соус. *Къыз, майонез къошуп, жараулу салат этгенди.*

МАЙОР *ат.* Майор / Капитандан уллу, подполковникден а гитче офицер чын эм аны жюрютген адам. *Рамазан биргесине да бир майорну алып келди.* Г а д и й л а н ы Й., Санга айтама, 134. *Масхут бла Омар капитан Гофман бла майор Клоутха соруу этип башладыла. Полкну аллында аны командири майор Къойчу улу барады.* «Шуёхлукъ», № 37, 96.

МАЙЫРЫШ *эт.* **1.** Кокетничать/ Къубул, омакълан. *Жаш келин, шахарда кийиучю кийимлерин кийип, орамгъа эри бла бирге майырышып чыкъды.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 120.

2. Гнуться, искривляться, загибаться / Бюгюл. *Къайын чыбыкъ ары-бери майырышады.* ❐ *[Шамайыл:] Жангур бузну келтирип, бирден ургъан заманда, буруу жаш чертлеуюк чыбыкъдан эшилген чалманча, ары-бери майырыша эди.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 47.

3. *кёч.* Колебаться, быть нерешительным / Арсарлы бол, армау бол, экили бол. *[Идирис:] Былайда Шамайыл хомух эм терс да болду. Аллындан огъунакъ да аны, къайын чыбыкъча, ары-бери майырышханын сюймеген эдим...* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 238. *[Алым:] Эй, ары-бери майырыша, чалыкълай туруп, уллу жолгъа уа бюсюреусюз жарашдынг.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 246.

4. Морщиться *(о коже лица)* / Жыйырыл (*бетни юсюнден*). *Бир кёзюнде барды агъы, Къарышхан бармакълары, Бир кёзю зуккуду аны, Майырышып жаякълары.* «Жилтинле», 419.

5. Зубриться, зазубриться / Къайырыл, къылау бол / бычакъны, чалгъыны д.а.к. затны юсюнден. *Мытыны бычагъы, жаугъа жетсе майырыша эди.* (Н а р т с ё з.) О *Чалгъы майырышханды. Жаш балтаны майырышхан жерлерин, хыршыгъа тутуп, тап этди.*

6. *кёч.* Отпрянуть / Бир затдан къоркъуп, элгенип, артха тур. *[Къырал] чюйрелмез, майырышмаз, Тийген жерин кенг созар.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 142. *«Къара алаша отдан да майырышмагъанды»,– деп, [Къарабатыр] таукел болду.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 45.

7. *кёч.* Сердиться, быть в раздражении, гневе на *кого, что* / ачыулан, чамлан. *Къасым бла Хаширни бир бирине майырышып тургъанларын кёрюп, завуч экисини къолларын бир бирине кеси тутдуруп, саламлашдырыргъа излейди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 120.

8. *кёч.* Упрямиться / Унама, бурушуна, чюйресине тарт, къарышып тохта. *[Хажи-Осман:] Мынга уа [Кертибийге] дыф дерге амалынг*

жокъду, эмилик ууаныкча, майырышады да тохтайды. Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 14–15. *[Къушжетер], тартмагъан ёгюзча, майырышып тохтагъан бир къылыгъы барды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 267.

МАЙЫРЫШДЫР *эт.* Искривлять, загибать *что-л.* / Бюк, къынгыр эт. *Чюйню майырышдыр.*

МАЙЫРЫШДЫРЫЛ *эт. страд. от* **майыраштыр** / Майырышдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Чалгъы майырышдырылгъанды. Къатынны бети майрышдырылгъанды.*

МАЙЫРЫШДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **майырышдырыл** / Майырышдырыл дегенден *этим ат. Бутакъланы майырышдырылыулары. Жашны майырышдырылыуу.*

МАЙЫРЫШДЫРЫУ *и.д. от* **майырышдыр** / Майырышдыр дегенден *этим ат. Балтаны майырышдырыу. Желни бутакъланы майырышдырыуу.*

МАЙЫРЫШЫУ *и.д. от* **майырыш** / Майырыш дегенден *этим ат. Къызны майырышыуу. Артха майырышыу.*

МАКАКА *ат.* Макака / Мартышкаланы къауумундан гитче маймулчукъ. *Сабийле зоопаркда шимпанзени, макаканы да кёргендиле.*

МАКАРОН *ат* 1. Макарон / Тылыдан къурутулуп этилген узун быргъычыкълагъа ушагъан ашарыкъ зат. *Макарондан этилген азыкъ.*

2. *В позиции определения:* макаронный / Макарондан этилген. *Макарон шорпа.*

МАКЕТ *ат.* Макет / Бир затны юлгюсю. *Уллу совет энциклопедияны редакция совети энциклопедияны биринчи томуну макетин къабыл этгенди.* «Коммунизмге жол», 1977, 167. *Кёрмючде юч минг модель, макет, фрагмент, диаграмма, минг бла жарым проект кёргюзтюлюнеди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 223.

МАКЕТЧИ *ат.* Макетчик / Макет этиучю адам. *Ол жаш типографияны алчы макетчисиди.*

МАКИНТОШ *ат.* Макинтош / Резин къошулгъан къумачдан этилген пальто неда плащ. *Жашны юсюнде – мор макинтош, башында уа – мор къалпакъ.* «Шуёхлукъ», № 34, 23. *Кюл бетли макинтош аны [Унухну] юсюне ариу жарашады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 86.

МАКЛЕР *ат.* Маклер / Сатыуалыуда арачы. *Биржадагъы маклер.*

МАКТАП *ат эск. къ.* **школ.** *Мактапланы эшиги ачыла эди маллыгъа, Окъур кибик мадар жокъ Бизни кибик жарлыгъа.* «Жилтинле», 497. *Къолубуздан келмей эди Мактаплада окъургъа, Жазыкъсыныр киши жокъ Бизни ары чакъырыргъа.* «Жюрек жырлайды», 48.

МАКУЛАТУРА *ат* 1. Макулатура / Эски къагъытла. *Сабийле макулатура жыйыуда районда алчы орунну алгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 173. *Районну школлары озгъан жыл къыралгъа жыйырма тонна макулатура ётдюргендиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 124.

2. *кёч.* О бездарном литературном произведении / Осал суратлау чыгъарманы юсюнден.

МАКЫТ *сёзл.* Никак, совсем /

не азда, арталлыда. *Хангерий [Кертибийни] белинден бууду да, макыт жиберсе уа, жибермеди.* Семенланы А., Жазыу айла, 15.

МАКЪА *ат* 1. Лягушка / Арт аякълары секирирге жараулу узун, сууда, къургъакъда да жашаучу къуйрукъсуз жаныуарчыкъ. *Макъа да: «Тургъан кёлюм терен болсун», – дейди.* (Нарт сёз.). О *Жан-жаныуар той эте тургъанча, каскала, макъала, биттирле сейир тукъум жырлайдыла.* «Алчыла», 147. *Бекболат аны [атны] сыртына, макъа жаргъа жабышханча, жабышханды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 124.

2. *В позиции определения:* лягушачий / Макъаныкъыча, аныкъына ушагъан. *Алиймырзаны макъа кёзлери жылтырап, шынтагы боюнун созуп, келиюнлей келе эди.* Хочуланы С., Хапарла, 39

◆ **Макъагъа мюйюз чыкъгъынчы (чыкъса)** когда *(пока)* рак свистнет / не заманда боллугъу белгисиз; бир заманда да угъай. *«Огъесе макъагъа мюйюз чыкъгъынчы бармай тур», – деди къыз къарындашына.*

МАКЪА [2] *ат мед. къ.* **бокъур**. *Жашны макъасы битеу санларын аурутады.*

МАКЪАМ *ат* 1. Мотив, мелодия, напев / Белгили бир музыка бирликни къурагъан, къулакъгъа ушагъыулу эшитилген тауушланы бир бири ызындан бёлюнмей келиулери; кюй. *Сагъыт, бир макъам кибикни мурулдай, холодильникден коньяк шышаны алды.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 78. *Рамазанны ауазы да, жырны макъамы да жылагъан этедиле.* Гадийланы И., Санга айтама, 193. *Халкъ жырла, макъамларына кёре, кёп тюрлюдюле.* «Шуёхлукъ», № 32, 88.

2. *кёч. къ.* **ауаз**. *Ыстауат жууугъуракъ болгъанлай, ала (къойла) минг тюрлю макъамла бла къозуларына макъырып, чабышып тебиредиле.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 13. – *Къалгъанланы классларында сабийле бир бири бла тюйюше турсала да, дерслерин билмей, сау сагъатны сюелселе да, кишиге кёрюнмейди, тап, кёрюнсе да, жукъ айтылмайды, – деп, Хажи-Исмайыл макъамын тюрлендирип сёлешди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 193.

3. *кёч. къ.* **тауш**. *Таш, тунакы макъам чыгъара, чибин ауча, ууакъ сызладан толду.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 215.

■ **Макъам сал** перекладывать, перелагать на музыку / жырны макъамын жарашдыр. *Къууанч жыргъа салама макъам.* «Жилтинле», 330. *Жеттеланы М. кёп жыргъа макъам салгъанды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 124. *Къартла жырлап, жашла эжиу этедиле, Макъам салып тюрлю ариу кюуледен.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 62.

МАКЪАМЧЫ *ат.* Сочинитель музыки / Жырны макъамын жарашдырыучу адам. *Халкъыбызда макъамчыла кёпдюле.*

МАКЪЫ *ат саб. къ.* **къой** [1]. *Жашчыкъ «макъы», – деп, къойну аллына чабады.*

МАКЪЫР *эт.* 1. Блеять / «Маа-а» неда «ба-а-а» деген тауш эт. (*къойну, къозуну, улакъны, эчкини, къочхарны, жугъутурну, кийикни юсюнден*). *Къойла алгъын макъыргъан эте эдиле, энди уа ауузларын ачып къоядыла.* (Нарт сёз.) О *Къозула да, къоркъуп, макъыра, ары-бери къачып, аналарын ызларындан элтедиле.* «Шуёхлукъ», № 45, 31. *Акъ къаяда тау жугъутур макъырды, Омарны Бекболат уугъа чакъырды.* «Малкъар халкъ жырла», 21.

2. Мяукать / «Мяу» деген тауущ эт (*киштикни юсюнден*). *Эт хычынны ийисин ангылап [киштик], юйде макъырып, ары-бери жюрюйдю.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 160. *Макъырыучу киштик чычхан тутмаз.* «Малкъар халкъ жомакъла», I, 251.

3. *кёч.* Плакать / Жыла. – *Не макъыраса? – деди жаш, тенгине тюбеп.*

МАКЪЫРДА *эт. къарач. къ.* **макъыр**. *Къозула, аналарын излеп, макъырдадыла*

МАКЪЫРДАУУКЪ *сыф. къарач.* Часто блеющий *(об овце, козе и т.п.)* / Макъырып туруучу. *Сютсюз къой макъырдауукъ болур.* (Н а р т с ё з.) *Макъырдауукъ болса да, малны болгъаны игиди, жылауукъ болса да, сабийни болгъаны игиди.* (Н а р т с ё з.)

МАКЪЫРТ *эт. понуд. от* **макъыр** / Макъыр дегенни *къатланыучу айырмасы. [Науруз:] Сокъур лобанча, жерге бауруму салып, арбазда ийнек ёкюртюп, къозу макъыртып жашаяллыкъ тюлме, анам.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 12. *[Хорлам] Къозула макъырта жазгъыда, Келин тойлада ат ойнатаса.* О т а р л а н ы К., Дуния эрттени, 176.

МАКЪЫРТДЫР *эт. понуд. от* **макъырт** / Макъырт дегенни *къатланыучу айырмасы. Къозуланы аналарындан айырып, макъыртдыр.*

МАКЪЫРТДЫРЫУ *и.д. от* **макъыртдыр** / Макъыртдыр дегенден *этим ат. Къойланы аш бермей макъыртдырыу.*

МАКЪЫРТЫУ *и.д. от* **макъырт**/ Макъырт дегенден *этим ат. Къозуланы макъыртыу. Киштикни макъыртыу.*

МАКЪЫРТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **макъырт** / Макъырт дегенни *араш айырмасы. Жашла улакъланы аналарындан айырып макъыртышдыла.*

МАКЪЫРТЫШЫУ *и.д. от* **макъыртыш** / Макъыртыш дегенден *этим ат. Къойланы, къозуларындан айырып, макъыртышыу.*

МАКЪЫРЫУ *и.д. от* **макъыр** / Макъыр дегенден *этим ат. Къойну макъырыуу. Киштикни макъырыуу.*

МАКЪЫРЫШ *эт. взаимн-совм. от* **макъыр** / Макъыр дегенни *араш айырмасы. [Жаныбек:] Малжейни жаланбыдыр сабийлерине бир каклыкъ тартайым деп, тирмен тишей тургъанымлай, мында киштикле макъырышханын эшитип келеме.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 64. *Къозуланы, къойланы макъырышханлары узакъладан, бир башхасы болмай, зикир айтхан тауушлача эшитиледиле.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 9. *Эл сюрюуле, ёкюрюшюп, макъырышып, энишге айланырла.* Т е к у л а н ы Ж., Сиркиу, 5.

МАКЪЫРЫШЫУ *и.д. от* **макъырыш** / Макъырыш дегенден *этим ат. Киштиклени макъырышыулары. Къозуланы макъырышыулары.*

МАЛ *ат* 1. Скот; скотина, домашнее животное / Юй хайыуан (*ат, ийнек, тюе, къой, эчки*). *Маллагъа салемелик кирди.* Б о т а ш л а н ы А., Жашаум, 84. *[Айшатны] эри, эки жашы кёзюу къош нёгерлери бла, къоюда, малда туруп келедиле. Ол заманда Айшат бек къууанады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 74.

2. *В позиции определения:* скотский / Малла туруучу, маллагъа

деп этилген. *Хар ким туар орунга Чананы артын бурады, Мал къошла да, заман жетип, тауладан Тюшедиле кенг тюзлеге – ёзенге, Элчиле да, ойнай-кюле, къуанып, Мирзеулерин жыядыла кюфлеге.* Къаракётланы Ю., Булутла, 31.

3. *кёч.* Богатство, имущество, состояние, добро / Байлыкъ, ырысхы, мюлк. *Дуния малы дунияда къалыр.* (Нарт сёз.). *Биреуге мал къайгъы, биреуге жан къайгъы.* (Нарт сёз.). О *[Байбийче Халийматха:] Дуния малы ючюн бетсиз болургъа неге керекди?* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 167.

◆ **Малгъа бат** богатеть, разбогатеть / бай бол, кёп ырысхылы, мюлклю бол. *Ма Сафиятны атасы малгъа батды, Кесин бир аламатха ушатды.* «Жюрек жырлайды», 23.

■ **Мал дохтур** ветеринарный врач / малланы аурууларына багъыучу дохтур. *Мал дохтур, жаралы къойну болумун кёрюп, къуйругъуну тюшерин айтханында, Ахматха андан да бек ачыу тийди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 75. *Сейит мал дохтур бла бирге Бийчесыннга кетгенди.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 147.

■ **Мал нёгер** *ист.* один из участников договора по уходу за совместным скотом / келишип, малларын бирге бакъгъан, кютген адамланы бири. *Чоллай бла Малжей, малчыкъларын жайлыкъгъа чыгъара, мал нёгер болдула.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 302. **Мал нёгерлик** товарищество по животноводству / келишип, малларына бирге бакъгъанланы бирикмеси. *Къоншула мал нёгерлик къурадыла.* **Мал орун** крытое помещение для скота / мал туруучу мекям, бау. *Мал орунланы башларын жабаргъа шифер жокъду.* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 93. *Председатель мал орунну бирси жанында атланы къатларына келип тохтады.* Толгъурланы З., Эрирей, 70. **Мал чюгюндюр** кормовая свекла / мал ашха хайырланылыучу чюгюндюр. *Хастанны тёгерегинде кёп мал чюгюндюр да жыйгъандыла, кырдыкдан бла ашлыкъдан силос да салгъандыла.* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 314. *Он гектар жерде колхоз мал чюгюндюр ёсдюргенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 197.

МАЛАЙЛЫ *ат.* Малаец / Малайзияны бла Индонезияны жаратылыулары, тиллери эм культура-жашау халлары бирге ушагъан халкъларыны адамы. *Малайлы спортчула олимпиадада бир кюмюш майдал алгъандыла.*

МАЛАХИТ *ат* 1. Малахит / Тюрлю-тюрлю затла этер ючюн хайырланылыучу жашил тюрсюнлю, миялача жылтыраукъ, ууалыучу, шатык минерал.

2. *В позиции определения:* малахитовый / Малахитден этилген. *Малахит ваза. Малахит сауут. Малахит мынчакъла.*

МАЛ-БАШ *къауум ат.* Всякий скот / Хар тюрлю мал, сёз ючюн, къой, туар, ат, д.а.к. / *[Къамгъут къатынына:] Насыбынг алай болсун, меннге сабийми асырайса, огъесе малгъа-башхамы къарайса.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 131. *[Кертибий:] Азим-Керим, сиз къарагъан къоюмма келгеним болса, хар заманда малны-башны жарашып тургъанына къууанып, юйге алай къайтып тургъанма.* Эбизеланы Х., Къанаматны журтунда, 15.

МАЛГАР *сыф.* Мегрельский / Мегреллилеников, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Тау артындан аугъан*

эди малгар аскер. Тау аллындан чыкъгъан эди зытчыу аскер. «Къарачай поэзияны антологиясы», 114. *[Дауум] Чомурну дугъур мангылайын, зыбыр чачын, сары чилле кёлегин, малгар тюймечиклерин, аны букъу къонмаучу жылтыраукъ чурукъларын кёзюне кёргюздю.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 17.

МАЛГАРЛЫ *ат.* Мегрель / Гюржюлюлени этнография къауумларындан бирини адамы. *Малгарлыла кеслерини тиллеринде да, гюржю тилде да сёлешедиле.*

МАЛГАРЧА *хал. сёзл.* По-мегрельски *(напр. говорить, писать)*/ Малгар тилде. *Малгарча сёлешиу. Малгарча жырлау.*

МАЛГЪУН *ат* **1.** Изувер / Бек кюйсюз, къан ичген, огъурсуз, зулмучу адам. *[Бекболат:] Бу малгъунлагъа бир кёл кенгдиргенден сора, ёлсем да къайгъырмайма.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 358. *– Къарачы сен ол малгъунну, – деди Хасан, ушкогун жангыдан жерлей.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 49.

2. *В позиции определения:* изуверский / Бек огъурсуз, кюйсюз. *Мындан алгъа бу фашистни бир малгъун иши кёплени эсинде къалгъан эди.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, II. *Бизни малгъун залимле Кёкге айланып сиедиле, Хайыуанны тюйгенча, Адамланы тюедиле.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 176.

МАЛГЪУНЛУКЪ *ат.* Изуверство / Чексиз кюйсюзлюк, къаничлик, огъурсузлукъ, зулмучулукъ. *«Ий, итден туугъан манткъырла, адам жокъда, батырла болуп, сауут аласыз, малгъунлукъну сиз жюртген бети алай эсе, тюзлюк жолда тюбеширбиз!» – деп, жаный эди Къасым бандитлени.* «Шуёхлукъ», № 48, 119. *Фашистлени малгъунлукълары бир заманда да унутуллукъ тюйюлдю.* «Коммунизмге жол», 1981, № 193.

МАЛКЁЗ *сыф.* Алчный, корыстолюбивый, жадный / Жут, биреуню байлыгъына сукъланыучу, жутланыучу, байлыкъгъа талашхан. *Бекмырзаны юйюнде неси да барды, асыры малкёзден, харакетден тоймайды ансы.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 145. *Нюр бешикни тудурду акъыл, Алтын бешикни малкёз адам.* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 56. *Элде батан биченни къызгъаннган малкёзле, къарыуун аягъанла, энчиликге тартханла да тюбейдиле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 80.

МАЛКЁЗЛЮК *ат.* Алчность, корыстолюбие, жадность / Жутлукъ, биреуню байлыгъына сукъланнганлыкъ, байлыкъгъа талашханлыкъ. *Аны [Хажи-Османны] юсюнден малкёзлюгюн кетерсенг: «Бек иги адамды», – деп къояргъа боллукъ эди.* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 11. *Малкёзлюкден сора да Наурузну бир аман иши: жаратхан тиширыуну кёрсе, намысны ташлап, анга тагъылып тохтайды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 268.

■ **Малкёзлюк эт** проявлять алчность, корыстолюбие, жадность / жутлан, биреуню байлыгъына сукълан, байлыкъгъа талаш. *[Мазан:] Ата-ана, малкёзлюк этип, харакетге къызларын сатадыла да иедиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 132. *[Каракай:] Атам къартлыгъында малкёзлюк этеди ансы, кесин бу къызыуда былай нек къыйнарыкъ эди?* Т о л г ъ у р л а н ы З., Къызгъыл кырдыкла, 137. *Кёнделенде, башха эфендилеча болмай, Алий малкёзлюк этмейди, тюзлюгю бла чомартлыгъы, нарт сёзлеча, юлгюге айтылады.* «Шуёхлукъ», № 61, 4.

МАЛКЪАР *сыф.* Балкарский / Малкъарлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Марат татарлы жашды, малкъар тилни уста биледи.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 74. *Жарахматны жашы Сафар... окъуучуладан бири да малкъар литератураны не ана тилни сюзалмазлыгъын ангылады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 76. *Ол [Бычков] малкъар поэтлени хар бирине да къызыу салам берип, къарындашлыкъ сёзюн айта билгенди.* «Шуёхлукъ», № 28, 19.

МАЛКЪАРЛЫ *ат* **1.** Балкарец/ Къабарты-Малкъар Республикада жашагъан тюрк тилли миллетни адамы. *XIX-чу ёмюрде малкъарлыланы тукъумлары кёбюсюнде бир жерде жашагъандыла.* «Шуёхлукъ», № 52, 71. *Малкъарлылада той тангнга дери барыучуду.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 64. *Кёчюп келген малкъарлыла элни адамы, жери бла да шагъырей болгъандыла.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 114.

2. Житель Черекского ущелья, представитель цокающего диалекта карачаево-балкарского языка / Къарачай-малкъар тилни «ц» диалектинде сёлешген адам. Малкъар тарында жашагъан адам.

МАЛКЪАРЧА *хал. сёзл.* По-балкарски (*напр. говорить, писать*) / Малкъар тилде. *Малкъарча жырлагъан ауаз Шош, акъырын эшитиледи.* М а м м е л а н ы И., Чалгъы, 66. *Ол [Жамийлят] жашына малкъарча сёлешеди.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 53.

МАЛЛЫКЪ *ат* **1.** Скотина, отобранная для выращивания, развода / Багъаргъа, жыяргъа жораланнган мал. *Сютлю ийнекледен туугъан бузоуланы маллыкъгъа асырайбыз.* «Ленинни байрагъы», 1964, № 112.

2. *кёч.* Породность, качество / Малны къумалылыгъы, агъачлыгъы. *Малны маллыгъын сюрюучюге сор.* (Н а р т с ё з.)

МАЛ-МЮЛК *къауум. ат.* Имущество, богатство / Байлыкъ, ырыскы. *Аны [Махайны] сансыз-санаусуз малы-мюлкю бар эди.* «Шуёхлукъ», № 72, 36.

МАЛТА *эт.* **1.** Топтать кого-что/ Бир затны юсюн аягъынг бла бас, юсюн басып ёт. *Жыйын, бир бирлерине абына, бир бирлерин малтай, къошну ичине кирди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 88. *Бир къауумла ахлуларыны, тенглерини къабырларына къарайдыла, хансладан, мал мешхутдан ариулайдыла, малла малтагъан жерлерин тюзетедиле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 120.

2. Утаптывать, утрамбовывать *что* / Юсю бла ары-бери барып чёкдюр. *Жолгъа асфальт къуюп, трактор бла малтадыла.*

3. Растаптывать, топча, раздавливать, разрушать, уничтожать / Басып, эзип, жараусуз этип неда ёлтюрюп кет. *Машина итни малтап кетгенди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 167. *Бахчагъа малла жайылып, помидорланы, нашаланы малтап, къара къатыш этип кетгенлерини юсюнден айтды бригадир.* «Коммунизмге жол», 1978, № 116.

4. *кёч.* Угнетать, притеснять / Жек, эз, зулмулукъ сынат. *Кёп миллетлени къууургъан, малтагъан фашистлени бизни аскерле къуудула.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 69. *Жарлы элли, ким алдамады сени, Басынчакълап, ким малтамады сени!* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 89.

5. *кёч.* Попирать, унижать / Хар не жаны бла да сыйын тюшюр, учуз эт, хыликке эт. *[Хажи:] Къанбермезлары бизни намысыбызны, бетибизни да малтадыла.* Ш а у а-

л а н ы М., Мурат, 194. *[Мазан:] Тиширыуну чачы узун, акъылы къысха,– деп, ауузларына кирит салып, хунерликлерин малтап турадыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 132.

МАЛТАН *эт. страд. от* **малта** / Малта дегенни *зорлаучу айырмасы. Биязурукъаны кюннге кюйюп саргъалгъан, кюе кирип къашхаргъан чырпа бёркю да аякъ тюпде малтана эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 28. *Кюйсюз душманланы аякъ тюбюнде малтанып тургъан Кавказ эркин болду.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 83.

МАЛТАНЫУ *и.д. от* **малтан**. Малтан дегенден *этим ат. Бахчаны малтаныуу. Биреуню намысыны малтаныуу.*

МАЛТАТ *эт. понуд. от* **малта** / Малта дегенни *къатланыучу айырмасы. Тёртден-бешден ёгюзлени къош этип, Малтатадыла гыстыланы юслерин, Ууатдырып, бюртюк къоймай жыяргъа Бургъандыла таулула эслерин.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 109. *Къаншау ёхтем адамды, ол намысын биреуню аякъ тюбюне малтатыр жаш тюйюлдю.* «Шуёхлукъ», № 30, 68.

МАЛТАТДЫР *эт. понуд. от* **малтат** / Малтат дегенни *къатланыучу айырмасы. Будай гыстыланы ёгюзлеге малтатдыр. Жерибизни жаугъа малтатдырмагъыз.*

МАЛТАТДЫРЫУ *и.д. от* **малтатдыр** / Малтатдыр дегенден *этим ат. Топуракъны саман, кирпич этерге деп малтатдырыу.*

МАЛТАТЫЛ *эт. страд. от* **малтат** / Малтат дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашны намысы малтатылгъанды. Сыгын этерге мешхут малтатылгъанды.*

МАЛТАТЫЛЫУ *и.д. от* **малтатыл** / Малтатыл дегенден *этим ат. Ындырда арпа кюлтелени малтатылыулары.*

МАЛТАТЫУ *и.д. от* **малтат** / Малтат дегенден *этим ат. Кирпич этер ючюн, ат бла балчыкъ малтатыу. Биреуге кесини намысын малтатыу.*

МАЛТАУ *и.д. от* **малта** / Малта дегенден *этим ат. Бахчаны малтау. Чаллыкъны малтау.* ❐ *Жашны сермешиуде душманланы малтаууну юсюнден сейирлик хапар айта эдиле.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 102.

МАЛТАШ *эт. взаимн.-совм. от* **малта** / Малта дегенни *араш айырмасы. Жол излеуде чырпылагъа жабыша, тогъайланып, бир бирлерин малташа, Чыгъадыла чырды, хуна тешикледен.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

МАЛТАШЫУ *и.д.* от **малташ** / Малташ дегенден *этим ат. Балчыкъ малташыу.*

МАЛХУНИЯ *сыф.* Глупый, неумный, тупой, олух / Сылхыр, акъмакъ, тели, акъылсыз, ангылаусуз. *[Къайсын:] Малхуния кёреме сен, жекбаш. – [Азамат:] Малхунияны уа кёргюзтейим. Азамат жерден жумдурукъ тенгли ташны алып, къолтугъунда тоубу бла къайтып баргъан Къайсынны ызындан сызып, башына урду.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 43. *Атайны жюреги жарылады: «Энди мынга [Эгеуге] адам не этсин? Кеси эте билмеген, адам айтханны этерге унамагъан малхуния!»* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 184.

МАЛХУНИЯЛЫКЪ *ат.* Глупость, дурость, тупость / Сылхыр-

лыкъ, акъмакълыкъ, телилик, акъылсызлыкъ, ангылаусузлукъ. *[Далхат Мухадиннге:] Мен сени малхуниялыгъынгы бюгюннге дери билмей тургъанма.* «Коммунизмге жол»,1980, № 174.

МАЛХЫЯР *сыф. къарач. къ.* **малхуния**. *Ол малхыяр адамды, аны бла даулашхандан магъана жокъду.*

МАЛЧЫ *ат* 1. Животновод, скотовод/Мал ёсдюрюучю, мал багъыучу адам. *Хар малчы кесини муратын, оюмун айтды.* «Шуёхлукъ», № 52, 64. *Жыйылыу бошалгъандан сора малчылагъа концерт боллугъун айтдыла.* Байрамукълланы Х., Къарчаны юйдегиси, 222. *Быкъылы къол малчыла сюйген жерди. Мында татымлы кырдык ёседи, кюнлюм жаны аламат жайлыкъды.* «Шуёхлукъ», 1964, № 26.

2. *В позиции определения:* животноводческий, скотоводческий / Малчылыкъ бла байламлы. *Мында, малчы къошлада, мал аш кёпдю.* Зокаланы З., Солуу кюн, 73. *Малчы фермалада ауур ишлени механизациялау жаны бла жыл сайын кёп иш этиледи.* «Коммунизмге жол», 1978, № 165. *Бу бешжыллыкъда энчи малчы комплексни къурулушун бардырыргъа белгиленнгенди.* «Коммунизмге жол»,1979, № 132.

МАЛЧЫЛЫКЪ *ат.* Животноводство, скотоводство / Эл мюлкню мал ёсдюрюучю бёлюмю. *Алып къарагъанда, районда малчылыкъны битеу кёрюмдюлери аман тюйюлдюле.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 410. *Малчылыкъдан терен хапары болгъаны себепли, Назбийни аман кёрмейдиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 178.

МАЛЬВА *ат* энчи. Мальва / Уллу жарыкъ гюллери болгъан айбат битим. *Терезе тюбюнде шахшах, пион, мальва ёседиле. Къызчыкъ мальваны къызыл гюллерин ийисгейди.*

МАЛЯР *ат.* Маляр / Юйлени бояучу ишчи. *Экинчи номерли профессионал-техника училищени окъуучулары юч жылны ичинде уста хуначыла, сюртюучюле, малярла, агъач устала, слесарьла, электромонтажчыла болуп чыгъадыла.* «Коммунизмге жол», 1982, № 54. *Училище малярланы, сюртюучюлени, агъач усталаны, ташчыланы хазырлайды.* «Коммунизмге жол»,1981, № 152.

МАЛЯРЛЫКЪ *ат.* Профессия маляра / Малярны иш усталыгъы. *Ишни былай къолайлы болуруна къызланы малярлыкъларындан сора да, штукатур усталыкълары уллу жарагъанды.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 5.

МАМ-МАМ *ат саб.* Ням-ням / Аш, азыкъ. *Къызчыкъ, «мам-мам» деп, къашыкъгъа узалады. Анасы къызчыкъгъа: «Кел, мам-мам аша-тайым», – деди.* ■ **Мам-мам эт** *саб. къ.* **аша.** *Эгечи гитче къарындашчыгъына: «Кел, Тахир, мам-мам этейик», – деди.*

МАММАТ *ат къарач.* 1. *къ.* **изеу**. *Эрттенбла ыйых кюн боллугъу, мамматха адамланы жырыгъы Хаширни эсине тюшдю.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 143. *Уллу-гитче болса да хар бахчада бирер жоппу адамны кёресе – мамматболуп къазадыла.* Байрамукълланы Х., Жылла бла таула, 257.

2. Участник толоки / Изеуге къатышхан адам. *Иш иеси да къарай эди кюннге, мамматла да къарай эдиле.* (Нарт сёз.) ❐ *Мамматланы кими саман къаларгъа, кими агъач керек жарашдырыргъа*

болушдула. Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 95.

МАММАТЛЫКЪ *ат къарач. къ.* **субботник, воскресник.** *[Казий:] Мындан алда биз мал аш хазырларгъа маммaтлыкъгъа бардыкъ.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 110. *Эришиу Гитче-Къарачай районну эм онглу къол чалкъычыларын айыргъан бла биргелей, жамагъатдан маммaтлыкъгъа да жоралана-ды.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 104.

■ **Маммaтлыкъ эт** *къарач.* помогать *кому-л.* в его работе, принимать участие в помощи. *Биреуню ишине болуш, хакъ алмай ишле. Хаман сюеме кимге болса да Барып, маммaтлыкъ этерге, Жолда жолоучу тюбеп къалса да, Болушсам жюгюн элтирге.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 76.

МАММАТЧЫЛЫКЪ *ат къарач.* Участие в помощи / Изеуге къатышмакълыкъ. *Маммaтчылыкъ ахшы халкъ тёрелени бирине тергеледи.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 144.

МАММЕТТИР *ат къ.* **биттир.** *Тау ичине жангы келген къурулушчулагъа сейирсиннгенча, къымыжа мамметтир къошну тёгерегине эрикмей учады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 133. *Хаммат энди... Маммашха мамметтир атагъанды.* Т е к у л а н ы Ж., Сиркиу, 11.

МАМОНТ *ат.* Мамонт / Къазылып табылгъан, пил тукъумуна кирген узун тюклю, къайырылгъан уллу азаулары болгъан сют ичген хайыуан. *Щадрин сууну къатында мамонтну сюеклери эм ичини жартысы табылгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 206.

МАМУ *ат саб.* Бука (*фантастическое существо, которым пугают детей*) / Сабийни къоркъутур ючюн айтылыучу, жаны болгъан зат. *Туйгъун харипге ушаш, [Кюмюш] сабийлени не маму бла, не хамакур бла къоркъутмаучу эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 127. *[Халиймат:] Ой, жукканы мамусу барды,– деп, Сафиятчыкъны къоркъутургъа кюрешди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 142.

МАМУКЪ *ат* 1. Хлопчатник, хлопок / Урлукъларыны тышларындан халы, жибек, целлюлоза д.а.к. затла этилиучю, жумушакъ тюклери болгъан битим. *Чюгюндюрню, картофну, мамукъну эм башха битимлени тирлигин жыйыучу машиналагъа ремонт этиу да иги барады.* «Коммунизмге жол», 1983, № 194.

2. Хлопок (*волокно семян хлопчатника*) / Аллай битимлени урлукъларын жапхан, халы, жибек, целлюлоза д.а.к. затла этерге жарагъан жумушакъ тюкле. *Мамукъ жыйгъан машиналагъа ремонт этилгенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 114. *Солдатла, атакагъа къопхан кибик, Барадыла [адамла] сабанда, мамукъ жыя.* О т а р л а н ы К., Жолла, 256.

3. *В позиции определения:* хлопковый / а) сделанный из хлопка / мамукъдан этилген. *[Ахмат:] Колхоз алты кило будай ун, къоншуларымы бири мамукъ жау, соханла бергендиле.* «Шуёхлукъ», № 63, 66; б) засеянный хлопком / мамукъ себилген. *Мамукъ плантациялагъа 6 насос станция келтирилликди.* «Ленинни байрагъы», 179, № 106. *Жашчыкъла кюндюз мамукъ бахчаланы культивация этерге жюрюйдюле...* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 6.

4. Вата / Медицинада эм юй жашауда хайырланылыучу жумушакъ чыммакъ жюн маталлы зат. *Мамукъча, акъ булутла кёкню бетин жапхандыла.* Б а й р а-

мукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 58. *Шкафны тюп бёлюмюнде уа – байлаула, мамукъ.* «Шуёхлукъ», № 28, 37. *Андрей Москвада фабрикада мамукъдан къумач согъады.* Ортабайланы Т., Окъуу китап, 16.

5. *В позиции определения:* ватный / Мамукъдан этилген. *Юсюнде мамукъ габарасы, аякъларында башлы чурукълары, сай бухар бёркючюгю бла эки жаягъы къызарып, Къушжетер юйге кирди.* Хубийланы О., Аманат, II, 262. *Башында къулакълы бёркю, юсюнде къысха къочхар тону, мамукъ кёнчеги... ол [Шамил] жылы кийинип эди.* Ахматланы И., Боранда, 29.

6. *кёч.* Очень мягкий, пуховый / Бек жумушакъ. *Къалдыла къалтыраргъа Аны [саусузну] мамукъ бармакълары...* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 161. *Маркъа къозуча, мамукъ санларынг, Кюн чыкъгъанча, жылтырайдыла.* «Жилтинле», 117. *Биз кёп затлагъа тёздюк. Мамукъ тюйюлдю жашау жолу.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 249.

МАМУРАЧ *ат къарач.* Медвежонок / Айыуну баласы. *Сынжырны юзалмай, анга кесин ургъанын да бёлмей, мурулайды мамурач.* Кёбеклановы Б., Кюнню тюбюнде экеулен, 59. *[Айыу] тёгерегине къарай да, терсине жанлагъан мамурачын ал аягъы бла ура, кесине жуукъгъа жыя, такъузюк терекни тюбюне келип, ёрге къарады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 148.

МАМЫР I *сыф.* **1.** Мирный, спокойный / Тынч, ырахат, сабыр. *«Жер жулдузлада» автор бизни жаш тёлюбюзню къууанчлы мамыр жашаууна суратлайды.* «Шуёхлукъ», № 3, 121. *Угъай, ол от этилген жер мамыр сюрюучюлени кече къалгъан жерлери тюйюлдю.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 43.

2. Миролюбивый, исполненный согласия, дружбы / Ырахатлыкъны, жарашыулукъну, шуёхлукъну сюйген, урушну, тюйюшню, къаугъаны, даулашыуну, жаулукъну сюймеген. *Мамыр юйюрге – берекет.* (Нарт сёз.) О *Ариу булутсуз кюн тиеди Мамыр Ата журтубузгъа, Къууанчлы салам береди Зауукъ ёсген халкъыбызгъа.* «Коммунизмге жол», 1982, № 122. *Сюеме сени тюз орамларынгы, Булутлагъа тирелген тауларынгы, Къонакъгъа шуёхларын жарыкъ алгъан, Малкъар, сени мамыр халкъынгы.* «Жашауубузну байрагъы», 193.

МАМЫР II *хал. сёзл.* Мирно, спокойно/ Къайгъы этмей, тынчлыкъ, ырахатлыкъ бла. *Урушха дери Осман кесини колхозунда мамыр жашай эди.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 25. *Табийгъатны мамыр жукълаууна июнь айны чуугакъ кечеси хычыууну эм сюйдюмлюдю.* Этезланы О., Тарда, 17. *Ёгюзню ёлюр жерине мамыр баргъанына къарады да, тиширыуну жюрегине бир тюрлю мудахлыкъ, жарсыу келди.* Толгъурланы З., Эрирей, 79.

МАМЫРЛЫ I *сыф. къ.* **мамыр I** (*1-чи магъ.*). *Мамырлы жыллада малкъар колхозлада тиширыула чалгъычыла болуп бир заманда да ишлемеген эдиле.* «Шуёхлукъ», № 28, 118. *Тёгерекде тау къудурети, табийгъаты аламатды, кече мамырлыды.* Шауаланы М., Мурат, 163. *Кёкде жулдузла, шахарны мамырлы жашаун сакълагъан къалауурлача, кёз жандырып къарайдыла.* «Шуёхлукъ», № 30, 77.

МАМЫРЛЫ II *хал. сёзл.* **1.** *къ.* **мамыр II**. *Уруш болмасын, халкъла мамырлы ишлеп, къолайлы жа-*

шасынла! Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 75. *Залийханланы Мухаммат Туугъан журтубуз берген саугъаланы къызыу жюрегини юсюнде жюрютеди, республикабызда мамырлы урунады.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 164.

2. В мире и согласии, дружно / Урушмай, тюйюшмей, даулашмай, жарашып, келишип. *Мамырлы жашасынла Ала [Тауукъ бла Хораз] кёп ёмюрлеге.* Б а л а л а н ы О., Басняла бла фельетонла, 22.

МАМЫРЛЫКЪ 1. Мир (*отсутствие войны*) / Тынчлыкъ, ырахатлыкъ. *Мамырлыкъны Битеудуния Советини оноуу бла ол байрам хар къайда да белгиленнгенди.* «Шуёхлукъ», № 22, 123.

2. *В позиции определения:* мирный, спокойный / *къ.* **мамыр I** (*1-чи магъ.*). *Мамырлыкъ жашауну къолгъа алып, хар бир ишге да жигер къатышып башладыкъ.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 17. *Аллай (жыр жырланнган) жерден ырахатлыкъ, мамырлыкъ жел урады.* М а м м е л а н ы И., Чалгъы, 19. *Ала [аскерчиле] мамырлыкъ ёзенни къаты сакълайдыла.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 102.

МАМЫТХЫ *ат къарач.* 1. *къ.* **гёзен.** *Мамытхы толу жау-бишлакъдан.*

2. *кёч.* Неволя, тюрьма, заключение / Зиндан, тутмакъ. *Жашны мамытхыгъа жыйдыла.*

МАНГУСТ *ат.* Мангуст / Тропикалы къыраллада жашаучу, ууакъ кемириучюлени, къанатлыланы, жыланланы, къурт-къумурсхаланы ашап кечиннген жыртхыч жаныуарчыкъ. *Индияда жыланла бек кёпдюле, ол себепден мангустну юйде жашаргъа юйретедиле.* «Шуёхлукъ», № 17, 39. *Мангуст кесини жютю тишлерин жыланнга бекледи.* «Коммунизмге жол», 179, № 172.

МАНДАЛАКЪ *ат.* Бутень (*клубень мордовника*) / Оразыкны тюбю, тамыры. *Анасы жашына эрттенликде кёк тузлукъ неда туз бла гыржын бурхучукъ, неда мандалакъла кибик картофчукъла береди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 209. *Мандалакъ къазгъан чурко да табар.* (Н а р т с ё з.) О *[Махти:] Тохтагъыз, бу [къалажюк] къаллай кёп косук, къаллай кёп мандалакъ къазар, кёрюрсюз!* Э б и з е л а н ы А., Махти, 9.

МАНДАРИН *ат.* 1. Мандарин (*плод*) / Мандарин терекде битиучю, апельсиннге ушаш, андан гитчерек, саргъылдым кёгет. *[Сергей:] Иван Кузьмич, сиз эркин этсегиз, мен анга [Наташагъа] апельсинчикле, мандаринчикле жиберир эдим.* «Шуёхлукъ», № 35, 10. *Закавказьяны апельсинлери, мандаринлери къыралыбызны кёп жерлерине жибериледиле.* «Коммунизмге жол», 1980, № 197.

2. *В позиции определения:* мандариновый / Мандаринден этилген. *Мандарин суу. Мандарин варенье.*

■ **Мандарин терек** мандарин (*дерево*) / дайым кёгергенлей туруучу, къыбылада ёсюучю кёгет берген цитрус терек. *Темурну терек бахчасында мандарин тереги барды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 115.

МАНДАТ *ат.* Мандат / Адамны бир затха эркинлиги болгъанын кёргюзтген документ. *Къыралда башчылыкъ этген либерал-демократия партия айырыулада 63 мандат алгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 139. *Ала [демократла] кеслерини депутат мандатларын сакълагъандыла эм аланы санын кёбейтген окъуна этгендиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 210.

■ **Мандат комиссия** мандатная комиссия / съездледе, конференциялада, конгресследе делегатланы эркинликлерин тинтип къарар ючун къуралыучу комиссия. *Мандат комиссияны доклады бла аны председатели Б. Н. Пастухов сёлешгенди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 143.

МАНДОЛИНА *ат.* Мандолина / Сегиз металл къыл тартылгъан, асламысында зугул формалы музыка керек. *Ханафий къобуз да согъады, мандолинада да ойнайды, жырлагъан да этеди.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 62.

МАНЕЖ *ат* 1. Манеж (*Место для верховой езды и конных упражнений*) / Аскерчиле атланы чабаргъа юйретиучю, тёгереги бегитилген жер неда энчи уллу мекям. *Атлы аскерчиле атланы манежде чапдырадыла.*

2. Арена цирка / Циркде оюн кёргюзтюучю жер. *Тёрт гитче айыучукъну манежге чыгъарадыла.*

МАНЕКЕН *ат.* Манекен / Кийимлени кийдирип кёрюр ючун этилген гинжи. *Къыз быстырны манекеннге ёлчелеп тигеди. Уллу тюкенлени ичинде гипсден этилген манекенлени кёрюрге боллукъду.*

МАНЁВР *ат аск.* 1. Манёвр / Урушда жауну онгун алыр ючун аскерни неда флотну бир жерден бир жерге кёчюю. // Тактические занятия войск или флота / Аскерни неда флотну урушха ушаш халда юйрениую. *Полигондан топ таушла келедиле, анда шахны аскерини манёврлары бара эдиле.* «Шуёхлукъ», № 35, 17.

2. *В позиции определения:* манёвренный / Манёврну кенг хайырланыучу. *Восток фронт ачылгъаныны хайырындан, немецлилени манёвр урушлары болду.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 233. *Кючлю тягачла терк баргъан эм манёвр тактика ракетлени элтедиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 143.

МАНИКЮР *ат.* Маникюр / Къолну тырнакъларыны тазаланыулары, сыйдамланыулары. *Къоншу къызыбыз хар ыйыкъдан бир маникюр этдиреди.*

МАНИКЮРЧЮ *ат.* Маникюрша / Маникюр этиучю тиширыу. *Къыз маникюрчю болуп ишлейди.*

МАНИФЕСТ *ат.* Манифест / Программа халда жазылгъан чакъырыу. *Мамырлыкъны манифестини битеу тиражы 24 миллион чакъылы экземпляр болгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 119.

МАНИФЕСТАЦИЯ *ат.* Манифестация / Ыразылыкъны не къажаулукъну билдирир ючун жыйылып орамгъа чыкъмакълыкъ. *Мингле бла адамла шахарны орамларында манифестацияланы, митинглени бардырадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 211. *Беш департаментде манифестацияла, асламлы жыйылыула эм митингле болгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 184.

МАНИЯ *ат.* Мания / Адамны акъылын таймай бир затха буруп тургъан психика ауруу. *Жашны кесин уллу акъыллы адам суннган маниясы барды.*

МАНКА *ат.* Манка / Уакъ тартылгъан будай жарма.

МАНКЪА *ат вет.* Сап / Асламысында атлада болуучу жугъуучу ауруу.

МАНКЪАБУРУН *сыф. къарач.* Курносый. *Къыйыры ёрге къайы-*

рылгъан къысха бурунлу. Бичимсиз Мыртаз.., къатынланы къазансыз этгенлигине, манкъабурун старшина сары жаякъларын къыздыргъанында..., башын бир жанына да бураламады. А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 61.

МАНКЪАУ *сыф.* Непонятливый, бестолковый / Ангылаусуз, айтылгъан затны иги ангыламаучу, жарты акъыллы. *Ол адам манкъау эди.*

МАНКЪАУЛУКЪ *ат.* Непонятливость, бестолковость / Ангылаусузлукъ, айтылгъан затны иги ангыламагъанлыкъ, жарты акъыллылыкъ. *Жашны манкъаулугъу сезилди.*

МАНКЪУШ *сыф. эск.* Любящий поспать / Жукъларгъа сюйген (*адам*). *Сафар манкъуш эди.*

МАНОМЕТР *ат.* Манометр / Газланы, суусун затланы басымларын ёлчелеучю прибор. *Манометрни стрелкасы жюзге жетип, нефть чыгъарыучулагъа керекли тарыхны кёргюзтеди.* «Коммунизмге жол», 1980, № 192. *Бир минутдан сора манометрни стрелкасы жерине къайтды.* «Шуёхлукъ», № 69, 34.

МАНС *ат эск.* Ремень (*длинный и широкий из воловьей шкуры*) / Ёгюз териден этилген узун эм жассы жип. *Манс жетмейди батыр Татаркъанны белине.* «Къарачаймалкъар жырла», 38. *Сослан аппаны ёшюнюнде манс жипни бир къатын юздюрдю.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 64. *Белине манс байланып, айыучач бичен киргеи къара кийиз бёркюню аллын къайыра, адам ортасы болгъан элли бир жанына бурулуп кетди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 231.

МАНСАРДА *ат.* Мансарда / Юйню чардагъында ишленнген, чырдысы жампик болгъан адам жашаучу жер.

МАНСИ *сыф.* Мансийский / Мансилилеиики, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Манси тил. Манси литература.*

МАНСИЛИ *ат.* Мансиец / Россейни Ханты-Манси автоном округуну баш халкъыны миллетинден адам. *Юртагъа юсюнде ариу оюулу тону болгъан къарт мансили кирди.*

МАНСИЧА *хал.сёзл.* По-мансийски *(напр. говорить, писать)*/ Манси тилде. *Мансича сёлешиу. Мансича жырлау.*

МАНТ *ат.* Лопух, репейник *(растение)* / Чыгъаналы, жабышыучу эм тынч юзюлюучю гюл жоккулары болгъан заранлы ханс. *Сабан сюрюле тургъан жерледе сабийле, жыйын болуп, готон ызындан кими чурко, кими мант излей айланадыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 394. *Мантдан тойгъан эшек кибик.* (Н а р т с ё з.) О *Къышлыкъда къошубуз. Эрттенги чыкъ жылтырайды арбаз мантлада. Биз да къой сют бла как биширебиз, Жаратып аны хар хантладан.* Б а й ч о р а л а н ы С., Отубуз, 23.

■ **Мант баш** 1) репейник или плод, соцветие, репей / Мантны гюл жоккусу. *Аман итни къуйругъуна мант башы илиннгенча.* (Н а р т с ё з.) О *Юсюнде кийиминден, кесинден, ышымларына илиннген мант башладан башлап, бюгюн анга дунияда болгъан зат ариу кёрюнеди.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 16; 2) *къ.* **мант.** *Мант башла, жашаудан тюнгюлгенча, кеслерини, эшек къулакълача, уллу чапыракъларын энишге бошлагъандыла.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туу-

дукълары, 138. *Ол сызгъалада ёсген мант башла, балдыргъан къаурала, атлы аланы ичлерине кирсе, кёрюнмезча бийикдиле эм къалындыла.* «Шуёхлукъ», № 18, 95. *Жауун да, анга [жашчыкъгъа] эришгенча, мант башланы къыстау тюйюп башлады.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 63.

◆ **Мант башы жабышханча (илиннгенча)** как будто, *(словно, точно)* банный лист *(пристать)*/ къадалып, къаныгъып, бездирип, айырылыргъа (кетерге) унамай. *Къойну къуйругъуна мант башы жабышханча, [эшекни гылыуу] кетип баргъан арбаны артындан тагъылып тебирреди.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 122. *[Науруз] ким жолоучу болса, аны ат артына къона да, самырны къуйругъуна, мант баш илиннгенча, тагъылады да айланды.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 12. *Къарт къойгъа, мант башы жабышханча, киши аны [Токъалны] чакъырмагъанлай, къошулады да тебирейди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 136. **Мант эт** *къарач.* истребить, перебить *кого* / къыр, жокъ эт, къурут. *Жауну мант эт.*

МАНТКЪЫР [1] *ат.* Тупой, старый нож / Эски, гумух бичакъ. *Эндиден окъуна [жаш] бир манткъырны белине тагъып, кесин уллулагъа ушатыргъа кюрешеди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 49.

МАНТКЪЫР [2] *сыф. сёл. тил.* Неспособный, некудышный / Болумсуз, жараусуз. *Жарнес Дударукъну хапарын айтды: Айранларын ичип бошап, ырдауан тилей, эки сырт ауарла; отунлары – къошхасалмаз, отунчулары манткъыр...* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек. *Ёзен элге отунсузла бла уллукъулакъла, чийбелле бла заяла, суубурунла бла аштапарла, уллукъарынла бла къангатюпле, ажокъачыла бла манткъырла жыйылгъан эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

МАНТЫ *ат кул.* Манты *(паровые пельмени)* / Тылыны ичине тартылгъан эт салып, тылпыу бла бширилген ашарыкъ. *Энди шампаны, къозу эти да, ала бла бирге уа лагманы, мантысы, жёрмеси да шайтанны юлюшю болсунла.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 133. *[Самат:] Митяны татыулу хапарындан бурунума исси мантыланы ийиси урду.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 131.

МАНТЫКЪ *сыф. къарач. къ.* **манкъабурун**. *Мантыкъ жаш. Мантыкъ къыз.*

МАНТЫКЪБУРУН *сыф. сёл. тил. къ.* **манкъабурун**. *Кишичик мантыкъбурун эди.*

МАНУФАКТУРА *ат эск.* Мануфактура (*ткань*) / Машинала чыкъгъынчы битеу иш къол бла этилген производствону формасы.

МАНГ *сыф. къ.* **манкъау**. *Мен да тюйюл жукъ сезмеген тели, манг, Кёрмегенме бу жол кибик жарыкъ танг.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 38.

МАНГА *бет. алм.* Мне / Мен дегенни бериучю болуш формасы. *Ол кюн манга сау ёмюрча узун кёрюндю.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 13. – *Манга хыккы ашыкъ керек тюйюлдю, сен, Алим, бир къызгъанчса, – деп, Мустафир аны къолун артха тюртдю.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 4.

МАНГЫ *ат эск.* Монета / Алтындан, кюмюшден, багъырдан, темирден д.а.к. затдан этилген ахча. *Кюмюш мангы. Багъыр мангы. Капеклик мангы.*

МАНГЫЛАЙ *ат* 1. Лоб / Баш сюекни огъары жаныны аллы, бет жаны. *Къочхар боллукъ къозуну мангылайы кенг болур.* (Нарт сёз.) *Зеке олтургъан жеринден секирип къобуп, мангылайына тюшюп тургъан къалпагъын ёрге этди.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 55. – *Къоркъма, Салих, иги да болурса, сени насыбынг алдады, – деп, Гондай, аны мангылайын сылай, Исмайылгъа бурулду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 376.

2. Лицевая сторона *(дома, скалы и т.п.)* / Юйню, къаяны д.а.к. затны ал жаны. *Малжей, юйню мангылайындан къошунларын алып, юй башына сайлады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 300. *Тау кийикле, жашырын жумарукъла, Жумарукъла шош жуулдай кюнлюмде, Кийикле жайылдыла жубаныргъа Къая мангылайы сыйдам гелеуге.* Бабаланы И., Жетегейле, 118. *Тауланы бек бачамасы Акъ мангылайын ачып, Булутсуз кёкден Минги тау Къарайды, кюмюш нюр чачып.* «Шуёхлукъ», № 6, 37.

◆ **Мангылай жарыкълыкъ** приветливость, радушие / халаллыкъ, ачыкъ (*жарыкъ*) кёллюлюк, къонакъны сюйгенлик. *[Хажи-Осман бла Мазан] мангылай жарыкълыкъларын бла Байкъулгъа гыпы бердиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 40. *Кёрдюм мангылай жарыкълыгъынгы. Айны кёрдюм кенг къарангыда, Алай мени тар жолларымы Ташлары мудахлай къалдыла.* Бабаланы И., Жетегейле, 38. **Мангылай къыйын** заработанное честным трудом / ишлегени ючюн берилген хакъ, ишлеп алыннган (табылгъан) ырысхы, ахча. *Мангылай къыйынынг татлы.* (Нарт сёз.) О *Мангылай къыйыны бла жашагъан халкъ къайда да халал юйюрдю.* Гадийланы И., Санга айтама, 11. *Эрттенлик, тазады Жюрегим ма санга, жамагъат, Мангылай къыйыным Битеулей халалынгды, Турсун ансы жетген кюн жарып.* Байчоралары С., Отубуз, 35. **Мангылай тери бла** своим горбом, честным трудом / кесини халал къыйыны бла. *Атабийланы Татыука ол махтаугъа жаланда мангылай тери бла жетгенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 54. *[Сарыбий:] Ол аман жалчыланы къоркъутуп, мангылай терим бла этген малымы алып кетгендиле.* Этезланы О., Тарда, 19. **Мангылай тюбю бла (тюбюнден)** исподлобья / къаш-баш тюйюп. *Мария, ауузундан сёз чыгъармай, жан алыучулагъа мангылай тюбю бла къарады.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 36. **Мангылайы жарыкъ** приветливый, радушный / ачыкъ кёллю, халал. *Мазан [Мироновну] биринчи кёргенлей бек алгъа эсине ана къарындашы Харунну сёзлери тюшдюле: «Мангылайы жарыкъ адам – халкъны адамыды».* Залийханланы Ж., Тау къушла, 93. **Мангылайынга жазылгъан** судьба / жазыу, буйрукъ. *[Къатыны эрине:] Жашла ючюн да къайгъы этме. Мангылайларына жазылгъаннга тюберле.* «Коммунизмге жол», 1980, № 91. «*Мангылайына жазылгъандан киши озарыкъ тюйюлдю»,– Эрге ана бек сюйюучю эди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 67.

МАНГЫРА *эт. къарач. къ.* **макъыр**. *Къою тас болгъанны къулагъына къой мангырагъан тауушкеле эди.* (Нарт сёз.) О *Къой мангырагъан, ат кишнеген, суу шууулдагъан таушла бары да бир бирине къошулдула.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 82. *Ийнек ёкюрген, къой мангырагъан таушла чыкъдыла.* Боташланы А., Жашаум, 39.

МАНГЫРАМАЗ *ат.* Козёл или баран после четырёх лет / Тёрт жылдан атлагъан теке неда къоч-

хар. *Сюрюуде танытъыулу жангыз мал – мангырамаз теке – колхозгъа Мачарныкъы болуп къошулгъан эди.* «Шуёхлукъ», № 24, 32. *Къочхарладан кютгендиле таулула: Ишек, зада, узадады атлары, Иртизада, санаусуз, къойгъа айланмаз, Мангырамаз, сууичмезди къартлары.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 75.

МАНГЫРАУ *и.д.* от **мангыра** / Мангыра дегенден этим ат. *Къойну мангырауу.*

МАНГЫРАУУКЪ *сыф.* Часто блеющий (*об овце*) / Терк-терк мангыраучу (*къойну, къочхарны юсюнден*). *Мангырауукъ къочхар. Мангырауукъ къой.*

МАНГЫРАШ *эт. взаимн.- совм.* от **мангыра** / Мангыра дегенни араш айырмасы. *Бауда къойла мангырашадыла.*

МАНГЫРАШЫУ *и.д. от* **мангыраш** / Мангыраш дегенден этим ат. *Къозуланы мангырашыулары.*

МАРА *эт.* 1. Целиться, метить в *кого-что* / Окъну, ташны д.а.к. затны неге болса да тийдирир мурат бла аны илишаннга ал. *Уучу ушкок атар муратда бауруна къапланды, хазырланды, эчкилени марай башлады.* «Шуёхлукъ», № 44, 38. *[Ибрагим] бешатарны къошунла кетген жерде рейка юсюне салып марады.* «Коммунизмге жол», 1964, №138. *Эс жыйгъан къызчыкъла, тёрт да жанына секиришип, ушкокларын муштухул жерлей, марамай, атып башладыла.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 64.

2. *кёч.* Наблюдать *чьи-л.* действия с целью разоблачить, поймать / Биреуню терслигин, аманлыкъ ишин ачыкълар, тутар ючюн, аны ызындан тюшюп, не этгенине къара. *[Хасан:] Берхан, Наурузлары сени марагъандыла, сени ылыкъдырыргъа излегендиле,– деп, мен айталлыкъ тюлме.* Хубийланы О., Аманат, III, 85. *[Чючю:] Мен да, къоюнуму ташдан толтуруп, аны [Бекмырзаны] марай, ызындан сюзюлгенлей, Мауха жетип тыйды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 34. *[Темирбек:] Ыстауатны марап келген бёрюге тюбегенде, аны ёлтюрюрге кюрешмеген адамны кёргенмисе?* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 107.

3. Выжидать, подстерегать *кого*, выслеживать, высматривать *кого* / Биле-биле булжуп, мычып, бирею келгинчи неда бир зат болгъунчу сакъла. *Ингирде Хамызат кеси къалгъан заманны марап, Алий, туруп, эшигин къагъып кирди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 129. *Ол кезиуню марап тургъанча, эшик ачылды.* «Шуёхлукъ», № 32, 43. *Эл тюбюнде мутхуз чыкъгъан чыракъ жарыкъланы белги этип [Солтан-Хамит] адам жатар чакъны марайды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 139.

МАРАЗ *ат къарач. къ.* **ауруу** 1. *Сабий бюгюн нек эсе да маразды.*

2. *В позиции определения:* больной; плохой, неважный *(о состоянии кого-чего-л.)* тапсыз, осал. *Мараз, къоркъунчлу кюлкю, инжиулю ачыууну ачылыгъындан жаратылгъан суукъ кюлкю эди ол.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 6.

■ **Мараз бол** *къ.* **аурукъсун**. *Таужанны асырагъан ирки бусагъатда мараз болуп, бир кесек азгъан да этгенди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 212. *Алай бла ууздан тойгъан къозу, бек женгил аякъланып, не тукъум да мараз болмагъанлай, маркъа болуп кетгенди.* «Алчыла», 106.

МАРАЗЛАН *эт. къарач.* **аурукъсун**. *Жаш маразланыпды.*

МАРАЗЛАНЫУ *и.д. от* **маразлан** / Маразлан дегенден *этим ат.*

МАРАЗЛЫ *сыф. къ.* **ауруулу**. *Маразлы мал.*

МАРАЗЛЫКЪ *ат.* Нездоровье / Ауругъанлыкъ, аурукъсуннганлыкъ, саусузлукъ. *Улакъны маразлыгъы. Бузоуну маразлыгъы.*

МАРАЛ [1] *ат.* Марал, олень / Бурун Кавказны бла Шимал Кавказны агъачларында жашагъан уллу мюйюзлю асыл бууну бир тюрлюсю. *Маралны мекямы агъачда болур.* (Нарт сёз.) О *Ёрюзмек атын кырдыкга бошлап, кеси уа арлакъгъа жайыла барып, бир сейирлик акъ маралны кёргенди.* «Нартла», 52. *Сюрюу-сюрюу жугъутурла, маралла, Мукъут болуп, ёрге айланып барадыла.* «Жюрек жырлайды», 306.

2. *В позиции определения:* маралий / Маралланы ёлтюрюу бла байламлы. *Бёлек улан марал уугъа Чыкъгъан эдиле, ой-ой-ой!* Бо т а ш л а н ы И., Пьесала, 181. *Къызыл гюлча жаякълары, Атламлары, аякълары, Тамашады жомакълары, Марал кёзлю малкъар къызы.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 159.

■ **Марал кийик** *къ.* **марал**. *Хаццга [аны ауругъанына] жарарыкъ марал кийикни сютю болгъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 66. *Къанамат бла Бадиймат, бир бири къолун тутуп, уучула сюрген буу бла марал кийикча, къысхакъысха солуп, элни башы уллу дуппургъа чыкъдыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 84. *Марал кийик гелеулеге узала, Къашха эчки къая ыранда жубана.* К ъ а р а к ё т л а н ы И., Сайламалары, 11.

◆ **Марал къозлагъан жаууи** грибной дождь / кюн тийип тургъанлай жаугъан жаууи, кюн жаууи. *Марал къозлагъан жангур сеbелейди, Хансла къууана болурла, Тауланы жангур бийлегенди, Таула уа таулай къалырла.* Б о т а ш л а н ы А., Жашауум, 5.

МАРАЛ [2] *эт. страд. от* **мара** / Мара дегенни *зорлаучу айырмасы. Жугъутурла маралдыла.*

МАРАЛКЁЗ *сыф.* С большими красивыми глазами (*о женщине*) / Уллу ариу кёзлю тиширыуну юсюнден. *Тенгим бир ариу маралкёзню сюеди.*

МАРАЛ-ЧЁП-БАШЫ *ат.* Борщевик / Къаурасыны ичи тешик, уллу чапыракълы акъ неда жашилге тартхан, сары гюллери болгъан бийик ханс. *Марал-чёп-башы бурунгу тунчукъдургъан ийиси бла кесинден жанлатады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 284. *[Умар] сол къолу бла иттил-чапыракъны алып, онг къолу бла да марал-чёп-башы къаураланы алып, сыртында «мерекебине» тийирип, тобукъ столунда «жазып», мухурун салды.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 78. *Ары-бери чабып, марал-чёп-башланы уруп, токъмакъларын узакъгъа чартлатып башлайбыз.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 59.

МАРАЛЧЫ *ат.* Мараловод / Маралчылыкъ жаны бла специалист, марал ёсдюрюучю адам. *Журналистле Сибирьни маралчыларында къонакъда болгъандыла.*

МАРАЛЧЫЛЫКЪ *ат.* Мараловодство / Эл мюлкню марал ёсдюрюу, маралланы кёп этиу жаны бла кюрешген бёлюмю.

МАРАЛЫУ *и.д. от* **марал** [2] / Марал дегенден *этим ат. Бууну маралыуу.*

МАРАТ *эт. понуд. от* **мара** /

Мара дегенни *къатланыучу айырмасы. Илишанны марат.*

МАРАТЫУ *и.д. от* **марат** / Марат дегенден *этим ат. Жубуранны маратыу.*

МАРАУ *и.д. от* **мара** / Мара дегенден *этим ат. Марау бла мени ишим огъурлу болуучуду, Бел бауум къанатлыдан мычымай толуучуду.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 68. *Бийик дюнгюртге къаладан къараунг: – Ким келеди? – деп, тёгерекни мараунг Жюрюйдю энди эски хапарлада Малкъар, Холам, Чегем, Бахсан тарлада.* «Шуёхлукъ», № 50, 100.

МАРАУЧУ *ат* 1. Стрелок, снайпер, наводчик / Илишан атыучу, ушкокну, керохну д.а.к. затны уста ата билген адам. *Къалай алай эсе да кюнлени биринде тау элчикни тёбен жанындагъы ачыкъ талагъа элни белгили мараучулары жыйыладыла.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 20. *Зауурбек, жаш болса да, уста мараучу эди.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 7.

2. *къ.* **уучу**. *Отунчу ёлсе, отуну, сууу къалыр, мараучу ёлсе, чакъгъычы, къууу къалыр.* (Н а р т с ё з.) О *Толгъур мараучуду, тау кийиклени, башха жаныуарланы да жашагъан, жюрюген жерлерин, аланы къылыкъларын ол уста биледи.* Т ё п п е л а н ы С., Жаралы Зурнук, 5. *Жауурунун окъ тешген Жугъутур ол сызгъада Сау кюн, сау кече турду, Къутулуп мараучудан.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 168.

МАРАУЧУЛУКЪ *ат* 1. Приз для победителя по стрельбе / *Илишан атыуда хорлагъаннга берилли саугъа. Илишан да ата эдик, Ташны белги салып, Алгъа ургъан хорлай эди, Мараучулукъну алып.* О т а р л а н ы С., Назмула, 35.

2. *къ.* **уучулукъ**. *Мараучулукъ эди аны иши.*

МАРАШ *эт. взаимн.-совм. от* **мара** / Мара дегенни *араш айырмасы. [Хамызат Ивановха:] Марашыргъа барсакъ, сени ушкогунг чарламай атмайды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 28.

МАРАШДЫР *эт. понуд. от* **мараш** / Мараш дегенни *къатланыучу айырмасы. Къараны марашдыр.*

МАРАШДЫРЫУ *и.д. от* **марашдыр** / Марашдыр дегенден *этим ат. Къараны марашдырыу.*

МАРАШЫУ *и.д. от* **мараш** / Мараш дегенден *этим ат. Кийиклени марашыу.*

МАРГАЛ *ат.* Конь монгольской породы/Монгол атланы бир тукъумундан ат. *Маргал ат таулада айланыргъа хайырланылгъанды.*

МАРГАМУШ *ат.* Мышьяк / *къ.* **мышьяк**. *Маргамуш къошулгъан ашдан ашап, чычханла къырылдыла.*

МАРГАНЕЦ *ат.* Марганец / Химия элемент, кюмюш бетли металл. *Алтынны, алмазланы, марганецни чыгъарыуда Гана дунияда белгили жерни алады.* «Коммунизмге жол»,1979, № 114. *Кубада багъыр, марганец, полиметалла, цемент, сары мрамор чыкъгъан жангы жерле табылгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 75.

МАРГАРИН *ат.* Маргарин / Битимледен этилген жау неда аллай жау бла ич жау бирге къошулуп этилген сары жау бетли ашалыучу жау. *Тюрлю-тюрлю крупаланы, вареньени, бир къаум татлы затны, маргаринни багъасы орта тергеу бла алты процент-*

ге кётюрюллюкдю. «Ленинни байрагъы», 1979, № 119.

МАРДА 1. Норма, установленная мера, средняя величина *чего-л.* / Бир затны белгилленнген, тохташдырылгъан ёлчеми, орта уллулугъу. *Чайны мардасы юч, ючден озса, къонакъбайгъа кюч.* (Н а р т с ёз.) О *«Къуру да иш, марда деп тургъан да асыры иги болмаз», – деп, сагъышланды Асхат.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 170. *Сарыбий хар затны ёлмезкъалмаз марда бла жюрютгенди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 14.

2. Предел, мера, граница / Бир затны чеги, къыйыры. *Зорда марда жокъ.* (Н а р т с ё з.) *Хар затны бир мардасы болургъа керекди.*

◆ **Мардадан оз (атла, чыкъ)** перехватить через край, переборщить/ оздур, бир затны оздуруп, тапсыз эт. *Немец бизге къажау болду, Чегибизге сауут бурду, Бизге берген сёзюн бузду, Асыры мардадан озду.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 159. *Мардадан чыгъаргъа жарамайды.* «Шуёхлукъ», № 31, 54. *Ыйналугъ' а, мардадан озуп, Гелляны амалсызгъа къалдыргъанды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 119.

МАРДАЛА *эт.* Нормировать *что* / Бир затны мардагъа сал, марда бла, мардагъа кёре эт. *Тиш этлеринг ауруса, Цинга болуп, къаралып, Сарымсах алып ашагъыз, Тохтамайын, мардалап.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 225. *«Ол [ётдюрген] дармандан иче тур», – деп, [жахил доктор кишиге] шай къашыкъ бла мардалап бергенди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 291.

МАРДАЛАН *эт. страд. от* **мардала** / Мардала дегенни *зорлаучу айырмасы. Къысхасын айтсакъ, бир мардаланнган ишни тёртюнчю кюнню ингирине керекли жерине тапдырадыла.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 205.

МАРДАЛАНЫУ *и.д. от* **мардалан** / Мардалан дегенден *этим ат. Ишни мардаланыуу. Дарманны мардаланыуу.*

МАРДАЛАУ *и.д. от* **мардала** / Мардала дегенден *этим ат. Иш хакъны мардалау. Иш къоратыуну мардалау.*

■ **Мардалаучу сёзлеу** *грамм.* Наречие меры и степени / ишни мардасын, даражасын, чегин кёргюзтюучю сёзлеу. *Мардалаучу сёзлеуле ненча? къаллай бир? деген соруулагъа жууап этедиле.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 102.

МАРДАСЫЗ I. *сыф.* Беспредельный, чрезмерный, чрезвычайный / Мардасы болмагъан, чексиз. *Къайгъыны ауур, мардасыз жюгю Субай санынгы къоярмы бюгюп?* «Жюрек жырлайды», 199. *[Аскер:] Мардасыз абызыраулукъ бла артха къарагъанымда, [къарт] атын тохтатып, къамасын чыгъарып, тал бутакъны кесгенин эледим.* «Шуёхлукъ», № 5, 30.

МАРДАСЫЗ II *мардал. сёзл.* Очень, чрезвычайно / Бек, асыры. *[Бекболатны] юсюндеги сары тонуну женглери мардасыз узундула.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 393. *Къанаматны тутханларына къууанып, жаралысы, сауу да мардасыз жарыкъ эдиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 185. *Ол [Бекмырза] мардасыз тёзюмлю адам эди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 70.

МАРЖА *межд.* Пожалуйста (*обращение – просьба*) / Чакъырыуну, тилеуню билдиреди. *– Сюйдюм, ол ишни теркирек къура, маржа, – деп, чыкъды [Гондай].* З а л и й-

х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 246. *[Ёрюзмек] А, маржа, Атай, бир ахшы хапар айт!* «Шуёхлукъ», № 49, 54. *«Жамагъат, жол къоюгъуз, маржа!» – деп, чалмыйыкъ халкъны жырып, Мёлеханны къартланы алларына чыгъарды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 344.

МАРЖАМА *межд.* Я не я буду, если не ... / Адамны бир затны этерге таукеллигин неда бир затха толу ийнанганлыгъын, ишексизлигин кёргюзтеди. *[Мурат:] Маржама, энди аладан сёз кётюрсем. Жалан тёрт саным бла къалсам да, алагъа жалынсам.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 197. *[Сарыбий:] Аланы [къойчуланы] ол къыйынларын, кеслери айтханлай, маржама, Ысмайыл биле эсе.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 110. *Суу боюнунда чабакъ сала тургъан Бёдене къызны ол сёзюн эшитип: «Ай, маржама, сен айтханынгча эталлыгъынгы бир сынамай къойсам», – деди.* «Нартла», 205.

МАРЖАН *ат* 1. Коралл / Къып-къызыл, акъсыл-къызыл, къара неда акъ сыйлы таш. *Кёксюл кёзлери сюймекликде жана, Маржанча жылтырай эмда маржансыз Ариулугъунг хорлайды сени.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жырлары, 76.

2. *В позиции определения*: коралловый / Маржандан этилген. *Къады маржан мынчакъларын санайды.* «Жилтинле», 381. *Аны алтыны, инжи, маржан хазнасы белгисиз эди.* «Малкъар халкъ жомакъла» II, 318. *Кирсенг, аллай жерге кир: накъут, налмас, инжи ташла бла жарашдырылгъан отоула, аланы ичлери тёше-мёше, тоханала.* (Ф о л ь к.)

МАРИЙ *сыф.* Марийский / Марийлиленики, аланы тиллери, культуралары, историялары бла байламлы. *Марий тил. Марий литература.*

МАРИЙЛИ *ат.* Мариец / Марий Республиканы баш халкъыны адамы. *Илму конференцияда марийли доклад этгенди.*

МАРИНАД *ат.* Маринад / Татыу берген хансла, сирке суу, жау, туз къошулуп жарашдырылгъан соус (*тым, тузлукъ, сохан жау*). *Маринад бла жарашдырылгъан сельдь. Маринад бла жарашдырылгъан помидорла.*

МАРИОНЕТКА *ат* 1. Марионетка / Кеси оюм этмей, биреуню излеми бла иш этиучю адам, правительство д.а.к. зат. *АБШ-ны делегациясы бла сайгончу марионеткала Вьетнамны юсюнден Парижде кенгешни эки айны аллын тыйып тургъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 152.

2. *В позиции определения*: марионеточный / Кеси оюм этмей биреуню айтханы бла жюрюучю. *Марионетка бёлюмле. Марионетка жорукъ. Марионетка аскер.*

МАРИЙЧА *хал. сёзл.* По-марийски (*напр. говорить, писать*) / Марий тилде. *Марийча сёлешиу. Марийча жырлау.*

МАРКА [1] *ат.* Марка (*почтовая*)/ Асламысында юсюнде суратлары болгъан, багъасы кёргюзтюлген письмолагъа неда бир къауум башха документлеге жабышдырылыучу белги, гитче, тёртмюйюш къагъытчыкъ. *Мурат кесини сумкасын ачып, ферманы ишчилерине почта къагъытла, конвертле эм маркала сатып башлады.* «Шуёхлукъ», № 71, 36. *Жаш тёлю пластинкалагъа, почта маркалагъа артыгъыракъда бек эс буруп къарайдыла.* «Коммунизмге жол», 1982, № 70.

МАРКА [2] *ат* 1. Марка (*клеймо*)/ Этилген, чыгъарылгъан затлагъа, товарлагъа салыныучу тамгъа, эн. *Тыш комнатада Эриксонну маркасы бла эски телефон тагъылып турады.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 10. *Ол [Махти] не тюрлю маркалы трактурну да жюрютеди.* «Шуёхлукъ», № 54, 92.

2. Марка (*денежная единица*) / Германияда эм Финлядияда жюрюген ахча. *Марканы багъасы кётюрюллюкдю деген хапар бла байламлы биржалада маркаланы бек кёп сатып алып тебирегендиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 118. *Бир къауум правительствола долларланы запад германлы маркала, французлу эм швейцариялы франкла кибик чыдамлы ахчалагъа алышадыла.* «Коммунизмге жол», 1977, № 183.

МАРКИЗ *ат.* Маркиз / Запад Европада граф бла герцогну ортасында дворян титул эм ол титулну жюрютген адам.

МАРКИЗЕТ *ат* 1. Маркизет / Иничге ийирилген халыдан этилген жукъа къумач; къыл батист. *Маркизет учуз къумачды.*

2. *В позиции определения*: маркизетовый / Маркизетден этилген. *Маркизет жыйрыкъ. Маркизет огъары жан.*

■ **Маркировка эт** маркировать/ этилген, чыгъарылгъан затлагъа тамгъа, эн сал. *Жюнню сортлау, прессге салыу, маркировка этиу ишле ахшы тамамландыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 123.

МАРКСИЗМ *ат.* Марксизм / Жамауатны айныууну законларыны юсюнден, социалист революция болмай къаллыкъ тюйюлдю деген К. Маркс бла Ф. Энгельс къурагъан теория. *Музейни жангы экспонатлары марксизмни теориясына бла практикасына ленинчи къошумчулукъну юсюнден хапарлайдыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 154.

МАРКСИЗМ-ЛЕНИНИЗМ *къауум. ат.* Марксизм-ленинизм / Марксны-Энгельсни-Ленинни окъууу. *Илму коммунизм марксизмни-ленинизмни баш кесегиди.* «Коммунизмге жол»,1980, № 156.

МАРКСИСТЫ *ат* 1. Марксны жолу бла баргъан адам. *Кязимни марксист этерге жарамайды.* Т ё п п е л а н ы А., Омар Этезов, II.

2. *В позиции определения*: марксисткий / Марксизмге таянган. *Урушда солдатлагъа марксист иннет сингнгенди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 237.

МАРКЪА *сыф.* Сосун (*ягнёнок, козлёнок, телёнок, жеребёнок*) / Сют ичген, эмчекден айырылмагъан (*къозу, улакъ, тай, бузоу*). *Маркъа къозула, тёбеледе ойнай келип, жарладан секиредиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 82. *Бу сыйлы байрамгъа аталып багъылгъан маркъа улакъны боюнун жантаучукъдан ычхындырдыла.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеюл, 77. *Жаланаякъ, кийизбёрк къарачай жашчыкъ агъач челек бла маркъа бузоучукълагъа суу ичире тургъан суратны художник кёп болмай мында салгъан эди.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 141. *Бусагъатда Билялны сюрююнде къозулары маркъа болгъандыла, хар бири 20 килограммдан аслам тартады.* «Алчыла», 62.

2. Крепкий, здоровый, физически сильный / Кючлю, къарыулу. *Ол [Шерийфат], дуадакъ балачыкъ сууда жюзгенча, маркъа санларын тюзетип, шош хауада жюзеди.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 33. *Дебетни къартлыкъ жыллыранда Къарашауай иги маркъа жашчыкъ болгъанды.* «Нартла», 148. *Бешик ёмюрню кесе, Мар-*

къа жыллагъа жетдим. О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 30.

■ **Маркъа бол** крепнуть, стать более здоровым / къарыу ал, кючлю, къарыулу бол. *Ууздан тойгъан къозу, бек женгил аякъланып, не тукъум да мараз болмагъанлай, маркъа болуп кетеди.* «Алчыла», 108.

МАРКЪАЛЫКЪ *ат.* Наличие силы, здоровья, крепость / Кючлюлюк, къарыулулукъ, саулукълулукъ. *Къозуланы маркъалыкълары. Бузоуну маркъалыгъы. Сабийни маркъалыгъы.*

МАРЛА *эт.* **1.** *къ.* **мара 1.** *Къасболат биягъы ушкогун жерлеп, ючюнчю кере ёретинлей илишанны марлады.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 34. *Уучу, ушкокну терк жерлеп, Чапды итни ызындан, Марлай, къысыла чыкъды Тёбен жаны ырбындан.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 120. *Хахай этип, Бойнакъ аллары таба чапды. Мыстафа да, марлап, эрлай бир къолан тонгузну чёмелтди.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 64.

2. *къ.* **Мара 2.** *Узакъдан марлап Азирет Малляшны нёгерлерин жаратмай, типискиге къалды.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 35. *Къыртчыгъа нарат терекни къуу бутагъына къонуп тургъан чыпчыкъланы марлап турады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 107. *Ол [Жамий] Мыртазны буйругъу бла Фердауну марлап жюрюгенди.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 46.

3. *къ.* **Марла 3.** *Ол [Мусса] къуллукъчуну кеси таба бурулурун марлап туруп, энишге ийилип, эки къолу бла аны къолун къаты тутду.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 33. *Къара-Къуба, киеу нёгерни чыгъарын марлап туруп, Хажи-Османны къызы белгиге берген алтын бёркню да алып, ызларындан чыкъды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 182. *[Ыйналукъ:] Тейри, мени къачан чыгъарымы марлап тургъанла окъуна болурла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 30.

МАРЛАН *эт. страд. от* **марла** / Марла дегенни *зорлаучу айырмасы. Къызгъанч кёзден къарамаз Сени къууанчынга къоншунг, Сёзге кирип да марланмаз Жашау-ашау болушунг.* М а к ы т л а н ы С., Жашауну ауазы, 9.

МАРЛАНЫУ *и.д. от* **марлан** / Марлан дегенден *этим ат. Кийикни марланыуу.*

МАРЛЯ *ат.* Марля / Асламысында медицинада хайырланылыучу, мамукъдан жукъа согъулгъан къумач; суу кисей. *Шамил марля бла байланып тургъан къолун узатды.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 39. *Атабыз батманны башын ачхынчы, кесини башын марля бла байлаучу эди.* «Шуёхлукъ», 141, 90.

МАРМЕЛАД *ат* **1.** Мармелад / Кёгет суудан, картоф ундан эм бал туздан этилген конфет. *Ыннаны конфетледе мармеладдан сюйгени жокъду. Кёгетледен компот, джем, кисель, варенье, мармелад этерге болады.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 186.

2. *В позиции определения*: мармеладный / Мармелад этиучю.

МАРОДЁР *ат.* Мародёр / Уруш баргъан жерде халкъны, адамланы тонаучу, хапчукларын сыйырыучу, ёлгенлени, жаралыланы затларын алыучу, катастрофа болгъан жерде тонау бла кюрешиучю адам. *Мародёрла юйлени тонайдыла, адамланы багъалы затларын сыйырадыла.*

МАРОКЕН *ат.* Марокен / Ханс

дарийни тюрлюсю. *Къызны жыйрыгъы марокенден эди.*

МАРОКО *ат* 1. Клубника / Ариу ийисли, къызгъылдым, суулу кёгет, жилек. *[Света] айлана кетип, къып-къызыл марокола эслейди.* Г ы т т ы у л а н ы М. Ачыкъ жюрекле, 81. *Ётмек, кырдык да жангы Боладыла, сёзюм да, Чыкъ да, наныкъ да жангы, Марокола, жюзюм да.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 348. *Дагъыда ол марокону къабып къояргъа саусуз ананы кёзю къыймайды.* «Шуёхлукъ», 133, 41.

2. *В позиции определения*: клубничный / Марокодан этилген. *Мароко варенье. Мароко компот.*

МАРСЕЛЬЕЗА *ат.* Марсельеза/ Французлуланы революция жырлары, артда уа Францияны миллет гимни болгъан жыр. *Оркестр Марсельезаны согъады. Марсельезаны автору Руже де Лилемди.*

МАРТ *ат.* Март / Календарь жылны ючюнчю айы. *Март – суув бла, апрель кырдыгы бла.* (Н а р т с ё з.) О *24-чю мартда къыш бошалады.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 109. *Март айны он кюню озгъанлыкъгъа, алыкъа бу тёгерекде жазны шартларына ушагъан бир зат кёрмейсе.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 89.

МАРТЕН *ат* 1. Мартен / Къурч эритиучю, хазырлаучу печь. *Юч сагъатны орунуна, мартенлени бла электропечьлени хайырланмай, конвертер амал бла 30–35 минутну ичинде эритилген турчдан къурч чыгъарыргъа боллукъду.* «Коммунизмге жол», 1969, № 93.

2. *В позиции определения*: мартеновский / Къурчну энчи печьледе эритиу бла байламлы. *Мартен цех. Мартен печь.*

МАРТИНКА *ат.* Калмыцкий узел (*которым завязывают верёвки, ремень*) / Атны башын керекли халда тутар ючюн хайырланылыучу жюген бла ат жерни айылыны ортасына къысылыучу жип. *Суфу жюгенни артха тартса, жюгенни иничге къара мартинкасы атны жухун энишге тутдурады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 103.

МАРТЫШКА *ат.* Мартышка / Арт аякълары бла къуйругъу узун, буруну къысха, бек тири, гитче маймул. *Клеткада мартышкала, секиришип, ойнайдыла.*

МАРУШКО *ат эриши сёз.* 1. Женщина лёгкого поведения / Аман айланыучу, саякъ тиширыу. *– Сен орам сайын айланаса дейдиле, Марушко аталып атынга.* (Ф о л ь к.)

2. Русская женщина / Оруслу тиширыу. *Киши марушко къатынын сары чачындан таныды.* (Ф о л ь к.)

МАРХА *ат.* Пост / Орус ораза. *Пасхада [марха ачылгъанда] саула, саусузла бир бирлери бла уппа этишедиле.* «Естествознание», 94.

МАРХАБАЙ *ат дин.* Формула приветствия / Салам бериуню ангылатхан сёз. *Мархабай а, мархабай, халкъдан сыйлы бийибиз.* (Ф о л ь к.)

МАРХАБАТЛЫ *сыф.* Добросердечный, сердобольный, милосердный / Халал, жумушакъ жюрекли, хатырлы. *Бу сыйлы къазауатда фашистни ёлтюрген мархабатлы иш болгъанды.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 107. *Жер! Жаягъымы къысама кырдыгынга. Къарайма отча къызаргъан гюллеринге. Адамлагъа бир бирлерин къырдырыргъа къойма! Мархабатлы бол сабийлеринге.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 72.

МАРХАБАТСЫЗ *сыф.* Жестокий, беспощадный, безжалостный, бездушный / Къаты, залим, кюйсюз, хатырсыз, халаллыгъы болмагъан. *Кеси уллу, ёсюмлю, къарамыйыкъ, къаракъаш, Къоланкёлек, Мархабатсыз, гурмук жаш.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 134. *Налат ол мархабатсыз къаты жюрекге.* Ё р т е н л а н ы А., Жазгъанларыны сайламалары, 78.

МАРШ [1] *ат* 1. Марш (*способ ходьбы в строю*) / Сафда жюрюуню, барыуну бир тюрлюсю. *[Мыстафа:] Кюн батханлай, немецлиле конвойну кючлю этдиле, машина бла жыйырма автоматчыны келтирип къошдула да, бизни къыстау марш бла сюрюп башладыла.* «Шуёхлукъ», № 3, 16. *[Батальонда] алгъадан алгъа итиннген къызыу маршла.* «Шуёхлукъ», № 28, 15.

2. Походное движение войск / Аскерлени походда жюрюулери. *Бизни танка аскерлерибиз тирилик бла ёмюрде болмагъанча маршманёвр этгендиле Берлинден Прагагъа.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 62. *Анда аскерчилени ючкюнлюк маршы болгъанды.* «Коммунизмге жол»,1979, № 133.

3. Музыкальное произведение / Сафда аны ритмасына кёре барырча жазылгъан музыка чыгъарма. *Марш сокъгъандан сора, стадиондан репортаж берип башладыла.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 50. *Марш согъулуп, залны арасы бла ишчи юйюрлени келечилери озадыла.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 159.

МАРШ [2] *межд.* Марш (*команда, приказ идти, двигаться*) / «Атлап тебире» дегенни билдирген буйрукъ. *Хопай ариу харифле бла, айтханыча, жазып: – [Борисге:] Ма энди элт да, иеси табылса, ким болгъанын манга айтыргъа унутма, марш! – деп, ышарып, буйрукъ берди.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 27.

МАРШАЛ *ат.* Маршал / Аскерлеге башчылыкъ этиуде уллу къыйыны ючюн берилиучю, генералдан абадан аскер чын эм ол чынны жюрютген адам. *Халкъ жырда маршалны энчи жигитлигине энчи эс бурулады.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 130. *Бизни ёмюрде атлары унутулмазлыкъ жигитлерибиз солдатдан маршалгъа дери да кеслерин махтатхандыла, аланы жигитликлери бизге да кёл этдиредиле.* «Шуёхлукъ», № 10, 18.

МАРШРУТ *ат* 1. Маршрут / Адамланы, аскерлени, поездлени, самолётланы д.а.к. затланы ётерик, тохтарыкъ жерлери, къайсы жанына барыллыгъы алгъадан белгиленнген жол. *Эстафетаны маршруту Хельсинкиден Ленинградны юсю бла баргъанды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 89. *Бусагъатда кружокга къошулгъанла жангы экспедицияланы маршрутларын ачыкълайдыла, жайгъы турист сезоннга къураладыла.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 128.

2. *В позиции определения:* маршрутный / Белгиленнген маршрут бла жюрюучю. *Маршрут такси.*

■ **Маршрут поезд** маршрутный поезд / составны эм жюгюню ауурлугъу барлыкъ жерине жетгинчи тюрленмеучю жюк ташыучу поезд. *Маршрут эм ауур жюк ташыгъан поездле бла жюклени ташыуну кенг хайырланыргъа керекди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 208.

◆ **МАСАГЪАТ: Масагъат эт** *дин.* / Багъа бич 1. (*къ.* **багъа 1**). *[Адилгерий:] Бу харам мыллыкга масагъат этип турмай, атланыгъыз.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 97. *[Зауурбек Даулетге:] Ийнекни этген хатасы бар эсе, масагъат этдир, тёлербиз.* Ш а х-

м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 15.

МАСКА *ат* 1. Маска (*специальная накладка на лицо*) / Адамны бетине, жаныуарны жухуна д.а.к. затха ушатылып этилген, бетге кийилиучю энчи кеп. *Сабийле ёлкагъа тюрлю-тюрлю костюмла, маскала кийип келгендиле.* «Коммунизмге жол», 1982, № 247. *Аманлыкъчыны бетинде маскасын тартып алады-ла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 76.

2. Маска (*предохранительная покрышка на лице*) / Бетни сакълар ючюн кийилиучю зат. *Бир кесекден ол [электробиширгич], бетинден маскасын алып, кеси кесине ышарады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 116.

МАСКАРАД *ат.* Маскарад / Адамла маскала, тюрлю-тюрлю жасалгъан костюмла кийип барыучу бал. *Жангы жылда жашла, къызла да маскарадха жыйылгъандыла. Маскарад танг атхынчы баргъан эди.*

МАСКЕ *ат.* Общее название собак маленькой породы; моська / Тукъуму гитче итчик. *Маскени излесенг, тюпде изле.* (Н а р т с ё з.) О *Кюн чыкъгъанда бир огъурсуз маске... тишлерин ачып... адамлагъа мыллыгын атды.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 69. *Алаша юйчюклени арбазларыны къабакъ эшиклерини артларындан маскеле къыстау юрюп башладыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 423.

МАССА *ат.* Масса / Бир затны къургъан затны саны, кёплюгю эм ол зат кеси. *Хар кюн сайын беш жюз тоннадан аслам силослукъ масса чунгурлагъа къуюлгъанлай турады.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 188.

МАССАЖ *ат.* Массаж/Багъар мурат бла адамны этин ышыу, сылау амал. *Массаж бла багъыу. Жашны эти массажгъа юйренип къалгъанды.*

■ **Массаж эт.** массировать кого-что, делать массаж / багъар мурат бла адамны этин сыла. *Жюрекге тышындан массаж этиу къан айландырады.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 55.

МАСТЕР *ат* 1. Мастер (*напр. смены, цеха*) / Производствону бир энчи бёлюмюню, цехни таматасы. *Мастер бир профсоюз комитетни председателине, бир а жашчыкъгъа къарады.* «Шуёхлукъ», № 43, 100. *Кийим бичген цехни мастерни Н.Дзюбин бла инженер В. Мирошниченкону лагъымлары артыкъда магъаналыдыла.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 176.

2. Мастер (*напр. спорта*) / Кесини ишин уста билген адам. *Ахшы мастер бир къойну къыркъыр ючюн эки-юч минут къоратханды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 184. *Ол [Володя] онтогъузжыллыгъында тутушдан спортну мастери болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 115.

МАСТЕРЛИК *ат.* Должность или положение мастера *в 1 знач.* / Мастерни (*1-чи магъ.*) къуллугъу неда иши. *Жаш мастерлик борчун иги толтурады.*

МАСТЕРСКОЙ *ат.* Мастерская/ Тюрлю-тюрлю затланы, кереклени ишлеп чыгъарыучу эм алагъа ремонт этиучю мекям, юй. *Къасай... фатарда тохтады, колхоз мастерскойда ишлеп башлады.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 55. *Дерслери бошалгъандан сора биягъы Мурат, къоянлагъа да аш берип, мастерскойгъа айланды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 156.

МАСТИКА *ат.* Мастика / Ба-

лауу бла бояуну бирге къатышдырып этилген, полну жылтыратыучу зат. *Жаш полгъа мастика сюртеди. Мастика паркетни ариу жылтыратады.*

МАСХАП *ат дин.* Порядок, правило / Низам, жорукъ. *Бир иннетлилик, аскер жорукъ аскерчилени барын да бир масхапха сыйындырады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 165. *[Директор:] Ма буду, [Чомур] не масхап, не намыс, не школ мизам деп, къоркъа, уяла билмеген!* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 23. *Бу стансечикге бир масхапха сыйыннган, тамата-кичи айыргъан аскер келгенди деп айтырча тюлдю.* К ъ о б а н л а н ы Д.. Таулада тауушу, 288.

2. Направление / Дин окъууну бир тюрлюсю. *Муслийман динни тёрт масхабы барды.*

◆ **Масхапха жый** приучить к порядку / низамгъа, жорукъгъа бой салдыр. *[Сапият] аны [Залимханны] масхапха жыялмазлыгъын биледи.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 150. *[Магометни жашы Азирет:] Не масхапха жыяргъа боллукъду аланы [Гришаны бла Юсуфну]?* Д о д т у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 127. **Масхапха тарт** *къ.* **масхапха жый.** *Ичгичиле, ишге кечигиучюле, эринчекле масхапха тартылмай къалмайдыла.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 129.

МАСХАПЛЫ *сыф.* Порядочный, тактичный / Адепли, намыслы, адамлыгъы болгъан. *Ала жангыз жашларын не бек тангкёрдю этселе да, ол масхаплы, чемер адам болалмады.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

МАСХАПЛЫЛЫКЪ *ат.* Порядочность / Адеплилик, намыслылыкъ, адамлыгъы болгъанлыкъ. *Жашны масхаплылыгъына киши ишекли тюйюл эди.*

МАСХАПЫЗ I *сыф.* Беспорядочный, бестактный; бесцеремонный, нарушающий порядок, правила / Адепсиз, намыссыз, адамлыкъсыз. *Айхайда, танг ата туруп болгъан къара иш, Хамызатны ангылауна кёре, адамлыкъ бла келишмеген, дуниягъа бир тюрлю кереклиси, къыйматы болмагъан, масхапсыз иш эди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 36. *[Директор:] Бизни ичибизде «тохтаны», «тыны» билмегенле, масхапсызла, школчу деген сёзню сыйын сакъламагъанла да бардыла.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 248.

МАСХАПСЫЗ II *хал.сёзл.* Беспорядочно, хаотично / Тапсыз, хылы-мылы. *Барасбий къолларын хауада масхапсыз ойнатады.* «Шуёхлукъ», № 51, 55.

МАСХАПСЫЗЛЫКЪ *ат.* Беспорядочность, бестактность; бесцеремонность / Адепсизлик, намыссызлыкъ, адамлыкъсызлыкъ. *Масхапсызлыкъны сюрмечи, яху. Жахилни ётюрюкге ийнаннганын сезип, Кёндю энди, алдап жюрюмечи, яху!* Ё р т е н л а н ы А., Жазгъанларыны сайламалары, 32.

МАСХАРА I *ат* 1. Насмешка, издевка, сарказм / Хыликке, самаркъау, чанчхы сёз, адамны кёлюне тиерча лакъырда, чам. *[Ёрюзмек:] Энди манга [Фук] ол кюнню бедишлейди, Нарт аллында масхара бла шишлейди.* «Нартла», 24. *Туман басып тургъанча, Кёрмейдиле кёзлерим, Масхарагъа жюрюйдю Энди айтхан сёзлерим.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 106.

2. *В позиции определения*: насмешливый / масхаралагъан. *Чёппелек къатыны ючюн тенглеринден кёп масхара сёз эшитгенди.* «Шуёхлукъ», № 59, 24. *Махамет къатынына масхара жуап берди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий. 26. *Чам, лакъырда,*

масхара жырлары, къобузлары болмагъан халкъ болурму? З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 314.

■ **Масхара эт.** *къ.* **масхарала.** *Жаш кёлю бламы алгъышлады, огъесе масхарамы этди, Найыпхан билалмады.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 119. – *Ала, столгъа уа жарашырыкъ кёреме, – деди Адыхам Мазан эшикге чыкъгъанлай, Махмутха масхара этип.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 164. *Кими масхара этеди, кими къулакъ салып тынгыларгъа кюрешеди, кими ыразы халда баш булгъайды.* К а ц и й л а н ы Х. Аланла, сизде уа не хапар? 65.

МАСХАРА II *эт. къ.* **масхарала.** *Кацийланы Х. ишлемей, бош айланнганланы масхарайды.* «Шуёхлукъ», № 22, 130. *Алайдагъыла бары да Хажини масхарап, кюлдюле.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 39. *Эски жашауну сыныкъларыны юсюнден жаза, поэт ол жашауну кёрюп болмаууп билдире, масхарайды.* «Шуёхлукъ», № 15, 127.

МАСХАРАЛА *эт.* Высмеивать *кого,* насмехаться *над кем* / Хыликке самаркъау эт, чанчхы сёз айт, адамны кёлюне тиерча лакъырда, чам эт. *(Кишиле) Тушохну масхараргъа, сёлешгенин сансыз этерге кюрешедиле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 37. *Юсюпню айтханына ол [Азирет] ийнанады, алай чанчып, масхаралап айтханы анга ачыу тиеди.* Г у р т у л а н ы Э., Тенглерим, 62. *Къарашауай тиледи чаришге барыргъа, Масхаралап, унамадыла [нартла] биргелерине алыргъа.* «Нартла», 165.

МАСХАРАЛАН *эт. страд. от* **масхарала** / Масхарала дегенни *зорлаучу айырмасы. Жаш масхараланды. Ол анга ачыу тийди.*

МАСХАРАЛАНЫУ *и.д. от* **масхаралан** / Масхаралан дегенден *этим ат. Къызны масхараланыуу жюрегин къыйнады.*

МАСХАРАЛАУ *и.д. от* **масхарала** / Масхарала дегенден *этим ат.* Ишлемей, бош айланнганланы масхаралау. ❐ *Поэмада ишни, урунган адамланы поэтикалы даражалы суратларын бериу бла бирге мытырланы масхаралау да барды.* «Шуёхлукъ», № 50, 96.

МАСХАРАЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **масхарала** / Масхарала дегенни *араш айырмасы. Ала бир бирни масхаралаша эдиле.*

МАСХАРАЛАШЫУ *и.д. от* **масхаралаш** / Масхаралаш дегенден *этим ат. Бир бирни масхаралашыу.*

МАСХАРАУ *и.д. от* **масхара** / Масхара II дегенден *этим ат. Степа аны [Иннаны] ол масхарауун кечаллыкъ тюйюл эди.* «Шуёхлукъ», № 38, 67. *Масхарау кюлдюрюрге жарайды.* «Шуёхлукъ», № 37, 7.

МАСХАРАУЛУКЪ *ат.* Насмешливость / Хыликке, самаркъау, чам этерге ёчлюгю болгъанлыкъ. *Къартны огъурлу бетинде масхараулукъну тырмысы эсленеди.* «Шуёхлукъ», № 5, 28.

МАСХАРАЧЫ *ат* **1.** Насмешник / Хыликке, самаркъау этиучю адам. *Ол жаш масхарачы эди, аны тилине бир да тюшмеге эдинг.*

2. *В позиции определения:* насмешливый / Хыликке, самаркъау этиучю. *Ол ачы тилли, масхарачы къыз эди.*

МАСШТАБ *ат* **1.** Масштаб / Узунлукъну ёлчеуюню керти уллулугъуну картада, чертёжда д.а.к. затда ызлыкъланы узунлукълары

бла келишиулери. *Картада жюз километр бир сантиметр масштаб бла белгиленеди.*

2. *кёч.* Размах, охват, значение / Уллулукъ, магъана, кенгине жайылгъанлыкъ. *Ол айланыу жарлылыкъны, азатсызлыкъны масштабына кенгирек къарарча этеди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 82. *Съезд салгъан борчла масштаб жаны бла уллудула.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 154.

МАТ *ат шахм.* Мат / Шахмат оюнда къытдырыу болум. – *Сени окъутханла сенден акъыллы тюйюлдюле, – дегенди ол [атасы] Бийбертге, мат сала. – Жангы партияны башлайыкъ.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 103.

МАТАЛ *ат.* Форма, вид. Хар бир затны башха затха ушашлыгъы, анычалыгъы. *Айтдым да: [Къабахан] керек болгъанда, Тили, мурсача, къабады. Ол аямай бусагъатда Мурса маталын алгъанды.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 171.

МАТАЛЛЫ *сонг. къ.* **кибик.** *Таш маталлы къоргъашин гырт, жалгъауучотну къызыууна хорлатып, эрип, гинасууча, бир жерде тынгы тапмай, тёнгереп башлады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 130. *Анзор боз ура башлагъан мыйыкъларын сылады да, зыбыр добар къолу бла чиллеаякъ маталлы таза суусуннга къарады.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 163.

МАТАУ *ат.* Моток из шерстяной пряжи или других ниток / Бир затха чырмалгъан жюн халы неда чилледен, мамукъдан д.а.к. затдан этилген халы. *Кёнделен базарында кёп зат кёрюрге боллукъду: чилле кибик жылтырагъан халы матаула, жумушакъ башлыкъла, не уллу киршиге да чыдамлы жамычыла, айбат кийизле...* «Шуёхлукъ», № 61, 17. *Ол къудас чачынг алай жарашады, Жастыкъда чилле матаулай.* «Малкъар халкъ жырла», 172.

МАТЕМАТИК *ат.* Математик / Математикадан специалист. *[Виктор:] Саша биз кёз аллыбызгъа келтириучю математиклеге ушайды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 94. *Университетни акт залында студентлеге белгили физиклени, математиклени юсюнден лекция окъулгъанды.* «Коммунизмге жол», 1983, № 162.

МАТЕМАТИКА *ат* 1. Математика / Затланы уллулукъларыны, санланы келишиулерини, кенглик (*пространство*) формаланы юсюнден илмуланы барысы да (*арифметика, алгебра, геометрия, тригонометрия д.б.*). *Белгилисича, араплыланы культуралары бек буруннгулуду, ала барындан да алгъа дуниягъа медицинаны, математиканы, астрономияны эм архитектураны жайгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 37, 72. *Аттестатында белгилери иги болгъанлыкъгъа, Алий, уллу кёллю болмай, кече кюн да математикадан бла физикадан айырылмай кюрешеди.* Г у р т у л а н ы Э., Тенглерим, 81.

2. *В позиции определения*: математический / математика бла байламлы. *Математика кружок. Математика факультетни коридорунда адамла сыйынып болмайдыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 65.

МАТЕРИАЛ *ат* 1. Материал. (*предмет, вещество, сырьё*) / Бир затны ишлеп чыгъарыр ючюн керекли затла, сырье. *Къурулушлада иш не бек иги къуралса да, материалла жетишмеселе, иш алгъа бармазлыгъы баямды.* «Коммунизмге жол», 1982, №104. *Аялгъан материалладан бир минг юч жюз къа-*

уум аякъ кийим тигилгенди. «Коммунизмге жол», 1980, № 202.

2. *В позиции определения*: материальный / бир затны этерге, ишлерге хайырланылыучу (*зат*). *Материал байлыкъланы хайырланыу.* ❐ *Школланы материал базасын бегитир жаны бла да хайырлы иш этиледи, – деди оратор сёзюнде* «Ленинни байрагъы», 1973, № 2.

3. Материал (*источник, сведения, служащие основой для чего-л.*) Бир затха (*ишге, чыгъармагъа д.б.*) шагъатлыкъ этген, анга мурдор болгъан зат. *История жаны бла ишлеген адам Шауаланы Миналданны «Мурат» деген романында этнографиядан кёп материалла табарыкъды.* «Шуёхлукъ», № 22, 129. *Алай эсе, сора, бусагъатда уллу искусствогъа материал берген жашауда къыйынлыкъ, жюрек инжилиу, бушуу, жигитлик, адамлыкъ жокъмуду да?* Байрамукъланы Н., «Назмула бла жазсала», 10. *Автор кёп история материалны тинтгенди, фольклор хапарланы, легендаланы хайырланнганды.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 76.

МАТЕРИАЛИЗМ *ат. филос.* Материализм/Идеализмге къаршчы баргъан, материя андан алгъа жаратылгъанды, дуния материядан къуралгъанды, ол анга бойсунмайды, кесин да билирге боллукъду деген философия жол. *Материализмни эм атеизми айнытыугъа Гольбах уллу къыйын къошханды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 114. *Кязимни чыгъармачылыгъында стихийна материализмни ызларын ол исламны жорукъларын къалай ангылагъанында да кёребиз.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 62.

МАТЕРИАЛИСТ *ат филос.* 1. Материалист / Материализмни жолу бла баргъан адам. *Бизни тёгерегибизде сезим санла ачыкълагъан затланы кертилигине ыйнаннган адам – материалистди. Кязим кеси халкъыны не акъылманы эсе да, жашауда тюрлениулени эволюция жолларын терен ангыларча материалист тюйюл эди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 97.

2. *В позиции определения*: материалистический / Материализмге таяннган. *Материалист философия.* ❐ *Кязим бар ахшылыкъ да адамны кеси къолу бла боллукъду дей, материалист оюмга келеди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 125.

МАТЕРИАЛОВЕДЕНИЕ *ат.* Материаловедение / Производтвону бир бёлюмюню материалларыны (*1-чи магъ.*) юсюнден илму. *Къызла бла жашла класслада материаловедениядан, технологиядан, обществоведениядан, черчениядан лекциялагъа тынгылайдыла.* «Коммунизмге жол», 1982, № 106.

МАТЕРИК *ат геогр.* Материк / Тенгизле, океанла къуршалап тургъан кенг жер. *Африка кеси бир материкди.*

МАТЕРИЯ *ат филос.* Материя/ Адамны ангындан, сезиминден тышында болгъан эм анга бойсунмагъан керти бар зат. *Къымылдау материяны барлыгъыны формасыды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 5.

МАТЕРИЯЛЫЛЫКЪ *ат филос.* Материальность / Материядан къуралмакълыкъ. *Дунияны материялылыгъы.* ❐ *Дунияны байламлылыгъы аны барлыгъында угъай, материялыгъындады.* «Шуёхлукъ», № 5, 25.

МАТРИАРХАТ *ат.* Матриархат/ Буруннгу жамауат къурулушну ана башчылыкъ этген формасы. *Египетде матриархатны зама-*

нында сабийле аналарыны аты бла, быллай тиширыуну жашы неда къызы деп жазылып тургъандыла.

МАТРИЦА *ат полигр.* Матрица / Эритип къуяргъа, басаргъа этилген, типографияда жюрютюлген кеп. *Волков пресследе матрицала хазырлауда 4-чю разряд бла ишлейди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 124.

МАТРОС *ат.* Матрос / Командир составха кирмеген тенгиз аскерчи. *Матросла бла механикле топладан бла зенитка пулемётладан бир жары бир атлам кетмейдиле.* «Коммунизмге жол», 1969, № 89. *Жюк ташыгъан машинала орамлада къыстау жюрюйдюле, аланы юслеринде уа солдатла, матросла ушкоклары бла сюледиле.* «Шуёхлукъ», № 7, 23.

МАТУХ *сыф.* Ленивый; нерасторопный, вялый, медлительный, флегматичный, инертный, неуклюжий / Болумсуз, хомух, хыра, хыбыл. *[Ахмат Токъалгъа:] Сени не заманда да матухдан жанынг чыгъады, къоркъа эсенг, бар да гардош уругъа кир да башынгы жапдыр.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 46. *[Аскер:] Андан [Розадан] матухнуму табарыкъма мен?* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 66.

МАТУХЛУКЪ *ат.* Неуклюжесть; нерасторопность, флегматичность, инертность / Болумсузлукъ, хомухлукъ, хыралыкъ, хыбыллыкъ. *Жашны матухлугъу жашауда башхаладан артха къалдырады.*

МАТУШКО *ат эриши сёз.* 1. *къ.* **марушко 1.** *[Абдуллах:] Мен дертими жетдирип башлагъанма. Энди ол Маржан матушкогъа жетдирликме.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 262.

2. *къ.* **марушко 2.** *Матушкола сагъыныла тебиреселе, сёзню къатыгъа кетиучюсюн Бийсолтан биледи.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 22. *Сени кибик матушкодан туугъанма, Сен айтханча мен кесими этдирсем. Мени атым манга Баракъ болмасын, Къатынымы санга суу ташыучу этсем...* «Малкъар халкъ жырла», 85.

МАТЧ *ат.* Матч / Командаланы арасында спортну къайсы болса да бир тюрлюсюнден эришиу. *Энди Фольну бир жарсыуу: футбол Лиганы аллында Мустаннга футбол матчха къатышыргъа эркинлик алыуду.* «Коммунизмге жол», 1978, № 124. *Матч 4:0 санда стадионну иелерини хорламы бла бошалгъанды.* «Коммунизмге жол», 1977, № 88.

МАУЗЕР *ат.* Маузер / Автомат керохланы бир тюрлюсю. – *Мен айтырыкъны бу айтыр, – деп, Суфу къоюнуна къучакълап тургъан маузерни столгъа-столгъа къагъады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 87. *Старшина Мусабийни айтханына тынгылай туруп, маузерине да бир узалды, алай, ким биледи, эсин жыйгъан болур эди...* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 106.

МАУЛУТ *ат дин.* 1. Поминальная молитва и трапеза в память об умéршем / Ёлгенни эсге тюшюрюр мурат бла жыйылып, къуран окъуу, тилек тилеу, зикир айтыу адет. *Ол маулутха къатыша, афендилени ичинде къуран окъурча юйреннгенди.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 114. *Мухтар эфенди маулутдан келгенинде, къатыны: «Йинек келмей къалгъанды», – деп, жарсып тура эди.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 62.

2. *В позиции определения*: предназначенный для маулута / Маулутха аталгъан. *Къызчыкъны атасы да, бусагъат дуниягъа келиш-*

меген бир киши, къарынын маулут тепсиге жарашдырып жашагъанды. Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 109.

МАУ-ШАУ *эрикл. сёз.* Мяуканье/ Киштиклени макъырыулары. *Киштиклени мау-шауларын обурла гузабасы сунуп, Бекболат уллу къоркъуугъа къалгъанды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 389. *Киштиклени мау-шау тауушлары тынды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 15.

■ **Мау-шау эт** мяукать / макъыр (*киштиклени юсюнден*). *Киштикле мау-шау этдиле. Юй артында киштиклени мау-шау этгенлери эшитиледиле.*

◆ **МАХ: Мах деп берди** подстраивать *кому-л.* шутку / Алгъадан этерге деп дерт этип туруп, жашартын бир зат этип къойду. *[Балдан:] Тобады, къоншу колхозчула дырын жыйыуда мах деп бере тура болурла.* «Шуёхлукъ», № 43, 54. *[Кяусар Юсюпге:] Санга уа мах деп бергендиле.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 45.

■ **МАХАР: Махар будай** пшеница высокого сорта / бийик сортлу будай. *Сабанлада кёрюнедиле атала, Бучхакъларын инчиклеге къайыра, Кюрешедиле суула салып, сугъарып, Махар будай ёсюп, буун айыра.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 49. *Махар будай тирменликле тартып Къочхар къошхан кюнлеринде байрамгъа, Эт хычынла этип, къызыл биширип, «Апсатыны юлюшю», – деп, байрымгъа.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 74.

МАХИЗМ *ат.* Махизм / Философияда бла илмуну методологиясында XX ёмюрню башында Э.Мах салгъан субъектив-идеалист жол. *Илмуну жетишимлерине таянгъанча этгени себепли, махизм айтхан затла тышындан къарагъанда кертида тюзге ушагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 160.

МАХИСТ *ат.* Махист/Махизмни тюзге санагъан философ.

МАХКЕМЕ *ат эск.* Учреждение, правление, контора / Учреждение, правлен, контор. *Приставны, чиновниклени жашагъан юйлери, махкеме, тюрме, къазакъ аскерчиле жашагъан казарма, ат орунла, складла, гитче мекямчыкъ кёрюнедиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 196. *Махкемени узун коридорларында бла тик атлауучларында къуллукъчу къауум ёрге бла энишге, талакъ солуу эте, жорта тебиреди.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 85. *«Начальникни анасы ёлгенди, тамбла асырарыкъдыла», – деп, махкемеде аллай хапар чыкъды.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 102.

МАХКЕМЕЧИ *ат.* Конторщик/ Конторда ишлеген адам. *Махкемеден къоркъма, махкемечиден къоркъ.* (Н а р т с ё з.)

МАХОРКА *ат.* Махорка / Осал сортлу тютюн. *Жаш алада [хуржунлада] болгъан махорканы бла тютюн ургуланы ууучуна къуйду.* «Шуёхлукъ», № 45, 20. *Хажи отну ышыра, къалгъан къошчуланы сакълап, лахор эте, махорка тарта олтурадыла.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 66. *Ахылау санлары къатхан, узун бойлу, къочхар мюйюзлеча бурулгъан махоркадан саргъалгъан мыйыкълы, сабыр кёллю адам эди.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 15.

МАХРУМ *сыф. эск.* Обездоленный, лишённый чего, несчастный / Башхала бла тенг жашау этерча онгу болмагъан, къарыусуз, жарлы. *«Оу» деген махрум болмаз.* (Н а р т с ё з.)

МАХТА *эт.* Хвалить, восхвалять *кого-что*; прославлять *кого-что* / Бир затны неда биреуню асыулулугъун, игилигин жаратханынгы сёз бла айтып неда жазып билдир. *Къурулуш управлениябызны махтагъан да, Бир-бирледе уа сёкген да эте эдиле.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 36. *Оллахий, мындан бир ичген къуруда кенеу этгенлей турлукъду, – деп, Ибрахим бозаны махтайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 159.

МАХТАЛ *эт. страд. от* **махта** / Махта дегенни *зорлаучу айырмасы. Эки элинги тыйсанг, жети элде махталырса.* (Н а р т с ё з.) *О Жандарм ишлери бла махталгъан штабс-капитан ишни къыйналмай бажармазлыгъына ийнанды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 13. *Таулугъа жырда самаркъау этилгенден уллу ыйлыкъ, жырда махталгъандан уллу сый болмагъанды.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 2.

МАХТАЛЫУ *и.д. от* **махтал** / Махтал дегенден *этим ат. Болсада, аны [Зулкъарнейни] акъылы ырысхы жыйыуда, бирси эллилени арасында байлыгъы бла махталыуда тюйюл эди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 25.

МАХТАН *эт.* Хвалиться, хвастаться, кичиться, бахвалиться *кемчем* / Кесинги махта, кесинги неда кесинги бир затынгы юсюнден махтау сёзле бла айт, уллу сёлеш. *Энди Малжей бла Бекболат да..., кёкен чыгъанала ичинден чыгъып, махтанып, тири-тири атлап, артха къайтып келедиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 345. *Назбий, малчыла бла сёзге къызса, юйдегиси бла махтанган къылыкъчыгъы да барды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 178. *Биз алчы адамларыбыз бла махтанабыз.*

МАХТАНДЫР *эт. понуд. от* **махтан** / Махтан дегенни *къатланыучу айырмасы. Гюрюкню бек махтандыргъан завод ажири, Балчыкъ кёлде болмаса, ол бирда жатмайды.* (Ф о л ь к.)

МАХТАНДЫРЫУ *и.д. от махтандыр* / Махтандыр дегенден *этим ат.*

МАХТАНЧАКЪ *сыф.* Хвастливый, нескромный, кичливый / Махтаныргъа сюйюучю, махтанып туруучу. *Кесин махтау.* ❐ *Сарыбий зыбыр сёзлю, махтанчакъ, ёхтем эди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 111. *Багъасы аз болса да, Хантны хант этген тузду. Махтанчакъны багъасы Хант туздан да учуздуду.* «Шуёхлукъ», № 6, 42.

МАХТАНЧАКЪЛЫКЪ *ат.* Хвастливость, хвастовство, бахвальство, кичливость / Махтанырга сюйгенлик, мардасыз махтанып турмакълыкъ, махтаныучу къылыкъ. *Ол [Ёрюзмек] махтанчакълыкъны не аз да кёрюп болмагъанды.* «Нартла», 36. *[Хажибекир] уллу кёллюлюгю, махтанчакълыгъы бла сёз сёлешсе, «Тенгиз тобукъдан», – дейди...* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 123.

МАХТАНЫУ *и.д. от* **махтан** / Махтан дегенден *этим ат. Аны [Шамдарийни] самаркъаугъа тап жарашыучу тили серлениуге, махтаныугъа жарашды.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 102. *Ол сюймейди махтаныуну, кёп жаншауну, Эрлик, сюймеклик керекдиле анга.* О т а р л а н ы К., Сынла, 94.

МАХТАНЫУЛУКЪ *ат къ.* **махтанчакълыкъ.** *Миллет махтаныулукъ неда миллет нигилизм, антисемитизм, неда сионизм болсун... бизде жюрюмеген затладыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 135.

МАХТАНЫШ *эт. взаимн.- совм. от* **махтан** / Махтан дегенни *араш айырмасы. Экишер кёлек жетгенле Махтанышып кетдиле. Бирлери уа: «Мени этгеним учуз нек болду?» – деди.* (Ф о л ь к.)

МАХТАНЫШЫУ *и.д. от* **махтаныш** / Махтаныш дегенден *этим ат. Къолайлыкъларына махтанышыу. Жетишимлерине махтанышыу.*

МАХТАТ *эт. понуд. от* **махта** / Махта дегенни *къатланыучу айырмасы. Ахшы иш кеси кесин махтатыр.* (Н а р т с ё з.) О *Бизни ёмюрде атлары унутулмазлыкъ жигитлерибиз солдатдан маршалгъа дери да кеслерин махтатадыла, аланы жигитликлери бизге да кёл этдиредиле.* «Шуёхлукъ», № 10, 18.

МАХТАТДЫР *эт. понуд. от* **махтат** / Махтат дегенни *къатланыучу айырмасы. Кесин ишде иги жетишимлери бла махтатдырыргъа.*

МАХТАТДЫРЫУ *и.д. от* **махтатдыр** / Махтатдыр дегенден *этим ат. Иги окъуп, кесин махтатдырыу.*

МАХТАТЫУ *и.д. от* **махтат** / Махтат дегенден *этим ат. Иги ишлеп, кесин махтатыу.*

МАХТАУ I *и.д. от* **махта** / Махта дегенден *этим ат. Бир бирни махтау. Ариу къылыкълы, иги окъугъан сабийни махтау.*

МАХТАУ II *ат* 1. Хвала, похвала, слава / Биреуню ишине неда бир затха берилген ахшы, кёлге жараулу багъа, ыразылыкъ, бюсюреу, ыспас. *Сабанлагъа – чагъыу, жашнау, гыржын бла тузгъа – махтау.* (Н а р т с ё з). О *Жаш къызны юсюнден къарт Къонакъны алай айтханы бек уллу махтау эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 214. *Къара къызгъунну кери ким учурду? Шарау аны да билмеди, билсе, билмесе да, Найыпхан нохтабау, махтау излемейди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 146.

2. *В позиции определения*: хвалебный / махтагъан. *Алай болгъанлыкъгъа, Асхатны кесини юсюнден махтау сёз айтып киши кёрмез.* Г у р т у л а н ы Э., Аскер шуёхла, 17. *Зикирлени, махтау жырланы кёбюсю Аллахха жораланнганды.* «Шуёхлукъ», № 64, 94.

3. Слава (*известность*) / Битеу бирча ким да ариу кёргеннге, сыйлагъаннга, багъалагъаннга шагъатлыкъ этген аты айтылгъанлыкъ, белгилилик. *Уллу къыралыбызны сыйлы чеклерин сакълап тургъан аскерлеге махтау!* ❐ *Махтау, махтау анга – жырламагъаннга, Ахшы жырламазын ангылагъаннга!* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Кёз жарыгъым, 46.

◆ **Махтау бер** *къ.* **махта**. *Чынгыл къаяны жел учуруп, не бузуп кеталмагъанча, акъыллы адамны да сёгюу, сёзюн этиу, не махтау бериу дегенча затла бузалмайды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 123. *[Мусачыкъ] тенглерини къатында Махтау берсенг, бек сюер, Жылаучусун айтсанг а, Башын энишге иер.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 25. **Махтау сал** *къ.* **махтау бер**. *[Хазболат] къонакъла арасында айланады, Жюрегинден кесине махтау салады.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. *Ишге жетсек, борчну терк мажарабыз, Жангы жашаугъа уллу махтау салабыз.* «Шуёхлукъ», № 5, 31.

■ **Махтау грамота** похвальная грамота / школда айырма окъугъаны эм кесин ариу жюрютгени неда ишде жетишимлери ючюн берилиучю грамота. *Юсуф кеси да махтау грамотала, бюсюреуле, саугъала алгъанлай турады.* «Ле-

нинни байрагъы», 1979, № 145. *Къайсын кёп кере махтау грамотала, ахча эм багъалы затла бла саугъаланнганды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 169. **Махтау къагъыт** похвальный лист / ишде, спортда д.а.к. затда жетишимлери ючюн берилиучю официальна грамота. *Тутушуудан, боксдан чемпионлагъа биринчи даражалы дипломлары бла махтау къагъытла бериледиле.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 152. *Колхозда иги ишлегени ючюн Таужаннга махтау къагъыт бердиле.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 112.

МАХТАУЛУ I *сыф.* Прославленный, славный / Махтаугъа тийиншли, махталгъан, аты айтылгъан, белгили. *Ким биледи, бюгюн Шарау артыкъ махтаулу лагъым тапхан болмаз.* Толгъурланы З., Эрирей, 137. *Чабдарланы Ибрагим СССР-ни самолёт сынаучу махтаулу лётчигиди.* «Шуёхлукъ», № 55, 86.

МАХТАУЛУ II *хал. сёзл.* Успешно / Махтарча, махтаугъа тийиншли болурча. *Коллективде махтаулу ишлегенлени белгилейдиле.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 72. *Жашчыкъ онунчу жылына ючюнчю классны махтаулу бошады.* «Шуёхлукъ», № 13, 38.

МАХТАУЛУКЪ *ат къ.* **махтау** 1. *Халкъда айтыучуларыча, хар ишни да махтаулугъу – адамны.* «Коммунизмге жол», 1972, № 62. *Кёргюзюмлени къангасы, урунууда махтаулукъну байракълары да бардыла алада.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 119. *Айжаягъым, ариу акъжаулукъ, Къалмагъанды керти энди сени юсюнгде, Керти алгъын кибик махтаулукъ.* Батчаланы М., Элчилерим, 142.

МАХТАШ *эт. взаимн.-совм. от* **махта** / Махта дегенни *араш айырмасы. Къызла бир бирни махташадыла.*

МАХТАШЫУ *и.д. от* **махташ** / Махташ дегенден *этим ат. Бир бирни махташыу.*

МАХУШ *сыф. къарач.* Противный (*о человеке*) / Жийиргенчли, сылыкъ (*адам*). *Аман махушха жарашыр.* (Нарт сёз.)

МАХШАР I *ат.* Пространство между землей и другими небесными телами. Жер бла Ай, Кюн, Жулдуз д.а.к. планеталаны аралыгъы. *«Ол [комета] бизни кюн бла, не ай бла къагъышып, бир палахла тудурур», – деп къоркъа эдиле адамла. – Башха жанына бурулуп кетгенди – махшаралагъа – дейдиле (адамла).* «Шуёхлукъ», № 76, 106.

МАХШАР II *ат эск.* Страшный суд. Ахыр кюн, къыямат кюн.

МАХЫРАЖ *ат эск.* Чистое произношение / Тауушну тюз чыгъарып окъумакълыкъ. *Ол [къуран] махыраж бла узуннга созулуп окъулады.* Д. Гудов. Муслийман динни магъанасы, 22.

МАЧА *ат* 1. Медведка / Тёммеги базыкъ, къысха жумушакъ тюклю, гаккы табар ючюн жерде тешик этиучю, эл мюлкге, бегирек да картофха заран келтириучю къурт. *Бахчада жут мачаланы къуугъанча, бандитлени ызларындан къысха болуп, солуу алдырмай, партизанла чырпыгъа урдула.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 43. *[Ыйналукъ] къолундан келсе, артына-аллына къарамай, душманларын, мачаланы къыргъанлай, къырыр.* Толгъурланы З., Эрирей, 126.

2. *кёч. сёл. тил.* О ненасытном, жадном человеке / Тоюмсюз, жут адамны юсюнден. *Тыш къыраллы*

жут мачала чабышдыла, Къара алтын шауданлагъа жабышдыла. Т е м м о л а н ы Х., Хорлауну жырлары, 6. *[Шунтукъ:] Мен да бу мачала [сабийле] басынчакълагъандан абызырагъанма да къалгъанма.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 139. *Ыйналукъну жашдан къартха жыйгъан ырысхысы, башына жугъарча болмай, бу мачалагъа, гыбышылагъа [колхозну сабийлерине] тёгюлдю.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 108.

МАЧТА *ат.* Мачта / Кемеде парусла байланнган бийик багъана. *Бурундан къалгъан къалалары чукуйлары, портда кемелени мачталары бла ожакълары, жюк тюшюрген кранла жуукъдан-жуукъ боладыла.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 81.

МАШАЛЛА *межд.* Молодец, замечательно! Браво! Слава! / Бек сейирсиннгенни, махтагъанны д.а.к. сезимлени кёргюзтеди. – *Жигит алай тепсейди. Машалла, къачда санга къатын алмай къоймам! – деген накъырданы эте, акъсакъал тойну тохтатды.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 148. *Эй, машалла, боз алаша, ой-ой-ой! Кёз тиймесин, жюз жыл жаша, ой-ой-ой!* «Малкъар халкъ жырла», 194. *Тюзлюк жолда баргъан къарындаш къыралла Солдат жолдашларыбыздыла, машалла!* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 280.

МАШИНА *ат* 1. Машина / Энергияны бир тюрлюсюн башха тюрлюсюне буруучу, къаллай да болсун бир хайырлы ишни тамамлаучу механизм. *Тикге чыгъып, арыгъан ёгюзча, таш ууатхан машина, солуулап... кюмюшлю ташны бир жанына къысдырып, керексиз ташын тышына къотарады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 121. *Жашилге боялгъан пресслени, тигиучю машиналаны тауушлары эшитиледиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 163. *Тылпыу машинаны ичинде суу бла чоюн барды.* «Естествознание», 57.

2. *къ.* **Автомобиль**. *Барисбий, кимни эсе да кёрюп, машинадан секирип тюшдю.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 27. *Машинаны чархлары, жабышып къопханча, асфальт жолда чырылдайдыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 167.

3. *В позиции определения*: машинный / Машиналагъа къуюлуучу, алагъа керекли. *Машина жау.* ❐ *Бир-бирде таза тенгиз хауа къошулуп, тютюн, топ, окъ атылгъан, машина жау, быстыр кюйген ийис бурунгга урады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 26.

■ **Машина сют** обрат / тартылгъан сют. *Машина сютден этилген бышлакъ татыусуз болады.*

МАШИНИСТ *ат.* Машинист / Машинаны (*1-чи магъ.*) жюрютген ишчи, специалист. *Механизаторладан сора да элде машинистле, электрикле, слесарьла ийнеклени машина бла сауууучу устала ишлейдиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 55. // Водитель поезда / Поездни жюрютген адам. *Паровозда машинистни будкасында биреу олтура эди.* «Ленинни байрагъы»,1978, № 75.

МАШИНИСТКА *ат.* Машинистка / Жазгъан машинкада ишлеген тиширыу. *Бир махкемеде ишлеген экеулен коридорда сёлеше тургъанлай, жангы машинистка – арию, жаш къыз – аланы къатлары бла озду.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 179. *[Хасан:] Статьяны бошап, машинистканы къатында сюелип басмалатды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 473.

МАШИНКА *ат.* Машинка (*пишущая*) / Къол бла жазгъанны неда

биреу окъугъанны къагъытха тюшюрюр ючюн хайырланылыучу прибор. *[Науруз] къагъытны машинкагъа жарашдырып, клавиатураны харф тизгинлерине къарап, иги кесек сагъыш этди.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 69. *Министерстволаны эм департаментлени орамдан кирген эшиклеринде машинкада жазылгъан буйрукъла жабышдырылыпдыла.* «Шуёхлукъ», № 1, 17. // Машинка (*для стрижки*) / Чач, жюн къыркъыучу прибор. *[Тахир:] Сен алыкъа гитчесе, кекел уллула къоядыла, – дей эди атам, машинка бла аны [Саматны] чачын къыркъа.* «Шуёхлукъ», № 11, 93.

МАШОК *ат.* Мешок / Ичине бюртюклю, къумча, унча зат неда ууакъ-тюек къуюлуучу, къумачдан неда гетенден этилген орун; анга ушагъан къагъыт пакет. *Доржугъа бир машок гардошну тюкенден юйюне элтирге керек болду.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 137. *Бир тюкеннге беш арба бла ун машокла келтиредиле.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 88.

МАШОКЛУКЪ *ат.* Мешковина, дерюга (*для мешка*) / Машок этерге жараулу къумач. *Машоклукъ гетен.*

МАШТАКЪ *ат* 1. Маштакъ (*низкорослая лошадь, иноходец*) / Алаша жоргъа. *Къарашауай Ёрюзмекни атына минди, Маштагъын да адеж тартып тебиреди.* «Нартла», 169. *Ол, кюл бетли маштагъына минип, тюзню букъудан алдыра, чапханлай айланады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 82.

2. *В позиции определения*: низкорослый / Алаша бойлу. *Ол кезиуде зыккыл Къарашауай да маштакъ Гемудасына минип, аты да сынчыкълай барады.* «Нартла», 160. *Абдул-Керим къара тору маштакъ алашачыкъгъа минип келеди.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 50.

МАШХАР *ат дин.* Место сбора воскресших в день страшного суда/ Муслийман динни ангылатыууна кёре: ахыр кюн, къыяма кюн, ёлгенле сау болуп жыйыллыкъ жер. *Дунияда анасын ыразы этмегенни машхарда тили тутулур.* (Н а р т с ё з.) *Кюн орта намазын къылгъан къыямат кюн машхарда Олийлеге тенг болур.* (Н а р т с ё з.)

2. *кёч.* Суматоха, сутолока / Кёп адамны, малны д.а.к. затланы басынышыулары. *Ол кюн машхарланы кюнюдю.* (Ф о л ь к.)

МАЯ *ат* 1. Сычуг/Ышныр этиучю хайыуанланы ашхынларыны бир бёлюмю. *Аны (быкъыны) тёбенирек бутагъында да маясы бла гыбыт тагъылыпды.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 38. *[Малны] Чегилерин, сюегин, маясын да хайырланадыла къалмай барысын да.* О т а р л а н ы С., Жансарай, 43.

2. Сычужина / Мая суу. *Ала [къойчула], уллу къазан бла бир сютге мая къуюп, ол тутса, хуппегисин къоллары бла сыгъып, бышлакъ этиучюлерин биледиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 66. *Желде, кёксюл юзмелт кибик, Тютюн чыгъады къошдан, Бышлакъчы да, мая ийип, Сакълайды ашыгъышда.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 11.

МАЯК *ат.* Маяк / Тенгизни жагъасында, айрыкамда кемелеге жол кёргюзтюучю сигнал чыракълары болгъан бийик мекям. *Керек эсе, болаллыкъма Маяк кибик жанаргъа, Кечеде кемеге жолну табаргъа болушургъа.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 158. *Ай алыкъа чыкъмагъан эди, кёкде жаланда эки жулдузчукъ, маякълача, жылтырайдыла.* М. Ю. Л е р-

м о н т о в, Бизни заманны жигити, 92. // кёч. Передовик / Алчы, жол кёргюзтюучю адам. *Баба улу таматалыкъ этген коллектив фабриканы маягыды.* «Коммунизмге жол», 1976, № 168.

МАЯСЫЛ *ат.* Вонь, идущая от частей человеческого тела / Адамны къолтугъундан, ауузундан, аякъларындан чыгъыучу ийис. *Жашны къолтукъларындан маясыл урады.*

МАЯТНИК *ат.* Маятник / Сагъатны жюрюуюн тюзетиучю, аны ишлетиучю чархчыкъ. *Кёкюрегинде да бир бёлек медаллары, – ол [Биймырза] атлагъан сайын ала да, сагъатны маятнигича чайкъала, зынгырдайдыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, II, *Нюрхан... эки кёзюн да къабыргъагъа, сагъатны маятнигине чыракъ ийип, терен сагъышха кирди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 10.

МЕБЕЛЬ *ат* 1. Мебель / Столла, шинтикле, диванла, шифоньерле д.а.к. юй керекле. *Къонакъ юй гюрюлдеуден толду, болгъан бары гюрюлдей эди: юй тюп, юйню чырдысы да, мебель да.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 59. *[Жансурат:] Биз юйге, жангы мебель да алдыкъ.* «Шуёхлукъ», № 35, 8.

2. *В позиции определения*: мебельный / Мебель этиучю. *Мебель фабирка. Мебель комбинат. Мебель фирма.* ❐ *Кирпич-къошун заводну мебель фабрикасыны коллективлери продукция чыгъарыуну ёлчемин белгили кёбейтгендиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 56.

МЕБЕЛЬЧИ *ат.* Мебельщик / Мебель этиучю адам. *Нальчикни мебельчилери быйыл товар продукция чыгъарыуну планын 27-чи декабрьге толтургъа кюрешедиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 215. *Экономиканы ёсдюрюрге, битеу къыралны урунганларыча, Черкесскени мебельчилери да къошадыла кеслерини юлюшлерин.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 94.

МЕГАФОН *ат.* Мегафон / Адамны тауушун уллу этиучю, рупоргъа ушагъан быргъы. *Командир матрослагъа мегафон бла къычырды.*

МЕГЕЖИН *ат.* Свинья (*самка, свиноматка*) / Ана тонгуз. *Хастандан тышында уа ууакъ гизилери болгъан мегежинле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 284. *Агъач ичинде мегежин тогъуз баласы бла аллыбызгъа чыкъды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 32.

МЕДАЛЬ *ат къ.* **майдал**. *Къачхынчыланы законнга тапдыргъан адам ахча саугъа алгъанны тышында, аны кёкюрегине алтын медаль тагъарыкъдыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 45. *Уллу Ата журт урушха къатышхан сегиз мингнге жуукъ адам орденле эм медалла бла саугъаланнгандыла.* «Шуёхлукъ», № 29, 129.

МЕДАЛЬОН *ат.* Медальон / Ичине сурат неда башха зат салыныучу жассы зугул неда тёгерек, футляр формалы, боюннга тагъылып жюрютюлюучю, алтындан не кюмюшден этилген зат. *Жаш, алтын медальонну алып, Марияны боюнуна тагъып... тохтады.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 150. *Ол алтын медальонну жашы туугъан кюн Кермаханны боюнуна эри такъгъан эди.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 101.

МЕДЕТ *межд.* Выражает сожаление: какая досада!/Къайгъырыуну, ёкюнюуню, жарсыуну, бушуу этиуню кёргюзтеди. *[Хажи-Осман:] Айхай, медет, гыржынлыгъым болса эди...* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 44. *[Ос-*

ман:] Медет! Ышыкълыгъыбызгъа базып, асыры хош тургъанбыз. Сылпагъарланы К., Кёмююл, 117. *Орамдан алып келселе, медет, Жарлы Нафийсатны ёлюсюн, Сюйген сюйгенден къачып айланады, Кёргенмисиз мындан телисин?* «Малкъар халкъ жырла», 214.

МЕДИК *ат.* Медик / Медицина жаны бла специалист; врач. *Секцияланы ишлерине лингвистле, историкле, философла, медикле, тилден устазла къошуладыла.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 116. *Район бла шахарны медиклери, ауругъанлагъа больницада къарагъан бла къалмай, халкъны саулугъун сакълар, аруулланы къурутур жанындан да кёп иш бажарадыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 1.

МЕДИРЕСЕ *ат.* Медресе / Муслийман диннге юйретиучю, дин къуллукъчуланы хазырлаучу школ. *Эсли Хамызат медиреседен айырылмай окъуп турса, ким биледи, илмулу адам да болур эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 23. *Бар, медиресеге кир, – деп, [Мухаммат-Амин] къатынын къыстап жиберди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 49.

МЕДИЦИНА *ат* 1. Медицина / Аруулланы, алагъа багъыуну, аланы болдурмауну юсюнден илму. *Араблыла барындан да алгъа дуниягъа медицинаны, математикаланы, астрономияны эм архитектураны жайгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 37, 72. *Ол кюнден ары литература ал планнга, медицина экинчи планнга кёчдюле.* Байрамукълаланы Х., Жылла бла таула, 374.

2. *В позиции определения*: медицинский / Медицина бла, багъыу иш бла байламлы. *Республиканы медицина учреждениялярына энтта да бир учреждение къошулады.* «Коммунизмге жол», 1982, № 169. *Трактористле окъугъан школ медицина техникумну къатында эди.* «Шуёхлукъ», № 9, 15.

МЕДПУНКТ *ат.* Медпункт / Медицина пункт. *Покун сыртында жау-бышлакъ заводдагъы штаб тургъан юйде медпункт жыл сайын да ишлегенлей турады.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 126. *Жаш врачланы асламы Совет эм Чегем районланы больницаларына эм эллеринде медпунктларына жиберилликдиле.* «Коммунизмге жол», 1983, № 106.

МЕДСЕСТРА *ат.* Медсестра / Медицина сестра, ауругъанлагъа багъыучу учрежденияда ишлеген, медицинадан орта билими болгъан тиширыу. *Медсетра да, сабийлерине эмчек бере тургъан тиширыула да келдиле.* «Шуёхлукъ», № 50, 88. *[Мурат:] Медсестрадан тилей кетип, Раягъа кирирге эркинлик алдым.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 69.

МЕДУЗА *ат.* Медуза / Сезиучю, сермеучю органлары болгъан эти суукъ тенгиз жаныуар. *Тенгиз сууда хыбыл медузала жюзедиле.* «Естествознание», 36.

МЕДУЧИЛИЩЕ *ат.* Медучилище / Медицинадан орта билим берген окъуу юй. *[Алим:] Уллу къызым, медучилищени бошап, аптекада ишлейди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 128.

МЕЖГИТ *ат.* Мечеть / Муслийманланы къуран окъуучу, намаз этиучю юйлери. *Эшекге таякъ тиерик болса, межгит аллына барыр.* (Нарт сёз). О *Элни беш межгитини азанчылары кюнден беш кере муслийманланы намаз этерге чакъыра эдиле.* «Шуёхлукъ», № 61, 16.

МЕЖДОМЕТИЕ *ат грамм.* Междометие / Тилни адамны къаллай болса да бир тюрлю сезимин (*къууанганын, жарсыгъанын, сейирсинггенин, жийиргенгенин д.б. сезимин*) кёргюзтюучю кесеги, сёз ючюн: *ах, ох, ура, олло-ох д.а.к.*

МЕЖИСУУ *ат къарач. къ.* **мажюсю.** *Межисуудан къалгъан храмла, монастырла, клисала, дворецле Сирияны къалайында да тюбейдиле.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 81.

МЕЖИСУУЛУКЪ *ат къарач. къ.* **мажюсюлюк.** *«Азнаур», «Чуердин» дегенча жырла бла хапарла Къарачайны эски жырларыны тизгининде межисуулукъну жырлары бла история жырларын бир бирине байлагъан сынжырны тогъайларыдыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 137.

■ **Межди: межди тана:** Телёнок, который и второй год сосёт свою мать и обычно бывает упитанным/ экинчи жыл да анасын эмген, семиз тана. *Ол мезди тананы анасындан айырды.*

МЕЗИРТЕ *ат къарач. къ.* **медиресе.** *[Темуркъа:] Мени да гитче заманымда, мен мезиртеден, балакъадан балагъым къызгъаны сайын къачып, атам харип да тюйюп, ызыма къайтарып тургъаны эсимден кетмегенди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 63.

МЕКЕРИЯ *ат эск.* Название ткани / Къумачны аты. *Мекериядан этилген кёлек.*

МЕКСИКАЧЫ *ат.* Мексиканец/ Мексикада жашагъан адам. *Устаз Мексиканы эм мексикачыланы юслеринден кёп хапар айтды.*

МЕКТЕП *ат эск. къ.* **школ.** *Жанымдан сюйюп, къууанып, Мен мектепге барама.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 143. *Зауурбекге, Жамботха къоншуда Жашадым, мектепге да жюрюдюм, Окъугъан сабийлеге къошулдум, Къалын чачымы гымых жюлютюп.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 123.

МЕКЯМ *ат.* Дом, жилище, жильё, кров, здание, постройка / Юй, ичинде адам жашарча неда ишлерча этилген зат. *Жыйылыуда школну мекямыны тарлыгъыны, ырысхы базасыны къарыусузлугъуну юсюнден айтылгъанды.* «Коммунизмге жол»,1979, № 140. *Нартюх сындырыргъа баргъан адамла керти къыш тюшгюнчю мекям амалтын жунчурукъ тюлдюле.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 145.

МЕКЯМЛАН *эт.* Устраиваться/ Жашар мурат бла бир жерде мекям салып тохташ. *Умут этген эдиле [фашистле] мекямланыргъа, Тырнауузда фашист закон салыргъа.* (Ф о л ь к.)

МЕКЯМЛАНДЫР *эт. понуд. от* **мекямлан** / Мекямлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Атасы жашыны юйюрюн кесини юйюне жуукъда мекямландырды.*

МЕКЯМЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **мекямландыр** / Мекямландыр дегенден *этим ат. Элде мекямландырыу.*

МЕКЯМЛАНЫУ *и.д. от* **мекямлан** / Мекямлан дегенден *этим ат. Шахарда мекямланыу.*

МЕЛ *ат.* Мел / Жумушакъ, акъ тытыр таш; боягъанда, жазгъанда хайырланылады. *Ибрахим, мел жугъу къолларын досканы юсюнде суу буштукълагъа ышып, ... сохталагъа къарады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 152. *Чыкъчыгъыз, дауурну къоюгъуз*

да!» – деп, [Чомур] печьни юсюнде мел жугъу буштукъну алды. Х у б и й л а н ы О., Дерт, 18.

МЕЛАНХОЛИК *ат.* Меланхолик / Меланхолиядан ауругъан, мудах болуп, сагъыш этип туруучу адам. *Меланхоликле къоркъунчлу тюшле кёрюп туруучудула. Меланхоликле бек тынгысыз адамла боладыла.*

МЕЛАНХОЛИЯ *ат.* Меланхолия / Адамны кёлюн аз, мудах, сагъышлы этген ауруу. *Кёлсюзлюк, мудахлыкъ, сагъышлыкъ – меланхолияны белгилеридиле.*

МЕЛЕУШЕ *ат сёл. тил.* Жена/ Биреуню юй бийчеси, юйдегиси, къатыны. *[Амин:] Энди уа къарагъыз бу бизни мелеушеге: ингир сайын телевизорну аллындан таймай турады, кюндюз а мени эгегенден сора арталда иши жокъду.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 15.

МЕЛИ *сыф.* Масленный, намазанный или запачканный маслом. Жау жугъу болгъан. *Бир ингирде Бекболат мели къолларын жууа тургъанлай, аны къатына Лиза келди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 431.

■ **Мели бол** маслиться / жау жугъу бол. *Сары жауну хычын юсюнде эрий баргъаны, мели болуп, къошун табакъгъа глазурь ичиргенча, жылтырайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, II. **Мели эт** маслить / жау жугъу эт, жау жакъ. *Жашла къояжапханы, къолларына да жагъа, гумхотларын да мели этип ашайдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 160.

МЕЛИОРАТОР *ат.* Мелиоратор/ Мелиорацияны специалисти. *Мелиоратор-механизатор Къара улуну экинчи усталыгъы боллукъду.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 120. *Борчланы толтурууда республиканы мелиораторлары да кёп жууаплы ишлени тамамларгъа керекдиле.* «Коммунизмге жол», 1980, № 83.

МЕЛИОРАЦИЯ *ат* 1. Мелиорация / Жерни битимли этер ючюн этилген, мырдысын къурутуу, сугъарыу дегенча ишле. *Эл мюлк производствону мындан ары айныгыуда мелиорацияны уллу магъанасы барды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 95. *Бизни къыралда мелиорациягъа уллу магъана бериледи.* «Коммунизмге жол», 1983, № 114.

2. *В позиции определения*: мелиорационный / Мелиорация бла байламлы. *Илипин къазыучу машинала сугъарылгъан жерледе мелиорация ишлени бардырыргъа жараулудула.* «Коммунизмге жол», 1982, № 82.

МЕЛИОРАЦИЯЛА *эт.* Мелиорировать / Мелиорация ишлени бардыр. *Сабанланы мелиорациягъандыла.*

МЕЛИОРАЦИЯЛАН *эт. страд. от* **мелиорацияла** / Мелиорацияла дегенни *зорлаучу айырмасы. Тавриияны сабанчылары мелиорацияланнган жерледе мирзеуню бай тирлигин ёсдюрюрге сёз бергендиле.* «Коммунизмге жол», 1983, № 109.

МЕЛИОРАЦИЯЛАНЫУ *и.д. от* **мелиорациялан** / Мелиорациялан дегенден *этим ат. Къургъакъ жерлени мелиорацияланыуларына уллу эс бёлюнеди.*

МЕЛИОРАЦИЯЛАУ *и.д. от* **мелиорацияла** / Мелиорацияла дегенден *этим ат. Жерлени мелиорациялау, сугъарылгъан жерчиликни айныгыу жаны бла мадарла акъырын бардырыладыла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 106.

МЕЛИУАН *санчы сан. сёл. тил. къ.* **миллион**. *Балны багъалы этген мелиуан гокка хансдан жыйылгъаныды, ансы мешхутда къош къатында мынгылан да чыммакъ чагъады, алай а ол къусдуруп, тели этеди.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 167.

МЕЛОДИЯ *ат къ.* **макъам 1. кюй 1. кюу.** *Поэманы аягъында орайданы къууанч мелодиясы окъуучуну къучакълап, фольклордан алыннган жигит бюгюнлюкде аны жашау нёгери болгъаны сезиледи.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 47. *Жырны мелодиясы бла эжиую бир нотада бошалыучу эдиле.* «Шуёхлукъ», № 15, 23.

МЕЛТЕ *ат* 1. Лейкопластырь / Дууаны тышларгъа, жарагъа дарман сюртюп жабышдырыргъа жараулу, желим къошулгъан гетен къумач. *[Асхат] алгъаракъ атлап, хуржунундан мелте бла тышланнган дууаны чыгъарды.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 59. *Ибрахим талисманны мелтеге чулгъап, тышындан а сахтиян къап этип, боюнуна дууача тагъып жюрюте эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 164.

2. *В позиции определения*: засаленный, грязный, заношенный / Кир, жау жугъу. *Мелте къолла. Мелте кёнчек жагъа.* ❐ *Хажимырзаны башында чырпа бёркю, юсюнде къара мелте къапталы кесинден эсе тамата-дыла дерча эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 73.

■ **Мелте бол** грязниться, пачкаться / кирлен, кир, жау жугъу бол. *Кёлеклери кирден мелте болуп, сакъаллары, чачлары жетип, мардасыз къаты кюрешгенлерин кёрдю.* «Къарачай халкъ таурухла», 57. *Чалбаш жютюкёз киши, быстырлары да къара мелте болуп, бир сынып тургъан чархны юсюне минди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 79. **Мелте эт** грязнить, пачкать / кирлендир, кир, жау жугъу эт. *Кёлегин мелте этгенде кёп жолда, Алышыргъа уа кёлеги жокъ аны!* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 34. *Жашчыкъ, трактор-гъа мине кетип, ингирге уа юйге быстырларын къара мелте этип келиучю эди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 120.

МЕЛТЕЛЕ 1. *эт. сёл. тил.* Мелте эт (*къ.* **мелте**) *Механизаторла, машина жау мелтелеген кийимлерин тешмей, вагонну ичинде кётюртмеде олтура эдиле.* «Шуёхлукъ», № 5.

2. Облицевать лейкопластырем/ Мелте бла тышла. *Эфенди дууаны мелтеледи.*

МЕЛТЕЛЕН *эт. çтрад. от* **мелте** / Мелтеле дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашчыкъны кёлеги, кёнчеги да мелтеленнгендиле. Кёлекни женг аллары мелтеленнгендиле. Дууа мелтеленнгенди.*

МЕЛТЕЛЕНИУ *и.д. от* **мелтелен**/ Мелтелен дегенден *этим ат. Къошда кёп тургъан къойчуну кийимлери мелтелениу.*

МЕЛТЕЛЕУ *и.д. от* **мелтеле** / Мелтеле дегенден *этим ат. Дууаланы мелтелеу. Тракторгъа ремонт этеме деп, кийимлерин мелтелеу.*

МЕЛХУМ 1. *сыф.* Богатый, обильный, изобильный, зажиточный/ Ырысхысы сыйынгысыз бай. *Дунияда миллет къалмай Къарайдыла бизге Мелхум жашау Ишлегенибизге.* «Жилтинле», 87. *Насып келе келип, Эркин арбаз, мелхум юй кёрюп, ары сугъулупму кетеди?* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 150. *Мелхум ата журтубузну къоюнунда Сиз ёсерсиз, уруш отну кёрмейин.* «Жанкъылыч», 86.

МЕЛХУМ II *хал. сёзл.* Богато,

обильно, изобильно / Сыйыннгысызды, кёпдю дерча, сыйынып болмай. *Жюзюмле битгендиле Мелхум, бишип, балдан толуп.* «Жилтинле», 275.

◆ **Мелхумгъа бат** жить зажиточно / керегинги табып, бай, зауукълу жаша. *Адамла, бир затха да къайгъы этмей, мелхумгъа батып турадыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 160.

МЕЛХУМЛУКЪ *ат.* Изобилие, обилие, достаток, зажиточность / Мюлкю, малы, ырысхысы кёплюк, элпеклик, байлыкъ, сыйыннгысызлыкъ. *Таулу тиширыула битеу кючлерин, усталыкъларын туугъан журтубузда мелхумлукъ болдурууну ишине бередиле.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 86. *Бу бары да мелхумлукъду, байлыкъды, Жерде, кёкде, сууда да тулпарлыкъды.* «Жарыкъ жолда», 18.

МЕЛЬХИОР *ат* 1. Мельхиор / Багъыр бла никельни бирге эритмесинден этилген кюмюш бетли металл. *Буфетде мельхиордан этилген юй адырла, варенье салыучу ваза, фаянс адырла турадыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 107.

2. *В позиции определения*: мельхиоровый / Мельхиордан этилген. *Мельхиор къашыкъла. Мельхиор ашлау.*

МЕМОРАНДУМ *ат.* Меморандум / Бир тюрлю сорууда правительствону оюмун ачыкълагъан дипломатия документ.

МЕМОРИАЛ *сыф.* Мемориальный / Биреуню эсде тутар ючюн деп этилген. *Эшикден кирген жерде мемориал къангада поэт ол юйде жашагъаныны юсюнден жазылады.* «Коммунизмге жол», 1980, № 84. *Кутузовну юйчюгю бусагъатда мемориал музейди.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 116.

МЕМУАР *ат* 1. Мемуары / Автор, кеси кёрген неда къатышхан, этген ишлени эсге тюшюрюп, кесини аты бла жазгъан литература чыгъарма. *Н. В. Давыдов кёп мемуар жазгъанды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 206.

2. *В позиции определения*: мемуарный / Мемуарлыкъ этген. *Къарачай литературада мемуар жанр Харунну китабындан башланады.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 165.

МЕН *бетл. алм.* Я / Сёлешген адамны кесин билдирир ючюн хайырланылады. *Мен айтмай этгенге – мен къор, мен айтып этген а – манга къор.* (Н а р т с ё з.) *О Азирет, мен санга бир къууанч хапар айтайым!* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 158. *Сен багъыр эсенг, мен Къалай, Сен къалай эсенг, мен алай.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 91.

■ **Мени сартын** *мод. сёз.* по-моему / айтылгъан ишни, сёлешген адамны акъылына кёре, этиллигин неда этилмезлигин кёргюзтеди. *[Николай:] Мени сартын, жигитле, аллай осал сёзню ойнап айтыргъа да керек тюйюлдюле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 83. *[Хашир:] Мени сартын, сабийле задачланы кеслери эте биле эселе да, ажымсызлыкъгъа аланы бирин доскагъа чыгъарып, къалай этгенин айтып кёргюзтсе, тап боллукъ эди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 237.

МЕНИКИ *иелик алм.* Мой, принадлежащий мне / Не да болсун, бир зат сёлешген адамны кесиники болгъанын кёргюзтеди, хапарчыны орунунда, къуллугъунда жюрютюледи. *Къарап, атны кёрмейме, меники тюлдю, башха адамныкъыды, къайдады, нек кёрюнмейди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 120. – *Угъай, меникиле [сыргъала] кюбюрдедиле. Была Кези-*

банныкъыладыла, – деп, Жансурат алтын сыргъачыкъланы столгъа салды. «Коммунизмге жол», 1982, № 167.

МЕНСИН *эт.* Хвалиться, похвалиться / Кеси кесинги махта, кесинги юсюнгден махтау сёзле айт. *Алай сен мен айтханлагъа Бийикден къарай эдинг, Тынгыламай адамлагъа. Менсинип къала эдинг.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Кёк чынарла, 135. *Жашауда [Назир] менсинип юйреннгенди, аны себепли ол башхалагъа хурмет этмейди.* «Коммунизмге жол», 1970, № 101.

МЕНСИНИУ *и.д. от* **менсин** / Менсин дегенден *этим ат. Аны [Бийбертни] жюрегинде жылла бла ишленнген менсиниую ауур къаласы оюлуп, санларын баса эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 191. *Шуёхлукъну сыйлы кёр, хар къайда Тенглеринге тенглик эте бил. Сен адамса, тюйюлсе тау, къая, Менсиниуден кери кете бил.* «Коммунизмге жол», 1972, № 257.

МЕНСИНИУЛЮК *ат.* Самохвальство, бахвальство / Кеси кесин махтаучулукъ, кесини юсюнден махтау сёзле айтыучу къылыкъ. *Революциягъа дери дуниядан къалгъан жутлукъ, менсиниулюк, улутхачылыкъ, ичгичилик дегенча буруш къылыкъла бизде алыкъа да тюбейдиле.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 147.

МЕНСИНИШ *эт. взаимн. совм. от* **менсин** / Менсин дегенни *араш айырмасы. Менсинишген аман къылыкъладан бириди.*

МЕНСИНИШИУ *и.д. от* **менсиниш** / Менсиниш дегенден *этим ат. Махтанып, бир бирни аллында менсинишиу.*

МЕНЧИ *сыф.* Себялюбивый, любящий якать / «Кесим», «мен» деп туруучу; кесимчи. *Бизни жамауат менчилени сюймейди. Къарындашым нёгерини менчи болгъанын ангылагъанды.*

МЕНЧИЛИК *ат.* Себялюбие / Кесин асыры сюйген, «мен» деп туруучу, кесини сейирлерин жамауатны сейирлеринден эсе ёрге кёрюучю къылыкъ; кесимчилик. *Бу адамланы тюзлюк, тенглик, менчилик деп жаншагъанлары Ыйналукъну жюрегин жарып къоймай иги турады.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 125.

МЕНЬШЕВИЗМ *ат.* Меньшевизм / Орус социал-демократияда большевизмге къаршчы жаратылгъан политика агъым. *Меньшевикле, социал-демократия партиядан айырылып, кеслерини партиялярын къурагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 207.

МЕНЬШЕВИК *ат.* Меньшевик/ Меньшевизмни жолу бла баргъан адам, меньшевик партияны члени.

МЕНЮ *ат.* Меню / Ашарыкъланы жыйымдыгъы эм ала жазылгъан къагъыт. *Менюдан хазна кетмеген ашарыкъла гуляш, харчо, борщ, палау эм котлетледиле.* «Коммунизмге жол», 1980, № 60. *Официантка менюну келтиргинчи окъуна жарым сагъат озду.* «Коммунизмге жол», 1978, № 183.

МЕНГИРЕУ *сыф.* Бестолковый, непонятливый / Ангылаусуз, жукъ ангыламагъан, ангылай билмеген. *«Гула, менгиреу»,– дейдиле, Ургъанны урмасанг а, Санга бюсюремейдиле.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 141. *Айдарукъну намысын этип, кийиз ургъа, жюн тараргъа келген тиширыулагъа уа ол къалай сёлешиучю эди: «сылхырла, гулала, менгиреуле»...* «Шуёхлукъ», № 42, 97.

МЕНГИРЕУЛЮК *ат.* Бестолковость / Ангылаусузлукъ, жукъ ангыламагъанлыкъ, ангылай билмегенлик. *Жашчыкъланы бири къайсына эсе да: «Сени менгиреулюгюнгю мен эндиге дери къалай билмей тургъан болурма!» – деди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 164.

МЕРЕКЕП *ат къарач. къ.* **шакъа**. *Къагъытны мерекебин къолунда къурутуп, эки бюклеп, хуржунуна да салгъынчы барып, [Хасан] лейтенантны эшигин къакъды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 71. *Андан сора Анна перону мерекепге кёп кере сугъуп алды.* «Алчыла», 148. *Зулфа, туруп, шкафда туруучу къызыл мерекеби бла ручкасын келтирип, столгъа салды да биринчи тетрадны къолуна алды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 165.

■ **Мерекеп шыша**. чернильница / шакъа орун. *Жагъафар школгъа жюз мерекеп шыша, тёрт жюз перо, юч минг тетрадь алды.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 47. *Къазий бёчкечикча ишленнген къуршоулу мерекеп шышаны, аны, [Алийни] башын марап, шууулдатды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 34.

МЕРИДИАН *ат геогр.* Меридиан / Экваторну тюз мюйюш бла жырып, жер шарны полюсларыны юсю бла ётген сыз. *Кеме узакъда ачыкъ тенгизде отуз экинчи меридианны къатында беш сутканы ичинде патрульлукъ этип тургъанды.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 151. *Меридиан бла тергегенде, Мадерадан Жашил Мысны айырыкамларына дери минг тенгиз миля барды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 72.

МЕРИНОС *ат.* Меринос / Жумушакъ узун жюнлю къой, шыпан къой. *Жюню иничге узунду, Жибек кибик жырылдай, Меринос кютебиз, Тау суула да шырылдай.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 365.

МЕРКЕ *ат эск.* Единица измерения веса зерна, равная 24 кг. / 24 килограммгъа тенг болгъан мирзеу ёлчем. *Меркеси жокъ челек бла ёлчелер.* (Н а р т с ё з.) О *Жол ишлегенлери ючюн эки жамаат онтогъуз минг сом ахча, беш жюз мерке арпа неда нартюх тёлерге борчлу болгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 38, 108. *Бирси тирменлени тирменчилери: «Мерке келтир, пуд элт, – деп айланадыла, – Хамызат а урламайды», – деп, эллиле эрттеден бери да тирменликлерин аны тирменине элтедиле.* Т ё п е л а н ы А., Кюн батмайды, 43.

МЕРМЕР *ат* 1. Мрамор / Асламысында скульптура эм архитектура ишледе хайырланылыучу, кёп тюрлю тюрсюнлю къаты таш, тау магъадан. *Къыралыбызны байлыгъы уллуду – темир, олово, мермер, ташкёмюр, тытыр таш бек кёпдюле.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 116. *Бизни тауланы мермерин къыралны тюрлю-тюрлю жерлеринден жюзле бла предприятиеле аладыла.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 210.

2. *В позиции определения*: мраморный / Мермерден этилген. *Тауну тиширыу сынны уллу мермер къангасына жанлады.* «Шуёхлукъ», № 53, 83. *Юйге келгенлеринде: «Къабырны юсюне мермер плита салырбыз», – деди Валя.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 438.

МЕС *ат.* Женские и мужские сафьяновые сапожки без каблука и твёрдого задника, с мягкой подошвой / Асламысында сахтияндан этилиучю, эр кишиле, тиширыула да кийиучю, жумушакъ олтанлы, табаны болмагъан башлы аякъ кийим. *Ыйналукъну эски меслери бла*

галошларын букъу басыпды. Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 164. *[Асланны] башында узун ёре къара бёркю ... аякъларында къара чилле чалыулу омакъ меслери.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 18. *Налбийке тойгъа чилле чалыулу омакъ меслерин кийип келди.* «Шуёхлукъ», № 42, 15.

МЕСИ *ат къарач. къ.* **мес.** *[Абдул-Къадыр] жангы этилген сахтиян месилери жырылдай, юйню бир мюйюшюне бурулду.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 132. *Буту сыннганлы Даут месисин, уюкъну, галошну къаплайды.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 187. *Бутдукъ аны аякъларындан алтын окъала тигилген месилерин, тюртю тюп бла боялгъан шпан чындайларын тешди.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 15.

МЕСКИУ *ат эск.* 1. Сафьян второго сорта / Экинчи сортлу сахтиян. *Кюбюрчек мескиу бла тышланнганды. Аппаны бычакъ къыны мескиуденди.*

2. *В позиции определения*: сафьяновый / Мескиуден этилген. *Старшина боз чепкенни юсю бла мескиу бел баун не къаты тартдырса да, башха болмай кюф кибик кёпген къарынын артха жыйдыралмайды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 150. *«Бу керекли заман да болур», – деп, [Марзият] къайыш бауу да юсюне чулгъанып бир мескиу кюбюрчекни тутдурду.* Г у р т у л а н ы Б., Адильгерий, 35.

МЕСТКОМ *ат.* Местком / Профсоюз организацияны жер-жерли комитети. *Месткомну жыйылыуу.* ❐ *Школну месткому Валентина Павловнагъа санаторийге путёвка береди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 430. *Местком ишчилени аллында кесини борчун тыйыншлысыча толтурмайды.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 161.

МЕТ *ат этн.* Украшение ромбовидной формы из серебра или кожи с галуном (*обычно на вороте бурки*) / Асламысында жамычыны жагъасына тигилиучю, кюмюшден неда сахтияндан тёгерегине окъа сырылып этилген ромб формалы накъыш. *Жагъа метинг, жулдуз кибик, Сюйдюмлю, андыз жамычы.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Ол ёмюрде, 16. *[Мырзабекни] ёшюнюнде уллу кюмюш мети, жулдуз учханча, жарыкъ кёрюнеди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман», 217.

МЕТАЛЛ *ат* 1. Металл / Жылыуну, электричествону ётдюрюучю, тёш, чёгюч бла ишлерге жарагъан, химия жаны бла алгъанда, къошакъсыз жылтыраукъ зат (*эм эритме*). *Мында сюйген Ата журтубузгъа... бек керекли болгъан металла жерни терениннден чыгъарылып, байыкъландырыучу фабрикагъа жибериледиле.* Г у р т у л а н ы Э., Тенглерим, 75. *[Масхут:] Жолоучу нёгерим ол металланы магъаналарыны энчи башхалыгъы неденди, – деп сорады.* «Шуёхлукъ», № 56, 5.

2. *В позиции определения*: металлический / Металлдан этилген. *Металл конструкцияла. Металл кружка. Металл ахчала. Металл сетка.*

МЕТАЛЛИСТ *ат.* Металлист / Металл промышленностьда ишлеген ишчи. *Металлистле Россейде ал сатырда баргъандыла. Металлистле бла электрикле юлгюлю ишлейдиле.*

МЕТАЛЛУРГ *ат.* Металлург / Металлургиядан специалист. *Ара шахарны металлурглары урунуу саугъа этгендиле.* «Коммунизмге жол», 1983, № 185. *Металлургла*

Ту-144-ге жараулу къызылукъгъа тёзюмлю эм бек къаты материалланы чыгъаргъандыла. «Коммунизмге жол», 1981, № 159.

МЕТАЛЛУРГИЯ *ат* 1. Металлургия / Ауур промышленностьну магъадан эритиучю бёлюмю. *Жангы бешжыллыкъда металлургияны продукциясын иги кесек ёсдюрюрге белгиленнгенди.* «Коммунизмге жол», 1980, № 34. *Ташкёмюрсюз не металлургияны, не химияны ёсдюрюрге мадар жокъду.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 74.

2. *В позиции определения*: металлургический / Металлургия бла байламлы. *Металлургия комбинат. Металлургия промышленность.*

МЕТАН *ат*. Метан / Мырдыны, жипини, рудникни газы эм углерод бла водородну бирге къошулгъаны. *Жерде жашау башланнган заманлада хауа жаланда азотдан бла метаны болгъан углекислый газдан къуралгъанды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 58. *Уллу планеталада аммиакны бла метанны барлыгъы алада температураны алашалыгъынданды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 136.

МЕТАТЕЗА *ат*. Метатеза / Сёзде тауушланы неда бёлюмлени орунларыны алышынып келиулери, *сёз ючюн*: бохча-бочха, къыйыркъырый.

МЕТАФИЗИК *ат*. Метафизик / Метафизика жанлы адам. *Метафизикле табийгъатда бола тургъан тюрлениулеге ийнанмайдыла.*

МЕТАФИЗИКА *ат* 1. Метафизика / Затланы байламлылыкъларын, алада чюйреликлени, тюрленмекликни, ёсюню эсге алмагъан, диалектикагъа къажау оюмну методу. *Философ метафизиканы юсюнден лекция окъугъанды.*

2. *В позиции определения*: метафизический / Метафизикагъа таяннган. *Метафизика оюм. Метафизика жорукъ.*

МЕТАФОРА *ат лит*. 1. Метафора / Магъанасы ушаш болгъаны бла байламлы сёзню башха магъанада жюрютюлгени эм аллай сёз кеси, сёз ючюн: жютю адам, ачы сёз. *Табийгъатны суратыны юсюнден айта туруп, окъуучула тилни суратлау амалларын: эпитетлени, тенглешдириулени, метафораланы тюз хайырланнгандыла.* «Шуёхлукъ», № 33, 92. *Бир кесек эслеп къарасанг, была [саулай назму да аны кибик] тёрели метафораладыла.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 16.

2. *В позиции определения*: метафоричный / Къыйдыргъан. *Ол суратны терен метафора магъанасы барды.* Маммелаты Д., Кязим Мечиев, 59.

МЕТЕКЕ *ат*. Улитка / Акъырын сюркелип жюрюучю моллюск. *Метеке да чыгъады бир арада къабындан.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 76.

МЕТЕОР *ат*. Метеор / Учхан жулдуз. Метеорла жерге уллу жарыкъ бередиле. *Докладчы метеорланы юсюнден сейирлик хапар айтханды.*

МЕТЕОРИТ *ат*. Метеорит / Планетала аралы кенгликден Жерге тюшюучю металлы неда ташлы зат. *Алимле метеоритни къурамында никель къатыш темир болгъанын ачыкълагъандыла.* «Коммунизмге жол»,1983, № 213.

МЕТЕОРОЛОГ *ат*. Метеоролог / Метеорологиядан специалист. *Алимле: физикле, метеорологла, математикле, химикле эм къыралны уллу илму араларыны башха специалистлери бузну къура-*

лыууну юсюнден оюм этгендиле. «Коммунизмге жол», 1979, №120.

МЕТЕОРОЛОГИЯ *ат* 1. Метеорология / Жерни атмосферасыны юсюнден илму. *Космос метеорология жашауда кенг орун алады.* «Коммунизмге жол»,1983, № 54. *Арт жыллада бизни къыралда метеорологияда ахшы жетишимле болдурулгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 113.

2. *В позиции определения*: метеорологический / Метеорология бла байламлы. *Метеорология аппаратура. Метеорология ракетала. Метеорология станция.*

МЕТИЗАЦИЯ *ат.* Метизация / Жаныуарланы къумаларын, битимлени сортларын игилендирир ючюн аланы башха аллай затла бла жалгъаныулары. *Метизацияны хайыры бла битеу дунияда да доммайланы къумалылыкълары игиленгенди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 192.

МЕТИЛ *ат хим.* Метил / Кёп тюрлю органика къошулмаланы къурамына кирген, углеродну бир, водородну уа юч атомундан къуралгъан къауум. *Мекямланы ууландырыу бромлу метил, хлорокъатышма, хлоропикрин, карбатион бла бардырыла эсе, противогазны пробкасы «А» маркалы болургъа керекди.* «Коммунизмге жол», 1980, № 139.

2. *В позиции определения*: метиловый / Метили болгъан. *Метил спирт. Метил эфир.*

МЕТИС *ат* 1. Метис (*животное или растение*) / Метизациядан сора чыкъгъан жаныуар неда битим.

2. Метис (*человек*) / Атасы бир расадан, анасы башха расадан болгъан адам. *Метисле алгъа испанлыланы эм башха халкъланы индеецле бла бирге къуралгъан юйюрлени туудукълары болгъандыла. Латин Американы халкъыны асламысы метисле бла индеецледиле.*

МЕТОД *ат.* Метод / Амал, жорукъ, жол. *Бизни литературабызны баш методу жашауда бир бирине ушамагъан затланы кюрешлерин суратлауду.* К ъ а г ъ ы й л а н ы М., Тинте барып, 25.

МЕТОДИКА *ат* 1. Методика / Бир затны къалай этерге керекликсини практика амаллары, жорукълары барысы да биргелей. *Школда теория эм методика жаны бла да иги хазырлыкълары болгъан пропагандистле ишлейдиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 43. *Семинарда юбилей материалланы окъууну методикасыны юсюнден соруулагъа къарагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1982, № 146.

2. *В позиции определения*: методический / Методиканы жорукъларына таянган. *Халкъла аралы болумдан жамагъат-политика, илму-атеист, жаш тёлю, эл мюлк ишледен методика секцияла, 5 халкъ университет ишлейдиле.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 52. *Методика советге билимли адамла айырылгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 123.

МЕТОДИСТ *ат.* Методист / Къаллай да болсун бир предметни методикасын окъутууну устазы. *Культура юйню методистлери эл клубда ишлегенлеге семинарла къурайдыла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 36. *Хабийбат, устазлыкъ этгенини юсюне методист да эди.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 106.

МЕТОДОЛОГИЯ *ат.* Методология / Битеулей илму жорукъну неда илмуланы хар бирини жорукъларыны юсюнден окъуу. *Историяны методологиясы. Жазылгъанны*

бир тилден башха тилге кёчюрюню методологиясы.

МЕТОНИМИЯ *ат лит.* Метонимия / Башха оюм, аны бла алышындырырча сёз неда сёз айланч, сёз ючюн, ашарыкъ дегенни орунна стол. *Кязим назмуларында жашау кертиликни бергенде... метонимияны, анафораны, тенглешдириулени элпек хайырланады.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 141.

МЕТР *ат* 1. Метр (*мера длины*)/ Меридианны къыркъ миллиондан бир кесегин тутхан узунлукъ ёлчем (*100 см*). *Жюз метрден артыкъ болур эди аны (илипинчикни) узунлугъу.* О р т а б а й л а н ы Т., Октябрьни саугъасы, 17. *Фашист, ётюп барып, башы байланып жатхан Иван Ильични ундуругъундан эки метр берлакъда тохтады.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 5.

2. Метр (*линейка, планка*) / Узунлугъу аллай бир болгъан сантиметрле, миллиметрле салыннган бир затны ёлчелер ючюн хайырланылыучу линейка, планка. *Омар хуржунундан жыйылыучу метрин чыгъарды да юй тюпню ёлчелеп башлады.* «Коммунизмге жол», 1983, № 67. *[Тюкенчи] керек товарны Къууанып сатады, Къумач ёлчелеп, Метрин тартады.* «Жилтинле», 492.

МЕТРАЖ *ат.* Метраж / Бир затны узунлугъуну метр саны. *Къысха метражлы фильм.* ❐ *«Пионерская правда» газетни редакциясы румынлы къысха метражлы фильмлени бир къаумун саугъалагъанды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 154.

МЕТРАНПАЖ *ат типогр.* Метранпаж / Жыйылгъан наборну къагъытны бетлерине тизиучю тамата жыйыучу. *[Аскер:] Жокъ эди газет ишден хапарым. Ал статья дейдиле, материал жетмейди дейдиле, печатник, метранпажмы, наборщикми дейдиле, бир палахланы айтадыла.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 44.

МЕТРИКА [1] *ат лит.* Метрика / Литератураны теориясыны назму ёлчемлени эм назму жазыуну юсюнден бёлюмю. *Бир-бир поэтле метриканы жорукъларын иги сакълайдыла.*

МЕТРИКА [2] *ат.* Метрика / Адамны туугъанына шагъатлыкъ этген къагъыт. *Сабийни метрикасы. Жамийланы метрикасы алынганды.*

МЕТРО *ат къ.* **метрополитен.** *Жаш поездге, кёп къатлы уллу юйлеге, кенг орамлагъа, метрогъа, ол къадар машинагъа бла адамлагъа сейир-тамаша болду.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 92. *Москвада Кермахан тюкенледен бла Махмутундан бош заманын битеуюнлей метродан чыкъмай оздуру.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 97.

МЕТРОПОЛИТЕН *ат.* Метрополитен / Шахарда жер тюбюнде электр темир жол. *Битеу да жыйырма километр узунлугъу болгъан метрополитен ишленнгенди эм хайырланыргъа берилгенди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 193. *Техникабыз ёсгенине Шагъатлыкъ этип бирден, Сен деменгили битгенсе, Салам, метрополитен!* Е. Ф о р т у н а т о в а, Окъуу китап, 85.

МЕТРОПОЛИЯ *ат.* Метрополия/ Колонияларына кёре капиталист къырал кеси. *Африка басма белгилегеннге кёре, ингилизли келечи метрополия бла байламлы болгъан африка къыралланы битеулю рынок бла биригип ишлерге*

чакъыргъанды. «Коммунизмге жол», 1978, № 162.

МЕХАНИЗАТОР *ат* 1. Механизатор (*специалист по механизации*)/ Механизация жаны бла специалист. *[Миронов] Мен механизаторма, манга уа кирпичле эт дейдиле.* «Малкъар пьесала», 90. *Заман бла бирге атлар, аны излемин толтурур ючун бюгюн къурулушчу механизатор, кранчы, монтажчы, бояучу, сюртюучю болургъа тийиншлиди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 114.

2. Механизатор (*специалист по обслуживанию машин и механизмов*) / Тюрлю-тюрлю механизмледе, машиналада (*асламысында эл мюлк жаны бла*) ишлеучю специалист. *Механизаторла шёндю картоф салынырыкъ участкалагъа мешхут къуюну къыстау бардырадыла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 64. *Механизаторла 1 миллион 600 минг гектар жерни болжалдан алгъа зябьха сюрюп бошадыла.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 153.

3. *В позиции определения*: механизаторский / Механизация бла байламлы. *Механизатор кадрланы хазырлаугъа уллу эс бургъа тийиншлиди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 151. *Иги механизатор коллективле машина-трактор паркны жазгъа кёзюю бла хазырлауну жетишимли бардырадыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 134.

МЕХАНИЗАТОРЛУКЪ *ат.* Профессия механизатора / Механизаторну иш усталыгъы. *Жаш иш усталыкъланы барысындан да механизаторлукъну сайлагъанды.*

МЕХАНИЗАЦИЯ *ат.* Механизация / Производствону машинала, механизмле бла жалчытылыуу. *[Жамийлят:] Къайгъырмаз, алары [къартланы] механизацияны онглулугъуна тюшюндюралмагъаныбыз ючун терслик биздеди. Кациилланы Х., Тамата, 207. Окъуу юйню кабинетлеринде автоматика, механизация кёп жер аладыла.* «Коммунизмге жол», 1983, № 76.

2. *В позиции определения*: механизированный / Механизмле эм машинала бла жалчытылыннган. *Механизация управление. Механизация аскерле.*

МЕХАНИЗАЦИЯЛА *эт.* Механизировать / Бир затны механизмлени кючю бла ишлерча эт, къура. *Производствону техника даражасын андан ары кётюрюр, производство процесслени механизациялар эм автоматизациялар ючун производстволагъа 300 бийик хайырлы оборудованияны сингдирирге керекди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 97.

МЕХАНИЗАЦИЯЛАН *эт. страд. от* **механизацияла** / Механизацияла дегенни *зорлаучу айырмасы. Кефирни шешалагъа къуйгъан цехде иш толусунлай механизацияланнганды, автомат ыз орнатылгъанды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 190. *Фермалада маллагъа багъыу, суу ичириу, тюплерин тазалау эм башха тюрлю ишле толу механизацияланнгандыла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 65.

МЕХАНИЗАЦИЯЛАНДЫР *эт. понуд. от* **механизациялан** / Механизациялан дегенни *къатланыучу айырмасы.*

МЕХАНИЗАЦИЯЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от механизацияландыр*/ Механизацияландыр дегенни *зорлаучу айырмасы.*

МЕХАНИЗАЦИЯЛАНДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **механизацияландырыл** / Механизацияландырыл дегенден *этим ат.*

МЕХАНИЗАЦИЯЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **механизацияландыр** / Механизацияландыр дегенден *этим ат. Жуукъ заманда ремонт-къурулуш ишлени механизацияландырыуну бажаргъан спецучасток да къураллыкъды.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 173.

МЕХАНИЗАЦИЯЛАНЫУ *и.д. от* **механизациялан** / Механизациялан дегенден *этим ат.*

МЕХАНИЗАЦИЯЛАУ *и.д. от* **механизацияла** / Механизацияла дегенден *этим ат. Комплекс механизациялау эм автоматизациялау жаны бла уллу ишле бардырыллыкъдыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 149. *Малчы фермалада ауур ишлени механизациялау жаны бла жыл сайын кёп иш этиледи.* «Коммунизмге жол», 1980, № 120.

МЕХАНИЗМ *ат.* Механизм / Машина, прибор, аппарат. *Жыйырма бла беш жылны ичинде Эфендиланы жолдашны иши механизмле бла байламлыды.* «Шуёхлукъ», № 54, 92. *Фермада 203 ийнек барды, аланы механизмле бла сауадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 183.

МЕХАНИК *ат.* Механик. Механикадан (*2-чи магъ.*) специалист эм машиналаны ишлеулерине къараучу адам. *Даут деменгили механик болгъанын кесини иши бла танытды.* «Алчыла», 113. *Мында ахшы механикле, шофёла... жыйырмадан озуп бардыла.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 95.

МЕХАНИКА *ат* 1. Механика / Физиканы бёлюмю. Затланы кенгликде жюрюгенлерини юсюнден илму.

2. *В позиции определения*: механический / Механика бла байламлы. *Механика цехни баш инженери Хажекен жолдаш кесини къолунда ишлеген адамланы хар бирин уста биледи.* «Шуёхлукъ», № 37, 69.

МЕЧУКЪА *ат эск.* Вид ружья/ Ушкокну бир тюрлюсю. *Аны мечукъасы бар эди.*

МЕШИНА *ат сёл. тил. къ.* **машина**. *Мешина алларында айланч жоллагъа кирип келеди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 4. *Экскурсиягъа элтген къатын, мешинадан тюшмей, Бештауну, Машукну кёргюзте, Исси Суудан хапар айтады.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 122. *Бармакълада жёбелейди [ийне], Мешинада чабады, Бирбирде уа, ачыуланып, Къолунгу да къабады.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 52.

МЕШХУТ *ат.* Перегной/ Хайыуанланы кирлерини аланы тюплерине жайылгъан салам, мулхар бла къатышып чиригени, семиртгичге хайырланылады. *Трактор, тауча къаланып, мешхутну бахчалагъа алып кетди.* Б и д ж и л а н ы Б., Жюрекни ауазы, 36. *Балны бал этген мелиуан гокка хансдан жыйылгъаныды, ансы мешхутда къош къатында мынгылан да чыммакъ чагъады, алай а къусдуруп, тели этеди.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 167.

МЕЩАН *ат* 1. Мещанин / Эски Россейде шахарда жашагъан уакъ сатыучу, ремесленник, къуллукъчу. *Кёп сылхыр мещанла Къыйынлыкъ бердиле, Кёп кюнлерим кетдиле, Кесеуча кюйдюле.* «Жашаубузну байрагъы», 122.

2. *В позиции определения*: мещанский / Мещаннга тийиншли. *Мещан оюмла. Мещан къауум.*

МЁЗ *ат къ.* **маймёз**. *Аман къа-*

тынны хуржунунда гыржыны болур, иги къатынны кюбюрюнде мёзю болур. (Нарт сёз.)

МЁЛЕК *ат дин* 1. Ангел, святой дух / Дин мифологияда: адамны жанындан болуучу, табийгъатдан тышындагъы жанлы зат, Аллахны келечиси. *Сабий болмагъан жерде мёлек болмаз.* (Нарт сёз.) О *Ибилисден къалгъан мёлекле аллах жаратхан инсанлагъа баш ургъандыла.* Батчаланы М., Элчилерим, 105. *[Ыйналукъ Найыпханнга:] Жукъгъа жарамай эсенг да, соруучу мёлекча, соруу этип турмачы.* Толгъурланы З., Эрирей, 107.

2. *кёч.* О красивой женщине / Ариу тиширыуну юсюнден. *Кесинг сюйген – мёлек.* (Нарт сёз.) О *[Гондай:] Къой, келин, мен ачданмы ёллюкме. Барысы да мёлекчик бла безирегениме къор болсун.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 394. *Мухажир арып келген мёлекчигине татыулу азыкъ биширди.* «Шуёхлукъ», № 50, 87.

3. Тихий, кроткий (*о человеке*) / Тынч, шош (*адамны юсюнден*). *Халкъгъа – мёлек, юйге – халек.* (Нарт сёз.)

МЁНГЮРДЕ Мычать / Уммо-о-о деген созулгъан, узун тауушла чыгъар; ийнекни, ёгюзню, бугъаны юсюнден / Ёкюр. *Малла мёнгюрдейдиле, итле юредиле...* Токъуманы Ж., Нартланы туудукъларыбыз, 42. *Ийнек мёнгюрдеген, къой макъыргъан тауушла элни аякъ юсюне салырла.* Текуланы Ж., Сиркиу, 5.

МЁРЕЗЕ *ат кул.* Мамалыга с плавленым сыром / Жангы сыгъылгъан бышлакъны жукъа тууран неда ууып, булгъап биширген аш. *Мёрезе булгъаудан тоймаз.* (Нарт сёз.) О *Нанашны анасы мёрезе этип, жашланы алларына салды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 195.

МЁХЕЛ *сыф.* Ленивый / Эринчек, хомух. *Мёхел, жалкъау, кёзбау да жокъ алада [бал чибинледе], Низам юлгюлю жюрюйдю.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 70. *[Мисирхан Камилге:] Сизнича мёхелле бизге кёп кере исси къапдырдыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 174.

■ **Мёхел бол** *къ.* **мёхеллен.** *[Зекерия Жюнюсню юсюнден:] Не болгъанды мынга? Бу былай къарыусуз некди? Быллай кюн ол формада мёхел болургъа жарамайды!* Зокаланы З., Солуу кюн, 8. *[Къызла:] Артха къарамай бар, Мурат, абынырса... Мёхел болма, бизни жокълай тур!..* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 133.

МЁХЕЛЛЕН *эт.* Лениться / Эрин, эринчеклик, хомухлукъ эт. *Жаш нек эсе да мёхелленип турады.*

МЁХЕЛЛЕНДИР *эт. понуд. от* **мёхеллен** / Мёхеллен дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны ишлетмей, жумуш этдирмей мёхеллендир.*

МЁХЕЛЛЕНДИРИУ *и.д. от* **мёхеллендир** / Мёхеллендир дегенден *этим ат.*

МЁХЕЛЛЕНИУ *и.д. от* **мёхеллен** / Мёхеллен дегенден *этим ат. Ишде мёхеллениу айыпды. Атасы жашыны чалгъыда мёхеллениуюн жаратмады.*

МЁХЕЛЛИК *ат.* Леность / Эринчеклик, хомухлукъ. *[Сафар Найыпхан бла Кырайгъа:] Мен, сизни мёхеллигигизге хорлатып, кулакга, подкулачниклеге жол бермем.* Толгъурланы З., Эрирей, 169. *[Ляука:] Мёхелликни билмей, къолума сауут-саба*

алама, мен солдатма. Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 74.

МИ *ат муз.* Ми / Додан башланнган музыка гамманы ючюнчю тауушу эм аны нотасы.

МИГИДАУ *ат къарач. эск.* Асламысында урлукъ къуюлуучу эм урлукъ сепгенде адам боюнуна тагъып жюрютюучю четен. *Къазланы къушларын мигидаугъа жыйдыла, юслеринде бир сынгар тюк къалдырмагъанча этип, индекге-индекге шууулдатдыла.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 93.

МИГРАЦИЯ *ат* 1. Миграция / Адамланы къыралны ичинде бир жерден бир жерге неда бир къыралдан башха къыралгъа, малланы бир жерден бир жерге кёчюулери. *Къыртыш жерлени хайырланыу бла Сибирьде эм Узакъ Востокда жангы къурулушла бла байламлы миграция кючленнгенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 119. *Республикада адамланы миграциясыны юсюнден докладны география илмуланы кандидаты жолдаш Догужа улу этгенди.* «Коммунизмге жол», 1977, № 68.

2. *В позиции определения*: миграционный / Миграция бла байламлы. *Миграция процессле миллетлени жууукълашыуларына себеп боладыла.* «Коммунизмге жол», 1982, № 57.

МИГРЕНЬ *ат.* Мигрень / Адетдеча, башны бир жартысын ауруу къаты тутханы. *Жаш мигренден ауругъанын айтды.*

МИДЕЛ *ат эск.* Солома или сено, которые стелили в чабуры / Чабырлагъа салыныучу салам неда бичен. *Махмут, ыфчыкга чыгъып, ай жарыкъда.. чабырларыны миделлерин алышындырады.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 148. *Бекболат аны [Малжейни] чабырларын тешеди, миделлерин чыгъарып, ичлерине жангы салам сугъады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 334.

МИЖЕГЕ [1] *ат къарач.* 1. Съестные запасы, собранные мышью в нору / Чычхан тешигине артдагъа жыйгъан азыкъ / *Чычхан мижеге жыйгъанча.* (Н а р т с ё з.) О *[Саният:] Базарбий турсун алай, чычхан мижегеге киргенча, байлыгъына къарасын да...* Х у б и й л а н ы О., Аманат, II, 347.

2. *кёч.* Запасы, богатство / Асыралгъан байлыкъ. *Алданасыз, жюрюмегиз адепсиз. Излемегиз мижегесин кюн бетни. Абынады терс атлагъан адепсиз, Унутмагъыз бола келген адетни.* Б а й к ъ у л л а н ы А.-К., Хорлам, 74.

МИЖЕГЕ [2] *ат.* Хлеб из пшенной муки, в тесто которой добавляются сахар и масло / Тюй уннга шекер, жау къошулуп этилген гыржын. *Къартла мижегени бек сюйюучюдюле.*

МИЗ *ат къарач. къ.* **биз.** *Тюбюнден миз чанчылгъанча, ат, секирип, жолну энишге айланды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 326. *Аны [Сибини] къулакъ учлары жырылып тургъанын эслеп, Заманы жюреги, мизни сукъгъанча, чанчды.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 126.

МИЗАМ *ат къарач. къ.* **низам.** *Аскер мизам кючлю болургъа керекди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 69. *Ол [Къасым] школда къаты мизам салынырын излейди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 119.

МИЗАМЛА *эт.* Упорядочить / Низамгъа сал. *Улоуну ишин мизамларгъа. Ишни мизамларгъа. Жа-*

шауну мизамларгъа. Къыралла аралы келишиулени мизамларгъа.

МИЗАН *дин.* Весы, на которых якобы взвешиваются добрые дела и «грехи» умершего/ Муслийман динни ангылатыууна кёре, къыямат кюн ёлгенни «гюняхын», «сууабын» да тартыучу базман.

МИЗЕРЕ *ат.* Мизере (*название ткани*) / Къумачны аты. *Ой сюрюучюге иги юй бийчени Табанына тирелсин мизере жаулугъу, Иги болсун сюйгенини саулугъу.* «Къарачай халкъ жырла», 40.

МИЙИК I. *сыф. къарач. къ.* **бийик I.** *Къызны башында аллына диадема тигилген, жититёппе мийик алтын окъа бёркю, женг учлары, байракълача, къалтырагъан кёксюл герхана чепкени барды.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 87. *Жолоучула мийик дуппурну башына чыкъгъанлай, ... аккыллы бола, тёгерекге къарадыла.* Б и д ж и л а н ы Б., Жюрекни ауазы, 36.

МИЙИК II *хал. сёзл. къарач.* **къ. бийик II.** *Тау къышлыкълада себилген зынтхы эмда къудору адам айтмазча мийик ёсгенди.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 110. *Мишка алгъын ариу ийисли мийик битген будайны ичинде къалай чабып айланнганын эсине тюшюрдю.* «Шуёхлукъ», № 69, 54.

МИЙИС *ат ц. диал. къ.* **мыйы.** *Адамны мийиси. Эшекни мийиси*

МИКИТАН *ат эск.* Грубая материя, из которой обычно делают чехлы / Тёшек тышха жараулу зыбыр къумач. *Жулдуз, отну жарыгъын хайырлана, узун жыйгъычдан, микитан тышлы, уллу жабагъы тёшекни алып, юй тюбюндё къолан кийизни юсюне жайды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 70. *Жабагъы тёшекни микитан тышыны жыртыкъларындан юйюкген, къурум бетли жабагъы кёрюне эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 48.

МИКРОБ *ат.* Микроб / Бек гитче организм, бактерия. *Ауруу жукъдуруучу микробланы кёбюсю юйге аякъ бла келтириледи.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 105. *[Къарт:] Мен алимле микробланы ачхынчы туугъанма.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 164.

МИКРОБИОЛОГ *ат.* Микробиолог/ Микробиологиядан специалист. *Микробиологла кёп аурууланы къозгъагъан затланы ачыкълагъандыла.*

МИКРОБИОЛОГИЯ *ат* 1. Микробиология / Биологияны микроорганизмлени юсюнден бёлюмю. *Гистология бла микробиология бек къыйындыла.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 15.

2. *В позиции определения*: микробиологический / Микробиология бла байламлы. *Микробиология лаборатория. Микробиология институт. Микробиология промышленность.*

МИКРОН *ат.* Микрон / Метрни миллиондан бири. *Ала микронла бла тергелген приборлагъа ремонт этедиле.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 114. *Керек болса, тазалагъан деталын юч микрондан ары жанлатмай, тюп-тюз этип къоядыла.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 94.

МИКРООРГАНИЗМ *ат.* Микроорганизм / Жаныуарланы неда битимлени жаланда микроскоп бла айырып танырча бек гитче организмлери. *Жерде минг мингле бла саналгъан тюрлю-тюрлю битимле, жаныуарла, микроорганизмле, ви-*

русла бардыла. «Коммунизмге жол»,1979, № 118.

МИКРОРАЙОН *ат.* Микрорайон / Районну бёлюмлерини эм гитчеси. *Школну окъуучулары, кеслери жашагъан микрорайонда 2000-ден артыкъ терек орнатып, алагъа иги къарайдыла.* «Шуёхлукъ», № 43, 110. *Черкесск шахарны микрорайонунда биринчи номерли библиотека ачылгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 182.

МИКРОСКОП *ат.* Микроскоп / Оптика приборсуз кёрюнмеучю затланы кёрюр ючюн хайырланылыучу эм ууакъ затланы уллу этип кёргюзтюучю прибор. *Къашха эчкини махтап, Мурат: – Къаяны гокка инжиси Жауун къушдан жютю кёреди, микроскопча, кёз гинжиси.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 61. *Микробланы юсюнден жангы микроскоп ишленнгенден сора билгендиле.* «Естествознание», 93.

МИКРОФИЛЬМ *ат* Микрофильм / Къол жазманы, суратны, чертёжну, басманнган текстни д.а.к. суратха онла, жюзле бла гитчертилип алыннган копиясы. *Микрофильм китапдан эсе жыйырма кере аз жер алады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 160. *Сабийчикле микрофильмлеге бек сюйюп къарайдыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 119.

МИКРОФОН *ат.* Микрофон / Тауушланы къымылдауларын электр къымылдаулагъа айландырыучу, тауушланы узакъгъа элтир ючюн хайырланылыучу прибор. *Жашла, терк жетип, сценагъа микрофонла салдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 135. *Романов, ол буйрукъну алгъанлай, наушниклени да, микрофонну да Назирге берди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 191.

МИКРОЭЛЕМЕНТЛЕ *ат кёпл. сан.* Микроэлементы / Жаныуарланы эм битимлени организмлеринде бек аз санда болуучу химия элементле. *Микроэлементле аланы ауруулларындан сакъларгъа болушадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 26. *Завод микроэлементле эмда белок къошакълары болгъан витаминли комбикормала чыгъарады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 52.

МИКСТУРА *ат.* Микстура / Эки неда андан да кёп зат бирге къошулуп этилген суусун дарман. *Сестра отоугъа порошокла, микстурала, нашатырь спирт алып кирди.*

МИЛДЕУ [1] *ат.* Лоскут, лоскутик, обрезок / Къумач журунчукъ. *Шамкъыз жыйрыкъ бичгенде къалгъан милдеучюклени жыйып асырады.*

◆ **Милдеу да болмайды** *угъайл. къ.* **милдеуге (да) тиймейди.** *Атасыны-анасыны тилеклери, юйретиулери да Ёрюзмекге милдеу болмадыла.* (Ф о л ь к.) ❐ *Бёрюге къар, боран да милдеу болмай, Къыдырады сыртда, агъач къоллада, Жутлукъдан аш излейди, солумай, тили салынып жюрюйдю жоллада.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 52. **Милдеуге (да) тиймейди** *угъайл.* не оказать воздействия/ бир себеп болмады. *Ол [кюн] не ариу жарыта эсе да, жылыуу милдеуге да тиймейди.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 38.

МИЛДЕУ [2] *ат* **1.** *Что-л.* крохотное, незначительное / Бек гитче зат. *Милдеу тенгли бирчик.*

2. *Кто-л.* совершает действие, не прилагая больших усилий (*напр. при поднятии тяжести*) / Бир ишни уллу кюч салмай этиу. *Ол иш манга милдеу да тюйюлдю.* ❐ *Жашха арбадан алып, кётюрюп, инбашына салгъаны милдеу да болмады.*

МИЛИТАРИЗАЦИЯ *ат.* Милитаризация / Къырал оноуну уруш кючге бойсундурулууу. *Милитаризация ол къыралны жашауына толу сингнгенди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 50.

МИЛИТАРИЗАЦИЯЛА *эт.* Милитаризировать / Милитаризмни сейирлерине бойсундур. *Транспортну милитаризациялагъандыла.*

МИЛИТАРИЗАЦИЯЛАУ *и.д. от* **милитаризацияла** / Милитаризацияла дегенден *этим ат. Къыралны милитаризациялау. Экономиканы милитаризациялау.*

МИЛИТАРИЗМ *ат.* Милитаризм / Уруш ачаргъа хазырланыр муратда сауутланыуну кючлеуню политикасы. *Запад Германияда милитаризмге къажау тири сюелген кючле ёседиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 63. *Мамырлыкъны къорууларгъа чакъырыу мамырлыкъ жанлыланы милитаризмге къажау жигер тёрелерини бириди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 154.

МИЛИТАРИСТ 1. Милитарист / Милитаризмни политикасын бардырыучу адам. *Германлы милитаристлени Европаны картасын тюрлендирирге итиниулериндан да уллу къоркъуулукъ чыгъады.* «Коммунизмге жол», 1980, № 115. *1938–1939 жыллада японлу милитаристле бизни восток чеклерибизге чабыууллукъ этедиле.* «Шуёхлукъ», № 46, 69.

2. *В позиции определения*: милитаристский / Милитаризм бла байламлы. *Милитарист политика. Милитарист къырал.*

МИЛИЦИЯ *ат* 1. Милиция / Россейде жамауат низамны эм къоркъуусузлукъну сакълар ючюн къуралгъан къырал орган. *Немецлиле къачып, кесибизникиле келгенде уа, партизанла тюненеги «батырны» элтип милициягъа берген эдиле.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., «Жулдузла жукъланмайдыла», 123. *Экеулен эки жанындан сюелип, Азиретни милицияны шахар бёлюмюне кийирдиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 105.

2. *къауум. ат.* Работники милиции / Милиционерле. – *Прокуратураны, милицияны да аягъы юсюне салыргъа керекди, – деп, Алий тирилди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 50.

МИЛИЦИОНЕР *ат.* Милиционер / Милицияны жамауат низамгъа къараучу ишчиси. *Таукъ фермагъа бек алгъа эки ат жегилген линейкагъа минип, эки милиционер жетдиле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 122. *ГАИ-де ишлеген милиционер, машинаны тохтатып, желкесин сылай, сёлешди.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 176.

МИЛЛЕТ *ат* 1. Нация / Тилни, территорияны, экономика жашауну эм культура бирликде ачыкъланнган психика болумну бирчалыкъларыны мурдорунда жаратылгъан, история халда къуралгъан адамланы тюрленмезлик бирликлери. *Отрядны ичинде кёп миллетлени адамлары бардыла.* «Шуёхлукъ», № 28, 33. *Миллетни бек белгили хирурглары конгрессде илму докладла этерге хазырланнгандыла.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 121.

2. Национальность (*принадлежность к какой-л. нации, народности*) / Адамны къайсы халкъдан болгъаны, къайсы да болсун бир халкъны адамы болмакълыкъ. *Ана, сабий жылагъанны эшитсе, ол: «Кимни сабийиди, тили, миллети, дини неди?» – демейди, барына да бирча къыйналады.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 72. – *«Соргъанны айыбы жокъду, – дедим къойчугъа,–*

сен не миллетденсе?» Г ы т т ы у л а н ы М, Ачыкъ жюрекле, 64.

3. *В позиции определения*: национальный: **а)** Относящийся к нации, национальности / Миллет бла, аны сейирлери бла байламлы. *Къуван, Малкъар, Жырла, Малкъар! Къуванчынг кёпдю алда: Миллет тенглик, кенг эркинлик Барды санга къыралда.* М а м м е л а н ы И., Чалгъы, 8. *Жангы къуралышны жазыуу миллет соруну тюз жарашдырыугъа кёре боллукъ эди.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 76; **б)** Свойственный *какой-л.* нации, выражающий её характер / Миллетни энчилигин билдирген. *Миллет тёреле.* ❐ *Миллет культураны сакълауда клубну магъанасы уллуду.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 73. *Хасан «Мадина» деген биринчи миллет операны, «Жарыкъ шуёхла» деген кантатаны авторларындан бириди.* «Коммунизмге жол»,1980, № 164; **в)** *къ.* **къырал 2.** *Польшаны бла ГДР-ни миллет байракълары тагъылгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1982, № 114. *Бешжыллыкъны юч жылында миллет файда 44 миллиард сомгъа ёсгенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 50.

4. *къарач.* Народ, люди. / Адамла, халкъ. *Зорин, тауушун мыдах чыгъарып, миллетге къарап сёлешди.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 14. *Миллет басханды Унухну арбазын.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 119. *Байгъа... бир уланчыкъ тууп, миллет да жыйылып тура эди.* «Къарачай халкъ таурухла», 97.

5. Страна, государство / Къырал. *Бирикген Миллетлени Организациясыны Къоркъуусузлукъ Совети ООН-ну Жуукъ Востокда энчи жиберген кючлерини полномочияларын 1974 жылны 24-чю октябрине дери сакъларгъа деп оноу этгенди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 79.

МИЛЛЕТЧИ *ат.* Националист / Миллетчилик жанлы адам, миллет айырыучу адам. *Кязим бир заманда да миллетчи болмагъанды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 126. *Ууалгъан, тюк-тюк болгъан бандитлени, миллетчилени эм къалгъан сатлыкъ душманланы хурттаклары ол агентлеге хазыр аш боладыла.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 97.

МИЛЛЕТЧИЛИК *ат.* Национализм / Кесини миллетин башха миллетледен онглугъа, аладан игиге санагъан идея туудургъан идеология эм политика. *Ишчилени биригирге къоймау, алагъа миллетчиликни сингдириу – бусагъатда урушну магъанасы олду.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 220. *[Кязим] халкъны ангыламындан миллетчиликни кетирирге кюрешеди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 99.

МИЛЛИАРД *санчы сан.* Миллиард / Минг миллионнга тенг сан. *Эки миллиард сом. Он миллиард доллар. Миллиард адам.* ❐ *Кече орта. Къой жолда кёп миллиард жулдуз жылтырайды.* «Ленинни байрагъы», 1971, № 137.

МИЛЛИАРДЕР *ат.* Миллиардер / Миллиардер, миллиардла бла къаллай ахча ёлчем бла болса да тергелген байлыкъны иеси. *Кесини ишчи кючюн сатып жашагъан ишчи бла миллиардерни арасы эсепсиз узакъды.* «Коммунизмге жол», 1976, № 104.

МИЛЛИГРАММ *ат.* Миллиграмм / Граммны мингден бири.

МИЛЛИМЕТР *ат.* Миллиметр/ Метрни мингден бири. *Айны ичинде, жаланда 35–45 миллиметр мылылыкъ тюшерикди.* «Коммунизмге жол», 1980, № 52. *Саулугъу болгъан адамны къаныны басымы*

125/75 миллиметр болады. «Ленинни байрагъы», 1982, № 105.

МИЛЛИОН *санчы сан.* Миллион / Минг мингнге тенг сан. *1975 жылда колхоз кесини онгларын тергеп, бир миллион бла эки жюз минг сом хайыр алыргъа умут этеди.* «Шуёхлукъ», № 4, 115. *Адам улу жаратылгъанлы бир миллион жылгъа жууукъ болады.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 126.

2. Огромное количество *кого-, чего-л.* / Адамланы неда бир башха затны бек кёплюгюн билдиреди. *Уянырла тенгизле, Таула, тюзле, къобанла. Журтну сакъларгъа бизде Миллионла къобарла.* «Жилтинле», 68. *Фабриканы иесине миллионла бла хайыр этген ишчиле, ётмек алыргъа бир шай тапмай, ушхууруна сууну къайнатып, аны ичип, къоядыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 76. *Ол фондну миллионла бла чынтты болушлукъчулары барды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 185.

МИЛЛИОНЕР *ат.* Миллионер / Миллионла бла (*къаллай ахча ёлчем бла болса да*) тергелген байлыкъны иеси. *Быйыл бизни колхоз миллионер болгъанды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 452. *Бусагъатда республикада миллионерлени санын санап билаллыкъ тюйюлсе.*

МИЛТ *ат.* Вода, залившая лёд/ Бузну башын басхан суу. *Жаз башында, кюнле жылынып, буз башлары милт болуп башлайдыла.*

МИН *эт.* 1. Садиться верхом / Атны, эшекни д.а.к. хайыуанны юсюне, сыртына эки айры олтур. *Къыйынлыны, тюеге минсе да, ит къабар.* (Н а р т с ё з). О *Абдуллах байталгъа минип чыкъды да: «Сау къал, атака!» – деп, къолун ат юсюнден [Ерюзмекге] узатды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 29. *Жашчыкъ миннген кёк эшек Машинаны ызындан Терк чабады, эрише.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 375.

2. Садиться (*в машину, на бричку и т.п.*) / Бир жары барыр ючюн къаллай да болсун бир улоуну ичине кирип, неда кюбюрюне ёрлеп олтур. *Жолоучу къартны машинагъа минер мураты жокъду.* «Шуёхлукъ», № 20, 80. *Поездге минериклерине къууанып, сабийле, къозу бла къой къошханча, дауургузаба этип вагонлагъа мине эдиле.* «Шуёхлукъ», № 43, 59.

3. Взбираться (*на дерево, чердак и т.п.*) / Бир затны юсюне ёрле, чыкъ. *Айыу терекге миннгенлей.* (Н а р т с ё з.) О *Жанчыкъ.. чардакъгъа минди да, къошун сыныгъындан къарап, Шоштар Хамыз затны урусун ача тургъанын кёрдю.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 104. *Дыбырдай барып, жашчыкъ хуна башына минди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 5.

МИНА *ат* 1. Мина / Асламысында сууну, жерни д.а.к. затны тюбюне салыныучу, атылыучу заты болгъан снаряд. *Аталары урушда жоюлуп, аналары уа мина басып ёлюп, тёрт сабий атылып къалгъан эдиле.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 43. *Ёзенни минадан тазалар ючюн кёп иш этилген эди.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 161.

2. Снаряд миномета / Миномётдан атар ючюн хайырланылыучу чачылыучу снаряд. *Окъну ачы сызгъырыуу Эшитилмейди, не минаны улууу.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 15. *Улуп келген мина чачылды.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 94. *Тюз башыбызда самолёт ойнай, ары жанындан атылгъан минала юсюбюз бла шууулдап ауадыла.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 11.

МИНАЛА *эт. сёл. тил.* Минировать *что* / Мина сал. *Фашистле элни тёгерегин миналагъан эдиле.*

МИНАЛАН *эт. страд. от* **минала** / Минала дегенни *зорлаучу айырмасы. Кёпюр миналанып эди.*

МИНАЛАНЫУ *и.д. от* **миналан**/ Миналан дегенден *этим ат. Жесирле тургъан лагерьни тёгерегини миналаныуу.*

МИНАЛАУ *и.д. от* **минала** / Минала дегенден *этим ат. Сууну миналау. Агъачны миналау.*

МИНАРА *ат.* Минарет / Межгитде муадзин муслийманланы намазгъа чакъырыучу башня. *Байыракъ адам ёлген болур: муадзин жанын-къанын аямай, минараны алты тешигинден да башын чыгъарып, бек кёп салах тартады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 8. *Сафар Найыпханны къачырады деген хапар шо минараны башына минип къычырсанг да, элге андан терк жайылмаз эди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 22.

МИНДАЛЬ *ат* 1. Миндаль (*плод*) / Жылы жерледе битиучю, къызгъылдым гюллери болуучу, зугул формалы, къозгъа ушагъан кёгет. *[Инструктор къызгъа:] Сени миндальгъа ушагъан уллу, аламат ариу кёзлеринг бардыла.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 174.

2. *В позиции определения*: миндальный / Миндальдан этилген. *Миндаль печенье. Миндаль мороженый.*

■ **Миндаль терек** миндаль (*дерево*) / Миндальла битиучю терек. *Жашчыкъ миндаль терекге минди. Къызла миндаль терекни тюбюнде олтурадыла.*

МИНДАУАТ ЭТ *къарач. сёл. тил.* ууаз бер (*къ.* **ууаз**). *Жанны къутхарыуну юсюнден динни бу миндауат этиуюн капиталистле хар не мадарла бла да къаты тутадыла.* «Естествознание», 129.

МИНДЕ *эт. къарач.* Отрезать *что* от конца *чего-л.* / Бир затны къыйырындан бычакъ неда къыпты бла азчыкъ кетер, кес. – *Бюгюн меннге кёп зат туура болду, – деп, сёз чучхургъа дыгалас бола, Махсют стол юсюнде бир бутагъыны учу сыннган гитче къыптычыкъны алып, тырнакъларын жетмегенлей миндерге, къырыргъа кюрешеди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 105.

2. *кёч.* Тянуть, говорить растянуто (*не высказать свою мысль четко, кратко, ясно*) / Сёзюнгю соз, айтырыгъынгы кескин айтма. *[Далхат Азиретге:] Алан, хар сёзню къыпты бла миндей турма да, айтып къойсанг а муну! – деп, ёхтем сёлешди.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 166.

МИНДЕЛ *эт. страд. от* **минде**/ Минде дегенни *зорлаучу айырмасы. Жамау къыйырлары минделгендиле.*

МИНДЕЛИУ *и.д. от* **миндел** / Миндел дегенден *этим ат. Журнну минделиую.*

МИНДЕТ *эт. понуд. от* **минде**/ Минде дегенни *къатланыучу айырмасы Къызчыкъ тырнакъларын анасына миндетди.*

МИНДЕТИУ *и.д. от* **миндет** / Миндет дегенден *этим ат. Юлгю къагъытны бир-бир жерлерин миндетиу.*

МИНДЕУ I *и.д. от* **минде** / Минде дегенден *этим ат. Жыйрыкъны женг ойгъанын миндеу. Кюрек сапны бычакъ бла миндеу.*

МИНДЕУ II *ат къарач. къ.* **мил-**

деу [2]. *Биз – ёмюрню къурч миндеулери.* Ё р т е н л а н ы А., Жазгъанларыны сайламалары, 218. *Кёк мында гитчеди ёрге къарасанг. Узун миндеуюн кёресе аны. Тёгюлюп чыкъгъан жарыкъ жулдузла эсинге тюшюредиле алтын кямарны.* «Толкъунла», 16.

МИНДЕУЛЕ *эт.* Резать на лоскутки, на клочки / Хурттак-хурттак, устукку-устукку эт. *Къыз эски жаулугъун миндеуледи.*

МИНДЕУЛЕУ *и.д. от* **миндеуле**/ Миндеуле дегенден *этим ат. Кёлекни миндеулеу.*

МИНДИР *эт.* Сажать на коня, подводу и т.п. / Атха, эшекге, машинагъа д.а.к. затха минерге болуш. *Эшекден жыгъылгъанны атха миндирме.* (Н а р т с ё з.) О *[Сатанай Ёрюзмекге:] Къуш, сени сыртына миндирип, Къызыл Фукну тау башында къаласына элтир.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 52. *Машинаны тохтатып, Ариубаны ары миндирдиле.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 101.

МИНДИРИЛ *эт. страд. от* **миндир** / Миндир дегенни *зорлаучу айырмасы. Сабийле автобусха миндирилдиле.*

МИНДИРИЛИУ *и.д. от* **миндирил** / Миндирил дегенден *этим ат. Самолётха миндирилиу алыкъа башланмагъанды.*

МИНДИРИУ *и.д. от* **миндир** / Миндир дегенден *этим ат. Эшекге, атха миндириу. Сабийни машинагъа миндириу. Машокну чардакъгъа миндириу.*

МИНДИРИШ *эт. взаимн.-совм. от* **миндир** / Миндир дегенни *араш айырмасы. Сабийлени атлагъа миндиришедиле.*

МИНДИРИШИУ *и.д. от* **миндириш** / Миндириш дегенден *этим ат. Ишчилени машиналагъа миндиришиу барады.*

МИНДИРТ *эт. понуд. от* **миндир** / Миндир дегенни *къатланыучу айырмасы. «Батыр, муну да арбанга миндире бар», – деп, [Солтан] бир эринчек адамны Батырны арбасына миндиртгенди.* «Шуёхлукъ», № 55, 66.

МИНДИРТИУ *и.д. от* **миндирт**/ Миндирт дегенден *этим ат. Биреуню атха миндиртиу.*

МИНЕРАЛ *ат* 1. Минерал / Жерни тыш къатыны къурамына кирген, табийгъатда болгъан, къазылып алыныучу химия магъадан. *Къобан, Теберди, Уруп сууланы огъары жанларында ташкёмюр, мермер, тутурукъ дагъыда промышленностьха жараулу кёп тюрлю минерал чыгъады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 153. *Кюндюз – экспедиция, ингирде – минералланы, геологланы юсюнден окъуу.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 24.

2. *В позиции определения*: минеральный / Минераллыкъ этген. *Республика жыл сайын минерал семиртгичлени кёпден-кёп ала барады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 49. // Минералы болгъан. *Суулары кетген жемишле сокда витаминлерин, минерал тузларын эм башха хайырлы затларын тас этмейдиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 116. *Югославиячыла жылгъа 525 миллион литр минерал суу ичедиле.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 154.

МИНЕРАЛОГ *ат.* Минералог / Минералогиядан специалист. *Минералогланы кенгеши.*

МИНЕРАЛОГИЯ *ат.* Минералогия / Минералланы юсюнден илму.

Студентле минералогияны юсюнден лекциягъа тынгылагъандыла.

МИНИАТЮРА *ат.* Миниатюра/ Искусствода гитче чыгъарманы бир тюрлюсю. *Авторну миниатюраларында да эсленди бу атлам – алада формалары жарашдырылгъан бла бирге энчи магъаналыла бардыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 125. *Хачатурян 4 симфония, 25 фортепиано миниатюрала, талай сюита, симфония поэмала, романсла, жырла жазгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 45.

МИНИЛ *эт. страд. от* **мин** / Мин дегенни *зорлаучу айырмасы. Мал урларыкъ болсанг, жегилген ёгюз бла минилген атны сюр.* (Н а р т с ё з.) О *Жайны узуну кёп минилмей, татымлы кырдыкдан семирген атла, ашыкъгъанларын ангылагъанча, барадыла.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 76. *[Хожа:] «Была [тауукъла] манга сют, жюн бермейдиле, Жегилип, минилип, асыу этдирмейдиле».* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 64.

МИНИЛИУ *и.д. от* **минил** / Минил дегенден *этим ат.*

МИНИМУМ *ат.* Минимум / Илмуну неда башха затны ишин жалчытыр ючюн керекли мадарла. *Агрономия минимум.* ❐ *Кенгешге къатышханла бир кибик ыразылыкъда зоотехника минимум къабыл этгендиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 116. // Минимум (*технический, кандидатский и т.п.*) / Специалистге сёзсюз билирге окъуу предметле эм аладан бериллик экзаменле. *Ол [Мухтар], производствода ишлей тургъанлай, илмугъа кандидат минимум берирге хазырланады.* «Шуёхлукъ», № 41, 110.

МИНИСТЕРСТВО *ат.* Министерство / Къыралгъа башчылыкъ этиую бир бёлюмюн жюрютген ара орган. *Алыкъына къагъытха табынгланла кёндюле, бизни министерство да ол затха хорлатады.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 53. *Ючюнчю кюн Жамийлят эл мюлк министерствону зоотехниги Иван Иванович бла Нальчикден Уллу Талагъа келди.* «Шуёхлукъ», № 50, 14.

МИНИСТР *ат.* Министр / Правительствону бир министерствосуна таматалыкъ этген члени. *Культураны министри. Саулукъ сакълауну министри.* ❐ *Тыш къыралла бла иш жюрютген министр радио бла халкъгъа сёлешгенди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 519.

МИНИУ *и.д. от* **мин** / Мин дегенден *этим ат. Поездге миниу. Юй башына миниу. Терекни бутагъына миниу.*

МИНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **мин** / Мин дегенни *араш айырмасы. Къызла, къартла машинагъа, Артыкъ жашла да атлагъа Минишедиле, чабышадыла.* «Жюрек жырлайды», 254.

МИНИШИУ *и.д. от* **миниш** / Миниш дегенден *этим ат. Терекге минишиу. Къаягъа минишиу. Атлагъа минишиу.*

МИНОМЁТ *ат* **1.** Миномет / Минала бла атыучу, сыйдам бургъылы топ. *Фашистле бизникилеге миномётладан бла пулемётладан къыстау от ачадыла.* «Коммунизмге жол», 1980, 108. *Къарантхала алайдан бир кесекге тас болгъанлай, биягъы миномёт атылып тебиреди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 207.

2. *В позиции определения*: миномётный / Миномётла бла сауутланнган. *Аскер бёлюмге къайтхан-*

лай, Мажирни миномёт ротада политрукну къуллугъуна саладыла. «Коммунизмге жол», 1977, № 81. *Ауур миномёт полкубуз душманны аллына ашыгъышлы бара эди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 87.

МИНОМЁТЧУ *ат.* Миномётчик/ Миномёт бёлюмледе къуллукъ этген аскерчи; миномётдан атыучу аскерчи. *Миномётчула суудан ётерге хазырлана эдиле.* «Коммунизмге жол», 1977, № 88. *Эки автоматчы къарындаш бла аланы сюйген тенглери миномётчу Смородин душманны юсюне окъ жауун къуядыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 91.

МИНОНОСЕЦ *ат.* Миноносец / Минала, торпедала бла сауутланнган кеме. *Къарангыда душман миноносецни ауанасы кёрюнеди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 89.

МИНОР *ат. энчи.* Минор / Мудах макъамгъа жарашдырылгъан музыка.

МИНУС *ат мат.* Минус (*знак*)/ Математикада / бир сандан башха санны кетергенни неда терс санны билдирген белги (–). *Жашчыкъ, жангылып, плюсну орунна минусну салды да, пример терс чыкъды.*

МИНУТ *ат* 1. Минута/Сагъатны алтмышдан бирин кёргюзтген, алтмыш секундха тенг заман ёлчем. *Сакълагъаннга минут да кёп кёрюнюр.* (Н а р т с ё з.) О *Хар минутдан фашистле келип, келинден, Жанчыкъдан бирин алып кетип, аскерге кетгенлерибиз ючюн къыйнаргъа боллукъ эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 91.

2. *кёч.* Короткий промежуток времени, мгновение / Къысха заман, такъыйкъа. *Ал минутда окъуна Андрей къалай эсе да киндигим таба жетдирди.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 68. *Кечени кече узунуна молланы къуран окъугъаны бир минутха юзюлмегенди.* «Шуёхлукъ», № 37, 74.

МИНУТЛУКЪ *сыф.* Минутный/ Бир минутну ичинде боллукъ. *Минутлукъ иш. Минутлукъ жол.*

МИНЧА *ат.* Бусина, бусинка/ Мынчакъ бюртюк. *Аслан, сахтиян къабындан чыгъарып, кёк минчаны Малжейге кёргюзтгенде, аны къысха къашчыкълары ёрге секирдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 244. *Сол къолунда сансыз бармакъ жюзюгю, Сыйлы минча жылтырайды юсюнде, Садаф кибик кёз къаматхан тишлери, Марал кёзле къагъыладыла кесинде.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Ол ёмюрледе, 57.

МИНЧАКЪ *ат къ.* **мынчакъ. 1.** *[Жаш къызгъа:] Къачаннга да тёзер эдим, Айтсанг эди: «Сакъла!» Жулдузладан этер эдим Санга минчакъла.* О т а р л а н ы К., Сагъышла, 309. *[Алеко Земфирагъа:] Минчакъсыз эм маржансыз, Ариулугъунг хорлайды сени.* Т е м м о л а н ы Х. Хорлауну жырлары, 76. *Къызланы хар бирини боюнунда инжи минчакълары бар эдиле.* «Шуёхлукъ», № 18, 80.

2. *дин. къ.* **Мынчакъ** [2]. *Минчакъ тартханны бары да муслийман болмайды.* (Н а р т с ё з.) О *Эфенди, намазлыкъгъа чёгюп, минчакъ санайды.* «Шуёхлукъ», № 20, 66.

МИНГ *санчы сан.* Тысяча / Минг затны санын кёргюзтген санау. 1000 деген тарыхны аты. *Минг чычхан юйге ташый эди, бир чычхан эшикге ташый эди.* (Н а р т с ё з.) О *Завхоз, кесине жукъуну чакъырыр ючюн, мингнге дери санап кёрдю.* «Шуёхлукъ», № 28, 100.

МИНГЖЫЛЛЫКЪ *сыф.* 1. Тысячелетний (*напр. период*) / Минг

жылгъа баргъан, минг жылгъа созулгъан. *Мингжыллыкъ чакъ.*

2. Тысячелетний (*напр. юбилей*)/ Минг жылы болгъан, минг жыл толгъан. *Мингжыллыкъ юбилей. Шахарны мингжыллыгъы.*

МИНГИНЧИ *тизг. сан.* Тысячный / Санауда оруну минг болгъан. *Газетни мингинчи номери. Жаш мингинчи детальгъа кесини атын жазгъанды.*

МИНГИРЕК *ат къарач. къ.* **минара**. *Мингирекден къарасанг, топуракъ башлы юйлени ожакъларыы... аскер топлагъа ушайдыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 9.

МИНГ-МИНГ *белгисиз сан.* Много тысяч, тысячи / Мингле бла саналгъан, кёп минг. *Бу хапарла минг-минг адамланы къууандырадыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 173. *Хар шахардан, хар элден минг-минг адамла Ата журт урушну фронтларына атланадыла.*Э т е з л а н ы О., Тарда, 212. *Тау суула минг-минг жылланы таймай... келедиле.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 9.

МИНГИШЕР *юлюш. сан.* По тысяче / «Минг» деген тарых кёргюзтген чакълы биришер. *Жашланы экиайлыкъ къыйынларына жыйырма мингишер сом ахча чыкъгъанды. Республикада хар бириндe мингишерден аслам сабий окъугъан школла бардыла.*

МИНГЧАПЫРАКЪ *ат.* Тысячелистник / Чапыракълары къанатлагъа ушагъан, кючлю ийиси болгъан, кёпжыллыкъ дарман ханс. *Сабийле аптекагъа мингчапыракъла жыйып бергендиле.*

МИРЗЕУ *къауум. ат.* Зерно, семена хлебных злаков, хлеб / Къылкъылы битимлени урлукълары. *Алтын, кюмюш ташды, мирзеу деген ашды.* (Н а р т сёз). О *Жубуранлы ёзенде комбайн бла мирзеуню ындырлайдыла.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 199. *Будайны оргъан заманда ындырдан мирзеу урланнганды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 215.

МИРЗЕУЛЮК *сыф.* Зерновой, зерновые / Урлукъларын алыр ючюн ёсдюрюучю эл мюлк битимле. *Мирзеулюк нартюхню тирлигин жыйыуда тогъуз агрегат ишлейди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 187. *Битеу мирзеулюк битимлени хар гектарындан тирлик жыйылып бошалгъанды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 190.

МИРЗЕУСЮЗЛЮК *ат сёл. тил.* Бедность / Жарлылыкъ, аш-суу жокълукъ. *Накъут, маржан къалала Анга тенглик эталмазла, Мирзеусюзлюк дунияда Жашай, киши кеталмаз.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Битимлени билигиз, 37.

МИРЧИ *ат.* Ярка трех месяцев, не кастрированная / Бичилмеген, юч айдан атламагъан эркек къозу. *[Домалай Асхатха:] Ай санга аман жар оюлсун, сен мирчиге!* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 41.

МИСАЛ *ат къарач.* 1. *къ.* **юлгю** [1] (*1-чи магъ.*). *Аманнга аман, игиге иги дер ючюн автор кесгин мисалла келтирип кёргюзтюрге кереклисин ким да ангылайды.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 146. *Иннет, ангы жаны бла ёсюмню жолларын-жорукъларын айтхан бла биргелей, устаз ол затланы къалай толуп баргъанларындан мисал келтирсин.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 149.

2. *къ.* **юлгю** [1] (*2-чи магъ.*). *Кёз ач, эсгер озгъан фитна дунияны, Жашаубуз мисалдан толуду.* К ъ а р а к ё т л а н ы И., Сайламалары, 50. *Кёп адамла сизден (школчуладан) мисал сакълайдыла...*

окъууда, ишде эмда къылыкъда... Б о т а ш л а н ы А., Жашауум, 14.

МИСИЛДЕ *эт.* Идти ощупью, неуверенно, робко / Иги базынмай, тартынып тюртюле-тюртюле жюрю. *[Зокай:] Къолубузгъа не сылтау бла тюшсюн? – деп, [кадетле], итлеча, ызымдан мисилдеп айландыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 268.

МИСИЛДЕТ *эт. понуд. от* **мисилде** / Мисилде дегенни *къатланыучу айырмасы. Тасхачыланы мисилдет.*

МИСИЛДЕТИУ *и.д. от* **мисилдет** / Мисилдет дегенден *этим ат. Жауну ызындан тасхачыны мисилдетиу.*

МИСИЛДЕУ *и.д. от* **мисилде** / Мисилде дегенден *этим ат. Агъачха киргенде, жаныуарладан къоркъуп, мисилдеу.*

МИСИЛДЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **мисилде** / Мисилде дегени *араш айырмасы. Сабийле дорбуннга, мисилдешип, киредиле.*

МИСИЛДЕШИУ *и.д. от* **мисилдеш** / Мисилдеш дегенден *этим ат. Кече, жолдан ажашып, мисилдешиу.*

МИСИР *сыф.* 1. Египетский / Мисирлиленики. *Сыйлы къонакъны биргесине аны бла келген мисир оноучула да кетгендиле.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 91. *Мекямны къатында, мисир пирамидалача, сюеледиле салам топладан ишленнген тишле.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 160.

2. Священный, святой / Бек багъалы, сыйлы. *Хар адамны туугъан жери кесине – мисир.* (Н а р т с ё з.)

МИСИРЛИ *ат.* Египтянин / Мисирде (*Египетде*) жашагъан адам. *Устаз бурунгулу мисирлилени жашау халларыны юсюнден сейирлик хапар айтды.*

МИСКИН *сыф.* 1. Нищий, неимущий, крайне бедный / Бек жарлы, факъыр. *Кёп инжилген жарлы, мискин халкъла Башларына эркин болгъандыла.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 11.

2. Жалкий, несчастный / жазыкъ, насыпсыз. *[Старшина:] Эй, мискин халкъ, жангылма!* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 272. *[Владимир:] Огъай, жазыкъсыныргъа къуру адамлыгъын тас этген мискин адам тыйынчлыды.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 4.

3. *къарач.* Скудный, небольшой по количеству / Аз, къолайсыз. *Къысыр малланы аш рационлары мискинди.* «Алчыла», 95. *[Зурум:] Мени болумуму да кеслерини хузум, мискин ангычыкъларыны ёлчеси бла кёрюпмю алай этдиле?!* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 16.

■ **Мискин бол.** 1) беднеть, обнищать / жарлы бол. *Орталыкъ жашаулары болгъан элчиле да мискин бола башлагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1982, № 144; 2) *кёч.* скудеть (*об уме*) / азай, аз бол (*акъылны юсюнден*). *А. Островский пьесаларында къылыкъсыз, саякъ, акъыл жаны бла мискин бола баргъан дворянланы кёргюзтеди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 215.

МИСКИНЛИК *ат.* Крайняя бедность, нищета, нужда, убожество / Жарлылыкъ, хариплик. *[Мухаммат-Амин:] Жарлыла, кеслерини мискинликлерине тарыгъыу этип, Аллахха ассы боладыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 22.

МИСКЪАЛ *ат* 1. Золотник (*мера веса*) / Ауурлукъну 4,26 грам-

млыкъ эрттегили ёлчеми. *Эки мискъал алтын. Юч мискъал кюмюш.*

2. *кёч.* Ничтожное (*мизерное*) количество / Бек гитче, аз зат. *[Токъал:] Мени Темуркъа жанына бир мискъал чакълы зараным тиймегенди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 196. *[Аслан:] Аллайлагъа (аскерден къачханлагъа) бир мискъал ийнаныу болмазгъа керекди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 273.

МИССИОНЕР *ат.* Миссионер / Дин организация, килиса кеси динлерин пропаганда этер эм башха динчилени кеси динлерине бурур ючюн жиберген адам.

МИССИЯ *ат.* Миссия (*военная, торговая и т.п.*) / Бир къыралны энчи мурат бла башха къыралгъа жиберилген келечилери. *Аскер миссия. Сатыу-алыу миссия.* ❐ *Оруслуладан арлакъда, келечи да аны ичинде болуп, ингилиз миссияны членлери сюелип тура эдиле.* «Шуёхлукъ», № 38, 13.

МИСТИК *ат.* Мистик / Мистикагъа кесин берген, мистицизм жанлы адам.

МИСТИКА *ат.* Мистика / Табийгъатдан тышындагъы, жашауда болмагъан кючлеге ийнаныулукъ.

МИСТИФИКАЦИЯ *ат.* Мистификация / Кимни болса да иш этип алдамакълыкъ, башын къатышдырмакълыкъ.

МИСТИЦИЗМ *ат.* Мистицизм. Мистикагъа таянган жол.

МИТИНГ *ат.* Митинг / Халкъ асламланы бюгюнлюкде бек керекли, асламысында соруулары сюзер ючюн жыйылыулары. *Митинг бошалгъандан сора уа, адамла партизанлагъа ашарыкъ, кийим да келтирдиле.* «Шуёхлукъ», № 28, 66. *Къууанч митинг бошалды.* «Шуёхлукъ», № 42, 95.

МИФ *ат миф.* Древнее народное сказание о богах и легендарных героях, о происхождении явлений природы / Халкъда бурундан жюрюген хапар, жомакъ, айтыу.

МИФОЛОГИЯ *ат.* Мифология / Бир халкъны битеу мифлери. *«Нартла» деген жигитлик эпос, мифология мурдорда къуралгъан эсе да, халкъны историялы жашауунда болгъан чюйреликлени суратлау формада кёргюзтеди.* «Коммунизмге жол», 1969, № 208.

МИХИРАП *ат дин.* Михраб (*молитвенная ниша в стене мечети, обращённой к Мекке*) / Межгитни ич (*Маккагъа айланнган*) къабыргъасында къууш жер. *Мухаммат-Амин, намазын да жарты-къурту этдирип, Къыямыт бла михирапны жанына бурулду.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 102. *Афенди намазны аягъында михирапда къолуна къуранны алып, ауаз берип башлады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 22.

МИШАУ I *ат.* Грусть, печаль, уныние / Бушуу, мудахлыкъ. *Къорар, кетер къайгъы, мишау, Жюрюмезча жерде къан дау.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 15.

МИШАУ II *сыф.* 1. Грустный, печальный, унылый / Бушуулу, мудах, жарсыулу. *Азирет, практикасыны ахыр кюню болгъаны ючюн болур: мишаууракъды.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 108.

2. Вызывающий, навевающий грусть / Адамны мудах, жарсыулу этген. *Къарыусузгъа къалып жашау онглары, Тар къарангы, мутхуз, мишау жоллары.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 87.

■ **Мишау бол.** *къ.* **мишаулан.** *Шайтаннга салма ишни, Къарнашларынгдыла бедишли, Неге керекди жашау, Иван, болма сен мишау.* «Жанкъылыч», 175.

МИШАУЛАН *эт.* Грустить, печалиться, унывать. / Мудах бол, сагъышлан, салпылан. *Тютюнчю (тютюнню) къояма деп нюзюр салыр, Бир бёлекге тёзе барыр. Мишауланыр кёзю, къашы. Татымаз ашагъан ашы.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 27.

МИШАУЛАНДЫР *эт. понуд. от* **мишаулан** / Мишаулан дегенни *къатланыучу айырмасы. Биреуге бир зат этип, мишауландыр.*

МИШАУЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **мишауландыр** / Мишауландыр дегенден *этим ат. Биреуге жарсыулу зат айтып, мишауландырыу.*

МИШАУЛАНЫУ *и.д. от* **мишаулан** / Мишаулан дегенден *этим ат. Жашны, къайгъы басып, мишауланыуу.*

МИШАУЛУКЪ *ат.* Грусть, печаль, уныние / Мудахлыкъ, сагъышлылыкъ. *Къартны мишаулугъу бизни жарсытды.*

МИШЕГЕН *ат* 1. (*Мышиная*) норка со съестными запасами, собранными мышью в нору / Чычхан тешигине артдагъа деп жыйгъан азыкъ. *Чычханны мишегени къозладан толуп тура эди.*

2. *кёч.* Запасы, богатство / Байлыкъ, асырау. – *Ана тилим – сен мишеген, Тауусулмаз ёхтемлик.* «Шуёхлукъ», № 59, 18.

■ **Мишеген бол** богатеть, разбогатеть / бай болуу, ырысхысы, малы, мюлкю, ахчасы кёп болуу. *[Арзий Халийматха:] Эринг складда ишлегенли уа, бир Аллах, мишеген болгъанса.* «Коммунизмге жол», 1969, № 104.

МИШИРТИ *ат къарач.* Место в комнате, где лежит покойник до выноса для погребения / Юйню отоуунда асыралыргъа чыгъарылгъынчы ёлюк туруучу жер. *Жууарны аллында ёлюкню миширтиге саладыла.* ❐ *Юй жарлылыкъгъа къарамай, [Халиймат бла Рамазан], миширтиге салыннган ёлюкча, оруннга аунап турадыла.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 49.

МИЯ *ат* 1. *къ.* **мыкауак.** *Ынна машокда будайны жабыу юсюне жайып, мияларын айырады.*

2. *сёл. тил.* Безволосый, лысый (*о голове*). Чачсыз, чачы, тюгю болмагъан (*адамны башыны юсюнден*). *[Старшина:] Бу аман арыкъ Махаметни мия башы камырдан бир къарамаса, мен да киши тюйюлме.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 78. *[Добакъ] Бызанк туугъан бузоу кибик, Гыт-гыт эте къалтырай, Чырпа бёркю суда къалып, Мия башы жылтырай.* Г у р т у л а н ы Б., Таула чакъырадыла, 87.

МИЯЛА *ат* 1. Стекло / Кварц юзмезден эритилип алыныучу, ууалыучу шатык жарыкъ зат. *Къаланы орта этажында казарма болгъанды, мияла бла ариу жабылып.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 134. *Жаш балтаны, сыйлы мияладан этилген графиннича, бир къолундан бирси къолуна акъырын салды.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 33.

2. Изделие из этого вещества / Ол затдан этилген керек. *[Осман:] Мен мияла тюбюне тап салынып тургъан документни кёргюзтеме.* «Шуёхлукъ», № 20, 12. *Тыбыр башында мияласы сыннган лампачыкъ мутхуз жана эди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 162.

3. *В позиции определения*: **а)** стеклянный / Мияладан этилген. *Базарбий... печни жанында мияла*

буфетни эшиклерин ачып, сауутланы къармады. Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 218. *Зондарны къызла, жашла тургъан мияла юйге элтдиле.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 288. *Столда чагъыр шышала, жылтыраукъ мияла сауутла бардыла.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 9; **б)** Стекольный / Мияла чыгъарыу бла байламлы. *Мияла завод. Мияла промышленность*; **в)** *кёч.* Гладкий / Сыйдам. *Гызых, кёк мияла бузда Сын къатып, зууулдаса, [хойнух] Вертолётну да хорлайды, Моторсуз дууулдаса да.* О т а р л а н ы С., Жаз жылыуу, 38. *Тёрт этажны бийиклиги бла уллу зал, аны мияла башына жете узун назы.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 20.

■ **Мияла кесгич** стеклорез (*инструмент*) / мияла кесер ючюн хайырланылыучу керек. *Юйню терезелерине мияла кесдирирге тюкенден мияла кесгич алдыкъ.*

МИЯЛАБАШ *сыф. сёл. тил.* Бритоголовый, с плешивой головой, лысый (*о голове*) / Башында тюгю болмагъан, чачы болмагъан, чачы жюлюннген; къымыжабаш. *Терезени къатында бир миялабаш киши теке къалкъыу эте тургъанын эслегенде, Кермахан, мычымай, аны таба атлады.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 97.

МИЯЛАКЁЗ *сыф. сёл. тил.* В очках, носящий очки / Кёзлюкле салгъан, кёзлюклю, кёзлюклери болгъан. *Президиумдан миялакёз, къашхабаш директор, кесин кёпдюрюп, кёзлерин да жумаракъ этип, сени жарыкъ ышаргъанынгы кёрсе, башынга айып тюшерге болур.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 146.

МИЯЛАЛАН *эт. сёл. тил.* Стекляться, быть застеклённым. Мияла салын (*терезеге*). *Уллу, миялалангган витрина стендде битеу жер жюзюнде биринчи чыкъгъан китапла бардыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 164.

МИЯЛАЛАНЫУ *и.д. от* **миялалан** / Миялалан дегенден *этим ат.*

МИЯУ [1] *эрикл. сёз.* Мяу / Киштик макъыргъанда этген тауушну билдиреди. *«Мияу, мияу, гъыр-р-р» деп, эки киштик жагъалашып, сёлеше тургъанланы элгендире, юй башына таяндыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 102.

МИЯУ [2] *ат саб. къ.* **киштик.** *Жашчыкъ мияуну къуйругъундан тартады.*

МОБИЛИЗАЦИЯ *ат.* Мобилизация / Аскерни урушха хазырламакълыкъ; урушну кезиуюне аскерге алмакълыкъ. *ЕАР-ны мобилизация эм статистика жаны бла ара управлениясыны келечиси билдиргеннге кёре, къыралда халкъны санына жыл сайын 787 минг адам къошулады.* «Коммунизмге жол», 1988, № 168.

■ **Мобилизация эт** мобилизовать / аскерге чакъыр, аскерге ал. *Кёнделенден да ол кюнледе кёплени фронтха мобилизация этгендиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 124.

МОДА *ат* 1. Мода (*совокупность привычек и вкусов*) / Белгили бир кезиуде жамауатда жюрюген адет, къылыкъ, бир затны айыра, ангылай билмеклик. *Хар ким да заман бла, мода бла бирге атларгъа сюеди.* «Коммунизмге жол». *[Исмайыл:] Бизни живописьни, скульптураны, архитектураны айныуларына патчахны къауумуну модалары бла къылыкълары... къаллай жол бергенлерини юсюнден ойлагъыз.* «Шуёхлукъ», № 7, II.

2. *кёпл. сан.* Мода (*образцы пред-*

метов одежды, отвечающие таким вкусам) / Аллай адетлеге, къылыкъгъа, бир затны айыра, ангылай билиуге тийиншли кийимлени юлгюлери. *Ол шахарны урунганлары сюйюп келиучю модаланы юйюдю.* «Коммунизмге жол». *Жангы мода, иги жырла, тюкенледе сатылгъан кийимле, айырылгъан эр кишисини юсюнден азмыды хапар.* Сылпагъарланы К., Кёмююл, 19.

МОДАЛЫ *сыф. къарач.* Модный, отвечающий моде / Модагъа тийиншли, модагъа кёре этилген. *1971 жыл чачны «Гаврош» маталлы къыркъыу эм модалыгъа саналгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 93. *Помада бла лакны къыпкъызыл бети 1973 жылны сезонунда эм модалыгъа саналгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 66.

МОДАЧЫ *ат.* Модник, франт / Мода бла кийиниучю адам, омакъ кийиучю адам. *Ол къыз барып тохтагъан модачыладанды.*

МОДЕЛЬ *ат* 1. Модель (*образец*) / Бир затны юлгюсю. *«Мода Польска» къырал фирма кёп болмай жангы юс кийимлени моделлерин кёргюзтгенди.* «Коммунизмге жол», 1980, № 142. *Аякъ кийимле тигиучюле тюкенде ишлегенлени чыгъарылгъан затланы ассортименти бла, перспектив модельле бла дайым шагъырей этип турадыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 112.

2. *В позиции определения*: модельный / Модельге кёре этилген. *Модель чурукъла. Модель пальто.*

МОДЕЛЬЕР *ат.* Модельер / Кийимлени юлгюлерин этиучю, хазырлаучу специалист. *Эр киши кийимлени модельери. Тиширыу кийимлени модельери.*

МОДЕЛЬЛЕ *эт.* Моделировать / Бир затны моделин, юлгюсюн эт, ишлеп чыгъар, хазырла. *Кружокга къатышхан сабийле кёп тюрлю затланы модельлейдиле.*

МОДЕЛЬЛЕУ *и.д. от* **модельле** / Модельле дегенден *этим ат. Сохталаны район эришиулеринде школну модельлеу бла спорт командалары биринчи орунланы алгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 153.

МОДЕРНИЗАЦИЯ *ат.* Модернизация / Бир затны жангыртылып иги, тап этилиую. *Самолётну модернизациясын жаратадыла.*

■ **Модернизация эт** модернизировать / жангыртып, иги, тап эт. *Техниканы модернизация этиу къыстау барады.*

МОДЕРНИЗМ *ат.* Модернизм / XIX-чу ёмюрню ахырында – XX-чы ёмюрню башында суратлау эм жасау искусствода хайырланылгъан, кеси да озгъан заманны искусствосуна къажау формалист жол.

МОДЕРНИСТ *ат.* Модернист / Модернизмни жолу бла баргъан адам. *Литератураны бла икусствону ёсюулерине бир тюрлю башчылыкъ этиуню модернистле унамайдыла.* «Шуёхлукъ», № 30, 94.

МОЗАИКА *ат* 1. Мозаика (*рисунок, узор*) / Тюрлю-тюрлю тюрсюнлю ташчыкъладан, мияла, мермер кесекчикледен д.а.к. цемент бла тизип этилген сурат неда накъыш.

2. Искусство составлять такие рисунки, узоры / Аллай суратла, накъышла этиу жаны бла искусство.

3. *В позиции определения*: мозаический, мозаичный / Мозаикадан этилген, мозаика бла накъышланнган. *Мозаика сурат. Мозаика мебель, Мозаика гирляндала.*

МОЗЖЕЧОК *ат анат.* Мозже-

чок / Мыйыны баш сюегини арт жанындагъы кесеги. *Анатомиядан окъутхан устаз окъуучулагъа адамны мозжечогуну юсюнден хапар айтды.*

МОЙТА *ат къ.* **акъсуу**. *Ыйналукъну гыржыны уа гыржын тюйюлмю эди, айраны быланы мойталарынданмы осал эди?* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 200.

МОЛ I *сыф. къ.* **монг 3.** *[Сапыра Салийматха:] Гажи, къуруп кет мындан, Мол юйюме къан салдынг! Жангыз баламы, обур, Манга сен нек къызгъандынг?* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 103. *Ол [Тейри] кёкню бла ырахат, мол жашауну аллахыды.* «Шуёхлукъ», № 61, 3.

МОЛ II *хал. сёзл.* Обильно, много / Берекет, эркин, бек кёп, сыйыннгысыз. *Къазанны тюбю кибик къара Булутла. Кёк да кюкюрейди. Эски къапталлы къарт тынч къарап: – Тирликле мол битерле!– дейди.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Юйюнге игилик!, 17.

МОЛДАВАН *сыф.* Молдаванский, молдавский / Молдаванлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Молдаван тил. Молдаван литература. Молдаван жырла.*

МОЛДАВАНЛЫ *ат.* Молдаванин / Молдавияны асламлы халкъыны адамы. *Ол жаш молдаванлыды. Бу жазыучу кеси да молдаванлыды.*

МОЛДАВАНЧА *хал. сёзл.* По-молдавски (*напр. говорить, писать*) / Молдаван тилде. *Молдаванча сёлешиу. Молдаванча жырлау.*

МОЛЕКУЛА *ат.* Молекула / Затны аны битеу баш химия ышанларын жюрютген эм гитче кесекчиги.

МОЛЖАЛ *ат сёл. тил. къ.* **болжал**. *Бир кишиге молжалдан кеч келмедим, Ёлюмден хатыр сурагъан кёрмедим.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Чумла къызарадыла, 140. *Алайлада малкъарлы ылышкычыла беш жылгъа, он жылгъа молжалда Абайладан мал алып кетедиле.* «Шуёхлукъ», № 18, 94.

МОЛИБДЕН *ат* 1. Молибден / Химия элемент, къаты, жылтыраукъ, кюмюш бетли акъ металл. *Къыралыбызгъа Тырнауузда чыкъгъан вольфрам бла молибден бек кёп керекдиле.* «Шуёхлукъ», № 56, 15. *Къыралны байлыгъы женгил ёседи Совет халкъны кючюнден. Сен молибден къазып аласа Кавказ тауланы ичинден.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-Малкъар совет халкъ жырла, 44.

2. *В позиции определения*: молибденовый / Къурамында молибдени болгъан. *Молибден къурч. Молибден концентрат* // Сделанный из молибдена / Молибденден этилген. *Молибден чыбыкъ.*

МОЛИБДЕНИТ *ат.* Молибденит/ Молибден алыр ючюн хайырланылыучу къоргъашин бетли, темирча жылтырагъан химия магъадан. *Батыр, кирип, ишлер ючюн Молибденитли таугъа Чакъырады халкъны барын Къууанч, зауукъ жашаугъа.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 161.

МОЛЛА *ат къ.* **эфенди**. *Ат азгъын болса, жоргъа болур, эр азгъын болса, молла болур.* (Н а р т с ё з.) О *Бир кере уа лекция окъуп бошагъанлай, молла Аланны къоркъутургъа мурат этгенди.* Х у б и й л а н ы М., Алан, 12. *Айдан, кюнден хапар сорсанг моллагъа, «Бой сал, – дей эди, – дин буюр-*

гъан жоллагъа». О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 35.

МОЛЛУКЪ *ат къ.* **монглукъ.** *Сабанчыла моллукъгъа къууанадыла.*

МОЛОТИЛКА *ат.* Молотилка / Ындыр басхан машина. *Кими кюлтелени молотилкагъа тюртеди, кими саламны бир жанына тартады, кими мюрзеуню сууурады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 129.

МОЛХУН *ат.* Транжир, расточитель / Зырафчы, ырысхыны зырафына жоюучу адам. *Юйюне, адамына къайгъыра билген адам молхун болмаз.*

МОМА *ат саб. ц. диал. къ.* **маму.** *«Мома келеди!» – деселе, жашчыкъ, къоркъуп, тёгерегине къарай эди.*

МОНАРХ *ат.* Монарх / Къыралгъа жангыз кеси оноу этген башчы, король, император, шах, султан.

МОНАРХИЗМ *ат.* Монархизм/ Политикада жангыз патчахлыкъдан сора къырал властьны унамагъан жол.

МОНАРХИСТ *ат.* Монархист / Монархизм, монархия жанлы адам. *Ол [Сергеев] консерватор да, монархист да тюйюл эди, алай революционерлеге да артыкъ жуукълашханча кёрюнмей эди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 184.

МОНАРХИЯ *ат.* Монархия / Къыралгъа оноу этиуню аны башында монарх тургъан, баш власть аныкъы болгъан тюрлюсю. *[Маяковский:] Угъай, мен монархия жаңлы тюйюлме...* «Коммунизмге жол», 1980, № 67. *Парламентли буржуй республикадан монархиягъа къайтыу бек тынчды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 16.

МОНАСТЫРЬ *ат дин. къ.* **дарийкъат.** *Дон эски монастырьны аллында, таугъа къысылгъан жеринде артыкъсыз да терк барады.* «Шуёхлукъ», № 76, 13. *А. С. Пушкинни Михайловское элдеги юйюмузейи Святогор монастырь, назы тереклени аллеясы жангыргъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 158.

МОНАХ *ат.* Монах / Дуниядан айырылып, дарийкъатда тургъан адам. *Ёшюнюнде да жез жору бла бир къарт монах къая тешикден созулуп чыкъды.* «Шуёхлукъ», № 13, 59. *Монастырьда жашагъан монахла эртте заманладан окъуна итле ёсдюрюп келгендиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 54.

МОНГОЛ *сыф.* Монгольский / Монголлуланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Монгол тил. Монгол литература.*

МОНГОЛЛУ *ат.* Монгол / Монгол Халкъ Республиканы асламлы халкъыны адамы. *Монголлуланы кёбюсю Къытайда жашайдыла.*

МОНГОЛЧА *хал. сёзл.* По-монгольски (*напр. говорить, писать*)/ Монгол тилде. *Монголча жырлау. Монголча сёлешиу.*

МОНДАЙ *сыф.* Глупый, недогадливый, несообразительный / Ангылаусуз, сылхыр. *Ол жазыкъ мондай [айыу] хыйла тюлкюге ийнанды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 299.

МОНОГРАФИЯ *ат.* Монография / Бир соруугъа неда бир темагъа жораланып жазылгъан илму иш. *Къарачай-малкъар тилни лексикасыны юсюнден монография.*

МОНОЛОГ *ат.* Монолог / Адамны кеси кесине, тынгылаучулагъа неда пьесада къараучулагъа аллындан башлап ахырына дери айтхан сёзю. *«Русалка» деген операны ючюнчю бёлюмю бийчени монологу бла башланады.* «Коммунизмге жол», 1980, № 118. *Кязим назмуларында монологланы, диалогланы элпек хайырланады.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 141.

МОНОПОЛИЗАЦИЯ *ат.* Монополизация / Монополия этмеклик, монополиягъа алмакълыкъ. *Капитализмни монополизациясы. Товарланы сатыуну монополизациясы.*

МОНОПОЛИСТ *ат* 1. Монополист / Бир затны монополиясы бла хайырланыучу адам. *Андрей Иванович шахарда монополист эди: хар зат да сата эди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 172.

2. Крупный капиталист / Онглу капиталист, монополист капиталны келечиси. *ГФР-де оноучу къауумла хыйлачы монополистлени къоруулайдыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 84.

3. *В позиции определения*: монополистический / Монополияны (*1-чи магъ.*) жорукъларына таянгган. *Монополист буржуазия. Монополист капитал. Халкъла аралы монополист реакция.*

МОНОПОЛИЯ *ат* 1. Монополия (*напр. на производство стали*) / Бир затны ишлерге, ишлеп чыгъарыргъа неда сатаргъа эм къолда тутаргъа, хайырланыргъа кишиде болмагъан энчи эркинлик. *Тыш къыралла бла сатыу-алыуну монополиясы. Къырал монополия.* ❐ *Къыралгъа тышындан машиналаны бла оборудованияланы келтирип сатыу жаны бла монополия механика конструкцияланы миллет жамауатына берилгенди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 94.

2. Монополия (*крупное объединение*) / Чексиз кёп хайыр алыр муратда производствону бла капиталны бирге жыйып къуралгъан уллу биригиу. *Буржуазия бла байла, ол санда элледе бийле, кулакла мирзеу монополиягъа халкъны ётмек бла жалчытыуда къырал этген оноулагъа чырмау саладыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 164.

МОНТАЖ *ат* 1. Монтаж (*напр. электростанции*) / Машиналаны, юйлени, конструкцияланы д.а.к. затланы хазыр керекледен, кесекледен жыйылыулары эм орнатылыулары. *Уллу электростанцияны монтажы. Эл мюлк мекямланы монтажы.*

2. Монтаж (*напр. музыкальный, литературный*) Бир затны тюрлютюрлю кесеклерини сайланып, айырылып алынып бирге къошулуулары. *Фильмни монтажы. Музыка монтаж. Литература монтаж. Сурат монтаж.*

3. *В позиции определения*: монтажный / Монтаж бла байламлы. *Монтаж ишле сентябрь айны 26-сында башланнгандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 206. *Биринчи агрегат къурулушну монтаж площадкасына тюшгенди.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 114.

МОНТАЖЧЫ *ат.* Монтажник / Монтаж жаны бла специалист. *Къурулушчула бла монтажчыла жангы цехлени биринчи участкаларын хайырланыргъа болжалдан юч ай алгъа берирге борч алгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 50. *Монтажчыла биринчи гидротурбиналаны жыя турадыла.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 86.

МОНТЁР *ат* 1. Монтёр, монтажист / Машиналаны жыйыучу эм жарашдырыучу адам; монтажчы. *Механик Лазарев бла эки монтёр двигательни ремонтдан сора къыскха заманны ичинде жыйып бошай-*

дыла. «Коммунизмге жол», 1980, № 53.

2. Электромонтёр/Электр салыуну, электр чыбыкъла тартыуну устасы. *Ишден юйюне келип жатхан монтёр, Узакъ жолдан арып къайтхан шофёр, Тынч кечели болугъуз.* К ъ у л и й л а н ы К ъ. Юйюнге игилик!, 83. *Сора, тыш юйге кетип, жабыуну тюбюнден монтёр Володя бла школну къалауурy чыкъдыла.* «Шуёхлукъ», № 7, 28.

МОНТЁРЛУКЪ *ат.* Работа, должность монтёра / Монтёрну иши, къуллугъу. *Жаш иш усталыкъланы барысындан да монтёрлукъну бек жаратады.*

МОНУМЕНТ *ат* 1. Монумент / Уллу сын таш. *Ауушха чыкъгъанла монументни тёгерегин гокка хансла бла жасамай къоймайдыла.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 29. *Къабырланы ичи иничге аллеялары, уллу багъалы монументлери бла деменгили паркга ушайды.*

2. *В позиции определения*: монументальный / Уллу магъанасы болгъан. *Монумент пропагандаы, рекламаны, кёргюнчлю агитацияны... хар къалайда да энчи башхалыкълары болургъа тыйыншлыды.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 91. *Къазауатдан бери Бялиницкий талай затны бирден кёргюзтген уллу панорамалы монумент пейзажла салады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 164.

МОНГ *сыф.* 1. Сытый, вполне утоливший свой голод / Токъ, тойгъан, тоюп тургъан. *Жашчыкъ, не ашагъан эсе да, монг эди, ашарыгъы келмей эди.*

2. *кёч.* Сытый, обеспеченный влагой, удобрением (*о почве*) / Сууу, мешхуту жетишимли. *Жер монг эди урлукъ излеп, кёбюп, жумушап тура эди.* «Шуёхлукъ», № 61, 43.

3. *кёч.* Изобильный, обильный, богатый / Бай, хар не да кёп, эркин болгъан. *[Таулула] тышында, юйде да ишни тындырып, Келтиришип сюрюу-сюрюу союмла, Кесип, союп, жарашдырып санларын, Монг жашаугъа этгендиле оюмла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 102. *Адамла анга [жерге] урлукъ себип, суусап ичирип, сакъатына къарап, монг насыпны сурамай, аны мадул этерге кюрешгенлерине [Байчо] ирият салады.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

■ **Монг бол** насыщаться, становиться сытым / той, токъ бол. *[Асхат Домалайгъа:] Сен манга къарама, анабыз элден бир ахшы айран келтирген эди да, андан ичип келгенме да, ма былай бир монг болуп турама.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 387.

МОНГАЙ *эт. сёл. тил.* монг бол (*къ.* **монг**). *[Бай:] Манга ийнанмагъанла, сабий эселе, уллаймазла, уллу эселе монгаймазла.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

МОНГАЙТ *эт. понуд. от* **монгай**/Монгай дегенни *къатланыучу айырмасы. Гелля жашланы, жангы ургъан жау бла жылы гыржын ашатып, монгайтып жибереди.*

МОНГАЙТДЫР *эт. понуд. от* **монгайт** / Монгайт дегенни *къатланыучу айырмасы. Чалгъычыланы шапа монгайтдырады, суусап береди.*

МОНГАЙТДЫРЫУ *и.д. от* **монгайтдыр** / Монгайтдыр дегенден *этим ат. Къонакъны монгайтдырыу.*

МОНГАЙТЫЛ *эт. страд. от* **монгайт** / Монгайт дегенни *зорлаучу айырмасы. Монгайтылгъан сабанчыла ишни тири бардырадыла.*

МОНГАЙТЫЛЫУ *и.д. от* **монг-**

айтыл / Монгайтыл дегенден *этим ат.*

МОНГАЙЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **монгай** / Монгай дегенни *араш айырмасы. Тымлы зат ашагъан болур эдиле: сабийле ингирге дери, монгайышып, ашарыкълары келмей айланадыла.*

МОНГАЙЫШЫУ *и.д. от* **монгайыш** / Монгайыш дегенден *этим ат.*

МОНГЛУ *сыф.* Обильный, богатый / Бай, битимли. *Монглу болсун топурагъы, Жыртылмасын опурагъы.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 13.

МОНГЛУКЪ *ат.* Обилие, изобилие, достаток, богатство / Берекетлик, байлыкъ, хар затны эркин болгъаны. *Таулу юйюрде берекетлик, монглукъ эсленеди.* «Коммунизмге жол»,1976, № 193. – *Жыл огъурлуду, сау къалсын, Элибизде монглукъ барды, – Дей, жюзюнчю кюз тангны къучакълайды Хамызат.* Тёппеланы А., Жаннетни къызы, 7. *Жер жауунладан кёбеди, Дуниягъа монглукъ тёгеди.* Гулийланы М., Кетмегиз, зурнукла, 21.

МОР *сыф.* Коричневый / Къонгургъа тартхан; къууурулгъан кофе неда эмен чертлеуюк бетли. *Аны [Найыпханны] мор жыйрыгъы да юсюне бир тап жараша эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 68. *Юйню тюбю мор, башы акъ, терезелери да кёк бояу бла боялгъанды.* Семенланы А., Жазыу айла, 58.

МОРАЛЬ *ат къарач.* 1. Мораль, нравственность / Адеп, жорукъ, къылыкъ. *Тин иннетде, культурада, моральда, турмушда бирча шартла тууадыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 130.

2. *В позиции определения*: моральный / Адеп, жорукъ, къылыкъ бла байламлы. *Мораль эмда политика бирикмеклик къураргъа. Мораль жорукъла. Мораль кодекс. Мораль къылыкъ.*

МОРГ *ат.* Морг / Больницада ёлюклени кезиуге дери тутуучу жер. *Аны [Саматны] ёлюгюн моргда тапдыла.* «Коммунизмге жол», 1977, № 188.

МОРГЪУЛ *сыф.* Коричневатый/ Мор дегенни кемлик даража формасы. *Экисини [Дюгербийни бла Мырзабекни] бетлери да, къозугъан гогушланы бетлерича, бирде моргъул, бирде саз эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 112. *Суусуз къалай ёсесе Къаты къая башлада? Татлы моргъул жумукъул Ёсдюресе ташлада.* Шахмырзаланы С., Назмула, 251.

МОРГЪУЛДУМ *сыф. къ.* **моргъул**. *Кишичикни моргъулдум бетини эрттеден жюлюнмеген жаякъларында ызлыкълары, чакъырылмагъан къонакъ кёпню кёрген адам болгъанын айта эдиле.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 59.

МОРДВИН *сыф.* Мордовский / Мордвинлилеики, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Мордвин тил. Мордвин литература.*

МОРДВИНЛИ *ат.* Мордвин / Мордва Республикада жашагъан асламлы миллетни адамы. *Батальонда къайсы миллетлени келечисин да табарыкъса: оруслула, украинлыла, мордвинлиле, къарачайлыла, чувашлыла, башкирлиле, къазахлыла, узбеклиле...* «Ленинни байрагъы», 1983, № 62.

МОРДВИНЧА *хал. сёзл.* По-мордовски (*напр. говорить, писать*) /

Мордвин тилде. *Мордвинча сёлешиу. Мордвинча тепсеу.*

МОРЖ *ат.* Морж / Узун азау тишлери болгъан, жуху тюклю, северде жашаучу, балаларын сютюн эмизип ёсдюрюучю уллу тенгиз жаныуар. *Устаз моржланы жашауларыны юсюнден хапар айтды. Моржну жауундан дарман этиледи.*

МОРОЖЕНОЕ *ат.* Мороженое / Сют башдан, юлкюде неда жерде (*хансда*) битиучю кёгетлени сууларындан д.б. затладан этилиучю, бузлатылгъан татлы ашарыкъ. *Шоколад мороженое. Жилек мороженое. Сары жау къошулуп этилген мороженое.*

МОРС *ат.* Морс / Кёгетлени сууларындан суу къошуп этилиучю, суусапны кесиучю татлы ичги. *Наныкъ морс. Жилек морс.*

МОРТ [1] *сыф.* 1. Хрупкий, ломкий/ Сыныучу, ууалыучу, шатык. *[Хамызат:] Тейри, Назычыкъ, бош гынттылы боласа, биз да морт жерклени томура келмегенбиз.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 210.

2. *кёч.* Старый, прежний, не современный, устаревший / Эски, алгъыннгы (*жашауну юсюнден*). *Сибиркиге «обур» миннген морт ёмюр Жанды, кюйдю, болду къапкъара кёмюр.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 36. *Морт патчахлыкъ ачы жайгъан Къара булутну чачаргъа, Жарыкълыкъны кенг ачаргъа.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауну жырлары, 61.

МОРТ [2] *сыф.* Гнилой (*о зубах*). Чириген тишлени юсюнден. *[Чючю] хырез морт тишлерин ариулай (бир ишексиз, ол тишлик кесек къапхан болур эди) / Асланнга: «Чочха бала, школгъамы бараса?» – деди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 34.

■ **Морт бол** мугут бол (*къ.* **мугут**). *Нарт сёз морт болмаз.* (Н а р т с ё з.) О *Аны эрттегили хунасында жассы ташлары морт болгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 10, 67.

МОРТ [3] *хал. сёзл. къ.* **чорт**. *Буз келе келип, терек бутакъгъа тийсе, аны морт юзюп атады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 27.

МОРТЛАН *эт.* Плесневеть / Мугут бол, (*къ.* **мугут**). *Стол юсюнде мортланнган ётмек жарты тура эди.* ■ *[Тютюнчюню] акъ тишлери тотланырла, Ёпкелери мортланырла.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 28.

МОРТЛАНЫУ *и.д. от* **мортлан**/ Мортлан дегенден *этим ат. Ётмекни мортланыуу. Къанганы мортланыуу.*

МОРТЛУКЪ *ат.* Хрупкость, ломкость / Бир затны сыныучу, ууалыучу халы, шатыклыгъы. *Агъачны мортлугъу. Къанганы мортлугъу.*

МОРТТИШ *сыф. сёл. тил.* С почерневшими, гниющими, грязными зубами / Тишлери къаралгъан, чириген, кир. – *Морттиш Даппакны къарнашыды, не айтырыкъды тюкбурун маймул, – деп, Ёлмез басымлы жуап этип, Захийратны энтта бир сейирсиндирди.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 104.

МОРФЕМА *ат.* Морфема / Сёзде магъананы тутхан кесеги. (*приставка, тамыр, суффикс, аффикс*). *Дерсде сабийле сёзлени морфемалагъа юлешедиле.*

МОРФИЙ *ат.* Морфий / Шахшахны сютге ушаш сууундан алыныучу жукълатыучу, ауруну сел

этиучю наркотик дарман. *Морфий ийисгегенден сора жашны жарасыны ауругъаны селейди.*

МОРФОЛОГИЯ *ат* 1. Морфология / Грамматиканы сёзлени формаларын тинтиуню юсюнден бёлюмю эм бир тилде сёзлени формалары битеу бары да. *Фонетика, лексика, морфология, орфография 4–6-чы класслада окъуладыла.*

2. *энчи.* Наука о строении органов, почв / Чархланы, санланы, топуракъны къалай къуралгъанларыны юсюнден илму. *Адамны морфологиясы. Битимни морфологиясы. Топуракъны морфологиясы.*

МОРЯК *ат.* Моряк / Тенгизчи, тенгиз аскерчи. *Билмей тургъанлай, кемени жанында бузламагъан сууда морякла жаралы дельфинни эслейдиле.* «Коммунизмге жол», 1983, № 174.

МОТЕЛЬ *ат.* Мотель / Автотуристле тохтаучу къонакъ юй. *Сирияны туризм министерствосу къыралда кёп къонакъ юйле, кемпингле эм мотельле ишлерге иги кесек ахча бёлгенди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 209. *Уллу жолларда мотельле, кемпингле боллукъдула.* «Коммунизмге жол», 1969, № 206.

МОТИВ *ат.* Мотив (*произведений искусства*) / Искусствону чыгъармаларында сюжетни къурамына кирген бир баш кесек, тема. *Кязимни назмуларында кёп тюрлю мотивле бир бирге сингип, биригип келедиле.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 76. *Былайда битеудуния магъаналы «туугъан жерини ууч топурагъы» деген, Малкъар бла Къарачайда уа «туугъан жеринги бир уртлам сууу», «ташы» деген мотив барды.* «Огъурлу танг», 228. *Поэзиясыны суратлау теренлиги, кертилиги, патриот мотивлерини жылылыгъы, сезим жаны бла жангылыгъы аны [Махаметни] керти поэзиягъа ие этеди.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 23.

МОТОБОЛ *ат.* Мотобол / Мотоцикллеге минип ойналыучу футболгъа ушаш оюн. *Къыралны мотоболдан, спидвейден чемпионатыны оюнлары да барадыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 121. *Мотоболдан бизни спортсменлерибиз хорлагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1982, №167.

МОТОБОЛЧУ *ат.* Мотоболист / Мотобол ойнаучу спортсмен. *Алай а ол командаланы мотоболчуларындан бу оюнда адам кёрмедик.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 139.

МОТОВИЛО *ат.* Мотовило / Оруучу машинаны, комбайнны, хансны, къылкъылы битимлени сабакъларын, къауураларын кесиучю аппаратны аллына бюгюучю эм аланы транспортёргъа салыучу кесеги. *Андан тышында да эл мюлкге беш минг универсал мотовило, бир минг тууруучу агрегат жиберирге белгиленди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 86.

МОТОГОНКА *ат.* Мотогонка / Мотоциклле бла бардырылгъан эришиуле. *Мотогонкада биринчи жерге Нальчикни мотогонщиклери чыкъгъандыла.*

МОТОГОНЩИК *ат.* Мотогонщик / Мотогонкагъа къатышхан спортчу. *(Чемпионатда) команда тергеу бла украинчы мотогонщикле хорладыла.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 94.

МОТОДРОМ *ат.* Мотодром / Мотоцикл спортдан эришиуле бардырылыучу эм мотоциклле сыналыучу жер. *«Доммай» мотодромда быйыл спидвейден дунияны чемпионатыны континент фина-*

лыны оюну болду. «Ленинни байрагъы», 1981, № 143. *Шахарчыла, кюнледеча, энишге тюшюп, жашил айырымканда чачыладыла: кими стадионнга, кими мотодромгъа, кими бассейннге, кими таза хауада терек салкъында солургъа.* «Огъурлу танг», 133.

МОТОКРОСС *ат.* Мотокросс / Жолсуз, чунгурлу-дуппурлу жерледе мотоциклле бла эришип чабыучу спорт. *Закарпатьеде Свалява шахарны къатында Россейни мотокросссдан чемпионаты бардырылды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 125. *Почтаны къуллукъчусу, сабыр адам, Яцек, мотокросс баргъан жерге барады.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 116.

МОТОПЕХОТА *ат.* Мотопехота/ Автомобилле, транспортёрла, мотоциклле, д.а.к. затла бла жюрюучю жаяу аскер.

МОТОПОЛК *ат.* Мотополк / Машинала бла жюрюучю полк. *Фашистлени элден мотополк къыстады.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 167.

МОТОР *ат* 1. Мотор / Асламысында отлукъ бла неда электр бла ишлеген машина. *Ючюнчю кюн, элни мотор гюрюлдеген тауушдан толтуруп, бир бири ызындан мюлк арбаздан 50 комбайн чыкъдыла.* «Шуёхлукъ», № 52, 93. *Моторну тауушун эшитип, бир сары ит кимни эсе да арбазындан атылып чыкъды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 20.

2. *къ.* **Моторлу**. *Акъ финлиле таба учуп бара, жашла тенгизде ауур жюкленнген эки шхунаны, бир мотор мойбаны эследиле.* «Шуёхлукъ», № 51, 50. *Ал кезиуде ала шуёхларыны мотор къайыгъында къала тургъандыла.* «Коммунизмге жол», 1983, № 114.

МОТОРИСТ *ат.* Моторист / Моторланы ишлерин жалчытыучу, аланы ишлетиучю, алагъа къараучу ишчи. *Моторист, жунчуп, тюрт-мюрт этерге кюрешеди.* «Алчыла», 75. *Аныуар фермада моторист болуп ишлейди.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 162.

МОТОРЛУ *сыф.* Моторный (*с мотором*) / Мотору болгъан, мотор бла жюрюучю. *Моторлу къайыкъ. Моторлу вагон. Сириядa биздеча жюк ташыучу моторлу арбачыкъла жокъдула.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 61.

МОТОРОЛЛЕР *ат.* Мотороллер/ Мотору олтургъан адамны артында неда тюп жанында орнатылгъан, гитче чархлы мотоциклни бир тюрлюсю. *Бусагъатда уа эллиле женгил автомобилле, мотоциклле, холодильникле эм телевизорла алыргъа сюедиле.* «Коммунизмге жол», 1976, № 136.

МОТОЦИКЛ *ат.* Мотоцикл / Ичинде отлукъ двигатели (*жюрютгючю*) олтургъучну аллында орнатылгъан, эки чархлы улоу машина. *Мотоцикл сууну сол жагъасында жарны башында уллу тёртгюл акъ юйню арбазында тохтады.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 193. *Къоншу жерде уруш этген аскерледен мотоциклли биреу старшина Соколовну излеп келди.* «Шуёхлукъ», № 8, 134.

МОТОЦИКЛЕТ *ат* 1. *къ.* **мотоцикл**. *Бригадир жолгъа чыгъаргъа, колхозну председатели мотоциклет бла келди.* «Жарыкъ жолда», 127. *Элни къыйырына чыгъаргъа, тёбентин мотоциклетни келе тургъанын эслеп, Баразбий машинаны терезесине битди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 18.

2. *В позиции определения*: мотоциклетный / Мотоциклле бла

бардырылыучу. *Республикада автомобиль, ушкок атыу, мотоциклет, автомодель спорт бек жайылгъанды.* «Коммунизмге жол», 1977, № 94.

МОТОЦИКЛИСТ *ат къ.* **мотоциклчи**. *Почтаны жюрютген мотоциклист къынгыр, къапхакъла жоллада букъу этип ташаяды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 135. *Байрам демонстрацияны мотоциклистле ачхандыла.* «Коммунизмге жол», 1982, № 115. *Немча мотоциклистле шош станисени ичин букъулатып, таугъа озадыла.* Х у б и й л а н ы О, «Адамла», 120.

МОТОЦИКЛЧИ *ат.* Мотоциклист / Мотоциклни жюрютген адам. *Эришген мотоциклчилеге старт берилди.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 163. *Жолгъа жюзге жуукъ мотоциклчи чыкъгъанды.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 149.

МОУЛИТ *ат дин. къ.* **маулит**. *Ёлген адамны жаны жаннетге барыр ючюн аны сау къалгъан жууукъла моулит этедиле.* «Шуёхлукъ», № 64, 98. *Межгит жокъ, моулит этдирген жокъ, колхозла къуралгъанлы зекят къуруду, садакъа, фитир да къалдыла.* «Шуёхлукъ», № 10, 52.

МОЧЕВИНА *ат.* Мочевина / Адамны, омуроулу жаныуарланы асламысыны чархларында белокла алышыннганда жаратылыучу суууда эриучю тюрсюнсюз кристалладан къуралгъан азотлу зат (биринчи сийдикде табылгъанды). *Мочевина чыгъарлыкъ объектлени къурулушлары бите турадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 80.

МУАДЗИН *ат дин. къ.* **Мууазин**. *Байыракъ адам ёлген болур, муадзин жанын-къанын аямай, минараны алты тешигинден да башын чыгъарып, бек кёп салах тартады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 9.

МУБАРЕК *сыф. дин.* Праведный, благочестивый, набожный / Динни излемлерин, жорукъларын бузмагъан, сакълагъан. *[Шогъай:] Мухаммат Байхамбарны къабыры болгъан топуракъда жатаргъа тапса, муслийманнга андан сора не керекди, мубарекле?!* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 79. *[Мухаммат-Амин Абдул Къадыргъа:] / Къайдан ахшы жолдан келесе сен, мубарек адам? Ауур акъсагъанча кёрюнесе, былай тохта да солуй бар.* А п п а л а н ы Х,, Къара кюбюр, 111.

МУГУР I. *сыф.* 1. Бедный, несчастный, жалкий / Насыпсыз, харип, жазыкъ. *Ачы бла аны къатыны мугур Баттаны жашаулары уа дайым гузабада, жылауда ёте эдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 43. *[Керим Юсюпге:] Бу мугурну быллай бир бек нек инжилтдинг?* «Коммунизмге жол», 1983, № 157.

2. Унылый, грустный, понурый, невесёлый, подавленный, безрадостный, печальный / Мудах, сагъышлы, жарсыулу, къайгъылы. *Кёкюрегинден къолу бла тутханлай, Башын ёрге кёлтюрмей, мугур ана, Мермер ташда олтуруп турады, жылай, Жюрегинде уруш салгъан от жана.* Х у б и й л а н ы Н., Жерни сагъышлары, 20. *Мугур кёллю, тур тюзетирге Къыйынлыкъ бюкген муккур белинги!* «Къарачай поэзияны антологиясы», 152. *Жамалчыкъны жаланнгачлыгъы, аны буюкъгъан мугур сыфатчыгъы, къарыусуз иничге санчыкълары Сафарны жюрегин бютюнда эритдиле.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 40.

3. Унылый, наводящий уныние, повергающий в уныние / Адамны мудах этиучю, анга мудахлыкъ сезим бериучю. *Хапар айта, мугур*

гокка хансларынг, Жыйыладыла къабырланы юсюне. Х у б и й л а н ы Н., Жерни сагъышлары, 5. *Къырым ханны аскерлери киргендиле, Мугурдула Къарачайны ёзденлери.* Б а й р а м у к ъ л а н ы А., Юйге игилик, 28.

МУГУР II *хал. сёзл.* Уныло, печально, грустно, понуро / Мудахланып, мудах болуп, сагъышланып, – *Нек мудахса, – деди, – не болгъанды санга? Былай мугур келмеучю эдинг да манга?* (Ф о л ь к.) ❐ *Тюз барады халкъымы ёрлеу жолу, Умутун болдурур жашауда толу, Сюйгенлери къууанып, къарс урурча, Сюймегенлери уа мугур турурча.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 47. *Азирет-Алий... мугур олтурады.* «Шуёхлукъ», № 62, 66.

■ **Мугур бол** *къ.* **мугурай**. *Дорбунну аллында, моллала бай ёлюкге басыннганча, тюрлю-тюрлю къанатлыла басынып, боюнлары мугур болуп, дорбуннга кирирге къоркъуп тура эдиле.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 56. *[Сапият:] Кушжетер боюнун бир жанына салып, мугур болуп келгенинде: «Сюйген затынгы алыргъа эркинсе», – деген эдим.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 318.

МУГУРАЙ *эт.* Понуриться, унывать, грустить, мрачнеть / Мудах, сагъышлы бол, мудахлан, сагъышлан. *Сынагъан къыйынлыкъларындан мугурайгъан къарт Галай да келген эди.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 52. *Кызчыкъ, эшик артында мугурайып, сюек эзилген, эт чайналгъан тауушлагъа тынгылап, иги кесек турду.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 14. *Мыртазакъла мугурайып барадыла, терен сагъышлы кёрюнедиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 130.

МУГУРАЙТ *эт. понуд. от* **мугурай** / Мугурай дегенни *къатланыучу айырмасы. Гудубекге, чакъыртып кабинетге, Къутурады Мухарбий, мугурайтып, Жазыгъы да келмей агъаргъан бетге, Эм да айтылмаз сёзлени айтып.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 56.

МУГУРАЙТДЫР *эт. понуд. от* **мугурайт** / Мугурайт дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны, урушуп, мугурайтдыр.*

МУГУРАЙТДЫРЫУ *и.д. от* **мугурайтдыр** / Мугурайтдыр дегенден *этим ат. Жашха, атасын урушдуруп мугурайтдырыу.*

МУГУРАЙТЫЛ *эт. страд. от* **мугурайт** / Мугурайт дегенни *зорлаучу айырмасы. Мугурайтылгъан къыз башын энишге ийип турады.*

МУГУРАЙТЫЛЫУ *и.д. от* **мугурайтыл** / Мугурайтыл дегенден *этим ат. Иши къолайсыз болуп мугурайтылыу.*

МУГУРАЙТЫУ *и.д. от* **мугурайт** / Мугурайт дегенден *этим ат. Ананы айтханын этмей мугурайтыу.*

МУГУРАЙЫУ *и.д. от* **мугурай** / Мугурай дегенден *этим ат. Хаммат мугурайыу деген не зат болгъанын билмеген, жарыкъ жашды.* Т е к у л а н ы Ж., Сиркиу, 7.

МУГУРАЙЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **мугурай** / Мугурай дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла экиси да эшик артында мугурайышып тура эдиле.*

МУГУРАЙЫШЫУ *и.д. от* **мугурайыш** / Мугурайыш дегенден *этим ат. Сабийлени ачдан мугурайышыулары.*

МУГУРБОЮН *сыф. сёл. тил. къ.*

мугур I (*2-чи магъ.*) / *Мугурбоюн, юйю ашсыз, бу кимди?* Шахмырзаланы С., Заман жели, 32.

МУГУРЛА *эт.* Печалить, омрачать, подавлять, угнетать *кого* / Мудах сагъышлы, къайгъылы эт, жанын къыйна. *Жюрек къыйыны ананы мугурлагъанды.*

МУГУРЛАН *эт. сёл. тил. къ.* **мугурай**. *Былай бла, жарлы, жалчы баш кётюрмей, Мугурланып, кюлге кирип жашагъаны...* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 48. *Къызны биягъы кёзлери мугурландыла.* Кёбеклаы Б., Кюнню тюбюнде экеулен, 91.

МУГУРЛАНДЫР *эт. понуд. от* **мугурлан** / Мугурлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Уруш кёплени мугурландыргъанды.*

МУГУРЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **мугурландыр** / Мугурландыр дегенден *этим ат. Къыйынлыкъ сынатып мугурландырыу.*

МУГУРЛАНЫУ *и.д. от* **мугурлан** / Мугурлан дегенден *этим ат. Ишсиз болуп, мугурланыу.*

МУГУРЛАУ *и.д. от* **мугурла** / Мугурла дегенден *этим ат. Биреуню мугурлау.*

МУГУРЛУКЪ *ат* 1. Бедное, несчастное, жалкое положение / Мугур хал, жазыкълыкъ. *Жюрюген хапаргъа кёре, ол [бийче] мугурлукъ бла ачлыкъгъа тёзмей, Нева суугъа башын атаргъа тебиреген-ди.* «Огъурлу танг», 46.

2. Уныние, мрачность, надлом, невесёлое, угнетённое, подавленное состояние / Мудахлыкъ, сагъышлыкъ. *Элде бир тюрлю мугурлукъ бар эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 10. *Мугурлукъну кенгнге ташлап, жерден жангы ханс чыгъады.* «Жилтинле», 379. *Мугурлукъ, мыдахлыкъ жетип, тутмагъанбыз башыбызны энишге.* Батчаланы М., Элчилерим, 10.

МУГУТ *ат* 1. Плесень / Сууланнган, чирий, бузула башлагъан затны юсюн жапхан, бирге жыйылгъан тамгъачыкълагъа ушаш микроорганизм. *Эрттенбла маллагъа бир жайсакъ, биченни жаланда тюп мугутлары къаллыкъдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 347. *Дуруну тюбюн башына айландырып къарасанг, жёх бетли акъ мугут.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 330.

2. *В позиции определения*: плесневелый, покрытый плесенью, прелый, затхлый / Мылы тартхан, чирий башлагъан. *Олсагъат Найыпханны бурунуна мугут, мылы тартхан ийис урду.* Толгъурланы З., Эрирей, 179. *Ала [жашла] мугут биченден къыйы-къыйы къобарып, маллагъа аш жаядыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 334. *Къара жыйрыкъны мугут ийиси аланы [хапчукланы] тылпыуларын чыгъаргъа къоймай, буууп жашатады.* Байрамукълаы Х., Тиширыуну хапары, 8.

■ **Мугут эт** плесневеть, преть / юсюне къон, олтур (*мугутну юсюнден*), кёгер, чирирге тарт. *Къарча, Шабатайны ушкок алып келгенин кёрюп, мугут этген тылы кибик кёгерди.* «Шуёхлукъ», № 46, 17. *Мугут этген тюпгюч Кёрюрчады былайдан къарап, Тёгерекде дурулаы Турурчады былайдан санап.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 16. *Юйде Кериматха хар зат да суукъ, мугут этгенча кёрюнеди.* Шуаланы М., Кечерлеми?, 106.

МУГУТЛАН *эт.* Мугут бол. (*къ.* **мугут**). *Ётмек мугутланнганды. Эски гебенни тюбю Мугутланыр, терк чирир. Ана чычхан уясын*

Анда этерге кирир. Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 204.

МУГУТЛАНДЫР *эт. понуд. от* **мугутлан** / Мугутлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашла биченни, чийлей жыйып, мугутландыргъандыла.*

МУГУТЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **мугутландыр** / Мугутландыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Киши къарамай къалып, гыржынла, бышлакъла да мугутландырылгъандыла.*

МУГУТЛАНДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **мугутландырыл** / Мугутландырыл дегенден *этим ат. Биченни мугутландырылыуу. Чыккырны мугутландырылыуу.*

МУГУТЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **мугутландыр** / Мугутландыр дегенден этим ат. *Ётмекни, тапсыз жерде тутуп, мугутландырыу. Биченни, чийлей жыйып къоюп, мугутландырыу.*

МУГУТЛАНЫУ *и.д. от* **мугутлан** / Мугутлан дегенден *этим ат. Иги къурумай жыйылгъан биченни мугутланыуу. Ётмекни, мылы жерде къалып, мугутланыуу.*

МУГУТЛУКЪ *ат.* Плесневелость, прелость, затхлость / Мугут болгъанлыкъ, мугут басханлыкъ. *Ала ётмекни, мугутлугъуна да къарамай, ашай эдиле. Биченни мугутлугъун кёрюп, жаш аны кюнге жайды.*

МУГУШТУК *ат анат.* Предплечье / Къойну орта жилиги. *Мугуштукну жашха тутдурдула. Ол киши мугуштукну анга бергенлерин жаратмады.*

МУГЪАЛИМ *ат эск. къ.* **устаз.** *Алтын мюйюзню тутдурдукъ фахмулу алимге, Быллай ишге да бек уста, Намыслай, мугъалимни.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 123.

◆ **МУГЪЕЛИ: Мугъели бол** чернеть, становиться совершенно черным / къарал, къап-къара бол, къара кесеу бол. *Иш тынгылы бошалды, Ёзен гебенден толду. Кёкню уа булут алды, Къара мугъели болду.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 190. *Бир заманда жел аз къагъып тебиреди. Кёк да къара мугъели болады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 26.

МУДАХ I *сыф.* 1. Грустный, печальный, невесёлый, унылый, понурый / Мудахлыкъ сезимни сынагъан, жарсыгъан, къайгъыргъан, сагъышлы. *Аубекирни кёзлери, алгъынча болмай, мудахдыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 38. *Сафият, жашны мудах халын эслеп, хыны этгенине сокъуранды.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 64. *Аланы [къошдагъыланы] барындан да мудах, бёркюн мангылайына кийип тургъан жаш, Батырбекни къолун къаты тутуп, аны кёзюне тюрслеп къарады.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 67. // Выражающий грусть / Мудахлыкъны, сагъышлыкъны, жарсыуну билдирген. *Мудах къарам. Мудах ышарыула.* ❐ *Ат кишнеди, къалтырады, адыргы этди, иесине сахиник, мудах кёзлери бла къарады.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 8. // Исполненный грусти/ Мудахлыкъдан толу. *Гюрбежини аллында межгитден эфенди, мудах ауаз бла къычырып, муслийманланы ахшам намазгъа чакъыргъаны эшитиледи.* «Шуёхлукъ», № 13, 51. *Тойгъа ашыкъгъан атлыла, Жырлаша, жарыкъ чапхан, Жылаугъа баргъан къатынла Мудах хапарла айтхан...* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жангы китап, 175.

МУДАХ II *хал. сёзл.* Грустно, печально, уныло, понуро / Мудах-

лыкъ бла, бушуу, къайгъы, сагъыш этип; жарсып. *Тетуу, жаягъын быдыр жан жаулукъ бла байлап, адамлагъа да тюберге артыкъ сюймей, мудах айлана эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 68. *Зулейхат атасына мудах къарап: «Ата, полицай не затды?» – деп, сорду.* Толгъурланы З., Айыуташ, 14. *Дунияда кёп жашайдыла къууанч умутсузла. Айтады ана: «Къайтарыр Аллах». Келедиле саула, сокъурла, чолакъла, бутсузла, Ким къууанчлы ышара, ким мудах.* Отарланы К., Жолла, 267.

■ **Мудах бол** *къ.* **мудахлан.** *Душман, жерге къарап, мудах болгъанын сезип, Къайсын сёзню андан ары бардырмады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 33. *Къайгъылы хапарны [окъуучула] барысы да эшитип, мудах болгъандыла.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 87. **Мудах эт** печалить *кого*, наводить грусть (*уныние*) на *кого* / биреуню къыйнап, жарсытып, сагъышлы, къайгъылы эт. *Темуркъаны келмегени Мёлеханнга ачыу тийип, мыдах этген эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 7. *«Элни мудах этмейим»,– деп, ол [аппа] уллу колхозгъа оноу этерге тохтагъанлыкъгъа, жюрегини теренинде кесини оноучу болмазлыгъын ангылагъанды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 47.

МУДАХКЁЗ *сыф. сёл. тил.* Печальный / букв. с печальными глазами // Мудах кёзлю, кёзлеринде мудахлыкъ билиннген. *Жукъусуз танг атдыргъан, мудахкёз Жулдуз ийнегин, сауып, эл сюрюуюне къошду.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 73. *Отуннга кетип, кечге къалсам да, Барып, къоншу къатынлагъа, Гырхыкъол, мудахкёз жарлы анам, Таш салдырыучу эдинг манга.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 139.

МУДАХЛАН *эт.* Грустить, печалиться, унывать / Мудахлыкъ сезимни сына, бир затха жарсы, къайгъыр, сагъыш эт. *Къарындашы кетгенден сора Магомет мудахланды, азды, аны инбаш сюеклери билинип башладыла.* «Шуёхлукъ»., № 61, 23. *Мудахланып, Залим къарады жерге: «Харип анабызны салгъанма кёрге».* Гыттыланы М., Жыйырманчы ёмюр, 210. *Жамий бир кесек мудахланды, болсада эрини таукел ишине ёхтем болду.* Кациланы Х., Мухаммат, 203.

МУДАХЛАНДЫР *эт.* Мудах эт (*къ.* **мудах**). *Алай болгъанлыкъгъа аскерчилерибизни артха кетип баргъанлары жюреклени мудахландыргъан эди.* Гуртуланы Э., Азиретни къууанч кюню, 22. *Бу хапарла минг-минг адамланы къуандырырла, жаланда халкъны аз къауумчугъун – байланы мудахландырырла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 173. *Къууаныу бла бирге ол ажирлеге жетген зарауатлыкъ быланы [Абдул бла нёгерлерини] жюреклерин, ачытырча, къыйнады, мудахландырды.* Этезланы О., Тарда, 136.

МУДАХЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **мудахландыр** / Мудахландыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Бушуу сынап, мудахландырыл.*

МУДАХЛАНДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **мудахландырыл** / Мудахландырыл дегенден *этим ат. Къыйынлыкъ сынап мудахландырылыу.*

МУДАХЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **мудахландыр** / Мудахландыр дегенден *этим ат. Сабийни, излегенин тапдырмай, мудахландырыу. Атаны-ананы, айтханларын этмей, мудахландырыу.*

МУДАХЛАНЫУ *и.д. от* **мудахлан** / Мудахлан дегенден *этим ат.*

Ёксюз къалгъанына мудахланыу. Анасыны жарсыгъанын кёрюп, мудахланыу.

МУДАХЛЫКЪ *ат.* Грусть, тоска, печаль, уныние, угрюмость, мрачность / Бушууну, жарсыуну, къайгъырыуну, сагъышлылыкъны билдирген сезим. *Тахир нёгерини [Масхутну] чакъдан бир чыкъгъан ауазында, къымылдауунда да адамны жюрегин жарсытхан мудахлыкъны сезеди.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 9. *Ашыгъып, бирси жанына озуп баргъан желчик сылап, бетинден мудахлыкъны сыйырып кетгенча, Барисбийни бети жарыды.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 420.

МУДАХСЫН *эт.* Принимать грустный, печальный, тоскливый вид. / Мудах бола башла, бир кесек мудах бол. *Тохтап, чыгъып, суукъ сыннга Къарайма, мудахсынып, Жигитле нек жоюлгъанын Санайма мен, ахтынып.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 149. *Къызчыкъ анасыны кёзюне мудахсынып къарады.* «Коммунизмге жол», 1983, № 139.

МУДАХСЫНЫУ *и.д. от* **мудахсын** / Мудахсын дегенден *этим ат. Излемине жеталмагъаны ючун мудахсыныу.*

МУДАХСЫНЫШ *эт. взаим.-совм. от* **мудахсын** / Мудахсын дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъ да, къызчыкъ да нек эсе да мудахсынышып тура эдиле.*

МУДАХСЫНЫШЫУ *и.д. от* **мудахсыныш** / Мудахсыныш дегенден этим ат. *Сабийлени аналары, ауруп, къыйналгъаны ючун мудахсынышыулары.*

МУЖУКЪА *ат эск. къарач. къ.* **мечукъа**. *Къарт мужукъасын кишиге бермеучю эди.* (Ф о л ь к.)

МУЖУРА *ат* 1. Пика, штык / Сюнгюге ушагъан буруннгу саууг. *Аны (шыякыны) ичинден адам сюекле, къошун адырла, ат керекле, тот кесген мужурала, къылычла, кюбеле... чыгъарылгъан хапар жюрюйдю.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 176. *Ибрахимни къолунда уа къабугъу отда юйютюлген, къыйырында да къалакъ мужурасы бла шауеш таягъы.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 117.

2. Посох, трость / С острым железным наконечником // Къыйыры темирден этилген жютю таякъ. *Ол [къойчу], мужурасына таяна, къой сюрюуню аллында сабыр атлайды.* «Шуёхлукъ», № 45, 16. *Бу гюрюлдеу къызынып бара тургъанлай, мужурасына да таяна, чюйбёрк Жаныбек кирип келди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 64. *Байдуллах, мужурасын кётюрюп, башы да къалтырай, иничге чырылдауукъ ауазы бла къычырады.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 147.

МУЗЕЙ *ат.* Музей / Искусствону чыгъармаларын, илму коллекцияланы, история магъанасы болгъан д.а.к. затланы адамлагъа кёргюзте турур ючун жыйыучу, асыраучу эм кёрмючде тутуучу учреждение. *Кеси да [Салих] ингир ала музейни къаты бла бахча таба барды.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 88. *Музейде уста къолла чемер тикген омакъ кюйюзле бардыла.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 3.

МУЗЫКА *ат* 1. Музыка. (*напр. инструментальная, вокальная*) / Жашауда болгъан затланы ауаз бла билдирген искусство. *Къарт бизни музыканы историясындан окъута эди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 170. *«Сен музыкагъа къайда юйреннгенсе?»,– деп соргъанда, Людмила: «Консерваторияда», – деп жууап къайтарды.* «Шуёх-

лукъ», № 38, 19. // Музыка (*напр. Чайковского*) / Искусствону бу тюрлюсюнден чыгъарма неда чыгъармаланы барысы да. *Турна жыйын, бийик жолда ажашып, Сакъ къычырады, къайгъыгъа къалады, Жаралы таш жерге иеди башын: Шопенни музыкасы согъулады.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жаралы таш, 92. *Моцартны музыкасы эпоханы къурагъанды.* «Коммунизмге жол», 1967, № 132.

2. Музыка / Исполнение, звучание инструментальных произведений // Инструнмент чыгъармаланы согъулуулары, эшитилиулери. ❐ *Музыка олсагъатдан окъуна тохтады, зал тауушсуз болду.* «Шуёхлукъ», № 63, 91. *Къонгур радиоприёмникден ариу музыка шош тёгюледи.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 8.

3. *В позиции определения*: музыкальный / Музыка бла байламлы. *Музыка театргъа жыйылгъанла районну культура юйюню ишчилерини тепсегенлерине къызыу къарсла бла тюбегендиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 217. *Лейла республиканы Музыка училищесинде окъугъанлы бир жыл чакълы ётдю.* Г у р т у л а н ы Э., Тенглерим, 11. *Аналаны юсюнден кёп жыр этилгенди, кёп сурат эмда музыка чыгъармала жазылгъандыла.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 37.

МУЗЫКАЛЫ *сыф. къарач. къ.* **музыка 2**. *Музыкалы комедия.* ❐ *Спектакльде музыкалы, кюлкюлю сценала, дуэтле кёпдюле.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 145.

МУЗЫКАЛЫЛЫКЪ *ат.* Музыкальность, мелодичность / Ариу, хычыуун эшитилгенлик. *Назмуну кесини динамикасы, ритмасы этилген ишни ритмасына жууукълашып, музыкалылыгъын кючлендиргенди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 120.

МУЗЫКАНТ *ат.* Музыкант / Музыка инструментде ойнаучу, музыканы ангылагъан адам. *Устазны къызы музыкантды, пианисткады.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 5. *Аны къоллары рульгъа уста, музыкантны къоллары пианинону тиеклерине жарашханча, жарашадыла.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 41.

МУЗЫКОВЕД *ат.* Музыковед / Музыковедениядан специалист. *Институтха поэтни автографлары болгъан эки китабын, аны эки письмосун да ленинградчы А. С. Розанов бергенди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 153.

МУЗЫКОВЕДЕНИЕ *ат.* Музыковедение / Искусстволаны юсюнден илмуну музыканы историясын эм теориясын, халкъланы музыка культураларын тинтиучю бёлюмю. *Музыковедениядан бир чалбаш къартчыкъ окъута эди.*

МУКАЛ *ат.* Выступ скалы / Къаяны жютюсю. *Ол [Бекболат, аты къаядан секирип] агъачланы, къая мукалланы да юслери бла учуп барады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 280. *Къара къаяда, жютю мукалда Къара къуш уя жасады.* Г у р т у л а н ы Б., Таула чакъырадыла, 22.

МУККУР I. *ат къарач. къ.* **гуппур 1**. *Аппа сабийлеге аркъасында муккурун ачып кёргюзтдю.* ❐ *Муккур къабырда тюзелир.* (Н а р т с ё з).

МУККУР II *сыф. къарач. къ.* **гуппур II**. *Бары да муккур Ибрагимни бетине къатхандыла.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 21. *Керти да ол [жёгетейчи] Марзиятны атасыча кёрюндю: сырты муккур, ауазы жез тауш эте...* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 91. *Муккур акъсакъал*

сокъур сыбызгъычы, сыбызгъыны тартып, суу жагъаны ёрге-энишге бара эди. А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 51.

МУККУР III *хал. сёз. къарач. къ.* **гуппур III.** *Жашчыкъ муккур туруп, кимни эсе да эниклей эди.* ❑ *Адамланы сыфатлары мыдахдан, бушуудан муккур бюгюлгендиле.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 63.

■ **МУКУР : Мукур бол,** мугъели бол (*къ.* **мугъели**). *[Сапыра] битеу халкъны аллында Мукур болду, къаралып, Салийматны кёргенде, Къансызланды, агъарып.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 141.

■ **Мукъул бол.** Подчиняться *кому-л.* / Биреуге бой сал. *Жаш аппасыны айтханына мукъул болду.*

МУКЪУЛАДИС *ат* **1.** Магнит / Бир къауум затланы кесине тартыучу неда артха тюртюучю зат. *Ёрюзмек кетерге унамады, Къатынны ариулугъу, мукъуладисча, кесине тартды.* «Нартла», 53. *Аны [устазны] сёзлери окъуучуланы кесине, мукъуладис тартханча, тарта эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 13.

2. *В позиции определения*: магнитный / Мукъуладис бла байламлы. *Юпитерде кючлю мукъуладис ыз барды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 72. *Къысха толкъунлу радио байламлыкъгъа бузукълукъ этген мукъуладис боранла кюнде отну чачылыуу бла жаратыладыла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 129.

МУКЪУЛАДИСЛЕН *эт. сёл. тил.* Намагничиваться / Мукъуладисли бол, мукъуладисни шартларын ал. *Къурч кесек мукъуладисленнгенди.Темир мукъуладисленди.*

МУКЪУЛАДИСЛЕНДИР *эт. понуд. от* **мукъуладислен** / Мукъуладислен дегенни *къатланыучу айырмасы. Ийнени мукъуладислендир. Къурч кесекни мукъуладислендир.*

МУКЪУЛАДИСЛЕНДИРИУ *и.д. от* **мукъуладислендир** / Мукъуладислендир дегенден *этим ат. Темирни мукъуладислендириу.*

МУКЪУЛАДИСЛЕНИУ *и.д. от* **мукъуладислен** / Мукъуладислен дегенден *этим ат. Къыптыны мукъуладислениую.*

МУКЪУР *сыф.* Затверделый (*о льде*) / Къатхан, къаты (*буз*). *Северни кийик бузларында Кеме жолланы ачаса, Аны мукъур бузларын Темир кеме бла чачаса.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жырлары, 40. *Аппам, суу боюнунда от тамызып, Къамасы бла тонун къыргъанды, Зыбыр сакъалы мукъур буз болуп, Ол къыш кече юйге кёп баргъанды.* К у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 29.

■ **Мукъут бол 1)** сильно потеть, распариваться / бек терле, тылпыу этерча къызып, терле. *Жашчыкъ, чабып барама деп, мукъут болгъанды;* **2)** высыхать, сохнуть в сильной степени / бек къуру, къуу бол. *Нартюх сабакъны мукъут болгъунчу къурутдукъ. Дырын, заманында жыйылмай, мукъут болгъанды;* **3)** со всех ног / бек терк, кючюнгден келгенича, чап. *Мукъут болуп, атлы киргенинде, элбурушчула алкъын тойну къызыуында эдиле.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 114. *Сары бойнакъ ит, гузаба этип, [акъланы] алларына мукъут болуп чапды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 269. **Мукъут эт 1)** заставить *кого* вспотеть, распарить *кого-что* / къаты ишлетип, чапдырып д.а.к. зат этип, бек терлет. *Чалгъычыланы арытып, мукъут этгендиле. Жашла атланы мукъут этгинчи чапдырып айландыла;* **2)** заста-

вить *кого* очень быстро бежать, очень быстро гнать, прогнать / къаты чапдыр, сюр, къачарча эт. *Темиржан бузоу-ланы мукъут этип, къулакъгъа урду.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 151–152. *Терлегенлери баргъанлыкъгъа, жашчыкъла топну ары бла бери мукъут этдирип сюредиле.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни туугъан кюню, 45. *Немчаланы айдан ары оздурмай, бизни аскерибиз къара мукъут этерге къолундан келликди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 142; **3)** сушить в сильной степени/ бек къурут, къуу эт. *Биченни, жукъа жайып, мукъут этгинчи къурутдукъ. Кюн кюйдюрюп, мукъут этип къояды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 208; **4)** *кёч.* сильно переживать, печалиться, горевать / бек къайгъырыргъа, къыйналыргъа, инжилирге, кюерге-бишерге. *Жашына къайгъыргъандан ананы жюреги мукъут этип, кюйюп барады.*

МУКЪУТЛАН *эт. сёл. тил.* **1. мукъут бол 1** (*къ.* **мукъут**) *Жауун жауып къалады деп ашыгъып жыядыла дырынны, мукъут болуп.*

2. Мукъут бол. **3.** *Жашла орамны ёрге мукъутланып кетедиле. Атлы элни тёбен жанына мукъутланып жетди.*

3. Мукъут бол **2** (*къ.* **мукъут**). *Орулгъан нартюх сабакъ мукъутланнганды. Чалыннган кырдык мукъутланнганды.*

МУКЪУТЛАНДЫР *эт. понуд. от* **мукъутлан** / Мукъутлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашла эл башына атланы мукъутландырып жетдиле. Аппа биченни кюннге мукъутландырды.*

МУКЪУТЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **мукъутландыр** // Мукъутландыр дегенден *этим ат. Кырдыкны мукъутландырыу. Атланы мукъутландырыу.*

МУКЪУТЛАНЫУ *и.д. от* **мукъутлан** / Мукъутлан дегенден *этим ат. Жумушха мукъутланыу.*

МУЛАХЛЫ *ат эск. къ.* **эбизе**. *Мулахлыла муну эмчек анасын, эгечин да алып алай кетдиле.* (Ф о л ь к.). *Дуут суундa ол [Таркъан] мулахлыланы жетгенди, Арсланча, чабып, къаты къазауат этгенди.* (Ф о л ь к.).

МУЛДА *ат къарач. къ.* **жалкъа**. *Атны мулдасы уллу эди.*

МУЛДАХ I *сыф.* Зяблевый (*о вспашке*) / Жаз урлукъ атаргъа хазырланылгъан, кюзден сюрюлюп къалгъан. *Мирзеулюк битимле иги хазырланнган мулдах жерледе ёсдюрюледиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 67. *Мулдах жерледе нартюх иги битгенди.* «Коммунизмге жол», 1982, № 198.

МУЛДАХ II *хал. сёзл.* Под зябь (*вспахать*) / Жаз урлукъ атар ючюн кюз сюрюп къоюп. *Жазлыкъла ёсдюрюллюк жерлени мулдах сюре туруп, алагъа 2000 тонна мешхут, хар гектаргъа тергегенде, 2 центнер суперфосфат бергендиле.* «Коммунизмге жол», 1983, № 76. *Битеуда сюргю жерлени кюз артында мулдах сюрюрге тийиншлиликге санадыла.* «Шуёхлукъ», № 61, 54.

■ **МУЛДУШХУ: мулдушху бол 1)** опрокидываться, перевернуться (*кверху дном*) / къатыш-къара бол, башы тюбюне айлан. *Кадетледен бир юч-тёрт атлы..., атлары бла мулдушху болуп, жыгъылдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 344; **2)** делать *что-либо*, очень торопясь/ Бир затны бек ашыгъышлы эт. *Маштай мулдушху болуп, чабып жетди.* «Коммунизмге жол», 1973, №103. **Мулдушху эт** опрокинуть, перевернуть *кого, что.* / Биреуню, бир затны башын тюбюне айландыр. *(Бойнакъ) жанлы*

келсе, арсарсыз Мулдушху этип урады. М а м м е л а н ы И., Чалгъы, 44. *Бир кесекден, чырпыланы да мулдушху эте, къачып келе, Атлыны аллындан бир уллу бойнакъ айыу чыкъды.* «Шуёхлукъ», № 13, 73.

МУЛДУШХУЛА *эт. сёл. тил.* мулдушху эт (*къ.* **мулдушху**). *Сары ырхыла келедиле, Талап къолну, къырны да, Бирге сюрюп, мулдушхулап Ташны да, Зыгъырны да.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 84.

МУЛДУШХУЛАН *эт. сёл.тил.* **мулдушху бол** (*къ.* **мулдушху**). *Къутургъан тенгизни толкъунларында кеме мулдушхуланды.*

МУЛДУШХУЛАНЫУ *и.д. от* **мулдушхулан** / Мулдушхулан дегенден *этим ат. Къайыкъны мулдушхуланыуу.*

МУЛДУШХУЛАТ *эт. понуд. от* **мулдушхула** / Мулдушхула дегенни *къатланыучу айырмасы. Шайтан жел тёгерекде болгъанны мулдушхулатды.*

МУЛДУШХУЛАТЫУ *и.д. от* **мулдушхулат** / Мулдушхулат дегенден *этим ат. Бир затланы уруп, мулдушхулатыу.*

МУЛДУШХУЛАУ *и.д. от* **мулдушхула** / Мулдушхула дегенден *этим ат. Бир затны мулдушхулау.*

МУЛЖАР *ат.* Настил, ложе в коше (*на него пастухи кладут солому, сено, войлок*) Къошну тюбюне жайылгъан бичен, салам д.а.к. зат. *Къонакъла, къошдагъыла бла саламлашып, мулжарны огъары къыйрына ётюп олтурдула.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 49. *[Салихни] жукъусу келе болур деп, жашланы бири мулжарына элтип, ат жерин да жастыкъ этди да, жатдырып, юсюн жамычысы бла тынгылы жапды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 362. *Хажи ушкогун жанына салып, мулжаргъа таянды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 66.

■ **Мулжар агъач** жердь, отделяющая очаг от настила (*чтобы солома, сено не расползалось*) / от жагъаны мулжардан айырып, мулжарны саламын (*биченин*) учхалатмай, чачдырмай тургъан агъач. *Баттал, Муссаны ушкок къалагъы къулакъ жанына суху жетгенлей, бирда мычымай, мулжар агъач жанына дылгам болду.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 28. *Юсюп, арлакъгъа ётюп, мулжар агъачха олтуруп, хапарлагъа уллу къулакъ салып тынгылайды.* «Шуёхлукъ», № 6, 74.

МУЛЖАХ *ат.* Мерзавец, подлец, негодяй / Аман, сыйсыз, намыссыз, ит адам; начас. *Ёксюз жылауу, таула мудахлыгъы Недиле алагъа, ол мулжахлагъа?!* О т а р л а н ы К., Сынла, 121. *[Аслан Элкъурутха:] Эй, прустопну къанга тюбюне адамлыгъын сатхан мулжах, асыры эртте къууанаса!* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 5.

МУЛЖУ *эт. сёл. тил.* *къ.* **булжу**. *Ана сакълайды, алай къонакъ, женгин Ууа, мулжуйду, билмей не айтырын – Сени жашынг Солтан-Муратны тенги Эдим, – дейди мудах Олесь акъырын.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 191. *Жаш арбазда не бла эсе да мулжуй тура эди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 151.

МУЛХАР *ат.* Объедки сена / Биченни, клеверни д.а.к. затны мал ашамай къойгъаны, хылымылысы. *Ыйналукъ, ийнеклени аллында мулхардан жыйып, босагъагъа жууукъ жерге жайды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 64. *Ала*

[ийнекле], мулхардан эсе, мырдыгъа бек жубанадыла. Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 348.

■ **Мулхар эт 1)** мусорить, сорить/ хылымылы, ашагъандан къалгъан д.а.к. затланы атып, кир эт. *[Терек:] Солуп, сора, эригип, кете тебиреселе, тюбюмю мулхар этип кетедиле.* «Къарачай халкъ таурухла», 205; **2)** *къарач.* избивать *кого* / тюй, тюйюп ат, ууат. *Болмазла, жакъ тапсала да, Бизнича тулпар. Эзеу болуп чапсала да, Этербиз мулхар.* «Жилтинле», 56. *Ызыгъызгъа жангыз атлам атламай, Мулхар этип, къан къусдура жауланы.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 156.

МУЛХАРБАШ *сыф. сёл. тил.* Покрытый объедками сена / Башы мулхар бла жабылгъан. – *Элде къаурабаш, мулхарбаш халжарланы да чотха алыгъыз, – дедим.* Т ё п п е л а н ы А. Чамны да чам биледи, 83.

МУЛЬТФИЛЬМ *ат.* Мультфильм / Суратланы неда гинжилени ары-бери жюрюгенлерин, къымылдагъанларын кёргюзтген фильм. *«Синие зайцы» деген мультфильмлени энчи чертирге боллукъду.* «Коммунизмге жол», 1979, № 119. *Школчула мультфильмлеге, жомакълагъа, драмалагъа сюйюп къарайдыла.* «Коммунизмге жол», 1982, № 80.

МУНДИР *ат.* Мундир / Форма бла тигилген аскер неда граждан кийим. *Солдатны мундири. Маршалны мундири.* ❐ *[Вильгельм] бир къауум жылдан къара кёлегин къара мундирге алышды.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 125.

МУНИЦИПАЛИЗАЦИЯ *ат.* Муниципализация / Къырал адамланы энчи мюлклерин (*жерни, къурулушланы*) кесини оноуундан чыгъарып жер-жерли оноу жюрютген органланы къолларына бергени.

МУНИЦИПАЛИТЕТ *ат.* Муниципалитет / Жер-жерли оноуну кеси жюрютген орган эм ол орган ишлеген мекям.

МУНИЦИПАЛ *сыф.* Муниципальный / Муниципалитетге бойсуннган. *Муниципал учреждение. Муниципал къуллукъ.*

МУНУ I. *кёрг. алм.* Это, этого, эту/ Бу деген алмашны билдириучю болуш формасы. *Нек эсе да аурумайын азама, Ангыла деп, муну санга жазама.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 146. *[Кабасарай Хажимусагъа:] Муну [юйню] колхоз санга саугъагъа ишлегенди.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 203. *«Муну усу нек тутханды?»– деди Амин, Омаргьа ачыулу къарап.* «Коммунизмге жол», 1972, № 134.

МУНУ II *кючлен. кес.* Да, же (*частица*) / Этимни ызындан келеди, айтылгъан затны кючлендиреди. *Айт муну! Кёргюзт муну!*

МУНУКЪУ *иелик алм.* Этого, принадлежащий этому / Бир зат сёлешген адамны сёз нёгериники болгъанын кёргюзтеди. *Мени да, мунукъуча, бир иги телевизорум барды. Бу китап мунукъу болур дейме.* ❐ *«Тийме, ол меники тюйюлдю, мунукъуду», – деп, Ибрагим Хадисни кёргюзтдю.* «Коммунизмге жол», 1983, № 192.

МУРАТ *ат* 1. Цель, задача / Адам неге итине эсе да, нени тамамларгъа, жашауда бардырыргъа керек эсе да, ол. *Хар адамны да жашагъан дуниясында кесини жюрегини терининде асырагъан, аны эсинден чыртда кетмеген мураты, ахшы умуту болады.* «Шуёхлукъ», № 13, 23. *Халкъ жа-*

рыкъ, ахшы жашаугъа талпыныуун, муратын, излемин кесини жырларында бла таурухларында туудукъдан туудукъгъа белгили этип тургъанды. «Шуёхлукъ», № 22, 114.

2. Намерение, желание, стремление, замысел / Бир затны этерге деген акъыл, ниет, умут, оюм, итинмеклик. *Жырланы билмеген, халкъны жашаун, муратын, иннетин билаллыкъ тюлдю.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 4. – *Ишни башхача суннган муратын айтсын.* «Шуёхлукъ», № 28, 26.

3. Идея, замысел (*поэмы, стихотворения и т.п.*) / Чыгъарманы баш магъанасы, идеясы, ниети. *Поэманы баш мураты бир-бир байланы адам жегиучюлерин, бетсизликлерин кёргюзтюдю.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 170. *Назмуну мураты къалай чыкъгъанын бек тынч табаргъа боллукъду.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 21. *Суратлау чыгъарманы кючлю, ариу да этген аны муратыды.* «Шуёхлукъ», № 30, 89.

4. Мечта, предмет желаний, стремлений / Умут, адамны кюсеген, талпыгъан, итинген заты. *Алай аны сабийлигинден окъуна жюрютген мураты толмай къалгъанды.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 6. *Хар инсанны барды мураты, Болсунла ахшы бары да ала.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 46. *Алай сабийлигинде уа жашны мураты башха эди.* «Шуёхлукъ», № 41, 107.

■ **Муратчы сёзлеу** *грамм.* наречие цели / ишни не мурат бла этилгенин ачыкълаучу сёзлеу. *Сылтаучу эм муратчы сёзлеуле нек? не ючюн? неге? деген соруулагъа жууап этедиле. Муратчы сёзлеуле быладыла: аны ючюн, муну ючюн, не ючюн эсе да, ачыугъа д.а.к.*

■ **Мурат эт 1)** намереваться, хотеть, желать / бир затны этерге деген оюмда, акъылда, ниетде бол. *Тюрмечи, Къанаматны къозутур мурат этип, не эсе да айта башлады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 210. *Солтан-Хамит, не эсе да бир зат айтыргъа мурат этсе да, эринлерин чайнады.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 80; **2)** мечтать, желать, хотеть, стремиться к чему-л. / умут эт, талпын, кюсе, итин. *[Бригадир:] Экинчи жыл университетни эл мюлк факультетине кирирге мурат этеме.* «Коммунизмге жол», 1982, № 124. *[Омар Сакийнатха:] Сау-эсен къутулуп, мурат этген жериме жетсем, къайда болгъаныбыз кесим билдиримге.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 30; **3)** предполагать / бир затны былайды, алайды деп ойла, кёлюнге келтир. – *Адамла къоян кесини ызларын билип къатышдырады,– деп мурат этедиле.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 167. *[Командир:] Къалауурла биз мурат этгенден кёп болсала, алайгъа арталда бармагъыз.* «Шуёхлукъ», № 28, 71.

МУРАТЛА *эт. сёл. тил.* Мурат эт 1 (*къ.* **мурат**). *Битеу Къарачайны асмакъгъа бурургъа муратлагъан башкесни Сакийнат ёлтюргенди.* Э т е з л а н ы О., Таулада сермешиу.

МУРАТЛАН *эт. сёл. тил.* Мурат эт 1 (*къ.* **мурат**) *Бу сёзлени айта тургъанлай, Мусса, Жандетни жюрегине не сагъышла келгенин бетинде окъургъа муратланып, кёзлерине сынап къарады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 6.

МУРАТЛАНДЫР *эт. понуд. от* **муратлан** / Муратлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны ишде иги жетишим этерге муратландыр.*

МУРАТЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **муратландыр** / Муратландыр деген-

ден *этим ат. Окъургъа муратландырыу. Биреуге болушургъа муратландырыу.*

МУРАТЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **муратлан** / Муратлан дегенни *араш айырмасы. Жашла чабакъ тутаргъа барыргъа муратланышдыла.*

МУРАТЛАНЫШЫУ *и.д. от* **муратланыш** / Муратланыш дегенден *этим ат. Жашланы алимле болургъа муратланышыулары.*

МУРДАР *ат* 1. Убийца, душегуб / Адам ёлтюрюучю адам. *[Атабек:] Бетсиз мурдарлагъа дерт жетдиргинчи, манга тынчлыкъ жокъду.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 72. *Уручула келедиле – Сыртдан халкъгъа хахай эт. Ёлюм излейми келеди Эбизе бий – мурдар ит?* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 209. *[Хажи-Осман:] Ол мурдарны [Элмырзаны] атын сагъынсам, отха не тюк, не салам атмай амалым болмаучуду...* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 43.

2. *В позиции определения*: 1) подлый, гнусный / кёлюнде аман, жийиргенчли сезим туудургъан. *Ол кишини мурдар жюреги бар эди*; 2) дохлый, издохший, околевший / Ёлген, харам ёлген (*мал*). *Мурдар къой. Мурдар тана.*

■ **Мурдар бол** дохнуть (*стать поганым, т.е. непригодным в пищу*)/ харам ёл, ашаргъа жарамазча ёл (*малны юсюнден*). *– Ёгюз тёшден кетди, – деп, Элде къуугъун этдиле, – Мурдар болады, чегиз», – деп, Бычакъ алып жетдиле.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жылла озадыла, 101. *Къойчу кёп болса, къой мурдар болур.* (Н а р т с ё з.) О *Машинаны аллына сехле артындан экижашар тана чыгъып, машина да аны уруп, ол мурдар болуп къалгъанды.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 114.

Мурдар эт не успеть прирезать до того, как животное или птица околеет / (*малны неда къанатлыны*) ёлгюнчю кесалмай, этин адам ашамазча этип къой. *[Сарыбий:] Жылама, жашым, бёрюле союп, мурдар этип къойгъунчу, жетгенибизге да аллахха шукур.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 12.

МУРДАРЛЫКЪ *ат* 1. Занятие убийцы/Мурдарны иши. *Фашистлени мурдарлыкъларын, сатлыкъларын, бетсизликлерин унутмайды поэт [Кязим].* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 132. *Жууулгъанды Россия батмакъдан, кирден, Сюртюлгенди мурдарлыкъны ырхым ызы.* «Жюрек жырлайды», 115.

2. *кёч.* Поганство, гнусность, подлость / Аманлыкъ, итлик, жийиргенчлик. *[Сарыбий] къаллай мурдарлыкъдан да артха турмагъанды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 183. *Мурдарлыкъны бардырыр ючюн Чыммакъ жалгъан, омакъ сёзле бла Заммайны башын сылайды.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 97.

■ **Мурдарлыкъ эт** совершить убийство, убить / адам ёлтюр. *[Фатиймат:] «Мурдар къызынг», – деп, нек къычырадыла, сабий къыз кимге мурдарлыкъ этгенди?* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 114. *[Офицерни] кёлю мурдарлыкъ этерге барады. Сора бу отоуну хыны ташлайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 80.

МУРДОР *ат* 1. Фундамент, основание / Юйню къабыргъаларын, машиналаны д.а.к. затны кётюрюп тургъан зат; тюп, хуна. *Мурдоргъа салыннган къая ташлагъа къарап, сейирге къала, Музафар тукъумну алгъыннгылары керти да пелиуанла болгъанларына ийнана эди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 19. *Арлакъда бульдозер ынчхайды, аны ары жанында цемент бла*

мурдор къаланады. З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 132. *Заводну мурдору толу бошалгъынчы, суукъла тюшдюле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 69.

2. *кёч.* Фундамент, база, опора, основа, основание *чего-л.* / Бир затны таянчагъы, багъанасы, тутуругъу, бир затны эте, жалчыта туруп, адам неге таяна, аны нени кючю бла эте эсе да, ол. *Экономикагъа башчылыкъ этиуню илму мурдорда къуралгъан амаллары жарашдырылгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 85. *Кючлю энергетика мурдор къуралгъанды.* «Коммунизмге жол», 1983, № 117. *Эл мюлкню ырысхы-техника мурдорун кючлендириу мадарла этилгендиле.* «Коммунизмге жол», 1980, № 179. // То главное, на чем зиждется, строится что-л. / Бир затны болдургъан, аны болдурур ючюн бек керекли, бек магъаналы зат. *Суу бай тирликни мурдоруду.* ❐ *Тёлюлени бир ниетли болуп кюрешиулери жигер озгъан заманыбызны, махтаулу шёндюгю кезиуюбюзню эм келлик айтхылыкъ жашаубузну мурдоруду.* «Шуёхлукъ», № 43, 104. *Адамла кеслерини жашау къолайлыкъларыны мурдору кёл салып урунуу болгъанына ийнанадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 80.

3. *кёпл. сан.* Исходные, главные положения *какой-л.* науки / Къайсы болса да бир илмуну баш оюмлары, баш шартлары. *Ол районда производствону илму мурдорларын окъутхан эки школ ишлейди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 190. *Литература бла искусствону илму мурдоруна Россейни белгили алимлерини окъуулары салынгандыла.* «Шуёхлукъ», № 130, 86.

4. *грамм.* Основа (*в грамматике*) / Сёз къураучу аффикс къошулгъан тамыр. *«Сюрюу» деген сёзде «сюр» мурдорду.* **Мурдор таш. 1)** *къ.* **мурдор 1.** – *Энди бизни журтубуз Не болса да, оюлмаз, Мурдор ташы, юй кирпичи бир заманда оюлмаз.* «Шуёхлукъ», № 1, 96. *Анда [элде] кими юй къалай, кими сюрте, кими мурдор ташын энди сала, кими уа арбазында сабий бла жубана кёрюнеди.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 11; **2)** *кёч. къ.* **мурдор 2** *Рынок экономиканы мурдор ташы Жангы жашауну мурдор ташын къатдыргъан цементни ахшыланы къанлары бла жарашдырылгъанын унутхан адам болмаз.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 63. **Мурдор сал** основывать, положить начало чему-л. / бир затны биринчи башлап къура, ач, орнат, тохташдыр. *Омар 1939 жылда малкъар поэзияны мурдорун салгъан Кязим Мечиев бла кёп ушакъ этгенин бир да унутмайды.* «Шуёхлукъ», № 32, 88. *[Къасай:] Жангы элни мурдорун салыучуладан болургъа сюеме.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 16.

МУРДОРЛАН *эт.* Основываться на чём-л., исходить *из чего-л.* / Бир зат бла болушлукъ, таянчакъ халда хайырланыу. *Чынтты илму хар заманда керти шартлада мурдорланады. Жерлени хайырланыу хар районну табийгъат байлыкъларын эсге алып, илмуда мурдорланнган планнга кёре бардырылады.* «Коммунизмге жол», 1975, № 99. *Республикада озгъан арт жыллада техника жаны бла мурдорланнган иш мардала бла урунууда гусеницалы эм чархлы трактора жетмиш беш процентни тутхандыла.* «Коммунизмге жол», 1974, № 12.

МУРДОРЛАНДЫР *эт. понуд. от* **мурдорлан** / Мурдорлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Юйретиу ишни жашауну жангы излемлерине кёре мурдорландырыргъа керегин ким да ангылайды.*

МУРДОРЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **мурдорландыр** / Мурдорландыр

дегенден *этим ат. Илмуну шартлары бла мурдорландырыу.*

МУРДОРЛАНЫУ *и.д. от* **мурдорлан** / Мурдорлан дегенден *этим ат. Жангы билим системаны мурдорланыуу.*

МУРДОРЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **мурдорлан** / Мурдорлан дегенни *араш айырмасы. Шахарда мурдорланышыргъа. Экономика жетишимлерине мурдорланышыргъа.*

МУРДОРЛАНЫШЫУ *и.д. от* **мурдорланыш** / Мурдорланыш дегенден *этим ат. Ишде, жашауда да ата-аналаны сынамларына мурдорланышыу.*

МУРЖАР *ат къ.* **мулжар**. *Алкъын жарау болмагъан чалкъычыла бир кесек талып, артларына, муржаргъа ауып, къалкъыргъа тебиргенлей, акъсакъал аланы жукъларгъа къоймады.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 147. *Аурууну, ёлюмню да салмазла, Кесинг сюйгенча, узакъ молжалгъа. Ёлмесенг да, къартлыкъны сынарса, Къартлыкъ жетип, чёкдюрюр муржаргъа.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 74.

МУРИД *ат дин. сёл. тил. къ.* **мюрюд**. *Бирде булутла, тёгеректен алып, Сакълайдыла, муридлерингча, сени [Казбекни]. Къаймама мен санга, алай къууанып, Сен кесинге тенг этерикча мени.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Сайлама, II, 397. *«Муридле» деп да, бир уялмагъанла чыкъгъандыла.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 177.

МУРУККУ I *ат* **1**. Калина (*ягода*) / Агъачда ёсген, кюз артында кеч бишиучю, жокку болуп битиучю, къызыл, ачы, гитче кёгет. *Къанатлыла уа, тукъузгюледен тюртюге, муруккулагъа ётюп, жубана, аланы къып-къызыл инжилерин акъ жабыугъа агъызадыла.* «Шуёхлукъ», № 56, 84. *Къыш кюн бери, шахаргъа, муруккуланы Чегем агъачындан алып келдим.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жангы китап, 121.

2. *В позиции определения*: калиновый / Муруккудан этилген. *Мурукку варенье. Мурукку суу.*

■ **Мурукку терек** калина (*кустарник*) / мурукку битиучю юлкю терек. *Анда-мында саргъалгъан мурукку терекле бата баргъан кюнню кёзюнде жылтырайдыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 145. *Мурукку терекни жапханды ауур къар, Бузлап тургъан муруккуларын Кюн жылытханда, къанатлы ашар.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 151.

МУРУККУ II *ат.* Занятие чем-л., обычно, чтобы не скучать, не бездействовать / Адам эрикмез, бош турмаз ючюн кюрешген ишчик. *Хар кимни, къайнайдыла, иши, бирер муруккусу болур.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 38. *Чыммакъ бла Харун келгенде, Алийма арбазда кеси муруккусуна кюреше тура эди.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 27. *Пашахан, къартайгъанлыкъгъа, Къоймайды ишин, муруккусун, Тохтамайын аллай халгъа Юйретип турады къызын.* «Шуёхлукъ», № 4, 20.

■ **Мурукку бол** *къ.* **муркку эт 2**. *[Тохтар:] Мен аны [тиширыуну] кёрюп, мурукку болдум.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл., 132. *Не жаны бла да аны [Махтини] мурукку болгъаны танылады.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 68. *[Ибрагим] къамасын чыгъарып тургъанлай, бир кесек мурукку болса да, эчкини боюнун тартып, инбашына атханлай, биягъы быкъы бла ёрлеп, дорбуннга чыкъды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 57. **Му-**

рукку эт 1) делать *что-л.* медленно, заниматься чем-л., чтобы не скучать, не бездействовать / бир затны ашыкъмай эт, эрикмез, бош турмаз ючюн бир зат бла кюреш. *Хасан кеси ёгюзню кесген жерде мурукку эте къалды.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 19. *Зарият да, мурукку эте, Туруучуду бахчасында, Нартюх, юй башына жете, Ёсгенди быйыл анда.* «Шуёхлукъ», № 8, 20. **2)** замешкаться / бир затны (*ишни, жумушну*) заманында этме, созуп тур, ашыкъма, мычы. *Дауум, классны эшигин ачып киргенлей, Чомурну эслеп, не бери, не ары атлаялмай, мурукку этди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 19.

МУРУККУЧУ *сыф.* 1. Медлительный, тяжёлый на подъём / Мурукку этиучю, ашыкъмаучу. *– Классда дерс окъулуп башлагъанда, Терен акъыл берип тынгыла. Муруккучу, оюнчу, хыпыяр болма, – Устаз айтханны бек ангыла.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 18.

2. Не могущий сидеть без дела/ Ишсиз турмаучу, бир зат бла куртму этип туруучу. *Муруккучу таулу кече-кюн Жийиргенмеди бир ишден.* К ъ у л и й л а н ы К ъ. Чумла къызарадыла.

МУР-МУР *эрикл. сёз.* 1. Бурчание, бормотание, ворчание / Адамны иги эшитдирмей, иги ангылатмай сёлешгенин билдиреди. *Жашны мур-мурун ангыларгъа къыйын эди.*

2. Мурлыканье / Киштикни макъыргъандан, хурулдагъандан башха тауушун билдиреди. *Къызчыкъгъа киштикни мур-муру хычыуун кёрюне эди.*

3. Воркование (*голубей*) / Кёгюрчюнлени тауушларын кёргюзтеди. *Жашчыкъ кёгюрчюнню мурмурун эшитип тохтады.*

4. Ворчание, рычание (*медведя*)/ Айыуну гитче, хырха гъырылдагъаннга ушаш тауушун билдиреди. *Айыуну мур-муруна ушаш бир таууш эшитиледи.*

■ **Мур-мур эт 1** / *къ.* **мурулда 4.** *Солтан хапарын бошар-бошамаз, Ёрюзмек да мур-мур эте жетди.* «Шуёхлукъ», № 6, 95. *Бир кече Сайхат, биягъы кеси кесине мур-мур эте, жылай кетип, секирип ёрге турду.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 217. *Гырхы сакъаллы къартчыкъ, къолуна да фонарны алып, мур-мур эте чыкъды.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 23; **2)** *къ.* **мурулда 1.** *Киштик: «Мени да тон тюбюне къой»,– деп, жалынганча, мур-мур эте, Мустафирни юсюне минди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 21. *Аны къарамы юй тюбюнде... мур-мур этген киштикде тохтады.* М. К и н ц и с, В. Я д и н, Юч шуёх, 178; **3)** *къ.* **мурулда 3.** *Мийик кириш къаягъа Кёгюрчюнле къонадыла, Мур-мур эте, таймаздан Бары бирден ойнайдыла.* «Жарыкъ жолда», 192; **4)** *къ.* **мурулда 2.** *Къатынны чач тюклери турдула, бутлары къалтырадыла: мур-мур эте, эки жанына аунай, жантакъ айыу аны таба келеди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 122.

МУРМУРЧУ *сыф.* Сварливый, ворчливый / Иги эшитдирмей, иги ангылатмай айтыучу, сёлешиучю. *Ол адам мурмурчуду. Мурмурчу къарт.*

МУРСА *ат* 1. Крапива / Сабагъында, чапыракъларында да кюйдюрюучю тюкчюклери болгъан, бийик ёсюучю ханс. *Эфендини кёзлери от чакъдыла, башында бёркю бла къолундагъы таякъчыгъы мурса ичине бирча тюшдюле.* «Шуёхлукъ», № 20, 70. *Ыстауатынг жылан жырмаз мурсады, Сени ёлтюрген Ижаланы Мусады. Гапалауум къызыл къанла къусады.* «Малкъар халкъ жырла», 92. *Балакъа тийген жерим Къан тырмы-*

ла ызлай эди. Мурса къапханча, терим, Кюйдюрюп, жызылдай эди. О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 53.

2. *В позиции определения*: крапивный / Мурсадан этилген. *Мурса чахауан. Мурса от. Мурса хычын.*

МУРТАТ *ат дин.* Вероотступник / Динсиз, Аллахсыз, диннге ийнанмагъан. *[Батырбек:] Къыйырындан тутуп, бу муртат жыйынны [душманланы] къырып барлыкъ эдим.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 76. *Поэтге кёп къара кюн бергенди муртатны бёрю закону.* «Жашаубузну байрагъы», 36.

МУРУТХУ *ат къарач. къ.* **мурукку 1.** – *Менме, – дейди, – кёгетлени ариуу! Мурутху бишип, жанган отча къызара. Айю айланады аунай-аунай, жолунда, Ёрге туруп, чум терекге узала.* «Жанкъылыч», № 51. *Кавказда ненча тюрлю агъач барды: мурутху, тал, кёгагъач, къарагёген, уллуёзек, тюртю!..* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 20.

◆ **МУРТЧУГУ: муртчугу бол** быть истреблённым, уничтоженным / къырыл, ёл, жокъ бол. *Эртенликде чабакъла барысы да муртчугу болуп тура эдиле.* (Ф о л ь к.) *Одинцовну жыйыны муртчугу болгъан эди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 100. **Муртчугъу эт** истреблять / ёлтюрюп, къырып боша, жокъ эт. *Мазан алаы [жауланы] муртчугу этип бошагъанлай, биягъы къала тёгерек бурулуп, суу шорхала къуюладыла.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 188.

МУРУ *ат.* Крошка *чего-л.*/ Бир затны (*биченни, гыржынны д.б. з.*) уакъ кесекчиклери. *Малла биченни тюп мурусуна жух урургъа кюрешедиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 349. *Чорбат чыпчыкъла, мулжаргъа жыйылып, муру чёплерге кюрешгенлери эслеиеди.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнледе, 18.

■ **Муру бол** разбиваться на мелкие части / ууал, сынып, ууакъ-ууакъ бол. *Графин стол юсюнден жерге тюшюп, муру болду. Тойда кёп стакан муру болгъан эди.*

■ **Муру-чуру бол 1)** *къ.* **муру бол**; *чуру* деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *[Гемуда] экинчи кере, сыгъынып тартханда, арбаны жерден чыгъарады, алай къызны ауурлугъундан арба муру-чуру болуп къалады.* «Нартла», 140. *Аны [терезени] миялалары, муру-чуру болуп, жерге акъдыла.* «Шуёхлукъ», № 33, 65; **2)** *кёч.* в пух (и (в) прах)) (*быть разбитым, разгромленным*)/ къырылып тауусул (*душманланы юсюнден*). *Жауну аскери муру-чуру болду, командирлери да пленнге тюшдюле.* **Муру-чуру эт 1)** *къ.* **муру эт.** *Алайлай эшек, абынып жыгъылды да, къошунланы муру-чуру этди.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 98. *[Къайырбек:] Къошкъулагъымы, ташха уруп, муру-чуру этдим, патронлары бла патронташымы къулдеге бырыгъадым.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 184; **2)** *кёч.* в пух (и (в) прах)) разбить, разгромить / къырып тауус, саулайын да къыр *[душманланы]. Бизникиле душманланы муру-чуру этгендиле.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 55. **Муру эт** дробить, разбивать на мелкие части / ууат, сындырып, ууакъ-ууакъ эт. *Жашчыкъ мияла сауутланы, бир бирге уруп, муру этди. Къызчыкъ кюзгюню, къолундан ычхындырып, муру этди.*

МУРУККУСУЗ *хал. сёзл. къарач.* Безостановочно / Тохтаусуз. *Жаш, белин тюзетирге излемей, танг атханлы муруккусуз ишлейди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 84. *Чёрчек жашчыкъны чал, муккур къарт этип, Муруккусуз алгъа барады*

заман. «Жилтинле», № 145. *Кюн орта оза, тау жоллада бир къулакъгъа ташая, бир сыртха чыгъа, «Газ-69» машиначыкъ муруккусуз барып, сыртны тюбюнде кенг ыстауатха кирди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 114.

МУРУЛА *эт. сёл. тил.* **муру эт** (*къ.* **муру**). *Жашчыкъ къошунну ташха уруп мурулады. Ётмекни жюжеклеге муруладым.*

МУРУЛАН *эт. страд. от* **мурула** / Мурула дегенни *зорлаучу айырмасы. Мияла муруланнганды. Пиалкала, столдан тюшюп, муруландыла. Эт, картоф, хобуста, сохан да муруландыла.*

МУРУЛАНЫУ *и.д. от* **мурулан**/ Мурулан дегенден *этим ат. Мияланы муруланыуу. Къошунну муруланыуу.*

МУРУЛАТ *эт. понуд. от* **мурула** / Мурула дегенни *къатланыучу айырмасы. Мияланы мурулат. Жауну мурулат. Тютюн чапыракъланы мурулат.*

МУРУЛАТДЫР *эт. понуд. от* **мурулат** / Мурулат дегенни *къатланыучу айырмасы. Ушокну мурулатдыр. Арбаны мурулатдыр.*

МУРУЛАТДЫРЫУ *и.д. от* **мурулатдыр** / Мурулатдыр дегенден *этим ат. Бир затны мурулатдырыу. Жау аскерни мурулатдырыу.*

МУРУЛАТЫУ *и.д. от* **мурулат**/ Мурулат дегенден *этим ат. Маллагъа биченни мурулатыу.*

МУРУЛАУ *и.д. от* **мурула** / Мурула дегенден *этим ат. Дарман хансланы мурулау. Биченни, малтап, мурулау.*

МУРУЛДА *эт.* 1. Мурлыкать / Киштиклени юсюнден: акъырын мур-мур эт, тауш эт. *Къарт киштик, уяна да мурулдай, жукълайды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 163. *Печь башы тырхыкда ырахат жатып, мурулдап жукълагъан ариу, сары-къолан киштик, керилип, ал аягъы бла бетин жууп башлады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 129.

2. Ворчать (*о медведе*) / Айыуну юсюнден: гитче, хырха, чырылдагъаннга ушаш тауш эт. *Айыу бала уа жукълайды Кенг курканы мюйюшюнде. Ол къайгъырмайды жукъгъа да, ол мурулдайды тюшюнде.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 59. *Жаралы айыу, мурулдай, Жылай, бир уллу агъачха кирип кетди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 313.

3. Ворковать (*о голубях*) / Кёгюрчюнлени юсюнден: мур-мур эт. *Тау кёгюрчюнле, тукъузгю тереклени алышындыра, мурулдайдыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 197. *Кёгюрчюнле мурулдайдыла, Жазмы болду ла-ла-лай. Акътамакъны кёрмегенли Азмы болду ла-ла-лай.* «Малкъар халкъ жырла», 205.

4. *кёч.* Бурчать, бормотать, ворчать / Иги эшитдирмей, иги ангылатмай айт, сёлеш. – *Къара мынга!– деп, Донька, ачы тютюнден кёзлерин жаба, кеси кесине мурулдады.* «Шуёхлукъ», № 45, 19. *Антон да арбазда, кесине мурулдай, жырлай айланады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 341. *Арбачы атланы ийди кырдыкга, Мурулдай, ташайды бир къол къырыкъгъа.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 68.

5. Напевать (*песню, мелодию и т.п.*) / Ичингден жырла, акъырын жырла, макъамны, кюню, сёлешмей, ауаз бла билдир. *Сагит, бир макъам кибикни мурулдай, холодильникден бир коньяк шышаны алды.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 78. *Халиймат къызны бёледи. Уппа-чуппа эте, ёшюнюн салып, бешик жыр мурулдай, аны*

татлы жукълатды. Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 50. *Мухадин бир-бирде, кеси кесине мурулдап, сюймеклик жыр айтады.* Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, менме, 65.

МУРУЛДАТ *понуд. от* **мурулда**/ Мурулда дегенни *къатланыучу айырмасы. Тиширыуну, тырман этип мурулдат.*

МУРУЛДАТЫУ *и.д. от* **мурулдат** / Мурулдат дегенден *этим ат. Биреуню, ачыу алдырып, мурулдатыу.*

МУРУЛДАУ *и.д. от* **мурулда** / Мурулда дегенден *этим ат. Солман биягъы мурулдауун башлады.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 21. *Амин, талгъыр киштикни мурулдауун жаратмагъанча, отоуну эшигин этип олтурду.* «Коммунизмге жол», 1983, 178.

МУРУЛДАУУКЪ *сыф. сёл. тил.* Ворчливый, брюзгливый / Мурулдап туруучу, иги эшитдирмей, иги ангылатмай сёлешиучю (*адам*). *Жашны нёгерлери аны мурулдаукъ болгъанын жаратмаучу эдиле.*

МУРУЛДАУУКЪЛУКЪ *ат.* Ворчливость, брюзгливость / Мурулдап туруучу хал, иги эшитдирмей, иги ангылатмай сёлешиу хал. *Жашны терсбоюнлугъу, мурулдауукълугъу тенглерине белгили болады.*

МУРУЛДАШ *эт. взаимн.-совм. от* **мурулда** / Мурулда дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла, тюйюш бошалгъандан сора, кими арлакъда, кими берлакъда мурулдашадыла.*

МУРУЛДАШЫУ *и.д. от* **мурулдаш** / Мурулдаш дегенден *этим ат. Жашланы бир затха ыразы болмай мурулдашыулары.*

МУСАПИР *ат эск. дин.* Странник, паломник, пилигрим / Аллахха къуллукъ этер ючюн, жолоучу болуп, жолоучулукъда жаяу айланыучу адам. *Мусапир болмагъан муслийман болмаз.* (Н а р т с ё з.)

МУСКАТ *ат.* Мускат / Жюзюмню сорту эм андан этилген чагъыр. *Къыргъыз мускат. Къызгъыл мускат.*

МУСЛИЙМАН *ат* I. *къ.* **бусурман** 1. *[Къыямыт:] Муслийманла! Бу кёкден жангы тюшген къуранны аты бла чакъырама: къолугъузгъа сауут алып, дин къазауатха чыгъыгъыз!* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарыш, 335. *Гюрбежини аллында межгитден эфенди, мудах ауазлы къычырып, муслийманланы ахшам намазгъа чакъыргъаны эшитиледи.* «Шуёхлукъ», № 13, 51.

2. *В позиции определения*: мусульманский *къ.* **бусурман** 2. *Къайырбек муслийман некяхны башлады.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 154. *Муслийман дин къан аллыкъланы бла къан берликлени къаты жоругъун тохташдыргъанды.* «Шуёхлукъ», № 33, 124.

МУСЛИН *ат* 1. Муслин / Жумушакъ женгил жукъа къумач. *Къыз, жыйрыкъгъа деп, юч метр муслин алгъанды.*

2. *В позиции определения*: муслиновый / Муслинден этилген. *Муслин кёлек. Муслин жыйрыкъ.*

МУСОЛЛОУ *сыф.* Полоумный/ Жарты акъыллы. *Жашчыкъла бир бирлерине «мусоллоу», «гая», «сылхыр» дей эдиле.*

МУССОН *ат.* Муссон / Къышда тенгизге, жайда уа тенгизден жерге уруучу жел. *Тропикалы муссон. Къыбыла жанындан ургъан муссон булутланы чачды.*

МУСТУК *ат къарач.* Дугообразная перекладина над дверью, окном дома / Эшикни башында агъачдан, ташдан д.а.к. затдан дугагъа ушаш этилген аралыкъ. *Билет жетмегенлени бири, мустукка ушаш ингичке тогъай мыйыкъчыкъларыны учлары сакъал тюбюнде къошулгъан тюк бет, ышара айтды...* Сылпагъарланы К., Кёмеюл, 130.

МУСТУКМЫЙЫКЪ *сыф. къарач.* С дугообразными полукруглыми усами / Мыйыкълары тогъай келген, мыйыкълары тогъай ишленнген. – *Ол сени танышынг болур эди, ишексиз, – деди мустукмыйыкъ.* Сылпагъарланы К., Кёмююл, 131.

МУСХАМ *ат къарач.* **1.** Неполноценность, несовершенство, неправильность в чём-л., недостаток, изъян, дефект / Къыяу, бузукълукъ, кемлик, жартылыкъ, бир затда тапсызлыкъ, терслик, жангылыч. – *Быллай юйюрде сабий мусхам ёсерине не сёз барды.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 139. – *Андан эсе хар не болумну да айтып жюрегими ачсам, жашауума быллай бир мусхам салыныкъ тюл эди.* «Огъурлу танг», 163.

2. *В позиции определения*: неполноценный, глуповатый / Кемлиги болгъан, толу болмагъан, жетишмеген, жарты. *Къартланы хурметин эте билмегенле ишленмеклери болмагъанлагъа, адамлыкъ шартлары мусхам адамлагъа тергеледиле.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 104. *Бу юлгюле аланы ышанларыны тюз болумдан къарыусузуракъ, мусхамыракъ болгъанларын кёргюзедиле.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 211.

МУСХАМЛЫКЪ *ат къ.* **мусхам 1.** *Жамагъат жорукъну бузгъан дегенча мусхамлыкъла аслам бола башлагъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 124. *[Науруз] мусхамлыкъны хатерсизлиги жюрюген кюнде адамлыкъны жюреклеге жылыу бериучю хыйсабыны къурумай, факъырагъа кёлтюргюч болуп тургъанын кёп кере кёрдю.* Лайпанланы С., Гургумлу, 23. *[Аслан:] Балдаш къолтугъумдан тутуп баргъанын кесими эр кишилигиме мусхамлыкъгъа санап, къалай ычхыныргъа билмей, энишге ийилип, къар жуммакъ этдим.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 59.

МУСХОТ *ат къарач. къ.* **оразык.** *Окъургъа кетгинчи Хасан былайда ненча кере мусхот, къозу къулакъ, жилек жыйгъанын эсине тюшюрдю.* Хубийланы О., Аманат, I, 129. *[Гыжы:] Тюклю мусхотча, шо ол Чомур не билип айта болур!..* Хубийланы О., Дерт, 70.

МУТЛАХ *ат къарач.* Злодей, преступник / Аманлыкъчы. *Къан ичген мутлахла къыйынлыкъ салдыла.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 32. *[Къанийтат:] Аллайын болгъа эдиле бизни бу кюннге жетдирип тургъан ит мутлахла!* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 332. *[Къанийтат Мёлеханга:] Башларын ма алай ит ашагъа эди къан ичген мутлахланы!..* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 32.

МУТЛАХЛЫКЪ *ат.* Злодейство, злодеяние / Аманлыкъ, аманлыкъ иш. *Кимни болса да мутлахлыгъы жетерге боллукъду багъалы адамланы жазыуларына, аланы жашауларына.* «Огъурлу танг», 45.

МУТХАРАШ *ат.* Кустарник с жёлтыми съедобными ягодами / Тауда битген сары гагулу, гагулары ашаргъа жарагъан юлкю.

МУТХУЗ I *сыф.* **1.** Тусклый, не

имеющий яркости, сияния, блеска/ Жарыкъ угъай, жылтырамагъан, нюрсюз; *антоними*: жарыкъ. *Жаш хуржунундан бир мутхуз бетли металл кесекчикни чыгъарып кёргюзтдю.* «Коммунизмге жол», 1980, № 60. *Кёкде мутхуз жулдузла азмаз эсленедиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж,. Тау къушла, 363. *Кюнню кёзю нек эсе да алгъынча жылтырамай эди, мутхуз эди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 164.

2. Тусклый, непрозрачный (*о зеркале и т.п.*) / Мылы чапхан, кирленнген, жарыкъ урмагъан, ары жаны кёрюнмеген, иги жылтырамагъан (*мияланы юсюнден*). *Къыз сумкачыгъындан бир гитче мутхуз кюзгючюкню чыгъарды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 174. *Юйде от кёп этилгенден болур эди: терезеле терлеп, миялалары мутхуз эдиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 210.

3. Тусклый (*лак, краска и т.п.*)/ Жылтырамагъан, ачыкъ, жарыкъ угъай. *Жаш полланы мутхуз мор бояу бла боягъанды. Лакны тюрсюню мутхузуракъ эди.*

4. Пасмурный (*день, погода, утро и т.п.*) / Булутлу, кёкде жаун жаудуруучу булутлары болгъан, къарангыракъ. *Кюн мутхуз, аяз ура, Шыбыла ууакъ жашнай, Жанкъылыч ёрге тура, Жангурчукъ жауа башлай.* «Жилтинле», 273. *Тогъузунчу къыркъауу ай болады. Башланады кюзню мутхуз кюнлери.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 95.

5. Тусклый (*свет, огонь и т.п.*)/ Иги жарытмагъан. *Ынна фатеген чыракъчыкъны мутхуз жарыгъында урчукъ ийире эди.* «Шуёхлукъ», № 18, 84. *Отунла чий эдиле, от мутхуз эди.* «Коммунизмге жол», 1976, № 213.

6. Мутный (*напиток, вода и т.п.*) / Бокъланнган, кир; боз бетли; кир бетли. *[Къыз жашха:] Ариу сёзле айтаса, Жаш жюрекге асыуду. Юйюнге бар, ахшы улан, Айтханынг мутхуз сууду.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 26. *Ала бир къалын мутхуз чагъырны иче эдиле.* «Коммунизмге жол»,1983, № 214.

7. *кёч.* Безжизненный, невыразительный, мрачный (*о глазах, взгляде*) / Иги жилтиремеген, мудах (*кёзлени, къарамны юсюнден*). *Мутхуз эдиле Кюмюш Акканы кёзлери олсагъатда.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 47. *Аны [Солманны] мутхуз къызыл кёзлерине аз кере къан чапмагъанды.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 8.

8. *кёч.* Невесёлый, грустный, печальный, безрадостный, мрачный / Мудах, къайгъылы, жарсыулу, шургулу, къууанчсыз. *Ёксюзню кюню мутхуз.* (Н а р т сёз.) О *[Кязим] къууанчсыз, мутхуз жашау тузсуз хантдан башха болмагъанын айтады.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 129. *[Нюрхан] Мутхуз таулу юйюнде къутас чачын эшеди.* «Жарыкъ жолда», 134.

МУТХУЗ II *хал. сёзл.* **1.** Тускло, неярко / Иги жарытмай, жарыгъы иги чыкъмай, кёрюнмей. *Эслейме мен эртте озгъан жылланы, чал ёмюрлени чарсларына къарай. Тынгысызлыкъ бийлеген тау жолланы Бир кюз кече мутхуз жарытады ай.* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 25. *Къазий эфенди, мутхуз жаннган фатеген фонарын да алып, башында къызыл фесини чокайы да ары-бери сенгилдей, тюеча узун-узун атлай, юйю таба кетип тебиреди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 212. *Госпитальны палатасында Жатама мен жангыз, Мутхуз жилтирейди Тапкада жау чыракъчыкъ.* О т а р л а н ы К., Жолла, 167.

2. *кёч.* Неясно, нечётко/Къарыусуз, иги ангылашынмай, кесгин угъай. *Бёрюню узакъда созуп улугъаны мутхуз эшитиледи.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 69. *Киши эшитмесе да аны [аскерчи-*

ни] тарыгъып, Ол мутхуз кёреди кюнню жарыгъын. О т а р л а н ы К., Танг жулдузум, 12. *Кюнню кёзю мутхуз кёрюнеди, жылыу ышан урмайды.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 41.

3. *кёч.* Смутно, туманно / Аз-буз, тап, толу, иги угъай. *Къан бара эди Асланны санларында, титирей эди эти, кёзлери мутхуз кёре эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

4. *кёч.* Невесело, грустно, печально, безрадостно, мрачно / Мудахланып, къайгъылы, жарсыулу болуп, шургу этип. *Жангы келинчик ол отоуунда Мутхуз салгъанды жаякъгъа къолун.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Кёз жарыгъым, 99. *Узакъда, деменгили къарабаш тауланы тёппелери мутхуз агъарадыла.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 67. *Отоу билген кюнюнден Аздыра жарыкъ кёлюн, Мюйюшде ау тюбюнден Мутхуз къарайды келин.* «Жанкъылыч», 24.

■ **Мутхуз бол 1)** мутнеть, мутиться / бокълан, кир бол, боз бетли бол. *Аквариумда суу мутхуз болгъанды. Къобанны сууу бираз мутхуз болгъанды*; **2)** тускнеть / жарыгъы, жылтырагъаны, нюрю алгъындан эсе аз бол. *Алай мынча жарыкъ жулдуз Болуп къалады дайым мутхуз.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 163; **3)** становиться пасмурным / булутлу бол, булут басып, къарангыракъ бол. *Акъ чууакъ кюн мутхуз болду, чарс болду, Жигит Мыты Арисейден тас болду.* «Малкъар халкъ жырла», 82. *Бир заманда болмагъанча кюнле мутхуз болдула.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 36; **4)** *кёч.* грустить, мрачнеть / мудах бол, къайгъылы, ауур сагъышлы бол. *[Таубатыр Хаширге:] Сеннге жюкню да жюклейбиз, жанынга да тиебиз, аны ючун сени мутхуз болуп кёрмейбиз.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 151. *[Комиссар шапагъа:] Къонакъ сюймеген къонакъбайча, мени кёргенлей, былай мутхуз нек болдунг?* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 28; **5)** *кёч.* утратить значение, известность, слабеть / Къолайсыз, къарыусуз бол, селей. *Аны [Кязимни], жазча, жарыкъ аты мутхуз болуп къалырмы?* К ъ у л и й л а н ы К ъ. Кёк чынарла, 149. *[Асий Керимге:] Сен сакълай, сакълай эрикдинг. Сен... жашаууну къурадынг, юйдеги этдинг. Мени сеннге сюймеклигим да аны ючун мутхуз болмайды...* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 30. **Мутхуз эт. 1)** *къ.* **мутхузла 1.** *Жерге алаша тюшген къара булутла тийрени мутхуз этедиле.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 102; **2)** *къ.* **мутхузла 2.** *Жаш не зат эсе да къуюп, банкада сууну мутхуз этди. Жауун черекни мутхуз этгенди*; **3)** *кёч. къ.* **мутхузла 3.** *[Тенглик] Сени не къартлыкъ да мутхуз эталмаз. Билмейсе сен зарлыкъны суукълугъун. Дунияда бир зат да кенгнге аталмаз Тенг жюреклени таза жуукълугъун.* О т а р л а н ы К., Жолла, 214. *Ол оюнну сабийлеге Киши мутхуз этмесин, Кёзлерине кёк тенгизден Ачы тютюн жетмесин.* «Коммунизмге жол», 1983, № 105; **4)** *кёч. къ.* **мутхузла 4.** *Жашаргъа кюрешдим, Сени Атынгы мутхуз этмейин, Ишлерге кюрешдим, жерни Айыбы манга жетмейин.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 243. *[Ширин:] Кипарис кибик, сыйын тутса да, Кёкдеги айча, жарыкъ тёксе да, Ариулугъу айны мутхуз этсе да, Сюйгенине алдаулукъсуз болса да..., Аллах бермесин анга тюшерге Сюймеклик деген къыйын жесирге, Тюшсе да – айырылыу келмесин анга.* «Жилтинле», 440.

МУТХУЗЛА *эт.* **1.** Делать пасмурным, сумрачным / Къарангы бет алдыр, жауар халгъа келтир. *Къара булутла кюнню мутхузла-*

дыла. Къышхы туман кюнню мутхузлагъанды.

2. Мутить, делать мутным / Бокъландыр, кир эт, боз бетли эт. *Жашчыкъ аквариумда таза суугъа юзмез къуюп, аны мутхузлайды. Сабийле, чыбыкъ бла къозгъай кетип, шауданны мутхузлагъандыла.*

3. *кёч.* Омрачать / Мудах, къайгъылы, ауур сагъышлы эт. *Келинни акъ толу бетин ачыу букъусу мутхузлагъанды.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 50. *Мен сюеме къууанчлы жюреклени Ёмюрде да бушуу мутхузламазын.* «Коммунизмге жол», 1984, № 134.

4. *кёч.* Умалять (*достоинство, авторитет и т.п. кого-чего-л.*) / Учуз эт, тюшюр (*сёз ючюн, сыйын, адамлыгъын*). *Аскерчиле аскерчи деген атны мутхузламай жигер сермешгендиле.* «Коммунизмге жол», 1964, № 152.

МУТХУЗЛАН *эт.* 1. Мутхуз бол 1 (*къ.* **мутхуз II**). *Углекислый газ жиберилгенде, тытыр суу мутхузланады.* «Естествознание», 71.

2. Мутхуз бол 2 (*къ.* **мутхуз II**). *Кёкде, жерде, сууда жанып къазауат, мутхузланып, мудах къарайды толгъан ай.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 38. *Хауа хуппеги бет алып, жулдузла мутхузлана башладыла.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 125;

3. Мутхуз бол 3 (*къ.* **мутхуз II**). *Март айны салкъын кюнлеринден биринде кюн мутхузланады.* «Шуёхлукъ», № 8, 129. *Кеч кюз арты. Кёк мутхузланып эди.* «Коммунизмге жол».

4. *кёч.* Мутхуз бол (*къ.* **мутхуз II**). *Масхут бютюнда мудах болду, кюн булутха киргенча, мутхузланды.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 10. *Къызла, жашла, мутхузлансала да, алыкъын бек ачырыкъларын билмейдиле. Къазауат деген сёзню магъанасын ала анчылаялмайдыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 48.

5. *кёч.* Мутхуз бол 5 (*къ.* **мутхуз II**). *Ишибизде хорламлагъа талпынып, Поэзиянг мутхузланмаз, кёп жашар.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 24. *Поэт адамланы насыплы жашауларыны жарыгъы мутхузланмазын айтады.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 124.

МУТХУЗЛАНДЫР *эт. понуд. от* **мутхузлан** / Мутхузлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Алай бу зат Бийсолтанны огъурлу ышарыуун бир заманда да мутхузландырмайды.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 99. *Аны арыгъыракъ ёхтем бети сабыр эди, къара чолпан кёзлерин жыламукъла мутхузландырмагъан эдиле.* «Шуёхлукъ», № 61, 5.

МУТХУЗЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **мутхузландыр** / Мутхузландыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Суу мутхузландырылды. Аны бети мутхузландырылды.*

МУТХУЗЛАНДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **мутхузландырыл** / Мутхузландырыл дегенден *этим ат. Къартны жашауну бушуу бла мутхузландырылыуу. Сууну мутхузландырылыуу.*

МУТХУЗЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **мутхузландыр** / Мутхузландыр дегенден *этим ат. Жетишимлени мутхузландырыу. Жашауну мутхузландырыу.*

МУТХУЗЛАНЫУ *и.д. от* **мутхузлан** / Мутхузлан дегенден *этим ат. Тюрсюню мутхузланыуу. Кёзлерини мутхузланыулары. Кюнню мутхузланыуу.*

МУТХУЗЛУКЪ *ат* 1. Тусклость, неяркость / Жарыкъ болмагъанлыкъ, жылтырамагъанлыкъ. *Кю-*

мюшню мутхузлугъу. Жулдузну мутхузлугъу.

2. Пасмурность, затенённость облаками, сумрачность, слабая освещённость / Булутлулукъ, чарслылыкъ, иги жарымагъанлыкъ. *Ол [кюн] бир чыгъа, бир ташая, тёгерекде мутхузлукъну хорлай башлады.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 131. *Ала, кюнню мутхузлугъуна да къарамай, биченни жыйып башладыла.* «Коммунизмге жол», 1983, № 26.

3. Мутность (*воды, напитка и т.п.*) / Бокъланнганлыкъ, кирлик, боз бетлилик. *Мутхузлугъу болмагъан суу мюлкге кёп изленеди.* «Естествознание», 46. *Мутхузлугъуна кёре, ол самогон болгъанын билдик.* «Коммунизмге жол», 1984, № 93.

4. *кёч.* Безжизненность, невыразительность, мрачность (*напр. взгляда, глаз*) / Иги жилтиремегенлик, мудахлыкъ (*кёзлени, къаранны юсюнден*). *[Къанийтатны] кёп къыйынлыкъ кёргени кёзлерини мутхузлугъундан белгили эди.* «Жанкъылыч», 259. *Алай олсагъат окъуна аны [Хамызатны] жарыкъ бетин мутхузлукъ жапды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 45.

5. *кёч.* Грусть, грустность, печаль / Мудахлыкъ, бушуу, къайгъы, жарсыу. *Анам саулукъда манга Бушуу, мутхузлукъ къайда!* «Коммунизмге жол», 1984, № 171. *Харунну ауузу сёлешсе да, жюрегинде къайгъысы мутхузлугъундан таныла эди.* Хубийланы О., Аманат, I, 148. *Ма алайды бюгюн Россия тамам, Кёп миллетни ол анача ёсдюрген, Къарнаш, эгеч болур кибик хар адам, Мутхузлукъдан жарыкъ кюннге келтирген.* «Жанкъылыч», 46.

МУУАЗИН *ат дин.* Муэдзин / Межгитни минарасына чыгъып, кюнде беш кере халкъны намазгъа чакъырыучу, намаз ууахтыны билдириучю дин къуллукъчу, межгитде Аллахха къуллукъ этген адам. *Бу кезиуде мууазин да экинди азанны тартды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 60. *[Киши:] Мен ол кюн эрттенбла намазгъа келген эдим, мени келгеними къады да, мууазин да кёрген эдиле, алай болгъанлыкъгъа ала аны жашыргъан этедиле.* «Къарачай халкъ таурухла», 128.

МУУАЛ I *сыф.* 1. Вялый, увядший, чахлый / Саргъалгъан, онгнган, къурургъа тартхан; хуурери. *Мууалды ханс, мылылыкъ азды.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 174. *Ансар чыртда жунчумай тартады, аны къолундагъы бешкъарыш, чыкъ ышаны къалмагъан мууал хансны тюбюнден гымых къыйдырып, «ш-ш-шт» деп, онгдан солгъа чыгъады.* Лайпанланы С., Гургумлу, 90.

2. *кёч.* Безжизненный; бесцветный, тусклый / Мутхуз, тюрсюнсюз. *Кёгередиле сууну жагъачыкъларыу, Кюн исси тийип, мууалды халы.* Хубийланы О., Мурат, 112 – *Сен [жаз] келгенсе – къар кетгенди. Ай мууал тюрсюнлю кёкдеди.* «Шуёхлукъ», № 3, 43.

3. *кёч.* Лишённый живости, бодрости; малоподвижный / Тирилиги, жигерлиги болмагъан, эринчек, хомух халлы; мёхел. / *Таулан, ала [сютню ёлчеми жазылгъан къагъытла] Муссаны столунда болурла, – деп, Таусолтан, айтханына да ажымсыз болмагъанлай, мууал жуап этди.* Хубийланы О., Аманат, III, 115.

МУУАЛ II *хал. сёзл.* Вяло; слабо / Акъырын, къарыусуз. *[Любовь Петровна Умаргъа:] Къан тамырынг бираз мууал тепгенча кёрюнеди, ансы ёзге жукъ танымайма.* Хубийланы О., Аманат, II, 185. *Гокка ханс, кюн кёрмесе, мууал, назик ёседи.* «Жарыкъ жолда», 146.

■ **Мууал бол** вянуть, увядать,

чахнуть (*о растениях*) / саргъал онг, къурургъа тарт; хууери бол. *Хансла, чапыракъла мууал болгъандыла, юслеринде бал чибинле жызылдайдыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 151. *Оракъны учу жетип, мууал болгъан гокка хансчыкъдан чыкъ тамычы саркъады.* К ё б е к л а н ы Б., Кюнню тюбюнде экеулен, 31.

2. *кёч.* лишиться сил, бодрости, здоровья; угасать / (*о физическом состоянии человека*) / тириликни, жигерликни тас эт, эринчек, хомух халлы бол. *[Рейзерни] жюреги шошлукъ тапханлай, санлары, мууал болуп, жукъу басханча, уюдула.* Къ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 69. *Къалкъып къалып тангнга ол, Мууал болуп танг аллында.* «Жюрек жырлайды», 29; **3)** *кёч.* становиться грустным, невесёлым / мудах, къайгъылы, сагъышлы бол. *Къушжетер мууал болду, бу жол къызны элталмазлыгъын таныды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 32. *Айтхан сёзлерин ким да алайлай жетдиргенин билип, Хашир мууал болду.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 86.

■ **Мууал эт 1)** вянуть, завядать (*о растениях – от сильного солнечного тепла*) / саргъалт, хууери эт. *Кюн исси къыздырды, гоккачыкъны мууал этерге жетдирди.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 122. *Жайны исси кюню хансланы мууал этгенди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 147; **2)** *кёч.* сделать *кого-л.* грустным, невесёлым; терзать, мучить / мудах эт. *Къыйынлыкъ адамны теплеп, мууал этип атады.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 239; **3)** Терзать, мучить / Инжит, жюрегин къыйна. *Жыртып, талап, мууал этип къоярыкъды, Жасакъ бла ол инарал бизни хорлап алалса, теribизни соярыкъды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 183.

МУУАЛЛАН *эт. сёл. тил.* 1. Мууал бол (*къ.* **мууал II**). *Тогъузунчу къыркъауузай болады. Башланады кюзню мутхуз кюнлери. Мудахланып, муалланып къарайдыла Чыкъ жибитген тауну, тюзню гюллери.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 95. *Исси кюннге чыдаялмай, чёплеу чапыракъла мууалланнгандыла.* «Коммунизмге жол», 1983, № 145.

2. *кёч.* Мууал бол 2 (*къ.* **мууал II**). *Ол хапарны эшитгенлей, Хашир мууалланды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 182. *Асланбек жокъду, гокка ханслай, Мууалланды такъыр жюрегим.* «Жилтинле», 52. *Аны [къызны] ингил ышанлары ызына чиркип, суусуз къалгъан ёсюмлюкча, саргъалып, мууалланып къалды.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 64.

МУУАЛЛАНДЫР *эт. понуд. от* **мууаллан** / Муаллан дегенни *къатланыучу айырмасы. Жайны чексиз къызыу кюнлери битимлени мууалландыргъандыла.* «Коммунизмге жол», 1982, № 114.

МУУАЛЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **мууалландыр** / Мууалландыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Къызыу кюнледе битимле мууалландырылгъандыла. Ол, ачы хапарны эшитип, мууалландырылды.*

МУУАЛЛАНДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **мууалландырыл** / Мууалландырыл дегенден *этим ат. Хансланы къызыуда мууалландырылыулары.*

МУУАЛЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **мууалландыр** / Мууалландыр дегенден *этим ат. Къызыу кюнню чапыракъланы мууалландырыуу. Аман къылыкълы сабийни атасын-анасын мууалландырыуу.*

МУУАЛЛАНЫУ *и.д. от* **мууаллан** / Мууаллан дегенден *этим ат. Къыйынлыкъ, бушуу сынап мууалланыу. Къызыу кюнде чюгюн-*

дюр чапыракъланы мууалланыулары.

МУУАЛЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **мууаллан** / Мууаллан дегенни *араш айырмасы. Арып, мууалланыш.*

МУУАЛЛАНЫШЫУ *и.д. от* **мууалланыш** / Мууалланыш дегенден *этим ат. Къызыу кюнде битимлени мууалланышыулары.*

МУУАЛЛЫКЪ *ат* 1. Вялость, блеклость, чахлость (*о растениях*)/ Мууал, къуругъа тартхан хал; хууерилик. *Хансланы мууаллыкълары. Гюллени муаллыкълары.*

2. *кёч.* Вялость, отсутствие живости, бодрости, малоподвижность / Тирилиги, жигерлиги болмагъанлыкъ, эринчек, хомух хал, мёхеллик. *Мууаллыкъ осал адамны ышаныды.*

МУХАЖИР *ат эск.* Мухажир, эмигрант / Кесини къыралындан башха къыралгъа кёчген адам (*мухажирле деп XIX ёмюрде Кавказдан динни пропагандасы бла Турциягъа кёчген адамлагъа айтхандыла*). *Миннгенибиз кеме бла машина, Биз барабыз мухажирлени ашыра.* «Къарачай халкъ жырла», 62. *Кертимиди байлыгъы, кючю жерни Насыплы къанатларыдыла деген? Бабур патчах сора нек мухажирди – Дунияны жартысын бийлеп кёрген?* «Коммунизмге жол», 1979, № 228.

МУХАЖИРЛИК *ат эск.* Положение мухаджира, эмигранта / Мухажирни болуму, жашау халы. *Ол къыйын мухажирлик аны [къартны] бир тюрлю тынгылауукъ, сер этип къойгъаннга ушай эди: бирсиле намазларын этерге къыбыланы излеп айлансала, ол таугъа айланып этип къоюучу эди.* Тёппелаты А., Ташыуул. *[Найыпхан:] Андан эсе кесим кесиме кёр къазгъа эдим, жашауумда ахлуларым кёрмей, мухажирликни азабын сынагъанлай жашагъа эдим!* Толгъурланы З., Эрирей, 44. *Мухажирлик! Терслик аны сынатды, Кемлик берип, узакълада жылатды.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 96.

МУХАР [1] *ат.* Обжора. Тоюмсуз адам, кёп ашаучу адам. *Мухарны кёзю гыржында.* (Нарт сёз.) *Мухарны кеси тойса да, кёзю тоймаз.* (Нарт сёз.) О *Мухар ашап керилмез, тели кюлюп керилмез.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 397.

МУХАР [2] *сыф.* 1. Прожорливый/ Тоймаучу, тоюмсуз, кёп ашаучу. *Къой игиси – тюклю болур. Мухар ийнек сютлю болур.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 65. *Ачха тёзген къадырым, Мени мухар къадырым.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 52. *Бек аман къоркъады, алай болгъанлыкъгъа уста сёзлю Билгич, ханны къызын мухар, гуду, сылыкъ эмегенлеге аш этмей къутхаргъанын тизип айтханында, ханны къызы – Байда бек къууанады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 261.

2. Жадный (*до еды*) / Ачкёз, сугъанакъ. – *Жолунг болсун, сюйдюмлю улакъчыкъ, – деди мухар бёрю.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 208. *[Сафар:] «Мухар къозу кесилмей къалмаз»,– деп, кёл кенгдирирле.* Толгъурланы З., Эрирей, 71.

3. Жадный (*до чужого*), завистливый, алчный / Жутланыучу, зарланыучу, сукъланыучу, малкёз. *Кёпдю досунг. Къызыл Аскер! Жаулары да бардыла, Жаула киши хакъына мухардыла.* Гуртулаты Б., Жарыкъ танг, 103.

4. *къарач.* Ёмкий, вместительный/ Кёп сыйыныучу, эркин. *Арбаны кюбюрю мухарды.*

МУХАР [3] *сыф.* Каракулевый / Элтирден этилген. *Аны башында ондатра бёркю, юсюнде мухар жагъалы пальтосу, аякъларында сахтиян чурукълары бар эдиле.* «Коммунизмге жол», 1983, № 116. *Махмут улуну башында къара мухар бёркю, юсюнде уа кюмюш хазырлары болгъан мор чепкени барды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 415.

МУХАР [4] *сыф.* Бухарский / Бухарадан келтирилген, анда этилген. *Гордашны кесини аты арабча жазылгъан кюмюш мухар жюзюгю да барды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 92.

МУХАРЛЫКЪ *ат* 1. Прожорливость, обжорство, чревоугодие / Тоюмсузлукъ, кёп ашаучу хал. *Кесини уллулугъу, мухарлыгъы эм терклиги бла кёк акула тап уллу тенгиз чабакълагъа окъуна къоркъуулу душманды.* «Естествознание», 42. *Эмегенни мухарлыгъына нартла сейир этдиле.* «Нартла», 215.

2. Жадность (*в еде*) / Ачкёзлюк, сугъанакълыкъ. *Бёрюню мухарлыгъы. Къаргъаланы мухарлыкълары.*

МУХАРСКЕ *ат эск.* Разновидность праздничного шелкового платка / Къыйырларына чилледен чачакъла салыннган уллу лаудан жаулукъ. *[Юсюп:] юйге кирип, Асият белгиге берген мор мухарскени анасыны кюбюрюнден чыгъарды.* Шауаланы М., Мурат, 45. *Нюрхан, келини берген мухарскени да къысып, орамгъа чыкъды.* «Коммунизмге жол», 1983, № 99.

МУХОЛ I *сыф. къарач.* 1. Инертный, вялый, пассивный, бездеятельный / Тирилиги, жигерлиги болмагъан, иги, женгил къымылдамагъан, болумсуз. *Ата-бабала ёмюрден бери этип келген ишде ала кишиден мухол тюлдюле.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 23. *Къарачай-Черкес областьны алгъын иги ишлеп келген субподряд организацияларыны бир къаууму да арт кезиуде бираз мухолдула.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 119.

2. *къ.* **мёхел**. *Мухол бла жалкъау – къайда да бедиш, этсенг, урунсанг – махтауду хар иш.* (Нарт сёз.) О *Жарты къалса, Иш созулур, Мухол, хомух Тюз къозулур.* «Жилтинле», 155.

МУХОЛ II *хал. сёзл. къарач.* Медленно / Акъырын, ашыкъмай. *Мекям ишлерге берилген ахча асыры мухол хайырланылады.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 97.

МУХОЛЛУКЪ *ат* 1. Инертность, вялость, пассивность, бездеятельность / Тирилиги, жигерлиги жокълукъ, иги, женгил къымылдамагъан хал, болумсузлукъ. *Жайгъы кёзюуде мухоллукъ чыкъмаса, бичен алгъынлы жылладан кем болмаз деп ышаныргъа мадар барды.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 173. *Юйде жумушлары не кёп болса да, ала ишде мухоллукъну бир да таныtмагъандыла.* «Ленинни байрагъы».

2. *къ.* **Мёхеллик**. *Мухоллукъ бла жалкъаулукъ къайда да бедиш.* (Нарт сёз.) О *[Жаш анасына:] Мен урушда не сени, не таулуланы бетлерин бир тукъум бир зат бла, мухоллукъ, хомухлукъ бла жоймазыма ийнандырама.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 523. *Кими машокну башын теше, Кими дарман сала урлукъгъа, Кими плуг бла арыкъ кесе – Хорлатмайдыла мухоллукъгъа.* «Жюрек жырлайды», 251.

■ **Мухоллукъ эт** проявлять инертность, пассивность, бездеятельность; относиться к чему-л. безразлично / ишинге, жумушунга керек лисича къайгъырма, жарсыма, сансыз, суукъ къара, уллу кёллюлюк

эт. *Бир-бир коллективле бу затда асыры мухоллукъ этедиле.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 69. *Хыйлалыкъ, мухоллукъ этерге излегенле энди мадарсыз болгъандыла.* «Алчыла», 84.

МУХУР [1] *ат* 1. Печать, штамп / Къагъытха, балауузгъа, пашотха тюшюрюр ючюн юсюнде кесилип, хыр-хыр этилип, харфлары, белгилери болгъан прибор эм ол белгилени бир затха шагъатлыкъ этер ючюн жюрютюлюучю ызлары (*оттисклери*). – *Сизникиле бошлагъандыла мени тюрмеден, – деп, [Чомур] бургомистр берген мухурлу къагъытны жан хуржунундан чыгъарып, офицерге узатды.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 57. *[Зулкъарней элли тенглерине:] Сагъат онда правленни тёгерегин алып, ичине кирип, Мырзабекден мухурну сыйырыргъа, кесин да оноудан эркин этерге керекбиз.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 117. *Кёп да мычымай, Даулет къолунда мухуру бла бегеуюлню алып жетди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 86.

2. *кёч.* Знак, отпечаток *чего-л.* / Бир затны, белгиси, шарты. *Тюрсюнюнде къартлыкъ кесини мухурун къойгъан къуу тиширыу къозлагъан ийнекни къатында къызы бла сюеледи.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарыш, 221. *Заманны мухурун, ауазын, миллет кюйню берирге усталыгъы поэманы ёлюмсюз чыгъармалагъа къошханды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 48. *[Сафар:] Ыннаны бетине къарасам, эски дунияны таякълары кеслерини мухурларын тырмы басып къойгъанлары кёрюнеди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 95.

3. Клеймо, тавро / Адамгъа, малгъа неда затха салыныучу тамгъа, эн, белги. *Тамата къарындашла жылкъыны, мухурну салдырып, алып кетедиле.* (Ф о л ь к.) *Ол мухур болгъаны себепли, [Тауас] мухурну къарауашны жауурун ортасына басып, тамгъа тюшюрюп, сора, мыйыкъларын бура, Ёрюзмекге келип махтанганды.* «Нартла», 64. *Таулу темирчиле гюрбежилеринде ожакъ сынжырла, къысхачла, темир тишле, мухурла, итиуле этгендиле.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 184.

4. Герб / Къыралланы, шахарланы, жамауат къауумланы д.а.к. затланы бир бирден айыргъан, башхалыкъларын билдирген байракълагъа, ууакъ ахчалагъа д.а.к. затлагъа салыныучу белги. *Ол бара барып, жерден кюйген кирпични алып, патчах мухурну къурчдан къуюлгъан эки башлы къуш суратын умур-чумур этип тюшюргенди.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 83.

5. Браслет; кольцо (*украшение*)/ Буунлукъ, билезик, жюзюк. *Этген болжалы жетип, кетерге тебиренде, [киши] мухурун бууаз къатынына къоюп: «Жаш тууса, бу мухурну аны онг билегине такъ»,– деп, кетеди.* (Ф о л ь к.) *Къызыл Фукну эси ауып къалгъанды, Бармагъында алтын мухур болгъанды.* «Нартла», 25. *Асланны онг къолуну сансыз бармагъына сугъулгъан мухурну юсюнде арапча «Аслан» деп жазылыпды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 18.

МУШАШ *сыф. сёл. тил. къ.* **ушаш**. *[Ийналукъ:] Чархын харам къан жюрютген адам кесине мушашны къорууламай, аны мы [Шарауну] къорууларыкъды!* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 125. *Бир тилде сёзлени тамырларыны башха тилде сёзле бла бир мушаш болуулары кёп затны тюйюмчегиди.* «Шуёхлукъ», № 64, 106.

МУШМУЛ *сыф. сёл. тил. къ.* **мушулдауукъ**. *Мушмул сабийчик. Мушмул къозучукъ.*

МУШ-МУШ *эрикл. сёз.* Звуко-

подражание сопению, шумному дыханию / Буруну бла терк-терк солугъан, сызгъыргъанча тауушланы билдиреди. – *Алан, бу муш-мушунгу тый! – деди жашладан бири бирине.*

■ **Муш-муш эт** *къ.* **мушулда.** *«Биз да саламдан этилмегенбиз» – деп, складны тамата сы, муш-муш эте, кабинетден чыкъды.* «Шуёхлукъ», № 31, 55. *[Жамийлятны] эгешчиги тапчанда муш-муш эте, жукъла й, стол юсюнде суугъан ашы.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 135.

МУШМУШЛУКЪ *ат.* Привычка к сопению, сопение, шмыгание носом / Муш улдап туруучу къылыкъ. *Ма не заманда айтхан эди ол [Акъбийче] Ёрюзмекни уллукъарынлыгъын, суубурунлугъун, мушмушлугъун, житчакёз, ёлгенкёз жапысын!* «Шуёхлукъ», № 44, 92.

МУШТУК *ат.* Мундштук / Юллени неда папиросну тютюн ичген заманда ауузгъа салыучу кесеги эм ичине папирос салыучу быргъычыкъ. *Сергей тютюн бурду, агъач муштукга сугъуп, ауузуна салып, къабындырды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 123. *[Пустоп] кюмюшчю къумукълу этген боялгъан муштугундан тютюн чыгъара, олтурады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 187.

МУШТУХУЛ I *сыф.* Торопливый, поспешный, спешный, очень быстрый / Бек ашыкъдырыучу (ашыгъыучу), гузаба этидириучю (этиучю), ашыгъып, ашыкъ-бушукъ этилиучю неда этиллик. *Муштухул адам. Муштухул иш. Назмуну экинчи кесегинде къышны аллында кюз айланы муштухул кезиуюн [Кязим] кёз аллынгда турурча береди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 122.

МУШТУХУЛ II *хал. сёзл.* Торопливо, поспешно, спешно, очень быстро / Бек терк, женгил, ашыгъып, ашыкъ-бушукъ этип, гузаба этип. *Эки бегеуюл аланы ызларындан чапханларын кёрюп, Самат да, нёгерлерин да алып, Байкъул таба муштухул тебиреди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 154. *Эмеген къатын, юй башындан муштухул тюшюп, юйге кирип, сермеп, ит кючюклени жутуп къойду.* «Нартла», 141. *Келин, ючгюл бюкленнген письмону муштухул ачып, къалтырагъан ауазы бла... эшитдирип окъуп башлады.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 15.

■ **Муштухул бол** Очень торопиться, спешить / Бек ашыкъ, ашыкъ-бушукъ бол, гузаба эт. *Билмей тургъанлай, муштухул болуп, Келиулери да ушай шайтан желге, Юслери сауут-сабадан толуп, Къауум атлы чабып кирдиле элге.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 297. *Гитлерчиле, муштухул болуп, элден къачып тебиредиле.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 167.

МУШТУХУЛЛУКЪ *ат.* Торопливость, поспешность, спешность, спешка / Ашыгъышлыкъ, гузабалыкъ. *Бу арт айлада ишде муштухуллукъ, ашыгъыулукъ эсленедиле.* «Коммунизмге жол», 1983, № 122. *Зухураны ёлюгюн муштухуллукъда, къуругъан суу ызына атып, басдырдыла.* Э т е з л а н ы О, Тарда, 224.

■ **Муштухулгъа къал.** Очень торопиться, поторопиться, спешить, поспешить / Муштухул бол. *Ала эрттенбла муштухулгъа къалып, [Чалгъыгъа] атланадыла.* «Коммунизмге жол», 1972, № 132. *Мусабийге бир сёз айтыргъа къоймай, [акъла] тёгерегинден алдыла да, муштухулгъа къалып, асмакъгъа асып къойдула.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 284.

МУШУЛДА *эт.* Сопеть, шмыгать носом / Ауур солуй, бурунунг бла сызгъыргъанча тауушла чыгъар, хауаны ичинге бурунунг бла терк-терк эм тауушэтдирип тарт. *Ийнек а, кийик кёзлерини акъларын терсине айландыра, жан алыучуча къарай, ынгырдай, мушулдай, жукъ да этмей турады.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 46. *[Салийматны] сабийчиги, мушулдап, Эмеди, эмеди, сют тапмайды. Жылайды ол, тыпырдай, Ачдан кёз, кирпик къакъмайды.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 137.

2. Свистеть (*о ветре, реке*) / Шууулда, сызгъыр, сызгъыргъан тауушэт (*желни, аязны юсюнден*). *Аяз къагъады, мушулдап, Булутланы чачаргъа, Ала да боюн салмай, Таула таба къачадыла.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 193. *Аяз а, отунлары мыстыдан тиргизилирге унамагъан отну жибиген жолоучу юфгюргенча, мушулдап юфгюреди.* «Шуёхлукъ», № 9, 33.

МУШУЛДАТ *эт. понуд. от* **мушулда** / Мушулда дегенни *къатланыучу айырмасы. Азамат ёгюзлени мушулдатып сюрюп келди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 151. *Кючюкчюгюн эриклейме деп, жашчыкъ кеси бурунун мушулдата эди.* «Шуёхлукъ», № 66, 41.

МУШУЛДАТЫУ *и.д. от* **мушулдат** / Мушулдат дегенден *этим ат. Жашны, кёп чапдырып, мушулдатыу.*

МУШУЛДАТЫР *эт. понуд. от* **мушулдат** / Мушулдат дегенни *къатланыучу айырмасы. Ёгюзлени, ишлетип, къыйнап, мушулдатдыр.*

МУШУЛДАТДЫРЫУ *и.д. от* **мушулдатдыр** / Мушулдатдыр дегенден *этим ат. Картофдан кёпген ийнекни, ары-бери къууып, мушулдатдырыу.*

МУШУЛДАУ *и.д. от* **мушулда** / Мушулда дегенден *этим ат. Сабийни мушулдауу. Желни мушулдауу.* ■ *Сууну гюрюлдеую бла мушулдауу аны къутургъаны селеймегенине шагъатлыкъ этедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 37. *Юйде биягъы чычхан тауушла бла мушулдаула кёп болдула.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 382.

МУШУЛДАУУКЪ *сыф.* Имеющий привычку часто сопеть, шмыгать носом/Муш-муш этип туруучу. *Мушулдауукъ токълу. Мушулдауукъ сабий.*

МУШУЛДАШ *эт. взаимн.-совм. от* **мушулда** / Мушулда дегенни *араш айырмасы. Тойгъан къойла мушулдашып жатадыла.*

МУШУЛДАШЫУ *и.д. от* **мушулдаш** / Мушулдаш дегенден *этим ат. Сабийлени мушулдашыулары.*

МУШШАЙ *сыф. сёл. тил. къ.* **мушулдауукъ**. *Мушшай улакъчыкъ. Мушшай жашчыкъ.*

МЫГА *ат* 1. Вид перепела / Бёденени тюрлюсю. *Зарансызды мыгачыкъ, Кырдыкдады турууу. Къоркъа-къоркъа жюрюйдю, уллу тюйюлдю къарыуу.* Шахмырзаланы С., Назмула, 335. *Тюненели бери жашы: «Мыгала тутаргъа барлыкъма»,– деп, тура эди.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 23.

2. *кёч.* Слабый, хилый, худой / Къарыусуз, азгъын, арыкъ. – *Алан, бу мыганы не ишлерик сунуп келтиргенсе? – деди Ахмадия Кёккёзге, къошну аллында сюелген гитче арыкъ жашчыкъны кёргюзтюп.* «Коммунизмге жол», 1981, № 152.

МЫГЫДАУ *ат эск. къ.* **ыфтау, мыккау**. *Аппа эки ариу мыгыдау эшди. Зухура мыгыдаугъа нартюхден къуюп, бахчагъа кетди.*

МЫДАХ 1 *сыф. къарач.* **1.** *къ.* **мудах 1** (*1-чи магъ.*). *Анасыны мыдах тюрсюнюн кёргенинде, Сагит аны кёлюн сылар мурат этди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Кюн таякъла, 78. *Жашла мыдахдан, ауузларындан сёзлери чыкъмай, ташланы бир-бир къобарып башладыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 80. *Къачан да мыдах Алий бюгюн а жерге кирирлей болду.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 148.

2. *къ.* **мудах I** (*2-чи магъ.*). *Мыдах ийнар бузар, къыйнар, бушуу алса, жюрек сынар.* (Н а р т сёз.) О *Къобанны адамны жюрегин къуандыргъан, шууулдагъан жарыкъ тауушу да бюгюн мыдах кюуге ушайды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 52. *Ол [къыз] [анасына] мыдах жууап берди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 162.

МЫДАХ II. *хал. сёзл. къарач. къ.* **мудах II**. *Пача улуну кёзюне бютеу элни кёзлери кими мыдах, кими ачыулу, кими дертли къарагъанча кёрюндю.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 129. *[Чомур:] Багъалы Дауум! Сени кёрмеген кюнюм, ёлгени болгъанча, мыдах батады.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 17.

МЫДЫХ *къауум. ат* **1.** Жар, угли / Ёчюлмеген, къызыулай тургъан жинкле. *Алай ёчюлмеген мыдыхда табаны кёрюп, [къонакъ] бираз жарыды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 26. *Асланмырза мыдых аллында исси къалачланы айландырыргъа тебинип-тебинип, узалады.* «Шуёхлукъ», №55, 64. *Адилгерий эрттеден къыстырыкъ этип тургъан къакъ къабыргъаланы къызыл мыдыхны юсюне тутуп чырылдатады.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 84.

2. *В позиции определения*: **а)** горящий, сильно нагретый / Къызыу, къызгъан. *[Асланкирни] мыдых эринлери: «Къудуретлиле къайда да, бир сыбапхадан чыкъгъан кибик, бирчадыла!» – деп, шыбырдадыла.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмюуюл, 99; **б)** *кёч.* красный / Къызыл, къызаргъан, *Фердауну къол аязлары, аны мыдых кёзлери жашха балхамдыла.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 7. *Ма алайда мыдых тукъузгюлени келинлени баш ауларыча, акъ къайынланы да, анасыны сары лаудан жаулугъунлай, шош акъгъан чапыракъланы сюеди Азиреталий.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Къызгъыл кырдыкла, 76.

МЫЖГЪЫЛ *сыф. къарач.* **1.** Малый, маленький (*о детях*) / Гитче, ууакъ (*сабийлени юсюнден*). *Аны сабийлери мыжгъылдыла.*

2. *сёл тил. кёч. къ.* **сабий 1.** *Къоншубузну мыжгъыллары бешдиле.*

МЫЖЫКЪ [1] *ат* **1.** Кляча / Къотур алаша, къолайсыз ат. *Омар, кёк кёзлерин тири жандырып, сары мыжыкъ бла тёрт жанына чабады.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 129. *Жокканы келлигин билип, Токка тебиреди мыжыгъына минип.* О р т а б а й л а н ы Т., Окъуу китап, 115.

2. *В позиции определения*: плохой (*о лошади*) / Аман, осал (*атны юсюнден*). *Мыжыкъ байталдан да тууады хора тай.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 173. *Сиздеги ажирле, мыжыкъ годурла Алгъаракъда ачы кишнегендиле.* «Жюрек жырлайды», 148.

МЫЖЫКЪ [2] *ат* **1.** Мужик (*крестьянин*) / Орус элли, элде жашагъан адам. *[Къаншаубий:] Россия-

ны къобуп келген мыжыкъларына былайдагъы хашкенле да къошулсала, жукъ да эталлыкъ тюлбюз, ол ачыкъды. К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 309. *[Шарау:] Мыжыкъла, къарауашла баргъан жол, ол аллын баргъан жол – къутургъан суу. Аны ким тыялыр?* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 122.

2. *кёч.* Плохой (*о человеке*) / Аман, осал, жараусуз, болмачы (*адамны юсюнден*). *– Бек уллу мыжыкъ сенсе! – деди Азамат [Башир Иммолатовичге] бет этмегенлей.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 30. *[Башир Иммолатович:] Быллай [Азаматча] мыжыкъны ким кёрген болур!* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 30.

МЫЖЫКЪЛЫ *ат къ.* **мыжыкъ** [2] (*1-чи магъ.*). *Ол хуторну атына аны [Жемухинни] къоншулары: помещикле, мыжыкълыла да Печенеглени хутору дей эдиле.* А. Ч е х о в, Хапарла, 78. *[Ёрюзмек жыйылгъанлагъа:] Хау санга, ачдан ёле айланнган эки-юч орус мыжыкълы патчахны тахтасындан тюшюрмеге эдиле!* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 101.

■ **МЫЗЫУ: Мызыу ийис** *ат.* Острый, тяжёлый запах, вонь (*исходящая от козлов в период случки или от грязного вспотевшего человека*) / Текеден эчкилеге къошулгъан заманда неда кирли, терлеген адамдан чыкъгъан ачы ийис. *Теке мызыу ийис этеди. Ол жаш мызыу ийис этеди.*

МЫЙЫ *ат* 1. Мозг (*орган мышления у человека*) /Адамны акъыл органы. *Мыйыны ачыу эзсе, ол кереклисича ишлемейди, хар затны да тап ангылаялмайды.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 5. *Адамны нерваларына, мыйысына, жюрегине, ишлеуюне музыканы магъанасы уллу болгъанын профессор Кутанин да жазады.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 3.

2. *кёч.* Основное ядро, руководящий центр *чего-л.* / Коллективни, халкъны д.а.к. затны баш кесеги, алагъа башчылыкъ этген орган. *Классны мыйысы. Партия халкъны мыйысыды. Штаб аскерни мыйысы эди.*

3. *кёч.* Ум, сознание, рассудок / Акъыл, анг. *Муну магъанасын башында бир къашыкъ мыйысы болгъан да билирге керекди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 129. *Адыхамны уа мыйысы бусагъатда тохтаусуз ишлейди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 341.

❒ **Мыйысы къайнайды** 1) сидит гвоздем в его мозгу / жюрегинден кетмейди, тынчлыкъ бермейди (*оюмну, акъылны д.а.к. затны юсюнден*). *Айдемир ол [Науруз] излегенча жууап этмеди да, олсагъатда акъылында къозгъалып, мыйысын къайнатып баргъан ауур сагъышын тышына бюркдю.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 131; 2) шевелить мозгами / ойлайды, оюм, сагъыш этеди. *Жаз мыйысы къайнагъанны, къыш къазаны къайнар.* (Н а р т с ё з.)

❒ **Мыйысына ётдю** его задело или затронуло за живое / бек ачыу тийди; жауууруна къатылды. *Эрини анга алай тамаша жууабы къатынны мыйысына ётдю.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 319. *«Бу жыйындан тюйюлдю», – деп, [Ёрюзмек] дау этди. Ол сёз Къарашауайны мыйысына ётдю.* «Нартла», 165. *Тёгерекде сенгирчкелени тауушлары, къанатлыланы жырлагъанлары мыйыны ётеди.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 14; **Мыйысына жетди** 1) *къ.* **мыйысына ётдю.** *[Мухтар:] Аны [Биясланны] мыйысына жетер зат айтханма деп да билмейме.* «Коммунизмге жол», 1981, № 67. *Ол сёзле бютюнда татыгъандыла устазгъа, мыйысына жетгендиле.* «Коммунизмге жол»,

1984, № 130; 2) он почувствовал сильную боль / ачыгъанын бек къаты сезди. *Ачытыу мыйысына жетди да аны [Метеллини] жыкъды.* «Шуёхлукъ», № 45, 58. *[Исса:] Къолларымы ачыгъаны мыйыма жетип барады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 324. **Мыйысына чапды** сильно подействовать на *кого* (*о холоде*)/ бек суукъ болду, суукълукъну ачытыуун сезди. *Къол тёзмеген суукълугъу мыйыгъа чапхан чокъуракъ суу жай иссиде къалай хычыуунду!* «Коммунизмге жол», 1978, № 143. *Мыйынга чабыпды «Кёрлюкню» салкъыны.* Ё р т е н л а н ы А., Жазгъанларыны сайламалары, 259.

МЫЙЫКЪ *ат* 1. Усы (*у человека*) / Эр кишилени баш эринлерини ёрге жанындагъы тюкле. *Николай Терентьевич, узун мыйыкъларын бура, [Муратха] къаш тюплери бла къарай, аны сёзюне тынгылайды.* «Шуёхлукъ», № 30, 72. *Сюйдюмлю, хар заманда да жарыкъ Исмайыл Алимовични бал бетли мыйыкълары эринлери бла кенгнге жайылдыла.* Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 99.

2. Усы (*у животных*) / Жаныуарланы баш эринлерини эки жанындагъы сезиу органлыкъ этген зыбыр тюкле. *Киштикни мыйыкълары. Китни мыйыкълары. Моржну мыйыкълары. Къундузну мыйыкълары.*

❒ **Мыйыгъы болгъан** смелый, не знающий страха, решительный / базыннган, къоркъмагъан, таукел, жигит. – *Мыйыгъы болгъан бизге нёгер болур! – деп, бети да къызарып сёлешеди.* «Шуёхлукъ», № 45, 51. **Мыйыгъына бит** приставать к *кому* / биреуге бир зат соруп, тилей, жабышып, къаныгъып къал. *Жашчыкъ, докладчыны мыйыгъына битип, анга неле эсе да сорады.* **Мыйыкъларын чюйюрдю** он обозлился, разозлился / ачыуланды. *Жюйюсханла, кирпиленип, Чюйюредиле мыйыкъларын.* Ж а у б а л а н ы Х., Шууулдайдыла наратла, 13. *Апанас... мыйыкъларын чюйюрюп, не зат эсе да шыбырдады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 181. **Мыйыкъ тюбюнден кюледи (ышарады)** усмехаться себе в ус / хыликке, самаркъау этип кюледи. *Даулаша тургъан жашладан бири, бери айланып, мыйыкъ тюбюнден кюлдю.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 5. *Къолайлыла уа ол ишге мыйыкъ тюплеринден кюле, колхозчуланы хыликке этерге кюрешедиле.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 150. *Бир жол Чочай, ишчи жашланы кесини тёгерегине жыйып, мыйыкъ тюбюнден ышара, айтды.* Г у р т у л а н ы Э., Тенглерим, 27.

МЫЙЫКЪЛЫ *сыф.* Усатый / Мыйыкълары болгъан. – *Бек алгъа Нохлагъа жюрюген мыйыкълыны, ызы бла Нохну кесин тунчукъдурсакъ, къалгъанла иш тюйюлдюле, – деп, къошду къайсы эсе да.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 24. *Мыйыкълы эр кишилени мыйыкълары къырау тартыпды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 227.

МЫЙЫКЪСЫЗ *сыф.* Безусый / Мыйыкълары болмагъан. *Мыйыкълыны мыйыкъсыз алдар.* (Н а р т с ё з.)

МЫКАУАК *ат.* Горчак / Сары чагъыучу ашлыкъ, будай сабанлада битиучю ачы урлукълу заранлы ханс. *Къызыл мыкауак. Акъ мыкауак. Гыржын мыкауак татыу этеди.*

МЫККАУ *ат эск.* Корзина с семенами (*которую вешали на шею при севе*) / Урлукъ сепген заманда ичине урлукъну къуюп боюннга тагъып жюрютюлген четен; ыфтау. *Къарт Жашаркъул толтургъанды*

мыккауну, Арпа къуюп, кётюргенди боюнуна. [Таулу] Сабан ёгюз мюйюзюнден къалачны, Алгъыш этип, салгъанды къартлыкъ къоюнуна. Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 63.

МЫККЫЛ I *сыф. къ. мууал 1 (3-чю магъ.). Жюнюс, асыры ырмахдан, мыккылды, мудахды.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 86.

2. *къ.* **мууал I** *(1-чи магъ.). Сабанла, хансла, гюлле, кырдыкла, къызыу кюнден башларын энишге тутуп, мыккылдыла, бетлерин кюнден букъдургъандыла, салкъынны кюсейдиле.* Шауаланы М., Мурат, 43. *Бюгюн а терезе ауузунда гюлле, Санга тансыкъданча, саздыла, мыккыл.* «Шуёхлукъ», № 66, 87.

МЫККЫЛ II *хал. сёзл. къ.* **мууал II.** *Аркъасында къошкъулакъ къауалы бла... Сафар, аякъларын сюйрей, мыккыл барады.* Толгъурланы З., Эрирей, 15. *(Ичгичини) сабийлери болур зыккыл, Ёпкелери солур мыккыл.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 24.

■ **Мыккыл бол 1)** мууал бол I (*къ.* **мууал I**). *Жаун кёпден бери жаумай, битимле мыккыл болгъандыла.* ❐ *Жайны къызыу кюнлеринде гюлле мыккыл болгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 7, 39; **2)** Мууал бол 2 (*къ.* **мууал I**). *Ийналукъ юйюне бир уллу игилик этгенча, къууанды, мыккыл болуп тургъан санлары тирилдиле.* Толгъурланы З., Эрирей, 122. *Ийналукъ, мыккыл болгъан санларын кючден сюйрей, оракъчылагъа жуукълашды.* «Шуёхлукъ», № 19, 104; **3)** Мууал бол 3 (*къ.* **мууал I**) *Мелижан бюгюн нек эсе да, башха кюнледеча болмай, мыккыл эди.* «Шуёхлукъ», № 6, 22. *Ол сёзлени эшитгенден сора, Саният мыккыл болуп, прилавкагъа таянды.* Токъумаланы Ж., Ыфчык, 36.

МЫККЫЛЛАН *эт. сёл. тил.* 1. Мууал бол 1 (*къ.* **мууал I**). *Чапыракъла мыккыллана башлагъандыла. Хансла мыккылланнгандыла.*

2. Мууал бол 2 (*къ.* **мууал I**). *Тюненели бери, не болгъан эсе да, амманы санлары мыккылланып турадыла.*

3. Мууал бол 3 (*къ.* **мууал I**). *Ол хапарны эшитген бла, жаш мыккылланды.* «Коммунизмге жол», 1977, № 81. *Жерде уа жангыз зурнукдан насыпсыз къалгъан жан да болмаз. Эки жанына эхчелей, мыккылланып.* «Шуёхлукъ», № 76, 106.

МЫККЫЛЛАНДЫР *эт. понуд. от* **мыккыллан** / Мыккыллан дегенни *къатланыучу айырмасы. Къызыу кюнле битимлени мыккылландыргъандыла. Аман хапар адамланы мыккылландырады.*

МЫККЫЛЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **мыккылландыр** / Мыккылландыр дегенден *этим ат. Исси кюнню хансланы мыккылландырыуу. Жарсыуну адамланы мыккылландырыуу.*

МЫККЫЛЛАНЫУ *и.д. от* **мыккыллан** / Мыккыллан дегенден *этим ат. Бир затдан жюреги къыйналып мыккылланыу. Хансланы къызыуда мыккылланыулары.*

МЫККЫЛЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **мыккыллан** / Мыккыллан дегенни *араш айырмасы. Мыккылланышып тургъан адамланы бетлеринде бушуу, жарсыу эслене эди.*

МЫККЫЛЛАНЫШЫУ *и.д. от* **мыккылланыш** / Мыккылланыш дегенден *этим ат.*

МЫККЫЛЛЫКЪ *ат* 1. *къ.* **мудахлыкъ** 2. *Атасы жашыны мыккыллыгъына жарсыды.*

2. *къ.* **мууаллыкъ** 1. *Аппа ханс-*

ланы, тереклени да кезиусюз мыккыллыкъларына бюсюремейди.

МЫКЫРАУ *сыф. къарач. къ.* **мынгырау**. *Мыкырау адам.*

МЫКЪЫЛ *заман. сёзл. къарач.* Всегда / Хар заманда, къуру да. *Мыкъыл да ол жаншап турады. Мыкъыл да сен кюлюп тураса.*

МЫКЪЫРЫЧ *ат.* Растение со съедобными корнями / Тюбюнде соханнга ушагъан ашалыучу гитче урлугъу болгъан ханс. *Жаз башы жанкъозланы, мыкъырычланы, ала бла бирге уа жылы желин жайды.* Этезланы О., Тарда, 185.

МЫЛДЫЖГЪЫ *ат.* Изморось/ Асламысында туман кюн жаугъан бек ууакъ жауун, шулпу. *Жаз башыны мылдыжгъысы, жалкъыта кетип, сабырланды, сора, арсар болгъанча, тохтады.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 181.

МЫЛЛЫК *ат* **1.** Падаль / Харам ёлген жаныуар. *Къуш балала бир ийис этген къоян мыллыкга басынып тура эдиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 151. *Бир кюн къоншу эллеринден бир къатын эрттенликде ийнек, бузоу къыстай, къолунда урчугъун бура, келе келип, тюлкю мыллыкга жолукъгъанды.* «Нартла», 108.

2. Туша / Союлгъан малны ичи, башы, аякълары кетгенден сора къалгъаны, тёммеги; уча. *Шапа къой мыллыкны биширип, саулай сай табакъгъа салып келтирди.* «Нартла», 190. *Жашла къурманлыкъгъа онтогъуз ёгюз сойгъандыла, от этедиле, къазан асадыла, къой, тана мыллыкланы шишлеге чанчып, шишлерге хазырлайдыла.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 39. *Нашхо президиумда, сатлыкъ мыллык кибик, сын къатып олтура эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 170.

3. *эриши сёз.* Труп (*человека*) / Ёлюк. *Фашистлеге жетдирирбиз дертибизни, Къаты жерде чирите кир мыллыкларын.* Отарланы К., Жолла, 123. *Халкъ Омарны мыллык хурттакларын асыраргъа Шакъманлагъа болушду.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 9.

◆ **Мыллык ат 1)** набрасываться на *кого-что*, ринуться, устремляться куда-л. / юсюне атыл, ашыкъ-бушукъ болуп чап. *Бёрю, сыртындан жатып, Уча сакълай къалгъанды. Тюлкю уа, мыллыкъ атып, Къош таба къуулгъанды.* «Шуёхлукъ», № 29, 82. *Мылы бушукъну кири жагъылады деген къоркъууда сабийле, басынышып, эшикге мыллык атдыла.* Хубийланы О., Дерт, 13. *Чыпчыкъ, эрлей, уясына мыллык атып, балаларына къуртчукъну къапдырып чыкъды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 57; **2)** из кожи (вон) вылезать, лезть/ бир затны этер ючюн битеу кючюнгю салып, къадалып, къанынгы-жанынгы салып кюреш; жан ат. *Окъуучула, солууларын алмай, ишге мыллык атып, кюн орта аунагъынчы кюрешдиле.* «Алчыла», 121. *[Иван Иванович:] Бай болсада, дуния малына Базарбийча мыллык атханнга тюбемегенме.* Хубийланы О., Аманат, III, 229. **Мыллык сал** *къарач.* браться за *что*, налегать на *что* / къолгъа ал, кёл сал. *Жаш ишге мыллык сала башлады.*

■ **Мыллыкчы къуш** стервятник / харам мыллык ашап кечиниучю къуш. *Уллу мыллыкчы къуш, къойла ёзенден тебиреген-лей: «Бир жукъ табармы эдим»,– деп, таш башына къонуп, кёзлерин къойладан айырмай тура эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 23. *Бир бёлек мыллыкчы къуш, къанатлары кюрес тарыу эте, ёзенни аулап башладыла.* Къобанланы Д., Таулада тарыу, 63.

Дорбунну мюйюшюнде къазан къайнайды. Мыллыкчы къушлача, экеулен чийлибишли этни жыртадыла. К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 82.

МЫЛТЫКЪ *ат эск. къ.* **ушкок**. *[Малжей Мырзабекге:] Сен да, гяуур мылтыгъына базыннганлай, бу керох кибигинге бош базынаса.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 63. *Петька, тенгине къыйналып, Кёкюреги бла сакълайды, Мылтыгъын къолгъа алып, Хар келгенни къаплайды.* «Жилтинле», 299.

МЫЛХЫМ *ат къарач. къ.* **былхым**. *Аман мылхым. Иги мылхым. Чомбе, аман мылхымлары болгъан адамланы болушлукъларына таяна, ол организацияны чачаргъа кюрешеди.* «Ленинни байрагъы», 1970, № 118.

МЫЛХЫР *сыф. къарач. къ.* **тели** 1. *Мылхыр адам.*

МЫЛЫ I *ат* 1. Сырость, влага / Бир затда болгъан суу, жипкил; мылылыкъ. *Кёкде булутланы ичинден жайгъы кюнню таякълары тийип, жерни мылысын кепдиредиле.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 181. *Къызыу кюнле жерни кюйдюре турсала да, терек тамырла жерден мылы аладыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 81.

2. Капля (*воды, молока и т.п.*) / Тамычы. *[Къызланы аналары:] Сууну башын тогъуз башлы эмеген алып тыйып, элге мылысын да жибермейди.* «Нартла», 94. *Алсудур онг эмчегин, Сойнаш сол эмчегин ичип, бир мылысын да къоймай, бошадыла.* «Къарачай халкъ тауруxла», 74. *Аскер гара шышаны бир мылысын да къоймай ауузуна къантарды.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 12.

МЫЛЫ II *сыф.* 1. Влажный, мокрый, сырой / Суу болгъан, жибиген. *Мылы буштукъну кири жагъылады, деген къоркъууда, сабийле, басынышып, эшикге мыллык атдыла.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 13. *[Добай:] Мылы къолларымы, къабакъ эшикни, бузча, сууукъ темир сабына жабышып, кючден алдым.* «Шуёхлукъ», № 39, 14. *Жаш, жерге узалып, мылы юзмез бла бетин да, къолларын да ышып, къан жугъусун кетерген угъай, сыдыргъан окъуна этди.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 112. // Заболоченный, с большим количеством почвенной влаги / Мырдылы, топурагъында суу кёп болгъан. *Жаз башы агъачда мылы жаяу жолчукъ къой жюн ийис этеди, анда ууакъ аякълыланы ызлары къалгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 60, 48. *Салам береме хар ташха, Махтайма чий балынгы. Мылы топуракъ жабышхан Сабан агъачларынгы!* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жангы китап, 3. *Мылы ёзенледе ёсген чегет расаны аман ийиси бурунунгу тунчукъдурады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 168.

2. Сырой (*туман, воздух и т.п.*) Сууу бек кёп болгъан, ауур (*туман, хауа д.а.к. затны юсюнден*). *Ауур мылы тубан жерге бауурлана да ачыла, жауумсурай да тохтай, жылны чагъы ауушуна башлагъанына шагъатлыкъ этеди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 160. *Агъачны мылы хауасы хар заманда бурунунга ургъанлай турады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 230. *Мен ашагъан ётмек ачыды, Къыйындыла чынгыл ёрле. Жалан кюзню сары чачын Тарайдыла мылы желле.* Б а й з у л л а л а н ы А., Ётмек, 70. // Сырой (*окоп, дом и т.п.*) / Хауасы бек суулу, ауур (*мекямны юсюнден*). *Эшикни ачхан заманда, юйню ичинден чириген, мылы ийис ургъанды.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 59. *Барабыз ёмюрде киши кёр-*

меген Къыйын хорлау туугъан тюзлени кёре, Арый, ач, суусап да бола, жукъусуз, Суукъ, мылы, тар окоплада ёле. К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 209. // Влажный (*о волосах, теле и т.п.*) Терлеген, тер басхан. *[Сафарны] чачы, чыкъ жибитген забача, мылыды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 44. *Шамилни эслегенлей, [Алтын] узун мылы кирпиклерин ёрге акъырын кётюрюп, терк окъуна энишге бошлады.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 29. *Кёк жерк чапыракъла бетине Тиедиле, мылы этине. Къуанады аркъасын жууып. Акъ чыранланы жарыкъ сууу.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 39.

■ **Мылы бол** *къ.* **мылы тарт**. *От этилмеген отоуну ичи мылы болуп тура эди.* ❐ *Къалын кырдыкны ичинде жюрюсенг, аякъларынг мылы боладыла.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 65. *Кюнню бетин туман баса, жаумаса да, саргъалгъан чапыракъла мылы боладыла.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 56. **Мылы къурт** мокрица / мылы, жипкил жерледе жашаучу, айры чабакъ маталлы, кёп аякълы къурт. *Жашчыкъ, чапыракъны тюбюнде мылы къуртну кёрюп, артха турду.* **Мылы тарт** сыреть, отсыревать, становиться влажным/ суулан, суулу бол. *Жаз башыны чуукъ кюню мылы тартхан жерни тылпыуун кёкге чыгъарып, къургъакъсытады.* «Шуёхлукъ», № 113, 115. *Эски элде жербаш юй Мылы тартып, къарангы, Арауанча къабыргъасы. Башдан аякъ – къарады.* «Шуёхлукъ», № I, 95. **Мылы эт** увлажнять *что* / жибит, суу эт, сууландыр. *[Бекболат] къургъакъсыгъан эринлерин тили бла мылы этди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 297. *Сыртлагъа ёрлеген чардакъ тубан антау гебенлени мылы этди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 30.

МЫЛЫЛАН *эт.* Мылы тарт (*къ.* **мылы**). *Мылыланнган топуракъ. Отоу мылыланнганды.* ❐ *Шорхачыкъдан мылыланнган сазны чыгъарадыла.* «Естествознание», 8. *[Ефим кеси кесине:] Бу [ушкок] чарламаса эди эмда бу патрон мылыланмаса эди, Ефим, сен хомпачха мине кёре эдим!* «Шуёхлукъ», № 64, 75.

МЫЛЫЛАНДЫР *эт.* Мылы эт (*къ.* **мылы**). *Ынна, терини мылыландырып, жюнюн жулкъду. Жаун къургъакъ жерни мылыландырды.*

МЫЛЫЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **мылыландыр** / *Мылыландыр дегенни зорлаучу айырмасы. Тери мылыландырылгъанды.*

МЫЛЫЛАНДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **мылыландырыл** / Мылыландырыл дегенден *этим ат. Бир затны чыкъ тюшюп мылыландырылыуу.*

МЫЛЫЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **мылыландыр** / Мылыландыр дегенден *этим ат. Жюнню, кече эшикде къоюп, мылыландырыу. Тёшеклени, кюннге жаймай тура кетип, мылыландырыу.*

МЫЛЫЛАНЫУ *и.д. от* **мылылан** / Мылылан дегенден *этим ат. Жерни мылыланыуу. Биченни мылыланыуу.*

МЫЛЫЛЫКЪ *ат* 1. Влажность, сырость / Хауада, топуракъда д.а.к. затда сууну кёплюгю; жипкиллик. *Атмосфераны басымын хауаны мылылыгъы да тюрлендиреди.* «Шуёхлукъ», № 42, 68. *Тот этиуню, жаулу бояуну, мылылыкъны ийиси отоуну толтурады.* «Шуёхлукъ», № 59, 27.

2. *къ.* **мылы**. *Алгъаракълада сабанлада жерни мылылыгъы бек аз эди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 126. *Жазны буруну киргенлей,*

ол жерледе мылылыкъны сакълар ючюн, тырнау жюрютедиле. «Ленинни байрагъы», 1982, № 64. *Мылылыкъ излей, битимлени тамырлары да теренден теренге сингендиле.* «Шуёхлукъ», № 31, 34.

3. Осадки / Жерге жауун, къар, буз болуп тюшюучю зат. *Аны бла бирге быйыл мылылыкъ да аз тюшгенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 212. *Айны ичинде мылылыкъ жаланда 35–45 миллиметр тюшерикди.* «Коммунизмге жол», 1984, № 129.

МЫНАФЫКЪ *ат* 1. Лицемер, двурушник / Эки бетли, сатхыч адам. *[Хамит:] Бизде бир мынафыкъла бардыла да, мен алагъа... къуллукъну угъай да, арбазда эшегими сакъларгъа ышанмаз эдим.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 100. *[Исмайыл:] Аллах бла тилейме, мени къатымда ол мынафыкъны [Аминатны] атын сагъынмагъыз!* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 137.

2. *В позиции определения*: лицемерный, двуличный / Эки бетли, сатхыч. *Мынафыкъ адам. Мынафыкъ фашист.*

МЫНАФЫКЪЛЫКЪ *ат.* Лицемерие, двуличие, двурушничество / Эки бетлилик, сатхычлыкъ. *Биз ол кюнледе кёрген къыйынлыкъны, Ачыуну да къайсы Бетховен айтыр? Кючюбюз хорлады мынафыкълыкъны, Азатлыкъны кюню – ол кюнню аты.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 46.

МЫНДА *орун. сёзл.* 1. В этом месте / Былайда, бу жерде. *Ёледиле тенглерибиз мында, Юй къанжалла бла бирге жана, Жигитле жыгъыладыла, амалсыздан, Кюйген юй къабыргъагъа таяна.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 212. *Мында [агъачда] жашагъан чыпчыкъланы хар бири кеси тилинде жырлайды.* К ъ о д ж а к ъ л а н ы Т., Сыргъачыкъла, 43. *[Байкъул:] Мында кюнле уа бек узун болуп башларла, Мазан.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 31.

2. В этом, данном случае / Бу ишде, бу затда. *Мында хар нени да тарыхла бла санаргъа жарарыкъ тюйюлдю.* «Коммунизмге жол», 1984, № 55. *[Алим Исхакъгъа:] Хар заманда сен айтханча эте, санга тынгылай келгенбиз. Алай бу ишде уа иги сагъыш этерге керекди. Мында сен этген бёлляйла жокъдула.* «Коммунизмге жол», 1983, № 160.

МЫНДАГЪЫ *сыф.* Здешний, находящийся здесь / Былайдагъы, бу жерде, былайда болгъан, тургъан, жашагъан. *Кязимни сёзлери, шаудан сууча, тазадыла, мындагъы хауача, эскирмейдиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 98. *Аямагъандыла жауунла, бузла, Ала тёзюп тургъандыла бары да. Мындагъы ташладан аслам болмазла Бийик кёкню жарыкъ жулдузлары да!* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 24. *[Аубекир Саматха:] Мындагъыланы бир жукъ да ангыламагъан суна болурса дейме.* «Коммунизмге жол», 1984, № 119.

МЫНДАГЪЫЛЫ *заман. сёзл. къарач.* С тех пор; так долго / Аллай бир замандан бери, андан бери. *Къайда эдигиз мындагъылы?*

МЫНДАН *орун. сёзл.* Отсюда / Былайдан, бу жерден. *Мындан чыкъгъан эди жигит, темир ыргъакълай.* «Малкъар халкъ жомакъла», I, 12. *Мындан барсанг – тик энишге, андан келсенг – тик ёрге.* (Н а р т с ё з.) О *[Ёрюзмек Сатанайгъа:] Сен кетмей болмайды, кёзюнг неге къарай эсе, нени сюе эсенг, аны да ал да мындан къора!* «Нартла», 65.

■ **Мындан алгъа** *къ.* **мындан алда.** *Жаш тёлюге аталгъан тематика бла ишлеген лекторланы область семинары болду мындан*

алгъа. «Ленинни байрагъы», 1979, № 186. *[Таубий:] Мындан алгъа атамдан къагъыт алгъан эдим, андан бери уа хапары жокъду.* «Коммунизмге жол», 1969, № 97.

■ **Мындан алгъада (алгъалада).** *къ.* **мындан алда.** *Мындан алгъалада атам кеси бери келип кетген эди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 152.

■ **Мындан алда** *заман. сёзл.* На днях, совсем недавно / Алгъаракъда, алгъаракълада, айтылгъан замандан бир къауум кюн алгъа, кёп болмай. *[Саматны жашы Хурай Жарахматны жашы Сафаргъа:] Эсигиздемиди, мындан алда бизни бек ахшы устазларыбыздан бири Имболатны жашы Башир бла болгъан иш?* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 71. *Ол [Алий] мындан алда танышхан шуёху Николай бла бир отоугъа тюшгенине бек къууанды.* Г у р т у л а н ы Э., Тенглерим, 82.

■ **Мындан ары** *заман. сёзл.* Впредь / Энди, келлик заманда, бусагъатдан сора заманда. *Ийнекле мындан ары бузуллукъ тюл эселе, къылыкъларыбусагъатда адам сукъланырчады.* «Алчыла», 78. *Болсада, ол биз мындан ары мелиорация ишлени тохтатып къоярыкъбыз демеклик тюйюлдю.* «Коммунизмге жол», 1979, № 143.

■ **Мындан арысында** *къ.* **мындан ары.** *Сарыбий мындан арысында бу мал орунлагъа иелик этмезлигин биледи.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 62.

МЫНТЫКЪБУРУН *сыф. сёл. тил. къарач. къ.* **мангкъабурун.** *[Сох:] Анам, сенден жигит, сенден ариу жокъду. – дегенни бу мынтыкъбурунну [Хеочну] анасы талай кере эшитгенди.* К ё б е к л а н ы Б., Кюнню тюбюнде экеулен, 11.

МЫНЧА *кёрг. алм.* Столько, вот столько / Быллай бир. *Жашау манга мынча жубанч бергенди.* «Жилтинле», 133. *[Омар:] Мынча адам санга болушурукъ эселе, тейри, хатанг жокъду, Азамат.* «Коммунизмге жол», 1983, № 94.

МЫНЧАКЪ *ат* 1. Бусы / Шарикле неда башха формалы затла халыгъа сууурулуп, къыйырлары къысылып, тиширыула боюнларына кийиучю жасау. *Къызны боюнунда мынчакълары жылтырайдыла.* ❐ *Бекболат мынчакъларын къапталыны хуржунуна сукъду.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 115. *Саяу кибик, иничге бармакъларынг, къына салгъан къызыл тырнакъларынг, Акъ боюнунгда Жаухар мынчакъларынг, Мени сюйгеним, марал кёзлюсе...* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 122.

2. Чётки / Бир къауум динледе аятланы санар ючюн жюрютюлюучю мынчакъла неда шарикле формалы затла тизилген халы. *Амма мынчакъ тартады.* ■ *Къады маржан мынчакъларын санайды.* «Жилтинле», 380.

МЫНЧАНЧЫ *кёрг. алм.* Вот такой, такой-то по порядку / Бири бирини юсюне салынып неда тизилип тургъан документлени неда адам д.а.к. затла тизмеде ненчанчы номерли болгъанларын айтханда жюрютюледи. *[Ревтрибуналны председатели] къагъытчысына айланып: «Мынчанчы ишни бери келтирчи!» – деп, бир ишни номерин айтып, буюрду.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 90. *[Омар:] мынчанчыма деп билалмайма, алай тизмеде уа барма: кесим эслегенме.* «Коммунизмге жол», 1978, № 142.

МЫНЧАУЛАН *кёрг. алм.* Столько-то (*людей*) / Быллай бир адам. *Физкультурадан окъутхан устаз: «Мынчаулан топ ойнарыкъсыз, мынчаулан а илишан*

атаргъа барыгъыз», – деп, классны эки къауумгъа юлешди.

МЫНЧАШАР *кёрг. алм.* По столько / Быллай биришер. *Мынчашар алма. Мынчашар конфет.*

МЫНГА *бет. алм.* Этому, к этому, на этого / Бу деген алмашны *бериучю болуш формасы. – Душман мынга [Дюгербийге] къатылсын! Сёзю таш атдырады да! – деп, ышарды жарлы эллиледен бири.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 32. *[Сарыбий:] Он жылны ичинде мынга [Добайгъа] ким болушлукъ берип кечиндиргенин билирге керек эди.* Этезланы О., Тарда, 154. *«Бийберт мынга да айтыргъа боллукъ эди, – деп, келди Азаматны кёлюне, – неда Хурай Саматовичге айтхан болур».* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 81.

МЫНГАЙ *эт. къарач.* Дуться, обижаться / Бир бирге терс къара, ыразы болмагъанлыкъны къарам бла билдир. *[Таула] таууш-тюйюш этедиле, дюнгюрдеп, Мынгаядыла, бир бирине гюрюлдеп.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 152. *[Зурум:] Кесими жангызлыкъны тузагъына тюшгенча сезип, мынгайып келеме.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 21. *Бугъала тынчаядыла, Аламат келбетлери, Кёрселе – мынгаядыла, Сеннге бирча дертлери.* «Жюрек жырлайды», 236.

МЫНГАЙТ *эт. понуд. от* **мынгай** / Мынгай дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш кесин нёгерине мынгайтады. Къыз жашха: «Кесинги неге мынгайтаса?» – деди.*

МЫНГАЙТДЫР *эт. понуд. от* **мынгайт** / Мынгайт дегенни *къатланыучу айырмасы. Шуёхунгу, ыразы этмей, мынгайтдыр.*

МЫНГАЙТДЫРЫУ *и.д. от* **мынгайтдыр** / Мынгайтдыр дегенден *этим ат. Шуёхунгу мынгайтдырыу.*

МЫНГАЙТЫЛ *эт. страд. от* **мынгайт** / Мынгайт дегенни *зорлаучу айырмасы. Къызчыкъ къарындашчыгъыны жанына тийди, ол а мынгайтылады.*

МЫНГАЙТЫЛЫУ *и.д. от* **мынгайтыл** / Мынгайтыл дегенден *этим ат. Жашны мынгайтылыуу.*

МЫНГАЙТЫУ *и.д. от* **мынгайт**/ Мынгайт дегенден *этим ат. Биреуню мынгайтыу.*

МЫНГАЙЫУ *и.д. от* **мынгай** / Мынгай дегенден *этим ат. Айтыр-айтмаз тутду бир къол жанындан, Мынгайыуун къоюп, ары къарады.* «Жанкъылыч», 71.

МЫНГАЙЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **мынгай** / Мынгай дегенни *араш айырмасы. Жашла, бир бирге мынгайышып сюеледиле.* ■ *Кишнеп-кишнеп чыкъдыла тору атла, Ёкюредиле саямюйюз ийнекле. Къарабоюн бугъала – суу суратла – Мынгайышып, гюрюлдейдиле чёрчекле.* «Жилтинле», 389.

МЫНГАЙЫШЫУ *и.д. от* **мынгайыш** / Мынгайыш дегенден *этим ат.*

МЫНГЫЛАН *ат.* Белена / Саргъылдым гюллери болгъан, ийиси адамны башын хайран этиучю, заранлы уллу ханс; медицинада хайырланылады. *Мынгыланны урлукъларыуакъ, саргъылдым, тёгерек бюртюкчюкледиле.* «Ленинни байрагъы», 1979, 146. *Балны багъалы этген мелиуан гокка ханс-дан жыйылгъаныды, ансы мешхутда къош къатында мынгылан да чыммакъ чагъады, алай а ол къусдуруп, тели этеди.*

Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 167.

МЫНГЫРАУ *сыф. сёл. тил. къ.* **менгиреу**. Жукъ ангыламагъан, ангылаусуз, ангсыз. *Туугъан тилим, сенсиз къалсам, Болурма тилсиз мынгырау. Орус тил, сенсизлей къалсам, Болурма таза сангырау.* Зумакъуллланы Т., Къаяда гюлле, II.

МЫРДЫ [1] *ат къ.* **жипи** [1]. *Мырды уа эсирик ёсген шындык чегетлени кюн ортагъа ауур къара тубан басып, ичинде адам бир бирни кёрмезча болду.* Хубийланы О., Аманат, I, 218. *Мырдылада тартарла жырлайдыла.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 292.

2. *В позиции определения*: болотистый / *Къалгъан суула уа муну къатында мырды суугъа ушайдыла.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 177. *Атаманны жюреги мырды батмакъда эки жууаклыны туякъларыны ызларыча къатханды.* «Шуёхлукъ», № 66, 90. **Мырды ханс** осока / *къ.* **мырды** [2]. *Ач малла мырды хансха жубанадыла.*

МЫРДЫ [2] *ат.* Осока / Мылы жерде ёсюучю къаты, иничке эм узун чапыракълы кёпжыллыкъ кырдык. *Ала [ийнекле] мулхардан эсе, мырдыгъа бек жубанадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 348. *Арбачы жамычысын жайды мырдыгъа, Созулуп, сойланды, ушай кылдыгъа.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 68.

МЫРДЫЛАН *эт. сёл. тил. къ.* **батмакълан**. *Биченлик мырдыланнганды. Чегетни къыйырында талачыкъ, юсю бла суу бара кетип, мырдыланып къалгъанды.*

МЫРДЫЛАНДЫР *эт. понуд. от* **мырдылан** / Мырдылан дегенни *къатланыучу айырмасы. Бир жерни мырдыландыр.*

МЫРДЫЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **мырдыландыр** / Мырдыландыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Мырдыландырылгъан жер.*

МЫРДЫЛАНДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **мырдыландырыл** / Мырдыландырыл дегенден *этим ат.*

МЫРДЫЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **мырдыландыр** / Мырдыландыр дегенден *этим ат. Биченликни мырдыландырыу.*

МЫРДЫЛАНЫУ *и.д. от* **мырдылан** / Мырдылан дегенден *этим ат. Суу ауузну мырдыланыуу.*

МЫРДЫЛЫ *сыф. къ.* **жипили**. *Мырдылы къулакъ суучукъдан атлап, дагъыда ёрюмге таяна башларгъа, самосвал машина сыртлыкъны огъары сюреминден, тубандан чыгъып, энишге айланды.* Лайпанланы С., Гургумлу, 54. *Былайда батмакълы, мырдылы тюзлени бурунлары бла чучхуй, анда-мында тонгуз сюрюуле кёрюнедиле.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 115.

МЫРЖЫУУК *ат.* Сурепка (*сорное полевое растение*) / Сары гюллери болгъан, сабанлада битиучю заранлы ханс. *Мюлклени кёбюсюню сабанларын мыржыуук басады.* «Коммунизмге жол», 1984, № 115.

МЫРЗА *ат эск.* Господин / Бир-бир кюнчыгъыш къыраллада патчахны юйюрюню адамларыны, къырал къуллукъчуну неда кесине бойсуннганлагъа оноу этерге эркинлиги болгъан адамны сыйлы аты эм ол атны жюрютген адам.

МЫРЗАЛЫКЪ *ат эск.* Положение господина / Мырзаны даражасы. *Баймырзаны мырзалыгъы бол-*

маса да, байлыгъы барды. Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 387.

МЫРЗАЙ *ат.* Пастила (*фруктовая*) / Сары эрикни, къара эрикни д.а.к. затланы къайнатылып, жукъа жайылып къатдырылгъаны. – *Аллай мысты тюртюме, Кёзлеринги къысдыргъан, Жыйып юйге элтгенде, Къызыл мырзай сыкъдыргъан.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 242. *Къара эрик терекме, Хар жыл сайын битеме, Жарашдыра сен билсенг, Мен мырзайгъа кетеме.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 233.

МЫРЗЫ *ат ц. диал. къ.* **къайын** [1]. *Сабийле мырзылы талагъа экскурсиягъа баргъандыла. Аппа мырзы чырпыладан сибиртгиле этеди.*

МЫРКА *ат.* Кляча / Къолайсыз, къотур, арыгъан ат. *Жашчыкъ мыркагъа минерге унамады.* ❒ *Бугъа, келе келип, мюйюзлери бла мырканы жамызы таба сермерге башлагъанлай, ат табаны бла аны башына элия ургъанча аллай бир къаты таууш этдирип урду.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 12.

МЫРТАЗАКЪ *ат.* Полицейский, стражник / Полицияда къуллукъ этген адам. *Уллу Къарачайда Болурла начальникле, сюдюле. Жазыкъ жашланы, Ой, мыртазакъла сюрдюле.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 94. *Бир заманда, ызындан да мыртазакълары ашыра, Мырзабек, правленден чыгъып, ныгъышха келди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 272.

МЫРТТЫ *ат.* Куда макар телят не гонял / Бек узакъ жер. – *Андан бери къайда мырттыда айланаса? – деп, урушду атасы жашына.*

◆ **Мыртыскы бол** погружаться в глубокий сон / жукъугъа синг, къаты жукъла. – *Энди кюн къушлукъгъа баргъанда да уянмай, мыртыскы болуп тургъанларына къарачы! – деди Аминат, отоуда къызларын уята.* «Коммунизмге жол», 1968, № 38. *Ол такъыйкъада Хурмет энтда мыртыскы болургъа, танг жарыгъанлай, таза, къыз заманында кёрген керти тюшлерин энтда кёрюрге сюйдю.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

МЫРХЫК *ат.* Репейник (*соцветие*) / Жабышыучу, илиниучю, чанчылыучу гюл жоккулары болгъан, сабагъы базыкъ, заранлы ханс. *Кими юсюнден мырхыкларын арыта, кими уа четенин жамай, тюш азыкъны сакълайдыла.* «Шуёхлукъ», № 15, 108. *Къызла Азаматха – мырхык, Къайсыннга – гырмык, Бийбертге дингил деп атагъандыла.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 155.

МЫРЫ *ат ц. диал.* Лужайка, поляна (*обычно в лесу*) / Агъачны ичинде ачыкъ жерчик. *Агъачланы ичлеринде мырылада, къоллада шауданладан суу келтирген тынч болмагъаны кимге да баямды.* «Коммунизмге жол», 1984, № 156.

МЫРЫТЛА *ат астр.* Плеяды, семь светил небесных тел; орион, стожары / Кёкню экваторундагъы кесегинде орналгъан, бек ариу эм жарыкъ жулдузлары болгъан жулдуз къауумларындан бири; жыйын жулдуз; илкерле.

МЫРЫШКЫ I *сыф. къарач.* 1. Кряжистый, крепкий, плотный / Томуроуча базыкъ эм къаты (*терекни, брусну юсюнден*). *От жагъада Темуркъа бир мырышкы агъачны, аякъ этеме деп, ичин къаза... Тауланнга айланып олтурады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 91. *Башы кёкюрегине ауун,*

[Къыямыт] мырышкы нарат терек аугъанча жыгъылды. А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 149.

2. Сучковатый, криво растущий, низкий / Бутакълы, къынгыр, алаша (*терекни юсюнден*). *Къалайда да эркинди ташы, Тереклери мырышкы, ууакъ.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 103.

3. *кёч.* Криво, неправильно, несправедливо толкующий *что-л.* / Терсинден тутуп туруучу, тюзню ангыларгъа сюймеучю. *[Нюрхан:] Къалай ангылатайым мен бу тиширылагъа, бу сёз айтдырмай, ауузумдан сёзюмю алып баргъан мырышкы оюмлу батманлагъа,бу дуруссуз ишге ёкюл болуп кюрешген фикиризлеге, халилерини мусхамлыгъын!* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 28.

МЫРЫШКЫ II *хал. сёзл. къарач.* Криво, неровно расти (*о дереве, его ветвях*) / Къынгыр-мынгыр ёсюу (*терекни, аны бутакъларыны юсюнден*). *[Хашир Назбийге:] Сен мырышкы къайнап, не мычхыгъа, не балтагъа келишмеген томуроугъа ушайса.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 15. *Бутакълары мырышкы къайнагъан кертме терекде сенгилчек къуралгъанды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 260.

МЫСТЫ [1] *ат.* Кислица обыкновенная / Татыуу лимонну, сиркени татыууча болгъан ханс. *Къызла талада мыстыла жыя айланадыла.*

МЫСТЫ [2] *ат* **1.** *кул.* Приправа/ Шорпагъа аны татыуун иги, ийисин ариу этер ючюн къошулуучу зат. *Шорпаны мыстысы азыракъ болгъанча кёрюнеди. Жашла эт ашагъандан сора, шорпагъа мысты къуюп ичдиле.*

2. *кёч. къ.* **магъана 1.** *Жашауну мыстысын Ангыламайды, ол, уллуданды, гынттысы, Анга тарды элде жол.* М а к ы т л а н ы С., Жашауну ауазы, 68.

МЫСТЫ [3] *сыф.* Кислый / Татыуу лимонну, сиркени татыууна ушагъан. (*Лимон*) *сыйлыланы бириди Кёгетлени ичинде, Чайгъа атсанг, мыстыды, Алма сыфат бичимде.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 238. *Сафарны эки кёзюнден кеси аллына акъгъан кёз жашлары эринлерин мысты этдиле.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 68. *[Ахмат:] Жангы сюрюлген жерни къыйырында олтурдум, сабанчы тёкген терни мысты ийиси урду.* «Шуёхлукъ», № 55, 49.

МЫСТЫКЪУЛАКЪ *ат къ.* **къозукъулакъ.** *Кюн сайын адам башха затла бла бирге салат, сохан, мыстыкъулакъ, петрушка, лимон, гедигин ашаса хайырлыды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 129. *Жашчыкъла Дебискаланы къолгъа мыстыкъулакъ жыяргъа баргъандыла.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

МЫСТЫЛА *сёл. тил. къарач.* Кислить, класть приправу во что, заправлять *что чем* / Шорпагъа мыстыны къуюп, аны татыуун иги, ийисин ариу эт. *Шорпаны мыстыла.*

МЫСТЫЛЫКЪ *ат.* Кислотность, кислота *чего-л.* / Мысты хал, мысты болгъанлыкъ. *Заводха мюлкден келген сютню мыстылыгъы бир белгили марданы тутаргъа керекди.* «Ленинни байрагъы», 1984, № 108.

МЫСТЫНДАУ *ат.* Кислое молоко (*полученное квашением подогретого, но не кипяченного молока*) / Къайнатылмай, жылымдыкълай уютху къуюлуп этилген айран. *Рамазан, мыстындау уютулуп, быкъыгъа тагъылып тургъан чоюнну алып, къошха кирди.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны

адамлары 25. *Анасы бышлакъ биширген бла мыстындауну [Солтан-Хамидни] аллына салды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 41.

МЫСТЫРЫКЪ *ат.* Подвид кислицы / Жерден азчыкъ ёрге айырылып битиучю, башчыкълары жютю мысты ханс. *Къызла биченликде мыстырыкъла жыйгъандыла.*

МЫСТЫСЫЗ *сыф. къ.* **магъанасыз I** (*1-чи магъ.*). *Мыстысыз сёз – зыбыр жыжымды, адам тилде жазайыкъ. Кёк булутладан гыржын Сыйлыды – ангылайыкъ.* «Шуёхлукъ», № 7, 55. *Къыз председательни сёзлерин тутарча, мыстысыз жуап излей, бираз мычыды.* Толгъурланы З., Эрирей, 83.

МЫСТЫХЫР *ат.* Подвид кислицы / Тау жерледе битиучю мысты битим. *Сабийле мыстыхырла жыядыла.*

МЫСХАЛ *ат къарач.* 1. (*къ.* **мискъал 1**). *Бир мысхал кюмюш. Эки мысхал алтын.*

2. *кёч. къ.* **мискъал 2.** *От тютюнлемейди мысхал, Кюйдюрмез – къолунгу сал.* «Жанкъылыч», 177.

МЫСХЫЛ *ат.* Насмешка / Хыликке, самаркъау, селеке, кюлкю. – *Къой сен бу мысхылынгы! – деди къыз жашха.*

■ **Мысхыл эт.** *къ.* **мысхылла.** *Ызына тюшюп, къарап, мысхыл этип, «Быкъысыз чыгъаллыкъ болмам», – деп, алай келди [Ибрагимни] кёлюне.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 53.

МЫСХЫЛДАТ *эт. къ.* **мысхылла.** *Мысхылдатып айтыу.*

МЫСХЫЛДАТДЫР *эт. понуд. от* **мысхылдат** / Мысхылдат дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны юсюнден мысхылдатдырып сёлешдир.*

МЫСХЫЛДАТДЫРЫУ *и.д. от* **мысхылдатдыр** / Мысхылдатдыр дегенден *этим ат. Биреуню мысхылдатдырыу.*

МЫСХЫЛДАТЫУ *и.д. от* **мысхылдат** / Мысхылдат дегенден *этим ат. Биреуню мысхылдатыу.*

МЫСХЫЛДАТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **мысхылдат** / Мысхылдат дегенни *араш айырмасы. Жашла бири бирин мысхылдатышадыла.*

МЫСХЫЛДАТЫШЫУ *и.д. от* **мысхылдатыш** / Мысхылдатыш дегенден *этим ат. Жашланы бири бирин мысхылдатышыулары.*

МЫСХЫЛЛА *эт.* Насмехаться над *кем-чем,* поднимать *кого* на смех, унижать *кого,* считать недостойным *кого-чего* / Хыликке, самаркъау эт, кюл. *[Суфият Назирни юсюнден] Сау къаллыкъ, жукъ соруп, мысхылламайды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 67. *Алгъын тиширыуну мысхыллап, Аны чачы узун, акъылы къысха дей эдиле.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 147.

МЫСХЫЛЛАУ *и.д. от* **мысхылла** / Мысхылла дегенден *этим ат. Биреуню мысхыллау.*

МЫСХЫЛЛЫ *сыф.* Насмешливый, заключающий в себе насмешку, издевку. Адам хыликке, самаркъау этерча, кюлюрча, кюлкюлю. *Мысхыллы сёлешиу.*

МЫСХЫРМА *ат эск. къарач.* Лачуга, хибара / Ыхтырма, къолайсыз юйчюк, тыгъырыкъ.

МЫСХЫРТ *эт. бош. тил. къарач.* Стянуть, увести, украсть *что/*

Урла, сыпырт. *Бир затны мысхырт.*

МЫСХЫРТЫУ *и.д. от* **мысхырт** / Мысхырт дегенден *этим ат. Биреуню затын мысхыртыу.*

МЫСХЫРТЫУУКЪ *сыф.* Вороватый / Урлаучу, урларгъа ёч. *Ол жаш мысхыртыуукъ эди.*

МЫСХЫРТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **мысхырт**. / Мысхырт дегенни *араш айырмасы. Атланы мысхыртышыргъа.*

МЫСХЫРТЫШЫУ *и.д. от* **мысхыртыш** / Мысхыртыш дегенден *этим ат. Къойну мысхыртышыу.*

МЫТЛАХ *ат къарач.* Плут, мошенник / Аманлыкъчы, хыйлачы, алтыаякъ. *Башларын ма алай ит ашагъа эди къан мытлахланы.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 32.

МЫТ-МЫТ *сыф. сёл. тил.* Инертный, неуклюжий, рохля / Мытыр, акъырын къымылдаучу, эринчек. *Къыз асыры мыт-мыт эди.*

■ **Мыт-мыт** *эт.* Муркку эт 2 (*къ.* **муркку** [2]). *[Солтан:] Ол [Шамсачыкъ] мыт-мыт эте келтиргинчи, ким сакъларыкъды! Бар, кесинг келтир!* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 39. *[Анасы Асиятха:] Мыт-мыт этмей, теркирек бол!* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 80. *Хажи-Салахны жашы, мыт-мыт эте айланыучу хомух Хадис, чабакъ бауун суугъа терк-терк атады, алай бир зат да тутулмайды.* «Шуёхлукъ», № 61, 6.

МЫТХЫ I *сыф.* Обильный / Кёп, эркин, элпек, сыйыннгысыз, мелхум / *Колхозчула къууанадыла Мытхы нартюхлерине, Кёп минг тоннала ашыра Къыралны кюфлерине.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 127. *Махтайдыла мол жашаугъа Тюз бардыргъан жолланы, Берекетни мытхы этген Ишчи, элли къолланы.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 137.

МЫТХЫ II *хал. сёзл.* Обильно/ Элпек, сыйыннгысыз, мелхум (*битиу*). *[Бекболат] мытхы битген жемиш бахчада айланады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 389.

МЫТЧЫ *сыф.* 1. Влажный, сырой, отсырелый / Мылы тартхан, мылы болгъан. *Таукъан хуржундан тютюн орунчугъун чыгъарды да андан бир мытчы тютюнню газет кесекге къуюп бурду...* «Коммунизмге жол», 1984, № 176.

2. *къ.* **мылы II**. (*1-чи магъ.*). *Къышда эрлай къобуп, мытчы къолларын драп хотасы бла сюрте... чоюнчукъну (сынжырдан) кюлге тюшюре башлады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 25.

◆ **Мытчы тарт** мылы тарт *къ.* **мылы**. *Къабыргъалары мытчы тартып, терезелери гитче, ала да штукатур этилген кирпич къабыргъагъа тирелип эдиле.* Е. Ф о р т у н а т о в а, Окъуу китап, 34.

МЫТЧЫЛАН *эт. сёл. тил.* Мылы тарт (*къ.* **мылы**). *Тёшекле мытчыланнгандыла. Тютюн чапыракъла мытчылана башлагъандыла.*

МЫТЧЫЛАНДЫР *понуд. от* **мытчылан** / Мытчылан дегенни *къатланыучу айырмасы. Жюнню мытчыландыр. Жерни мытчыландыр.*

МЫТЧЫЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **мытчыландыр** / Мытчыландыр дегенден *этим ат. Уруну мытчыландырыу.*

МЫТЧЫЛАНЫУ *и.д. от* **мытчылан** / Мытчылан дегенден *этим*

ат. Хапчукланы мытчыланыулары. Кийимлени мытчыланыулары.

МЫТЧЫЛЫКЪ *ат къ.* **мылылыкъ 1.** *Жюнню мытчылыгъы. Быстырланы мытчылыкълары.*

МЫТЫЛ *сыф.* Тёпленький (*о жидкости*) / Аз жылыннган, жылыуу аз болгъан, жылымдыкъ (*суусун затны юсюнден*). *Мухтар шорпаны мытыллай ичерге сюймеучюдю.* «Коммунизмге жол», 1968, № 15. *Аны [Хамызатны] ауузына бир мытыл зат келе башлады.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 214. *Хадис, от юсюнде кастрюлде мытыл сютден бир-эки уртлап, тышына чабып кетди.* «Коммунизмге жол», 1977, № 203.

МЫТЫЛЛЫКЪ *ат.* Тёпленькое состояние *[жидкости]* / Суусун затны аз жылыннган, жылымдыкъ халы. *Сютню мытыллыгъын киштик бек жаратды. Жаш, шорпаны мытыллыгъына бюсюремей, дагъыда бираз жылытып, алай ичди.*

МЫТЫР *сыф.* Ленивый / Эринчек, жалкъау, хомух. *Мытыр ат излегинчи, жаяу жерине жетди.* (Нарт сёз.) О *Поэмада ишни урунган адамланы поэтикалы даражалы суратларын бериу бла бирге мытырланы масхаралау да барды.* «Шуёхлукъ», № 50, 96. *Мытыр да тюйюлдю Айыу, Куркала да къазыучуду. Жаныуарланы арасында бек белгили жазыучуду.* Балаланы О., Башчы теке, II.

МЫТЫРЛАН *эт.* Лениться, лодырничать / Мытыр халда бол, ишни эринип, кёл салмай эт. *Жаш, алгъынча болмай, энди ишге мытырланып узалады.*

МЫТЫРЛАНЫУ *и.д. от* **мытырлан** / Мытырлан дегенден *этим ат. Ишде мытырланыу жаш адамгъа айыпды.*

МЫТЫРЛЫКЪ *ат.* Леность, лень / Эринчеклик, жалкъаулукъ, хомухлукъ. *[Сарыбий Шаухалгъа:] Мытырлыкъны къоюп... жигит болмасанг, манга нёгерлик эталлыкъ тюйюлсе.* Этезланы О., Тарда, 151. *Хабазчы къыз ишде кёлсюзлюкню, мытырлыкъны кёрюп болмагъанды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 79.

МЫЧКЫУ *сыф. къ.* **мыт-мыт.** *[Зарият эрине:] Ий, Гонай, сен бир мычкыу адамса.* «Коммунизмге жол», 1979, № 54.

■ **МЫЧКЫ: мычкы эт. мыт-мыт эт** (*къ.* **мыт-мыт**). *Не терк къуралырбыз да душманны хорларбыз, неда мычкы эте, арсар бола къалырбыз.* «Шуёхлукъ», № 41, 51. *Энди мычкы этиуден хайыр жокъду.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 22. *[Зулкъарней Мырзабекге:] Мычкы этсенг, кеч болур. Хайда! Хайда!* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 129.

МЫЧХЫ *ат къарач. къ.* **бычхы 1.** *Кёлтюрюлген къолу, мычхы кесип ийдирген бутакъча, киши сын болду.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 62. *Томурау мычхыла бла гида балталаны алып, жашла,... тереклени кесе башладыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 56.

■ **Мычхы умур** *къарач. къ.* **бычхы къышхыр** (*къ.* **бычхы**). *Жонгурчха бла мычхы умурдан ишленнген плиталаны аслам чыгъарыу миллионла бла кубометр агъачны аяулу этерге мадар береди.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 112. *Къазан асыры бек къызгъандан,.. бир кесекден моторну тюп жанында жау жугъу мычхы умургъа жетди.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 40.

МЫЧХЫЧ *ат эск. къ.* **чеченли.** *[Солтан-Хамит] дюгерлилеге бла мычхычлагъа тюбей... келип Мирон улун къызыл кирпич бла ишленнген бир юйде табады.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 168.

МЫЧЫ *эт.* Задерживаться, останавливаться / Тохта, тохтал. *[Азирет] арбазда бир кесек мычып, ызы бла тёбен эл таба кетди.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 39. *Къасболатха жууап этмей, Мухажир аз мычыды.* Тёппеланы А. Экинчи жашау, 16. // Оставаться *где-л.* дольше, чем предполагалось / Баргъан, тургъан жерингде болжалындан кёбюрек къал, кёбюрек тур. *Эсен, Москвагъа кетип, аслам мычып келген эди...* Хубийланы О., Аманат, III, 193. *Сен билесе, кёп мычысакъ аманды. Бу кезиуде эл жукълагъан заманды.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

МЫЧЫМАГЪАНЛАЙ *заман. сёзл. къ.* **мычымай.** *[Ногъайчыкъ] Ёрюзмекге ёлмей-къалмайын келди, Жетер-жетмез, мычымагъанлай ёлдю.* «Нартла», 70. *Мычымагъанлай шахардан атлы аскер жетди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 78.

МЫЧЫМАЙ *заман. сёзл.* Срочно, без промедления, немедленно / Кёп турмай, терк, бираздан. *Мустафир заводха мычымай келди.* Шауаланы Х., Ач, эшикни, менме, 70. *Кёк кюкюреп, дауур этди, Мычымай сакъ жауун жетди.* «Шуёхлукъ», № 45, 69.

МЫЧЫМАЙЫН *заман сёзл. къ.* **мычымай.** *Мычымайын школну директору, Иван Григорьевич, аны ызындан устазла да столну къатына келдиле.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 7. *Каскала кийген темирбаш къызыл аскерчиле мычымайын ариу формада тизилдиле: барыны да башлары онг жанына бурулдула.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 72.

МЫЧЫТ Задерживать *кого, что/* Тый, тохтат, ийме. *Жашла не сылтау бла да Ахматны мычытыргъа кюреше эдиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 21. *[Мажит Духсилагъа:] Адамлагъа айт да эрттенбла къойларын мен къайтхынчы мычытсынла.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 85.

МЫЧЫТДЫР *эт. понуд. от* **мычыт** / Мычыт дегенни *къатланыучу айырмасы. Къонакъны бираз мычытдыр. Ишни мычытдыр.*

МЫЧЫТДЫРЫУ *и.д. от* **мычытдыр** / Мычытдыр дегенден *этим ат. Шоферланы кетерден алгъа бираз мычытдырыу.*

МЫЧЫТЫЛ *эт. страд. от* **мычыт** / Мычыт дегенни *зорлаучу айырмасы. Биз школну библиотекасында бираз мычытылдыкъ.*

МЫЧЫТЫЛЫУ *и.д. от* **мычытыл** / Мычытыл дегенден *этим ат. Жыйылыуда мычытылыу.*

МЫЧЫТЫУ *и.д. от* **мычыт** / Мычыт дегенден *этим ат. Адамланы юйге кийирмей, арбазда мычытыу.*

МЫЧЫУ *и.д. от* **мычы** / Мычы дегенден *этим ат. Таугъа кетип, анда сау айны мычыу. Жууап къайтармай мычыу.* ❐ *[Къушжетер:] Атам, сен анда (райисполкомда) иги мычыучанса, сеннге дери да адамла сакълап тура болурла, таныш, шагъырей да тюбер.* Хубийланы О., «Аманат», III, 23.

МЫШАУ *сыф. къарач. къ.* **ми-**

шау II. *[Асланкир жашына:] Ай, аман хомух, былай мышау нексе?* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 171. *Тенглери кёл этип кюрешедиле, алай а Къасымны къарыуу къалмагъанды, мышауду.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 97.

МЫШЬЯК *ат.* Мышьяк / Химия элемент, бир-бир минералланы къурамына кирген къаты зат, аны бла бирге ол затдан этилиучю, медицинада эм техникада хайырланылыучу препаратла. *Багъырдан ишленнген кереклени ичлеринде мышьяк эсленмегенди.* «Шуёхлукъ», № 52, 79.

МЮЙЮЗ *ат* **1.** Рог / Бир къауум жаныуарланы баш сюеклерини юсюнде ёсген сюек. *Юй кюйдю да ийис чыкъды, ортасындан мюйюз чыкъды.* (Нарт сёз.) О *Андан артха, элде эчки кесилип аны мюйюзлерин аппагъа келтирмей къоймаучу эдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 178. *Кюн ёгюзлени мюйюзлерин, чомача къыйырланы да жылтыратады.* Толгъурланы З., Эрирей, 94.

2. *В позиции определения*: роговой / Мюйюзден этилген. *Ол алыкъа... мюйюз хойнухдан айырылмагъан сабий жашчыкъды.* Гуртуланы Э., Азиретни къууанч кюню, 20. *Азирет-Алий анга [Аминнге] саугъагъа мюйюз саплы бир ариу бычакъны берди.* «Коммунизмге жол», 1984, № 191.

3. Рог (*бокал*) / Ичги ичер ючюн хайырланылыучу, мюйюзден этилген аякъ. *Бирге къарабыз элимде баргъан тойлагъа, Алгъыш этербиз чагъырдан мюйюз толгъанда.* «Шуёхлукъ», № 52, 96. *Бийсолтан алтын бла жасалгъан мюйюзню алып, графинден пунш къуйду.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 21.

МЮЙЮЗБУТАКЪ *сыф.* С рожками, имеющий рожки (*о вилах*) / Бутакъларына мюйюзле кийдирилип этилген (*сенек*). *Ол [Хамызат] ары, къыргъыз элге, барып, биринчи кере мюйюзбутакъ сенек ишлегенде, къыргъызлыла сейирге къалгъан эдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 178. *Къартла мюйюзбутакъ сенекле бла гебенлени башларын тап этедиле.* «Коммунизмге жол», 1983, № 149.

МЮЙЮЗЛЮ *сыф.* Рогатый / Мюйюзлери болгъан. *Иткъулакъны жашы Кетгенди уугъа, Тюбегенди сыртда Мюйюзлю буугъа.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 199. *Мюйюзлю мал.*

■ **Мюйюзлю къамыжакъ** носорог (*жук*) / Мюйюзлери болгъан къонгур бетли уллу къамыжакъ. *Къызчыкъла, жашчыкъла да мюйюзлю къамыжакъланы тутадыла.* Е. Фортунатова, Окъуу китап, 60.

МЮЙЮЗСАП *сыф.* С рукоятью из рога (*нож*) / Мюйюз саплы, сабы мюйюзден этилген (*бычакъ*). *Роза бек алгъа, ёгге анасыны тырманын кётюралмай, жылагъанын, ол, мюйюзсап бычакъны жюрегине урургъа бир ненча кере таукел болгъанын иш да айтады.* «Шуёхлукъ», № 30, 50. *Азамат... алгъа Къадыны мюйюзсап бычагъын къоюнуна букъдуруп, письмо жазды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 210.

МЮЙЮЗСЮЗ *сыф.* Безрогий, комолый / Мюйюзлери болмагъан. *Мюйюзсюз эчки. Мюйюзсюз ийнек.* ❒ *Бир мюйюзсюз кёк ийнек арбазгъа чыгъып, кесин кюннге къыздыра, кече тууар орунда жибиген туякълары тютюнлейдиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 156.

МЮЙЮШ *ат* **1.** Угол / Эки затны неда бир затны эки жаныны бирге жетген, къошулгъан жери.

Мусос Аубекирге жуукъ туруп, анга жютю къарагъанда, ол акъырын-акъырын ыхтырыла барып, неден эсе да къоркъгъан парийча, эшикни къатында мюйюшге къысылды. Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 12. *Юйню ич мюйюшюнде юч къыл къобузчу, юч сыбызгъычы, юч да агъач къарсчы, бир да барабанчы салынып, дунияны алындырадыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 26.

2. *В позиции определения*: угловой / Мюйюшде орнатылгъан, тургъан д.а.к. *Мюйюш кюзгю.* ❐ *Сора [афенди] бир кесек сагъыш этгенча этип, ёрге туруп, мюйюш шкафдан къагъытлары болгъан бир къуранны алып, орунына олтурду.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 38.

3. Край (*стола, стула и т.п.*) / Столну, шинтикни д.а.к. затны къыйыры. *Лаудан, хапарны тенгчигини жюрегине татыгъанын ангылап, шиндикни бир мюйюшюне къысылып, Назийфатны къаты къучакълап, башын кёкюрегине къысды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарыш, 153. *Зулкъарней, сабыр узалып, аланы (хычынланы) столну бирси мюйюшюне тюртдю, къарамын а башха жанына бурду.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 48.

4. Грани (*звезды, бусины и т.п.*)/ Жулдузну, мынчакъны д.а.к. затны жанлары. *Малкъарны Уллу Ата журт урушда жигитлик этгенлери ючюн кёп жашы беш мюйюшлю Къызыл Жулдузну ордени бла саугъаланнгандыла.* «Коммунизмге жол», 1983, № 117. *Тёгерегине да хыны къарап, [Ибрахим] мылы кырдык ичинде кёп мюйюшлю бир уллу кёк мынчакъны сермеп алып къоюнуна сукъду.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 39.

5. *кёч.* Уголок, место / Жер, орун. *Кавказны бу мюйюшюнде жашагъан халкъ муслийман динни алгъанлы 100 жылдан кёп болмайды.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 68. *Табийгъат Север Кавказны бу мюйюшчюгюн бек сейир жасагъанды.* «Алчыла», 132. *Сюйген уллу Ата журтда, Энчи сюйген мюйюшюм, Кавказ, сени къоюнунгдады Малкъарым – ата юйюм.* М а м м е л а н ы И., Чалгъы, 7.

6. *кёч.* Уголок (*помещение для занятий общественно-политического характера*) / Асламлы-политика эм илму-популяр темалагъа дерсле бардырылыучу юй, мекям. *Чарпыусуз жюрюню жорукълары бла шагъатлыкъ этген мюйюш къуралгъанды школда.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 93. *Аны бла тюшген суратларын сабийле школда жигитликни мюйюшюнде сакълайдыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 36.

7. *мат.* Угол (*в математике*) / Математикада бир точкадан чыкъгъан эки сызны арасындагъы плоскостьну кесеги. *Сабий тюз мюйюшню юсюнден билгенин айтды. Устаз сабийлеге жютюмюйюшню, дуппукъмюйюшню юсюнден да сорду.*

◆ **Мюйюшге тый** прижимать в угол; припирать в угол / таргъа тый, амалсыз эт, онгун ал. *Сен бир сёз айтсанг, ол [Асланкир] ашыкъгъан да этмегенлей, жууабы бла сени мюйюшге тыйып къойгъан болмаса, экинчи жууапха орун къоймайды.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 191.

МЮКЮЛ I *ат къарач.* Признание, покаяние / Боюнуна алмакълыкъ, женгдирмеклик, айтмакълыкъ. *Жагъы барда мюкюл жокъ, жагъы жокъда ёкюл жокъ.* (Н а р т с ё з.)

МЮКЮЛ II *сыф. къарач.* Согласный, довольный / Ыразы, ыразы болгъан, унагъан, онгсуннган. *Бюгюн ала кёп ишлеге мюкюлдюле, Айтчы, кимге шагъырей-таныш тюлдюле?* «Жюрек жырлайды», 22. *Алимле миллет къозгъалыула ис-*

торияны бир белгили кёзююнде керекли болгъанларына мюкюлдюле. «Ленинни байрагъы», 1968, № 15. *[Асланкирни] тюз айтханына Мырзабек да мюкюлдю.* Сылпагъарланы К., Кёмеюл, 91.

■ **Мюкюл бол** *къ.* **мюкюл эт. 1.** *Къайсы жаны бла да сагъыш этип кёрсек да, анда [Хумарада] тюрк тилли хазарлыла бла болгарлыла жашагъанларына мюкюл бола барабыз.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 65. **Мюкюл эт 1)** Признавать действительным, законным / Къабыл эт, къабыл кёр, тюзге, тийиншлиге сана. *Бирикген штаб полковник Гамзинни оюмун мюкюл этеди.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 67. *Сауд Аравия бла Судан Бангладешни жангы правительствосун мюкюл этгендиле.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 116; **2)** Подтверждать, доказать / Бир затны (ишни) болумуна шагъатлыкъ эт, аны болумун билдир, кёргюзт. *Хар къалайда да толу мадар, кюч табылгъанына районну Жарыкълыкъ юйюнде къуралгъан драма коллектив мюкюл этеди.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 135.

МЮКЮЛЛЕ *эт. къарач.* Заставлять признаваться, покаяться / Тюзюн айтдыр, унат, бой салдыр. *Жашны терслигин мюкюлле.*

МЮКЮЛЛЕН *возвр. от* **мюкюлле** / Мюкюлле дегенни *къайтыучу айырмасы. Ол мюкюлленмез ючюн сёзюн оюмлап айтады. Жаш терслигине мюкюлленди. Жангылгъанына мюкюлленирге.*

МЮКЮЛЛЕТ *понуд. от* **мюкюлле** / Мюкюлле дегенни *къатланыучу айырмасы. Аманлыкъ этгенин мюкеллет.*

МЮКЮЛЛЕТИУ *и.д. от* **мюкюллет** / Мюкюллет дегенден *этим ат. Сылтауу терс болгъанын мюкюллетиу.*

МЮКЮЛЛЕУ *и.д. от* **мюкюлле**/ Мюкюлле дегенден *этим ат. Терслигин мюкюллеу.*

МЮЛК *ат.* Имущество; богатство, владение, добро, собственность, состояние / Байлыкъ, ырысхы, харакет, хапчук. *Малгъа, мюлкге иебиз, Жарыкъ жашауну сюебиз.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 47. *[Хан] мюлкюн юлешди, кесине, къызына да жетеригин алды да узакъ жолгъа атланды.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 33. *[Зекерия:] Анасы бергенни тёксюн, Чотайны мюлкюню артына не кюрешип да чыгъаллыкъ тюлбюз.* Эбизеланы Х., Къанаматны журтунда, 55.

■ **Мюлк ие** собственник / энчи мюлкю болгъан, энчи мюлк жюрютген адам. *Мюлк иеле докерлени излемлерине эс бурмагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1982, № 162. *Къайсы дин да, белгилисича, мюлк иелени, байланы, бийлени къоруулайды.* «Шуёхлукъ», № 64, 96.

МЮЛК [2] *ат* 1. Хозяйство I (*производство, экономика*) / Ишлеп чыгъарылгъан затла барысы да; экономика. *Къурулушлада, транспортда, связьда ишлегенле халкъ мюлкню ёсдюрюуге иги юлюш къошхандыла.* «Коммунизмге жол», 1964, № 73. *Эл мюлкню продукциясын чыгъарыу 6 процентге ёсгенди.* «Коммунизмге жол», 1980, № 61. *Шахарны коммунал мюлкюн айныгыр ючюн кёп къыйын салыннганды.* «Коммунизмге жол», 1984, № 154.

2. Способ общественного производства / Жамауат чыгъарыуну амалы. *Бош товар мюлк. Капиталист мюлк.* ❐ *Устаз натуралыкъ мюлкню юсюнден тынгылы хапар айтды.* «Коммунизмге жол», 1972, № 63. *Ол кезиуде элчилени бир къау-*

умлары биригип, ара мюлкню къурай башлагъан эдиле. С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 12.

3. Хозяйство (*напр. единоличное*)/ Кесини хар тюрлю иш кереклери болгъан мюлк эм кеси аллына, кеси оноуу бла ишлеген (*аслам ысында эл мюлк*) бёлюм. *Суу мюлк. Чабакъ тутуучу мюлк. Коллектив мюлк. Окъуу-сынау мюлк.*

4. Хозяйство (*напр. колхоза, цеха*) / Къайсы болса да бир чыгъарыуну, предприятияны, учреждениями д.а.ж. затны адыры, иш кереклери, хапчуклары, мекямлары. *Локомотив мюлк. Портну мюлкю.* ❐ *[Хажимуса:] Колхозну мюлкю жоюла тургъанлай, мен анга бош адамча къарап тураллыкъ тюйюлме.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 198.

5. *В позиции определения*: хозяйственный: а) относящийся к хозяйству, связанный с ним / Мюлк бла байламлы. *Мюлк планланы талай айгъа толтуруп къойгъанча болмайды окъутуу иш.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 74. *Мында, мюлк, культура ишде, аскер къуллукъда кёп адам барды.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 72; б) предназначенный для хозяйства, используемый в хозяйстве / Мюлкде хайырланылыучу. *Битеу мюлк адырла жабылгъан жерде сакъланадыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 131.; в) связанный с вопросами хозяйства / Мюлкню ишлери бла байламлы. *Семинарлада магъаналы мюлк проблемаланы юсюнден дерсле боладыла.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 167; г) занимающийся, ведающий хозяйством / Мюлк бла кюрешген, анга таматалыкъ этген. *Кёбюсюнде мюлк таматала гидропон жорукъ бла кырдык ёсдюрюрге мекямланы жорукъларын сылтау этедиле.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 213.

■ **Мюлк расчёт** хозяйственный расчёт / мюлк жюрютюучю предприятияланы къоранчларын аланы кеслерине тюшген хайыр бла тёлерча тюрлюсю. *Мюлк расчёт бригадалада ишлегенле кеслери чыгъарыуну резервлерин тохтаусуз излейдиле.* «Коммунизмге жол», 1985, 46. *Мюлк расчёт система ырысхы жаны бла сейирсиндириуге бютюн кёп ахча бёлюрге онг береди.* «Коммунизмге жол», 1985, № 186.

МЮЛКЛЮ *сыф.* Имущий / Онглу, къолунда болгъан, бай *[Зубайда Сагъытха:] Сен юйлю, мюлклю адамланымы сайларыкъса, кесингча бир жаланбыдырлагъа жалыннган болмаса!* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 148.

МЮЛКСЮЗ *сыф.* Неимущий / Жарлы, кесин, юйдегисин кечиндирирча заты болмагъан. *Ол малсыз, мюлксюз адамладан эди. Патчахны заманында элледе жашагъан халкъ жарлы, жерсиз, мюлксюз эди.* Т ё п п е л а н ы С., Уучу Зауурбек, 4.

МЮНГЮРДЕ *эт. къ.* **мёнгюрде**. *Малла мюнгюрдейдиле, итле юредиле.* «Шуёхлукъ», № 39, 92.

МЮНГЮРЕ *эт. ц. диал. къ.* **мёнгюрде.** *Бирси ийнекле да, бичен ийисни ангылап, мюнгюреп башладыла.* «Шуёхлукъ», № 52, 18.

МЮРЗЕУ *ат къарач. къ.* **мирзеу**. *Берлакъда тазаланмай тургъан юч уллу тёгерек кирени къатында, боюнларын турналача кёкге созуп, мюрзеу тазалаучу эки машина сюеледи.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 126. *Алай а жолну узакълыгъы бла къыйынлыгъы, мюрзеуню багъалыгъы аргъышха баргъанланы къуандырмагъанды.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеюл, 74.

МЮРЗЕУЧЮ *ат къарач.* Хлебороб / Мирзеу ёсдюрюучю адам;

сабанчы. *Жерчиликни культурасын ёсдюрген, илму сынамгъа таянныган мюрзеучюле битим алыргъа амал тапхандыла.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 147. *Биз областьны бютеу мирзеучюлерин битим жыйыуда эришиуню кенг жаргъа, битимни къысха болжалны ичинде зырафсыз жыйып алыргъа чакъырабыз.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 115.

МЮРЮД *ат.* Мюрид / Мюрюдлюкню жолу бла баргъан адам; шыйыхны, иймамны д.а.к. тамата дин ахлусуну айтханына жууап къайтармай этерге борчлу жумушчу муслийман. *Мюрюдлени жыйылыуу. Мюрюдню сёлешиую.*

МЮСЮЕК *ат* 1. Зубочистка / Тишлени ортасында къалгъан ашны кетерир ючюн хайырланылыучу, бир къыйыры жютю таякъчыкъ. *Жаш мюсюек бла тишлерин къазады.*

2. Растение, из которого делают зубочистки / Тиш ариулаучула этиучю битим.

МЮФТЮ *ат дин.* Муфтий / Муслийманлада дин-юрист соруулланы юсюнден оноу этерге эркинлиги болгъан тамата.

МЮФТЮЛЮК *ат.* Должность и обязанность муфтия / Мюфтюню къуллугъу, иши.

МЮШКЕРИ *ат.* Азалия / Къызгъылдым, акъ, сары неда къызыл гюллери болуучу юлкю битим. *Жашауну уа жолу къыйынды, ол къая ыранда ныхытла эте, ёрге илине, аягъы ныхытдан ычхынса, сермеп мюшкериледен тута, ала да бирде болуша, бирде уа къоба да кете, ма жашау бийик къаялагъа алай ёрлеген кибикди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 156. *Ол [Адилгерий] ингирге дери къалын агъачны ичинде, кийик кибик, сагъайгъанлай, жол жанлада мюшкериле ичинде бугъуп турлукъду.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 57.

МЯТЕЖНИК *ат.* Мятежник / Къозгъалыугъа, властьха къажау урушха къатышхан адам. *Мятежниклени зорлукъ ишлерини кючюнден, президент Сальвадор Альенде ёлгенди.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 125. *Агентствола билдиргеннге кёре, мятежникле Чилиде «Ла Монеда» деген президент къаланы чабыуул этип алгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 106.

МЯУ *эрикл. сёз. къ.* **мияу I.** *Чырпыла ичинден «мяу» деген тауш чыкъды. «Бу [киштик] не чычхан тутарыкъды», – деди Асият, Айшатладан келтирген киштикни жаратмай.* «Коммунизмге жол», 1969, № 79.

Н

НАГАН *ат.* Наган / Барабаны тёгерек бурулгъан револьвер. *Мырзабек, ёрге туруп, кюмюш сабы къара сахтиян къапдан къарап, жылтырай тургъан наганына жабышды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 58. *Керим, кёп душманланы шошайтхан кюмюшбаш наганны къынындан сууруп, Таусогъа къайырылды.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 31.

НАГРОДНА *ат сёл. тил.* Иногородний, чужой / Башха жерли, тышындан келген. *[Тюклю:] Сен, нагроднадан туугъан жаланбыдыр, кимни баласы болгъанынгы унутуп, айтханымы этмезге умут эте болурса дейме, – деп, Ачемезни эки къолундан бууып, хуржунундан ууучу бла бир ашыкъны алып, эгечинден туугъан Мурадин-*

нге узатды. Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 41.

НАГЪУЖУР *ат къарач. сёл. тил.* Щёголь, франт; стиляга / Омакъ кийиниучю адам.

НАГЪУЖУРЛУКЪ *ат.* Щегольство, франтовство / Нагъужурну халы, болуму.

НАДЗОР *ат.* Надзор / Кимни болса да не этгенин сынчыларгъа, билирге, тинтирге, сакъларгъа жораланнган адам эм орган. *Кийик жаныуарланы сакълауда баш жерни къырал уучу надзор тутады.* «Коммунизмге жол», 1981, № 67. *Санэпидстанциядан келген санитар надзор бир къауум кемчиликлеге эс бурдургъанды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 204.

НАДЫУАЙ *ат къарач.* Стебель малины / Наныкъ терекни сабагъы. *Надыуайдан сабы болгъан, ариу къызны табы болгъан, ол энишге салынады, дуниягъа жалынады.* (Э л б е р.)

НАЖАС *ат* 1. *эриши сёз*; Негодяй, мерзавец, подлец / Фасыкъ, ит, аманлыкъчы, бетсиз, сылыкъ адам. *[Гондай:] Бу нажасла Байрамукъгъа бир аманлыкъ иш этебиз деселе уа, бу гымалай таякъ бла бирлерини башын жарып, алай ёлюрме.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 246. *[Марзият анасына:] Сен Адилгерийни да, кесинги да жашарынгы сюе эсенг, бу гыржын кюйген ийис бла бирге ол нажасладан тюшген быстырланы кюйдюрюрге керексе.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 37.

2. Проказник, шалун, баловник, озорник; пострел / Камсык, сиркиу, къылыкъсыз, хыпыяр сабий. *Жашла, нажасла, болгъанны башын тюбюне этдиле.*

3. *В позиции определения*: гадкий, низкий, подлый, гнусный / Жийиргенчли, аманлыкъчы, бетсизлик, итлик этген. *Кёп къыйынлыкъ кёрген халкъны Атындан алгъышым санга! Кёмдюрмединг такъыр кёрге Бизни нажас душманлагъа.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайламала, II, 427.

НАЖАСЛАН *эт.* 1. Вести себя как негодяй, поступать низко, гнусно, подличать / Фасыкълыкъ, итлик, аманлыкъ эт. *Нажасланды ол, сатды халкъны.*

2. Проказничать, озорничать, шалить / Камсыклан, къылыкъсызлыкъ, сиркиулюк эт. *Жаш нажасланып айланады.*

НАЖАСЛАНДЫР *эт. понуд. от* **нажаслан** / Нажаслан дегенни къатланыучу айырмасы. *Кесинги нажасландыр.*

НАЖАСЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **нажасландыр** / Нажасландыр дегенден *этим ат.*

НАЖАСЛАНЫУ *и.д. от* **нажаслан** / Нажаслан дегенден *этим ат. Биреуню нажасланыуу.*

НАЖАСЛЫКЪ *ат* 1. Гадость, подлость, гнусность, низость / Фасыкълыкъ, итлик, аманлыкъчылыкъ. *Нажаслыкъ налат бердирир.* (Н а р т с ё з.)

2. Озорство / Къылыкъсызлыкъ, камсыклыкъ, сиркиулюк, хыпыярлыкъ. *Жашна нажаслыгъы.*

НАЗ *ат къарач.* 1. Пихта / Ийнелери жассы эм жумушакъ болгъан, гагараклары тюз ёрге ёсген терек. *Тебердим, мени Тебердим, Ол кёксюл бузларынг, къарларынг, Жашиллей туруучу назларынг Узатадыла манга къолларын.* Т ю р к л ю л а н ы А., Марал жугъутурла, 8. *Бек субайдан чайкъалады суу ызында наз.* «Толкъунла», 50.

2. *В позиции определения*: пих-

товый / Наз терекле ёсген. *Къуш, кесини азыгъын кёлтюрюп, наз чегетлени башлары бла, къанатлары житилеге тие, къарамдан ауп кетди.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 121.

НАЗИК I *сыф.* **1.** Тонкий *(небольшой в поперечном сечении)* / Иничге; антоними: базыкъ. *Назик акътерекчик, ахшы умутча, Тамырла жибере, жаун желинде ёсер.* Отарланы К., Сайлама, П, 5. *Гюллени назик тамырлары къошунну тешип чыгъалмай, дыгалас эте болурла.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 107.

2. Тонкий, стройный, изящный, статный; нежный / Субай, ариу битген. *Чартлап чыгъады назик жаш Той ортасында тюзге, Ол чанчылады бек ушаш Къангагъа урулгъан чюйге.* Макытланы С., Жашауну ауазы, 42. *Ол назик къызчыкъны [Фатиймат-ны] арытып къоядыла, тепсетип.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 15.

3. Тонкий, нежный, женственный/ Иничге эшитилген *(ауазны, тауушну юсюнден). Къарыусуз, назик таууш алгъындан эсе ачыкъ эшитилди.* Хубийланы О., Адамла, 25. *Къызны ачы назик ауазчыгъы жюрек жауууму ашай эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 22.

НАЗИК II *хал. сёзл. къ.* **жютю II, 2.** / *Белгилисича, поэт къалгъанладан эсе кёп билирге, къалгъанладан жютю кёрюрге, назик сезерге керекди.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 27.

НАЗИКБЕЛ *сыф.* Имеющий тонкую талию / Бели иничге болгъан, иничге белли. *Жауунла жаууп кетгенден сора Макъала жюзген балчыкъ кёл. Мени сюйгеним келе болурму, Кенг жауурунлу, назик бел.* «Малкъар халкъ жырла», 115.

НАЗИКБОЮН *сыф.* Тонкошей/ Боюну иничке болгъан, иничге боюнлу. *Сырты жассы, бели тюз, Назикбоюн алаша, Къашха болуп тамаша.* «Жарыкъ жолда», 62.

НАЗИКБУТ *сыф.* Тонконогий / Бутлары иничге болгъан, иничге бутлу. *Назикбут къызчыкъ. Назикбут жашла.*

НАЗИКЛИК *ат.* Тонкость, изящность, стройность; нежность / Иничгелик, субайлыкъ, ариу битмеклик. *Къаты кишиликни эм назикликни Тюрсюню бизге урады Малкъарымда.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 409. *Тау акълыгъы,кырдык кёклюгю, жан назиклиги къууандырады мени.* «Коммунизмге жол», 1980, № 36.

2. Нежность, женственность / Иничге эшитилгенлик (ауазны, тауушну юсюнден). *Ауазны назиклиги.*

НАЗИККЪОЛ *сыф.* Тонкорукий, с нежными руками / Иничге къоллу. *Назиккъол къызчыкъ.*

НАЗМУ *ат.* Стихотворение / Ритмалы, уллу болмагъан поэтика чыгъарма. *Назмула жазама, темир тюеме, Экиси да халкъгъа жарарла дейме.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 40. *Сабийле да школда тепсерле, Бюгюн мени назмуларым Басылып, газетле да келирле.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 151.

НАЗМУЧУ *ат.* Поэт, стихотворец/Назмула жазыучу адам. *Халкъны иши назмучугъа да ишди, Халкъындан кери тургъан бедишди.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 138. *Чынтты жазыучуланы, за-*

кий назмучуланы терк окъуна санап берейим. «Шуёхлукъ», № 54, 37.

НАЗМУЧУЛУКЪ *ат.* Стихотворство, стихотворчество / *Назмучуну иши. Этезовну назмучулугъу аны уллу прозагъа хазырланыу жыллары болгъандыла.* Т ё п п е л а н ы А., Омар Этезов, 31. *Назмучуларыбыз, жаш назмучула да араларында болуп, назмучулукъ ишде алгъа уллу атлам этгендиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 83.

НАЗЫ *ат* I. Ель / Конус формалы ёсюп, дайым кёклей тургъан ийнели терек. *Жаз башы кюнню сёдегей таякълары суу боюнунда ёсген субай назыла жашил къанатларына нюр жая жылтырайдыла.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 20. *Танг аязда шыбырдайды жашил назы, Ол жашаргъа чакъырады жюрегими.* О т а р л а н ы К., Сагъышла, 104.

2. *В позиции определения*: еловый / *Назыдан этилген. Назы чана. Назы къанга.*

■ **Назы чыракъ** лучина / назыдан неда башха чайырлы агъачдан алыннган иничге узун юзгеле. *Эртте заманда, фатеген неда электр чыракъ болгъунчу, адамла назы чыракъланы хайырланнгандыла.*

НАЙ-НАЙ *сыф. сёл. тил.* Мямля, вялый, нерасторопный / Бир затны уруп, терк этмеген, таукелсиз, мууал. *Най-най адам.*

■ **Най-най эт** мямлить, действовать медлительно, нерешительно / ишни терк этме, акъырын къымылда. *Жаш най-най эте тургъунчу, Исмайыл ишин битдирди.*

НАЙЫП *ат ист.* Соратник, сподвижник, единомышленник / Жёнгер, нёгер, жолдаш. *Кесини тамашалыкъ жигитликлери бла белгили Хажи-Мурат Шамилни найыбы эди.* «Шуёхлукъ», № 43, 11.

НАКАЗ *ат.* Наказ / Айырыучуланы кеслерини депутатларына салгъан борчлары, тилеклери. *Депутат группала айырыучуланы наказларын толтурууда, шахарны тап жарашдырыуда иги кесек иш бардырадыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 126. *Парламентге айырыуланы кезиуюнде нальчикчиле кеслерини депутатларына 150-ге жуукъ наказ бергендиле.* «Коммунизмге жол», 1977, № 204.

НАКЛАДНОЙ *ат.* Накладная / Бир жерден башха жерге берилген товарны биргесине баргъан документ. *Тюкеннге келген товарланы барысына да накладной бар эди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 75. *Бухгалтерни столунда накладнойла, отчётла, тинтиу актла, счётла бардыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 173.

НАКЪУТ *ат* 1. Яхонт; сапфир/ Ариу ишленнген багъалы таш. *Дарий бла накъутдан Толтурурма юйюнгю, Жылама энди, къызым, Эсгер алда кюнюнгю.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 203. *Назму сёзюмю кючю ётмейди толу суратлап берирге. Алтын, накъут да, кюн да жетмейди Санга ушатып кёрюрге.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 23.

2. *В позиции определения*: яхонтовый / Накъутдан этилген, накъуту болгъан. *Ала кёзлеринде жулдузланы тюрсюнлери, накъут ташлача жылтырайдыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 110. *Бармакълада жаухар, накъут жюзюкле, Къара къашла тюбюнде къара кёзле.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. *Чыкъны накъут тамычыларын кепдиргенлей, къызла жыйынны башчысы дуруланы къыйырындан*

киреди. Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 100.

НАКЪУТ-НАЛМАС *къауум. ат.* Драгоценные камни / Асыл ташла. *Кесини арыкъ бармакъларында накъут-налмас жюзюклени кёргюзте, Фатийма эрини къатына барды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 307. *Жулдузла, кёк къатапа юсюне тигилген накъут-налмас тюймелеча, къалтырай, жылтырайдыла.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 55.

НАКЪЫРДА *ат къ.* **лакъырда.** *Кертини келечиси – накъырда.* (Н а р т с ёз.) *О Даутну не керти хапары да накъырда бла башланып, накъырда бла бошалады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 451. *Чам, накъырда жаны бла къарачайлыла керти да тамаша, сейир жырла эте билгендиле.* «Къарачай халкъ жырла», 15.

■ **Накъырда эт** шутить / лакъырда эт деген бла бир магъанада. *Мажит, къуру да этиучюсюча, накъырда эте, Лараны къатына келип, сюеледи.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 170. *Шамишият сени тёзаллыгъынгы сынап, накъырда эте эди.* Э т е з л а н ы О., Тарда. 193. *Жаш накъырда этген заманда энишге къарайдыла кёзлерим.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Къаяда гюлле, 8.

НАКЪЫРДАСЫЗ *хал. сёзл.* Серьёзно, без шуток / Лакъырда этмей, кёлю бла. *Сен, Холай, кюлгенни къой, мен накъырдасыз айтама.* «Ленинни байрагъы».

НАКЪЫРДАЧЫ *ат.* Шутник. Лакъырдачы деген бла бир магъанада. *Къыз заманында ол [Марзият] накъырдачы, оюнчу къыз эди дейдиле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 101. *Хабуну аламат накъырдачы, чамчы эм оюнчу болгъаны кимге да белгилиди.* «Шуёхлукъ», № 32, 77.

НАКЪЫШ *ат.* Орнамент, узор / Кийизде, кюйюзде, кийимде басылып, согъулуп, тигилип, агъачда уа кесилип, кертилип этилген оюула. *Эфенди, эринлерин къымылдата, къолунда кяхурба мынчакълары, юсюнде кёк халаты, башында саргъыл чилледен накъышла тигилген сарыхы бла, халкъны ортасына чыкъды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 87. *Накъышла бир бирге хазна ушамайдыла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 154.

■ **Накъыш сал** *къ.* **накъышла.** *Гитчеликде алгъан билим ташха накъыш салгъанчады.* (Н а р т с ё з.) *О Уста темирчи, сакъ отну ышыра, Жашына къама ишлеп тебирегенди. Жашы уа, къарт атасын ашыкъдыра, – Ариу накъышла сал, – деп, тилегенди.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 49.

НАКЪЫШЛА *эт.* Украшать что узорами *(орнаментом),* вырезать узоры на чём, наносить узоры на что/ Бир затха оюула, накъышла тюшюр, бир затны оюула, накъышла бла омакъла. *Къыз къолла хауаны накъышлай, Уллу тойда тюзге бараллмам.* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 31. *Жазыуларын алтын бла накъышлап, сени жюрекледен сюйюп, алгъышлап.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 115.

2. Украшать *(напр. ёлку)* / Жаса, омакъ, ариу эт. *Орнатдыла зал ичинде назыны, кёп накъышлап.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 230.

НАКЪЫШЛАН *эт. страд. от* **накъышла** / Накъышла дегенни зорлаучу айырмасы. *Къатангы келбетли къарт сол къолу бла алтын оюула бла накъышланнган гулоч таягъына таяна, сабыр сюеле эди.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К.,

Кёмеуюл, 77. *Кёгет терекле, тахтала мирзеу сабанла бла накъышланады жерибиз.* А х м а т л а н ы А., Жаз келди, 30.

НАКЪЫШЛАНДЫР *эт. понуд. от* **накъышлан** / Накъышлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Къышны сууугъу терезени мияларын накъышландыргъанды.*

НАКЪЫШЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **накъышландыр** / Накъышландыр дегенден этим ат. *Къабыргъаны накъышландырыу. Мияланы накъышландырыу.*

НАКЪЫШЛАНЫУ *и.д. от* **накъышлан** / Накъышлан дегенден *этим ат. Кюйюзню накъышланыуу.*

НАКЪЫШЛАТ *эт. понуд. от* **накъышла** / Накъышла дегенни *къатланыучу айырмасы. Устазларыбыз да школну къабыргъа газетин манга накъышлатыр эдиле.* «Шуёхлукъ», № 27, 40.

НАКЪЫШЛАТДЫР *эт. понуд. от* **накъышлат** / Накъышлат дегенни *къатланыучу айырмасы. Бычакъны сабын накъышлатдыр.*

НАКЪЫШЛАТДЫРЫУ *и.д. от* **накъышлатдыр** / Накъышлатдыр дегенден *этим ат.* Кийизни накъышлатдырыу. *Къабакъ эшикни накъышлатдырыу.*

НАКЪЫШЛАТЫУ *и.д. от* **накъышлат** / Накъышлат дегенден *этим ат. Бычакъны накъышлатыу.*

НАКЪЫШЛАУ *и.д. от* **накъышла** / Накъышла дегенден *этим ат. Ёлканы накъыщлау. Кюйюзню накъышлау.*

НАКЪЫШЛЫ *сыф.* Узорчатый; резной; вышитый / Накъышлары болгъан. *[Ачемей] Мазаллы, накъышлы агъач гоппанны гыпыдан толтуруп, солуу бёлмегенлей тогъуп, сагъышха кетди.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 108. *Домалай Омакъ къолайлы юйюню темир накъышлы къабакъ эшигини аллында боялгъан шинтикге олтуруп турады.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 153. *Ариу накъышлы этесе Тюзню-тауну, Жашау бере, ийнакълайса жаны сауну.* «Шуёхлукъ», № 54, 54.

НАКЪЫШЧЫ *ат.* Резчик, гравёр, чеканщик, вышивальщица / Накъыш этиучю, накъышла тюшюрюучю адам. *Къара ишден айырылып, мен накъышчы болаллам, – аллай накъышчыны накъышларында къан жюрюмез.* Т ё п п е л а н ы А., Сени жарыгъынг. *Зухура уста накъышчыды, ол сокъгъан кюйюзле бек ариу боладыла.* «Шуёхлукъ», № 81, 49.

НАЛ *ат* **1.** Подкова / Атны *(бир-бирде уа эшекни да)* туягъы ашалмаз эм аягъы учхаламаз ючюн, туягъына чюйле бла урулгъан темирден этилген зат. «*Атынгы налы кюмюшдю деп махтанма да, кеси жюрюшлюдю деп махтан».* (Н а р т с ё з.) О *Душман ат туякълары тау жолланы Аз къыздырмагъандыла ёмюрледе, Алай къаты къурч наллары аланы, Тот басып къалгъандыла бизни жерде.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 231. *Атны тёрт аягъында жютю наллары жерге терен тапла саладыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 265.

2. Металлическая пластинка, прибиваемая к каблуку / Аякъ кийимни табанына урулгъан налгъа ушагъан зат. *Чурукъну нал сакълайды, элни эр сакълайды.* Н а р т с ё з.) О *[Айдемир Ансарны] жууабын асыры огъурамаса да, жукъ айтмай, чурукъларыны наллары къарады.* Л а й п а н л а-

ны С., Гургумлу, 126. *Аны [къалауурну] солдат чурукъларыны тюплеринде наллары къаты таууш этедиле.* «Шуёхлукъ», № 28, 61.

■ **Нал къысхач** клещи / атны наллары ашалсала, аланы алышындырыр ючюн чюйлерин чыгъарыргъа хайырланылыучу эки кесеги бирге шарнир бла бегитилип ишленнген темир керек. *Осман бла Ахмат нал къысхач бла атны аякъларындан чюйлерин чыгъарып, эски наллары алып, жангыларын салдыла.* «Шуёхлукъ», № 19, 32.

■ **Нал сал** *къ.* **налла** *[Соловьев Ысмайылгъа:] Нал салдыргъанлай, атланы бир кере жууундуруп, тамбла, жауун жаумаса, Бакъсан башына барырбыз.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 129. *[Астемир къатынына:] Сора сен, атха нал салгъанда, эшек бутун кётюреди, дегенча, кесинги къуллукъчуланы къатынларына тенг этме.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 53. **Нал ур** *къ.* **налла**. *[Добай Алауганнга:] Алашама бир нал ур.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 56. *Бюрчеге нал ургъандан къыйынды бизни былайда ишибиз.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 164.

НАЛАДЧИК *ат.* Наладчик / Машиналаны, станокланы жарашдырыучу, бузулгъан жерлерин ишлеучю адам. *Училищени окъуучулары радиомонтажчы, слесарь инструментчи, наладчик, электрик эм башха усталыкъла аладыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 65.

НАЛАТ *ат* **1.** Проклятие, анафема / Бек уллу айып, сёкмеклик, аманламакълыкъ. *Жарашдыргъаннга – рахмат, чачханнга – налат.* (Нарт сё з.) *Тюкюрюк – баш жармаз, налат – кёз чыгъармаз.* (Нарт сё з.) О *Поэтни налаты Тот этдирип, жерге кёмсюн аны [къылычны]!* Къулийланы Къ., Сайламала, II, 102.

2. *кёч.* Негодяй, подлец / Нажас, фасыкъ. *– Ай налат, ётюрюк айтаса, тюзюн айтмайса, – деп, [къаргъа] баласын тенгизге атып кетгенди.* «Малкъар халкъ жомакъла», П, 268. *[Хажи-Осман:] Кече мени алай сёлеше тургъанымы къайсы налат эшитген эсе да, эшитип, сора къызны къарындашларын чакъырып, аланы тынгылатханды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 52.

3. *В позиции определения*: наглый, бессовестный / Бетсиз, уятсыз. *Пырх-чырх болдула, Къушмушландыла Бу налат къызла.* «Жилтинле», 177. *Элмырза эди аны аты, ол бек налат адам эди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 43.

◆ **Налат бер** проклинать, клеймить / къаргъа, бек айыпла. *Урушха налат берирбиз, Ачылыр бизни кюнюбюз.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 90. *Сарыбийге къаргъыш этмеген, налат бермеген адам жокъ эсе да алайды.* Шауаланы М., Мурат, 183. **Налат болсун!** будь проклят! / бек уллу айып болсун. *Ким да болсун, байгъа ышаннган адамгъа налат болсун.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 59. *[Къызла Умаргъа:] Эшта-эшта, Бузжигитге налат болгъа эди, башына кюн чакъыра, юсюне жел къакъдыра айланады.* Хубийланы О., Аманат, III, 116: *[Атай Саматха:] Налат болсун санга: не уллу, не гитче билмей жаншагъан!* Залийханланы Ж., Тау къушла, 215. **Налат эт** *къ.* **налат бер**. *Ашыргъан эди аланы артларына, Налат эте айтханларына.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. *Сёлешгенле барысы да урушха налат эте эдиле.* «Шуёхлукъ», № 55, 15.

НАЛАТЛА *эт. сёл. тил.* Налат эт *(къ.* **налат**). *Халкъла барысы да налатлайдыла урушну.*

НАЛАТЛАН *эт. страд. от* **налатла** / Налатла дегенни *зорлаучу айырмасы. Кишини адамсызлыгъы ючюн налатладыла.*

НАЛАТЛАНЫУ *и.д. от* **налатлан** / Налатлан дегенден *этим ат. Аманлыкъны налатланыуу.*

НАЛАТЛАТ *эт. понуд. от* **налатла** / Налатла дегенни *къатланыучу айырмасы. Уручуну налатлат.*

НАЛАТЛАТЫУ *и.д. от* **налатлат** / Налатлат дегенден *этим ат. Сатхычны налатлатыу.*

НАЛАТЛАУ *и.д. от* **налатла** / Налатла дегенден *этим ат. Хыйлачылыкъны налатлау. Урушну отун къыздырыргъа сюйгенлени налатлау.*

НАЛАТЛЫКЪ *ат.* Подлость, низость, гнусность / Аманлыкъ, фасыкълыкъ, итлик. *Налат налатлыгъын, ит итлигин этмей къоймаз.* (Нарт сёз.)

НАЛЛА *эт.* Подковать, прибивать подкову *(подковы)* / Нал ур. *Бирде уа альпинистле Тау бла тюбешдиле, Аякъларын да наллап, Тик ёрге ёрлешдиле.* «Жашауубузну байрагъы», 49. *Бираздан экиси да [Алауган бла Добай] атны наллап бошадыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 56.

НАЛЛАН *эт. страд. от* **налла** / Налла дегенни *зорлаучу айырмасы. Жангы налланнган жоргъа ат Чаба, жорта да билгенча, Ана тилим тау ичлеринде Мермер къаяла кюлгенчады.* Къаракетланы Ю., Булутла, II.

НАЛЛАНЫУ *и.д. от* **наллан** / Наллан дегенден *этим ат. Атны налланыуу.*

НАЛЛАТ *эт. понуд. от* **налла** / Налла дегенни *къатланыучу айырмасы. Аття, атын наллатып, къошха атланды.*

НАЛЛАТЫУ *и.д. от* **наллат** / Наллат дегенден *этим ат. Атны наллатыу.*

НАЛЛЫ *сыф.* Подкованный. Нал урулгъан. *Ансарны жуабын асыры огъурамаса да, жукъ айтмай, хром чурукъларыны наллы табанлары бла жумушакъ асфальтны тунакы чакъдыра, Айдемир, тёгерегине къарай, кирелени арасы бла ётдю.* Лайпанланы С., Гургумлу, 126. *Атны наллы туякълары тийген ташладан жилтинле чартлайдыла.* М. Шолохов, Дон хапарла, 120.

НАЛСЫЗ *сыф.* Неподкованный / Нал урулмагъан. *Налсыз, ташсыннган ат, арып, аллына силкинмейди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 72. *Биргеди къууанч, бушуу кюнюбюз [тенглерим], Таш жолда налсыз атма мен сизсиз.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 316. *Налсыз атла ташлы жолда сюйгенлерича керилип жорталмайдыла.* Хубийланы О., Аманат, I, 157.

НАЛМАС *ат* **1.** Алмаз / Башха багъалы ташланы жылтырауу, къатылыгъы бла да озгъан ичи бла жарыкъ ётген таш. *Жюз тюели кериуан келир узакъ жерледен. Жюкленип накъут бла Налмасладан, дарийден.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 195. *[Назмучу анасына:] [Юйню] тёгерегин налмас бла бегитсем, жетдиралмам къыйынынгы мен санга.* Зумакъуллланы Т., Къаяда гюлле, 30.

2. *В позиции определения*: алмазный / Налмасдан этилген. *Зауурну кёре эди, кёз гинжича, Жаухар, налмас инжича.* Отарланы С.,

Назмула бла поэмала, 96. *Булбул тили бла налмас, инжи бюркеди.* Боташланы А., Жашауум, 35.

НАЛОГ *ат* 1. Налог / Къыралны халкъдан эм предприятияладан жыйгъан хакъы; жасакъ. *«Патчах дейдиле, аскер дейдиле, Жасакъ, налогла излейдиле».* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 98. *Мени докладым бизде, Сибирьде, разверстканы налог бла алышындырыуну юсюнден эди.* «Шуёхлукъ», № 7, 16.

2. *В позиции определения: налоговый* / Налогланы жыйыуну жалчытыучу. *Эшикден почтальон, налог агент неда башха къуллукъучу кирсе уа, Разбойну [итни] къутургъанына къара да къал!* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 71.

■ **Налог сал** обложить налогом/ налог тёлет, бердир. *Халкъгъа налог кёп саладыла, Жюрекле ачыудан жанадыла.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 89. *Итлеге налог салгъанды Гитлер, Итден башхасы болмагъан.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 101.

НАЛОГЧУ *ат.* Налоговый агент/ Айланып, налогну жыйыучу адам. *Къоншубуз налогчуду.*

НАЛТЕХ *ат.* Кругло сплетённое украшение из шелковых или золотых нитей/ Чилле неда алтын бетли халыдан тёгерек согъулгъан токъмакъ. *Байракъны чилле налтехлери барды.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 103 *[Автор:] Махтанчакълыкъ этмей, хорламынгы, Данко, адамла хайырлансынла деп, жюрегингде отну жюрютсенг а, не айтырса, окъа налтехли байракъча, кёз туурангда сюзюлюр.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 118.

НАЛТЕХЧИ *ат.* Тот, кто плетёт налтех / Налтех тюйюучю адам. *Амма уста налтехчиди.*

НАЛЧЫ *ат.* Тот, кто изготовляет подковы и подковывает лошадей / Нал ишлеучу эм аланы атны аягъына уруучу адам. *Жашны атасы уста налчыды.*

НАМАЗ *ат мус.* Намаз, молитва; молебен, богослужение / Ислам диннге табыннган адамланы абидез алгъандан сора, къыбылагъа айланып, намазлыкъда тохтап, къуранны керекли жерлерин ичлеринден арап тилде айтып, белгили тюрлю къымылдаула этип, кюнден беш кере аллахха табыныулары. *Экинди намаз. Эрттен намаз. Ахшам намаз* ❐ *Ингирде ахшам бла жатадыла, эрттенликде намаз бла къобадыла.* «Малкъар халкъ жомакъла», I, 264. *Къайдан болады жангур, элни жартысы намазгъа жюрюмейди, садакъаны, битирни унутхандыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 50.

■ **Намаз эт** *(къыл)* молиться, совершать намаз/ислам диннге табыннган адамланы абидез алгъандан сора, къыбылагъа айланып, намазлыкъны юсюнде тохтап, къуранны керекли жерлерин ичлеринден арап тилде айтып, белгили тюрлю къымылдаула этип, кюннге беш кере аллахха табыныуларындан бирин толтуруу. *Зейтун, абидез алып, тюш намазын этерге намазлыкъгъа сюелген эди.* Этезланы О., Тарда, 7. *Намаз этмей, ораза тутмай жашагъанлыкъгъа Зауурбек кимден аманды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 58.

◆ **Намаз къойгъан заман** менструация / хар айдан тиширыуланы сабий орунларындан къан келиучю заман.

■ **Намаз мынчакъ** чётки / муслийман диннге ийнанган адам, аллахны махтап, ненча кере къайтарып айтханын санар ючюн хайыр-

ланылыучу, баугъа тизилген мынчакъла. *Къолуна намаз мынчакъла алып, тауаф этген эфендича, олтураса.* Т ё п п е л а н ы А., Сени жарыгъынг.

НАМАЗЛЫКЪ *ат.* Молитвенный коврик, шкура, на которой совершают намаз / Юсюнде намаз этер ючюн жюрютюлюучю тери, кюйюз д.а.к.зат. *Намаз жугъума жараса, мен намазлыкъдан чыкъмаз эдим.* (Н а р т с ё з.) *Эфендини ата мюлкю – къуран бла намазлыкъ.* (Н а р т с ё з.) О *Мачар, намазлыкъдан къобуп, муржар агъачны тёр жанына олтурду.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 5.

НАМАРТ *сыф. аз жюр.* Вероломный, подлый, гнусный / Аман ниетли, сакъламай тургъанлай аманлыкъ этиучу. *Дуния жарлылыкъ намартны отундан къыйын.* (Н а р т с ё з.)

НАМАРТЛЫКЪ *ат аз жюр.* Вероломство, подлость, гнусность / Аман ниетлилик, билмей тургъанлай аманлыкъ этмеклик. *Намартлыкъ аман адамны шартыды.*

НАМЫС *ат* 1. Честь, достоинство, совесть / Бет, адамны башхала жаратырча иги халы, этика принциплери. *Ичги бери болса, намыс кери болур, табылмаз.* (Н а р т с ё з.) *Мюлк тас болса да, табылыр, намыс тас болса, табылмаз.* (Н а р т с ё з.) О *Малкёзлюкден сора да Наурузну бир аман иши: кеси жаратхан тиширыуну кёрсе, намысын да ташлап, анга тагъылып тохтайды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 268.

2. Авторитет, влияние, престиж/ Даража, бир затха тийиншлилик. *Бизни къыралны халкъла аралы намысы болмагъанча кючленнгенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 209. *Цехни ишчилери заводну маркасы, коллективни намысы ючюн къаты кюрешедиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 93.

3. Уважение, почтение; приличие, учтивость / Сый, багъаламакълыкъ, сыйын кёрмеклик. – *Къартма,– деп да жарсыма, намыс уллуду къартха.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жылла озадыла, 62. *Балыйда абаданнга намыс уллуду.* «Шуёхлукъ», № 56, 72.

◆ **Намыс бер** *къ.* **намыс эт.** *Асхатны билими, акъылы ючюн, анга намыс беродиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 168. *Бизни окъутханланы Биз бек сыйлы кёребиз, Бизден таматалагъа Дайым намыс беребиз.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жулдузчукъла, 14. **Намысы жюрюген** уважаемый, чтимый / адамла намыс этген. *Мюлкню юлеше туруп, элде намыслары жюрюген эм адетлени иги билген къартланы чакъыргъандыла.* «Шуёхлукъ», № 52, 52. *Ол [Абу] тутхан ишин бек сюйген, эллилени арасында намысы жюрюген адамды.* «Шуёхлукъ», № 73, 106. **Намысын атды** опозорился, осрамился / тапсыз иш этип, намыссыз болду, уялыргъа тюшдю. *Юсю гюрбю болгъанлыкъгъа, ол [Бекболат] тенглерини ичинде намысын атмагъанды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 393. **Намысын жой** позорить, осрамить бесчестить/ бетин жой, уялт, уялырча, айыплы эт. *[Азамат Лейлагъа:] Намысынгы жойгъан эсенг а, бедишлигинг бла кесинг жашарыкъса.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 211. **Намысын кёр** уважать, чтить / сыйла, багъала. *Тузгыржынын салгъанды алларына, Къонакъланы намысларын кёргенди ол [Россия].* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 211. *Бир бирни намысын кёрюу, бир бирге хурмет этиу, болушуу бизде юйюр жашауну башышанларыдыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 188. **Намысын кётюр** поднимать авторитет / багъалы, на-

мыслы кёр, халкъны аллында сыйын уллу эт, махтау бер. *Тиширыуну намысын кётюрмеген жашха адамды дерге боллукъмуду?* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 309. *Эллиле уа аны [Шаханы] даражасын кёре, биле тургъанлай, андан чыртта къоркъмайдыла, намысын кётюрмейдиле.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 48. **Намысын малта** *къ.* **намысын жой.** *Биз намысыбызны, бетибизни да кишиге малтатмабыз.* Ш а у а л а н ы М., 194. *Тиширыуну намысын малтаргъа кюрешген эрле да алыкъын къурумагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 60. **Намысынг тёппемде болсун** извинение перед собеседником прежде чем сказать ему *что-л.* / бир затны айтырдан алгъа сёлешир адамындан кечгинлик тилеу. *[Сахай нёгерлерине:] Намысыгъыз тёппемде болсун, уялмай айтайым: къатын алгъанлай, мен къошха кетгенме.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 163. **Намысын атды** позориться, осрамиться. Намысын жоюу. *Юсю гюрбю болгъанлыкъгъа ол [Бекболат] тенглерини ичинде намысын атмагъанды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 393. *Кеслерине энчи хайыр тюшюрюр ючюн бетлерин, намысларын атханла да тюбейдиле.* **Намысы сынды** он унизился, осрамился, опозорился / даражасы кетди, бедишлик, сыйзыз, айыплы болду. *Намыс сынар жерге барма, Артхада сюелип къалма.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 7. **Намысы тюшдю** *къ.* **намысы сынды.** *[Директор Иммолатны жашы Баширге:] Аланы [сабийлени] алларында бусагъатда намысынгы тюшюргенинге сёз жокъду.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 31.

■ **Намыс эт** уважать, чтить / хурмет эт, багъалы, сыйлы кёр, сыйла, сый бер. *Намыс этмеген намыс тапмаз.* (Н а р т с ё з.) О *Уллугъа намыс этиу, гитчеге жол кёргюзтюу, къарыусузгъа болушлукъ берию адамны борчуду.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 13.

НАМЫСЛА *эт. сёл.тил.* Намыс эт (*къ.* **намыс**). *Межгитге жыйылгъан къартла Саидни намысладыла.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 2.

НАМЫСЛАН *эт. возвр. от* **намылсла** / Намысла дегенни *къайтыучу айырмасы. Илму бла намысланса, Аны жашаугъа салса, Иши бла намысланса, Андан сыйлы болурму.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 12.

НАМЫСЛАНЫУ *и.д. от* **намыслан** / Намыслан дегенден *этим ат. Ишде жетишимле бла намысланыу.*

НАМЫСЛАУ *и.д. от* **намысла** / Намысла дегенден *этим ат. Къартны огъурлулугъу ючюн намыслау.*

НАМЫСЛЫ I *сыф.* 1. Чтимый, уважаемый, почитаемый / Намысы болгъан, намысы жюрюген. *Солтан орта бойлу, назик санлы жашды, элде намыслы адамды.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 50. *Солдатны иши намыслы ишди.* «Шуёхлукъ», № 34, 43. *Саулай къыралгъа къоркъуулукъ тюшгенде, элде намыслы адамладан бири юйде бугъуп къалай турур эди.* «Шуёхлукъ», № 44, 46.

НАМЫСЛЫ II *хал.сёзл.* Почётно / Намысы болуп, намысы бла. *Майор Бычков командованияны буйругъун эм кесини аскерчи борчун намыслы толтургъанды.* «Шуёхлукъ», № 28, 17. *Этген ахшылыгъы ючюн, халкъ ариу Сатанайны да намыслы, сыйлы кёрдюле, анга кёп саугъала да бердиле.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 54.

НАМЫСЛЫКЪ *ат.* Честь, почёт, уважение / Бет, сый, намыс, хурмет. *Эркинлик ючюн ёлгенден уллу намыслыкъ жокъду.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 62. *Ишинг тынгысыз болса да, къажымай ишле, ол санга намыслыкъды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 136. *Манга намыслыкъды жангызлай къалгъан. Жашауда ким бла болса да баргъандан эсе.* Зумакъуллану Т., Кёз жарыгъым, 6.

НАМЫСЛЫКЪ *ат.* Честность, порядочность; добропорядочность / Намысы болмакълыкъ, намысы жюрюмеклик. *[Къарамырза:] Ахырын сурасагъыз, мени намыслылыгъым, мени къайгъырыуум къызны сюйдюргенча кёрюне эди.* Этезланы О., Тарда, 84.

НАМЫССЫЗ *сыф.* Бесчестный, нечестный / Намысы болмагъан, намысны сакъламагъан. *Намыссыз, кир ниетли адам иги болаллыкъ тюйюлдю.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 137. *Адилгерийни кёз аллына эки намыссыз кёз жууукълашдыла.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 96.

НАМЫССЫЗЛЫКЪ *ат.* Бесчестье, отсутствие чести, достоинства/ Бетсизлик, хурметсизлик. *Къанлым да сынасын манга жетген намыссызлыкъны, – деди Хажос, ауур ахтына.* Этезланы О., Тарда, 239.

НАМЫССЫН *эт. къ.* **уял.** / *Таулу юйдеги жангы келинни Намыссынып бет жашырыуу, Отоуда сени кёрюп, келди Бу дунияда кёп жашарыгъым.* Бабаланы И., Жетегейле, 76. *Мен, ыннаны айтханларына намыссынып, кесими анга тынгылап, ангылагъан этгенча сундуруп, ичимден а: «Аны неси барды, аллай бир айтып турурча!» – деучю эдим.* «Шуёхлукъ», № 76, 116.

НАМЫССЫНЫУ *и.д. от* намыссын / Намыссын дегенден *этим ат. Къызны намыссыныуу.*

НАНАЙ *сыф.* Нанайский / Нанайлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Нанай тил. Нанай литература.*

НАНАЙЛЫ *ат.* Нанаец / Амурну тёбен сюремини эм Уссурийни онг жанына къошулуучу сууланы жагъаларында жашагъан халкъны адамы. *Нанайлыла Амур сууну боюнунда жашайдыла.*

НАНАЙЧА *хал.сёзл.* По-нанайски / Нанай тилде. *Нанайча сёлеш. Нанайча жырла.*

НАНЫКЪ *ат* **1.** Малина / Юлкюде битген къызыл татлы жемиш. *Ала [жашчыкъла] наныкъла жыйгъандыла Къаялада агъач ичинде, Биз да алай этиучек Сабий кюнлерибизде.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 106. *Алгъа къызны бети, жангы бише башлагъан наныкъча, къызарды.* Толгъурланы З., Эрирей, 119.

2. *В позиции определения*: малиновый / Наныкъдан этилген. *Наныкъ варенье. Наныкъ компот.*

НАНЫМ *ат.* Мой милый, мой любимый / Сюйгеним, багъалы кёрген адамым. *Мени суратымы такъгъанлай турады Мени нанычыгъым къошунда.* Маммеланы И., Санга саугъам, 8. *Къайда айлансанг да, сау айлан, наным, Мен сени сакълап турлукъма.* Боташланы И., Пьесала, 192.

НАПАЛМА *ат* **1.** Напалм / Жандырыучу бомбалада бла огнемётлада хайырланылыучу, жаныучу зат. *Португалчы карательле,*

напалма эм уу химикатла бла хайырланадыла. «Коммунизмге жол», 1980, № 61.

2. *В позиции определения*: напалмовый / Напалмасы болгъан. *Напалма бомба.*

НАПРАВЛЕНИЕ *ат.* Направление *(документ)* / Ишге, окъургъа д.а.к. затха барыргъа эркинлик берген къагъыт. *Айшат, техникумну бошап, Нальчикге направление алып келген эди.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 19.

НАПЧА *ат аз жюр.* Отделка / Бир затны омакъ, ариу этилиую. *Жыр Къарачайда этилир, Басханда жырланыр, напчасы Чегемде чыгъар.* (Н а р т с ё з.)

НАПЧАЛА *эт. аз жюр. къ.* Бир затны ариу болурча тап эт, ариу зат къошуп, омакъла. *Къыз тикген жыйрыгъыны этеклерин напчалайды.*

НАПЧАЛАН *эт. страд. от* **напчала** / Напчала дегенни *зорлаучу айырмасы. Тонну женглери напчаландыла.*

НАПЧАЛАНЫУ *и.д. от напчалан* / Напчалан дегенден *этим ат. Юйню къабыргъалары напчаланыу.*

НАПЧАЛАТ *эт. понуд. от* **напчала** / Напчала дегенни *къатланыучу айырмасы. Къылычны сабын напчалат.*

НАПЧАЛАТЫУ *и.д. от* **напчалат** / Напчалат дегенден *этим ат. Тиширыу бёркню окъа бла напчалатыу.*

НАПЧАЛАУ *и.д. от* **напчала** / Напчала дегенден *этим ат. Бир затны напчалау.*

НАПЫС *ат аз жюр. къ.* **нафыс**. *[Зурум:] Мен да чегетде, къуу тюзде тюл, адамланы арасында шойма да, нек алжадым былай деп, кесиме урушдум, напысымы бошламайым ансы ...* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 23.

НАР *ат.* Нары / Къангаладан жерден ёрге айырылып ишленнген жатар жер. *Ансар бла эки нёгери, зынтхы салам муржарлы нарлагъа жайылгъан тёшекледе тер ийис этген жууургъанланы тюбюне кирип жатадыла.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 154. *Нарлада жашла да, сагъайып, башларын кёлтюрдюле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 54.

НАРАТ *ат.* Сосна / Узун ийнели, кишиулери тёгерекле болуучу, дайым кёклей туруучу терек. *Таулада жауун жауады, Къаяланы, наратланы жууады.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 25. *Субай наратланы ауаналары кёл ичинден жукъусурап къарайдыла.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузары, 75.

2. *В позиции определения*: сосновый / Наратдан этилген. *Отну хатерсиз къызыл тили нарат къанг адан этилген юйню къабыргъасын жалай, баш жанында шиферлеге бир жеталсам дегенча, ашыгъады.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 40.

■ **Нарат чыракъ** *эск.* сосновая лучина, употреблявшаяся для освещения / мекямны жарытыр ючюн хайырланылгъан чайырлы нарат жаркъа. *Эфендини эки жанында экеулен нарат чыракъланы жандыргъанлай, ёре сюелишип турадыла.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 6. *Кече узуну китапланы окъургъа да амманы нарат чыракъчыгъын жашыртын жандырып, андан да къаугъа чыгъып тургъанды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала 25.

НАРДЫУ *ат къарач.* Лепёшка,

испечённая в горячей золе, небольшой чурек / Кюлде бишген халыу. *Хажи ашарыкъ этип кюрешген заманда, мен да отха салама, нардыуланы айландырама, аланы кюлден чыгъарып, машокга сюртеме.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 20 *[Жандет:] Антон къошха тебиреген кезиуде, мен аны артмагъына салыргъа сыннган нардыу тапмаучу эдим.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 10.

НАРЗАН *ат* **1.** *къ.* **гара**. *Саулукъ берген нарзанлары, Накъут, налмас хазналары, Къушла жырлай назмуларын, Нюр чырагъым – малкъар таула.* Шахмырзаланы С., Назмула, 75. *Жаш, суусап болуп термилгенча, нарзанны жут ичди.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 12.

2. *В позиции определения*: нарзанный / *къ.* **гара 2.** *Ящикден нарзан шешаны чыгъарып, башын ача тебиредим.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 114. *Словакияны Раденцы деген элини къатында нарзан кёзлеуле 140 жыл мындан алгъа ачылгъан эдиле.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 119.

НАРКОЗ *ат.* Наркоз / Адамны бир жерини неда саулай чархыны дарман бла бир бёлек заманнга дери зат сезмезча, билмезча этилиую. *Мажир наркоздан уяннган эди.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 60.

■ **Наркоз эт** наркотизировать / Наркоз бер. *Жаралыгъа, наркоз этгенлей, терк окъуна жукълады.* «Коммунизмге жол». *Тамата врач, терк окъуна наркоз этип, операциягъа хазырларгъа буюрду.*

НАРКОМАН *ат.* Наркоман / Наркотиклени ичип неда башха тюрлю амал бла чархына сингдириучю адам. – *Бизде, – деп, билдиргенди Р. Никсон, – наркоманла дунияны къайсы къыралындан да кёпдюле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 176.

НАРКОМАНИЯ *ат.* Наркомания / Наркотикле бла мардасыз кёп хайырланыу бла байламлы ауруу. – *Биз Вьетнамда америкалы аскерлени арасында жюрюген наркомания Запад Германияда аскерлерибизге да жайылыр деп къоркъабыз, – дегенди Стил.* «Коммунизмге жол», 1978, № 164.

НАРКОТИК *ат.* Наркотик / Кёбюсюнде битимледен этилип, адамны ара нерва системасыны ишлегенин тохтатхан, жукълатхан, ачыгъанын билдирмеген зат. *Контрабандистле Роттердамны бла Амстердамны наркотиклени жашыртын къутултур ючюн хайырланадыла.* «Коммунизмге жол», 1979. № 211. *Аманлыкъчы къауумла наркотиклени сатхандан сора да къыралны политика жашауына къатышадыла.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 58.

НАРТ *ат* **1.** Богатырь, нарт / Халкъда жюрюген хапарлагъа кёре, буруннгу заманлада жашагъан уллу кючю болгъан, жигит адам. *Нарт Сосурукъ кёп санлы мюлкюн угъай, Ётгюр кишилигин къойгъанды бизге.* Къулийланы Къ., Сайлама, П, 10. *Тау элледе жигитлеге баш болду, Байгъа, бийге демлеширге къаст болду, Рачыкъау жигит аты айтылгъан нарт болду.* Этезланы О., Нарт къалаланы хапарлары.

2. *В позиции определения*: Нартский / Нартланы юсюнден хапарлагъан. *Халкъ чыгъармачылыкъны бек эртеги бай мурдору нарт эпосдан башланады.* «Шуёхлукъ», 22, 114.

◆ **Нарт къопхан** *миф.* Воскресение богатырей, сопровождаемое шумом / Жомакълада айтылыугъа кёре, ёлгенлени къабырдан чыгъып жылагъан, сарнагъан тарууш этиу-

лери. *Къарча, къошха къайтып келип, Къаншауну кёргенде, нарт къопханны кёрген кибик, этин тин тер басды.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек.

■ **Нарт сёз** пословица; поговорка / насийхат магъанасы болгъан къысха айтым. *Нарт сёзледиле тилни ариу кийими, Аладады сёзню асыл сюйюмю.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 33. *Таулула жырланы, нарт сёзлени да Къысха эте келгендиле.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жаралы таш, 102.

НАРТЮХ *ат* 1. Кукуруза / Качанында битип ашаргъа жарагъан уллу бюртюклери болгъан базыкъ сабакълы мирзеу битим. *Элни бахчаларында Нартюх алгъынча чагъады.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жаралы таш, 7.

2. Зёрна кукурузы / Бу битимни мирзеую. *Шарау, кенгден окъуна анасы нартюх суурра тургъанын кёре, арбазгъа кирди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 115. *Ыннаны тауукълары Кюн туушха чыгъадыла, Ол, нартюх атса, бары Къарны жырып чабадыла.* «Шуёхлукъ», № 7, 92. *Бир гектардан жюз эм андан аслам центнер нартюх алгъан бригадала бла звенола аз жокъдула.* «Шуёхлукъ», № 13, 18.

3. *В позиции определения*: кукурузный / Нартюхден этилген. *Нартюх бал. Нартюх халыу. Нартюх гыржын.*

НАРТЮХЧЮ *ат.* Кукурузовод/ Сабанда ишлеп, нартюх ёсдюрюучю адам. *Угъай, нартюхчю болаллам, Андан эсе заводха барып, анда ишлеп, ызы бла инженер боллукъма.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 101. *Озгъан жылда республиканы нартюхчюлери махтаулу ишлегендиле.* «Шуёхлукъ», № 13, 18.

НАРШАП *ат.* Сплав серебра с алюминием / Кюмюш бла алюминни эритмеси. *Домалайны наршап бел баучугъу, аякъларында дум къара гён чарыкълары да къара сахтиян ышымларына келишипдиле.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 77. *– Эй, къарнашчыгъым, жылтырагъан алтынды деп чабып, наршапны алып къалгъанны кёрмегенмисе? – деди Асланкир.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К ъ., Горда бычакъ, I, 166.

НАРШАПЧЫ *ат.* Человек, который делает украшения из наршапа. Наршапдан тюрлю-тюрлю затла ишлеучю уста.

НАРЫШНА *ат эск.* Нарочный/ Бек ашыгъышлы иш бла бир жары жиберилген адам. *Туугъанлары къара къуугъун этедиле, Терк къалагъа нарышнала иедиле.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапаррлары. *– Жамауат, – деп, башлады старшина, – мен, Ибрахимге, аманлыкъ этерге сюйсем эди, аны, кишиге да билдирмей, нарышна бла ийип, Сибирь этапха салдырыр эдим.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 63.

НАРЯД *ат* 1. Наряд / Бир ишни тамамлауну юсюнден жазып берилген неда айтылгъан буйрукъ. *Эрттенблагъа уа нарядланы, не иш тындырылгъанын жазып, хазыр этерге керекди.* «Алчыла», 101. *Кёзлерин жарыкъ къамата, наряд жыйыучу юйге барды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 108. // Документ, в котором указывается характер работы и по которому производится оплата за неё / Ишни къаллай болгъанын, аны тындыргъанлыкъгъа къаллай бир хакъ тёлерге керек болгъанын белгилеген къагъыт. *Айны ахырында Келемет нарядны жабып, бухгалтериягъа берди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 143.

2. Наряд *(напр. суточный)* / Аскер къуллукъчула толтургъан къаллай болса да бир иш. *Мухтар солдатланы кечеги наряддан келирлерин ашыгъып сакълады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 186.

НАСИЙХАТ *ат* 1. Назидание, нравоучение / Акъыл бермеклик, бир ишни этерге юйретмеклик. *[Ахмат Сейитге:] Алан, сен ол насийхатны бар да жаш къатынчыгъынга айт, артда кеч болур.* «Шуёхлукъ», № 61, 59. *[Найыпхан Камилге:] Сиз, къуллукъчула, насийхат окъургъа болмаса, бош алай кирирге къайры кюсейсиз.* Толгъурланы З., Эрирей, 113.

2. *В позиции определения*: поучительный, нравоучительный, наставительный / Акъыл берген, юйретген. *Суратлау чыгъармаладан халкъ кесин къалайда къалай этерге керек болгъаныны юсюнден насийхат сёзле излейди.* «Шуёхлукъ», 30, 90. *Бир-бирле насийхат назмула жазадыла, ала образла бла байламлы тюйюлдюле.* «Шуёхлукъ», № 18, 104.

■ **Насийхат эт** наставлять, поучать / акъыл бер, юйрет. *Адамны жанын-къанын къыйнагъан гюнахды, къуранда алай жазылыпды, – деп, насийхат этеди эфенди.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 42. *(Мазанны жашы Идирис:) Башир Иммолатович, сен окъуучулагъа: «Низамлы болугъуз!» – деп, насийхат этесе, кесинг а низамны бузаса.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 74.

НАСИЙХАТЧЫ *ат.* Наставник, советчик / Акъыл бериучю, юйретиучю адам. *Москвада жаш тёлюню насийхатчыларыны жыйылыуу болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 162.

НАСИЙХАТЧЫЛЫКЪ *ат.* Наставничество / Насийхатчыны иши. *Арт жыллада насийхатчылыкъгъа энчи эс бурула башлагъанды.*

НАСИЯТ *ат сёл. тил. къ.* **насийхат.** *Эгечим, бу насиятланы айтмаз эдим Мен, керексизге башынгы аурутмаз эдим, Жюрегимде къоймасала эдиле тапларын Акъылсыз ариуну салгъан жаралары.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 280.

НАСОС *ат.* Насос / Газны, суусун затны бир жары къуяргъа неда бир жерден башха жерге кетериге хайырланылыучу зат. *Кёп жылладан бери Нальчикни машинала ишлеучю заводунда нефть насосла чыгъарыладыла.* «Шуёхлукъ», № 41, 109. *Нефть жерни тюбюнден ёрге кеси кётюрюлмесе, аны насосла бла тартдырып чыгъарадыла.* «Естествознание», 35.

2. *В позиции определения*: насосный / Суусун затланы кётюртюр эм бир жерден башха жерге бардырыр ючюн хайырланылыучу. *Плотинаны къатында насос станция ишленеди.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 93.

НАСТИК *ат сёл. тил. къ.* **ластик.** *Пальтону ичи настикденди.*

НАСЫКАЙ *сыф. сёл.тил.* Бедненький, несчастненький / Харипчик, жарлычыкъ, насыпсызчыкъ. *Ай насыкай, суукъдан къабышмай турамыса?*

НАСЫМАЙ *ат.* Насвай / Тюп эрин бла тишлени ортасына неда тилни тюбюне салыр ючюн энчи тюрлю хазырланылгъан тютюн. *Насымай Орта Азияда бек кёп жюрютюледи.*

НАСЫМАЙЧЫ *ат.* Насвайщик/ Насымайны хайырланыучу адам. *Насымайчы кесини саулугъуну жарууду.*

НАСЫП *ат* **1.** Счастье / Хар излеми да толгъан жашау, сезим. *Насып игиди, адамлыкъ а андан да игиди.* (Н а р т с ё з.) *Батыр тууса, элге насып, жаун жауса, жерге насып.* (Н а р т с ё з.) О *Аслан эр кишиге жыламукъ тёкмеклик къыйын болгъанын билгенликге, аны халкъыны насыбы ючюн жанын берген тенгине жылагъанны ол айыпха санамайды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 179.

2. *В позиции определения*: счастливый / *къ.* **насыплы**. *Зулму бугъоуну халкъым ташлады, Насып жашауну къурап башлады.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 6. *Бизни насып кюнлерибиз тюшюп эсге, тартып алып бардыла мени дертге.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 54.

3. Удача, счастье, везение / Жолу болуу. *Насыбынг аллынгдады.* ❑ *[Сюлемен:] Сахай, сени насыбынга атанг билмейди бу ишни, ансы иш осалгъа кетерик эди.* «Шуёхлукъ», № 77, 24.

4. Доля, удел, участь, судьба / Къадар, жазыу. *Аны насыбы алай болур эди.*

◆ **Насыбы айтсын** чтобы ему повезло *в чём, с кем* / насыплы болсун. – *Насыбынг айтсын, алай мен а: «Чыбыкълыкъда бюгюлмеген, къазыкълыкъда бюгюлмез», – деп, жарсыйма,– деди Дауумхан.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 17. **Насыбы алгъа урду** *къ.* **насыбы тутду**. *Насыбы алгъа урса, къылдан тутуп тизилир, насыбы артха урса, сынжыр бау да юзюлюр.* (Н а р т с ё з.) О *«Насып алгъа урса, эгиз-эгиз», – дегенча, дохтурну даражасы энтта да ёрге кётюрюлдю.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 281. **Насыбым аллыма келди**. *къ.* **насыбы тутду**. *[Зауурбек:] насыбым аллыма келип тургъанлай, мен не сагъыш этеме.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 36. **Насыбынг алай болсун!** черта с два!/ айтылгъан, этилген затха адамны ийнанмагъанын кёргюзтеди; «аллах алай къурасын, алай къуран» деген магъанада. *Немча солдат сени бек уллу жазыкъсына болур, насыбы алай болсун.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 34. *[Матай Бадийматха:] Насыбынг алай болсун, эри къазауатда ёлюп махтанныкъ эди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарыш, 307. **Насыбы жокълады** ему повезло / *къ.* **насыбы тутду**. *Жашны насыбы жокълагъанды.* **Насыбы кесилди** не повезло, стать несчастным / насыпсыз бол. *Атасы ёлген бла, къызны насыбы кесилди.* (Ф о л ь к.) **Насыбы ызына айланды** / счастье изменило, счастье отвернулось, не повезло / насыбы кетди, насыбы жокъ болду. *Аны насыбы ызына айланды.* **Насыбы тартса** если ему повезёт в *чём, с кем* / насыбы болса, къадары буюрса. *Насыбым тартса, бир кюн кибик жетерсе, эл сайлагъан бир тюз адам болурса.* «Жарыкъ жолда», 50. **Насыбы тутду** ему повезло в *чём, с кем* / анга тап тюшдю, тап болду. *Аны [Шарафутдинни] сюймеклик бла насыбы тутмагъанды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 95. *«Къызым аллай бирге барса, нек жарлы эди башым, насыбым тутмады депми айтырыкъ эдим», – дегендиле анала.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 86. **Насып болса** если повезёт, если удастся / тап тюшсе. *[Салых:] Насып болса, бюгюн биз былайны дырынын жыйып бошарбыз.* «Шуёхлукъ», № 83, 56.

НАСЫПЛЫ *сыф.* Счастливый, испытывающий счастье / Насыбы болгъан, насыпны, къууанчны сезген. *Къыйынлыны къаргъышы къабыл болур, насыплыны алгъышы къабыл болур.* (Н а р т с ё з.) *Насыплыны ырысхысы аллына арба бла келир.* (Н а р т с ё з.) О *Назбий, сагъыш этип, арбазына киргген жашы ючюн дунияда кесин эм*

насыплыгъа санады. Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 126. // Выражающий счастье, вызванный счастьем / Насыплылыкъны билдирген, насыпны кючю бла болгъан. *[Аскер:] Сабийлени насыплы ышарыуларын кёрсем, кёлюм кётюрюледи.* «Шуёхлукъ», № 69, 27.

2. Приносящий счастье, полный счастья / Насып келтирген, насыпдан толу. *[Аминат:] Балам, насыплы къадарынг ючюн аллахха табынып турургъа керексе.* «Шуёхлукъ», № 74, 112. *[Тахир:] Бизге бу насыплы жашауну келтирген властха кир ниет тутханлагъа кечиу болмазгъа керекди.* «Минги-Тау», № 19, 73.

НАСЫПЛЫКЪ *ат къ.* **насып I.** *Къыйынлыкъ, насыплыкъ хар ким да кёрюр.* К ъ а р а к е т л а н ы Ю., Булутла, 51.

НАСЫПЛЫЛЫКЪ *ат.* Счастье; везение, удачливость / Насыбы барлыкъ. *Ол кесини насыплылыгъын энди ангылай башлагъанды.*

НАСЫПСЫЗ *сыф.* Несчастный, несчастливый / Насыбы болмагъан, тутмагъан. *Насыпсызны жашы кюнден-кюннге жаш болур.* (Н а р т с ё з.) *Насыпсызны эки борчу бир келир.* (Н а р т с ё з.) О *Ана къоллары, насыплы, насыпсыз сабийле да ёсдюрдюгюз.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жангы китап, 149.

НАСЫПСЫЗЛЫКЪ *ат.* Несчастье, беда, горе / Жарсыу, бушуу, къыйынлыкъ, ачыу, палах. *Къундуз жапылы къатынланы ауузларына тюшгенден уллу насыпсызлыкъ жокъду.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 158. *Насыпсызлыкъ соруп келмейди инсаннга, Келип басса, ташны чайнатады анга.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 86. – *Насыпсызлыкъ бу дунияда асыры кёп олтургъан къонакъ болду да, таланнган! – дей, ол [Хамызат] жеринден кётюрюлдю.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 78.

НАТРИЙ *ат* 1. Натрий / Женгил, жумушакъ, хауада терк окислениучю кюмюш бетли акъсылдым металл. *Натрий актив металлгъа саналады.*

2. *В позиции определения:* натриевый / Къурамында натрийи болгъан. *Нартюххе эки-юч чапыракъ чыкъгъанлай, натрий тузгъа аммиак селитра къошуп бюркебиз.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 118.

НАТУРАЛИЗМ *ат.* Натурализм / 19-чу ёмюрню 60-чы жылларында литературада бла искусствода болуп жамауатны жорукъларын табийгъатны жорукълары бла бирчагъа санагъан, жамауатны ёсюуюн эсге алмай, жашау кертиликни тыш кёрюмюн болушунлай кёргюзтюрге итиннген агъым. *Хар назмучуну чыгъармачылыгъында реализмни бишгени асламысына бирча сыйдам болмайды... ол кёзюукёзюу бла фотографиялыкъны, натурализмни жесирине тюше барады.* «Огъурлу танг», 229.

НАТУРАЛИСТ *ат* 1. Натуралист / Табийгъатны билир ючюн тинтип кюрешген адам. *[Ашотну] школда бек иги натуралистге эм биринчи уучугъа санаучу эдиле.* «Шуёхлукъ», № 47, 52. *Малчыланы, чегетчилени, жаш натуралистлени, селекционерлени, техниклени звенолары не къадар кёп болсунла.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 134.

2. Сторонник, последователь натурализма / Натурализм жанлы болгъан, натурализмни тутхан адам.

НАТУРАЛЬНА *сыф.* 1. Натуральный / Табийгъатда болгъан халлы; таза, къошулгъаны, тюрленнгени болмагъан. *Жалгъан терилени*

бир бирлери, асыры иги этилгенден, натуральнадан башхалыгъы эсленмейди.

2. Относящийся к оплате натурой / Ишлеген адамны хакъын этген, чыгъаргъан заты бла тёлеген. *Натуральна халда къалгъаны себепли, малчылыкъдача специализация жерчиликде болмагъанды.* «Шуёхлукъ», № 38, 101.

НАТУРАЧЫ *ат.* Натурщик / Суратчыны, скульпторну аллында, къымылдамай туруп, кесини суратын ишлетген адам. *Скульпторну аллында сюелген къыз – натурачыды.*

НАУШНИКЛЕ *ат радио.* Наушники / Бир затха тынгылар ючюн башха кийдирилиучю аппарат. *– Жуап бер, – деп, рычагны бир жанына буруп, наушниклеге эсийип тохтады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 191. *Наушникледе баш конструкторну шагъырей тауушу эшитиледи.* «Коммунизмге жол», 1980, № 163.

НАФТАЛИН *ат.* Нафталин / Бек ийисли къаты акъ зат *(техникада эм жюнден, элтирден этилген затланы кюеден сакълар ючюн хайырланылады). Нафталинни, тютюнню да кюе кёрюп болмайды.*

НАФЫС *ат.* Вожделение; жадность, алчность, корыстные помыслы, страсть / Бир затха бек, малкёзлюк, жутлукъ этип берилмеклик. *Къызым, сен тиширыуса, нафысынг тартханны этме да, намысынг айтхнны эте тур.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 319. *Аны [Алауганны] нафысы бек кючлюден, къатын чыдаялмагъанды.* «Нартла», 136.

НАЦИОНАЛИЗМ *ат къ.* **милletчилик.** *Национализм бла къаты кюреш бардырыргъа керекди.* «Шуёхлукъ», 41, 24.

НАЧАЛЬНИК *ат.* Начальник / Бир ишде таматаны къуллугъун толтургъан адам. *Шахтаны начальниги кенг жауурунлу, толу адам бизге жарыкъ тюбеди.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 51. *Жаз башы кюнлени биринде къурулуш участканы начальниги Солтанны кабинетине чакъырды.* Г у р т у л а н ы Э., Тенглерим, 68. *Заставаны начальниги уа кесини жерине къайтды.* «Шуёхлукъ», 7, 24.

НАЧАС *ат* **1.** *эриши сёз къ.* **нажас 1.** *Адам къаны тюртюню суууна Тенг болмагъанын иги билгенле Къоймадыла халкъны бош зат суннган Начаслагъа жерлерин бийлерге.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 105. *[Хажибатыр:] Элкъурут, сен а бу начасны [Асланны] терекге иги байла.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 4.

2. *къ.* **нажас 2.** *«Кёремисе ол начасны тынч турмагъанын!» – деп, аппа жашчыкъгъа, кесин урушханча сундуруп, айтды.* «Шуёхлукъ», № 71, 54.

3. *В позиции определения*: гадкий, подлый, низкий, гнусный / *къ.* **нажас 3.** *Ол начас Адырахман кёрюнмей тургъанына къалай къууанама, э къатын.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 49.

НАША *ат* **1.** Огурец / Тахтада жайылып битген, хыяр тукъумдан зугул жашил кёгет. *Наша, помидор тузлайдыла, Билеклерин ёрге этип, къатынла.* «Жашауубузну байрагъы», 113. *Къызла наша, сохан, чибижи... ёсдюредиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 124.

2. *В позиции определения*: огуречный / Наша ёсюучю. *Наша тахта. Наша бахча.*

НАШАТЫРЬ *ат.* Нашатырь /

Хлорлу аммоний, къаты акъ зат *(техникада бла медицина хайырланылады).*

■ **Нашатырь спирт** нашатырный спирт / аммиакны сууда эритилгени, кючлю ийиси болгъан, тюрсюнсюз таза суусун. *Рентау аны [Рахимовични] бурунуна нашатырь спирт тутду.* «Шуёхлукъ», № 28, 61.

НЕ[1] *алм.* **1.** *сор.-байл. алм.* Что. Соруу эм байлау магъанада жюрютюлюучю алмаш. *Биз излеген неди: сабий кеси да окъусун, билим алыргъа къалгъанлагъа да бузукъ болмасын.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 139. *Жыйын бла келген къатынланы жюреклери тынгылы болмагъаны ачыкъды: «Бернеге не айтырла?» – деген къайгъыдадыла.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 71.

2. *сор.-байл.алм.* Какой / Къаллай, не тукъум. *Эки кёзден не файда, ахшы бла аманны айырмасала.* (Нарт сёз.) *Акъыл бла ангыламасанг, кёз кёргенден не хайыр.* (Нарт сёз.) *О Терслигибизни тюзетирге къоркъуп, бугъуп къалсакъ, не жигитлебиз биз?* Шаманланы М., Окъа бёрк, 44.

3. *белгис. алм.* Всякий, любой/ Къайсы, къайсы болса да, хар не, битеу. *Не игилик да манга сенсе, тугъан къыралым.* «Жилтин ле», 87. *Алгъын колхозну не къууанчы да былайда болуучу эди.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 6.

4. *сор. алм.* Сколько, как / Ненча, къаллай бир, нечик, къалай. Бир затны багъасын билир ючюн айтылады. *Ийнекни багъасы неди? Атынг неди? Юйюгюз не ариуду!*

◆ **Не айтып къарарыкъды** как он покажется кому-л. на глаза *(от неудобства, стыда и т.п.)* / кимге болса да биреуге къалай тюберикди *(тапсыз иш этгени ючюн уялгъандан). [Асий:] Энди эгечлеринги бетлерине не айтып къарарыкъса?* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 24. **Не айтырса** что и говорить / кемчилиги болмагъан, бек иги, аламат. *Жаш а, не айтырса, атны жоргъа этдирип, эки жанына чайкъала, жырлап келеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 325. **Не амал** *мод. сёз.* к сожалению / бир затны этерге, тюрлендирирге, амал болмагъанын кёргюзтеди. *Не амал, ёлюмсюз къазауат болмайды.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 54. **Не ауруу керекди** какого чёрта! / не, не зат керекди. *[Жанхот жашына:] Машинанг бар, юйюнг бар, ишинг иги, энди уа не ауруу керекди.* «Шуёхлукъ», № 72, 24. **Не аруууу къалгъанды** что ему нужно/ анга не керекди. *Шахарда аланы [Мырзабекни бла Осбарны] не ауруулары къалгъан эди?* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 174. **Не билейим** *мод.сёз.* ким биледи *(къ.* **ким**). *[Кериймат Мариямгъа:] «Кёп болмай къазауатха киреме, сау чыкъсам, билдиримге», – деп, жазгъанды, аурунг, алай, не билейим, сау болурму?* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 19. **Не боллукъ эсе да!** будь что будет!; была не была! / къалай да болсун, не зат болса да! *Не боллукъ эсе да тамбла анамы кёрюрге бармай къаллыкъ тюйюлме.* (Фольк.) ❐ *Не боллукъ эсе да, Тамарагъа тюбемей жарарыкъ тюйюлдю.* «Коммунизмге жол», 1981, № 166.

■ **Не болса да 1.** *белгис.алм.* Что-нибуь, что-либо *(неопределённое местоимение)* / Толу, ачыкъ, шарт белгили болмагъан затны кёргюзтген алмаш. *Къыз тюкенден къурулай кетериги келмей: «Не болса да алайым», – деп, тёгерегине къарады.*

2. Как бы то ни было / къалай алай болса да. *Анатолий, не болса да, керекли адамлагъа жолукъмай кетмезге мурат этди.* «Коммунизмге жол», 1979, №182.

◆ **Не болса да болсун** *къ.* **не бол-**

лукъ эсе да! – *Не болса да болсун, алай бу тенгизде бир жюзмей а къалмам, – деп, тешинди Азнор.* «Шуёхлукъ», № 70, 55.

■ **Неда** айыр *байл. сёз.* «*или*» *(разделительный союз)* / Айтымда айтылгъан затланы, ишлени бир бирлеринден айырылгъанларын неда саналгъан затланы, ишлени жаланда бири сайланнганын кёргюзтеди. *[Жулдуз:] Аны [Хасанны] атын эшитмеген, неда унутхан кюнюмде дуния тюбюне боллукъ суна эдим.* «Шуёхлукъ», № 18, 43. *Ол кезиуде мен терезеден къарайма, неда эшикге чыгъып, бир зат бла жубанама.* «Шуёхлукъ», № 18, 44.

◆ **Не да болсун** во что бы то ни стало / не зат болса да, не зат боллукъ эсе да. *Не да болсун, бюгечеден оздурмай, башха жер мадарыргъа керекди.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 28. *Не да болсун, Андрейни бла Абуканы палахдан къутхарыргъа керек эдик.* Шуаланы Х., Кюйген тап, 29. **Не десенг да** что ни говори / бир затха да къарамай. *Не десенг да, къарт адамла бир жерге жыйылып лахор этерге бек сюедиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 12. *Алай, не десенг да, жюрек туугъан жерге тартады.* Боташланы И., Пьесала, 146.

■ **Не заманда да** всегда, всё время / хар заманда. *Малкъар элледе не заманда да чынтты жигитле, кеслерин ахшы иш бла танытхан уланла аз болмагъандыла.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 6. *Не заманда да баш тута билгенледен эсе, башсызла аслам болгъандыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 125. *Бир къаум адамлача, уяннган кезиуюнде тёгерегине къарай, кёзлерин ууа турмай, Къанамат не заманда да женгил сагъайгъан адам эди.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 339. **Не ишлейсе?** как живёшь; как поживаешь? / къалай тураса?; къалай жашайса? *«Не ишлейсе?» – деп, [Аслан Махмутха] шошчукъ сорду.* «Шуёхлукъ», № 67, 43. **Не келсин** *мод. сёз.* **1)** Что поделаешь/ не этгин. *Алай, не келсин, Къасым женгдирмейди, кесин тюзге санайды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 86; **2)** что толку, какая польза / не хайыр, не магъана. *Айтхандан не келсин, къолда болмаса.* «Шуёхлукъ», № 77, 34.

◆ **Не кюнюне къарайды** чего ждёт / нек тураса?, нек сакълайса?, нек этмейсе? *[Анасы Хамызатха:] Не кюнюнге къарайса? Болгъанды къатын алыр заманынг.* «Шуёхлукъ», № 84, 113. **Не кёз бла къарарыкъды** *къ.* **не айтып къарарыкъды**. *[Зубайда:] Не кёз бла къарарыкъды, уялмагъан, бизни бетибизге?* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 14. *Хопай больницада жатханда сора баралмагъанма да, уялып турама, энди мен аны бетине не кёз бла къарарыкъма.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 154.

■ **Не медет** *мод.сёз. къ.* **не амал.** *Асхатны билими, акъылы ючюн, Шамил анга намыс берирге кюрешеди, алай, не медет, къылыгъы осалды да, барын да унутдурады.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 169. *Суу а жуукъчукъдады, бизден жыйырма-отуз метрден узакъ тюйюлдю, алай, не медет, барыргъа онг жокъду.* Шуаланы Х., Кюйген тап, 12.

◆ **Не сёз барды** безусловно, несомненно / сёзсюз, сёз жокъду. *Бюгюн кибик, дохтурла, неда дарманла болсала эдиле, экисини сау къаллыкъларына не сёз бар эди.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 52. *Ол [къызчыкъ] бутакъгъа илинмесе, энишге кетип, къалгъанлача болуруна не сёз бар эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 26. **Не хадагъа этсин!** что сделать!, как поступить! / къалай этсин, не этсин. *Не хадагъа этсин адам!* Кацийланы Х., Мухам-

мат, 169. *Мал аш таусулуп барады, суукъ кетмейди, не хадагъа этсин адам.*

■ **Не эсе да** *белгис. алм.* что-то/толу белгили болмагъан затны кёргюзтеди. *Къызчыкъ, башын ёрге кётюрмегенлей, ичинден нени эсе да мурулдайды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 22. *Махмут уллу къагъытны тюбюне не эсе да жазады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 415. **Не эсе да бир** *белгис алм. къ.* **не эсе да**. *Былайда не эсе да бир ангылашынмагъан иш барды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 125. *– Бу не эсе да бир хапар айтыргъа тебирегенди, – деп, къызчыкъла тюпгючге чёкдюле.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 9.

◆ **Не эте турасыз?** как поживаете? / къалай турасыз, къалайды халыгъыз? – *Ханымсат амма, биз энтта сизге къонакъгъа келе турабыз, не эте турасыз? – деди Тамара, жарыкъ ышарып.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 14. *Не эте турасыз, жаным?* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 6.

■ **Не ючюн** *сылт.сёзл.* почему, зачем, отчего. **Нек** деген бла бир магъанада. *Жууап эте билдинг сен, Къора, кет энди жолунга, Не ючюн келген эсенг, Къуй андан сауутунга.* «Жилтинле», 419. *Кишиуну нек жокъду къоллары, не ючюн барды аякълары.* Б и д ж и л а н ы А., Сайламалары, 15. *Ахмат не ючюн келген болмаз жуунургъа.* (Ф о л ь к.) **Не ючюн десенг** *бойсун. байл.* Потому что *(подчинительный союз)*/ Къош айтымда баш айтымны бла сылтаучу бойсуннган айтымланы бирге байларгъа жюрютюлюучю байлам. *Альпинистле бюгюн Минги тауну башына чыгъалмадыла, не ючюн десенг, Минги тауну башында уллу боран къопхан эди.* Къарачай-малкъар тилни грамматикасы, 303. *Мени жюрегинг бла сюйгенинг ючюн берекет берсин! Аны ючюн сау бол! Алай мыдых а беральмайма, не ючюн десенг, кесим да кючден-бутдан жана турама.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 309. **Не ючюн эсе да** почему-то, зачем-то, для чего-то, из-за чего-то. **Нек эсе да** деген бла бир магъанада. *Не ючюн эсе да Ануар бла Ибрагимни суулары сюзюлмеди.* «Коммунизмге жол». *Салих не ючюн эсе да тенглери бла сёз болгъанды. Не ючюн эсе да билмейме, алай санларым тутмайдыла, башым-кёзюм тёгерек айланады.*

НЕ [2] *айыр.байл.* **1.** Соответствует русским союзам «*или*», «*или-или*» / Айтылгъан затладан бири боллугъун кёргюзтеди. *Аман къонакъ не замансыз келир, не кеч къалыр.* (Н а р т с ё з.) О *Халкъ чалгъыгъа чыгъа башласа, Чыммакъны не безгеги тутар эди, не аш оруну аурур эди.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушок атылды, 24.

2. *жалгъ. байл.* Соответствует русским союзам «*и*», «*ни-ни*» / Бош айтымны членлерин эм тенг жарашхан къош айтымны кесеклерин байлайды. *Не ёлюп ёлмеген, не жашап кюн кёрмеген.* (Н а р т с ё з.) О *Ауругъан ашамайды, ичмейди не жукъламайды.* «Коммунизмге жол». *Айтхан заманына дери сакъладым, алай не ол кеси кёрюнмей эди, не машина келмей эди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 90.

НЕ [3] *кес.* **1.** *кючлен.кес.* Как бы ни / Айтымда айтылгъан затны кючлендиреди. *Кюз артында кюн не жылы болса да, тау суу суукъ болады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 173. *Бешикни не бек экчеселе да, сабий сыгъынып, жюрексинип, жылай эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 9.

2. *сор. алм.* Айтылгъан затны къайтарып сорур ючюн жюрютюледи. – *Бюгюн сен айтханча эте*

эсек, кёзюу келсе, мен айтхан да болур, не? – деп, Махсют, адам кирип къалады дегенча, терезеге къысха-къысха къарай, эшик таба айланды. Хубийланы О., Дерт, 109. *Сен манга не айтдынг? Не? – Аннячыгъым, андан сора да биле болурса, энди да бир сагъыш эт, не-е?* Шаманланы М., Окъа бёрк, 13.

НЕВРОПАТОЛОГ *ат.* Невропатолог / Невропатология жаны бла специалист, врач. *Студентлени практикаларын белгили невропатолог бардырады.*

НЕВРОПАТОЛОГИЯ *ат.* Невропатология / Нерва системаны ауруларыны юсюнден илму. *Къыз университетни медицина факультетинде неврапатологиядан лекцияла окъуйду.*

НЕГЕ *сор. сёзл. къ.* **нек.** *Неге жылайса? Буруу санга неге керекди?*

НЕГР *ат къ.* **негрли.** *Аполо сиркиу, жарыкъ кёллю негрди, аны къара бетинде акъ тишлери жылтырайдыла.* «Шуёхлукъ», №7, 31. *Американы юг штатларында миллиондан артыкъ негр жашайды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 203.

НЕГРЛИ *ат.* Негр / Тропика Африканы асламлы халкъыны адамы. *Африкалыгъа, негрлиге – хар адамгъа тенгликни излегенбиз биз.* «Шуёхлукъ», № 13, 8.

НЕДА *байл. къ.* **не** [2]. *Эрни атын не аты, неда къатыны чыгъарыр.* (Нарт сёз.) О *Хажирет, Къаныматны бу элде неда башха эллени биринде жуукъулары болуп кимни билесиз?* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 14. *Мурат, жыр айтса, неда къобуз сокъса, адамланы ыразы этеди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 15.

НЕЙРОХИРУРГ *ат.* Нейрохирург / Нейрохирургиядан специалист-врач.

НЕЙРОХИРУРГИЯ *ат.* Нейрохирургия / Хирургияны нервалагъа багъыучу бёлюмю.

НЕЙТРАЛИТЕТ *ат.* Нейтралитет / Башха къыралланы арасында баргъан урушха къатышмаулукъ. *Уллу Ата урушну жылларында нейтралитетни сакълагъан къыралла болгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1980, №174.

НЕЙТРОН *ат.* Нейтрон / Атомну ядросунда электрозаряды болмагъан кесекчик *(частица). «Прогноз-3» станцияны аппаратурасы Кюнден айырылгъан нейтронланы да излерикди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 62.

НЕК *сор. сёзл.* Почему, зачем, отчего, по какой причине / Не мурат бла, не ючюн. *Нек чакъыргъанын билмей Назбий сагъышха кирди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 67. *Биреу санга артыкълыкъ этип, азап чекдиргенде кюрешген эсе: «Йиналукъ аны кёрюп болмайды», – деп, айып нек этедиле?* Толгъурланы З., Эрирей, 126.

■ **Нек эсе да** *сылт.сёзл.* почему-то, зачем-то, отчего-то / къаллай да болсун бир сылтау бла. *«Уруш башланды», – дегенли, нек эсе да аппа тирменден чыкъмайды.* Тёппелланы А., Кюн батмайды, 45. *Тюш болгъанды, солур заманды, алай нек эсе да азыкъ алыкъа келмегенди.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 173.

НЕКТАР *ат.* Нектар (*сок медоносных растений*) / Баллы битимледен алыныучу татлы суу. *Бал чибинле, зууулдап, учуп келип, эмукаладан нектар жыядыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 142.

НЕКЯХ *ат.* Бракосочетание *(по мусульманскому обряду)*/ Загс этмеклик, къыз бла жашны эр бла къатын болгъанларын законлашдыргъан шарт. «*Шерияты, некяхы бола тургъанлай, адам кеси туруп алып, кёлюне келгенни этип къоймайды*», – *деди анам.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 100. *Тау адетлеге кёре, мюлк юлеше туруп, некях бир уллу магъананы тутмагъанды.* «Шуёхлукъ», № 52, 53.

■ **Некях эт** соединить браком / муслийман динни адетине кёре жаш бла къызны эр бла къатын болгъанларын тохташдыр. *Керийматбла Хамызатха некях этилип, Зулкъарней бла Гобар жуукъулукъ жюрютюп тургъанлы жыл бола эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 26. *Алтынчы ноябрьда Хамит бла Светлана загсда некях этдирдиле, ингирде уа той башланды.* «Шуёхлукъ», № 14, 106. *Байла жашны къуудула, Аны ишин ойдула, Къызгъа некях къылдыла, Уллу той да къурдула.* Шахмырзаланы С., Назмула, 45. **Некях къагъыт** свидетельство о браке / загс этгенде тиширыуну бла эр кишини эр бла къатын болгъанлыына шагъатлыкъ этерге берилген къагъыт. *[Баштёбен:] Кетер къатынынгы дедигиз да, кетердим, некях къагъытны жырт дедигиз да, жыртдым.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 171. *Къатыннга некях къагъытны копиясын бергендиле.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 172. **Некях мал** *этн.* скот, даримый женихом родителям девушки при помолвке / къыз эрге барлыкъ юйден некях этгенде келген мал. *Некях малгъа бир ат бла эки ууаныкбердиле.* **Некях сый** подарки, которые приносят со стороны жениха в дом девушки при помолвке / Къыз эрге барлыкъ юйден некях этгенде келген сый. *Къатынла некях сыйгъа толу ыразы болгъанларын билдиредиле.* **Некях юй** дворец бракосочетания / некях этилиучю юй. *Жаш бла къызны некях юйден чыгъарларын тёнглери ашыгъып сакълайдыла.* «Шуёхлукъ», № 14, 41. *Хораз Таукъчукъ бла, Бир бирине къубула, Кёзчюклери жумула, Некях юйге бардыла.* Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 18.

НЕКЯХЛЫ *сыф.* Состоящий в браке *(заключённом по мусульманскому обряду)* / Некях этилген, некяхы болгъан. *[Атасы Сапиятха:] Базарбий бюгюн сени некяхлы эрингди.* Хубийланы О., Аманат, III, 21. *Рая, ёпкелеп, кетген кибик этгенликге, ол жашны некяхлы къатыныды.* «Шуёхлукъ», № 3, 68.

НЕКЯХСЫЗ *сыф.* Внебрачный *(о связи, ребёнке)* / Некяхы болмагъан, некях этилмеген. *[Матай Бадийматха:] Башлы тиширыу болургъа сюйсенг, сен къайда аманлыкъчыгъа тагъылып, къая тешикледе некяхсыз къатын болуп айланмаз эдинг.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 307. *Душман элни мажал къызын алып кетгенди, Аланы некяхсыз къатын этерге, Къыз намысларын сындырып кюлюрге.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

НЕЛИКДЕН *сёзл. къ.* **нек?.** *Бизде тюбеген кемчиликле неликден чыгъадыла?* «Коммунизмге жол», 1978, № 104.

НЕЛЛЕЙ *сор. байл. алм. къарач. къ.* **нелляй**. *Къыз тутмакълыкъда неллей кюнле сынады?*

■ **Неллей бир** *къарач. къ.* **нелляй бир**. *[Таулан Матайгъа:] Энишге ашырыргъа неллей бир мал хазырлагъанса, аны айт?* Къобанланы Д., Таулада тауш, 325. *Оналтынчы камерада олтургъанланы азаплары неллей би-*

ришердиле. К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 207.

НЕЛЛЯЙ *сор. байл. алм.* Какой. *Нелляй адамгъа тюбесенг, аллай къылыкъгъа юйренирсе.* (Н а р т с ё з.)

■ **Нелляй бир** *сор. алм.* сколько? / къаллай бир? *Къарт киши, эки аягъын алып, жаяу нелляй бир къууду эсе да, къышны жеталмады.* «Къарачай халкъ таурухла», 202. *Эшта, балалары нелляй бир жашау этселе да, ол заманны ичинде аталаны бла аналаны къайгъылары къурумаз.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 138. *Нелляй бир заман озду, ким биледи, къанлы урушда не къадар къан тёгюлдю, ол да кишиге белгили тюйюлдю.* «Шуёхлукъ», №13, 27.

НЕЛЛЯЙЛЫКЪ *ат.* Положение, состояние / Нелляй халда болгъаны. *Ишни нелляйлыгъын кёпле сурадыла. Ауругъанны нелляйлыгъын тенглери билдиле.*

НЕМЕ *белгис. алм.* Некто, нечто/ Бир адамны неда затны атын эсине тюшюралмагъанда аны орунына айтылгъан сёз. *Ол немени келтирчи. Неме, ол жаш келгенди.*

НЕМЕЦ *ат* **1.** Немецли. *Немец бизге къажау болду, Чегибизге саут бурду.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 159. *«Немецледен бири сылтау бла бизни тутаргъа излей болурму», – дедик.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 26.

2. *В позиции определения*: немецкий / Немецлилеики, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Немец тил. Немец литература.*

НЕМЕЦЛИ *ат.* Немец / Германияны асламлы миллетини адамы. *Партизанла тёгереклеринден алгъанларын сезгенлей, немецлиле абызырадыла, къатыш болдула.* «Шуёхлукъ», № 37, 94. *Исса Исмайыловични къатыны бир жаралы партизанны жашыртын багъып тургъанлай, сатлыкъладан къайсы эсе да бири немецлилеге хапар жетдиреди.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 42.

НЕМИС *ат сёл. тил. къ.* **немец 1.** *«Немис жетип келеди»,– деп, къайгъы этип, окопла къаздырып, кёп тутдула.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 55. *Бу ингилиз, немис, француз ёшюн ургъандыла Арисейге дегенлери да ётюрюк хапар болур эди.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 96.

НЕМИСЛИ *ат къ.* **немец 1.** *Узун бойлу немисли.*

НЕМИСЧА *хал. сёзл. сёл. тил.* По-немецки. Немис тилде *Немисча сёлеше билиу. Немисча жырла.*

НЕМЧА *ат къарач. къ.* **немец. 1.** *Халит бла Халлиу чынар терекни къатында бир уллу ташны артына олтуруп, автоматларын жерлеп, немчала келир жолгъа бурдула.* «Жанкъылыч», 247.

НЕНЕЦ *сыф.* Ненецкий / Ненецлилеики, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Ненец тил. Ненец литература.*

НЕНЕЦЛИ *ат.* Ненец / Россейни северини Кольский жарым айрыкамдан Енисейге дерисинде жашагъан халкъны адамы. *Бир ненецли бла шуёх болгъанма.*

НЕНЕЦЧА *хал.сёзл.* По-ненецки *(напр. говорить, писать)* / Ненец тилде. *Ненецча сёлеш. Ненецча жаз.*

НЕНЧА 1. *сор. сан. алм.* Сколько, в каком количестве / Бир затны санын билир ючюн берилген

соруу. *Ёрюзмек,– деди Хажи-Осман, – мен санга жалчы болуп тургъанлы ненча жыл болгъаны?* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 61. *Ёгюзле суу иче туруп, Бекболат сары ёгюзню ненча жутханын санайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 307.

2. Сколько! Какое большое количество!, Как много! Къалай кёп! *[Аслан:] Кичибатыр, кечеле бла мени юйюме ненча адам келгенди!* Э т е з л а н ы О., Тарда, 41. *[Масхуд:] Бир кюнню ичинде ненча жерге барыргъа тюшдю!* «Шуёхлукъ», № 74, 106.

3. *алм., сан. эм байл. сёз.* Употребляется в качестве союзного слова в придаточных определительных предложениях и в предложениях меры и степени / Айгъакълаучу бойсуннган эм мардалаучу айтымлада байлау сёзню орунуна жюрюйдю *(бир затны санын неда мардасын билдиреди). Ненча тилни билсенг, анча адамгъа саналырса.* (Н а р т сёз.)

НЕНЧАНЧЫ *сор. алм.* Который, какой по счёту, какой по порядку/ Тизгинде неда бир жерде болгъан затладан къыйырдан санап къайсы болгъанын белгилер ючюн хайырланылады. *Скобкада сан тизгинни ненчанчы болгъанын кёргюзтеди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 115.

НЕНЧАУ *сор. байл. алм. къ.* **ненчаулан.** *Агъачха къутулгъан адамланы ненчау болгъанларын жаш эслеялмады.*

НЕНЧАУЛАН *сор. эм байл. алм.* Сколько человек / Адамланы санларын билир ючюн берилиучю соруу. – *Дорбундагъыла ненчаулан-дыла? Айт, къаргъышлыкъ! – деп, хырылдады Адик Ахматха.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 49. *Рамазан бла бирге Ненчаулланны эсгердик!* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 176.

НЕНЧАШАР *юлюш. сан.* По сколько / Юлюшчю санауда айтылгъан санны ненча болгъанын билир ючюн берилиучю соруу. *[Прораб ишчилеге:] Хар ишлеген кюнюгюзге ненчашар сом чыгъарыгъын билемисиз?* «Ленинни байрагъы», 1978, № 94. *Тиширыу бла эр кишиге ненчашар жыл болгъанларын биз билебиз.* «Коммунизмге жол», 1982, № 104.

НЕОЛИТ *ат археол.* Неолит / Таш ёмюрню арт кезиую. *Археолгла неолитни заманында ишленнген таш сауутла тапхандыла.*

НЕОЛОГИЗМ *ат грамм.* Неологизм / Тилге жангыдан кирген сёз неда эски сёзню жангы магъанасы. *Тилде файдасы болмагъан архаизмле да, кереги болмагъан неологизмле да Кязимни поэзиясы бла малкъар тилге кирмегендиле.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 140.

НЕРВА *ат* **1.** Нерв / Мыйыдан, аркъа ишлетген жиликден бутакъланып жайылып система къурап, чархны иничге сингирчиклеринден бири. *Адамны нерваларына, мыйысына, жюрегине, ишлеюне музыканы магъанасы уллу болгъаныны юсюнден профессор Кутанин да жазады.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 3. *Гипертония аруруну чыкъгъаны эм баш болуп нерваланы аруругъанларынданды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 76.

2. *В позиции определения*: нервный / Нервала бла байламлы. *Телевизоргъа къарау сабийни хауада болуу заманын кем этген бла бирге нерва системасына заран келтиреди.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 66. *Гриппни къозгъагъан вирусла нерва клеткалагъа заранларын*

жетдириге ёчдюле. «Коммунизмге жол», 181, № 112.

НЕФРИТ 1. *ат.* Нефрит / Акъ неда жашилдим минерал. *Юйню колонналары нефритден этилгендиле. Байкал къатында таулада лазурит бла нефрит кёпдюле.*

НЕФРИТ 2. *ат. энчи.* Нефрит / Бюйреклени суукъ болуп ауруулары.

НЕФТЕБАЗА *ат.* Нефтебаза / Нефтьден этилип, машиналада хайырланылгъан отлукъ эм жау затла бла организацияланы жалчытыучу база. *Жаз башында урлукъ себиуню аллында Узбекистанда элли нефтебазала пландан тышында 100 минг тонна отлукъ алгъандыла.* «Коммунизмге жол», 19. *Нальчикде темир жол станцияны къатында уллу нефтебаза барды. Нефтебазаны, жашау журтланы къурулушлары да бите турады.*

НЕФТЕПРОВОД *ат.* Нефтепровод / Нефть баргъан быргъы. *Завод нефтепровод, газопровод ишлерге жарарча быргъыла да чыгъарады.* «Коммунизмге жол», 1976, № 96. *Нефтепровод ишлеген бригада планын заманындан алгъа толтургъанды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 54.

НЕФТЬ *ат* 1. Нефть / Жер тюбюнден чыкъгъан, отлукъгъа хайырланылыучу жукъа къаралдыммор неда къара жау *(андан бензин, фатеген, вазелин, парафин д.а.к. затла этедиле). Анда [Чеченде бла Ингушда] бек залим байлыкълары болгъан адамла нефтьни къоллары нда тутадыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 119. *Бизни геологларыбыз Запад Сибирьде нефть бла газны бай гёзенлерин тапхандыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 123.

2. *В позиции определения*: нефтяной / Нефтьден алыныучу. *Нефть чайыр.* ❐ *Нефть продукталаны агъачлыкъларын игилендирир ючюн кюрешедиле заводну инженерлери.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 94.

НЕФТЬЛИ *сыф.* Нефтеносный / Нефти болгъан. *Жер тешиучюле нефтьли къатха жетдиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 140.

НЕФТЬЧИ *ат.* Нефтяник / Нефть промышленностьда ишлеген ишчи эм нефть жаны бла специалист. *Татарияны нефтьчилери жарым миллиард тонна «къара алтын» чыгъарлыкъдыла.* «Леннини байрагъы», 1978, № 190. *Сибирьни нефтьчилери, эришиуге тири къатышып, иги кёрюмдюле этедиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 116.

НЕЧИК [1] *хал. сёзл.* Как, каким образом / Къалай, не халда, не болумда. *Харамлыкъдан ёлюм къысды башынгы, Кёрдюнгмю, сен, нечик къапдынг жашынгы.* Б у д а й л а н ы Х., Алтын тау, 34. *[Хажирет:] Мен ёлсем, ала [къарт анам бла сабийле] къалай жашарла, нечик болура.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 68.

НЕЧИК [2] *кюч. кес.* Как *(выражает удивление, негодование)* / Адамны бир затха ачыуланнганын, сейирсиннгенин кёргюзтеди. *Сизге жер ёшюнюн нечик эртте ачды, Нечик эртте айырылдыгъыз къуанчдан.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 100. *Къарындашы болгъан къыз нечик насыплыды!* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 120. *Эллен, сен бюгюн, мёлек кибик, нечик ариуса!* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 88.

НЁГЕР *ат* 1. Товарищ / Бирею-

ге иши, кёз къарамы, жашау халы д.а.к. затлары бла жуукъ болгъан, шуёхлукъ халда къарагъан адам. *Батыр кесине жагъар, къоркъакъ нёгерине жагъар.* (Н а р т с ё з.) О *Жашны нёгерлери аны ашыра бираз бардыла.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 101. *Вераны нёгер къызы аны къулагъына бир затла шыбырдады.* «Шуёхлукъ», 47, 96.

2. Союзник / Ким бла болса да бир ниетли болгъан, аны жакълагъан адам. *Бусагъатда кючюбюз азды, алай халкъ къозгъалса, бизге нёгерле табыллыкъдыла.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 15. *Насып бизге нёгер болду, кетмез кибик.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 14. *[Жулдуз] Къатынланы нёгер этип, Жыйылыугъа келди.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 101.

3. Партнёр, напарник, компаньон / Оюннга, тепсеуге, ишге д.а.к. затлагъа къатышхан экеуленден бири. *Жашха нёгер болургъа элли къызла бар эдиле, къайсы да ол чырайлы жаш бла ыразы болуп тепсерик эди.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек. – *Эки аман да – бир сабан нёгер, иги сыгъыныгъыз, – деп, атын лох этдирип, Гордаш кёз ташагъа тумпайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 158. *Аминат бла кесинг жетишаллыкъмысыз, огъесе энтта нёгерми керекди?* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 127.

НЁГЕРЛИК *ат* **1.** Дружба, товарищеские отношения / Шуёхлукъ, тенглик. *Эшта, бир-бирде эт, къан жууукълукъдан нёгерлик, тенглик, кючлю бола болур.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 173. *Кировну нёгерлиги Солтан-Хамитни билимини университети эди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 101. *Ма бир кюн Тюлкю, сагъыш этип кёп: «Мен Айыугъа къалай бой салыр эдим»? – деп, Нёгерликни, шуёхлукъну ташлады, Ол жашырын кир ишлерин башлады.* Б а л а л а н ы О., Басняла бла фельетонла, 22.

2. Союз, единение, связь / Бириигиулюк, бирлешиулюк. *Демократия кючлени арасында нёгерлик.* ❐ *Нёгерлик адамланы намыслярын эм акъыл кючлерин деменгили этеди. Къайсы бир миллетде да иги адет урунган халкъланы нёгерликлерин бегитеди.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 59.

3. *къ.* **нёгер 2.** *Мени тапмайын нёгерликге, Кеси аллына сёлешемисе?* «Жюрек жырлайды», 199. *Тауларыбыз кибик адамлыгъынгы Малкъарынга сын таш этип салгъанбыз, Къама ауузуча, жютю кишилигинги Кесибизге нёгерликге алгъанбыз.* «Шуёхлукъ», № 46, 63.

■ **Нёгерлик эт** проявлять товарищество, составлять союз, компанию / тенглик, шуёхлукъ эт. *Нёгерлик этмез адамгъа адеж болма.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 57. *Аскерден айырылып къалгъан жангыз партизаннга таула татлы нёгерлик этдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Омар Этезов, 21. *Къызладан экеулен жашлагъа нёгерлик этип тепседиле.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 18.

НЁГЕРСАКЪЛАМАЗ *ат сёл.-тил.* Очень жидкий айран / Бек жукъа айран. *Жаш нёгерсакъламаз бла нартюх гыржынны ашаргъа кюрешеди.*

НЁХ *ат.* Возлюбленная / Биреуню бек сюйген тиширыуу. *Чёпеллеу нёхюн асыры сюйгенден: «Ханбийче ёлмесин», – деп, къаргъаныучу эди.* «Шуёхлукъ», № 55, 24. *Ариулукъ бла, намыслылыкъ бла мени нёхюме жетген къайда барды?* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 69.

НИВЕЛИР *ат геол.* Нивелир / Нивелировка этиучю геодезия прибор. *Инженер нивелирни юч-аякъны юсюнде орнатды.*

НИВХ *сыф.* Нивхский / Нивхлиленики, аланы тиллери, культуралары. *Нивх тил. Нивх литература.*

НИВХЛИ *ат.* Нивх / Амур черекни тёбен агъымыны бассейнинде эм Сахалин айрыкамда жашагъан халкъны адамы. *Нивхли – жазыучу эди.*

НИГИЛИЗМ *ат.* Нигилизм / Чырт бир затны, не иги адетни да жаратмагъанлыкъ, бир затха да ийнанмагъанлыкъ.

НИГИЛИСТ *ат.* Нигилист / Нигилизмни тутхан адам. *Нигилистле игини, аманны да бирча угъайлайдыла.*

НИЕТ *ат* **1.** Идея, убеждение / Кёз къарам, акъыл, оюм. *Тюзюн айтханда, Самат бла атасыны адамлыкъларында эм ниетлеринде уллу башхалыкъ бар эди.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 26. *Бекболат, жаш болса да, адамны ниетин аны халындан ангылайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 348.

2. *В позиции определения*: идейный / Акъыл, оюм, кёз къарам бла байламлы. *Кязим халкъны ниет байлыгъыды.* Гадийланы И., Санга айтама, 134. *Белгилисича, ниет иш тап къуралса, урунганланы жигерликлерини кётюрюлгенин сезесе.* «Коммунизмге жол», 1977, № 15. *Аланы [адамланы] тиллери ниет байлыкъларына шагъатлыкъ этерге керекди.* «Шуёхлукъ», № 33, 88.

3. Идея *(напр. картины, произведения)* / Къаллай да болсун бир чыгъарманы баш магъанасын белгилеген оюм. *Бир къауум критикле чыгъарманы сюзгенде, магъанасын къайтарып айтхандан ары баралмайдыла, ниетин, суратлау амалларын сыфатланы энчиликлерин, тилин ачыкълаялмайдыла.* «Шуёхлукъ», № 76, 52. *Кертиди, ала [назмула] уллу ишлени юслеринден ниетлери ачыкъ болуп жазылгъандыла.* Маммелаты Д., Кязим Мечиев, 121.

4. Мысль, замысел, план / Оюм, мурат, план. *«Ёрюзмекни ол ниетин Фук билсе, ол нартлагъа къаллай къыйынлыкъ берир»,– деп ойлашдыла.* (Фольк.) ❐ *Окъуу ишде артха къалма, Жюрекге терс ниет алма.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 134. *Тейри, бу огъурсуз адам ол формада ахшы ниет бла къарамайды.* Зоколаны З., Солуу кюн, 43.

◆ **Ниет ал** *къ.* **ниет эт.** *Маза Булбулну алып, бир бёлек заман озгъандан сора, туугъан журтуна къайтыр ниет алды.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 192. **Ниет байла** *къ.* **Ниет эт.** *Ибрагим акъылсыз киши болмагъанды. Ол кёкден келген тауушха баш иеди. Жаш туугъанда, сёзюнге кертичи болуп, жашын элтип, уллу таш къатында къадаргъа къурман этерге деп ниет байлайды.* «Шуёхлукъ», № 76, 113. **Ниети акъ** таза ниетли (*къ.* **таза II**). *[Найыпхан:] Мен колхозгъа киргенде, ниетим сютден акъ эди, таза эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 145. *[Тебо:] Налжан манга не аманлыкъ этсе да, мени жюрегимде харамлыкъ жокъ эди, ниетим къардан акъ эди.* «Коммунизмге жол», 1982, № 153. **Ниети ариу таза ниетли (къ. таза II).** *Тюзюн айтханда, бу ниети ариу, огъурлу адамны ишчи эм жашауу кёплеге ахшы юлгюдю.* «Коммунизмге жол», 1980, № 175. **Ниети кир кир ниетли** (*къ.* **кир I**). *Ниети кир, бетсизни [Шахымны] къыстаргъа керекди.* «Шуёхлукъ», № 7, 50. *Ниети кир адам оноучу болса да, Харамлыкъдан ёрге бир затны салмаз.* Махтум-Кули, Назмула, 35. **Ниети таза таза ниетли (къ. таза II).** Ниети ариу деген бла бир магъанда. *Ниетим тауда къарлай тазады, Аны ёлюм*

ууатханды ансы. К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 115. *Мени ниетим, бу ётмек кибик, таза Болгъанлай къалсын мен ёлгенде да.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жангы китап, 100. **Ниети тюз тюз ниетли (къ. тюз II).** *Ниетим тюздю хар кимге, Дуниягъа, келсин игилик.* «Шуёхлукъ», 145, 72. *Мен ниетинг тюз сунама, Ниетим тюздю билесе.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Чырахтан, 126.

◆ **Ниет тут** *къ.* **ниет эт.** *Арада жюрюмегенди гурушха, Не къыйын жолларында да жашауну, Кюнча, жарыкъ къарындашлыкъдан башха Ниет тутмай келгенди санга [Къарачайгъа] таулу.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 204. **Ниет эт** намереваться, замышлять *(что-л. сделать)* / бир ишни этерге, тындырыргъа мурат эт. *Айтханым анга: – Не хатам санга? Сен бир аман ниет этесе.* «Малкъар халкъ жомакъла», 102. *Къыз къолунда да китабы Бла алайгъа келгенлей, Нартюхден чыкъдыла чабып, Харам ниет этгенле.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 208.

НИЕТСИЗ *сыф.* Безыдейный / Алчы ниети болмагъан, тутхучсуз. *А. Чехов бир заманда да ниетсиз чыгъармала жазмагъанды.* «Шуёхлукъ», № 7, 31. *Жазыучугъа ниетсиз литература жокъду.* «Шуёхлукъ», № 30, 89.

НИЗАМ *ат* 1. Дисциплина / Тохташдырылгъан жорукъгъа коллективни адамларыны барысыны да бирча бойсунуулары. *Тамата болмагъан жерде низам болмаз.* (Н а р т с ёз.) О *Кесигиз кёргенигизча, арт кезиуде школда низам осалгъа кетгенди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 69. *Аны [Ахматны] низамына устазла, биргесине окъугъанла да бюсюрейдиле.* «Коммунизмге жол», 1963, № 10.

2. Порядок / Хар затда тохташдырылгъан болум, хал. *Жангы юйге жангы насып, жангы низам да келди.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 101. *Быйылдан башлап, халкъдан таналаны сатып алыуну жангы низамы тохташдырылгъанды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 64.

3. Режим, государственный строй/ Къыралны къуралыу халы. *Испанияны полициясы шёндюгю диктатор низамны душманларын тутады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 196. *Бу ыйыйкъда ООН-ну Къоркъуусузлукъ Советине Африканы юг жанында расачы колония низамны аманлыкъчы ишлерини юсюнден соруугъа къараргъа тюшгенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 82.

4. Точно установленный распорядок жизни / Бир затны не заманда къалай этиллигини тохташдырылыуу. *Лагерьде кюнню низамы минутлагъа юлешинип эди, ол, механика кибик, заманында толусунлай толтурулуна эди.* «Шуёхлукъ», № 59, 43.

5. Правила *(напр. уличного движения, игры в футбол)* / Бир затны *(сёз ючюн, жолда жюрюню, футбол ойнауну)* жоругъу. *Орамлада бла жоллада жюрюню низамын а толусунлай кёлюмден билеме.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 109. *Футболну низамы асыры къаты эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 85.

■ **Низам сал** привести в порядок, установить режим / бир тюрлю жорукъгъа жый, халгъа сал. *Мюлклени оноучулары эм мюлк органла бу ишде тийишлисича низам салыргъа борчлудула.* «Коммунизмге жол», 1978, № 133.

НИЗАМЛЫ *сыф.* 1. Дисциплинированный / Низамны бузмаучу, андан чыкъмаучу. *Мен таматаны бек низамлы, бек жигер болушлукъчуларындан бири болуп ишлеген жылланы ичинде суратым сыйлы къангадан бир заманда таймай*

тургъанды. Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 36. *Бизни коллектив башындан аягъына дери, къуршча, къаты низамлыды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 114.

2. Упорядоченный, организованный / Тохташдырылгъан, белгиленнген, жораланнган жерде болгъан. *Аны энчи мюлкюнде низамлыды хар заты, Колхозда уа Солтанны «Бригадир» деди аты.* Балаланы О., Башчы теке, 73.

НИЗАМЛЫЛЫКЪ *ат* **1.** Дисциплинированность / Низамны бузмаулукъ, низамдан чыкъмаулукъ. *Бизни классда кёп заманны ичинде низамлылыкъ, тазалыкъ да уллу даражада турдула.* Гуртуланы Э., Азиретни къууанч кюню, 103. *Эришиуде бек уллу магъананы низамлылыкъ тутханын биз бир заманда да унутмайбыз.* «Коммунизмге жол», 1977, № 84.

2. Организованность / Низамы *(2-чи магъ.)* барлыкъ. *Коллективни тизгинлилиги, низамлылыгъы биле-биле кётюрюлгендиле, ишде культура ёсгенди.* «Коммунизмге жол», 1980, № 119.

НИЗАМСЫЗ *сыф.* **1.** Недисциплинированный / Низамны бузгъан, низамдан чыкъгъан, анга келишмеген. *Биз Солтанны тюненеги низамсыз ишине къараргъа жыйылгъанбыз.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 69. *Айшатны классында низамсыз, аман окъугъан сабий жокъду.* «Коммунизмге жол», 1979, № 63.

2. Беспорядочный, бессистемный/ Жоругъу, системасы болмагъан. *Сенгирчкеле башладыла Низамсыз кёп жырланы.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 168. *Бир къауум чёрчек жаш... чабыр топ къурап, арбазны ары къыйырында низамсыз топ ойнайдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 419.

НИЗАМСЫЗЛЫКЪ *ат* **1.** Недисциплинированность / Низамны бузуулукъ, низамдан чыгъыулукъ, кесин жыймагъанлыкъ, къылыкъсызлыкъ. *Аллай низамсызлыкъгъа адам тёзюп туралмазлыгъы ачыкъды.* «Шуёхлукъ», № 20, 6. *Ишни иги къуралмагъаныны низамсызлыкъдан, тийиншли контроль болмагъанындан башха сылтауу жокъду.* «Коммунизмге жол», 1981, № 215.

2. Беспорядочность, бессистемность / Системасы, жоругъу болмагъанлыкъ, сакъланмагъанлыкъ. *Хар атлам сайын оюла тургъан эски юйле, хар жерде низамсызлыкъ, тизгинсизлик, битеу орамла бир заманда да сыйпала болмазла дерча кирдиле.* «Шуёхлукъ», № 37, 90.

НИКЕЛЬ *ат* **1.** Никель / Отда къыйын эриучю, бек жылтыраучъ акъ металл. *Тотдан сакълар ючюн темирден этилген затланы юслерин бояу бла неда тот этмеген металла бла цинк, никель эм башхала бла жабадыла.* «Естествознание», 40. *Революциягъа дери Къобанны унукъдуруп тургъан капиталист монополияла ол жерни никелин, кобальтын, хромун эм башха табийгъат байлыгъын тонап тургъандыла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 167.

2. *В позиции определения*: никелевый / Никельден этилген. *Никель чайник.* ❐ *Операция этерден алгъа никель инструментлени къайнатып хазырла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 134.

НИКЕЛЬЛЕ *эт. сёл. тил.* Никелировать что / Никель ичир, тышын никель бла боя. *Черкесскеде затланы никельлеген, Гитче Къарачайда уа эмен ичирилген олтанлыкъ чыгъаргъан цехле ачылгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 106.

НИКЕЛЬЛЕН *эт. страд. от* **никельле** / Никельле дегенни зорлаучу айырмасы. *Ол [Гюнтер] никельленнген темир линейка бла булгъагъанлай, шош классны ичинде уллу къычырыкъ болду.* «Шуёхлукъ», № 80, 27.

НИКЕЛЬЛЕНИУ *и.д. от* **никельлен** / Никельлен дегенден *этим ат.*

НИКЕЛЬЛЕУ *и.д. от* **никельле** / Никельле дегенден *этим ат.*

■ **НИККОЛА**: НИККОЛА **ай** *эск. къ.* **июнь.** *Къышны суукъ айлары, жазны жауунлу, киршили кюнлери кетип,... никкола айы кирди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 159. *Адамланы кими хычауман, кими да никкола айды деп даулаш бола, хычауман айны сегизиди, жылан жылды деп жаздырдыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 59.

НОВЕЛЛА *ат лит.* Новелла / Къысха, уллу болмагъан хапар. *Бир къауум чыгъармаланы окъусанг, Чеховну «Ионыч» деген новелласындан бир эпизод таймаздан эсинге келеди.* Байрамукълаланы Н., Назму бла жазсала, 59. *Литература бетледе жангы хапарла, поэмала, назмула, жырла, новеллала, чам, накъырда хапарла чыгъадыла.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 196.

НОВЕЛЛАЧЫ *ат.* Новеллист / Новеллаланы автору, новеллала жазыучу адам. *Бизни литературабызда уста новеллачыла аздыла.*

НОВОКАИН *ат фарм.* Новокаин / Ачыгъанны кетерир эм ауруугъа багъар ючюн хайырланылыучу дарман. *Медпунктда, насыпха, новокаин да, шприц да, пенициллин да бар.* Семенланы А., Жазыу айла, 94.

НОГЪАЙ *сыф.* **1.** Ногайский / Ногъайлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Ногъай литература. Ногъай тил.*

2. *къарач. къ.* **ногъайлы.** *Ногъайны жылкъысы сюрюлмей – гёзетчиси сакъ болмаз.* (Нартсёз.) О *Бир кече орус тилге уста бир ногъай киши эки атын да алып барып кишенледи.* Байчоралаты М., Уллу Къарачайда, 85.

НОГЪАЙЛЫ *ат.* Ногаец / Ставрополь крайда, Дагъыстан, Чечен эм Ингуш Республикада жашагъан тюрк халкъны адамы. *Аскерчиледен бири ногъайлы эди. Мен аны бла танышдым.*

НОГЪАЙЧА *хал. сёзл.* По-ногайски *(напр. говорить, писать)* / Ногъай тилде. *Ногъайча сёлеш. Ногъайча жырла. Ногъайча жаз.*

НОГЪАНА *ат къарач.* Бок барашка *(верхние три ребра при разделе сваренного мяса достаются женщинам)* / Къойну боюнуну къатындагъы юч иегиси бирге кесилген, тиширыулагъа берилиучю эт юлюш. *Эй жёрме тюлдю ногъана башды.* «Къарачай халкъ жырла», III.

НОКАУТ *ат спорт.* Нокаут / Боксда жыгъылып, 10 секундну ичинде ёрге туралмай, хорланнганнга саналгъан болум. *Жаш биринчи раундда нёгерин нокаут бла хорлады.*

НОЛЬ *ат.* Ноль *(цифровой знак)* О / Бир затны жокълугъун кёргюзтген тарых белги.

2. Ноль *(условная величина)* / Бир затны температурасын ёлчеуню андан башлар ючюн тохташдырылгъан шартлы белги. *Суу ноль градусда бузлайды.*

НОМЕР *ат* **1.** Номер *(дома, те-*

лефона и т.п.) / Бир затны аныча затланы арасында жерин, ненчанчы болгъанын белгилеген тарых. *Мурадин, хуржундан эки билетин чыгъарып, бармагъы бла тиражда номерлерин излеп башлады.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 129. *Милиционер машинаны тёгерегине айланып, чархларына, кёчер агъачына, номерлерине къарады.* Хубийланы О., Аманат, III, 33. *Ариубат жангы келген китаплагъа номерле сала турады.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 109.

2. Номер *(газеты, журнала и т.п.)* / Тизгинде оруну энчи тарых бла белгиленнгён бир бири ызындан номерлери салынып баргъан зат. *Пленумну ишини юсюнден отчёт газетни келлик номеринде берилликди.* «Коммунизмге жол», 1980, № 104. *«Битимлени къоруулау» деген журналны быйыл чыкъгъан 2-чи номеринде уулу дарманлагъа жораланнган статья басмаланнганды.* «Коммунизмге жол», 1973, № 56.

3. Номер, размер *(сорочки, туфли и т.п)* / Кийимни уллулугъун белгилеген ёлчем, тарых. *Галошланы номери. Кёлекни номери.*

4. Номер *(на балконе, в гостинице и т.п.)* / Къонакъ юйде, хамамда д.а.к. жерледе энчи отоу, башхаладан къабыргъала бла айырылгъан бёлме. *Эшта, тёртюнчю этажда ол балконлу номерни сайлап, анда тохтайым.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 135. *Бизге юч орундукълу бир номер кёргюзтдюле.* Хубийланы О., Адамла, 87. *Жангы хамамны душу, номерлери, къургъакъ пары да боллукъду.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 67.

5. Номер *(эстрадный, танцевальный и т.п.)* / Жыйымдыкъ концертде ойналгъан, согъулгъан, жырланнган д.а.к. затладан бири. *Ансамбльни тепсеу номерлерин Къочхарланы Салих, Батчаланы Роман жарашдыргъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 211. *Юч сагъатны баргъан концертде къараучула кёп сейир номерле кёрдюле.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 176.

НОМЕРЛЕ *эт. сёл. тил.* Нумеровать / Номер сал. Библиотекачы тиширыу китапланы номерлейди. «Коммунизмге жол», 1981, № 159.

НОМЕРЛЕН *эт. страд. от* **номерле** / Номерле дегенни *зорлаучу айырмасы. Номерленнген китапланы бла журналланы библиотекачы бир жанына салады.*

НОМЕРЛЕНИУ *и.д. от* **номерлен** / Номерлен дегенден *этим ат.*

НОМЕРЛЕУ *и.д. от* **номерле** / Номерле дегенден *этим ат.*

НОРВЕГ *сыф.* Норвежский / Норвеглилеики, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Норвег литература. Норвег культура.*

НОРВЕГЛИ *ат.* Норвежец / Норвегияны асламлы халкъыны адамы. *Норвеглиле уста чабакъчыладыла.*

НОРМА *ат къ.* **марда**. *Нормасын артыкъ толтургъанлагъа правленигиз тохташдыргъан саугъаны къызгъанмай беригиз.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 139. *Ишчиле нормаларын жюз элли процентге толтурадыла.* Этезланы О., Тарда, 212. *[Майя:] Исмайыл бюрократ а «Бюгюннгю нормагъызны тюнене бергенме», – деп, къойгъанды.* Бостанланы И., Пьесала, 139.

НОСКИЙ *ат.* Носок / Тобукъгъа жетмеген чындай. *Хамызат, аягъындан носкийлерин да тешмей, сыртындан тюшюп, хурулдап*

жукълайды. К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 222.

НОСОРОГ *ат.* Носорог / Анасыны сютюн ичип ёсюучю, артда кырдык ашап жашаучу, бир неда эки мюйюзю болгъан, уллу жаныуар *(Африкада эм юг-восток Азияда жашайды). Носорог, уллу жаныуар болгъанлыкъгъа, чапхан терк этеди.*

НОТА [1] *муз.* **1.** Нота *(напр. басовая)* / Музыка тауушну кёргюзтген графика белги. *Къарачайлыланы, малкъарлыланы музыкаларын биринчи кере ноталагъа салгъан уллу орус композитор М. А. Балакиров Кавказгъа 1812 жылда келгенди.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 29. *Ноталада назмуну музыка темасын алып барады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы М., Назму бла жазсала, 79.

2. Нота *(звук в музыке и пении)*/ Музыкада неда жырда эшитилген тауush. *Кёремисе бу нотаны артыкъ созгъанынгы, аягъынг бла санагъан эт.* «Коммунизмге жол», 1978, № 54. *Жырчы, керек болса, эм къыйын нотаны да алып къояды.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 126.

3. Нота *(текст музыкального произведения)* / Энчи белгиле бла жызылгъан музыка чыгъарманы тексти, эм аллай текстлери болгъан, китап, дефтер д.а.к. зат. *Орус жыр китапла нотасыз, ноталы да тюкенледе кёп сатыладыла.* «Шуёхлукъ», № 13, 3. *Рояльны башын кётюрдюле, хазыр салынып тургъан ноталаны ачдыла.* «Шуёхлукъ», № 7, 35.

НОТА [2] *ат дип.* Нота / Бир къыралны правительствосу башха къыралны правительствосуна жазгъан дипломатия къагъыт. *Нотада аскер атташесин къыралдан къыстаргъа деген оноу Иракны посольствосунда сауут табылгъаны ючюн этилгенди деп айтылады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 224. *Франция Италиягъа нота жибергенди.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 129.

НОТАРИУС *ат.* Нотариус / Къуллугъу тюрлю-тюрлю юрист актланы, документлени жарашдырыу, алада эм аланы копияларында къол салыуланы кертилигине шагъатлыкъ этиучю адам. *[Исмаил:] Жокъду хатам, энди нотариус болуп ишлейме.* «Шуёхлукъ», № 77, 104.

НОХТА [1] *ат.* Недоуздок / Жангыз билеклиги болгъан, ауузлукъсуз жюген. *Нохтагъа юйренмеген ат кибик.* (Н а р т с ё з.) О *Башир, тайны нохтасындан тутханлай, нёгер жашлары да кими къуйругъуна, кими жалкъасына жабышып, Ажокъагъа айландыла.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул. *Атны нохтасы, жюгенини билекликлери, бурундугъу, жаякълыгъы – бары да саудула.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 69.

НОХТА [2] *ат грамм. эск. къ.* **точка**. *Жумча жазылып, тюбюне юч нохта салыннганды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 60.

НОХТАБАУ *ат.* Подарок, вознаграждение *(за услугу)* / Адамгъа этген заты, жумушу, хайыры ючюн берилиучю саугъа. *Эфенди халкъны къатына къоймаз, нохтабаудан а тоймаз.* (Н а р т с ё з.) О *Нохтабаугъа уа бир къунажин берирге айтханда уа, эфенди, къуана, намаз къылыргъа межгитге кетди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 142. *Жыр ючюн нохтабаугъа анга [Мекерге] бир аламат ажир, сауут-саба бергендиле.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 6.

■ **Нохтабау эт** отблагодарить

кого; дать чаевые *(на чай) кому / [Хаджи-Батыр:] Къоркъма, эфенди, санга мен бир иги, нохтабау этерме.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 17. *Муну [къарындашын] алып келгенинг ючюн бир ахшы нохтабау этмей къоймам.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 59.

НОХТАБАУЛУКЪ *ат. Что-л.,* предназначенное для подарка / Саугъагъа берилирге деп хазырланылгъан зат. *Дууасы жараса, эфендиге нохтабаулукъду деп ынна къой асырайды.*

НОЯБРЬ *ат.* Ноябрь / Кюз артыны ахыр айы, жылны онбиринчи айы. *Ноябрьни ахыры. Ноябрь кюз арты айды.*

НУУ-НУУ *ат эск.къ.* **сырыйна.** *Нуу-нуу нууланнгын, Чыккыр-чыккыр татлыхан. Эчкилеринг макъыргъан, Къойларын чакъыргъан, Согъуп бизни жарытхан.* (Ф о л ь к.)

НЫГЪЫШ *ат.* Место, куда обычно собираются мужчины села для беседы, решения проблем села, отдыха и т.п./ Элни эр кишилери солургъа, ушакъ этерге, элни жашауына д.б. соруулагъа къараргъа жыйылыучу жер. *Къышхы кюн, адам насыбынлай къысха, Къартла чёкгендиле, чыгъып ныгъышха.* К ъ у л и й л а н ы К ъ. Жер китабы, 12. *Сёз тудурур ючюн ныгъышдагъылагъа кёпмю керекди?* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 114.

НЫЗЫ *ат къарач. къ. назы. Къайын, бусакъ, нарат, нызы дегенча ол чегетледе кёп терекле бардыла.* О р т а б а й л а н ы Т., Окъуу китап, 102. *Кёрюнеди ариу нызычыкъ, Юсю толу оюнчакъдан, Жырлап, тепсеп, ойнарбыз, Болуп бёрю, къоянчыкъ.* «Жанкъылыч», 108.

НЫНГ-НЫНГ *межд.* Возглас, которым останавливают осла / Эшекни тыяр ючюн айтылады. *Осман: «Нынг-нынг», – деп, эшекни жолну бир жанына тыйып, атланы озма къойду.* А л и й л а н ы У. Б. Малкъар тил, синтаксис, 116. *Жаш: «Нынг-нынг», – деп кюрешгенликге, юйге жуукълашхан эшек тохтамады.* «Шуёхлукъ», № 66, 127.

НЫХЫТ *ат.* **1.** Проход в скалистых горах / Къаялы таулада ётерге къыйын жер. *Аман ныхытны ойсам, бизге пустоп келген огъай эсенг, бир чыпчыкъ да ётмез.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 179. *Къыйын болса да, Байкъул киришлени, къая ныхытланы юслери бла, сюрюню юсюне жуукъ жолну кетди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 33.

2. *В позиции определения:* труднодоступный, труднопроходимый / къ. ныхытлы. *Бир заманда ныхыт къаялада кийик эчки айланнганды, секирип.* М а м м е л а н ы И., Чалгъы, 10. *Къар, жауун да жете ныхыт жоллада, Бетибизге жел да, боран да ура.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жангы китап, 126. *Не таш ёзен, не бийик тау Тыялмайды атымы чыртта, Барыууна болмайды чырмау Ныхыт жол да, ташлы сырт да.* «Шуёхлукъ», № 10, 15.

НЫХЫТЛЫ *сыф.* Труднодоступный, труднопроходимый / Барыргъа, айланыргъа къыйын, тапсыз болгъан. *Жол энтта ныхытлы, къыланчлы барса, Минг чынгылдан ётербиз керек болса.* О т а р л а н ы К., Сынла, 149.

НЮЗЮР *ат* **1.** *дин.* Торжественное обещание, обет. Ант этмеклик, сёз бермеклик, жюкленмеклик. *Нюзюрюм барды ёзек халыдан таймазгъа, не къадар къысха жазаргъа, узаймазгъа.* «Жюрек жырлайды», 19.

2. Цель, намерение / Мурат, умут, ниет. *Санга [журтума] къуллукъ этиу баш нюзюрюм болгъанды.* «Толкъунла», 50. *Айхай да, ахшы нюзюрдю ол, иги адетди (адалгъа болушхан).*

■ **Нюзюр эт** намечать себе цель/ ниет эт, мурат эт. *Хамызат алайда эки ыйыкъдан бери кесерге нюзюр этип, башларгъа уа базынмай, тургъан назы терекни къатына барды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 208. *Орта билимлиле уа строитель техникумла бла институтлагъа кирирге нюзюр этидле.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 120.

НЮЗЮРЛЕ *эт. сёл.тил.* Нюзюр эт (*къ.* **нюзюр 2**). *Нюзюрлеген эсе назмучу, Айтханыча болгъанды, Ол кеси да ёмюрлюкге Бизни бла къалгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 162.

НЮЗЮРЛЕН *эт. сёл. тил.* Нюзюр эт *(къ.* **нюзюр 2**). *«Жюрюген асыду»,– деп [Салиймат], Нюзюрленди базынып.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 116. *[Тютюнню] къояма деп нюзюрленир, Бир бёлекге тёзе барыр, Мышауланыр кёзю-къашы, Татымаз ашагъан ашы.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 27.

НЮЗЮРЛЕНИУ *и.д. от* **нюзюрлен** / Нюзюрлен дегенден *этим ат. Бир зат этерге нюзюрлениу.*

НЮЗЮРЛЕУ *и.д. от* **нюзюрле**/ Нюзюрле дегенден *этим ат. Бир ишни этерге нюзюрлеу.*

НЮЗЮРЛЮ *сыф.* Целенаправленный / Нюзюрлю болгъан, оюм этген. *Нюзюрлю муратха жетер ючюн, бусагъатда газетни тиражын къуру 15–20 процентге ёсдюрюрге керекди.* «Ленинни байрагъы». *Элни депутатлары нюзюрлю иш бажаргъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 123. *Эл кесини нюзюрлю ишинде депутатладан сора да активге таянады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 54.

НЮР *ат* **1.** Сияние, [лучезарный] свет, луч / Кюнден, айдан неда башха затдан чыгъыучу жылтырауукъ жарыкъ. *Бийик тауладан кюн жангы чыгъып, кесини алтын нюрюн жайгъы табийгъатха бирча тёгюп тебиреген эди.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 26. *Кюн жарыкъ нюрлерин къызны аякъ тюбюне атады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 93.

2. *В позиции определения:* **а)** светлый, яркий / Жарыкъ берген, бек жарыкъ. *Жалын чыракъла тайып, Нюр чыракъла жандыла.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 10. *Чыкъ басхан кырдыкны жылтыратып, Тийген кюн жаяды нюр отларын, Ашыкъмай, тюшюреме эсиме Аллымдагъы гюллени атларын.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 74. *Жел шаушалды, жарыкъ айны кёкде кёрюп, Ай ышарды, нюр жарыгъын жерге берип.* «Шуёхлукъ», № 5, 61. **б)** радостный, светлый / Къууанчлы, жарыкъ. *Света къолун узатып ышарды, ол нюр ышарыуну эследингми?* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 81. *Мор чепкенли, бухар бёрклю, нюр бетли къартны суратын салгъанды суратчы.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 154; **в)** святой / сыйлы. *Къолларынгда къатханды Бузжигитни нюр къаны. Бир къызгъа да бермесин Аллах сенлай атаны!* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 252. *Таулу назмучу, нюр сыфатынг Тюйрелгенди кёзлериме Ёмюрлюкде сыйлы атынг Жазылгъанды жюрегиме.* «Жанкъылыч», 76.

3. Светлый образ, облик лица / Къууат, бет къан, адамны бетинде жарыкълыкъ. *Ёлгенни сагъынса, сауну нюрю кетер.* (Нарт сёз.) О *Не бек уллу эркинликде жашаса*

да, тёгерегинде къарауашлыкъ этгенле не кёп эселе да, аны [Нёхчюкню] нюрю жокъду. Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 260.

НЮРЛЕ *эт.* Озарять, освещать / Жарыт, жарыкъ жай. *Къалай ариу терекди [къоз], Бийик кёкге ёрлеген, Къанатланы кенг жайып, Тёгерекни нюрлеген!* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 257.

НЮРЛЕН *эт.* Светиться, испуская лучи; излучаться / Жарыт, жарыкъ бер. *Темирказыкъ юсюнгде нюрленнген Ариу, айбат сюрюучю шауданы.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Ол ёмюрледе, 13.

НЮРЛЕНИУ *и.д. от* **нюрлен** / Нюрлен дегенден *этим ат. Жулдузланы нюрлениуюлери.*

НЮРЛЕУ *и.д. от* **нюрле** / Нюрле дегенден *этим ат. Кюнню нюрлеую.*

НЮРЛЮ *сыф.* **1.** Лучистый, лучезарный, сияющий, светлый. Жарыгъы болгъан, жарыкъ жайгъан, тёкген. *Кюнню нюрлю таякълары жаланда жепиледен кючден ычхынып, кеслерини жарыкъларын агъачны ичине сёдегей тёгедиле.* К ъ о д ж а к ъ л а н ы Т., Сыргъачыкъла, 43. *Атландыла кюн батханнга тюз ызлары, Кёрюндюле къызыл нюрлю жулдузлары.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 98.

2. Обаятельный, приятный / Сюйдюмлю, жюрек илешген. *Бюгюн кибик кёз аллымда турадыла. ышара Сени [анамы] нюрлю, огъурлу кёзлеринг.* О т а р л а н ы К., Жолла, 129. *Къол узатабыз сюйюп, Хош келдинг сен, нюрлю Май!* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 119.

НЮРСЮЗ *сыф.* **1.** Тусклый, бледный / Тюрсюню жарыкъ болмагъан. *Ол кюнле тынчлыкъсыз эдиле, Кечеле уа – татлы жукъусуз. Ол кюнле нюрсюз эдиле, Кечеле уа – Чолпан жулдузсуз.* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 80.

2. Несимпатичный, неприятный/ Сюйдюмсюз, жагъымсыз, жюрек илешмеген. *Офицерни нюрсюз бети, жукъа эринлери, урходук себилгенча, жилтинсиз, мутхуз кёзлери, аны адамгъа угъай, жазыкъсыныусуз жыртхыч жаныуаргъа ушатадыла.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 14.

НЯННЯ *ат саб.тил. къ.* **ана.** *Омар нянняны жашыды, манга да дунияда андан багъалы адам болмагъанды.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 7.

О

О [1] *кёрг. алм. сёл. тил. къ.* **ол** [1] *(2-чи магъ.). О заманда. О биягъы къарт. О сен айтхан хапар.*

О [2] *межд.* **1.** Выражает восхищение, удивление / Адамны бир затны аламат кёргенин, анга бек сейирсиннгенин билдиреди. *О, къалай аламатды Кавказны табийгъаты! О, атам келип турады да! О, не къор болдум ауузунга, иги хапар келтирдинг!* «Коммунизмге жол», 1982, № 120.

2. Выражает сожаление, разочарование *(ай-ай!, ах!)* Адамны жарсыгъанын, ёкюннгенин билдиреди. *О-о, не тапсыз болду! О-о, къуру кесингмисе?*

3. Употребляется для усиления экспрессивности высказывания / Айтылгъан затны кесгин этер ючюн жюрютюледи. *О, къор болайым санга туугъан жерим!* «Шуёхлукъ», № 27, 39. *О, бу терслик урходуклай чачылыр, Заман келир, тюзлюк байракъ чанчылыр.*

Шахмырзаланы С., Заман жели, 19

4. Обращение перед словами с начальным согласным: Эй! Слушай!/ Къысыкъ бла башланнган айланыу сёзлени алларында жюрютюледи. *О къызым, былай бир кел. О Тахир, бери къайт. Алайды да хар жерде да, хар къайда да,– Устала кетедиле, ишлери къала. Къалаланы кёре, жюрегим айтады: «Жарлы устала, О, насыплы устала!»* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 69.

ОАЗИС *ат.* Оазис / Къургъакъ къум ёзенде суулу, битимли жер. *Араплыланы къум ёзенлеринде оазисле аз эсленедиле. Бизни къыралны адамлары къум тюзлени оазисге бурадыла.*

ОБА *ат эск. 1 къ.* **къабыр.** *[Ашико:] Солтан-Хамит, мен да сенича атамы-анамы обаларына келип, кёп сыйыт этгенме.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 98. *Къызар жерни бет жаны, Окъдан, отдан гузаба Болур букъгъан бетжаны Жаугъа ёмюрлюк оба.* «Жилтинле», 69.

2. Груда *(камней, песка и т.п.)*/ Таш, юзмез д.а.к. тёбе. *Таш оба. Юзмез оба.*

3. *кёч. къ.* **ёлюк.** *Сырты тийген къоба, башы тийген оба.* (Нартсёз.) О *Бу кезиуде келди бир арба, кёрюндю арбада узун оба.* «Жюрек жырлайды», 39.

■ **Оба къазыкъ** надгробный столб / Къабырны башында ёлгенни тукъуму, аты, ёлген жылы жазылып салыннган агъач. *Къабырны ариу этдиле, оба къазыгъын орнатдыла.* (Ольк.) **Оба къазыкъ бол.** замереть на месте / жерингден тепмей сюел. *[Таулан Къасымгъа:] Жигит жаш, къой, санамай эсенг, эшик юсюне оба къазыгъы болуп турма да, бу жаханимден ары бир чыкъмагъа къой!* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 229. **Оба къаранчха** *эск. къарач.* надмогильный камень; идол, истукан / сын таш, таш сурат. *– Къалай этебиз? Сен совхозну бухгалтерисе, айт,– деп, Таусолтан сагъышланды. – Сен а оба къаранчхамыса?! Уруну юсюне барып кёрген сен тюлмюсе?* Хубийланы О., Аманат, III, 229. *[Таужан келинине:] Мен бу юйде оба къаранчха болмам да... Мен юйде тургъанлай чабып кетмей: «Тюкеннге барама, анам, къаллай чепгенлик алайым», – деп сорса уа.* Хубийланы О., Аманат, III, 260. **Оба таш** сын таш *(къ.* **сын** [1]*) Амма, не файда, оба тащын къучакъласанг да, жукъ билмез.* «Шуёхлукъ», № 6, 19. *Бизге жан берген, адам этген анабыз, къурман болайыкъ сени оба ташынга.* «Шуёхлукъ», 1967, № 163.

◆ **Оба бол** *къ. ёл. Юйню хар къоркъуундан да сакълаучу Ибрахим да, суукъ оба болуп, жер тюбюнде жатады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 238. *Оба болду къарт ана, Ёлюм жокъду умутуна.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 27. **Обагъа кир** *къ. ёл. Бир къауум адамны насыбы, жулдузча кёкге илинип, узалып тутаргъа термиле, обасына кирип да кетеди.* Хубийланы О., Аманат, III, 150. *[Суула:] Биз жол салып ёзенлеге, тюзлеге, Тигим эте шахарлагъа, эллеге Эниш сюрем тенгизлеге келебиз, Мыдах болуп, обабызгъа киребиз.* Къаракетланы И., Сайламалары, 14.

ОБЕЛИСК *ат.* Сын таш (*къ.* **сын** [2]). *Богородскедеги обелискни тюбюнде Туугъан журтубуз ючюн жанларын берген 41 аскерчини къарындаш къабыры барды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 102. *Сапун тауну тёгерегинде, аны башында эм этеклеринде акъ обелискле сюеледиле.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 153.

ОБЕР-ЛЕЙТЕНАНТ *ат.* Обер-

лейтенант / Революциягъа дери орус аскерде эм бир къауум тыш къыраллы аскерледе тамата лейтенант. *[Чокка:] Господин обер-лейтенант, хорлау бизникиди!* «Малкъар пьесала», 7. *Обер-лейтенант, бу жигит ышанырча адамды.* Этезланы О., Тарда, 235.

ОБЕР-ОФИЦЕР *ат.* Обер-офицер / Революциягъа дери орус аскерде эм бир къауум тыш къыраллы аскерледе жюрютюлген кавалерияда прапорщикден, къазакъ аскерде уа хорунжийден капитаннга дери чи офицер чын эм ол чынны жюрютген офицер. *Хар аскер бёлекде штаб-офицер, эки обер-офицер эм врач бар эди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 134. *Эшикни кенгнге ачып, обер-офицер суху кирди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 46.

ОБЗОР *ат* 1. Обзор *(сообщение)*/ Бир бирлери бла байламлы болгъан затланы юслеринден къысха билдириу. *Ингирни ахырында химияны юсюнден китапланы обзору болгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1961, № 146. *Библиотеканы ишчиси В. Маяковскийни юсюнден библиография обзор бардыргъанды.* «Ленинни байрагъы», 1977. № 114.

2. *В позиции определения*: обзорный / Аулагъан, аулауу болгъан. *Окъуучуланы китаплагъа не къадар кючлю илешдирир ючюн, библиотекала тюрлю-тюрлю темалагъа ушакъ этедиле, обзор конференцияла бардырадыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 118.

ОБЗОРЧУ *ат къ.* **обозреватель.** *Газетни обзорчусу. Радиону обзорчусу.*

ОБЛАСТЬ *ат* Область (*админ.-террит. единица*) / Россейде уллу административ-территория бёлюм. *Байдымат бу элде къой, тап саулай областьда да бек иги ишлеген таулу тиширыуланы бириди.* Эбизеланы А., Махти, 105. *Механизаторла, сау болсунла, бетибизни жерге къаратмагъандыла, областьда биринчибиз.* «Шуёхлукъ», № 5, 64.

2. *В позиции определения*: областной / Область бла байламлы. *Область конференция. Область газетле. Область конкурс. Область библиотека.*

3. *кёч.* Областной центр / Областьны ара шахары. *Саудатны махтау ингирги радио бла областьдан берилген эди.* Семенланы А., Жазыу айла, 127. *Мен, къагъытны Мыстафаны къолуна берип, областьха ийдим.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 421. *Кюндюз областьдан санавиацияны вертолёту келди да, Аскерни шахар больницагъа ашырдыкъ.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 30.

ОБЛИГАЦИЯ *ат.* Облигация / Къырал займны, багъасы юсюнде жазылып, халкъгъа сатылгъан къагъыты. *Къырал займны облигациясы. Облигация бла ахча къытыу.*

ОБМОТКА *ат электр.* Обмотка/ Электр машинаны ток барып, магнит поле къурагъан темир жиплери. *Роторну обмоткасы.*

ОБМУНДИРОВАНИЕ *ат.* Обмундирование / Толу форма кийим. *Аскерчилени обмундированиялары. Къыш кийилиучю обмундирование.*

ОБОЗ *ат.* Обоз / Аскерчилени кереклерин ташыучу талай улоу. *Жыйылгъанла обозгъа чабыуну планын жарашдырадыла.* «Шуёхлукъ», № 28, 43. *Дивизияны обозу иги кесек артха къалгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, 166.

ОБОЗРЕВАТЕЛЬ *ат.* Обозреватель / Обзорну автору эм радио, те-

левидение бла хапар айтыучу адам. *Политика обозреватель. Тыш къыраллы обозревательле.*

ОБОЙ *ат.* Обой / Къабыргъалагъа жабышдырылыучу оюулу кенг къагъыт неда къумач. *Ариу накъышлы обой. Къумач обой. Къагъыт обой.*

ОБОЙМА *ат.* Обойма / Кёп атылгъан ушкокну ичине патронлары бла бирге сугъулгъан рама, коробка. *Ушкокну хар обоймасына беш патрон сыйына эди.* «Коммунизмге жол», 1979, 226.

ОБОРОНА *ат.* Оборона / Къоруулау къурулушланы систамасы. *Дуппур гитлерчилени обороналарыны ачхычы эди.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 82. *Исмайыл къуллукъ этген гвардиячы дивизия башлагъанды жауну оборонасын чачып.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 174.

2. *В позиции определения*: оборонный / оборона бла байламлы. *Шахарны оборона системасы жыйылыуда сюзюлгенди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 144.

◆ **Оборона ал** занять оборону / бир жерде кесинги бегитип, жауну аллын сакъла. *Полк Курск-Орёл темир жолдан узакъ болмай оборона алды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 82.

ОБОРОТ *ат эк.* Оборот *(товаров, денег и т.п.)* / Ахчаны, мюлкню, малны эм товарланы жюрюулери, аланы кёп этер, аладан кёп хайыр алыр мурат бла бардырылгъан ахча-промышленность операцияла. *Оборотда айланнган ахча капиталистлеге уллу файда тюшюреди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 103.

◆ **Оборотха жибер** пускать *(деньги, капитал и т.п.)* в оборот/ ахчадан, мюлкден, малдан эм товарладан кёп хайыр алыр ючюн, аланы жюрютюу ала бла операцияла бардырыу. – *Ахчангы юйде тутуп турмай оборотха жиберсенг иги эди,– деди атасы киеуюне.* «Коммунизмге жол», 1986, № 82.

ОБОРУДОВАНИЕ *ат.* Оборудование / Бир затха керек болгъан приборланы, механизмлени къауумну. *Ол [Ханафий] Черкесск шахарда суутхуч оборудование чыгъаргъан заводха келеди.* «Алчыла», 6. *Заман озады, жаш цехде оборудование бла тынгылы шагъырейлеиеди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 22.

ОБРОК *ат ист.* Оброк / Крепостной правону заманында эллиледен къырал неда помещикле жыйгъан жасакъ. *Оброкну ахча, жюн, мирзеу бла тёлерге керек болгъанды.*

ОБСЕРВАТОРИЯ *ат.* Обсерватория / Астрономия эм метеорология болумланы тинтир ючюн энчи оборудование салыннган мекям эм ол тинтиулени бардыргъан учреждение. *Астрофизика обсерватория. Геофизика эм астрономия обсерваторияла.*

ОБУР *ат* **1.** Оборотень / Жаныуар сыфатха кирип, аманлыкъ этиучю адам. *Обур тюйюлгенликге ёлмез.* (Нарт сёз.) *Обур къаршысына ёч болур.* (Нарт сёз.)

2. Колдунья / Хыйнычы тиширыу. *Балдан татлы баласы, сюерге къоймайды обур анасы.* (Нарт сёз.) О *[Дауут Хаджи-Дауутха Шамданы юсюнден:] Къызы – мёлек, кеси – обур элде жангызды.* Батчаланы М., Элчилерим, 92.

3. Вампир, упырь / Къан ичиучю. *Эмгендиле аны (Блейни, анда жашагъан къарачайлыланы), обурча, Тёммегинде къоймайын къанын.* Хубийланы О., Мурат, 101. *[Хажимет:] Къызгъа бир обур юйренип, хар айдан бир кере*

келип, нюрюн эмип кете тургъанды. «Малкъар халкъ жомакъла», II, 256.

4. *кёч.* Умный, сообразительный/ Акъыллы, эсли. *Халкъ обурду* (Нарт сёз.) О – *Эндигиле обурдула, – деди анам, къууана.* Тёпеланы А., Экинчи жашау.

ОБУРЛАН *эт. къарач.* Умничать / Кесинги акъыллыгъа кёргюзтюп сёлеш. – *Къатын, сюйюп айтама! Орунунгу таны! Урма кесинги, сени обурланыр жеринг башхады, – деп, кёкбёрк кюмюш белибаулу житибурун жаш тамагъы бла сёлешди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 258.

ОБУРЛАНДЫР *эт. понуд. от* **обурлан** / Обурлан дегенни *къатланыучу айырмасы. [Жигерхан:] Къушжетер, сен кесинги обурландырма.* Хубийланы О., Аманат, III, 272.

ОБУРЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **обурландыр** / Обурландыр дегенден *этим ат.*

ОБУРЛАНЫУ *и.д. от* **обурлан**/ Обурлан дегенден *этим ат.*

ОБУРЛУКЪ *ат* **1.** Колдовство / Хыйнычылыкъ. *Сатанайны обурлугъун нартла кеч ангыладыла.* (Фольк.)

2. *кёч.* Ум, сообразительность / Акъыллылыкъ, эслилик. *Сабийни обурлугъу.*

ОБЩЕЖИТ *ат сёл. тил. къ.* **общежитие.** *Юйюбюзден жюрюп ишлерге узакъ болгъаны себепли, общежитге жарашдым.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 6. *Жашланы жашла болгъан, къызланы къызла болгъан общежитлеге атландырдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 245.

ОБЩЕЖИТИЕ *ат.* Общежитие/ Бир жерде ишлеген неда окъугъан адамла бирге жашагъан мекям. *Общежитиеде бир жан жокъ: бары да ингир ушхуур ашаргъа кетгендиле.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 276. *Азамат, Фатийматны юйлерине дери ашырып, общежитиеге къайтды.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 119.

ОБЩЕСТВОВЕДЕНИЕ *ат.* Обществоведение / Жамауатны юсюнден илму. Жамауат-политика илмуланы юслеринден, орта школда окъутулгъан зат. *Къызла бла жашла класслада материаловедениядан, технологиядан, обществоведениядан лекциялагъа тынгылайдыла.* «Коммунизмге жол», 1975, № 67. *Училищеде энчи технология оборудование, обществоведение, эстетика, аскер хазырлыкъны... кабинетлери бардыла.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 72.

ОБЩИНА *ат ист.* Община / Кёбюсюнде буруннгу-община къурулушну заманында адамланы кеслери алларына оноу этерге эркинликлери болуп, иш керекле бла тенг хайырланып, бирге жашау формалары. *Эллилени общинасы.* ❐ *Америкалы аскерчилени Сонгми деген юг вьетнамлы общинаны халкъын къыргъанларына къажау демонстрация болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1976, № 94.

ОБЪЕКТ *ат.* Объект *(предприятие, стройка и т.п.)* / Ишленип бошалгъан неда ишлене тургъан мекям. *Къурулуш объект.* ❐ *План бла белгиленнген битеу объектле хайырланыргъа берилгендиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 143.

ОБЪЕКТИВ[1] *ат.* Объектив / Оптика приборну суратны алынган неда къаралгъан затха айланнган жаны, ал мияласы. *Фотоап-*

паратны объективи. Микроскопну объективи.

ОБЪЕКТИВ [2] *сыф. филос.* Объективный / Тышхы, керти, хакъ; бизге бойсунмагъан, бизден тышындагъы; антоними: субъектив. *Тёрелени бир тёлюден экинчисине кёче барыулары эм тамата тёлюню бла жаш тёлюню арасында къаты байламлыкъ – къайсы жамауатны да айныууну объектив законуду.* «Шуёхлукъ», № 43, 102. *Совет Союзну урушну ал кезиуюнде тапсыз болумгъа тюшюуюню объектив эм субъектив сылтаулары бардыла.* «Коммунизмге жол», 1976, № 162.

ОБЪЕКТИВИЗМ *ат филос.* Объективизм / Жамауатны айныууну жорукъларын класслыкъ нитлеге бойсунмай билирге онг барды деген концепция.

ОБЪЁМ *ат* 1. Объём (*напр. куба, здания)* / Бир затны узунлугъу бийиклигине бла кенглигине кереленнген ёлчеми. *Батарейлени саны комнатаны объёмуна кёре салынады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 91.

2. Объём (*напр. работ, знаний*)/ Бир затны кёплюгю, азлыгъы. *Былтыр предприятияны юсю бла тын дырылгъан жашау-турмуш жумушланы объёму танг кесек ёсгенди.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 116. *Ремонт-къурулуш ишлени объёму жылдан-жылгъа ёседи.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 88.

ОВЧАРКА *ат.* Овчарка / Къарыулу къалауур ит, кёбюсюнде малланы сакъларгъа хайырланылады. *Батыр овчарка, тири санларын къатдырып, ит бла таукел талашып башлады.* «Толкъунла», 118. *Гестапону таматасы къатында сюелген къаражух овчаркагъа башха кюнледен жарыкъды.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 84.

ОГНЕМЁТ *ат.* Огнемёт / Жауну кюйдюрюр ючюн, жанып баргъан суусун зат себиучю сауут. *Фашистлени букъгъан жерлеринден чыгъарыр ючюн, огнемётланы хайырланыргъа тюшдю.* «Коммунизмге жол», 1978, № 190.

ОГНЕТУШИТЕЛЬ *ат.* Огнетушитель / От тюшсе, аны башланнган заманында ёчюлтюрге хайырланыучу прибор. *Отдан сакълар ючюн складны аллында огнетушительле, сууу, юзмези болгъан бочкала, челекле, темир хыжы, балта бардыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 134.

ОГОРОД *ат сёл. тил. къ.* **бахча**. *Тонгузла кесилмеселе, ала кёп боллукъдула, ол заманда биченликден, огородладан да къол жуу.* «Шуёхлукъ», № 49, 53.

ОГЪАЙ *угъайл. кес. къарач.* 1. *къ.* **угъай 1.** *«Не «хо» де да ышандыр, не «огъай» де да тюнгюлт»,– деп, Хорлам Дауумну къолундан тутду.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 172. *[Мырзабек:] Огъай, къадаргъа къаршчы атларгъа жарамаз.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 90.

2. *къ.* **угъай 2.** *Огъай, келмез эдинг да! Огъай, ол бери бир келсин!*

3. *къ.* **угъай 3.** *Тюнюмде огъай, быллай затны тюшюмде кёргенден да аллах сен сакъла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 58. *Агъаз [тиширыу] болгъан затны огъай, бир-бирде боллукъ затны да биледи.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 61.

◆ **Огъайны бас** *къарач. къ.* **угъайны бас**. *Ол жаратмагъан затны айтсанг, Алий огъайны басып тохтайды.* ■ *[Хажи-Дауут:] Мурат, хадауус, эки аягъын тиреп, огъайны басып турады.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 82.

◆ **Огъайым жокъду** не возра-

жаю / угъай демейме, ыразыма. *Эркинлик болса уа, анда къалып кетерге да огъайым жокъ эди.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 133. *[Жаш Наташагъа:] Письмоланы иелерине бер, мени уа письмосуз тепсерге да огъайым жокъду.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 11.

ОГЪАРГЪЫ *сыф.* 1. Верхний / Огъаргъы жанындагъы. *Огъаргъы этаж. Огъаргъы тапка.* ❐ *Огъаргъы палубада матросла мени Джульеттама къангадан ариу орун ишледиле да: «Жангыз тургъандан эригип, суугъа секирип кетмесин»,– деп, итчикни бау бла такъдыла.* «Шуёхлукъ», № 32, 38.

2. *къарач.* Южный *(о ветре)* / Къыбыла жанындан ургъан *(желни юсюнден). Огъаргъы жел уруп туманны чачханча, сагъышлары чачылып, Мёлехан, ишин къоюп, эшикге чапды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 7.

ОГЪАРЛАКЪ *орун сёзл.* Повыше./ Бийигирек, ёргерек. *Мухаммат къайын терекчикни огъарлагъындан тутуп, энишге бюкдю.* «Жанкъылыч», 249. *Самат, чыпынны белинден огъарлакъ миннгенлей, арып тохтады.*

ОГЪАРЛАКЪГЪА *орун. сёзл.* Чуть выше *(по направлению вверх)*/ Бийигирекге, ёргерекге. *Огъарлакъгъа баргъаныбызлай, шауданнга тюбедик.*

ОГЪАРЛАКЪДА *орун. сёзл.* Место, которое находится немного выше чего-л. / Бийигирекде, ёргерекде. *Былай огъарлакъда бир харчевна кибик барды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 161. *Сюлеменни жыйыныны къошу бизден огъарлакъда эди.* «Коммунизмге жол».

ОГЪАРЛАКЪДАН *орун. сёзл.* С того места, которое находится немного выше чего-л./ Бийигирекден, ёргерекден. *Огъарлакъдан келебиз,– деди Далхат. Огъарлакъдан ушкок атылгъан тауушла келедиле.*

ОГЪАРТЫН *орун. сёзл.* 1. Сверху / Баш жанындан, ёргеден; антоними: тёбентин. *Огъартын энип келген ёгюз арбаны дынгырдагъан тауушу келеди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 63. *Кёкде жангыз бир булут болмагъанлыкъгъа, огъартын жел, уруп, орамны букъусун ёрге кётюрюп, тёгерекни къарангы этди.* Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, менме, 65.

2. *орун. сёзл.* По верху, по верхней дороге, через верх, верхом, высоко по небу./ Башы бла, баш жол бла, кёк бла. *(Немчаланы самолётлары) Тюшмей, огъартын Кетедиле, къоркъуп, Атлы аскери Жанлайды, жортуп.* «Жилтинле», 78.

ОГЪАРЫ *орун. сёзл.* 1. Наверху, вверху / Баш жанында, огъары жанында, бийикде. *Тауладан, жауладан ёлгенле да къатыш... Кимни огъарыдан къуюлгъан ташла эзгендиле. Кимини санында садакъ окъну сабы чончаяды.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 125. *Бек огъарыда тургъан юйден жашчыкъ дингил тёнгеретип жиберсе, ол шашмай элни аягъына чыгъарыкъды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 161.

2. *В позиции определения*: верхний / огъары жанындагъы, баш жанындагъы. *Басхычны огъары атлауучу. Огъары эл.* ❐ *Мазан, элден чыгъып, къойланы отлата-отлата бара тургъанлай, Ёрюзмек улу огъары жанындан ат бла келе тюбеди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 65. – *Тёбен жанынг бир тенгиз болсун, терк болсун, Огъары жанынг а бек бийик болсун, кёк болсун.* «Малкъар халкъ жырла», 10.

◆ **Огъары аякъ** взвод *(курка ру-*

жья) / Къолунда жюрютюлген женгил сауутдан *(сёз ючюн ушкок, автомат)* атар ючюн ургъан механизмлени кесеги. *Ушкокну огъары аягъы бузулгъанды.* **Огъары аягъына миндир** взвести курок / сампалындан тартханлай, атылырча эт. *[Хаджи-Осман:] Ушкогуму да огъары аягъына миндирип: «Къайсын атайым?»– деп тургъанлай, фаэтонда Залимни эследим.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 54. *Харун автоматын огъары аягъына миндирди, агъачны къыйыры бла танкла озгъан жанына тебиреди.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 9.

■ **Огъары жан** кофта, блузка / тиширыу тёбен жан бла бирге белинден ёргесине кийиучю кийим. *Аны [Ариубатны] къардан эсе акъ огъары жаны иничге белине аламат жарашады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 45. *Кенгирек этекли тёбен жаны бла акъ огъары жаны къызны тизгинли, субай санлы кёргюзте эдиле.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 58. *Зурият да терлегенинде, огъары жанын тешип, жангыз чепкени бла къалды.* Б и д ж и л а н ы Б., Жюрекни ауазы, 36.

ОГЪЕСЕ [1] *айыр. байл.* Соответствует разделительному союзу «или» в русском языке / Соруучу айтымда жюрютюледи. *Эгизледе таякъчы бармыды, огъесе экиси да таракъчыламыдыла?* «Шуёхлукъ», № 39, 66. *Биз сени [анам] сакълап тургъаныбызны унутупму къойдунг, огъесе сени жылыуунг жылытмагъан юйде биз зауукълу жашарыкъмы сундунг?* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 20.

ОГЪЕСЕ [2] *кес.* Частица, обозначающая пренебрежение / Ыспассыз, масхара этгенни билдиреди. *[Хажимуса:] Ой, огъесе, сиз узун этеклени артыгъыз болсун!* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 154, *Ой, сиз къурумагъыз, огъесе.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 12.

ОГЪУНА *кючлен. кес. къарач. къ.* **окъуна**. *Кюн иги тийсе, жерни буз къапха жыйып тургъан эмилик къар къыш огъуна тас болуп къалады.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 16. *Бийнёгер Назийфатны гитчелигинден огъуна таный эди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 101.

ОГЪУНАКЪ *кючлен. кес. къарач. къ.* **окъуна**. *Хо, сен айтханча, анамы ыразы этер ючюн Гокканы алгъан огъунакъ этейим.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 217. *Тейри, Назийфа кече бла огъунакъ кетип къалыр.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 44.

ОГЪУНАКЪГЪА *кючлен. кес. къарач. къ.* **окъуна**. *Алагъа огъунакъгъа билдирмегенбиз бу ишни.*

ОГЪУР *ат къарач.* **1.** *къ.* **огъурлукъ**. *Хар эрттеннге мен къууанып тюбейме: «Огъур бла кел»,– деп, уллу халкъыма.* «Толкъунла», 9. *Алгъыш аякъ, боза аякъ, берекетли бал аякъ, Огъур бла кел аякъ, Къолубузгъа алайыкъ.* «Жилтинле», 322. *Жангы жыл дуниягъа огъур бла келсин, Хар ыйыгъы, айы сайын къууанч берсин.* «Жарыкъ жолда», 59.

2. *къ.* **огъурлу 3**. *Келген келин огъур аякъ бла келсин! Айтыр сёзюн, этер ишин толу билсин.* С е м е н л а н ы А.. Жазыу айла, 115. *О, ыннам, энди ачарыкъ болмазса Сен, бизни излеп огъур кёзлеринги.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Кёз жарыгъым, 97. *Кёп тюрлю ахшы башланыуланы, Сенде ачылгъанды огъур эшиги.* Х у б и й л а н ы Н., Жерни сагъышлары, 26.

ОГЪУРА *эт.* Одобрять *кого-что*/ Онгсун, жарат, тюзге, тапха сана.

Къызчыкъланы эр киши сабийле бла бирге школгъа баргъанларын бир къауум атала, анала алай огъурамадыла. Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 20. *Рамазан атын жолну бир жанына бургъанында, экинчи атлы анга огъурамай, жууап этди.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 27.

ОГЪУРАУ *и.д. от* **огъура**/ Огъура дегенден *этим ат. Биреуню айтханын огъурау. Этилген ишни огъурау.* ❐ *Адамны ангысы не къадар ёсе барса, этилген чолалыкъланы, учхаралыкъланы огъурмауу ол къадар кётюрюле барады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 181.

ОГЪУРЛУ I *сыф.* Добрый 1. Отзывчивый / Адамны ариу кёрюучю, анга жан аурутуучу, иги ахшы, халал. *Огъурлуну оруну хазыр.* (Н а р т с ё з.) О *Огъурлу уста къарт тапсыз жашау ызда адамлыгъын тас этмегенине, аны хатасындан бир сабий да жыламагъанына ёхтемленеди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 33. *Огъурлу халкъны берекетли жери! Къыйын кюнде ышыкъ бергенсе бизге.* О т а р л а н ы К., Сайламала, II, 131. // Выражающий расположение, сочувствие, отзывчивость/ Жюрек тартхан, сюйдюмлю. *Аны [Кязимни] огъурлу бети кёргенни анга женгил илешдиреди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 148.

2. Добрый *[напр. совет, дело]* / Иги, адамлагъа керекли, хайырлы. *Поэт аны [Эней улуну] атын эшитгенден кеси ёлюп кетгинчи, ол адамны сыйлы атын, уллу, огъурлу ишлерин эсинден кетермегенди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 111. *Кулиевни «Ауул» деген поэмасы ариу эм огъурлу ишле этерге къолларындан келген адамланы жигитликлерини юсюнден гимнча эшитиледи.* «Шуёхлукъ», № 43, III.

3. Добрый (*напр. гость, весть*)/ Игилик, ахшылыкъ, къууанч келтирген. *[Хасан Адилгерийге:] Сен огъурлу къонакъ кёре эдим: сен келген бла кюн ачылды.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 55. *Сабийлери шахарлада окъугъан аналагъа бла сюйгенлери аскерде къуллукъ этген къызлагъа огъурлу хапар келтириучю кимди?* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 98.

4. Приветливый (*напр. взгляд, слово*). / Жарашыулу, ачыкъ, къууанчлы. *Бийсолтанны огъурлу ышарыуу бир заманда да бутхузланмайды.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 99. *Адамла да къайгъыларын унутуп, кёп мычымай, огъурлу танг атханды.* «Жюрек жырлайды», 149. *Тансыкълай, къууана турама, огъурлу шахарым.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 19.

5. Счастливый, приносящий счастье / Насыплы, насып келтирген. *Огъурлу быстырла. Огъурлу жашау.* ❐ *Эй жигит, жашау хар заманда да шёндюча огъурлу болмагъанды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 59. *[Мазан:] Жангы жашау башланды, жангы жолгъа огъурлу сагъатда чыгъыгъыз!* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 153.

6. Тихий, спокойный, мирный / Тынч, къаугъасыз, жарашыулу. *Къайгъысыз, огъурлу арбазда, Кюле, бугъунчакъ ойнагъан сабийле, Сызгъырып, тюшген бомбаланы отунда Къаннга къатышып, бары да кюйдюле.* «Жилтинле» 49. *Эсимдеди, туура бир юйюрча, огъурлу онунчу классыбыз.* «Жарыкъ жолда», 112. // Тихий, смирный (*о животных*) / жууаш, кютю, жагъынсыз (*малны, жаныуарны юсюнден*). *«Къаражау», чёрчеклигин да къоюп, бек огъурлу хайыуан болгъанды, сабийле тюбю бла ётюп айланнгандыла.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюн-

де, 48. *[Салих:] Билалмайбыз, Барындан огъурлу малны. Биригиз да кёралмайсыз «Уябаш» субай маралны.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэма, 62. *Бараз [киштик] огъурлу жаныуар ашха да артыкъ жутлукъ этмейди.* Т ё п п е л а н ы С., Жаралы зурнук, 20.

◆ **Огъурлу болсун!** Пусть будет на счастье! *(говорится по поводу обновы, новой вещи в доме и т.п.)*/ Жангы тигилген, сатылып алынган, этилген, туугъан, келген д.а.к. затха айтылыучу алгъыш. *Огъурлу болсун, ариу жарашады, Ол боюнгдагъы боюнлукъ!* «Малкъар халкъ жырла», 107. *Огъурлу сабий болсун, тукъум-жукъ болсун! – деп, Батыр къарт къатынны къолун тутду.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 352.

ОГЪУРЛУ II *хал. сёзл.* Приветливо, радушно, дружелюбно / Шуёхлукъ халда, жылы, жарыкъ. *Амма отоугъа кирди да, къонакъгъа огъурлу ышарды.* «Шуёхлукъ», № 73, 154. *Мен энди уллу жашчыкъ болгъан эдим, алай аппагъа, алгъынча, гитчечик кёрюне болур эдим, ол мени башымы бир тюрлю жумушакъ, огъурлу сылады.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 175.

ОГЪУРЛУКЪ *ат.* Добро *(все положительное, хорошее).* / Ахшылыкъ, игилик; насып, хайыр. *Къошунну жерге салып, Ыспас этди, къызлагъа: «Бу къошуннга хар заман Турсун огъурлукъ агъа».* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 189. *Ахмат жыйылгъанлагъа: «Огъурлукъ бла къалыгъыз»– деп, кетди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 170.

ОГЪУРЛУЛУКЪ *ат* **1.** Доброта, отзывчивость / Иги ниетлилик, къайгъырыулукъ. *Къанатлыла да таныйдыла адамны огъурлулугъун.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушь, 180. *Огъурлулугъу болмагъан адамла, Терекледен да уялсагъыз а сиз.* «Шуёхлукъ», № 45, 95.

2. *къ.* **огъурлукъ**. *[Киеую Залимге:] Огъурлулукъгъа сен кел, Насыпха къалып.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 210. *Ол адам [Мусса] огъурлулукъгъа келмегенди бизни элибизге.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 186. *Бизге толгъан ай бла жангы толу огъурлулукъ келгенди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 389.

3. Приветливость, радушие *(в глазах, во взгляде и т.п.)* / Жарашыулукъ, жарыкълыкъ, халаллыкъ. *Дауумханны сабыр къарамында къалай эсе да бир огъурлулукъ тохташханды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 16. *Сакийнатны жютю къара кёзлеринден тёгерекге огъурлулукъну нюрю тёгюлген сунарса.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 6.

ОГЪУРСУЗ I *сыф.* **1.** Злой, недобрый / Адамны сюймеген, ачыулу, кюйсюз. *Къызны бары алтын эсе, къайдан чыгъадыла огъурсуз къатынла?* (Н а р т с ё з.) *Къатынынг огъурсуз болса, арбазынга ит такъма.* (Н а р т с ё з.) О *Налжан болду амалсыз, Ата-анасы – къарыусуз, Ахлу-жууукъ – огъурсуз, Некях болду соруусуз.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 46. // Выражающий злобу, злость / Ачыулу, хыны. *Полковникни къарамы огъурсуз болса да, кеси бирда ахшы адамды.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 65. *Асхат, жашны аллында сюелип, аны огъурсуз кёзлерине жютю къарады.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 78. *Душманла уа тиллерин чайнайдыла, Адыргы ачыу эте, къайнайдыла, Букъдуралмай зарлы ниетлерин, къыйыкъ жыйыра огъурсуз бетлерин.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 22. // Сердитый *на кого-что,* испытывающий злость/Биреуге неда бир затха ачыуланнган. *Башы бе-*

дишлик болгъан Батырбий бюгюн бирда болмагъанча огъурсузду, къыл чайнайды. Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 29.

2. Недобрый, злой, плохой, дурной / Жарсыу, къайгъы келтириучю. *Огъурсуз заман. Огъурсуз хапар.* ❐ *Огъурсуз ишни кёргенди жашчыкъ, Анга жарсыулу къарап тургъанды.* О т а р л а н ы К., Сынла, 34.

3. Злой, свирепый, лютый *(о животных)* / Кюйсюз, адамгъа жуушмагъан *(жаныуарланы юслеринден). Юйден чыкъгъан адамны эслегенлей, ары дери сынжырны таларгъа кюрешген, огъурсуз итни юргени бираз шош болду.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 90. *Ауузлукъ чайнагъан огъурсуз атлай, (черекле) хыны кемиресиз жагъа ташланы.* «Жилтинле», 420.

4. Злой *(о судьбе, жизни и т.п.)*/ Хата, заран келтириучю, аман, осал, эриусюз, жазыкъсыныусуз. *Къалай огъурсузду бирде къадар, Огъурсуз къадаргъа дунияда не мадар.* М а к ы т л а н ы С., Жашауну ауазы, 58. // *кёч.* Сильно задевающий, язвительный/Жюрекни къыйнаучу, кёлге тийиучю. *Огъурсуз карикатура. Огъурсуз эпиграмма.* // *сёл. тил.* Едкий, острый / Ачы, кюйдюрюучю. *Алдыкъ жолубузну бизге бергенин – Огъурлу гюлюн, огъурсуз мурсасын.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 94.

5. *сёл. тил.* Злой *(о ветре, морозе и т.п.)* / Бек кючлю, бек къаты (*желни, сууукъну д.а.к. затны юсюнден*). *Огъурсуз жел, Огъурсуз сууукъ сюеклерине дери жетеди.* «Шуёхлукъ», № 43, 56. *Огъурсуз боран келеди деменгили.* О т а р л а н ы К., Жолла, 53.

6. Пронзительный, резкий / Ачы *(тауушну, къычырыкъны юсюнден). Темирни огъурсуз зынгырдауына Зулмучулагъа халкъны даун жаздынг [Кязим]. Къуш къанатлы батыр шууулдауында Туугъан болур эди биринчи назмунг.* О т а р л а н ы К., Сагъышла, 135.

◆ **Огъурсуз бет ал.** Обозлиться, злиться. Огъурсуз кюйге кир, ачыулан. *Киши арбадагъылагъа иги масагъат этип къарады да, огъурсуз бет алып къычырды.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 164. *Алий аны миндирмей кетген автобусну ызындан огъурсуз бет алып къарады.*

ОГЪУРСУЗ II *хал. сёзл.* **1.** Злобно, со злобой / Ачыуланып, кюйсюз болуп. *Офицер асыры огъурсуз сёлешгенден, Эгеу, къоркъуп, эшикге терк-терк чыгъады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 330. *Ол / [Абдул-Мухамет]: «Ашап къояйыммы»,– дегенча, бизге огъурсуз къарайды.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 33.

2. Свирепо / Бек къаты, бек кючлю (ур, сызгъыр – *желни, боранны юсюнден*). *Жел, огъурсуз сызгъырып, орамлада чабады.* «Жилтинле», 114.

ОГЪУРСУЗЛАН *эт. сёл. тил. къ.* **ачыулан.** *Жаш огъурсузланып башлады.*

ОГЪУРСУЗЛАНДЫР *эт. понуд. от* **огъурсузлан** / Огъурсузлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашчыкъла, ёрге-энишге ётселе, ташла ата кетип, итни огъурсузландырадыла.*

ОГЪУРСУЗЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **огъурсузландыр** / Огъурсузландыр дегенден *этим ат. Итни огъурсузландырыу.*

ОГЪУРСУЗЛАНЫУ *и. д. от* **огъурсузлан** / Огъурсузлан дегенден *этим ат. Адамны огъурсузланыуу.*

ОГЪУРСУЗЛУКЪ *ат* **1.** Злость, злостность, враждебность / Адам-

ны сюймеучю, ачыуланыучу хал, къылыкъ, кюйсюзлюк. *Къарамы кёзюнгю алдарча болуп, огъурсузлугъу, тилини ачылыгъы жюрегинги кюйдюрген оюмсузла, кеслерин тута билмегенле да тюбейдиле.* Хубийланы О., Аманат, I, 134. *Малланы сюргенлени огъурсузлукъларын билген Сарыбий кесине бек сакъ эди.* Этезланы О., Тарда, 63. // Выражение злобы, злости / Ачыулулукъ, хынылыкъ. *Жашны къарамыны огъурсузлугъун жаратмадыкъ. Адамны кёзлерини огъурсузлукълары.*

2. Лютость, свирепость *(животных)* / Адамгъа жууушмаулукъ, кюйсюзлюк *(жаныуарланы юслеринден). Итни огъурсузлугъу. Ийнекни огъурсузлугъу. Бёрюню огъурсузлугъу.*

3. Жестокость (*судьбы, жизни и т.п.*) / Кюйсюзлюк, ачылыкъ *(къадарны, жашауну д.а.к. затны юслеринден). Къадарны огъурсузлугъу адамланы кёзлерин ачдырмайды.* (Фольк.) ❐ *Заманны кюйсюзлюгю, огъурсузлугъу халкъгъа жетдирген азаплыкъ таулу жашны [Ибрагимни] сагъышларын кёбейтди.* Къулийланы Х., Эгизле, 18. // Злость, язвительность *(вести, слова и т.п.)* / Ачыу тиерча, къыйнарча хал *(сёзню,чамны, лакъырданы д.а.к, затны юсюнден). Биченчилени эслерине не хыйла тюшмей эди: огъурсузлугъу болмагъан чамдан башлап, адамны къаядан секиртирлик масхарагъа дери.* Тёппеланы А., Ташыуул.

4. Суровость, жестокость *(холода, ветра и т.п.)* / Къатылыкъ, ачылыкъ (*суукъну, желни д.а.к. затны юсюнден*). *Суукъну огъурсузлугъу кесин танытады.* (Фольк.) ❐ *Къышны огъурсузлугъу жерни юсюнден аз-аз тая барады.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 16.

ОДА *ат лит.* Ода / Белгили история болумгъа неда жигитге жораланып жазылгъан къууанчлы махтау назму. *Державинни одалары. Къууанч ода.*

ОДАЙ *ат.* Время от 5 до 9 часов утра / Эрттенликни сагъат бешден тогъузгъа дери заманы.

■ **Одай гюттю.** Вид растения / Битимлени бир тюрлюсю.

ОДАЙГЪЫ *ат.* Время пастьбы коров до утренней дойки / Ийнеклени эрттенликде сауардан алгъа кютюучю заман. *Малла одайгъыгъа келгенлей, Къарча эрттеден айтыргъа деп тургъан жарсыуун Къаншаугъа айтыргъа кёлленди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

■ **ОДАЛ**[1]: *къарач.* Одал чапыракъ мать-и-мачеха / Къош гюллюлени къауумундан, сары чагъыучу, уллу чапыракълы кёпжыллыкъ ханс. *Сюрюучю, ууакъ сызгъыра, асыры алгъа чапхан малны таш ата да ызына тыя, одал чапыракълы бир чунгургъа жетди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 23. *Сёзю одал чапыракъдан ётмеген, жарлыны сёзю бай къулакъгъа кирмеген.* «Жюрек жырлайды», 123.

◆ **ОДАЛ**[2]: **Одалгъа ашыр (ий)** Затянуть (*разговор, беседу и т.п.*)/ Ушакъны, сёзню д.а.к. затны узакъгъа соз, кёп сёлеш. – *Мухаммат файгъамбар, алейкум ассалам, алай айтханды, – деп, акъсакъал бир фатыуаны къыйырындан кирип, ушакъны одалгъа ашыра башлады.* Лайпанланы С., Гургумлу, 116. *Мени артыкъсыз да бир одалгъа ийген болум: коллективден юч-тёрт адам, сёз Зурумну юсюнден болса, айыплы ышарып, къарамларын менден жашыра эдиле.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 13.

ОДЕКОЛОН *ат.* Одеколон / Ариу ийисли затны спирт къошулуп къуралгъан раствору, косметик

када хайырланылады. *Одеколонну ийиси. Тюкенден одеколон алдым.* ❐ *Одеколон жуугъан кибик ёзенле, Дух ийисли бек сюйдюмлю ай келди.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 129. *Оленька уа анга [Кукиннге] наныкъ суу, жёге чечекни суудун ичире эди, одеколон бла юсюн ышый эди.* А. Ч е х о в, Хапарла, 58.

ОДИНОЧКА *ат.* Одиночка *(в тюрьме)* / Тюрмеде тутмакъ жангыз кеси туруучу камера. *Мындан баргъанла уста боладыла. Агъач ишлеге, сюрмеге. Мени жаум тутулуп тюшге эди, Ой, одиночка тюрмеге.* (Ф о л ь к.)

ОЖАКЪ *ат.* Дымоход *(дымовая)* труба / Печьни, от жагъаны тютюню тышына чыгъыучу жери. *Ожакъ ариулаучу.* ❐ *Юйню ожагъы къынгыр болса да, тютюню тюз чыгъар.* (Н а р т с ё з.) О *Ожакъдан чыкъгъан жилтинле бла эшик къангаланы аралары бла ургъан жарыкъгъа кёре, юйде жукъламагъан адам болургъа керек эди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 312. *Ожакъладан чыкъгъан тютюн терк окъуна хауада жайылып, эрип, тас болуп кетеди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 44.

■ **Ожакъ билек** колено дымохода / отну тютюню, жылыуу барыргъа деп ишленнген жерни юсюне бир зат салырча тапкыры. *Такуш узун ташны ожакъ билегинден алып, таркъ-таркъ этдирип, тузну тюйдю.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 63. *Шеша чыракъчыкъ да ожакъ билегинде жилтирейди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 42.

◆ **Ожакъдан къурум тюшгенча** *(тюшгенлей)* как снег на голову *(упасть, свалиться и т.п.)*/ Чыртда билмей тургъанлай, эсде-бусда болмагъанлай. *[Ахмат Тахирге:] Алан, ожакъдан къурум тюшгенча, къайдан чыкъдынг!?* «Шуёхлукъ», № 48, 72.

ОЗ *эт.* **1.** Обогнать / Теркирек чабып, атлап д.а.к. зат этип алгъа ёт. *Тыпырдаса, тай озар, табаны къызса, ат озар.* (Н а р т с ё з.) О *Желни оза, чабарма мен, Сени энтда табарма мен.* О т а р л а н ы К., Танг жулдузум, 50. *Дунияда аламат атла кёпдюле, Барын да озар Къаратор къундузум.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 104.// опережать *кого в чём* / башхаладан иги жетишим эт, бир затны, ишни бирсиледен эсе алгъа тамамла. *Къарагъанны марагъан озар.* (Н а р т с ё з.) О *Ол [къыз] айтады: «Барлыкъма Ишде мени озгъаннга, Къалын орунна манга чемерлигин ачханнга».* «Жилтинле», 120.

2. Проходить, проезжать мимо *кого-чего*, через *что* / Биреуню неда бир затны къаты бла, юсю бла ётюп кет. *Акъыллыны аллы бла оз, акъылсызны арты бла оз.* (Н а р т с ё з.) *Ангылаусузгъа айтханынг къулагъыны жаны бла озар.* (Н а р т с ё з.) О *Жашла алай къаты болгъанда, озуп кетмей, къарт къалагъа баргъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 20. // Оставлять позади / Бара туруп, бир затны артда къой. *Элден озуп, агъачны къыйырына жетдик.* // Проходить (*напр. свой дом, поворот*) / Бара туруп, керекли жерде тохтамай, ётюп кет. *[Малик:] Харун, хапаргъа болуп, юйюнгден озуп бараса.* «Шуёхлукъ», № 64, 76.

3. Миновать, проходить *(о времени)* / Ёт, бошал / *(заманны юсюнден). [Халиймат:] Аслан аскерден къайтханлы юч жыл озгъанды.* «Минги-Тау», № 12, 53. *Жайны ал кюнлери бичен чалыугъа, оракъ оругъа хазырланыуда озадыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 86.

4. *къ.* **атла.** *Кюн орта оза, гитче жабыкъ машиначыкъ келип, элни арасында тохтады.* Х у-

б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 122. *Кече эки тенгден оза болур дегенде, Зауурбек ары-бери бурулгъанын, ынычхагъанын къойду.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 77.

5. *кёч.* Переходить меру, границы *в чём;* перебарщивать *в чём* / Бир затны мардасындан, чегинден, кереклисинден оздуруп жибер. *Ауузу озгъаннга жуап этмесенг, ауузу жокъгъа санар.* (Н а р т с ё з.) *Къарыны озгъанны къыйыны озар.* (Н а р т с ё з.) О *Эй, гыбышы, сен а озгъан этесе! Жорукъланы бузуп, чекден ётесе!* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 219.

6. Быть больше положенного / Кереклисинден аслам бол. *Озса да, санга озсун. Юч тонна бичен ийнекге озуп да боллукъду.* ❐ *Омар, сен кёрген къыйынлыкъла бир адамгъа асыры да озадыла.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 25. *[Абдул-Къадыр афендиге:] Бери къонакъгъа тюше тебирегенлей да, сенден: «Соруу алгъанынгы тохтат»,– деп тилеген эдим, алай болгъанлыкъгъа, юйреннген ауруу сени къояргъа унамады, озса да санга озсун, ашагъанынг былай тёбен жагъада мычхы жаргъан оруслу жашны чочхасыны этиди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 121. // Перевалить *(о возрасте)* / Жашагъан жыллары белгили, айтылгъан сандан атлау. *Масхутха жюзден озгъанлыкъгъа, ишлегенин къоймайды. Жуукъулары айтханнга кёре, Зубайдагъа токъсан жылдан эртте озгъанды.*

7. Быть пропущенным *(напр. об очереди, сроке),* упущенным *(напр. о времени, случае)* / Заманында, кезиуюнде хайырланылма. *Тепсер жылларым тепсерча болмадыла, жырлар жылларым жырларча болмадыла, кезиуюм озгъанда уа, тартына, буюгъа, артдан къарай къалдым да кетдим.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 161. *Кёремисе бу къагъытны, Фермадан жазадыла, Сени терслигингден ишле, толмайын озадыла.* «Шуёхлукъ», № 20, 52.

8. Уходить, деваться *(от судьбы)* / Къутул, кет *(жазыудан, буйрукъдан). Къадардан киши озмаз.* (Н а р т с ё з.) О *Къанамат бир былай айтып кёл этди: «Къоркъма, къарындаш, жюрекге къоркъуу салма! Аллахны буйругъундан биз озмазбыз».* (Ф о л ь к.)

9. Пролегать *(о дороге, тропинке и т.п.)* / Бир затны къаты бла ёт, бар *(жолну, илипинни д.а.к. затны юсюнден). Темир жол Нальчикни ортасы бла озады. Газопровод Кенжени къыйыры бла озады.*

10. Проходить, появляться последовательно *(в уме, воображении, сердце и т.п.)* / Жюреги, башы д.а.к. заты бла ёт. *Аны [жашчыкъны] жолу жюрегим бла озады, Жюрегимде, жара тапча, къалады.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 216. *Жашауумда кёрген къууанчым, жарсыуум да кёз аллым бла озадыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 62.

11. *угъайл.* Часто *(утруждать, беспокоить и т.п. кого)* / Терктерк, кёп кере къыйна, жарсыт д.а.к. кереклисин этдирме. *[Жамийлят Бекболат улуна:] Аллах бла тилейме, кечгинлик беригиз, сизни къыйнагъандан озмайма.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 89.

12. *угъайл.* Оставаться *(на словах, бумаге),* не возыметь действия/ Айтылгъандан, жазылгъандан ары барма, аны бла чеклен, жашауда бардырылма. *Ёлмей сау тур, ханла айтхан сёзден озма.* (Ф о л ь к.) О *Этилген буйрукъланы бир къаууму къагъытдан ары озмайдыла.*

13. Переходить, добираться *(до других)* / Бир затны тамамлауда, этиуде башхалагъа да жет *(этимчаны -п формасында жюрютюледи). Къартла, аммала, кеслерини сабийлеринден озуп, энди къон-*

шу – тийрени сабийини оноуун этип тебирегендиле. Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 143.

14. Проходить *(напр. о дожде, ветре)* / Тауусул, тохта *(сёз ючюн, жауунну, желни юсюнден). Нанаш бла нёгерлери, жауун озгъунчу деп, къургъакъ дорбунда тохтагъан эдиле.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 69.

■ **Озгъан заман** *грамм.* прошедшее время / этимни бир затны этилип бошалгъанын кёргюзтген заманды. *Озгъан заман сёлешген кезиуде иш этилип бошалгъанын кёргюзтеди.*

ОЗАЙ *ат фольк. эск.* Обрядовая песня / Сабийле хар юйню аллына барып, айтып туруучу жыр *(алагъа юйню иеси ашарыкъ затла бергенди). Аны [Азаматны] ачыуу, жаланда кетиуню-къалыуну юсюнден сёз башланса, чыгъыучу эди: «Да сиз озай айта келмеген ушайсыз да! Хорларгъа керекди ишни къыйынлыгъын», – дер эди къызлагъа.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 165.

ОЗГЪУН *сыф.* **1.** *къ.* **озгъур I, 2.** *Озгъун тиширыу. Озгъун къылыкълы жаш.*

2. Непомерный, большой / Мардадан артыкъ, кёп болгъан. *Озгъун фахму. Озгъун акъыл. Озгъун жигитлик.* ❐ *Озгъун толкъун жазгъанымы кетереди, Кёмюк этип, ёрлеп келеди къатыма.* Б а т ч а л а н ы М., Сагъышла, 43.

ОЗГЪУНЛУКЪ *ат.* Развязанность, нескромность, наглость / Адепсизлик, кесин тап жюрютмеулюк. *[Наныкъ:] Озгъунлукъ этгенден эсе, къара жерге кирликме.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 193. *[Домалай Дауумгъа:] Озгъунлукъ къыйынлыкъ болгъанын билемисе?*

ОЗГЪУНСУН *къарач.* Считать *кого-л.* грубым, аморальным. Биреуню озгъуннга санау.

ОЗГЪУР I *сыф.* **1.** Непомерный, чрезмерный, безмерный / Мардасыз, асыры уллу. *Сени озгъур хунеринг кёкде къанат кереди.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 9. *– Зарны тили учхан окъну сууутады, – дегенча, ханны жаман къуллукъчусу жашны озгъур жетишимине зарланады.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 279. *Саудюгерчиле, Мазанны кёргенлеринде, аны айтхылыкъ озгъур жигитлигин кёзлеринден билдиле.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 194.

2. Развязный, фамильярный, бесцеремонный / Кесин асыры эркин жюрютюучю, уялмаучу, тартынмаучу, адепсиз. *Озгъур тиширыу. Озгъур адам.* ❐ *Эфенди, сёзю бармай башлагъанын кёргенде, элде тилчилени бек озгъуру Биймырзаны шагъатха табып, сёзню ачыкъ сала башлады.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 155.

ОЗГЪУР II *хал. сёзл.* **1.** Смело, решительно / Таукел, батыр, жигер. *Бу бирлешген деу иш бла Къыралыбыз озгъур атлайды.* А х м а т л а н ы А., Жаз келди, 40.

2. Развязно, фамильярно, бесцеремонно / Уялмай, тартынмай, асыры оздуруп, адепсиз. *Ол асыры озгъур сёлеше эди.*

ОЗГЪУРЛУ *хал. сёзл.* С лихвой/ Артыгъы бла, оздуруп. *Берилген борчну озгъурлу толтургъаны ючюн, командование батальонну алгъышлады.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 84. *Биринчи итоглагъа кёре, белгиленнген график озгъурлу тамамлана барады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 116.

ОЗГЪУРЛУКЪ *ат.* Отличительные качества *кого-чего,* превосходство, преимущество / Айырмалыкъ, башхалыкъ, онглулукъ, артыкълыкъ. *Эмен терек былайда битмесе эди, бу тёшню бирси тёшледен башхалыгъы озгъурлугъу эсленмез-*

ге боллукъ эди. Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 63.

ОЗДУР *эт.* **1.** *понуд. от* **оз** / Оз дегенни *къатланыучу айырмасы. Ишде оздур. Эришиуде оздур. Окъуда оздур.*

2. Проводить, провозить *кого-что*/ Кимни, нени болса да бир затны къаты бла элт. *Ахмат къой сюрюню элни тёбен жаны бла агъачны къыйырында талагъа оздурду.* «Коммунизмге жол», 1983, № 180. *Сержант взводну школну аллы бла оздуругъа сюе эди.* «Шуёхлукъ», № 71, 54.

3. *кёч. къ.* **оз 5.** *[Мурат Залимге:] Энди уа оздургъан этесе, жаш.* «Минги-Тау», № 31, 90.

4. Упускать *(напр. случай, время)* / Заманында, кезиуюнде хайырланма. *Мюрзеу жыйыуну заманын оздурсанг, азыкъсыз къалмыкъса.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 109. *Ынна экинди намазны оздуруп иеме деп, гузаба этеди.* «Шуёхлукъ», № 49, 37.

5. *къ.* **ётдюр.** *Бош заманыбызны заукъулу оздурабыз.*

ОЗДУРТ *эт. понуд. от* **оздур** / Оздур дегенни *къатланыучу айырмасы. Каникулланы кезиуюнде школчуланы заманларын лагерьледе оздуртадыла.* «Коммунизмге жол», 1983, № 185.

ОЗДУРТУУ *и. д. от* **оздурт** / Оздурт дегенден *этим ат. Поездни оздуртуу. Автобусну оздуртуу.*

ОЗДУРУЛ *эт. страд. от* **оздур**/ Оздур дегенни *зорлаучу айырмасы. Машинала къаяны тюбю бла оздурулдула.*

ОЗДУРУЛУУ *и.д. от* **оздурул** / Оздурул дегенден *этим ат. Заманны зыраф оздурулууу.*

ОЗДУРУУ *и.д. от* **оздур** / Оздур дегенден *этим ат. Заманын бошуна оздуруу. Аруууну оздуруу. Эришиуде оздуруу.*

ОЗДУРУШ *эт. взаимн.-совм. от* **оздур** / Оздур дегенни *араш айырмасы. Ишде оздуруш. Эришиуде оздуруш.*

ОЗДУРУШУУ *и.д. от* **оздуруш**/ Оздуруш дегенден *этим ат. Окъууда оздурушуу.*

ОЗОН *ат.* Озон / Кислородну юч атомундан къуралгъан, адамны жаныуарны аурутмазча этилген газ. *Минги тауну тюбюнде, нарат агъачны ичинде, озондан толу, хауаны эркин солуйса.*

ОЗУУ *и.д. от* **оз** / Оз дегенден *этим ат. Чаришде озуу. Ёрге-энишге озуу.* ❐ *Элчилени саламларына жууап къайтарыргъа турсунмай озуучу Матайны бусагъатда алгъыннгы бёкемлигинден жугъу къалмагъанды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 324.

ОЗУШ *эт. взаим.-совм. от* **оз** / Оз дегенни *араш айырмасы. Женгил машинала орамны ёрге-энишге озушадыла.*

ОЗУШУУ *и.д. от* **озуш** / Озуш дегенден *этим ат. Эришиуде бири бирин озушуу.*

ОЙ [1] *ат къ.* **оюм 1.** *Ой тюбюнде алтын барды, ойлай кетсенг, табарса.* (Н а р т с ё з.) *Ой жетмеген жерге бой жетмез.* (Н а р т с ё з.)

2. *къ.* **оюм 2.** *Къанатлы учмай болмагъанча, чынтты фахмулу назмучу кесини оюн айтмай чыдаялмагъанды.* «Шуёхлукъ», № 6, 7.

ОЙ [2] *эт.* **1.** Валить, развалить *что*; разрушать *что* / Къаланнган затны буз, аудур. *Къабыргъаны ой. Хунаны ой.* ❐ *Осал эшек сырты*

бла ышылып, арбазынгда хунаны ояр. (Нарт сёз.) О *Адилгерий хуру къалауну ойду. Наныу да хахай этди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 95. *Энди сени табармамы мен Бу топла ойгъан дунияда? Къара кёзлеринги кёрюрмеми Ол бек термилген таулада?* Къулийланы Къ., Сайламала, I, 1965. // *кёч.* Разрушать (*напр. старый мир*) / Жокъ эт, кетер. *Патчахны, попну терисин сойдула, Ол жашауну тамырындан ойдула.* «Жюрек жырлайды» 62. *Кюч дунияны тас этип, Тамырындан ояргъа.* Къаракетланы И., Сайламалары, 36. // *кёч.* Приводить в упадок / Бузукълукъ эт, заран сал, къуралыргъа къойма. *Жашау мамыр хал алса да, кюреш тохтамайды, къыралны ичинден ояргъа мурат этгенле алыкъа кёпдюле, аны себепли сакълыкъны тас этерге жарарыкъ тюйюлдю.* «Шуёхлукъ», № 43, 97. *Жау ойгъан ишлени жерине салыргъа, халкъгъа ырахат жашауну къураргъа керек эди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 393.

2. Размывать / Аша, буз (*сууну юсюнден*). *Кенг орамланы ырхыла оюп, Бош сабийлеге табылды оюн.* «Жюрек жырлайды», 177. *Къобан суу жагъаларын оюп, къумун, ташын тёнгизге алып барады.* Батчаланы М., Элчилерим, 9.

3. *кёч.* Приводить *что* в расстройство, в упадок / Бир затны кереклисича къурама, ишни тап бардырма, буз. *[Юсюп Османнга:] Сени кибиклеге жакъ басып, ишни ойгъаным ючюн, къуллугъумдан чыгъаргъандыла.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 114.

4. *кёч.* Разрушать (*семью, коллектив*) и т.п. / Юй жашауну, коллективни д.а.к. затны буз. *Ол (ичги) жауду санга, Юйюнгю оя турады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 189.

5. *бич.-тик.* Вырезать выемку / Кийимни жагъа, женг тигиллик жерин кес. *Жамычыны жагъасын ой. Амма жыйрыкъны къолтугъун тап ойгъанды.*

ОЙ [3] *межд.* **1.** Выражает испуг, отчаяние, боль (ой! о!, ах!) / Элгеннгенни, къоркъгъанны, бир заты ачыгъанны д.а.к. сезимлени билдиреди. *– Ой, мен харип! – деп, [Антон] къычырыкъ эте, фаэтонда сюрюше, тыпырдайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 379. *Ой, кюнюм къуруп къалгъан, бюгюн сизге не болгъанды? Кишиден юлгюмю алгъансыз, къутурупму къалгъансыз?* «Ленинни байрагъы», 1982, № 142.

2. Выражает удивление, восхищение, радость и т.п. / Адамны сейирсиннгенин, къууанныганын билдиреди. *Ой, мен, не къадар безиредим, кечир, Назир!* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 256.

3. Употребляется при высказывании, окрашенном *каким-л.* чувством / Бир затны энчи сезим бла (*сёз ючюн, жан аурутуу, ахтыныу*) айтханда хайырланылады. *Сюеме, къызчыкъ, ой сюеме, Сюймеклигими жашырмам, Аллах арадады, не бек сюйсем да, Аллынга барып ашырмам.* (Фольк.) ❐ *Алай бла башларын къутхарып къайтхан жашла, ой-ой-ой, аланы къайсын санайым.* Хубийланы О., Дерт, 36.

4. *межд.* Обращение перед словами с начальным гласным: *эй! слушай!* / Биреуню эсин сёлешгеннге бурдурур ючюн айтылады, кеси да ат бла бирге жюрюйдю. *Ой анам, жетдиле эшикни къылычларын сала кир!* Къобанланы Д., Таулада тауш, 331. *Ой къарнашым, Дауут, санга жазама Бу назмуму, кюуюмю кюн турушда, Махтанама, макъамыма базама.* «Жилтинле», 106. *Ой чыммакъ кёгюрчюнюм, сен, Мени кёлюнгден айтханса.* Отарланы С., Жырла, 40.

5. Употребляется в качестве сло-

ва – рефрена в фольклорной строфе / Фольклор строфада рефренни орунуна жюрютюледи. *Къутас чачынгы, ой, суу шындыкъла эмедиле* (Ф о л ь к.) *Мени жёрмем – жаулу жёрме, баулу жёрме, ой-ой.* (Ф о л ь к.)

■ **ОЙ ДЕ.** Откликнуться, отозваться / Чакъыргъаннга жууап бер. *Атынгы айтсам: «Ой дерсе»,– деди жаш нёгерине.*

■ **ОЙ ДЕМЕ.** Молчать, не пикнуть / Жукъ айтма, тауушчыгъарма. *Елюп да, ой демем,– деди жаш.*

■ **Ой юйюнге** возглас, который выражает удивление, восхищение / сейирсиниую билдиреди. *Ой юйюнге, Мухадин, бир жараулу чурукъла, бардыла.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 76. *[Эллиледен бири:] Ой юйюнге, аны къалай танымайса, ол бизни Мустафирди!* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 20.

ОЙДА *межд. къ.* **ой** [3] *(3-чю магъ.). Ойда, Зурумну уа несин айтаса, аламат къызды.* (Ф о л ь к.) ❐ *Ойда-ойда, сен а.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 14.

ОЙДАМ *ат къ.* **чели**. *Туристле къалын ойдамны ичи бла барадыла. Ойдам агъач къыйырлада, мылы жерледе ёседи.*

ОЙДУР *эт. понуд. от* **ой** [2] / Ой [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Эски юйню ойдур. Ишни ойдурдула.* ❐ *Эркинликни къаласын ойдурмай, Сау къыркъ жылны бирге сакълап келгенбиз.* «Жюрек жырлайды», 289. *Булбул кюмюшню накъышлайды, ойдуруп.* Б о т а ш л а н ы А., Жашаум, 35, *Кулизар къызына тонну жагъасын ойдура турады.*

ОЙДУРТ *эт. понуд. от* **ойдур** / Ойдур дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш, бульдозерни келтирип, эски юйлени къабыргъаларын ойдуртду. Тонну къолтугъун ойдурт.*

ОЙДУРТУУ *и.д. от* **ойдурт** / Ойдурт дегенден *этим ат. Эски хуналаны трактор бла ойдуртуу. Ишни ойдуртуу.*

ОЙДУРУЛ *эт. страд. от* **ойдур**/ Ойдур дегенни *зорлаучу айырмасы. Хуна ойдурулгъанды. Эски юйле ойдурулдула. Жыйрыкъны женги жангыдан ойдурулду.*

ОЙДУРУЛУУ *и.д. от* **ойдурул** / Ойдурул дегенден *этим ат. Ишни ойдурулууу. Эски юйлени ойдурулулары.*

ОЙДУРУУ *и.д. от* **ойдур** / Ойдур дегенден *этим ат. Жамычыны жагъасын ойдуруу. Къабыргъаны ойдуруу. Ишни ойдуруу.*

ОЙДУРУШ *эт. взаимн.-совм. от* **ойдур** / Ойдур дегенни *араш айырмасы.*

ОЙДУРУШУУ *и.д. от* **ойдуруш**/ Ойдуруш дегенден *этим ат.*

ОЙЛА *эт.* Думать, мыслить, размышлять / Оюм эт, сагъыш эт. *Ишни ахырын ойламай, аллын башлама.* (Н а р т с ё з.) *Ой тюбюнде алтын барды, ойлай кетсенг, табарса.* (Н а р т с ё з.) О *Ала (инженерле) къарап, жерге, суугъа, Тергеу этип ойладыла, Кёп сууланы барысындан Басхан суунусайладыла.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 149.

ОЙЛАН *эт.* Задуматься *над чем*, размышлять *о чём*, обдумать *что* / Бир затны юсюнден оюм эт, сагъышлан. *Оюм бла ойлансанг, юйлю болурса.* (Н а р т с ё з.) *Ойланмай сёлешген, аурумай ёлюр.* (Н а р т с ё з.) *О Эсимдеди кёп хатагъа байланнганым, Хата этип тюшюннгеним, ойланнга-*

ным, Тенгчиклени, сабийлени уруп, къыйнап, Аналагъа кёрюнмейин айланнганым. «Жюрек жырлайды», 16.

ОЙЛАНДЫР *эт. понуд. от* **ойлан** / Ойлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Ол иш бизни кёп ойландыргъанды.*

ОЙЛАНДЫРЫУ *и.д. от ойландыр* / Ойландыр дегенден *этим ат. Жашны, соруу берип, ойландырыу.*

ОЙЛАНЫУ *и.д. от* **ойлан** / Ойлан дегенден *этим ат. Кёп затны юсюнден ойланыу.*

ОЙЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **ойлан** / Ойлан дегенни *араш айырмасы. Сабийле экскурсияны юсюнден ойланышдыла.*

ОЙЛАНЫШЫУ *и.д. от* **ойланыш** / Ойланыш дегенден *этим ат. Жашауну юсюнден ойланышыу.*

ОЙЛАТ *эт. понуд. от* **ойла** / Ойла дегенни *къатланыучу айырмасы. Индияны, афганланы уятхан, Къытайлыланы азатлыкъгъа ойлатхан, Кюн чыгъышха: «Бирлешигиз»,– деп къычыргъан.* «Жашаубузну байрагъы», 22.

ОЙЛАТЫУ *и.д. от* **ойлат** / Ойлат дегенден *этим ат. Жашауну юсюнден ойлатыу. Къартлыгъында къалай кечиниригини юсюнден ойлатыу.*

ОЙЛАУ *и.д. от* **ойла** / Ойла дегенден *этим ат. Кеси аллына ойлау. Ойлаучуну ойлауу битгинчи, таукелни тюгю битди.* (Н а р т с ё з.) *Жашау къыйын болса, ойлау кёп болур.* (Н а р т с ё з.)

ОЙЛАШ *эт.* **1.** Думать, обдумывать вместе / Бирге оюм эт, сагъыш эт. *Эрни ахшысы эл бла ойлашады, къатынны ахшысы эри бла ойлашады.* (Н а р т с ё з.) О *Халкъла, уллу кёллюлюк, сансызлыкъ этмей, заманында керекли сича ойлашып, къыйынлыкъ келмезча, тап тынч кёзиуюнде биригип, мадар этерге керекдиле.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 145. *Кече узуну ойлашдыкъ, Ма бу затда тохташдыкъ: эки атынгы сатаргъа.* «Жанкъылыч», 175.

2. Задумываться *над чем, о чём*/ Терен сагъыш эт. *Билмегенни алдагъан терлемейди, Кёп ойлашып акъылын жерлемейди.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 36. *Осуятымы алып окъусанг, Ойлашып, мыйынг ашланыр.* «Къарачай халкъ жырла», 187.

3. *къарач.* Одуматься, раскаяться / Сокъуран. *Биз энди хар затны ангылап, ойлашханбыз.*

4. Задумывать, замышлять / Мурат эт, ниет эт, акъыл эт. *Бюгюн а Баттал урлагъандан да уллу аманлыкъ этерге ойлашды.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 20.

ОЙЛАШДЫР *эт. понуд. от* **ойлаш** / Ойлаш дегенни *къатланыучу айырмасы. Хар къыйынлыкъ да эси болгъан адамны кёп затха ойлашдырады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 188. *Жангы жашауну атламлары, жюрюшю кёп затха ойлашдыра эдиле.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 151.

ОЙЛАШДЫРЫУ *и.д. от* **ойлашдыр** / Ойлашдыр дегенден *этим ат. Окъугъаныны юсюнден ойлашдырыу.*

ОЙЛАШЫН *эт. къ.* **ойлаш 2.** *Сёлешгенде бети къызаргъан, сёзге ойлашынып узалгъан.* (Н а р т с ё з.)

ОЙЛАШЫНДЫР *эт. понуд. от* **ойлашын** / Ойлашын дегенни *къат-*

ланыучу айырмасы. Жангы фильм мени ойлашындырды.

ОЙЛАШЫНДЫРЫУ *и.д. от ойлашындыр* / ойлашындыр дегенден *этим ат. Тамблагъы кюнню юсюнден ойлашындырыу.*

ОЙЛАШЫНЫУ *и.д. от* **ойлашын** / Ойлашын дегенден *этим ат. Жумушну юсюнден ойлашыныу.*

ОЙЛАШЫУ *и.д. от* **ойлаш** / Ойлаш дегенден *этим ат. Сюймекликден уяладыла, Ойлашыуну кенг къууадыла.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жырлары, 75. *Сёзлери, тиллери ангыланмасала да, хар адамны бетинде бирча сезимни таныйса: сейирсинмеклик, сый бериу, терен ойлашыу бирикдиреди аланы.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 55.

ОЙМАКЪ *ат.* Напёрсток / Тикген заманда бармакъгъа ийне чанчылмаз ючюн кийдирилиучю темир къалпакъчыкъ. *Аман къатынны ийнеси – багушда, оймагъы – къууушда.* (Н а р т с ё з.) *Арба толу хант туздан оймакъ толу сют ауур.* (Н а р т с ё з.) О *Эрттембла жаш уянып къараса, ханны юйюню къатында халкъ жыйылып: «Ушкок бла оймакъны ургъаннга хан къызын береди», – деп, атышып кюрешедиле.* «Къарачай халкъ таурухла», 38.

ОЙМАКЪАУУЗ *сыф.* С маленьким ртом *(о женщине)* / Гитче ауузлу *(тиширыуну юсюнден): Келинни уа несин айтаса! Бал бетли бурма чачы, оймакъаууз, кёзлери уа кечеги жулдузла, бираз къарайым дерсе.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 99. *Къарачыгъыз къашларына, чачына, Гюлча къызыл, оймакъаууз.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

ОЙМАТ [1] *ат.* Прогалина; плешина, плешь / Агъачны, сюргюню ичинде жукъ битмеген жер. *Ёткюр къылыч хауада мазаллы тогъай сызып келип, ташны оймат тёппесин гыжылдатды.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 97. *Мюрзеуню элтген кетен жолчукъ къашхалы, оймат лы болуп чапды* «Жарыкъ жолда», 28.

ОЙМАТ [2] *хал. сёзл.* Местами, пятнами, узорами, кругами *(т.е. носящий не сплошной характер)* / Бёлюп-бёлюп, къат-къат. *Терезеле оймат-оймат бузлагъандыла. Жангур оймат жауады.*

ОЙНА *эт.* **1.** Играть, забавляться, резвиться, развлекаться / Оюн неда оюнчакъ бла заманынгы ётдюр. *Жаз ойнагъан – къыш жылар.* (Н а р т с ё з.) О *Сабийле хар юйде да бирча ойнайдыла, Бетлерин жыламукъ бирча жибитеди.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайламала, П. 379. *Урушдан къайтыр атанг, Терекле чагъып башларла, Огъурлу, жарыкъ танг атар, ойнарса терек бахчада.* «Шуёхлукъ», № 47, 7.

2. Играть *во что* / Бош заманынгы спорт неда башха оюнла бла ётдюр. *Школну бошагъынчы, Идирис команданы тогъузунчу номери болуп, (футбол) ойнап турады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 86. *Хажи-Муса аланы [жашланы] юйюне чакъыра, ала бла шахмат ойнай, ишлерини юсюнден сора, ол халда жашай эди.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 7.// Играть *чем* / шахмат, шашка д.а.к. оюнда: чыкъ. *Ат бла ойна. Дамка бла ойна.*

3. Играть *(плёткой, шапкой и т.п.)* / Бир затны оюнчакъны орунына хайырлан. *Жашны жылары гъы келсе, анасыны топпаны бла ойнар.* (Н а р т с ё з.) О *Ол [Къаншаубий] жылау-сыйыт этгенни эшитдирмей: «Арбагъа минигиз», – деп, аланы кёплерин*

алыр ючюн, къамичи бла ойнай, арбазгъа чыкъды. К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушш, 340.

4. *кёч.* Относиться к *кому-чему* несерьёзно / Биреуге неда бир затха оюнчакъгъача къара. *[Дымай Хамызатха:] Онгсузгъа санап мени бла ойнай турасыз, башхагъа этерик болгъа эдигиз алай, сизни тюгюгюзню бардырыр эди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 131.

5. *къ.* **ойнакъла**. *Атны аманы тай бла ойнар.* (Н а р т с ёз.) *О Аны [Адамейни] къара къуйрукълу къозучукълары тойгъандан сора, аналарындан айырылып, ойнайдыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 421. *Улагъым, ойнап, арып Жатды куудуш ичинде.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 41.

6. Быстро двигаться *(о частях тела)*, играть (*напр. о вилах, серпе*) / Терк-терк къымылда *(санланы, сенекни, чалгъыны д.а.к. затны юсюнден). Санлары ойнай, кёзлери кюле, Хасан кирген болур урушха.* (Ф о л ь к.) ❐ *Жигер къоллада бычакъла женгил ойнайдыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 164. *Ёгюзле жегиледиле, Ойнайдыла сенекле, Ишчиле силкинедиле, Ёседиле гебенле.* «Жилтинле», 243.

7. Играть (*напр. о ветре, волнах*)/ Ур, гюрюлде, толкъунлан *(желни, сууну д.а.к. затны юсюнден). Чыран тауну чучхурлары къайнайдыла, Тёппесинде акъ булутла ойнайдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 38. *Якубну аллында, арлакъда, желчик дарий жыйрыкъны, ёлген чычханны киштик аунатханлай, аунатып ойнайды.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 102.

8. *кёч.* Играть *(о лучах солнца, о свете и т.п.).* / Бир затха тийип, андан жылтыра *(кюн таякъланы, жарыкъны юсюнден). Кюн таякъла уа, эрттенлик чыкъда ойнай, накъут-налмазча, жылтырайдыла.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 115. *Кюн жилтинле Абдул-Къадырны аллында кюзгю мияла сыннганчыкъгъа тийип, кюн жарыкъчыкъ, къабыргъада къалтырай келип, къоянча ойнайды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 84.

9. *кёч.* Играть *(о чувстве, мысли и т.п.)* / Къозгъал, жигер халда бол, терк ишле *(сезимни юсюнден). Залийхатны, сюйгенденми, тансыкъданмы, къаны ойнайды.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул. – *Мариям, согъар ючюн жюрек ойнаргъа керекди, – деп, Ысмайыл жуап этди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 171.

10. Играть *(в спектакле, на сцене т.п.)* / Сахнада салыннган, бардырылгъан оюннга къатыш. *Программада артистледен кимле ойнагъанларын окъуп башладыкъ.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 17. *Кючюкланы Магомет ойнаргъа къатышхан спектакльлени саны кёпдю.* «Коммунизмге жол», 1981, № 133. // Играть [Отелло, Добротина и т.п.] / Сахнада биреуню суратла, кёргюзт. *Хамит, Отеллону жашауун кесини жашауына тергеп, таза да кесин Отелло сундурурча ойнагъанды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 119. // Играть (*напр. спектакль*) / Театрда, сахнада сал, кёргюзт. *Артистлерибиз Маммеланы Ибрагимни «Жаралы жугъутурун» кёп элледе ойнагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1982, № 153.

11. *кёч.* Выигрывать *(об облигации, лотерее)* / Къыт *(облигацияны, лотереяны юсюнден). Лотерей билетге сувенир эм башха тюрлю бир зат ойнасанг да, хычыуун кёрюнеди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 171.

12. *кёч.* Шутить, говорить, делать *что-л.* ради забавы, потехи, развлечения / Кюлюр, кёз ачар, булжур, сагъышланы чачар ючюн бир зат айт, эт. *Улан ойнар, къыз кюлюр.* (Н а р т с ёз.) *Ойнап айта эсенг да, ойлап айт.* (Н а р т с ёз.) О

Экиси да кетип бара, жашчыкъ, ойнагъан халда, Ёрюзмекге былай айтды: «Кел, Ёрюзмек, кимники узакъ барлыкъды, садакъларыбызны бир атып кёрейик». «Нартла», 79.

13. *кёч.* Шутить, насмехаться, издеваться, подтрунивать / Масхара, хыликке эт. *Адамны аманы адамны бети бла ойнар.* (Нарт сёз.) О *Биреу сени намысынг бла ойнай эсе, ёлгенми этгенсе, кесинги таныт!* Толгъурланы З., Эрирей, 132. *Деу Ёрюзмек къызып баргъанды (Фукга) даугъа: «Энди жасакъ бердирмем», – дегенди, – санга. – Мен Ёрюзмек болмам, сен жасакъ алсанг, Нартны юсюнде андан кёп ойнасанг.* «Нартла», 26.

14. Говорить или поступать так или иначе ради шутки / Сагъыш этмей, ойламай айт, эт. *Суу бла ойнама – батарса, от бла ойнама – жанарса.* (Нарт сёз.) О *[Сапар Чомургъа:] Быланы [немчаланы] къолларына тюшюп ойнама... аллах сакъласын, мукъут ийисинги чыгъарлыкъдыла.* Хубийланы О., Дерт, 53.

15. Выполнять *какие-л.* упражнения *(о лошади)* / Чап, секир, арт аякъларынгда сюел *(атны юсюнден). Ёрюзмек улуну жанындан сюйген аты Музачирни тюбюнде, къанатлыча, ойнарыкъ эди, алай ат ойнатыр заман тюйюлдю.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 360. *Гилястырхан, аты бла келип, Жёнгерни къатында багушда тохтагъанлай, аты ойнап тебиренгенди.* «Нартла», 222.

16. Выполнять упражнения *(на перекладине, кольцах и т.п).* Турникде, тогъайлада д.а.к. снарядлада санларын бир затха юйретиу, чыныкъдырыу. *Азамат жашланы турникде ойнагъанларына къараса, аланы бир тынч, ойнагъан сунуучу эди.* Тёппелланы А., Отлукъ ташла, 87. *Дерсленден бош заманда устаз бизни тогъайлада, брусда, атда ойнаргъа да юйретеди.* «Коммунизмге жол», 1967, № 149.

◆ **Ойнагъанмы этесе** *межд.* шутка ли / бир затны *(ишни)* магъаналылыгъын, кереклилигин, къыйынлыгъын кёргюзтеди. *Арыгъан а, баям, бары да этгендиле. Ойнагъанмы этесе, быллай тик ёрню былай терк чыгъаргъа былагъа алыкъа хазна тюшмегенди!* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 33.

ОЙНА-КЮЛ *эт.* Веселиться, развлекаться / Жарыкъ бол, лакъырда эт, ойна, бир бирни кюлдюр. *Ишчи кюнюбюз къууанчлы озады, Биз ойнай-кюле арымай.* Къулийланы Х.-М., Жылла озады, 74. *Ишни къууанчлы баргъанын эслейбиз, ишлей да, ойнай-кюле да адамлагъа тюбейбиз.* «Шуёхлукъ», № 30, 107. *Ойнай-кюле, Таужанны ишлерин тамамлап, артха айландыкъ.* Зокаланы З., Солуу кюн, 55.

ОЙНАКЪЛА *эт.* Резвиться *(о животных)* / Ары-бери чабып ойна/ *(жаныуарланы юсюнден). Бузоуланы тюклери жылтырайдыла, ёкюре, ойнакълайдыла.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 69. *Къозучукъла, татлы къой сютден тоюп, ойнакълап башладыла.* Тёппелланы С., Уучу Зауурбек, 14.

ОЙНАКЪЛАТ *эт. понуд. от* **ойнакъла** / Ойнакъла дегенни *къатланыучу айырмасы. Иги малчы малларыны къарынларын тойдуруп ойнакълатыр.* (Нарт сёз.)

ОЙНАКЪЛАТЫУ *и.д. от* **ойнакълат** / Ойнакълат дегенден *этим ат. Итни ойнакълатыу. Бузоуну ойнакълатыу.*

ОЙНАКЪЛАУ *и.д. от* **ойнакъла** / Ойнакъла дегенден *этим ат.*

Къозуланы кюн туушда ойнакълаулары хычыуунду.

ОЙНАКЪЛЫ *сыф.* Игривый, резвый / Оюнлу, ойнаргъа сюйюучю. *Малкъар къызса, ай жаякълы, Кёрюнюшюнг бек ойнакълы.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Заман жели, 52.

ОЙНАЛ *эт. страд. от* **ойна** / Ойна дегенни *зорлаучу айырмасы. Биринчи оюн ойналып бошалды, эки команда да тенг болдула.* «Коммунизмге жол», 1977, № 75. *Тау эллени клубларында ойналгъан хар спектакль урунганланы кётюреди, дуниягъа кёзлерин ачады.* «Коммунизмге жол», 1981, № 199.

ОЙНАЛЫУ *и.д. от* **ойнал** / Ойнал дегенден *этим ат. Пьесаны биринчи ойналыуу Нальчикни драма театрында баргъанды.*

ОЙНАТ *эт.* **1.** *понуд. от* **ойна** / Ойна дегенни *къатланыучу айырмасы. Кёк кёгерип талада, жел ойната хансларын, кимни сизге тарала, чыдап турур санлары.* «Жанкъылыч», 31. *Бийиклеринг къанат битдирип, желни ойнатадыла, сызгъыртадыла, сызадыла.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

2. Забавлять, развлекать / Жубат, кёзюн ач. *Мындан бир жыл алгъа Шоштар мени тобугъуна олтуртуп, ойнатыучу эди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 91.

ОЙНАТДЫР *эт. понуд. от* **ойнат** / Ойнат дегенни *къатланыучу айырмасы. [Аслан Элкъурутха:] Таудагъыла сизге кёп къамичи ойнатдырмазла.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 5.

ОЙНАТДЫРЫУ *и.д. от* **ойнатдыр** / Ойнатдыр дегенден *этим ат. Спектакльни ойнатдырыу.*

ОЙНАТЫЛ *эт. страд. от* **ойнат** / Ойнат дегенни *зорлаучу айырмасы. Элде спектакль эки кере ойнатылды.*

ОЙНАТЫЛЫУ *и.д. от* **ойнатыл** / Ойнатыл дегенден *этим ат.*

ОЙНАТЫУ *и.д. от* **ойнат** / Ойнат дегенден *этим ат. Школчуланы турникде ойнатыу.* ❐ *Хызыр къарындашындан туугъан жашчыкъны... къоюнуна алып, эркелетип, ойнатыучу эди.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 53.

ОЙНАТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **ойнат** / Ойнат дегенни *араш айырмасы. Жашла экиси да билек ойнатышып барадыла.*

ОЙНАТЫШЫУ *и.д. от* **ойнатыш** / Ойнатыш дегенден *этим ат. Баш ойнатышыу. Билек ойнатышыу.*

ОЙНАУ *и.д. от* **ойна** / Ойна дегенден этим ат. *Телини ойнауу да тели.* (Н а р т с ё з.) *О Къарангыда эшитиле эди Байны къолунда къамичи ойнау.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 119. *Не ишде да Мухаммат жашауну жарыкъ къымылдауун, бетде ышарыууну ойнауун излегенди.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 147.

ОЙНАУУКЪ *сыф.* Игривый, весёлый, легкомысленный, шутливый/ Жарыкъ, ойнаргъа сюйюучю, чамчы. *Ким биледи, аны [Къобузчуну] уста къоллары тюеклени алай жырлатмасала, жашны айгъа къарауу иги кесек созулур эди. Алай той барады, Анда сюйген къызыны ойнауукъ кёзлери аны излейдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 144.

ОЙНАУЧУ *ат* **1.** Акробат, артист *(театра, цирка)* / Гепсорка, сахнада баргъан оюннга къатышыу-

чу адам. *Ойнаучу башында ойнаса, текеси тюбюнде эниклейди.* (Нарт сёз.)

2. Участник *(лотереи, олимпиады и т.п.)* / Лотереягъа, олимпиадагъа къатышхан адам. *Жарышдырып элтирикме [жашны] Олимпиадалагъа, Хорлатмаз деп базама Анда ойнаучулагъа.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 38.

ОЙНАШ *эт. взаимн.-совм. от* **ойна** / Ойна дегенни *араш айырмасы. Сабийле кенг арбазда чабышадыла, ойнашадыла. Эки команда эришип топ ойнашадыла.*

ОЙНАШЫУ *и.д. от* **ойнаш** / Ойнаш дегенден *этим ат. Шахмат ойнашыу. Футбол ойнашыу.*

ОЙСУЗ I *сыф. къ.* **оюмсуз 1.** *Ойсуз ишге къатышхан къууанмаз.*

ОЙСУЗ II *хал. сёзл. къ.* **оюмсуз II.** *Ойсуз сёлешген сокъураныр.* (Нарт сёз.) О *Ойсуз башланнган иш къууанчлы бошалмаз.* (Фольк.)

ОЙСУЗЛУКЪ. *ат.* Безрассудность, необдуманность / Акъылсызлыкъ, оюмсузлукъ. *Бригадирни ойсузлугъундан биченчи жыйнны иши тап къуралмагъанды.*

ОЙСУРА *эт.* **1.** Ойкать, хныкать, ныть / Тыхсы, ынычха. *Асхат, ойсурап, тулукъ тауш этип, атындан жыгъылгъанын кёргенде, аны нёгери Шарау бла сермеширге базынмады.* Толгъурланы З., Эрирей, 182. *Кече белинде биягъында лакъырда эте, кюле тургъан Ибрагим ойсурап, ынычхап башлады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 224.

2. *къарач.* Эс ташла (къ. **эс**). *Къатыны, Ёрезни кёргенлей, несин да билмей, ойсурады.* «Къарачай халкъ таурухла», 156.

ОЙСУРАТ *эт. понуд. от* **ойсура** / Ойсура дегенни *къатланыучу айырмасы. Мен Жаубермезни бир къакъгъанлай ойсуратырыкъ эдим: «Таматады, гюнахына кирмейим»,– деп, къойгъанма ансы.* Этезланы О., Тарда, 83. *Темирбекни хыжысы, бёрюню башына тийип ойсуратды.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 111. *Махти, Ханийни ойсуратып, юй тюбюне сойландырды.* Эбизеланы А., Махти, 24.

ОЙСУРАТДЫР *понуд. от* **ойсурат** / Ойсурат дегенни *къатланыучу айырмасы. Ол кеси кесин ойсуратдырып жатады.*

ОЙСУРАТДЫРЫУ *и.д. от* **ойсуратдыр** / Ойсуратдыр дегенден *этим ат. Тюйюп, ойсуратдырыу.*

ОЙСУРАТЫУ *и.д. от ойсурат* / Ойсурат дегенден *этим ат. [Алий тенгине:] Ала, кесинги жалкъытыуну, бизни ойсуратыуну да къой, жукъ болгъан эсе, айтхан эт.* Кацийланы Х., Мухаммат, 47.

ОЙСУРАУ *и.д. от* **ойсура** / Ойсура дегенден *этим ат. Булгъаша барып, ташлагъа жетгенлей, тюбюнде немчаны башы ташха тийип, ойсурауну басды.* «Жанкъылыч», 254.

ОЙСУРАШ *эт. взаимн.-совм. от* **ойсура** / Ойсура дегенни *араш айырмасы. Палатада ауур саусузла ойсурашадыла.*

ОЙСУРАШЫУ *и.д. от* **ойсураш** / Ойсураш дегенден *этим ат. Саусузланы ойсурашыулары.*

ОЙТ *межд.* Возглас, которым погоняют стадо крупного рогатого скота / Тууарланы сюргенде айтылгъан сёз. *Аппа, анда-санда «ойт» дей, сюрюйню ызындан акъырын барады.*

ОКЕАН *ат* 1. Океан / Материклени араларындагъы суу. *Атлантика океан. Шош океан.* ❐ *Тенгизлени бла океанланы байламлыкъларын хайырланыуда баш бёлюм нефть чыгъарыуду.* «Коммунизмге жол», 1973, № 82. *Юч жылны океанлада жюзгенден сора, Магелланны беш кемесинден бири жер шарны саулайын тёгерегине айланып, туугъан журтуна къайтханды.* «Коммунизмге жол», 1972, № 173.

2. *В позиции определения*: океанский / Океанда жюзюучю. *Мурманскени портуна океан кемеле окъуна киредиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 122. *Океан жюзюуле бизни флотну жашауна терен сингендиле.* «Коммунизмге жол», 1971, № 137.

ОКЕАНОГРАФ *ат.* Океанограф/ Океанографиядан специалист. *Северный полюсха баргъан атом кемеде океанографла да болгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 146.

ОКЕАНОГРАФИЯ *ат.* Океанография / Тенгизледе, океанлада баргъан физика, химия, геодогия, биология тюрлениулени юслеринден илму. *Аскертенгиз училищеде океанография бла шагъырей этедиле.*

2. *В позиции определения*: океанографический / Океанография бла байламлы. *Экспедицияны кезиуюнде алимле астрономия, метеорология, океанография тинтиуле бардыргъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 204.

ОКЕАНОЛОГ *ат.* Океанолог / Океанологиядан специалист.

ОКЕАНОЛОГИЯ *ат къ.* океанография.

ОКИСЕЛ *ат хим.* Окисел / Химия элементге кислород къошулуп къуралгъан зат.

ОКИСЛЕН *эт.* Окисляться / Кислород бла къошул. *Темир окисленди.*

ОКИСЛЕНДИР *эт. понуд. от* **окислен** / Окислен дегенни къатланыучу айырмасы. *Чоюнну, кислород къатышдырып, окислендирирге.*

ОКИСЛЕНДИРИУ *и.д. от* **окислендир** / Окислендир дегенден *этим ат.*

ОКИСЬ *ат хим.* Окись / Орталыкъ окисленнген зат.

ОККА *орун. сёзл. саб. къ.* **укка**. *Къызчыкъ: «Окка элт»,– деп, анасыны къолундан тартады.*

ОККУПАНТ *ат.* Оккупант / Оккупациягъа къатышхан адам. *Днепр сууну онг жагъасында мийик тал терекле тёппелерин энишге бюгюп, кёп болмайын фашист оккупантладан тазалагъан совет аскерчилеге баш урадыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 24. *Гитлерчи оккупантла бизни республикабызгъа салгъан заран бек уллу болгъанды..* «Шуёхлукъ», № 13, 61.

ОККУПАЦИОН *сыф. къарач.* Оккупационный/Оккупация этиучю. *Оккупацион аскерле.*

ОККУПАЦИЯ *ат.* Оккупация / Къайсы болса да бир къыралны башха къыралны жерин саууп кюч бла бийлеую. *Оккупацияны заманында фашистлеге сатылгъанланы халкъ кёрюп болмагъанды.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 85. *Экинчи дуния къазауатны жылларында заповедникге оккупацияны зараны жетгенди.* «Ленинни бай-

рагъы», 1979, № 74. **Оккупация эт.** оккупировать / оккупацияны бардыр. *Израильчиле оккупация этилген арап жерледе элле къурайдыла.*

ОККУПАЦИЯЛА *эт. сёл. тил.* Оккупация эт. **(къ. оккупация).** *Къыралны оккупацияла.*

ОККУПАЦИЯЛАН *эт. страд. от* **оккупацияла** / Оккупацияла дегенни *зорлаучу айырмасы. Оккупацияланнган жер.*

ОККУПАЦИЯЛАНЫУ *и.д. от* **оккупациялан** / Окупациялан дегенден *этим ат. Къыралны оккупациялануу аны культурасыны ёсюуюне уллу чырмау болады.*

ОККУПАЦИЯЛАУ *и.д. от* **оккупацияла** / Оккупацияла дегенден *этим ат. Къыралны оккупациялау.*

ОКОП *ат.* Окоп / Жаула бла уруш бардыргъанда аланы бугъунуп атаргъа деп этилген бек жер. *Кёк кюкюреу бирлени эсине тюшюреди Уруш окопларында тургъанын.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, П, 378. *Зулкъай бла комиссар ушкокларын да окопла таба буруп сагъайдыла.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 97.

ОКРОШКА *ат.* Окрошка (кушанье) / Квасха тахта кёгетле, бишген картоф, гаккы, эт неда чабакъ ууакъ тууралып этилген суусун ашарыкъ. *Кафеде харчо, окрошка дагъыда башха татыулу ашла бардыла.* «Шуёхлукъ», № 35, 8.

ОКРУГ *ат* 1. Округ / Къыралны территориясыны административ-политика, мюлк, аскер д.а.к. бёлюмю. *Округну башчысы элге келип, колхоз этген кюнлериди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 15. *Север Кавказ аскер округда бизни бир бирибизден айырдыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х. Жылла бла таула, 24.

2. *В позиции определения*: окружной / Округ бла байламлы. *Округ айырыу комиссияла. Округ партия конференция. Округ ара.*

ОКРУЖКОМ *ат.* Окружком 1. Выборный орган, руководящий округом. Округа башчылыкъ этер ючюн сайланыучу орган. *Къанамат окружком боюнуна салгъан аманатны ажымсыз толтурады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 319. *[Мусса Нанашха:] Малкъар окружком мени сизге мындан кетген Ивановну орунуна жибергенди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 159. *Малкъар окрожкому Махтини колхоз кадрла хазырлау жаны бла эки айлыкъ курслагъа жибергенди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 61.

2. Здание, в котором расположен выборный орган, руководящий округом. Округа башчылыкъ этген адамла ишлеучю мекям. *Ибрахим, окружкомгъа кирирге деп, атындан тюшюп, босагъа таба айланды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 283. *Окружкомну аллында, башларын къызыу-къызыу къымылдата, тогъуз-он жерли ат сюеледи.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 283.

ОКТАВА *ат энчи.* Октава 1. Восьмая ступень гаммы, а также интервал между ближайшими, одноимёнными звуками различной высоты / Диатоника гаммаланы саналып башлагъандан сегизинчи тюеги эмда аланы араларындагъы интервал.

2. Очень низкая разновидность баса / Басны бек алаша тюрлюсю. *Чотчай ариу октава ауаз бла жырлайды.*

3. Стихотворная строфа в восемь стихов, из которых шесть объедены двумя перекрёстными рифма-

ми, и два последних – смежной рифмой / Биринчи алты тизгини эки чалдыш рифма бла, эки тизгини уа къоншу рифма бла байланыучу сегиз тизгинли назму строфа. *Махмут, октава бла жазылгъан назмуну жиклерин санай турады.*

ОКТЕТ *ат.* Октет *(музыкальное произведение для восьми инструментов или голосов)* / Сегиз музыка инструмент неда сегиз ауаз толтурлукъ музыка чыгъарма.

ОКТЯБРЁНОК *ат.* Октябрёнок / Башланнган *(биринчи-ючюнчю)* классланы пионер дружина башчылыкъ этген окъуучулары. *Библиотека, октябрёнокланы, пионерлени юсюнден выставкала, стендле жарашдырады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 66.

ОКТЯБРЬ *ат* 1. Октябрь / Календарь жылны онунчу айы. *Октябрь кюз айды.* ❑ *Арменияны уллу поэти – Саят Нова октябрьде туугъанды.* «Шуёхлукъ», № 22, 3. *Октябрьни биринчисинде Павловну къауумуна болушлукъгъа бронебойчула, пулемётчула эм миномётчула келедиле.* «Коммунизмге жол», № 169, 91.

2. *В позиции определения*: октябрьский / Октябрьда болуучу. *Октябрь суукъла. Октябрь байрам.*

ОКУЛИСТ *ат.* Кёз доктур (*къ.* **кёз**). *Саусуз «Окулист» деп жазылгъан эшикни къатында тохтады.*

ОКУЛЯР *ат.* Окуляр / Оптика приборда къарагъан адамны кёзюне айланнган мияла. *Микроскопну окуляры.*

ОКЪ [1] *ат* 1. Пуля / Къоргъашинден этилген, къолда жюрютюлюучю сауутдан эм пулемётладан атылыучу зат. *Урушургъа да сюеди, окъ тиймезин да сюеди.* (Нарт сёз.) *О Душман огъу жыкъгъан эди Аны [Солтан-Хамидни] тер басхан атдан.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 102. *Озгъан жашлыкъ – атылгъан окъ, Къайтыу жокъ анга.* Отарланы К., Сагъышла, 105.

2. *В позиции определения*: пулевой / Окъ салгъан, окъдан болгъан. *Кече болса, сен жулдузланы санайса. Кюндюз болса, окъ жаралагъа къарайса.* «Къарачай-малкъар халкъ жырла», 41. *Ауур эди окъ жарасы, Къаны саркъа эди жерге. Хорлаугъа жетгинчи, анга Тюшгенди жашлай ёлюрге.* «Шуёхлукъ», № 21, 15.

ОКЪ [2] *ат физиол.* Сперма / Эр кишини уятлыгъында жаратылыучу урлукъ.

ОКЪ [3] *ат.* Жало *(пчелы, осы)* / Бал неда ит чибинни чархыны чанчылыучу кесеги. *Бал чибин билегимден къапханлай, терк окъуна огъун чыгъарыргъа кюрешдиле.*

ОКЪА *ат* 1. Позумент, галун / Алтын неда окъа халылары да болуп согъулуучу тартма, чалыу; оюу, накъыш. *Олтургъан къыз окъа тигер.* (Нарт сёз.) *О Окъала тигилген тыйын тонлу къатын нёгерлерине бурулуп айтды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 144. *Жашланы бири окъа бла жасалгъан хуржундан жумушакъ тютюн алып, газет журундан папирос бурду.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 230.

2. Мишура, канитель / Алтын эм кюмюш халыла. *Боюнгдан салыннган тапанча баунг Окъа бла чилледен.* «Малкъар халкъ жырла», 115. *Кюмюш ийнеге окъа сууруп, ол машинаны бурады, Бийик юйледе акъ кёгюрчюнюм Накъышла тиге турады.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 142.

ОКЪАБАШ *сыф. сёл. тил. къ.*

окъабёрк. *Темир бетли чепкенли, алтын къамалы, бухар бёрклю жаш чыкъса, тепсерге не къобузчу, неда окъабаш къызланы бири чыгъады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 19.

ОКЪАБЁРК *сыф. сёл. тил.* В шапочке украшенной золотым (серебряным) шитьём *(о женщине)* / Окъа бла жасалгъан бёрк кийген *(тиширыу). Окъабёрк къызла башхаладан энчи олтурадыла.* (Ф о л ь к.)

■ **Окъа бёрк** *этн.* Женская шапочка, украшенная золотистым галуном / Окъа бла жасалгъан бёрк. *Башына алтын окъа бёркню кийип, Тамара арбазгъа кирди.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 20. **Окъа къумач** *къ.* **парча**.

ОКЪАЛА *эт. сёл. тил.* Украсить позументом / Окъа бла жаса. *Амма къызчыгъыны бёркчюгюн окъалады.*

ОКЪАЛАН *эт. страд. от* **окъала** / Окъала дегенни *зорлаучу айырмасы. Къызны жыйрыгъыны этеклери окъаланнгандыла.*

ОКЪАЛАУ *и.д. от окъала* / Окъала дегенден *этим ат. Жыйрыкъны ёшюнюн окъалау.*

ОКЪЛУКЪ *ат* 1. Колчан / Садакъ окъла салып айландырыучу орун. *Уучуну окълугъуну тышында ариу накъышлары барды.* (Ф о л ь к.)

2. Металл из которого изготавливают пули. Окъла этерге, къуяргъа жараулу магъадан. *Жергелледен алып ушкок отлукъла, магъадан ташладан чыгъадыла окълукъла.* О т а р л а н ы С., Жансарай, 43.

ОКЪСУЗ *сыф.* Незаряженный / Жерленмеген *(атылгъан сауутну юсюнден). Ажаллыгъа окъсуз ушкок атылыр.* (Н а р т с ё з.) *Окъсуз ушкок экеуленни къоркъутур.* (Н а р т с ё з.) О *Окъсуз ушкокга юйреннген бёрюча, хар ким юйренгенин эте барады.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 163.

ОКЪ-ТОП *къауум. ат.* Пуля-снаряд и т.п. *(собирательное имя)* / Урушда хайырланылыучу, атылыучу затла *(окъ, топ, мина д.а.к.). Сакъ жауун окъ-топ кюйдюрген юйлени ёрге алып жаннган отларын ёчюлталмайды.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 5.

ОКЪУ I *эт.* 1. Читать *(газету, письмо и т.п.)* / Жазылгъан неда басмаланнган затны кесинг ичингден неда кёлден айтып ал; аны тынгылагъанла эшитип алырча айт. *Кязим революциягъа дери окъуна таулу сабийлени жазаргъа, окъургъа юйретип тургъанды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 124. *Энди уа кёресе, окъуй, жаза билмеген не къарт, не жаш жокъду.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 135. // Читать *(Пушкина, Кулиева и т.п.)* / Жазылгъан неда басмаланнган затны магъанасы бла шагъырей бол. *Ол Мопассанны окъуйду. Мёчю улуну окъу.* ❐ *Поэманы окъусанг, сурат кёресе, сезесе, ол болумгъа кесинг кирип къаласа.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 66.

2. Читать *(ноты, чертежи и т.п.)* / Знакланы, белгилени бил, ангыла. *Музыка школну бошагъанланы къайсысы да ноталаны окъурукъду.*

3. Произносить (*какой-л. текст*) наизусть// Текстни кёлден айт. *Фестиваль баргъан кюнледе нальчикчи студентле да, къонакъла да жырлargъа, назмула окъургъа усталыкъларын кёргюзтгендиле.* «Шуёхлукъ», № 48, 100. *Лена школну бошагъаннга аталгъан ингирде Ата журтха, школгъа этген наз-*

муларын окъугъанды. С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 63.

4. *кёч.* Читать *(на лице, в глазах и т.п.)* / Тыш кёрюмюне, болумуна къарап, биреуню оюмун, сагъышын, къайгъысын бил, сез, ангыла. *Мусса, Жаннетни жюрегине не сагъышла келгенин бетинде окъургъа муратланып, кёзлерине сынап къарады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, II, 61. *Ол адамланы кёзлеринде не сагъыш этгенлерин, кимни не къайгъысы болгъанын окъуяллыкъ тюйюлсе.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 12.

5. Читать *(лекцию, доклад и т.п.)* / Тынгылаучулагъа, студентлеге д.а.к. адамлагъа, доклад, лекция эт. *Сайлаучулагъа лекцияла окъуладыла.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 54.

ОКЪУ [2] *эт.* Учиться / Билим, усталыкъ ал. *Кеси окъугъандан эсе, башханы окъутхан къыйынды.* (Н а р т с ё з.) О *Мен, окъургъа керек болса, окъурма, Мен билирге керек затны билирме, Керек эсе, къан урушха барырма, Къыйынлыкъгъа, палахха да тёзерме.* К ъ у л и й л а н ы К., Сайлама, I, 63. *Жаш тёлю, кёл салып окъуйду, къадалып, Къалмайын арып, не талып, Илмудан юлюш алып.* «Шуёхлукъ», № 2, 49.

2. Учиться (*напр. в институте*) / Билим неда усталыкъ бериучю жерни окъуучусу бол. *Университетде окъу. Институтда окъу. Училищеде окъу.*

ОКЪУ [3] *эт.* Кричать *(об осле)* / Къычыр *(эшекни юсюнден). Эшек окъуса, итни къарыны бурур.* (Н а р т с ё з.) О *Кёк эшек, иеси ызындан келмегенин кёрюп, тёрт жанына айланып, окъуп, Темиркъаны суу жагъада эслеп, жортуп къатына келди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 43. *Машина тауушла, тууарланы ёкюргенлери, атланы кишнегенлери, эшеклени окъугъанлары, итлени юргенлери хауаны толтурадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 128.

ОКЪУЛ *эт. страд. от* **окъу** [1] / дегенни *зорлаучу айырмасы. Жамийлят стол юсюнде бир китапчыкъдан кёзлерин аыйрмайды, аны атын окъуса да, окъулгъан сёзле акъылына жеталмай, столда тас боладыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 21. *Кеслери хапарларын айтхынчы да аланы (адамланы) жюреклеринде къайгъылары бетлеринде, кёзлеринде окъулады.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 78.

ОКЪУЛУУ *и.д. от* **окъул**/Окъул дегенден *этим ат. Окъулуулары къыйын болгъан сёзлени устаз кёп кере къайтарып окъутады.*

ОКЪУН *кес. сёл. тил.* 1. *къ.* **окъуна 1.** *Керексиз кюлме поэтлеге, Ала жазгъан затларында Кеслерини затларын окъун Унутуп олтургъанларына.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жаралы таш, 56.

2. *къ.* **окъуна 4.** *Кёп да турмагъанлайын Окъун ушкок атылды, Тогъаймюйюз жугъутурну Къабыргъасы чачылды.* «Жашауубузну байрагъы», 201.

ОКЪУНА *кюч. кес.* 1. Даже, хоть/ Кеси къарагъан сёзню неда сёз тутушну кючлендирир, чертир ючюн хайырланылады. *Кесинг окъуна айт. Кетген окъуна болур.* ❐ *Келгенле, къарангыда окъуна Махмутну танып, лакъырдалары, кюлкюлери бла къошха кирдиле.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 115. *Ариубат Назирни сёзлерине ыспас этди, алай письмону уа энди окъусала окъуна ыразыды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган, жюрекле, 112.

2. Же / Кесини аллында келиучю, орунну, заманны билдирген сёзлени магъаналарын кючлер ючюн хайырланылады. *Тамбла окъуна*

барырбыз. Терк окъуна къайтдыла. Бусагъатда окъуна башладыкъ. Былайда окъуна.

3. Ещё / Орунну, заманны билдирген сёзле неда сёз тутушла бла бирге алада къаллай да болсун бир шартны, ышанны чертир ючюн хайырланылады. *Жашла [чалгъыгъа] танг жарыгъынчы окъуна кетдиле.* «Шуёхлукъ», № 58, 84. *Ахматчыкъ, атасын кенгден окъуна эслеп: «Папа! Папа!» – деп, чапды.* «Минги-Тау», № 12, 54.

4. Как только (этимни -лай / -лей формасы бла анда айтылгъанны кючлер, чертир ючюн хайырланылады). *[Аминат Хусейге:] Алай айтырыгъынгы, кёргенлей окъуна, билген эдим.* «Минги-Тау», № 27, 114.

ОКЪУТ [1] *эт. понуд. от* **окъу** [1] / Окъу [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Журналны окъут. Эски жазманы окъут.* ❐ *Шамкъыз бизге келсе, Муссаны къагъытын къайтарып окъутхунчу, аны эринден хапар айтмагъанына ийнанмаучу эди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 61.

ОКЪУТ [2] *эт.* 1. Учить, обучать *кого* / Билим бер, окъургъа онг бер, онгла къура. *Совет власть кенг ачханды Жашха, къызгъа да жолланы, Илмуланы окъутханды Алагъа совет школлада.* «Шуёхлукъ», № 2, 48. *Кеси окъутхан студентлерине билим берирге, аланы адам этерге сюймеген устаз болмагъаныма ийнанмыгъыз.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, № 197.

2. Преподавать / Устаз бол, дерс бер. *[Шаухал] Эгечим а ингилиз тилден окъутады.* «Шуёхлукъ», № 29, 57. *Ана тилден окъутхан устазланы семинары болду.* «Коммунизмге жол», 1978, № 64.

3. *кёч.* Наставлять, поучать / Юйрет. *[Самат:] Тейри, улан, бу иш сени эсинге ёмюрде да тюшерик болмаз эди, ананг окъутуп иймесе.* «Шуёхлукъ», № 34, 19.

ОКЪУТДУР [1] *эт. понуд. от* **окъут** [1] / Окъут дегенни *къатланыучу айырмасы. Хапарны окъутдур. Къагъытны окъутдур.*

ОКЪУТДУР [2] *эт. понуд. от* **окъут** [2] / Окъут дегенни *къатланыучу айырмасы. Техникумда окъутдур. Шофёргъа окъутдур.*

ОКЪУТДУРУУ [1] *и.д. от* **окъутдур** [1] / Окъутдур *дегенден этим ат. Газетни окъутдуруу. Китапны окъутдуруу.*

ОКЪУТДУРУУ [2] *и.д. от* **окъутдур** [2] / Окъутдур [2] дегенден *этим. ат. Математикадан дерсни окъутдуруу.*

ОКЪУТУЛ *эт. страд. от* **окъут** [1] / Окъут [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Географияны быйылгъы кесеги окъутулуп бошалды.*

ОКЪУТУУ [1] *и.д. от* **окъут** [1] / Окъут [1] дегенден *этим ат. Газетни окъутуу. Китап окъутуу.* ❐ *Устаз жаланда сабийлеге текстни окъутуу бла чекленмейди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 60.

ОКЪУТУУ [2] *и.д. от* **окъут** [2] / Окъут [2] дегенден *этим ат. Ана тилден бла литературадан окъутуу.* ❐ *Школлада окъутууну юсюнден хапар чыгъып башлагъанда, къарачайлы сабийлени орус тилге юйренирлерине талпыды.* «Огъурлу танг», 68.

ОКЪУТУШ [1] *эт. взаимн.-совм. от* **окъут** [1] / Окъут [1] дегенни *араш айырмасы. Сабийлеге жомакъланы окъутушадыла.*

ОКЪУТУШ [2] *эт. взаимн.-совм. от* **окъут** [2] / Окъут [2] дегенни *араш*

айырмасы. Къызла экиси да экинчи классланы окъутушадыла.

ОКЪУТУШУУ [1] *и.д. от* **окъутуш** [1] / Окъутуш [1] дегенден **этим ат.**

ОКЪУТУШУУ [2] *и.д. от* **окъутуш** [2] / Окъутуш [2] дегенден *этим ат.*

ОКЪУУ I. *и.д. от* **окъу** [1] / Окъу [1] дегенден *этим ат. Газет окъуу. Назму окъуу. Харфлыкъны окъуу.*

ОКЪУУ II *ат.* Учёба, обучение, учение / Адамны билим алыуу. *Окъуу – билим азыгъы, Билим а – ырысхы къазыгъы.* (Нарт сёз.) О *Жанымдан сюйген мени окъууум, Энди окъууму атама, Жашлай кесилген терекчик кибик, Мен больницада жатама.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла. 144. *Окъуу игиди, алай а жашаудан, дуниядан хапарынг болмаса, окъууну хайыры чыкъмайды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 219.

2. *В позиции определения*: учебный: **а)** относящийся к учёбе / окъууну юсюнден болгъан. *Окъуу жыл. Окъуу юй;* **б)** связанный с организацией процесса обучения / окъуу процессни къурау бла байламлы. *Окъуу план. Окъуу программа. Окъуу бёлюмню таматасы.*

3. Образование / Билим, усталыкъ. *[Къатын:] Э киши, сени окъууунг жокъ эсе, сен къайдан дохтур боллукъса.* «Малкъар халкъ жомакъла», П, 291. *Солтанны жангы тенглери окъуулары бла андан узакъ алгъа кетип эдиле.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 65.

4. Учение (*напр. Павлова, Дарвина*). / Алимни бир затха къарамы, илму теориясы. *И. П. Павловну окъууу айтханнга кёре, адамны жашаунда табылгъан рефлексле да бардыла.* А. Демидова, Саулукъну сакъла, 6.

ОКЪУУ-БИЛИМ *къауум. ат.* Просвещение / Билим бериу, окъутуу жаны бла этилген ишле, жарыкълау иш. *Малкъарда окъуу – билим жайыу жаны бла Абайланы Мусос белгили адамладан бири болгъанды.* «Шуёхлукъ», № 64, 80.

■ **Окъуу китап** дерс китап (*къ. дерс*). *Аны [Мухтарны] онунчу классха хазырлагъан окъуу китапларын да келин бек сыйлы затланыча асырайды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 17. *Кёп жылладан бери школда ишлеген устазла хайырланнган окъуу китапларын кёлден биледиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 76.

ОКЪУУЛУ *сыф.* Грамотный, образованный, учёный / Окъууу болгъан. *Жахил бийден эсе, окъуулу къул игиди.* (Нарт сёз.) О *Артда нарт сёзлеринде айтылырча, Окъуулу болсунла адамларыбыз.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 311.

ОКЪУУЛУ-БИЛИМЛИ *сыф.* Грамотный, образованный / Окъууу, билими болгъан. *Окъуулу-билимли адам.* ❐ *Къырал адамланы окъуулу-билимли этерге деп аны ючюн кюрешеди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 99.

ОКЪУУЛУЛУКЪ *ат.* Грамотность, учёность, образованность / Окъууу барлыкъ.

ОКЪУУСУЗ *сыф.* Неграмотный, безграмотный, необразованный / Окъууу болмагъан, окъуй билмеген. *Бусагъатда окъуусуз адам затха жарамайды.* Кацийланы Х., Тамата, 9. *Палахланы жашчыкъ Башына кеси алды. Къыяулу болуп, бала Окъуусуз юйде къалды.* Къулийланы Х.-М., Жулдузчукъла, 24.

ОКЪУУСУЗ-БИЛИМСИЗ *сыф.* Неграмотный, необразованный /

Окъууу, билими болмагъан, къарангы. *Окъуусуз-билимсиз адам.*

ОКЪУУСУЗЛУКЪ *ат.* Неграмотность, безграмотность, необразованность. Окъууу болмагъанлыкъ, къара танымагъанлыкъ, жахиллик. *Автор кючлю ауазы бла окъуусузлукъну, жахилликни эки кёзю сокъур адам бла тенглешдиреди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 125. *Окъуусузлукъну къоратыу баш борчладан бири болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 136.

ОКЪУУЧУ *ат* **1.** Учащийся, ученик / Башланнган неда орта билим берген окъуу юйде окъугъан жаш тёлю. *Окъуучула дефтерлерин бла китапларын алларына салып, устазны сакълайдыла.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 86. *Белгилисича, педагогиканы жорукълары бузулса уа, окъуучуланы сезимлеринде керексиз затла туадыла.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 71.

2. Читатель / Чыгъармаланы дайым окъуй туруучу адам. *Малкъарны уллу махтаулу назмучуну чыгъармачылыгъы битеу халкъгъа белгили болгъанды, окъуучуларыны жюреклерини ыразылыкъларын тапханды.* «Шуёхлукъ», № 22, 117. *Критик окъуучуну, жазыучуну да устазы болургъа керекди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 458.

ОКЪУШ *эт. взаим.-совм. от* **окъу** [1] / Окъу [1] дегенни *араш айырмасы. Башланнганды адабият Ингир адетли: кезиу-кезиу окъушадыла Назмуларын назмучула.* Г у р т у л а н ы Б., «Шуёхла арасында», 136.

ОКЪУШДУР *понуд. от* **окъуш**/ Окъуш дегенни *къатланыучу айырмасы. Устазла сабийлени окъушдуруп кёредиле.*

ОКЪУШДУРУУ *и.д. от* **окъушдур** / Окъушдур дегенден *этим ат. Назмуну окъушдуруу. Китапны окъушдуруу.*

ОКЪУШУУ *и.д. от* **окъуш** / Окъуш·дегенден *этим ат. Керимни назмуларын кёлден окъушуу. Терк окъушуу.*

ОКЪЧУ *ат эск.* Мастер по изготовлению стрел, пуль / Окъла ишлерге усталыгъы болгъан адам.

ОЛ I *бет. алм.* Он, она, оно / Алгъа айтылгъан *(сагъынылгъан);* бирлик сандагъы атны кёргюзтюп, аны орунуна жюрютюледи. *Къатынны шарайыбын кёзюне айтмасанг, ол аны кесинге айтыр.* (Н а р т с ё з.) *Жылан дугъуманы сюймей эди, ол а бара эди да, тешигини аллында бите эди.* (Н а р т с ё з.)

ОЛ II *кёрг. алм.* **1.** Указывает на предмет, более отдалённый в пространстве, чем другой, подобный предмет; тот / Бирге ушагъан затладан арлакъдагъын кёргюзтеди, аргъы; антоними: бу. *Сууну ол жагъасына ол жол бла барыгъыз. Ол ыйыкъда тёрт кюн ишлегенбиз.*

2. Указывает на какой-л. предмет, лицо; вон тот / Адамны неда бир затны кёргюзтеди *(бармакъ, къол, кёз бла кёргюзтюлюп айтылады). [Къаргъа:] Ма ол бийик таудан ары аугъанлай, эки кёзю да сокъур бир къарт киши къойла кютеди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 312. *[Тюлкю:] тауну-ташны жандырып, кёп аскер келеди, къачыгъыз, ол салам тишни тюбюне бугъугъуз.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 289.

3. Употребляется для указания на предмет, лицо и т.п.., уже названное в предшествующем повествовании: *тот, то* / Алгъын айтылгъан затны кёргюзтеди. *[Эфенди*

халкъгъа:] Бир адамла чыгъарыкъдыла, ала шериатха, диннге, аллахны кесине окъуна къажау болуп сюелликдиле... Ол адамланы атларына большевикле, коммунистле дейдиле. Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 5. *Кечени шошлугъун бир зат бузмайды. Ол тынчлыкъны тауладан ургъан салкъын желчик бла кючлю къайнагъан черек бузаргъа кюрешедиле.* Шауаланы М., Мурат, 33. *Ыстауатда мал табылгъанны боран сюрюп кетди, ол кече юйде киши кёз къысмады.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 43.

4. Соотносительное слово / Баш айтымда байлау сёзню къуллугъунда жюрютюледи. *Ким излесе да, ол табар.* (Нарт сёз.) О *Кимни сюе эсенг да, ол адам келсин.*

◆ **Ол деген неди** это ещё что такое, что ты этим хочешь сказать / Аны бла не айтыргъа сюесе. *[Азирет Керимге:] Къойланы жартысын тюнене эшикде къойгъанса. [Керим:] Ол деген неди, ингирде барын да санап, баугъа алай жыйгъанма.* «Коммунизмге жол», 1980, № 113.

◆ **Ол деп айтырча** известный, прославленный / аты айтылгъан, белгили. *Элде ол деп айтырча бир адам этер акъылы барды.* Байчоралаты М., Уллу Къарачайда, 287. **Ол дуния** *дин* потусторонний мир, загробный мир, тот свет / динчиле айтханнга кёре, адам ёлгенден сора да жашаучу жер. Жер тюбюндеги дуния. *Бу дунияны насыбы ол дуниягъа ётмез.* (Нарт сёз.) *Ол дунияда да къоншунгу сорадыла.* (Нарт сёз.) О *Шошлукъ бу дунияда къул, ол дунияда жаханим.* «Шуёхлукъ», № 72, 112.

◆ **Ол огъай эсенг** Напротив, наоборот. Башха тюрлю, алгъынча болмай. *Айнюр школдан къайтып келсе: «Ол жаш алай, бу жаш былай»,– деп, Дауумханны башын бе-зитиучю эди. Энди уа, ёчешеме, бир жашны юсюнден бир зат айтдыр. Ол угъай эсенг, айтыучу хапарланы эсине тюшсе, жерге кирлик болады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 94. *Канцелярияда Хаджи-Исмайыл бла Назбий къалдыла. Экиси да бусагъатда бир бирине къулакъ салырча тюлдюле. Ол огъай эсенг, Назбий школгъа келгенине, устазлагъа тюбеп сёлешгенине сокъуранады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 15. *[Аскер] Ол огъай эсенг, этген терсликлерин къалай тюзетирге билмей, къаллай бир къыйналгъанларын да жашырмады.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 46.

■ **Ол себепден** *бойсун. байл.* Поэтому / Бойсуннган себепчи айтымны кесеклерин байларгъа хайырланылады. *Директорну школда тапмадым, ол себепден мен анга запискачыкъ къоюп кетдим.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 1966, 359. – *Темуркъаны келмегени Мёлеханнга ачыу тийип, мыдах этген эди, ол себепден ачыуун кимден болса да алыргъа керек бола эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 7.

ОЛИГАРХИЯ *ат.* Олигархия. Онглу финанс-промышленный капиталны политикада эм экономикада бийлик, оноу этген аз, гитче къаууму, ол къаум кеси. *Финанс-промышленный олигархия. Финанс олигархия. Финанс олигархия кемсиз бай болады.* «Коммунизмге жол», 1977, № 156.

ОЛИМПИАДА *ат* 1. Олимпиада / Хар тёрт жылдан бир кере бардырылыучу къыралла аралы спорт эришиуле. *Бу кюнледе Грециядан Олимп таудан Олимпиаданы отуну эстафетасы Мюнхеннге барады.* «Коммунизмге жол», 1976, № 120.

2. Соревнования какого-л. рода, конкурс / Неден болса да бир тюр-

лю эришиуле; конкурс. *Республиканы краеведлерини олимпиадасына къатышханла музейледе не затланы кёргенлерини юсюнден школда хапар айтхандыла.* «Шуёхлукъ», № 33, 98. *Къасым, бир жол физиклени, республиканы олимпиадасына къатышып, алчы жерледен бирин алгъанды.* «Коммунизмге жол», 1968, № 154.

■ **Олимпиада оюнла** *къ.* **олимпиада 1**. *Августну ахырында XX Олимпиада оюнла башланнган эдиле.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 118.

ОЛИМПИЯЧЫ *ат.* Участник олимпийских игр / Олимпиада оюнлагъа къатышхан адам. *Бизни олимпиячыларыбыз алтын медалла алгъандыла, биринчи жерге да чыкъгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1976, № 118.

ОЛИФ *ат.* Олифа / Кендирден, лёндан бояугъа къошар ючюн этилиучю энчи жау. *Эшиклени, терезелени боярдан алгъа, къалын бояугъа олиф къошуп жукъартыргъа керекди.*

ОЛИЦЕТВОРЕНИЕ *ат лит.* Олицетворение / Жаныуарланы бла жаны болмагъан затланы адам ышанлы этип кёргюзтген суратлау амал. *Азиретни прозасында сайлыкъ болмагъаны, ол метафорала, тенглешдириуле, олицетворения-ла, символла, аллегорияла дагъыда башха поэтика фигурала бла прозада керти хайырлана билгенили.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 64.

ОЛЛАХА *межд. сёл.тил. къ.* **оллахий**. *[Къартла бир бирлерине:] Ай таланнган, оллаха, бу Хамызат, артдан-артха билимли болуп кетди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 127. *[Асхад Салыхха:] Оллаха, аламат тап этгенди, «ахчасыз тютюн» деген эдинг да, Ахмат излегенинги тапдырды.* «Коммунизмге жол», 1971, № 138.

ОЛЛАХИЙ *межд.* Ей-богу, клянусь богом!, честное слово! / Бир затны алайлыгъына, кертилигине ийнандырыр ючюн Аллахны аты бла къаргъаныу. *Оллахий, бутларым да асыры арыгъандан, къарт текени къуйругъуча, къалтырайдыла.* Боташланы И., Пьесала, 106. *[Ыйналукъ Сафаргъа:] Уй, оллахий, муну [Найыпханны] бир мёлек нек суннган эсек да, тюз эришгенлик болмаса, аны башы бла ётер къызла табайым.* Толгъурланы З., Эрирей, 153.

ОЛЛАХИЙ-БИЛЛЯХИЙ *межд. къ.* **оллахий** *(кючлендирген магъанасы барды). Оллахий-биллях тюппе-тюз айтадыла.*

ОЛЛОХ *межд.* Возглас, выражающий удивление / Адамны бир затха сейирсиннгенин билдиреди. *Оллох-оллох, колхозну тюп этерге жетдиргенбиз десегиз а.* Этезланы О., Тарда, 124.

ОЛСАГЪАТ *заман.сёзл.* Тотчас, в тот же час / Терк окъуна, артха салмай, мычымай. *Кючюмю кёпге санап, Таукел болуп турама, Къанат битип, олсагъат Жазаргъа олтурама.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик, 348. *Гемуда олсагъат, ачы кишнеп, жылкъыгъа жетеди да. бир жерге жокку этгенлей, сюрюп-сюрюп, Адил сууна урады.* «Нартла», 183.

ОЛСАГЪАТЛАЙ *заман. сёзл. сёл. тил. къ.* **олсагъат**. *[Хан жашларына:] мени аягъым басмагъан, мени кёзюм кёрмеген жерден бир ууч топуракъ келтирип, кёзлериме жакъсагъыз, мен олсагъатлай сау боллукъ эдим.* «Къарачай халкъ таурухла», 37. *Олсагъатлай Лейла кечеги къонакъны кесине чакъыр-*

ды. Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 262.

ОЛТАН *ат.* Подошва, подмётка/ Аякъ кийимни тюбю, жерге жетген жери. *Бугъа тери кёпге юлешинсе, иесине олтан чыкъмаз.* (Нарт сё з.) *Биреуню жеринде солтан болгъандан эсе, кеси жерингде олтан бол.* (Нарт сё з.) О *Азирет-Алийни сахтиян чарыкъларыны олтанлары къырдышда тая, акъыртын энишге энип бара, кеси аллына бир ариу ийнарны макъамын мурулдайды.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 56.

ОЛТАНЛЫКЪ *ат.* Материал для изготовления подошвы / Олтанла этерге жарарыкъ зат. *Акъныкъараны айырмай, бузоу териден олтанлыкъ чыгъаралмай къойгъан къуллукъчулагъа да тюбей келдим.* Толгъурланы З., Эрирей. 77. *Озгъан эки жылда Черкесскедеги аякъ кийим фабрика аяулу этилген сахтиян бла олтанлыкъдан талай минг къауум чурукъ бла туфли этип чыгъаргъанды.* «Ленинни байрагъы», 1984, № 147.

ОЛТУР *эт.* 1. Садиться, усаживаться / Ауурлугъунгу къуйругъунгу юсюне салып, тёммегинги ёре тутуп, жерингде тур. *Аман адамны къатына олтурма, олтурсанг да, сокъуранырса.* (Нарт сё з.) О *Жайдакъ атха тап олтуруп, аякъларынгы къаты къысып, жанындан къадалсанг, ат жыгъылгъынчы, сен жыгъыллыкъ тюлсе.* Хубийланы О., Аманат, I, 155. *Арбазда агъач тапчанлагъа олтуруп, таякъларына башларын, таяндырып, къартла къызла бла жашлагъа чырпа бёрклерини тюплеринден, эслетмей, къарайдыла: кими келинлик, кими кюеулюк сайлайдыла.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 10.

2. Сидеть (*напр. за книгой, за уроками*) / Ол халда тургъанлай, бир зат эт, ишле. *Фатийма, дерслерине олтурса да, башына жукъ кирмейди: сау адамча, тюз кёз туурасында субай сюекли ариу, чырайлы, насыпсыз Салиймат сюеледи.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 19. *[Азамат:] Хар кече сайын мени азыкъгъа къачан олтургъанымы билгенча, (бёрю) келиучен эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 77. *Партизанла кенгешге олтурдула.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 375.

3. Сидеть (*напр. без дела, в гостях*) / Зат ишлемей тур, солу. *Бош олтургъандан эсе, айланып тургъан да игиди.* (Нарт сё з.) *Иш башласанг, аны толтур, ол битгинчи, сен аз олтур.* (Нарт сё з.) О *Алай а ким да биледи: Къарт Жубуранчы къоймайды, Жюреги тынчлыкъ табып, Ол олтуруп къалмайды.* «Жилтинле», 358.

4. Находиться где-л. долго / Бир жерде кёп, аслам тур. *Къонакъ аз олтурур, кёп кёрюр.* (Нарт сё з.) О *Насыпсызлыкъ бу дунияда асыры кёп олтургъан къонакъ болур.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 78. *Жамал юйде олтуруп турса, -малланы ким кютерикди.* Къулийланы Х., Эгизле, 18.

5. Садиться *(о пыли, тумане и т.п.)* Бир затны юсюн жап, юсюне чёк, къон *(сёз ючюн, букъуну, туманны юсюнден). Тауну башына къалын туман олтурду.* ❐ *Жауруннy юсюнде топуракъ, букъу олтура, юсю уллу тала болгъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 10.

6. Сидеть *(в тюрьме, под арестом и т.п.)* / Тутул, тутмакъгъа тюш. *Жаш мындан алда бир тапсыз жыйынны хатасындан (тюрмеде) жыл чакълы олтуруп чыкъгъанды.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 56. *Хыйлачы да он жыл алып (тюрмеде) олтурады.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 179.

◆ **Олтургъан къыз** *къарач. (засидевшаяся девушка)* / Эрге бармай, къарт болгъан къыз. *Олтургъан къыз орун табар.* (Нарт сёз.)

ОЛТУРГЪУЧ *ат.* Сиденье / Автобусда, самолетда д.а.к. затда адам олтуруучу жер. *Шофёр аллында, мен да арт олтургъучда таяндыкъ.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 477. *Окъуб алдагъы олтургъучдан артха бурулду, атасына сейирсинип къарады.* «Шуёхлукъ», № 45, 53.

ОЛТУРТ *эт.* 1. Сажать, усаживать, размещать / Кюч бла неда тилеп, болушуп чёкдюр, олтурурча эт. *Къулну тепсинге олтуртсанг, къызынгы тилер.* (Нарт сёз.) О *Къонакъланы жасалгъан юйде олтуртуп, алларына тыйыншлы ушхуур салгъандыла.* Хубийланы М., Алан, 79. *Председатель, къартланы къатларына келип, биягъыча ышарды, тилеп жерлерине олтуртду.* Кацийланы Х., Тамата, 113.

2. Сажать *за что* / Неда болсун бир ишни этдир. *Жашны дерслерине олтуртдукъ.*

3. Сажать *(в тюрьму, под арест и т.п.)* / Тутмакъгъа жый, тюрмеге сал. *Жашны юч жылгъа олтуртдула.*

ОЛТУРТУУ *и.д. от* **олтурт** / Олтурт дегенден *этим ат. Жерине олтуртуу. Машинагъа олтуртуу.*

ОЛТУРУУ *и.д. от* **олтур** / Олтур дегенден этим ат. *Стол артына олтуруу. Юйде олтуруу. Дерследе олтуруу. Ыннаны арбазда урчукъ ийире кёпге олтурууун ол жаратмаучу эди.* «Коммунизмге жол», 1964, № 137.

ОЛТУРУШ *эт. взаимн.-совм. от* **олтур** / Олтур дегенни *араш айырмасы. Жашла алай арлакъда, от жагъа тийресинде олтурушадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 161. *Базыкъбоюнла бирер шинтикни алып олтурушдула.* Шауаланы М., Мурат, 190.

ОЛТУРУШУУ *и.д. от* **олтуруш** / Олтуруш дегенден *этим ат. Салкъында олтурушуу.*

ОМ *ат.* Ом / Токну сопротивлениясын тохташдырыуну ёлчеми.

ОМАКЪ *сыф.* 1. Нарядный, красиво одетый / Айбат, ариу кийиннген. *Омакъ къыз.* ❐ *[Башчы теке] Кеси къарт болгъанлыкъгъа, Эркин жашаргъа сюйгенди, Жалнасы азчыкъ болса да, Омакъ киймле кийгенди.* Балаланы О., Башчы теке, 6. *Байланы омакъ къызлары къонакъ жашлагъа ариу кёрюнюрча кийинирге тырмашадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 18. // Нарядный (*напр.* о *комнате, ёлке*) / Ариу, тап жасалгъан. *Омакъ отоу. Омакъ ёлка.*

2. *кёч.* Напыщенный *(о речи, слоге и т.п.)* / Асыры ариу, кука (*сёз ючюн, сёзле, сёлешиу хал*). *[Барасбий Азноргъа:] Алан, сёзню омагъын айтхан болмаса, иш этгенинги кёрмейбиз!* «Минги-Тау», № 17, 31.

ОМАКЪ II *хал. сёзл.* Красиво, нарядно / Кёзге ариу, айбат кёрюнюрча. *Жулдузла, тюрлю-тюрлю тизилип, омакъ жасалгъан кёкню тюбюнде таракъландыла.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 29. *Жайгъы кюнлени биринде [Эллен бла къызы], омакъ кийинип, Нальчик шахарны айбат орамларында айланадыла.* Кацийланы Х., Мухаммат, 136. *Жангы юй ишлегенди Хасан, омакъ бояп эшиклерин.* «Жилтинле», 194.

■ **Омакъ бол** *къ.* **омакълан 2.** *Омакъ болуп орамгъа чыкъсанг, Элибизге кюнча тиесе, Белинде бел бауу жылтырай, Аллай жашланы*

сюесе. (Ф о л ь к.) ❐ *Эрттенликде Азирет ариу, кийинип, чачын, суу жугъу этип, артха сыйдам тарап, омакъ болуп, орамгъа чыкъгъанды.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 37. **Омакъ эт** *къ.* **омакъла**. *Бир жол май байрамны кюнюнде биз жашыракъ къауум, эл орам бла ёрге, кесин омакъ этип келген Асланге-рийге тюбедик.* «Шуёхлукъ», № 71. 83. *Келин, кесин омакъ этип, жюрюрге бек сюеди.* «Жюрек жырлайды», 210.

ОМАКЪЛА *эт.* Разукрашивать; наряжать *кого-что*, украшать *кого-что* / Ариу, тап эт, жаса. *Кесинги кийим бла омакълагъандан билим бла омакълагъан игиди.* (Н а р т с ё з.) *Санны кийим омакълай эсе, жанны шуёхлукъ омакълайды.* (Н а р т с ё з.) О *Омакъладыла аны [Къазболатны] къонакъ юйлерин. Ол кёп жолда чакъырыучуду бийлени.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

ОМАКЪЛАН *эт.* 1. *страд. от* **омакъла** / Омакъла дегенни *зорлаучу айырмасы. Отоу омакъланнганды. Ёлка омакъланнганды.*

2. Наряжаться / Омакъ кийин. *Май тангларынг атадыла, Омакъланып, кийинип, Желле уруп башласала, Тереклеринг ийилип.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 110. *Мыртаз, бычагъы сахтиян ышымларына тие, бир аламат иш этгенча, омакъланып, тутулгъанланы алларында келеди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр. 174.

3. Кокетничать, рисоваться, ломаться / Къошакълан, кукалан. *[Къушжетер Залимханнга:] Иш деп да билмейме [Эркеханны тюзетген], ёзге юч-тёрт жюз адам ишлеген жерде кимни да омакълаными ргъа, кукаланыргъа къоярыкъ тюлдюле.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 200. *[Мазан Къасайгъа:] Сен манга бу сёзлени, омакъланып, айтмагъанынгы билеме.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 57.

ОМАКЪЛАНДЫР *эт. къ.* **омакълан** 3. *[Махти:] мен кесин артыкъ омакъландыргъан адамны сюймейме.* «Коммунизмге жол», 1982, № 97.

ОМАКЪЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **омакъландыр** / Омакъландыр дегенден *этим ат. Кесин омакълан-дырыу.*

ОМАКЪЛАНЫУ *и.д. от* **омакълан** / Омакълан дегенден *этим ат. Кязимни назмуларында керексиз омакъланыу жокъду.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 116. *Омакъланыу жарашмайды иш кёллю жаш тёлюге, окъуй-окъуй ишлерикбиз. Тыйыншлысы олду бизге.* «Жарыкъ жолда», 76.

ОМАКЪЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **омакълан** / Омакълан дегенни *араш айырмасы. Къызла омакъланышадыла.*

ОМАКЪЛАНЫШЫУ *и.д. от* **омакъланыш** / Омакъланыш дегенден *этим ат.*

ОМАКЪЛАТ *эт. понуд. от* **омакъла** / Омакъла дегенни *къатланыучу айырмасы. Юйню омакълат.*

ОМАКЪЛАТДЫР *эт. понуд. от* **омакълат** / Омакълат дегенни *къатланыучу айырмасы. Отоуну къабыргъаларын омакълатдырдыкъ.*

ОМАКЪЛАТДЫРЫУ *и.д. от* **омакълатдыр** / Омакълатдыр дегенден *этим ат. Жыйрыгъын омакълатдырыу.*

ОМАКЪЛАТЫУ *и.д. от* **омакълат** / Омакълат дегенден *этим ат.*

Келин отоуну омакълатыу. Ёлканы омакълатыу.

ОМАКЪЛАУ *и.д. от* **омакъла** / Омакъла дегенден *этим ат. Отоуну омакълау. Юсюн-башын омакълау.*

ОМАКЪЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **омакъла** / Омакъла дегенни *араш айырмасы. Къызла ёлканы омакълашадыла.*

ОМАКЪЛАШЫУ *и.д. от* **омакълаш** / Омакълаш дегенден *этим ат. Бокканы омакълашыуу.*

ОМАКЪЛЫКЪ *ат.* Нарядность/ Ариулукъ, чырайлылыкъ, омакъ хал. *Къарт айтханды! – Кёзбау сёзчю къоркъгъанда, Жигитге таукеллик берген – жюрекди. Къамагъа да, душманланы къыргъанда, Омакълыкъ угъай, жютюлюк керекди.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 49. *Жау аскерни атылгъан топлары уруп, бир къауум юйлени оюп, омакълыкъгъа салыннган сынланы аудуруп, шахарчыкъгъа къуатсыз тюрсюн салгъандыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 228.

2. Напыщенность, высокопарность / Ариулукъ, кукалыкъ *(сёлешиуюню юсюнден). Была кимде да болгъан эмоцияладыла; суратлау магъана алалмагъан, риторикалы кёлтюрюу сёзле, къургъакъ омакълыкъ.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назмула бла жазсала, 20.

ОМАКЪСЫН *эт. къ.* **омакълан.** *Тойгъанларын селейте, кюнлерин оздура айланнган чанкала бла офицерле, омакъсынып, ёрге-энишге жюрюйдюле.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 75.

ОМАКЪСЫНЫУ *и.д. от* **омакъсын** / Омакъсын дегенден *этим ат.*

ОМОНИМ *ат грамм.* Омоним / Айтылгъанлары бирча болуп, магъаналары уа башха болгъан сёзле *(сёз ючюн: топ – сауут эм топ – ойналыучу зат).*

ОМОНИМИКА *ат грамм.* 1. Омонимика / Раздел лексикологии, изучающий омонимы / Лексикологияны омонимлени тинтиучю бёлюмю.

2. **Омонимика** *(совокупность омонимов какого-л. языка)* Къайсы болса да бир тилни омонимлери барысы да бирге. *Къарачай-малкъар тилни омонимикасы.*

ОМОНИМИЯ *ат грамм.* Омонимия / Эки неда андан кёп сёзлени магъаналары башха болуп тургъанлай айтылыу жаны бла бирчалыкълары.

ОМПАЛ *эт. сёл. тил.* Садиться, расположиться *где-л.* удобно / Тап, тынчайып олтур. *Жашчыкъ шинтикге омпалгъанды.*

ОМПАЛТ *эт. сёл. тил.* Усаживать *кого*; размещать *кого-что*: помещать *что, где* удобно / Тап олтурт, сал, орнат. *Жашны эки къызны ортасында шинтикге омпалтдыла. Терезени рамасын гинасуу бла къарап, тюппе-тюз омпалтдыкъ.*

ОМПАЛТЫУ *и.д. от* **омпалт** / Омпалт дегенден *этим ат.*

ОМПАЛЫУ *и.д. от* **омпал** / Омпал дегенден *этим ат.*

ОМУРАУ *ат къарач.* 1. Позвонок / Аркъа сюек, аркъа жик. *Омурауда эт болмаз, аманда бет болмаз.* (Н а р т с ё з.) О *Жомар анга [Къарабатыргъа] юлюшге баш жарты, жаурун, башлы иегиле, омураула, ашхын сохта, жёрме, дагъыда башха затла салгъанды.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 43. *Сосурукъа, эмеген омурауларын узунуна жа-*

рып, жилигин алгъанды. «Къарачай халкъ таурухла», 8.

2. *кёч.* Горный хребет / Тизгин таула. *Кавказ тауланы мийик омурауларына келип тирелдик.* «Алчыла», 109.

■ **Омурау жилик** аркъа жилик *[къ. аркъа]. [Эмеген нартха:] Мени ёлтюрюп бошасанг, сыртымы узунына жар, омурау жилигими алда белинге чырма, ол мени кючюмю санга берир.* (Ф о л ь к.)

ОМУРАУЛУ *сыф.* Позвоночный/ Аркъа сюекли *(жаныуар) Омураулу жаныуарла кёп тюрлю боладыла.*

ОМУРАУСУЗ *сыф.* Беспозвоночный / Аркъа сюеги болмагъан (*жаныуар*). *Къурт омураусуз жаныуарды.*

ОН *санчы сан.* Десять / Он затны санын кёргюзтген санау; 10 деген тарыхны аты. *Он затны осал билгенден эсе, бир затны иги бил.* (Н а р т с ёз.) О *Къанамат кетип бир-эки сагъат озгъандан сора, дорбунну тёрт жанын къуршалап, тогъуз-он адам аякъларыны бурунларында сакъ атлай, дорбуннга жуукъалашып башладыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 178.

ОНАЙ *ат фольк. эск.* Обрядовая песня, которая исполнялась при валянии кошмы, домотканного сукна из шерсти / Алгъын заманда кийиз, чепкен басханда айтылгъан жыр. *Малкъарлыла ындыр басханда «Эрирейни», кийиз басханда «Онайны» жырлагъандыла.*

ОНАЙЛЫКЪ *сыф.* 1. Десятимесячный / Возрастом в десять месяцев / Он айы толгъан, туугъанлы он ай болгъан. *Онайлыкъ сабий. Онайлыкъ къозу.*

2. Десятимесячный, рассчитанный, предназначенный на десять месяцев / Он айгъа белгиленнген, он айгъа боллукъ, он айны ичинде этиллик, толтуруллукъ. *Онайлыкъ план. Онайлыкъ экспедиция.*

ОНАЛТЫ *санчы сан.* Шестнадцать / Оналты затны санын кёргюзтген санау; 16 деген тарыхны аты. *Бизге оналты жыл толгъанда, атабыз мени да, эгиз къарындашымы да онушар жылгъа бир байгъа жалчыгъа берген эди.* Т ё п п е л а н ы С., Уучу Зауурбек, 4. *Бизни заманыбызны эсинге бир тюшюрчю, онбеш-оналты жыл болгъанны юйю келечиден толуп туруучан эди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 160.

ОНАЛТЫНЧЫ *тизг. сан.* Шестнадцатый / Санауда оруну оналты болгъан. *Мурат, забойщикни усталыгъына онбеш кюн юйренип, оналтынчы кюн Ибрахим бла кечеги сменнге барды.* «Шуёхлукъ», № 30, 65.

ОНАЛТЫШАР *къаум. сан.* По шестнадцать / Оналтыдан-оналтыдан. *Трудоденнге оналтышар кило мирзеу жетеди.* «Коммунизмге жол», 1969, № 16.

ОНБЕШ *санчы сан.* Пятнадцать/ Онбеш затны санын кёргюзтен санау; 15 деген тарыхны аты. *Онбеш адам. Жашха онбеш жыл болгъанды. Жашла машинагъа онбеш машок будай жюкледиле.*

ОНБЕШИНЧИ *тизг. сан.* Пятнадцатый / Санауда оруну онбеш болгъан. *Жолдашла, бюгюн онбешинчи сутка башланды биз ауушну сакълагъанлы.* «Жанкъылыч», 246.

ОНБЕШИШЕР *юлюш. сан.* По пятнадцати / Онбеш деген тарых кёргюзтген чакълы биришер. *Адамла, лагерьге келип, онбешишер кюн солуп къайтадыла. Хар звенода онбешишер адам барды.*

ОНБИР *санчы сан.* Одиннадцать/ Онбир затны санын кёргюзтген санау; 11 деген тарыхны аты. *Айтекни тенглери жазгъаннга кёре, ол онбир гитлерчини ёлтюрюп, жанныган юйден бир къызчыкъны чыгъарама деп жанын бергенди.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 10 *Онбир жыл болгъанда, Мишаны школгъа кючден жарашдыргъандыла.* Е. Ф о р т у н а т о в а , Окъуу китап, 64. *Кёп болмай онбир комбайн нартюхню мирзеуге оруп башлагъанды.* «Коммунизмге жол», № 51, 181.

ОНБИРИНЧИ *тизг. сан.* Одиннадцатый / Санауда оруну онбир болгъан. *Абустолну ал айына келейик, Бу ай жылны онбиринчи айыды. Таулу жашау рузламасын салгъанды, Чакъгъа кёре ашны къолгъа алгъанды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 107.

ОНБИРИШЕР *къауум. сан.* По одиннадцати / Онбир деген тарых кёргюзтген чакълы биришер. *Ишчилени хар кюнлерине онбиришер сом жазылды. Онбиришер ай ишлегенден сора, жашла отпускагъа чыкъдыла.*

ОНЕКИ *санчы сан.* Двенадцать/ Онеки затны санын кёргюзтген санау; 12 деген тарыхны аты. *Кюнлени биринде онеки жашны да анга буюруп, Асланбийни акъла бийлеп тургъан ауузгъа ийдиле.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 41. *Сауут-сабалары жарашып онеки къазакъ келди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 9.

ОНЕКИНЧИ *тизг. сан.* Двенадцатый / Санауда оруну онеки болгъан. *Онекинчи тизгин. Онекинчи кюн.* ❐ *Бу сиз кёрген къала онекинчи ёмюрде ишленнгенди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 143.

ОНЕКИШЕР *юлюш. сан.* По двенадцати / Онеки деген тарых кёргюзтген чакълы биришер. *Бахчаны хар тизгининде онекишер терек орнатылгъанды. Хар звенода онекишер адам ишлей эди.*

ОНЖЕТИ *санчы сан.* Семнадцать / Онжети затны санын кёргюзтген санау; 17 деген тарыхны аты. *Онжети жыл ахтына, кючсюне Балангы къазауатдан сакъладынг, Таркъайды ол заманны ичинде Сылтыранда шауданны саркъгъаны.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 126. *Бир бирден ариу онжети тыйын тери чырмалып тура эдиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 157.

ОНЖЕТИНЧИ *тизг. сан.* Семнадцатый / Санауда оруну онжети болгъан. *Машина онжетинчи километрде тохтады.*

ОНЖЕТИШЕР *къауум. сан.* По семнадцати / Онжети деген тарых кёргюзтген чакълы биришер. *Жашланы ючюсюне да онжетишер жыл болады.*

ОНЖЫЛЛЫКЪ *сыф.* Десятилетний *(в возрасте десяти лет)*/ Он жылы болгъан. *Тюшле алып барадыла солдатны, Кесин онжыллыгъында кёреди ол (тюшюнде). Атасы атха миндиргенди. Атны чапдырады жашчыкъ, кенг аулакъда.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 197. *Юйде онжыллыкъ къызчыкъ бла кесим къалдым.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 50.

ОНКОЛОГ *ат.* Онколог/Врач – онкологиядан специалист.

ОНКОЛОГИЯ *ат* 1. Онкология/ Кёпгенлени тинтиуню эм алагъа багъыуну юсюнден илму.

2. *В позиции определения*: онкологический / онкология бла бай-

ламлы. Онкология диспансер. Онкология институт.

ОНКЮНЛЮК I *сыф.* Десятидневный / Он кюннге баргъан. *Онкюнлюк отпуска. Онкюнлюк семинар.* // Рассчитанный, предназначенный на десять дней / Он кюннге боллукъ, жетерик. *Онкюнлюк ашарыкъ.*

ОНКЮНЛЮК II *ат къ.* **декада**/ *Сентябрьни биринчи онкюнлюгюнден сора ийнеклени къышлыкъ лагъа къачып тебиреген адетлери болуучуду.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 172.

ОНЛА *эт. сёл. тил.* Удесятерить. Он кереге кёп эт. *Ашыкъмайын, онлап, жюзлеп Ёмюрле энтда озарла, Жашау да жангы излеп, Эскиле да тозурарла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 75. *[Хажи-Мырза:] Не ёлюрме, неда аны (хатаны) мен онлап къайтарырма.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 47.

ОНЛАУ *и.д. от* **онла** / Онла дегенден *этим ат.*

ОНОМАСТИКА *ат.* Ономастика 1. *(собственные имена)* / Тилде жюрютюлген энчи атла барысы да.

2. Ономастика *(раздел языкознания)* / Тил илмуну энчи атланы тинтиучю бёлюмю.

ОНОУ *ат* 1. Совет, наставление/ Бир затны къалай этерге керегини юсюнден акъыл сёз. *Домалайгъа оноу сора келген къартла, къуруда бюсюреу, алгъыш этип, ыразы болуп кетедиле.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 22, *Асланкир, накъырдасы бла кертиси болгъанын да ангыламазча, Къундузгъа оноу сорду.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 195.

2. Совет, совещание / Кенгеш, оноу. *[Мырзабек нёгерлерине:] Хар биригизни жеригиз да боллукъду, оноугъа да къошуллукъсуз.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 93. *Кенгеш, оноу ана тилде, Миллетлеге тенглик берди.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 178.

3. Решение, распоряжение, постановление / Бегим, сюзюлюп этилген зат. *[Омар:] Мен кесими къыралны бир оноуларына боюн салыргъа борчлу болгъаннга санайма.* «Шуёхлукъ», № 30, 91. *Трудоденни орунуна ахча тёлеу – ол къалай аламат ахшы оноу болгъанды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 139.

4. Власть, руководство, правление/ Власть, башчылыкъ. *Элинги башхагъа берсенг, кесини оноуун салыр.* (Н а р т с ё з.) О *Къыралны оноу эркинлиги Ишчиге, эллиге жетди.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 6. *Оноу толусу бла буржуазияны къолуна тюшдю.* «Ленинни байрагъы», 1974, 75, № 53. *Аллай [Добалайча] адамла оноудан жанлатылмай, халкъгъа жол жокъду.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 8.

5. *къ.* **буйрукъ**. *Башында оноугъа кёре, къызыл аскерчиле тюнене кече шахарны аладыла.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 6. *Маршал фронтха оноула береди.* «Шуёхлукъ», № 66, 102. *Майорну оноуна кёре, аскерчиле, бир-эки минут солуп, бетжанла къазаргъа керекдиле.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 23.

◆ **Оноугъа кир** решать / Бир затны этерге кёл ал, бир акъылгъа келип тохта. *Мен эшекни юсюнде болгъанымы да унутуп, кесими (итден) къоруулар оноугъа киреме.* «Коммунизмге жол», 1972, № 134.

◆ **Оноу сал** 1. *къ.* **Оноугъа кир**./ *Фукну жашы, ёлмей, сау къалгъанды, Ёрюзмекни жояргъа оноу салгъанды.* «Малкъар поэзияны антологиясы», 27; 2) Руководить, властвовать / башчылыкъ эт, оноу эт.

Сени къыстагъан элге сен оноу салалмазса. Э т е з л а н ы О., Тарда, 242.

◆ **Оноугъа тут** советоваться, считаться *с кем* / Оноу этдир, оноуына тынгыла. *Къартны бурунун сюрт да, оноугъа тут.* (Н а р т с ё з.)

Оноу эт 1. / советовать, наставлять *кого*, консультировать *кого* / Юйрет, тюшюндюр, акъыл бер. *[Ёрюзмек атасына:] Сен манга оноу эт, тюз жол юйрет.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 46. *Алан, э киши, сени кибик къартла балаларына ахшы оноу этиучюдюле.* «Шуёхлукъ», 46, 30; **2)** советоваться, совещаться / кенгеш, оюмлаш. *Элни жашлары жыйылып, не эсе да бир оноу этедиле деп, Жанчыкъ жетдирген хапар болмаса, биз Мухтар не этип айланнганын билмеучю эдик.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды. 62. *Жангы Советни юйюне жыйылып, оноу этгенден сора, аскер башчыгъа Акъмырза салынды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 185; **3)** *къ.* **оноулаш 2.** *Правительство бизни районда уллу электростанция ишлерге оноу этгенди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 127. *Жашла оноу этдиле, Гудучуну кёрюрге Кереклисин берирге.* «Жанкъылыч», 167; **4)** властвовать, руководить, править / таматалыкъ эт. *Тиширыугъа жамауатны арасында эркинлик, теңлик берилгенди, ол угъай, тиширыула къыралгъа оноу да этедиле.* «Шуёхлукъ», № 63, 98. *Ол юйден ким мал кютеди, Кимиси уа сабан сюреди, Кими да отуннга барады, Кими юйде оноу этеди.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, П, 429. *Эсимдеди алгъын заман, Помещик оноу этгени, Сени сюйген жалчылагъа Кёп артыкълыкъ жетгени.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жырлары, 43; **5)** приказывать, указывать, командовать / Буюр, кёлюнге келгенни этдир, былай эт де. *Докторну бери чакъыртсам, не уа къызчыкъны кесин ары элтсем: «Сен Аллахха оноу этесе», – деп, (эрим) жанымы аллыкъды.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 16. *Бийберт аяулу чепкенини эки женгин ёрге къайырып, арбазда оноу эте айланады.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 59. **6)** *кёч.* Вступить в свои права / Кеси кючюнге толу кир. *Кюн батып, кече оноу этип башлагъанга да къарамай, ол юзмезли жер къызыу эди.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 105.

ОНОУ [2] *къауум. сан. сёл.тил. къ.* **оноулан.** *Звенода оноу ишлей эди. Ала оноу боладыла.*

ОНОУ-КЕНГЕШ *ат.* Совещание; обсуждение / Оноулашмакъылыкъ, кенгешмеклик. *Къартланы оноу-кенгешлери узакъгъа созулду.*

■ **Оноу-кенгеш бол** *къ.* **оноулаш.** *Ала (къарнашла) оноу-кенгеш болдула.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 36. **Оноу-кенгеш эт** оноулаш. *[Шибижия бла Хадаужукъ бий] алай бла айтхан жерлерине жетдиле. Алайда къалыргъа оноу-кенгеш этдиле.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 39.

ОНОУЛАН *къауум. сан.* Десятеро *(о людях)* / Он адам. *Школну бошагъанладан оноулан «Теберда» совхозда ишлерге къалыргъа оноулашдыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 116.

ОНОУЛАШ *эт.* **1.** Советоваться *(друг с другом);* договариваться *(между собой)* / Кенгеш, жыйылып, оноу эт. *Екатерина, не олтуруп, не туруп чыдаялмай, хоншулары бла оноулашады.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 45. *Къарашауай жолоучу нёгерлери бла бир кесек кенгеш этди, оноулашды.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 33.

2. Решить, принять постановление / Бегим эт, бир акъылгъа, бир оюмгъа келиш. *Элден келгенле фермалада къалыргъа оноулашдыла.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 36. *Битеу отряд, эрттеден оноулашып тургъанча, алгъа бирден атлады.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 101.

ОНОУЛАШДЫР *эт. понуд. от* **оноулаш** / Оноулаш дегенни *къатланыучу айырмасы. Бригадир ишде жетишимлени кёбейтир ючюн жашланы жыйып оноулашдырады.*

ОНОУЛАШДЫРЫУ *и.д. от* **оноулашдыр** / Оноулашдыр дегенден *этим ат. Бир ишни этерге оноулашдырыу.*

ОНОУЛАШЫУ *и. д. от* **оноулаш**/ Оноулаш дегенден этим ат. *Чалгъыгъа барыргъа оноулашыу. Топ ойнаргъа оноулашыу.* ❐ *Оноулашыу бошалгъанлай, иш эбине киришге тебирейди.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 51.

ОНОУСУЗЛУКЪ *ат.* Безвластие/ Оноу болмаулукъ, оноу этилмеулюк, оноу жокълукъ. *Оноусузлукъ мюлкню айнытыргъа чырмау болады.*

ОНОУЧУ *ат* 1. Руководитель; человек, находящийся у власти / Башчы, тамата, оноуну жюрютген адам. *Аман оноучуну иши да аман.* (Н а р т с ё з.) О *Колхозну мюлкюн айнытыр жолну излемеген оноучу – оноучу тюйюлдю.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 71. *Гинардукъа, кеси къуллукъгъа тюшгенлей, къарап къарагъынчы, Ханукъа деген тенгин да оноучу этгенди.* Х у б и й л а н ы О., Алан, 7.

2. Советчик, наставник / Акъыл юйретиучю, оноу этиучю адам. *Ёксюзню оноучусу кёп болур.* (Н а р т с ё з.) *Арба ауса, оноучу кёп болур.* (Н а р т с ё з.)

ОНОУЧУЛУКЪ *ат.* Умение руководить / Оноу эте билмеклик. *Хабуну аламат лакъырдасы, чам эм оноучулугъу кимге да белгилиди.* «Шуёхлукъ», № 32, 37.

ОНСЕГИЗ *санчы сан.* Восемнадцать / Онсегиз затны санын кёргюзтген санау; 18 деген тарыхны аты. *Сен жангы ачылгъан гокка хансха онсегиз жылда нёгерсе.* «Жанкъылыч», 50. *Далхат арыкъ, гиртчи, уллу къара кёзлю, онсегиз жылы толгъан жашды.* «Шуёхлукъ», № 20, 33.

ОНСЕГИЗИНЧИ *тизг. сан.* Восемнадцатый / Санауда оруну онсегиз болгъан. *Минг тогъуз жюз онсегизинчи жыл. Онсегизинчи ёмюр.*

ОНСЕГИЗИШЕР *юлюш. сан.* По восемнадцати / Онсегиз деген тарых кёргюзтген чакълы биришер. *Звеноланы хар биринде онсегизишер адам барды. Биченчиле онсегизишер гебен этгендиле.*

ОНТЁРТ *санчы сан.* Четырнадцать/Онтёрт затны санын кёргюзтген санау; 14 деген тарыхны аты. *Онтёрт жыл болгъан жашчыкъ юч мазаллы кишиге не эталлыкъ болур эди?* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 157. *Музейни онтёрт бёлюмю барды.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 16.

ОНТЁРТЮНЧЮ *тизг. сан.* Четырнадцатый / Санауда оруну онтёрт болгъан. *Азирет, окъуй келип, китапны онтёртюнчю бетинде тохтады.* ❐ *Завод жыллыкъ планын онтёртюнчю декабрьге толтурлукъду.* «Коммунизмге жол».

ОНТЁРТЮШЕР *юлюш. сан.* По четырнадцати / Онтёрт деген тарых кёргюзтген чакълы биришер. *Комиссия къарап, хар квадрат метрде онтёртюшер-оналтышар битим*

болгъанын белгилегенди. «Коммунизмге жол», 1972, № 162. *Тирлик жыйгъан заманда механизаторланы онтёртюшер сагъат ишлеген кюнлери болгъанды.*

ОНТОГЪУЗ *санчы сан.* Девятнадцать / Онтогъуз затны санын кёргюзтген санау; 19 деген тарыхны аты. *Онтогъуз адам. Онтогъуз туар.*

ОНТОГЪУЗУНЧУ *тизг. сан.* Девятнадцатый / Санауда оруну онтогъуз болгъан. *Къызгъа онтогъузунчу жыл барады. Онтогъузунчу ёмюр. Онтогъузунчу январь.*

ОНТОГЪУЗУШАР *юлюш. сан.* По девятнадцати / Онтогъуз тарых кёргютзген чакълы биришер. *Клубну хар тизгининде онтогъузушар жер барды.*

ОНУНЧУ *тизг. сан.* Десятый / Санауда оруну он болгъан. *Онунчу классда окъугъан заманында, Хыйса биринчи сюймекликни Амиматдан алгъан эди.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 64. *Не буруу да тыймайын муратына жетерге, Энди онунчу къууанчын бю тюнда иги этерге.* «Жилтинле», 49.

ОНУШАР *юлюш. сан.* По десяти / Он деген тарых кёргюзтген чакълы биришер. *Бизге оналты жыл жетгенде, атабыз мени да, эгиз къарындашымы да онушар жылгъа бир байгъа жалчыгъа берген эди.* Т ё п п е л а н ы С., Уучу Зауурбек, 4. *Бизни оноушар адамдан звенолагъа юлешедиле.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 59.

ОНЧА *ат карт.* Десятка *(в игральных картах)* / Он тамгъасы болгъан ойнаучу карта. *Козырь онча. Къарамашакъ онча.*

ОНЮЧ *санчы сан.* Тринадцать/ Онюч затны санын кёргюзтген санау; 13 деген тарыхны аты. *Онюч адам. Онюч арба.*

ОНЮЧЮНЧЮ *тизг.. сан.* Тринадцатый / Санауда оруну онюч болгъан *Онючюнчю кюн. Юйню онючюнчю этажы.*

ОНГ [1] *ат.* Возможность, способ, удобный случай / Амал, мадар. *Абезекде къыз бла сёлеширге онг болгъанлыкъгъа, кёп татыу ол да бермейди, нек десенг, жашла бир бирлеринден къызланы терк-терк сыйырыучудула.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 86. *Кёп болмай, мындан бир-эки жыл алгъа, ийнек алыргъа онгу болмай, эки гёдей эчкиге жип салып, аланы сютлери бла кечинип тургъан Дюгербий терк окъуна къалай бай болуп къалды?* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 19.

2. Благополучие / Тынч, насыплы болум. *Ол юйюрню онгуна ким да сукъланады.*

3. Сила, къарыу, кюч. *Онгу болмаса, къуш да учалмайды.* (Н а р т с ё з.) О *Арып, атлар онгум къалмай арталлы, Кёзлерими жол желлери кюйдюре, Бушуу жюгюм гуппур этген аркъамы Сакъ жаунла, жол ташыча, тюйдюле.* О т а р л а н ы К., Танг жулдузум, 31.

4. Управа / Бой салдырмакълыкъ, хорламакълыкъ, жерин тапдырмакълыкъ. *[Жаш нёгерине:] Къоркъма, бизге тынчлыкъ бермей тургъан мыртазакълагъа да бир онг табылыр. Аманлыкъчылагъа да табылыр бир онг, къапха жыргъа.*

◆ **Онг бер**. Помочь, дать возможность сделать, достичь *чего-л.* / болуш, болушлукъ бер, эс тапдыр. *[Таулу:] Жер сюре, хуна къалай ауулда, Ненча ахлусуна бергенди онг!* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 55. *Жолоучу] [солдатны] къолуна тийди. «Къаны кёп кетгенди, жазыкъны, – деди. – Алай жаны сауду. Аллах онг бер-*

син». Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 13–14.

◆ **Онгун ал** лишить кого сил *(возможностей)* / амалсыз эт, къыйын болумгъа сал. *[Элбуздукъ Добайгъа:] «Киши эсенг, жерингден бир тепчи!» – деп, Элбуздукъ Добайны онгун алды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 152. *Мартда жаугъан сангырау жангур жерни бетин къучакълап тургъан къышхы къарны онгун алгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 52.

ОНГ [2] *сыф.* Правый *(о стороне)*/ Адамны бир затыны сол жанына къаршчы жаны. *Сол кёзюнг онг кёзюнге къараугул болсун.* (Н а р т с ё з.) *Онг къолунг женгиллик этсе, сол къолунг бла сабыр эт.* (Н а р т с ё з.) О *Шохай, онг къолуну баш бармагъын къызыл шакъагъа бояп, къагъытны аягъында къызыл тамгъа тюшюрдю.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 8.

◆ **Онг къол** правая рука *чья* / биреуню биринчи болушлукъчусу, бек ышаннган адамы.

◆ **Онг кёз бла къара** относиться к *кому-чему* благосклонно / биреуге неда бир затха иги бол, аны тап болурун сюй. *Эфендиле колхозгъа онг кёз бла къарамай эдиле.*

◆ **Онгуна айлан 1.** повезти, наладиться, улучшиться, поправиться/тутхан ишинг, этген затынг къуралсын, иги, тап болсун, тюзелсин. *Этейик алгъыш, Жетмесин къаргъыш, Онгуна айланып хар иш.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 114. *Жыйырманчы жыллада урунган халкъны онгуна айланып тебиregенинде, жангы жырла этилип тебирейдиле.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 17.

2. Выздоравливать, поправляться / ауругъаны иги бола баргъаны юсюнден. *Жашчыкъ, больницагъа жатханлай окъуна, онгуна айланып тебиреген эди.* **Онгуна бар** *къ.* онгуна айлан. *Ким не сёлешсе да, иш алгъа, онгуна барады.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 74. *[Аслан:] Жашаубуз тюзелип, ишибиз онгуна бара эди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 141.

ОНГ [3] *эт.* Иметь удачу, преуспевать / Къурал, тап бол, тюзел *(адамны неда аны тутхан ишини юсюнден). Хар къайда да тюз адам, Тилейме, хорласын деп, Хар къайда да терс адам Тюп болсун, онгмасын, деп.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 210. *Бизни къыралгъа чапхан гитлерчи Германияны онгмазлыгъы белгили эди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 16.

ОНГ [4] *эт.* **1.** Линять, выгорать / Тюрсюнюнг, бетинг кетип, жарыкълыгъынгы тас эт, мутхуз, бетсиз бол *(бир затны бояууну юсюнден). Асыры сюйген терк къояр, бек жингил терк онгар.* (Н а р т с ё з.) *О Юйюнде кёпге къалгъан къыз онгнган дарийге ушайды.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 167.

2. *кёч.* Вянуть, блекнуть, внешне становиться хуже, терять вид *(о человеке).* / Мутхуз бол, осал сыфатлы бол *(адамны юсюнден). Адам келсе, амалсыздан ышара, онгуп, тауусулуп бошайма», – деп, Гошаях къыза тебиреди.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К ъ. Горда бычакъ, I, 13. *Хауле сёзле жюкленселе тилинге, Татыу къачар, шекерге туз сепгенча. – Сууда тешик излейсе,– дер эшитген Адам, бетинг онгар, эски чепгенча.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 12.

ОНГАЙ *эт.* **1.** Идти на лад, улучшаться, поправляться / Онгуна айлан. *Ишле онгайып барадыла.*

2. Посчастливиться, повезти / Насыбы тутду. *Биз онгайдыкъ. Келин юйге киргенде: «Онгайым» – деп, босагъадан алгъа, онг аягъын алады.*

ОНГАЙЫУ *и.д. от* **онгай** / Онгай дегенден *этим ат. Жашны ишини онгайыуу къууандырады.*

ОНГАР *эт.* **1.** Повезти, иметь удачу, преуспевать; наладиться, улучшаться, поправляться / *къ.* **онг [3], онгуна айлан 1.** *Тейри онгарсын, Тейри жалбарсын.* (Ф о л ь к.) *Мюлкню болуму бир жылдан сора онгара башлады.*

2. Выздоравливать, поправляться / *къ.* **онгуна айлан 2.** *Къыз, кёп ауруп къыйналса да, энди онгарып тебирегенди.*

ОНГАРЫЛ эт. *страд., возвр. от* **онгар** / Онгар дегенни *зорлаучу, къайтыучу айырмасы. Бизни ишибиз онгарылды. Аны саулугъу онгарылды.*

ОНГАРЫЛТ *понуд. от* **онгарыл** /Онгарыл дегенни *къатланыучу айырмасы. Къарындашынгы жашаун онгарылт.*

ОНГАРЫЛТЫУ *и.д. от* **онгарылт** / Онгарылт дегенден *этим ат. Мюлкню онгарылтыу. Саулугъун онгарылтыу.*

ОНГАРЫЛЫУ *и.д. от* **онгарыл**/ Онгарыл дегенден *этим ат. Жашны неси да онгарылыуу бизни къууандырды.*

ОНГАРЫУ *и.д. от* **онгар** / Онгар дегенден *этим ат. Элни онгарыуу. Ауругъанны онгарыуу.*

ОНГДУР [1] *эт.* Угодить, потрафить *кому,* помочь, осчастливить *кого (делать что-л. важное, нужное, чтобы кому-то повезло)* / Болуш, къууандыр, кёлюн ыразы эт. *Ханны къызы сюйген жашы бла тутушханланы онгдурмагъанды.* (Ф о л ь к.) ❐ *Хажи-Осман, тил этгенден башха затха жарап, онгдурлукъ тюлдю.* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 37. *[Адемей Зухурагъа:] Мен айтырыкъны кесинг да билесе, сен берген дерсге сёз къошаргъа, аны кемлигин, игисин айтыргъа къыйынды, аллай башсыз дерсле тышындан къарагъан кёзге асыры танылмайдыла, сабийилени кеслерин да асыры онгдура болмазла.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 238.

ОНГДУР [2] *эт. понуд. от* **онг [4]** / Онг [4] дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны юсюнде кюн онгдургъан атлас кёлеги къымылдагъаны сайын къалтырайды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 164. *Бирбирде Салых кесини кюн, жауун онгдургъан кёлегин кийсе, жашчыкъ аны тобугъуна олтуруп, ёшюнюнде орденине бла жылтыраукъ майдалгъа тиерге сюйюучюдю.* Т ё п п е л а н ы С., Атам урушдан къайтса, 6. *Нафийсатны тюрсюнюн къыйын жашау онгдурмай, ёсюп, аламат къыз болду.* Б о т а ш л а н ы А., Жашауум, 41.

ОНГДУРТ [1] *эт. понуд. от* **онгдур [1]** / Онгдур [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Жасакъчылары, ханны къозутуп, жарлы халкъны онгдуртмайдыла.* (Ф о л ь к.)

ОНГДУРТ [2] *эт. понуд. от* **онгдур [2]** /Онгдур [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Анасы къызына акъ жабыуланы кюнде къоюп онгдуртханы ючюн урушду.*

ОНГДУРТУУ [1] *и.д. от* **онгдурт [1]**/ Онгдурт [1] дегенден *этим ат. Ишни онгдуртуу. Жашауну онгдуртуу.*

ОНГДУРТУУ [2] *и.д. от* **онгдурт [2]**/ Онгдурт [2] дегенден *этим ат. Къумачны онгдуртуу. Къагъытны онгдуртуу.*

ОНГДУРУЛ [1] *эт. страд. от* **онгдур [1]** / Онгдур [1] дегенни *зорлау-*

чу айырмасы. Жашны эгечи берне бла онгдурулмагъан эди.

ОНГДУРУЛ [2] *эт. страд. от* **онгдур** [2] / Онгдур [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Быстырла кюнде кёп къалып онгдурулгъандыла.*

ОНГДУРУЛУУ [1] *и.д. от* **онгдурул** [1] / Онгдурул [1] дегенден *этим ат.*

ОНГДУРУЛУУ [2] *и.д. от* **онгдурул** [2] / Онгдурул [2] дегенден *этим ат.*

ОНГДУРУУ [1] *и.д. от* **онгдур** [1] / Онгдурт [1] дегенден *этим ат. Ишни онгдуруу. Жашауну онгдуруу.*

ОНГЛА *эт.* Осиливать, одолевать, побеждать *кого-что* / Хорла, бой салдыр. *Къарабатыр эмегенни онглайды.* (Ф о л ь к.) ❐ *Сау сагъатны садакъ окъла ойнадыла. Чоралары душманланы онгладыла.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. *Къарачыгъыз сиз кёкге, Кёк аламат кюкюрейди, Иечиликни онглар кибик, Аллай жауунну излейди!* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 21.

ОНГЛАН *эт. страд. от* **онгла** / Онгла дегенни *зорлаучу айырмасы. Тюз хорланмаз, тюзлюк онгланмаз.* (Н а р т с ё з.)

ОНГЛАТ *эт.* Перестать противиться, уступить *кому-чему* / Хорлат, бой бер. *Жырлайдыла кюрешчиле, Азаплыкъгъа хорлатмай, Узакълагъа барлыкъла Къыйынлыкъгъа онглатмай.* «Шуёхлукъ», № 46, 23.

ОНГЛАТДЫР *эт. понуд. от* **онглат** / Онглат дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ОНГЛАТДЫРЫУ *и.д. от* **онглатдыр** / Онглатдыр дегенден *этим ат. Кесинги ауруугъа онглатдырыу.*

ОНГЛАТЫУ *и.д. от* **онглат** / Онглат дегенден *этим ат. Къыйынлыкъгъа онглатыу.*

ОНГЛАУ *и.д. от* **онгла** / Онгла дегенден *этим ат. Къарыусузну онглау. Жауну онглау. Чырмауланы онглау.*

ОНГЛУ *сыф.* **1.** Превосходящий *(по силе, размеру, количеству, качеству и т.п.)* / Уллу, иги, кючлю, кёп д.а.к. / *Ким къолу бла онглу, ким ауузу бла онглу.* (Н а р т с ё з.) *Онглу бла кюрешсенг, жазыкъ этер; онгсуз бла кюрешсенг, сыйынг кетер.* (Н а р т с ё з.) О *[Бал чибин Къушха:] Онгсуз кёрсенг, къууанаса, Жетип, къагъып, бууаса. Онг кёрсенг а, къачып, Къолда, къарда бугъаса.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 81. *Кюбюрлеринде бек онглу жыйрыкъларын чыгъарып, Бютюнда сыйдамла болуп, Чачларын ариу тарап, Бюгюн аны [Азаматны] сюйген къызла иги омакъ кийинип, Сакълай эдиле, иймансызла.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 188.

2. *кёч.* Богатый, зажиточный / Бай, къолайы болгъан. *Онглу мюлк. Онглу юйюр. Онглу колхоз.*

3. *кёч.* Старше, взрослее. Тамата, уллу. *Былай къарагъанда, Николка жылындан онглу кёрюнеди.* М. Ш о л о х о в., Дон хапарла, 6.

❐ **Онглу бол 1** быть сильнее *кого-л.* / биреуден кючлюрек бол. *Киши онглу болгъан себепли, тюбюнден жибермей, Асхатны аяусуз тюйдю.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 43.

2. Превосходить *кого-л. в чём-л.* / Биреуню даражасы, болуму д.а.к. заты башхадан иги болуу. *Билиминг бла онглу бол.* ❐ *Къатынын къояргъа [Аминнге] секретарь къуллугъу эркин этмейди, ол за-*

манда аны намысы тюшер, къоя-ма деп, сёзню ачыкъ салса да, хал-гъа кёре, къатын онглу болур. К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 71.

ОНГЛУКЪ *ат къ.* **онг**[1]. *Жерим артыкълыкъдан, зулмудан толуп, Кючлю кючсюзню жекгенин кёреме. «Жарлы халкъыма, бир онглукъ келсин»,– деп, Аллахдан адамладан да тилейме.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 54. *Халкъны ёкюллери сюедиле халкъны, онглукъ берип.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 124.

ОНГЛУЛУКЪ *ат.* Превосходство, преимущество, преобладание / Онглу хал, болум. *Тин байлыкъны ёсдюрюуде кёрмючлю агитацияны онглулугъу белгилиди.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 164. *Уллу агрегатланы онглулукълары ким да кёрюрчады.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 113.

ОНГНГА *хал. сёзл.* Направо, вправо / Онг жанына. *[Харунну бла нёгерлерини] Жоллары чынгылгъа тирелди барып, Онгнга, солгъа бурулур кюч къалмайын.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 40. *Бурун жаяу къыдырыучу жолумда Женгил машинагъа минип барама. Жабышмакъ таякъны къысмай къолумда, Къара рульну онгнга, солгъа бурама.* «Шуёхлукъ», № 50, 11.

ОНГСУЗ I *сыф.* 1. Слабый, немощный / Къарыусуз, болумсуз. *Къарыусузгъа кюлме, онгсузгъа тийме.* (Н а р т с ё з.) О *Онгсуз, къартлыкъ жетгенлени Жаш этер эди жырым, Жашлай ёлюп кетгенлени Жапсарыр эди барын.* «Шуёхлукъ», № 30, 3. *Эки гёжеф сермешдиле Онглу онгсузну хорларгъа: Къыш сермеп тутду адамны, Бек умут этип онгларгъа.* Г у л и й л а н ы М., Кетмегиз зурнукла, 37.

2. *кёч.* Неимущий, бедный / Жарлы, къолайсыз. *Онгсузгъа болушханнга аллах да болушады.* (Н а р т с ё з.) *Онгсузгъа кюн жокъ.* (Н а р т с ё з.)

ОНГСУЗ II *хал. сёзл.* Слабо / Къарыуу, кючю болмай. *Жарасы гитче болса да, Бийберт онгсуз ынычхайды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 212. *Солтан, гыржынны да алып, онгсуз ышара олтурду.* «Шуёхлукъ», № 6, 92.

◆ **Онгсуз бол 1)** слабеть, ослабевать, обессиливать / къарыусуз, кючсюз бол. *Тотурну кюбесинден къанла тама, Онгсуз болуп, къаласына жетгенди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Заман жели, 54. *Сайхат, гыллыу этип, Акъ къалагъа дери чапды, онгсуз болуп, жолгъа жыгъылды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 217; **2)** мучиться, страдать/ къыйнал. *Суукъдан жылы отоугъа кирип бир кесек тургъанлай, Жамалчыкъны тырнакъ тюпчюклери ачып, онгсуз болду.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 39. *Биреу жайлыкъдан келе, суусапдан онгсуз болгъанды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 35; **Онгсузгъа жет.** *къ.* **онгсуз бол 1.** *Уучу бек къарт болады, уугъа жюрюую да тохтайды, ашарыкъ тапмай, бек онгсузгъа жетеди.* (Ф о л ь к.) ❐ *Къанлары къызып кюрешгенден, суусап болуп, арып, патронлары да тауусулуп, жашла бек онгсузгъа жетген эдиле.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 10; **Онгсузгъа кет.** *къ.* **онгсуз бол 1.** *Онгсузгъа кетип къыш Чыммакъ желкесин къашыды. Бу формада жигер адам, Къышны, масхарап, ашырды.* Г у л и й л а н ы М., Кетмегиз зурнукла, 39. **Онгсузгъа къал.** *къ.* **онгуз бол. 1.** *Мазан, къартлыгъында кеси жангыз кечинирге кюрешип, онгсузгъа къалгъанды. Жаш суудан чыгъалмай,онгсузгъа*

къалады. **Онгсузгъа таян** *къ.* **онгсуз бол 1.** *Малланы къыйырында ашсыз къала, жаш онгсузгъа таянады.* (Ф о л ь к.) **Онгсуз эт** мучить / къыйна, къыйынлыкъ чекдир, онгун ал. *Бёрю ары къач, бери къач, токъмакъ да жет да ур, алай бла бёрюню онгсуз этип сойландыргъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 25. *Мухамматны жаралары онгсуз этдире эдиле.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 162.

ОНГСУЗЛА *эт. сёл. тил.* Онгсуз эт (*къ.* **онгсуз II**). *Кюнню иссилиги бизни онгсузлады.*

ОНГСУЗЛАУ *и.д. от* **онгсузла** / Онгсузла дегенден *этим ат. Ауруу онгсузлау.*

ОНГСУЗЛУКЪ *ат* **1.** Слабость, немощность / Онгсуз хал, къарыусузлукъ, болумсузлукъ. *Онгсузлукъну жолун чортуна кесген, тюзлюк жашауну уа бегимли этген.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы жырлары: 23. *Онгсузлукъ жокъ, онглу артыбыз, Тынчлыкъ тапды сабийибиз, къартыбыз.* Б у д а й л а н ы Х., Алтын тау, 15.

2. *кёч.* Бедность / Жарлылыкъ, къолайсызлыкъ. *Жауурунларында жылтырагъан кёлегини, онгсузлугъуна шагъатча, жамаулары кёрюне, бир къара шинли жашчыкъ кёлню жагъасында, кырдык юсюнде олтурады.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 183.

ОНГСУЗСУН *эт.* Считать слабым, беспомощным, бедным / Къарыусузгъа, болумсузгъа, къолайсызгъа, жарлыгъа сана. *Жашны, онгсузсунуп, уугъа элтмедиле, алай ол аладан болумсуз тюл эди.*

ОНГСУЗСУНУУ *и.д. от* **онгсузсун** / Онгсузсун дегенден *этим ат. Тенгин онгсузсунуу.*

ОНГСУН *эт.* Быть довольным, выражать довольство *кем-чем*, выражать удовлетворение / Жарат, игиге сана, огъура. *Мусса, сёзню тап баргъанын онгсунуп, кеси къошулургъа асыры излемеди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 105. *Йналукъ, сёзюн бёлгенлерине уллу онгсунмай, президиумдагъылагъа къарады.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 57.

ОНГСУНДУР *эт. понуд. от* **онгсун** / Онгсун дегенни *къатланыучу айырмасы. Жумушну иги этип, атангы онгсундур.*

ОНГСУНДУРУУ *и.д. от* **онгсундур** / Онгсундур дегенден *этим ат. Иги окъуп, устазланы онгсундуруу.*

ОНГСУНУУ *и.д. от* **онгсун** / Онгсун дегенден *этим ат. Этилген ишни онгсунуу.*

ОНГСУНУУЛУ *хал. сёзл.* Одобрительно / Онгсунуп, жаратып. *Ол манга онгсунуулу къарады.*

ОНГСУНУШ *эт. взаимн.-совм. от* **онгсун** / Онгсун дегенни *араш айырмасы. Ала ишни тап баргъанын онгсунушдула.*

ОНГСУНУШУУ *и.д. от* **онгсунуш** / Онгсунуш дегенден *этим ат. Ишде болумну онгсунушуу.*

ОНГУУ [1] *и.д. от* **онг** [3] / Онг [3] дегенден *этим ат. Жашауда онгуу. Иши онгуу.*

ОНГУУ [2] *и.д. от* **онг** [4] / Онг [4] дегенден *этим ат. Быстырны онгуу. Бояуну кюнде онгуу.*

ОНГЧУ *сыф. полит.* Правый, консервативный, реакционный / Алгъа барыугъа, ёсюуге къажау, жангылыкъны сюймеген, къара-

нгы эски жорукъла жанлы. *Онгчу социалистле. Онгчу партия.*

2. Правый (*напр. уклон*) / Партияны кесини ичинде аны политикасына къажау болгъан. *Партия оппозициягъа къажау кюрешде кесини ызын къоруулайды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 126.

ОПАЛУБКА *ат къур.* Опалубка / Ишленирик мекямны ичи бетондан толтуруллукъ агъач формасы, бетон къуюлучу агъач кеп. *Бетон къатышдырыучу заводлада металл кепле бла къанга опалубкаланы тазалагъан механизмле жарашдыргъанбыз.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 119.

ОПЕРА *ат.* Опера / Театрда салыныргъа жораланнган музыкадрама чыгъарма эм оюннга къошулгъан адамла оркестрни эжиую бла жырлагъан театр кёргюзтюу. *Ингирде «Уллу театрда» Чайковскийни «Евгений Онегин» операсы барлыкъды.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 16. *Белгили орус эм тыш къыраллы композиторла А. С. Пушкинни сёзлерине кёп жыр, романс, опера жазгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1983, № 108.

2. *В позиции определения*: оперный / Опера бла байламлы. *Москва шахарда музыка театрлагъа, консерваторияны опера студиясына абонементле кёп сатыладыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 86. *Шаляпинни чыгъармачылыкъ ишини тёрелери бусагъатда да опера сахнада айныйдыла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 112.

ОПЕРАТИВ *сыф.* 1. Оперативный *(напр. о сводке, группе).* / Аскер операция бла байламлы болгъан. *Урушда болумланы юслеринден оператив сводкала терк-терк келедиле.* «Коммунизмге жол», 1081, № 135. *Оператив эм тактика магъаналары болгъан ракет бёлюмле жаяу аскерни мурдорудула.* «Коммунизмге жол», 1982, № 156.

2. Оперативный (*напр. отдел, группа*) / Жамауатха, адамгъа д.а.к. затха аманлыкъ, заран этгенле бла кюрешни тюзюнлей толтуруучу. *Мюлкге къол жетдиргенле, саудюгерчиле бла милицияны оператив группалары къаты кюреш бардырадыла.* «Коммунизмге жол», 1982, № 169.

3. Действенный / Ишни терк къурагъан, болумлу, ётгюр. *Хаймашада малчылагъа иги болушур ючюн, энчи оператив штаб къуралгъанды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 91. *Химия заводда халкъ дружиналадан сора да оператив отряд къуралгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 57.

ОПЕРАТОР *ат.* Оператор *(высококвалифицированный рабочий)* / Къыйын механизмде ишлеген неда производствону бир процессини толтурулууна жууаплы болгъан уста ишчи. *Жаш жангы агрегатда оператор болуп ишлейди.* «Коммунизмге жол», 1977, № 53. *Операторланы къаууму жигер урунганлары бла белгиленнгенди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 116.

2. Кинооператор / Кинону суратларын киноленталагъа алыучу адам. *Операторла кинону бир кесегинден къалгъанын алып бошагъандыла.*

ОПЕРАЦИЯ *ат* 1. Операция *(медицинская)* / Ауругъанны, жараны сау этер ючюн этилген хирургия болушлукъ. *Уралчы хирург эм аны Курганны больницасында ишлеген жолдашлары мингден аслам операцияны жетишимли бардыргъандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 152. *Къыйын операциядан сора адамла бек суусап боладыла.* Семенланы А., Жазыу айла, 92.

2. Операция *(военная)* / Бир муратны толтурур ючюн, биригип этилген аскер иш. *Экипажны член-*

лери, операцияны иги бардыргъанлары ючюн, Къызыл Жулдуз орденле бла саугъаланадыла. Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 161.

3. Операция *(производственная)* / Технология процессни бир неда талай адам бир ишчи жерде толтургъан кесеги. *Озгъан жылны ичинде кёп иш къоратхан тюрлю-тюрлю операцияланы тындыргъан машиналаны онусу орнатылгъанды цехде.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 198. *Жаш артдан-артха ишни къайсы операциясын да къыйналмай тындыра тебиреди.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 94.

■ **Операция эт.** Оперировать / къ. жар 3. *[Доктор Ефимге:] Мен жукъ эталмайма санга, больницагъа барыргъа керекди, анда санга операция этерикме.* А. Ч е х о в. Хапарла. 29. *Аны (мина сыныкъны) чыгъарыр ючюн, хирург жашха къыйын операция этерге керекди.* «Шуёхлукъ», № 28, 54. *Хамызатны сокъур чегиси ашланып, операция этдирирге больницагъа баргъан эди.* «Жарыкъ жолда», 155.

ОПЕРЕТТА *ат.* Оперетта / Жырлау, сёлешиу эм тепсеу бир бирлерин алышындыра келиучю кюлкюлю музыка чыгъарма. *Кальманны опереттасы. Къабарты-Малкъарны къырал музыка театрында опереттаны жолун ачхан жаш хунерли артистле ол кесларини борчларын намыслы толтурадыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 118.

ОПИУМ *ат.* Опиум / Бишмеген шах-шах башны кючлю наркотикча хайырланылыучу къурутулгъан сууу. *Жашны опиум бла анашадан кюйген санлары кеслери алларына атлагъанчадыла.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 113. *Келгенле бегеуюлле, башкесле, опиум ичиучюле эдиле.* «Шуёхлукъ», № 13, 51.

ОППОЗИЦИЯ *ат* 1. Оппозиция / Бир къырал органны, партияны ичинде кёпчюлюкге къажау политиканы бардырыучу адамланы къаууму. *Партияны ичиндеги оппозиция. Парламент оппозиция. Илму оппозиция.*

2. *В позиции определения*: оппозиционный/Оппозицияны къураучу. *Оппозиция блок. Оппозиция къаууму.* ❐ *Япониянын оппозиция кючлери парламентни баш палатасына айырыулада уллу жетишим болдургъандыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 104.

ОППОЗИЦИЯЧЫ *ат.* Оппозиционер / Оппозиция жанлы болгъан адам. *Ишни терк барыууна оппозициячыла да чырмау болгъандыла.*

ОППОНЕНТ *ат.* Оппонент / Кенгешде, диспутда, диссертация къоруулагъанда докладчыны ишине багъа бичиучю, аны кемчиликлерин ачыкълаучу адам. *Диссертант докладын бошагъанда, сёз оппонентлеге бериледи.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 138.

ОППОРТУНИЗМ *ат полит.* Оппортунизм / политика кюреше: кёпчюлюкню оюмуна къажау баргъан, хар жаны да келиширге керекди деген къарам, оюм. *Онгчу оппортунизм.*

ОППОРТУНИСТ *ат* 1. Оппортунист / Оппортунизм жанлы, аны политикасын бардыргъан адам. *Оппортунистле бизни ишибизни бузар ючюн кючлерин аямагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 107.

2. *В позиции определения*: оппортунистический, оппортунисткий / Опортунизм жанлы болгъан. *Оппортунист къаууула. Оппортунист агъым.*

ОПРАВА *ат.* Оправа *(для оч-*

ков). / Кёзлюклени миялаларын тутхан тышы. *Кюмюш оправала. Пластмассадан этилген оправа.*

ОП-СОП *къауум ат сёл. тил.* 1. тары-бары / Гыр-мыр, гыр-гыр, бош сёз. *Оп-собу бла, жаш сёзге кёп тыйды.*

2. Вздор, ерунда, чепуха / Бош зат, жукъгъа саналмагъан, магъанасыз зат. *Опха-сопха да саналмай тургъан къызчыкъланы шайтан арбагъа миндирип къойгъан жашланы кёрмегенбизми?* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 163.

ОПТИКА *ат* 1. Оптика *(раздел физики)* / Физиканы жарыкъны юсюнден бёлюмю.

2. Оптика *(приборы и инструменты)* / Жарыкъны халларыны мурдорунда ишлеучю приборла эм инструментле. *Ярмаркада адамла фототоварланы, сагъатланы, оптиканы, мияла адырланы сюйюп алгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1977, № 54. *Машинагъа аны аллында баргъан транспортну кече къарангыда басмасча бек сейир оптика салыннганды.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 103.

3. *В позиции определения*: оптический / оптика бла байламлы. *Оптика приборла. Оптика фабрика.*

ОПТИКАЧЫ *ат.* Оптик / Оптика приборла ишлеучю адам. *Оптикачыла кёп тюрлю приборла ишлегендиле.*

ОПТИМИЗМ *ат.* Оптимизм / Иги кёллюлюк, жашаугъа иги умут бла къарау хал, хар нени да иги жанын кёрюучю къылыкъ; антоними: пессимизм. *Поэманы бек уллу кючю, деменгили къудурети аны ауазыны жашаулулугъуду, оптимизмни кючлюгюдю.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 58. *Оптимизмни жырчысы болгъан Кязимни мудахлыкъ да кёп кере да бийлегенди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 87.

ОПТИМИЗМЛИ *сыф.* Оптимистический / Иги кёллю, игини жоралаучу. *Жалкъауланы, эринчекленни терслеу бла жазыла эсе да, ишлеуню къыйматына чексиз ийнаныу оптимизмли интонация къурайдыла.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 75. *Чыгъарма малкъар поэзияда оптимизмли трагедияны бийик даражасына жетген биринчи чыгъармады.* «Коммунизмге жол», 1981, № 84.

ОПТИМИСТ *ат* 1. Оптимист / Иги кёллю, игини жоралаучу адам; антоними: пессимист. *Жаш оптимист эди, не къыйын болумда да кёлсюз болмагъанды.*

2. *В позиции определения*: **оптимистический**/ игикёллю. *Волян жашаугъа оптимист къарам бла къарайды, аны кюн жарыкъдан толу болуп кёреди, аны къууанчын толу сезеди.* «Шуёхлукъ», № 32, 7.

ОПУРАКЪ *ат эск. къ.* **кийим.** *Юйню юй этген топуракъ, адамны адам этген – опуракъ.* (Нартсё з.) О *Жассы-жассы чапыракъ, Жатхан жери топуракъ, Бек кёп къатлы кёлеги, Ишлеп этди опуракъ.* Шахмырзаланы С., Назмула, 218.

ОР *эт.* Жать / Хансны, мирзеуню оракъ бла кесип ал. *Оракъ орадыла къызла, Биз черенле этебиз, Къууанчлы жашау ызда Къолайлыкъгъа жетебиз.* ❐ *Колхозчула алгъын заманда будай сабанланы оракъла бла оргъандыла.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 117.

2. Убирать урожай злаков / Тирликни жый. *Сабанларыбыз тирликден толадыла, Тирликлени комбайнла орадыла.* Теммоланы Х., Хорлауланы жырлары, 56. *Жангыз бюртюк къалмасын, Бу-*

дайланы оргъанда, Комбайнла тизилип, Зурнуклача, баргъанда. Шахмырзаланы С., Назмула, 198.

◆ **ОРАЗ: Ораз бол** достаться не тому, кому назначалось / Буюрулгъан тийиншли адамгъа угьай, башхагъа жет. *Эгечим юйде жокъ эди да, аны шоколад юлюшю да манга ораз болгъанды.*

ОРАЗА *ат.* Ураза *(пост у мусульман во время месяца рамазана)* / Муслийманланы рамазан айда кюндюз ашамай туруучу адетлери. *Алгъын таулада ораза, къурман дегенча къуру дин байрамланы белгилегендиле, энди уа ала Жангы жыл, Май байрамланы да белгилейдиле.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 30. *Элни жарлысыны башын къыйынлыкъ басхандан, ораза болгъанлыкъгъа, межгитге хазна адам келмейди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 101.

◆ **Ораза ауузу бла** в период соблюдения мусульманского поста / ораза тутуп тургъанлай. *Сары аш ашап, эрттенбласында ораза ауузум бла школгъа кетдим.* Байрамукълары Х., Огъурлу танг, 69.

◆ **Ораза ач** перестать поститься / ораза тутма, ораза тутханыны тохтат. *[Мурат Къушжетерге:] Беш ууахты намазын къойгъан, оразасын ачхан кёрмедим.* Хубийланы О., Аманат, III, 332. **Ораза тут. 1)** поститься, соблюдать пост / рамазан айда эртген къарангыдан ингир къарангыгъа дери ашамай, суу ичмей тур *(муслийманланы диннге ийнанганларыны юсюнден). Халкъ, аллахха кесин берип, бирлигине ийнанып, намаз этип, ораза тутуп тургъанды.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 44. *Ораза тутханлагъа ашаргъа эркинлик бере, жарыкъ Сюрюучю жулдуз жанды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 118; **2)** *кёч,* голодать / ач бол. *[Сапият Къушжетерге:] Тоба, бюгюн ораза уа тутдугъуз дейме: Бир жерге кирип ауузланмагъыз а.* Хубийланы О., Аманат, III, 41. *Атлагъа ораза тутдургъандан хайыр жокъду, аланы кишенлеп отлатыргъа керекди.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 88.

ОРАЗЛЫ *сыф. эск.* Благородный, известный, славный / Намыслы. *Ортадагъы – оразлы.* (Нартсёз.)

ОРАЗСЫЗ сыф. Неблагородный. Намыссыз. *Оразсыз адам.*

ОРАЗЫК *ат.* Бутень / Башы акъ чагъыучу, адам ашаучу ханс, мандалакъны башы. *Оразыкла битедиле, Агъач кертме, алмала, Юркюнле да бишедиле, Дугъумла къара бола.* «Шуёхлукъ», № 6, 9. *Солтан, секирип, ёрге тургъанлай, тобукъ юсюне салып, арыта тургъан зыкалары, оразыклары да жерге тюшдюле.* Гадийланы И., Санга айтама, 81. *Ариука, оразык кибик, эки жанына кезиу къаймише, узун-узун атлай кетди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 38.

ОРАЙДА *ат этн.* Народная песня, которая исполняется, когда выводят невесту из дома её родителей и приводят в дом жениха / Келинни ата юйюнден чыгъара эм эрини юйюне келтире туруп айтылыучу жыр. *Киеу нёгерле орайданы айтып, отоу аллына келдиле.* Ёзденланы А., Саният, 69. *[Зурум:] Къолларымы бошласала, бу орайданы эшитмезча, къулакъларымы жабарыкъ эдим.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 23.

ОРАКЪ *ат* **1.** Серп / Къол бла кырдыкны, мирзеуню орур ючюн хайырланылыучу агъач саплы, ауузу гитче тишли, жютю темир адыр, *Будай жетсе, оракъ багъалы*

болур. (Нарт сёз.) О *Кишилени, жашланы инбашларында чалгъылары кёз къаматадыла, къатынланы, къызланы къолларында оракълары жылтырайдыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 197. *Ангыламай Азнорну айтханын, Анамы орагъы бла бирге Таш тюйюучю салтасын атамы Байракъда эслеп, къалдым сейирге.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 115.

2. Жатвенная часть косилки, комбайна и т.п. / Косилканы, комбайнаны д.а.к. затны оруучу кесеги. *Хар агрегатны орагъы бла метр кенгликни оруп барады.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 124.

3. Жатва, косовица / Тирликни жыйылыуу, орулууу. *Биз жетгенде, Жамийля да оракъдан келип тура эди.* «Шуёхлукъ», № 25, 27. *Шакъманлагъа оракъгъа баргъан заманда, бир къызны уу жылан уруп, андан ёлгенди.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 4. // *кёпл. сан.* Время уборки хлебов / Тирликле орулуучу заман. *Атам оракълада тугъан хапарын айтыучуду.*

ОРАКЪЧЫ *ат.* Жнец / Сабанда тирликни оракъ бла оргъан адам. *Ыйналукъ мыккыл болгъан санларын кючден сюйрей, оракъчылагъа жууукълашды.* Толгъурланы З., Эрирей, 199. *Татаркъан оракъчылагъа шишлик мал жыя кетгенди.* «Малкъар халкъ жырла», 79.

ОРАМ *ат.* Улица / Шахарлада, элледе юйлени эки тизгинлерини араларында улоу, адам жюрюр ючюн къоюлгъан энчи жер. *О, къалай къууанчды, къалай! Элимде орамны барама, Кеси кёзюме ийнанмай, Мен тау суугъа къапланама.* Зумакъуллланы Т., Къаяда гюлле, 10. *Орамда узунбел автобусла, легковойла ёрге бла энишге шууулдап озадыла.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 67.

2. Место вне помещения под открытым небом / Мекямдан тышында башы ачыкъ жер. *Жашы къатын алды, анасы уа орамда къалды.* (Нарт сёз.) О *[Анасы Ала къайгъа:] Жаланаякъ, жаланбаш, Орамдан жыйылмайса. Кёзюнгю чыгъарса да, Сен жукъдан тыйылмайса.* Отарланы С., Назмула, 17. *Жарлы къарнашха Киши къонакъбай болмагъанды, кече орамда атылгъанды да къалгъанды.* «Къарачай халкъ таурухла», 71.

3. *В позиции определения:* **а)** уличный / Заманыны асламысын орамда оздуруучу. *Орам тенгле. Орам сабийле*; **б)** пошлый; вульгарный / адепсиз, сыйсыз, уятсыз. *Орам хапарла. Хауле эди деп санга хапар айтадыла, Ол орам сёзге ушайды.* «Малкъар халкъ жырла», 133.

◆ **Орамны ёлчеле** бить баклуши / ишлерге, сюймей, кесинги булжута, заманыгы бошуна тас эте айлан. *Жаш тёлюню арасында кесслерин ишге жарашдырмай, орамланы ёлчелей айланнганла да бардыла.*

ОРАМТЫН *орун. сёзл. къарач.* По улице / Орамны, орам бла. *Бир кюнде элде бир оramтын жашланы экиси келе эдиле.* «Жюрек жырлайды», 20.

ОРАМЧЫ *ат сёл. тил.* Бродяга / Орамда айланып туруучу адам. *Орамчылагъа санау болгъан, эски тоннга жамау болгъан.* (Нарт сёз.)

ОРАНЖЕРЕЯ *ат.* Оранжерея / Кюн ичине тийип, битимлени ёсдюрюрча ишленнген жылы мекям; теплица. *Мюлкде дагъыда бир оранжерея ишленеди, аны ичин жер тюбюнден чыкъгъан исси суу бла жылытырыкъдыла.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 119.

ОРАНГЫЛЫКЪ *ат.* Сквозняк / Бир затны тешиги бла, ачыкъ жери бла кючлю тартылгъан хауа. *Сакийнат, терезелени ачып, орангылыкъ этди, хауа бираз салкъыныракъ болду. Орангылыкъны хатасындан ангинам тутду.*

ОРАТОР *ат.* Оратор / Халкъны аллында сёлеше тургъан адам. *Оратор жаш тёлю производствону файдалыгъын кётюрюуге, аялукъ ючюн кюрешге къалай къатышханыны юсюнден да айтханды.* «Коммунизмге жол», 1983, № 116. // Тот, кто обладает красноречием / Уста сёлешиучю адам. *Эки сёзню бир бири ызындан айтыргъа кючден тюзеле баргъанлада кеслерин оратор сунадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 54.

ОРАТОРИЯ *ат.* Оратория / Хор, жыр башчыла бла оркестр бирге жырларгъа деп жазылгъан уллу музыка чыгъарма. *Хасан «Мадина» деген биринчи миллет операны, бир ораторияны, «Жарыкъ шуёхлукъ», деген кантатаны авторларындан бириди.* «Коммунизмге жол», 1983, № 124.

ОРБИТА *ат астр.* 1. Орбита / Космос кемени, аппаратны, кометаны д.а.к. затны жюрюучю жолу. *Ичинде космонавтлары бла юч космос кемени тёгерегинде орбитада бирге учуулары башланнганды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 45.

2. *В позиции определения*: орбитальный / *къ.* **орбиталы**. *Космосда металлны жалгъау энчи къураллыкъ орбита станцияланы ишлеуге, узакъ учууда космос аппаратлагъа ремонт этиуге жол ачады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 167.

ОРБИТАЛЫ *сыф.* Орбитальный / Орбита бла жюрюучю. *Космос кенгликни тинтиуде эм хайырланыуда орбиталы станцияланы уллу магъаналары барды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 34. *Кемелени орбиталы бёлюмлеринде къысымлыкъ, хауаны жылылыгъы, мылылыгъы эм къурамы жердечады.* «Коммунизмге жол», 1981, № 114.

ОРГАН *ат* 1. Орган слуха, зрения и т.п. / Адамны жаныуарны неда битимни къаллай да болсун бир энчи ишни жалчытыучу кесеги, жери, *Кёрюу орган. Эшитиу органла. Сёлешиу органла.*

2. *кёпл. сан.* Органы *(напр. местные, финансовые)* / Жамауатны жашаунда энчи ишлени жалчытыучу учреждение, организация. *Партия органла. Саулукъ сакълауну органлары. Халкъгъа билим бериуню органлары. Халкъ контрольну органлары.*

3. Орган *(печатное издание)* / Къаллай да болсун бир партияны, биригиуню, учрежденияны бир кезиуден кезиуге басмаланыучу заты (*газет, журнал*). *Газетле тюрлютюрлю къырал организацияланы органлары болургъа керекдиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 18.

ОРГАН *ат муз.* 1. Орган / Быргъыларына кёрюкден хауа барып согъуучу тюекли музыка инструмент. *Немча къыз эски органда Согъады Бахны сейир макъамларын, Аны юсюнден хапар айта манга.* Х у б и й л а н ы А., Жерни сагъышлары, 28.

2. *В позиции определения*: органный / Орган бла согъуллукъ. *Орган музыка.*

ОРГАНИЗАТОР *ат.* Организатор 1. Тот, кто организует, устраивает *что-нибудь.* Бир затны къураучу, жарашдырыучу, бардырыучу адам. *Жамий, университетни бошагъанлы, школда организатор болуп ишлейди.*

2. Лицо, обладающее способностью организовывать *что-л.* / Бир зат- ны къураргъа, жарашдырыргъа,

бардырыргъа фахмулу адам. *Исмаил иги организатор болур эди, хар кюнден тюрлю-тюрлю жыйылыула бардыра эди.*

ОРГАНИЗАЦИЯ *ат.* Организация (*напр. строительная, профсоюзная*) / Жамауат бирикме неда къырал учреждение. *Жазыучуланы организациялары бир къаум районда бла Нальчикде ишсиз айланнганланы, мытырланы сурatларын газетледе чыгъарып тургъандыла.* «Шуёхлукъ», № 15, 129. *Жамагъат организацияла бла школну байламын бегитиуге уллу магъана беребиз биз.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 104.

ОРГАНИЗМ *ат.* Организм *къ.* **чарх** [2]. *Никотин организмни хар заманда да уу бла бууады.* «Естествознание», 117. *Адамны организими шахарда кислород жетмей къыйналады, аны себепли анга ауруула терк жугъаргъа боллукъдула.* «Коммунизмге жол», 1983, № 66.

ОРГАНИКА *сыф.* Органический/ Битимле эм жаныуарла бла байламлы болуучу, алада тюбеучю. *Минерал, органика ашаула иги хайыр бергенлерин мюлк сынагъанды.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 144.

ОРГАНИКАЛЫ *сыф. къ.* **органика** *Противогазланы «Г» маркалы коробкалары уа органикалы препаратланы ууларын тыядыла.* «Коммунизмге жол», 1984, № 139.

ОРГАНЧЫ *ат.* Органист / Органны согъуучу музыкант. *Килисада ишлеген жарлы органчы Къыш къар басхан орамда баргъанында, Аякълары юшюучю эдиле аны, Жылы заты жокъ эди аягъында.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайламала, II, 133.

ОРГЪУЧ *ат.* Жатка. Оруучу машина. *Будай оргъучну тауушу эшитилди да, терк окъуна тохтады.* «Шуёхлукъ», № 45, 48.

ОРДА *ат ист.* Орда / Орта ёмюрледе уллу тюрк къыралланы аты. *Алтын орда. Къырым орда.*

ОРДЕН *ат.* Орден *(знак отличия)* / Урушда неда урунууда уллу жетишими болгъаннга берилиучю энчи белги. *Хурметни ордени. Орден бла саугъаланыу.* ❐ *Майор Бычковну махтаулу жигитликлери Къызыл Байракъны ордени эм тёрт медаль бла белгиленнгендиле.* «Шуёхлукъ», № 29, 18. *Алчыла къыралны сыйлы орденлери, майдаллары бла саугъаланнгандыла.* Х у б и й л а н ы М., Къарачаймалкъар совет халкъ жырла, 42.

ОРДЕНЛИ *сыф.* Орденоносный/ Орден бла саугъаланнган. *Орденли колхоз. Орденли институт.* ❐ *Тёрт орденли Къабарты-Малкъарым Умутла жашната кёлюмде, Ишчини да, ишни да махтадым Дунияны бу чуакъ кюнюнде.* «Шуёхлукъ», № 14, 12. *Орденли Къарачай-Черкесияны саулай сохталарыны атындан уллу ыразылыгъыбызны билдиребиз.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 64.

ОРДЕР *ат.* Ордер *(документ)*/ Бир затны алыргъа, берирге эркинлик берген къагъыт. *Фатар алыргъа берилген ордер. Уручуну тутаргъа эркинлик берген ордер.*

ОРДИНАРЕЦ *ат.* Ординарец / Командирни жумушчусу болуучу аскер къуллукъчу. *Командир пакет берип, ординарецни штабха жиберди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 166.

ОРДИНАТА *энчи.* Ордината. Кенгликде точканы болгъан жерин кёргюзтюучю эки (юч) ёлчемден бирини аты.

ОРДИНАТОР *ат.* Ординатор / Больницада, клиникада д.а.к. жерледе ауругъанлагъа къарагъан, бакъгъан бёлюмню таматасыны башчылыгъы бла ишлеген врач. *Ординатор палатада жатханланы къатларына барып, саулукъларын сорады, жараларына къарайды.*

ОРДИНАТУРА *ат.* Ординатура *(аспирантура)* / Практика жаны бла медицина аспирантураны бир тюрлюсю. *Клиника ординатура. Ординатурада окъуу.*

ОРДУР *эт. понуд. от* **ор** / Ор дегенни *къатланыучу айырмасы. Сабийле кёзлери кибик, жай эртденни Дунияны ыйнакълау чуу акълыгъында, Жюреклени къуанчында, жай кюнню Будайла ордургъан къуатлыгъында Салам келтиргенбиз жангы Малкъардан.* Отарланы К., Сайлама, П, 203.

ОРДУРТ *эт. понуд. от* **ордур** / Ордур дегенни *къатланыучу айырмасы. Нартюхню ордурт. Будайны ордурт.*

ОРДУРТУУ *и.д. от* **ордурт** / Ордурт дегенден *этим ат. Сабанны ордуртуу. Хансны ордуртуу.*

ОРДУРУУ *и.д. от* **ордур** / Ордур дегенден *этим ат. Тирликни ордуруу.*

ОРДУРУЛ *эт. страд. от* **ордур** / Ордур дегенни *зорлаучу айырмасы. Будай ордурулгъанды.*

ОРДУРУЛУУ *и.д. от* **ордурул** / Ордурул дегенден *этим ат.*

ОРИГИНАЛ *ат.* Оригинал *(подлинник)* / Бир затны копиясы угъай, кеси, подлинниги. *Бек фахмулу кёчюрюучюледен бири: Липкин Кязимни чыгъармаларын оригиналгъа жууукълашдырып, орусчагъа кёчюрюп, 1962 жылда Нальчикде чыгъарады.* Маммеланы И., Кязим Мечиев, 8.

ОРИЕНТАЛИЗМ. Ориентализм *(изучение, увлечение Востоком, его культурой)* / Кюнчыгъышны юсюнден билиу, аны культурасын сюйюу.

ОРИЕНТАЛИСТ. Ориенталист / Кюнчыгъышны тарыхындан, тиллеринден, культурасындан уста.

ОРИС *ат эск. къ. асаба.*

ОРКЕСТР *ат.* Оркестр *(музыкальные инструменты и музыканты)* / Музыка чыгъармаланы согъууну жалчытхан музыка инструментле эм тюрлю-тюрлю инструментледе музыка чыгъарманы бирге сокъгъан музыкантланы къауумну. *Шахар паркда, узакъда болмай, оркестр согъула эди, жырчыланы хору жырлай эди.* «Шуёхлукъ», № 37, 35. *Скрябин операгъа баргъаны болса уа, оркестрни хар инструментине эс бёлюп къарагъанды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 182.

ОРМАН *ат эск. къ.* **агъач** [2], **чегет** [2]. *Апсатыны малларындан мал тилей, Орманлагъа кетгендиле уланла.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 104. *Къабарты-Малкъарны жерлери Кёгетлени орманыды. Къабарты-Малкъарны суулары Ауруланы дарманыды.* «Шуёхлукъ», № 53, 17.

ОРНАЛ *эт.* 1. Укрепиться *(о воинских подразделениях)* / Къоруланыргъа хазырланып, тап, къаты бегин *(аскерлени юсюнден). Аскер, орналып, кесин бегитген жери тышындан къарасанг, кёрюнмезча ташады.* Хубийланы О., Аманат, I, 200. *Ибрагим дуппурда барындан да алгъа чыкъгъан окопда орналды.* Къулийланы Х., Эгизле, 7.

2. Обосноваться *где* / Бир жерде жашаргъа деп тохта. *Бир-бир къой чыпчыкъла, эски уяларына орналып, ишлери болмай, жарыкъ сызгъыра эдиле.* «Шуёхлукъ», № 9, 106. *Бир ононбеш дегенлей атламда аскер мотоциклни кёргенде, терстамгъаланы бу юйде орналгъанларын арсарсыз ангыладыкъ.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 102.

3. Расположиться *(о селе, городе и т.п.)* / Къаллай болса да бир жерде салын, ишлен, къурал *(шахарны, элни юсюнден). Былайда, дорбунлу къаяны тюбюнде, къара сууну боюнунда, Назбийни фермасы орналгъанды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 178. *Сау жети къычырымгъа кенг жайылып, ариу орналгъан Кёнделенни эки тюплю-башлы школундан къуанчлы сабийле чабып чыгъадыла.* «Шуёхлукъ», № 6, 56.

4. Пускать корни, укореняться; укрепиться в почве *(о деревьях, растениях и т.п.)* / Тамырланып, ёсюп башла *(битимлени юсюнден). Алик къазгъан уругъа Терекчик орналгъан эди.* «Жашауубузну байрагъы», 71. *Адам акъыл ие болсун Жерден озуп кёклеге, Ырахатлыкъны тереклери Орналсынла чеклеге.* «Жарыкъ жолда», 59.

5. Установиться , укрепиться, утвердиться / Кюч ал, беги. *Власть орналгъынчы жамагъатны тынчлыгъын, мюлкюн сакъларгъа, жауларыбыз бла кюреширге керекбиз; жашауубуз асламысына аякъ юсюнде боллукъду.* Къобанланы Д., Таулада тауушь, 329. *Метафораланы, тенглешдириулени, эпитетлени хайырланыуда эки терс жол орналгъанды.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 43.

6. Воцариться *(о тишине, порядке и т.п.)* / Тохташ *(шошлукъну, мамырлыкъны, низамны д.а.к. затны юсюнден). Кесек заманны ичинде юйде арталлыда болмагъанча шошлукъ орналды.* Этезланы О., Тарда, 76. *Эшта, халгъа кёре, Амин бла Розаны юйлеринде бюгюн тынчлыкъ, мамырлыкъ орналгъан болур.* Кацийланы Х., Тамата, 70. *Тёгерекде ырахатлыкъ орналып эди.* Этезланы О., Тарда, 153.

ОРНАЛТ *эт. понуд. от* **орнал**./ Орнал дегенни *къатланыучу айырмасы. Низамны орналт.*

ОРНАЛТЫУ *и.д. от* **орналт** / Орналт дегенден *этим ат. Шошлукъну орналтыу.*

ОРНАЛЫУ *и.д. от* **орнал** / Орнал дегенден *этим ат. [Батыр Таулу улугъа:] Биз жауну ууатыр ючюн аны халын, орналыуун билирге керекбиз.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 82.

ОРНАЛЫШ *эт.* Разместиться *(всем одновременно или всем сразу).* / Тохташ *(бары да бирден неда бир заманда). Партизанла габулу ташла артларына орналышдыла.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 94.

ОРНАЛЫШЫУ *и.д. от* **орналыш** / Орналыш дегенден *этим ат. Бир жерде орналышыу.*

ОРНАТ *эт.* 1. Сажать *(напр, деревья)* / Тамырларын жерге басдырып, ёсерча эт. *Балличик сынып турады арбазда, Бек жарсыдым, аны алай кёргенде. Биз аны орнатхан эдик бир жазда, Дунияда уруш болмагъан бир кюнде.* Отарланы К., Сайлама, I, 94. *Кавказда битген кёп затны ботаникле башха жерлеге элтип, анда орнатып, жайып кюрешедиле.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 58.

2. Устанавливать (*напр. аппаратуру, компьютер*) / Сал, жарашдыр, ишлерге хазырла. *Кёресе, бычхы жаргъан жерни къурап, станокну орнатыргъа, аны ишлетирге*

уста табылмай тургъанын. Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 15.

3. Расположить, разместить где/ Тохтат, тохташдыр. *Бурун, эртте Аймуш деп бир болгъанды, Ыстауатланы кёл къатында орнатып, Хар заманда Хурла тюзде тургъанды, Къой сюрюую сыртны-къолну къаралтып.* «Жюрек жырлайды», 104.

4. Основывать, строить, создавать / Ишле, мурдорун сал. *1803 жылда П. Ф. Цицианов генерал Нарсана къаланы орнатханында, тауладан тонаугъа жюрюучю къауумланы алларына буруу ишлетген эди.* Л а й п а н л а н ы С., Жаммолатны эмчек жашы, 14. *Тохтамайын, тюз ишлеп, Коммуналны орнатыргъа.* К ъ а р а к е т л а н ы И., Сайламалары, 38.

ОРНАТДЫР *эт. понуд. от* **орнат** / Орнат дегенни *къатланыучу айырмасы. [Къуш Сосурукъгъа:] Аланы (геммешлени) терилеринден эки гыбыт этдир да, бирине геммешлени къанларын, бирсине уа этлерин салдыр, ол гыбытланы мени сыртыма орнатдыр.* «Нартла», 97. *[Къуртха къатын кишиге:] Тереклени аралары бла тюрлю-тюрлю ариу ийисли гокка ханла орнатдыр.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 224.

ОРНАТДЫРЫУ *и.д. от* **орнатдыр** / Орнатдыр дегенден этим ат. *Орамланы эки жанлары бла тереклe орнатдырыу.*

ОРНАТЫЛ *эт. страд. от* **орнат** / Орнат дегенни *зорлаучу айырмасы. Власть орнатылгъанды. Спутникде кёп аппаратура орнатылгъанды.* ❐ *[Ханымсатны] юйю уа бир жаякълап, къапхакъ башында орнатылгъанды.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 6. *Тырнауузну болушлугъу бла элге электричество келеди, агъач жаргъан бычхы орнатылады.* «Шуёхлукъ», № 32, 121. *Агъачны кесиу эм тазалау, орнатылгъан агъачлагъа къарау жаны бла белгиленнген ишле жетишимли тамамланадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 125.

ОРНАТЫЛЫУ *и.д. от* **орнатыл** / Орнатыл дегенден *этим ат. Кёгет тереклени орнатылыулары. Ийнек сауучула ферманы сууну жагъасында орнатылыууна ыразы болдула.*

ОРНАТЫУ *и.д. от* **орнат** / Орнат дегенден *этим ат. Терекле орнатыу. Станокну орнатыу. Радиоточкаланы орнатыу.*

ОРНАТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **орнат** / Орнат дегенни *араш айырмасы. Къызла, бир бирлери бла эришип, гюлле орнатышадыла.*

ОРНАТЫШЫУ *и. д. от* **орнатыш** / Орнатыш дегенден *этим ат. Терекле орнатышыу. Гокка ханла орнатышыу.*

ОРНАШ *эт.* Разместиться, расположиться; обосноваться / Орнал, жеринги тап. *Орнашды хар жик жигине ферманы битеу иши. Жумушун ёр толтурмагъан Къалмады жангыз киши.* «Шуёхлукъ», № 20, 53.

ОРНАШДЫР *эт.* 1. *къ.* **орнат** 2. *Станокну орнашдыр.*

2. *къ.* **орнат** 3. *Ыстауатны элни къыйырында орнашдырдыла.*

ОРНАШДЫРЫУ *и.д. от* **орнашдыр** / Орнашдыр дегенден *этим ат. Элледе радиоузелле орнашдырыу. Цехде тюрлю-тюрлю операцияланы тындыргъан машиналаны орнашдырыу.*

ОРНАШЫУ *и.д. от* **орнаш** / Орнаш дегенден *этим ат. Элде орнашыу.*

ОРНИТОЛОГ *ат.* Орнитолог / Орнитологиядан билими болгъан алим. *Орнитологла Кавказны къанатлыларыны юсюнден кёп зат жыйгъандыла.*

ОРНИТОЛОГИЯ *ат.* Орнитология / Зоологияны къанатлыланы юслеринден бёлюмю.

◆ **ОР-СОР: Ора-сора турмай** *(къыйналмай)* без спроса, без разрешения / сормай, эркинлик алмай. *Машинала бла келген немецлиле уа ора-сора къыйналмай, юйлеге кирип башлайдыла.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 22.

ОРТА *ат* **1.** Середина (*напр. комнаты, скатерти*) / Бир затны арасы, къыйырларындан арасы табагъа бирча узунлукъдагъы жери. *Найыпханны анасы Шарауну арбаздан ары ашырып, сехлеци да этип, юйге киргенде, къызы, эринлери да къалтырай, отоуну тюз ортасында сюелип тура эди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 8. *Дамасканы аэропортундан шахарны ортасына баргъан жол жангыдан, ариу жарашдырылгъанды, эркинди.* «Шуёхлукъ», № 37, 73.

2. *В позиции определения*: **а)** средний / Бир затны арасындагъы, къыйырындан бирча узакълыкъдагъы. *Орта эшик. Орта отоу. Орта тизгин*; **б)** Иги да, аман да болмагъан, орталыкъ даражадагъы. *Орта окъуучу. Орта актёр.* // Центральный, расположенный в центре чего / Арадагъы, бир затны арасындагъы. *Орта Азия.* ❐ *Тахир паркны орта жолу бла ёрге къарагъанда, аны бетин, ёшюнюн сылай, тауладан ингир сериюн аяз урду.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 8.

3. Середина (*напр. осени, дня*)/ Бир затны экиден бири (жартысы) этилгинчи, озгъан кезиую, заманы. *Ахшам бла экиндини ортасында сабийле сызгъыра, бузоуланы да сюре, тёгерекге ташчыкъла да сыза келедиле.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми? 69. *Жел ургъанлай, тенгиз кибик, чайкъала, Ёседиле бу жерледе сабанла, Кюз ортада, алтын кибик, саргъала, Бюртюклерин кёлтюрелмей будайла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 20.

4. Взаимоотношения / Адамланы араларында хал, болум. *Алий-мырза да Аминат бла ортасы узакъ айырылгъанына тюп эринин чайнап жюрюйдю.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 34. *Киши къыйынын ашагъанла бла бизни ортабыз эт бла бычакъ кибикди.* Х о ч у л а н ы С., Сафар бла революция, 16.

5. Расстояние *(между чем-л.)* / Эки затны арасындагъы жер, жол. *Мазан ол жерлени нёгерича танымагъаны себепли, эки къошну ортасы узакъ сунуп, жарсып башлагъан эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 35. *Акъ атлыны бла аны [Зауурбекни] ортасы къысхадан къысха бола келе эди.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 16.

■ **Орта айыл** чересседельник, подседельник / жангыз атны жекгенде аны сырты бла эм къарын тюбю бла барып арышлагъа къысылыучу баула. *Орта айыл тешилип, арбаны арышлары сенгилдеп башладыла.* **Орта бармакъ** средний палец / къолну ючюнчю бармагъы. *Орта бармакъ къолну бирси бармакъларындан узунуракъды.*

Орта билим среднее образование / орта школда энчи орта окъуу юйде не да профессионал техника училищеде алыннган билим. *Школ окъуучугъа орта билим берип, жолгъа тюзетеди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 139. **Орта бойлу** среднего роста / Ёсюмю узун неда алаша болмагъан. *Орта бойлу, къара шинли жылы келген адам сёзлени асыры излеп къыйналмай, бир бири*

ызындан басындырып сёлешди. Хубийланы О., Аманат, I, 158.

◆ **Ортабыз аманнга кетди.** между нами испортились отношения / бир бирни ангыламазча, келишмезча болдукъ. *Ол [Зарият] бир айта, мен бир айта тебиресек, ортабыз аманнга кетерик эди.* Хубийланы О., Адамла, 131. *Автоинспекторла бла ортабыз аманнга кете тебиреди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 11. **Ортагъа ал** окружать *кого-что*/ къуршала, тёгерегине басын. *Солдатла Жарнесни ортагъа алып, ушакъгъа болгъандыла, Жарнес алагъа айрыпланнга къалай миннгенин айтады.* Тёппеланы А., Ташыуул, 36. *Къонакъла къонакъ къанганы ортагъа алгъандыла.* Шауаланы Х., Кюйгеп тап, 4. **Ортагъа кир** полезть разнимать *кого* / тюйюшгенлени айыргъа сюел. *Тёгерекден жуукъла келип, Къанбермезладан да бир талай адам жыйылып, бир бирге чабышханда, бир къауумла ортагъа киредиле.* Шауаланы М., Мурат, 177. **Ортагъа сал** поделиться чем-л. с другими / бир затны башхала бла тенг эт. *Ол [Шохай] къуран окъуп, дууала жазып, халкъдан жыйгъан ырысхысын киши бла да ортагъа салыргъа сюймейди.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 41.

■ **Орта ёзден** *энчи.* Рядовой уздень. Ёзденлени орта къаууму кирген адам. **Орта ёмюрле** средние века / битеудуния тарыхыны кезиую *(5-чи ёмюрню ахыры – 17-чи ёмюрню ортасы),* буруннгулу жашауну тарыхыны ызындан эм жангы тарыхны аллындагъы кезиу. *Институтну экспедициясы Къарт-Журтну, Хурзукну, Учкуланны тёгерегинде археология эскертмелени тинтгенди. Анда орта ёмюрледен къалгъан шыякыла, къалала, эски къарачай юйле, тюпле эмда башха тюрлю-тюрлю эскертмеле бардыла.* «Толкъунла», 275. **Орта жашаулу** средних лет / жашауну экиден бирин жашагъан, адам ортасы болгъан. *Орта жашаулу, къара шинли тиширыу ызындан жетди да, къатынны билегинден тутду.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 6. *Мариям орта жашаулу, гырхаракъ тиширыуду.* «Коммунизмге жол». **Орта илик** бедренная кость с мышцами *(бутну тобукъдан къуйрукъ сюекге дериси.) Эмегенни къолуна орта илик илинди.* (Фольк.) **Орта кюн** четверг / ыйыкъны тёртюнчю кюню. *Геуюрге кюн жолгъа барма, орта кюн жолдан къалма.* (Нартсёз.) О *Асхат орта кюн эрттенликде эртте туруп, сыртха ёрлеп баргъан адамланы кёрдю.* Ёзденланы А., Саният, 76.

◆ **Орта сому** суть, сущность/бир затны бек кереклиси, баш магъанасы. *Къысхартып, орта сомун алып айтсакъ, тенгими письмосуну магъанасы алай эди: «Сылтау этип, келмей къалма».* Шауаланы Х., Кюйген тап, 56.

■ **Орта сюекли** среднего роста/ орта ёсюмлю артыкъ узун неда къысха болмагъан. *Хангерий орта сюекли, токъ битген, сабыр жаш эди.* Семенланы А., Жазыу айла, 13. *Ол къатын орта сюекли, къаракёз тёгерекбет, бетинде нюрю болгъан, къыркъдан атлагъан тиширыу эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 8.

■ **Орта сюрме** рубанок. Агъач кепни ичине жассы кесгич салынып, къол бла къанганы, рейканы д.а.к. затны сыйдам этер ючюн жюрютюлюучю адыр. *Агъач уста, орта сюрмени кесгичин билеп, жерине орнатды.* **Орта тергеу (эсеп) бла** в среднем / мардагъа орта санны алып. *Орта тергеу бла бир гектардан комбайнла ындыргъа 32 центнер мирзеу ашырадыла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 128. **Ортача алып къарасакъ** *къ.* орта тергеу (эсеп) бла. *Ортача алып къарасакъ, дерслеге тюшюннгенлени*

62–64 процент чакълысыны билими ючлюк багъадан ёрге чыкъмайды. «Ленинни байрагъы», 1981, № 76. *Малны къасапха берилген кезиуде, ортагъа алып къарасакъ, ауурлугъу 330 килограммдан кем болмайды.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 216. **Орта чигинжи** основная подпорка сакли / эрттегили юйлени орталарында салыннган къарыулу тиреу. *Эгечден тугъан келсе, орта чигинжи тебер.* (Нарт сёз.)

◆ **Орта чот** взаимоотношения / арада келишим. *Къыямыт бла нёгерлери орта чотларын тюзете турурла...* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 159.

■ **Орта эсеп бла** в среднем / *къ.* **орта тергеу бла**. *Орта эсеп бла бир жылгъа республиканы эл мюлкю чыгъаргъан продукцияны багъасы 27 миллион сомгъа ёсюп барыргъа тийиншлиди.* «Коммунизмге жол», 1971, № 172.

ОРТАКЪ [1] *ат* 1. Аренда / Жерни, мекямны д.а.к. затны бир талай заманнга хакъ тёлеп хайырланылыуу. *Бай киши жерлерини жартысын ортакъгъа бергенди.* (Фольк.) ❒ *Абрамовну комиссиясы жазгъан документлеге кёре, бегенда жерни ортакъгъа бериую бир формасыды.* «Шуёхлукъ», № 38, 102.

2. *В позиции определения*: арендный, арендованный / Ортакъгъа алыннган неда берилген. *Ортакъ мал. Ортакъ юй. Ортакъ жер.*

ОРТАКЪ [2] *сыф.* Общий, совместный / Кёпленики болгъан, биреунюкю болмагъан. *Ортакъ ёгюзден энчи бузоу ахшы.* (Нарт сёз.) *Киши бла ортакъ кийим, кийме, киши бла ортакъ эрни сюйме.* (Нарт сёз.) О *Жюклегенде уа бу Бато дегенинг алай жюклеучю эди: ортакъ эшеклени угулары сынып, экинчи жукъгъа жарамазча кётюрем болуп окъуна къалыучу эдиле.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

ОРТАКЪЛА *эт.* 1. Сделать общим, делать общественным / Жамауатны барыны болурча, бирге хайырланырча эт. *Мюлкню ортакъла. Улоуну ортакъла.*

2. Арендовать *что*, брать *что* в аренду / Ортакъгъа ал. *Жерни ортакъла. Юйню ортакъла.*

ОРТАКЪЛАУ *и.д. от* **ортакъла** / Ортакъла дегенден *этим ат.*

ОРТАКЪЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **ортакъла** / Ортакъла дегенни *араш айырмасы. Ортакълашып ишлеу. Ортакълашып ашалгъан сарымсахны ийиси чыкъмаз.* (Нарт сёз.)

ОРТАКЪЛАШДЫР *эт. понуд. от* **ортакълаш** / Ортакълаш дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ОРТАКЪЛАШДЫРЫУ *и.д. от* **ортакълашдыр** / Ортакълашдыр дегенден *этим ат.*

ОРТАКЪЛАШЫУ *и.д. от* **ортакълаш** / Ортакълаш дегенден *этим ат.*

ОРТАКЪЛЫКЪ *ат.* То, что является общим / Ортакъ болгъан зат. *Ёгюз ёлдю – ортакълыкъдан айырылдыкъ.* (Нарт сёз.)

ОРТАКЪЧЫ *ат ист.* Арендатор / Бир затны ортакъгъа алгъан адам.

ОРТАЛА [1] *эт. сёл. тил.* Окружать *кого-что* / Биреуню, бир затны ортагъа ал. *Окъуучула устазны орталадыла. Жаралы аскерчиле арбаны орталадыла.*

ОРТАЛА [2] *эт.* Делать общим, совместным *(напр. имущество)*, использовать сообща *(напр. скот)*;

делить что всем поровну / Бир затны бирге хайырланырча эт. *Ёгюзню этин ортала. Малланы ортала. Мюрзеуню ортала.*

ОРТАЛАМА *ат.* В среднем / *къ.* **орта тергеу бла**. *Орталама алгъанда, малчыланы хакълары мардадан азды.*

ОРТАЛАТ *эт. понуд. от* **ортала** / Ортала дегенни *къатланыучу айырмасы. Мюлкню орталат.*

ОРТАЛАТЫУ *и. д. от* **орталат**/ Орталат дегенден *этим ат. Бир затны орталатыу.*

ОРТАЛАУ *и. д. от* **ортала** / Ортала дегенден *этим ат. Биченни орталау.*

ОРТАЛАШ [1] *эт.* Окружать / *къ.* ортала [1]. *Ханий кеси бек сюйюучю къарауашла: Фатиймат, Айшат, Радым, – бийиче къызны орталышып, аны ойнагъанына, кюлгенине къууана кетедиле.* «Шуёхлукъ», № 5, 82.

ОРТАЛАШ [2] *взаимн.-совм. от* **ортала** / Ортала дегенни *араш айырмасы. Сабандан алыннган тирликни орталаш.*

ОРТАЛАШДЫР [1] эт. понуд. от **орталаш** / Орталаш дегенни *араш айырмасы. Сабийлени аталары: «Менден эсе жомакъланы аппа иги биледи»,– деп, сабийлеге аппаны орталашдырды.*

ОРТАЛАШДЫР[2] *эт. понуд. от ортакълаш* / Ортакълаш дегенден *этим ат.*

ОРТАЛАШДЫРЫУ [1] *и. д. от* **орталашдыр** / Орталашдыр дегенден *этим ат. Къонакъны орталашдырыу.*

ОРТАЛАШДЫРЫУ [2] *и. д. от* **орталашдыр** / Орталашдыр дегенден *этим ат.*

ОРТАЛАШЫУ [1] *и. д. от* **орталаш** / Орталаш дегенден *этим ат.*

ОРТАЛАШЫУ [2] *и. д. от* **орталаш** [2] / Орталаш дегенден *этим ат. Мюлкню файдасын орталашыу.*

ОРТАЛЫКЪ [1] *ат* 1 *къ.* **орта 1**. *Гоппан бла орталыкъда сары жау, Шапа береди [чалгъычылагъа] аякъ-аякъ юлеше, Хапар айта, ашайдыла, сёлеше.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 53. *Энишгеден келген къаты жел юфгюреди, Тюз орталыкъда сын таш кёрюнеди.* Зумакъуллаланы Т., Къаяда гюлле, 43.

2. *В позиции определения*: посредственный, средний / иги неда аман болмагъан, орта даражадагъы, орталыкъ ариулукъ. *Орталыкъ билими болгъан адам.* ■ *Аман къоншунг бла иги фатардан эсе, иги къоншу бла орталыкъ фатар игиди,– деучюдю тамата кеси да.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 67.

3. То, что является общественным / Халкъны, жамауатны заты, мюлкю. *Хар ким къарыууна, къолайына кёре орталыкъгъа мал береди.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 50.

ОРТАЛЫКЪ [2] *ат.* Середняк / Жерни кеси къыйыны бла жалчы тутмай ишлеп, байлыгъы бла кулак бла жарлыны ортасында болгъан, орта мюлклю элли. *Жалчыла, жарлыла, орталыкъла Ликпунтха жюрюп башлайдыла.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 144. *Жарлыла, орталыкъла да кюндюзгю заманларын сабанда, малда ашырадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 165.

ОРТАНЧЫ *сыф.* Средний *(по*

возрасту) / Юч къарындашдан *(эгечден, сабийден)* экинчиси. *Ортанчы сабий. Ортанчы къарындаш. Ортанчы эгеч.* ❐ *Ортанчым а Хамитди да Анга ыразы тюйюлме. Тойда тойчуду, ишде мытырды, Хайыр бермейди юйюне.* Тёппеланы А., Назмула, 14.

ОРТОПЕДИЯ. *ат.* Ортопедия. Медицинада гуппурланы, къынгырланы, санлары сакъатланы бакъгъан бёлюм. *Хаким травмотология эм ортопедия институтда ишлейди.*

ОРУЗЛАМА *ат эск къ.* **Календарь**. *Таулуланы орузламасында жылны эм жылы кёзиую жай чилле киргенди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 78. *[Байдымат Къанаматха:] Къайдам, биз не билейик, афендиле орузламагъа къарасала, желимауув тутханды дейдиле, не эсе да кюн, ай тутулсала, къарангы болуп къалады деп, мен бирда бек къоркъама.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 84.

ОРУЛ *эт. страд. от* **ор** / Ор дегенни *зорлаучу айырмасы. Орулгъан будайны колхозчула ындыргъа ташыйдыла.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 117. *Колхозчула, тирликлери орулгъан жерлени саламларын тишлеге къалайдыла, тракторла ол жерлени къадалып сюредиле.* «Шуёхлукъ», № 6, 105.

ОРУЛУУ *и.д. от* **орул** / Орул дегенден *этим ат. Тирликни орулууу. Нартюхню орулууу.*

ОРУН *ат* **1**. Место / Бир затны салыргъа, олтурургъа деп белгиленнген жер. *Тойгъа барсанг, алгъа бар, алгъа барсанг, орун ал.* (Нарт сёз.) О *Жашла чалгъы чаладыла, Къызла дырын жыядыла, къартла гырмык байлайдыла, Гебен орун сайлайдыла.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 132. *[Науруз:] Ал орундагъы малчы киши, учхара тышлы олтургъучну пружинлерин жыгъырдатып, сол къабыргъасын таянчакъгъа жабышдыра, ызына бурулуп, сёзге къошулду.* Лайпанланы С., Гургумлу, 53.

2. Место *(отведённое для кого-чего-л.)* / Биреуню, бир затны энчи жери, туруучу жери, болгъан жери. *Тюшген кёгет орунна битмез.* (Нарт сёз.) О *Нух къатыны бла эки сабийин элни тёбен жанында оюлгъан тирмен оруннга элтген эди.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 75. // *къарач.* Место *(в поезде, гостинице и т.п.)* / Къонакъ юйде, солуу юйде, поездде д.а.к. жерде бир адамгъа берилиучю жер. *Шахарда 450 оруну болгъан къонакъ юй ишленнгенди.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 134. *Анда (сабий юйде) 356 сабий орун барды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 86.

3. *къарач.* Положение, занимаемое кем-л. *(в спорте, науке, обществе, и т.п.)* / Кимни болса да спортда, илмуда, жамауатда д.а.к. затда жери. *Жаш аскерде къуллукъ этген заманында турникде ойнауда, секириуде, чабышыуда кесини частында биринчи орунну бош ала болмаз эди.* «Жанкъылыч», 268.

4. *къарач.* Должность, служебное положение / Къуллукъ, иш. *[Биймырза:] Апанасха берген сёзюмю толтурама да, элде аны билгенлей,... тишлик этип ашарыкъдыла, этмей, толтурмай къояргъа жарарыкъ тюйюлдю: аны этмей къойсам, медаль берген огъай эсенг, орунумдан къыстап жиберликди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 25. *[Хамызат Алийге:] Мазаллы жаш болдунг, Советге къагъытчы огъай эсенг, мени орунума салсала да, ишлериксе.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 122.

5. Участок *(для огорода, дома и т.п.)* / Бахчагъа, юйге д.а.к. затха белгиленнген жер. *Бахча этер орунлары кенгирек болсунла деп, арбазланы алай тар Этип турдула таулула, кёбюрек Мирзеу алыргъа тапмагъанлай мадар.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 6. *Ёлгенлеге къабыр орун тапмайын, Зор жашауда татлы гыржын къапмайын, Хар кюнюбюз, къара болуп, бата эди, Тангларыбыз жылау бла ата эди.* «Шуёхлукъ», № 1, 5.

6. *къарач. къ.* **магъана**. *«Ленфильм» киностудия чыгъаргъан бояулу кенг экранлы фильмде баш орун тиширыугъа – сестра Ксениягъа бериледи.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 72.

7. Вместилище *чего* / Жукъ къуюучу, жыйыучу сауут. *Туз орун. Шекер орун.* ■ *Заводланы юйлери, тютюнлю быргъылары, нефть къуюлгъан уллу орунлары артда къаладыла.* «Шуёхлукъ», № 63, 53. *Нарсанада эки-юч тонна суусун сыйынырлай орун барды.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 104.

8. Помещение для скота / Малла кече къалыучу жер. *Орунундан чыкъгъан къойну бёрю ашар.* (Н а р т с ё з.) *Эки ёгюзюм орунда, не къайгъым бар боранда.* (Н а р т с ё з.) О *Совхозну маллары, хазнасы къалмай, ахшы жылы орунлада турадыла.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 117.

9. *къарач.* Постель / Тёшеги, жабыуу д.а.к. башха кереги болуп, адам жукъларгъа жатыучу жер. *Хашир, анасы жатхынчы китап окъуй туруп, ол оруннга киргенлей, ручканы къолуна алды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 150. *Къаты жукълаучу Аслан да, бюгюн тынчлыкълы жатмай, орунунда ары бла бери бурула эди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 315.

◆ **Орунунда къалды** *къарач.* он остался на второй год / классындан ётмей къалды. *Азирет бир жылны орунунда къалгъаны себепли, Шерийфат школну алгъа бошап, бусагъатда устазла хазырлагъан институтда окъуйду.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 6. *Хар жыл сайын сау класс тенгли кёп сабийле кёчмей орунларында къаладыла.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 161. **Орун ал** *къ.* **орнал** 5. *Жангы жашау орун алып бегигенден сора, жашаугъа халкъ ие болады...* «Шуёхлукъ», № 50, 92. *Алгъа къыз лакъырда эте турду, сора аны жюрегинде таулу жаш орун ала башлап, ахырында уа бирси жашланы барын да къыстап, кеси орналып къалды.* З а л и й х а н л а н ы Ж. Жанныган жюрекле, 151. *Башха халкъланы литератураларындача шохлукъну темасы къарачай литературада да уллу орун алады.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 67.

■ **Орун жабыу** *къарач.* Простыня / Тёшекде жайып, адам юсюне жатыучу жабыу. *Энди бютеу да ёзенни юсюне кёксюл орун жабыуну жайгъанча, сынгар бир булуту да болмагъан таза кёк ачылды.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 69.

◆ **Орун сал** обживать / Бир жерде тохтап, журт сал, жашап башла. *Тюзде, таудамы ышыкъ тапханса, Къаты ташданмы орун салгъанса?* «Жюрек жырлайды», № 99. *Хамызат, жангы жерге келгенлей, алайда орун салыргъа эл къуаргъа боллугъун – къаллыгъын масагъат этип, айланнганча, мужурасы бла жерге тие, адамлагъа ышанлап къарай айланады.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 161. **Орунуна сал** восстанавливать, возрождать, возобновлять / Алгъын болгъаныча, алгъыннгы халына келтир. *Жюрек бир сынса, аны орунуна салгъан бек къыйын болур.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 224. *Таматаны буйругъу бла школну телефону орунуна салыннганды.* «Ленинни бай-

рагъы», 1980, № 150. *Ол кезиуде бизни областьны газетлерини баш темасы оюлгъан халкъ мюлкню орунна салыуду.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 59. **Орунун тапдыр** поставить на своё место *кого-нибудь* / Махтаннган, уллугъа кетген адамны жерине сал, ким болгъанын таныт. *[Мазан:] Аны [Далхатны] орунун тапдырыргъа керекди.* «Шуёхлукъ», № 54, 36. **Орунуна келди** восстановиться, принять прежний вид, форму / алгъын болгъаныча болду, алгъыннгы халына келди. *Энди хар не орунуна келгенде, Къадар ахшы кёзден кёргенде, Жарсыйбыз, бюгюннге жетмегенлеге, Ол осуятларын этмегенлеге.* О т а р л а н ы К., Сынла, 150. *Узаймай, хар зат орунуна келгенди.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 113.

ОРУНДУКЪ *ат.* Кровать, койка / Юсюне жатар жер салынып жатыучу тёрт аякълы, эки къулакълы, узун рама сыфатлы юй керек; ундурукъ. *Гелефейлеге мен жыр этгенме, Бирин бирине тутдуруп, Кесими гелефейими къойдум Орундукъ тюбюне букъдуруп.* «Малкъар халкъ жырла», 260. *Къалагъа кирип баргъанлай алтын орундукъда, алтын чачын тозуратып, жукълап турур ол къыз.* «Къарачай халкъ таурухла», 130. *Орундукъла, жастыкъла, Гуржабала кёрюне, Терезеде акъ жабыу Желчик къакъса, сюрюне.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 167.

■ **Орундукъ билек** ундурукъ къулак (*къ.* **ундурукъ**). / *Жантемир къызы, жюн хызен кётюрюлгенча, орундукъ билегинден тута, тыкъырдатып къобуп, – гёзеннге ташайды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 197. *Халиймат, халатын тешип, орундукъ билекге атды.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 170. **Орундукъ бит** *къ.* **къандагъай**. **Орундукъ къулакъ** (*къ.* **ундурукъ**). *Керти, агъач орундукъну къулагъындан мор чепгенин алып кийди да, тери тобукъларын да къатыракъ тартды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 24. *Мёлеханны башы орундукъ къулакъгъа тирелгенинде, ачып, тынгысыз жукъусундан уянды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 32.

ОРУНЛАН *эт. сёл. тил. къ.* **орнал 5**. Бир жерге жарашып орналып, бегинип тохтау. *[Алдагъыланы бири командирге:] Аллыбызда душман орунланып, тынч тохтап турады, ол бусагъатда бир кишини сакъламайды.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 88.

ОРУНЛАНДЫР *эт. понуд. от* **орунлан** / Орунлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Сабийлени бир жерге орунландыр.*

ОРУНЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **орунланыр** / Орунланыр дегенден *этим ат. Аскерни жау кёрмезча жерге орунландырыу.*

ОРУНЛАНЫУ *и.д. от* **орунлан**/ Орунлан дегенден *этим ат. Тап жерде орналыу.*

■ **ОРУНЛАУЧУ**: **орунлаучу болуш** *грамм.* местный падеж / *кимде?, неде?* деген соруулагъа жууап этген болуш. *Орунлаучу болушда келген атла асламысында орунну эм заманны болумун кёргюзтюп жюрюйдюле.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 87. **Орунлаучу сёзлеу** *грамм.* наречие места / ишни этилген жерин кёргюзтген сёзлеу *Магъаналарына кёре сёзлеуле тюрлю-тюрлю къауумлагъа бёлюнедиле, орунлаучу сёзлеу да аладан бириди.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 99.

ОРУНЛАШ *эт.* Размещаться, располагаться *(где-л.)* / Бир жерде орун табып, жарашып, орналып тох-

та. *Биз къарындашымы юйюнде орунлашдыкъ.*

ОРУНЛАШДЫР *эт.* 1. Размещать, располагать *кого (где-л.)* / Бир жерге тохташдыр, жарашдыр. *Келген къонакъланы орунлашдыр. Студентлени лагерьде орунлашдыр.*

2. Размещать, распределять *что-л. (между многими)* / Бир затны юлеш, чач *(кёплени арасында). Тырмашхан, тири жашчыкъгъа ышанып, курсланы тамадалары лотерей билетле берип: «Ма, Ахмат, къалай сюйсенг алай орунлашдыр быланы – аскер буйрукъ!»* «Ленинни байрагъы», 1977, № 164.

ОРУНЛАШДЫРЫУ *и.д. от* **орунлашдыр** / Орунлашдыр дегенден *этим ат. Келгенлени орунлашдырыу.*

ОРУНЛАШЫУ *и. д. от* **орунлаш**/ Орунлаш дегенден *этим ат. Жангы жерде орунлашыу.*

ОРУНСУЗ *сыф.* Неуместный, необоснованный / Керек болмагъан, келишмеген, жарашмагъан. *Орунсуз сёз иесине къайтыр.* (Нарт сёз.) О *Орунсуз накъырданы жаратмай, жунчуп, къыз нёгерине сыртын бурду.* Сылпагъарланы К., Кёмеюл, 120. *Озгъан жауунну жамычы бла къугъанлай, бу соруунг орунсуз сорууду, жолдаш секретарь.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 95.

ОРУНУНА *сонг.* Вместо, за, взамен *кого-чего*; за *кого-что* / Бирею бир затны башха затха алышындыргъанын билдиреди. *Мени орунума ишге къарындашым барды. Тёшек орунуна тюбюбюзге салам жайдыкъ.*

ОРУС *сыф.* Русский / Оруслуланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *[Къанамат:].. –«Мени орус тилни билмегеним къалай аманды», – деп, жукълана тургъан отну узалып ышырды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 154.

■ **Орус айран** простокваша / ырдауунсуз уюгъан сют. *Шышалагъа къуюлуп, сют, орус айран да сатылады.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 128. **Орус ауруу** сифилис/ жуугъуучу венерик ауруу. *Къая башында жумарыкъ, Артына айланып бугъарыкъ, Мен сюйгенлей сюймесенг, Орус ауруу жугъарыкъ.* (Фольк.)

ОРУСДУМ. Овцы, у которых кончик хвоста белый или серый / Къуйрукъ учу акъ (боз) къой. *Халидлада орусдумла аз тюйюлдюле.*

ОРУСЛАН *эт. сёл. тил.* Русеть, русифицироваться / Тил, адет жаны бла оруслулагъа уша.

ОРУСЛАНДЫР *эт. сёл. тил.* Русифицировать / тил, адет жаны бла оруслугъа ушарча эт.

ОРУСЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **орусландыр** / Орусландыр дегенден *этим ат.*

ОРУСЛАНЫУ *и.д. от* **оруслан**/ Оруслан дегенден *этим ат.*

ОРУСЛУ *ат.* Русский *(по национальности)* / Россей Федерацияны халкъыны адамы, орус миллетни адамы. *Къачан эсе да Бёдене деп бир оруслу кёчюп нартлагъа келгенди.* «Нартла», 204.

ОРУСЧА *хал. сёзл.* По-русски (*напр. говорить, писать)* / Орус тилде. *Сёлешиу алгъа орусча, ызы бла къабарты тилде, сора тауча бардырылды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 346. *Роза орусча, къарачайча, къазахча жырлап,*

тепсеп халкъны кёзюн ачады. «Ленинни байрагъы», 1979, № 184.

ОРУСЧАЛАТ *эт. сёл. тил.* Говорить, смешивая слова русской и родной речи / Кеси тилинде сёзлеге орус сёзлени къошуп сёлеш.

ОРУУ *и. д. от* **ор** / Ор дегенден *этим ат. Кырдык оруу. Будайны оруу. Къамиш оруу.*

ОРУУСУЗ-СОРУУСУЗ *хал. сёзл.* Без спроса, без разрешения, самовольно / Сормай, эркинлик алмай, кеси сюйгенча. *Бизге сёлешип кетген киши жерине тохтады, жангыдан келген а, оруусуз-соруусуз, тюкенни ичине кирип тебиреди.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 78.

ОРУУЧУ *ат.* Жнец. Оракъ оргъан адам, оракъчы. *Хар оруучуну къаллай бир жерни оргъаны ингирге белгили болады.*

ОРУШ *эт. взаимн.-совм. от* **ор** / Ор дегенни *араш айырмасы. Къызла оракъ орушадыла.*

ОРУШДУР *эт. понуд. от* **оруш** / Оруш дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашлагъа нартюх орушдуруп кёрдюк.*

ОРУШДУРУУ *и.д. от* **орушдур** / Орушдур дегенден *этим ат. Тиширыулагъа будайны орушдуруу.*

ОРУШУУ *и.д. от* **оруш** / Оруш дегенден *этим ат. Нартюх орушуу. Будай орушуу.*

ОРФОГРАФИЯ *ат* 1. Орфография / Тюз жазыуну жорукълары. *Институт биринчи борчха малкъар тилни орфографиясын, грамматикасын, халкъ жомакъланы, халкъ жырланы, нарт таурухланы чыгъарыуну салгъан эди.* «Коммунизмге жол», 1982, № 76.

2. *В позиции определения*: орфографический / Орфография бла байламлы. *Окъуучуланы орус тилден орфография халатлары аздан аз бола барады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 84. *Бу (китап) орфография, фонетика, морфология, история эм графика принципге кёре къуралгъанды.* «Малкъар тилни орфографиясы бла пунктуациясы», 4.

ОРФОЭПИЯ *ат* 1. Орфоэпия / Сёзлени литература тилдеча айтыуну жорукълары. *Поэзияда орфография бла орфоэпияны проблемасы жарашып бошалмагъанды.* «Ленинни байрагъы», 1883, № 54.

2. *В позиции определения*: орфоэпический / Орфоэпия бла байламлы. *Радиону диктору орфоэпия норманы бузмай сёлешеди.*

■ **ОРЧА: Орча эт 1)** Разнимать *(дерущихся)* / Тюйюшгенлени айыр. *Жыйылгъанла, орча этип, экисин айырдыла.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 114. *Башхала, орча эте, аны [Жатдайны] тыйдыла.* Семенланы А., Жазыу айла, 35; 2) успокоиться, остыть / сабыр бол, кеси кесинги бас, сабырлан. *Дагъыда [Домалай] кеси кесине орча этип: «Къызны бу затда терслиги неди, жашла сюйгенлери ючюн къызгъа айып а салыргъа боллукъмуду? – деп, сагъышланды.* Хубийланы О., Дерт, 15. *[Анасы Таусолтаннга:] Ма былай юсюнге алынып къалыргъа кеси кесиме орча эте турама.* Хубийланы О., Аманат, III, 109.

ОСАГЪАТ *заман. сёзл. сёл. тил. къ.* **олсагъат**. *Осагъат дуния бла бир соруу къуюлду.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 429.

ОСАЛ I *сыф.* 1. Плохой, дрянной / Аман, къолайсыз. *Осал адам сёзчю болур, Хуржуну ётюрюкден толур.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 38. *Жаз кетди эсе, анга амал бармыды? Кёгетле-*

ни кюз арты жаздан осалмыды? К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 273.

2. Некачественный, неважный / Игиди дерча болмагъан, агъачлыгъы къолайсыз. *Осал алтын. Осал агъачлы цемент. Осал продукция.*

3. Слабый, плохой *(о здоровье)*/ Саулугъу, бети д.а.к. заты аман. *[Шоштар:] Саулугъунг осалды, уруш этерге жарарыкъ тюйюлсе, деп къайтаргъандыла.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 61. *[Къабан:] О, Бек осалды халым, Бир мадар эт, тилейме, Доктор, Жюрек ауруум тутуп, Тынчаялмай, ёлеме.* Б а л а л а н ы О., Баснята бла фельетонла, 29.

4. Бранный, ругательный / Хиликке этген, хыны сёкген. *Ишге десе, осал сёзле жаудуруп, Ётюрюкден юй ишле аудуруп, Ашны кёрсенг бёрю кибик, чабаса, Сора ишден тюлкю кибик къачаса.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 120.

ОСАЛ II *хал. сёзл.* Плохо, неважно, неудовлетворительно / Аман, тапсыз болуп, кереклисича болмай. *Он затны осал билгенден эсе, бир затны иги бил.* (Н а р т сё з.) О *Осал ишленнген адыр кёрселе уа [нартла]: «Ай, муну уа Дебет ишлерге керек кёре эдим»,– деп, бюсюремегенлерин билдиргендиле.* «Нартла», 148.

■ **Осал бол** ухудшаться *къ.* **осаллан**. *Таматаны саулугъу осал болду.* «Шуёхлукъ», № 17, 28. *Технологиясын бузгъанлай, продукцияны агъачлыгъы осал болады.* «Коммунизмге жол», 1969, № 216.

◆ **Осалгъа айлан** Ухудшиться / *къ.* **осаллан**. Аман, осал болуп башлау. *Он бал чибин къапхандан сора, таматаны саулугъу бютюнда осалгъа айланды.* «Шуёхлукъ», № 17, 29. **Осалгъа кет** *къ.* **осаллан**. *Ишни осалгъа кете башлагъанын эслеп, акъланы бир къаууму къача тебиреди.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 50. *Аскер бла мени арабыз арталлыда осалгъа кетгени шарт эди.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 23. **Осалгъа къал**. *къ.* **осаллан**. *Ханны халы адам айтып айтмазча осалгъа къалды.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 31. *Къоншу къатын жумушха келмесе, [Марияны] ишн осалгъа къаллыкъ болур эди* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, II.

ОСАЛЛА *эт.* Ухудшать *что*, портить *что*, приводить *что* в негодность / Аман, осал, тапсыз эт, буз. *Трактор асфальтны осаллап кетди. Ала ишни осалладыла.*

ОСАЛЛАН *эт.* Ухудшаться, портиться, приходить в негодность / Аман, осал, тапсыз бол, бузул. *Иш осаллана башлагъанды. Калий жетишмесе, мирзеуню агъачлыгъы осалланады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 74.

ОСАЛЛАНДЫР *эт. къ.* **осалла**. *Урушну къыйынлыгъы адамланы болумларын осалландыргъанды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 138.

ОСАЛЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **осалландыр** / Осалландыр дегенни зорлаучу айырмасы. *Жашау болум осалландырылгъанды.*

ОСАЛЛАНДЫРЫЛЫУ *и.д. от* **осалландырыл** / Осалландырыл дегенден *этим ат. Ишни осалландырылыуу.*

ОСАЛЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **осалландыр** / Осалландыр дегенден *этим ат. Ишни осалландырыу. Болумну осалландырыу.*

ОСАЛЛАНЫУ *и.д. от* **осаллан**/ Осаллан дегенден *этим ат. Ха-*

уаны осалланыуу. Тирликни осалланыуу. Болумну осалланыуу.

ОСАЛЛАТ *эт. понуд. от* **осалла** / Осалла дегенни *къатланыучу айырмасы. Малланы къумалылыкъларын осаллатхандыла.*

ОСАЛЛАТЫУ *и. д. от* **осалла** / Осалла дегенден *этим ат. Ишни осаллатыу.*

ОСАЛЛЫКЪ *ат.* Плохое качество, состояние / Аманлыкъ, болумсузлукъ, къолайсызлыкъ. *Гюрбежисинде [Кязим] революциягъа дери жашауну осаллыгъын, жангы жашауну магъанасын ангылатады.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 115. *Чынтты поэт жашауда осаллыкъны сюрмейди.* «Шуёхлукъ», № 30, 115. *Тутмакълыкъгъа тюшгени кесини осаллыгъындан болгъанча, Марзият а Адилгерийге да, аны нёгерлерине да уялып къарай эди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 102.

ОСЕМЕНАТОР *ат.* Осеменатор/ Малланы къолдан ичлендириучю адам. *Батчаланы Айтек «Коммунизмни байрагъы» колхозну биринчи сют фермасында осеменатор болуп талай жылдан бери махтаулу ишлейди.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 54.

ОСЕТИН *сыф.* Осетинский / Осетинлилеики, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы, дюгер. *Нартланы юслеринден таурухла осетин тилде да чыкъгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1983, № 157.

ОСЕТИНЛИ *ат.* Осетин / Осетия Республиканы эм Юг-Осетин автоном областьны асламлы халкъыны адамы, дюгерли. *Осетинлилени бла ингушланы орталарында 1918 жылда къаугъа чыкъгъандыла.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев,99. *Осетинлилени бла малкъарлыланы араларында шуёхлукъ эрттеден бери жюрютюледи.* «Коммунизмге жол», 1979, № 67.

ОСИЯТ *ат къарач. къ.* **Осуят**. *Смайылны осиятлары.*

ОСКОЛКА *ат.* Осколок / Гранат, топ д.а.к. зат атылгъанда чачылгъан сыныкълары. *Таулада топ тауушла Кёпмю болады тохтагъанлы? Жау окъла башларын юзюп, Жаралы этген чегетлени, Осколка салгъан жараларын, чатыр жапханлы тереклени.* Б о т а ш л а н ы И., Экинчи тюбешиу, 102. *Мария, кюреше кетип, Коляны осколка тийген жарасындан келген къанны тыйды.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 48.

ОСМАКЪ *ат.* Тропка *(на снегу)* / Къарда этилген жаяу жолчукъ. *Жаш отуннга башхала жюрюп этген осмакъ бла атланды.*

ОСМАКЪЛА *эт. къарач. къ.* **сынчыла**. *Мёлехан бла Бадиймат бирге къалгъан заманда, анасы къызын осмакълап алай айтды: «Аллах бирди, Къанамат болмаса, биз быйыл эл бедишлиги боллукъ эдик, сау къалсын, ол кесини атасына, анасына къарагъанча, бизге алай къарайды...».* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 30. *«Бюгюн кюнюнг тюл эди не эсе да», – деди [Науруз]· Айдемирни бюгюн нек бузулгъаныны чурумун билирге осмакълап, кесин да кёлю бла жазыкъсынып.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 131.

ОСМАКЪЛАТ *эт. понуд. от* **осмакъла** / Осмакъла дегенни *къатланыучу айырмасы. Биреуню тасхасын осмакълат. Къызны кёлюнде сезимлерин осмакълатыргъа.*

ОСМАКЪЛАТЫУ *и.д. от* **осмакълат** / Осмакълат дегенден *этим*

ат. Жауну тасхасын осмакълатыу.

ОСМАКЪЛАУ *и.д. от* **осмакъла** / Осмакъла дегенден *этим ат. Биреуню излемин осмакълау.*

ОСПАР I *сыф.* Грубый, непочтительный, дерзкий / Хыны, адепсиз. *Татлы тилли къозучукъ Эки ананы эмеди, Оспар сёзлю жаш жигит Ырысхыны отха кёмеди.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 23. *[Ибрахим] ныгъышлада тынч тургъан адамланы аякъларындан басып, кёкюреклеринден жумдуруху бла тюртюучю оспар адамладан тюйюл эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 39.

ОСПАР II *хал. сёзл.*, Грубо. непочтительно, дерзко / Хыны этип, адепсиз болуп. «*Эй аман эмеген, суну ары жанындан ынгырдап турмай, алай батыр эсенг, бери нек ётмейсе?» – деп, [Галакчыкъ] оспар сёлешди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 198. *[Тюлкю Кирпиге:] Ай сени ёкюлге тутхан сени къыллы къалсын, жай чилледе къар жауун а ким кёргенди!« – деп, оспар-оспар сёлешди.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 270.

ОСПАРЛЫКЪ *ат.* Грубость, дерзкость, непочтительность / Хынылыкъ, адепсизлик. *Къартла жашны оспарлыгъын айыпладыла.*

ОССА *межд.* Асса *(возглас при быстром танце)* / Тепсеген заманда айтылыучу сёз.

ОСУЙ *ат юр.* Опекун, попечитель / Ёксюз сабий неда сабийле аманат этилген адам. *Осуй ёксюзлеге атадан башха тюйюлдю.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 244. *Ысхакъны сабийлерини осую Хажи-Муссады.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 14. *[Зауурбек:] Ашико, кёресиз, мени халым осалды. Мен кёп жашамазгъа болурма. Сен сабийлеге осуй бол.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 82.

ОСУЙЛУКЪ *ат.* Опекунство / Осуйну иши, къуллугъу. *Ол осуйлукъ борчун тийиншли толтурады.*

■ **Осуйлукъ эт** опекать / осуйну борчун толтур. *Ол къарындашыны сабийлерине осуйлукъ этеди.*

ОСУЯТ *ат* 1. Завещание, предсмертная воля, распоряжение / Биреуню ол ёлсе, не этериклерини юсюнден *(кёбюсюнде мюлкюн, малын)* айтханы неда жазгъаны. *Ёлюр кезиуде осуяты кимни да болады, бирле харакетлерин юлеше кетедиле, бирле къыстырыкъларын ачыкълайдыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 77. *Ногъайчыкъны айтхан осуятын Ёрюзмек этди, Кебин салып, атха байлап жиберди, Жылкъыны да сюрюп юйюне кетди.* «Нартла», 70.

2. Завет, наставление, наказ / Айтылып къалгъан акъыл сёз, насийхат. *Сен бараса тюз жол бла, ананы осуятларын толтура.* «Шуёхлукъ», № 13, 9. *Осуятым хар къардашха: Заманны жиберме бошха, Билим дунияны жарыгъы, керекди ол къартха, жашха.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 118.

■ **Осуят эт 1)** завещать что / осуятынгы айт. *Ата, кесини ёлюрге жуукълашханын ангылагъанды да, жашларына осуят этерге башлагъанды.*(Ф о л ь к.) ❐ *Эй, Исмаил, мени къоюп кетесе, Энди манга не осуят этесе.* «Малкъар халкъ жырла», 95;

2) давать наказ, наставление / насийхат эт, акъыл юйрет. *Сен кёргюзтген тюз жолну Алгъа таукел атлайбыз, Этген осуятынгы Кир къондурмай сакълайбыз.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жылла озадыла, 3. *Бизни юйретгенди Кязим бо-*

ранда да батыр барыргъа, Ол тюзлюкню осуят этип кетгенди. К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 60.

ОТ[1] *ат* 1. Огонь, пламя, жар / Бир зат жанынганда, кюйгенде чыкъгъан бек къызыу, жарыкъ газ. *От болмагъан жерден тютюн чыкъмаз.* (Н а р т с ё з.) *От болмайын тютюн болмаз, къайгъы болмай хапар болмаз.* (Н а р т с ё з.) *О Кенг ауузлу темир къысхач, Ненча кере отха кирдинг. Къызыу мыдыхны ышыра, Ненча кере ауз кердинг.* «Шуёхлукъ», № 9, 100.// О *чём-л.* горящем, зажжённом / Къабыннган, жана тургъан зат. *Хамызат, юллесини отун ёчюлтюп; къатына салды.* (Ф о л ь к.) // О разожжённом костре, очаге / Жана тургъан отунла неда алагъа ушагъан зат. *Уучула бла чыгъабыз да таугъа, Къар агъачда чынар отла этебиз.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 381. *Жангы къошну адамлары, жарыкъ жанынган отну тёгерегине олтуруп, лахор бардырадыла.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 85. // *кёч.* Пыл, жар, страстность / Бир затны этерге болдуррургъа талпыныулукъ, итиниулюк. *Ийнан, жюрек отум хорлап, Жол салгъанма сизге!* «Шуёхлукъ», № 62, 8. *Сюймеклик отунда мен кюеме, Бюшкериле отда кюйгенлей.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 180. *Айталмай къалдым, иймене, Жюрек отуму жанынганын. Айтдым мен санга тюшледе Сюйген жанымы хапарын.* «Шуёхлукъ», № 30, 44.

2. Свет от *чего-л.* горящего / Жанынган затны жарыгъы. *«Мен келтиргенча, сюелип турмагъыз да, оту болгъан жандырыгъыз, бу жаханимни ичин бир кёрейик», – деди биягъында сёлешген жаш, ачыуланып.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 179. *Мудах Лермонтовну жолда жангызлай Баргъанындан кече тарыкъмайды жукъ. Жолоучугъа жол кёргюзтген жулдузлай Жылтырайды Холам тарда кеч отчукъ.* О т а р л а н ы К., Сайламала, I, 39.

3. *кёч.* То, на чём готовят пищу/ Аш бишиучю жер. *Къыз жаркою бла табаны отдан алып, тепсиге салды. Амма сютню отха салды.*

4. *кёч.* Специалист, знаток, умеющий превосходно делать *что-л.* / Бир затны бек уста эте билген адамны юсюнден. *Жигер адам ишге от.* (Н а р т с ё з.) О *Ол жыргъа отду.*

5. *кёч.* Огонь *(войны, несправедливости и т.п.)* / Бир затны палахы, къыйынлыгъы, зараны. *Аны [Хамызатны] башын басхан сагъышла уруш оту халкъгъа берген азапны юсюнден эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 43. *Душман оту жетди бизге. Терслик болду бу жол тюзге, Башыбыз тюшдю сёзге, Эриши кёрюндюк кёзге.* «Коммунизмге жол», 1983, № 204.

■ **От агъач** / жердь над очагом, на который вешали казан, котёл для варки пищи / Аш биширгенде от башына салыныучу къазан, чоюн тагъылыучу къазыкъ. *Эки от агъачда эки уллу къазан къайнайды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 69.

■ **От гыржын** лепёшка, испечённая в золе / отха кёмюлюп бишген гыржын. *Гелля Шарауну аллына къамил бла жангы чайкъалгъан жау, от гыржын, къара гоппан бла боза салды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 115. *Хаким да Мухтарлада от гыржынны жартысын, къоллары кюе къамил аякъгъа бушто этип аз ашамагъанды.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул, 72. **От жагъа** очаг / ташланы тёгерек неда тёртгюл тизип, ортасында от этилиучю жер. *Бюгюн тауда къар жауады, Арбазланы толтуруп, хапарымы башлайма, от жагъада олтуруп.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 176. **От сал** поджечь что, устроить пожар / бир затны билип, иш этип кюйдюр, жандыр.

От таш отлукъ таш (*къ. отлукъ*). *Жашыракъла къургъакъ отун жыядыла, Къартла къуугъа от ташны чакъдырадыла* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

♦ **От алдыр** завести *(о двигателе внутреннего сгорания)* / Машинаны, тракторну д.а.к. затны моторун ишлет. *[Алтын Шамилге:] Ремонт этип кетген тракторунгу, от алдыргъанлай, неси эсе да сынган этгенди.* Ахматланы И., Боранда, 30. **От алыргъа келгенча (келгенлей)** очень быстро, как будто пришёл за огнём *(на розжиг) (очень торопиться вернуться туда, откуда пришёл)* / адамны баргъан жеринден къайтыргъа бек ашыкъгъанын билдиреди. *[Ахия Хамитге:] От алыргъа келгенча, къайры ашыгъаса, олтур хапар айт.* «Коммунизмге жол», 1982. № 124. **От ач** открывать огонь / саутладан атып башла. *Партизанла тёгерекден от ачдыла.* «Шуёхлукъ», № 67, 24. **От башы** почётное место в доме / отоуну сыйлы жери, тёр. *Кашауну ышыкъларында келгенле, От башына тийиншсиз юйренгенле. Кашлыкъларын тойлада ашыргъанла, Кеслерин къыйнлыкъдан жашыргъанла, Сынамай ёте бушуулу кюнлени, Ангылатмайдыла мудах тизгинлени.* Отарланы К., Сайламала, П, 97. *Жулдуз арыгъан халда, от башына гитче шинтикчикге чёкдю.* Этезланы О., Тарда, 7. **От бла ойна** играть *(или шутить)* с огнём / хата, заран келтирир зат эт. *Урушну сюйгенлени къолларына атом сауутну бериу, от бла ойнау болгъаны белгилиди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 129.

■ **От жагъа** отчий дом / адамны жашагъан жери, юйю. *Ант жетги эди Малжейге, хужу мюлкню къайгъысын этип айланнган болмаса, сабийлени кесини от жагъасына теркирек элтмейди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 251. *Эр киши бла тиширыуну бир от жагъагъа жыйгъан сюймекликди, дейдиле.* Хубийланы О., Адамла, 166. **От жакъ (тамыз)** разжечь, растопить / от эт, отну жандыр. *Элия айы элияны, къоркъуулу Кюкюрейди бек къаралып, от чагъып, Темирчи да чалгъы, тогъай тюйгенди, Гюрбежиде кёмюрледен от жагъып.* Шахмырзаланы С. Таулуну календары, 76. *Кеч болса да, [Ёрюзмек] артыкъ жарсымай, эки агъачны бирин бирине ышый кетип, от тамызып, этлеринден шишлик этип, таннга дери кечиннгенди.* «Нартла», 26. *Таулан келгенинде, Мёлехан от тамызып, какчыкъ булгъай, Ибрагим тюгел кийинип бошамай, сол чабырыны баун къыса тура эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 93.

♦ **От, жалын болуп айлан** действовать быстро, оперативно, стремительно / терк, ашыгъып эт, айлан. *Дадаш, буйрукъну толтурама деп, от, жалын болуп айланады.* «Коммунизмге жол», 1977, № 55. *Кюн узуну суу ичселе да, ашамай, от жалын болуп айланнган атла, биченни къаурасын, жумушагъын айыра турмай, дыгъырт-дугъурт этдирип, къыстау буштукълай эдиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 81. **От, жалын да юсюндеди.** Он сильно температурит / ауруп, бек къызыуду, кюеди, бишеди. *Жаш къаты ауруйду. От, жалын да аны юсюндеди.* **От жанады** сильно блестит/ бек жылтырайды. *Къызны алтын тишлери от жанадыла. Багъылып ургъан ажирни тюгю от жанады.* **От жанмасын деп** чтобы не случилась беда / бир хата болмасын деп. *[Шамайыл:] Мен узалып бир деменгили ташны къолума жумдум, алай жашлыкъ этип, къалгъанлагъа мени амалтын бир от жанмасын деп къойдум ансы, ол таш бла ургъанлай, [Тогузакъны] гаккы башын чачарыкъ эдим.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 240. **Отдан ал** Выручить из

беды. Къыйынлыкъдан къутхар. *Жашны отдан алдыла.* **Отдан кёлек кий 1)** отказываться наотрез / чыртта унама, къатына къойма. *Не огъай, деп, отдан кёлек киерме, Неда жылы жуап берирме.* «Шуёхлукъ», 62; **2)** лезть на стену / бек ачыулан, къутур. *Ахырында кеси жыкъса да, Бийберт Азаматдан жыгъылгъанына отдан кёлек кийди, ол къанлы жауу этмезлик ишни этгенча кёрюндю.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 115. *[Анасы Алакъайгъа:] Ахшы болсанг школда, Жанымдан да сюерме. Анда бузукълукъ этсенг, Отдан кёлек киерме.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 21. **Отдан чыкъ да жалыннга** из огня да в полымя / бир хатадан, палахдан къутулуп, андан да уллусуна тюш. *[Жашладан бирлери:] Отдан чыкъ да жалыннга деп, анда (кишиле олтургъан жерде) ичги тамата, мында (той болгъан жерде) той тамата – экисинден безидик.* Семенланы А., Жазыу айла, 60. **Отдан юлюш алгъан** смелый, отважный / жигит, батыр. *Учхан къушдан тюк алгъан, отдан юлюш алгъан.* (Нарт сёз.) О **От кекир** беситься, неистовать / бек ачыулан, къутур. *Андан къоямы эдиле санга от кекирген бийле, туура жукъ эталмасала да, ташатын ызындан болуп, жашны жойгъунчу къоймагъандыла.* Тёппеланы А., Ташыуул, 13.

■ **От кеме** *къ.* **ракета**. *Огъурлу жыл эди жыл. Жетишимле къайнатхан, Космосну кенглигинде От кемеле ойнатхан.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 130. **От кётю** место около двери порога / босагъагъа жуукъ жер, эшик арты. *Юйлеринде ёлюмлери болгъанда, Сарнар кезиу анга жетип къалгъанда, От кётюнде ёретинлей сарнамай, Олтургъанлай сарнагъанын унамай... Къайын ана бир эмилик байталды.* Буданланы Х., Алтын тау, 52.

■ **От сал 1)** поджигать / кюйдюр, жандыр. *Тели турса, от салыр.* (Нарт сёз.) О *Кадетле, элге от салып, тонап, аллыкъларын алып, къачып кетгенлей, эллилени асламы да юйлерине къайтхан эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 221. *[Къара-Куба:] Мен тенгизге секирликме, мен секиргенлей, бу гебенлени бирине от сал, ол кюйгюнчю чыкъмасам, экинчисине да от сал...* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 178;

2. *кёч.* Наделать беды, набедокурить / палах эт, хата келтир. *Ол (осал къатын) тийресин къаргъыш бла тойдурур, къоншусун аны эрине къойдурур. Ауузу бла юйюне от салдырыр, Эрине уа башха къатын алдырыр.* Буданланы Х., Алтын тау, 40. *Шёндюден окъуна адамланы бир бирине этип айланнган жаш, артда элге от саллыкъ эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 84;

3. *кёч.* Беспокоить, тревожить / къайгъы этдир, тынчлыгъын ал. *«Къыралыбызгъа душман чапхандыла», – деген сёз адамланы аралырына от салды.* «Коммунизмге жол», 1968, № 51.

◆ **От тёбеси бол!** Пропади пропадом / Ачыуланнганны, жюреги къыйналгъанны д.а.к. затны билдереди. *[Харун Сагитге:] Къой, къой, машина да, мен да от тёбеси болгъанбыз.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 98. *[Сапият Жандетге:] Юйю, башы да от тёбеси болгъа эди да, мен жаным саулай бу тар къабырдан [Къыйын жашаудан] тышына чыгъып, бир эркин солуп ёлге эдим.* Хубийланы О., Аманат, III, 111.

■ **От тил** пламя, язык пламени. Отну жаннганы. *Аз заманны ичинде тютюн къатыш отну тиллери юйню къабыргъаларын жалап тебиредиле.* Толгъурланы З., Айыуташ, 4.

◆ **От тюшгенлей** как на пожар/ бек ашыгъып. *Малжей, мал-*

чыкълагъа аш ата тургъанлай, эл аягъындан биягъы кадет аскер бёлек, от тюшгенлей, келе тургъаным эследи. Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 238. **От тюшдю** пожар / бир затны от уллудан алып кюйдюрюп баргъаны. *От тюшсе, суу табылмаз.* (Н а р т с ё з.) О *Былтыр чегетлени от тюшуюден сакълауну мадарларыны оператив планы бегитилген эди.* «Ленинни байрагъы». **Оту ёрге жанмайды** не налаживается дело / иши къуралмайды, тюзелмейди, тап болмайды. *[Сапият бригадирге:] Мени кибик басымсыз адамгъа чюйре жуап этселе, сора отубуз ёрге жанмайды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 93. **Оту жарыкъ жанмайды** *къ.* **оту ёрге жанмайды.** *Тамата сыз юйню оту жарыкъ жанмаз.* (Н а р т с ё з.) О **Оту кёмюлдю (жабылды, ёчюлдю)** с ним случилось несчастье, он умер, исчез / ёлдю, юйю къуруду. *Ахшы къатын насыплыгъа табылыр, Бир аманнга тюбеп отунг жабылыр.* Б у д а й л а н ы Х., Алтын тау, 39. *Аманны кебинден къурала келген малкъар элге ёлет кирди да, тамам айны ичинде жангы элни отлары ёчюлюп къалды.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 21. **Отха кём** уничтожить, промотать / жокъ эт, къурут, жоюп боша. *[Къыз жашха:] Татлы тилли къозучукъ Эки ананы эмеди. Оспар сёзлю жаш жигит Ырысхыны отха кёмеди.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 23. **От къоншу** самый близкий сосед / бек жууукъда жашагъан къоншу. *[Аскер Ачемезге:] Хан балалары бла сиз ёмюргюзюден бери от къоншула болуп жашагъансыз, ол кёргенлей, кесине къысарыкъды.* Э б и з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 47. **Отха чёп ат** в народе считалось, что произношение имени нелюбимого человека повлечёт неприятность. А если это имя всё же произносилось, то во избежания неприятности в огонь бросали стебелёк травы или соломку / Халкъ сюймеген адамны аты сагъынылса, хата, заран болмаз ючюн отха бир затчыкъ *(салам, юзгери, чёп д.а.к. зат)* атып кюйдюр. *Матгерийни аты сагъынылгъанлай, къош тамата отха чёп атдырды.*

■ **От чакъ** Высекать искру / Жилтинле чачыу, жайыу. *Алгъын чакъгъыч бла от чагъып, къууну къабындырып, отну алай этип болгъандыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 50. *Бизни халкъ от чагъа, темир эрите да билгенди.* «Шуёхлукъ», № 55, 3. **От чакъды** сверкнула молния / кёк жашнады. *Къайда эсе да бирде, Минги тауну этегинде от чакъды, кёкню гюрюлдеую узакъда эшитилди.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 27. **От эт** затопить / отну жандыр. *Эринчекге от этдирсенг, юйюнге от салыр.* (Н а р т с ё з.) О *Шапа, эрттерек къобуп, от этген болур эди, къош ожакъдан жилтинле чартлап чыгъып, уча барып, хауада жукъланадыла.* А п п а й л а н ы Х., Къара кюбюр, 41. *Сонбий от этерге кюрешгенди, алай а суу сингнген отунланы жандыралмагъанды.* О р т а б а й л а н ы Т., Октябрьны саугъасы, 26. **От юй** *эск. къарач.* комната, где жили старшие члены семьи, где приготовляли пищу / юйню, юйюрню таматалары туруучу, аш этилиучю отоуу. *Назийфат чилле жаулугъуну чачакъларын тюе, анасы да от юйде неле эсе да бирле бла кюреше тургъанлай, эшикден Лаудан кирди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 152. *Эски чирик от юйню къуру къабыргъаларын чырахтанда жанныган чыракъчыкъ жарытыргъа кюрешеди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 30.

ОТ [2] *ат.* Огонь, стрельба, обстрел *(из огнестрельных орудий).* Топ, ушкок, пулемёт д.а.к. саутдан атмакълыкъ. *Отну тюбюнде бара,*

минала салыннган жерден ётебиз «Шуёхлукъ», № 28, 16.

ОТ [3] *ат эск. къ.* **кырдык**. *Кийикле татымлы тау отну сюедиле.*

ОТ [4] *ат.* Ушкок от (*къ.* **ушкок**). *Ол заманда айтды сора Мисирбий: «Ушкогумда жангыз атым отум жокъ».* «Малкъар халкъ жырла», 69. *[Дауут] Залыкъылды табып, аны эзгенди, Кюкюртню да къошуп, отну сюзгенди.* «Къарачай поэзияны антологиясы», 82.

ОТ [5] *ат къ.* **уу**. *Мени нанымы ёлтюрюп къойдула аракъы шышагъа от ийип.* (Ф о л ь к.) ❒ *Жашауубуз – тот, ашаубуз – от.* (Н а р т с ё з.) *О Ала [бийле] бозагъа от къошарла, Дерт къайтаргъынчы, ажымлы жоярла.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. **От аша** отравляться ядом; принимать яд / ууну ичинге жут. *[Лаудан олтургъанлагъа:] Чоппакъны от ашатып ёлтюрюрле деп жаным кетип турама.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 182. **От ич** *къ.* **от аша**. *Къыз от ичип ёлгенин Исмайыл эсине тюшюрдю.* «Шуёхлукъ», № 28, 36. **От бер** отравлять / ёлюр отну ашат, ичир. *Гергокъ бийни къатыны Къаншау бийден тюнгюлюп, Боза бла от бергенди.* «Къарачай-малкъар халкъ жырла», 29.

ОТБОЙ *ат.* Отбой / Бир ишни бошагъанын белгилеген сигнал. *Отбой болгъанлай, сабийле тёшеклерине кирдиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 127. *Отбой болгъанлай, ол [Назир] районда коммутаторгъа сёлешди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 293.

ОТВЕС *ат энчи.* Отвес / Бауну къыйырында *(кёбюсюнде темирчик)* тагъылып, бир затны тюз ёрге сюелгенин, къаланнганын кёрюрге болушуучу адыр. *Жаш, отвесге къарап, эшик жанны тюз орнатды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 152.

ОТДЕЛ *ат къ.* **бёлюм**. *Отделни комиссары Писарев Къанамат бла Тауланны кесине чакъырды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 301.

ОТДЕЛЕНИЕ *ат аскер.* Отделение *(часть взвода)* / Бек гитче аскер бёлюм, взводну ючден бири. *Эки ай озгъандан сора, Жамал отделениягъа командир болады.* «Коммунизмге жол», 1980, № 74. *«Командирни буйругъун» эшитир-эшитмез эки отделение да бирча атылдыла.* «Коммунизмге жол», 1977, № 86.

ОТЖЮРЕК *сыф.* Смелый, решительный / Батыр, жигит. *Къартла эркинликни, тюзлюкню ёкюллери къызыл аскерчилеге, отжюрек Асланбийге алгъыш этедиле.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 66.

ОТЗЫВ *ат илму.* Отзыв *(мнение, оценка)* / Бир затны юсюнден айтылгъан, жазылгъан оюм, анга бичилген багъа. *Илму китапха жазылгъан отзыв. Диссертациягъа отзыв. Отзыв бериу.*

ОТКАЗ *ат.* Отказ, отрицание / Угъайламакълыкъ, унамаулукъ. *[Таулан Базарбийге:] Кесинг терсейгенинг бла къалмай, сабийни да жоюп бара тураса, этеринги да этип, отказны берипми турлукъса?!* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 253.

■ **Отказ эт** отказываться, отрицать / угъайла, унама, къатынга къойма. *Мен жашырмайын ачыкъ айтайым, Отказ эталмаз, белгиле бергенди Ат къылдан этген къобузун.* «Малкъар жырла», 107. *Жарлыны борчун къыссанг, отказ этер.* (Н а р т с ё з.) О *Къызынгдан кичи къызны тилединг, Манга*

ким отказ этер деп. К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 213.

ОТКЁЗ *сыф.* Лучезарный / Кёзлери жаннган. *Откёз къараторуна минип, кёк чепкенини белинде кюмюш къамасы, ёшюнюнде къызыл орденлери жылтырай, Асланбий туугъан элине барады.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 69.

ОТКРЫТКА *ат.* Открытка *(почтовая)* / Жазылгъаны жабылмай почта бла жиберилиучю энчи карточка. *Ташкёмюр алыргъа кёзюю жетгенлеге горком почта бла открыткала жибереди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 34. *Туристле сабийлеге тюрлю-тюрлю ууакъ саугъала, суратла, открыткала бередиле.* «Шуёхлукъ», № 9, 48.

ОТЛА *эт.* Пастись, щипать траву *(о животных)* / Эркин айланып, кырдык, ханс аша *(малланы юсюнден). Малла бла бугъойлагъа жуукъ келсенг, асыры гюрюлдегенден къойла юркюп, отларгъа унамайдыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 98. *Ингир алагъа таулада сериюн желчик урады, къой, туар сюрюуле, жылкъыла салкъынладан чыгъып, отлап башлайдыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 94.

ОТЛАН *эт. страд. от* **отла** / Отла дегенни *зорлаучу айырмасы. Таланы кырдыгы отланып бошалгъанды.*

ОТЛАНЫУ *и.д. от* **отлан** / Отлан дегенден *этим ат. Кырдыгы отланыу. Битим отланыу.*

ОТЛАТ *эт.* Пасти / Отлаугъа жибер, отлама къой *(малны). Атны отлата, къалкъып, Хамит бир тюш кёргенди, Жандан сюйген тору аты Суугъа кетип ёлгенди.* «Жарыкъ жолда», 149. *[Аубекир сюрюучюге:] Малланы къозгъап, хаман жангы отлаугъа ышырып, тохтаусуз отлатыргъа керекди.* «Алчыла», 65.

ОТЛАТДЫР *эт. понуд. от* **отлат** / Отлат дегенни *къатланыучу айырмасы. Ийнеклени кырдыгы татымлы жерде отлатдырадыла.*

ОТЛАТДЫРЫУ *и.д. от* **отлатдыр** / Отлатдыр дегенден *этим ат. Малланы отлатдырыу. Тауну бийигинде отлатдырыу.*

ОТЛАТЫУ *и.д. от* **отлат** / Отлат дегенден *этим ат. Тууарланы сууну жагъасында отлатыу.*

ОТЛАУ I *и.д. от* **отла** / Отла дегенден *этим ат. Чалынып кетген жерледе отлау. Алысында отлау.* ❐ *Къойла, жайылып, ингирлик отлауларын башладыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 45.

ОТЛАУ II *ат* **1.** Пастбище, выпас, выгон, / / Мал кютюучю жер. *[Ит:] Кюндюз отлауда маллагъа къарайма, Кече уа мен арбазны сакълайма.* О р т а б а й л а н ы Т., Окъуу китап, 45. *Чат-чатлада сюрюуле, Отлауланы тёрюнде, Ойнай-ойнай, къозула Къара ташны ёрюнде.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 176.

2. Растительный покров пастбищ / Мал отлаучу жерни битими. *Отлау асыры игиден, ийнекле сютню аслам бере эдиле.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 59. *Отлауу иги жерлеге тюзелген эркечле эрттен бла окъуна, къойланы ызларындан тизип, кетип къаладыла.* А к ъ б а й л а н ы А., Ёмюрню иеси, 7.

ОТЛИЧНИК *ат.* Отличник *(учащийся)* / «Бешлеге» окъугъан окъуучу. *[Ирина:] Анатолий отличникди ол манга вузгъа кирирге*

хазырланыргъа болушады. «Малкъар пьесала», 38.

ОТЛУ *сыф.* Огненный / Оту болгъан, жаннган, жылтырагъан. *Машинаны кёзлери, къара къайишча, жатхан асфальт жолну отлу тиллери бла жалап жарытадыла.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 59. *Иван «Отлу жылда» деген китапны тышын кёргюзтдю.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 96.

ОТЛУКЪ *ат.* Топливо / Жанып, кюйюп, жылыу, энергия бериучю зат. *Къургъакъ отлукъну рецептге кёре кесибиз хазырлагъанбыз.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 72.

■ **Отлукъ таш** кремень / Алгъын заманда от чакъдырыргъа хайырланылгъан бек къаты таш. *Бекболат хуржунундан чакъгъычын, отлукъ ташын къуун чыгъарды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 394. *Отлукъ таш чакъгъычха от чакъдыргъанча, Жюрекле бир бирге жылыу бередиле.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жаралы таш, 102.

ОТМЕТКА *ат шк.* Оценка, отметка *(за учёбу)* / Школчугъа, студентге дерсни билгени ючюн салыныучу багъа. *Устаз къаллай отметка салды деп, Русланны боюнун созуп, бир къарап туруучу къылыгъы барды.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 8. *Окъуучуланы асламы къуру иги бла айырма отметка аладыла.* «Ленинни байрагъы», 1983, № 83.

ОТ-ОКЪ *къауум. ат.* Боеприпасы / Патронла, снарядла, топла, минала д.а.к. уруш керекле. *Урушда кёп бармай къарачайлыланы отлары-окълары тауусулгъанды.* «Къарачай-малкъар» халкъ жырла», 44. *[Татаркъан:] Мен да бир кесек, отума-огъума къарайым.* «Малкъар халкъ жырла», 80.

♦ **От-окъ айырмагъан ушкок кибик** неразборчивый / игини, аманны айыра билмеген.

ОТОУ *ат.* Комната / Юйню, фатарны бир бирден къабыргъала бла айырылгъан бёлюмлеринден бири. *Челеклени терк окъуна тырхыкга салып, отоугъа кирип, Аçият сюзюк юзмелтни къыстау ийире башлады.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 30. *Сен шахарда отоуунга, Сабий дефтерлеге къарай ышаргъан сунуп, мен тауда Турдум сагъатха тынч къарай.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 76.

ОТПУСКА *ат.* Отпуск / Солургъа деп ишден, къуллукъдан бош этилиучю заман. *Декрет отпуска. Кезиулю отпуска.* ❐ *Тамата отпускагъа чыгъып, аны орунуна Салымгерий къалгъанды.* Х у б и й л а н ы М., Алан, 31. *Кюнлени биринде, госпитальдан чыгъып, Кучук: «Бир бёлек кюннге отпуска бергендиле», – деп, юйюне келди.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 85.

ОТРЯД *ат* 1. Отряд *(войсковая группа)* / Энчи аскер бёлюм. *Къобан езенни ёрге большевик отряд айланнганды деген хапар халкъны ёрге къобаргъанды.* «Огъурлу танг», 109. *Агъачны теренинде уа тюбейди [Зуфар] Аскер бёлюмлерин излегенлеге... Аладан отряд къурап тебирейди, Дерт тута ол къан тёге келгенлеге.* Б о т а ш л а н ы И., Таула сакълайдыла, 80.

2. Отряд *(напр. пионерский, строительный)* / Бирге урунур ючюн къошулгъан къауум адам. *Отрядда ишлеген механизатор жашла иги кесек жерде мирзеулюк эм силослукъ нартюх, чёплеу, эм башха битимлени ёсдюргендиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 116. *Алчылыкъны алгъан пионер отряда энди шахарны школларыны арасында бардырыллыкъ эришиулерине къатышырыкъдыла.* «Ком-

мунизмге жол», 1980, № 76. *Жаш тёлю къурулушлада туугъан ахшы тёрелени энди студент къурулуш отрядлада кёребиз.* «Шуёхлукъ», № 53, 123.

ОТСТАВКА *ат.* Отставка / Офицерни аскер къуллукъдан артха къайтмазча кетиую. *Мен ёксюз ёлюмден къутулдум, букъмай, Жоймаз ючюн адам бетими. Мен бюгюн да, отставкагъа чыкъмай, Сакълайма аскер билетими.* О т а р л а н ы К., Дуния эрттени, 66.

ОТСУЗ *сыф.* Незаряженный / Жерленмеген *(сауут).* *Отсуз ушкок атылмаз.* (Н а р т с ё з.) О *[Тюлкю Борсукъгъа:] Чыкъ тешигингден, къатылмам, ётюрюк айта эсем, отсуз ушкок атылсын манга.* (Ф о л ь к.)

ОТТИСК *ат.* Оттиск. Басылып бир затны юсюнде къалгъан ыз. *Китапны оттисклери келип башладыла.* «Коммунизмге жол», 1972, № 187. *Корректорла биринчи оттискледе аслам халат табадыла.*

ОТУЗ *санчы сан.* Тридцать / 30 затны кёргюзтген; 30 деген тарыхны аты. *Сёз отуз тишинги арасындан чыкъса, отуз адамгъа жетер.* (Н а р т с ё з.) О *Отуз жыл алгъынча салам береме Баламы, дунияны да эрттенине. Отуз жыл бурунча, салам береме, Жерде мирзеу, кёгет да битгенине.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 356. *Олсагъатда тамата эгечиме 30, аны кичисине – 25, меннге да 18 жыл болгъан эди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 29.

ОТУЗУНЧУ *тизг. сан.* Тридцатый / Санауда оруну отуз болгъан. *Отузунчу жыллада чыкъгъан суратлау чыгъармаланы темаларында энчилик эсленеди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 144.

ОТУЗУШАР *юлюш. сан.* По тридцати. «Отуз» деген тарых кёргюзтген чакълы биришер. *Хар дефтерни отузушар къагъыты барды. Сатырланы хар биринде отузушар адам сюеледи.* (Ф о л ь к.)

ОТУН *ат.* Дрова / Отха салынырга хазыр этилген агъач, агъачла. *Ахшы кишиден отун къалыр, аман кишиден жарсыу къалыр, борч къалыр.* (Н а р т с ё з.) О *Къолуна балта алып, Домбай отун жармайды, Неда, эр кишича, ол Малгъа да жарамайды.* Б а л а л а н ы О., Башчы теке, 71. *Арбазлада, бир бирлерине эришгенча, отун жаргъан тауушла чыгъадыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 61.

■ **Отун жаркъа** полено / Отха салыргъа жарылгъан агъач. *Марзият терезе тюбюнден эшик алына атлайма деп, эслемей, отун жаркъагъа абынды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 173.

ОТУНЛУКЪ *ат.* Доски, лес на дрова / Отуннга жараулу агъач. *Отунлукъ сюйретме. Отунлукъ къангала.*

ОТЧЁТ *ат* **1.** Отчёт / Адамны кесини ишини, кесине буюрулгъан жумушну д.а.к. затны юсюнден жууаплы къуллукъчугъа, организациягъа д.а.к. затха жазгъан неда ауздан айтхан билдириую. *Депутатны отчёту. Дирекцияны, отчёту.* ❐ *Колхозну председателини отчётун колхозчула кезиу-кезиу чыгъып, сёлешип, сюзе эдиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 280.

2. *В позиции определения*: отчётный / Отчёту болгъан, аны бла байламлы. *Отчёт доклад. Отчёт жыл.* ❐ *Кёп болмай Бахсан районну Мусука улу атлы колхозунда*

отчёт жыйылыу болгъанды. «Коммунизмге жол», 1974, № 15.

■ **Отчёт бер** отчитываться / этилген, болуннган затны юсюнден толу айт, доклад эт. *Биз газетлеге бла журналлагъа жазылыу къалай баргъаныны юсюнден дайым отчёт беребиз.* «Коммунизмге жол», 1972, № 16. **Отчёт эт** *къ.* **отчёт бер.** *Алийланы Омар, Узбекистанны ара шахарына барып, къолайлы билими болгъанын диссертациясында кёргюзтюп, илму советни аллында отчёт этеди.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 137.

ОТЧЁТ-АЙЫРЫУ *сыф.* Отчётно-выборный / Бир жамауат организацияны отчётуна эм аны баш органларын айырыугъа *(сайлаугъа)* жораланнган. *Январьда газетле колхозлада бардырылгъан отчёт-айырыу жыйылыуланы юсюнден жаза башладыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 31. *Отчёт-айырыу жыйылыула биринчи профсоюз организацияланы жашауларында магъаналы жерни тутадыла.* «Коммунизмге жол», 182, № 194.

ОТЧЁТ-САЙЛАУ *сыф. къарач. къ.* **отчёт-айырыу.** *Отчёт-сайлау жыйылыу.*

ОТЧУ *ат.* Истопник, кочегар / От этиучю адам, кочегар. *Малны малчыгъа кютдюр, отну отчугъа жакъдыр.* (Н а р т с ё з.)

ОУ [1] *сыф.* Плохой, негодный / Аман, болумсуз, затха жарамагъан. *Бири – оу, бири – шау.* (На р т с ё з.) О *Къарагъа акъ, оугъа дегин иги! Санга киши жарасы къайгъы салмаз.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жаралы таш, 26. *Кёзбау излеген бла кёзбау этгенни башхалыгъы жокъ, бири – оу да, бири – шау.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 132.

◆ **Оу бол** умирать, пропадать, исчезать / Ёл, къуру, жокъ бол. *[Сарыбий Добайгъа:] Да тыпырынг оу болгъан Мусса дуния бузулгъан заманда къызыллагъа къошулуп, байланы, бийлени юйлерин кюйдюрюп айланнганын билмейми эдинг?* Э т е з л а н ы О., Тарда, 29. *Ёмюрюнде баргъан жолу болмасын, Къаргъышлыкъ болсун ол адам, оу болсун, Худайнат лит, Афай, санга къор болсун.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары, 14.

ОУ [2] *межд.* Ах *(выражает испуг, удивление, восторг)* / Адамны элгеннгенин, сейирсиннгенин кёргюзтеди. *[Таужан Зурумгъа:] Ой, оу, сен энтта алай къызбайлай, тартынчакълай тураса, насыплы.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеюл, 18.

◆ **Оу кюнюм!** О боже! / *къ.* **оу** [2]. *Оу кюнюм, сюймеклик нечик ауур ишди, мени жауум да сюймекликни отуна тюшсюн!* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 41.

◆ **Оу эшигим!** О боже / *къ.* **оу** [2]. *Оу эшигим не болду санга?!* ❐ *[Зулейха Голагъа:] Оу эшигим, къол ызынгы билселе, мен харип, сени тутуп къойсала, мен не этерме.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 192.

◆ **Оу да, шау да** всего-навсего / бары, жогъу да, болгъаны да. *[Ёрежип Мачаргъа:] Оу да, шау да бир ырахын токълуну да кёзюнг къыймагъан эди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

Оуей-оуей *межд.* Ой-ой-ой *(выражает сожаление)* / Адамны бир затха жарсыгъанын билдиреди. *[Эллиле Дюгербийге:] Оуей-оуей, не аман болду!* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 32. *Оуей-оуей, итни ёлгени аман болду!* (Ф о л ь к.)

ОУУЙ-ШАУУЙ *ат.* Крик, шум *(при отпугивании хищных птиц и зверей).* Жыртхыч къанатлыланы бла жаныуарланы къоркъутургъа этилген къычырыкъла.

■ **Оууй-шауууй бол** шугать, про-

гонять *(хищных зверей, птиц)* / *къ.* **ооуй-шауй эт.** *Бёрю къойлагъа ычхынганлай, болгъан ооуй-шауй болду.* (Ф о л ь к.); **Ооуй-шауй эт. 1.** Шугать, прогонять *(хищных птиц и зверей)* / Жыртхыч къанатлыланы бла жаныуарланы къоркъутуп къыстар ючюн къычырыу. *Тиширыу къушха ооуй-шауй этеди, таукъланы жаяды.*

2. Кричать (*от боли*) / Биреу бек ачып къычыргъанын билдиреди. *Ооуй-шауй этип келгенди жети башлы эмеген.* (Ф о л ь к.) **Оу-шау** *ат* **1.** Крик, шум / *къ.* ооуй-шауй./ *Къуш къоянны алып учханда. Адамлада даоур-дуурла чыкъдыла, оу-шау таушла кёпден кёп бола башладыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 22.

3. То-сё / Ары-бери, алай-былай. *Тутдула да чанкады, байды, уста къоллуду, оу-шау, ала [ахлула] санамагъан не къалгъан эди, къоймадыла, Мисирханны [Ийналукъгъа] тежедиле.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 62.

◆ **Оу-шау бол** оу бол (*къ.* **оу**[1]). *Гыржынсыз къоймады анам, жоюлмадым болуп оу-шау.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 263. **Оу-шау эт. 1)** кричать, шуметь / къычыр, хахай эт. *Малла бирем-бирем кете тебиредиле, сюрюучю да, оу-шау эте, ызларындан атланды.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 58; **2)** плакать, рыдать / жыла, сыйыт эт. *Оу-шау эте [Салийхатны] баласы: «Жаныуар эшитмесин»,– деп, Ауузун жаба анасы.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 135. *Амма бирсиледен да бек оу-шау этип, ёрге бла энишге чапды.* Г у р т у л а н ы Э., Азиретни къууанч кюню, 84.

ОУЛУКЪ *ат.* Негодность / Жарамаулукъ, осаллыкъ, аманлыкъ. *Душман кёре, ишини оулугъун, Жолларын бояй халкъны къанына, Къача эди, алаллай солууун, Къызыл Аскерден тенгиз жанына.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 158.

ОФИЦЕР *ат* **1.** Офицер / Аскерни бла флотну командирлик эм таматалыкъ этген къауумундан адам. *Офицер кеси алгъа жолгъа чыгъып, къалгъанланы да ызындан тизди.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 146. *Къыркъ беш жылы болгъан узун мыйыкълы офицер столда картадан кёзлерин айырды да, тамата сержантха къолу бла, «бери жууукълаш» дегенча, белги берди.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 93.

2. *В позиции определения*: офицерский / Офицерле бла байламлы. *Офицер чынла. Офицер кийимле.* ❐ *Магомет офицер школну бошагъан жыл уруш башланды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 91.

ОФИЦИАЛ *сыф.* Официальный / Правительство, администрация, уллу къуллукъчу бегитген, аладан чыкъгъан, къуллукъ, иш жаны бла этилген. *Ол бегим правительствону официал документи эди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 126.

ОФИЦИАНТ *ат.* Официант / Ресторанда, столовада адамлагъа аш келтириучю, шапа. *Назир къарай кетди да, официантны чакъырып, кеси сайлагъанча заказ этди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 139. *Мюйюшде столланы бирин бийлеп, жашла официантны чакъырдыла.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 38.

ОХ *межд.* **1** Ох!, ах!, ой! / Адамны бир затха сейирсиннгенин, жарсыгъанын, къыйналгъанын билдиреди. *[Муратчыкъ атасына:] Ох, сен къалай кючюлю адамса!* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 22. *Ох, Петька пулемётну тах-мах этдирип, акъ аскерчилени къалай къаушата эди!* «Жарыкъ жолда», 232.

2. Так тебе *(ему)* и надо! / Кёл

кенгдириуню билдиреди. *[Мариям] Ох, не къор болдум аллахха! Нечик тап болду! Кесин таныtмай эди да, турсун алай.* «Минги тау», № 14, 76.

■ **Ох де** *къ.* **ох эт.** *[Къанийтат анасына:] Мени тюрмеге жыйсала, бир ох дерсе.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 94. **Ох эт** наслаждаться, блаженствовать / тынчай, ырахат бол, зауукъ эт. *[Абдул] Хапарны басды, къууанып, Тюрлендирип, семиртип. Сора ох этди, бир ауур Жюгюнден къутулгъанча.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 147.

■ **ОХАХАЙ** *межд.* Крик, извещающий об опасности / Къоркъуулукъну билдиреди. *[Добай тенглерине:] «О хахай, къачыгъыз»,– деп, къычырды!* Э т е з л а н ы О., Тарда, 42. *«О хахай! Немец солдатла!» – деп, дунияны къычырыкъгъа алдырып къызчыкъ анасы таба къачды.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 73.

ОХО [1] *межд.* Ого! / Бир затха сийирсиниуню, къууаныуну кёргюзтеди. *[Ысмайыл Нухха:] Охо, жаныгъанмы этесе, сенде уа уллу гынтты бар кёреме!* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 65. *Охо, жолгъа чыгъаргъа къуру жети минут къалгъанды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 287.

ОХО [2] *хоул. кес.* Хорошо, ладно/ Ахшы, болсун, ыразыма дегенни билдиреди. *[Тимоша Шахадатха:] Охо, Сеитланы ишлерин бу ыйыкъда къураргъа мен боюнума алама.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 141. *Охо, Аубекир окъуна бир чыкъсын.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 17.

ОХРА *ат.* Охра / Табийгъатда болуучу сары неда къызыл минерал бояу. *Юйню полларын ариу охра бла боягъандыла.*

ОХ-ТУХ Издавать звуки «ох», выражая тяжёлым вздохом какое-л. ощущение, чувство переживания / Ауур солуп, къайгъырыу, къыйынлыкъ сынагъан д.а.к. сезимни «ох» деп билдирген тауушла. *Арбазда кимни эсе да ох-туху эшитилди.*

■ **Ох-тух эт.** охать / ачыгъанны, къоркъгъанны д.б. сезимни билдирип «ох» деген тауушла чыгъар. – *Ай сени жаунг бюгюн мен сынагъанны сынасын! – деп, ох-тух эте башлады Антон.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 381. *Шерийфатны къарындашы Солтан къарт анасына бла атасына шерият сюдню терс ишин, ох-тух этип, ачыулу, къаны къызып айтды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 195.

ОХУ *ат эск.* Зажиточный / Къолайлы, малы, мюлкю болгъан, бай.

ОЧЕРЕДЬ *ат.* Очередь, очерёдность / Бир затны бир бири ызындан этилиую, барыуу. *Сакълагъанла директорну кабинетине очередь бла кирип башладыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 86. // Отдельная часть в выполнении *чего-л.* / Бир бири ызындан келиучю затны бир энчи кесеги, бёлюмю. *Нефть ызны экинчи очереди ишленип бошалса, тогъузунчу бешжыллыкъны аягъына тыш къыраллагъа нефть жиберию жылгъа 50 миллион тоннагъа жетерикди.* «Ленинни байрагъы» 1978, № 154.

2. Очередь *(напр. за билетами)* / Нени болса да бир бири ызларындан алыр, этер ючюн сюелген, тизилген адамла. *Ишчиле, очередге сюелип, кассадан аллыкъ жалларын алып, машинагъа минедиле.* «Жанкъылыч», 264. *Берлакъда уа уллусу-гитчеси да очередге сюелип,*

жюзюм аладыла. Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 107.

3. Очередь *(напр. автоматная, пулемётная)* / Пулемётну, миномётну бир жолгъа атхан патронлары, снарядлары. *Кузнецов ушкок атылгъан жерге очередь берди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 123. *Фашист лётчик, иги да энишге тюше келип, пулемёт бла, узуннга создуруп, очередь берди.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 66.

ОЧЕРК *ат* 1. Очерк *(литературное произведение).* / Жашауда болгъан, бола тургъан затланы юсюнден жазылгъан уллу болмагъан литература чыгъарма. *Литераторла производствону алчыларыны юсюнден очеркле жазыугъа да къатышадыла.* «Шуёхлукъ», № 20, 7. *«Колхозну председатели» деген очерк алчы колхозлагъа, аны адамларына, оноуларына жораланады.* «Шуёхлукъ», № 33, 106.

2. Очерк *(изложение какого-л. вопроса)* / Бир сорууну саулай, битеулей алып къаралыуу. *Малкъар литератураны историясыны очерклери. Республиканы историясыны очерки.*

ОЧЕРКЧИ *ат.* Очеркист/Очеркле жазыучу журналист, жазыучу. *Ол жаш уста очеркчиди.*

ОЧКО *ат спорт.* Спортда хорламланы белгилер ючюн жюрютюлюучю ёлчем. *Кезиулю тюбешиуде ойнагъан командаладан бири токъсан минутну ичинде артыкъ гол урса, ол командагъа эки очко жазылады эм сылтаусуз хорлагъаннга саналады.* «Коммунизмге жол», 1981, № 55. *Ереванчы «Арарат» 26 очко алгъанды эмда чемпионатны лидери болгъанды.* «Ленини байрагъы», 1979, № 137.

ОЧУРА *ат сёл. тил. къ.* **очередь.**

ОЮЛ *эт. страд. от* **ой** [2] / ой [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Жалгъан сёз бла жалгъан хуна оюлур.* (Н а р т с ё з.) О *Оюлмаз къая дунияда тюзлюкдю, Кючлю жокъ андан, Тюзлюк ажашмаз туманда, Ол ёлмез, кетип къаядан.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 75. *Ингирден бери тохтамай, бучхакъдан баргъанча жаугъан жауннга да къарамай, жашла хазыр хуналаны бютюнда тынч оюлурча жарашдырадыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 313.

ОЮЛУУ *и.д. от* **оюл** / Оюл дегенден *этим ат. Урунганланы унукъдуруп тургъан патчахлыкъны оюлууна къууанчлы тюбей, Кязим кесине къанатла битгенча болгъан эди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 94. *Топла атылыу бла юй оюлууну арасы кёзню жумуп ачханчады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 233.

ОЮМ *ат* 1. Мысль / Акъыл, фикир. *Бекболатны акъылына кёп оюм келеди, ичинде кёп затла къайнайдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 396. *Халкъда табарыкъса аны (адамлыкъны), Аллайланы ахшы таны! Оюм берир ахшы киши, Жолгъа салыр сёзю, иши.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 5.

2. Вывод, решение, мнение / Адамны кёлюндеги, кёлюне келген зат. *Ол кесини оюмун айтды. Аны оюмуна кёре.*

■ **Оюм эт** *къ. оюмла.* / *Сёлешиу тынчды дейдиле бирле, Тынчмыды, не оюм этесиз сиз? Да аны кимден да иги биле, Тынгылагъанлай жашайды тилсиз.* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 25. *Хажиретни къаллай умуту, не сагъышы болгъанын, ол бу затны юсюнден къаллай оюм этгенин билген тынч тюйюл эди.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 67.

ОЮМЛА *эт.* Думать, осмысливать, обдумывать что, размышлять над чем. / Акъыл эт, сагъыш эт. *Къатын алсанг, оюмлап ал, ахча алсанг, санап ал.* (Нарт сёз.) О *Алим, билиминг барды, алдан келлик Уллу ишлени оюмлап кёргенде, Батыр полководчудагъы таукеллик Барды сенде сермешлеге киргенде.* Отарланы К., Сайлама, II, 218. *Эсли адамла, айтырыкъларыны келип турсала да, иги оюмлагъан сёзлерин айтмайдыла, хыйсап этип, сынамагъан ишлерин этмейдиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 124.

ОЮМЛАН *эт.* Вдуматься, задуматься / *Иги сагъыш эт, сагъышлан. Жаш оюмланды.*

ОЮМЛАНЫУ *и. д. от* **оюмлан** / Оюмлан дегенден *этим ат. Окъуунну юсюнден оюмланыу.*

ОЮМЛАУ *и.д. от* **оюмла** / Оюмла дегенден *этим ат. Ишни юсюнден оюмлау.*

ОЮМЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **оюмла** / Оюмла дегенни *араш айырмасы. Къартла ныгъышда олтуруп, оюмлашдыла.*

ОЮМЛАШЫУ *и.д. от* **оюмлаш** / Оюмлаш дегенден *этим ат.*

ОЮМЛУ *сыф.* **1.** Умный, сообразительный, смышлёный / Акъыллы, ангылагъан, эсли. *Оюмлу башны мангылайы, айхай да, ызлыкъылы болады.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 60. *Экинчи ротаны командири жашауу келген, оюмлу, сабыр адамды.* «Шуёхлукъ», № 54, 21.

2. Поучительный / Юйретген, акъыл берген. *Гуртуланы Берт кесини халкъыны терен оюмлу таурухларыны темаларына жазаргъа да бек сюеди.* «Шуёхлукъ», № 50, 97. *Насырахожаны оюмлу хапарлары бюгюн да кеслерини юйретиу магъаналарын тас этмегендиле.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 94.

ОЮМЛУ II *хал. сёзл.* Обдуманно, продуманно, разумно / Сагъыш этип, ойлап. *Тюшдю жыйып сёлеширге, оюмлу кенгеширге. Къызла да жаныр эдиле Терс бла демлеширге.* «Шуёхлукъ», № 20, 50. *Ишге тырмашхан жаш адам хар нени оюмлу бажарыргъа талпыйды.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 130.

ОЮМЛУЛУКЪ *ат.* Рассудительность, разумность / Оюм эте билмеклик. *Къыйын борчну тамамлар ючюн а бийик усталыкъдан сора да терен оюмлулукъ, тёзюмлюлюк да керек болады.* «Коммунизмге жол», 1980, № 106. *Белгили нарт Сосурукъа беш башлы эмегенни къара кюч бла тюл, акъыл бла, оюмлулукъ бла хорлагъанды.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 152.

ОЮМСУЗ I *сыф.* **1.** *къ.* акъылсыз. *[Атасы Чомургъа:] Артларына сагъыш этмеген оюмсуз адамла кёре эдим сени бу кёкшалбарларынг.* Хубийланы О., Дерт, 54. *Жашны эски танышы, Ахия, тюбеп, самаркъау халда кеси аллына кюле, оюмсуз соруула берип башлады.* «Шуёхлукъ», № 54, 55.

2. Необдуманный, неразумный, опрометчивый / Оюм этилмеген, оюмлашынмагъан. *Бизни къырал, эндиге дери этгенича, мындан ары оюмсуз атлам этдирлик тюлдю.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 46. *[Председатель:] Ишеклиди файдасы, Оюмсуз иш этип къойсакъ, Артдан келир къайгъысы.* «Шуёхлукъ», № 20, 50.

ОЮМСУЗ II *хал. сёзл.* Необдуманно, непродуманно, неразумно / Сагъыш этмей, ойламай. *Хорну ре-*

пертуарына жангы жырла къошуу бек акъырын, оюмсуз бардырылады. «Шуёхлукъ», № 15, 20. *[Мырташ къызына:] Тилерим: адам сёзге алданма, оюмсуз атлама.* Хубийланы О., Дерт, 188. *Хажибекирни женгиллигине, татыусузлугъуна, оюмсуз сёлешгенине сейирсинип, жюреклери къыйналгъандан адамланы ауузларына сёз тюшмеди.* Хубийланы О., Аманат, I, 122.

ОЮМСУЗЛУКЪ *ат* 1. *къ.* **телилик**. *Этилмезлик зат жокъ эте билгеннге. Оюмсузлукъ дейдиле анга кюлгеннге.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 34. *[Наныкъ:] Кесими эшигими жапхан да, Махсют къыйынлыны дуниядан айырган да мен кесимме, мени оюмсузлугъумду.* Хубийланы О., Дерт, 226.

2. Неразумность, необдуманность / Бир затны ойламай, сагъыш этмей этилиую. *Жаш жазыучуланы кёбюсюню жазгъанларын окъусанг, оюмсузлукъларына сейирсинесе.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 10. *Жумушну этгени бек жууапсызлыкъды, оюмсузлукъду, жангылычды.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 29.

ОЮМЧУ *ат къ.* **акъылман**. *Бурунгулу айтхылы акъылманла, оюмчула кёп илмуну тамалын салгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 88. *Батыр оюмчуду.* «Шуёхлукъ», № 52, 61.

ОЮН *ат* 1. Игра, забава / Эрикмез, булжур, кёз ачар ючюн этилген зат. *Аманны бир оюну болур, ол да баугушда болур.* (Нарт сёз.) *О Бузоула, кырдыкдан тоюп, Жатадыла къол боюнунда. Бузоучу жашла, ишни къоюп, Болгъандыла оюннга.* Отарланы К., Сайлама, II. *Клубда бир оюн табылады, не келин келтирген, не къыз чыгъаргъан чакъырадыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 204. // Деятельность, занятие детей / Сабийлени этген затлары, булжуулары. *Сабий оюндан, тели тойдан тоймаз.* (Нарт сёз.) *Къарт болгъан жерде берекет болур, сабий болгъан жерде оюн болур.* (Нарт сёз.) *О Ёрюзмек сабий оюнлада да кесини жаш тенглерине баш болгъанды.* «Нартла», 15.

2. Игра (*напр. спортивная, военная*) / Эрикмез, булжур, кёз ачар ючюн бир тюрлю жорукъгъа кёре бардырылыучу зат. *Спорт оюнла. Стол оюнла. Оюнну жорукъларын бузуу.* ❐ *Школну сохталары пионер отрядланы Битеусоюз маршыны жоллары бла атлай, «Зарница» деген аскер-спорт оюннга уллу эс бёледиле.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 199. *Бир юйде столну юсюнде тюрлю-тюрлю оюнла, газетле, журналла кёндюле.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 150.

3. Исполнение сценической роли / Сахнада салыннган роль. *Исса Боташ жюрегинден жырлайды, театргъа жангы оюн къурайды.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 140. *Сабанчыла, клубха жюрюп, китапла окъуйдула, оюнлагъа къарайдыла, билимлерин ёсдюредиле.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 98.

4. *кёч.* Ссора, сцена / Урушмакълыкъ, сёз болмакълыкъ, аманнга къалмакълыкъ. *[Сары-Хасан тенгине:] Ишле бла оюнла уа энди башлана кёреме да.* Гуртуланы Б., Жанбермез Асланбий, 20.

5. *кёч.* Трюк / Къылыкъсыз, тапсыз хал. *Комиссияны таматасы подполковник Сидоров жашха анга аллай оюнла этерге эртте болгъанын айтып урушду.* «Шуёхлукъ», 50, 87. *Ахырында атым ичине жин киргенча болду, халкъны аллына келип, арт аякълары бла ал аякъларын жерден кезиу-кезиу айыра, арталда къылыкъсыз*

оюнла эте башлады. Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 29.

6. Выходка, проделка, шутка / Чам, лакъырда, безиреп, эрикмез ючюн, этилген, айтылгъан зат. *Къыш къар бла жууду тенгим бетими, Сабийлигимдеча, оюннга тёздюм, Къагъып, теренирек кийдим бёркюмю, Бетим къар ийис этгенин сездим.* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 9. *Старшинаны, адам тёзюп болмазча, оюнларындан бири уа, кёзю къарагъан къатынланы эрлерин узакъ жумушлагъа ийиу эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 260.

◆ **Оюн кёргюзт** выкинуть номер / эсде-бусда болмай тургъан зат эт. *[Атасы Чомургъа:] Хомухлукъ этесе, шо сенича, заманым болуп а бир къалгъа эдим, мен кёргюзтюр эдим алагъа [немецлилеге] оюнну.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 54.

ОЮН-КЮЛКЮ *къауум. ат.* Веселье / Къууанч, жарыкълыкъ. *Оюн-кюлкю танг атхынчы тохтамады.*

ОЮНЧАКЪ I. Игрушка. *къ.* Иллеу. *Тап олтуруп кийизге, Оюнчакъла береди, Ёрге туруп атласа, Абынмазын сюеди.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 124. *Сабий оюнчакълача, тыгъырыкъла, тарчыкъла кёрюне эдиле.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 51.

2. *В позиции определения:* игрушечный / Ойнар ючюн этилген. *Барды оюнчакъ атчыкъ, Атчыкъ тюл, суу суратчыкъ, Къулакъларыбир арышын, Мийиклиги юч къарыш.* «Жанкъылыч», 172.

3. *кёч.* Послушное орудие чужой воли / Башханы акъылы бла жашагъан, биреуню айтханын этип айланыучу адам. *Къаншау кесин факъыра сунду, барчы-келчиге жюрюген бир оюнчакъ болгъанын сезди.* «Шуёхлукъ», № 46, 26.

ОЮНЧУ *ат.* Шутник, балагур, весельчак / Чамчы, лакъырдачы, жарыкъ, ойнаргъа сюйюучю адам. *Афууажан кеси уа бир оюнчу, бир кюлкючю къызды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 71. *Бир колхозда сен ийнекчи мен къойчу, Бир къош болуп, сен оюнчу, мен тойчу.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жырны заманы, 167.

ОЮУ [1] *ат къ.* **накъыш**. *Ол къолумдагъы дарий жаулугъум, Аны оюулары тёртдюле, Кеси башыма эркин тюйюлме, Оноучуларым кёндюле.* «Малкъар халкъ жырла», 162. *Къара булутланы ичинде шыбыланы от тогъайлары, окъа оюулача, жылтырап – жылтырап, къалын тубанда тас боладыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 157. *Жюзюп ётген кюн таякъла, салкъын мутхузлукъ салып тургъан кёк сыртлагъа, жашил къатапагъа алтын окъа тикгенча, ариу оюула тюшюрюп, омакъ жасадыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 257.

ОЮУ [2] *и.д. от* **ой** [2] / Ой [2] деген*ден этим ат. Къабыргъаны оюу. Хунаны оюу.*

ОЮУЛУ *сыф. къ.* **накъышлы**. *Балдашны башында къызыл оюулу жибек жаулугъун эрттеннги аязчыкъ аз-аз къымылдатады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 20. *Бийболат – узун сакъалын кюмюш оюулу гулочуна тиреп, Наурузну соруларына къулакъ ийип симсиреди.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 115.

П

ПА *ат энчи.* Па / Тепсеуде аякъ алыуну бир тюрлюсю. *Вальсны пасы. Юч палы вальс.*

ПАВИЛЬОН *ат* 1. Павильон (*небольшая постройка*) / Парклада, терек бахчалада, базарлада ишленнген беседка формалы юйчюк. *Гюлле сатыучу павильон. Нальчикни паркында сабий аттракционла, тюрлю-тюрлю павильонла бардыла.*

2. Павильон (*помещение для показа экспонатов выставки или для съёмки фильмов*). / Кёрмючню экспонатларын кёргюзтюр ючюн неда кинола алыр ючюн ишленнген мекям. *Парижде халкъла аралы кёрмючде Россей павильон бек игиледен бирине саналгъанды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 54. *Экспозицияны башха павильонларында тюрлю-тюрлю ашарыкъ-черик затла боллукъдула: гюржю чай, ликёр бла чагъыр, коньяк бла бальзам, кёгет консервала, шоколад дегенча затла.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 136.

ПАГОДА *ат.* Пагода / Индияда, Японияда, Къытайда эм башха жерледе буддизм динни тутханла намаз этиучю юй, мекям.

ПАГОН *ат къ.* **чын** [1]. *Ол [Биймырза] жангы чурукъларына кёз жетдире, пагонлары, медальлары жылтырай, алтын къамасыны башындан тутуп, правлен аллында ары-бери барады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тарууш, 7.

ПАЁК *ат* 1. Паёк / Бир белгили болжалгъа белгили марда бла берилген ашарыкъ. *Аскерчиле эки кюнлюк паёкларын алып жолгъа атландыла. Солдатладан бири паёгун ажашдыргъанды.*

2. *В позиции определения*: пайковый / *Паёкга берилген. Паёк ётмек. Паёк ашарыкъла.*

ПАЙ [1] *ат.* Кон (*при игре в альчики, карты и т.п.*) / Ашыкъ, карт неда башха оюн ойнагъанла салыучу зат. *Пайгъа салыргъа Ибрахимни ашыкълары болмагъанды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 8.

ПАЙ [2] *ат фин.* Пай, доля, часть / Биреуню бир затны бир жерден алыр неда ары салыр юлюшю. *Жангы жорукъ, тюзлюк салыргъа, Хар ким пайын толу алыргъа.* К ъ а р а к е т л а н ы И., Сайламалары, 36. *Кёлтюрейик мюлклени, Бирикген кючню салып, Урунайыкъ, ишлейик, Пайыбызны тенг алып.* «Жюрек жырлайды», 49.

ПАЙ [3] *ат текст.* Фай / Къалын жюн неда дарий къумачны бир тюрлюсю. *[Кюбюрню] Ачса, аллайны ачсын, тюкендеча, аны ичинде болмагъан, не къатапа, не къутуне, не лаудан, не пай, не къауракъ, не примпух жокъ.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 47. *Афендиге кебинни мажал лаудандан, ийирилген пайдан... келтирсе, ол кюн афендини къатыны Мустафаны къалгъан-булгъандан тойдуруп, тауусулмагъан жумушларындан бирине салады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 186.

2. *В позиции определения*: фаевый, сделанный из фая / Пайдан этилген. *Жылы юйде, пай чепкенлери шууулдай, къызла бла тепсей, танг атдыргъан а жигерликге санала болмаз.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К ъ., Горда бычакъ, I, 166. *Бир-бирде уа къулакъларына пай хуржунла, къол жаулукъла тагъылгъан атлыла да тёгерегин алып, фаэтон бла келинни оздуруучу эдиле.* «Огъурлу танг», 63.

ПАЙ [4] *межд.* Вот здорово / Сейирсиннгенни билдиреди. *Пай-пай-пай! Къайдан чыкъдынг, хайырсыз?* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 12. *Туурадан къарап бираз турду, Пай-пай-пай.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 68.

ПАЙЛА *эт.* Делить на части, на

доли / Пайлагъа юлеш. *Ётмекни пайла.*

ПАЙЛАН *эт. страд. от* **пайла** / Пайла дегенни *зорлаучу айырмасы. Ырысхы пайланды.*

ПАЙЛАНЫУ *и.д. от* **пайлан** / Пайлан дегенден *этим ат.*

ПАЙЛАТ *эт. понуд. от* **пайла** / Пайла дегенни *къатланыучу айырмасы. Ахчаны пайлат.*

ПАЛАС *ат.* Палас / Юй тюбюне жайылыучу къаты кюйюз. *Къолан палас полгъа арию жарашды.*

ПАЛАТА *ат.* Палата (*в больнице*) / Саусузлагъа багъыучу учреждениялада ауругъанла жатыучу отоу. *Палатада жатхан жаралы солдатла «суу» деп терк-терк айтадыла.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 12. *Закирни палатагъа элтгенлеринде, кечени ауурлугъу кетип, танг белги бере башлагъан эди.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 265.

2. Палата (*напр. высшая, народная*) / Къырал властьны баш органы неда бир кесеги. *Россейни Думасыны палаталары. Чехословакияны Федерал жыйылыууну халкъ палатасы.*

3. Палата (*напр. книжная, судебная*) / Россейни бир къауум къырал учреждениялары атлары. *Сатыу-алыуну палатасы. Сюдню палатасы. Ёлчемлени бла базманланы палатасы. Китап палата.*

ПАКЕТ *ат* 1. Пакет, свёрток / Ичинде затлары болгъан къагъыт неда башха чёргем. *[Анна:] Мен билген амал бла кюрешип, ол пакетледе не болгъанын билялмагъанма.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 32. *Катя пакетни Скурихинден алып, къаны бегирек баргъан сол къолун байлагъан кибик этди.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 34.

2. Пакет (*конверт с письмом*) / Ичинде иш бла байламлы, официал письмосу болгъан конверт. *Ол [Къаншаубий] узун иничге бычакъ бла пакетни ачып окъуду.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 238. *Атынгы жортханын тохтатмай, Нальчикге барып, бу пакетни чекагъа берип, тюш артына манга жууап келтир.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 30.

ПАКИСТАНЛЫ *ат.* Пакистанец / Пакистанда жашагъан адам.

ПАКТ *ат.* Пакт/ Уллу политика магъанасы болгъан халкъла аралы келишим. *Бир бирге чапмауну юсюнден пакт. Къыралланы арасында мамырлыкъны пактын къабыл этиу.*

ПАЛАПАН I *ат.* Великан / Бек уллу ёсюмлю адам. *Алауган палапан болгъанды.*

ПАЛАПАН II *сыф.* Большой / Уллу. *Палапан адам. Палапан тауукъ.*

ПАЛАТКА *ат къ.* **чатыр**. *Ёзенчикге тюшгенлей, къарт геолог шаудан суугъа кирип жатды, Валя палаткасына, Николай жапма тюбюне кирдиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 79. *Малчы коллективлеге жылы кийимле, азыкъ, туз жюрютюрге арбала, жайлыкълада юйлери болмагъанлагъа палаткала берилгендиле.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 122.

ПАЛАТОК *ат сёл. тил.* Къол жаулукъ (*къ.* **къол**). *Жамме, дарий палатогун чыгъарып, бетин сыйпайды.* «Шуёхлукъ», № 55, 71. *«Палатогунгу бер деп,– айтаса, Салсанг, хуржунунг толурму?* «Малкъар халкъ жырла», 146.

ПАЛАТОКЛУКЪ *ат.* Материал, годный или предназначенный на носовой платок / Къол жаулукъ этерге жараулу къумач. *Мастерскойда дарий жыйрыкъланы биче туруп, палатоклукъла да кёп тюшдюле.*

ПАЛАУ *ат.* Плов / Кюнчыгъышдагъы халкълада пиринч бла къой этден этилиучю аш. *«Алейкум салам», – деп, чыкъды бир киши. Къара кёзлю, къонакъ сюйген баш иши, Алгъа манга палау ашны биширди, Къонагъына сыйлы къымыз ичирди.* Шахмырзаланы С., Назмула, 62.

ПАЛАХ *ат* **1.** Беда, несчастье / Бушуулу иш. *Хар не палах да, сиз кёргенден, ол къаргъышлыкъ мотоциклистден чыкъгъан эди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 127. *Стол юсюндеги фатеген чыракъ, келген палахдан хапар билгенча, къара жалын эте, мутхуз жанады.* Ахматланы И., Боранда, 7.

2. *В позиции определения*: проклятый / Къаргъышлыкъ, налатлы, киши кёрюп болмагъан. *[Жаш тёлю] тюнене кийгенине бюгюн бюсюремей, ол палах модагъа жанлары кетип, къолларына тюшген шайчыкъларын тюрлю-тюрлю чурукъла бла бир бирине ушамагъан кёлеклеге къуюп жашайдыла.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 17.

3. По вине кого-то, чего-то / Биреуню, бир затны хатасындан, палахындан, терслигинден. *Урушну хатасындан, кадетлени палахындан битеу эл чириген чалманнга ушайды.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 113. *Гитлер деп бир къутургъан адамны палахындан мингле бла жанла керексиз къырылгъандыла.* Зоколаны З., Солуу кюн, 67.

◆ **Палах жауду** случилось несчастье, беда / къыйынлыкъ, бушуу тюшдю. *Уруш келди таулуланы жерлерине, Ёртенле жанадыла тау эллеринде, Бирле къууа, бирсиле къача, хорлата, Жерге, бузча, жауадыла палах, хата.* Отарланы К., Сайлама, II, 267. *[Фашистле] битеу кючлерин жыйып, бизни юсюбюзге палах жаудурургъа кюрешедиле.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 57. **Палах сал** навлекать беду, подвергнуть беде / къыйынлыкъ жетдир, азап чекдир. *«Сен халкъгъа ахшылыкъ салама деп палах салып къойма», деди Ёрюзмекге атасы.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 44. *Жокъ бизни басынчакъларыкъ, Жокъду бизге палах саллыкъ.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 126. **Палахха къал** очутиться в беде / къыйынлыкъгъа тюш, насыпсызлыкъ сына. *Унасанг эди, ариучугъум, Кетер эдим сени алып, Къуча, кюе жюрегим, Турмай палахха къалып.* Къулийланы Х.-М., Жылла озадыла, 70. *Бир жангылып, минг палахха къалырса.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 55. *Къалай этейим, мен жазыкъ, душманны башы къалсын быллай къара палахха.* Эбизеланы А., Махти, 16. **Палахха къой** *къ.* **палах сал.** *О, жарлы къыз! Сюйгенингди жойгъан къанлынг Палахха къойду башынгы. Жиляй, жиляй, къара ташны жаргъан Тиширыуну бушууу – бушууунг!* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 120. *[Мурат] Мен Бийбертни ыразы этеме деп, кесими бу сёзлеге, палахлагъа къойгъанма.* Шауаланы М., Мурат, 184.

ПАЛАЧ *ат.* Палач / Адамны асмакъгъа асаргъа неда башын кетерирге деп этилген сюдню бегимин толтуруучу адам; жалдат. *Мени палач балтасы сакълайды, Ахыр жырым антлай жазыла.* «Шуёхлукъ», № 23, 17. *Тельманны партиясында жашлары Бар эди къарт атаны, къарт ананы, Алай Герма-*

нияны палачлары Газ камерада кюйдюргендиле аланы. О т а р л а н ы К., Сайламала, II, 200.

ПАЛАЧЛЫКЪ *ат.* Палачество / Огъурсузлукъ, мурдарлыкъ. *Гитлерчилени палачлыкъларын халкъла унутмай кёпге дери турлукъдула.*

ПАЛЕОГРАФ *ат.* Палеограф / Палеографиядан специалист. *Къачан ишленнгенлери белгили сын ташла палеографлагъа артыгъыракъда сыйлыдыла. Палеографла илмугъа уллу хайыр этедиле.*

ПАЛЕОГРАФИСТ *ат.* Палеографист / Къангада бла багъырда суратла ишлеучю художник. *Палеографистни суратын хар ким махтады.*

ПАЛЕОГРАФИЯ *ат* 1. Палеография / Эрттегили заманладан къалгъан къол жазмаланы къайда эм къачан жазылгъанларын тинтиучю история-филология дисциплина. *Арт жыллада палеография терк айныйды.*

2. *В позиции определения*: палеографический / Полеография бла байламлы. *Палеография анализ. Палеография китап.*

ПАЛЕОЛИТ *ат археолог.* Палеолит / Буруннгулу таш ёмюр. *Неолит бла палеолит арасында минг жылла ётгендиле.*

ПАЛЕОНТОЛОГ *ат.* Палеонтолог / Палеонтологиядан специалист. *Палеонтологла табийгъатны юсюнден илму ишле жазадыла.*

ПАЛЕОНТОЛОГИЯ *ат* 1. Палеонтология / Озуп кетген геология эпохаланы битимлерин бла жаныуарларын тинтиучю илму. *Палеонтология геология бла байламлыды.*

2. *В позиции определения*: палеонтологический / Палеонтология бла байламлы. *Палеонтология илму иш. Палеонтология атлас.*

ПАЛТОН *ат сёл. тил. къарач. къ.* **пальто**. *Эрттенликде орамгъа палтон, тон къаплап чыкъгъанла кёрюнедиле.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 152. *[Анасы] жашчыкъны тюймечиклерин этип, палтонуну жагъасын тюзетди.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 125.

■ **Палтон жаулукъ** *къарач. къ.* **бота**. *Къоюнунда сабийни чалдыш палтон жаулукъгъа чырмап, тёгерегине бурулуп къарамай баргъанны апсынына ушатып, [Зурум] ызындан гузаба атланды.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 113.

ПАЛУБА *ат.* Палуба / Кемени полу. *Баш палуба. Тюп палуба.* ❐ *Алайына капитан палубагъа чыгъып, матросну кесине чакъырды.* Е. Ф о р т у н а т о в а, Окъуу китап, 68.

ПАЛЫШТОП *ат сёл. тил. эск.* Полуштоф / Литрни жартысы, жарым литр (*аракъыны эм башха ичгини юсюнден*). *Сен былайчыкъда тур, мен бусагъат палыштоп алып келейим.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 345. *Таза «суучукъдан» ичи иги къызгъандан сора уа, Жюнюс да бир палыштоп алды.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 85.

ПАЛЬМА *ат* 1. Пальма / Юг къыраллада ёсген, аз бутакълы, хар заманда жашиллей туруучу чапыракълы терек. *Шахарны ичинде ууакъ пальмаладан сора терек кёрюнмейди.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 156. *Араб жерлени къум тюзлеринде Юч ётгюр пальма мийик ёсдюле.* «Жилтинле» 412.

2. *В позиции определения*: пальмовый / Пальмадан, аны кёгетлеринден, чапыракъларындан этилген. *Пальма шекер. Пальма жау.*

ПАЛЬТО *ат.* Пальто / Жыйрыкъны, костюмну д.а.к. затны тышындан кийилиучю узун жылы кийим. *Гардеробха пальтому берип, артха айланнганда, бизни бла окъуучу Зайнафны кёрдюм.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, II. *Келген адам тохтап, пальтосуну ёрге къайырылгъан жагъасын артха атды.* «Шуёхлукъ», № 7, 23.

ПАМФЛЕТ *ат.* Памфлет / Бир адамгъа неда жамауат къурулушда бир затха къажау жазылгъан публицистика чыгъарма. *Памфлет жазыу бла И. Эренбург белгили болгъанды.*

ПАН *ат.* Пан / Эрттегили Польшада, Украинада, Белоруссияда да помещик, бий. *Пан полковник бир аламат къара ажирге да минип, отрядны аллында келе эди.* «Шуёхлукъ», № 64, 85.

ПАНАЖ *ат сёл. тил. къ.* **самогон**. *Арт кёзюуде кече арасында бир жерден келсе, иги жылынып, панаж ийис эте боза кекире келеди.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 17. *Жанакъайыт харип, гюняхы кесини болсун, панаждан меннге да къуяр эди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 35.

ПАНАМА *ат.* Панама / Жай кийилиучю, кенг къыйырлы къалпакъ. *Къызны юсюнде жашил жыйрыгъы, башында акъ панамасы бар эди.* «Коммунизмге жол», 1977, № 83.

ПАНБАРХАТ *ат* 1. Панбархат/ Къатапаны жылтыраукъ тюрлюсю. *Келин панбархатдан жыйрыкъ этерге бек сюйюучю эди.*

2. *В позиции определения*: панбархатный / Панбархатдан этилген. *Панбархат жабыу. Панбархат кёлек.*

ПАНЕЛЬ *ат* 1. Панель / Къурулушда къабыргъалагъа салырча уллу плита формада ишленнген конструкция. *Биз, кран бла юйню экинчи этажына уллу панельлени сала тургъанларын узакъдан окъуна эслеп, ол къурулуш участкагъа барабыз.* «Коммунизмге жол», 1978, № 126. *Ол ташыйды кирпич, агъач, Панельле, цемент, тылдан, Эй, бурмачач, тюбюнден къач, Жанла жолсуз чауулдан!* «Жанкъылыч», 72.

2. *В позиции определения*: панельный / Панельден этилген, ишленнген. *Панель юй. Панель къабыргъа.*

ПАНКУРТ *ат сёл. тил. къ.* **банкрот**. *Америкалы фермер панкуртдан къутулалмагъан эди.*

■ **Панкурт бол банкрот бол** (*къ.* **банкрот**). *Мюлкю тозурап, ол терк окъуна панкурт болгъан эди.*

ПАНОРАМА *ат* 1. Панорама (*напр. зимняя, города*) / Бийигирек жерден къарагъанда, жерни кёрюнюую. *Мен анда [суратда] Къобан ёзенни панорамасын суратларгъа умут этеме.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 183. *Таш корпусланы арасында, панораманы артында юч терезели юйчюк сюеледи.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 57.

2. Панорама, картина / Тёгерек юйню къабыргъаларына салыннган уллу сурат. *Ара павильоннга кирген жерде уллу сурат панорама – ишчи кийимлери бла къурулушчуланы суратлары кёрюнедиле.* «Коммунизмге жол», 1980, № 116.

ПАНСИОН *ат эск.* Пансион. Ичинде жашагъанланы не жаны бла да кечиндириучю къонакъ юйчюк. *Къалай алай болса да, биздеги пансион тюйюлдю, убежищеди.* М. К и н ц и с, В. Я д и н. Юч шуёх, 83.

ПАНСИОНАТ *ат.* Пансионат / Курортда солугъанлагъа деп ишленнген къонакъ юй. *«Грушевая роща» пансионатда къыралны кёп жерлеринден келгенле солуйдула.* «Коммунизмге жол», 1978, № 97. *Сабийле эм абадан адамла ючюн беш минг чакълы санаторий, профилакторий, солуу юй эм пансионат ишленнгендиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 115.

ПАНТЕРА *ат.* Пантера / Къапланланы бир тюрлюсю, леопард. *Зоопаркга киргенибизлей, бек алгъа манчжурлу пантераладан экисин кёрдюк.*

ПАНТЮРКИЗМ *ат.* Пантюркизм / Тюрк миллетлени барысын да Турцияны башчылыгъы бла бир къыралгъа бирикдирирге деп XX ёмюрню башында башланнган шовинистлик доктрина. *Пантюркизмни ниетлерин бек алгъа айтханла Турцияны реакциячы буржуй-помещик къауумлары болгъандыла.*

ПАПА [1] *ат къ.* **Ата, аття**. *«Манга бу ариу чурукъланы папам келтиргенди», – деди жашчыкъ.*

ПАПА [2] *ат.* Папа / Католиклени килисаларыны эм Ватикан къыралны башчысы. *Рим папа битеу болгъан католиклени сейирлерин къоруулайды.*

ПАПАХ *ат.* **1.** Папаха / Тюклю териден этилген бийик бёрк. *Алда келгенни бийик папахыны тюбюнден сары кекели эсленеди.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 59. *Анна Петровна эрини папахын алып ызындан чапдырды.* Ахматланы И., Боранда, 6.

2. *ч. диал. къ.* **кепка**. *Къара папахын да къол аязында уа, жашчыкъ устазны аллында жерге къарап сюеле эди.*

ПАПИРОС *ат* **1.** Папироса / Къабындырып ичер ючюн ичинде тютюн салыннган къагъыт быргъычыкъ. *Базыкъ папирос этип, аны къыстау букъулата, ... (старшина) ары-бери атлайды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 157. *Папиросну ачы тютюнюн ичине терк-терк жута, Харун къауум-къауум учхан самолётланы: «Юч... алты... тогъуз...», деп санайды.* Къулийланы Х, Дорбунда ушкок атылды, 5.

2. *В позиции определения*: папиросный / Папиросла салыныучу, туруучу. *Чоппан жастыкъ тышны папирос пачкаладан толтура эди.* Этезланы О., Тарда, 134. *Азнаур улу столда къонакълагъа деп сакълагъан омакъ папирос коробкасын ачды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 46.

■ **Папирос къыйыр** окурок / ичилип бошалгъан папиросдан къалгъаны. *Отоуну къабыргъаларында саргъыл папирос къыйырла жабышыпдыла.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 138. *Орамланы сыйпамайдыла, жел урса, къагъыт хурттакланы, папирос къыйырланы, букъу бла бирге ёрге кётюрюп, хауада тёгерек айландырады.* «Шуёхлукъ», № 49, 8. **Папирос тюп** *къарач. къ.* **папирос къыйыр**. *Тюгел кюйюп бошамагъан папирос тюбю тёбен эринине жабышып,... къагъытчы олтурады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 188. *Астакку, бошалып, эринлерин кюйюдюре тебирегинчи, бал татытып эмеди аны [тютюнню], сора папирос тюбюн атып къоймай, махорканы тюкюрюк жугъу болуп, кюймей къалгъан кесегин, къагъытдан айырып, биягъы хызеннге ашырады.* Лайпанланы С., Гургумлу, 99. **Папирос къагъыт** папиросная бумага / асламысында папирослагъа гилзала этерге хайырланылыучу жукъа эм жылтыраукъ къагъыт. *Сёз ючюн, ма бюгюн да мени кёзю-*

мю аллындан папирос къагъытча, ол саз гыржын кетмейди. Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 70.

ПАПИРУС *ат* 1. Папирус (*растение*) / Тропика къамиш. *Совет врач Юрий Сенкевич Север Африкадан Ара Америкагъа папирусдан ишленнген «Ра» деген кемечик бла барлыкъ интернационал экипажны членили.* «Коммунизмге жол», 1979, № 86.

2. *В позиции определения*: папирусный / Папирусдан этилген. *Белгили норвегиялы алим эм жолоучу Тур Хейердал «Ра» деген папирус кемени экипажыны членлери бла Москвагъа келгенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 86.

3. Папирус (*материал для письма*) / Ол битимден этилип, египетлиле эм бирси эрттегили халкъла бир зат жазар ючюн къагъыт орунна хайырланнган материал. *Эски къол жазмала жазылгъан папирусла бусагъатдагъы къагъытдан эсе кёпге сакъланырча болгъандыла.*

ПАПКА *ат*. Папка / Къагъытланы, суратланы д.а.к. затны сакълар ючюн хайырланылыучу картон тыш. *Ол [Мухаммат] эски саргъалгъан папкасындан чыгъарып, бир къагъытны столгъа салды.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 44. *Беш минут да турмагъанлай, майор биргесине да къолунда папкасы бла бир жаш тиширыуну алып келди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 122.

ПАПУАС *сыф*. Папуасский / Папуаслыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Папуас тилле.*

ПАПУАСЛЫ *ат*. Папуас / Жангы Гвинеяда бла тёгерегиндеги айырыкамлада жашагъан халкъны адамы. *Жюз жыл мындан алда орус алим Миклухо-Маклай папуаслыланы жашауларын тынгылы тинтгенди. Папуаслыла культура жаны бла бек артха къалып келген миллетледендиле.*

ПАПУАСЧА *хал. сёзл.* На одном из папуасских языков (*напр. говорить, писать*) / Папуас тилледен биринде жаз. *Папуасча сёлешиу.*

ПАРА *ат эск.* Разменная монета / Ууакъ ахча. *Пара алмайын юй салкъынлагъа къоймайдыла.* «Къарачай халкъ жырла», 62.

ПАРАГРАФ *ат*. Параграф / Текстни ичинде белги бла бёлюннген кесек эм ол белги кеси. *Уставны параграфлары. Окъуу китапны жетинчи параграфы.*

ПАРАД *ат* 1. Парад / Аскерлени къаллай болса да бир къууанч бла байламлы тизилип барыулары. *Хорламны къууанчлы кюнюнде адамланы кёллерин жарыта, этген жигитликлери бла ёхтемлендире, аскерчилерибиз парадда барадыла.* «Коммунизмге жол», 1969, № 214. *Адамла ариу кийинип чыгъадыла: Май парадха барыргъа ашыгъадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 13.

ПАРАЗИТ *ат биол.* Паразит / Башха организмни суууна неда къанын ичип жашагъан ханс неда жаныуар. *Паразитле битимлени бла жаныуарланы хазна къалмай барысында да боладыла. Организмни къарыусузландыргъан бла къоймай, паразитле аны ёлтюрген окъуна этедиле.*

ПАРАЛА *эт. аз жюр*. 1. Разрезать / Кесип, туура, юлюш-юлюш эт. *[Мурат] кийик этни къарапкъарагъынчы паралап, агъач шишлеге тизип, мыдых отха салды.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек, 18.

2. Изорвать, порвать (*в клочья*)/ Жырт, дуккулла, пара-чара эт. *Юсюн-башын ким паралагъан эсе да, ичгичи жаш тюнене зыккыл болуп келгенди.*

ПАРАЛАН *эт. страд. от* **парала** / Парала дегенни *зорлаучу айырмасы. Сослан суратда, кёлек ёзюую киндигине дери параланып, бир къушбурунуракъ жашчыкъны кёрдю.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 7.

ПАРАЛАНЫУ *и.д. от* **паралан**/ Паралан дегенден *этим ат. Къурманлыкъны параланыуу. Кийимни параланыуу.*

ПАРАЛАТ *эт. понуд. от* **парала** / Парала дегенни *къатланыучу айырмасы. Этни паралат. Жараны байларгъа деп кёлекни паралат.*

ПАРАЛАТЫУ *и.д. от* **паралат**/ Паралат дегенден *этим ат.*

ПАРАЛАУ *и. д. от* **парала** / Парала дегенден этим ат. *Этни паралау. Быстырланы паралау.*

ПАРАЛЛЕЛЕПИПЕД *ат мат.* Параллелепипед / Бир бирге айланнган жанлары параллельле болгъан алты жанлы геометрия фигура. *Жашчыкъ доскада кёп къыйналмай, мел бла ариу параллелепипед ишледи.*

ПАРАЛЛЕЛИЗМ *ат лит.* Параллелизм / Поэтикада – поэзиялы амал формада бир ненча айтымны синтаксис эм интонация жаны бла бир кибик къуралыулары. *Автор [Мёчюланы Кязим] поэмасында параллелизмни онгларын уста хайырланнганды.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 58.

ПАРАЛЛЕЛОГРАМ *ат мат.* Параллелограм / Экишер жанлары бир бирге параллель болгъан тёртмюйюш. *Тёрт жаны тенг болгъан параллелограммгъа ромб дейдиле.*

ПАРАЛЛЕЛЬ *ат* 1. *мат.* Параллель / Башха сызлыкъдан неда плоскостьдан бир кибик узакълыкъда тургъанлай не къадар созулгъанлыкъгъа, алагъа бир заманда да къошулмагъан сызлыкъ неда плоскость. *Дефтерни тизгинлери бир бирге параллель болгъанлай барадыла.*

2. *кёч.* Сопоставление, сравнение / Тенглешдириу. *Ол параллельлени юсю бла автор ич ассоциациясын къурайды.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 17.

ПАРАЛОН *ат* 1. Поролон / Ичи газдан толгъан, созулуучу пластмасса. *Юс кийимлик къумачланы паралон бла бирге чыгъарыргъа жангы агрегат ыз хазыр этилгенди.* «Коммунизмге жол», 1986, №67. *«Искож» комбинатда паралонну къалгъан-къулгъан кесеклеринден сабийлеге плащла, огъары жанла эгерикдиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 184.

2. *В позиции определения*: паралоновый / Паралондан этилген. *Паралон куртка. Паралон плащ.*

ПАРАМЕТР *ат мат.* 1. Параметр / Математика формулагъа кирген эм ол формулада магъанасы бир кибиклей тургъан сан. *Архимедни теоремасыны параметрлери.*

2. *тех.* Величина *какого-л.* предмета / Бир затны неда халны баш шартларыны болумун кёргюзтген сан. *Электрон чыракъны параметри. «Союз» кемеде орнатылгъан илму аппаратланы болушлукъларыбла хауада бола тургъан процесслени параметрлерин тинтиу бардырылгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 127.

ПАРАНДЖА *ат.* Паранджа / Тыш адамлагъа кёрюнмез ючюн Орта Азияда тиширыула бетлерин жабарча, тюкден этилген чалдыш ауу болгъан узун кенг халат. *Баргъа эдим да бетиме паранджа атып баргъа эдим.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 37. *Нияз къабыргъадан паранджаны алды.* Е. Ф о р т у н а т о в а, Окъуу китап, 118.

ПАРАФИН *ат* 1. Парафин / Нефтьден этилип, балауузгъа ушашлы, терк эриучю зат. *Мазутдан да парафин, вазелин, машиналагъа сюртюрге жаула эм башха хайырлы продуктла чыгъарадыла.* «Естествознание», 36.

2. *В позиции определения*: парафиновый / Парафинден этилген. *Парафин жау. Парафин чыракъ.*

ПАРАХАТ *сыф. аз. жюр. къ.* **ырахат.** *Жашауубуз тынчды, мамырды, парахатды. Парахат адам.*

ПАРАХАТЛЫКЪ *ат аз. жюр. къ.* **ырахатлыкъ.** *Дунияда парахатлыкъ болурун халкъла барысы да сюедиле.*

ПАРА-ЧАРА *сыф.* Изорванный в клочья / Жыртылып, дуккул-дуккул болгъан; чара деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Кёлеги пара-чара, Жаланды эки аягъы да, Нёгерибиз Хочалай Атланды хычынлагъа.* «Жилтинле», 364.

■ **Пара-чара бол** изорваться в клочья / Жыртыл, дуккул-дуккул, кесек-кесек бол. *Ажирни къанжыгъа баулары пара-чара болгъандыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 69. *Чюй беклеп, токъмакъны иги жетдирсенг, [отунла] пара-чара болурла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 95. *Не медет! Жолну жанында къадау ташха тийди чанам, Къадар сакълады жанымы, Ол а болду пара-чара.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 66. **Пара-чара эт** изорвать в клочья, раздроблять / жырт, дуккул-дуккул, кесек-кесек эт. *Дауум жюрегине айтханын этдирир мурат бла Чомурну къагъытларын пара-чара этип, печьни ичине атды.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 18. *[Чоппаклары] семиз тауукъну пара-чара этип, шешаланы столгъа тизип олтурадыла.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 144.

ПАРАШЮТ *ат.* Парашют / Самолётдан адам секирир неда андан жюк тюшюрюр ючюн хауада уллу салкъынлыкъ формада ачылыучу аппарат. *Самолетха минип, Чолпаннга чыгъып, парашют бла тюшеме.* «Къарачай халкъ жырла», 203. *Парашют ачылып, суху силкиндиргенде уа, ол шлемофон нек керек болгъанын толу ангыладым.* «Шуёхлукъ», № 64, 53.

2. *В позиции определения*: парашютный / Парашютизм бла байламлы. *Бельгиячы парашют десантны билмей тургъанлай тюшюю, жалгъа тутулгъан акъла бла Леопольдвильни аскерлерине шахаргъа кирирге мадар бергенди.* «Ленинни байрагъы», 1977, №152. *ДОСААФ-ны Нальчик шахар комитетинде парашют спортдан секция кёп жылладан бери ишлейди.* «Коммунизмге жол», 1978, №54.

ПАРАШЮТИЗМ *ат.* Парашютизм / Спортну бир тюрлюсю формада самолетдан неда аэростатдан парашют бла секирип эришмеклик. *Парашютизм жаш тёлюню сюйген ишлеринден бириди.*

ПАРАШЮТЧУ *ат.* Парашютист / Парашютизм бла кюреширучю, парашют бла секириучю адам. *Британияны парашютчуларыны казармасы ол кюйдюрюлген ресторандан жаланда жюз метр чакълы узакълыкъда болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 164. *Мен*

парашютчу, уучу,эдим, Тауда жигер барыучу эдим, Арыу дегенни билмей эдим, Ауруу дегенни билмей эдим. К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайламала, II, 162.

ПАРИЙ *ат къ.* **бёрюбас.** *Парий ёчгеге этгенча, [Ийналукъну] тюз къулакъ жанындан «хафф» деп бир аман юрдю.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей,30. *Къойла макъыра жашил ёзенде, Салкъын аязчыкъ тартады, Тауда къойчуну акътёш парийи Тилин чыгъарып жатады.* К ъ а р а к е т л а н ы Ю., Булутла, 25.

ПАРИК *ат.* Парик / Бёрк формада кийилиучю жалгъан чач. *Актёрну париги.* ❐ *Кертиси бла да ол суратха къарасанг, артистни ким болгъанын таныгъан бек къыйын эди: сакъалы жюлюнюп, мангылайын жапхан парик, къаралдым бетли, къыйыкъ жагъалы кёлек...* «Коммунизмге жол», 1980, № 150.

ПАРИКМАХЕР *ат.* Парикмахер / Чачны жюлюучю, къыркъыучу, тараучу, бурма этиучю, бояучу уста. *Хар машинада кийим бичиучю уста, парикмахер, сурат алыучу барды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 130. *Элде ахшы тюкен, библиотека, парикмахер, врачлыкъ пункт бардыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, №108.

ПАРИКМАХЕРСКАЯ *ат.* Парикмахерская / Адамны чачын, тырнакъларын тап этер ючюн, аны кибик дагъыда бетин косметика амалла бла жарашдырыр ючюн энчи адырла бла жалчытылыннган мекям. *Элледе парикмахерскаяла бардыла. Парикмахерскаягъа киргенимде, бурунума ариу дух ийис урду.*

ПАРК *ат.* Парк (*сад для гулянья*) / Адамланы солууларын иги къурар ючюн керекли затлары да болгъан уллу терек бахча. *Парклырнгда халкъла ойнай, жашынг, къызынг толгъан айлай, Келген, кёрген сени сайлай, Сыйлы Нальчик, салам санга!* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 84. *Сагъат чакълы айланнгандан сора, парклны ташасында шинтикге олтурдукъ.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 71.

ПАРКЕТ *къауум. ат* 1. Паркет/ Юй тюбюне салыргъа деп къаты агъачдан ишленнген гитче сыйдам къангачыкъла. *Паркет этген жангы цех хайырланыргъа берилгенди.* «Коммунизмге жол», 1978, № 89.

2. *В позиции определения*: паркетный: **а)** паркет этиучю. *Быйыл паркет цехден экеулен агъач-техника институтха барлыкъдыла окъургъа.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 93. **б)** паркетден этилген. *Шерийфат паркет полланы кёзню алдарча таза сюртюлгенлерин кёрдю.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 57.

ПАРКЕТЧИ *ат.* Паркетчик / Паркетле этиучю эм аланы юй тюпге салыучу ишчи. *Президиум олтургъан столну къатына бир бири ызындан паркетчиле, штукатурла, малярла, таш къалаучула келедиле.* «Коммунизмге жол», 1980, № 79. *Жаш уста паркетчи болуп эки жылны ишлегенди эм, ингир школгъа жюрюп, онунчу классны бошагъанды.* «Шуёхлукъ», № 10, 118.

ПАРЛАМЕНТ *ат.* Парламент / Бир-бир къыраллада законла чыгъарыучу баш орган. *Швейцарияны парламенти. Парламентни баш палатасы.*

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ *ат.* Парламентаризм / Башында парламенти болгъан къырал система. *Пар-*

ламентаризмни чюйре жерлери бардыла.

ПАРЛАМЕНТАРИЙ *ат.* Парламентарий / Парламентни члени. *Россейли парламентарий. Ингилизли парламентарийлени къаууму бизни къыралга къонакъгъа келгендиле.*

ПАРНИК *ат* 1. Парник / Тахта кёгетле ёсюдюрюр ючюн юсю мияла бла жабылып ишленнген мекям. *Шёндю звенону членлери парниклеге жер эм мешхут хазырлайдыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 214.

2. *В позиции определения*: парниковый / Парникде ёсген, ёсдюрюлген. *Парник помидорла. Парник нашала.*

ПАРОВОЗ *ат* 1. Паровоз / Темир жол бла поездни элтиучю, тылпыу бла жюрютюучю локомотив. *Узун поезд созулады Таула таба, гюрюлдеп, Тютюн къоя, паровозу, Бугъа кибик, бюуюлдеп.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 119. *Паровоздан, бурулуп, чыкъгъан тютюн, титилген жюнча, къарауус бетли болуп, кенгнге жайылады.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 181.

2. *В позиции определения*: паровозный / Паровозланы ишлерин жалчытыучу. *Паровоз депо.*

ПАРОВОЗЧУ *ат.* Машинист паровоза / Паровозну жюрютюучю адам. *Поезд тохтагъанлай, узун бойлу паровозчу аллыбыз бла ётдю.* «Коммунизмге жол», 1968, № 84.

ПАРОДИЯ *ат.* Пародия / Башха чыгъарманы масхара этер ючюн назму бла неда проза бла жазылгъан чыгъарма. *Къарачай-малкъар жырлагъа пародия аз этиледи, алай болсада тюбеученди.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 165. *Капитан Копейкинни юсюнден Гоголь жазгъан повесть романтикалы зулмучу повестьлеге пародияды.* «Коммунизмге жол», 1981, № 67.

ПАРОЛЬ *ат.* Пароль / Аскер къуллукъда эмда жашырын организациялада адамла бир бирлерин таныр ючюн алгъадан белгиленип айтылгъан жашырын сёз. *Аскерчиле бир бирлери бла байламлыкъ жюрютюр ючюн эм бир бирлерин иги билир ючюн парольланы хайырланнгандыла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 151. *Бизни паролубуз «Арфа», сизники «Къартчыгъа».* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 186.

ПАРОМ *ат.* Паром / Жюкню, адамланы черекден, кёлден д.а.к. затдан ётдюрюучю эм бир жагъадан бирси жагъагъа тартылгъан канатны болушлугъу бла неда ансыз жюрютюлюучю сыйдам тюплю кеме. *Арбаны да, атланы да паром бла ётдюрюрге тюшдю. Тёгерек айланмаз ючюн, жолоучула кёлню ары жанына паром бла ётдюле.*

ПАРОМЧУ *ат.* Паромщик / Паром бла жюклени, адамланы ташыучу. *Паромчу ауругъаны себепли, черекни ары жанына ёталмай, эки кюн сакъларгъа тюшдю.*

ПАРОХОД *ат.* Пароход / Тылпыу бла ишлеучю двигательни кючю бла жюрюген кеме. *Ой, пароходла алай жюрюйдюле Дальний Востокга, узакъгъа.* (Ф о л ь к.) *Паровозла эм пароходла, автомобильле эм аэропланла да отлукъсуз ишлерге боллукъ тюйюлдюле.* «Естествознание», 36.

ПАРТА *ат.* Парта / Баш къангасы тигирек орнатылып, тюп жаны шинтикге къошулуп, школчу сабийле олтурур ючюн ишлен-

нген стол. *Партала тыхырдадыла, сабийле будуман болуп, жерлеринден туруп, кеслерин алгъа атдыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 107. *Ариу, жангы партала нарат ийис этедиле, Юйден эсе школда Кюнле заукъ ётедиле.* Къулийланы Х.-М., Жулдузчукъла, 18.

ПАРТАБАК *ат.* Портсигар / Ичине папиросла неда сигаретле салынып, хуржунда жюрютюлюучю жассы къанжал орунчукъ. *[Жаш:] Партабагъыма кюмюшдю дейдиле, Аны безгилери алтындан, Жаным чыкъгъынчы кетмез эдим Сени къабырынгы къатындан.* (Фольк.) *Хуржунундан бир агъач партабакны чыгъарып, ...[старшина] ары-бери атлайды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 157.

ПАРТЕР *ат.* Партер / Театрны залыны адамла олтуруучу жерлери болуучу тюп этажы. *Уллу театрны партеринде бла ложаларында Москва шахарны заводларыны ишчилери олтурадыла.* «Шуёхлукъ», № 47, 9. *Театрны партерин, ложаларын, ярусларын мингле бла саналгъан адамла толтура эдиле.* «Шуёхлукъ», № 49, 76.

ПАРТИЗАН *ат* 1. Партизан / Къыралны жерине кирип келген жауну тылында анга къажау кеси уруш бардыргъан отрядны члени. *Къарыулары болгъанла, къоллары-на сауут алып, партизанлагъа къошулургъа деп кетедиле.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 10. *Ысмайылны жашы Исса къатыны бир жаралы партизанны жашыртын багъып тургъанлай, немецлилеге сатылгъанладан къайсы эсе да бири алагъа хапар жетдирди.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 42.

2. *В позиции определения:* партизанский / Кеслери аллары-на отряд къурап, жауну тылында сауутланнган халкъ кюрешни бардырыу бла байламлы. *Хажибекир урушну заманында районну партизан отрядында болгъанды.* Гадийланы И., Санга айтама, 214. *Ол партизан кюрешге жаны-къаны бла берилген жигит офицер эди.* «Коммунизмге жол», 1980, № 172.

■ **Партизаннга чыкъ** уходить в партизаны, становиться партизаном / партизанлагъа кет, къошул, партизан бол. *«Фашистле бери келселе, биз партизаннга чыгъарбыз»,– деди бир башха жигер ауаз.* Зокаланы З., Солуу кюн, 82.

ПАРТИТУРА *ат.* Партитура / Кёп ауазлы музыка чыгъарманы битеу партияларыны ноталагъа жазылыулары. *Концертни иги бардырыр ючюн, дирижёр партитураны ахшы билирге керекди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 56. *Операсыны партитурасын алып, композитор аны бир къауум жерлерин тюзетди.*

ПАРТИЯ *ат* 1. *полит.* Партия/ Классны неда аны бир кесегини жигер келечилерин бирикдирген, классны сейирлерин къоруулагъан эм класс кюрешде анга башчылыкъ этген политика организация. *Коммунист партия. Аграр партия. «Россей бизни юйюбюз» деген партия. Эсер партия.* ❐ *Артём Австралияны социалист партиясына кирип, оруслу эм австралиялы ишчилени арасында революция пропагандаланы бардыргъанды.* «Коммунизмге жол»,1977, № 116.

2. *В позиции определения:* партийный / Партияны члени (*членлери*) бла байламлы. *Партия билет. Партия стаж.*

3. *спорт.* Партия / Шахматлада, кёзюрледе д.а.к. затда толу ойналгъан оюн. *Таулу жашчыкъ къызчыкъланы хар бири бла шашкаланы бир партиясын ойнап, ба-*

рысын да хорлады. Шахматла бла эки партия ойнадыкъ.

ПАРУС *ат.* Парус / Мачтагъа къысылып, желден кёбюп, кемени жюрютюучю гетен къумач кесекле. *Кеме барады, парусларын жайып.*

ПАРУСЛУ *сыф.* Парусный / Парусу болгъан. *Узакъда уа, чайка къанатынлай, Агъарады паруслу къайыкъ, Ызындан умутча къаратханлай, Барады ол, парусун жайып.* «Шуёхлукъ», № 47, 42.

ПАРЧА *ат* 1. *къ.* **герхана 1.** *Парчадан этилген жаулукъ.*

2. *В позиции определения:* парчевый / *къ.* **герхана 2.** *Парча жаулукъ. Парча сарафан.* ❐ *Аны (туугарны) юсюне багъалы жабыула, кюйюзле тёшейдиле, къулакъларына алтын сыргъала, мюйюзлерине парча байракъла тагъадыла, къуйругъуна лаудан, чилле, пух жаулукъла илиндиредиле.* «Ленинни байрагъы», 1981, № 167.

ПАРЫЗ [1] *ат эск.* Непреложная обязанность, долг перед кем-чем / Этилирге керекли зат, борч. *Игиге къарагъан парыз.* (Нарт сёз.) О *Аруругъаннга къараргъа парызым барды.* (Фольк.)

ПАРЫЗ [2] *ат эск.* Куча камней на огороде / Бахча ичинде таш тёбе. *Парызланы арба бла ташып кетериу.*

ПАСПОРТ *ат* 1. Паспорт (*документ*) / Адамны ким болгъанына шагъатлыкъ этген документ. *Отлукъ бериучю конторлада ордерлени отлукъ аллыкъ адам кеси келип паспортун кёргюзтгенден сора жазадыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 23. *«Насып болса, туугъан жылымы эслемез», – деп [Хасан] паспортну берди.* Хубиялны О., Аманат, I, 72.

2. *В позиции определения*: паспортный / Паспортланы бериу бла байламлы. *Кел, Къанамат, биз Стамбулгъа барайыкъ, Къолубузгъа паспорт къагъытла алайыкъ.* (Фольк.) *Паспорт стол. Милицияны паспорт бёлюмю.*

3. Паспорт (*напр. завода, станка*) / Машинагъа, мюлкге керекли адырны, малны д.а.к. затны кесеклери, ышанлары, энчилиги д.б. заты тынгылы кёргюзтюлген документ. *Машинаны паспорту. Телевизорну паспорту.*

ПАСПОРТЧУ *ат.* Паспортист / Паспортланы прописка этиучю къуллукъчу. *Паспортчу болуп эки жыл ишлегенден сора, къыз университетге окъургъа кирди.*

ПАССАЖИР *ат* 1. Пассажир / Поезд, кеме неда башха тюрлю улоу бла бир жары бара тургъан адам. *«Украина-люкс» автобусну 28 адам олтururча жери, пассажирлеге таплыкъгъа гардеробу, буфети эм башха затлары барды.* «Коммунизмге жол», 1980, № 75. *Бир къауум жерледе пассажирлени бир жерге барырларыны баш мадары хауа жолладыла.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 162.

2. *В позиции определения*: пассажирский / Пассажирлеге буюрулгъан, аланы жумушларын жалчытыучу. *Жашла къар кюрей тургъанлай, станциягъа пассажир поезд келди.* «Шуёхлукъ», 71, 56. *1956 жылда Совет Союзда биринчи реактив пассажир лайнер ишленгенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 72.

3. *бош тил къ.* **автобус**. *Дырычыла пассажирге миндиле. Пассажир шахаргъа кетди.*

ПАСТА *ат.* Паста / Косметикада, аш этиуде, сурат ишлеуде д.а.к. затда хайырланылыучу тылы формалы зат. *Тиш жууучу паста.*

Томат паста. Авторучканы пастасы.

ПАСТОР *ат.* Пастор / Протестантланы килисаларында ишлеген дин къуллукъчу.

ПАСХА *ат.* Пасха / Христосну жангыдан сау болгъанына ийнаннган христианланы жаз башы байрамлары. *Пасхада оруслу къарт къатынланы бир къауумлары боялгъан жумуртхала юлешедиле.*

ПАТ [1] *ат.* Сторона альчика, противоположная альчи / Ашыкъны альчиге терс жаны.

ПАТ [2] *ат.* Пат / Шахмат оюнда ойнагъанладан бири кесини патчахын къытдырмай чыгъалмагъан кезиу. *Пат болса, эки жаны да тенг болгъаннга саналады. Мат салама деп пат болуп къалыу.*

ПАТАУА *ат къарач. къ.* **фатыуа**. – *Мухаммат пайгъамбар, алейкум ассалам, алай айтханды..., – деп, акъсакъал бир патауаны къыйырындан кирип, ушакъны одалгъа ашыра башлады.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 116.

ПАТЕГЕН *ат къ.* **Фатеген**. Нефтьден этилген жаныучу суусун зат. *Патегенни отха аманат этгенча.* (Н а р т с ё з.) О *Чыракъны патегени тауусулду, аны оту, чыкъырдай, ёчюле башлады.* М. Г о р ь к и й, Ана, 177. *Къыйын саусуз болгъан юйде таулула, патеген не кёп къораса да, чыракъны кече узуну жандыргъанлай туруучудула.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 85.

ПАТЕНТ *ат* 1. Патент / Ойлап тапхан, чыгъаргъан затына, авторну эркинлиги болгъаныны юсюнден шагъатлыкъ этген документ. *Заводда ишни хайырлылыгъын кётюрюуню иги амалларын тапханлагъа патентле бергендиле.* «Коммунизмге жол», 1977, № 118.

2. *В позиции определения*: патентный / Патент бла байламлы. *Патент ишни эм патент информацияны игилендирирге.* «Коммунизмге жол», 1980, № 84.

ПАТЕТИКА *ат.* Патетика / Бир затда учундургъан элемент, шарт, илишан. *Поэтни ауазы бирде ораторлу бийик патетикагъа кётюрюлюп, бирде шош чыгъады.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 106. *Сабыр хапарлагъан лирикалы ауаз бийик патетикагъа дери кётюрюледи.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 106.

ПАТЕТИКАЛЫ *сыф.* Патетический / Жюрек къозгъагъан, учундургъан. *Патетикалы назмула. Патетикалы спектакль.* ❐ *Автор бирде ауазын тюрлендирип, бийик этеди да, патетикалы алгъышха жетдирреди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 129.

ПАТЕФОН *ат.* Патефон / Энчи амал бла пластинкагъа жазылгъан тауушланы эшитдириучю музыка аппарат. *Ташкент маркалы кёк патефонум, Сюйген жыр салып жырлайым, Юч жыл дегенинг адам ёмюрдю, Юч жылны къалай жиляйым.* «Малкъар халкъ жырла», 137.

ПАТОКА *ат* 1. Патока / Крахмалдан этилиучю къалын татлы зат. *Чюгюндюрден этилген патока. Патока жизги татлы болады.*

2. *В позиции определения*: паточный / Патокадан этилген. *Патока пряникле. Патока конфетле.*

ПАТОЛОГ *ат.* Патолог / Врач – патологиядан специалист. *Белгили алим Мечников, алгъа зоолог бола келип, артда патолог болгъанды.*

ПАТОЛОГИЯ *ат* 1. Патология/ Адамланы бла жаныуарланы чарх-

ларында аурууланы эм тюрлениулени юсюнден илму. *Патология биология бла къаты байламлы илмуду.*

2. *В позиции определения*: патологический / Патология бла байламлы.

ПАТРИАРХАЛ *сыф.* Патриархальный / Ётюп кетген буруннгу заманнга кёре жашагъан; эски. *Демократизмни шартларын ачыкълай, бу жырла патриархал таулу жашауну суратлап келедиле.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 138.

ПАТРИАРХАТ *ат.* Патриархат /Буруннгу жамауатны тукъум къурулушуну ахыр кезиую, мюлкде бла жамауат халлада эр киши бийлик этген кезиу (*матриархатдан сора башланнганды*).

ПАТРИОТ *ат* 1. Патриот / Кесини ата журтун сюйген, халкъына кертичи болгъан, туугъан журту ючюн жанын берирге хазыр адам. *Провокаторладан бири билип патриотланы ишлерин сатды.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 167.

2. *В позиции определения*: патриотический / Патриотизмден толу. *Поэзиясыны суратлау теренлиги, кертилиги, патриот мотивлерини жылылыгъы, сезим жаны бла жангылыгъы [Махаметни] керти поэзиягъа ие этедиле.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 23. *Школчуланы патриот эм интернационал ниетде юйретиу устазланы ишлеринде энчи жерни алады.* «Коммунизмге жол», 1981, № 77.

ПАТРИОТЛУКЪ *ат* 1. *къ.* **Патриотизм**. Кесини ата журтуна сюймеклик, халкъына, ата журтуна тюз жюреклилик. *Патриотлукъ эртеледен келген адет болгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 154. *Ол урушда этген жигитликле совет адамланы ниет байлыкъларыны, патриотлукъларыны кюзгюсю эдиле.* «Коммунизмге жол», 1980, № 67.

2. *къарач. къ.* **патриот** [2]. *Патриотлукъ, жигитлик ишлени магъаналарын сабийлени англарына гитчеликден огъуна сингидириую терен магъанасы барды.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 122. *Журтубузну аллында кеслерини патриотлукъ борчларын толтура, крайны кёп кёгетчиси бла гардошчусу озгъан жыл иги жетишимлеге ие болгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 26.

ПАТРОН *ат* 1. Патрон / Ичине ушкок от бла бирге окъ неда чечмеле капсюль бла бирге салынган гильза. *Солтан-Хамит, ушкогуна къарап, сампалын тартып, уясына патронларындан бирин салды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 96. *[Суфуну] чепкенини ёшюнлеринде, хазырла тюйюл, жютюбурун, къызыл окълу, сары жез патронла тизилипдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 86.

2. *В позиции определения*: патронный / Патронла салыныучу. *Патрон сумка. Патрон ящик.* ❐ *Патрон уячыкълада беш патрон барды.* Н. О с т р о в с к и й, Къурч къалай къатханды, 255. *Ачах патрон ленталаны да юслерине минип, къычырып сёлеше эди.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 90.

ПАТРОНТАШ *ат.* Патронташ / Патронла салып жюрютюрча уялары болгъан хуржун неда бел бау. *Белиме къысхан патронташым Белими къаты къуршайды, Ялта урушха кирген кюнюбюз Къыямат кюннге ушайды.* (Ф о л ь к.) *Бирер. нартюх гыржын туурагъан бла экишер гоппан бозаны атхандан сора, ушкокларын боюнларына тагъып, патронташларын бел-*

лерине къысып... [Такуш бла Солтан-Хамит] эшикге чыкъдыла. Шахмырзаланы С., Танг аласында, 95. *Тенглени къолларында ушкоклары бар эди, инбашлары бла энишге баргъан патронташлары, бири бирини юсю бла ётюп, кёкюреклеринде жор суратча кёрюне эдиле.* «Шуёхлукъ», № 13, 28.

ПАТРУЛЬ *ат* 1. Патруль / Бир жерге къарар ючюн, низамны сакълар неда къалауурланы ишлерин кёрюр ючюн айлана тургъан уллу болмагъан сауутланнган отряд. *Патруль келди да, тутулгъанны алды да кетди.* «Шуёхлукъ», № 54, 66.

2. *В позиции определения*: патрульный / Патрульлукъ этиучю. *Патруль отряд. Патруль кемеле.*

■ **Патрульлукъ эт** патрулировать / патрульну къуллугъун жалчыт. *Тенгизни жагъасында патрульлукъ этебиз.*

ПАТЧАХ *ат* 1. Царь, государь/ Къыралда бек баш оноучугъа саналгъан, власты чекленмеген адам. *Зулму башы – къанлы патчах Отла сепгенди, Ишчи халкъны къызыл къанын жерге тёкгенди.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 112. *Уллу тёгерек кюмюш сомгъа Николай патчахны суратыны салынып эди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 13.

2. *кёч. О ком-л.*, превосходящем всех / Башхаланы барысындан да онглу болгъан затны юсюнден. *Аслан – жаныуарланы патчахы.* ❐ *Къанатлыланы патчахы къуш а, Кёк тенгизде айланады булут жыра.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. *Ат айтханды жашха: «Энди тары тёбеге бютеу дунияны къанатлысы жыйыллыкъды, аланы патчахларыбыз излеген алтын гугурукку да келликди».* «Къарачай халкъ таурухла», 39.

3. *карт.* Король / Карт оюнда: алтын бёрклю эр киши суратыны бла, сыйлылыгъына кёре экинчи карта.

ПАТЧАХЛЫ *сыф.* Царский / Патчахы болгъан, патчах бла байламлы. *Патчахлы самодержавие. Патчахлы Россей.*

ПАТЧАХЛЫКЪ *ат* 1. Царствование / Патчах болмакълыкъ; патчахны къуллугъу. *Петр I-ни патчахлыгъыны кезиуюнде Россейни жашауунда уллу тюрлениуле болгъандыла.*

2. Царизм, монархия, самодержавие / Башында патчахы болгъан монархиялы политика къурулуш, патчахлы низам. *Патчахлыкъды этибизден тоймагъан, Тар ёзенде жашаргъа да къоймагъан.* (Фольк.) ❐ *Патчахлыкъны заманында къыралны жанындан алим не кесек да болушлукъ тапмагъанды.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 96. *Таукъан гитчелигинден огъуна жарлыланы унукъдуруп, жегип тургъан патчахлыкъны, байланы, бийлени кёрюп болмагъанды.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 148.

3. *къ.* **патчахлы.** *Бусагъат заман патчахлыкъ заман тюйюлдю.* Эбизеланы А., Махти, 15. *Патчахлыкъ дуния эди Зор бугъоула сынатхан.* Отарланы О., Жырла, 7. *Арт жыллада алгъынгы патчахлыкъ Россейни халкъларыны барысыны историясында да уллу тюрлениуле болгъандыла.* «Шуёхлукъ», № 10, 17.

4. Царство / Патчах бийлик этген къырал. *Кёп патчахлыкъла кюл болуп кетдиле, Таула къалып бийиклей, агъаргъанлай.* Къуллийланы К., Жангы китап, III.

ПАФОС *ат* 1. Пафос (*воодушевление, подъём*) / Учунуу, кёлленниу сезим. *Поэтни назмусунда агитация пафос, дидактика ке-*

нгешиуле кючлюдюле. М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 125.

2. Пафос (*высокая идея*) / Бир затны баш магъанасы, ниети, мураты. *Къоллары эм акъыллары бла хар нени да болдургъанлагъа жакъ басыу уллу поэтни назмуларыны баш пафосу эди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 119.

ПАХМУ *ат къарач. къ.* **Фахму.** *Озгъун пахму бла озгъун жигитлик адамны башына къайгъы келтирир.* (Н а р т с ё з.) О *Пахмусу болуп, тутхан ишине кесин берсе, адам этмезлик зат жокъду.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 79.

ПАЦИЕНТ *ат.* Пациент / Кесини саулугъуна къаратыргъа неда бакъдырыргъа врачха келген саусуз. *Озгъан жылны аягъы сюремде врачха бир пациент келди.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 130.

ПАЧА *ат къарач. къ.* **паша.** *Къырым ханла, тюрк пачала, жегер, жулкъар ючюн, ала, Кёзюу-кёзюу, ач гыбыча, Этип жаулукъ чабыуулла.* Б а й к ъ у л л а н ы А.-К., Хорлам, 30.

ПАЧКА *ат.* Пачка / Бирге жыйылгъан бир кибик затланы тобу, уллу болмагъан пакети. *Тюкенде эки пачка чай алдыкъ.* ■ *Тютюнню кёп тартыучула, Саулукъларын атыучула, Кюнде пачканы эмедиле, Тулпар кючлерин кёмедиле.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 27. *Къартайгъан киши къатапа кёнчегини хуржунундан папирос пачканы чыгъарып, тенгине узатды.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 80.

ПАША *ат.* Паша / Алгъыннгы Турцияда, Египетде эм бир къаум башха муслийман къыраллада аскер эм граждан жаны бла бек баш къуллукъдагъы адам. *Атла сейир-тамаша, Минсе жарарча пашагъа.* «Жанкъылыч», 173.

ПАШМАН *сыф. эск. къарач. къ.* **мудах.**

ПАШМАНЛЫКЪ *ат эск. къарач. къ.* **мудахлыкъ.** *Ол заманны (эски заманны) адетлери, Аны пашманлыкълары Эм медетлери...* Ё р т е н л а н ы А., Жазгъанларыны сайламалары, 173.

ПАШОТ *ат* 1. Сургуч / Жабышдырыр, мухур салыр д.а.к. ишледе хайырланыр ючюн къаты чайырла бирге къошулуп жарашдырылгъан зат. *[Афенди] шышаны башында пашотну, къабыргъасында къагъытын да кетерип тап-таза этди.* Э б и з е л а н ы А., Махти, 78. *Ахмат пашотну жанngан сирнек тутуп эритди.* «Шуёхлукъ», № 43, 69.

2. *сёл. тил. къ.* **сирнек.** *Азирет, къолуна пашот топпу къысып, печьни эшигин бери ачып къарады.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 20.

ПАЯЛЬНИК *ат.* Паяльник / Бир затны металл кесеклерин бир бирге эритип къошар ючюн хайырланылыучу адыр. *Жашла биргелерине балтала, чёгючле, эгеуле, паяльникле эм аллай керекле алдыла.* «Коммунизмге жол», 1980, № 118.

ПЕДАГОГ *ат.* Педагог / Дерс берирге эм юйретирге усталыгъы болуп, ол ишде ишлеген адам. *Устаз битеу районладан келген педагогланы къауумну бла сейирлик жерлеге экскурсиягъа айлана эди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 154. *Дерсге жюрюгенле белгили совет педагогланы чыгъармалары бла танышдыла.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 40.

ПЕДАГОГИКА *ат* 1. Педагоги-

ка / Юйретиуню эм окъутууну юсюнден илму. *[Курай къызы Мариям:] Дерс бара туруп, устазны тышына чакъырыу педагогикагъа тюз келишмегенин менден сиз иги билесиз.* Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 96. *Институтда орус литература бла тилден, къарачай литература бла тилден, педагогикадан, математикадан эм башха илмуладан кружокла ишлейдиле.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 196.

2. *В позиции определения*: педагогический / Педагогика бла байламлы. *Педагогика институт. Педагогика училище.*

ПЕДАГОГЛУКЪ *ат.* Должность, профессия педагога. / Педагогну иш усталыгъы, къуллугъу. *Педагоглукъ, къыйын болса да, сыйлы ишди. Педагоглукъну сюйген адам сабийлени да сюерге керекди.*

ПЕДИАТР *ат.* Педиатр / Сабий ауруулагъа багъыучу врач. *Бусагъатда Вьетнамда колониялы бийликни кезиуюнден эсе 100 кере кёп педиатр, гинеколог эм акушер барды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 163.

ПЕДИАТРИЯ *ат.* Педиатрия / Сабий ауруулары юсюнден илму. *Медицина жаны бла къарауну игиге айланыуу, педиатрияны жетишимлери эм дагъыда ала кибик затла бизни къууандырадыла.* «Коммунизмге жол», 1978, №114.

ПЕДИНСТИТУТ *ат.* Пединститут (*педагогика институт*) / Орта школлагъа устазла хазырлаучу бийик окъуу юй. *[Омар] пединститутда малкъар тил бла литературадан окъутханды.* Тё п п е л а н ы А., Омар Этезов, 25. *Къабарты-Малкъар пединститутну бла педрабфакны студентлери байдаркала бла Москва шахаргъа барыргъа деген оюмгъа келгендиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 115.

ПЕДСОВЕТ *ат.* Педсовет (*педагогика совет*) / Школну устазларыны окъуу эм административ соруулары тамамларгъа эркинлиги болгъан жыйылыулары. *[Зухура:] Адемей, сен мен туугъандан бери окъутаса, эр кишисе, сен махталмай бир педсовет озмайды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 237. *Педсоветде сабийлени къылыкъларыны юсюнден устазла сёлешселе, юлгюге Налжанны айтадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 108.

ПЕДУЧИЛИЩЕ *ат.* Педучилище (*педагогика училище*) / башланнган школлагъа устазла эм сабий садлагъа юйретиучюле хазырлаучу орта окъуу юй. *Ханийпа уа, тау элден келип, педучилищеде окъуйду.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 127. *Мындан алда редакцияны иши бла шагъырей болур муратда Черкесскеде педучилищени быйыл бошарыкъ курсуну миллет группасында окъугъан къызлары келген эдиле бизге.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 178.

ПЕЙЗАЖ *ат* 1. Пейзаж, ландшафт / Бир жерни битеу кёрюнюшю, табийгъатны сыфаты. *Школчуланы ауздан айтыуларында бек магъаналысы эм багъалысы пейзажны юсюнден тюз айта билиулери эди.* «Шуёхлукъ», № 33, 92.

2. Пейзаж (*изображение природы*) / Табийгъатны халын кёргюзтген сурат. *Мемориал пейзажланы эм игиси Туугъан журтубузну жерлерини суратларыны къауууму болгъанына сёз жокъду.* «Ленинни байрагъы», 1977, №109. *Табийгъат поэтге жаланда пейзажны кёргюзтюр ючюн керек болуп къалмайды, ол тохтаусузду, чыгъармачылыкъ-*

ны да шауданыды. «Шуёхлукъ», № 30, 111.

3. *В позиции определения*: пейзажный / Табийгъатны суратлагъан. *Будай улуну пейзаж лирикасыны бир кючлю жери дагъыда анда табийгъатыбызны экзотикалы суукъ арцулугъу берилгенинде.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 122. *Бу уа къарачай поэзияны ал жылларында пейзаж лирикада жангыз пахмулу назмуду.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 18.

ПЕЙЗАЖЧЫ *ат.* Пейзажист / Пейзаж жаны бла суратла ишлерге уста художник. *Художниклени жыйылыуунда скульпторла, пейзажчыла да бар эдиле.*

ПЕКАРНЯ *ат.* Пекарня / Ётмек, къалач д.а.к. затла бишириучю уллу болмагъан предприятие. *[Жамийлят:] Тёрт-беш къой бла ууаныкъ союп, эт бла шорпа хазырларбыз, ётмек а районну пекарнясы биширирге айтханды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 190. *Бизни областьда жыл сайын кёп тюкен, столовая, кафе, пекарня ишленеди.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 82.

ПЕЛИУАН *ат* 1. Силач, богатырь / Бек уллу къарыуу болгъан адам. *Пелиуанны да пелиуан хорлайды.* (Н а р т с ёз.) О *Да бу жаш а Сюйюнчланы Асхатды, пелиуанды, эмиликле юйретеди.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. *Эмеген къыздан туугъан Къарашауай нартланы пелиуаны болгъанды.* (Ф о л ь к.)

2. *В позиции определения*: богатырский / Къарыулу, кючлю. Пелиуан адам. *Пелиуан кючю болгъан жаш. Пелиуан къолла.* ❐ *Баям, жомакълада айтылгъан пелиуан нартла бу тауланы этеклеринде жашагъан болурла.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 5.

ПЕЛИУАНСЫРТ *сыф. сёл. тил.* Имеющий богатырскую спину / Сырты пелиуанныкъыча болгъан, къарыулу. *Жыйын башчы пелиуансырт Науурду, Аны ызындан жетип барыу – ауурду, Эй, тулпарла, жетип барыу ауурду.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 19.

ПЕЛЬМЕНЬ *ат.* Пельмень / Ачымагъан тылыдан ичине эт неда башха зат салынып бёрек формада этилген эм сууда бишириген ашарыкъ. *Юй бийче суу къайнатып, юртаны тышындан бузлагъан пельменле келтирип бишireди.* «Коммунизмге жол», 1977, № 88.

ПЕЛЯХ *ат къарач. къ.* **палах**. *Бир аз баргъандан сора хан бу жашдан бир пелях чыкъмасын деп: «Энди сен алгъа бар, эсенлигибизни айт, аллыбызгъа келсинле», – дегенди.* «Къарачай халкъ таурухла», 160. *[Сагъыт Харуннга:] Кесинги башынга пелях тюшсе, башхаланы унутаса.*

ПЕНАЛ *ат.* Пенал / Къаламла, къарындашла, перола д.а.к. затла туруучу орун. *Китапларын, пеналын да жашчыкъ, унутмай, портфелине салды.*

ПЕНАЛЬТИ *ат спорт.* Пенальти / Топ оюнда – къабакъ эшикге тазир формада онбир метр узакълыкъдан топну урулууу. *Хар командагъа беш пенальти ургъа эркинлик бериледи.* «Коммунизмге жол»,1980, № 144.

ПЕНДРА *сыф. эск.* Толстый, тучный, упитанный / Базыкъ, семиз, токъ саны болгъан (*адамны юсюнден*). *Болсада [Мыртазны] пендра бели иничгергинчи черекни кёп сууу саркъыр.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 36.

ПЕНИЦИЛЛИН *ат.* Пеницил-

лин / Мугутну бир къауум тюрлюсюнден этилиучю дарман. *Анда уа [врачда] жатханны насыбына шприц да, пенициллин да, новокаин да бар.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 94. *[Врачла] бир ыйыкъны ичинде Солтанны пенициллин бла бакъдыла.* «Шуёхлукъ», № 17, 28.

ПЕНСИЯ *ат.* Пенсия / Къартайгъанда, ауругъанда эм ишге жараусуз болгъанда гражданлагъа хайырланыуну жамауат фондларындан берилиучю ахча. *[Мухаммат:] Манга пенсиягъа барыргъа заман эртте жетгенди, барлыкъ а тюйюлме.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 24.

ПЕНСИЯЧЫ *ат.* Пенсионер/ Пенсия алыучу адам. *Мал аш хазырлауда элни пенсиячылары да ахшы болушадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 136. *Пенсиячылагъа бла къыяулулагъа къыралдан алгъан ахчаларындан тышында колхоз да болушады.* «Коммунизмге жол», 1977, № 46.

ПЕРДА *ат къ.* **паранжа**. *Бусагъатда Орта Азияда перда хазна жюрютюлмейди.*

ПЕРДАН *эск. къ.* **бердан**. Алгъын заманда аскерде жюрютюлген биратар ушкок. *[Ибрагимни] бир патронсуз перданындан сора жугъу жокъду.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 125. *Байыракъла къолларында перданлары бла, жарлыракъла уа сенеклери неда къазыкълары бла бара эдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 21. *Тюрмени сакълагъан жасауай перданны инбашына атып ёрге бла энишге жюрюйдю.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 176.

ПЕРЕВОД *ат.* Перевод (*денежный*) / Банк, почта неда телеграф бла жиберилген ахча; жиберилген ахчаны юсюнден билдирген къагъыт. *Почта перевод. Телеграф перевод.* ❐ *Тукъуму, аты, атасыны аты, адреси толу жазылмагъанлагъа переводну почта алмайды.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 98.

ПЕРЕДАТЧИК *ат.* Передатчик (*аппарат*)/Сигналланы, билдириулени, сёлешиулени, суратланы д.а.к. затланы узакълыкъгъа бериучю аппарат. *Передатчик бла сводка берию. Передатчикни тийиншли толкъунлагъа къурау.* ❐ *Арт жыллада радио бериулени ДРВ деген жыйырмаваттлыкъ кючлю передатчик бла бере башлагъандыла.* «Коммунизмге жол», 1982, № 134.

ПЕРЕЕЗД *ат.* Переезд / Темир жол бла шоссе жолну бир бирни кесип ётген жерлери. *Поезд ётерни аллында переездде шлагбаум жабылды. Переезден ётюу.*

ПЕРЕКИСЬ *ат.* Перекись / Химия элементлени кислород кёп къошулгъан окисьлери. *Водородну перекиси быстырны тюрсюнюн акъ этер ючюн хайырланылады. Марганецни перекиси.*

ПЕРЕМЕНА *ат шк.* Перемена/ Школда, окъуу юйде дерслени арасындагъы солуу кезиу. *Къонгуроу урулуп, уллу перемена бошалгъанын билдирди.*

ПЕРЕПИСЬ *ат.* Перепись / Халкъны санын эсеплер ючюн энчи къуралып бардырылгъан иш. *1989 жылда бардыралгъан переписьге кёре, Къабарты-Малкъарда 40-дан артыкъ миллетни адамлары жашайдыла.* «Шуёхлукъ», № 45, 24.

ПЕРИГЕЙ *ат астр.* Перигей / Айны неда спутникни орбитасында Жерге бек жууукъ жери. *Айны перигейден ётюую. Спутникни перигейге жууукълашыуу.*

ПЕРИМЕТР *ат мат.* Периметр / Геометрия фигураны битеу жанларыны барысыны да бирге узунлугъу. *Ючмюйюшню периметри. Трапецияны периметри.*

ПЕРИОД *ат грамм.* Период / Бир оюмну юсюнден тынгылы айтылып, бир ненча айтымдан къуралгъан эм ритмика жаны бла интонациясы ахырына жетдирилген къош айтым. *Периодла стилистика амал формада жюрютюледиле. Лев Толстойну чыгъармаларында периодла кёпдюле.*

ПЕРИОДИКА *къауум. ат* 1. Периодика / Кезиую бла чыгъыучу китапла, журналла д.а.к. затла. *Кюз артында периодикагъа жазылыу башланыучуду.*

2. *В позиции определения:* периодический / Кезиую бла чыгъыучу. *Периодика литература. Периодика басма.*

ПЕРИСКОП *ат.* Перископ / Таша жерден, суу тюбюнден д.а.к. жерден бир затха жашырын къарар ючюн жюрютюлюучю оптика прибор. *Суу тюбюнде жюзюучю къайыкъны перископу бла къарап тенгизде келе тургъан кемени кёредиле.*

ПЕРИФРАЗА *ат лит.* Перифраза / Бир затны атын айтмай, аны бек белгили шартларын айтып суратлау амал. *Перифразала поэзияда кёп боладыла.*

ПЕРЛАМУТР 1. Перламутр / Жылан кёпчеклени (*раковиналаны*) ичлеринде болуучу, тюрлю-тюрлю тюрсюнлю жылтыраукъ зат; тюймелени, омакълыкъгъа керекли затланы ариу этер ючюн хайырланылады. *Жашны аркъасында къара лак бла жабылгъан тышы перламутрча жылтырагъан гитара тагъылып эди.* «Шуёхлукъ», № 55, 34.

2. *В позиции определения:* перламутровый / Перламутрдан этилген. *Перламутр тюйме. Перламутр мынчакъ.*

ПЕРО *ат.* Перо / Шакъа бла, туш бла жазар ючюн къобу этилип ишленнген, иничге жаны жылтыргъан къурч пластина. *Мерекеп орунгга перосу бла таянып тургъан ручка, шышачыкъда акъ желим... хар зат да алим кеси олтургъандачады.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, II. *Перо бла жазгъаны, Тап, жонсанг да кетмейди.* К ъ у л и й л а н ы Х., Жылла озадыла, 10.

ПЕРПЕНДИКУЛЯР *ат мат.* Перпендикуляр / Башха тюз ызлыкъгъа къошулгъан жеринде аны бла кесини арасында 90 градуслу тюз мюйюш къурагъан тюз ызлыкъ. *Перпендикулярны эки жанындагъы мюйюшле тенг боладыла.*

ПЕРРОН *ат.* Перрон / Адамла поездге минерге эм андан тюшерге тап болурча, темир жол станциялада ишленнген майданчыкъ. *[Поэт къатынына:] Мени урушха ашыра чыкъгъанда, Перронда къызчыгъыбызны къоюнумдан ала, шо ахыр минутла къалгъанда, – Сен акъ башлыкъ атхан эдинг боюнума.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 271. *Нальчик шахарны вокзалыны перрону, байрам кюнледеча, ариу кийиннген адамладан толупду.* «Шуёхлукъ», № 13, 115.

ПЕРС [1] *ат къ.* **Пес.** *Мыртаз эфенди, бир кёзюн къыса, бирин а ача, мор халаты, къызыл перси бла, узун къара сакъалын эки къолу бла тенг сылай эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 99.

ПЕРС [2] *сыф.* Персидский / Персиленики, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла бай-

ламлы. *Ол [Бируни] китабында жаныуарланы, минералланы... юсюнден айтады, аланы атларын грек, перс, индус, араб тилледе тенглешдирип кёреди.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 106.

ПЕРСЛИ *ат.* Перс / Иранда (*Персияда*) жашагъан баш миллетни адамы. *«Сени бетинг кюннге, айгъа ушайды!» – дер эди персли, Сен къысдынг иничге белинге алтын оюулу кюпесни, Къобузун жерге тюшюрдю жырчы, сени кенгден эслеп, Сенляй ариуну дуниягъа тудурмагъанды ёмюр.* «Шуёхлукъ», № 22, 4.

ПЕРСОНАЖ *ат.* Персонаж / чыгъармалада кёргюзтюлген адам. *Пьесаны ичинде ол кюреш бла бирге уа аны персонажларыны къылыкълары, ишлери, кюрешлери да кёрюнедиле.* «Шуёхлукъ», № 39, 21. *Фильмни баш персонажы колхозчу тиширыу Угрюмова Феодосьяды.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 162.

ПЕРСОНАЛ *ат.* Персонал / Учрежденияда, предприятияда д.а.к. жерде къуллукъ этгенлени барысы да. *Ишчи персонал. Театрны персоналы. Аскер персонал. Институтну персоналы. Поликлиниканы персоналы.*

ПЕРСПЕКТИВ *сыф.* Перспективный / Келлик заман бла байламлы. *Къыралны энергетикасын айнытыуну перспектив планына кёре, жуукъ жылланы ичинде бир ненча атом электростанция ишлерге белгиленнгенди.* «Коммунизмге жол», 1977, № 65. *Аякъ кийимле тигиучюле тюкенде ишлегенлени чыгъарылгъан затланы ассортименти бла, перспектив модельле бла дайым шагъырей этип турадыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 131.

ПЕРСПЕКТИВА *ат.* Перспектива (*о времени*) / Келлик заман; келлик заманнга умутла, планла, ышанла, онгла. *Эллени газификациялау жаны бла беш жыл мындан алда башланнган магъаналы ишни уллу перспективасы барды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 97. *Тепсеучю къауумну перспективасы ахшыды.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 83. *Совхозну тёртюнчю бёлюмюню перспективасы да аман тюйюлдю.* «Коммунизмге жол», 1969, № 247.

ПЕС *ат.* Феска / Жуукъ Востокну бир къауум къыралларында, Турцияда, дагъыда бир къауум башха жерледе кийилиучю, Север Кавказда уа алгъын заманда эфендиле кийген чачакълы бёркчюк. *[Эфенди] башын ары-бери чайкъайды, ол заманда уа аны башында къызыл песини къара чокайчыгъы сингилдейди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 44. *Къарачайны къадысы, пес бёркюню чоху харс эте, кетип бара эди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 51.

ПЕССИМИЗМ *ат.* Пессимизм / Келлик замандан игилик сакъламаулукъ, умутсузлукъ, тюнгюлюулюк: антоними – оптимизм. *«Адам къартлыкъдан къутулмайды», деген акъыл поэтни пессимизмге элтмейди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 68. *Арсарлыкъны, экили болууну, пессимизмни энчи шартлары, бир ауукъну ичинде аны [Кязимни] къарамында да боладыла.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 97.

ПЕССИМИСТ *ат* 1. Пессимист/ Пессимизмге берилген адам. *Пессимистле неге да иги къуум этмейдиле.*

2. *В позиции определения*: пессимистический / Мудах. *Пессимист кёллю адам. Пессимист назмула.*

ПЕТИТ *ат типогр.* Петит / Басма шрифтни ууакъ тюрлюлеринден бири. *Петит бла басмаланнган статья. Петит корпусдан гитчеди.*

ПЕЧАТНИК *ат.* Печатник / Газетле, китапла д.а.к. затла басмаланыучу предприятияда ишлеучю адам. – *Жокъ эди газет ишден хапарым, – деди [Аскер], – ал статья дейдиле, материал жетмейди дейдиле, печатник, метрампажмы, наборщикми дейдиле, бир палахланы айтадыла.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 44. *Типографияда офсет цехни печатниклери юлгюлю урунадыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 142.

ПЕЧЕНЕГЛИ *ат.* Печенег / VIII–XII ёмюрледе Волга эм Урал сууланы арасында кёчюп айланнган тюрк тилли халкъны адамы. *Печенеглиле археологлагъа жаланда къабырлары бла белгилидиле.*

ПЕЧЕНЬЕ *ат.* Печенье / Татлы тылы кесекчикледен этилген кондитер ашарыкъ. *Къыз печеньяладан да къаба, кофе ичеди. Бир бирде аллында тургъан жангы сют башдан да уртлайды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 45. *Нюрхан сумкасына бир къабыргъа жарты къакъ эт, тогъузон алма, дагъыда не эсе да бир затла салып, башын Маржан тургъан юйге къаратып: – Боламыса? – деп, сорду.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 197 .

ПЕЧЬ *ат* 1. Печь / Юйню жылытыргъа, аш биширирге неда бир тюрлю технология процессни кезиуюнде материалланы къыздырып жарашдырыргъа деп ичине от этерча ишленнген къурулуш. *Жансурат печь аллына чёгюп, жана тургъан отха къарагъанлай, эшик къагъылды.* Г у р т у л а н ы Б., Жанбермез Асланбий, 76. *Нюрхан печь юсюнде къайнай тургъан чоюнчукъгъа мудах кёзлерин чыракъ ийди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 6.

2. *эск.* Комната / Малкъарлыланы бла къарачайлыланы алгъынгы жашауларында печь бла жылытылгъан энчи отоу. *Ол орта печьде эки къалауур салыр эшиклеге.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

■ **Печь къалакъ** заслонка / печьни ичиндеги мыдыхланы жылыулары ожакъ бла тышына кетмез ючюн хайырланылыучу жапхыч. *Печь къалакъгъа салынып тургъан патеген лампа мутхуз жарытады.* «Леннини байрагъы», 1978, № 130.

ПЕШЧИ *ат.* Печник / Печьле ишлеучю эм алагъа ремонт этиучю адам. *Ишлейме, жашайма. Ахыр кюн келир, Келгенча тауда бизни къоншубуз Пешчи Шаухалгъа, неда Лермонтовха Келгенча, жаун жаугъан ингирде.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, 264.

ПИАЛА *ат.* Пиала / Чай неда аллай башха зат ичер ючюн ишленип, тюбюнден эсе башы кенгирек болгъан сапсыз чын аякъ, асламысында кюнчыгъыш къыраллада жюрютюледи. *Савченко аш юйге кетди, сора терк окъуна пиала да, шекер орун да алып къайтды.* «Шуёхлукъ», № 18, 50. *Жашла чайны бек ыразы болуп ичедиле, пиалала бла къолларын жылытадыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 198.

ПИАНИНО *ат.* Пианино / Тюеклери алгъа чыгъып, бийик ящик формада ишленнген, къыллары башындан энишге тартылгъан музыка инструмент; фортепианону бир тюрлюсю. *Арлакъда мор агъачлы пианино жым-жым жана жылтырайды, былайда экраны уллу тегене тенгли телевизор орналыпды,...*

гитче жылтыраукъ столчукъда уа битеу юйге къуат берген айтхылыкъ акъ телефон турады. Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 42. *Хашир эрлай ёрге къобуп, къабыргъагъа къысылып тургъан пианинону къатына барды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 198.

ПИАНИНОЧУ *ат.* Пианист / Фортепианода ойнаучу музыкант. *Жашчыкъ пианиночу болургъа умут этеди.* ❐ *Жанчыкъны, пианиночуну бармакъларыча, узун иничке бармакълары бар эдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 50. *Хирургну къоллары бла пианиночуну къоллары ушаш боладыла дейдиле.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 378.

ПИВНОЙ *ат.* Пивная / Сыра сатыучу эм ичинде сыра ичилиучю жер. *[Ичгичи] Барады пивной къатына, Арт саулугъун ары элтеди.* Ахматланы А., Жаз келди, 17.

ПИВО *ат къ.* **сыра**. *Кёгет суула, пиво сатылгъан жерледе мияла эмда къагъыт стаканла жетмейдиле.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 170.

ПИДЖАК *ат.* Пиджак / Къапланнган жагъасы болгъан эм аллы тюймеле бла этилген эр киши кийим. *Соллоуну башында къалпагъы, гелефей кёнчеги, сары кёлеги, галстугу, пиджагы бардыла.* Бо-ташланы И., Пьесала, 209.

ПИЖАМА *ат.* Пижама / Юйде киер ючюн женгил къумачдан тигилген кёнчек бла куртка. *Николай Ивановични юсюнде пижамасы барды, акъ ургъан къалын чачы ариу таралыпды.* «Шуёхлукъ», № 32, 104.

ПИЖАМАЛЫКЪ *ат.* Материал, годный или достаточный для изготовления пижамы / Пижама тигерге жараулу къумач. *Къолан пижамалыкъ. Фланель пижамалыкъ.*

ПИЛ *ат.* Слон / Узун бурунлу, эки уллу азыуу болгъан, ханс ашаучу, бек къалын терили, тропикалы къыраллада жашаучу уллу жаныуар. *Къумурсхала жыйылсала, пилни да жыгъарла.* (Нарт сёз.) О *Пилге, къозугъа да жашау тилесенг, Жюрегинги къол аязынгда элтсенг. – Поэзия деген олду.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 17.

ПИЛЕУ *ат эск.* Блюдо, приготовленное из ячменя и мяса / Арпа бла этден этилген ашарыкъ. *Пилеу этсенг – пилеуме, Гыржын этсенг – тилейме.* (Нарт сёз.)

ПИЛОРАМА *ат.* Пилорама / Электромоторну кючю бла агъачны узунуна жарыучу станок. *Пилорама эл къурулушну агъач бла жалчытханды.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 97. *Пилорама электрокюч бла толу жалчытылып, хайырлы ишлейди.* «Шуёхлукъ», № 4, 114.

ПИЛОТ *ат.* Пилот / Самолётну неда башха учуучу аппаратны жюрютюучю уста; лётчик. *Самолёт къонаргъа келе, чархлары Жарамай къалгъанларында пилотха келген къайгъыны ангылайма: бары Бирча тартадыла палахлы отха.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 108.

ПИЛОТКА *ат.* Пилотка / Аскерчиле жайгъыда кийиучю баш кийим, алгъа пилотла кийип болгъандыла. *Жолоучу, солдатны бууундан сагъатны алды да, арлакъда тюшюп тургъан пилоткасы бла бетин жапды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 10. *Василий, фашистни тюбюне салып,*

ауузуна кесини пилоткасыны къыйырын буштукъ этди. К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 12.

ПИЛЯ *ат къарач.* Пиля / Игра с мячом (*покатив мяч, надо попасть в камень-пиля*) / Сабийле, жассы ташны сюеп, аны топ бла уруп ойнаучу оюн. *Жашчыкъла пиля ойнай тура эдиле.*

ПИНГВИН *ат.* Пингвин / Къанатлары жаланда сууда жюзерге жарагъан, учмаучу тенгиз къанатлы. *Тели пингвин къызбайлыкъдан къаяланы Арасында суу ашагъан къырыкълада Терен жары таша бугъады.* «Жилтинле», 481.

ПИНЦЕТ *ат.* Пинцет / Уакъ затчыкъланы тутуп алыр ючюн медицинада бла техникада хайырланылыучу жаялы къысхышчыкъ. *Акъ клеёнка бла жабылгъан столну юсюнде къаллай эсе да ийнеле, пинцетле, чёгючле жылтырай эдиле.* «Шуёхлукъ», № 64, 78. *Нервааны къыйырчыгъын пинцет бла [къысхыч бла] чимдийик.* «Естествознание», 125.

ПИОН *ат.* Пион / Уллу къызыл неда акъ гюллери болгъан кёпжыллыкъ айбатлыкъ битим. *Солуу кюн юйню аллында розала бла пионла орнатдыкъ.*

ПИОНЕР [1] *ат* I. Пионер / Жангы жерге биринчи болуп барып, аны хайырлана башлагъан адам. *Къазахстанны жангы жерлерини пионерлери жаш адамладыла. Юрий Гагарин космосну пионерииди. // кёч.* Зачинатель / Илмуда, техникада неда аллай башха затлада башламчылыкъ, жангычылыкъ этген адам. *Аны себепли биз илмуну бла культураны битеу областларында пионерлени санын кёпден кёп эте барыргъа тийиншлибиз.* «Шуёхлукъ», № 57, 93.

ПИОНЕР [2] *ат.* Пионер/СССР-де, талай башха къыраллада сабий организацияны члени. *Малкъарлыма, пионерме, къарындашлыкъны бек сюеме, Къабартыда тенглериме Пионер салам иеме.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 179.

ПИПЕТКА *ат.* Пипетка / Суусун затны ичине тартып, сора тамычылап агъызыргъа ишленнген учу болгъан гитче мияла быргъычыкъ. *Пипетка бла кёзлеге дарман тамызыу. Хайырланырдан алгъа пипетканы исси суу бла жууадыла.*

ПИРАМИДА *ат* 1. *мат.* Пирамида / Мурдору кёпмюйюшлюк, къабыргъалары бирге къошулгъан тёппели ючмюйюшлюкле болгъан кёп къабыргъалы фигура. *Сегиз къабыргъалы пирамида. Мел бла пирамида ишлеу.* ❐ *Килисаны тёппеси бизлеге ушагъан бир ненча пирамидадан къуралгъанды.* «Шуёхлукъ», № 57, 89.

2. Пирамида (*гробница фараона в древнем Египте*) / Мурдору тёрт мюйюшлю болуп, ючгюл къабыргъалары уа башында жютю мюйюш къурагъан уллу таш къурулуш; буруннгулу Египетде фараонлагъа къабырлыкъ эте эди. *Мекямны къатында, мисир пирамидалача, сюеледиле салам топладан ишленнген тишле.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 167.

ПИРАТ *ат.* Пират / Тенгизде жолоучуланы тонаучу адам. *Билдим: ала бары тенгиз тонаучула, Адам къандан тоймагъанла, пиратла, аманлыкъдан къайтмагъан фасыкъла, Кемелени батдырыучу налатла.* А х м а т л а н ы А., Жаз келди, 103.

ПИРАТЛЫКЪ *ат.* Пиратство / Пиратланы ишлери. *Пиратлыкъ эртте заманлада, кемеле бла са-*

тыу-алыу этиу къуралгъанлай, башланнганды.

ПИРИНЧ *ат* 1. Рис / Жылы болгъан эм сугъарылгъан жерледе битиучю, бюртюклеринден аш этилиучю къылкъылы битим эм ол битимни мирзеую. *Кюнчыгъышны халкълары Пиринч аслам сюредиле, Акъ пиринчден плоуну Кёп ашладан сюедиле.* Шахмырзаланы С., Назмула, 202. *Крайны эл мюлкю бу бешжыллыкъда соя, пиринч, тахта кёгет чыгъарыуну ёсдюреди.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 68.

2. *В позиции определения*: рисовый / Пиринчден этилген. *[Ысмайыл] хар ингир сайын, кёкбаш эшекге да минип, чоюнчукъ бла ары [больницагъа] пиринч хантусну суутмай элтиучю эди.* Кациланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 115.

ПИРОЖНА *ат.* Пирожное / Сют эм жау къошулуп ийленнген тылыны ичине татлы зат (*сёз ючюн, миндаль, крем, д.а.к. затла*) салынып жарашдырылгъан кондитер ашарыкъ. *Бисквитли пирожный Пирожный бла кофе ичиу.*

ПИСАРЬ *ат эск.* Писарь / Алгъын заманда канцелярияда (*энди жаланда аскерде*) къагъытланы жазып жарашдырыучу адам. *Писарь келирге бешиси да къол салып, къагъытны жазып, тамам этдиле.* Шауаланы М., Мурат, 215. *Аскер писарьгъа болушчу болду.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 74. *Писарь столну артына чёгюп ... аллында къагъытлагъа бир затланы тырнайды.* «Шуёхлукъ», № 43, 71. *Полкну писары.*

ПИСЬМО *ат къ.* **къагъыт 3.** *Почта жюрютюучю жаш кимге журналла узата, бир бирлерине уа письмола бере, орамны энишге келеди.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 6. *Жуукъ, тенг мадар тапмай къайгъылы болуп тургъанлай, Муслиймат дан письмо келди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 98.

ПИТОМНИК *ат.* Питомник / Жаныуарланы неда битимлени ёсдюрюп кёп этип, башха жерлеге жаяр ючюн къуралгъан мюлк; ол мюлкню орналгъан жери. *[Жамийлят:] Тамбла окъуна сен Ибрахим бла бирге питомникге барып, тереклени сайлагъыз да, бери келтиригиз, биз барыбыз да жыйылып, жангы бахча салырбыз.* Кациланы Х., Тамата, 85. *Зыгытла ёсдюрюучю питомникни жери да башха жылладан эсе эки гектаргъа кенгергенди.* «Коммунизмге жол», 1979, № 52.

ПИТОН *ат.* Питон / Исси жерледе къалын агъачланы ичлеринде жашаучу ууу болмагъан уллу жылан. *Къоян, гипноз болуп, питонну ауузуна кеси кирип кетеди.*

ПИЯВКА *ат.* Пиявка / Саусузну къанындан бираз кетерир ючюн медицинада хайырланылыучу къан ичиучю къурт. *Къандан бир кесек ичгенликге, пиявкала заран этмейдиле, саусузгъа солуу алдырадыла.*

ПЛАГИАТ *ат.* Плагиат / Биреуню чыгъармасын кесиникича кёргюзтмеклик неда кесини ишлеринде биреуню чыгъармасын аны авторуна ссылка этмей хайырланмакълыкъ.

ПЛАГИАТЧЫ *ат.* Плагиатор / Плагиат этиучю адам. *Олсагъатдан бизни кёлюбюзге келген бла, плагиатчыны, къарачайча уа – гудучуну кёлюне бир зат келди: Леонов жазгъаны ючюн Къырал саугъаны алгъанды, мен урлагъаным ючюн гонорар алсам не боллукъду!*

К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 60.

ПЛАЗМА *ат биол.* Плазма / Къанны суусун кесеги. *Югославияда къан плазманы орунуна хайырланыргъа «Хемакцел» деген зат чыгъарылгъанды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 139.

ПЛАКАТ *ат* 1. Плакат / Агитация магъанасы болгъан тексти бла къабыргъагъа тагъылыучу сурат. *Азирет да ашыкъмай директорну кабинетини къабыргъаларында плакатлагъа... эс бёлюп къарайды.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 18. *Къанжыгъасында тагъылып тургъан газетлени, плакатланы тешип, жыйын башчы Ахылаугъа берди.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 25.

2. *В позиции определения*: плакатный / Плакатха жораланнган, аталгъан. *Плакат перо. Плакат назмула.* ❐ *Семинар баргъан кезиуде анга къатышханла сурат эм плакат кёрмючле бла шагъырейленнгендиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 120.

ПЛАКАТЧЫ *ат.* Плакатист / Плакат ишлеучю суратчы. *Къарындашла экиси да сурат ишлейдиле: бири карикатурачыды, бирси уа плакатчыды.*

ПЛАН *ат* 1. План. (*напр. города, здания*) / Жерни, къурулушну, дагъыда аны кибик затланы суратлагъан чертёж. *Жашланы биргелерине Анастас Иванович Микоян да барды: шахарны планын салыугъа башчылыкъ этеди.* О р т а б а й л а н ы Т., Октябрьни саугъасы, 6. *Мусса башлады план бла'юй салып, ишге батыр узалып, Агъач керекле алып.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 144. *Ала [жашла] планнга кёре фундамент сала тебиредиле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 66.

2. План (*напр. пятилетний, перспективный*) / Хар иш болжалында этилирге керекли мадарланы алгъадан белгиленнген системасы. *Жангы къуралгъан коллективни ийнек сауучулары жазны юч айында тёрт айлыкъ планларын толтургъандыла.* К'ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 9. *Халкъ мюлк планны проектинде сырьёну, материалланы, отлукъну эм электрокючню аяулу къоратыуну сорууларына уллу эс бурулады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 34.

3. План (*предположение, замысел*) / Бир затны къалай этиллигини, боллугъуну юсюнден акъыл, оюм. *Эки къашына къарасанг, тюйюлюп, бет сыфаты къап-къара къаралып, [Сафар] кесини башында кёп тюрлю планларын хыйсаплай эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 22. *Жашау планла Къан жугъу болуп, урушну отунда Жанадыла.* «Жилтинле», 94.

4. План (*напр. урока, сочинения*) / Бир затны айтырдан неда жазардан алгъа нени ызындан не зат айтыллыгъын белгилемеклик. *Олсагъатдан устазла дерслеге салгъан планларын Хаширни аллына салдыла.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 233. *[Пропагандистле] текстге кёре план этип, анга къарай-къарай сёлешедиле.* «Коммунизмге жол», 1977, № 173.

5. План *къарач.* (*место, расположение чего-л.*) / Бир затны магъаналылыгъына кёре оруну, даражасы, болуму. *Ол кюнден ары литература ал планнга, медицина экинчи планнга кёчдю.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 374. *Бюгюнлюкде ийнеклени машинала бла саугъан, мал ашны механизмле бла салгъан, фермала ишлеу биринчи планнга чыкъгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 102.

■ **План сал 1)** составлять план или проект постройки, сооружения и.т.п. / къурулушну планын неда проектин эт. *1906 жыл салыннган планда Акъ Къаланы таш хунасыны ичинде 26 бёлме саналады.* «Ленинни байрагъы», 178, № 114; **2)** составлять план развития *чего-л.* / бир затны айныууну планын жарашдырыу. *Барады къыралым алгъадан алгъа, план салып, Боллукъ ишлеге биче тюз багъа, Кюн сайын жангы хорлау алып.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 18. *Эришиу жаны бла планланы салынгганлары уа ол борчланы тамамларгъа болушады.* «Коммунизмге жол», 1981, №186; **3)** предполагать сделать *что-л.* / бир ишни этерге мурат эт. *Мусса бла Нанаш бек уллу план саладыла.* Этезланы О., Тарда, 163. *Тутмакъда тургъан партизанла барысы да ол кече къачаргъа план салдыла.* Хочуланы С., Хапарла, 22. // составить план изложения *чего-л.* / бир затны бир бири ызындан къалай айтыллыгъыны неда жазыллыгъыны планын жарашдырыу. *Дерсни планын салдыла. Лекцияны, планын салып, хазыр этдим.*

ПЛАНЕТ *ат.* Планета / Кюнню тёгерегине айланыучу эм андан жарыкъ да, жылылыкъ да алыучу кёбюсюнде шаргъа ушашлы зат. *Жер планетледен бириди.* ❐ *Жетсек а биз узакъ планетлеге, Кёрсек алада бийик таула, уллу Тенгизле, Айтхылы адамны атын алагъа Атар анга хурметге адам улу.* Отарланы К., Сайлама, II, 305. *Бир кёзден жарыкъ алгъан, Бир планетде жашау салгъан, Сыфат, сан да бирча болгъан Адам улу жашайды жерде.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 9. *Совет адам, космосха жолну ачхан угъай, бирси планетлеге да жетер.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 76.

■ **Планетле аралы** межпланетный / планетлени арасында болуучу, этилиучю. *Космос техника планетле аралы кенгликлени тинтирге жол ачханды.* «Коммунизмге жол», 1982, № 79.

ПЛАНИМЕТРИЯ *ат мат.* Планиметрия / Геометрияны плоскость-дагъы фигураланы тинтиу жаны бла бёлюмю. *Геометрия планиметрия бла стереометриягъа юлешинеди.*

ПЛАНИРОВКА *ат* 1. Планировка / Бир сау затны кесеклерини бир бири араларында орнашыу халы. *Тау-турист районну планировкасы.*

2. *В позиции определения*: планировочный / Планировка бла байламлы. *Планировка ишле башлангандыла.*

ПЛАНКА *ат.* Планка / Агъачдан, металлдан, къумачдан этилиучю, узунлугъу тюрлю-тюрлю болуучу иничге жукъа сыйдам затчыкъ. *Ветеранны ёшюнюнде ненча кере саугъаланнганын кёргюзтген белгиле – планкала тагъылыпдыла.*

ПЛАНЛА *эт. сёл. тил.* Планировать/ План сал (*къ.* **план**). *Планлап ишлеу. Келе тургъан жылда этиллик ишле планландыла.*

ПЛАНЛАУ *и.д. от* **планла** / Планла дегенден *этим ат. Халкъ мюлкню планлау.*

ПЛАНЛЫ *сыф.* Плановый / Планнга кёре этилген, план бла бардырылгъан. *Планлы мюлк. Планлы къурулуш.*

ПЛАНЛЫЛЫКЪ *ат.* Плановость / Планнга кёре этиллик, план бла бардырыллыкъ. *Планлылыкъ мюлк жюрютюню системасыны уллу онглулугъуду.*

ПЛАНСЫЗ *сыф.* Бесплановый /

План бла бардырылмагъан, этилмеген. *Мюлк жюрютюню плансыз системасы.*

ПЛАНСЫЗЛЫКЪ *ат.* Беспланновость / Планны жокълугъу, болмауу. *Плансызлыкъ ишни бардырыргъа чырмау болады.*

ПЛАНТАТОР *ат.* Плантатор / Плантациягъа иелик этген адам.

ПЛАНТАЦИЯ *ат* 1. Плантация (*капиталистическое землевладельческое хозяйство*) / Къаллай да болсун бир энчи битимле ёсдюрюучю уллу капиталист сабанчы мюлк. *Плантацияла алгъа Америкада бла колониялада болгъандыла, аланы кеслеринде да къулланы ишлетгендиле.*

2. Плантация (*напр. чайная, табачная*) / Энчи эл мюлк битим ёсдюрюлюучю сабан. *Тютюн плантация. Аджарияны чай плантациялары.* ❐ *Онглары болгъан колхозла бла совхозла нартюхню мирзеуге ёсдюрген плантацияланы кенгертирге оноу этгендиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 193.

ПЛАНЧЫ *ат.* Плановик / Чыгъарыу планланы жарашдырыу жаны бла усталыгъы болгъан адам. *Райисполком уста специалистлени: экономистлени, планчыланы, финансистлени эм инженерлени билимлерин хайырланады.* «Коммунизмге жол», 1982, № 156.

ПЛАНШЕТ *ат.* Планшет (*сумка*) / Бир жаны ичинде не болгъаны кёрюнюрча ишленип, ичине картала салыныучу жассы сумка. *[Алимни] алгъан суратын а экинчи кюн нёгерлери планшетлерине салып, душманны аэродромун жандырыргъа баргъандыла.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 151.

ПЛАСТИЛИН *ат.* Пластилин / Топуракъдан бла балауздан этилиучю эм къургъакъсымаз ючюн вазелин, жау къошулуучу скульптура суратла ишлер ючюн хайырланылыучу материал. *Топуракъ къатыш мылы юзмез кертиси бла да пластилиннге ушайды.* Къожакъланы Т., Сыргъачыкъла, 4.

ПЛАСТИНКА *ат.* Пластинка (*диск со звукозаписью*) / Юсюне тауш (*сёлешиу, жыр, музыка*) жазылгъан патефон диск. *Радиоприёмник жарыкъ тартыу согъады, аны жанында пластинкала, хычынлача, къалау-къалау болуп жатадыла.* Кациланы Х., Тамата, 129. *Приёмниклери мюйюшде, бир талай пластинкасы, Сюйген тартыуларын салып, Тепсейдиле барысы.* «Шуёхлукъ», № 20, 40.

ПЛАСТМАССА *ат* 1. Пластмасса / Табийгъатдагъы неда жалгъан затладан къыздырылып, сора басылып бир формада турурча этилген материал. *Столда жылтыраукъ акъ пластмассадан этилген омакъ шакъа орун барды.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 80. *Химикле самолётну ичин жарашдырыргъа керекли резиналаны, пластмассадан этилген кереклени, кёп башха затланы жарашдыргъандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 67.

2. *В позиции определения*: пластмассовый / Пластмассадан этилген. *Пластмасса сауутла.*

ПЛАТИНА *ат.* Платина / Алтындан сыйлыгъа саналгъан акъ тюрсюнлю багъалы металл. *Ол (катализатор) эндиге дери хайырланылыучу багъалы металлны – платинаны орунуна жезни, хромну эм акъкъалайны окисьлерини мурдорунда къуралгъанды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 149.

ПЛАТФОРМА *ат* 1. Платфор-

ма (*площадка*) / Темир жол станцияда бла поезд тохтаучу жерледе адамла поездге минер эм андан тюшер ючюн деп ишленнген аллай майданчыкъ. *Платформагъа жетип келген поездни тауушу эшитиледи.* «Шуёхлукъ», № 45, 120. *[Ирина:] Платформада кёп адамла айлана, бири бирин тюрте тура эдиле.* «Малкъар пьесала», 77.

2. Платформа (*товарный вагон*) / Къабыргъаларыны бийиклиги жарым метрден озмагъан эмда жабылмагъан товар вагон. *Вагонланы араларында не эсе да бир затладан жюкленнген платформала эсленедиле.* Токъумалаиы Ж., Ёксюзню къадары, 26. *Олсагъат машиналагъа, темир жол платформалагъа жюклеп, темирбетонну къурулуш объектлеге элтедиле.* «Коммунизмге жол», 1980, № 177.

3. Платформа (*подошва обуви*) / Бусагъатдагъы чурукъланы бир къауумларына салыныучу къалын олтан. *Тюкенде шёндюгю модагъа кёре ишленнген, тюплери платформа болгъан тиширыу лак чурукъла бардыла.* «Коммунизмге жол», 1977, № 190.

4. Платформа (*программа действий, система убеждений*) / Политика партияны, жамауат организацияны неда политика къуллукъчуну этерик ишлерини, излемлерини программасы. *Депутатха кандидатны платформасы. Профкомну платформасы.*

ПЛАЦДАРМ *ат.* Плацдарм / Уруш операция хазырланылгъан эм бардырылып башланнган жер. *Днепрни жагъасына плацдарм алыргъа деп, командование къурагъан десант аскерчиле суудан ётерге хазырланып тургъанлы беш кюн болады.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 25. *Букановск плацдармны алыу бла аны къолда тутууда корпусну магъанасы артыкъда уллу болгъанды.* «Ленинни байрагъы», 178, № 94.

ПЛАЩ *ат.* Плащ / Суу ётмеучю къумачдан этилген женгил пальто. *Алий плащыны жагъасын ёрге къайырып, пассажир вагон чукъ тохтаучу жерге ашыкъды.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 90.

ПЛАЩЛЫКЪ *ат.* Материал для плаща / Плащ тигерге жараруча къумач. *Мор плащлыкъ. Болонья плащлыкъ.*

ПЛАЩ-ПАЛАТКА *ат.* Плащ-палатка / Керекли заманда плащ да, палатка да болалгъан, суу ётдюрмеучю кийим. *Буйрукъ болгъанлай солдатла плащ-палаткаларын кийдиле да, сора тохтаусуз алгъа тебиредиле.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 35.

ПЛЕНАР *ат.* Пленарный / Организацияны, комитетни д.а.к. битеу членлерини къатышыулары бла бардырылгъан. *Пленар жыйылыу. Генеральный Ассамблеяны пленар зеседаниясы.*

ПЛЕНУМ *ат.* Пленум / Пленар заседание. *Кенгерген пленум. Илму кенгешни плену му.*

ПЛИНТУС *ат.* Плинтус / Полну бла къабыргъаны арасында жепини жабар ючюн салыныучу агъач неда бетон планка. *Плинтусланы бояу.*

ПЛИТА *ат* 1. Плита (*напр. бетонная, чугунная*) / Металлны, ташны д.а.к. затны бети сыйдам болгъан тёртгюл жассы кесеги. *Мермер плита. Темир-бетон плита. Жонгурчха бла фоткудан ишленнген плитала.*

2. Плита (*печь*) / Аш юйде орнатылыучу конфоркалары болгъан печь. *Къургъакъ чертлеуюк отун-*

ла, печьни гюрюлдетип, жанадыла, плита юсюнде шишлик, чырылдап, бишеди. З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 270. *От жанады плитаны тюбюн жалай, Юйню ичи исси хауадан толгъанды, Шайникни да сууу тохтаусуз къайнай, Тауусулуп жырлагъанын къойгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1980, № 134.

ПЛИТКА *ат.* Плитка (*напр. керамическая*) / Тёртмюйюш жассы зат. *[Люся:] Къабыргъаланы кафель плиткала бла жабабыз.* «Малкъар пьесала», 43. *Къызчыкъ, челеклерин толтуруп, кетерге тебиреген̇инде, Науруз жолоучу чемоданчыгъындан чыгъарып, шоколад плиткачыкъны узатды.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 17.

ПЛОДОПИТОМНИК *ат.* Плодопитомник / Кёгет терекле ёсдюрюучю мюлк. *Плодопитомникден аламат ючжыллыкъ терекле берликдиле.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 162. *Бахсандагъы плодопитомникни урунганлары бешжыллыкъны тёртюнчю жылын ахшы кёрюмдюле бла ашырадыла.* «Коммунизмге жол», 1975, № 114.

ПЛОМБА *ат* 1. Пломба (*свинцовая печать на товаре*) / Юсюне мухур басылып, эшиклеге, товаргъа, дагъыда аллай башха затлагъа салыныучу къоргъашин неда пашот кесекчик (*аны ууатмай неда халысын юзмей эшикни, товарны, д.а.к. затланы ачаргъа онг болмайды*). *Киритлени юслерине пломба салып, жылтыраууқъ пломбирни да къолуна алгъанлай, [Люба] контор таба кетди.* «Жарыкъ жолда», 195. *Къоргъашинни тазасы быргъыла, чечме, окъ эм пломбала жарашдырыугъа барады.* «Естествознание», 42.

2. Пломба (*вещество, которым заделывают дупло в зубе*) / Бузулгъан тишни тешигин битер ючун хайырланылыучу къаты зат. *Металлдан этилген пломба. Ауругъан тишге пломба салдырыу.*

ПЛОМБАЛА *эт.* Пломбировать. 1. Запечатать пломбой / Эшикге, товаргъа д.а.к. затха пломба такъ. *Тюкенчи эшикни пломбалады.*

2. Класть пломбу (*в зуб*) / Пломба сал (*тишге*) / *Врач терк окъуна къыяулу тишни пломбалады.*

ПЛОМБАЛАН *ат страд. от* **пломбала** / Пломбала дегенни *зорлаучу айырмасы. Эшик пломбаланнганды.*

ПЛОМБАЛАНЫУ *и.д. от* **пломбалан** / Пломбалан дегенден *этим ат. Товарны пломбаланыуу.*

ПЛОМБАЛАТ *понуд. от* **пломбала** / Пломбала дегенни *къатланыучу айырмасы. Вагонну пломбалат.*

ПЛОМБАЛАТЫУ *и. д. от* **пломбалат** / Пломбалат дегенден *этим ат. Жюн машокланы пломбалатыу.*

ПЛОМБАЛАУ *и.д. от* **пломбала** / Пломбала дегенден *этим ат. Тишни тешигин пломбалау.*

ПЛОМБИР [1] *ат.* 1. Пломбир / Сют башха шоколад, къоз д.а.к. затла къошулуп этилген мороженый.

ПЛОМБИР [2] *ат.* Пломбир / Пломба (*I-чи магъ.*) салыр ючун нал къысхач формалы ишленнген адыр. *Пломбирни да къолуна алгъанлай, [Люба] контор таба кетди.* «Жарыкъ жолда», 195.

ПЛОТ *ат.* Плот / Черекни агъыуу бла кеслерин неда юслерине жюк салып элтир ючун тизилип бир бирге бегитилген томуроула. *Айхай не келсин, къарыусуз*

плотла, суу эки кере чайкъалгъанлай, башлары тюплерине айланып, юслеринде баргъан аскерчилени суугъа атып жибередиле. К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 25.

ПЛОУ *ат къ.* **палау.** *«Алейкум салам», – деп, чыкъды бир киши, Къара кёзлю, къонакъ сюйген баш иши, Алгъа манга плоу ашны бишрди, Къонагъына сыйлы къымыз ичирди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 62.

ПЛУГ *ат къарач. къ.* **сабан агъач.** *Сабан сюрюп бошагъан плугла, кюнде жым-жым жылтырай, ариу бир жерге тизилиптиле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 424. *Колхоз талай къалажюкню, беш плугну, жетер чакълы урлукъну хазырлагъанды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, III.

ПЛУГЧУ *ат къарач. къ.* **готончу.** *Плугчугъа да акт саладыла, Сюргеннге да жете таякъ, Сай жерлерине айланадыла, Сюрюгюз деп ариууракъ.* «Жюрек жырлайды», 251.

ПЛЮС *ат.* Плюс. Знак в виде крестика, обозначающий сложение или положительную величину в математике / Математикада эки санны бирге къошулгъанларын неда сан нольдан артыкъ болгъанын кёргюзтген жор формалы белги. *Жашчыкъ 4 бла 2-ни бирге къошар ючюн орталарына плюс салды.*

2. Температура воздуха – выше нуля / Хауаны температурасыны юсюнден айтхан заманда нольдан ёргедеги деген магъананы береди. *Тюнене Нальчикде хауаны температурасы плюс 16 градус эди.*

ПЛЮШ *ат* 1. Плюш / Бет жанындан къатапаныкъындан эсе узун жумушакъ тюклери болгъан къумач. *Жашил плюш.*

2. *В позиции определения*: плюшевый / Плюшдан этилген. *Юйню иеси кюйюзню юсюне къызыл плюш тышлы жастыкъны атды.* «Коммунизмге жол», 1972, № 163.

ПОБЕДИТ *ат.* Победит / Вольфрамны бек къаты эритмеси.

ПОВЕСТКА *ат.* Повестка (*извещение о вызове куда-л.*). / Биреуню бир жерге чакъырыуну юсюнден жазылгъан къагъыт. *Сюдге повестка. Военкоматха повестка.* ❐ *Зуфарны эл Советге чакъырадыла, Аскерге барыргъа повестка келип.* Б о т а ш л а н ы И., Таула сакълайдыла, 21.

2. Повестка дня / Жыйылыуда сюзюлюрге белгиленнген ишлени тизмеси. *Кенгешни повесткасы.* ❐ *Битеу алчы инженерле бла бирге профсоюзну таматасына бардыкъ, жыйылыуну повесткасын тохташдырдыкъ.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 37.

ПОВЕСТЬ *ат.* Повесть / Сюжети романдан эсе гитчерек болгъан хапарлаучу литература чыгъарма. *Чингиз Айтматовну «Тополёк мой в красной косынке» деген повестине кёре режиссёр Ирина Поплавская фильм жарашдыргъанды.* «Коммунизмге жол», 1976, № 114. *1932 жылда Гуртуланы Берт биринчи малкъар повестьни жазгъанды.* «Шуёхлукъ», № 54, 9.

ПОВИДЛО *ат.* Повидло / Эзилген кёгетлени бла бал тузну бирге къошуп биширип этилген ашарыкъ. *Алмадан этилген повидло. Эки банка повидло.*

ПОГОН *ат.* Погон / Адамны аскер даражасыны белгиси форма да аны кийимини инбашына салыныучу жассы къумач кесек. *Алгъы бурун Узун къалагъа баргъан эдик, инбашларыбызгъа кёк погонла салгъан эдик. Ызы бла уа Армавирге*

баргъан эдик. Армавирде ай бла жарым тургъан эдик. «Малкъар халкъ жырла», 98. *Ала [кадетле] кими инбашларындан погонларын юзюп ата, кими акъ къашхасын сыдырып быргъай, къачадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 344.

ПОДАГРА *ат.* Подагра / Адамны чархында затланы алышыныуларын бузулууну хатасындан туз кёп жыйылып жиклени ауруулары. *Кёгетле атеросклероз, подагра, гипертония болуп ауругъанлагъа бек хайырлыдыла.* «Коммунизмге жол», 1981, № 196.

ПОДВАЛ *ат* 1. Подвал (*дома*)/ Юйню биринчи этажыны тюбюндеги мекям. *Чоппак, эки секиргенлей, душманла бегитилген подвалны эшигине жетди.* Этезланы О., Тарда, 74. *[Масхуд:] Абдул, бар да подвалда адам бар эсе чыгъар.* «Малкъар пьесала», 13. *Патчахлы Россейде ишчиле къарангы, мылы подваллада жашагъандыла.* «Естествознание», 95.

2. *полигр.* Подвал / Газетни бетини жанында орналгъан статья. *Профессорну жазгъаны подвалгъа кючден сыйынды.*

ПОДОХОД *сыф.* Подоходный / Файдасына, доходуна тийиншли болгъан. *Багъала дайым ёсюп баргъан къадар бирде энди ингилизлиле подоход налогну алгъындан эсе кёп тёлерикдиле.* «Коммунизмге жол», 1977, № 138.

ПОДПОЛКОВНИК *ат.* Подполковник / Полковникден бир даража тёбен, майордан а бир даража ёрге болгъан офицер чын эм ол чынны жюрютген адам. *Полкну командири подполковник Захаров роталаны тургъан жерлерин башдан аякъ тинтип къарады.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 10. *Къартыракъ подполковник, тенгине тынгылай, женгил-женгил залны теренине къарайды.* «Огъурлу танг», 120.

ПОДПОРУЧИК *ат.* Подпоручик / Патчах Россейде аскерде поручикден бир даража тёбен чынны жюрютген офицер. *Подпоручик кесини сагъышын бардырады.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 53.

ПОДРЯД *ат* 1. Подряд / Биреуню сапарышы бла тийиншли хакъ ючюн бир ишни тамамларгъа борчлу болмакълыкъ, аны кибик ол борчха кёре толтурулгъан иш. *Подрядны генерал келишими къурулуш бошаллыкъ болжалгъа дери этиледи.* «Коммунизмге жол», 1980, № 142.

2. *В позиции определения*: подрядный. / Подрядха бойсуннган. *Подряд организацияла. Подряд ишле.*

ПОДРЯДЧЫ *ат.* Подрядчик / Подрядха кёре белгили ишни тамамларгъа борчланнган адам неда организация.

ПОДШИВКА *ат.* Подшивка / Тигилген газетлени, журналланы, документлени топламасы. *Биз «Коммунизмге жол» газетни подшивкасын хар заманда да кабинетде тутабыз.* «Коммунизмге жол», 1979, № 194. *Назир а ол кезиуде жаш тёлю ингирге хазырлана, биягъы подшивкала бла, китапла бла кюреше турады.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 161.

ПОДШИПНИК *ат.* Подшипник / Машинада бурула неда ары бла бери чайкъала туруучу валны неда кёчер агъачны тирелген жери. *Шёндю Москвада станокла, автомобильле, подшипникле, приборла эм кёп башха затла чыгъаргъан 1350 промышленность предприя-*

тие барды. «Коммунизмге жол», 1979, № 86.

ПОДЪЕЗД *ат.* Подъезд / Юйню тыш эшиги. *Экинчи этаждан энип къарагъанымда, подъездде экеулен сюелип тургъанларын эледим.* Тёппелаты А., Чамны да чам биледи, 94. *Анамы эки эгечи да бир подъездде жашайдыла.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары. 44.

ПОЕЗД *ат.* Поезд / Бир бирге тагъылып, локомотивни кючю бла жюрюучю вагонла. *Ариу, жай кюнлени биринде «Томск–Москва» деген пассажир поездге минип, Азамат жолгъа атланды.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукъларыбыз, 79. *Таулула паровозгъа «поездни бугъасы» деп бош айтмагъандыла: паровоз бла бугъа бир бирге танг ушайдыла.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 49.

ПОЖАРНИК *ат.* Пожарник / Ёртенлени ёчюлтюучю командада ишлеучю адам. *Юй жанныган кезиуде пожарникле итлени сабийлени чыгъарыргъа иедиле.* Ортабайланы Т., Окъуу китап, 49.

ПОЗИЦИЯ *ат.* Позиция (*в бою*)/ Урушда аскер орналып, кесин къорууланыргъа неда алгъа барыргъа хазырлагъан жер. *Египетли эм израильчи аскерлени алгъыннгы позицияларына къайтарыу графикге кёре бардырыллыкъды.* «Коммунизмге жол», 1975, № 184. *Марионетка аскерлени бу шахарда позицияларына топпладан, ракеталадан от ачханлай турадыла,* «Ленинни байрагъы», 1977, № 107.

ПОК *ат.* Когда игроки бросают альчики и чей альчик упадёт выпуклой стороной, тот выигрывает / Ойнагъанладан кимни ашыгъы поку бла тюшсе, ол къытханнга саналады.

ПОКРЫШКА *ат.* Покрышка / Автомашинаны, мотоцикльни неда аякъ машинаны чархыны камерасы кийдирилиучю къалын резина къап. *Шофёр машинасыны ал онг чархыны покрышкасына тынгысыз болуп хар сагъатдан тохтап къарай эди.* «Коммунизмге жол», 1981, № 139.

ПОЛИАРТРИТ *ат мед.* Полиартрит / Жиклени бир жолгъа неда бир бири ызларындан ауруулары. *Заводда полиартритден, радикулитден къыйналгъанла эсепге алыннгандыла.* «Коммунизмге жол», 1969, № 132.

ПОЛИГОН *ат.* Полигон (*напр. учебный*) / Аскерде топланы эм башха тюрлю саутланы кючлерин сынаучу эм урушха хазырланыучу жер. *Полигондан топ тауушла келе эдиле, анда шахны аскерини маневрлары бара эдиле.* «Шуёхлукъ», № 39, 17. *Аскерчиле кеслерини усталыкъларын тактика юйреиуледе, полигонлада, танкодромлада, дерследе кючлейдиле.* «Коммунизмге жол», 1981, № 117.

ПОЛИГРАФИСТ *ат.* Полиграфист / Полиграфияда ишлеучю адам. *Полиграфистлени Биринчи май аллы эришиулери.*

ПОЛИГРАФИЯ *ат* 1. Полиграфия / Китапла, газетле, журналла басмалаучу производство (*промышленностьну бир бёлюмю*). *Тюнене Нальчикде басмада бла полиграфияда ишлегенлени жыйылыуу болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 214.

2. *В позиции определения*: полиграфический / Полиграфия бла байламлы. *Полиграфия промышленность. Полиграфия машинала. Полиграфия предприятие.*

ПОЛИКЛИНИКА *ат.* Поликлиника / Саулукъларына къаратыргъа келиучю неда юйлеринде туруучу саусузлагъа тюрлю-тюрлю усталыкълары болгъан врачла медицина жаны бла болушуучу учреждение. *Сабий поликлиника. Шахар поликлиника.*

ПОЛИМЕР *ат физ., хим.* 1. Полимер / Белгили болумлада бир ненча неда кёп молекулаланы бирге къошулуулары бла къуралгъан зат. *Бу арт кезиуде тюрлю-тюрлю полимерлени чыгъарыу бютюнда бек айныгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, №144.

2. *В позиции определения*: полимерный / Полимерледен этилген. *Полимер материалла. Полимер затла.*

ПОЛИС *ат экон.* Полис / Страхование этилгенин кёргюзтген документ.

ПОЛИСЕМИЯ *ат грамм.* Полисемия / Бир сёзню бир ненча магъаналы болууу; кёп магъаналылыкъ.

ПОЛИСМЕН *ат.* Полисмен / Англияда бла АБШ-да полициячы. *Полисменле демонстрациячыладан эки адамны жаралы этгендиле.* «Коммунизмге жол», 1969, № 97.

ПОЛИТЕХНИК *ат сёл. тил.* Политехник / Политехника институтда неда техникумда окъуп бошагъан студент.

ПОЛИТЕХНИКА *сыф.* Политехнический / Техниканы тюрлю-тюрлю бёлюмлерин окъуу эм хайырланыу бла байламлы. *Нальчикни политехника техникуму. Политехника институт. Политехника музей.*

ПОЛИТЕХНИКУМ *ат.* Политехникум / Орта билим бериучю политехника окъуу юй. *Черкесскеде-ги политехникум автомеханикле бла техниклени хазырлайды.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 43.

ПОЛИТИКА *ат* 1. Политика (*мирная, торговая и т.п.*) / Кесини класс сейирлерин къоруулар ючюн къыралны ичиндеги эм халкъла аралы халла жаны бла къырал власть, партия неда жамауат къауум бардыргъан иш. *Школну жашау бла, политика бла байламлы болургъа кереклиси белгиленнгенди.* «Шуёхлукъ», № 51, 5. *Къыралыбызны мамырлы политикасына миллионла бла саналгъан шуёхларыбыз ыразыдыла.* Гытты улан ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 176.

2. *эск.* Политика (*участие в революционной работе*) / Революция ишге, революция къымылдаугъа къатышмакълыкъ. *[Шаухал:] Ма бу бизни юйде жашагъан чурукъчуну къызы Исси Сууда устаз эди да: «Политикагъа къатышаса», — деп, ишден къыстап жибергендиле.* Ёзденланы А., Саният, 125.

3. *сёл. тил.* О хитром образе действий / Хыйлалы ишни юсюнден. *Ол жаш къаллай политика бла айтханын тенглери ангылагъан эдиле.*

4. *В позиции определения*: политический; **а)** политикагъа таянгнан. *Политика тема. Политика обзорчу. Политика билим*; **б)** политиканы (*1-чи магъ.*) бардырыучу. *Аскерни политика бёлюмю. Политика къуллукъчу*; **в)** политика бла (*3-чю магъ.*) байламлы. *Политика кюреш. Политика къымылдау.*

■ **Политика экономия.** Политическая экономия / Адам улуну тюрлю-тюрлю жамауат продуктла чыгъарыуну эм аланы алышыуну болумларын бла формаларын эмда аланы бёлюшдюрюуню амалларын тинтиучю илму. *Политика экономиядан лекцияла.*

ПОЛИТИКАЧЫ *ат.* Политик / Политика къуллукъчу, политика сорууланы тинтиучю, политика жаны бла ангылауу болгъан адам. *Буржуй политикачыла эм жалгъан теоретикле колхоз къурулушну кемчиликлерини юсюнден айтадыла, энчи иеликни уа хар не жаны бла да махтаргъа кюрешедиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 163.

ПОЛИТРУК *ат.* Политрук / 1919 жылдан 1942 жылгъа дери СССР-ни Къоруулаучу кючлерини бёлюмлеринде политика ишге оноу этген адам. *Аскер бёлюмге къайтханлай, Мажирни миномёт ротада политрукну къуллугъуна саладыла.* «Коммунизмге жол», 1976, № 91.

ПОЛИТЭКОНОМИЯ *ат.* Политэкономия / Политика экономия. *Политэкономияны окъуу. Политэкономиядан экзамен бериу.*

ПОЛИЦАЙ *ат сёл. тил.* Полицейский / Уллу Ата журт урушну кезиуюнде немецлиле ууучлагъан районлада жер-жерли халкъны ичинден душманны полициясында къуллукъ этерге алыннган адам. *Хар кечеден Сарыбий жатхан юйню арбазында эки полицай къараул боладыла.* Этезланы О., Тарда, 230. *Халитни алып баргъан полицайланы бири стол къатына барды.* «Жанкъылыч», 255.

ПОЛИЦИЯ *ат.* Полиция / Патчахлы Россейде бла капиталист къыраллада жашау къурулушну бла низамны сакълау жаны бла къырал управлениняны энчи органларыны системасы; полициячыланы сауутланнган отряды, аны кибик низамны сакълаучу органны тургъан юйю. *Полицияны, аскерни, чиновничествону кетерирге керекди.* «Коммунизмге жол», 1969, № 81. *Налатдан туугъан, мен сизни бусагъат полициягъа ашырайым да!... Тартынмай былай уятсыз алдаргъа сизге ким эркинлик бергенди! – деп, къычырды Скворцов.* А. Чехов, Хапарла, 25.

ПОЛИЦИЯЧЫ *ат.* Полицейский / Полицияда къуллукъ этген адам. *Полициячыла мамыр демонстрациягъа къатышханлагъа чапхандыла.* «Коммунизмге жол», 1960, № 15.

ПОЛИЭТИЛЕН *ат* 1. Полиэтилен / Пластмассала этер ючюн этиленден жарашдырылгъан продукт. *Сумгаитдеги химия комбинатда полиэтилен чыгъаргъан цех барды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 84.

2. *В позиции определения*: полиэтиленовый / Полиэтиленден этилген. *Полиэтилен машокчукъла. Полиэтилен быргъыла.*

ПОЛК *ат.* Полк / Дивизияны неда бригаданы ичинде кесини энчи башчылары, идарасы эм мюлкю болгъан аскер бёлюм. *Офицер болуп баргъанды, деселе, – Дальний Востокну портуна, Заявление жазып барлыкъма Ол кеси тургъан полкуна.* «Малкъар халкъ жырла», 233. *Полкну командири подполковник Захаров роталаны тургъан жерлерин башдан аякъ тинтип къарады.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 10.

ПОЛКОВНИК *ат.* Полковник / Аскерде подполковник бла генералмайорну ортасындагъы офицер чын эм ол чынны жюрютген адам. *Субай санлы къаракёз жаш буйрукъну толтургъа тебирегенинде, полковник аны тыйды.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 156. *Блиндажны ичинде полковникден сора да жети аскерчи бар эди.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 93.

ПОЛКОВОДЕЦ *ат.* Полководец / Къыралны битеу аскерлерине неда аскерни уллу стратегия къауумуна башчылыкъ этген къуллукъчу. *Суворов бла Кутузов орус аскерни белгили полководецлери болгъандыла.*

ПОЛК *сыф.* Полковой / Полкдагъы, полкнукъу. *Полк школну бошагъанлай, Ибрагимни урушну ал тизгинине жибергендиле.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 5.

ПОЛЛИТР *ат сёл. тил.* Поллитра / Ичи аракъыдан толгъан жарымлитрлик шеша. *Сенича айланнган хауле жашлагъа Ёмюрде насып къонмайды, Аз ишлеп алгъан ахчалары да Поллитрледен озмайды.* «Шуёхлукъ», № 34, 126.

ПОЛОНЕЗ *ат.* Полонез / Эртгегили польшалы тепсеу эм ол тепсеуню тартыуу, музыкасы. *Огинскийни полонези.*

ПОЛОТНО *ат.* Полотно (*картина художника*) / Суратчыны гетен къумачда ишлеген сураты. *«Калабриялы жалчыла» деген сурат Гуттузону «Сицилияда бош жерлени алыу» деген аламат полотносу бла байламлыды.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 166. *Аны [суратны] къатында фахмулу художникни дагъыда бир полотносу тагъылыпды.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 201.

ПОЛУТОРКА *ат сёл. тил.* Полуторка / Бир бла жарым тоннаны кётюрген жюк ташыучу машина. *Эл къыйырына жетгенлей, эски полуторканы кюбюрюнде келген Харун кабинаны башын къакъды.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 21.

ПОЛШТОП *ат эск. сёл. тил.* (*къ.* **палыштоп**). *[Хасан:] Алайды да, кел, шуёх, буфетге барып, бир полштопну башын ачайыкъ.* «Шуёхлукъ», № 20, 85.

ПОЛЬКА *ат.* Полька / Чехлилени миллет тепсеулери эм ол тепсеуню музыкасы.

ПОЛЮС *ат.* Полюс / Жерни тёгерек айланыууну кёчер агъачыны эки бек къыйыр точкаларындан бири эмда ол точканы тийресиндеги жер. *Узакъланы жуукъ этип кёргюзтген, Полюслада отла тиргизген, Илму! Сенсе дуния халкъларын бирлешдирген, Кёзню ачып, бир бирге илешдирген.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 18. *Север полюсда, къызыл флотда Кесин танытханды жаш тёлю.* Б а й к ъ у л л а н ы Д., Жырла бла таурухла, 20.

ПОЛЯК *сыф.* Польский / Поляклыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Поляк тил. Поляк литература.*

ПОЛЯКЛЫ *ат.* Поляк / Польшада жашагъан славян миллетни адамы. *Россейни культура министри культураны кюнлерини ачылыуу бла поляклыланы къызыу алгъышлагъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 124. *Туристлени арасында бир поляклы бла эки французлу бар эдиле.* «Шуёхлукъ», № 57, 43.

ПОЛЯКЧА *хал. сёзл.* По-польски (*напр. говорить, писать*) / Поляк тилде. *Полякча сёлешиу.*

ПОЛЯР *сыф.* Полярный / Полюсдагъы, полюс бла байламлы. *Поляр тейри къылыч. Поляр авиация. Поляр зона.*

ПОМЕЩИК *ат.* Помещик / Буруннгу Россейде бла феодал адетле сакъланнган къыраллада жер ие. *Россейде минг бла жарым поме-*

щикни I миллион 400 минг гектар жери болгъанды. «Коммунизмге жол», 1977, № 116.

ПОМИДОР *ат* 1. Помидор / Бахчада ёсюучю, биржыллыкъ битим; ол битимни тёгерек къызыл кёгети. *Помидорланы тузлау. Помидордан этилген салат.* ❐ *Быйыл совхозда он гектаргъа агурча, алты гектаргъа къобуста, юч гектаргъа быхы, эки гектаргъа помидор, бир гектаргъа ууакъ урлукъла саллыкъдыла.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 74.

2. *В позиции определения*: помидорный / Помидордан этилген. *Помидор сок. Помидор салат.*

ПОНИ *ат.* Пони / Гитче санлы атчыкъ. *Исландияда понилени эл мюлк ишледе хайырланадыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 214.

ПОП *ат къарач. къ.* **бабас.**

ПОПЛИН *ат* 1. Поплин / Бою чилледен, аркъауу уа жюнден болгъан ууакъ хырлы къумач.

2. *В позиции определения*: поплиновый / Поплинден этилген. *Поплин жыйрыкъ.*

ПОПУГАЙ *ат.* Попугай / Адамны сёлешгенин эриклеялыучу, тропикалы къыралланы агъачларында жашаучу, жарыкъ тюрсюнлю къолан къанатлы. *Жашил попугай. Къызыл попугай.*

ПОПУРРИ *ат.* Попурри / Белгили макъамланы тюрлю-тюрлюлерини юзюклеринден къуралгъан музыкалы пьеса.

ПОРНОГРАФИЯ *ат* 1. Порнография / Литературада, искусствода эркеклик-тишилик бла байламлы затланы кёргюзтюуде чексиз уятсызлыкъ.

2. *В позиции определения*: порнографический / Порнография бла байламлы. *Порнография роман. Порнография открытка.*

ПОРОШОК *ат.* Порошок / Уакъ тюйюлген зат. *Тиш жууучу порошок. Быстыр жууучан порошок.*

ПОРТ *ат.* Порт / Кемеле тохтарча, алагъа жюк жюклерча неда жюклерин тюшюрюрча, ремонт этерча энчи жарашдырылгъан жер. *Тенгиз порт. Сатыу-алыу порт.* ❐ *Офицер болуп баргъанды деселе, Дальний Востокну портуна, Заявление жазып барлыкъма Ол кеси тургъан полкуна.* «Малкъар халкъ жырла», 233.

ПОРТАТИВ *сыф.* Портативный / Адам биргесине жюрютюрча ишленнген (*приёмник, магнитофон д.а.к. зат.*). *Портатив машинка.*

ПОРТВЕЙН *ат.* Портвейн / Жюзюмден этилген чагъырны кючлю сорту.

ПОРТНОЙ *ат.* Портной / Кийим тигиу жаны бла уста адам. *Мин, Акътамагъым, фаэтоннга, Бахчада битген баллича, Эй-эй, бичиу, тигиу билип къаласа, Бахсанда портной Хабийча.* «Малкъар халкъ жырла», 121. *Мадина колхозда бек уста портнойгъа саналады.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 210. *Ибрахим а, портной къумачны туурагъанча, сюргю жерни ары-бери айланып туурайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 155.

ПОРТРЕТ *ат.* Портрет / Адамны къол бла ишленнген неда фотоаппарат бла алыннган сураты. *Пушкинни портрети. Акварель портрет. Скульптура портрет.* ❐ *Портретден кёпню кёрген эллижыллыкъ адам къарайды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 172.

ПОРТРЕТЧИ *ат.* Портретист / Портрет этиучю адам. *Рафаэль уста портретчи болгъанды.*

ПОРТУГАЛ *сыф.* Португальский/Португалиялыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Португал тил. Португал литература.*

ПОРТУГАЛЧА *хал. сёзл.* По-португальски (*напр. говорить, писать*) / Португал тилде. *Португалча сёлеше билиу.*

ПОРТУГАЛЧЫ *ат.* Португалец / Тили роман къауумдан болуп, Португалияда жашагъан халкъны адамы.

ПОРТФЕЛЬ *ат.* Портфель (*сумка*) / Ишге керекли къагъытла, китапла, дефтерле д.а.к. затла салып элтирге хайырланылыучу, башы жабылырча этилген сумка. *Директор, сары портфелин да къолунда ойната, терк атламла бла трибунагъа чыкъды, ашыкъмайын портфелин ачды, андан кёп къагъытланы чыгъарып, аллына салды.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 135. *[Окъуучуланы] Бир къауумлары портфелларин этерге да ашыгъып, къолтукъ тюплерине ургъандыла.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 36.

2. *кёч.* Пост, должность / Иш, къуллукъ. *Аллайла да болуучудула – Портфельни уллусун излеп, Башха ишге бюсюремей, «Къуллукъчу болсам эди», – деп, Къойчу, ташчы сыйлыгъын Чырт да ангыламагъанла.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, 430. *«Да сау къал, алан, сен да портфель излегенледен эсенг, менге нёгер тюлсе!»* «Жарыкъ жолда», 168.

ПОРТЧУ *ат.* Портовик / Портда ишлеучю адам. *Портчуланы жетишимлери.*

ПОРУНХУ *ат къ.* **пура**. *Алай жашап турадыла, Кёплени да терсине, ала энтта бурадыла, Порунхуча эскиле.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Кёк чынарла, 189. *Кесилген терек тюпгюч чиригенди, порунху болгъанды.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, 161.

ПОРУЧИК *ат.* Поручик / Патчах Россейни аскеринде подпоручик бла штабс-капитанны арасындагъы офицер чын. *Фаэтонда уа, – иш этме! – метеке къап кибик бурулгъан мыйыкъларын бура, поручик, кёрпесленип, олтурады.* «Шуёхлукъ», № 45, 47.

ПОРШЕНЬ *ат.* Поршень / Сусун затланы, газны, тылпыуну жыяр неда тышына кетерир ючюн ары бла бери жюрютюлюп туруучу ёзек. *Поршеньлери болгъан двигательли самолетланы орунларына энди реактив самолетла келгендиле.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 106.

ПОСЁЛКА ат. Посёлка / Шахар формалы ишленнген эл. *Къашхатау посёлка.*

ПОСОБИЕ *ат.* Пособие (*напр. учебное*) / Бир затха юйрете туруп хайырланылыучу окъуу китап неда бир башха зат. *Кёрюмдюлю пособияла. Ана тилден пособие.*

ПОСТ *ат* 1. Пост (*пункт, который охраняют*) / Бир затха къарап турур ючюн къуралгъан эм къарауулла бла сакъланнган пункт. *Ол [Валерий] къошунну жеписинден къарап, тюп орамда эки немец солдатны эследи, ала эл башында постну алышындырыргъа барадыла, – деп, кёлюне келди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 144.

2. Пост (*напр. санитарный, сторожевой*) / Белгили бир жерде бир затха кёз жетдирип турур ючюн салыннган адам неда адамланы

къаууму. *Санитар постла. Халкъ конрольну постлары. Агроном постла.*

ПОСТАМЕНТ *ат.* Постамент / Эскермени, колоннаны, ташдан ишленнген суратны д.а.к. затны ариу жасалгъан мурдору. *Волгоградны кёрген адам Волганы жагъасында постаментлеге салынып тургъан кюмюш бетли танкланы да кёргенди.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 170.

ПОСТЧУ *ат.* Постовой / Постда тургъан къарауул. *Хауле адам, ичип, къычыра орамда, Элгендирмез ючюн жукъу арангда, – Постчу айланады Шош орамыбызда, Жукъламайды, чыгъа Танга къышда, жазда.* О т а р л а н ы К., Сайлама, П, 121.

ПОСУДА *ат.* Фляга / Суусун затланы, бегирекда сютню ташыр ючюн ишленнген уллу адыр. *Кюнлени биринде ферманы таматасы, нек эсе да, посудалагъа сютню толтурмай-толтурмай къуйдургъанын Азамат эследи.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 165. *Ийнек сауууучула къуру посудаланы да бир жерге жыйып, челеклерин чайкъадыла.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 44.

ПОСЫЛКА *ат.* Посылка / Почта бла неда башха амал бла бир жары жиберилген неда къайдан болса да алыннган, тышы жабылгъан зат. *Кёгет посылка. Тышы къумач бла жабылгъан посылка.*

ПОХ *ат сёл. тил.* 1. *къ.* **бокъ 2.** *Бир къарында май да жатар, пох да жатар.* (Н а р т с ё з.)

2. *кёч. в позиции определения:* плохой, мерзкий, дрянной / Осал, аман. *Кёп сёз – пох сёз.* (Н а р т с ё з.) *Намыссыз адам – пох адам.* (Н а р т с ё з.)

◆ **Похну къуй** ругать, отругать, порицать *кого* в грубых, оскорбительных выражениях / уруш, дунияны аманын айт. *[Чыммакъ:] Барып ол эгечиме дунияны похун къуяйым,– деп да бир болгъанма.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 37.

ПОХЛА *эт. сёл. тил.* 1. Испачкать (*грязью, дерьмом и т.п.*) / Кир эт. *Аны юсюн, ётюп баргъан машина балчыкъ чачып, похлады.*

2. *кёч.* Портить *что* / Буз, жараусуз эт. *Ала ишни похладыла.*

ПОХЛАН *эт. страд. от* **похла** / Похла дегенни *зорлаучу айырмасы. Иш похланды.*

ПОХЛАНЫУ *и.д. от* **похлан** / Похлан дегенден *этим ат. Тёгерекни похланыуу.*

ПОХЛАТ *эт. понуд. от* **похла** / Похла дегенни *къатланыучу айырмасы. Ишни похлат.*

ПОХЛАТЫУ *и.д. от* **похлат** / Похлат дегенден *этим ат. Юсюн похлатыу.*

ПОХЛАУ *и.д. от* похла / Похла дегенден *этим ат. Биреуню похлау.*

ПОХОД *ат.* Поход (*напр. туристский*) / Белгили бир мурат бла, жумуш бла адамланы къауумуну бир жерден бир жерге къуралыулу халда барыуу. *История магъанасы болгъан жерлеге походха баргъан окъуучула кёп затланы табадыла.* «Шуёхлукъ», № 47, 108. *Окъуучула терк-терк походлада, экскурсиялада боладыла, анда тапхан сейирлик затларын устазларына кёргюзтедиле.* «Коммунизмге жол», 1974, № 173.

ПОЧТА *ат* 1. Почта, учреждение (*связи*) / Жиберилген письмоланы, ахчаны, женгил жюклени

д.а.к. затланы адресатлагъа жетдириуню къураучу къырал учреждение. *Бир кезиуде Чёпеллеу почтада газетле жюрютюучю болуп ишлегенди.* «Шуёхлукъ», № 30, 69. *Сафар почтада ишлеп башлагъанлы кёп болмайды.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 35.

2. Почта (*пересылка, доставка*)/ Ол учрежденияны амаллары бла не да болсун бир затны бир жерден бир жерге жиберилиую эм жетдириллик жерине жетдирилиую. *Почта бла анасындан посылка алып, Валя юйлерине келтирди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 429. *Элле бла телефон байламлыкъ алыкъа эсде да жокъду, почта кючден-бутдан къурала барады.* «Шуёхлукъ», № 69, 18.

3. Письма, посылки и т.п. / Ол учреждение ташыучу, элтиллик жерине жетдириучю затла. *Почтаны жюрютген мотоциклист къынгыр, къапхакълы жоллада букъу этип ташаяды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 135. *Баям, кюндюз почтагъа къараргъа председатель заман тапхан болмаз эди.* «Шуёхлукъ», № 57, 52.

ПОЧТАМПТ *ат.* Почтампт. Шахарны бек баш почта учрежденияси. *Почтамптны таматасы почтачыла жетишмегенлерин айтды.* «Коммунизмге жол», 1969, № 17.

ПОЧТАЧЫ *ат.* Почтальон / Почтаны, корреспонденцияны адреслеге кёре ташыучу адам. *Почтачы Осман а иги биледи: Эки сюйгеннге письмо сюйюнчюдю.* Б о т а ш л а н ы И., Экинчи тюбешиу, 48. *Ол [Борисни атасы] колхозда почтачы болуучу эди да, немецлиле келгенден сора ол ишни къойду.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 20.

ПОШЛИНА *ат.* Пошлина / Къыралдан тышына чыгъарылгъан неда тыш къыралдан келтирилген товарла ючюн алыннган хакъ.

ПОШТ *ат эск. къ.* **почта**. / *[Бийнёгерланы жаш] къонгураулу пошт бла келгенди.* Б о т а ш л а н ы А., Жашауум, 89.

ПОШТЧУ *ат эск. къ.* **почтачы**. *Къара мыйыкълы, шатык сёзлю поштчу Къасым... танг атып, Хумаланы агъачына кирди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 125.

ПОЭЗИЯ *ат.* Поэзия / Словесное художественное творчество // Сёзле бла къуралгъан суратлау чыгъармачылыкъ.

2. Стихи, ритмическая речь/Назмула. *Киши ёталмагъан къаядан ётсенг, Жюрегинги къол аязынгда элтсенг, – Поэзия деген олду.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 7. *Къайсынны уруш кюнледе жазылгъан лирикасы, кёзбаусуз айтханда, кишиликни поэзиясыды.* «Шуёхлукъ», № 30, 102.

3. *кёч. Что-л.* прекрасное, возвышенное / Жюрекни къозгъарча тамаша ариу зат. *Хар адамны жюрегинде поэзия болургъа керекди, артыкъда врачны.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 192. *Урунууну поэзиясын суратда кёргюзтюу тынч иш тюлдю, алай ол художникленi сыйлы борчларыды.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 119.

ПОЭМА *ат* 1. Поэма (*напр. эпическая, лирическая*) / Бир затны юсюнден хапарны назмула бла айтхан суратлау чыгъарма. *Поэмаланы жартылайын къоюп, Барабыз биз урушну жолларында, Оюлгъан, кюйген шахарланы кёре, Барабыз биз бушуу эте алагъа.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 204. *Будайланы Азиретни халкъ фольклоргъа кёре жарашдыргъан*

«Мараучуну хапары» деген поэмасы халкъгъа бек сингнгенди. «Коммунизмге жол», 1974, № 64.

2. Поэма (*музыкальное произведение*) / Оркестрге неда энчи инструментге деп жазылгъан эм поэзиялы суратлау магъанасы болгъан музыка чыгъарма. *Хачатурян тёрт симфония, 25 фортепиано миниатюра, талай тепсеу сюита, симфония поэмала, романсла, жырла жазгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 167.

ПОЭТ *ат къ.* **назмучу**. *«Ата журтубузну тютюню да татлыды», – деп, поэт бек керти айтханды.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 145. *Ёмюрледе бола келгенча адет, къууанчны, бушууну жазады поэт.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 93.

ПОЭТИКА *ат.* Поэтика / Литератураны юсюнден илмуда поэзия чыгъармаланы къурамларын бла хунерли амалларын, аланы формаларын тинтиучю бёлюм. *Дмитрий Иванович а малкъар тилни, малкъар поэтиканы энчи башхалыкъларын терен ангылап, аланы кесини блокнотуна жаза эди.* «Шуёхлукъ», № 28, 21.

ПРАВИТЕЛЬСТВО *ат* 1. Правительство / Къырал властьны къыралгъа таматалыкъ этиу жаны бла баш органы. *Правительство члены. Россейни правительствосу.*

2. *В позиции определения:* правительственный / Правительствогъа къарагъан, аны бла байламлы. *Бир жол Алим правительство саугъаны алыргъа Москвагъа атланады.* «Шуёхлукъ», № 57, 23. *Правительство комиссия жигитлени ёлюклерини кюллери болгъан урналаны топланы лафетлерине саладыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 87.

ПРАВЛЕН *ат.* Правление (*напр. колхоза*) / Учрежденияигъа неда организациягъа башчылыкъ этер ючюн айырылып къуралгъан орган; ол органны членлери. *Колхозгъа ат аталды, правлен айырылды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 75. *Правленни членлери, специалистле малчыланы арасында эришиую заман излегенча даражада бардырадыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 154. // Помещение, где находится правление / Аллай орган тургъан юй. *Башын учуз этип [къагъытны] ёретин окъургъа сюймей, Къаншаубий, бюсюреусюз атлай, правленнге кирди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 238. *Бегеюл Зекерия, сары сакъалын сылай, правленни арбазын букъу этдирип сыйпайды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 117.

ПРАВЛЕНИЕ *ат къарач. къ.* **правлен**. *Банкны правлениясы. Колхозну правлениясы. Правлениясы председатели.*

ПРАВО *ат* 1. Право (*напр. крепостное*) / Жамауатны адамларыны арасында халланы тюзетир ючюн къыралны властьны тохташдыргъан эм къоруулагъан жорукъла. *Право, къылыкъ, философия, искусство дегенча затла да бизде жамауат айныуну терклендирирге бурулундула.* «Коммунизмге жол», 1980, № 165. *Малкъарлыланы праволары мурдарлыкъ ючюн тёленирик хакъны мардасын белгили тохташдыра эди.* «Шуёхлукъ», № 33, 128.

2. *В позиции определения*: правовой / Правогъа таяннган, правону жорукъларын сакълагъан. *Право низамны кючлеу бла байламлы сорууланы Совет кесини сессиясында бир-эки кере да сюзгенди.* «Коммунизмге жол», 1977, № 184. *Советлени асламысында совет активни школлары, право билимни университетлери къуралгъан-*

дыла.«Коммунизмге жол», 1979, № 166.

3. *сёл. тил.* Право (*документ*) / Машинаны, мотоцикльни д.а.к. затны жюрютюрге эркинлик берген документ. *Азирет жашны къатына барып: «Бусагъатдан правонгу бери бер», – дегенди.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 81. *Эртгенбла уа арию правому сыйырлыкъ болсала да, мен сени ишге жетдирирме, дегенди шофер.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 477.

ПРАКТИКА *ат* 1. Практика (*напр. студентов, учащихся*) / Окъууда алыннган билимлени ишде, жашауда хайырланылыулары. *Студентлени жайгъы практикалары. Производство практика. Педагогика практика.*

2. *В позиции определения*: практический / Практика бла байламлы. *Жангы Программа эндиги заманны бек уллу политика, теория, практика документиди.* «Шуёхлукъ», № 14, 3. *Къурулуш бёлюмде практика дерслеге уллу орун бериледи.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 206.

ПРАКТИКАНТ *ат.* Практикант / Практиканы бардыра тургъан адам. *Практикантланы дерслери.*

ПРАКТИКУМ *ат.* Практикум/ Окъуу предметден практика ишни бир тюрлюсю (*асламысында бийик окъуу юйледе*). *Физикадан практикум. Лаборатория практикум.*

ПРАПОРЩИК *ат.* Прапорщик / Россейни аскеринде старшинадан тамата, кичи лейтенантдан кичи чын эм ол чынны жюрютген адам. *Солдатланы, сержантланы, прапорщиклени, офицерлени къыралыбыз Ата журтха ишексиз берилмеклик халда юйретгенди.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 87.

ПРЕДЛОГ *ат грамм.* Предлог / Айтымда сёзлени бир бирлери бла синтаксис байламлыкъларын кёргюзтген сёз. *Орус тилде за, у, при – предлогладыла.*

ПРЕДЛОЖЕНИЕ *ат.* Предложение (*напр. рационализаторское*) / Былай этилсе игиди деп сюзюуге салыннган зат. *Токъмакъ да бир адамны юсюнден айтып, аны ишге алыргъа деп предложение берди.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 141. *Мухаммат берген рационализатор предложения-ла заводха кёп хайыр келтиргендиле, аны бла бирге адамланы ишлерин тынч, файдалы этгендиле.* «Шуёхлукъ», № 41, 70.

ПРЕДМЕТ *ат.* Предмет / Школда окъутулуучу энчи илму. *Литератураны курсуну башха школ предметлени арасында кесини мураты, магъанасы эмда жорукъларыбла оруну энчиди.* «Къарачай тил бла литератураны программасы», 8. *Битеу предметледен да айырма окъугъанла тёртеулендиле.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 6.

ПРЕДОХРАНИТЕЛЬ *ат.* Предохранитель / Бир затдан сакълаучу прибор, адыр. *Бомбаны предохранители.* ❐ *Электричество баргъан Темир чыбыкъланы чюйлеге такъмазгъа, предохранительни заводда этилмегенлерин жюрютмезге, чыбыкъланы изоляциясын бузмазгъа керекди.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 114.

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬ *ат.* Предприниматель / Сатыу-алыу неда промышленность предприятиясы болгъан адам. *Уакъ предпринимательле.*

ПРЕДПРИЯТИЕ *ат.* Предприятие / Производство учреждение, завод, фабрика д.а.к. зат. *Коллектив-*

леге жангы келген жаш ишчилеге предприятияны къачан къуралгъанын, эндиге дери анда ишле къалай баргъанларын ангылатадыла. «Шуёхлукъ», № 47, 109. *Шахарны предприятиелеринде, элледе, совхозлада адамла эки къат, юч къат къыйын салып ишлейдиле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 523.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ *ат* 1. Председатель (*собрания, заседания и т.п.*) / *Жыйылыугъа, заседаниягъа д.а.к. затха башчылыкъ этген адам. Жыйылыуну преседатели. Заседанияны председатели.*

2. Председатель (*колхоза, исполкома и т.п.*) / Коллегиялы учрежденияны, айырылып къуралгъан органны д.а.к. затны баш оноучусу. *Колхозну председатели Дарабай, кабинетинде олтуруп, телефон бла сёлеше тургъан кезиуде, эшик акъыртын ачылды.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 131. *Хыйса академияны бошап келгенден сора, ... совхозну ишчи комитетини председатели болуп ишлеген эди.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 67.

3. Председатель (*напр. Совета Министров России*) / Правительствону аты бла бирге айтылгъан заманда – правительствону, къыралны неда башха къырал органны башчысыны аты. *Россей Федерацияны Министрлерини Советини Председатели.*

ПРЕДСЕДАТЕЛЬЛИК *ат.* Председательство / Председательни къуллугъу, иши. *Колхозда председательлик къыйын ишледен бириди.*

ПРЕЗИДЕНТ *ат* 1. Президент (*напр. какой-л. страны*) / Бир-бир къыраллада къыралны белгили бир болжалгъа айырылгъан башчысы. *Россейни президенти. АБШ-ны президенти. Сирия Араб Республиканы президенти. Къазахстанны президенти.*

2. Президент (*напр. академии*) / Учрежденияны неда жамауатны башчысы, оноучусу, председатели. *Россей Федерацияны Илмула академиясыны президенти.*

ПРЕЗИДЕНТЛИК *ат.* Президентство / Президентни къуллугъу, иши.

ПРЕЗИДИУМ *ат.* Президиум / Жыйылыугъа, кенгешге башчылыкъ этер ючюн айырылгъан орган. *Къарс, шыгъырдау сабырланды, Президиум олтурду.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 135. *Президиумдан къарап Файруз Хасанны ышаргъанын кёрдю, Халкъдан уялса да къыз, Жарыкъ болуп, къашын керди.* «Жилтинле», 208. // Президиум (*напр. суда*) / Бир къауум организацияланы бла учрежденияланы оноучу органы. *Россей Федерацияны Илмула академиясыны президиуму. Сюдню президиуму.*

ПРЕМЬЕРА *ат.* Премьера / Жангы спектакльни, фильмни д.а.к. затны биринчи кёргюзтюлюую. *Фильмни премьерасы. Балетни премьерасы. Спектакльни премьерасы.*

ПРЕМЬЕР-МИНИСТР *ат.* Премьер-министр / Бир къауум къыралда правительствону башчысы. *Премьер-министр тыш политика сорууланы юсюнден да айтханды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 211.

ПРЕПАРАТ *ат хим., фарм.* Препарат 1. Часть животного или растительного организма, приготовленная для исследования / Жаныуарны неда битимни чархын тинтир ючюн хазырланылгъан бир кесеги. *Анатомия препарат.* // Препарат, химический или фармацевтический продукт / Фабрикада неда ла-

бораторияда этилген химия продукт неда дарман. *Йодлу препарат. Витаминли препарат. Турмуш химияны Дрогобычдеги заводу «Свежесть» препаратны чыгъарып тебирегенди.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 165.

2. *хим.* Вещество, приготовленное для химического исследования / Химия амалла бла тинтир ючюн хазырланылгъан зат. *Радиоактив препарат.*

ПРЕПОДАВАТЕЛЬ *ат.* Преподаватель / Орта неда бийик школда предметледен бирин окъутуучу адам. *Физикадан преподаватель. Университетни преподаватели. Профессионал-техника билим берген окъуу юйлени преподавательлери.*

ПРЕПОДАВАТЕЛЬЛИК *ат.* Преподавательство / Преподавательни къуллугъу, иши.

ПРЕСС *ат.* Пресс (*машина, устройство*) / Бир затны къысып, басып, теплеучю машина. *Темирлени жонуучу станокланы бла уллу прессленги тауушлары, кесиле тургъан темирледен от жилтинлени жайылгъанлары цехде ишни къызыу баргъанын кёргюзтедиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 128. *Жюнню сортлау, прессге салыу, маркировка этиу ишле ахшы тамамланадыла.* «Коммунизмге жол», 1977, № 169.

ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИЯ *ат.* Пресс-конференция / Жамауат-политика соруулары юсюнден белгили бир оноучу къллукъчуну айтырыгъына тынгылар ючюн басманы келечилерини жыйылыуу. *Журналистлеге пресс-конференция бардырыу.*

ПРЕССЛЕ *ат.* Прессовать / Пресс бла бас, къыс, тепле. *Берлакъдагъыла салам кюлтелени прессленди.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 132.

ПРЕССЛЕН *эт. страд. от* **прессле** / Прессле дегенни *зорлаучу айырмасы. Этилген биченни асламы прессленип, ташылып барады.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 52. *Автомашинала прессленнген неда къургъакъ ачытхыны темир жол станциягъа ташыйдыла.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 67.

ПРЕССЛЕНИУ *и.д. от* **прессле** / Прессле дегенден *этим ат. Мамукъну прессленицую.*

ПРЕССЛЕТ *эт. понуд. от* **прессле** / Прессле дегенни *къатланыучу айырмасы. Саламны прессле.*

ПРЕССЛЕНИУ *и.д. от* **прессле** / Прессле дегенден *этим ат. Биченни, саламны прессле.*

ПРЕССЛЕУ *и. д. от* **прессле** / Прессле дегенден *этим ат. Биченни прессле.*

ПРЕССЧИ *ат.* Прессовщик / Пресс бла ишлеучю адам. *Бёлюмню эки прессчиси быйыл тёрт жюз тонна бичен прессленди.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 38. *Керилген машоклагъа сугъулгъан жюнню прессчиле, аяусуз къысдырып, темир чыбыкъла бла байлап..., мюйюшге къалайдыла.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 73.

ПРЕФИКС *ат грамм.* Префикс/ Сёзню тамырыны аллына жалгъаныучу къошакъ (*сёз ючюн, антикоммунист, демобилизация деген сёзледе анти- бла де- префикс ледиле*).

ПРЕФИКСАЦИЯ *ат грамм.* Префиксация / Сёзлени префикс ле къошуп къурау амал.

ПРИБОР *ат* 1. Прибор (*напр.*

оптический, измерительный) / Бир ишни этер ючун хайырланылыучу энчи адыр, аппарат. *Ёлчелеучю прибор. Оптика приборла. Жылытыучу приборла.* ❐ *Спутникни бортунда Совет Союз, Герман Демократ Республика, Чехословакия ишлеген тюрлю-тюрлю приборла, системала бардыла.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 196.

2. Прибор (*набор принадлежностей*) / Бир зат этер ючун керекли затланы жыйымдыгъы. *Чай прибор. Сакъал жюлюучю прибор.*

ПРИВИВКА *ат мед.* Прививка/ Адам бир тюрлю ауруудан аурумаз ючун аны чархына кийирилиучю дарман.

ПРИГОВОР *ат.* Приговор / Бир тюрлю ишни юсюнден сюдню оноуу, бегими. *Сюдде приговор окъулгъан кезиудеча, биз шум болдукъ, оюнкюлкю да тунчугъа башлады.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар? «Шуёхлукъ», № 58, 106.

■ **Приговор эт** вынести приговор, приговорить *кого к чему* / Биреуню терсге санап, аны жууапха тартыуну юсюнден оноу эт. *Сюд аманлыкъчылагъа приговор этгенди.* ❐ *Суданны аскер трибуналы сегиз аскер офицерни ишлери бла байламлы приговор этгенди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 180.

ПРИЁМ *ат къарач.* Приём / Биреуню неда бир затны намысына оноучу къуллукъчула къураулу тюбешиу. *Прием халал нёгерлик эмда къарнаш шохлукъ халда барды.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 152.

ПРИЁМНИК *ат.* Приёмник / Сигналланы, билдириулени, сёлешиуню, музыканы, суратланы д.а.к. затланы алырча ишленип, электросвязьда, радиотехникада эм телемеханикада хайырланылыучу аппарат. *Приемникле хапарланы ачадыла, Жюреклени къайгъыларын чачадыла.* Б у д а й л а н ы Х., Алтын тау, 15. *Ушхуур ашагъандан сора, Хамызат приемникни къурду да концертге тынгыларгъа олтурду.* «Жарыкъ жолда», 156.

ПРИЗЫВНИК *ат.* Призывник/ Аскерде къуллукъ этерге чакъырыллыкъ адам. *Призывник эте, призывник эте, Мени ма аскерге алдыла, Мен аскерге баргъанлайыма уа, мычымай, постха салдыла.* (Ф о л ь к.) ❐ *Призывниклени аскерге къууанчлы ашырыу да иги тёреледен бири бола барады.* «Шуёхлукъ», № 25, 110.

ПРИКЛАДНОЙ *сыф.* Прикладной / Теория магъанасы болмай, жаланда практика магъанасы болгъан. *Прикладной илмула.* ❐ *Бийик окъуу юйледе 1971–1975 жыллада прикладной математикадан бийик билимлери болгъан кадрла хазырланырыкъдыла.* «Коммунизмге жол», 1977, № 44.

ПРИЛАВОК *ат.* Прилавок / Тюкенде сатыучу бла алыучуланы араларын айырыучу эм юсюнде товарла салыныучу, тыш жаны жабыкъ, узун стол.

ПРИМАТЛА *ат кёпл. сан. зоол.* **Энчи.** Приматы / Анасыны сютюн ичип ёсюучю, айныучу жаныуарланы бийик даражалы къаууму (*жарым маймулла, маймулла эм эртегили адам*).

ПРИМУЛА *ат.* Примула / Жаз башында чагъыучу кёпжыллыкъ гюл битим. *Примулаланы гюллерини тюрсюню кёп тюрлю болады.*

ПРИМЕР *ат.* Пример / Тамамланыр ючун бир талай иш этилирге керекли математика иш. *Юйде этерге устаз эки пример берди.*

ПРИМПУХ *ат къарач.* 1. Вид

тонкой ткани / Жукъа къумачланы бир тюрлюсю. *Ачса аллайны ачсын, тюкендеча, аны [кюбюрню] ичинде болмагъан не къатапа, не къутуне, не лаудан, не пай, не къауракъ, не примпух жокъ.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 47.

2. *В позиции определения*: примпуховый / Примпухдан этилген. *Къыз жагъасы къарта акъ примпух чепкенини белинде иничге алтын камарчыкъны тюзетди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 6.

ПРИНЦ *ат.* Принц / Бир къаум капиталист къыраллада патчахлыкъ этген юйюрню адамыны аты; ол атны жюрютген адам.

ПРИНЦИП *ат.* Принцип / Бир тюрлю теориялы, окъууну, илмуну, д.а.к. затны баш магъаналы болуму. *Гуманизмни айтхылыкъ принциплеринде юйретгенлери себепли, адамла хар жаны бла бир бирлерине жан аурута, къайгъыра биледиле.* «Коммунизмге жол», 1965, № 100. *Интернационализмни принциплерин жашауда жанлаусуз бардырыу къарнаш къыралланы кеслерине кёре излемлерин, арада излемлерин да не къадар толусу бла тапдырыуун бажарады.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 154.

ПРИНЦИПЛИ *сыф.* Принципиальный / Принципле бла байламлы. *Принципли адам. Принципли къуллукъчу.* ❐ *Ол санда алагъа (ишчилеге) принципли критика бла самокритиканы кенг жайыу иги болушады.* «Коммунизмге жол», 1972, № 191.

ПРИНЦИПЛИЛИК *ат.* Принципиальность / Теорияда, практикада да белгили принциплени тутмакълыкъ, принципли болмакълыкъ. *Адамланы иш кёллюлюклерин, принциплиликлерин кётюрюу.*

ПРИНЦИПСИЗ *сыф.* Беспринципный / Белгили принциплени тутмагъан, принциплери болмагъан. *Принципсиз адам.*

ПРИНЦИПСИЗЛИК *ат.* Беспринципность / Белгили принциплени тутмаулукъ, принциплери болмагъанлыкъ. *Принципсизлик осал халладан бириди.*

ПРИСТАВ *ат ист.* Пристав / Патчах Россейде полицияны жержерли органыны башчысы. *Бир бёлек кюнден Нальчикни приставы тилкъау Хамит, атлы аскер алып, Чегем тарына кирди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 132. *Аппа приставха къаршчы чамла айтады.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 63.

ПРИСТАВКА *ат грамм.* Приставка / Сёзню тамырыны аллында тургъан кесеги (*сёз ючюн, антифашист, демобилизация деген сёзледе анти- бла де- приставкаладыла*).

ПРИСТАНЬ *ат.* Пристань / Сууну, тенгизни жагъасында кемеле тохтарча, алагъа жюк жюклерча неда жюк тюшюрюрча жарашдырылгъан жер. *Башында да, алгъынча, рульчу рульну тутуп, кемени пристаньнга бардыра эди.* Е. Фортунатова, Окъуу китап, 68. *Советге сормагъанлай къайыкъла тохтаучу пристаньны чачханды управление.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 139.

ПРИСТОП *ат сёл. тил. ист. къ.* **пристав**. *Кадетле келген жыл а, ма бюгюнча эсимдеди, бир жол элибизге пристоп бийчеси бла бирге фаэтоннга минип келе эди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 115. – *Мени соргъан болса, пристоп къонакъгъа чакъыргъанды де,– деп, Къырымгерий ашыгъыш-*

лы чыкъды. Байрамукъланы Х., Чолпан, 147.

ПРИЦЕПЩИК *ат.* Прицепщик / Тракторгъа тагъылгъан машинагъа, готоннга д.а.к. затха къараучу ишчи. *Жашха прицепщик болуп ишлерге кёп тюшмеди.* «Шуёхлукъ», № 60, 61.

ПРОБЛЕМА *ат.* Проблема / Тинтилирге, тамамланыргъа тийиншли уллу иш. *Экономика проблемала. Сауутсузланыуну проблемасы.*

ПРОБЛЕМАЛЫ *сыф.* Проблемный / Бир тюрлю проблеманы тинтиуге, тамамлаугъа жораланнган. *Проблемалы соруу. Проблемалы статья.*

ПРОГРАММА *ат* 1. Программа (*содержание и план чего-л.*) / Жашауда бардырылыргъа белгиленнген бир ишни магъанасы эм планы. *Жерчиликни программасы. Эл мюлкню мындан ары айнытыуну программасы.* ❐ *Назмуну ахыр тизгинлери поэтни жангы жашауда, уллу кюрешде программасына ушайдыла.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 104.

2. Программа (*партии*) / Политика партияны, организацияны неда энчи политика, къырал, жамауат къуллукъчуну баш магъаналы борчларыны бла муратларыны жазылгъаны. *Партияны программасы.*

3. Программа (*план работы предприятия*) / Предприятияны белгили бир болжалгъа продукцияны быллай бир чыгъарыргъа деп белгилеген планы. *Фабриканы продукция чыгъарыу программасы.*

4. Программа (*напр. по математике*) / Окъуу предметни, курсну д.а.к. затны магъанасыны къысха жазылгъаны. *Школла жангы программа бла окъуйдула. Къарачай-малкъар тилни бийик окъуу юйледе окъутууну программасы.*

5. Программа (*напр. концерта*)/ Концертде, радио бериуде д.а.к. затлада кёргюзтюллюк неда айтылыкъ, жырланырыкъ номерлени, чыгъармаланы тизмеси. *Залдагъыла сагъатларына терк-терк къарайдыла, программаны къайтарып окъуйдула.* «Шуёхлукъ», № 57, 58. *Программада областьны халкъ тепсеулеринден ёзге къумукъ, тегей, акушин тепсеуле бардыла.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 115.

ПРОГРЕСС *ат.* Прогресс / Айныуну бийигирек даражасына ётмеклик, алгъа бармакълыкъ, ёсмеклик. *Адамны жашауунда, прогрессге барыуунда техниканы уллу магъанасын Кязим ачыкъ жазады.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 122.

ПРОГРЕССИВ *сыф.* Прогрессивный / Прогресс бла байламлы, алчы. *Прогрессив кючле. Прогрессив драматург. Прогрессив жорукъла.*

ПРОГРЕССИЯ *ат мат.* Прогрессия / Математикада – санланы кёбейе неда азая баргъан тизгини (*тизгинде санланы бир бирден алгъанда неда бир бирге юлешгенде чыкъгъаны дайым бир сан болгъанлай турады*). *Арифметика прогрессия. Геометрия прогрессия.*

ПРОДУКТ *ат* 1. Продукт / Адамны къыйын салыуу бла этилген зат. *Экспорт продукт. Эл мюлкню продуктлары.*

2. Продукты (*предметы питания*) / Ашарыкъ затла. *Тузланмагъан чабакъ бек магъаналы продуктладан бириди. Ашарыкъ продуктла.*

ПРОДУКЦИЯ *ат.* Продукция / Белгили бир заманны ичинде энчи предприятие, промышленностьну, эл мюлкню бёлюмю неда къыралны битеу халкъ мюлкю чыгъар-

гъан продуктла барысы биргелей. *Промышленностьну продукциясы. Хазыр продукция. Чыгъарылгъан продукцияны агъачлыгъы. Продукция чыгъарыу эм аны къыралгъа сатыу.* ❐ *Заводну мамыр продукциясы – кючлю электромоторлары – битеу дуниягъа жайылып, адамланы кеси кючлерин салып ишлеген ишлерин женгиллетеди.* «Шуёхлукъ», № 20, 19.

ПРОЕКТ *ат* 1. Проект (*дома, гидротурбины и т.п.*) / Бир затны ишлеуню юсюнден аны къалай этиллиги айтылгъан, чертёжлары, макетлери д.а.к. затлары болгъан план. *Кооператив юйню проекти. Темир жолну проекти.*

2. *В позиции определения*: проектный / Проектде кёргюзтюлген. *Республиканы проект организациялары. Проект иш.*

3. Проект плана, документа и т.п. / Къаллай болса да бир документни сюзюуге, къабыл этилиуге берилген ал тексти. *Халкъ мюлк планны проекти. Законну проекти.*

ПРОЕКТЧИ *ат.* Проектировщик / Проект (*I-чи магъ.*) жарашдырыучу адам.

ПРОЖЕКТОР *ат.* Прожектор / Жарыкъны жокку этип керекли жанына жибериучю, кючлю жарытыучу прибор. *Прожекторла да жандыла, Кюн тийгенча жарытып, Жуукъдагъын, кенгдегин да Шарт кёргюзтюп, танытып.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 135. *Немецли фашистле прожекторну кючлю таякъларын тёгерекге бошладыла.* Шауаланы Х., Ач эшикни, менме, 86.

ПРОЗА *ат* 1. Проза / Назму бла жазылмагъан суратлау литература чыгъармаланы барысы да. *Азиретни жазгъанлары – поэзиясы, прозасы да – халкъны тили бла жазылып, жашауда сыналгъан затла фахмулу жюрекге сыйынмай, тамычыла болуп агъадыла.* Къагъыланы Н., Тинте барып, 60. *Чеховну прозасы, кесини къысха эм ариу тили бла, орус литератураны, аны онгларын иги да айныткъанды.* «Шуёхлукъ», № 7, 31.

2. *В позиции определения*: прозаический / Проза бла жазылгъан. *Арт жыллада Толгъур улу бир къауум уллу проза чыгъарма жазгъанды.* «Шуёхлукъ», № 60, 23.

ПРОЗАЧЫ *ат.* Прозаик / Чыгъармаларын проза бла жазыучу автор. *Бизни къабарты-малкъар прозачыланы чыгъармачылыкъ ишлеринде болгъан бир къауум кемчиликлени юсюнден айтайыкъ.* «Шуёхлукъ», № 15, 6.

ПРОИЗВОДСТВО *ат экон.* 1. Производство (*напр. товарное*) / Жамауат жашар ючюн керекли ырысхы байлыкъланы ишлеп чыгъарыу. *Рынок производство. Товар производство.* ❐ *Ырысхы производствону ёсюю халкъны жашау эм культура даражасын андан ары кётюрюню мурдору болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 178.

2. Производство (*изготовление продукции*) / Тюзюнлей продукцияны ишлеу бла байламлы иш. *Производствону алчылары. Производствону таматасы.* ❐ *Производствода ишлеген хар адам эсеплей, анализ эте билирге керекди.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 162.

3. Производство (*отрасль промышленности*) / Промышленностьну бёлюмю. *Промышленность производство. Автомобиль производство. Эл мюлк производство.*

4. *В позиции определения*: производственный / Производство бла байламлы. *Производство окъууну мастери. Производство кенгеш.*

ПРОКАТ[1] *ат.* Прокат / Хакъ алып бир затны болжаллы халда

хайырланыугъа бермеклик эмда ол затны хайырланмакълыкъ. *Прокатха не сюйсенг да алыргъа боллугъуну юсюнден билдириую окъуп, жаш бек къууанды.* Х у б и й л а н ы М., Алан, 95.

ПРОКАТ [2] *ат.* Прокат / Къыздырыу эм басыу амалла бла ишленнген металл керекле. *Бизни къырал къурч, турч, прокат чыгъарыу бла Европада энчи жерни алады.* «Коммунизмге жол», 1974, № 158. *Бир-бир республикала къурчну, прокатны, башха къара металланы, чоюнну башха республикаладан аладыла.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 110.

ПРОКАТЧЫ *ат.* Прокатчик / Прокат жаны бла специалист.

ПРОКУРАТУРА *ат.* Прокуратура / Законланы къалай толтурулгъанларына къараучу эм законнга бузукълукъ этгенлени жууапха тартыучу къырал учреждение. – *Прокуратураны, милицияны да аягъы юсюне салыргъа керекди, – деп, Алий тирилди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 50. *Хабез районда сюд бла прокуратураны къуллукъчулары да халкъ университетни ишине тири къошуладыла.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 81.

ПРОКУРОР *ат* 1. Прокурор (*напр. района, республики*) / Законланы къалай толтурулгъанларына къыралны атындан къарап туруучу адам. *Республиканы прокурору. Районну прокурору.*

2. Прокурор (*государственный обвинитель*) / Сюдде къыралны атындан терслеучю. *Прокурор, адвокатны сёзюню магъанасын тюшюрюр муратда, къарт къатын бек жарлы, къарыусуз болгъанын, ол урланнган зат гитче болгъанын да кеси айтханды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 168.

ПРОКУРОРЛУКЪ *ат.* Должность, обязанности прокурора / Прокурорну къуллугъу, иши.

ПРОЛЕТАР *ат* 1. Пролетарий / Производство адырлары болмагъан эм жал бла ишлеген ишчи. *Шахарланы эм эллени пролетарлары.*

2. *В позиции определения*: пролетарский / Пролетарла бла байламлы. *Пролетар революция. Пролетар класс. Пролетар литература.*

ПРОЛЕТАРИАТ *ат.* Пролетариат / Пролетарланы классы. *Промышленностьдагъы эм элледеги пролетариат. Жерсизледен элли пролетариат къурала эди.* «Шуёхлукъ», № 42, 102.

ПРОЛОГ *ат лит.* Пролог / Литература неда музыка чыгъарманы неда спектакльни ал кесеги.

ПРОМТОВАР *сыф.* Промтоварный / Промышленностьну товарлары бла байламлы. *Промтовар тюкен.*

ПРОМЫШЛЕННИК *ат.* Промышленник / Промышленность предприятияны иеси. *Промышленностьдагъы орта сословияны жерин промышленникле алгъандыла.* «Комунизмге жол», 1971, № 15.

ПРОМЫШЛЕННОСТЬ *ат* 1. Промышленность / Производствода ырысхы байлыкъланы чыгъарыучу эм жарашдырыучу бёлюм. *Ауур промышленность. Женгил промышленность. Автомобиль промышленность. Къумач сокъгъан промышленность.*

2. *В позиции определения*: промышленный / Промышленность бла байламлы. *Промышленность продукция. Промышленность предприятияла. Промышленность ара.*

ПРОПАГАНДА *ат.* Пропаганда / Халкъгъа терен ангылатыуну жолу бла бир тюрлю оюмланы, ниетлени, билимлени жаймакълыкъ. *Агитация эм пропаганда.*

ПРОПАГАНДАЛА *эт. сёл. тил.* Пропагандировать / Пропаганда бардыр, жай. *Онгчу социалистле америкалы империализмни политика ниетлерин пропагандалайдыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 134.

ПРОПАГАНДАЛАН *эт. страд. от* **пропагандала** / Пропагандала дегенни *зорлаучу айырмасы. Нартюх ёсдюрюню агротехникасы иги тинтилгенди эм эл мюлк литературада кенг пропагандаланады.* «Коммунизмге жол», 1973, № 181.

ПРОПАГАНДАЛАНЫУ *и.д. от* **пропагандалан** / Пропагандалан дегенден *этим ат.*

ПРОПАГАНДАЛАУ *и.д. от* **пропагандала** / Пропагандала дегенден *этим ат. Колхозда алчыланы сынауларын, жетишимлерин пропагандалау да тийиншли даражадады.* «Коммунизмге жол», 1980, № 102. *Китапланы урунган асламланы арасында пропагандалауда библиотекалагъа уллу магъана бериледи.* «Коммунизмге жол», 1976, № 210.

ПРОПАГАНДИСТ *ат.* Пропагандист / Бир затны пропагандалау жаны бла ишлеучю адам. *Педагогика билимлени пропагандисти. Ишни жангыча къурауну пропагандистлери.*

ПРОПУСКА *ат.* Пропуск / Бир жары кирирге неда бир жерден ётерге эркинлик берген къагъыт. *Общежитиягъа пропуска. Столовагъа пропуска. Заводха пропуска.*

ПРОРАБ *ат.* Прораб / Къурулушда ишлеге башчылыкъ этиучю техник, инженер. *Башир жаш адам болгъанлыкъгъа, аны къолларыны тап жарашханларына нёгерлери угъай, прораб да сейир этеди.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 172. *Управленияны оноучулары жашны аллай илишанларын эслеп, аны мастерден прорабха ётдюредиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 66.

ПРОРАБЛЫКЪ *ат.* Должность, обязанность прораба / Прорабны къуллугъу, иши.

ПРОРЕКТОР *ат.* Проректор / Ректорну болушлукъчусу. *Университетни проректору.*

ПРОСПЕКТ *ат.* Проспект / Шахарда уллу кенг орам. *Къыз терезени ачды, жулдузлу кёкге къарады, андан къарамын жарыкъ проспект бла майданнга, энди чагъа башлагъан каштан тереклеге бурду.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 74. *Кёп болмай, китап ачханча, орамларынга къарадым, Проспектлени, кёпюрлени кёлюмден кючден санадым.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 35.

ПРОТЕЗ *ат.* Протез / Жалгъан аякъ, къол, тиш д.а.к. зат. *Жаш, протези болгъан аягъын къолу бла тап жарашдыра, ал оруннга олтурду.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 252.

ПРОТЕЗА *ат. грамм.* Протеза / Башха тилледен кирген сёзлени эки къысыкъ тауш бла башланнганларыны алларына тынч айтылыр ючюн ачыкъ тауш къошулууу (*сёз ючюн, ыстакан*).

ПРОТЕЗЧИ *ат.* Протезист / Протезле ишлеуден специалист.

ПРОТИВОГАЗ *ат.* Противогаз /

Уулаучу затладан, тютюнден солуу органланы, бетни, кёзлени къоруулар ючюн энчи ишленнген зат. *Хар аскерчини ючкюнлюк азыгъы, жаралыгъа тюбесе деп байлауу, противогазы, кюрекчиги биргесинеди.* Хубийланы О., Аманат, I, 200.

ПРОТОКОЛ *ат* 1. Протокол (*напр. собрания*) / Жыйылыуда, заседанияда, соруу этиуде д.а.к. затда ишни барыуу жазылгъан документ. *Протоколгъа жазаргъа. Жыйылыуну протоколу.* ❐ *Мария соруу протоколланы немец тилге кёчюрюп, тизмеле, справкала жазып, талай кюнню ишледи.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 146.

2. Протокол (*напр. осмотра, вскрытия*) / Бир ишни болгъанына шагъатлыкъ этген къагъыт. *ГАИ-ни къуллукъчусу аварияны юсюнден протокол жазды.*

3. *дипл.* Протокол (*международный*), соглашение / Къыралланы арасында жазылып этилген келишим. *Келишимни статьялары эм къошакъ халда этилген тёрт да протокол ВДР-ни правительствосуну асламысына тийиншли келедиле.* «Коммунизмге жол», 1975, № 82.

ПРОТОН *ат физ.* Протон / Водородну атомунда положительный заряды болгъан кесекчик.

ПРОТОПЛАЗМА *ат биол.* Протоплазма / Жаныуарны эм битимни организминдеги клетканы баш магъаналы заты.

ПРОФЕССИОНАЛ *ат* 1. Профессионал / Бир тюрлю ишни кесине иш усталыкъ этген, ишин иги билген адам.

2. *В позиции определения*: профессиональный / Профессионалгъа келишген. *Профессионал театр. Профессионал музыка.* ❐ *Малкъар халкъны фольклору, профессионал литературасы жашау бла байламлы этилип, энди тинтилип башлагъанды.* Маммелаты Д., Кязим Мечиев, 3. // Ишин иги билген. *Профессионал композитор. Профессионал спортчу. Профессионал уучу.*

■ **Профессионал союз** профессиональный союз / халкъ мюлкню къайсы болса да бир бёлюмюнде ишлеучюлени бирикдирген эм аланы сейирлерин къоруулагъан асламлы организация. *Августну сегизинде профессионал союзланы область советини пленуму болду.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 154.

ПРОФЕССИЯ *ат.* Профессия / Биреуню баш иши, уруннган къуллугъу, усталыгъы. *Профессия ал. Профессия сайла. Профессияны тюрлендир.* ❐ *Врачдан сыйлы профессия жокъду.* «Ленинни байрагъы», 1970, № 97.

ПРОФЕССОР *ат.* Профессор / Бийик окъуу юйледе преподавательлеге аталыучу бек бийик алим ат эм ол атны жюрютген адам. *Къабарты-Малкъар къырал университетни профессору.*

ПРОФЕССОРЛУКЪ *ат.* Должность, обязанности профессора / Профессорну къуллугъу, иши.

ПРОФИЛАКТИКА *ат* 1. Профилактика / Ауруулладан неда жараусуз болуудан сакълар ючюн этилген мадарла. *Жангы закон профилактика жаны бла бирча, багъыу амалланы кенг хайырланыуну мурдорунда адамланы саулукъларын игилендириую мадарларын кенг айнытыуда жангы атлам боллукъду.* «Коммунизмге жол», 1978, № 118.

2. *В позиции определения*: профилактический / Профилактика бла байламлы. *Ауруулагъа къажау эм профилактика ишге жамауат, юйюр эм хар бир инсан къатышыргъа борчлуду.* «Коммунизмге жол»,

1978, № 140. *Москвачыла маммат-лыкъны кюнюнде Дарница – Казатин жолда 60 ауур поездни электрокючюн аяп, жамагъат жорукъ бла тёрт тепловозгъа профилактика ремонт этерге борчлу болгъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 58.

ПРОФИЛАКТОРИЙ *ат.* Профилакторий / Саусузлагъа профилактика формада багъыучу учреждение. *Сабийле эм абадан адамла ючюн беш минг чакълы санаторий, профилакторий, солуу юй эм пансионат ишленнгендиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 134.

ПРОФКОМ *ат.* Профком / Жер-жерли профсоюз организацияны комитети. *Жыйылыуда жангы профком айырылды. Профкомну отчету.*

ПРОФОРГ *ат.* Профорг / Жер-жерли профсоюз организацияны къауумуну башчысы.

ПРОФСОЮЗ *ат.* Профсоюз / Профессионал союз. *Битеу алчы инженерле бла бирге профсоюзну таматасына бардыкъ, жыйылыуну повесткасын тохташдырдыкъ.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 37. *Кёп турмай машинала ишлегенлени профсоюзларыны съезди болгъанды.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 106.

ПРОЦЕНТ *ат.* Процент (*сотая доля числа*) / Саугъа саналгъан бир санны жюзден бир кесеги (*быллай белги бла кёргюзтюледи:* %). *Устаз ючюнчю окъуучугъа къангагъа жазылгъан айтыуну сюртдюрюп, аны орунуна процент болгъан бир хыйсапны берип этдирди.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 304. *Патчахлыкъны заманында малкъарлыланы ана тиллеринде жазмалары болмагъанды, андан токъсан сегиз проценти окъуйжаза билмегенди.* «Шуёхлукъ», № 22, 113. *Миллетни санына кёре, къыралда баш окъуу алгъанланы проценти Къарачайда бусагъатда бек уллу болур.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 55.

ПРОЦЕСС *ат.* Процесс / Бир затны айныр барыу жолу. *Коллективизацияны процессинде былхымы чыныкъгъан колхозчуну сыфатын, сезимлерин, жашаун, ишин суратларгъа Будайланы Азирет да кёп къыйын салгъанды.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 119. *Сырьёну тышындан келтирсе да битеу технология процесслени завод кеси бардырады.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 129.

ПРУЖИН *ат.* Пружина / Аслымында къурч чыбыкъдан спираль формада этилип, механизмледе жаяча хайырланылыучу керек. *Ал орундагъы малчы киши Анзор, учхара тышлы шиндикни пружинлерин жыгъырдатып, сол къабыргъасын таянчакъгъа жабышдыра, ызына бурулуп, сёзге къошулду.* Лайпанланы С., Гургумлу, 53.

ПРУСТОП *ат ист. къ.* **пристав**. *Ой, Зукку прустоп, бёркюн алып, Юч ёзеннге жалынды.* «Къарачай халкъ жырла», 97.

ПРЯНИК *ат.* Бал къалач (*къ.* **бал**).

ПСЕВДОНИМ *ат.* Псевдоним / Жазыучула, артистле д.а.к. адамла кеслерине атагъан жалгъан ат. *Назмучуну псевдоними. Фельетончуну псевдоними.*

ПСИХИАТР *ат.* Психиатр / Врач – психиатриядан специалист. *Жашха алимле, медикле, антропологла эм психиатрла къарагъан-*

дыла. «Коммунизмге жол», 1975, № 134.

ПСИХИАТРИЯ *ат.* Психиатрия / Мыйы аурууланы эм алагъа багъыуну юсюнден илму.

ПСИХИКА *ат* 1. Психика / Жанлы организмлени тёгерекдеги затланы кёрюп, сезип, билип, эшитип ангыларгъа жетишген болумлары.

2. *В позиции определения*: психический / Психика бла байламлы. *Устазланы кёплери айтханнга кёре, сабийле суратха иги эс бурур ючюн, сурат аланы психика сезимлерине къатылыргъа керекди.* «Шуёхлукъ», № 33, 95.

ПСИХОЛОГ *ат.* Психолог / Психологиядан специалист. *Бизни къыралда медикле, биологла, физиологла, физикле, социологла, психологла бирге уллу илму иш тамамлайдыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 193.

ПСИХОЛОГИЯ *ат* 1. Психология (*наука*) / Психика процесслени жорукъларыны ёсюулерини, формаларыны юсюнден илму. *Психологияны профессору былай айтды: «Биз ётюрюк деген ангылашымлагъа жетдик».* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 161. *Спортсменле психологияны, педагогиканы билген, онглу, чыныкъгъан, къарыуу болгъан таулыжа спортну усталары болургъа керекдиле.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 161.

2. *В позиции определенця*: психологический / Психология бла байламлы. *Психология роман.* ❐ *Поэтни лирикасы неден да бек психология сагъышладан толу болгъан тизгинледе, табийгъатны суратланыуунда ачыкъланады.* «Шуёхлукъ», № 32, 92.

3. Психология (*напр. труда, искусства*) / Бир тюрлю иш бла байламлы психика процесссле. *Урунуу-ну психологиясы. Искусствону психологиясы.*

4. Психология (*психика, душевный склад*) / Адамны психикасы, жан болуму, къылыгъыны энчиликлери. *Автор жигитни психолгиясын да бералады.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 34. *Жаланда бир адамны психологиясына таянып, аны ишине, кюрешине къатышмай, жазылгъан чыгъарма чынтты искусство болаллыкъ тюйюлдю.* «Шуёхлукъ», № 33, 112.

ПУБЛИЦИСТ *ат.* Публицист / Жамауат-политика темалагъа чыгъармала жазыучу адам. *Публицист тау эллени юсюнден жазады.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 210.

ПУБЛИЦИСТИКА *ат* 1. Публицистика / Бусагъатдагъы заманнга бек керекли темалагъа жазылгъан жамауат-политика литература.

2. *В позиции опрелеления*: публицистический / Публицистика бла байламлы. *Публицистика жанр. Публицистика статья. Публицистика стиль.*

ПУД *ат эск.* Пуд. Ауурлукъну ёлчеми 16,38 килограмм болгъанды. *Аны (бийни) къаны ючюн къара халкъдан хар юйюр 1,5 пуд мирзеу эм бирер чулгъам жюн тёлегенди.* «Шуёхлукъ», № 33, 129. *[Къойчу:] Суу агъарта туругъуз,– деп, бир ийнек бергендиле, ай сайын бирер пуд нартюх ун бередиле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 48.

ПУДЛУКЪ *сыф.* Пудовый / Ауурлугъу пуд болгъан. *Дебет тогъуз пудлукъ салтаны къолуна алып, Къарашауайгъа аны деменгили эмен сабын тутдурду.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 5.

ПУДРА *ат.* Пудра / Ариу кёр-

гюзтюр ючюн бетге сюртюлюучю ариу ийисли, ууакъ, жумушакъ порошок. *Бир къызны... эринлери, чибижича, къызылдыла, къатына иги жуукъ келип, тёбенги ургъан жанына тохтасанг а, аны бетиндеги пудра сени да агъартырыкъды дерчады.* «Шуёхлукъ», № 15, 107. *Къыз, дагъыда башында не эсе да бир жангы оноула бишире, ызына олтуруп, бетине пудра сюртюп, чачына да таракъ бла бир-эки узалгъан кибик этип, туруп анасы жатхан юйге кирди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 95.

ПУЛГУ *ат.* Мучная пыль на жерновах / Тирменни тюбюнде къалгъан ун. *[Салийманы] юсюнде – сабий жюгю, Къабаргъа – жокъ пулгусу.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 136. *[Хажимет:] Чыпчыкълагъа къошулуп, элде тирменлени пулгуларына къонуп, аны ашай, кечине турдум.* «Малкъар халкъ жомакъла», II, 256.

ПУЛГУРА *ат.* Размельченная сухая лекарственная трава / Къурутулуп, ууакъ тюйюлген дарман ханс.

ПУЛДА *ат.* Место спины животного над передними ногами / Жаныуарны сыртында ал аякъларыны башындагъы жери. *Эшекге болмай солуу, Ишлей эди журтуна, Жауур болуп пулдасы, Тюк чыкъмайын сыртына.* К ъ у л и й л а н ы Х.-М., Жылла озадыла, 99.

ПУЛЕМЁТ *ат.* Пулемёт / Окъланы терк атыучу автомат сауут. *Аскерчиле, биченни чачып къарагъанларында, аны тюбюнде пулемёт тапдыла.* «Шуёхлукъ», № 30, 8. *Элни огъары жанында тёбеден, котур ичинден тохтамай душманны пулемёту ата эди.* «Шуёхлукъ», № I, 89.

ПУЛЕМЁТЧУ *ат.* Пулемётчик/ Пулемёт бла атыучу аскерчи. *Октябрьни биринчисинде Павловну къауумуна болушлукъгъа бронебойчула, пулемётчула эм миномётчула келедиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 93.

ПУЛЬС *ат.* Пульс / Жюрек ургъаны сайын къан тамырланы тебиулери. *Саусузну пульсу иги билинмей эди.*

ПУНКТ *ат* 1. Пункт (*место, помещение*) / Бир иш бла байламлы болгъан неда бир зат ючюн файдаланылгъан жер. *Стратегия пункт. Усть-Камчатск къыралыбызны кюнчыгъыш пунктларындан бириди.*

2. Пункт (*напр. наблюдательный, командный*) / Бир тюрлю иш бардырыр ючюн энчи жарашдырылгъан жер неда юй. *Ремонт пункт. Медицина пункт. Къарауучу пункт. Проект пункт. Сёлешиучю пункт.*

3. Пункт (*раздел, параграф*) / Официал документде неда бир тюрлю текстде номер бла неда харф бла белгиленнген бёлюм. *Производство борчланы пунктлары. Жорукъну биринчи пункту. Съездни резолюциясыны эндиге дери басмаланмай тургъан жетинчи пунктун халкъгъа белгили этиу тюзге саналгъанды.* «Коммунизмге жол», 1963, № 147.

ПУНКТИР *ат.* Пунктир / Точкаладан неда къысха сызчыкъладан къуралгъан ывлыкъ. *Картада кемеле жюрюучю тенгиз жолла пунктир бла кёргюзтюлгендиле.* «Коммунизмге жол», 1977, № 154.

ПУНКТУАЦИЯ *ат грамм.* 1. Пунктуация / Тыйгъыч белгилени салыуну низамы.

2. *В позиции определения*: пунктуационный / Пунктуация бла байламлы. *Тилни пунктуация жо-*

рукълары. Пунктуация халатла. Пунктуация белгиле.

ПУРА *ат* 1. Труха / Бир затны (*чириген агъачны, кюйген къагъытны д.а.к. затны*) къумча ууакъ къалгъан-къулгъанлары. *От отлукъ къууучукъдан мамукъ кесекчикге кёчер, мамукъчукъдан а къургъакъ пурачыкъгъа.* «Шуёхлукъ», № 48, 82.

2. *В позиции определения*: трухлявый / Чирип, пура болгъан. *Аслан пура агъачха олтуруп, атасыны кёзюне къарай эди.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 25. *Агъачны мылы хауасы хар заманда бурунунга ургъанлай турады: Гъойгъумлуда пура турукъла окъуна мыстыдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 330.

3. *къарач.* Дупло дерева / Терекни тешиги. *Эрлен кесини пурасына чертлеуюкле неда эмен чертлеуюкле ташыйды.* «Естествознание», 7.

ПУСУ *сыф. къарач.* Дряблый (*о мышцах*) / Хыбыл, хыра (*чабакъ этни юсюнден*).

ПУТЁВКА *ат* 1. Путёвка (*напр. в санаторий, на курсы*) / Бир жары (*санаторийге, солуу юйге, курсагъа д.а.к*) жибериле тургъан адамгъа берилиучю удостоверение. *Турист путёвка бла солуу.* ❐ *Эртен бла Къараны правленнге чакъырып, Къырымда, тенгиз боюнунда бир ай солургъа саугъагъа путёвка бердиле.* «Шуёхлукъ», № 8, 10.

2. *энчи.* Листок у водителя транспорта / Транспортну жюрютюучюледе къайры эм нек баргъаныны юсюнден жазылгъан къагъыт.

ПУФ *эрикл. сёз. къарач.* Подражание звуку вспыхивания, вспышки. Бир затны къабынып, терк жанып башлагъан тауушун билдиреди.

ПУУ *межд.* Выражает удивление / Адамны сейирсиннгенин билдиреди. *[Аслан:] Пуу, анасыны, бу адамны бизге аллах кеси тюбетип къойгъан болур эди!* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 112. *[Элбуздукъ:] Пуу, анасы бергенни тёгерикле! ... Мен хар затны эсеплеп, дунияда бир адам билмезча таша жашырын этгенме, была неден ишекли болдула?* Этезланы О., Тарда, 146.

ПУХ *ат* 1. Пух / Жаныуарланы, къанатлыланы юслеринде бек жумушакъ тюкчюклери. *Быйыл эчкилени пухлары дагъыда эки кере тараллыкъдыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 136.

2. *В позиции определения*: пуховый / Пухдан этилген. *Башында къоян жюнден этилген аламат пух жаулугъу, юсюнде жарагъан котик тону бла босагъа юсюнде сибиртки бла аякъларыны къарын ариулап, бети къууанчлы къызарып, эшикден Къаниятат кирди.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 90.

ПЫЛЕСОС *ат.* Пылесос / Юйню ичин бла анда болгъан юй керекленi, кюйюзлени, кийимлени, китапланы д.а.к. затланы букъудан тазалаучу аппарат.

ПЫРС *эрикл. къарач.* Подражание треску *чего-л.* / Жарылгъан, атылгъан затны тауушун билдиреди.

ПЫРХ *эрикл сёз.* 1. Подражание взрыву смеха / Бир затха кюлюп ийиуню тауушун билдиреди. *Юйдегиле пырх деп кюлдюле.* Шаулаланы М., Мурат, 54.

2. Подражание фырканью лошади. / Атны пырхылдагъан тауушун билдиреди.

■ **Пырх-чырх эт (бол) 1)** смеяться, фыркать (*о нескольких людях*)/ Кюл, кюлюп жибер (*талай адамны юсюнден*). *Залда олтургъанла анда-мында пырх-чырх этип кюлдюле.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 42. *Баба улуну гынттылыгъын билген аскерчиле пырх-чырх болдула.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 25.

2. *къ.* **пырхылда**. *Бурун тешиклерине чёпле, мурула ташайсала уа, (атла) бюсюремей, пырх-чырх этедиле, кеслерин алгъа урадыла.* О р т а б а й л а н ы Т., Октябрьны саугъасы, 31.

ПЫРХЫЛДА *эт.* Фыркать (*о лошади, об осле и т.п.*) / Пырх-пырх деген тауушла чыгъар (*атны, эшекни д.а.к. затны юсюнден*). *Сарыбийни аты жолдан бир жанына секирди. пырхылдады.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 19. *Эшек пырхылдады, Бёрю да кёрдю, Санлары тирилип, ол ауул керди.* О т а р л а н ы С., Жаз жылыуу, 48.

ПЫРХЫЛДАУ *и.д. от* **пырхылда** / Пырхылда дегенден *этим ат. Атны пырхылдауу.*

ПЫРХЫЛДАШ *взаимн.-совм. от* **пырхылда** / Пырхылда дегенни *араш айырмасы. Арбазда чыкъдыла сауут дауурла, Пырхылдашып ат кишнеген тауушла.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

ПЫРХЫЛДАШЫУ *и.д. от* пырхылдаш / Пырхылдаш дегенден *этим ат. Атланы пырхылдашыулары.*

ПЫРЫЛДА *эт. къарач.* Булькать, булькнуть / Къалын зат къайнагъанда чыгъыучу тауушну билдиреди. *Баста, пырылдап, къайнайды.*

ПЫРЫЛДАУ *и.д. от* **пырылда** / Пырылда дегенден *этим ат. Какны пырылдауу.*

ПЫРЫН *ат.* Вид лекарственного растения с жёлтыми ягодами, употребляемыми в народе от болезни сердца / Гагулары халкъда жюрек ауруулагъа дарман болгъан битим.

ПЫС-ПЫС *эрикл. сёз.* Подражание звуку шипения / Пысылдагъан тауушну билдиреди. *Чий, суу отунланы пыс-пыслары эшитиледи.*

■ **Пыс-пыс эт** шипеть *къ.* **пысылда**. *Суу тамычыла плитагъа акъгъанлай, пыс-пыс этедиле. Жерк отунла пыс-пыс этип, къарыусуз жанадыла.*

ПЫС-ЧЫС *эрикл. сёз.* Подражание звуку шипения *къ. пысылда. Мылы жерде битиучю, Отда пыс-чыс этиучю.* (Ф о л ь к.)

ПЫСЫЛДА *эт.* Шипеть/«Ш» тауушну созуп айтханча тауушэт. *Ахшы адам къартайса, жазылып къалгъан къагъыт кибик, аман адам къартайса, пысылдап жанган отун кибик.* (Н а р т с ё з.)

ПЫСЫЛДАТ *эт. понуд. от* **пысылда** / Пысылда дегенни *къатлаучу айырмасы. Чий отунланы, отха салып, пысылдат.*

ПЫСЫЛДАТЫУ *и.д. от* **Пысылдат** / Пысылдат дегенден *этим ат. Эслемей, сууну плитагъа тамызып, пысылдатыу.*

ПЫСЫЛДАУ *и.д. от* **пысылда** / Пысылда дегенден *этим ат. Чий отунланы пысылдаулары.*

ПЫСЫЛДАШ *эт. взаимн.-совм. от* **пысылда** / Пысылда дегенни *араш айырмасы.*

ПЫСЫЛДАШЫУ *и.д. от* **пы-**

сылдаш / Пысылдаш дегенден *этим ат.*

ПЫТЫНТЫ *ат.* Вид лекарственной травы, растущей вблизи ледников / Чыранла тийресинде битиучю эм къарын аурууну сау этерге жараучу дарман ханс.

ПЬЕДЕСТАЛ *ат.* Пьедестал / Скульптураны, колоннаны, вазаны д.а.к. затны омакъ жасалып ишленнген мурдору. *Музейни аллында пьедесталда танк турады.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 91.

ПЬЕСА *ат* 1. Пьеса (*драматическое произведение*) / Театрда салып кёргюзтюр ючюн жазылгъан драма чыгъарма. *[Къалабек улу:] Алгъа жыр жырланып, сора той этилип неда пьесадан юзюк салынып, ахырында жангыдан жыр айтылгъан концертле аз болмайдыла.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 22. *Бюгюнлюкде малкъар драматаургияда бир актлы пьесаладан башлап кёп актлы пьесалагъа дери бир къауум чыгъарма барды.* «Шуёхлукъ», № 13, 121.

2. Пьеса (*музыкальное произведение*) / Уллу болмагъан музыка чыгъарма. *Сегизжыллыгъында жашчыкъ рояльда тюрлю-тюрлю пьесаланы ойнагъанды.* «Коммунизмге жол», 1976, № 164.

ПЮРЕ *ат.* Пюре / Тахта кёгетлени, картофну, жемишлени къырып неда эзип этилген ашарыкъ. *Картоф пюре. Алма пюре. Быхы пюре.*

ПЮШЕ *эрикл. сёз.* Употребляется для подзывания лошади. / Тутар мурат бла атны чакъырыр ючюн айтылыучу сёз.

Р

РАБКОР *ат.* Рабкор / Ишчи корреспондент. *Газетни редакциясы рабкорлагъа дайым болуша, семинарла эте туруучуду.* «Коммунизмге жол», 1980; № 47.

РАБКОРЛУКЪ *ат.* Занятие рабкора / Рабкорну иши, къуллугъу. *Къурулушчуланы арасында рабкорлукъ этерча окъуулу жашла бардыла.*

РАБФАК *ат.* / Ишчи факультет. СССР-де 1919- 40 жыллада орта билимли болмагъан жаш тёлюню бийик окъуу юйледе окъургъа хазырлагъан битеулю билим берген окъуу юй. *[Аслан:] Мени нёгерлеримден техникумлагъа, рабфаклагъа окъургъа бармагъан киши къалмагъанды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 288. *Жарлы эллини баласы, тракторда ишлей тургъанлай, рабфакга окъургъа тапханды заман.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 107.

РАГУ *ат.* Рагу / Уакъ тууралгъан эт кесекле картоф, тахта кёгетле бла бирге биширилип этилген тымлы аш. *Ишчи столованы менюсунда гуляш, рагу, котлетле бардыла.* «Коммунизмге жол», 1977, № 54.

РАДАР *ат* 1. *къ.* **радиолокатор**. *Башха планетледен келген сигналланы тутар ючюн, радарла орнатылгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 42.

2. *В позиции определения:* радарный / Радар бла байламлы. *Радар установка.*

РАДИАТОР *ат.* Радиатор / Машинаны, тракторну д.а.к. затланы моторларыны сууларын суутур ючюн кёп уакъ быргъычыкъ-

ладан къуралгъан прибор. *Самолётну радиатору.* ❑ *Машинаны аллында желни тыйгъан мияланы тёрт жерин тешген эдиле, радиаторну окъла жыртхан эдиле.* «Шуёхлукъ», № 3, 27.

РАДИАЦИЯ *ат физ.* 1. Радиация *(излучение)* / Бир затдан келген излучение. *1935 жылда окъуна немецли алим Е. Кох организмни ёсюуюне кюн радиация себеп болгъанын айтханды.* «Коммунизмге жол», 1977, № 181.

2. Радиация (*напр. нейтронной бомбы*) / Неда болсун бир затны ортасындан тёгерекге, кюн таякълача, жайылыучу зат. *Кючлю ургъан хауа толкъундан, жарыкъ жайылыудан, радиациядан сакъланыу къыйынды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 130. *Нейтрон бомбаны радиациясы уллуду.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 108.

РАДИЙ *ат.* Радий / Химия элемент, радиоактив шартлары болуучу металл. *Радий техникада эм медицинада да хайырланылады.*

РАДИКУЛИТ *ат.* Радикулит / Аркъа жиликден барыучу нервалары тамырчыкъларыны аурумакълыкълары. *Мында (курортда) полиартритден, радикулитден къыйналгъанладан группала къуралгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 62.

РАДИО *ат* 1. Радио *(способ передачи и приёма звуков, сигналов)*/ Энчи станциялада темир жипсиз, электромагнит толкъунланы болушлугъу бла тауушну, сигналны узакъ жерге бериу неда андан алыу амал. *Сау дуниягъа радиола Жангы хапар бердиле: къыралыбызны кемелери Космосда учуп келдиле.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 35. *Радио бла команда бергенлейинге дивизионну жыйырма бла тёрт тобу сен айтхан жерге атарыкъдыла.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 186.

2. Радио *(репродуктор, радиоприёмник)* / Аллай амал бла берилген тауушланы, сигналланы тутуучу прибор, репродуктор, неда радиоприёмник. *Биринчи отоугъа кирдик: Акъ жабыулу столу, Радио, юч-тёрт шинтик, Тюбюнде жангы полу.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 158. *Советлени юйюню аллында радио тыхырдап башлады.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 36.

3. Радио *(сигналы, сообщения, музыка и т.п.)* / Ол толкъунла бла берилген зат. *[Рамазан Розагъа:] Жюр, ол юйге барайыкъ да радиогъа тынгылай турайыкъ, жашла да келирле.* Семенланы А., Жазыу айла, 90.

РАДИОАКТИВ *сыф.* Радиоактивный / Радиоактивлилиги болгъан. *Радиоактив изотопла. Радиоактив заран.*

РАДИОАКТИВЛИЛИК *ат.* Радиоактивность / Химия элементлени ядроларыны атомларыны кеслери алларына чачылыулары. *Радиоактивлиликлери уллу болгъан металла ядро сауутда хайырланыладыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 202.

РАДИОАНТЕННА *ат къ.* **антенна.** *Разведчикле элни къыйырында радиоантенналары болгъан машинаны эслейдиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 92. Мийик радиоантеннаны жел аз-аз къымылдатады. «Ленинни байрагъы», 1974, № 124.

■ **Радио бериу.** Радиопередача. Радио бла айтыу, согъуу, билдириу. *Республика газетледе, радио бериуледе жетишимлени юслеринден айтыла эдиле.* «Шуёхлукъ», № 51, 48. *Жаш тёлюге деп закон жорукъланы юсюнден школ къуралгъанды,*

радио бериуле боладыла. «Ленинни байрагъы», 1973, № 112.

■ **Радиогъа тынгылаучу.** Радиослушатель / Радио бериулени эшитирге сюйюучю адам. *Заводну ишини юсюнден радиогъа тынгылаучула, газет окъуучула да биле болурла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 17.

РАДИОГРАММА *ат.* Радиограмма / Радио бла берилген телеграмма. *Радиограмма бериу. Радиограмма алыу.*

РАДИОЛА *ат.* Радиола / Радиоприёмник бла проигрыватель бирге къошулуп ишленнген аппарат. *Радиола бла стемейни согъуп, эки-юч адам кёзюу-кёзюу баргъандан сора, вальсны да салдыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 177. *Тапкалада топпа-толу китапла, отоуну бир мюйюшюнде радиола барды.* «Шуёхлукъ», № 50, 71.

РАДИОПРИЁМНИК *ат.* Радиоприёмник / Тауушланы, сигналланы радио бла алыучу, тутуучу аппарат. *Азиретни сол жанында бир гитче столчукъну юсюне уллу радиоприёмник не эсе да аз эшитилип бир тюрлю музыканы шыбырдайды.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 43. *Кенг юйню эки къабыргъасына уллу къатапа кюйюзле урулгъандыла, бир мюйюшюнде кюзгюлю шифоньер, бирси мюйюшюнде да «Рига-10» радиоприёмник салыннган этажерка сюеледиле.* Лайпанланы С., Гургумлу, 161.

РАДИОСТАНЦИЯ *ат.* Радиостанция / Тауушланы эм сигналланы радио бла бериучю, тутуучу станция. *Жашла радиостанция болгъан жер юйчюкге жетгенлеринде, андан радистка чабып чыкъды.* «Шуёхлукъ», № 53, 84.

РАДИОТЕРАПИЯ *ат.* Радиотерапия / Ауругъанны радий эм башха радиоактив затла бла багъыу. *Медицинада радиотерапия эрттеден бери хайырланылады.*

РАДИОТЕХНИК *ат.* Радиотехник / Радиотехникадан специалист. *Колхозну радиотехниги.*

РАДИОТЕХНИКА *ат.* Радиотехника / Отрасль техники // Радио толкъунланы жашауда хайырланыу амал, жол. *Жаш, радиотехникадан биринчи жетишимлери бла ёхтемлене, пионерлени юйлеринде къуралгъан техника кружокга жюрюп башлайды.* «Коммунизмге жол», 1974, № 166.

РАДИОФИКАЦИЯ *ат.* Радиофикация / Кереклиси чакълы радио салмакълыкъ. *Жангы ишленнген кёп фатарлы юйню радиофикациясы да бошала турады.*

■ **Радиофикация эт** радиофицировать / радио сал, орнат.

РАДИСТ *ат.* Радист / Радио бла хапар бере, ала билиучю специалист. *[Назир:] Радистле, аппаратланы къуругъуз, – деп, сёзню тауусулгъанын билдире, эки къолун сыртына салып, ары бла бери жюрюп башлады.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 191. *Николай самолёт бла радист къызны партизанлагъа ашырып бара эди.* «Шуёхлукъ», № 64, 53.

РАДИУС *ат мат.* Радиус / Шарны ортасын бла юсюнде бир токчасын неда тёгерекни ортасын бла тёгерек баргъан ызлыгъыны бир жерин бирге къошхан тюз ызлыкъ. *Устаз къангада алгъа тёгерекни, артда уа аны хордасын, радиусун ызлады.*

РАЗВЕДКА *ат* 1. Разведка *(обследование)* / Жауну юсюнден хапар билир мурат бла аскер бёлек

бардыргъан тинтиу. *Разведкагъа барыу. Хауа разведка.*

2. Разведка *(войсковая, группа, подразделение и т.п.)* / Тасхачылыкъ ишни толтуруучу аскер бёлюм. *Ушкок атылмады, мотор да бёлдю дауурун. Жарыйды кюн чыкъгъан жаны. Разведкабыз кечеги ишден келди. Душман кёрмей ычхындыргъанды аны.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 85.

3. Разведка *(организация)* / Башха къыралланы политика, экономика болумларын, аскер кючлерин д.а.к. затланы билир ючюн кюрешген энчи организация. *Тыш къыралланы разведкалары. Агентура разведка. Империалист разведка.*

4. *В позиции определения*: разведочный / Разведка этиучю. *Бизни аскерибиз разведка полк болады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 284. *Разведка взводну командири аскер бёлек бла Хако деген жарым айрыкамда чабакъ, заводну къатына тюшюп орналыргъа борч алады.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 150.

РАЗВЕДКАЧЫ *ат.* Разведчик / Тасхачы, разведкагъа *(1-чи магъ.)* жиберилген, разведка къуллукъ этиучю аскерчи. *Тасхачылыкъ ишде лейтенантны хунерлигине не менме деген разведкачы да сукъланырчады.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукъларыры, 94. *Ысмайылны къатында разведкачыланы командири да жерге къапланыпды.* «Шуёхлукъ», № 28, 26. *[Мустафа:] Антым, немецлиле, аланы складларын кюйдюрген совет разведкачы Мухаммат сау къалгъанын билселе, ачыудан жарылыр эдиле.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 174. *Бирде разведкачыла танг аласына Душман окопладан «тил» келтирдиле.* О т а р л а н ы К., Дуния эрттени, 10.

РАЗРЯД *ат.* Разряд *(степень квалификации)* / Къаллай болса да бир усталыкъда, спортда д.а.к. затда усталыкъны даражасы. *Тёртюнчю разряды болгъан хуначы. Жашны штангадан биринчи разряды барды.* ❐ *Жаш ишчилени иш разрядларын жыйылыуда къууанчлы халда кётюрюу, алагъа урунууну ветеранларын эстафеталарын бериу, эсде турурча значокла бла саугъалау кибик аллай ишле да жаш тёлюню юйретиуге иги болушадыла.* «Шуёхлукъ», №46, 105.

РАЗЪЕЗД *ат т.ж.* Разъезд / Бир колеялы темир жолда тюбеген поездле бир бирлерине тиймей ётерча, неда тохтап турурча айырылгъан жери. *Эки ыйыкъ баргъандан сора, кече ортасында бир разъезде бизни поезден тюшюрдюле.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 45. *Данияр бла Жамийля, артларына да къарамай, темир жолну разъезди таба терк барадыла.* «Шуёхлукъ», № 27, 56.

■ **РАЙИС: Райис афенди** *къарач. эск.* главный мулла / Тамата эфенди. *[Элни жарлыларындан бири:] Бизни насыбыбызгъа элни райис афендиси сюдню юсюнде болгъанды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 233.

РАЙКОМ *ат.* Райком / Район комитет. *Кюн орта заманнга комсомолну райкомуну секретары келди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 135. *Уруш башланнган кезиуде Будайланы Азирет партияны Холам-Бызынгы райкомуну биринчи секретары болуп ишлегенди.* «Шуёхлукъ», № 22, 124.

РАЙОН *ат* 1. Район *(местность)* / Экономика, география д.б. жаны бла бир энчилиги, башхалыгъы бла белгили болгъан жер. *Къыралны кюнчыгъыш районлары.*

Жерчилик бла кюрешген районла. Ишчи район. Ара район.

2. Район *(административная единица внутри страны или большого города)* / Къыралны неда шахарны ичинде административ-территория бёлюм. *Март айны ал кюнлеринден окъуна республиканы районларыны колхозлары сабан ишлени башлагъандыла.* Токъуманланы Ж., Нартланы туудукълары, 61. *Жалпакъ а, институтну бошап, кеслерини районда бир элге ишлерге келгенди.* Хубийланы М., Алан, 70.

3. *В позиции определения*: районный / Район (*2-чи магъ.*) бла байламлы. *Бир жол председатель Къаргъа Район жыйылыугъа барып, Къычырды ол къарылгъынчы, Деменгили борчла алып.* Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 37. *Мындан алгъаракъда баргъан район эришиулеге команда элтмегенбиз.* Зокаланы З., Солуу кюн, 50.

РАЙОНЛА *эт.* Районировать (*напр. край*) / Къаллай да болсун бир территорияны районлагъа юлеш. *Крайны районладыла.*

2. Районировать / *напр. сорта пшеницы* / Къайсы районда жарарыгъын (*сёз ючюн, мирзеуню, битимлени ёсдюрюрге*) белгили эт, тохташдыр. *Нартюхню сортларын районлагъандыла.*

РАЙОНЛАН *эт. страд. от* **районла** / Районла дегенни *къатланыучу айырмасы. Колхозда районланнган сортланы сайлайдыла, агротехниканы бузмайдыла.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 65.

РАЙОНЛАНДЫР *эт. къ.* **районла**. *Будайны мылылыкъ аз болгъан жерде ёсген сортларын районландырыр ючюн кёп тюрлю сынау ишле бардырыладыла.*

РАЙОНЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* районландыр / Районландыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Край районландырылгъанды. Урлукъланы районландырылгъан сортлары.* ❐ *Мирзеуню жетишимли этиуде будайны кёп тирлик берген, нартюхню районландырылгъан сортларын себиу уллу себеп болады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 93.

РАЙОНЛАНДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **районландырыл** / Районландырыл дегенден *этим ат. Урлукъланы районландырылыулары.*

РАЙОНЛАНДЫРЫУ *и.д. от* **районландыр** / Районландыр дегенден *этим ат. Тахта кёгетлени районландырыу. Шахарны районландырыу. Жетишимлени районландырыу.*

РАЙОНЛАНЫУ *и. д. от* **районлан** / Районлан дегенден *этим ат.*

РАЙОНЛАУ *и. д. от* **районла** / Районла дегенден *этим ат. Мирзеуленц районлау. Шахарны районлау.*

РАК *ат.* Эшек губус (*къ. губус*). *Бусагъатда медицинада бек къыйын къоркъуулу ауруугъа рак саналады.* «Коммунизмге жол», 1978, № 105. *Ашхынны ашланнган жери ракга кёчерге бек ёчдю.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 192.

РАКЕТА *ат* 1. Ракета *(снаряд)* / Ичинде къаты отлугъу жанганда, хауаны бийгине учуучу снаряд. Фейерверкде неда аскерде белги берир эм жерни жарытыр ючюн хайырланылады. *Бир-бирде Днепрни сол жагъасындан талай ракета атылып, сууну башын кюндюзча жарыта, тогъай айланып, бирери бирер жерде тюше эдиле.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 69. *Зуфар а кече алай барады алгъа, Ракетала кюндюз кибик жа-*

рыта. Боташланы И., Таула сакълайдыла, 57.

2. Ракета *(летательный аппарат)* / Реактив двигатели болгъан учуучу аппарат. *Сюймеклигими айта барлыкъма Айны сакълагъан эгерге. Мен ракетагъа минип учар эдим, Сени къошсала нёгерге.* Хубийланы М., Къарачаймалкъар совет халкъ жырла, 157. *Солтан да планын салыпды, Ракет бла айгъа учаргъа.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 64.

3. Ракета *(боевой снаряд)* / Ичинден чыкъгъан газ тюртюп учуруучу уруш сауут. *Ракетала къырал чекни сакълайдыла.* Отарланы К., Сынла, 33.

РАКЕТКА *ат спорт.* Ракетка / Теннис, бадминтон ойнагъанда топну уруп артха къайтарыучу спорт адыр. *Къарыулу жаш топну ракетка бла къаты уруп учурады.* «Коммунизмге жол», 1979, № 169.

РАКОВИНА *ат.* Раковина *(напр. кухонная)* / Шорха сыфатлы ишленип, суу чыкъгъан кранны тюбюнде орналып, суу аны ичи бла кетген адыр. *Къызчыкъ табакъланы раковинада жууду.*

РАМА *ат* 1. Рама *(оконный переплёт)* / Агъачла бир бирине урулуп бир терезени кёзлерин къурап бирге байлагъан зат. *Рамалары, мияласы салынмаса да, мекямны ал жаны саулай узунуна верандагъа деп ишленнгенди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 107. *Столну аллында терезе рамасы бла бирге тышына къуюлуп тюшдю.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 44.

2. Рама (*напр. оконная, дверная, для портрета*) / Ичине салыннган суратны, кюзгюню д.а.к. затны тёгерегин къуршоулар кибик тёртгюл, зугул неда тёгерек ишленнген къуршоу. *Бачама алтын суу ичирилген рамадан ышарып къарайды.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 126. *Ариу мияла раманы ичинде кёп сурат барды.* Зоканы З., Солуу кюн, 16.

3. *энчи.* Рама *(напр. автомобиля, вагона)* / Юйню, кёпюрню, машинаны д.а.к. затны хар заты аны юсюне орнатылгъан, жыйылгъан кесеги. *Эски машинаны рамасындан къалгъанын чачдыла.*

РАМАЗАН *ат.* Рамазан *(девятый месяц мусульманского лунного календаря)* / Муслийман календарны тогъузунчу айы, ораза тутуучу ай. Исламны буйругъу бла ол кезиуде муслийманлагъа танг атхынчыдан башлап, кюн батхынчы дери аш ашаргъа эм суу ичерге жарамайды. *[Афенди Захретге:] Рамазан айны аягъына къуранны окъуп бошайса.* Байчоланы М., Уллу Къарачайда, 19.

РАНЕЦ *ат.* Ранец / Окъуучу, бауларын инбашларына кийип, сыртында жюрютюрча ишленнген сумка. *Жашчыкъ, ранецни да сыртына жарашдырып, школгъа атланды.*

РАПОРТ *ат.* Рапорт / Аскерчини кесинден тамата чыны болгъаннга ишини, болумну юсюнден жазып неда айтып билдириую. *Жаш офицер командирлерине рапорт жиберди.* ❐ *Кюн сайын областьла, крайла, республикала Правительствогъа рапортла жазадыла.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 202. *Предприятияланы урунуу жетишимлерини юсюнден съездге кёп рапорт келди.* «Ленинни байрагъы», 1982, № 114.

■ **Рапорт бер** рапортовать / рапорт жазып бер неда айт. *Взводну, командири, лейтенант, подполковникге рапорт берди.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 11. *Муратны кесине ушагъан сержант кимге эсе да рапорт береди.* Гадийланы И., Санга

айтама, 50. // Докладывать начальству / нени юсюнден болса да таматагъа, башчыгъа билдир. *Бу кюнледе борчларын болжалдан алгъа толтургъанларына рапорт берген коллективлени саны ёседен ёсе барады.* «Коммунизмге жол», 1983, № 245.

РАПС *ат.* Рапс / Урлукъларындан жау этилиучю сары гюллю кырдык битим. *Къара будай бла рапсны къатышдырып мал ашха себиу. Кюзлюк рапс.*

РАПСОДИЯ *ат.* Рапсодия / Халкъ жырланы, таурухланы темаларына жазылгъан музыка чыгъарма. *Листни рапсодиясы.*

РАСА *ат* 1 Раса / Адам улуну история болумгъа кёре жаратылыуу, атадан келген шарты эм башха бирчалыкълары *(терисини, чачыны тюрсюню, баш сюегини формасы д.а.к.)* бла бирге ушагъан къаууму. *Американы расаларыны арасында чюйреликле болгъандыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 187.

2. *В позиции определения*: расовый / Раса жаны бла байламлы. *Негрлилени раса айырылыкъгъа, жарлылыкъгъа эм ачлыкъгъа кажау къозгъалыулары. Раса чюйреликлени къатылыгъын жумушатыу.*

РАСА *ат къарач. / къ.* **доммай чели, чели, гъуйгъум**. *Жаннетли болсун жылкъычы улу жаш Жандар, Къанынг чачылгъанды сени расагъа, забагъа.* (Ф о л ь к.) *Чегетде битген чегет раса, Былай этип неге тураса.* К ъ а г ъ ы й л а н ы М., Тинте барып, 5.

РАСАЧЫ *ат.* Расист / Расизм жанлы болгъан, расизмни жакълагъан адам. *Уучлаучула эм расачыла этген муратларына жеталмайдыла.* «Коммунизмге жол», 1975, № 94. *Жалынчакъсыз Африканы башчыларыны асламысы расачыланы акъылларын сезгендиле.* «Коммунизмге жол», 1979, № 136.

РАСАЧЫЛЫКЪ *ат къ.* **расизм**. *Халкъ асламла расачылыкъны кёрюп болмайдыла, анга къажау кюрешге таукел къатышыргъа боллукъдула.* «Коммунизмге жол», 1981, № 194. *Расачылыкъ америка жамауатны не тюрлю бёлюмлерине да сингнгенди.* «Коммунизмге жол», 1977, № 67.

РАСИЗМ *ат.* Расизм / Расала тенг тюйюлдюле деген теория. *Империализм битеу къолундан келген жерледе демократия эркинликге эм азатлыкъгъа къажау сюеледи, адамны намысын сындырады, расизмни жаяды.* «Коммунизмге жол», 1978, № 133.

РАСКЛАДУШКА *ат сёл. тил.* Раскладушка / Жайылыучу эм жыйылыучу женгил ундурукъ. *Къонакъладан бири раскладушкада тынчайды.*

РАСПИСАНИЕ *ат.* Расписание / Бир затны къачан, къалайда, къаллай кезиуге этиллигин билдирген график. *Расписаниеде хирургия дерс кёрюннгенде, къууанч аллы болдукъ.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула. 377. *Кечени къалгъан кесегинде партизанла расписанияны жазып къолгъа алдыла.* «Шуёхлукъ», № 28, 71.

РАСПИСКА *ат.* Расписка / Бир затны алгъанына къол салып берилген къагъыт, документ. *Къара къарандаш бла жазылгъаны ючюн, бир расписканы бухгалтер ызына къайтарды.* С е м е н л а ч ы А., Жазыу айла, 126.

РАУБАЗЫ *ат дин. ц. диал.* Дерево поклонения жителей селения Верхняя Балкария в период язычества / Мажюсюлюкню заманын-

да Огъары Малкъарны адамлары табыннган терек. *Раубазы мени жанымда болгъа эди да, аллах сени жанынгда да болгъа эди.* (Нарт сёз.) О *Акъ сарыхлы Минги таугъа къарай, Биреу этди иги тилекле. Биреу табынды, зорлукъну къаргъап, Раубазыгъа.* «Коммунизмге жол», 1982, № 147.

РАУНД *ат спорт.* Раунд / Боксда бир сермешиуню *(3 минут)* баргъан кезиую эм ол сермешиу кеси. *Экинчи раундда Ошну боксеру эки-юч кере къаты-къаты жетдирди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 51.

РАХИМ *сыф.* Благосклонный / Онгсуннган, жаратхан, иги кёрген. *Акъбийче сюйген рахим къарам.*

РАХИМЛИК *ат.* Благосклонность / Онгсунмакълыкъ, жаратмакълыкъ, иги кёрмеклик. (*Шарау председательге:) Мен сенден рахимлик излеген суна эсенг, жангылгъан этесе.* Толгъурланы З., Эрирей, 130.

РАХИТ *ат.* Рахит / Чархында тытырны тузлары жетмей, ашагъан ашы кереклисича сингмей, сюеклери тийиншлисича ёсмеген сабий ауруу. *Колония къыраллада рахитден ауругъан сабийле кёпдюле.* «Коммунизмге жол», 1982, № 168.

РАХМАТ *ат* 1. Милосердие, милость. Халаллыкъ, жумушакъ жюреклилик. *Эрттен намаз къылгъаннга рахмат эшик ачылыр.* (Нарт сёз.)

РАХМУЛУ *сыф.* Милосердный/ Халал, жумушакъ жюрекли. *Къыралыбыз кишиге чапмайды. Халкъгъа рахмулуду къолу.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 14.

РАЦИОН *ат.* Рацион / Белгили заманнга дери берилип турургъа белгиленнген аш юлюш. *Ишчи кюнню графиги бла маллагъа аш бериую рациону жарашдырылгъанды.* «Шуёхлукъ», № 52, 64. *Специалистле зоотехния жорукълагъа кёре, тап рацион жарашдыргъандыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 66.

РАЦИОНАЛИЗАТОР *ат* 1. Рационализатор / Ишни терк мажарлыкъ алчы, жангы амалланы производстволагъа сингдириучю адам. *Заводну рационализаторлары. Предприятияны алчы рационализаторлары.*

2. *В позиции определения*: рационализаторский / Рационализатор неда рационализаторла ойлап тапхан. *Мухаммат берген рационализатор предложенияла заводха кёп хайыр келтиргендиле, аны бла бирге адамланы ишлерин тынч, файдалы этгендиле.* «Шуёхлукъ», № 37, 70.

РАЦИОНАЛИЗАТОРЛУКЪ *ат.* Рационализаторство / Рационализаторну иши.

РАЦИЯ *ат.* Рация / Алып айланылыучу радиостанция. *Связист, рацияны бурууларына къатылып, отрядны соруп, бир тюрлю жукъ билирге кюрешеди.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 39. *Ысмайылны нёгери немец тилде рация бла сёлешеди.* «Шуёхлукъ», № 28, 67.

РЕАКТИВ *ат хим.* 1. Реактив / Химия реакцияны бардырыр ючюн хайырланылыучу зат. *Артдан артха жангы, учуз реактивле табыладыла.*

2. *В позиции определения*: реактивный / Артха атхан газыны кючю бла баргъан. *Реактив самолёт-ла. Реактив снарядла.*

РЕАКТОР *ат.* Реактор / Тюрлю-тюрлю физико-химия реакция-

ланы мурдорунда ишлеучю аппарат неда установка. *Термоядро реакторла.*

РЕАКЦИОНЕР *ат.* Реакционер / Политикада реакция жанлы адам, прогрессни, демократияны жауу. *Реакционерлени агитациясына Кязим кӕси поэзиясы бла къажау сюеледи.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 80.

РЕАКЦИЯ [1] *ат хим.* Реакция / Эки неда андан кёп затны жангы зат къураучу байламлыкълары. *Окъуучула химияны дерсинде тюрлю-тюрлю реакцияланы барыуларына къарайдыла.*

РЕАКЦИЯ [2] *ат полит.* Реакция / Жангы ниетлеге къажау, эски жорукъланы сакълар ючюн кюрешген политика. *Реакция битеу кючюн алчы ниетлени сёгюуге салгъанды.* «Коммунизмге жол», 1977, № 204. *Орус патчахны европалы реакцияны башчысына санагъандыла.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 93.

РЕАКЦИЯЧЫ *ат къ.* **реакционер**. *Реакцияҷыланы айтыулары бизни жамауатыбызгъа къоркъуулу тюйюлдюле.* «Шуёхлукъ», № 43, 113.

РЕАЛИЗМ *ат.* Реализм / Литературада бла искусствода жашауну, болумну керти суратланыуун излеген жол. *Живопись.реализм.* ❐ *Бальзакны чыгъармачылыгъы XIX ёмюрде французлу критика реализмни бек уллу жетишимине саналады.* «Коммунизмге жол», № 16, 1981.

РЕАЛИСТ *ат* 1. Реалист / Реализмни тутхан, реализм жол бла баргъан адам. *Ол [Кязим] уллу интернационалист, уллу реалист да болгъанды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 126.

2. *В позиции определения*: реалистичный / Реализмни жорукъларына таянгнан. *Реалист чыгъарма. Реалист искусство.*

РЕАНИМАТОР *ат.* Реаниматор / Реанимациядан усталыгъы болгъан врач.

РЕАНИМАЦИЯ *ат.* Реанимация / Жюреги, солууу тохтап, алай жашаугъа къайтыргъа боллукъ заманы озгъунчу сау этиу.

РЕВИЗИЯ *ат* 1. Ревизия / Къаллай да болсун бир учрежденияны неда къуллукъчуну финансмюлк ишини тюзлюгюн, законнга келишиуюн ачыкълар ючюн бардырылгъан тинтиу. *Районну ревизорлары тюкенледе жыл сайын ревизияла бардыргъандыла.* «Коммунизмге жол», 1972, № 143.

2. *В позиции определения*: ревизионный / Ревизия этиучю. *Ревизия комиссия. Ревизия акт.*

■ **Ревизия эт** Ревизировать / Ревизия бардыр. *Тюкеннге ревизия этгенлеринде, кемчилик тапмадыла. Колхозну складларына ревизия этилди.*

РЕВИЗОР *ат.* Ревизор / Къуллугъу ревизия этиу болгъан адам. *Ревизорла, жайылып, Атлагъа къарайдыла. Отчётлада тарыхланы Чотха салып санайдыла.* Б а л а л а н ы О., Башчы теке, 61. *Арт кезиуде автоуправленияны контролёрлары, ревизорлары кеслерини ишлерин игилендиргендиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 22.

РЕВМАТИЗМ *ат.* Жел ауруу (*къ. жел*). *Бал чибинни уюн ревматизм, радикулит, неврит ауруулагъа багъыуда хайырланадыла.* «Коммунизмге жол», 1973, № 152. *Мылы хауалы жерде жашагъанлада ревматизмден ауругъан аслам тюбейди.* «Коммунизмге жол», 1974, № 149.

РЕВОЛЮЦИОН *сыф. къарач. къ.* **революция 2.** *Революцион байрам. Революцион болум. Революцион къозгъалыу.*

РЕВОЛЮЦИОНЕР *ат.* Революционер / Революция къозгъалыугъа къатышхан адам. *Акъыллы таулу жаш окъууну болушлугъу бла билимин ёсдюрюп, чынтты революционер болады.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 99. *Ностуланы Юсюп белгили революционер болгъанды.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 11.

РЕВОЛЮЦИЯ *ат* 1. Революция / Жамауатны жашауунда эски болгъан жамауат эм политика къурулушну къурутуп, жангы властьны къурагъан уллу тюрлениу. *Мёчюланы Кязим революциягъа дери окъуна кёп тюрлю назму жазгъанды.* «Шуёхлукъ», № 22, 116. *Жарлы элини революция къанатландыргъан баласы, трактора ишлей тургъанлай, рабфакда окъургъа тапханды заман.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 33. *Малкъарлыланы ичинде революциягъа дери къара таныгъан адамланы саны бир процентден аз болгъанды.* «Шуёхлукъ», № 14, 41.

2. *В позиции определения*: революционный / Революция бла байламлы. *Къыралны революция правительствосу халкъны окъутуугъа уллу магъана береди.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 142. *Темирбаш эллилерин революция кюрешге тизеди.* Т ё п п е л а н ы А., Омар Этезов, 46.

РЕГБИ *ат.* Регби / Футболну бир тюрлюсю, ойнаучула къоллары-на алып ойнаргъа эркинликлери болгъан зугул топ. *Регби ойнау. Регби эришиуле.*

РЕГБИСТ *ат.* Регбист / Регби ойнаучу адам. *Регбистлени командасы.*

РЕГИСТРАТОР *ат.* Регистратор / Учрежденияда бир затны регистрациясын бардырыучу ишчи. *Солугъанланы ыразы этиуде санитаркаланы, медсестраланы эм регистраторну къыйынлары уллуду.* «Коммунизмге жол», 1974, № 115.

РЕГИСТРАТУРА *ат.* Регистратура / Учрежденияда регистрация бардырылыучу бёлюм. *Поликлиниканы регистратурасы.*

РЕГИСТРАЦИЯ *ат.* Регистрация / Эсепге алыр ючюн неда жорукъ кюч берир ючюн жазыу, белгилеу. *Депутатланы регистрациясы коридорда барады.*

2. *В позиции определения*: регистрационный / Регистрация бла байламлы. *Бир-бир организацияларда эм учрежденияларда да регистрация журналла болмай тургъандыла.* «Коммунизмге жол», 1974, № 22.

■ **Регистрация** *эт.* регистрировать / регистрация бардырыу. *Урунганлагъа кёмюр справкала регистрация этгенде тохташдырылгъан очередь бла бериледиле.* «Коммунизмге жол», 1973, № 19.

РЕГЛАМЕНТ *ат.* Регламент / Жыйылыуну, съездни д.а.к. затны тохташдырылгъан низамы, барыу халы. *Сёлешгенле регламентни бузмадыла.*

РЕГЛАН *ат.* Реглан / Пальтону, жыйрыкъны инбашлары бла женглери бирге тигилмей сау кесекден болуучу фасон. *Реглан пальто. Реглан жыйрыкъ.*

РЕГРЕСС *ат.* Регресс / Бир затны ёсюуюню оюлууу, артына барыуу. Антоним: прогресс.

■ **Регрессив ассимиляция** *грамм.* Регрессивная ассимиляция. Сёлешгенде алда келген тауушну аны ызындан келгеннге ушагъаны. *Къарачай-малкъар тилде эки тюрлю ассимиляция жюрюйдю: прогрессив эм регрессив ассимиляция.* «Къарачай-малкъар тилни грамматикасы», 36.

РЕДАКТИРОВАТЬ *эт.* Редактировать *(проверять и исправлять текст при подготовке к печати)*/ Текстни басмагъа хазырлай туруп сюзюу, тюзетиу. *Жыйымдыкъны редактировать этип бошай турадыла.*

РЕДАКТОР *ат* 1. Редактор (*напр. книги, газеты*) / Басмаланырыкъ затны *(сёз ючюн, китапны, журналны, газетни)* магъанасын тохташдырыучу тамата. *Батыр Османович район газетни редакторун чакъырды.* З а л и й х а н л а н ы Ж, *Жаннган жюрекле* 137. *Мен, даулашыргъа болмайын Редакторгъа тынгылап Кетеме, назму жазмайын Турсам табын ангылап.* О т а р л а н ы К., Дуния эрттени, 135.

2. Редактор (*напр. литературный, научный*) / *Литература редактор. Техника редактор. Илму редактор. Сектор чыгъаргъан жыйымдыкъны редактору кёлю бла кюрешгени эсленеди.*

РЕДАКТОРЛУКЪ *ат.* Редакторство / Редакторну иши, къуллугъу. *Редакторлукъ тынч тюйюлдю.*

РЕДАКЦИЯ *ат* 1. Редакция *(учреждение)* / Газет жарашдырылыучу, жазылыучу жер. *Бизни редакцияны къызлары эстрада концертге чакъыра келдиле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 504.

2. Редакция *(руководство изданием)* / Китапны, журналы д.а.к. затны чыгъыууна таматалыкъ этиучю адам. *Китап белгили алимни редакциясы бла чыкъгъанды.*

РЕДКОЛЛЕГИЯ *ат.* Редколлегия *(редактор коллегия)* газетни журналны д.а.к. затны чыгъарыучу къуллукъчула / *Газетни редколлегиясы. Журналны редколлегиясы.*

РЕДУКТОР *ат.* Редуктор *(механизм)* / Бир валдан экинчи валгъа бергенде механизми бурулууну терклигин тюрлендириучю механизм. *Токну кючю, электромоторну жызылдата келип, редукторну айландырды.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 208.

2. Редуктор *(прибор)* / Двигательлени, установкаланы системасында суусун затны, газны, парны басымын аз этиучю прибор. *Газны редуктору.*

РЕДУКЦИЯ *ат грамм.* Редукция / Басым тюшмеген жерде ачыкъланы къыраусуз эшитилиулери. *Ачыкъланы редукциясы.*

РЕЖИССЁР *ат* 1. Режиссёр *(спектакльге, радио бериуге д.а.к. затха)* суратлау жаны бла таматалыкъ этиучю адам. *Театрны режиссёру. Спектакльни режиссёру.*

РЕЖИССЁРЛУКЪ *ат.* Режиссёрство / Режиссёрну иши, къуллугъу. *Ол режиссёрлукъну бек жаратады.*

РЕЗЕРВ *ат* 1. *кёпл. сан.* Резерв *(запас чего-л.)* / Керекли заманда хайырланылырча запас. *Урунуу коллективле хайырланылмай тургъан мадарланы табып, жангы резервлени ишге къошуп, жамагъат маммат лыкъны кюнюне хазырланадыла.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 79.

2. аск. Резерв *(часть войск)* / Керекли заманда хайырланылыр

ючюн командирни эркинлигинде аскер кесек. *Тасхачыла билдиргенге кёре, жауну къоруулау бетжаныны артында резервлери кёп эди.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 94. *Душман тылда резервлеринден болушлукъгъа, аскер жиберген жерде уруш башланды.* «Коммунизмге жол», 1977, № 90.

РЕЗИК *ат къарач.* Побег (растения)/Чирчик. *Гардош резик этгенди.*

РЕЗИКЛЕН *эт. къарач.* Пустить ростки, прорасти / *къ.* **чирчик**. *Нартюх, гардош резикленип башлагъандыла.*

РЕЗИН *ат* 1. Резина / Каучукну къыздырып алыныучу, суу эм хауа жибермеучю, созулуучу жумушакъ зат. *[Тахир:] Жол рельсагъа Темир талай кёп къорайды. Женгил паровоз салсакъ а, Ол резинден да жарайды.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 66. *Насосла ишлеген кезиуде нефть тёгюлмез ючюн резинден, териден, кийизден прокладкала этерге тюше эди.* «Шуёхлукъ», № 39, 109.

2. *В позиции определения*: резиновый / Резинден этилген. *Жылтыраукъ резин галошлары бла кири болгъан юйлени къатынлары бир бирини къулакъларына, жолну эки жанына таракъ тишлеча сюеледиле.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 173. *Врач саусузну кёлегин ёрге къайырып, резин быргъычыкъ бла кёкюрек къангасына, сора, бауурландырып, аркъасына тынгылады.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 139.

РЕЗОЛЮЦИЯ *ат* 1. Резолюция *(решение)* / Кенгешде, жыйылыуда д.а.к. затда къаллай да болсун бир сорууну сюзгенден сора этилген оноу. *Партияны тактика жаны бла резолюциялары эм партияны уставы бардыла.* «Коммунизмге жол», 1969, № 101. *Къычырыкъла бираз сел болгъандан сора, Сослан резолюцияны чёпге салды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 278.

2. Резолюция *(заключение, распоряжение)* / Начальникни иш къагъытны юсюнден кесини бегимин, оюмун жазыуу. *[Ит] Кёкге къарады, юрдю. Сора: «Бир мадар эт»,– деп, Резолюция салып, Мыйыкълы Киштикге ийди.* Б а л а л а н ы О., Басняла бла фельетонла, 27.

РЕЙКА *ат.* 1. Рейка *(плоский брусок, узкая тонкая доска)* / Базыкъ болмагъан, тёртгюл неда жассы жонулгъан агъач неда жукъа къанга. *Ибрагим бешатарны къошунла кетген жерде рейка юсюне салып марады.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 144. *Агъач жаргъан бычхы агъачланы къангалагъа бла рейкалагъа жарады.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 36.

2. Рейка *(брусок с делениями)*/ Сууну, къарны д.а.к. затланы теренликлерин ёлчелеучю бёлюмлери болгъан агъашчыкъ. *Колхозну терек бахчасында жетинчи классны окъуучулары къарны рейка бла ёлчелейдиле.* «Шуёхлукъ», № 52, 70.

РЕЙС *ат.* Рейс / Машинаны, самолётну д.а.к. затны белгили маршрутха кёре жолу. *Узакъ рейсле. Рейсге барыу.* ❐ *Азирет рейсге хазырлана тургъанлай, Сагит, гузаба атлап, къатына келди.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 59.

РЕЙСФЕДЕР *ат.* Рейсфедер / Тушь бла ызлар ючюн хайырланылыучу чертёж адыр. *Рейсфедерге къара тушь къуюлду.*

РЕЙТ-РЕЙТ *межд.* Возглас, которым погоняют овец / Къойланы сюргенде айтылыучу тарууш. *Харун*

жыйыны да, рейт-рейт эте, къойланы сюрединле. Шахмырзаланы С., Танг аласында, 50.

РЕЙХСТАГ *ат.* Рейхстаг / Германияны 1945 жылгъа дери ишлеп тургъан парламенти эм ол парламент жыйылыучу мекям. *[Науруз Соколовха:] Ол жыл Берлинде рейхстагны къатында былай тюбеп бир къалгъан эдик, эсингдемиди!* Хубийланы О., Аманат, III, 74.

РЕКВИЕМ *ат.* Реквием / Оркестрге-хоргъа деп жарашдырылгъан бушуулу музыка чыгъарма. *Бары да шум болуп, реквиемге тынгылайдыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 94.

РЕКЕГЪАТ *ат дин.* Часть намаза / Намазны кесеги, бёлюмю. *[Жашчыкъ бёрюге:] Энди сен мени ашайса да ашайса, алай а эки рекегъат намаз къылмагъа къой.* «Къарачай халкъ таурухла», 89.

РЕКЕТ *ат дин. сёл. тил. къ.* **Рекегъат.** *Эрттен бла кесим эртте тургъанма, Эки рекет сууап намаз къылгъанма.* (Фольк.)

РЕКЛАМА *ат.* Реклама *(оповещение).* / Алыучулары, къараучулары аслам болур ючюн, биреуню неда бир затланы не тюрлю амал бла да белгили этмеклик, билдирмеклик. *Сатыу реклама. Театр реклама.*

2. Реклама *(объявление, плакат)* / Аллай билдириую болгъан плакат. *Рекламаны, кёргюнчлю агитацияны хар къалайда да энчи башхалыкълары болургъа тыйышлыды.* «Ленинни байрагъы», 1973, № 186.

РЕКЛАМАЦИЯ *ат экон.* Рекламация / Товарны, продукцияны агъачы аман болгъаны бла байламлы тюшген заранны тёлетир ючюн этилген дау. *Кесгичлени къатдырыу, бизни заводха рекламация келмезча этиу, термистлени эм жууаплы ишлерини бириди.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 136. *Былтыр ючюнчю кварталда бракны юсю бла заводха онтёрт рекламация тюшген эди.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 89.

РЕКОМЕНДАЦИЯ *ат.* Рекомендация *(отзыв)* / Биреуге неда бир затха иги, тап багъа бичилиую, берилиую. *Конкурсда хорлагъан чыгъармаланы басмада чыгъарыргъа рекомендацияла берилликдиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 129.

2. Рекомендация *(совет, пожелание)* / Акъыл, этилген оноу. *Геронтологла аш ашау, жюрюу эм жукълау жаны бла бир къаум рекомендацияла жарашдыргъандыла.* «Коммунизмге жол», 1979, № 153.

РЕКОРД *ат.* Рекорд / Эришиуде, ишде бек бийик жетишим. *Рекордха адамла бирер тюрлю багъа берген эдиле.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 84. *Металлургия заводну биринчи мартен печинде алгъынгы рекорддан эсе аслам къурч эритиледи.* «Коммунизмге жол», 1975, № 215.

■ **Рекорд сал** Устанавливать, установить рекорд / Эришиуде, ишде бек бийик жетишим эт. *Умутум барды жангы рекорд салыргъа, Иги ишлеп сыйлы орден алыргъа.* Къулийланы Х.-М., Жырны заманы, 161. *Мен сюйгенимден артха къалмазча, Звеному алып барама, Къалгъан звеноланы ичинде Мен да рекорд салама.* «Жашауубузну байрагъы», 183.

РЕКОРДСМЕН *ат.* Рекордсмен / Рекорд салгъан адам. *[Шура Ахматха:] Ол [Батыр] сизни Малкъарданды, кёремисе, рекордсменлени галошха олтуртханды.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 59.

РЕКОРДЧУ *ат.къ.* **Рекордсмен.** *Кёп болмай а бийикге секириу жаны бла битеу дунияны рекордчусу кесини жарауларын башлагъанды.* «Коммунизмге жол», 1974, № 160.

РЕКТОР *ат.* Ректор / Университетни эм башха бийик окъуу юйлени таматасы. *Мурат ректорну кабинетинден мудах чыкъды.* «Щуёхлукъ», № 30, 56. *Илму советни ректор бардырады.* «Шуёхлукъ», № 14, 17.

РЕКТОРАТ *ат.* Ректорат / Ректор таматалыкъ этген административ окъуу управление. *Партком, ректорат тюрлю-тюрлю миллетлени келечилериндан къуралгъан студент коллективни шуёхлугъун, къарындашлыгъын жалчытыр ючюн кюрешедиле.* «Коммунизмге жол», 1977, № 108.

РЕКТОРЛУКЪ *ат.* Ректорство/ Ректорну къуллугъу, иши.

РЕЛЕ *ат.* Реле / Электр цепьни кеси аллына къошуп, айырып туруучу автомат прибор. *Релеле жыйыучу цех. Телеграф аппаратны релеси.*

РЕЛЬЕФ *ат.* Рельеф / Жерни юсюню халы. Тау рельеф. Жер жюзюню рельефи. ❐ *Автомат аппаратны къыйын рельефи болгъан жерге тюшюрюню илму-техника жаны бла къыйын иши жетишимли бажарылгъанды.* «Ленинни байрагъы», 1979, № 112.

РЕЛЬСА *ат.* Рельс / Темир жолда вагонну, тепловозну д.а.к. затны чархлары аны юсю бла барыр ючюн салыныучу узун темир. *Рельсала асыры къызгъандан, аланы къошулгъан кезлери гитчергенди, энди дингил ётген заманда хазна таууш эшитилмейди.* «Коммунизмге жол», 1981, 18. *Кече орта да поезд, рельсаланы тыхырдата, къызыу барады.* «Шуёхлукъ», № 30, 59.

РЕМАРКА *ат.* Ремарка / Пьесаны текстине авторну къысха эскермеси. *Драма текстдеги ремаркала скобкалагъа алынадыла.* «Малкъар тилни орфографиясы бла пунктуациясы», 49. *Пьесаны салгъан заманда ремаркала эсге алынадыла.* «Коммунизмге жол», 1977, № 144.

РЕМОНТ *ат* 1. Ремонт / Бузулгъан, сыннган затны ишлениую. *Толу ремонт. Уакъ ремонт. Юйню ремонту.*

2. *В позиции определения*: ремонтный / Ремонт бла байламлы. *Ремонт ишле. Ремонт мастерской.*

■ **Ремонт эт** ремонтировать что / Бир затны жангырт, бузулгъан жерин ишле. *Техникагъа ремонт этип бошагъандыла. Мал орунлагъа ремонт этилгенди.*

РЕМОНТЧУ *ат.* Ремонтник / Ремонт этиучю ишчи. *Ремонтчу слесарьладан, арматурчуладан къуралгъан бригадала жарашып ишлейдиле.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 183.

РЕНЕТ *ат.* Ренет / Жылы жерледе битиучю мысты татыулу, багъалы къыш алма. *Терек бахчада быйыл ренет алмала иги битгендиле.*

РЕНТАБЕЛЬЛИЛИК *ат къарач. къ.* **файдалылыкъ.** *Жерчиликде аяулулукъ пландан артыкъ кёп къошакъ продукция береди, рентабельлиликни кётюреди.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 104. *Бир бири ызындан талай жылны ичинде рентабельлиликни жолуна чыгъалмай келеди совхозланы бир къауумы.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 193.

РЕНТГЕН *ат къ.* **кюзгю. 1.** *[Хажимуса:] Биз Солтанны ичине къараргъа рентгенми болгъанбыз.* Боташланы И., Пьесала, 187. *Врач ауругъанны рентгеннге салыргъа буюрду.* «Коммунизмге жол», 1977, № 64.

РЕНТГЕНОЛОГ *ат.* Рентгенолог /Врач – рентгенологиядан, рентгенотерапиядан специалист.

РЕОСТАТ *ат.* Реостат / Токну кючюн эм аны напряжениясын белгили халда тутуучу аппарат.

РЕПЕРТУАР *ат* **1.** Репертуар/ Театрда, эстарада, концерт залда ойналгъан пьесала, музыка эм башха чыгъармала барысы да. *Репертуаргъа кирлик пьесала. Концерт репертуар. Жырчыны репертуары. Малкъар труппаны репертуары. Жангы репертуар.*

РЕПЕТИТОР *ат.* Репетитор / Керекли материалны билдирир ючюн дерсден тышында энчи окъутуучу адам.

РЕПЕТИЦИЯ *ат.* Репетиция / Драма, музыка д.а.к. чыгъарманы кёргюзтюрге хазырлана туруп, алгъадан этип кёрмеклик. *Пьесаны репетициясы. Опереттаны репетициясы. Репетиция бардырыу.*

РЕПОРТАЖ *ат.* Репортаж / Радиода, басмада, телевидения д.а.к. бир жерде баргъан затланы юслеринден берилген хапар, билдириу. *Жангы ачылгъан аякъ кийим фабрикадан репортаж этдим.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 195. *Марш сокъгъандан сора, стадиондан репортаж берип башладыла.* Кацийланы Х., Мухаммат, 50.

РЕПОРТЁР *ат.* Репортёр / Газетни, журналны, радиону д.а.к. затны бола тургъан неда болуп кетген затладан хапар берип туруучу къуллукъчусу. *Малчылагъа репортёр келди.*

РЕПРОДУКТОР *ат.* Репродуктор / Радио бериую уллу этип эшитдириучю прибор. *Батыр репродукторну бек жаратады.* Бат-чаланы М., Элчилерим, 65. *Жаланда къабыргъада тагъылгъан репродукторну тунакы тауушу аз-маз эшитиледи.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 244.

РЕСПУБЛИКА *ат* **1.** Республика *(напр. демократическая)* / Халкъ белгили заманнга дери айыргъан баш органлары башчылыкъ этиучю къырал форма. *Федератив Республика. Буржуаз республика. Демократ республика.*

2. Республика (*напр. автономная)* / Россейни къурамына кирген къырал. *Автоном республика.* ❐ *Директор къарындаш автоном республикаладан келген делегацияны завод бла танышдырады.* «Шуёхлукъ», № 150, 81.

3. *В позиции определения:* республиканский / Республика бла байламлы. *Къой къыркъыучуланы республика конкурсу башланнганды.* «Комунизмге жол», 1979, № 107. *Политика информаторланы республика семинар – кенгешлери болгъанды.* «Коммунизмге жол», 1976, № 196.

РЕССОР *ат.* Рессора / Машинаны, вагонну д.а.к. затны баргъан заманда чайкъалгъанын сел этер ючюн кёчер агъачы бла кюбюрюню ортасына салыныучу бюгюлген къурч пластинка *(нё да бирге байланнган бир къаум пластинка). Машинаны рессорлары.*

■ **Реставрация эт** реставрировать / реставрация бардыр. *Эгертмелеге реставрация этилгенди.*

РЕСТОРАН *ат.* Ресторан / Ариу жасалып, тепсерге музыкасы да болуучу, багъалы ашланы, ичгилени сапарыш бла ашаучу жер. *[Вера:] Шахарыбызны ортасында кинотеатрыбыз, школларыбыз, больницаларыбыз, ресторанларыбыз болурла.* Боташланы И., Пьесала, 107.

РЕСУРС *ат кёп. сан.* Ресурс / Керекли болгъанла, хайырланырча байлыкъ, ырысхы. *Табийгъат эм материал ресурсла. Адам эм ырысхы ресурсла.*

РЕФЕРАТ *ат.* Реферат / Китапны, статьяны д.а.к. затны магъанасыны къысха жазылгъаны. *Окъуугъа жюрюгенлени конспект жарашдырыргъа реферат жазып келип сёлеширге юйретиуге аслам эс бёлюнеди.* «Ленинни байрагъы», 1976, № 84.

РЕФЕРЕНДУМ *ат.* Референдум / Къыралны магъаналы ишин толтурур ючюн, саулай халкъгъа соруу, къол кётюрюу. *Референдум этерге.*

РЕФЛЕКС *ат.* Рефлекс / Адамны эм жаныуарны чархыны тышындан къатылгъан, къозгъагъан затха кеси да сезмей этиучю жууабы, къымылдауу. *Шартлы рефлекс. Шартсыз рефлекс. Адамны баш майысыны рефлекслери.*

РЕФОРМА *ат.* Реформа / Къырал къурулушну мурдору сакъланып тургъанлай, политиканы тюрлениую. *Правительстволадан тюрлю-тюрлю реформаланы бардырыуну излерге боллукъду.* «Коммунизмге жол», 1979, № 108. *Статистика шагъатлыкъ этгеннге кёре, реформадан сора башланнган кезиую ахырында Малкъарда малчылыкъ ары дери бир заманда да болмагъанча бийик даражагъа жетгенди.* «Шуёхлукъ», № 38, 98.

Реформа *эт.* Реформировать / Реформаны бардыр. *Забастовка жашау къурулушда, социал реформала этиуде жангы политиканы бардырыугъа чакъырыу бла айырмалыды.* «Коммунизмге жол», 1977, № 114.

РЕФРЕН *ат лит.* Рефрен / Назмуну, жырны белгили тизгин сандан сора къайтарыла туруучу строфасы, эжиую. *Кязим назмусуну хар строфасын «балам» деген рефрен бла бош башламагъанды.* Маммелаты Д., Кязим Мечиев, 92. *Анафора..., рефрен, пауза, диссонанс эм башхалары назмуну, аламат этерге болушадыла.* Маммелаты Д., Кязим Мечиев, 147.

РЕЦЕНЗЕНТ *ат.* Рецензент / Рецензияны автору. *Къол жазмагъа рецензент, редактор да къарайдыла.* «Ленинни байрагъы», 1975, № 126.

РЕЦЕНЗИЯ *ат.* Рецензия / Чыгъарманы, спектакльни д.а.к. затны юсюнден критика оюм. *Ол кёп очеркни, критика статьяны, рецензияны авторуду.* «Шуёхлукъ», № 35, 23. *Жаш жазыучуну рецензиялары, биринчи проза чыгъармалары газетледе басмаланнгандыла.* «Коммунизмге жол», 1978, № 204.

РЕЦЕПТ *ат* 1. Рецепт / Предписание врача / Дарманны къалай жарашдырыргъа кереклисини эм ауругъан аны къалай хайырланырыгъыны юсюнден врач жазыучу къагъыт. *Врач рецепт жазды да, Къасай аптекагъа чабып кетди.* Гулайланы Б., «Жаяу жолчукъ», 64.

2. Рецепт / пива, варки, стали и т.п. / Бир затны этилиу, жарашдырылыу амалы, жолу. *Сабийни юйретиуге хазыр рецепт жокъду. Ичинде жаны болгъан адам рецепт*

бла Жашамагъаны себепли, хар нени да тыйыншлысыча этип турмайды. К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 26.

РИМЛИ *ат.* Римлянин / Римде жашагъан адам. *Римлиле да багъыр кёкюреклерин Аны (тауну) аллында кёп кюкюретдиле.* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 69. *Римлилени ташдан ишленнген къабырлары кёп тюбей эдиле.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 143.

РИНГ *ат спорт.* Ринг / Тёгереги канатла бла бегитилип, боксдан тюбешиуле бардырылыучу энчи жер. *Баргъан кюнюбюзде окъуна бизни жашлагъа рингге чыгъаргъа тюшдю.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 67.

РИТМ *ат.* Ритм / Бир сау затда бир бири ызындан келиучю, болуучу ишлени белгили кезиуден кезиуге къайтарылып туруулары. *Назмуну кесини динамикасы, ритмасы этилген ишни ритмасына жууукълашып, музыкалылыгъын кючлендиргенди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 120. // *кёч.* Налаженный ход чего-л. / Неда болсун бир затны къуралып, тап, бир халда барыуу, этилиую. *Бригада бирча ритм бла ишлейди да, къалгъанладан эсе жетишимли болады.* «Ленинни байрагъы», 1972, № 153. *Промышленностьда урунганладан ритм бла ишлеуню тохтаусуз излейбиз.* «Ленинни байрагъы», 1978, № 198.

РИТОРИКА *ат* 1. Риторика *(теория красноречия)* / Уста, ариу сёлешиуню теориясы, уста сёлешиуню юсюнден илму. *Риторикадан дерс бериу.*

2. Риторика *(напыщенность)* / Омакъ, субай, кётюрюп сёлешмеклик. *Узун сёз, керексиз насийхат, магъанасыз риторика назмудан тыш боладыла.* «Шуёхлукъ», № 30, 117.

РИФМА *ат.* Рифма / Назму тизгинлени ахыр сёзлерини эшитилиулерини бирге ушашлыкълары. *Кязимни назмуларында омонимли рифмала хазна тюбемейдиле.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 152. *Рифма уа, къалай алай болса да, назмуну ритмагъа келтиреди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 15. *Рифмаланы бир бирге ушарча этерге сёзлени ичлериндеги къысыкъ эм ачыкъ тауушла да болушадыла.* «Шуёхлукъ», № 50, 112.

РИФМАЛА *эт.* Рифмовать / Назмуда сёзлени рифма болурча тиз. *Кязим кёбюсюнде тизгинлени ахыр сёзлерин рифмалайды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 148.

РИФМАЛАН *эт. страд. от рифмала* / Рифмала дегенни *зорлаучу айырмасы. Кязимни чыгъармаларында саулай тизгинлери рифмаланнган назмулары да тюбейдиле.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 148.

РИФМАЛАНЫУ *и.д. от* **рифмалан** / Рифмалан дегенден *этим ат. Назмуну рифмаланыуу аламат игиди.*

РИФМАЛАУ *и.д. от* **рифмала** / Рифмала дегенден *этим ат. Мёчюланы Кязим рифмалауну кёп тюрлю формасын хайырланнганды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 148.

РОБОТ *ат.* Робот / Къыйын техника операцияланы жалчытханда адамны алышындырыр ючюн хайырланылыучу автомат. *Японияда пианинода согъа билген робот ишлегендиле.* «Ленинни байрагъы», 1974, № 118.

РОЗА *ат* Роза / Ариу ийисли, уллу гюллю, сабында уа шинжилери болуучу битим эм ол битимни

гюлю. *Розаланы аллеясына жетгенлеринде уа; сёлешмегиз, быладан бир ахшы солуп къалайыкъ дегенча, барысы да тохтап, солуйдула, ариулукъларына сейирсинедиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 190. *Лара, марал кёзлерине чыкъ уруп тургъанча, къолуна акъ розачыкъны чапыракъларын бирем-бирем жулкъуп, аякъ тюбюнде терек чапыракълагъа къошады.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 170.

РОЛЬ *ат* 1. Роль *(художественный образ)* / Сахнада, кинофильмде д.а.к. жерде актёр кёргюзтюучю суратлау сыфат. *Тамара ондан артыкъ фильмледе баш рольланы ойнагъанды.* «Коммунизмге жол», 1979, № 197. *Биринчи рольлары Жаннетни эсичде кёп заманны турлукъдула.* «Ленинни байрагъы», 1977, № 68.

2. Совокупность текста одного действующего лица в пьесе / Пьесада ойнагъан актёрну сахнада айтырыкълары бары бирге. *Маржан ролюн толусунлай кёлдеи билди.* «Коммунизмге жол».

3. Роль *(назначение, функция)*/ Бир затны тындырыуда кимни, нени болса да борчу, этерге керекли иши. *Къанлы патчахлыкъгъа къаршчы тургъан назмула кесларини патриотлукъ рольларын Уллу Ата журт къазауатда да толтургъандыла.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 10.

РОМ *ат.* Ром / Балтуз къамишден этилиучю кючлю ичги. *Аракъы, ром да кёп ичилселе адамны саулугъуна заран этедиле.*

РОМАН *ат.* Роман / Кёбюсюнде къара сёз бла жазылыучу къыйын сюжетли уллу суратлау чыгъарма. *История роман. Илму-фантастика роман. Гуртуланы Б. «Жангы талисман» романында батыр адамлагъа жораланнган аламат бетле кёпдюле.* «Шуёхлукъ», № 74, 41. *Таулу тиширыу роман жазды демеклик бек къууанчлы затладан бири болгъанына сёз жокъду.* «Шуёхлукъ», № 6, 5. *Отузунчу жыллада малкъар прозада бек аламат романла, повестьле жазмасала да халкъ жашауун суратлагъан бир къауум мажал затла чыгъадыла.* «Шуёхлукъ», № 7, 132.

РОМАНИСТ *ат.* Романист *(писатель)* Жазыучу, романланы автору. *Малкъар литературада романистлени санлары да ёсгенди.* ❐ *Жигитни жашауну юсюнден хапарлауну къоюп, кёргюзтюуге кёчюу, романистден уллу билим излейди.* «Шуёхлукъ», № 33, 115.

РОМАНС *ат.* Романс / Жырлар ючюн жазылгъан, уллу болмагъан лирика халлы чыгъарма. *Чайковскийни романслары. Глинканы романслары. Пушкинни сёзлерине жазылгъан романсла.*

РОМАНТИЗМ *ат.* Романтизм / Литературада бла искусствода жарыкъ кёллю эм адамны уллу магъанасы болгъанын ачыкъ сыфатла бла суратларгъа итиннген суратлау жол. *Орус литературада романтизм. Горькийни биринчи чыгъармаларында романтизм.*

РОМАНТИКА *ат* 1. Романтика / Адамны сезим жаны бла кётюрюрча ниети, сезимли зат. *Къулийланы Къайсынны романтикасы жарыкъ сыфатлы, ариу бояулу, бийик пафослу романтикады.* «Шуёхлукъ», № 30, 122. *Хапар иги суратлау кючде, революцияны романтикасыны кётюрюлюу стилинде жазылгъанды.* «Шуёхлукъ», № 7, 127.

2. *В позиции определения:* романтический: *къ.* **романтикалы**. *Бизни реализм литературабызда*

романтика жигитни жашауну кесиндеди. «Шуёхлукъ», № 30, 93. *Отарланы Керимни «Нарсанадан келе» деген назмусунда Россейни поэтлери – Пушкинни, Лермонтовну романтика сыфатлары терен бериледи.* «Шуёхлукъ», № 32, 101.

РОМАНТИКАЛЫ *сыф.* Романтический / Романтика бла байламлы. *Жаш Къайсынны лирикасы романтикалыды.* «Шуёхлукъ», № 30, 102. *Назмуну саулай алып къарасанг, ол романтикалы стиль бла жазылгъаннга ушайды.* «Шуёхлукъ», № 30, 108.

РОМБ *ат.* Ромб / Жанлары бары да тенг болуучу, мюйюшлери тюз болмагъан параллелограмм. *Устаз, къангада ромбну суратын ишлеп, аны юсюнден айта башлады.*

РОТА *ат.* Рота / Батальонну бир кесеги болгъан аскер бёлюм. *Хаким башчылыкъ этген рота душман колоннаны аяусуз ууатады.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 168. *Бизни рота тенгиз жагъаны сакълайды, Жаун а ингирден башлап сопакълайды.* Отарланы К., Сайлама, I, 44.

РОТАТОР *ат.* Ротатор / Къол жазманы, чертёжну, суратны копиясын алыучу аппарат.

РОТМИСТР *ат.* Ротмистр / Орус кавалерияда революциягъа дери жюрютюлген пехотада эм башха аскреледе капитанны чынына тенг болгъан офицер чын эм аллай чыны болгъан адам. *[Атай:] Бюгече мени эски юйюмю да бир таныгъыз деп, ротмистрни нёгерлери бла бирге юйюне алып кетди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 255. *[Ёрюзмек:] Мен жашымы жюрегимден ыразы болуп береме, деди ротмистрни кёзюне къарап.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 276.

РОЯЛЬ *ат.* Рояль / Темир къыллары кёнделенине тартылыучу, тюекли музыка инструмент. *Екатерина Ивановна рояльда кесини узун эрикдириулю согъууларын бошады.* «Шуёхлукъ», № 7, 37. *Композитор рояльны артына олтуруп, Билял а къолуна къобузун алып, экиси да тартыула согъа, кёпге дери туруучу эдиле.* «Шуёхлукъ», № 15, 24.

РУБЕРОИД *ат.* Къара къагъыт (*къ.* **къара**[1]). *Тёгереги бегимеген чыкъ арбазны теренинде башыны жартысы шифер бла жабылгъан, жарымыны да къабыргъаларына рубероид атылгъан саман юй сюеледи.* Лайпанланы С., Гургумлу, 107.

РУБИЛЬНИК *ат.* Рубильник / Уллу токну тыйыучу, аны керекли жары жибериучю аппарат. *Секретарь рубильникни энишге басды да, электро чыракъла ингир къарангыны кюндюзча жарытдыла.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 401.

РУБИН *ат.* Рубин / Къызыл накъут. *[Зайнафны] Боюндагъы медальон бла аны юсюнде рубин ташла уа жылтырагъанлай турадыла.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 14.

РУБКА *ат.* Рубка / Кемени баш палубасында неда аны юсюнде орнатылгъан тёгереги эм башы жабылгъан энчи жери. *Капитан рубкагъа киргенде, кёксюл чарсны теренинде жагъаны тырмысы ачыкъ эслене эди.* «Шуёхлукъ», № 32, 44.

РУБРИКА *ат.* Рубрика / Газетде, журналда д.а.к. затда бёлюмню

аты. *Журналны «Устазгъа болушлукъгъа» деген рубрикасы.*

РУДА *ат къарач. къ.* **магъадан.** *Къасым, агъач тачканы рудадан толтуруп, шахтаны ичинде бункер таба айланып тебиреди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 52. *Руданы гитче вагончукълагъа аудура да арлакъ тюрте, беш-алты каторжан тёрт бюкленип кюрешедиле.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 211.

РУДНИК *ат.* Рудник / Магъадан чыгъарыучу жер. *Жолоучуланы алларына рудникни посёлогу къол аяздача ачылды.* Байчоралаиы М., Уллу Къарачайда, 92. *Осман бла Муратчыкъ рудникде бир кесек айланып, ишчилени тюшюрген вагончукъ бла энишге тюшдюле.* Гуртуланы Э., Азиретни къууанч кюню, 115.

РУЗЛАМА *ат эск. сёл. тил. къ.* **календарь.** *Абустолну ал айына келейик – Бурун жылны онбиринчи айыды. Таулу жашау рузламасын салгъанды, Чакъгъа кёре, ишни алгъанды.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 107.

РУКОПИСЬ *ат.* Къол жазма (*къ. къол*). *Меннге жангы башлагъан авторланы кёп рукописьлерин окъургъа тюшеди.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 20.

РУЛЕТКА *ат.* Рулетка / Тёгерек чулгъаныучу ёлчеу лента. *Колхозну председатели плащыны хуржунундан рулетканы чыгъарып, къыйыр баразнаны теренлигин ёлчелеп, ёрге къопду.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 93. *Инженер бла нёгери, рулетканы алып, жерни ёлчелейдиле.* Ортабайланы Т., Октябрьни саугъасы, 5.

РУЛЬ *ат.* Руль / Машинаны, кемени, самолётну д.а.к. затны жюрютюр ючюн хайырланылыучу механизм. *Жетип нартюх элтедиле Кюбюрлени толтуруп, Хар шофер да къармашады, Руль артына олтуруп.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 126. *Лётчик рульну артына олтургъанды.* Ортабайланы Т., Окъуу китап, 108.

РУМЫН *сыф.* Румынский / Румынлыланъыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Румын тил. Румын литература.*

РУМЫНЛЫ *ат.* Румын / Румынияны баш халкъыны адамы. *Ол жаш румынлыды. Румынлыны дуниягъа белгили алимлери барды.*

РУЧКА *ат къарач. къ.* **къалам.** *Алтын ручка болгъа эдим Сени къалам тутхан къолунга, Кёз жыламугъунг чырмау болсун Бара тургъан жолунгда.* (Ф о л ь к.) *Мухтар, жаза тургъан сёзюн бошап, ручканы да сала, эшикден кирип келгеннге жити къарады.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 17.

РЫНОК *ат экон.* Рынок / Товарланы жюрюучю жерлери. *Ич рынок. Тыш рынок. Сатыучу рынокла.* ❐ *Мюлк иеле долларны запад европа рыноклада жюрютюуню азайтыуну юсюнден мадарланы этерге кюрешедиле.* «Коммунизмге жол», 1978, № 58.

РЫЦАРЬ *ат.* Рыцарь / Орта ёмюрледе кюнбатыш Европада: аскер-жерчилик сословиядан феодал. *Орта ёмюрлени рыцарлары.*

РЮКЗАК *ат.* Рюкзак / Адам аркъасында жюрютюучю хапчук салыныучу энчи машок. *Сабийле кеслерини портфельлерин, рюкзакларын, хуржунларын алып, кёп быш-*

лакъ, къаймакъ саугъалары бла, артха тебиregендиле. В. А н а н я н. Барсла тарыны пленлилери, 10. *Тутхан чабакъларын, Муратны кийимлерин рюкзакга салдыла.* О р т а б а й л а н ы Т., Октябрьны саугъасы, 27.

РЮМКА *ат.* Рюмка / Уллу болмагъан, иничге аякълы, ичги ичер ючюн хайырланылыучу адыр. *Шапаны рюмкасын алгъан тазирсиз къалмаз.* ❐ *Башир, алтын оюулу жукъа рюмкаланы алып, тюгел толтурмай, коньяк къуйду.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 169. *[Дюге къонакъгъа:] Ол сиз айтхан оноула ючюн, сизни саулугъугъуз ючюн, ичалгъаным къадар бирни ичеме деп, рюмканы башындан бирчик уртлап къойду.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 83.

РЯДОВОЙ *ат.* Рядовой / Командир неда тамата къауумдан болмагъан аскерчи. *Гвардияны рядовою. Рядовой Матросовну жигитлиги унутуллукъ тюйюлдю.*

КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР ТИЛНИ АНГЫЛАТМА СЁЗЛЮГЮ

3-томлукъ
2-тому

З – Р

Редакторла: *Жаппуланы А. ж. А., Отарланы М. ж. И., Жабелланы Ж. къ. Л.*
Техника редактор *Мусукаланы А. къ. С.*
Корректорла: *Жаболаны М. къ.. Т., Жаппуланы А. ж. А., Отарланы М. ж. И., Жабелланы Ж. къ. Л., Махийланы Х. къ. Л., Апполаны Къ. ж. А.*

ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКОГО ЯЗЫКА

В трех томах
II том

З – Р

Редакторы: *А. А. Жаппуев, И. М. Отаров, Л. Ж. Жабелова*
Технический редактор: *С. А. Мусукаева*
Корректоры: *Т. М. Жабоева, А. А. Жаппуев, Л. Ж. Жабелова, И. М. Отаров, А. К. Аппоев, Л. Х. Махиева*

ЛР № 010238 от 22.07.97

Сдано в набор 11.04.01. Подписано в печать 15.03.02. Формат 70×100 $^{1}/_{16}$.
Печать офсетная. Гарнитура школьная. Бумага офсетная.
Усл. п.л. 94,49. Уч.-изд. л. 84,82. Тираж 5000 экз.
Заказ № 238

Издательский центр «Эль-Фа»
Республиканского полиграфкомбината им. Революции 1905 г.

Республиканский полиграфкомбинат им. Революции 1905 г.
Министерства печати и информации КБР
36000, КБР, Нальчик, пр. Ленина, 33

Жангылычланы тизмеси

Бет	Текстны жаны	Тизгин	Басмаланнганды	Окъургъа кереклиси
62	сол	тюбюнден 48	хайырсыз, иш	хайырсыз иш
91	онг	тюбюнден 38	агъ.	магъ.
102	сол	башындан 13	топтолуду	топ-толуду
203	онг	тюбюнден 16	тын-гылап	ты-нгылап
217	сол	- - - - - - - - -	къар-тланы	къарт-ланы
219	- - -	- - - - - - - - -	кер-тме	керт-ме
235	онг	тюбюнден	окъ-ургъа	окъур-гъа
278	сол	башындан 9	кёл-къалды	кёлкъалды
459	онг	- - - - - - - - 6	тюр-тгенча	тюрт-генча
515	- - -	- - - - - - - - 16	къар-тланы	къарт-ланы
515	- - -	- - - - - - - - 16	гур-тланы	гурт-ланы
563	- - -	- - - - - - - - 6	кёзгебашха	кёзге-башха
574	сол	тюбюнден, 14	къаралдым мор	къаралдым-мор